DTU Bibliotek

Denne fil er downloadet fra

Danmarks Tekniske Kulturarv

www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Gr.
QK (Ex. 1)

24.00

91 HB

GEOGRAFISK HAANDBOG

TEKNISK BIBLIOTEK

GEOGRAFISK HAANDBOG

VED

H. WEITEMEYER

ANDEN GENNEMSETE, UDVIDEDE
OG ILLUSTREREDE UDGAVE

FØRSTE BIND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL-NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCXIII

KJØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET

Indledende Bemærkninger.

I Geografien (Jordbeskrivelse, af de græske Ord γῆ, Jord, og γραφειν, at tegne) betragtes Jorden fra to Hovedsynspunkter, dels som et Naturlegeme for sig, dels som Bolig for Mennesket.

I den første Henseende maa Geografien kaldes en ren Naturvidenskab, da den grundlægges paa den blotte Iagttagelse af Naturen og de mangeartede Fænomener. Det er den fysiske Geografi. Forud for denne gaar den matematiske Geografi. Men med ovenstaaende Betragtning for Øje kan man godt betragte denne som en Underafdeling af den fysiske, den Underafdeling nemlig, som viser os Jorden som et Led i det hele Verdenssystem og hjælper til at orientere os paa dens Overflade. Man maa have en klar Forestilling om dens Skikkelse, Størrelse og Bevægelse, og da nu ogsaa de andre Himmellegemers Stilling til den i høj Grad hjælper til at finde os til rette paa den, maa man tage Matematikken, navnlig Geometrien, og Astronomien til Hjælp (hvorfor man ogsaa tit taler om astronomisk Geografi i Stedet for matematisk); dog maa den matematiske Geografi derfor ikke udarte til at blive Matematik eller Astronomi, hvor Jorden kun ses som en Stjerne blandt Stjernerne; den skal stadig være det Midtpunkt, hvorom alt grupperer sig, den Hovedgenstand, som skal belyses.

Den fysiske Geografi i snævrere Forstand beskæftiger sig kun med Jordens Overflade, med Hav, Land og Luft; den skildrer Fordelingen af Vand og Land, beskriver Landet med dets Bjærge og Lavlande og giver ved Geologiens Hjælp Indblik i, hvorledes disse Dannelser er foregaaede i Tidens Løb; den undersøger, hvorledes Atmosfæren i sine forskellige Fremtoninger af Kulde og Varme, Fugtighed o. s. v. i det væsentlige er afhængig af Fordelingen af Vand og Land og af Højdeforholdene; endelig viser den, hvorledes disse Elementer griber ind i hverandre og betinger det organiske Liv, Planternes, Dyrenes og Menneskenes Liv.

I den anden Henseende stiller Geografien Mennesket op som Centrum i det hele og viser, hvorledes dette efterhaanden frigør sig for de givne Forhold og gør sig til Herre over Jorden, og tillige, hvorledes de forskellige stedlige Forhold paatrykker de enkelte Folk deres særegne Præg. Denne Del kaldes da den historiske Geografi. Den er saa at sige en egen Gren af Menneskets Kulturhistorie. Et hyppigt brugt Navn for denne er den politiske Geografi; men dette Navn maatte maaske hellere bruges til at betegne en Underafdeling af den historiske, den nemlig, der iagttager Folkene inden for de enkelte Staters Grænser og paaviser, hvorledes disse, ofte kunstige Begrænsninger paavirker deres Udvikling og hele Skæbne. Ogsaa her er der en Fare, som man maa søge at undgaa: den politiske Geografi maa ikke udarte til Statshistorie, Nationaløkonomi eller deslige,

saaledes at Helheden drukner i de overvældende Enkeltheder. Alt skal tjene til at belyse de indbyrdes Forhold og arbejde hen til at afrunde det store Billede.

Ved Ordningen af Stoffet er det naturligt at dele det i en almindelig og en speciel Del. I den almindelige Del beskæftiger man sig med Jorden som et Hele og lærer at kende de almindelige Love for alle Fænomenerne uden at tage Hensyn til det enkelte, bestemte Sted. I den specielle Del (Tyskerne kalder den „Länderkunde“ — som en Afdeling af „Erdkunde“, hele Geografien —, Fransk mændene ofte „Géographie régionale“) vender man sig til Beskrivelsen af de enkelte Lande og søger at finde det for hvert af dem karakteristiske ved Anvendelsen af de i den almindelige Del indvundne Erfaringer.

FØRSTE DEL

ALMINDELIG GEOGRAFI

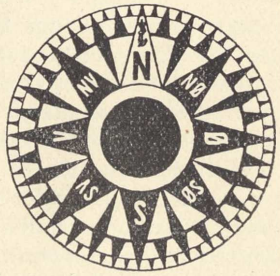
FØRSTE KAPITEL

MATEMATISK GEOGRAFI

§ 1. Himmel og Jord umiddelbart sete. Jordens Form. Inddelingen af Overfladen.

a. For den umiddelbare Iagttager ser Jorden ud som en cirkelrund Flade og Himlen som en halvkugleformet Hvælving. Den Cirkellinje, hvor Himmel og Jord mødes, kaldes *Synskredsen* eller *Horisonten* — eller *Kimingen*[1]) —, Punktet lige over Iattagerens Hoved kaldes *Issepunktet* eller *Zenit,* det modsatte Punkt under hans Fødder *Fodpunktet* eller *Nadir.* Jo højere Iattageren staar, jo større er Horisontens Kreds; fra Mount Everest (8840 m), Jordens højeste Bjærg, er saaledes dens Radius 357 km; fra Montblanc (4810 m) er den 265 km, fra et Højdepunkt som Ejer Bavnehøj (172 m) er den ca. 50 km., hvorimod den Cirkelflade, der kan overses, naar man staar paa en aldeles jævn Mark, eller naar Øjet tænkes i alm. Mands Højde over en rolig Havflade, kun har en Radius af lidt over 5 km.

Om Morgenen hæver Solen sig paa et bestemt Sted op fra Horisonten og gaar i en Bue højre om over Himlen, til den om Aftenen atter forsvinder under Horisonten. Ved Middagstid har den naaet sit højeste Punkt og staar da i S y d, lige over for er N o r d, midt imellem ligger Ø s t til den Side, hvor Solen stiger op, og V e s t, hvor den gaar ned. Ved disse Punkter er Synskredsen delt i 4 Dele; ved atter at dele den i 8, 16 og 32 lige Dele fremkommer *Kompasrosen* eller *Vindrosen.* Den Tid, Solen bruger for at gaa over Himlen, kaldes en D a g; Tiden mellem to Kulminationer i Syd er et D ø g n, og en fire og tyvende Del heraf en T i m e.

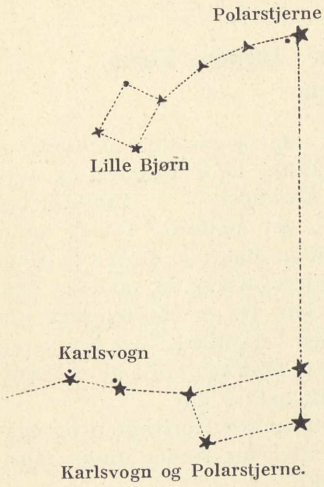
Kompasrosen.

Men man lægger snart Mærke til, at det ikke altid er paa samme Sted, Solen staar op og gaar ned. To Gange om Aaret, 20. (21.) Marts og 22. (23.) September, staar den op lige i Øst og gaar ned i Vest; men fra den 20. Marts staar den op stadig mere N. for Østpunktet og gaar ligeledes ned stadig mere N. for Vestpunktet, indtil den den 21. Juni har naaet sit n o r d l i g s t e P u n k t; fra den Tid nærmer den sig atter Øst- og Vestpunktet, som den naar den 22. September. Fra denne Dag gaar det omvendt, Solens Op- og Nedgang bliver stadig sydligere for Øst- og Vestpunktet, til den den 21. (22.) December naar sit s y d l i g-

[1]) Horisont og Kiming er dog ikke det samme. Den første er den Cirkellinje, hvori et gennem Øjet lagt vandret Plan skærer Himmelkuglen, Kimingen den Cirkellinje, hvor Jord og Himmel mødes for Øjet. Men da Jorden har en hvælvet Overflade, maa Kimingen ligge lavere end Horisonten. og desto lavere, jo mere Øjet er hævet over den flade Mark eller Havfladen. Se Billedet p. 7, hvor H er Horisonten, K Kimingen.

ste Punkt; saa nærmer den sig atter Øst- og Vestpunktet, som den altsaa naar den 20. Marts. Men Solens Dagbuer er altid indbyrdes parallelle, hvor den end staar op, og derfor er Buerne af forskellig Størrelse. Solens daglige Kulminationspunkt paa Himlen er altsaa ikke konstant; højest ligger det (for Iagttageren paa vor Halvkugle) den 21. Juni, lavest den 21. December. (For Københavns Hosisont er Kulminationshøjden henholdsvis 57° 59" og 11° 5').

Naar Solen er gaaet ned, og Natten bryder frem, hæver Stjernerne sig og bevæger sig i Buer fra Ø. gennem S. til V. højre om over Himlen, parallelle baade indbyrdes og med Solens Bane. De fleste Stjerner forandrer ikke, i det mindste tilsyneladende deres Stilling paa Himlen og kaldes *Fiksstjerner* (ɔ: faste Stjerner), andre derimod bevæger sig synlig i Forhold til Fiksstjernerne og kaldes *Vandrestjerner* eller *Planeter,* og ligesom for Solen er ogsaa Punktet for deres Op- og Nedgang forskelligt.

Karlsvogn og Polarstjerne.

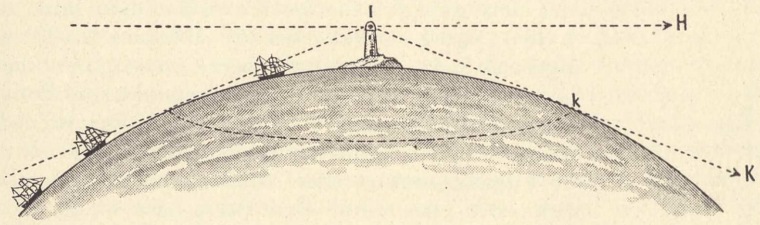
Saaledes bevæger hele Himmelhvælvingen sig med Stjernerne. Men der er eet Punkt paa den nordlige Himmel, som ikke deltager i denne almindelige Bevægelse, det kaldes *Nordpolen;* om dette fælles Centrum bevæger sig i en Afstand af kun $1^1/_4{}^0$ ɔ: omtr. $2^1/_2$ Gange Fuldmaanens Tværmaal den klare Fiksstjerne *Polarstjernen,* der hører til Stjernebilledet den lille Bjørn. Nordpolen kaldes ogsaa den *arktiske Pol,* fordi den befinder sig nær ved Stjernebilledet den store Bjørn, græsk αρκτοζ. Ved igennem det iøjnefaldende Stjernebillede Karlsvognens (en Del af den store Bjørns) Baghjul at drage en Linje mod N., finder man let Polarstjernen omtr. 5 Gange saa langt fra det nordligste af „Baghjulene", som disse er fjernede fra hinanden. Det modsatte Punkt paa den sydlige Halvkugle kalder vi *Sydpolen* eller den *antarktiske Pol,* og den lige Linje mellem Nordpol og Sydpol kaldes *Verdensaksen.* Gennem Øst- og Vestpunktet tænker vi os saa lodret paa denne Akse lagt et Plan; den Storcirkel, hvori dette Plan skærer Himlen, kaldes *Ækvator* og halverer Himmelkuglen i to Halvkugler (*Hemisfærer*).

Vi ser altsaa Solen som beskrevet N. for Ækvator fra 20. Marts til 22. September, S. for Ækvator den øvrige Del af Aaret. Solens Bane maa altsaa gennemskære Ækvator paa disse to Dage, og de to Skæringspunkter kaldes *Ækvinoktialpunkterne* (æquinoctes, ɔ: lige Nætter) eller *Jævndøgnspunkterne (Foraarsjævndøgnspunktet* og *Efteraarsjævndøgnspunktet),* og de to Punkter, hvor Solen paa sin Bane indtager den nordligste og sydligste Stilling (21. Juni og 21. December), kaldes *Solstitialpunkterne;* naar Solen staar i dem, har vi *Sommersolhverv* og *Vintersolhverv.* Cirklen, som lægges gennem disse fire Punkter, kaldes *Ekliptika* (af græsk έκλειψις, ɔ: Udebliven, fordi alle Sol- og Maaneformørkelser finder Sted i denne Cirkel) og angiver altsaa Solens tilsyneladende aarlige Bane mellem Fiksstjernerne. Gennem Solstitialpunkterne lægges atter to Cirkler, parallelle med Ækvator, *Krebsens Vendekreds,* den nordlige, og *Stenbukkens Vendekreds,* den sydlige. Hvor Ekliptikas Akse træffer Himmelkuglen, er altsaa *Ekliptikas Poler;* disse er fjernede lige saa langt fra Ækvators Poler, som Solstitialpunkterne er fjernede fra Ækvator, nemlig $23^1/_2{}^0$, og de beskriver Cirkler om Verdenspolerne, som kaldes den *nord-*

lige og *sydlige Polarkreds;* de er selvfølgelig lige saa langt fra Verdenspolerne, som Vendekredsene er fjernede fra Ækvator.

En Stjernes Sted med Hensyn til Ækvator angives ved Hjælp af dens *Rektascension* og *Deklination.* For at finde Rektascensionen lægges en Storcirkel gennem Verdenspolerne og Stjernen, og man undersøger, hvor langt denne Cirkels Skæringspunkt med Ækvator ligger til venstre for Foraarsjævndøgnspunktet, som er Gradinddelingens vedtagne Nulpunkt. Det fundne Gradeantal er da Rektascensionen, der altsaa maales p a a Ækvator. Stjernens Deklination er den nordlige eller sydlige Afstand fra Ækvator og maales paa Storcirklen gennem Stjernen og Verdenspolerne.

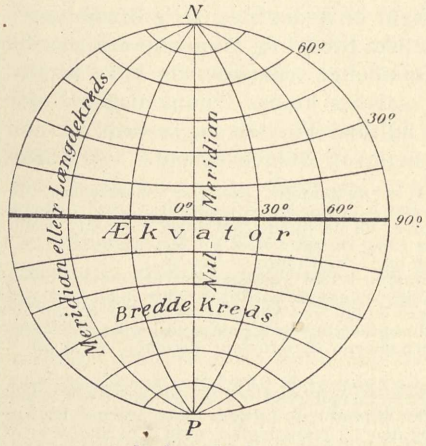
b. For den umiddelbare Betragter ses altsaa Jorden som en kredsrund Skive. Og saaledes opfattede man den ogsaa i Oldtiden (Anaximander fra Milet omtr. 550 f. Kr.). Men snart begyndte Læren om dens K u g l e f o r m at komme frem. Parme-

Jordens Runding.

nides og Pythagoras vedkender sig den omtr. 500 f. Kr.; den bliver populær paa Platos Tid; men først Aristoteles omtr. 330 f. Kr. førte Bevis for den (særlig støttet paa Jordskyggens Form ved Maaneformørkelser), og Archimedes († 212 f. Kr.) begrundede den videre. Krates fra Mallos omtr. 2 Aarh. eft. Kr. forfærdigede den første Globus.

De almindelig anførte Beviser for Jordens Kugleform er følgende. 1) Horisonten er cirkelrund, hvor man end befinder sig paa Jorden. 2) Naar man nærmer sig høje Genstande fra det fjerne, ser man først deres øverste Del, saaledes naar Skipperen nærmer sig den høje Kyst; og omvendt, naar man ser Skibet nærme sig Kysten, ser man først Masterne, derpaa efterhaanden Skroget. 3) Naar man rejser mod S., synes Polarstjernen at nærme sig mere og mere Horisonten, og andre Stjerner kommer i Zenit, en naturlig Følge af Jordens Rundhed. 4) Jordskyggens Form er altid rund, hvilken Side den end vender mod Maanen, som man kan se det ved Maaneformørkelser. 5) Man har nøjagtige Iagttagelser om andre Himmellegemers Kugleform. 6) Ved Jordomsejlinger kommer man tilbage til Udgangspunktet; det beviser, at Overfladen er en i sig selv tilbageløbende krum Flade, og at Jorden svæver frit i Verdensrummet.

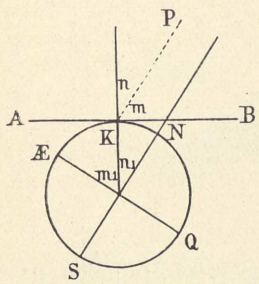
Jordens Gradenet.

Ujævnhederne paa Jordens Overflade er saa forsvindende i Forhold til dens

Størrelse, at de aldeles ikke indvirker forstyrrende paa Kugleformen. Tænker vi os en Globus paa 1 Meters Diameter, vilde Forhøjninger paa næsten 1 mm svare til Jordens højeste Bjærge.

Da nu Jordkuglens Centrum for os maa falde sammen med Himmelkuglens Centrum, overføres alle dennes Kredse paa Jordkuglen; ligeledes falder Verdensaksen sammen med Jordens Akse; kun Ekliptika kan ikke overføres paa Jordkuglen. Paa Jorden kaldes Deklinationen *Bredde* og Parallelkredsene *Breddekredse*, som altsaa ligesom paa Himmelkuglen tager af i Omfang fra Ækvator (ved den 60. Grad er de kun halvt saa store som Ækvator, ved den 90. Grad er Breddekredsen svundet ind til et Punkt). Rektascension kaldes *Længde* og Meridiankredsene ogsaa *Længdekredse* eller *Middagslinier* (meridies, lat., er Middag), som alle er lige store.

Ækvator deler Jorden i en nordlig og sydlig Halvkugle (Hemisfære) og er 40,070 km, delt i 360°; hver Grad er 111 km (nøjagtig 111,307 m) og deles atter i 60 Minutter, hver Minut i 60 Sekunder[1]). Et Steds Afstand fra Ækvator kaldes dets geografiske Bredde, man taler altsaa om nordlig og sydlig Bredde. Polernes Bredde er naturligvis 90°. Paa Ækvator aflæses Længden; men dertil maa vælges et særegent Udgangspunkt, da Foraarsjævndøgnspunktet stadig forandrer sin Stilling til Jorden ved Himmelkuglens Omdrejning. Ptolemæos (150 eft. Kr.) lagde Udgangspunktet eller *Nulmeridianen* gennem de canariske Øer eller omtr. Øen Ferro, den Gang det vestligst kendte Punkt paa Jorden. 1634 satte de franske Astronomer *Ferromeridianen* som Udgangspunktet, og i 1720 fastsloges *Parisermeridianen* som liggende 20° Ø. for Ferro. Nyere Maalinger har vist, at „Ferros Meridian" falder mellem Ferro og Teneriffa. Nu bruges mest *Greenwichs Meridian*, 2° 20' 14" V. for Paris, altsaa 17° 39' 46" Ø. for Ferro[2]). Ved denne Meridian deles saaledes Kuglen i en østlig og en vestlig Halvkugle, og ved at gaa ud fra den finder man altsaa et Steds vestlige og østlige geografiske Længde, som regnes fra 0° til 180°, saaledes at 180° ø. L. og 180° v. L. er det samme[3]).

Polhøjde og Bredde.

Videnskaben har nu Midler til nøjagtigt at bestemme et Steds geografiske Længde og Bredde. Bredden finder man ved at bestemme Stedets Polhøjde; thi den er netop lig Stedets Bredde. Paa hosstaaende Figur er *K* det Sted, hvis Bredde søges, *SN* Jordaksen, *ÆQ* Ækvator, *KP* Synslinjen mellem Stedet og Himmelpolen eller for os Polarstjernen, hvilken paa Grund af den uendelige Afstand maa blive parallel med *SN*. Vinklen *m* er nu Stedets Polhøjde, saaledes kaldes Himmelpolens Højde over Stedets Horisont *AB*, og denne Vinkel er lig med Vinklen m_1 mellem Ækvator og den vertikale Linje fra *K*, hvilken Vinkel netop er Stedets Bredde. — Et Steds

[1]) Paa Jordens Dimensioner er det franske Metersystem grundet, idet 1792 Maalenheden, Meteren, ansattes tit 10 Milliontedelen af en Jordkvadrant eller 1/4 af en Meridiancirkels Længde, eller 40 Milliontedelen af hele Ækvator. Efter de nyeste Maalinger er en Meridiancirkel noget mere end 40 Mill. Meter, men man har dog ikke tænkt at røre ved det een Gang fastsatte Maal for Meteren. 1000 m. = 1 Kilometer, 10,000 m. = 1 Myriameter, 1 Centimeter = 1/100 m., 1 Millimeter = 1/1000 m.

[2]) Paa den internationale Meridiankonference i Washington i 1884 vedtoges det at benytte Greenwichs Meridian som Nulmeridian (ligeledes at betegne østlig Længde og nordlig Bredde med + og vestlig Længde og sydlig Bredde med −). Men alligevel bruges endnu ved Siden af dene for en stor Del baade Ferros og Paris' Meridian. Desuden finder man almindelig anvendt paa russiske Kort *Pulkovas Meridian.* 30° 19° 40" Ø. for Greenwich, og hos Nordamerikanerne *Washingtons Meidian,* 59° 23' 12" V. for Ferro.

[3]) Man maa bestemt skelne mellem Betydningen af Bredde- og Længde-Grader o Bredde og Længde. En Breddegrad er Arealet mellem to Breddekredse, ligesom Længdegrad er Areal mellem to Længdekredse, hvorimod Bredde er et Steds nøjagtige Afstand fra Ækvator og Længde dts Afstand fra Nulmeridianen: København ligger paa den 55. Breddegrad og den 12. Længdegrad, mo dens Bredde er 55° 41' 12", dens Længde 12° 34' 40" Ø. for Gr.

Længde findes derimod ved Hjælp af Tidsbestemmelser. Da Jorden, som man senere skal se, drejer sig om sin Akse i 24 Timer, er der en Forskel af 4 Minutter mellem hver Længdegrads samtidige Klokkeslet, og ved Hjælp af to Kronometre bestemmer man da et Steds Længde; det ene stiller man efter det Steds Tid, hvorfra man er gaaet ud, det andet efter det Steds Tid, hvor man befinder sig. Viser det første Kl. 12 og det andet Kl. 2, er man altsaa 30 Længdegrader Ø. for det første Sted, viser det derimod Kl. 10, er man 30 Længdegrader V. for det.

Jorden har imidlertid ikke fuldstændig Kugleform, den er en eliptisk Rotationssfæroide o: et Legeme, hvis Overflade beskrives, naar en Elipse drejer sig om sin lille Akse. Grundet paa det Fænomen, at en luftformig eller glødende Masse, naar den drejer sig om sin Akse, nok antager Kugleform, men tillige bliver noget fladtryk ved Aksens Ender, opstillede Newton og Huyghens deres Teori om Jordens Fladtrykning ved Polerne. Og den er bleven bekræftet ved Grademaalingerne, o: Maalingen af Afstanden mellem to Steder, der ligger i samme Meridian, men i forskellige Afstande fra Ækvator; de paabegyndtes af den franske Regering 1735. Var Jorden en fuldkommen Kugle, vilde f. Eks. Punkter, der ligger i en Afstand fra hinanden af en Breddegrad, være lige langt fjernede indbyrdes overalt paa Jordkloden; men det viste sig, at en Breddegrad ved Ækvator er lidt kortere end en Breddegrad i Nærheden af Polerne, og altsaa er en Meridian noget mere buet ved Ækvator end ved Polerne. Ved Grademaalingerne har man nu ikke alene faaet Vished for Fladtrykningen ved Polerne, men ogsaa for andre Uregelmæssigheder; saaledes er Ækvatorlinjen ingen fuldkommen Cirkel. Ogsaa ved Pendulet kan man paavise Fladtrykningen. Hvis Jorden var en fuldstændig Kugle, vilde det overalt paa Grund af Tiltrækningen svinge ens eller foretage lige mange Svingninger i samme Tid; men det samme Pendul svinger hurtigere, naar det føres fra Ækvator hen imod en af Polerne — en naturlig Følge af den formindskede Afstand fra Jordens Centrum og derved forøgede Tyngdekraft.

Fladtrykningen angives nu til $^1/_{299}$''', eller Ækvators Diameter til 12,754,$_8$ km, Poldiametren til 12,712,$_2$ km; Forskellen er altsaa 42,$_6$ km. Medens Jordens Ækvator som nævnt er 40,070 km, er en Meridiankreds 40,003 km.

§ 2. Verdenssystemerne.

Ved de saakaldte Verdenssystemer søger man nu at udfinde, i hvilket Forhold Himmelkuglen og Jorden staar til hinanden; man søger at indordne alle de ydre Fænomener under et Hele. Alt bliver egentlig kun Hypoteser; men den Hypotese, der mest tilfredsstiller eller er i Stand til at optage de ydre Fænomener i sig, er den sandsynligste.

I Oldtiden paa den homeriske Tid og endnu senere (*Thales* fra Milet, omtr. 600 f. Kr.) betragtede man Jorden som en rund Skive, flydende paa Okeanos, af hvis Vande Stjernerne stiger op, og hvori de atter synker ned for at svømme tilbage til deres Opgangspunkt. Vel hævede den *pythagoræiske* Skole (især *Philolaos* fra Tarent omtr. 400 f. Kr.) sig til den Anskuelse, at Jorden bevægede sig og ikke var Universets absolute Midtpunkt; og dette rigtige Grundsyn fremtræder især stærkt hos *Aristarch* fra Samos (omtr. 280 f. Kr.), der lærte, at Jorden baade løb rundt om Solen og drejede sig om sin egen Akse, medens Solen og Fiksstjernerne var ubevægelige. Men de fleste holdt dog, særlig støttende sig til Aristoteles' Avtoritet, fast ved Læren om Jordens Ubevægelighed; og paa den er det Ptolemæiske System, som holdt sig til op i den nyere Tid, bygget: Jorden er ubevægelig og Verdens Midtpunkt; om den bevæger Planeterne sig i følgende Orden, regnet fra Jor-

den ud efter: Maanen, Merkur, Venus, Solen, Mars, Jupiter og Saturn, hver befæstet til sin gennemsigtige „Sfære" eller Kugleskal; i en ottende Sfære, Firmamentet, sidder alle Fiksstjernerne. En niende og tiende Sfære antages til Forklaring af visse astronomiske Fænomener; den ellevte Sfære, *Primum mobile,* bevirker hele Himlens daglige Omløb (i en tolvte Sfære, Empyreum, har de salige Aander Bolig). For at forklare sig de Fænomener, der tydede paa, at Afstandene ikke altid var de samme, opstilledes (*Apollonios* 200 f. Kr., *Ptolemæos,* 150 eft. Kr.) Læren om *Epicyklerne* ɔ: Kredse, som Planeten beskrev om et Centrum, der samtidig selv i en større Cirkel omkredsede Jorden. Man førtes senere til at antage Smaakredse af 2den Orden o. s. v., saa at deres Antal til sidst naaede op til 77.

Nikolaus Kopernikus (1473—1543) opgav vel ikke ganske Epicyklerne, men opstillede i sit store Værk „Om Himmellegemernes Omløb" (skrevet 1509—30; udkom 1543) de rigtige Grundtræk for Verdensbygningen, idet han i øvrigt paaberaaber sig Klassikerne (Philolaos, Aristarch). Det kopernikanske System er: Solen staar i Midten; om den bevæger sig Planeterne Merkur, Venus, Jorden, Mars, Jupiter, Saturn; Jorden bevæger sig i et Døgn om sin Akse, i et Aar om Solen; Maanen bevæger sig om Jorden.

Forandringen var for voldsom, til at Kopernikus' Teori kunde vinde Anerkendelse, saa meget mere som der intet positivt Bevis kunde føres for dens Rigtighed. *Tycho Brahe* (†1601) kunde ikke gaa ind paa den, og det var naturligt, da han, uden den endnu ikke opfundne Kikkert, ikke kunde have noget Begreb om Fiksstjernernes umaadelige Afstand og derfor, hvis Jorden bevægede sig, ikke kunde forklare sig deres tilsyneladende Uforanderlighed. Han opstillede 1585 et tredje System, det tychoniske, der søgte at forene de to andre: Jorden staar ubevægelig i Midten; om den bevæger Maane og Sol sig; om Solen bevæger sig atter de fem Planeter. Men nye Opdagelser bekræftede efterhaanden Kopernikus' Hypotese. Kikkerten opfandtes i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede; og *Galilæis* († 1642) Opdagelser især af Jupiters Maanesystem, der var ligesom et Billede af Solsystemet i det smaa, samt den geniale *Kepplers* († 1630) paa Tycho Brahes Iagttagelser støttede Beregninger (se om de kepplerske Love p. 12) gjorde Systemet anerkendt og gav det tillige væsentlige Berigtigelser. Dertil kom saa endelig *Newtons* († 1727) storartede Opdagelse af den almindelige Tiltrækning, Attraktionen, der her paa Jorden fremkalder Tyngdefænomenet og viste sig at være den Grundlov, der behersker Universet: alle Legemer tiltrækker hinanden, og Tiltrækningen mellem to Legemer vokser i samme Forhold som deres Masser, og aftager i samme Forhold, som Kvadratet af deres indbyrdes Afstand tiltager. Efter denne Verdenslov kan det kopernikanske System fuldsændigt forklares.

§ 3. Fiksstjernerne.

De fleste Stjerner, vi ser paa Himlen, er Fiksstjerner; i det nindste tilsyneladende forandrer de ikke deres Plads, og endog i de stærkeste Kiklerter bliver de kun lysende Punkter, medens Planeterne viser sig som Skiver. Med blotte Øjne regner man at kunne se omtr. 6000, i Kikkerten ser man mange Milioner, de saakaldte teleskopiske. Efter Lysstyrken inddeler man Fiksstjernerne Klasser, de 6 første er synlige for det blotte Øje.

Allerede fra de tidligste Tider har man søgt at orientere sig melem Stjernerne, og man har efter deres indbyrdes Stilling dannet Grupper eller Stjernebilleder, hvormed altsaa slet ikke er sagt, at der er noget virkeligt fysisl Sammenhæng

mellem disse Stjerner. Senere, da man i den nyere Tid ogsaa fik Syn for den sydlige Stjernehimmel, forøgedes disses Antal, og man tæller nu over 100 saadanne Stjernebilleder. I et Bælte langs med Ekliptika ligger den saakaldte *Dyrekreds (Zodiakus),* som omfatter tolv Stjernebilleder: Vædderen, Tyren (med Syvstjernen), Tvillingerne, Krebsen, Løven, Jomfruen, Vægten, Skorpionen, Skytten, Stenbukken, Vandmanden, Fiskene.[1]) Nord for Dyrekredsen nævnes desuden: Den store Bjørn, hvoraf en Del kaldes Karlsvognen; den lille Bjørn (med Polarstjernen), mellem dem Dragen; endvidere Lyren (med Vega), Ørnen, Svanen, Kassiopeja, Herkules, Kusken (med Kapella); Syd for Dyrekredsen: Den store Hund med Sirius, den mest lysende af alle Fiksstjerner; den lille Hund og Orion.

Naturvidenskaben har Midler til at afgøre, om en Stjerne er selvlysende eller faar Lyset fra et andet Legeme, om det er u p o l a r i s e r e t eller p o l a r i s e r e t Lys. Medens nu alle vore Planeter viser polariseret Lys, er Fiksstjernernes upolariseret, ɔ: de er Sole som vor Sol. Vi kan ogsaa nu faa en relativ Forestilling om disse Stjernes Afstand ved mere fuldkomne Instrumenter, der har gjort det muligt at udmaale enkelte Fiksstjernes P a r a l l a x e, ɔ: Vinklen mellem to Linjer fra en Stjerne til Jordens og Solens Midtpunkt (*α* i Centauren, den os allernærmeste Fiksstjerne, angives almindelig at være omtr. 226,000 Gange saa langt borte fra Jorden som Solen, og dens Lys bruger $3^1/_2$ Aar om at naa os[2]); Sirius er omtr. 1,4 Mill. Gange saa langt fra os som Solen; Lyset bruger over 21 Aar).

Naar man lader Lyset fra en Stjerne falde ind i et mørkt Rum og brydes af et Prisme, spreder det sig og danner, naar det opfanges af en hvid Flade, et regnbuefarvet Baand, Spektrum, idet de forskellige Farver, hvoraf det hvide Lys er sammensat, kommer til at ligge ved Siden af hinanden. Ved at undersøge dette Lysbillede (S p e k t r a l a n a l y s e n) opdages deri fine mørke Streger, hvis Beliggenhed viser os det paagældende Himmellegemes fysiske og kemiske Sammensætning. Man har saaledes fundet de samme Stoffer i Solen og Fiksstjernerne som paa vor Jord foruden enkelte, vi ikke kender.[3])

Mange af Fiksstjernerne viser sig i Kikkerten som D o b b e l t s t j e r n e r, som enten danner eet Solsystem, hvor flere Sole bevæger sig om hinanden, eller kun er „optiske", tilsyneladende. Man tæller nu saadanne Systemer i tusindevis; men paa Grund af de uhyre Omløbstider (de fleste bruger mange Aartusinder, Kastor i Tvillingerne og dens Ledsager bevæger sig f. Eks. om hinanden i 1000 Aar, nogle har dog en Omløbstid, der er mindre end 100 Aar, andre under 300 Aar) er det kun lykkedes at beregne faa Dobbeltstjerners Baner. De enkelte Fiksstjerner eller Stjernepar er heller ikke ubevægelige i Forhold til hverandre indbyrdes, men blot er Bevægelsen for os uhyre ringe paa Grund af den umaadelige Afstand (Dobbeltstjernen 61 i Svanen, den nærmeste af de for den nordlige Halvkugle synlige Stjerner, flytter sig saaledes 5 Buesekunder hvert Aar, og den klare Stjerne Arkturus i Bootes har siden Kr. Fødsel flyttet sig lidt over to Maanebredder). Et andet mærkeligt Fænomen ved mange Fiksstjerner er, at de hører til de saakaldte f o r a n d e r l i g e S t j e r n e r, ɔ: deres Lys er snart stærkere, snart svagere; hos nogle finder det regelmæssigt Sted (som Algol i Perseus, hvis Lys fordunkles for hver 2 Dage 21 Timer), hos andre er det uregelmæssigt; ja undertiden dukker nye Stjerner op for igen at forsvinde; saaledes er jo Tycho Brahes Opdagelse 1572 af en Stjerne i Kassiopeja kendt; den forsvandt atter to Aar efter.

[1]) Et kendt latinsk Heksameter, der dog ikke stammer fra Oldtiden, men skal skyldes en Astronom Anianus fra det 15. Aarh., lyder: Sunt Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libraque, Scorpius, Arcitenens, Caper, Amphora, Pisces.

[2]) Lysets Hastighed (opdaget af Ole Rømer), er ca. 300,000 km. i Sekundet.

[3]) Man kan ogsaa ved Analysens Hjælp udfinde, om Lyskilden, ɔ; Stjernen, nærmer sig eller fjerner sig fra os.

Ifølge en meget sandsynlig Hypotese (først opstillet 1750 af *Wright,* senere støttet af *Kant, W. Herschel* o. a.) har hele den Stjernesamling, hvortil vor Jord hører, ɔ: alle de for blotte Øjne synlige Stjerner, en linseformig Skikkelse, hvis Rand betegnes af *Mælkevejen,* og hen imod hvis Midte vor Sol befinder sig. At vi ser Mælkevejen strække sig Himlen rundt som et hvidligt Bælte, skulde da komme af, at vi paa Grund af Stjernehobens fladtrykte Form ser den største Masse Stjerner sammentrængte i Nærheden af dens Længderetning. Ved Teleskopet opløses Mælkevejen i Millioner Stjerner, og man antager, at Lyset vil behøve mange Tusinde Aar for at gennemfare dens største Udstrækning. — I ufattelige Afstande viser Teleskopet os dernæst Taagepletter af forskellig Form, hvoraf en Del lader sig opløse i enkelte Stjerner; de udgør maaske lignende „Mælkeveje" som den Stjernehob, vi selv hører til. Med Hensyn til andre Stjernetaager (f Eks. den berømte Taage i Orion) lærer Spektralanalysen, at de bestaar af glødende Gasmasser; de er derfor sandsynligvis Stjerneverdner paa et tidligere Udviklingstrin. — Den tidligere opstillede Teori om en „Centralsol" (Kant, Lambert) eller et Centralpunkt, hvorom alle Stjernerne i vort Mælkevejssystem, altsaa ogsaa vor Sol, skulde bevæge sig, tæller nu kun faa Tilhængere blandt Astronomerne. Derimod synes det sikkert, at vor Sol har en fremadskridende Egenbevægelse i Verdensrummet, en Bevægelse, der for Tiden fører os henimod et Punkt i Stjernebilledet *Herkules;* men om denne Bevægelse er retlinjet eller af en anden Natur, det er endnu i det mindste umuligt at afgøre.

§ 4. Vort Solsystem.

Solen er Midtpunktet for et System af Planeter, der i eliptiske Baner bevæger sig om den og faar Lys og Varme fra den. Fem af dem, *Merkur, Venus, Mars, Jupiter* og *Saturn,* er synlige for det blotte Øje, de øvrige er teleskopiske.

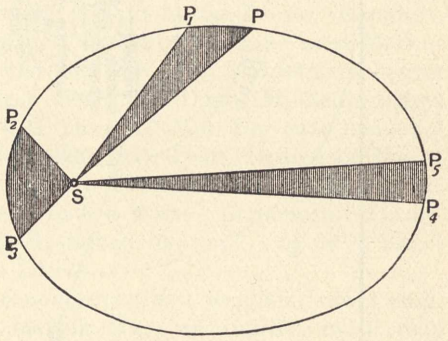
Alle Planeterne har følgende tilfælles: de er sfæroidiske Legemer med Aksen mere eller mindre skæv mod Banen; de har alle den dobbelte Bevægelse om Solen og om deres Akse. Nogle har Biplaneter. 1. Deres Baner er Elipser med Solen i det ene Brændpunkt; det Punkt, hvor Planeten er nærmest Solen, kaldes *Periheliet,* det Punkt, hvor den er fjernest, *Afeliet.* Planeterne løber ikke med ens Hastighed overalt i deres Bane, hurtigere, naar de er nærmere Solen, langsommere, naar de er mere fjernede fra den. 2. En Linje, der forbinder Planetens Centrum med Solens, beskriver i samme Tidsrum lige store Fladerum eller Sektorer af Elipsen. Loven for de forskellige Planeters indbyrdes Bevægelse er: 3. Kvadrattallene af de forskellige Planeters Omløbstider forholder sig som Kubiktallene af deres Baners store Akser. Det er de tre kepplerske Love.

Planeterne kan inddeles i de, der er nær ved Solen, de indre, Merkur, Venus, Jorden, Mars; de er mindre, har større Tæthed og mindre Omløbstid; og de, der er fjernere fra Solen, de ydre, Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun; de er langt større end de førstnævnte, mindre tætte og har langt længere Omløbstider. Imellem disse to Grupper, altsaa mellem Mars og Jupiter, kredser endelig de smaa *Asteorider* eller *Planetoider.*

Solen er fjernet fra Jorden omtr. 23,300 Jordradier eller omtr. 150 Mill. km; dens Lys er 8 Min. 13 Sek. om at naa Jorden. Hvis den ikke er en fuldkommen Kugle, er dens Fladtrykning ved Polerne i alt Fald overordentlig ringe. Dens Diameter er omtr. 1,394,000 km (109 Jorddiametrer); Overfladen c. 12,000 Gange saa stor som Jordens (over 6 Bill. km^2); der gaar omtr. $1^1/_3$ Mill. Jordkugler paa

Solen, og den er omtr. 700 Gange større end alle Planeter tilsammen. Dens Tæthed er derimod kun $^1/_4$ af Jordens. Ikke alle Dele af dens Overflade lyser lige stærkt; der opstaar af og til S o l p l e t t e r, især om dens Ækvator, mørkere Pletter, som atter forsvinder; andre Steder lyser særligt stærkt, de kaldes S o l f a k l e r. Ved Iagttagelsen af Solpletternes Gang fra venstre til højre og ved deres periodiske Genkomst (omtr. hvert 11. Aar) har man faaet Vished om, at Solen drejer sig venstre om om sin Akse i omtr. 25—27 Døgn. Den almindelige Antagelse er, at Solen er en hvidglødende, til Dels luftformig Masse — uden om et ydre Lag, Fotosfæren (gr. Lyskugle eller Lyskreds), den egentlige, lysende Solskive, ligger Kromosfæren (gr. Farvekreds), der bestaar af glødende Dampe og Luftarter, og endelig er der uden om den Strømme af Meteorer —, som er i sin Udviklingsproces og altsaa ikke er naaet saa vidt som f. Eks. vor Jord, der har faaet en fast Skorpe; Solpletterne skal da være Tegn paa begyndende Afkøling i Kromosfæren.

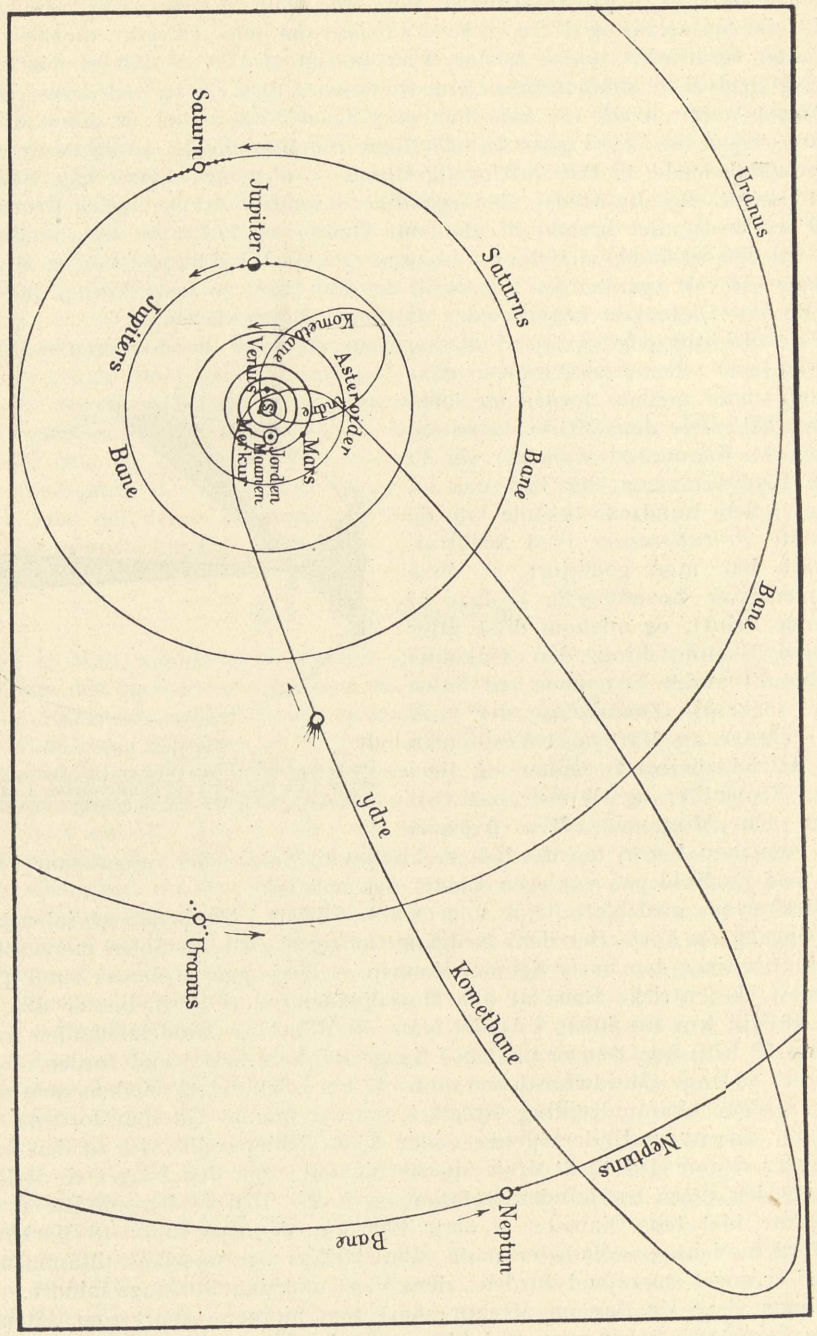
Overordentlig vigtige for Undersøgelsen af Solen er de t o t a l e S o l f o r m ø r k e l s e r, der fremkommer, naar Maanen træder mellem Jorden og Solen og bedækker hele dens Flade. Uden om den mørke Maanerand viser der sig da uhyre Flammemasser, der kan naa en Højde af flere hundrede tusinde km, de saakaldte *Protuberanser* (ved Spektralanalysen har man godtgjort, at disse Flammemasser hovedsagelig bestaar af glødende Brint), og udenom disse atter en bred lysende Ring, den saakaldte *Korona*. Et andet Fænomen ved Solen er det saakaldte *Zodiakallys*, der viser sig i Februar og Marts paa Vesthimlen efter Aftendæmringens Ophør og ligeledes i September og Oktober paa Østhimlen om Morgenen. Men hvorpaa dette Fænomen beror, om det helt er knyttet til Solen eller ogsaa staar i Forbindelse med Forhold paa vor egen Klode, ved man ikke.

Kepplers Lov.
De skraverede Fladerum er lige store; Strækningerne PP_1, P_2P_3 og P_4P_5 gennemløbes i samme Tid (Elipsen er langtfra saa langagtig i Virkeligheden)

Merkur ses med blotte Øjne som en lille Stjerne i Nærheden af Solen kort før dens Opgang og kort efter dens Nedgang (aldrig fjernet fra Solen mere end 28 °). I Kikkerten viser den Faser ligesom Maanen, et Bevis paa, at den er rund. Den har den mest ekscentriske Bane af alle Hovedplaneterne (i Periheliet er den fjernet omtr. 46 Mill. km fra Solen, i Afeliet omtr. 70 Mill. km), Middelafstanden fra Solen er omtr. 58 Mill. km. Den er næsten 7 Gange stærkere belyst end Jorden, dens Omløbstid er 88 Dage (Middelhastighed omtr. 47 km i Sekundet). Medens man tidligere antog, at dens Akseomdrejning foregik i omtrent samme Tid som Jordens, i omtr. 24 Timer, har nyere Undersøgelser (siden 1889, Schiaparelli) vist, at den formentlig bruger samme Tid til at dreje sig om sig selv, som den bruger til at løbe om Solen, at den altsaa har bunden Rotation (se p. 27). Den er den mindste af Hovedplaneterne, idet dens Diameter er omtr. 4900 km; der gaar omtr. 18 Merkurkugler paa Jorden; dens Overflade er omtr. som Afrikas og Amerikas tilsammen. Dens Tæthed er noget større end Jordens, dens Vægt omkring 20 Gange mindre.

Venus viser sig ligesom Merkur snart som Morgen-, snart som Aftenstjerne (aldrig fjernet fra Solen mere end 46 °) og er den mest lysende af alle Planeterne; hvert ottende Aar skinner den stærkest. Den viser Faser ligesom Merkur. Dens

Solsystemet.

Bane er den mindst ekscentriske af alle Planeternes (i Periheliet er den 107,4 Mill. km fjernet fra Solen, i Afeliet 108,9 Mill. km), Middelafstanden er 108 Mill. km. Dens Omløbstid er 224,7 Dage, den har vistnok ligesom Merkur bunden Rotation (Schiaparelli). Dens Diameter er 12,700 km, og den er $^9/_{10}$ af Jordens Størrelse; dens Tæthed er ubetydelig mindre end Jordens.

Merkur og Venus passerer undertiden mellem os og Solen og viser sig da som sorte Pletter paa Solskiven. Disse Gennemgange, der er af Betydning for at bestemme Jordens Afstand fra Solen, forekommer hyppigere for Merkurs Vedkommende paa Grund af dens kortere Omløbstid (omtr. 13 Gange i et Aarh.), men langt sjældnere for Venus'; efter 2 Gennemgange med et Mellemrum af 8 Aar gaar der mindst 105 Aar (den sidste var 1882, den næste bliver 2004).

Jorden omtales senere.

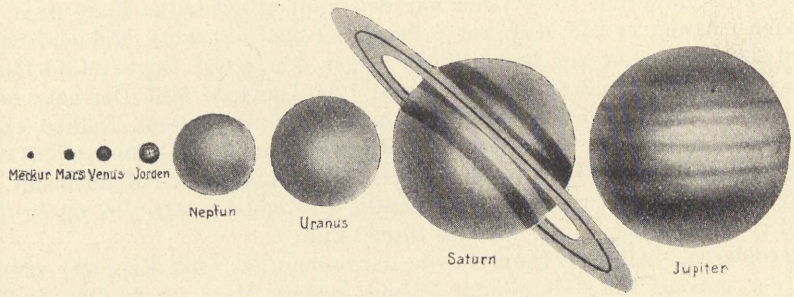
Mars viser sig for det blotte Øje som Himlens rødeste Stjerne og har i Kikkerten et Udseende meget lig vor Jord; mørkere og lysere (rødlige) Pletter tyder paa Hav og Fastland; ved Polerne er der hvide Kalotter, som kan være Is- og Sneregioner, og dens Overflade har et ejendommeligt Net af mørke Linjer (Kanaler?, opdagede af Schiaparelli 1877). Den har den mest ekscentriske Bane næst Merkur (Afstanden i Afeliet er 248 Mill. km, i Periheliet 206 Mill. km), Middelafstanden er nær ved 228 Mill. km; sin Bane tilbagelægger den i 687 Dage (Middelhastighed 23,7 km i Sek.); Akseomdrejningen foregaar i 24 Timer 37 Min. Der gaar henved 7 Marskugler paa vor Jord (Diametren er omtr. 6800 km). Dens Tæthed er $^7/_{10}$ af Jordens. 1877 opdagedes to meget smaa Maaner (Phobis og Deimos) om Mars, de mindste Himmellegemer, man kender, maaske kun 8 à 9 km i Gennemsnit. De bevæger sig omkring Mars med en overordentlig Hastighed (omtr. $7^1/_2$ og $30^1/_2$ Time) og kun i ringe Afstand (omtr. 9500 og 27,000 km).

Asteroiderne. Allerede længe havde Astronomerne (først Keppler) været enige om, at der maatte være en ukendt Planet mellem Mars og Jupiter, indtil man 1804—7 fandt ikke en, men fire smaa Kloder, *Ceres, Pallas, Juno* og *Vesta;* 1845 opdagedes *Astræa,* og derefter gik det Slag i Slag med Opdagelserne, og navnlig er de i de seneste Aar tagne til, efter at man ved Fotografiens Hjælp er begyndt at udforske Himlen; man tæller nu over 700 Asteroider. De er alle teleskopiske med Undtagelse af *Vesta,* som undertiden kan skimtes med blotte Øjne. De fleste er overordentlig smaa, ja hvis man kan stole paa Maalingerne, er mange af dem kun 30 km og derunder i Diameter; den største er *Ceres* med en Diameter af noget over 360 km (der gaar omtr. 43,000 Cereskugler paa een Jordkugle). De har alle meget ekscentriske Baner, og de fleste hælder stærkt mod Ekliptika; for det meste ligger Banerne ringformige, men nogle griber dog ind i hverandre. Alle Banerne ligger som sagt mellem Mars og Jupiter undtagen den i 1908 opdagede *Eros,* der til Dels naar ind mellem Mars og Jorden, og som altsaa er den ved Solen nærmeste med en Middelafstand af omtr. 218 Mill. km; de fjerneste, der er opdagede i den seneste Tid, har Baner ganske nær ved Jupiters og menes at kunne naa uden for denne.

Jupiter, den mest lysende Stjerne næst Venus, ses i Kikkerten med Striber og Pletter, som man tilskriver Forandringer i den omgivende Atmosfære. Banens Ekscentricitet er ikke ringe (i Periheliet er Planeten 740 Mill. km, i Afeliet 814 Mill. km fra Solen). Middelafstanden er 778 Mill. km. Banen tilbagelægger den i omtr. 12 Aar (11 Aar 314 Dage 20 Timer), derimod bruger den kun 9 Tim. 55 Min. 41 Sek. til at dreje sig om sin Akse, hvorfor den ogsaa tydelig viser Fladtrykning (man regner den til $^1/_{16}$) ved Polerne. Dens Ækvators Hældning mod Baneplanet er saa ringe (3° 6'), at Aarstiderne kun kan være lidet forskellige; ved Polerne maa der altid herske Vinter, i de tempererede Bælter altid Foraar, omkring Ækvator

evig Sommer. Jupiter er den største af alle Planeterne, dens Ækvatorialdiameter er omtr. 145,000 km, dens Rumfang omtr. 1350 Gange større end Jordens, og den er omtr. $2^1/_2$ Gange større end alle de øvrige Planeter tilsammen. Dens Tæthed er meget mindre end Jordens, omtrent $^1/_4$ eller som Ravets. Jupiter ledsages af 8 Maaner, hvoraf de 4 største allerede fandtes 1610; en femte, der er inderst ved Jupiter og meget lille, fandtes 1892, og endelig de tre sidste, der er yderst og ligeledes meget smaa, i dette Aarhundrede.

Saturn skinner noget svagere, rødligt, end Jupiter og bevæger sig meget langsomt for vort Øje baade paa Grund af dens store Afstand og dens ringe Hastighed, $9{,}_6$ km i Sek.[1]); den er omtr. 29 Aar 167 Dage om at tilbagelægge sin Bane. Banens Ekscentricitet er lidt større end Jupiters (i Periheliet er Planeten 1346 Mill. km, i Afeliet 1506 Mill. km fra Solen). Middelafstanden er 1426 Mill. km. Til Akseomdrejningen bruger den kun 10 Tim. 14 Min., og den er den mest fladtrykte af Planeterne (Fladtrykningen omtr. $^1/_{11}$). Ækvators Hældning mod Baneplanet er betydelig, omtr. 27°, hvorfor der maa være stor Forskel paa Aarstiderne. Dens

Planeternes indbyrdes Størrelse.

Ækvatorialdiameter er 61,500 km, den er omtr. 900 Gange større end Jorden. Den har den mindste Tæthed af alle Planeter, kun noget over $^1/_{10}$ af Jordens, saaledes at dens Vægtfylde er mindre end Vandets. Saturn er omgivet af et System af 3 Ringe, der bestaar af en Masse faste Smaalegemer, og hvis yderste Diameter er henved 140,000 km, men som kun har en meget ringe Tykkelse (omtr. 300 km); den inderste af dem er helt gennemsigtig, og man har lagt Mærke til, at Mellemrummet mellem Ringene indbyrdes og Saturn stadig bliver mindre. Desuden ledsages Saturn af 9 Maaner.

Uranus, usynlig for det blotte Øje, opdagedes af den ældre Herschel 1781. Ekscentriciteten er omtrent som Jupiterbanens. Middelafstanden er 2868 Mill. km. Dens Hastighed er ikke stor, $6{,}_8$ km i Sek., den bruger omtr. 84 Aar om at tilbagelægge sin Bane. Den faar 360 Gange mindre Lys fra Solen end Jorden. Om dens Akseomdrejning vides intet bestemt. Diametren er 50,500 km, Uranus er altsaa omtr. 53 Gange større end Jorden, men har langt mindre Tæthed, omtrent som Jupiters. Den ledsages af 4 Maaner, hvis Baner næsten er vinkelrette paa Planetens Baneplan, og som bevæger sig højre om.

Neptun blev opdaget, før den blev iagttaget i Kikkerten. Af Uranusbanens Uregelmæssighed, ɔ: Afvigelse fra den rene Elipselinje, kom Astronomerne nemlig paa den Tanke, at der udenfor maatte være en Planet, som indvirkede paa Uranus. Leverrier udregnede denne ukendte Planets Bane saa nøjagtigt, at han 1846 kunde

[1]) Paa Sanskrit hedder den „Sanitsjara", ɔ: den sig langsomt bevægende.

angive Galle i Berlin det Sted, hvor den befandt sig paa en bestemt Tid, og saaledes blev den ogsaa fundet i Kikkerten. Den bevæger sig i en næsten cirkelformet Bane omtr. 4495 Mill. km fra Solen og bruger omtr. 165 Aar om at gennemløbe den, 5,4 km i Sek., den er altsaa den langsomste af alle Planeterne. Den faar 900 Gange mindre Lys fra Solen end Jorden. Den er omtr. 118 Gange større end Jorden, idet dens Diameter er c. 56,000 km, men ogsaa langt mindre tæt, omtrent som Neptun. Endnu kender man kun med Sikkerhed een Maane, der ligesom Uranusmaanerne gaar højre om. Da den kun har gennemløbet noget over $^1/_3$ af sin Bane i den Tid, den har været kendt, ved man kun lidt om den, saaledes intet om dens Akseomdrejning.

Beregningen af visse Kometbaner har i den nyeste Tid fremkaldt den Gisning, at der uden for Neptun i en Afstand fra Solen af omtr. 48 Gange Jordens Afstand findes endnu en Planet. Paa den anden Side er der nogle Uregelmæssigheder i Merkurs Bane, der gør det sandsynligt, at der findes en (Leverriers Vulkan) eller flere Planeter (eller maaske en Mængde smaa Asteroider) inden for den igen.

Hvad Spørgsmaalet om Planeternes fysiske og meteorologiske Forhold angaar, eller om de er beboede som vor Jord, tyder de Iagttagelser, man hidtil har gjort, paa, at Venus og Mars nærmest er som vor Jord og kan have en noget lignende Plante- og Dyreverden; men de store Planeters, Jupiters, Saturns, Uranus' og Neptuns Tæthed er saa ringe, at de maaske endnu er i flydende Tilstand og i det mindste ikke har de Betingelser for et organisk Liv, som vi betragter som nødvendige.

Foruden Planeterne findes der andre Himmellegemer, der hører til vort Solsystem og beskriver deres Baner omkring Solen, nemlig nogle af *Kometerne* (af gr. κομη, ɔ: Haar). Disse, „Verdensrummets Vagabonder", bestaar af et svagtlysende H o v e d („Koma"), hvori findes en stærkere lysende Kerne, og i Reglen udskyder der fra Hovedet, efterhaanden som Kometen nærmer sig Solen, en H a l e, som tiltager i Længde (man har iagttaget dem med en Længde af indtil $^3/_4$ af Jordbaneradien) indtil Perihelgennemgangen og derpaa atter aftager; men den vender altid fra Solen. Deres Baner er meget langstrakte Elipser eller Parabler eller Hyperbler, ɔ: Kurver med uendelige Grene; i Periheliet kan de være Solen overordentlig nær, i Afeliet langt uden for Neptun. Banerne danner alle mulige Vinkler med Ekliptika, og snart gennemløbes de i samme, snart i modsat Retning af Planeternes. Kometernes Tæthed er meget ringe, man kan endog se Stjernerne gennem Kernen. De antages at gennemfare Verdensrummet i alle mulige Retninger og i talløs Mængde (de er saa mange som Fiskene i Havet, sagde Keppler). Nogles Baner er saadanne, at man ikke ved, om de nogensinde kommer igen, andres er nøje beregnede. De fleste, som vi kender som periodisk genkommende, er rimeligvis blevne knyttede til vort Solsystem ved paa deres Vej at være komne for nær til en af de ydre Planeter og saaledes „indfangede". Det kan ogsaa hænde, at beregnede Kometer forandrer deres Baner eller forsvinder og fordeles som Meteorer langs Banen. Enckes Komet, der af de beregnede Baner havde den korteste Omløbstid, omtr. $3^1/_3$ Aar, er forsvundet siden 1898; Bielas Komet, med en Omløbstid af henved 7 Aar, delte sig i 1845 i to Dele og blev efter 1852 helt usynlig, idet dens Bestanddele fordeltes langs Banen; Halleys Komet har den længste Omløbstid af de beregnede Baner, 75 Aar.

Endelig findes der i Himmelrummet Masser af smaa Meteorer, der kredser om Solen, snart enkeltvis, snart samlede i store Sværme. De er saa smaa, at de kun kan iagttages, naar de kommer inden for vor Atmosfære; paa Grund af deres Hastighed bliver de glødende ved Luftens Modstand og viser sig da som S t j e r n e s k u d eller I l d k u g l e r, ofte faldende ned paa Jorden som M e t e o r s t e n e, der be-

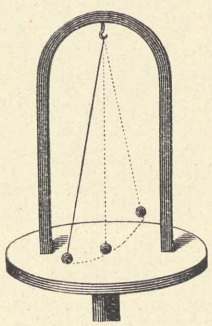
staar af kendte Stoffer, navnlig Jærn. Særlig to Gange om Aaret kommer Jorden i Nærheden af saadanne Sværme, 10.—12. Avgust og 12.—13. November (Bielas Komet, se p. 17); da falder Stjerneskuddene tættest.

§ 5. Jorden.

Jorden er altsaa den tredje Planet fra Solen. Dens Middelafstand fra Solen er 149,$_5$ Mill. km (i Periheliet 147 Mill., i Afeliet 152 Mill. km fra Solen); Banen, hvis Ekscentricitet kun er $^1/_{60}$, altsaa temmelig ringe, er omtrent 939 Mill. km; Lyset er 8 Min. 20 Sek. (i Perihel. 8 ' 17 ", i Afel. 8 ' 27 ") om at komme fra Solen til Jorden. Længden af Jordens Ækvator er 40,070 km; om Diametrene og Fladtrykningen se i øvrigt ovenfor p. 9. Overfladen har et Flademaal af omtr. 510 Mill. km^2, og Rumfanget er omtr. 6 Kvadrilloner kbm. Vægtfylden er c. $5^1/_2$ (5,$_6$) Gange saa stor som Vandets.

Jordens Bevægelse er en dobbelt: den drejer sig venstre om om sin egen Akse, som ikke er parallel med Ekliptikas Akse, men danner en Vinkel paa $23^1/_2{}^0$ med den; og den bevæger sig venstre om omkring Solen. Vi skal nu nøjere betragte disse Bevægelser.

a. Jorden drejer sig om sin Akse (Rotationen). At Jorden drejer sig om sig selv, kan vi let slutte os til ved at iagttage de andre Planeter, som drejer sig om deres Akser, og ved det usandsynlige i, at alle Himmellegemerne, Sol, Planeter og Fiksstjerner, i den korte Tid af 24 Timer, hvori Himlens tilsyneladende daglige Bevægelse foregaar, skulde bevæge sig om Jorden; det vilde alene for Solens Vedkommende være omtr. 10,000 km i Sek. og for den nærmeste Fiksstjernes omtr. 7500 Mill. km i Sek.. Men vi har ogsaa direkte Beviser for Jordens Rotation: 1) Fladtrykningen ved Polerne, der viser, at Centrifugalkraften eller den midtpunktflyende Kraft har virket langt stærkere ved Ækvator end i Nærheden af Polerne og saaledes, før Jorden endnu var afkølet, har fjernet de ækvatoriale Dele mest fra Centrum. 2) Forsøgene med Legemers Fald (først anstillede af Hooke og Newton); i Faldet afviger Legemer mod Ø.; et højereliggende Punkt, som et Taarns Top, er længere fjernet fra Jordaksen end det lavere liggende ved Taarnets Fod; det første har følgelig en større Hastighed (da det jo i samme Tid gennemløber en længere Bane), og derfor vil Stenen fra Taarnet ikke falde lodret, men ubetydeligt Ø. for Taarnet, omtrent 1 " for en Højde af 155 m. 3) Tyngdens Aftagen fra Polerne til Ækvator; den ved Rotationen frembragte Centrifugalkraft virker nemlig ved Ækvator lige imod Tyngden og formindsker derved denne. 4) Forklaringen af Passatvindene (se p. 75) er kun mulig, hvis Jorden drejer sig. Men et af de bedste Beviser er dog 5) *Foucaults* Pendulforsøg. Dette skal omtales nærmere.

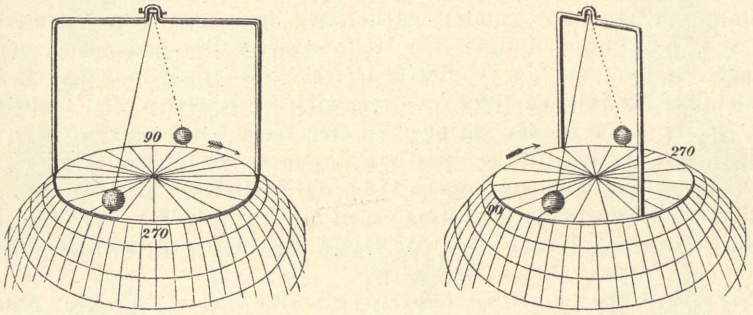

Foucaults Pendul.

Ophænger vi en tung Kugle i en lang tynd Snor og sætter den i Svingning i et bestemt Plan, vil dette Pendul stadig svinge i det samme Plan, og er det ophængt i en Ramme, vil Retningen af Svingningsplanet selvfølgelig ikke forandres, fordi Rammen drejes. Tænker vi os nu et saadant Pendul ophængt ved Nordpolen, saaledes at Pendulets lodrette Hvilestilling falder sammen med Jordaksens Linje, og vi sætter Pendulet i Bevægelse, saa vil Rammen i Løbet af 24 Timer dreje sig en Omgang rundt med Jorden venstre om; men for Iagttageren vil det se ud, som om det var Pendulets Sving-

ningsplan, der i samme Tid drejede sig højre om. Ved Sydpolen vilde det samme være Tilfældet, blot at Bevægelsen foregik i modsat Retning. Stiller man derimod Pendulet et Sted ved Ækvator, vil Jordens Omdrejning, der her foregaar om en Akse, der er parallel med Horisonten, ikke foraarsage nogen Drejning af Rammens Plan, og Svingningsplanet vil altsaa her beholde den samme Stilling til Rammen. Paa alle andre Punkter af Jorden, hvor Pendulet i sin Hvilestilling hverken falder sammen med Jordaksen eller staar lodret paa den, vil Rammen kun delvis drejes ved en fuldstændig Omdrejning af Jorden, og Svingningsplanet vil derfor tilsyneladende bevæge sig i en lige saa stor Vinkel i modsat Retning. Efter denne Teori kan man beregne, hvor meget Svingningsplanet tilsyneladende vil dreje sig paa hvert givet Sted paa Jorden, og disse Beregninger slog fuldstændigt til, da Foucault gjorde sine berømte Forsøg i Pantheon 1851 (Forsøget gjordes i større Maalestok i 1892 i Slotskirken i København).

Jordens Rotationstid eller en S t j e r n e d a g, Tidsrummet mellem to paa hinanden følgende Meridianpassager af samme Fiksstjerne, er 23 Tim. 56 Sek. 4 Sek.

Svingningsplanets Uforanderlighed.

Men det er ikke muligt at bruge Stjernedagen til den borgerlige Inddeling af Tiden, da den ikke vilde falde sammen med *Solens* Gang paa Himlen, og man snart vilde have Nat, snart Dag ved samme Klokkeslet. Tiden maa beregnes efter Solens Gang, efter S o l d a g e; men da Jordens Bane er en Elipse, som den gennemløber med ulige Hastighed, hurtigst, naar den er nær ved Solen, og langsomst, naar den er den fjernest, og da endvidere Ekliptikas Hældning mod Ækvator ogsaa i og for sig fremkalder en Ujævnhed i Solens Gang med Hensyn til Ækvator, er de s a n d e Soldage ikke lige lange i Aarets Løb, og man maa derfor tænke sig en *„Middelsol"*, som i et Aar med jævn Hastighed gennemløber Ækvator venstre om. En M i d d e l s o l d a g er da 24 Timer eller omtrent 4 Minutter længere end en Stjernedag. Denne Forskel er let at forklare sig; den kommer af, at Jorden rykker frem paa sin Bane omkring Solen, og altsaa Solen for os stadig forandrer sin Stilling til Fiksstjernerne. Da Solen nu altsaa, medens Jorden i 23 Tim. 56 Min. har fuldført en Rotation i Forhold til Fiksstjernerne, tilsyneladende har bevæget sig omtrent 1^0 (omtrent $^1/_{365}$ af Ekliptika) mod Øst, maa Jorden dreje sig omtr. 4 Min., for at det paagældende Punkt paa dens Overflade atter kan komme nøjagtig i den samme Stilling til Solen som ved Rotationens Begyndelse, eller med andre Ord, at det f. Eks. atter kan blive Middag for alle de Steder, der ligger under det nævnte Punkts Meridian. Derved bliver en Middelsoldag altsaa stadig 4 Min. længere end en Stjernedag.

Den Hurtighed, hvormed Jordoverfladen tager Del i Rotationen, er selvfølgelig forskellig paa de forskellige Steder. Nær ved Polerne er den mindst, ved Ækvator

er den størst, 465 m i Sek., ved den 50. Breddegrad er den 299 m (i København omtrent 260 m).

Paa Jordens Rotation beror den forskellige Tidsangivelse paa ethvert Sted. Som alt sagt har alle Steder paa samme Meridian samme Klokkeslet. For hver 15° man gaar mod Ø., er Klokken en Time mere, for hver 15° mod V., en Time mindre. Saaledes har hvert enkelt Sted sin Lokaltid, men da den ikke kan bruges i det borgerlige Liv, benyttede man „Provinstiden", ɔ: hver Bys Omegn rettede sig efter Byens Ur. Da dette imidlertid viste sig højst upraktisk med vor Tids Jærnbaner og Telegrafer, der mere og mere udsletter Afstandene, har man indrettet Zonetiden, idet man har inddelt Jorden i 24 Zoner ved Meridianer, der har indbyrdes Afstand af 15°, saaledes at Meridianen, der gaar midt gennem hver Zone, bestemmer dens Lokaltid, og man gaar ud fra Greenwichs Meridian. Hver Zone har altsaa sin Time. Men i øvrigt tillæmper man Zonetiden noget efter Landene, saaledes at f. Eks. Danmark [1]), Sverige, Norge, Tyskland, Schweiz, Østerrig og Italien har „mellemevropæisk Tid", der er een Time forud for Greenwichs Meridians Tid, „vestevropæisk Tid". Naar man rejser ud mod Ø. og vender tilbage til sit Udgangspunkt, har man „vundet" en hel Dag, hvorimod man ved at rejse mod V. „taber" en Dag. For at undgaa den Misforstaaelse, der kan opstaa herved, har man vedtaget en Datumlinje, der gaar fra Nord- til Sydpol lige Ø. for Asien og omtrent følger Meridianen 180° fra Greenwich (se Kortet p. 31), saaledes at den søfarende, der kommer fra Ø., springer en Dag frem i Kalenderen, naar han passerer Linien, men en Dag tilbage, hvis han kommer den modsatte Vej.

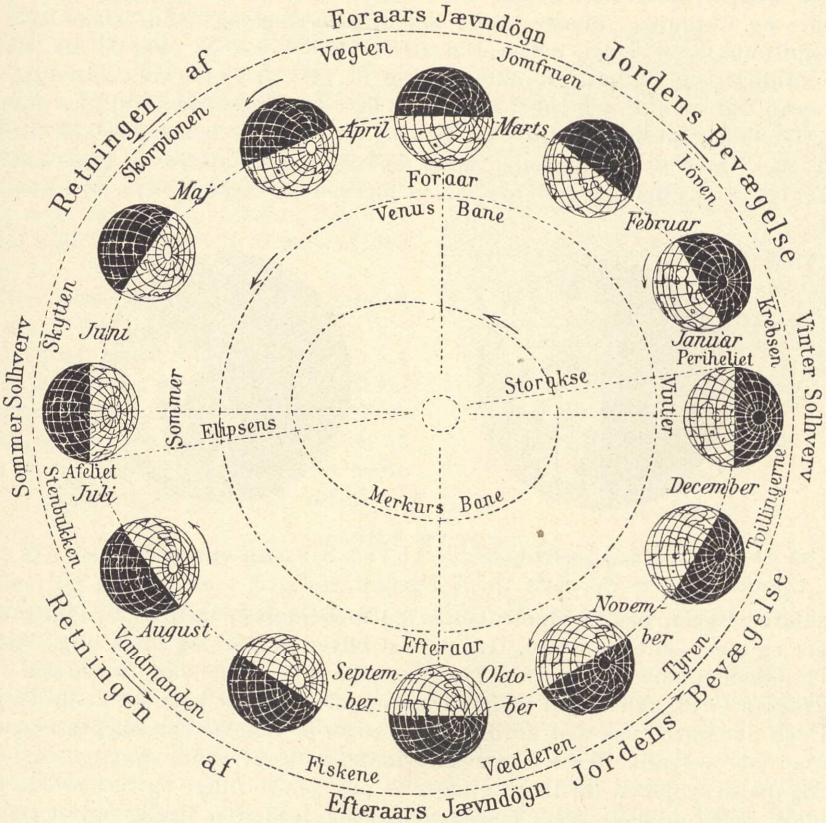
Paa Jordens Rotation beror ogsaa Dag og Nat. Hvis Jordens Akse dannede en ret Vinkel med Baneplanet og altsaa Solen altid stod lodret over Ækvator, vilde Dag og Nat overalt paa Jorden være lige lange. Men dette vil nærmere blive belyst, naar vi ser paa Jordens anden Bevægelse.

b. Jordens Bevægelse om Solen (Revolutionen). Jorden bruger i Virkeligheden til at tilbagelægge sin Bane (939 Mill. km, gennemsnitlig Hastighed af 29,6 km i Sek.) 365 Dage 6 Tim. 9 Min. 9 Sek., beregnet efter Middelsoldage; dette Tidsrum kaldes et siderisk Aar eller Stjerneaar. Men det Aar, der anvendes til borgerlig Tidsregning, for at man kan blive i uforandret Forhold til Aarstiderne, er det saakaldte tropiske, ɔ: den Tid, Solen bruger for at komme fra Foraarsjævndøgnspunktet tilbage til samme Punkt. Da nu dette Punkt som Følge af et astronomisk Fænomen (Præcessionen), man ikke her nærmere kan komme ind paa, stadig viger tilbage eller saa at sige gaar Solen lidt i Møde, bliver det tropiske Aar omtrent 20 Min. kortere end Stjerneaaret, nemlig 365 Dage 5 Tim. 48 Min. 46 Sek. Da en Stjernedag som bemærket er omtrent 4 Min. kortere end en Middelsoldag, vil Aaret indeholde nøjagtig en Dag mere, naar man regner i Stjernedage, end naar man regner i Middelsoldage; Jorden fuldfører altsaa i et Aar c. $366^1/_4$ virkelige Rotationer.

Da Aaret selvfølgelig maa have et helt Antal Dage, indførte Julius Cæsar, da der ved tidligere Beregninger var opstaaet en stadig større Uoverensstemmelse mellem Kalenderen og Solen, den Skik at regne Aaret til 365 Dage og bødede paa den derved opstaaede Fejl ved hvert 4. Aar at indskyde en Skuddag. Men dette er for meget, da Aaret jo ikke er 365 Dage 6 Tim., men kun 365 Dage 5 Tim. 49 Min. Derfor bliver 4 Aar efter den julianske Kalender = 1460 Dage eller 45 Min. mere, end de skulde være. For at hjælpe paa denne Fejl paabød Pave Gregor XIII 1582, da Fejlen var løbet op til 10 Dage, at der i hvert 400 Aar skulde regnes 3

[1]) Før 1880 benyttedes her i Danmark Provinstiden, efter 1880 Københavns Tid som Fællestid, fra 1894 benyttes Zonetiden.

Skuddage mindre end hidtil, hvilket opnaaedes ved at udelukke de Aar fra at være Skudaar, hvis Aarstal er delelige med 100, men ikke med 400 (altsaa Aar 1700, 1800 o. s. v., men ikke 2000); ogsaa denne Tidsregning har en lille Fejl, men den er kun 3 Dage paa 10,000 Aar). Den gregorianske Kalender er nu antaget af hele den civiliserede Verden undtagen Russere og Grækere (de græsk-katolske Folk), der bruger den julianske og derfor nu er omtrent 12 Datoer tilbage for os.

Jordens aarlige Bevægelse om Solen og Aarsagen til Aarstiderne.

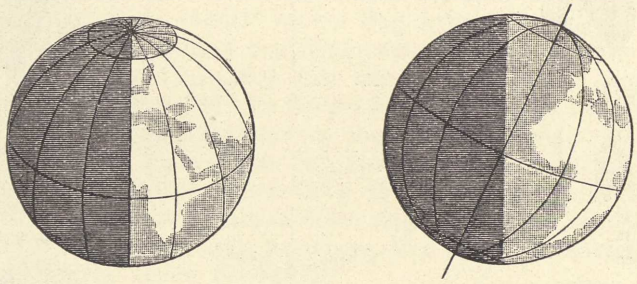
c. Dag og Nat. Aarstider. Paa denne Jordens dobbelte Bevægelse i Forbindelse med dens Akses Hældning mod Ækvator beror nu nogle Fænomener, der er overordentlig betydningsfulde.

Som man saa, forandrer Stedet for Solens Op- og Nedgang sig for samme Sted paa Jordens Overflade med hver Dag, og man saa ogsaa, at Solen staar ulige højt paa Himlen ved Middagstid paa de forskellige Tider af Aaret. Jo mere Solens Op- og Nedgangspunkter nærmer sig Nordpunktet, jo længere er Solen synlig for os, og jo højere hæver den sig; jo mere de nærmer sig Sydpunktet, i desto kortere Tid er Solen over Horisonten, og jo mindre hæver den sig op paa Himlen i Syd. Dette gælder for os, der bebor den nordlige Halvkugle; det samme finder Sted for Beboerne paa den sydlige, blot saaledes, at Nord og Syd er ombyttede. Paa de Steder, der har samme Bredde eller Afstand fra Ækvator, er disse Forhold ens, men de

forandres med Bredden. Det er denne Solens forskellige Stilling, der fremkalder Aarstiderne, Klimaerne og Dagens og Nattens ulige Varighed.

Som tidligere omtalt er Jordaksen ikke parallel med Ekliptikas, men danner med den en Vinkel paa omtr. $23^1/_2$ Grad (23^0 27'); den danner altsaa en Vinkel med Baneplanet af omtr. $66^1/_2{}^0$ (66^0 33'). Denne Rotationsaksens Stilling forandres ikke, medens Jorden løber om Solen, og følgelig vender Jorden snart sin Nordpol, snart sin Sydpol mere mod Solen. To Gange om Aaret vil Skæringslinjen mellem Ækvators og Ekliptikas Planer træffe Solens Centrum, og denne staar da i et af Jævndøgnspunkterne; i den øvrige Del af Aaret er Solen N. eller S. for Ækvator, og de nordligste og sydligste Punkter kaldes Solhvervspunkterne (se p. 6).

I Jævndøgnspunkterne (20.—21. Marts, 22.—23. September) oplyser Solen altsaa Jordens Halvdel fra Pol til Pol, Dag og Nat er lige lange paa alle Steder af Kuglen (12 Timer hver), og Solen staar op lige i Østpunktet og gaar ned lige i Vestpunktet. Men efterhaanden som Solen nærmer sig Sommersolhverv (21.

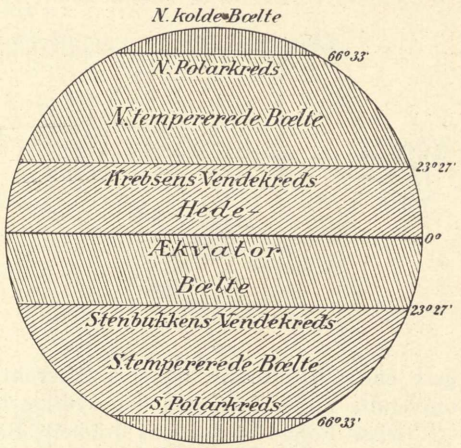
Jorden belyst
i Jævndøgnspunkterne i Sommersolhverv.

Juni), bliver Egnen om Nordpolen mere og mere oplyst, medens Sydpolen vender sig mere og mere bort fra Solen. Dag og Nat bliver af mere og mere ulige Varighed, indtil Forskellen bliver størst ved Sommersolhverv. Egnen om Nordpolen lige til Polarkredsen er da helt oplyst og har Dag hele Døgnet, medens det modsatte er Tilfældet ved Sydpolen; paa den nordlige Halvkugle er Dagene længst, paa den sydlige Nætterne. Nu begynder Jorden paa sin videre Bane at vende Nordpolen bort fra Solen og dreje Sydpolen til, Dagene tager af paa den nordlige og til paa den sydlige Halvkugle, indtil de atter er af lige Varighed, og Jorden er ligelig oplyst ved begge Polerne ved Efteraarsjævndøgn 22.—23. September, ligesom det var Tilfældet ved Foraarsjævndøgn i Marts. I det næste Halvaar paa Banen gennem Vintersolhverv (20.—22. December) gælder det samme, som er skildret for det første Halvaar, blot at Forholdene nu er de omvendte.

I det første Halvaar fra Foraars- til Efteraarsjævndøgn er Solen altsaa stadig synlig for Nordpolen. I Begyndelsen beskriver den daglig en Cirkel i Horisonten, hæver sig derpaa højere og højere, til den ved Sommersolhverv bevæger sig Himlen rundt i en Højde af $23^1/_2{}^0$ og parallelt med Horisonten; da synker den atter, og fra Efteraarsjævndøgn har Nordpolen Nat i det næste Halvaar; dog er Natten ikke helt mørk, thi Dagskæret fra Solen lyser, indtil den er naaet 18^0 under Horisonten. Ved Ækvator er Dag og Nat lige lange hele Aaret igennem; men jo mere vi fjerner os fra Ækvator, jo større bliver Forskellen. Ved den 10. Breddekreds er saaledes den længste Dag 12 Tim. 35 Min., ved Vendekredsen 13 Tim. 27 Min., ved den 40. Breddekreds 14 Tim. 50 Min., ved den 55. Breddekreds 17 Tim. 7 Min., ved Polar-

kredsen 24 Tim., ved den 80. Breddekreds 134 Dage og endelig ved Polen et halvt Aar.

Den nordlige og sydlige Polarkreds eller de to Parallelcirkler 66° 33' N. og S. for Ækvator, bestemmes derved, at Solen dér den længste Dag er 24 Timer over Horisonten, medens den korteste Dag er lig 0, det vil sige, Solen viser sig kun lige i Horisonten. Inden for Polarkredsene bliver derimod den længste Dag flere og flere Døgn, til den ved Polerne naar sin største Længde, et halvt Aar. Den nordlige eller *Krebsens Vendekreds* og den sydlige eller *Stenbukkens Vendekreds*, 23° 27' N. og S. for Ækvator (altsaa lige saa langt fra Ækvator, som Polarkredsene er fra Polerne) bestemmes ved de Punkter, hvor Solen kun een Gang om Aaret kommer i Zenit, nemlig naar det er den længste Dag (for den nordlige Halvkugle 21. Juni, for den sydlige 20.—22. December.

Jordens Bælter.

Efter disse Kredse har man inddelt Jorden i 5 Zoner eller Bælter.

1) Det hede eller tropiske Bælte ligger paa begge Sider af Ækvator mellem den nordlige og sydlige Vendekreds; det er de Egne, hvor Solen to Gange aarlig staar i Zenit. Det hede Bælte er omtrent 39½ % af Jordoverfladen.

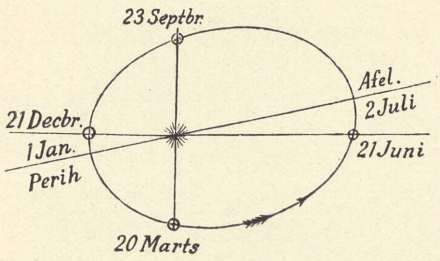
2) De to tempererede Bælter ligger mellem Vendekredsene og Polarkredsene, og der kommer hverken Solen i Zenit eller bliver cirkumpolær, heller ikke usynlig. De to Bælter tilsammen er 52 % af Jordens Overflade, altsaa over Halvdelen.

3) De to kolde (eller polare eller arktiske) Bælter ligger omkring Polerne begrænsede af Polarkredsene; der er Solen om Sommeren cirkumpolær, om Vinteren usynlig i et eller flere Døgn; de er tilsammen kun 8⅓ % af Overfladen.

Dog maa man ikke tro, at disse Grænselinjer tillige sætter skarpe Grænser mellem Klimaerne; fordi Lande som Finland og Ægypten begge ligger i den nordlige tempererede Zone, har de selvfølgelig ikke samme Klima (man har derfor ogsaa inddelt det tempererede Bælte i flere Underafdelinger: det subtropiske, det varmere tempererede, det koldere tempererede og det subarktiske, se nærmere p. 78); og der gives Punkter i den kolde Zone, som har varmere Klima end mange Punkter i de tempererede Zoner. Som noget fælles, hvad Aarstiderne angaar, kan man opstille følgende: I det hede Bælte er der ringe Forskel paa Aarstiderne; man inddeler hellere Aaret i to tørre og to fugtige Aarstider; det er i den fugtige Aarstid, at Solen staar højest, saaledes skulde den kaldes Sommeren, men man plejer i Almindelighed at kalde denne Vinteren, og den tørre Sommeren. I de tempererede Bælter adskiller man de fire Aarstider; jo nærmere man er ved de to Yderpunkter, Vende- og Polarkredsene, jo mere forkortes Foraar og Efteraar. I de kolde Bælter er Foraar og Efteraar overordentlig korte, Sommeren er forholdsvis hed og kort, Vinteren desto længere og meget kold.

Men Aarstiderne har ikke lige lang Varighed for den nordlige og sydlige Halvkugle; paa den nordlige Halvkugle er Foraar og Sommer tilsammen 7—8 Dage

længere end paa den sydlige; og omvendt er dér Efteraar og Vinter saa meget længere. Dette kommer af, at Jordens Bane ikke er en Cirkel, men en Elipse med Solen i det ene Brændpunkt, og at denne Elipses Storakse ikke falder sammen med den Linje, der forbinder Solhvervspunkterne, men danner en, dog kun lille, Vinkel med den, som det ses af hosstaaende Figur. Den Del af Jordbanen, som gennemløbes fra Foraars- til Efteraarsjævndøgnspunktet, og som bringer vor Halvkugle Foraar og Sommer, er større end den Del af Banen, der gennemløbes fra Efteraars- til Foraarsjævndøgnspunktet og bringer os Efteraar og Vinter. Det omvendte gælder altsaa for den sydlige Halvkugle. Selv om altsaa Jorden bevægede sig med ens Hastighed, vilde dog Aarstiderne være af ulige Varighed, men da nu Jorden bevæger sig hurtigere, jo nærmere den er ved Solen, bliver Forskellen endnu større. Saaledes har vi en længere Sommer end den sydlige Halvkugle. Tillige bevirker den lille Afstand mellem Sommersolhvervspunktet og Afeliet paa den ene Side, mellem Vintersolhvervspunktet og Periheliet paa den anden, at vor Sommer bliver lidt ($^8/_{10}$ Døgn) længere end vort Foraar, og vort Efteraar ligeledes lidt længere end vor Vinter. Det omvendte finder Sted paa den sydlige Halvkugle.

Jordens Bane.

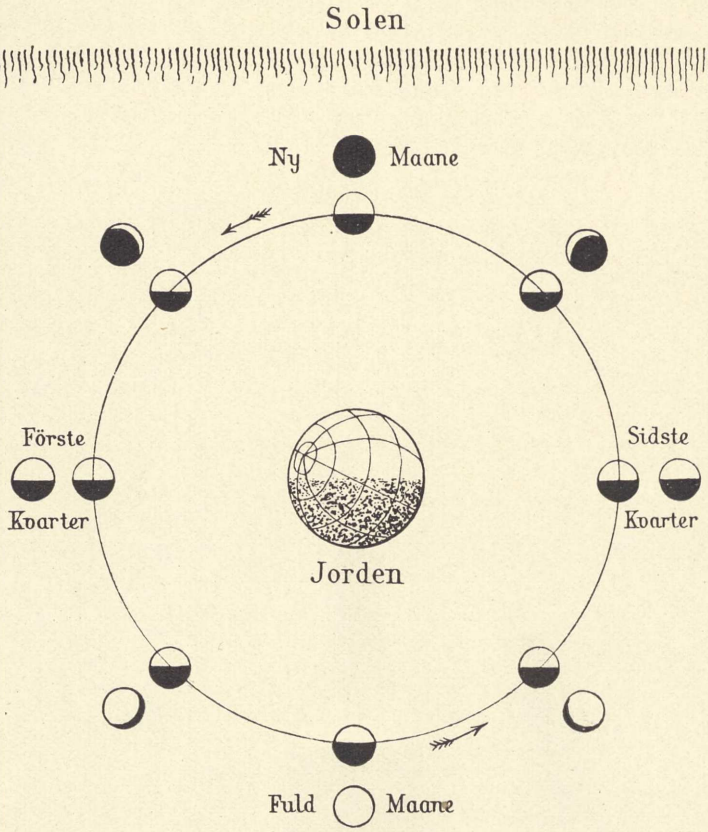
Disse Følger af Jordens dobbelte Bevægelse, som nu er skildrede, er dog ikke ganske uforanderlige, da Jordaksen ikke er aldeles ubevægelig i sin Stilling. Saaledes bevirker den saakaldte Præcession, der skyldes Solens og Maanens Tiltrækning paa den fladtrykte Jord, at Verdenspolerne beskriver Cirkler omkring Ekliptikas Pol; men Bevægelsen er meget langsom, der bruges omtrent 26,000 Aar (det saakaldte platoniske Aar) til en Omgang. Verdenspolerne vil altsaa i denne Tid beskrive hver sin Lillecirkel paa Himlen, og forskellige Fiksstjerner vil komme til at staa i deres Nærhed og efterhaanden blive „Polarstjerner". En anden Bevægelse, Nutationen (en Uregelmæssighed i Præcessionen), hvis Periode er langt kortere (noget over 18 Aar), og som bevirkes af Maanens Tiltrækning, frembringer ogsaa en lille Forandring i Jordaksens Stilling. Endelig er Ekliptikas Hældning mod Ækvator (Ekliptikas Skraahed) heller ikke konstant, men svinger i meget lange Tidsrum, mange Aartusinder. For Tiden aftager den aarlig $^1/_2$ Sek., og som Følge af dette Fænomen, der tilskrives de andre Planeters Tiltrækning, faar Aarstiderne i de forskellige Aartusinder en mere eller mindre udpræget Natur.

§ 6. Maanen.

Jordens Biplanet eller Drabant har en Middelafstand fra Jordens Centrum af c. 384,400 km eller omtrent 30 Jorddiametre; dens Diameter er omtrent 3480 km. Der gaar omtr. 50 Maanekugler paa Jorden; Maanens Masse er $^1/_{81}$ og dens Tæthed kun $^3/_5$ af Jordens (Vægtfylden: 3,4). Dens Overflade er noget mindre end Nord- og Sydamerikas tilsammen, omtrent 38 Mill. km^2 eller c. $^1/_{13}$ af hele Jordens, dens Rumfang c. 22,000 Mill. kbm.

Maanen bevæger sig om Jorden venstre om i en eliptisk Bane, i hvis ene Brændpunkt Jorden befinder sig. Naar den paa sin Bane er nærmest Jorden, en Afstand

af omtr. 354,000 km, siges den at være i P e r i g æ u m, naar den er fjernest, omtr. 414,000 km, i Ap o g æ u m, og dens Hurtighed er størst ved det første Punkt; Banens Ekscentricitet ($^1/_{19}$) er altsaa betydelig større end Jordens. Idet Maanen bevæger sig om Jorden, viser den os F a s e r, ɔ: vi ser snart en mindre, snart en større Del af den belyst af Solen. Naar Maanen staar i samme Retning for os som Solen, er den i sin K o n j u n k t i o n, og den vender da hele sin mørke Side mod os, det kalder vi N y m a a n e. Naar den staar paa den modsatte Side af Jorden, er den i

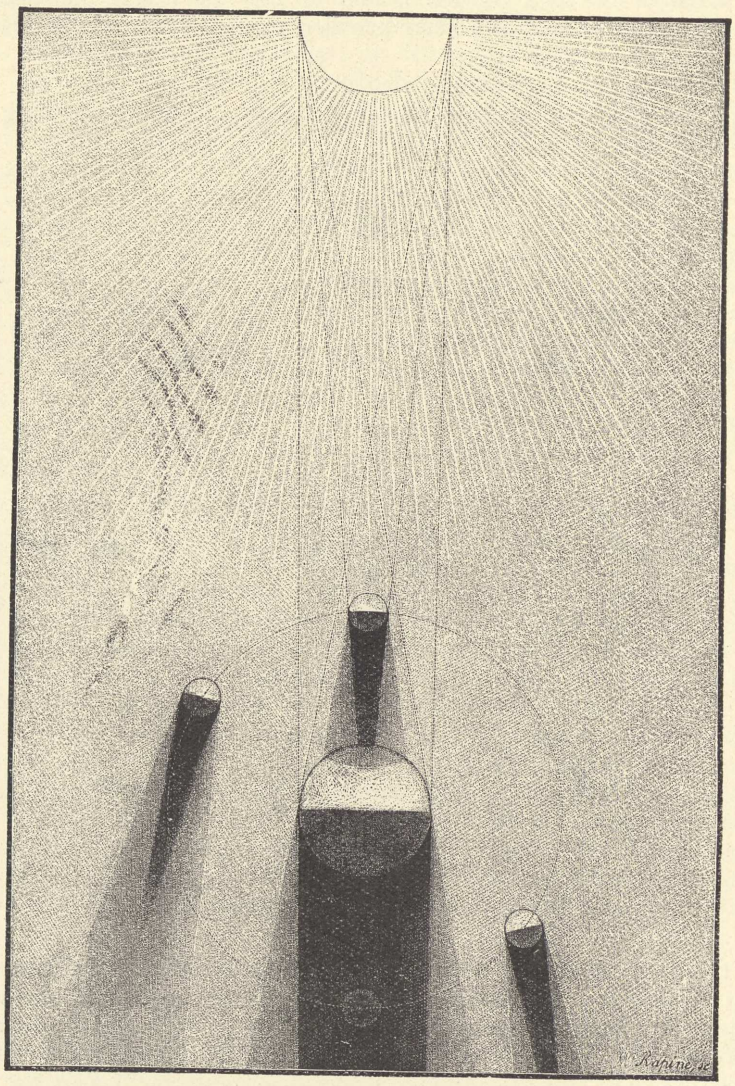

Maanens Faser.

O p p o s i t i o n; vi ser da hele Skiven belyst, det er F u l d m a a n e. Disse to Punkter kaldes *Syzygierne.* Til enhver anden Tid er kun en Del af Maanen belyst. Naar Linjerne fra Jorden til Maanen og fra Maanen til Solen danner en ret Vinkel, ser vi akkurat det halve af Skiven oplyst, og vi ser da Maanen i det f ø r s t e eller s i d s t e K v a r t e r. Disse to Punkter kaldes *Kvadraturerne.*[1]) Kort før eller efter Nymaane kan vi hyppig se foruden den oplyste smalle Del af Maanen tillige den øvrige Del af Skiven lyse med et mat Skær. Det kommer af, at Maanen opfanger en Del af det Sollys, der kastes tilbage fra den stærkt oplyste Jordskive; det er saaledes egentlig en Slags „Jordskin".

[1]) Man erindrer sig let Maanens Udseende i Faserne ved Ordene: „Luna fallax crescit cum D, decrescit cum C" (den skuffende Maane vokser med D, aftager med C).

Hvis nu Maanebanen laa i Jordbanens Plan, vilde Maanen, hver Gang den var i Konjunktion, skygge for Solen, ɔ: bevirke en Solformørkelse, og hver Gang den var i Opposition, vilde Jorden kaste sin Skygge paa Maanen, der vilde indtræffe Maaneformørkelse; men det sker ikke, fordi Maanebanen danner en Vin-

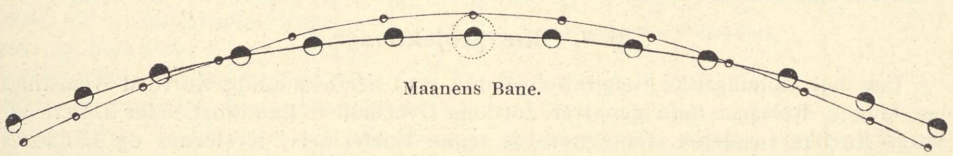

Sol- og Maaneformørkelse.

kel med Jordbanen paa lidt over 5 Grader. Men disse to Baner maa altsaa skære hinanden i en Linje, hvis Endepunkter i Maanebanen er de saakaldte Knudepunkter; og naar det sker, at Maanen ved Syzygierne befinder sig i disse Knudepunkter, indtræffer der Formørkelser. Ved disse Formørkelser er at mærke, at en Solformørkelse er forskellig i Varighed og Omfang for de forskellige Steder paa

Jorden, der paa den Tid har Maanen over deres Horisont; paa det ene Sted er Solen formørket, paa det andet ikke; men en Maaneformørkelse viser sig ens for alle Steder. Formørkelser kan være partielle og totale. Naar vi ved Maanens Konjunktion befinder os i Centrum af dens Skygge, i dens Kerneskygge, er Solformørkelsen total, hvis Maanen er os saa nær, at den kan skjule hele Solskiven, ellers er den ringformig, ɔ: Maanen staar som en sort Skive midt i Solen, men dækker ikke hele Solskiven. Totale Maaneformørkelser finder Sted, naar Maanen i sin Opposition er helt inden for Jordskyggen, og de er langt hyppigere. I en Periode af 18 Aar indtræffer 70 Formørkelser, hvoraf 29 Maane-, 41 Solformørkelser. Paa et Aar falder aldrig flere end 7 (4 Sol- og 3 Maaneformørkelser) og aldrig færre end 2 Formørkelser, i sidste Tilfælde er det Solformørkelser; undtagelsesvis kan dog et Aar hengaa uden Formørkelser. For Jorden som Helhed betragtet forefalder der over tre Solformørkelser for hver to Maaneformørkelser; men for et givet Sted er de sidste langt hyppigere end de første.

Maanen har den langsomste Bevægelse i Solsystemet (omtr. 1000 m i Sekundet); den bruger til sit Omløb, Lunation, om Jorden omtr. $27^1/_3$ Døgn (27 Dage 7 Tim. 43 Min. $11^1/_2$ Sek.); dette er altsaa dens virkelige eller sideriske Om-

Maanens Bane.

løbstid. Men da Jorden samtidig bevæger sig frem i sin Bane og Maanen følger med, maa denne efter de 27 Døgns Forløb endnu bevæge sig i 2 Døgn til venstre for at fuldbyrde en Lunation, ɔ: for at komme i samme Stilling til Sol og Jord som ved Omløbets Begyndelse (en Forskel, der er ganske lig med den ovenfor beskrevne mellem Stjernedag og Soldag). Dette kaldes ogsaa Maanens synodiske Omløb og varer $29^1/_2$ Døgn (29 Dage 12 Tim. 44 Min. 3 Sek.) [1]) — For at forstaa Maanens indviklede Bane maa man erindre, at Maanen lige saa vel som Jorden i et Aar bevæger sig rundt om Solen. Denne Maanens regelmæssige Bane om Solen bliver nu ved Jordens pertuberende (forstyrrende) Indflydelse i en Periode af $29^1/_2$ Dag afvekslende fjernet lidt eller nærmet lidt til Solen, saa den skærer Jordbanen, dog uden at Maanebanens Kurve nogensinde ophører at vende den konkave Side ind mod Solen. Det er derfor en populær Vildfarelse, der ofte støttes ved uheldige Billeder, at forestille sig Maanens virkelige Bane som en stærkt bugtet Slangelinje; den er tværtimod en meget fladtrykt Slangelinie.

Desuden maa man lægge Mærke til, at Maanen altid, paa det nærmeste, vender den samme Side til Jorden, og det skønt den som alle Himmellegemer drejer sig om sin Akse; men det er, fordi dens Rotation er bunden, ɔ: Maanen fuldfører en Akseomdrejning akkurat i samme Tid, som den bruger til at dreje sig om Jorden. Der blev sagt, at den paa det nærmeste altid vender den samme Side mod os, idet Maanen, rigtignok ubetydeligt, svinger i sin Stiling mod Jorden; det er de saakaldte Librationer, hvorved vi bliver i Stand til at kende lidt mere end Halvdelen af dens Overflade.

[1]) Et Maaneaar bestaar af 12 saadanne Maaneder og af omtrent $354^1/_2$ Døgn; det bruges af de orientalske Folk, der da indskyder Skuddage.

Maanens Overflade viser mørkere og lysere Pletter, det kan man allerede se med blotte Øjne; ogsaa det, at Maanen under sine Faser ikke viser en skarp, men uregelmæssig Lysgrænse, tyder paa, at der er Bjærge og Dale. Ved Hjælp af Kikkerten og Fotografien kan man nu fremstille fuldstændige Maanekort. De store graa Pletter, som man tidligere antog for Have og ogsaa har kaldt saaledes, ses nu at være Sletter (alene det, at Maanen ikke har nogen paaviselig Atmosfære, udelukker, at der kan være Vand; at vi ser Konturerne og Skyggerne saa skarpe, er netop, fordi der ingen Atmosfære er), og de stærkt belyste mindre Dele er da Bjærge. For det meste ligger disse Bjærge ikke i Kæder, men i Grupper, og mange af dem er Ringbjærge, som indeslutter et dybt Krater, i hvis Midte der tit er et lavere Centralbjærg. Forholdsvis er Maanens Bjærge langt mægtigere end Jordens (indtil 7000 m); skønt de har en ydre Lighed med vore Vulkaner, tyder dog intet paa, at der nu er vulkansk Virksomhed [1]). En Mærkelighed er de saakaldte Riller, dybe Furer, tidligere ansete for store Flodlejer, og Lysbaandene, ejendommelig lysende Striber, der udgaar fra nogle af Kraterne.

Den store Indflydelse, som Maanen har paa vore Forhold, Ebbe og Flod, vil blive omtalt i næste Kapitel.

§ 7. Kortprojektioner.

Før den matematiske Geografi forlades, skal her i al mulig Korthed fremstilles den Maade, hvorpaa man gengiver Jordens Overflade i Landkort, eller rettere afsætter Kortets Gradenet, for senere at tegne Kortet selv, Kysternes og Landenes Omrids, Floder, Bjærge, Byer osv.

Det eneste korrekte Billede af Jordkuglen gives kun ved en *Globus,* alene paa denne kommer Meridiankredsene og Breddekredsene til at staa i det rette Forhold. Men fra tidligste Tid har man søgt at fremstille de enkelte Dele af Jordens Overflade i Planet. At gøre dette nøjagtigt er imidlertid umuligt, fordi en Kugleflade ikke lader sig udfolde i et Plan. Der maa nødvendigvis indløbe Fejl. Man maa da ved Korttegningen bestræbe sig for at gøre disse Fejl saa ringe som muligt og at kunne beregne disse Fejl for hvert enkelt Sted i Billedet. Dette sker ved de saakaldte Kortprojektioner, hvorved man gaar frem efter matematiske Principper; man projicerer som bekendt en Figur ved efter en eller anden Lov at fælde rette Linjer fra hvert Punkt i Figuren ned paa Planet. Her skal nu omtales de mest brugte Projektionsmaader, først de, der bruges til at fremstille mindre eller større Dele af Overfladen.

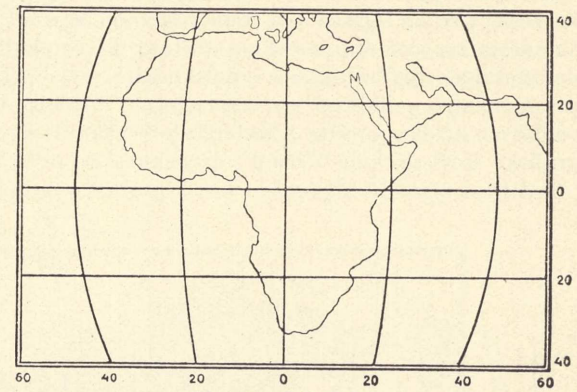
1) Simplest er den Flamsteedske Projektionsmaade [2]). Naar man stiller en Globus saaledes, at Øjet er i lige Linje med Ækvator, er altid en af Meridianerne, efterhaanden som vi drejer Globen, lodret for vort Øje; de andre er buede, de nærmeste svagt, de fjerneste stærkt; Ækvator og Parallelkredsene viser sig derimod alle for os som lige, parallelle Linjer. Naar vi tager Kortet i denne Projektion, er altsaa Parallelkredsene lige Linjer, men Meridianerne krumme, undtagen den midterste paa Kortet. Den anvendes især paa Ækvatorialegne, hvor Landmasserne ligger tilnærmelsesvis ligelig fordelte paa begge Sider af Ækvator (f. Eks. Afrika eller de australske Øer, Polyne-

[1]) De i den senere Tid iagttagne Forandringer ved nogle Kratere hidrører maaske fra Sprængninger eller Sammenstyrtninger, foraarsagede ved voldsomme Temperaturomvekslinger paa Maanens ubeskyttede Overflade.

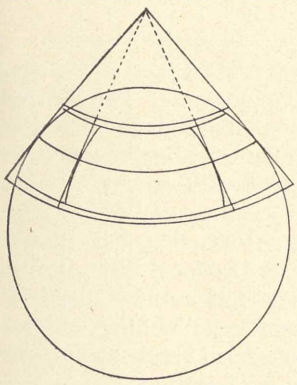
[2]) Den er opkaldt efter den engelske Astronom *John Flamsteed* († 1719), men burde vistnok rettere have Navn efter Franskmanden *Nic. Sanson,* der i det 17. Aarh. anvendte den for sine Kort.

sien). Først tegner man Parallelkredsene som rette Linjer med lige Afstand efter en bestemt Maalestok, derpaa den midterste Meridian lodret paa dem, og endelig afsætter man Skæringspunkterne for Sidemeridianerne efter en Tabel for Parallelgradernes aftagende Størrelse.

2) Betragter man Dele af Globen, som ligger nærmere ved Polerne, og lader Blikket falde perpendikulært paa det Sted, der skal afbildes, ser man Meridianerne paa samme Maade som før, den midterste lige, de andre svagt krummede; derimod er Parallelkredsene ikke lige her, men danner alle koncentriske Buer med den konkave Side vendt mod Polen. Det er denne Synsmaade, der ligger til Grund for den koniske eller Keglеprojektionen. Man tænker sig den nordlige eller sydlige Halvkugle som en Kegle, hvis Spids er i Jordaksens Forlængelse, og hvis Sider tangerer Jordkuglen gennem den Palallelkreds, som er den midterste i det Land, der skal afbildes. Jo nærmere denne Parallelkreds er ved Polen, jo fladere bliver altsaa den tænkte Kegle, jo nærmere ved Ækvator, jo spidsere bliver Keglen (for Polen selv bliver Keglen til et Plan, for Ækvator bliver den en Cylinder). Denne Kegle tænkes da udfoldet i et Plan. Alle Parallelkredsene er altsaa koncentriske Kredse, hvis Radius afhænger af den midterste Parallelkredses Bredde; paa denne afsættes saa Længdegraderne, og alle Meridianerne bliver lige, konvergerende Linjer, som løber sammen i Parallelkredsenes Centrum. Et saadant Kort er dog kun nogenlunde korrekt ved den midterste Parallelkreds og anvendes derfor mest ved mindre Landstrækninger af ringe meridian Udstrækning. Man kan dog søge at afhjælpe disse Mangler, saaledes dels ved i Stedet for at lade Keglen tangere Kuglen at lade den skære Kuglefladen langs to Parallelkredse (Delisles Proj.), dels ved at afsætte Meridiangraderne paa hver Parallelkreds for sig, saa at altsaa Meridianerne, med Undtagelse af den midterste, bliver krumme Linjer (Bonnes Proj. eller, som den ofte kaldes, den modificerede Flamsteedske Proj.). Men heller ikke de bliver selvfølgelig helt korrekte; i den sidste kommer navnlig i Kortets Rand Gradelinjerne til at skære hverandre under skæve Vinkler.

Flamsteeds Projektion.

Konisk Projektion.

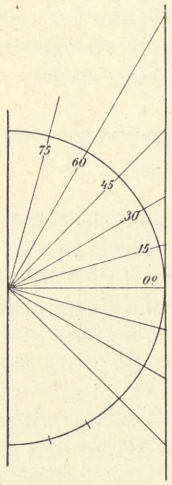
3) De vigtigste Projektioner til Fremstillingen af Halvkuglerne, de saakaldte *Planiglober,* er Centralprojektionen, den stereografiske og den ortografiske Projektion.

Ved Centralprojektionen (eller den gnomoniske Proj.) tænker man sig Tegnerens Øje i Jordens Midtpunkt, og herfra trækker man da Linjer gennem

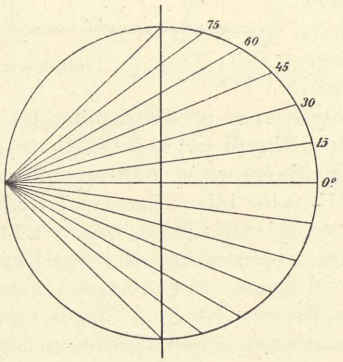
alle Punkter paa Jordens Overflade ud til et Plan, der tangerer Kuglen; men jo mere Egnene ligger fra Centrum, jo mere bliver de fortrukne i Længden. Den kan ikke udstrækkes over mere end $^1/_6$ af Overfladen uden altfor store Fejl og bruges derfor næsten ikke (hovedsagelig kun til Stjernekort).

Ved den stereografiske Projektion befinder Øjet sig i Midten af den Halvkugles Skal, som ikke skal tegnes, og Tegneplanet er da et Plan, som halverer Jorden. Ogsaa ved denne Metode bliver Parallel- og Meridiankredsenes Afstand større, jo mere man kommer ud til Kortets Rand, dog ikke saa meget som ved den forrige, Maalestokken ved Randen er dobbelt saa stor som ved Midten; men paa den anden Side er der den store Fordel, at alle Kredsene, som alle er Buer, vedbliver at danne rette Vinkler i deres Skæringspunkter. Den bruges meget til geografiske Kort og kan til Nød udstrækkes ud over Halvkuglen.

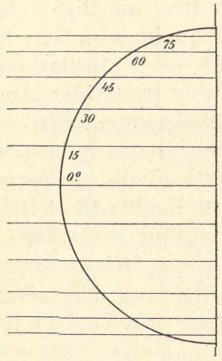
Ved den ortografiske Projektion tænker man sig Øjet lodret over

Centralprojektion

Stereografisk Projektion

Ortografisk Projektion.

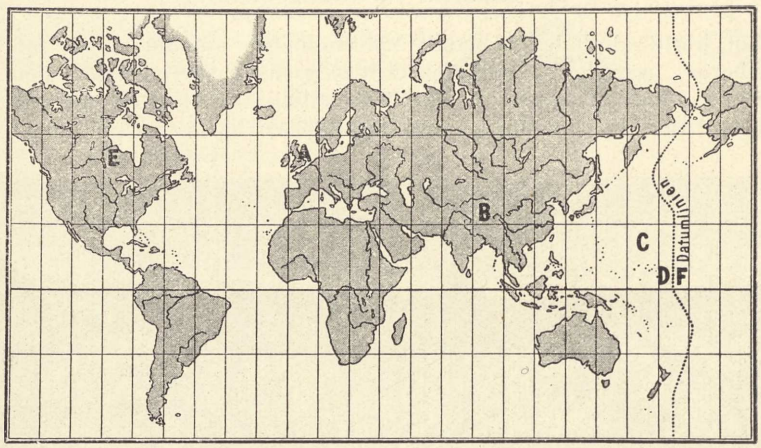
Tegneplanet i uendelig Afstand. Herved formindskes Afstandene af Parallel- og Meridiankredsene, jo mere man nærmer sig Kortets Rand, men Relieffet i Kortet træder mere frem. Parallelkredsene bliver lige Linjer, Meridianerne buede, undtagen den midterste (denne Fremgangsmaade bruges mest ved Fremstillingen af Maanekort).

Centrum i disse Planiglobekort kan ligge forskellige Steder, dels i en af Polerne (den nordlige og sydlige Halvkugle), Polarprojektioner; dels et Sted i Ækvator (den vestlige og østlige Halvkugle), Ækvatorialprojektioner; dels i et vilkaarlig valgt Punkt paa Jordens Overflade (Land- og Vandhalvkuglen); i sidste Tilfælde kaldes det Horisontalprojektion, fordi Tegneplanet kun bestemmes ved Horisontplanet for det Punkt, der er valgt til Centrum.

En anden Projektion, Globularprojektionen, er meget brugt, fordi den er forholdsvis let at fremstille. Uden at følge det perspektiviske Princip som ved de tidligere omtalte, afsætter man her Ækvator og den midterste Meridian som to lodrette lige Linjer, og alle de andre Parallelkredse (med den konkave Side vendt til Polerne) og Meridiankredse (med den konkave Side vendt til den midterste Meridian) bliver Buer, som deler Ækvator og den midterste Meridian i lige store Dele

(meget brugt ved Fremstillingen af den vestlige og østlige Halvkugle). Ved Konstruktionen deler man Ækvator og den midterste Meridian hver i 18 (180), Periferien i 36 (360) Dele, og gennem disse Punkter lægger man Gradenettet (se Fig. p. 7).

4) Vi har anført, at man ved den stereografiske Projektion kan fremstille mere end en Halvkugle, ogsaa den Flamsteedske Projektion kan udstrækkes betydelig; men jo længere man kommer ud ved Randen, jo mere forvrænges Landmasserne. Man bruger derfor ved Fremstillingen af større Dele og især af hele Jorden Mercators Projektion (opfundet af den tyske Geograf *Gerhard Kremer,* lat. *Mercator* († 1594). Man tænker sig Jordens Overflade som en Cylinder, der tangerer Jorden i Ækvator. Baade Meridian- og Parallelkredsene fremstilles her som lige Linjer, der skærer hinanden under rette Vinkler. Men herved bliver Længdegraderne ens over hele Kortet, uagtet de

Mercators Projektion.

skal aftage hen mod Polerne, og man retter da denne Fejl ved at fjerne Parallelkredsene fra hinanden, jo længere man kommer fra Ækvator. Derved opnaar man at bevare hver enkelt lille Del af Billedet for sig korrekt, men Kortet som et Hele bliver meget ukorrekt, da Partierne ved Nord- og Sydranden bliver forstørrede mere og mere (man sammenligne saaledes paa Kortet Lande som Sydamerika og Grønland, der tilsyneladende er lige store), og man maa derfor betjene sig af forskellige Maalestokke paa de forskellige Bredder; under 60° Bredde er Maalestokken dobbelt saa stor som ved Ækvator, under $75^1/_2{}^0$ 4 Gange saa stor, og Egnene i Nærheden af Polerne kan slet ikke fremstilles paa denne Maade, da Breddegraderne her til sidst vilde blive uendelig store (smlgn. Figuren til Centralprojektionen). Mercators Projektion bruges næsten altid til Søkort, ogsaa for mindre Omraader, da Skibets Vej her kan afsættes i lige Linjer. Ved Konstruktionen tegnes først Meridianerne med vilkaarlig, ens indbyrdes Afstand; derpaa den midterste Parallelkreds, altsaa Ækvator ved Fremstillingen af hele Overfladen, vinkelret paa Meridianerne, og endelig afsættes de øvrige Parallelkredse med saadanne Afstande, at Kortnettets Firkanter saa vidt muligt bliver ens med Globens.

ANDET KAPITEL

FYSISK GEOGRAFI

§ 1. Jordens Udviklingshistorie.

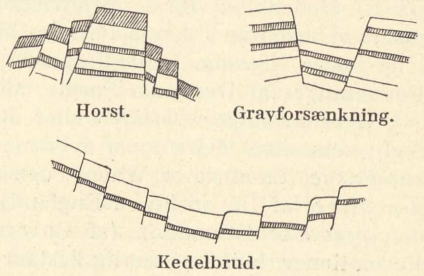
a. Den hidtil almindeligt blandt Astronomerne antagne Teori om Jordens Opstaaen beror paa den saakaldte Urtaagehypotese eller den Kant-Laplaceske Kosmogoni (ɔ: Verdens Tilblivelse, fremsat af Kant 1754 og Laplace 1796), der siger, at Jorden fra Begyndelsen har været en Del af en rote-

Foldede Lag.

rende Stjernetaage, og at den først som en dampformig Ring rev sig løs fra Solen, derpaa trak sig sammen til en Kugle, som stadig blev hedere og hedere, indtil den til sidst var een glødende Masse. Paa samme Maade dannedes de andre Planeter, og fra disse løsrev sig atter mindre Ringe, som blev til Biplaneterne. Efterhaanden straalede nu Varmen ud i Rummet fra det glødende Legeme, og Overfladen afkøledes; den bedækkedes med en tynd stivnet Skorpe, og efterhaanden som den tiltog i Styrke, var den i Stand til at holde de glødende Masser i Tømme, saa de kun brød frem i enkelte Spalter og Revner. Over Skorpen, som var en øde, bar Stenmasse, laa en tung, hed Atmosfære, som indeholdt alt det, der endnu ikke var gaaet over i

fast eller flydende Tilstand. Efterhaanden afkøledes ogsaa denne Atmosfære, Vanddampene fortættedes og faldt ned som Vand, saaledes at den største Del af Jordens Overflade dækkedes af et Hav, som dog ikke var meget dybt, thi alle vore nuværende Have vilde kun kunne dække Jorden med et Lag paa omtr. 3—400 m Vand. Kun hist og her ragede noget af Skorpen i Vejret, men om organisk Liv kunde der endnu ikke være Tale, da Temperaturen var for høj, og Vandet var fyldt med for mange fremmede Bestanddele. Jordskorpen kunde heller ikke endnu holde de ildflydende Masser Stangen, dertil var den for tynd. De indre flydende Dele brød frem og forskød Lagene i Jordskorpen, der krympede sig sammen, efterhaanden som den blev for stor til den ildflydende Kerne, som ved Afkølingen blev mindre. Skorpen „slog Folder", og der opstod store Foldebjærge (saaledes Evropas vigtigste Bjærgkæder), eller den bristede, og der fremkom Brudlinjer, paa hvis Sider Lagene blev forskudte i Forhold til hinanden („Spring") eller lagde sig i Afsatser („Trappebrud"); mellem parallelt løbende Brudlinjer blev Dele af Skorpen staaende, medens de tilgrænsende Lag sænkedes, og den fremragende Del, „Horst" (Bulk), dannede Horst- eller Brudbjærge (som Vogeserne, Bornholm) og de forsænkede Dele mellem to eller flere Horster „Gravforsænkninger" (Christiania Fjord, Rhindalen); andre Steder ordnede Brudlinjerne sig i koncentriske Buer og dannede „Kedelbrud" (den ungarske Slette, det sorte Hav), osv. Stofferne i Havet begyndte at bundfælde, og Vandet tog Del med i Dannelsen af Lag og Furer i Jordskorpen. Vandet frembragte tillige Hulheder i Skorpen, og dette havde Sammenstyrtninger og Forskydninger til Følge; og denne Vandets Virksomhed var baade kemisk og mekanisk. Alle disse samvirkende Aarsager frembringer en mangeartet og uregelmæssig Bygning af Jordskorpen. Man skelner navnlig mellem de eruptive eller plutoniske Masser, ɔ: Stenarter, som har været smeltede i Jordens Indre, men er brudte frem gennem Skorpen, og de sedimentære (lagdelte) eller neptuniske ɔ: de af Vandet afsatte Stenarter; de skyldes de senere Perioder i Jordens Udvikling og er aflejrede i mere regelmæssige Lag, dog ofte sprængte og bragte ud af deres Leje af de plutoniske Masser[1]).

b. Denne Jordens Udvikling, der er gaaet for sig i uhyre lange Tidsrum, maaske hundrede Millioner Aar, søger den unge Videnskab *Geologien* (dens videnskabelige Grundlægger er A. G. Werner, d. 1817) at følge ved at undersøge Jordskorpens Bestanddele og bestemme Sten- og Jordlagenes indbyrdes Alder gennem de der fundne Forsteninger af Planter og Dyr. Den saakaldte historiske Geologi inddeler Jordens Liv i flere Perioder, under hvilke der dannedes visse Grupper af Lag eller Formationer.

Den første Periode er *Urtiden* eller den *arkæiske Tid* (af græsk archaios, ɔ: oprindelig), ogsaa kaldet den *azoiske* eller livløse Tid, før der begyndte at vise sig

[1]) I den nyeste Tid er der dog, særlig grundet paa, at de fleste Stjernetaager viser sig for os som Spiraltaager, af flere Astronomer fremsat en ny Teori, Meteorhypotesen, hvorefter Solsystemet skal have udviklet sig ved Sammenstød og Sammenhobning af utallige Sværme af Smaalegemer, Meteorer, der findes i Verdensrummet, og Jordens Udvikling skal da være foregaaet helt modsat, idet den er vokset langsomt fra Midten, hvor der paa Grund af Sammenpresningen og Trykket af Meteorerne er opstaaet en overordentlig Varme, der efterhaanden har forplantet sig udad. Jorden har saaledes aldrig haft nogen ildflydende Overflade, men de smeltede Masser fra det Indre pressedes efterhaanden ud, og den vulkanske Virksomhed begyndte, ligesom Vanddampene fortættedes og brød frem som Grundvand og dannede Havet; efterhaanden som Jorden voksede, og den blev i Stand til at tiltrække luftformige Dele, dannedes Atmosfæren uden om den.

§ 3. Havet. Oceanerne.

a. Grænsen mellem Vand og Land kaldes Kysten; denne Grænselinje i sin Helhed er bleven angivet med et rundt Tal til 260,000 km (heri dog ikke medregnet Sydpolarlandenes Kyster).

Kysterne og deres forskellige Natur er af højeste Vigtighed for de enkelte Landes Udvikling. Man skelner mellem: 1) Stejle Kyster, der fortsættes dybt ned i Havet, ligesom de rager højt op over det; de er sikre og gunstige for Skibsfarten ved deres store Rigdom paa Havne, tilgængelige for de største Skibe; kun hvor Højsletterne træder ud til Havet, er disse Kyster uden Indskæringer, (som ved Frankrig mellem Seines og Sommes Munding, de saakaldte *Falaises,* og Kridtkysterne ved Dover og paa Rügen). Af fortrinlige stejle Kyster kan nævnes: Østkysten af de Forenede Stater, Englands Syd- og Vestkyst, Spaniens Nordkyst, Malabarkysten. Ved 2) Klippekyster (ogsaa Skærkyster) bestaar Randen af sprængte, uregelmæssige Klipper, der danner en Labyrint af smaa Øer, Bugter og Fjorde; de har vel sikre Havne, men er farlige for Sejladsen. Norges Vestkyst er det bedste Eksempel paa en saadan Kyst med sine utallige Skærgaarde, ogsaa til Dels Dalmatiens Kyst. En særegen Art af Klippekyster er i de tropiske og subtropiske Have de saakaldte Koralkyster, der dannes ved Koraldyrenes Bygninger og er særlig farlige for Sejladsen (se p. 58). 3) Flade Kyster opstaar ved, at Lavsletter fortsættes ned under Havfladen; de findes tit i kortere Strækninger indskudte mellem de tidligere omtalte Kystformer, men ofte optræder de i lange uafbrudte Linjer (som ved Nordsøen fra Calais til Skagen), for det meste med en flad Strand lejret foran, der ligesom danner Grænsen mellem Hav og Land; i Troperne er denne ofte bevokset med Mangroveskove. De flade Kyster er meget fattige paa Havne, og da de i Reglen ledsages af Sandbanker, er de yderst farlige for Sejladsen (Jyllands Vestkyst eller Jærnkysten, Nordafrikas Vestkyst). Værst er det de Steder, hvor Havdybden pludselig tager til lidt uden for Kysten, hvilket fremkalder stærke Brændinger (ved Koromandelkysten, ved Kysterne af Øvre- og Nedre Guinea). Hvor Stranden er bedækket med Sand, hober Vinden dette op i Banker, de saakaldte Klitter eller Dyner, ofte 100 m høje; de er vel naturlige Beskyttelsesmidler for Landet, da de holder Vandet ude, men Sandet anretter ofte store Ødelæggelser i Landet ved stadig at erobre mere og mere Terræn indadtil. Hvor de mangler af Naturen, maa Mennesket ved kunstige Volde, Diger, søge at holde Vandet borte.

b. Egentlig er der kun eet Verdenshav, da alt Vand staar i Forbindelse indbyrdes og omflyder alle Landmasserne. Men da disse deler Verdenshavet i store Bækner, taler man om Verdenshave eller Oceaner. De tre store Bækner: det *atlantiske Ocean* mllem Amerika paa den ene Side og Evropa og Afrika paa den anden, det *store Ocean* mellem Asien og Avstralien paa den ene Side og Amerika paa den anden, og det *indiske Ocean* mellem Afrika, Asien og Avstralien, falder straks i Øjnene; mod S. staar de alle i bred Forbindelse med det om Sydpolen lejrede Hav, det *sydlige Ishav.* Medens to af de tre store Bækner er skarpt begrænsede mod N., staar det tredje, det atlantiske Ocean, atter her i bred Forbindelse med Vandmasserne, der beskyller Nordpolarlandene, og som udgør det femte Ocean, det *nordlige Ishav.* Det var dog først efter Magelhães' Rejse, at man begyndte at faa nogenlunde Overblik over Vandets Fordeling, men i lang Tid var der en stor Forvirring i Betegnelserne, det var vanskeligt at faa Bugt

med de gamle indgroede Navne. Den Inddeling, som nu alle bruger, blev først slaaet fast 1845 af en Kommission, der nedsattes af det geografiske Selskab i London.

Oceanerne danner store og smaa Indskæringer i Landmasserne. Efter deres Form kan de inddeles i Havbugter (Bugt, Golf, Baj, Fjord) og Indhave. De første er saadanne, som ikke ved fremstrakte Halvøer eller Ørækker skilles fra Oceanet; Indhavene er Havdele, som enten er indesluttede mellem de store Landmasser og kun ved smalle Farvande, Stræder eller Sunde staar i Forbindelse med de store Oceaner (Middelhavet, Indhavet mellem Nord- og Sydamerika), eller er udelukkede fra Oceanerne ved Ørækker (Indhavene langs Asiens Østkyst, Randhave).

Omtalen af disse mindre Dele af Verdenshavet finder bedst sin Plads i den specielle Geografi ved Beskrivelsen af de enkelte Landmassers Kystomrids. Derimod maa de store Oceaner kortelig omtales her, hvad deres Karakteristik i det hele angaar.

1) *Det atlantiske Ocean,* omtrent 88 Mill. km², kaldtes allerede i Oldtiden saaledes (Navnet afledes af Sagnøen Atlantis eller af Atlasbjærgene); det begrænses mod S. og N. af de to Polarhave, mod Ø. af Evropa og Afrika, mod V. af Amerika. Den sydlige Del er ogsaa bleven kaldt det *æthiopiske Hav.* Kysterne er paafaldende jævnsides løbende og følger hinanden som en Flods Kyster; til Labrador svarer *Nordsøen* og *Østersøen,* til Nordvestafrika Indhavet mellem Nord- og Sydamerika, til Brasilien *Guineabugten.* Intet Ocean har saa mange Havbugter og Indhave at opvise som Atlanterhavets nordlige Halvdel; her griber det, hvor det er bredest, stærkest ind i Landmasserne (mod Ø. *Middelhavet,* med alle dets Bugter 2,970,000 km², mod V. Indhavet mellem Nord- og Sydamerika, eller det *amerikanske Middelhav,* 4,580,000 km²); Atlanterhavet er ogsaa usædvanlig rigt paa Øer i sin nordlige Halvdel, medens den sydlige Halvdel er fattig paa Øer.

2) *Det store Ocean,* omtrent 166 Mill. km², bærer med Rette sit Navn, da det alene omfatter Halvdelen af alt Vand. Det kaldes ogsaa *Sydhavet* (Navnet stammer fra Balboa), og skønt det er en uheldig Betegnelse, bruges den dog meget af søfarende Nationer. Et tredje Navn er det *stille Ocean, Pacific Ocean* (stammer fra Magelhaes' Jordomsejling), saaledes kaldet næsten udelukkende af Amerikanerne og Englænderne. Oceanet er i sin Form meget forskelligt fra det atlantiske Ocean; mod N. nærmer Amerika og Asien sig saa meget til hinanden, at kun det smalle *Beringstræde* (smalleste Sted 92 km) danner Forbindelsen med det nordlige Ishav, men efterhaanden udvider det sig i den Grad mod S., at det bliver det bredeste af alle Have; under 5 ⁰ n. Br. mellem Columbia og Philippinerne er det 17,500 km, omtrent $^5/_{12}$ af hele Jordens Omkreds. Dets Østside danner en særlig sluttet og ensformig Linje, i stærk Modsætning til den asiatiske Side. Derimod har det ligesom det atlantiske Ocean Rigdom paa Øer i sin nordlige Halvdel. Imod S. V. danner Indhavet mellem Sydøstasien og Avstralien eller det *avstral-asiatiske Middelhav* (8,125,000 km²) Overgangen til

3) *Det indiske Ocean,* 73 Mill. km², hvis Navn ligesom det atlantiske Oceans stammer fra Oldtiden. Mod N. er det helt lukket ved Asien; ved sine to mægtige Bugter, den *bengalske* og den *arabiske Bugt* naar det til Vendekredsen; ved de to smalle Indskæringer, den *persiske Bugt* og det *røde Hav* trænger det endog frem til 30 ⁰ n. Br. Mod Syd staar det i aaben Forbindelse med det sydlige Ishav; Afrikas Sydøstspids er 8100 km fjernet fra Avstraliens Sydvestspids. Som ved de andre Oceaner er Vestsiden rigest paa Øer.

4) *Det sydlige Ishav* eller det *antarktiske Hav,* omtr. 20 Mill. km², S. for den

sydlige Polarkreds, staar i aaben Forbindelse med de tre tidligere omtalte og har saaledes slet ikke naturlige Grænser. Det har derfor langt mere Betydning for de polare Vandes Cirkulation hen imod Ækvator end det mere aflukkede nordlige Ishav. Det er det, der er mindst undersøgt.

5) *Det nordlige Ishav* eller det *arktiske Hav,* omtrent 14 Mill. km², N. for den nordlige Polarkreds, beskyller Asiens, Evropas og Amerikas nordlige Kyster og er særdeles rigt paa Øer. Kun den vestlige Halvdel af Nordamerikas Kyster og den østlige Halvdel af Asiens har et ensformigt Præg, og her frembyder sig de største Hindringer for Sejladsen („Nordvest- og Nordøstpassagen", se under Amerika og Asien). Den øvrige Kyst er rigere udviklet, dybe Indskæringer trænger ned til den nordlige Polarkreds (Obs Munding) og S. for den (det hvide Hav). Kun med det atlantiske Ocean staar det som sagt i aaben Forbindelse. Selv i den varme Aarstid driver store Ismasser mod S. (til 55° n. Br.) og besværliggør Sejladsen. Tillige lægger man Mærke til den uhyre Masse Drivtømmer, der af Havstrømningerne føres fra de mildere Egne, store Strækninger af den siberiske Kyst er helt opfyldte af det; det er en kærkommen Gæst for disse paa Træ fattige Egne.

I den sidste Tid er man dog kommet bort fra denne gamle Inddeling i 5 Verdenshave, idet man (*O. Krümmel*) kun opstiller de tre store som Oceaner, hvis Afgrænsning Syd for de store Fastlande man sætter ved de Meridianer, der gaar gennem Sydamerikas Sydspids Kap Horn, Afrikas Sydspids Kap Agulhas og Tasmaniens Sydspids, hvorved altsaa det sydlige Ishav fordeles mellem de tre Oceaner, medens det nordlige Ishav regnes som et tredje stort „Middelhav" til Atlanterhavet. Efter denne Opstilling har man foreløbig fordelt Arealerne saaledes: det atlantiske Ocean 105 Mill. km², det store Ocean 180 Mill. km² og det indiske Ocean 75 Mill. km², i alt 360 Mill. km².

Da alle Have staar i Forbindelse med hverandre, maa altsaa Vandstanden, Havspejlet, være lige i alle. Efter nyere Forskninger maa dette dog ikke tages aldeles bogstaveligt; saaledes mener man, at Landmasserne tiltrækker Vandet, saa at Vandfladen bliver noget uregelmæssig („Kontinentalbølgen"). Ogsaa et Indhavs stærkere Fordampning skal bevirke en Sænkning af dets Vandspejl; det er Grunden til, at Middelhavets Spejl i Sommertiden er noget dybere end Atlanterhavets; ligeledes kan Vind- og Strømforhold, Nedbøren m. m. indvirke paa Vandstanden.

c. Undersøgelsen af Havets Dybde hører til de yngste Grene af den fysiske Geografi (den Afdeling, der særlig beskæftiger sig med Havet, kaldes *Oceanografien*); det er først efter Midten af det 19. Aarhundrede ved Nedlæggelsen af Telegrafkablerne og Forbedringer af Loddeapparaterne, at man har naaet nogenlunde bestemte Resultater. Man er kommet bort fra de fabelagtige Tal om Dybden (ved Midten af det 19. Aarh. talte man endnu om Dybder paa 14—15,000 m) og har ligeledes faaet Vished om, at de største Dybder ikke som Regel findes midt ude i Oceanerne, men netop nærmere ved Kysterne i lange dybe Furer, der følger Kontinenternes Rande; midt i Verdenshavene naar Dybden sjælden mere end 6000 m, næppe nogetsteds til 7000 m. Den største Dybde, 9636 m, blev fundet 1899 i det store Ocean N. for Carolinerne (under 22° 40' n. Br. og 145° 40' ø. L.), altsaa omtr. 800 m mere end Jordens højeste Bjærg Mount Everest (8840 m); i 1912 fandtes lidt N. Ø. for Mindanao blandt Philippinerne en Dybde paa 9780 m, og lidt N. for Ny-Zealand er der loddet over 9400 m; tidligere gjaldt den Ø. for Japan fundne Dybde, 8573 m, for den største. I Atlanterhavet har man loddet den største Dybde, 8526 m, i Portoricodybet, i den sydlige Del af Atlanterhavet har man, saavidt vides, ikke fundet Dybder paa mere end 7000 m; i det indiske Ocean, der i det hele vistnok er det mest jævne af de store Bassiner, synes den største Dybde, omtrent 7000 m, at være

mellem Sundaøerne og Australien. Middeldybden i det store Ocean sætter man foreløbig til 4100 m, i Atlanterhavet til 3860 m og i det indiske Ocean til 3930 m, men Havets Middeldybde i det hele angives som nævnt til 3700 m, altsaa over 5 Gange mere end Landenes Middelhøjde, 700 m. I Indhavene er Dybden betydelig ringere, saaledes har Nordsøen en Gennemsnitsdybde af omtr. 94 m, største Dybde 665 m („et Ark Papir er tykkere i Forhold til dets Flade end Nordsøens Vandmængde i Forhold til dens Fladeindhold", *Hann*) og Østersøen en Gennemsnitsdybde af omtr. 55 m, største Dybde 463 m; den persiske Bugt har kun en Gennemsnitsdybde af 25 m (største Dybde 122 m); derimod er Middelhavet betydelig dybere, dybest er det mod Ø. (4400 m), Gennemsnitsdybden er omtr. 1450 m.

Selvfølgelig findes der paa Havbunden som paa Landet Højder og Dale; men egentlige Bjærge eller bratte Overgange, som man tidligere antog, findes der vistnok ikke. Det er ogsaa naturligt, at Vandets Tyngde og opløsende Virkninger afsliber og afrunder Formerne, saa at de gaar mere jævnt over i hinanden.

§ 4. Havets Egenskaber.

Havvandet indeholder betydelige Dele af Klornatrium, Klormagnesia, Bittersalt, Gips, Klorkalium m. m., der forenede til Salte (især Kogsalt, omtr. 78 % af alt; det er Magnesia, 11 %, der giver Vandet den bitre Smag) danner de faste Bestanddele i Havet (ogsaa Kulsyre, Jod og Metaller findes, men dog kun i forsvindende Mængde). Havets Saltholdighed er dog langt fra ens. For en Del, mener man, skal den bero paa det af Floderne tilførte Vand, og skønt denne Saltmængde er ringe, koncentreres den dog efterhaanden ved Fordampning; dog mener man ogsaa, at Saltholdigheden for en Del kommer af Stensaltlag i Havet; men for øvrigt er det sandsynligt, at Havet har været saltholdigt allerede i Urtiden. I det aabne Hav er Saltholdigheden $3{,}_1$—$3{,}_8$ %. Jo stærkere Fordampningen er, desto større er Saltholdigheden; saaledes har det røde Hav, hvor ingen Floder udmunder, over 4 % Salt, og næsten den samme Saltmængde har den persiske Bugt og Middelhavet, hvor Fordampningen er betydelig; især gælder det om Vandet ovre ved den afrikanske Kyst. Indhave som Østersøen og det sorte Hav, hvor mange Floder udmunder, og hvor Fordampningen er ringe, er meget lidt saltholdige (Østersøen har $0{,}_{40}$—$1{,}_2$ %, i den botniske Bugt er Vandet næsten ferskt, det sorte Hav har $1{,}_7$—$1{,}_8$ %), de har Brakvand, ɔ: det staar paa Grænsen af salt og ferskt; og en saadan ringe Saltholdighed kan ogsaa findes pletvis eller for en kortere Tid i selve Oceanet. Saltholdigheden bevarer aldeles ikke Vandet fra at gaa i Forraadnelse, som man før har antaget; navnlig i varme Egne, naar Vandet er i ringe Bevægelse ved Kysterne, kan det forpeste Luften i overordentlig Grad. Jo mere saltholdig Vandet er, desto sværere Byrder kan det bære; man svømmer lettere i salt end i fersk Vand; naar et Skib kommer ud fra Floden i Havet, hæver det sig lidt; det vil sige Havvandets specifike Vægt er større. Sætter man det rene Vand opvarmet til $17{,}_5{}^0$ C. som Enhed, er Havvandets specifike Vægt $1{,}_{024}$—$1{,}_{028}$. Vægten afhænger altsaa af Saltholdigheden, men ogsaa af Temperaturen, og i Almindelighed er den større under de lavere Breddegrader; dog er Maksimum ikke under Ækvator, men ved Grænserne for det hede Bælte, hvor Passatvindene fremkalder en større Fordampning. Naar man gaar i Dybden, tager Saltholdigheden af indtil omtr. 2000 m, saa tager den atter til; ved Havbunden synes der at være fundet

en temmelig ligelig Saltholdighed af 3,4—3,5 %; i Indhavne er den større i Dybden end ved Overfladen.

Hvad Havets Temperatur angaar, er der stor Forkel paa Forholdene ved Overfladen og i Dybden.

Da Havet udelukkende modtager sin Varme ved Solen Bestraaling, tager selvfølgelig Temperaturen ved Overfladen af fra Ækvator hen imod Polerne, ligesom den retter sig efter Aarstiderne. Da Vandet imidlertid som den slette Varmeleder det er, opvarmes langsommere end Landet, men til Gengæld i længere Tid holder paa Varmen, er Havoverfladens Varmeforhold langt mere konstante end Landets, ligesom de højeste og laveste Temperaturer ikke falder sammen med Landets, saaledes at det (paa den nordlige Halvkugle) ikke er Juli, men August eller September, der er den varmeste Maaned, og ikke Januar, men Februar eller Marts, der er den koldeste. Mest konstante er Forholdene i Egnene omkring Ækvator, hvor Temperaturen svinger mellem 24,5° og 28° C., og Middeltemperaturen er omtr. 27°; men heller ikke her er Forholdet det samme paa de samme Breddegrader, idet Østranden af Oceanerne har større Temperatur end Vestrandene (paa den nordl. Halvkugle). Selvfølgelig er der dog mange Faktorer som Vind- og Strømforhold, der medfører Undtagelser fra disse almindelige Regler. Man angiver Middeltemperaturen for de store Oceaners Overflade til noget over 17° C.

Temperaturen i Dybden bliver kun i en Dybde af højst 150 m betinget af Aarstiderne og Atmosfærens Temperatur. Derpaa tager Temperaturen jævnt af til omtr. 1000 m Dybde, hvor der hersker en Gennemsnitstemperatur af + 4 til 6° C.; derpaa synker den atter, men langsommere, saaledes at Temperaturen i de større Dybder baade i de tempererede og kolde Bælter er mellem 0° og + 2°, i Polaregnene gaar det endog ned til − 3°; endog i Ækvatorialegnene synes der allerede ved en Dybde af 4000 m at være 0°. Jo friere Forbindelsen med Polarhavene er, jo lavere er Bundtemperaturen i de tilstødende Have; saaledes er den i det sydlige af det store og indiske Ocean gennemgaaende lavere end paa de tilsvarende Breddegrader i den nordlige Del af det store Ocean og Atlanterhavet, hvor den „islandske Ryg" hindrer de kolde Bundtemperaturer fra Polarhavet i at trænge ind. I øvrigt har man lagt Mærke til, at man i samme Dybde temmelig nær ved hinanden kan træffe „varme" og „kolde" Pletter. I Indhavene findes ikke saa lave Temperaturer; Middelhavet har saaledes i Dybden fra omtr. 900 m til Bunden en Middeltemperatur af omtr. 12°.

Saltholdigheden bevirker, at Frysepunktet for Vandet synker, det vil sige Havvandets Frysepunkt ligger omtrent 2,2° under rent destilleret Vands Frysepunkt, ja, naar Vandet er i fuldstændig Ro, endog indtil 3,3°. Naar Havvandet fryser, udskiller det Saltet, som enten lægger sig i smaa Bunker ovenpaa Isfladen eller trænger som Saltlage ned i Isstykkerne og sprænger dem. Havisen, som paa Grund af det Saltvand, den indeslutter i sig, er sværere og tættere end Ferskvandsis (kun omtr. 1/6 rager over Vandet), dannes i det nordlige og sydlige Ishav, men Isen, der føres af Sted af Vind og Strøm, findes langt uden for disse Haves Grænser, dog ikke saa meget om Vinteren, som om Foraaret, naar Tøbruddet indtræder. Paa den sydlige Halvkugle træffer man Isen under langt lavere Breddegrader, dels paa Grund af, at den sydlige Halvkugle i det hele er fugtigere og koldere, dels paa Grund af, at den ikke har saa betydelige varme Strømme. Havisen, der efterhaanden danner store Flager, Ismarker, gennemsnitlig 2—4 m tykke, som atter ved at støde sammen skrues ind i og op paa hinanden, den saakaldte Pakis, ligger i stadig Kamp med Havet; paa en ellers rolig Havflade findes stærk Bølgegang og vild Brænding ved Ismarkerne. Denne Drivis saa vel som Isbjærgene, er en Skræk for

Sømanden. Men de skylder ikke Havet, men Landet deres Oprindelse og vil blive omtalte nedenfor.

Havets blaa Farve er vist afhængig af Saltholdigheden; jo mere saltholdigt Vandet er, jo mere blaat er det, jo mindre Salt det indeholder, jo mere gaar det over i den grønne Farve. De meget saltholdige Havstrømninger, som Golfstrømmen og Kuro-Sivo Strømmen, har en stærk blaa Farve; ved de store Floders Udløb faar Havet en lysegrøn Farve. Jo mere blaat og koldt Vandet er, jo gennemsigtigere er det; især er denne Gennemsigtighed forbavsende i Polaregnene, hvor man tydelig skal kunne se Muslingskaller og lignende Genstande paa en Dybde af omtr. 150 m, dog menes Lysstraalerne at kunne virke adskilligt længere ned, maaske til 400 m; men dybere maa der herske et evigt Mørke. Selvfølgelig kan Luften, organiske og uorganiske Stoffers Tilstedeværelse i Vandet, Havbundens Beskaffenhed o. s. v. ogsaa indvirke paa Farven. Saaledes har det gule Hav sit Navn af det sandblandede Ler, Løss, der føres ud fra Floden Hoangho; det røde Hav skylder mikroskopiske Alger og Koraller sit Navn, Purpurhavet (den californiske Havbugt, Spaniernes „Mar vermejo") kaldes saaledes efter røde Infusorier o. s. v.; det sorte Hav skylder derimod sin overtrukne Himmel og de tætte Taager sit Navn, eller ogsaa er det brugt i overført Betydning for det ugæstfrie Hav i Modsætning til det hvide (det hellige) Hav.

Til de smukkeste Fænomener ved Havet hører Morilden, den fosforagtige natlige Lysning, som kan iagttages overalt, men stærkest i Ækvatorialegnene. Man er nu ikke længere i Tvivl om, at den skyldes utallige selvlysende Smaadyr, „Lysdyr" (især noctiluca, der hører til Flagellaterne, Svøbedyrene), der kan bedække Havet med et mange mm tykt Lag af Slim; ogsaa en lysende Kiselalge, „Ildblæren", har man ment at have opdaget.

Havets Plante- og Dyreliv er særlig karakteristisk; man kan sige, at Havet har en større Rigdom paa organisk Liv end Landjorden.

Havets Planteverden er dog, hvad Arter angaar, fattig mod Landjordens; thi den hører næsten udelukkende til de laveste Afdelinger, Algerne (Tang), men disse er saa til Gengæld til Stede i en overordentlig Rigdom og Mangfoldighed af Farver og Former. De smaa Traadalger overtrækker Havbunden som med et Fløjelstæppe, medens Kæmpetangen, der skal kunne opnaa en Længde af 300 m og have meterlange Blade, danner hele Skove paa Havbunden langs Kysterne og i Indhavene. Fritsvømmende Tangmasser, der er revne løs af Strøm og Bølger, bedækker store Dele af det atlantiske Ocean og hæmmer Skibene i deres Sejlads. Det mest kendte af disse Tanghave er *Sargassohavet* midt i Atlanterhavet mellem Azorerne og Bahamaøerne. Dog er der ogsaa store Dele af Havet, som er helt nøgne for Planter; og under omtr. 400 m (saa langt Sollyset kan virke) mener man, hører Planteverdenen helt op.

Ligesaa karakteristisk, men ulige rigere er Dyrelivet i Havet, ligefra de kæmpestore Hvaler og den uhyre Rigdom af Fisk til Bløddyrene, Korallerne og de talløse Infusorier, som endog findes i Polarisen. Ligesom Landjorden har de forskellige Egne i Havet deres særegne Dyreformer. I det nordlige Ishav har saaledes Cetaceerne (Hvaler), Sælhundene og de aadselædende Amphipoder (Ringkrebs) hjemme. Det nordlige atlantiske Ocean er Kabliauens og Sildens Rige; i Middelhavet findes Læbefisken, Thunfisken, Sardinen og Sardellen, Polyperne, Ædelkorallerne og Svampene, i det tropiske og subtropiske Atlanterhav Kaskelotten (Pothval eller Spermacethval), Delfinen og den planteædende Manati (Søko), ved de vestindiske Øer de store Havskildpadder, Meduser og Flyvefisk, ved Bahamaøerne og Antillerne de revbyggende Koraller. Det indiske Ocean karakteriseres af Keglesnek-

ken og Pattedyret Dygongen (Søko), ligesom det ogsaa er rigt paa Kæmpeskildpadder og Mollusker, som Perlemuslingen og Kæmpemuslingen. I det store Ocean findes mod N. Søløver og Isbjørne og blandt Fiskene Panserkinder (Katafrakter), sydligere i de tropiske Egne regerer Søpølserne og de revbyggende Koraller. I det sydlige Ishav findes atter Hvalerne og Sælerne (blandt Søfuglene de karakteristiske Pingviner). Man har søgt at inddele Havene i „Regioner" efter deres Dyreliv; saaledes har man i Troperne skelnet mellem en atlantisk og en indo-pacifik Region og sammenstillet den arktiske og antarktiske Region med deres paa Individer rigere, men paa Arter fattigere Liv og grundet over Muligheden af, at Polarhavenes Dyreverden stod i Samkvem gennem de kolde Vandomraader paa Bunden af de store Have, der forbinder dem; ligeledes har man skelnet mellem Kystegnene, hvor de „litorale" Dyr lever, og de store Have, hvor de „pelagiske" Dyr har hjemme. Men Havets Dyregeografi er endnu altfor lidt bearbejdet, til at der kan siges noget bestemt.

Dyrelivet indskrænker sig ikke, som man før har troet, til de øvre Dele af Havet eller i 400 m Dybde, som Planterne. Ved Undersøgelserne af Dybdeforholdene har man fundet, at der næppe gives nogen Grænse for Dyrelivet i Dybden; paa mere end 3000 m Dybde har man fundet rigt Dyreliv, og man maa antage, at en Del af den Masse af Smaaorganismer (Planter, Dyr, Larver og Fiskeæg), der findes i Havets Overfladelag, det saakaldte Plankton („Svæv"), og som er en Hovednæringskilde for Havets Dyreverden, synker til Bunds og ogsaa bringer Næring til Dybvandsfaunaen. Fordelingen af Dyrene synes ikke at afhænge af Vandets Tryk, men af dets Temperatur. Man har søgt at opstille som en almindelig Regel, at Antallet af Arter og Individer formindskes med en vis Dybde, ligesom ogsaa Størrelsen aftager med Dybden, men i alt Fald det sidste er ikke uden Undtagelser. Ved Hjælp af sindrige Apparater, som Skrabenættet, har man bragt Prøver fra Havbunden op til Overfladen, og man har derved fundet, at Havbunden er bedækket af et helt tykt Lag af mikroskopiske Dyrs (Foraminiferer og Radiolarier) Kalkskaller, der forvandles til graat eller rødligt Dybhavsler.

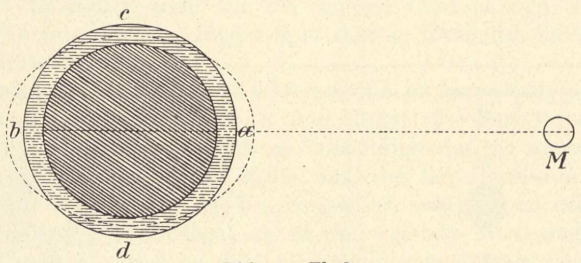
§ 5. Bevægelserne i Havet.

Havet er i evig Bevægelse, og det gælder ikke alene om Overfladen, men ogsaa om de største Dybder, thi Forskellen i Temperaturen bevirker en stadig Omlejring af Vandpartiklerne. Bevægelserne i Havet er tre: 1) Bølgebevægelsen, 2) Tidevandet og 3) Havstrømningerne.

a. Bølgebevægelsen frembringes ved Vindens Tryk paa Vandspejlet. Bevægelsen af de enkelte Vandpartikler er ikke fremadskridende, men de bevæger sig paa Stedet i Kredse eller for de nedre Vanddeles Vedkommende i Elipser, der bliver mere og mere fladtrykte, jo dybere Vanddelene ligger, og kun Formen for Bevægelsen forplanter sig videre, som naar Vinden sætter en Kornmark i bølgeformig Bevægelse; en Genstand, der svømmer paa Bølgerne, bliver derfor paa samme Sted, naar ikke Vinden kan virke paa dens egen Overflade. Det højeste af Bølgen kaldes Bølgebjærget, det dybeste Bølgedalen; Bølgehøjden er den vertikale Afstand mellem disse to Punkter, Bølgens Bredde er den horisontale Afstand fra det ene Bølgebjærg til det andet. Bølgernes Højde og Bredde retter sig efter Havets Udstrækning og Dybde; saaledes er altsaa Bølgerne højest og bredest i det aabne Hav. Den lange brede Bølgegang i Havet, der er Eftervirkningen

af en Storm, kaldes Dønningen (Englændernes „swell"). I Almindelighed er Bølgerne ikke over 2—4 m høje, men kan blive indtil 15 m. Bølgens Længde angives til 20—30 Gange Bølgens Højde, og i Dybden skal Bølgen virke 350 Gange Bølgehøjden; i Nordsøen bliver derfor Vandet næsten altid sat i Bevægelse lige til Bunden, og Vandet er uklart. Den Hastighed, hvormed Bølgebevægelsen forplanter sig, er forskellig og er afhængig af Vindens Styrke; i Almindelighed er den 20—25 km, men kan blive indtil 45 km i Timen. Hvor Bølgerne støder paa Klippekyster, danner de den saakaldte Brænding og kan da naa en langt anseligere Højde. Ligeledes opstaar stærk Brænding ved langstrakte Sandkyster, som jævnt skraanende fortsættes ud i Havet, saaledes ved Jyllands Vestkyst, les Landes i Frankrig og Forindiens Østkyst; mest storartet viser Brændingen sig ved Øvre- og Nedre-Guineas Kyster, den saakaldte Kaléma. — Af en helt anden Natur og langt voldsommere er Jordskælvsbølgerne, der opstaar ved undersøiske Vulkanudbrud; de sætter hele Vandmassen i Bevægelse, forplanter sig med en uhyre Hurtighed, endog flere hundrede km i Timen, styrter sig ind over Kysterne og suger Huse og Mennesker med sig i Dybet.

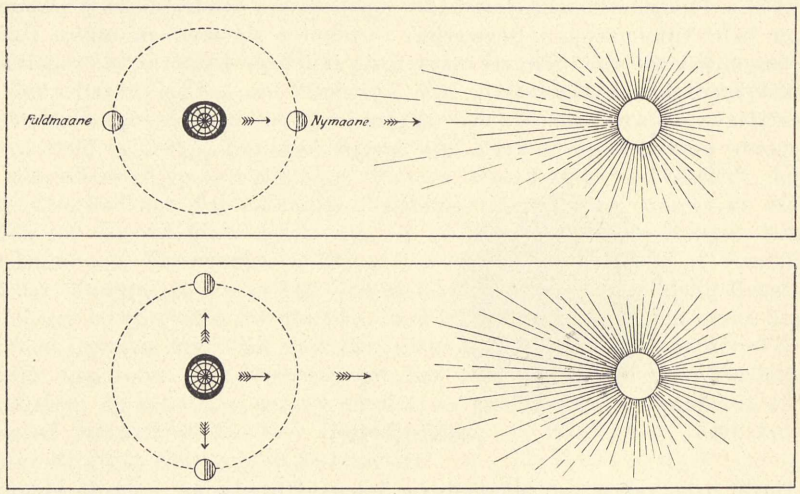
b. Tidevandet eller Ebbe og Flod, den regelmæssige Falden og Sti-

Ebbe og Flod.

gen af Havet, fremkaldes ved Maanens og Solens Tiltrækning; men da Maanens Tiltrækningskraft paa Grund af dens Nærhed er langt stærkere end Solens (Newtons Lov om Attraktionen, fremsat 1687), idet de forholder sig som 13 til 6, følger Fænomenet Maanens Løb om Jorden. Virkningen af Tiltrækningen ytrer sig paa een Gang paa det Punkt af Jorden, der er vendt mod Maanen, og det Punkt, der er vendt fra den. Thi tænker man sig, som paa hosstaaende Figur, Jorden helt omgivet af et Hav, vil Flodbølgen hæve sig ved Punktet *a* (Zenitflod), her bliver Vandet, da det er nærmere ved Maanen, draget bort fra Jorden; i Punktet *b* derimod bliver Vandet svagere tiltrukket end Jorden, da den er nærmere ved Maanen; Jorden vil altsaa ligesom blive draget bort fra Vandet, og Flodbølgen vil ogsaa hæve sig her (Nadirflod); i Punkterne *c* og *d* vil Vandstanden altsaa blive mindre. Denne Flodbølge, der saaledes danner sig paa de to Steder, der ligger i Linje med Maanen, bevæger sig altsaa fra Ø. til V., eftersom Jordens og Maanens Stilling indbyrdes forandres. Naar Vandet har naaet sin højeste Stand (Højvande) og omtrent et Kvarter har holdt sig i Ro, begynder det at synke, først langsomt, saa hurtigere og derpaa atter langsommere, indtil det efter omtr. 6 Timers Forløb har naaet sin laveste Stand (Lavvande), hvor det holder sig omtr. et Kvarter i Ro; derpaa begynder det atter at stige, først langsomt, saa hurtigere, derpaa atter langsomt, indtil det efter andre 6 Timers Forløb har naaet sin højeste Stand; Pavserne kaldes Stillevandet. I hvert Døgn indtræder altsaa to Gange Flod og to Gange Ebbe, det kaldes Tidevandets daglige Periode. Hver følgende Dag indtræder

Ebbe og Flod omtr. 50 Min. senere, og først efter omtr. 30 Dage vender de tilbage til den samme Tid; det kaldes Tidevandets maanedlige Periode, og det viser netop hen paa Maanen som Ophavsmanden, da den kulminerer hver Dag 50 Minutter senere. To Gange i den maanedlige Periode er Floden stærkest, Springflod, og det er omtr. ved Ny- og Fuldmaane, da Maanen og Solen staar i lige Linje (enten paa samme Side af Jorden eller den ene paa den ene Side, den anden paa den anden) og saaledes arbejder sammen; to Gange er Floden svagest, Nipflod (eller „Slapflod„), og det er omtr. ved første og sidste Kvarter, fordi Solen og Maanen da staar i en ret Vinkel til Jorden og saaledes modarbejder hinanden; da Maanens Tiltrækning nu er den stærkeste, faar den Overhaand; men Floden bliver følgelig mindre. Endelig taler man om Tidevandets halvaarlige Periode, som

Springflod og Nipflod.

hidrører fra, at Ækvator og Ekliptika ikke falder sammen, hvorfor Tidevandet er særligt stærkt ved Jævndøgnstider, mindre ved Solhvervstider. Endnu en Variation, den saakaldte parallaktiske Periode, fremkaldes ved, at Afstanden mellem Sol, Maane og Jord veksler og derved Tiltrækningen paa de forskellige Tider af Aaret ikke er lige stor.

Hvis nu Vandet var fordelt ligeligt over hele Jorden, vilde Ebbe og Flod indtræde regelmæssigt; men paa Grund af Landets ulige Fordeling, de forskellige Dybdeforhold i Havet og dets Forgreninger i Indhave m. m., er dette langt fra Tilfældet. Tidevandet er mest udpræget ved Kysterne af de aabne Have. Flodhøjden vokser fra Ækvator til de mellemste Breddegrader, derpaa tager den atter af mod Polerne; under Troperne er den 1 m, ved de canariske Øer 2 m, ved Bretagnes Kyster næsten 6 m, Bristolbugten 10 m; ved de sibiriske Kyster atter kun 1 m. Mest imponerende er Flodbølgen i Bugterne ved de store Haves Kyster og i de store Flodmundinger; jo mere Bugten indsnævres, jo højere stiger Vandmassen, da den trænges sammen. Saaledes er Flodbølgen ved Indgangen til Fundybugten kun $2^1/_2$ m, men vokser i det Indre til over 21 m, i de østpatagoniske Bugter nærved Magelhãestrædet har man iagttaget en Flodbølge paa 18 m, ved St. Malo i Nordfrankrig vokser den indtil 15 m, ved Londons Dokker er den gennemsnitlig

5 m. I Elben mærkes Flodbølgens, „Flodbrændingens", Virkninger 150 km fra Mundingen, i Amazonfloden endog henved 1000 km; Flodbølgen i den sidste Flod, „Pororocaen", 10 m, der skal mærkes mere end 1350 km op i Floden, er især kendt for sin Voldsomhed; det samme gælder Flodbølgen i Gangesfloden, „Boren", 6 m, (i de franske Floder kaldes Fænomenet „Mascaret") og i den kinesiske Flod Tsientang ved Hangtsjou, „Torden". At Flodbølgen i de store Floder antager denne voldsomme Karakter, er ganske forklarligt, da den fremkommer ved Brydningen mellem Flodens Vande og den fremtrængende Flodbølge. Ogsaa i smalle Farvande og Kanaler kan Flodbølgen fremkalde stærk Uro og Strømhvirvler (se p. 51). I meget lukkede Indhave er Tidevandet næsten umærkeligt; i det sorte Hav er der intet, i Middelhavet er Floden sjælden mere end $^1/_2$ m (i Syrterne dog omtr. 2 m), i Østersøen omtr. 5 cm og mindre. For enkelte danske Havne nævnes den gennemsnitlige Flodhøjde: Esbjerg 148 cm, Frederikshavn 31 cm, Aarhus 36 cm, Korsør 30 cm, København 18 cm. Ude i de store aabne Have er Flodbølgen kun ringe; saavidt man har kunnet iagttage det, er Forskellen her mellem Ebbe og Flod højst $2^1/_2$ m, i det store Ocean endog kun omtr. 1 m. — Ved et Steds Havnetid (engl. „establishment") forstaar man den Tid, der gaar mellem det Øjeblik, Maanen kulminerer, og det Øjeblik, Floden indtræder; for Steder, der ligger nærved hverandre, kan den være meget forskellig, men for det samme Sted er den altid konstant. De Linier, der paa Kortet forbinder Steder med samme Havnetid, kaldes Isorachier (engl. „cotidal lines").

c. Aarsagerne til Havstrømningerne er mangfoldige og langtfra endnu rigtig kendte; men de fornemste er dog sikkert Jordens Rotation og de fremherskende Vinde. Men Temperaturen og Saltholdigheden og dermed Vandets Vægt spiller dog utvivlsomt ogsaa en stor Rolle; saaledes har Østersøen og det sorte Hav med deres mange ferske Floder og den ringe Fordampning en næsten stadig udadgaaende Overfladestrøm til Kattegat og til det ægæiske Hav, medens Middelhavet, hvor Fordampningen er stærk og derfor Saltholdigheden stor, ved Gibraltarstrædet stadig har en indadgaaende Overfladestrøm. Dertil kommer, at Fordampningen i Ækvatorialegnene er større end Nedslaget, derfor maa disse Egne have en Erstatning fra Polaregnene, hvor Nedslaget er større end Fordampningen. Man skelner mellem Overfladestrømme og Bundstrømme. Ofte gaar disse to Slags i modsatte Retninger. Kendskabet til de sidste er imidlertid endnu overordentlig ringe, og i det følgende behandles derfor kun de første, der er af gennemgribende Betydning for Skibsfarten, idet de benyttes af Skibene til hurtigere Sejlads, og har stor Indflydelse paa Klimaerne, da de varme Strømme mildner Vejrliget i de kolde Bælter og omvendt, og derved ogsaa paa Flora og Fauna. Det er saaledes sandsynligt, at Kokuspalmen efterhaanden ved Ækvatorialstrømmen er ført fra Amerika til det stille Oceans Øer og videre til Ceylon.

Efter den gamle Teori er der i store Træk to Hovedstrømninger: Ækvatorialstrømmene, det varme Vand, der søger til det kolde, og Polarstrømmene (de arktiske og antarktiske), det kolde Vand, der søger til det varme. Hvis nu Jorden ikke drejede sig om sin Akse, vilde Strømningerne foregaa i Meridianernes Retning fra Ækvator til Polerne og omvendt. Men ved Rotationen gaar de arktiske Strømme, da de kommer fra de mindre Breddecirkler til de større, hvor Hastigheden altsaa er større, ikke mod S. men mod SV., og de antarktiske Strømme ikke mod N., men mod NV.; det vil sige alle Polarstrømme faar en vestlig Retning. Naturligvis modificeres disse Polarstrømmes Retning ved Fastlandets Kyster. Omvendt gaar det med de varme Vande, der gaar fra Ækvator til Polerne; de kommer fra de større Breddecirkler til de mindre, hvor Hastigheden aftager, og

følgelig antager de varme Strømme paa den nordlige Halvkugle ikke en nordlig, men en nordøstlig Retning, og paa den sydlige Halvkugle ikke en sydlig, men en sydøstlig Retning; ogsaa dette er naturligvis undergivet talrige Modifikationer ved Landenes Form. Saaledes er Forklaringen, hvad Indflydelsen af Vandets Temperatur og Jordens Rotation angaar. Men betragter man nøjere de store Kort over Havstrømningerne, kommer man snart til den Anskuelse, at dette langt fra er tilstrækkeligt til at forklare de indviklede Forhold. Navnlig volder de Strømme, som man særlig har kaldt Ækvatorialstrømme paa begge Sider af Linjen, med deres udelukkende øst-vestlige Retning, Vanskeligheder. De skal komme af de store Vandmasser, der strømmer fra Polaregnene og her stiger op til Overfladen paa begge Sider af Ækvator, og som ved Rotationen paa deres Vej har faaet en betydelig Hastighed i vestlig Retning, og Ækvatorialegnenes Vandes Tilbøjelighed til at gaa mod N. og S. ophæves da ved, at de polare Vandmasser mødes her. Men senere Undersøgelser, særlig angaaende Dybdeforholdene og Temperaturen, har afkræftet disse Teorier, og man hælder nu mere og mere til den Mening, at de fremherskende Vinde som Passaterne og Monsunerne er Hovedaarsagen til Havstrømningerne, hvilket ogsaa var de søfarendes Mening, som fra Begyndelsen har undersøgt disse Strømninger. Saaledes skal særlig Ækvatorialstrømmene udelukkende skyldes Passaterne, de falder jo ogsaa sammen med deres Bælte, ligesom ogsaa de fremherskende Vestenvinde under de højere Breddegrader fremkalder de store Strømninger, der gaar i østlig Retning; det er ogsaa kun Vindene, der kan forklare de Forskydninger af Strømmene, der finder Sted paa de forskellige Aarstider. Man skelner nu mellem de egentlige, af Vinden frembragte Overflade- eller Driftstrømme (de „tvungne« Strømme) og Udlignings- eller Kompensationsstrømmene (de „frie" Strømme), der erstatter de bortførte Vandmasser ved at hidføre Vand dels fra Driftstrømmenes tilstødende Regioner, dels fra Dybden. En vigtig Støtte ved Studiet af Strømforholdene har man dels i de Drivprodukter, Strømmene fører med sig, dels i de i den nyeste Tid meget benyttede Flaskeposter. — Vi gaar nu over til lidt nøjere at betragte Strømningerne i de store Have.

I *Atlanterhavet,* som er bedst undersøgt, og som godt kan betragtes som Norm for de andre, gaar paa begge Sider af Ækvator to Ækvatorialstrømme fra Ø. til V., og mellem begge løber den svagere ækvatoriale Modstrøm (lidt N. for Ækvator). Først i sin østlige Del opnaar den i den saakaldte *Guineastrøm* en større Styrke, Middelhastighed 15 Sømil (c. 28 km) i Døgnet[1]); dens Overfladetemperatur er meget høj, i Guineabugten omtr. 29° C. Aarsagen til disse ækvatoriale Modstrømme kendes ikke; man har antaget, at de kommer af de stærke Ækvatorialstrømmes Stød mod Fastlandet og altsaa er et Tilbageslag af dem (en Reaktionsstrøm). Den *sydlige Ækvatorialstrøm* (Middelhastighed 20—24 Sømil i Døgnet) støder mod Brasiliens Østspids, sender en mindre Gren mod NV., der ud for Guyana forener sig med den nordlige Ækvatorialstrøm, og en større, den *brasilianske Strøm,* ned langs Sydamerikas Østkyst, hvor den taber sig i den kolde Strøm, den møder ved Verdensdelens Sydspids; en anden Arm gaar som den *sydatlantiske Forbindelsesstrøm* mod SØ. over til Afrika, hvor den forener sig med en kold Strøm. Den *nordlige Ækvatorialstrøm* (Middelhastighed 15—16 Sømil) sender sin Hovedmasse ind i det caribiske Hav og den mexicanske Havbugt, hvor den tredeler sig for atter forenet at dreje gennem „Snævringerne" (Narrows) ud af Floridastrædet, her forstærkes den med en anden Gren af Ækvatorialstrømmen, *Antilstrømmen,* og løber nu mod NØ. over Atlanterhavet som *Floridastrømmen*

[1]) 1 Sømil = 1,855 km.

eller, som den kaldtes af Benjamin Franklin, *Golfstrømmen.* Strømmen har ved »Snævringerne" en Bredde af 35—40 km, Ø. for Kap Hatteras er den henved 600 km, men den tiltager stadig i Bredde. Dens Dybde derimod tager af med Bredden; i Snævringerne kan den spores til en Dybde af 800 m, ved New-Foundland kun til 60 m, dens Middelhastighed angives til 72 Sømil i Døgnet mellem Florida og Bahamaøerne, senere bliver den mindre og mindre (om Vinteren løber den hurtigst), men har dog endnu S. for New-Foundland en Hastighed af næppe under 24 Sømil. Den har en dyb mørkeblaa Farve og skelnes let fra det omgivende Vand, den er ogsaa betydelig saltholdigere, og kun den høje Temperatur forhindrer den fra at synke til Bunds. Udfor New-Foundland deler den sig og sender en Arm op til Grønlands Vestkyst, medens Hovedmassen gaar videre mod NØ. og atter deler sig i flere Grene, en til Island, hvor den drejer V. og N. om Island som *Irmingerstrømmen,* en anden til Spitzbergen, medens Hovedstrømmen *(„Driftstrømmen«)* gaar langs de skotske og skandinaviske Kyster. Som Bevis paa sin tropiske Herkomst fører Strømmen med til disse arktiske Egne Frugt, Frø og Tømmer, af hvilket meget endog stammer fra det Indre af Nordamerika og ved Mississippi tilføres Golfstrømmen (den store Masse Drivtømmer ved Islands Nordkyst, bestaaende af Naaletræ, stammer derimod fra den polare Strøm fra Sibiriens Nordkyst). En fjerde Arm menes at dreje mod S. langs Spaniens Kyst og som den *nordafrikanske Strøm (Kanariestrømmen)* gaa over i Ækvatorialstrømmen. Mellem denne nordafrikanske Strøm, Ækvatorialstrømmen og Golfstrømmen ligger en rolig Egn i Atlanterhavet, det p. 43 omtalte „Sargassohav". Golfstrømmens Betydning for Evropas Klima er ubestridelig, om end den tidligere er blevet overvurderet; den bevirker, at hele Norges Vestkyst er fri for Is, ja uden den vilde vist en stor Del af Skandinavien have et Klima som Grønland og de britiske Øer og en Del af Mellemevropa som Labrador. Dens Temperatur tager selvfølgelig af mod N.; ved Florida er den 25—28 ° C., ved New-Foundland endnu 20 °; ved Shetlandsøerne er Overfladetemperaturen i Januar 7 °, ved Nordkap noget over 3 °. Golfstrømmen danner ligesom en Bane, ad hvilken de mægtige Orkaner, Hvirvelstorme, naar fra Centralamerika til Nordsøen; Sømanden kalder den derfor ogsaa „storm-king". De nyeste Undersøgelser skal have godtgjort, at Strømmen ikke som tidligere antaget flyder i en dyb Rende, men derimod paa en Højderyg med forholdsvis stejlt Affald til den øvrige Del af Havet. — Hvad de kolde Strømme i Atlanterhavet angaar, kommer der en Polarstrøm fra Baffinsbugten langs Nordamerikas Vestkyst under Navn af *Labradorstrømmen;* ved New-Foundland bøjer den V. for Golfstrømmen og gaar indenfor langs Nordamerikas Kyst, hvor den gør Klimaet langt barskere og derfor af Nordamerikanerne kaldes „den kolde Mur" („cold wall"). Senere Undersøgelser benægter dog, at disse kolde Vande langs Nordamerikas Østkyst er en Fortsættelse af Labradorstrømmen. Hvor Golfstrømmen støder sammen med den kolde Strøm, opstaar stærke Taager, og de umaadelige Ismasser, der føres ned af den kolde Strøm, smelter her; Sten- og Grusmasserne, som de fører med sig, synker til Bunds og danner New-Foundlandsbanken og den „Flamske Kappe", en Forhøjning paa Havbunden Ø. for New-Foundland; ligeledes standser Fiskene, der føres med af den kolde Strøm, ved Golfstrømmens varme Vand, derfor er Banken saa fiskerig. En anden Polarstrøm, den *østgrønlandske,* der gaar om Grønlands Sydspids og forener sig med den før nævnte Polarstrøm, fører ogsaa en Mængde Drivis med; andre østlige Grene støder paa Golfstrømmen og bidrager til dennes ovenfor nævnte Spaltning. — Af antarktiske Strømme er der en, der drejer ind fra det store Ocean om Sydamerikas Spids under Navn af *Kap Hoornstrømmen,* en

anden gaar som den *vestafrikanske Strøm* op ad Vestkysten af denne Verdensdel, til den støder mod Guineastrømmen.

Strømforholdene i det *store Ocean,* der er mindre kendte, har en Del Lighed med det atlantiske Oceans. Mellem de to Ækvatorialstrømme fra Ø. til V. paa begge Sider af Ækvator flyder en mægtig ækvatorial Modstrøm, mellem Molukkerne og Panamabugten (9000 Sømil lang), utvivlsomt den største blandt alle Havstrømningerne. Den kraftige *sydlige Ækvatorialstrøm* sender en Gren mod SØ., *Ny-Zealandstrømmen,* senere en anden, *Avstralstrømmen,* ned ad Avstraliens Østkyst; en tredje Gren gaar gennem Torresstrædet. Den noget svagere *nordlige Ækvatorialstrøm,* som gaar noget S. for Vendekredsen, bøjer N. for Philippinerne mod N. og tager omtrent ved Formosa nordøstlig Retning lige over Oceanet. Det er det store Oceans Golfstrøm, *Kuro-Sjivo Strømmen* eller *Kuro-Sjio,* ɔ: den sorte Strøm, saaledes kaldet af Japanerne paa Grund af dens mørkeblaa Vand. Den sender en mindre Gren op i det østkinesiske Hav og japanske Hav, selv gaar den som sagt videre mod NØ., saaledes at de japanske Øer næsten helt er omgivne af varme Strømninger. Den løber med en Fart af indtil 32 Sømil og er 400 Sømil bred, senere endnu bredere, men tager ligesom Golfstrømmen, som den dog ikke kommer nær i Mægtighed, af i Dybde og Hastighed. Den sender flere Grene op ad mod Beringstrædet, en synes endog at gaa ind i det, men Hovedstrømmen gaar S. for Aleuterne til Nordamerikas Kyst, hvor den bøjer mod S. og som den *Californiske Strøm* løber ned langs Vestkysten. Ligesom Golfstrømmen bidrager til at mildne Klimaet i Evropa, bidrager Kuro-Sjivo-Strømmen meget til at mildne Klimaet paa Amerikas Nordvestkyst. Den fører en Mængde Drivtømmer med til de aldeles træløse Aleuter; japanske Djunker er drevne med den over til Oregon og San Francisco. — Af arktiske Strømme kommer en Polarstrøm ud fra Beringstrædet og støder i flere Arme paa Kuro-Sjivo-Strømmen, som den spalter. Ogsaa her betegner Taage, stærk Nedbør og rige Fiskebanker Brydningen mellem de kolde og varme Strømme. Fra Pensjinbai trænger tre kolde Strømme ind i det ochotske Hav, det store Oceans „Ishav"; ogsaa i det østkinesiske Hav er der en kold Strøm. Mod S. er der en mægtig Strøm, som hen imod Amerikas Sydspids spalter sig i to Strømme; den ene gaar som nævnt under Navn af *Kap Hoornstrømmen* ind i Atlanterhavet, den anden gaar som *Perustrømmen* op langs Sydamerikas Vestkyst, indtil den taber sig i Ækvatorialstrømmen. Ved sin lave Temperatur (den er 8° C. lavere end det omgivende Oceans) har den en meget heldig Indflydelse paa disse hede Kyster.

I det *indiske Ocean* er der kun een Ækvatorialstrøm, nemlig S. for Ækvator mellem 7° og 20°, strømmende fra Ø. til V. Den deler sig i to Arme, hvoraf den mindste gaar Ø. om Madagaskar, den største, *Mozambiquestrømmen,* gaar gennem Strædet af samme Navn langs Afrikas Østkyst og naar som den rivende *Agulhasstrøm* (ofte med en Hastighed af 80 til 100 Sømil i Timen) Sydspidsen af Verdensdelen, hvor den tvungen af den vestafrikanske kolde Strøm bøjer af mod SØ. Ogsaa i det indiske Ocean er der en svag ækvatorial Modstrøm. S. for Avstralien trænger der en bred antarktisk Strøm frem, som sender en Arm, den *vestavstralske Strøm,* mod N., en anden langs Sydkysten til Tasmanien, den *sydavstralske Strøm.* Den nordlige Del af det indiske Ocean beherskes af de regelmæssig med Aarstiden vekslende Monsunstrømninger; om Sommeren omkredser østgaaende Strømme Bugterne her og gaar ved Sundaøerne tilbage til Ækvatorialstrømmen, om Vinteren gaar de i modsat Retning. (I øvrigt henvises til Stielers og Andrees Kort over Havstrømningerne).

De bekendte Hvirvler eller Malstrømme, som har været saa frygtede,

og om hvilke der har gaaet de fabelagtigste Fortællinger, staar ikke i Forbindelse med Havstrømningerne, men fremkommer ved Tidevandsstrømmene, som brydes. Saaledes opstaar de, for Resten slet ikke farlige Hvirvler ved Messinastrædet, det berygtede *Scylla* og *Charybdis,* og den ikke mindre berygtede *Mosken-Malstrøm* ved Lofoten ved Norges Vestkyst..

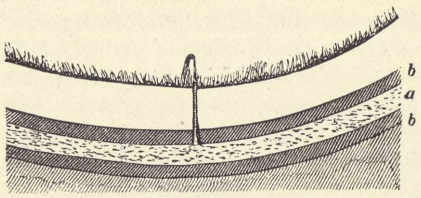
§ 6. De kontinentale Vande. Kilder, Floder og Søer.

De kontinentale Dele af Hydrosfæren danner ligesom en Forbindelse mellem de faste og flydende Dele af Jordens Overflade. Men deres Mængde er kun meget ringe i Forhold til Oceanet, og de stammer fra selve Havet.

Under Paavirkning af Solvarmen forvandles store Mængder af Havvandet, især i Ækvatorialegnene, til Damp og fortættes til Skyer, som Vinden fører ind over Fastlandene, hvor de da falder ned som Regn, Sne o. s. v. (man har angivet den daglige Nedbør over alt Land til omtr. 300 kbkm, 112,000 kbkm aarlig). En Del af denne Nedbør gaar nu umiddelbart tilbage til Havet, eller den opsuges af Planterne, fordamper igen eller løber bort af Overfladen. Men noget trænger ned i Jorden, til det støder paa uigennemtrængelige Lag, som Ler eller Lerskiferlag eller Klippegrund; da samler dette Grundvand sig i større Mængder, drives til Siderne eller trykkes op ad ifølge de hydrostatiske Love og springer da frem som Kilder. Man taler derfor om vandførende og vandstandsende Lag.

Af stor Betydning for Kilderne er Skovene, de virker som Regulatorer paa Nedslaget; dels holder Rødderne paa Vandet og bevarer Jorden for at blive udtørret, dels hjælper de til at lede Vandet til Kilderne og forhindrer derved Oversvømmelser; i Bjærgegne som Alperne og Cevennerne, hvor Skov mangler eller kun findes i ringe Grad, er Oversvømmelser hyppigere. Kilderne er højst forskellige, nogle siver sparsomt frem af Jorden, andre har straks ved deres Udspring stor Kraft, og lige saa vel Havets Bund som Landjorden har sine Kilder. Kildernes Temperatur er meget forskellig og retter sig efter den Dybde, hvorfra de kommer. Har de deres Udspring nær ved Overfladen, retter Temperaturen sig efter Stedets aarlige Gennemsnitstemperatur; saaledes er i Reglen i Troperne Kildernes Temperatur 20—25 ° C.; men kommer Kilderne fra højtliggende Bjærgegne, er de kolde, kommer de fra dybe Lag, er de varmere. Kolde Kilder er de, hvis Temperatur er lavere end Stedets, ved de varme Kilder eller Termerne er det omvendte Tilfældet. I nogle er Vandet koghedt, indtil henved 100 °, som ved Aguas Calientes i Mexico, i Baden-Baden er der Kilder paa 86 °, Kochbrunnen i Wiesbaden er 78 °; i vulkanske Egne træffes Springkilder, Geysire, hvorfra kogende Vand med visse Mellemrum slynges i Vejret; andre har temmelig koldt Vand, men kaldes kun Termer i Forhold til den Egn, hvori de udspringer. De fleste Kilder flyder hele Aaret rundt, andre kun paa visse Tider, som Hungerkilderne eller Majbrøndene, der flyder i Maj og Juni (i Frankrig kaldes de *„crie la faim“,* fordi Befolkningen tror, at det er et Tegn paa Misvækst, naar de begynder at flyde); andre er intermitterende eller hvilende Kilder, ɔ: de flyder kun, naar Vandet i Kildebrønden staar saa højt, at Kildens Aabning, der har Form som en Hævert, kan virke. Alle Kilder har mere eller mindre Tilsætning af mineralske Bestanddele fra de Jordlag, de løber igennem, det vil sige Vandet er, hvad man kalder haardt; kun hvor denne Tilsætning er saa stærk, at den paavirker Lugten og Smagen, kaldes Kilderne mineralske, eller Sundhedskilder, fordi de kan have helbredende Virkning. Saaledes har Surbrøndene overvejende Tilsætning af Kul-

syre og kulsurt Natron (herunder hører ogsaa „Jærnkilder"); Bittervandskilderne indeholder Kulsyre, Glaubersalt og engelsk Salt, Svovlkilderne Svovlbrinte, Kogsaltkilderne navnlig Kogsalt o. s. v. Forstenende Kilder, særlig Kalkkilder, overtrækker de Genstande, de berører, med en Skorpe. Jo højere Temperaturen er, jo mere er Vandet i Stand til at opløse Mineralstofferne, og denne Vandets Evne gør, at der kan danne sig underjordiske Kanaler og Huler, særlig i Kalkstenslag, der kan blive tilgængelige, naar Vandet har forladt dem, og som ofte frembyder særlig Interesse ved deres Drypstensdannelser og deres særegne Fauna med Levninger af Forverdenens Dyreformer; af saadanne Huler nævnes Adelsbergergrotten i Krain, Mammuthulen i Kentucky m. fl. De saakaldte artesiske Brønde (Navnet kommer af det franske Landskab Artois, hvor man først, efter Sigende allerede 1126, skal have fundet paa at frembringe dem; i øvrigt har Kineserne kendt dem længe før) er Kilder, der frembringes ved Kunst; naar man nemlig ved Boring træffer paa vandførende, bøjede Lag mellem to vandstandsende Lag, hvor Vandet samler sig i de lavest liggende Dele og trykkes af den Vandsøjle, der hviler ovenover, springer Vandet op af Borehullet som et Springvand til den Højde („Vandrejsningen"), som det vandførende Lag naar til paa Dalsænkningens Sider. Ved disse Brøndboringer har man ofte med Held søgt at tilføre tørre Steppeegne Vand, saaledes i Algier.

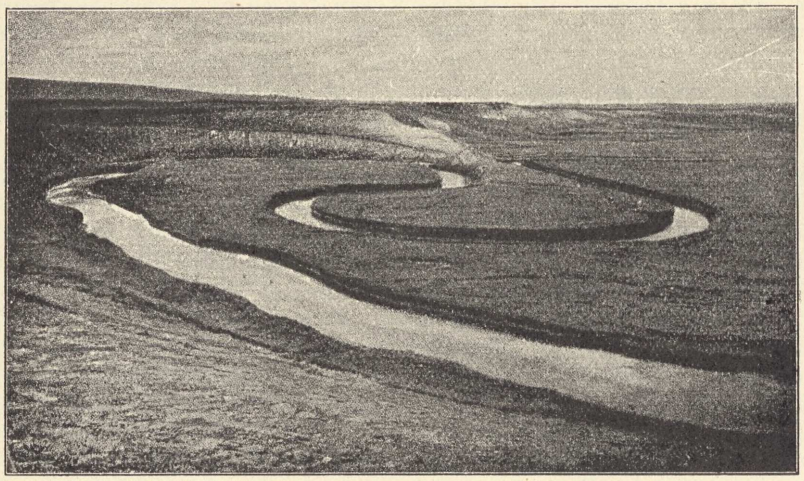

Artesisk Brøndboring.
a vandførende, *b* vandtæt Lag.

b. Kilderne forener sig nu til Bække og Aaer og danner, naar de løber sammen, Floder. Man skelner mellem Hovedfloden og dens Bifloder; som Hovedfloden betegnes sædvanlig den Strøm, hvis Kilde ligger længst fra Flodens Munding, men der tages ogsaa Hensyn til Vandmængden og Retningen. Der er dog mange Afvigelser fra disse Regler; saaledes skulde Mississippi egentlig hedde Missouri, Elben Moldau, Rhone Saône o. s. v., Aar har større Vandmængde end Rhinen, Inn større Vandmængde end Donau ved deres Sammenløb. Man deler Floderne i oceanske Floder, som umiddelbart søger deres Vej til Havet, og kontinentale Floder, som ikke naar det, men løber ud i Indsøer uden Afløb, taber sig i Ørkenens hede Sand, Steppefloder (saaledes Vadi i Ørknerne), eller udbreder sig over store Flader og opsuges af Planterne. Man taler ogsaa om Kystfloder, som udspringer nær ved Havet og har et kort Løb, og Tvilling- eller Dobbeltfloder, saadanne, som efter en Tid at have haft et nogenlunde parallelt Løb til sidst forener sig til een Strøm; Asien især har Eksempler at opvise paa de sidste (Ganges og Brahmaputra, Evfrat og Tigris, Sir og Amu).

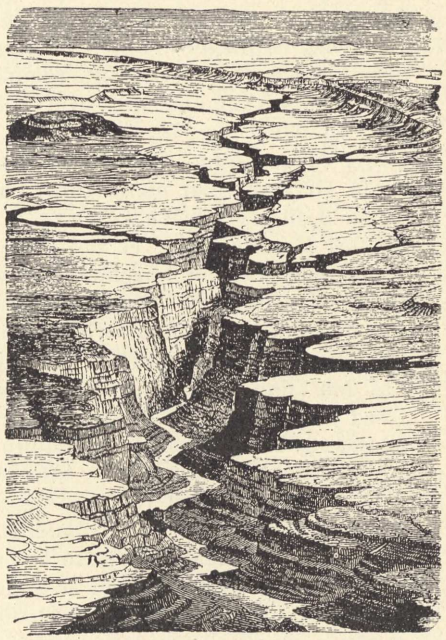
Ingen Flod løber den lige Vej fra sin Kilde til sit Udløb. Den tænkte lige Linje kaldes Flodens direkte Afstand, og den angiver gerne dens Hovedretning; men Løbets Længde er i Almindelighed langt større, da Floden idelig bugter sig, ofte i stærkt udprægede Slyngninger (Serpentiner) især i Lavlandet; jo større Forskellen er, jo større er Flodens Strømudvikling; men dette Forhold er meget vanskeligt at angive, da det kommer an paa, hvor stor Maalestokken er paa det Kort, man lægger til Grund for Udregningen; Floders Længde maa derfor helst angives i runde Tal (man har f. Eks. ved Oder sat Løbets Længde til 900 km, og den direkte Afstand til 530; Volgas Længde er næsten dobbelt saa stor som dens direkte Afstand; ved Dniestr er Forskellen meget ringe, da den har et næsten lige Løb). Hele den

Landflade, som sender sit Vand til en Flod, kaldes dens Afvandingsegn eller Vandomraade (Opland); i denne Henseende er Amazonstrømmen den største,

Flodslyngninger.

dens Vandomraade er omtr. 7 Mill. km²; ogsaa hvad Vandmængden angaar, staar den højest — omtr. 140,000 kbm Vand i Sekundet —, alene Kongo, skønt den kun har omtrent halvt saa meget Vand, kan komme den nær. I Henseende til Længden derimod er det Missouri (Mississippi) og Nilen, der har Forrangen. Randene eller Grænsen for Flodernes Vandomraade kaldes Vandskellet. I Reglen dannes Vandskellet ikke af høje Bjærgrygge, som man før har troet, hvorfor ogsaa Valdajhøjderne tidligere ansaas for høje Bjærge; Fichtelgebirge gik ligeledes længe for Tysklands højeste Bjærg, og St. Gotthard satte Montblanc i Skygge. Man ved nu, at netop de høje Bjærge tit slet ikke danner Vandskel, men at det mest er ubetydelige Hævninger i Jordbunden, der danner Grænsen; ja undertiden er Vandskellet saa ringe, at to Flodsystemer kan staa i Forbindelse med hinanden. Disse Forbindelser kan være periodiske som ved Glommen, naar den i Højvandstiden sender en Del af sit Vand til Vrangselven, eller konstante, naar en Flod deler sig og sender een Arm til eet Flodsystem, en anden Arm til et andet Flodsystem. Det sidste kaldes Bifurkation eller Gaffeldeling; saaledes er Kalix- og Torneelven forbundne; det bedste Eksempel paa Bifurkation er dog Orinoco, som 500 km fra sit Udspring deler sig og sender Cassiquiare til

Coloradoflodens Canons

Amazonflodens Biflod Rio Negro. Ad kunstig Vej kan der være Forbindelse mellem to sejlbare Floder, der er nærved hinanden, ved at Baade trækkes over Land fra det ene Løb til det andet, de saakaldte Slæbesteder (fransk: portages).

Den absolute Højdeforskel mellem en Flods Kilde og dens Udløb kaldes dens Fald. Ved at foretage Højdemaalinger paa forskellige Steder af Floden faar man Faldhøjden for bestemte Strækninger; i Højbjærgene er den ikke sjældent 5 til 10 m pr. km, i Lavlandene $0{,}_{10}$ til $0{,}_{05}$ m pr. km og mindre. Faldet staar i nøje Forbindelse med Flodens Hastighed, der udregnes ved Instrumenter (Strømmaalere), og som foruden af Faldhøjden ogsaa afhænger af Jordbundens og Breddernes Beskaffenhed; jo mere indsnævret Vandmassen er, jo større er selvfølgelig Hastigheden, jo mere den kan brede sig, jo roligere flyder den; i Lavlandet er den sjældent større end $0{,}_3$ til $0{,}_5$ m pr. Sekund. Vandets Evne til at erodere (afgnave, udgrave) og derved omforme Bjærgmasserne ved at føre Sten, Grus og Sand (Sediment) med sig, er større, jo større Faldet og Hastigheden er. Ved Vandfald kan Erosionen være saa stærk, at deres Beliggenhed med Aarene betydeligt forandres; Niagarafaldet rykker saaledes aarlig omtr. 1 m tilbage, Vandet danner paa sin Vej ofte dybe Kløfter, Erosionsdale; et kendt Eksempel er de Nedskæringer, hvori Elben og dens Bifloder løber i sachsisk Schweiz, og som kan være flere hundrede m dybe („Klammer"); men langt mere storartet er dog Fænomenet ved nogle amerikanske Floder som Colorado, hvis Nedskæringer, „Cañons" (den længste er over 300 km), har en Dybde af henimod 2000 m og en Bredde af 7—18 km (se p. 53).

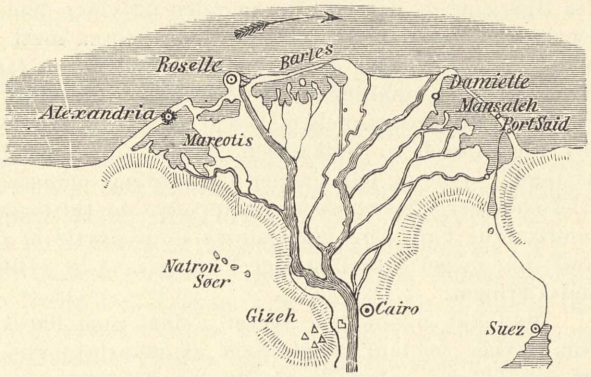
Man taler om en Flods højre og venstre Bred, regnet fra dens Udspring. Ved de større Floder skelner man mellem Øvre-, Mellem- og Nedreløbet. For øvrigt kan man ofte fra de smaa Forhold danne sig et Billede af de større; Gudenaa har saaledes udpræget denne Tredeling.

Øvreløbet hører til Bjærglandet. Af Kilderne opstaar Fjeldbækken (Vildbækken), som skummer ned over Klipper og Stenblokke, dannende Vandfald og Fosser, og baner sig Vej i Kløfterne. De hyppige Vandfald imponerer ved deres Højde, i Modsætning til Mellemløbets, der er mere storartede ved deres Vandmængde. Øvreløbet har mest skarpt bugtede Linjer, Bredderne er stejle og ludende. Foregaar Løbet i Længdedale, ɔ: Dale, som er parallelle med Lagene eller Bjærgenes Hovedretning, er det mere roligt; løber Floden gennem Tværdale, som gaar paa tværs af Lagene og derfor er mere sønderrevne, er Løbet langt voldsommere. Ved Foden af Bjærgene optages otte Floder af en Sø; med mudret Vand træder den ind i den, men forlader den med „klaret" Vand. I Øvreløbet er en Flod til ringe Nytte for Mennesket, i det højeste kan den bruges til at lade Tømmer flyde ned af den (som i Norge, „at fløte" Tømmeret).

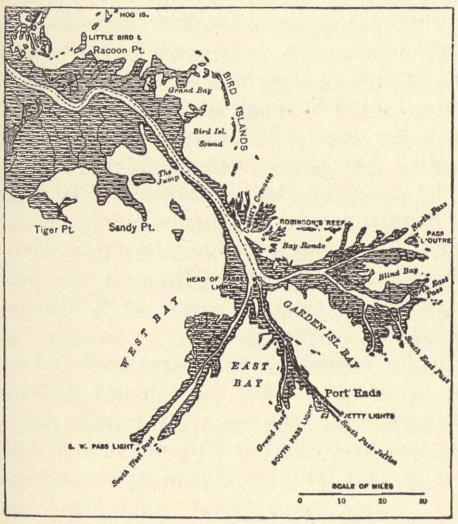
Ved Udtrædelsen af Bjærgene begynder Mellemløbet, som foregaar i Terrasselandene. Bredderne har vel endnu den skarpe Karakter, og der forekommer vel endnu Vandfald og Katarakter, ofte fremkaldte blot ved Flodsengens Indsnævring, men Løbet er dog langt roligere, ligesom mere frit; det danner store Slyngninger, og Floden begynder at vise Tilbøjelighed til at forandre Flodsengen og danne Øer ved at spalte sig. Stenene, den fører med sig, er mere afrundede og mindre, Gruset bliver det overvejende. Floden er i Mellemløbet nyttigere for Mennesket, Tømmerflaader og mindre Skibe besejler Floden ned ad; op ad er derimod Sejladsen endnu meget besværlig og kan ofte kun foregaa ved Dampkraft; ja, undertiden kan Skibene ikke vende tilbage op ad, men sælges i Havnene ned ad Floden, som det er Tilfældet med Smaaskibene fra Ulm, naar de kommer til Wien.

Nedreløbet begynder, naar Floden træder ned i Lavlandet. Bredderne

mister de skarpe Konturer og bliver lave; langsomt bevæger den rolige Vandmasse sig ud mod Havet, Dybden tager af, men Bredden tager til; ja undertiden mangler næsten helt Kysterne, idet Floden ved høj Vandstand udbreder sig over de nærliggende Egne. Stene og Grus er blevne til Sand eller fint Dynd, som dækker Flodsengens Bund og mudrer Vandet. Tilbøjeligheden til at dele sig og danne Øer forøges, og i den sidste Del af Nedreløbet deler Floden sig for det meste i flere Arme, som selvstændig søger ud til Havet; derved opstaar de saakaldte Deltaer (Navnet af det græske Bogstav Δ), som ofte har en betydelig Størrelse, det betydeligste er Ganges-Brahmaputra Deltaet, omtr. 130,000 km², hvis talrige Arme har skaffet det Navnet „Sundarban", ɔ: de tusinde Flodmundingers Land; Nilens Delta er omtr. 22,200 km². Andre Steder udgyder Floden sig i en Bugt ved Havet (Liman, af græsk Liman, Havn, negativt Delta), som den i Tidens Løb kan udfylde med de Dyndmasser, den fører med sig; Nilens Delta menes saaledes oprindelig at have været en Havbugt. Disse Dyndmasser, som ved de store Floder er særdeles betydelige, forøger stadig Deltaets Udstrækning, Ganges-Brahmaputra medfører aarlig omtrent 1250 Mill. kbm; det Materiale, som Hoangho, den gule Flod, medfører, især Løss, skal være omtr. 350 Mill. kbm (Masserne er saa betydelige, at dens Leje undertiden næsten helt tilstoppes, saa at Floden gennembryder Dæmningerne og søger sig et nyt Leje); Mississippi er den, der mest udvider sit Delta („fremskudte Deltaer") ved Aflejringer, der er beregnet til omtr. 212 Mill. kbm aarlig, saa at Deltaet rykker omtr. 100 m længere ud i Havet for hvert Aar. Andre Steder afsætter Floderne Dyndmasser i lange, med Kysten parallelløbende Banker. Hvor Flodmundingen udvider sig til en stor Bugt, kaldes den Æstuarium. Selvfølgelig formindskes Flodens Hurtighed ved Mødet med Havets Bølger, men de store Floder har dog Kraft til at trænge betydeligt ud i Havet; saaledes mærkes Amazonflodens Vande flere hundrede km ude i Havet.

Nilens Delta.

Det yderste af Mississippideltaet.

c. Fordybninger i Jordsmonnet, som er fyldte med Vand, kaldes Indsøer. Deres Størrelse er meget forskellig, lige saavel som Aarsagerne til deres Oprindelse

er forskellige. Mange af dem er kun Dele af Havet, som ved Forandring i Jordskorpen er blevne afskaarne fra det (Reliktsøer); det gælder især dem, der ligger i Niveau med Havet eller lavere end det. Andre har deres Oprindelse af Nedbøren, som samler sig i Fordybninger, der har vandtætte Lag i Bunden. Floderne danner ikke Søer, de faar dem snarere til at forsvinde, da de tilfører dem Grus og Sten fra Bjærgene og derved efterhaanden udfylder dem. Alle Søer er af yngre geologisk Oprindelse, og man træffer dem derfor ogsaa mest i de yngre Bjærgdannelser; i de ældste som Kavkasus og Pyrenæerne findes kun faa; Himálaya er ogsaa fattig paa Søer, men det kommer af, at de er blevne udfyldte ved de overordentlig rige Aflejringer. Man skelner mellem Højlands- og Lavlandssøer. De første er mindre (den største er Baikalsøen, 34,000 km²), har for det meste stejle Bredder, er sædvanlig dybe og har sjælden Øer. De har mange Navne, som Bjærgsøer, Alpesøer, Gletschersøer, Morænesøer, Kratersøer, de sidste gerne kredsrunde og smaa. Lavlandssøerne kan være langt større (den største er det kaspiske Hav, omtr. 436,000 km²) har meget uregelmæssige Former med lave, tit foranderlige Bredder og mange Indskæringer.

Man kan ogsaa dele Søerne i dem, som har synligt Tilløb og Afløb, og dem, som savner saadant. Nogle Søer gennemstrømmes af Floder og har altsaa baade Af- og Tilløb, „aabne Søer"; de kan betragtes som Udvidelser af selve Floden og bidrager til at regulere dens Løb ved at optage dens for rigelige Vandmængde; tillige er de „Klarebækner" for Floden, da de beholder en Del af de Grusmasser, Floden fører med sig. Andre Søer har kun synligt Tilløb, saaledes som det kaspiske Hav, medens Afgangen sker ved Fordampning, „Mundingssøer". Atter andre Søer har kun synligt Afløb, i alt Fald kun smaa Tilløb fra selve Søbæknets Vandomraade, „Kildesøer". Endelig gives der Søer, som tilsyneladende hverken har det ene eller det andet, „blinde Søer"; de næres ved Nedbøren, og Vandstanden er derfor afhængig af dennes større eller mindre Rigelighed.

De fleste Søer er Ferskvandssøer, en Del er dog Saltsøer. De sidste er Søer uden Afløb, da Vandet stadig fordamper, uden at noget af Saltet føres bort, og Saltholdigheden altsaa stadig stiger; enhver Sø uden Afløb maa med Tiden faa salt Vand; har saadanne Søer ringe Saltholdighed, kan man slutte, at de er af yngre Oprindelse. Ved de store Lavlandssøer som det kaspiske Hav og Aralsøen, der dog ikke er stærkt saltholdige, har man søgt at forklare Saltholdigheden deraf, at de tidligere har staaet i Forbindelse med Oceanet. De smaa Saltsøer, Steppesøerne, faar deres Salt af den saltholdige Jordbund, og Saltholdigheden er i dem betydelig; saaledes er der i Eltonsøen i Sydrusland 27 %, i det døde Hav 24 %, i Store Saltsø i Nordamerika 21,4 % og i Urmia i Asien 21 % Salt.

Man har tidligere haft ligesaa overdrevne Forestillinger om Indsøernes Dybde som om Havets. Den største Dybde, man har fundet i Indsøer, er 1610 m i Baikalsøen; i Tanganyika i Afrika har man truffet indtil omtr. 600 m; af de sydlige Alpesøer har Lago maggiore og Comosøen Dybder paa omtr. 300 m (i Comosøen er den største Dybde 410 m), af de nordlige Alpesøer er kun faa over 200 m dybe; Mjøsen har en Dybde af indtil 452 m.

Medens de største Floder findes i Troperne, findes gennemgaaende de største og fleste Søer i de tempererede Egne omtr. fra 40° N. og S. for Linjen, navnlig paa den nordlige Halvkugle. Man har anslaaet alle Jordens Søer til at være omtr. 1,7 Mill. km² (med det kaspiske Hav), altsaa noget over Halvdelen af Middelhavet.

Naar Søer i Lavlandet er ved at svinde bort, bliver de først til Moser, idet de opfyldes af Dynd og hensmuldrede, forraadnede Plantedele, dog findes der ogsaa Sumpe og Moser paa Højsletterne. I Troperne og til Dels ogsaa i de varme

tempererede Bælter avler disse Sumpe Sygdomme ved deres usunde Uddunstninger; men efterhaanden som man fjærner sig fra Ækvator, gaar disse Sumpe over til at blive Tørvemoser, idet de først overtrækkes med et flydende Plantedække, „Hængesæk", hvorved Tørvedannelsen kan foregaa (Lyngmoser, Kærmoser, Skovmoser); de findes især i det nordlige af de tempererede, dog ogsaa i de kolde Bælter.

§ 7. Fastlandsmassernes horisontale Bygning.

Vi gaar nu over til den anden Hoveddel af Jordens Overflade, den faste Del, *Litosfæren.* Kun en ringe Del af Overfladen har, saaledes som det er blevet forklaret p. 36, hævet sig over Havet som tørt Land. Landmasserne er ikke samlede til et Hele, men sondrer sig i store Masser, Fastlande eller Kontinenter.

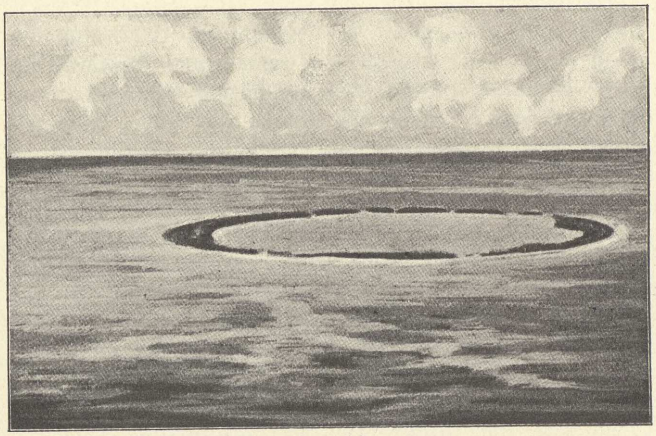
a. Allerede i Oldtiden følte man Trang til at inddele Landmasserne i Verdensdele. Fønikerne skelnede mellem *Orienten* og *Occidenten, Asien* og *Evropa;* senere fik man Syn for en tredje Del, *Libyen,* som først under Romerne fik Navnet *Afrika.* Disse tre Dele er *den gamle Verden.* Ved Columbus' Opdagelse kom saa Amerika til som en fjerde Del, *den nye Verden.* Og endelig ved senere Opdagelsesrejser skiltes en femte Del ud, *Avstralien* med omliggende Øer. Foruden disse fem Hoveddele er der Polarlandene om Nord- og Sydpolen, maaske vil de, særlig Sydpolarlandene, i Fremtiden blive opstillede som Fastlande for sig. Men naar man ser bort fra denne Inddeling, hvor den historiske Udvikling, Befolkningsforholdene og andre Faktorer har været medvirkende, og ser paa Jordgloben, som den er, kan man kun skelne mellem tre store Landmasser. Den største er *Østkontinentet,* Afrika, Asien, Evropa; de to sidste udgør særlig et Hele, den sidste er jo kun en mod V. udløbende Halvø af Asien, og man har derfor ogsaa foreslaaet at kalde dem tilsammen *Evrasien;* Østkontinentet ligger næsten helt paa den østlige Halvkugle og har sin største Udstrækning i Bredden, dens største Udstrækning fra V. til Ø. er over 17,200 km; den mindre Del, *Vestkontinentet,* Amerika, ligger paa den vestlige Halvkugle og har sin største Udstrækning i Meridianretningen, omtr. 15,000 km, medens den kun har lidt over en Tredjedel af Østkontinentets Bredde. Den tredje og mindste Del, *Avstralien (Ny-Holland),* er den eneste, som alene ligger paa den sydlige Halvkugle.

Det er allerede tidligere berørt, hvorledes Landmasserne er brede mod N. og tilspidses pyramideformig mod S., Afrika i Kap Agulhas, Amerika i Kap Horn, Nyholland i Tasmanien; og dette gentager sig ogsaa i mindre Forhold med Halvøer og Øer, saaledes i Forindien og Bagindien, Florida, Sydevropa o. s. v.

b. Alt Fastland er omgivet af Vand og deles af Havet i større og mindre Dele. Men kun de mindre Dele kalder man Øer. Grænsen mellem Fastland og Ø er saaledes ubestemt; naar man skal sætte en Grænse, er det vel rigtigst at kalde dem Øer, hvor Havets Indflydelse i klimatisk og andre Henseender kan spores ind til Midten, og omtr. 9,7 % af den samlede Landmasse skal efter dette kunne betegnes som Øer. De største Øer er Grønland, omtr. $2{,}2$ Mill. km^2, Ny-Guinea, omtr. 785,900 km^2, Bórneo, omtr. 784,900 km^2, Baffinsland, omtr. 600,000 km^2, Madagaskar, omtr. 592,000 km^2, og Sumátra, omtr. 421,000 km^2, i det hele gives der ti Øer paa over 100,000 km^2.

Man plejer at dele Øerne i kontinentale Øer (hvortil Kystøer hører som en Underafdeling) og oceanske (pelagiske) Øer. De første ligger i Nærheden af de store Fastlande og adskiller sig egentlig kun, hvad Størrelsen angaar, fra disse, men i deres Bygning og Overfladeform ligner de dem, saa at de

maa betragtes som løsrevne Stykker af de store Fastlandsmasser, og mange af dem vilde ved en ringe Sænkning af Havfladen atter blive landfaste. De ligger hyppig i Rækker langs Kysterne og er langstrakte (f. Eks. Nordsøens Øer, de nærmere Øer i Avstralien) eller de optræder som Fortsættelser af Kontinentets Bjærgkæder (Kykladerne). I Fauna og Flora viser de Slægtskabet med det nærliggende Fastland (Azorerne har saaledes faaet deres Fauna fra Evropa, Bermudasøerne deres fra Amerika); de britiske og danske Øer er saaledes kontinentale [1]). De oceanske Øer, der for det meste er smaa — de største er Island, omtr. 105,000 km², og Havaji, omtr. 12,000 km² —, ligger mere ude i det aabne Hav, har mest den runde eller eliptiske Form, og om de end tit optræder i Række eller Bueform, bestemmes de dog ikke af noget Fastlands Konturer. Enten er de de sidste Rester, Toppe af et Fastland, der er sunket, ofte omringede af Koralbanker, eller de er Vulkaner, der har hævet sig op af Havet (høje Øer), eller de er blot Koraløer (lave Øer). Baade ved de kontinentale og de oceanske Øer taler man om Øgrupper, Arkipelager.

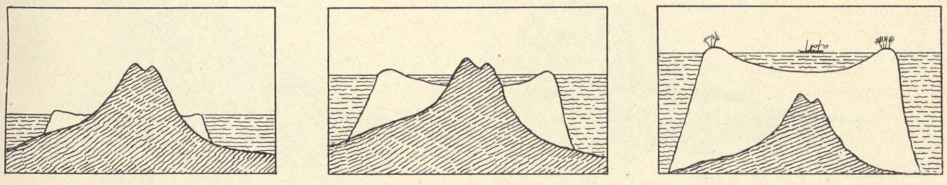

En Atol.

Koraløerne eller Koralrevene, som er en Skræk for de Søfarende, da de staar i Vandskorpen, opstaar ved de smaa Koraldyrs Bygninger (særlig Stjernekorallen; dog tager ogsaa nogle Kalkalger og Foraminiferer Del i Bygningen), findes kun i det varme Bælte, da Dyrene ikke bygger i Vand, hvis Temperatur synker under 20° C. I det stille Ocean er de hyppige ved Nyholland og de avstralske Øer, men ved 40° s. Br. findes de allerede ikke mere; et andet stort Koraldistrikt er i Vestindien (Bahamaøerne); i Atlanterhavet træffes de helt op til 32° n. Br. (Bermudasøerne) paa Grund af den varme Golfstrøm. Der er tre Former af Koraløer, der er de fremherskende. Koraldyrene bygger deres Mure i Nærheden af Havets Overflade og helst, hvor Havet er uroligt, saa at der ved Vind og Strøm kan tilføres dem rigelig Næring, hvorfor de trives kraftigst ved Østsiden af Fastlandene, ikke som tidligere antaget fra store Dybder, men paa grundede Steder indtil 30—50 m Dybde (maaske til 80 m) ved Kontinentets Kyster eller omkring Øer. Saaledes opstaar Kyst- eller Strandrevene, hvor der kun efterlades en smal Stribe Vand mellem Kysten og Revet. Den anden Form er Kanal- eller Voldrev; dér er Revet fjærnet længere fra Øen, saa at der findes en undertiden 20—30 km bred Kanal mellem det og Øen. Disse Rev kan være meget betydelige; Voldrevet omkring Ny-Caledonien er saaledes mellem 7 og 800 km, og Revet

[1]) De kontinentale Øer (F. Hahn: Insel-Studien, Leipzig 1883) kan inddeles i: 1) Tektoniske Øer, de, som er blevne adskilte fra Kontinenterne ved Sænkninger og deraf følgende Dannelser af Havarme (britiske og danske Øer); 2) Opdyngningsøer, som enten er fremkomne ved Dyndaflejringer fra de store Floder (Mississippideltaet, Øerne i de sibiriske Flodmundinger), eller ved Vindens og Havbrændingens Magt (Guldkysten); 3) Erosionsøer, fremkomne ved, at Havet har udvasket de løsere Dele, som tidligere forbandt dem med Landet (Skærøerne ved Norges Kyst).

ved Nyhollands Nordøstkyst or omtr. 2000 km. Den tredje Form er Ringrev eller Atoller, der ligger som en rund eller aflang Krans, 100—300 m bred, paa Havet og indeslutter et lavere Vand, en Lagune, medens det dybe Hav udenfor skyller sine Bølger mod Revet; i Ringen er der for det meste en eller flere Aabninger, der fører ind til Lagunen, og som fremkommer, hvor der paa Kysten er eller har været Flodmundinger, da Dyrene ikke taaler det ferske Vand; undertiden er Ringen dog helt lukket, og Lagunen bliver da en Ferskvandssø, naar Nedbøren er rigelig, eller en Saltsump, hvor der ikke eller sjælden er Nedbør, og tilsidst forvandles den til en tør, ufrugtbar Flade. Efter *Charles Darwins* Teori opstaar disse forskellige Former ved, at Øen efterhaanden sænker sig og tilsidst helt forsvinder, saaledes at alle Revene efterhaanden (men yderst langsomt, saa langsomt, at man kun ved den hyppige Tilstedeværelse af Revene paa alle Udviklingstrin kan faa Bekræftelse paa Teorien) fra Begyndelsen har været Kystrev, derpaa er blevne Voldrev og tilsidst Atoller („enhver Atol er en Gravsten over en sunken

Kystrev Voldrev Ringrev

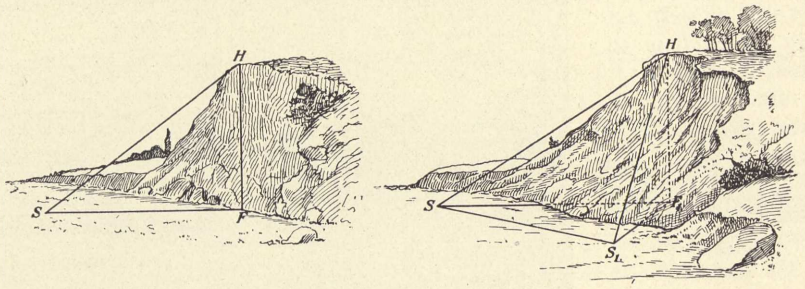
Ø"). At man finder Koralrev paa store Dybder, forklares da ved, at Sænkningen foregaar saa langsomt, at Koraldyrene i deres Byggen kan holde Skridt med den. Endelig maa man erindre, at det først er ved Bølgernes Virksomhed, at Koraløen opstaar, idet Dyrene kun bygger til Vandskorpen eller noget under den, da de ikke taaler det stærke Sollys; Vandet river da Stykker af Kalkmuren løs og kaster dem op paa Revet, saa at det dukker op af Havet; Planterester føres til af Havet, saa at Revet efterhaanden bedækkes med et tyndt Lag Muld, og Kokospalmens og andre Planters Frø hidbringes ved Fugle eller Drivtømmer.

Hvor klar end denne Darwins Teori er, og skønt den endnu hovedsagelig staar uomstødt, har dog flere (Agassiz, Rein, Semper, Murray, Guppy o. fl.) vægret sig ved at antage den, da den forudsætter Sænkninger i langt større Udstrækning og Almindelighed, end de kan indrømme, tilmed da man mange Steder, som ved Fidjiøerne, finder de forskellige Former af Rev umiddelbart ved Siden af hverandre, og de har derfor søgt at forklare Revenes Fremkomst paa andre Maader. Da Koraldyrene bedst trives paa Ydersiden af Revene, medens de efterhaanden dør bort paa Indersiden, vokser Revet stadig udadtil, saa at Kystrevet bliver til Voldrev; Ringrev skal derimod være byggede paa undersøiske vulkanske Bjærge, hvilket bekræftes ved, at mange Laguner inden for disse Ringrev er dybest i Midten og ikke lavest, som man skulde tro, hvis der havde ligget en Ø (Murray). De nyeste Undersøgelser taler dog mere og mere for, at Darwins Teori i Hovedsagen er den rigtige; navnlig har man ved Boringer paa flere Øer fundet fast Koralkalkmasse til en Dybde af over 330 m.

c. Ligesom vi tidligere saa paa Kysterne fra Havet og talte om dettes Indskæringer, saaledes ser vi nu paa dem fra Landet og taler om Landets fremspringende Punkter i Havet. Smaa smalle Dele, der rager ud i Havet, kaldes Landtunger; fremspringende, siær bjærgrige Punkter kaldes Forbjærge

(Kap); er det et større Stykke Land, der skyder sig ud og kun paa en mindre Strækning hænger sammen med Landmassen, kaldes det en Halvø (lat. peninsula, ɔ: næsten Ø); til Strædet i Havet svarer paa Landet Landtangen eller Isthmen, som forbinder to større Landmasser med hinanden.

Ved Betragtningen af Landenes horisontale Udstrækning er det overordentlig vigtigt at lægge Mærke til Kystomfanget; det er af stor Betydning, om et Land har en meget udviklet, det vil sige meget indskaaret Kyst, eller ikke; om det har mange Forgreninger, eller Lemmer, eller det udgør en mere kompakt Masse, da det ikke alene paavirker Landets fysiske Forhold, men ogsaa i høj Grad betinger Folkets Kulturstandpunkt; jo mere sønderrevet og forgrenet et Land er, desto bedre Vilkaar har det for at blive beboet og kultiveret. Man har søgt at faa et nøjagtigt Udtryk for dette Forhold ved at sammenligne et Lands Fladeindhold med dets Kystomfang og se, hvormange km² der gaar paa hver km Kyststræk-

Trigonometrisk Maaling.

ning, og her stiller Forholdet sig bedst for Evropa, hvor det er som 37 til 1 (for Norge er det som 17 til 1, for Danmark som 8 til 1, for Peloponnes som 2,6 til 1), for Avstralien er det som 47,5 til 1. Men denne Metode er mindre heldig, idet den bruger til Sammenligning to i geometrisk Henseende ulige Størrelser: et Længdemaal og et Flademaal. Bedre vilde det være at sammenligne et Lands Kystomfang med Omfanget af en Figur (en Kreds, et Kugleudsnit), der havde samme Fladeindhold som Landet. Langt anskueligere er det dog at sammenligne Fladeindholdet af et Lands Stamme eller Kerne med Fladeindholdet af dets Halvøer og Øer, om man ogsaa her møder den Vanskelighed, at det ikke altid er klart, hvad der er Kerne og hvad Forgreninger. Efter denne Metode har man opstillet følgende Tal: i Evropa udgør Forgreningerne 35 %, i Nordamerika 25,5 %, i Asien 24 %, i Australien (med Øer) 19 %, i Afrika 2,1 % og i Sydamerika 1,1 %. Efter dette gaar der altsaa ved Evropa omtr. 1/3 paa Forgreningerne, ved Nordamerika og Asien omtr. 1/4, ved Australien omtr. 1/5, medens Afrikas og Sydamerikas er helt forsvindende.

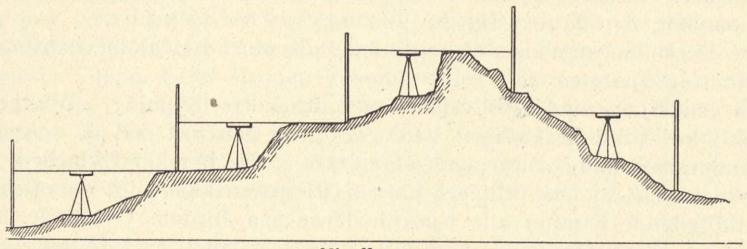
§ 8. Landmassernes vertikale Bygning.

Landenes Overflade er ikke lige som Havets, men frembyder de rigeste Afvekslinger af Former; snart er den jævn, snart ujævn, snart hæver den sig højt over Vandspejlet, snart er den kun lidet hævet, eller Landet er lavt, som det kaldes. Det sidste er det overvejende.

Ved et Steds Højde mener man dets Højde over Havfladen; man maa alt-

saa tænke sig Havfladen i lige Linje fortsat ind under Landet. Man kan kalde det Stedets absolute Højde i Modsætning til den relative Højde, den Højde, hvori et højtragende Punkt hæver sig over sine Omgivelser, sin Basis; og det er den, der væsentlig gør Indtryk paa Iagttageren; men den geografiske Videnskab kender kun den absolute Højde. Den absolute Højde kan være positiv og negativ, ɔ: under Havfladen (Depressioner).

Højdemaalinger sker paa forskellige Maader. Trigonometriske Maalinger, Vinkelmaaling sker fra et Sigtepunkt (S), hvis absolute Højde kendes, og kan man direkte maale Afstanden til Fodpunktet (F) af den Højde (H), man vil finde, er Sagen let nok; men kan man ikke maale denne Afstand, og det er jo for det meste Tilfældet, maa man tage endnu et Sigtepunkt (S_1), der i Terrænet er synligt fra det første, og ved Hjælp af Linien („Basis") mellem de to Sigtepunkter lærer man Afstanden at kende ved at bestemme Trekanten (S S_1 F). Denne Maaling er dog kun anvendelig paa mindre Afstande; ved større bliver den mere indviklet, da der maa tages Hensyn til Jordoverfladens Krumning m. m.

Nivellement.

Nivellement, Trinmaaling, er den nøjagtigste, men ogsaa den omstændeligste og besværligste, især ved stærke Stigninger. Med Nivellerinstrumentet sigter man vandret paa Nivellerstænger (Stadier), der er opstillede lodret i bestemte Afstande. Det er forbavsende, hvilken Nøjagtighed man kan opnaa, endog paa temmelig store Distancer. Endelig er der den barometriske Maaling, der anvendes ved de meget store og mindst tilgængelige Højder, først foreslaaet 1647 af Pascal til Maalingen af Puy de Dôme. Den beror paa, at Lufttrykket bliver mindre, jo højere man stiger til Vejrs. Den har været og vil vedblive at være af den største Betydning for Geografien, om ogsaa den ikke er helt nøjagtig paa Grund af Temperaturforskellen og Vindens Styrke og Retning.

Efter den absolute Højde skelnes mellem Lavlande og Højlande, efter Overfladens Form skelnes mellem Sletter, bakket Land og Bjærgland.

Naar et Land er hævet lidt over Havet, kaldes det Lavland. Er Forhøjningerne eller Fordybningerne ringe, er det en Lavslette, er de større, er det et bølgeformigt Lavland. I Almindelighed sætter man Grænsen for Lavlandet til 200 m over Havet; men dette Tal maa dog ikke tages bogstaveligt; thi mange Lande, som er en Del højere, maa endnu regnes til Lavlandet; saaledes maa man betragte Amazonsletten, der efterhaanden fra Kysten til Andeskædens Fod hæver sig 400 m, som et hele. Paa den anden Side maa man jo betragte Bornholm, hvis højeste Punkt kun er 162 m, som et Højland. Andre Lande ligger endog under Havfladen, de saakaldte Depressioner, som en Del af Marskegnene i Slesvig, Holsten og Holland, Dele af Sahara, Jordandalen, den dybeste af alle Jordens Depressioner (÷ 394 m), og den store Sænkning om det kaspiske Hav, den største i Udstrækning.

Et tidligere Forslag om at sætte Kontinenternes Gennemsnitshøjde som Grænse mellem Lavland og Højland er nu helt opgivet, da den nu som nævnt p. 37 sættes til 700 m. Deraf er Evropas 300, Australiens 400, Sydamerikas 600, Nordamerikas 700, Afrikas 650 og Asiens 950 m.

Højlandene, Plateaulandskaberne ligger i Gennemsnit 600—1600 m over Havet. Ogsaa her kan man dog se sig nødsaget til at give langt ringere hævede Lande, 3—400 m, ja indtil 200 m, dette Navn. Højlande paa 1500 m (Højplateauer) plejer man at regne som første Klasses; det vilde dog være bedre at bestemme deres Rang efter, om de væsentlig betinger hele Landets Karakter eller ikke. Paa den anden Side hæver enkelte Højlande sig langt mere, i Centralasien er Pamir, „Verdens Tag", og Tibet henholdsvis 4000 og 5000 m, i Sydamerika naar Ecuadors og Bolivias Højplateauer til 3000 og 4000 m. Oppe paa Højlandene kan Overfladen være jævn, det er da en Højslette, eller den kan være bølgeformig med højtragende Punkter, da er det et Bjærgland.

Hvor Højland og Lavland støder sammen, er der gerne den største Mangfoldighed af Former. Overgangen kan være pludselig med stejle Affald, eller den kan ske efterhaanden; der danner sig da Terrasselandskaber.

I store Træk kan man sige, at hen imod Polerne er Lavlandet, hen imod Ækvator Højlandet og Bjærgene de fremherskende.

Læren om Bjærgenes Tilblivelsesmaade og indre Bygning, „Bjærgenes Anatomi", har i høj Grad beskæftiget Geologerne, og den har ved de seneste Undersøgelser undergaaet store Ændringer, skønt der stadig hersker Uklarhed. Men i alt Fald kan man sige, at den tidligere Lære („Elevationsteorien"), der alene tilskrev de indre ildflydende Kræfter alle Ujævnhederne paa Jordens Overflade, nu næsten helt er opgivet. Efter den gamle Anskuelse delte man alle Lag i de neptunske og de plutonske, de første aflejrede ved Vandets Virksomhed og lejrede regelmæssigt, de sidste bestaaende af krystallinske Stenarter, som fra Begyndelsen dannede Underlaget for de første, men som ved Fremstød, Eruptioner, af de glødende Masser i Jordens Indre blev hævede i Vejret, gennembrød de neptunske Lag og tvang dem ud af den horisontale Stilling. Jo mere forskudte og omvæltede Lagene er, desto yngre skulde Bjergdannelserne være, og de ældste Hævninger skulde være lavere og af mindre Udstrækning i Modsætning til de yngre. De rhinske Bjærge hører saaledes til de ældste Dannelser, Pyrenæerne, Alperne og Appeninerne til de yngre, Andeskæden til de yngste. — Det store Flertal af Geologerne hælder nu til den Anskuelse, at det i Hovedsagen er Jordens Afkøling, der har fremkaldt Ujævnhederne, idet Jordens Kerne ved at afkøles mere og mere har trukket sig sammen, hvorfor den een Gang dannede Jordskorpe har maattet skrumpe ind og har slaaet Rynker som Skallen paa et Æble („Kontraktionsteorien"). Sammenskrumpningen har frembragt stærke Spændinger; det voldsomme Tryk har knust de svagere Partier, men andre, som har haft Fasthed og Elasticitet nok, har foldet sig sammen og forskudt sig. At mange Bjærgsystemer forløber jævnsides, men at ingen krydser eller skærer hinanden,. synes at tale for denne Anskuelse, og det samme menes Vulkaner og Jordskælv at gøre, idet de skal fremkomme ved Brud i Skorpen og altsaa er Fænomener, der følger med Bjærgdannelsen, men ikke er Aarsagerne til den.

Geologisk kan man skelne mellem tektoniske (opbyggede) Bjærge, som er fremkaldte ved Foldninger og Forskydninger i Jordskorpen, og hvortil de allerfleste af Jordens Bjærge hører, de kan atter deles i Foldebjærge (Eks. Jurabjærgene, Alperne), Brudbjærge (Harzen, Erzgebirge) og Denudationsbjærge, gamle Bjærge, der i uhyre lang Tid ved Denudation (Blottelse, Afdækning) er blevne af-

slebne, saa at kun Stammen eller „Rødderne“ er tilbage (Vogeserne, Bretagne, Alleghanybjærgene); akkumulerede (ophobede) Bjærge, hvortil hører Klitter, Morænelandskaber, men især Vulkaner; og endelig Erosionsbjærge, der er dannede paa Højsletter, hvor Vandets udhulende Kræfter efterhaanden har omformet Landskabet, saa at der er Terrasser og høje Tinder mellem dybe Dalfurer (Randene om Coloradoplateauet).

§ 9. Bjærgenes Form. Vulkaner. Den „evige Sne“.

a. Efter først at have skelnet mellem isolerde Bjærge og Bjærgsystemer deler man de sidste i Bjærgmasser og Bjærgkæder. De første er lejrede i Grupper uden at have nogen bestemt Retning (Harzen); ofte grupperer de sig mere eller mindre symmetrisk om et Midtpunkt, man kalder dem da Bjærgknuder. I Bjærgkæderne er en bestemt Retning fremherskende, de enkelte Toppe ligger i Række; de danner enten Randbjærge om et Højland eller hæver sig paa selve Højlandet, eller endelig adskilles de fra det ved en mer eller mindre snæver Dal. Kædeformen er den overvejende i Bjærgsystemerne og har ogsaa de højeste Toppe. Efter Højden kan man dele Bjærgene i Mellembjærge og Højbjærge. De første er indtil 200 m, har i det hele en mildere Karakter i deres Former, og den krumme Linje er mere fremherskende (Cevennerne). Højbjærgene, over 2000 m, har mere skarpe Former, og den lige Linje er den fremherskende. Det er dog ikke muligt at drage en skarp Grænse mellem disse to Afdelinger.

For at faa den rette Karakteristik af et Bjærgsystem maa man se paa Bjærgryggen eller Bjærgkammen, den Linje, i hvilken de højeste Punkter findes, og Affaldet, o: om det falder stejlt eller jævnt af til det omliggende Land; endelig maa man betragte de højeste Punkter selv, og de laveste Punkter.

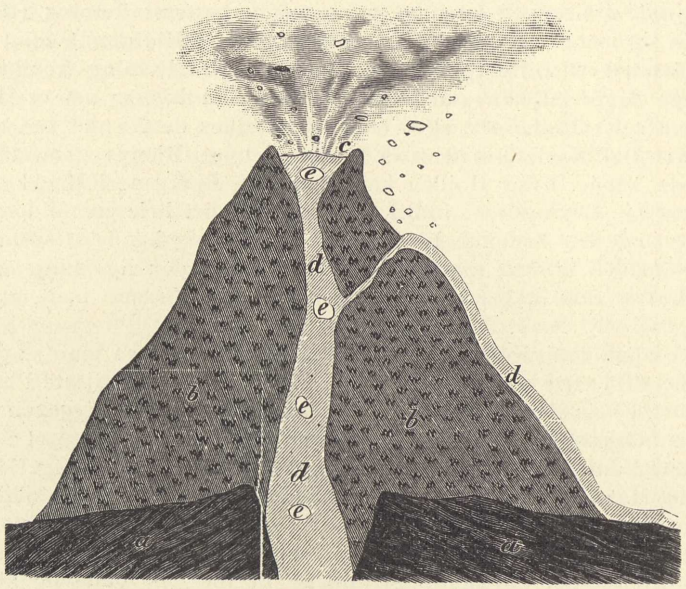
De højeste Punkter, Toppene, er meget forskellige i Form og Udseende efter Højden og det Materiale, de bstaar af, hvorfor man ogsaa har mangfoldige Betegnelser for dem, som Tinder, Pigge, Naale, Horn (i Norge betegner Eg og Kamb Toppe med skarpe Rygge, Kol, Nut og Naas er mere afrundede Former). Kridtformationen har mere afrundede Former, tit omgivne af blændende hvide Klipper (Møen), Sandstenen danner lodrette Vægge, som ender i en horisontal Flade, ligesom afskaarne Kegler (Sydafrika, sachsisk Schweiz), Dolomiten fremviser noget lignende, men mere raa og kantede Former; Granitbjærgene er plumpe og brede, de krystallinske Skiferbjærge for det meste mere takkede og stejle o. s. v. De smukkeste og sirligste Bjærgformer dannes af Basalt, Fonolith og andre vulkanske Bjærgarter.

De laveste Punkter i Bjærgryggen kaldes Dale eller Passer, for det meste skarpt afgrænsede, smalle Indskæringer, som forbinder to Dale; alle Indskæringer er dog ikke Passer, idet man ved et Pas navnlig forstaar det relativ laveste og tillige fra Siderne mest tilgængelige Sted ved en Bjærgovergang. De har stor kulturhistorisk Betydning, da de danner Forbindelsen mellem Landene paa begge Sider af Bjærgsystemet. Jo lavere og tilgængeligere Passerne er (det højeste Punkt kaldes Pashøjden), desto lettere er Samkvemmet. Det gælder saaledes Passerne i Alperne, hvorimod Overgangene i Pyrenæerne, de asiatiske og amerikanske Bjærge er langt færre og højere.

For at faa et bestemt Begreb om et Bjærgsystems Højde taler man om Gennemsnitshøjden af Toppene, Passerne og Kammen. Højden af et Bjærgsystem an-

gives bedst ved Kamhøjden, ɔ: Gennemsnitshøjden af hele Bjærgmassen tilsammen.

Endelig maa man lægge Mærke til Bjærgenes Retning. Enten gaar de fra S. til N., det er Meridianbjærgene; i Vestkontinentet, som har sin Udstrækning i Længden, er disse ogsaa de fremherskende; eller de gaar fra V. til Ø., det er Parallelbjærgene; Østkontinentet, som har sin største Udstrækning i Bredden, har ogsaa særlig Eksempler paa disse. Endelig kan man tale om transversale Bjærge, hvis Retning hverken er den ene eller den anden; de er de heldigst stillede, da Solen kommer til begge Affaldene. I Østkontinentet har gennemgaaende Bjærgene deres stejleste Affald paa Sydsiden, i Vestkontinentet paa Vestsiden. Ved mindre Bjærghøjder i et Bjærgsystem er det almindeligt, at de ven-

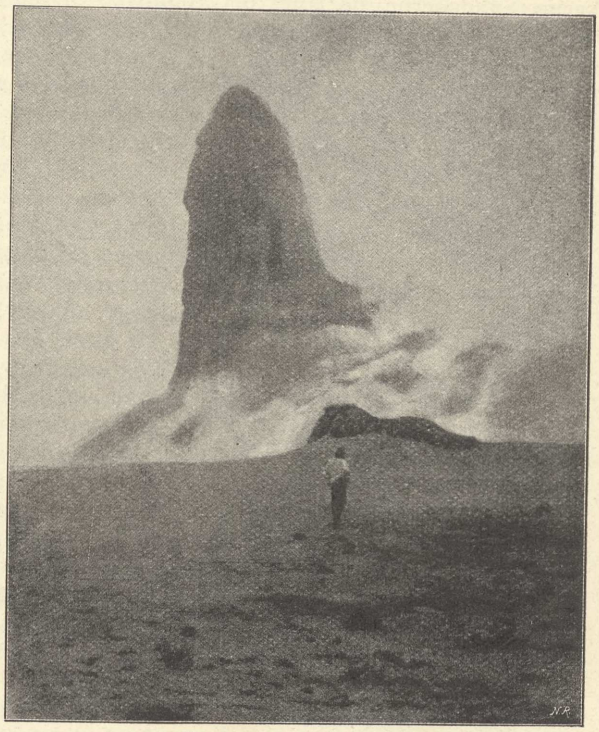

Skematisk Tværsnit af en Vulkan
a. Ældre Bjærgarter. b. Opdyngningskeglen. c. Krateret. d. Lava. e. Dampbobler.

der deres stejle Affald til Centralbjærget, medens de falder mere jævnt af mod Sletten.

b. En særlig Stilling blandt Bjærgene indtager Vulkanerne. Idet der henvises til det, der tidligere er sagt om den mulige Aarsag til dem, skal her nøjere betragtes deres Bygning og Karakteren af Udbruddene. Den almindeligste Form for et ildsprudende Bjærg er Kegleformen eller Kuppelformen, frembragt efterhaanden ved selve Udbruddene. Det øverste af Keglen er gerne afskaaren, og dér findes Krateret, den tragtformige Aabning, der danner Enden paa Udbrudskanalen; hyppig er der dog flere Kratere paa samme Eruptionskegle eller en Mængde Bikratere („Parasitkratere") omkring Hovedkrateret; undertiden mangler helt Krateret, og Udbruddene sker af Spalter paa Keglens Sider. Før Udbruddet hæver der sig først en uhyre Dampsøjle, Luftarter som Svovlsyrling, Klorbrinte, Brint, Kulsyre strømmer ud, derpaa følger uhyre Askemasser, som kan fremkalde Formørkelse i mange Kilometres Omkreds og af Vinden føres Hundreder Kilometre bort; Røgen samler sig over Bjærget som en Pinie; Vanddampene, der følger med,

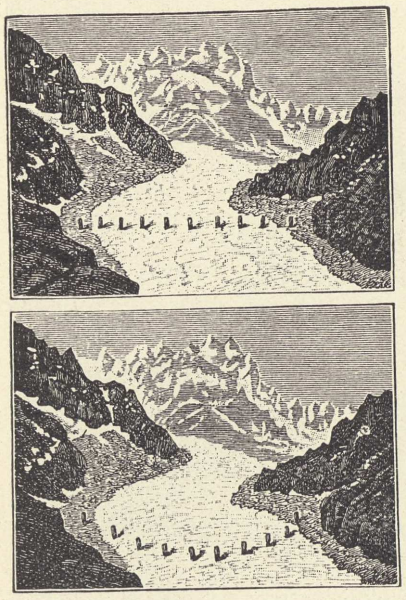
fremkalder, idet de fortættes, elektriske Udladninger, som ledsager Bulderet af de eksploderende Dampbobler i Bjærgets Indre med voldsom Torden; de fortættede Vanddampe falder ned som Regn, den blandes med Asken og danner derved en grødagtig Masse, Tuf (Peperin, Puzzolanjord); Dampene slynger de glødende mineralske Masser, Lavaen, op i Luften, hvor de danner sig til Kugler, vulkanske Bomber (de mindre, grusagtige Dele kaldes „Lapilli"), eller Lavaen tvinges ud over Kraterets Rande eller Spalteaabningerne paa Siden, den „koger over". Overfladen af Lavaen afkøles meget hurtigt, saa at der ligesom danner sig et Hylster over det ildflydende Indre, der kan bevare sin Varme i Snese af Aar. Er Udbruddet forbi, lukkes gerne Krateraabningen af størknet Lava, „Proppen", der efterhaanden kan skydes op af Krateret som en Søjle, som efter det forfærdelige Udbrud af Vulkanen Mont Pelée paa Martinique i Maj 1902, da der i Løbet af det næste Aar rejste sig en henved 1 km tyk Lavablok, der ragede omtrent 100 m op over Kraterranden. Efter Udbruddet kan der i lang Tid vise sig Eftervirkninger, idet Vanddampe, Fumaroler, hvislende baner sig Vej ud af Spalterne, eller Luftarter, Klorbrinte, Svovlsyrling og senere Svovlbrinte strømmer ud af Krateret og afsætter paa dets Sider Lag af Salte og Svovl, det er Solfatarerne. De sidste Tegn paa vulkansk Virksomhed er Udstrømninger af Kulsyre, de saakaldte Mofetter (Hundegrotten ved Neapel, Ansantosøen, ogsaa i det Neapolitanske og Giftdalen, „Dødens Dal", paa Java). Er heller ikke de til Stede, kalder man Vulkanen for udslukt, men i Hundreder, maaske Tusinder af Aar kan en saadan udslukt Vulkan give sin Tilværelse til Kende ved, at den ikke helt størknede Lava i Dybet udvikler Luftarter og Vanddampe. — Endelig maa mærkes Dyndvulkanerne, lave Kraterhøje, hvori der uophørlig koger en graa flydende Masse af Ler; men med nogle Aars Mellemrum sker der Udbrud af Dynd og Sten, der ofte slynges 30 m og mere til Vejrs. Man mener, at Dyndvulkaner opstaar, naar gasagtige Uddunstninger (Nafta, Kulbrinte) støder paa Kilder, og at de altsaa ikke kan have deres Udspring i store Dybder. Noget lignende gælder de hede Springkilder. Geyserne (Geysir paa Island, Springkilderne paa Ny-Zealand og i Yellowstone Dalen i Rocky Mountains), som ved den paa Bunden af Kilden udviklede Damp med kortere eller længere Mellemrum sender Straaler af koghedt

„Proppen" paa Mont Pelée.

Vand i Vejret; ved det Forbrug af Varme, der foregaar ved Dampeksplosionen, synker Temperaturen, og Udbruddet ophører, til den høje Temperatur atter er naaet.

Efter Vulkanernes Fordeling skelnes mellem Rækkevulkaner, som man har sammenlignet med umaadelige Skorstene over de langstrakte Spalter og Brudlinjer, der menes at ledsage de store Fastlande, og Centralvulkaner, som har langt mindre Udstrækning og er lejrede om et Midtpunkt. De første er de langt overvejende og den egentlige Type for Vulkanerne; herhen hører saaledes Systemerne langs det store Ocean, paa Aleuterne, Kurilerne, de japanske Øer, Molukkerne, Sundaøerne, og langs det atlantiske Ocean; Mexicos, Quitos og Chiles Vulkaner. Til Centralvulkanerne regnes bl. a. Ætna, Vesuv, de islandske Vulkaner, Sandwichøerne og Pico le Teyde. — Man har intet paalideligt Tal over, hvormange Vulkaner der findes. Man regner omtr. 700, der har været virksomme i nyere geologisk Tid, og deraf skal 300—350 være eller have været virksomme i den historiske Tid. Men Tallet er vistnok for lille. Det er jo heller ikke som nævnt let at afgøre, om en Vulkan er udslukt eller ikke, eller at fastslaa, om flere Kratere hører til een Vulkan eller er selvstændige.

Gletscherbevægelsen.

Man har tidligere villet bringe alle Jordskælv i direkte Forbindelse med de vulkanske Udbrud, men det er nu opgivet. Vel er det ofte, at Jordskælv gaar forud for og ledsager vulkanske Udbrud. Men de egentlige, saakaldte tektoniske Jordskælv menes kun at skyldes Forskydninger i Jordskorpen langs med Brudlinjerne især ved de yngre Foldebjærge, og de er langt frygteligere i deres Virkninger, dels ved Sammenstyrtninger af Husene og de Revner, Jorden slaar, dels ved de mægtige Bølger, der sættes i Bevægelse i Havet og skyller ind over Landet. Man har før skelnet mellem de forskellige Bevægelser, Jordskælvene fremkaldte: de lodrette Stød, der finder Sted lige over det Punkt, hvor Jordskælvets Centrum („Epicentrum") er, den vandret forløbende Bevægelse, med hvilken Jordskælvet forplanter sig, og endelig en kredsende Bevægelse; men de nyeste Undersøgelser, der foretages fra talrige særegne Observatorier med selvregistrerende Apparater (Seismografer), har vist, at Bevægelserne i Virkeligheden er meget mere indviklede og uregelmæssige. De lodrette Stød er de mest ødelæggende, som ved Katastrofen Novbr. 1755, der ødelagde Lissabon og kostede omtr. 40,000 Mennesker Livet; ved Jordskælvet i Calabrien 1783 lagdes over 300 Byer og Landsbyer i Ruiner, og der omkom henved 100,000 Mennesker; Jordskælvet 1908 i Messinastrædet, hvorved Messina og mange andre Byer styrtede sammen, kostede vel mindst ligesaa mange Livet. Den Hurtighed, hvormed Bevægelsen forplanter sig, er meget forskellig, der menes mellem 2 og 12 km i Sekundet, ligeledes det Omraade, der berøres af det; Lissabonjordskælvet skal være sporet paa over $^1/_{30}$ af Jordens Overflade, Jordskælvet i Østindien Juni 1897 over et Fladerum halvt saa stort som Evropa. En tredje Slags Jordskælv („Indstyrtningjordskælv") menes at have

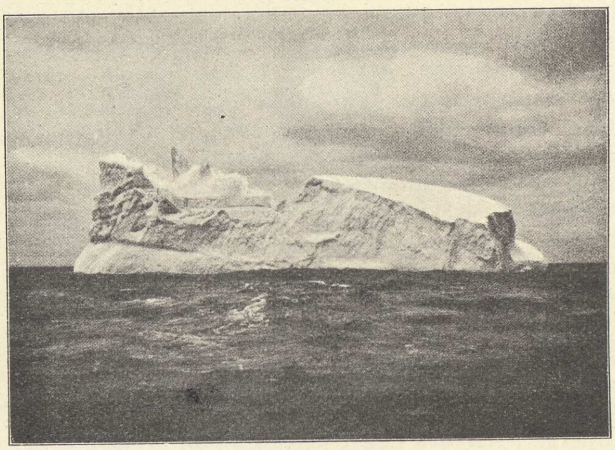
deres Aarsag fra, at Hulheder i Jordskorpen styrter sammen; de staar i Voldsomhed langt tilbage for de nys beskrevne.

c. Som det senere skal omtales, synker Temperaturen med Højden. Derfor rager mange Bjærge op over Snegrænsen, det Punkt, hvor Termometret aldrig eller kun for en meget kort Tid gaar over Frysepunktet, hvor altsaa Nedbøren kun sker i Form af Sne, og hvor Solens Straaler ikke er i Stand til at smelte den. I Almindelighed afhænger Snegrænsen af den geografiske Bredde, saa at den bliver lavere og lavere fra Ækvator hen imod Polerne. Som Eks. paa den gennemsnitlige Snegrænse (i det hele kan kun gives omtrentlige Tal) anføres, at ved Quito under Ækvator er den 4800 m, i Alperne (under 46—48 °) mellem 2500 og 2900 m, ved Norges Vestkyst (60—70 °) mellem 1200 og 800 m, ved Spitzbergen (77 °) 400 à 550 m, og for ogsaa at medtage nogle Punkter paa den sydlige Halvkugle, i Chiles Andes (28—36 °) mellem 5200 og 2600 m, sydligere (47 °) 1300 m, paa Ildlandet (54 °) 950 m og paa Victorialand (78 °) ved Havet. Men der er mange Faktorer, der virker ind med: Luftens større eller mindre Tørhed, Nedbørens Størrelse, Vindforholdene, Bjærgenes Bygning og Beliggenhed, og Snegrænsen kan være meget forskellig paa samme Bredde, ja endog i samme Bjærgmasse, navnlig hvor der er en udpræget Sol- og Skyggeside eller en regnfuld og regnfattig Side. Den højeste Snegrænse, henved 6000 m, ligger ikke i Ækvatorialegnene, men paa temmelig høje Bredder i de særlig tørre Passatbælter som paa Andes' Vestside i Peru (18 ° s. Br.) og i Kuenlun i Asien (36 ° n. Br.). Paa Kilimandjaro (3 ° s. Br.) er den paa Regnsiden mod S. og V. omtr. 4000 m, derimod paa den regnfattige Side mod N. og Ø. omtr. 5600 m; i Himálaya (27 °) er den paa Regnsiden mod S. omtr. 4900 m, paa Nordsiden omtr. 5600 m; i Kavkasus (43 °) er den mod S.V. omtr. 2900, mod N.Ø. 3600 m; i Alperne (se ovfr.) er den lavest paa Nordsiden; paa Norges Vestkyst er den paa Grund af den store Nedbør og de koldere Somre ved 1200—800 m, medens den inde i Landet er langt højere, som ved Jotunhejm omtr. 1800 m.

Sne og Is vilde i de høje Bjærge i Aarenes Løb vokse til uhyre Mængder, hvis de ikke paa en eller anden Maade fik Afgang. Foruden ved Fordampningen, som jo her i Højderne kun er ringe, og ved Bortblæsning sker det ved Isbræer (Jøkler, Gletschere, fransk og engl. Glacier) og ved Laviner. „Evig Sne" er der saaledes ikke.

Isbræerne er Ismasser, der lejrer sig i Kløfterne og Indskæringerne mellem Bjærgene og strækker sig langt ned under Snegrænsen. Det øverste Lag, som danner sig ved det nederste af Snegrænsen ved delvis Smelten og atter Frysen, bestaar af en løs kornet Masse paa Overgangen mellem Sne og Is, som i Schweiz kaldes Firn, i Norge Fon, i Frankrig Névé. De nedre Lag forvandles da ved Trykket til en fast Ismasse, som dog langt fra er jævn, men bestaar af store Isstykker, gennemkrydsede af Spalter og Kløfter, hvori Bække og større Strømme baner sig Vej. Ismassen har en glasklar, ofte blaalig Farve. Ved Trykket fra oven glider nu disse Ismasser eller Isstrømme, ofte 100 m brede, stadig længere ned i Dalen; men Bevægelsen er kun ringe, i Norge og Alperne gennemsnitlig 40 til 100 m aarlig (den over 16 km lange Aletschgletschers Fart er 100 m), hurtigst om Sommeren; i Himálaya har nogle c. 2—3 m Fart daglig om Sommeren; men de grønlandske Bræer har en langt stærkere Fart, 10 til 30 m, ja Upernivik Bræen endog 38 m daglig. Midten af Bræen bevæger sig hurtigst (se p. 66), da Gnidningsmodstanden ved Siderne og i Bunden er betydelig. Ved Indsnævringer af Lejet tiltager Hurtigheden ligesom ved Vandløb. Strømme af smeltet Is trænger ned i Bræen og bryder ud ved Enden af Bræen gennem Hvælvinger, „Gletscherporte". Grus og Stenblokke, som Isbræen træffer paa sin Vej, føres med ned i Dalen eller skydes ud til Siderne,

hvor de danner Isgærder eller Moræner, som Rand-, Ende- og Side-Moræner. Ofte optager en Isbræ Sidestrømme som Bifloder, Sten og Grus lejrer sig da i Midten, Midt-Moræner. Ogsaa under Isbræen føres Stenblokke og Grus med og danner Bund-Moræner. En særlig Dannelse er de saakaldte Jøkelborde, store Klippeblokke, der skydes frem af Ismassen, hæver sig over den og hviler paa en Ispyramide („Bordben", indtil flere Meter høje), som holder sig under Bordets Skygge. I Evropa er Isbrædannelsen betydelig i Alperne og i Norge (omtrent 8300 km²), derimod er den ringe i Kavkasus og Pyrenæerne; Ildlandet, som omtrent har samme geografiske Bredde som København, er rigt paa dem, da det har et fugtigt Klima med kølige Somre; rigest er dog Himálaya, hvor man har fundet de største Bræer, indtil 60 km. lange. Man har ment, at Isbrædannelsen er Rester af en stor Isperiode; da Isbræerne nemlig paa deres Vandring polerer og afglatter, ogsaa frembringer Ridser og „Skurestriber", i de Bjærge og Klipper, de passerer, kan man af disse Kendetegn se, at de tidligere har haft langt større Udbredelse. De store Granitblokke, de saakaldte erratiske Blokke, Flyt- eller Vandreblokke, der er spredt over den helvetiske Slette og det mellemevropæiske Lavland med Danmark, er tydeligt nok i tidligere Tid førte ned fra Højbjærgene; nu naar Isbræerne højst ned til 1000 m over Havfladen. I Norge er de næppe 100 m over Havet, og i Polaregnene, ja paa Ildlandet naar de selve Havet og danner de frygtede Isbjærge, idet der fra Isbræen stadig glider store Ismasser ned til Fjordene, hvis Isdække brydes itu paa Grund af Isens Vægt, og store Isblokke, der ofte rager 70 til 100 m over Havfladen, skønt kun omtr. $^1/_9$ er over Vandet, river sig løs (Isbræen „kalver") og føres til varmere Egne af Vind og Strøm. I det nordlige Atlanterhav kommer de fleste Isbjærge fra Fjordene paa Grønlands Vestkyst. Spitsbergen og Franz Josefs Land, hvor de fysiske Forhold særlig egner sig for Dannelsen af dem, da Kysterne her er jævnt skraanende; ellers knuses Ismassen ved Faldet ud i Havet fra de stejle Kyster. I øvrigt er Isbjærgene i de antarktiske Have af langt større Dimensioner, endog flere tusinde Metre i Gennemsnit, og ofte meget regelmæssigt formede med lodrette Sider og plane Overflader.

Antarktisk Isbjærg.

Sneskred eller Laviner finder Sted, naar Vandet i Tøbrudstiden trænger ned og løsner Snelagene og gør Jorden glat; i Schweiz kaldes de Laue, Lawine, i Tyrol Lähne, rimeligvis af Ordet „lau" ɔ: mild, da de bebuder, at den mildere Aarstid nærmer sig. Er Skraaningerne ikke meget stejle, foregaar Sneskredene langsommere og er ikke videre farlige, det er Rutsjlaviner. Men jo stejlere Skrænterne er, jo hurtigere er Bevægelsen, og jo større Snemasser rives med; med et forfærdeligt Bulder styrter disse Grundlaviner, hvis egentlige Tid er fra Foraarets Begyndelse til ind i Sommeren, ned i Dalen, knusende og begravende alt,

hvad de støder paa, saa at man maa bygge Tage ud over Vejene for at beskytte dem; alene Lufttrykket, som gaar forud, tager Mennesker, Dyr, Huse og Træer med sig. Ofte dæmmer de op for en Bjærgstrøm, som da med Voldsomhed svømmer over. Nogle andre, Støvlavinerne, falder om Vinteren eller i det tidligste Foraar og bestaar af løs, tør Sne, der falder ned omtrent som Støv; men skønt dette skulde synes at gøre dem mindre farlige, er de dog om muligt endnu mere ødelæggende end Grundlavinerne som Følge af det Lufttryk, de foraarsager. De hidtil omtalte Sneskred finder Sted i de mellemste Regioner af Højbjærgene; i de højestliggende Dele findes de saakaldte Sommer- eller Isbrælaviner, som er mindre ødelæggende alene af den Grund, at der saa godt som ingen menneskelige Boliger eller Veje er at ødelægge. Endelig maa man erindre, at Isen og Sneen, navnlig naar den smelter om Foraaret, kan sprænge og løsne store Masser af selve Bjærget, og disse Bjærgskred staar i ødelæggende Virkninger ikke tilbage for de voldsomste Laviner.

§ 10. Luftkredsen.

Jorden omgives af et Luftlag, Atmosfæren, om hvis Udstrækning man ikke kan vide noget bestemt. Saa meget kan man dog sige, at den maa have Sfæroideform ligesom Jorden og sandsynligvis har en stærkere Fladtrykning. Dens yderste Grænse maa i alt Fald sættes der, hvor Centrifugalkraften begynder at overvinde Tyngden; denne yderste Grænse sætter Laplace til $5{,}_6$ Jordradier eller omtrent 36,000 km. Endnu i en Afstand af omtrent 80 km er Atmosfæren i Stand til at tilbagekaste Lyset (de lysende Skyer fra Krakatau-Udbruddet). Stjerneskuddene sætter man til en Højde af 100 til 200 km (man mener endog, at Nordlyset skal naa os fra en Højde af 5—600 km). Men den yderste Grænse er dog vist langt nærmere end af Laplace beregnet, maaske allerede ved 300 km. Luften maa i alt Fald allerede i disse Højder være saa fortyndet, at vi ikke kan gøre os noget Begreb om det, thi allerede ved en Højde af 50 km er Luften saa fortyndet, som vi ikke kan fremstille den ved vore bedste Luftpumper. I Luften, der overalt har omtr. den samme Sammensætning, findes af 100 Rumfang omtr. 78 Rumfang Kvælstof, 21 Rumfang Ilt, 1 Rumfang Argon og nogle andre Luftarter i forsvindende Mængde, deriblandt Kulsyre ($0{,}_{03}$ Rumfang) samt Vanddamp i meget forskellig Mængde, da den jo ikke er nogen permanent Del af Luften, men fortættes og bliver til Vand ved Afkøling. Ved den tørreste Luft, man hidtil har iagttaget, indeholdt en Kubikmeter Luft ved 40^0 C. Varme $3{,}_8$ Gram Vand; men en Kubikmeter Luft ved 40^0, som er mættet med Vanddampe, indeholder 50 Gram Vand. Luftens samlede Vægt har man angivet til noget under en Milliontedel af Jordmassens og 272 Gange mindre end Havvandets.

Luften har i sig selv en specifik Vægt, nemlig under normale Forhold (ved 0^0 og 760 mm Barometerstand) $^1/_{293}$ kg pr. kbm; men da den er et meget elastisk Legeme, og da de enkelte Dele af Atmosfæren uhindret øver et Tryk i vertikal Retning, maa Luftens Tæthed og Vægt stadig være skiftende; de nederste Luftlag maa have en langt større Tæthed, men Varmen foraarsager nu en stadig Udvidelse af de enkelte Luftdele og derved en Forringelse af Tætheden. Det skiftende Lufttryk maaler man ved Hjælp af Barometret, og det Lufttryk, som svarer til Trykket af en Kviksølvsøjle paa 760 mm, kalder man det normale Lufttryk; det findes naturligvis kun i de laveste Lag, i Almindelighed ved Havfladen. Var nu Atmosfæren overalt ligelig, vilde et Luftlag paa

kun omtr. 8000 m Højde være nok til at fremkalde Normaltrykket; men Lufttrykket aftager, jo højere vi kommer til Vejrs, ved en Højde af henved 6000 m er det kun det halve, ved 60 m er det kun 1 mm, det er, fordi man kommer fra de tættere til stadig tyndere Luftlag.

De vekslende Fænomener i Luften, som nu skal iagttages, og som er Genstand for den unge Videnskab *Meteorologiens* (og dens Underafdeling *Klimatologiens*) Undersøgelser, strækker sig højst 10—15 km i Højden (fastslaaet ved den nyeste Tids Ballonopstigninger). De har alle deres sidste og egentlige Grund i den, baade hvad Rum og Tid angaar, højst ulige Fordeling af Varmen.

a. Luften selv indsuger kun en ringe Del af Solens Straaler, de rammer mest Jorden og opvarmer denne, og ved Udstraalingen opvarmer da atter Jorden Luften. Jo mere lodrette og i jo længere Tid Straalerne virker paa Jorden, jo større bliver Varmen, den er altsaa betydeligst ved Ækvator, mindst ved Polerne. Den mindste Varme finder man lige før Solens Opgang, den højeste Varme en à to Timer efter dens Kulmination, fordi Udstraalingen foregaar langsommere end Indsugningen. Man finder et Steds Middeltemperatur ved først at finde den enkelte Dags Middeltemperatur (ved tre Iagttagelser af Termometret: Morgen, Middag og Aften), derpaa Maanedens, saa de enkelte Aarstiders, og til sidst ved Sammenstillingen af alle disse Tal hele Aarets; naar man dernæst har iagttaget Temperaturen for en Række af Aar, kan man angive et Steds Middeltemperatur. I Troperne, hvor de klimatiske Forhold er langt regelmæssigere, behøves kun færre Aars Iagttagelser, medens man hos os i de tempererede Egne, hvor Forskellen for de enkelte Aar er langt større, maa udstrække Iagttagelserne over et meget længere Tidsrum.

Var nu Jorden en Kugle, hvor alle Betingelser var ligelig fordelte, vilde Middeltemperaturen være ens for alle Steder paa samme Breddegrad, eller de Linjer, som forbinder Steder med samme aarlige Middeltemperatur, og som kaldes Isotermer eller Aarsvarmelinjer, vilde være parallelle. Men det er langt fra Tilfældet, thi navnlig den ulige Fordeling af Vand og Land, dernæst Vindretningerne, Havstrømningerne, Jordbundens forskellige Form og Beskaffenhed bevirker store Afvekslinger i Varmeforholdene. Ved at betragte de krumme Aarsvarmelinjer paa et Isotermekort faar man et Begreb om dette. Linjerne er især uregelmæssige i det indre af de store Fastlandsmasser og over den nordlige Del af Atlanterhavet. Paa den nordlige Halvkugle har Fastlandenes vestlige Kyster langt stærkere Varme end Østkysterne; i de tropiske Egne løber Linjerne nogenlunde jævnsides med Ækvator, paa den sydlige Halvkugle er det modsat af Forholdet paa den nordlige, thi her er det Østkysterne, der er de varmeste. Man ser ogsaa, at Temperaturen paa den sydlige Halvkugle er ringere end paa den nordlige, og at under de lavere Breddegrader er Landet varmere end Havet, medens det er omvendt under de højere; i det første Tilfælde indsuger Landet mere Varme end Havet, i det tempererede og kolde Bælte udstraaler det mere i de lange Nætter og i Vintermaanederne end Havet, som holder længere paa Varmen.

Men Steder, der ligger under samme Aarsvarmelinjer, har derfor langt fra ens Varmeforhold, idet den samme Aarstemperatur selvfølgelig kan fremkomme af højst ulige Temperaturer i de enkelte Aarstider. Saaledes har Vardø (under omtr. $78{,}5^0$) og Chabarovka i Østsibirien (omtr. $48{,}5^0$) samme Aarstemperatur, $1/2^0$, men det første Sted har en Middeltemperatur i Januar og Juli af $\div 6^0$ og $+ 9^0$, medens Tallene for det andet er $\div 25^0$ og $+ 21^0$; Trondhjem og Orenburg har ogsaa samme Aarstemperatur, og her er Januars og Julis Middeltemperatur henholdsvis $\div 2^1/_2{}^0$ og $+ 12^1/_2{}^0$ og $\div 15^0$ og $+ 21^0$; i Christianssund i Norge og i Tilsit er Aarstemperaturen $6^1/_2{}^0$, og her er Tallene henholdsvis $\div 1{,}6^0$ og $+ 13^0$

og ÷ 4,5° og + 18°. Det er især Havets Indflydelse, som gør sig gældende her, da de Lande, der ligger i Nærheden af det, har en ligeligere Temperatur Vinter og Sommer; thi den rigelige Sky- og Taagedannelse dæmper Solstraalernes Virkning om Sommeren, men paa den anden Side bevirker Skyerne, at Jorden ikke saa hurtig slipper sin Varme i de lange Nætter og om Vinteren, og derved mildnes den kolde Aarstid; saadanne Lande har Kyst- eller Øklima. Men jo længere et Land ligger fra Havet, jo mindre vedholdende er Skydækket, og derfor bliver der stor Forskel paa Dagenes og Nætternes og paa Aarstidernes Temperatur, da Jorden hurtigere indsuger, men ogsaa hurtigere udstraaler Varmen; det kaldes Fastlandsklima. Som udprægede Eksemper paa disse to Slags Klimaer nævnes Thorshavn og Jakutsk; paa det første Sted er Forskellen mellem den koldeste og varmeste Maaneds Middeltemperatur omtr. 7,5° (+ 3,2 og + 10,8°), paa det andet næsten 62° (÷ 42,9 og + 18,8°); i Verchosjansk er Forskellen endnu større, nemlig 66,5 (÷ 51° og + 15,5°). De koldeste Egne er ikke, i alt Fald paa den nordlige Halvkugle, ved Polen, men i Østsibirien, idet man i Verchosjansk har iagttaget ÷ 70° og mere, og i Grønland („Kuldepolerne"); paa den sydlige Halvkugle skal der paa det antarktiske Fastland være truffet endnu højere Kuldegrader, endog ÷ 70° som Middeltemperatur. De varmeste Egne er heller ikke under Ækvator, men noget N. derfor, i Sydalgier og i det nordvestlige Forindien, + 50° og derover. De Linjer, der forbinder Steder med samme Sommertemperatur, kaldes Isoterer elles Sommervarmelinjer, de, der forbinder Steder med samme Vintertemperatur, Isochimener eller Vintervarmelinjer. Disse Linjer er langt mere oplysende om de enkelte Egnes Varmeforhold end Isotermerne, et Navn, som nu bruges for dem alle; blot maa man erindre, at Sommervarmelinjerne paa den nordlige Halvkugle (Juli) er Vintervarmelinjer paa den sydlige (se p. 72—73).

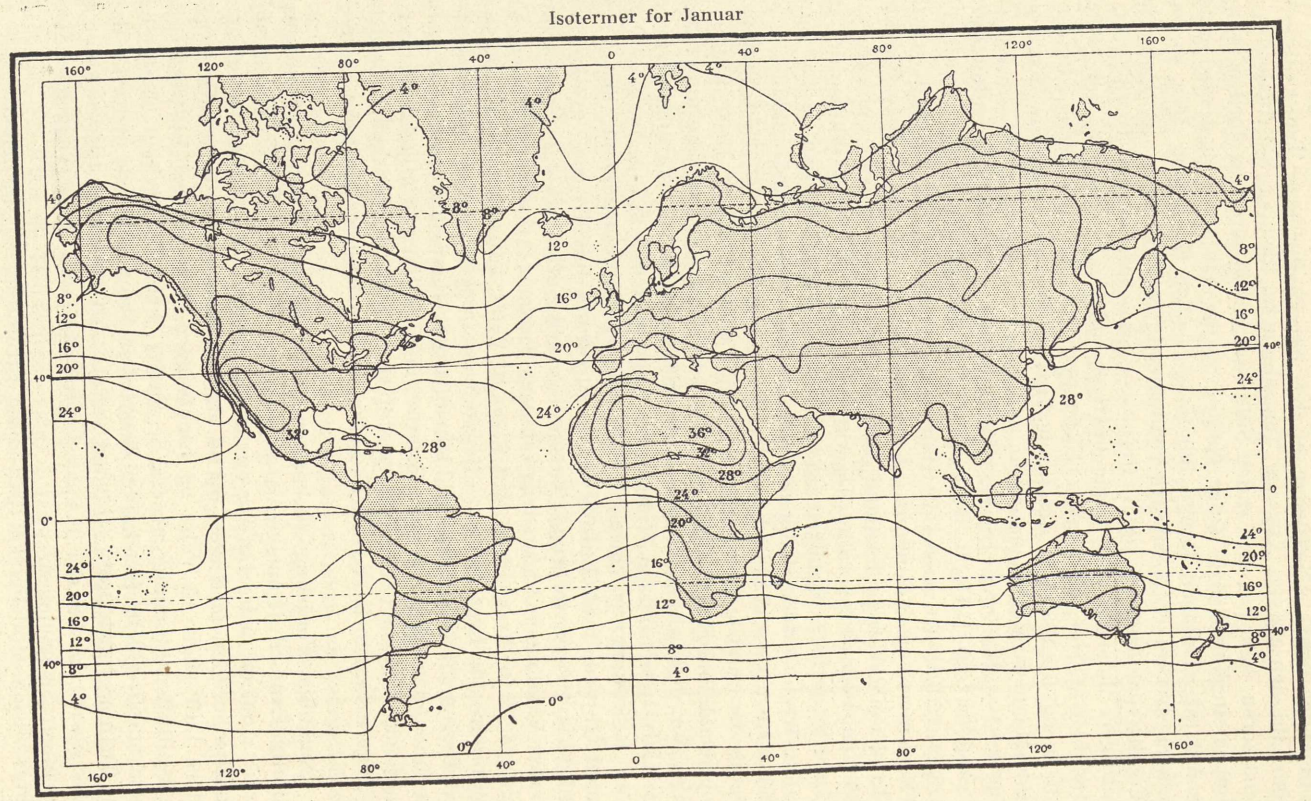
Af stor Betydning for Varmens Fordeling er Højdeforholdene, idet Varmen aftager med Højden, fordi Luften ved at opvarmes udvider sig og stiger til Vejrs, men ved dette Arbejde forbruges Varme, hvorved Luften afkøles; jo mere Luften er mættet med Vanddampe, desto langsommere foregaar Afkølingen; hel tør Luft regnes at aftage 1° for hver 100 m, den stiger til Vejrs; i Gennemsnit aftager den omtr. $^1/_2$° og mindre for hver 100 m, i Begyndelsen raskere, senere langsommere.

Med Hensyn til den aarlige Middeltemperatur staar derfor høje Bjærglande lige med Lavlande, der ligger nærmere Polerne; men da Varmen aftager hurtigere i Højden om Sommeren end om Vinteren, bliver i Højderne Forskellen mellem Aarstiderne ringere. Den forholdsvis hede Sommer, Polarlandene kan have, savner Bjærglandene.

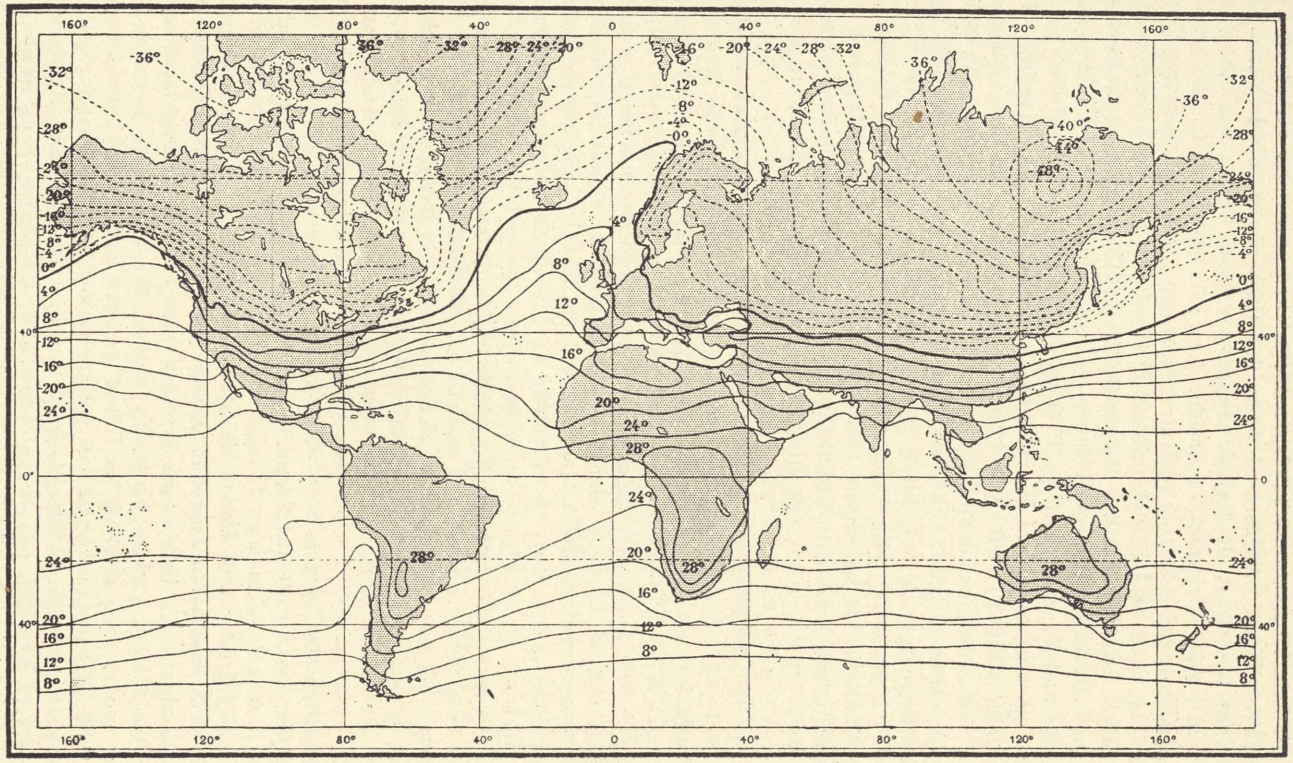
b. Den ulige Fordeling af Varmen, der fremkaldes ved Jordbundens større eller mindre Evne til at optage Varmen og ved Aarstiderne, er ogsaa Grunden til Vindene. Idet de nedre Luftlag opvarmes, udvides de som lige nævnt og udøver et Tryk til alle Sider, men mest op ad, da her Modstanden er mindst, det vil sige den lettere Luft stiger til Vejrs og frembringer et forskelligt Lufttryk i de øvre Luftlag, og Luften strømmer nu fra de Steder, hvor Lufttrykket er størst, til de, hvor det er mindre; dette fremkalder da atter en Strømning i de nedre Luftlag i den modsatte Retning; med andre Ord den varme Luft strømmer til den kolde og omvendt. Jo større Forskel der er paa Lufttrykket over to nærliggende Steder, jo stærkere bliver Strømningen.

Der er altsaa stor Forskel paa disse Strømningers Hastighed. Naar Hastigheden ikke overstiger 1 m i Sekundet, kaldes det stille Vejr eller Brise; svag Kuling naar til 4 m, frisk Kuling til 7 m, stiv Kuling til 12 m og haard Kuling til 20 m; Storm gaar med 20—35 m i Sekundet; er Hastigheden over 35 m, kaldes

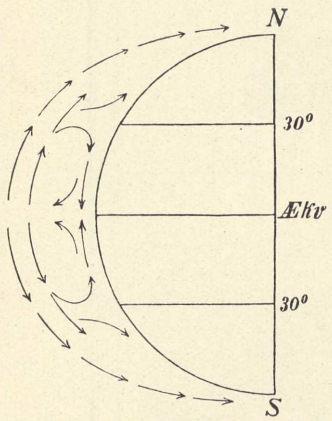
Isotermer for Januar

Isotermer for Juli

det Orkan, der i Troperne kan naa til omtr. 70 m, og som i sine ødelæggende Virkninger kun kan sammenlignes med Jordskælvene (over Havet og i de højere Luftlag gaar Vinden hurtigere, da den der ikke har Jordoverfladens Gnidningsmodstand at overvinde; de højeste Skymasser skal kunne naa en Hastighed af 100—130 m i Sek.). Orkanerne optræder mest i Troperne og da som Hvirvelstorme, Cykloner, (de fleste Storme er Hvirvelstorme) med voldsomme Regnskyl, Torden og Lynild og med et Lufttryksminimum i Midten, hvortil Luften strømmer ind fra alle Sider; paa den nordlige Halvkugle drejer de sig modsat Urviseren (paa den sydlige med Urviseren), medens Stormcentret stadig er i fremadskridende Bevægelse, først mod V., derpaa mod N. eller NØ. (paa den sydlige Halvkugle mod S. eller SØ.), og samtidig vokser Hvirvlerne i Omkreds. De er især hyppige i Vestindien, hvor de kaldes Hurricanes, Ouragans, og navnlig i Avgust og September; de begynder ved Antillerne, drejer op mod Florida og gaar derpaa mod NØ. over Atlanterhavet, omtr. følgende Golfstrømmen. Lignende Stormbaner findes ogsaa i den bengalske Bugt og i det kinesiske Hav, hvor disse Cykloner kaldes Teifuner, Typhoons og er hyppige i September—November. Paa den sydlige Halvkugle findes de især ved Maskarenerne (Mauritiusstorme). Anticykloner er lignende Hvirvelstorme med et Lufttryksmaksimum i Midten, hvorfra Luften strømmer ud til alle Sider; de gaar modsat Cyklonerne (altsaa paa den nordlige Halvkugle med Urviseren, paa den sydlige mod den). Mindre Hvirvelstorme er Tornadoerne, der træffes ved det gode Haabs Forbjærg, Østkysten af de nordamerikanske Fristater o. a. St.

For at forklare sig Kredsløbet i Luften i det store over hele Jordens Overflade, maa man erindre sig de ovennævnte almindelige Regler for Lufttrykket. Under Ækvator stiger den opvarmede og udvidede Luft i Vejret, flyder ud foroven og strømmer hen imod begge Poler, det er *Ækvatorialstrømmen* eller *Antipassaten* (den øvre Passat). I Ækvatorialegnene ligger den meget højt — man kan se det ved Driften af de højtsvævende Fjerskyer (henved 14 km til Vejrs) —, men efterhaanden sænker den sig; i Andes er den saaledes 6000 m til Vejrs, ved de canariske Øer naar den Pico de Teydes Top, 3700 m, og mellem den 30. og 40. Breddegrad naar den Jorden. Ved denne Strøm formindskes Lufttrykket over Ækvator, medens det stiger i de kolde Egne, og dette fremkalder i de nedre Lag en Strømning fra de højere Breddegrader hen imod Ækvator, det er *Passaten* (Englændernes „tradewinds"). At Antipassaten maa naa Jorden, længe før den kommer til Polerne, er indlysende, da Jorden ikke er en Cylinder, men en Kugle, hvor de varme Strømme kommer fra Ækvatorcirklen og stadig faar mindre og mindre Rum og derved fortættes og synker, og i alt Fald en Del af de øvre Strømninger naar da Jorden ved den 30.—40. Breddegrad og bliver optagne i det nedre Kredsløb. Se hosstaaende Figur, som dog kun fremstiller de øvre Luftlags Gang hen imod Polerne. Saaledes opstaar der et Kredsløb paa begge Halvkugler. De Steder, hvor Antipassaten naar Jorden, hersker der tilsyneladende den største Vilkaarlighed i Vindforholdene, det er fordi snart den varmere Antipassat, snart den koldere Passat gør sin Indflydelse gældende.

Hvis nu Jorden var i Ro, vilde begge Strømme gaa i Meridianernes Retning,

men ved Jordens Rotation bliver denne Retning ændret ligesom ved Havets Strømninger. De fra Ækvator strømmende Luftmasser kommer fra Steder med større Omdrejningshastighed til Steder med mindre, og de faar derfor paa den nordlige Halvkugle ikke en nordlig, men en nordøstlig Retning, det vil sige Antipassaten her bliver ikke Sønden-, men Sydvestvind (man benævner Vindene efter det Verdenshjørne, hvorfra de kommer); og paa den sydlige Halvkugle gaar den i sydøstlig Retning, den bliver Nordvestvind. Passaten derimod kommer fra Steder med mindre Omdrejningshastighed til Steder med større; den bliver derfor paa den nordlige Halvkugle Nordøstvind, paa den sydlige Sydøstvind. Hele Forholdet kan kortelig udtrykkes saaledes: paa den nordlige Halvkugle drejer Vindene sig til højre, paa den sydlige Halvkugle til venstre.

Efter denne Teori er Vindene i deres Hovedtræk fordelte omtrent paa Jordens Overflade paa følgende Maade: I et sky- og regnfuldt Bælte omkring Ækvator, hvor Luften er i opstigende Bevægelse, hersker der til Tider Vindstille, ofte afbrudt af voldsomme Tornadoer; det er det *ækvatoriale Vindstilles* eller *Kalmernes Bælte.* Derfra til omtr. 30° Br. ligger *Passatvindenes Bælter, Nordøstpassaten* (i det store Ocean naar den kun til omtr. 26° n. Br.) paa den nordlige, *Sydøstpassaten* paa den sydlige Halvkugle. Det er dog ikke saaledes at forstaa, at Kalmernes Bælte ligger lige langt paa begge Sider af Ækvator; saaledes ligger det i Atlanterhavet og det stille Ocean N. for Ækvator, saa at Sydøstpassaten her altid griber over i den nordlige Halvkugle, i det indiske Ocean trænges den dog om Vinteren helt ned til 10° s. Br. paa Grund af Nordøstmonsunen (se nefr.); derimod holder Nordøstpassaten sig, paa en ganske enkelt Undtagelse nær, altid paa den nordlige Halvkugle. Uden for Passaternes Bælter følger de *foranderlige Vindes Bælter,* hvor Ækvatorial- og Polarstrømmen kæmper med hinanden. Da Ækvatorialstrømmen har varmere og derfor tyndere Luft, maa den blæse i længere Tid om Aaret for at føre den samme Luftmængde til, som Passaten fører bort; derfor er der i disse Bælter paa den nordlige Halvkugle fremherskende Sydvestvinde, paa den sydlige Halvkugle fremherskende Nordvestvinde. Mellem Passaterne og de foranderlige Vindes Bælter findes der atter to smalle Regioner, hvor der findes mere Ro; man har kaldt dem *Vendekredsenes Kalmer.* Alle disse Vindbælters Grænser er dog ikke faste Aaret rundt; de forskyder sig snart mod N., snart mod S., da de er afhængige af Solens Gang og deraf følgende forskellige Fordeling af Varmen. I vore Sommermaaneder naar det vindstille Bælte til Portugals Sydkyst, medens det om Vinteren ikke overskrider de canariske Øer.

Men den ulige Fordeling af Vand og Land frembringer store Uregelmæssigheder i disse fremherskende Vindretninger. Passaterne blæser kun regelmæssig over de store Oceaner, og heller ikke det maa tages i bogstavelig Forstand; saaledes er Nordøstpassaten paa sin nordlige Grænse næsten helt Nordenvind, paa sin sydlige næsten helt Østenvind, kun i Midten blæser den som Nordøstvind. Ved Kysterne afløser regelmæssigt Land- og Søvinde hinanden. Om Dagen opvarmes Landet stærkere end Vandet, derfor blæser Vinden fra Morgen til Aften ind fra Søen; om Natten afkøles Landet stærkere end Vandet, derfor blæser fra Aften til Morgen Vinden ud fra Landet. Af lokale Vinde kan ogsaa nævnes Bjærgvinde; om Dagen stiger Luften fra Dalen op ad Bjærgene, da Bjærgsiderne er stærkere opvarmede end Dalen, om Natten blæser det nedad, da Bjærgsiderne har udstraalet deres Varme, og Dalen har bevaret mere Varme. De store Landmasser er i Stand til fuldstændig at forandre Passatens Retning. Saaledes træffer vi i det indiske Ocean N. for Ækvator stadige Sydvestvinde i den varme Aarstid (April—Oktober) paa Grund af den voldsomme Ophedning af Højasien og deraf følgende lave Luft-

tryk, hvorved den køligere Luft fra Havet drager ind over Land, medens der i Vinterhalvaaret hersker stadige Nordøstvinde paa Grund af det høje Lufttryk inde over Asien. Disse skiftende Vinde kaldes *Monsuner,* ɔ: Aarsvinde (af det gammelarabiske Mausim, malajisk Musim). Et lignende Fænomen, dog i mindre Maalestok, har vi i de skiftende Vinde paa Middelhavet, *Etesierne* (græsk: Aarstidsvinde), som de kaldtes i Oldtiden. Om Sommeren blæser nemlig i dette Hav stadige Nordøstvinde, fordi den stærke Ophedning af det nordlige Afrika, særlig Sáhara, hidkalder Nordenvindene i det østlige Middelhav og Lilleasien; men om Vinteren, da Ørkenen afkøles og Havet er varmere, blæser der Søndenvinde. Til de lokale Vinde hører de tørre hede Ørkenvinde, særlig over Sáhara; i Nedreægypten blæser de fra SV., paa Guldkysten og i Senegambien fra NØ. Man kalder denne Vind *Samum* (Tyrkernes *Samuel*), i Ægypten kaldes den *Chamsin* (ɔ: 50, fordi den særlig blæser 50 Dage ved Foraarsjævndøgn), i Senegambien og ved Guineakysten *Harmattan.* Denne hede Vind fra Sáhara optræder ogsaa paa Sicilien og i Syditalien, hvor den kaldes *Scirocco,* og i Spanien, *Solano;* ved dens Gang over Middelhavet bliver den fugtig og derfor usund. Derimod skyldes den tørre *Føhn* i Schweiz, som smelter Sneen om Foraaret, „Snesmelteren", slet ikke Sáharas Ørkenvind, som man tidligere har troet, da denne Vind paa Grund af Jordens Rotation ikke vil kunne naa Schweiz, men naar langt østligere, Forasien; Føhnen skyldes kølige, fugtige Søndenvinde, der opstaar ved Alpernes sydlige Fod og her bringer rigeligt Nedbør, men ved deres Gang over Bjærgene bliver de tørre og varme. Det kommer af, at Vinde, som af Bjærge tvinges til at stige til Vejrs, derved afkøles og afsætter deres Fugtighed paa Bjærgene; men naar de nu stiger ned paa den anden Side af Bjærgene, fortættes Luften atter og bliver varmere, og „Faldvindene" naar da Dalen som tørre og varme Vinde. Jo højere Bjærge en Vind har at overstige, jo varmere og tørere er den, naar den rammer Dalen. Føhnvinde kendes ogsaa andre Steder, navnlig paa Grønlands Vestkyst, paa hvilke Nordenskiøld i sin Tid støttede sin mærkelige Teori om et isfrit Indre i Grønland. Af Nordenvinde i det sydlige Evropa er især den kolde *Bora,* der kommer ned fra de juliske Alper og blæser over det adriatiske Hav, og *Mistralen* i det sydøstlige Frankrig i Rhonedalen kendte.

Man ser altsaa, at Vindene hovedsagelig er afhængige af Lufttrykket og skifter med det, og det er derfor af stor Vigtighed at kende dette. I Almindelighed kan man sige, at det laveste Lufttryk, Minimum, ligger over de Steder, hvor der er den største Varme, og omvendt, det højeste Lufttryk, Maksimum, hvor Varmen er mindst, derfor er det om Vinteren højest over Landene og lavest over Vandene, medens det om Sommeren er omvendt; den største Forskel i Middeltal for Minima og Maksima, man har fundet, er vistnok 725 mm. og 790 mm., de absolute Udslag er naturligvis langt større. Man har udarbejdet Kort, hvor de Steder, der har gennemsnitlig ens Lufttryk, enten for den enkelte Maaned eller for hele Aaret, er forbundne med Linjer, Isobarer. I det sydlige tempererede Bælte ligger disse nogenlunde regelmæssigt; i Troperne og det nordlige tempererede Bælte er de saa uregelmæssige, at de ofte er i sig selv tilbageløbende Linjer, der omslutter et Maksimum eller Minimum. Rundt om et Maksimum blæser Vinden fra alle Hjørner ud ad, om et Minimum blæser den ind ad. Den almindelige Lov for Vindretningen bestemt ved Lufttrykket (opdaget af Hollænderen *Buijs-Ballot*) kan udtrykkes saaledes: Tænker man sig stillet saaledes, at man har Vinden paa Ryggen, har man paa den nordlige Halvkugle altid det lave Lufttryk paa venstre Haand og noget forud, det høje Lufttryk paa højre Haand og noget bagud, paa den sydlige Halvkugle er det omvendt.

c. Endelig skal Nedbøren omtales. Atmosfæren indeholder altid Vand-

dampe, fremkaldte ved Fordampning af Jordens Vandmasser. Jo stærkere Varmen er, desto større er Fordampningen, og desto større er Luftens Evne til at optage Vanddampe. For hver Temperaturgrad kan Luften optage en vis Mængde Vanddampe; har den optaget denne Mængde, siger man, at den er fugtig eller mættet med Vanddampe, mangler den meget i denne Mængde, er den tør. Luftens relative Fugtighed er altsaa Forholdet mellem den Mængde Vanddampe, Luften indeholder, og den Mængde, den efter sin Temperatur kunde indeholde; den absolute Fugtighed er den Mængde Vanddampe, et vist Rumfang Luft indeholder. Luften er relativ tørrere om Sommeren end om Vinteren, ligeledes om Dagen end om Natten, skønt den absolute Fugtighed er større baade om Sommeren og om Dagen. Naar nu Luften afkøles, forringes dens Evne til at optage Vanddampe, og naar den da er helt mættet (ved „Dugpunktet"), gaar de usynlige Vanddampe over til at blive smaa Vandblærer og danner Skyer. Naar da Temperaturen yderligere aftager, gaar Blærerne over til at blive Vanddraaber, eller Isnaale, hvis Temperaturen er under 0^0, og Fugtigheden kommer da ned som Regn, Hagl eller Sne (Taage er fortættede Vanddampe i Nærheden af Jorden; Dug er Vanddraaber, der afsættes paa faste Genstande, der er afkølede ved Varmens Udstraaling om Natten og afkøler de Luftlag, der kommer i Berøring med dem, Duggen falder derfor mest i klare Nætter, da Udstraalingen er stærkest; Rim er frossen Dug). Man kalder det med eet Ord Nedbøren. Den er afhængig af den ulige Fordeling af Varmen, af Havstrømningerne, Vindene og Jordbundens forskellige Beskaffenhed; hvor der er megen Skov, er Nedbøren der (eller paa Læsiden af Skovegnene) hyppigere, men ikke saa betydelig de enkelte Gange; hvor der mangler Skov, er den sjældnere, men ogsaa voldsommere, naar den kommer. Men hvad et Steds aarlige Regnmængde angaar, om den er mindre eller større, afhænger dog væsentligst af Stedets geografiske Beliggenhed. Et Steds aarlige Regnmængde vil sige den Højde, som Regnen eller den smeltede Sne vilde staa i over Jorden, hvis den ikke fordampede, fik Afløb eller trængte ned i Jorden. Man skelner mellem de Egne, hvor Nedbøren altid har Form af Regn, de Egne, hvor den altid er Sne, og de, hvor den snart har den ene, snart den anden Form.

Den aarlige Regnmængde og dens Fordeling paa de forskellige Aarstider er af overordentlig Betydning i klimatologisk Henseende; den er sædvanlig afgørende for, om et Land er godt eller daarligt befolket. Som almindelige Regler kan opstilles følgende: Kommer Vindene fra højere til lavere Breddegrader, er de forholdsvis tørre, undtagen hvor de træffer paa større Bjærge; Passaterne, som blæser mod de varme Egne og derfor ikke let kan mættes med Vanddampe, er tørre Vinde, Sydvestvindene paa den nordlige, Nordvestvindene paa den sydlige Halvkugle er de egentlige Regnvinde uden for Troperne. Møder Passaten, Monsunen eller Antipassaten høje Bjærge, bliver Nedbøren stor paa Vindsiden, Læsiden derimod eller de Egne, der ligger i Vindskyggen, faar saa lidt Nedbør, at der danner sig Stepper eller Ørkener. — I de tropiske Egne, især i Kalmernes Bælte, hvor Vanddampene stiger op i Masse og atter falder ned, er Nedbøren størst. Som alt berørt er Grænsen for Kalmebæltet ikke fast; naar et Sted da kommer inden for dette Bælte, stiger Regnmængden. Regntiden indtræder med Solens højeste Stand paa Himlen, og da nu Temperaturen varierer saa lidt her, inddeler man Aaret ikke efter Varmen, men efter den fugtige og tørre Tid. Da nu Solen inden for Vendekredsene aarlig staar to Gange i Zenit, har Steder, som ligger nær ved Ækvator, aarlig to Regntider, men de fleste tropiske Egne nærmere ved Vendekredsen har ofte dog kun een udpræget Regntid, som svarer til vor Sommer, og en tør Tid, som svarer til vor Vinter, N. for Ækvator falder Regntiden i vor Sommer, S. for Ækvator i vor Vinter. Ved

Sierra-Leonekysten falder en aarlig Regnmængde af omtr. 4800 mm, i Maranhão i Brasilien omtr. 7000 mm, i Vera Cruz omtr. 4700 mm. I Indien falder Regntiden kun under Sydvestmonsunen. En Egn, hvor Nedbøren er overordentlig rigelig, er det sydøstlige Affald af Himálaya, hvor den hede fugtige Vind tvinges til Vejrs af Bjærgene; saaledes falder der i Tsjerra Pundsji i Bengalen aarlig omtr. 10 à 12,000 mm. I det hele er Regnmængden paa enkelte Dage i Troperne meget betydelig, 100—125 mm er ikke ualmindelig, man har endog iagttaget 1036 mm (i Tsjerra Pundsji 14. Juni 1876). Mængden af det nedstyrtende Vand er saa betydelig, at Beboerne siger, at det regner i Tove, og undertiden har man efter et Uvejr kunnet øse fersk Vand af Havets Overflade; det kommer af, at Skyerne findes i langt større Højder, og Regndraaberne vokser ved Faldet. I de tempererede Bælter er Nedbøren langt ligeligere fordelt over de forskellige Aarstider paa Grund af Kampen mellem de tørre og fugtige Vinde, og ogsaa langt mindre, naar undtages enkelte Egne som Alpernes sydlige Affald og Vestkysten af Nordengland, Skotland og Norge (Bergen), hvor Regnmængden er 2000—3000 mm. I Almindelighed tager Regnmængden af inde i Landene, ligesom ogsaa de enkelte Regndage. Vestkysten af de store Kontinenter har overvejende Foraars- og Efteraarsregn, medens det Indre har overvejende Sommerregn. For Evropa gælder det i Almindelighed, at Mellemevropa og Nordevropa ligger i Sommerregnens Bælte, Sydevropa i Vinterregnens. Til de tørreste Egne paa Jorden hører de store Ørkener i Nordafrika, Arabien og Mellemasien, hvor der kan være Aar imellem, at der falder et stærkt Regnskyl, foruden de Egne, der som omtalt ligger i Vindskyggen, som Ørknen Gobi og Vestkysten af Sydamerika ved Peru.

Det, som kaldes K l i m a (græsk, „Hældning"), er altsaa et Indbegreb af alle disse Fænomener i Luftkredsen, der her er omtalte; men da den væsentligste Faktor dog er Varmen, er det efter den, man har inddelt Jorden i de tre klimatiske Hovedbælter, det v a r m e, t e m p e r e r e d e og k o l d e Bælte. Medens det m a t e m a t i s k e eller s o l a r e Klima er bundet til Breddegraderne (se p. 23), er det virkelige eller f y s i s k e Klimas Grænser ofte meget forskellige fra dette. Tidligere satte man (Supan) Aarsvarmelinjerne for 0^0 og 10^0 som Grænse mellem de tre Bælter, hvorved det varme Bælte var næsten Halvdelen af Jordens Overflade, 49,4 %, medens det tempererede var 38,5 % og det kolde omtr. 12 %; men denne Inddeling søger man nu at komme bort fra eller at modificere, da Aarsmiddelvarmen maa betragtes som en meget uheldig Grænse; saaledes har man til Grænse for det varme Bælte sat Aarsvarmelinjen for 20^0, hvorved Bæltet naar paa den nordlige Halvkugle til omtr. 30^0 Br. og paa den sydlige til omtr. 20^0 Br., medens man som Grænse mellem de tempererede og kolde Bælter har sat Sommervarmelinjen (altsaa Julis paa den nordlige og Januars paa den sydlige Halvkugle) for 10^0, og paa denne Maade bliver det varme Bælte omtr. 47,9 %, de tempererede 35,5 % og de kolde 16,6 %; navnlig er her Grænsen mellem de kolde og tempererede Bælter langt at foretrække, da den omtrent falder sammen med Skovenes Polargrænse. Men helt tilfredsstillende er dog denne Inddeling heller ikke, og man har i den nyeste Tid foreslaaet nye Inddelinger, der mere er i Overensstemmelse med Klimaets Indvirkning paa det organiske Liv, især paa Planterne.

Til Fænomenerne i Luften hører ogsaa de o p t i s k e Fremtoninger, som Luftperspektivet (Luftens Mangel paa Gennemsigtighed, der gør, at vi ser fjerne Genstande, som Bjærge, i et Slør af blaagraa Farve), Himlens blaa Farve, Dæmringen, Morgen- og Aftenrøden, Straalebrydningen (Refraktionen), Sol- og Maaneringe (Bisole og Bimaaner, store og smaa Ringe eller Hobe), Regnbuen, Luftspejlinger eller Hildringer (Fata Morgana), alle mere eller mindre hidrørende fra Solstraaler-

nes Brydning i Vanddampene; og de elektriske Fremtoninger, som Uvejr med Lynild (Kornmod) og Torden, St. Elmsild (elektriske Udladninger fra Mastetoppe, Taarnspir osv., især i Troperne) og Polarlyset (Nordlys og Sydlys), som vistnok staar i Forbindelse med Jordmagnetismen, der efter al Sandsynlighed er under Indflydelse af Solen.

§ 11. Det organske Liv paa Jorden.

For at skaffe sig et virkeligt anskueligt Billede af Jordens Overflade maa man undersøge, hvorledes alt levende er udbredt og fordelt paa den, hvilket derfor er en meget vigtig Del af Geografien. Men denne unge Gren af Videnskaben *(Biogeografien),* der altsaa har til Opgave at give en almindelig Oversigt over de forskelligste Former af Livet og indordne dem under store fælles Synspunkter, er endnu saa at sige i sin Vorden, saa man i mange Henseender ofte maa nøjes med Antydninger.

a. Planteverdenen. Over hele Jorden er Planterne udbredte, selv i Sneen i Polaregnene og paa de høje Bjærge findes en mikroskopisk Snealge, der giver Sneen et rødligt Skær. Men Planterne er i høj Grad ulige fordelte. Nogle Steder er overordentlig rigt udstyrede baade hvad Arter og Individer angaar, andre meget fattige baade i den ene og anden Henseende; nogle Steder er der tusinde og atter tusinde Arter mellem hverandre og næppe Spor af Selskabsplanter, som i de tropiske Urskove med deres Slyngplanter, deres i flere Etager afdelte Underskov og deres kæmpemæssige Træer, andre Steder er det kun ganske faa Arter, der bedækker store Landstrækninger og giver dem deres Præg, som Lyngen paa Hederne eller Fyrreskovene i Nord- og Østevropa og Sibirien. Tager man den gamle, af Linné fastslaaede Inddeling af alle Planter i Blomsterplanter (Fanerogamer), der formerer sig ved Frø, og de blomsterløse Planter eller Sporeplanter (Kryptogamer), der formerer sig ved Sporer, er de første langt i Overtal (man har angivet alle Planteslægter med et rundt Tal til 6400, hvoraf henved 700 er blomsterløse; de beskrevne Arters Tal er over 200,000) og navnlig i Ækvatorialegnene, og deraf har atter de tokimbladede Planter Overvægten, men jo mere man fjerner sig fra Ækvator, desto mere dukker de blomsterløse Planter frem, og i Polaregnene har de forholdsvis langt Overvægten. Som almindelig Regel kan gælde, at jo længere fra Ækvator, desto færre bliver Arterne og Træplanterne (man har regnet, at i de varme Egne er der et Træ for hver 5 Planter, i de tempererede et for hver 80 og i de kolde et for hver 100) og desto mindre og desto prunkløsere Blomsterne. I Troperne og Subtroperne naar Plantelivet i det hele den rigeste Udvikling; her findes Kæmpetræer (indtil 140 m Højde og 45 m Tykkelse) og Blomster, der er af ligesaa forbavsende Størrelse, som Rafflesias (henved 1 m i Gennemsnit). Indianerbørnene ved Magdalenefloden bruger Blomsterne af en Aristolochia som Huer, naar de leger. Nogle Lande, som de indiske Øer, har særlig stor Rigdom paa Kulturplanter, andre, som Avstralien, har stor Fattigdom paa dem. Mennesket har dog grebet stærkt ind i dette Forhold og stræbt efter at akklimatisere Kulturplanterne og udbrede dem langt ud over den Hjemstavn, der synes dem anvist af Naturen. Avstralien er f. Eks. i den Henseende saa at sige blevet et andet Land, siden Evropæerne har taget Verdensdelen i Besiddelse.

Plantegeografien (grundlagt af Alex. v. Humboldt, ført videre af mange, især tyske Videnskabsmænd; af danske nævnes Schouw og Warming) undersøger Lovene for Planternes Udbredelse paa Jorden. Størst Indvirkning har Varme-

fordelingen og altsaa den geografiske Bredde. Men ogsaa den større eller mindre Fugtighed har stor Betydning; nogle Planter vokser kun paa tørre Steder og modstaar Maaneder igennem en glødende Hede, andre trives kun, hvor Jordbunden er mættet med Fugtighed, atter andre vokser kun i selve Vandet. En tredje vigtig Faktor er Jordens kemiske og fysikalske Beskaffenhed; thi vel gives der Planter, som uden Forskel trives i enhver Slags Jord, men der er andre, som foretrækker en bestemt Jordbund og kun lykkes i denne; saaledes trænger f. Eks. Græsarterne særlig til Kiseljord, og kun hvor en rigelig Fugtighed er i Stand til at opløse denne Kisel, vokser der yppigt Græs; andre Planter trænger særlig til Kalk, atter andre til Kali, nogle fordrer Natron og trives derfor kun ved Kysterne eller i Nærheden af Saltkilder, hvor der findes Klornatrium i Jorden, Kornsorterne trænger til en vis Mængde Fosforsyre (fosforsurt Kalk) osv. Endelig spiller Lyset en Rolle; der gives Skyggeplanter saavel som andre, der kun trives i det fulde Sollys, og der er vel ingen Tvivl om, at den tropiske Planteverdens store Frodighed skyldes det stærke Sollys.

Den Del af Plantegeografien (den økologiske P.), der behandler Vegetationens Fordeling efter Klima og Jordbund, søger at indordne Plantelivets forskellige Former under bestemte plantegeografiske Bælter eller Regioner. Allerede Humboldt opstillede fem saadanne Bælter: det tropiske, det subtropiske (stedsegrønne Træer), de sommergrønne Løvtræers, Naaletræernes og det polare, hvilke endnu for en stor Del danner Grundlaget for Inddelingerne, saaledes for de her nævnte 8 Bælter, hvis indbyrdes Begrænsning hovedsagelig er de klimatiske Bælter, men som dog ikke helt falder sammen med dem og efterhaanden gaar over i hverandre, saa at de er mindst ligesaa uregelmæssige som Isotermerne.

1. *Ækvatorialbæltet, Palmernes og Bananernes Bælte,* omtr. til 15. Breddegrad paa begge Sider af Ækvator, paa Bjærgene naar det til omtr. 600 m Højde. Middeltemperaturen er 27° C. Det karakteriseres ved Palmer, træagtige Græsarter, Musaceer (Pisangen med dens Frugt Bananen), snyltende Orchideer og Lianer, Pandanen og Mangrovetræet, der vokser ved Kysterne.

2. De to *tropiske Bælter, Palmernes, Fignernes og de træagtige Bregners Bælte,* fra 15° Br. til Vendekredsene, ved Ækvator naar det fra 600 til 1200 m Højde; Middeltemperaturen er fra 20° C. og højere. Underskoven, som i Ækvatorialbæltet erstattes af Snylteplanter, begynder at vise sig, ligesom Steppe- og Ørkendannelsen først fremtræder her (Sydamerika, Nordafrika).

3. De to *subtropiske Bælter, Sydfrugternes, Myrternes og Lavrbærtræernes Bælte,* fra Vendekredsene til 34. Breddegrad; under Ækvator naar det til 1850 m Højde, Middeltemperaturen er mindst 17° C. Karakteristiske Planter er Daddelpalmer, en Mængde Saltplanter, som de træagtige Evforbier, Te, Kamelier (Avstralien), Magnolier og Cypresser.

4. De to *varmere tempererede Bælter,* de *stedsegrønne Træers Bælte,* til den 45. Breddegrad, under Ækvator naar det til 2500 m Højde; Middeltemperaturen er mindst 12° C. De pragtfulde Blomster forsvinder mere og mere, Palmen forsvinder omtrent, Dværgpalmen naar højest. Karakteristiske er de stedsegrønne Træer, Roser, Jasminer, fine Frugtsorter og fremfor alt Vinen. De Dele paa den sydlige Halvkugle, der hører til dette Bælte, har udpræget Kystklima og paa Grund af den store Fugtighed en særdeles yppig Vegetation.

5. De to *koldere tempererede Bælter, de sommergrønne Løvtræers Bælte,* omtr. til den 58. Breddegrad, under Ækvator naar det til 3100 m Højde; Middeltemperaturen er mindst 6° C. De afviger dog ligesom Isotermerne meget fra Breddekredsene, og navnlig nærmer de sig ligesom Varmelinjerne mere Ækvator

i det Indre af Asien og det store Kontinents Østkyster end i Evropa med dets langt mildere Klima; Fastlands- og Kystklima fremkalder her en stor Forskel i Vegetationen. Det karakteristiske er Enge, Heder, Tørvemoser, Løvskove (ogsaa Naaletræerne begynder) og Kornmarker.

6. De to *subarktiske Bælter, Naaletræernes Bælte,* omtrent til Polarkredsene (66. Breddegrad), men Grænserne er ogsaa her meget uregelmæssige, snarere mere end i det tidligere; ved Ækvator naar det til 3700 m Højde; Middeltemperaturen er mindst 4 ° C.

7. De to *arktiske Bælter, Alpeplanternes Bælte,* til omtr. 72. Breddegrad, ligeledes med uregelmæssige Grænser; under Ækvator naar det til 4200 m Højde; Middeltemperaturen er 1 à 2 ° C. (i Evropa). Løvtræerne er forsvundne, blot Birke og buskagtige Pile naar op til Nordkap; men Naaletræerne har endnu stor Udbredelse.

8. De to *Polarbælter, Alpeurternes Bælte,* ligger uden for den 72. Breddegrad og naar under Ækvator over 4200 m Højde. Her mangler alle Træer og Kulturplanter; kun faa Fanerogamer kan trives i den korte Sommer; det er Mosser og Lavarter, der er de herskende. — Man har tidligere sat den 82. Breddegrad som Grænse for al Plantevækst, men ogsaa uden for denne har man i den senere Tid fundet en Vegetation, som tjener Moskusoksen til Næring.

Senere er der imidlertid fremkommet nye Inddelinger med langt flere Zoner, ja den nyere Forskning har endog omtrent helt opgivet „Bælterne" og søgt at samle de forskellige Planteformer i „Regioner", ordnede efter Klimatologiens nye Resultater eller efter „Plantesamfund" (Warming), hvorpaa der dog ikke kan gaas nærmere ind, da denne Gren af Plantegeografien først er i sin Tilblivelse, og de opstillede Systemer derfor maa betragtes som mere eller mindre ufærdige Forsøg [1]). Desuden er der kommet et nyt Moment til, det geologiske, idet nogle mener, at der bør lægges Vægt paa den tidligere Fordeling af Vand og Land under Jordens Udvikling, da man kun paa den Maade kan forklare sig mange Begrænsninger i Floraen, som ikke begrundes i de klimatiske Forhold.

Som man har set ved de plantegeografiske Bælter, foregaar der en tilsvarende Forandring i Planteverdenen i H ø j d e n, saaledes kan man ved at bestige Pico de Teyde paa Teneriffa omtrent komme igennem alle Bælterne. Det er selvfølgeligt, at jo længere Bjærgene ligger fra Ækvator, jo flere af de nederste Trin mangler der. Der er dog den store Forskel, som ovenfor (p. 71) er berørt, at paa Bjærgene afviger Aarstiderne mindre fra hinanden, Bjærgene har ikke den stærke Sommervarme; i Apenninerne f. Eks. findes Bøgen endnu i 2000 m Højde, hvorimod Kornet paa Grund af den ringe Sommervarme kun trives til 1300 m Højde; det omvendte er Tilfældet i Nordevropa, hvor man nogle Steder har Kornavl helt op til Polarkredsen paa Grund af den stærke Sommervarme, medens Bøgen allerede forsvinder i Mellemsverige. For øvrigt forløber Vegetationslinjerne paa Bjærgene højst uregelmæssigt og danner ofte slet ikke sluttede Kurver, da saa mange Faktorer spiller ind, saaledes Skraaningernes Natur, om det er Vind- eller Skyggeside, den fugtige eller tørre Side o. s. v., og hvert enkelt Bjærg maa saa at sige ses for sig.

Et overordentlig vigtigt Spørgsmaal for Menneskene er K u l t u r p l a n t e r n e (N y t t e p l a n t e r). Skønt de fleste har deres bestemte Hjem, er de dog ved Menneskets Arbejde blevne udbredte langt uden for disse snævrere Grænser. Antallet af de Planter, Mennesket drager Nytte af, er blevet angivet til mange Tusinder af

[1]) Som Eksempel anføres her den af *Grisebach* opstillede Inddeling i fem Regioner, atter delte i 24 Underafdelinger („Floraer"): 1. den arktisk-alpine Region, 2. den østlige Halvkugles kontinentale Region (delt i 10 Underafdelinger), 3. den vestlige Halvkugles kontinentale Region (delt i 11 Underafdelinger), 4. den oceanske Øregion og 5. den oceanske Havregion.

Arter, Afarter og Varieteter, men de egentlige Kulturplanters Tal indskrænker sig vel til 3 à 400. Man kender vel nu det oprindelige Hjemsted for de flestes Vedkommende, og det viser sig da, at det overvejende Flertal stammer fra Jordens tropiske og subtropiske Egne, uden for dem er det egentlig kun den tempererede Zone i den gamle Verden, der har leveret væsentlige Bidrag. Her kan kun nævnes som Eksempler nogle af de betydeligste. Man kan inddele dem i følgende Klasser: Til Ernæringsplanterne hører a) Kornsorterne, som Risen, det Korn, som giver de fleste Mennesker Brødet (Hjemsted: sydlige Asien), Majsen (tropisk Amerika), Hvede og Byg (Forasien), Rug (Indreasien), Havre (nordlige Forasien), Durra (Afrika), Boghvede (Indreasien) og Hirse (nordlige Forasien), b) Rodfrugterne, som Kartoflen (Sydamerikas Andes), Taro eller Kalo (sydlige Asien), Bataten (Amerika), Yams (Østindien), Maniok eller Kassave, c) Planter, hvis Frugt, Saft eller Marv giver Næring, som Palmerne (Kokos- og Dadelpalmen), Brødfrugttræet, Bananen (Pisangen), Figen, Sydfrugter (Citroner, Oranger), Sukkerrøret, Sukkerroen, Sagoplanterne (Sagopalmen). Planter, der giver Drikke, som Vinstokken, Kaffetræet, Tebusken, Maté eller Paraguayte (Sydamerikas Te), Kakaotræet osv. Krydderiplanter, som Peber, Krydderinelliker, Muskat, Sennep, Vanille, Allehaande, Guro- eller Kolanødden osv. Planter, der giver Olie, Gummi og Harpiks, som Oliven, Oliepalmen, Sesam, Planter særlig fra Afrika og Bagindien, der leverer Kautschuk, Guttaperka osv. Narkotiserende og Lægeplanter, som Tobak, Opium, Koka, Rhabarber, Kinatræet osv. Tekstile Planter, hvis Cellevæv bruges til Stoffer, som Hør, Bomuld, Yute, Manilahamp osv. Farveplanter og Træsorter, som Indigo, Krap (Rubia), vore Træsorter, Mahogni, Teak (Tik) osv.

b. Dyreverdenen. Ligesom Planterne er Dyrene udbredte overalt paa Jorden, men de spiller dog maaske ikke saa stor en Rolle i det geografiske Billede som Planterne; thi vel kan det siges, at Dyreriget indtager et langt større Rum, da det findes til de højeste Breddegrader, til Bunden af de dybeste Have og langt op i Luften (man har anslaaet den Højde, hvortil Fuglene kan flyve, til 8000 m), men det præger dog ikke det enkelte Landskab som Planteverdenen med dens Frodighed og store Former. Dyreriget inddeles endnu almindeligt i 7 Typer eller Rækker: Hvirveldyr (Pattedyr, Fugle, Krybdyr, Padder og Fisk), Leddyr, Orme, Bløddyr, Pighude (Straaledyr), Polypdyr og Urdyr (de ældste, encellede Former), som tilsammen falder i henved 30 Klasser; og disse inddeles atter i en Mængde, mange tusinde Arter. Talrigst er Insekternes, som alene er rigere paa Arter end alle andre Dyreklasser tilsammen. I Almindelighed kan man sige, at der, hvor Planteverdenen er særlig rig paa Individer og Arter, gælder det samme for Dyreverdenen. Saaledes er af de omtrent 300 Familier inden for Hvirveldyrene de 134 helt indskrænkede til Troperne, og kun 25 har hjemme uden for disse Egne, medens 129 anses for fælles. Dog fremtræder der ogsaa i dette Forhold mærkværdige Undtagelser. Mest iøjnefaldende er det i Amerika, hvor Faunaen i Forhold til den yppige Flora er fattig, i alt Fald hvad Størrelsen angaar; det er, som om Planteverdenens overordentlige Yppighed havde lagt et Tryk paa Dyreverdenen. Og det bliver saa meget mærkeligere, naar man sammenligner Amerikas med det sydlige Asiens og det tropiske Afrikas Fauna; de store Tykhuder mangler, og tilsvarende Former optræder i formindsket Skikkelse; i Stedet for Kamelen har man Lamaen, den afrikanske Løve bliver til den amerikanske Puma eller Kuguar, den gamle Verdens Aber er kæmpestore mod Amerikas. Endnu mere paafaldende bliver det, naar man lægger Mærke til, at Amerika i en foregaaende Jordperiode har været rig paa kæmpemæs-

sige Former. Man kan træffe Landmasser nær ved hinanden med samme Klima og Vegetation, som dog har en forskellig Dyreverden; man maa da deraf antage, at de fra tidligst Tid ikke har staaet i Forbindelse. Det er f. Eks. Tilfældet i Sydøstasien, hvor Strædet mellem Bali og Lombok danner en Grænse (Wallace-Linjen) mellem to Dyreverdener; Øerne Ø. for Strædet har en Fauna, som tyder hen paa, at de har staaet i Forbindelse med Avstralien, ligsom de vestlige Dele, hvor Elefanten findes (Sumátra, Java), vistnok har været landfaste med Asien. Ligesom for Planteverdenen hersker den almindelige Regel for Dyreverdenen, at den tager af hen imod Polerne, baade hvad Arter og Individer angaar. Det gælder dog ikke Havets Dyreverden, som det ovenfor er omtalt, den bliver jo tværtimod rigere. Og til Dels danner ogsaa Insektverdenen en Undtagelse fra denne Regel; de arktiske Egne er netop forholdsvis rige paa Insekter i den korte Sommertid.

Dyregeografien (Zoogeografien) søger, ligesom Plantegeografien paa sit Omraade, at finde Lovene for Dyrelivets Fordeling og Udbredelse. Ogsaa her er Varmen og i det hele de klimatiske Forhold en overordentlig vigtig Faktor, men andre Momenter har ogsaa Betydning, saaledes Jordbundens eller rettere sagt dens Plantelivs Beskaffenhed og Menneskets Indgriben samt ikke mindst Fordelingen af Land og Vand, ikke alene som den er, men som den har været under Jordens Udvikling i de forskellige geologiske Perioder. Men er det vanskeligt for Plantegeografien, i alt Fald paa Videnskabens nuværende Standpunkt, at inddele Jorden i plantegeografiske Bælter eller Zoner, er det endnu vanskeligere for Dyregeografien at foretage en saadan Inddeling, da Formerne her er langt mere mangfoldige og uensartede, alene Adskillelsen af Dyrelivet paa Landet, i det ferske Vand og i Havet gør det saa at sige umuligt at give en Inddeling, der gælder for alle Grupper. Det mest kendte Forsøg paa at opstille Dyreregioner, der rigtignok kun omfatter Landene, skyldes *Wallace,* som navnlig støttende sig paa de geologiske Resultater skelner mellem følgende 6 Regioner, hver indeholdende et Antal Dyreformer, der ikke findes i de andre Regioner, og hver delt i Underafdelinger (Subregioner), der endnu almindelig anvendes som Grundlag for den videnskabelige Forskning.

1. *Den palæarktiske Region* (den gamle Verdens arktiske R.) omfatter Evropa, Nord- og Mellemasien og Nordafrika indtil Sáhara. (Underafdelinger: den evropæiske, undtagen Sydevropa, den middelhavske, sibiriske og mandsjuriske).

2. *Den nearktiske Region* (den nye Verdens arktiske R.) omfatter Nordamerika med det nordlige Mexico (Underafd.: den californiske, Klippebjærgenes, den alleghaniske og den canadiske).

3. *Den ætiopiske Region* omfatter Afrika fra Sáhara, Sydarabien og Madagaskar (Underafd.: den østafrikanske, vestafrikanske, sydafrikanske og madagaskarske).

4. *Den orientalske Region* omfatter Forindien, Bagindien med Sydkina og de indiske Øer indtil Bali og Celébes (Underafd.: den hindostanske, ceylonske, himálayiske og indomalayiske).

5. *Den avstralske Region* omfatter Avstrallandet, de avstralske Øer og de indiske Øer indtil Celébes og Lombok (Underafd.: den avstromalayiske, polynesiske og nyzealandske).

6. *Den neotropiske Region* (den nye Verdens tropiske R.) omfatter Sydmexico, Mellem- og Sydamerika og Antillerne (Underafd.: den mexicanske, brasilianske, chilenske og vestindiske).

Til Kulturplanterne svarer i Dyreriget Nytte- og Husdyrene. Men i Forhold til Kulturplanterne er de Dyr, der enten i vild Tilstand jages af Mennesket

for Nyttens Skyld, eller som tæmmede helt nøje er knyttede til det, kun faa; især er Husdyrenes Tal meget indskrænket, og de egentlige Husdyr (som Hunden, Hesten, Æslet, Muldyret, Rensdyret, Hornkvæget, Yakoksen, Faaret, Alpacaen, Geden, Lamaen, Kamelen, Dromedaren, Svinet, Fjerkræet), der næsten alle hører til Pattedyrene og Fuglene (uden for disse er kun Bien og Silkeormen af Betydning), kan vel kun tælles i Snese. For de fleste Husdyrs Vedkommende kan man nu næppe paavise deres oprindelige Hjemsted, hvor de har været fundne i vild Tilstand, da de som tæmmede allerede staar ved Menneskets Side paa dets første Kulturtrin. Derimod hører deres Overførelse til nye Himmelegne, deres Akklimatisation, mest den nyere Tid til, og denne er fortsat med stor Iver i vor Tid (Akklimatisationsselskaberne i London, Paris osv.). For ikke at tale om vore Husdyrs Overførelse til den nye Verden nævnes som Eksempler, at man søger at indføre Alpacaen fra Peru i Alperne, den indiske Elefant til Afrika og Kamelen fra Afghanistan til Avstralien; ogsaa Forsøget paa at indføre Rensdyret paa vore jydske Heder kan anføres.

TREDJE KAPITEL

HISTORISK GEOGRAFI

§ 1. Mennesket. Jordens Befolkning.

Skønt Afsnittet om Mennesket og dets Udbredelse paa Jorden *(Antropogeografien)* lige saa vel som Plante- og Dyreverdenen egentlig hører ind under den fysiske Geografi, foretrækkes det dog at behandle Mennesket i dette Kapitel under eet, fordi Æmnet berører saa mange Forhold, som falder ind under den historiske Geografi.

Menneskene er højst ulige fordelte over Jorden. Jo flere Betingelser et Land har for at ernære Mennesket, jo tættere er det befolket. Frugtbar Jordbund, let Adgang til Havet og meget indskaarne Kyster, tempereret Klima, som er lige langt fra de to Yderligheder: stærk Varme og Kulde, alle saadanne Forhold forøger et Lands Befolkning. Dog er Mennesket i langt ringere Grad end Dyre- og Planteverdenen bundet til den geografiske Bredde, Højdeforhold, bestemte Næringsmidler og lignende.

Alle Dele af Jorden er beboede (økumeniske) undtagen de antarktiske og en stor Del af de arktiske Lande; næsten to Tredjedele af Menneskeheden bor paa et forholdsvis lille Rum (omtr. 11 Mill. km² eller omtr. $^1/_{12}$ af alt Land), nemlig Vest-, Mellem- og Sydevropa samt britisk Indien, Kina og Japan.

Nøjagtig at angive Menneskenes Antal er umuligt. Ved de første Forsøg paa en saadan Vurdering, omtrent ved Aar 1650, satte man det samlede Tal til 1000 Mill., og dette Tal blev man staaende ved til Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, da man paa Grund af den første Folketælling (1790) i de Forenede Stater og lidt bedre Kendskab til det tyndt befolkede Nordafrika gik ned til 700 Mill. (1000 Mill. har vistnok paa den Tid omtrent været det rigtige). Men ved de senere store Folketællinger i Asien, især i britisk Indien, og større Kendskab til kinesiske og amerikanske Forhold osv. er man nu bedre blevet i Stand til at vurdere Tallet. Den nyeste Angivelse (1912) er 1680 Mill., fordelt paa følgende Maade: Asien $909{,}_3$, Evropa $447{,}_3$, Afrika $138{,}_6$, Amerika 177, Avstralien $7{,}_8$. Men man maa dog ikke glemme, at disse Tal for en stor Del grunder sig paa Sandsynlighedsberegninger; thi vel kan man mere og mere støtte sig paa regelmæssige Folketællinger — Ruslands første virkelige Folketælling fandt først Sted 1897 —, saa at nu omtrent 60 % af hele Jordens Befolkning falder ind under dem, men dels er mange Staters Folketællinger, som Kinas, kun lidet at stole paa, dels er store Egne næsten helt uden for vor Kontrol, saaledes henved Halvdelen af Asien og vistnok ni Tiendedele af Afrika for ikke at tale om andre mindre Dele.

I Menneskeverdenen som i Plante- og Dyreverdenen hersker der den største Mangfoldighed og Forskellighed. *Etnografien* og *Etnologien* søger nu efter de forskellige Kendemærker at inddele Menneskene i Grupper; men paa Grund af de

utallige Overgange og Nuancer vil en saadan Inddeling altid blive mangelfuld. Det, der først falder i Øjnene, er Forskellighederne i fysisk Henseende, som Hudfarven, Haaret, Hjerneskallens Bygning, Ansigtets Form, Brystkassen, Bækkenet, Lemmernes Længde i Forhold til Kroppen osv. Dertil kommer saa Forskellighederne efter Sprogene, hele den aandelige Habitus, de religiøse Anskuelser og lignende.

Et Spørgsmaal, der meget har beskæftiget Videnskaben, er det om Menneskeslægtens Enhed, ɔ: om Menneskene hører til een Slægt og er fremgaaede af een Type, eller om de maa antages at have haft forskellige Tilblivelsescentrer. Medens man selvfølgelig tidligere hyldede den første Anskuelse, ogsaa af andre Grunde end rent videnskabelige, begyndte man i forrige Aarhundrede, efterhaanden som man mere fik Øjet op for de store Forskelligheder, at gaa ind paa den Antagelse, at Menneskeslægten bestod af et Antal skarpt adskilte Grupper, hvoraf flere nærmede sig mere Dyrene, og det lod sig jo ikke nægte, at meget kunde tale for det, naar man saa Folk, der havde en høj tusindaarig Kultur, og som mere og mere formaaede at tage Naturens Kræfter i deres Tjeneste, bo Side om Side med Folkestammer, der knap er komne ud over Naturtilstanden. Imidlertid har den nyeste Tids Forskning, blandt andet Paavisningen af, at Blandinger af de forskellige Racer har vist sig at kunne holde sig og være fuldt levedygtige, og de Resultater, der er indvundne af Etnologien, den Videnskab, der studerer Folkene ved at sammenligne deres Sæder og Skikke, bragt en Ændring i disse Anskuelser, og man er nu atter tilbøjelig til at se Menneskeslægtens Oprindelse fra een Type, en rigtignok hidtil ukendt Urtype, der er fælles for den menneskelignende Abe og Mennesket. Hvorom alting er, Evolutionsteorien, Læren om alt Livs Udvikling gennem lavere til højere Former *(Lamarck, Charles Darwin)*, finder stadig flere Tilhængere og danner efterhaanden Grundlaget for al videnskabelig Forskning.

§ 2. Inddeling efter zoologiske Kendemærker.

Inddelingen af Mennesket i Racer grunder sig paa Forskellighederne i legemlig Henseende. Det mest iøjnefaldende, Haaret og Hudfarven, var det, der først lagdes til Grund ved Inddelingen; først *Blumenbach* (1795), Grundlæggeren af den videnskabelige Klassifikation af Menneskene, lagde Vægt paa andre Kendetegn som Hjernekassens Form, og andre som *Camper, Welcker* og *Retzius* fulgte ham og gjorde dette Forhold til det bestemmende ved Inddelingen (den sidste delte Menneskene i Dolichocephaler, Langhoveder, Brachycephaler, Korthoveder, og Mezocephaler, Mellemhoveder). Blumenbach opstillede følgende 5 Hovedracer:

1. *Den kaukasiske* eller *eranske Race* (ogsaa den *indoatlantiske*) karakteriseres ved oval Ansigtsform, forholdsvis stor Hjerne, lidet eller slet ikke fremspringende Kindben, lodret staaende Tænder, rund lidet fremtrædende Hage, blødt langt Haar, stærk Skægvækst; Hudfarven er overvejende hvid *(„den hvide Race")*, men bliver mørkere i Sydevropa og gaar hos Inderne over i det brune, hos nogle afrikanske Folk over i det sorte. Næsten Halvdelen af Menneskene hører til denne Race, den er udbredt over omtrent hele Evropa, det sydlige og sydvestlige Asien, det nordlige Afrika og ved Indvandring i en stor Del af Amerika, Afrika og Avstralien. Den omfatter de vigtigste Kulturfolk og tæller vel 860 Mill.

2. *Den mongolske* eller *turanske Race* karakteriseres ved fremspringende Kindben, lav tilbagetrædende Pande, fladt Ansigt, en kantet (kubisk) Hjerneskal, smalle, skraat stillede Øjne, lille Næse med store Næsebor, ringe Skægvækst, stridt, for det meste sort Haar; Farven er hvidgul *(„den gule Race")* og gaar hos nogle Folk over

i det olivenbrune. Den findes i Kina, det nordøstlige og mellemste Asien, i ringe Tal i Evropa. Den tæller vistnok 5—600 Mill.

3. *Den afrikanske („ætiopiske")* eller *Negerracen,* der mest afviger fra den kavkasiske ved et paa Siderne sammentrykt Hoved med tilbagevigende Pande og stærkt fremtrædende Kæber, Fortænderne er skraat stillede, Baghovedet er stort, saa at Hjerneskallen er paafaldende lang, Næsen bred og flad, Munden stor med tykke Læber, Haaret sort, uldagtigt og kruset, Hudfarven mørk i mange Nuancer indtil sort *(„den sorte Race"),* den tæller maaske 125 Mill. Den findes i Mellem- og Sydafrika og ved Indvandring i Amerika.

4. *Den amerikanske Race (Indianerne)* udmærker sig ved i Almindelighed læderfarvet, guligbrun Hud, som hos de nordlige Folk gaar mere over i det kobberrøde *(„den røde Race"; den kobberrøde Farve hos nogle Stammer skal for øvrigt* være fremkaldt ved Kunst), hos de sydlige i det brune og sorte. Det lange Haar er stridt og sort, Skægvæksten ringe; de smaa Øjne matte og søvnige, Næsen stor, skarp og buet (Ørnenæse), Panden er i Almindelighed meget tilbagevigende, hvilket ofte forøges ved Sammenpresning af Hjerneskallen i Barnealderen. Den er indskrænket til Amerika og og er den mindst talrige Race, som tilmed mere og mere tager af i Antal; maaske udgør den endnu 16—18 Mill., i alt Fald kan man vistnok sige, at Antallet ofte undervurderes, men det er tit vanskeligt at skille de egentlige Indianere fra Blandingsfolkene.

5. *Den malayiske* eller den *malayo-polynesiske Race* karakteriseres ved tæt, blødt og sort Haar og Skæg, høj Pande, fremragende Kindben, stor bred Næse og brunlig Hudfarve *(„den brune Race"),* der veksler fra gult til sort. Den bebor Øerne i det sydøstlige Asien med Halvøen Malakka, Øerne i det store Ocean (Polynesien) og Madagaskar; den tæller vel henimod 50 Mill.

Til disse fem Racer har *Prichard* føjet følgende to Racer, som senere optoges og videre udformedes af andre (f. Eks. Peschel, se ndfr.):

6. *Den sydafrikanske Race,* idet han udskiller Hottentotter tillige med Buskmændene fra Negerracen. De har en Del tilfælles med Mongolerne i de skæve Øjne, fremragende Kindben og Hjerneskallens Form. Næsen er flad, Haaret sort og Farven skidengul; de er smaa af Vækst. Kvinderne har stærkt Anlæg til Fedme. Nogle har villet bringe de i Afrika spredte D v æ r g f o l k i Forbindelse med Hottentotterne, der engang har befolket hele Sydspidsen af Afrika.

7. *Avstralnegrene,* der danner ligesom et Mellemled mellem Malayer og Negre, men staar de sidste langt nærmere. De deles i *Papuaer* og *Avstraler.* De første har mørkebrun, indtil sort Hudfarve, fint kruset og tæt mørkt Haar, stærk Skægvækst og fremstaaende Næse og Pande; de bor paa nogle af de sydøstasiatiske Øer (paa Philippinerne kalder Spanierne dem *Nigritos*), paa Ny-Guinea og de større Øer Ø. derfor indtil Fidjiøerne, hvorfor disse Øer kaldes *Melanesien,* de Sortes Øer; de udgør maaske tilsammen 2—3 Mill. Avstralerne har Hud- og Haarfarve omtrent som Papuaerne, er i det hele stærkt behaarede og magre af Legemsbygning; de bebor det avstralske Fastland, hvor de før har været udbredte, men nu tæller de vist kun omtr. 50,000. — Maaske kan Indiens negeragtige Urbefolkning, *Dravidafolkene,* der nu bebor det sydlige af Beludsjistan og af Forindien med Ceylon, regnes til denne Gruppe, maaske bør de opstilles som en egen Race. De er stærkt blandede med Hinduerne, saa at det er vanskeligt at angive deres Tal, man mener, at Dravidasprogene tales af henved 60 Mill.

Saa ufuldkommen og utilfredsstillende denne Inddeling i Racer er, er man dog stadig kommet tilbage til den, fordi de mange andre Inddelinger, der er foreslaaede, lider nok saa meget af de samme Mangler som denne, og een Fordel har den i alt

Fald, Racerne samles i store kontinentale Grupper. *Cuvier,* til hvem senere andre har sluttet sig, opstillede (1817) for at simplificere Forholdet kun tre Racer: Kavkasiere, Negre og Mongoler, idet han stillede Hottentotter, Avstralnegre og Dravidaer ind under Negrene og Malayerne og Amerikanerne ind under Mongolerne; skønt denne Inddeling tilsyneladende er mere overskuelig, bliver den dog i Virkeligheden meget indviklet ved de mange Overgangsformer. *Bory de St. Vincent* (1836) inddelte Mennesket i 15 Racer. *Peschel* nærmer sig atter Prichard, idet han ligesom denne opstiller 7 Racer: *Avstralere, Papuaer, Hottentotter, Negre, Mongoler* (hvortil han ogsaa regner Malayer og Amerikanere), *Dravidafolkene* og *Middelhavsfolkene* (ɔ: eranske Race), hvilke sidste han atter deler i *Indoevropæere* i det sydlige Asien og i Evropa, *Semiterne* i det sydvestlige Asien og Nordafrika og *Hamiterne,* Berberfolkene i Nordafrika, og Ægypterne. Endelig har *G. Gerland* (1876) gjort Forsøg paa at inddele Menneskene i etnologiske Grupper eller Kredse blot efter den geografiske Udbredelse uden at tage Hensyn til de legemlige Forskelligheder, medens *J. Deniker* (1900) er gaaet den modsatte Vej og kun har taget Hensyn til de legemlige Kendemærker, navnlig Haaret, ved sin Inddeling i 6 større Grupper (atter delte i 29 Underafdelinger). Det er interessante Forsøg hver for sig, men de fjerner ikke Vanskelighederne, eller rettere sagt, naar de fjerner dem paa eet Punkt, ophober de dem paa et andet.

Man har ogsaa, temmelig ørkesløst, søgt at karakterisere Racerne ved deres forskellige Temperament; det skal dog nævnes her. Negrene er Sangvinikere, de hengiver sig i Øjeblikket uden at mindes Fortiden og uden at lægge Planer for Fremtiden („Negeren er Mennesket i Drengeaarene"). Mongolerne er Melankolikere, de ruger over Fortiden og har Sky for at tænke paa Fremtiden (Kineserne). Malayerne er Kolerikere med heftige Lidenskaber og pirrelig Æresfølelse; de giver let efter for deres Antipatier og Sympatier. Amerikanerne er Flegmatikere, de gør ikke noget ud af de modtagne Indtryk, de resignerer; derfor fortrænges de ogsaa. Endelig karakteriseres den hvide Race ogsaa som Kolerikere, men Intelligensen har tøjlet Lidenskaben og reguleret Virkelysten, saa at den arbejder efter bestemte Formaal.

Hvor forskellige Racer mødes, opstaar som alt nævnt Blandingsfolk, og de kan ofte faa saadan Overhaand, at den oprindelige Race rent forsvinder; saaledes er de rene Kamtsjadalere næsten helt forsvundne efter Russernes Indvandring paa Halvøen; rene Hottentotter er der ogsaa kun faa af; i Venezuela er største Delen af Befolkningen Blandingsfolk. Især i Amerika har man særegne Betegnelser for Blandingerne. *Mulatter* er Blanding af Hvide og Negre, *Terzeroner* og *Quarteroner* af Hvide og Mulatter; ved fortsat Blanding faar den hvide Type mere og mere Overhaand. *Mestizzer* (ɔ: Blanding) er Afkom af Hvide og Indianere (de kaldes for øvrigt med forskellige Navne, saaledes i Brasilien *Mamelucos,* i La Plata Staterne *Gauchos*), *Zamboer* af Negre og Indianere eller af Negre og Mulatter (de sidste har ogsaa flere Navne, saaledes i Brasilien *Cafusos,* i Nord- og Mellemamerika *Chinos,* et Navn, der for Resten paa de forskellige Steder bruges om andre Blandinger). Af andre kendte Blandinger nævnes *Grikaer* („Bastards") i Kaplandet, en Blanding hos Hottentotterne, og *Eastindiers* eller *Eurasians,* Blanding af Hvide og Indfødte i Indien.

§ 3. Inddeling efter Sprogene.

Man har ogsaa inddelt Menneskene efter Sprogene, en Opgave, som den historisk-sammenlignende Sprogvidenskab søger at løse; og skønt ogsaa denne Ind-

delingsmaade har sine store Mangler, da Folk, som synes naturlig at høre sammen, bliver skilte, og omvendt, vil Sprogene vistnok, efterhaanden som Kendskaben til dem vokser, blive det vigtigste Skelnemærke.

Efter deres grammatiske Bygning har man inddelt Sprogene i tre store Klasser, den saakaldte morfologiske Inddeling. Enstavelsessprogene eller de isolerende Sprog har kun Ord for Begreberne, hvorimod Forbindelsen af Begreberne blot udtrykkes ved Ordenes indbyrdes forskellige Stilling; med andre Ord, Sprogets Rødder (for det meste kun een Stavelse) er selv Ord, som ikke kan forandres eller bøjes; Kinesisk og nogle bagindiske Sprog (anamitisk og siamesisk) hører herhen. Flerstavelsessprogene eller de agglutinerende Sprog, har endnu ingen Bøjning, men til Rødderne føjes Bestemmelseslyd, som selv oprindelig er Rødder, og som kan modtage Lydforandringer, medens den Rod, hvortil de føjes, og som altsaa er Hovedbegrebet, bliver uforandret. Herhen hører de fleste af Sprogene som de turanske Sprog, Dravidasprogene eller Hindostans gamle Sprog, og de malayisk-polynesiske Sprog (de sidste opstilles dog ofte som en egen, den stamisolerende Klasse, der mest har Rødder med to Stavelser, og hvori de tilføjede Ord ofte sættes foran og saaledes, at Sætningerne sammenfiltres til en uopløselig Enhed). De fuldkomneste Sprog er Bøjningssprogene eller de flekterende Sprog, i hvilke Rødderne forandres efter visse Regler, ɔ: de bøjes, deklineres og konjugeres. Til Bøjningssprogene hører de indoevropæiske og semitiske Sprog. Oprindelig har de en stor Rigdom paa Bøjningsformer, men efterhaanden tager denne Rigdom af, jo stærkere Livet rører sig hos det Folk, der taler det; de overflødige Former kastes bort. Saaledes er Engelsk det paa Bøjninger fattigste Sprog af den germanske Sprogklasse, medens Islænderne, hvis Sprog hører til samme Klasse, har beholdt de fleste Bøjningsformer, da de lever mere afsondrede. Man er dog nu efterhaanden ved at lægge mindre Vægt paa denne morfologiske Inddeling, og navnlig har man forladt den Teori, at Klasserne skulde være Udtryk for en historisk Udvikling, det vil sige, at Enstavelsessprog gennem Flerstavelsessprog udvikles til Bøjningssprog.

Af langt større Betydning er den Inddeling, der kaldes den genealogiske, og som efter Sprogenes Lighed i grammatikalsk Bygning og Fællesskab i Rødder sammenstiller dem i Sprogætter, hvorved man dog maa erindre, at mange Sprog (som baskisk, etruskisk, mange Negersprog, hottentottisk og mange Sprog i Amerika) endnu ikke kan indordnes og staar som isolerede. De vigtigste Sprogætter er: 1. den *indoevropæiske (jafetiske)*, 2. den *semitisk-hamitiske* (maaske er den egentlig to Ætter), 3. den *uralsk-altaiske* (atter delt i den *finsk-ugriske* og den *tyrkiske*), 4. de *nordlige Negersprogs*, hvis indbyrdes Slægtskab dog er meget usikker, 5. *Bantusprogenes* i Syd- og Mellemafrika, 6. den *malayo-polynesiske*, 7. den *dravidiske*, 8. den *kinesiske* med tibetansk og flere bagindiske Sprog som siamesisk og anamitisk, 9. den *japanske*, 10. den *amerikanske* (der dog vistnok bør deles i flere), 11. den *eskimoiske*.

Hvor mange Sprog der er, er ikke saaledes at sige, da det meget ofte er vanskeligt at skelne mellem, hvad der er Sprog og hvad Dialekt. Balbi (1826) talte 860 Sprog, hvoraf han regnede 53 paa Evropa, 153 paa Asien, 114 paa Afrika, 423 paa Amerika og 117 paa Avstralien. Nu sætter man Tallet til mellem 1000 og 1500.

§ 4. Inddeling efter Religioner.

Ogsaa Religionerne bruger man som Skelnemærke mellem Folkene. De kan deles i to Hovedgrupper: de hedenske (polyteistiske eller panteistiske), der

dyrker mange Guder, og de Religioner, der lærer Troen paa een Gud (de monoteistiske).

a. De hedenske Religioner („Naturreligionerne"). Selv de paa det laveste Kulturtrin staaende Naturfolk ejer religiøse Forestillinger, idet de tror paa et efter Døden fortsat Sjæleliv, ofte saavel for organiske Væsener som for uorganiske Ting (*„Animisme"*), og tror paa Aander og Dæmoner. Det kommer saaledes frem i den mest primitive Skikkelse af Hedenskabet, *Fetisjmen,* som vel mest udpræget findes hos Vestafrikas Negerbefolkning, men ogsaa kendes hos andre Naturfolk som i Indien, Sibirien, Amerika og Avstralien. Den opstiller vel et højeste Væsen, men det er uden nogen Betydning, da ingen tager Hensyn til det, og den kender egentlig kun *Fetisjer* (af det portugisiske Ord feitici, ɔ: Trolddom), enten levende Dyr, som Slanger, eller livløse Genstande, som Klodser eller Stene, der er udrustede med højere Kræfter og kan værge deres Ejermand for Ulykke (Amuletter); ved Tilbedelse eller Trolddom tror man da selv at kunne tillægge saadanne denne Kraft, og i Fald Fetisjen ikke opfylder Forventningerne, kaster man den bort eller vender sig fra den. En lignende Form for Hedenskabet er den navnlig i Nordasien kendte *Sjamanisme.* Ogsaa den har vel en dunkel Forestilling om en øverste Guddom, som dog ikke bekymrer sig om Menneskene; derimod er der en Mængde fjendtlige dæmoniske Væsener, som man søger at uskadeliggøre ved Besværgelser af Troldmænd, *Sjamanerne* (svarende til Sydamerikanernes *Paje,* Nordamerikanernes *Medicinmænd,* Eskimoernes *Angekok,* Negrenes *Ganga*).

Paa et langt højere Trin staar de fra Forindien udgaaede Religioner, der er udbredte over Syd-, Øst- og Mellemasien, *Brahmanismen* og *Buddhismen.* Den første er nu helt indskrænket til Forindien (hvor den almindelig kaldes *Hinduismen*), medens Buddhismen, der paa Ceylon nær ganske er fortrængt fra Forindien, har faaet vid Udbredelse hos de mongolske Folk i Bagindien og en stor Del af Øst- og Mellemasien. Buddhismen er fremgaaet af Brahmanismen som en Reformation, men senere er selve Brahmanismen blevet paavirket af den, saa at de nu staar hinanden noget nærmere. Ved sine vise moralske Leveregler og sin Lære om alle Menneskers Lighed, i Modsætning til Brahmanismens strenge Sondring i Kaster, og Muligheden for alle til at løsrive sig fra Synden og blive salige har Buddhismen haft en stor Mission i Kulturens Tjeneste. Men i sine mange Afskygninger, især blandt Kineserne og Japanerne — *Lamaismen* i Tibet, *Kongtses* eller *Konfucius'* Lære og *Laotses* Lære eller *Taoismen* i Kina (*Fo* er den kinesiske Betegnelse for Buddha) og *Sjintoismen* eller *Kamilæren* i Japan —, er den udartet dels til en tør Morallære, der især blandt Kineserne har medført en paafaldende religiøs Ligegyldighed, dels en ren Billed- og Relikvietjeneste med vidtløftigt ydre Ceremoniel, Anekultus og Besværgelsen af Dæmoner (se for øvrigt nærmere under de enkelte Lande).

Man sætter Hedningernes Antal til henved Halvdelen af alle Mennesker, hvoraf Buddhismen med dens Afarter tæller omtr. 440 Mill. og Brahmanismen omtr. 228 Mill.

b. Til de Religioner, der lærer Troen paa een Gud („de aabenbarede Religioner"), hører Jødedommen, Kristendommen og Muhamedanismen.

Jødedommen, fra hvilken Troen paa een Gud hovedsagelig er udgaaet, har vel som ingen anden Religion holdt sit Folk fri for andre Folks Indblanding, men har paa den anden Side heller aldrig faaet Indgang hos andre. Jøderne lever nu spredte over hele Verden, dog for største Delen i Evropa; man regner nu (1911) henved 12 Mill., hvoraf næsten 9 i Evropa.

Medens *Kristendommen,* der er fremstaaet af Jødedommen, som Helhed holdes

sammen ved Troen paa de store kristelige Dogmer, har der inden for den dannet sig mange Forgreninger. I det 11. Aarhundrede (1054) splittedes den *katolske,* ɔ: almindelige, Kirke i den græsk-katolske og romersk-katolske Kirke.

Den *græsk-katolske* Kirke, eller som den officielt kaldes, den *orientalsk-ortodokse* Kirke, er herskende i Rusland, paa en Del af Balkanhalvøen (navnlig Grækenland), nogle tidligere polske Provinser, en Del af Forasien og Sibirien. Af Sekter inden for Kirken nævnes *Nestorianerne* eller de *kaldæiske Kristne* i Lilleasien, Syrien og Persien, hvortil ogsaa hører *Thomaskristne* i Forindien; *Monofysiterne,* hvortil hører *Jakobiterne* i Syrien, Mesopotamien og Babylonien, den *armeniske, koptiske* og *abessiniske* Kirke. *Maroniterne* i Libanon og andre af disse Sekter som de *unerede Nestorianere,* og de *unerede Grækere* i østerrigske og polske Provinser har dog sluttet sig til den romersk-katolske Kirke og maa altsaa regnes til denne. Græsk-Katolikernes Antal angives til omtr. 150 Mill., hvoraf vel de 125 hører til den russiske Kirke.

Ved *Reformationen* i det 16. Aarhundrede skete der atter en stor Splittelse i den *romersk-katolske* Kirke. Dog har denne endnu flere Bekendere end alle de andre kristne Trosbekendelser tilsammen; den skal nu tælle over 280 Mill. Den romersk-katolske Kirke hersker omtrent udelukkende paa den italienske og pyrenæiske Halvø, i Irland og det forrige spanske og portugisiske Amerika, har desuden Overvægt i det vestlige Evropa og sydlige Mellemevropa og stor Udbredelse i de nordamerikanske Fristater.

De Trosbekendelser, der fremgik af Reformationsbevægelsen, som fik Tilhængere særlig blandt de germanske Folk, sammenfattes under det fælles Navn de *protestantiske* eller *evangeliske* og falder i to Hovedafdelinger: den *evangelisk-lutherske* Kirke, udbredt i de skandinaviske Lande, store Dele af Tyskland og de russiske Østersøprovinser foruden i Nordamerika; og den *evangelisk-reformerte,* udbredt i Schweiz, Nederlandene, Skotland (den *presbyterianske* Kirke), desuden har den Tilhængere bl. a. i Tyskland, Ungarn og Nordamerika. En særegen Stilling indtager den *anglikanske* eller *biskoppelige* Kirke i England, udbredt ogsaa til de engelske Kolonier og i de nordamerikanske Fristater. Til den lutherske Kirke regner sig *Herrnhuterne* eller *Brødremenigheden,* en Religionssekt, der stiftedes af de mæhriske eller bøhmiske Brødre, som stammer fra det 15. Aarhundrede; de udøver en betydelig Missionsvirksomhed. Blandt andre Sekter inden for den protestantiske Kirke nævnes *Gendøberne,* der forkaster Barnedaaben, i England og Nordamerika kaldes de *Baptister,* i Tyskland og Rusland *Mennoniter; Socinianerne* og *Unitarierne,* i Transsilvanien, England og Nordamerika, forkaster Treenighedsdogmet; *Arminianerne* forkaster Prædestinationslæren; endelig *Kvækerne,* i England og Nordamerika, *Metodisterne,* som i forrige Aarhundrede udskilte sig af den anglikanske Kirke, og *Irvingianerne* eller de *apostoliske Kristne.* Samtlige evangeliske Kristne angives til over 200 Mill.

Muhamedanismen eller *Islam* (ɔ: Hengivelse), som dens Bekendere, Moslim, selv kalder den, er en Forbindelse af Jødedom og Kristendom med Tilsætning af de semitiske Folks gamle Hedentro. De to Hovedafdelinger inden for den er: *Sunniterne* og *Sjiterne,* en Sondring, der dog fremkaldtes ved Stridigheder, som var mere af politisk end af dogmatisk Natur. De første, hvortil Tyrkerne hører, er de talrigeste; de antager foruden Koranen ogsaa Sunna: ɔ: Traditionen, og anerkender tillige de tre første Kaliffer for Muhameds rette Efterfølgere. Sjiterne (af „Sjiat-Ali", Alis Tilhængere), hvortil næsten kun Perserne hører (10—12 Mill.), forkaster derimod Traditionen og de tre første Kaliffer. Desuden er der en stor Del mindre Sekter. Muhamedanernes Antal ansættes til omtr. 225 Mill.

Af alle Mennesker hylder altsaa over Halvdelen Troen paa een Gud, og langt over en Tredjedel er Kristne; af disse er igen de romersk-katolske noget under Halvdelen.

Muhamedanismen, der kun har gjort ringe Fremskridt over for Kristendommen, men haft saa meget større Udbredelse mod Ø. i Asien, har i den nyeste Tid vist sin Levekraft ved at vinde Tilhængere i russisk Asien (Turan) og især i Afrika blandt Negerstammerne, hvor den vistnok har en stor Fremtid for sig og virker som Kulturbærer. Hvad den kristne Mission angaar, har den orientalsk-ortodokse Kirke ikke haft nogen videre Fremgang undtagen i den seneste Tid, da den har vundet nogen Udbredelse i de russisk-asiatiske Besiddelser og i Kina. Derimod har den øvrige kristne Kirke udøvet en ret levende Missionsvirksomhd, den protestantiske Kirke dog først fra det 18. Aarhundrede efter Pietismens Fremkomst. Men medens Katolikkerne stadig har bestræbt sig for Masseomvendelse, beflittede Protestanterne sig i lang Tid kun paa at faa oprettet mindre Menigheder blandt Hedningerne og gjorde derfor kun ringe Fremskridt, men i den senere Tid har de dog mere og mere fulgt Katolikkernes Eksempel, og Virkningerne har ogsaa vist sig. Den evangeliske Kirke vurderer Antallet af de omvendte Hedninger i de egentlige Missionsdistrikter til hen imod 5 Mill., hvoraf de 3 skyldes de sidste 35 Aar, og de af Katolikkerne omvendte er maaske ligesaa mange. Men det uheldige er, at de to Missioner ofte modarbejder hinanden. Missionærens Betydning er meget stor, idet han sammen med Købmanden er Kulturens Pioner, og hans Betydning for den geografiske Videnskab er heller ikke ringe, da han ofte selv er Opdager, som Livingstone, og selv om dette ikke er Tilfældet, hører Missionærerne til dem, man skylder de bedste Oplysninger om fremmede Folks Skikke og Sprog.

§ 5. Kulturel Inddeling.

Efter de forskellige Kulturtrin kan Menneskene inddeles i Naturfolk (Vilde) og Kulturfolk, atter delte i Halvkulturfolk (barbariske Folk) og egentlige Kulturfolk. Hos de første gaar det enkelte Menneskes Bestræbelser kun ud paa at opretholde sig selv eller i det højeste paa at værne om den enkelte Familie; de er næsten helt afhængige af den Natur, der omgiver dem. For øvrigt maa det erindres, at Naturfolk i strengeste Forstand gives der nu ikke; intet Folk, end ikke det laveststaaende, staar helt uden for al Kultur. Hos Kulturfolkene har der efterhaanden udviklet sig en Folkeejendommelighed, og de er komne til Bevidsthed om den; de søger da ved faste, ordnede Tilstande, ved Statsinstitutioner eller ved Vaabenmagt at bevare denne Ejendommelighed. Dog kan saadanne Folk kun betingelsesvis kaldes Kulturfolk (de er Halvkulturfolk), naar de alene har Blik for deres egen Ejendommelighed, ser den som den eneste rigtige og i deres Hovmod udelukker sig fra andre Folks Paavirkning, som de gamle Ægyptere, Inderne og Kineserne, eller naar de, som de gamle Peruanere, søger at paatvinge andre omboende Folk deres egen Ejendommelighed ved Vaabenmagt. Egentlige Kulturfolk er kun de, som ved Siden af at bevare deres eget ejendommelige Præg ogsaa forstaar med det rette humane Blik at skatte andre Folk og betragte Forholdene i Belysning af hele Menneskehedens Interesse, saaledes som Oldtidens Grækere. Nu er det særlig den hvide Race, der er Repræsentanter for denne Kultur.

En anden Inddeling af Menneskeslægten efter Kulturtrin begrundes særlig paa Ejendomsbegrebet. Lavest staar Folk, som ikke har nogen fast Ejendom, de saakaldte Samlerfolk; hvad de erhverver sig, er kun for at tilfredsstille den

øjeblikkelige Trang. De er uden Hjem, lever ikke i ordnede Samfund, men flakker om for at finde den tilstrækkelige Føde i Jordens Rødder, Dyr, Fisk, Skaldyr og deslige. Snart lever de højt og svælger i Nydelsen af Maden, naar Forraadet er rigeligt, snart lider de den værste Nød, da de ikke i de gode Dage tænker paa at gemme til den daarlige Tid. Deres Boliger og Redskaber er usle. Til dem hører Jægerfolkene, fortrinsvis i Nordamerika, og Fiskerfolkene, som man væsentlig træffer i det kolde og nordligtempererede Bælte. En højere Stilling indtager de Folk, som har produktiv Ejendom; de erhverver ikke alene for at leve i Øjeblikket, men de opsparer for at møde kommende Tiders Nød. Til dem hører Nomaderne eller Hyrde- og Vandrefolkene og de bosiddende Folk. De første, fortrinsvis i Mellem- og Nordasien og i Afrika, ejer Hjorde af Dyr, det vil sige de dræber ikke alene Dyrene, som Samlerfolkene, men udnytter dem i levende Tilstand. De har endnu intet Hjem, men vandrer om for at finde de bedste Græsgange og strides med deres Naboer om disse; faar da et saadant Folk dygtige Førere, udbreder det sig med voldsom Hurtighed over de nærliggende Lande, som Hunnerne, Araberne efter Muhameds Fremtræden, Mongolerne; ogsaa Gauchoerne paa Pampassletterne er til Dels et Eksempel paa dette, idet mange af Diktatorerne i La Platastaterne var Anførere for saadanne Gauchobander. Paa et højere Trin staar Vandrefolkene, naar de tager fat paa Agerdyrkningen, og først da sker gradevis Overgangen til bosiddende Folk, thi i Begyndelsen udelukker det, at Folkene dyrker Jorden, ikke Vandrelivet. Først naar Befolkningen ogsaa forøges i Nabolandene, saa at Eftersøgningen efter bedre Jord bliver unyttig, tages Jorden i fast Besiddelse, en Betingelse for al højere Kultur. Med Agerbruget udvikler sig da de andre Grene af Menneskets Virksomhed, idet Jordbrugeren, som i Begyndelsen lavede sig sine Redskaber selv, henvender sig til andre for at faa dem gjorte, ɔ: Arbejdet bliver delt, og Haandværket udvikler sig. Overfloden af Produkter i Agerdyrkning og Industri fremkalder Handelen. Til de materielle Interesser træder da de aandelige, som ytrer sig i religiøse Anskuelser, Kunst og Videnskab, ved Samkvemmet med andre Folk udvides Blikket, og efterhaanden hæver saaledes de bosiddende Folk sig til Kulturfolk.

Der synes at være Egne, som særlig har været skikkede til tidlig at fremkalde en høj Kultur, som Gangeslandet, Ægypten, Grækenland. Det beror dog ikke alene paa de geografiske Forhold, men nok saa meget paa det Folks Evner, der tager Landet i Besiddelse; de etnografiske og psykologiske Momenter kommer lige saa meget i Betragtning.

§ 6. Inddeling efter Statsformer. Den politiske Geografi.

Samlerfolkene danner ikke Stater, heller ikke Nomaderne har blivende Statssamfund; opstaar der saadanne hos dem, som hos Hunnerne eller hos Mongolerne under Temudsjin, forsvinder de snart igen. Kun hos de agerdyrkende, bosiddende Folk faar Samfundsforholdene fastere Grænse, og med den højere Kultur udvikler sig den bestemte Statsform.

Man skelner mellem Monarki og Republik eller Fristat. I det første er den øverste, styrende Magt i Hænderne paa een, uansvarlig Person. Er denne ene uindskrænket Hersker, er Monarkiet et absolut eller uindskrænket Monarki eller et Avtokrati (Enevælde), for saa vidt han underordner sig de en Gang vedtagne Love; men lader han sig ikke lede af Love, med andre Ord er Undersaatterne retsløse overfor ham, kaldes det et Despoti. Deles Lovgivningsmagten og

Statens Forvaltning mellem Fyrsten og Folket (gennem Repræsentanter), kaldes det et konstitutionelt eller indskrænket Monarki. I Republikken er den øverste Magt i Hænderne paa Folket som Helhed eller paa en Del af det. Er det en enkelt udvalgt Del af Folket, der har Magten, kaldes det en aristokratisk Republik; naar denne privilegerede Stand med Voldsomhed har tilrevet sig Magten og hævder den uden at tage Hensyn til det hele Folks Tarv, er det Oligarki (Faaherredømme). Naar hele Folket er Indehaver af Magten og udøver den gennem sine folkevalgte Repræsentanter, er det en demokratisk Republik. Staten (baade Monarki og Republik) kan være en Enhedsstat, som de fleste er det, eller en Forbundsstat. I den første er Magten i Hænderne paa een Regering, der indrømmer de enkelte Landsdele, hvad enten det nu er selve Moderlandets Underafdelinger eller dets Kolonier, større eller mindre Selvstændighed i Administrationen. Forbundsstaten bestaar derimod af et Antal selvstændige, ligeberettigede Statssamfund, som af nationale, politiske eller økonomiske Grunde slutter sig sammen og overdrager visse Dele af sit Magtomraade til en fælles Forbundsregering.

Den allerstørste Del af Menneskeslægten er nu indordnet under Statssamfund med mere eller mindre faste Former, og naar man ser bort fra de Landomraader, hvor man ikke kan kontrollere Staternes og Herskernes Tal, som Nord- og Mellemafrika, det Indre af Arabien m. m., er der vel med et rundt Tal 60 Stater. Heraf staar de fleste enten umiddelbart eller middelbart som Bilande og Kolonier under den hvide Races Herredømme og rummer vistnok henved 1150 Mill. Mennesker. Og en stor Del af Resten, som Tyrkiet, Persien og Siam, har sin Nød med at værge sig for denne evropæiske Indflydelse. Kun i Østasien gælder det ikke. Her truer Japan med at tage Overherredømmet og har i forbavsende kort Tid tiltvunget sig en Stormagts Stilling ved Siden af Verdens andre Stormagter, Rusland, Storbritannien, Frankrig, Tyskland, Østerrig-Ungarn, Italien og de Forenede Stater i Nordamerika. Tages Kina med som den niende Stormagt (hvilket for øvrigt vistnok ikke mere lader sig gøre), omfatter disse mere end Halvdelen af hele Menneskeslægten.

Et fortrinligt Hjælpemiddel har Geografien i de Masseiagttagelser, *Statistikken*[1]) foretager, og hvis Resultater den nedlægger i Taltabeller. Statistikken giver Oplysning om de enkelte Staters Størrelse og den fysiske Beskaffenhed af Jordbunden, forsaavidt som den fortæller, hvor stort Agerlandet, Mark, Skov, Hede osv. er; dernæst om Befolkningens Størrelse, baade den absolute og den relative Befolkning (den sidste findes ved at dividere det absolute Befolkningstal med Landets Fladeindhold i km), dens Af- og Tiltagen, Forholdet mellem de forskellige Samfundslag, Religionsforholdene osv., Folkets Virken i aandelig og materiel Henseende, dets Dannelsestrin, Formuen, Produktionsevnen, Handelsomsætningen; endelig sætter den os ind i Statens Forfatningsforhold og Administration og giver nøjagtige Oplysninger om Skatterne, Indtægter og Udgifter, Statsgælden, Hær og Flaade osv. Geografien lægger Vægt paa alle disse Talrækker; blot maa man erindre, at Tallene i sig selv intet Værd har, men først faar Betydning ved Sammenligning; de er kun et Middel til at bedømme Folkene efter hvad de yder i Forhold til de Naturforhold, de lever under, og derefter anvise dem deres Plads i Rækken. Saaledes anvendt bliver Statistikken det vigtigste Grundlag for *Demologien* eller *Demografien*, ɔ: Beskrivelse af Folkene statistisk behandlet.

Korografi og *Topografi* (Stedbeskrivelse) er Beskrivelse af et større eller mindre Landomraade i alle dets Enkltheder. Medens man gerne bruger det første Navn om

[1]) Maaske kan *Conring* i det 17. Aarhundrede nævnes som Grundlæggeren af den nyere Statistik; men i Almindelighed nævnes *Achenwall* i Midten af det 18. Aarhundrede som Grundlæggeren; i alle Tilfælde var det ham, der bragte Ordet Statistik i almindelig Anvendelse.

Skildring af større Landsdele, er Topografien Stedbeskrivelsen i egentlig Forstand, det vil sige en Beskrivelse af et Land i dets mindre Dele, Provinser, Sogne, Byer, til de mindste Detailler, som Grænser, Højdepunkter, Mark og Skov, Vandløb, Bydele, Gader, Bygninger osv. Dernæst bruger man ogsaa Navnene, navnlig Topografien, om Indtegningen af alle disse Enkeltheder paa Kortet („t o p o g r a f i s k e K o r t"), et Arbejde, der i alle Kulturlande er lagt i Hænderne paa særlige Institutioner (Generalstabene).

ANDEN DEL

AVSTRALLANDET OG POLYNESIEN
AMERIKA, ASIEN, AFRIKA

FØRSTE KAPITEL

AVSTRALLANDET OG POLYNESIEN

§ 1. Almindelig Oversigt.

a. Navn og Opdagelse. De senest kendte Dele af Jordens faste Overflade har man tidligere benævnet som den femte Verdensdel med det fælles Navn *Avstralien (Terra australis,* ɔ: Sydlandet, fordi de første, der opdagede det, troede, at det var det meget omtalte Fastland omkring Sydpolen). Men det er straks iøjnefaldende, hvor uensartede de to Dele, Fastlandet og Øerne i Sydhavet, er; og man har nu derfor fastslaaet Benævnelsen *Avstrallandet* og *Polynesien* for hele Verdensdelen, Avstrallandet er Fastlandet og Polynesien Øerne. For de sidste bruges tillige Navnet *Oceaniet,* især af franske og engelsk-amerikanske Geografer (Øerne indtil Malakkastrædet regnes da ogsaa med). Englænderne bruger ogsaa Navnet *Avstral-Asien* om Fastlandet, Ny-Guinea, Ny-Britannien, Ny-Caledonien og Tasmanien. Endelig benyttes for Øerne følgende særskilte Navne: *Mikronesien,* ɔ: de nordvestlige Grupper, Carolinerne, Marianerne, Marshall-, Gilbert- og Elliceøerne, *Melanesien,* de fleste nærmere Øer fra Ny-Guinea til Ny-Caledonien, og endelig *Polynesien,* de østlige Grupper..

Portugiseren *Fernando Magelhães,* der paa sin Jordomsejling 1521 kom igennem det store Ocean og fandt nogle af de lave Øer, Ladronerne og Philippinerne, er den første Opdager. Flere spanske Søfarende, som *Mendana, Quiros* og *Torres,* fulgte efter i det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede og opdagede f. Eks. Marquesasøerne, Santa-Cruzøerne, Torresstrædet; men disse Opdagelser holdtes med Flid hemmelige. Den første, der naaede Fastlandet, var Portugiseren *Godinho d'Eredia,* der 1601 naaede Kap Van Diemen paa Nordkysten; men først fra den Tid Hollænderne satte sig fast paa Java, begyndte man at faa nøjere Kendskab til det; 1606 naaede et hollandsk Skib under *Wilhelm Jansz* Carpentariabugten, og dermed begyndte talrige hollandske Ekspeditioner; Navne som *Arnhem, de Witt, Houtman* og *Edel,* der er indskrevne paa Kortet, bærer Vidnesbyrd om disse, og lige op til vor Tid er jo hele Landet almindelig blevet kaldt *Ny-Holland.* Den berømteste af disse hollandske Rejsende i den første Halvdel af det 17. Aarhundrede er *Abel Tasman,* der 1642 kom til Sydkysten af Tasmanien (først kaldet *Van Diemens Land* efter Generalstatholder Van Diemen, der havde udsendt ham) og Vestkysten af Ny-Zealand. I det 18. Aarhundrede fortsattes Opdagelserne kun i ringe Grad — den eneste betydeligere Rejsende er *Roggeveen,* der 1722 fandt Paaskeøen, de lave Øer og Samoaøerne —, indtil Englænderen *James Cook* begyndte sine store Rejser, 1768—79; han og Tasman maa anses for Verdensdelens egentlige Opdagere. Paa den første Rejse undersøgte Cook Selskabsøerne, Ny-Zealand og Østkysten af Fastlandet, som han gav Navnet Ny-Sydwales (først 1798 kom *Bass* gennem Strædet af

samme Navn); paa den anden opdagede han bl. a. Ny-Caledonien, paa den tredje kom han til Sandwichøerne, hvor han dræbtes paa Havaii. Af senere Opdagere i Øriget nævnes *Vancouver, Lapérouse, Dumont d'Urville, Kotzebue, Chamisso, Wilkes* og endelig *Flinders*, der undersøgte Sydkysten af Fastlandet. Men skønt Forbryderkolonien *Port-Jackson (Botanybay)* anlagdes 1788, var det dog først ind i det 19. Aarhundrede, at man begyndte at faa noget Kendskab til det Indre af Fastlandet. 1829—30 undersøgte *Sturt* Murray-Darlings Flodsystem, i Trediverne undersøgte *Mitchell* Darlings Kildefloder og gennemrejste Victoria, 1849 rejste *Strzlecki* ned ad Murray over Bjærgene og gennem Tasmanien; samme Aar drog *Eyre* fra Adelaide langs den øde Kyst af den avstralske Bugt til Vestavstralien. Planen at gennemrejse hele Fastlandet søgte først *Sturt* (1844—46) og siden *Leichhardt* (1848) at bringe til Udførelse, men den sidste forsvandt sporløst; lige saa uheldigt gik det *Burke* 1861 i hans Forsøg paa at rejse fra S. til N. til Carpentariabugten. Heldigere var *Stuart*, der 1862 naaede Van Diemens Bugt paa Nordkysten. Af senere Rejsende nævnes *Giles*, der trængte fra Sydavstralien mod V., *Warburton*, der naaede Nordvestkysten (1879), *Ashburton, John* og *Alexander Forrest, Barclay, Winnecke, Favene, Lumholt, Tietkins, Lindsay, Carnegie* (1896—97), *Fleicher* (1897) m. fl. Med overordentlige Opofrelser er disse Rejser foretagne; thi store Dele af det Indre er endnu vanskeligere at berejse end Afrikas Ørkner. Man kan dog nu sige, at Fastlandet er kendt i de store Træk, om der end endnu er mørke Pletter.

b. Størrelse og Udstrækning. Verdensdelens Størrelse angives med et rundt Tal til ca. 8,950,000 km² med omtrent 7,5 Mill. Indb., ɔ: 0,8 pr. km². Deraf er Fastlandet med Tasmanien omtrent 7,7 Mill. km² med 4,4 Mill. Indb., Øerne sættes til omtrent 1,250,000 km² med 3,1 Mill. Indb. Øerne deles i det indre Bælte, der, sluttende sig til Fastlandets Nord- og Østkyst, begynder med Ny-Guinea og ender med Ny-Zealand; og det ydre Bælte, der begynder Ø. for Philippinerne og først krummer sig i samme Retning som det indre Bælte, men derpaa slaar ind i en afgjort østlig Retning over mod Sydamerika, fra hvilket det skilles ved et stort Rum uden Øer. Endelig opstilles som en tredje Afdeling de isolerede Øer, ɔ: enkelte Øgrupper uden Forbindelse med disse to Hovedretninger. Hele Verdensdelen ligger inden for Vendekredsene med Undtagelse af den sydlige Halvdel af Fastlandet, Ny-Zealand og enkelte Øer. Den vestligste Gruppe blandt Øerne er *Palauøerne* Ø. for Philippinerne, 134° ø. L., den østligste Ø er *Paaskeøen*, 109° v. L.; en Strækning altsaa af over 117 Længdegrader eller mere end 13,000 km. Det vestligste Punkt af Fastlandet ligger under omtr. 112° ø. L., saa at Verdensdelen i Ækvatorlinjen har en Udstrækning af 15,400 km.

Avstralien ligger, som p. 57 bemærket, midt i Vandhalvkuglen. Af alle Verdensdelene er den længst fjærnet fra Evropa, og Vejen bliver desuden længere derved, at Amerika og Afrika strækker sig saa langt mod S.; nærmest er Vejen omkring Kap Horn, men man foretrækker den om det gode Haabs Forbjærg, da den er mindre farlig. Af stor Vigtighed for Sejladsen til Avstralien er Suezkanalen, men endnu vigtigere bliver Panamakanalen, naar den aabnes om kort Tid, den vil forkorte Vejen med flere Tusinde km. Det store Ocean faar stadig større Betydning for Handel og Skibsfart. Indtil 1820 var, foruden de engelske Straffekolonier paa Fastlandet og Tasmanien, Marianerne de eneste, der var koloniserede; men efter den Tid er det blevet anderledes; det er navnlig fra Midten af det 19. Aarhundrede, at Kolonisationen har taget Fart. Englænderne, som har de mest udstrakte Besiddelser — efter dem kommer Hollænderne —, har i lange Tider med Skinsyge vaaget over Franskmændenes Kolonisationer, og nu er i den sidste Snes Aar Tyskland ogsaa kommet med i Kappestriden, ligeledes de Forenede Stater i Nordamerika,

der paa Grund af Hvalfangsten længe har haft stor Interesse af Forholdene i Oceaniet; de har nu, foruden Sandwichøerne, besat flere Øer. Magterne har saa at sige delt Verdensdelen mellem sig; Evropæere, Yankeer og Kinesere indvandrer stadig i større og større Antal. De endnu ikke okkuperede Øer er nu tilsammen ikke mere end noget over 13,000 km².

AVSTRALLANDET

§ 2. Form og ydre Omrids.

I sin kompakte, plumpe og sekskantede Form har Avstrallandet en Del Lighed med Afrika, naar man tager den avstralske Bugt som Guineabugten og Kap Wilson som det gode Haabs Forbjærg. Fremspringende Punkter og dybe Indskæringer er sjældne her som der.

Vi begynder ved det nordligste Punkt *Kap York*, 10° 43' s. Br., Nordspidsen af Halvøen *York*, der skilles fra Ny-Guinea ved det omtr. 40 km brede *Torresstræde*. Mellem Kap York og *Kap Arnhem* ligger *Carpentariabugten*, 750 km dyb, Fastlandets største Indskæring, omtrent som Nordsøen; de østlige og sydlige Kyster er flade og utilgængelige paa Grund af store Dyndbanker, de vestlige og nordvestlige Kyster er høje og rige paa Havne; i Carpentariabugten mærkes *Wellesleyøerne* (den største er *Mornington*), *Edward Pellewøerne* og *Groote Eylandt*. Fra Kap Arnhem til *Port Darwin* gaar den sønderrevne, indskaarne Kyst *(Arnhemland)* mod V.; blandt Øerne her nævnes *Melville* og *Bathurstøen*, der tillige med Halvøen *Coburg* lukker for *Van Diemens Golf*. Kysten gaar nu mod SV. til *Queens Channel* og *Cambridgegolf*, omtr. 120 km dyb, derpaa mod NV. til *Kap Londonderry*. Det indiske Ocean N. for Avstrallandet kaldes *Arafura-* og *Timorhavet*.

Fra Kap Londonderry gaar Kysten et langt Stykke i sydvestlig Hovedretning til *Exmouth Golf*, der begrænses af den smalle Halvø *de Wittsland*, hvis Nordspids er *Kap Vlaming* eller *Nordvestkap*. Paa den første Strækning til *Kap Lévêque*, *Dampierhalvøens* Nordspids, er Kysten stadig klippefuld og rig paa Havne, derpaa bliver den flad og sandet. Af Indskæringer nævnes *Kingsund* og *Roebuckbugt*, der begrænser Dampierhalvøen, af Øer *Dampierarkipelaget*, *Barrow-* og *Montebelløen*.

Fra Kap Vlaming gaar Kysten mod S. over *Steep Point*, Spidsen af *Edelland* og Fastlandets vestligste Punkt, omtr. 112° ø. L. — N. for Steep Point naar dog *Kap Inscription* paa *Dirk Hartog Øen* til 112° 52' —, og mod SØ. til *Kap Leeuwin*, stadig flad og uden Havne (de nøgne Klippeøer *Houtmansøerne* eller *Abrolhos*, adskilte fra Fastlandet ved *Geelvinkkanalen*, er kendte for de hyppige Skibbrud); dog er den sydlige Del noget bedre stillet. Af Indskæringer mærkes N. for Steep Point den med Sandbanker opfyldte, 220 km dybe *Sharksbugt* med Indløbene *Geografkanalen* og *Naturalistkanalen*.

Med Kap Leeuwin begynder Sydkysten. Først gaar den, med en Bue mod S. *(Leeuwin-Land)* i østlig Retning til *Kap Paisley;* derpaa drejer den mod NØ. og saa mod SØ. over *Kap Catastrophe* til *Kap Otway*, saaledes dannende den store *avstralske Bugt*. Hele denne Kyststrækning er vel stejl, men overalt fattig paa Havne og Indskæringer, naar undtages den 330 km dybe *Spencergolf* mellem Kap Catastrophe og *Kap Spencer*, og den 165 km dybe *Vincentgolf* mellem Kap Spencer

og *Kap Jervis;* mellem begge Bugter ligger Halvøen *York*; foran Vincentgolf ligger *Kænguruøen,* den største Ø her ved Fastlandet næst Tasmanien, henved 4400 km². Sydkysten fortsættes videre over *Port Phillipbugten* og den fremspringende Granitklippe *Kap Wilson,* Fastlandets sydligste Punkt, 39° 10' s. Br., til *Kap Howe.* Denne Kyststrækning er stejl og særlig ved det 230 km brede og gennemsnitlig 70 m dybe *Bassstræde* rig paa Havne; Strædet er af stor Betydning, da Sejladsen fra Evropa til Østkysten næsten udelukkende foregaar herigennem, og det er en Samlingsplads for Hvalfangere; Kysterne af *Tasmanien,* der skilles fra Fastlandet ved dette Stræde, har samme Karakter, navnlig gælder det Vestkysten. Af Øer i Strædet nævnes *King-* og *Flindersøen* henholdsvis ved den vestlige og østlige Indgang.

Ved Kap Howe begynder Østkysten, og det store Ocean kaldes her *Ny-Zealandshavet.* Kystlinjen gaar mod N., med en ringe Bue i østlig Retning, over *Kap Byron,* Fastlandets østligste Punkt, 153° 34' ø. L., videre til *Kap Sandy.* Kysten bevarer paa hele denne Strækning den stejle Karakter og er rig paa Havne, men Øer mangler her aldeles, naar undtages *Moretonøen,* der lukker for *Moretonbugten,* noget S. for Kap Sandy og *Great Sandy Ø* (eller *Fraser Ø*), hvis Nordspids er Kap Sandy, og som lukker for *Harveybugten.* Fra Kap Sandy slaar Kysten ind i nordvestlig Retning til det tidligere omtalte Kap York; det er en skovrig Kyst med rigeligt Vand og gode Havne og ledsaget af Øer; den største Indskæring er *Prinsesse Charlottebugt*; men den er meget farlig at besejle paa Grund af *Barriere-Revet (Great Barrier-Riff),* et 300 til 1200 m bredt Bælte af Koralrev, der ledsager Kysten i en Afstand af fra 40 til 180 km, og som begynder N. for *Capricornkanalen* og strækker sig over til Ny-Guinea gennem Torresstrædet; det er gennembrudt af talrige smalle Stræder, hvoraf *Raine Entrance* har størst Betydning for Sejladsen. Revene er ubeboede, men vistnok rige paa Guano.

Hele Kystlinjens Længde angives til omtr. 12,900 km i lige Linje, omtr. 14,500 med Indskæringerne, 21,800 km med Tasmanien, altsaa omtr. 1 km paa hver 163 km²; Forgreningerne forholder sig til Stammen som 1 til 36. Mellem Kap York og Kap Wilson er den lige Linje omtr. 3200 km; mellem Kap Inscription og Kap Byron omtr. 4300 km. Omtrent tre Femtedele af Avstrallandet ligger i det tempererede Bælte, det øvrige i det hede.

§ 3. Jordbundsforhold og Floder.

Fastlandets Bygning er i Forhold til andre af de store Landmasser meget enkel. Lavlandet eller i alt Fald den lave Højslette er overvejende, især i det Indre; den gennemsnitlige Højde er ikke betydelig, og en Sænkning af nogle faa Hundrede m vilde forvandle Landet til en rig Samling af Øer. De ikke særdeles høje Bjærgdrag er mest samlede ved Kysterne. Allerede tidlig sluttede man sig til denne Anskuelse paa Grund af de hede Vinde, der kommer fra det Indre (se p. 106), og Opdagelsesrejserne har bekræftet det: en stor Del af Kontinentet er Ørken, særlig gælder det den vestlige Halvdel, den østlige er rigere paa Former. Egentlige Bjærgkæder findes hovedsagelig kun langs Østkysten og især mod SØ. Undertiden nærmer de sig helt Kysten, som i den nordlige Del, andre Steder trækker de sig tilbage og giver Plads for smalle Kystsletter, men altid hæver de sig brat, ofte lodret op fra Kysten; Toppene er dog for det meste blødt afrundede. Det er kun paa smaa Strækninger, de er sammenhængende, ved talrige Tværdale deles de i mange enkelte Partier. Hele Østranden er en broget Masse af Granit, Gneis, silurisk Skifer, kastede mellem hverandre. De store Plateauer mod V. bestaar mest af Dannelser

fra Kridtformationen og den tertiære Periode. I Modsætning til hvad man tidligere antog, mener man nu, at det meste af Avstrallandet hører til de ældste Dannelser (den arkæozoiske og palæozoiske Periode) af Jordoverfladen.

Det egentlige Højdedrag begynder mod SØ. i Victoria med *Grampiansbjærgene (Mount William,* 1166 m), der er rige paa Kratere og Lavamarker, og fortsættes langs Sydkysten mod Ø. („de avstralske Pyrenæer") med talrige Udløbere, hvoraf den sydligste ender i Kap Wilson og over Klippeøerne i Bassstrædet tydelig nok tidligere har staaet i Forbindelse med Tasmanien. Først Ø. for Melbourne slutter Kæderne sig nøjere sammen til de stærkt skovbevoksede *avstralske Alper* eller

Ved Mulgravefloden i Queensland.

Warragongbjærgene, de uvejsomste og højeste af alle Verdensdelens Bjærge; deres højeste Punkter, *Mount Townsend,* 2240 m, *Mount Clarke,* 2210 m, i *Kosciuskogruppen,* og vestligere *Mount Hotham,* 1955 m, naar dog ikke Snegrænsen. Bjærgdragene drejer nu mod N. langs Østkysten med en Bredde af 160—360 km; mellem de enkelte Bjærgkæder ligger større og mindre Højsletter, fortrinlig egnede til Agerbrug, saaledes i det sydlige af Ny-Sydwales *Maneroo* med de tilstødende *Micaligo*-sletter, i det nordlige *Liverpoolsletterne.* Af de enkelte Bjærgkæder nævnes fra S. til N.: *Wanderer-, Gurock-, Cularinkæden,* og V. for Sidney de *blaa Bjærge,* som mod V. forgrener sig i *Macquariekæden (Mount Canabolas,* 1405 m); fremdeles *Hunterkæden* og *Liverpoolkæden (Mount Oxley,* 1370 m) med *Mount Sea View,* 1830 m, rige paa Kullejer (Newcastle); derpaa den langstrakte *Ny-Englandskæde.* Nordligere paa Grænsen af Ny-Sydwales og Queensland træder *Macphersonkæden* med *Mount Lindsay,* omtr. 1755 m, ud til Havet. Endnu nordligere skiller *Craigskæden* de frugtbare *Darling-Downs* fra Plateauerne, som mod Ø. sænker sig ned til Kysten.

Bjærgdraget opløser sig nu mere og mere i isolerende Partier, gennembrudte af talrige Floder som *Burnett, Fitzroy* og *Burdekin* med deres Bifloder og bre-

dende sig mere mod V.; de længst fremskudte Toppe i det Indre er *Pluto, Faraday, King* og *Owen,* 7—800 m høje. Fra 18° s. Br. træder Bjærgene helt ud til Kysten, og Toppe som *Bellenden Ker Hills,* 1658 m, *Trinity,* 1090 m, *Peter Botte,* 1010 m, ses langt ude i Havet; Floderne søger fra nu af ud til Carpentariabugten. Ogsaa Halvøen York, hvis højeste Punkt er *Mount Bartle Frère,* 1258 m, har sit Vandskel langs Østkysten.

V. for hele den nu beskrevne Bjærgrand, der med eet Navn kaldes de *store Skillebjærge* („the great dividing range"), ligger der store Flader, som fra en Gennemsnitshøjde af 600 m sænker sig mod SV. og gaar over i absolute Lavlande. V. for det sydlige Queensland og for Ny-Sydwales ligger Avstrallandets store Lavland, de umaadelige Savanner, der gennemstrømmes af Murray og dens Bifloder. V. for disse følger store stenede, vandløse Strækninger med *Barrier-* eller *Stanleykæden* og *Greykæden,* som atter ved en øde Saltslette med Saltsumpen *Lake Frome* skilles fra Sydavstraliens Bjærge, der gaar i nordlig Retning fra Kap Jervis langs St. Vincentgolf op ad til Sænkningen omkring Eyresøen (se ndfr.) under Navn af *Flinderskæden,* med Toppe paa mellem 800 og 1000 m (*Mount Serle,* 980 m, er den højeste).

Et andet stort Lavland er Sænkningen, der ligger V. for Flinderskæden omkring de store Saltsøer *Eyre,* omtr. 10,000 km², der ligger 10 m under Havfladen, *Torrens* (over 6000 km²) og *Gairdner* (omtr. 7700 km²), der alle er Rester af en mægtig Ferskvandssø, som i tidligere Tider har indtaget hele Sænkningen. Fra denne Sænkning stiger atter Landet til alle Sider, mod NØ., NV. og V., op til udstrakte Plateauer med enkelte mindre Lavninger imellem, som den, hvori *Amadeussøen* (204 m o. H.) er lejret. Paa disse Plateauer, omtrent i Midten af Fastlandet, findes flere isolerede Bjærgpartier, væsentlig bestaaende af Granit og Sandsten, som *Musgravekæden,* med det indre Avstraliens højeste Punkt *Mount Woodroffe,* 1590 m, *Mac Donnellkæden* (*Mount Giles,* omtr. 1150 m) og *Central Mount Stuart.*

Omkring disse Højder, baade mod Ø. og mod N., men navnlig mod V. breder sig store Plateauer af en ørkenagtig Karakter og en Gennemsnitshøjde af 3—500 m. Særlig i Fastlandets vestlige og sydvestlige Del har de et usædvanligt øde og trøstesløst Præg og naar ofte, som i den store *Victoriaørken* og *Nullarbarsletten,* helt ud til Vestkysten, hvor de dels i temmelig skarpe Terrasser falder af til den sandede Strand, dels gaar helt ud til den med stejle, indtil 2—300 m høje Brinker. Andre Steder skilles Plateauerne fra Kysten ved lave Randbjærge, af hvilke fremhæves mod SV. *Darlingkæden* med *Mount William,* omtr. 1120 m; nordligere findes Højderne noget mere fjærnede fra Kysten, saaledes *Mount Augustus,* 1090 m, *Mount Labouchère,* 1030 m, og (i *Hamersleykæden*) *Mount Bruce,* 1160 m. Ogsaa mod NV., i *Kimberleydistriktet* og *Arnhemland,* hvor Naturforholdene er langt bedre med Bevanding, rige Tropeskove og Savanner og gode Betingelser for Agerbrug, findes der Bjærge, som *Leopoldkæden,* men da Undersøgelsen af disse Egne først er begyndt i den seneste Tid, er de endnu kun lidet kendte.

Alt forener sig for at besværliggøre Undersøgelsen og Kultiveringen af det Indre. Kun enkelte Dele af Ørknerne er nøgne og stenede, store Strækninger er bevoksede med Scrub (især Mallayscrub), et lavt uigennemtrængeligt Buskkrat, der endog holder Stand mod Ilden, eller med højt, stift Græs (Spinifex, Pindsvingræs), som ikke kan afgive Næring for Dyrene. Naar dertil kommer Mangel paa Vand, Kamp med de for det meste fjendtligsindede Indfødte m. m., begriber man, hvilke Hindringer der optaarner sig for den Opdagelsesrejsende og Kulturbringeren.

De ejendommelige h y d r o g r a f i s k e Forhold er en ikke ringe Hindring for Kolonisationen; Floderne virker snarere ødelæggende, end de er til Gavn for de

Egne, de gennemstrømmer. Grunden er de ringe Højder, som intet Sted naar over Snegrænsen: Sneen, som andre Steder forsyner Floderne med Vand, mangler næsten helt; og hertil kommer den Omstændighed, at Bjærgene findes ved Kysterne; en stor Del af Floderne er Kystfloder. Meget faa Floder har faste Kilder; de fleste, de saakaldte *Creeks*, bestaar i deres øvre Løb af en Række Damme, som først ved Regnskyllene i April—Avgust forbindes til eet Løb; Flodsengen fyldes da pludselig, og i faa Timer kan Vandet stige langt ud over Bredderne; saaledes er Hawkesbury, hvis Vand pludselig kan stige indtil 30 m, kendt for sine Ødelæggelser. Men lige saa hurtig svinder Floden ind igen i den tørre Tid. I Nedreløbet forsvinder de smaa Floder helt, de større periodisk, eller de breder sig ud over Sletten og danner Saltsumpe. Flodsengen bliver helt borte, eller den ligger som en tør stenet Rende, bevokset med Buske eller endog store Træer, en god Maalestok for, hvor længe der intet Vand har været. Desuden afsætter Floden ved enhver Bøjning gerne Sandbanker, som ogsaa bidrager til at dæmme op for Vandet. Ogsaa Flodmundingerne er uheldige, Deltaer gives der omtrent ikke, og Sandbanker spærrer for det meste Indsejlingen.

Den betydeligste Flod er den henved 2000 km lange *Murray*, eller rettere Flodsystemet *Darling-Murray* med et omtr. 670,000 km² stort Opland; tages Oplandet til alle dens Bifloder med, er det vel c. 1 Mill. km². Dette Flodsystem, som under bedre Forhold vilde have en Betydning som Mississippi og Missouri, lider netop af alle en avstralsk Flods Svagheder og er kun sejlbar i det Indre. Murray udspringer paa de avstralske Alper, løber i vestnordvestlig Retning paa Grænsen af Victoria og Ny-Sydwales, træder ind i Sydavstralien og drejer derpaa mod S., hvor den nær ved Kysten udmunder i Strandlagunen *Alexandrinasøen*, der atter staar i Forbindelse med *Albertsøen*; ved en kunstig Munding faar den sit Udløb i Encounterbugt. De største Bifloder optager den i højre Bred: *Murrumbidgee* (2070 km), der atter optager *Lachlan*, og *Darling* (eller *Calewatta*), hvis Løb er længere end Hovedflodens (2450 km). Murray er i sit nedre Løb, der af de Indfødte kaldes *Gulba*, usejlbar, men i Mellemløbet besejles den og Bifloderne (Murray til Albury, Murrumbidgee til Gundagai, Darling, der dog ofte i den tørre Tid ikke er i Stand til at naa Hovedfloden, til forbi Fort Bourke) af fladbundede Dampere; naar Floden stiger, gaar de op og vender straks tilbage, medtagende de langs Bredderne opstablede Varer; ofte kan disse Farter foretagss flere Gange om Aaret, men undertiden maa man vente i aarevis, og Flodens Falden og Stigen er derfor af største Vigtighed for Beboerne. Sydkysten har ellers ingen Floder, naar undtages den lille temmelig sejlbare *Yarra-Yarra*, ɔ: den stedseflydende, ved hvilken Melbourne ligger. *Magalong* eller *Snowy River* er vel vandrig nok, men saa tilsandet ved Mundingen, at den er uden Betydning.

Østkysten er noget bedre stillet. Her nævnes *Hawkesbury* (udmundende i Brokenbugt), *Hunter*, *Clarence*, *Brisbane* og de allerede omtalte *Burnett*, *Fitzroy* og *Burdekin*; de er alle mere eller mindre sejlbare under gunstige Forhold. Mange udmunder i Carpentariabugten, som *Batavia*, *Archer*, *Mitchell*, *Van Diemen*, *Norman*, *Flinders*, *Leichhardt*, *Roper*, alle noget sejlbare, især den sidste (der har Ry for at være en af Avstraliens smukkeste Floder); det samme gælder ogsaa flere Floder paa Nordvestkysten, som *Alligator*, *Adelaide*, *Daly*, *Victoria* (600 km) og *Fitzroy*. Derimod har Floderne paa Vestkysten, skønt de ser større ud paa Kortet, sjælden nogen Vandmængde: *De Grey*, *Fortescue* og *Ashburton* (hvilke to sidste dog altid er vandførende), *Gascoyne*, *Murchison*, den omtr. 300 km lange *Swan River* (hvis Munding er lukket af et Klipperev) og *Blackwood River* helt mod SV.

De mange Vandløb i det Indre er uden nogen som helst Betydning, da de

efterhaanden taber sig eller optages af store Søer eller Saltsumpe, som næsten helt udtørres i den tørre Tid; deres flade Bassiner bliver da til en hvid Saltflade. Særlig optræder de i Sydavstralien mellem 33 og 29 ° s. Br. *Torrens-, Gairdner-* og *Eyresøen* er allerede nævnte; den sidste optager fra NØ. *Cooper-* eller *Barcufloden* og *Warburton*. Ø. for Eyresøen ligger den nu tredelte *Gregorysø*, mod NV. *Amadeussøen* (5000—8000 km²).

§ 4. Klima. Plante- og Dyreverden.

a. Som allerede sagt hører de nordlige to Femtedele til det hede Bælte, det øvrige til det tempererede. Klimaet har gennemgaaende Fastlandspræg og er temmelig ensartet over det hele. Middeltemperaturen i Tropeegnene er omtr. 26—28 ° C., i det tempererede Bælte 16—18 °, i Tasmanien kun 12—13 °. I Port Darwin paa Nordkysten er Middeltemperaturen for den koldeste Maaned, Juli, omtr. 24,7 °, for den varmeste Maaned, Januar, 32 ° og Aarstemperaturen 28 °; for Brisbane er de tre Tal henholdsvis 13,7 °, 25 ° og 20 °, for Sidney 11 °, 21,8 ° og 17 ,° for Perth paa Vestkysten 13,5 °, 24 ° og 18,3 °, for Adelaide 11 °, 23 ° og 17,3 °, for Melbourne 8,7°, 28 ° og 14,4° og for Hobart paa Tasmanien 8,8°, 17,3° og 13 °. I det Indre er Forholdene endnu for lidet kendte, til at der kan siges noget bestemt, men Svingningerne i Dag- og Nattemperaturen synes at være betydelige og at kunne stige til 40 ° og mere. I Sydøst- og Sydavstralien er det yderst sjældent, at Termometret synker under Frysepunktet, saa at der falder Sne. Paa andre Dage, naar de hede Ørkenvinde blæser, stiger Termometret til 40 ° og derover. Det er de hedeste og tørreste Ørkenvinde, man kender; i Ny-Sydwales er deres Temperatur mellem 27 og 43 ° C., i det Indre er den langt højere, indtil 55 °. De er den avstralske Landmands Skræk; thi om ogsaa de ikke blæser længe ad Gangen, er en eneste Dag nok til at ødelægge hans Arbejde for lange Tider; man har set Eksempler paa, at Vinden har afsvedet Kornet paa lange Strækninger, og at Frugterne ligefrem er stegte paa Træerne; Luften formørkes af rødlige fine Støvskyer, ingen Dug om Natten hjælper paa Heden; med Længsel venter man paa den forfriskende Søndenvind, „southerly burster". Skønt Fastlandet ligger under Sydøstpassaten, har det dog ringe Fordel af den; thi da den maa overstige de brede Højder paa Østkysten, naar den det Indre som en tør Vind. — Mod N. er der kun to Aarstider, den fugtige fra Oktober til April, da Nord- og Nordvestmonsunen bringer Regn, og den tørre Aarstid fra April til Oktober, da Sydvestmonsunen hersker. I Port Darwin er den aarlige Regnmængde omtr. 158 cm, ved Kap York skal den endog være over 200 cm, hvoraf de ni Tiendedele omtr. falder i Sommermaanederne Decbr.—Marts. Sydøstkysten har Regn hele Aaret rundt, men mest i Sommer- og Efteraarstiden; under Vendekredsen er Regnmængden omtr. 160 cm, i Brisbane og Sidney henholdsvis omtr. 133 og 129 cm, i Melbourne kun 66. Syd- og Vestavstralien har udpræget Vinterregn i Juni—Avg., særlig Vestkysten; rigeligst falder den paa Sydvestkysten; Perths aarlige Regnmængde er saaledes c. 80 cm. Om Regnmængden gælder i det hele, at den tager af fra N. til S., og ligeledes fra Kysterne ind i Landet. Regnmængden er altsaa ikke helt ubetydelig, men den falder de fleste Steder uregelmæssigt og ofte med store Mellemrum; saaledes faldt der i Wentworth ved Darlings Udløb i Murray før Oktober 1876 ikke en Draabe Regn i 30 Maaneder. Alt udtørres da, og de faa tilbageblevne Vandhuller forpestes af Ligene af de Dyr, der har søgt derhen. Under disse Forhold er største Delen af Fastlandet uskikket til Kolonisation; den maa væsentlig indskrænkes til Kystegnene; det Indre er kun

egnet til Kvægavl, og det gælder endda kun enkelte Egne, især Højderne mellem 600 og 1000 m over Havet, som har et mere tempereret Klima, og hvor Korn, Frugt og Kartofler kan trives som her i Evropa. I en stedse stigende Grad stræber man ved artesisk Brøndboring og ved Anlæg af Fordybninger i Jordsmonnet, Vandbeholdere (Tanks), der gennem et vidtløftigt Grøftesystem optager Regnvandet fra Omegnen, at gøre de vandfattige Egne skikkede til Kultur, navnlig til Faareavl.

Trods alle disse Ulemper ved Klimaet befinder Evropæerne sig vel, naar undtages i de hede Ørkener i det Indre. Selv de tropiske Egne ved Nordkysten er fri

Eucalyptustræer (Queensland).

for den Klimatfeber, som er Evropæernes Skræk ved Afrikas Kyster eller paa de vestindiske Øer; kun enkelte Punkter, som Port Essington, er plagede af den.

b. Man har ofte, især med Hensyn til Flora og Fauna, kaldt Avstralien for den omvendte Verden, fordi den er saa ejendommelig og saa forskellig fra, hvad man træffer andre Steder. Grunden er selvfølgelig den, at Avstralien — og Øerne — fra en tidlig geologisk Tid (Kridtformationen) har været adskilt fra den øvrige Verden, saa at det organiske Liv har staaet uden for den gensidige Paavirkning og i sin Udvikling har været nødt til at gaa sine egne Veje, uden at det derfor skal siges, at Plante- og Dyreverden ikke ogsaa her har omformet sig i Tidernes Løb.

Ejendommeligheden ved Planteverdenen er størst i Øst- og især i Syd- og Sydvestavstralien, mindre i det tropiske Nordavstralien, hvor den har en Del tilfælles med den østindiske. Noget af Floraen kan ogsaa minde om den sydafrikanske. Medens man andre Steder gerne træffer de frugtbareste Pletter ved Flodmundingerne, findes de her først længere oppe ad Floderne; her er det almindelig Høj-

derne, som er de mest dyrkede, medens Dalene for det meste kun egner sig til Græsning. Over hele Vegetationen hviler der en mat, blaagraa Tone. Engene har ikke noget sammenhængende Græstæppe, men bestaar af Græspletter med Saltplanter imellem, der er en af Faarene yndet Næring; Bjærgsletterne har en fyldigere Græsvækst. Skovene, der kun findes spredte, ligner mere Parker, hvor Træerne staar langt fra hverandre. Paa mange af Træerne staar Bladene paa Kant for ikke at frembyde hele deres Flade for den glødende Sol, og Skygge findes derfor ikke i Skovene; nogle Træer mangler endog egentlige Blade og har kun Bladstilke. Mange Træer afkaster periodisk ikke Løvet, men Barken. Hos mange Blomster er Støvdragerne stærkt udviklede, medens Kronbladene er meget smaa. De fremherskende Træer er *Gummitræet* eller *Eucalyptus*, hvis graahvide Stammer

Termittuer (nordlige Vestavstralien).

kan blive 150 m høje, *Akacier, Protaceer,* de mærkelige *Græstræer,* hvis ofte gaffeldelte Stammer har en Dusk af græslignende Blade i Toppen (mest i de sydtropiske Egne), de padderoklignende *Casuariner* med hængende Grene. Mod N. findes de mærkelige *Flasketræer, Sterculia,* med flaskeformede Stammer, ved Kysterne baade mod S. og N. store Mangroveskove; langs Flodbredderne vokser Akacier og Eucalyptus, vistnok Halvdelen af Landets Planter hører til disse to Former. I de nordlige Egne optræder ogsaa Palmer (Vifte-, Spanskrørs-, Skruepalmer) og Slyngplanter. Bjærgskovene har en større Rigdom paa Former („de blandede Skove i Creekdalene i Ny-Sydwales har endog et tropisk Præg"). I det tropiske Avstralien, navnlig paa Halvøen York, findes Urskove.

Særlig paafaldende er den fuldstændige Mangel paa Næringsplanter. Naar undtages nogle Rødder, Bær og Nødder, som de Indfødte bruger til Næring (som Bunja-Bunja, Kernen af Araucaria Bidwilli), besidder Avstrallandet ingen Plante, som kan tjene til Næring. Derimod har det vist sig udmærket egnet til at optage andre Verdensdeles Kulturplanter; vore Kornsorter og Frugttræer, Vinen, Sukkerøret, Kaffen, Orangen, Olietræet, Kinatræet osv. trives udmærket. Af nyttige Træsorter har Landet imidlertid en Del, saaledes Træet af Eucalyptus marginata (i det sydvestlige kaldt af de Indfødte Jarrah-Jarrah), hvis Træ er saa haardt, at det ikke

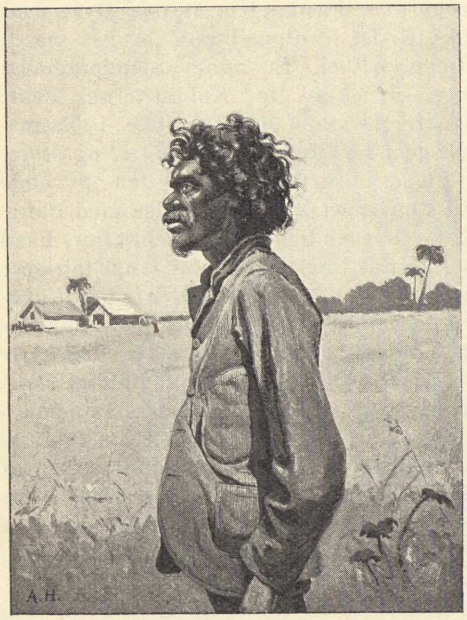
kan angribes af Termiter, og af det blaa Gummitræ eller Febertræet, Eucalyptus globulus, i Varighed stilles det lige med Tiktræ; desuden nævnes den røde Ceder o. a. fra Queensland og Ny-Sydwales.

Dyreverdenen er lige saa mærkelig. Der er kun faa Landpattedyr, og de fleste af dem hører til Pungdyrene („to Tredjedele af alle Avstraliens Pattedyr er Pungdyr"); men de er ogsaa talrigt repræsenterede, i henved 130 Arter (Pungaber, Pungrotter, Pungbjørne, Pungræve, Pungmuldvarpe osv. og Pungulve, kun paa Tasmanien). Det er Landskabets egentlige karakteristiske Dyr (uden for Avstrallandet findes de kun i nogle faa Arter paa Ny-Guinea, Molukkerne og i Amerika). Til denne Familie hører *Kæmpekænguruen,* Fastlandets største Dyr; naar Hannen sidder oprejst, har den Mandshøjde. Kødet af Pungdyrene bruges saa at sige ikke, derimod er Huderne en Udførselsartikel. Et andet ejendommeligt Dyr er den halvvilde Hund *Dingoen,* der er en Skræk for Kolonisternes Faar; den er dog vistnok blevet indført og senere forvildet (findes ikke i Tasmanien). De mærkeligste Former er dog de æglæggende Kloakdyr: *Næbdyret* og *Myrepindsvinet;* desuden findes en Mængde Flagermusarter (deribl. den flyvende Hund) og nogle andre Pattedyr, der hører til Gnaverne. Næbdyret tillige med Pungdyrene hører til de ældste Pattedyrformer, en Omstændighed, der bekræfter, hvad der tidligere er sagt om Avstrallandets Ælde. Blandt Fuglene, som er langt talrigere repræsenterede, nævnes de mange Papegøjearter, deriblandt den sorte *Kakadue, Lyrehalerne,* den ved sin Haarbeklædning ejendommelige *Emu,* Avstrallandets Struds, *Kasuaren, Tallegallahønsene* med de mærkelige Udrugningsreder, den *sorte Svane,* den karakteristiske lille, stærkt udbredte *Honningfugl* og mangfoldige Duearter. Af Insekter er Landet rigt paa Fluer, Myg, Termiter med deres kæmpemæssige Tuer, Skorpioner og Græshopper, der ofte er en stor Landeplage. Kun mod N. findes Krokodiller; de fleste forekommende Slanger er giftige. Hvad Indførelsen af evropæiske Husdyr angaar, kan intet Land opvise et lignende Resultat; 1909 taltes der i Avstrallandet (med Tasmanien): over 2 Mill. Heste, over 11 Mill. Stykker Kvæg, omtr. 91,700,000 Faar og 765,000 Svin (kun det sidste Tal er ikke gaaet frem; medens der 1880 var omtr. 1 Mill. Heste, 7,5 Mill. Stkr. Kvæg og godt 59 Mill. Faar, var der 800,000 Svin); desuden en Mængde Æsler. Ogsaa Kamelen og Angorageden har man med Held søgt at indføre. Paa Søpattedyr, Sæler og Hvaler, er Verdensdelen meget rig; af særlige Former nævnes Pothvalen (Kaskelot) og Dygongen (Søko); mange Skibe søger til Avstralien for Hvalfangsten. Paa Østkysten fanges mange Kæmpeskildpadder; i Torresstrædet og ved Nordvestkysten er der et indbringende Perlefiskeri, ligesom der ogsaa paa Koralklipperne her af malayiske og kinesiske Fiskere fiskes den spiselige *Trepang,* en Søpølse, der især er efterspurgt af Kineserne og i tørret Tilstand forsendes til Kina.

§ 5. Befolkning. Kolonisation. Politiske Forhold.

De indfødte, *Avstralnegre* (se p. 87), af Kolonisterne kaldte *Blacks,* ɔ: Sorte, er mørkebrune, har kruset, men ikke uldent Haar, stor Mund med tykke Læber og paafaldende tynde Lemmer; det sidste gælder dog mest dem, der bor mod S.; mod N. og i det Indre har man fundet kraftige, stærkt byggede Folk. I det hele taget har man i den seneste Tid ment at kunne skelne mellem to forskellige Typer, en lysere glathaaret mod N. og en mørkere med kruset Haar mod S. De staar paa et yderst lavt Kulturtrin og lever som Jægere og Fiskere, deres Redskaber er saa primitive som muligt; af deres ejendommelige Vaaben nævnes den mærkelige Bume-

rang, et Kastevaaben af haardt Træ, som kastes saaledes mod Fjenden, at det vender tilbage til Angriberen, naar det ikke rammer sit Maal. Deres Religion bestaar af en mørk Dæmon- og Spøgelsetro, og alle Forsøg paa at civilisere dem er mislykkedes; naar undtages Oprettelse af nogle enkelte Menigheder ved Port Lincoln V. for Spencergolf og i det Indre af Sydavstralien, har Missionærerne intet udrettet. Menneskeæderi har utvivlsomt været meget udbredt iblandt dem og er vist ikke ophørt endnu. Deres Antal svinder stadig ind; 1891 taltes der officielt 55,000, 1911 30,000, men maaske er der langt flere, i alt Fald er man meget uenig om Tallet, Supan mente endog i 1901 at kunne sætte det til over 200,000. De findes mest i det Indre og mod NV.; i Victoria fandtes der i 1881 kun 770 i det hele. Paa Tasmanien er de for længe siden forsvundne, de sidste førtes bort til Øer i Bassstrædet allerede 1810 (den sidste, Kvinden Truganini eller Lalla Rookh, døde 1876). I det Indre af Fastlandet trænges de sorte haardt af de hensynsløse Kolonister og udryddes ubarmhjertig af dem; Brændevinen, Epidemier og indbyrdes Fejder gør Resten. Blandingen af sorte og hvide ligner en Del Mulatterne; det er gennemgaaende kraftige Folk, der især benyttes som Hyrder for de store Kvæg- og Faarehjorde.

Nordavstralier.

Først efter Cooks Rejser begyndte den evropæiske Kolonisation. 1788 anlagde en af den engelske Regering udsendt Flaade under *Arthur Phillip* den første Forbryderkoloni ved *Port Jackson* (det var først bestemt at anlægge den ved den noget sydligere beliggende Botanybay, men den fandtes mindre tjenlig), Begyndelsen til Byen Sidney; 1829 anlagdes Kolonien i Vestavstralien, 1835 Port Phillip, Begyndelsen til Victoria, 1836 begyndtes Kolonisationen af Sydavstralien. Til Midten af Aarhundredet var dog den større Del af Kolonisterne Forbrydere, den frivillige Indvandring var kun ringe; men da kom Opdagelsen af Guldlejerne 1851, og dermed begyndte en storartet Tilstrømning af Indvandrere („the rush"). De fri Kolonister protesterede nu ivrigt imod, at Landet brugtes til Forbryderkolonier, allerede 1839 var Deportationen til Ny-Sydwales ophørt, 1853 ophørte den til Tasmanien, og i Stedet for anvendtes Vestavstralien dertil (fra 1849), da denne Koloni manglede Arbejdskræfter, indtil ogsaa denne fritoges 1868, og nu findes der ikke mere nogen Forbryderkoloni paa Fastlandet; i det hele er der i Aarene 1788—1868 sendt 147,000 Forbrydere derover (Victoria og Sydavstralien er aldrig blevne benyttede til Deportationer).

Efter at der saaledes af Efterkommerne af den tidligere Befolkning og af den nye Indvandring havde dannet sig en helt fri Befolkning, traadte Ønsket om en Forfatning efter engelsk Mønster mere og mere frem, og hver af de 6 Kolonier fik da efterhaanden sin egen fri Forfatning med et Parlament som i Moderlandet og en kgl. Guvernør i Spidsen, af hvilke Guvernøren i Ny-Sydwales indtog den første

Rang; men egentlig var Kolonierne helt politisk selvstændige, da Guvernørens Ret til at sanktionere de Love, som vedtoges af Parlamenterne, kun saa at sige var formel. Ønsket om en nøjere Sammenslutning mellem Kolonierne, i Lighed med den canadiske Union, førte til et Forbundskonvent i Sidney i 1891, som gjorde Udkast til en Fællesforfatning. Men den blev dog først til Virkelighed ved den i det engelske Parlament den 9. Juli 1900 vedtagne Lov, hvorefter Staterne fra 1. Jan. 1901 udgør

Avstraliens forenede Stater
(„The Commonwealth of Australia"),

der bestaar af de 6 Stater („Original States") Ny-Sydwales, Queensland, Victoria, Sydavstralien, Vestavstralien og Tasmanien samt Territoriet Nordavstralien, og efter hvis Forfatning den udøvende Magt er i Hænderne paa den kongevalgte Generalguvernør, som udnævner Forbundsministrene og har den øverste Magt over Hær og Flaade, medens den lovgivende Magt tilkommer et Forbundsparlament, delt i et Senat — 6 Medlemmer fra hver Stat, valgte paa 6 Aar, Halvdelen hvert 3. Aar — og Repræsentanternes Hus — Medlemmer valgte paa 3 Aar, Antal efter Staternes Størrelse —, sammen med den af Generalguvernøren repræsenterede Kongemagt. Under Fællesregeringen hører Sager som Forholdet til Moderlandet og fremmede Stater, Forsvar, Finanser, Handel, Skibsfart, Jærnbanevæsen, Post- og Telegrafvæsen, Toldvæsen, Mønt og Vægt, Fyrvæsen m. m., medens de enkelte Stater hver har deres Guvernør og Parlament (delt i to Kamre, for det meste kaldede „Legislativ Council" og „Legislativ Assembly"), der styrer alle de særlige Anliggender. Forbundet har en lille Hær, der 1912 talte c. 168,000 Mand, (de vaabendygtige, der kan indkaldes, angives til 745,000), hvoraf de allerfleste er Frivillige, Milits og Medlemmer af Skytteforeninger; Flaaden bestod 1912 af 20 Skibe, mest mindre Fartøjer, med en Besætning paa omtr. 2000 Mand. Medens saaledes Militærudgifterne er meget smaa, hvilket ogsaa gælder Udgifterne i kirkelig Henseende (se ndfr.), er de saa meget større med Hensyn til Forvaltning, Skolevæsen, Samfærdselsmidler, Vandledninger m. m., saa at Statsgælden er meget betydelig, c. 267,1 Mill. Pd. St.; Budgettet 1911—12 lød paa: Indtægter c. 20,55, Udgifter 22,7 Mill. Pd. St.

Den indvandrede Befolkning (1911 indvandrede 141,900) er aldeles overvejende Englændere, Skotter og Irere samt en Del Tyske og Skandinaver, som dog hurtig angliseres. Desuden findes der en Del Kinesere, som sammen med Blandingsfolkene opgives til c. 23,000 og især arbejder i Guldminerne, nogle Japanere og en Del Polynesiere („Kanaker"), der ogsaa for det meste er Arbejdere. I den senere Tid har man dog søgt at hæmme Indvandringen af Kinesere, ligesom man ogsaa stræber efter at erstatte Polynesierne med Hvide. Den hele Befolkning udgjorde 1911 c. 4,5 Mill. (1851: 400,000, 1861: 1,7 Mill., 1881: 2,3 Mill., 1901: 3,774,000). Som ved alle Kolonisationer med en stor og pludselig Indvandring er Mændene i stor Overvægt; 1909 var der omtr. 303,000 flere Mænd end Kvinder.

De kirkelige Forhold er helt fri, og Kirker og Gejstlighed vedligeholdes og lønnes kun af de enkelte Menigheder. De allerfleste hører til den anglikanske Kirke; desuden er der en stor Del Presbyterianere, Metodister, Lutheranere m. m.; i alt er vel $^7/_{10}$ af Befolkningen Protestanter; Romersk-Katolikkerne udgør omtr. $^1/_4$; Jødernes Antal angives 1911 til omtr. 17,000; fremdeles en Del Muhamedanere og Hedninger, bl. a. Buddhister. — Der gøres i de senere Aar meget for Oplysningen. Almueundervisningen staar paa Højde med de nord- og mellemevro-

pæiske Staters; der var 1909 omtr. 8000 Elementarskoler, Undervisningen er tvungen og næsten overalt gratis samt fri for al religiøs Paavirkning i bestemt Retning. Desuden er der mange Privatskoler. For den højere Undervisning sørger Mellemskoler (Colleges) og Universiteterne i Sydney, Melbourne, Adelaide og Brisbane. Offentlige Biblioteker og Museer findes i alle Hovedstæderne, og der er mange lærde Selskaber.

Af Næringsvejene er Landbrug, særlig Kvægavl, Bjærgværksdrift og Handel de vigtigste; i de senere Aar kommer dog ogsaa Industri godt med. Det vigtigste Erhverv er Kvægavlen, navnlig Faareavlen, der især drives af de store Hjordeejere, *Squatters*, der har uhyre Arealer Jord i Forpagtning af Regeringerne og ofte ejer flere hundrede tusinde Faar. Avstrallandet er et af de mest uldproducerende Lande; i 1880 udførtes der over 175 Mill. kg, 1909 omtr. 265 Mill. kg til en Værdi af over $20{,}_2$ Mill. Pd. St. (1910 var Værdien c. $28{,}_8$ Mill.) Ogsaa Hornkvægavlen er i stærk Tiltagen, og konserveret Kød ("frozen meat"), Smør, Talg og Huder udføres i store Mængder. Om Kvægbesætningen se ovfr. p. 109. For øvrigt kan Kvægbesætningen være udsat for store Svingninger ved den Skade, som dels lange Tørkeperioder, dels Kaniner og Spurve samt Kænguruer og Dingoer foraarsager. Ogsaa Agerdyrkningen, som selvfølgelig kæmper med de samme Vanskeligheder, er betydelig; der produceres især vore Kornsorter, navnlig Hvede, ogsaa Majs, Ris, Sukker, Frugt, Vin, Kartofler m. m. Bjærgværksdriften er meget stor. Avstralien er det mest guldproducerende Land næst Nordamerika. Allerede i 1826 blev der fundet Guld, uden at det dog blev videre kendt; først da de store Lejer fandtes 1851 i Ny-Sydwales og derefter i Victoria, vaktes Opmærksomheden. Der var let Adgang til Guldstøv og Guldkorn i Alluvialdannelserne i Bjærglandet og i Flodsengene, ja de første Guldgravere ("diggers") fandt hele Stykker ("nuggets") paa indtil 80 kg; senere fandtes nye Lejer i Queensland, Vestavstralien og flere Steder, saa at sige over hele Landet, og hvert nyt Fund fremkaldte ny Tilstrømning af Mennesker. Lang Tid var Victoria det første med Hensyn til Produktionen, saa blev det Queensland, nu er det Vestavstralien. Udbyttet aftog nemlig noget, efterhaanden som Alluviallejerne udtømtes, saa at man maatte gaa i Dybden og gaa over til mere regelmæssig Drift af Kvartslejerne. Desuden findes der store Mængder af Kobber, især i Sydavstralien, Ny-Sydwales, Victoria, Queensland og Tasmanien, Tin, især i Ny-Sydwales og Queensland, fremdeles Sølv, Bly, Antimon osv. samt Jærnerts, der især udnyttes i Ny-Sydwales; endelig maa mærkes en betydelig Kulproduktion, især i Ny-Sydwales, hvor den allerede begyndte 1796. Den samlede Mineralproduktion i 1909 vurderedes til $23{,}_1$ Mill. Pd. St.; Guldudførslen s. Aar udgjorde $2{,}_{97}$ Mill. Unzer. Af den industrielle Virksomhed, der først i Slutningen af det 19. Aarhundrede har antaget større Former, især i den sydøstlige Del, kan fremhæves Tekstilindustrien, Ølbryggerierne, Møllebruget og Kødkonservesfabrikkerne. Handelen, baade mellem Staterne indbyrdes og især med Udlandet, har i den senere Tid taget et forbavsende Opsving; medens den samlede Indførsel i 1881 beløb sig til en Værdi af godt $45{,}_2$ og Udførslen til $42{,}_3$ Mill. Pd. St., er Tallene i 1911 stegne til c. 67 og $79{,}_5$ Mill. Pd. St. Den allerstørste Del af Handelen foregaar selvfølgelig med Storbritannien og de britiske Kolonier, dernæst kommer de nordamerikanske Fristater og Tyskland. Handelsflaaden bestod 1911 af 2770 Skibe (deraf 1235 Dampskibe) med c. 408,000 Tons Drægtighed. Samfærdselsmidlerne har udviklet sig i en tilsvarende Grad. Jærnbanenettet havde i 1911 en Længde af omtr. 27,640 km (1895: 18,700); navnlig er de østlige og sydøstlige Egne godt forsynede; Anlæggene over Bjærgene til det Indre har været særlig kostbare; det største Anlæg er Fastlandsbanen fra S., Port Augu-

sta, til N., Palmerston, med en Længde af henved 2500 km, som endnu ikke er fuldendt. Telegraflinjerne udgjorde 1910 c. 71,000 km; af særlig Betydning er Overlandstelegrafen, der 1872 aabnedes fra Adelaide til Palmerston, hvorfra Avstralien ved undersøisk Kabel staar i Forbindelse med Java og derved med Evropa (Linjen fra Adelaide til Falmouth er omtr. 20,000 km); den anden Overlandstelegraf fra Adelaide til Perth paa Vestkysten aabnedes 1877. Dampskibsforbindelsen med Evropa gaar nu mest gennem Suezkanalen.

Forud for Beskrivelsen af de enkelte Stater gives en Oversigt over deres Størrelse og Indbyggerantal (1911). De store Byers Indbyggerantal er ligeledes fra 1911.

Forbundsdistriktet....	2,700	km²	med	1,700	Indb.	0,6	paa 1	km²
Ny-Sydwales.....	801,200	—	—	1,648,800	—	1,9	—	—
Queensland.....	1,736,500	—	—	614,500	—	0,3	—	—
Victoria	227,600	—	—	1,315,800	—	6	—	—
Sydavstralien.....	984,300	—	—	410,000	—	0,4	—	—
Vestavstralien	2,527,500	—	—	288,500	—	0,1	—	—
Tasmanien	68,000	—	—	191,200	—	3	—	—
Nordterritoriet	1,356,100	—	—	4,500	—	0,3	—	—
Forenede Stater	7,703,900	km²	med	4,475,000	Indb.	0,6	paa 1	km²

Naar hertil kommer Britisk Ny-Guinea eller Papuaterritoriet (229,100 km² med c. 350,000 Indb.) samt den lille Ø Norfolk, der ligesom Forbundsdistriktet styres direkte af Regeringen, er Unionen i alt c. 7,933,000 km² med c. 4,856,000 Indb. (deri medregnet c. 30,000 Indfødte i Avstralien).

a. **Ny-Sydwales,** *New South Wales,* den ældste af Kolonierne, anlagt 1788, var oprindelig langt større, men efterhaanden er Tasmanien, Sydavstralien, Victoria, Queensland og endelig det nylig oprettede lille Forbundsdistrikt udskilte, saa at det nu er 801,200 km². Det falder naturligt i tre Dele: de for det meste frugtbare, men smalle Kyststrækninger, det stejlt opstigende, ufrugtbare, men skovbevoksede Højland og længst mod V. de vidtstrakte Sletter *(Riverinadistriktet),* der udmærket egner sig til Kvægavl, Koloniens vigtigste Næringsvej. Den har større Kvæg- og især Faarehjorde (1909 c. 46,$_2$ Mill. Faar) end nogen anden Koloni, og Ejerne af Faarehjordene, Squatters, trænger mere og mere ind i Landet. For øvrigt dyrkes der ogsaa med Udbytte Vin, Tobak og Frugt, især Oranger, m. m.; men Agerdyrkningen staar i det hele ikke højt; af Kolonierne staar kun Queensland tilbage for den deri. Efter Kvægavlen har Bjærgværksdriften størst Betydning; størst Udbytte giver Stenkullene, dernæst Guldet, desuden findes Kobber (Cobargruberne), Sølv og Tin (Gruberne ved Tinterfield opdagedes 1872); ogsaa Industri og Handel er ret betydelige. Landet ophørte at være Kronkoloni 1856 og fik da sin egen Forfatning, idet der dog allerede 1843 var blevet indført et lovgivende Raad. Kolonien deles i 41 Counties.

Som i alle Kolonierne overgaar Hovedstaden *Sidney* langt de andre Byer i Størrelse, med Forstæder har den nu 632,400 Indb. (1901: 488,000), Avstraliens største By. Den har en meget smuk Beliggenhed ved Port Jacksonbugten, har især i den ældre Del forholdsvis mange snævre Gader, hvorimod de yngre Partier har brede Gader og mange prægtige, træbeplantede Avenuer; af Pragtbygningerne nævnes det 1850 grundlagte Universitet; den er Avstraliens første Handelsplads og Midtpunkt for Dampskibsfarten samt den første Flaadestation; tillige har den be-

tydelig Industri i Læder, Maskiner, Støbegods m. m. samt store Orangerier i Omegnen. Den næststørste By og Havn er *Newcastle,* med Forstæder 62,400 Indb., ved Hunters Munding, egentlig bestaaende af mange sammenvoksede Smaabyer, med stor Skibsfart og Udførsel fra Kulgruberne i Omegnen; S. for Sidney ligger Havnen *Bulli,* 20,900 Indb. Længere oppe ved Hunter ligger *Maitland* (East- og West-M.), 33,800 Indb., i en frugtbar Egn, med Uldmarkeder. *Grafton* ved Clarence, c. 7000 Indb., har Kødkonservesfabrikker og Sølvgruber, *Bathurst* ved Macquarie, c. 10,000 Indb., er den ældste By hinsides de blaa Bjærge, grundlagt 1818. Endvidere nævnes den prægtigt beliggende *Paramatta* ved Floden af s. Navn, 43,600 Indb., grundlagt 1788, med Orangerier og Vinavl, *Goulburn,* c. 11,000 Indb., *Orange* (med East-O.), c. 7300 Indb., *Tamworth, Albury* ved Murray, c. 7000 Indb., med Vin- og Tobaksavl, og mod SV. den tredjestørste By, den helt moderne *Broken Hill,* 31,400 Indb., Midtpunkt i et Bjærgværksdistrikt (Sølv). I Riverinadistriktet ligger *Deniliquin* samt *Fort Bourke* og *Wagga-Wagga,* begge ved Darling. — Til Ny-Sydwales hører de smaa Øer *Norfolk* og *Lord Howe Island* (se p. 127).

I det nyoprettede *Forbundsdistrikt,* en hidtil øde og ubeboet Egn, *Yass-Canberra-distriktet,* har man 1913 lagt Grundstenen til Forbundets Hovedstad *Canberra,* efter at man længe havde stridt om, hvilken By der skulde være Rigshovedstaden (Melbourne er den foreløbige Rigshovedstad).

b. **Queensland** omfatter den nordøstlige Del af Fastlandet med Halvøen York, Sydgrænsen mod S., dannes næsten helt af den 29. Breddekreds. Før 1859, da Kolonien udskiltes af Ny-Sydwales, kaldtes Landet Moretondistriktet; den første Nybygd blev anlagt 1825. Af Befolkningen var der 1901 c. 9300 Kinesere og 2300 Japanere samt 9300 Polynesiere. Kyststrøget er frugtbart, Bjærgene mindre utilgængelige end i Ny-Sydwales og de øde Steder i det Indre mindre ørkenagtige. Staten er i det hele stærkt i Opkomst. Kvægavl er den vigtigste Næringsvej; 1909 var der c. $19{,}_5$ Mill. Faar og $4{,}_9$ Mill. Stkr. Hornkvæg, og Uld, Talg og Huder er vigtige Udførselsartikler; Agerdyrkningen staar vel lavere end i de andre Kolonier, dog dyrkes der i Kystegnene med godt Udbytte Hvede, Majs, Ris, Sukker, Frugt, især Ananas og Bananer, desuden Kaffe og Bomuld; Strækningerne mod V. søger man med Held at frugtbargøre ved artesiske Brøndboringer. Mineralrigdommen er stor; der findes meget Guld, af Guldlejerne, hvoraf det første opdagedes 1858, er nu det vigtigste Mount Morganminen; desuden findes der især Sølv, Tin og Kobber. I Bjærgegnene er der stor Rigdom paa Cedertræ og andre gode Træsorter, mod N. Perle-, Trepang- og Østersfiskeri. Staten, der fik sin Forfatning 1854, deles i 128 Shires.

Hovedstaden *Brisbane* nær ved Mundingen af Floden af s. Navn har med Forstæder 139,500 Indb.; den er nu en smuk, godt bygget By med mange fremragende Bygninger (indtil 1842 var den Forbryderkoloni); en stor Jærnbanebro forbinder den nordlige og sydlige Del. *Ipswich,* SV. for Brisbane ved Bremerfloden, c. 23,500 Indb., har Fabrikker, Sukker- og Bomuldsplantager og Kulgruber. *Toowoomba,* den betydeligste By i Darling Downs Distriktet, har c. 41,500 Indb.; *Maryborough* ved Maryfloden, c. 12,500 Indb., er Havnestad for Guldbyen *Gympsie* ved øvre Mary, c. 14,400 Indb.; *Rockhampton* ved Fitzroy, 20,900 Indb., er Handelsplads for det nordøstlige Queensland, med rige Guldlejer; en anden vigtig Havnestad er *Townsville,* c. 15,500 Indb.; SV. for den ligger den for sine Guldlejer kendte *Charters Town,* c. 25,500 Indb. Den nordligste Koloni paa Østkysten, *Cooktown,* der er grundlagt 1873 og skylder Guldlejerne ved Palmerfloden sin Oprindelse, er nu sunket ned til en meget lille By, da Lejerne ikke mere har Betydning. Af Øerne i

Torresstrædet mærkes *Thursdayøen* som Midtpunkt for Perle- og Trepangfiskeriet her, med den lille By *Port Kennedy.*

c. **Victoria** *(Australia felix)* var før 1835 et ukendt Land — en Forbryderkoloni var dog blevet anlagt der 1803 — og kaldtes som en Del af Ny Sydwales Port Phillip Distriktet; først da de store Guldlejer opdagedes 1851, blev det selvstændigt. Det er den mindste, men rigeste, bedst befolkede og mest blomstrende af Staterne; af Befolkningen bor c. $^3/_5$ i Byerne. Staten ligger mellem Havet, Murray og den 141. Længdekreds. Jo længere man fjærner sig fra Bjærgene i nordvestlig Retning, desto ørkenagtigere bliver Landet. Agerdyrkningen har taget et betydeligt Opsving; der dyrkes Hvede og andre Kornsorter, Vin, som har taget mægtigt til i de senere Aar, Tobak, Sukker m. m. Vigtigere er Kvægavlen, som kun staar tilbage for Ny-Sydwales', Talg, Ost, Smør, men især Uld er Hovedudførselsartikler; 1909 var der c. 12,9 Mill. Faar. Højst staar dog Bjærgværksdriften; det er Guldet, der har bragt Staten i Vejret, og det er endnu stadig den første Indtægtskilde; den i Aarene 1851—1905 indvundne Guldmængde vurderes til 285 Mill. Pd. St.; i de senere Aar er dog Produktionen taget betydeligt af paa Grund af den før omtalte Udtømmelse af Alluviallejerne; baade i Udbytte og Udstrækning overgaas de nu af Kvartslejerne; medens de første Guldlejer mest fandtes ved Ballarat, Bendigo osv., er de store Gulddistrikter nu fortrinsvis paa Affaldet af Sydpyrenæerne. Der findes ogsaa en stor Del Kul, Sølv, Tin m. m., men det er forholdsvis ubetydeligt. Victoria, der fik sin Forfatning 1855, deles i 37 Counties.

Hovedstaden *Melbourne* paa begge Sider af Floden Yarra-Yarra og ved Port Phillipbugten er først grundlagt 1835 og skylder Opdagelsen af Guldet sin fabelagtige Tiltagen; 1841 havde den 4400, 1850 23,000 Indb., og 1911 er den Avstraliens næststørste By, med Forstæder 589,000 Indb. (over $^2/_5$ af hele Statens Befolkning); den udvider sig stadig og er nu sammenvokset med sine to Havnebyer *Williamstown* og *Port Melbourne.* Byen er meget regelmæssigt bygget med brede Gader, der skærer hverandre i rette Vinkler, har særdeles mange Kirker og mange Pragtbygninger som Universitetet, Parlamentsbygningen og det nye Nationalbibliotek, og offentlige Parker som Albertsparken, Carltongarden og især den prægtige botaniske Have; dens Handel og Fabriksdrift er meget betydelig. Over *Geelong,* 33,500 Indb., ved en vestlig Arm af Port Phillipbugten, i det bedste Agerdyrkningsdistrikt (stort Uldmarked, med Vinavl og Stenkulslejer i Omegnen), kommer man til *Ballarat,* 52,600 Indb., i et af de vigtigste Gulddistrikter, med stor Industri; nordligere ligger andre Guldbyer som *Stawell,* c. 5500 Indb., og *Bendigo (Sandhurst),* 43,600 Indb., og *Castlemain,* c. 8500 Indb. Af Søhavne nævnes *Warnambool,* c. 6700 Indb., *Belfast* og *Portland,* Statens ældste Havn.

d. **Sydavstralien** blev grundlagt 1836 som Koloni, men fik først Fremgang efter Opdagelsen af de rige Kobberminer; imidlertid bragte Opdagelsen af Guldet i Victoria den en Nedgang, som den først lang Tid efter forvandt, idet mange af dens Folk udvandrede til Guldlejerne dengang. Staten begrænses mod N. af den 26. Breddegrad, mod V. dannes Grænsen af den 129., mod Ø. af den 141. Længdegrad, mod S. af Kysten. Medens en stor Del af Landet mod N. og V. er tørt og ørkenagtigt, er den sydøstlige Del Ø. for Spencerbugten og op langs Flinderskæden meget frugtbar og udmærket skikket til Agerdyrkning; især avles Hvede, i hvilken Henseende den staar højst blandt alle Staterne, men ogsaa andre Kornsorter, Frugt (Oliven, Oranger), Vin m. m. giver godt Udbytte. Ogsaa Kvægavlen, især Faareavlen (1909: 6,4 Mill. Faar) er af stor Betydning, og den trænger stadig mere mod

N. til Eyresøen; mange Egne har man med Held inddraget under Kulturen ved artesisk Brøndboring; der udføres store Mængder af Uld, Kød, Smør, Æg m. m. foruden Hvede. Af Mineralier findes der lidt Guld, mere Sølv, men især Kobber (navnlig Ø. for Vincentsbugten og paa Halvøen York). — Efter at Kolonien 1851 havde faaet et lovgivende Raad, fik den sin nuværende Forfatning 1856; den er delt i 46 Counties.

Hovedstaden *Adelaide* ved Torrensfloden, omtr. 9 km fra dens Munding, har med Forstæder 190,400 Indb. Det er en smuk, meget regelmæssigt anlagt og helt moderne By med Universitet og store Parkanlæg, især en prægtig botanisk Have,

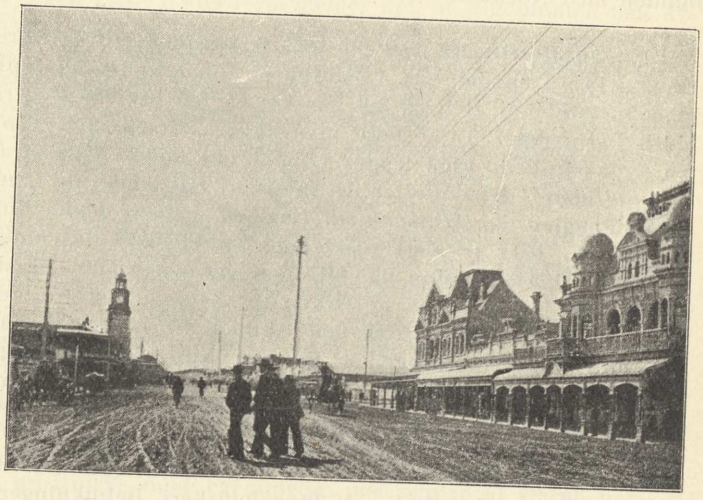

Glenelg.

og er kendt for sine storartede Vandværker, der forsyner baade den og de omliggende Villabyer. Ved Jærnbane er den forbunden med sin Udhavn ved Flodens Munding *Port Adelaide* (c. 20,000 Indb.), ligeledes med sit andet Udskibningssted, Badestedet *Glenelg*, der vel ikke har nogen Havn, men en fortrinlig Red. En anden Havn er den ved det inderste af Spencerbugten liggende *Port Augusta*. Ø. for Vincentsbugten ligger Kobberminebyerne *Kapunda* og *Gawlertown*. Paa *Kænguruøen* uden for Vincentsbugten er *Queenscliffe* Hovedpladsen; desuden Byen *Kingscote*.

e. **Vestavstralien** omfatter alt Landet V. for den 129. Længdegrad og er den største af Staterne. Men den har længe staaet i Stampe, og det er først for 25 Aar siden, at Fremgangen begyndte. Den første Koloni anlagdes ved Swan River 1829, men 1848 havde Kolonien ikke naaet de 5000 Indb., hvorfor den anmodede om at blive Deportationssted (se p. 110; 1850—68 er der i det hele sendt omtr. 10,000 Deporterede dertil); 1881 havde Kolonien endnu kun omtr. 30,000 Indb. Da kom Opsvinget ved Opdagelsen af Guldlejerne i *Kimberleydistriktet* i 1886, og den er stadig efterfulgt af nye Fund i hele Kolonien og nye "rush"; 1891 var der 49,800, 1901 184,124 og i 1911 288,500 Indb. I Aarene 1886—1909 er der udført Guld til en Værdi af 91,$_8$ Mill. Pd. St.; navnlig fra 1901 er Produktionen tiltaget overordentligt; 1909 var Værdien af Udførslen 6,$_8$ Mill. Pd. St. Af andre Metaller udvindes bl. a.

noget Sølv og Kobber, men det er forsvindende mod Guldet. I øvrigt er Landet tørt og til Dels ørkenagtigt undtagen den sydvestlige Del og nogle Strækninger mod N., som er godt skikkede til Agerbrug og giver rigeligt med Hvede; der dyrkes ogsaa andre Kornsorter, Kartofler, Vin m. m. Højere end Agerbruget staar Kvægavlen, da der mange Steder er forholdsvis gode Græsgange, især Faareavlen (1909: over 4,7 Mill. Faar). Der er gjort overordentligt meget for at tilføre disse Egne og Guld-distrikterne Vand dels ved Boringer, dels ved kunstige Vandbeholdere, der forsynes fra Floderne (især Swan River). Store Skove mod SV. giver udmærket Tømmer, navnlig det efterspurgte Jarrah-Jarrah (se p. 108). Ved Nordkysten findes ret betydeligt Perlefiskeri. — Kolonien fik 1870 delvis repræsentativ Regering, 1890 fik den sin frie Forfatning (først fastslaaet ved Lov af 1893). Landet er delt i 39 Distrikter.

Gade i Kalgoorlie.

Hovedstaden *Perth* ligger ved Swan Rivers nedre Løb; det er en smukt bygget By, der med Forstæder har 104,600 Indb. Ved Flodens Munding ligger dens Havn *Freemantle,* c. 19,200 Indb., med storartede Havneanlæg. Nordligere paa Vestkysten ligger Havnen *Geraldton,* 3300 Indb. Den vigtigste Havn paa Sydkysten er *Albany* ved King Georges Sund, 3000 Indb. Af de talrige Minebyer, der er voksede op i de senere Aar, nævnes *Kalgoorlie,* 31,300 Indb. med omliggende Byer, *Coolgardie,* 2600 Indb., og *Boulder,* 11,200 Indb. Ved Sydkysten ligger den lille By *Denmark,* et af Centrerne for Tømmerhandelen. Byen *Northam,* 2900 Indb., Ø. for Perth, er Midtpunkt for et stort Landbrugsdistrikt. Den lille By *Roebourne* er Hovedpladsen mod NV.

f. **Tasmanien** (Tasmania), tidligere *Van Diemens Land,* med Macquarieøen 68,000 km², er et Højland med Randbjærge, særlig mod Ø. og V., af hvis enkelte Toppe nævnes *Ben Lomond* mod Ø., c. 1530 m, og *Cradle Mountain* mod V., 1545 m; midt gennem Øen fra N. til S. gaar der en Sænkning, i hvis Midte ligger *Great Lake* og nogle mindre Søer som *Sorell* og *St. Clair,* hvorfra Floder med stærkt Fald iler ned til Kysterne; de største er *Derwent* og *Huon* mod S., *Tamar* og *Arthur* mod N. Øen har et langt fugtigere Klima end Fastlandet; det er ualmindelig sundt og gør Øen særlig skikket til Sommeropholdssted. Fra Øens to nordlige Hjørner udgaar der i Bassstrædet en Række Klippeøer. Om Macquarieøen se p. 127.

Forbryderkolonien anlagdes 1803, 1825 udskiltes Kolonien fra Ny-Sydwales; 1853 ophævedes Forbryderkolonien (der har i alt været sendt c. 68,000 Fanger dertil), og Navnet Van Diemens Land forandredes da til det nuværende. De Indfødte

er som omtalt (se p. 110) helt uddøde. Da Dalene er meget frugtbare, indtager Agerbrug og Kvægavl en meget vigtig Plads i Erhvervslivet; det er især Hvede og Havre, Frugt og Kartofler, som dyrkes; Faareavlen er ogsaa stor (1909: c. $11{,}_7$ Mill. Faar). Af Mineralier findes der navnlig Tin, Kobber, Jærn, Guld (1909 var Værdien af Produktionen $1{,}_2$ Mill. Pd. St.) og Kul. Foruden Uld, der er Hovedudførselsartiklen, udføres især Hvede, Frugt, Tømmer, Metaller (navnlig Tin og Guld) og Tran. Staten fik sin fri Forfatning 1856; den deles i 18 Counties.

Hovedstaden *Hobart (Hobarttown)* mod S. har en sund Beliggenhed ved højre Bred af den brede Derwent, noget fra dens Udløb i Stormbugten og ved Foden af Wellingtonbjærget; betydelig Handel, 41,800 Indb. Ved en Jærnbane er den forbunden med Nordlandets Handelsby, *Launceston* ved Tamarfloden, 25,200 Indb.

g. **Nordterritoriet,** mellem den 26. Breddekreds og Nordkysten og mellem den 129. og 141. Længdekreds, 1,356,100 km², har hidtil ikke opfyldt de Forventninger, man har stillet til det, og det har kostet den britiske Regering meget, uden at det hidtil har frugtet. Efter flere mislykkede Forsøg fandt Kolonisationen Sted 1854 fra Sydavstralien; 1863 lagdes Landet ind under Sydavstralien; 1865 deltes det i *Alexandraland,* der omfatter det meste af Fastlandet og kun mod NØ. berører Carpentariabugten, og *Arnhemland,* Halvøen mellem denne Bugt og Queens Channel; fra 1. Jan. 1911 er Territoriet lagt umiddelbart ind under Forbundsregeringen. Landet er til Dels endnu ukendt, men saa meget kan dog siges, at medens Alexandraland for en stor Del er Ørken, er Arnhemland for det meste frugtbart med rigelig Fugtighed og vistnok godt skikket til Tropeavl, saaledes Sukker, Kaffe og Bomuld, men i Hovedsagen er dog de hidtil gjorte Forsøg mislykkede. Ogsaa for Kvægavlen er der gode Betingelser (1909: 43,400 Faar). Kysterne har gode Havne, og Mineralrigdommen er sikkert ikke ringe, navnlig er der Tin, Guld og Kobber, men den er heller ikke videre udnyttet endnu (1909 var Værdien af hele Produktionen 64,700 Pd. St., deraf Tin 32,700, Guld 24,900). Der udføres en Del Tømmer; ved Kysterne er der Perle- og Trepangfiskeri. Befolkningen er overordentlig ringe, 1904 angaves den til 3800, hvoraf 2100 Kinesere, 1911 til 4500.

Den eneste By af nogen Betydning er den 1869 grundlagte *Palmerston (Port Darwin)* ved Darwinbugten, med en fortrinlig naturlig Havn, men den har knap 1000 Indb. — Den største af Kystøerne, *Melville,* er beboet af Indfødte, der staar uden for al Civilisation.

POLYNESIEN

§ 6. Almindelig Karakteristik.

Det indre Øbælte, de egentlige *avstralske Øer,* bestaar af bjærgfulde, til Dels vulkanske Øer; de fleste er store og har en med Fastlandts Kyster nogenlunde parallel, langagtig Form. De maa betragtes som en Fortsættelse af Fastlandet, hvilket ogsaa viser sig ved Undersøgelsen af Havbunden. Det ydre Øbælte, de af det dybe Hav omgivne *oceanske Øer,* bestaar af meget smaa, for det meste runde Øer; utallige, kan man næsten sige, er kun nogle faa Kvadratkilometre; enten er de høje vulkanske Øer, eller helt lave, Koralrev; paa Grund af fortsatte Hævninger kan dog nogle rage flere Hundrede m i Vejret.

Paa Grund af den overordentlig store Udstrækning, Øriget har, og de mange Forskelligheder baade i Bygning og organisk Liv er det umuligt at give en samlet Fremstilling af Naturforholdene. Nogle fælles Træk kan dog fremhæves.

Som allerede sagt ligger de fleste af Øerne i det tropiske Bælte; men Heden mildnes af Passatvindene, og desuden virker Havet udjævnende paa Aarstiderne, saa at Klimaet paa mange af Øerne er en evig mild Sommer. Honolulus Middeltemperatur er saaledes 23,3° C., Januars er 20,9°, Avgusts 25,3°. Endnu mindre Forskel er der i Apia paa Samoaøerne, hvor Middeltemperaturen er 25,3° C., Julis er 24,1°, Februars 25,9°. De lave Øer lider tit af Mangel paa Regn; de højere er noget bedre stillede, da de lettere optager de Vanddampe, Passatvindene fører med sig.

Baade om Plante- og Dyreverdenen gælder det, at Rigdommen paa Arter tager af, jo længere man kommer mod Ø. Saaledes har Ny-Guinea væsentlig en Vegetation som de indiske Øers. Det indre Øbælte har endnu Fastlandets Planteverden, men paa de ydre Øer minder kun en stor Casuarine, som af Beboerne bruges til at plante paa Gravene, om Fastlandet. Af Kulturplanter er der mærkeligt nok langt flere end paa Fastlandet. Særlig vigtig er Kokuspalmen, der trives bedst mellem 15° n. Br. og 20° s. Br.; dernæst Sagopalmen (Ny-Guinea), Pisangen eller Bananen (Paradisfigenen), Brødfrugttræet („tre Træer er nok til et Menneskes Underhold"), og af nærende Rødder Yams, Bataten og Taro (paa Sandwichøerne). Desuden maa mærkes Papirmorbærtræet, hvis Bast bruges til Beklædningsstoffer, og den nyzealandske Hør. I Dyreverdenen er der som paa Fastlandet en stor Fattigdom paa Pattedyr; Pungdyret og Dingoen findes, ligesom ogsaa Flagermus og Rotter; Insektverdenen er ikke meget udviklet; mest Rigdom er der paa Fugle.

Den indfødte Befolkning falder i to, i legemlig og sproglig Henseende forskellige Afdelinger. Paa det indre Øbælte bor *Papuaerne* med ejendommeligt kruset Haar (af det malayiske Ord Papuwah, der betyder krushaaret) og næsten sort Hudfarve (deraf Navnet *Melanesiere*). De staar paa et lavt Kulturtrin, har ikke ordnede Samfund og er mistroiske mod Fremmede; paa mange af Øerne hersker endnu Kannibalismen. Paa Ny-Zealand og det ydre Øbælte bor kraftige, smukt byggede Folk af lysegul Hudfarve, som hos nogle gaar over i det olivenbrune; de benævnes *Mikronesierne* (paa Marianerne, Carolinerne, Gilbert- og Marshallsøerne), som i øvrigt i Udseende nærmer sig noget Papuaerne, og *Polynesiere,* og begge maa henregnes til *Malayerne.* Det er et Naturfolk med alle dets Dyder og Laster. Overalt findes hos dem den mærkelige Skik *Tabu* (ɔ: afmærket), der beror paa deres religiøse Forestillinger, og hvorved visse Personer eller Genstande erklæres for hellige og urørlige; Barnemord og Menneskeæderi var ogsaa almindelige. Nu er det dog blevet anderledes, efter at Indbyggerne er komne i Berøring med Evropæerne; de viser sig nemlig meget modtagelige for Kultur, desværre ogsaa for dens mindre gode Sider. Deres Tal indskrænkes ogsaa stadig.

§ 7. Det indre Øbælte.

a. **Ny-Guinea** (af Englænderne kaldet *Papua,* af Franskmændene *Papuasie*), mellem 0° 19' og 10° 43' s. Br. og mellem 131° 12' og 150° 48' ø. L., opdagedes 1526 af Spanieren *Jorge de Meneses;* Kysterne er efterhaanden undersøgte af mange, deriblandt *Torres* (1606), *Dampier* (1699) og *Cook* (1770), men man lærte dem dog først bedre at kende ved *Owen Stanley* (1849) og *Moresby* (1872), saaledes at Kystlinjen nu omtrent er helt afsat. Det Indre er endnu for en stor Del helt ukendt, skønt der især i de senere Aar er gjort mange Forsøg paa at trænge ind i

Øen; de interessanteste Rejser er vel de, som 1896 og 1898 foretoges af *William Mac Gregor*, der to Gange gennemrejste Øen. Mindst kendt er den vestlige, hollandske Del. I det hele kan Øen siges at høre til de mindst kendte Dele af Jorden.

Øen er med den ved det smalle *Dourga-* eller *Prinsesse Mariannestræde* adskilte *Frederik-Hendriksø* (11,000 km²) 785,000 km²; men naar man regner de nærliggende Øgrupper med, som *Aruøerne*, omtr. 7700 km², *Papuaøerne*, omtr. 8600 km², Øerne i Geelvinkbugt, samt *Moresby-* og *d'Entrecasteauxøen*, og *Louisiadegruppen*, 2200 km², mod SØ., er Øriget omtr. 814,000 km². Øen, der har sin største Udstrækning fra NV. til SØ., har en meget uregelmæssig Form og er paa store Strækninger stærkt indskaaret; saaledes afsætter mod NV. den dybe *Geelwink Bugt* en Halvø, der atter ved *Mac Cluer Golf* deles i to mindre, *Berau* mod N. og *Onin* mod S. Mod Ø. og SØ. afsætter Bugter som *Astrolabebay, Huon Golf* og *Papuagolf* andre Halvøer, især mellem de to sidste strækker sig en lang Halvø mod SØ. Kysterne er for en Del stejle og klippefulde, nogle Steder, som paa en Del af Sydkysten, lave, sandede og sumpede, bevoksede med Mangroveskove; tillige er de meget rige paa Koraldannelser.

Øen er for det meste høj og bjærgfuld, saa vidt man kender den. Om den geologiske Bygning kan kun siges, at Urfjeldet mange Steder træder frem dækket med yngre Lag, som Skifer, Kalk- og Sandsten og vulkanske Stenarter. Det lader til, at Øen fra SØ. til NV. er krydset af et mægtigt Bjærgdrag, der paa den sydøstlige Halvø i *Owen Stanley Bjærgene* hæver sig til over 4000 m (*Mt. Victoria*, 4370 m), og som fortsættes i andre Kæder som *Albert-*, *Albert Victor-* og *Victor Emanuel Bjærgene*; mod NV. paa Halvøen Berau naar *Arfakbjærgene* til omtr. 3000 m. Omtrent parallel med denne Midtkæde findes andre Bjærgdrag, som i Tysk Ny-Guinea, den vistnok bedst kendte Del, hvor *Bismarckbjærgene* har Toppe paa indtil 4300 m, ja *Ottobjærg* skal endog være omtr. 5000 m; de fortsættes mod Ø. i *Kraetkebjærgene* og *Finisterrekæden*. Ved Sydkysten hæver sig *Charles Louis Bjærgene*, der skal have Toppe paa over 5000 m. Der er mange store og vandrige Floder, men de fleste er kun kendte ved deres Munding. Den største er vel den paa Sydkysten i Papuabugten udmundende *Fly*, der kan besejles paa 800 km, og som gennemstrømmer et betydeligt Lavland; paa Nordkysten udmunder *Amberno* eller *Rochussen*, mod NØ. *Kejserinde Augusta Floden* og *Ramu* eller *Ottiliefloden*.

Den overvejende indiske Vegetation minder mod S. mere om Avstrallandet; Dyreverdenen ligner i det hele Fastlandets; der er stor Fattigdom paa Pattedyr (af Pungdyrene nævnes Trækænguruen); derimod er Fugleverdenen rig (Paradisfuglen, Kropduen, Kakaduen). Klimaet er tropisk-fugtigt og ved Kysterne usundt, Middeltemperaturen er 25—26°, Nordkysten har den største Regnmængde. De vigtigste Produkter er Kokus, Sago, Sukker, Kautsjuk og Cedertræ; ogsaa Tobak dyrkes, desuden Batater, Yams, Taro og Brødfrugttræet. Der er fundet Guld, men kun i ringe Mængde.

Beboerne, der foruden Agerdyrkning driver Perle- og Trepangfiskeri, er *Papuaer*, som hovedsagelig bor ved Kysterne, hvor deres Hytter er byggede paa Pæle, og op i Landet langs Floderne; Mændene lægger særlig Vægt paa deres Haarprydelser; Beboernes Antal vurderes til omtr. $^3/_4$ Mill.

Af Evropæerne var det først Hollænderne, der satte sig fast paa Øen, idet de 1828 tog den vestlige Del i Besiddelse og anlagde en Koloni paa Sydkysten (som dog 10 Aar efter atter opgaves) og senere grundede nogle Missions- og Handelsstationer paa Vest- og Nordkysten; 1871 kom engelske og senere franske og tyske Missionærer dertil. Øen er nu delt mellem Holland, England og Tyskland; den endelige Ordning fandt Sted 1886.

Hollandsk Ny-Guinea, 395,000 km² med omliggende Øer, c. 240,000 Indb., begrænset mod Ø. af den 141. Længdegrad, hører under Residentskabet i Ternate (Molukkerne). Det hollandske Protektorat har dog meget lidt at sige. — Af *Papuaøerne* er *Waigin* den største, dernæst *Salvatti*, *Batanta* og *Misol*. De er ligesom *Aruøerne* stærkt skovbevoksede.

Britisk Ny-Guinea eller *Papua*, med tilhørende Øer 229,100 km² med c. 350,000 Indb. (1910: 900 Evropæere), omfatter den sydøstlige Del. Det blev 1888 Kronland

Pæleby paa Ny-Guineas Nordkyst.

og er fra 1905 lagt ind under den avstralske Forbundsstat som Territorium. Der findes noget Guld baade paa Hovedøen og de mindre Øer, desuden en Del Agerdyrkning og Skovhugst (Sandeltræ). Hovedpladsen er *Granville* paa Sydkysten; desuden Havnene *Port Moresby*, *Samarai* og *Daru*. Af Øerne nævnes *Moresby-Øerne*, *Louisiadegruppen* (de største er *Misima*, *Tagula* og *Duba*) og *d'Entrecasteaux-Øerne*.

Tysk Ny-Guinea eller *Kejser Wilhelms Land*, med tilhørende mindre Øer 181,000 km² med c. 130,000 Indb., omfatter den nordøstlige Del. Kolonien er grundlagt 1884; tidligere var Højhedsretten overdraget til Ny-Guinea Kompagniet, fra 1899 staar Landet umiddelbart under det tyske Riges Protektorat. Der er fundet noget Guld; Hovedprodukterne er Kokus og Kautsjuk, men i øvrigt er Kolonien endnu kun lidet værd, og Forsøg paa Plantageanlæg er hidtil mislykkedes; Hoved-

pladsen for Fiskeriet (Perler, Trepang) er *Seloe*; af de smaa Havne nævnes *Friedrich Wilhelms Hafen, Konstantin Hafen* og *Berlinerhafen.* — Ved Nordkysten er der paa *Hansaøen* en virksom Vulkan (1300 m).

b. **Bismarcks-Arkipelaget** (tidligere kaldet *Ny-Britanniens Arkip.),* ved Ny-Guineas Nordøstkyst mellem den 142. og 154. Længdekreds, opdaget 1616 af *Le Maire* og *Schouten,* bestaar af to større langagtige Øer, *Ny-Pommern* eller *Birara (Ny-Britannien),* omtr. 24,000 km², og *Ny-Mecklenborg* eller *Tombara (Ny-Irland),* 12,000 km², desuden af Øen *Ny-Hannover* og de vestligere beliggende *Admiralitetsøer* samt en Vrimmel af mindre Øer, tilsammen over 47,000 km². De bjærgfulde og til Dels vulkanske Øer (Toppe paa omtr. 1200 m) har Flora og Fauna omtrent som Ny-Guinea, men er for øvrigt kun lidet kendte. Beboerne, meget vilde Papuaer, udgør c. 150,000 (1906 angaves Befolkningen til 188,000, hvoraf c. 500 Ikke-Indfødte); de lever især af Agerdyrkning og Fiskeri; der udføres mest Kopra (Kerner af Kokusnødden) og Trepang.

Arkipelaget ejes af Tyskland, idet det fra 1884 har staaet under Ny-Guinea Kompagniet, indtil den tyske Regering overtog det 1899. Hovedsædet for Kolonialregeringen (ogsaa for Kejser Wilhelms Land) er *Herbertshöhe* paa Gazellehalvøen paa Ny-Pommern.

c. **Salomonsøerne,** Ø. for Ny-Guinea, mellem 154° 40' og 162° 30' ø. L., opdagedes og opkaldtes 1567 af *Alvara Mendaña,* som paa en senere Rejse ikke kunde finde dem igen, hvorefter de atter opdagdes 1768 af *Bougainville.* De bestaar af to Rækker, der gaar fra NV. til SØ., og af en Mængde mod N. lejrede Koralrev; i den nordlige Række er *Buka, Bougainville, Choiseul, Ysabel* og *Malatta* (Malanta), i den sydlige Række *Ny-Georgia, Guadalcanar* og *San Critobal* de største. Det er bjærgfulde, for en Del vulkanske Øer — saaledes paa Bougainville den 3070 m høje, virksomme Vulkan Balbi —, der er stærkt skovbevoksede og frugtbare; men deres Indre er kun lidet kendt; tilsammen har de et Fladeindhold af omtr. 32,000 km². Beboerne, omtr. 210,000, er meget vilde Papuaer, der mest lever af Agerdyrkning.

De fleste af Øerne ejes af England; 1886 overlodes Buka, Bougainville, Choiseul og Ysabel til Tyskland, der dog atter 1899 afstod de to sidste til England. De engelske Besiddelser er 21,600 km² med 150,000 Indb., de tyske 10,000 km² med 60,000 Indb.

d. Den lille **Santa Cruz Gruppe** SØ. for Salomonsøerne, opdaget 1595 af Mendana, atter opdaget 1767 af Carteret, der kaldte den *Dronning Charlotte Øerne,* c. 940 km², hvoraf den største er *Santa Cruz* (560 km²), med c. 8000 Papuaer, bestaar dels af bjærgfulde, vulkanske Øer, dels af lave Koraløer. Den mest kendte er *Vanikoro* eller *La Pérouse,* paa *Tanikora* er der en 670 m høj virksom Vulkan. — Mod SØ. ligger den lille *Tucopiagruppe* (66 km²), som er beboet af en Blanding af Papuaer og Polynesiere. Øerne er fra 1898 i *engelsk* Besiddelse.

e. **Ny-Hebriderne,** der 1606 opdagedes af Quiros, er med de mod N. liggende *Banksøer* (c. 800 km²) og de smaa *Torresøer* c. 13,200 km²; de er for det meste bjærgfulde, vulkanske Øer, der hæver sig til c. 1600 m; paa den lille *Ambrym* havde Vulkanen *Marum* et heftigt Udbrud 1894; de største og frugtbareste af Øerne er *Espiritu Santo* og *Mallicollo;* sydligere ligger *Efate* eller *Sandwichøen.* De har c. 50,000 Indb., Papuaer blandede med polynesiske Elementer, som lever af Agerdyrkning og Fiskeri; Kopra og Kaffe m. m. udføres, tidligere udførtes ogsaa Sandeltræ, men det er nu her som andre Steder i Avstralien forsvundet. Vegetationen er særdeles yppig. Frankrig besatte 1886 to af Øerne; men 1887 dannedes der en fransk-engelsk Kommission, der holder Kontrol med Øgruppen.

f. **Ny-Caledoniens Gruppe,** mellem 158° og 170° ø. L. og $17^1/_2$° og $23^1/_2$° s. Br., bestaar af selve *Ny-Caledonien* med Biøer, 16,700 km², og de østligere beliggende *Loyalityøer* (2750 km²) m. fl., tilsammen 19,800 km². Hovedøen er omgivet af to brede Bælter af Koralrev, som besværliggør Adgangen navnlig paa Vestkysten, og som kun er tilgængelig gennem de Aabninger, der findes ud for Flodernes Mundinger, hvor det ferske Vand forhindrer Korallerne i at bygge. Gennem hele Øen gaar der en Bjærgkæde med Toppe paa, omtr. 1600 m, saaledes mod N. *Mont Panié,* 1640, og mod S. *Mont Humboldt,* 1630 m. Ved Flodmundingerne er Sumpdannelser hyppige; det Indre med sine tørre, ørkenagtige Sletter har en Del Lighed med Avstrallandet; dog gives der ogsaa frugtbare Strækninger, navnlig ved Vestkysten. Floderne er vandrige, saaledes i den nordlige Del *Diahok* og i den sydlige *Yasé.* Af Loyalityøerne nævnes Hovedøen *Lifoe* (Lifu). Af de mange Øgrupper ved Ny-Caledoniens Kyst nævnes mod NV. *Huonøerne* og mod SØ. *Isles des Pins,* bevoksede med de naaletræagtige Araukarier; noget fjærnede mod NV. de guanorige ganske smaa *Chesterfieldøer,* som først 1878 besattes af de Franske.

Ny-Caledonien opdagedes 1774 af Cook, Loyalityøerne 1800 af Butler; 1853 tog de Franske Gruppen i Besiddelse (Loyalityøerne først 1864); fra 1864 er Kolonien („Nouveaux Caledonie et dépendences") blevet brugt til Deportationssted, hvortil den egner sig godt paa Grund af den vanskelige Adgang. Deportationen har imidlertid hæmmet Koloniens Udvikling. I Begyndelsen tiltog Befolkningen, 1877 angaves den til c. 55,000 (hvoraf de 43,000 paa Hovedøen), 1881 til c. 69,000; men efterhaanden er den aftaget, 1901 talte den 54,400, 1907 53,000, hvoraf 11,000 Deporterede og 13,000 frie Hvide, Resten Indfødte, 1911 50,700. De Indfødte er Papuaer, men med polynesisk Paavirkning, især paa Loyalityøerne. De vigtigste Agerdyrkningsprodukter er Kopra, Kaffe, Majs, Tobak og Sukker. Betydeligere er Bjærgværksdriften, der især giver Nikkel, Kobolt og Krom; Værdien af hele Mineraludførslen var i 1909 over 3,6 Mill. Fr. Den vigtigste Koloni er *Noumea* ved Port de France mod SV., c. 8000 Indb.; en anden god Havn er *Kanala* (tidligere *Napoleonsville)* paa Østkysten, og *St. Vincent* paa Vestkysten.

g. **Ny-Zealandsgruppen,** c. 1800 km Ø. for Avstrallandet, mellem 34° og 48° s. Br., og $166^1/_2$° og $178^1/_2$° ø. L., „Sydhavets Storbritannien", som i øvrigt har paafaldende Lighed med den italienske Halvø, naar man vender den om, bestaar af Dobbeltøen Ny-Zealand, nemlig: *Nordøen* 115,200 km², af de Indfødte kaldt *Te-Ika-a-Maui,* skilt ved Cookstrædet fra *Sydøen* eller *Middle-Island,* 151,600 km², af de Indfødte kaldt *Te-Wahi-Punamu,* skilt ved *Foveauxstrædet* fra den tredje lille Ø *Stewart (Rakiura),* 1700 km²; tilsammen er Øgruppen Ny-Zealand, som de Indfødte kalder *Nuitironi,* 268,500 km²; med de mindre Øer, der regnes til Gruppen, er den c. 271,300 km².

Den stærkt indskaarne *Nordø* udsender mod NV. en smal Halvø, der ender i Forbjærgene *Kap Maria van Diemen* og *Kap Reinga.* Østkysten har udmærkede Bugter og Havne, som *Bay of Islands, Haurakigolf,* der med sine Forgreninger skærer saa dybt ind og nærmer sig i den Grad Vestkystens Indskæringer paa samme Bredde, at der kun efterlades den 2 km brede *Aucklands Landtange;* dernæst *Plentybugt* og *Hawkebugt.* Vestkysten er derimod fattig paa Havne og vanskelig tilgængelig, enkelte Steder lav og sandet, men for det meste stejl og klippefuld. Øen er af vulkansk Natur, den større østlige Del bestaar næsten udelukkende af yngre sedimentære Formationer. N. for Landtangen bestaar den af en lav Højslette; mod S. er den en Højslette med lave Parallelbjærge, gennemskaarne af Floder som *Thames* og *Waikato,* der danner Afløb for den over 600 km² store *Tauposø* (380 m o. H.), og som er sejlbar for Dampere paa en lang Strækning; den udmunder paa Vest-

kysten. S. for Tauposøen ligger den virksomme Vulkan *Tongariro*, 1980 m; derimod er den sydligere, *Ruapehu*, 2800 m, og *Mount Egmont*, 2520 m, ved Vestkysten udslukte. Ude i Plentybugt ligger en anden virksom Vulkan, *Whakari (Waikari)* paa *White Island*. NV. for Tauposøen ved øvre Waikato ligger et Sødistrikt med Geysere og Dyndvulkaner (som *Waimanga*, en af Jordens største Geysere); det mærkeligste af disse Fænomener var den hede Sø *Rotomahana* ,der forsvandt med de berømte Kiselterrasser ved det store Jordskælv 10. Juni 1886 ved Udbruddet af Vulkanen Taravera.

Ved Milford Sund.

Den lidt større *Sydø* har ogsaa en uheldig Vestkyst, da den mod N. helt mangler Indskæringer; mod S. er der vel mange Bugter, men de er utilgængelige ved Øer og Klipperev. Østkysten er derimod rig paa Havne, som *Tasman-* eller *Blindbugt*, *Pegasusbugt*, som mod S. begrænses af den fremspringende *Banks Halvø*, *Canterbury Bay* og *Otagohavn*. Øen er næsten helt opfyldt af sammenhængende Bjærgkæder, *de Ny-Zealandske Alper*, med en Middelhøjde af c. 2500 m; den midterste Del kaldes *Southern Alps*, store Snebjærge med vældige Gletschere og til Dels dybe Passer; disse Bjærge falder temmelig stejlt af mod V., men sænker sig jævnt mod Ø. til store græsrige Sletter, som *Canterburysletten*, der gør Sydøen langt frugtbarere og mere skikket til Kultur end Nordøen. I den nordlige Del af Øen findes allerede Toppe paa 3000 m som *Mount Aspiring*, 3100 m; i de sydlige Alper er det højeste Punkt *Mount Cook* eller *Ahorangi*, c. 3770 m, med fem store Gletschere, hvoriblandt *Tasmangletscheren* er den største; i alt skal Øgruppen have c. 800 km² Gletschere, hvoraf de allerfleste paa Sydøen. Sydøens Bjærge bestaar mest af krystal-

linske, ældre Stenarter, navnlig Gnejs og Granit, som helt mangler paa Nordøen. Den største Bjærgsø er den 340 km² store *Teknou* i Nærheden af den smukke Fjord *Milford Sund* paa Vestkysten. Floderne er uden Betydning for Samkvemmet, da de for det meste er rivende Bjærgstrømme.

Øernes Klima er nogenlunde ligelig med stærk Nedbør; Taage og Orkaner er hyppige; i Sommertiden (Dec.—Febr.) blæser tørre Syd- og Sydøstvinde, om Vinteren regnbringende Nordvestvinde; som Eksempler nævnes, at Auckland paa Nordøen har en Middeltemperatur af c. 15 °, den varmeste Maaned af 19,3° og den koldeste af 10,8°; i Wellington paa Nordøens Sydside er de tre Tal henholdsvis 12,6, 16,6 og 8,3; Vestkysten, især paa Sydøen, har større Regnmængde end Østkysten. Den højst ejendommelige Vegetation er en Blanding af indiske, avstralske og sydamerikanske Planter. Blandt de mange skønne Graner mærkes den paa Nordøen voksende, indtil 50 m høje Kaurifyr, hvis Træ og Harpiks danner vigtige Udførselsartikler; en anden vigtig Handelsartikel er den nyzealandske Hør; næsten en Tredjedel af Landet er dækket med Skov. Fremmede Kulturplanter trives udmærket. Faunaen er i det hele fattig; rigest er Fugleverdenen, her mærkes den ejendommelige, vingeløse Kivi, en lille Strudsfugl med brun haaret Fjerbeklædning, som er ved at uddø; Kæmpefuglen Moa (indtil 4 m høj) er uddød. Der er stor Rigdom paa Mineralier, som Kobber, Sølv, Tin, Jærn, Kul og især Guld, som først opdagedes 1857, og som findes saa at sige overalt, dog mest paa Sydøen (især i Otago-distriktet); 1909 produceredes 506,400 Unzer til en Værdi af over 2 Mill. Pd. St.

De Indfødte, *Maorier*, som efter Sagnet skal være indvandrede for omtr. 600 Aar siden fra „Hawaiki", maaske Samoagruppen, hører til Polynesierne. Det er smukke, kraftige Folk, kunstfærdige, saaledes i Tatovering, som dog nu næsten er ophørt, kække og krigerske, men ogsaa vilde og grusomme, tidligere var de hengivne til Menneskeæderi. De har imidlertid vist sig meget modtagelige for Kultur; engelske Missionærer begyndte at prædike for dem 1814 (*Samuel Marsden* var den første), og nu er de fleste kristnede. Deres Antal er dog svundet betydeligt ind; i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede mentes der at være c. 120,000, og i 1868 ansloges Tallet kun til 38,500; senere er det dog atter gaaet noget frem, idet der 1901 var noget over 43,000 og i 1906 47,700 paa Øgruppen (med Cookøerne 60,000), hvoraf de allerfleste paa Nordøen. De lever spredte eller i egne smaa Landsbyer, Pah'er, beskyttede ved Palisadeværk.

Ny-Zealand opdagedes 1642 af *Tasman*, men *Cook* var den, der først rigtig undersøgte Arkipelaget 1769; i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede grundlagdes enkelte smaa Kolonier af Missionærer, Hvalfangere og Træhandlere; 1840 tog *England* Øerne i Besiddelse som en Del af Kolonien Ny-Sydwales, og dermed begynder den egentlige Kolonisation. Koloniens Forfatning var fra 1853 føderativ, idet hver af de 9 Provinser (først 6) havde sin Regering efter de nordamerikanske Fristaters Mønster, men 1876 forenedes de til eet, delt i Counties med en Regering som de øvrige avstralske Koloniers: en Guvernør med et Statsraad, og et Parlament, delt i to Kamre; fra Septbr. 1907 kaldes Staten „Dominion of New Zealand". Regeringen køber Jorden af de Indfødte og sælger den igen ved offentlig Avktion, og det Indkomne bruges til at fremme Indvandringen, som er tiltaget stærkt, især efter Opdagelsen af Guldlejerne; 1909 indvandrede c. 38,700. Befolkningen angaves i 1868 til c. 218,700 (Hvide), 1901 var den (med Maorier) c. 816,000, 1906 982,900, o: c. 3 pr. km² (deraf 476,700 paa Nordøen, 411,400 paa Sydøen og 300 paa Stewart). De allerfleste er selvfølgelig engelske. Kineserindvandringen, som før har været stor, idet Kineserne især benyttedes til Guldgravning, er nu siden 1896 næsten helt standset ved strenge Bestemmelser; 1891 var der 4,400 Kinesere, 1906 c. 2600.

De allerfleste Indb. er Protestanter; 1906 var der c. 130,000 Katolikker og 1870 Jøder. Skoleundervisningen er god; der var 1909 c. 2050 Elementarskoler. De vigtigste Næringsveje er Kvægavlen (1909 c. 23,5 Mill. Faar, Ulden vurderes meget højt i England), Agerdyrkning og Bjærgværksdrfit. Ogsaa Fiskeriet (Laks, Foreller, Hvaler) er betydeligt, og der drives megen Handel paa Avstrallandet, Evropa og Amerika; de vigtigste Udførselsartikler er Uld, Guld, Hvede, Tømmer, Kød, Smør, Ost og Talg; i 1909 var Værdien af Indførslen 15,7 og af Udførslen 19,7 Mill. Pd. St.; Handelsflaaden var 1909 589 Skibe (hvoraf 327 Dampskibe) med ialt c. 150,800 Tons Dr., der var s. Aar c. 4400 km Jærnbaner og 18,200 km Telegraflinjer. Indtægterne var 1909—10 9,2, Udgifterne 9, Gælden 71,8 Mill. Pd. St. Efter Kolonisationen har Englænderne maattet bestaa heftige Kampe med Maorierne, saaledes 1845—48, 1860, 1863—66 og senere, i hvilke der er øvet store Grusomheder fra begge Sider, først 1892 fik Englænderne helt Bugt med dem, og de fleste blev bosatte i King County (over 4000 km²) ved Tauposøen, hvor de lever fredelig af Agerdyrkning og Kvægavl, har egne Skoler osv.

Da Ny-Zealands Kolonisation begyndte samtidig paa flere Punkter, har Øerne flere godt befolkede Byer end de andre avstralske Kolonier, og der er ikke saa lidt af Lokalpatriotisme. Paa Nordøen, delt i 4 Provinser, ligger paa Sydkysten ved Port Nicholson, en Bugt i Cookstrædet, Hovedstaden *Wellington*, der 1910 uden Forstæder havde 73,000 Indb.; den er Regeringens Sæde, har Universitet og en udmærket Havn samt stor Handel og Udførsel, især af Uld. NØ. for Wellington inde i Landet ligger *Palmerston North*, 10,200 Indb., med stor Mølleindustri. Nordøens smukkeste By er *Auckland* ved Haurakigolf; den havde 1906 37,700 (1910: 44,100), med Forstæder 82,100 Indb.; den er grundlagt 1840 og var Regeringens Sæde indtil 1876; den har et Universitet, en god Havn og betydelig Handel. Af andre Byer paa Nordøen nævnes *Grahamstown* ved Thames' Munding, Udførselshavn for de rige Guldlejer ved Thames, Østkystens vigtigste Havn *Napier* ved Hawkebugt, c. 9000 Indb., og Havnebyerne *Wanganni* og *New-Plymouth* paa Vestkysten. — Paa Sydøen, delt i 5 Provinser, ligger midt paa Østkysten *Christchurch*, der 1906 havde 49,900 (1910: 57,600), med Forstæder 67,900 Indb.; den er regelmæssig bygget (grundlagt 1850) med smukke Parker og Bygninger samt Universitet; dens Havn er *Lyttleton* paa Bankshalvøen, c. 4000 Indb. Sydligere paa Østkysten ligger *Dunedin*, 1910: 44,800 (med Forstæder 56,000), der væsentlig skylder Opdagelsen af Guldlejerne i Otagodistriktet sin raske Opkomst, en smuk By med Universitet; dens Havn er *Port Chalmers*. Paa Sydkysten er *Invercargill*, c. 10,000 Indb., den største By; dens Havn er *Bluff Harbour*, med stor Udførsel af Tømmer. Paa Vestkysten ligger Smaabyerne *Hoktika* og *Greymouth* i et rigt Gulddistrikt, paa Nordkysten ved Blindbugt Havnen *Nelson*, c. 7000 Indb., med Udførsel af Uld. — Øen *Stewart*, der næsten helt er dækket med Skov, er trods sin Rigdom paa Mineralier endnu kun lidet udnyttet.

Til Ny-Zealandsgruppen hører desuden baade i politisk og fysisk Henseende en Del spredte Øer; de synes tidligere efter deres Flora og Fauna at dømme at have staaet i Forbindelse med Hovedgruppen. Mod NØ. ligger de næsten ubeboede klippefulde, vulkanske *Kermadecøer*, der 1887 toges i Besiddelse af Englænderne (den største er *Raoul* eller *Sunday-Island*), mod Ø. *Chatham-* eller *Warekauriøerne*, den største af disse Øgrupper, 970 km² med 400 Indb., der driver Kvægavl og Hvalfangst; sydligere de ubeboede *Bountyøer* og *Antipodeøer*. Mod S. de ligeledes ubeboede *Aucklandsøer* (850 km²) og *Campbelløer*. — Til Ny-Zealand hører ogsaa i politisk Henseende *Cooksøerne* (se p. 129) og en Del smaa Øer i Polynesien.

Blandt de Øer, der i fysisk Henseende maaske ogsaa kan regnes til Ny-

Zealandsgruppen, nævnes de mod SV. under 54° 40' s. Br. liggende ubeboede *Macquarieøer* (440 km²), der hører til Tasmanien (se p. 117), opdagede 1811, de mod NV. og N. liggende *Lord Howe Øer* og de to *Norfolkøer*, som hører under Ny-Sydwales. De sidste, der er 44 km² med 1000 Indb. (1909), brugtes fra 1788 til 1842 til Forbryderkoloni og har Betydning som Station for Kablet fra Brisbane til Vancouver.

§ 8. Det ydre Øbælte.

Disse Øgrupper deles i to Afdelinger: en, der bøjer sig udenom det indre Øbælte parallelt med dette, og som begynder med Palauøerne og ender med Fidjiøerne, og en anden, der omtrent fra disse sidste strækker sig lige mod Øst.

a. **Carolinerne** med **Palauøerne** (engl. *Pelew*), c. 1550 km², opdagedes 1527 af *Diego de Rocha;* de strækker sig i vestøstlig Retning gennem 32 Længdegrader (131—163° ø. L.) og 9 Breddegrader (1—10° s. Br.) og bestaar af omtr. 500 smaa Øer, for det meste helt lave Koraløer (til Dels Atoller), enkelte høje og af vulkansk Natur, dog ingen med virksomme Vulkaner; de er dækkede med yppig Vegetation. Klimaet er tropisk og fugtigt, med ligelig Temperatur. Beboerne, omtr. 41,000, lever mest af Agerdyrkning, Fiskeri, nogen Kvægavl og Handel; i deres smaa Baade sejler de især paa Ladronerne og handler med Kokusolje, Trepang og Skilpaddeskal. Den største blandt Palauøerne er *Baobeltaob* eller *Babeldzuap*, 300 km²; blandt Carolinerne er de betydeligste: *Kusaie (Ualau), Ponapé (Felape)*, 350 km², indtil 900 m høj, den bedst befolkede, *Ruk* eller *Truk (Hogolu)* og *Jap (Yap, Uap)*.

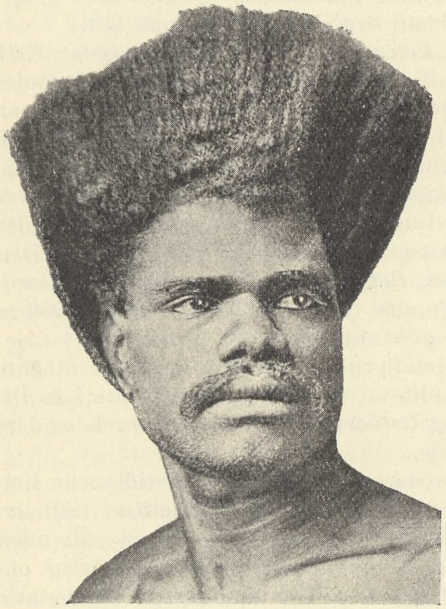
Øerne besattes 1686 af Spanierne, der imidlertid først 1885 begyndte at gøre noget for deres Forvaltning; 1899 blev de købte af *Tyskland*. De er delte i to Distrikter: *Vestkarolinerne* (med Palauøerne) og *Østkarolinerne;* for det første er Jap, for det andet Ponapé Kolonibestyrelsens Sæde.

b. **Marianerne** eller **Ladronerne,** ɔ: Tyveøerne, beliggende i Meridianens Retning, N. for Carolinerne, er 1140 km². De sydlige er mest lave, frugtbare Kalkøer, de nordlige er ligeledes frugtbare med virksomme Vulkaner og stejle Kyster uden Havne. Klimaet er tropisk, sundt, med ligelig Temperatur og Fugtighed. Øerne opdagedes af *Magalhães* 1521, der kaldte dem Tyveøerne; da Spanierne 1668 besatte Øerne og opkaldte dem efter Philip IV's Enkedronning, var de beboede af de ret talrige, noget civiliserede *Chamorroer*, som nu for største Delen er uddøde; den nuværende Befolkning, omtr. 15,000, er hovedsagelig en Blanding af disse og de fra Philippinerne indførte *Tagaler*. Kun faa af de 15 Øer, som *Guam* eller *Guajan, Rota, Tinian* og *Saipan* er beboede. *Guam*, den største af Øerne, 514 km² med (1910) 12,000 Indb., ejes af de *nordamerikanske Fristater*, der tog den 1898 under Krigen med Spanien; dens bedste Havn *San Ignacio d' Agaña* har over 7000 Indb. — Resten af Øerne, 626 km² med 3100 Indb., solgte Spanien 1899 til *Tyskland;* den bedste Havn er paa *Saipan*. N. for Marianerne ligger *Boninøerne* og *Volcanoøerne*, der ejes af Japan (se under dette).

c. **Marshalløerne,** Ø. for Carolinerne, opdagede 1529 af *Alvaro de Saavedra*, 405 km², bestaar af to parallelle Rækker af Atoller, *Ralik-* og *Ratakgruppen;* i den sidste ligger den største Ø *Jaluit* (udt. Djalut), 90 km². Klimaet er tropisk og fugtigt; Beboerne, 17,500, er kraftige, kaffebrune eller olivenbrune Folk, der lever af Agerdyrkning, Handel og Skibsfart. — *Tyskland* annekterede Øerne 1886, og de staar fra 1906 under den tyske Regerings Forvaltning. Bestyrelsens Sæde er paa Jaluit, der har Øernes bedste Havn.

d. **Gilbertøerne,** SØ. for de forrige, opdagede 1788 af *Marshall* og *Gilbert,* 430 km², bestaar af en Del smaa Atoller og har c. 25,000 Indb.; de annekteredes 1892 af *Englænderne.* — V. for Øgruppen ligger den lille, fra 1886 *tyske Ø Naura.* — Mod SØ. fortsættes Gilbertøerne i de smaa **Elliceøer** eller *Laguneøer* (37 km²), der har samme Natur og Befolkning og ligeledes fra 1892 er *engelske;* den største er *Fanafuti.*

e. **Fidji-** eller **Vitiøerne,** det sydligste Led i den med det indre Øbælte parallelle Ørække, opdagedes allerede af *Tasman* 1643, 1777 besøgtes de af *Cook,* men først i det 19. Aarhundrede blev de egentlig kendte ved *Dumont d'Urvilles, Wilkes'* og *Denhams* Rejser. 1835 kom engelske Missionærer til Øen, men de udrettede først noget, da de Indfødtes mægtigste Høvding Thakombau 1857 lod sig kristne. Trængt af de Forenede Stater og Frankrig og plaget af Gæld tilbød Thakombau England Øerne 1859, men Tilbudet blev dog ikke modtaget den Gang; først 1874 blev Øerne erklærede for *engelsk* Kronkoloni.

Mand fra Fidjiøerne.

Øgruppen bestaar af over 200 Øer, hvoraf c. 80 er beboede, og er 19,300 km². De to største er *Viti Levu,* 11,000 km², og *Vanua Levu,* 6700 km², nogle andre, som *Vuna* eller *Taviuni* (550 km²), *Kandavu, Ovalau,* er meget mindre, men overgaar dog langt de fleste i Størrelse. Det er dels Koraløer, dels bjærgfulde, vulkanske Øer, især de største, med Højder paa 600—1260 m; de er frugtbare med rigelig Fugtighed og bevoksede med Skov til de højeste Punkter; Klimaet er mildt (Middeltemperatur 25—26°). Der trives udmærket avstralske Næringsplanter, desuden Sukkerrør, Bomuld, Majs, Tobak, Kaffe; af Mineralier findes bl. a. Kobber og Grafit. De godt begavede Indfødte, et Folk, der staar mellem Papuaerne og Polynesierne, var tidligere meget hengivne til Menneskeæderi, Thakombau var selv en af de værste, og endog efter Kristendommens Fremgang var det ikke helt udryddet hos Stammerne i det Indre. Befolkningen udgjorde 1911 139,500, hvoraf c. 2500 Evropæere. Handelen har taget et betydeligt Opsving, efter at England har faaet Øerne; 1880 udførtes der for 229,500, indførtes for 185,700 Pd. St., i 1909 var Tallene henholdsvis 947,100 og 636,200. Hovedstaden er *Suva* paa Viti Levu, hvor der i 1909 boede over 1100 Indb.; af de andre Havne nævnes *Levuka* paa Ovalau (Hovedstad indtil 1879).

N. for Øgruppen ligger den lille, guanorige Ø *Rotuma* (36 km²), opdaget 1791, med omtr. 2000 kobberbrune Polynesiere; den er *engelsk* fra 1880.

Herefter følger den anden Gruppe, der ender i Tuamotugruppen og Marquesasøerne.

f. **Tonga-** eller **Venskabsøerne,** opdagede 1643 af *Tasman,* senere besøgte af *Cook,* som kaldte dem Venskabsøerne paa Grund af de Indfødtes venskabelige Modtagelse, bestaar af 130 til 150 smaa Øer liggende fra N. til S. (17—23° s. Br.,

173—177 ⁰ ø. L.), hvoraf de vestlige er vulkanske (Vulkanen *Kao* er over 900 m), de østlige væsentlig lave, frugtbare Koraløer. De falder i flere Grupper: nordligst *Vavaugruppen* med *Vavau* (190 km²), i Midten *Hapaigruppen,* sydligst *Tongatabugruppen* med Ørigets største Ø, *Tongatabu* (430 km²), og *Eua* (170 km²). Tilsammen er de c. 1000 km². Klimaet er mildt, men med forholdsvis betydelige Svingninger (Tongatabus Middeltemperatur 22,₈ ⁰). Beboerne, 1910: 23,000, er lyse Polynesiere, smukke og intelligente Folk; de driver Agerdyrkning (vigtigste Udførselsartikler er Kopra og Frugt) og er dygtige i Fletning af Kurve, Maatter osv.; de er kristne. Fra den første Halvdel af det 19. Aarhundrede er Øerne samlede til et Kongerige med en konstitutionel Forfatning; fra 1899 staar de under *Englands* Protektorat og er egentlig en engelsk Koloni. Hovedstaden er *Nukualofa* paa Nordkysten af Tongatabu.

g. **Samoa-** eller **Skipperøerne,** opdagede 1722 af *Roggeveen,* 1788 besøgte af *Bougainville,* som gav dem det sidste Navn, ligger i Retningen fra V. til Ø. (13½—14½ ⁰ s. Br.) og er tilsammen 2800 km². Vestligst ligger den største, *Savaii* (1700 km²), derefter kommer *Upolu* (880 km²) og *Tutuila* (c. 140 km²). Alle er de vulkanske med Undtagelse af den østligste, den lille Koralø *Rosa;* Savaii gennemskæres af to parallelle Bjærgkæder med Højder paa over 1600 m og Kratere, i det Indre findes yppige Urskove. Klimaet er mildt og behageligt (se p. 119). Hovedprodukterne er Kopra og Kakao, ogsaa Kaffe, Sukker, Tobak osv. dyrkes. De Indfødte, de lyseste af alle Polynesiere, er intelligente Folk, dygtige Fiskere og Skippere, alle kristne. Der var før idelige Stridigheder mellem Høvdingerne, indtil Malietoa (ɔ: Konge) Tawita midt i det 19. Aarh. samlede Øerne under sig; men de nordamerikanske Fristater, Tyskland og England sluttede Handelstraktater med Riget og søgte hver at faa Magten; de første erhvervede allerede 1872 Havnen *Pago-Pago* paa Tutuila, medens Tyskland fik *Saluafata* paa Upolu. Efter mange Konflikter mellem de tre Magter enedes man endelig 1899 om, at den vestlige Del med Sawaii og Upolu samt to mindre Øer skulde være tyske og den østlige Del med Tutuila og nogle mindre Øer amerikanske, medens Tyskland afstod de sydøstlige Salomonøer til England (se p. 122). — Den *tyske* Del er c. 2600 km² med 37,300 Indb. (1911), hvoraf c. 500 er Hvide og 1300 Kinesere; den bedst befolkede Ø er Upolu med Havnestaden *Apia.* Den *amerikanske* Del er c. 200 km² med 7300 Indb. (1912).

h. **Cooks-** eller **Herveyøerne,** c. 370 km², mellem 18—22 ⁰ s. Br. og 157—163 ⁰ v. L., opdagede 1773 af *Cook,* er 9 smaa Øer, alle Koraløer undtagen den smukke Ø *Rarotonga* (80 km²), som er af vulkansk Oprindelse. De polynesiske Beboere, omtr. 6300, var en krigerisk Befolkning, hengiven til Menneskeæderi, indtil engelske Missionærer kom dertil 1821; nu er de alle kristne, og baade de og Missionærerne søgte at hindre evropæisk Kolonisation af Frygt for at miste deres Frihed; 1888 annekterede *England* dem og lagde dem ind under Ny-Zealand (se p. 126).

i. **Selskabsøerne** eller **Tahitigruppen,** c. 1650 km², mellem 16—18 ⁰ s. Br. og 148—155 ⁰ v. L., blev sete 1616 af *Quiros,* atter opdagede 1767 af *Wallis,* senere besøgte af *Cook,* der gav dem Navnet til Ære for Royal Society. De ligger i Retning fra NV. til SØ. og skilles ved et bredt Stræde i to Grupper: en vestlig — „Iles sous le vent" (Øerne i Læsiden) —, der omfatter 9 Øer og er c. 470 km², og en østlig — „Iles à coté du vent" (Øerne til Luvart) —, der bestaar af 5 Øer og er c. 1180 km². Den vestlige Gruppe er dels ganske lave Atoller, dels høje, vulkanske Øer som den største, *Raiatea* (190 km²), der har Højder paa indtil 1000 m; den bedst befolkede er *Huahine.* De østlige er alle høje og vulkanske, som *Moorea* (tidligere kaldt *Eimeo,* 170 km²), der naar indtil 1200 m, og den største *Tahiti* (Cooks *Otaheiti*),

1040 km², der bestaar af to, ulige store, rundagtige Dele, forbundne ved en ganske lav, smal Landtange (lidt over 2 km. bred); paa den største vestlige Del hæver *Orohena* sig til 2236 m, paa den mindste Del er det højeste Punkt c. 1320 m.

Bjærgene er til de højeste Toppe bedækkede med Skov; smaa Bjærgstrømme løber ned til alle Sider og danner maleriske Vandfald. Højderne er ubeboede, blot Dalene og især de udmærket frugtbare Kyststrækninger, som tit kun er 3 km., nogle Steder endog kun $^1/_2$ km brede, er beboede. I disse amfiteatralsk opstigende Landskaber ligger Boligerne omgivne af saa tæt voksende Bananer og Brødfrugttræer, Kokuspalmer og Orangetræer, at de skærmer for den brændende Sol; Jordsmonnet har den smukkeste grønne Farve, og Skovene befolkes af en prægtig Fugleverden. Intetsteds finder man en saadan Rigdom paa Kokuspalmer; Sukkerrør og andre Kulturplanter trives fortrinligt. Skønt Øerne kun ligger 16—18° fra Ækvator, er det tropiske Klima dog ikke trykkende, da det mildnes ved Vindene, Papeete paa Tahiti har en Middeltemperatur af c. 24,7°; i Maj—Oktbr. falder Regnen rigeligt, ellers er Luften tør og sund; Moskitoer og andre besværlige Insekter kendes ikke. Fra de ubeboede Øer og Rev faas megen Guano; der fiskes meget Perlemoder; de vigtigste Udførselsartikler er Perlemoder, Kopra, Vanille, Kakao og Oranger.

De Indfødte, lyse Polynesiere, er kraftige velskabte Mennesker, Kvinderne ofte smukke (Franskmanden Bougainville kaldte derfor Tahiti „Ny-Cythera"). Det er rolige, godmodige Folk, men i det mindste tidligere var Tyveri og Usædelighed almindelig blandt dem. Deres Antal er taget betydelig af, Cook anslog det til 100,000, ved 1880 angaves der at være c. 8000, nu skal det atter være lidt i Stigen; hele Befolkningen var 1907 19,500, hvoraf 11,700 paa Tahiti (1892 angaves hele Befolkningstallet til c. 10,800, hvoraf Indfødte 9300). De Indfødte var tidligere vilde Afgudsdyrkere; Præsterne herskede med det skrækkelige Tabu, Kongens Person og alt, hvad han berørte, var ogsaa hellig; paa *Moraïs*, de Fornemmes Begravelsesplads, blev der undertiden bragt Menneskeofringer til Afgudsbilleder. Nu er alle kristnede og til Dels civiliserede. 1797 sendtes engelske Missionærer dertil, men de gjorde først Fremskridt, da Kong *Pomare*, hidtil en vild Despot, gik over til Kristendommen 1813 (Selskabsøernes „Constantin", † 1821). Senere trængte franske Missionærer derind, og det var netop Religionsstridigheder, som gav Frankrig Anledning til at sætte sig fast paa den østlige Gruppe; 1842 maatte de antage *Frankrigs* Protektorat, og 1880 overgav Kong Pomare V Kolonien til de Franske; 1887 kom ogsaa den vestlige Gruppe ind under fransk Herredømme.

Paa Tahiti ligger Hovedstaden *Papeete* paa Nordkysten, c. 4000 Indb., hvoraf henved Halvdelen Franske; Husene, som mest er af Træ og tækkede med Palme- og Pandanusblade, ligger langs Kysten i Grupper, omgivne af Kokuspalmer, Orange- og Brødfrugttræer. Livet er en underlig Blanding af fransk Civilisation og tahitisk Naturlighed og Naivetet. I Nærheden af Byen ligger den af Pomare II byggede Kæmpekirke, 230 m lang. I det Indre af Øen ligger Fortet *Fatuahua*. Paa Moorea ligger Havnen *Port Tatu*.

Papeete er Sædet for Bestyrelsen af de franske østoceanske Besiddelser, „Oceanie française", i alt 4150 km² med 31,000 Indb. (deraf 27,000 Indf.), hvortil ogsaa følgende Øer hører:

S. for Selskabsøerne ligger den af *Cook* 1769 opdagede vulkanske af 7 Øer bestaaende **Tubuaigruppe** eller *Australøerne*, omtr. 290 km² med c. 2700 Indb.; Øen *Rurutu*, kendt for sin Skønhed, er den største, af de andre nævnes *Vavitao* (eller *Raivavai)* og den langt mod S. liggende *Rapa (Oparo)*. Øerne kom ind under Frankrig 1889.

Ø. og SØ. for Selskabsøerne ligger den vidtløftige Gruppe **Tuamotu** eller *Pau-*

motu, eller de *lave Øer* (ogsaa de *farlige Øer* eller *Perleøerne*, paa Grund af det rige Perlefiskeri). Det er over 80 ganske smaa, helt lave Koraløer eller Laguneøer (ingen over 6 m), tilsammen med den ndfr. nævnte Mangarevagruppe c. 700 km² med omtr. 3800 Indb.; den største er *Rangiroa*, 60 km²; Vegetationen er sparsom, Øerne staar fra 1842 under Frankrig; de vigtigste Havne er *Anaa* (c. 1000 Indb.) og *Fakarava*. — Mod S. ligger *Mangareva-* eller *Gambiergruppen*, der regnes til den forrige Gruppe; men i øvrigt skiller den sig fra den ved sin vulkanske Natur; det er 4 smaa Øer, hvoraf de 3 beboede (omtr. 1500 Indb.); de er 1881 tagne i Besiddelse af Frankrig paa Grund af det rige Perlefiskeri.

En af de sydøstligste Øer i Gruppen er den lille, klippefulde *Pitcairn* (c. 100 km² med henved 200 Indb.), der opdagedes 1767 af Carteret, og hvis første Kolonister var Oprørere fra et engelsk Skib 1789; senere overførtes de til Norfolk, men en Del af dem vendte tilbage. Pitcairn (med den ubeboede *Ducieø*) er *engelsk*.

Endelig ligger mod NØ. **Marquesasgruppen** eller *Mendanaøerne*, opdagede 1595 af Mendana, den nordøstlige Udløber af den østlige Række i det ydre Øbælte, 1270 km² med c. 3400 Indb., hvis Tal er i stærk Aftagen (ved 1840 var der c. 20,000). Øerne bestaar af to Grupper: en nordvestlig, 7 Øer, hvoraf den største er *Nukahiva* (480 km²), og en sydøstlig, 5 Øer, hvis største Ø er *Hivaoa* eller *Dominica* (400 km²). Øerne er bjærgfulde (Nukahiva er indtil 1200 m, Hivaoa indtil 1070 m høj) og af vulkansk Natur med et hedt og tørt, dog sundt Klima; Dalene er frugtbare med en Vegetation som paa Tahiti. De Indfødte er de smukkest skabte af alle Polynesiere, men grusomme og hengivne til Menneskeæderi (Evropæernes Kød skal dog være „for salt"); Tabu og Tatovering staar i fuld Blomstring, i det sidste har de før været Sydhavets Mestre. Missionærerne har kun udrettet lidet blandt dem; den Modstand, disse mødte hos de Indfødte, foranledigede den franske Regering til at besætte Øerne 1844; 1880 blev de erklærede for en fransk Koloni. Den franske Resident har Sæde i *Taïohae* (Port Anna Maria) paa Sydkysten af Nukahiva.

Til de franske Besiddelser i Sydhavet hører ogsaa den lille *Wallisgruppe*, der ligger N. for Fidjiøerne, og som bestaar af 13 dels vulkanske Øer, dels Koraløer, tils. c. 100 km² med 4500 Indb.; den største er *Uvea*; de kom 1887 ind under fransk Protektorat og regnes til Ny-Caledonien. Ogsaa den lille guanorige, ubeboede Ø *Clipperton*, under 9° n. Br. og 109° v. L., regnes med til de franske Sydhavsøer, men den hører i fysisk Henseende til Amerika.

§ 9. Isolerede Øer.

a. N. for Skipperøerne ligger *Unions-* eller *Tokelauøerne* (14 km² med 1050 Indb.) og endnu nordligere *Phønixøerne*, smaa lave Koral- og Laguneøer (41 km²); de har alene Betydning ved deres Guanolejer. Ø. for de første ligger *Manahikigruppen* (137 km² med c. 1850 Indb.), ligeledes lave Koraløer, ligesom de andre Øgrupper beboede af et ringe Antal kristnede Polynesiere. Alle 3 Øgrupper er *engelske*, de to første fra 1889, den sidste fra 1888.

N. for disse Øgrupper ligger en Mængde smaa lave Koraløer, som ofte sammenfattes under Navnet de *central-polynesiske Sporader*, tils. c. 670 km² med 3 à 400 Indb.; de er paa Grund af deres Rigdom paa Guano alle annekterede af *England*, den lille ubeboede *Starbuck* og den 90 km² store *Malden* 1866, de andre 1888; den største af dem er *Christmasøen*, c. 600 km² med 100 Indb.; desuden nævnes *Jarvis*,

Washington, Palmyra og *Fauning,* hvilken sidste har Betydning ved, at det canadisk-avstralske Kabel gaar over den.

b. **Havaiiøerne** eller *Sandwichøerne,* som de tidligere kaldtes, den eneste avstralske Øgruppe paa den nordlige Halvkugle og den eneste, der har Betydning som egen Stat, ligger mellem 18° 57' og 22° 16' n. Br. og 154° 19' og 160° 33' v. L. Den har særlig Vigtighed for Handelen paa Grund af dens udmærkede Beliggenhed mellem Asien (8000 km fra Sjanghai) og Amerika (4000 km fra Californien). Kendskabet til Øerne begynder først med Cooks Rejse 1778, den egentlige Opdager, om end Spanierne har set dem ved Midten af det 16. Aarhundrede. Kamehameha gjorde sig 1781 til Herre over de to Øer Havaii og Maui og udvidede senere sit Herredømme over hele Gruppen († 1819); han stillede sig venlig til Evropæere og Amerikanere og søgte med Held at bibringe sit Folk Kultur. Sønnen Kamehameha II indførte Kristendommen; 1820 kom amerikanske Missionærer til Øerne og havde hurtig Fremgang, Menneskeofringer, Tabu, Slaveri osv. forsvandt efterhaanden. Kamehameha V gav 1864 sit Rige en fri Forfatning; efter Kalakaua II fulgte i 1891 hans Søster Liliuokalani, som to Aar efter blev afsat af det stærke amerikanske Parti, hvorefter Staten i 1894 blev Republik, som 1898 indlemmedes i de *Forenede Stater* og 1900 fik Stilling som et Territorium; 1905 inddeltes det i 5 Counties; den lovgivende Forsamling bestaar af et Senat og Repræsentanternes Hus. Staten er betydelig i Opkomst. Hovedproduktionen er Sukker og Ris, men der udføres ogsaa Kaffe, Bananer, Tobak, Bomuld, Uld, Huder, Honning m. m.; 1905—6 var Værdien af Indførslen c. 63 Mill. Kr. (deraf fra de Forenede Stater over 42) og af Udførslen c. 97 Mill. Kr.; 1909—10 indkom 437 og udgik 427 Skibe; s. Aar var der c. 560 km Jærnbaner; der er traadløs Telegraf (Marconis System) mellem alle Øerne.

Øgruppen, som bestaar af 8 større og nogle mindre Øer, er i det hele 16,700 km². De Indfødte, *Kanaker,* stærke, kraftig byggede, ofte smukke Polynesiere, tager stadig af i Antal, medens de Fremmedes stiger, navnlig strømmede Kinesere og Japanere til som Arbejdere paa Sukkerplantagerne; nu er dog Indvandringen af dem forbudt. Cook angav de Indfødte til c. 300,000; ved 1830 var Tallet nede paa 130,000, 1850 paa 84,000; 1878 var hele Befolkningen 58,000, hvoraf de Indfødte talte 44,000 og Kineserne 6000; i 1910 udgjorde Befolkningen 191,900 (11 pr. km²), hvoraf godt 26,000 var Indfødte og næsten 12,000 Blandinger, medens 21,700 var Kinesere og 79,500 Japanere, Resten Hvide (deraf 22,700 Portugisere).

Øerne er alle bjærgfulde, mest med stejle Kyster, de østlige er vulkanske; der er kun faa Floder. Vegetationen er væsentlig forskellig fra de øvrige Sydhavsøers, en Blanding af amerikanske og indiske Former; Dyreverdenen paa Landjorden er fattig, men saa meget rigere i Havet; Klimaet er sundt og behageligt (se p. 119). Den østligste og største Ø er *Havaii,* 10,400 km²; op af den indre, 1000—1200 m høje Højslette hæver sig tre vulkanske Bjærgkegler. *Mauna Loa,* ɔ: det store Bjærg, 4170 m, er Jordens højeste, største og virksomste Vulkan, det største af Kraterne er c. 4700 m i Diameter (voldsomme Udbrud 1855, 1881 og 1885); paa det sydøstlige Affald ligger Kratersøen *Kilauea,* 1230 m over Havet, men kun henved 200 m over Omgivelserne. Den anden Vulkan, *Mauna Kea,* ɔ: det hvide Bjærg, da det om Vinteren er dækket med Sne, 4210 m (Avstraliens højeste Bjærg), er nu udslukket; derimod er den tredje, *Hualalai,* 2520 m, endnu virksom. Mod N. ved Byronbugt ligger Øens vigtigste Handelsplads *Hilo,* c. 4000 Indb., med en god Havn og betydelig Udførsel af Sukker. Paa Vestkysten ved Kealakeabugt dræbtes Cook 1779. — *Maui,* 1885 km², NV. for Havaii, bestaar af to Halvøer; paa den østlige hæver sig den udslukte Vulkan *Haleakala,* c. 3060 m, med et af de største Kratere paa Jor-

den (45 km i Omfang). Paa den vestlige Halvø ligger Øens vigtigste By *Lahaina*, c. 3000 Indb., med store Sukkerplantager; Øens betydeligste Havn er *Kahului*. — Nær ved Maui ligger Øerne *Kahulave* (180 km²), *Lanai* (370 km²) og *Molokai* (680 km²), paa hvilken sidste der er Opholdssted for Øernes spedalske. — Længere mod NV. ligger *Oahu*, 1500 km², den bedst befolkede (38 pr. km²); paa Sydkysten ligger Hovedstaden og Øernes bedste Havn *Honolulu*, med (1910) 52,300 Indb.; den er omgivet af Villabyer med prægtige Haver og gør et ejendommeligt Indtryk ved sin blandede Befolkning. — Længere mod NV. ligger endelig *Kauai*, 1420 km², med Havnen *Koloa*, og *Nihau* (250 km²).

c. Fuldstændig isoleret, langt fremskudt mod Ø., hævende sig op fra det dybe Hav, ligger den vulkanske Ø *Paaskeøen* eller *Rapanai*, c. 120 km², under 27° 10' s. Br. og 109° 20' v. L., indtil 615 m højt. Den opdagedes 1721 af *Roggeveen*. Ved 1860 havde den henved 3000 Indb., men nogle Aar efter bortførte Peruanerne næsten Halvdelen for at lade dem arbejde i Guanolagene paa Chinchaøerne, senere har de været Genstand for nye Overfald, saa at der nu er højst 150 tilbage, der lever af Agerbrug og Kvægavl; 1888 toges Øen i Besiddelse af Chile, der vilde bruge den til Forbryderkoloni; 1910 havde den c. 250 Indb. — Endnu længere mod Ø. ligger den lille ubeboede Klippeholm *Sala y Gomez* (4 km²), under 105° 20' v. L., opdaget 1793.

Kilaueas indre Krater.

Som ved Afrika kan man ogsaa ved Avstralien tale om Verdensdelens D e l i n g mellem Stormagterne. Kun 13,400 km² regnes for endnu ikke at være okkuperede. Her gives til Slutning en Oversigt over de fremmede Besiddelser.

E n g e l s k e B e s i d d e l s e r — Avstrallandet med engelsk Ny-Guinea, Ny-Zealand med Dependenser, Fidjiøerne og de mindre Øer i Sydhavet samt Tongaøerne — er 8,267,000 km² med c. $6{,}_3$ Mill. Indb.

H o l l a n d s k e B e s i d d e l s e r — den vestlige Del af Ny-Guinea — er c. 395,000 km², med c. 240,000 Indb.

Tyske Besiddelser — tysk Ny-Guinea, med Bismarcksarkipelaget og Salomonsøerne, Marshalløerne, Carolinerne, Marianerne og Palauøerne, samt Samoaøerne — er c. 245,000 km², med over 600,000 Indb.

Franske Besiddelser — Ny-Caledonien med Dependenser, og Selskabsøerne med Tubuai-, Tuamotu- og Marquesasøerne m. m. — er c. 24,700 km², med 88,000 Indb.

Amerikanske Besiddelser — Guam i Marianerne, Tutuilagruppen af Samoaøerne og Havaiiøerne — er 17,400 km², med 208,000 Indb.

ANDET KAPITEL

AMERIKA

§ 1. Almindelig Oversigt.

a. Opdagelse. Vestkontinentet er først besøgt af *Nordboere* omtrent Aar 1000 (maaske allerede af Fønikerne og Kineserne). Deres Opdagelsesrejser, som knytter sig til Navnene *Erik den røde, Bjarne* og *Lejf*, gik til Grønland (986) og derfra ned ad Nordamerikas Østkyst til Labrador (Helluland), Landene ved St. Lawrencebugten, som kaldtes Markland eller Skovland (New-Scotland), og Vinland (maaske Massachussetts). Men deres Opdagelser fik ingen Betydning; thi paa Fastlandet har de sikkert ikke anlagt Kolonier, og Forbindelsen med Grønland gik helt tabt paa den sorte Døds Tid c. 1350, og de faa Nordboere kunde ikke holde sig mod de Indfødte („Skrællingerne"), saa at de med Tiden maatte opgive Kolonierne der.

Den egentlige Opdager af den nye Verden er og bliver Genueseren *Christopher Columbus* (Christoforo Colombo, af Spanierne kaldt Christobal Colón, † 1506). Da Portugiserne i det 15. Aarhundrede søgte Søvejen til Indien S. om Afrika, kom Columbus, ledet af Astronomen *Toscanelli*, paa den Tanke at søge en kortere Vej ved at sejle mod V.; ifølge Datidens almindelige Anskuelse om Ækvators ringe Omfang beregnede han, at Kina kun laa 120 Længdegrader fra Portugal i Stedet for 210. Med Udholdenhed holdt han fast ved sin Plan, først 1492 lykkedes det ham i spansk Tjeneste at faa tre smaa Skibe, og den 12. Oktbr. s. Aar naaede han *Guanahani* (vistnok Watlingsøen) i Bahamagruppen, som han troede var en Ø i det østlige Asien. Herfra naaede han Cuba og Haïti. Han foretog endnu tre Rejser; paa den anden undersøgte han Cubas Sydkyst, opdagede Jamaica og Puertorico, paa den tredje kom han 1498, stadig søgende en Gennemgang til Asiens Fastland, til Sydamerika ved Orinocomundingen; paa den fjerde 1502 undersøgte han Honduras' og Nicaraguas Kyster. Imidlertid havde Venezianerne *Cabot (Gabotto)* i engelsk Tjeneste 1494 og 1497 opdaget Labrador og New-Foundland, *Sebastian Cabot* undersøgte Kysten helt ned til Florida; Florida selv opdagedes af Spanieren *Ponce de Leon*. *Alonzo de Ojeda* og *Amerigo Vespucci* kom 1499 til Venezuela og 1501 til Brasilien, som allerede Aaret før var naaet af Portugiseren *Cabral*, da han paa sin Rejse til Indien blev forslaaet over Atlanterhavet; Opdagelsen af Amerika vilde saaledes ikke have ladet vente længe paa sig, om ogsaa Columbus ikke havde været. Østkysten undersøgtes videre af Spanierne *Pinzon* og *de Solis* helt ned til La Plata 1516. Endelig kom Portugiseren *Fernando Magelhães* 1520 igennem Strædet, der er opkaldt efter ham; man saa nu, at de nyopdagede Lande var en Verdensdel for sig, og Navnene Øst- og Vestindien blev fastslaaede. Ildlandets Sydspids blev dog

først omsejlet af Hollænderne *Le Maire* og *Schouten* 1616, som kaldte den Kap Hoorn efter deres Fødeby. Efter at *Balboa* 1513 var kommen over Panamåtangen og havde set det store Ocean, begyndte man at lære Vestkysten noget nærmere at kende ved *Cortez, Pizarro, Almagro* o. fl. Ved Bestræbelsen for at finde en nærmere Gennemgang til Indien lærte man i det 17. og 18. Aarhundrede de nordøstlige og nordvestlige Kyster at kende, *Davis* kom til Davisstrædet 1587, *Hudson* til Bugten og Strædet af samme Navn 1610, *Baffin* til Baffinsbugten 1616; *Bering* og *Tschirikov* undersøgte Beringstrædet 1741, *James Cook* undersøgte paa sin tredje Rejse hele Nordvestkysten, *Cuadra* og *Vancouver* undersøgte Øriget samme Sted i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Nordkysten har man først lært at kende i det 19. Aarhundrede, efter at man tidligere havde søgt at trænge frem mod den til Lands (*Mackenzie* o. fl.); *Parrys, Ross'* og *Franklins* Rejser staar her i første Række; efter den sidstes Rejse 1845, hvorfra Franklin ikke vendte tilbage, begyndte først de egentlige Polarekspeditioner, og *Mac Clure* fandt endelig Nordvestpassagen paa sin Rejse 1850—54, men den blev dog først gennemsejlet af Nordmanden *Roald Amundsen* med et lille Skib („Gjøa-Ekspeditionen") i 1903—06.

Undersøgelsen af Nordamerikas Indre, som snart opgaves af Spanierne, fortsattes af Englændere *(Raleigh)* og Franskmænd (*Cartier, Champlain, Lasalle* o. fl.). Det er dog først ved det 19. Aarhundredes Begyndelse gennem *Lewis', Clarkes* og *Pikes* Rejser, at man begyndte at faa noget rigtigt at vide om det vestlige Bjærgland; mange er senere fulgte i deres Spor. Hvad Sydamerika angaar, er det ogsaa først i den nyeste Tid, det er blevet opladt for os. Stødet gaves ved *Alexander Humboldts* Rejser i det tropiske Amerika 1798—1805. Angaaende det nærmere om Opdagelsesrejserne henvises til Beskrivelsen af de enkelte Lande.

„Den nye Verden" eller „de nye Øer", som man i Begyndelsen havde døbt Verdensdelen, veg snart Pladsen for Navnet *Amerika,* et Navn, der stammer fra den ovennævnte *Amerigo Vespucci* († 1505), idet en af ham forfattet Beskrivelse af hans Rejser 1499—1504 udgaves 1507 af Boghandleren og Geografen *Martin Walzemüller,* som foreslog Navnet Amerika; men Navnet „Vestindien" („Las Indies occidentales") holdt sig dog i lange Tider som Betegnelse for hele Verdensdelen, og først i det 17. Aarhundrede blev det nye Navn almindligt.

b. Horisontal Bygning, Størrelse og Udstrækning. Verdensdelen falder i to temmelig lige store Halvdele, forenede ved den smalle, kun 45 km brede Panamåtange, og skilte ved det amerikanske Middelhav (det *caribiske Hav,* den *mexicanske Havbugt*). De to Dele stemmer temmelig overens i Formen, det er to omtrent retvinklede Trekanter med Hypotenusen mod det store Ocean og den spidse Vinkel mod S.; den nordlige Trekant har dog ved den mexicanske Bugt faaet et betydeligt Indsnit og ligner derved snarere et Trapez. N. for begge Dele ligger et Arkipelag, Polarøerne og Vestindien. Amerika adskiller sig fra alle de andre Verdensdele ved sin Udstrækning i Meridianens Retning; den ligger i alle Bælter undtagen det sydlige kolde. Det nordligste Punkt paa Fastlandet, *Kap Murchison* paa *Boothia Felix,* ligger paa 71° 44' n. Br., men regner man Polarøerne med til Verdensdelen, er det nordligste Punkt ved omtr. 83° 37' n. Br. (Grønland); det sydligste Punkt paa Fastlandet er *Kap Froward* (ɔ: det trodsige Forbjærg), 53° 54' s. Br.; paa Ildlandet er det *Kap Hoorn,* 55° 59' s. Br. Mellem Kap Murchison og Kap Froward er der c. 15,000 km. I Forhold hertil er Bredden ringe; Sydamerikas største Udstrækning fra V. til Ø. er c. 5200, Nordamerikas 4900 km. Hovedaksen i Verdensdelen gaar dog ikke bestemt i Meridianens Retning, men fra NV. til SØ. Det østligste Punkt er *Kap Branco* i Brasilien, 7° 8' s. Br., 34° 48' v. L., det vestligste er *Kap Prince of Wales* i Beringstrædet, 65° 33' n. Br., 168° v. L.,

altsaa en Forskel af 134 Længdegrader; og den sydlige Halvdels østligste Punkt er rykket 20 Længdegrader mere mod Ø. end den nordliges.

Hele Verdensdelens Størrelse er c. 39 Mill. km², men regnes Polarøerne med, er den c. 42,$_2$ Mill. km²; deraf er Sydamerika henved 18, Mellemamerika og Vestindien henved 1, Nordamerika 19,$_9$ og Polarøerne 3,$_5$ Mill. km². Man har angivet hele Verdensdelens Kystlængde, naar Øerne udelades, til 70,500 km (deraf c. 45,300 paa Nordamerika), hvoraf 8000 skal gaa paa det nordlige Ishav, 25,000 paa det store Ocean, 37,500 paa det atlantiske. Naar Polaregnene ikke regnes med, forholder Forgreningerne sig til Stammen som 1 til 8; Sydamerika er uheldigst stillet, der er Forholdet som 1 til 99, altsaa endnu daarligere end ved Afrika; i Mellemamerika og Vestindien er det heldigst, som 1 til 0,$_8$; i Nordamerika, hvis Østkyst er den mest udviklede, er Forholdet 1 til 3.

c. Fysiske Forhold. Befolkning. Verdensdelens vertikale Bygning er meget simpel, dog langtfra ensformig. I hele Kontinentet ligger de højeste Bjærge i Meridianens Retning langs Vestkysten, de kaldes med eet Navn Cordillerer, ɔ: Kæder. Mod Ø. er der kun lavere isolerede Bjærgsystemer, men ogsaa her findes Foldedannelsen i Meridianens Retning. Cordillererne hører til de yngre Bjærgdannelser, Bjærgsystemerne mod Ø. er langt ældre. Slettedannelsen er den langt overvejende mod Ø. og i Midten. Højland og Lavland staar temmelig lige, hvad Fladeindholdet angaar, i Nordamerika er der lidt mere Højland, i Sydamerika lidt mere Lavland.[1]) Overgangsformerne er mindre udviklede, ofte grænser Høj- og Lavlande lige op til hinanden. Fordi Bjærgene kun findes ved de to Sider og Lavlandene i Midten, blot adskilte ved mindre Hævninger af Jordbunden, er Verdensdelens Floder vandrige, stærkt forgrenede og lange: Amerika er Kæmpeflodernes Verdensdel, ogsaa i det hele den, der har størst Rigdom paa Vand og atmosfærisk Fugtighed.

Er saaledes Vestkontinentet simpel i sin Bygning, har det derimod i klimatisk Henseende større Forskelligheder at opvise end nogen anden Verdensdel. Selvfølgelig gør den store Udstrækning fra N. til S. sit dertil, ligesom det store amerikanske Middelhav, der netop skærer ind paa de Bredder, hvor Østkontinentet har sine største Landemasser, har Indvirkning, men noget af det vigtigste er dog Hovedbjærgenes Forløb i Meridianens Retning, hvad der foraarsager en helt anden Fordeling af Luftstrømningerne. Om end der finder meget betydelige Temperatursvingninger Sted inden for de enkelte Omraader, navnlig i Nordamerika og til Dels i det sydligere Sydamerika, er dog Modsætningerne mellem de forskellige klimatiske Bælter i det hele ikke bratte, da ingen Bjærge som i Østkontinentet skiller mellem Nord og Syd. Den overvejende oceanske Karakter, særlig i Sydamerika, den store Fugtighed og Rigdom paa Skov samt de udstrakte Græsstepper med deres kølende Indvirkning mildner og forhindrer de stærke Overgange.

Til denne store Forskellighed i Klimaet svarer en lignende i Planteverdenen. Paa Grund af den store Fugtighed er Planteverdenen overordentlig yppig og artsrig, ikke alene i de tropiske, men ogsaa i de tempererede Egne. Foruden Verdensdelens mangfoldige egne Kulturplanter trives ogsaa alle Kulturplanterne fra den gamle Verden. Amerika er Plantekontinentet. Menneskets Boliger ligger som Pletter i det uhyre Vildnis, Plantelivet sprænger alle Baand, som Mennesket søger at lægge paa det, og synes at kue Dyreverdenen (se p. 82). Fastlandsklimaets tørre Hede, en af de særlige Betingelser for et kraftig udviklet Pattedyrliv, mangler for ofte;

[1]) Man har opstillet følgende summariske Beregning: *Nordamerikas* Andes med Højsletterne er 10,$_5$ Mill. km², Alleghanybjærgene 660,000 km², Labradors Højland 550,000 km², Højlandet forholder sig til Lavlandet som 1 til 0,8. *Sydamerikas* Andes er 4 Mill. km², Guayanas Bjærgland 770.000 km², Brasiliens 1,$_5$ km², Lavlandet forholder sig til Højlandet som 1 til 0,$_8$.

særlig paafaldende er den store Mangel paa Husdyr, det vil dog sige i Verdensdelens oprindelige Dyreliv, thi ved Evropæernes Indvandring har den gamle Verdens Husdyr faaet en stor Udbredelse. Kun i Nordamerika med det mere kontinentale Præg nærmer Dyreverdenen sig den gamle Verdens (Bøflen, Elsdyret, Bjørnen), og den arktiske Dyreverden er omtrent den samme som Østkontinentets. Derimod fremkalder Plantelivet og den store Fugtighed en overordentlig rig Insektverden (man har talt over 30,000 Arter), Brasilien har de smukkeste Sommerfugle, Amerika i det hele de mest lysende Insektarter, som Ildfluen. Men den største Pryd er ogsaa den største Plage; Insekterne findes overalt, man indaander dem, de hærger og ødelægger hele Egne, som Myrerne paa Antillerne. Fugtigheden fremkalder ogsaa en stor Rigdom paa Krybdyr; ligeledes er Fugleverdenen stærkt repræsenteret (c. 1000 Arter), lige fra den lille Kolibri til Kondoren, og nogle Slægter, som Vandreduen, findes i et uhyre Antal. — Efter Wallaces System (se p. 83) hører Amerika til den neotropiske og den nearktiske Dyreregion; den første falder i den chilenske, brasilianske, mexicanske og vestindiske, den anden i den californiske, Klippebjergenes, den alleghaniske og canadiske Afdeling.

Ogsaa Mennesket synes at træde i Skygge for den yppige Planteverden. Amerikas Befolkning, som den forefandtes ved Opdagelsen, hørte til een, helt ejendommelig Menneskerace, den amerikanske (se p. 87), som dog efter Sprogene falder i flere Hundrede Stammer, idet Sprogenes Bygning vel er ens, men ellers frembyder de saa store Forskelligheder, at Naboer ofte ikke forstaar hverandre, og der gives Dialekter, der kun tales af faa Hundrede Individer.

Efter de Kulturtrin, man fandt hos den indfødte Befolkning paa Opdagelsernes Tid, har man inddelt dem i to Klasser: 1) de Folk, der stod paa et, vel langt fra ringe, men dog meget ensidigt Kulturtrin, og 2) Naturfolkene, raa Jæger- og Fiskerfolk uden nogen Kultur. De første (af *Morton* sammenfattede under det ene Navn *Tolteker*) fandtes i Egnene paa Andes' Højsletter fra Mexicos til Chiles Grænse. Til dem hører *Mayafolkene* paa Anahuacs Plateau til Nicaraguasøen, om hvis høje Kultur storartede Bygningsværker, navnlig Pyramidetempler, bærer Vidnesbyrd; senere fortrængtes de af andre Kulturfolk, der i det 6. Aarhundrede indvandrede fra Norden (Egnen om Colorado), *Toltekerne,* der atter fortrængtes af andre, senest af *Aztekerne,* som 1325 grundede Byen Mexico og optraadte som et erobrende Folk, saaledes at deres Rige paa Cortez' Tid i Omfang og Magt sammenlignes med de østerlandske Despotier i Oldtiden; Folket havde en Hieroglyfskrift, havde Sans for Billedhuggerkunst, Mekanik osv., Agerdyrkning stod forholdsvis højt, men Jærnet kunde de ikke bearbejde, og de havde ikke en Gang lært at tæmme Bisonoksen; deres Religion var en mærkelig Blanding af milde Leveregler og blodig Afgudsdyrkelse. Til Kulturfolkene hørte ogsaa *Muyscafolket* paa Bogotas Højslette, som dog stod langt tilbage baade for de nys omtalte og for Perus Kulturfolk, *Aimara,* og for *Quichua* eller *Inkaerne,* der senere fortrængte disse; de vil blive nærmere omtalte nedenfor. Skønt disse Folks Kultur og Sprog ikke har holdt sig, danner dog endnu i disse Lande Indianerne en vigtig Del af den bosiddende Befolkning. — Til Naturfolkene (Morton kaldte dem med eet Navn *Amerikanere*) hører først de i Polaregnene boende *Eskimoer,* et Fiskerfolk, der i Legemsbygning har en Del Lighed med flere sibiriske, mongolske Folk, navnlig Tsjuktsjerne, men efter Sproget hører de dog til den amerikanske Race; de er stærkt i Aftagen og tæller nu vel højst 30,000 (se om dem under Grønland). Dernæst følger Nordamerikas *Rødhuder* (Morton sammenfattede alle Stammerne indtil Amazonfloden under Navnet den *apalachiske* Afdeling). Sydamerikas Naturfolk deles i *Andesfolkene,* hvortil hører de tapre *Araukanere* i det sydlige Chile, *Pampasfolkene,* til hvilke

Patagonierne hører, og de *brasiliansk-guayaniske* Folk. Med faa Undtagelser (Araukanerne) er disse Naturfolk næsten uimodtagelige for Kultur, kun at bruge Geværet og tæmme Hesten har de lært; intetsteds har de opgivet Jagten for Agerdyrkningen; vel er det lykkedes katolske Missionærer i Mellem- og Sydamerika, navnlig Jesuiterne i Paraguay, at faa nogle til at dyrke Jorden, men saa snart Missionærerne drager bort, vender disse Indianere, der har levet „under Klokken", tilbage til det omflakkende Liv („Indios bravos"). Deres Antal er svundet ind, Brændevin, smitsomme Sygdomme o. a. anretter store Ødelæggelser mellem dem. For øvrigt er det et omstridt Spørgsmaal, om i alt Fald Nordamerikas Indianere har været meget talrigere, før Evropæerne kom derind, end de er nu.

Over Halvdelen af Verdensdelens nuværende Befolkning er indvandrede *Evropæere*, og de er overalt de herskende, undtagen paa Haiti, og har bragt deres Sprog og Religion med sig. De *romanske* Folk har koloniseret den største Del af Sydamerika, Mellemamerika, Mexico, Dele af Mississippidalen og af Landene ved Lawrencefloden; den største Del af Nordamerika er koloniseret af de *germanske* Folk. Indvandringen har for de germanske Folks Vedkommende været overordentlig stor fra 1820 og især fra Midten af Aarhundredet; i mange Aar var den over $^1/_2$ Mill. aarlig (1820—82 er den samlede Indvandring anslaaet til over 17 Mill.), og efter at den var taget noget af i 1890'erne, er den yderligere steget i det 20. Aarhundrede (alene til de Forenede Stater angives Tallet i 1820—1900 til 28 Mill.). De romanske Folks Indvandring aftog betydeligt efter de spansk-portugisiske Koloniers Løsrivelse, i de senere Aar er den dog atter taget til; for øvrigt indvandrer ogsaa en Del germanske Folk til Sydamerika, navnlig til de sydlige Stater og Brasilien.

En anden vigtig Del af Befolkningen er de indførte *Negre*. Indførslen begyndte allerede ved 1500, men tog først rigtig til 1517, da Las Casas raadede til at bruge de kraftige Folk til Arbejde i Stedet for de svagere Indfødte; den egentlige Blomstringstid for Slavehandelen falder i det 18. Aarhundrede. Nu er Slaveriet helt ophørt; men Forholdet har virket i høj Grad demoraliserende paa Racen.

Blandingsfolkene af de tre Racer udgør en ikke ubetydelig Del af Befolkningen; navnlig maa mærkes *Mulatterne*, som i de østlige Dele af Sydamerika indtager en særegen Stilling mellem de Hvide og Negrene og spiller en betydelig Rolle i det sociale Liv.

Endelig er der i de senere Aar kommen en ny Faktor til ved den store Indvandring af *Kinesere* og *Japanere*, især til Californien (i Nord- og Mellemamerika var der ved 1910 c. 167,000 Kinesere og 102,000 Japanere, deraf henholdsvis 119,000 og 86,000 i de Forenede Stater) og Indførslen af kinesiske og østindiske Arbejdere, de saakaldte *Kuliere*, til Plantagerne navnlig i Vestindien og Guyana. Nu er dog Indvandringen af Kinesere og Japanere bleven indskrænket ved strenge Bestemmelser.

Hele Verdensdelens Befolkning er nu $174{,}_8$ Mill., ɔ: $4{,}_4$ paa 1 km² (den slettest befolkede Verdensdel næst Avstralien). deraf er over de 100 Hvide, 16—18 Amerikanere, 20 Negre og Mulatter, Resten andre Blandingsfolk (Indianere og Blandinger af Indianere og Hvide, Mestizzer, anslaas til 40 Mill.). Befolkningen fordeles omtrent saaledes: Sydamerika $48{,}_5$ og Nordamerika med Mellemamerika og Vestindien $126{,}_3$ Mill.

SYDAMERIKA[1])

§ 2. Ydre Omrids.

Det henved 18 Mill. km² store Sydamerika har ikke mange store Indskæringer, Halvøer og betydelige Bugter mangler næsten helt. Vestkysten er med faa Undtagelser stejl Kyst; Østkysten er noget mere afvekslende.

Nordkysten fra den *dariske Bugt* til *Pariabugten* langs det *caribiske* Hav er den mest indskaarne; den lige Afstand er omtrent 1800 km, Kystens Længde mindst det dobbelte. Det er afvekslende lave og stejle Kyster, saaledes er Kysterne ved den dariske Bugt, der skærer ind til 8 ⁰ n. Br., og ved *Maracaïbogolf,* som ved en smal Kanal staar i Forbindelse med *Maracaïbosøen,* lave; den sidste Bugt begrænses af Halvøerne *Guajiro,* endende i *Punta Gallinas,* 12 ⁰ 24' n. Br., og *Paraguana.* Længere mod Ø., hvor Venezuelas Bjærge nærmer sig Kysten, bliver den stejl, ledsaget af Øer. Uden for Pariabugten ligger Øen *Trinidad;* det nordlige smalle Stræde ind til Bugten kaldte Columbus paa Grund af Ækvatorialstrømmen, der vanskeliggør Sejladsen, for *Dragesvælget (Boca del Drago).* Fra Pariabugten gaar Nordøstkysten til *Kap San Roque,* næsten 3500 km, med kun faa Indskæringer, som *São Luiz Bugten.* Det er for det meste kun flad Lerkyst, især ved Amazonflodens Munding; Floden aflejrer desuden store Dyndmasser, saa at det er en af de daarligste Kyststrækninger i Verden, uden Havne, bedækket med Mangroveskove og oversvømmet i Regntiden. Fra Kap San Roque drejer Kysten over Fastlandets østligste Punkt *Kap Branco,* 34 ⁰ 48 v. L., mod S., c. 2200 km, til *Kap Frio,* stadig flad og ensformig; der findes kun faa gode Havne som *Pernambucos* og *Bahias* ved *Allehelgensbugt.* Kysten til Sydspidsen af Sydamerika, c. 4400 km, er først stejl til *Kap Santa Marta* med gode Havne (Rio Janeiros), derpaa bliver den atter flad, en udpræget Lagunekyst med store Strandsøer som den 250 km lange *Laguna dos Patos* (ç: Andesøen); La Platas mægtige Mundingsbugt har en stejl Nordkyst, medens Sydkysten er aldeles flad; Bugten er opfyldt af Sandbanker og vanskelig at besejle. Efter at den flade og ensformige Kyst er bøjet om *Kap Corrientes,* dannes der en Række store, af Havet udvaskede Bugter uden gode Havne, som *Bahia Blanca Bugten, San Matias Golf,* begrænset mod S. af Halvøen *Valdes,* og *San Jorge Golf,* begrænset mod S. af *Kap tres Puntas.*

Det c. 600 km lange *Magelhãesstræde* mellem Ildlandet og Fastlandet begynder ved *Kap de las Virgenes* med lave Kyster og faar derpaa, efter at det er tvunget i sydlig Retning ved den fremspringende Halvø, som ender i *Kap Froward,* 53 ⁰ 54' s. Br., stejle Kyster; Sejladsen, som af en god Damper tilbagelægges i halvandet Døgn, snor sig ud og ind mellem Klipper og Isfjælde; men naar man farer vild i de snævre Stræder, kan Sejladsen forsinkes i Uger. Strædet ender mod V. ved *Kap Pillar.* Ildlandet og dets sydøstlige Udløber, *Statenø* er skilte ved *Le Maire Strædet;* Ildlandet ender, som alt nævnt, i *Kap Hoorn,* 55 ⁰ 59' s. Br.

Den første Del af Vestkysten til Øen Chiloe, c. 42 ⁰ s. Br., c. 1500 km, har den samme Karakter som Ildlandets Vestkyst, stærkt indskaaren med utallige Klippeøer, smalle Stræder og Bugter; her nævnes *Trinidadgolf* mellem Arkipelaget *Madre de*

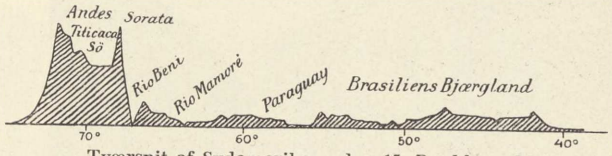
[1]) Om Udtalen af spanske og portugisiske Navne gives følgende Antydninger. Spansk: b omtr. som v; ch = tsj; gue og gui = ge og gi; que og qui = ke og ki; j = aspireret h (x erstattes nu næsten overalt af j); ll, ñ = lj, nj. Portug; ã, ẽ, õ udtales med Næselyd (omtr. som ang osv.) ão = a-ng; ch = sj; j foran Vokaler = sj; lh, nh = lj, nj; m i Enden af Ord = ng.

Dios og Fastlandet, *Peñasgolf,* Halvøen *Taytao* samt *Corcovadobugten* og *Aucudbugten,* de to sidste mellem Chiloe og Fastlandet. Derpaa bliver Kysten atter ensformig, gaaende omtrent lige mod N. c. 2660 km til *Arica — Valdivia,* c. 40 ° s. Br., er den bedste Havn, mindre god er Havnen ved *Valparaisobugt* — og saa mod NV. c. 2000 km til Fastlandets vestligste Punkt *Punta Pariña,* 81 ° 19' v. L.; Kysten er gennemgaaende høj. Den stejle Kyst drejer fra Punta Pariña mod NNØ. og N. til Panamatangen; den største Indskæring er *Guayaquilbugten* med Øen *Puna;* desuden mærkes *Chocobugten, Kap Corrientes* og *S. Miguelbugten* ved Landtangens Begyndelse; Strækningen er ikke blottet for Havne, men de har ikke stor Betydning, da Andesbjærgene her er saa vanskelige at passere.

Sydamerikas længste Udstrækning, fra Punta Gallinas til Kap Hoorn, er c. 7500 km, fra Kap San Roque til Punta Pariña er der c. 5100 km. Fem Sjettedele ligger paa den sydlige Halvkugle, fire Femtedele i det hede Bælte.

§ 3. Jordbundsforhold og Floder.

Som det er sagt, er Hovedtrækkene i Jordbundsforholdene følgende: et kolossalt Bjærgsystem mod V., mindre Højlande og Bjærgpartier mod Ø., og i Midten uhyre Lavlande, gennemstrømmede af Floder.

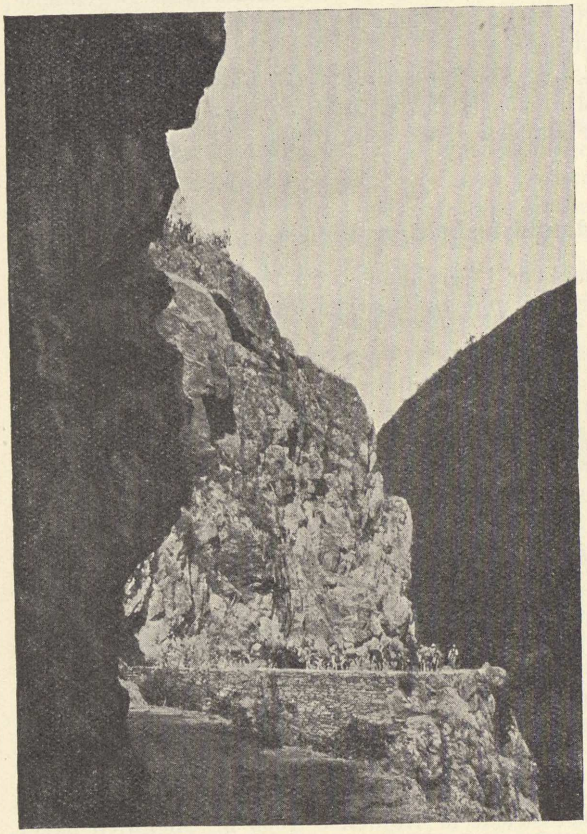
Tværsnit af Sydamerika ved c. 15. Breddegrad.

a. Det vestlige Bjærgsystem fra Ildlandet til Panamatangen sammenfattes under Navnet **Cordilleras de los Andes** eller **Andesbjærgene,** et Navn, der kommer af indiansk og sættes i Forbindelse med Antisfolket i Peru. De begynder som en enkelt Bjærgkæde, men udfolder sig mere og mere paa deres Vej mod Nord, indtil de taber sig ved det caribiske Hav og Panamátangen. Man kan dele dem i de enkeltkædede Sydandes, indtil Aconcagua under $32^1/_2$ ° s. Br., de dobbeltkædede Mellemandes med plateauagtige Højdale, Bjærgknuder og Bjærgsøer, indtil Pasto under 1 ° n. Br., og de forgrenede Nordandes, skilte ved dybe Dalsænkninger.

1. *Sydandes.* De begynder ved Kap Hoorn paa Øen Hermita, en c. 150 m høj Klippe, og hæver sig allerede paa Ildlandet til Toppe paa over 2000 m, det højeste Punkt er *Darwin,* 2100 m; mægtige Gletschere opfylder Øen; ved det af en Tværspalte i Bjærgene dannede Magelhãesstræde er Højden c. 1000 m, Snelinjen ligger mellem 900 og 1100 m. Ved 47 ° s. Br. træder Kæden hen til Kysten, og hermed begynder de smalle *Patagoniens Cordillerer,* der naar til c. 42 ° s. Br.; mod V. ledsages de af talrige høje Klippeøer — saaledes findes paa Magdaleneøen den 1660 m høje Vulkan *Molalat* —, der er Begyndelsen til de nordligere Kystcordillerer, mod Ø. gaar de over i det patagoniske Plateau; Kamhøjden er c. 1000 m, Snelinjen ligger ved 1600 m. Højderne, der rager over denne, kaldes her som i hele Systemet *Nevadas,* de Højstepper, der ligger under den, og hvor Klimaet umuliggør eller hæmmer Kulturen, *Páramos* (i Peru *Punas*). Endepunktet for denne Kæde kan sættes omtrent ved Passet *Perez* (eller *Boquete di*) *Rosales,* 1010 m. Af Toppene, hvoraf mange er Vulkaner, nævnes *San Valentin,* 3870 m, *Corcovado,* 2290 m, og *Minchinmadiva,* 2480 m.

De *chilenske Cordillerer,* der gaar omtrent til 24 ° s. Br., fjærner sig noget mere, for det meste 50—75 km, fra Kysten. Den smalle Kæde med bratte Vægge af rødt

Porfyr tager betydeligt til i Højden, idet Middelhøjden er c. 4500 m, og den er meget vanskelig at overstige; kun eet af Passerne, *Ranco-* eller *Lifenpasset,* er lavt, c. 900 m, af de andre er intet under 2500 m, de fleste 3500 til 4000 m. Mod V. falder Kæden af i korte, med Skov, Frugthaver og Græsgange bedækkede Tværkæder, men ellers gør Kæden selv et nøgent, øde Indtryk; mod Ø. ledsages den af langstrakte Parallelkæder. Kæden kulminerer i *Aconcagua,* 7035 m, Amerikas højeste Punkt, ved hvis Sydfod gaar det mest benyttede Pas, *Cumbre-* eller *Uspallatapasset,* over hvilket er ført den første transandine Bane fra Valparaiso til Buenos Aires med en Tunnel; af andre Højdepunkter og Vulkaner nævnes *Villarica,* c. 5000 m, *Maipo,* 5880 m, *San José,* 6100 m, *Tupangato,* 6710 m, *Mercedario,* 6800 m, *Copiapo,* 6000 m, og *Llullaillaco,* 6170 m.

Pasvej i Peru.

2. *Mellemandes.* Allerede N. for Aconcagua begynder Bjærgene at dele sig, idet de mod Ø. ledsages af Parallelkæder, men først ved 24° s. Br. udvider Systemet sig betydeligt; ved *Huanucos* og *Pascos* Bjærgknuder omtrent ved Lima forener disse Parallelkæder sig igen med Hovedkæden. Parallelkæderne og deres Udløbere er for det meste bedækkede med frodig Vegetation; men hele den vestlige Kæde lige op til Punta Pariña er nøgen, falder stejlt af og giver hele den paa Regn fattige Kyst et øde Udseende; i den klare Luft ser det ud, som om Snetoppene hænger ud over Havet. Mellem Parallelkæderne og de egentlige Cordillerer ligger langstrakte Højsletter; N. for Aconcagua begynder de med *Riojas* og *Mendozas* Højslette, nordligere ligger *Catamarcas* og *Tucumans* og endelig *Atacamaørkenen* mellem 19 og 26° s. Br., hvis nordlige Del kaldes *Pampa de Tamarugal,* ligesom de andre en ufrugtbar tør Flade, da der næsten helt mangler Regn; men ved dens store Rigdom paa Mineralier (Salt, salpertersurt Natron, Kobber, Sølv, Boraks) har den faaet Betydning og har været et Tvistens Æble mellem Chile og Peru—Bolivia. Her ligger Saltagunerne *Punta Negra* og *Salina de Atacama,* (2300 km²), 2660 og 2250 m over Havet.

Som umiddelbar Fortsættelse af Chiles Cordillerer kan egentlig kun *Perus Cordillerer* eller *Vestcordillererne* betragtes, da de har samme geognostiske Sammensætning. Ved Aricabugten begynder atter Vulkanerne, som var ophørte N. for Acon-

cagua, og flere Toppe rager over den 5600 m høje Snelinje, som *Sajama,* 6400 m, *Parinacota,* 6550 m, og *Pomarape,* 6600 m. I de østlige eller *Bolivias Cordillerer* er Toppene endnu højere, saaledes *Illimani,* 6860 m, og *Illampu* eller *Sorata,* 6550 m. Nevadas i denne Kæde har mere spidse og sønderrevne Former i Modsætning til de vestlige Cordillerer, hvor Kegle- eller Kuppelformen er fremherskende. Ø. for Bolivias Cordillerer findes mange Tværkæder til Dels i vestøstlig Retning; den betydeligste er *Cochabambas Bjærge,* der danner Vandskellet mellem Marañon og La Plata.

Mellem de to mægtige Cordillerer fortsættes Højsletterne i *Bolivias Højslette* mellem 22 og 15 ^{0} s. Br., c. 105,000 km^2 og en Gennemsnitshøjde af 3600—4000 m, en stor Saltørken. Af enkelte Dele nævnes mod S. *Despobladoplateau* eller *Potosis* Plateau med de udstrakte Saltlaguner *Pampa de Sal* og Vulkanen *Ollagua,* ragende

Antisana i Ecuador.

henved 6000 m op over Sletten. Mod Vest begrænses denne Slette af Randbjærgene *Serranias de Sililica,* over hvilke der gaar Passer paa indtil 4700 m. Desuden er der Plateauet om *Titicacasøen;* den ørige og dybe Sø, c. 8300 km^2 (3810 m o. H.), staar ved Floden *Desaguadero* mod S. i Forbindelse med *Aullagas,* c. 3000 km^2, 3700 m o. H., ogsaa kaldet *Pooposøen.* Jærnbanen fra Kysten (Mollendo) til Titicacasøen, *Arequipa-Punobanen,* er et storartet Anlæg, hvis højeste Punkt ligger 4580 m o. H., over 2000 m højere end Pacificbanens, over 3400 m højere end Gotthardstunnelens højeste Punkt.

Efter at man i de peruanske Cordillerer har oversteget *Cuzcos Bjærgknude* (c. 10$^1/_2$ ^{0} s. Br.), forener de to Cordillerer sig som berørt ved Lima i *Pascos Bjærgknude* for atter at dele sig i tre Kæder, hvoraf den vestligste, der løber parallelt med Kysten, har Toppe, som rager over Snegrænsen (*Huascan,* 6720 m); imellem dem løber *Marañon* og dens Biflod *Huallaga.* Alle tre løber sammen NØ. for Punta Pariña i Bjærgknuden *Loja,* en Højslette paa 2200 m Gennemsnitshøjde. Herfra gaar *Quitos Cordillerer* mod N. i to Parallelkæder, *Vest-* og *Østcordillererne,* indesluttende en 40—60 km bred Højslette, der ved Tværkæder deles i flere Bækner, *Cuenzas, Riohambas* og *Quitos.* Intetsteds i Andeskæden findes saa mange gigantiske Toppe trængte sammen. I den vestlige Kæde ligger *Chimborazzo,* 6250 m

(Whympers Bestigning 1880), *Pichincha,* 4790 m, og *Cotocachi,* 4970 m; i den østlige Vulkanen *Cotopaxi,* 5960 m, *Antisana,* 5760 m, *Cayambe,* 5840 m, den sidste lige under Ækvator, og *Altar,* 5400 m. Cotopaxi danner den regelmæssigst afrundede Vulkankegle med en blændende Snemasse om Toppen; det altid virksomme Krater er 900 m i Gennemsnit.

3. *Nordandes.* Efter at de to Parallelkæder har forenet sig i *Pastoknuden* (under c. 1° s. Br.), skiller Andes sig atter i tre Kæder, *Columbias Cordillerer,* som ikke mere forener sig; de skilles indbyrdes ved Floddale og har en fra de øvrige Andes forskellig Karakter ved betydelige Aflejringer af yngre Lag over de krystallinske Masser. Den vestlige Gren, *Chocó Cordillererne* eller *Kystcordillererne,* har en Kamhøjde paa næppe 1500 m med Toppe paa indtil 3000 m; den deler sig mod N. atter i to Grene, Kystcordillererne og *Vestcordillererne,* skilte ved *Atratos* Floddal. Den mellemste højeste Gren, *Centralcordillererne,* med den 5580 m høje Vulkan *Tolima* og *Nevado de Herveo,* 5700 m, danner Vandskellet mellem *Magdalenafloden,* der gennemløber *Bogotas Højslette* (2650 m), og dens Biflod *Cauca.* Den østlige Gren spalter sig ogsaa mod N., idet den sender *Sierra de Perija* mod N. (indtil 3000 m), medens dens østligste Forgrening i *Sierra Nevada de Merida* naar 4580 m, sænker sig derpaa mod Maracaïbosøen og staar i Forbindelse med Venezuelas Kystbjærge.

Vokspalmer.

Som et tilsyneladende selvstændigt Bjærgland, der dog maaske staar i tektonisk Forbindelse med Østcordillererne, hæver sig mellem Magdalenafloden og Maracaïbosøen det bratte Sierra *Nevada de Santa Marta* paa et Fladerum af c. 5500 km², med Toppe paa over 5000 m; Snegrænsen ligger her mellem 4600 og 4800 m.

Andeskæden er Foldebjærge, der er opstaaede i Slutningen af Tertiærtiden, og som karakteriseres ved de mange Parallelkæder, hvoraf de østligste er de ældste; men ved en senere indtruffen storartet vulkansk Virksomhed er de til Dels omdannede og har faaet deres særegne Præg; man har vel talt henved 100 Vulkaner i Systemet, hvoraf maaske Halvdelen endnu er i Virksomhed; de falder hovedsagelig i tre, ved store Mellemrum adskilte Grupper: Chiles, Bolivias og Perus samt Quitos

og Columbias. Af andre karakteristiske Træk nævnes Bjærgknuderne, der ofte knytter Parallelkæderne sammen, og de mange Højsletter, der indesluttes af dem, fremdeles det stejle Affald mod Vest, de faa og vanskelig overstigelige Passer og de snævre Kløfter, „Quebrados", hvis Sider følges ad til de mindste Krumninger, samt de lette Hængebroer, der fører over Afgrundene og sættes i Bevægelse af den svageste Luftning. Tillige maa nævnes Bjærgenes store Rigdom paa Metaller.

Om ogsaa Andes ikke har den Betydning for Klima og Vegetation som Alperne, danner de dog i klimatisk Henseende en ret vigtig Skillemur, navnlig med Hensyn til den typiske Udvikling af de forskellige Højdebælter, og Klimaet afviger ikke saa lidt fra de østlige tropiske Lavlandes, naar undtages de lavest liggende Egne, „tierra caliente", der naar indtil godt 800 m, og hvor særlig Palmer og Kulturplanter som Kakaotræet er karakteristiske; den tempererede Region, „tierra templada", der naar til c. 2000 m, præges af Kaffen, Bananen m. m., hvorefter følger den kolde Region, „tierra fria", til c. 300 m, som afløses af Højsteppen, den omtalte Páramo, hvor der hersker Taage, og hvor Hagelvejr og Snestorme er hyppige. Andes har i det hele en rig og mangeartet Vegetation paa Grund af de afvekslende Temperaturforhold. Der findes megen Skov; i de lavere Pashøjder trives Eg og Fyr sammen med den slanke Vokspalme (Ceroxylon andicola), der endog naar til 3000 m; paa Páramos vokser storbladede Laurbærtræer og myrteagige Alpebuske. Ogsaa Dyrelivet er rigt; her i Højderne færdes Lamaen (Vicuñaen, Guanucoen, Alpacaen), den lille Chinchilla eller Haremusen, Andes- eller Brillebjørnen, Alpehjorten m. m., sammen med talrige Fugle som Falke, Andessøernes Vandfugle o. a., og højt over dem alle svæver den største af alle Rovfugle, Kondoren, der hæver sig over de højeste Bjærgtoppe.

Venezuelas Kystbjærge eller de *caribiske Bjærge,* c. 50,000 km², der ved den 6—800 m høje *Barquisimetos* Højslette og ved *Cerro del Altar* forbindes med Columbias Østcordillerer, bestaar af to parallelle Kæder, Middelhøjde 1500—2000 m, og ender i Øen Trinidads lave Bjærge. I den nordlige, der overvejende bestaar af Granit og ved Puerto Cabello træder helt ud til Kysten, findes det højeste Punkt, *Sillas de Caracas,* 2660 m. I den sydlige, indtil 1800 m, er Kridtformationen den fremherskende. Højsletten mellem de to Kæder hører til de skønneste og frugtbareste Egne i Sydamerika. Som en tredje Parallelkæde kan Ørækken langs Kysten betragtes.

Sydligere, skilt ved Orinocos Dal, ligger det c. 900,000 km² store **Guyanas Højland** med *Sierra Parime,* der foruden Guyana omfatter det sydlige Venezuela og lidt af Brasilien. Det er et Granitplateau, der har en Udstrækning af c. 1800 km fra V. til Ø., og paa hvilket enkelte Bjærggrupper hæver sig, hvoraf det højeste Punkt er det i den vestlige Del liggende *Roraima,* 2665 m; ved en Sænkning i Midten deles Højlandet i to temmelig lige store Dele; mellem Bjærggrupperne findes Skovstrækninger eller Græsstepper. — Den største Flod er den c. 1000 km lange *Essequibo,* med Bifloderne *Guyuni* og *Mazaruni,* der løber mod NØ. For øvrigt er Højlandet først blevet nøjere kendt i den nyeste Tid.

Det endnu lidet kendte **brasilianske Bjærgland** mellem Amazon- og La Platafloden, c. $3^1/_2$ Mill. km², maa betragtes som et lavt Højland, 3—800 m, med Bjærgkæder, der for det meste gaar i nordøstlig Retning mere eller mindre parallelle med Kysten. De er højest ude ved Kysten, hvor de overvejende bestaar af Granit og Gnejs, i det Indre optræder mere Skifer og Sandsten, dog viser Graniten sig ogsaa paa store Strækninger. Der er megen Skov paa Bjærgdragene, især de østligste, og i Floddalene. Jo mere man kommer mod V., jo mere optræder de store ensformige Højsletter, *Campos,* dels bedækkede med Græs, dels tørre, øde Saltørkner, strækkende

sig fra 1000 til 2000 km til Foden af Cordillererne. Bjærglandet er rigt paa Mineralier (Guldsand og Diamanter m. m.), men de udnyttes ikke meget.

Langs Kysten mærkes først *Serra do Mar,* noget S. for Vendekredsen, med Højder paa 1500 m, ganske nær ved Kysten, ledsaget af Længdedalen *Parahyba;* N. for denne strækker sig *Serra do Mantiqueira* med det højeste Punkt i Brasilien, *Itatiaia* eller *Itatiaiussu,* henved 3000 m. Systemet fortsættes stadig langs Kysten i korte Kæder; men ved 21° s. Br. gaar der Bjærgdrag mere nordlig under forskellige Navne, ofte sammenfattede under Navnet *Serra do Espinhaço* (ɔ: Rygradsbjærge) med Højder som *Jurucoa,* c. 2500 m, *Itacolumi,* 1750 m, *og Itambe,* 1820 m; de sidste Udløbere gennembrydes af *San Francisco* i de storartede Paolo Affonso Fald. V. for Serra do Espinhaço sætter *Serra Negra* denne Kæde i Forbindelse med en tredje, lavere Hovedkæde, *Serra das Vertentes.* Mod V. fortsættes den førstnævnte, Serra do Mar i *Serra de Paranapiacaba,* der mod S. gaar over i de mod V. forløbende *Serra Geral..*

b. **Lavlande og Floder.** Medens Søerne i Modsætning til Nordamerikas ikke er betydelige (i alt er de beregnede til c. 45,000 km²), findes Jordens største Floder i Sydamerika. De staar i saa nøje Forbindelse med Lavlandene, at de maa omtales under eet med disse. De tre, tilsammen over 11 Mill. km² store Lavlande, der i Fortiden har været dækkede af Hav, saaledes at det sydamerikanske Fastland faldt i flere Øer, er lejrede omkring de tre store Flodsystemer Orinoco, Marañon og La Plata. Medens deres Øvreløb foregaar i Bjærglandet, hører allerede Mellemløbet for det meste til Lavlandet, og Vandskellet mellem Floderne er ofte saa ringe, at en i Floden væltet Træstamme kan være nok til at give Floden en anden Retning, og der findes ogsaa ofte stadige eller periodiske Forbindelser mellem Systemerne.

Det mindste er *Orinocos* Lavland, indesluttet mellem Columbias og Venezuelas Andes og Guyanas Højland; det er store, træløse Stepper, *Llanos,* hvor der i Regntiden vokser mandshøjt Græs, men i den tørre Tid visner alt, og næsten alt Dyreliv forsvinder; Stepperne, der er ganske flade, kun hist og her med nogle lave Bakker, sænker sig fra V. mod NØ., og deres vestlige Del ved Andesbjærgene er dækket af Urskov. *Orinoco,* hvis egentlige Kilder endnu ikke kendes, udspringer paa Sydranden af Sierra Parime, 1500 m over Havet. Ved Esmeralda, 300 m o. H., ender dens Øvreløb; kort efter, 270 m over Havet, deler den sig i to Arme, en sydvestlig, *Cassiquiare,* som gennem tætte Urskove bortfører en Tredjedel af Flodens Vand til Rio Negro, Marañons Biflod, og Orinoco selv, der løber med NV., optagende den 1500 km lange *Guaviare* (230 m o. H.), saa mod N. og bryder derpaa gennem Sierra Parime i flere Katarakter, som *Maypures* og *Atures* (5—6° n. Br.); den optager i venstre Bred *Meta* (1200 km), der udspringer nær ved Bogota, og *Apure.* Her, hvor den bliver sejlbar for Floddampere, drejer den mod Ø. og begynder sit 800 km lange Nedreløb, 65 m over Havet. Ved *Bolivar (Angostura)* snævres den ind for straks at udvide sig til c. 5000 m Bredde; store Skibe kan naa herop. Kort efter, 210 km fra Mundingen, begynder Deltaet, over 25,000 km², for en stor Del bevokset med Urskov og Mangrovekrat; gennem 12 Kanaler, hvoraf *Bocca de Navios* ved Mundingen er over 10 km bred, løber Floden ud i Havet. Flodens Længde angives til over 2200 km, Oplandet til henved 1 Mill. km².

Amazonflodens Bækken er det største sammenhængende Lavland paa Jorden, omtr. 7 Mill. km², naar man regner Tocantins' Opland med. Det er en stor stenløs Slette, *Selvas,* mellem c. 8° n. Br. og 19° s. Br. indsnævret mod Ø. af Guyanas og Brasiliens Højlande og bevokset med de tætteste Urskove, saaledes som de kun findes i Troperne. Pladsen mellem de ofte 2 à 3 m tykke Stammer udfyldes af tæt

Krat, Slyngplanter og omstyrtede Træstammer, saa at Skovene næsten er uigennemtrængelige. Igennem denne Slette flyder *Amazonstrømmen* eller *Marañon* (i det øverste Løb *Tunguragua*, i Øvre- og Mellemløbet *Solimoes*, opkaldt efter en Folkestamme), Jordens største Flod, hvad Vandmængde angaar, men ikke dens længste. Dens Kilder findes paa Bjærgknuden Pasco under 10° 22' s. Br., næppe 150 km fra Vestkysten; en Arm hedder *Rio Nupe*, en anden kommer fra Søen *Lauricocha*, 3650 m o. H., hvor Stenpyramider fra Inkatiden kendemærker Udspringet. I Øvreløbet (c. 825 km) flyder den mod N. i en af Andes' Længdedale mellem Klipper og i Bjærgkløfter. Omtrent ved 5° s. Br. begynder den sit korte, c. 225 km lange

Fra Marañons Øvreløb.

Mellemløb, idet den gennem snævre Klippekløfter, *Pongoer* eller „Porte", bryder mod Ø. gennem Cordillererne; den sidste er den 10 km lange *Pongo de Manseriche*, næppe 180 m over Havet. Den løber fra nu af i østlig Hovedretning mellem 5 og 2° s. Br., kun ved Mundingen nærmende sig Ækvator. Fra det Punkt, hvor den slaar ind i den østlige Retning, til Parás Munding er den sejlbar, og Længden er c. 4100 km, dens hele Længde er c. 5500 km. Den optager stadig store Tilløb, saa at dens Vandmasse forøges overordentlig og den trods sit ringe Fald har en temmelig stærk Strøm, som dog let overvindes af Skibene ved Hjælp af den opad blæsende Passat. Ved Sammenløbet med Ucayali er den 12—1600 m bred, ved Madeira 6—10 km; nogle Steder naar den en Dybde af mere end 100 m; den danner talrige sandede, skovbevoksede Øer. Ved Obidos, 30 m over Havet, hvor Ebbe og Flod endnu kan mærkes, 750 km fra Mundingen, indsnævres den for sidste Gang til c. 2 km, dens Dybde i Midten er her 160 m, der løber 160,000 Kubikmeter Vand ud i Sekundet. De store Bifloder danner ved deres Optagelse ofte anselige Deltaer og et helt Virvar af Øer, saaledes navnlig Yapura. I det hele optager Amazonfloden omtrent 200 Bifloder, hvoraf c. 15 er større end Rhinen.

Af Bifloder i højre Bred nævnes: *Huallaga* (c. 780 km), parallel med Marañons Kildeflod, bryder ligeledes gennem snævre Pongoer. *Ucayali,* der af nogle anses som den egentlige Kildeflod, da den ved Udløbet er større og vandrigere end Marañon selv (c. 1950 km), opstaar af *Apurimac* og *Urubamba,* der kommer fra Bjærgknuden Cuzco; senere optager den *Pachitea.* Ucayali besejles langt op i Peru (Sejlskibe til Sarayacu, Dampere til Mairo). *Yavary,* der paa en stor Strækning danner Grænsen mellem Brasilien og Peru. *Jurua* (1500 km). *Purus* (c. 3100 km) med Bifloden *Aquiry.* Langt betydeligere er *Madeira* (ɔ: Træfloden, paa Grund af dens Rigdom paa Drivtømmer), i Øvreløbet kaldet *Guaporé* og *Mamoré,* med mange Bifloder som *Benit;* dens Længde er over 3500 km, men den er kun sejlbar 290 km fra Mundingen paa Grund af Katarakter. *Tapajos* (1780 km) og *Xingu* (c. 2000 km) fra Matto Grossos Plateau. Endelig *Tocantins* (c. 2000 km), sejlbar til Porto Imperial, med Bifloden *Araguaya;* da den udmunder i Marañons Delta, betragtes den ofte som en selvstændig Flod. — Af Bifloder i venstre Bred nævnes: *Napo* (1200 km), der udspringer paa Cotopaxi. *Içá* eller *Putumayo* (c. 2000 km), der udspringer paa Pasto og er sejlbar indtil Andes' Fod; derimod er *Yapura* (c. 1900 km), der er rig paa Katarakter, ikke videre sejlbar. Den største i venstre Bred er den c. 2150 km lange *Rio Negro,* der har mørkt, omtrent kaffebrunt Vand; den udspringer i Venezuelas Savanner, hvor den optager den „hvide" *Cassiquiare*[1]); senere optager den *Uaupés* i højre, *Rio Branco* eller *Parime* i venstre Bred. Endelig nævnes den mindre, sejlbare *Trombetas*[2]).

Efter at have optaget Xingu spalter Marañon sig i brede Arme, der ligner store Bugter, hvorigennem dens smudsig-gule Vand løber ud i Havet. Øerne i Mundingen er ikke dannede af Floden, men er Ler- og Sandstensbanker. Mod S. sender den en Arm, som optager Tocantins og løber ud under Navn af *Rio Pará,* 45 km bred ved Mundingen; mellem den og Hovedarmen ligger Øen *Marajo.*

I Oversvømmelsestiden (Jan.—Marts) stiger Marañon og dens Bifloder, særlig Madeira, 15—16 m; i Miles Omkreds forvandles da Landet til en Sø, og Dyrene flygter; Vandet fremkalder en hel Blomsterverden i Trætoppenæ. Først 6—8 Uger efter den højeste Vandstand kommer Skovbunden atter til Syne, og Dyrene vender tilbage; men store Strækninger er altid sumpede og har et usundt Klima. Mundingen af Floden opdagedes 1500, Kilderne 1535, men den første, der besejlede den, var Spanieren *Orellana* i 1540, ligefra Napo til Mundingen. Den første egentlige videnskabelige Undersøgelse foretoges 1743—44 af *Condamine;* af de mange senere Opdagelsesrejser nævnes den, der 1819—20 foretoges af *Spix* og *Martius,* og *Agassiz'* Rejse 1867; i 1862—64 lod den brasilianske Regering foretage en nøjagtig Undersøgelse af Flodsystemet; 1867 blev Sejladsen givet fri for alle Nationer, og en Dampskibsfart lige til Andes' Fod er nu ligesaa bekvem som en Sejlads paa Rhinen.

Selvas er omtrent i deres hele Udstrækning — fra V. til Ø. over 4000 km, fra N. til S. mellem 1000 og 3000 km — dækkede af den brasilianske Urskov, der i Modsætning til vore Skove er sammensat af de mangfoldigste Arter, og som særlig karakteriseres ved de mægtige Lianer eller Slyngplanter, de træagtige Bregner, Palmerne og de afvekslende Former af Bananer og Orkideer samt de mange Nyttetræer, saaledes de i uhyre Masser optrædende Kautsjuktræer, Elfenbenspalmerne, af hvis Frø man faar den saakaldte vegetabilske Elfenben, Vinpalmerne (Raphia), de indtil 30 m høje Myrtetræer, Bertholletia excelsa, der leverer Paranødder (bra-

[1]) „Mørkvandsfloder" forekommer, hvor der er kiselsure Salte i Jorden, hvorimod „Hvidvandsfloder" findes, hvor der er Kalkgrund.

[2]) Spanieren *Orellana,* Opdageren af Amazonfloden, kæmpede her, i alt Fald efter hans eget Foregivende, 1540 med Indianere, hvoriblandt nogle bevæbnede Kvinder; det gav Anledning til Sagnet om Amazoner blandt Indianerne og til Flodens Navn.

silianske Nødder), og de talrige fine Træsorter og Træer, der giver Farvestof. Paa Floderne vokser den bekendte Victoria regia af Aakandefamilien med de kæmpemæssige Blade og Blomster.

Ved Dyrelivet i Urskovene og i det hele i Sydamerika lægger man først og fremmest Mærke til Fattigdommen paa Pattedyr, baade hvad Antal og store Former angaar, i Modsætning til Verdensdelens storslaaede Former i Fortiden; nu er, ved Siden af Jaguaren og Pumaen, Tapiren det største Pattedyr. Fremdeles karakteriseres Dyreverdenen ved de mange klatrende Former, som Aber (en egen Art, Vestaber, deriblandt Brøleaberne, Kapucinerne og Silkeaberne) og Dovendyret ved Siden af saa udprægede Former som Bæltedyret, Myreslugeren eller Myrebjørnen m. fl., og den meget rigt repræsenterede Fugleverden med dens Papegøjer (Araer), Kolibrier, Hokkohøns med deres hæslige Skrig, Klokkefuglene og Tukanerne med de kæmpestore Næb; ogsaa Krybdyr er der Rigdom paa, som Skildpadder, store Firben (Leguaner), Alligatorer og Slanger, hvoriblandt de to Kæmpearter Boa Constrictor og Anakondaen, den største af alle Jordens Slanger; men rigest er dog Insektverdenen — hvori den neotropiske Region overgaar alle andre —, og navnlig fremhæves de spraglede Sommerfugle, der ofte forekommer i saa store Masser, at de danner hele Skyer.

Sydamerikas tredje store Flodsystem og dets Lavland, *La Platasletterne*, strækker sig i Modsætning til de andre væsentlig i Meridianens Retning, indeklemt mellem Andes og det brasilianske Højlands sydlige Udløbere; det frembyder ogsaa langt større Afveksling. Den mægtige La Platastrøm opstaar ved Foreningen af *Paraguay*, *Paraná* og *Uruguay*, der alle har deres Udspring i det brasilianske Højland.

Paraguays (ɔ: Papegøjefloden) Kilder ligger 300 m. over Havet ved Diamantino ($14^1/_2{}^0$ s. Br.) tæt ved Tapajos' Biflod, *Arinos'* Kilde. Den løber mellem lave Højdedrag mod S. gennem *Xarayes Sumpene* og optager i venstre Bred *San Lorenzo* (med *Cuyabá*) og *Taquary*. Flodens Fald er saa ubetydeligt, at den ofte i Regntiden træder langt over sine Bredder; men omtrent ved 21^0 s. Br. indsnævres den mere. I højre Bred optager den *Pilcomajo* (1100 km) og *Vermejo* (1350 km), der kommer fra Cordillererne og gennemløber den nordligste Afdeling af La Platas Lavland, den store Slette *Gran Chaco* (ɔ: store Jagtdistrikt), hvor lavt Krat afveksler med Savanner og Saltstepper; kun i de lave, sumpede Floddale findes tæt Urskov. De to Bifloder er vanskelige at besejle, fordi de under deres træge, bugtede Løb er tilbøjelige til at forandre Flodsengen, hvorimod Paraguay selv let besejles. Ved Corrientes forener den sig efter et c. 2200 km langt Løb med den langt vandrigere Paraná og mister derved sit Navn.

Paraná opstaar af to Kildefloder, hvoraf den største, *Rio grande*, udspringer paa Vestaffaldet af Serra do Mantiqueira, 1000 m over Havet, løber mod NV. og V. gennem den lave Højslette *Sao Paolo* og forener sig med den fra N. kommende *Paranahyba* (750 km). Floden drejer nu mod S., til Dels parallel med Paraguay, bryder gennem de brasilianske Bjærge i Fald og Katarakter (Faldet ved *Guayrá*, 24^0 s. Br.), optager noget efter i venstre Bred *Iguassu*, der omtrent paa Grænsen af Brasilien og Argentina danner mægtige Vandfald (de skal i Vandmængde høre til Jordens største), og slaar kort efter ind mod V. for at forene sig med Paraguay. Paa sit videre Løb mod S. optager Paraná i højre Bred fra Cordillererne *Rio Salado* (1260 km), der omtrent danner Sydgrænsen for Gran Chaco. Derefter begynder de uhyre, aldeles træløse *Pampas*, mellem 33 og 40^0 s. Br. Denne den midterste Del af La Platas Lavland er, naar undtages i den tørre Tid, be-

dækket med frodigt Græs (kun ved Flodbredden findes der Skov), der afgiver en udmærket Næring for de Millioner af halvvilde Heste og Hornkvæg, der færdes her under Opsyn af *Gauchoerne,* en Blanding af Spaniere og Indianere, som saa at sige lever paa Hesteryggen. Deres Klæder bestaar af den maleriske Poncho, et stribet rødt eller blaat Stykke Tøj med et Hul i Midten til at stikke Hovedet igennem, og de hvide Benklæder; med Mesterhaand bruger de Lazzoen og Bolaen, tre Jærn- eller Trækugler, der er fæstede sammen med c. 2 m lange Remme, og som de, efter at have svunget dem over Hovedet, med dræbende Virkning slynger mod deres Maal; Kød er deres eneste Næring, Paraguayte deres Yndlingsdrik. Pampas er mod N. bølgeformige, mod S. helt flade, mod V. gaar de over i Saltstepper (las Salinas), begrænsede af *Sierra de Cordobas* Granitkæder (1000—1500 m.).

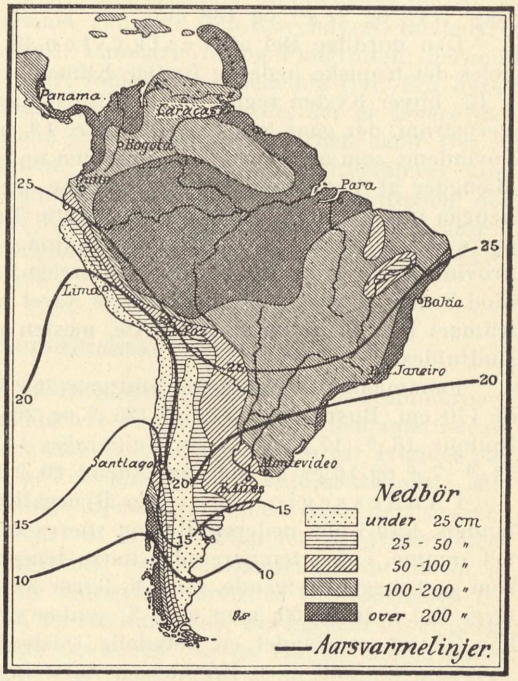
Ved *Rosario* drejer Floden mod SØ., deler sig i Arme, hvorved Sejladsen i høj Grad besværliggøres, og udmunder efter et henved 4000 km langt Løb i *La Platabugten* sammen med *Uruguay.* Denne (henved 1600 km) udspringer paa Serra do Mar under 28° s. Br., løber først i en Bue mod V. og tager derpaa et med Paraná parallelt Løb; Landet mellem Floderne er et bølgeformigt, frugtbart Agerdyrkningsland, til Dels skovbevokset. Skibsfarten paa Uruguay afbrydes ved Faldene (Salto grande) under $31^1/_2{}^0$ s. Br., derefter bliver Floden fortrinlig sejlbar, da den ikke som Paraná deler sig i Arme ved Mundingen. Den mægtige La Platabugt, *Rio de la Plata* (ɔ: Sølvstrømmen), er inderst 35, yderst 235 km bred; Opdagerne kaldte den Ferskvandshavet; Flodvandet skal kunne mærkes 150 km ude i Havet.

Det c. 3 Mill. km² store La Platas Lavland fortsættes mod S. i *Patagoniens Slette* med en Natur som Pampas, hvilken atter umærkelig gaar over i *Patagoniens Terrasseland,* i det Indre indtil 300 m højt. Det er stenede, nøgne Flader med dybe Floddale. *Rio Colorado* løber omtrent paa Grænsen af Sletten og Terrasselandene; sydligere udmunder *Rio Negro,* den eneste, som er sejlbar hele Aaret, den fra Søerne *Viedma* og *Argentino* kommende *Rio Chico* og *Rio Santa Cruz,* de to sidste udmundende i en og samme Bugt, og *Gallegos.*

Blandt de andre af Sydamerikas Floder skal følgende omtales. De paa Vestkysten udmundende Floder er alle kun smaa. Den ovenfor nævnte *Atrato* (c. 500 km), der udmunder i den dariske Bugt, er kort, men meget vandrig og derfor sejlbar; da den udspringer i Nærheden af den lille *San Juan,* der løber til det stille Hav, er der tænkt paa at forbinde dem med en Kanal og saaledes bringe en Forbindelse i Stand med Atlanterhavet, en Plan, der dog nu er opgivet. Den ligeledes omtalte *Magdalenaflod* (c. 1500 km) med *Cauca* (1000 km), der udspringer paa Pastoknuden og udmunder i det caribiske Hav, løber med stærke Fald i sit Øvreløb, men er sejlbar fra Honda (200 m, 5° 10' n. Br.). — Mellem Orinocos og Marañons Mundinger strømmer flere Floder med stærkt Løb og talrige Fald fra Sierra Parime ned til Guyanas Kystland, som den nævnte *Essequibo, Demerara, Corentine, Surinam, Maroni, Oyapoc.* — Af Brasiliens Floder nævnes *Paranahyba* (1300 km), der er sejlbar i sit Nedreløb, og især *San Francisco,* c. 2900 km lang. Den udspringer paa Serra Negra (omtr. 21° s. Br.), men dens Nytte som Forbindelsesled med Landets Indre er ikke saa stor, da Sejladsen omtr. 300 km fra Mundingen, hvor den bryder gennem Kystbjærgene, standses af store Vandfald; *Salto de Paolo Affonso* (omtr. 9° s. Br.), 174 m over Havet, er et af Jordens mægtigste Vandfald; San Franciscos betydeligste Biflod er *Rio das Velhas.*

§ 4. Klima, Plante- og Dyreverden.

a. Da Ækvator gaar gennem Sydamerikas nordlige Del, og da det er bredest her, hører den største Del til det tropiske Bælte, og kun den mindre sydlige Del til det tempererede. Skønt det saaledes baade i Beliggenhed og Form stemmer overens med Afrika, frembyder dets K l i m a dog ikke de Yderligheder, som karakteriserer Afrika, men har et langt mere ensartet Præg og i det hele lavere Temperaturer, hvortil Grunden maa søges dels i den stærke Tilspidsning mod S., hvorved Havet faar en langt større Indflydelse her, dels i det store Bjærgsystem, der gaar langs Vestkysten, og den aabne Østside, der tillader den frie Paavirkning af Passaten i hele Landets Udstrækning fra N. til S. indtil Andesbjærgenes Østaffald. I Hovedsagen kan man skelne mellem Klimaet Ø. og V. for Andes, der danner en vigtig klimatisk Grænse, da Systemet bevirker en helt anden Fordeling af Luftstrømmene end i den gamle Verden, og endelig selve Andesomraadet med dets typiske Udvikling af de forskellige Højdeklimaer.

Sydamerikas Aarsvarmelinjer og Nedbør.

Paa Ø s t s i d e n naar det tropiske Bælte mod S. til ned i det nordlige Argentina, idet Aarsvarmelinjen 20 ° sættes som Grænse. Passaten bevirker en meget ligelig Temperaturfordeling uden store Svingninger baade paa selve Kysten og i det Indre lige til Andes' Fod. Middeltemperaturen overstiger gennemgaaende ikke 26 °, og Forskellen mellem den koldeste og varmeste Maaned er sjældent mere end 4 til 6 °, under Ækvator kun 1 til 2 °, i de sydligere Dele kan den stige til 8—9 °, og kun i det sydlige Brasilien kan Termometret lejlighedsvis synke under 0 °. Passatens store Fugtighed bringer baade Kysterne, navnlig i Guyana, det nordøstlige og sydøstlige Brasilien og de store Lavninger i det Indre rigelig Regn, navnlig Selvas mellem 2 ° n. og 7 ° s. Br., der hører til Jordens rigeste Nedbørsegne; mindre gælder det Llanoerne og Højdefladerne i det indre Brasilien, der kun faar Regn i Sommerhalvaaret; paa Pampaerne, hvor i øvrigt Regnmængden heller ikke er meget stor, er dog Regnen mere ligelig fordelt over hele Aaret. — Omtrent fra 30 ° s. Br. hersker et subtropisk Klima omtrent som i Middelhavslandene med en Middeltemperatur paa 15—20 °, men Vindforholdene er ikke saa konstante her, idet hede fugtige Nordenvinde veksler med Sydøstvinde og meget kølige Sydvestvinde („Pamperos"), der fremkalder større Temperatursvingninger og rigelig Regn (Sommerregn). S. for c. 40 ° s. Br. bliver det tempererede Klima efterhaanden mere barskt og stormende;

i det Indre af Patagonien er det for det meste tørt, men da Vestvindene her lettere naar ind over Andes, bliver Nedbøren rigeligere og rigeligere mod S., og Landets sydlige Spids har det samme Klima som Sydchiles Sydprovins (se ndfr.).

Nogle typiske Eksempler for Østsiden skal anføres. Paa Kysten har Cayenne en Aarstemperatur af $26,_4{}^0$ (den koldeste Maaned $25,_3{}^0$, den varmeste $26,_8{}^0$) og en aarlig Regnmængde af 330 cm, for Pernambuco er Tallene $25,_8{}^0$ ($23,_2{}^0$ og $27,_3{}^0$) og 275 cm, for Bahia $25,_5{}^0$ ($23,_2{}^0$ og $27,_1{}^0$) og 217 cm, for Rio $22,_3{}^0$ ($19,_7{}^0$ og $25,_1{}^0$) og 109 cm, for Buenos Aires $16,_9{}^0$ ($9,_9{}^0$ og $23,_8{}^0$) og 89 cm, for Bahia Blanca $15,_2{}^0$ ($6,_2{}^0$ og $22,_9{}^0$) og 49 cm. Inde i Landet: for Manáos ved Amazonfloden $26{}^0$ ($25{}^0$ og $26,_6{}^0$) og 220 cm, for Cuyaba $25,_3{}^0$ ($20,_8{}^0$ og $27{}^0$) og 150 cm, for São Paulo (740 m o. H.) $18,_2{}^0$ ($14{}^0$ og $21,_9{}^0$) og 138 cm.

Den nordlige Del af Vestkysten til Guayaquilbugten, c. $4{}^0$ s. Br., har aldeles det tropiske hede og fugtige Klima med yppig Skov, men S. herfor til c. $30{}^0$ s. Br. bliver Kysten regnfattig og tilsidst næsten regnløs, hvilket skyldes den kolde Perústrøm, der gaar langs Kysten til c. $4{}^0$, hvor den drejer af mod V.; den afkøler Søvindene, som atter opvarmes over den ophedede Kyst og derved kan optage større Mængder af Vanddampe og derfor ikke afgiver Regn; i Atacamaørkenen kan der hengaa indtil 7 Aar uden Regn; kun tætte Taager („Garúas") nærer den hist og her optrædende yderst sparsomme Vegetation. S. herfor har den sydchilenske Kystprovins atter rigelig subtropisk Vinterregn, som tiltager, jo længere man kommer mod S. paa Grund af de næsten hele Aaret herskende Vest- og Sydvestvinde og gør Klimaet her, hvor der findes tætte, næsten uigennemtrængelige Skove, til et af de sludfuldeste.

Panamá har en Aarstemperatur paa $26{}^0$ ($26{}^0$ og $27{}^0$) og en aarlig Regnmængde af 170 cm, Buenaventura $26,_1{}^0$ ($25,_6{}^0$ og $26,_7{}^0$), Lima $19{}^0$ ($15{}^0$ og $23,_2{}^0$) og 4 cm, Iquique $18,_1{}^0$ ($17,_3{}^0$ og $21,_4{}^0$), Valparaiso $14,_3{}^0$ ($11,_4{}^0$ og $17,_3{}^0$) og 35 cm, Valdivia $11,_6{}^0$ ($7,_2{}^0$ og $16,_4{}^0$) og 269 cm, Ancud $10,_4{}^0$ ($7,_7{}^0$ og $13,_6{}^0$) og 340 cm.

I Andesregionen afviger Bjærgklimaet i de tropiske Egne meget fra Lavlandets, kun i den nederste Region (tierra caliente) til c. 800 m er det hovedsagelig det samme, i den tempererede (tierra templada) og den kolde (tierra fria) er det som sagt meget afvigende. Mod N. ligger Snegrænsen indtil 4800 m, i den midterste tørre Del indtil 5800, men mod S. synker den til 1300, ja endog til 900 m, og her har Gletscheromraadet en betydelig Udstrækning.

Caracas (930 m o. H.) har en Aarstemperatur paa $21,_8{}^0$ ($20,_0{}^0$ og $23,_8{}^0$) og en aarlig Regnmængde af 79 cm, Bogotá (2660 m o. H.) $14,_4{}^0$ ($13,_8{}^0$ og $14,_8{}^0$) og 160 cm, Quito (2850 m o. H.) $13,_5{}^0$ ($13,_4{}^0$ og $13,_7{}^0$) og 107 cm, Caclabamba (2500 m o. H.) $16,_4{}^0$ ($12,_8{}^0$ og $19,_2{}^0$) og 46 cm, Tucumán (465 m o. H.) $19,_0{}^0$ ($12,_3{}^0$ og $25,_3{}^0$) og 97 cm, Santiago (530 m o. H.) $13,_5{}^0$ ($7,_6{}^0$ og $20,_1{}^0$) og 33 cm, Punta Arenas $6,_3{}^0$ ($1,_9{}^0$ og $10{}^0$) og 47 cm.

b. Planteverdenen er, naar undtages i de regnfattige Egne, særdeles frodig og mangeartet, navnlig i den tropiske Del, hvor den især Skovene er saa yppig og rig paa Former, at ikke mange Steder paa Jorden kan opvise Magen dertil. Idet der i øvrigt henvises til, hvad der er omtalt i de tidligere Afsnit og under de enkelte Lande, skal her blot siges, at man i Overensstemmelse med de klimatiske Inddelinger kan skelne mellem den tropiske Floraregion, der ogsaa omfatter den nordlige Halvdel af Vestkysten, den perú-chilenske Region, som gaar til c. $40{}^0$ s. Br., og den antarktiske, hvortil det sydligste Chile og Sydamerikas Sydspids hører. — Paa Kulturplanter er Sydamerika ikke saa rig som Østkontinentet, men mange af de nyttigste og mest udbredte har dog deres oprindelige Hjem her, som Kartoflen (Chile), Kakaotræet (Guyana), Kinabark og Koka (Vestens Bjærgskove) og

mange Frugter. Af de fremmede Kulturplanter, der har faaet Indpas, er Sukkerrøret, Kaffen og Hveden af den største Betydning.

c. Dyreverdenen, der hovedsagelig hører til de to Underafdelinger, den brasilianske og chilenske, af den neotropiske Region (se p. 83, nogle udskiller dog en tredje Afdeling, den andin-argentinske), er langt mindre rig, navnlig paa Pattedyr, hvoraf endda de fleste hører til lavere organiserede Ordner Gnavere og Gumlere, og paa store Former, i hvilken Henseende der er en mærkelig Modsætning til Landets tidligere store Fortidsdyr. De største Rovdyr er Jaguaren („el tigre") og Pumaen („leon"). Men er Pattedyreverdenen ikke rig, er den saa meget mere ejendommelig, saaledes i Aberne (Vestaberne) som Brøleaben, Kapucinerne og Silkeaben, Gnavere som Haremusen og Flodsvinet, Gumlere som Dovendyret, Bæltedyret og Myreslugeren, Flagermusen (Bladnæsen), Lamaarterne og Pungrotten; derimod mangler helt flere ellers vidt udbredte Arter, som de insektædende Dyr. For øvrigt maa man skelne mellem de helt ejendommelige Former og de, der er senere indvandrede fra N., som Tapiren, Peccarien, Vadske- og Næsebjørnen samt Dyr af Katte- og Hundeslægten. Af Fugleverdenen, som er langt rigere, fremhæves Kolibrierne og de talrige Papegøjer som Tukanen, Hokkohønsene, Trompetfuglen, den amerikanske Struds, Kondoren m. fl., af Krybdyr talrige Skildpadder, Alligatorer, Slanger (Anakondaen); ligeledes er der Rigdom paa Padder, men især paa Insekter (se p. 138 og 149).

§ 5. De spanske sydamerikanske Republikker.

Hele Sydamerika med Undtagelse af Brasilien, Patagonien og Kolonierne i Guyana har tilhørt Spanien; dets Besiddelser udgjorde med Mellemamerika og Mexico omtr. $11^1/_2$ Mill. km^2. Men det spanske Koloniherredømme var grundet paa Erobringsprincippet i Ordets egentligste Forstand; med Tilsidesættelse af alle Hensyn til Koloniernes og deres Befolknings Ejendommelighed søgte den spanske Regering at drage den størst mulige Fordel af dem; Monopoler og Afspærringer lagde Hindringer for enhver naturlig Udvikling, og Moderlandet gjorde sit for at degenerere Befolkningen ved at sende sine Forbrydere derover. Utilfredsheden begyndte at vise sig i sidste Tredjedel af det 18. Aarhundrede, Bevægelsen fik et mægtigt Stød fremad ved de Forenede Staters Løsrivelse, og da endelig Moderlandet nægtede at gaa ind paa Koloniernes Krav om Ligestilling, udbrød Kampen 1811. Blandt Førerne i denne Kamp staar *Simon Bolivar* (1783—1830), „Befrieren", øverst. 1824 var Kampen endt (Slaget ved Ayacucho), 1826 rømmede Spanierne det sidste Punkt paa Fastlandet, Callao, og Moderlandet har maattet anerkende Koloniernes Uafhængighed. Men den tilkæmpede Uafhængighed har ikke fremkaldt stort bedre Tilstande; Borgerkrige og Kampe mellem Staterne indbyrdes har forhindret Fremgangen, og de frembyder i det hele kun et mistrøstende Billede.

Republikkernes Fladeindhold er over 9 Mill. km^2; Befolkningen, som i flere Stater var aftaget efter Løsrivelsen, er nu atter i flere af dem i stærk Stigen og udgør i alt 27 Mill., hvoraf omtrent en Tredjedel er Blandingsfolk og en anden Tredjedel Hvide (Kreolerne), dernæst kommer Indianerne (6—7 Mill.), færrest er der af Negre og Mulatter, men for øvrigt er det umuligt at give nøjagtige Tal for de forskellige Dele. Negerslaveriet er nu afskaffet overalt. For Resten er Forholdene forskellige i Staterne; i de andine Stater langs Vestkysten har Blandingsfolkene langt mere at sige end mod Øst. Af de helt uafhængige Indianere, de saakaldte *Indios bravos* (i Modsætning til *Indios reducidos* eller *fideles*, der har underkastet sig), gives der maaske $1^1/_3$ Mill. De politiske og sociale Forhold er temmelig ens i

alle Staterne. De er demokratiske Republikker, et Par er Føderativrepublikker, med Forfatninger efter de nordamerikanske Fristaters Mønster. En Præsident staar i Spidsen for den udøvende Magt, den lovgivende Magt udøves af en Kongres, delt i et Senat og et Deputeretkammer; men de rystes af et voldsomt Race- og Partihad, og de politiske Kampe fremkalder hyppige Revolutioner (Føderalister og Centralister eller Unitarier). Den romersk-katolske Kirke er overalt den herskende, men lider meget under de ulykkelige politiske Forhold. Folkeoplysningen er kun ringe. Overensstemmelsen i hele det sociale Liv lægger sig paa mange Maader for Dagen, saaledes i det ensartede Præg, der hviler over Byerne. Næsten alle Byerne er aabne, meget regelmæssig anlagte og afdelte i store Firkanter (Cuadras), der adskilles ved lige, brede, for det meste brolagte Gader. De hvide, paa Grund af de hyppige Jordskælv for det meste en Etages Huse har flade Tage. Brændpunkterne for det brogede Byliv er det store Torv, Plaza mayor, hvor gerne Domkirken og de offentlige Bygninger samt de store Butikker findes, og Promenaden eller Alamedaen; kun i Middagstiden er her øde og tomt, endog Butikkerne lukkes.

a. **Venezuela** *(Estados unidos de V.)*. Landet opdagedes af *Columbus* 1498 og undersøgtes nøjere Aaret efter af *Vespucci* og *Ojeda;* den sidste gav Landet Navnet Venezuela, ɔ: Lillevenezia, efter en lille, paa Pæle bygget By, der laa, hvor nu omtrent Coro ligger. Karl V gav 1526 en stor Del af Landet til den augsburgske Handelsfamilie Welser, under hvem Sagnet om et Guldland, *Eldorado* (ɔ: den gyldne, egentlig Navnet paa Herskeren) opstod. Allerede 1550 gjordes Landet til et spansk Generalkapitanat, efter at det 1545 vår kommet tilbage til den spanske Krone; det har været Maalet for mange spanske Ekspeditioner lige op til Slutningen af det 18. Aarhundrede. 1811 erklærede det sig for uafhængigt, og efter en afgørende Sejr over Spanierne proklameredes 1819 Republikken *Columbia,* bestaaende af Venezuela og Ny-Granada; 1823 optoges Quito i Forbundet; Partistridighederne hidførte 1830 den endelige Adskillelse i Venezuela, Ny-Granada og Ecuador. Landet har lidt meget under Kampene mellem Føderalister og Unitarier; under Guzman Blancos Diktatur 1870 og senere Præsidentskaber var der bedre Tiilstande; men i den nyeste Tid har der været nye Uroligheder og hyppig Skiften af Præsidenter og Forfatninger. Efter den sidste Forfatning af 1909 er Landet en Forbundsstat, bestaaende af et Forbundsdistrikt, 20 Stater og 2 Territorier[1]), med en paa 4 Aar valgt Præsident i Spidsen.

Landets Fladeindhold er 942,300 km², og Befolkningen var 1909 2,686,000 (1911: 2,743,800), ɔ: $2{,}_8$ paa 1 km², næsten alle Blandingsfolk, især Mestizzer og Mulatter, desuden nogle Negre (Slaveriet ophævedes 1854), en Del Hvide, mest Spaniere (vistnok kun 1 %) og c. 110,000 Indianere, der bor i det sydlige Bjærgland og i Orinocodeltaet; deriblandt en egen Stamme, de jordspisende *Otomaker.*

Navnlig den nordlige Del af Landet, Agerdyrkningsdistriktet, er meget frugtbart, men forholdsvis kun lidet dyrket; det vigtigste Produkt er Kaffe, dernæst Kakao, Sukker, Kokusolie, Vanille, Tobak (Varinastobak), Bomuld m. m. Et andet vigtigt Distrikt er Kvægavlsdistriktet i Llanos, hvor Hyrderne, *Llaneroerne,* har udviklet sig til en egen Type og har en Del tilfælles med Gauchoerne; Kvæg, Huder og Skind er en vigtig Udførselsartikel. Et tredje Distrikt er Skovdistriktet i Guyanas Bjærgland, hvorfra faas Kautsjuk, Farve- og andre Træsorter. Rigdommen paa Mineralier er ikke ringe, men den udbyttes ikke

[1]) De 20 Stater er: *Anzodtegui, Apure, Aragua, Bolivar, Carabobo, Cojedes, Falcon, Guárico, Lara, Mérida, Miranda, Monagas, Nueva Esparta, Portuguesa, Sucre, Táchira, Trujillo, Yaracuy, Zamora, Zulia;* de to Territorier: *Delta Amacura, Amazonas.*

meget; vigtigst er Guldet (ved El Callao i Yuruaridistriktet), men der findes ogsaa Kul, Sølv, Kobber, Jærn, Tin, Petroleum m. m. Handelen drives især paa de Forenede Stater, Frankrig, England (der staar højst hvad Indførsel angaar), Holland og Tyskland; i 1911 beløb Værdien af Udførslen sig til c. 133,3 Mill. Bolivares (1 Bolivar = 1 Fr.), deraf Kaffe over 79,3 og Kakao henved 15,9 Mill., og af Indførslen til 56,6 Mill. B.; Handelsflaaden udgjorde 23 Skibe (deraf 8 Dampsk.) med 4477 Tons Dr.; 1911 var der 925 km Jærnbaner, af Vandveje derimod c. 18,000 km; Telegraflinjernes Længde var 5872 km. Hæren angaves 1910 at tælle 9600 Mand paa Fredsfod, 60,000 paa Krigsfod; Flaaden bestod af 7 Skibe. Budget 1912—13: Indtægter og Udgifter opføres hver med c. 52,5 Mill. B., Statsgælden var 189,3 Mill. B.

Hovedstaden *Carácas,* 73,000 Indb. (1909), grundlagt 1567 i en smuk Længdedal 920 m o. H., er en i Forhold til sit Indbyggertal meget omfangsrig By med lange, ensformige Gader; den har Universitet og er Ærkebispesæde; af Bygninger mærkes Domkirken, Kapitolet og Guzman Blanco Teatret; ved et Jordskælv 1812 omkom 12,000 Mennesker. Ved Jærnbane er den forbunden med sin Havnestad *La Guayra,* 14,000 Indb., med et hedt og usundt Klima og stor Udførsel, især af Kaffe og Tobak. Oppe i de nordlige Bjærge ligger foruden Carácas bl. a. *Villa de Cura* og *Valencia* ved Tacariguasøen, c. 40,000 Indb., i en paa Sukker-, Bomulds- og Indigoplantager rig Egn; den sidste er især af Vigtighed som Station for Handelen fra det Indre til den udmærkede Havn *Puerto Cabello,* c. 14,000 Indb.; vestligere findes Havnen *Tucacas,* med Jærnbane til *Aroas* Kobberminer. Endvidere i Bjærgene *Barquisimeto,* c. 31,000 Indb., og *Tocuyo,* c. 15,000 Indb., paa en frugtbar Højslette; Barquisimetos Havnestad er *Vela de Coro,* c. 9000 Indb., anlagt 1527; endnu vestligere *Trujillo* og Universitetsbyen *Mérida,* c. 12,000 Indb., der ogsaa led meget ved Jordskælvet 1812. Ved den vestlige Side af Indløbet til Maracaibosøen ligger Landets næststørste By *Maracaibo,* c. 50,000 Indb., en betydelig Handelsstad. Af andre Kystpladser Ø. for Carácas nævnes *Barcelona,* c. 13,000 Indb., *Cumaná,* c. 12,000 Indb., den ældste Koloni i Landet, anlagt 1521, og *Carúpano,* c. 12,000 Indb. Af Byer S. for disse Havne inde i Landet ved Foden af de nordlige Bjærge nævnes *Maturin,* c. 12,000 Indb., *Zaraza, Ortiz, Guanare,* c. 11,000 Indb., og den for sin Tobak kendte *Varinas* (Barinas), c. 12,000 Indb. I Guyanas Bjærgland ligger ved Orinoco *Bolivar* (tidligere *Angostura*), c. 12,000 Indb., og længere mod S. *El Callao,* kendt for sine Guldminer. I Llanosdistriktet nævnes *Barancas,* ved Begyndelsen af Orinocos Delta, *Calabozo* og *San Fernando.* — Af Øerne ved Kysten nævnes *Margarita* (c. 4000 km²), med Byen *Asuncion,* og *Tortuga.*

b. **Columbia** *(La República de Colombia).* Columbus havde berørt Landets Kyster paa sin fjerde Rejse uden at anlægge nogen Koloni; 1525 anlagdes Santa Marta, 1547 blev Landet et spansk Generalkapitanat, 1718 ophøjedes det til Vicekongeriget *Ny-Granada.* Efter Adskillelsen fra Venezuela (se ovfr.) beholdt det ogsaa dette Navn som selvstændig Stat. Men Staten er undergaaet mange Forandringer; 1858 omdannedes den til en Forbundsrepublik („Granadina", 1861: „Estados unidos de Nueva-Granada"), 1863 antog den Navnet Columbia; ved Forfatning af 1886 (ændret 1905 og 1909) blev den atter en Enhedsstat, delt i 9 Departementer; 1903 løsrev Departementet Panamá sig og blev en egen Stat (se under Mellemamerika); 1908 deltes Columbia i 27 Departementer og 2 Territorier. Præsidenten vælges paa 4 Aar.

Landet, som har Kyst baade ved det caribiske Hav og det store Ocean, er 1,206,200 km² med 4,978,000 Indb., ɔ: 4 paa 1 km², der mest bestaar af Blandings-

folk Zamboer og Mestizzer; de sidste (Cholos) angives til c. 40 %, Negre, Mulatter og Zamboer til c. 35 %, Indianerne til 15 % og de Hvide (især Spaniere, ogsaa Italienere og Franskmænd) til 10 %. De kristnede Indianere og Mestizzerne er flittige, rolige Folk; som Lastdragere (Carregueros) yder de næsten det utrolige paa de vanskeligste af alle Jordens Transportveje over Bjærgene. Kun Magdalenas og Caucas Dale og de tilgrænsende Højsletter er godt befolkede, medens Vestcordillererne, Atratodalen og Llanos næsten er ubeboede. Agerdyrkningen, som er ringe i Forhold til Landets Frugtbarhed, giver især Kaffe, men der dyrkes ogsaa Bananer, Tobak, Bomuld, Kakao, Sukker, foruden Majs, Hvede og Kartofler.

Gade i Bogotá.

Kvægavlen giver nogen Udførsel af Kvæg og Huder. Industrien indskrænker sig især til Straafletning og Fabrikation i Sukker og Chokolade. Skønt Mineralrigdommen skal være meget betydelig, udnyttes den meget lidt; størst er Produktionen af Guld, skønt langtfra saa stor, som før Opdagelsen af Guldlejerne i Californien, da Columbia betragtedes som det guldrigeste Land; dernæst findes en Del Kobber, Sølv, Platin m. m., ogsaa Smaragder. Handelen drives især med de Forenede Stater og England; i 1911 havde Indførslen en Værdi af c. $18,_1$ Mill. Guldpesos (en G. = $3,_6$ Kr.), Udførslen af c. $22,_3$ Mill., deraf Kaffe c. $9,_5$, Guld $3,_{75}$ og Bananer $1,_{17}$ Mill.; Handelsflaade er der saa godt som ikke (1911: 5 Skibe, hvoraf 1 Dampskib); af Jærnbaner var der 1911 1000 km, af Telegraflinjer 17,200 km. Hæren angives kun til c. 6500 Mand, Flaaden til 11 Skibe. Budget 1913: Indtægter og Udgifter hver $12,_5$ Mill. Guldp., Statsgælden henved 6 Mill.

I et af de vigtigste Distrikter i den nordlige Halvdel af Østcordillererne ligger paa en Højslette, 2610 m o. H., Hovedstaden *Santa Fé de Bogotá*, 150,000 Indb., grundlagt 1538, en af Sydamerikas smukkeste Byer, omgiven af mægtige nøgne Bjærge; den har c. 30 Kirker, mange Klostre, Universitet, Observatorium m. m.; Husene er for det meste byggede i gammel spansk Stil og omgivne af Haver. Af andre

Byer paa Højsletten nævnes *Zipaquira*, med store Stensaltlejer, *Tunja*, c. 10,000 Indb., og *Sogamoso*, det gamle Kulturfolks, Chibchaernes (Muyscaernes), Hovedpladser, samt en Del Byer, der er komne i Vejret ved deres Kaffe- og Kakaoavl, som *Bucaramanga*, c. 19,700 Indb., *Chiquinquira*, c. 20,000 Indb., *Socorro*, c. 20,000 Indb., *Pamplona* og *San José de Cúcuta*, 20,400 Indb. Men i øvrigt findes der ingen større Byer i det Indre, naar undtages i Floddalene og Landet mellem dem; navnlig er Sletterne mod Ø. ligesom Egnene mod S. og ved Vestkysten tyndt befolkede; her ligger Havnene *Tumaco* og *Buenaventura*, c. 4000 Indb.; kun den sidste har lidt Betydning. I Caucadalen ligger fra S. til N.: *Pasto*, 27,800 Indb., den smukt byggede *Popayán*, 18,700 Indb., i hvis Nærhed der er Guldminer, *Cali*, 27,700 Indb., *Palmira*, c. 28,000 Indb., *Buga*, c. 20,000 Indb., *Jerico*, c. 21,000 Indb., *Antioquia* i en guldrig Egn og *Yarumal*, c. 20,000 Indb. I Magdalenedalen ligger bl. a. *Neiva*, 21,900 Indb., *Jirardot*, den for sin Tobak og sine Cigaretter bekendte *Ambalema* og *Honda* samt i Lavlandet *Magangué*, den tidligere betydelige *Mompóa*, med Kvægavl, og *Carmen*, med Tobaksavl. Paa Højlandet mellem de to Floder findes flere betydeligere Byer, først og fremmest Landets næststørste By *Medellin*, 71,000 Indb., 1480 m o. H., med en ny Domkirke og en Del Industri, særlig i Pottemagerarbejder; dernæst *Rio Negro*, *Sonzón*, c. 28,000 Indb., *Ibagué*, 25,800 Indb., i Nærheden af Quindiupasset, og den stærkt opblomstrende *Manizales*, 34,900 Indb. Nær ved Nordkysten ligger *Sabanalarga*, c. 24,000 Indb., og ved Magdalenefloden nær ved dens Munding Landets vigtigste Handelsplads *Barranquilla*, 48,900 Indb., den største Udførselshavn og Udgangspunkt for Skibsfarten paa Floden, i Jærnbaneforbindelse med sin Udhavn *Puerto Colombia* (før kaldet *Sabanilla*), hvor Handelen for en stor Del er i tyske (bremiske) Hænder. Vestligere ligger Havnen *Cartagena* (de las Indias), 34,900 Indb., tidligere en stærk Fæstning og „Indiens Dronning", en meget smuk By, der driver Handel paa Floderne Atrato og Sinú samt paa Magdalene, med hvilken den har Kanalforbindelse. Ved Foden af Santa Martas Snebjærge ligger Havnen *Santa Marta*, c. 9000 Indb., der er i Forfald siden et Jordskælv 1825 og nu er uden Betydning, men tidligere var en af Spaniens vigtigste Havne i Amerika; nu beror dens Fremtid paa dens store Kaffe- og Bananplantager. Paa Halvøen *Guajiro*, der bebos af den uafhængige Indianerstamme *Guajiros*, ligger Havnen *Rio Hacha*, c. 4000 Indb.

c. **Ecuadór** *(República del E.)* udgjorde fra 1548 en Provins, Quito, af Vicekongeriget Peru, blev senere føjet til Vicekongeriget Ny-Granada, og blev selvstændig Stat 1830. Den har lidt meget ved Borgerkrige, og Forfatningen af 1830 er ofte ændret, saaledes 1884, 1887, 1897 og sidst 1906. Præsidenten vælges paa 4 Aar.

Fladeindholdet er 307,200 km², og den har 1,272,000 Indb., ɔ: 4 paa 1 km²; heri er dog ikke medregnede de helt uciviliserede Indianerstammer mod Ø., hvis Tal ikke nøjagtig kendes, maaske er det 200,000 (med disse ansloges Befolkningen i 1910 til c. 1,5 Mill.). De Hvide (mest Spaniere) regnes til c. 200,000, Blandingsfolkene, Mestizzer, Zamboer og Mulatter, til c. 600,000; de rene Negres Antal er kun ringe, c. 10,000 (Slaveriet ophævedes 1852); Resten, c. 60 %, er Indianere, der væsentlig bor paa Højsletterne og i det østlige Lavland og for største Delen er bosiddende og i alt Fald af Navn Kristne; det er Efterkommere af de gamle Peruanere, fra hvis Tid der endnu findes Tempelruiner og Gravmæler, og de taler det gamle Quichuasprog; derimod er de omstrejfende Stammer ved Amazonfloden helt uciviliserede og Hedninger. Næringslivet staar ikke højt i Forhold til Landets naturlige Hjælpekilder. Den vigtigste Næringsvej er Agerdyrkning, og Hovedproduktet er Kakao, hvori intet andet Land i Sydamerika overgaar det;

desuden dyrkes med Udbytte Kaffe, Tobak, Sukker, Frugt m. m., ligesom Kautsjuk, Elfenbensnødder (Tagua) og Kinabark er vigtige Udførselsartikler. Kvægavlen giver nogen Udførsel af Huder. Bjærgværksdriften er ikke stor, dog faas bl. a. noget Guld og Sølv. Industrien indskrænker sig væsentlig til Panamahatte. Værdien af Indførslen var 1910 c. 16 Mill. Sucres (en S. = 1,81 Kr.), af Udførslen 28,1 Mill. S. (deraf Kakao over 21, Elfenbensnødder 4,77, Panamahatte 2,6, Kautsjuk 2 og Kaffe 1,5); Handelsflaade er der saa at sige ikke, da Handelen er paa fremmede Hænder, især drives Handelen med de Forenede Stater, England, Tyskland og Frankrig; 1910 var der af Jærnbaner 563, af Telegraflinjer 1912 5340 km. Hæren angaves 1911 til 11,500 Mand, Flaaden til 4 Skibe. Budget 1910: Indtægter c. 24, Udgifter c. 22, Gæld 43,5 Mill. Sucres.

Landet inddeles i 17 Provinser, hvoraf 5 ligger V. for Bjærgene, 10 paa dem; hele Lavlandet mod Ø. („Oriente") er een Provins og Galapágosøerne een.

Der er forholdsvis mange, men smaa Byer. Ved Mundingen af Guayas ligger den bedste og største Udførselshavn *Guayaquil*, c. 51,000 Indb.; af andre Kystbyer nævnes *Puertoviejo*, c. 10,000 Indb., og *Esmeraldas*, c. 3000 Indb. Oppe i Bjærgene ligger Hovedstaden *Quito*, 2850 m o. H., 50,800 Indb., efter andre c. 80,000 Indb., grundlagt 1533, i en frugtbar Egn ved Foden af Vulkanen Pichincha, en daarligt bygget By med et mildt, dejligt Klima og med mange Kirker, Klostre, Universitet, Observatorium m. m. Af andre Byer i Bjærgene nævnes mod N. *Ibarra*, c. 10,000 Indb., og mod S. *Latacunga*, c. 15,000 Indb., ved Foden af Cotopaxi (Husene er af Pimpsten); *Riobamba* eller *Cujabamba*, ved Chimborazzo, c. 18,000 Indb., en nybygget By, idet den gamle ødelagdes ved et Jordskælv 1797; *Cuenca*, c. 30,000 Indb., smukt beliggende, med Universitet; *Loja*, c. 10,000 Indb., med stor Udførsel af Kinabark. I det østlige Lavland er der kun faa Byer; den største er *Archidona*, c. 5000 Indb.

Galápagos- eller *Skildpaddeøerne*, siden 1892 officielt: *Archipélago de Colón*, under Ækvator 1000 à 1500 km V. for Fastlandet, bestaar af 5 større, 8 mindre Øer og en Mængde Rev og Klipper, tils. c. 7650 km² med c. 400 Indb. Det er vulkanske Øer med flere virksomme Vulkaner, der hæver sig brat op af Havet indtil over 1500 m; den største er *Albemarle (Isabel))*, c. 4300 km²; paa Øen *Chatam (San Cristobal)* ligger en lille By af s. Navn, 200 Indb. Folkene lever af Sukkeravl og Indsamlen af Skildpaddeæg; det er de kæmpemæssige Landskildpadder, der har givet Øerne deres Navn (Opdagerne kaldte dem „de fortryllede Øer"), men i det hele frembyder deres Fauna og Flora store Ejendommeligheder.

d. **Perú** *(República del Perú)*[1]) er som omtalt (p. 138) et af Amerikas gamle Kulturlande; de store Monumenter blandt andet ved Tiagnanuco ved Titicacasøen vidner derom. Efter at de tidligere Kulturfolk, *Aimarastammer*, var underkastede af *Inkaerne*, „den nye Verdens Romere", hævede Perú sig til et mægtigt Rige. Den første Inka, *Manco Capac*, der senere ansaas for en Søn af Solen, fremmede efter Sagnet sit Folks Kultur og anlagde Cuzco, hvor Solens Tempe fandtes. Statsordningen var ganske enestaaende; alt Land ejedes af Kommunen og deltes i tre Dele: Solens Land, hvis Indtægter brugtes til Templer og Præsternes Underhold; Inkalandet, hvis Indtægter tilfaldt Høvdingen, og en tredje Del, som udstykkedes til Folket; alle Haandværkere og Arbejdere stod i Statens Tjeneste; det var en religiøs Pligt at udbrede denne Statsordning over Nabolandene, og der foretoges derfor hele Folkevandringer som Erobringstog, hvorved de omliggende Lande, som Bolivia og Ecuador, blev tvungne til at betale Tribut og gøre Krigstjeneste. Af de mange stor-

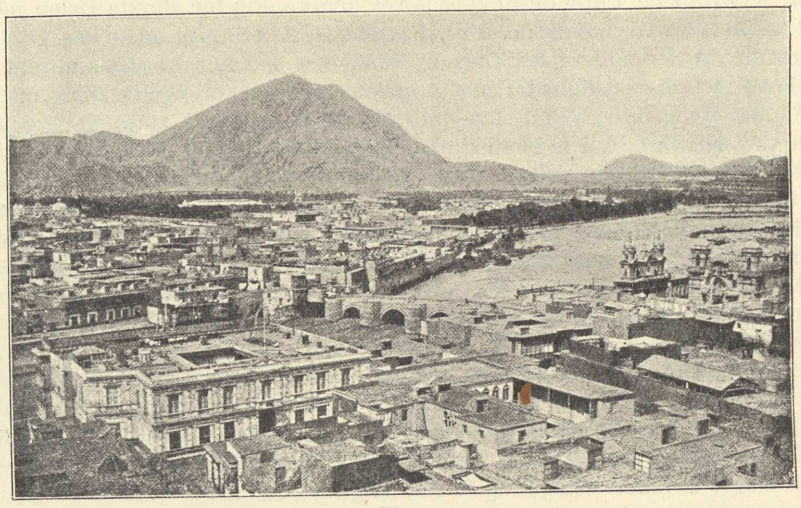
[1]) Navnet skal komme af *Perua*. Peruanernes Betegnelse for Planeten Jupier, Landets særlige Beskytter.

artede Bygningsværker i og om Cuzco, hvoraf der endnu findes Ruiner, nævnes den ene af de fra Byen udgaaende fire Hovedveje, den, der førte mod N. til Quito, et Mesterværk af Bygningskunst. Da *Pizarro, Almagro* og Munken *de Luque* landede i Peru 1531 med faa Mand, begunstigedes Erobringen ved Stridigheder mellem de to Inkaer, Brødrene *Atahualpa* og *Huascar,* og ved et gammelt Sagn om, at hvide skæggede Mænd en Gang vilde komme og omstyrte Inkaernes Rige, og intetsteds optraadte de spanske Erobrere med større Grusomhed. Men Erobrerne stredes senere indbyrdes om Byttet, og Indbyggerne gjorde Oprør mod de Fremmede; først ved Aar 1550 indtraadte der roligere Tilstande. Vicekongeriget Perú, der var Spaniens vigtigste og mest indbringende Besiddelse, var meget stort, idet det en Tid indbefattede Ecuador, Ny-Granada, Chile og Buenos Aires, hvilke dog for største Delen udskiltes i Løbet af det 18. Aarhundrede. Uafhængighedserklæringen udstedtes 1821, 1826 fordreves de sidste Spaniere fra Callao. Siden den Tid har Landet omtrent stadig været plaget af indre Uroligheder; dertil er kommen den ulykkelige Krig med Chile 1879—83, der fremkaldtes ved de lige opdagede Salpeterlejer i Atacama, hvor Landegrænsen var omstridt, og i hvilken Perú i Begyndelsen havde Bolivia til Forbundsfælle; ved Fredslutningen maatte Perú afstaa til Chile Provinserne Tarapacá og Tacna, den sidste dog paa den Betingelse, at den ti Aar efter ved en Folkeafstemning selv skulde bestemme, til hvilket Land den vilde høre; men denne har hidtil ikke fundet Sted, og den er stadig i Chiles Hænder. Krigen havde aldeles udtømt Perús Kræfter. Den nuværende Forfatning er af 1856, ændret 1860. Præsidenten vælges paa 4 Aar. Staten er for Tiden delt i 17 Departementer og to Provinser (Callao og Moquegua).

Landet, der falder i den smalle, regnløse Kyststrækning, Cordillerernes Region med de store Plateauer (Paramos el. Punas), og Montána, ɔ: det østlige Affald ned til Amazonfloden, for det meste skovbevokset, er 1,137,600 km² (officielt 1,769,800). Befolkningen angives i 1896 (sidste Folketælling) til 4,560,000, c. 4 paa 1 km², men Tallet er meget usikkert (Regeringen selv angiver kun 3 Mill.). Henved $^2/_3$, 62 %, er Indianere, der mest bor i Bjærglandet og taler deres gamle Quichuasprog, medens Stammerne i Montána er uciviliserede Hedninger; noget over 22 % regnes at være Mestizzer, 12 % Hvide, 2 % Negre og Mulatter (Slaveriet ophævedes 1856) og 1,5 % Asiatere, hvoraf de fleste er Kinesere, hvis Tal dog er i Aftagen. Hovednæringsvejene er Landbrug og Bjærgværksdrift. Der dyrkes især Sukker, Bomuld og Kaffe, men ogsaa Vin, Tobak, Ris, Hvede, Majs m. m. giver Udbytte, ligesom Kautsjuk udføres; Kvægavlen giver en vigtig Udførselsartikel i Uld af Lamaen og Alpacaen; Guanoen er endnu af Betydning, skønt de vigtigste Lejer nu er paa Chiles Hænder. Bjærgværksdriften, der før var den vigtigste Næringsvej, er gaaet meget tilbage, men der udføres dog endnu en Del Sølv, Kobber, Petroleum, Guld, Kul, Salt m. m. Af Industri kan kun fremhæves Straafletning. Handelen er for en stor Del paa fremmede Hænder (Forenede Stater, England); Indførslen havde 1910 en Værdi af 4,6 Mill. Soles (1 Sol = 1,80 Kr.), Udførslen af 6,7 Mill.; Handelsflaaden var 1911 71 Skibe (deraf 11 Dampsk. med c. 44,100 Tons Dr.). Hæren angives til noget over 4000 Mand, Flaaden til 7—8 Skibe. Statens Pengevæsen er i stor Uorden; efter Budgettet er Indtægter og Udgifter hver c. 27,8 Mill. Soles, den udenlandske Gæld, der 1889 var c. 235 Mill., er paa 6,8 Mill. nær blevet amortiseret ved Overdragelse af Jærnbaner, Guanolejer m. m.

Lima, Hovedstaden, 140,900 Indb. (1908), grundlagt 1535 af Pizarro, ligger 7 km fra Kysten paa en frugtbar Slette ved venstre Bred af Floden Rimac (paa højre Bred ligger Forstaden *San Lazaro);* den er bygget i halv spansk, halv maurisk Stil med rige Butikker, mange pragtfulde Bygninger, deriblandt flere Kirker, har

Universitet og er Ærkebispesæde. Ved Jærnbane er den forbunden med sin Havnestad, *Callao,* c. 34,400 Indb., Landets vigtigste Udførselshavn. Sydligere ligger Havnene *Pisco,* c. 3000 Indb. (Havnestad for den lille By *Ica*) og *Mollendo,* der er Havnestad for Universitets- og Handelsbyen *Arequipa,* c. 34,000 Indb., 2370 m o. H.; den er ved Jærnbane forbunden med Mollendo, og Banen fortsættes mod Ø. til *Puno* ved Titicacasøen (se p. 143), der er kendt for sine Kobberminer. Ud for Pisco ligger *Chinchaøerne,* der sammen med de senere opdagede Lejer ved Kysten N. for Callao og paa andre Øer som *Lobosøerne* giver store Mængder af Guano. Af Kystbyer N. for Callao nævnes: *Huacho,* 6300 Indb., *Chimbote, Trujillo,* c. 11,000 Indb., grund-

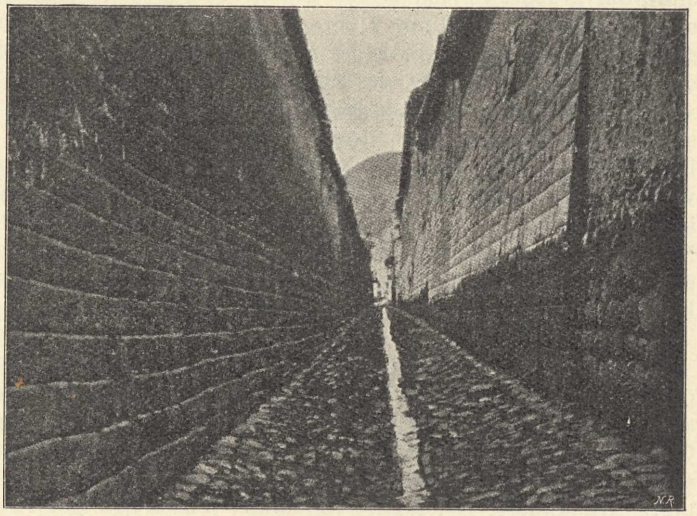

Lima.

lagt 1535 af Pizarro, med Universitet og Havnen *Salaverry, Chiclayo,* c. 12,000 Indb., *Lambayeque, Payta,* c. 2000 Indb., *(San Miguel de) Piura,* c. 6000 Indb., den første af Spanierne anlagte By (1531), og *Tambez.* Oppe i Bjærgene SØ. for Lima ligger *Huancavelica,* tidligere kendt for sine Kviksølvminer, 3800 m o. H., *Atacucho* (eller *Huamanga),* c. 20,000 Indb., 2700 m o. H., og *Cuzco,* c. 30,000 Indb., Inkaernes gamle Hovedstad og hellige By med mange Rester af Inkabygninger, deriblandt Soltemplet, og Universitet; de fleste Indbyggere er Indianere. I det nordlige Perú ligger: *Cerro de Pasco,* c. 13,000 Indb., c. 4300 m o. H., den højest liggende By i Andes, med Landets rigeste Sølvminer; *Huaraz,* c. 17,000 Indb.; *Cajamarca,* c. 12,000 Indb., Atahualpas Residens. Mod NØ. ved Marañon ligger de smaa Havne *Nauta* og *Iquitos,* c. 5000 Indb.; den sidste har navnlig Betydning som Udgangspunkt for Farten paa Floden mod Øst.

e. **Bolivia** *(República Boliviana),* som under Navn af *Øvre-Perú* hørte til Vicekongeriget Perú, lagdes 1778 til Vicekongeriget La Plata; 1825 erklærede Landet sig uafhængigt under Navn af Bolivia (efter Bolivar). Det har heller ikke her manglet paa hæftige Partikampe og Borgerkrige, og hertil er kommet Krigen med Chile 1879—81 (se p. 159), hvorved det ikke alene mistede den værdifulde Del af Atacama med dens mineralske Skatte, men ogsaa den eneste lille Kyststrækning, det besad, saa at det nu med Hensyn til sin Ind- og Udførsel er henvist til Overenskomster

med Nabostaterne. Grænsestridigheder med Brasilien og Chile er endelig blevne ordnede 1903 og 1904. Efter Forfatningen af 1825, ændret 1880 (ophævet 1898, atter sat i Kraft 1899), vælges Præsidenten paa 4 Aar. Landet deles nu i 8 Departementer, men det østlige Lavland styres som et eget Kolonidistrikt.

Gade i Cuzco med Inkamure.

Bolivia, der bestaar af to helt adskilte Dele, Bjærglandet, omfattende Andes' bredeste og højeste Parti, og det østlige Lavland, er 1,470,200 km² og har (1911) c. 2,265,800 Indb., ɔ: c. $1{,}5$ paa 1 km², hvoraf over Halvdelen regnes som rene Indianere (paa Højlandet navnlig Aimara- og Quichuastammen, medens uciviliserede hedenske Stammer færdes mod Ø. i Floddalene og paa Gran Chaco), henved 13 % Hvide og 27 % Mestizzer; desuden andre Blandingsfolk, af Negre er der meget faa. Hovednæringsvejene er Landbrug og især Bjærgværksdrift, hvori Bolivia staar særlig højt. Der dyrkes Hvede, Majs, Kartofler m. m. i de højere Egne, Kaffe, Kakao, Sukker, Kinabark, Tobak m. m. i de lavere; af Mineralier vindes især Tin, der nu langt overgaar den tidligere store Sølvproduktion, desuden Kobber, Vismut, Guld m. m.; en vigtig Udførselsartikel er ogsaa Kautsjuk. I 1911 var Værdien af Indførslen c. $58{,}_{37}$ Mill. Bolivianos (en B. = c. $1{,}_{58}$ Kr.) og af Udførslen c. $82{,}_{6}$ Mill., deraf Tin $57{,}_{6}$, Kautsjuk $18{,}_{9}$, Sølv $4{,}_{6}$. Af Jærnbaner var der i 1912 2418, af Telegraflinjer c. 5000 km. Hæren angaves i 1910 at være paa Fredsfod c. 3300 Mand. Budget 1912: Indtægter c. $17{,}_{2}$, Udgifter $17{,}_{3}$ Mill. B.; 1909 var den indenlandske Gæld c. $13{,}_{3}$, den udenlandske $16{,}_{3}$ Mill. B.

Bjærgindianere fra Bolivia.

De fleste og største Byer ligger i Bjærglandet. Lidt SØ. for Titicacasøen ved Foden af Illimani ligger *La Paz*, 3700 m o. H., 78,900 Indb. (1908), en ret betydelig Handelsby med Guldminer i Omegnen; den har et koldt Klima; ved en 1912 aabnet Bane til Arica er den sat i Forbindelse med Kysten. *Cochabamba*, c. 28,000 Indb., i en frugtbar Egn med Hvede- og Vinavl, er Landets næststørste By. *Corocoro*, c. 5000 Indb., 4020 m o. H., har Kobberminer. *Oruro*, c. 22,000 Indb., c. 4000 m o. H., nær ved Poopósøen, har betydelige Tingruber. Ø. for Søen i Østcordillererne ligger *Sucre*,

tidligere *Chuquisaca,* c. 23,400 Indb., 2740 m o. H., i en smuk Dal omgiven af Villaer og Haver; den er Landets Hovedstad, opkaldt efter Sejrherren ved Ayacucho, og har Bjærgakademi. Paa den egentlige Puna ligger i 4100 m Højde *Huanchaca* med store Sølvgruber. *Potosi,* 23,500 Indb., 3970 m o. H. i en barsk Bjærgegn med et strengt, foranderligt Klima er berømt ved det nærliggende Sølvbjærg *Cerro de Potosi,* 4830 m o. H., som Byen skylder sin Velstand; den skal i Midten af det 16. Aarhundrede have haft over 150,000 Indb., og den store Mønt samt flere Kirker og Klostre vidner endnu om dens store Dage; men nu er Sølvvindingen veget for Tinnet (1906 skal der alene herfra være udført $15,_5$ Mill. kgr.). Mod S. nær ved Argentinas Grænse ligger *Tarija,* 7800 Indb., en af de faa Byer, hvor det spanske Element er i Overvægt. Mod NØ. ved Mamoré ligger *Trinidad,* 4800 Indb., og mod Ø. i Yungas, de hede Højlandsdale ned mod Lavlandet, *Santa Cruz de la Sierra,* 20,500 Indb. Mod NV. ved Beni ligger Kolonidistriktets lille Hovedstad *Riberalta,* 2100 Indb., Midtpunktet for et Kautsjukdistrikt. Hovedstaden i Gran Chaco er *Villa Montes,* 1700 Indb.

f. **Chile** *(República de C.)* har ogsaa været beboet af et gammelt, nu forsvundet Kulturfolk. Landets Navn (Chile betyder Kulde) skyldes de peruanske Inkaer, som i det 15. Aarhundrede erobrede den nordlige Halvdel. Den egentlige evropæiske Opdager er *Magelhães;* 1535 lagde *Almagro* den nordlige, i 1540'erne *Valdivia* den sydlige Del under spansk Herredømme, dog stadig under stærk Modstand fra de tapre Araukanere. Det lagdes ind under Vicekongeriget Peru, indtil det 1797 blev et eget Generalkapitanat; 1810 begyndte Opstanden, 1817—18 stod de afgørende Kampe, hvorved Landet erhvervede Friheden, men først 1826 fordreves de sidste Spaniere fra Kastellet San Carlos paa Øen Chiloé. Senere har Chile ved den p. 159 omtalte Krig med Perú og Bolivia udvidet sit Omraade med Provinserne Tacna, Tarapaca og Antofagasta. Chile er i det hele den bedst ordnede af de sydamerikanske Republikker paa Vestkysten og den, der har nydt mest Ro til at udvikle sig, saa at den er Stormagten blandt dem, og Oplysningen er ogsaa adskillligt bedre end i de andre. Efter Forfatningen af 1833 vælges Præsidenten paa 5 Aar. Lange Grænsestridigheder med Argentina er blevne ordnede 1902. Staten deles i 23 Provinser og et Nationalterritorium, Magallanes, der omfatter den sydlige Del med Chiles vestlige Andel af Ildlandet (Tierra del fuego), i alt 171,400 km².

Landet, der mod N. er goldt og regnfattigt, i Midten frugtbart med et mildt sydevropæisk Klima og mod S. skovrigt og med stærk Nedbør, bestaar af Andes' vestlige Affald, saa at det er ganske smalt, i Gennemsnit c. 150 km (største Bredde c. 350 km), medens Længden fra N. til S. er c. 4200 km. Fladeindholdet er 757,400 km² med (1910) c. 3,415,000 Indb., ɔ: 5 paa 1 km², hvoraf 30 à 40 % regnes for Hvide, mest Spaniere, men ogsaa en Del Englændere og Tyske m. fl., og c. 60 % Mestizzer (Negre er der slet ikke), medens Resten er Indianere, hvis Tal man er meget uenig om, idet nogle angiver dem til 50,000, andre til 125,000. Mod N. bor Indianere af Quichua- og Aimarastammen *(Changos),* i Midten de kraftige, frihedselskende og forholdsvis aandeligt udviklede *Araukanere* (ɔ: Rebeller, selv kalder de sig *Moluches,* ɔ: Krigere), som i blodige Kampe har vidst at forsvare deres Uafhængighed til den sidste Tid, og endelig mod S. de langt lavere staaende *Patagoniere (Tehuelcher, Alikalufer).* I de frugtbare Egne i Mellemchile dyrkes Luzerner, Hvede, Majs, Byg, Kartofler, Vin, Frugt, Tobak m. m.; ogsaa Kvægavlen, navnlig Faareavlen, er i stærk Opkomst. Men langt vigtigere end L a n d b r u g e t er dog B j æ r g v æ r k s d r i f t e n, der leverer over $^3/_4$ af Udførslen; Hovedproduktet er Gødningssalpeter, men der udvindes ogsaa Kobber, Sølv, Guld, Jod, Salt og Kul m. m. H a n d e l e n

er overvejende Søhandel; 1911 havde Indførslen en Værdi af 349 Mill. Pesos (en P. = c. 1,37 Kr.), Udførslen af 330,6 Mill., deraf Saleter 262,6, Kobber 18,7, Huder og Læder 9, Jod 5,1 Mill. Handelsflaaden var i 1911 175 Skibe med 122,522 Tons Dr. (deraf 84 Dampsk. med 69,600 T. Dr.). Af Jærnbaner var der c. 5800 km (over 2300 km under Bygning), af Telegraflinjer c. 36,000 km. Hæren bestaar paa Fredsfod af c. 7300 Mand, Reserven af c. 33,000 Mand, paa Krigsfod skal Hæren være c. 50,000 Mand; Flaaden bestod 1911 af 21 Skibe, deraf 2 Panserskibe, med i alt 269 Kanoner. Budget 1909: Indtægter og Udgifter hver c. 582 Mill. Pesos, Gæld: c. 1078 Mill.

I Nordchile med de rige Salpeterlejer, ligger Handelsbyen *Tacna,* 11,000 Indb. (1907), ved Jærnbane forbunden med sin Havn *Arica,* c. 3000 Indb. Sydligere kommer Havnene: *Pisagua, Iquique,* 40,000 Indb., Salpeterlejernes Hovedhavn, *Tojopilla* og *Antofagasta,* 32,500 Indb., med sin Udhavn *Cobija,* samt *Taltal;* endvidere *Caldera,* der er Havn for Bjærgværksbyen *Copiapó* ved Floden af s. Navn, 10,300 Indb. Noget sydligere i et rigt Kobberdistrikt *La Serena,* 16,000 Indb., med flere højere Læreanstalter, og dens Havn *Coquimbo,* 13,000 Indb., ved Floden af s. Navn. I Nærheden Handelsbyen *San Felipe,* 10,700 Indb., og *Santa Rosa* ved Begyndelsen af Uspallatapasset. — I Mellemchile ligger den betydelige Handelsby *Valparaiso* (med sin Forstad *Almendral),* 162,400 Indb., Landets vigtigste Havn, der hurtig har rejst sig efter et frygteligt Jordskælv 16. Aug. 1906. Ved Jærnbane er den forbunden med Hovedstaden *Santiago,* 332,700 Indb., 570 m o. H., anlagt 1541 af Valdivia, en fuldstændig moderne Storstad med Universitet og omgiven af Haver; midt i Byen findes Granithøjen Cerro Santa Lucia med smukke Anlæg m. m. og storartet Udsigt over Bjærgene. Ved Jærnbanen til Valparaiso *Quillota,* 11,400 Indb., med Frugt- og Vinavl samt Kobbergruber. Videre i den chilenske Længdedal *Rancagua,* 10,400 Indb., Badestedet *Constitución* ved Mundingen af Rio Maule, *Cauquenes,* et bekendt Badested ved Foden af Andes. *San Fernando,* 8000 Indb., *Curicó,* 17,600 Indb., *Talca,* 38,000 Indb., *Linares,* 11,200 Indb., *Parral,* 10,000 Indb., *Chillán,* 34,300 Indb., i hvis Nærhed der ved Foden af Vulkanen Chillán findes nogle meget besøgte Svovlbade. Ud for Chillán ligger ved Kysten Krigshavnen *Talcahuano,* 15,600 Indb., og Handelsbyen *Concepción,* 55,300 Indb., nær ved Mundingen af den ved sine pludselige Oversvømmelser farlige Bio-Bio, Chiles største Flod. Ved Araucobugten Kulhavnene *Coronel* og *Lota,* 10,700 Indb. Videre ligger inde i Landet i store Bjærgværksdistrikter *Los Anjeles,* 10,700 Indb., *Angol, Collipulli, Victoria og Temuco,* 16,000 Indb. Ved Kysten Handels- og Industribyen *Valdivia,* 15,200 Indb., anlagt 1552 af Valdivia, med Havnen *Corral,* ved Mundingen af Floden Calle-Calle. Den sidste større Havn er *Puerto Monti,* c. 3000 Indb., i skønne Omgivelser i Nærheden af Llanquihuésøen. — I Sydchile, hvor atter Landbruget bliver fremtrædende, ligger kun smaa Byer, deriblandt *Osorno,* c. 8000 Indb. Af de langs Kysten lejrede Øer her er *Chiloé,* med Byen *Ancud,* c. 4000 Indb., den største (c. 8800 km²). Den eneste By af Betydning i *Magallanesterritoriet* er *Punta Arenas,* ved Magelhãesstrædet, 12,200 Indb., der skylder Skibsfarten og en stor Faareavl sin Opkomst.

Til Chile hører de under c. $33^1/_2{}^0$ s. Br. liggende vulkanske *Juan Fernandez Øer,* 630—800 km fra Kysten. De bestaar af to Øer: *Mas a tierra* (ɔ: Øen nærmest ved Landet) eller *Juan Fernandez Øen,* c. 95 km², indtil 930 m høj, kendt af Alexander Selkirks (Robinson Crusoe) Ophold her 1704—09, og den lidt mindre *Mas a fuera,* indtil 1840 m; paa den første Ø bor c. 20 Mennesker, der væsentlig lever af Hummerfiskeri. — Om *Paaskeøen* se p. 133.

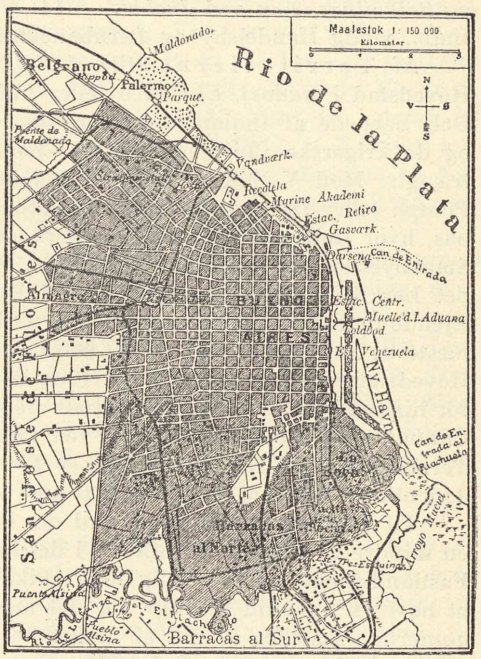
g. **Argentina** *(República A.). Juan Diaz de Solis* landede 1515 ved La Platas

Munding, hvor han blev dræbt af de Indfødte; 1527 sejlede *Sebastian Cabot* op ad Floden; 1535 lagde *Pedro de Mendoza* som Landets første Statholder Grunden til Buenos Aires, men den egentlige Erobrer af Landet var hans Efterfølger *Martinez de Yrala.* Det hørte til Vicekongeriet Perú, indtil det 1776 udskiltes som et eget Vicekongerige *La Plata,* hvortil ogsaa Bolivia (Øvre-Perú), Uruguay og Paraguay hørte; 1810 begyndte Opstanden, og 1816 erklærede det sig for uafhængigt. Men det var urolige Tider, der fulgte. Bolivia, Paraguay og Uruguay gik deres egne Veje, og voldsomme Partikampe mellem Unitarier og Føderalister oprev Staten, hvortil kom Kampe med Nabostaterne; først da den tyranniske Diktator Rosas var styrtet 1852, kom der noget mere Ro. Buenos Aires gik ud af Forbundet, men traadte atter ind 1860. Grænsestridighederne er først blevne ordnede i den nyeste Tid, 1873 med Brasilien, 1878 med Paraguay og 1902 med Chile. Uroen er dog stadig blevet fortsat, men trods alt er Staten, der paa Grund af sine rige Hjælpekilder vistnok har en stor Fremtid for sig, Sydamerikas mægtigste og største næst Brasilien. Efter Forfatningen af 1853, ændret 1859 og 1862, er den en Forbundsstat efter de Forenede Staters Mønster, bestaaende af et Forbundsdistrikt, 14 selvstændige Provinser eller Stater og 10 Territorier. Præsidenten vælges paa 6 Aar.

Landet, der i Hovedsagen kan deles i de tre Afsnit: Egnene omkring La Plata, Bjærglandet mod V. og Patagoniens Højland mod S., er 2,951,500 km² (efter nyeste planimetrisk Beregning 2,806,400 km²) og havde 1910 7,12[illegible],800 Indb., d: 2,5 paa 1 km²; herved maa dog erindres, at Gran Chaco, Andes' Affald og hele Patagonien næsten er ubeboede. Befolkningen bestaar af Indianere, Blandingsfolk og Hvide. Mod N. og i Andesegnene bor Indianere af Quichuastammen, som Calchaqui, i Gran Chaco bor en Del Stammer, navnlig Guaikurú og Guarani, og mod S. Patagonierne (se ndfr.). Man angiver Indianerne til i alt c. 350,000, hvoraf c. 30,000 er helt uciviliserede. Blandingsfolkene er Mestizzer, kaldede Cholos eller Chinos (rene Negre er der ikke mere, Slaveriet ophævedes 1831), og de regnes nu helt sammen med de Hvide, der dels bestaar af Efterkommerne af de spanske, Argentinierne, dels er senere indvandrede Evropæere, især Italienere (c. $^1/_2$ Mill.), Spaniere (over 400,000) og Franskmænd (over 100,000) foruden Englændere, Tyske o. a. Indvandringen har ofte været ret betydelig; 1857—1909 er der i det hele indvandret c. 3,4 Mill. (der udvandrede i de s. Aar c. 950,000), i de senere Aar c. $^1/_4$ Mill. aarlig (1910: 289,600). Hovednæringsvejene er Agerdyrkning og Kvægavl, der tidligere var Landets vigtigste Erhverv, medens den nu kun indtager den anden Plads, samt Bjærgværksdrift. Medens Landet indtil 1877 næppe kunde brødføde sig selv, er det nu et af de vigtigste kornudførende Lande, særlig m. H. t. Hvede; desuden dyrkes Majs, Byg, Havre, Luzerne, Hør og Hørfrø, Kartofler, Bælgfrugt, Vin, Tobak, Bomuld, Frugt m. m. Kvægavlen leverer en betydelig Del af Udførslen; der var 1910 c. 67,4 Mill. Faar (hvoraf c. 70 % i Staten Buenos Aires), over 29,1 Mill. Stkr. Hornkvæg, over 7,5 Mill. Heste, 4 Mill. Svin og 3,9 Mill. Geder. Af Mineralier udvindes især Guld, Sølv, Kobber, desuden Kul m. m. Industrien beskæftiger sig især med Forarbejdning af Landbrugsprodukter (Konserves- og Kødekstraktfabrikker, Sukkerfabrikker, Ølbryggerier osv.); en særlig Industri er Udnyttelsen af Quebrachoskovene i Chacodistriktet til Tømmer og Garvestof. Handelen, der især drives med England, Frankrig, Tyskland og de Forenede Stater, er selvfølgelig stor paa Grund af de rige Produkter; Værdien af Indførslen var 1911 366,8 Mill. Guldpesos (1 P. = 3,6 Kr.), af Udførslen 375 Mill., deraf Hvede 80,7, Uld 50,5, Huder 44,1, Kød 43,4, Quebracho 11,9, Havre 11,7; Handelsflaaden bestod 1911 af 346 Skibe med 137,800 Tons Dr., deraf 161 Dampskibe med 80,450 T. Dr. Af Jærnbaner var der 1911 over 31,575 km, af

Telegraflinjer 161,476 km. Hæren var 1910 paa Fredsfod 21,500, paa Krigsfod 208,000 Mand, Nationalgarden desuden 215,000 Mand; Flaaden var 1912 50 Skibe med 377 Kanoner og over 5500 Mand. Budget 1912: Indtægter c. 27, Udgifter c. $27,_5$, Gæld 471 Mill. Guldpesos.

Forbundsdistriktet (Municipio federal) bestaar af Forbundets Hovedstad *Buenos Aires* (ɔ: god Luft), 1,329,170 Indb., Sydamerikas største By. Den ligger ved den sydlige Bred af La Platabugten c. 285 km fra det aabne Hav, anlagt 1535, kort efter ødelagt af Indianerne og atter anlagt 1580, Hovedstad fra 1862; Byen, der har et ensformigt Præg med lige Gader, der skærer hverandre i rette Vinkler, er Landets første Handelsstad, er Ærkebispesæde, har Universitet, Museer, Biblioteker, botanisk Have m. m.; mod V. er den omgiven af Villaer og Haver; uden for Byen ligger de store Slagtepladser, Saladeros; af Forstæder nævnes mod N. *Belgrano,* mod S. *Barracas al Sur,* 10,200 Indb., hvor store Skibe maatte losse, før Havnen i de senere Aar blev forbedret og uddybet.

Situationsplan af Buenos Aires.

Staterne kan deles i Paranástaterne (4), Mellemstaterne (3) og Andesstaterne (7).

Paranástaterne: 1. *Buenos Aires,* den største (305,100 km²) og rigeste, har til Hovedstad den c. 50 km SØ. for Buenos Aires 1882 anlagte *La Plata,* c. 95,000 Indb., særlig Embedsmændenes og de Lærdes By, men ogsaa stor Handelsstad. Ved Paraná ligger den vigtige Havn *San Nicolas,* 12,600 Indb.; endvidere *Chivilcoy,* 14,600 Indb., og *Tandil,* c. 6000 Indb., hvoraf en Del danske, samt ved Kysten Havnebyerne *Bahia Blanca,* 38,000 Indb., og *Mar del Plata,* c. 6000 Indb., tillige Søbadested. — 2. *Santa Fé* med den stærkt opblomstrende Hovedstad *Santa Fé de Vera Cruz,* 48,000 Indb., hvor Salado udmunder i Paraná; ved Paraná Handels- og Industribyen *Rosario,* 201,300 Indb. — 3. *Entre Rios,* meget frugtbar med udmærket Agerland og Græsgang, har til Hovedstad *Concepción,* 6500 Indb., ved Uruguay; ved s. Flod Havnene *Gualeguaychu,* 13,300 Indb., med store Saladeros og Kødekstraktfabrikker, og *Concordia,* 12,700 Indb., Endepunkt for de større Skibes Fart paa Floden; ved Paraná ligger *Paraná,* 30,000 Indb., med Kødekstraktfabrikker. — 4. *Corrientes,* endnu frugtbarere end den forrige, med Hovedstad af s. Navn, 20,000 Indb., ved Paraná lige over for Paraguays Munding.

Mellemstaterne: 5. *Santiago* med Hovedstad af s. Navn, 16,000 Indb., ved Rio Dulce og Randen af Gran Chaco, i Jesuitertiden en blomstrende By, nu atter i Opkomst. — 6. *Córdoba* med Hovedstad af s. Navn, 95,000 Indb., ved Rio Primero og Affaldet af Sierra de Córdoba, med Jærnbane til Rosario, kendt fra Jesuitertiden, nu et Midtpunkt for det aandelige Liv ved sit Universitet m. m. *Rio Cuarto,* 14,200 Indb., i et betydeligt Agerdyrkningsdistrikt. — 7. *San Luiz* med

Hovedstad af s. Navn, c. 10,000 Indb., og *Villa Mercedes*, c. 12,000 Indb., vigtigt Jærnbaneknudepunkt.

Andesstaterne: 8. *Jujuy* med Hovedstad af s. Navn, c. 5000 Indb., 1230 m o. H., med den under Bygning værende Jærnbane til Potosi. — 9. *Salta* med Hovedstad af s. Navn, 16,700 Indb., 1170 m o. H., en livlig Handelsby. — 10. *Tucumán*, den mindste af Staterne, beliggende som en Oase i Steppen, med Hovedstad af s. Navn, c. 66,000 Indb., Industriby. — 11. *Catamarca* med Hovedstad af s. Navn, c. 10,000 Indb. — 12. *Rioja* med Hovedstad af s. Navn, c. 14,000 Indb., i hvis Nærhed de højtliggende Bjærgværker *Famatina*, *Chilecito* og *La Mejicana*. — 13. *San Juan* med Hovedstad af s. Navn, 10,400 Indb. i et Bjergværksdistrikt med rige Guld- og Sølvminer, som ved *Jachal*. — 14. *Mendoza* med Hovedstad af s. Navn, 39,000 Indb., vigtig Handelsby og Jærnbaneknudepunkt ved Uspallatapasset.

Af Territorierne, tils. 1,336,600 km², ligger *Missiones* (med den lille Hovedstad *Posados*), *El Chaco* (eller *Indio al Norte*) og *Formosa* mod N.; de er til Dels beboede af Indianerstammer, saaledes Tupi- og Guaranistammen i Missiones og de krigerske Chiriguanos i El Chaco, hvor de dog bliver mere og mere fortrængte. Mod V. ligger det lille nydannede Territorium *Los Andes* og i Midten *Pampa* (eller *Indio al Sur*), der omfatter store Dele af de vestlige og sydlige Pampas, hvor Indianerbefolkningen efterhaanden fortrænges og erstattes af Kolonister; Smaabyerne her ligner alle hverandre. Husene, der ligger i Kvadrater, er af stampet Ler med Stenfundament, midt i Byen ligger Torvet med Kirken; de enkelte Ejendomme i Steppen kaldes Estancias. Af de sydlige Territorier hører de 4 næste til Patagonien, tils. c. 831,000 km² med 48,000 Indb., nemlig *Rio Negro* (med Hovedstaden *Viedma*, med Vinavl, og Byen *Carmen*, begge ved Rio Negro lige over for hinanden), *Neuquén*, der vistnok har en Fremtid for sig (med Byen *Chosmalal*), *Chubut* (med Kolonien *Rawson* ved Chubuts Munding) og *Santa Cruz*, det største Territorium. Det 10. Territorium er *Tierra del Fuego*, 21,500 km² med 1700 Indb., Argentinas Andel af det c. 43,200 km² store Ildland.

Til Slutning endnu nogle Ord om Patagonien og Ildlandet. *Patagonien*, hvoraf en mindre Del hører til Chile, er i det hele et barskt Højland med stærkt udpræget Fastlandsklima og væsentlig lidet skikket til Kolonisation (Faareavlen synes dog at have en Fremtid for sig), for det meste beboet af uciviliserede Indianere. *Patagonierne* (saaledes kaldte af Magelhães paa Grund af deres med Dyrehuder beklædte Fødder) er store, kraftige Folk, der til Hest med Lasso og Lanse jager Guanacoen (Lamaart) og andet Vildt. Den talrigste Stamme blandt dem er *Tehuelcherne* (ɔ: Sydfolk) mellem Floderne Chubut og Santa Cruz; andre Stammer er *Pehuencherne* og *Pehuelcherne* (ɔ: Østfolk). — I Øgruppen *Ildlandet*, der som nævnt er delt mellem Argentina og Chile, saaledes at hele Magelhäesstrædet tilhører den sidste, er selve Ildlandet ved *Beaglekanalen* skilt fra en Mængde mindre Øer, saaledes *Navarin* og *Statenø* (*Wollaston* hører under Chile). *Ildlænderne* eller *Pescherœerne* er smaa, mørke Folk, der staar paa et temmelig lavt Kulturtrin uden nogen Samfundsordning og faste Boliger; de lever af Fisk, Skaldyr, Bær og Rødder og gaar næsten nøgne eller sparsomt hyllede i Guanacoskind. Vidt forskellige fra dem er de mod Ø. paa Ildlandet boende store, kraftige *Onaer*, der vistnok er beslægtede med Patagonierne.

h. **Uruguay** (*República Oriental del U.*) blev egentlig først i det 18. Aarhundrede besat af Spanierne for at sikre La Platamundingen og lagt til Vicekongeriget La Plata; 1821 forenedes det med Brasilien under Navn af *Cisplatina*, men rev sig løs 1825, 1828 anerkendte Brasilien og Buenos Aires dets Uafhængighed, og Aaret

efter proklamerede det sig som Republik. Staten har stadig lidt under politiske Uroligheder. Den har efter Forfatningen af 1830 en paa 4 Aar valgt Præsident i Spidsen og deles i 19 Departementer.

Landet, der ligger N. for La Platas Munding mellem Uruguay og Havet, er officielt 186,900 km² (nøjagtig Beregning: 178,700 km²) og havde 1909 1,094,700 (1911: 1,177,600) Indb., c. 6 paa 1 km², alle Hvide og Blandingsfolk, idet Indianerne (særlig Charruastammen) er helt udryddede siden 1831; af Indbyggerne er c. 180,000 Fremmede, særlig Italienere, Spaniere, Brasilianere og Argentiniere. Da Campossletterne er de overvejende, er Kvægavlen den vigtigste Næringsvej; 1908 var der c. 26 Mill. Faar, 9 Mill. Stkr. Hornkvæg, 1 Mill. Heste. Der dyrkes navnlig en Del Hvede, Majs, Hør, Frugt, Vin m. m. Mineralrigdommen udnyttes ikke meget, kun nogle Guldminer ved Cuñapirú kan nævnes. Værdien af Indførslen var 1911 c. 47,4, af Udførslen 40,1 Mill. Pesos (en P. = 3,6 Kr.); de vigtigste Udførselsartikler er Kød (og Kødekstrakt), Uld, Huder, Talg, Hvede, Majs, Hør osv.; Handelsflaaden bestod 1911 af 92 Skibe med 51,138 Tons Dr., deraf 30 Dampskibe med 23,960 T. Dr. Af Jærnbaner var der 1911 2512, af Telegraflinjer 7800 km. Hæren var 1910 paa Fredsfod c. 8350 Mand, desuden en Nationalgarde paa c. 100,000 Md.; Flaaden var 12 Skibe med 62 Kanoner. Budget 1910—11: Indtægter og Udgifter hver c. 35,1, Gæld c. 131,9 Mill. P.

Montevideo, Hovedstaden, 308,700 Indb. (1911), grl. 1725, 208 km fra Buenos Aires; smukt amfiteatralsk beliggende ved Nordkysten af La Platas Munding, med Havn og livlig Handel. Mod Ø. ved Kysten *Maldonado,* c. 1000 Indb., mod V. længere oppe i Mundingen Havnen *Colonia.* Ved Uruguay *Salto,* 17,700 Indb., livlig Handel. Sydligere ved Floden *Paysandú,* 18,700 Indb., med store Slagterier, og *Fray Bentos (Independencia),* c. 5000 Indb., med storartede Kødekstraktfabrikker; *Mercedes* ved Rio Negro, 14,500 Indb., har Udførsel af Uld; af andre Byer inde i Landet nævnes *Florisa,* 12,500 Indb., og *San José,* 12,100 Indb., samt mod NØ. ved Laguna Mirim *Artigas,* c. 5000 Indb.

i. **Paraguay** *(República del P.).* Spaniernes Kolonisation i disse Egne begyndte i 1530'erne, men først da Jesuiterne 1608 indvandrede, kom der nogenlunde ordnede Forhold; de koloniserede Landet, kristnede Indianerne og forsvarede sig endog med Vaabenmagt mod Spanien og Portugal (1754—58); men 1768 blev de fordrevne, og som en Provins af Vicekongeriget La Plata gik det tilbage for Landet. 1811 begyndte Opstanden under Dr. *Francia,* som 1817 blev Diktator paa Livstid, og Landet holdtes nu i mere end 50 Aar først under Francia († 1840), derpaa under *Lopez,* Fader og Søn, fuldstændig afsluttet fra den øvrige Verden, hvilket Forhold førte til en voldsom Krig (1865—70) med Brasilien, Argentina og Uruguay. Den endte med Lopez' Død og Afstaaelsen af et stort Stykke Land til Brasilien og Argentina. Staten blev næsten helt ødelagt ved Krigen, og Befolkningen var decimeret; 1857 angaves den til c. 1,337,000, 1873 var den kun 221,000, og deraf var der ikke mere end c. 29,000 Mænd. Nu har Staten i mange Aar nydt Ro, og takket være dens rige Hjælpekilder er den gaaet frem om end langsomt; Kvinderne skal dog endnu være i Overtal, men det er vanskeligt at danne sig en bestemt Mening om Forholdene, da de statistiske Oplysninger er meget mangelfulde. Efter Forfatningen af 1870 styres Staten af en paa 4 Aar valgt Præsident og deles i 99 Departementer, politisk ordnede i 24 Distrikter (partidos).

Staten har ligesom Bolivia ingen Søkyst, idet den mod S. og Ø. begrænses af Paraná og mod V. af Paraguay og dens Biflod Pilcomayo. Den er 253,100 km² (officielt angives den til 168,000 km², med dens Andel af Gran Chaco mellem Para-

guay og Pilcomayo til 457,000 km²), og har 715,800 Indb. (1908), ɔ: c. 2,8 paa 1 km², hvoraf de fleste er Hvide og Blandingsfolk (Negrenes Antal er forsvindende); af Fremmede er der c. 18,000, hvoraf de fleste er Argentiniere, desuden Italienere, Brasilianere m. fl.; af Indianere, som i Gran Chaco næsten udelukkende hører til Tupistammen, medens der mod Ø. bor en Del Guarani, er der c. 100,000. Hovednæringsvejen, særlig mod Ø., er Agerbrug; der dyrkes Sukkerrør, Maniok, Tobak, Bomuld, Majs, Ris, Frugt (særlig Oranger), Vin m. m. Stor Betydning har Paraguayte eller Yerba Maté, der afgiver den mest yndede Drik i Sydamerika, og Skovhugsten, navnlig Quebracho til Tømmer og Garvestof; ogsaa Kvægavlen, som vistnok med Tiden vil blive betydelig i Chaco, er af Vigtighed; de vigtigste Udførselsartikler er Skovprodukter, Huder, Kød og Tobak. I 1910 var Værdien af Indførslen c. 6,1, af Udførslen 4,7 Mill. Guldpesos (en Guldp. nominelt 3,6 K.). Af Jærnbaner var der 1911 kun 373 km (Banen fra Asuncion over Villa Rica), af Telegraflinjer c. 4000 km. Hæren var 1910 paa Fredsfod c. 2600 Mand, Flaaden 3 smaa Flodfartøjer. Finanserne er i stor Uorden efter Krigen, da Paraguay maatte betale 250 Mill. Guldp. i Omkostninger; for 1912 er Budgettet beregnet til: Indtægter c. 2,7 Mill. Guldp. og 9,2 Mill. Papirp. (en Papirp. er c. 0,26 Kr.), Udgifterne til c. 1 Mill. Guldp. og 32,7 Papirp.; Statsgælden er dog bragt betydeligt ned (1909 var den vistnok c. 105 Mill. Kr.).

Indianere i Gran Chaco.

Byerne er smaa undtagen Hovedstaden *Asuncion,* 60,300 Indb., der ligger smukt ved venstre Bred af Paraguay lige over for Pilcomayos Munding; den er anlagt 1536, smukt og regelmæssig genopført, efter at den var blevet ødelagt af Francia; omtrent hele den udenlandske Handel gaar over den. Med Jærnbane er den forbunden med den eneste By af Betydning i det Indre, *Villa Rica,* c. 6000 Indb., hvis Omegn leverer den meste Paraguayte. Ved Havnen *Encarnación* ved Paraná, c. 3000 Indb., ender det argentinske Jærnbanenet (ved den lige overfor liggende Posados). Ved Paraguay nævnes af andre Havne *Villa del Pilar,* c. 3000 Indb., og *Concepción,* c. 6000 Indb.

§ 6. Brasilien.

a. Spanieren *Pinzon* landede Aar 1500 ved Pernambuco; s. A. landede Portugiseren *Cabral* ved Porto Seguro, tog Landet i Besiddelse for Portugal og kaldte det for *Santa Cruz;* men Kong Emanuel kaldte det *Brazil* efter det røde Farvetræ (braza ɔ: glødende Kul). Portugal lagde dog ikke straks nogen Vægt paa Besiddelsen, først 1549 oprettedes en Kolonialregering i Bahia. Ogsaa Spaniere og Franskmænd søgte at sætte sig fast i Landet. I første Halvdel af det 17. Aarhundrede, da Hollænderne berøvede Portugal saa mange af dets Kolonier under Foreningen med Spanien, maatte det ogsaa kæmpe med dem om Bahia; men Portugal beholdt dog Landet, for

hvis Guld- og Diamantrigdomme det snart fik Øjet op (de første Guldminer aabnedes 1698, de første Diamanter fandtes 1715). Den portugisiske Kolonialpolitik var snæverhjertet som Spaniernes, Produkter som Olie, Vin og Salt maatte købes i Moderlandet, da det forbødes Kolonien selv at producere dem, og Havnene lukkedes for fremmede Skibe. Noget bedre blev det, da den portugisiske Kongefamilie kom til Brasilien 1808; det fik Titel af Kongerige og Løfte om en fri Forfatning 1815; da saa Kong Johan VI drog tilbage til Portugal, og Sønnen Don Pedro blev tilbage som Statholder, erklærede Brasilien sig for uafhængigt 1822 og udraabte Pedro til Kejser, som 1824 gav Landet den frie Forfatning; 1831 trak han sig tilbage for Sønnen Pedro II. Den følgende Tid var en forholdsvis lykkelig, kun ved en Krig med Paraguay (1865—72) afbrudt Periode, om det end ikke manglede paa Partistridigheder mellem Centralister og Føderalister og mellem Monarkister og Republikanere. Da Negerslaveriet helt ophævedes 1888 (den „gyldne Lov"), uden at der gaves Ejerne Erstatning, skaffede Misfornøjelsen endelig Republikanerne Overhaand, Pedro II blev afsat, og Forbundsrepublikken *Brasiliens forenede Stater (Estados Unidos de Brazil)* oprettedes 1889. Republikken har som alle de sydamerikanske Stater lidt af voldsomme Partistridigheder og Militæropstande, der har hæmmet dens Udvikling.

Brasilien omfatter næsten Halvdelen af hele Sydamerika, 8,550,000 km², og Befolkningen udgjorde 1908 21,515,000, ɔ: c. $2,_5$ paa 1 km² (1872: $11,_1$, 1890: $14,_3$ Mill., 1912 anslaas den til c. 25 Mill.); bedst befolkede er Egnene mod S. og Kystegnene, medens store Strækninger i det Indre, navnlig Amazonlandet, næsten er ubeboede. Indianerne udgør c. 9 %, Blandingsfolkene, navnlig Mestizzerne (Mamolucos eller Cabocles; Cafusos kaldes Afkom af Negre og Indianerinder, Carboretos af Indianere og Negerinder) c. 36 %, Negre og Mulatter over 14 % og Hvide c. 40 %. *Indianerne,* som ved Landets Opdagelse kaldtes med Fællesnavnet Tupinambaer, er nu dels bosatte („Indios mansos"), dels „vilde", som regnes til c. 600,000; fra de sydlige Egne og Kystegnene er de nu næsten helt fortrængte; imod V. findes Folk af Tupi- (ɔ: oprindelige) eller Guaranistammen, som Mundrucus og Yurunas, mod Ø. Folk af Tupuyas- (ɔ: fremmede) eller Gésstammen, saaledes i Bjærglandet mellem San Francisco og Havet de vilde, frygtede Botukuder (Navnet kommer af det runde Træstykke, Botuque, af dem selv kaldt Gés, som de sætter i Underlæbe og Ører) og Aimores, Kayapos og Chavantes i Goyaz og Matto Grasso o. fl.; mod N. er der Folk af Cariberstammen, i det indre Lavland af Aruakstammen, i det sydlige Matto Grasso og Goyaz de frygtede Borores, mellem Xingu og Tocantins Karayas m. fl. *Negrene* lever mest i Kystegnene, især omkring Rio; de blev indførte som Slaver fra det 16. Aarhundrede, til Tider endog c. 70,000 aarlig; 1851 forbødes Slavehandelen; ved Emancipationsloven af 1871, da der var c. 2 Mill. Slaver, bestemtes, at ingen var Slave, som fødtes efter dette Aar; da Slaveriet helt ophævedes 1888, var der endnu 740,000. De *Hvide* er mest af portugisisk Afstamning, og det portugisiske Sprog er det fremherskende. Indvandringen, især af Italienere, Portugisere, Spanske og Tyske, er ret betydelig, navnlig til de sydlige Egne; 1820—1910 er der i det hele indvandret over $2,_8$ Mill., hvoraf henved $1,_3$ Mill. Italienere, c. 734,000 Portugisere, c. 340,000 Spaniere og 105,000 Tyske; 1908 indvandrede i alt 94,700, 1909 85,400, 1910 88,600.

Brasilien er et fra Naturens Haand meget rigt udstyret Land. Egnene mod S. og ved Kysten er meget frugtbare og særdeles skikkede til Agerdyrkning, Højdefladerne mod S. og i det Indre afgiver udmærkede Græsgange, de uhyre Skove i det Indre mod N. yder rige Produkter som Kautsjuk, Gummi, kostbare Træsorter, Farvetræ, Bjærgegnene er rige paa Metaller, og Floderne, der afgiver gode Samfærdsels-

veje til det Indre, er rige paa Diamanter og andre Ædelstene, og til alt dette kommer et gennemgaaende sundt Klima. Den største Indtægt yder Planteriget. Fremfor alt dyrkes Kaffe; Brasilien er det mest kaffeproducerende Land; allerede ved 1850 frembragte det c. 55 % af al Kaffe paa Jorden, 1881 var det steget til 59 %, og derefter er Produktionen tiltaget, især siden 1896, saa at den i 1907 udgjorde 85,5 % af al Kaffeproduktion. Dernæst dyrkes der i store Mængder Kakao, Bomuld, Sukker og Tobak, fremdeles Kornsorter som Hvede, Majs og Ris, Bælgfrugter, Bønner, Frugt, Vin osv. Kvægavlen afgiver rigeligt af Kød, Huder, Smør og Ost. Foruden Diamanter og andre Ædelstene (Granater, Topaser) yder Bjærgværksdriften ogsaa Guld og Sølv, noget mindre Jærn, Kul m. m. Industrien er endnu lidet udviklet; særlig kan nævnes Industri i Bomuld og Uld. Foruden med Nabostaterne drives Handelen især med de Forenede Stater i Nordamerika, England, Frankrig og Tyskland. Værdien af Indførslen var 1910 713,3 Mill. Milreis (1 M. = 1000 Reis = 2 Kr.; 1000 Milreis = 1 Conto de Reis), af Udførslen 939,4 Mill. M. (1909: 1027,8), deraf Kaffe 385,5, Kautsjuk 377, Huder 36,6, Paraguayte 29, Tobak 24,4, Kakao 19,4, Bomuld 13,5, Sukker 10,7 Mill.; Handelsflaaden bestod 1911 af 528 Skibe med 191,310 Tons Dr., deraf 238 Dampskibe med 130,582 T. Dr.; i Havnene indkom 1909 20,242 Skibe (deraf 15,182 Dampsk.) med c. 19,3 Mill. Tons; af Skibene var 5016 fra Udlandet. Af Jærnbaner, hvoraf de fleste findes i den sydlige og sydøstlige Del, var der 1912 22,139 km, af Telegraflinjer c. 59,000 km.

Efter Forfatningen (dannet efter de Forenede Staters Mønster) af 1891 bestaar Forbundsstaten af et Forbundsdistrikt, 20 Stater og et Territorium. Forbundsregeringen dannes af en paa 4 Aar valgt Præsident og Vicepræsident (tillige Præsident for Senatet) og en Nationalkongres, der bestaar af et Deputeretkammer og et Senat. Deputeretkamret tæller 212 Medlemmer, valgte paa 3 Aar (en for hver 70,000 Indb., men ikke under 4 for nogen Stat), Senatet 63 Mædlemmer (3 fra hver Stat og fra Territoriet), valgte paa 9 Aar og fornyede med $^1/_{33}$ hvert 3. Aar; Valget af Præsidenter og Nationalkongres er direkte, hver 21aarig IBrasilianer har Valgret. De enkelte Stater (de tidligere Provinser) har meget vidtstrækt Selvstyre med Guvernør og lovgivende Forsamling. Der er ingen Statskirke, og der er fuldstændig Religionsfrihed; men de allerfleste er Romersk-Katolikker, henved 200,000 regnes til andre Bekendelser, deraf c. 178,000 Evangelister, desuden 850,000 Hedninger (Indianere). Oplysningen staar ikke højt; der er ingen Skoletvang, og om ogsaa Byerne har Almueskoler, er Landet næsten helt blottet for Skoleundervisning; der er ingen Universiteter, kun enkelte Fakulteter. Hæren var 1910 paa Fredsfod noget over 21,000 Mand foruden et Gendarmeri paa 20,000 Md.; der er siden 1908 almindelig Værnepligt; Flaaden bestod 1911 af 29 Skibe (hvoraf 3 Panserskibe) med 164 Kanoner og c. 5300 Md. Finansernes Tilstand er langtfra god, navnlig paa Grund af den overordentlig store Statsgæld. Budgettet 1912 lød paa: Indtægter c. 92,2 Mill. Milreis i Guld og 312,6 Mill. Papir-Milreis (1 P.-M. = 0,90 Kr.), Udgifter 59,2 Mill. Milreis i Guld og 444 Mill. Papir-M. Statsgælden angaves i 1909 til c. 2697,9 Mill. Kr.

1. **Forbundsdistriktet** (c. 1200 km²) omfatter Hovedstaden *Rio de Janeiro* eller blot *Rio,* med Forstæder 858,000 Indb. (1908), anlagt 1567. Den ligger overordentlig smukt ved den ørige Bugt af s. Navn med en c. 700 m bred Indsejling mellem den 200 m høje Klippe Pao de Açucar (ɔ: Sukkertoppen) med Fortet *Praya Vermelha* og Øen Pico med Fortet *Santa Cruz,* desuden beskyttet ved andre Forter paa Øerne som *Ilha das Cobras* (tillige Statsfængsel); Bugten er tilgængelig for de største Skibe. Den gamle Del af Byen gør et kedeligt Indtryk ved sit ensformigt-kvadratiske Anlæg og sine snævre, snavsede Gader; Havnen med dens store Anlæg,

Torvet og Gaderne langs Stranden, som Rua directa og Rua d'Ouvidor med de prangende Butikker er Centrum for Bylivet; Nystaden mod V., først anlagt 1807, skilt fra den gamle Del ved en stor Plads, er smukkere bygget; Byen har et medicinsk Fakultet, flere store Læreanstalter, botanisk Have m. m. Af Forstæderne mærkes *Botafogo*, mod S., med mange Paladser og smukke Villaer. I Omegnen de tidligere Slotte *Boa Vista* (nu Museum) og *São Christobal.*

2. Omkring Forbundsdistriktet og mod N. langs Kysten ligger Staten **Rio de Janeiro** (43,500 km² med 968,000 Indb.). Dens Hovedstad *Nictheroy,* 30,900 Indb.,

Rio de Janeiro.

en smuk By med mange Villaer, ligger ved Udgangen af Bugten lige over for Forbundshovedstaden; N. for Bugten ligger *Petropolis,* c. 4000 Indb., tidligere Kejserens Sommerresidens, mod NØ. ved Parahybas Munding *Campos,* 30,000 Indb., en vigtig Udførselshavn; af Byer i det Indre, med stor Kaffeavl, mærkes *São Fidelis* og *Nova Friburgo,* begge oprindelig tyske Kolonier.

Kyststaterne S. for Rio: 3. **São Paulo** (250,000 km² med 3,397,000 Indb.), kendt for sin driftige og energiske Befolkning Paulisterne (Mamolucos), der har ført langvarige Kampe mod Jesuiterne, og for den store Indvandring af Italienere, har Hovedstaden af s. Navn, 239,800 Indb., c. 50 km fra Kysten, en af Landets smukkeste Byer, med stor Handel og Industri samt juridisk Fakultet; ved Jærnbane er den forbunden med Rio og sin Havn *Santos,* 35,000 Indb. Af andre Byer ved Kysten nævnes *Iguapé* og *Villa de Princeza,* c. 5000 Indb., af Byer inde i Landet i de rige Kaffedistrikter *Jundiahy, Campinas,* c. 50,000 Indb., og *Rio Claro;* ved *Ypanema* er der Jærnbjærgværker. — 4. **Paraná** (175,000 km² med 406,000 Indb.), udskilt 1853 af São Paulos sydlige Del, har den mellem store Araukarieskove liggende *Curityba,* 49,800 Indb., til Hovedstad, 890 m o. H.; den eneste Havn af Betydning

er *Paranaguá* ved Bugten af s. Navn, med stor Udførsel af Paraguayte og Tømmer. — 5. **Santa Catharina** (113,000 km² med 353,000 Indb.) har til Hvstd. *Florianopolis* (tidligere *Desterro),* 32,200 Indb., hvoraf en stor Del er Tyske, paa Øen Santa Catharina; af andre tyske Kolonier nævnes *Blumenau,* c. 25,000 Indb. (med Havnen *Itajahy*), *Hansa* og *Dona Francisca.* — 6. **Rio Grande do Sul** (283,000 km² med 1,4 Mill. Indb.), den sydligste Stat, med betydelig Kvægavl, har til Hvstd. *Porto Alegre* (Portalegre), 76,700 Indb., ved Floden Guahyba og Nordenden af Laguna dos Patos (ɔ: Andesøen), en smuk, livlig By med stor Handel med Agerdyrknings- og Kvægavlsprodukter; ved Udløbet af Lagunen Havnen *Rio Grande do Sul,* 23,000 Indb.;

Pernambucos Havn med Revet.

mod SØ. ved Lagunens Sydende *Pelotas,* 15,000 Indb., ligeledes Udførselshavn; af Byer i det Indre nævnes *Rio Pardo, Bagé* og *Uruguayana,* ved Uruguay, vigtig for Forbindelsen med Nabostaterne. N. for Hovedstaden ligger flere mindre som *São Leopoldo,* der har overvejende tysk Befolkning.

Kyststaterne N. for Rio. 7. **Espirito Santo** (44,000 km² med 297,000 Indb.) har til Hvstd. *(Nossa Senhora da) Victoria,* 11,700 Indb., paa en Ø i Bugten af s. Navn; af mindre Havne mærkes *Guarapary* med Udførsel af Kapaivabalsam. — 8. **Bahia** (560,000 km² med 3,287,000 Indb.) mellem Kysten og San Francisco, har til Hvstd. *São Salvador de Bahia,* 205.800 Indb., grl. 1549, Brasiliens Hovedstad til 1763, ved Allehelgensbugt (Bahia de Todos os Santos) med en fortrinlig Havn, i hvis Indsejling den godt befolkede Ø *Itaparica* ligger; den nedre Del af Byen (Praya) med Havnen er Handelsbyen med Pakhuse og Varelagre; i den øvre Del med smukke Villaer og Haver ligger den prægtige Domkirke og mange af de offentlige Bygninger. Omegnen *(Reconcavo),* der har stor Sukker-, Bomulds- og Risavl, er en af Landets bedst befolkede Egne. V. for Byen ligger ved Floden Paraguassu *Caxoeira* og *São Felix,* kendte for deres Tobak og Cigaretter, inde i Landet *Sincora* i et rigt Diamantdistrikt, ved San Francisco *Barra do Rio Grande,* Udførselshavn for Staten

Goyaz, og nordligere Handelsbyen *Joazeiro*, ved Kysten i den sydlige Del *Porto Seguro, Caravellas,* Havneplads for Staten Minas Geraes. Til Staten hører de smaa Klippeholme *Abrolhosøerne.* — 9. **Sergipe** (25,000 km² med 413,000 Indb.), den mindste Stat, S. for San Franciscos Munding, har til Hvstd. *Aracajú,* 21,100 Indb., en 1858 grundlagt Handelsstad, ligesom *São Christovão, Estancia* m. fl. Smaabyer nær ved Kysten, ved Mundingen af San Francisco *Villanova* og længere op ad Floden *Propria.* — 10. **Alágoas** (26,500 km² med 785,000 Indb.) N. for Mundingen af San Francisco, en af de mest sukkerproducerende Stater, har til Hvstd. Havnebyen *Maceió,* 36,400 Indb.; i Nærheden *Alagoas,* Hvstd. indtil 1839, med Tobaksavl, og ved San Francisco *Penedo;* mod N. ved Kysten *Porto Calvo,* med Udførsel af Farvetræ. — 11. **Pernambuco** (100,000 km² med 310,000 Indb.) har til Hvstd. *Recife de Pernambuco* eller blot *Pernambuco,* 113,100 Indb., grl. 1532, en af Landets vigtigste Havne, med stor Udførsel af Sukker, Bomuld og Farvetræ; juridisk Fakultet; den har Navn af det Koralrev (Recife), som ligger ved Kysten; af de smaa Byer nævnes *Goyana* og *Nazareth.* Øen *Fernando Noronha* mod NØ. (under $3^1/_2{}^0$ s. Br.), der bruges som Straffekoloni, hører til Staten. — 12. **Parahyba** (56,000 km² med 520,000 Indb.) har til Hvstd. *Parahyba,* 28,800 Indb., ved Floden af s. Navn, c. 15 km fra dens Munding, med stor Udførsel af Sukker og Bomuld; dens Udhavn er *Cabedelo,* højere oppe ad Floden *Pillar,* inde i Landet *Independencia* og *Mamangyapé.* — 13. **Rio Grande do Norte** (52,000 km² med 279,000 Indb.) har til Hvstd. *Natal,* 16,100 Indb., ved Mundingen af Rio Grande; ved den tyndt befolkede Nordkyst *Macáu.* Fra Salinerne ved *Mossoro* forsynes næsten hele Brasilien med Salt. — 14. **Ceará** (160,000 km² med 886,000 Indb.) har til Hvstd. *Fortaleza* (eller *Ceará*), 48,400 Indb., en betydelig Udførselsplads ved Kysten; ogsaa Havnene *Camocim* og *Aracaty* har Betydning. — 15. **Piauhy** (240,000 km² med 400,000 Indb.), der kun har en lille Kyststrækning, men gaar langt ind i Landet, har til Hvstd. *Theresina,* 45,300 Indb., ved Floden Parnahyba; ved Begyndelsen af Deltaet ligger Havnen *Parnahyba,* med Udførsel af Kvægavlsprodukter, ved Mundingen *Amarraçao.* — 16. **Maranhao** (340,000 km² med 562,000 Indb.), der for en stor Del bestaar af tørre Højsletter, „Sertãos", har til Hvstd. *(São Luiz de) Maranhao,* 24,500 Indb., paa Øen af s. Navn, en ægte brasiliansk By med betydelig Havn; lige overfor paa Fastlandet *Alcantara,* med Bomulds- og Risavl, inde i Landet *Vianna; Turyassu* ved Bugten af s. Navn har Guldminer; inde i Landet *Caxias* ved Itapucurúfloden med Bomuldsavl.

Amazonstaterne, stærkt skovbevoksede. 17. **Pará** (1,250,000 km² med 568,000 Indb.), paa begge Sider af nedre Amazon, en af de største Stater, men daarligt befolket; dens Hvstd. er *(Santa Maria de) Belém do Pará,* 96,600 Indb., ved den sydlige Bred af Amazonflodens brede Mundingsarm Rio Pará, c. 100 km fra Havet, Nordbrasiliens vigtigste By og Hovedhavnen ved Amazonfloden, med stor Udførsel af Kautsjuk; det er en smuk, livlig By med mange Kirker og Klostre og mange prægtige offentlige Bygninger, som Teatret, samt mange videnskabelige Læreanstalter; den er omgiven af prægtige Villakvarterer med Haver. Ved Tocantins' venstre Bred *Cametá,* ved Tapajos' Forening med Amazon *Santarem* med stor Handel paa Tapajos, ved Amazonflodens venstre Bred *Monte Alegre* og *Obidos* i et rigt Kakaodistrikt; paa Øen Marajó ligger *Villa Monteforte* (Villa Johannes) med Havnen *Chaves;* ved Kysten S. for Deltaet *Braganza,* et yndet Sommeropholdssted. — 18. **Amazonas** (1,850,000 km² med 379,000 Indb.), den største, men daarligt befolkede Stat. Af Byerne, der alle ligger ved Floderne, er den eneste af nogen Betydning den palmerige Hovedstad *Manáos,* 65,400 Indb., ved Rio Negro nær ved dens Forening med Amazon; den har en helt moderne Havn, hvor selv store Oceandampere løber ind, og meget stor Udførsel af Kautsjuk. Højere oppe ved Rio Negro ligger *Barcellos,*

ved Amazon selv en Del mindre Byer som *Parintins, Itacoatiára* og lige ved Perús Grænse den først anlagte By *Tabatinga,* der nu næsten er forladt.

Indlandsstaterne. 19. **Matto Grosso** (1,500,000 km² med 142,000 Indb.), den næststørste, men daarligst befolkede Stat, hvor Kvægavlen er den vigtigste Næringsvej. Dens Hvstd. er *Cuyabá,* 34,400 Indb., ved Paraguays Biflod af s. Navn; den gamle Hvstd. *Matto Grosso* (eller *Villa Bella*), grl. 1734 af Guldgravere, er i Forfald ligesom *Diamantino,* i et usundt Diamantdistrikt; sydligere *Poconé,* en lille, ved sine Kvæghjorder rig By. — 20. **Goyaz** (690,000 km² med 280,000 Indb.), som den forrige med stor Kvægavl, har til Hvstd. *Goyaz* (eller *Villa Boa*), 13,500 Indb., 490 m o. H., nær ved Tocantins' Udspring paa begge Sider af Rio Vermelho. — 21. **Minas Geraes** (600,000 km² med 3,960,000 Indb.), den vigtigste Bjærgværksstat, tillige med meget stor Kvægavl, har siden 1897 til Hvstd. *Bello Horizonte,* 13,500 Indb.; den gamle Hvstd. *Ouro Preto,* 1040 m o. H., er nu kun en lille By, og dens Guldminer er udtømte. Af andre Bjærgværksbyer nævnes *Diamantina, Marianna* og *Barbacena;* mod S. ligger nogle ved deres Mineralkilder vigtige Byer som *Campanha* og *Lambarý.*

Territoriet *Acre* (191,000 km² med 65,000 Indb.), opkaldt efter Purus' Biflod Acre eller Aquiry, af stor Vigtighed for Kautsjukproduktionen, har hørt til Bolivia, men udskilte sig 1899 som Republikken A., der 1900 anerkendte Brasiliens Overhøjhed og ved Overenskomst med Bolivia 1902 kom helt under Brasilien mod en Sum af 36 Mill. Kr.; 1909 søgte Territoriet om at blive optaget blandt Staterne. Ved Acre den lille By *Puerto Acre.*

§ 7. Guyana.

Det nordøstlige Guyana, mellem Havet, Venezuela og Brasilien, er c. 460,000 km² med c. 430,000 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen er Negre, der især bor i Kystegnene og mod V., og nogle Tusinder Indianere, som for det meste hører til Cariberne, smukke og kraftige Folk, der nu lever fredeligt som Jæger- og Fiskerfolk, men tidligere var hengivne til Menneskeæderi (Kannibal er en Fordrejelse af Ordet Carib), dog er der ogsaa nogle af Aruakstammen; af den øvrige Befolkning mærkes en stor Del indiske Kuliere (alene i Britisk Guyana henved 120,000) og Kinesere, som har faaet Indpas efter Negerslaveriets Ophævelse; af Europæere findes der kun nogle faa Tusinder. Det er det eneste Land i Sydamerika, der ejes af evropæiske Nationer. (I videre Forstand omfatter Guyana hele Landet mod S. til Marañon, mod V. til Rio Negro og Cassiquiare og mod N. til Orinoco, altsaa Dele af Brasilien og Venezuela). Alle Kolonierne laa i Begyndelsen ved Flodmundingerne paa den omtrent 75 km brede, lave, frugtbare, men sumpede og i høj Grad usunde Kyststrækning; de højere liggende, til Dels frugtbare Savanner og Bjærglandet kendte man intet til før det 19. Aarhundredes Rejser, som Schomburgks (1835—39), Apuns (1863) og Crévaux' (1877—79).

a. **Fransk Guyana** *(Cayenne).* De første franske Kolonier stammer fra 1626, men Besiddelsen gjordes Frankrig stridig først af Holland i det 17., senere af Portugal (Brasilien) i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede; ved Wienerkongressen ansattes Floden Oyapoc som Grænse mod Brasilien; mod V. er Maroni Grænsefloden; senere er Grænsen blevet nøjere bestemt ved Overenskomster med Brasilien 1900 og Holland 1906. Kolonien er 74,800 km² med 49,000 Indb. (1911). Efter Negerslaveriets Ophævelse 1848 er Produktionen aftaget. Der udføres særlig Kaffe, Peber, Tømmer, Huder, Fosfat og Guld; Guldminerne ved Aporuaguefloden opdagedes 1853;

1910 var Værdien af Koloniens Indførsel 12,$_2$, af Udførslen 11,$_6$ Mill. Frs. (1909 udførtes Guld til en Værdi af c. 10,$_8$ Mill. Frs.). Kolonien styres af en Guvernør og et Generalraad; Budgettet for 1909 balancerede med c. 3,$_4$ Mill. Frs., men Moderlandet tilskyder aarligt en langt større Sum (1911 c. 6,$_2$ Mill.), hvoraf det meste gaar til de 1856 oprettede Straffekolonier paa *Iles du Salut* („Djævleøerne"), i Cayenne og Kuru; 1909 var der 2492 forviste og 1327 frigjorte.

Cayenne, Hovedstaden paa Øen af s. Navn, 12,400 Indb. er befæstet og har brede, men snavsede Gader og mange Haver; den har et Collège, Museum og Biblio-

Caribere.

tek; mange af Fangerne bukker under for det usunde Klima. De andre Byer som *Sinnamarie, Kuru* og *Mana* er ganske smaa.

b. **Hollandsk Guyana** *(Surinam),* mellem Floderne Maroni og Corentine, begyndte allerede at koloniseres 1580, men først da det hollandsk-vestindiske Kompagni oprettedes 1621, og de portugisiske Jøder fordreves fra Brasilien 1644 og nedsatte sig her, trivedes Kolonien. Den stod under engelsk Overhøjhed til 1667, da den aftraadtes til Holland mod Afstaaelsen af Ny-Amsterdam i Nordamerika (under Napoleonstiden var Kolonien flere Gange i Englændernes Besiddelse). Den er 129,100 km^2 med 92,100 Indb. (1910), hvoraf nogle Tusinder Indianere, der lever i smaa Flækker (Kampongs), og de saakaldte Busknegre (Marons eller Borries), Efterkommere af bortløbne Negerslaver, der lever uafhængige i det Indre. Kolonien har endnu ikke forvundet Negerslaveriets Afskaffelse 1863. Produkterne er især Sukker, dernæst Ris, Majs, Kaffe, Bomuld, Kakao og Træ samt noget Guld; 1910 var Værdien

af Indførslen over 7,4, af Udførslen 8,3 Mill. Gylden. Kolonien styres af en Guvernør med et Raad og en Kolonialrepræsentation; Budgettet for 1912 lød paa Indtægter over 2,9 og Udgifter c. 7 Mill. G. Den deles i 16 Distrikter.

Hovedstaden *Paramaribo,* c. 35 km fra Surinams Munding, 34,800 Indb. (1908), er en hed, usund By bygget paa hollandsk Vis med Kanaler og Alleer i Gaderne; ved Mundingen af Corentine ligger *Ny-Rotterdam.* Til *Batavia* ved Mundingen af Coppename forvises alle spedalske.

c. **Britisk Guyana** *(Demerara),* den største og frugtbareste af Kolonierne, blev taget i Besiddelse af England 1781, men der fulgte Stridigheder med de Franske og Hollænderne, først 1796 blev den egentlig engelsk Ejendom; 1815 afstod Hollænderne yderligere Land; 1831 organiseredes det hele som britisk Guyana, 1899 udvidedes det ved Overenskomst med Venezuela. Det ligger mellem Corentinefloden og Venezuela og er 233,800 km² med 296,000 Indb. (1911), hvoraf de c. 125,000 er Negre og Mulatter, 115,000 indiske Kuliere, som, efter at Negerslaveriet var blevet ophævet 1838, er blevne indførte siden 1845, c. 8000 Indianere, 30,000 Blandingsfolk og 18—20,000 Evropæere. I Modsætning til tidligere, da Kaffe- og Bomuldsavlen var det vigtigste, er Hovedproduktet nu Sukker (med Melasse og Rom); andre vigtige Udførselsartikler er Kautsjuk og Tømmer, ogsaa de siden 1886 bearbejdede Guldminer giver godt Udbytte ligesom Diamantfundene, skønt de sidste er meget svingende; 1910—11 var Værdien af Indførslen c. 1,75, af Udførslen 1,6 Mill. Pd. St.; der var 1910 af Jærnbaner 167, af Telegraflinjer 2586 km. Kolonien, der styres af en Guvernør og en folkevalgt Repræsentation, deles i 3 Counties: *Demerara, Berbice* og *Essequibo,* opkaldte efter de 3 Floder. Budgettet 1910—11 lød: Indtægter c. 563,000, Udgifter 543,000 Pd. St.

Hovedstaden er *Georgetown* (Demerara) ved Demeraras Munding, 53,200 Indb. (1909), ualmindelig regelmæssig bygget med Kanaler og Træer i Gaderne og en fortrinlig Havn; ved Berbice ligger *New-Amsterdam,* c. 9000 Indlb., ved Essequibo *Bartica Grove.*

§ 8. De sydatlantiske Øer.

Falklandsøerne, ogsaa kaldte *Malouinerne (Malvinerne)* af franske Skippere fra St. Malo, under 51—53° s. Br. og 57—62° v. L., c. 300 km NØ. for Statenø, 16,800 km², staar ved lave Banker paa Havbunden i Forbindelse med Fastlandet men har i geologisk Henseende intet fælles med det. De da ubeboede Øer opdagedes 1592 af Davis og hørte senere afvekslende under Frankrig, England, Spanien og Argentina, indtil de toges i varig Besiddelse af *England* 1835. De bestaar af to større Øer *Øst-Falkland* (6000 km²), indtil 685 m høj, og *Vest-Falkland* (7800 km²), indtil 695 m, skilte ved Falklandsund, samt omtrent 100 mindre Øer. De udelukkende hvide Beboere, c. 2300 (1911), lever væsentlig af Kvæg-, især Faareavl, men driver ogsaa Hvalfangst; der udføres Uld, saltet Kød, Skind og Tran. Den eneste By af nogen Betydning er *Port Stanley,* c. 800 Indb., paa Øst-Falkland.

Til Kronkolonien Falklandsøerne regnes foruden Grahamsland følgende Øer: *Syd-Georgien* eller *Kong Georgsøerne,* c. 4070 km², under 54° 41' s. Br. og 37° v. L., vistnok allerede opdagede 1501—2 af Amerigo Vespucci, atter fundne 1675 af Antonio de la Roché, opkaldte 1775 af Cook, bjærgfulde Øer, der hæver sig indtil 3000 m. *Sandwichøerne,* c. 420 km², under 56—59° s. Br. og 27° v. L., opdagede 1775 af Cook, stejle Klippeøer, hvoraf den nordligste er en Vulkan. *Syd-Orkneygruppen,*

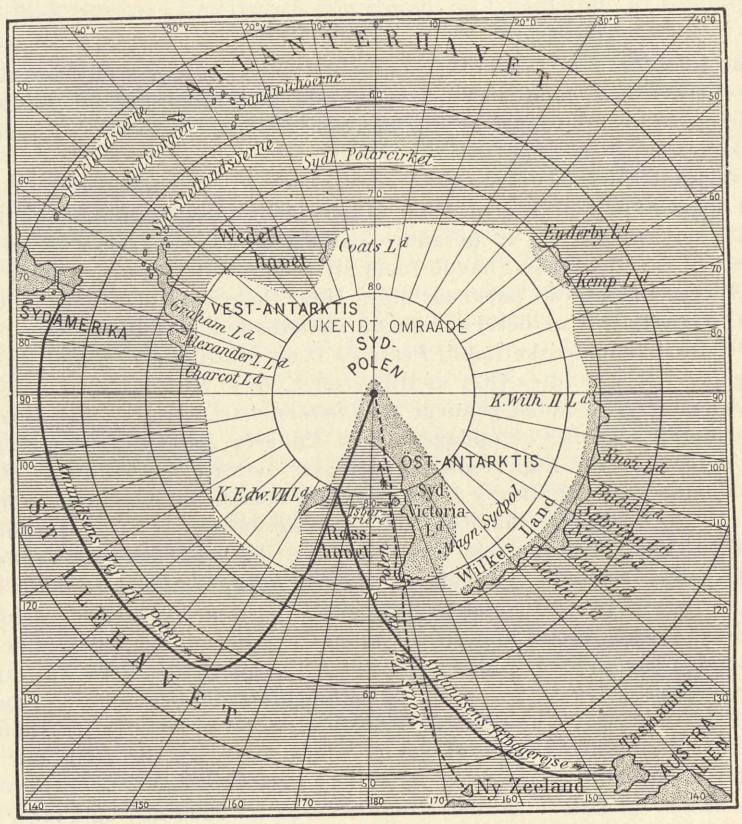
c. 1650 km², under c. 61 ° s. Br. og 44—47 ° v. L., opdagede 1821, indtil 400 m. *Syd-Shetlandsøerne,* c. 2200 km², under 61—63 ° s. Br. og c. 60 ° v. L., opdagede 1819 af William Smith (dog vistnok allerede ved 1812 besøgte af Hvalfangere), vulkanske Klippeøer (hvortil ogsaa maa regnes *Palmerøerne*), skilte fra det anarktiske *Grahamsland* ved Brandsfieldstrædet. Alle Øerne er ubeboede, kun paa Syd-Georgien findes en Hvalfangerstation. Øerne regnes med Grahamsland til 408,000 km².

§ 9. Sydpolarlandene.

Skønt de *antarktiske* Lande ikke hører til Amerika ligesaa lidt som til nogen af de andre Verdensdele, men maa betragtes som en Verdensdel for sig, skal de og deres Opdagelseshistorie dog i al Korthed omtales her (ligesom Nordpolarlandene ved Nordamerika).

Det er først i det sidste Aarhundrede og særlig i den allernyeste Tid, at man har faaet noget Kendskab til dem. Efter at det Aarhundreder gamle Sagn om et stort „Sydland", der knyttede sig til de andre Lande, navnlig Avstralien og Sydamerika, og strakte sig over Sydpolen, havde faaet sit Grundstød ved de af Cook foretagne Rejser, hvorved der overalt paavistes store Have, begyndte man i de første Aartier af det 19. Aarhundrede at berejse Egnene i Nærheden af Polarkredsen, som ovfr. omtalt. Det første antarktiske Land, *Peter I's Ø* og *Alexander I's Land* (c. 68 ° s. Br. og 90 ° og 71 ° v. L.), fandtes 1821 af Russeren *F. G. v. Bellingshausen,* og 1822—23 naaede Englænderen *Weddell* gennem *Weddellhavet* (c. 34½ ° v. L.) til over 74 ° s. Br. Englænderen *John Biscoe* opdagede 1831 *Enderby Land* (c. 50 ° ø. L.) og Aaret efter *Adelaideøen* S. for Kap Hoorn og det ovfr. nævnte *Grahamsland;* 1834 fandt Kemp *Kempland Ø.* for Enderby Land, og 1838 naaede Englænderen *John Balleny* under c. 161 ° ø. L. de efter ham opkaldte Øer og under c. 120 ° ø. L. *Sabrinaland.* Der fulgte nu tre videnskabelige Ekspeditioner, den ene ledet af Franskmanden *Dumont d'Urville,* 1838—40, der opdagede *Louis Philippe Land* og *Joinville Øen Ø.* for Grahamland og senere *Adelieland* (c. 140° ø. L., det noget vestligere, af ham kaldte Clarieland var vistnok intet Land, men kun en Gletscherudløber), den anden ledet af Amerikaneren *Charles Wilkes* 1838—41, der besejlede den c. 2300 km lange Kyststrækning mellem c. 150 og 95 ° ø. L. og sammenfattede den under Navnet *Wilkes Land* (Adelie-, Sabrina, North-, Budd-, Knoxland), „det antarktiske Fastland"; langt betydeligere var dog den tredje, af *James Clark Ross,* ledede, 1839—43, idet han trængte ind i det store *Rosshav* og fandt ved dets Vestkyst, *Syd-Victorialand,* de efter hans Skibe opkaldte Vulkaner *Mount Erebus* (c. 3890 m), og *Terror* (3320 m, udslukt) og inderst i Havet den mægtige Isbarriere, indtil 90 m høj, Yderkanten af en paa Vandet flydende Gletscher, der gaar Hundreder af km i vest-østlig Retning, samt naaede til c. 78° 10' s. Br. — Der indtraadte nu en omtrent 50aarig Standsning i Opdagelsesrejserne paa enkelte og ikke videre betydende Undtagelser nær (Tyskeren *Dallmann* undersøgte 1873—74 bl. a. Kysten af Grahamsland); først i Begyndelsen af 1890'erne genoptoges Arbejdet og det mest med praktiske Formaal for Øje, for at finde nye Virkefelter for Hvalfangsten. Blandt disse Rejser maa nævnes den af den norske Kaptejn *C. A. Larsen* foretagne 1892—94, da han opdagede *Kong Oskar II's Land* (c. 62° v. L.); under en anden Hvalfangerfart betraadte Nordmanden *Carsten Borchgrevink* 1895 Syd-Victorialand ved Kap Adare som den første Mand, der satte Foden paa det antarktiske Fastland. Nu kom der nyt Liv i Forskningen, og Aarhundredet endte med to videnskabelige Ekspeditioner, en belgisk ledet af *de Gerlache,* 1898—99, der nøjere undersøgte Grahams- og Alexander I's

Land og var den første, der overvintrede i Sydpolaregnene, og en af Borchgrevink ledet engelsk, 1898—1900, der ved Kap Adare foretog den første Overvintring paa Fastlandet, undersøgte Ross' Isbarriere og paa den første Slædefart paa det antarktiske Fastland naaede 78° 50' s. Br. — Med vort Aarhundrede begyndte den internationale Forskning, idet der samtidig udrustedes en engelsk, tysk, svensk og skotsk Ekspedition, som skulde operere paa forskellige Felter, men saa vidt muligt arbejde sammen. Den engelske, ledet af *Robert Fr. Scott,* 1901—4, sejlede gennem

Sydpolarlandene.

Rosshavet, naaede ved Isbarrierens Østrand *Edvard VII's Land,* undersøgte Syd-Victoria Land, der viste sig at være et Højland paa c. 2700 m Højde med Toppe paa over 4000 m, og naaede til 82° 17' s. Br.; den tyske under *Erich v. Drygalsky,* 1901—3, fandt *Kejser Wilhelm II's Land* (c. 90° ø. L.) mellem Wilkes- og Kempland; den svenske, under *Otto Nordenskiøld,* 1901—3, undersøgte Egnene ved Louis Philippe- og Oskar II's Land; endelig gennemsejlede den skotske under *W. Bruce,* 1902—4, Weddellhavet og fandt *Coats Land* (c. 20° v. L.). I Tilknytning til disse Ekspeditioner kan ogsaa nævnes en fransk under *Charcot,* 1904—5 (anden Gang 1908—10), der undersøgte Kysten af Vest-Antarktis (Grahams- og Alexander Land m. m.). Efter nogle Aars Standsning udsendtes en engelsk Ekspedition under Lieutenant *E. H. Schackleton,* 1907—9, med den Hovedopgave at naa Polen og bestemme

den magnetiske Sydpol; efter at have undersøgt Vulkanen Erebus, hvis øverste Top er c. 4100 m med et Krater paa c. 800 m i Tværmaal, naaede han paa et Plateau, der fra c. 2700 m steg til over 3000 m, i Jan. 1909 88° 23' s. Br. (162° ø. L.), kun 178 km fra Polen, men maatte da vende om af Mangel paa Proviant og Materiel; en anden Afdeling under *David* fandt den magnetiske Sydpol paa c. 72° 25' s. Br. og c. 154° ø. L. Der blev nu fra mange Sider (skotsk, tysk, amerikansk, japansk, avstralsk) planlagt nye Tog dels for nøjere Udforskning af de antarktiske Lande, dels med det direkte Formaal at naa Sydpolen, men Hovedinteressen samlede sig om *Scott,* der i 1910 drog afsted for at naa Polen ad Schackletons Rute, da der imidlertid uventet meldte sig en Konkurrent i Nordmanden *Roald Amundsen,* som efter at have gennemsejlet Nordvestpassagen havde planlagt en ny Rejse til Nordpolhavet, men havde besluttet paa Vejen først at naa Sydpolen. Han gik ud fra Østsiden af Rosshavet ved Edward VII's Land og naaede efter en 66 Dages Slæderejse (1400 km) *Sydpolen* 14. Decbr. 1911, paa en Højde af c. 3300 m paa et af Randbjærge (med indtil 5600 m Højde) omgivet Plateau, som han kaldte *Kong Haakon VII's Land.* En Maaned senere (18. Jan. 1912) naaede Scott Sydpolen, men omkom paa Tilbagevejen.

Skønt man endnu kun svagt kender Forholdene og navnlig langtfra har Rede paa Fordelingen af Land og Vand, kan man dog sige, at den antarktiske Verden — i Modsætning til den arktiske, der er et med Øer opfyldt stort Polarhav, som omsluttes af Jordens store Fastlandsmasser — i Hovedsagen bestaar af en af store Havbugter (Rosshavet, Weddellhavet) indskaaren Landmasse (maaske eet eneste Fastland, maaske to Fastlande: eet større, *Øst-Antarktis,* og et mindre, *Vest-Antarktis),* der omsluttes af Jordens største Have, og som har et Fladerum af mindst Evropas Størrelse. Landet, der hæver sig til mægtige Plateauer og gennemkrydses af høje Bjærge, er dækket af store Ismasser (Indlandsis), som mange Steder sender vældige Gletschere (Isbarriererne) ud til Havet. Klimaet kan i Almindelighed karakteriseres ved stor Kulde (større end i Nordpolaregnene), voldsomme Storme, især Østenstorme, og rigelig Nedbør. Plante- og Dyreverdenen er overordentlig fattig paa Grund af den store Kulde; Planteverdenen indskrænker sig saa at sige helt til Mos og Lavarter; Landpattedyr findes slet ikke, derimod er der, særlig ved Kysterne, mange Søfugle og Pingviner, og Havet er rigt paa Hvaler og Sæler. Intetsteds er der fundet Spor af Mennesker.

MELLEMAMERIKA OG VESTINDIEN

§ 10. Mellemamerikas Naturforhold.

Mellemamerika er med Halvøen Yucatan (under Mexico) c. 375,000 km². Vestkysten gaar mod NV. fra Staten Columbias Grænse over Panamábugten, der mod V. begrænses af Halvøen *Azuero,* til *Tehuantepecbugten,* omtr. 2000 km, temmelig ensformig, for det meste stejl med fortrinlige Havne i Bugterne og hævende sig terrasseformig til Højlandene. Mest Afveksling har den sydlige Halvdel; her nævnes *Dulcegolf, Nicoyagolf* (under 10° n. Br.) og særlig *Fonsecabugten* (c. $12^1/_2{}^0$ n. Br.), der omgivet af stejle Bjærge danner den bedste Havn ved det stille Hav. N. for denne Bugt mangler der næsten helt Indskæringer, og Brændinger forhindrer næsten overalt Skibene i at nærme sig. — Østkysten er langt mere

udviklet. I Begyndelsen gaar den ogsaa mod V. og NV. over *Mosquitobugten,* men drejer derpaa mod N. til *Kap Gracias a Dios,* bøjer da mod V. til *Amatiquebugten* og mod N. til *Kap Catoche;* Bugten mellem de to Forbjærge kaldes *Hondurasgolf;* af Øer i Bugten nævnes *Bai-* (eller *Bahia-*)*Øerne, Turneffe* og *Cozumel.* Fra Kap Catoche gaar Kysten mod V., SV. og V. over *Punta Palmas* og *Laguna de Terminos* til *Kap Tuxtla,* saaledes dannende *Campêchebugten;* mellem denne og Hondurasgolf ligger Halvøen *Yucatan.* Næsten hele Østkysten er flad, fattig paa Havne og vanskelig at komme nær paa Grund af Sandbanker og Maremmer, som let danner sig paa Grund af den fugtige Nordøstpassat. Mosquitokysten og Yucatans Østkyst er rige paa Koralrev.

Jordbundsforhold og Floder. Overfladeforholdene er meget forskellige, men gennemgaaende er Mellemamerika, naar undtages Mosquitokysten, Britisk Honduras, det nordlige Guatemala og Halvøen Yucatan, et Bjærgland, de paa Vulkaner rige *mellemamerikanske Cordillerer,* som skilt i flere Partier ved dybe Sænkninger strækker sig til Tehuantepectangen, hvor en Sænkning paa noget over 200 m o. H. skiller dem fra Mexicos Højland. Tilsyneladende fortsættes de sydamerikanske Cordillerer ikke over Panamátangen, som kun er 55 km bred, og hvis Vandskelslinje kun er 102 m o. H. (bragt yderligere ned ved den under Arbejde værende Kanalbygning); paa Nordsiden af Landtangen, *Darien,* er Sammenhængen med Sydamerikas Bjærge hel afbrudt ved Indsænkningen mellem Floderne Atrato og Tuira. V. for Panamá begynder Bjærgene med *Veraguas Cordillerer* (med Vulkanen *Chiriqui,* 3430 m), som ved *Cabaceras* Bjærge staar i Forbindelse med *Costaricas Plateau* og Højsletten omkring Cartago (1000 à 1500 m i Gennemsnit), med flere Vulkaner som *Irazu,* 3410 m. N. herfor sænker Bjærgene sig til Lavningen omkring den smukke, c. 7700 km² store *Nicaraguasø,* 33 m o. H., i hvilken Øen *Omotepe* med Vulkanen af s. Navn hæver sig til 1720 m, og som ved Floden *Panaloja* forbindes mod NV. med *Managuasøen,* c. 1550 km², 48 m o. H.; mod SØ. har Nicaraguasøen gennem *San Juan* Afløb til den helt lave Mosquitokyst. Det var gennem denne Flod og Nicaraguasøen, man i sin Tid tænkte paa at anlægge en c. 270 km lang Kanal, der skulde føre ud til det store Ocean. Gennem Indsænkningen blæser Passaten og frembringer paa Vestkysten de voldsomme Nordøststorme, Papagallos.

N. for Spalten hæver atter Bjærgene sig; men medens Højderne i Costaricas Plateau omtr. ligger i Midten af Landet, lejrer de sig her langs Sydvestkysten, fortsættende sig mod Ø. i *Honduras'* og *Guatemalas* brede Plateauer. Især falder Bjærgene stejlt af til Fonsecabugten, gennemfurede af dybe Tværdale, som *Rio Lempas* Floddal, der afgrænser *Salvadors* Højslette. Ved Fonsecabugten ligger mod S. Vulkanerne *Vieja,* 1780 m, og *Coseguina,* 1160 m; af andre Vulkaner ved Sydvestranden nævnes *San Miguel, San Vicente,* 2170 m, *Santa Ana,* 2380 m, *Fuego,* 3830 m, og *Tajamulco,* 4210 m. Over Honduras' Plateau gaar der atter en Indsænkning ved *Rio Uleas* Kilde over *Comayaguas* Pas (c. 590 m). *Guatemalas* Plateau, hvis højeste Punkt er *Tacaná,* 4260 m, sender en bred, lavere Gren ind i Halvøen Yucatan, som dog for en stor Del er Lavland. Blandt Floderne til Atlanterhavet nævnes som de betydeligste *Rio Motagua,* der løber til Hondurasbugten, og *Grijalva,* til Campêchebugten; den sidste hører til Mexico.

Klimaet er meget forskelligt paa de to Kyster. Paa Vestkysten hersker Dec.—Maj den tørre, helt regnløse Tid, som Befolkningen kalder Verano (Sommeren), men som er den nordlige Halvkugles Vinter, medens den øvrige Tid, Invierno (Vinteren), har Regn, og Vegetationen er meget yppig. Derimod har den sumpede, skovbevoksede Østkyst (undtagen Yucatan) som omtalt rigelig Regn hele Aaret

igennem, og Klimaet er sundt; Terrasserne har et sundt Klima, et evigt Foraar. Som Eksempler anføres: Colón har en Aarstemperatur af $26,_2{}^0$ (koldeste Maaned $25,_8{}^0$, varmeste $26,_6{}^0$) og en aarlig Regnmængde af 311 cm, for San José, 1130 m o. H., er Tallene $19,_6{}^0$ ($18,_7{}^0$ og $20,_4{}^0$) og 175 cm, for San Salvador, 660 m o. H., $22,_5{}^0$ ($21,_2{}^0$ og $24{}^0$) og 137 cm, for Guatemala, 1480 m o. H., $18,_6{}^0$ ($16,_7{}^0$ og $20,_3{}^0$) og 125 cm og for Belize $26,_2{}^0$ ($23,_6{}^0$ og $28,_1{}^0$) og 183 cm. — Plante- og Dyreverden er omtrent som i Sydamerika. Jordbunden er gennemgaaende særdeles frugtbar.

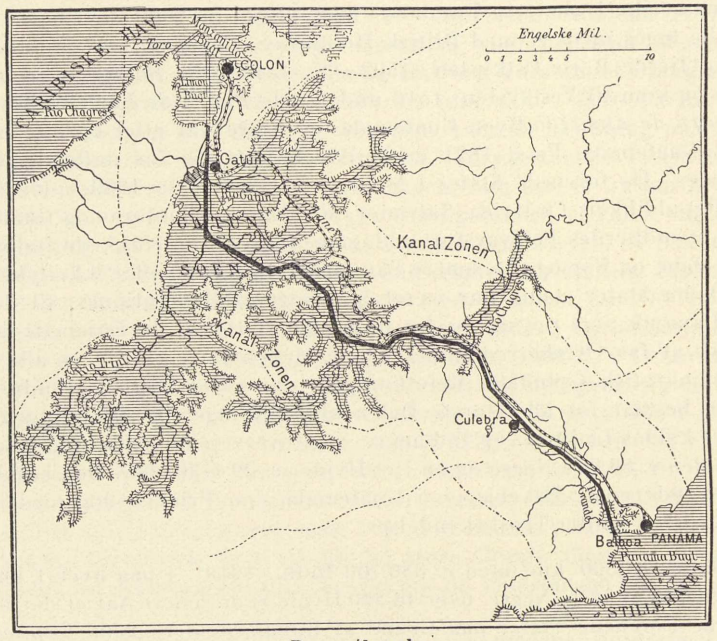
§ 11. Mellemamerikas Republikker.

Mellemamerika i snævrere Forstand (naar altsaa de Dele, som hører til Mexico mod N., ikke tages med) er med Britisk Honduras c. 580,000 km². *Columbus* besejlede paa sin fjerde Rejse Østkysten (1502—3); 1513 drog *Balboa* over Landtangen ved Darien og kom til Vestkysten; 1516 undersøgte *Ponce de Leon* Vestkysten, 1524 anlagde *Pedro de Alvaredo* Byen Guatemala, og nogle Aar efter oprettedes Generalkapitanatet Guatemala. Først 1821 erklærede Landet sig for uafhængigt, og 1823 proklameredes „De forenede Stater i Mellemamerika", men 1839 opløstes Forbundet i de 5 Republikker: Costarica, Salvador, Nicaragua, Honduras og Guatemala; vel sluttede de et indbyrdes Forsvarsforbund, som dog ikke udelukkede indbyrdes Fejder mellem dem, og Forsøg paa senere Sammenslutning er heller ikke lykkedes, ligesom de enkelte Stater stadig har været hjemsøgt af Revolutioner; til de 5 Stater kom 1903 Panamá, som rev sig løs fra Columbia støttet af de Forenede Stater, som stræber efter at faa Overherredømmet i hele Mellemamerika. De er alle Republikker paa demokratisk Grundlag. Befolkningen, der (med Britisk Honduras) udgør c. 5,555,000, bestaar for allerstørste Delen af Blandingsfolk (Blandingen af Hvide og Indianere kaldes Ladinos) og Indianere, som overvejende er bosiddende og civiliserede, desuden c. 80,000 Negre og en Del Hvide (c. 20 à 30,000). Den katolske Kirke er den herskende med Ærkebispen i Guatemala som Primas, dog med mere eller mindre Frihed for andre Trosbekendelser.

a. **Panamá,** 87,500 km² med c. 336,700 Indb. (1910), 4 paa hver 1 km², hvoraf c. 49,300 regnedes at være Negre, over 46,300 Hvide (i de senere Aar er der indvandret en Del fra de Forenede Stater paa Grund af Kanalarbejdet), 2300 Kinesere, 47,600 Indianere og Resten Blandingsfolk. Efter Forfatningen af 1904 styres Landet, der deles i 7 Provinser, af en paa 4 Aar valgt Præsident og et af 32 Medl. bestaaende Deputeretkammer. Det vigtigste Produkt er Bananer; desuden udføres Kautsjuk, Kaffe, Mahogni og andet Træ, Kokusnødder, Elfenbensnødder m. m.; der er en Del Perlefiskeri (i Panamábugten, hvor Perleøerne ligger, og ved Coibaøen) samt nogen Bjærgværksdrift. I 1910 var Værdien af Indførslen c. 10 Mill. og af Udførslen c. $1,_8$ Mill. Balboas (en B. = $3,_{80}$ Kr.); Handelsflaaden bestod 1911 af 2 Dampskibe og et Sejlskib med 1166 Tons Dr.; af Jærnbaner var der 325 km. Hæren bestod 1907 af 400 Md. Polititropper; Flaade gaves ikke. Budgettet 1911 lød paa: Indtægter og Udgifter hver henved $3,_4$ Mill. B.

Panamákanalen. Allerede tidlig under Spaniernes Herredømme blev Panamátangen et vigtigt Gennemgangsled for Handlen paa Mellem- og Sydamerika; 1855 anlagdes Jærnbanen mellem Panamá og Colón, 75 km, og 1879—80 dannedes det franske Selskab med Ingeniør Lesseps som Leder til Anlægget af en c. 73 km lang Kanal mellem de to Byer med en Bekostning af over 600 Mill. Kr.; men inden $^1/_3$ af Arbejdet var færdigt, gik Selskabet fallit, dels fordi det havde forregnet sig med den Jordmasse, der skulde udgraves, dels paa Grund af de Hindringer, det usunde

Klima lagde i Vejen; et 1894 dannet nyt fransk Selskab havde ikke bedre Held. Da købte i 1900 de Forenede Stater Koncessionen og overtog Arbejdet efter Overenskomst med England, og efter at Panamástaten havde udskilt sig fra Columbia, købte de Forenede Stater Kanalen med tilgrænsende Omraade (8 km paa hver Side; de Forenede Staters Kanalzone er i det hele 1228 km²) for c. 36 Mill. Kr.; efter en Beslutning af 1906 bygges nu Kanalen c. 94 km lang som en Sluse-, ikke som en Niveaukanal, som først bestemt, med Sluser ved begge Endepunkter, — Miraflores og Pedro Miguel Sluserne ved de c. 85 m høje og 8 km brede Culebrabjærge paa Panamásiden og Gatun Sluserne paa Colónsiden; Omkostningerne anslaas til c. 1400 Mill.

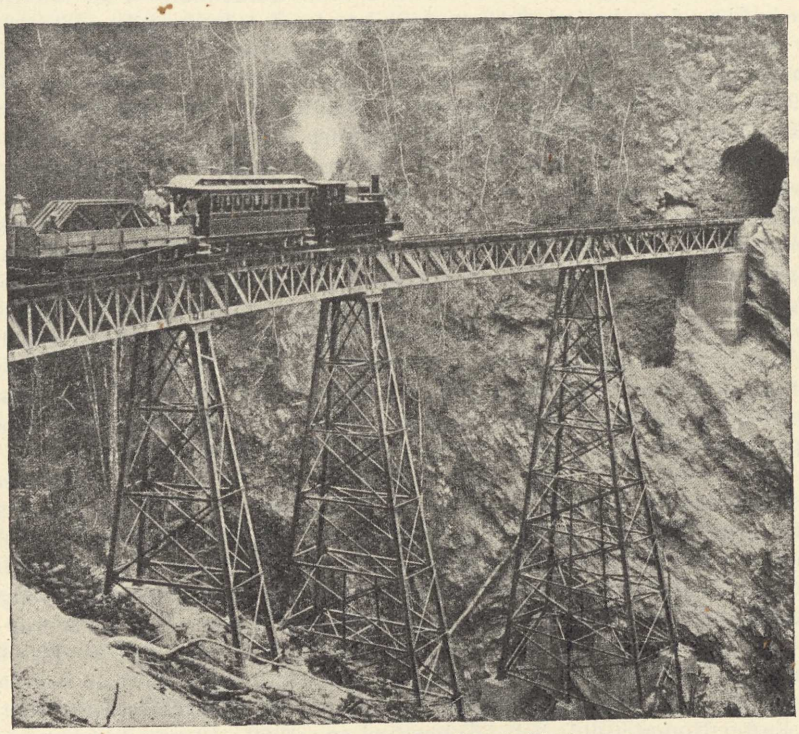
Panamákanalen.

Kr., og Arbejdet menes at være færdigt 1914. I teknisk Henseende overgaar Kanalen langt Suezkanalen. Den vil forkorte Vejen fra Hamburg til Valparaiso med 2400, til Guayaquil med 6000 og til San Francisco med 13,000 km; den største Fordel af den vil de Forenede Stater have baade i økonomisk og politisk Henseende.

Hovedstaden *Panamá* ved det store Ocean, 37,500 Indb. (1910), er grundlagt 1518; den forhen blomstrende By, som gik tilbage efter det spanske Herredømmes Fald, gaar nu atter en Stortid i Møde; dens Havn, der før ikke var dyb nok til de store Skibe, saa at de maatte lægge til ved Øen *Taboga* i Bugten, er nu uddybet. Af andre Havne ved Pacifickysten nævnes *David,* 15,100 Indb., *Colón* eller *Aspinwall,* c. 17,700 Indb., ved det caribiske Hav, er en livlig Handelsstad, der er i stærk Vækst; paa s. Kyst ligger *Bocas del Toro,* 9800 Indb., paa en Ø i Almirantebugten, med stor Udførsel, især af Bananer, og *Puerto Bello.*

b. **Costarica** (ɔ: rig Kyst), 48,400 km² med 388,200 Indb. (1911), ɔ: 7 paa 1 km², hvoraf (1910) c. 20,000 Indianere, 2000 Negre, 1000 Kinesere, Resten Kreoler

og Blandingsfolk, styres efter Forfatningen af 1859 (flere Gange ændret) af en Præsident og en Kongres (43 Medl.), begge valgte indirekte paa 4 Aar; Landet, der deles i 7 Provinser, er den bedst ordnede og roligste Stat paa Grund af den arbejdsomme Befolkning; ogsaa Oplysningen staar højere end i de andre Stater. Hovedprodukterne er Kaffe og Bananer, desuden udføres Kakao, Træ, Kautsjuk, Huder, Guld, Perlemoder m. m.; 1910 var Værdien af Indførslen c. $19{,}_2$, af Udførslen $19{,}_1$ Mill. Colones (en C. = c. $1{,}_{75}$ Kr.); Handelsflaaden var 1911 2 Sejlskibe med 551 Tons Dr.; af Jærnbaner var der 1911 687, af Telegraflinjer 2437 km.

Bane mellem San José og Puerto Limón.

Hæren er c. 1000 Md., paa Krigsfod c. 15,000 Md. Budget 1911—12 lød paa: Indtægter c. $9{,}_7$, Udgifter c. $9{,}_8$ Mill. C.; Statsgæld 1910: ydre $1{,}_6$ Mill. Pd. St., indre 35 Mill. Frs.

Hovedstaden *San José*, 31,700 Indb. (1911), 1180 m o. H., i en frugtbar Egn omgivet af Kaffeplantager, er en smuk, regelmæssig bygget By med livlig Handel og Universitet; *Cartago*, c. 5000 Indb., den tidligere Hvstd. og en af Amerikas ældste Byer, meget hjemsøgt af Jordskælv, 1420 m o. H., driver stor Handel med Landbrugsprodukter, *Heredia*, c. 7000 Indb., driver Kaffe- og Kvægavl, *Alajuela*, c. 5000 Indb., har stor Kaffeavl. Den vigtigste Havn ved det caribiske Hav er *Puerto Limón*, c. 3000 Indb., med betydelig Udførsel af Kaffe og Bananer; Hovedhavnen ved det store Ocean er *Punta Arenas* ved Nicoyabugten, 4000 Indb.

c. **Nicaragua**, 128,300 km², den største af Staterne, med c. 600,000 Indb. (1911), ɔ: c. 5 paa 1 km², hvoraf c. 30 % Indianere, 16 % Negre og Mulatter, c. 5000 Hvide

og Resten Blandingsfolk, styres efter Forfatningen af 1905 af en paa 4 Aar valgt Præsident og en Kongres (eet Kammer) med 36 Medl. Landet deles i 13 Departementer, 3 Distrikter og 2 Comarcas; af Distrikterne er Mosquitokysten, den siden 1894 kaldte *Reserva Mosquitia* (nu kaldet *Zelaya*), beboet af de halvvilde, c. 40,000 Mosquitoindianere, nu mest Blanding af Indianere og Negre, der tidligere stod under Englands Protektorat og endog en Tid havde en egen Konge, men siden 1905 helt er komne ind under Nicaragua. Hovedprodukterne er Kaffe, Bananer, Gummi, desuden udføres Træ, Huder, Indigo, Guld, Sølv m. m.; 1910 var Værdien af Indførslen c. 2,$_6$, af Udførslen 4 Mill. Gulddollars (1 G. = c. 2 Kr.). Handelsflaaden bestod 1911 af 7 Skibe, deraf 1 Dampskib, med 4141 Tons Dr.; af Jærnbaner var der 1909 307 km, af Telegraflinjer 5850 km. Hæren bestaar paa Fredsfod af c. 4000, paa Krigsfod af c. 40,000 Md., Flaaden af 10 Dampere (1909). Budget 1909: Indtægter 15,$_2$, Udgifter 12 Mill. Papirpesos (en P. = c. 0,$_{30}$ Kr.); den indre Gæld var c. 51 Mill. Papirp.

Hovedstaden *Managua* ved Søen af s. Navn, c. 40,000 Indb., ligger i en meget frugtbar Egn; ved Nicaraguasøen ligger den 1522 grundlagte Handels- og Universitetsby *Granáda,* c. 25,000 Indb., der har lidt meget ved Revolutioner, og *Rivas* eller *Nicaragua;* mellem de to Søer Handelsbyen Masaya, c. 15,000 Indb., ved San Juans Munding *San Juan del Norte* eller *Greytown,* c. 2000 Indb., med stor Udførsel af Kaffe og Kautsjuk, nær ved Vestkysten *Chinandego,* 12,600 Indb., og *Leon* (med *Subtiaba*), c. 45,000 Indb., tidligere Hovedstad, en vigtig Handelsplads med Universitet; den vigtigste By i det nordlige er *Matagalpa,* c. 4000 Indb. Den vigtigste Havn paa Vestkysten er *Corinto* paa Øen af s. Navn. Mosquitokysten, hvis Hovedprodukter er Bananer og Bomuld, har til Hovedplads *Bluefields,* c. 5000 Indb., der er omgivet af en yppig Vegetation, og hvis Træhuse er byggede paa Pæle.

d. **Honduras,** 114,700 km^2 med 553,400 Indb. (1910), ɔ: c. 5 paa 1 km^2, hvoraf de allerfleste er Blandingsfolk (Ladinos) og Indianere, desuden henved 20,000 Negre og Mulatter og nogle faa Tusinde Hvide, styres efter Forfatningen af 1894 af en Præsident og en af 42 Medl. bestaaende Kongres (eet Kammer), hver valgte paa 4 Aar. Landet inddeles i 16 Departementer og 1 Territorium. I de senere Aar er der gjort en Del for Oplysningen, som ellers har staaet meget lavt; den er vistnok i det hele den mindst kultiverede af Staterne. Landet er meget frugtbart og rigt paa Metaller og Kul, men de udnyttes endnu ikke meget; der udføres især Bananer, Træ, Sukker, Kaffe, Huder, Guld, Sølv, Kobber m. m.; 1909—10 var Værdien af Indførslen c. 3 og af Udførslen 2,$_6$ Mill. Gulddollars (1 G. = c. 2 Kr.), deraf Bananer c. 970,000; Handelsflaaden udgjorde 1911 5 Skibe (deraf 2 Dampskibe) med 1926 Tons Dr.; der var 1910 af Jærnbaner 100 km (Banen mellem Puerto Cortez og La Brea er endnu ikke færdig), af Telegraflinjer c. 5200 km. Hæren er paa Krigsfod c. 50,000 Md., Flaaden bestaar af 2 Kuttere med 8 Kanoner. Budget 1910—11: Indtægter og Udgifter hver c. 4,$_7$ Mill. Papirpesos (en P. = c. 1,$_{37}$ Kr.); den indre Gæld var over 4 Mill. Papirp., den ydre var nominelt c. 106 Mill. Kr., men i Virkeligheden er den langt større, da Renterne ikke bliver betalte.

Hovedstaden (siden 1880) *Tegucigalpa,* c. 22,000 Indb., 980 m o. H., er en smuk, regelmæssig bygget, livlig Handelsby med Universitet; *Yuscoran* i Nærheden, c. 8000 Indb., er Midtpunkt for et vigtigt Bjærgværksdistrikt; sydligere ligger *Nacaome,* c. 12,000 Indb. Den tidligere Hovedstad *Camayagua,* c. 10,000 Indb., er grundlagt 1540. *Jutigalpa,* c. 18,000 Indb., ligger i det rigeste Gulddistrikt. Ved Hondurasbugten ligger bl. a. Havnebyerne *Omoa,* c. 3000 Indb., *Puerto Cortez* (før *P. Caballos*), 2500 Indb., den vigtigste Udførselshavn her, og den 1524 grundlagte og engang blomstren-

de *Trujillo,* østligere nær ved Kysten *Esperanza,* c. 12,000 Indb. Af *Baiøerne* i Bugten er *Roatan* den største, med en god Havn. Ved Pacificsiden ligger flere Byer som *Cholateca,* 10,800 Indb., ved Fonsecabugten den lille Havneby *La Brea* og paa *Tigreøen* i Bugten den livlige Handelsplads *Amapala,* c. 3000 Indb. — I Honduras ligger mange Ruinbyer fra Toltekernes Tid, saaledes *Copan* ved Guatemalas Grænse.

e. **Salvador** *(República del S.),* 21,200 km², den mindste, men bedst befolkede af Staterne, med 1,161,400 Indb. (1912), ɔ: c. 55 paa 1 km², som næsten alle er Blandingsfolk og Indianere, kun c. 1000 Hvide. Efter Forfatningen af 1864 (revideret 1886) styres Staten af en paa 4 Aar valgt Præsident og et aarlig valgt, af 42 Medl. bestaaende Kammer; Landet, der er det eneste, som kun har Kyst ved det store Ocean, deles i 14 Departementer. Det er den roligste og bedst ordnede Stat næst Costarica; Oplysningen er vel kun ringe, men der er dog i den nyeste Tid gjort en Del for den. Hovedudførselsartiklerne er Kaffe, Guld, Sølv, Indigo, Balsam m. m.; 1911 var Værdien af Indførslen c. $5{,}_4$, af Udførslen $8{,}_9$ Mill. Guldpesos (1 G. = c. $3{,}_{50}$ Kr.), deraf Kaffe $5{,}_8$ Mill.; Handelsflaaden bestod 1911 af 2 Sejlskibe med 326 Tons Dr.; af Jærnbaner var der 1910 156 km, af Telegraflinjer c. 4000 km. Hæren er paa Fredsfod c. 3000, paa Krigsfod 18,000 Md. Budget 1910: Indtægter og Udgifter hver c. $13{,}_2$ Mill. Sølvpesos (1 S. = c. $1{,}_{40}$ Kr.); Gælden angaves 1909 til c. $17{,}_8$ Mill. Kr.

Hovedstaden *San Salvador,* 59,100 Indb. (1912), ved Vulkanen af s. Navn i en smuk Dal, er en livlig Handels- og Industriby; den er grundlagt 1528 og har lidt meget af Jordskælv, saaledes 1854, da den blev fuldstændig ødelagt, og 1873 og 1879; den er ved Bane forbundet med sin Havn *La Libertad.* Efter 1854 anlagdes *Nueva San Salvador,* c. 19,000 Indb., og bestemtes til Hovedstad, men den er aldrig blevet det. Af andre Byer nævnes *San Miguel* ved Floden af s. Navn, 22,000 Indb., grl. 1524, en betydelig Handelsby, *Santa Ana,* c. 50,500 Indb., med store Kaffe- og Sukkerplantager, *Sonsonate,* c. 17,000 Indb., Stabelplads for Udførslen, med dens Havn *Acajutla, San Vicente,* 20,400 Indb., ogsaa en vigtig Handelsplads, *Ahuachupán, Chalchuapa* og *Zacatecoluca,* alle c. 20,000 Indb. Den bedste Havn er *La Union,* c. 4000 Indb., ved Fonsecabugten. Ogsaa i Salvador er der Ruiner af gammelindianske Byer, som *Opico* ved San Vicente.

f. **Guatemala,** 113,000 km² med 1,992,000 Indb. (1909), ɔ: c. $17{,}_6$ paa 1 km², som næsten alle er Indianere (c. 65 %) og Ladinos (35 %), af Hvide er der maaske kun 1000. Landet, der deles i 23 Departementer, styres efter Forfatningen af 1879 (flere Gange ændret) af en paa 6 Aar valgt Præsident og en Kongres, bestaaende af en paa 4 Aar valgt Nationalforsamling (69 Medl.) og et Statsraad (13 Medl.), dels valgt af Nationalforsamlingen, dels af Præsidenten. Der gøres i de senere Aar en Del for Oplysningen, Undervisningen er gratis, og der er Skoletvang. Hovedproduktet er Kaffe; desuden udføres Sukker, Kautsjuk, Bananer, Huder, Træ m. m.; af Mineralier findes Guld, Sølv, Kobber m. m., men Bjærgværksdriften er kun i sin Begyndelse; 1910 var Værdien af Indførslen c. $6{,}_5$, af Udførslen c. 11 Mill. Guldpesos (en G. = $3{,}_{70}$ Kr.), deraf Kaffe alene $9{,}_3$ Mill.; Handelsflaaden bestod 1911 af 5 Sejlskibe med 758 Tons Dr.; af Jærnbaner var der 1911 679 km, af Telegraflinjer 6160 km. Hæren skal efter Loven bestaa af den staaende Hær, c. 57,000 Md., og Reserven, henved 30,000 Md. Budget 1911—12: Udgifter c. $37{,}_4$ Mill. Papirpesos (1 P. = c. $0{,}_{29}$ Kr.), Statsgælden angaves 1908 til c. 180 Mill. Kr.

Hovedstaden *Guatemala (G. Nueva),* 125,000 Indb. (1906), 1520 m o. H., grundl. 1776, er Midtpunktet for Handelen og en ret betydelig Industriby med stor Kaffeavl;

den er Ærkebispesæde og har et nationalt Centralinstitut (Universitet). Det er den tredje By af dette Navn, idet den ældste, *Ciudad Vieja,* anlagdes 1524, men nogle faa Aar efter ødelagdes ved Udbrud af den over 4400 m høje Vulkan Agua; derefter anlagdes *Antigua Guatemala,* nu c. 10,000 Indb., der ødelagdes 1773 ved Udbrud af Fuego, og nu kun har Domkirken tilbage af sin gamle Pragt. Af andre Byer nævnes Handels- og Industribyen *Quezaltenango,* c. 29,000 Indb., *Salama,* c. 16,000 Indb., *Coban,* 23,000 Indb., med de største Kaffeplantager, *Amatitlan,* c. 10,000 Indb., *Escuintla,* c. 11,000 Indb., med Havnen *San José* ved Pacifickysten, Industribyen *Totonicapam* (ɔ: „Ved det varme Vand"), c. 28,000 Indb., den gammelindianske By *Solola* m. fl. Af andre Havne nævnes ved Pacifickysten *Champerico* og *Ocós,* ved Amatiquebugten *Livingston, Santo Tomas* og *Puerto Barrios.* Ogsaa i Guatemala findes Ruiner af gammelindianske Byer.

g. **Britisk Honduras** paa Sydøstkysten af Yucatan, er c. 22,300 km² med 40,500 Indb. (1911), ɔ: c. 2 paa 1 km², væsentlig af indiansk Blod med Blanding af Spaniere og Negre; de taler hovedsagelig engelsk. Efter længere Stridigheder mellem Englændere og Spaniere blev Landet 1786 afstaaet til de første, dog under spansk Overhøjhed, først 1861 grundlagdes den egentlige engelske Koloni. Den styres som en Kronkoloni af en Guvernør med et eksekutivt (5 Medl.) og et lovgivende Raad (3 officielle og 5 uofficielle Medl.). Hovedudførslen bestaar af Mahogni og Campechetræ (Blaatræ), desuden dyrkes Bananer, Kokuspalmer, Sukker, Kakao, Tobak m. m.; 1910—11 var Værdien af Indførslen c. 722,000, af Udførslen 671,000 Pd. St.; Indtægterne var 1909 108,000, Udgifterne 129,000 Pd. St., Gælden var 34,000 Pd. St.; 1909 var der 31 km Jærnbaner og 156 km Telegraflinjer.

Hovedstad er *Belize,* c. 11,000 Indb., med en vanskelig tilgængelig Havn; mod N. ligger Havnen *Corozal,* c. 2000 Indb., mod S. *Punta Gorda.* Til Kolonien hører *Turneffe Øerne.*

§ 12. Vestindien.

I denne Samling af 3—400 Øer, liggende mellem Syd- og Nordamerika, mellem 10 og 27° n. Br., 85 og 59° 25' v. L., som kaldes *Vestindien,* fordi Columbus troede at have naaet Indiens Kystlande ved at rejse mod V., adskiller man let tre Hovedgrupper. De *store Antiller,* der bestaar af Granit og Kalksten, og hvis Bjærgdrag gaar i vestøstlig Retning, ligger ordnede i to Linjer, der hver begynder med Cuba og Jamaica og fra VNV. og V. løber sammen over Haïtis vestlige Halvøer og ender i Puertorico. Den anden Hovedgruppe, de *smaa Antiller* („Øerne over Vinden"), slutter sig mod V. til Puertorico og ligger i en Halvkreds ned til Sydamerika ordnet i to Rækker, en indre, der bestaar af rent vulkanske Øer med Toppe paa over 1000 m, og en ydre, som kun har faa Led og ved Siden af vulkanske Dannelser ogsaa bestaar af ældre krystallinske Stenarter, hvilket tyder paa, at disse Øer har staaet i Forbindelse med de store Antiller og i det hele er Rester af en sunket Bjærgkæde, der har forbundet Syd- og Mellemamerika; de er for det meste lavere Øer; til dem slutter sig Øerne ved Sydamerikas Nordkyst („Øerne under Vinden"). Den tredje Gruppe dannes af de N. for de store Antiller liggende talrige *Bahamaøer,* alle flade Koraløer. Ved disse Øgrupper adskilles fra Atlanterhavet det *amerikanske Middelhav* (se p. 39), hvilket atter deles i et sydligt, større Bækken med stejle Kyster, det *caribiske* eller *Antilhavet,* med Dybder paa over 6000 m (Gennemsnitsdybden er c. 2600 m), og et nordligt, mindre, den *mexicanske Bugt,* med flade Ky-

ster og mindre dyb (Gennemsnitsdybden c. 1550 m, største Dybde c. 3900 m); *Yucatanstrædet* forbinder de to Bækner.

Opdagerne, som ikke fandt det Guld og Sølv, de ventede, begyndte snart paa de frugtbare Øer at indføre de tropiske Kulturplanter, som Sukker, Bomuld, Kaffe, Tobak, hvilke trivedes udmærket. Men ved Plantagedriften er Frugtbarheden efterhaanden taget af; den stadige Dyrken af de samme Planter har udpint Jorden, og Skovenes Udryddelse har fremkaldt Vandmangel. I den fugtige Aarstid (Maj—Juni, Avg.—Nov.) er Klimaet, især i Kystegnene, usundt (den gule Feber); desuden er Øerne hjemsøgte af heftige Storme, Tornadoer, især i Avg.—Oktbr., og Jordskælv. Øernes Flora og Fauna hører til det tropiske Amerikas, dog er Dyreverdenen en Del fattigere end Fastlandets; Aberne og de større Rovdyrformer mangler.

Den fredsommelige Befolkning, *Cibuneystammen,* som Spanierne forefandt paa Bahamaøerne, Haïti og Cuba, forsvandt snart ved Erobrernes grusomme Behandling, ligesom de paa de øvrige store Antiller og de nordlige af de smaa Antiller boende *Aruakere,* og erstattedes af Negre; paa de andre Øer, samt paa en Del af Haïti, fandtes de fra Sydamerika indvandrede vilde *Caribere,* men ogsaa de fortrængtes, og ved Slutningen af det 18. Aarhundrede var de helt forsvundne, kun paa Dominica skal der findes Rester af dem, dog stærkt blandede med Negre. Den nuværende Befolkning, c. 8,3 Mill., er for den aldeles overvejende Del Negre og Mulatter; kun paa de tidligere spanske Øer Cuba og Puertorico er de Hvide i Flertal, da Spanierne aldrig i den Grad som de andre Evropæere har givet Negerelementet Lov til at brede sig; desuden findes der en Del indiske og kinesiske Kuliere, der blev indførte efter Negerslaveriets Ophævelse.

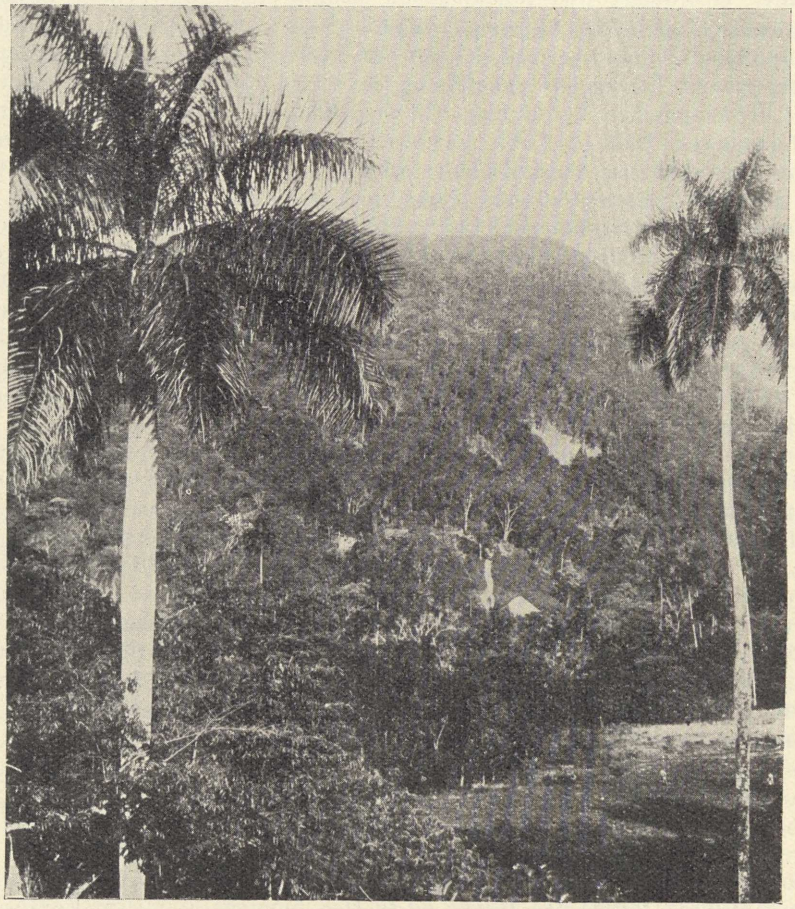
Vestindien er c. 238,500 km² og ejes af Evropæere, naar undtages *Cuba* og *Haïti,* der er uafhængige, og *Puertorico,* som hører under de *Forenede Stater. Englænderne* ejer Jamaica (med Caymansøerne, Caicos- og Turkøerne), Bahamaøerne, nogle af Jomfruøerne og en Del af de smaa Antiller: St. Christopher, Anguilla, Nevis, Antigua, Barbuda, Montserrat, Dominica, St. Lucia, St. Vincent, Barbadoes, Grenada med Grenadinerne, Tobago, Trinidad; tilsammen 31,700 km² med c. 1,775,500 Indb. *Franskmændene* ejer Martinique og Guadeloupe med Dependenser (La Désirade, Marie Galante, Les Saintes, St. Barthélémy og en Del af St. Martin), 2860 km² med 372,300 Indb. *Hollænderne* ejer Curaçao, Bonaire, Aruba, en Del af St. Martin, St. Eustatius og Saba, tilsammen 1130 km² med 54,600 Indb. De *Danske* ejer St. Croix, St. Thomas og St. Jean, 359 km² med 27,600 Indb.

I. De store Antiller.

a. **Cuba,** „Antillernes Perle", den største af Øerne, har godt indskaarne Kyster, men de er usunde, fattige paa Havne og til Dels omgivne af farlige Koralrev. Øen strækker sig fra V. til Ø. omtr. 1230 km med en Bredde af 50 til 100 km, det vestligste Punkt er *Kap San Antonio,* det østligste *Kap Maisi,* det sydligste *Kap de Cruz.* Den er med Biøerne c. 118,800 km² (Gothakal.: 114,500). Den er overvejende bjærgfuld, dog med store frugtbare Sletter (vegas) imellem; de højeste Bjærge, den sønderrevne Kæde *Sierra Maestra,* gaar langs den sydøstlige Kyst og falder brat af til Havet; det højeste Punkt er *Pico de Tarquino,* 2560 m. Af de mange Kystfloder er den betydeligste *Cauto* mod S., c. 280 km lang. Klimaet er i det Indre overvejende sundt; Habana har en Aarstemperatur paa 25,1° (Jan. 21,8°, Juli 27,8°) og en aarlig Regnmængde af 117,5 cm; Santiago de Cubas Aarstemperatur er 26,1°.

Efter at *Columbus* havde opdaget Øen 1492, omsejledes den først 1508 af

Sebastian Ovampo og toges 1511 i Besiddelse af *Velasquez;* 1560 var de Indfødte forsvundne. Det var dog først, efter at Kolonierne paa Fastlandet havde løsrevet sig, at Spanien forstod at vurdere Øen. I det 19. Aarhundrede led Øen af voldsomme Negeropstande, der begyndte 1812 og kostede Tusinder af Negre Livet; efter den store Opstand 1868—78 proklameredes Slaveriets Ophævelse (endelig ophævet 1886), men nye Opstande fra 1895 førte til Indblanding fra de Forenede Staters Side

Bjærglandskab paa Cuba.

og en Krig, hvorefter Spanien ved Freden 1898 opgav Øen, som stod under de Forenede Staters militære Forvaltning indtil 1902, da den blev en egen Republik, dog med nærmere Bestemmelser, der egentlig stiller den under de Forenede Staters Overhøjhed. Efter Forfatningen af 1902 styres Landet, der deles i 6 Provinser, af en paa 4 Aar indirekte valgt Præsident og en Kongres, bestaaende af et paa 8 Aar valgt Senat (24 Medl.) og et Repræsentanthus (83 Medl.), valgt direkte paa 4 Aar.

Befolkningen udgør 2,271,700 (1912), ɔ: 20 paa 1 km², hvoraf (1911) c.

$1_{,25}$ Mill. er Hvide (Kreoler), 8—700,000 Negre og Mulatter og over 200,000 andre Fremmede, hvoraf c. 12,000 er Kinesere; Indvandringen har i de senere Aar været ret stor (1909—10: 32,600). Den romersk-katolske Kirke er den overvejende. Øen er rigt udstyret, men den er gaaet tilbage under de sidste Tiders Uroligheder. Hovedprodukterne er Sukker og Tobak, andre Udførselsartikler er Rom, Frugt, Træ m. m.; 1910 var Værdien af Indførslen c. $103_{,4}$, af Udførslen 144 Mill. Dollars, deraf Sukker c. $108_{,7}$, Tobak og Cigarer $27_{,9}$ Mill.; Handelsflaaden var 1911 162 Skibe med 44,279 Tons Dr., deraf 41 Dampskibe med 32,315 Tons Dr.; af Jærnbaner var der 1910 3433 km, af Telegraflinjer 8150 km. Hæren bestaar af en staaende Hær (1909 c. 5000 Md.), en Guardia og en Milits. Budgettet 1911—12 lød paa: Indtægter og Udgifter hver c. 34 Mill. D.; Gælden var 1910 c. $64_{,5}$ Mill. D.

Den befæstede Hovedstad *Habána* paa Nordvestkysten, grl. 1519, c. 302,500 Indb. (1909), er smukt beliggende ved en prægtig og rummelig Bugt, der er delt i tre mindre Bugter og med en udmærket, indtil 10 m dyb Havn; den er Vestindiens betydeligste Handelsstad; den ældre Bydels Indre er derimod ikke tiltalende, de fleste Gader er snævre og Husene uanselige; den har Universitet og en pragtfuld Domkirke, hvori Columbus menes at have været begravet. Andre Byer paa Nordkysten: *Guanabacoa,* c. 14,000 Indb., betydelig Skibsfart; *Matanzas,* c. 64,400 Indb., vigtig Udførselshavn; *Cárdenas,* c. 28,600 Indb., med stor Sukkerhandel; *Sagua la Grande; Remedios; Camagucy,* 66,500 Indb., betydelig Handelsby; *Nuevitas.* Paa Sydkysten: *Santiago de Cuba,* grl. 1514, c. 53,600 Indb., med betydelig Handel og Industri; *Manzanilla,* c. 14,000 Indb., med Udførsel af Træ; *Trinidad,* c. 11,000 Indb., med Havnen *Casilda; Cienfuegos,* c. 70,400 Indb., Udførsel af Sukker, Tobak og Træ. Inde i Landet: *Bayamo; Puerto Principe,* c. 30,000 Indb., grl. 1516, med Cigarfabrikker; *Santo Espiritu; Santa Clara* og *Pinar del Rio,* c. 11,000 Indb., som ligger i Distriktet Vuelta Abajo, hvor den bedste Tobak avles. Paa *Pinosøen,* c. 2200 km², ligger *Gerona.*

b. **Jamaica,** c. 10,900 km², c. 260 km lang fra det vestligste Punkt, *Kap South Negril,* til det østligste, *Kap Morant,* er kun mod V. Lavland, ellers er det et skovrigt, sønderrevet Bjærgland med frugtbare Floddale, særlig mod N.; mod Ø. findes de *blaa Bjærge* med *Blue Mountains Peak,* 2240 m; af Floderne er *Black River* den sejlbareste. Klimaet er tropisk fugtigt; i Kingston er Aarstemperaturen c. $25_{,7}{}^0$, aarlig Regnmængde c. 110 cm.

Øen er opdaget af *Columbus* 1494 og afstodes af Spanien, der havde besat den 1509, til England 1659. Negrene, hvoraf der var stor Tilførsel i det 18. Aarhundrede (1700—1786 c. 600,000), var Aarsag til betydelige Uroligheder; siden 1807 indførtes ingen Negre mere. Da Slaverne frigaves 1838, her som i alle de engelske Kolonier, maatte man, for at vedligeholde Plantagerne, indkalde Kuliere. Den vigtigste Udførselsartikel er Bananer, desuden udføres Sukker, Rom, Kaffe, Kakao, Træ m. m.; 1908—9 var Værdien af Indførslen $2_{,6}$, af Udførslen henved $2_{,6}$ Mill. Pd. St. Befolkningen udgjorde 1911 831,100, ɔ: c. 76 paa 1 km², hvoraf de allerfleste er Negre og Mulatter (c. 800,000), desuden henved 20,000 Hvide, over 10,000 indiske Kuliere og c. 1000 Kinesere; de fleste hører til den engelske Kirke. Øen styres af en Guvernør med et lovgivende Raad; 1909—10 udgjorde Indtægterne noget over 990,000, Udgifterne 987,000 Pd. St.; der var 1910 af Jærnbaner 298, af Telegraflinjer c. 1450 km.

Kingston, Hovedstad, paa Sydkysten ved Huntbugt, c. 47,000 Indb., er genopbygget efter et Jordskælv i Jan. 1907; paa den Landtange, der skiller Bugten fra Havet, ligger Havnen *Port Royal,* c. 15,000 Indb., der tidligere var Hovedstaden, men ødelagdes ved et Jordskælv 1692. *Spanish Town,* ogsaa mod S. ved Cobre-

floden, grl. 1534 under Navn af *Santiago de Vega,* var Spaniernes Hovedstad; den har med sin Havn *Old Harbour* c. 5000 Indb. Paa Nordkysten ligger Havnen *Montego Bay,* 4800 Indb.

Til Jamaica hører de mod NV. liggende 3 smaa *Caymansøer,* c. 480 km² med 6500 Indb. (1909), der lever af Kvægavl og Udførsel af Kokusnødder og Skildpadder; paa den største, Grand Cayman, ligger Hovedpladsen *Georgetown,* c. 2000 Indb. Ogsaa Smaaøerne *Morant Cays* og *Pedro Cays* S. for Jamaica hører herhen. Endelig regnes til Jamaica i politisk Henseende *Turks-* og *Caicosøerne* (skønt de geografisk hører til Bahamaøerne, hvis sydøstlige Udløbere de er), c. 440 km² med 5600 Indb. (1911), der lever af Svampefiskeri og Saltvinding (1909 udførtes for 15,700 Pd. St. Salt); paa den største, Grand Caicos, ligger Hovedpladsen *Grand Turk,* 1750 Indb.

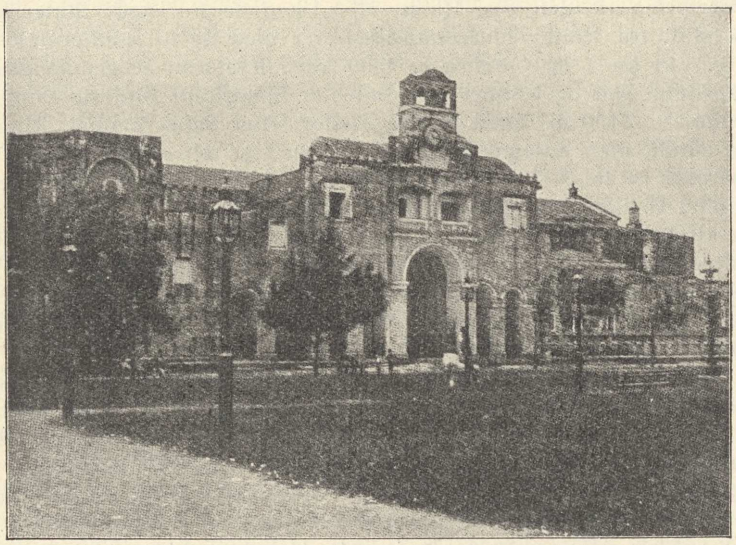
c. **Haïti,** c. 77,300 km², adskilt fra Cuba og Jamaica ved *Windwardpassage* og *Jamaicakanalen,* er smallest mod Ø. *(Kap Engaño* og *Kap Espada)* og tiltager i Bredde mod V., til den spalter sig i to Halvøer, hvoraf den nordligste ender i *Kap à Foux,* den sydligste i *Kap Dame Marie;* imellem dem ligger *Port au Prince-* eller *Gonavebugten* med Øen af s. Navn. Paa Nordøstkysten ligger *Samanábugten.* Igennem Øen fra Ø. til V. gaar flere Parallelkæder med mellemliggende Plateauer og Længdedale, den højeste er *Cordillera da Cibao* (ɔ: det stenede Lands Bjærge) med *Lomas Rucillas,* 2955 m, og *Loma Tina,* 3140 m, Vestindiens højeste Top. Paa den sydvestlige Halvø er der Toppe paa indtil over 2700 m. Floderne er ikke sejlbare og har tilsandede Mundinger; den største, *Artibonite,* omtr. 250 km, falder ud i Gonavebugten. Klimaet er hedt og fugtigt, især mod Ø. og NØ.; Port au Prince har en Middeltemperatur paa 25,9° (Jan. 24,3°, Juli 27,5°); den aarlige Regnmængde er 140 à 200 cm.

Øen opdagedes 1492 af *Columbus,* som kaldte den *Espanola* (Hispaniola); senere kaldtes den *San Domingo.* De Indfødte (Cibuneyer og Aruakker), som benyttedes af Spanierne til at udbytte Guldminerne, tog hurtig af i Antal og erstattedes af Negre. I Førstningen af det 17. Aarhundrede begyndte dristige, for det meste franske, Fribyttere, *Flibustiers,* ɔ: Freeboters (Fribyttere), eller *Boucaniers* (saaledes kaldte, fordi de levede af Jagt paa Hornkvæg), at sætte sig fast paa Naboøerne; senere brugtes de af Frankrig til Kolonisation af den vestlige Halvdel af Øen, som Spanien afstod 1697. Plantagerne blomstrede op paa den særdeles frugtbare Ø paa Grund af den tiltagende Negerbefolkning. Men deri laa netop Faren; 1790 begyndte allerede Negeropstanden i den vestlige Del, 1795 afstod Spanien ogsaa den østlige Del til Frankrig; 1797 fordreves under *Toussaint L'Ouverture* de Hvide, og 1804 lod Negeren *Dessalines* sig udraabe til Kejser (Jakob I). Negre og Mulatter stredes nu om Herredømmet; 1820 forenedes hele Øen til een Republik, men Oprør fulgte paa Oprør. 1843 erklærede den tidligere spanske Del sig for selvstændig Republik; 1861 kom den atter under Spanien, men rev sig løs 1865, og siden den Tid har den været Republikken *Santo Domingo* (den *dominikanske Republik*). I den vestlige Del havde *Soulouque* som *Faustin I* i 1849 stiftet en Karrikatur af et Kejserdømme; men ved hans Fald 1859 blev den nuværende Republik *Haïti* oprettet. Hele Øen er i Forfald; de Hvide indtager en underordnet Stilling. Sukkeravlen, der tidligere var saa betydelig, strækker næppe til til Øens eget Forbrug; kun Kaffe og Træ, særlig Campêchetræ, giver større Udbytte; desuden udføres noget Kakao, Bomuld, Tobak m. m.

I. *Republikken Haïti* er 28,700 km² med 2,5 Mill. Indb (1912), c. 90 paa 1 km², hvoraf $^9/_{10}$ Negre, Resten Mulatter, kun faa Hundrede Hvide, som hverken kan være Borgere eller Grundejere. Efter Fortfatningen af 1889 styres Landet, der deles i 5 Departementer, af en paa 7 Aar valgt Præsident og en Nationalforsamling,

der bestaar af et Senat (39 Medl.) og et Repræsentanthus (99 Medl.). Den katolske Religion er Statsreligion, men andre er ogsaa tilladte. Sproget er fransk; det menige Folk taler et fordærvet fransk, Créole. Oplysningen staar paa et meget lavt Standpunkt. I 1910—11 var Værdien af Indførslen henved 7,7, af Udførslen 15,5 Mill. Dollars eller Gourdes (1 G. = c. 3,60 Kr.), mest Kaffe og Træ; Handelsflaaden var 1911 36 Skibe med 8856 Tons Dr., deraf 5 Dampskibe med 1410 T. Dr.; Samfærdselsmidlerne er meget daarlige, 1911 var der af Jærnbaner 103, af Telegraflinjer 198 km. Hæren bestod 1910 af c. 14,000 Gardetropper, Flaaden af to Kanonbaade og et Par andre Skibe. Budgettet 1910—11 lød paa Indtægter og Udgifter hver c. 3,3 Mill. G., Gælden var over 26,3 Mill. G.

Port au Prince, Hovedstad, c. 100,000 Indb., ved Gonavebugten, grl. 1749, med

Domkirken i Santo Domingo.

en udmærket Havn, er en forsømt By. Paa Sydkysten af den sydvestlige Halvø ligger Handelsbyerne *Jacmel* og *Aux Cayes,* c. 25,000 Indb., paa Nordkysten af Halvøen *Jérémie,* c. 35,000 Indb., N. for Hovedstaden *Gonaïves,* c. 18,000 Indb., en god Havn. Paa Nordkysten Havnebyerne *Port de Paix,* 30,000 Indb., og *Kap Haïtien;* den sidste, c. 30,000 Indb., var tidligere Hovedstad, men er forsømt efter Jordskælvet 1842. — Den bjærgfulde skovbevoksede Ø *Gonave* (660 km²) er næsten ubeboet. Øen *Tortuga* (Skildpaddeøen, c. 220 km²), ved Nordkysten, var Flibustierernes vigtigste Tilholdssted.

II. *Den dominikanske Repúblik (Republica Dominicana,* tidligere *Santo Domingo)* er 48,000 km² med 675,600 Indb., ɔ: c. 14 paa 1 km², overvejende Mulatter og Hvide, mindst Negre. Efter Forfatningen af 1844 (ændret 1896 og 1908) styres Landet, der deles i 12 Provinser, af en paa 6 Aar valgt Præsident og en Kongres, som bestaar af et Senat (12 Medl.) og et Deputeretkammer (24 Medl.). Den katolske Religion er Statsreligion, men andre Religioner er tilladte; Sproget er hovedsagelig spansk; Oplysningen er ikke meget bedre end i Nabostaten. I 1911 var Værdien af Indførslen over 6,9, af Udførslen c. 11 Mill. Dollars, deraf Suk-

ker c. $4,_{16}$ og Kakao $3,_9$ Mill.; Handelsflaaden bestod 1911 af 11 Sejlskibe med 1541 Tons Dr.; af Jærnbaner var der 282, af Telegraflinjer 2040 km. Der er ligesom i Nabostaten Rigdom paa Mineralier, men de udnyttes ikke. Hæren skal bestaa af c. 4000 Md., Flaade har Staten saa godt som ikke. Budgettet lød 1911 paa: Indtægter og Udgifter hver c. $4,_7$ Mill. Dollars, Gælden var c. 20 Mill. Gulddollars.

Santo Domingo, Hovedstad, c. 26,000 Indb., ved en rummelig Bugt paa Sydkysten og ved Floden Ozama, grl. 1496, Evropæernes første By i Amerika, der har lidt meget ved Jordskælv og 1547 ødelagdes af en Tornado, er en ret livlig Handelsby; i Domkirken blev Columbus begravet 1537. Inde i Landet ligger *Concepcion de la Vega,* c. 12,000 Indb., i en frugtbar Egn, tidligere betydelig Bjærgværksdrift; *Santiago,* c. 12,000 Indb., med Handel og Kvægavl. Ved Samanábugt Havnen *Samaná;* paa Nordkysten *Puerto Plata,* c. 17,500 Indb., grl. 1504, den vigtigste Havn.

d. **Puertorico** (ɔ: den rige Havn) eller, som de Forenede Stater kalder den, **Portorico,** skilt fra Haïti ved *Monapassage,* er med de to samhørende Jomfruøer *Vieques* (c. 140 km²) og *Culebra* c. 9300 km². Kysterne er gennemgaaende lave, ofte ledsagede af Øer og Klipper; det Indre er bjærgfuldt (højeste Punkt mod NØ. er *El Yunque,* c. 1130 m), men mange Floder letter Samkvemmet. Klimaet gælder for meget sundt, men i Regntiden (Maj—Oktbr.) er det stærkt fugtigt; San Juans Aarstemperatur er $25,_9{}^0$ (Febr. $24,_4{}^0$, Aug. $27,_5{}^0$), dens aarlige Regnmængde c. 150 cm, men mod Ø. tiltager Regnmængden, indtil c. 250 cm.

Efter at Øen var blevet opdaget af *Columbus* 1493, besatte Spanierne den 1509 og beholdt den trods Kampe med Englænderne; 1898 maatte de afstaa den til de Forenede Stater, under hvilke den nu er en Koloni, der styres af en af Præsidenten paa 4 Aar valgt Guvernør, som har ved Siden et udøvende Raad (11 Medl.) og en lovgivende Forsamling (35 Medl.).

Den havde 1911 1,135,800 Indb., c. 120 paa 1 km², hvoraf c. 62 % er Hvide, Resten Negre og Blandingsfolk; Negerslaveriet afskaffedes 1873 paa langt bedre Vilkaar end paa Cuba, hvad der har bevirket en roligere Udvikling, og Øen er yderligere gaaet frem under det nye Herredømme. Den herskende Religion er den katolske; der gøres meget for Oplysningen, men endnu 1899 var c. 83 % Analfabeter. I 1911—12 var Værdien af Indførslen over $41,_9$, af Udførslen c. $49,_7$ Mill. Dollars; af Sukker udførtes 1910—11 for $24,_5$, Tobak og Cigarer $6,_9$, Kaffe c. 5 Mill.; desuden udførtes Frugt m. m.; der var 1911 547 km Jærnbaner og 950 km Telegraflinjer. Budgettet balancerede 1910 med noget over $3,_6$ Mill. D.

Ved Nordkysten, paa en lille Ø, ligger Hovedstaden *San Juan,* 48,700 Indb., med en fortrinlig Havn og livlig Handel, og *Arecibo,* c. 8000 Indb., paa Vestkysten den vigtige Havn *Mayaguez,* 16,600 Indb., paa Sydkysten Øens ældste By *San German,* grl. 1510, c. 4000 Indb., og *Ponce,* 35,000 Indb., med stor Udførsel af Sukker, Kaffe og Tobak, inde i Landet *Caguas,* 10,400 Indb. Paa *Vieques* (Krabbeøen), som Danmark gjorde Fordring paa i det 18. Aarhundrede, og som har Sukker- og Kvægavl, ligger Pladsen *Izabel Segunda;* paa *Culebra* er der Befæstninger. — V. for Puertorico ligger den lille ubeboede *Mona* med Guano.

II. *De smaa Antiller*

deles i 3 Grupper: 1) *Virginøerne* eller *Jomfruøerne,* 2) *Windwardsøerne* eller *Øerne over Vinden* („Øerne til Luvart"), saaledes kaldte paa Grund af den stadig herskende Nordøstpassat, de sydligere smaa Antiller, og 3) *Leewardsøerne* eller *Øerne under Vinden* („Øerne i Læsiden") ved Sydamerikas Nordkyst.

England bruger imidlertid disse to sidste Navne paa en helt anden Maade. De kalder Øerne fra Puertorico til Dominica for *Leeward Islands* og indbefatter derunder fra 1872 en Forbundskoloni, der bestaar af de engelske Virginøer (med Sombrero), Montserrat, St. Christopher (med Nevis og Anguilla), Antigua og Dominica, tils. 1850 km² med 137,500 Indb., og som styres af et udøvende og et lovgivende Raad. De sydligere Antiller, St. Lucia, St. Vincent, Grenada og Grenadinerne, kalder de derimod Windward Islands, tils. c. 1340 km² med 183,400 Indb., medens de opstiller Øerne ved Sydamerikas Kyst for sig.

a. *Jomfruøerne,* opdagede og opkaldte af Columbus 1494, ejes af Englænderne og de Danske.

De engelske Øer, tils. 150 km² med 5600 Indb. (1911), smaa, af Koralrev omgivne Klippeøer, er *Anegada,* der producerer Søsalt, *Virgin Gorda,* engelsk fra 1666 ligesom *Tortola,* den største (64 km²), der er indtil 540 m høj, og hvorpaa Hovedpladsen *Roadtown* ligger. Hovedudførslen bestaar af Sukker og Bomuld.

Af de danske Øer, tils. 359 km² med 27,100 Indb. (1911), c. 75 paa 1 km², er *St. Thomas,* med Smaaøerne 86, uden dem 62 km², næsten helt igennem bjærgfuld, med Højder paa henved 500 m, skovløs og lidet frugtbar, og over Halvdelen ligger udyrket hen; *St. Jan,* der ligger lige Ø. for St. Thomas og ligesom denne omgiven af Holme og Klipper, 55 km², er ogsaa bjærgfuld, men langt mere frugtbar og har Skov; *St. Croix,* S. for St. Thomas, den største af Jomfruøerne, 218 km², har mod N. indtil 300 m høje Kalkbjærge, som mod S. og V. falder af til Lavland, der ligesom Strøgene mellem Højderne er særdeles frugtbart. Klimaet er varmt og temmelig ligeligt, omtrent mellem 20 og 26°, Nedbøren gennemsnitlig c. 120 cm aarlig, men meget vekslende. St. Thomas blev, efter en kort Tid at have været beboet af Hollændere, taget i Besiddelse af de Danske 1671, og omtrent samtidig besattes St. Jan; St. Croix blev, efter afvekslende at være koloniseret af Hollændere, Englændere og Franskmænd, købt 1733 af Frankrig. I Spidsen for Kolonialregeringen staar en Guvernør. Hovedprodukterne er Sukker og Rom (1910—11 udførtes fra St. Croix henved $11{,}_8$ Mill. kg Sukker og 59,965 Galloner Rom), desuden udføres Melasse, nogen Bomuld m. m. En Tid lang havde Øerne en ikke ringe Betydning, navnlig da St. Thomas med sin udmærkede Havn afgav en vigtig Mellemstation for Sejladsen fra Evropa til Mellem- og Sydamerika, men da Dampskibsfarten bragte en Ændring i dette, tog Handelen af, andre Ulykker kom til som Sygdomme, Jordskælv og Orkaner samt Negeropstande, Plantagedriften blev mindre og mindre, og Befolkningen, der overvejende bestaar af Negre, desuden Mulatter og et ringe Antal Hvide, tog af (1840: c. 41,000, 1880: 33,800, 1901: 30,500, 1911: 27,100), saa at Staten kun havde Udgifter af Øerne. Der har flere Gange været Tale om at sælge dem til de Forenede Stater; efter at Salget i 1902 var blevet nægtet af den danske Rigsdag af patriotiske Grunde, er Interessen for Øerne vokset, og man har søgt at ophjælpe dem dels ved Forsøg med nye Kulturer (som Tobak, Kaffe og Bananer), dels ved at forøge Skibsfarten, og navnlig er der i den sidste Tid gjort Skridt til paa St. Thomas at anlægge en Frihavn med den forestaaende Aabning af Panamákanalen for Øje. Sproget er engelsk, Religionen for en stor Del den anglikanske. — Paa *St. Thomas,* 10,700 Indb., ligger paa Sydkysten Byen *Charlotte Amalie* (eller *St. Thomas*), 8250 Indb., kendt for sin fortrinlige Havn. — Paa *St. Jan,* 940 Indb., ligger den lille By *Cruxbay* (Indførslen til St. Thomas og St. Jan havde 1910—11 en Værdi af over $4{,}_7$ Mill. Francs). — Paa *St. Croix,* 15,500 Indb., ligger paa Nordkysten *Christianssted,* 4600 Indb., Kolonialregeringens Sæde, og paa Vestkysten *Frederikssted,* 3750 Indb. (1908—9 havde Indførslen en Værdi af over $3{,}_8$, Udførslen af over $1{,}_3$ Mill. Frs.).

b. Mellem Jomfruøerne og Guadeloupe ligger en Række smaa Øer fra N. til

S. — Den ubetydelige Klippeø *Sombrero* (hører under Virginøerne) med Fyrtaarn og den flade Kalkø *Anguilla* (Slangeøen), 88 km² med c. 4100 Indb. (Kvægavl, Ananas og Salt), er engelske. — Af den bjærgfulde *St. Martin,* 99 km² med c. 6900 Indb., ejer Frankrig den større, nordlige, Holland den mindre Halvdel; Udførsel af Sukker, Rom, Bomuld, Tobak og Salt. — Den bjærgfulde *St. Barthélémy,* 25 km² med 2600 Indb., er fransk; 1648 besatte de Franske den, 1784 skænkede de den til Sverige, som atter afstod den 1877; Hovedpladsen er *Gustavia* med en god Havn. — De smaa Øer *Saba,* 13 km² med 2000 Indb. (Bomuld), og *St. Eustatius* (Eustach), 21 km² med 1300 Indb. (Sukker, Bomuld, Tobak), er begge hollandske; paa den sidste ligger Handelspladsen *Orangetown.* — De følgende 5 Øer er engelske; de tre første ligger i den indre, de to sidste i den ydre Række. *St. Christopher* (eller *St. Kitts*), 168 km² med c. 31,000 Indb., er vulkansk (*Misery* over 1300 m) med sundt Klima og frugtbar Jordbund; mod SØ. Hovedpladsen *Basseterre,* c. 10,000 Indb. *Nevis,* 129 km² (med Klippeøen *Redonda*) med 14,500 Indb., er ligeledes vulkansk; Hovedpladsen er *Charlestown. Montserrat,* 84 km² med 14,100 Indb., er bjærgfuld (Vulkanen Soufrière 910 m) med sundt Klima og rig Vegetation; Hovedpladsen er *Plymouth. Barbuda,* 189 km², bjærgfuld mod Ø., rig paa Skov; Hovedpladsen er *Codrington* med en slet Havn. *Antigua,* 251 km², med klippefulde og stærkt indskaarne Kyster og bjærgfuld i den sydlige Del, ellers frugtbar; Klimaet er usundt, der er Mangel paa Vand, hvorfor man maa opsamle Regnvandet; Hovedpladsen er *St. John,* 9300 Indb. Sæde for Leeward Islands Kolonialregering. Barbuda og Antigua havde 1901 tilsammen c. 35,000 Indb.

c. *Guadeloupe* med Dependenser, tilsammen 1780 km² med 212,400 Indb. (1911), overvejende Negre og Mulatter. *Guadeloupe,* den næststørste af de smaa Antiller, c. 1600 km² med 163,700 Indb., er opdaget af Columbus 1493 og blev besat af de Franske 1635; den har dog flere Gange været i Englændernes Hænder, men fra 1816 er den ubestridt fransk. Den bestaar af en vestlig, bjærgfuld Del, *Basse Terre* (Vulkanen *Soufrière,* 1480 m), og en østlig, *Grande Terre,* der er lav og lidet frugtbar; gennem Landtangen, der forbinder dem, gaar en smal Kanal, *La Rivière Salée.* Hovedstaden er *Basse Terre,* mod SV., c. 8000 Indb.; paa Grande Terre ligger *Pointe à Pitre,* c. 18,000 Indb. — Dependenserne er (forudem St. Barthélémy og St. Martin): *Marie Galante,* 149 km² med c. 16,800 Indb., Hovedpladsen *Grandbourg. La Désirade,* 27 km² med 1500 Indb. *Petite Terre,* 4 km², med Fyrtaarn. *Les Saintes,* 14 km² med c. 1700 Indb. — Koloniens Hovedprodukter er Sukker og Kaffe; 1909 var Værdien af Indførslen c. $14,_2$, af Udførslen $11,_6$ Mill. Frs. Koloniens Indtægter og Udgifter lød 1909 paa hver c. $4,_{65}$ Mill. Frs., og Gælden var c. $6,_2$ Mill. Frs.

d. *Dominica,* kaldt saaledes, fordi den opdagedes af Columbus paa en Søndag 1493, fra 1783 fast i engelsk Besiddelse, er 777 km² med 33,900 Indb. (1911). Den er bjærgfuld (*Morne Diablotin,* c. 1450 m) og særdeles frugtbar. Hovedstaden er *Roseau* (eller *Charlottetown*), c. 3000 Indb.

e. *Martinique,* 987 km² med 184,000 Indb. (1911), c. 184 paa 1 km², hvoraf c. 10,000 Hvide og 15,000 Asiatere, er opdaget 1493 af Columbus, besattes af de Franske 1635 og har flere Gange været afstaaet til England, men er fransk fra 1814. Den har en stærkt indskaaren Kyst og er bjærgfuld og vulkansk. Vulkanen *Mont Pelée* var før Udbruddet 1902 1350 m høj. Hovedstaden er *Fort Royal (de France)* paa Vestkysten, c. 27,000 Indb., nu Øens vigtigste Handelsplads, efter at Mont Pelées Udbrud i Maj 1902 helt har ødelagt den ogsaa paa Vestkysten liggende By *St. Pierre,* hvor c. 30,000 Mennesker dræbtes i Løbet af faa Minutter; Byen bygges nu langsomt op igen; mod N. ligger *Macouba,* kendt for sin Snustobak, og Havnepladsen *Trinité.* — Martinique er den rigeste af de franske Øer; Hovedprodukterne er Sukker,

Rom og Kakao; 1910 var Værdien af Indførslen c. 19,6, af Udførslen 27,6 Mill. Frs. Koloniens Indtægter og Udgifter var 1909 hver c. 4,6 Mill. Frs., Gælden 4,5 Mill.

f. De næste Øer ejes af Englænderne og hører til Windward Islands (se p. 192), undtagen Barbados og Tobago. — *Santa Lucia,* 600 km² med 48,600 Indb. (1911), har længe været omstridt mellem England og Frankrig, men er nu engelsk siden 1803; den er bjærgfuld med Toppe indtil 1200 m, vulkansk og har et sundt Klima. Hovedpladsen *Port Castries,* c. 8000 Indb., ligger paa Vestkysten. — *St. Vin-*

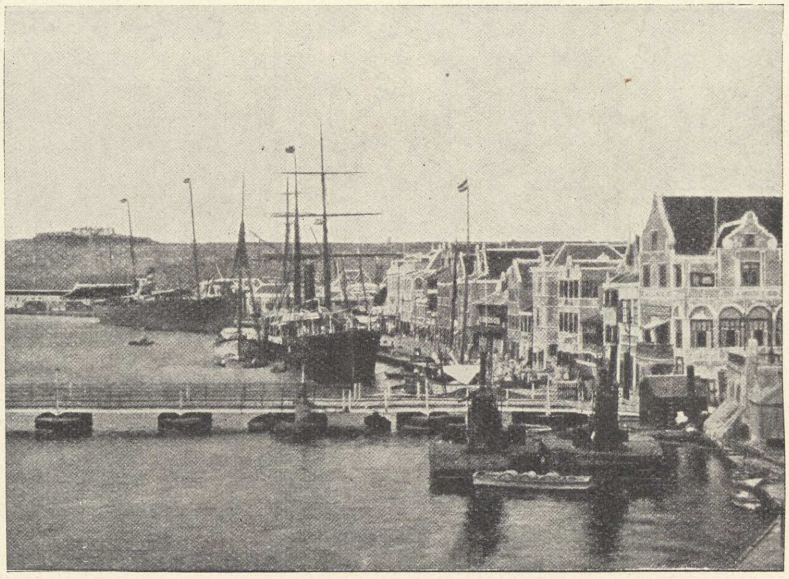

Fra Trinidad.

cent, med de nordlige *Grenadiner* 360 km² med 41,900 Indb. (1911), opdagedes af Columbus 1498 og er fra 1783 varig i Englændernes Eje. Øen er vulkansk, *Soufrière,* 1130 m, hører til Antillernes virksomste Vulkaner (sidste Udbrud 1902). Paa Sydvestkysten er Hovedpladsen *Kingstown,* c. 5000 Indb., med en god Havn. — *Barbados,* i den ydre Række, 430 km² med 172,000 Indb., 400 paa 1 km², opdagedes 1513 af Pedro a Campos og toges i Besiddelse af England 1652; siden 1885 danner Øen et eget Guvernement (udskilt fra Windward Islands). Det er en flad Kalkø med lavere Højder mod Ø.; Klimaet er sundt; Øen har lidt meget ved Orkaner 1832. Hovedpladsen *Bridgetown* mod SV., c. 35,000 Indb., er en smuk By med en udmærket Havn; mod NV. ligger den lille *Speightstown.* I det 17. Aarh. gjaldt Øen for den mest blomstrende blandt Antillerne; nu er dens Handel aftaget, men den er dog stadig betydelig, og der udføres meget Sukker; 1908—9 indførtes for over

1,1 Mill. og udførtes for 822,000 Pd. St.; der indkom s. Aar 2437 Skibe. — *Grenada* med *Carriacou* (den sydligste og største af Grenadinerne), 345 km² med 66,800 Indb., opdaget 1493 af Columbus, besat 1650 af de Franske, erobret 1762 af Englænderne, er vulkansk (*Morne Michel,* 840 m) med frugtbare Dale og sundt Klima; den er Sæde for Windward Islands Guvernør. Hovedpladsen er *St. George* mod SV., c. 5000 Indb. Paa Carriacou (28 km²) ligger Byen *Hillsborough.* — *Tobago,* 295 km² med c. 22,000 Indb. (1907), en bakket Ø med frugtbare Dale, har afvekslende været i Nederlændernes, Franskmændenes og Englændernes Besiddelse; siden 1803 er den engelsk; fra 1889 hører den administrativt til Trinidad. Hovedpladsen er *Scarborough* mod SØ., c. 2000 Indb.

g. *Trinidad,* der i fysisk Henseende hører til Sydamerika (se p. 145),

Willemstads Havn.

den største og sydligste af de smaa Antiller, opdagedes 1498 af Columbus, besattes 1588 af Spanierne og blev engelsk 1797. Den er 4840 km² med 312,000 Indb. (1907; 1911 angaves Trinidads og Tobagos Befolkning til 330,000) og er en skøn, bjærgfuld Ø, hvor Skove, Savanner og sumpede Lavninger veksler; *Mount Maracas* mod N. er c. 940 m; den er rig paa Havne og Floder; blandt Søerne er den mærkelige Asfaltsø *Pitchlake* eller *La Brea.* Hovedstaden er *Port Spain (Puerto d'España)* mod NV., c. 54,000 Indb., ved Pariabugten, en smuk By med en god Havn; ved Jærnbane er den forbunden med *San Fernando,* c. 8000 Indb., Krigshavn. Udførslen bestaar mest af Sukker, Kakao og Kaffe, desuden Kokusnødder, Cedertræ, Asfalt og Petroleum. I 1908—9 var for Trinidad og Tobago Værdien af Indførslen 3,3, af Udførslen 3,2 Mill. Pd. St. Koloniens Indtægter var s. Aar 854,000, Udgifterne 863,000 Pd. St., Gælden var over 1,1 Mill. Pd. St.

h. Øerne N. for Venezuela hører ogsaa i fysisk Henseende til Sydamerika. *Blanquilla, Orchila, Los Roques* og *Avesøerne* (ɔ: Fugleøerne), ialt c. 230 km², hører fra 1856 til Venezuela og er ubeboede; de besøges kun for Guanoens

og Fuglefangstens Skyld. — Til den hollandske Koloni *Curaçao* (som ogsaa omfatter de ovennævnte St. Eustatius, Saba og Halvdelen af St. Martin) hører 3 bjærgfulde Øer af denne Øgruppe, Bonaire, Curaçao og Aruba. *Bonaire* (Buenayre), 246 km² med c. 8300 Indb., har Udførsel af Tømmer og Salt. *Curaçao,* 544 km² med c. 31,500 Indb., hollandsk fra 1634, er et tørt Bjærgland, som dog giver godt Udbytte, da Befolkningen er meget flittig; paa Sydsiden ligger Koloniens Hovedstad *Willemstad,* c. 14,000 Indb. *Aruba,* c. 180 km² med 8800 Indb., er rig paa Tømmer; Pladsen er *Oranjestad.* — Kolonien Curaçao, der i det hele er 1130 km² med c. 54,000 Indb., og som styres af en Guvernør med et af Dronningen valgt Raad, udfører især Majs, Bønner, Kvæg, Salt og Fosfat; 1908 var Værdien af Indførslen til Curaçaos Havn c. 2,8 Mill. Gylden, medens Udførslen fra Curaçao og de andre Øer beløb sig til c. 875,000 G.; Koloniens Indtægter var 1911 c. 678,000, Udgifterne c. 1 Mill. G.

III. Bahamaøerne,

adskilte fra Florida ved *Florida-* eller det *ny Bahamastræde,* fra Cuba ved det *gamle Bahamastræde,* en for Skibsfarten farlig Kanal, strækker sig omtr. 1000 km i Længden mellem c. 21 ° 40' og 27 ° 30' n. Br. og bestaar af over 600 lave (sjældent over 60 m) Kalkøer og Klipper, omgivne af Koralrev, hvoraf kun 29 er beboede; de har til Dels en yppig Vegetation som paa de andre vestindiske Øer og et mildt, sundt Klima med rigelig Nedbør, c. 140 cm aarlig. Øerne, der var de første, som Columbus kom til, har været koloniserede af Spaniere, Franskmænd og Englændere, men tilhører fra 1783 ubestridt England. De er — med Undtagelse af de sydligste, Caicos- og Turksøerne, som regnes til Jamaica, se p. 190 — 11,400 km² med 55,900 Indb. (1911), ɔ: c. 5 paa 1 km², som er Negre og Mulatter paa c. 12,000 Hvide nær. Hovedprodukterne er Frugt, især Ananas og Oranger, Sisalhamp og Salt; Bomuldsdyrkningen er nu kun ringe; desuden er der en Del Svampefiskeri og Skildpaddefangst. I 1909 var Værdien af Indførslen c. 329,000, af Udførslen 194,000 Pd. St. Kolonien styres af en Guvernør med et udøvende Raad og en lovgivende Forsamling, bestaaende af et Overhus (9 Medl.) og et Underhus (29 Medl.); 1909 var Indtægterne c. 84,000, Udgifterne 85,000, Gælden 56,000 Pd. St.

De betydeligste af Øerne er fra N. til S.: *Bahama,* c. 1500 km², c. 1800 Indb., meget tyndt befolket. *Lille og store Abaco,* c. 2020 km², 3300 Indb. *Andros,* den største af Øerne, c. 5500 km², sumpet, rig paa Skov, c. 6300 Indb. Den vigtigste Ø er den lille *New-Providence,* c. 220 km² med c. 12,500 Indb.; Byen *Nassau,* c. 7000 Indb., er Gruppens vigtigste Handelsplads og Guvernørens Sæde, benyttet som Kursted af Nordamerikanerne. *Eleuthera,* c. 440 km² med 8700 Indb. *Cat Island,* c. 425 km². *Watlings Island,* rimeligvis den Ø Guanahani, som Columbus landede paa 12. Oktbr. 1492 og kaldte *San Salvador. Exuma Islands,* en Kæde af smaa Øer. *Long Island,* 3600 Indb. *Crooked Islands,* rige paa Salt; Hovedpladsen er *Pittstown. Acklins Island. Mariguana,* c. 200 km². *Great Inagua,* c. 1400 km² med 1500 Indb., rig paa Salt.

NORDAMERIKA

§ 13. Ydre Omrids.

Det c. 39,9 Mill. km² store Nordamerikas Kyster er langt mere indskaarne end Sydamerikas, særlig gælder det Østkysten og Nordkysten, men da den sidste for en

stor Del ligger i Polaregnene og det meste af Aaret er belemret med Is, forringes Betydningen her overordentlig.

Vestkysten begynder ved *Tehuantepecbugten.* Efter paa en kort Strækning at være rettet mod SV., gaar den ensformige mexicanske Kyst mod VNV. til *Kap Corrientes,* c. 20° 24' n. Br., c. 1200 km; derpaa slaar den, c. 1750 km, efter en kort Bøjning mod Ø., ind i den nordvestlige Hovedretning til Rio Colorados Munding, c. 32° n. Br. Hele Kyststrækningen, hvor stejle Bredder afveksler med lave, sumpede Strækninger, har Mangel paa Indskæringer og gode Havne, naar undtages *Acapulco,* c. 17° n. Br., en af Verdens bedste Havne, og den nordligere omtr. under Vendekredsen liggende *Mazatlans* Havn, hvor den 1150 km lange, smalle og dybe *californiske Bugt* eller *Purpurhavet* begynder; Bugten, der ved Halvøen *Californien* skilles fra Oceanet, har paa Fastlandssiden lave, paa Halvøens Side stejle Kyster; paa den sydlige Del af Halvøen er denne Kyst rigere udviklet, som Eksempler nævnes *Kap las tres Virgenes, Santa Inesbugten* og *La Pazbugten.* Fra Halvøens Sydspids, *Kap San Lucas,* c. 23° n. Br., gaar den californiske Kyst i nordvestlig Hovedretning, med en Bøjning mod V. over *Kap Concepcion,* c. 34½° n. Br., til *Kap Mendocino,* c. 40½° n. Br. Denne c. 2250 km lange Strækning har overvejende stejl Kyst med Rigdom paa Bugter; her nævnes: *Santa Magdalenabugten, Ballenasbugten,* det fremspringende *Punta San Eugenio,* Bugten *Viscaino, Bugten de Totos Santos;* mellem den sidste og Kap Concepcion ligger en Del Øer som *San Clemente, Santa Catalina, Santa Cruz* og *Santa Rosa;* endelig *Montereybugten* og den dybe, rummelige *San Franciscobugt* (c. 38° n. Br.), der yder den bedste Havn paa denne Strækning; Indløbet til den kaldes den *gyldne Port (Golden Gate).* Fra Kap Concepcion gaar den stadig stejle Klippekyst 900 km i rent nordlig Retning til *Kap Flattery* (c. 48° 20' n. Br.), kun enkelte Steder, som mellem Kap Mendocino og *Trinidad Head,* er Kysten lav og sandet; der er kun faa Indskæringer, som *Humboldtbugt, Columbias Munding,* begrænset mod N. af *Kap Disappointment* og *Schoalwaterbugt.* Men fra Kap Flattery, hvorfra Kysten atter c. 1300 km slaar ind i den nordvestlige Hovedretning til *Kap Spencer,* 58½° n. Br., bliver atter Indskæringerne hyppigere, den klippefulde Kyst ledsages af en Række Øer, saaledes *Vancouverøen,* skilt fra Kap Flattery ved *Juan de Fucastrædet,* der atter fortsættes i *Admiralitykanalen* og *Pugetsund; Queen Charlotteøerne* og *Prince of Wales Ø,* skilte ved *Dixonstrædet; Baranov-, Admirality- og Tsjitsjagovøen (Alexander Arkipelaget),* skilte ved *Crosssund* fra Fastlandet. Fra Kap Spencer vender den rigt indskaarne Kyst (c. 1900 km) sig mere mod V. og drejer derpaa mod SV., idet den udsender stærkt tilspidsede Halvøer, nemlig *Kenai* mellem *Prince Williamssund* og *Cookinlet,* og *Alaska* (c. 55° n. Br.), der fortsættes ud i Vulkanrækken *Aleuterne.* S. for Alaska ligger *Kadjakøen,* adskilt ved *Shelikovstrædet.* Efter at Kysten ved at dreje mod NØ. har afsat *Bristolbugt,* gaar den mod N. med en Bue mod V., afsættende *Norton Sund,* til *Kap Prince of Wales,* Verdensdelens vestligste Punkt, 65° 33' n. Br., 168° v. L., ved det smalleste Sted af Beringstrædet. N. for dette Punkt findes atter en større Indskæring, *Kotzebue Sund.* Ved *Point Hope* og *Kap Lisburne,* c. 69° n. Br., begynder Nordkysten. Linjen fra Tehuantepecbugten til Kap Prince of Wales er over 7500 km.

Den vestlige Del af Nordkysten til omtr. 125° v. L., der først gaar mod NØ. til *Kap Barrow,* 71° 23' n. Br., og derpaa i østlig Hovedretning mellem 71 og 69° n. Br. *(Liverpoolbugt, Kap Bathurst, Franklinsbugt),* er stejl Kyst, om end af ringe Højde, og uden Ødannelse; først Ø. for *Mackenziebugt* findes der Øer, og snart efter begynder de smalle Stræder, som skiller det arktiske Arkipelag fra Fastlandet, og som nærmere vil blive omtalte under Nordpolarlandene; Halvøerne *Boothia Felix* med *Kap Murchison,* 71° 44' n. Br. (Fastlandets nordligste Punkt), og *Melville* er

næsten at betragte som hørende til disse Øer, da de kun ved lave Landtanger er knyttede til Fastlandet. Mellem Melvillehalvøen og Halvøen Labradors Nordvestspids, *Kap Wolstenholme,* er den c. 530 km brede Indgang til den store *Hudsonsbugt,* c. $1{,}_2$ Mill. km^2; Indgangen indsnævres endnu mere ved Øer, hvoraf den største er *North-Southampton.* Hudsonsbugten, som mod S. over *Kap Henrietta Maria* forlænger sig i *Jamesbugt* og saaledes trænger c. 1500 km mod S. ind til 51° n. Br., har flade Kyster uden Havne. Labradors Nordøstkyst, c. 2400 km, der gaar til *Kap Charles,* c. 52° n. Br. og 55° 37' v. L., og fortsættes ud til *Kap Race,* c. $46^1/_2$° n. Br., paa New-Foundland, er derimod atter stejl og rig paa Indskæringer; den største er *Ungavabugt* i *Hudsonstrædet.* Linjen fra Kap Prince of Wales til Kap Charles er c. 6300 km.

Nordamerikas Østkyst viger paa sin Vej mod S. stadig mere mod V. Det første Afsnit fra Kap Charles (eller fra Kap Race paa New-Foundland) til Nova Scotias Sydspids, *Kap Sable (Sable Island),* c. $43^1/_2$° n. Br., er rigest paa Indskæringer. Labradors stejle og paa Havne fattige Sydkyst gaar mod SV. til *Kap Whittle,* paa denne Strækning skilt fra New-Foundland ved *Belle-Isle Strædet,* derpaa mod V. til St. Lawrenceflodens Munding; uden for Kysten ligger Øen *Anticosti.* Herfra drejer Kysten mod S., rigere indskaaren *(Chaleurbugt)* til *Chiegnecto Landtangen,* der forbinder Fastlandet med den langstrakte Halvø *Nova Scotia (New-Scotland),* ved hvis Nordende Øen *Kap Breton* ligger; den 110 km brede Aabning, *Cabot Strait,* mellem denne Ø og New-Foundlands Sydspids, *Kap Ray,* danner Indløbet til den c. 800 km lange *St. Lawrencebugt.* N. for Chiegnecto Landtangen ligger *Prince Edwards Ø,* skilt fra Fastlandet ved *Northumberlandstrædet;* S. for Tangen ligger *Fundybugten.* Øerne i Bugten, navnlig New-Foundland, har stærkt udviklede Kyster med gode Havne. Det andet Afsnit af Østkysten gaar fra Fundybugten i sydlig og vestlig Retning til den fremspringende, smalle Halvø, der ender i *Kap Cod,* c. 42° n. Br., og lukker for *Codbugt;* det er en stejl Kyst med ringe Højde og mange Flodmundinger, der danner gode Havne; den bedste Havn er den rummelige *Massachusetts Bugt.* Fra Kap Cod slaar Kysten ind i vestlig, derpaa i sydlig Retning til *Kap Hatteras,* 35° 14' n. Br. Paa den første Strækning, hvor den langstrakte Ø *Long-Island* ligger, er den endnu Klippekyst (Øen *Nantucket*), men sydligere bliver den flade Kyst mere og mere fremherskende, dog er den hele Vejen rig paa Bugter og Havne, saaledes *Narragansettbugt, Long-Island Sund* og ved Øens Sydvestspids *Hudsonflodens* Munding, der danner *New-Yorks* Havn; *Delawarebugt, Chesapeakbugt,* der med stærkt sønderrevne Kyster og mange Havne trænger 300 km mod N. ind i Landet; med Delawarebugt afskærer den Halvøen *Delaware;* endelig *Albemarlesund* og *Pamplicosund.* Det sidste Afsnit af Atlanterhavskysten, c. 1600 km, der først gaar i sydvestlig, derpaa i sydlig Retning med en Bøjning mod SØ. til Halvøen *Floridas* Sydspids *Kap Sable,* c. 25° n. Br., er en helt flad Kyst, hvor Lagunedannelsen bliver fremtrædende; den er fattig paa Indskæringer *(Onslow Bugt, Long Bugt),* de fleste dannes af Flodmundinger, som tilmed hyppig spærres af Sandbanker; de eneste gode Havne er *Charleston* og *Savannah.* Halvøen *Florida* selv maa betegnes som Alluvialdannelse.

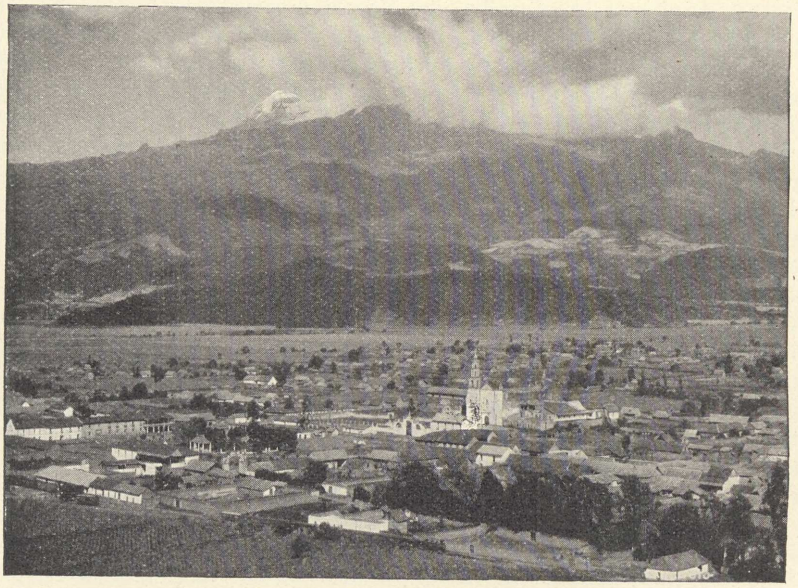
Kysten gaar fra Kap Sable, foran hvilket Koraløerne *Florida Keys* er lejrede, mod NV., afsættende *Appalacheebugt,* slaar derpaa fra *Kap San Blas* ind i vestlig Hovedretning til *Sabineflodens* Munding og drejer derpaa mod SV. og S. til *Campêchebugten.* Disse Kyster ved den mexicanske Bugt, c. 3000 km, har den samme flade Karakter som den nysskildrede Kyst; Floderne sniger sig ud gennem sumpede Laguner, der skilles fra Havet ved smalle Øer; den største er *Laguna de la Madre* og *Laguna Tamiahua,* den sidste paa Mexicos Østkyst. Af Indskæringer er der kun

faa, saaledes *Mobile-, Atchafalaya-* og *Galvèstonbugten;* den eneste større Afveksling paa den ensformige Kyst er det mægtige Mississippidelta, der stadig vokser ud i Havet. Linjen fra Kap Charles til Tehuantepectangen er c. 5600 km. — Hele Kyststrækningen er blevet angivet til c. 38,000 km.

Nordamerikas længste Udstrækning fra Tehuantepecbugten til Kap Prince of Wales er c. 7500 km; det bredeste Sted fra Kap Flattery til Kap Charles er c. 4800 km.

§ 14. Jordbundsforhold og Floder. Højlandene.

Som omtalt er der stor Lighed mellem Nordamerikas og Sydamerikas vertikale Bygning, kun er de nordamerikanske *Cordillerer* mere udviklede og forgrenede og

Iztaccihuatl set fra Amekamcka.

har en væsentlig forskellig Karakter fra Sydamerikas ved den overvejende Plateaudannelse. Man adskiller lettelig tre Afsnit i det mægtige vestlige Bjærgsystem: det første gaar til 32—33 ⁰ n. Br., det andet langt bredere Afsnit gaar til omtrent 50 ⁰ n. Br., det tredje N. for 50 ⁰ bliver atter smallere.

a. V. for Tehuantepectangen, omtr. 16 ⁰ n. Br., hæver det **mexicanske Højland** sig i to Terrasser og bliver stadig bredere, til det ved omtr. 21 ⁰ n. Br. næsten opfylder hele Rummet mellem de to Have. Den første Terrasse kan betegnes ved *Oajaca,* 1540 m; den anden hæver sig brat N. for den c. 100 km brede Tværspalte, hvori *Rio Mexcala* flyder. Det er *Anahuacs* (et gammelmexicansk Ord, „i Nærheden af Vandet") *Plateau,* i Gennemsnit 2200 m højt. N. herfor breder sig det mexicanske Højland, med overvejende ældre Dannelser fra den palæozoiske Tid og Tertiærtiden, indtil en Bredde af 600 km og ledsagede af mere eller mindre sammenhængende Randbjærge, hvoraf de vestlige, som *Sierra Nayarit* og *Sierra Tarahumare* med Fællesnavnet *Sierra Madre Occidental* er de stejleste og ofte træder nær til Kysten, me-

dens de østlige, *Sierra Madre Oriental,* falder mere jævnt af og giver Plads for en 50—100 km bred, sumpet og hed Kystrand. Langs Højlandets Sydrand ligger de højeste Toppe og Vulkaner omtrent under 19° n. Br. i Modsætning til de andre amerikanske Rækkevulkaner i Retningen fra V. til Ø.: *Orizaba* eller *Citlaltépetl* (ɔ: Stjernbjærg), 5580 m, *Iztaccihuatl* (ɔ: den hvide Kvinde), 5290 m, *Popocatepetl* (ɔ: rygende Bjærg), 5450 m, *Nevada de Toluca,* 4600 m, *Jorullo,* der hævede sig 1759, 1270 m, *Colima,* 4300 m, Snegrænsen er c. 4000 m. Det mexicanske Højland har Steppelandets Karakter og er i det hele tørt uden noget større Flodsystem; af Mangel paa Afløb dannes der ofte Søer eller Saltsumpe, som *Chapalasøen* (c. 1700 km²) mod S. ved Nordaffaldet af Vulkanrækken og Søerne *Parras, Muerto* og *Tlahualila* mod N.; nordligere ligger Ørknen *Bolson de Mapimi.* Af Floder, der løber mod V., nævnes *Rio Mexcala,* der i sit Nedreløb kaldes *Rio Balzas; Rio Lerma,* den længste af Floderne (c. 870 km), der løber ind i Chapalasøens østlige Del og fortsættes som *Rio Santiago; Rio Fuerte; Rio Yaqui* (c. 630 km); til Østkysten løber *Rio Panuco,* der optager *San Juan.* Medens Randbjærgene, navnlig mod NV., bliver bredere, bliver Højlandet smallere og falder af til *Ny-Spaniens Højland* for atter at stige i det af *Rio Grande del Norte* gennemfurede *Ny-Mexicos Højland,* som mod V. gaar over i *Arizonas* og *Rio Gilas* Plateauer, hvor en Sænkning paa 1200 m danner Grænsen for Cordillerernes første Afsnit.

b. N. for denne Sænkning hæver atter Systemet sig i det brede *Colorado Plateau,* en af de Højsletter, der indesluttes af Rocky Mountains mod Ø. og af Søandes mod V. **Rocky Mountains** er ikke, som man før skildrede dem, en sluttet, enkelt Bjærgkæde, der omtrent fra 35° gaar op til Ishavet, men de falder i mange enkelte Bjærgpartier, der er skarpt adskilte baade ved deres geologiske Sammensætning og ved Retningen af de enkelte Kæder, dog er Retningen fra S. til N. den fremherskende; ejendommelige er de saakaldte Parks, eliptiske, flade Højdedale, der skylder Tertiærtiden deres Oprindelse, og som omgives af Randbjærge. Den første Afdeling af Rocky Mountains, c. 900 km, gaar til c. 43° n. Br., til *North-Platteflodens* Gennembrud; det er vel den vildeste Del af Systemet med talrige Toppe paa over 4000 m, som dog paa Grund af det tørre Klima og deraf følgende Mangel paa evig Sne, og fordi de rejser sig paa Flader af 15—1600 m Højde, ikke virker saa imponerende. De østlige Kæder er for det meste korte og gaar mod Ø. over i de store Plains, der jævnt sænker sig ned mod Mississippis Lavland; de vestlige Kæder danner større Grupper med brede Højdeflader, de saakaldte Mesas. I Ny-Mexico og Colorado hæver sig *Truchas Peak,* c. 4050 m, *Culebra Peak,* 4280 m, og *Blanca Peak,* 4410 m, de Forenede Staters højeste Top. Den sidste ligger i *Sangre de Christokæden,* der mod Ø. begrænser den store, sumpede *Santa Luis Park,* den mest karakteristiske af disse Parker, indtil 2400 m høj, c. 200 km fra S. til N. og 30—60 km bred, hvor *Rio Grande del Norte (Rio Bravo)* udspringer. Floden, c. 3200 km lang, løber mod S. gennem store Klippekløfter, de saakaldte Cañons, og danner mægtige Vandfald; fra Paso del Norte drejer den mod SØ. og danner fra nu Grænsen mellem Mexico og Texas; omtrent under 30° n. Br. bryder den gennem Randen af Højlandet, den kan besejles c. 650 km fra Mundingen; i venstre Bred optager den *Rio Pecos,* i højre *Rio Chonchos, Rio Salado* og *Rio Pesquerto.* N. for Christokæden fortsættes de østlige Kæder i *Front Range* eller *Coloradokæden* med *Pikes Peak,* 4310 m, *Longs Peak,* 4350 m, og *Grays Peak,* 4370 m; nordligere *Black Hills* og *Laramiekæden.* Til de vestlige Kæder hører *Saguache(Sawatch)kæden* med *Mt. Harward,* 4380 m, og *Holy Cross Mount,* 4320 m, og med Passer paa 3 à 4000 m; fra disse Bjærge udgaar mod SØ. *San Juan Kæden,* som i *Uncompahgre Peak*

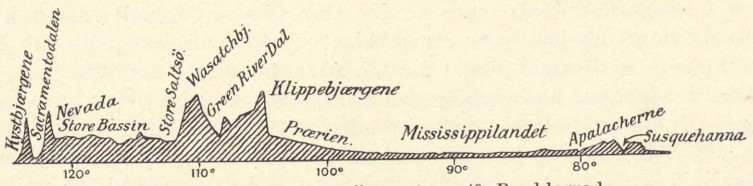
hæver sig til 4340 m, og som begrænser San Luis Park mod V. Mellem de østlige og de vestlige Kæder ligger *South-, Middle-* og *North-Park;* V. for den sidste danner Tværkæden *Uintahbjærgene* Forbindelsen med *Wahsatchbjærgene,* en af de mest fremragende Kæder i Rocky Mountains, der danner Østranden for det østlige Bækken (se ndfr.). — I den anden Afdeling af Rocky Mountains til Missouris Gennembrud, omtr. 600 km, tager Kæderne en mere nordvestlig Retning. Til de østlige Kæder hører *Big Horn Gruppen* med *Washakie Neadle,* c. 3730 m, af hvis nordligere Udløbere nævnes *Snow Range* og *Belt Mountains.* Til de vestlige hører *Windriverbjærgene* med *Freemont Peak,* c. 4140 m; nordligere ligger *Two Ocean Passet,* 2460 m, og *Yellowstonedalen* — den 1872 oprettede Nationalpark, c. 6700 km² —, en c. 2400 m høj, lidt hvælvet Højslette, der indesluttes af snedækte Bjærge som *Mt. Washburne,* c. 3460 m, og er rig paa hede Springkilder (c. 60), hvis Vand er indtil 92°, og som springer til en Højde af 70 m, samt paa Fumaroler og Dampkilder (c. 3000, med Dampsøjler indtil 300 m). Afløbet for *Yellowstonesøen,* 2460 m o. H., er *Yellowstone River,* en Biflod til Missouri, der bryder sig Vej gennem en 180—350 m dyb Cañon. — Efter Missouris Gennembrud deler Systemet sig i flere Kæder som *Bitter Root Mountains* og danner mere sluttede Parallelkæder som *Livingstone-, Pursell-, Selkirk-, Gold-, Cariboo-* og *Columbia Range;* den mellemste Del gaar op mellem Floderne Columbia og Athabasoa med Højder som *Mt. Columbia,* c. 4300 m, og *Mt. Hooker,* 4780 m, og mange Passer, hvoraf det vigtigste vel er *Yellow Head Pas,* 1130 m. I deres videre Forløb slutter Rocky Mountains, som i øvrigt her kun er ufuldstændig kendte, sig mere sammen til en enkelt Kæde og sænker sig mere og mere efter at være blevne gennembrudte af Peace- og Dease River. Derpaa spalter de sig atter og drejer mere i vestlig Retning over det for sin Guldrigdom kendte *Klondikedistrikt* omkring Yukons Bifloder og fortsættes ind i Alaska som *Alaska Mountains* — med Nordamerikas højeste Bjærg, *Mt. Mac Kinley,* c. 6190 m —, som i en Bue omgiver de nordligste Søandes, og i deres Udløbere *(Tanana Hills* og *Yukon Hills)* gennembrydes af *Yukon* (ɔ: den store Flod), der opstaar af to Floder fra Rocky Mountains og Kystbjærgene og løber mod

Den store Geysir i Yellowstonedalen.

NV., indtil den ved Fort Yukon, hvor den optager *Porcupine,* drejer mod SV., inden den gennembryder Rocky Mountains.

c. De *vestlige Cordillerer* eller **Søandes** kan siges at begynde med Højdedragene paa den californiske Halvø. Det er Granitkæder, først af en ringe Højde (*Sierra de la Gigantea),* men efterhaaanden hævende sig. *Santa Catalina Mount* er c. 3080 m. N. for Halvøen gaar de over i *San Jacintokæden* (indtil 3350 m) og *San Bernardinokæden* (3080 m), drejer mod NV. og ender ved Kysten under omtrent 34 ⁰ n. Br. NØ. for dette Punkt begynder ved *Tejonpasset* de egentlige vestlige Cordillerer, som straks deler sig i de *californiske Kystbjærge (Coast Range),* der mest bestaar af Kridt og andre yngre Lag, og *Sierra Nevada,* hvor Urformationen er den fremherskende. De to Kæder løber atter sammen under 42 ⁰ n. Br. ved *Mount Shasta,* 4370 m. Indesluttet mellem disse to Kæder ligger det *californiske Lavland* eller *Sacramentodalen,* som gennemstrømmes af *Sacramentofloden,* der kommer fra N. fra Mount Shasta, og dens Biflod *San Joaquin,* der kommer fra S. fra Sierra Nevada; Floden

Tværsnit af Nordamerika ved ca. 40. Breddegrad.

udmunder i San Franciscobugten, det eneste Sted, hvor Dalen gennem Golden Gate staar i Forbindelse med Havet, større Skibe kan gaa lige op til Byen Sacramento; S. for San Franciscobugten udmunder *Salinas River,* N. for den *Klamath River.* Sierra Nevada naar allerede ved 36 ⁰ sit højeste Punkt i *Whitneys Peak,* 4410 m; nordligere ligger *Mount Lyell,* 4030 m, og ved dets Fod den for sin Farvepragt, sine mægtige Vandfald og ældgamle Kæmpetræer (Sequoia gigantea) vidt berømte Spaltedal *Yosemitdalen* (ɔ: store Graabjørn), i hvis Bund (1200 m o. H.) *Merced River* flyder mellem 900 til 1500 m høje Klippevægge; den stilles i storslaaet Naturskønhed ved Siden af Niagara og Yellowstonedalen og er Nationalpark siden 1864. Nordligere findes *Truckeepasset,* 2190 m, ad hvilket Pacificbanen passerer gennem en Tunnel (2140 m), og endnu nordligere *Lassens Peak,* 3180 m. Mellem 40 og 42 ⁰ antager Sierra Nevada en væsentlig anden Karakter, idet vulkanske Lag her bliver de fremherskende. N. for Mount Shasta fortsættes Sierra Nevada i *Cascadebjærgene,* der har en Kamhøjde af 3000 m og mange Toppe, som *Diamond Peak,* 2680 m, *Mount Jefferson,* 3220 m, og *Mount Hood,* 3726 m. Omtrent under 46 ⁰ gennembrydes de af *Oregon* eller *Columbia.* Denne c. 2900 km lange Flod (c. 655,000 km² Opland), hvis meste Løb er Øvreløb, opstaar af en nordøstlig Arm, *Columbia,* der kommer fra nogle smaa Søer i Rocky Mountains, og en sydøstlig, *Clarke Fork;* i venstre Bred optager den sin største Biflod, *Snake River,* ɔ: Slangefloden, eller *Lewis Fork;* Hovedfloden løber nu mod V., indsnævres til 75 m ved *The Dalles* (Renderne), bryder derpaa gennem Bjærgene med 15 m høje Vandfald og udvider sig ved Mundingen til 11 km, dog forhindres Sejladsen ved Sandbanker; større Skibe kan gaa 225 km op til Cascade City. Cascadebjærgene tager nu efter Columbias Gennembrud af i Sluttethed og Højde; de fleste Toppe, som *Mount Rainier,* c. 4430 m, og *Mount Baker,* 3380 m, er vulkanske; den sidste er i Virksomhed. Cascadebjærgene ender under c. 49 ⁰ n. Br. ved den c. 1200 km lange *Fraserflod,* der udspringer paa Mount Hooker.

Bjærgene N. herfor, som hyppig gennembrydes af Floder og Fjorde, og som fortsættes ud paa Vancouver, Dronning Charlotteøerne og Alexander Arkipelaget (ofte kaldte *Vancouver Bjærgene*), kendes endnu kun ufuldstændigt. Først ved Vulkanen *Mount Fairweather,* c. 4700 m, under c. 59 ⁰ n. Br., træder de atter ind paa Fastlandet og hæver sig her ved Indgangen til Alaska til den med mægtige Gletschere bedækkede *Eliaskæde* med Toppene *Mt. Logan,* 5960 m, og *Mt. Elias,* 5940 m; alene Malaspinagletscheren er c. 3800 km², og hele Gletscherarealet skal være c. 50,000 km². Eliaskæden, der gaar langs Alaskas Sydkyst omtrent til Halvøen Kenai, fortsættes ud i *Aleuterne,* hvis Bjærgkæde er sammensat af en Række Vulkankegler.

d. Af de Højsletter, der ligger mellem Kystbjærgene og Rocky Mountains, har man kaldt dem, der findes i de Forenede Stater og har en Bredde af indtil 750 km, med eet Navn **Great Bassin;** de frembyder alle en stor Ensformighed, hvad det barske og tørre Klima angaar; det er ørkenagtige Lande med en meget ringe Nedbør (store Dele har næppe 12,5 cm aarlig Regnmængde) og en yderst sparsom Vegetation, ofte kun Scrub; kun de rige Skatte i Bjærgene har lokket Folk til disse Egne. Men i orografisk Henseende er der store Forskelligheder. Man kan skelne mellem flere Dele. Saaledes ligger et østligt Bækken mellem Rocky Mountains og de ovennævnte Wahsatchbjærge; mod S. gaar det over i den øde *Coloradoørken,* der i *Franciscobjærgene* har Højder paa over 3000 m, men hvis Gennemsnitshøjde i Midten er c. 1800 m. Dets Hovedflod er den c. 2000 km lange *Colorado,* hvis Opland er c. 590,000 km², og som opstaar af *Grand River,* der udspringer nær ved Longs Peak, og *Green River,* der udspringer paa Windriverbjærgene; de forener sig ved omtr. 37 ⁰ n. Br.; Floden flyder derpaa mod SØ., bøjer mod S. ved Callville, hvor den bliver sejlbar, og løber ud i den californiske Bugt. Paa det meste af sin Vej løber den gennem uhyre Cañons, den største er *Grand Colorado Cañon* (se Bill. p. 53), c. 350 km lang med lodrette, 800—1200 m høje, brogetfarvede Klippevægge („Painted Desert"). I højre Bred optager den *Virgin River,* i venstre *San Juan River* og *Rio Gila.* Mod V. gaar Coloradoørknen over i den paa Saltsumpe rige *Mohaveørken.* N. for denne mellem Sierra Nevada og Wahsatchbjærgene strækker sig det store *Nevadas Højland* med mange korte Meridiankæder, som *Humboldt Mountains* med *Mt. Bonpland,* c. 3450 m, det højeste Punkt i Great Bassin, og Saltsøer i Dalene; den største er den *store Saltsø,* c. 1280 m o. H., over 6000 km² (med c. 22 % Salt), der optager Vandet fra Wahsatchbjærgene, navnlig gennem *Bear River;* midt over Højlandet løber *Humboldtfloden,* der udspringer i Nærheden af det 1910 m høje Cedarpas, til en anden større Samling Søer ved Sierra Nevadas Fod; sydligere ligger Indsænkningen *Dødens Dal* (Death Valley), indtil 33 m under Havet. N. for Nevadas Højland ligger *Oregons* og *Snake Rivers Højland* med *Salmon Rivers Range* og *Blue Mountains.* — Ogsaa N. for 50 ⁰ n. Br. ligger Højsletter mellem de beskrevne Bjærge, dog kun halvt saa brede og, som det synes, sjældent paa mere end 1000 m Højde, med talrige Kæder, som *Peak Mountains.*

e. Mod Ø. ligger et helt selvstændigt Bjærgsystem, de **Appalachiske Bjærge,** ogsaa kaldte *Alleghanybjærgene* efter en enkelt Del af dem. De gaar fra c. 33 ⁰ n. Br. i Retningen SV.—NØ., omtr. parallelle med Atlanterhavskysten helt op til Halvøen Gaspé ved Lawrencefloden, med en Bredde af 2—300 km og en Længde af c. 2500 km samt en gennemsnitlig Kamhøjde paa 1000—1500 m og i sine højeste Toppe noget over 2000 m; men trods denne ringe Højde gør de dog sete fra Øst i nogle af deres Partier et ret storslaaet Indtryk, da de rejser sig stejlt op fra Kysterrassen. Systemet bestaar overvejende af Gnejs og hører til Nordamerikas ældste Dannelser, sand-

synligvis Rester af et mægtigt Bjærgsystem; ved den stærkt udprægede Foldedannelse ligner de i ikke ringe Grad Jurabjærgene. Ved en Tværspalte N. for New York, som gaar fra Ontariosøen mod Ø. ad *Mohawks* Dal og derpaa mod S. ved denne Flods Forening med Hudson, deles Systemet i en sydlig og nordlig Del. I den sydlige større Del er Parallelkæderne meget talrige (indtil 12); af Østkæderne, der med eet Navn kaldes *Blue Ridge,* nævnes *Black Mountains* med Systemets højeste Punkt *Mt. Mitchell* eller *Black Dome,* 2045 m, *Iron-* og *Smoky Mountains* (*Mt. Smoky,* 2030 m) samt *Alleghanybjærgene;* mod N. ender den sydlige Del af Systemet i de lave, stærkt skovbevoksede *Catskill Mountains* lige V. for Hudsonfloden. Vestkæderne har paa deres vestlige Affald mere eller mindre brede Plateauer med fremskudte bastionlignende Flader, B l u f f s, mellem Floddalene. Af Dalene mellem de østlige og vestlige Kæder fremhæves *Great Valley,* der gaar igennem hele Systemets Længde og i sin sydlige, bredeste Del gennemstrømmes af Tennessee, medens Kildefloden til New River eller Kanawha, Ohios Biflod, og Susquehanna (Cumberland Valley) løber mod N. Den nordlige Del af Systemet, de *akadiske Bjærge,* har en noget forskellig Bygning, idet Parallelkæderne er mindre fremtrædende. Her nævnes lige Ø. for Hudson *Taconi-* og *Hoosac Range* og deres Fortsættelse *Green Mountains* med *Mount Mansfield,* 1350 m, alle gaaende i Meridianretningen, og østligere de for deres Naturskønhed kendte *White Mountains* med *Mt. Washington,* 1920 m; nordligere ved Fundybugten tager Bjærgene atter en mere nordøstlig Retning, og mellem Havet og Lawrencefloden er lejret et af St. Johnfloden gennemstrømmet Klippeplateau, hvis højeste Punkt er *Mt. Catahdin,* 1640 m. Mod V. mellem Mohawk og Lawrencefloden ligger *Adirondackbjærgene* med *Mt. Marcy,* 1640 m, som ved Hudsonspaltens nordlige Fortsættelse, hvori *Champlainsøen* (28 m o. H.) ligger, fuldstændig er skilte fra de nysnævnte Ny-Englands Bjærge.

Kystterrassen, hvis vestlige Del *(Piedmontregionen)* endnu har Højder paa indtil 400 m, Ø. for Alleghanys, er mod S. c. 350 km bred og staar i Forbindelse med Mississippibæknet; mod N. indsnævres den, saa at den ved New York omtrent helt mangler. Med Undtagelse af de sandede Strandegne mod N. er det et frugtbart, bølgeformet Lavland med talrige Floder. Fra Bjærgene strømmer mod S. *Tombigby* og *Alabama* (ɔ: „Her hviler vi"), der forener sig til *Mobile* og løber ud i den mexicanske Bugt. Ø. for denne løber *Appalachicola,* c. 150 km, og paa Florida Halvøen *Suwanee River.* Halvøen, som i den nordlige Del har lave Højder — paa Østsiden sniger *St. Johnfloden* sig langsomt mod N. —, er mod S. ganske lidt hævet over Havet, opfyldt af Søer, som *Okeechobeesøen,* og ender tilsidst i Moradser og Koralbanker *(Everglades).* Af de mange Floder, der løber fra Alleghanys til det atlantiske Ocean, nævnes: *Altomaha; Savannah,* c. 480 km; *Great Peedee; Roanoke,* c. 490 km, opstaar af *Staunton* og *Dan* og udmunder i Albemarlesund; *James; Potomac*; 880 km, er sejlbar for store Skibe til Washington og udmunder i Chesapeakbugt; *Susquehanna* (ɔ: den krumme Flod) er 650 km og har et Opland paa over 63,000 km²; *Delaware,* 490 km, udspringer paa Catskill Mountains og er 65 km sejlbar for store Skibe; *Hudson,* 520 km med et 34,500 km² stort Opland, den ved sin udmærkede Sejlbarhed betydeligste, udspringer paa Adirondackbjærgene og har Bifloderne *Sacandago* og *Mohawk; Connecticut* (ɔ: den lange Flod), 660 km; *St. Croix,* New-Brunswicks Grænseflod; endelig *St. John,* for en Del de Forenede Staters Grænseflod, 960 km, 135 km sejlbar for store Skibe.

Som Fortsættelse af Alleghanys kan *Labradors Plateau* betragtes, et gennemsnitligt c. 450 m højt Klippeland med talrige Søer, men uden større Flodsystemer. Her nævnes *Ruperts River, East Maine* og de to *Whalefloder,* der alle løber til

Hudsonbugten, og *Koksoak-* og *Hamilton-River,* der udmunder i det atlantiske Ocean.

§ 15. Lavlandene.

De store Slettelande i Midten („Continental Basin"), Mississippibæknet og den arktiske Slette, strækker sig fra den mexicanske Bugt lige til Ishavet og skilles kun fra hinanden ved ubetydelige Hævninger. De er dog kun til Dels egentlige Lavlande og Sletter, idet de mod V. og Ø. gaar jævnt over i Højlandene.

a. **Mississippibæknet,** der ligger mellem Rocky Mountains og de apallachiske Bjærge, og som strækker sig fra den mexicanske Bugt mod N. til de canadiske Søer og den arktiske Slette, hvorfra det skilles ved lave Højdedrag, der gaar mellem 47 og 48 ° n. Br. fra Øvresøen til *Red River of the North* og fortsættes V. for denne, beherskes helt af Nordamerikas Kæmpestrøm, *Mississippi,* „Vandenes Fader", og dens mere end 50 Bifloder, hvoraf flere er som Evropas Hovedfloder; med Missouri har den en Længde af c. 6750 km, og dens Opland er c. $2^1/_4$ Mill. km². Dette Land, der er en gammel Havbund, dækket af horisontale Sedimentaflejringer, mest Kalksten, bestaar afvekslende af lave Plateauer og Sletter, blot enkelte Steder afbrudte af kun nogle Hundrede m høje Højdedrag, som *Black Hills* mod N. (i Dakota) og *Ozark Mountains* (i Missouri) samt sydligere *St. François Mountains* (i sydlige Missouri), *Boston Mountains* (i Arkansas) og noget mere mod V. de skovbevoksede *Wichita Mountains,* alle bestaaende af Granit og Porfyr, overdækkede med sedimentære Lag.

Mississippis Kilder kommer fra den lille *Itascasø,* c. 450 m o. H., V. for Øvresøen paa de nævnte Højdedrag. Efter at være løbet i en Bue mod N. gennem flere Søer, optagende *Leech River* fra *Leech Lake,* vender den sig mod S. Allerede noget oven for St. Paul (45 ° n. Br., 207 m) ved *St. Anthonyfaldene* bryder den ned i Sletten og begynder sit Mellemløb, der regnes til det Punkt, hvor Alleghanys Udløbere nærmer sig Floden paa venstre, Ozarkbjærgene paa højre Bred. Fra St. Paul til Mundingen, c. 3130 km, er den sejlbar for Dampere, men Sejladsen vanskeliggøres ved Træstammerne, S n a g s, der driver i Strømmen og sætter sig fast i den dyndede Grund; der dannes hyppig Øer, og Bredderne forandrer sig ofte, men retter sig stadig i alle deres Bugtninger efter hinanden.

I højre Bred optager Mississippi i Mellemløbet bl. a. følgende Bifloder. *Minnesota* (ɔ: himmelblaat Vand), c. 580 km, der udmunder ved St. Paul; *Des Moines River,* 645 km; og *Missouri* (ɔ: Dyndflod), der i Længde, 4070 km, overgaar Mississippi selv — som er 2130 km ved Foreningen med den —, men som med sine store Bifloder ikke tilfører den tilsvarende Vandmængde paa Grund af dens Løb gennem de tørre Prærier og deraf følgende stærke Fordampning. Dens Kildefloder, *Gallatin-, Madison-* og *Jefferson-River,* kommer fra Windriverbjærgene og forener sig ved omtr. 46 ° n. Br. („Three Forks"), c. 1300 m o. H.,; den løber nu mod N., bliver sejlbar ved Fort Benton, hvor den træder ud af Klippebjærgene, drejer derpaa mod Ø. og løber tilsidst i sydøstlig Retning til Mississippi, hvor den ved Sammenløbet er 115 m over Havet; i dens øvre Løb afbrydes Sejladsen ofte af store Vandfald og Isdannelser; i venstre Bred optager den *Milk River,* i højre *Yellowstone-* (860 km), *Cheyenne-, Niobrara-, Platte-* eller *Nebraska River* (der opstaar af de to Arme, *North-* og *South Fork*), 1450 km, og *Kansas;* de er alle kun lidet sejlbare paa Grund af den ulige Vandstand. — I venstre Bred optager Mississippi *Wisconsin* og *Illinois,* der udspringer V. for Michigansøen, den sidste er især meget sejlbar; og endelig *Ohio,* c. 1560 km med et c. 530,000 km² stort Opland; den tilfører Mississippi større Vand-

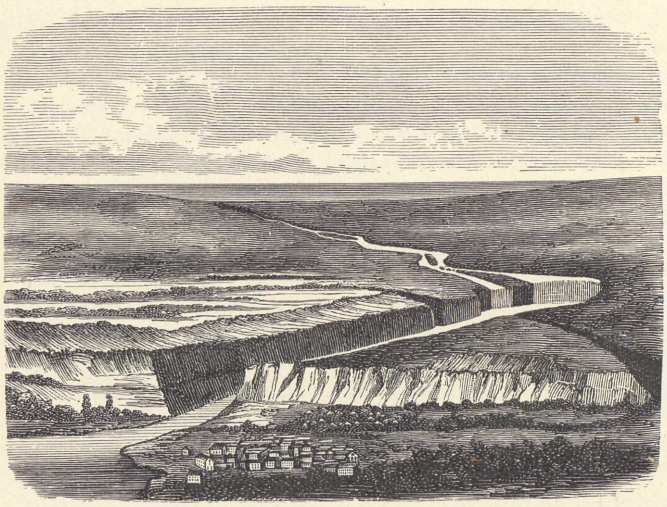
mængde end Missouri, og dens klare Vand løber længe ublandet med Mississippis smudsige Vande. Dens Kildefloder, der udspringer paa Alleghanybjærgene, er *Alleghany* og *Monongahela,* der forener sig ved Pittsburg, 218 m o. H.; herfra bliver Ohio sejlbar, kun ved Louisville indsnævres den noget; ved Udløbet i Hovedfloden, ved Cairo, er den 90 m o. H.; den optager i højre Bred *Wabash,* i venstre *Cumberland* og *Tennessee,* 960 km, alle sejlbare.

En Del af Egnen ved Mississippis Mellemløb mod N. og paa den venstre Bred er bevokset med store Skove, der gaar lige ned til Bredderne; Skovene er rige paa Løvtræer, som Eg, Ahorn, Elm, Valnød- og Tulipantræet, og Naaletræer, hvoraf det prægtigste er Weymouthfyrren, som bliver 50—60 m høj og yder et udmærket Bygnings- og Mastetømmer. Skovene har ikke mange farlige Dyr, naar undtages Klapperslangen; de hyppigst forekommende Dyreformer er Elsdyret, Egernet, Stankdyret og den virginske Pungrotte eller Opossum. En betydelig Del af Mississippibæknet, især paa Flodens højre Bred, optages af P r æ r i e r n e eller S a v a n n e r n e. Umiddelbart ved Floden er disse Prærier helt lave og særdeles frugtbare, især skikkede til Risavl, men usunde paa Grund af de store Sumpstrækninger, da de er meget udsatte for Oversvømmelser, især mellem Cairo og Memphis; ved Cairo stiger Floden saaledes undertiden 12 m. Paa de højere, mest bølgeformede Prærier („Rolling prairie") er der vel frugtbare Pletter, men for det meste er de tørre Flader blottede for Vegetation undtagen Græs, et stort bølgende Græshav, der er Tilflugtssted for uhyre Hjorde af Bisonokser (Bøfler), et Dyr, som dog nu er ved at uddø; af Trævækst er der kun hist og her langs Flodbredderne smalle Striber af Pil og Poppel. Af andre Dyreformer, der er karakteristiske for Prærien, nævnes den gaffelhornede Antilope og andre Hjortearter (Virginiahjorten) og Præriehunden, der hører til Gnaverne. For øvrigt mister Prærien mere og mere sit gamle ørkenagtige Præg ved den i den senere Tid stærkt drevne Kultivering.

Mississippis Nedreløb foregaar i et stort Lavland, som mod SV. strækker sig helt til Rio Grande og ved Flodbredderne og Havet er opfyldt med Sumpe. Mod V. begrænses Savannerne af et øde Sandstensplateau, *Llano Estacado,* paa hvis Syd- og Østrand der udspringer flere Floder, hvoraf *Colorado,* der løber til Matagordabugt, den sejlbare *Brazos River,* 900 km lang, *Trinity* og *Sabine River* er de betydeligste. I Nedreløbet optager Mississippi i venstre Bred *Yazoo River* lidt oven for Vicksburg, hvor Mississippi har en Bredde af c. 1400 m, i højre den 3230 km lange *Arkansas,* der kan besejles i en Længde af over 1000 km, og *Red River.* Den første udspringer under 41 ° n. Br. paa Rocky Mountains og bryder igennem Ozarkbjærgene; i venstre Bred optager den *White-,* i højre *Canadian River.* Red River kommer fra Llano Estacado. Ved dennes Udløb i Mississippi, 320 km fra Mundingen, begynder Deltaet, c. 36,000 km², som ofte er udsat for Oversvømmelse i April—Oktbr. De mange Arme, de saakaldte B a y o u s, udmunder i lave Strandlaguner; først 150 km neden for New Orleans, ved hvilken Floden har en Dybde af c. 35 m, begynder de langt i Havet fremskudte 6 Mundinger: *Nordøstpas, Pas à l'Outre, Øst-, Sydøst-, Syd-* og *Sydvestpas;* gennem den sidste, der er over 21 m dyb, strømmer den største Vandmængde (se Afb. p. 55). Deltaet, som ligger meget lavt, fra 3 m til faa cm o. H., vokser hvert Aar c. 100 m udad; Bredderne i Deltaet er ofte indfattede af Dæmninger, som Floden selv danner ved sine Aflejringer, og som man ved Kunst forhøjer (levées).

b. NØ. for Mississippibæknet ligger den store med erratiske Blokke oversaaede Indsænkning, som væsentlig indtages af de 5 **canadiske Søer,** tilsammen c. 247,000 km², en af de største Ferskvandssamlinger paa Jorden. De tre større udbreder sig

vifteformige mod V., de to mindre ligger i samme Retning som Søernes Afløb, St. Lawrencefloden, fra SV. til NØ.; de fire første hviler paa siluriske Lag, c. 100 m højere end den sidste, Ontariosøen. Den største, *Lake Superior, Øvresøen,* 183 m o. H., c. 81,000 km², indtil 300 m dyb, faar sit største Tilløb i sin sydvestlige Bugt, *Fond du Lac;* gennem *St. Louis River* staar Søen i Forbindelse med de mod V. og N. beliggende mindre *Lake of the Woods, Rainy-* og *Nepigon Lake;* i Søen ligger Øerne *Isle Royale* og *Michipicoten.* Ved *St. Maryfloden,* 50 km lang, mod SØ, staar den i Forbindelse med *Huronsøen* (Navnet af Huronerne, en Indianerstamme), 177 m o. H., c. 62,000 km²; den største Indskæring mod Ø., *Georgian Bugt,* er til Dels lukket af Øen *Manitoulin.* Huronsøen staar ved *Mackinacstrædet* mod NV. i Forbindelse med *Michigansøen* (ɔ: store Sø), 177 m o. H., c. 58,000 km², der paa Vestkysten har Indskæringen *Greenbugt.* Den 37 km lange *St. Clairflod,* der udvider sig til *St. Clairsøen* (1970 km²) og derpaa kaldes *Detroit,* 45 km, fører fra Huronsøens Sydspids ind i *Eriesøen* (ɔ: Kattesøen, efter en Indianerstamme), 175 m o. H., c. 26,000 km², der er langt mindre dyb end de andre. Ved den mod N. løbende *Niagara River* forbindes denne Sø med *Ontariosøen* (ɔ: smukke Sø), 75 m o. H., c. 19,000 km². Afstanden mellem Søerne fra Fort Erie til Byen Queenstown ved Ontario er c. 55 km, Floden har her en Bredde fra 600 til 1200 m, og det er paa den sidste Tredjedel af Løbet her, at den danner det mægtige *Niágarafald* (ɔ: Vandenes Torden), hvis nedstyrtende Vandmasser beregnes at være c. 650,000 cbm i Minuttet, med c. 7 Mill. Hestes Kraft (hvoraf omtrent de 5 producerer Elektricitet til de omliggende Byer); den lille Ø *Goats Island* spalter Faldet i to, hvoraf det vestlige eller det *amerikanske* har et Fald paa 47 til 50 m, medens det østlige eller *canadiske, Hesteskofaldet,* falder 44 til 48 m; Vandmasserne undergraver de næsten horisontalt lejrede Kalkstenslag, hvorpaa de flyder, saa at de har dannet en c. 100 m dyb Cañon, hvori Vandfaldet stadig rykker tilbage (c. $1^1/_2$ m aarlig) fra Ontariosøen. Fra Ontariosøen antager Floden sit egentlige Navn, *St. Lawrence.* I Begyndelsen ligner Strømmen mere en Samling af Søer og skovbevoksede Øer, „Thousand Islands", der kun rager faa Metre over Vandet; senere bliver Løbet mere regelmæssigt, men danner dog endnu Øer, indtil Floden lidt oven for Montreal indsnævres og danner Katarakter (Sault St. Louis). Floden har stor Betydning for Sejladsen, de største Oceandampere kan gaa op til Montreal; paa det 1350 km lange Løb fra Ontariosøen er den gennemsnitlige Bredde $2^1/_2$ km, men ved Quebec er den 30—40 km bred; hele Sejladsens Længde fra Port Arthur ved Øvresøens Nordbred

Niagara med Queenstown i Forgrunden.

til Udløbet er c. 3600 km, Oplandet c. $1^1/_4$ Mill. km². I venstre Bred optager den bl. a. *Ottawa,* 1250 km, og *St. Maurice,* i højre faar den Tilløb fra *Champlainsøen.*

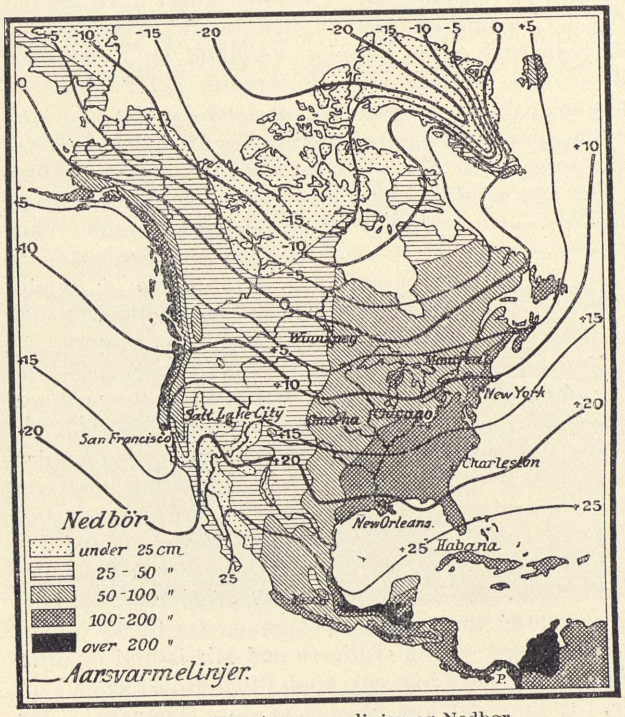
c. N. for Mississippibæknet i en stor Bue om Hudsonsbugten ligger mellem c. 46 og 70° n. Br. helt op til Ishavet et stort Klippe- og Søplateau, den **arktiske Slette.** Der er ingen egentlige Bjærge, men lave Højdedrag, indtil 3—500 m, for det meste strygende i vest-østlig Retning, som *Riding-* og *Pasquia Hills* V. for Winnipegsøen og *Reindeer Mountains* N. for Athabascasøen. Den uregelmæssige Overflade hindrer Flodsystemerne i at udvikle sig normalt, der er ligesom noget ufærdigt ved dem; særlig mærkeligt er det, at det navnlig er i den fugtige Aarstid, Vandskellene mangler; en stor Hindring for Sejladsen er de hyppige Vandfald og Katarakter. Over hele Fladen ligger spredt en stor Mængde Søer, forbundne ved Flodløb; de største ligger i en Linje fra de canadiske Søer mod NV. og deler Landet i to med Hensyn til Jordbundens Beskaffenhed noget ulige Dele, en østlig ufrugtbar Del, det *Laurentiske Plateau* omkring Hudsonsbugten (hvortil ogsaa det ovfr. omtalte Labrador maa regnes), og en vestlig Del, det *kontinentale Plateau,* der er mindre ufrugtbart, til Dels Prærie, og navnlig i den sydlige Del, hvor Winnipegsøen samler Vandene, mere og mere indtages til Kultur, medens den nordlige Del beherskes af Mackenziefloden. Den nævnte Sørække bestaar væsentlig af: *Winnipegsø* (ɔ: dyndet Vand), c. 215 m o. H., c. 24,000 km², med de V. for liggende Søer *Manitoba* og *Winnipegosis; Reindeer-, Wollaston-, Athabasca-,* c. 7400 km², *store Slave-,* c. 36,000 km², og endelig *store Bjørnesø,* c. 29,000 km². — Som *Mackenzieflodens* Kilder maa nævnes de fra Rocky Mountains kommende *Athabasca-* og *Peace River,* der forstærkede med Athabascasøens Vand flyder videre som *Slavefloden* til den store Slavesø; først ved Udtrædelsen af denne, hvor den er 1600 m bred, faar den Navnet *Mackenzie* (efter Opdageren), der paa sin Vej mod NV. atter modtager *Liard* (med *Dease River*) og Vandet fra den store Bjørnesø og løber gennem et forgrenet, sandet Delta ud i Ishavet; Mackenzie er i alt c. 6700 km med et Opland paa c. $1^1/_4$ Mill. km², den er sejlbar i c. 1800 kms Længde. *Winnipegsøen,* der samler Vandene i den sydlige Del, optager fra V. den c. 650 km lange *Saskatchewan* (ɔ: hurtigflydende Flod), der i to, hver over 1100 km lange Arme kommer fra Rocky Mountains, og fra S. *Red River,* som udspringer endog sydligere end Mississippi og atter optager *Assinboine* samt *Winnipeg River;* Søen har selv Afløb til Hudsonsbugten gennem *Severn, Hayes* og *Nelson* (c. 640 km), der kan besejles af store Dampere. S. for Severn søger *Albany* ud til Hudsonsbugten, N. for Nelson løber den c. 1700 km lange *Churchill* ligeledes til Bugten. Den nordlige Del Ø. for Mackenzie, der efterhaanden falder af til *Barren Lands,* nøgne Stenflader mest bestaaende af Gnejs, afvandes ved *Kobbermineflodeu* og den *store Fiskeflod.*

En stor Del af disse stenede, ufrugtbare Strækninger dækkes af Naaleskove, der ved Mackenzie endog naar over Polarkredsen, og hvor Elsdyret og den canadiske Hjort færdes. Nordligere i Tundraegnene træffes Rensdyret og Moskusoksen. Ellers er Landet rigt paa Pelsdyr som Polarræven, Bæveren, Bisamrotten m. fl.; ved Kysterne forekommer Isbjørnen.

§ 16. Klima, Plante- og Dyreverden.

Paa Grund af den store Udstrækning fra N. til S. maa der naturligvis være stor Forskel i de klimatiske Forhold, og om end Manglen paa store Bjærgdrag i vest-østlig Retning udelukker Begrænsningen af bestemte klimatiske Bælter fra N. til S. og

lader de forskellige Bælter gaa jævnt over i hinanden, bevirker paa den anden Side denne Mangel, at Luftstrømmene gennem de store Lavlande i Midten fra det nordlige Ishav har fri Adgang og udsætter Verdensdelen for pludselige, voldsomme Temperatursvingninger, som den gamle Verden ikke kender til. Af stor Betydning er det ogsaa, at Landet vender sin største Bredde mod N. ved Polarhavet og bliver smallere og smallere mod S. i de varmere Egne, i Modsætning til Evropa. Nordamerika har derfor et langt koldere Klima end den gamle Verden, og det kan i Almindelighed karakteriseres som et F a s t l a n d s k l i m a med store Yderligheder i Aarstiderne, stærkt paavirket af Vindene og Havstrømningerne, navnlig paa Østkysten, hvor Klimaet ikke som i Evropa mildnes af de varme Strømninger, men tværtimod er under Indflydelse af de fra Polarhavet kommende kolde Strømme; paa Pacifickysten er Forholdene derimod noget bedre, idet den nyder godt af det store Oceans varme Strømme. Kun mod S. omkring den mexicanske Bugt er der milde Vintre, ellers er de meget kolde, ogsaa i Fastlandets Midte. Aarsvarmelinjen 0° naar i Hudsonsbugtlandene ned til 50° n. Br., hvor Evropas 10° Aarsvarmelinje ligger; New Yorks Aarstemperatur er 6° mindre end Neapels, som ligger paa samme Bredde, og Washington, der ligger paa samme Bredde som Lissabon, har en Aarstemperatur som Labradors Kyst, der ligger omtrent paa samme Bredde som Stavanger, er ÷ 5°. Mindre udpræget er Forholdene som sagt paa Vestkysten, men San Francisco har dog mindst 4° mindre Aarstemperatur end tilsvarende Steder paa Sicilien, og i Sitka, omtrent paa samme Bredde som Aalborg, er den knap 5°.

Nordamerikas Aarsvarmelinjer og Nedbør.

Som Eksempler paa Temperaturforholdene anføres følgende Tal. I Mexico har selve Byen M. en Aarstemperatur af $15{,}4^0$ (koldeste Maaned 12°, varmeste $18{,}1^0$), medens Tallene for Vera Cruz og Colima, der ligger henholdsvis paa Østkysten og Vestkysten og omtrent paa samme Bredde, er $24{,}8^0$ ($21{,}4^0$ og $27{,}4^0$) og $25{,}8^0$ ($24{,}3^0$ og $28{,}1^0$). Paa Nordamerikas Østkyst har Savannah $18{,}9^0$ ($10{,}7^0$ og $27{,}6^0$), Philadelphia $11{,}6^0$ (÷ $0{,}4^0$ og $24{,}4^0$), Boston 9° (÷ $3{,}4^0$ og $22{,}1^0$), Øen Anticosti $1{,}3^0$ (÷ $11{,}5^0$ og $13{,}7^0$) og Ramah ÷ 5° (÷ $20{,}3^0$ og $8{,}1^0$). Paa Vestkysten har San Diego $15{,}7^0$ ($11{,}4^0$ og $20{,}5^0$), S. Francisco $12{,}9^0$ ($9{,}3^0$ og $14{,}4^0$), New Westminster $8{,}7^0$ ($1{,}6^0$ og $16{,}6^0$) og Sitka $4{,}8^0$ (÷ 1° og $12{,}5^0$). I Midten af Landet har New Orleans $20{,}6^0$ ($12{,}7^0$ og

$27,_8{}^0$), St. Louis $12,_8{}^0$ ($\div$ $0,_5{}^0$ og $25,_6{}^0$), Chicago $8,_8{}^0$ ($\div$ $4,_8{}^0$ og $21,_7{}^0$), Winnipeg $0,_4{}^0$ ($\div$ $20,_5{}^0$ og $19,_1{}^0$) og York Factory ved Hudsonsbugten $\div$ $5,_6{}^0$ ($\div$ $23,_9{}^0$ og $13,_4{}^0$).

Nedbøren er gennemgaaende rigelig og større end i Evropa, men meget ulige fordelt. Rigeligst falder den paa Sydøstkysten fra den mexicanske Bugt til New-Foundland og paa Vestkysten omtrent mellem 40^0 og 60^0 n. Br.; saaledes er den aarlige Regnmængde ved New Orleans $140,_5$, ved Kap Hatteras c. 160, ved New York $113,_6$ cm; ved Astoria ved Columbias Munding er den $194,_4$, ja ved Unalaska (Aleuterne) $294,_5$ cm. Ogsaa i Mississippibæknet er den rigelig. St. Louis har $103,_5$, Chicago $85,_4$ cm, men i det Indre paa Prærierne og paa Højsletterne tager den af; Saltsøstaden har 44 cm., og i det Indre af Nevada og Californien er den meget ringe, under 10 cm. Det mexicanske Højland er ligeledes forholdsvis regnfattigt; Byen Mexico har saaledes $70,_2$, San Luis Potosi kun $39,_9$ cm, medens Kysterne er godt stillede, Vera Cruz har $131,_9$ og Colima $105,_3$ cm.

Planteverdenen er rig, ejendommelig og afvekslende, ikke alene i de sydlige Egne, men ogsaa langt mod N., saa langt som Skovene naar, men den frembyder saa store Forskelligheder, at her kun de enkelte Regioner kan nævnes. Den mexicanske Region hører vel for en stor Del til den tropiske Zone, men paa Grund af Højdeforholdene har den overvejende et subtropisk Præg; den californiske Kystregion, der især udmærker sig ved sin Rigdom paa Naaletræer, ligner meget Middelhavslandene; Prærie- og Stepperegionen, der strækker sig fra Mississippidalen til Sierra Nevada og mod S. naar over til Halvøen Californien og det nordlige Mexico, udmærker sig ved sin rige Græsvækst, der dog tager af, eftersom man nærmer sig Vestens Bjærge, og antager Ørkenens Karakter, dog er det kun Egnen omkring den store Saltsø, der er aldeles planteløs; Skovregionen spaltes N. for Mexico ved den sidst nævnte Region i en atlantisk Del og en Pacificdel, der atter forenes mod N. fra c. 50^0 n. Br. og naar op i Labrador mod Ø. og over Yukonfloden mod V.; endelig den arktiske Region, der har samme Karakter som i den gamle Verden, men her i Amerika naar længere mod S. — Nordamerikas oprindelige Kulturplanter er ikke saa talrige som den gamle Verdens; Majs, Tobak og Bomuld dyrkedes dog her, før Evropæerne kom. Med den gamle Verdens Mennesker er ogsaa dens Kulturplanter indvandrede, og særlig har de evropæiske Kornsorter faaet Indgang og udbredt sig over store Arealer, som før tilhørte Skovdistriktet; ogsaa andre Kulturplanter fra den gamle Verden som Kaffen og Sukkerrøret har fundet stor Udbredelse.

Ligesom Planteverdenen er Dyreverdenen rig og mangfoldig, men den er ikke saa ejendommelig, navnlig mod S. og N. I de sydlige Dele har den hovedsagelig samme Præg som i Sydamerika (Jaguaren, Pumaen, Peccarien, Bæltedyret osv.), hvor Forbindelsen i førtertiær Tid har været meget bredere og lettere, end den er nu, og i den arktiske Region, der ligeledes i tidligere geologiske Perioder har haft Forbindelse med Østkontinentet, er den gamle Verdens Dyreformer de herskende (Isbjørnen, Polarræven, Rensdyret, Elsdyret, Bæveren osv.) eller i alt Fald Former, der er meget beslægtede med dem. Men ved Siden heraf er der en Del for Nordamerika helt ejendommelige Former, navnlig i Midten, der vidner om et rigt Pattedyrliv i tidligere Jordperioder. Den gaffelhornede Hjort og andre Hjortearter er allerede nævnte; af Gnavere (hvortil den nævnte Prærihund hører) nævnes Bisamrotten, det canadiske Træpindsvin og Bjærgbæveren; af andre Dyr fremhæves Vadskebjørnen og Stjernemuldvarpen. Ogsaa den rige Fugleverden er præget af denne Blanding af oprindeligt og fremmed Paavirkning.

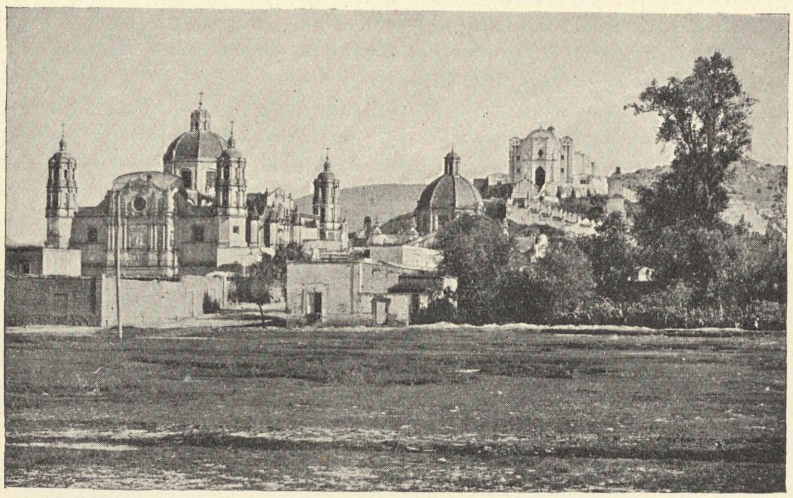
§ 17. Republikken Mexico.

a. Ovenfor (p. 138) er Kulturfolkene i Landet før Evropæernes Ankomst omtalte. 1519—21 erobrede *Ferdinand Cortez* Landet under Aztekernes 9. Hersker, Montezuma (Moctezuma). Landet stod fra nu af under Spanien som Vicekongeriget *Ny-Spanien* (oprettet 1540), indtil Kreolernes Opstand, fremkaldt ved de samme Misligheder som i de øvrige spanske Kolonier, udbrød 1810 under Præsten *Hidalgo*. 1822 var Landet frit, i et Aar omtrent var det et Kejserrige under General *Iturbide*, der kaldte sig Augustin I; 1823 blev det Forbundsrepublik, *Estados Unidos de Mexico;* men Borgerkrigene vedvarede, og intet Land kan vist opvise saa mange Omvæltninger i saa kort Tid. Dertil kom en Krig med de Forenede Stater, som endte med, at Mexico ved Freden i Guadalupe Hidalgo 1848 maatte afstaa henved Halvdelen af sit Territorium (c. 1,5 Mill. km²), nemlig *Ny-Mexico* og *Californien* mod en Erstatningssum af 15 Mill. Dollars; 1836 havde allerede *Texas* løsrevet sig og 1845 givet sig ind under de Forenede Stater. Grænsen, der nærmere bestemtes 1853, følger Rio del Norte til Paso del Norte og gaar derfra mod V. over til det stille Ocean, omtrent under 32° n. Br. Finansielle Forviklinger fremkaldte 1862 en fransk-spansk-engelsk Intervention, og Napoleon III fattede den Plan at gøre Landet til et Monarki for at samle Amerikas romanske Lande under eet; Præsident *Juarez* blev afsat, og Ærkehertug Maximilian indsattes som Kejser 1863. Men Kampen vedvarede mellem de Franske og Juarez, som især stolede paa Hjælp fra de Forenede Stater, der saa med skæve Øjne til den evropæiske Indblanding; 1866 kaldtes de franske Tropper tilbage, og Aaret efter blev Maximilian, som havde indesluttet sig i Queretaro, fanget og skudt. Landet blev nu atter Forbundsrepublik under Juarez' Præsidentskab; men der blev endnu ingen Ende paa Urolighederne; først da Porfirio Diaz blev valgt til Præsident 1884, indtraadte der større Ro; han genvalgtes flere Gange (sidst 1910) og gjorde meget for at ophjælpe Staten baade i materiel og aandelig Henseende, saa at han saa at sige blev Skaber af Nutidens Mexico; men efter hans Fald 1911 er der atter udbrudt Uroligheder.

Mexico er 1,987,200 km² med (1910) 15,115,600 Indb., ɔ: c. 8 paa 1 km²; tættest befolket er den sydlige Del af Højsletten, hvor der er 30 til 40 paa 1 km². Befolkningen deles i Hvide (dels egentlige Evropæere, dels Kreoler, ɔ: Folk af spansk Herkomst, der er fødte i Landet), i alt c. 19 %, Farvede eller Mestizzer (Blanding af Evropæere og Indianere), c. 43 %, Indianere, c. 38 %; af Negre er der kun faa, maaske 10—15,000. Indianerne er dels Indios fideles, der er underkastede og kristnede, dels Indios bravos, de uafhængige, der lever som Nomader i de nordlige Stater og er Hedninger. I det sociale Liv viser der sig en grel Modsætning mellem rig og fattig; omtrent de 3 Fjerdedele af Befolkningen er et dovent usselt Proletariat; Mangel paa Energi og Had til Fremmede fremhæves som Skyggesider hos Befolkningen. Jorden ejes af de Hvide.

I fysisk Henseende deles Landet i Tierras calientes, Tierras templadas og Tierras frias, en Betegnelse, som jo i øvrigt ogsaa bruges i de andre varme Terrasselande. I de første, der omfatter de hede, usunde Kystegne (Middeltemp. 25°) og Terrasserne til c. 1000 m. Højde, dyrkes Sukkerrøret, Kakao, Bomuld, Indigo og Krydderier. De saakaldte Barrancas, dybe Kløfter, der skærer ind i Landet og er rige paa Planter og Dyr, danner Forbindelsen mellem disse Egne og de tempererede (Middeltemp. 20°), der regnes til c. 2000 m. og har et sundt Klima og yppig Vegetation; de er rige paa store Egeskove. I denne Region findes de største Byer, Landsbyer og rigeste Mejeri- eller Herregaarde, Haciendas; evro-

pæiske Frugtsorter trives fortrinlig, ogsaa skikker disse Egne sig godt til Kaffeavl, der fordrer en Middeltemp. af 18 til 28 °. Den kolde Region endelig har ogsaa et sundt og trods Navnet mildt Klima (Middeltemp. 14°); evropæiske Kornsorter, især Hvede (ogsaa i det tempererede Bælte) trives godt, og Træer, som Eg og Akacier, findes i Mængde, om de end ikke danner tætte Skove. Landet er meget rigt paa Metaller, især Guld og Sølv, af hvilket sidste Mexico har leveret mere end noget andet Land; 1521—1875 angives den samlede Produktion til over 265,000 kg Guld og 76,$_2$ Mill. kg Sølv; desuden findes Bly, Kobber, Jærn, Kviksølv, Tin, Antimon, Svovl, Kul og Petroleum. Industrien er i de sidste Aar tiltaget stærkt især i Sukker, Uld, Bomuld, Papir o. a. Den ret betydelige Handel drives især med de Forenede Stater, dernæst

Guadalupe ved Mexico.

med Storbritannien, Tyskland og Frankrig; 1911—12 var Værdien af Indførslen c. 182,$_7$, af Udførslen 298 Mill. Pesos (en P. = c. 1,80 Kr.), deraf Sølv 89,$_{57}$, Guld 60, Kobber 33,$_5$, Henequen (Agavetrevler) 21,$_4$, Kaffe 13,$_5$, Kautsjuk 12, Huder 10,$_7$ Mill.; desuden udføres Kvæg, Bly, Tin, Antimon, Vanille, Tobak m. m. Fra Udlandet indkom 1909—10 3878 Skibe med c. 7,$_5$ og udgik 3064 med c. 7,$_7$ Mill. Tons; Handelsflaaden var 1911 82 Skibe med c. 25,860 Tons Drægtighed, deraf 32 Dampskibe med 16,650 Tons Dr. Der var 1912 af Jærnbaner c. 25,287 km og af Telegraflinjer 74,900 km.

Efter Forfatningen af 1857 (sidst ændret 1904) er den udøvende Magt hos Præsidenten, der vælges indirekte paa 6 Aar, og den lovgivende Magt hos Kongressen, der bestaar af Deputeretkamret (223 Medl.), valgt direkte paa 2 Aar, og Senatet (56 Medl.), valgt indirekte paa 4. Staten anerkender ikke nogen Religion som Statsreligion, Kirke og Stat er fuldstændig adskilte; de allerfleste Indb. er dog Romersk-Katolikker (1910 var der c. 55,800 Protestanter). Med Folkeoplysningen staar det daarligt, skønt der under Diaz' Regering er gjort betydeligt for den; 1905 opgaves der endnu over 10,$_3$ Mill. Analfabeter. Hæren talte 1911 paa Fredsfod c. 30,000, paa Krigsfod c. 84,000 Mand; Flaaden bestod af 20 Skibe, deraf 6 Kanonbaade. Budgettet 1912—13 lød paa: Indtægter 103,$_{65}$, Udgifter 103,$_6$ Mill. Pesos, deraf Hær og Flaade 21,$_{67}$ Mill.; Gælden var c. 440 Mill. Pesos.

Byerne ligner meget de sydamerikanske Byer (se p. 154) her fremhæves de brede Gader med Fortov af Basalt, Husenes flade Tage, Kirkernes prangende Kupler, de fæstningsagtige Klostre og storartede Vandledninger; de mexicanske Lazzaroner, Lepéros, udgør en stor Del af Bybefolkningen. De ovennævnte Haciendas ligner ofte smaa Fæstninger og er ogsaa benytede som saadanne under Borgerkrigene; de mindre Landbrugeres Gaarde kaldes Ranchos. Stalde til Hestene og Kvæget kendes ikke; Røgten overlades til Vaqueros, kraftige, halvvilde Mennesker, der fra Barnsben ikke kender til anden Haandtering.

b. Forbundsrepublikken *(República Mexicona)* deles i 1 Forbundsdistrikt, 27 Stater og 4 Territorier, højst ulige i Størrelse.

1. **Forbundsdistriktet** *(Distrito federal)*, 1500 km² med (1910) 719,000 Indb. (480 paa 1 km²), ligger i Anahuacdalen omkring Forbundets Hovedstad *Mexico*, 470,700 Indb. (1850: 200,000), 2270 m o. H. Den er anlagt 1521 ved Vestsiden af Søen Tezcuco, hvor før Aztekernes Hovedstad *Tenochtitlan* laa; det er en godt bygget By, en af Amerikas skønneste, har livlig Handel og betydelig Industri navnlig i Guld og Sølv, Cigarer, Sæbe o. a. og mange Undervisningsanstalter, deriblandt et Universitet, samt et interessant Nationalmuseum; af dens Bygninger fremhæves den meget store og pragtfulde Domkirke; af dens mange tidligere Klosterbygninger Belemfængslet; flere Kanaler gennemskærer Byen og fører til de mod S. liggende Søer Xochimilco og Chalco; en 87 km lang Kanal, der fører mod N. til en Biflod til Panuco, tjener til at afvande Anahuacdalen, hvorved Byens Sundhedstilstand er blevet betydeligt forbedret. I Omegnen ligger Slottet *Chapultepec*, Præsidentens Sommerresidens, og Villabyerne *Tacubaya*, 35,800 Indb., *Tialpan* og *Xochimilco* (ɔ: Blomsterbyen), med stor Avl af Grøntsager og Blomster, samt *Guadalupe*, Indianernes berømte Valfartssted.

Golfstaterne.

2. **Yucatan,** paa den nordlige Del af Halvøen, 42,800 km² med 337,000 Indb. (8 paa 1 km²), er meget skovrig (Mahogni og Campechetræ). Dens Hovedstad er *Mérida*, 62,000 Indb., nærved Nordkysten, anlagt 1542; dens Havn er *Progreso*, c. 5000 Indb. I Staten findes interessante Ruiner af gammelindianske Byer fra Mayatiden som *Uxmal* og *Chizen-Itza*.

3. **Quintana Roo,** Territorium paa Østkysten af Yucatan, 48,500 km² med 9100 Indb., blev 1902 udskilt af Staten Yucatan og sat umiddelbart under Forbundsregeringen, for at man bedre kunde holde de urolige Mayaer i Ave. Dens Hvstd. er *Santa Cruz de Bravo*, 2300 Indb.

4. **Campeche,** 46,900 km² med 85,800 Indb. (1,8 paa 1 km²), paa Vestkysten af Halvøen, har til Hvstd. Havnebyen *Campeche*, 16,900 Indb., med stor Udførsel af Træ; Havnepladsen *Carmen* paa en Ø af s. Navn, der lukker for Laguna de Terminos, har ogsaa Udførsel, især af Farvetræ.

5. **Tabasco,** 26,100 km² med 183,700 Indb. (7 paa 1 km²), har til Hvstd. *San Juan Bautista* ved Rio Grijalva, 12,100 Indb., med Avl af Tobak, Kakao m m.; dens Havn er *Frontera*.

6. **Vera Cruz,** 75,900 km² med 1,124,400 Indb. (15 paa 1 km²), har til Hvstd. *Jalapa*, 24,800 Indb., sundt beliggende 1400 m o. H., derfor ogsaa søgt som Sommeropholdssted, med Handel og Havebrug; i Omegnen er der stor Vanilleavl. *Orizaba*, 32,400 Indb., ved Foden af Bjærget af s. Navn, 1230 m o. H., har Bomuldsindustri og Frugtavl. *Vera Cruz*, 29,200 Indb., i en hed, usund Egn, omgiven af

Saltsumpe og et Arnested for den gule Feber („el vomito"), er Mexicos vigtigste Udførselshavn; i de senere Aar er Havnen blevet forbedret ved store Dæmningsanlæg.

7. **Tamaulipas,** 83,600 km² med 249,300 Indb. (3 paa 1 km²), har til Hvstd. *Ciudad Victoria,* 17,900 Indb. Ved Panucos Munding ligger den gamle Handelsstad *Tampico,* 16,500 Indb.; mod N. ved Rio Grande lige over for Brownsville i Staten Texas i de Forenede Stater *Matamoros,* 10,000 Indb.; dens lille Havn ved Flodens Munding er *Bagdad.*

Pacificstaterne.

8. **Chiapas** ved Tehuantepecbugten, 70,500 km² med 436,800 Indb. (6 paa 1 km²), væsentlig Bjærgland, har til Hvstd. *Tuxtla Gutierrez,* c. 2000 m o. H., 10,200

Søjlehal i Mitla.

Indb., kendt for sit herlige Klima. Andre Smaabyer er *San Christobal* og *Chiapa,* den sidste mest beboet af Indianere. Staten har flere Ruinbyer fra Mayatiden, hvoraf den mest kendte er *Palenque,* opdaget 1755, „den nye Verdens Pompeji".

9. **Oaxaca,** 91,600 km² med 1 Mill. Indb. (11 paa 1 km²), med stor Cochenille- og Kakaoavl, beboet mest af Indianere (Zapotekere og Miztekere), har til Hvstd. *Oaxaca,* 37,500 Indb., 1560 m o. H., anlagt 1522 i en smuk Bjærgegn, Centrum for Cochenille-, Kakao- og Tobaksavlen; nærmere ved Kysten ligger *Tehuantepec,* c. 12,000 Indb., i en rig Kulturegn; dens Havn er *Salina Cruz,* Endepunktet for Isthmusbanen. I Miztekernes Højland er Hovedpladsen *Tlaxiaco,* c. 10,000 Indb.; SØ. for Oaxaca ligger Zapotekerlandsbyen *Mitla* med Ruiner.

10. **Guerrero,** 64,800 km² med 605,400 Indb. (9 paa 1 km²), har til Hvstd. *Chilpancingo,* 7800 Indb.; den blev næsten helt ødelagt af Jordskælv 1903; Havnestaden *Acapulco,* 3000 Indb., har Mexicos bedste Havn ved Pacifickysten.

11. **Michoacan**, 58,600 km² med 991,600 Indb. (17 paa 1 km²), har til Hvstd. *Morelia,* 39,200 Indb., omgivet af Haver, Industri i Bomuld og Tobak; af andre Byer nævnes Bjærgværksbyen *Patzcuaro.*

12. **Colima,** den næstmindste Stat, 5900 km² med 77,700 Indb. (13 paa 1 km²),

har til Hvstd. *Colima,* 25,100 Indb., med Industri i Bomuld og Lervarer; dens Havn er *Manzanilla,* som ligger paa en lille Halvø, der lukker for Laguna de Cuyutlan. Til Colima hører de ubeboede, vulkanske *Revilla Gigedo Øer* (henved 800 km²), hvoraf den største er *Socorro.*

13. **Jalisco,** 86,800 km² med 1,202,800 Indb. (14 paa 1 km²), en af de rigeste Stater, har til Hvstd. *Guadalajara,* 118,800 Indb., Mexicos næststørste By, 1540 m o. H., anlagt 1542, en smuk By med stor Industri; af andre Byer nævnes *Ciudad Guzman,* c. 17,000, og *Lagos,* c. 15,000 Indb., begge Handelsbyer og med Tekstilindustri. Til Staten hører Øgruppen *Las tres Marias,* c. 250 km².

14. **Tepic,** Territorium, 28,400 km² med 171,800 Indb. (6 paa 1 km²). Dets Hvstd. er *Tepic,* 16,800 Indb., med Industri i Sukker og Bomuld, dens Havn er *San Blas.*

15. **Sinaloa,** 71,400 km² med 323,500 Indb. (5 paa 1 km²), har til Hvstd. *Culiacan,* 13,600 Indb., der er Stapelplads for de nærliggende store Sølvminer; dens Havn er *Altata.* I en guldrig Egn ligger *Cosala.* Havnestaden *Mazatlan,* c. 16,000 Indb., er nu i Tilbagegang som Udførselshavn.

16. **Sonora,** 198,500 km² med 262,500 Indb. (1,3 paa 1 km²), den nordvestligste og næststørste Stat, men en af de daarligst befolkede, et tørt og ørkenagtigt Land, har til Hvstd. *Hermosillo,* 14,500 Indb., ved Rio Sonora, med Industri i Læder; højere oppe ad Floden ligger *Ures.* Havnestaden *Guaymas,* 5000 Indb., har Udførsel af Metaller og Huder m. m. Den vilde Indianerstamme *Apaches,* der er bekendte som fortrinlige Ryttere og var frygtede for deres Grusomhed og Plyndringslyst, er nu for det meste fordrevne fra Sierra Madre her og i Staten Sinaloa og trængte sammen i en Reservation i Arizona. Af Øerne i den californiske Bugt nævnes *Tiburon.*

17. **Baja California Norte,** Territorium, 70,000 km² med 9900 Indb., den nordlige Halvdel af den c. 1200 km lange Halvø Californien, er for en stor Del ukendt og overordentlig tyndt befolket, mest med Indianere; af Byer er der kun enkelte Missionspladser og Militærposter; Hovedpladsen er *Ensenada,* 2200 Indb., liggende ved Stillehavskysten.

18. **Baja Calafornia Sur,** Territorium, 85,300 km² med 42,300 Indb., den sydlige Del af Halvøen, har til Hovedplads *La Paz,* 5500 Indlb., med Udførsel af Frugt.

Indlandsstaterne.

19. **Puebla,** 31,600 km² med 1,092,500 Indb. (35 paa 1 km²), har til Hvstd. *Puebla,* 101,200 Indb., c. 2170 m o. H., anlagt 1531, en anselig By med mange prægtige Kirker og omgivet af Mexicos mægtige Vulkaner; den har betydelig Kornhandel og Industri i Guld, Sølv, Bomuld, Glas, Sæbe m. m. Mod V. ligger Indianerbyen *Cholula,* Aztekerrigets anden By, med mange Ruiner, deriblandt den største af alle Mexicos Fortidspyramider.

20. **Morelos,** 7100 km² med 179,800 Indb. (25 paa 1 km²), den tredjemindste Stat, har til Hvstd. *Cuernavaca,* 12,700 Indb., 1640 m o. H. i en frugtbar Dal.

21. **Tlaxcala,** 4100 km² med 183,800 Indb. (44 paa 1 km²), den mindste Stat, den fra den evropæiske Erobringstid kendte Republik, som støttede Cortez i Kampen mod Aztekerne, har til Hvstd. *Tlaxcala,* 2800 Indb., 2100 m o. H., en nu uanselig By, men tidligere en af de mægtigste Byer i Højlandet.

22. **Mexico,** 23,200 km² med 975,000 Indb. (42 paa 1 km²), har til Hvstd. *Toluca,* 31,200 Indb., 2670 m o. H., en smuk By med Tekstil- og Lervareindustri.

23. **Hidalgo,** 22,200 km² med 641,900 Indb. (29 paa 1 km²), meget rig paa Sølv, har til Hvstd. *Pachuca,* 38,600 Indb., 2450 m o. H., en af Mexicos ældste Minebyer.

24. **Querétaro,** 11,600 km² med 243,500 Indb. (21 paa 1 km²), en Højslette, kendt for sine Opaler, har til Hvstd. *Querétaro,* 35,000 Indb., med Industri i Bomuld, Cigarer og Sæbe; her blev Kejser Maximilian skudt 1867. *San Juan del Rio,* c. 9000 Indb., har stort Havebrug.

25. **Guanajuato,** 28,400 km² med 1,075,300 Indb. (38 paa 1 km²), en af de frugtbareste, folkerigeste Stater, rig paa Sølv, har til Hvstd. *Guanajuato,* 35,100 Indb., 2080 m o. H., anlagt 1554, kendt for sine Sølvbjærgværker (saaledes Veta Madre) og Smelteværker. Af andre Byer nævnes *León,* 57,700 Indb., en betydelig Industriby, *Celaya,* 23,100 Indb., og *Irapuato,* c. 21,500 Indb., begge liggende i en frugtbar Egn, *Salvatierra,* c. 11,000 Indb., og *Salamanca,* c. 14,000 Indb., begge med Bomuldsindustri.

26. **Aguascalientes,** 7700 km² med 119,000 Indb. (15 paa 1 km²), opkaldt efter de mange varme Kilder (indtil 50 °), har til Hvstd. *Aguascalientes,* 44,800 Indb., i en frugtbar Egn, Hovedhandelspladsen for det Indre.

27. **San Luis Potosi,** 62,200 km² med 624,700 Indb. (10 paa 1 km²), Bjærgværksstat, har til Hvstd. *San Luis Potosi,* 82,900 Indb., en smuk By ved Panuco med mange Kirker og Klostre, vigtig ved sine Sølvminer og Handel med Kvæg, Huder og Talg; blandt de andre Bjærgværksbyer nævnes *Matehuala* og *Catorce.*

28. **Zacatecas,** 63,400 km² med 475,900 Indb. (8 paa 1 km²), en af de sølvrigeste Stater, har til Hvstd. *Zacatecas,* 25,900 Indb., en smuk By med prægtige gamle Bygninger (et Franciskanerkloster) og vigtig som Sølvmineby allerede i det 18. Aarh.; andre Bjærgværksbyer: *Fresnillo* og *Sombrerete.*

29. **Durango,** 109,500 km² med 436,100 Indb. (4 paa 1 km²), til Dels tør og ørkenagtig med stor Bjærgværksdrift, har til Hvstd. *Durango,* 34,100 Indb., med rige Sølvminer og Industri i Bomuld og Brænderier.

30. **Nuevo León,** 61,300 km² med 368,900 Indb. (6 paa 1 km²), har til Hvstd. *Monterey,* 81,000 Indb., vigtig Mine- og Industriby.

31. **Coahuila,** 165,100 km² med 367,700 Indb. (2,2 paa 1 km²), har til Hvstd. *Saltillo,* 35,100 Indb., betydelig Mine- og Industriby; andre Byer: *Torreón* 34,300 Indb., og *Lerdo,* c. 18,000 Indb., begge ved Rio Nazas, med Handel med Bomuld, *San Pedro, Villa de Sierra Mojada* (Egnen har før været et eget Territorium).

32. **Chihuáhua,** 233,100 km² med 405,300 Indb. (1,7 paa 1 km²), den største af Staterne, men meget tyndt befolket, for største Delen en øde Højslette med Rigdom paa Metaller. Dens Hvstd. *Chihuáhua,* 39,100 Indb., 1450 m o. H., grundlagt 1691 som Bjærgværksby, er en smuk Stad med stadselige Bygninger. Den lille Grænseby Paso del Norte ved Rio Grande hedder nu *Ciudad Juarez.* Blandt Indianerstammerne mærkes de nu næsten fortrængte Comancher, „Amerikas Beduiner".

§ 18. De Forenede Stater.

(United States of America).

I. Almindelig Oversigt.

De Forenede Stater strækker sig gennem 58 Længdegrader fra det atlantiske til det stille Ocean, mod S. grænser de til Mexico (se p. 212), mod N. til britisk Nordamerika og gaar gennem 24 Breddegrader. Nordgrænsen gaar fra det stille Ocean, følgende den 49. Breddegrad til Lake of the Woods, gaar derpaa langs Rainy River (Pigeon River) til Øvresøen, gennemskærer denne, Huron-, Erie- og Ontariosøen, følger St. Lawrencefloden et Stykke langs den 45. Breddegrad, men slaar derpaa ind

i østlig Retning; derefter drejer den mod NØ., følgende et Stykke af St. Johnfloden, bøjer da mod SØ. og S. og ender ved St. Croixflodens Munding. Kun Alaska og Hawai ligger uden for disse Grænser.

Den engelske Kolonisation begyndte først længe efter, at Brødrene Cabot havde opdaget Østkysten 1494 og 1497; 1585 anlagde *Walter Raleigh* den første Koloni, *Virginia;* men Kolonisation i større Omfang daterer sig fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, da Kong Jakob I gav Plymouth- og Londonerkompagniet Handelsprivilegier. Inden Aarhundredets Midte var Kolonierne Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut, Vermont, Maine, New-Hampshire (der 1643 sluttede sig sammen som New-Englandsstaterne) og Maryland grundlagte, den sidste af Lord Baltimore 1632 for engelske Katolikker. Kolonisterne, som i Begyndelsen var henviste til Fiskeri og Pelshandel, blev i deres Bestræbelser for at rydde Skovene og i deres idelige Kampe med de vilde, krigerske Indianerstammer et kraftigt, hærdet Folk. Deres Antal steg betydeligt ved Indvandringen fra England under de politiske og religiøse Stridigheder i det 17. Aarhundrede; Puritanerne koloniserede især Ny-Englandsstaterne, Kvækeren William Penn grundlagde Pennsylvanien 1681. Ogsaa ved Erobringer udvidede Englænderne deres Besiddelser, *Hollænderne* maatte 1664 afstaa det 1614 grundlagte New-Amsterdam (se p. 175), de *Svenske* mistede 1667 deres Kolonier i Delaware, New-Jersey og Long-Island. Ved Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var hele Kystlandet til Alleghanybjærgene taget i Besiddelse, og da Carolina og Georgia grundlagdes 1732, var de 13 Kolonier, „de gamle Stater", fuldtallige. Andre evropæiske Nationer havde imidlertid ogsaa anlagt Kolonier, *Spanierne* Florida i det 16. Aarhundrede og *Franskmændene* Canada 1608, med Acadien og Terre Neuve, og Louisiana 1699. Kampen mellem England og Frankrig om, hvem der skulde være Herre i de nye Lande, afgjordes i Pariserfreden 1763 til Englands Fordel, da det fik Canada og de franske Besiddelser Ø. for Mississippi. Da den engelske Regering imidlertid vilde beskatte Kolonierne uden at give dem den tilsvarende Stilling i Staten og desuden havde vakt Misfornøjelse ved at overfylde Kolonierne med Negerslaver, udbrød Opstanden i Boston 1773; den udbredte sig hurtigt over alle Kolonierne, 1774 sluttede de 13 Kolonier sig sammen i en Kongres, og 4. Juli 1776 udstedte de Uafhængighedserklæringen. Frihedskrigen, som Kolonisterne, ledede af deres store Mænd *George Washington* og *Benjamin Franklin,* førte med Udholdenhed og Tapperhed, og i hvilken Frankrig, Spanien og Holland stillede sig paa deres Side, endte med Englands Anerkendelse af Koloniernes Uafhængighed ved Freden i Versailles 1783. Den nye Stat ordnede sig som en Forbundsrepublik ved Fællesforfatningen 1787, hvis ledende Princip var saa stor Frihed og Selvstændighed som mulig for de enkelte Stater, for saa vidt det kunde forenes med det Heles Interesser. Og endskønt Landeomraadet er saa stort og de enkelte Stater har saa forskellige Betingelser i fysisk Henseende, er der dog langt mere, der knytter dem sammen end adskiller dem; det er netop ved Unionen, den enkelte Stat faar Betydning.

Fremskridtet i materiel Henseende er overordentligt og enestaaende i Historien. 1750 sattes Befolkningen i de 13 Kolonier til lidt over 1 Mill., men ved den kolossale Indvandring steg Tallet hurtigt; ved den første Folketælling 1790 var den c. 4 Mill., i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede noget over 5, 1840 $17^1/_2$, 1880 over 50, 1890 62, 1900 76 og 1910 c. 92 Mill. Ved det 18. Aarhundredes Slutning var Mississippilandet et øde Vildnis med ganske enkelte spredte Kolonier, nu er det meste inddraget under Civilisationen. Og Landeomraadet udvidedes stadig. Frankrig solgte *Louisiana* 1803 for 15 Mill. Dollars, Spanien Florida 1819 for 5 Mill. Dls., fra Mexico erhvervedes *Texas, Ny-Mexico* og *Californien* 1847, 1867 købtes *Alaska* af Rusland for $7,_2$ Mill. Dls.; 1898 optoges det første Land uden for Amerika i Unionen, idet *Hawai* erklæ-

redes for Territorium, og s. Aar fik den sine første Kolonier, idet den af Spanien erhvervede *Portorico, Philippinerne* og *Guam* bl. Marianerne (om Cuba se p. 188); 1902 kom hertil de to *Samoaøer*. Derimod taaler Unionen ikke nogen Indblanding i amerikanske Forhold eller nogen Erobring af Land af Evropæerne („Amerika for Amerikanerne"); allerede 1824 udtalte Præsident Monroe dette *(Monroe-Doktrinen)*. Det synes, som om alt, der kommer inden for Unionen, lykkes; Louisiana og Californien, som stagnerede før deres Indlemmelse, blomstrede op. Vandveje og et udstrakt Jærnbanenet sætter Vesten og Østen i Forbindelse, gennemkrydser det store Land og inddrager forhen udyrkede, øde Strækninger under Kulturen; Erhvervslivet tager et efter evropæiske Forhold kolossalt Opsving, Industrien kan maale sig med de første evropæiske Landes, og Handelsflaaden staar kun tilbage for Englands. Unionen er den første, toneangivende Stat i Amerika og indtager en Stormagts Stilling ved Siden af Jordens andre Stormagter.

Men Unionen har ogsaa sine uheldige Sider. De Forenede Stater lider af politiske Stridigheder; allerede Washington klagede over det, og Kampen mellem de to Hovedpartier, de centralistiske Republikanere og de føderalistiske Demokrater, tager stadig til i Voldsomhed og Hensynsløshed. Ved Siden af det friske og dygtige, den store politiske Frihed har fremkaldt, lider Unionen i mange Henseender nok saa meget af de moralske Onder, der hæfter ved den af Anglo-Amerikaneren, Yankeen (Ordet kommer vistnok af „English", der af Indianerne fordrejedes til „Yanglee") saa meget udskregne gamle Verden; og naar man erindrer, af hvilke mange og uensartede Elementer Befolkningen bestaar, er det ikke saa uforklarligt. Man maa skatte den republikanske Lighed: Standsprivilegier kendes ikke, ingen skammer sig ved sit Arbejde, af hvad Slags det end er, Gennemsnitsdannelsen findes omtrent ligelig paa alle Samfundstrin; med ved Siden deraf hersker i høj Grad Embedsjageri, som fremmes ved den Skik, at Embederne ombesættes, naar et andet Parti kommer til Magten, Korruption i Embedsstanden og de ofte tøjlesløse Presseforhold samt en Higen efter at tjene Penge, som ofte fremkalder Svindel og Ligegyldighed for almindelige Tro og Love („Truster"); og Haand i Haand med Energien og Arbejdsomheden gaar ofte, især i de store Byer og i „the Far West", en stor Vildskab og Brutalitet. I Almindelighed vurderer man Kundskaber højt, men Trangen til Belæring er mest kun rettet paa de rent praktiske og naturvidenskabelige Discipliner. Man maa prise den fuldstændige Religionsfrihed, men der er heller intet Sted, hvor Sektvæsenet trives saa godt og giver sig saa mærkelige Udslag som her; og den religiøse Alvor og Iver, som til Dels er en Virkning af den tidligere puritanske Kolonisation, avler ofte en usund Pietisme.

Et gammelt Onde, der allerede fra Unionens Oprettelse havde fremkaldt Uenighed, var Negerslaveriet, idet Indførslen af Negre tog sin Begyndelse fra første Halvdel af det 17. Aarhundrede især til Sydstaterne, hvor de jo fandt omtrent de samme klimatiske Betingelser som hjemme. De „frie", nordlige Stater, i hvilket Agerbruget drives, vilde have det afskaffet, de sydlige, „Slavestaterne", holdt paa det, da deres Plantager fordrede det; 1790 var der 599,000 Slaver, og 1860 var Tallet omtrent 4 Mill. Da *Lincoln*, en bestemt Modstander af Slaveriet, valgtes til Præsident, udbrød Borgerkrigen („Secessionskrigen") 1861—65 mellem de nordlige og vestlige Stater paa den ene Side, de sydlige Stater paa den anden (Virginia, Nord- og Sydcarolina, Tennessee, Arkansas, Mississippi, Louisiana, Texas, Alabama, Georgia og Florida, „de konfødererede Stater"); andre Tvistepunkter kom til: Nordstaterne holdt paa Beskyttelsessystemet for deres Industris Skyld, Sydstaterne paa Frihandelen. Krigen endte med Sydstaternes Nederlag og Slaveriets Afskaffelse, og 1867 fik Negrene fuld Borgerret. Unionen blev opretholdt, men Krigen havde kostet

umaadelige Ofre af Blod og Penge, c. 600,000 Mennesker havde tilsat Livet, og Statsgælden var steget fra 90 til 2800 Mill. Dls., og Staten har langt fra endnu forvundet Virkningerne, navnlig er Negerspørgsmaalet en Ulykke for Unionen. Man begyndte paa „Rekonstruktionen" af Sydstaterne, som det voldte store Vanskeligheder at udsone og berolige; de Hvide udvandrer, og Negrene kommer mere og mere i Overvægt, den farvede Befolkning udgør henved 9 % af hele Indbyggerantallet, men de fleste findes i Sydstaterne, og i enkelte af dem udgør den over Halvdelen, saaledes i Syd-Carolina og Mississippi c. 58,5 %, i Louisiana over 47 %. Paa den anden Side er det vanskeligt at faa de frigjorte Negre optagne i hele Unionens Liv, de vil ikke arbejde, og Racehadet mellem de Hvide og Sorte, hvilket ogsaa træffes i Nordstaterne, naar undtages hos de ivrigste „Abolitionister", er lige heftigt. — I den sidste Tid har den nationale Antipati vendt sig med stor Voldsomhed mod *Kineserne*, der siden 1848 er indvandrede især i de vestlige Stater; man er ikke langt fra helt at forbyde dem Adgang, og ved Siden af deres Nøjsomhed og Arbejdsdygtighed, der gør dem til farlige Konkurrenter for de hjemlige Arbejdere, er Kineserne ogsaa i Besiddelse af Egenskaber, som gør denne Antipati forklarlig: uden mindste Kendskab til Landets Institutioner lever Kineserne afsondrede og danner en Kaste for sig. Ved Lov af 1879 blev det forbudt dem at være Grundejere; nu søger man ved en Kopskat at hæmme deres Indvandring; 1910 indvandrede over 2000 Kinesere og 2700 Japanere.

II. Befolkning. Næringsveje. Forfatning.

De Forenede Stater er 9,386,000 km² (med Hawaï) og havde 1910 92,360,000 Indb. (1911: 94 Mill.), 10 paa 1 km²; men Befolkningstætheden er højst forskellig; bedst befolkede er de nordøstlige Stater med deres mægtige Industri og i det hele den østlige Del, ogsaa Egnene ved den mexicanske Bugt og nogle af Staterne ved det store Ocean er ganske godt befolkede, tyndest er Prærie- og Ørkenegnene samt Højbjærgene. Af de c. 92,3 Mill. var c. 82 Hvide — deraf var c. 13,2 fødte uden for Landet —, 9,8 Mill. Negre og Mulatter, hvoraf de fleste var rene Negre (1890 var Tallet 7,49), 266,000 Indianere (1909 c. 300,000), 71,000 Kinesere og 71,700 Japanere. Der var 2,692,000 flere Mænd end Kvinder.

En overordentlig stor Indflydelse paa Befolkningens Tiltagen (se p. 218) har Indvandringen. Fra Unionens Oprettelse til 1820 indvandrede c. 250,000, 1821—1910 er Tallet over 28 Mill., deraf var c. 7,85 fra Storbritannien, 5,39 fra Tyskland, 3,18 fra Østerrig-Ungarn, 3,09 fra Italien, 2,51 fra Rusland, 1,69 fra Sverige og Norge, 476,000 fra Frankrig, 260,500 fra Danmark, 334,400 fra Kina, 156,600 fra Japan, 1,23 Mill. fra Britisk Amerika osv.; i 1821—30 indvandrede i alt c. 143,400, og siden er Tallet stadig steget, 1881—90 var det over 5,2 Mill., i det næste Tiaar tog det noget af (noget over 3,8 Mill.), men 1901—10 var det c. 8,8 Mill., fra 1905 har det aarlig været omkring 1 Mill. (1907 endog c. 1,3 Mill.); af Indvandrerne i 1911, ialt 878,600, var c. 7600 Danske. Medens Englændere, Irere og Tyske leverede det største Kontingent i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, kom senere andre til, deriblandt Skandinaverne, men i den seneste Tid er det Østerrig-Ungarn og Italien, der har Overvægten ved Siden af Storbritannien. Udvandringen er i Forhold kun ringe, 1910: c. 200,000.

Den hvide Befolkning, der ofte opstilles som en egen Race, *Anglo-Amerikanerne*, og af nogle menes efterhaanden at nærme sig den indianske Type, er broget og sammensat af mange Elementer. Talrigst er Englænderne, der vel udgør $^4/_5$, og som findes udbredt over hele Landet, men især befolker de Ny-Englandsstaterne og de mel-

lemste atlantiske Stater; de danner den egentlige Type for Racen og præger den med deres Sæder og Skikke saavel som med deres Sprog, der er det herskende over hele Unionen. Irerne findes ogsaa mest i de østlige Stater og navnlig i Storbyerne, hvor de udgør en stor Procent af Arbejderstanden; i New York er der saaledes flere Irere end i Dublin; de er kendte for deres Raahed og Uvidenhed (Navnet „Pat" kommer af Patrick, Irlands Værnehelgen). Tyskerne, der er de talrigste næst Briterne (maaske 8—9 Mill.), har især hjemme i Mellemstaterne og Ohioomraadet (navnlig Staterne Illinois, Ohio og Wisconsin) og Prærielandet; men ogsaa i Pennsylvanien, Texas o. a. St. findes der mange. Russere og Polakker søger mest til Prærielandet, Ungarerne mest til Pennsylvanien og Ohio, hvor de arbejder i Kulgruberne. Franskmændene findes mest i Louisiana, men ogsaa i Illinois og Missouri, Spanierne mest i de sydøstlige og sydlige Stater, ligesom Italienerne, der navnlig i Søstæderne danner et uroligt Element. Skandinaverne endelig lever især som Agerbrugere i de nordligere og i Mellemstaterne (Illinois, Jowa, Michigan, Wisconsin, Minnesota, Dakota), men ogsaa mod NV. og i Californien; de udgør maaske henved 4 Mill., deraf 400,000 Danske.

Indianerne kan deles i tre store Grupper. 1) Den vestlige (columbiske) V. for Rocky Mountains, hvortil bl. a. hører *Flatheads* (Fladhoveder) og *Nez percés* (ɔ: gennemborede Næser). 2) Den østlige (atlantiske) Gruppe mellem Rocky Mountains og Atlanterhavet; den mægtigste Stamme blandt dem var tidligere Algonkinerne, hvortil hørte Chippewayer, Sortefødder, Delawarer, Lenaper og Mohikanere; ved de canadiske Søer boede Irokeser og Huroner, til hvilke Mohawker hørte, sydligere Siouxindianerne eller Dakotaerne, hvortil hørte Assiniboiner, Winnebagoer o. a.; desuden nævnes Pawneerne, Cherokeerne og Semiolerne. 3) Til den sydlige (ny-mexicanske) Gruppe hører de ovennævnte Comanches og Apaches.

I 1825 bestemte Kongressen, at alle Indianere, der fandtes Ø. for Mississippi, skulde flyttes til visse afstukne Distrikter V. for Floden; Hovedmassen bosattes efterhaanden N. for Red River i *Indianerterritoriet,* hvorfra senere Territoriet Oklohoma udskiltes, og som nu sammen med dette danner Staten Oklohoma; men de henvistes dog ogsaa til andre mindre „Reservationer", der er spredte over hele Unionen, Indianerne fik her Jorden til Eje og Lov til at leve under deres gamle Stammeforfatninger. I Begyndelsen var det dog kun nødtvungent, de gik ind paa denne Forflyttelse, da de hellere vilde leve deres frie, omflakkende Jæger- og Fiskerliv; men efterhaanden er der sket en stor Forandring, idet nu mange er bosiddende, dyrker Jorden, besøger Skolerne og driver Haandværk og Industri, og Regeringen støtter dem ved særlige Agenter, der bor omkring i Reservationerne, og ved store Pengesummer (1909 udgaves c. 17 Mill. Dls.). Reservationerne formindskes dog stadig, idet Jorden efterhaanden uddeles i Lodder til hver Indianerfamilie, medens Resten overlades de Hvide; 1890 udgjorde de i det hele 422,000 km², 1909 kun 198,600 km². De største findes i Staterne Oklohoma (hvor den herskende Stamme er de allerede i gammel Tid agerdyrkende Cherokeer sammen med Creeker, Choctawer m. fl.), Arizona (over 79,000 km²), Dakota og Montana.

I de kirkelige Forhold hersker der fuldstændig Religionsfrihed, og Kirke og Stat er helt adskilte. Protestantismen er i Overvægt, men Katolicismen vinder mere og mere Terræn. Der findes c. 150 religiøse Bekendelser og Sekter eller „Denominationer", som de kaldes. I 1910 var der c. 20,9 Mill. Protestanter, deraf af Metodister 6,5, Baptister 5,51, Presbyterianere 1,85, Lutheranere 2,2, Christi Disciple 1,4, Episkopale 922,000, Kongregationalister 732,500, Reformerte 442,600, Kvækere 119,600 osv. I Aaret 1789 var der kun 81,000 Katolikker, 1876 talte de 5½, 1910 over 12,2 Mill. Desuden nævnes næsten 401,000 Mormoner og 143,000 Jøder. — For

Oplysningen gøres der overordentlig meget. Ledelsen af Skolevæsenet overlades de enkelte Stater, men Staten yder stor Understøttelse (1908—9 c. 401,4 Mill. Dls.). Almueundervisningen er gratis, men ikke overalt er der Skoletvang; 1909 gaves der over 226,000 kommunale Skolebygninger med c. 17,5 Mill. Elever. Dog var der 1910 endnu over 5,5 Mill. Analfabeter, 7,7% af hele Befolkningen (1901: 10,7%), blandt de Hvide var der kun c. 3 %, blandt de farvede 30,5 %. For den højere Undervisning sørger Kollegier (Mellemskoler) og Universiteter, hvoraf der 1909 var 493, deraf 113 Kollegier alene for Kvinder. Universiteterne er iøvrigt af højst forskelligt Værd, mest anset er Harwarduniversitetet i Cambridge, der er det ældste, men ogsaa andre, som Yaleuniversitetet i New-Haven, har et godt Ry. Desuden er der særlige Uddannelsesanstalter for Læger, Jurister og Teologer, tekniske Skoler, Landbrugsskoler osv. I alle de større Byer er der lærde Selskaber, Biblioteker og Kunstsamlinger.

Næringsveje. Den vigtigste Erhvervskilde er Landbruget; 1910 var der c. 5,74 Mill. Landejendomme (Farms) med et Tilliggende af henved 336 Mill. ha, hvoraf dog kun 166 Mill. var Agerland. Man kan skelne mellem 1) en nordlig Del, Kornstaterne, navnlig Ny-Englandsstaterne, og de østlige Mellemstater, der har den rigeste Produktion, men hvor Jorden nu efterhaanden ved den stærke Drift er blevet udpint, saa at den maa gødes, hvad der ikke er Tilfældet i de nordvestlige Stater, hvor Jorden endnu er rig paa Næring; 2) en sydlig Del, Plantagestaterne, der særlig karakteriseres ved Bomulden, og hvis nordlige Grænse kan sættes ved c. 37° n. Br.; endelig 3) en vestlig eller sydvestlig Del, især i Utah, Colorado og Californien, hvor den ringe Nedbør gør kunstig Vanding nødvendig. I de nordlige Stater dyrkes især vore Kornsorter samt Boghvede og Kartofler; vigtigst er Majs og Hvede; det første (Indian corn) dyrkes i alle Stater, og Produktionen er tiltaget betydelig i den sidste Snes Aar, saa at den nu udgør c. 79 % af hele Jordens; 1907 var den 65,800 Mill. kg; af Hvede produceredes 1907 over 17,200 Mill. kg, og den udgør c. 20 % af Jordens; ogsaa Havreproduktionen er stor (1907: over 16,400 Mill. kg). Næst Kornet kommer Bomulden, der dyrkes lige fra Carolina til Texas. Man troede, at Slaveriets Ophævelse vilde ødelægge Bomuldsavlen, og der var ogsaa stærk Tilbagegang efter Krigen, men den gik snart op igen, og Unionen er nu som før det Land, der producerer mest Bomuld, c. 70 % af hele Jordens, 1907 over 3143 Mill. kg, hvoraf c. 67 % udføres (30 % til England). Derimod er Sukkeravlen, der har hjemme især i Louisiana, Texas og Florida, og Risavlen gaaet stærkt tilbage, den første dækker nu kun c. 1/4, Risavlen c. Halvdelen af Landets eget Forbrug; i Californien er der ret betydelig Roesukkeravl. Tobakken (1907: 314,2 Mill. kg) dyrkes næsten i alle Stater, fortrinsvis i Kentucky. Foruden Dyrkning af Hør, Hamp og Humle maa fremhæves den store Havedyrkning og Frugtavl, der især finder Sted i de nordøstlige og sydøstlige Stater samt i Californien (Æbler). Vinavlen har taget et stærkt Opsving, især i Californien, men breder sig ogsaa til andre Steder. — Kvægavlen er meget betydelig navnlig i de nordlige Stater; 1910 var der af Heste c. 21, Muldyr 4,1, Hornkvæg 69,1, Faar 57,2 og Svin 47,8 Mill.; der udføres store Mængder af Kvæg, Kød og især Flæsk; Svineavlen staar meget højt, især i Jowa, der i det hele er rigest paa Kvæg. — Fiskeriet (især Østers, Laks og Torsk) er betydeligt, og der tages stor Del i Hvalfangst; Værdien af Fiskeriprodukter var 1908 c. 54 Mill. Dls. — Udbyttet af Jagten tager af, navnlig fordi Pelsdyrenes Tal bliver mindre; det meste Pelsværk leverer Alaska. — Skovbestanden er stor (c. 36 % af hele Arealet), og Tømmer er en vigtig Udførselsartikel, især i de vestlige Stater, hvor den planløse Rydden dog har vakt Betænkeligheder, saa at Regeringen nu søger at dæmme op for den

bl. a. ved Anlæg af Skovreservationer. — Unionen er overordentlig rig paa Mineralier, og Bjærgværksdriften giver meget stort Udbytte; 1907 var den samlede Værdi næsten 2072 Mill. Dls. Med Hensyn til Kul, Jærn, Guld, Sølv, Kobber og Petroleum indtager Unionen den første Plads. Kul kommer især fra Alleghanys, men findes ogsaa i store Mængder i Mellemstaterne, Rocky Mountains og Pacificstaterne, men næsten alt bruges i Landet selv. Jærn (1906: c. 25,7 Mill. Tons Raajærn og 23,7 Mill. Tons Staal) findes næsten i alle Stater, men særlig dog i de østlige. Guld faas mest fra Californien, Colorado og Alaska, Sølv fra Colorado, Montana og Utah, medens Nevada, der før leverede det meste, nu er i Tilbagegang (1909 var Værdien af Guldproduktionen c. 100, af Sølvproduktionen 28,5 Mill. Dls.). Kobber, hvis Produktion er steget stærkt, faas især fra Montana, Arizona og Michigan (1909: for c. 142,1 Mill. Dls.). Petroleum (1909: Værdi c. 128,25 Mill. Dls.) faas især fra Californien, Ohio, Texas, Virginia og Pennsylvanien. Af andet fremhæves Kviksølv, især fra Californien, Zink, Bly, Nikkel og Aluminium. — Industrien har haft en kolossal Fremgang, især i Ny-Englandsstaterne, New-York og Pennsylvanien, navnlig naar man betænker den forholdsvis korte Tid siden dens Begyndelse; 1870 var der over 262,000 industrielle Etablissementer, der tilvirkede Varer til en Værdi af over 4232 Mill. Dls., 1905 var Tallene c. 533,800 og over 16,866 Mill. Dls.; 1870 var der ved disse Virksomheder noget over 2 Mill. Arbejdere, 1905 over 6,7 Mill. Næst den store Industri i Næringsmidler er Tekstil- og Jærnindustrien den vigtigste, dernæst Træindustrien; Tekstilindustrien havde 1905 over 17,000 Virksomheder og producerede for over 2147 Mill. Dls., for Jærnindustrien var Tallene c. 14,200 og 2177 Mill., for Træindustrien 32,700 og 1224 Mill. Foruden at dække Landets eget Forbrug giver Industrien store Værdier til Udførsel, der fra 1890 til 1905 er steget med over 100 %, og der hersker nu en mægtig Konkurrence med de evropæiske Stater, ogsaa i at vinde nye Afsætningsomraader, navnlig i Østasien. Særlig karakteristisk for Forholdene er Sammenslutningen af bestemte Grupper med uhyre Kapitaler for at hindre Konkurrence og fastsætte Priserne (Trusts). Den voksende Industri og Arbejderskare har ligesom i Evropa, og endnu stærkere end der, forøget Bybefolkningen paa Landbefolkningens Bekostning; 1790 var der ikke een By paa over 100,000 Indb., 1890 var der 28, 1910 49, deraf 3 paa over 1 Mill., 5 paa over $^1/_2$ Mill. og 20 paa over 200,000. I Henseende til Opfindelser og kæmpemæssige industrielle Anlæg staar Unionen vistnok øverst. — Med Hensyn til Handelen indtager Landet en af de første Pladser. Efter 1870 overstiger Udførslen betydeligt Indførslen, navnlig hvad Raaprodukter angaar, der udgør c. 65 % af hele Udførslen. Handelsflaaden, der kun staar tilbage for Englands, talte 1911 25,991 Skibe med c. 7,6 Mill. Tons Drægtighed, deraf var 13,307 Dampskibe med c. 5,1 Mill. T. Dr.; men den største Del af den udenlandske Handel gaar dog stadig under fremmed, især britisk Flag, idet den amerikanske Handelsflaade mest er beskæftiget i indenlandsk Fart; 1910—11 indkom i udenrigsk Fart c. 35,942 Skibe med c. 30,6 Mill. Tons Varer, og der udgik 35,334 Skibe med c. 37,3 Mill. T., deraf var henholdsvis 15,083 Skibe med c. 5,4 og 14,640 Skibe med c. 7,7 Mill. T. amerikanske. I 1912 var Værdien af den samlede Indførsel 1759,3, af Udførslen 2292,5 Mill. Dls. Tallene for nogle af de vigtigste Indførselsartikler var: Huder 109,5, Kautsjuk 105, Sukker 115,5, Kaffe 117,8, Raasilke 69,5, Bomuldsvarer 65,2, Linned-, Hamp- og Jutevarer 59,7; af de vigtigste Udførselsartikler: Bomuld 565,8, Korn 124, Kød 152,8, Petroleum 112,5, Kobber 114, Maskiner 115,4, Træ 80,9, Jærn 107,3, Kul 55,6, Tobak 48,3, Læder 41,8, Jærnvarer 45,5, Bomuldsvarer 50,9 Mill. Dls. Den indenlandske Handel fremmes overordentlig ved Vandvejene og ved det store Jærnbanenet. Hverken de sejlbare Floder (man har angivet dem til henved

60,000 km) eller Kanalerne (henved 5000 km) har dog mere den Betydning som tidligere, da Jærnbanerne mere og mere træder i deres Sted. Af de vigtigste Kanaler nævnes den henved 600 km lange Eriekanal mellem Albany og Buffalo, det henved 1100 km lange pennsylvanske Kanalsystem og den c. 500 km lange Ohiokanal mellem Floden og Eriesøen; af særlig stor Betydning er Skibsfarten paa de store Søer. Jærnbanenettet er i stadig Stigen fra dengang, den første Bane anlagdes ved 1830; 1850 var der 14,400, 1880 over 149,000, 1900 310,000 og 1911 402,200 km; dertil kommer over 65,000 km elektriske Baner; dog staar Tætheden i det hele endnu en Del tilbage for flere af de evropæiske Staters; størst er den imod NØ.; af største Betydning er de store Pacificbaner, der sætter Østen og Vesten i Forbindelse; den første aabnedes 1869, Union- og Central-Pacificbanen, der gaar fra New-York over Chicago og Omaha ved Missouri, hvor den egentlige Pacificbane begynder, til San Francisco, 5290 km, fra Omaha 3270 km, hele Vejen tilbagelægges paa $4^1/_2$ Dag; 1881 aabnedes Atchinson-Topeka og Santa-Fé Banen fra Kansas til Mexico, i alt 11,700 km, og senere den hermed forbundne South Pacificbane fra New Orleans til S. Francisco, c. 5100 km; derefter kom 1883 North-Pacificbanen fra Øvresøen over Bismarck ved Missouri og Fort Benton til Kysten i Washington, med Sidelinjer c. 9000 km; endelig 1889 Atlantic-Pacificbanen fra St. Louis til S. Francisco, 8900 km. Telegraflinjernes Længde kendes ikke nøjagtig, da de er i Hænderne paa private Selskaber; 1910 havde de to største tilsammen c. 440,000 km Linjer.

Efter Forfatningen af 17. Septbr. 1787, sidst revideret 30. Marts 1870, er de Forenede Stater en Forbundsstat, bestaaende af meget selvstændige Republikker med en Forbundsregering, der har Sæde i Washington. Den lovgivende Magt er hos *Kongressen,* der bestaar af Senatet og Repræsentanternes Hus og samles mindst een Gang aarlig. Senatet bestaar af 2 Medlemmer fra hver Stat (nu 96), og vælges af de enkelte Staters lovgivende Forsamlinger paa 6 Aar; hvert andet Aar vælges en Tredjedel paa ny; man skal være mindst 30 Aar og have 9 Aars Borgerret for at blive valgt; Vicepræsidenten er Senatets Præsident. Repræsentanterne vælges hvert andet Aar direkte af hver Stat i Forhold til dens Folkemængde, Tallet bestemmes ved hver Folketælling (nu er der 391); man skal være mindst 25 Aar og have 7 Aars Borgerret for at blive valgt; Territorierne sender ogsaa Delegerede, men de er ikke stemmeberettigede. Den udøvende Magt har Præsidenten, der vælges paa 4 Aar fra 4. Marts, men han kan genvælges. Han vælges ved middelbare Valg, idet hver Stat vælger ligesaa mange Valgmænd, som den sender Repræsentanter og Senatorer; den, der faar de næstfleste Stemmer, er Vicepræsident; man skal være mindst 35 Aar og have 14 Aars Borgerret for at blive valgt. Præsidenten er ukrænkelig, men kan afsættes; han har suspensivt Veto, dog kun een Gang, thi vedtages en Lov anden Gang med $^2/_3$ Stemmer af begge Kamre, bliver den Lov. Han er Overbefalingsmand over Hær og Flaade og vælger selv sine 9 Ministre (Sekretærer), men Valget skal bekræftes af Senatet. Den øverste dømmende Magt er hos Højesteret (Supreme-Court) i Washington (og hos Besværingsdomstolen, den 1855 oprettede court of claims, hvad Fordringer eller Besværinger mod Regeringen angaar); under Højesteret staar en Del Unionsdomstole som Over- og Underret, nemlig de 9 Kredsdomstole (circuit-courts) og c. 70 Distriktsdomstole (District-Courts), af hvilke der er en eller flere for hver Stat. Retsvæsenet hviler paa Juryinstitutionen. — Den finansielle Status er gunstig trods de umaadelige Summer, Borgerkrigen har slugt (de direkte Omkostninger ved Krigen opgaves 1880 til over 6187 Mill. Dollars). Budget 1910—11: Indtægter c. $997,_6$ (deraf Told $314,_5$), Udgifter ordentlige $891,_8$ og overordentlige $72,_3$ (deraf Panamakanalen over

37), ialt 964,$_1$ Mill. Dls.; Statsgælden var 2906,$_7$ Mill. Dls. (men drages Kassebeholdningen, 1987,$_7$ Mill., fra, var den c. 920 Mill.). De enkelte Staters Gæld var 1902 234,$_9$ Mill. Dls. — Den staaende Hær var 1910 c. 77,000 Md.; den rekruteres ved Hvervning paa 3 Aar; dens Styrke fastsættes hvert andet Aar af Kongressen og kan af Præsidenten forhøjes til 104,000 Md.; hertil kommer endnu et Hospitalskorps paa 3500 Md. og Kolonialtropper c. 6000 Mand. Hæren danner egentlig kun Kernen for de enkelte Staters Milits (Nationalgarden), der kan indkaldes i Krigstid, og i hvilken hver vaabendygtig Mand fra det 18. til det 45. Aar skal indtræde; den „organiserede" Milits talte 1910 110,500 Md. Flaaden bestod 1912 af 172 Skibe (deriblandt 32 Slagskibe, 10 Panserkrydsere, 26 andre Krydsere, 39 Torpedojagere og 10 Monitorer) med 1528 Kanoner og c. 50,000 Md. (paa Budgettet for Hær og Flaade var 1911 c. 283 Mill. Dls.).

Unionen bestaar af 48 Stater, Forbundsdistriktet og 2 Territorier. Hver Stat deles i Counties og disse atter i Townships. Hovedstæderne, der er valgte efter den centrale Beliggenhed, er sjælden de største Byer. Hver Stat har sin egen, af Folket (ikke af Unionen) bestemte republikanske Forfatning med en paa 1 til 4 Aar valgt Guvernør og en i to Kamre delt Kongres i Spidsen; naar undtages Unionens Fællesanliggender, som de udenrigske Forhold, Hær og Flaade, Told- og Møntvæsen, har de Selvstyre. Territorierne har kun en enkelt lovgivende Forsamling, og deres Guvernør vælges paa 4 Aar af Unionens Præsident; Kongressen bestemmer, hvornaar et Territorium skal optages blandt Staterne. Forbundsdistriktet staar umiddelbart under Forbundsregeringen.

Byerne er anlagte meget regelmæssig i Kvadrater („Blocks"), Gaderne har ofte ingen Navne, men betegnes kun ved Numre; Bygningerne er for det meste uden Stil, opførte af Mursten eller Træ, ja selv mange Kirker er af Træ og tækkede med Skifer, Kobber eller Zink; til Byggemateriale bruges dog i den senere Tid i de store Byer ofte kun Jærn, navnlig gælder det de taarnhøje „Skyskrabere". Det ensformige Præg, der hviler over Byerne, brydes dog i de store Stæder for en Del af de storartede offentlige Bygninger og af de mange Parker; ikke sjældent findes der Træer i Gaderne; store overbyggede Torvehaller er meget almindelige. Mange Byer har samme Navn; det hyppigste er Washington (over 160), men ogsaa Jefferson (c. 70), York, Lafayette, Manchester, Dover osv. er almindelige. — Sammenbyggede Landsbyer er en Sjældenhed, Gaardene ligger spredte midt paa Jorderne.

III. Enkeltstaterne.[1])

a. Ny-Englandsstaterne.

1. **Maine,** 85,600 km^2 med 742,400 Indb., 9 paa 1 km^2, den nordøstligste Stat, bjærgfuld med mange Søer og c. 65 % Skov („the Pine Tree State"). Den var før en Del af Massachusetts, indtil den udskiltes og optoges som Stat 1820. Kvægavl, Skovbrug, Industri, især i Uld og Bomuld, og Fiskeri er Hovednæringsvejene.

Augusta, Hvstd., 12,400 Indb., har et Arsenal og et Sindssygehospital. *Portland,* ved Cascobugt, 58,600 Indb., er Hovedhandelspladsen, *Bangor,* 23,500 Indb., den anden Handelsby. Af Fabriksbyer nævnes *Lewiston,* ved Androscog River, 26,200, og *Biddeford,* 17,200 Indb.

2. **New-Hampshire,** 24,200 km^2 med 430,600 Indb., 18 paa 1 km^2, lavt Bjærgland med over 60 % Skov, kun c. 30 km Kyst; optoges som Stat 1788. Agerbrug og Industri, især i Uld, Bomuld og Læder, er Hovednæringsvejene.

[1]) Tallene er fra Folketællingen 1910.

Concord, ved Merrimack, 21,200 Indb., er Hvstd. og Fabriksby ligesom *Manchester,* ved s. Flod, 70,000 Indb., *Nashua,* 26,000 Indb., og *Dover,* 13,500 Indb. (den ældste Koloni i Staten, anlagt 1636). *Portsmouth,* 11,100 Indb., er den eneste, men gode Havn.

3. **Vermont,** ɔ: de grønne Bjærges Land, 24,800 km² med 356,000 Indb., 15 paa 1 km², en Indlandsstat, frugtbart, smukt Land; optoges som Stat 1791. Den driver megen Agerbrug og Kvægavl samt Industri.

Hvstd. er den lille By *Montpellier,* c. 4000 Indb.; *Burlington* ved Champlainsøen, 20,500 Indb., har stor Træhandel, *Rutland,* 13,500 Indb., og *Barre,* 10,700 Indb., er Fabriksbyer.

4. **Massachusetts,** ɔ: „ved de store Høje", 21,400 km² med 3,366,400 Indb., 156 paa 1 km², har flad sandet Kyst, Bjærge mod V. og c. 29 % Skov; optoges som Stat 1788. Hovednæringsvejene er Industri, Handel og Skibsfart.

Hovedstaden er *Boston,* ved den med Øer opfyldte Massachusetts Bugt, 670,600 Indb., Ny-Englands største By, Unionens anden Handelsby og stor Fabriksby, især i Uld, Bomuld, Læder, Metal og Sukker; den har Jordens største Uldmarked næst London, som Indførselsby staar den kun tilbage for New York, som Udførselsby for New York, New Orleans og Baltimore; 1909 havde Indførslen en Værdi af c. 127, Udførslen af $72,_9$ Mill. Dls.; tillige tager den stor Del i Hval- og Kabliaufangsten. Den staar i høj Anseelse for sine mange Undervisningsanstalter og som Hjemsted for Litteratur og Kunst („Unionens Athen"), ligesom hele Staten, der har 17 Universiteter og Kollegier; paa Grund af sin Rolle i Frihedskrigen prises den som Frihedens Vugge. Den gamle Del af Byen, der er grundlagt af Puritanere 1630, har mest snævre og krumme Gader; her ligger den store Common Boston Park; de nyere Dele har brede, lige Gader som de fleste amerikanske Byer; af de talrige Kirker fremhæves Christianskirken og den katolske Domkirke; Franklin er født her. De gamle Bydele er ved Broer og Dæmninger forbundne med de nye, som *Somerville* (77,200 Indb.) og *Charlestown* mod N. og *Roxbury* (Highland) og *Dorchester* mod S., til hvilke den lange Washingtongade fører. Sammenbygget med Boston er mod V. *Cambridge,* 104,800 Indb., med Unionens ældste og mest ansete Højskole, det 1636 grundfagte Harwarduniversitet, og *Chelsea,* 32,600 Indb. I Nærheden af Byen ligger ogsaa de fra de første Træfninger i Frihedskrigen kendte *Lexington* og *Bunkershill.* Af de talrige andre Byer nævnes: mod N. *Lowell,* 106,300 Indb., og *Lawrence,* 85,900 Indb., med store Uld- og Bomuldsfabrikker, og *Lynn,* 89,300 Indb., med Skotøjsfabrikker, samt ved Kysten den gamle Puritaner- og Skibsfartsby *Salem,* 43,700 Indb., og Fiskerihavnen *Gloucester,* 24,400 Indb.; mod S. *Fall-River,* 119,900 Indb., og *New-Bedford,* 96,700 Indb., begge med Uld- og Bomuldsindustri; i det Indre *Worcester,* 146,000 Indb., med Industri i Tæpper og Traad, *Springfield,* 88,900 Indb., og ved Connecticut *Holyoke,* 57,700 Indb., med Papir- og Vaabenfabrikker.

5. **Rhode-Island,** 3230 km² med 542,600 Indb., 168 paa 1 km², den mindste, men bedst befolkede Stat, bakket Land omkring den ørige Narragansetbugt; optoges som Stat 1790. Industri, Skibsfart og Fiskeri er Hovednæringsvejene.

Providence, Hvstd., 224,300 Indb., har stor Industri i Uld, Bomuld og Maskiner; af andre Fabriksbyer nævnes *Pawtucket,* 51,600 Indb., *Woonsocket,* 38,100 Indb., og *Warrick,* 26,600 Indb.; paa Øen Rhode ligger *Newport,* 27,100 Indb., kendt Badested.

6. **Connecticut,** 12,900 km² med 1,114,800 Indb., 86 paa 1 km², bakket, frugtbart Land omkring Connecticut (ɔ: lange Flod); koloniseret 1635, optoges som Stat 1788. Handel og Industri er Hovederhverv.

Hartford, 98,900 Indb., Hvstd., er Fabriksby (Vaaben) og har Universitet; Handels- og Industribyen *New Haven,* 133,600 Indb., er kendt for det ansete Yale-universitet, oprettet 1701; andre Fabriksbyer er *Norwich,* 20,900 Indb., *Waterbury,* 73,100 Indb. (Lommeure), og *Bridgeport,* 102,000 Indb., den sidste med en god Havn; desuden Havnebyen *New-London,* 19,700 Indb.

b. De atlantiske Mellemstater.

7. **New York,** 127,400 km² med 9,113,600 Indb., 72 paa 1 km², den folkerigeste og indflydelsesrigeste Stat, „the Empire State"; bakket, frugtbart Land med c. 25 % Skov; den optoges som Stat 1788. Handel og Industri er de vigtigste Næringsveje, men ogsaa Agerbrug (Frugt), Kvægavl og Fiskeri har stor Betydning.

Ved Hudsonflodens Munding paa Øerne Manhattan, Staten- og Long Island samt paa noget af Fastlandet ligger Kæmpebyen *New York,* der med sine enkelte Dele: *Manhattan, , Bronx, Brooklyn Queens* og *Richmond,* tils. kaldede „Greater New York", har et Areal af over 860 km² og 4,766,600 Indb., medtager man Byerne paa Hudsons højre Bred: Yersey City, Hoboken osv., der ligger i Staten New-Yersey (se ndfr.), og som faktisk er sammenvoksede med den, bliver Byen endnu større („Greatest N. Y."). Det gamle New York paa Øen Manhattan, der 1661 havde 1700, 1771 22,000, 1790 33,000, 1820 123,000, 1880 1,206,000 og 1905 2,112,400 Indb., blev 1612 grundlagt af Hollænderne paa Øens Sydspids som Ny-Amsterdam. Det er nu den største By i den nye Verden og staar som saadan og som Handelsby kun tilbage for London; af hele Unionens udenlandske Handel gaar henved Halvdelen gennem dens Havn; 1908—9 indgik c. $12,_5$ og udgik $11,_9$ Mill. Tons Varer, og Værdien af Indførslen var $779,_3$ og af Udførslen $607,_2$ Mill. Dls.; den er tillige Unionens største Indvandrerby, idet c. $^3/_4$ af alle Indvandrere lander her, og de fleste af Evropas store Dampskibslinjer har deres Endepunkt her, ligesom de store Jærnbanelinjer, der sætter Vesten i Forbindelse med Østen, løber sammen ved Byen. I Indløbet til den udmærkede Havn, der er tilgængelig for Skibe med 9 m Dybgaaende, og som beskyttes af flere stærke Forter, mellem Staten og Long Island, staar paa den lille Libertyø (Bedloeø) den af Frankrig 1886 skænkede mægtige Frihedsstatue (46 m høj paa en 47 m høj Underbygning) som Fyrtaarn. Byen er ogsaa Unionens første Industriby, især i Tekstilvarer, Maskiner, Sukker, Øl, Cigarer og Bogtryk; 1900 var der 39,776 Fabrikker med c. 462,800 Arbejdere. Den indtager ogsaa en fremskudt Plads ved sine mange højere Læreanstalter, deriblandt et Universitet og flere store Kollegier, hvoraf det ældste er Columbiakollegiet, sine lærde Selskaber, Museer og

Situationsplan af New-York og Omegn.

Samlinger. Den ældste sydlige Del paa Manhattan har uregelmæssige Gader, men mod N. er Gaderne, som i de andre Bydele, lige og brede, udvidende sig til storartede Avenuer (saaledes Fifth Avenue), og med Parker, deriblandt den c. 340 ha store Centralpark, og paladslignende Bygninger; Manhattans smukkeste Gade og største Færdselsaare er den over 5 km lange Broadway, der fører mod N.; hvad der dog især karakteriserer Forretningskvarteret i det sydlige Manhattan, er de mere end taarnhøje „Skyskrabere" (indtil c. 190 m); særlig falder de i Øjnene ved Indsejlingen i Havnen, men æstetisk virker de ikke. I øvrigt er mange Gader prægede af deres bestemte Forretninger, saaledes Pearlstreet af Detail- og Jærnhandlerne, Water- og Frontstreet af de store Grossererforretninger, Wallstreet af Børsen, Bankerne og Forsikringsanstalterne, Southstreet af Skibsrederne osv.; andre Gader

Fra Havnen ved New York.

præges af bestemte Nationer, saaledes Bowerystreet af Tyskere og Polakker, Mulberry Street af Italienere, Mott Street af Kinesere, Five Point er Negrenes og Irernes Kvarter, og i Chatam og Baxter Street bor Jøderne. Forbindelsen med Forstæderne foregaar ved store Færger, Broer, hvoriblandt den nye, 1903 aabnede East River Bro (c. 2200 m lang, 36 m bred, baaren af to over 100 m høje Taarne), og Tunneler. Den nævnte Bro fører over til den eksempelløst voksende Forstad *Brooklyn* paa Long Island, 1,368,700 Indb. (1880: 517,000), der har store Fabrikker, især i Sukker, og Skibsbyggerier; den har henved 300 Kirker, medens New Yorks øvrige Kirker angives til c. 600, hvoraf den største vel er den ved Broadway liggende biskoppelige Trinitykirke med et c. 85 m højt Taarn.

Længere oppe ad Hudson ligger Fabriks- og Villabyen *Yonkers*, 79,500 Indb., *Newburg*, 27,800 Indb., *Poughkeepsie*, 27,900 Indb., og *Kingston*, 25,900 Indb., alle Fabriksbyer og Kulhavne, samt Statens Hvstd. *Albany*, 100,300 Indb., Fabriksby og stor Træ- og Kvæghandelsby; det store Kapitolium er i fransk Renæssancestil. Nordligere ligger Fabriksbyen *Troy*, 76,800 Indb., og *Saratoga*, c. 10,000 Indb., besøgt Badested (Sundhedskilder), ogsaa kendt fra Englændernes Nederlag 1777. Ved og omkring den 1824 aabnede Eriekanal ligger *Utica*, 74,400 Indb., Hovedmarked for Ost, *Rome*, 20,500 Indb., *Syracuse*, 137,300 Indb., med Universitet, og *Rochester*,

218,100 Indb., med Universitet, alle Fabriksbyer; endelig ligger ved Kanalens Udmunding i Søen *Buffalo,* 423,700 Indb., med Universitet, en god Havn og stor Industri i Metal, Vogne, Øl (der bor mange Tyske) m. m. Af de mange andre Byer nævnes *Oswego* ved Ontariosøen, 23,900 Indb., med Handel, Industri og Sundhedskilder.

8. **New Jersey,** 21,300 km² med 2,537,200 Indb., 119 paa 1 km², mod N. Bjærgland, mod S. flad, sumpet Kyststrækning; optoges som Stat 1787. Agerbrug, Frugtavl (Ferskner), Havedyrkning, Bjærgværksdrift, Industri, Handel og Skibsfart er alle vigtige Næringsveje.

Ved Delaware ligger *Trenton,* 96,800 Indb., Hvstd., med Industri, navnlig i Jærn og Fajance; N. for Trenton den lille By *Princeton* med et udmærket, 1746 oprettet Universitet. Længere nede af Floden *Camden,* 94,500 Indb., med Skibsbyggerier og Træhandel, ved Kysten flere meget besøgte Badesteder som *Atlantic,* 46,200 Indb., og *Long Branch,* 12,500 Indb.; en vigtig Havn er *Perth Amboy,* 32,100 Indb. Ved Hudsons højre Bred lige over for New York ligger en Mængde store Fabriksbyer, som alle til Dels er Forstæder til New York, som *Jersey City,* 267,800 Indb., *Hoboken,* 70,300 Indb., *Paterson,* 125,600 Indb. (Silkeindustri), *Passaie,* 54,800 Indb., *Bayonne,* 55,500 Indb., *Elisabeth,* 73,400 Indb., og den store Havne- og Fabriksby *Newark,* 347,500 Indb.

9. **Delaware,** 6100 km² med 202,300 Indb., 33 paa 1 km², hvoraf c. 17 % Farvede, den næstmindste Stat, den østlige Del af Halvøen mellem Delaware og Chesapeakebugt, optoges som Stat 1787. Landbrug og Industri er de vigtigste Næringsveje.

Den lille By *Dover,* c. 4000 Indb., er Hvstd., den største By *Wilmington,* 87,400 Indb., har Industri og Skibsbyggeri.

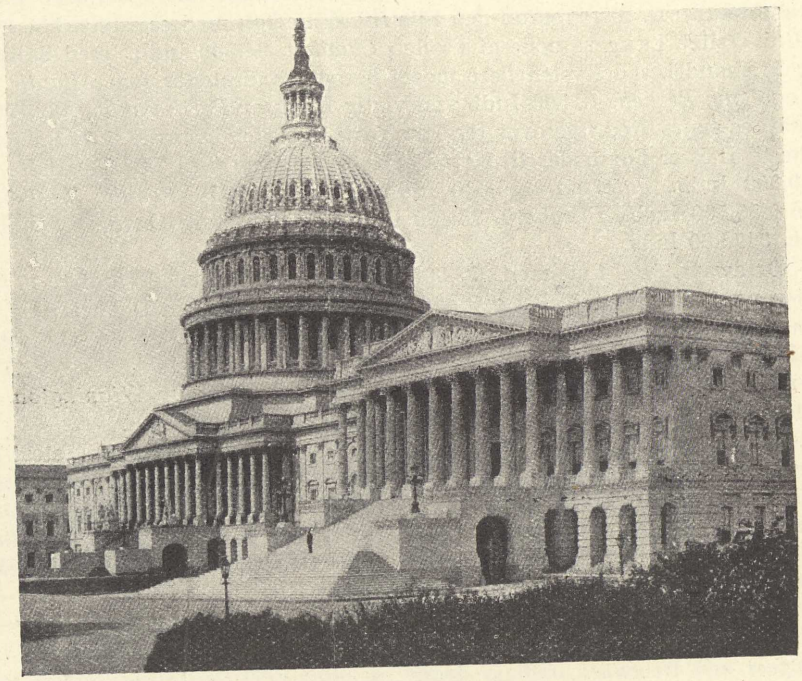
10. **Pennsylvanien,** 116,900 km² med 7,665,100 Indb., 66 paa 1 km², stort Bjærgland med ringe Kyst ved Chesapeakebugt og ved Eriesøen; den grundlagdes 1682 af William Penn og optoges som Stat 1787; den har ikke taget megen Del i Partistridighederne og har været anset som Mægler mellem Norden og Syden („the Keystone State", Hovedhjørnestenen). Agerbrug og Kvægavl, men især Bjærgværksdrift (Anthracitkul, Petroleum) og Industri er Hovederhverv.

Harrisburg, 64,200 Indb., ved Susquehanna og Østaffaldet af Bjærgene, er Hvstd., med Industri, især i Staal. *Philadelphia,* Unionens tredjestørste By, 1,549,000 Indb., ligger ved Delaware mellem denne og Shuylkill. Den er grundlagt 1683 og bygget overordentlig regelmæssigt, de to Hovedgader Broad- og Marketstreet deler den i 4 Kvarterer; af de offentlige Bygninger, der for en stor Del er i antik Stil, nævnes Raadhuset, den gamle Statsbygning Independence-Hall, hvor Uafhængighedserklæringen 1774 underskreves (Byen var Unionens Hovedstad før Washington), og det berømte Cellefængsel Eastern Penitentiary, af Parkerne den 1170 ha store Fairmount Park; der er over 500 Kirker, mange store Læreanstalter, deriblandt et Universitet (i Staten findes 20 Universiteter og Kollegier), Biblioteker (den har det største Bogmarked i Unionen) og mange Velgørenhedsanstalter. Den er Unionens anden Fabriksstad, især i Maskiner, Uld og Bomuld (der er over 16,000 Fabrikker med over 250,000 Arbejdere), og betydelig Handelsplads, med Hovedudførsel for Petroleum, men den udfører ogsaa Mængder af Korn og Levnedsmidler, af Indførslen er Sukker og Uld det vigtigste (1907—8 var Værdien af Indførslen over $63,_4$, af Udførslen c. $109,_3$ Mill. Dls.). Centrum for Jærn og Kuldistriktet er *Pittsburg* ved Ohio, 533,900 Indb., der har overordentlig stor Industri, især i Jærn; sammenvokset med den er *Allegheny,* 145,200 Indb.; af andre Fabriksbyer nævnes *Reading,* 96,100 Indb., *Lancaster,* 47,200 Indb., *Allentown,* 51,900 Indb., *Easton,* 28,500 Indb., *Wilkes-*

barre, 67,100 Indb., og *Scranton,* 129,900 Indb.; *Williamsport,* 31,900 Indb., er Hovedplads for Træhandelen; Centrum for Petroleumsdistriktet mod NV. er *Oil-City,* 14,700 Indb.; ved Eriesøen ligger den vigtige Handelsstad *Erie,* 66,500 Indb., med den af Øen Presque Isle dannede fortrinlige Havn.

11. **Maryland,** 31,900 km² med 1,295,300 Indb., 41 paa 1 km², Landet paa begge Sider af Chesapeakebugt, lavt og sumpet med c. 26 % Skov; af Befolkningen (mange Farvede, c. 20 %) er over 35 % Katolikker; den optoges som Stat 1788. Agerbrug og Frugtavl (Fersken), men især Industri og Handel er Hovederhverv.

Annapolis ved Chesapeakebugt, 9100 Indb., er Hvstd., i Nærheden Unionens Sø-

Kapitolium i Washington.

officersskole. Ved s. Bugt og Patapscofloden ligger *Baltimore,* 550,500 Indb., grl. 1729, betydelig Handelsby, navnlig i Korn, Tobak m. m., med stor Industri i Metal og Sejldug; Konservesfabrikker i Frugt og Østers; Byen er kendt for sine store Undervisningsanstalter, Biblioteker og Samlinger (stor Brand 1904). Af andre Byer nævnes *Cumberland* ved Potomac i et rigt Jærn- og Kuldistrikt, 20,600 Indb., og *Hagerstown,* 16,400 Indb.

12. **Columbia,** Forbundsdistriktet, 180 km² med 331,100 Indb., hvoraf c. 31 % Farvede, ved Potomac, afstodes af Maryland 1791 (senere udvidet med noget af Virginia) til Sæde for Forbundsregeringen, 1793 lagde Washington Grundstenen til Kapitolium, men først 1800 blev den efter ham opkaldte By Forbundsregeringens Sæde; i 1871 fik Distriktet en egen territorial Regering.

Washington, 331,100 Indb., der omtrent helt optager Distriktet, er anlagt efter en storslaaet Plan, saa at den indtager en uforholdsmæssig Plads; Midtpunktet danner det kæmpemæssige Kapitolium med en mægtig Kuppel (over 93 m over Jorden),

paa hvilken Frihedens Statue staar, paa Trappen staar Columbus' Statue, i Parken det kolossale Washingtonmonument; i Lafayette Square ligger Præsidentens Embedsbolig, det „hvide Hus"; af andre Bygninger nævnes Kongressens Bibliotek, det største i den nye Verden (c. 800,000 Bd.), og Nationalmuseet; Byen har mange højere Læreanstalter, nogen Industri og Handel; ved Broer er den forbundet med sin Forstad *Georgetown*.

13. **Vest-Virginia,** 62,600 km² med 1,221,100 Indb., 19 paa 1 km², bjærgfuld Indlandsstat med frugtbare Dale og c. 73 % Skov; den udskilte sig 1862 fra Virginia og sluttede sig til Unionen, 1863 optoges den som Stat. De vigtigste Næringsveje er Bjærgværksdrift (Salt, Petroleum, Jærn og Kul), Industri og Skovhugst.

Charleston ved Kanawha, 13,700 Indb., er Hvstd.; ved Ohio ligger Fabriksbyerne *Wheeling*, 41,600 Indb., *Parkersburg*, 16,500 Indb., og *Huntington*, 31,200 Indb.

c. De atlantiske Sydstater.

14. **Virginia,** 110,400 km² med 2,061,600 Indb., 19 paa 1 km², hvoraf c. 36 % Farvede, sumpet Kyst og bakket Indland med c. 50 % Skov. Det er det først (1607) koloniserede Land, optoges som Stat 1788 og var efter Frihedskrigen den største og betydeligste af de gamle Stater, 5 af Præsidenterne, deriblandt Washington, er fødte i den („Mother of States", „Mother of Presidents"), men efter Borgerkrigen, da den sluttede sig til Sydstaterne og Vest Virginia brød ud, gik det tilbage for den. Agerbrug (Majs, Hvede, Frugt, Tobak), Skovhugst og Industri er Hovederhverv; stort Østersfiskeri.

Richmond ved Jamesfloden, 127,600 Indb., Hvstd. og betydelig Fabriks- og Handelsby, især Hovedplads for Tobakshandelen (Skraatobak); ved Flodens Munding ligger *Norfolk*, 67,500 Indb., den bedste Havn. *Portsmouth*, 37,200 Indb., med Skibsværfter og Marinehospital, og Handelsbyen *Newport-News*, 28,700 Indb.; længere oppe ved Yames *Lynchburg*, 29,500 Indb., der ligesom *Petersburg*, 21,800 Indb., og *Danville*, 18,000 Indb., er vigtige for Tobakshandelen; mod V. ved Staunton ligger Fabriksbyen *Roanoke*, 34,900 Indb. *Yorktown* er kendt fra Englændernes Nederlag 1781. *Alexandria* ved Potomac, 14,600 Indb., har betydelig Skibsfart.

15. **North Carolina,** 135,800 km² med 2,206,300 Indb., 16 paa 1 km², hvoraf c. 33 % Farvede, har lav Kyst og er bakket mod V., Affaldet af Alleghanys, med c. 50 % Skov; den optoges som Stat 1789. Plantageavl (Bomuld) og Industri er Hovederhverv.

Raleigh, 14,200 Indb., er Hvstd.; ved Kysten den gode Havn og Handelsby *Wilmington*, 25,700 Indb.; *New Bern*, 9800 Indb., er anlagt af Schweizere; *Charlotte*, 34,000 Indb., er Fabriksby i Bomuld, *Ashville*, i Bjærgene, 18,400 Indb., et søgt Kursted.

16. **South Carolina,** 80,300 km² med 1,515,400 Indb., 19 paa 1 km², hvoraf over 58 % Farvede, er ligesom den forrige frugtbar med over 60 % Skov; den optoges som Stat 1788. Plantageavl (Bomuld) og Industri er Hovederhverv.

Midt i Landet ligger *Columbia*, ved Congaree River, 26,300 Indb., Hvdst., ved Kysten den vigtige Søhandelsstad *Charleston*, 58,800 Indb., med stor Udførsel af Bomuld og især Fosfat og et bekendt Kollegium; i Bjærgene ligger *Greenville*, 13,800 Indb.

17. **Georgia,** 153,500 km² med 2,609,100 Indb., 17 paa 1 km², hvoraf c. 47 % Farvede, mellem det sydøstlige Affald af Alleghany og Havet, frugtbar med sumpet Kyst, c. 35 % Skov; den optoges som Stat 1788. Plantageavl, Handel og Industri er Hovederhverv.

Hvstd. er *Atlanta,* 154,800 Indb., Industri- og Handelsby; ved Savannah ligger *Augusta,* 41,000 Indb., med Handel og Industri i Bomuld, og Handelsbyen *Savannah,* 65,100 Indb., andre Fabriksbyer er *Macon* ved Ocmulgee, 33,000 Indb., og *Columbus* ved Cattabochee, 20,000 Indb.

18. **Florida** (ɔ: Palmesøndag), 151,900 km² med 752,600 Indb., 5 paa 1 km², hvoraf c. 44 % Farvede, bestaar af Halvøen og en smal Strimmel langs den mexicanske Bugt, Lavland med sumpet Kyst, c. 75 % Skov; den optoges 1845 som Stat. Plantage- og Frugtavl (Appelsiner, Citroner m. m.), Skovhugst, Fiskeri og Skibsfart er Hovederhverv; desuden er der nogen Bjærgværksdrift (Fosfat).

Hvstd. er den lille By *Talahassee* N. for den mexicanske Bugt, c. 4000 Indb.; længst mod V. ved Kysten ligger Krigshavnen *Pensecola,* 23,000 Indb., mod NØ. nærved St. John Rivers Munding Handelsbyen *Jacksonville,* 57,000 Indb., nyopført efter en Brand 1901; ved Østkysten *St. Augustine,* c. 5000 Indb., meget besøgt om Vinteren paa Grund af sit dejlige Klima („Amerikanernes Nizza"), paa Halvøens Vestkyst Handelsbyen *Tampa,* 37,800 Indb., og ude paa Florida-Keys og ved en 1912 fuldendt Jærnbane forbundet med Fastlandet *Key-West,* 21,200 Indb., Krigshavn med Cigarfabrikker, Svampefiskeri og Skildpaddefangst; herfra gaar Færgedampere til Cuba.

d. De nordlige Centralstater.

19. **Ohio,** 106,300 km² med 4,767,100 Indb., 45 paa 1 km², frugtbart og skovrigt (25 %), bakket Lavland mellem Eriesøen og Ohio; den opttoges som Stat 1802. Agerbrug (Majs og Hvede), Bjærgværksdrift (Kul og Petroleum)), Industri og Handel er Hovederhverv.

Columbus ved Scioto, 181,500 Indb., Hvstd., har stor Industri i Jærn og Staal. Ved Ohio *Cincinati,* 364,500 Indb., grl. 1788 (1800: 800 Indb.), i en halvkredsformet Dal paa to Terrasser, har stor Industri og betydelige Svineslagtærier, der har skaffet den Tilnavnet „Porcopolis" (Svinebyen); den har henved 200 Kirker og mange højere Læreanstalter, deriblandt et Universitet; ved Miamikanallen er den forbundet med Eriesøen (Byerne Covington og Newport i Kentucky regnes som dens Forstæder). Af de mange andre Fabriksbyer nævnes *Dayton,* 116,600 Indb., der led voldsomt ved en Cyklon 1913, og *Springfield,* 46,900 Indb., ved Eriesøen og Ohiokanalens Munding *Cleveland,* 560,700 Indb., med en udmærket Havn og store Fabrikker, og *Toledo,* 168,500 Indb., Havneby og vigtigt Jærnbaneknudepunkt, samt *Sandusky,* 20,400 Indb., med stor Fiskeudklækningsanstalt.

20. **Michigan,** 150,200 km² med 2,810,200 Indb., 19 paa 1 km², bestaar af to Halvøer: den mindre Øvre-Michigan mellem Øvre- og Michigansøen, et dels klippefuldt, dels bakket Højland, og den større Nedre-Michigan mellem Michigan- og Huronsøen, et bakket, skovrigt Lavland; den optoges som Stat 1837. Landbrug (Frugtavl) og Bjærgværksdrift (især Kobber og Jærn i Øvre-M.) er de vigtigste Næringsveje.

Hvstd. er Industribyen *Lansing,* 31,200 Indb.; den største By er *Detroit* ved Floden af s. Navn, 465,800 Indb., betydelig Handel og Industri, især i Jærnbanevogne, Jærn og Sukkervarer, anlagt paa det af Franskmændene 1701 byggede Fort

Pontchartrain; af andre nævnes *Grand Rapids,* 112,600 Indb., med Træhandel og Møbelfabrikker, og ved Huronsøen *Bay-City,* 45,200 Indb., og *Saginaw,* 50,500 Indb., begge Træhandelsbyer; mod S. *Ann Arbor,* 14,600 Indb., med Universitet og Uldindustri. Alle nævnte Byer ligger i Nedre-Michigan. I Øvre-M. ligger kun mindre Byer, saaledes ved Øvresøen *Marquette,* 10,700 Indb., og østligere *Sault Ste. Marie,* ved Maryfloden og Sookanalen, 11,400 Indb.

21. **Indiana,** 94,200 km² med 2,700,900 Indb., 29 paa 1 km², bakket, skovrigt (25 %) Land, frugtbart i Dalene, mellem Michigansøen og Ohio; optoges som Stat 1816. Landbrug og Industri er de vigtigste Næringsveje.

Indianopolis, 233,700 Indb., Hvstd., har Industri og Handel med Landbrugsprodukter, stort Kollegium. Ved Ohio ligger *Evansville,* 69,600 Indb., med Industri og Kornhandel, ved Wabash *Terre Haute,* 58,200 Indb., med Handel og Kullejer, og ved Wabash-Eriekanalen *Fort Wayne,* 68,900 Indb.; i Nærheden af *New Albany* ved Ohio, 25,300 Indb., findes den bekendte Drypstenshule Wyandotte.

Gade i Chicago.

22. **Illinois,** 146,800 km² med 5,638,600 Indb., 38 paa 1 km², ved Michigansøen mellem Mississippi, Ohio og Wabash, dels frugtbart Land, dels Prærie („the Prairie State"); den blev Territorium 1809, Stat 1818. Landbrug (Majs), Bjærgværksdrift (Kul) og Industri er Hovederhverv.

Springfield omtrent midt i Landet, 51,700 Indb., med Industri, er Hvstd. Ved Michigansøen og Mundingen af den lille Chicagoflod ligger *Chicago,* Unionens næststørste By, der er vokset som ingen anden; den er anlagt ved 1800, havde 1830 c. 100, 1850 30,000, 1870 henved 400,000, 1890 1,1 Mill. og 1910 2,185,300 Indb., hvoraf en Del Tyske og Irere (ogsaa Skandinaver findes der i ikke ringe Tal). Som Industriby, navnlig i Jærn og Staal, Maskiner, Jærnbanevogne (Pullman), Slagterier m. m., staar den kun tilbage for New York (1900 var der 15,950 Fabrikker med over 328,000 Arbejdere, alene 25,000 var i Slagterierne, og Slagte- og Kvægtorvene er over 200 ha), og i Handel og Skibsfart er den lige ved at naa New York; i Kvæg og Korn er den Jordens største Marked; af dens Indførsel fremhæves Tekstilvarer, af dens Udførsel, Korn, Mel, Kvæg, Kød, Flæsk, Jærn, Kul, Træ, Sukker og Bomuld;

hele Omsætningen beløb sig 1900 til c. 2040 Mill. Dls., og der løb ind og ud c. 17,000 Skibe med i alt henved 15 Mill. Tons Varer; gennem Søerne og Lawrencefloden staar Byen i direkte Forbindelse med Atlanterhavet, ved Mississippi med den mexicanske Bugt, og talrige Jærnbaner fra Ø. og V. løber sammen her. Byen har mange højere Læreanstalter, deriblandt to Universiteter, Museer, Biblioteker og videnskabelige Selskaber samt mange storartede Velgørenhedsanstalter. Medens de egentlige Forretningskvarterer er tæt bebyggede, ogsaa med Skyskrabere, er Beboelseskvartererne og navnlig de mange Forstæder bredt og stort anlagte med træbeplantede Avenuer, Haver og Parkanlæg; dens Areal er c. 500 km². — Af de mange andre Byer nævnes *Bloomington,* 75,800 Indb., med Fabrikker, Havedyrkning og et Universitet; *Peoria* ved Illinois, 67,000 Indb., med stor Industri (Whiskybrænderier); *Rockford* nær ved Nordgrænsen, 45,400 Indb., ligeledes med Industri, mod V. ved Mississippi *Quincy,* 35,600 Indb., livlig Handelsby, og *Nauvoo,* grundlagt 1840 af Mormonerne, hvis Hovedstad den var til 1846 (se s. 239).

23. **Wisconsin,** 145,200 km² med 2,333,900 Indb., 16 paa 1 km², frugtbart bakket Land med Skov mod N. og Prærier, mellem Mississippi Øvre- og Michigansøen; den optoges som Stat 1848. Landbrug og Skovhugst er Hovederhverv, desuden Bjærgværksdrift (Jærn og Bly) og Industri.

Madison midt i Landet, 25,500 Indb., Hvstd., har Universitet. Ved Michigansøen *Milwaukee,* 373,900 Indb., grundlagt 1835, har en udmærket Havn og stor Industri (Bryggerier); ved s. Sø *Kenosha,* 17,100 Indb., og *Racine,* 38,000 Indb., med Handel og Industri i Træ, ligesom *Oshkosh,* 33,100 Indb., og *Fond du Lac,* 17,700 Indb., ved Winnibagosøen; ved Mississippi Handelsbyen *La Crosse,* 31,400 Indb., ved Øvresøen *Ashland,* 14,800 Indb., med dansk Højskole, og den vigtige Handelsplads *Superior,* 40,400 Indb.

24. **Minnesota** (ɔ: himmelblaat Vand), 219,300 km² med 2,075,700 Indb., 9 paa 1 km², V. for Øvresøen ved Nordgrænsen, bølgeformet Land med Prærier, Søer og Skove; den optoges som Stat 1858. Landbrug (Hvede) er den vigtigste Næringsvej, desuden er der en Del Skovhugst, Industri og Bjærgværksdrift.

Ved Mississippi ligger *St. Paul,* 214,700 Indb., betydelig Handelsstad, Hvstd., grundlagt 1844, og *Minneapolis* neden for og omkring St. Anthony-Faldene, 301,400 Indb., Jordens største Melmarked; de talrige Møller drives mest ved Kraften fra Vandfaldene; de to Byer er omtrent sammenvoksede; især i den sidste bor mange Skandinaver, der vistnok udgør c. 25 % af hele Statens Befolkning. Ved Øvresøen ligger den vigtige Havn *Duluth,* 78,500 Indb. (1880 ikke 100 Indb.).

25. **Iowa,** 145,400 km² med 2,224,800 Indb., 15 paa 1 km², mellem Missouri og Mississippi, bølgeformet, dels frugtbart Land, dels Prærier, c. 15 % Skov; den optoges som Stat 1845. Hovederhvervet er Landbrug (Hvede og Majs), men der drives ogsaa en Del Bjærgværksdrift (Kul) og Industri.

Des Moines ved Floden af s. Navn, 86,400 Indb., Hvstd., har Handel og Universitet; *Cedar Rapids,* 37,800 Indb., har Svineslagterier; ved Mississippi Handelsbyerne *Dubuque,* 38,500 Indb., *Clinton,* 25,600 Indb., *Davenport,* 43,000 Indb., *Burlington,* 25,700 Indb., og *Keokuk,* 14,600 Indb., ved Missouri *Sioux,* 47,800 Indb., og *Council Bluffs,* 29,300 Indb.

26. **Missouri,** 179,800 km² med 2,293,300 Indb., 13 paa 1 km², ved Mississippi og paa begge Sider af Missouri, mod N. frugtbart Lavland, mod V. Prærier, mod S. Bjærgland (Ozark Mountains); den optoges som Stat 1821. Landbrug er Hovederhverv, desuden drives der en Del Skovhugst, Bjærgværksdrift (Kul, Jærn, Bly) og Industri.

Jefferson ved Missouri, 11,400 Indb., er Hvstd. *St. Louis* ved Mississippi er

Unionens fjerdestørste By. Den er grundlagt 1764 af Franske (Missouri hørte tidligere til Louisiana) og havde 1830 c. 6000, 1850 78,000, 1880 over 350,000 og 1910 687,000 Indb.; den er et meget vigtigt Jærnbaneknudepunkt, og baade som Fabriks- og Handelsby indtager den en høj Rang; den har Fabrikker i Mel, Tobak, Jærn, Øl m. m.; Handelsvarer er navnlig Fødemidler, Korn, Uld, Bomuld og Pelsværk. Den strækker sig ca. 30 km langs Flodens højre Bred, er bygget paa flere Terrasser og har et Areal af c. 160 km²; den er regelmæssigt anlagt med flere betydeligere Parker end de fleste andre store Byer, har Universitet, mange Kirker og er som Hovedsæde for Jesuiterne stærkt præget af det katolske Liv; over Floden fører en c. 2000 m lang Staalbro. Ved Missouri ligger den i Løbet af 40 Aar opvoksede Handels- og Fabriksby *Kansas City,* 248,400 Indb., og *St. Joseph,* 77,400 Indb., mod S. *Springfield,* 35,200 Indb., og *Joplin,* 32,000 Indb.

27. **North Dakota,** 183,500 km² med 577,000 Indb., 3 paa 1 km², ved Nordgrænsen, bakket Prærieland omkring Øvre Missouri; den udgjorde tidligere sammen med South Dakota eet, 1861 organiseret Territorium, men udskiltes 1889 som Stat. Landbrug (Hvede) er Hovederhverv.

Bismarck ved Missouri, c. 4000 Indb., er Hvstd.; mod Ø. ved Red River *Fargo,* 13,100 Indb., Kornhandelsby.

28. **South Dakota,** 201,000 km² med 583,900 Indb., 3 paa 1 km², omkring Missouri, bakket Prærieland, mod SV. Bjærgland (Black Hills); den er Stat fra 1889 (se ovfr.). Landbrug (Hvede) er Hovederhverv; lidt Bjærgværksdrift og Industri.

Midt i Landet ligger den lille By *St. Pierre,* Hvstd., mod Ø. ved Big Sioux River *Sioux Falls,* 12,300 Indb., med Mølleindustri, mod V. *Lead,* 8100 Indb., med store Blyminer.

29. **Nebraska,** 200,800 km² med 1,192,200 Indb., 6 paa 1 km², V. for Missouri, frugtbar mod Ø., Steppeland mod V., der tilsidst gaar over i hel Ørken („the bad Land"); den optoges som Stat 1867. Landbrug er Hovederhverv, den er en af de vigtigste Hvedestater.

Inde i Landet ligger *Lincoln,* 44,000 Indb., med Universitet, Hvstd.; den har været større før, men endnu mere i Tilbagegang har *Omaha* ved Missouri været, Udgangspunkt for Pacificbanen og Industriby, der 1890 havde over 140,000, men 1900 kun 103,000 Indb.; nu er den atter i Stigen, 1910: 124,100 Indb. Den har lidt meget betydeligt ved en Cyklon i Marts 1913; dens Forstad *South Omaha* har 25,300 Indb.

30. **Kansas,** 212,800 km² med 1,690,900 Indb., 8 paa 1 km², V. for Missouri, Prærieland, frugtbart mod Ø.; den optoges som Stat 1861. Landbrug er Hovederhverv, den er Unionens første Hvedestat.

Topeka ved Kansas, 43,700 Indb., Hvstd., har Kornhandel og Mølleindustri ligesom *Leavenworth,* 22,000 Indb., og *Atchison,* 18,000 Indb., begge ved Missouri, og *Wichita* ved Arkansas, 52,500 Indb.; mod SØ. i en paa Kul og Tømmer rig Egn *Fort Scott,* 12,700 Indb., og *Pittsburg,* 16,000 Indb.

e. De sydlige Centralstater.

31. **Kentucky** (ɔ: mørk, blodig Grund), 105,100 km² med 2,289,900 Indb., 22 paa 1 km², hvoraf over 13 % Farvede, mellem Alleghany, Ohio og Mississippi, bjærgfuldt mod Ø., ellers bakket frugtbart Land („the Blue-Grass State"); den

optoges som Stat 1792. Landbrug (Majs, Tobak, Kvægavl), Bjærgværksdrift (Kul) og Industri er Hovederhverv.

Francfort, 10,400 Indb., er Hvstd. Ved Ohio ligger *Louisville,* 223,900 Indb., grundlagt af de Franske 1778, en betydelig Fabriks- og Handelsby, navnlig i Tobak, Flæsk, Whisky; højere oppe ved Floden lige over for Cincinati *Covington,* 53,300 Indb., og *Newport,* 30,000 Indb. Inde i Landet ligger *Lexington,* 35,100 Indb., den ældste By, med Universitet, og Midtpunkt i Blaagræslandet, med store Hestestutterier. Staten er kendt for sine Kalkhuler, navnlig Mammuthshulen ved *Cave City.*

32. **Tennessee,** 108,800 km² med 2,184,800 Indb., 20 paa 1 km², hvoraf c. 29 % Farvede, S. for den forrige Stat, mellem Alleghany og Mississippi, Bjærgland mod Ø., bakket, frugtbart Land i Midten, sumpet mod V.; den optoges som Stat 1796. Landbrug (Majs, Tobak, Bomuld) er Hovederhverv, desuden nogen Industri og Handel.

Nashville ved Cumberlandfloden, 110,400 Indb., Hvstd., har stor Industri og to Universiteter; ved Mississippi *Memphis,* 131,100 Indb., Industri- og Handelsby, mod Ø. ved Tennessee *Chattanooga,* 44,600 Indb., og *Knoxville,* 36,300 Indb.

33. **Alabama,** 134,700 km² med 2,138,100 Indb., 16 paa 1 km², hvoraf over 45 % Farvede, mellem Sydsiden af Alleghany og den mexicanske Bugt, Bjærgland mod N., bakket i Midten og lavt, sandet Kystland, c. 65 % Skov; den optoges som Stat 1819. Plantageavl, især Bomuld, Skovhugst og Industri er de vigtigste Næringsveje.

Montgomery, 38,100 Indb., Hvstd., har stor Bomuldshandel, ligesom Havnebyen *Mobile,* 51,500 Indb., ved Bugten af s. Navn; mod N ligger Fabriksbyen *Birmingham,* 132,700 Indb. (Bomuld, Jærn og Glas), og *Tuscaloosa* med Statens Universitet.

34. **Mississippi,** 121,400 km² med 1,797,100 Indb., 15 paa 1 km², hvoraf 58,5 % Farvede, Ø. for Mississippis Nedreløb med lille Kyststrækning, bakket Land, sumpet ved Floden og Kysten, c. 65 % Skov; den optoges som Stat 1817. Plantageavl (især Bomuld) er den vigtigste Næringsvej; desuden er der Industri.

Jackson, c. 8000 Indb., er Hvstd.; mod Ø. Handelsbyen *Meridian,* 20,500 Indb., ved Mississippi Handelsbyerne *Vicksburg,* 15,700 Indb., smukt beliggende, og *Natchez,* 13,300 Indb., begge kendte fra Borgerkrigen.

35. **Louisiana** („the Creole State"), 125,600 km² med 1,656,400 Indb., 13 paa 1 km², hvoraf over 47 % Farvede; omfattende Landet V. for Mississippis Nedreløb og dens Delta, mod N. Prærier, mod S. frugtbart, sumpet, skovrigt Land; den optoges som Stat 1812. Plantageavl (Bomuld, Sukker, Ris) er Hovederhverv, desuden Industri og Handel.

Baton Rouge ved Mississippi, 23,000 Indb., er Hvstd., med Universitet. Længere nede ad Floden mellem Pontchartrainsøen og den venstre Bred c. 150 km fra Mundingen ligger *New-Orleans,* 339,100 Indb., anlagt af de Franske 1718 (1810: 17,000 Indb.); da den ligger under Højvandets Niveau, beskyttes den ved store Dæmninger (levées); den er Sydens største Handelsplads og den første for Bomuld (kun Liverpool overgaar den), desuden udfører den Korn, Ris, Melasse, Flæsk, Uld, Tobak m. m., af Indførslen mærkes især Kaffe og Sukker; efter at Mississippibarren er uddybet til 8 m, er Skibsfartèn taget stærkt til; tillige har den mange Fabrikker, især i Bomuld, Jærnstøberi, Brænderi og Sukker. Den gamle, franske Del har smalle Gader; af de mange Forstæder nævnes *Lafayette, Algiers, Belleville* og *Donough.* Byen har mange højere Læreanstalter, deriblandt et Universitet. Af andre Byer nævnes *Shreveport* ved Red River, 28,000 Indb., med Bomulds- og Kvæghandel.

36. **Texas,** den største Stat, 688,400 km² med 3,896,500 Indb., $5,_7$ paa 1 km², hvoraf over 20 % Farvede, V. for Louisiana mellem Red River mod N. og den mexicanske Bugt og Rio Grande (Grænsen mod Mexico) mod S. og SV., mod Ø. skovrigt Lavland, i Midten bakket Højland, mod V. Prærier, der mod NV. gaar over i det næsten ørkenagtige Llano Estacado, medens Kysten er flad, til Dels sumpet; den optoges som Stat 1845. Landbrug, især Kvægavl, og Plantageavl (Bomuld) er Hovederhverv, mod N. og NV. stor Bjærgværksdrift (Kul, Petroleum m. m.), nogen Industri og Handel.

Sukkerhøst i Louisiana.

Hvstd. er *Austin* ved Colorado, 29,000 Indb. Den vigtigste Havneby er *Galveston,* 37,000 Indb., paa en lille Kystø, et af Unionens betydeligste Bomuldsmarkeder, tillige Industri i Jærn og Skibsbyggerier. Inde i Landet ligger Handelsbyerne *Houston,* 78,800 Indb. (Bomuld, Sukker og Træ), og *San Antonio,* 96,000 Indb. (Kvægavl), en gammel spansk Missionsstation, samt ved Trinity River *Fort Worth,* 73,300 Indb., og *Dallas,* 92,100 Indb., og ved Brazos *Waco,* 26,400 Indb.; ved Rio Grande *El Paso,* 39,300 Indb. (Sølvsmeltehytter), og *Laredo,* 14,700 Indb.

37. **Arkansas,** 138,100 km² med 1,574,400 Indb., 11 paa 1 km², hvoraf c. 28 % Farvede, ved Mississippis højre Bred, N. for Louisiana, lavt Bjærgland, lavt og sumpet ved Mississippi, c. 60 % Skov; den optoges som Stat 1836. Landbrug (Bomuld og Majs) og Bjærgværksdrift (især Kul) er Hovederhverv.

Ved Arkansas ligger Handelsbyerne *Little Rock,* 45,900 Indb., Hvstd., *Fort Smith,* 23,500 Indb., og *Fine Bluff,* 13,000 Indb.; *Hot Springs,* 11,200 Indb., er Kursted med c. 70 Mineralkilder.

38. **Oklahoma**, 181,400 km² med 1,657,200 Indb., 9 paa 1 km², N. for Red

River og Texas, dels frugtbart, dels Prærieland; den omfatter det tidligere Indianerterritorium og optoges som Stat 1908 (se p. 221). Landbrug (Bomuldsavl, Kvægavl) er den vigtigste Næringsvej. I Reservationerne boede der i 1900 100,200 Indianere.

Guthrie, 11,700 Indb. (den er grundlagt 1889 og havde 1890 2800 Indb.), er Hvstd.; af de andre hurtig voksende Byer nævnes *Oklahoma,* 64,200 Indb. (1890: 10,000), og *Muscogee,* 25,300 Indb.

f. Veststaterne.

39. **Montana,** den tredjestørste Stat, 379,600 km² med 376,000 Indb., 1 paa 1 km², ved Nordgrænsen, er mod Ø. bakket Prærieland („rolling Prairie"), mod V. Bjærgland (Rocky Mountains); den optoges som Stat 1889. Kvægavl og Bjærgværksdrift (især Kul, Guld, Sølv og Kobber) er Hovederhverv.

Helena, ved Nordpacificbanen, 1400 m o. H., 16,800 Indb., Hvdst., *Butte,* 39,200 Indb., grundlagt 1861, *Great Fall* ved øvre Missouri, 13,900 Indb. (i Nærheden store Vandfald), og *Anaconda,* 12,300 Indb., er alle Minebyer.

40. **Wyoming,** 253,600 km² med 145,900 Indb., $0{,}_6$ paa 1 km², den tyndest befolkede Stat, hører omtrent helt til Rocky Mountains; den optoges som Stat 1890. I Staten ligger den fredede Yellowstonepark (se p. 202) og meget store fredede Skovstrækninger. Kvægavl, især Faareavl, og Bjærgværksdrift (Kul, Kobber, Guld, Sølv) er Hovederhverv.

Mod SØ. ligger *Cheyenne,* 20,000 Indb., Hvstd., med stor Kvægavl, og *Laramie,* 12,000 Indb., med Uldhandel.

41. **Colorado,** 269,200 km² med 799,000 Indb., 3 paa 1 km², mod Ø. Prærier, men ellers overvejende skovrigt Bjærgland (Rocky Mountains), den optoges som Stat 1876 („the Centennial State"). Bjærgværksdrift (Guld, Sølv, Kobber, Bly m. m., Kul) og Kvægavl er Hovederhverv.

Denver, 213,400 Indb., ved South Platte 1580 m o. H., Hovedstaden, grundlagt 1858, er Hovedmarked for Bjærgværksproduktionen, betydelig Fabriksby og Jærnbaneknudepunkt; af Minebyerne nævnes *Pueblo* ved Arkansas, 44,400 Indb., med Staalværker, og *Leadville,* 14,000 Indb., 3150 m o. H. ved Holy Crossbjærget, med Sølv- og Blyminer (den er nu i Tilbagegang, 1876 havde den 30,000 Indb.).

42. **New Mexico,** 317,600 km² med 327,300 Indb., 1 paa 1 km², mod Ø. et tørt Prærieland (Llano Estacado), mod V. Bjærgland (Rocky Mountains); efter at Landet 1848 var afstaaet af Mexico, organiseredes Ny M. som Territorium 1850, en Del lagdes 1861 til Colorado, 1863 udskiltes Arizona som eget Territorium; 1912 blev den Stat. Sproget er spansk, og de fleste Beboere er Katolikker; 1908 angaves 47 % af Befolkningen at være af spansk, mexicansk og indiansk Herkomst; de indianske Reservationer, c. 6900 km², har c. 18,000 Indb., særlig Navajoer og Apacher, der bor i „Pueblos", Landsbyer eller Fællesboliger. Landbrug, især Faareavl, og Bjærgværksdrift er Hovederhverv.

Ved Rio Grande ligger *Santa Fé,* c. 8000 Indb., Hvstd. med Industri i Sølvfiligranarbejder, grundlagt 1605, og *Albuquerque,* c. 18,000 Indb., med Uldhandel; *Las Vegas,* c. 9000 Indb.

43. **Arizona,** 295,100 km² med 204,400 Indb., $0{,}_7$ paa 1 km², V. for den forrige Stat indtil Coloradofloden mod V., mod S. begrænset af Mexico, Bjærgland (Rocky Mountains); Landet organiseredes 1853 som Territorium (se ovfr.) og blev Stat 1912. Mange af Indbyggerne er Katolikker; 1900 var der 26,500 Indianere (Navajoer, Moqvier m. fl.), og de indianske Reservationer var c. 68,500 km². Bjærgværksdrift

(Kobber, Bly, Guld, Sølv) er Hovederhverv; desuden er der lidt Agerbrug og Kvægavl.

Phoenix ved Salt River, c. 6000 Indb., er Hvstd.; *Tucson* ved Sydpacificbanen, c. 8000 Indb., har Universitet og er Midtpunkt for et Bjærgværksdistrikt.

44. **Utah,** 220,100 km² med 373,400 Indb., 1,7 paa 1 km², N. for den forrige Stat mellem Colorado og Nevada, mod Ø. hovedsagelig Bjærgland (Rocky Mountains), mod V. Sletteland (det store Bassin), Mormonernes, „de sidste Dages Hellige"s („Latter-day Saints") Stat.

Sekten, stiftet 1830 af Joseph Smith i New-York, bosatte sig først V. for Missouri og grundlagde Byen The Far West og, da de fordreves derfra, i Illinois (se p. 234); da de atter efter Smiths Mord (1844) maatte fortrække derfra, udvandrede de 1847 til de fra Mexico erobrede Lande, til den øde Egn om *Saltsøen,* det nye Palæstina, idet Saltsøen svarer til det døde Hav og den mod S. liggende mindre, fiskerige *Utahsø* til Genesarethsø, forbundne ved en *Jordanflod.* I faa Aar ophjalp de Landet ved deres Energi, Flid og Ordenssans; Saltsøstaden og flere Kolonier voksede op, og i de dyrkelige Dale rejste sig den ene Farm efter den anden, men Opdagelsen af Californiens Guldlejer gjorde Landet til et Gennemgangsled for Folkestrømmen og tillod dem ikke at leve ubemærket, saa at det snart kom til Strid med Unionen. Den Konstitution, som Mormonerne 1849 gav Landet, „the State of Desert", forkastedes af Kongressen, og Utah organiseredes 1850 som et Territorium, men det kom dog ikke til videre Strid dengang, da deres Overhoved Brigham Young anerkendtes som dets Guvernør. Spørgsmaalet blev først brændende, da Mormonerne 1852 indførte Flerkoneriet ved Lov, hvorved deres Samfund kom i Konflikt med Statens Love; 1858 udnævnte Kongressen en Ikke-Mormon til Guvernør, og der sendtes Tropper til Utah. Det var dog først efter 1871, at Forbundsregeringen begyndte at optræde mere energisk, Brigham Young maatte 1873 træde tilbage som deres Overhoved († 1877), 1874 erklærede Kongressen de polygame Embedsmænd for inkompetente, og ved Lov af 1882 mistede enhver polygam Mormon Borgerrettighed (skærpet 1887); Mormonernes Stilling blev mere og mere truet, saa at en Del af dem udvandrede, og de har nu tvungent maatte opgive Flerkoneriet; 1896 blev Utah optaget som Stat.

Indianer fra New-Mexico.

Beboerne, hvoraf i 1900 c. 88 % var Mormoner (mest Englændere og Skandinaver, kun 0,5 % af hele Befolkningen var Analfabeter), lever mest af Landbrug, idet Dalene frugtbargøres ved kunstig Vanding, og Bjærgværksdrift (Kul, Salt, Bly, Guld, Sølv m. m.).

Salt Lake City, c. 1400 m o. H. ved Jordan, Hvstd., 92,800 Indb., har Handel, Jærnstøberier og Uldfabrikker; den har brede og lige, træbeplantede Gader; af Byg-

ninger fremhæves det c. 87 m lange, ovale Tabernakel og det nye taarnprydede Tempel; *Ogden,* 25,600 Indb., c. 1300 m o. H., Ø. for Saltsøen, har Uldfabrikker og Mølleindustri.

45. **Nevada,** 286,700 km² med 81,900 Indb., $0,_3$ paa 1 km², for det meste ørkenagtige Stepper (det store Bassin); den optoges som Stat 1864. Bjærgværksdrift, især Sølv og Guld („the Silver State"), er Hovederhverv. Befolkningen er aftaget siden 1880 (62,000, 1900: 42,000), men i den sidste Tid er den atter taget betydeligt til paa Grund af nye Sølvfund.

De smaa Byer ligger mest mod V.; *Carson City,* c. 2000 Indb., Hovedstad, *Virginia City,* c. 3000 Indb. (1880: 14,000), berømt ved Comestock Minen, *Reno,* c. 5000 Indb., med Universitet, og *Rawhide,* c. 10,000 Indb., den sidst grundlagte, er alle Minebyer.

46. **Idaho,** 218,400 km² med 325,600 Indb., $1,_5$ paa 1 km², N. for Nevada og Utah med en smal Strimmel berørende Unionens Nordgrænse, mod N. Bjærgland (Rocky Mountains), mod S. Plateau; den optoges som Stat 1890. Bjærgværksdrift (Guld, Sølv, Kul m. m.) og Landbrug, især Kvægavl (Svin), er de vigtigste Næringsveje.

Boisé City ved Floden af s. Navn, c. 6000 Indb., er Hvstd.

47. **Washington,** 179,000 km² med 1,142,000 Indb., over 6 paa 1 km², den nordligste Pacificstat, naaende mod S. til Columbiafloden, overvejende skovrigt Bjærgland, Sletteland omkring Floderne; den udskiltes som Territorium 1853 fra Oregon og optoges som Stat 1889. Agerbrug, Kvægavl, Skovhugst og Bjærgværksdrift (Kul) er Hovederhverv; desuden er der stort Laksefiskeri. Der er c. 9400 km² Indianerreservationer.

Olympia ved Pugetsund, 10,000 Indb., med en god Havn, er Hvstd.; ved s. Sund de store Havnebyer *Seattle,* 237,200 Indb. (1880: 1100), og *Tacoma,* 83,700 Indb., Endepunkt for Nordpacificbanen, begge med Handel og Industri, samt *Everett,* 24,800 Indb.; mod Ø. i et rigt Landbrugsdistrikt ligger *Spokane,* 104,400 Indb., og *Bellington,* 24,500 Indb.

48. **Oregon,** 250,400 km² med 672,800 Indb., c. 3 paa 1 km², den mellemste Pacificstat, S. for Columbia, for det meste skovrigt Bjærgland med frugtbare Dale, navnlig ved Columbia og dens Biflod Willamette, mod S. Plateauer; Landet kom 1846 ind under Unionen, organiseredes 1848 som Territorium og blev 1859 Stat. Landbrug, især Faareavl, Skovhugst og Laksefiskeri er Hovederhverv. I 1900 var der c. 10,400 Kinesere og 5000 Indianere; de indianske Reservationer var da c. 5200 km².

Salem ved Willamette, c. 12,000 Indb., er Hvstd.; længere nede ad Floden ligger *Portland,* 207,200 Indb., grundlagt 1843, betydelig Handelsby med en for store Skibe tilgængelig Havn og megen Industri; ved Columbias Munding Udførselshavnen *Astoria,* c. 12,000 Indb.

49. **California** („the Golden State"), 410,000 km² med 2,377,500 Indb., 6 paa 1 km², den sydligste Pacificstat, omfattende Kystbjærgene og Sierra Nevada med den mellemliggende Længdedal, kun mod SØ. er der Steppeland (Colorado Ørkenen), mod SØ. og S. dannes Grænsen af Colorado og Mexico. Efter at Unionen 1846 havde besat Landet (det afstodes 1848 af Mexico), blev det snart koloniseret, da Længdedalen og Dalene i Kystbjærgene er frugtbare og rige paa Græsgange, og da Diego- og San Franciscobugten har gode Havnepladser; men det var dog først Opdagelsen af Guldlejerne 1848, der kaldte Folkestrømmen ind over Landet; 1850, da det optoges som Stat, var der c. 93,000, 1870 560,000, 1890 $1,_2$ Mill. og 1900 1,485,000 Indb. De vigtigste Erhverv er Agerbrug (Hvede, Majs, Byg, Vin, al Slags Frugt, Roesukker

m. m.), Kvægavl (Angorageder, Faar), Skovhugst, Handel, Industri og Fiskeri, ogsaa Silkeavl, og især Bjærgværksdrift i Guld og Sølv, men ogsaa Kobber, Zink, Kviksølv og især Petroleum, hvoraf Californien leverer mere end nogen anden Stat (1909 var Værdien af Udførslen over 23,4 Mill. Dls); 1851 udførtes Guld til en Værdi af 34,5 Mill. Dls., og hele Værdien indtil 1908 var over 1500 Mill.; efter at Udførslen var taget noget af i de sidste Aar, er den nu atter i Stigen (1908 over 19,3 Mill. Dls; s. Aar udførtes Sølv for over 900,000 Dls.). Indvandringen af Kinesere er taget meget af (se p. 220; medens der 1880 var over 75,000 Kinesere, var Tallet i 1900 45,800), og man tænker nu endogsaa paa at standse al asiatisk Indvandring.

Sacramento ved Floden af s. Navn, 44,700 Indb., Hvstd., er Stabelplads for Minebyerne i Sacramentodalen. *San Francisco* ved San Franciscobugten er Vestens rigeste By, 416,900 Indb., med betydelig Industri og Handel (c. 5 % af hele Unionens Ind- og Udførsel gaar gennem Havnen). Byen, der ligger paa Nordspidsen af en Halvø ved Indløbet til Bugten (Golden Gate) paa et bakket Terræn og har mange stejle Gader, er anlagt 1776 af Franske (senere anlagde Spanierne her Yerbabuena); 1846 havde den 200, 1853 50,000 (hvoraf 8000 Kvinder) og 1890 c. 343,000 Indb. (hvoraf c. 24,000 Kinesere, nu er der kun c. 10,000); den har mange højere Læreanstalter; efter et Jordskælv i April 1906, der ødelagde en stor Del af den, er den nu genopbygget. Ved Bugtens Østside ligger en Del stærkt opblomstrende Byer som *Berkeley*, 13,000 Indb., med Universitet, *Oakland*, 150,200 Indb., og *Alameda*, 23,400 Indb., og S. for den *San José*, 29,000 Indb., alle i en meget frugtbar Egn; Ø. for den sidste findes paa Mount Hamilton Liek Observatoriet, et af Jordens højest beliggende. Af andre Byer i Sacramento-Joaquin Dalen nævnes *Fresno*, c. 12,000 Indb., og *Stockton*, c. 18,000 Indb., med Hvedehandel. Af de mange Kystbyer, der besøges som Bade- og Vinterkursteder, nævnes mod S. *Los Angelos*, 319,200 Indb., med stor Handel med Sydfrugter og Vin; dens Havn er *San Pedro Harbour;* nærved Sydgrænsen Krigshavnen *San Diego*, c. 18,000 Indb. I *Palo Alto* er det bekendte Leland-Stanford Universitet. Til Staten hører de i Sierra Nevada meget besøgte Nationalparker Sequoia og Yosemite (se p. 203).

g. Territorierne.

50. **Alaska,** 1,530,300 km² med 63,600 Indb. i 1900, hvoraf c. 30,500 Hvide, 17,000 Indianere, 13,000 Eskimoer og 3000 Kinesere; i 1910 angaves den hvide Befolkning til 64,400. Allerede i det 18. Aarhundrede drev Russerne her Jagt paa Pelsdyr, i 1788 fik et russisk Handelsselskab Overhøjhed over Landet, 1867 solgte Rusland det til Unionen (se p. 218). Om Landets Natur se p. 202 og 204. Østgrænsen mod Britisk Nordamerika dannes af den 141. Længdegrad; mod S. hører Kysten og Øerne indtil den 56. Breddegrad ogsaa med til Territoriet. S. for Alaska ligger flere Øer, deriblandt *Kadiakøen*, i Beringshavet Øerne *St. Lawrence, St. Mathews* og *Nunivak;* endelig alle *Aleuterne* (c. 60 Øer, tils. c. 16,600 km², hvoraf *Unimak* og *Unalasihka* er de største) og *Pribylovøerne*, der bebos af Aleuterne, som i meget ligner Eskimoerne. Af Navn er det et Territorium, men i Virkeligheden et af Kongressen styret Distrikt med en af Præsidenten valgt Guvernør i Spidsen. Næringsvejene er nogen Skovhugst, Sælhundefangst (som dog nu er i Aftagen), Jagt paa Pelsdyr og Fiske-, især Laksefangst; af Laks udføres der aarlig til en Værdi af c. 8,5 Mill. Dls.; hvad der dog nu er af størst Betydning og har faaet Befolkningen til at stige saa stærkt i den sidste Tid, er Opdagelsen af de rige Guldlejer, saaledes mod Ø. nærved det i Yukondistr. liggende *Klondike Distrikt* og navnlig paa Seeward Halvøen paa Vest-

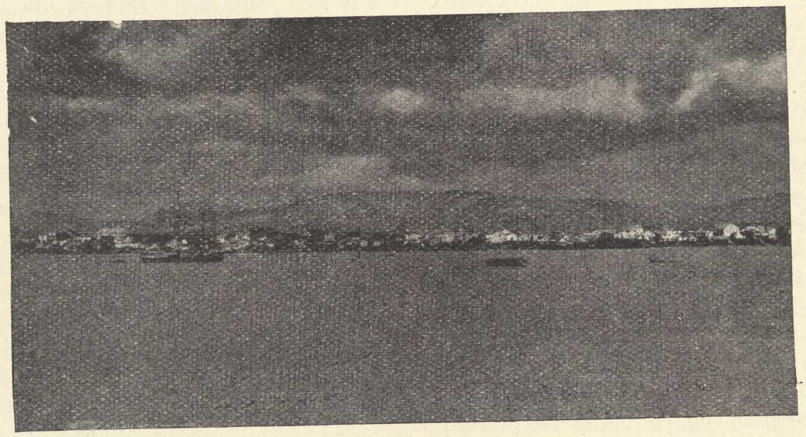
kysten; Værdien af Udførslen var i 1908 henved 19,9 Mill. Dls.; desuden findes ogsaa Sølv og Kobber m. m.

Byerne er smaa, og saa hurtigt de skyder op, saa hurtigt forsvinder de igen. Guvernørens Sæde er nu *Juneau* ved Lynnkanalen, c. 1300 Indb., før var det *Sitka* paa Baranov Øen, c. 1100 Indb.; inderst ved Lynnkanalen ligger *Skageway*, c. 2000 Indb., Udførselshavn for Klondike Distriktet; Guldgraverbyen *Nome* paa Seeward Halvøen havde 1900 c. 12,500, 1908 c. 2500 Indb.; Alaskas bedste Havn er *Valdez*, c. 1100 Indb.

51. **Hawai** (se p. 132).

Til Slutning gives en Oversigt over de Forenede Staters Kolonier, idet der i øvrigt henvises til Enkeltbeskrivelserne:

Portorico, 9300 km² med 1,135,800 Indb., *Panamakanalzonen*, c. 1200 km²

Nome i Alaska.

med 154,300 Indb., *Guam*, 500 km² med 12,000 Indb., *Samoaøerne*, 200 km² med 6800 Indb., og *Philippinerne*, 296,300 km² med 8,176,800 Indb., tilsammen 307,500 km² med c. 9,486,000 Indb.

§ 19. Britisk Nordamerika.

Det britiske Nordamerika omfatter hele Fastlandet N. for de Forenede Stater undtagen Alaska og nogle smaa Øer ved New Foundland; om Grænsen mod Unionen og Alaska se p. 242. I Hovedsagen kan det deles i: 1) Bjærglandet mod V., bestaaende af Rocky Mountains og Søandes med mellemliggende Højlande samt Kyststrækningen fra Unionens Grænse til c. 56° n. Br. (se under Alaska); 2) Bjærglandet mod Ø., omfattende de nordøstlige Udløbere af Alleghanybjærgene og det isolerede lave Labradors Plateau; og 3) det store bølgeformede, af Floder og Søer opfyldte Sletteland mellem Rocky Mountains og Hudsonsbugten, der mod S. dels er Steppeland, dels til Agerbrug skikket Prærieland, i Midten er bevokset med store Naaleskove og mod N. dels er stenede Sletter, Barren-Grounds, dels øde tilfrosne Tundraer.

P. 135 er nævnt de første Opdagere, Normannerne og Cabot. Aar 1500 kom

Portugiseren Cortereal til Labradors Kyst, som han kaldte Terra verde, da han mente, det var Grønland, senere fik det sit nuværende Navn, fordi man troede det skikket til Agerbrug (Terra labrador). Rejserne blev nu hyppigere, og med Franskmanden Cartiers Rejser 1534—35 indlededes de Fransk es Okkupation, idet Montreal (Mont royal) anlagdes. Den egentlige Kolonisation begyndte dog først 1608 under Champlain med Grundlæggelsen af Quebec, og Canada (af indiansk Kannatha, ɔ: Samling af Hytter) blev et fransk Vicekongedømme: *Nouvelle France.* Imidlertid havde Englænderne ogsaa nedsat sig paa Fastlandet; 1670 overlod Karl II Landene V. for Hudsonsbugt til Prins Rupert og hans Folk, det blev Begyndelsen til *Hudsonsbugtkompagniet.* Det kom snart til Rivninger mellem de Franske og Engelske, der allerede 1670 søgte at erobre Canada. Ved Utrechtfreden 1713 kom *Acadien,* det nuv. New-Scotland og New-Brunswick (indiansk „Cadie", fransk „La Cadie") til England, og 1754 udbrød Krigen, ved Pariserfreden 1763 maatte Frankrig rømme Canada. Landene V. for Hudsonsbugten blev dog først undersøgte i Slutn. af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Hearne undersøgte Kobbermine-floden og trængte frem til Ishavet 1769—71, Mackenzie opdagede den efter ham opkaldte Flod og undersøgte de nordlige Rocky Mountains 1789—93, og Franklin rejste 1825 ud i disse nordlige Egne; af senere Rejsende maa nævnes Petitot 1862—73. — I Begyndelsen stod de engelske Kolonier temmelig frit til Moderlandet, men det forandrede sig efter 1763; 1791 deltes Canada i Øvre- og Nedrecanada, hver med en Guvernør og et Over- og Underhus, men der var idelige Opstande mod den engelske Regering. Under det store Opsving, som Kolonierne tog ved Midten af det 19. Aarhundrede, gjordes der flere alvorlige Forsøg paa at løsrive dem; men det opgaves, da England 1867 gik ind paa Foreningen af *Quebec, Ontario* (Nedre- og Øvrecanada), *Nova Scotia* og *New-Brunswick* med en fri Forfatning under Englands Overhøjhed; Forbundet kaldtes *Dominion of Canada.* I 1869 købtes af Hodsonsbugtkompagniet hele det Land, som kaldes *Nordvestterritoriet,* og 1870 tiltraadte *Manitoba,* som var udskilt af det, og 1871 *British Columbia* og *Prince Edwards Ø* Forbundet som Provinser; i 1905 dannedes to nye Provinser *Alberta* og *Saskatchevan* af Nordvestterritoriets 4 Distrikter Assiniboia, Saskatchevan, Alberta og Athabasca. Hertil kommer *Nordvestterritorierne* (Ungava, Keewatin og Mackenzie) samt mod NV. *Yukon Territoriet.* Kun *New Foundland* med den dermed i 1876 forenede østlige Del af Labrador hører ikke til Forbundet, men danner en egen Kronkoloni. Dominion of Canada er en Forbundsstat med en Forfatning efter engelsk Mønster. Den udøvende Magt har General-Guvernøren, der udnævnes af den engelske Regering, og et Ministerium (Privy Council) paa 15 Medl.; den lovgivende Magt har Parlamentet, der bestaar af et Senat, hvis 87 Medlemmer vælges paa Livstid af General-Guvernøren, og et Underhus (House of Commons), hvis 221 Medl. vælges af Folket paa 5 Aar; hver af de 9 Provinser styres af en af Generalguvernøren valgt Lieutenantguvernør og et Parlament; Territorierne har en egen Styrelse.

Britisk Nordamerika er henved $8{,}_4$ Mill. km² (regnes Distriktet *Franklin* med, den store arktiske Ømasse mellem Fastlandet og Grønland, c. $1{,}_3$ Mill. km², der siden 1895 betragtes som engelsk og er lagt til Canada, er Størrelsen c. $9{,}_7$ Mill. km²) med c. $7{,}_2$ Mill. Indb. (1911). Befolkningen tager meget stærkt til i det canadiske Forbund (1825 var der 582,000, 1851 1,842,000, 1901 5,371,000), hvad der navnlig skyldes den store Indvandring; 1855—80 var den aarlig c. 25,000, men senere er den blevet langt større, 1891 c. 82,000, 1905 146,000 og 1911 311,000, 1901—10 indvandrede over $1{,}_7$ Mill. Efter Nationaliteten var i 1901 henved $3{,}_1$ Mill. engelske, $1{,}_{65}$ Mill. franske, over 300,000 tyske, 145,000 andre Evropæere (deraf over 12,000 Skandinaver), 127,000 Indianere (1910: c. 106,900), 17,000 Kinesere,

16,000 Japanere og c. 5000 Eskimoer. Tættest befolket er Egnen ved Lawrencefloden og de canadiske Søer, men de senere Aars Indvandring kommer især de nye Provinser mod V. til gode, navnlig Alberta, hvor Tallet siden 1901 er steget med over 400 %. Af *Indianerne*, der mest bor spredte i Nordvestterritoriet og i British Columbia (Nordvestindianerne), nævnes S. for Hudsonsbugten Algonkinerne og V. for den Athabaskerne (Tinneh, ɔ: Mennesker); Blandingerne med Evropæerne kaldes Halfbreeds (ogsaa Meits eller Bois-brulés). — Der er ingen Statskirke og fuldstændig Religionsfrihed; 1901 var der henved $2{,}_{23}$ Mill. Katolikker og over $2{,}_{75}$ Mill. Protestanter (især Metodister, Presbyterianere, Anglikanere og Baptister). Skolevæsenet er godt; dog var der i 1901 over 14 % Analfabeter.

Et af de vigtigste Produkter er Pelsværk; britisk Nordamerika leverer Pelsværk til hele Verden. Det rige Jagtdistrikt begyndte først systematisk at udbyttes, da Hudsonsbugtkompagniet blev oprettet 1670; 1784 fik det en Konkurrent i Nordvestkompagniet, men efter stærke Rivninger forenedes de to Selskaber i Hudsonsbugtkompagniet 1821; ved Midten af det 19. Aarhundrede indskrænkedes Privilegiet, 1868 solgte Selskabet sine Ejendomme til Canada, og Monopolet ophævedes; Selskabet bestaar dog endnu som et Aktieselskab ved Siden af andre Selskaber. Vigtige Næringsveje er Agerdyrkning, Kvægavl og Fiskeri, især Kabliau-, Lakse- og Hummerfiskeri. Der dyrkes evropæiske Kornsorter, især Hvede, Havre og Byg, desuden Majs, Humle, Hør, Vin, Frugt m. m.; i 1901 var der i Forbundet af Heste $1{,}_{58}$, af Hornkvæg $5{,}_{6}$, af Faar $2{,}_{5}$ og af Svin $2{,}_{35}$ Mill. Skovhugsten (c. 37 % Skov) er stor undtagen paa Prince Edwards Ø og i Alaska. Bjærgværksdriften, der er taget stærkt til, efter at Guldlejerne i Klondike Distriktet opdagedes, giver betydeligt Udbytte, saaledes i Kul, Jærn, Kobber, Sølv og Guld (1909 var Værdien over $90{,}_{4}$ Mill. Pd. St.), og Industrien, navnlig i Kornprodukter, Læder, Jærn, Sukker, Klæde m. m., er ogsaa stor, især i de østlige Provinser. 1910—11 var Værdien af Indførslen i Forbundet c. $472{,}_{2}$ og af Udførslen $297{,}_{2}$ Mill. Dls. (deraf Korn over $49{,}_{5}$, Træ $45{,}_{3}$, Ost $20{,}_{7}$, Mel $14{,}_{4}$, Fisk 15, Sølv $17{,}_{3}$, levende Dyr $9{,}_{6}$, Kødvarer 9, Guld $5{,}_{3}$); Handelsflaaden bestod 1910 af 7904 Skibe med 750,900 Tons Drægtighed, deraf 3227 Dampskibe med 312,900 T. Dr. Der var 1911 af Jærnbaner 40,880 (af elektriske Baner 1970) og af Telegraflinjer 66,800 km; den 1886 aabnede canadiske Pacificbane fra Montreal til Vancouver er over 7500 km. Den indenlandske Skibsfart er større end i nogen anden Stat; navnlig gælder det Sejladsen paa St. Lawrence og Søerne; af Kanalerne nævnes Wellandkanalen (43 km), der omgaar Niagarafaldet og forbinder Erie- og Ontariosøen, Kanalerne ved St. Lawrence og Rideaukanalen mellem Ontario og Ottawafloden.

Forbundets Budget var 1910—11: Indtægter c. $117{,}_{9}$, Udgifter $87{,}_{7}$ Mill. Dls.; Statsgælden var c. 340 Mill. Dls. — Siden 1906 er der ikke britiske Tropper i Forbundet. Hæren bestaar af en Milits, til hvilken enhver vaabendygtig Mand fra det 18. til det 60. Aar kan indkaldes; den staaende Hær udgjorde 1912 c. 3200 Md., den aktive organiserede Milits 66,500 Md.; Flaaden bestaar af to Krydsere.

I. Dominion of Canada.

Forbundet er 9,659,400 km² med 7,204,800 Indb. (1911).

a. **Ontario** *(Øvrecanada)*, 675,600 km² med 2,523,300 Indb., 4 paa 1 km², omfatter Nordranden af de canadiske Søer til Ottawafloden. Det er et frugtbart Land, især mod S. mellem Huron- og Eriesøen, „Canadas Have“; der er betydelig Korn-

og Havedyrkning og Kvægavl, Skovhugsten og Bjærgværksdriften indbringer ogsaa meget; Industri drives især i Træ, Uld og Maskiner. Befolkningen er overvejende engelsk, engelsk Sprog og Kirke er herskende, over 80 % er Protestanter. Det er næsten udelukkende den store Mængde indvandrede Irlændere, der er Katolikker.

Ottawa, ved Floden af s. Navn og Rideaukanalen, 87,100 Indb., er Forbundets Hvstd. siden 1858; Byen er grl. 1823 af Rideaukanalens Bygmester By og hed til 1854 Bytown; den har betydelige Fabrikker og er Hovedplads for Træhandelen. Ved Ontario ligger Hovedhavnene *Kingston,* 18,000 Indb., *Toronto* (indiansk: Forsamlingssted), 376,500 Indb., og *Hamilton,* 82,000 Indb. Toronto er Provinsens Hvstd., en helt amerikansk By i sit Anlæg („Canadas Boston"); den har Universitet og er Hovedsædet for Forbundets Undervisningsanstalter; betydelige Fabrikker. Andre Fabriksbyer er *Brantford,* 23,100 Indb., og *Guelph,* c. 11,000 Indb. (Symaskiner); lige over for Detroit ligger *Windsor,* c. 12,000 Indb.; ved Øvresøen ligger den lille Havn *Port Arthur,* Udgangspunkt for den canadiske Pacificbane. *London,* ved Thamesfloden, der løber til St. Clairsøen, 46,300 Indb., grl. 1817, har Industri, i Omegnen rige Petroleumskilder. — Til Provinsen hører Øen *Manitoulin* i Huronsøen, c. 2000 Indb., de fleste Indianere.

b. **Quebec** *(Nedrecanada),* 911,300 km² med 2,002,700 Indb., $2{,}_1$ paa 1 km², paa begge Sider af St. Lawrencefloden op til Belle-Isle Strædet; Landet, der har strængt Fastlandsklima, er frugtbart mod S. (Hvede), mod N. udgør Skovene Rigdommen; desuden er der stor Industri, Jagt, Fiskeri og Bjærgværksdrift. Indb. er overvejende franske (c. 80 %), især langs Bredderne af St. Lawrence, hvor de driver deres smaa Gaarde, „Habitans"; fransk Sprog og Katolicismen er herskende (over $1{,}_4$ Mill. Katolikker).

Quebec (ɔ: Gennemfart), liggende meget smukt paa venstre Bred af St. Lawrence, Hvstd., 78,200 Indb., hvoraf $^2/_3$ Franske, har Domkirke og Laval-Universitetet; den dybe Havn ligger mellem Byen og Øen Orleans; betydelig Handel og Skibsbyggeri. N. for Quebec ligger den store Skovreservation *Laurentides Nationalpark.* Længere oppe ad Floden ligger *Trois Rivières (Three Rivers),* c. 8000 Indb., og *Montreal* ved Ottawafloden's Udløb i St. Lawrence, 470,500 Indb., grundlagt 1642, Forbundets største By, smukt bygget, med Universitet og mange Læreanstalter, stor Domkirke (som Notre Dame i Paris), mange Fabrikker og Skibsværfter, stor Handel med Korn og Træ og Jærnbaneknudepunkt; over Floden fører her den c. 2800 m lange Victoriabro. Andre Byer: *Levis,* c. 7000 Indb., ved St. Lawrence lige over for Quebec, Station for de transatlantiske Dampere; Industribyen *Valleyfield,* c. 11,000 Indb.; *Hull,* c. 14,000 Indb., over for Ottawa, med hvilken den er forbundet ved en Bro, med store Savskærerier; mod S. ved St. Francisfloden *Shrewbrooke,* c. 12,000 Indb., med Industri. Til Quebec hører de i Lawrencebugten liggende *Magdaleneøer,* hvis c. 4000 Indb. driver Fiskeri.

c. **New-Brunswick,** 72,500 km² med 351,900 Indb., 5 paa 1 km², ved højre Bred af St. Lawrences Munding, har stor Skovhugst, ogsaa Skibsbyggeri og Fiskeri.

Fredericton ved St. Johnfloden, Hvdst., c. 7000 Indb. *St. John* ved Flodens Munding, 42,500 Indb., med isfri Havn, betydelig Træhandelsby, *Moneton,* c. 9000 Indb., er Fabriksby.

d. **Nova Scotia** *(New -Scotland),* 55,500 km² med 461,800 Indb., 8 paa 1 km²; til Provinsen hører, foruden Halvøen, Øen *Kap Breton,* c. 8100 km². Halvøen er skovrig og frugtbar, navnlig mod N.; der er Landbrug, Skovhugst, Bjærgværksdrift, Skibsbyggeri og Fiskeri; Befolkningen er overvejende engelsk og irsk.

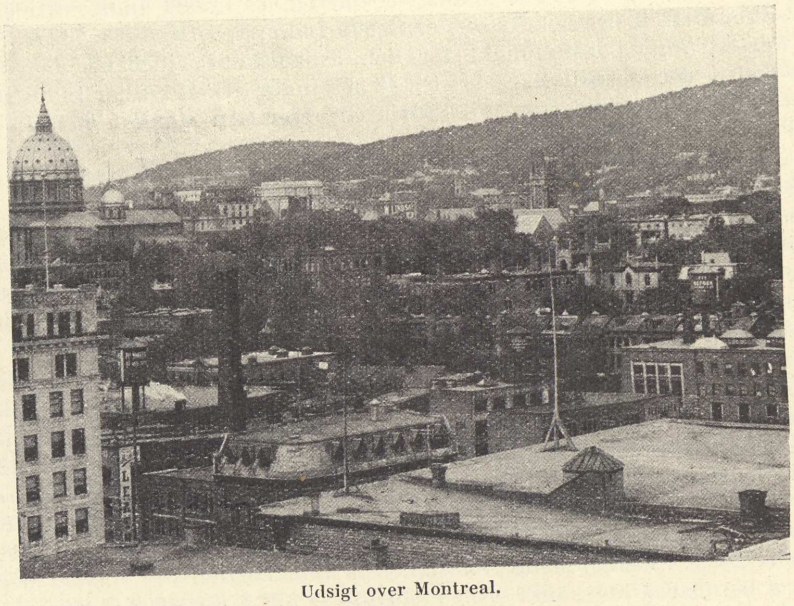
Halifax paa Østkysten, Hvdst., 46,600 Indb., med en udmærket Havn, som aldrig fryser til, Englændernes Hovedkrigshavn og vigtig Station for de transatlantiske

Dampskibsruter, Hovedudførselshavn for Kul og stor Handel med Træ og Fiskeriprodukter; Universitet. S. for Halifax Havnestaden *Liverpool*. *Pictou* ved Northumberlandstrædet, c. 5000 Indb., har en god Havn. Paa Kap Breton, med den dybe Bugt Bras d'Or, er *Sidney*, c. 10,000 Indb., Hovedstaden. Smaaøerne *St. Paul* og *Sable* er berygtede for de mange Skibbrud.

e. **Prince Edwards Ø,** i St. Lawrencebugten, 5700 km² med 93,700 Indb., 16 paa 1 km², mest af fransk Oprindelse, et bakket, frugtbart Land. Næst Agerdyrkning er der Fiskeri og Skibsfart.

Charlottetown, Hvdst., 81,900 Indb., har en god Havn. Den anden Havnestad er *Georgetown*.

f. **Manitoba.** (af Søen Manitoba eller Mana tuopa, ɔ: „Hvor den store Aand

Udsigt over Montreal.

bor"), 191,000 km² med 455,600 Indb., 2,4 paa 1 km², mellem de Forenede Stater og Winnipegsøen, Canadas Centralstat; efter Udskillelsen af Nordvestterritoriet var den kun 36,000 km²; det er et Sletteland med Skove og rige Græsgange; Agerdyrkning (Hvede), Kvægavl, Skovhugst og Jagt paa Bøfler; stor Indvandring (1901—11 er Befolkningen tiltaget med 78 %).

Winnipeg (eller *Fort Garry*) ved Red River og Canadian-Pacificbanen, Hvdst., 136,000 Indb., grundlagt 1811 (1870 200 Indb., 1881 8000), Hovedhandelsplads mellem Østen og Vesten, stor Handel med Hvede og Træ; andre Handelsbyer er *Portage la Prairie*, 1901: c. 4000, og *Brandon*, c. 6000 Indb.

g. **Saskatchewan,** 651,900 km² med 492,400 Indb., 0,8 paa 1 km², V. for den forrige, ved Sydgrænsen, frugtbart Sletteland („fertile belt") med betydelig Agerbrug (Hvede, Havre, Kartofler), Kvægavl og Fiskeri. Indvandringen er meget stor i de senere Aar, 1901—11 er Befolkningen tiltaget med 396 %.

Ved Saskatchewan og Pacificbanen ligger *Regina*, 30,200 Indb. (1901: 6000), Hvstd., og *Moosejaw* (1901: 6000 Indb.), begge med Korn- og Kvæghandel.

h. **Alberta,** 661,200 km² med 374,700 Indb., 0,6 paa 1 km², V. for den forrige.

ved Sydgrænsen, for det meste frugtbart Sletteland („fertile belt"), mod SV. Bjærgland; stort Agerbrug (Hvede m. m.), Kvægavl, Bjærgværksdrift (især Kul), Jagt og Fiskeri: Befolkningen er 1901—11 tiltaget med 411 %.

Ved Pacificbanen *Calgary,* 43,700 Indb. (1901: 4000), 1040 m o. H. ved Foden af Rocky Mountains, Station for Minebyerne og Centrum i Kvægavlsdistriktet, og *Banff,* Kursted ved den c. 14,000 km² store „Rocky Mountains Park"; ved Saskatchewan *Edmonton,* Hvstd., 24,900 Indb. (1901: 2000), med Mølleindustri og Korn- og Pelshandel (1912 skal den have c. 50,000 Indb.).

i. **British Columbia** (før 1858 kaldet Ny-Caledonien), 921,600 km² med 392,500 Indb., 0,4 paa 1 km², ved Sydgrænsen mellem Havet og Rocky Mountains, begrænset mod Ø. af den 120. Længdegrad og mod N. af den 60. Breddegrad. Det var først ved Opdagelsen af Guldet ved Fraserfloden 1858, at Landet fik Betydning, s. Aar blev det engelsk Kronkoloni, ved Anlægget af den canadiske Pacificbane 1886 aabnedes det mere for Kultiveringen. Foruden Bjærgværksdrift (Guld, Sølv, Jærn, Kobber, Kul) har Landbrug, især Kvægavl, Skovhugst, Fiskeri og Pelshandel Betydning. Af de mange Øer ved Kysten nævnes den c. 41,000 km² store skov- og mineralrige *Vancouver* og *Queen Charlotte Øerne* (c. 15,000 km²). Befolkningen er tiltaget stærkt i de sidste Aartier, 1901—11 med 103 %.

Victoria paa Sydsiden af Vancouverøen, 31,700 Indb., er Hovedstad og har stor Handel, især med Kul, Træ og Laks; den mod V. liggende gode Havn *Esquimalt* (Esquimault) kan betragtes som dens Forstad; *Nanaimo* (1901 50,000 Indb.) er Midtpunkt for Øens Kulindustri. Den største By er den paa Fastlandet liggende *Vancouver,* 100,400 Indb. (1901: 26,000), grundlagt 1886, Endepunkt for Pacificbanen og livlig Handelsby; *New Westminster* ved Fraserfloden (1901: 8000 Indb.) har Handel og Laksefiskeri; nordligere ved Kysten *Prince Rupert,* Endepunkt for Grand Trunk Pacificbanen; af Minebyer ved Fraserfloden nævnes *Hope, Nelson* og *Rossland* (1901: 7000 Indb.).

k. **Nordvestterritorierne,** tils. 4,977,000 km² med 17,200 Indb., bestaar af de 3 Distrikter: 1) *Ungava,* det vestlige og indre af Labrador (c. 910,000 km² med c. 5000 Indb.), et øde, for en stor Del ukendt lavt Klippeland, hvis barske Klima gør det ubeboeligt det meste af Aaret; det er helt udyrket og yder kun noget Tømmer og Fisk (Laks). 2) *Keewatin,* ved Hudsonsbugtens Vestside (c. 1,340,000 km² med c. 10,000 Indb.), mod S. skovrigt og maaske skikket til lidt Agerbrug og Kvægavl, mod N. Tundraer, hvor Indianere og Eskimoer driver Jagt og Fiskeri; til Distriktet hører den c. 70,000 km² store Ø *North-Southampton* i Hudsonsbugtens Munding. 3) *Mackenzie,* Landet mellem Keewatin og Yukonterritoriet, mod N. grænsende til Ishavet (c. 1,446,000 km² med c. 5000 Indb.), mod S. Skovland, mod N. opfyldt af Barren-Grounds og Tundraer, i det hele meget lidt kendt.

Beboelserne er meget faa og smaa, mest kun Militærposter eller Hudsonsbugtkompagniets Handelsstationer. I Keewatin ligger ved Hudsonsbugten *Fort Churchill,* og *York Factory,* „Vestens Archangelsk"; den eneste samlede Bebyggelse er *Norway House* ved Nelsons Udløb af Winnipegsøen. I Mackenzie ligger ved Store Slavesø *Fort Resolution* og *Fort Providence,* længere nede ved Mackenzie *Fort Simpson* og *Fort Norman.*

l. **Yukonterritoriet,** 536,300 km² med c. 8500 Indb., N. for British Columbia mellem Mackenziedistriktet og Alaska, er et kun lidet kendt Land, omtrent som Mackenzie, kun i det sydvestlige Hjørne noget beboet paa Grund af de der i 1896 opdagede Guldlejer ved og omkring *Klondike,* Biflod til Yukon; med 1898, da der udførtes for c. 60 Mill. Kr., kulminerede Guldproduktionen, siden er den aftaget.

Den største By er *Dawson City* ved Klondikes Forening med Yukon; 1898 havde den 30,000, 1901 9000 Indb. En Bane er med uhyre Bekostninger lagt ind over Bjærgene til Distriktet, endende ved Skageway (se p. 242).

II. New-Foundland.

Øen er 110,700 km² med 238,700 Indb. (1911), 2 paa 1 km². Kysterne er for en stor Del stejle og sønderrevne; mod V., N. og SØ. er den bakket, men ellers et

Eskimoer paa Mackenziefloden.

med erratiske Blokke oversaaet Sletteland (højeste Punkt er White Mountain, c. 770 m.), hvor Hede, Mose og Skov veksler, især mod SV. er den øde; i flere Maaneder af Aaret lejrer sig omkring Landet de frygtede Taager, der er saa farlige for Sejladsen. Dyreverdenen er rig, og i det Indre, hvor der kun færdes nogle faa Indianere, findes Rigdom paa Mineralier, som Jærn, Kobber, Bly, Sølv, Guld og Kul; ogsaa lidt Agerdyrkning findes der (det Indre er først blevet mere tilgængeligt ved den 1897 aabnede Tværbane), men Hovednæringsvejen er Fiskeriet, hvormed i 1901 c. 63,000 af Indb. var beskæftigede, og den aarlige Værdi af Fiskeriprodukterne er c. 2 Mill. Pd. St. Det er Verdens største Fiskeplads, idet Kysterne er omgivne af store Banker, hvor der drives et storartet Fiskeri, især af Kabliau, men der er ogsaa Fangst af Sæler, Hummer, Sild m. m.; paa Banken mod SØ. (c. 150,000 km²) færdes der aarlig flere Tusinde Fiskerskibe. Efter at Franskmændene i 1713 havde maattet afstaa Øen til England, beholdt de første Retten til at fiske her, ligesom de Forenede Stater fik denne Ret 1783, men det har stadig givet Anledning til Stridigheder, som dog nu er ordnede for Frankrigs Vedkommende ved Overenskomst af 1904 (de har Ret til at

fiske paa Sydvestkysten, „French shore"), og for de Forenede Staters ved Overenskomst af 1909. Værdien af Indførslen var 1910—11 over 2,6, af Udførslen c. 2,4 Mill. Pd. St., heraf udgjorde Klipfisk over $^2/_3$; der var 1910 af Jærnbaner c. 1097 og af Telegraflinjer 5442 km. Kolonien styres af en af den engelske Regering udnævnt Guvernør, med et udøvende og et lovgivende Raad ved Siden, samt af en lovgivende Forsamling (36 Medl.).

Bedst befolket er Halvøen *Avalon* mod SØ.; her ligger *St. Johns,* 31,500 Indb., Hvstd. og stærkt befæstet Krigshavn, med Handel med Fiskeprodukter, Trankogerier osv.; ved Conceptionbay Havnen *Harbour Grace,* 5200 Indb. Til New-Foundland hører Øen *Anticosti* (indiansk: Natiscotec), 8150 km², med Fiskeri.

Under Kolonien hører den nordøstlige Del af *Labrador,* c. 311,000 km² med 3900 Indb. (1911), mest Eskimoer, nogle Indianere, et bølgeformet Klippeland med dybt indskaarne Kyster og mange Floder og Søer; det strenge Klima gør det næsten ubeboeligt; kun ved Kysterne, hvor der i Fisketiden hersker stort Liv, er der enkelte Beboelser som *Nain,* c. 300 Indb., grundlagt 1771, *Hopedale* og *Zoar.*

Som en sidste Rest af sine Besiddelser i Nordamerika ejer *Frankrig* SV. for New-Foundland de to smaa Øer *St. Pierre* og *Miquelin,* tils. 241 km² med 6500 Indb. (1906), der er af Vigtighed for Fiskerierne. Miquelin er den største (215 km²), men St. Pierre er Hovedpladsen for Handelen.

Endelig ejer Englænderne i Nordamerika **Bermudasøerne,** under 32° 20' n. Br., c. 1010 km SØ. for New York, opdagede 1503 af Spanieren Juan Bermudez, koloniserede 1609 af Admiral Somers og engelske siden 1684. Det er c. 360 smaa Koraløer (de nordligste paa Jorden), hvoraf kun 18—20 er beboede, tils. 50 km² med 19,000 Indb. (1911), 435 paa 1 km², hvoraf over Halvdelen Farvede. De har et særdeles sundt og mildt Klima (Hamiltons Aarstemperatur er 20,9°, Januars 10,6°, Julis 25,8°), hvorfor de ogsaa bruges som Kursted, men de er udsatte for Orkaner. De har stor Betydning for England som Flaadestation og for Mellemhandelen mellem New-Foundland og Vestindien; Fiskeri og Skibsfart er Hovederhverv. — *Hamilton* paa Main-Island, 2250 Indb., er Hvstd. og har en god Havn; paa St. George er Havnen *St. George,* c. 3000 Indb.; paa *Ireland-Island* er der Krigshavn og Straffekoloni.

§ 20. Nordpolarlandene.

Ligesom Landene ved Sydpolen omtales ved Sydamerika, saaledes omhandles her Landmasserne omkring Nordpolen. De fleste af dem hører til det *arktiske Nordamerika,* som deles i en vestlig Del, det *arktiske Arkipelag,* og en østlig Del, *Grønland,* skilte ved Davisstrædet, Baffinbugt, Smith Sund, Kane Havet, Kennedy Kanal, Robeson Kanal og Lincoln Sund. Ogsaa Jan Mayen, Spitzbergen og Franz Josefs Land omtales her, medens Polarøerne, der ligger nærmere ved Østkontinentet, vil blive behandlede paa et andet Sted.

I. Det arktiske Arkipelag

mellem Fastlandet og Grønland til c. 83° n. Br., der sammenfattes under Navnet Franklindistriktet (se p. 243), er c. 1,3 Mill. km² og falder i tre Grupper.

Den sydlige Gruppe dannes af Øerne nærmest ved Fastlandet tillige med de større og mindre Halvøer, deriblandt *Melville* (c. 62,000 km²) og *Boothia Felix* (c. 24,500 km², se p. 198), og begrænses mod N. af *Lancastersund, Barrowstrædet, Melvillesund* og *Mac Clure-* eller *Banksstrædet*, hvilke tilsammen danner den saakaldte Nordvestpassage i snævrere Forstand. Af Landene fra Ø. til V. nævnes: Det 600,000 km² store, rigt indskaarne *Baffin Land* (enkelte Dele af det er *Meta incognita* ved Hudsonstrædet, *Penny Land, Fox Land,* skilt ved Foxkanalen fra Melvillehalvøen, *Cumberland* ved Davisstrædet, *Cockburn Land* ved Boothiagolf). V. for Baffin Land ligger *North-Sommerset,* skilt ved Prince-Regentstrædet, vestligere *Prince of Wales Land,* skilt ved Franklinstrædet og Peelsund, SV. for Boothia Felix *King William Land* lige over for Halvøen *Adelaide.* Skilt fra disse Øer ved Victoriastrædet og Mac Clintockkanalen ligger det store *Prince Albert Land* (c. 198,000 km², de sydlige Dele af det kaldes *Victoria Land* og *Woltaston Land),* som atter ved Prince of Wales Stræde skilles fra *Banks Land* (c. 68,000 km²).

Den mellemste Gruppe eller *Parry-Arkipelaget* N. for Nordvestpassagen bestaar af mindre Landmasser med en Mængde Smaaøer i de snævre Stræder. Fra Ø. til V. ligger: *North Devon* med *Grinnell Land,* derpaa *Cornwallisøen* og *Bathurstøen* V. for Pennystrædet og Wellingtonkanalen; V. for Byam Martin Strædet følger *Melville Ø* (c. 42,500 km²), og endelig, skilt ved Fitzwilliam Strædet, *Prince Patricks Ø.* Endnu vestligere, N. for Alaska og skilt derfra ved *Beaufort Havet,* mener man, at der findes en stor Landmasse *(Crocker Land).*

Den nordlige Gruppe er de Lande, som strækker sig N. for North-Devon, skilte fra denne ved *Jones Sund,* og V. for Grønland, skilte ved *Smith Sund, Kennedy Kanal* og *Robeson Kanal.* Om det er een Polarø eller flere, kan ikke endnu afgøres; ved store Indskæringer adskilles det i flere Dele: *North-Lincoln-, Ellesmere-, Grinnell-* og *Grant-Land* (i alt c. 193,000 km²).

De fleste af disse Øer har stejle, stærkt indskaarne Kyster, det Indre er mest Højsletter med faa Hævninger og dækkede med Sne og Is, dog er der ikke Indlandsis som i Grønland. Baffin Land er mod S. flad med nogle store Søer, hvori der findes Sæler, medens den nordlige Del er Højland med Højder paa indtil c. 2000 m. Klimaet er overordentlig strengt, paa Amundsens Ekspedition iagttoges saaledes $-61{,}7^0$ paa Boothia Halvøen. Vegetationen bestaar i det højeste af nogle forkrøblede Buske (Dværgpil), højnordiske Blomsterplanter, Græs eller Mos og Lavarter. Dyreriget er ikke saa fattigt (Isbjørnen, Moskusoksen, Polarharen, Polarræven, Rensdyret, mange Strandfugle), Havet er rigt paa Hvaler og Sælhunde. Paa Øerne nærmest Fastlandet findes enkelte Eskimokolonier, men om nogen egentlig Beboelse er der ikke Tale. Befolkningen angives til c. 4000, hvoraf c. 1000 paa Baffin Land; paa de nordligste Øer er der fundet Rester af Bopladser, men ingen Mennesker.

Som omtalt (p. 136) var det Bestræbelserne for at finde en Gennemsejling til Indien, der fremkaldte Rejserne i disse Farvande. Englænderen *Frobisher* naaede 1576 det sydlige af Baffin Land, Meta incognita; *Davis, Hudson* og *Baffin* er ogsaa nævnte. Efter at Rejserne i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var standsede noget, kom der atter Liv i dem, da det engelske Parlament 1743 udsatte en Belønning for Opdagelsen af Nordvestpassagen. Men der udrettedes dog intet alvorligt, før *Parry* 1819 trængte frem gennem Lancastersund til Melvilleøen; i de næste Aar foretoges

der ogsaa Rejser af *Franklin,* der 1820 fandt Bathurstøen, *John Ross,* der 1829 besejlede Prince Regent-Strædet, og *James Clark Ross,* der finder den magnetiske Nordpol 1831 paa Boothia Halvøen paa 70° 5' n. Br., og andre. Da Franklin ikke vendte tilbage fra sin Rejse 1845, udsendtes talrige Ekspeditioner for at finde ham; først *Mac Clintock* lykkedes det 1859 at forfølge Franklins Spor; han var trængt gennem Lancaster-, Peelsund og Franklinstrædet frem til King William Land, hvor han var død 1847 (en amerikansk Ekspedition 1878—80 under *Schwatka* har stadfæstet dette, da der fandtes Dokumenter og Skeletter paa King William Land). *Mac Clure* var ogsaa blandt dem, der drog ud for at finde Franklin; 1850 sejlede han til Beringstrædet og trængte herfra mod Ø. frem til Banks Land; der maatte han forlade Skibet, men Mandskabet naaede Melville Ø, hvor det traf Ekspeditioner, der kom fra Ø., og saaledes var Nordvestpassagen opdaget, men endnu ikke gennemsejlet af eet Skib; det skulde først ske længe efter, da Nordmænd optog Undersøgelsen af disse Farvande; 1898 trængte *Sverdrup* gennem Jones Sund til Ellesmere Land (hvis vestlige Del han kaldte Kong Oskars Land) og fandt nye Øer V. herfor (Ellef og Amund Ringnes Lande og det store Heibergs Land), og 1903—6 lykkedes det *Roald Amundsen* („Gjøa-Ekspeditionen") at gennemsejle Nordvestpassagen, rigtignok ikke helt ad den tidligere angivne Vej, idet han fra Grønland sejlede gennem Baffinbugt, V. om Baffin Land og Boothia Halvøen (hvor den magnetiske Pol undersøgtes, Hovedformaalet for Rejsen) og langs Fastlandskysten S. for Prince Albert Land (hvor han gav Østkysten af Victoria Land Navn af Kong Haakon VII Land) og Banks Land til Beringstrædet. Det havde saaledes vist sig, at et Skib under særlig gunstige Isforhold kan komme igennem, men nogen praktisk Betydning vil Passagen aldrig faa.

Bestræbelsen for at finde Nordvestpassagen og Søgningen efter Franklin gav ogsaa Anledning til, at der kom nyt Liv i Nordpolrejserne, idet *Kane,* der var sejlet ud for at finde ham, naaede 1853 ind i Smith Sund til Grinnell Land (80° 20'); 1860 fulgte *Hayes* (81° 36'), 1871 *Francis Halls* Ekspedition; den sidste naaede til Robeson Kanalen (82° 16'), hvor Hall døde; 1875 udsendte England *Nares,* som trængte frem til Lincoln Sund og naaede 83° 20'; 1881 udsendtes en amerikansk Ekspedition under *Greely,* som naaede endnu nordligere, 83° 24' (paa Grønlands Vestkyst). Blandt dem, der nu optog Kampen om at trænge frem til Nordpolen, var Nordmanden *Fridtjof Nansen,* der paa en Rejse 1893—95 vilde naa Maalet ved at lade sig drive i Isen fra Østsibirien over Polen til Grønland, naaede til 86° 4' og fastslog, at der fandtes et dybt Polarhav, og Amerikaneren *Robert Peary;* han begyndte 1886, naaede 1901 83° 50' N. for Grønland, 1905 87° 6' og endelig paa sin ottende Rejse Nordpolen 6. April 1909.

II. Grønland.

Grønland strækker sig fra Sydspidsen, *Kap Farvel* eller *Statenhuk,* 59° 46' n. Br. (paa samme Bredde som Christiania) mod N. til c. 84° n. Br. (Kap Bridgman paa Peary Land), fra S. til N. c. 2800 km, og er c. 2,183,000 km².

Mest kendt er Vestkysten, som meget ligner den norske Klippekyst med et Utal af Øer og Fjorde, der skærer indtil henved 200 km ind i Landet, og hvoraf de største er *Godthaabs Fjord, Søndre* og *Nordre Strømfjord, Umanaks Fjord* (c. 170 km) samt *Disko Bugt,* ved hvilken den store *Disko Ø* ligger; mod N. mærkes den store *Melville Bugt,* som dannes ved en i Smith Sund udskydende Halvø med *Kap York.* Mindre kendt er Østkysten, der ogsaa for en stor Del er Klippekyst; den sydlige Del kaldes

Kong Frederik VI Land (undersøgt 1829—30 af V. A. Graah) og *Kong Christian IX Land* med *Sermelik Fjord* ved Angmasalik (c. 120 km); derpaa følger *Blossevilles Kyst* og *Scoresby Land* (undersøgt 1822 af Scoresby) med den c. 300 km dybe *Scoresby Fjord* (undersøgt af Ryder 1892—93), *Kong Wilhelms Land* (undersøgt 1869—70 af Koldewey) med *Kong Oskars Fjord* og den c. 300 km dybe *Kejser Franz Josefs Fjord;* nordligere følger *Kong Frederik VIII Land* med *Jøkelbugten* og *Kap Bismarck* (c. $78^3/_4{}^0$ n. Br.), *Mylius Erichsens Land,* den meget dybe *Danmarks Fjord* og endelig *Peary Land* („United States Coast"). Det er fra disse Fjorde („Isfjorde"), navnlig paa Vestkysten, at Isbjærgene kommer (se p. 68), medens de store Ismasser, der er lejrede især langs Østkysten, paa mange Steder umuliggør en Landing („Storisen").

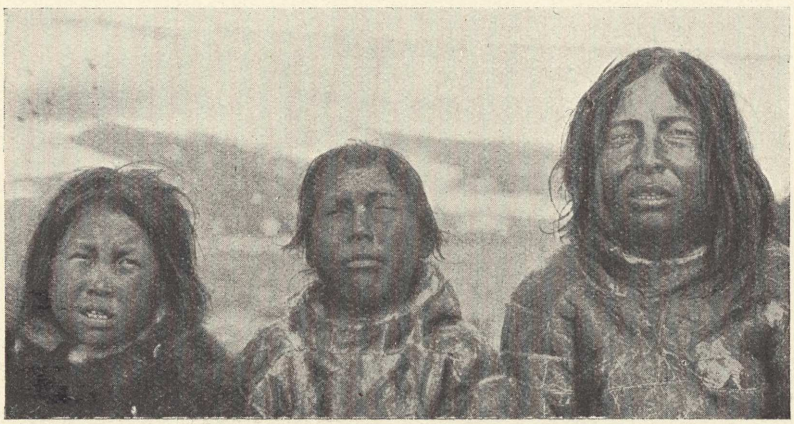
Landet bestaar af Grundfjeld (Gnejs, Granit) overdækket med eruptive Stenarter (Basalt) og pletvis sedimentære Lag. Det Indre er et stort, hvælvet Plateau, 2000—2500 m højt, helt dækket af Is og Sne, Indlandsisen (Sermersoak, ɔ: store Is), der breder sig fra c. 61^0 til 82^0 n. Br. og er c. 1,850,000 km^2; kun ved Kysterne, navnlig Vestkysten, er der en isfri, indtil 150 km bred Bræmme, Yderlandet, som dog flere Steder, navnlig paa Østkysten, mangler, idet Indlandsisen træder helt ud til Kysten. Indlandsisen, der har en Tykkelse af 1000 m og derover, faar væsentlig kun Afgang ved Isens stadige Gliden ned til Kysterne, hvor den kælver i Fjordene; over Indlandsisen rager kun de højere, mørke Fjeldtoppe, Nunatakker (af „nuna", ɔ: Land, og „tak", ɔ: der hører til), som mest findes i Nærheden af Yderlandet, særlig mod Ø.; *Petermanns Spids* nær ved Kejser Franz Josefs Fjord er c. 2800 m, Grønlands højeste Punkt. I den nyeste Tid er Indlandsisen blevet nogenlunde kendt, dels ved Dr. *Rinks* Undersøgelser, dels ved Rejser ind fra Kysten (*Nordenskiøld* 1870 og 1883, *Jensen* 1878, *Peary* 1882, *Garde* 1893), men det var dog først ved *Fridtjof Nansens* Skifærd tværs over Landet ved c. $64^1/_2{}^0$ n. Br. i 1888 og ved en lignende Rejse af *Peary* ved c. 82^0 n. Br. omtrent ved Indlandsisens Nordrand i 1891—92, at det fuldt fastsloges, at Teorien om isfrie Strækninger i det Indre, som navnlig *Nordenskiøld,* støttet paa Studier af den grønlandske Fønvind, havde fremsat, maatte opgives (1912 og 1913 foretog Schweizeren *Quervain* og Danskeren *Koch* nye Rejser over Indlandsisen). Af senere Rejser, der har haft Betydning for Kendskabet til Landet, nævnes *K. Steenstrups* Undersøgelser paa Vestkysten fra 1871, *G. Holms* Konebaadsekspedition til Østkysten 1883—85 (særlig Angmasalik), *Amdrups* Ekspedition 1898—1900, hvorved Østkysten mellem Angmasalik og Scoresby Sund undersøgtes, *Nathorsts* omtrent samtidige Rejse ligeledes paa Østkysten, Hertug *Henrik af Orleans'* Rejse 1905 N. for Kap Bismarck, *Mylius Erichsens* litterære Ekspedition 1902—4 over Melville Bugten til Eskimoerne ved Kap York og endelig den af samme ledede Danmarksekspedition 1906—8, der undersøgte Øst- og Nordkysten, og paa hvilken han selv omkom 1907.

Grønland har paa Grund af de kolde Strømme og de store Ismasser, der omgiver det, et udpræget Polarklima; den korte Sommer kan navnlig i Sydgrønland være forholdsvis varm, men Vinteren er lang og streng; Ivigtut ($61^1/_4{}^0$ n. Br.) har en Aarstemperatur af $0{,}5^0$, Januars er $\div 7{,}5^0$, Julis $9{,}6^0$, for Jakobshavn ($69^1/_4{}^0$) er Tallene $\div 5{,}8^0$, $\div 19{,}2^0$ (Febr.) og $7{,}7^0$, for Upernivik ($72^3/_4{}^0$) $\div 8{,}7^0$, $\div 23{,}5^0$ og 5^0, for Angmasalik ($65^0\ 37'$) $\div 2{,}3$, $\div 10{,}8$ og $6{,}1$; paa Indlandsisen er der endnu koldere, den hører vistnok til de koldeste paa Jorden; Nedbøren, der er størst om Efteraaret, mindst i Jan. og April, tager af mod N., i Ivigtut er den aarlig c. 116,7, i Jakobshavn 21,4, i Upernivik 23 og i Angmasalik 92,6 cm. I øvrigt er Landet udsat for ejendommelige, pludselige Temperatursvingninger; Vest- og Sydvestvindene bringer koldt, Øst- og Sydøstvindene, den grønlandske Føhn, mildt Vejr. Ved de geolo-

giske Undersøgelser er det blevet godtgjort, at Landet i tidligere Perioder har haft et varmt, endog næsten tropisk Klima, i alt Fald i Sydgrønland.

Vegetationen, der i det hele har Tundraens Karakter, er overordentlig ringe paa Kystøerne, men tager til ind i Yderlandet, og man overraskes ofte ved saftrige Græspletter; med Undtagelse af noget forkrøblet Krat (Pil, Birk, El, Løn, Enebær), der dog kan naa en Højde af 5 m og derover, findes ingen Træer; almindelig udbredte er de saakaldte Krækkebær; med Indlandsisen hører Plantevæksten op, dog kan de fremragende Nunatakker have smukt Grønsvær. Af Landdyr findes Isbjørnen, Polarræven, Sneharen, Lemmingen, Rensdyret, Moskusoksen og Hermelinen; paa Strandfugle (Fuglebjærge) er der stor Rigdom, og Havet er rigt paa Fisk, Sæler og Hvaler.

Befolkningen er *Eskimoer,* ɔ: „de, der spiser raat Kød" (indiansk), selv kalder

Unge Polareskimoer.

de sig *Innuit,* ɔ: Mennesker. De lever af Jagt, især paa Rensdyret, og af Fiskeri; Sælhunden er uundværlig for dem, dens Spæk og Skind er Hovedbetingelserne for deres Liv og yder dem alle deres Fornødenheder. Om Sommeren bor de i Telte, om Vinteren i Hytter af Jord og Sten eller Sne- og Isblokke; de haandterer udmærket Lansen og Harpunen, og paa Vandet færdes de i deres Kajaker, til en, og Konebaade, til flere Personer; deres eneste Husdyr er Hunden, som navnlig bruges til Jagten og til at trække deres Slæder. De er godmodige og velbegavede Folk, der lever et nøjsomt og haardført Liv; skønt de er kristnede, har de dog bevaret meget af deres gamle Hedningetro. De nordligste (Polareskimoerne) bor ved Kap York og ved Smith Sund (Etah) og staar uden for al Civilisation.

I Sydgrønland dyrkes der nogle Køkkenurter, men Korn kan ikke trives. Af Mineralier findes især Kobber og Kul, ogsaa Bly, Tin, Jærnerts og Grafit, men det, der giver mest Udbytte, er Kryoliten (fra Ivigtut), der bruges til Tilvirkning af Soda, Glas og Aluminium. Foruden Kryolit udføres Tran, Skind, Dun, Fjer, Fisk og tørret Fisk.

I Slutningen af det 9. Aarhundrede (874) fik Islænderen *Gunbjørn* Grønland i Sigte, 983 kom Nordmanden *Erik den Røde* til Landet og anlagde *Østerbygden* omtrent ved det nuv. Julianehaab, andre af hans Følge rejste videre og anlagde *Vesterbygden,* omtrent ved Godthaab, 1126 kom den første Biskop derop og tog Sæde i Gardar. Men de faa Kolonister kunde ikke holde sig mod Eskimoerne, „Skrællin-

gerne", som efterhaanden udryddede dem; først gik Vesterbygden (ved 1370), derpaa Østerbygden til Grunde; dog var der Forbindelse med Landet til langt op i det 15. Aarhundrede. Senere søgte Danmark atter at knytte Forbindelsen, men først efter at det var lykkedes Englænderen *John Davis* at lande paa Vestkysten paa sin Rejse 1585—87, fornyedes Forsøget af Christian IV, og 1636 oprettedes et grønlandsk Handelskompagni. Det var dog først ved *Hans Egedes* Rejse derop 1721 for at kristne Eskimoerne, at de Danskes Kolonisation af Vestkysten begyndte. De storartede Kolonisationsforsøg opgaves dog snart igen, og heller ikke nye Monopoler for at ophjælpe Handelen hjalp noget, og først da Regeringen 1774 selv overtog

Umanak.

Handelen, kom der mere Trivsel i Forholdene; Regeringsmonopolet, der bestaar endnu, har trods sine Mangler i det hele haft en heldig Indflydelse paa Landet og dets Beboere. Noget efter Hans Egede (1733) begyndte ogsaa Herrnhuterne at tage Del i Missionen, men den er efterhaanden sygnet hen, og nu er alle deres Stationer nedlagte.

De danske Kolonier, der ligger spredte over den c. 116,000 km² store Vestkyst, havde 1910 12,600 Indb. (Oktbr. 1911: 13,500), hvoraf c. 180 Evropæere, Resten Indfødte (1840: c. 8100, hvoraf 250 Evropæere). Kolonierne deles i et sydligt Inspektorat, *Sydgrønland*, der gaar til Nordre Strømfjord, c. 67° 30' n. Br., og deles i 5 Distrikter — Julianehaab, Frederikshaab, Godthaab, Sukkertoppen og Holsteinborg —, med 6700 Indb., og et nordligt Inspektorat, *Nordgrønland*, der deles i 7 Distrikter — Egedesminde, Christianshaab, Jakobshavn, Ritenbenk, Godhavn, Umanak og Upernivik —, med 5900 Indb. Dertil kommer et lille Stykke af Østkysten ved c. 66° n. Br., der ogsaa er koloniseret og 1901 havde 440 Indb. Den kgl. Grønlandske Handel ejede i 1911 12 Skibe med 2334 Tons Dr.;

Værdien af Indførslen i 1910 var c. 580,300, af Udførslen 771,600 Kr. (der udførtes 1911 fra Ivigtut 6579 kbm Kryolit og fra Umanak 1,333,400 kg Kul).

Af Kolonierne nævnes i Julianehaabs Distrikt, det bedst befolkede (c. 3000 Indb.) *Julianehaab* (eskimoisk: Kakortok), grundlagt 1775, med en velbevaret Kirkeruin fra Nordboernes Tid, samt *Fredriksdal* og *Lichtenau,* tidligere Herrnhuterstationer; i Frederikshaabs Distrikt Kryolitbruddet *Ivigtut; Godthaab,* den ældste Koloni, grl. 1721, er det sydlige Inspektorats Hovedsæde, med Seminarium; den 1759 grundlagte *Holsteinborg, Egedesminde* paa en Ø i den sydlige Del af Diskobugt, grl. 1759; *Christianshaab* og *Jakobshavn* ved Diskobugten, paa Disko Ø (c. (8300 km²) *Godhavn,* grl. 1773, Hovedsædet for det nordlige Inspektorat, *Umanak* paa en Ø, med Kullejer, og endelig den nordligste Koloni *Upernivik,* 72 ⁰ 46' n. Br., grl. 1771; det nordligste Udsted er *Tasiussark,* 73 ⁰ 22'. Paa Østkysten, 65 ⁰ 36', ligger *Angmasalik,* koloniseret 1894, med Missionsstation.

III. Jan Mayen. Spitzbergen. Franz Josefs Land.

Jan Mayen, en langagtig, vulkansk, isdækket Klippeø, 413 km², ligger Ø. for Grønland paa c. 71 ⁰ n. Br. og c. 9 ⁰ v. L. Den opdagedes 1611 af Hollænderen Jan Mayen, er undersøgt senere af Scoresby 1817, af en norsk Ekspedition 1877 og en østerrigsk 1882—83. *Beerenberg,* 2100 m, er det højeste Punkt. Den er ubeboet, men besøges af Skibe, der driver Fiske- og Robbefangst.

Øgruppen *Spitzbergen,* N. for den skandinaviske Halvø (med hvilken den staar i Forbindelse ved et undersøisk Plateau), mellem c. 76½ og 81 ⁰ n. Br., er c. 64,000 km². Mod V. ligger den største Ø, *Vest-Spitzbergen* (39,500 km²), med de to dybe Indskæringer *Wijdebugt* og *Isfjord;* mod NØ., skilt ved *Hinlopenstræde, Nordøstland,* mod Ø. og SØ. *Barentsland* og *Edgeøen* og længere mod Ø. *Svensk Forland, Kong Karls Land* og *Jena.* Det er bjærgfulde Øer (*Hornsund Spids* paa Vest-Spitzbergen, c. 1380 m), til Dels bestaaende af sedimentære Stenarter og dækkede med Sne og Is, hvorfra Gletschere skyder ud til Havet. Østkysten af Øgruppen er vanskeligt tilgængelig; Vestkysten er ofte allerede i April nogenlunde isfri paa Grund af Golfstrømmen, som gør Klimaet i det hele mildere, end man kunde vente; 1913 har Schweizeren *Stoll* endog fundet en isfri Dal med forholdsvis frodig Vegetation. Øgruppen opdagedes af Hollænderen Willem Barents 1596 (sandsynligvis er det dog Landet *Svalbord,* som allerede opdagedes af Islænderne 1194), der anlagdes en Fiskeristation *Smeerenberg,* og den blev snart en vigtig Plads for Sælhunde- og Hvalfangere, især da Rigdommen paa Fugle og Rensdyr let tillader en Overvintring; der førtes formelig Krig mellem de forskellige Nationer. Men Jagten dreves saa hensynsløst, at Spitzbergens gode Tid snart var forbi, og ingen Nation fandt det værd at tage den i Besiddelse; vel gjorde for c. 40 Aar siden Sverige-Norge Forsøg derpaa, men Rusland satte sig derimod, og Spitzbergen er stadig „no man's land"; efter at man har begyndt at udnytte Kullejerne, hvorved der er kommet en næsten fast Befolkning, og Strømmen dertil af Jægere, Fangstmænd og Turister er i stadig Stigen, er dog Ulemperne ved den retsløse Tilstand blevne større, og der har i den seneste Tid været Forhandlinger om at bringe Øerne ind under mere ordnede Forhold. De er ofte blevne besøgte af Polarfarere, saaledes Koldewey 1868, Nordenskiøld 1872—73, og 1897 startede André sin ulykkelige Ballonfart herfra. — C. 225 km. S. for Spitzbergen ligger under c. 74 ⁰ 30' n. Br. den c. 70 km² store *Bjørneø* (højeste Punkt c. 540 m), der gerne regnes med til Øgruppen.

Øgruppen *Franz Josefs Land* N. for Novaja Semlja under c. 80—83 ° n. Br. er en Samling af større og mindre Øer, hvis Areal anslaas til c. 49,000 km², men som endnu kun er lidet kendte. Af de enkelte Øer nævnes mod Ø. *Graham Bell Ø* og *Wilczeck Land* og, V. for *Austria Sund, Zichy Land* og *Alexandra Land* samt mod N. *Kong Oskars Land, Kronprins Rudolfs Land* og *Petermanns Land*. Det er bjærgfulde, navnlig af Basalt bestaaende Øer, hvis højeste Punkt skal være *Richthofen Spids*, c. 1530 m, og som er dækkede af Sne og Is, hvis Gletschere naar ned til Havet. De opdagedes 1873 af en østerrigsk-ungarsk Ekspedition under Weyprecht og Payer og er senere undersøgte af flere Ekspeditioner, saaledes af Leigh Smith 1880, Fridtjof Nansen 1896, der mente, at Øgruppen var en østlig Fortsættelse af Spitzbergen, og F. Jackson 1894—97; ligeledes har den været Udgangspunkt for flere Polarekspeditioner (Wellmanns 1898, Prins Luigi Amadeo af Abruzzernes 1899 og Baldwins 1901).

TREDJE KAPITEL

ASIEN

§ 1. Almindelig Oversigt.

Asien er den østligste og største Del af *Østkontinentet* og den største af alle Verdensdelene. Det er den Verdensdel, hvori de fleste Etnografer og Sprogforskere har troet at finde Menneskehedens Vugge, i alt Fald er det den, hvorfra Folkene er vandrede ind i Evropa, og hvor Spiren til den evropæiske Civilisation findes, ligesom den har givet Evropa mange af dens Husdyr og Kulturplanter, og det er den, hvor ikke alene de mest udviklede hedenske Religioner (Zoroasters Lære, Brahmisme og Buddhisme), men ogsaa de tre monoteistiske Religioner er opstaaede. Som ingen anden staar den i Forbindelse eller nær Berøring med de andre Verdensdele, med Evropa over Ural og Kaukasus, med Afrika over Sueztangen og Arabien, med Amerika over Aleuterne og med Avstralien over de østindiske Øer.

a. Navn og Opdagelse. Om Navnet Asiens egentlige Oprindelse er man usikker, men det sandsynligste er, at Navnet staar i Forbindelse med det gammelassyriske Ord *açu,* ɔ: det skinnende, Opgangen, og altsaa betyder Orienten, Levanten i Modsætning til Evropa, der skal komme af *ereb* ɔ: mørk, altsaa Occidenten, Ponenten. I Oldtiden brugtes det tidligst til at betegne en enkelt Egn i Lilleasien, den asiske Slette i Lydien; senere blev det en Betegnelse for Halvøen Lilleasien, Romerne kaldte c. 130 e. Chr. deres Provins i Lilleasien for Asia propria, indtil det endelig omfattede hele Verdensdelen; i det 10. Aarhundrede e. Kr. brugte første Gang den græske Kejser Konstantin Porphyrogenitus „Asia major", ɔ: det store Asien, som Modsætning til Asia minor, Lilleasien.

Skønt Asien er Hjemstedet for de ældste Kulturriger, Historien kender, er dog Kendskabet til Verdensdelen som Helhed kun gaaet langsomt frem paa Grund af de orografiske og klimatiske Forhold, og man kan sige, at egentlig først vor Tid har kastet Lys over den, ja Øst- og Centralasien er først blevet nogenlunde kendte i den sidste Tid, og meget ligger endnu uopklaret. — Oldtiden kendte kun den sydvestlige Del og det endda meget ufuldkomment. De første Opdagelser skyldes Handelsfolket *Fønikerne,* som paa deres Rejser til *Ophir* lærte noget af det indiske Ocean at kende, om nu Ophir har ligget ved Arabiens Kyster, ved Indus' Munding eller endogsaa paa Malakka. Senere fortsattes Opdagelserne af de græske Kolonier i Lilleasien; men det var dog først *Alexandertoget,* der udvidede Synskredsen noget, mod N. til Jaxartes, mod Ø. til Indus, mod S. lærte man den persiske Bugts Kyster at kende. Handelsforbindelsen med Indien blev vedligeholdt, navnlig af Alexandria, og Ceylon og Bagindien blev opdagede. Saaledes stod omtrent Kundskaben til ind i Middelalderen, thi under Romerne gjordes der saa at sige intet. Men med Kristendommens og navnlig Muhamedanismens Udbredelse

kom der atter Fart. Kristne Missionærer fulgte de gamle Handelsveje og trængte videre frem ad dem, saaledes i det 7. Aarhundrede Nestorianerne, der naaede Centralasien, ja selv Kina. Korstogene og den deraf følgende livlige Handel paa Indien fra de italienske Handelsbyer Venezia og Genova fik stor Betydning i geografisk Henseende, og navnlig blev Lilleasien og Syrien bekendte. Den dristige Venetianer *Marco Polo* trængte paa sine Rejser (1271—95) frem til Kina og nævnede i sit Værk, som endnu er en vigtig Kilde med Hensyn til store Dele af det kinesiske Rige, første Gang Japan. Større Betydning havde dog i Middelalderen Muhamedanismens Udbredelse for Kendskabet til Asien, skønt Evropa først senere fik godt af dette; mange muhamedanske Geografer, som *Edrisi* (c. 1150) og *Abulfeda* († 1331), og Rejsende har indlagt sig store Fortjenester. Blandt de sidste nævnes *Ibn Batuta*, Middelalderens betydeligste Rejsende ved Siden af Marco Polo; han rejste fra 1324 i 30 Aar i Asien og trængte frem til Kina. Af særlig Betydning for Evropas Kendskab til Øst- og Mellemasien i Middelalderen blev den af Temudsjin fremkaldte og ledede Fremtrængen af *Mongolerne* i det 13. Aarhundrede, idet de første nøjagtige Beretninger om disse Egne stammer fra de evropæiske Gesandtskabsrejser til de mongolske Fyrster og fra Handelsforbindelserne, der knyttedes dengang.

Med *Vasco da Gamas* Opdagelse af Søvejen til Indien 1498 begynder en ny Tid. Opdagelserne fulgte nu hurtig efter hinanden, og man lærte snart helt at kende Verdensdelens Sydkyster. *Francisco de Almeida* naaede 1509 *Diu* og *Alfonso de Albuquerque* 1511 *Goa*, det malayiske Arkipelag undersøgtes 1512 af *Antonio d' Abreu* og *Francisco Serrano*. *Magelhães* kom 1520 til Philippinerne, *Mendez Pinto* 1542 til Japan. Japan (1638) og kort efter Kina lukkede sig dog snart for Evropæerne, da *Jesuiterne*, hvilke man skylder de første Kort over det kinesiske Rige, blandede sig i Politikken; kun *Hollænderne* forstod at holde Handelsforbindelsen med Japan vedlige, rigtignok under store Ydmygelser. Først i det 19. Aarhundrede er disse Lande blevne oplukkede for os; for Japans Vedkommende gjorde *v. Siebolds* Rejser (1823—30 og 1859—61) Begyndelsen; om Kina fik vi egentlig først noget at vide efter den engelsk-franske Angrebskrig 1860 (*v. Richthofens* Rejser 1868—72). Af de senere Opdagelser i Centralasien, Nord- og Vestasien kan kun enkelte Momenter fremdrages her.

Fra Indien, hvor det engelsk-østindiske Handelskompagni søgte at udvide Handelsvejene, udgik Rejserne mod N. for at udforske Centralasien; det er dog først ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, at der udrettes noget egentligt, og det er Englænderne, der har Broderparten af Æren. 1808 trængte *Webb* frem til Ganges, 1814 *Fraser* til Dsjamnas Kilder; 1812; undersøgte *Moorcroft* Landet ved øvre Indus, 1820 naaede han til Kasjmir. Men navnlig er Brødrene *Schlagintweits* Rejser af Betydning; de overskred Karakorum og Kuenlun, Adolf Schlagintweit naaede 1857 Kasjgar, hvor han myrdedes. — Med disse Opdagelsesrejser fra S. gik Haand i Haand Rejserne fra N., som i høj Grad begunstigedes af Russernes Fremtrængen. Da Russerne havde sat sig fast i Sibirien i Slutningen af det 16. Aarhundrede (Kosakken *Jermak Timofejev* 1578—84), lærte man snart det nordlige Asien nogenlunde at kende; før Midten af det 17. Aarhundrede var det ochotske Hav (1640) og Amurs Munding (1648) naaet, og 1648—49 omsejlede Kosakken *Desjnev* Tsjuktsjerhalvøen og Østkap; 1689 afsluttedes den første Traktat mellem Rusland og Kina, hvorved Jablonojbjærgene fastsattes som Grænse mellem de to Lande. Af de senere Rejser i det Indre af Sibirien maa fremhæves Tyskeren *Pallas'* (1768—74). Det var dog ogsaa her først det 19. Aarhundrede, der bragte større Udbytte; særlig maa nævnes *A. v. Humboldts* Rejser 1829 til Altais Fod og *Middendorffs* i Amur-

landet (1842—45). Turan havde hidtil været næsten utilgængeligt paa Grund af Befolkningens Fanatisme; her mindes bl. a. om *Vambérys* dristige Fremtrængen til Buchara 1864; men ved Russernes Erobringer i disse Egne aabnede der sig en ny Vej til Centralasien, som i de senere Aar er bleven undersøgt fra forskellige Sider. Her nævnes bl. a. *Semenovs* Rejser i Tiensjan 1857, *Kostenkos* og *Skobelevs* i Altai, *Severzovs* i Pamirs Højland 1876—78, *Nicolai Prsjevalskis* i Østturkestan 1877—88 og *Regels* til Turfan 1877—79. Af de mange senere Opdagelsesrejser i Centralasien nævnes *Potanins* 1876—86 gennem Mongoliet, Brødrene *Grum-Grsjimailos* 1885—89 langs Sydranden af Tsjansjan til Kukunor, *Sven Hedins,* 1894—1909, paa hvilke han har undersøgt Tarimbæknet, gennemrejst Tibet paa kryds og tværs og gjort vigtige Opdagelser (Indus' og Brahmaputras Kilder, det store Bjærglandskab N. for Brahmaputra, „Trans-Himalaja"), endelig *O. Olufsens* Pamirekspeditioner 1897 og 1898—99 samt *Frank Younghusbands* engelske Ekspedition til Lhassa 1905. I det vestlige Asien begynder Opdagelserne med *Carsten Niebuhrs* Rejser gennen Arabien 1761—63 og Persien, Mesopotamien og Lilleasien 1763—67; i øvrigt fremhæves bl. a. *Burckhardts* Fremtrængen til Mekka og Medina 1828 og *Tsjisjatsjeffs* Rejser i Lilleasien 1847—58.

Efter at Asiens Nordkyst var blevet noget kendt ved Hollænderne *Barentz'* og *Heemskercks* Rejser 1594—97 for at finde Gennemsejlingen til Kina, hvorved flere af Øerne N. for Sibirien opdagedes, fortsattes Kystundersøgelserne af Russerne (se p. 258); desuden nævnes bl. a. *Muraviev,* der 1739 trængte frem til Obs Munding, og *Tsjeljuskin,* som 1742 naaede Nordspidsen, medens *Vitus Bering* fra 1725 besejlede Nordkysten og senere 1741 ligesom *Tsjirikof* trængte frem gennem Beringshavet og Beringsstrædet; Resultaterne af disse Rejser sloges yderligere fast af *Cook* 1778; *Lapérouses* Rejse 1787 bragte Oplysning om Nordøstkysten til S. for Sachalin. I vor Tid er Undersøgelsen af Polarkysten fortsat med Iver; mest Betydning har den af *Nordenskiøld* og *Palander* paa Skibet Vega udførte Omsejling af Nordasien 1878—79, hvorved altsaa Nordøstpassagen endelig opdagedes; den omtrent samtidige *Jeanetteekspedition* (1879—81), ledet af *Washington de Long,* som opdagede og undersøgte nogle sibiriske Øer, forulykkede; ogsaa Baron *Tolls* Rejser i disse Farvande 1872—1903 bør nævnes.

b. Grænser, horisontal Udstrækning og Størrelse. Hvor Havet berører Asien, er Grænserne tydelige nok, det skulde da være ved Overgangen til Avstralien, at der kunde være nogen Tvivl; thi som omtalt (p. 83) synes, hvad Faunaen angaar, Grænsen at være V. for Celébes, medens Havdybderne mellem de to Verdensdele ligger Ø. for denne Ø. Ved Berøringen med Afrika er ogsaa Grænseskellet angivet tydeligt ved den smalle Sueztange. Derimod er det meget vanskeligt at drage en Grænselinje mellem Asien og Evropa, den sidste er jo kun en Halvø af den første. Og desuden er der en øjensynlig Sammenhæng mellem det evropæiske og asiatiske Lavland, der strækker sig fra Nordsøen til Jenisseis Munding, blot paa en Strækning af 2000 km afbrudt af den uralske Meridiankæde. Dog har man sat *Uralkæden* som Grænseskel, fordi Evropa paa Grund af de historiske Forhold afgjort maa regnes som en Verdensdel for sig, og desuden danner Ural, hvad Vegetationen angaar, en virkelig fysisk Grænse; politisk Grænse er den ikke, da de russiske Provinser Kasan og Astrachan gaar over paa den anden Side af Bjærgene. Hvor Uralbjærgene slipper, c. 51° n. Br., sættes Grænsen i Almindelighed langs Uralfloden til det kaspiske Hav, derpaa følger den dettes Nordvestkyst og endelig den Lavning, der findes N. for Kavkasus mellem det kaspiske og sorte Hav, og i hvilken *Manytsjlavningen* er det dybeste Sted. Men Uralfloden er ingen naturlig Grænse; det

vilde maaske derfor være bedre fra Urals Sydspids at følge Højdedraget *Obtsjei-Syrt* mod V. og derpaa Volgahøjderne mod S. til Manytsjlavningen.

Asiens nordligste Punkt er *Kap Tsjeljuskin* (eller paa russisk *Sjeverovostotsjnoi*, ɔ: Nordøstkap), 77° 36' n. Br.; det østligste Punkt er *Østkap (Kap Desjnev)* ved Beringsstrædet, 66° n. Br., 169° 44' v. L.; det sydligste Punkt er *Kap Buru* (eller *Bulus*) paa Sydvestspidsen af Malakka, $1^1/_4$° n. Br., *Kap Romania* paa Sydøstspidsen af Malakka ligger lidt nordligere; det vestligste Punkt er *Kap Baba* i Lilleasien, 26° 4' ø. L. Kap Tsjeljuskin og Kap Buru ligger omtrent under samme Meridian og er fjærnede fra hinanden c. 8500 km, i Længden er Verdensdelen fra Kap Baba til Østkap c. 11,000 km. Asien ligger helt paa den nordlige Halvkugle og kommer kun med Øerne ind paa den sydlige, Javas Sydkyst naar til c. 9° s. Br. Skønt Verdensdelen ikke mangler Forgreninger, er dog Kernen særlig stor, c. $^4/_5$ af hele Massen, og bliver ved den uheldige Bygning i vertikal Henseende næsten helt isoleret fra Forgreningerne. Kernen har Form af en uregelmæssig Firkant. Den ene Side fra det Jugorske Stræde til den persiske Havbugts Nordvestspids er c. 4500 km, den anden herfra til Kanton er c. 6300 km, den tredje til Kolymas Munding er c. 6000 km, den fjerde til det Jugorske Stræde er c. 3700 km.

Verdensdelens Størrelse er c. 44,$_2$ Mill. km^2, naar man holder sig inden for de politiske Grænser; Tallet maatte forøges med henved $^1/_2$ Mill. km^2, hvis man rettede sig efter den ovennævnte Naturgrænse over Ural, Obtsjei-Syrt og Manytsjdepressionen.

c. Naturforhold. Befolkning. Hvad den vertikale Bygning angaar, karakteriseres Asien ved det kolossale og den rige Afveksling i Formerne. Medens vi i Amerika saa, at Kædedannelsen var den fremherskende, og vi i Afrika vil finde Plateaudannelsen som den overvejende, optræder her begge Former, dog saaledes, at Plateaudannelsen har Overtaget (ifl. Wagner er Gennemsnitshøjden af hele Verdensdelen 950 m). Af de c. 44 Mill. km^2 er omtrent kun de 16 Lavland, Højlandet udgør saaledes omtrent to Tredjedele. Medens i Amerika Modsætningen mellem højt og lavt ligger i vestøstlig Retning, findes den her fra N. til S. Over Midten, mellem c. 28° og 50° n. Br., gaar der paa en Strækning af c. 8300 km et stort Bælte af Højsletter, som tager til i Bredde fra V. til Ø., og som er opstaaet ved kolossale Foldninger. I hydrografisk Henseende staar Verdensdelen tilbage for Amerika, dog langt over Afrika. Karakteristisk for Asien er de mange kontinentale Flodsystemer og Dobbeltstrømmene.

Omtrent $^3/_4$ ligger i det tempererede, $^1/_8$ i det kolde og $^1/_8$ i det hede Bælte. Dette kunde tyde paa en større klimatisk Enhed. Det er dog langt fra Tilfældet; den store Udstrækning fra V. til Ø., Højlandenes Ordning i samme Retning og de kolossale Former fremkalder et udpræget Fastlandsklima. Desuden maa erindres, at de for denne Verdensdel fremherskende Vestenvinde først kommer over Afrikas og Evropas Fastlandsmasser og bliver tørre, medens Vindene fra det store Ocean paa Grund af Højlandene heller ikke kan bringe Fastlandet Fugtighed.

Er der saaledes store Modsætninger i klimatisk Henseende, er de ikke mindre i Plante- og Dyreverdenen; der findes de største Kontraster, fra de mindste til de største Former. Planteverdenen maa i det hele kaldes rig, uden dog at besidde den Fylde som Amerikas; paa den anden Side er Asien langt rigere paa Kulturplanter end Amerika, de fleste af vore Kornsorter har deres Hjem i Asien, og noget lignende gælder Dyreverdenen; næsten alle Dyr, der er tæmmede af Mennesket, findes oprindelig der, Heste, Æsler og Geder findes endnu i vild Tilstand.

De ejendommelige Jordbundsforhold, som gør mange Dele af Verdensdelen til enkelte, afsluttede Led for sig, har bidraget til, at Asiens Befolkning aldrig har

følt sig som en Helhed. Men rigtignok savner ogsaa Asien den Enhed i Racerne, som karakteriserer Evropa. Naar undtages de indførte Negere i Arabien og en Del Papuaer paa de indiske Øer nærmest ved Avstralien, hører Asiens Befolkning til 3 Racer: den *eranske, malayiske* og *mongolske.* Den første, c. $^2/_5$ af Befolkningen, bebor væsentlig det sydvestlige Asien og Forindien og falder i tre Sprogstammer: 1) den *indoevropæiske (Persere, Armeniere* og *Indere;* ogsaa *Dravidaerne* i det sydlige Forindien regnes herhen, skønt de i sproglig Henseende danner en hel selvstændig Stamme, medens de i legemlig Henseende falder sammen med Inderne, de er vistnok et Blandingsfolk, nærmest af Ariere og Mongoler); 2) den *semitiske* i Mesopotamien, Syrien og Arabien og 3) den *kavkasiske* i Kavkasuslandene, der staar den semitiske nær, *Malayerne,* henved 50 Mill., bebor det indiske Arkipelag og Malakka, deres egentlige Hjem. Den *mongolske* Race er den talrigste, c. $^3/_5$ af Befolkningen, og bebor det øvrige Asien; dertil hører 1) den *kinesiske* Sprogstamme (Kinesere, Japanere, Koreanere, Indokinesere, Tibetanere, Mongoler og Mandsjuer), og 2) *tatarisk-altaiske* Sprogstamme (de tyrkiske Folk, Finner, Tunguser, Ostjaker, Samojeder o. a.) og de østsibiriske Folk, hvilke sidste dog i sproglig Henseende afviger fra de øvrige.

Asiens Befolkning udgør godt Halvdelen af hele Jordens, men om det virkelige Tal er man stadig i Tvivl, da man for mange Landes Vedkommende kun har løse Beregninger at holde sig til, og særlig er det Kina, der volder Vanskelighed (se p. 85). Efter de nyeste Angivelser er Tallet c. 955,$_5$ Mill., 21,$_6$ paa 1 km^2; men Befolkningen er højst ulige fordelt; ogsaa i den Henseende er Asien de grelle Modsætningers Verdensdel; ved Siden af uhyre Strækninger, som næsten er ubeboede, er der store Lande, som er overbefolkede. Det er nærmest Kontinentalasien fra V. til Ø, der skiller mellem de tæt og tyndt befolkede Dele; Japan har 141,$_5$, det egentlige Kina 103, det britiske Kejserdømme Forindien 65,$_5$, russisk Centralasien 2,$_7$ og Sibirien 0,$_8$ paa 1 km^2.

De Kristnes Antal er forholdsvis meget ringe, de udgør næppe over 30 Mill.; de findes særlig i Kavkasus, Armenien og Indien, ogsaa i Sibirien har de russiske Missionærers Bestræbelser udrettet en Del. Langt større Udbredelse har Islam faaet; fra Arkipelagus til Indus er den næsten eneherskende, ligesom ogsaa i Arabien og de turanske Stepper, desuden er den betydelig udbredt i Indien og paa Øerne; Tallet kan angives til omkring 200 Mill. Af Jøder er der godt en halv Mill. Alle de øvrige, over 700 Mill., er Hedninger, de fleste hører til Buddhismen.

§ 2. Ydre Omrids.

Nordkysten begynder ved det *Jugorske Stræde (Jugor Sjar),* der skiller Fastlandet fra Øen *Vaigatsj,* som atter ved den *kariske Port* skilles fra Dobbeltøen *Novaja Semlja;* Farvandet mellem Øerne og *Samojederhalvøen (Jalmal)* kaldes det *kariske Hav.* Samojederhalvøen begrænses mod Ø. af den dybe *Obske Bugt,* der naar til ned over Polarkredsen. Herfra gaar Kysten mod NØ. over *Jenisseis* Munding og den indtil 800 km brede Halvø *Taimyr,* der ved *Taimyrbugten* mellem *Kap Taimyr* og Kap *Tsjeljuskin* deles i to større Dele. Fra det sidste Forbjærg drejer Nordkysten mod S. og slaar derpaa ind i Hovedretningen ØSØ., indtil den ender i *Østkap (Kap Desjnev)* paa den rigt indskaarne *Tsjuktsjer Halvø.* Paa denne Strækning mærkes *Lenas* store fremskudte Delta, *Borehajabugten* og *Janabugten* og den foran lejrede Øgruppe *Ny-Sibirien* samt de nordligere liggende *Long Øer;* fremdeles *Kolymas* Munding med *Bjørneøerne;* endelig *Kap Sjelagskoi* og den mod NØ. beliggende *Wrangel Ø;*

af Indskæringer paa Tsjuktsjer Halvøen mærkes *Tsjaunbugten,* V. for Kap Sjelagskoi, og *Koluisjiubugten.* Om mange Punkter, navnlig Kap Tsjeljuskin har man faaet nøjagtigere Oplysninger ved Nordenskiølds Rejse 1878—79. Hele Nordkysten, som i lige Linje er 5000 km, men henved 12,000 km med alle Indskæringer, er med faa Undtagelser nær fuldstændig flad og det meste af Aaret barrikaderet af store Ismasser, navnlig gælder det Strækningen fra Novaja Semlja til Kap Taimyr; om Sommeren er der i Reglen aabent fra Kap Sjelagskoi.

Østkysten, der paa sin Vej mod S. stadig viger i vestlig Retning, strækker sig fra Bering- til Malakkastrædet; den er rig paa Indskæringer og Halvøer og ledsages desuden af en Række, i Forhold til det store Ocean ikke videre dybe Indhave eller Randhave, begrænsede af vulkanske Ørækker.

Fra Østkap viger Kysten over *Kap Tsjukotskoi* og den store *Anadyrbugt* mod VSV. og SV. til *Kap Lopatka,* Halvøen *Kamtsjatkas* Sydspids. Ørækken *Aleuterne* afgrænser det *kamtsjadalske Hav* eller *Beringshavet,* hvis nordlige Halvdel staar langt tilbage for den sydlige i Dybde (Middeldybde c. 1100 m, største Dybde 5700 m); Fastlandets Kyster er for det meste stejle. Efter at have afsat Kamtsjatkas Vestkyst — inderst inde ligger Bugterne *Pensjina* og *Gisjiga* — drejer Kysten atter i Hovedretningen SV. og slaar derpaa ind mod SØ. og S. parallelt med den langstrakte Ø *Sachalin* eller *Krafto,* som skilles fra Fastlandet ved det *tatariske Sund;* men dette er mod N. saaledes spærret af Rev, at Sejladsen her foregaar Ø. om Sachalin gennem *Lapérouse-Strædet* mellem Sachalin og den japanske Ø Jesso, 45 ° n. Br., den sydlige Grænse for Drivisen. *Kurilerne,* der strækker sig i en Bue mod N. til Kap Lopatka, lukker for det *ochotske Hav,* halvt saa stort som Middelhavet; medens dette Ishavs største Dybde er over 3300 m (trods sin Beliggenhed, 50—60 ° n. Br., er dets Kyster belemrede med Is det meste af Aaret), har Oceanet straks udenfor en Dybde af c. 8000 m. Kysten fortsættes mod SV. og S. til *Koreas* Sydspids, adskilt fra de japanske Øer ved *Koreastrædet;* den japanske Øbue lukker for det *japanske Hav,* dobbelt saa stort som Nordsøen og med betydelige Dybder (til over 3500 m). Fastlandskysten bevarer mest den stejle Karakter, men der er faa Indskæringer, den største er *Peter den Stores Bugt* med Vladivostocks Havn. — Fra Koreas Sydspids gaar Kysten mod NV., derpaa i vestl. og sydl. Retning til *Tsjusan Arkipelaget,* saa atter mod SV. til Krebsens Vendekreds. *Riukiuøerne (Liukiu)* og Øen *Formosa* (kin. *Thai-van)* — hvilken sidste ved *Fukienstrædet* adskilles fra Fastlandet — lukker for det lidet dybe (Middeldybde 180 m) *østkinesiske Hav,* kin. *Tunghai,* som stadig udfyldes af de uhyre Dyndmasser fra de store kinesiske Floder; den indre Del af Havet kaldes derfor ogsaa det *gule Hav,* kin. *Hoanghai* (se p. 43). Inderst i det gule Hav afsættes Bugterne *Petsjili, Liaotong* og *Korea* N. for Halvøen *Sjantung.* Den nordlige Del af Fastlandets Kyster er her flad og fattig paa Havne, mod S. bliver det langt bedre, her er Kysterne („Riaskyster") rige paa Fjorde, dog besværliggøres Sejladsen ved en Mængde Øer og ved voldsomme Storme (Tajfuner). Fra Fukienstrædet gaar Kysten mod VSV. til *Tonkin-Bugten,* der lukkes mod Ø. af Øen *Hainan* (ɔ: Øen i Sydhavet), derpaa i sydlig Hovedretning med en østlig Bue til Bagindiens fremspringende Punkt *Mekongs* Delta og *Kap Kambodja;* herfra gaar den mod NV. til *Menams* Munding og derpaa mod S., idet den danner *Siambugten,* og SØ. til Malakkas Sydspids, *Kap Buru (Bulus).* Havet fra Formosa til Malakka, som lukkes af Philippinerne, Palavan og Borneo, kaldes det *sydkinesiske Hav* (kin. *Nanhai).* Bagindiens Kyst, som kun er egentlig flad omkring Flodmundingerne, har flere gode Havne, men Indhavet (Middeldybde 1500 m, største Dybde c. 5280 m) er vanskeligt at besejle som Følge af Sandbanker og Rev. Østkystens Længde er angivet til c. 16,000 km.

Sydkysten begynder ved den 1500 km lange Halvø *Malakka,* der ved *Ma-*

lakkastrædet („Strait") skilles fra *Sumátra*. Denne Ø og *Java* danner Grænsen mellem det store og det indiske Ocean. — Fra Kap Buru gaar Kysten mod NV., med kun een større Indskæring, *Martabanbugten (Pegubugten)*, og det fremspringende *Kap Negrais*, til *Brahmaputras* og *Ganges'* Delta. Derfra drejer Kysten mod SV. og S. til *Kap Calimere* for endelig i sydvestlig Retning at naa Forindiens Sydspids, *Kap Comorin;* ved Sydspidsen ligger *Ceylon*, skilt fra Fastlandet ved *Palkstrædet* og den perlerige *Manar Golf*. Havet mellem Bag- og Forindien kaldes den *bengalske Bugt*, som mod Ø. egentlig kun gaar til *Nicobar-* og *Andamanøerne;* Øerne skilles ved *Ti Grader Strædet*. Forindiens 2700 km lange Østkyst, der mod S. kaldes *Koromandel*, er flad og sandet, uden Havne og vanskelig tilgængelig paa Grund af Brændingen (Surf). Fra Comorin gaar den i Begyndelsen sandede, men senere stejle og med fortrinlige Havne forsynede Forindiens Vestkyst, som mod S. kaldes *Malabar*, senere *Konkan*, mod NNV. til *Cambaybugten*. Langs Kysten i nogen Afstand betegner *Lakkadiverne* og de sydligere beliggende *Malediver* og *Tsjagosøer* en undersøisk Højderyg. Fra Cambaybugten gaar Kysten over Halvøen *Gudsjarat*, der afskæres af *Cambay-* og *Katsjbugten* (Øen *Katsj*), mod NV. til Indus; den er flad og sumpet. Belutsjistans og Irans sandede og øde, mest flade Kyst gaar mod Vest; derpaa kommer man gennem *Omanbugten* og *Ormusstrædet* ind i den *Persiske Bugt* („det grønne Hav"), 236,000 km², der trænger 1000 km ind til 30 ° n. Br.; den er ikke meget dyb (Middeldybde 25 m), ved Tilførsel fra Evfrat og Tigris udfyldes den mere og mere. Østkysten er sandet og lav; Vestkysten, Arabiens Kyst, 1500 km fra *Kap Mussendom (Mesandum)* til *Sjat-el-Arab*, er Klippekyst; her ligger *Bahreinøen* i Bugten af s. Navn. Fra Ormusstrædet gaar Kysten 600 km mod SØ. til *Ras el Hadd*, derpaa 2100 km mod SV. til *Bab el Mandeb;* mellem Arabiens og Afrikas Kyst ligger *Aden Bugten*. Indhavet mellem dette Punkt og Halvøen Gudsjarat kaldes den *persisk-arabiske* eller blot *arabiske Havbugt* (arab.: *Bahr-el-Hind*), Oldtidens Erythræiske Hav, gennem *Bab el Mandeb Strædet* (ɔ: Taarernes Port) kommer man ind i det 2500 km lange *røde Hav* (eller arabiske Bugt), 460,000 km², der ligeledes trænger ind til 30 °, c. 500 m dybt i Gennemsnit. Det snævre Stræde indsnævres endnu mere ved Øerne, der ligger i det *(Perim)*. Det røde Hav ender mod N. i de to Bugter *Akaba* (Oldtidens *Ælantiske Bugt)* og *Suez*, afskærende Halvøen *Sinai*, der ender i *Ras Muhammed*. Arabiens Kyst ved det røde Hav er til 24 ° n. Br. flad og ledsaget af Koralrev; nordligere bliver den stejl; den er ligesom Afrikas Kyst fattig paa Havne. — Asiens Sydkyst angives at være 25,500 km.

En Sammenligning mellem de tre sydasiatiske og de tre sydevropæiske Halvøer ligger lige for. Bagindien er ligesom Balkanhalvøen den mest indskaarne, og ligesom den har den talrige Øer paa sin Østside. Forindien og Italien er mindre indskaarne og har begge en stor Ø ved deres Sydspids. Arabien og den pyrenæiske Halvø er de mindst indskaarne og mest klodsede i Formen og har ogsaa noget tilfælles i deres fysiske Beskaffenhed.

Vestkysten. Ved den 115 km brede *Sueztange* skilles det røde Hav fra Middelhavet. Kysten gaar 750 km mod NNØ., flad og fattig paa Havne til *Kap Karmel*, derpaa stejlere og rig paa Havne, mange af dem er dog nu tilsandede paa Grund af den nordafrikanske Kyststrøm, den betydeligste Havn er *Beirut*. Ved *Iskanderunbugten (Alexandrettebugten)* vender Kysten sig 750 km mod V.; denne Lilleasiens Sydkyst er næsten overalt Klippekyst og rig paa Havne, kun i det indre af de store Bugter *Tarsus* og *Adalia* findes et lavt, sumpet Kystland. Mellem de to Bugter ligger Lilleasiens sydligste Punkt *Kap Anamur;* S. for den er Øen *Cypern* lejret. V. for Adaliabugten ved det *lyciske Forbjærg* drejer Kysten mod NV. og N. 370 km til *Dardanellerstrædet;* den er særdeles rig paa Indskæringer og Havne, som nu i øvrigt til

Dels er tilsandede; her nævnes Bugterne *Kos, Mendelia, Samos, Smyrna* og *Edremid.* Tillige er den ledsaget af en Mængde Øer, de asiatiske Sporader, hvoraf de største er *Rhodos, Samos, Chios* og *Mytilene.* Lilleasiens nordvestligste fremspringende Stykke er Landskabet *Troas,* hvis Sydvestspids er *Kap Baba.* To smalle Stræder, *Dardanellerstrædet* eller *Hellespont,* c. 1350 m bredt, og *Bosporus* eller *Strædet ved Konstantinopel,* der forbindes ved *Propontis* eller *Marmarahavet,* fører til det *sorte Hav,* c. 460,000 km² (Middeldybde c. 1200, største Dybde 2600 m), og Lilleasiens Nordkyst. Denne Klippekyst, 1350 km, er kun lidet indskaaret, men rig paa Havne. Derpaa drejer Kysten mod N. og NV. 520 km til *Strædet ved Kertsj,* som fører ind til det lidet dybe *asovske Hav,* hvis Østkyst, 370 km, er uden Betydning, ligesom det sorte Havs Nordøstkyst, og særlig utilgængelig. — Asiens Vestkyst er c. 4400 km.

Som man har set, er Asien særlig rig paa Ødannelser paa Øst- og Sydsiden. Men de fleste Øers Betydning er ikke stor, thi enten er de for smaa, som Kurilerne, Riukiuøerne o. a., eller de er for isolerede eller ligger for nær Fastlandet til at faa selvstændig Betydning, som Sachalin, Formosa, Ceylon m. fl. Kun om de to Øgrupper, de *japanske* og de *østindiske Øer* gælder det ikke, de danner to store selvstændige Dele. De vil blive nærmere omtalte ved de særlige Afsnit, her gøres blot opmærksom paa, at man ved at føre Sammenligningen med Evropa videre kan stille de japanske Øer sammen med de britiske.

Asiens samlede Kystlængde er her angivet til c. 55,000 km, det bliver omtr. 1 km Kyst paa 795 km². Regnes Øerne og Halvøerne sammen, udgør de c. $^1/_4$ (24 %). det vil sige Forgreningerne forholder sig til Kernen som 1 til 4.

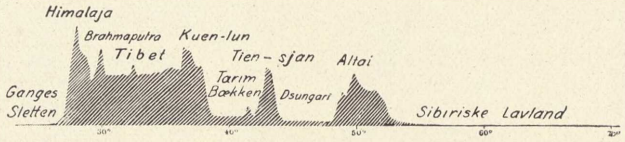
§ 3. Højdeforhold, Floder og Søer.

Det store Bælte af Højlande, der gaar over Verdensdelen fra V. til Ø. indsnævres mellem 70 og 75° ø. L. paa det Sted, hvor Floden Amu træder ud af Bjærgene mod N., Indus mod S., saaledes at Lavlandene mod N. og S. ikke er mere end 600 km fjærnede fra hinanden; det er det eneste Sted, hvor det nordlige og sydlige Asien staar i nogenlunde Forbindelse; det er ogsaa ad denne Vej, at Folkene er trængte ind i Indien. Ved denne Indsnævring deles Højlandene i en større østlig Del, *Centralasien,* og en mindre vestlig Del; næsten alle større Bjærgsystemer staar i Forbindelse med disse to Dele. Men ved Siden af disse optræder der enkelte mere isolerede Højlande; saaledes skilles *Dekans Højland* i det sydlige Forindien fra *Centralasien* ved *Hindostans Lavland,* og mod N. skiller det *sibiriske Lavland,* som atter mod SV. gaar over i den *aralo-kaspiske* Lavning og *Turan, Uralsystemet* fra Højlandene. Et tredje Lavland, *Mesopotamiens,* skiller *Arabiens Højland* fra det store vestlige Højland. Endelig findes der et fjerde, større Lavland, det *kinesiske,* omkring de store kinesiske Floders Nedreløb.

Centralasien. Det er den østlige Del af Højlandene, der har den største Betydning for Verdensdelens vertikale Bygning. Centralasien bestaar af Højlandene mellem 75 og 120° ø. L. og 28—50° n. Br. tillige med de Randbjærge, der omgiver dem. De er henved 7 Mill. km² eller c. 16 % af hele Asien. De kan deles i et nordligt Bækken og det mægtige tibetanske Højland mod S.

a. Det nordlige Bækken, *Hanhai,* ɔ: det udtørrede Hav, 1000—1500 m højt, begynder mod V. ved Pamirs Højland mellem Bjærgkæderne *Tiensjan* og *Kuenlun* og gaar, 700 km bredt og 4000 km langt, mod ØNØ. til Chinganbjærgene; mod NV. danner *Dsungariet* mellem Tiensjan og Altai en Fortsættelse, mod SØ.

strækker Bæknet sig til øvre Hoangho. Navnet Hanhai passer godt, da hele Bæknet i Tertiærtiden har været et Indhav, der ligesom Middelhavet strakte sig langt ind i Verdensdelen; Jordbunden er stærkt saltholdig og dækket med Sand og Kisel. — Den mindre, vestlige Del af Bæknet, *Øst-Turkestan,* med en Middelhøjde af c. 1000 m, er indesluttet paa de tre Sider af Tiensjan, Pamir og Kuenlun, fra hvis mægtige Bjærgvægge talrige Floder strømmer ned paa Steppen, men de taber sig i Sandet; kun een, *Tarim,* danner et større Flodsystem og samler Vandene i Øst-Turkestan. Den opstaar af tre Hovedarme, *Karakasj* eller *Khotan-darja, Raskem* eller *Jarkand-darja,* begge udspringende paa Sydsiden af Kuenlun, og *Kasjgar-darja,* der kommer fra Pamir. Den forenede Tarim løber mod Ø., optager i venstre Bred *Aksu* (ɔ: den hvide Flod) fra Tiensjan, optager i Nedreløbet *Kontsje-darja,* der kommer fra Søen *Bagratsj-kul,* og ender i Steppesøen *Lob-nor* (810 m o. H.) eller i nogle Søer, der ligger sydligere, Øst-Turkestans dybeste Sted. S. for disse hæver Bjærgkæden *Altintag*

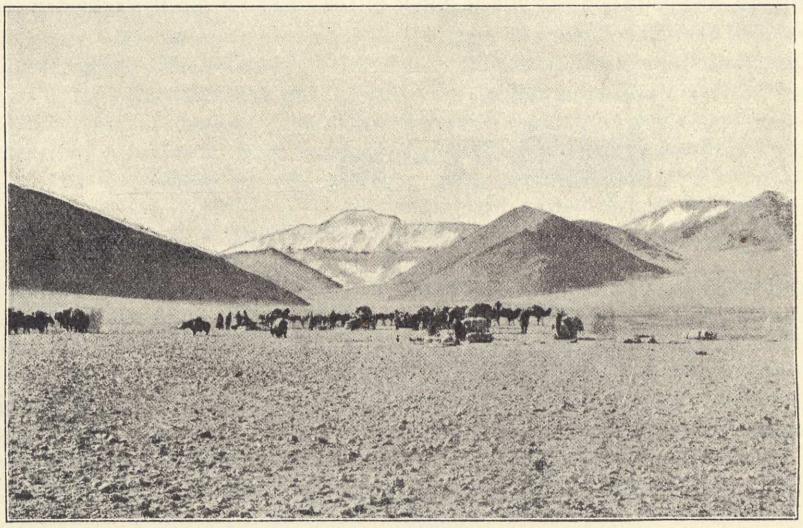

Profil af Asien ved den 90. Længdegrad.

sig (indtil 4000 m), en østlig Udløber af Kuenlun. Ørknen S. for Tarim kaldes *Taklamakhan.* — Den større østlige Del af Bæknet, Ørknen *Gobi* eller *Sjamo* (begge Ord betyder Sandhav, det første er et mongolsk, det andet et kinesisk Ord) eller *Mongoliet,* er ikke omgiven af saa mægtige Bjærge som Øst-Turkestan og er derfor fattigere paa Floder, men den har større Regnmængde, om Sommeren er ogsaa store Strækninger mellem Stenblokkene dækkede med Urter og Græs. Mongoliet er i Gennemsnit c. 1200 m i Højde, men enkelte Steder, navnlig mod NV. ved Sydfoden af Tiensjan, findes der betydelige Sænkninger, og her har man i den nyeste Tid fundet den ejendommelige *Turfan* (eller *Ljuktsjun*) *Sænkning,* hvor Saltsøen *Bodsjaite* (c. 89° ø. L. og $42^1/_2$° n. Br.) ligger 130 m under Havet. Da Mongoliet intet Afløb har, findes der i det hele en Mængde Saltsøer, hvoraf *Kossogol* mod N., c. 1680 m o. H., vel er den største. Mod S. begrænses Mongoliet, som det synes, af Bjærgkæden *Nansjan* (ɔ: Sydbjærge), en Fortsættelse af Altintag; mod SØ. og S. dannes Grænsen af Randbjærge, der ledsager Hoanghos store Bue mod N. — en Del af dem kaldes *Insjan* —, til de N. for Peking vokser sammen med de endnu lidet kendte *Chinganbjærge,* der gaar mod NØ. med en Højde af indtil 2000 m. Mod NØ og N. dannes Randen af lavere Højdedrag, som V. for *Urga* og Floden *Selenga* forløber som parallelle Kæder mod VNV.: *Tannubjærgene, Changaibjærgene* og Fortsættelsen af *Store Altai* eller *Ektag Altai* (med Toppe til 3000 m). Landene mellem disse Kæder har samme tørre, plantefattige Natur som Gobi; mellem Changai og sydlige Altai optager Søer som *Kara-ussu, Kara-nor* og *Kirgis-nor* Vandene. — *Dsungariet* (kin. *Tiensjan-pelu,* ɔ: Vejen N. for Tiensjan) mellem Altai og Tiensjan, i Midten 700 m, tiltager i Bredde mod V. og deler sig tilsidst i to Bækner; i det nordlige Bækken løber *Sorte Irtisj* til *Saisan-nor,* sydligere ligger en Del Saltsøer, hvoraf *Alakul* (1980 km²) er den største, det sydlige Bækken gaar langs Tiensjans Nordaffald og begrænses mod V. af flere Kæder, hvoriblandt det *Dsungariske Alatau.*

S. for Kuenlun og dens Fortsættelse ligger den anden Del af Centralasiens

Højlande, *Tibet,* Jordens mægtigste Højland, begrænset mod S. af Himálaya. Mod V. er det kun 600 km bredt, mod Ø. tager det til i Bredde, til det ved den 91. Længdegrad strækker sig gennem 12 Breddegrader; Østranden, som er mindst kendt, kan maaske sættes ved *Jynling,* 104 ° ø. L. Fladeindholdet af hele Højlandet er c. 2 Mill. km², Gennemsnitshøjden er over 4000 m, det dybeste Sted er endnu over 3000. Det er jævnest i Midten mellem 80 og 90 ° ø. L., det er det næsten helt ubeboede *Khors Højland,* dækket med talrige Saltsøer; her nævnes *Tengri-nor* eller *Dsjang-Namtsjo,* 4630 m over Havet, *Buka-nor* og mod V. *Tsjargut-nor* og *Ike-Namur-nor.* Mod S. ligger hidtil lidet kendte Randbjærge, som *Kailas* (6700 m), *Gangribjærgene* (ɔ: Isbjærg) og *Gangdisribjærgene,* der bestaar af Gnejs og krystallinske Skifere og har Toppe paa 6—7000 m; de maa vel regnes til Himálaya

Fra det vestlige Tibet.

og har ogsaa af Sven Hedin faaet det samlede Navn *Trans-Himálaya.* Højsletten er næsten Halvdelen af Aaret bedækket med Sne, men i den særdeles hede Sommer modnes Korn og Frugter, og Jorden bedækkes med Græs, der tjener til Næring for store Hjorde af vilde Æsler, Antiloper og Moskusfaar.[1]) Nordøstranden af Østtibet, hvis vældige Bjærgmasser endnu kun er lidet kendte, bestaar af Højdedrag, der danner Vandskellet mellem Jangtsekiang og Hoangho. Længst mod NØ. ligger Bæknet om den c. 3800 km² store Sø *Kukuinor* eller Tsinghai (ɔ: blaa Vand), endnu 3260 m over Havet.

Nordranden dannes af *Kuenlun,* ogsaa kaldet *Tsungling* (Svibelpassernes Bjærge, efter de der voksende vilde Svibler), der mod V. tager sin Begyndelse ved Jarkands Gennembrud, 77 ° ø. L., og mod Ø. fortsættes i *Allintag* og *Nansjan.* Det vestlige Afsnit er det højeste og bedst kendte; Toppene er her 5—6000 m, men Kamhøjden er meget anselig, da hverken Erosion eller Foldninger har fremkaldt større Forandringer, et Forhold, der karakteriserer Systemet som meget ældre end Himálaya, der har langt højere Toppe, men hvis Kamhøjde er lavere; Snegrænsen paa Kuenluns

[1]) Disse og andre af Centralasiens Egne er særlig blevne undersøgte af Indere, *Panditer* (ɔ: lærde), der oplærtes og udsendtes af den engelske Regering.

Nordside er 4600, paa Sydsiden 4800 m. S. for Jarkands og Karakasjs Floddale gaar brede Kæder (ofte regnede som Forkæder til Himálaya) fra NV. til SØ. over Plateauet, der skiller Kuenlun fra Himálaya; de kaldes med eet Navn *Karakorum* (ɔ: sorte Bjærge) efter *Karakorumpasset* (5650 m), 78° ø. L., $35^1/_2$° n. Br., hvor *Jarkand* (i Øvreløbet kaldet *Raskem*) udspringer. V. for Passet stiger Kamhøjden i disse Bjærge til 7000 m, her ligger Jordens næsthøjeste Bjærg, *Mount Godwin Austen*, 8620 m (før forvekslet med det mod SØ. liggende *Dapsang*) og *Mustagpasset*, 2260 m; sydligere ligger de to Højdepunkter *Gusjerbrum*, 8040 m, og *Masjerbrum*, 7790 m; denne Del af Bjærgpartiet vokser mod V. sammen med

Mount Everest, set fra Sikhim.

Hindukusj og Pamirs Højland. Mod Ø. fortsættes Kuenlun i de mægtige *Danglabjærge*, der synes at forgrene sig mod SØ.; længere mod Ø. danner Kuenlun som *Marco Polo Bjærgene* Sydranden for *Tsaidams Plateau*.

b. Sydranden af Centralasien dannes af Bjærgbuen *Himálaya*, ɔ: Sneens Bolig, Jordens mægtigste Bjærgsystem, hvad Højden angaar. Det strækker sig fra Indus' til Brahmaputras Gennembrud først fra NV. til SØ., derpaa fra V. til Ø. i en Længde af 2200 km og med en lidet vekslende Bredde, c. 300 km, indtagende et Areal af c. 660,000 km². Bjærgsystemet bestaar af yngre Dannelser og er forholdsvis simpelt i sin Bygning, da det væsentlig dannes af en Midtkæde og en nordlig og sydlig Forkæde; de højeste Toppe, der findes i Midtkæden, er kun fjærnede 75—90 km fra Hindostans Lavland, saaledes at Forskellen paa Systemets sydlige og nordlige Affald, som altid maa være stor paa Grund af, at der er Lavland mod S. og et mægtigt

Højland mod N., bliver endnu mere iøjnefaldende. V. for Satledsjs Gennembrud er Toppene kun undtagelsesvis over 7000 m, i den østlige Del er der mange Toppe paa over 7000 m. I Forhold til disse Højder er Kamhøjden ringe, i Midten 5000—5500 m. Det mærkelige ved Kæden er, at den, især i den midterste, højeste Del, er gennemfuret af en Mængde Tværdale, da de fleste af Ganges' Bifloder udspringer imellem Kæderne og først løber gennem kortere eller længere Dale. Passerne er dog faa og besværlige, 3000—5000 m er den almindelige Højde, nogle rager over Snegrænsen (se p. 67), det højeste er *Ibi Gamin*, c. 7790 m, N. for Bjærglandet *Garhval*.

Som antydet deler man Systemet i en vestlig, mellemste og østlig Del. *Vesthimálaya* gaar fra Indus' Gennembrud til dens Kilder; dens Hovedkam er mere sluttet og højere end de andre Dele; kun een Flod, *Satledsj*, Indus' Biflod, gennembryder Hovedkæden; af Toppe nævnes foruden Ibi Gamin, *Nanda Devi*, 7820 m. Indusdalen skilles ved Hovedkammen fra *Dsjilams* og *Tsjinabs* Floddale. — Det *mellemste Himálaya* gaar til Brahmaputras Biflod *Tista*. Her ligger Systemets højeste Toppe ved Nepals Nordgrænse mellem *Dhaulagiri* (ɔ: det hvide Bjærg), c. 8180 m, og *Kantsjindsjinga*, 8580 m, den sidste især omgiven af storartede Gletschere, hvoraf den mægtigste er *Milumgletscheren*, 15—20 km lang, 1000 m bred. V. for Kantsjindsjinga ligger under c. 28° n. Br. og 87° ø. L. *Mount Everest (Jomokankar*, „Sneens Herre"), Jordens højeste Bjærg, 8840 m (maalt 1856 af Waugh, nyeste Maaling siger c. 8770 m) og c. 50 km mod SV. *Gaurisankar*, c. 7130 m, der indtil den nyeste Tid har været betragtet som eet med Mount Everest. Af Længdedalene, der dannes af Ganges' Bifloder, før de gennembryder den sydlige Kæde, nævnes *Karnalis*, en Biflod til *Gagra*, og *Kosis*. S. for Hovedkæden ligger lavere Parallelkæder, der skiller de frugtbare Længdedale, *Duns*, fra Sletten. — I *Østhimálaya* eller *Bhutans Himálaya* mangler egentlige Parallelkæder, men stærkt skovbevoksede Tværkæder udgaar fra Hovedkæden mod S., og lavere Kæder skiller ligeledes her Længdedalene, som her kaldes Duars (ɔ: Porte), fra Sletten. Det højeste Punkt i Bhutan er *Dsjamalari*, 7298 m.

Pamirs Højland, „Verdens Tag" (for øvrigt er det usikkert, hvad Ordet betyder), som ligger paa Vestranden af Centralasien mellem 37° og 40° n. Br. og danner Forbindelsen mellem Himálaya, Kuenlun og Tiensjan, er endnu langt fra rigtig kendt. Saa meget er dog vist, at der, hvor man før troede *Belur-* eller *Bolortag* laa, er der i Virkeligheden kun en c. 400 km bred øde, foldet Højslette, som ved mægtige Rygge, der til Dels rager over Snegrænsen, deles i flere Plateauer; fra de ældste Tider er Handelsvejene, der forbinder Østen og Vesten, gaaede over denne Højslette. I den nordlige Del gaar disse Bjærgrygge parallelle med *Alaikæden* fra V. til Ø. med *Taldikpasset* (3600 m); mellem denne og *Transalai* (det pyramideformede *Kaufmanns Bjærg*, 7010 m) udspringer Amus nordlige Kildeflod *Kisil-su* (ɔ: røde Vand) eller *Surchab*, 2900 m o. H. S. for Transalai ligger den største af Højlandets Søer, *Kara-kul* (ɔ: sorte Sø), 3780 m o. H. Som Pamirs Østrand anses nu den store Bjærgmasse *Mustag-ata* (ɔ: Isbjærgets Fader) mellem 38 og 39° n. Br. og 75 og 76° ø. L., der har Højder paa c. 8000 m (Bjærget *Tagarma*, c. 7800 m, menes at høre herhen) og mægtige Gletschere, som naar ned til 4300 m o. H.; her ligger *Kisil-Jart Passet*, 4440 m.

Ved Alaikæden knyttes til Pamirs Højland Systemet *Tiensjan* eller *Himmelbjærgene*, som gaar i vestøstlig Retning fra 65 til 96° ø. L., 2600 km med en Gennemsnitsbredde af 370 km eller halvanden Gang mere end det bredeste af Alperne. Det bestaar hovedsagelig af en Mængde parallelle Hovedkæder, der forskyder sig over hinanden fra SV. til NØ. indesluttende Længdedale, der aabner sig mod Vest. Her nævnes *Serafsjans* Floddal, begrænset mod Syd af *Hissars* Bjærgland, *Narins*

Dal, Sir-darjas Kildeflod, *Tsjus Dal* med Søen *Issik-kul* (ɔ: Varme Sø, 5200 km² og 4000 m over Havet), og *Ilis* Dal. Til de enkelte Bjærgkæders Højde kender man endnu kun lidt; *Bogdo-ola* mellem 88 og 90 ⁰ ø. L. rager over Snegrænsen, der angives til 4300 m, omkring Issik-kul findes Højder paa 4500 m, men de højeste Punkter ligger i Midten af Hovedkæden; *Chan-tengri,* ɔ: Aandernes Konge, er 6950 m; blændende hvid rager Toppen i Vejret mellem en Snes mindre snedækkede Bjærgtoppe. Lidt østligere fører *Musartpasset,* 3670 m, fra Ilidalen til Øst-Turkestan. Alle Passerne mod V. er vanskelige og sjældent under 3600 m, det betydeligste er *Terek Davan,* c. 4000 m, der fører over Alai-tag fra Kasjgar til Khokand. Tsjus Dal begrænses mod S. af *Alexanderbjærgene (Semenovs Bjærg,* 4680 m). Om Vulkaner i Tiensjan, om hvilke der har været saa megen Tale som Bevis paa, at Vulkaner kan findes langt fra Havet, beretter de senere Rejser intet.

Vestasien. Det vestasiatiske Højland kan deles i det egentlige vestasiatiske Højland og Arabiens Højland.

a. Det *vestasiatiske Højland* knyttes til Centralasien ved Bjærgkæden *Hindukusj,* ɔ: Hindudræberen, eller *Hindukoh,* ɔ: Hindubjærget, Oldtidens *Paropamisos,* der begynder som en Fortsættelse af Karakorum V. for det Sted, hvor Amus sydlige Kildeflod *Pandsja* udspringer. Den østlige Del af Bjærgkæden er endnu kun lidet kendt; men af Passerne, som til Dels ligger ved c. 5000 m Højde, maa man antage, at Bjærgtoppene ikke staar meget tilbage for Himálayas. Ved Sydaffaldet af det østlige Hindukusj ligger Bjærglandskabet *Kafiristan.* Mod V. bliver Systemet lavere og ender i Gruppen *Kohi-Baba,* 5175 m. Mellem denne sidste og det egentlige Hindukusj fører Vejen fra Kabul gennem *Hadsjikakpasset,* c. 3700 m, og *Banjampasset,* c. 2550 m, over Bjærgene; igennem Kabuls Floddal, begrænset mod S. af *Sefid-koh Kæden* (højeste Punkt 4760 m) fører Vejen til Indien over *Khaiberpasset,* 1028 m — ad hvilket Alexander den Store trængte ind i Indien —, ned til Bjærgdalen om *Pesjavar.* Fra Kohi-Baba fortsættes mod V. Randbjærgene, der danner Nordranden for Irans Højland. De bestaar af mange parallelle Kæder, som *Ghurbjærgene* og *Kohi-Kaitu,* ledsagede mod S. af *Heri-Ruds* Floddal; mod N. er Affaldet til Turan brat, medens Bjærgene sænker sig jævnt ind til Højlandet. V. for den sidstnævnte Kæde bryder Heri-Rud mod N. gennem Bjærgene og danner en af de faa Forbindelsesveje med Turan; V. for Gennembruddet opløser Randbjærgene sig i en Mængde smaa Kæder som *Binalud-* og *Gulistanbjærgene.* Mod V. hæver sig den mægtige Bjærgbue *Elburs* S. for det kaspiske Hav, det sidste Afsnit af Irans nordlige Randbjærge; midt i Systemet og i det sydligste af Buen findes den mægtige, ikke længere virksomme Vulkankegle *Demavend,* 5670 m, Oldtidens *Jasonius mons*[1]); herfra fortsættes Bjærgene mod NV., idet de bliver smallere og lavere paa den anden Side af *Kisil-Usens* eller *Sefid-Ruds* Floddal (den første er Biflod til Sefid-Rud), den eneste Flod, der gennembryder Bjærgene; længst mod NV. ligger Toppen *Savalan,* 4810 m. Medens Bjærgene sænker sig jævnt mod Højsletten, falder de stejlt af til det kaspiske Hav; den smalle, sumpede og usunde Kystrand er særdeles hed med en yppig, næsten tropisk Vegetation.

Irans Østrand dannes af Meridianbjærge, der falder stejlt af til Indien. Den nordligste af disse Kæder er *Suleimansbjærgene,* c. 70 ⁰ ø. L., med Toppe som *Pirghul,* c. 3530 m, og *Suleiman* (Suleimanstronen), 3440 m; Bjærgkæden gennembrydes af mange smaa Tværdale, der sender Tilløb til Indus; talrige Forgreninger fra den gaar ind paa Højsletten og opfylder Afghanistan. S. for den 29. Breddegrad gør Rand-

[1]) Persiske Skribenter har gjort den til Jordens højeste Bjærg og talt om 30 km.

bjærgene en Bøjning mod V. og fortsættes derpaa mod S. som *Kirtharbjærgene* til den arabisk-persiske Bugt.

Sydranden af Iran dannes af mægtige Terrasselande, der hæver sig trinvis fra den smalle, hede Kyststrækning, ikke, som man før troede, af en enkelt Bjærgkæde. Hele Belutsjistan og Sydpersien er opfyldte af Parallelkæder, der i Belutsjistan har Retningen fra Ø. til V., men paa Persiens Grænse drejer i nordvestlig Retning og fortsættes helt op til Armenien; de indeslutter Dale og mindre Plateauer, som, da de intet Afløb har, er opfyldte af Saltsøer. Den mægtigste af disse Kæder er *Kohrudbjærgene,* der gaar gennem Landskabet *Kirman* med Toppe paa over 4500 m *(Kohi-Hazar,* 4480 m, *Koki-Denia,* 5180 m). Plateauerne i Kirman er for det meste 2400 m; Plateauet om *Ispahan* er 1600 m; mod SØ. ligger Plateauet om den langagtige *Niris-* eller *Bachtegansø.* Mod NV. fortsættes Randbjærgene mellem *Kurdistan* og Elburs gennem Landskabet *Aderbeidsjan,* der ved en nordvestlig gaaende Bjærgkæde deles i en nordlig Del, hvorigennem Vejen fra Teheran til Tebris gaar, og en sydlig Del med *Karaghan-* og *Elvendbjærgene (Kui Gargisj,* c. 3600 m, *Kui Elvend,* 3370 m). Et tredje Plateau, helt mod NV., er Bæknet om Saltsøen *Urmia,* c. 3800 km², 1220 m o. H., 22 % Salt. Mod SØ. i Persien ligger i en Meridianspalte (61 ⁰ ø. L.) Vulkanerne *Tuftan,* c. 3800 m, og *Dormant,* 3250 m.

Det Indre af *Iran* er ikke, som man før forestillede sig, en nogenlunde jævn Højslette, 12—1500 m i Gennemsnit, men har netop efter nyere Undersøgelser stor Afveksling, da det er opstaaet ved Foldninger og er opfyldt af talrige Højdedrag, der deler Fladen i større og mindre Bækner, som vel har en betydelig Gennemsnitshøjde, men ogsaa Depressioner endog under 300 m. Man skelner let tre større Bækner. Det største er den store Saltsteppe i den vestlige Del af *Chorasan,* c. 800 km lang, 200—230 km bred; det andet er *Lutørknen* N. for Kirman, det tredje er Bæknet *Seistan* omkring Floden *Hilmend* og Saltsumpene *Hamun* (510 m o. H.). Jordbunden i disse Ørkner bestaar af Kisel og Ler, er stærkt salthholdig, saa at Jorden mange Steder er dækket med en hvid Skorpe og har en saadam Mangel paa Vand, at Agerdyrkning kun enkelte Steder er mulig ved kunstig Vandling. Om Sommeren hersker den utaaleligste Hede, og Luften er saa tør, at Jærnet ilkke ruster og Kødet nok tørres, men ikke fordærves. Plantevæksten er særdeles fattig. Træer mangler aldeles, kun i Foraarsregntiden dækkes Jorden i Lavningerne af Grønt; nogle Steder træffes endog grønne Oaser, som kappes med Terrasselandene i yppig Vegetation.

b. Ved Elburs knyttes *Armeniens* og *Lilleasiens Højlande* til Iran. Disse Højlande er vel ikke omgivne af saa mægtige Bjærgmasser som Iran, men har dog overalt Randbjærge, som man maa overstige for at komme ind paa Plateauerne. — Lavere Højdedrag skiller Urmiasøen fra *Vansøen,* c. 1670 m over Havet, c. 3700 km², S. for den sidste begynder en Bjærgkæde, der forgrener sig fra *Kurdistans* Bjærge og gaar mod V. under Navn af det *armeniske Taurus,* gennembrudt af Evfrat; derpaa drejer den mod SV. og ender ved Iskanderunbugten som *Alma Dagh,* Oldtidens *Amanus,* c. 1770 m. Ved Kisil Irmaks Kilder, c. 38 ⁰ ø. L., gaar mod SV. til Tarsus i Cilicien en Bjærgkæde *Antitaurus,* der ikke hæver sig meget over Højsletten, N. for Taurus ved *Cydnus'* Kilder ligger de *ciliciske Passer,* c. 1300 m, den eneste Forbindelse mellem Lilleasien og Syrien. Fra Tarsus gaar Bjærgkæden mod V. langs Middelhavets Kyst under Navn af *Taurus,* c. 150 km bred; mod Ø. og i Lycien har den Toppe paa over 3000 m; saaledes er *Methesis* i *Bulghar Dagh* i Cilicien 3560 m. Randbjærgene drejer langs Lilleasiens Vestkyst til Kap Baba, hvor de kæder sig til de nordlige Randbjærge. Disse udgaar fra Armenien, falder stejlt af mod *Georgien, Grusien* og *Kurs* Lavland og fortsættes langs det sorte Havs Kyst til *Kas Dagh,* det homeriske *Ida,* 1770 m, og Kap Baba. Randbjærgene er af vekslende

Højde (det højeste Parti er *Kolat Dagh*, 3410 m) og hyppig gennembrudte af Floddale, hvorfor de falder i enkelte Dele, som *Ilkas Dagh* og *Ala Dagh*. Disse saavel som de sydlige Randbjærge falder stejlt af til Havet og lader kun Plads til et smalt Kystland; mod V. derimod sænker de sig mere i Terrasser ned til Havet; Affaldene har en rig Vegetation med store Skove, Lilleasien er Kirsebærtræets og Kastaniens Hjem.

Armenien er det højeste af de vestasiatiske Højlande. Det er dog ingen egentlig Højslette, men deles ved Bjærgdrag i mindre steppeagtige Plateauer, der gennemstrømmes af Floder; i Floddalene og paa Bjærgskraaningerne findes yppig Vegetation. — N. for *Aras* (Oldtidens *Araxes*) ligger et vildt Bjærgland, indesluttet mod V. og N. af *Kur*, Midtpunktet dannes af Søen *Gøktsja* eller *Semanga* (1925 m), c. 1400 km², omgiven af prægtige Bøgeskove og vældige Bjærgtoppe. V. for Søen ligger *Erivans* Slette, gennemstrømmet af Aras. S. for Floden ligger Dobbeltbjærget *Ararat*; store Ararat er 5120 m, mindre Ararat c. 1200 m lavere (Snegrænsen er ved c. 4000 m); det er vulkansk, og Udbruddet 1840 viste, at det ikke er udslukt endnu. Ogsaa det N. for Ararat liggende *Alagos*, 4095 m, har flere Kratere. Omkring Vansøen ligger flere snedækkede Toppe, som *Bingøl Dagh*, „de 1000 Søers Bjærg", c. 3930 m, mellem *Murad* og *Furat*, Evfrats Kildefloder. Den vestlige Del af Armenien kaldes *Højarmenien*, 1800—2000 m; i Midten ligger *Erserums Plateau* (1950 m).

Lilleasiens Højland er langt mere jævnt end Armenien, 1000—1300 m; dog har det enkelte uregelmæssige Højdedrag og vandrige Strækninger og Dalstrøg, hvor der trives fortrinlig Tobak, Bomuld og Valmue (Opium); men for det meste er det et plantefattigt Steppeland med et tørt, hedt Klima og stærkt saltholdig Jordbund, kun egnet til Faareavl, med Saltsøer og Steppefloder. Det har tidligere været stærkt hjemsøgt af vulkanske Udbrud; ved Kaisarie ligger Lilleasiens højeste Punkt, den udslukte Vulkankegle *Erdsjijas Dagh* (Oldtidens *Argæus*), c. 4000 m, SV. derfor den spidse *Hassan-Dagh*, 2400 m. I den østlige Del af Lilleasien ligger Bæknet om *Kisil Irmak*, ɔ: røde Flod (Oldtidens *Halys*), c. 900 km lang, der løber i en stor Bue og bryder gennem de nordlige Randbjærge til det sorte Hav. Vestligere ligger det *centrale lilleasiatiske Bækken* mellem Angora og Kaisarie med Saltsøen *Tys Tsjølly*, 970 m o. H., Lilleasiens lavest liggende Sted. Saavel Kisil Irmak som de andre Floder er uden Betydning for Sejladsen; mod N. løber *Sakaria (Sangarias)* i store Bugter til det sorte Hav; til Middelhavet løber *Sarabat* eller *Gedis Tsjai (Hermos)* og *Menderes* eller *Minder (Mæander)* med stærke Bugtninger i Nedreløbet.

c. Ved et lavt og forholdsvis smalt Bjærgland mellem Dalen om *Rion* (Oldtidens *Phasis*) og *Kurdalen* staar Armenien i Forbindelse med *Kavkasus*. Dette mægtige Bjærgdrag strækker sig 1180 km fra NV. til SØ. og med en Gennemsnitsbredde af c. 200 km, mellem Halvøen *Taman* ved det sorte Hav og Halvøen *Apsjeron*, Naftakildernes Land, ved det kaspiske Hav. Kavkasus er en af de mest sluttede Bjærgkæder paa Jorden, dog bestaar den ikke af een Bjærgryg, som før antoges, men af flere parallelle Kæder, især i den midterste Del, hvorimod den østlige og vestlige mere smelter sammen til eet Højdedrag, bestaaende af Jurakalk; Hovedkæden har en Kamhøjde af c. 3000, Forkæderne af 1000 m; Affaldet er stejlest mod S.; N. for den østlige Del fra Baku til Kasbek er der lejret et vildt Bjærgland, *Daghestan*, gennemkrydset af talrige Tværkæder. Centralkavkasus mellem de udslukte Vulkaner *Kasbek*, 5045 m, og Dobbeltbjærget *Elbrus*, ɔ: glimrende Bjærg (Elburus), c. 5630 m — den sidste skudt frem i den nordlige Parallelkæde — er den højeste Del, men ikke saa bred, fordi Plateauet, der gennemstrømmes af *Terek*, nærmer sig mere Hovedkammen; her gaar ogsaa gennem en af de faa Tværdale den vigtigste Vej, *den Grusinske Vej*, over Kavkasus ad Passet *Vladikavkas*, ɔ: Kavkasus' Herre, 740 m, og *Korsbjærgpasset* (Gora Krestovaja), 2790 m; den Vej, Russerne har

gennemført her, staar i storartede Anlæg og malerisk Skønhed ikke tilbage for Alpernes Pasveje. To andre Punkter i Centralkavkasus er *Kosjtantau,* 5150 m, og *Dychtau,* c. 5200 m. Det vestlige Kavkasus tager af i Højde, bliver smallere og danner med sine Parallelkæder en meget stejl Kyst ved det sorte Hav. Kavkasus har i det hele en paafaldende Mangel paa Længdedale. Systemet har en Del Lighed med Pyrenæerne i Bygningen; Gletschere (Snegrænsen er højst i de østlige Dele, paa Nordøstsiden ved 2900, paa den fugtigere Sydvestside ved 3200 à 3400 m), og rivende Bjærgstrømme minder ogsaa om Alperne, som det dog staar tilbage for i Vegetation, kun Forkæ-

Vulkanen Kasbek.

derne er omgivne af kraftige Skove. Vandene samler sig til 4 Floder, to mod N., to mod S. Mod N. strømmer *Kuban* til det sorte Hav, *Terek* til det kaspiske, mod S. *Rion* til det sorte Hav, *Kur,* forstærket ved *Aras,* til det kaspiske.

d. Det vestasiatiske Højlands sydlige Del, *Arabien,* staar i Forbindelse med den nordlige ved det langs Middelhavet beliggende Bjærgland *Syrien,* som mod Ø. gaar over i Plateauet den *syriske Ørken,* hvilken atter ved *Mesopotamiens* Lavland skilles fra Irans Højland.

Bjærglandet *Syrien* (Forkortelse af „Assyrien") strækker sig 650 km langs Middelhavets Kyst med en Bredde af 100—150 km. I den nordlige Del er det en tør Højsteppe, der kun ved smalle Randbjærge, en Fortsættelse af det armeniske Taurus, skilles fra Iskanderunbugten; ad den smalle Kystrand gik i Oldtiden Vejen fra Tarsus til Syrien og Evfrat *(Issus).* S. for *El Asis (Orontes)* Gennembrud deles Højslettèn ved Flodens Dal, der gaar fra S. til N., i to Dele; langs Flodens venstre Bred fortsættes Randbjærgene, c. 1000 m høje. Orontes' Gennembrudsdal danner den vigtigste

Vej fra Kysten ind til Mesopotamien, en anden Sænkning gaar over Højsletten fra *Tarabulus* til *Homs*. S. for den sidste hæver pludselig Randene af Floddalen sig til høje Bjærgkæder, *Libanon* paa venstre, *Antilibanon* paa højre Bred. Højest er Libanon, ɔ: det hvide Bjærg, saaledes kaldet paa Grund af Sneen, der dækker den det meste af Aaret, og Kalkstensklipperne; Kamhøjden er c. 2000 m, den højeste Top er *Dhor el Chodib*, c. 3070 m; Bjærgkæden, 150 km lang, ender ved Sidon og er rig paa Vand og Skov, særlig er Cederne og de frugtbare Strøg ved *Djebel Machmel* kendte. Libanon er i det hele særdeles godt befolket og kultiveret; den har stedse være Tilflugt for forfulgte Stammer og Sekter (Maroniter og Druser). Antilibanon, i Midten kun 1500 m, ender mod Syd i det skov- og vandrige *Hermon* eller *Djebel esj Sjarki*, c. 2760 m, et Navn, der ofte bruges om hele Antilibanon. Længdedalen mellem disse to Kæder, Oldtidens *Cølesyrien*, ɔ: Hulsyrien, der mod N. har en Gennemsnitshøjde af 520 m, gennemstrømmes i den nordlige Halvdel af *Orontes*, i den sydlige af *Litani* (Oldtidens *Leontes*, ɔ: Løvefloden), som bryder ud til Kysten S. for Libanon. S. for Hermon fortsættes denne Længdedal, men skærer nu langt dybere ned, saaledes at *Jordanfloden* — c. 170 km i lige Linje — faar et meget rivende Løb og er usejlbar. Dens Kilder kommer fra Hermon og forener sig noget oven for den sumpede, sivbevoksede *Bahr el Hule* (Oldtidens *Samachonitis*), 2 m o. H. Derpaa iler Floden videre til den klare fiskerige *Genezareth Sø*, c. 170 km², der allerede ligger 208 m under Havfladen; den er aldeles omgiven af Bjærge, som kun lader Plads til en smal Strand; Terrasserne, som paa Kristi Tid var godt dyrkede og besatte med Byer, er nu øde. Jordan løber herfra nedad i mangfoldige Krumninger og med stærkt bevoksede Bredder til det *døde Hav* (arab. *Bahr Lut*), 915 km², 394 m under Havet, med Dybder paa over 350 m. Søen er omgiven af sønderrevne Bjærge, er rig paa Asfalt og meget stærkt saltholdig, saa at undertiden Bredderne er overtrukne med en Saltskorpe. De uhyggelige, øde Omgivelser staar i stærk Modsætning til den frugtbare, af Jordan vandede Dal, *El Ghor*. Mod S. fortsættes El Ghor Spalten i den langt højere *Vadi el Araba* (indtil 240 m), der gaar i Retning af Akababugten; efter nyere Undersøgelser synes det ikke, at Jordanfloden tidligere har fortsat sit Løb ud til det røde Hav, som man har troet.

Højlandet V. for Spalten, tidligere kaldet *Kanán*, ɔ: Lavland, et Navn, som fra først af kun gjaldt det lave Kystland, er et bølgeformet Kalkplateau, 200—300 m højt med stejlt Affald til Jordandalen, men sænkende sig terrasseformigt mod V. Man skelner mellem 3 Landskaber; først *Galilæa* med Bjærget *Tabor* (560 m) og den lave, frugtbare Slette *Jesreel* om Floden *Kison;* derpaa Landskabet *Samaria*, skilt fra det første ved et Højdedrag, der gaar fra SØ. til NV. og ender i Forbjærget *Karmel* eller det *hellige Eliasbjærg*, 550 m; N. for Karmel ligger den smallere *fønikiske*, S. for det den bredere, og tidligere godt kultiverede *filistæiske* Kystslette. Det tredje Landskab er *Judæa* med *Oliebjærget*, 820 m. Mod S. sænker Judæas Højland sig til Ørknen *el Tih*, ɔ: Vandringens Ørken, den nordlige Del af Halvøen *Sinai*, hvorigennem Vejen gaar fra Ægypten over Akaba til Mekka. Den sydlige Del af Halvøen opfyldes af Granitbjærge; *Sinaigruppen* selv *(Djebel Serbál, Djebel Musa, Horeb, St. Katharinabjærget*, det højeste Punkt) er et vildt Klippeparti, indtil 2600 m. — Højlandet Ø. for El Ghor Spalten er et Steppeland, der falder stejlt af til Spalten, men mod Ø. gaar jævnt over i den syriske Ørken; i Oldtiden kaldtes Landet *Aram*, nu kaldes det tit med eet Navn *Østjordanlandet;* det betydeligste Vandløb er *Zerka (Jabbok)*, Jordans Biflod, S. for den ligger Bjærget *Gilead*. Ø. for Genezareth Sø hæver den vulkanske Gruppe *Djebel Haurán* sig, 1840 m (Haurán ɔ: Hulelandet).

Den stenede *syriske Ørken* mellem Syrien og Evfratdalen omgaas af Karavanerne; først N. for Linjen Damaskus-Bagdad gaar Vejene over til Mesopotamien. —

Mesopotamien er et Steppeland, mod N. opfyldt af Højdedrag, sydligere af Ørkenstrækninger med Græsgange imellem. Efterhaanden sænker det sig fra en Højde af 500 m til det egentlige Lavland, der begynder, hvor de to Floder nærmer sig til hinanden (se p. 282). Først fra Bagdad bliver det et frugtbart Lavland, *Irak-Arabi.*

e. Den største Del af *Arabiens* Indre opfyldes af Sten- og Sandørkner, som kun i Regntiden, Jan.—Dec., dækkes hist og her med Græs. S. for den syriske Ørken strækker sig Flyvesandørknen *Nefud* (ɔ: Ørken), 900 m, mod S. til Granithøjdedragene, der gaar midt over Halvøen fra Akaba- til Bahreinbugten (*Djebel Adsja, Djebel Selman*). Højlandet stiger nu, efterhaanden som man kommer mod S. Centralørknen *Nedsjed* (ɔ: Højland), 1200 m, S. for Granitbjærgene har større Oaser og er tættere befolket. Men S. for Vendekredsen begynder atter den ødeste Sandørken, *Roba el Khali* eller *Dehna,* der strækker sig helt mod S. til Randbjærgene. Hele det Indre, med en Gennemsnitshøjde af 1000—1300 m, har en stor Lighed med de afrikanske Ørkner. Der er stor Mangel paa Vand, stadig flydende Floder findes ikke, men blot Bjærgrender, V a d i e r, som kun fører Vand i Regntiden; en saadan Centralvadi, *Vadi Sirhan,* løber fra N. til S. 1500 km lang gennem den syriske Ørken. Heden, som tit stiger til 45° C., bliver endnu utaaleligere ved Samumvinden (Juni—Sept.). Strudse, Gazeller, Løver og Hyæner bebor det Indre. — En stærk Modsætning til det øde Indre er Randbjærgene med Højder paa over 2000 m, som dels danner Terrasser helt ud til Havet, dels efterlader en smal Kyst; de har langt mere Fugtighed og danner frugtbare Landskaber. Mindre gælder dette den nordlige Halvdel af Vestkysten, *Hedsjas,* hvor Ørkenen naar helt ud til Medina og Mekka (Kyststrækningerne kaldes *Gaur* eller *Tihama*); men Halvøens Sydvestkyst, *Jemen,* Oldtidens *Arabia felix,* er berømt for sin rige Plantevækst og sine Palmelunde. Ogsaa Sydkysten, *Hadramaut,* er et frugtbart og godt befolket, om end smalt Land; men Kysten *Oman* er atter bredere og med rigelig Fugtighed, et Sidestykke til Jemen.

Sydasien omfatter Forindien og Bagindien samt de talrige østindiske Øer.

a. *Forindien* adskilles fra det øvrige Asien ved Himálaya, ligesom Italien fra Evropas Kerne ved Alperne. Omtrent ved en Linje fra Indus' til Ganges' Munding skilles det i to store Trekanter. N. for den ligger Lavlandet, det *kontinentale Indien* kan det kaldes, S. for den Højlandet, det *oceanske Indien.*

I det *indiske Lavland* skelnes tydelig to Dele: en v e s t l i g, der har Form af en Rektangel med de to mindre Sider, c. 325 km, mellem Himálaya og den persiske Havbugt, og de to lange Sider mellem Irans Randbjærge og Dekan; og en ø s t l i g, der strækker sig fra Satledsj til Ganges' Munding langs Himálayas Sydaffald, 150—300 km bredt, 2000 km langt.

Den v e s t l i g e, Landet om *Indus,* er den hedeste og tørreste Del af Halvøen, da den ikke naas af Sydvestmonsunen, og er derfor væsentlig et Steppe- og Ørkenland; vel mangler der ikke Floder, men de bryder alle ned fra Himálaya og gennemfurer med deres rivende Løb Steppen med dybe Dale, hvorimellem der ligger tørre Flader, D u a b s, der ikke en Gang ved Kunst kan vandes. Det gjælder dog mindre *Femflodlandet* eller *Pandsjab,* da det vandes saa rigeligt af Floder, at de frugtbare Dale faar Overhaand; herfra maa dog undtages det nordvestlige Hjørne af Pandsjab mellem Indus og Dsjilam, et 600 m højt tørt Plateau, *Sind Sagara Duab,* der mod S. begrænses af *Kaladagh* eller *Saltbjærgene* med uudtømmelige Stensaltlejer. Men hinsides Dsjilam ligger de af talrige Kanaler gennemskaarne Strækninger, der i Frugtbarhed staar ved Siden af Gangeslandet. Sydligere i Pandsjab er Modsætningen større mellem de frugtbare Floddale og Steppeflader, særlig udmærker

sig Satledsjs Dal. Dalstrøget, der følger den nedre Indus, kaldes *Sind;* det skylder Indus' Oversvømmelser sin Frugtbarhed. Induslandet begrænses mod Ø. af den saltholdige Sandørken *Thar* eller *Radsjputána,* 900 km lang, der mod N. naar helt op til *Sarhindsletten* mellem Satledsj og Dsjamma, mod S. begrænses den af den store Saltsump *Ran,* der skilles fra Havet ved Øen *Katsj,* og mod SØ. af *Aravallibjærgene* (se nedenfor); i det Indre har Ørknen kun faa beboede Oaser.

Den østlige Del af Indiens Lavland skilles fra Himálaya ved et kun 40—50 km bredt sumpet Skovland, *Terai,* med et uigennemtrængeligt Djunglekrat. Langs Sydranden af Terai ligger det frugtbare og tætbefolkede *Hindostans* Lavland, bestaaende af Alluvialdannelser; jævnt sænker det sig mod Ø., gennemstrømmet af *Ganges* og dens Bifloder. Ved Flodens Oversvømmelser, de storartede af Englænderne udførte Kanalanlæg og det særdeles rige Nedslag (se p. 78) er det et af Jordens rigeste Lande; her dyrkes Hvede, Ris, Bomuld og Sukker. Ved *Radsjmahal,* hvor Ganges har sine sidste Katarakter, begynder det hede, fugtige og ligeledes overordentlig frugtbare *Bengalen,* Landet omkring de forenede Floder Ganges og *Brahmaputra;* mod N. begrænses det af *Khassiabjærgene* (med Toppe til 2000 m) paa Brahmaputras venstre Bred og strækker sig S. for disse hen til Bagindiens Bjærge; c. 50 m er de højeste Punkter i dette Lavland. De to Floders egentlige Mundingsland, *Sunderbans,* ɔ: tusinde Lavninger, er et Virvar af talløse lave, til Dels oversvømmede Øer, dækkede af et uigennemtrængeligt Djunglekrat; dødbringende Luftarter stiger op af Sumpene. Det er Koleraens og Tigerens Hjem.

Plateauet S. for Forindiens Lavland har man tidligere betegnet med eet Navn som *Dekans Højland,* men dette Navn gælder kun, som det ogsaa bruges af Englænderne og Inderne, om Halvøens sydlige Del til Floden *Godavery.* Strækningerne N. for denne Flod kan deles i to Dele, et centralindisk og et østligt Plateau; det hele er c. $1^2/_3$ Mill. km^2.

Centralindiens Plateau begrænses mod S. af *Satpurabjærgene,* der begynder mod V. mellem Floderne *Tapti* og *Narbada* (1300 km) som en smal Kæde, men breder sig mere mod Ø., 6—800 m hævet over Sletten. Narbadas Floddal begrænses mod N. af de lave *Vindhiabjærge* (i Gennemsnit 600 m, ikke over 900 m); deres Toppe hæver sig næppe 200 m over det nordligere beliggende c. 450 m høje *Malvas Plateau,* der gennemstrømmes af talrige Bifloder til Dsjamna og sænker sig jævnt ned mod NØ. til Ganges' Lavland; mod V. skilles det ved den stejle, smalle *Aravallikæde* (1000 m) fra Tharørknen; ved Sydsiden af Aravalli hæver det isolerede Parti *Alubjærget* sig til c. 1720 m. Narbadas Dal gaar mod Øst over i *Sjons* Floddal, en Biflod til Ganges. Halvøen *Gudsjarat* er ogsaa et lavt Bjærgland (5—600 m), men skilles fra det indre Plateau ved *Barodasletten.* — Det østlige Plateau strækker sig S. for Satpurabjærgene mellem nedre Ganges og Godavery. Det er en lav, usund Højslette, der i Terrasser falder af til Kysten; N. for *Mahanadi* (ɔ: store Flod), Højslettens Hovedflod, findes der dog enkelte mindre Bjærgmasser, der hæver sig 12—1400 m.

Det tredje Led af Forindiens Plateau er *Dekan* (ɔ: den sydlige Verdensegn), strækkende sig mod S. fra Godavery i Øst, Floden *Tapti* i Vest og Bjærglandskabet *Berar* i Midten. Højlandet er væsentlig et Gnejsplateau, mod N. og Ø. dækket af ældre Lag, mod V. er Kridtformationen og vulkansk Trapdannelse fremherskende, hvilken sidste i Vest-Ghats danner storartede Former. Plateaumassen selv har en Middelhøjde af 6—700 m. De tørre steppeagtige Egne bliver dog rigelig vandede af Floder, saa at de er ret frugtbare, særlig gælder det Østaffaldet af Vest-Ghats; Dekan er det vigtigste Sted for Indiens Bomuldskultur. Den vestlige Del af Plateauet er den højeste, c. 1000 m i Gennemsnit, den østlige er c. 500 m. At Højlandet sænker sig mod Ø., kan ses af, at de store Floder løber i den Retning, *Godavery* (ɔ: den kvæggivende),

c. 1450 km, *Krisjna* eller *Kistna* (ɔ: Kongefloden), 1300 km, og *Kavery;* de er ikke videre sejlbare. Langs Kysterne gaar Randbjærge. *Vest-Ghats* begynder S. for Tapti og gaar til c. 11 ⁰ n. Br., med stejlt Affald til Kysten og jævnt skraanende ind til Plateauet; de bestaar af mindre Kæder, skilte ved besværlige Passer, G h a t s (ɔ: Stræder). I Midten hæver de sig i *Mahabalésjrar* til 1430, sydligere i *Kurg* til c. 1750 m, mod S. ender de i *Nilgiribjærgene* eller de *blaa Bjærge* (højeste Punkt er *Dodábetta,* 2670 m). Terrasserne ved Kystlandet, *Konkan* og *Malabarkysten,* er dyrkede som Haver; først kommer Peber og Betel, Sukkerrøret og Kokuspalmen, højere oppe findes store Skove af Teak. Ved Kaverys Floddal, der gaar N. om Nilgiribjærgene og derpaa løber mod Ø., skilles Vest-Ghats fra *Øst-Ghats,* der er lavere (1300 km i Gennemsnit) og langt tilgængeligere ved deres brede Floddale; de gaar ogsaa længere fra Kysten, gennemsnitlig 150 km. Det sandede, hede og usunde Kystland, *Koromandelkysten,* fra Godavery til Kap Comorin, er opfyldt af Søer. Den sydlige Del af den begrænses mod V. af *Cardamumbjærgene (Aligiribjærgene),* som mod N. gaar over i *Anamalai-* eller *Anamallibjærgene* med Forindiens højeste Punkt, c. 2700 m. Mellem disse og de nordligere beliggende Nilgiribjærge forbinder Tværspalten *Gap* Vest- og Østkysten; gennem Spalten fører Vejen fra Kalikut til Madras.

b. *Bagindien.* Ø. for Himálaya ligger et vildt Bjærgland mellem Brahmaputra og øvre Jangtsekiang, hvilket man kun kender lidt til; det bestaar af stærkt sammentrængte Parallelkæder forløbende fra N. til S.; de rager 5—6000 m i Vejret og c. 2000 m over de mellemliggende Længdedale. Fra dette Bjærgland udgaar de fleste af den Række Meridiankæder, der opfylder Bagindien i sydlig Hovedretning og skilles ved Længdedale, hvorigennem Halvøens Floder løber; for saa vidt man kender dem, begynder de som smalle Kæder i Bjærglandet, men spalter og breder sig til Plateauer, jo længere de kommer mod S. Af Længdedalene i Bjærglandet Ø. for Himálaya er *Jangtsekiangs* den østligste; af de andre kender man nu to nøjere, den ene er *Mekongs,* af Kineserne kaldet *Lantsankiang,* den anden *Saluëns,* ogsaa kaldet *Urtsju* og *Lukiang.* Bagindiens vestligste Flod, *Iravadi,* udspringer derimod sydligere, Ø. for Brahmaputras Gennembrud, i nogle Bjærge, hvis vestlige Udløber *Patkoibjærgene* staar i Forbindelse med de nævnte Khassiabjærge, medens en lavere Udløber, *Arakanbjærgene,* gaar mod S. og skiller Iravadis Dal fra det frugtbare Kystland. Allerede i Flodens Mellemløb ved *Bhamo,* 107 m over Havet, 24 ⁰ n. Br., 1180 km fra Mundingen bliver Floden sejlbar (det er den eneste af Bagindiens Floder, der er egentlig sejlbar); i Landskabet *Pegu* begynder det store Delta, c. 30,000 km²; 300 km behersker det Kysten og danner en Sumpstrækning med Skov og Siv. *Saluëns (Salvin)* Dal skilles ved lave Højdedrag fra Iravadis, medens den mod Ø. ledsages af en anden Meridiankæde, *Tanen-Tung* og *Kokaritbjærgene* (højeste Punkt c. 2200 m), der skyder ned i Halvøen *Malakka,* hvis sydlige, tinrige Bjærgdrag dog ikke synes at staa i Forbindelse med den; Saluën danner intet Delta. *Menam* er den mindste af Floderne, den udspringer noget S. for 20 ⁰ n. Br. og er kun sejlbar til lidt oven for Bangkok. *Mekong* (ɔ: Vandenes Moder) er den største Flod, efter nyere Undersøgelser er den mere end 4500 km lang; ved 20 ⁰ n. Br., endnu 550 m over Havet, danner den to skarpe Knæ, før den atter løber mod S.; den er sejlbar højst til 14 ⁰ n. Br.; i sit nedre Løb staar den i Forbindelse med Søen *Tale Sap* eller *Bienho;* det stærkt forgrenede, frugtbare Delta, c. 70,000 km², er næsten en eneste Rismark. I Tonkin-Bugten løber den c. 800 km lange *Songka* eller kin. *Hongkiang* (ɔ: den røde Flod) ud. Den østligste Meridiankæde synes at være mere sluttet og danner en skarp Grænse for *Kotsjinkina.* Malakkas største Flod er den c. 500 km lange *Tenasserim. Malakka* er opfyldt af Bjærge, hvis nordlige Del er en Fortsættelse af de ovennævnte Tanen-

Tung og Kokaritbjærge, men hvis sydlige Del er skilt ved den lave Landtange *Kra* (10—11 ⁰ n. Br.), der kun er c. 100 km bred og ikke 100 m over Havet.

Da de enkelte Øer vil blive nærmere omtalte under et senere Afsnit, bemærkes blot her, at de *østindiske Øer* med Undtagelse af nogle smaa Koraløer alle er bjærgfulde, til Dels med vulkansk Dannelse, men ogsaa nogle med selvstændige Bjærgdannelser. Nogle Øer er af Middelhøjde, og Landet falder jævnt af til Havet, andre har stejle Kyster og er helt opfyldte af Bjærge, atter andre har begge Former, som Bórneo og Sumátra. Hvor den vulkanske Dannelse er den fremherskende, har Øerne gerne den langstrakte Form.

Østasien deles i *Kina,* mellem Tonkin-Bugten og det gule Hav, og *Mandsjuriet,* med *Korea,* mellem det gule og det ochotske Hav, samt de *japanske Øer.*

a. Naar man tager Kina inden for dets naturlige Grænser, er det et Land omtrent saa stort som Forindien, c. $3^1/_2$ Mill. km². Mod N. og NV. begrænses det af Gobis Randbjærge, mod V. af Østtibet; kun ved de to Bugter er Grænserne mindre sikre; ved Tonkin-Bugten danner *Tonkin-Sletten* Overgangen til Bagindien, mod N. danner en smal Kystrand Overgangen til *Liaoho Sletten,* den kinesiske Provins *Sjingking.* Men ligner Kina i Størrelse Forindien, ligner det det ikke i Jordbundsforhold, thi var dèr Adskillelsen mellem Høj- og Lavland let, er der her en overordentlig Mangfoldighed af Former og et Virvar af Bjærge og Dalbækner, som man endnu kun kender ufuldstændigt. Betydeligere Længdedale findes der ingen af, det kan man se af Flodernes Løb, der snor sig mellem Højdedragene. Paa ældre Kort adskiltes Bjærgene S. for Jangtsekiang, *Nanling,* fra Bjærgene mellem denne Flod og Hoangho, *Peling,* og man delte det hele Land i Syd- og Nordkina. Det er man nu kommen bort fra; nu opstiller man snarere *Sydkina,* Landet S. for Jangtsekiang, forløbende langs Sydranden og Sydøstkysten henad til denne Flods Munding, *Centralkina* om Jangtsekiangs øvre Løb, det store *kinesiske Lavland* mellem Jangtsekiangs og Hoanghos nedre Løb, og endelig det *nordvestlige Kina,* Højsletterne om Hoanghos Mellemløb.

Landet S. for Jangtsekiang er væsentlig et Bjærgland, der tager af i Højde mod Ø. Kæderne eller snarere de afbrudte Rækker af Højdedrag gaar mest fra SV. til NØ.; saaledes gaar N. for *Sikiangs* Floddal *Nansjan* (eller *Nanling)* eller *Sydbjærgene,* der fortsættes i den nordøstlige Kæde *Tajysjan,* fjærnet 2—300 km fra Østkysten. Sikiang (ɔ: Vestflod), der kommer fra *Jynnans* Bjærgland, forener sig nær ved Udløbet med *Pekiang* (Nordflod) og *Tungkiang* (Østflod) og udmunder i Kantonbugten. — *Centralkina* er mod V., hvor det begrænses af Tibet, opfyldt af mægtige Parallelbjærge, der mest gaar fra N. til S., og som man endnu betegner med Fællesnavnet *Jynling.* Mod Ø. tilspidses Centralkina, idet Bjærgdragene, der danner Sydgrænsen, forløber fra SV. til NØ., og Bjærgdragene, der danner Nordgrænsen, fra NV. til SØ., og saaledes begge nærmer sig Jangtsekiang. De nordlige Bjærgdrag, der anses for østlige Udløbere af Kuenlun, er *Tapasjan* (højeste Punkt c. 3350 m) og nordligere den mægtige Bjærgkæde, som tidligere kaldtes Peling (ɔ: Nordbjærge), men nu benævnes i sin vestlige Del *Minsjan* og *Tsinglingsjan* efter det c. 1800 m høje *Tsingling Pas,* og i sin østlige Del *Funiusjan,* der er langt lavere og ender stejlt mod SØ., saaledes at der ved Jangtsekiang er Forbindelse mellem det store kinesiske Lavland og det Indre af Centralkina, hvis midterste Del kaldes det *røde Bækken* (4—500 m o. H.) mellem Tapasjan, Jangtsekiang og dens Biflod *Minkiang.* — Det egentlige *kinesiske Lavland,* som ved Jangtsekiangs Munding gaar S. for Floden til *Hangtsjou Bugten,* tilspidses mod N., da Kysten viger mod V. og Nordvestkinas Bjærge rykker mere mod Ø., indtil det ender mod N. i Sletten om *Peking.* Det stræk-

ker sig mellem 30 og 40 ° n. Br. over c. 450,000 km². Ved Kysten bliver det kun een Gang afbrudt ved de nøgne Bjærge i *Sjantung*, 1200 m, mellem Hoanghos gamle og nye Løb. — Nordvestkinas Plateauer, som er skarpt afgrænsede fra Hoanghos Dal ved stejle Bjærgkæder, strækker sig hen til Gobis Rand og Landet om Kuku-nor. Jordbunden i disse Plateauer, som gennemstrømmes af Hoangho, er bedækket af en gul, porøs Lerjord, L ø s s, som giver den et ejendommeligt Præg, da Jorden let udvaskes af Vandløbene og der derved dannes dybe Kløfter med stejle Vægge; Hoangho fører Masser af Lerjorden med sig og faar sin Farve af den (den gule Flod). Det Landskab, der paa de tre Sider omflydes af Hoangho, skilles ved svære Højdedrag fra SV. til NØ. i en sydlig og en nordlig Del.

b. *Mandsjuriet* i videste Forstand er Landet Ø. for *Chinganbjærgene* mellem den 40. og 55. Breddegrad, mod N. begrænset af *Stanovoibjærgene*. Det Indre er mest et lavere Sletteland, saaledes er P r æ r i l a n d e t i Midten, der gennemstrømmes af Amurs sejlbare Biflod *Sungari*, næppe 200 m. Nordligere baade S. og N. for Amur er Landet opfyldt af talrige skovbevoksede Bjærgkæder. Det Indre omsluttes paa alle Sider af Randbjærge, der kun faa Steder, som i Sjingking, lader Sletten træde ud til Kysten. Langs Kysten løber fra Amurs Munding til Koreas Sydspids en Bjærgkæde, der falder stejlt af til Havet; dens nordligste Del kaldes de *Tatariske Bjærge* eller *Sichota-Alin;* ved dens Sydende staar Kysten ved en Lavning, 180 m, i Forbindelse med *Chankasøen*, hvis Afløb, *Ussuri*, danner Grænsen mellem den russiske Kystprovins og Mandsjuriet. Sydligere sender Bjærgene en Kæde, *Sjan-Alin* (ɔ: hvide Bjærge) eller *Tsjangpai-sjan* (de lange hvide Bjærge), højeste Punkt c. 2440 m, mod SV., den skiller Korea fra det indre Mandsjuri. Grænsen mod Korea dannes i øvrigt her af Kystfloderne *Tumen*, der løber til det japanske Hav, og *Jalukiang*, der falder ud i Koreabugten. I *Korea* naar de stejle Bjærge langs Østkysten til omkring 2000 m, kun i Halvøens vestlige Del findes Sletter.

Løsslandskab.

c. De *japanske Øer*, som senere vil blive nærmere omtalte, er næsten alle bjærgfulde og vulkanske, og godt $^2/_3$ af Øerne er Højland; igennem hele Ørækken gaar der fra N. til S. en Bjærgkæde eller en Række af Bjærgkæder af Granit, Gnejs og Skifer, med en Middelhøjde af 1500 m, men de vulkanske Kegler, der ofte hæver sig isolerede op af Sletten, naar 2500 m og derover. I Midten af Honsju naar de næsten til Snegrænsen, dog er der ingen Bjærge, som altid er dækkede med Sne; endog Vulkanen *Fusijama* eller *Fusisan* (jama eller san er Bjærg), 3790 m, der siden 1708 har været i Ro, er ikke hele Aaret snedækt. Ved Bjærgenes Retning besværliggøres Forbindelsen mellem Øernes Øst- og Vestkyst, kun paa det Sted, hvor Honsju bøjer mod V., findes lettere Overgange mellem Parallelkæderne; den vildeste Del af Bjærgene ligger omtrent midt paa Øen; de kaldes *Snebjærgene* (de *japanske Alper*) og hæver sig i Vulkanen *Ontaka* til 3230 m. Bjærgenes Retning umuliggør ogsaa Udviklingen af

større Flodsystemer; paa Honsju er *Sjinanogava* („kava" eller „gava" er Flod), c. 300 km, den største Flod.

Nordasien. Kun den østlige Del af Nordasien, *Østsibirien,* er Bjærgland. *Vestsibirien* mellem Jenissei og Ural er et Lavland, som atter mod SV. gaar over i *Turans Lavland.*

a. *Østsibirien* bestaar af store Plateauer af ringe Middelhøjde; mod S. begrænses de af Centralasiens Randbjærge, som sender vidt forgrenede Bjærgdrag i alle Retninger ind over Plateauerne. — Mellem øvre Jenissei og Irtisj hæver sig det mægtige af Gnejs og krystallinske Skifere bestaaende Bjærgsystem *Altai* (kin. Kinsjang, ɔ: Guldbjærg) i dets sydlige Del, et vildt Alpeland, ligger den højeste Top, *Bjelucha,* (ɔ: hvide Bjærg), c. 4500 m, nordligere udsender det Kæder i forskellige Retninger, saaledes *Tannubjærgene* mod Ø., *Ala-tau* mod N. Altaibjærgene er rige paa Metaller og Kul, stærkt bevoksede og har en betydelig Dyreverden. Mellem Altai og *Tarbagataikæden* (Murmeldyrbjærge), der i *Mustau* hæver sig til over 2600 m, og som forbinder Systemet med Tiensjan, ligger *Irtisjdalen* med *Saisan-nor,* 1830 km², 413 m o. H. Til Altai støder mod NØ. det *dauriske Alpeland* med de *sajanske Bjærge* (højeste Punkt *Munku Sardik,* ɔ: den evig hvide, 3490 m), der som en mod N. bøjet Bue omgiver Dalen om Jenisseis Kilder, atter begrænset mod S. af Tannubjærgene. De sajanske Bjærge er Knudepunktet for disse Egnes Hydrografi; mod Ø. udspringer *Irkut,* Angaras Biflod, mod S. ligger Alpesøen *Kossogol* (se p. 265); Plateauet mod N. hører til Sibiriens vandrigeste Strækninger. Ø. for de sajanske Bjærge ligger *Baikalgruppen* omkring *Baikalsøen* (mong. *Dalai-nor,* hellige Hav, kin. *Pehai,* ɔ: Nordhav), c. 34,900 km², 520 m o. H., største Dybde c. 1430 m, Jordens dybeste Sø. Den er omgivet af stejle, til Dels med Sne dækkede Bjærge. V. for Søen i *Baikalbjærgene* (1200 m) udspringer *Lena,* fra SØ. løber *Selenga* (Angara) ind i den; Ø. for Søen ligger *Vitim Plateauet.* Til Baikal slutter sig mod Ø. de *dauriske Grænsebjærge* med *Jablonoibjærgene* (Jablonoi-Chrébet, ɔ: Æblebjærgene); deres højeste Punkt er *Sochonda,* c. 2450 m. Deres Fortsættelse er de ovenfor nævnte *Stanovoibjærge (Stanovoi Chrébet),* der først som Mandsjuriets Nordgrænse gaar i østlig Retning med *Aldans Plateau* mod N., men derpaa drejer mod NØ. langs det ochotske Hav, saa nær ved Kysten, at *Maja,* Aldans Biflod, der udspringer paa Vestaffaldet, kun har sine Kilder 70 km fra Kysten; derpaa drejer Kæden mod Ø. og NØ. og ender i *Tsjuktsjerhalvøen.* Som et isoleret System maa

Fusijama.

Kamtsjatkas Bjærge nærmest ved Halvøens Østkyst betragtes; af de mere end 30 Vulkaner, der rager op over Snegrænsen, er *Kliutsjev (Klutsjevskaja Sopka,* ɔ: Landsbyen Klutsjis Top) længe blevet anset for den højeste, c. 4800 m, men *Itsjinskaja* NV. for den skal være c. 5160 m. En Udløber fra Stanovoibjærgene er de *verchosjanske Bjærge,* der drejer mod V. og N. og ligesom afgrænser hele den *østsibiriske Halvø.* Endog helt mod N., langs Ishavet, fortsættes disse Bjærggrupper — *Barynga-kæden* paa Halvøen Taimyr —, som det synes, men de er endnu kun lidet kendte.

b. *Vestsibirien* bestaar mod N. af Tundraer (ɔ: træløst Sted, finsk: Tuntur), der i et 4—800 km bredt Bælte strækker sig langs Ishavet helt hen til Tsjuktsjerhalvøen. Det er Moser, som i den korte Sommer tør omtrent 1 m op og forvandles til et uigennemtrængeligt Morads, et Opholdssted for utallige Vandfugle; om Vinteren hærges Landet af voldsomme Snestorme („Purga"). Mod S. gaar Tundraerne over i Steppelandene med lave Højdedrag. Under Polarkredsen begynder de mægtige Naaleskove, som tiltager i Tæthed mod S. og danner det egentlige sibiriske Jagtdistrikt. Sydligere begynder man at kunne dyrke Korn, særlig gælder det om en c. 400 km bred Stribe, der gaar over hele Sletten, S. for Tobolsk, hvilken er meget godt kultiveret.

Dog naar dette Agerland ikke længere end til 55 ⁰ n. Br.; thi her begynder *Kirgisersteppen,* en Saltsteppe med talrige Saltsøer, særlig mellem Ob og Irtisj; om Sommeren er Steppen bedækket med frodigt Græs. Af Saltsøerne mærkes *Tsjalgar Tengis,* c. 3000 km², med *Irgisfloden, Saumal-kul* med *Tsjufloden* (kirg. *Tengis,* ɔ: Hav, kin. *Sihai,* ɔ: Vesthav); *Balkasjsøen,* c. 20,000 km², 270 m o. H., i hvilken Floden *Ili* falder fra S., er ikke salt (kun indtil 11 m dyb); med sine Arme danner Ili et stort Delta, *Syvflodlandet.* Mod Ø. forbinder en saltholdig Fure Balkasjsøen med en Række mindre Søer, hvoriblandt *Ala-kul,* som tidligere har dannet een Vandflade.

c. Mod S. gaar Kirgisersteppen over i *Turans Lavland,* hvortil i videre Forstand hører hele den *aralo-kaspiske Lavning;* mod S. begrænses Landet af Irans Højland. Turans Lavland er ogsaa en Saltsteppe, men i Modsætning til Kirgisersteppen er store Dele af det Sandørkner, kaldet Kum; Ager- og England findes kun i smalle Striber langs Floderne; mellem Sir og Amu ligger *Kisil-kum,* den røde Ørken, S. for Amu *Turkomanner-Ørknen* eller *Kara-kum,* den sorte Ørken. Mod V. sænker Lavlandet sig indtil under Havets Overflade. Det *kaspiske Hav,* Jordens største Indsø, c. 436,000 km² (Øerne er c. 2000 km²), ligger 26 m under Havet. Den har stort Tilløb (som Emba, Ural, Volga, Terek, Kur), men ved den stærke Fordampning er Afgangen næsten større end Tilløbet; i Juni og Juli, naar der er Højvande i Floderne, stiger Vandstanden. Den mindre nordlige Halvdel til Tereks Munding og Halvøen *Mangisjlak,* der afskærer *Mertvyi-Kultuk,* ɔ: den døde Bugt, er meget lav (største Dybde 22 m) med flade Kyster og meget lidt saltsoldig; en Sænkning af Havspejlet paa 20 m vilde lægge Søen tør her. Den sydlige Del er langt dybere, indtil c. 950 m, og langt saltere; mest saltholdige er Bugterne paa Østkysten, som *Karabugas,* der har 28,5 % Salt. Paa den sydlige og vestlige Kyst findes der kun een Landingsplads, *Enseli Bugten,* og selv der er Brændingen ofte saa stærk, at Landgangen er vanskelig; den nordlige Del har derimod gode Havne. Mod Ø. skilles Indsøen ved det øde *Ust-Urt Plateau* (c. 200 m o. H.) fra Aralsøen; S. for dette Plateau har tidligere de to Søer staaet i Forbindelse ved Amus Fortsættelse *Usboj,* men dette Leje er nu udtørret. *Aralsøen,* af Russerne kaldet det *blaa Hav* paa Grund af det klare, gennemsigtige Vand, er 67,800 km² og ligger 48 m over Havet; den udtørres mere og mere, Dybden er indtil 70 m, Saltholdigheden kun 1 %. Til Søen løber Turans to Hovedfloder. Den nordlige, *Sir-darja* eller *Sihon* (Oldtidens Jaxartes), hvis Opland er c. 280,000 km² (Længden henved 2900 km), har til Kildeflod *Narin* (se p. 268); den sydlige, *Amu-darja* eller

Gihon (Oldtidens *Oxus*), har Kildefloderne *Kisil-su* eller *Surchab, Pandsja,* der nu anses for den egentlige Kildeflod, og *Aksu* eller *Murgab,* der alle kommer fra Pamirs Højland; Amu-darjas Opland er c. 450,000 km², dens Længde c. 2500 km. Som Samfærdselsmiddel har begge Floder kun ringe Værd.

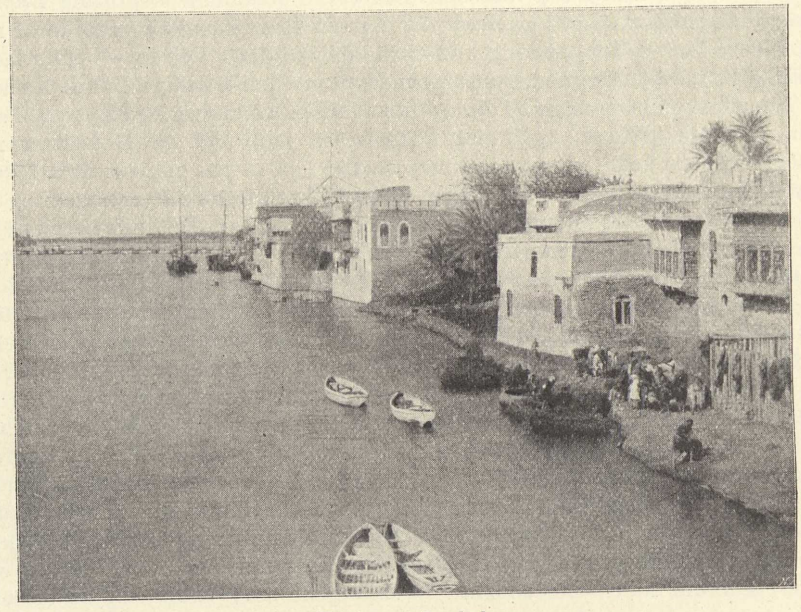
d. Endelig omtales nærmere de evropæisk-asiatiske Grænsebjærge *Ural* (Oldtidens *Montes Rhipaei*), den gamle Verdens eneste udprægede Meridiankæde, en i geologisk Henseende meget interessant Bjærgmasse,,Foldebjærge, hvis Midtkerne bestaar af Granit og krystallinske Skifere med talrige Brud og Nedsænkninger, navnlig paa Østsiden, der falder brat og stejlt af til det sibiriske Lavland, medens Vestsiden gaar jævnere over i det evropæiske Rusland. Den følger omtrent den 60. Meridian, kun mod N. bøjende noget Ø. for den. Det er en temmelig ensformig Bjærgkæde med faa Forgreninger; paa dens Ryg, der har en Gennemsnitskamhøjde af mellem 350 og 450 m, hæver Toppene sig kun forholdsvis lidet i Vejret. — Ikke langt fra det kariske Hav begynder med *Konstantinklipperne* den nordlige Del af Kæden, der kaldes *Øde Ural;* et lavere og ved *Karafloden* ganske afsondret Bjærgstrøg, *Pae-Choi* (højeste Punkt c. 480 m), gaar fra Vaigatsjøen mod SØ. til Hovedkæden. Øde Ural, der er mindst kendt, men er den højeste Del — *Toll-pos* angives til c. 1690 m —, gaar mod S. til omtrent 60 ⁰ n. Br.; den er bedækket af store Fyrreskove og Tørvemoser, og langs Affaldene ligger utilgængelige Moradser. Det mellemste Ural eller de *uralske Malmbjærge* er den mest kendte Del, da den indeholder uudtømmelige Lejer af fine Stenarter, som Marmor og Jaspis, og især paa sin østlige Side er rig paa Metaller, som Jærn, Kobber, Guld, Sølv og Platina. Den gaar omtrent til *Ufas* Kilder, en Biflod til *Bjelaja,* 56 ⁰ n. Br., og er en Del lavere, skønt den helt mod N. har et c. 1590 m højt Punkt, *Kontsjakov.* Det sydlige eller *skovrige Ural,* til 51 ⁰ n. Br., bestaar af tre ved brede Dale adskilte Parallelkæder, hvoraf *Uraltau* er den betydeligste, og som er mest sammentrængt mod N.; her ligger de højeste Punkter, *Iremel,* 1660 m, og *Jamantau,* 1645 m. Regnes Uralkæden til 51 ⁰ n. Br., er den 2000 km lang med en gennemsnitlig Bredde af c. 75 km, kun i den sydlige Del er Bredden større, henved 200 km, men tager man de sydlige Udløbere med, de lave *Mugodsjarbjærge* (højeste Punkt c. 570 m), som danner Vandskellet mellem det kaspiske Hav og Kirgisersteppen (*Emba* udspringer her), er den 2600 km og indtager et Fladerum af c. 330,000 km². Overgangene over Uralbjærgene er lette, og selve Kammen er i Almindelighed saa afrundet, at Vandskellet mellem Asien og Evropa ofte er helt ubestemt. Over det laveste Pas, i mellemste Ural, 380 m, fører den gamle Landevej og Jærnbanen fra Perm til Jekaterinenburg.

De store Flodsystemer. Under Omtalen af Jordbundsforholdene er de fleste af Verdensdelens Floder berørt, og man har set, hvorledes den hyppige Fremkomst af kontinentale Flodsystemer begrundes i de mange aflukkede Bækner, hvoraf de største er Hanhai, Tibet, Iran og den aralo-kaspiske Lavning. Der staar nu tilbage at følge de store Flodsystemer i deres Sammenhæng.

a. Vestasiens største Flodsystem dannes af Tvillingfloderne *Evfrat* og *Tigris,* hvis hele Opland er over 700,000 km².

Evfrat (ɔ: meget bred), 2600 km, opstaar af to Kildefloder, *Kara-su* (ɔ: sorte Flod) og *Murad-su* (østlige Evfrat), der udspringer i Armenien Ø. for Erzerum over 2000 m o. H.; efter deres Forening gennembryder Floden i vildt Løb det armeniske Taurus, 630 m over Havet, og løber mod S. mellem røde Sandstensklipper. Den danner en Mængde Vandfald og slaar ind mod SV., som om den vilde til Middelhavet, men ved *Biredsjik* (340 m o. H.), hvor Nedreløbet begynder, drejer den mod SØ. I venstre Bred optager den *Tsjabur,* ellers har den ingen Bifloder i Nedreløbet. —

Tigris (ɔ: Pil) eller arab. *Didsjleh* (c. 1800 km til Foreningen med Evfrat), der ogsaa opstaar af to Kildefloder, udspringer i Egnen om Diarbekr og holder sig paa sin Vej mod SØ. tæt op til Kurdistans Bjærges Vestaffald; ved Mosul er den 250 m over Havet. Den modtager mange Tilløb fra Irans Randbjærge, bl. a. *store* og *lille Zab* og *Djala*. Ved Bagdad (40 m o. H.), hvor den regelmæssige Dampskibsfart begynder, nærmer den sig Evfrat paa en Afstand af 18 km, men de to Floder fjærner sig derpaa atter, saaledes at det mellemliggende Land faar Form af et Timeglas. Den nordlige Del er bakket, sydligere optræder Stepper, som om Sommeren er dækket med Græs, eller helt ørkenagtige Strækninger, der i Kalifrigets Blomstringstid beskyt-

Tigris ved Bagdad.

tedes mod Flyvesandet og overrisledes af et storartet Kanalsystem. Tidligere løb de to Floder selvstændig til Havet, men da Perserne havde erobret det babyloniske Rige, ødelagde de Mundingerne for at svække Provinsens Handel, og Floderne forenede sig da til en fælles Munding. Ved *Korna* forener de sig til *Sjat-el-Arab* (ɔ: Arabernes Flod), som løber gennem et frugtbart Lavland med Enge og Skove af Daddelpalmer. Omtrent 70 km fra Havet begynder Deltaet; næsten den halve Tid af Aaret er det forvandlet til Sumpe og Søer ved Flodens Oversvømmelse, der foraarsages ved Foraarsregnen og Snesmæltningen i Bjærgene; kun een af de syv Arme er sejlbar.

b. Fra Himálaya strømmer tre mægtige Floder, nærede af de store Is- og Snemasser, ned i Forindien.

Indus (Sanskrit: Sind, ɔ: Flod), c. 2900 km, c. 960,000 km² Opland, har sine Kildefloder i Tibet i Højlandet Khor ved det nordlige Affald af det mellemste Himálaya, c. 6000 m over Havet, N. for Indernes hellige Søer *Mansaraur*. Derfra løber Floden i en 750 km lang Længdedal i Himálaya mod NV. efter at have optaget *Gartok;* ved Byen *Leh* i Landskabet *Ladak* er den endnu 3540 m o. H., først herfra bliver Faldet stærkere; i en nordligere Paralleldal flyder Bifloden *Sjajok;* ved Gennembrud-

det, hvor Indus drejer mod SV. ved *Bundsji,* er den endnu 1400 m over Havet. Derefter optager den sin eneste større Biflod i højre Bred, *Kabul,* og følger fra nu af den sydvestlige Hovedretning langs Irans Højland. Paa venstre Bred ligger *Pandsjab* eller *Femflodlandet;* de fem Floder er 1) *Tsjinab* (Oldtidens *Akesines*), der forener sig med den nordligere 2) *Dsjilam (Hydaspes)* og den sydligere 3) *Ravi (Hydraotes);* den samlede Tsjinab forener sig atter med den sydligste, 4) *Satledsj,* som kommer fra Mansaraursøerne (4660 m o. H.) og bryder gennem Himálaya 300 km NV. for Søen; dens Biflod er 5) *Bias (Hyphasis).* Efter at have optaget Satledsj modtager Indus intet Tilløb; ved *Haidarabad* begynder det store Delta, mest sandet og sumpet; der er saa mange Arme, at Floden paa Grund af den ringe Vandstand ikke kan besejles her; fra dens Gennembrud gennem Saltbjærgene (se p. 274) til Haidarabad derimod er der regelmæssig Dampskibsfart. Forbindelsen med Kysten foregaar ad Jærnbane fra Flodhavnen *Kotri* til Søstaden *Karatsji.*

Ganges (indisk *Ganga,* ɔ: Flod), Indernes hellige Flod, opstaar i Bjærglandskabet *Garhval* paa Himálayas Sydaffald af to Kildefloder *Bhagirati* og *Aluknanda;* den første, som af nogle anses for Ganges' egentlige Kilde, bryder oven for Valfartsstedet *Gangotri* frem af en Gletscherhule paa en lodret Klippevæg, c. 4480 m o. H. Ved *Hardvar* (350 m o. H.) gennembryder Floden den sidste af Himálayas Kæder, men beholder endnu paa sin Vej mod S. og SØ. et rivende Løb, indtil den ved Allahabad (c. 90 m) forener sit brune Vand med *Dsjamnas* grønlig klare, den største Biflod i højre Bred (Dsjamnas betydeligste Biflod er *Tsjambal).* Herfra bliver Ganges sejlbar og overordentlig vandrig og bred ved de mange Tilløb i venstre Bred fra Himálaya, som *Gagra, Gandak* og *Kosi,* medens den i højre Bred kun optager *Son.* Ved sine Oversvømmelser frugtbargør Floden det omliggende Land, og ved Kanaler forøges Frugtbarheden; den mægtige *Gangeskanal,* der er bestemt til i de tørre Aar at vande Landet mellem Dsjamna og Ganges, begynder ved Hardvar og forener sig først 450 km derfra ved Kanpur igen med Floden. Allerede ved dens sidste Knæ ved *Radsjmahal Højderne* begynder Floden at spalte sig i Arme og danne det mægtige Delta (se p. 275). Den vestligste Arm, *Hugli,* er den mest sejlbare, kun ved Havet gør Strømforholdene Indsejlingen besværlig; ogsaa den østligste Arm *Meghna* er sejlbar. — Deltaets Størrelse forøges ved *Brahmaputra* (ɔ: Brahmas Søn). Denne Flod udspringer Ø. for Mansaraursøerne og flyder derpaa som *Sangpo* (ɔ: den rene) gennem Tibet i Dalen *Jarro-Sangpo-Tsju* langs Himálayas Nordrand og bryder mod SØ. som *Dihong* gennem Himálayakæden; dens Bifloder i venstre Bred, *Dibong* og *Lohit,* optager den ved sin Drejning mod SV. ned i *Assam.* I Assams Lavland spalter Brahmaputra sig i mange Arme med Øer og er meget sejlbar; en af dens Bifloder fra Himálaya er *Tista.* V. for Khassiabjærgene gaar Brahmaputra mod S. og løber sammen med Ganges. — Ganges' Opland er c. 1,1 Mill. km², Brahmaputras omtrent som Indus', den førstes Længde er c. 2700 fra Hardvar til Huglis Munding, den sidstes henved 2900 km; det samlede Delta er over 80,000 km².

c. Kinas to mægtige Floder, der afvander næsten $^9/_{10}$ af hele Landet, er *Hoangho,* ɔ: gule Flod, og *Jangtsekiang,* ɔ: Oceanets Søn, eller *Takiang,* ɔ: den store Flod eller *Tsjangkiang* (lange Flod). De udspringer begge inde i Centralasien, Hoangho SV. for Kuku-nor, Jangtsekiang en Del vestligere i Kuenlun som *Murui-ussu* (ɔ: snoede Flod). Ved Hoanghos Kilder er Floderne ganske nær ved hinanden, men derefter fjærner de sig mere og mere i Mellemløbet. Hoangho begynder sin store Bue om *Ordosplateauet* mod N. ved *Lantsjou* langs Sydranden af Centralasien; den er hele Vejen her en rivende og usejlbar Strøm, brydende igennem og optagende den gule Lerjord, som giver den dens Navn (se p. 278). Først i Nærheden af det Sted, hvor den atter drejer mod Ø., optager den nogle Bifloder, *Veiho* i højre, *Fuenho* i venstre

Bred. Til Hoanghos nordlige Bue svarer en sydlig af Jangtsekiang; thi S. for Hoanghos Kilder gaar den sidste mod S. gennem det p. 277 nævnte Bjærgland — dens Navn er her *Kinsjakiang* (ɔ: Guldsandfloden) —, bryder da igennem Bjærgene mod S. og drejer mod NØ. I denne sydlige Bue optager Jangtsekiang betydelige Bifloder, hvoraf nævnes i venstre Bred *Jalong* (c. 975 km) og *Minkiang*, der falder i Jangtsekiang ved *Sytsjou*, hvor Flodens Mellemløb begynder. Hvor Jangtsekiang drejer mod Ø., nærmer den sig atter Hoangho; her er Afstanden kun 400 km, og i deres sidste Løb mod NØ. er de omtrent parallelle. Ved *Kaifung* antager Hoangho denne nordøstlige Retning ud til *Petsjilibugten*, og det samme Løb havde den i den ældste historiske Tid, men ved Aar 500 eft. Kr. forandrede Kineserne ved Kunst dette Løb til et sydøstligt, saaledes at Floden forenede sig med *Hoeiho* (800 km), der løber gennem Søen *Hungtse*, og naaede Havet noget N. for Jangtsekiang; men den gennembrød ofte de kunstige Dæmninger, og da man forsømte at istandsætte disse, antog Hoangho fra 1851—53 atter sit gamle Løb. Den har ogsaa senere delvis forandret sit Løb og udbreder sig ofte til store Sumpe og volder store Ødelæggelser (saaledes 1887), Kineserne kalder den derfor „Kinas Sorg"; kun 450 km fra Mundingen er den sejlbar, men større Skibe kan ikke komme ind ved selve Mundingen paa Grund af Sandbanker (se p. 55). Den mægtigste af de to Floder er Jangtsekiang; i hele sit Nedreløb, hvor den i Begyndelsen optager *Høngkiang* fra N. og fra S. *Juenkiang* og *Siangkiang*, der begge løber gennem Søen *Tungting*, og *Kankiang*, der løber gennem Søen *Pojang*, er den sejlbar for Tømmerflaader og Skibe; 750 km fra Mundingen besejles den af store Skibe, engelske Krigsskibe er endog trængt 1300 km op ad den. Lidt neden for *Nanking* begynder det mægtige Delta, c. 55,000 km², S. for hvilket Søen *Taihu* ligger. De to Floders Deltalande forbindes ved et mægtigt Kanalsystem, *Kejserkanalen*, c. 1300 km lang, der gaar fra *Hangtsjou* til *Tientsin* ved *Peiho*, ɔ: den hvide Flod. Den paabegyndtes i det 7. Aarhundrede eft. Kr., men fuldførtes først under Mongolernes Herredømme og er Rigets vigtigste Kommunikationslinje; i den sidste Tid forsømmes den rigtignok, saa at den, navnlig ved et Gennembrud af Hoangho, som endnu ikke er istandsat, er ubrugelig paa en stor Strækning. — Jangtsekiang er c. 5200 km med c. $1^2/_3$ Mill. km² Opland, Hoangho er c. 4200 km med c. 1 Mill. km² Opland. *Sikiang*, c. 1500 km, S. for Jangtsekiang, er omtalt p. 277; endnu sydligere løber *Min* ud ved Futsjou.

Til de østasiatiske Floder hører ogsaa *Amur* (egentlig Tamur, ɔ: store Flod), hvis to Kildefloder udspringer paa Jablonoibjærgene; den sydlige er *Kerulun (Kerlon)* eller *Argun*, der et Stykke danner Grænsen mellem Transbaikalien og Mandsjuriet; den nordlige er *Onon* eller *Sjilka*. Efter at have gennembrudt Chinganbjærgene gør Floden en stor Bøjning mod S., dannende Grænsen mellem Amurlandet og Mandsjuriet og forstærket ved *Sungari* (ɔ: Mælkeflod) og *Ussuri* fra S., *Seja* fra N.; i den sidste Del af sit Løb trænges den atter mod N. til 53°. Den er tillige med Bifloderne meget sejlbar, kun ved Mundingen forhindrer Sandbanker Sejladsen, saa at Varerne maa føres fra *Mariinsk* over Land til *Alexandrovsk* ved Havet.

d. De *sibiriske* Floder er vel sejlbare, især i Mellemløbet, som er mest isfrit, men deres Betydning forringes dog overordentlig, fordi de udmunder ved en Kyst, der næsten altid er belemret med Is. En større Betydning for Landene har de ved deres Rigdom paa Fisk, da disse, særlig Laks, i store Mængder stiger op i Floderne fra Havet; Fiskeriet er Beboernes Hovednæringsvej, Fiskefangsten foregaar her ligesaa regelmæssig som Kornhøsten andre Steder. I Sammenligning med de tre store Floder *Lena, Jenissei* og *Ob* er de østlige, *Anadyr*, 700 km, der falder i Beringshavet, og *Kolyma, Indigirka* og *Jana*, der falder i Ishavet, ubetydelige.

Lena, c. 4600 km, udspringer som nævnt p. 279 V. for Baikalsøen, hvorpaa den

løber i nordvestlig Hovedretning, forstærket af *Vitim*. Fra Jakutsk, 65 m over Havet, drejer den mod N. og NV., optagende i højre Bred *Aldan* (Biflod *Maja*), i venstre *Viljui;* ved Mundingen danner Lena et stort Delta. — *Jenissei* udspringer paa Sydsiden af de sajanske Bjærge under Navn af *Ulukem* (ɔ: store Kem) og antager efter at være brudt igennem Bjærgene en nordlig Hovedretning lige til sit Udløb i den store Bugt. Medens den i venstre Bred ikke optager Bifloder, optager den i højre først *Angara,* der i Øvreløbet kaldes *Selenga* og løber ind i Baikalsøen, hvorpaa den efter at have forladt Søen kaldes Angara, og *øvre Tunguska*; den overgaar i Længde Jenissei selv; i Nedreløbet optager Jenissei *mellemste* eller *stenede* og *nedre Tunguska.* Jenisseis hele Længde er c. 5400 km. — *Ob* eller *Obj,* c. 4700 km, Vestsibiriens Flod, udspringer paa Altai som to Floder *Katunja* og *Bija* og træder allerede ved *Biisk,* c. $52^1/_2{}^0$ n. Br., hvor de forener sig, ned i Lavlandet, ved *Tomsk* begynder Skibsfarten. Efter at have optaget i højre Bred den mindre *Tsjulym,* optager den i venstre *Irtisj,* der er c. 700 km længere end Hovedfloden, Irtisj udspringer i Dsungariet (se p. 265), bryder gennem Altai og bliver allerede sejlbar ved *Semipalatinsk,* 50^0 n. Br., c. 200 m o. H.; efter et næsten 1100 km langt Løb optager den i venstre Bred *Isjim* og derpaa *Tobol,* hvilken sidste kommer fra Mugodsjarbjærgene. Efter Foreningen med Irtisj er Ob 400 m bred; den træder ofte over sine Bredder. Ob har en Del Betydning for Forbindelsen mellem Rusland og Kina; Mundingen er flad, og den obske Bugt er opfyldt af Is det meste af Aaret. Ob har det største Opland af de sibiriske Floder, henved 3 Mill. km², Jenisseis og Lenas er henholdsvis c. $2^1/_2$ og 2,3 Mill. km².

§ 4. Klima, Plante- og Dyreverden.

a. Til hvad der i Indledningen er sagt om K l i m a e t, føjes følgende Bemærkninger.

Nordasien har et særdeles udpræget Fastlandsklima med korte, hede Somre og lange, strænge Vintre. Aarsvarmelinjerne sænker sig mere og mere, jo længere man kommer mod Øst; saaledes naar Linjen for 0^0 endog under 50^0 n. Br. Ø. for Baikalsøen. Vestsibirien har altsaa et noget mildere Klima, men dette ligger mest i Vintertemperaturen, thi Sommertemperaturen er temmelig ens for Vest- og Østsibirien. Kun den sydvestlige Del af Vestsibirien, hvor de mildere Søndenvinde kan naa ind, har noget mildere Klima, dog er 3^0 den højeste Middeltemperatur, sjældent er den over 0^0, mod N. naar den 8—10^0 under 0; Akmollinsk, omtrent under 51^0 n. Br., har en aarlig Middeltemperatur af $+ 1{,}7^0$ C., Januars er $\div$ 19,1, Julis $+ 21^0$; Jenisseisk, under $58^1/_2{}^0$ n. Br., har en aarlig Middeltemp. af $+ 2{,}2$, Jan. $\div$ 25,3, Juli $+ 20^0$; Turuchansk har en aarlig Middeltemp. af $\div$ 6,6, Jan. $\div$ 25,6, Juli $+ 15{,}6$. Medens Vinterkulden i Vestsibirien er underkastet store Forandringer, er dette ikke Tilfældet i Østsibirien, hvor den desuden er langt større; en Forskel paa 60^0 og mere mellem Vinter og Sommer er ikke ualmindelig. Lenadalen og Egnen om Janabugten hører til de koldeste Egne paa Jorden, det er den asiatiske K u l d e p o l. Jukutsks (62^0 n. Br.) aarlige Middeltemp. er $\div$ 11,2, Jan. $\div$ 42,8, Juli $+ 18{,}8$ (for Irkutsk, c. 10^0 sydligere, 460 m o. H., er Tallene henholdsvis $\div$ 0,4, $\div$ 20,8 og $18{,}4^0$); Verchosjansk, c. $67^1/_2{}^0$ n. Br., har en aarlig Middeltemp. af c. $\div$ 17, Jan. $\div$ 51,2, Juli $+ 15^0$; her har man iagttaget den største Kuldegrad paa Jorden, nemlig $\div 69{,}8^0$ (i 1885). Nedbøren i Sibirien er i det hele meget ringe, og tager af mod Ø., medens den i Tobolsk er c. 46 cm aarlig (Vestsibirien angives i Gennemsnit at have c. 35 cm), er den i Barnaul c. 23 cm, og mod N. ved Ishavets Kyster sættes den i Gennemsnit til 20 cm. Det regner mest i Sommertiden, navnlig i Juli. — I det *aralo-kaspiske* Lavland

er Vinteren mildere, dog er Søerne og Floderne flere Maaneder tilfrosne. Regnmængden er her yderst ringe, i Almindelighed 1 til 1,5 cm aarlig, nogle Steder endog næsten 0.

Mellemasien, Ørkenbæltet, hvortil ogsaa den østlige Del af Vestasien hører, har ligeledes et stærkt udpræget Fastlandsklima med en gennemgaaende stor Mangel paa Regn, sjælden over 12—13 cm aarlig; i de hede Somre kan Varmen, som f. Eks. ved Jarkand (1200 m o. H.), stige til 40° C., medens der kan være en Kulde paa ÷ 20° (Middeltemperaturen er 13,3°, Januars ÷ 4,5°, Julis 26°), og Strækninger i Mesopotamien og Sydpersien hører til Jordens hedeste Egne; i Bagdad er Julis Middeltemp. 34,2° C. og kan stige til 55°, ja man har i Sandet endog iagttaget 78°. Vinteren i Centralasien er meget streng, saaledes har Tibet trods sin sydlige Beliggenhed ofte ÷ 20° C., og Ilidalen (paa samme Breddegrad som Firenze), hvor der dyrkes Ris, Opium og Bomuld, kan have indtil ÷ 31° C. — Den vestlige Del af Vestasien, *Armenien, Syrien* og *Lilleasien*, hører til det subtropiske Bælte med et Klima som Sydevropas; jo nærmere man kommer til Middelhavet, jo mindre er Forskellen mellem Aarstiderne, eller jo mildere bliver Vinteren; i det Indre af Lilleasien kan dog Vinteren opvise ÷ 20°, medens Sommeren har 30 til 35°. Medens Sommeren her har stor Mangel paa Regn, har Vinteren en rigelig Regnmængde; der kan dog være store Forskelligheder; medens Jerusalem har c. 25 cm aarlig, har Baku ved det kaspiske Hav 24 cm og Batum ved det sorte Hav c. 235 cm.

Det østlige og sydlige Asien hører til *Monsunbæltet;* i Stedet for de fire Aarstider optræder regelmæssig skiftende tørre og fugtige Aarstider; om Vinteren er Himmelen skyfri, da blæser de tørre Vinde fra Landet, i Monsunernes Tid er Himlen skyfuld og Nedslaget rigeligt. — Mandsjuriet og Kina har endnu en ikke ringe Kulde om Vinteren, navnlig paa Grund af de kolde Strømninger langs Østkysten, og desuden kan Randbjærgene ikke beskytte i den Grad mod Indflydelsen fra Centralasiens Højsletter, som Himàlaya beskytter Indien. Saaledes er Januars Middeltemp. i Vladivostok ÷ 15, i Peking ÷ 4,6 (Juli 26,2°), i Sjanghai + 2,7° (Juli 27,5°), og det gule Hav har tit Is ved Kysterne. Derimod har de japanske Øer et langt mildere Klima, især gælder det Østkysten i de sydligere Dele, hvor Kurosivo Strømmen virker. De japanske Øer ligesom ogsaa Sydkina har rigelig Regn, medens den kun er ringe i Nordkina og Mandsjuriet. — *Indien* hører til det tropiske Bælte, baade Varmen og Fugtigheden er betydelig, og Temperaturen er næsten ens hele Aaret igennem, navnlig i de Egne, der ligger nærmest ved Havet; saaledes er Forskelllen paa den koldeste og varmeste Maaned i Batavia 1,2°, paa Sydspidsen af Ceylon 2,,2° C., større er Forskellen i Indus- og Gangeslandet; Kalkutta har saaledes en Middeltemperatur paa 26,8° medens Julis er c. 30° og Majs 19,8°. En aarlig Regnmængde af 200—500 cm er den almindelige; navnlig er Regnmængden stor paa Bagindiens Kyster og Malabarkysten, men betydeligst er den dog i Bengalen ved Khassiabjærgenes Fod; Tsjerra-Pundsji har en aarlig Regnmængde af c. 1250 cm, den størst iagttagne paa Jorden (se p. 78).

b. Som alt nævnt frembyder Planteverdenen saavel som de orografiske og klimatiske Forhold de største Modsætninger. Der kan dog skelnes mellem bestemte Plantebælter, som strækker sig over store Dele af Kontinentet hovedsagelig fra V. til Ø. Asiens Plantevækst har i det hele ikke noget stærkt Særpræg som den avstralske eller sydamerikanske; mod N. har den saaledes Lighed med Nord- og Østevropas ligesom ogsaa med Nordamerikas, mod V. har den meget af Middelhavsfloraens Karakter, og mod S. har den ikke lidt baade af den avstralske og afrikanske Planteverdens Præg. Til hvad der forud er sagt, føjes nogle almindelige Bemærkninger om Planteverdenen i Nord-, Central- og Vestasien samt i Monsunbæltet.

Nordasien kan deles i Tundra-, Skov- og Agerdyrkningsbæltet. De skovløse

Tundraer (se p. 280) bestaar dels af de med Lav dækkede Stepper, dels af mos- og græsklædte Sumpstrækninger med pletvis forekommende urteagtige Blomsterplanter og lave Buskvækster som Dværgfyr og Pil. Den meget uregelmæssige Sydgrænse for Tundrabæltet følger omtrent 10° Varmelinjen for den varmeste Maaned. Skovbæltets Skove bestaar væsentlig af Naaletræer, som sydligere mere og mere er iblandede med Løvtræer; af Naaletræerne mærkes særlig den sibiriske Lærk, Zirbelfyrren (Pinus Cembra) og Skovfyrren For en Del er det næsten uigennemtrængelige Sumpskove (Taigu); Floderne undergraver mange af Træerne og fører dem ud til Havet og videre til Polarøerne, endog til Grønland, hvor de er et velkomment Materiale. I Østsibirien naar Skovene ned til Randbjærgene og over dem, i Vestsibirien er Skovbæltet meget smallere og giver ved c. 60° n. Br. Plads for Agerdyrkningsbæltet, der navnlig breder sig om Byerne Tobolsk, Tomsk og Omsk. Mod S. gaar Vestsibirien over i den sommergrønne Steppe (en stor Del af Kirgisersteppen), der atter gaar over i den tørre Steppe, hvor Regnmængden helt forandrer Vegetationens Karakter, og Salturter, Tamarisker o. a. giver Landet et ørkenagtigt Udseende, kun i en ganske kort Tid om Foraaret liver Grønt og og blomstrende Løgvækster op.

Taiguskov i Sibirien.

I Centralasien kommer den sparsomme Plantevækst, der hovedsagelig bestaar af Knold- og Løgvækster med store Blomsterkalke, kun frem i den korte Foraarstid; den lange Vinter og den korte, hede Sommer dræber al Plantevækst; kun hvor Jordbunden er noget fugtig, navnlig ved Vandløbene, findes nogen Buskvækst, ja endog smaa Skove af Pil, Poppel m. m. Baade Randbjærgene og Bjærgene inde i Højlandene er for en stor Del skovklædte, da Sneen her giver mere Fugtighed, og Skovene kan her være tætte og yppige, saaledes i Egnene N. for Himálaya, hvor de stedsegrønne Skove kan naa til c. 1500 m Højde og har et Præg omtrent som i Bagindien; højere, indtil c. 2500 m, er Skovene særlig karakteriserede ved Rododendrer, først ved c. 3000 m holder Trævæksten helt op, og ved 5000 m dækkes Klipperne kun pletvis af graa eller gulgrønne Lavarter. I Egnene NV. for Himálaya er der ringere Skov, og her bestaar de især af Naaletræer, deriblandt Gudetræet (Cedrus Deo-

dara). I Pamir mangler næsten helt Skov, kun ved de dybere liggende Vandløb findes noget Krat af Pil, Poppel, Tamarisker osv., og det samme gælder omtrent Dalene i Tiensjan, hvor der dog blandt Kratvæksterne ogsaa trives Æble- og Abrikostræer. Tibet, Øst-Turkestan og især Mongoliet lider af Mangel paa Brændsel, hvortil tørret Dyregødning („Argol") anvendes.

Vestasien, hvis Plantevækst især i den vestlige Del i meget ligner Middelhavslandenes, er ligesom Centralasien gennemgaaende fattig paa Skov, og kun i de højere, mere regnrige Bjærgegne findes Skove, bestaaende af faa Arter, deriblandt Bøg og Eg; af Naaletræer mærkes den skønne, men kun lidet udbredte Ceder (Cedrus Libanon), navnlig i det nordlige Libanon. I Egnene S. for det kaspiske Hav har Vegetationen en næsten tropisk Yppighed; der er Vinstokkens og mange af vore Frugttræers Hjem, som Pære-, Abrikos- og Kirsebærtræet.

Monsunbæltet deles i det tropiske Asien, der omfatter For- og Bagindien samt Øerne, og det nordøstlige Omraade, Kina og Japan. I det tropiske, regnrige Asien karakteriseres Planteverdenen mest ved de stedsegrønne Skove, som paa mange af Øerne naar de højeste Toppe, og som helt har Urskovens Præg med Slyngplanter og træagtige Bregner, blandede med Palmer, ligesom For- og Bagindien har Skove, der staar lige med Sydamerikas i Frodighed. Et af de højeste Træer paa Bórneo og Sumátra er Kamfertræet, blandt Palmerne paa Øerne mærkes Sagopalmerne, saaledes Calamus eller Rotang, der ogsaa findes paa Fastlandet, og hvoraf man faar Spanskrør; i Monsunbæltet naar Bambusrøret sin største Højde. Af andre karakteristiske Træer i Indien nævnes Teaktræet (Tectona grandis), Saltræet (Shorea robusta) og Ibenholttræet (Diospyros Ebenum), hvis Træsorter er meget søgte, samt Jaktræet eller det indiske Brødfrugttræ, Sandeltræet og de forskellige Palmer. Det sydlige Monsunbælte er Hjem for mange Kulturplanter som Risen, Sukkerrøret og Bomuldsbusken, Senneppen, Juten og mange Frugtsorter. — I det nordøstlige Monsunomraade træffer vi mod S. Indiens stedsegrønne Træer, nordligere mellemevropæiske og sibirisk-arktiske Former, blandede med mange hjæmlige. De to Hovedfloders Vandskelslinje i Kina danner en iøjnefaldende Vegetattionsgrænse, idet Skoven mod S. overvejende er stedsegrøn, men mod N. bestaar dem af Løvtræer, navnlig Ahorn og Eg, men ogsaa Bøg, Birk o. a., blandet med mamge Naaletræer, der i meget minder om den nordamerikanske Pacifickysts. For øvrigt er Kina i de tæt befolkede Egne meget skovfattig, idet Agerdyrkningen her har fortrængt Skoven. I Japan naar den stedsegrønne Skov til c. 35 ° n. Br. Kina er Hjemsted for flere Kulturplanter som Rhabarberen og Ginsengroden (Panax G.), Orangen og Teen, ligesom Silkeavlen har sit Hjem her. Indvindingen af Kamfer af Kamferlavrbærtræet (Cinnamomum Camphora) er væsentlig indskrænket til det sydlige Japan, Formosa og Kinas sydvestlige Egne.

c. For Dyreverdenen gælder den samme Mangfoldighed og Modsætning mellem store og smaa Former, men ogsaa for en stor Del Mangelen paa Særpræg. Som nævnt p. 83 regnes Nord- og Mellemasien sammen med Evropa og Nordafrika til den palæarktiske Region — dog med to særegne Subregioner for Asien, den sibiriske (Nordasien) og den mandsjuriske (det nordøstlige Kina og Japan) —, Sydarabien til den sydafrikanske (ætiopiske) og de østlige indiske Øer til den avstralske Region, medens kun de vestlige indiske Øer, For- og Bagindien samt største Delen af Kina opstilles som en særlig Region, den orientalske. Som Supplement til, hvad der forud er sagt, gives ogsaa her nogle almindelige Bemærkninger om Nord-, Central- og Vestasien samt Monsunbæltet.

I Nordasien er Ligheden med den evropæiske Dyreverden selvfølgelig størst i den vestlige Del. I Tundrabæltet findes Isbjørnen, der især er hyppig i Kamtsjatka,

Polarræven, Ulven, deriblandt den sjældne ræverøde Ulv (Canis alpinus), Hermelinen, Lemmingen, Jærven, Lossen, Maaren, Alpeharen m. fl., og Rensdyret, der er et vigtigt Husdyr; af Fugleverdenen fremhæves Sneuglen, Jagtfalken, Havørnen, Rypen m. fl.; særlig karakteristisk for Østsibirien er den for sit Skind skattede Sobel. I Skovbæltet fremhæves Elsdyret, Egernet (deriblandt et Flyveegern), Ulven, Bæveren, Landbjørnen og ved Østkysten Søløven, Søbjørnen, Havodderen. Af Fugleverdenen nævnes bl. a. Alpehøns, Vandrefalk og Silkehale.

Centralasien er ikke rig paa Arter, navnlig ikke af de hvirvelløse Dyr. De tørre Steppeegne præges særlig af de letbenede Pattedyr, der hurtig kan komme fra den ene Græsgang til den anden, saaledes Przvalskihesten, en Mellemting mellem Hest og Æsel, og Dseggetaiæslet eller Kiang i Højtibet, hvor de store Rovdyr mangler, og hvor der er en Vrimmel af Antiloper (som Orongo- og Ada-Antilopen), Gazeller, vilde Æsler, Argalifaar, Geder (Skruegeden) og den langhaarede Jakokse, Højtibets mest karakteristiske Dyr. Østtibets Dyreverden er mere præget af Kinas med mange Hjortearter, Fasaner og Agerhøns osv.; her findes ogsaa den ejendommelige Moskushjort, der for øvrigt er udbredt over hele Centralasiens Bjærglande. I Øst-Turkestan, hvor der ligesom i Dsungariet er vilde Heste og Æsler, træffes den tvepuklede Kamel i vild Tilstand; Tiensjans Bjærgdale er særlig rige paa Vildt som Antiloper, Hjorte og Vildsvin; her findes ligesom i Mongoliet Bjørnen stærkt repræsenteret, navnlig hvor der findes Murmeldyr, der ligesom de smaa Pibeharer er karakteristiske for hele Centralasien. Af Fugleverdenen, som i det hele er fattig, fremhæves Alpehøns, Steppehøns og en Del Vandfugle.

I Vestasien, hvis Dyreverden i det hele maa kaldes rig, har Bjørnen, Sjakalen og Vildsvinet stor Udbredelse ligesom Antilopen, det vilde Æsel og andre Steppedyr; det vilde Bjærgfaar Muflonen findes baade i Persien og Armenien. Derimod forekommer Løven, som før var udbredt over hele Vestasien, nu ikke mere V. for Evfrat; ogsaa Kongetigeren træffes i det østlige Iran; Aberne mangler helt. Af Husdyr mærkes, foruden Hesten, Hornkvæget og Faaret, Kamelen; Svinet har ingen Betydning, da Folkene overvejende er Muhamedanere; Angorageden findes kun i Lilleasien mellem Sankaria og Kisil Irmak. Fugleverdenen har overvejende evropæisk Præg. En Landeplage er Græshoppesværmene. — Sydarabien har som nævnt afrikansk Præg; her findes baade Aben og Strudsen, der bruges som Husdyr og træffes lige op til Libanon ligesom Krokodiller og Skildpadder.

I den tropiske Del af Monsunbæltet er Dyreverdenen særlig rig baade paa Arter og Typer. Alle Klasser af Pattedyr (undtagen Pungdyrene) og alle den gamle Verdens Rovdyr er repræsenterede, saaledes Løven, der dog særlig har hjemme i det nordvestlige Indien, og Kongetigeren, hvis egentlige Hjem ogsaa er her, men træffes over hele Fastlandet samt paa Java og Sumátra, flere Abearter, som Slankaber og Gibboner, Elefanten, i For- og Bagindien, Sumátra og det østlige Kina, Næsehornet, Tapiren (ogsaa paa Sumátra), Vildsvinet, som findes overalt, Bøfler (af hvilke den indiske Bøffel er et vigtigt Husdyr), Antiloper og især Hjorte, Læbebjørnen (Forindien og Ceylon) m. fl. Ogsaa de andre Klasser af Hvirveldyr samt Insektverdenen er rigt repræsenterede, saaledes Fugleverdenen, der er ret ejendommelig, og Krybdyrene, bl. a. talrige Krokodiller og Skildpadder samt giftige Slanger, fremfor alle den frygtede Brilleslange (af de c. 25,000 Mennesker, der 1910 i Indien dræbtes af Dyr, omkom c. 22,500 ved Slangebid). Paa Øerne er Arterne, naar Fugleverdenen undtages, færre, jo længere man kommer mod Ø., og de store Rovdyr mangler for en Del; ofte er de særlige Former indskrænkede til een eller faa Øer, f. Eks. Urangutanen til Bórneo og Sumátra, Sumátra og Java har hver sit Næsehorn, Sumátra, Java og Ceylon hver sit Moskusdyr, og Celébes har flere særegne Pattedyr.

Det nordøstlige Monsunomraade har en langt større Rigdom paa Hvirveldyr end de østlige indiske Øer. De sydlige Dele, som Hainan og Formosa, har endog et helt tropisk Præg (Lemurer, Papegøjer). De i Kina rigt repræsenterede Rovdyr af Katteslægten (Kongetigeren træffes helt op til Amur) findes ikke i Japan; Kina har Aber til c. 41 ⁰ n. Br., og den til Japan indskrænkede rødkindede Saru naar omtrent ligesaa langt mod N., hvor den endog findes i Højbjærgene i Sneen; Tsugarustrædet danner ogsaa Nordgrænsen for den sorte Bjørn, Haren og de faa japanske Fasanarter, den brune Bjørn findes kun paa Jeso, Alpeharen og Snehønen ogsaa i Højbjærgene paa Honsju. Fælles for Kina og Japan er Ulve, Ræve og Vaskebjørnhunde, men Kinas store Rigdom paa Fasanarter, Ager- og Steppehøns ligesom Steppeantiloperne, Moskusdyret og Pindsvinet mangler Japan, som ellers har en rig Fugleverden, navnlig Svømmefugle, Duer m. fl. I Kina er der Krokodiller (Jangtsekiang) ligesom Flodskildpadder, som ogsaa findes i Japan; her findes ogsaa den mærkelige Kæmpesalamander.

Over næsten hele Monsunbæltet er Kvægavlen trængt tilbage paa Grund af de religiøse Forhold; Smør, Mælk og Ost er for en stor Del ukendte i Kina. Japan og de indiske Øer, Okser og Bøfler bruges som Last- og Trækdyr.

Ingen Verdensdel er vel saa rig paa Husdyr som Asien. Rensdyret i Sibirien og den tvepuklede Kamel i Centralasien er nævnte, i Vestasien findes Dromedaren, i Centralasien hører Hesten hjemme, ogsaa Faar, Geder, Svin, flere Oksearter m. fl. har deres Hjemsted her.

§ 5. Det asiatiske Tyrki.

Det asiatiske Tyrki er begrænset af Middelhavet, Dardanellerne, Marmarahavet, Bosporus, det sorte Hav, det asiatiske Rusland, Persien og Arabien. Men medens Grænsen i øvrigt er bestemt, er den saa vag ved Arabien, at man kun tilnærmelsesvis kan angive Landets Størrelse. Den angives nu til c. 1,8 Milll. km² med 16,850,000 Indb., 10 paa 1 km², heri medregnet Øerne ved Lilleasien, hvis endelige Skæbne endnu ikke er afgjort efter de sidste Balkankrige 1912—13. Dertil kommer det skattepligtige Fyrstendømme Samos, c. 470 km² med c. 53,000 Indb.

Disse Lande, som i Oldtiden var Sædet for store Kulturstatter, afgiver nu et sørgeligt Billede paa almindeligt Forfald og Ødelæggelse. Under Tyrkernes Herredømme er det stadig gaaet tilbage, og deres Magt bliver svagere Dag for Dag. Ude fra trænges det af Russerne, som har taget tyrkisk Armenien, og Englænderne, som med Skinsyge vaager over disses Fremtrægen, har sat sig fast paa Cypern. I det Indre mangler det aldeles Enhed og lider ved den store Uensartethed i Befolkningen. Faa Lande kan nemlig opvise en saa broget Blanding af Folkeslag som det asiatiske Tyrki.

Hovedbestanddelen af Befolkningen og tillige det herskende Folk er *Osmannerne,* der udgør c. 43 % af hele Indbyggerantallet; de bebor især Lilleasien som flittige Landbrugere; de som Nomader omflakkende *Turkmener* (Turkomanner) eller *Yoruker* er beslægtede med dem. Paa Lilleasiens Kyster, navnlig mod V. og N., bor *Grækere.* Til de semitiske Folk hører *Araberne,* i Syrien, Palæstina, Mesopotamien og det egentlige Arabien, desuden *Syrere, Aramæere* i Armenien og *Hebræere* eller Jøder i Palæstina. Til Indoevropæerne hører *Armenierne (Haïkan), Kurderne,* Efterkommerne af de gamle *Karducher,* i Kurdistan, og *Perserne;* de sidste bor spredte i Landene, dog mest i de østlige Grænsebyer, især Bagdad. Desuden mærkes af de kavkasiske Folk *Lazer* og *Tsjerkesser,* de sidste med Underafdelingerne *Adighe* og *Abchaser.* Syrere og Arabere angives til at udgøre c. 33 %, de øvrige Folk 24 %. Flertallet af Befolkningen er Muhamedanere, c. 13 Mill., men desuden gives

der Kristne — de armeniske Kristne angives til c. 1,2 og andre Kristne til c. 2 Mill. —, Jøder (c. 560,000) og talrige muhamedanske og kristne Sekter. I det hele findes der den samme brogede Blanding i de religiøse som i de etnografiske Forhold.

Agerdyrkningen befinder sig paa et ynkeligt Standpunkt, naar undtages enkelte Egne, navnlig i Nærheden af de store Stæder, Hovedprodukterne er Mais (tyrkisk Hvede), Olie, Opium, Tobak, Bomuld, Krap, Safran, Dadler, Oliven og andre Frugter, Vin, Galdebær. Heller ikke Kvægavlen staar synderlig højt; af Husdyr maa fremhæves de fortrinlige Heste i Syrien og Armenien og Angorageden i Lilleasien (i Vilayetet Angora er der c. 800,000, i Brussa over 900,000); desuden Mulæsler og Kameler. Nogen Silkeavl findes overalt, mest i Egnen om Brussa, hvor den er i stærk Opkomst, og i Syrien. Ved Middelhavets Kyster drives en Del Fiskeri, særlig maa nævnes Svampefiskeriet ved Rhodos og Syriens Kyster. Bjærgværksdriften er meget forsømt; der vindes noget Kobber, fra Armenien, og noget Sølv, Bly, Kul og Salt; af særlig Vigtighed er Merskum fra Egnen ved Eskisjehr. Industrien er næsten ikke Omtale værd, kun ved de større Stæder findes der nogen Fabriksvirksomhed, mest i Silke-, Bomulds- og Uldtøjer, Tæpper og Læder; Industrigrene, som det asiatiske Tyrki tidligere har været berømt for, saaledes som Damascenerklingerne og Bomuldstøjerne fra Mosul (Musselin), tilhører nu Fortiden. Landene ligger fortrinlig for Handelen, og de har ogsaa tidligere udmærket sig i denne Henseende, men nu er den meget ringe, da alle Kommunikationsmidler, Veje og Kanaler mangler. Af Jærnbaner var der i 1906 i Lilleasien og Syrien 4564 km, deraf i Lilleasien 2372; i det hele er der i de senere Aar gjort en Del for Jærnbanevæsenet for at ophjælpe de forsømte Næringsveje; under Bygning er den betydelige Bagdadbane (2400 km) fra Konia over Taurus gennem de ciliciske Passer, Adana, Mosul, Bagdad til Basra, hvorfra den skal føres mod S. til Kysten; Strækningen gennem Lilleasien er færdig; Banen anlægges overvejende for tyske Penge, medens Strækningen fra Bagdad til Kysten (ved Korcit) anlægges af et engelsk Selskab. Landenes Beliggenhed gør dog, at der er en Del Liv i den udenlandske Handel, som foregaar ved Karavaner. Søhandelen drives udelukkende af Grækere og Evropæere, *Franker,* som de kaldes i hele Levanten.

Det asiatiske Tyrki deles i Vilayeter (22) eller Generalstatholderskaber og disse atter i Sandsjaks (eller Livas). Hvert Vilayet styres af en Vali, sædvanlig en Pasja. Enkelte mindre Dele, som har særlig Vigtighed i strategisk Henseende eller som Følge af Evropæernes Indblanding, indtager en særlig Stilling under Navn af Mutessarifats. Ved Stedbeskrivelsen følges dog ikke denne Inddeling, men den baade i naturlig og historisk Henseende begrundede Inddeling i 1) Lilleasien, med Samos og Cypern, 2) Armenien med Kurdistan, 3) Mesopotamien og 4) Syrien med Palæstina. De Dele af Arabien, der hører under Tyrkiet, behandles senere under denne Halvø.[1])

[1]) Vilayeterne er følgende:
1) *Dsjesair-i-Bahri-Sefid,* Øerne i det ægæiske eller, som det kaldes af Tyrkerne, Bahr-i-Sefid, d: det hvide Hav, bestaaende af de 4 Sandsjaks Midilly (Mytilene), Sakys (Chios), Istankøi (Kos) og Rhodos. 2) *Chodavendikjar* (det gamle Mysien, Phrygien og en Del af Bithynien). 3) *Aïdin* (Lydien, Karien, en Del af Lycien). 4) *Konia* (Pamphylien, Pisidien, Lykaonien, Dele af Lycien og Cilicien). 5) *Ankara* eller *Angora* (Galatien). 6) *Kastamuni* (Bithynien og Paphlagonien). 7) *Sivas* (indre Pontus). 8) *Trapezunt* eller *Trabezon* (Pontus). 9) *Adana* (Cilicien). Disse 9 Vilayeter tillige med 2 Mutessarifats *Bigha* og *Ysmid* samt Fyrstendømmet Samos udgør Lilleasien.
10) *Erzerum* eller *Ersirum.* 11) *Charput* eller *Mamuretyl-Aziz.* 12) *Diarbekr.* 13) *Bitlis* og 14) *Van.* Disse fem udgør Armenien med Kurdistan (de to sidste danner Kurdistan); Diarbekr griber dog over i det nordlige Mesopotamien.
15) *Mosul.* 16) *Bassora* eller *Basra.* 17) *Bagdad.* Disse tre og Mutessarifatet *Sor* tillige med en Del af Diarbekr og det nedenfor nævnte Haleb udgør Mesopotamien; til Basra hører ogsaa en Del af Arabiens Østkyst, el Hasa.
18) *Haleb* eller *Aleppo* (den østlige Del hører til Mesopotamien). 19) *Suria* eller *Syrien* (Damaskus) og 20) *Beirut.* Disse tre Provinser og Mutessarifaterne *Jerusalem* og *Libanon* udgør Syrien med Palæstina. Endelig deles de tyrkiske Besiddelser i Arabien i de to Vilayeter 21) *Hedsjas* og 22) *Jemen.*

I. Lilleasien.

Lilleasien eller, som det kaldes af Tyrkerne, *Anadoli, Natolien,* et Navn, der betyder det samme som Levanten, Østerland, er c. 501,400 km² med 9,1 Mill. Indb.[1]), ɔ: c. 18 paa 1 km², deraf skal over 1 Mill. være Grækere; c. 7,2 Mill. er Muhamedanere, henved 600,000 armeniske Kristne, c. 970,000 andre Kristne og 185,000 Jøder; tættest befolket er Nord- og Vestkysten, medens Sydkysten og de indre Højsletter er tyndt befolkede.

Lilleasien har fra tidligst Tid som Bindeled mellem Orienten og Occidenten været en Kampplads for de store Stater. Selvstændige Riger har kun fristet en kortvarig Tilværelse. Under disse Kampe og ved Naturens Ugunst har Halvøen lidt saaledes, at den, som i Oldtiden hørte til Jordens skønneste og bedst kultiverede Egne, nu er i sørgeligt Forfald; overalt bærer Ruiner af store Byer Vidnesbyrd om den tidligere Glans, Havnene er for en Del forsømte og tilsandede. Dens Forfald er stadig taget til, siden *Osmannerne* stiftede deres Rige der c. 1300. Men det vilde vistnok være uretfærdigt at give Tyrkerne hele Skylden; man maa erindre, at den Gang de overtog Landet, var det allerede stærkt i Tilbagegang; Fortidens Krige, ligefra Romernes Tog til Korstogene og Mongolernes Indfald, har deres Andel.

Ved Stedbeskrivelsen følges den naturlige Adskillelse i Højsletterne i det Indre og Kystterrasserne.

a. Paa Højsletterne i det Indre, der omfatter de gamle Landskaber *Phrygien, Galatien, Pisidien, Lykaonien* og længst mod Ø. *Kappadocien,* er det hovedsagelig kun Provinshovedstæderne, der er af nogen Betydning, fra Oldtiden har de holdt sig som Stationer paa de faa Handelsveje. — Mod V. ligger *Kjutahia* ved Pursakfloden, c. 20,000 Indb.; N. for den ligger det vigtige Jærnbaneknudepunkt *Eskisjehr* (Dorylæum), ɔ: gamle By, c. 10,000 Indb., med rige Merskumsgruber (aarligt Udbytte c. 2½ Mill. Kr.). S. for Eskisjehr ligger *Malatia* (Melitine), c. 61,000 Indb.; S. for Kjutahia ligger *Afiun Karahissar,* ɔ: Opiums sorte By, c. 95,000 Indb., fra hvis Omegn den meste Opium kommer; der dyrkes ogsaa megen Krap, ligesom der er Uldværverier. Fra Kjutahia gaar Handelsvejen N. om Saltørknen til *Engyrieh* eller *Angora,* c. 30,000 Indb., S. om den til *Konia* (Iconium), c. 45,000 Indb., Udgangspunkt for Bagdadbanen, med Tæppeværverier og Safiansgarverier. Østligere forener de to Handelsveje sig atter i *Kaisarie* (Cæsarea, Kappadociens Hvstd.) ved Foden af den 4000 m høje Vulkan Erdsjijas, c. 54,000 Indb., med Farverier, Frugt- og Vinavl. Mod NØ. ved øvre Kisil Irmak ligger *Sivas* (Sebastia), c. 78,000 Indb., og endnu nordligere *Tokat,* c. 30,000 Indb., den første har Kobberminer, den sidste Tæppeværverier og Safiansgarverier.

b. Nordterrassen omfatter, fra Ø. til V., de gamle Landskaber *Pontus, Paphlagonien* og *Bithynien.* — Længst mod Ø. ligger ved Kysten Armeniens gamle Havnestad *Trapezunt* eller *Trabezon,* c. 100,000 Indb., Hovedindførselshavn for alle til Persien bestemte Varer; i Middelalderen var den stor og glimrende som Hovedstad for Kejserdømmet af samme Navn; vestligere Havnene *Kiresyn* (Kerasus), hvorfra Lucullus skal have bragt Kirsebærtræet til Evropa, og *Samsun,* c. 30,000 Indb., med stor Tobaks- og Opiumsavl; inde i Landet *Amasia,* c. 30,000 Indb., med Silkeavl. I Paphlagonien ligger Havnestaden *Sinob* (Sinope), c. 10,000 Indb., med Skibsværfter, ved Bosporus *Skutari,* Konstantinopels Forstad, c. 82,000 Indb.; Sultanens Sommerpalads og Konstantinopels bekendteste Kirkegaard ligger her. Skutari er ved Jærnbane forbunden med *Ismid* (Nicomedia), c. 25,000 Indb., en livlig Havn; under

[1]) Da Grænserne er saa ubestemte, er Angivelserne for de enkelte Deles Størrelse meget afvigende Det samme gælder selvfølgelig Indbyggertallene, tilmed da Folketællingerne er meget upaalidelige, Tallene ansattes efter Skøn.

Romerne var den en af de største Byer i Lilleasien. *Isnik* (Nicæa) ligger ved Søen af s. Navn, med Ruiner af fordums Herlighed. SV. for denne ligger *Brussa* (Prusa), c. 80,000 Indb., smukt beliggende ved det nordlige Affald af det bithyniske Olympos, Kesjisj Dagh, en af det asiatiske Tyrkis betydeligste Fabriksstæder (Silketøjer, Tapeter, Tæpper); i det 14. Aarhundrede var den Hvstd. i Osmannernes Rige; den er ved Jærnbane forbunden med sin Havn *Mudania*. *Kastamuni* (Paphlagonien), c. 20,000 Indb., har Kobberminer i Nærheden. — I Marmarahavet ligger nær ved Bosporus de 9 smaa *Prinseøer,* 180 km² med c. 3000 Indb., næsten alle Grækere;

Ved Smyrnas Havn

Øerne, hvoraf den største er *Prinkippos,* er paa Grund af deres sunde Klima et Yndlingsopholdssted om Sommeren for Konstantinopels Indb. Mod V. i Marmarahavet ligger Øen *Marmara* (Prokonnesus), kendt for sine Marmorbrud.

c. Vestterrassen omfatter de gamle Landskaber *Mysien, Lydien* og *Karien* og er nu ligesom i Oldtiden Lilleasiens bedst befolkede Del. — Mysien, Trojas og de æoliske Koloniers Land, er særlig rigt paa Minder fra Fortiden; det interessanteste Fund i vor Tid er fremkommet ved Schliemanns Udgravninger ved Højen *Hissarlik,* hvor man har troet at finde det gamle Troja, hvilket man tidligere troede havde ligget ved *Bunarbasji*. Af større Byer er der nu kun faa, deriblandt *Aivalik* (Kydoniæ) og *Bergama* (Pergamum). — Det samme gælder de ioniske Koloniers Land, Lydien; hvor tidligere Sardes laa, ligger nu den usle Landsby *Sart* mellem store Ruiner. Kun en af de tolv ioniske Byer, *Smyrna,* tyrk. *Ismir,* har beholdt noget af sin tidligere Glans, c. 250,000 Indb., hvoraf henved Halvdelen Grækere,

desuden c. 60,000 Tyrker, 70,000 Jøder, mange Frankere og Armeniere. Byen ligger smukt ved det indre af Bugten og Foden af et Bjærg, paa hvilket der er en Borgruin; Gaderne er snævre og ubrolagte, i den nedre Del af Byen findes de store Torve, Basarer og smukkeste Bygninger. Som Fabriksstad staar den ikke højt, kun Tæppevæverierne er berømte, derimod er den betydelig som Handelsstad; i 1906 løb 5740 Skibe ud og ind i Havnen, og Udførslen beløb sig til c. 100, Indførslen til c. 62 Mill. Kr., før Jærnbanernes Tid saa man daglig de store Karavaner fra Indien, Persien og Syrien drage gennem Staden. Jærnbaner fører mod N. til *Manissa* (Magnesia) ved Sarabat, c. 90,000 Indb., med Væverier og Tobaksavl, og mod S. til *Aïdin* ved Menderes, c. 80,000 Indb. Ø. for Smyrna ligger *Alasjehr* (ɔ: den brogede By, Oldtidens Philadelphia), c. 10,000 Indb. med Bomulds- og Tobaksavl. Lige over for Chios ligger det historisk kendte *Tsjesjme*. I Karien, de doriske Koloniers Land, ligger det ubetydelige *Budrun*, hvor før Herodots Fødeby, Halikarnassos, laa.

d. Øerne *(Sporaderne)* langs Vestkysten danner en egen Provins (se Anm. p. 291). Med deres rige Natur har de fra de ældste Tider været godt befolkede; ogsaa nu, efter at de har overstaaet Ødelæggelserne under den græske Frihedskrig, er de forholdsvis blomstrende; de fleste Indb. er Grækere. De vigtigste af Øerne nævnes fra N. til S. — *Tenedos*, 40 km², c. 7000 Indb., med en By af s. Navn; udmærket Muskatellervin og Olie. — *Lesbos (Midilly, Mytilene)*, den største af Øerne, c. 1750 km² med c. 100,000 Indb., en bjærg- og skovrig Ø med Sydfrugter og Vin. I Oldtiden laa her blomstrende æoliske Kolonier; paa det gamle Mytilenes Plads ligger nu Hvdst. *Midilly* eller *Kastro*, c. 10,000 Indb. — Chios *(Sakyz-Adasi, Skio)*, 825 km² med c. 60,000 Indb., bjærgfuld (*Eliasbjærg*, c. 1270 m), rig paa Vin, Sydfrugter og især Mastiks, en Harpiks, der anvendes som Medicin og i Orienten tygges som Skraa. Øen ødelagdes 1881 af et Jordskælv; Byen *Chios* har c. 14,000 Indb. V. for Chios ligger den lille *Ipsara*, kendt fra den græske Frihedskrig. — Af Øerne ved Kariens Kyst nævnes *Kos (Istankøi, Stancho)*, c. 290 km², c. 20,000 Indb. (Vinavl), *Nikaria* (Ikaria) og *Patmos*, kun beboet af Kristne. Ved Sydvestspidsen af Lilleasien ligger endelig *Rhodos*, c. 1450 km² med c. 30,000 Indb., hvoraf c. 20,000 Kristne, 2000 Jøder. En Bjærgryg, der gaar fra SV. til N.Ø., bestemmer dens Form; den har et fortrinligt Klima og en ypperlig Vegetation. Dens gunstige Beliggenhed for Handelen skaffede den i Oldtiden en stor Betydning. Her stod et af Verdens syv Underværker, Helios' 45 m høje Kobberstatue, der tillige tjente som Fyrtaarn; ved et Jordskælv 224 f. Kr. styrtede den om. Øens Stortid falder under Johannitterridderne 1309—1522, da den var den vigtigste Skranke for Osmannernes Fremtrængen. Nu er Øen forsømt og ødelagt af Jordskælv, Agerdyrkningen er ringe, kun Vinen hævder sit tidligere Ry. *Rhodos*, Hvdst., paa Nordspidsen af Øen, har c. 11,000 Indb.

e. Sydterrassen omfatter de gamle Landskaber *Lycien, Pamphylien* og *Cilicien*. Lycien med Ruiner af gamle Byer *(Xanthos)* hører til Halvøens ødeste og daarligst befolkede Dele. I Pamphylien, ved Floden Kipry Su (Eurymedon), ligger *Adalia* (Ataleia), c. 25,000 Indb., med Handel især med Træ og Heste. Cilicien, hvis Kyst i Oldtiden var frugtbar, men nu er sumpet og usund, er daarligt befolket og lider under de omflakkende Turkmenerhorder; *Adana*, c. 83,000 Indb., omgiven af Frugt- og Vinhaver og Bomuldsmarker, er forbunden ved Jærnbane med sin Havn *Mersina;* ved Banen ligger *Tersus (Tarsos)*, Apostelen Paulus' Fødeby, c. 25,000 Indb.

f. **Samos** (Susam-Adasi), Ø. for Nikaria og lige over den det gamle Ephesos' Ruiner, c. 470 km² med 53,400 Indb. (1902), har fra 1832 været et eget Fyrstendømme, hvis Fyrste, af græsk Nationalitet, vælges af Porten og er den skattepligtig.

Den bjærgfulde og frugtbare Ø leverer Vin, Olie og Sydfrugter. I Oldtiden var den koloniseret af Ionere og blomstrede ved Skibsfart og Handel. Hovedstaden er *Vathy*, c. 10,000 Indb.

g. **Cypern** (nygr. *Kypros*, tyrk. *Kibris*, Englænderne kalder den *Cyprus*) uden for Iskanderunbugten, 9280 km² med 274,000 Indb. (1911), c. 28 paa 1 km². Igennem Øen gaar to Bjærgkæder fra V. til Ø. — det højeste Punkt, *Troódos* eller *Olympos*, 1950 m, ligger i den sydl. Kæde —, indesluttende Sletten *Messaria*. I Oldtiden var den kendt for sit milde, rene Klima og sin yppige Vegetation, særlig leverede den Vin og Kobber (Kypron, hvoraf Øens Navn kommer). I Middelalderen hørte den til det østromerske Rige, indtil Richard Løvehjærte erobrede den under Korstogene og skænkede den til Huset Lusignan, fra hvilket den 1489 gik over til Venezia; 1571 tog Tyrkerne den. Nu er den i Forfald, Tørke, Græshoppesværme og Sygdomme har hærget den, og den har mistet en stor Del af sine prægtige Skove. De fleste (c. $^3/_7$) af Indbyggerne er Grækere, af Muhamedanere er der c. 57,000, over 200,000 er Kristne; der dyrkes Korn (især Hvede og Byg), Johannesbrød og Frugter m. m., Cypernvinen staar endnu højt, ogsaa Bomulds- og Silkeavl samt Svampefiskeri er af Betydning; 1909 var Værdien af Indførslen c. 581,000, af Udførslen 450,000 Pd. St. 1878 blev Øen sat under engelsk Bestyrelse; faktisk er den nu en engelsk Besiddelse, godt skikket til at beherske den østlige Del af Middelhavet og Suezkanalen.

I det Indre ligger *Nikosia* (Levkosia), c. 16,400 Indb., Hovedstaden og Sæde for Ærkebispen, som før var Øens egentlige Hersker; paa Sydkysten *Larnaka*, 8—9000 Indb., og *Limassol*, c. 9200 Indb., Øens første Handelsplads; paa Østkysten *Famagusta*, 4300 Indb., paa Vestkysten *Papho* (Paphos), 3700 Indb.

II. Armenien med Kurdistan.

Det er kun lidt, man ved om Armeniens ældste Historie. Medens Lillearmenien, Landene V. for Evfrat, allerede Aar 60 f. Kr. kom ind under Romerne, holdt Storarmenien sig selvstændig under indfødte Konger; ved Aar 300 kristnedes Folket under Kong Tiridates af Gregor, „Armeniens Apostel". I Middelalderen overvældedes de armeniske Dynastier af Muhamedanerne, ved den nyere Tids Begyndelse delte Perserne og Tyrkerne Besiddelsen af Landet, og nu i vor Tid har Rusland ogsaa taget sin Del. Men under alle disse Omskiftelser har *Armenierne* bevaret deres nationale Særpræg, deres Sprog og Litteratur, endog i religiøs Henseende danner de en særegen fra den græske Kirke afsondret Sekt (Monophysitismen). Armenierne, der kalder sig selv *Haïkan* eller *Haikh* (og Landet *Hajestan*), er et flittigt Folk, der i Landet selv mest lever som Hyrder og Agerdyrkere, men som Handelsfolk er de udbredte over hele det asiatiske Tyrki; i Persien, Indien og langt ind i Evropa (Østerrig) træffer man dem ogsaa. Paa Grund af deres store Handelsaand, stærkt udprægede Individualitet og politiske Uselvstændighed sammenlignes de tit med Jøderne. Dels paa Grund af nogle af de nævnte Egenskaber, dels for deres Religion er mange dem fjendske, navnlig de dem i Tal og Hensynsløshed overlegne muhamedanske Kurder, der overfalder dem, medens den tyrkiske Regering langtfra at yde dem Beskyttelse snarere opmuntrer Fjenderne, hvad der har ført til Opstande fra Armeniernes Side og udstrakte Myrderier paa dem (saaledes 1895—96 og 1904) baade her og i de andre Lande, hvor der bor Armeniere; harmfulde Protester fra det civiliserede Evropa mod disse Myrderier har intet frugtet. — Armenierne selv udgør knap $^1/_3$ af Landets Befolkning; den øvrige Del er en Blanding af Osmanner,

Kurdisk Høvding.

Arabere, nomadiserede Turkmener og Kurder i Kurdistan; de sidste lever af Agerdyrkning og Kvægavl, men ogsaa af Røveri.

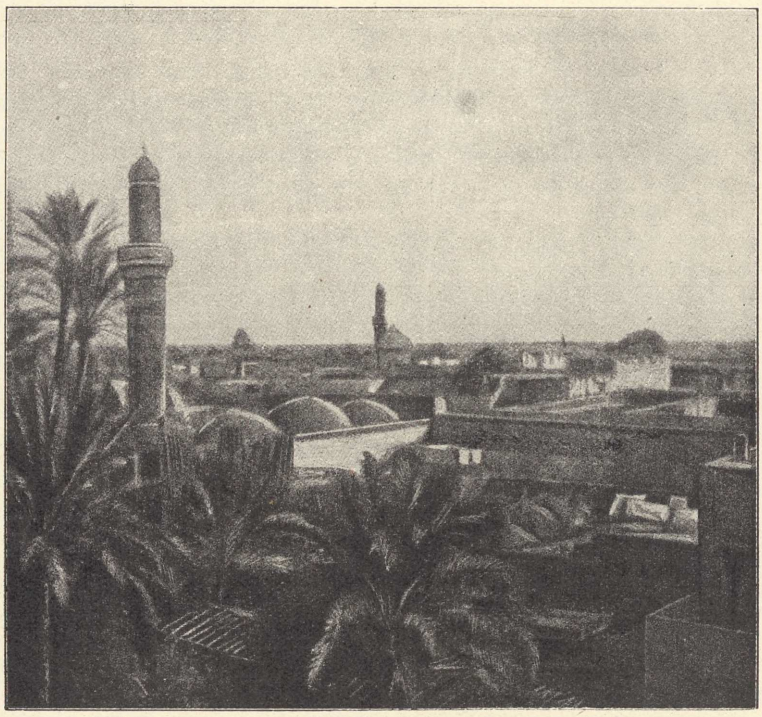
Tyrkisk Armenien er efter Afstaaelsen til Rusland 1878, da der gik c. 25,800 km² med 1/6 Mill. Indb fra, omtrent 186,500 km² med 2,471,000 Indb., c. 13 paa 1 km².

Erzerum (Erserum), befæstet Hvdst., c. 120,000 Indb., paa Højsletten (2630 m o. H.), hvor Handelsvejene krydses; Fæstningen ligger paa et højt Bjærg midt i Byen; Byen har en livlig Mellemhandel mellem Persien, Lille-asien og Kavkasuslandene. Mod V. ligger Landets gamle Hvstc. *Ersingjan* ved Evfrat, c. 23,000 Indb., nær ved Ararat og den persiske Grænse *Bajazid* (Bajazet), befæstet Handelsstad; *Van,* ved Søen Vans Østbred, c. 62,000 Indb.; V. for Søen *Bitlis,* c. 25,000 Indb. med nogen Industri. *Diarbekr* (arab. Amid) paa Tigris' højre Bred, c. 80,000 Indb., er beliggende paa en Basaltklippe og omgiven af sorte Basaltmure, hvorfor Tyrkerne ogsaa kalder den „den sorte". Ved Marad-su (østlige Evfrat) ligger *Charput,* c. 20,000 Indb.

III. Mesopotamien.

Den overordentlige Betydning, Landet har haft i Verdenshistorien, skylder det de to Floder, ligesom Ægypten skylder Nilen sin Betydning. Dets Historie gaar langt tilbage i Tiden, og det har vistnok længst af alle Jordens Lande været civiliseret, endog til den kinesiske Kultur har man troet at finde Begyndelsen ved Evfrats Bredder; man har jo ogsaa henlagt Paradiset her. Det ene store Verdensrige har afløst det andet, og mægtige Ruiner minder endnu om deres prægtige Byer. I det nordlige af Mesopotamien laa det *assyriske* Rige; dets store Stæder, fremfor alle *Ninive,* laa i Egnen mellem Tigris og Zab; Udgravningerne, der foretoges 1840—45 af Botta og Layard ved Chorsabad og Nimrud, har bragt rige Skatte for Dagen. I det egentlige mesopotamiske Lavland laa *Babylonernes* Rige. De havde gravet talrige Kanaler gennem Landet, hvilket var saa meget lettere, som Tigris' Leje ligger lavere end Evfrats; Landet var udmærket kultiveret og tæt befolket. Paa de Steder, hvor de to Floder nærmer sig hinanden, var den *mediske Mur* bygget til Beskyttelse mod Indfald fra N., og noget sydligere ved den nuværende By *Hilleh* laa Rigets Hovedstad *Babylon* ved Evfrats venstre Bred; kun Fundamentet af Bels Taarn, 600 m i Omfang, 60 m højt, staar endnu; derover hæver sig det første Stokværk, det andet er i Ruiner. Efter at Babylon, som ogsaa var en af det persiske Riges Hovedstæder, var sunket i Grus, opstod stadig nye Kæmpebyer; Seleukiderne anlagde *Seleukia,* Partherne *Ktesiphon* ved Tigris, senere ogsaa de parthiske Sasaniders Residens; de ældre Kaliffer grundlagde *Kufa* ved Evfrat, Kaliffen Al Mansur senere *Bagdad* ved Tigris' højre Bred. Alle er de sunkne i Ruiner, kun det andet *Bagdad* paa venstre Bred af Tigris staar endnu som et blegt Billede af gammel Pragt.

Mesopotamien, som Perserne kalder *Doáb,* ɔ: Tostrømlandet, danner ikke noget Hele i den tyrkiske Administration. Den nordlige Del, det egentlige Mesopotamien eller, som Tyrkerne kalder det, *El-Dsjesireh* (ɔ: Øen), regnes dels til Syrien, dels til Kurdistan (Vilayeterne Haleb og Suria), kun Vilayetet *Mosul* regnes til Mesopotamien; den sydlige Del kaldes *Irak-Arabi* og bestaar af Vilayeterne *Bagdad* og *Basra,* til hvilket sidste Nedsjed i Arabien hører. De tre Vilayeter (med Nedsjed) er c. 419,000 km² med c. 1,498,000 Indb., c. 4 paa 1 km². De Kristne er spaltede i en

Udsigt over Bagdad.

Mængde Sekter: Romersk-Katoliker, Grækere, Armeniere, Nestorianere, Jakobiter; ogsaa Jøder findes der en Del af, særlig i Bagdad.

I Mesopotamiens nordlige Del (Vilayetet Haleb) ligger *Urfa (Edessa),* c. 72,000 Indb., Handelsstad; Ø. for den *Mardin* (Vilayetet Diarbekr), c. 20,000 Indb., Handelsstad og Fæstning, og *Nisibin,* det gamle *Nisibis,* Romernes Grænsefæstning mod Partherne. Ved Tigris' højre Bred *Mosul,* c. 80,000 Indb., Handels- og Fabriksstad, dog kun en Skygge af tidligere Storhed; lige overfor paa Flodens anden Bred ligger Ninives Ruiner. V. for Mosul i *Sindsjar* og Omegn bor *Jeziderne,* en religiøs Sekt; deres Religion er en Blanding af Muhamedanisme og Zendavestas Lære, tilsat med kristelige Forestillinger og Ceremonier. — Irak-Arabis Hovedstad *Bagdad* paa venstre Bred af Tigris med en Forstad *(Ghadim* eller *Kadhimein)* paa højre Bred, c. 125,000 Indb., grundlagt 763, er langtfra, hvad den tidligere var (den skal have haft c. 2 Mill. Indb.), men dog endnu en betydelig Handels- og Fabriksby. V. for Evfrat ligger Sjiternes Valfartssteder *Nedsjef* eller *Mesjhed-Ali* og *Kerbela* eller *Mesjhed-Hussein,* c. 65,000 Indb., med Alis og Sønnen Husseins Grave (Mesjhed ɔ:

Martyrsted), og ved Evfrats højre Bred den ovennævnte *Hilleh*, c. 30,000 Indb. Ved Sjat-el-Arabs højre Bred ligger den af Dadelpalmelunde omgivne *Basra* eller *Bassora*, grundlagt i det 7. Aarhundrede af Kaliffen Omar, c. 60,000 Indb., med et meget hedt Klima i en usund og sumpet, men for Handelen godt beliggende Egn; de vigtigste Handelsvarer er arabiske Heste, Dadler og Perler; efter at Sjat-el-Arabs Munding er tilsandet, er Byen gaaet en Del tilbage.

IV. Syrien (Soristan) med Palæstina.

Mod S. ved Arabien er Syriens Grænser ubestemte, alene af den Grund er det vanskeligt at angive Størrelsen. Holder man sig til den tyrkiske Inddeling i Vilayeterne *Haleb, Suria* og *Beirut* samt de to Mutessarifater *Libanon* og *Jerusalem*, er det c. 218,700 km² med 2,790,000 Indb., c. 13 paa 1 km². Her følges den Inddeling, der har Hævd fra gammel Tid: en stor nordlig Del, det egentlige *Syrien*, og en lille sydlig, *Palæstina*.

a. *Syrien*. Ved Stedbeskrivelsen gaar man fra Kysten ind mod Ø.

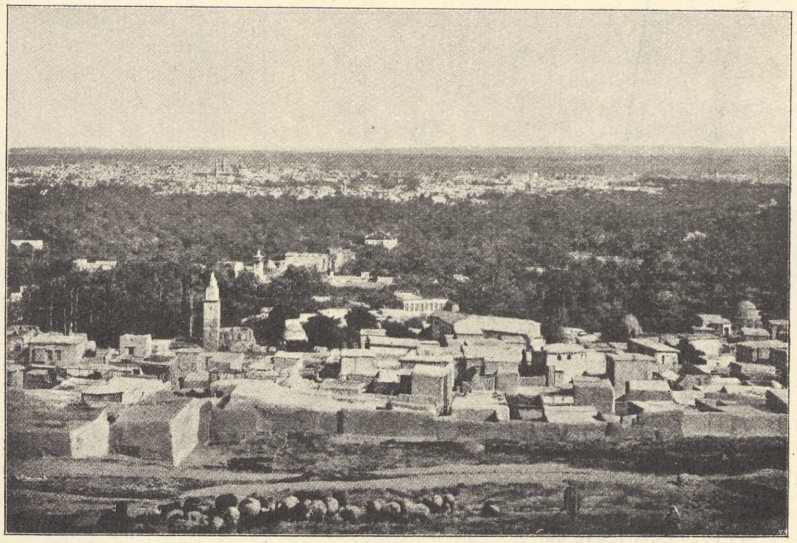
Det smalle sandede Kystland beboedes i Oldtiden af Handelsfolket *Fønikerne*, den gamle Verdens Englændere; men deres blomstrende Byer *Tyrus*, nu *Sur*, og *Sidon*, nu *Saïda*, c. 10,000 Indb., staar tilbage for Kystens andre Byer. Den bedste Havn er *Beïrut* (*Berytus*), c. 140,000 Indb.; den maa anses for Damaskus' Havn, med hvilken den er forbunden ved en af de Franske 1863 anlagt god Vej; 1895 har de anlagt en Jærnbane mellem de to Byer, den 142 km lange „Libanonbane". Nordligere ligger Havnene *Tripoli (Tarabulus)*, c. 32,000 Indb., *Ladikieh* eller *Latakia (Laodicea)*, med stor Tobaksavl, og den lille *Iskanderun* eller *Alexandrette*, Halebs Hovedhavn, c. 7000 Indb.; den sidste hører i administrativ Henseende til Lilleasien. S. for Sur ligger *Akka (St. Jean d'Acre, Ptolemaïs)*, c. 10,000 Indb., en befæstet By, der tidligere betragtedes som Nøglen til Syrien og er kendt fra Korstogene og Napoleon I's Historie.

I Libanons Bjærgstrøg, som er godt kultiverede og ofte helt op til Toppen dækkede med Plantager og Marker, bor de to mærkelige Bjærgfolk Maroniter og Druser. *Maroniterne*, maaske c. 200,000, saaledes kaldte efter deres Stifter Johannes Maro i det 7. Aarhundrede eller Klosteret S. Maro ved Antiochia, er en ejendommelig romersk-katolsk Sekt med en egen Patriark, som bor i Klosteret *Kanobin;* det er et tappert og dygtigt Folk, hvis Landsbyer og mange Klostre hænger som Ørnereder paa Bjærgenes Sider. Aar 1860 formindskedes deres Antal betydeligt ved et stort Blodbad, for hvilket Druserne fik hele Skylden, men ved hvilket tyrkiske Soldater var mest virksomme. *Druserne*, c. 80,000, er egentlig en muhamedansk Sekt, der stiftedes c. 900; deres Religion, som de omhyggeligt holder hemmelig, er en Blanding af Muhamedanisme, Jøde- og Kristendom; det er et tappert fanatisk Folk, der lever af Agerdyrkning, Kvægavl og Vaabenfabrikation og indtager en meget uafhængig Stilling over for Tyrkerne, til hvem de kun betaler Tribut; Høvdingen bor i *Deïr-el-Kamar* (ɔ: Maanekloster).

I Orontesdalen mod N. ligger *Antakieh* eller *Antakia (Antiochia)*, c. 24,000 Indb., en ussel Rest af den en Gang storartede Handelsstad, der i sin Tid havde 6—700,000 Indb.; de hyppige Jordskælv i det 6. Aarhundrede gjorde det af med dens egentlige Blomstringsperiode, under Korstogene havde den sin sidste Stortid. Mod S. ved Orontes ligger *Hamah* (Epiphania), c. 60,000 Indb., med nogen Industri og Handel, og *Homs (Emesa)*, c. 50,000 Indb., med Industri og Agerdyrkning. Ø. for Homs findes de storartede Ruiner af den af Kong Salomon byggede Palmestad *Tedmor (Tadmor*,

Palmyra), der særlig er kendt fra det 3. Aarhundrede eft. Kr., da Zenobia opkastede sig til Kejserinde i Østen; sydligere ligger ved Landsbyen *Balbek* (ɔ: Dalens Højde), c. 1160 m o. H., Ruinerne af en anden af Syriens gamle Byer, *Heliopolis* (Solbyen).

Paa Kalkplateauet Ø. for Floddalen ligger *Haleb (Aleppo),* c. 200,000 Indb., Midtpunktet for Handelen i det nordlige Syrien; mod N. gaar Handelsvejene over *Aïntab,* c. 90,000 Indb., Hovedstation for den nordamerikansk-engelske Mission, og drejer derpaa mod Ø. over til Urfa. N. for Aïntab ligger *Marasj,* c. 68,000 Indb., med store Bomuldsvæverier. Sydligere paa Plateauet ligger *Damaskus* eller *Dimesjk,* 690 m o. H., c. 250,000 Indb. (hvoraf c. $^3/_4$ Muhamedanere), i en frugtbar af Barradi vandet Dal, omgiven af Orangelunde; dens Stortid (under Ommayaderne 660—750)

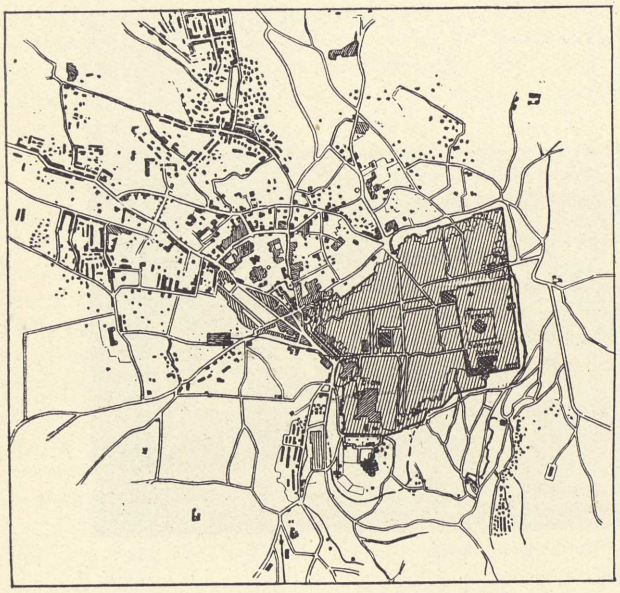
Damaskus.

er vel forbi, men paa Grund af den gunstige Beliggenhed har den stadig hævdet sin Betydning som Handels- og Fabriksstad; af Østerlænderne kaldes den „Verdens Øje" og „Modermærket paa Verdens Kind". Talrige Kupler og Minareter rager op over Byen, i dens store Basarer pranger Guld- og Sølvvarer, de berømte Staalvarer (Damascenerklinger) og Silketøjer (Damask) ved Siden af Vestens Varer. Den er en af Muhamedanismens vigtigste Byer; her samles fra alle Verdens Hjørner Pilegrimme for at drage med den hellige Karavane til Mekka. Nu er Damaskus forbundet med Medina ved den c. 800 km lange Jærnbane, fortrinsvis en Pilegrimsbane (aabnet 1908).

b. Den lille sydlige Del af Syrien, *Palæstina,* strækker sig 480 km i Længden omtr. fra Jordans Kilder til Sydspidsen af det døde Hav og er c. 25,000 km²; omtrent de to Tredjedele ligger mellem Havet og Jordandalen, det øvrige hinsides Floden. I den ældste Tid kaldtes Landet *Kanán,* før Jøderne c. 2000 f. Kr. besatte det, under Romerne *Judæa;* for de Kristne er det det hellige Land. Efter at Landet ved det romerske Riges Deling var kommet til Øst-Rom, blev det 636 erobret af Muhamedanerne. Under Korstogene var det i kortere og længere Perioder i de Kristnes Besiddelse, men faldt da tilbage til Muhamedanerne, og fra 1517 har det staaet under Osmannerne. Det en Gang udmærket kultiverede og godt befol-

kede Land, „i hvilket det flød med Mælk og Honning", ligger nu helt forsømt; i den sidste Tid er der dog sket Fremskridt ved Anlæg af bedre Veje og Jærnbaner m. m. Medens Landet i Kong Salomons Tid skal have haft c. 5 og paa Romernes Tid c. 2 Mill. Indb., er der nu højst regnet 750,000, en broget Blanding af Arabere, Syrere, Tyrker, Grækere og Jøder; de sidste, maaske 100,000, er for en stor Del indvandrede i de sidste Aar, navnlig fra Ægypten og Evropa, paa Grund af den „zionistiske" Bevægelse, der vil genvinde Landet for Jøderne blandt andet ved at anlægge Agerbrugskolonier.

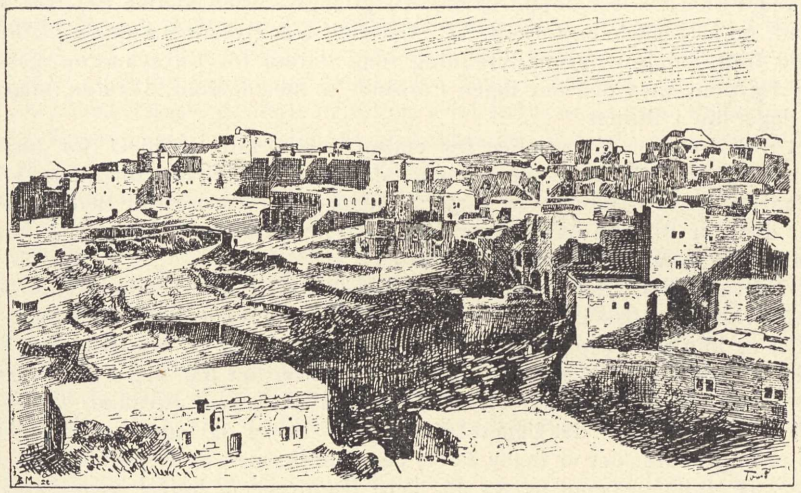
De tolv jødiske Stammers Land deles som omtalt (p. 273) i de tre Landskaber Galilæa, Samaria og Judæa V. for Jordan, Østjordanlandet kaldes Gilead. — I *Galilæa* ligger V. for Genezareth Sø *Tabarijeh (Tiberias)*, en smudsig lille By i smukke Omgivelser; ved Søens Nordkyst ligger Ruinerne af *Kapernaum* og lidt nordligere Byen *Safed*, c. 20,000 Indb. V. for Tabarijeh ligger *Nasirah (Nazareth)*, c. 8000 Indb. ($^2/_3$ Kristne), paa Skraaningen af en Bjærgvæg, der hæver sig over Sletten *Jesreel* eller *Esdrelon*, den frugtbareste Del af Palæstina. I Nærheden af Nasirah findes de navnkundige Landsbyer *Kana* og *Nain*, ved Karmels nordlige Bred den lille Søstad *Haifa*, c. 12,000 Indb. — I den nordlige Del af *Samaria* ligger en ussel Landsby *Sebastijeh* paa det Sted, hvor *Samaria*, Hovedstaden i Israels Rige, laa, lidt S. for den *Nabulus* (det gamle Testamentes *Sichem*, Grækernes *Neapolis*), c. 25,000 Indb., i en frugtbar Dal med Oliven-, Figen- og Mandeltræer; nogen Handel mellem Damaskus og Kysten. N. og S. for Byen hæver Bjærgene *Ebal* og *Garizim* sig; paa det sidste bragte og bringer endnu den mærkelige gamle Sekt *Samaritanerne* deres Offer; der skal være endnu c. 100 Samaritanere i Nabulus.

Situationsplan over Jerusalem med „Ny-Jerusalem".

I *Judæa* er *Jerusalem* eller tyrk. *El Kuds*, ɔ: den hellige By (arab. *Sádia*, ɔ: Fredens By) den første By, man søger. Byen ligger i en ufrugtbar Egn paa et Kalkplateau, indtil 790 m over Middelhavet, over 1100 m over det døde Hav; kun mod N. gaar Plateauet jævnt over i Højsletten, paa de andre Sider sænker det sig stejlt til dybe Dalfurer. Stedet er som skabt for en befæstet By; her laa ogsaa *Salem* paa Abrahams Tid, senere Jebusiternes Fæstning, som David erobrede og gjorde til sit Riges Hovedstad. Man skelnede mellem fire Hoveddele: Højene *Zion* (Sydvesthøjen) med Davids Borg, *Morijah* med Templet, *Akra* og endelig *Bezetha* mod N., der gik over i Højsletten. De nuværende 12 m høje Mure med 34 Taarne indeslutter ikke hele den gamle By, men paa den anden Side er andre Dele, som

ikke hørte med tidligere, nu dragne inden for den. Gaderne er snævre og krumme og gaar op og ned, Husene er for det meste uden Vinduer og meget høje. Af de c. 84,000 Indb. er henved Halvdelen Jøder, de øvrige Muhamedanere (c. 10,000) og Kristne, som hører til de forskelligste Konfessioner, samt Armeniere. Blandt Jøderne gives der omtrent ikke een ældre Familie, de er alle indvandrede fra Syrien og Ægypten i den nyere Tid og senest fra Evropa. Mod Ø. ligger Morijah, omsluttet af Mure, med Muhamedanernes to prægtige Moskeer, Kalifen Omars Moske, den helligste næst Mekkas, og Moskeen el-Aksa; indtil den sidste Tid maatte Pladsen kun betrædes af Muhamedanere, og endnu er Adgangen vanskelig nok. Mod V., N. for Zion, ligger det armeniske Kvarter, til hvilket det jødiske og kristelige slutter

Bethlehem.

sig. I det sidste ligger den hellige Gravs Kirke med den hellige Gravs Kapel i det vestlige Kor; den besøges stadig af Pilegrimme fra hele den kristne Verden, særlig i Paasketiden er Tilstrømningen stor. Kirken er for Resten fælles for alle Bekendelser, og hver har sit bestemte Rum i Kirken, hvorfra der Dag og Nat lyder Bønner og Sang. Fra Kirken gaar Via dolorosa mod Ø. I øvrigt har omtrent hver Plet og hvert Hus sit særlige Sagn. I de senere Aar har de forskellige kristne Samfund anlagt mange Skoler, velgørende Stiftelser og Hospitaler, og der er ogsaa gjort en Del for at skaffe bedre Kommunikationsmidler, saaledes er den slette Vej fra Byen til Jaffa forvandlet til en god Chaussé, og nu er de to Byer forbundne ved en 97 km lang Jærnbane; for øvrigt er her i de sidste Aartier uden for Murene opvokset helt nye Bydele, især mod V. og NV. („Ny-Jerusalem") med næsten helt evropæisk Udseende, og en betydelig Del af Befolkningen bor nu her.

Ø. for Byen ligger *Josaphatsdalen* med *Kedronsbækken,* som nu kun er en gold, stenet Rende; her er ligesom i gammel Tid Jødernes Kirkegaard; østligere hæver sig *Oliebjærget* (806 m o. H.) med *Getsemane Have* ved det vestlige Affald; endnu østligere ligger den usle Landsby *Bethanien* (Arabernes *el Azirieh*). V. og S. for Byen ligger *Gihon* og *Gehennadalen.*

Lidt S. for Jerusalem ligger *Bethlehem* (ɔ: „Brødets Hus"), c. 8000 Indb., de fleste Kristne; den af Justinian I byggede Kirke med Fødselsgrotten er nu i Forfald. Lige

N. for det døde Hav paa Jerichosletten, der i Oldtiden pristes for sin overordentlige Frugtbarhed, ligger nu den usle Landsby *Rihah* i Nærheden af det Sted, hvor *Jericho* laa. S. for Bethlehem i en dyb Dal ligger *el Khalil (Hebron)*, ɔ: den elskedes (Abrahams) Stad, c. 15,000 Indb., mest Muhamedanere; den prægtige af Kejserinde Helena byggede Kirke er nu en Moske med de tre Patriarkers Grave. NV. for Jerusalem *Ramla* i en smuk Dal, c. 10,000 Indb., med et kristeligt Hospitium. Ved Kysten *Jaffa* eller *Joppe*, Jerusalems Havn, c. 55,000 Indb., en smudsig By med snævre Gader; Havnen er daarlig og kun tilgængelig for smaa Skibe. Kystlandet N. for Joppe til Kaisarie (Cæsarea) er den i det gamle Testamente for sin Blomsterrigdom priste *Sarons Dal;* i Marts Maaned er Græsset saa højt, at kun „Sarons Rose", den hvide Lilje, naar over det med sin lange Stængel; men i Sommermaanederne har Solen svedet alt af. S. for Joppe strækker sig langs Kysten Sletten *Sephela*, Filisternes Land; nu er det øde og forladt. Af Filisternes fem Byer har kun *Gaza* (Ghazzeh), c. 30,000 Indb., endnu nogen Betydning som Station for Karavanerne mellem Syrien og Ægypten, men den har ingen Forbindelse med Kysten, *Askalon*, noget nordligere, ligger nu i Ruiner.

Det i Forhold til den vestlige Del endnu lidet kendte Land Ø. for Jordan har kun faa Byer af Betydning, nævnes maa dog *el Kérak* (hvor Moabiternes By *Kir Moab* laa), c. 20,000 Indb., med tyrkisk Garnison til Værn mod Beduinerne; derimod er der stor Rigdom paa Ruiner fra den senere Romertid. Kun sjældent møder man her nogle nomadiserede Araberfamilier.

c. Halvøen *Sinai*, der som omtalt p. 273 i naturlig Henseende knyttes til Palæstina, men som i politisk Henseende hører til Ægypten, er c. 39,000 km² med c. 2000 Indb. Det er kun de faa og smaa Oaser, som *Ayun Musa*, ɔ: Mosekilderne, tæt ved Suez, der er befolkede. Af de mange kristne Klostre, der har ligget i Bjærgene, har kun eet holdt sig, *Katharinaklosteret*, grundlagt af Kejser Justinian I, paa Nordaffaldet af Djebel-Musa; det ligger 1650 m over Havet og ligner en Fæstning med sine 15 m høje Mure; der er ingen Porte paa Muren, men de Rejsende, som gæstfrit modtages af Munkene, maa hejses op; flere Hundrede m højere oppe ligger Eliaskapellet. Den nordlige Top paa Djebel-Musa eller det mod NV. beliggende *Serbal* (c. 2050 m) udpeges som Lovgivningens Bjærg. Ved Suezbugten ligger Byen *Tor* og i Nærheden det mærkelige Klokkebjærg *Djebel-Nakus*, hvor man hører musikalske Toner; man mener, at det er Sandets Rislen i Kløfterne, der frembringer Tonerne.

§ 6. Arabien.

Størrelsen kan kun tilnærmelsesvis angives; regnes de ørkenagtige Egne N. for den 30. Breddegrad med, er det omtrent 3 Mill. km² (uden den 2,730,000 km²), næsten $^1/_3$ af Evropas Størrelse; det er meget tyndt befolket, man mener, der er højst 3—4 Mill. Indb.

Med Rette kalder Araberne deres Land *Dsjesireh-el-Arab*, ɔ: Arabernes Ø, thi det danner en Verden for sig. Ingen af Historiens store Erobrere har trængt ind i Landet. Romerne gjorde kun eet Tog til Arabien 22 f. Kr., og til Midten af det 18. Aarhundrede er det kun enkelte Pilegrimme, der har bragt sparsomme Efterretninger om det Indre. Den tyrkiske Sultan har aldrig, skønt han er de „Troendes Beherske", udbredt sin Magt længere end til et Stykke paa Vest- og Østkysten; kun de ægyptiske Ekspeditioner 1810—20 lykkedes det at trænge ind til det Indre, til Vahabiternes Rige; men Sporene af dem er udslettede. Derimod har det været let for Araberne selv at trænge ud fra deres Land; her mindes om Hyksosfolkets Indfald i

Ægypten, Arabernes Udbredelse ved Alexandertoget og især om Erobringerne, efter at Muhamed havde samlet Folket til et Hele. Langt ind i Asien, Afrika og Evropa udbredte de deres Religion og Sprog. Efter Kalifherredømmets Undergang blev Forholdene paa Halvøen som tidligere, idet Landet er delt i smaa Dele, under uafhængige Stammer, og ganske uforstyrret som i intet andet Land har de gamle Skikke og det patriarkalske Hyrdeliv holdt sig.

Man kan dele Befolkningen i Nomader, *Beduiner,* og de bosiddende Folk, *Hadesi.* De fleste er Beduiner (Bedavi, ɔ: Ørkenens Sønner), delte i talrige smaa Stammer under Emirer eller Sjeiker; paa deres smaa Heste gennemfarer de Ørkenen, og som de var i Oldtiden, er de endnu; de ser med Ringeagt ned paa Stadbeboerne. Hadesi er enten afhængige af Tyrkerne eller danner smaa uafhængige Statssamfund; de agerdyrkende Folk imellem dem kaldes *Fellaher.* Efter Sprog og Afstamning har man skelnet mellem *Himjariterne* mod S., *Joktaniderne* i Midten og *Ismaeliterne* mod N. og paa Sinaihalvøen; men disse Folk er nu blandede; alle Arabere gør selv Fordring paa at nedstamme fra Ismael. Araberne er Muhamedanere, skønt delte i flere Sekter; de fleste er Sjiter, i det Indre er de mest Vahabiter.

Skønt det er gaaet en Del tilbage med Arabiens Handel, siden Opdagelsen af Søvejen til Indien, er den endnu ikke ringe; af Udførselsartikler nævnes først og fremmest Kaffe, dernæst Dadler, Huder, Heste, Indigo, Gummi, Perler, Myrrha, Balsam og Virak.

Arabien inddeles i 1) de tyrkiske Besiddelser, der omfatter Vilayeterne *Hedsjas* og *Jemen,* tilsammen 441,100 km² med lidt over 1 Mill. Indb.; desuden ejer Tyrkerne den for det meste øde, sandede Strækning *el Hasa* paa Nordøstkysten ved den persiske Bugt indtil Halvøen Kate (c. 81,000 km² med c. 150,000 Indb.), der hører ind under Vilayetet Basra; 2) de engelske Besiddelser, nemlig Aden med Omgivelser, Kuria-Muris Øerne og Bahreinøerne, tils. ikke over 900 km² med c. 150,000 Indb., og 3) det uafhængige Arabien, henved 2,5 Mill. km² med omkring 2 Mill. Indb.

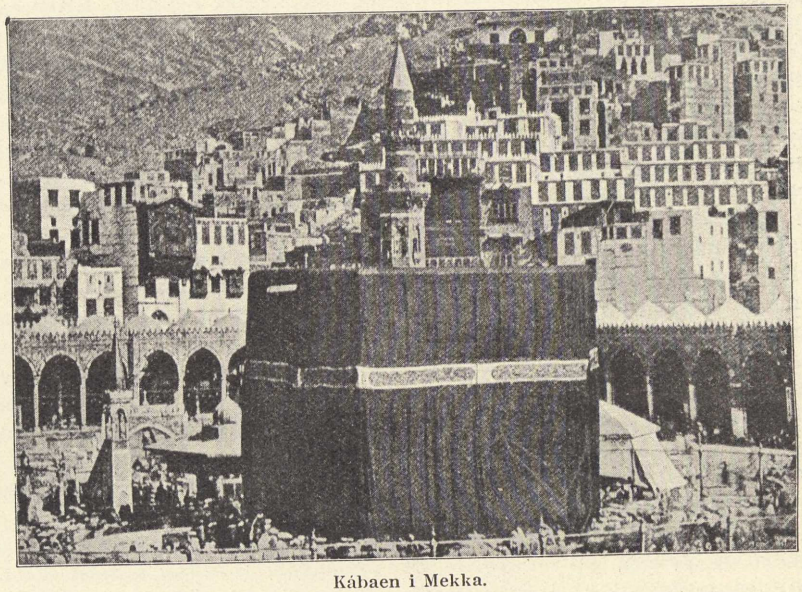
Ved Stedbeskrivelsen omtales først Kysterne og derpaa det Indre, idet de gamle Provinser, saaledes som allerede Abulfeda har nævnt dem, opregnes.

a. I *Hedsjas,* den nordlige Del af Vestkysten, ligger Muhamedanernes hellige Byer *Mekka* og *Medina;* enhver troende Muhamedaner valfarter mindst een Gang i sit Liv til dem og faar da Ærestitlen *Hadsji;* Byerne er egentlig strængt lukkede for alle Vantro, kun i Forklædning er Evropæere trængte derind og har skildret dem for os.[1])

Mekka, Muhameds Fødeby, „den hellige By", „Byernes Moder", ligger i en ufrugtbar Dal, omgiven af høje nøgne Bjærge. Byen er aaben, men forsvares ved tre Kasteller, har brede Gader og er i det hele godt bygget. Før Vahabiternes Plyndringer havde den c. 100,000 Indb., men sank saa ned til c. 18,000, nu har den c. 70,000 Indb. I Midten af Byen paa den eneste frie Plads ligger Moskeen *El Haram,* ɔ: Helligdommen, eller *Beit-Allah,* ɔ: Guds Hus, en hel Samling af Bygninger. I Forgaardens Midte staar den egentlige Helligdom, Huset *Kába* med den sorte Sten, Arabernes Nationalhelligdom fra ældgammel Tid, og der findes *Zemzemkilden,* hvis salte, lunkne Vand er et Lægemiddel for alle Legemets og Sjælens Sygdomme. Her strømmer muhamedanske Pilegrimme sammen fra alle Verdens Hjørner, idet de slutter sig sammen i store Karavaner; ofte er Byens Befolkning i Pilegrimstiden 100—150,000. Den vigtigste Pilegrimsrute eller Hadsj er den, der udgaar fra Konstantinopel og drager gennem Lilleasien og Syrien, hvor den samles i Damaskus, hvorfra der gaar

[1]) Den første, der besøgte disse Egne, var *Karsten Niebuhr* (1762); senere fulgte *Burkhardt* (1814), *Burton* (1853), *Maltzan* (1860), *Snouck Hurgronje* (1885) o. fl.

Bane til Mekka (se p. 299). Andre Ruter er den ægyptiske fra Kairo, hvortil slutter sig Karavanen fra Marokko, og den persiske fra Bagdad, der enten gaar tværs gennem Arabien eller til Søs. Det er dog lige saa meget Handelsinteresser, der driver Muhamedanerne ud paa den store Pilegrimsfærd, da Messen i Mekka, den største i Orienten, falder lige i Valfartstiden. Mekkas Havn er *Dsjidda,* c. 25,000 Indb. Ved Randen af Ørkenen, i en frugtbar Dal, c. 380 km N. for Mekka ved Hedsjasbanen, ligger *Medina* (*Medina el Nabi,* ɔ: Profetens Stad), c. 40,000 Indb.; den er godt bygget og omgiven med Mure. I Profetens Moske, el Haram, bygget paa det Sted, hvor han døde, ligger han og de to første Kaliffer, Abubekr og Omar, begravede; Besøget ved Muhameds Grav hører ogsaa med til Pilegrimsfærden. Medinas Havn er *Janbo,*

Kábaen i Mekka.

c. 6000 Indb. — *Midianiternes* Land, den nordlige Kyststrimmel af Hedsjas, hører ligesom Sinaihalvøen til Ægypten.

b. Den sydlige Del af Vestkysten, *Asir* og *Jemen,* ogsaa kaldet det *lykkelige Arabien,* var tidligere et frugtbart Land som Følge af et rigt udviklet kunstigt Vandingssystem. Dette er vel nu til Dels ødelagt, men Jemen er dog stadig Balsamens og Virakens og særlig Kaffens Hjem. Den tørre, hede Kyststrækning *Tihama,* har allerede længe været i Tyrkernes Besiddelse, først i den senere Tid har de ogsaa faaet det Indre i deres Magt. I det Indre ligger 2130 m o. H. Hovedstaden *Sana,* en gammel, smuk By, der tidligere var Sædet for en Imam, som herskede i Jemen; c. 70,000 Indb., hvoriblandt mange Jøder; stor Kaffeavl. Ved Kysten *Mokka* (Mocha), c. 5000 Indb., der i lange Tider har været Arabiens vigtigste Udførselshavn for Kaffen. Nu blomstrer andre Havnestæder som *Hodeida,* c. 49,000 Indb., og *Lohaia.*

c. Langs Sydkysten strækker sig *Hadramaût* (Dødens Forgaard?), c. 250,000 km², til Omanbugten; af Byer, der er Sæde for uafhængige Sjeiker, over hvem England dog gør Fordring paa Overhøjhed, nævnes ved Kysten *Makalla,* c. 18,000 Indb., oppe i Bjærgene *Terim, Dsjibam* og det paa Moskeer rige *Sajun.*

Den bedste Havn paa Sydkysten, *Aden,* tilhører Englænderne siden 1839. Den ligger paa en lille Halvø, som kun ved en ganske smal Landtange er knyttet til Fastlandet; paa en vulkansk Bjærgmasse med stejle Basaltklipper hæver den stærke Fæstning sig, „Asiens Gibraltar". Den er en højst vigtig Kulstation for Skibene, der sejler mellem Indien og Suez; Aden med Distrikt (194 km²) havde 1901 41,200 Indb. Ligeledes ejer Englænderne siden 1857 den 13 km² store ufrugtbare Ø *Perim* (1901 c. 2800 Indb.) — Aden med Perim, der hører under Britisk Østindien, havde 1911 tils. 46,200 Indb. — i Bab el Mandebstrædet og behersker derved Indsejlingen til det røde Hav; thi det *store Stræde,* 15 km bredt, mellem Øen og Afrikas Kyst er vanskeligt at besejle som Følge af Rev og Grunde, Skibene maa gaa gennem det 3 km brede, *lille Stræde* mellem Perim og Arabien, hvilket fuldstændig beherskes af Øens Kanoner. Englænderne ejer desuden Øen *Kamaran* ved Jemens Kyst, 130 km² (100 Indb.) og ved Arabiens Sydkyst *Kuria-Muria Øerne,* c. 70 km², som kom i Englændernes Besiddelse 1858, da Kablet mellem Suez og Bombay nedlagdes.

d. Paa den sydlige Del af Østkysten ligger *Sultanatet Oman,* der angives til 194,200 km² med c. 400,000 Indb., den skønneste og mest kultiverede Del af Arabien; her ligger *Maskat,* c. 30,000 Indb., Nøglen til Omanbugten og en livlig Handelsplads; andre Byer er *Matrah,* c. 10,000 og *Sohar,* c. 25,000 Indb. Sultanen eller Imamen, der nu staar under Englands Protektorat, havde før Besiddelser paa Persiens og Belutsjistans Kyster samt paa Afrikas Østkyst, hvor Zanzibar var hans Residens, men alt dette er nu gaaet tabt; det eneste, der er blevet tilbage, er *Gvadar* i Belutsjistan. — Landskabet *el Hasa* (se p. 303), som Tyrkerne erobrede fra Vahabiterne 1871, har til Hovedstad *el Hofuf,* c. 25,000 Indb.; desuden nævnes *Mubarradsj* (eller Moubrez) og *Kurit* (eller Koveit), c. 20,000 Indb., der er bestemt til Endepunkt for Bagdadbanen. *Bahreinøerne* ved Østkysten, c. 600 km² med c. 100,000 Indb. (1910), hvor Jordens rigeste Perlefiskerier foregaar, staar siden 1867 under Englands Protektorat; paa den største, *Bahrein,* ligger Havnen *Menama,* c. 25,000 Indb., paa *Moharek* ligger en By af s. Navn, c. 25,000 Indb.

e. I det Indre af Arabien ligger mod N. Emiratet *Sjammar,* hvis fleste Indbyggere endnu hænger ved den gamle arabiske Kultus; *Haïl (Hayel),* c. 20,000 Indb., Hovedstaden, er en stor med Mure omgiven By. — Sydligere ligger *Nedsjed* (Nedjd), *Vahabiternes* Rige. Sekten er stiftet c. 1750 af Sjeiken *Abdul-Vahab,* en Slags Reformator i Islam; han ivrede især mod den store Forgudelse af Muhamed („der er ingen anden Gud end Gud, han er alene, og ingen staar ved hans Side") og mod Valfarten til Mekka. Sekten udbredte sig over hele det Indre og satte sig i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede endog fast i Mekka, indtil den blev trængt tilbage af Mehemed Ali af Ægypten og hans Søn Ibrahim Pasja, der 1818 ødelagde deres Hvstd. *Deraieh* eller *Derrejeh.* Senere har Vahabiterne atter grebet til Vaaben og udvidet deres Rige. Den nuværende Hvstd. er *Riad,* i Nærheden af Deraiehs Ruiner, c. 25,000 Indb. — N. for Nedsjed bor flere uafhængige Stammer i Distriktet *Kassim* med flere gamle befæstede Byer, hvoraf *Anese* eller *Aneïsa, Sjebarat* og *Beréjdeh* synes at være de betydeligste.

§ 7 Iran.

Iran, Hjemstedet for *Zoroasters* ældgamle, stærkt udpræget dualistiske Religion, har været Midtpunktet for store Riger. Først mærkes Cyrus' *persiske Rige* (560—330), som *Alexander den Store* gjorde Ende paa. Efter dennes Død kom Landet under *Seleukidernes,* derefter under *Parthernes* Dynasti; 225 eft. Kr. stiftede

Artaxerxes, Sasans Søn, det *mellempersiske Rige* under *Sasanidernes* Dynasti; 634 kom Landet ind under Kalifatet. Efter dettes Forfald deltes Riget i flere Dele, og ved Slutningen af Middelalderen var det i Mongolernes og Turkmenernes Hænder. En ny Blomstringstid oplevede Landet, da det *nypersiske Rige* stiftedes i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede; især under Abbas den Store († 1629) var dets Magt stor. Men et Aarhundrede efter var det i Forfald; vel slog *Nadir-Sjah* de oprørske Afghanere, men efter hans Død 1747 deltes Iran. Nu er det delt i *Afghanistan*, den nordøstlige, *Belutsjistan*, den sydøstlige, og *Persien*, den store vestlige Del.

I. Afghanistan.

Landet (en Del af Oldtidens *Drangiana* og *Ariana*) har ved sin Beliggenhed som Grænseland til Indien og ved Russernes Fremtrængen i de senere Aar faaet en særlig Betydning; ved Forlig mellem Russerne og Englænderne 1873 er dets Nordgrænse udvidet til øvre Amu, saaledes at det gaar ud over Irans naturlige Grænser. Landet, som skiller de russiske og engelske Besiddelser, har i mange Aar været omstridt af de to Magter, der med Skinsyge har vaaget over hinandens Operationer; nu har de ved Traktat af Aug. 1907 anerkendt dets Uafhængighed under en uindskrænket Hersker, Emiren. Afghanistan ansættes til 624,00 km² med c. 4,550,000 Indb.

De krigerske, meget havesyge og fanatiske *Afghanere* (c. 1,5 Mill.) kalder sig selv *Pusjtaneh* (Enkelttal: Pusjtun), deres Sprog *Pusjtø* og deres Land *Pusjtunkhwa;* de er det herskende Folk og lever mest som Nomader; de deles i flere Hovedstammer, af hvilke *Durani* er den vigtigste og *Ghilsai* den talrigste. Desuden bor der Persere eller Tadsjiker (c. 1 Mill.), tyrkisk-tatariske Folk som *Hazaras* (c. 650,000) og *Aimaker*, Usbeker, Hinduer (Hindku, c. $^1/_2$ Mill.) o. a.; af Jøder er der c. 15,000.

Der dyrkes mest Hvede, Majs, Byg, Ris og Hirse, og i de varme Dalstrøg Bomuld, Sukker og Tobak. Landets største Rigdom er de store Hjorde af Geder og Faar; der findes ogsaa en Del Heste og Hornkvæg; mod S. er Dromedaren, mod N. den tvepuklede Kamel meget brugte Lastdyr. Paa Mineralier er Landet temmelig rigt, men de udnyttes ikke synderlig; i Kabulfloden findes Guld, i Hindukusj Sølv, Kobber, Zink, Bly, Svovl og Alun. Der er kun ringe Industri, mest i Uld, desuden nogen Læderfabrikation og Industri i Silke og Tæpper. Transithandelen mellem Indien og Persien foregaar ved Karavaner og er mest i Hænderne paa Afghanerstammen *Povindah;* Handelen med Buchara og Rusland drives mest af Tadsjikerne.

Om Indtægter, Hær og deslige kan der intet bestemt siges under de højst uordnede Tilstande; i 1910 indførtes der fra Indien Varer til en Værdi af c. 845,500 og udførtes til Indien til en Værdi af 696,100 Pd. St.; de tilsvarende Tal for Handelen med Buchara var for begge c. 400,000 Rubler. Den regulære Hær skal være 50—60,000 Mand. — De 4 Provinser er *Kabul, Kandahar, Herat* og *Turkestan.*

I den frugtbare og stærkt befolkede Kabuldal ligger *Kabul*, 1760 m over Havet, c. 60,000 Indb., Landets Hovedstad og Nøglen til Passerne over Hindukusj; Byen er omgiven af Mure og Taarne. *Dsjelalabad*, c. 10,000 Indb., ligeledes ved Kabulfloden. SV. for Kabul paa Vejen til Kandahar *Ghazni* (Ghasna), 2360 m o. H., c. 10,000 Indb., tidligere den glimrende Hovedstad for Ghasnavidernes Dynasti. — I Hilmendbækket, Durani's Land, *Kandahar*, c. 30,000 Indb., befæstet og smukt anlagt By i en frugtbar Egn; den har tidligere været Hovedstad, er flere Gange blevet ødelagt, men atter opbygget. — I det nordvestlige Landskab ligger *Herat* ved Heri-Rud i en frugtbar Dal, c. 30,000 Indb., en befæstet By med betydelig Handel og

Industri (Rosenvand og Sabelklinger); i strategisk Henseende er den af stor Betydning, og den har derfor ogsaa været meget omstridt mellem Persere og Afghanere, indtil de sidste endelig fik den 1857. — I den nordlige Provins Turkestan ligger i Amu-Darjas Opland Hovedstaden *Tasjkurgan* (før *Chulm*), c. 30,000 Indb., i Landskabet *Kundus*. Mod V. ligger den tidligere Hovedstad *Masar-i-Sjerif*, 20—30,000 Indb., og Fæstningen *Tachtapul* paa Vejen til *Balkh*, hvor det berømte *Baktra* engang laa; selve Balkh er nu en ganske ubetydelig By. Ø. for Kundus ligger den tidligere Provins *Badachsjan* (med den ubetydelige Hvdst. *Faisabad*), til hvilken støder Landskabet *Vachan*, som ved Traktat af 1896 mellem Rusland og England er erklæret for neutral Zone mellem russisk Pamir og det engelske *Tsjitral* (i Kafiristan).

II. Belutsjistan,

Oldtidens *Gedrosien*, er c. 341,500 km² med c. 915,000 Indb. Befolkningen bestaar af *Brahuistammen* (c. 300,000), der taler et eget Sprog, beslægtet med Dravidasprogene, de egentlige *Belutsjere* (c. 200,000), som taler et fordærvet persisk Sprog, og desuden nogle Afghanere mod N. og Hinduer mod S. Belutsjere og Brahui roser sig af at nedstamme fra Araberne og være Islams første Tilhængere, i alt Fald er de nu ivrige *Sunniter*. De lever mest som Nomader og Røvere. I det hele er Kamel-, Heste- og Faareavl Befolkningens vigtigste Næringsvej; der udføres Uld, Huder, Tobak, Dadler og Krap.

Indtil 1877 hørte Landet, i alt Fald af Navn, under Khanen af Kelat, i Virkeligheden var det delt mellem en Mængde uafhængige Stammer; men fra den Tid har England mere og mere faaet Magten, idet Khanen har maattet afstaa store Stykker Land og selv givet sig ind under engelsk Protektorat; alt er henlagt under Britisk Østindien. Det deles nu i 1) *Britisk Belutsjistan (Baluchistan)* mod N., c. 118,600 km² med c. 414,400 Indb. (1911), en umiddelbar Besiddelse, der formelt er organiseret 1887 og bestaar af Distrikterne *Ketta*, med Byen af s. Navn, c. 1680 m o. H., med c. 4000 Indb., Generalguvernørens Sæde, og *Bolan*. 2) De under engelsk Protektorat staaende Stater, *Kelat* (Kalat) og *Bela* (Las Bela). *Kelat*, mod V., c. 223,000 km² med c. 396,700 Indb., styres af en Khan, men er egentlig en Forbundsstat af Smaafyrster; Hovedstaden er *Kelat*, c. 2070 m o. H., c. 15,000 Indb.; af andre Byer nævnes *Gandava*, *Mastung*, *Bhag* og *Dadhar*. *Bela*, mod SØ., c. 16,800 km² med c. 56,000 Indb., styres af en Fyrste (Jam), der før stod under Khanen af Kelat, men nu er løst fra dette Forhold. Endelig er der 3) *The Tribal Area*, mod NØ., c. 18,500 km² med c. 39,000 Indb., beboet af flere Nomadestammer, navnlig *Marri* og *Bugti*, som længe har holdt sig uafhængige, men nu ogsaa har maattet bøje sig for engelsk Overhøjhed. — Paa Sydkysten ligger det af Oman ejede *Gvadar* (se p. 305).

III. Persien.

a. Det persiske Rige er med *persisk Armenien* (c. 120,000 km²) og efter Indlemmelsen af *Seistan*, der før hørte til Afghanistan, c. 1,645,000 km² med c. 9,500,000 Indb. (1907), c. $5{,}_8$ paa 1 km². I 1881 angaves $1{,}_9$ Mill. at bo i Byerne, $3{,}_8$ Mill. var Agerdyrkere og $1{,}_9$ Mill. Nomader; 1907 var der c. $2{,}_5$ Mill. Nomader.

De fleste (c. $5{,}_2$ Mill.) af Indb. er *Tadsjiker* (ɔ: underkastede), Efterkommere af de gamle Persere; desuden lever der en Del Tyrker, Arabere,, Armeniere, Kurder, Belutsjere og Zigeunere, som har paavirket den egentlige Befolkning; det nypersiske

Sprog er f. Eks. tilsat med mange tyrkiske og arabiske Ord. Dog har den iranske Type holdt sig temmelig ren. Perseren elsker Glans og Pragt, han hænger ved Fortidens Minder og hædrer højt sine gamle Digtere, som Firdusi, Sadi og Hafis; i det hele synes han mere modtagelig for højere Dannelse end de andre Østens Folk; Folket kaldes ogsaa Østens Franskmænd. De nomadiserende, krigerske Stammer af tyrkisk Herkomst kaldes *Ilats*. Som omtalt p. 306 har Mongoler og Tyrker næsten stadig hersket i Landet fra Slutningen af Middelalderen, kun 1500—1747 herskede persiske Dynastier. Det nuværende Dynasti (fra 1794) hører til Tyrkerstammen *Kadsjarerne*. Tadsjikerne er ivrige Sjiter, og derfor ligger de idelig i Krig med de omboende Tyrker og Afghanere, der er Sunniter. Der er c. $8{,}_5$ Mill. Sjiter, 800,000 Sunniter, desuden c. 45,000 Armeniere, 25,000 Nestorianere og Kaldæere, 35,000 Jøder; endelig c. 9000 *Parsere* eller *Geber* (Vantro), Tilhængere af Zoroasters Lære, selv kalder de sig *Zerdutsji*.

Den store Del af Befolkningen lever af Agerdyrkning, som trods det almindelige Forfald giver en Del Udbytte; de vigtigste Produkter er Hvede, Byg, Majs, Ris, Frugt, Vin, Safran, Lakrits, Krap, Rhabarber, Tobak, Opium og Dyvelsdræk; der er ikke ringe Bi- og Silkeavl. Faaret er det vigtigste Husdyr, den bedste Uld kommer fra Kirman. Blandt Lastdyrene er Kamelen det vigtigste, dernæst Mulæslet. Af Mineralier, af hvilke der dog vistnok findes en Del, udvindes meget lidt, deriblandt Turkiser og noget Petroleum. Af Industri kan kun fremhæves Silke-, Tæppe- og Sjalsvæverier. Værdien af Indførslen udgjorde 1909—10 c. $442{,}_4$ og af Udførslen $371{,}_5$ Mill. Krans (en Kran = c. $0{,}_{34}$ Kr.); de vigtigste Udførselsartikler var Bomuld, Frugt, Tæpper, dernæst Ris, Raasilke, Huder og Opium. Handelsflaaden bestod 1911 af eet Sejlskib!

Persien, der før var et absolut Monarki eller Despoti, er ifl. Forfatning af Aug. 1906 (ny Valglov af Oktbr. 1911) et konstitutionelt Monarki med et Parlament (Medsjlis) paa 136, paa to Aar direkte valgte Medlemmer; Fyrsten kaldes Sjah eller Sjah-in-Sjah, ɔ: Kongernes Konge. Paa Grund af Statskup og idelige Opstande er de politiske Forhold dog meget daarlige, og hertil kommer Faren fra de mægtige Naboer Rusland, der trænger paa fra N., og England, som søger at sætte sig fast i S.; ved Traktat af Aug. 1907 har de delt Landet i en russisk og en engelsk "Interessesfære" (henholdsvis henved 790,000 og 355,000 km²), hvorimellem der er en neutral Zone, og samtidig med at de anerkender Persiens Integritet, har de givet sig selv Lov til at blande sig i dets Anliggender, særlig de finansielle, naar de finder det nødvendigt; Rusland har i de sidste Aar benyttet sig af denne Ret og besat Nordpersien. — Hæren, der i de senere Aar har staaet under evropæiske Officerer, angaves i 1907 til 130,000, men var næppe mere end 25,000 Mand; nu er den under fuldstændig Omordning; Krigsflaade er der saa godt som ikke, kun en Damper og nogle Baade, der udelukkende bruges i Toldtjenesten. Statsindtægterne angaves 1907 at være c. 80 Mill. Krans, om Udgifterne foreligger intet; Gælden var 1906 c. 65 Mill. Kroner. Af Jærnbaner er der kun en ganske lille ved Teheran, men flere store Anlæg er planlagte; Telegraflinjernes Længde var 1911 10,670 km.

b. Landet inddeles i Guvernementer eller Forvaltningsdistrikter, der hver styres af en Guvernør eller Hakim, men deres Antal og Grænser er ubestemte (nu 33), da de hyppig omlægges; her følges derfor ved Stedbeskrivelsen de gamle historiske Provinser („Memleket"), der hver styres af en *Vali*.

1. *Aserbeidsjan*, Oldtidens *Atropatene*, det persiske Armenien, den nordvestligste Provins. Her ligger *Tebris*, 350 m o. H., c. 200,000 Indb. (tidligere skal den have haft 550,000), Rigets første Handelsstad, tillige med betydelige Fabrikker i Silke og Bomuld, Lervarer og Farverier. Ved Urmiasøens Vestkyst paa en frugtbar Slette,

oversaaet med Landsbyer, ligger den omfangsrige og af Haver omgivne *Urmia*, c. 40,000 Indb.; Grænsefæstningen *Kotur* afstodes 1878 af Tyrkiet.

2. *Irak-Adsjmi*, S. for det kaspiske Hav, det gamle Medien. *Ispahan* (Isfahan) 1590 m o. H., blev gjort til Persiens Hovedstad af Sjah Abbas († 1629) og var det til Kadsjarernes Tronbestigelse; i dens Velmagtsdage havde den c. 1 Mill. Indb., men tog senere betydeligt af, indtil den nu atter har hævet sig; nu c. 70,000 Indb.; den ligger paa en frugtbar Slette med et Klima som et evigt Foraar og er Rigets næststørste Handels- og største Fabriksby. Ved Bjærget Demavends Sydrand ligger *Teheran*, ɔ: den Rene, Rigets Hovedstad og største By, i alt Fald om Vinteren, da den har c. 280,000 Indb., men om Sommeren forlader Hoffet og mange af Beboerne Byen paa Grund af Heden og det usunde Klima. Mod V. ved Elvendbjærgene ligger *Hamadan*, c. 30,000 Indb., ved Foden af Elvendbjærget og nær ved Ruinerne af *Ekbatana*, Mediens gamle Hvstd.; *Kum*, c. 20,000 Indb., er Handelsby og Valfartssted; *Kasjan*, c. 45,000 Indb., ødelagt af et Jordskælv 1893, har Handel og Fabrikker især i Kobber, ligesom *Kasvin*, c. 30,000 Indb. Mod S. i en Oase i Saltørknen paa Karavanvejen mellem Vesten og Østen ligger *Jesd* (Yezd), Parsernes By, c. 45,000 Indb., med Handel og Fabrikker.

Ved Persiens Vestgrænse ligger følgende Provinser. 3. *Ardilan* (persisk Kurdistan) har Byen *Kirmansjahab*, c. 32,000 Indb., omgiven af Mure, med Handel og Fabrikker. — 4. *Luristan* har til Hvstd. *Burudsjird*, c. 25,000 Indb., 1660 m o. H. — 5. *Chusistan* eller *Arabistan*, omtrent det gamle Susiana. Provinsens Hvstd. er *Sjusjter* (Sjuster), c. 27,000 Indb., med Handel og Industri; i Nærheden findes Ruiner af den gamle Perserby *Susa*. Mod N. ligger *Disful*, c. 15,000 Indb., med Handel og Industri, især i Silke.

Ved Persiens Sydrand ligger følgende Provinser. 6. *Fars* el. *Farsistan* (det gamle *Persis*). *Sjiras*, liggende 1550 m o. H., i en frugtbar Bjærgdal opfyldt af Vinhaver, Rosenbuske og Cypreslunde, c. 32,000 Indb., var i det 13. og 14. Aarhundrede Sædet for østerlandsk Pragt, Videnskab og Poesi, indtil Tamerlan lod alle Kunstnere og Videnskabsmænd forflytte til Samarkand 1363; Digterne Sadi og Hafis er fødte og ligger ogsaa begravne her. Den er nu kun en Skygge af, hvad den tidligere har været, og en Del ligger i Ruiner, ved Jordskælv 1853 led den meget; dog har den endnu betydelig Handel med Vin (Sjarab), Rosenvand og Rosenolie. NØ. for Sjiras ligger Persernes Stammelandskaber, de frugtbare Bjærgdale *Murghab* og *Merdasjt;* i den første laa *Pasargadæ* med Cyrus' Grav, i den anden findes Ruinerne af *Persepolis*. Ved Kysten af den persiske Bugt ligger Rigets vigtigste Søhavn *Busjir* eller *Abusjehr*, c. 27,000 Indb., paa Spidsen af en Landtunge; Byen er omgiven af Mure og Taarne, Klimaet er meget usundt. — 7. *Kirman* (Karmanien) gælder endnu for Rigets Kornkammer. Omtrent i Midten ligger *Kirman*, c. 60,000 Indb., med betydelig Industri i Tæpper, Sjaler og Vaaben. — 8. I *Laristan*, ved Indløbet til den persiske Bugt, ligger Øerne *Kisjm* eller *Tavilah* og *Ormus* eller *Hormus;* den sidste Klippeø, næsten helt blottet for Vegetation, har haft stor Betydning i Middelalderen som Stabelplads for indiske Varer og har været ejet af Portugiserne; Øen *Larak* har stort Perlefiskeri. Paa Kyststrækningen *Moghistan* ligger Havnebyen *Bender Abassi* (ɔ: Abbas' Have), hvor Portugiserne i det 17. Aarhundrede anlagde Fortet *Gomrun*.

9. *Chorasan* (Parthia), ɔ: Østerland, Rigets største Provins, mod NØ. beboet af en krigersk, fanatisk Befolkning, Provinsen er „Persiens Sværd, den, der fører det, er Irans Herre". Mod N. i Irans Randbjærge ligger *Mesjhed*, c. 130,000 Indb., med Handel og Industri i Bomuld og Sjaler. Byen er Sjiternes Mekka, der finder aarlig store Valfarter Sted til Imam Rizas Grav. Mod NV. ligger Ruinbyen *Tus*, med

Digteren Firdusis Grav, mod V. *Nisjapur,* c. 20,000 Indb., en af Persiens ældste Byer og tidligere Seldsjukernes Hvstd.; store Turkisgruber findes mod N. ved *Madan.*

Langs den frugtbare, men usunde Kyst ved det kaspiske Hav ligger følgende Provinser. 10. *Asterabad* eller *Astrabad* med Byen af s. Navn, tidligere en vigtig Handelsby, men nu til Dels ødelagt, c. 15,000 Indb.; den er Kadsjarerstammens Hovedsæde; dens Havneby er *Ges* ved det kaspiske Hav. — 11. I *Masenderan* ligger *Barfurusj* (Barfrusjh), c. 50,000 Indb., med livlig Handel o Silkeavl; dens Havn er *Medsjedisser* ved det kaspiske Hav. — 12. *Gilan. Resjt,* c. 2,000 Indb., den vigtigste By for Silkeindustrien, har *Enseli* til Havnestad.

§ 8. Turan (Vest-Turkestan).

Turan, i videste Forstand (c. 500,000 km²) Landet N. for Iran mellem det kaspiske Hav og Pamir, indesluttende Oldtidens Landskaber *Baktriana* og *Sogdiana,* som nu omfatter største Delen af det russiske Generalguvernement Turkestan samt Vasalstaterne Buchara og Chiva, hørte senere til de persiske Riger og Kalifatet. I det 13. Aarhundrede var det Midtpunktet for Mongolerriget *Dsjagatai,* i sidste Halvdel af det 14. for Timurs Rige og fik fra den Tid Navnet det *store* eller *frie Tatari.* I det 15. og 16. Aarhundrede bemægtigede Tyrkerstammen *Usbekerne* (Øsbegerne) sig Landet, og de er endnu de herskende i Vest-Turkestan; *Tadsjikerne* eller *Sarter,* de undertvungne Folk, er Sjiter, Usbekerne er fanatiske Sunniter.

Af tidligere store Khanater i Turan er der kun to, der delvis har bevaret deres Uafhængighed, Russerne trænger mere og mere frem mod S., og de af Navn uafhængige Khaner i Chiva og Buchara er nu russiske Vasaller siden 1873. Ogsaa mod S. er det uafhængige Turan blevet indskrænket af Afghanistan. Den afghaniske Del er omtalt under Afghanistan, det russiske Turan (Turkestan) vil blive omtalt under Russisk Asien. Det saakaldte uafhængige Turan, som behandles her, er c. 265,000 km² med c. 2,3 Mill. Indb.; Befolkningen driver kun i Floddalene Agerdyrkning, medens den paa Stepperne lever som Nomader.

a. Emiratet *Buchara* (Bokkara) er den bedst befolkede og rigeste af Staterne, 203,400 km² med 1,500,000 Indb., hvoraf de fleste er Tadsjiker; desuden Usbeker, Turkmener og Jøder. Allerede 1865 maatte Buchara afstaa Provinsen Samarkand, og fra 1873 har det faktisk givet sig ind under Rusland. Bucharerne er kloge og dygtige Folk; de er fortrinlige Haandværkere, særlig staar Arbejderne i Silke og Bomuld højt, og navnlig udmærkede Handelsfolk; de gennemrejser hele Asien som Købmænd. — De vigtigste Udførselsartikler er Bomuld, Silke, Frugt, Uld og de saakaldte Astrachanskind (Lammeskind). Gennem Buchara gaar den russiske transkaspiske Bane og Orenburg-Tasjkent Banen.

Hovedstaden er *Buchara* ved Serafsjan (Sogd), c. 70,000 Indb., en stor By med smudsige, uregelmæssige Gader, men ved Siden deraf har den storartede Bade, talrige prægtige Moskeer (over 300), Emirens Palads og en Mængde Skoler, Medressehs; den staar højt, hvad Undervisning og Videnskabelighed angaar, og kaldes ogsaa „den lærde By"; den har stor Betydning som Station for Karavanvejene mellem Indien og Evropa. Længere oppe ved Serafsjan ligger *Kermineh,* c. 30,000 Indb., i en frugtbar Egn, S. for Buchara den lille, for sine Astrachanskind kendte By *Karakul* og sydligere *Karsji,* c. 25,000 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, mod SØ. i Bjærgene *Hissar,* c. 10,000 Indb., med Risavl og Udførsel af Tæpper og tørret Frugt; ved Amus venstre Bred *Tsjardsjui* (Charjui) med Jærnbanestation ved Overgangen over Floden.

b. Khanatet *Chiva* (Khovaresm) angives til 67,400 km² med c. 800,000 Indb. Det ligger ved nedre Amu og er til Dels et frugtbart Land, ved Krigen 1873 afstodes

den østlige Del af Flodens Delta indtil Armen Taldik til Rusland, ligesom ogsaa Staten kom i Vasalforhold til Rusland. Beboerne og Udførselsartiklerne er de samme som i Buchara.

Hovedstaden *Chiva,* c. 30,000 Indb., ved en Kanal, der staar i Forbindelse med Amu, har livlig Karavanhandel; det er en smudsig By med usle Lerhuse omkring den med Mure omgivne Høj, hvorpaa Moskeerne og et Citadel ligger; nær ved Amu ligger Handelsbyen *Kunja* eller *Ny-Urgentsj,* c. 3000 Indb., i Deltaet *Kungrad.*

§ 9. Forindien.

I. Historiske og politiske Forhold.

Noget før 2000 f. Kr. er de ariske *Indere* (Hinduere) trængt gennem Kabuldalen ind i Halvøen og har fordrevet den ældste Befolkning til Himálaya og Dekan, hvor der endnu findes Rester af den. Først i det 13. Aarhundrede f. Kr. synes Inderne at være helt i Besiddelse af Hindostan, senere trængte de ogsaa ned i Dekan, hvis Erobring dog ikke lykkedes fuldstændigt; Urbefolkningen har her holdt sig, de saakaldte *Dravidafolk,* maaske et Blandingsfolk af Ariere og Mongoler. Til Indien medbragte Inderne deres ejendommelige Religion, og der udviklede de deres lige saa ejendommelige Statsforhold; deres tidligste Historie kendes kun gennem de i deres ældste Sprog, *Sanskrit,* skrevne hellige Bøger, *Vedaerne,* og de store Mytedigtninger *Mahabharata* og *Ramajana.*

Brahmaer.

Deres Religion var i Begyndelsen en simpel Naturreligion, *Brahma* var den øverste Gud, først senere optraadte de tre Hovedguder Brahma, Vishnu og Siva; senere, da Buddhismen fremkom, opstod der en hel ny Gudeverden, saaledes at Brahmalæren, som den nu hersker i Indien, er yngre end Buddhismen. De talrige Guder var Personifikationer af Bjærge, Floder, Dyr osv.; navnlig tilbades Koen, Sindbilledet paa Frugtbarhed; det var en Forbrydelse at dræbe Dyr, da de kan huse vandrende Sjæle, ja selv Guder. Inderne er meget ivrige i deres Gudsdyrkelse og underkaster sig ofte skrækkelige Pinsler, ja endog Døden for at behage Guderne; de indiske Asketer, *Fakirerne,* udmærker sig især i saa Henseende. Med Religionen staar Folkets Inddeling i K a s t e r i Forbindelse; Indien er egentlig det eneste Land, hvor Kastevæsenet har været helt gennemført. Kasterne er: *Brahmanerne,* Præ-

sterne, *Kshatriyas,* Krigerne, *Vasyas,* Købmændene og Agerdyrkerne, og endelig *Sudras,* Haandværkerne og Arbejderne, Urindvaanerne, som har antaget den brahmanske Tro, har derved beholdt deres personlige Frihed; men hvor der gjordes Modstand, som i Dekan, fratoges al Frihed dem, og saaledes opstod den afskyede Kaste *Pariaerne.* Skønt Englænderne har gjort alt for at udrydde Kasteaanden, er den dog saa indgroet, at den endnu er den største Hindring for Udbredelsen af den evropæiske Civilisation og Kristendommen.

Buddhismen optraadte som en Opposition med Brahmalæren. I første Halvdel af det 6. Aarhundrede f. Kr. fødtes Kongesønnen *Gautama,* som senere fik Navnet *Buddha,* ɔ: Oplyseren. Han forkastede Brahmalærens Guder og Kastevæsnet og vendte sig til det lavere, foragtede Folk. Det første Skridt til Lykken er at erkende, at alt paa Jorden er Synd; at kue Lidenskaberne og forberede sig til gennem Sjælevandringen fra Trin til Trin at gaa over i *Nirvana,* det store Intet, den evige Ro, ved et indadvendt Tankeliv og Bøn, er det eneste, den Troende har at gøre. Buddhas Lære, der prækede Ydmyghed og Kærlighed til Næsten, udbredte sig hurtig efter hans Død, og han blev selv betragtet som Gud; men i det 6. og 7. Aarhundrede blev Buddhismen under blodige Kampe udryddet i hele Forindien; kun paa Ceylon har den holdt sig; men hos de mongolske Folk i Bagindien, Kina og Japan har den faaet stor Udbredelse.

Inderne har tidligere haft en stor Kultur og ydet betydeligt baade i materiel og aandelig Henseende, Digtekunst og Videnskab stod højt hos dem; men i det sidste halvandet Aartusinde har de paa Grund af de Baand, Religionen har lagt paa al Udvikling, staaet stille, og de har for længe siden ophørt at være det herskende Folk paa Halvøen; den gamle Tapperhed og Energi er veget for Slappelse og Ligegyldighed. Vel forfaldt deres Riger snart igen; men 1525 stiftede den mongolske Sultan *Baber* den *store Moguls* Rige; i det næste Aarhundrede havde det udbredt sin Magt over hele Indien, kun *Maharatterne* holdt sig selvstændige. Samtidig med dette Riges Stiftelse var der kommet en ny og vigtig Faktor til: Evropæerne havde begyndt deres Kolonisation. Først var det *Portugiserne,* deres Hovedstad var *Goa;* men de fortrængtes snart af *Hollænderne,* som dog mere lagde Vægten paa Besiddelserne blandt de østindiske Øer; det hollandsk-østindiske Kompagni, stiftet 1602, fik sit Midtpunkt i Batavia, kun Ceylon og nogle enkelte Stationer paa Fastlandet havde de i Forindien. Ogsaa de *Danske* anlagde en Koloni i Trankebar 1618 (det dansk-østindiske Kompagni var stiftet 1616). Langt vigtigere for Forindiens Skæbne var Oprettelsen af det *engelsk-østindiske Handelsselskab* Aar 1600. I Begyndelsen var dets Fremskridt dog kun ubetydeligt, først 1648 grundedes den første Koloni i Madras, og da Stormogulens Rige i det 18. Aarhundrede opløstes i mindre Stater, optraadte det som Erobrer og udvidede hurtigt sin Magt. Ogsaa *Franskmændene,* der 1664 havde grundlagt et østindisk Kompagni, benyttede sig af det mongolske Riges Forfald og satte sig fast paa Østkysten i Surat; men Englænderne fortrængte dem efterhaanden og tvang dem ved Freden i Paris 1763 til ikke mere at holde Tropper i Indien; under Lord Clive fik Englænderne Bengalen fra Stormogulen 1761, og Warren Hastings (1771—85) inddrog Benares; efter Krigene med Hyder Ali og Sønnen Tippo Saib, Herrer i Riget *Maisur,* fik de ved Aar 1800 store Landstrækninger i Dekan, og Kompagniets Magt i Forindien var sikret. I Krigene 1818—22 maatte de fleste Maharatfyrster underkaste sig, 1826 udvidede Kompagniet sin Magt mod Øst, idet det fik store Dele af *Barma* og det vestlige Bagindien; 1849 indlemmedes *Sindh* og *Pandsjab,* og senere har Englænderne stadig udvidet deres Herredømme.

Ikke en Gang den store Opstand 1857, der navnlig blev sat i Scene af Muhamedanerne, Englændernes værste Fjender, har standset Fremgangen. Den havde blot til

Følge, at Kompagniets Magt ophørte (allerede 1813 havde dog Regeringen frigjort Handelen paa Indien), Forindien og Bagindien blev sat umiddelbart under den engelske Krone 1858. Det regeres nu af en Generalguvernør, almindelig kaldet Vicekonge, med et Raad ved sin Side, og en Statssekretær med et Raad i London; siden 1877 har Britisk Indien Titel af Kejserdømme. Den øverste Regeringsmyndighed bestaar desuden af Guvernørerne (Lieutenant Governors) for Provinserne og Overbefalingsmanden over Hæren.

Den engelske Regering har i de senere Aar gjort meget for at bringe mere ordnede Tilstande til Veje — navnlig har den søgt at ordne Skatteväsenet — og aabne Landet for Civilisationen ved Anlæg af Veje, Kanaler og Jærnbaner; alle vigtige Punkter er forbundne med Jærnbaner. Men der er meget tilbage at gøre, og England har i mange Aar ikke haft direkte pekuniært Udbytte af Indien, først i de senere Aar viser Budgettet Overskud. Vanskelighederne her er jo ogsaa særlig store; de hæmmende Anskuelser fra den gamle hinduiske Kultur er dybt indgroede i Folket, og dertil kommer de fanatiske Muhamedanere; det er maaske dem, der volder Regeringen de største Bryderier.

Hele Indien med Undtagelse af de uafhængige Riger i Himálaya og de smaa portugisiske og franske Besiddelser, er i Englændernes Eje. Britisk Indien, c. 4,673,000 km², deles i Provinserne eller de umiddelbare, c. 2,824,400 km², og de middelbare Besiddelser eller Vasalstaterne (over 600), „The native States", c. 1,848,800 km²; i dette Tal er dog britisk Belutsjistan og britisk Barma paa Bagindiens Vestkyst tillige med Andaman- og Nicobarøerne medregnede, medens Ceylon (med Malediverne) ikke er medtaget, da den danner en engelsk Koloni for sig. Desuden hører til Kejserdømmet Indien Protektorater i Indien og Arabien samt Øen Sokotra, tils. c. 185,000 km². De middelbare Besiddelser staar enten i et Subsidieforhold til England, det vil sige England stiller en regulær Hær, hvorfor det modtager en aarlig Sum, eller de er tributpligtige, imod at England paatager sig at forsvare dem, naar de angribes; atter andre er helt tributfri, men anerkender blot Englands Overhøjhed. Men tit afhænger det af de øjeblikkelige Forhold, hvor meget de enkelte Stater er afhængige. Ved hvert Hof er der en engelsk Resident som Raadgiver.

Ved den sidste Folketælling 1911 havde britisk Indien 316 Mill. Indb., c. 67 paa 1 km². Hindostans Lavland, Bengalen og Kysterne har mange Indb., ja enkelte Dele i Lavlandet er endog overbefolkede. Saaledes har Agra og Audh c. 170, Bengalen 175 paa 1 km²; ogsaa det sydlige af Dekan er godt befolket, medens Egne i Centralindien er særdeles tyndt befolkede. Hovedmassen af Befolkningen er Hinduer, over 221 Mill. (1901), Dravidafolkene tæller c. 59,$_7$ Mill.; de øvrige er Arabere, Afghanere, Tyrkere, Armeniere, Syrere, Tibetanere, Malayer, Kinesere m. fl. Evropæernes Antal er ringe, 1901 var der c. 270,000, deraf c. 97,000 Englændere (Hæren ikke medregnet); Klimaet forbyder Indvandring i større Maalestok. Derimod udvandrer en stor Mængde Indere, de saakaldte *Kuliere,* som Arbejdere (1909 11,800). Blandt de hinduiske Sprog, der stammer fra Sanskrit, skelnes mellem flere Hovedgrupper, som *Hindostani,* det mest udbredte, som alle højere Civilembedsmænd skal kunne, *Bengali, Gudsjaratti, Mahratti* og *Orissa.* Blandt de dravidiske Sprog er *Telugu* og *Tamil,* paa Koromandelkysten, de mest udbredte. Religiøs Henseende er stadig Brahmatilbederne de langt overvejende, en Del af Hinduerne er dog vundne for Muhamedanismen; 1901 angaves der at være over 207 Mill. Brahmatilbedere, henved 62,$_5$ Mill. Muhamedanere, 9,$_5$ Mill. Buddhister, over 1,$_3$ Mill. af Sekten *Dsjains* (en Forening af Brahma- og Buddhalæren), 2,$_{92}$ Mill. Kristne; under den danske Kong Frederik IV grundlagdes den første protestantiske Missionsstation 1705 af Ziegenbalg og Plütschow. Desuden fandtes

der c. $2{,}_2$ Mill. *Sikher*, en Sekt, der synes at staa mellem Brahmalæren og Islam, og 94,200 Parser. Af *Jøder* var der over 18,000. Med Hensyn til Oplysningen bemærkes, at der fra Regeringens Side gøres meget for Almueundervisningen (i 1903 var Udgiften til Undervisningsvæsenet c. 54 Mill. Kr.), dog var der i 1901 kun 10 % af Mændene og $0{,}_7$ % af Kvinderne, der kunde læse og skrive. Der er 5 Universiteter, i Kalkutta, Madras, Bombay, Lahore og Allahabad, foruden en Mængde højere Læreanstalter og Normalskoler; 1903 var der c. 152,500 Skoler, hvoraf dog kun de 24,000 var offentlige.

Over $^3/_4$ af Befolkningen lever af Agerbrug. Jorden frembringer de forskelligste kostbare Produkter. Der dyrkes Ris, den vigtigste Kornsort, Hvede, Byg og Hirse. Bomulden, der især dyrkes i Provinsen Bombay, er den vigtigste Udførselsartikel, Produktionen har taget stærkt til siden den nordamerikanske Borgerkrig; dernæst kommer Jute, Opium, Sukker, Te, hvis Dyrkning først er begyndt i den senere Tid (især i Assam og paa Ceylon), Kaffe, Indigo, Sennep, Peber, Kinabark, Oliefrugter o. a. Kvægavlen staar ikke højt, Hinduernes religiøse Anskuelser har hæmmet den; der produceres dog en Del Uld. Silkeavlen er betydelig. Sandel- og Teaktræ udføres der store Mængder af. Indien har tidligere staaet højt i Industri, især var Sjals-, Tæppe- og Bomuldsvæverierne berømte, men Industrien er nu aftaget betydelig paa Grund af den store Indførsel af engelske Fabriksvarer; i den senere Tid er dog atter Bomuldsindustrien taget noget til; ogsaa Fabrikationen af Tæpper og Silkevarer ligesom Arbejder i Vaaben, Elfenben, Guld, Sølv og Ædelstene maa nævnes. Af Bjærgværksprodukter vindes Diamanter, navnlig fra Golkondas Omegn, og andre ædle Stene (fra Ceylon), Guld, Stenkul, Stensalt (se p. 274) og Søsalt, særlig fra Sunderbans. Handelen, som altid har været betydelig, har under Englænderne taget et stort Opsving, især er Udførslen af Korn steget overordentlig i de senere Aar, derimod tager Opiumsudførslen af. Medens den indenlandske Handel til Dels drives af Folket selv, navnlig Hinduere, Armeniere og Parsere, er den udenlandske Handel næsten udelukkende i Englændernes Hænder. I 1910—11 var Værdien af Indførslen over $115{,}_{65}$, af Udførslen c. $144{,}_{32}$ Mill. Pd. St.; af de vigtigste Udførselsartikler nævnes: Bomuld ($23{,}_4$ Mill. Pd. St.), Jute og Jutevarer ($22{,}_{25}$), Olie og Oliefrø ($16{,}_{75}$), Ris ($15{,}_{45}$), Huder ($8{,}_{72}$), Opium ($8{,}_5$), Te ($8{,}_{28}$). Handelsflaaden var i 1905 208 Skibe med 98,632 Tons Dr., deraf 151 Dampskibe med 87,773 T. Dr. Af Jærnbaner var der 1910 50,677 km, Telegraflinjernes Længde var c. 118,800 km.

Budgettet 1910—11 lød paa: Indtægter c. $1106{,}_{26}$, Udgifter $1102{,}_8$ Mill. Rupier (15 Rupier = 1 Pd. St.); Statsgælden var i 1910 c. $4352{,}_3$ Mill. R. Hæren bestaar som tidligere under det østindiske Handelskompagni af Indfødte (Seapoys, Sepahis) og britiske Soldater, alle kommanderede af britiske Officerer; den første Afdeling var 1911 76,000, den anden 172,900 Mand. Flaaden var 1905 41 Skibe, deraf 2 Panserskibe, med ialt 32 Kanoner.

II. Inddeling og Stedbeskrivelse.

Det britiske Kejserriges umiddelbare Besiddelser deles i Provinser; de middelbare Besiddelser bestaar som nævnt af Vasalstaterne, der dels er henlagte til Provinserne, dels er ordnede i egne Grupper „agencies“. Nedenfor gives en kort Oversigt over Hovedprovinserne — Tallene er efter Folketællingen 1911, Byernes Indbyggerantal over 50,000 er fra 1911, de andre fra 1901 —, men de lægges ikke til Grund for Stedbeskrivelsen, saa meget mere som den engelske administrative Inddeling tit undergaar Forandringer; her følges den naturlige Gruppering i

Landskaber, hvorfor Beskrivelsen af britisk Barma samt Andaman- og Nicobaroerne henlægges til Bagindien.

	km	Befolkning 1911	paa 1 km
Barma	613,100	12,115,200	20
Østbengalen og Assam	255,800	34,018,500	133
Bengalen	300,000	52,668.300	175
Provinserne Agra og Audh	277,600	47,182,000	170
Pandsjab (Punjab)	251,800	19,975.000	79
Nordvestlige Grænseprovins	42,700	2,196,900	51
Belutsjistan (se p. 307)	118,600	414,400	3
Adsjmer-Mervara (Aimerè)	7,000	501,400	71
Centralprovinser og Berar	259,900	13,916,300	54
Kurg (Coorg)	4,100	175,000	43
Bombay (med Aden), Præsidentskab	318,700	19,672,600	62
Madras, Præsidentskab	367,000	41,405,400	113
Andamaner og Nicobarer	8,100	26,500	3
Provinser	2,824,400	244,267,500	85
Østbengalens Stater	19,100	575,800	30
Bengalens Stater	77,900	4,538,200	58
Agras og Audhs Stater	13,200	832,000	64
Kasjmir (Kashmir)	209,500	3,158,100	15
Pandsjabs Stater	94,600	4,212,800	44
Grænseprovinsens Stater	81,800	1,622,100	20
Belutsjistan (se p. 307)	223,000	396,400	1,8
Radsjputánastater (Rajputana)	330,300	10,530,400	32
Baroda	21,000	2,032,800	97
Centralindiens Stater	204,000	9,357,000	46
Centralprovinsernes Stater	80,800	2,117,000	25
Haiderábad (Hyderabad)	214,200	13,374,700	62
Maisur (Mysore)	76,300	5,806,200	77
Sikhim	7,000	87,900	13
Bombays Stater	170,300	7,411,700	43
Madras' Stater	25,800	4,811,900	186
Vasalstater	1,848,800	70,865,000	38
Kejserdømmet Indien	4,673,200	315,132,500	67

Ceylon, der er en egen engelsk Koloni, er 65,600 km² med 4,109,500 Indb. (1911), 63 paa 1 km².

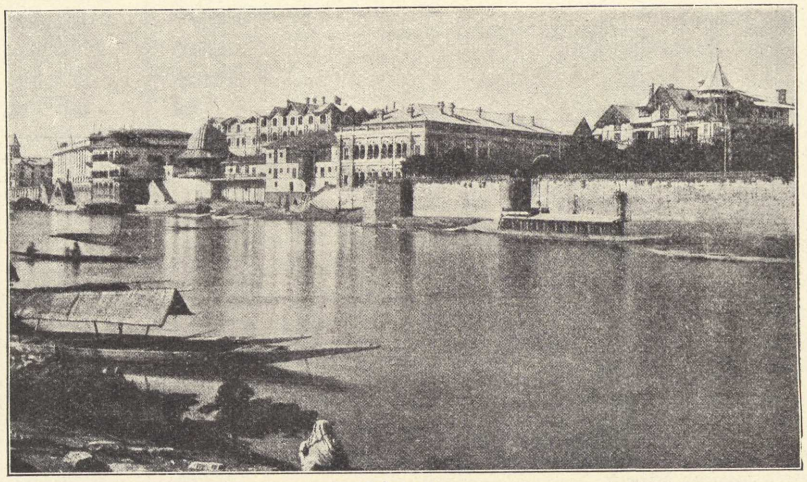
De uafhængige Himálayastater, *Nepal* og *Bhutan,* er c. 188,000 km² med c. 5,4 Mill. Indb.

De franske Besiddelser, *Tsjandernagor, Karikal, Mahé, Pondisjerry* og *Yanaon,* er 500 km² med 283,400 Indb. (1911), 567 paa 1 km².

De portugisiske Besiddelser, *Goa, Salsette* og *Diu,* er 3800 km² med 604,900 Indb. (1910), 158 paa 1 km².

a. Landskaberne ved Himálaya.

1. **Kasjmir** *(Kashmir),* engelsk Vasalstat, en Rest af Sikhernes Rige, beboet af Kasjmirer (Hinduer) og Tibetanere; de fleste er Muhamedanere. — Hovedstaden er *Srinagar,* c. 1600 m o. H., 126,300 Indb., en mærkelig gammel By med Bygninger fra Stormogulens Tid; den er Valfartssted for Muhamedanere og Hinduer og har

Srinagar.

Fabrikation af Rosenolie og Sjaler af Ladakfaarets Uld. I Landskabet *Ladak* ligger *Leh,* 3420 m o. H., med Uldmarkeder.

2. **Nepal** *(Nipal),* uafhængigt Kongerige, c. 154,000 km² med c. 5 Mill. Indb., 32 paa 1 km², dels Hinduer, hvoriblandt *Gurkhaer,* dels Tibetanere. — Hovedstaden *Katmandu,* c. 50,000 Indb., er en slet bygget By med nogen Industri i Jærn og Papir; *Bhatgong,* c. 50,000 Indb., har ligesom Katmandu mange Pragtbygninger.

3. **Bhutan** *(Bhotan),* uafhængigt Fyrstendømme, c. 34,000 km² med c. 400,000 Indb., mest buddhistiske Tibetanere, styrede af en gejstlig og en verdslig Fyrste. — Om Vinteren er *Punakha,* 1380 m o. H., om Sommeren *Tassisudon* eller *Tasitsjosong* Hovedstaden. Bhutan maatte i en Krig 1865 afstaa et Stykke Land til England (Assam), og samtidig fastsattes en lille engelsk Subvention, forhøjet ved Traktat af 1910, hvorved England har Kontrol med Staten, saa at den næsten kan regnes til Vasalstaterne.

4. **Sikhim,** engelsk Vasalstat mellem Nepal og Bhutan, har til Hovedstad *Tamlung,* c. 1640 m o. H., en anden By er *Gantok.*

5. **Assam,** umiddelbar engelsk Besiddelse, c. 146,000 km², hørende til Provinsen Østbengalen, længst mod NØ. ved Brahmaputra, et frugtbart Land med Avl af Te, Ris, Kinabark m. m. — Hovedstaden er *Sjillong* i Khassiabjærgene; af andre Byer nævnes *Gauhati, Silhet* og den p. 286 nævnte *Tsjerra-Pundsji,* 1360 m o. H., c. 5000 Indb.

b. Pandsjab med den nordvestlige Grænseprovins og Sind.

Pandsjab (c. 251,800 km²), som før kun omfattede Landet mellem Indus og Satledsj (Sutley), men nu er udvidet mod Ø. til Delhi, var tidligere i *Sikhernes,* de vaabendygtigste Hinduers, Besiddelse, men erobredes af Englænderne 1849; Muhamedanerne er i Overvægt; Provinsen er gaaet meget frem under Englænderne. — Den største By er *Dehli* (Delhi, Dilli, ɔ: Dørtærskel, Sokkel), Kejserrigets Hovedstad, Generalguvernørens og Regeringsmyndighedernes Sæde fra 1911, 232,800 Indb., ved

Udsigt over Dehli.

Dsjamnas højre Bred, en gammel By, grundlagt paa det Sted, hvor det af Tamerlan ødelagte *Indraprastha* laa; som Stormogulens Hovedstad var den engang Indiens største By og havde vistnok henved 2 Mill. Indb., og endnu har den de største Pragtbygninger, som Dsjamna Moskeen og Dsjehans Palads, og Ruiner at opvise („Indiens Rom"), skønt den ofte har lidt meget, saaledes under Opstanden 1857, som havde sit Midtpunkt her; Byen har stor Sjalsfabrikation og betydelig Handel. N. for Dehli i Bjærgene ligger Handelsbyen *Ambala* (Umbala), 78,600 Indb., og *Simla,* 2170 m o. H., Sommerkursted; helt mod NV. *Ravalpindi,* 87,700 Indb., Garnisonsby. Egnen mellem Satledsj og Tsjinab er Pandsjabs bedst befolkede Del med mange store Byer. *Amritsar* (ɔ: Udødelighedens Sø), 152,800 Indb., Sikhernes hellige By, er det nordvestlige Indiens største Handels- og Fabriksby. *Lahore,* 228,700 Indb., er Pandsjabs Hovedstad; mange Pragtbygninger og Ruiner vidner om dens tidligere Storhed som en af Stormogulens Residenser; Byen, der led meget ved Englændernes Erobring 1849, har Industri og Handel (store Bankierhuse). Ved Tsjinab ligger *Multan,* 99,200 Indb., de muhamedanske Afghaneres Hovedsæde, ved Satledsj *Ludihana,* 46,000 Indb., og nordligere *Dsjalandar* (Jullundar), 67,700 Indb. (1901). Nærved Indus' og Kabuls Forening ligger den lille befæsted *Attok* (Attak) og, i den nordvestlige Grænseprovins, *Pesjavar,* 97,900 Indb., en i strategisk Henseende vigtig By med stor Handel.

Sind, som administrativt hører til Præsidentskabet Bombay, er paa Grund af sin Natur kun ringe befolket; det er dog gaaet betydeligt frem under Englænderne. — Hovedstaden og den eneste Havn af Betydning er *Karatsji,* 151,900 Indb., en stærkt tiltagende By; ved Indus ligger *Haiderabad* (Hyderabad), 69,400 Indb. (1901). Sinds gamle Hovedstad med Fabrikker i Vaaben, Silke og Bomuld, mod N. *Sjikarpur,* c. 45,000 Indb., den vigtigste Handelsby i det Indre af Landet.

c. Det egentlige Hindostan.

I. Landet mellem Ganges og Dsjamna, omfattende de engelske umiddelbare Besiddelser og de forenede Provinser **Agra** og **Audh** (tidligere „Nordvestprovinserne"), er et gammelt Kulturland, mange Pragtbygninger og Ruiner vidner om Hinduernes og Muhamedanernes store Tider; den ene store By ligger tæt op til den anden. Muhamedanerne er i Overvægt.

Agra ved Dsjamna, 185,400 Indb., har endnu mange Minder fra tidligere Storhed, da den var Stormogulens Residens, mange af Pragtbygningerne ligger i Ruiner, men en Del staar endnu, som Perlemoskeen, af hvidt Marmor og Alabast, og Tadsj-Mahal, det skønneste Mausoleum i Verden, desuden det af Akbar paabegyndte store Palads af rød Granit; Jærnbanen fra Lahore til Kalkutta har hævet Byens Handel meget. Mod N. ved Dsjamna *Mathura,* 106,000 Indb., *Mirut* (Meerut) mellem Dsjamna og Ganges, c. 116,200 Indb. (1901), hvorfra Opstanden 1857 udgik, har store Kaserner; og *Koil* eller *Aligarh,* c. 70,400 Indb., *Hardvar,* ved Ganges højre Bred, berømt som Valfartssted, hundrede Tusender af hinduiske Pilegrimme bader sig her aarlig i den hellige Flod. I Landskabet *Rohilkand,* tidligere en Afghanerstamme Rohillaernes (ɔ: Bjærgfolk) Rige, ligger *Rampur,* 74,300 Indb., med muhamedansk Højskole, og *Bareily* (Bareli), c. 129,500 Indb., med Industrii (Knivsmede). Længere nede ved Ganges *Farukhabad,* c. 67,300 Indb. (1901), med Korn- og Bomuldshandel, og *Kanpur* (Cawnpore), c. 195,500 Indb., med Handel og Læderindustri, Juvelarbejder. Ved Ganges' og Dsjamnas Forening *Allahabad,* 177,700 Indb., hinduisk Valfartssted med prægtige mauriske Bygninger og en Sejrssøjle for Buddhismen; det stærke Fort gør den til en af Englændernes vigtigste Vaabenpladser i Indien. Længere nede ved Ganges Handelsstaden *Mirzapur,* c. 79,900 Indb., med Marked for Bomuld og Rosenolie, og *Benares* (Sanskrit: Varanasi, i Oldtiden kaldet Kasi, ɔ: den lysende), 203,800 Indb., Hinduernes hellige By, Sædet for brahmansk Videnskab og Litteratur; et brahmansk Universitet og talrige Skoler. Byen har over 1400 Templer, deriblandt Sjivas gyldne Tempel, og over 270 Moskeer, hvoraf Aurangsebs er den prægtigste. c. $^1/_4$ af Befolkningen er Muhamedanere; den er stadig opfyldt af Pilegrimme, der mest opholder sig ved Trapperne („Ghats"), der fører ned til Floden, Tiggere og Fakirer eller Joggi, hinduiske Selvplagere; Husene er høje med flade Tage, Aber og hellige Tyre færdes overalt paa Gaderne. Byen har betydelig Industri i Silke, Uld og Bomuld samt Handel, særlig med Diamanter.

I Landskabet *Audh* (Oudh), engelsk fra 1856, ligger ved Gumti *Lucknow* (Laknau), 259,800 Indb.; den gamle By er daarlig bygget, den nyere Del har brede Gader og mange Pragtbygninger; den har Industri i Læder og Silke. Ved Gagra ligger *Faisabad* („den rige"), 62,400 Indb., Audhs tidligere Hovedstad.

2. Af Vasalstaterne i det egentlige Hindostan nævnes **Radsjputanastaterne** (Radsjputer ɔ: Kongesønner), til hvilke Tharørknen hører; de er endnu kun lidet kendte Byer: *Udaipur,* c. 40,000 Indb., *Dsjaipur* (Jaipur), 137,000 Indb., og *Dsjodpur* (Jodhpur), Hvdst. for den største af Staterne, 60,400 Indb. (1901), den forsvares af

tre Forter. — Mellem Dsjaipur og Dsjodpur ligger den umiddelbare Provins *Adsjmir-Mervara* med Byen *Adsjmir,* 86,200 Indb.

NØ. for Radsjputanastaterne ligger *Dsjats* Fyrstendømmerne, hvoraf *Bharatpur* med Hvdst. af s. Navn er den betydeligste.

De følgende Stater, undtagen Baroda, hører til Centralindien. Staterne der ligger S. for Dsjamna, kaldes **Bandelkandh-** og **Bhagelkandhstaterne** og Indbyggerne Bandela. — V. for disse ligger **Malvastaterne;** en af dem er *Indur,* Dynastiet *Holkars* Stat, med den befæstede By af s. Navn, 96,700 Indb. (1900); en anden er *Bhupal,* med Byen af s. Navn, 56,200 Indb. — Af **Maharatstaterne,** der blev

Basar i Dsjaipur.

undertvungne 1818, men først 1853 indlemmedes i de middelbare Besiddelser, ligger to mellem Ganges og Narbada: *Sindhia* (Scindia) og *Baroda* (Guikovar). I Sindhia ligger *Gvalior* eller *Lasjkar,* 60,900 Indb., Hovedstaden (den stærke Fæstning er besat af Englænderne siden 1844), og *Udsjein,* før Hvdst., c. 35,000 Indb. I Baroda, til Dels paa Halvøen Gudsjarat, der regnes til Præsidentskabet Bombay, ligger den befæstede *Baroda,* 99,300 Indb., en ægte indisk By med mange Paladser.

d. Bengalen.

Ved Ganges i det frugtbare, tæt befolkede Landskab *Behar* (Bihar) ligger *Patna,* 134,800 Indb., med Bomuldsfabrikker, Midtpunktet for Opiumshandelen; østligere ved Floden *Bhagalpur,* 74,300 Indb., med Industri i Bomuld og Silke, mod N. ved Sikhims Grænse *Dardsjilling* (Darjiling), 2100 m o. H., et kendt klimatisk Kur-

sted. Mod S. *Gaya,* 71,300 Indb., berømt for sine storartede Templer, der besøges af Tusender af Pilegrimme.

Det egentlige Bengalen er saa at sige een Rismark; trods dets tætte Befolkning er det dog i Stand til at afse Ris til andre Dele af Riget; i den nordlige Del er der tillige betydelig Indigoavl. Ved venstre Bred af Hugli, 160 km fra Mundingen, ligger *Kalkutta,* grundlagt 1686, det britiske Indiens Hovedstad indtil 1911, 896,100, med Forstæderne 1,222,300 Indb. (1911), Byen *Hovra,* 179,000 Indb., betragtes ogsaa som en Forstad; den er ved Bro forbunden med Kalkutta. Den nordlige Del af Byen, den *sorte Stad,* er et Virvar af snævre, smudsige Gader med smaa Huse af Ler eller Bambus, beboede af Hinduer og Muhamedanere. Med Garden Reach, Villakvarteret, begynder den *hvide Stad,* beboet af Evropæere; den er smukt bygget med mange Pragtbygninger; den botaniske Have hører til de smukkeste i Verden. V. for den prægtige Vej Esplanaden ligger ved Floden *Fort William* med store Kaserner og Magasiner, den stærkeste Fæstning i Indien. N. for Staden ligger *Barrackpur,* c. 25,000 Indb., saaledes kaldet efter de store Infanteribarakker. Kalkutta har stor Industri, navnlig Tekstilindustri, og er en af Verdens største Handelsstæder; dens Udhavn er *Diamond Harbour;* en anden Havn, *Canningtown,* før *Mutla,* er ved Jærnbane forbunden med Kalkutta. N. for Kalkutta ved Huglis højre Bred *Sirampur* (Serampore), 45,000 Indb., dansk („Frederiksnagor") indtil 1845, Hovedsædet for Baptistmissionen; og *Hugli,* 29,400 Indb.

S. for Byen Hugli ligger den fransk e By og Distriktet *Tsjandarnagar* (Chandernagor), 25,300 Indb. (1911).

Mod N. ligger *Bardvan,* c. 35,000 Indb., og ved Ganges *Mursjidabad,* 50,000 Indb., Bengalens Hovedstad til 1771, med Tekstilindustri og livlig Handel; Beboerne her og i Omegnen er mest Muhamedanere. Det sidste gælder i en endnu højere Grad om Egnen Ø. for Ganges. Her ligger *Dakka,* 108,600 Indb., med Industri især i Musselin. — V. for Mursjidabad ligger *Santhalistan,* Sædet for en dansk Mission.

Kystlandet SV. for Gangesdeltaet kaldes *Orissa.* Her ligger ved Kysten Havnen *Balasor* med Udførsel af Landprodukter. *Kattak* (Cuttack), c. 50,000 Indb., med Metalindustri og Diamantgruber, ved Kysten *Puri* eller *Dsjagarnath* (Juggernauth) med et berømt Tempel for Guden Vishnu eller Krishna, et af Hinduernes mest besøgte Valfartssteder.

e. Vestkysten.

Kun en Del af Vestkysten, nemlig Halvøen Gudsjarat og Konkankysten tillige med den vestlige Del af Dekans Plateau, hører til Præsidentskabet **Bombay;** Kysten S. for den 14. Breddegrad hører til Præsidentskabet Madras.

Mod N. i Gudsjarat ligger *Ahmadabad,* 215,800 Indb.; de mange Pragtbygninger minder om dens glimrende Tid under Stormogulen; den har Industri i Silke og Bomuld og livlig Handel. Ved Nordenden af Cambaybugten ligger Havnestaden *Cambay,* en tidligere meget stor, men nu forfalden By med mange Ruiner. Ved Narbada ligger *Barotsj* (Broach), 24,800 Indb., ved Tapti, ikke langt fra Cambaybugten, *Surat,* c. 114,900 Indb., med Fabrikker og Handel; den har lidt en Del ved Bombays Opblomstren; Byens Bayaderer eller Devedasjis, ɔ: Guds Slaver, de indiske Tempeldanserinder, staar i særligt Ry.

Bombay (indisk *Mambal* eller *Bambal,* efter Gudinden Mumba) paa Sydspidsen af Øen af s. Navn, 50 km², grundlagt af Portugiserne 1530 og engelsk siden 1668, er Indiens næststørste By, 979,400 Indb. (1911). Den er ikke godt bygget og uden Pragtbygninger, men interessant paa Grund af den brogede Befolkning; man skelner

mellem den gamle By, den sorte By, og Havnebyen. Ved Dampskibsfarten, Jærnbanerne, der fører ind i det Indre, og Suezkanalens Aabning er den taget overordentlig til; den har regelmæssig Dampskibsfart paa Suez og stor Handel paa det sydlige og sydøstlige Asien og Østafrika. N. for Øen Bombay paa den noget større Ø *Salsette* ligger de mærkelige hinduiske Grottetempler ved *Kennery*, Ø. for Bambay den lille Ø *Elefanta* (*Gharapur*, ɔ: Grottebyen), ligeledes med Grottetempler og en uhyre Stenelefant. SØ. for Bombay paa Skraaningen af Vest-Ghats ligger *Puna* (Poona), 158,900 Indb., det store Antal engelske Soldater iberegnet; den vigtigste By i Maharatdistrikterne, indtil 1818 Hovedstaden for Maharatternes Konføderation, nu umiddelbar engelsk. I Nærheden findes Grottetemplet ved *Karli*, og den stærke Fæstning *Loghar*. Mod Ø. ved Haiderabads Grænse ligger *Sjolapur*, 61,300 Indb., med Bomulds- og Silkeindustri.

Mod S. paa Malabarkysten ligger Handelsstæderne *Mangalur*, 44,100 Indb., og *Kananur*, c. 27,800 Indb., den sidste er betydelig Garnisonsby og har et stort Hospital; endvidere *Talatsjeri*, c. 25,000 Indb., med Handel. I Nærheden ligger den franske By *Mahé*, 10,100 Indb. (1909), med stor Handel med Peber. Lidt sydligere *Kalikut*, 78,400 Indb., hvor Vasco da Gama landede 1498; under Tippo Saib blev den næsten helt ødelagt, men nu har den hævet sig igen, den har Handel med Ris og Tømmer. Fra Kalikut gaar Jærnbaner over til Østkysten.

De portugisiske Besiddelser paa Vestkysten, hvilke sammen med Besiddelserne i Østindien og Macao danner eet Generalguvernement, er følgende. Ved Kysten af Gudsjarat ligger Øen *Diu* (Sanskrit Dwipa, ɔ: Ø), 53 km² med c. 11,000 Indb. (1900), N. for Bombay ved Kysten *Damão* (Daman), 384 km² med 41,700 Indb.; S. for Bombay *Goa* (med Salsette, Bardez o. fl.), 3370 km² med 475,500 Indb.; Byen *Gamle Goa*, med en Mængde Kirker og Frants Xavers Grav, ligger nu næsten i Ruiner, medens den i sin Stortid havde henimod 200,000 Indb.; paa en lille Ø *Ny Goa, Vilha Nova de Goa*, eller *Pantsjim*, 8,000 Indb., Hvdst. for de portugisiske Besiddelser, Generalguvernørens og Ærkebispens Sæde.

f. Dekans Plateau og Sydspidsen.

Omtrent midt i Dekan ligger den største af alle Vasalstaterne **Haiderabad** eller *Nizams Rige* (Nizam, ɔ: Forvalter), tidligere kaldet Golkonda eller Dekan, se p. 315. *Haiderabad*, 500,600 Indb., hvoraf en stor Del er Muhamedanere, har Industri i Bomuld og Papir samt Diamantsliberier. Nær ved Haiderabad *Golkonda* med en stærk Fæstning og Diamantgruber. Mod NV. ligger *Aurungabad*, c. 62,000 Indb., med Industri i Silke og Bomuld, livlig Handel. I Nærheden ved Landsbyen *Ellora* samt ved *Ajanta* mod N. ligger Indernes mest storartede Grottetempler.

I Centralprovinserne, der indtil for c. 60 Aar siden hørte til Nizam, ligger *Nagpur*, Hvdst., 134,700 Indb., med Industri og Handel, mod N. *Dsjabalpur* (Jabalpur), c. 100,700 Indb.

S. for Nizam ligger Vasalstaten **Maisur** (Mysore), tidligere Hyder Alis og Tippo Saibs mægtige Rige; den har længe staaet under Englands Bestyrelse og er først 1881 givet tilbage til indfødte Fyrster. *Maisur*, den tidligere Hovedstad, har 71,300 Indb.; i Nærheden ligger *Seringapatam* ved Kavery, Tippo Saibs Residens, mod NØ. den nuv. Hovedstad *Bangalur* (Bengaluru), 189,500 Indb., en stærk Fæstning.

Sydspidsen af Forindien hører til Præsidentskabet **Madras.** Ved Jærnbanen fra Kalikut ligger *Koimbatur*, 53,100 Indb. (1901), med Bomuldsvæverier og Handel. — Paa Sydvestkysten Vasalstaten **Travankur,** 17,400 km², af hvis c. 3 Mill. Indb. om-

trent 700,000 er Kristne. *Trivanderam* (Tiruvanantapuram), Ivdst., har 57,900 Indb., *Travankur,* den gamle Hovedstad inde i Landet, har et For og er Fyrstens Vinterresidens. Mod N. ved Kysten *Kotsjin* (Katsji), c. 30,000 Indb., Portugisernes første Koloni, grundlagt 1503; den havde tidligere betydelig Handel paa Arabien og Venezia; den er Vestkystens bedste Havn næst Bombay og har stor Handel med Krydderier, men har nu mindre Betydning.

g. Østkysten, Koromandel.

Ved Kaverys Delta ligger *Combacoumn,* 59,700 Indb. (1901), *Nigapatam,* 57,200 Indb., og *Trankebar,* 13,100 Indb., grundlagt af de Danske 1620, solgt 1845 til Englænderne, kendt for sin lutherske Mission; den har livlig Handel; ligeledes ved Kaveri *Tandsjore,* 57,900 Indb., med en berømt Pagode og brahmansk Højskole, Industri; og *Tritsjinopoli* (Trichinapalli), 122,000 Indb., vigtig Militærstation, med en berømt Pagode. S. for Kavery *Madúra,* 134,100 Indb., forbunden ved Jærnbane med sin Havn *Tutikorin.* N. for Kavery *Salem,* 59,200 Indb., med Bomuldsvæverier.

I det nordlige af Landskabet *Karnatik* ligger *Madras* (Sanskrit: *Mandratsj,* ɔ: Mandars Rige), 518,700 Indb., Indiens tredjestørste By, grundlagt 1639 (Fortet St. George). Byen er stort anlagt med mange monumentale Bygninger, men gør et helt østerlandsk Indtryk med sine mange Pagoder, Templer, Moskeer og Huse med flade Tage og sin brogede Befolkning. Man skelner mellem den hvide og sorte Stad; mod S. ligger Fortet *St. George,* en hel lille By for sig. Madras har stor Industri i Bomuld, Sukkerraffinaderier og betydelig Handel, den er Hovedpladsen for Perle- og Ædelstenshandelen; Byen har en aaben Red, først efter 1880 er der med store Bekostninger anlagt en kunstig Havn. — Mod NØ. i Dekan, mellem Maisur og Nizam ligger *Bellari* (Balhari), 58,200 Indb. (1901), vigtig Militærstation. — Ved Kysten og en Arm af Kistna ligger *Masulipatam,* c. 40,000 Indb., med Industri, især i Kattun, og Handel, mod N. *Vizagapatam,* c. 40,000 Indb.

Paa Østkysten ligger følgende franske Besiddelser. *Pondisjerry (Pondicherry)* 12° n. Br., 291 km² med 184,000 Indb. (1911), Hovedsædet for de franske Kolonier, der dyrkes Indigo og Sukker; den smukt anlagte By, 47,000 Indb., har livlig Handel. S. for Pondisjerry ved Kaverys Delta *Karikal,* 135 km² med 56,600 Indb. (Byen har 17,000 Indb.); N. for Pondisjerry ved Godaverys Delta *Yanaon,* 14 km² med 5000 Indb., begge Søhandelsstæder.

h. Øerne.

1. Ved Malabarkysten ligger de to Grupper af Koraløer *Lakkadiverne* (ɔ: Hundredtusindøer) og *Malediverne* (Malabarøer). De fleste er Atoller; nogle af Ringene er meget store og ved mindre Kanaler afdelte i langagtige Øer; de er ordnede i to Rækker fra N. til S., skilte fra hinanden ved dybe Stræder. Lakkadiverne har 9 beboede Øer og en Mængde Rev; Malediverne bestaar af 17 større Atoller og et Virvar af Øer og Rev, hvis Antal angives til 12—15,000. Øernes vigtigste Produkt er Kokusnødder og Kokustrævler (Coir), ved Kysterne samles Kauris, smaa Muslingeskaller, som udføres til Indien og Afrika, hvor de bruges som Skillemønt. — *Lakkadiverne,* c. 110 km² (hele Arealet c. 1900 km²) har 10,300 muhamedanske Indb., som kaldes *Moplais,* af arabisk Afstamning; Øerne tilhører England siden 1855 og regnes til Præsidentskabet Madras. — *Malediverne,* c. 300 km² (hele Arealet c. 6800 km²), har c. 30,000 muhamedanske Indb., en Blanding af Indere og Arabere. Sultanen, „de 13 Atollers

og de 12,000 Øers Behersker", staar i Vasalforhold til England (Ceylon); han residerer paa Øen Mali. — De sydligere Koraløer *Tsjagosøerne* (Chagos), c. 110 km², hvis vigtigste Produkter er Kokusnødder og Skildpadder, og hvoraf *Diego Garcia* er Hovedøen, er engelske og regnes til Mauritius (Afrika).

2. **Ceylon** eller *Sinhala,* ɔ: Løveøen (Sanskrit: *Lanka,* Grækernes *Taprobane*), er mod N. og Ø. en flad, sandet Slette, i Midten og mod S. et af Gnejs, krystallinske Skifre og Granit bestaaende Bjærgland, 12—1300 m højt i Gennemsnit; det højeste Punkt er *Pedrotallagalla,* 2540 m, mod V. ligger *Adams Peak* (*Samanella,* ɔ: Guden Samas Bjærg), 2240 m, Buddhisternes hellige Bjærg, hvorfra Buddha fór til Himlen; det lille Tempel besøges af Tusinder af Pilegrimme. Bjærglandet er rigt paa Skove med kæmpemæssige Træer og fine Træsorter som Atlas (Choroxylon svietenia) og Kalamander (Diospyros ebenum), og Øen har et prægtigt, mildt Klima og en yppig Vegetation af Kokuspalmer, desuden dyrkes der især Ris og Te, kostbare Krydderier (Kanel), Kaffe og Kinabark, hvilke to Produkter dog er i stærk Tilbagegang, Kakao, Kautsjuk, Tobak og Sydfrugter; i Skovene færdes endnu Elefanter i vild Tilstand. Dertil kommer en stor Rigdom paa ædle Stene; paa *Adamsbroen* — over hvilken man nu er i Færd med at lægge en Jærnbanebro, et Kæmpeforetagende —, en Række Rev og Banker paa det smalleste Sted mellem Øen og Fastlandet, foregaar de særdeles rige Perlefiskerier, der aarlig beskæftiger henved 150,000 Mennesker. Øen var i portugisisk Besiddelse 1505—1656, derpaa i hollandsk, indtil den 1795—96 besattes af England, til hvem den afstodes 1802; Radsjaen af Kandi i det Indre maatte underkaste sig 1815; den er en egen engelsk Kronkoloni, delt i 9 Provinser. Om Størrelse og Befolkning se p. 315. De fleste af Indb. er Buddhister, desuden findes Brahmatilbedere og Muhamedanere, 1901 var der 362,000 Kristne. I Spidsen for Regeringen staar en Guvernør med et udøvende og et raadgivende Raad ved sin Side. I 1909 var Værdien af Udførslen c. $9,_8$, af Indførslen $8,_{36}$ Mill. Pd. St.; af Jærnbaner var der 928, af Telegraflinjer 2832 km; Budgettet 1909 lød: Indtægter c. $2,_{62}$, Udgifter $2,_{38}$ Mill. Pd. St.; Gælden var c. $5,_2$ Mill. Pd. St.

Singhaleser.

I det Indre ligger 450 m o. H. *Kandi,* 26,500 Indb. (1901), Regeringens Sæde og før Hovedstad i Kongeriget af s. Navn; af Bygninger nævnes Kongepaladset og et meget besøgt Tempel med Buddhas Tand; noget nordligere findes de storartede Ruiner af Singhalesernes ældgamle Hovedstad *Anaradhapura,* hvis Mure skal have været 25 km i Omkreds; Byen blev ødelagt i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede. Paa Vestkysten ligger *Colombo,* 158,000 Indb., Øens Hovedudførselshavn, paa Sydkysten *Galle* (Point de Galle), 37,300 Indb., en anden Handelsstad, paa Østkysten *Trincomali,* der er Hovedstation for den engelske Flaade i Indien, paa en Ø ved Nordkysten Havnen *Jaffna,* 33,900 Indb., med Udførsel af Tømmer og Tobak.

§ 10. Bagindien.

Evropæerne har ikke saa hurtigt og heller ikke i den Udstrækning faaet Fodfæste i Bagindien som i Forindien. I Begyndelsen var det kun paa Malakka, at Portugiserne satte sig fast, senere fortrængtes de her af Hollænderne. Men det øvrige af Halvøen, som Riget *Arakan* paa Vestkysten, *Barma* og *Ava* ved øvre, *Pegu* ved nedre Iravadi, *Siam* ved Menam, *Laos* ved øvre, *Kambodja* ved nedre Mekong, *Tonkin* og *Kotsjinkina* paa Østkysten, bevarede Uafhængigheden. I det 18. Aarhundrede dannede der sig af disse Riger tre store Stater: fra 1757 forenedes Barma, Ava, Arakan, Pegu og Siam (fra 1766) til *Barma,* 1771 løsrev *Siam* sig og tog Dele af Kambodja og Laos, medens der af det øvrige tillige med Tonkin og Kotsjinkina i Slutningen af Aarhundredet dannedes Kejserdømmet *Annam.* Men efterhaanden som *Englands* Magt tiltog i Forindien, stræbte det ogsaa at faa Besiddelser i Bagindien; efter Krigen 1824—26 med Barma fik det Arakan og Tenasserim, i en anden Krig 1851—54 erobredes Provinsen Pegu ved Iravadis Munding, og endelig toges i en tredje Krig 1885 Øvre Barma, hvorefter 1886 hele Landet indlemmedes i britisk Indien. Hertil kommer de mindre Besiddelser, som England efterhaanden har erhvervet sig ved Malakkastrædet, The Straits Settlements, ligesom Malaystaterne, idet de fleste 1895 samledes til et Forbund under Englands Protektorat. Imidlertid havde *Frankrig,* som allerede 1787 havde faaet Fodfæste der, begyndt at sætte sig fast paa Halvøens østlige Del. Paa Grund af Kristenforfølgelser i Annam førte Frankrig sammen med Spanien en Krig, der 1862 endte med, at det annekterede Nedre Kambodja og noget af Kotsjinkina, og senere har det ved nye Krige, der har kostet meget Blod og store Summer uden endnu at have ført til videre Fordele, udvidet sine Besiddelser, saaledes 1867 og 1884, da det fik Magten over Tonkin og Annam. Det eneste uafhængige Rige, der er tilbage, *Siam,* mellem de engelske og franske Besiddelser, er ogsaa blevet beklippet af de mægtige Naboer, saaledes 1893 og 1894, da Frankrig fik den østlige Del ved Mekong (Laos), medens England fik Lamd ved Saluën og Malakka; samtidig garanterede de to Magter det øvrige Siams Uafhængighed, men i 1907 har Frankrig atter erhvervet et Stykke i det vestligste Kambodja, ligesom England 1909 fik Udvidelser paa Malakkahalvøen.

Befolkningen hører til to Racer: *Malayerne* mod S. paa Malakka, og *Mongolerne* i det øvrige Bagindien, hvilke sidste kaldes *Indokinesere.* Til dem hører *Barmanerne* eller *Mranma,* saaledes kaldte efter deres Sprog; de er meget paavirkede af Inderne, de bruger f. Eks. det indiske Alfabet; *Siameserne,* der taler *Thaïsproget,* og *Annamiterne,* der mest er paavirkede af Kineserne i Sprog og Sæder. Af andre Folk nævnes *Moï* i indre Annam, *Lao* og *Sjan* mod N. I de nordlige Landskaber findes der mange indvandrede Kinesere. De fleste Indb. er *Buddhister;* i de britiske Besiddelser er Brahmatilbederne i Flertal, i Tonkin og Kotsjinkina har Confucius' Lære mange Tilhængere; Malayerne er endnu Muhamedanere. Ogsaa Kristendommen har fundet nogen Udbredelse, mest paa Østkysten og hos *Karenerne* i Bjærgene mellem Saluën og Menam.

Bagindien kappes med Forindien, hvad Produktrigdom angaar. I Floddalene dyrkes der megen Ris, desuden Sukker, Bomuld, Te, Indigo og Tobak. Bjærgene er dækkede med store Skove, som er rige paa Teaktræ, navnlig i de vestlige Bjærge og Laosprovinserne, Tømmeret er uundværligt for den engelske Marine. Af Mineralier mærkes særlig Tin, fra Malakka, kostbare Stene, Petroleum fra Barma.

Naar Barma samt Andamanerne og Nicobarerne (se p. 315) regnes med, er Bagindien c. 2,200,000 km² med c. 39 Mill. Indb. Hosstaaende Tabel tjener til Oversigt:

	km²	Befolkning 1911	paa 1 km²
Britisk Bagindien			
Barma	613,100	12,115,200	20
Straits Settlements	4,100	722,000	175
Andaman- og Nicobarøer	8,100	26,500	3
Malaystater	133,500	1,929,800	14₅
Fransk Bagindien	803,000	16,990,200	21
Kongeriget Siam	600,000	c. 7,000,000	11₂
	2,161,800	38,783,700	18

I. Britisk Bagindien.

Barma (*Birma,* engelsk: *Burma*) deles administrativt i Nedre Barma, langs den bengalske Bugt, og Øvre Barma mod N.

Nedre Barma er meget vigtig for England som Kornland (Ris) og Udvandringsland for Forindien; Befolkningen er ogsaa i stærk Stigen. — I Provinsen *Arakan* ligger ved Kysten og Kalundans Munding *Akyab,* c. 34,000 Indb., en vigtig Udførselshavn for Ris og Salt. — I Provinsen *Pegu* ligger i den østlige Del af Iravadis Delta Hovedstaden *Rangun* (Rangoon), 293,300 Indb. (1911), den største Risby paa Jorden og Hovedstabelplads for Teaktræ; Byen er næsten nyopbygget efter 1854, mange af Husene er af Bambus; af Bygninger mærkes Dagun Pagoden, Barmanernes største Helligdom. Mod N. ved Iravadi ligger *Prome,* 28,400 Indb., ved Jærnbane forbunden med Rangun, mod V. i Deltaet Udførselshavnen *Bassein,* c. 31,000 Indb.; *Pegu,* 14,000 Indb., ligger, hvor den tidligere store Hovedstad af s. Navn laa, ødelagt 1757. — I den sydligste Provins *Tenasserim* ligger Byen af s. Navn og Udførselshavnen *Mulmein* (Malmen) ved Saluëns Munding, 58,400 Indb., samt, ligeledes ved Kysten, *Amherst,* c. 3000 Indb. Mod S. ved Kysten ligger *Merguiøerne,* hvor Salanganrederne, de spiselige Svalereder, under Livsfare samles paa de utilgængelige Klipper.

Øvre Barma, der først 1886 kom ind under England, er et rigt, men endnu lidet udviklet Land, navnlig rigt paa Teaktræ; der er ogsaa en Del Bjærgværksdrift. — Rigets sidste Hovedstad *Mandalé (Mandaley)* ved Iravadi, 138,300 Indb., er den nuværende Hovedstad; af Rigets tidligere Hovedstæder nævnes *Pagan, Ava,* nu liggende i Ruiner, og *Amarapura* (ɔ: de udødeliges By), alle ved Iravadi; den sidste grundlagdes 1783 og havde i 1810 henved 200,000 Indb., nu ligger den til Dels ogsaa i Ruiner. Højere oppe ved Iravadi ligger *Bhamo,* c. 15,000 Indb., der driver Handel med Kina; mod NØ. ved *Mogok* er der Rubingruber.

Straits Settlements („Kolonierne ved Strædet") ved Malakkastrædet danner siden 1867 en egen Kronkoloni og bestaar af 1) Øen *Pulo Pinang* (ɔ: Betelnødøen) med Provinserne *Wellesley* og *Dinding* paa Fastlandet, 2) Byen *Malakka* med Distrikt, ligeledes paa Fastlandet, og 3) Øen *Singapur* (Singapore). Befolkningen bestod 1901 af Malayer (215,000) og Kinesere (282,000), Indokinesere (57,000) o. a. De vigtigste Produkter er Ris, Peber, Sukker, Tapioka og Krydderier. Værdien af Udførslen var 1909 c. 32,₈, af Indførslen c. 36,₆ Mill. Pd. St., Budgettet: Indtægter noget over 1 Mill., Udgifter 997,000 Pd. St.

Paa *Pulo Pinang* (280 km²), engelsk siden 1786, ligger Byen *Georgetown,* c. 50,000 Indb.; i Provinserne Wellesley og Dinding (c. 1320 km²) dyrkes især Sukker. — Distriktet *Malakka* (1840 km²), koloniseret 1517, afstaaet af Hollænderne til England 1824, er rigt paa Tin, Peber og Guttaperka; Byen *Malakka* har c. 17,000 Indb. — Paa Øen *Singapur* (450 km²), der er engelsk siden 1819, ligger den betydelige Handelsstad af s. Navn (ɔ: Løvestaden), 184,000 Indb., der er af stor Vigtighed for Handelen mellem Indien og Kina, og som har det meste af Koloniens Ud- og

Dagunpagoden i Rangun.

Indførsel; over Halvdelen af Befolkningen er Kinesere; en stor Plage for Øen er Tigrene.

Med Kolonien er forenet de smaa *Keeling-* eller *Kokosøer,* Øen *Labuan* og *Christmasøen* (se p. 131).

Andaman- og **Nicobarøerne,** der som nævnt hører til Kejserdømmet Indien, skilles ved Ti Graders Strædet.

Andamanøerne, c. 6500 km² med c. 20,000 Indb., der nærmest er Nigritoer, bestaar af 4 større Øer, *Nord-, Mellem-, Syd-* og *Lille Andaman,* og en Del mindre Øer; de har en yppig Vegetation, særlig af Mangrovetræer og Kokuspalmer, og er rige paa Skildpadder, Paradisfugle og Salanganreder. Siden 1858 har Englænderne benyttet dem til Straffekoloni for Indere (1910: c. 12,500); paa Syd-Andaman, hvor Øernes højeste Top hæver sig til 960 m, ligger Havnen *Port Blair,* c. 17,000 Indb. (1907), en af Verdens bedste Havne. Den lille Ø *Barren* mod Ø. er vulkansk.

Nicobarøerne, c. 1600 km², bestaar af 19 Øer (hvoraf de 7 ubeboede), delte i en nordlig, mellemste og sydlig Gruppe; de største er *Camorta, Store* og *Lille Nicobar.*

Vegetationen er som paa Andamanerne meget rig, især paa Kokuspalmer. Beboerne, 6300 (1901), er nærmest Malayer. De Danskes Kolonisationsforsøg, baade i det 18. Aarhundrede (1756), da de kaldtes *Frederiksøerne,* og i det 19. (1846—1856), er strandede, navnlig paa Grund af det usunde Klima; 1869 besattes de af England.

Malaystaterne paa den over 150,000 km² store Halvø Malakka (*Tanah Malaya,* d: det malayiske Land) var næsten helt ukendte indtil for c. 40 Aar siden, da en Del af dem 1874 gav sig ind under Englændernes Beskyttelse; efterhaanden er andre fulgte efter, og nu har de saa godt som helt Herredømmet over Halvøen med Undtagelse af Nordøstkysten og en mellemste, smal Del, som endnu hører under Siam (Nordvestkysten hører under det alt beskrevne Nedre Barma).

De 4 Stater paa Sydspidsen, der siden 1895 danner et Forbund under Englands Protektorat („The Federated Malay States"), er *Perak,* c. 20,000 km² med 494,100 Indb. (1910), *Selangor,* c. 8300 km² med 294,000 Indb., og *Negri Sembilan* (med *Dsjebilu* og *Sungei-Udsjong*), c. 6700 km² med 130,200 Indb., alle tre ved Vestkysten, samt *Pahang* paa Østkysten, c. 36,200 km² med 117,600 Indb. Befolkningen bestaar af Malayer og Kinesere foruden en Del Indokinesere o. a. (1901 var der af 679,000 c. 312,000 Malayer, 300,000 Kinesere og 58,000 Indokinesere). De rigt udstyrede Lande er gaaede betydeligt frem under det engelske Herredømme; der udføres Guttaperka, Kautsjuk, Sukker, Tapioka, Kopra m. m., men det vigtigste Produkt er Tin, hvorpaa især de tre førstnævnte Stater er rige; af de c. 97,000 Tons, der indvandtes 1906 paa hele Jorden, kom henved 60,000 herfra. Den største By er Selangors Hovedstad *Kvala Lampur,* c. 45,000 Indb.

Foruden disse Stater er Riget *Dsjohor* (Johore), paa Sydspidsen c. 23,600 km² med c. 200,000 Indb., engelsk Vasalstat siden 1885 (Hovedstad er *Dsjohor-Bharu*), ligesom ogsaa de N. for de forbundne Stater beliggende Riger *Tringganu, Kelantan* og *Kedah,* tils. c. 38,600 km² med c. 600,000 Indb., der i 1909 er afstaaede af Siam til England som Protektorater.

II. Fransk Bagindien

eller *Indo-Chine,* som det kaldes siden 1887, omfatter nu hele den østlige Del af Bagindien fra Kap Camau til Kinas Sydgrænse, mod V. begrænses det i det væsentlige af Mekong, kun mod SV. gaar det med Kambodja betydeligt over denne Flod. Det bestaar af Kotsjinkina, Kambodja, Annam, Tonkin og Laos samt det lille af Kina afstaaede Territorium Kvang-tsjou paa Halvøen Leitsjou og er ialt c. 803,000 km² med 16,990,200 Indb. (1911), der overvejende er Annamiter (henved 14 Mill.), desuden Kambodjere og Malayer (c. 1 Mill.), Indokinesere (henved 1 Mill.), c. 300,000 Kinesere og 24,000 Evropæere. De allerfleste er Buddhister, af Kristne skal der være c. 1 Mill. Det er gennemgaaende frugtbare og rige Lande, men med et hedt og usundt Klima; Frankrig har gjort meget for at hæve dem ved Anlæg af Veje, Jærnbaner, Kanaler, Afvanding af Sumpegne og kunstig Vanding af Risegnene. Den vigtigste Udførsalsartikel er Ris (1907 over $1{,}_4$ Mill. Tons), dernæst Bomuld, Majs, Peber, Huder, Silke m. m., af Mineralier udføres især Kul og Tin; i 1910 var Værdien af Indførslen c. $238{,}_7$, af Udførslen $295{,}_5$ Mill. Fr.; der indgik 2073 og udgik 1971 Skibe med henholdsvis c. $2{,}_{11}$ og $2{,}_1$ Mill. Tons. Af Jærnbaner var der 1911 1756, af Telegraflinjer over 14,000 km. Landene styres af en Generalguvernør med en Generalsekretær. Hæren bestod 1911 af c. 11,700 franske og 13,800 indfødte Tropper, Flaaden af 24 Skibe foruden nogle mindre Baade, med en Besætning af 4500 Mand. Budgettet 1911 lød paa: Indtægter og Udgifter tils. c. $57{,}_5$ Mill. Pjastre (en P. = c. $1{,}_{80}$ Kr.).

Kotsjinkina *(Cochinchine, Basse Cochinchine)*, Koloni, erhvervet 1861, Landet omkring Mekongs Delta, c. 57,000 km² med 3,050,800 Indb., 53 paa 1 km², væsentlig Annamiter, c. 14,000 Evropæere; c. 75,000 Katolikker. — Hovedstad er *Saigun* ved Floden af s. Navn, 50,900 Indb., forbunden med den lige overfor liggende, kun af Indfødte beboede *Cholon*, 191,700 Indb.; Byen, der har det meste af Koloniens Handel, har flere højere Læreanstalter og Industri, især i Ris; ved samme Flod ligger *Bienhoa*, ved Mekongs nordlige Mundingsarm *Mytho*, c. 10,000 Indb., og ligeledes i Deltaet *Vinhlong*.

Kambodja *(Cambodge)*, Kongerige under Protektorat siden 1863, beliggende V. og N. for Kotsjinkina, 175,400 km² med 1,487,900 Indb., 8 paa 1 km², hvoraf de fleste er Kambodjere, desuden c. 250,000 Kinesere og c. 40,000 Malayer. Foruden Ris dyrkes Betel, Tobak, Indigo, Sukker m. m. — Hovedstad og Sæde for Skyggekongen er *Pnom-Penh* ved en Arm af Mekong, c. 46,000 Indb.; mod NV. ligger den gamle Hovedstad *Udong*, ved Kysten den eneste Havn af Betydning *Kampot*, c. 3000 Indb.

Annam (*Ngannam*, ɔ: det beroligede Syden), Kongerige under Protektorat siden 1884, mellem Mekong og Kysten, 159,900 km² med 5,542,800 Indb., 35 paa 1 km², overvejende Annamiter; c. 300,000 Katolikker. Det er for en stor Del Bjærgland med store Skove, men ikke meget Risland; Bjærgværksdriften, særlig Kul, men ogsaa Jærn, Kobber, Zink, Guld og Salt, giver en Del Udbytte; der udføres især Sennep, Silke, Bomuld, Sukker og Tobak.

Hovedstad og Kongens Sæde er *Hué* ved Floden Annam, c. 20 km fra Mundingen, c. 50,000 Indb., med en Fæstning med fransk Garnison. Af andre Byer nævnes Havnene *Turán*, c. 5000 Indb., med store Kulgruber i Nærheden, *Kvangnam*, *Kvangngai*, c. 5000 Indb., og *Bindenh*, c. 75,000 Indb.; mod N. i Kystlandet ligger *Vinh*, c. 12,000 Indb., og *Thanhoa*, c. 7000 Indb.

Tonkin *(Tongking)*, Protektorat siden 1884, den nordlige Del af Annam, 119,700 km² med 6,118,000 Indb., 51 paa 1 km², hvoraf største Delem er Annamiter, desuden en Del Kinesere og nogle Malayer; der er c. 400,000 Katoliikker. Landet ligger omkring nedre Songkoi og dens Delta; de vigtigste Udførselssartikler er Ris, Sukker, Bomuld og Tobak; den nordlige Del er bjærgfuld og rig paa SSkov og Metaller. Landet, der tidligere var en Del af Annam, styredes indtil 1897 af en Vicekonge under Kongen af Annam, nu regeres den af en fransk Resident.

Hovedstaden og fra 1902 Hvdst. for hele Indo-Chine er *Hanoi* ved Songkoi, 115 km fra Mundingen, 103,200 Indb.; Byen, der er en af de smukkeste i Østasien, har et Citadel; dens Havn er *Haiphong*, 27,000 Indb.; ved Flodens Delta ligger *Santoi*, c. 12,000 Indb., og *Namdinh*.

Laos, et af Siam 1893 afstaaet Territorium, ved Siams Nordgrænse og Mekong, 290,000 km² med 631,800 Indb., 2 paa 1 km². Landet, der er rigt paa Skov (Kautsjuk, Teaktræ), regnedes tidligere til Sjanstaterne. — Der er tre Stater, *Bassak*, *Muong-Sing* og *Luang-Prabang*, den sidste med Byen af samme Navn ved Mekong, c. 15,000 Indb., der er Hovedstad og har Handel med Kina; den franske Residensstad *Vientian* ligger sydligere ved Floden.

Kvangtsjou, Territorium afstaaet i 1898 paa 99 Aar af Kina paa Østsiden af Halvøen Leitsjou, 1000 km² med 158,900 Indb., 159 paa 1 km²; 1899 blev det forøget med to Øer i Bugten. 1900 blev det stillet under Indo-Chines Generalguvernør.

III. Kongeriget Siam.

Siam, der af de Indfødte kaldes *Muang-Thaï* (ɔ: de Fries Land), er nu den eneste Stat, som nogenlunde har bevaret sin Selvstændighed, og dens fremtidige

Skæbne beror helt paa de to mægtige Naboer, der stadig lige til den sidste Tid har tvunget den til Landafstaaelser, men hvis indbyrdes Skinsyge ser en Fordel i at bevare den som en Stødpude mellem dem. Grænsen mod fransk Bagindien dannes nu mod NØ. og Ø. af Mekong indtil det Sted, hvor den optager Selmun, der paa et Stykke danner Grænsen mod Kambodja; fra Selmun gaar Grænsen mod SØ. til Kysten; mod V. gaar Grænsen endnu noget ud over Menam; desuden har Siam nogle af Laosstaterne mod NV. og nogle Malaystater paa Malakka. Rigets Areal angives til c. 600,000 km² (hvoraf Malaystaterne skal være c. 126,000 km²) med c. 7 Mill. Indb., c. 10 paa 1 km². Befolkningen bestaar af Siamesere, c. 2 Mill.,

Kanal i Bangkok.

desuden bl. a. Laos, c. 1,4 Mill., Malayer, c. 700,000, og Kinesere, c. 1,4 Mill., der stadig indvandrer i Mængde (1910 c. 74,500 kin. Kuliere) og i Handel og Vandel mere og mere fortrænger de oprindelige Beboere. Den herskende Religion er Buddhismen. En stor Del af Landet ligger udyrket hen som et stort Vildnis, det meste dyrkede Areal findes i Menams frugtbare Dal; Industrien har ikke meget at sige og er ligesom den udenlandske Handel for det meste paa fremmede Hænder; en vigtig Næringsvej er Fiskeriet. Foruden Ris, der er den vigtigste Udførselsartikel, udføres Teaktræ fra de store Skove (delvis udnyttede af det 1897 stiftede danske østasiatiske Kompagni), Fiskeriprodukter, Huder, Peber, Kardemumme, Kokusnødder, Tobak, Bomuld m. m. I 1910—11 var Værdien af Indførslen c. 68,2, af Udførslen 108,9 Mill. Tikals (en T. = c. 1,40 Kr.); Handelsflaaden bestod 1911 af 22 Dampskibe med 8924 Tons Dr. og 43 Djunker med 4794 T.; af Jærnbaner var der 1090 km, af Telegraflinjer (1909) 7285 km.

Regeringsformen er uindskrænket monarkisk; Kongen har et Ministerium og (ifl. Dekret af 1895) et lovgivende Raad ved sin Side. Landet er delt i 17 Provinser, der styres af Guvernører. Der er i de senere Aar gjort saa meget for Skoleundervisningen, at c. 80 % af Befolkningen skal kunne læse og skrive.

Hæren bestaar (1907) af c. 26,200, paa Krigsfod c. 30,000 Mand, Flaaden (1911) af 21 Skibe foruden 75 Dampere og Fartøjer til Flod- og Kysttjeneste. Budget 1911—12 lød paa: Indtægter c. $62,_{32}$, Udgifter $62,_{23}$, men dertil kom overordentlige Udgifter til Jærnbaner og Vandbygningsarbejder c. $11,_{675}$ Mill. Tîkals; Gælden var c. 7 Mill. Pd. St.

Hovedstad er *Bangkok* paa begge Sider af Menam, 628,700 Indb., hvoraf c. 200,000 Kinesere; Byen er gennemskaaret af mange Kanaler („Klongs"), langs hvilke de ofte af Træ opførte Huse er byggede paa Pæle, ogsaa paa Floden findes Huse paa Bambusflaader; der er mange stærkt malede og forgyldte Templer og Paladser, især nævnes det mod N. beliggende Kongepalads, der udgør en lille By for sig; næsten hele Rigets Handel foregaar over Bangkok, 1910—11 løb ind 927 og ud 928 Skibe med henholdsvis 865,600 og 867,000 Tons. Nordligere ved Floden ligger den gamle Hovedstad *Ajuthia* med mange prægtige Mindesmærker, og ved en Biflod *Korat;* mod SØ. ligger Ruinbyen *Angkor* med Rester af storartede Templer. — Af Malaystaterne nævnes den lille *Puket* paa en Ø paa Vestkysten.

§ 11. De indiske Øer.

Det store Ørige, det *malayiske Arkipelag,* godt 2 Mill. km², er nu for største Delen i *Hollændernes* Besiddelse; desuden ejer *Englænderne* og *de nordamerikanske Fristater* større Dele, men *Portugiserne,* som begyndte Kolonisationen, er saa godt som helt fortrængte. Portugiserne besatte 1512 Molukkerne og grundlagde derfra flere Kolonier blandt Øerne, men ved det 16. Aarhundredes Slutning (1593) fik de en farlig Konkurrent i Hollænderne, der satte sig fast paa Java; 1602 stiftedes det *hollandsk-østindiske Handelskompagni,* og ved Midten af det 17. Aarhundrede var de fleste af Portugisernes Besiddelser gaaede over i Selskabets Hænder. Indtil det 18. Aarhundrede var dog Hollændernes Herredømme hovedsagelig indskrænket til Molukkerne, større Dele af Java og Sydkysten af Sumátra. I det 18. Aarhundrede gik det tilbage for Handelsselskabet, det kom i Gæld, Englænderne besatte Ceylon og Sumátra. Da opløste Regeringen Selskabet 1798 og tog selv Styrelsen i sin Haand, og efter Traktaten med England 1824, hvorved dette overlod Herredømmet over Øerne, navnlig Kolonierne Benkulen og Natal paa Sumátra, til Holland, imod at det fik de hollandske Besiddelser paa Malakka, som de havde haft siden 1641, har Nederlandene stadig udvidet Landomraadet (1872 overlod de England deres Besiddelser paa Guldkysten mod at faa frie Hænder paa Sumátra til at undertvinge Sultanatet Atsjin), dog mest ad fredelig Vej, hvilket Regeringen kan takke sin kløgtige Kolonialpolitik for. Den lader saa meget som muligt Folkene beholde deres Skikke og særlige Institutioner, og navnlig lader den deres Religion i Fred, paa Java beholder Fyrsterne et Slags Skinregimente, ogsaa Embedsmændene tages saa vidt muligt blandt de Indfødte. Befolkningen er i stærk Tiltagen, saaledes er Javas Indbyggerantal 6 Gange saa stort, som det var 1825, og Indtægterne er i stadig Stigen, dog har den langvarige Krig med Atsjin i det nordlige Sumátra gjort noget Afbræk i dem; i den sidste Tid er der imidlertid atter Opgang.

Hovedmassen af Befolkningen, der udgør over 47 Mill., er *Malayer,* som fra det 12. Aarhundrede har udbredt sig over Øerne og udryddet eller fordrevet til det Indre de tidligere Indbyggere, *Nigritoerne,* der lever som helt vilde Hedninger, navnlig paa Philippinerne og Celébes. Malayerne staar paa et meget forskelligt Kulturtrin; nogle Stammer lever i helt vild Tilstand; andre som *Javaneserne* staar forholdsvis højt i Kultur og er stærkt paavirkede af Hinduerne ved brahmanske og

senere buddhistiske Missionærer; deres Sprog, *Kavi,* har en Del Sanskrit i sig. En Del af Malaystammerne er frygtede Sørøvere. Desuden findes en Del *Kinesere,* over 600,000, Evropæerne udgør et meget ringe Antal, ikke 100,000. Mest Udbredelse har Muhamedanismen, dernæst Buddhismen, Brahmalæren har kun holdt sig paa Bali; af Kristne er der i alt henved 700,000, hvoraf c. 460,000 indfødte i de nederlandske Kolonier.

Øerne har et tropisk, fugtigt Klima og en rig Fauna og Flora. Skovene bestaar af Sandel-, Iben-, Mahogni- og Teaktræ; af Palmearter har Kokuspalmen, Sagopalmen og Klatrepalmen (Rotang, Spanskrør) almindelig Udbredelse; blandt Krydderierne er Kryddernelliker og Muskatnødder de vigtigste Produkter, ogsaa Kamfer er et Hovedprodukt. Af store Dyreformer nævnes Elefanten, Tapiren, Kongetigeren (kun paa Sumátra og Java) og Orang-Utanen (paa Bórneo og Sumátra). Blandt den brogede Fugleverden nævnes den uanselige Salangan, der leverer de bekendte Svalereder. Fra Havet faas bl. a. Perlemuslinger og den spiselige Søpølse (Trepang).

De fleste af Øerne ejes af Nederlandene. Det *nederlandske Indiens* („Nederlandsch Oost Indie") *Guvernement* er c. 1,915,400 km² med henved 38 Mill. Indb., c. 20 paa 1 km², hvoraf c. 560,000 Kinesere, 81,000 Evropæere, 30,000 Arabere og over 20,000 Hinduer, Resten Indfødte. De deles i to Hovedgrupper: *Java* med *Madura,* 131,500 km² med 30,098,000 Indb. (1905) og *Buitenbezittingen,* ɔ: Udenomsbesiddelserne, 1,783,900 km² med 7,859,400 Indb. I Spidsen for Forvaltningen staar en paa 5 Aar valgt Generalguvernør, ved hans Side et indisk Raad; Kolonierne deles i Residentskaber, hvoraf Java har 17, hver styret af en Resident. I 1909 var Værdien af Indførslen c. 281,$_6$, af Udførslen 455,$_1$ Mill. Gylden; de vigtigste Udførselsartikler var Sukker (172,$_3$ Mill.), Tobak (47), Kopra (27,$_6$), Petroleum (23,$_8$), Guttaperka (21,$_3$), Tin (19), Kaffe (11,$_8$), Te og Gummi (hver 9,$_8$), Peber, Ris, Huder, Kinabark, Rotang; Handelsflaaden bestod af 10,557 Skibe; s. Aar var der paa Java 2174, paa Sumátra 823 km Jærnbåner, af Telegraflinjer i alt c. 14,500 km. Under Generalguvernøren staar Hæren, der kun rekruteres ved Hvervning og 1911 bestod af c. 34,500 Mand, hvoraf 10,800 Evropæere; Flaaden bestod af 18 Skibe med 141 Kanoner. Budgettet lød 1911 paa: Indtægter c. 214,$_6$, Udgifter 239 Mill. Gylden.

De engelske Besiddelser er *Britisk Nord-Bórneo* samt de paa Nordvestkysten liggende Sultanater *Brunei* og *Saravak,* der er Protektorater, tilsammen 199,800 km² med c. 730,000 Indb. (1911), c. 3,$_5$ paa 1 km².

De nordamerikanske Besiddelser er *Philippinerne,* 296,300 km² med 8,176,800 Indb. (1910), c. 28 paa 1 km².

Portugiserne ejer Halvdelen af *Timor* med *Kambing,* 19,000 km² med c. 200,000 Indb., c. 11 paa 1 km².

I. De store Sundaøer.

a. **Sumátra,** med Biøerne c. 434,000 km², med de mindre Øer c. 479,000 km², med c. 4,$_3$ Mill. Indb., er et Bjærgland mod V., mod Ø. findes store Lavlande; i Bjærgkæden, der gaar langs hele Vestkysten, ligger flere baade udslukte og virksomme Vulkaner, blandt hvilke er *Indrapura* eller *Korintsji,* 3800 m; i alt kendes c. 60 Vulkaner, men de fleste er udslukte. Af Floderne, der løber ud paa Østkysten, nævnes *Musi, Djambi, Indragori* og *Kampar;* mod N. ligger den 1300 km² store *Tobasø.* De fleste Beboere er Malayer, ved Kysterne bor Kinesere og Evropæere. Efter Riget Atsjins Undertvingelse maa nu saa godt som hele Øen siges at tilhøre Nederlandene. De vigtigste Udførselsartikler er Kaffe, Kamfor, Teaktræ og Tin. — Øen deles

i 6 Residentskaber, *Lampong, Palembang, Benkulen, Tapanuli, Vestkysten* og *Østkysten,* hertil kommer *Atsjin (Atjeh)* mod N. Mod SØ. ligger Byen *Palembang,* ved Musifloden, 61,000 Indb., med mange Kanaler i Stedet for Gader, med Handel især med Peber og Tin, paa Vestkysten *Benkulen,* c. 8000 Indb., og *Padang,* 91,000 Indb., Vestkystens Hovedstad og Sædet for Sumátras Guvernør, nordligere *Tapanuli,* en god Havn og Hovedudførselsplads for de flittige, fredelige *Battaker,* der bor i det Indre og længe har været plagede af den kraftige Malaystamme i Riget *Atsjin* paa Sumátras Nordspids, der er 53,200 km² med 582,200 Indb. Nu er det blevet bedre, efter at Holland har faaet Bugt med dette Rige; 1874 indtoges deres Hovedstad *Atsjin,* og fra 1876 er Sultanen af Atsjin at betragte som Hollands Vasal. Fjendtlighederne har dog været fortsatte længe efter den Tid, og først i de allersidste Aar kan Holland siges at have faaet Magten; paa Nordvestkysten ligger det befæstede *Kota Radjah* som en Vagtpost mod Atsjin. For øvrigt findes der i det Indre flere omtrent uafhængige Stammer. Paa Østkysten ligger Byen *Medan.* — Et andet mærkeligt Folk er de mod SØ. levende *Orang Kubuer,* der bor i utilgængelige Sumpe og Skove, bygger Bambushytter oppe i Træerne og lever næsten som Dyr, forfulgte af de andre Indfødte.

Af de mange Øer ved Sumátra nævnes følgende. Ved Malakkastrædet S. for Singapur ligger *Riov-Linggaøerne,* hvoraf de største er *Bintang,* med Handelsbyen *Riov,* og *Lingga.* Ved Sydøstkysten de tinrige Øer *Banka* eller *Bangka,* c. 11,600 km², og *Billiton,* 4800 km², begge Residentskaber hver for sig; Tingruberne, hvis fleste Arbejdere er Kinesere, er en af Regeringens vigtigste Indtægtskilder; paa den første Ø ligger Byen *Muntok,* c. 3000 Indb., paa den anden *Tandsjong Padang.* Til Sumátra regnes desuden en hel Række Øer langs Vestkysten, som *Pulo Babi, Nias-, Batu-, Mentavei-* og *Nassauøerne.*

SV. for Sundastrædet ligger de smaa *Keeling-* eller *Kokusøer,* der 1857 besattes af England; de hører ind under Straits Settlements (s. p. 326).

b. **Java** (udt. Djava, ɔ: Bygøen), skilt fra Sumátra ved Sundastrædet, c. 121,600 km², med *Madura* og andre Øer 131,500 km² (se p. 331), er langt mere bjærgfuld end Sumátra, kun ved Nordkysten findes Lavland. Bjærglandet er rigt paa Vulkaner — der skal findes c. 120, hvoraf en stor Del er ude af Virksomhed —, Solfatarer og Mofetter (om „Dødens Dal", beliggende omtrent i Midten ved Bjærget *Dieng,* se p. 65). Over 10 af Bjærgtoppene overstiger 3000 m. Mod Ø. bestaar Bjærglandet mest af isolerede Bjærgkegler, her ligger det højeste Bjærg *Semeru,* 3680 m; i den vestlige Del af Øen er Bjærglandet mere sammenhængende, her ligger Toppen *Gedeh,* c. 2980 m. Den største Flod er *Bengavan* eller *Solo,* der udmunder paa Nordøstkysten. Øen hører til de skønneste og frugtbareste i hele Indien („Østens Have"). Øverst staar Risavlen, over 22 % af Jorden er Rismarker, dernæst kommer Sukker, desuden Indigo, Vanille, Kanel, Tobak, Kinabark, Te, Kochenille og Peber. Øen er tættere befolket end Moderlandet, 30 Mill. Indb., c. 229 paa 1 km².

Java med Madura deles i 23 Residentskaber. De betydeligste Byer ligger paa Nordkysten. Ved Sundastrædet ligger *Ansjer (Anjer),* ødelagt 1883 ved Udbruddet af den udenfor liggende vulkanske Ø *Krakatoa,* østligere Byen *Serang. Batavia,* i en sumpet, usund Egn, grundlagt 1611, er det hollandske Indiens Hovedstad og Generalguvernørens Sæde. Det meste af Byen er ny opbygget, thi paa Grund af det usunde Klima flyttede mange ud fra Byen, *Gammel Batavia,* „Europæernes Grav", og anlagde Forstæder paa Højderne rundt omkring, som Ryswyk og Nordwyk, det nuværende *Ny-Batavia,* og man tænkte endda paa at forlægge Hovedstaden til Surabaya; men efterhaanden blev de gamle Kvarterer nedrevne

og opbyggede paa ny, og Byen, som fra 150,000 Indb. var sunket ned til det halve, har nu (1905) 138,600 Indb. med Forstæderne, deraf henved 30,000 Kinesere og 9000 Evropæere; af Forstæderne nævnes den mod Ø. beliggende smukke *Weltevreden.* Mod S. ligger *Buitenzorg* (ɔ: Sorgenfri), med Guvernørens Sommerresidens, ogsaa berømt botanisk Have. Østligere ved Kysten *Sjeribon* (Cheribon), *Semarang,* 96,000 Indb., Udførselshavn for det midterste af Øen, og lige over for Madura *Surabaya* (med Forstaden *Simpang*), 150,200 Indb., stor Handelsstad og Regeringens første Vaabenplads med store Arsenaler. Midt paa Øen *Surakarta,* belig-

Ved Kapuasfloden paa Bórneo.

gende ved Solofloden mellem to Vulkaner, Residens for Vasalfyrsten i Riget *Solo,* 118,400 Indb.; nær ved Sydkysten *Djokjakarta,* 80,000 Indb., ligeledes Hovedstad for en Vasalfyrste i Riget *Djokja.* — Øen *Madura,* c. 4500 km², har ingen Byer af Vigtighed, men er overordentlig tæt befolket.

c. **Bórneo,** med Biøerne henved 736,000 km², med omliggende Øer 758,000 km², med c. 1,9 Mill. Indb., er endnu kun ufuldstændig kendt; den lader ikke til at være meget vulkansk og er i Bygningen forskellig fra Sumátra og Java. Hovedvandskellet ligger langs Nordvestkysten, enkelte Toppe naar til c. 2000 m. Knudepunktet synes at ligge omtrent midt i Øen, *Batu Tiban Bjærgene;* af Fortsættelserne mod SV. nævnes *Kapuas-, Madith-, Müller-* og *Schwanerbjærgene;* fra disse Bjærgdrag udgaar mod S., SV., V., Ø. og N. (mod SØ. nævnes *Maratusbjærgene* med *Mandella,* 1950 m) Højderygge, imellem hvilke der ligger Dale med flere sejlbare Floder, saaledes udmunder paa Vestkysten *Kapuas,* paa Østkysten *Bulungan* og *Mahakkam* (Kutei), paa Sydkysten *Barito.* Det højeste Punkt paa Øen er vistnok det mod N. beliggende isolerede Granitbjærg *Kini-Balu,* 4175 m ved Søen af s.

Navn. Øen er meget frugtbar og rig paa Produkter, de vigtigste er kostbare Træsorter, Olie, Krydderier, Farveplanter, Sukker og især Diamanter og Rubiner, fra Landskabet Landak mod V.; desuden findes der Guld, Platina, Sølv, Kviksølv, Petroleum og Stenkul. De hedenske Beboere i Bórneos Indre, *Dajakerne*, der er fortrængte fra Kysterne af de indvandrede *Malayer*, er et vildt Røverfolk, der altid ligger i Kamp indbyrdes og med Malayerne; deres Ideal er at samle saa mange Fjenders Hoveder som muligt; uden mindst een saadan Trofæ er man ikke Mand og kan ikke gifte sig; muhamedanske og kristne Missionærer har intet udrettet blandt dem. I det Indre lever de mærkelige *Orang-Punen*, Skovmennesker. Desuden findes en Del Kinesere og Arabere, af Evropæere er der maaske c. 1000.

Den større sydlige Del ligesom Østkysten og en Del af Vestkysten er hollandsk. Mod V. ligger *Vest-Borneo* eller Residentskabet *Pontianak*, 145,200 km² med 450,900 Indb. (Distrikterne *Sambas, Montrado, Sintang*); Byen *Pontianak* ved Kapuas, c. 22,000 Indb., er Sædet for Borneos Resident. Paa Syd- og Østkysten ligger *Syd-* og *Øst-Borneo* eller *Bandjermassin*, 408,100 km² med 782,700 Indb.; Byen *Bandjermassin* ved Barito, 16,700 Indb., hvis Huse alle er byggede paa Pæle, er en livlig Handelsby. *Samorinda* ved Mahakkam har c. 10,000 Indb.

Paa Nordvestkysten ligger det engelske Protektorat, Riget *Saravak*, c. 108,800 km² med c. 500,000 Indb.; 1843 afstod Sultanen af Bórneo Landet til en Englænder *James Brooke*, og han og hans Efterkommere har som Radsjaer hidtil hævdet deres Uafhængighed; Hovedstaden er *Kutsjing*, c. 30,000 Indb. Nordligere det engelske Protektorat Sultanatet *Brunei* (Bórneo proper), c. 10,400 km² med c. 22,000 Indb., tidligere omfattede det den største Del af Øen; Hovedstaden er *Brunei*, c. 10,000 Indb. Nordøstspidsen af Øen, *Britisk Nord-Bórneo*, 80,600 km² med 208,200 Indb., er afstaaet af Sultanen af Sulu til et engelsk Handelsselskab 1878; Hovedstad er *Sandakan* paa Østkysten, c. 6000 Indb., paa Vestkysten ligger *Jesselton*. — Ved Bruneis Kyst ligger Øen *Labuan*, der er engelsk fra 1846 og hører til Straits Settlements (se p. 326).

Til Bórneo hører *Natuna-*, *Anambas-* *Tambelan-* og *Karimataøerne* mod V., og Øen *Pulu-Laut* ved Sydøstspidsen.

d. **Celébes** (et „afmagret Bórneo", som Peschel har kaldt den), skilt fra Bórneo ved Mangkassarstrædet, 179,400 km², med Biøerne c. 196,400 km² med c. $1^2/_3$ Mill. Indb., er en bjærgfuld, vulkansk Ø, hidtil kun lidet kendt. Ved de tre dybe Bugter *Tomini, Tolo* og *Boni* deles den i 4 langagtige Dele, hvoraf den nordligste, *Minahassa*, er den længste og bedst kendte; i Vulkanrækken her kender man en halv Snes Vulkaner, hvoraf *Klabat* er c. 2020 m. Paa den sydvestlige Halvø hæver *Lompoballang* sig til over 3000 m, vistnok Øens højeste Punkt. Øen er i det hele frugtbar og leverer især megen Ris, Kaffe og Kakao, Kopra, Gummi, Sandeltræ, Krydderier m. m., af Metaller findes Guld, Tin og Kobber; den er ogsaa kendt for sine smaa, men udmærkede Heste. Øens Befolkning, som er meget ringe, bestaar af stærkt røde *Malayer* ved Kysterne (*Bugineser* eller *Bugiser* og *Makassarer*) og *Nigritoer (Alfuraer)* i det Indre *(Turajasstammen)*. — Nederlandene har umiddelbare Besiddelser paa den sydlige og vestlige Del: Residentskabet *Mangkassar (Makassar)* med Byen af s. Navn, ogsaa kaldet *Vlaardingen*, 26,100 Indb.; og paa Minahassa, Residentskabet *Menado* med Havnen af s. Navn, 15,000 Indb., det eneste Sted paa Øen, hvor Kristendommen har Fodfæste. Den midterste østlige Del af Øen hører til Residentskabet Ternate.

Til Biøerne hører mod N. *Talaut-* og *Sangirøerne*, med den 1800 m høje Vulkan *Avi*, samt *Salibabuøerne*, mod Ø. *Togean* og *Banggaiøerne* (hvoraf den største er *Peleng*), mod S. Øerne *Buton, Muna, Kabaina* og *Selejer* (1780 m) m. fl.

II. De smaa Sundaøer,

Ørækken fra Java til Ny-Guinea, c. 106,500 km², tilhører alle med Undtagelse af Halvdelen af Timor Nederlandene, som dog hidtil kun har haft ringe Nytte af dem; deres vigtigste Opgave er at holde de sørøveriske, til Dels uafhængige Malaystammer i Tømme. Øerne er alle bjærgfulde.

Bali, skilt fra Java ved det farlige Balistræde, med Biøer c. 5400 km² med c. 300,000 Indb.; Vulkanen *Bali Peak* eller *Gunung Agong* er 3200 m. — *Lombok,* med Biøer c. 5400 km² med c. 200,000 Indb.; Vulkanen *Rindjani* er c. 3780 m. De to Øer udgør eet Residentskab med Hovedstaden *Buleleng (Singaradja)* paa Bali. — *Sumbava,* c. 13,300 km² med 524,000 Indb.; Vulkanen *Tambora,* c. 2760 m, er den voldsomste og var tidligere maaske den højeste af Sundaøernes Vulkaner, indtil den ved Udbruddet 1815, hvorved 46,000 Mennesker omkom, mistede sin Top; paa Øen ligger Havnen *Bima* (Navnet paa et Sultanat). — *Flores,* c. 15,200 km² med c. ¼ Mill. Indb., kendes meget lidt i det Indre; paa Sydkysten findes flere Vulkaner; Byen *Larantuka* ligger mod Ø.; den vestlige Del er et eget Rige, *Mangarai.* — S. for Flores *Sumba (Tjendana)* eller Sandeltræøen, med *Savu,* c. 11,400 km² med 309,000 Indb.; Sandeltræ faas i øvrigt fra alle Øerne. — Efter flere mindre Øer, som *Sabrao, Lomblem, Pantar* og *Ombasi,* følger den største af Øerne, *Timor,* med Biøer 32,600 km² med c. 600,000 Indb., rig paa Sandeltræ og Aber. I den sydvestlige hollandske Del ligger Havnen *Kupang,* i den nordøstlige portugisiske Del (se p. 331), hvortil hører Øen *Kambing,* ligger Havnen *Dehli* eller *Dilli.*

III. Molukkerne[1])

eller *Krydderiøerne* er de talrige Øer mellem Celébes og Ny-Guinea, c. 55,700 km² med c. 300,000 Indb. Det er alle bjærgfulde, til Dels vulkanske Øer. Det vigtigste Næringsmiddel er Sagopalmen, Hovedproduktet er Krydderier, der mest dyrkes omkring Vulkankeglerne, i øvrigt er Øerne dækkede med en yppig Vegetation og store Skove. Nigritoerne (Alfuraer) er fordrevne fra Kysterne af Muhamedanere og Kristne. Det nederlandske Guvernement Molukkerne deles i Residentskaberne *Ternate* og *Amboina.*

Den største af Øerne er *Halmahera* eller *Djilolo,* c. 18,000 km² med c. 120,000 Indb., den ligner paafaldende Celébes i Formen; ved dens Nordende ligger *Morotai,* ved Sydenden *Batjan* og *Obigruppen,* ved Vestkysten den lille Ø *Ternate,* med en Vulkan, 1675 m; Byen af s. Navn er Residentsæde og en vigtig Handelsplads, Ternate og den ligeved liggende Ø *Tidore,* der opdagedes af Portugiserne 1512, er Krydderinellikens egentlige Hjem. S. for Djilolo *Buru,* c. 9600 km² med c. 15,000 Indb., og *Ceram* (Serang), med Biøerne c. 17,200 km² med c. 70,000 Indb., Havnene *Savai* paa Nordkysten og *Telutio* paa Sydkysten. S. for Ceram *Amboina* eller *Ambon* med *Uliasserøerne,* c. 1000 km² med c. 39,000 Indb., den rigeste Koloni blandt Molukkerne, Midtpunktet for Krydderinellikekulturen; Byen *Amboina,* c. 8000 Indb., er Sædet for Molukkernes Guvernør. S. for Ceram *Bandaøerne,* der er rige paa Muskatnødder (Bandaøerne er deres Hjemstavn); de største er *Store Banda* eller *Lonthoir* og *Banda Neira.* Blandt Øerne mellem Timor og Ny-Guinea, ogsaa kaldte de *sydlige Bandaøer,* nævnes *Tenimber-, Kei-* og *Aruøerne* (regnes til Ny-Guinea).

[1]) Portugisisk *Maluco,* af Moloc, ɔ: Hovedsagen.

IV. Philippinerne

er den store Samling af Øer, over 3100, der strækker sig N. for Bórneo og Celébes op til Øen Formosa (om Størrelse og Indbyggerantal se p. 326). Øerne er bjærgfulde med Bjærge, der mest gaar i Retning fra N. til S., og rige paa Vulkaner, som til Dels er i Virksomhed. De er særdeles frugtbare; Hovedproduktet er Ris, dernæst Sukker, Manilahamp eller Abaca, Bladtrævler af en Pisang (Musa textilis), Øernes ejendommeligste Produkt, samt Kopra og Tobak, hvilke fire sidste er de vigtigste Udførselsartikler, dernæst Bomuld, Kanel, Peber m. m., Kaffe- og Indigoavlen er i Tilbagegang. Befolkningen bestaar af *Nigritoer,* der mest lever i det Indre,

Mayon paa Philippinerne.

men hovedsagelig af *Malayer,* der er delte i talrige Stammer, saaledes *Tagalerne* (over $1^1/_2$ Mill.) paa Luzon og *Visayerne* paa de mellemste Øer; desuden er der c. 100,000 Kinesere og 25,000 Hvide; c. 90 % er Katolikker, de andre er Muhamedanere og Hedninger. Øerne, som 1521 opdagedes af Magelhães, der kaldte dem *Lazarusøerne,* toges under Navn af Philippinerne i Besiddelse af Spanierne 1571 ved Grundlæggelsen af Manila; men Spaniernes snæverhjertede Kolonialpolitik har hæmmet deres Udvikling, først 1869 frigjordes Handelen for fremmede; ved Pariserfreden 1898 maatte Spanierne afstaa dem til de *nordamerikanske Fristater.* De styres af en Generalguvernør med en Kommission ved Siden; efter Undertvingelsen af et Oprør 1902 er der gjort meget for at ophjælpe Øerne ved Forbedring af Sundhedstilstanden, Skolevæsenet osv. I 1910 var Værdien af Indførslen c. 49,7,

af Udførslen c. 40,6 Mill. Philippinerdollars (1 P. = c. 1,90 Kr.), deraf Manilahamp c. 16,5, Kopra 10,6, Sukker 7,2 og Tobak 4,4 Mill.; i 1911 var der af Jærnbaner 1750 og af Telegraflinjer c. 7100 km. Hæren bestod 1903 af c. 17,500 Mand. Budgettet 1909—10 lød paa: Indtægter c. 150, Udgifter 115,4 Mill. Philippinerd.

Den største Ø i den nordlige Gruppe er *Luzon,* c. 105,000 km² med c. 3,8 Mill. Indb.; af dens mange Vulkaner nævnes den 2520 m høje *Mayon (Albay)* paa den sydøstlige Halvø Camarines, af Floderne *Cagayan, Pampanga* og *Pasig.* Ved den sidste paa Vestkysten ved en stor Bugt ligger Hovedstaden *Manila,* med dens Havn *Cavite* 234,000 Indb.; det Indre ligner helt en spansk By med store Pladser og mange Kirker og Klostre, men udenom findes en Mængde Forstæder, deriblandt en kinesisk; en af dem, paa Flodens højre Bred, *Binondo,* er især Midtpunkt for Handelen og Industrien, navnlig Cigarfabrikationen. Af andre Byer nævnes *Banan,* 39,000 Indb., *Lipa,* 37,000 Indb., og *Batangas,* 33,100 Indb., alle ved Sydkysten, og *Laoang,* 34,500 Indb., paa Halvøen Camarines. — S. for Luzon ligger *Vasayasgruppen* (Spaniernes „Islas de los Pintados", ɔ: de Tatoveredes Øer), hvoriblandt *Mindoro* (c. 11,000 km²), *Negros* (c. 12,000 km²), *Cebu* (4700 km²), med den vigtige Havnestad af s. Navn, 31,100 Indb., *Samar* (c. 13,400 km²), *Panay* (c. 12,000 km²) med Byen *Iloilo,* 19,000 Indb., og *Leyte* (c. 7000 km²) med Byen *Baybay,* 23,000 Indb. — Fra Mindoro til Bórneo strækker sig den langagtige *Palavangruppe,* c. 14,000 km² med c. 68,000 Indb. — Den sydligste Ø i Arkipelaget er *Mindanao,* ɔ: Søernes Land, c. 94,000 km² med c. 500,000 Indb., hvoriblandt mod V. de ilde berygtede *Moros,* muhamedanske Malayer. — De af Spanierne 1876 besatte *Sulu (Jolo) Øer* med *Basilan* mellem Mindanao og Bórneo, c. 3700 km² med c. 100,000 Indb., afstodes sammen med Philippinerne til Fristaterne.

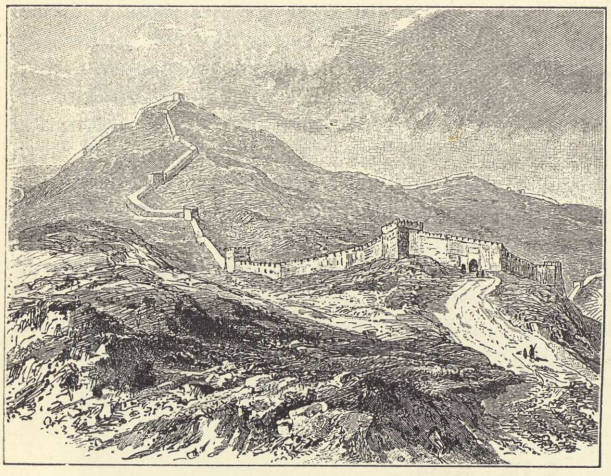
§ 12. Kina.

I. Historiske og politiske Forhold.

Kina er Asiens og næst det russiske og britiske Rige Verdens største Rige. Oprindelsen til Navnet Kina (Marco Polo kaldte det *Cathay*) vides for øvrigt ikke, og Kineserne selv kender det ikke. De har mange Betegnelser for det, saaledes *Tienhio,* ɔ: „under Himlen", *Tsjungkvo,* ɔ: „Riget i Midten", eller, som det sidste Dynasti kaldte det, *Tatsingkvo,* ɔ: det store, rene Rige".

Kinesernes Sagnhistorie, der gaar længere tilbage end alle andre Rigers, menes at være afsluttet omtrent ved Midten af det 3. Aartusinde f. Kr. Allerede da var det et kraftigt Rige, men væsentlig indskrænket til Landet om Hoangho. Fra denne Begyndelse udvidede det sig, navnlig erobredes hele Sydkina; mod N. beskyttedes det for Indfald ved den kinesiske Mur, der skal være opført fra det 3. til det 16. Aarhundrede. Indtil ind i det 13. Aarhundrede eft. Kr. regerede indfødte Dynastier, da bemægtigede Mongolerne under Kublai Khan sig Riget 1279 og havde det omtrent et Aarhundrede. Med Dynastiet *Ming* kom atter de Indfødte til Magten 1368, og Riget havde en fredelig, blomstrende Periode, indtil dette Dynastis Magt forfaldt, og da den sidste Kejser indkaldte Mandsjuerne mod Oprørerne, erobrede disse Kina, og deres Dynasti *Tatsing* regerede lige til 1912, da Riget blev en Republik. Det er under Mandsjuernes Dynasti, at Kineserne især har udvidet deres Rige; først satte de sig fast i Mongoliet og Tibet og koloniserede Formosa, men især i det 18. Aarhundrede under Kienlung gjorde de store Erobringer dels i Turkestan,

dels i Dsungariet. I det 19. Aarhundrede er derimod Grænserne blevne beskaarne. Rusland gjorde Erobringer saavel i Mandsjuriet som i det vestlige Dsungari; og samtidig blev det Afspærringssystem brudt, som den kinesiske Regering saa strængt har overholdt, og som hidtil har gjort, at Kina var et saa godt som ukendt Land for fremmede. Ved Opiumskrigen med England 1840—42 blev Kina tvunget til at aabne Havnene Amoy, Futsjou, Ningpo og Sjanghai, Havnen Kanton var allerede aaben for Evropæerne; 1844 og 45 sluttede Frankrig og Nordamerikanerne Handelstraktater med Kina. En ny Krig med England og Frankrig udbrød 1857. 1859 maatte Kina aabne 6 nye Havne og Floden Jangtsekiang, Udlændinge fik Lov at berejse Riget, og der maatte ikke lægges Kristendommen Hindringer i Vejen; Krigen blussede op paa ny, Peking erobredes, og den endelige Fred sluttedes 1860.

Den kinesiske Mur.

Samtidig truedes Riget af en langt større Fare i det Indre; 1850 udbrød Taipingopstanden (Taiping, ɔ: den store Fred), den første egentlige Revolution, som var overgaaet Landet i flere tusinde Aar. Den lededes af Taiping, en Efterkommer af Dynastiet Ming, og gik ud paa at styrte Mandsjuerne. Opstanden næredes ved den herskende Misfornøjelse over de Ydmygelser, Regeringen maatte lide af Evropæernæ, og Regeringen saa sig nødsaget til at paakalde Frankrigs og Englands Hjælp mod Oprøret. Nanking blev indtaget 1864, og Oprøret kvaltes; men Landet, især de sydlige Provinser, havde lidt overordentlig, over 30 Millioner Mennesker var omkomne, og det var kun foreløbigt, at Opstanden var slaaet ned. Samtidig maatte Regeringen kæmpe mod de oprørske muhamedanske Pansi (Panthayer) i Jynnan og Dunganer i Dsungariet samt mod Usbekerne, der først 1871 maatte opgive det af dem løsrevne Øst-Turkestan. Hertil kom stadig Stridigheder udadtil, saaledes en Krig med Frankrig 1884—85 angaaende Tonkin, og Rusland og England tvang det til mindre Afstaaelser og Grænsereguleringer. Krigen med Japan 1894—95, hvorved det mistede Formosa og Overhøjheden over Korea, bidrog dog til at aabne Øjnene i Kina for den evropæiske Kulturs Betydning; man indsaa, at det i Længden var umuligt at holde den ude, og et Fremskridtsparti indledede ogsaa en Reformperiode, men ved Aarhundredets Slutning afbrødes den brat ved et Statskup af Modpartiet, efterfulgt af den mod Evropæerne rettede blodige Bokseropstand, der maatte slaas ned ved Magternes Indblanding 1901. De ledende indsaa nu, at det var nødvendigt at tage fat paa Reformerne og navnlig tage Hensyn til Befolkningens stærke Uvilje mod Dynastiet og søge at forsone Kineserne og Mandsjuerne (saaledes blev 1902 Ægteskab mellem de to Folk tilladt), og Krigen mellem Japan og Rusland vakte endnu mere Eftertanken; i 1906 stilledes der en friere Forfatning i Udsigt, Hæren reorganiseredes, der oprettedes Provinsraad, og 1910 blev der sammenkaldt en Nationalforsamling for at forberede Forfatningen.

Men Misfornøjelsen med Dynastiet tiltog stadig, og i Oktbr. 1911 udbrød en Revolution, blandt andet foranlediget ved Regeringens Stilling til det brændende Jærnbanespørgsmaal, og til Verdens store Forbavselse endte det med, at Dynastiet blev styrtet, og Kina blev Republik i Febr. 1912 under Navn af *„Ta-tsung-hoa-ming-ko“*, ɔ: „Den store Republik i Civilisationens Midte“.

Kina er c. 11,139,000 km² og har efter den nyeste Opgørelse i 1910 c. 330 Mill. Indb. — endnu 1906 opgaves c. 428 Mill. — eller „Munde“, som de kaldes. Heraf regnes de c. 326 paa Kina uden de „undertvungne“ Lande, hvilket har et Areal af over 6,2 Mill. km² eller omtrent to Tredjedele af Evropa, altsaa c. 50 paa 1 km², saaledes at den gamle Fabel om det overordentlig tæt befolkede Kina maa opgives. Men sikkert er det, at der er Egne, som er meget tæt befolkede, navnlig Floddeltaerne, „Rigets ernærende Mave“, og i det hele Kystlandskaberne, Sjantung har saaledes 173, Kiangsu 155 og Tsjekiang 153 paa 1 km², men i andre Dele synker Tallet langt under Middeltallet, Kansu har saaledes kun 11, Helungkiang 3, ja Sintsjang kun 1,2 paa 1 km². I Floddeltaerne ligner Landet en eneste By. Omtrent hver Plet er beboet, endog paa Vandet bygges Huse, og som „Vandnomader“ drager mange omkring paa Floderne med deres Tømmerflaader, hvorpaa findes smaa Haver, Ænder og Svin. End ikke den frugtbareste Jordbund er tilstrækkelig til at ernære en saa tæt Befolkning, og Hunde, Rotter, Katte, Mus, Aber, Slanger, kort sagt alt maa tjene til Føde; en frygtelig Landeplage er den næsten periodisk indtrædende Hungersnød; den bortriver i Millionvis af Mennesker, som i 1877—79. At dræbe, udsætte eller sælge Børnene, især Pigebørnene, er eller var i flere Provinser en gængse Skik.

Befolkningen hører til den *mongolske* Race. De egentlige *Kinesere* eller *Handjin* (ɔ: Hanfolk, efter et tidligere Dynasti Han) udgør den langt overvejende Del og behersker med deres ganske enestaaende, ejendommelige Kultur alle Forhold; af andre Stammer mærkes Mandsjuer, Tunguser, Mongoler og Tibetanere. Desuden var der 1910 141,900 Fremmede, hvoraf 65,400 Japanere og 49,400 Russere. Ligesom Ægypterne og andre af Oldtidens Folk lukkede Kineserne sig tidlig ude fra Fremmede, og deres Lands Natur begunstigede i høj Grad denne Afsondring; og da endelig Erobrerne, Mongolerne og Mandsjuerne, trængte ind, var alt saaledes stivnet i faste Former, at disse Erobrere i anden Generation saa at sige selv blev Kinesere. Saa længe man har kendt noget til Folket, har det staaet paa samme Trin, det er hverken gaaet frem eller tilbage; Kinesernes Princip er stadig det samme: „Fortiden er Rettesnor for Fremtiden“.

Kineserne er praktiske og dygtige Folk med Sans for alt det materielle, de er et Forstandsfolk; men noget egentlig højt Standpunkt i aandelig Henseende er de aldrig naaet til. Agerbrug er udviklet i høj Grad; mange vigtige Opfindelser, som Krudtet, Kompasset, Porcellænet, Bogtrykkerkunsten, har de kendt længe før Evropæerne, og de er udmærkede Haandværkere. En almindelig Dannelse er udbredt blandt hele Folket, overalt findes Skoler, og de fleste Kinesere kan læse, noget, der er saa meget mærkeligere som Sproget, der hører til Enstavelsessprogene (se p. 89), frembyder overordentlige Vanskeligheder. Det kinesiske Sprog, der falder i en Mængde forskellige Dialekter, har c. 80,000 eller flere Tegn, dog kan man til almindelig Brug nøjes med at lære c. 5000; til Billedskriften, som den godt kan kaldes, bruges ikke Pen, men Pensel og Tusk. Litteraturen er meget rig, særlig paa geografiske og historiske Værker. Overhovedet sætter Kineseren overordentlig Pris paa Kundskaber; Kina er eller var Eksaminernes Land, for hvert Embede omtrent har der været en særlig Eksamen, og disse Prøver fulgte Embedsmanden for hvert Trin, han steg op. Men det er døde Kundskaber, Udenadslæren og For-

klaring af de gamle Klassikere uden den mindste Aandsfrihed og Selvstændighed.[1])

Man skelner i Folket mellem *Ziu,* Pøblen, hvortil Slaverne og Skuespillerne hører, *Mau,* ɔ: Landstrygerne, og *Liang,* „den agtværdige Klasse". Til den sidste hører [1]) Adelen, Kejserhusets Slægtninge, Statsembedsmændene, Mandarinerne og alle Studerende; [2]) Bønderne, den agerdyrkende Klasse, der staar højst næst Adelen, [3]) Haandværkere, Kunstnere, Fiskere og Sømænd og [4]) Købmænd. Mandarinerne (et portugisisk Navn, der skal komme af Sanskrit: Mantrin, ɔ: Raadgiver) deles (eller deltes) i 9 Klasser og skelnes ved forskelligfarvede Knapper i Huen, Broderier paa Dragten osv.

Det kinesiske Riges Statsreligion er *Confucius', Kongfutses* Lære. Confucius optraadte i det 6. Aarhundrede f. Kr., efter at hans ældre Samtidige *Laotse* allerede havde prædiket „Fornuftens Lære", som Reformator af Kinesernes gamle Religion; hans Lære er en panteistisk Moralfilosofi, der opstiller en evig skabende Kraft, hvis Personifikation er Himlen og Stjernerne, og et evigt Urstof; der er ingen ydre Gudstjeneste, ingen Præster og Templer. Confucius' Lære er de Lærdes og dannede Klassers Religion. Stor Udbredelse har *Buddhismen* eller, som den her kaldes, *Fos Lære* (Fo, ɔ: Buddha); de lavere Klasser af Folket, ligesom ogsaa Mandsjuerne bekender sig til denne Lære. En tredje Form er *Taoismen,* Laotses Lære, en Slags Rationalisme, blandet med Overtro, særlig udbredt blandt de Lærde; for Resten er den og Confucius' Lære og Buddhismen i Tidens Løb saaledes blandede sammen, at de fleste kun kender Forskellen af Navn. *Muhamedanere,* c. 30 Mill., findes især i Øst-Turkestan, Jynnan og Provinserne Sjensi og Kansu. Af *Jøder* er der nogle Tusinde, især i Havnestæderne. Skønt Kineserne ogsaa har deres Asketer, er Folket i det hele ligegyldigt i religiøs Henseende, deres Gudstjenester bestaar i det mindst mulige, deres Guder maa nøjes med Paukeslag, Ofringer af forgyldte Papirstrimler og deslige, og Templerne benyttes ofte af Staten til Pakhuse eller Indkvarteringer. Det er denne Mangel paa religiøs Iver, der har lagt *Kristendommens* videre Udbredelse Hindringer i Vejen (Nestorianerne var de første, der forkyndte Læren her, i det 16. Aarhundrede fulgte Jesuiterne), men paa den andem Side har den ogsaa til Dels forhindret blodige Kristenforfølgelser; 1912 var der dog c. 1,350,000 Romersk-Katolikker og 280,000 Protestanter.

Næringsveje. Det egentlige Kina er et af de rigeste og frugtbareste Lande paa Jorden. Agerbruget, der i Kinesernes Øjne er den ærefuldeste Beskæftigelse, staar overordentlig højt; ved udmærket Dræning og Gødning har Befolkningen forvandlet Landet til en eneste dyrket Mark. Det fornemste Produkt og Kinesernes første Næringsmiddel er Ris, hvoraf der ikke dyrkes tilstrækkeligt til Befolkningens Behov, saa at der maa indføres, navnlig fra Bagindien; bedst trives det i hele Kystlandet og i de mellemste og sydlige Provinser, hvor der ogsaa dyrkes Bomuld (et meget vigtigt Produkt, der dyrkes næsten i alle Provinser), Sukkerrør (især i Kvangtung og Fokien), Betel, Olieplanter, Peber, Krydderier og Sydfrugter; i de nordlige Provinser dyrkes navnlig Hvede, Byg og Tobak. Særlig maa mærkes Teen, der trives bedst mellem 27 og 30° n. Br.; Te er en Livsfornødenhed for Kineserne, „den er et Middel mod Fedme og holder Mennesket vaagen". Te er en af Kinas vigtigste Udførselsartikler, Udførslen af Te staar kun tilbage for Indiens. Mod V. paa Højsletterne dyrkes Rhabarber. Silkeavlen

[1]) Den første Grad af Eksaminer, *Siutsai* (blomstrende Talent), gav Adgang til den lærde Stand, den anden, *Kujon* (befordret Mand), til Statsembeder, den tredje, *Chinsjih* (omtr. lig vor Doktor), til de højeste Æresposter. — En Forordning fra den senere Tid, som gjorde Kendskab til evropæiske Videnskaber til Betingelse for at opnaa Statsembeder, var et fuldstændigt Brud paa Traditionerne, der blev fortsat med nye Forordninger, og endelig blev hele Systemet omstyrtet i 1904.

er særdeles vigtig; Kina er det Land, der ved Siden af Japan producerer mest Silke; Opiumsdyrkningen er taget betydelig til i de senere Aar (især i Provinsen Ssetsjevan), saa at Indførslen er taget af. Ogsaa maa Dyrkningen af Panax (Ginseng), der i Kina betragtes som et vigtigt Lægemiddel, og Galæbler nævnes. Kvægavlen er som i de fleste østasiatiske Lande ikke særlig udviklet; alle vore Husdyr findes vel, men kun Svin og Fjerkræ har Betydning. Bjærgværksdriften staar ikke højt, uagtet Landet vistnok er rigt paa Mineralier, som Guld, Sølv, Kobber, Tin, hvoraf der udføres en Del, Kviksølv, Jærn og især Kul; den hæmmes ved Kinesernes Tro paa, at man forstyrrer Fædrenes Fred ved at grave i Jorden. Af Industrivarer nævnes særlig Silketøjer, Porcellæn, Papir, Arbejder i Træ og Elfenben, lakerede Sager. Den udenlandske Handel har taget et betydeligt Opsving ved Havnenes Aabning. I 1911 var Værdien af Indførslen c. 471,5, af Udførslen over 377,3 Mill. Haïkuan-Taels (en H. = c. 2,40 Kr.); de vigtigste Indførselsartikler var Bomuldstøjer og -garn (c. 140,5 Mill.), Opium (48,2), Ris (18,7), Sukker (22,6) og Petroleum (34,8); af Udførselsartiklerne nævnes Raasilke (74,5 Mill.), Te (38,3), Bomuld (21,6), Huder (16,5), Silkevarer (18,2), Sesam (11,7) og Olie (14,6). I 1910 løb ind og ud i de kinesiske Havne i alt 219,810 Skibe (1911: 193,398) med 88,776,689 Tons, deraf 96,196 Dampskibe med over 82,3 Mill. Tons; efter kinesiske Skibe var de fleste britiske og japanske; Handelsflaaden bestod 1911 af 61 Dampskibe med 90,662 Tons Dr. og et Sejlskib. Medens Vejene er daarlige og slet vedligeholdte, har den indenlandske Handel i det egentlige Kina gode Betingelser i de sejlbare Floder og Kanaler, og nu begynder ogsaa Jærnbanerne („Ildhestene"), som Regering og Folk før har været saa fjendtlige imod, at komme til. Den første, af Englændere i 1876 anlagte Bane (18 km) mellem Sjanghai og Vutsjong blev hurtig afbrudt; en halv Snes Aar efter var der atter gjort en Begyndelse, men først fra 1897, da Banen mellem Peking og dens Havn Tientsin aabnedes, er det blevet mere til Alvor; 1911 var der 8697 km Jærnbaner, og store Anlæg er under Bygning. Af Telegraflinjer, som har fundet lettere Indgang, var der 1911 c. 82,344 km.

Regeringsformen, der tidligere var et uindskrænket patriarkalsk Eneherredømme, er fra Febr. 1912, i alt Fald foreløbig, republikansk. Den allerede før Oprørets Udbrud sammenkaldte Nationalforsamling havde til Slutningen af 1912 og Begyndelsen af 1913 udskrevet Valg til et Parlament, der skulde bestaa af et Senat og et Underhus; Senatet skulde hovedsagelig vælges af Provinsraadene og Mongoliet, Tibet og Mandsjuriet, og dets Medlemmer vælges paa 6 Aar; Underhuset skulde vælges af Folket, et Medlem for hver 800,000 Mænd, og bestaa af c. 600 Medlemmer, valgte paa 3 Aar, ogsaa til Underhuset skulde de tre Lande sende Repræsentanter; 1913 blev de to Kamre og en Præsident valgte. Men Landet er vistnok stadig til Dels i Oprørstilstand.

I Spidsen for Provinserne staar Guvernører med en Mængde Embedsmænd ved Siden; men paa Grund af det ringe Antal Militær og Politi har mange Byer hidtil næsten selvstændig styret deres Anliggender, og Regeringen har været tilfreds, naar den blot fik Skatterne, som inddreves af den daarligt lønnede og fordærvede Embedsstand, saaledes at der gik en stor Del i dens egen Lomme.

Om Hærens Størrelse er det ikke godt at sige noget paa det nuværende Tidspunkt, tilmed da den er under Reorganisation. Efter nogle angives Fredsstyrken til c. 106,500 Mand. Efter den nye Ordning af 1901 skal den bestaa i alt af 36 Divisioner, 1911 var der 13 fuldstændige, hver paa c. 11,000 Mand (paa Krigsfod c. 17,000). Af de ældre Troppeafdelinger er nogle opløste, andre omdannede, maaske udgør de i alt c. 200,000 Mand; endelig er der en over hele Riget

spredt Mandsjuhær, c. 70—80,000 Mand. Flaaden bestod 1912 af 16 Skibe med 36,890 Tons og 122 Kanoner foruden en Del mindre Skibe og Baade. — Finanserne er i stor Uorden, og Opgivelserne er meget upaalidelige. For 1912 er Indtægterne opgivne til c. 297, Udgifterne til 576,$_5$ Mill. H.-Taels; Statsgælden ansloges s. Aar til henved 58,$_3$ Mill. Pd. St.

Ved Stedbeskrivelsen følges den almindelige Inddeling: Det *egentlige Kina,* med Bilandet *Mandsjuriet,* og de undertvungne Lande (Mongoliet, Øst-Turkestan og Tibet).

II. Det egentlige Kina,

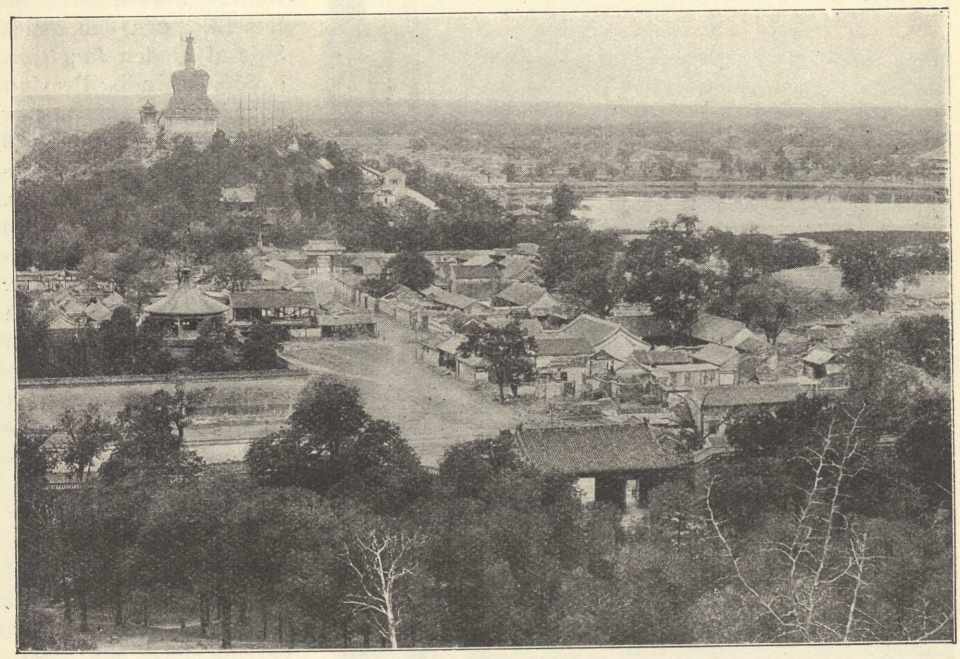
eller *Tsjungkvo* (se p. 337) er c. 4 Mill. km^2 med c. 308 Mill. Indb., c. 77 paa 1 km^2. Det deles i 18 Provinser (Sipasang), hvortil kommer en 19., *Sjønking* (*Liaotang* eller *Mukden*), den sydligste af Mandsjuriets Provinser, der styres som de andre 18; i Stedbeskrivelsen vil den dog blive behandlet under Mandsjuriet. Provinserne deles i Departementer eller Fu, disse atter i Arrondissementer eller Tsjou (Tsjeu), og disse igen i Distrikter eller Hien; i Almindelighed føjes disse Ord til den By, der er Hovedstaden i de forskellige Afdelinger; Hien deles i Sogne, Pao eller Tu. Kineserne holder af at bo tæt sammen, derfor og paa Grund af Overbefolkningen er Kina særlig rig paa store Byer. Som almindelig fælles Træk for Byerne nævnes, at de er anlagte i Firkant, omgivne med Mure og ofte ogsaa med Grave; i det Indre findes runde, seks- eller ottekantede, meget høje Taarne, Triumfbuer og Templer; de offentlige Bygninger udmærker sig mere ved deres Omfang end ved deres Skønhed; der er store firkantede Torve, og Hovedgaderne er lange og brede med Udsalgssteder langs Husene, medens Sidegaderne er snævre med lave Huse; Vinduerne er smaa og har Papir, Marieglas eller gennemsigtige Muslingskaller i Stedet for Glas. Indbyggerantallene er helt ubestemte, de fleste Angivelser beror paa et rent Skøn.

a. Provinserne langs Kysten.

1. **Tsjili** (ɔ: umiddelbar Herredømme) omkring Bugten af s. Navn, 314,800 km^2 med c. 22,971,000 Indb. — Provinsens og hele Rigets Hovedstad er *Peking,* ɔ: Nordens Hof, ved Peiho, c. 275 km fra Havet. De 13 m høje Mure gaar c. 30 km om Byen, udenfor ligger de 12 store Forstæder. Den nordlige Del af Byen, Tatar- eller Mandsjustaden, og den sydlige, Kineserstaden, er adskilte ved Mure. Mandsjustaden (bygget af Kublai Khan), i hvis Midte det tidligere kejserlige Paladskompleks ligger, har brede lange Gader, den længste er den „evige Freds Gade"; i Mandsjustaden ligger de gamle Eksamensbygninger (med 10,000 Værelser!), Universitetet, Observatoriet m. m. I Kineserbyen, grundlagt 1544, som mest har smaa Huse og snævre Gader, er der langt større Liv, her findes de prægtigste Butikker, Færdselen er blevet sammenlignet med Londons og Paris'; her ligger Templet Thiantan eller Himmeltemplet, et af de største kinesiske Bygningsværker, og Templet for Siannongthan, Agerbrugets Opfinder. Peking er gaaet meget tilbage i de senere Aar og har nu c. 805,000 Indb., hvoraf c. 200,000 Muhamedanere og 25,000 Kristne. I Nærheden ligger den kejserlige Sommerresidens *Jyan-ming-jyan,* med store Parker og Paladser; den ødelagdes 1860 under Krigen. Peking er ved Kanaler forbunden med Peiho og Traktathavnen *Tientsin,* liggende ved Peihos og Veihos Forening, c. 800,000 Indb., det nordlige Kinas største Handelsstad; ved Peihos Munding ligger den befæstede Havn *Taku,* mod V. Provinsens

Hovedstad *Pauting,* c. 150,000 Indb., mod N. ved den store Mur *Kalgan* (ɔ: Port), c. 200,000 Indb., en betydelig Handelsstad. Den kinesiske Mur, et af de største Menneskeværker, gaar fra Havet Ø. for Peking ved Byen *Sjanghaikvan* mod SV. over Dale, Floder og Bjærge i en Længde af c. 2300 km til Nansjanbjærgene; den er eller var — thi meget af den ligger nu i Grus — 8 m høj og 6 m bred og bestaar af to parallelle Mure med Taarne i 200 m Afstand; man har beregnet, at der har været flere Mursten i den, end i alle Englands og Skotlands Huse tilsammen. *Italien* har et lille Distrikt (46 km² med c. 17,000 Indb.) ved *Tientsin,* afstaaet af Kina 1902 som „Forpagtningsomraade".

2. **Sjantung** (ɔ: Ø. for Bjærgene), Halvøen af s. Navn og Landet omkring

Udsigt over Peking.

Hoanghos Munding, 149,000 km² med c. 25,814,000 Indb., den tættest befolkede Provins, bjærgfuld paa Halvøen, meget frugtbar med stor Bomulds- og Silkeavl. — Hovedstad er *Tsinanfu* nær ved Hoangho, c. 200,000 Indb., hvoraf 20,000 Muhamedanere og 12,000 Katolikker, en efter kinesiske Forhold meget smuk By; mod S. ligger det 1540 m høje *Taisjan,* Kinas berømteste Valfartssted. Af andre Byer nævnes *Tsingtsjou,* c. 75,000 Indb., *Tengtsjou,* c. 230,000 Indb., og Traktathavnen *Tsjifu,* c. 54,000 Indb. I *Kiaufao,* c. 25,000 Indb., er Confucius født.

Paa Nordøstsiden af Halvøen Sjantung ligger Distriktet *Weihaiwei,* c. 700 km² med 147,000 Indb. (1911) med Havnen af s. Navn (2000 Indb.), som 1898 afstodes til *England* paa 25 Aar som Modvægt mod Ruslands Fremtrængen. — Paa Sydøstspidsen ligger Distriktet *Kiautsjou,* c. 550 km² med 169,000 Indb. (1910), med Havnen *Tsingtan,* som 1898 afstodes til *Tyskland* paa 99 Aar. Det omgives af en 7650 km² stor neutral Zone med c. $1,_2$ Mill. Indb., hvoraf de c. 40,000 i Byen *Kiautsjou.*

3. **Kiangsu,** meget frugtbart Sletteland omkring Jangtsekiangs Munding, 99,300 km² med 15,379,000 Indb., med stor Avl af Te, Ris, Bomuld og Silke, den sidste især omkring Taihusøen. — Ved Jangtsekiang ligger *Nanking,* ɔ: Sydens Hof, eller *Kiangning,* Rigets gamle Hovedstad (fra 220 til 1644) og Kinesernes egentlige nationale By, c. 267,000 Indb.; den er større i Omfang end Peking, men en stor Del er Haver og ligger i Ruiner, især led den meget under Taipingopstanden, blandt andet ødelagdes det berømte Porcellænstaarn; den er en vigtig Handels- og Fabriksstad, især kendt for det blomstrede Atlask og det gule Bomuldstøj, og tillige Kinesernes lærde By. Længere nede ved Floden ligger Traktathavnen *Tsjingkiang,* c. 184,000 Indb., Stabelplads for Raasilke; paa den anden Side af Floden *Jangtsjou,* c. 350,000 Indb.; Provinshovedstad er *Sutsjou* nær ved Taihusøen, c. 500,000 Indb., en af Kinas skønneste og livligste Byer, gennemskaaren af mange Kanaler; den har betydelig Industri. *Sjanghai,* c. 650,000 Indb., 20 km fra Kysten ved den sejlbare Vusong, er Kinas vigtigste Søhandelsstad, der aarlig anløbes af flere tusende Dampere; dens Udhavn er *Vusong.*

Gade i Sjanghai.

4. **Tsjekiang** (ɔ: krumme Flod), den mindste, men en af de skønneste Provinser, 91,200 km² med c. 13,943,0000 Indb., navnlig med stor Silke- og Teavl. — Hovedstad er *Hangtsjou,* c. 350,000 Indb., en betydelig Handelsstad med stor Industri i Silke; den har en Tid været kejserlig Residensstad og har et stort Citadel. *Sjausing* skal have c. 500,000 Indb., *Hutsjou* ved Taihusøens Sydkyst, c. 100,000 Indb., er Midtpunkt for Silkeavlen; ved Kysten ligger de to vigtige Traktathavne *Ningpo,* c. 350,000 Indb., og *Ventsjou,* c. 80,000 Indb. Uden for Ningpo ligger de smaa *Tsjansanøer.*

5. **Fokien** (*Fukien,* ɔ: den lykkelige Grundlæggelse), ved Formosastrædet (Øen Formosa hørte før Afstaaelsen til Provinsen), 111,200 km² med 8,557,000 Indb., dels bjærgfuld og skovbevokset, dels godt kultiveret Terrasseland. — Hovedstad er *Futsjou,* c. 624,000 Indb., ved Floden Min, Traktathavn og betydelig Handelsby, navnlig for den sorte Te; over Floden fører en prægtig Granitbro. Højere oppe ved Floden ligger *Jenping,* c. 200,000 Indb., N. for Futsjou ved Kysten *Lienkiang,* c. 250,000 Indb., paa den lille Ø *Amoy* Byen af s. Navn (kinesisk *Hiamum*), c. 114,000 Indb., Traktathavn og betydelig Handelsby, Havn for

Tsjantsjou (c. $^1/_2$ Mill. Indb.), Midtpunkt for Provinsens Silkehandel; den N. for Amoy liggende Havn *Tsyentsjou* (Arabernes *Zayton*) var i Middelalderen Provinsens vigtigste Havn.

6. **Kvangtung** (ɔ: det brede Østen), det med Højdedrag opfyldte, frugtbare Kystland mellem Fokien og Tonkin, med Øen *Hainan* 243,000 km² med 123,696,000 Indb., den vigtigste af de sydlige Provinser. — *Kvangtungfu* eller *Kanton* er Hovedstad, c. 900,000 Indb., tidligere Hovedpladsen for Evropæernes Handel, men nu overfløjet af Sjanghai; den ligger ved Sikiang (Kanton- eller Perlefloden), der her, hvor den deler sig i flere Arme og danner en Mængde Øer, hvoraf den største er *Honan,* kaldes Tsjukiang. Som andre kinesiske Byer bestaar den af en Tatarstad og en Kineserstad, adskilte ved Mure; mod V. og Ø. ved Floden ligger Forstæderne. Omtrent 8 km fra Kanton ligger paa Floden *Skipperbyen:* mere end 10,000 Fartøjer, der tjener som Huse, ligger tæt op ad hinanden, kun med smalle Stræder imellem, saa at Dsjunkerne kan passere; der er endog Hoteller blandt disse svømmende Huse. Kanton er en stor Handels- og betydelig Fabriksby, Hovedsædet for Silkevæverierne, vigtig Garnisonsby og før Hovedsædet for de sydlige Provinsers Vicekonge. I Nærheden ligger *Fatsjan* (c. 500,000 Indb.?), med stor Industri i Silke, Bomuld og Metal, Traktathavn; længere nede ved Floden *Huangfu* (Wampu), Kantons Udhavn, hvor de største Skibe losser. Tsjukiang udvider sig til den brede Munding *Bocca Tigris,* med et Virvar af Flodarme og Øer, og ender i en bred Bugt, det „y d r e B a s s i n"; Øerne danner til Dels Smuthuller for Sørøvere, der gør Floden usikker. Ø. for Kanton ligger *Svatou,* c. 96,000 Indb., Havnestad for *Tsjautsjou,* V. for Kanton *Pakhoï,* c. 20,000 Indb., begge Traktathavne.

Øen *Hainan,* 36,200 km² med c. $2^1/_2$ Mill. Indb., bjærgfuld i Midten; det Indre bebos af uafhængige Stammer, Kysterne af Kinesere. Øen er rig paa Kokus, Betel, Sukker, fine Træsorter, Tobak, Olie, ogsaa Guld og Salt. Mod N. ligger *Kiungtsjou,* c. 42,000 Indb., mod Ø. *Lohui.*

Ved den yderste Munding af Sikiang ligger paa den kinesiske Ø *Makau* (Macao) Byen af s. Navn, 10 km², *portugisisk* Koloni fra 1557, med 74,900 Indb. (1910), hvoraf de allerfleste er Kinesere; dens tidligere betydelige Handel er næsten helt ophørt, Hongkong har taget den; man viser Camoensgrotten, hvor Digteren skal have skrevet Luisiaderne. Macao danner eet Guvernement med Timor (se p. 335).

Mod Ø. ved Indløbet til det ydre Bassin ligger Klippeøen *Hongkong,* 120 km² med 362,300 Indb. (1911), hvoraf kun c. 8400 Evropæere; den er *engelsk* fra 1842 og overordentlig vigtig som Stabelplads for Handelen med Kina og som Flaadestation; i 1910 var Værdien af Udførslen hertil fra det britiske Rige over $3,_3$ Mill., Indførslen til det britiske Rige c. 596,600 Pd. St.; i 1909 løb der ud og ind 36,534 Skibe. Paa Nordkysten ligger den udmærkede Havn *Victoria,* 168,000 Indb.; Byen er bygget i Terrasser op af Bjærget.

Om den franske Besiddelse *Kvangtsjou* se p. 328.

b. Provinserne inde i Landet.

7. **Kvangsi** (ɔ: det brede Vesten), et bjærgfuldt, til Dels skovrigt Land, der gennemstrømmes af Sikiang, 217,300 km² med c. 5,426,000 Indb.; det er kun lidet kendt, beboet af en urolig Befolkning, til Dels uafhængige Miaotsestammer; det er en af de tyndest befolkede Provinser. — Hovedstad er *Kveiling* ved en Kanal; ved Sikiang ligger Traktathavnen *Vutsjou,* c. 59,000 Indb., ved Liukiang *Liutsjou,* c. 60,000 Indb., der har Tømmerhandel, ved Jukiang *Nanning,* c. 37,000 Indb.

8. **Jynnan** (ɔ: det skyede Syden), den sydvestligste Provins, begrænset af Tonkin, Barma og Tibet, 396,700 km² med c. 8,050,000 Indb., et paa Guld, Kobber, Tin, Stenkul o. a. rigt Alpeland med stort Agerbrug, navnlig Opiumsavl. — Hovedstad er *Jynnanfu,* 1950 m o. H., ved Tienhaisøen, c. 80,000 Indb.; *Taifu* ligger til Dels i Ruiner efter det muhamedanske Oprør 1855—73; af andre større Byer nævnes *Tsjingkiang, Tsjantung* og *Tungtsjvan.*

9. **Kveitsjou** (ɔ: Kanelregionen), bjærgfuldt, ufrugtbart Land, men vistnok rigt paa Mineralier, 157,200 km² med c. 9,267,000 Indb., hvoraf en Del hører til Miaotsefolket. — Omtrent i Midten ligger Hovedstaden *Kveijang.*

10. **Ssetsjvan** (ɔ: de 4 Floder), omkring Jangtsekiang og dens Bifloder, 461,000 km² med c. 54,506,000 Indb.; den største Provins og en af de rigeste og skønneste, dels Bjærgland, dels overordentlig frugtbart Sletteland med Avl af Te, Ris, Sukker, Indigo, Tobak og Opium. — Ved Minkiang ligger Hovedstaden *Tsjøngtufu,* c. 400,000 Indb., en betydelig Handelsstad, der har Ord for at være Kinas smukkeste og reneste By; ved Jangtsekiang ligger Traktathavnen *Tsjungking,* c. 598,000 Indb., ligeledes med stor Handel; af andre Byer nævnes *Suifu, Kiating,* kendt for sin Voksproduktion, og den lille *Sungpan,* c. 2800 m o. H., kendt for sine Lægemidler.

11. **Hunan** (ɔ: S. for Søen), frugtbart og godt kultiveret Bakkeland omkring Tungtingsøen, 200,500 km² med c. 20,583,000 Indb. — Hovedstad er *Tsjangsja* ved Hsiangkiang, c. 230,000 Indb., betydelig Handelsstad; ved s. Flod ligger den endnu større *Hsiangtan,* der skal have c. 1 Mill. Indb., med stor Handel og Pengemarked, ved Tungtingsøen Traktathavnen *Jutsjou,* c. 20,000 Indb.

12. **Kiangsi** (ɔ: V. for Floden), frugtbart Land omkring Kiakiang og Pejangsøen, 179,500 km² med c. 16,254,000 Indb., med stor Avl af grøn Te, Bomuld, Silke og Indigo. — Ved Kiakiang ligger Hovedstaden *Nansjang,* c. 100,000 Indb., Midtpunkt for Porcellænshandelen, og Ø. for Pejangsøen den for sin Porcellænsfabrikation berømte *Kingtøsjøn,* c. 100,000 Indb., samt ved Jangtsekiang *Hukou* (c. 300,000 Indb.) og Traktathavnen *Kiukiang,* c. 36,000 Indb.

13. **Hupeh** (ɔ: N. for Søen), omkring Jangtsekiang og Hankiang, 181,400 km² med c. 21,256,000 Indb., Midtpunkt for Rigets indre Handel med stor Avl af Bomuld og sort Te. — Hovedstad er *Vutsjang* ved Jangtsekiang, c. 400,000 Indb., hvor Oprøret udbrød Oktbr. 1911; lige overfor paa Flodens venstre Bred ligger Traktathavnen *Hankou* (ɔ: Hans Munding), c. 820,000 Indb., der har været meget større, men led voldsomt i Taipingopstanden, og *Hanjang,* c. 200,000 Indb.; tilsammen danner disse tre Byer et eneste stort Handelskompleks („Fredsstaden"). Floden er altid opfyldt af talrige Skibe, der vedligeholder Forbindelsen med det over 1100 km fjærnede Sjanghai; højere oppe ved Jangtsekiang ligger Traktathavnen *Itsjang,* c. 45,000 Indb.

14. **Nganhvei** (ɔ: Fred og Fylde), omkring Jangtsekiangs Nedreløb, 142,800 km² med c. 14,078,000 Indb., rig paa Te og Silke. — Ved Floden ligger Hovedstaden *Nganking,* c. 40,000 Indb., og Traktathavnen *Vuhu,* c. 122,000 Indb., S. for Floden *Hveitsjou,* kendt for sine Lakvarer og Tusk.

15. **Honan** (ɔ: S. for Floden), S. for Hoangho, 173,500 km² med c. 22,376,000 Indb., et frugtbart, paa Hvede og Bomuld rigt Land („Kinas Have"), men udsat for Flodens Oversvømmelser. — Ved Hoangho ligger Hovedstaden *Kaifung,* c. 100,000 Indb., en ældgammel og tidligere meget rig By, og *Honan* med Stenkulsgruber.

16. **Sjansi** (ɔ: V. for Bjærgene), N. og V. for Hoangho, 207,300 km² med c. 9,423,000 Indb., bjærgfuldt Løssland, rigt paa Kul og Jærn, med frugtbare Dale. —

Hovedstad er *Taijuenfu* ved Fønho, c. 350,000 Indb., med store Saltværker, i Nærheden af s. Flod *Pingjang* og mod N. ved den store Mur Fæstningen *Tatung* samt uden for den *Kukuchotó (Kveihva),* Udgangspunkt for Karavaner ind i Mongoliet.

17. **Sjensi** (ɔ: vestlige Passer), ved Hoanghos Knæ, 199,300 km² med c. 6,726,000 Indb., for det meste bjærgfuldt, lidet frugtbart Løssland. — Ved Veiho ligger Hovedstaden *Singan* (Hsingan), der skal have c. 1 Mill. Indb. og er en betydelig Kornhandelsby; den har flere Gange været Residensstad og ejer flere mærkelige Mindesmærker, bl. a. den saakaldte nestorianske Tavle, der vidner om Kristendommens Udbredelse i Kina i det 7. Aarhundrede; ogsaa Fæstningen *Tungkuan,* c. 70,000 Indb., er stor Handelsby.

18. **Kansu,** den nordvestligste Provins mellem Mongoliet og Tibet, 351,400 km² med c. 3,808,000 Indb., et bjærgfuldt, mineralrigt (Kul) og lidet frugtbart Land. — Hovedstad er *Lantsjou* ved Hoangho, c. 500,000 Indb., med stor Handel paa Mongoliet og Buchara; ogsaa *Liangtsjou,* c. 100,000 Indb., *Kantsjou,* c. 150,000 Indb., og *Sutsjou,* hvor den store Mur ender, er betydelige Handelsbyer, alle ligger ved *Jumønvejen* (ɔ: Vestporten) mellem Bjærgene; mod V. *Sining,* c. 60,000 Indb.

c. Mandsjuriet,

eller kinesisk *Tungsansjan* (ɔ: de tre østlige Provinser), Landet mellem det gule Hav og Amur, er c. 938,800 km² med c. 8,9 Mill. Indb., der bestaar af maaske 1

Port Arthurs Havn.

Mill. Mandsjuer, en Del nomadiserende Tunguserstammer mod N. som Golder, Birarer og Manegirer, men mest af Kinesere, som i Mandsjuriet har fundet et godt Udvandringsland for det overbefolkede Hjemland. De vigtigste Udførselsartikler er Hirse, Hamp, Bælgfrugter, især Bønner, Ginseng, Opium, Frugt, Silke og Tømmer; Kvægavlen er meget større end i Kina; der er stor Rigdom paa Mineralier, som Guld, Kul, Kobber, Jærn og Salt. Landet deles i de tre nedennævnte Provinser, hvoraf den sydligste styres som en kinesisk Provins og regnes med til det egentlige Kina (se p. 342), medens de to andre styres af Militærguvernører.

1. **Sjønking,** ogsaa kaldet *Liaotang* (ɔ: Regentsværdet), *Mukden* eller *Føngtien*

(ɔ: Forordningen fra Himlen), 141,800 km² med c. 5,831,000 Indb., den sydligste og mindste, men bedst befolkede Provins (41 paa 1 km²), har til Hovedstad *Mukden* eller *Sjønking* (ɔ: blomstrende By) ved en Biflod til Liauho, c. 150,000 Indb., en ganske smuk By, Mandsjuernes gamle Hovedstad og Begravelsessted for det kinesiske Mandsjudynasti; ved Liauho ligger den vigtige Handelsstad og Traktathavn *Niutsjvang,* c. 60,000 Indb., ved Flodens Munding Havnen *Jingtize,* c. 60,000 Indb.; ved Jalu ligger den nye Traktathavn *Antung,* c. 143,000 Indb.; af andre Byer nævnes *Liaojang,* c. 40,000 Indb.

Paa den sydlige Del af Halvøen Liaotang ligger den *japanske* Besiddelse *Kvantung,* c. 3400 km² med 488,100 Indb. (1912). Efter at Japan havde erobret Distriktet i Krigen med Kina 1895, blev det af Rusland og Vestmagterne tvunget til at give det tilbage til Kina; 1898 kom det ved „Forpagtning" i Ruslands Eje, som gjorde *Port Arthur* til en meget stærk Fæstning og anlagde Byen *Dalny* samt bragte den ved Jærnbane i Forbindelse med de mandsjuriske Jærnbaner. Det blev en af de vigtigste Aarsager til Krigen mellem Rusland og Japan, som ved Freden 1905 fik Distriktet (afstaaet af Kina paa 25 Aar). *Tairen* eller *Dairen* (det tidligere Dalny), 37,900 Indb., er Regeringssæde, *Port Arthur* (Riojunko) har 15,200 Indb.

2. **Kirin** *(Girin),* den midterste Provins, c. 272,000 km² med c. 5,349,000 Indb., har til Hovedstad *Kirin* ved øvre Sungari, c. 80,000 Indb., Fabriks- og Handelsstad (Tømmer); *Tsjungtsjun,* c. 80,000 Indb., er det indre Mandsjuris største Handelsstad; ved Hulcha ligger *Ninguta,* c. 20,000 Indb., ved Sungari *Sanhsing,* med Kulgruber og N. for Korea *Huntsjun* med Guldminer.

3. **Hulungkiang** (ɔ: sorte Drageflod, kin. Navn paa Amur), den nordligste, kinesiske Del af Amurlandet, c. 525,000 km² med c. 1,562,000 Indb., har til Hovedstad *Tsitsikar* ved Nonni, c. 30,000 Indb.; ved s. Flod *Mergim,* c. 50,000 (?) Indb., ved Amur *Aigun,* c. 9000 Indb.; *Charbin (Harbin),* c. 35,000 Indb., er et vigtigt Knudepunkt paa den transsibiriske og østkinesiske Jærnbane. Provinsen benyttes af Kineserne til Forvisningssted.

III. De undertvungne Lande

eller *kinesisk Centralasien* deles i 1) *Mongoliet* med den nordlige Del af Dsungariet, 2) *Tiensjanlandene* eller Provinsen *Sintsiang,* der indbefatter Landene N. for Tiensjan med Dele af Dsungariet og Øst-Turkestan S. for Tiensjan, og 3) *Tibet.* Medens det første og sidste regnes til de „undertvungne" Lande — Mongoliet som „Biland" og Tibet som en Vasalstat —, styres Sintsiang som en anden kinesisk Provins og regnes for det meste til det egentlige Kina, under hvilket ogsaa dets Areal og Befolkning er medtaget her i Bogen.

Mongoliet, hvortil bl. a. hører Ørkenen Gobi eller Sjamo og den nordlige Del af Dsungariet, begrænses mod Ø. af Mandsjuriet, mod S. af det egentlige Kina, mod V. af Sintsiang og mod N. af Sibirien; det er c. 2,787,600 km² med c. 1,800,000 Indb., hvoraf en Del er Kinesere, navnlig i Byerne, men de allerfleste nomadiserende Mongoler, der flakker om med deres Hjorde og Filttelte (Jurter), og hvis vigtigste Næringsmidler er Kumys (Hoppemælk) og Murstenste, en Sort ringe Te, der er presset sammen i Form af Mursten (bruges ogsaa som Betalingsmiddel); de er Buddhister omtrent som i Tibet, en stor Del af Mændene er Lamaer, der lever i Cølibat; de anerkender Dalai-Lama i Lhassa som deres Overhoved, hans Stedfortræder i Mongoliet, Kutuchta, bor i Urga. Kun i Byerne har Kinas Herredømme noget at sige, ellers er Mongolerne delte i Stammer, der staar under Khaner. I 1912

rev det saakaldte „ydre Mongoli" sig løs fra Kina og er nu kommet ind under Ruslands Indflydelse. De vigtigste Udførselsartikler er Uld, Huder og Skind, Pelsværk, Horn m. m.

Ved Selengas Biflod Tela 1150 m o. H. ligger Hovedstaden *Urga* (russisk Navn), af Mongolerne kaldet *Bogdokuren* eller *Dakuren*, ɔ: hellig Lejrplads, c. 40,000 Indb., Mongolernes hellige By med store Klostre (den kinesiske Forstad hedder *Maimatsjen*). Mod N. ved Grænsen lige over for den russiske By Kjachta ligger *Majmatsjin* (ɔ: Handelsstad), c. 6000 Indb., for største Delen Kinesere, en Hovedplads for Handelen med Rusland. V. for Urga ligger *Uliassutai*, c. 4000 Indb., 1650 m o. H., kinesisk Militærstation (Distriktet *Sain-Noion*), og endnu vestligere *Kobdo*, c. 6000 Indb., en vigtig Handelsplads. S. for Urga findes Ruinerne af Dsjingischans Hovedstad *Karakorum*.

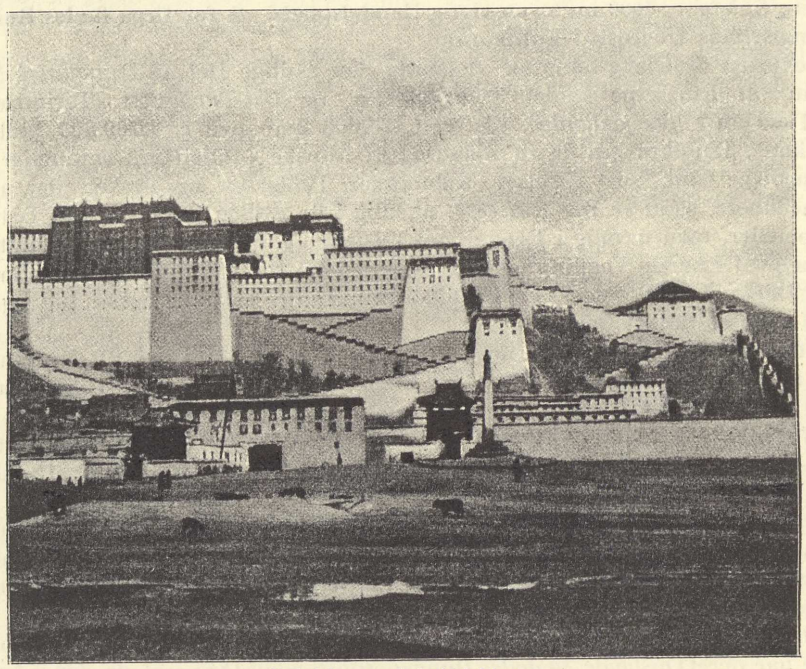
Provinsen **Sintsiang** omfatter væsentlig den sydlige Del af *Dsungariet* N. for Tiensjan (af Kineserne kaldet *Tiensjanpelu*), og *Øst-Turkestan* (Tarimbæknet) S. for Tiensjan *(Tiensjannanlu)*, tils. c. 1,426,000 km² med c. 1,769,000 Indb. (1,2 paa 1 km²). Befolkningen er en Blanding af iranske (Tadsjiker, Tarantsjer osv.) og mongolske Folk, som Kirgiser, Kalmukker, Dunganer og Tyrker, der alle er Muhamedanere, samt en Del Kinesere, navnlig i de østlige Dele. En stor Del lever som Nomader, men navnlig i Egnene om Kasjgar og Jarkand er der ret kultiveret ved Hjælp af kunstig Vanding, og der dyrkes især Hirse, Hvede, Tobak, Bomuld, Druer (Udførsel af Rosiner), Frugt, Silke m. m.; der udføres ogsaa Uld og Jade (Nefrit); der er fundet Guld.

Det kinesiske *Dsungari*, vel noget over 300,000 km², er i det 19. Aarhundrede blevet formindsket ved Afstaaelser til Russerne, samtidig med at Kina maatte kæmpe med de oprørske Dunganer; Russerne, der hidtil havde holdt Kuldsja besat 1871—78, afstod det først 1881 mod at faa en Strækning ved sorte Irtisj, c. 11,200 km². — Hovedstad er den kinesiske Garnisonsby *Kuldsja* ved Ili, c. 15—30,000 Indb., der af Mongolerne kaldes *Kuren* og altid har spillet en stor Rolle i deres Historie; længere nede ved Ili ligger *Ny-Kuldsja*, der ødelagdes ved Opstanden i 1866. Af andre Byer nævnes ved Foden af Tarbagatai *Tsjungutsjak* og mod S. ved Tiensjans Nordskraaning *Urumtsji*, c. 10,000 Indb., der har stærkt kinesisk Præg, og *Barkul*.

Øst-Turkestan, c. 1,120,000 km², er en gammel kinesisk Besiddelse, hvor der dog ofte har været Opstande, saaledes Dunganeropstanden 1855—57, da den usbekiske General Jakub Beg grundede et muhamedansk Rige i Kasjgar; det var efter Undertrykkelsen af denne Opstand, at Kina reorganiserede Landet og gav det Forvaltning som de andre kinesiske Provinser. — Ved Sydskraaningen af Tiensjan ligger flere Byer som *Kutsja*, den vigtige Handelsplads *Aksu* (ɔ: Hvide Vand), c. 50,000 Indb., og den befæstede Garnisonsby *Turfan*, en meget gammel By, skarpt adskilt i en tyrkisk og en kinesisk Del. De største Byer ligger ved Tarims Kildefloder: Hovedstaden *Kasjgar* ved Floden af s. Navn, c. 80,000 Indb., et vigtig Knudepunkt for Handelsvejene, c. 1300 m o. H., skilt i en tyrkisk og en kinesisk Del, *Jarkand* ved Floden af s. Navn, 1270 m o. H., c. 100,000 Indb., og *Chotan (Ildsji)* ved Floden af s. Navn, c. 30,000 Indb., med Industri i Silke og Tæpper; den sidste ligger ligesom *Kiria* ved Kuenluns Nordaffald.

Vasalstaten **Tibet**, af Tibetanerne kaldet *Bedjul* (c: stærkt Land), c. 2,109,000 km² med c. 2,000,000 Indb. (1 paa 1 km²), Tibetanere, hvoraf de fleste bor i øvre Indus' og Brahmaputras Floddale; mod N. findes en Del Mongoler og Tyrker, i de østlige Egne en Del Kinesere. Tibet er en af de ældste Stater paa Jorden; det er navnlig Floddalene mod S., der er Sæde for de buddhistiske Tibetaneres mærkelige Stats-

ordning. Af Navn er Forfatningen rent teokratisk. I Spidsen for Staten staar *Dalai-Lama* (ɔ: øvre Ocean), den inkarnerede Buddha, som af Navn har den øverste gejstlige og verdslige Magt, han er baade Gud og Konge, Overhoved for Præsterne med de gule Huer, som ikke maa gifte sig; under ham staar *Bogdo-Lama,* en anden Overpræst; af Præsterne, *Lamaerne,* er der en overordentlig stor Mængde, maaske udgør de $^1/_8$ af Befolkningen, boende i flere tusinde Klostre. Da Dalai-Lama ikke maa give sig af med de jordiske Ting, styres i øvrigt Landet af en Regent (Nomakhan) sammen med fem Ministre. Kina, som siden Midten af det 8. Aarhundrede skal have haft Overhøjheden over Landet, udnævner Dalai-Lama, og to

Dalai Lamas Palads i Lhassa.

kinesiske Afsendinge (Ambans) vaager over Styrelsen, ligesom ogsaa Hæren staar under dets Opsyn. Men i øvrigt har dets Overhøjhed ikke meget at sige. I de sidste Aar har baade Rusland og England søgt at faa Indflydelse i Landet, og det sidste sendte 1904 en lille Hær til Lhassa, hvorved det tiltvang sig en Handelstraktat, der aabnede to af Byerne (Gartok og Sjigatse) for indisk Handel. I de sidste Aar har Kina søgt at organisere Landets Forvaltning, hvorved der er opstaaet en Konflikt med Dalai-Lama, som flygtede til Indien og blev afsat af Kina. I Floddalene drives noget Agerbrug og Kvægavl; i øvrigt fører mange af Beboerne Nomadeliv; til de vigtigste Udførselsartikler hører Uld, Boraks og Salt; desuden udføres Hirse, Moskus, Rhabarber og Heste; des findes af Metaller bl. a. Guld.

Landet deles i 6 Provinser: *Monjul, Doktol, Tsjang, Ju, Kham* og *Kukunor.* Ved en Biflod til Brahmaputra ligger (i Prov. Ju) Landets Hovedstad *Lhassa* (*Lhasa,* ɔ: Guds Sæde), c. 3550 m o. H., Dalai-Lamas Residens og Buddhisternes hellige By; den er meget stor i Omfang og skal have c. 25,000 Indb., hvoraf over de 10,000 skal være Lamaer; Dalai-Lama residerer i det uden for Byen liggende befæstede

Kloster *Potala.* Lhassa, som hidtil har været lukket for Fremmede, er først i de sidste Aar blevet mere kendt ved den engelske Ekspedition 1904 og Hedins sidste Rejse. Mod V. ved Brahmaputra ligger Handelsbyen *Sjigatse* (Prov. Tsjang), c. 15,000 Indb., Bogdo-Lamas Residens, og endnu vestligere ved Indus *Gartok* (Prov. Monjul). I den sydøstlige Del af Landet (Provinsen Kham), der er den bedst befolkede Del, ligger ved øvre Mekong *Tsjiambo.* Mod N. og NØ. ligger den største, mindst kendte Provins Kukunor.

§ 13. Japan.

I. Historiske og politiske Forhold.

Øriget *Japan* (af kinesisk *Dsjinpón*) eller, som Japanerne selv kalder det, *Nippon* eller *Nihon* (ɔ: Solopgang) strækker sig fra Sydspidsen af Kamtsjatka til Formosas Sydspids og bestaar i sin Kerne af de 4 store Øer *Hokkaïdo* eller *Jeso, Honsju* eller *Hondo, Sjikoku* og *Kjusju* med en talrig Mængde mindre Øer, som udgør tilsammen *Gammel-Japan* (eller *Central-Japan*). Hertil kommer *Nord-Japan,* hvortil hører *Kurilerne* og den sydlige Del af *Sachalin* eller *Karafto* (den sidste en Koloni), og *Syd-Japan,* der omfatter bl. a. *Riukiuøerne (Liukiu), Boninøerne* og *Formosa* eller *Taivan* (den sidste en Koloni). Tilsammen er det egentlige Japan 382,400 km² med 52,200,700 Indb. (1912), 136 paa 1 km². Med Kolonierne — Sachalin, Formosa, Vulkanøerne, Kvantung og Korea (tils. 291,300 km² med 17,446,300 Indb.) — er det japanske Rige 673,700 km² med 69,647,000 Indb. (103 paa 1 km²).

Øerne er Rester af et stort Land, der har været eet med Asiens Fastland, og som i de geologiske Perioder har været underkastet store Forandringer ved Forskydninger og Foldninger, Hævninger og voldsomme eruptive Omvæltninger. Det er bjærgfulde Øer (se p. 278), bestaaende dels af Foldebjærge af Grundfjæld, der gaar i Øernes Længderetning, dels af Vulkankæder, der snart følger Foldebjærgene, snart gaar i helt modsat Retning. Den nordligste af de store Øer *Hokkaïdo* eller *Jeso* bestaar af en stor nordlig, firkantet Del og en sydvestlig smal Halvø; i den nordlige Del gaar Bjærgene (bl. a. *Hidakabjærgene*) i Retning af Sachalin og har Højdepunkter paa indtil 2300 m *(Nutaokausjipe);* den sydvestlige Del, der er den mest indskaarne, er særlig rig paa Vulkaner omkring *Vulkanbugten,* saaledes *Komagatake* (1100 m). Den ved *Tsugarustrædet* fra Hokkaïdo skilte *Honsju* eller *Hondo,* der er den største og i geologisk og orografisk Henseende interessanteste af Øerne, har Form af en mod V. aaben Bue. Dens for det meste klippefulde Kyster er rige paa Indskæringer. I det nordlige og mellemste Honsju gaar Bjærgdragene, som *Bandai-* og *Nikkobjærgene,* der hæver sig til c. 2300 m, i Retning fra N. til S., indesluttende Længdedale og Højsletter; navnlig er det mellemste Honsju et udpræget, meget smukt vulkansk Bjærgland med Højder paa indtil 3000 m og derover; her ligger nær ved Østkysten Vulkanen *Fusijama,* 3790 m, Japans hellige Bjærg og det egentlige Japans højeste Top, og vestligere mange Vulkaner som *Tatejama,* 2940 m, og *Ontake,* 3185 m, begge i *Hidabjærgene,* hvor der udspringer Floder som *Tenriu,* der løber til det store Ocean, og *Sjinano,* der løber til det japanske Hav; den sydvestlige Del af Øen, *Tsjugoku,* der begynder ved *Bivasøen,* hvorfra Floden *Jodogava* løber, og Sletten omkring *Kioto* samt den mod S. udskydende Halvø *Kii,* er derimod et paa vulkanske Fremtoninger mere fattigt Bjærgland med Højder paa 13—1400 m. Ogsaa *Sjikoku,* der er mest indskaaret mod V. og S., hvor den største Bugt, *Tosanada,* ligger, er uden Vulkaner; dens højeste Punkt er *Tsurugisan,* c. 2240 m. Den sydligste af de fire Øer, *Kjusju,* er mest indskaaret paa Vest- og Sydkysten; dens

Kyster er for en stor Del klippefulde. Midt gennem Øen gaar fra N. til S. en Bjærgkæde med Vulkaner som *Asotake,* 1690 m, der havde sit sidste Udbrud 1874, og *Kirisjmajama,* 1672 m; Øens højeste Punkt, *Sobosan,* 1985 m, er ikke vulkansk.

Japanerne, den nuværende Befolkning, skal være fremgaaede af Blandingen mellem de over Korea indvandrede Folk og de oprindelige Indbyggere, *Ainos,* kobberfarvede, halvvilde Folk med stærk Haarvækst, som endnu kun findes i ringe Antal, c. 18,000, paa Jeso og Kurilerne; men i øvrigt er man endnu langtfra paa det rene med Japanernes Afstamning. De har en gammel, ejendommelig og i mange Henseender højt udviklet Kultur. De har en Del tilfælles med Kineserne, men er

Ainos paa Jeso.

stærkere byggede, og de er et langt mere aandsfrit, livligt, begavet og tiltalende Folk; navnlig skiller de sig fra Kineserne ved deres stærke Renlighedssans; de har tillige stor Natur- og Kunstsans; deres Ærekærhed giver eller har givet sig Udslag i den nu vistnok afskaffede „Harakiri", Bugopsprætning, en ejendommelig Maade at tage sig af Dage paa. Det japanske Sprog, *Jámato,* hører til Flerstavelsessprogene, men er mere udviklet end de fleste af disse Sprog og danner paa en Maade Overgang til Bøjningssprogene; det har optaget meget af det kinesiske Sprog og bliver ogsaa skrevet med noget modificerede kinesiske Tegn; de dannede Japanere kan tale eller forstaa kinesisk. Der er den Mærkelighed, at der er flere Mænd end Kvinder i Japan (1908 c. $^1/_2$ Mill.). Af Fremmede gaves der 1910 c. 15,000, hvoraf c. 8500 var Kinesere og Resten Evropæere.

Der er fuldstændig Religionsfrihed, og Staten vedkender sig ikke nogen Trosbekendelse. Den ældste Religion er *Sjintoismen,* der vel anerkender et højeste Væsen, men egentlig er en Ane- og Heltekultus, en Tilbedelse af Forfædre og Skytsaander, *Kami,* der er Personifikationer af Fortidens store Mænd; Bekenderne er delt i 12 Sekter, og der var i 1907 c. 196,000 Sjintotempler og over 78,000 Præster.

Den anden Religion er en Form af *Buddhismen* (*Butsus* Lære), ligeledes delt i 12 Sekter; 1907 var der over 72,000 Buddhatempler og c. 120,200 Præster eller Bonzer. I øvrigt er de to Religioner saaledes blevne blandede sammen i Tidens Løb, at de har mistet meget af deres Oprindelighed, og ofte har de to Bekendelser Templer tilfælles, i alt Fald bliver de religiøse Ceremonier som ved Fødsler og Begravelser foretagne under Buddhismens Lære. En mindre Del af Folket bekender sig til *Confucius'* Lære. Efter at *Kristendommen,* som i Begyndelsen af den nyere Tid havde vundet betydelig Udbredelse, omtrent helt var blevet udryddet (se ndfr.), har den i de sidste Aar atter begyndt at faa Indgang; 1897 var der c. 53,000 Rom.-Katolikker, c. 23,000 Græsk-Katolikker og c. 41,000 Protestanter (der er ingen Oplysninger fra de senere Aar).

Efter at Afspærringssystemet er hævet, har Japanerne ganske anderledes end Kineserne vist sig modtagelige for evropæisk Kultur. Japans Historie gaar langt tilbage i Tiden, allerede i 7. Aarhundrede f. Kr. træder Japan ud af Sagnhistorien. Men Marco Polo er den første, der fortalte Evropa noget om Japan, som han kaldte *Zipangu,* og *Portugiserne* var de første, der kom i Forbindelse med Landet; 1542, og kort efter, 1549, grundede Jesuiten Frans Xaver den første Menighed der. Kristendommen havde ogsaa i Begyndelsen stor Fremgang, 1581 var der c. 150,000 Kristne og c. 200 Kirker, ved 1600 skal der endog have været henimod 1 Mill. Kristne; men ved egne Misgreb og ved de konkurrerende *Hollænderes* Agitation steg Uviljen saaledes mod Jesuiterne, at der i Slutningen af det 16. Aarhundrede udbrød en voldsom Forfølgelse mod dem, og ved 1640 var Kristendommen næsten helt udryddet; samtidig (1638) begyndte det fuldstændige Afspærringssystem, ja det forbødes endog Japanerne selv at udvandre og drive Søhandel. Kun Kineserne og Hollænderne var det tilladt at handle paa Japan; de sidste havde Lov til aarlig at sende to Skibe til Nagasaki, og dette Privilegium opretholdt Hollænderne ved at taale store Ydmygelser, saaledes stod deres Faktori paa Øen Desima ved Nagasaki under strengt Opsyn, og de hollandske Købmænd behandledes som Fanger. Men efter at Kina havde aabnet de fem første Havne 1842, kunde Systemet heller ikke mere opretholdtes i Japan; en amerikansk Flaade tvang i 1854 Japan til at aabne Havnene Hokodate og Simoda for de Forenede Stater, og samtidig aabnedes de for England. Traktater med Rusland, Holland, Portugal, Frankrig, Preussen osv. fulgte snart efter, og den evropæiske Civilisation fik forbavsende hurtig Indgang trods Modstand fra *Daimioerne,* Lensfyrsterne, og uagtet den Opstand, som styrtede Sjogunen og bragte Mikadoen til Magten (se ndfr.), og som indledte Japans nye Æra 1868, blev ført under Løsenet: „Ær Mikadoen og fordriv Barbarerne". Intet Folk kan vel i saa kort Tid opvise en saadan Omvæltning i Anskuelser og i indre og ydre Forhold som den, der fandt Sted under det nye Regimente („Medsji", ɔ: oplyst Regering). Fevdalvæsenet ophævedes, der indførtes en ny Forfatning, Hær og Flaade omdannedes efter evropæisk Mønster med almindelig Værnepligt (1875), Skolevæsenet omdannedes, og der indførtes evropæiske Discipliner i Skolerne, hele Forvaltningen blev ordnet paa ny, Næringslivet blev fremmet ved Nydannelser og Anlæg af Post, Jærnbaner og Telegraflinjer, Bygning af Dampskibe osv.; betegnende er det ogsaa, at de Kristne fik fri Religionsøvelse (1872), og at den evropæiske Tidsregning indførtes (1873).

Samtidig med at Staten maatte bekæmpe Opstande i det Indre, saaledes den saakaldte Satsumarebellion, arbejdede den sig mere og mere frem ogsaa udadtil, og efter Krigene med Kina 1894—95 og især med Rusland 1904—05, hvorved den betydeligt udvidede sit Magtomraade, staar den nu som en Stormagt.

Det store Fremskridt, Japan har gjort, skyldes for en stor Del Folkets Trang til

Belæring. Allerede 1871 oprettedes et eget Undervisningsministerium, der satte sig til Opgave at ordne Skolevæsenet hovedsagelig efter evropæisk Mønster, og der indførtes Skoletvang; 1908 var der over 27,100 Almueskoler med over $5{,}_7$ Mill. Elever, det er c. 70 % af Landets skolepligtige Ungdom; desuden er der talrige Privatskoler og højere Læreanstalter, deriblandt tre Statsuniversiteter i Tokjo (1909: c. 5400 Studenter), Kjoto og Toboku (Landbrugsakademi), en polyteknisk Skole i Tokjo osv. foruden talrige Seminarier til Uddannelse af Lærere og Lærerinder.

Japanerne er fortrinlige Agerdyrkere („Agerdyrkning er Landets Støtte", er et almindeligt Ord), skønt Landet ikke er særlig frugtbart, og det ikke kan brødføde sig selv; men hver Plet, der egner sig til Dyrkning, er benyttet ligesom i Kina, og Bjærgskraaningerne er kultiverede saa højt, det er muligt; kun noget over 40 % regnes at være dyrket (1911 siges dog c. 60 %), deraf de c. 24 % med Ris, Landets vigtigste Brødkorn; desuden dyrkes Te, en vigtig Udførselsartikel, Byg, Hvede, Hirse, Boghvede, Bønner, Ærter, Bomuld, Tobak, Raps, al Slags Frugt m. m.; ogsaa Kamfer er et vigtigt Produkt; af andre nævnes „japansk Voks", der faas af Laktræet og Talgtræet (Rhus vernificera og succedanea), det første mest paa Honsju, det andet paa Kjusju; det første giver tillige Fernis til Lakarbejderne. Skovene, der regnes at dække c. 43 %, afgiver udmærkede Træsorter, og Skovbruget har sikkert en stor Fremtid for sig. Kvægavlen staar som i alle Østens Lande med stor Risavl ikke højt, først i de senere Aar er den i Opkomst; der er særlig Rigdom paa Fjerkræ og Heste; i 1908 var der c. 1,494,500 Heste, 1,298,000 Stkr. Hornkvæg og 284,700 Svin. Overordentlig vigtig er Silkeavlen, der først kun dreves paa Honsju, men nu er udbredt til alle Øerne. Fiskeriet er betydeligt og er vistnok i stærk Opkomst. Bjærgværksdriften giver især Kobber, Antimon og Kul til Udførsel; Kulproduktionen kan stilles ved Siden af Indiens; der findes ogsaa Jærn, Petroleum o. a., men dog ikke nok til eget Forbrug, og med Hensyn til Sølv og Guld har Japan ikke svaret til de store Forventninger, man har haft; Udførslen af ædle Metaller er dog i stærk Stigen. Industrien eller rettere Haandværket har gammelt Ry paa sig og er i mange Henseender fremragende, ligesom Kinas, særlig hvad Silketøjer, lakerede Varer, Porcellæns- og Glasarbejder, Straafletning og Papir angaar; men i de senere Aar begynder ogsaa Storindustrien i evropæisk Forstand at arbejde sig op, navnlig i Fabrikation af Jærn- og Staalvarer (Japan har fra gammel Tid været kendt for sine Sværd og Rustninger samt sit Kunstsmederi), Tændstikker, Sæbe, Øl, Cigaretter, Teglsten, Cement, Tekstilvarer m. m. Handelen har siden 1868 været i stadig Stigen. Hvad Indførslen angaar, staar England og britisk Indien højst af alle Lande (over $^2/_5$ af den hele), derefter kommer Kina, de Forenede Stater og Tyskland, Udførslen gaar mest til de Forenede Stater, dernæst til Kina og Frankrig. Værdien af Indførslen til det egentlige Japan var i 1911 c. $471{,}_8$, af Udførslen ligeledes $471{,}_8$ Mill. Yens (en Y. = c. $1{,}_{86}$ Kr.). Af de vigtigste Indførselsvarer nævnes: Bomuld og Bomuldsvarer (c. $158{,}_9$ Mill. Yens), Maskiner og Jærnvarer ($42{,}_2$), Petroleum, Uld, Sukker og Uldvarer, af Udførselsartikler: Raasilke ($128{,}_9$), Bomuldsgarn ($40{,}_2$), Silkevarer ($34{,}_7$), Bomuldsvarer ($26{,}_8$), Kobber (20), Kul (18), Te ($14{,}_6$), Straavarer ($10{,}_2$) og Tændstikker ($10{,}_1$). Handelsflaaden bestod 1912 af 2789 Dampskibe med 1,386,000 Tons og 7978 Sejlskibe med 447,300 T. samt 21,735 japanske Sejlskibe med 300,930 T.; i udenrigsk Fart indgik 1911 9009 Skibe med ialt c. 20,050,000 Tons. Den indenlandske Handel har altid været begunstiget af gode Veje, men dertil kommer nu Jærnbaner og Telegraflinjer; 1870 anlagdes den første Telegraflinje, 1872 den første Jærnbane mellem Tokjo og Jokohama; 1911 var der af Jærnbaner 10,124, af Telegraflinjer 41,700 km.

Den tidligere Regeringsform var teokratisk. I Spidsen for Staten stod

Mikadoen („ophøjet Port") eller *Tennoen* („Himmelkongen"). Som en Gud nød han den højeste Ærefrygt, men i Virkeligheden havde han meget ringe Magt; al den verdslige Magt var hos *Sjogunen* („Generalissimus") eller kinesisk *Taikunen* („stor General"), noget lignende som Majordomus hos Merovingerne. Ved Sjogunens Side stod *Daimioerne,* Lensfyrsterne, der var mere eller mindre afhængige af ham. Men ved en 1867 udbrudt Borgerkrig blev Sjogunen styrtet 1868. Mikadoen eller Kejseren blev eneherskende. Ved Forfatningen af 1889 blev det absolute Monarki omdannet til et konstitutionelt Rige, i hvilket Kejseren med sine Ministre (9) har den udøvende Magt, medens han deler den lovgivende Magt med Rigsdagen, Diet, der bestaar af et Overhus og et Repræsentanternes Hus. Overhuset, ialt 366 Medlemmer, bestaar af de myndige mandlige Medlemmer af Kejserfamilien, alle Fyrster og Markiser over 25 Aar, en Femtedel af Greverne, Vicomterne og Baronerne, valgte paa 7 Aar af deres Standsfæller (150), og en Del af Kejseren paa Livstid valgte Medlemmer (indtil saamange som Adelen har, for Øjeblikket 125), samt 45, paa 7 Aar af de 15 højeste Klasser i hvert Distrikt valgte Medlemmer, hvis Valg skal bekræftes af Kejseren. Repræsentanternes Hus bestaar af 379 Medlemmer, ikke under 30 Aar, der vælges paa 4 Aar distriktsvis af alle Undersaatter, der er mindst 25 Aar og betaler mindst 10 Yen i Skat; for at være valgbar maa man mindst betale 10 Yen i Skat, dog kan Præster, Officerer og mange Embedsmænd ikke vælges. — Hæren, der siden 1885 er indrettet nærmest efter tysk Mønster, angives paa Fredsfod at tælle c. 250,000 Mand (de nøjagtige Tal hemmeligholdes), den samlede Krigsstyrke c. 300,000 Md. Felthær og 200,000 Reserve samt 100,000 Md. Territorialtropper; Landstormens Styrke kan ikke opgives. Flaaden bestod 1912 af 117 Fartøjer paa i alt 560,500 Tons, med i alt 76,300 Mand (1911). — Finanserne. Indtægter og Udgifter er stegne overordentlig, især siden 1890. Budgettet 1913 lyder paa Indtægter og Udgifter hver c. 576 Mill. Yen; Statsgælden, der er blevet overordentlig forøget ved de to Krige, især den russiske (den skal have kostet c. 1800 Mill. Yen), var 1912 c. 2553,$_{7}$ Mill. Yen (deraf den indre c. 1116,$_{25}$).

II. Det egentlige Japan.

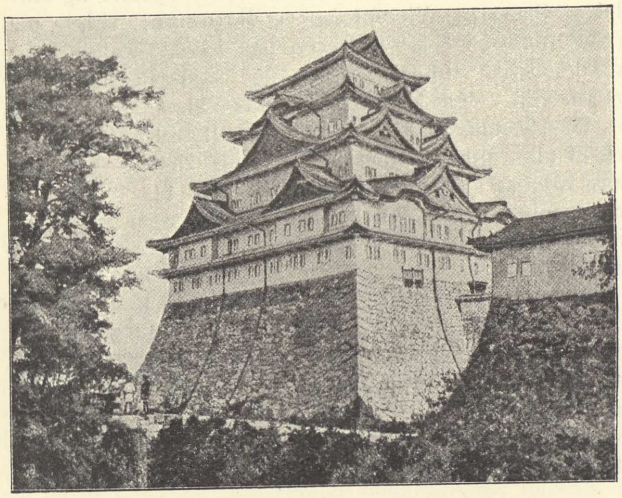
For at bryde med den gamle Tradition er Inddelingen i 73 Provinser, der atter grupperedes i 8 Landskaber (Do, ɔ: Veje), ophævet, og Riget deles nu — undtagen Hokkaïdo, som har en egen Organisation under en Guvernør — i tre Residentskaber, Fu, nemlig *Tokjo, Kjoto* og *Osaka,* og 47 Præfekturer, Ken; Præfekturerne deles atter i Muniipier, Sji, og disse atter i Gun, under hvilke der er Byer, Tsjo, og Landsbyer, Son. Tallene er fra 1909.

Hokkaïdo eller **Jeso,** c. 78,400 km², med Kurilerne c. 94,000 km² med 1,137,500 Indb. Paa Hokkaïdo, hvor Japanerne mere og mere fortrænger Ainoerne til de indre Skove og især har koloniseret Vestkysten, ligger Hovedstaden og Guvernørens Residens *Sapporo* ved en Bugt paa Vestkysten, 70,100 Indb., med en Del Industri (Øl) og Landets ældste Landbrugsskole, og ved s. Bugt *Otaru* (Otarunai), 91,300 Indb., Øens største Handelsby, sydligere ved Vulkanbugten *Muroran,* c. 12,000 Indb., vigtig Udførselsby for Kulminerne ved *Poronai, Jubari* o. a., og mod S. ved Tsugarustrædet *Hokodáte,* 87,900 Indb., en betydelig Udførselshavn.

Kurilerne eller *Tsjisima,* ɔ: de tusinde Øer, c. 14,800 km² med c. 5000 Indb., bestaar af 7 større og en Mængde mindre, alle bjærgfulde og vulkanske Øer, hvoraf den største er *Iturup,* c. 6900 km², den nordligste *Paramusjir* (c. 2500 km²), den sydligste *Kunasjiri.* De var oprindelig kun beboede af Ainoer, men da Rusland 1875

afstod dem for at faa den japanske Del af Sachalin, flyttede de fleste over til denne sidste Ø; nu er der kun faa Hundrede tilbage. Øerne har Betydning for Fiskeriets Skyld og bliver nu atter beboede.

Honsju eller **Hondo** er Hovedøen (derfor undertiden kaldet *Nippon*), med Biøer som Sado, og Tsusjimaøerne i Koreastrædet og Boninøerne 226,600 km² med 37,414,300 Indb. — Den største By i Nord-Honsju er *Séndai* ved Østkysten, 97,900 Indb., med en Landbrugsskole og et amerikansk Missionsakademi; nordligere ligger inde i Landet *Morióka*, 36,000 Indb., ved Vestkysten *Akita*, 36,300 Indb., og helt mod N. *Hirosáki*, 37,500 Indb., og *Aomori*, 47,200 Indb. — I Mellem-Honsju, der er Rigets Centrum, ligger paa Østkysten *Tokjo*, ɔ: Østens Hovedstad (tidligere *Jedo*), ved Bugten af s. Navn og Sumidagavas Munding, 2,186,200 Indb., Rigets Hovedstad og Mikadoens Residens, Universitetsstad og tillige en vigtig Handels- og Fabriksby (særlig kendt for sin Kunstindustri). Den er bygget i Halvmaaneform og gennemskæres af talrige Kanaler; Midtpunktet er det af Grave og Mure omgivne Mikadoens Palads (opført efter en Brand 1878) og det omgivende Kvarter med lige og brede Gader (Hovedgaden er 27 m bred), mange Pragtbygninger som det gamle Taikumpalads, Buddha- og Sjintotempler, Regeringsbygningerne og Daimioernes Paladser; men i øvrigt har Byen mange krogede Gader, og Husene er for største Delen af Træ og kun een Etage; i den sidste Tid opføres dog mange af Sten og Jærn, og Byen antager stadig mere Præg som en evropæisk Storstad, dens Areal er c. 80 km², og den har henved 400,000 Huse. Ved Tokjobugten ligger i en paa Silke- og Teavl rig Egn Traktathavnene *Kanagava*, c. 20,000 Indb., og *Jokohama*, 394,300 Indb.; den sidste, der før 1859 kun var en Fiskerby, er nu Hovedpladsen for den udenrigske Handel. N. for Tokjo ligger *Nikko*, Begravelsespladsen for nogle af de berømteste Sjoguner, et for sin Naturskønhed og sine mange Klostre og Templer bekendt Sted. V. for Tokjo ligger Industribyen (Emaille) *Nagoja*, 378,200 Indb., med et gammelt Slot Osjiro, Ø. for denne den for sin Porcellænsindustri kendte *Seto*, og mod NV. *Gifu*, 41,500 Indb.; paa Vestkysten ligger *Fukui*, 50,400 Indb., *Kanassava*, 111,000 Indb., med Bronce- og Porcellænsindustri, *Tojama*, 57,400 Indb., og Traktathavnen *Niigata* (ɔ: Nygaard), 61,600 Indb., med stor Industri i Lak og Udførsel af Ris, lige over for den c. 900 km² store, guldrige Ø *Sado*, paa Østkysten *Mito*, 38,400 Indb., mod S. *Jokosuka*, 71,000 Indb., og *Sjidsuoka*, 53,600 Indb. — I Syd-Honsju ligger *Kjoto* (ogsaa Saikjo, ɔ: Vesthovedstad), 442,500 Indb., nær ved Bivasøen i en frugtbar Slette og gennemflydt af Kamogava, Rigets Hovedstad indtil 1868, regelmæssig bygget med Sjogunens tidligere Palads, Kejserens Palads og mange Klostre og Templer, Midtpunkt for japansk Lærdom og Litteratur, med Universitet

Osjiro i Nagoja.

og mange Læreanstalter, tillige betydelig Handel og Landets største Industriby, især i Silke, Broderier, Keramik og Metal; ved Kanal og Jærnbane er den forbunden med den ved Bivasøen liggende *Otsu,* 42,900 Indb., ligeledes ved Jærnbane med de to Traktathavne Osaka og Kobe. *Osaka* ved Jodogavas Mundingsdelta og gennemskaaret af talrige Kanaler („Japans Venezia"), 1,226,600 Indb., er Landets næststørste By med betydelig Udførsel og Industri, særlig i Bomuld og Tæpper; den har et berømt Buddhatempel og et gammelt Kastel (i 1912 brændte over 5000 Huse). *Kobe,* 378,200 Indb., hvis ældste Del hedder *Hiogo,* er en betydelig Handelsstad med en udmærket Havn. Nær ved Osaka ligger *Sakai,* 61,100 Indb., og sydligere paa Vestkysten af Halvøen Kii *Vakajama,* 77,300 Indb., med stor Bomuldsindustri, Ø. for Osaka *Nara,* 32,700 Indb., Residensstad for Kjoto. Vestligere i Syd-Honsju ligger *Okajama,* 93,400 Indb., *Himedsji,* 41,000 Indb., *Hirosjima,* 176,500 Indb., *Kure,* 100,700 Indb., og helt mod SV. ved det smalleste Sted af Strædet, der skiller Honsju fra Kjusju, *Sjimonoseki,* 58,300 Indb., kendt fra Freden 1895 og sammen med den lige overfor liggende Modsji en betydelig Handelsstad.

Tsusjimaøerne er kendte for deres vigtige Flaadestation. — *Boninøerne (Ogasavarasjoma),* SØ. for Honsju, er nogle smaa vulkanske Klippeøer, der opdagedes 1593 af Japanerne, og en Tid benyttedes som Forbryderkoloni, men senere blev forladte; 1830 grundedes en Koloni paa *Peeløen,* og 1876 tog Japan dem under Forvaltning; de benyttes nu som Straffekolonier; der dyrkes Sukker, Indigo og Sago.

Paa **Sjikoku,** 18,200 km² med 3,288,300 Indb., ligger paa Nordsiden den største By *Tokusjima,* 65,600 Indb., Traktathavn; andre Byer er *Takamutsi* mod N., 42,600 Indb., *Matsujama* paa Vestkysten, 44,200 Indb., og *Kotsji* mod S., 38,300 Indb.

Paa **Kjusju,** c. 35,700 km² med Biøerne og Riukiuøerne 43,600 km² med 7,748,800 Indb., ligger mod V. Traktathavnen *Nagasaki,* 176,500 Indb., den første, der aabnedes for de Fremmede; den driver betydelig Handel, især paa Kina og Korea og over Vladivostok og har navnlig Udførsel af Kul; nordligere ligger Krigshavnen *Saseho,* 93,100 Indb., og *Fukuoka,* 82,100 Indb., samt *Modsji* ved Tsugarustrædet, 55,700 Indb. (se ovfr.), S. for Nagasaki den med Mure omgivne *Kumamoto,* 61,200 Indb., og *Kagosjima* i Provinsen Satsuma (kendt fra Oprøret), 63,600 Indb. — Af Biøerne er *Amakusa* paa Vestkysten den største; mod NV. ligger *Gotoøerne.*

Riukiu (Liukiu)øerne (kin. *Lutsjou*), c. 3700 km², c. 50 dels vulkanske dels Koraløer, deles i 3 Grupper: den nordlige *Hokubo-Sjoto* med *Amami* (c. 800 km²), den mellemste, *Tsubo-Sjoto,* med den største Ø *Okinava* (c. 1300 km²), hvorpaa Hovedstaden *Sjiuri* og Havnen *Nafa,* og den sydlige, *Nambu-Sjoto.*

III. Kolonier.

Den sydlige Del af **Sachalin** eller *Karafuto* (udtales Karafto) fra La-Pérousestrædet til 50 ⁰ n. Br., c. 34,000 km² med 43,300 Indb. (1912), for en stor Del Ainoer, tilbagegaves Japan ved Freden med Rusland 1905. Størst Betydning har Kolonien for sit store Sildefiskeri, men store Strækninger er egnede til Agerbrug og Kvægavl, ligesom der er mange Skove og Mineralier, navnlig Kul, saa at Besiddelsen vistnok har en Fremtid for sig. Dens Udgifter og Indtægter opgaves 1911—12 til c. 2,1 Mill. Yen.

Taivan eller **Formosa** (portugisisk Navn), med Hokotø eller Pescadores Øerne, c.

36,000 km² med 3,443,700 Indb. (1911), hvoraf c. 97,000 Japanere, Resten Kinesere; den blev 1895 afstaaet af Kina til Japan og er nu delt i tre Ken. Den kun lidet indskaarne, bjærgfulde og vulkanske Ø er højest mod Ø., hvor der er en stejl Klippekyst, og hvor Bjærgene, der gaar i Øens Længderetning, i *Niitakajama (Mount Morrison)* hæver sig til c. 4350 m; nordligere ligger *Setsusan* (ɔ: Snebjærg) eller *Mount Sylvia,* c. 3850 m; mod Ø. falder Bjærgene af til Sletteland. De vigtigste Produkter er Ris, Te, Sukker, Hamp, Jute og Kamfer; der er en Del Fiskeri og af Bjærgene faas Guld, Sølv, Kobber og Petroleum. Værdien af Udførslen 1910 var c. 59,9, af Indførslen c. 48,9 Mill. Yen, 1910 var der 436 km Jærnbaner og 958 km Telegraflinjer. Indtægter og Udgifter var 1911—12 c. 43,65 Mill. Yen. — Hovedstad er *Taihoka* (kinesisk *Taipeh*) ved Tamsuifloden, 91,300 Indb.; ved Mundingen ligger Havnebyen *Tamsui,* c. 10,000 Indb., og paa Nordkysten den anden befæstede Havn *Kilung,* c. 12,000 Indb.; i den sydlige Del er *Tainan,* 57,600 Indb., den største By, ved Jærnbane og Kanal forbundet med Havnen *Anping;* noget sydligere Havnen *Takau.*

V. for Taivan ligger *Hokotø* eller *Pescadores Øerne,* c 130 km², med rigt Fiskeri og Skildpaddefangst.

Korea (af Karai, en tidligere Provins), kinesisk *Tsjaohsen,* japansk *Tsjosén,* 217,800 km² med 13,461,300 Indb. (1911), 60 paa 1 km². Landet (se p. 278), som ved en Sænkning mellem Vønsan og Søul deles i en nordlig Del, et Plateauland med Højdedrag, og en sydlig, lavere Del, er frugtbar navnlig mod S. og V.; det vigtigste Produkt er Ris, men der dyrkes ogsaa megen Hvede Hirse, Byg, Bønner, Bælgfrugt, Frugt, Vin, Ginseng og Tobak; af Husdyr findes især Hornkvæg, Heste, Svin og Fjerkræ, der er ogsaa nogen Silkeavl; af Mineralier Guld, Kobber, Jærn og Kul. I 1910 var Værdien af Indførslen c. 39,8, af Udførslen (undt. Guld) 19,9 Mill. Yen; Værdien af Guldudførslen i 1909 var over 8 Mill. Yen; de vigtigste Udførselsartikler i 1910 var Ris (c. 6,3 Mill. Yen), Bønner (5,7), Huder (1), Hornkvæg og Hvede; af Jærnbaner var der 1910 1080, af Telegraflinjer 5570 km. Indtægter og Udgifter beløb sig 1911—12 til 43,8 Mill. Yen.

Koreanerne er et med Kinesere og Japanere beslægtet mongolsk Folk; de ligner i meget Japanerne, men mangler fuldstændig deres Renlighedssans. Sproget er blandet med mange kinesiske Ord, men har en egen Bogstavskrift; dog bruges for en stor Del den kinesiske. Religionen er Buddhismen, men Folket er religiøst meget ligegyldigt, og der er kun faa Templer og Præster, derimod staar Anekultus meget højt; blandt de højere Klasser er Confucius' Lære udbredt. Af Fremmede var der 1910 c. 110,000, hvoraf c. 100,000 Japanere og 9000 Kinesere. Kristendommen har i den senere Tid faaet nogen Indgang, 1909 taltes c. 120,000 Kristne.

Korea var før et despotisk Kejserdømme, der egentlig kun var tilgængeligt for Kina, til hvilket det stod i løst Vasalforhold, indtil Japan i 1876 fik sluttet en Handelstraktat med Korea, og snart fulgte flere af de evropæiske Magter efter. Folket var udpint af det despotiske Regimente og af Embedsstanden og den mægtige Adel, og kinesisk Indflydelse holdt alt Fremskridt ude, indtil Japan ved Krigen 1894—95 tvang Kina til at anerkende Koreas Uafhængighed, hvilket dog kun førte til, at det nu blev Japan og Rusland, der kæmpede om Magten i Landet, indtil Japan ved Freden med Rusland 1905 fik Overhøjheden; Japan indførte nu vigtige Reformer, Adelen mistede Magten, Forvaltning og Hær omdannedes osv.; Japan udvidede stadig sit Magtomraade, og 1910 blev Landet helt inddraget af Japan og styres nu som en Koloni af en Generalguvernør. Det deles i 13 Provinser (før 8), „to", der atter deles i en Mængde (339) Distrikter, „kyn".

Hovedstad er *Søul* (ɔ: Hovedstad), 279,200 Indb., nær ved Vestkysten ved Han,

Landets Hovedflod; ved Jærnbane er den forbundet med sin Havn *Tsjimulpe,* 29,200 Indb., en af Landets 12 Traktathavne. Af de andre Traktathavne nævnes *Vidsju* mod NV. ved Grænsefloden Jalu, *Fusan* ved Sydkysten, 71,300 Indb., den vigtigste Havn for Handelen med Japan, og mod NØ. *Vønsan,* den eneste betydeligere Havn paa den stejle, klippefulde Østkyst. Inde i Landet ligger mod N. ved Tadong *Pjøngjang,* 58,600 Indb., den tidligere Hovedstad, hvis Havn er *Tsjinampo* og *Hajsjøng,* 33,700 Indb., mod S. *Tsjitsju,* c. 78,500 Indb., og *Taiku,* 30,700 Indb. — Ved Syd- og Vestkysten ligger en Del smaa Øer, S. for Korea den c. 1900 km² store Ø *Quelparu* med en c. 2000 m høj Vulkan.

Om *Kvantung* se p. 348. Ogsaa de smaa ubeboede *Vulkanøer* (22 km²) S. for Boninøerne regnes til Kolonierne. De toges 1891 i Besiddelse af Japanerne paa Grund af deres Rigdom paa Svovl.

§ 14. Det asiatiske Rusland.

Russernes udstrakte Besiddelser i Asien, over 37 % af Verdensdelen, falder i tre Dele: *Sibirien* med Amurlandet og Kystprovinsen, *Centralasien* med den transkaspiske Provins (og Chiva og Buchara, se p. 310) og *Kavkasuslandene;* tilsammen er de c. 16,351,600 km² med 29,928,600 Indb. (1910; 1911: 30,953,000), det vil sige 3 % af hele Verdensdelens Befolkning. De tre Dele er saa ulige beskafne i naturlig Henseende, og Befolkningen er saa broget, at de maa beskrives særskilt. Den russiske Forvaltning skelner ikke mellem evropæisk og asiatisk Rusland, men behandler det hele under eet, og der findes derfor ikke nogen for asiatisk Rusland speciel Statistik.

I. Sibirien.

Efter at Russerne i Slutningen af Middelalderen havde frigjort sig for Mongolernes Herredømme, begyndte de snart at udvide sig mod Ø. Allerede ved Slutningen af det 15. Aarhundrede begyndte den russiske Købmandsfamilie Stroganof at kolonisere Landene om Ural, men det gik kun langsomt med Russernes Udvidelse hinsides Bjærgene. Da kaldte Familien Stroganof Kosakhøvdingen *Jermak,* der paa Grund af sine Røverier var erklæret for fredløs af Czaren, til Hjælp, og han begyndte sine storartede Erobringstog ind i Sibirien. Efter et stort Slag ved Irtisj erobrede han 1581 *Sibir,* i Nærheden af det nuværende Tobolsk, Hovedstaden for en mægtig Tatarkhan, og Czaren benaadede Jermak, da denne overgav ham de nye Erobringer. Vel faldt Jermak, og Sibir blev taget tilbage, men Begyndelsen var gjort; ved 1650 var Sibirien kendt og erobret lige til det store Ocean, og Kamtsjatka kom til i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Betydningen af Sibiriens Besiddelse er mere og mere gaaet op for Russerne, særlig i de senere Aar, da Landet danner en udmærket Operationsbasis for deres Fremtrængen i Centralasien, og det har vist store Udviklingsmuligheder.

Sibirien er c. 12,394,000 km². Et Land, der er saa karrigt udstyret af Naturen — $^3/_5$ kan ikke dyrkes —, kan kun have faa Indbyggere; bedst befolket er det sydlige Sibirien paa en 3—400 km bred Stribe over til Baikalsøen, daarligst befolkede er de nordlige Egne; ligeledes aftager Folkemængden fra V. til Ø. Befolkningen, 8,222,000 (1910; 1911: 8,718,000), 0,$_7$ paa 1 km², falder i to Dele, *Russere* (og Polakker) og deres Efterkommere, og de Indfødte. Flertallet af de første har ufrivillig koloniseret Landet, idet det er kriminelle og politiske Forbrydere, Deporterede; de sidste, der gerne ledsages af deres Familie, udgør det dannede

Element i Befolkningen. Det er ikke muligt at give noget Tal for de Forviste; 1826—73 skal der være deporteret c. 673,000; i de senere Aar siges Forvisningerne at være ophørte eller stærkt indskrænkede undtagen til Sachalin, i 1900 skulde der være c. 140,000 i Vest- og 65,000 i Østsibirien. I de sidste Aar har man desuden begyndt paa en systematisk Kolonisation ved Kosakker og russiske Bønder, og Udvandringen til Sibirien er med Aarene taget stærkt til, saaledes i 1907 572,600, 1908 758,800 (i 1896—1910 ialt c. 4 Mill.); i de sidste Aar er den dog i Aftagen (1911: 226,000). I det egentlige Sibirien udgør Russerne 80—90 % af hele Befolkningen. De Indfødte bestaar af Jæger- og Hyrdefolk, der hører til de *mongolske (ural-altaiske)* og *tyrkiske* Folk; de er spredte over hele Landet, mest findes de mod N. og NØ. De er delt i en Mængde smaa Stammer, nogle tæller endog kun faa tusinde, og de svinder mere og mere ind; Stammerne mod S. bruger endnu Kamelen til Husdyr, mod N. bruges Rensdyret og Hunden. Blandt Stammerne nævnes de finske *Ostjaker* ved Obs Mellem- og Nedreløb, *Samojeder* ved Obs Munding og nordlige Ural, og *Voguler,* ligeledes i det nordlige Vestsibirien; de tyrkiske *Jakuter* omkring Lena, de østsibiriske (hyperboræiske, ɔ: Polarfolk) *Jukagirer, Korjaker, Kamtsjadalere, Tsjuktsjere* og *Eskimoer;* de mongolske *Tunguser,* omkring Tunguska, *Burjæter* ved Baikalsøen og *Tatarer, Basjkirer* og *Kalmukker* ved Altai. De fleste Indbyggere er Græsk-Katolikker (efter Skøn fra 1897 c. 91 %); desuden er der nogle Rom.-Katolikker (0,6 %), Protestanter (0,3 %), Jøder (0,6 %), Muhamedanere (2,2 %) og Hedninger, Animister og Sjamanister (over 5 %).

Til de vigtigste Næringsveje hører Agerdyrkningen, især mod V. og S., hvor navnlig Hveden afgiver en Del til Udførsel; desuden dyrkes Byg, Rug, Havre, Boghvede, Ærter og Kartofler m. m. Kvægavlen (især Heste, Hornkvæg og Faar) er i stærk Fremgang, om end den staar tilbage for Agerdyrkningen, og der udføres især i de sidste Aar, efter at Jærnbaner har lettet Samfærdslen, en Del Smør (1906 alene til England c. 52,000 Tdr.), Talg, Huder og Uld; Biavlen er ret betydelig. Ved Siden af disse to Erhverv maa nævnes Bjærgværksdriften, navnlig i Ural (Guvernementet Tomsk) og Altai; øverst staar Udførslen af Guld, som dog i de sidste Aar er i Aftagen (hele Ruslands Udførsel var i 1898 c. 36,000, i 1905 28,000 kg, hvoraf det allermeste fra Sibirien); dernæst er der Sølv, Kobber, Bly, Tin, Jærn, Platin og især Grafit, for hvilket Sibirien er Hovedlandet, fra de sajanske Bjærge og langs Jenissei, og Stenkul, hvoraf Udførslen er i stærk Stigen (1900: 1,360,000 Tons); mange af de Deporterede er eller har været beskæftigede i Bjærgværkerne. Af andre Erhverv nævnes Fiskeriet i Floder og Søer (se p. 284), der dog er i Tilbagegang; mest Betydning har Fiskeriet for Østsibiriens fattige Befolkning. Ogsaa Jagten paa Pelsdyr, der for en Del drives af de Deporterede, maa nævnes. Den ubetydelige Industri beskæftiger sig især med Filt, Læder og Træ; Tømmerudførslen er i Tiltagen. Handelen har især været drevet med Kina, hvorfra den vigtigste Udførselsartikel er Te (den aarlige Udførsel til Rusland menes at have en Værdi af c. 65 Mill. Kr.). En stor Hindring for Handelen var før Mangelen paa Samfærdselsmidler; Hovedaaren var den „sibiriske Trakt", ɔ: Vejen over Omsk, Tomsk og Irkutsk til Kjachta, der tog mange Dage, især om Sommeren, naar Isen ikke lagde Bro over Floder og Søer; men der er nu sket en hel Omvæltning i Handelsforholdene ved Anlægget af den sibiriske Jærnbane (1893—1903), der gaar fra Tsjeljabinsk ved Østaffaldet af Ural til Vladivostok og fortsættes i de mandsjuriske Baner, i alt med Tværbaner c. 5050, og med de mandsjuriske Baner 7768 km; hertil kommer den betydelige Dampskibsfart paa Floder og Søer.

Sibirien deles i Guvernementerne *Tobolsk, Tomsk, Jenisseisk* og *Irkutsk,* Di-

strikterne *Transbaikalien* og *Jakutsk* samt *Kystprovinsen*, med Nord-Sachalin, og *Amurprovinsen*. Ved Stedbeskrivelsen her deles det i *Vestsibirien, Østsibirien* og *Kystlandet*. Indbyggerantallene er fra 1910.

a. **Vestsibirien** (c. $2{,}_2$ Mill. km²) omfatter Guvernementerne Tobolsk og Tomsk. Det sydvestlige Hjørne fra c. 62° n. Br. til Turan hører dog ind under de evropæiske Provinser Perm og Orenburg.

I **Tobolsk,** 1,327,300 km² med 1,818,400 Indb., ved Urals Østaffald, ligger ved Irtisjs og Tobols Forening Hovedstaden *Tobolsk,* c. 20,000 Indb.; den bestaar af en højere liggende, 1589 anlagt Del med Fæstning, Regeringsbygninger og Domkirke og en ved Floden lavere liggende Del med stor Industri og Handel og Sejlads paa Ob og dens Bifloder; den er Stabelplads for det til Kronen leverede Pelsværk; ved Tura ligger *Tjumen,* 34,400 Indb. (1911: 50,600), en smuk By med Industri og Handel, forbundet ved Bane med Jekaterinenburg; sydligere *Kurgan,* 34,500 Indb., ved Tobol, og *Isjim,* c. 7000 Indb., ved Floden af s. Navn; mod N. ved Ob den lille som Forvisningssted kendte *Beresov* og *Obdorsk,* en vigtig Handelsplads for Samojeder og Ostjaker.

I **Tomsk,** 862,500 km² med 3,170,300 Indb., det bedst befolkede Guvernement i Sibirien ($3{,}_7$ paa 1 km²), SØ. for det forrige, ligger ved Tom Hovedstaden *Tomsk,* 105,600 Indb. (1911: 107,700), en betydelig Handelsstad med et 1888 oprettet Universitet og et Ærkebispesæde; her begynder det 1830 opdagede Gulddistrikt, der før Opdagelsen af de californiske og avstralske Guldlejer gjaldt for Jordens rigeste; sydligere ved Ob ligger Bjærgværksbyen *Barnaul,* 46,700 Indb., med Bjærgværksskole, vigtigt mineralogisk Museum og meteorlogisk Observatorium, sydligere Bjærgværksbyerne *Biisk* ved Bija med Fæstning og *Kolyvan* ved Ob, c. 12,000 Indb., med Sølvminer.

b. **Østsibirien** (c. 7,914,000 km²) omfatter Guvernementerne Jenisseisk og Irkutsk samt Distrikterne Transbaikalien og Jakutsk. Af disse er Irkutsk og den sydlige Del af Jenisseisk og Transbaikalien nogenlunde godt befolkede, hvorimod Jakutsk og det nordlige af Jenisseisk er overordentlig tyndt befolket ($0{,}_{08}$ paa 1 km²).

I **Jenisseisk,** 2,614,300 km² med 859,100 Indb., Ø. for de forrige mellem Mongoliet og Ishavet, især i den nordlige Del bestaaende af øde Strækninger, ligger ved Jenissei Hovedstaden *Krasnojarsk* (ɔ: den røde Klippe), 62,400 Indb., ved den sibiriske Jærnbane i en frugtbar Egn, og ved s. Flod *Jenisseisk,* c. 12,000 Indb., Ø. for Krasnojarsk ved Banen *Kansk,* c. 8000 Indb., og mod S. ved Jenissei, hvor Skibsfarten begynder, *Minussinskkanskoje* med Sibiriens mildeste Klima, mod N. ved nedre Jenissei *Turuchansk,* med Grafitgruber, og Stationsbyen *Atsjinsk,* med Industri og Handel paa Kina opad Jenissei.

I **Irkutsk,** 894,900 km² med 674,900 Indb., Landet mellem det sydlige Jenisseisk og Baikalsøen og noget N. for denne, ligger ved Angara c. 460 m o. H. Hovedstaden *Irkutsk,* 85,900 Indb. (1911: 113,300), grundlagt 1652, Residens for Generalguvernøren i Østsibirien, en helt evropæisk By med Industri og stor Pelshandel, genopbygget efter en Brand 1879; af andre Byer nævnes mod NV. *Nisjnji-Udinsk* ved den sibiriske Trakt og ved Lena *Vitim* med Guldvaskerier; mod S. findes i de sajanske Bjærge betydelige Grafitgruber, saaledes ved *Batugol.*

Transbaikalien *(Sabaikalskaja)* 613,300 km² med 833,400 Indb., det skovrige Bjærgland SØ. for Baikalsøen, beboet af Burjæter og en Mængde indvandrede Russere, er i stærk Opkomst. Ved Ingoda ligger Hovedstaden *Tsjita,* 59,600 Indb. (1911: 73,100), anlagt 1851, 760 m o. H., en vigtig Handelsplads; ved Sjilka *Nertsjinsk,* c. 7000 Indb., med Bjærgværker, især i Bly og Salt, som dog nu er gaaede tilbage; den

var tidligere et berygtet Forvisningssted. Lige over for Maimatsjin ligger *Kjachta,* 4300 Indb., tidligere Hovedpladsen for Handelen med Kina. I Nærheden *Troizkosavsk,* c. 9000 Indb., Handel med Te og Rabarber; Betalingsmiddel er Murstens-Teen (se p. 348); i Stedet for Pungen bringer man en Vogn med Te med sig paa Torvet. Ved Selenga ligger Stationsbyen *Verchne-Udinsk,* c. 8000 Indb.

I **Jakutsk,** 3,791,400 km² med 315,400 Indb., den største Provins, der mod N. indbefatter hele Kysten fra Taimyrhalvøen til hinsides Kolyma, er der allerede nu flest Russere. Ved en Arm af Lena ligger Hovedstaden *Jakutsk,* 7300 Indb., Samlingsplads for Pelsjægerne, Hovedplads for Pels- og Elfenbenshandelen; SØ. for Jakutsk *Olekminsk* med store Guldvaskerier, nordligere ved Lena *Sjigansk,* Skibsfart, ved Jana *Verchosjansk,* Jordens Kuldepol (se p. 285), ved Kolyma *Nisjnji Kolymsk.* — Øgruppen *Ny-Sibirien,* c. 26,000 km², er helt ubeboet, den er rig paa Levninger af Forverdenens Dyr.

Irkutsk.

c. **Kystlandet** (c. 1 Mill. km²) omfatter Kystprovinsen, med Nord-Sachalin, og Amurprovinsen.

Kystprovinsen eller **Primorskaja,** med Nord-Sachalin 585,300 km² med 395,000 Indb., er hele Kystlandlet fra det nordlige Ishav ved Tsaunbugten til Koreas Nordgrænse og indbefatter Distriktet Anadyr med Tsjuktsjerhalvøen og Kamtsjatka, Kyststrækningen langs det ochotske Hav og det russiske Mandsjuri mellem nedre Amur, Ussuri og Havet.

Anadyr med *Tsjuktsjerhalvøen* har c. 10,000 bosiddende Indb. foruden de af Jagt og Fiskeri levende Jukagirer, Korjaker (af Kora, ɔ: Rensdyr) og Tsjuktsjere; ved Kysterne kaldes Fiskerfolkene *Namolloer.* Den eneste Koloni af Betydning er *Markovo* ved Anadyr, c. 500 Indb., med et aarligt Marked. — I Ishavet ligger Øen *Wrangel Land,* c. 4700 km².

Paa *Kamtsjatka* bor foruden de faatallige Russere en Del (c. 4500) Korjaker mod N. og Kamtsjadaler (c. 2000) eller *Itelmer* (ɔ: Urbeboere), som de selv kalder sig, mod S. Paa Østkysten ved den smukke Avatsjabugt ligger Hovedpladsen *Petropaulovsk,* c. 400 Indb., en smuk, af Vitus Bering anlagt By med en udmærket Havn.

Paa Strækningen ved det ochotske Hav ligger de smaa Havne *Gisjiga,* c. 500 Indb., *Ochotsk* og *Ajan,* ved Amur, ikke langt fra dens Munding *Nikolajevsk,* c. 6000 Indb., grundlagt 1851; dens Havn, der lider af Tilsanding, har nu mistet sin Betydning.

I det *russiske Mandsjuri,* der er den vigtigste Del af Provinsen, ligger ved Peter den Stores Bugt Hovedstaden (fra 1888) *Vladivostok,* 90,200 Indb., vigtig ved sin Krigshavn og Flaadestation (som dog til Dels har tabt sin Betydning efter 1905) og Endestation for den sibiriske Bane og for Store Nord. Telegrafselskabs Linje; den

er en betydelig Handelsby; ved Ussuris Forening med Amur ligger den stærkt voksende Handelsstad *Charbarovsk,* 41,000 Indb.

Nord-Sachalin (se p. 357), c. 38,000 km² med 13,800 Indb., hvoraf de fleste er Russere (mange Efterkommere af Forviste), desuden Giljaker mod N. Øen er rig paa Skove og Pelsdyr; ogsaa Fiskeriet er betydeligt. Hovedpladsen re *Dui* paa Vestkysten.

I **Amurprovinsen,** 447,800 km² med 217,700 Indb., paa Amurs venstre Bred og Ø. for Transbaikalien, hvortil Russerne udvidede deres Magt 1855, er den livlige Handelsby *Blagovjesjtsjensk* ved Amur, 58,400 Indb., Hovedstaden, grundlagt 1858.

II. Centralasien.

Under Navnet Centralasien *(Srednaja-Asia)* indbefatter Russerne alle Besiddelserne i det turanske Lavland samt Landene ved Tiensjan. Det falder i to store Dele: Generalguvernementerne *Turkestan* og *Steppen,* tils. 3,495,500 km² med 8,986,500 Indb. (1910; 1911: 10,167,300). Med Vasalstaterne *Buchara* og *Chiva,* se p. 310, er russisk Centralasien c. 3,766,000 km² med 11,3 Mill. Indb.

Kirgisere.

Allerede fra Peter den Stores Tid har Russerne stræbt efter Herredømmet i disse Egne, men først i forrige Aarhundrede er Udvidelsen skredet frem: 1847 besattes Czarøerne i Aralsøen ved Sir-darjas Munding, og Fortet Aralsk anlagdes. Andre Forter fulgte snart efter, og fra disse udgik Ekspeditionen til Khokand 1864; næste Aar oprettedes Provinsen Turkestan, og Tasjkend indlemmedes. Kampen mod Buchara begyndte 1865, og den lettedes ved de undertvungne Tadsjikers Sympati; 1868 toges Samarkand i Besiddelse; den heldige Krig mod Chiva 1872 er omtalt (p. 310). Ved Krigen 1875—77 blev Khokand helt underkastet, 1881 erobredes Oasen Achaltekke, 1883 sluttede Merv sig til Rusland, og Landet aabnedes for Samkvemmet ved den 1880—88 anlagte *transkaspiske Jærnbane,* som udgaar fra Krasnovodsk ved Østsiden af det kaspiske Hav og gaar til Samarkand (over 1500 km), senere fortsat til Andidsjan (550 km) og forbundet med Tasjkend, og 1904 aabnedes en Bane mellem Orenburg og Tasjkend (1850 km); mod S. fører en Sidebane (Murghabbanen) fra Merv til Afghanistans Grænse.

Befolkningen er en broget Blanding af mongolske og iranske Folk, Usbeker, Turkmener, Kirgiser, Tadsjiker, Sarter, Afghanere, Hinduer m. fl. Hovederhvervet er Agerbrug og Kvægavl, navnlig er Egnene om Sir og Amu og den skønne Bjærgdal Fergana frugtbare og har vistnok en stor Fremtid for sig; der dyrkes Ris, Hvede, Byg,

Hirse, Bælgfrugter, Frugt, Vin og Bomuld, ligesom der er Silkeavl. Kvægavlen leverer Huder og Skind („Astrachanskind") og Uld. Der findes Kul, Stensalt og flere Metaller, men Bjærgværksdriften er endnu lidet udviklet.

a. Generalguvernementet **Turkestan,** c. 1,7 Mill. km² med 6,691,500 Indb., hvortil ofte Buchara og Chiva regnes, inddeles siden 1899 i de 5 Provinser Transkaspien, Sir-Darja, Samarkand, Fergana og Semirjetsjensk og omfatter Landene mod S. ved Persiens og Afghanistans Grænse mellem det kaspiske Hav og Dsungariet.

Transkaspien, c. 548,000 km² med 440,800 Indb., mellem det kaspiske Hav, Aralsøen, Chiva og Buchara, mod S. begrænset af Floden Atrek, blev besat af Rusland fra 1869, da det tog Krasnovodsk, til 1881, da Skobelev indtog Turkmenernes Fæstning Gøktepe; 1883 indlemmedes Merv i Provinsen. Mod N. bestaar det mest af Ørken og Steppe (Ust-Urt Plateauet), mod S. af frugtbare Oaser som *Kisil-Arvat, Gøktepe, Askabad, Achaltekke, Tedsjen* og *Merv.* Hovedstad er *Askabad,* 36,000 Indb., ved den transkaspiske Bane, som udgaar fra Havnen *Krasnovodsk,* c. 6000 Indb., ved det kaspiske Hav; ogsaa den nye russiske By *Merv,* c. 9000 Indb., ligger ved Banen; den gamle Merv skal i Arabertiden have været en By paa over 1/2 Mill. Indb.

I **Sir-darja,** 489,200 km² med 1,858,200 Indb., Ø. for Chiva og Buchara, ligger ved en Biflod til Sir Hovedstaden *Tasjkend,* 192,000 Indb., Generalguvernørens Sæde, med gamle Fæstningsværker, russisk Asiens næststørste By med stor Handel og Industri i Bomuld og Silke. Af andre Byer nævnes NØ. for Tasjkend *Tsjimkend,* c. 12,000 Indb., og ved nedre Sir *Turkestan,* c. 12,000 Indb., *Perovsk* og *Kasalinsk* samt ved Amu Fæstningen *Petri-Alexandrovsk.*

Samarkand, 87,600 km² med 1,169,900 Indb., mellem Sir-darja og Buchara, har til Hovedstad *Samarkand* ved Serafsjan, i en smuk, frugtbar Dal, 79,500 Indb.; den var allerede paa Alexander den Stores Tid, da den hed *Marakanda,* en stor By, senere mest kendt som Residens for Timur, hvis velbevarede Grav i Gur Emir Moskeen er et Valfartssted; Byen, der er rig paa Ruiner fra dens Stortid, har store Karavanseraier og Basarer samt Industri i Bomuld, Silke m. m.; Ø. for Samarkand ligger den tidligere buchariske Fæstning *Dsjisak,* c. 16,000 Indb., og *Ura-Tjubé,* c. 20,000 Indb., og ved Sir, hvor den træder ud af Ferganadalen, *Chodsjend,* 40,500 Indb., med Handel, Silkeavl og Industri; mod V. *Katta-Kurgán* ved Banen til Buchara, c. 10,000 Indb.

Fergana, 142,800 km² med 2,034,200 Indb., Ø. for Samarkand, bestaaende af Ferganas Bjærgdal og en Del af Pamir, den frugtbareste og folkerigeste Provins (14 paa 1 km²), har til Hovedstad *Nevyi* (Ny) *Margelan,* nu kaldet *Skobelevsk* efter Transkaspiens Erobrer, 48,600 Indb.; i Nærheden *Staryi* (gammel) *Margelan,* c. 36,000 Indb., med betydelig Silke- og Bomuldsavl. I Sirdalen ligger *Khokand,* 112,800 Indb., omgiven af Mure, med Handel og Industri, Khanens tidligere Residens, *Namangán,* 85,500 Indb., med Bomulds- og Silkeindustri, og *Andidsjan,* 74,400 Indb., med stor Silkeavl og Handel, vel Landets smukkeste By, ved Samarkand-Fergana Banen; mod S. paa Vejen til Øst-Turkestan *Osj,* 44,800 Indb., 1020 m o. H., kendt for sin meteorologiske Station.

Semirjetsjensk (ɔ: syv Floder), 381,500 km² med 1,188,200 Indb., Ø. for Fergana mellem Baikalsøen, Tiensjan og Semipalatinsk, har til Hovedstad *Viernyi,* c. 36,000 Indb., med stor Frugtavl ligesom den østligere liggende *Dsjarkend,* c. 16,000 Indb.; af andre Byer nævnes *Pisjpek, Lepsinsk* og *Prsjevalsk* (før Karakol, opkaldt efter den berømte Rejsende, der døde der 1888).

b. Generalguvernementet **Steppen,** c. 1,789,000 km² med 3,282,000 Indb., om-

fatter Landet N. for Turkestan fra Nordsiden af det kaspiske Hav og begrænset mod N. og Ø. af Sibirien og inddeles i Provinserne Uralsk, Turgai, Akmolinsk og Semipalatinsk (tidligere regnedes Semirjetsjinsk med). Den kaldtes tidligere *Kirgisersteppen* efter de nomadiserende Beboere Kirgiserne (selv kalder de sig *Kasak*, ɔ: Rytter). Mod Ø. er det væsentlig Bjærgland, mod V. bølgeformet Bakkeland. Kvægavlen har her mere at sige end Agerdyrkningen; der er Rigdom paa Stenkul.

Uralsk, 225,800 km² med 775,400 Indb., ved det kaspiske Havs Nordøstkyst, har til Hovedstad *Uralsk* ved Uralfloden, 58,200 Indb., med stor Kvægavl og Fiskeri og vigtig Jærnbanestation; ved Flodens Munding *Gurjev,* c. 10,000 Indb., med Størfiskeri.

Turgai, 455,800 km² med 617,200 Indb., Ø. for Uralsk, har til Hovedstad *Kustanci* ved øvre Tobol, c. 15,000 Indb.; *Turgai* ved Floden af s. Navn er en ganske lille By.

Akmolinsk, 565,800 km² med 1,047,300 Indb., Ø. for Turgai, har til Hovedstad *Omsk* ved Sibiriens Grænse ved Om og Irtisj, 90,200 Indb. (1911: 127,900), Midtpunkt for den sibiriske Smørhandel, med mange Læreanstalter og vigtig Station paa den vestsibiriske Bane; mod V. ligeledes ved Grænsen og Banen ligger *Petropaulovsk* ved Isjim, 38,200 Indb., med stor Handel og Industri, og mod S. ved øvre Isjim *Akmolinsk,* c. 10,000 Indb.

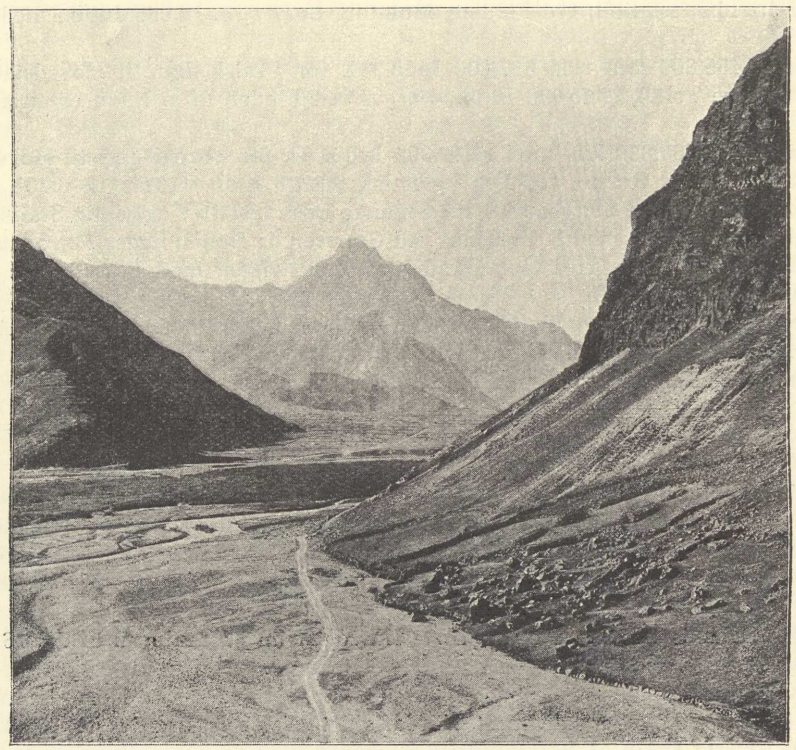
I **Semipalatinsk** (ɔ: syv Slotte), 512,000 km² med 842,200 Indb., Ø. for Akmolinsk og N. for Balkasjsøen, ligger ved Irtisj Hovedstaden *Semipalatinsk,* 32,000 Indb., med Handel og Dampskibsfart paa Floden, der her bliver sejlbar.

III. Kavkasuslandene.

a. Til Kavkasuslandene hører *Ciskavkasien,* Landet N. for Kavkasus, begrænset mod N. af Floderne Jeja og Manytsj, *Transkavkasien* og *russisk Armenien* S. for Kavkasus, til Dels de gamle Landskaber Kolchis, Phasis og Iberien. Tilsammen er disse Lande 469,200 km² med 11,735,000 Indb. (1910; 1911: 12,067,000), 25 paa 1 km².

Efter Ruslands Udvidelse til det sorte Hav og Krim i Slutningen af det 18. Aarhundrede fulgte snart efter som en naturlig Følge Besættelsen af Ciskavkasien. Ligesom i Sydrusland koloniseredes det tyndt befolkede Land af en Mængde Russere og Kosakker; de koloniserede mest Nordaffaldet af Bjærgene, der er skikket til Agerbrug; største Delen af Befolkningen i Ciskavkasien er ogsaa Russere. I Transkavkasien fik Rusland først fast Fod, da det betrængte Kongerige *Georgien* eller *Grusien* 1801 stillede sig under Czarens Beskyttelse. Efterhaanden trængte Russerne nu Perserne tilbage til Floden Aras og erobrede fra Tyrkiet Dele af Georgien og Armenien, 1829, og 1878 udvidedes deres Besiddelser i det sidste Land betydeligt (se p. 296). Men i de transkavkasiske Lande havde Rusland en ganske anderledes tæt Befolkning at kæmpe med end i Ciskavkasien. Først efter 1840 begyndte det for Alvor at optage Kampen med Kavkasus' Bjærgfolk, som forulempede deres nye Besiddelser. Da Sjamyl, Lesghiernes Høvding, blev taget til Fange 1859, underkuedes de østlige Bjærgfolk; de vestlige Bjærgfolk, Tsjerkesserne, bragtes først til Ro 1864—65. Tsjerkesserne begyndte baade da og, efter en Opstand, 1877—78 en storartet Udvandring til de tyrkiske Lande, hvorved store Egne helt affolkedes; i de senere Aar er de begyndt at vende tilbage. Misforholdet mellem Mændenes og Kvindernes Antal viser bedst den stærke Udvandring, 1876 regnedes $^2/_3$ af Befolkningen i Transkavkasien at være Mænd, 1909 var der i hele Kavkasien gennemsnitlig 89 Kvinder mod 100 Mænd.

Kavkasuslandenes B e f o l k n i n g frembyder en overordentlig broget Blanding. N. for Kavkasus er den langt overvejende Del Russere, der i alt udgør over 2 Mill.; desuden findes der ogsaa paa Stepperne ved det kaspiske Hav tyrkiske Nomader, som *Nogaier, Kumyker, Kirgiser* og *Kalmukker*. Mod V. i Kavkasusbjærgene bor *Tsjerkesserne* (*Circassierne;* selv kalder de sig *Adycher*), delte i *Adighe,* ved Kuban, og *Abchaser,* ved øvre Kuban og ved det sorte Hav, og *Kabardøner* ved øvre Terek. — I Midten af Kavkasus bor *Tsjetsjenzer* og *Osseter* (c. 130,000). Mod Ø. i Kavkasus

Den grusinske Vej i Pashøjden.

bor *Lesghierne,* delte i mange Stammer, paa Apsjeronhalvøen bor *Tater.* Paa Sydaffaldet af Bjærgene bor *Kartvelerne,* over 1 Mill., atter delte i *Georgiere* eller *Grusiere, Mingrelier, Lazer* og *Svaneter* m. fl. Disse Kavkasusfolk, navnlig Tsjerkesserne og Georgierne, er kendte for deres slanke, kraftige Legemsbygning og smukke Ansigtstræk, Kvinderne er ogsaa meget efterspurgte til de tyrkiske Haremer; det er tillige tapre og haardføre, men grusomme Folk; Osseterne skiller sig i øvrigt noget fra de andre baade i Sproget og ved de lysere Øjne og Haar. De er næsten alle Muhamedanere; deres vigtigste Næringsvej er Kvægavl. Kartvelerne er ligesom Russerne Græsk-Katolikker. Desuden bor der i Transkavkasien c. 1 Mill. *tyrkiske* Folk, *Tatarer,* der lever dels som Agerdyrkere i Bjærgene, dels som Nomader paa Stepperne; de er for en stor Del fanatiske Sjiter; de vestligere boende er dog Sunniter. Endelig findes der en Del *Armeniere* og *Kurder.* I 1897 regnedes c. 49,5 % at være Græsk-Katolikker og 34,5 % Muhamedanere; desuden var der c. 1,5 % armeniske Kristne, 0,5 % Rom.-Katolikker, 0,6 % Protestanter og ligesaa mange Jøder.

Landene er særlig rige paa Mineralier, navnlig Stensalt, Kobber, Manganerts og Nafta (især fra Halvøen Apsjeron) og har ogsaa til Dels en frugtbar Jordbund, navnlig dyrkes i Armenien og især i Georgien udmærket Korn, som Hvede, Byg, Majs og Ris, Tobak, Frugt, Vin og Bomuld, ligesom der ogsaa produceres en Del Silke og Uld. Men i det hele er Næringsvejenes Udvikling i sin Begyndelse, skønt Russerne gør en Del, bl. a. ved Anlægget af gode Veje; den *grusinske* Vej over Vladikavkas er omtalt (se p. 271), vestligere gaar den *ossetinske* Vej over Bjærgene; i den sidste Tid anlægges ogsaa Jærnbaner, de vigtigste er den fra Asov gennem Ciskavkasien til Vladikavkas og den fra Baku over Tiflis og Batum til Poti ved det sorte Hav (den *transkavkasiske Bane,* c. 900 km); fra Tiflis gaar Banen mod S. I Sammenligning med tidligere Tider maa Landet siges at være i ubetinget Fremgang under Russerne.

b. Hele Kavkasien danner eet Generalguvernement, delt i 14 Guvernementer og Distrikter. Administrationen skelner ikke mellem Cis- og Transkavkasien.

Til **Ciskavkasien,** 222,100 km² med 5,039,500 Indb., regnes Guvernementet *Stavropol* og Distrikterne *Terek* og *Kuban.*

I Stavropol ligger i en tør, træløs Egn Hovedstaden og Handelspladsen *Stavropol,* 55,300 Indb. — I Terek ligger ved øvre Terek 740 m o. H. Hovedstaden og Fæstningen *Vladikavkas,* 72,300 Indb., vigtig Jærnbanestation (se ovfr.), nordligere *Grosnyi,* c. 16,000 Indb., med store Naftakilder i Omegnen, og ligeledes ved Terek *Mosdok,* c. 15,000 Indb., og nær ved Mundingen *Kisljar,* c. 10,000 Indb., med Vin- og Silkeavl; mod V. ved Pjatigora og Foden af Bjærget Besj-Tau *Pjatigorsk,* c. 41,000 Indb., med rige Svovlkilder, og den tidligere Fæstning *Georgijevsk.* — I Kuban ligger ved Kubanfloden Hovedstaden *Jekaterinodar,* 93,800 Indb., grundlagt 1792 af Katharina II, og ved en Biflod til Kuban *Maikop,* 46,500 Indb., mod V. nær ved det asovske Hav Handelsstaden *Jeisk,* 49,200 Indb., ved Kubans Munding *Temrjuk,* c. 15,000 Indb., og ved det sorte Hav Havnen *Anapa,* c. 7000 Indb., Garnisonsby og Flaadestation.

Til **Transkavkasien,** c. 156,600 km² med 4,360,000 Indb., regnes Distrikterne *Daghestan, Sakatal, Suchum* og *Tsjernomorsk* (ɔ: det sorte Havs Distrikt) og Guvernementerne *Kutaïs, Batum, Tiflis* og *Baku.*

I Daghestan, russisk fra 1859, omfattende den sydøstlige Del af Kavkasus, ligger Havnestæderne *Petrovsk* og *Derbént* (Tyrk. *Demir-Kapú),* c. 15,000 Indb.; den sidste er Hovedstad og en meget gammel By, i Middelalderen kaldet *Bah yl Abvab;* begge Havne ligger ved Vladikavkas-Baku Banen. SV. for Petrovsk inde i Landet ligger *Temir-Chan-Sjura,* c. 10,000 Indb. — Tsjernomorsk har til Hovedstad Havnen *Novorossijsk,* 44,200 Indb., med Udførsel af Hvede, Uld m. m. — I Suchum, væsentlig Abchasien, ligger ved det sorte Hav Havnen *Suchum Kalé,* c. 10,000 Indb. — Kutaïs, væsentlig Mingrelien, Imeretien og Svanetien, den bedst befolkede Del af hele Kavkasien, har til Hovedstad *Kutaïs,* smukt beliggende ved Rion, 39,500 Indb., med stor Handel; ved Rions Munding *Poti,* c. 10,000 Indb., Hovedudførselshavn for Manganerts; lidt nordligere Havnen *Redut Kalé.* — I Batum, der var tyrkisk til 1878, ligger smukt *Batum,* 32,700 Indb., den bedste Havn ved det sorte Hav og Udførselshavn for Baku, med hvilken den er forbundet ved Jærnbane. — I Tiflis, væsentlig det gamle Georgien, ligger 450 m o. H. Transkavkasiens Hovedstad og den meget vigtige Handels- og Fabriksby *Tiflis* paa begge Sider af Kur, 188,400 Indb., forbundet med Vladikavkas ved de grusinske Vej; den bestaar af den gamle, snævre og smudsige Del paa venstre Bred og den nye, højereliggnde Del paa højre Bred med Fæstningen, de fleste af de offentlige Bygninger, Museum og mange Læreanstalter. Højere oppe ved Kur ligger Fæstningen *Gori,* c. 10,000 Indb., og endnu

nordligere Fæstningen *Achalzich,* c. 15,000 Indb., med Handel og Fabrikker. — I Baku, væsentlig den tidligere persiske Provins Sjirvan, ligger Hovedstaden *Baku,* 217,900 Indb., Endestation for den transkavkasiske Bane og den bedste Havn ved det kaspiske Hav, Hovedudførselshavn for Naftakilderne paa Apsjeronhalvøen, tillige en betydelig Fabriksby. Sydligere ved Kur *Saljany* med Fiskerier og helt mod S. ved Kysten Havnen *Lenkoran,* c. 10,000 Indb.; NV. for Baku *Sjimachá,* c. 20,000 Indb., Sjirvans tidligere Hovedstad, med stor Silkeindustri, og ved Kavkasus' Nordaffald *Kuba,* c. 15,000 Indb.

Til **Russisk Armenien,** 90,500 km² med 2,335,500 Indb., regnes Guvernementerne *Jelisavetpol, Erivan* og *Kars.*

I Jelisavetpol ligger ved en Biflod til Kur Hovedstaden *Jelisavetpol,* 36,600 Indb., hvoraf de fleste Tatarer; den er Fæstning og vigtig Handelsby; mod N. ved Kavkasus' Sydaffald *Nuchá,* c. 25,000 Indb., med Silkeavl, og mod S. *Sjusja,* 30,200 Indb., med Silke- og Bomuldsindustri, begge tidligere Hovedstæder i selvstændige Khanater; V. for Hovedstaden ligger *Kedabek* med store Kobberværker. — I Erivan ligger russisk Armeniens Hovedstad *Erivan,* 980 m o. H., 31,500 Indb., stærk Fæstning og tidligere persisk Armeniens Hovedstad; mod V. det berømte Kloster *Etsjmiadsin,* Sæde for den armeniske Patriark og armenisk Lærdom. NV. for Erivan ligger Fæstningen *Alexandropol (Gumri),* 37,000 Indb., mod S. i Arasdalen *Kulp* og *Nachirsjevan,* c. 9000 Indb., med store Stensaltlejer, en af Armeniens ældste Byer, ødelagt ved Jordskælv 1850. — I Kars, en Del af det 1878 afstaaede tyrkisk Armenien, ligger 1740 m o. H. Hovedstaden *Kars,* c. 22,400 Indb., stærk Fæstning.

FJERDE KAPITEL

AFRIKA

§ 1. Almindelig Oversigt.

a. Navn og Opdagelse. Hvoraf Navnet *Afrika* kommer, ved man ikke (maaske det er af fønikisk Oprindelse; et lille Kystlandskab ved Karthago kaldtes *Afer).* Grækerne opfattede ikke den Del, som de kendte, som en særegen Verdensdel, de kaldte Landet *Libyen* (*Libu,* Ægypternes Navn for de dem omgivende Lande) og regnede det til Asien. Navnet Afrika betegnede i Begyndelsen kun den romerske Provins, der omfattede Karthago og Omegn, først senere under Kejsertiden brugtes det om alt, hvad man kendte af Verdensdelen.

Undersøgelsen af Afrika hører til de vanskeligste og møjsommeligste Opgaver. Kysterne er for det meste lidet tilgængelige, intetsteds letter dybe Indskæringer af Havet Tilgangen, der er kun faa Floder, hvis Sejlbarhed tilmed betydelig forringes ved de mange Katarakter, store Dele af det Indre er Ørkner; dertil kommer et dræbende Klima og en fanatisk, vild Befolkning. Den Rejsende, der vover sig derind, sætter sit Liv paa Spil. Det er ogsaa derfor, at Undersøgelsen kun langsomt er skredet frem trods Oldtidens forholdsvis betydelige Kendskab til Verdensdelen, og det er egentlig først i vor Tid, at der er blevet kastet Lys over det afrikanske („mørke") Fastland i dets Helhed. Alle Kræfter, som Erobringslysten, Handelsinteresser, Iver i religiøse og filantropiske Øjemed og videnskabelig Videbegærlighed har kunnet opdrive, er sat i Bevægelse; hertil kommer de sidste Aars „Deling" af Afrika mellem de evropæiske Magter, som i høj Grad har bidraget til at gøre Landene bekendte, og den Tid er nu forbi, da man kunde sige, at man kendte Maanens Overflade bedre end det indre Afrika.

Oldtidens Kendskab til Verdensdelen var som sagt ikke ringe. De gamle *ægyptiske* Konger trængte gennem Nildalen paa deres Krigstog temmelig langt ind i det Indre. *Fønikerne* anlagde talrige Kolonier paa Afrikas Nord- og Vestkyst indtil S. for Kap Bojador; især fra deres vigtigste Koloni *Karthago,* anlagt i det 9. Aarhundrede f. Kr., strakte deres Handelsforbindelser sig langt mod S., endog til Nigir, og Madeiragruppen og de kanariske Øer besattes. Deres største Bedrifter, fønikiske Sømænds (formentlige) Omsejling af Afrika paa Ægypterkongen Nekos Foranstaltning c. 610 f. Kr., og Karthageren *Hannos* Opdagelsesrejse langs Vestkysten gennem Senegambien til Sierra Leonekysten omkring 460 blev dog uden Resultater. *Grækerne* havde allerede tidligt Kendskab til Verdensdelen, som vi ser det af de homeriske Digte og Herodot; senere udvidede græske Geografer som Eratosthenes, Polybios og Strabo Kundskaben. Men det var dog kun Nordafrika, de vidste noget om. Oldtidens højeste Viden repræsenteres af *Ptolomæos* i Slutningen af det 2. Aarhundrede eft. Kr.; han kendte den blaa Nils Kilder og afledede den hvide Nils Udspring

fra nogle Søer ved Foden af Maanebjærgene, Antydninger, hvis Rigtighed den nyeste Tids Undersøgelser overraskende nok har bekræftet. Paa samme Tid lærte man ved Handelsforbindelsen med Indien noget af Østkysten at kende, man naaede endog ned til Madagaskar. — *Romerne* har kun gjort lidet for Udvidelsen af Synskredsen, det var kun de militære Ekspeditioner, som Toget op ad den hvide Nil til c. 9° n. Br. under Nero og en Ekspedition til Sudan ved Slutningen af det 1. Aarhundrede, der fik nogen Betydning.

I Forhold til Oldtiden staar Middelalderen langt tilbage; for Evropa var Afrika en Æventyrets Verden, som kunde huse alle Fabler. Kun *Araberne* og senere *Portugiserne* har ydet noget betydeligt. I det 7. Aarhundrede trængte Araberne ind i Nordafrika, og deres Geografer, som *Leo Africanus,* foretog talrige Rejser. I det Indre naaede Araberne til Nigir og derfra mod Ø. ind til Tsadsøen; de bragte jo ogsaa Kamelen med dem, hvorved Ørknerne blev mere tilgængelige; paa Østkysten naaede de endog til 25° s. Br. og grundede her flere betydelige Handelspladser; de kendte ogsaa Madagaskar, som de kaldte Maaneøen (Ouamara). *Italienske* Købmænd foretog ligeledes betydningsfulde Rejser i Middelalderen, dels i Nillandene — Sagnet om Præsten *Johannes'* kristne Rige i Abessinien bidrog til at befordre disse Rejser —, dels ned ad Vestkysten. Men det vigtigste Fremskridt i Kendskabet til Verdensdelen skete dog ved *Portugisernes* Bestræbelser for at finde Søvejen til Indien omkring Afrika. Da *Henrik Søfareren,* som ledede Opdagelserne, døde 1460, var man naaet til Ækvator; 1486 naaede *Bartolomeo Diaz* det *stormende Forbjærg,* som Kong Johan II omdøbte til det *gode Haabs* Forbjærg; og 1497 omsejlede *Vasco da Gama* det og sejlede langs Østkysten til Malindi, $3^1/_4{}^0$ s. Br., hvorfra han styrede direkte over til Indien (1498). Man kendte Verdensdelens Omrids; det Indre stod nu tilbage.

Men det gik kun langsomt i den nyere Tid; man indskrænkede sig til at anlægge smaa Kolonier paa Kysterne; Portugiserne gjorde vel Rejser ind i Verdensdelen for at bringe Forbindelse til Veje mellem deres Kolonier paa Vest- og Østkysten, men snæverhjærtet Handelsaand forbød dem at bringe Udbyttet af disse Rejser til Verdens Kundskab. Kun Hollænderne foretog en større Kolonisation, da de 1652 anlagde Kapstaden og derfra trængte frem til Oranjefloden; andre tog Del i Kolonisationen paa Vestkysten som Brandenburg og Danmark ved Øvre Guinea, og Franskmændene var allerede 1626 komne til Senegal. Først ved Slutningen af det 18. Aarhundrede begyndte videnskabelige Forskere alvorligt at tage fat paa Opgaven. Efter at flere Rejsende, saaledes *Karsten Niebuhr* (1761), men fremfor alle *James Bruce,* der omkring 1770 trængte frem til den blaa Nils Kilder, havde givet Stødet, oprettedes 1788 *Association for promoting the discovery of the interior parts of Africa* i London, og dermed tog den systematiske Undersøgelse sin Begyndelse. Det er mest Englændere, Franskmænd og Tyskere, der deler Æren for de storartede Opdagelser, som er fulgte Slag i Slag siden den Tid. Der maa først nævnes *Mungo Parks* Rejse til Senegambien 1795—97, paa hvilken han naaede Nigir; paa sin anden Rejse sammesteds blev han dræbt 1806. Noget tidligere (1798—1801) trængte *Hornemann* fra Ægypten gennem Fessan ligeledes frem til Nigir; *Burckhardt* berejste Nillandene 1809—14; af de mange andre Rejsende her nævnes *Lepsius* og Brødrene *d'Abbadie. Oudney, Denham* og *Clapperton* undersøgte 1822—24 Egnene omkring Tsadsøen og bragte de første Efterretninger om Rigerne i Sudan; Clapperton omkom paa en anden Rejse i Sudan 1825, men hans Tjener *Lander* bragte hans Dagbog til Evropa og undersøgte 1830 Nigirs nedre Løb og Munding. *Caillé* rejste 1826—28 gennem Sahara til Timbuktu.

Især fra Midten af det 19. Aarhundrede er Rejserne tagne stærkt til. Her nævnes

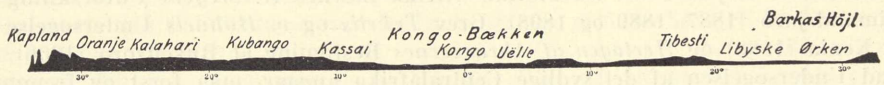
kun de mest betydelige. I 1850 udsendte det engelske geografiske Selskab i London *Richardson, Overweg* og *Barth* til Sudan; de to første omkom, kun Barth vendte hjem; *Vogel,* der udsendtes 1853 for at finde dem, dræbtes i Vadai 1856; en tysk Ekspedition under *v. Heuglin* og *v. Beurmann* kostede den sidste Livet 1863. Det vestlige Sudan er berejst af en Mængde Franskmænd, saaledes *Magé* 1863—66, *Soleillet* 1878, *Zweifel* og *Moustier* fandt Nigirs Kilder 1879. Tyskeren *Rohlfs* berejste Nordafrika og Sudan 1861—67, *Nachtigall* undersøgte Landene Ø. for Tsadsøen 1869—74, *Duveyrier* berejste det nordlige Sáhara 1859—60, *Schweinfurth* ligeledes 1874. — For Undersøgelsen af Nilens Kilder nævnes følgende. De tyske Missionærer *Krapf* og *Rebmann* opdagede Kilimandsjaro 1848 (undersøgt senere af *v. d. Decken*), Englænderne *Speke* og *Burton* trængte 1857—58 frem til Tanganyikasøen, Speke opdagede tillige Ukereve; Speke og *Grant* godtgjorde 1861—63, at Søens Afløb mod NV. er den hvide Nil, *Bakers* Rejse 1864 bekræftede det. Ved senere Rejser, som *Schweinfurths* 1868—71, *Stanleys* 1874—75, *Gessis* 1876 og *Junckers* (1879—86) maa Nilspørgsmaalet i Hovedsagen anses for løst; først 1889 blev dog Albert Edward Søen paavist som et eget Vandbassin; Nilens Kildefloder er i de sidste Aar undersøgte af flere som *Baumann* (1892), *Gøtzen* (1894) og *Kandt* (1900). Af de senere Rejser i det ækvatoriale Afrika nævnes *H. Meyers* Udforskning af Kilimandsjaro (1887, 1889 og 1898), Grev *Tekelis* og *v. Høhnels* Undersøgelse af Mt. Kenia (1888) og *Hertugen af Abruzzernes* Bestigning af Ruvenzoro (1906). — Hvad Undersøgelsen af det sydlige Centralafrika angaar, maa først og fremmest *Livingstone* nævnes; fra 1848 til sin Død 1873 berejste han Sydafrika mellem Tanganyika- og Niassasøen paa kryds og tværs. Hans Værk fortsattes af *Cameron* og *Stanley;* den første rejste 1872—73 tværs gennem Sydafrika fra Zanzibar til Benguela; den sidste, der 1871 udsendtes for at finde Livingstone, undersøgte 1876—77 og 1879—80, 1882 og 1887 hele Kongoflodens Løb. Af senere Rejsende i Sydafrika nævnes *Thomson,* der undersøgte Egnene om Niassa- og Tanganyikasøen, *Pogge,* der 1876 naaede Ulunda; *Serpa Pinto* rejste 1876—79 fra Benguela til Zambesi og Transvaal; *du Chaillu* (1850—63) og *Savorgnan de Brazza* (1877) har undersøgt Ogove, senere er *Foureau* (1898) og *Oswald* (1900) fulgte efter; *Lenfant* paaviste (1904) Tsadsøens Forbindelse med Havet gennem Shari og andre Floder; ogsaa den tyske Ekspedition 1884 til Undersøgelsen af Kassai under *Wissmann* bør nævnes. Blandt de rejsende Opdagere i Sydafrika i de senere Aar er *Anderson, Mauch, Ladislaus Magyar, Oscar Lenz* m. fl. Grundlæggelsen af Kongostaten og Magternes Deling af Sydafrika har bidraget mægtigt til at udvide Kendskabet til disse Egne; vigtige Rejser er udførte af *Weatherley, Liotard, Bolle, Schiøtz, Plehn* o. fl.

b. Horisontal Bygning, Størrelse og Udstrækning. Afrika, den sydvestlige Del af Østkontinentet og kun forbundet med det ved den af Kanalen gennemskaarne Sueztange, ligger helt paa den østlige Halvkugle og naar med sin Nord- og Sydspids omtrent lige langt paa begge Sider af Ækvator. Det nordligste Punkt er *Kap Blanco,* 37° 20' n. Br., det sydligste er *Kap Agulhas* eller *Naalekap,* saaledes kaldet, fordi Magnetnaalens Deklination pludselig forandrer sig i Nærheden af det, 34° 51' s. Br.; Forbindelseslinjen gaar altsaa gennem 72 Breddegrader og er c. 8000 km. Det vestligste Punkt er *Kap Verde,* 17° 30' v. L., det østligste er *Kap Guardafui,* 51° 15' ø. L. (Verdensdelens østligste Punkt *Kap Ras Hafun,* c. 51° 20', ligger dog lidt sydligere). Forbindelseslinjen gaar altsaa gennem 69 Længdegrader og er c. 7500 km. Der er saaledes liden Forskel paa Verdensdelens Udstrækning i Længden og Bredden; derimod er de to Dele N. og S. for Ækvator meget ulige i Formen. Den nordligste og største Del har Form af

et bredt Trapez, den sydlige Del danner en næsten ligebenet Trekant, noget afstumpet i Spidsen, Kaplandet.

Verdensdelens Størrelse er c. 30 Mill. km². Det er den mest klodsede af alle Verdensdelene med den mest ensformige Kystdannelse uden Forgreninger, det er en „Krop uden Lemmer". Og ligesom den savner Bugter og Halvøer, har den ogsaa en paafaldende Mangel paa Øer. Verdensdelen er helt omgiven af dybe Have, omtrent umiddelbart ved Kysterne findes store Dybder — kun hvor den nærmer sig til de andre Fastlandsmasser, som ved Bab-el-Mandebstrædet og Gibraltarstrædet, er Dybderne mindre —, og omtrent intetsteds danner undersøiske Hævninger Forbindelse mellem Fastlandet og de større Øer, som paa Grund af deres nære Beliggenhed maa regnes med til Verdensdelen. Øerne er tilsammen 612,000 km², det vil sige de forholder sig til Fastlandet som 1 til 48, deraf er Madagaskar alene c. 585,300 km².

c. Fysiske Forhold. Befolkning. Ogsaa Afrikas vertikale Bygning udmærker sig ved stor Ensformighed. Rigt forgrenede Bjærgsystemer eller store Modsætninger mellem Høj- og Lavlande findes der ikke, kun ved Overgangen til de andre Verdensdele er der mere Liv i Formerne, saaledes i Nillandene ved Over-

Afrikas Profil ved omtrent 20° ø. L.

gangen til Asien, i Atlasbjærgene ved Middelhavet. Naar man undtager disse og enkelte andre lidt mere afvekslende Partier, som Øvreguineas Bjærge, kan man betegne Afrika som eet Højdeplateau, der ved enkelte dybe Indsænkninger og Brud eller større Hævninger i Jordbunden kan deles i flere Partier. I øvrigt mangler man jo endnu paa mange Punkter Kendskab nok til ret at kunne forstaa den orografiske Bygning. Støttet paa de sidste Aars mangesidige Undersøgelser har man forsøgt at beregne Verdensdelens Middelhøjde; om ogsaa det Tal, man kom til, 660 m, langt fra endnu kan slaas fast som det rigtige (Beregningerne svinger nu mellem 570 og 670 m), betegner det dog tilstrækkeligt den overvejende Plateaudannelse; i Hovedsagen aftager Middelhøjden fra S. til N. og fra Ø. til V. I hydrografisk Henseende er Afrika meget uheldigt stillet; c. 30 % af Verdensdelen har intet Afløb til Havet. Da Højlandene ikke sænker sig jævnt til Kysterne, men falder af i Terrasser, forringes Flodernes Sejlbarhed meget; det gælder særlig om Sydafrika, som i øvrigt ikke har Mangel paa Floder. Et andet Forhold, som virker meget uheldigt for Sejlbarheden, er den betydelige Forskel i Vandstanden i den tørre og fugtige Aarstid.

Klima. Afrika er den hedeste Verdensdel, over $^3/_4$ ligger i det hede Bælte; kun ved Middelhavet og i Kaplandet er Middeltemperaturen under 20° C. Dog ligger de varmeste Egne ikke under Ækvator, men noget N. og S. for Linjen, hvilket staar i Forbindelse med Regnmængdens Fordeling, idet de fleste Egne i Afrika kun har to Aarstider, en tør og en fugtig, og den tørre Aarstid er gennemgaaende den hedeste, men ved Ækvator er der et smalt Bælte, hvor det regner næsten hele Aaret rundt, og derved trykkes Temperaturen ned. I Rubaga ved Ukerevesøen, 0° 6' n. Br., er saaledes den aarlige Middeltemperatur kun 21,4° C., medens den i Khartum, 15° n. Br., er 30° C. Det sydlige Sahara og det nordlige Sudan, Nubien, Abessiniens Kystlandskaber og Senegambien hører til de hedeste Egne, Middeltemperaturen er over 30°, og Temperaturer paa 50° C. er ikke sjældne, og det er

almindeligt, at man kan koge Æg i Sandet, her er „Jorden Ild og Vinden Flamme"; men paa den anden Side kan Temperaturen synke stærkt om Natten ved den hurtige Varmeudstraaling. I Almindelighed gælder det, at den brede Landmasse N. for Ækvator er hedere end det smallere Sydafrika. Mange af Kystegnene har vel en mildere Temperatur, men er ofte meget usunde paa Grund af Uddunstningerne fra de sumpede Flodmundinger. Der er en paafaldende Forskel paa Middeltemperaturen paa Øst- og Vestkysten især i Landene S. for Ækvator, idet Østkysten paavirkes af det indiske Oceans varme Strømninger, Vestkysten af Atlanterhavets forholdsvis kolde Strømninger og af det kølige Opdriftsvand. Bjærgegnene har et mere sundt tempereret Klima, navnlig i Sydafrika.

Paa begge Sider af Ækvator ligger det tropiske Regnbælte — med en aarlig Regnmængde paa 200 cm og derover (ved Kamerun er der endog over 900 cm) — til c. 18° n. Br. og 20° s. Br.; N. for Ækvator varer Regntiden fra April til Oktober, S. for Ækvator fra Oktober til April, de heftige Regnskyl er for det meste ledsagede af voldsomme Uvejr; denne Regntidens Varighed er dog mange Steder kun teoretisk og er undergiven mange Nuancer, som ved Øvre- og Nedreguinea, hvor der er Overgange og hver Aarstid kun varer tre Maaneder. N. og S. for det tropiske Regnbælte findes to regnfattige Bælter (med c. 25 cm aarlig Regnmængde) inden for Passatbælterne, Saharas og Kalahariørknens; Himlen er næsten altid klar, der falder ofte ikke en Regndraabe i flere Aar. Endelig findes uden for disse regnfattige Bælter, altsaa ved Verdensdelens Nordrand og paa Sydspidsen, Egne med fremherskende Vinterregn, mod N. fra Novbr. til Febr., mod S. fra Maj til Avgust.

Om end Planteverdenen paa Grund af de orografiske og klimatiske Forhold i det hele ikke er frodig eller righoldig i Sammenligning med de andre tilsvarende Verdensdele, findes der dog store Modsætninger, den yppigste Vegetation med store Urskove og udstrakte Græsgange ved Siden af næsten helt plantetøse, ørkenagtige Strækninger; disse Modsætninger er betingede af den større og mindre Regnmængde og af Floderne. Ækvatorialegnene og Sudan staar saaledes ved Siden af de tilsvarende Egne i Sydamerika, hvad Fylde og store Former angaar. Kun de for Afrika ejendommelige Løg- og Knoldplanter kan modstaa den store Hede. Af ejendommelige Planter for Ækvatorialegnene nævnes den grenede Doumpalme, Oliepalmen, det kolossale og klodsede Abebrød- eller Boababtræ, de kaktuslignende Vortemælksplanter, Papyrus- og Kaffetræet, desuden Daddelpalmen, særlig i Saharas Oaser, de tornede Akacier og Mimoser i Ørkenerne, Delebpalmen i Sudan og det indre Sydafrika, de stinkende Stapelier i Sydafrika. Af Kulturplanter, paa hvilke Verdensdelen i Forhold til Asien og Amerika er fattig, dyrkes, foruden Ris, Mais, Bomuld, Sukkerrør, Kaffe, Kakao, Tobak og andre, den for Afrika ejendommelige Kornsort Durra eller Sorghum. Nordafrikas Planteverden ligner meget den sydevropæiske, i Kaplandet minder Protaceerne om den avstralske Planteverden.

De Dele, som har den yppigste Plantevækst, har i Almindelighed ogsaa den rigeste Dyreverden. Afrika er den af alle Verdensdelene, der har de fleste Dyreformer og de fleste Individer, tillige udmærker den sig ved sine kolossale, plumpe Dyr; men deres Omraade bliver ved den fremtrængende Kolonisation stadig mere indskrænket til det Indre. Som karakteristiske Former nævnes Elefanten, Næsehornet, Flodhesten, Løven, Hyænen, Sjakalen, Leoparden, Panteren, Antilopen, Giraffen og Zebraen; Aberne, hvoriblandt Gorillaen og Chimpansen, er stærkt repræsenterede. I Fugleverdenen er Strudsen fremtrædende; af Papegøjer og andre Skrigefugle, som Næsehorns- og Væverfuglene, vrimler der i Skovene; Vadefugle, som Flamingoen, Ibis, Pelikanen, er til Stede i stort Antal. Næsten i alle Floderne findes Krokodiller, som dog udryddes af den fremtrængende Kolonisation; af de

mange Slangearter nævnes Brilleslangen og Kvælerslangen. Blandt Insekterne fremhæves Termiterne — deres store, indtil 4 m høje Keglebygninger ligner i Frastand hele Landsbyer — og de for Kvæget og Hestene saa fordærvelige Tsetsefluer; desuden Græshopper, Skorpioner o. a. Paa ejendommelige Husdyr er Afrika meget fattig. I det nordlige Afrika findes evropæiske Husdyr og desuden Kamelen, det tropiske Afrika mangler næsten ganske Lastdyr, i det sydlige Afrika brugtes Kvæget til Lastdyr allerede, før Evropæerne kom dertil.

Afrikas Befolkning er vel mere sammensat end nogen anden Verdensdels. I Hovedsagen hører den til fire Racer, den *eranske,* i Nord- og en Del af Østafrika, *Negerracen,* i Mellem- og det meste af Sydafrika, den *sydafrikanske Race* paa Sydspidsen og *Malayerracen* paa Madagaskar. Men efterhaanden som Kendskabet til Befolkningen er vokset, er det blevet vanskeligere og vanskeligere at faa Rede paa den; navnlig findes der i den eranske Race og Negerracen talrige Overgange, saaledes at mange Folk snart regnes til den ene, snart til den anden; nogle opstiller færre (Gerland, se p. 88, endog kun een), andre flere Racer. Her opstilles følgende Inddeling.

1) Den *eranske* Race — Middelhavsfolkene — deles i de fra Asien indvandrede *Semiter,* hvortil hører *Araberne,* i Nordafrika, *Jøderne,* især i Abessinien og Atlaslandene (Hispanioler), og *Abessinierne,* og *Hamiterne,* hvortil hører *Ægypterne* og *Berberne* i Atlaslandene; til de sidste, der kalder sig med Fællesnavnet *Amasigher,* hører *Sjilukkerne* og *Rufavaherne* i Marokko, *Kabylerne* i Algier og Tunis og *Tuareger* og *Tibbuer* (de sidste regnes dog ofte til Negrene) i Sahara. 2) *Sudannegrene,* de egentlige Negre, bor i Sudan og Centralafrika; hertil hører bl. a. Joloffer, Mandingoer, Folkene i Asjanti og Dahomé, Haussafolkene m. fl. 3) *Bantunegrene* (Abantu, ɔ: Mennesker) bor i Sydafrika paa Østkysten lige til Kaplandet og paa en stor Del af Vestkysten; hertil hører *Kafferne* (af det arabiske Ord kafir, ɔ: vantro), *Betsjuanerne* og *Kongofolkene.* 4) *Overgangs-* eller *Blandingsfolkene* findes i Nordafrika mellem den eranske Race og Sudannegrene; hertil hører *Fellataherne* (*Fulaher* eller *Fulber*), spredte over hele Sudan, der sikkert i fysisk Henseende staar nærmest ved de eranske Folk, men i sproglig Henseende mere tilhører Negrene, og *Nubafolkene (Nubierne),* om hvem det omvendte gælder, at de fysisk er beslægtede med Negrene, men sprogligt med de semitisk-hamitiske Folk; ogsaa Folkene paa Somalihalvøen *(Somaler* og *Gallaer), Monbuttuerne* og *Njam-Njamerne* ved Nilens vestlige Tilløb, samt andre maa vistnok regnes til Overgangsfolkene. 5) Den *sydafrikanske Race* bebor den sydligste Del samt Sydvestkysten; den deles i *Hottentotter* (et af Hollænderne givet Øgenavn) eller *Koi-koin* (ɔ: Mennesker), som de selv kalder sig, atter delte i Namaqua, Korana (Griqua er en Blanding af Hottentotter og Hollændere), og *Buskmænd* eller *San.* De i Sydafrika levende Dværgfolk, som *Akkaerne* og *Tikki-Tikkierne* er maaske beslægtede med dem, maaske er det Rester af en Urbefolkning. 6) *Malayerracen* bor paa Madagaskar; den vigtigste Stamme er Hovaerne. Af senere indvandrede Folk nævnes en Del *Tyrker* i Middelhavslandene og *Evropæere,* som især findes i Kystlandene, og hvis Indvandring er stærkt i Stigen efter „Afrikas Deling" mellem Stormagterne.

Om Størrelsen af Afrikas Befolkning er man meget uenig, det er jo ogsaa først i den nyeste Tid, man har faaet nogle Holdepunkter for Beregningen; kun for Ægypten, Algier, Kaplandet og nogle af de andre evropæiske Kolonier foreligger der bestemte Tal. Nu sættes Tallet til c. 138 Millioner (se p. 85). Slavehandelen har tidligere berøvet Verdensdelen mange Indbyggere, man har gættet paa, at der er udført 4—5 Mill.; men endnu større Ødelæggelser har de vilde Slavejagter i det Indre forvoldt; nu er Slavehandelen standset i den vestlige Del, mindre ved Hjælp

af de engelske Krigsskibe — de har maaske snarere bidraget til en endnu haardere Behandling af Slaverne ved Transporten — end ved Slaveriets Ophævelse i de nordamerikanske Fristater. Befolkningen er meget ulige fordelt, tættest befolkede er Egnene om Nigir, Tsadsøen og i det hele taget Sudan samt Egnene ved Nedreløbet af de store Floder.

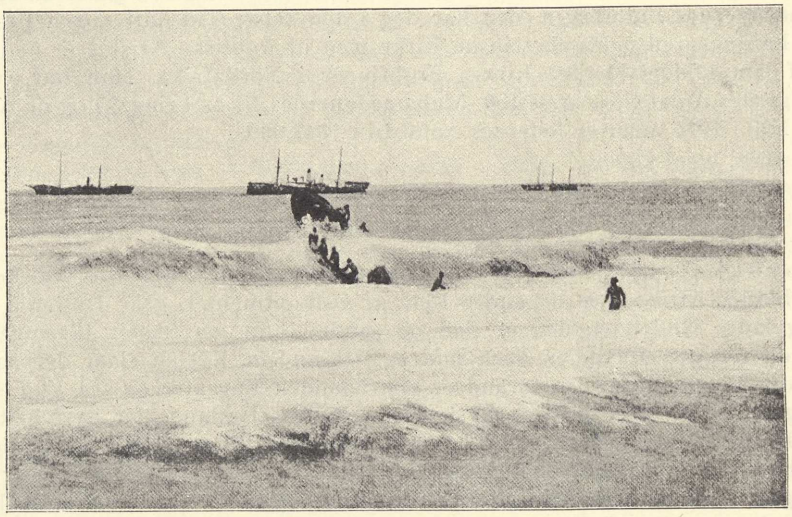
Den store Halvdel af Befolkningen er *Hedninger,* og mange har den raaeste Form af Gudsdyrkelse, *Fetisjmen,* især Bantunegrene. Den mindre Del er *Muhamedanere;* Islam har gjort store Erobringer i Nordafrika ved Kysterne og langt ind i Sahara og Sudan, især blandt Sudannegrene; det sidste Land er det eneste paa Jorden, hvor Muhamedanismen egentlig er i Fremgang. *Kristendommen* gør kun ringe Fremskridt trods alle Missioner; den er tværtimod gaaet tilbage efter Muhamedanernes Indtrængen, den har dog i den sidste Tid haft nogen Fremgang blandt Bantunegrene; den abessinske Kirke med de koptiske Kristne er den eneste Rest af den middelalderlige Kirkes Erobringer i Nordafrika. Man har vurderet Hedningernes Antal til henved 100, Muhamedanernes til omkring 35 og de Kristnes til c. 3 Mill.; 1911 angaves Jødernes Antal til c. 342,000.

§ 2. Ydre Omrids.

Nordkysten beskylles af Middelhavet. Fra *Sueztangen,* det eneste Sted, der forbinder Afrika med de andre Dele af Østkontinentet, gaar Kysten i vestlig Retning langs Nildeltaet; den er flad og sandet, kun faa Steder tilgængelig for Skibe; de vigtigste Havne er *Port Said* og *Alexandria.* Kysten slaar derpaa ind i vestnordvestlig Retning; den forandrer efterhaanden Karakter og fra *Kap Akabah* til Bengasi er det en stejl Klippekyst, det er Barkas Højland, der gaar helt ud til Havet. Derpaa følger den eneste dybe Bugt ved Middelhavet, den *store* og den *lille Syrte* eller *Sydra-* og *Gabesbugten;* Strækningen fra Bengasi til *Kap Bon* er c. 900 km, Bugten skærer c. 300 km ind i Landet; dens Kyster er næsten overalt flade og sandede, kransede med Klitter og Saltsumpe; kun enkelte Steder, som ved *Kap Masrata,* træder Højlandet ud til Havet; paa Vestkysten af Bugten ligger foruden Gabesbugten *Hammametbugten.* Efter Kap Bon følger *Tunisbugten,* begrænset mod NV. af *Kap Blanco* eller *Ras el Abiad,* Verdensdelens nordligste Punkt, 37° 20' n. Br., og herfra til *Kap Ceuta* forandrer den med vestlig og vestsydvestlig Hovedretning, c. 1500 km lange Kyst helt Karakter, idet den næsten overalt bestaar af stejle Klipper, der hæver sig brat op af Havet, de saakaldte Rif; der er kun faa og til Dels daarlige Havne, de bedste er Tunis, Biserta, Bona, Oran og Melilla; af fremspringende Punkter nævnes *Kap tres Forcas.* Ved Kap Ceuta begynder det 60 km lange og 14 km brede *Gibraltarstræde,* der ender ved *Kap Espartel* (Spartel); i Midten er Strædet over 500 m dybt; det er en stejl Kyst, ved Tanger er Klipperne over 900 m høje. — Nordkysten er c. 4200 km lang; den er meget fattig paa Øer og farlig for Sejladsen paa Grund af dens Mangel paa Havne, den stærke Strøm gennem Gibraltarstrædet og de hyppige Nordenvinde.

Ved Kap Espartel, 35° 47' n. Br., 5° 50' v. L., begynder Vestkysten, der beskylles af Atlanterhavet, i det hele over 11,000 km. Til *Kap Blanco* gaar Kysten mod SV., c. 2100 km; den er næsten hele Vejen flad og sandet, ledsaget af store Klitter; de store Sandbanker, der strækker sig ud i Havet, og den stærke Strøm gør den til en af de farligste Kyster; den er ogsaa stadig bedækket med Vrag. Kun ved *Kap Ghir* og *Kap Nun,* hvor Atlasbjærgene træder ud til Havet i *Kap Juby,* er Kysten stejl. S. for Kap Nun ligger *Kap Bojador* („det dristig fremspringende

Forbjærg"), hvor Brændingen er særlig voldsom; det gjaldt ogsaa længe for en Umulighed at omsejle det, indtil Portugiseren Gil Eannes udførte Bedriften 1434. Fra Kap Blanco gaar Kysten i sydlig Retning over den vigtigste Indskæring *Arguinbugten* til *Kap Roxo,* c. 950 km; ogsaa paa denne Strækning er Kysten flad og sandet, kun afbrudt i sin Ensformighed ved Senegals og Gambias Mundinger og enkelte klippefulde Forbjærge, som *Kap Verde,* Verdensdelens vestligste Punkt, 17° 30' v. L., der skyder ud mellem de to Flodmundinger; det skylder den yppige Vegetation sit Navn. Fra Kap Roxo til *Kap Palmas* gaar Kysten mod SØ. c. 1200 km; den første Halvdel til *Kap Sierra Leone* — saaledes kaldt paa Grund af det brølende Hav — er meget flad og ledsaget af smaa Kystøer som *Bisagosøerne;* S.

Kalema.

for dette Punkt bliver Kysten, kaldet *Peber-* eller *Liberiakysten,* mere stejl, men forløber aldeles ensformig. Fra Kap Palmas slaar Kysten ind i østlig Hovedretning over *Kap tres Puntas* og Nigirs fremskudte Delta, *Kap Formoso,* til forbi *Kalabarflodens* Munding, c. 1800 km; den sandede Kyst, som man efter Produkterne, der kommer i Handelen, har givet forskellige Navne, *Elfenbens-* eller *Tandkysten, Guldkysten* og *Slavekysten,* er saa flad, at Træer maa tjene de Søfarende til Mærke; der er kun faa Havne, og de stærke Havstrømninger og Brændingen (Kalema) bidrager til yderligere at besværliggøre Sejladsen. Derpaa drejer Kysten mod S. til *Kap Lopez,* paa dette Stykke indtil *Gabuns* Munding, der danner Vestafrikas bedste Havn, er Kysten stejl. Farvandet mellem Kap tres Puntas og Kap Lopez kaldes *Guineabugten* og deles i *Beninbugten,* V. for Nigirmundingen, og *Biafrabugten,* mellem dette Punkt og Kap Lopez. Fra Kap Lopez gaar Kysten mod SSØ., derpaa mod SSV. til *Kap Negro,* 16° s. Br., først lav og sandet, senere stejl. Fra Kap Negro gaar den mod S. over *Kap Frio* („det kolde Forbjærg"), derpaa mod SSØ. til *det gode Haabs Forbjærg;* paa hele denne Strækning er Kysten flad og sandet uden større Bugter, de eneste nogenlunde gode Havne er *Hvalfiskebugt* og *Angra Pequena* eller *Lüderitzbugt.* Først i Nærheden af Sydspidsen bliver Kysten mere indskaaret og stejl; her ligger *St. Helena-* og *Saldanhabugt.* Den lige Linje fra Kap Lopez til det gode Haabs Forbjærg er c. 2100 km.

Verdensdelens sydligste Spids dannes af den til *Algoabugt (Kap Recife)*, c. 700 km mod Ø. forløbende Kyst. Det er en stejl Kyst med mange aabne Bugter, som er stærkt udsatte for Brændinger og Søndenvinde. Den vestligste er *False Bugt*, adskilt fra Atlanterhavet ved en 50 km lang, bjærgfuld Halvø, som ender i *det gode Haabs Forbjærg*, 34° 23' s. Br.; paa dens Nordende ligger *Tafelbjærget* med *Lions Head* og *Devils Peak*. Østligere ligger *Walkers Bugt*. Uden for Afrikas sydligste Punkt, *Kap Agulhas*, 34° 51' s. Br., ligger den farlige *Agulhasbanke*. Ø. for Kap Agulhas følger flere Bugter, som *Mosselbugt*, *Plettenborgbugt* og *Francisbugt* samt *Algoabugt*.

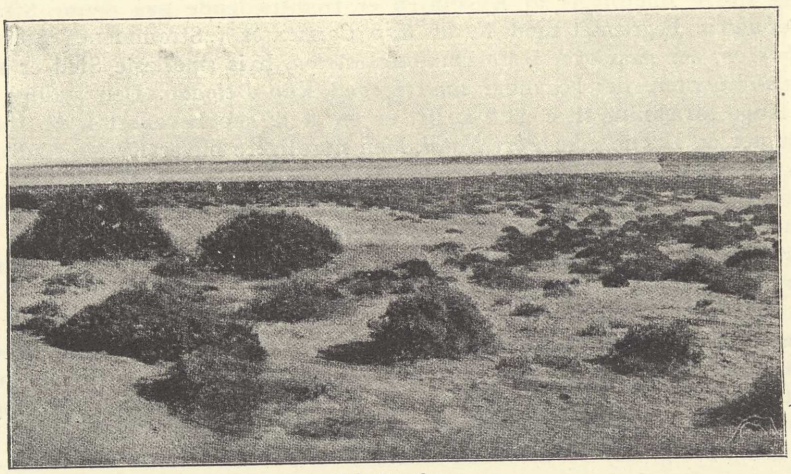
Ved Algoabugt begynder Østkysten, der beskylles af det indiske Ocean. Kysten gaar i nordøstlig Hovedretning til *Kap Guardafui*, den lige Linje er c. 6000 km. Tre større Bugtninger af Kystlinjen er fremtrædende paa denne Strækning: *Delagoabugten*, begrænset mod N. af *Kap Corrientes* („Strømmenes Forbjærg"); *Sofalabugten*, der gaar over i *Mozambiquekanalen*, hvis smalleste Sted er 420 km, og *Zanzibarbugten*, der begynder mod S. ved *Kap Delgado*. Den sydlige Del af denne lange Strækning til c. 22° s. Br. er en stejl, skovbevokset Kyst, med flere gode Bugter og Havne, som *Port Natal*. Men nordligere bliver Kysten flad og sumpet, til Dels bevokset med Mangroveskove, og holder sig saadan til noget N. for Ækvator; den er fattig paa Havne, og hele Vejen ledsages den af Koralrev, der trives her paa Grund af de varme Strømninger og hæver sig fra en betydelig Dybde; da Kysten er saa vanskelig tilgængelig, lægges Havnepladserne næsten altid paa Kystøerne, saaledes *Mozambique*, 15°, *Zanzibar*, 6°, og *Mombas*, 4° s. Br. Langs Kysten gaar en fra N. kommende Strøm, til hvilken der N. for Madagaskar slutter sig en anden, der kommer ovre fra Ny-Holland; den forenede Strøm gaar med Voldsomhed ind i Mozambiquekanalen og ned langs Afrikas Kyst, hvor den fremkalder en hæftig Brænding. N. for Ækvator langs *Somalihalvøen* er Kysten stejl og fattig paa Havne. Fra *Kap Guardafui* („tag Jer i Agt"), Verdensdelens østligste Punkt, 51° 15' ø. L., 275 m højt, et af de faa Steder, hvor Fastlandsmassen fortsættes under Havet for atter at komme frem i flere Øer, hvoriblandt *Socotra*, drejer Kysten mod VSV. til Havnen *Berbera*, c. 750 km; det er en lav sandet Kyst helt op til Bab-el-Mandebstrædet, med Undtagelse af Egnen ved Havnen *Sela* og den dybe *Tadjurabugt*. Derpaa slaar Kysten c. 2400 km ind i nordvestlig Retning over Bab-el-Mandebstrædet langs *det røde Hav* (se p. 263) til *Suezbugten*. Det røde Havs Kyst er stejl, klippefuld, ledsaget af smaa Koraløer og Koralrev („Sjeb") og farlig for Sejladsen (næsten umulig for Sejlskibe), med kun faa Havne; de vigtigste er *Massaua* og *Suakin*.

Hele Afrikas Kystlængde angives til c. 28,000 km, det er 1 km Kyst paa c. 1050 km². Forgreningerne forholder sig til Stammen som 1 til 48.

§ 3. Nordafrikas Jordbundsforhold.

Det er anført, at Afrika kan betegnes som eet eneste stort Plateau, idet de enkelte isolerede Bjærgsystemer, Kystlavninger og Depressionerne i det Indre, som ved Saharas Rande, helt træder i Baggrunden for Plateaudannelsen. Efter det nuværende Kendskab til Jordbundsforholdene er det baade efter Højdeforholdene og den geologiske Sammensætning berettiget at dele Verdensdelen i en nordlig og en sydlig Del; Grænsen kan sættes ved en Linje, der begynder mod V. ved den Indsænkning, hvori Binuë flyder, eller maaske noget sydligere ved Kuanzas Munding, og gaar mod Ø. over til det røde Hav, hvor Chor Baraka udmunder, saaledes at

Abessiniens Højland regnes med til den sydlige Del. *Nordafrika* er den laveste Del, for hvilken man har sat c. 500 m som Gennemsnitshøjde, medens Sydafrikas Gennemsnitshøjde skal være c. 1000 m. Geologiske Undersøgelser godtgør, at Nordafrika har været forbundet dels med Vestasien, hvor det røde Hav er opstaaet ved en mægtig Sænkning, dels med Evropa, hvor Forbindelsen først er blevet afbrudt i den senere Tertiærperiode og i Postglacialtiden, og Atlasbjærgene er Foldebjærge som Alperne, Appeninerne og Sydspaniens Bjærge. Plateaulandene S. for Atlas, Sáhara, ligesom ogsaa Plateauerne i Sydafrika, bestaar for største Delen af krystallinske Skifere (Gnejs, Glimmerskifer osv.), hvortil kommer Eruptivmasser, særlig Granit, og over dette Grundbjærg er der senere af Havet, der har dækket det meste

Schottregion.

af Verdensdelen, afsat Lag, som er blevne til faste Stenmasser; men medens disse Sedimentaflejringer i lange Tider, vistnok lige siden Kulperioden, ikke har undergaaet Forandringer i Sydafrika, er det ikke Tilfældet med Nordafrika, hvor navnlig Sáhara i lange Tider har været dækket med Hav, og over hvilket der aflejredes store Sandstenslag; Nordafrikas Plateauer er ogsaa langt mindre sammenhængende end Sydafrikas.

Naar man undtager Berberiets Højland, findes i Nordafrika de højere Dele af nogen større Udstrækning i Midten, i Sáhara; fra dette Centrum foregaar der i Almindelighed en Sænkning til Siderne, navnlig ned mod det ækvatoriale Sydafrika og mod Abessinien. Først beskrives Atlassystemet og derpaa det nordafrikanske Ørkenbælte eller Sáhara og dettes Sydrand, Sudan.

a. *Berberiets Højland* eller **Atlassystemet** opfylder det nordvestlige Hjørne af Kontinentet og strækker sig i en Længde af c. 2300 km fra Atlanterhavet, Kap Nun, til Middelhavet, Kap Bon. Kun i sin vestlige Del, c. 700 km, har Atlassystemet egentlig Karakteren af en Bjærgkæde, østligere bliver det et Højland, indesluttet af Randbjærge. — Ved *Kap Ghir* hæver Kæden sig som *Djebel Ida,* c. 1340 m, brat op af Havet og gaar mod NØ., c. 30 km bred; Kamhøjden er i Gennemsnit 12—1500 m, Højdepunkterne indtil 4500 m og derover; *Djebel Tamjurt* S. for Byen Marokko paa Højsletten *Marakesji* skal være c. 4700 m. Bjærgkæden kaldes *Høje Atlas,* men

Navnet Atlas (maaske af det berbiske Ord *adrar*) kendes i øvrigt ikke af Beboerne, de kalder Kæden *Idrar-n-Deren*. Bjærgene, som den meste Tid af Aaret er snedækte, har stejlt Affald til begge Sider — Byen Marokko ligger saaledes kun c. 440 m o. H. — og kun faa Passer, som *Bibauan* eller *Tizi* (1400 m højt); i den vestlige Del, der fører fra Marokko til Tarudant. S. for Hovedkæden gaar flere Parallelkæder, deriblandt den saakaldte *Anti-Atlas*, der strækker sig ned til Kap Juby; det højeste Punkt er *Djebel Auluse*, c. 2500 m; mellem denne Kæde og Hovedkæden ligger Dalen *El Sus*, hvori Floden Sus løber; paa Sydranden af Anti-Atlas udspringer *Vadi Dra*, over 1100 km lang. Ved Bjærgknuden *Djebel Aiasjin*, c. 4300 m, ender Høje Atlas, og herfra gaar flere Kæder mod N., som *Djebel Mastalitha*, op til Kysten, hvor de mod Ø. fortsættes i Marokkos Kystbjærge, *Er Rif*. Disse nordlige Udløbere fra Høje Atlas med Højdepunkter paa indtil 2300 m (*Djebel Alem;* lige over for Gibraltar hæver det isolerede Kalkstensbjærg *Djebel Musa*, Mosesbjærget, sig til 860 m; den og Gibraltar er Oldtidens Herkulesstøtter) danner Vandskellet mellem Atlanterhavet og Middelhavet; *Muluja*, der udspringer paa Djebel Aiasjin, løber til Middelhavet, *Sebu* (450 km) til Atlanterhavet. Ø. for Djebel Aiasjin fortsættes Atlas som et Plateau, der i Begyndelsen er 170 m bredt, men bliver smallere paa sin Vej mod NØ., ligeledes aftager det i Højden, fra 1100 til 780 m. Plateauet selv, 800—1300 m, c. 130,000 km², er meget jævnt og opfyldt af en Mængde Saltsumpe, *Schotts*, som *Gharbi, Sjerki, Hodna;* om Sommeren tørrer de helt ind og ligner snedækkede Flader. Dette saakaldte *Schotts Steppeplateau* kaldes ogsaa *Halfagræssets Region* efter en Græsart, der er til Stede i store Mængder og bruges til Fletning og Papirfabrikation. De nordlige Randbjærge for Plateauet, *Lille-Atlas* eller *Tell-Atlas*, gennemsnitlig 1100 m høje med Højdepunkter paa indtil 2300 m (*Djurdjura* Ø. for Algier), gaar langs Kysten til Kap Blanco og falder som de ovenfor omtalte *Rif* stejlt ud til Havet; de gennembrydes af flere Floder som *Medjerda* (Oldtidens *Bagrada*) og *Sjellif*, c. 500 km, den længste. De sydlige Randbjærge, *Store Atlas*, der hæver sig til ret betydelige Højder i enkelte Grupper som *Djebel Amur* (1700 m) og *Djebel Aures* (2300 m, Toppen *Sjeliah*), ender i Kap Bon. Begge Randbjærge indeholder vandrige, frugtbare Strækninger, de saakaldte *Tell* (af tellus = frugtbar Jord); paa de sydlige Bjærge er disse Egne kun smalle og findes mest indad til Plateauet, mod S. falder Bjærgene stejle og nøgne af til det saakaldte *algierske Sáhara*, c. 500 m høj i Gennemsnit, og Schottregionen, V. for Gabesbugten, vistnok Resterne af et tidligere Indhav; *Schott el Melghir* ligger endog indtil 30 m under Havet. Det er her, man har tænkt paa at frembringe et Indhav ved at føre Kanaler ind fra Gabesbugten; ved nyere Undersøgelser af Roudaire 1874 og 76 har det dog vist sig, at Indhavet („Roudaires Hav") ikke vilde blive mere end 14,000 km² og vilde medføre store Ulemper og navnlig befordre Sygdomme. Smalle, dybe Spalter (Bab, ɔ: Port), som Franskmændene har befæstet for at afværge Indfald af Ørkenstammerne, fører gennem Bjærgene ned til det algierske Sáhara.

b. S. for Atlaslandet og Middelhavet og Ø. for Atlanterhavet strækker sig gennem hele Nordafrika, c. 5000 km langt, 750 til 1500 km bredt, **Sáhara** (arab. *Sáhra*, ɔ: Slette), en Del af det store Ørkenbælte, der gaar gennem hele Østkontinentet op til Mandsjuriet. Medens Sáharas Nord- og Vestgrænse er tydelige nok, volder det større Vanskeligheder at fastslaa Sydgrænsen; i al Almindelighed kan man sige, at den ligger ved den 17. og 18. Breddegrad, nogle Steder naar den endog ned til den 15. Grad, som ved Nigirs Mellemløb, Tsadsøen og Nilen.

Den Opfattelse, at Sáhara er et stort sammenhængende Lavland, som tidligere har været et Indhav af Atlanterhavet, er man kommet bort fra ved de sidste Aars mange

Opdagelsesrejser; det er tværtimod et Land med store Afvekslinger i Overfladens Form. Man har lært Højlande, mægtige Bjærgpartier og Sænkninger, endog under Havfladen, at kende, og man har set, at Sandørknerne for det meste er opstaaede særlig ved Vindens, ikke Vandets, Sønderlemmelse af de faatere Sandstensunderlag, efter at Havet, som havde dækket Sáhara i Kridtperioden, havde trukket sig tilbage, og der var indtraadt en Tørtid. Imellem Sandmasserne hæver sig isolerede Stenflader, der selv er dækkede med Sand; disse Flader er de ædeste Dele af Ørknerne, hvor de faa Brønde med Brakvand fra Arilds Tid har bestemt Karavanvejene. Andre Flader har et fast Underlag af Ler eller Kalk, som er dækket med Rullesten eller skarptkantede Brudsten (mest palæozoisk Kalksten), det er de saakaldte *Hammadaer* eller *Serir*. I de stærkt sandede Dele (Areg) er der omrent ingen Plantevækst, andre Steder findes tornede Akacier og Mimoser; hvor de topiske Regnskyl virker, findes vide Græsflader, Ørkenstepper; de sidste træffes hyppigst ved Sydranden. Endelig findes der *Oaser* (af det gammelægyptiske Ord Uat, arab. Uah, ɔ: Bolig), de eneste frugtbare Pletter. Det er bækkenagtige Fordybninger hvor Vandet enten selv springer frem som Kilder eller kaldes frem ved Brønde; ofte er Oasens Rande saa stejle, at Kamelerne har Vanskelighed ved at komme op ad dem. Her trives fortrinlig Daddelpalmen, som ikke fordrer Regn, men en fugtig Jordbund, desuden Aprikos-, Fersken- og Granattræer, og imellem Træerne dyrkes Korn og Bomuld; ikke en Plet af den frugtbare Jordbund bliver ubenyttet; selv Byerne ligger paa Ørkenranden eller paa et højt, ufrugtbart Sted i Oasen, hvis der er et saadant.

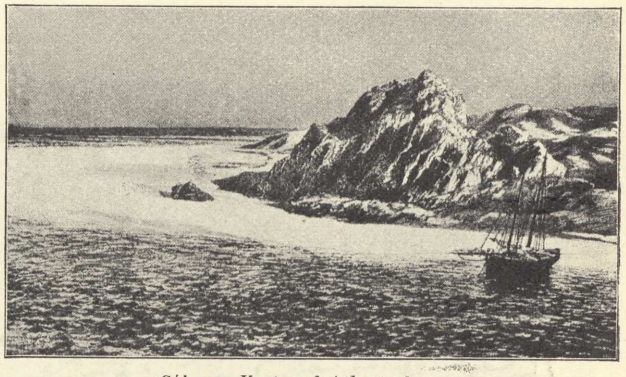
Oasebeboernes Liv er helt knyttet til Karavanerne. Af de vigtigste Karavanveje nævnes den fra *Marokko* til *Timbuktu* over Tarudant og Taudeni, den fra *Tidikelt* over Assauad ligeledes til Timbuktu, fremdeles den betydelige fra *Tripolis* over Fessan og Bilma til *Tsadsøen;* en mindre kendt er Vejen fra Audsjilah S. for Barkas Højland over Kufra til Vadai. Egentlige Veje gives der ikke, det er højst smalle Stier i Sandet, hvor Kamelerne gaar den ene efter den anden, i den regelmæssige vuggende Gang, som skaffer den uvante Rejsende en „Ørkenrus"; det store Sandhav har ogsaa sin Søsyge. Tit har den Rejsende kun Kompasset og Stjærnerne at rette sig efter. Oaserne er Hvilestationer; sparsomt, undertiden med flere Dagsrejsers Mellemrum, findes Brønde, satte af Kamelknogler af Mangel paa Sten; Fata Morgana foregøgler den Vansmægtende Søer og dejlige Oaser, Menneske- og Kamelben betegner Vejen. En anden Plage foruden Vandmanglen er den brændende Ørkenvind, *Samum,* der afblader Træerne og driver Sandet foran sig som tætte Skyer; saadanne Sandstorme kaldes *Chamsin.* Af Dyr træffer man ingen, det skulde være de, der er hurtigst til Bens, som Antilopen og Strudsen; Løven findes kun ved Ørkenrandene, Skorpioner, Græshopper, Myrer, nogle Slangearter er de Dyr, der hyppigst forekommer; Fluerne, der ledsager Karavanerne, dør snart; Loppen træffes kun til 31° n. Br., „hvor den ikke findes, begynder Ørknen."

Sáharas Størrelse er 6—7 Mill. km². Efter det endnu ringe Kendskab er det umuligt at angive Sáharas Middelhøjde, det meste ligger vel mellem 200 og 500 m; derimod er det berettiget at dele det i en vestlig og østlig Del, skilt ved et centralt, bjærgfuldt Bælte.

Den midterste Del er at betragte som et Plateau med mange isolerede Bjærggrupper. Allerede lige S. for Kystsletten i Tripolis hæver Landet sig stejlt over *Djebel Nefusa* og *Ghurianbjærgene* til *Tripolis' Hammada (Hammada el Homra),* c. 100,000 km², vel 600 m i Gennemsnit; mod V. ligger Sandørknen *El Areg* og det langt lavere liggende *algierske Sáhara,* hvis Midtpunkt er Oasen *Vargla,* c. 130 m; mod SØ. ligger *Fessans* Oaser, af hvilke *Mursuk* ligger 550 m højt. S. for Tripolis' Hammada strækker sig et mægtigt Bjærgland i sydøstlig Retning ned til Vadai. Det

begynder med det stejle *Tasilis Plateau,* 12—1500 m; *Ghat* ved dets Østrand ligger 900 m højt, Passet, der ligger sydligere, skal være 1800 m. SØ. for dette Plateau følger Bjærglandet *Tibesti* eller *Tu* med mægtige vulkanske Bjærge, *Tymmobjærgene* og *Tarsobjærgene;* i de sidste ligger *Emi Tusidde,* c. 2700 m, vistnok Sáharas højeste Punkt. S. for disse Bjærge sænker Sletten sig til Sudan, saaledes ligger Oasen *Bilma* (i *Kauaroaserne*) næppe 300 m højt. V. for disse Bjærglande afbrydes atter Slettens Ensformighed af andre Bjærgpartier; S. for Tasiliplateauet ligger, skilt ved *Adamarsletten, Tuaregernes* eller *Ahaggars Højland* med Højder paa langt over 2000 m, til hvilket man dog kender meget lidt; dets vistnok vulkanske Toppe skal være dækkede med Sne flere Maaneder af Aaret. Sydligere ligger Bjærglandet *Aïr* eller *Asben,* bestaaende af Granit og Basalt, hvis Toppe, som *Timgebjærget,* er c. 1550 m; i Regntiden bruser mægtige Bjærgstrømme ned af Bjærgene.

Den vestlige Del af Sáhara, ogsaa kaldet den *store Ørken* eller *Sahel,* ɔ: Slette, er overvejende Lavland og særdeles fattig paa Oaser. Kun lave Højdedrag, indtil 300 m, gaar i Retningen fra NØ. til SV. og skiller saaledes Sandørknen i en nordlig Del, *Igidi* og *Afelele* (den lille Ørken), der mod NØ. gaar over i den ovenfor nævnte *El Areg,* og en sydlig Del, *El Djuf* (ɔ: Ørkenens Liv), en ægte Hammada, der særlig er rig paa Stensalt; man har ogsaa troet, at den var et tidligere Havbækken, og ansaa den for meget lav; nyere Undersøgelser har dog vist, at de laveste Partier ligger 120—150 m over Havfladen. Ørknerne sænker sig kun afbrudte ved enkelte Hævninger, som de smaa Bjærglandskaber *Adrar* og *Taganet,* ned til Kysten, og Flyvesandet trænger langt ud i Havet, saa at Beboerne kan vade flere km ud for at samle Strandingsgods. Kysten fra *Kap Juby* til neden for *Kap Blanco* er kranset af Jordens højeste Klitter, ved Kap Bojador er de indtil 120 m.

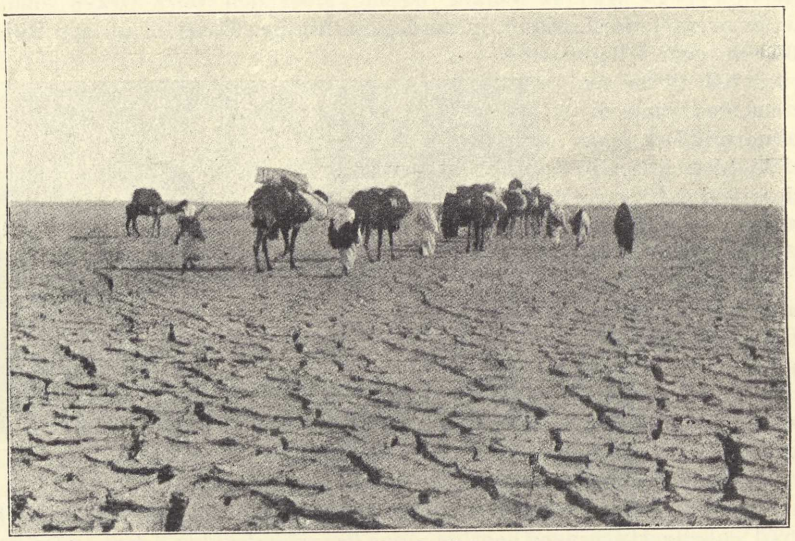

Sáharas Kyst ved Atlanterhavet.

Den østlige Del af Sáhara, den *libyske Ørken,* er maaske den mest øde og mindst befolkede af hele Ørkenbæltet. Fra Tibesti over til Oaserne langs Nildalen er det næsten een eneste Sand- og Stenflade, omtrent 400 m høj i Gennemsnit, lavest mod N. Ørknen er rig paa Salt og overordentlig fattig paa Vand, selv de Indfødtes Karavaner omgaar den, kun mod V. ovre ved Fessan findes nogle Brønde, som betegner Vejen til den eneste større dybtliggende Oasegruppe *Kufra* (c. 400 m).

Mod Ø. støder den libyske Ørken umiddelbart op til det *nubiske Steppeplateau* og den *libyske Ørkenkæde,* der skiller den fra *Nildalen,* som jo ikke er andet end en langstrakt Oase. Det nubiske Plateau, som strækker sig N. for Abessiniens Højland, bestaar overvejende af Sandsten, dog træder flere Steder Graniten frem; den snoede, S-formede Nildal deler Nubien i en vestlig og østlig Del. Den Egn, der omsluttes af Nilens sydlige Bue, kaldes *El Djesirah,* der gaar over i *Bajudasteppen,* nordligere breder sig den *nubiske Ørken* med Højdepunkter paa indtil over 2000 m, som *Djebel Soturba,* 2100 m, og *Djebel Erba,* c. 2300 m. Af Karavanvejene er den besværlige fra Berber til Suakin ved Kysten af stor Vigtighed, da de Rejsende derved

undgaar den langsommelige Fart paa Nilen med de mange Katarakter; nu har Englænderne i øvrigt bygget en Bane mellem Berber og Suakin. Ogsaa i Ægypten fortsættes Plateauet; den østlige Halvdel, den af Granit bestaaende *arabiske Ørkenkæde,* som sænker sig ned til Nilen, men til sidst falder af til Floden med stejle Rande, er et vildt, sønderrevet Bjærgland med Højder paa c. 1500 m, som *Djebel Dochan* og *Charib;* den nordligste Udløber er *Mokattam,* paa hvilken Kairos Citadel ligger. V. for Nilen hæver sig de nøgne Kalkstensbjærge den *libyske Ørkenkæde,* som hurtig sænker sig mod V. ned til Ørknen, hvor de ledsages af den ægyptiske Oaserække, som *Chargeh,* 70 m, *Dachel,* 100 m, *Farafrah,* indtil 85 m, og *Bacharieh (Beharich),* c. 110 m. Mod N. drejer den libyske Ørkenkæde, der her næppe er 200 m, mod V. langs Middelhavet og hæver sig Ø. for den store Syrte til det i Gennem-

Fra den libyske Ørken.

snit 4—600 m høje *Barkas Plateau* (der maa betragtes som en Rest af den tidligere Forbindelse med Sydevropa), et Kalkplateau med store Græsgange og en stejl, skovbevokset Kyst; de højeste Punkter, c. 850 m, ligger i den vestlige Del, *Djebel Achdar,* medens den østlige Del, *Djebel Akabah,* er lavere og falder af til Ørkenen. S. for Plateauet ligger en Depression med en Række Oaser, hvoraf nogle endog ligger under Havet, saaledes *Zeus Ammons* eller *Sivahs Oase,* 25 m under Havet, ja *Aradsj Oasen* skal endog ligge c. 70 m under Havet. Oasen *Audsjilah* V. for Sivah ligger atter 28 m over Havet.

c. **Sudan,** *Beled es Sudan,* ɔ: de Sortes Land. Strækningen S. for Sáhara mellem Atlanterhavet og Abessinien, c. 4600 km fra V. til Ø., plejer man at sammenfatte under Navnet *Sudans Plateaubælte.* Ved den dybe Indsænkning om Tsadsøen deles Sudan i en vestlig Del, kaldet *Højsudan,* og en østlig Del, omfattende Landskaberne Vadai, Darfur, Kordofan og Sennar, som man tilsammen ogsaa har givet Navnet det *ægyptiske Sudan.* Den vestlige Del hører overvejende til det tropiske Skovbælte og er for det meste meget frugtbar, i den østlige Del er Græsstepperne de fremherskende.

Fra *Senegambiens* usunde, hede Kystland hæver Jordbunden sig til et mindre

Bjærgland, som endnu kun er lidet kendt; man ved blot, at mange Floder, hvoraf de største er *Senegal* ,*Gambia* og *Rio Grande,* udspringer paa det; de to første udspringer paa Bjærglandets Nordøstaffald, *Futa Djalon,* hvis Højdepunkter som *Mount Sere, Colima, Tamque* naar over 1500 m, og løber N. om de nordlige Udløbere af Højlandet. Mod SV. har Bjærglandet et stejlt Affald og naar i enkelte Forbjærge, som *Kap Sierra Leone,* helt ud til Kysten; mod NØ. er Affaldet jævnere. S. for Senegals og Gambias Kilder har man ogsaa (se p. 371) opdaget *Nigirs* Kilder. Floden, hvis Øvreløb gaar lige mod NØ., har maaske tidligere udmundet i Sáhara, men ved dettes Hævning er den blevet tvunget til at slaa ind i sydøstlig Retning og bryde ud til Guineabugten gennem den høje Sydrand af Vestsudans Højland (tidligere kaldet *Kongbjærgene*), der i Gennemsnit vel har en Højde af c. 800 m, men enkelte Steder kan opvise ret anselige Højder, saaldes N. for Peber- og Elfenbenskysten, hvor *Drouplébjærgene* naar til c. 3000 m; Affaldet af disse Randbjærge er mod V. temmelig jævnt, medens det mod S. sænker sig i Terrasser ned til *Øvreguinea,* et 80—100 km bredt, fladt Kystland med en særdeles rig tropisk Vegetation og et usundt Klima paa Grund af den høje Temperatur og de langvarige, voldsomme Regnskyl. Mod V. gaar det sudanske Højlands Sydrand over i et temmelig jævnt Plateau med enkelte Bjærgtoppe, som *Daro,* 1340 m, *Jenkina* og *Loma,* og stejle Rande mod S.; om Floderne, der herfra søger ned til Havet, se nedenfor. Ø. for Nigir findes atter flere Plateaulandskaber, navnlig *Sokotos* med *Gorabjærgene,* begrænset mod S. af Binuës Floddal, mod N. af *Sokoto-* og *Waubefloden;* det isolerede Bjærg *Mindif* S. for Tsadsøen er 1800—2000 m. S. for Binuë ligger *Adamauas* Højland med Sudans største Højder som *Sarigruppen,* c. 2400 m; det fortsættes ogsaa N. for Floden hen imod Tsadsøen. Ø. for Sokotos Plateau sænker Landet sig til Depressionen om den lidet dybe *Tsadsø,* c. 260 m o. H. Søens egentlige Størrelse angives til c. 25,000 km², men dens Omfang er meget forskelligt, da den i den tørre Aarstid svinder stærkt ind og i Regntiden udvider sig meget, endog til c. 50,000 km² (efter de seneste Beretninger er den nu delt i to Dele og for en stor Del udtørret); i Miles Omkreds er den omgivet af store sivbevoksede Sumpstrækninger, Søen og Omgivelserne har et særdeles rigt Dyreliv; dens Opland er angivet til over 1,6 Mill. km². Den modtager Tilløb fra V. af *Waube (Komadugu),* hvis Bredder er stærkt skovbevoksede, og fra SØ. i den vandrige *Sjari,* det største af Tilløbene; i Deltaet er den c. 800 m bred; dens Kildefloder, som *Bahr el Ardhe, Bahr el Abiad* og *Aukadebbe,* er endnu kun lidet kendte; en af dens Bifloder er *Logone.* Tsadsøen synes at have eller i alt Fald at have haft et periodisk Afløb i *Gazellefloden, Bahr el Ghasal,* mod NØ, hvor den taber sig i Lavninger, som i Landskabet *Bodele,* et gammelt Søbækken, 160 m, ved Randen af Ørknen. SØ. og Ø. for Søen ligger i Depressionen de smaa Søer *Iro,* med Tilløbet *Bahr es Salamat,* og *Fittri,* med *Batha.*

Ø. for Depressionen hæver Sudan sig atter i Landskabet *Vadai* og endnu mere i *Darfur,* hvor det er over 1000 m højt; her findes tillige den mægtige, stærkt kløftede vulkanske Gruppe *Djebel Marra,* 1830 m, med flere virksomme Vulkaner som *Bil-el-Malha;* Gruppen danner Vandskellet mellem Nilen og Tsadsøen. Darfurs Højland har i Regntiden store Floder, hvoraf dog kun nogle naar *Bahr el Arab,* en af den hvide Nils største Bifloder. Denne Flod kan betragtes som Sudans Grænse mod Sydafrika mod Ø., ligesom Binuë er det mod V. Darfurs Syd- og Østrand hører saaledes til Nilens Opland, og Landet sænker sig nu mod Ø. ned til *Kordofan,* V. for, og *Sennar,* Ø. for Nilen, Landskaber, som har en Gennemsnitshøjde af 410 til 570 m. Det er temmelig jævne Steppelandskaber med en rig Vegetation, især gælder det Sennar; først naar man nærmer sig det abessinske Højlands Udløbere, hæver Landet sig noget igen, og der optræder isolerede Bjærgtoppe, som *Djebel Tabi,* c. 1420 m.

§ 4. Sydafrikas Jordbundsforhold.

Sydafrika, der bestaar af den store sydlige Trekant samt Abessiniens Højland, kan i Sammenligning med Nordafrika kaldes det egentlige *Højafrika*. Det kan deles i den *ækvatoriale Del*, det *østafrikanske Højland* og det egentlige *Sydafrika*. Den Terassedannelse, som omtaltes i Nordafrika flere Steder ved Overgangen til Kystlandene, findes langt mere udpræget og i langt større Udstrækning i Sydafrika. Nogle Steder naar den nederste Terrasse lige ud til Kysten, andre Steder giver den Plads for et smalt, ganske fladt Kystland, tropiske Marsklande, rige paa Sumpe og Skove. Disse Strækninger med deres usunde Klima bidrager meget til at forhindre Forbindelsen med det Indre, og hertil kommer Flodernes ringe Sejlbarhed paa Grund af Terrassedannelsen.

a. Til den ækvatoriale Del af Sydafrika eller **Centralafrika** hører Landene mellem Sudan og c. 12 ° s. Br.; mod V. begrænses det af Atlanterhavet, mod Ø. af det store afrikanske Sødistrikt. Det er store Højsletter med en vekslende Højde af vistnok 500 til 1000 m, indesluttede af høje Randbjærge mod V. og Ø. Kendskabet til disse store Strækninger er meget ringe, thi af de c. 4 Mill. km² er endnu en stor Del ukendt; men med Sikkerhed kan man sige, at Centralafrika væsentlig falder sammen med *Kongoflodens* Opland.

Vestranden langs *Nedreguinea* bestaar af Terrassebjærge, S e r r a s, som *Serra do Cristal* og *Serra Complida*, der gaar lige fra Biafrabugten til Floden *Kuanza*, som udspringer paa det til Sydafrika hørende *Benguelas* Højland *(Sierra de Sjella)* og ved *Pungo Ndgongo*, 1300 m, bryder gennem Randbjærgene. Disse Centralafrikas Randbjærge bestaar af krystallinske Stenarter, er 17—1800 m høje og gennembrydes af Floderne *Ogove* og *Kongo; Gabun* derimod, om hvilken man tidligere antog, at den havde et stort Øvreløb, er kun en Kystflod. Randbjærgene ender mod N. i *Kamerunbjærgene*, en isoleret Gruppe af udslukte Vulkaner, over 4000 m, af de Indfødte kaldet *Mongoma Loba* (ɔ: Gudebjærget). Centralafrikas Nordvestrand dannes af Højdedrag N. for Kamerunbjærgene og S. for Binuës Floddal, som *Adamaua* (se p. 383). Selve Nordranden kendes kun lidet, kun mod NØ. kender man Vandskellet; det dannes her af et Højland, 1000 m i Gennemsni, mellem den hvide Nil og dens Biflod Bahr el Arab; talrige Floder søger herfra til Nilen. Paa Højlandet udspringer ogsaa *Uëlle*, et Tilløb til Kongos Biflod Ubangi; den kommer fra de c. 2000 m høje Bjærge, der ligger ved Mvutan Søens Vestrand. Herfra gaar da det vestlige Affald af det østafrikanske Højland mod S. langs Søernes Vestrand til c. 12 ° s. Br. Sydøstranden for Centralafrika dannes af de S. for *Bangwolo Søen*, 1120 m, c. 3000 km², beliggende *Lokinga-* eller *Babisabjærge*. Naar man følger disse Rande, ser man, at Centralafrika har omtrent Form af et Kvadrat; fra alle Sider sænker Jordbunden sig i smallere og bredere Masser ind til det centrale Kongobækken.

b. Det **østafrikanske Højland** er den højeste Del af Afrika. Det strækker sig mellem Centralafrika og det indiske Ocean lige fra Zambesis Nedreløb til det røde Havs Kyst, løbende spidst til ved begge Ender, mod S. ved Niassa Søen, mod N. i Abessiniens Højland. Hovedejendommeligheden ved dette Højland er de store Søer, der er lejrede i to Indsænkninger, som forløber i meridional Retning, en østlig, hvori Niassa Søen med Sjirva Søen ligger, og som fortsættes mod N. i Rudolf Søen og de andre S. for Abessinien liggende Søer, og en vestlig med Tanganyika-, Kivu-, Albert-, Edvard- og Albert Nyanza-Søerne. Man kan skelne mellem Østaffaldet, selve Højlandet med Søerne og Vestaffaldet til Kongobæknet.

I den sydlige Del stiger Landet i brede Terrasser op fra Kysten til Østaffaldet, der er fjærnet c. 300 km fra det indiske Ocean. Floderne, der her udmunder i Oceanet, er alle Kystfloder undtagen *Rufidji*, der kommer fra det indre af Plateauet og er sejlbar i sit Nedreløb; den betydeligste af Kystfloderne er *Rovuma*, der ikke er sejlbar, men langs dens Dal gaar en af de mest kendte Veje fra Kysten ind til Niassa Søen. Selve Østaffaldet falder i enkelte Grupper af mindre Højlande, Bjærge og Bjærgkæder, saaledes lige N. for Zambesi *Morumbabjærgene*, c. 1200 m, og Bjærgene op ad til Sjirva Søen, som *Milandjibjærgene*, der hæver sig til 2800 m; nordligere ligger *Uhehes Højland*, indtil 2400 m, og *Usagaras Højland* med *Ruhehobjærgene*, indtil over 2000 m, Bjærglandet *Ugueno* osv.; ved Niassa Søens Nordøst- og Nordrand hæver Bjærgene sig til 3000 m og mere i *Livingstonebjærgene* og *Kondebjærgene* (den udslukte Vulkan *Rungve* er c. 3200 m), i det hele et vildt, kløftet Højland, der fra den dybtliggende Sø tager sig ud som et imponerende Bjærgland. N. for Rufidji nærmer Østaffaldet sig mere Kysten, saaledes i det indtil 2000 m høje, smukke Bjærgland *Usambara*. En Del nordligere ligger paa Østaffaldet nogle isolerede mægtige udslukte Vulkankegler, nemlig Dobbeltbjærget *Kilimandsjaro*, c. 6000 m, Afrikas højeste Bjærg, og noget nordligere *Mount Kenia*, over 5200 m; begge naar de over Snegrænsen, der er c. 5000 m, men Gletscherne, der navnlig er betydelige paa Kilimandsjaro, naar ned til under 4000 m. NV. for Kenia ligger i Landskabet *Kavirondo* ved Victoria Søens Nordøstside det vulkanske Højland *Laikipia* med Toppe paa 4000 m og derover, saaledes den udslukte, smukke Vulkan *Elgun*, c. 4330 m.

Inden for Østaffaldet, der for en stor Del er skovbevokset, ligger det i Gennemsnit 1000 á 2000 m høje Højland, der overvejende bestaar af Savanner. Imod S. ligger i den østlige af de store Indsænkninger *Niassa Søen*, c. 26,500 km², c. 480 m o. H., og *Sjirva Søen*, c. 2100 km², c. 500 m o. H., fra hvilken Indsænkningen gaar mod S., gennemstrømmet af *Sjire*, der danner Afløbet for Niassa og over store Katarakter naar Zambesi. NV. for Niassa Søen i den vestlige Indsænkning ligger *Tanganyika Søen*, c. 35,000 km², c. 780 m o. H., der gennem *Lukuga* (se p. 394) har Afløb til Kongo; den er dybt nedsænket i det omgivende Plateau, der er højest mod S., c. 1600 m, hvor det begrænses af *Yomalemabjærgene*, som mod V. fortsættes i *Urungubjærgene* S. for Tanganyika Søen; mod N. sænker Plateauet sig til den lille *Rukva Sø*, c. 800 m o. H., men Ø. for denne stiger Plateauet atter i *Ukingabjærgene* og *Uhehes* Plateau, hvor den ovennævnte Rufidji har sit Udspring. Bedre kendt er Egnen mod N. mellem Tanganyika- og Ukereve Søen samt Østaffaldet, det saakaldte *Uniamvesis Plateau*, som ofte er blevet berejst, og over hvilket vigtige Karavanveje fører fra Kysten ind til Søerne; den mest kendte er den ovennævnte N. for Rufidjis Dal, der fører over Højlandene *Usagara* og *Ugoge*. I Indsænkningen ligger N. for Tanganyika Søen den særlig smukke Bjærgsø *Kivu*, c. 1480 m o. H., der staar i Forbindelse med Tanganyika Søen ved *Russisifloden*, og V. for hvilken findes det vulkanske Højland *Kirunga* (eller *Virunga*), der har Toppe paa over 4500 m og danner Vandskellet mellem Kongos og Nilens Flodsystemer. Nordligere følger *Albert Edvard Søen* eller *Muta Nsige*, c. 6000 km², c. 950 m o. H., der ved *Semlikifloden* er forbundet med den nordligere *Albert Nyanza* eller *Mvutan Nsige*, c. 4500 km², c. 660 m o. H. Semliki er omgivet af mægtige vulkanske Bjærgpartier, deriblandt *Ruvenzoro*, som efter Hertugen af Abruzzernes Maaling skal være c. 5800 m og altsaa Afrikas næsthøjeste Punkt. V. for disse Søer og N. for Uniamvesis Plateau findes den største af Søerne, *Victoria Nyanza* eller *Ukereve*, c. 68,000 km², c. 1140 m o. H., der med sin mere afrundede Form, de stærkt indskaarne Kyster, den rige Ødannelse og mindre Dybde

(ikke over 100 m, medens Tanganyika er indtil 650 og Niassa indtil 680 m) synes at have en anden Karakter og snarere at være en Rest af et stort Ferskvandsomraade. Landet V. for Ukereve mellem denne og de ovennævnte Søer er et Bjærgland med rigt afvekslende Former (*Gambaragara* eller *Gordon Bennet* Bjærgene skal være indtil c. 4600 m), der særlig afvandes af Nilens Kildeflod *Kagera* (se p. 389). Mod N. sænker det sig til *Unjoros* Højland ved Albert Nyanzas Østkyst; ved Søens Vestkyst ligger de *blaa* eller *Bakers Bjærge,* c. 2000 m. N. for Søerne falder Højlandet af i brede Terrasser, der fremkalder de mange Katarakter i den øvre Nil; først ved Lado, c. 460 m o. H., bliver Floden sejlbar.

Ø. og NØ. for Ukereve fortsættes Plateaudannelsen i *Gallalandene* og *Somalihalvøen,* der først i den allerseneste Tid er blevne nogenlunde kendte. De største Højder findes mod NV., hvor *Assuribjærgene* hæver sig til c. 3600 m, og henad til Bugten ved Aden, hvor *Tsjertsjerbjærgene* eller *Djebel Ahmar* er c. 3000 m. Af Floderne, der gennemstrømmer disse Højsletter, som sænker sig mod SØ., nævens *Sabaki, Tana* og *Djuba,* der alle løber til det indiske Ocean; den første udspringer N. for Kilimandsjaro, den anden i Keniaegnen, medens Djuba kommer fra Assuribjærgene; en fjerde Flod, *Vebi Sjebeli,* kommer ogsaa fra N. (Landskabet Harar), men taber sig i en Sump inden for Kysten noget NØ. for Djubas Munding, inden den har naaet Havet.

Ambaer i Abessinien.

Mod NV. og N. begrænses disse Højsletter af en dyb Indsænkning, der begynder N. for Ukereve, og hvori ligger flere Søer, som den lille *Baringo Sø* og den c. 9000 km² store *Rudolf Sø,* c. 380 m o. H.; Søen er uden Afløb, men optager fra N. den fra Kaffalandet kommende *Omoflod.* Mod NV. fortsættes Indsænkningen langs det abessinske Højlands Sydøstrand med flere Søer, som *Stefanie-* og *Dronning Margarita* Søen, samt Floden *Havasj,* der løber mod NØ. og taber sig i de tørre Stepper ved Kysten.

N. for denne Indsænkning og med Landskaberne *Kaffa* og *Enarea* (Gennemsnitshøjde af mere end 2000 m) som Overgang ligger Afrikas mægtigste Højland, **Abessinien** eller *Habesj,* der er c. 240,000 km². Fra Enareas Nordende udgaar mod Ø. et Bjærgdrag, som i Landskabet *Sjoa* drejer mod N. og gaar omtrent langs den 40. Meridian til 15 ⁰ n. Br., hvor det vender lidt mod NV. parallelt med Kysten. Disse Abessiniens østlige Randbjærge har en Kamhøjde af over 3000 m og stiger som en Mur uden Tværdale op fra Kystlandet; kun mod N., hvor Kamhøjden taber sig noget, findes der enkelte snævre Passer, som *Tarantapasset* over *Halai,* c. 2560 m, ned til Annesley Bugten eller til Massaua ved Arkekobugten. Vestranden af Høj-

landet falder omtrent ligesaa stejlt af til *Sennars* Stepper, men den er ikke saa utilgængelig, de abessinske Floder her danner flere Gennembrudsdale. Selve Højlandet, som sænker sig mod N. og mod V., har en Gennemsnitshøjde af 2200 m; det er temmelig bart for Skove, men rigt paa Græsgange; mange Steder træder Stenen (krystallinske Skifere, overdækkede med et fast Sandstenslag) frem paa Overfladen, og danner isolerede, temmelig høje Toppe med stejle Sider og store Flader ovenpaa, de saakaldte Ambaer, der danner naturlige Fæstninger; paa en saadan laa Kong Theodors Borg *Magdala,* 2760 m. Næsten alle Floddalene skærer dybt ind i Plateauet og lægger store Hindringer i Vejen for Samfærdslen; Floderne selv er kun lidet sejlbare paa Grund af de mange Katarakter, og desuden har de fleste kun Vand i Regntiden. De sydlige Landskaber *Sjoa* og *Amhara* hører til *Bahr el Asreks* eller *Abais* Opland; den udspringer paa den indre Side af Vestranden og løber gennem Plateauets største Sø *Tana,* 1755 m o. H., c. 3600 km². Den nordlige Del af Abessinien hører til *Takasses* eller *Atbaras* Opland, den udspringer paa Østaffaldet i Bjærglandskabet *Lasta* med Højder paa 3 à 4000 m. Grænsen for de to Floders Oplande dannes af en central Bjærggruppe, med Højder indtil 4000 m, i Landskabet *Begemeder.* De højeste Punkter paa Højlandet ligger i Landskabet *Simen* eller *Semien,* c. 3000 m, der tvinger Takasse til at danne en stor Bue mod N.; mere end et Dusin Toppe, som *Ras Dedjan* (c. 4620 m) og *Buahit* (c. 4500 m) naar over 4000 m. Højlandet fortsættes imod N. i Landskabet *Tigre,* men bliver smallere og lavere, *Adua* ligger c. 1950, *Keren* c. 1500 m over Havet; Vestranden af Højlandets Udløbere til det røde Hav ledsages af *Chor Barakas* Floddal.

Som sagt falder Østranden stejlt af til den sandede Kyst ved det røde Hav, det saakaldte *Samhara.* Randbjærgenes indre Side er ledsaget af et Bælte af Forhøjder, de saakaldte Kuolla (Kvola, ɔ: hedt Sand), 1000—1700 m over Havet, hvor der hersker den stærkeste Hede, og som opfyldes af Sumpe og har den yppigste Vegetation og tætte Skove; de er aldeles ubeboede. N. for 15° n. Br. hører de dog op og giver Plads for store Stepper. De højere liggende Landskaber Voina Degas, 1700—2400 m, er mere tempererede, 16—20° Middeltemperatur; de er endnu rige paa Skove, Vin og Dadler; men Landskaberne over 2400 m, de egentlige Degas, er fattige paa Skove, men rige paa Græs- og Kornmarker, de evropæiske Kornsorter trives godt, og der er Hornkvæg, Geder og Faar i Mængde; om ogsaa det ikke regner, er Luften saa fugtig, at Klæderne bliver vaade. Snegrænsen sættes ved c. 4300 m.

c. Det egentlige **Sydafrika** begrænses mod N. af en Linje, der gaar fra Benguelas Højland og omtrent følger den 12. Breddegrad over til Niassa Søen, hvor den drejer mod S. og ender ved Zambesis Munding. Man sætter som Gennemsnit for dette sydafrikanske Plateau 1200 m; næsten hele Vejen falder det i skarpe Terrasser af til Kysten. Beskrivelsen gaar ud fra S., hvor Terrassedannelsen er stærkest udpræget.

I *Kaplandet* maa man, for at naa til det Indre af Højlandet, bestige tre Terrasser, adskilte ved stejle Randbjærge, der nu i Almindelighed opfattes som meget gamle Foldebjærge, og som gennemfures af dybe Tværspalter, Kloofs; de tjener som Forbindelsesveje mellem Kysten og det Indre og deler det store Højdedrag i en Mængde enkelte Bjærgkæder, som hver har faaet sit Navn af Hollænderne, men ofte giver man Randbjærgene det Navn, som gælder for den midterste Del. Den første Terrasse har en Højde af 80—100 m med en Bredde af 30—200 km. Mod V. er denne Terrasse for det meste sandet og tør, mod Ø. er den bedre forsynet med Vand; den har et sundt tempereret Klima med voldsomme Regnskyl om Vinteren, de ofte pludselige Omslag i Temperaturen er dog ubehagelige og farlige for Beboerne. Randene

for den anden Terrasse, *Karroo,* dannes af to med Kysten parallelle Kæder, der mod Ø. næsten løber sammen; den 60 km brede og 5—600 m høje Strækning mellem disse to Kæder, *lille Karroo,* kan betragtes som en Forterrasse til Karroo. Disse Kæder bestaar af rødgraa Sandsten. Den ydre Kæde hæver sig til c. 14—1500 m og derover og bestaar af en Mængde særskilte Partier med mange Navne, saaledes mod V. *Olifant-* og *Drackensteinberge,* mod S. *Lange-, Outeniaue-, Kouda-* og *Winterhockberge* (2080 m). Stejl som en Mur hæver den indre Kæde, sædvanlig kaldet under eet *Zwarte Berge* (sorte Bjærge), sig op fra Forterrasien med en Gennemsnitshøjde af 15—1800 m, men med enkelte Toppe paa over 2000 m, som *Seven Weeks Poort,* 2325 m, i *Kleene Zwarte Berge.* Efter at være komnet over Zwarte Berge er man paa *Store Karroo,* en c. 25,000 km² stor Flade med en Gennemsnitshøjde af c. 1100 m mod V., 850 mod Ø., 90—120 km bred. Den okkerfarvede Jordbund bestaar af Sand og Ler, blandet med Jærn; i næsten 9 Maaneder er det en tør, plantefløs Flade, kun Mimosen gror sparsomt ved de næsten udørrede Floder, og Jordbunden er dækket af et Lag Støv af de fortørrede Plantr; men i Regntiden forvandles Sletten til et bølgende Græshav med det frodigste Blomsterflor, hvor store Hjorde af Antiloper, Giraffer, Quaggaer (en Slags Zebraer og Strudse færdes. Kun faa Steder, som ved *Beaufort,* findes der Oaser, der holder sig hele Aaret. Ved Karroos Nordrand hæver sig atter Randbjærge med c. 1800 m Kamhøjde; de begynder mod V. som *Roggeveld* og fortsættes som *Nieuwevell* (et Navn, der tit bruges for hele Systemet), *Koudveld* (Kalteveld) og *Sneuwberge* Snebjærge). I den sidste Del har de mest Karakteren af en sluttet Bjærgkæde; her igger Kaplandets højeste Punkt *Kompasbjærget* eller *Spitzkop,* c. 2600 m. Fra dette Knudepunkt udgaar en Kæde mod Ø. ud til Havet med *Store Winterberg,* c. 2380 m, medens en anden gaar mod NØ. under Navn af *Zuur Berg, Stormbjærgene* (1830 m), *Kathlamba-* (Quathlamba) eller *Dragebjærgene,* saaledes fortsættende Terrassedannelsen helt op til Limpopos Dal, omtrent til Vendekredsen. De har samme stejle Karakter med Kloofs som de sydlige Randbjærge, men er ikke saa lidt højere, og navnlig i deres midterste Del, hvor det højeste Punkt, *Cathkin Peak* eller *Champagne Castle,* 3660 m, ligger, bryder Graniten og Gnejsen ofte gennem Sandstenslagene; desuden nævnes *Mont aux Sources* og *Giants Castle,* begge c. 3350 m; fra Mont aux Sources gaar mod SV. *Matullibjærgene* (indtil c. 3000 m), mellem hvilke og Dragebjærgene Oranjes Kildeflod findes; N. for Cathkin Peak gaar Vejen fra Port Natal ind til Oranjefloden over det c. 1720 m høje *De Beers Pas.* I Dragebjærgenes nordlige Udløber hæver *Mauchspids* sig til 2660 m. N. for *Tugelafloden* og S. for Limpopo danner de af Porfyr bestaaende *Libombobjærge* en Fortsættelse.

NV. for disse Randbjærge ligger Sydafrikas egentlige Højland. Lige N. for Nieuweveld er det en 16—1800 m høj plantefløs Højslette med enkelte Sandstens- og Porfyrbjærge, som *Karreebjærgene,* men efterhaanden sænker den sig ned til et øde Strøg om Oranje, som dog er godt kendt og koloniseret paa Grund af de rige Diamantgruber. N. for Oranje strækker sig *Kalahariørknen,* henved 1 Mill. km², en vandløs Flade, der kun i Regntiden dækkes med nogen Vegetation; der er meget faa Oaser. Den bliver mere og mere jævn og mindre tør, eftersom man kommer mod N., og ender, c. 900 m høj, noget S. for *Ngami Søen,* der tillige med en Del andre Saltbækner som *Soa-* og *Makarri-karri Søen* danner den dybeste Indsænkning i Sydafrika. N. for disse Søer faar Landskaberne mere Karakter af Prærier, kun mod NV., ved *Kunene,* findes Ørkner. Vestranden for Kalahariørknen dannes af Bjærglandene *Nama* til c. 24° s. Br., *Damara* med Højder paa indtil 2000 m og derover *(Auasbjærgene),* og *Kaoko;* men disse Vestterrasser er ikke saa sammenhængende som Syd- og Østterrasserne; kun S. for Oranjefloden i det kobberrige *lille Nama* er de

mere sluttede. N. for Oranjefloden kan Dalen om den *store Fiskeflod,* Oranjes Biflod, anses som en Forterrasse til Højlandet; men kun mod N. i Damara eller *Herero* er Bjærgene noget bredere og har betydelige Højder, som *Omatako,* 2680 m, og *Ombotoze,* c. 2220 m.

Medens saaledes den vestlige Del af Sydafrikas Højland er temmelig jævn, har den østlige Del inden for Randbjærgene mere afvekslende Former. Mellem *Vaal* og Limpopofloden ligger flere brede Højdedrag, som *Magalies-* og *Zoutpansbjærgene;* de sidste er ligesom en Fortsættelse af Dragebjærgene. Ogsaa N. for Limpopo optræder saadanne Højdedrag, blot er de ligesom Højlandet i det hele noget lavere; Højlandet angives til c. 800 m, det højeste Punkt i *Matoppobjærgene* er c. 1700 m, *Matebelas* og *Masjonas* Højlande hæver sig til 14—1500 m. N. for Limpopos Nedreløb findes ingen større Højder, her stiger Landet mere jævnt op fra Kysten, først i *Sofalalandet* findes atter Terrassedannelsen skarpt udpræget; indenfor naar Bjærgene vist til 2000 m. Disse Egne er i den nyeste Tid blevne mere kendte paa Grund af de Guldminer, man har fundet der. I det hele har denne Del af Sydafrika, navnlig Landet om nedre og mellemste Zambesi, langt gunstigere Naturforhold for Kolonisation.

Sydafrikas Nordrand, der som omtalt følger den 12. Breddegrad, begynder mod V. ved Benguelas Højland paa Vandskellet mellem Kunene og Benguelas Kystfloder; her hæver *Bihés* Plateau sig til c. 1700 m. Mod Ø. fortsættes Nordranden over *Mossambabjærgene* og Vandskellet mellem Zambesi (Liba) og Kongos Biflod Kassai, hvor Højden er c. 1200 m. Østligere slutter Plateauet sig mere sammen til Bjærgdrag, som kulminerer i de ovennævnte *Babisabjærge* (se p. 384). Disse Bjærge drejer mod NØ. om Bangveolo Søen og gaar over i det østafrikanske Plateau, medens Grænsen mellem Øst- og Sydafrika gaar mod S. langs Niassa Søens Vestkyst. Ved *Lupatasnævringen* naar den Zambesi.

§ 5. Afrikas Floder.

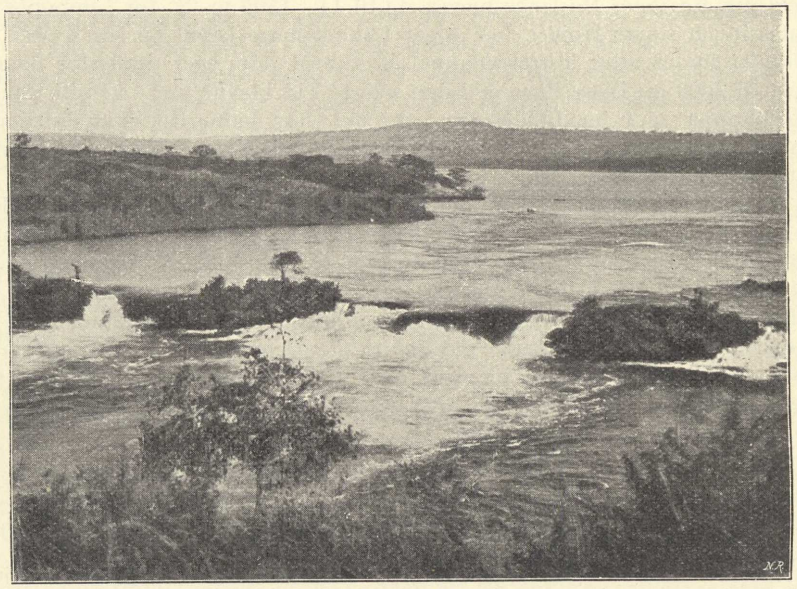
Verdensdelens hydrografiske Forhold er allerede berørt, og der er gjort opmærksom paa, at den særlig i sin nordlige Del er fattig paa Floder; ligeledes er omtalt Flodernes ringe Sejlbarhed paa Grund af de ejendommelige Regnforhold og den fremherskende Terrassedannelse. Her beskrives nu Flodernes, navnlig de stores, Løb i det enkelte.

a. Floderne, der løber til Atlanterhavet.

Nilen (ɔ: Flod) er Afrikas og tillige en af Jordens længste Floder, i denne Henseende overgaas den kun af Mississippi, idet den er 6470 km. Dens Opland er c. 3 Mill. km², heri staar den tilbage baade for Amazonstrømmen og Mississippi, ligesom den heller ikke i Vandmængde — gennemsnitlig 8500 Kubikmetre i Sekundet, 3000 i Foraarstiden, 20,000 i Sept. — kan maale sig med disse to Floder og heller ikke med Kongo. Den Omstændighed, at den i hele sit Nedreløb, c. 2400 km, ikke optager en eneste Biflod, og at den regelmæssig svømmer over sine Bredder, gør den til Jordens mærkeligste Flod. Den betinger Ægyptens Liv i et og alt, efter Vandstanden i Oversvømmelsestiden fastsættes Skatterne; dens behagelige velsmagende Vand, som er blevet kaldt „Champagnen blandt Vandene", er det eneste Drikkevand for store Landstrækninger.

Som ovenfor berørt (se p. 371) er nu det gaadefulde Spørgsmaal om Nilens Kilder løst. Som dens egentlige Kildeflod maa regnes *Kagera* (eller *Kitangule),* der ud-

springer i Bjærglandet N. for Tanganyika Søen, afvander *Akenjura-* eller *Alexandra-søen* og udmunder i Ukereves vestlige Bred; Ukereve modtager dog ogsaa mange andre Tilløb, ogsaa fra S. Ved Nordkysten forlader Floden Ukereve Søen som *Victorianilen (Kivira, Sommersetnilen),* dannende det $3^1/_2$ m høje *Riponfald,* løber derpaa mod NV. gennem de smaa Søer *Kodja* og *Kvania* og bryder over de mægtige *Murchison Fald,* 36 m, ved Magungo ind i den nordlige Ende af Søen *Albert Nyanza* (eller *Mvutan Nsige*), c. 4500 km², 660 m o. H., der atter gennem *Semliki* optager Vandet fra den sydligere liggende Sø *Albert Edvard* (eller *Muta Nsige*), hvilket er nævnt p. 385. Nilen løber ud af dens Nordspids (af Araberne kaldes den her *Bahr el*

Riponfaldet.

Djebel) og er nu sejlbar til *Dufli,* $3^1/_2{}^0$ n. B., men derpaa afbrydes Sejladsen af en Mængde Kataraker lige til *Lado,* 5^0 n. Br., 460 m, nær ved den tidligere Missionsstation Gondokoro, hvor Sejladsen med Dampere begynder. Ved $7^1/_2{}^0$ n. Br. deler Floden sig i to Arme, hvoraf den østlige, *Bahr Seraf,* gaar lige mod N., indtil de atter løber sammen under c. $9^1/_2{}^0$ n. Br. i en Indsænkning, hvor Nilen tillige fra Vest modtager et mægtigt Tilløb i *Bahr el Ghasal,* der atter optager en Mængde Bifloder, som *Bahr el Arab* og *Bahr el Djur*; de sumpede Egne om disse Floder er en Hovedtumleplads for Elefanterne. Efter at have optaget Bahr el Ghasal kaldes Nilen *Bahr el Abiad,* den *hvide Nil;* den drejer, efter et lille Løb mod Ø., lige mod N. og modtager fra nu af ikke eet større Tilløb i venstre Bred, da Steppen og senere Ørknen nærmer sig helt til den, hvorimod den i højre Bred optager endnu tre betydelige Bifloder. Den ene er *Sobat,* der udspringer i det abessinske Højland; den anden er *Bahr el Asrek,* den *blaa Nil,* som den optager ved *Khartum,* 15^0 n. Br., 388 m. Bahr el Asrek, som tidligere antoges for Nilens anden Kildeflod, har nu vist sig kun at være en Biflod, som dog sammen med Nilens sidste Tilløb *Atbara* har overordentlig Betydning, da de ved den store Vandmængde i Regntiden har en særlig Andel i Oversvømmelserne. Som anført udspringer *Bahr el Asrek* som *Abai* paa den indre

Side af Abessiniens Vestrand, løber gennem *Tanasøen,* 3600 km², 1755 m o. H., af hvilken den træder ud ved Sydvestkysten, og iler i en stor Bue langs Sydranden af Højlandet, som den forlader ved *Famaka,* 497 m; igennem det guldrige Landskab *Fasokl* træder den ned i Nubien, hvor dens Bredder er dækkede med en rig Vegetation. Efter at have optaget denne Biflod faar Nilen en Bredde, som den ikke engang har i Ægypten, og danner en mægtig S-formet Bue paa sit Løb gennem Nubien. Hvor den i Buen naar længst mod Ø., optager den sin sidste Biflod *Atbara* (Oldtidens *Asbabovas),* som kommer fra Abessinien og i sit Øvreløb kaldes *Takasse;* de store

Under Nilens Oversvømmelse.

Græsstepper mellem Nilen, Bahr el Asrek og Atbara er Oldtidens *Meroë.* Under hele sit Løb i Nubien danner Nilen en Mængde Katarakter, som vanskeliggør Sejladsen, ja endog flere Steder helt standser den i den tørre Aarstid; ved Sprængning af Klipperne søger man i den sidste Tid at lette Sejladsen. Disse Katarakter deles i seks Grupper, den mægtigste er ved *Vadi Halfa;* brusende og skummende baner Floden sig Vej, dannende en Mængde Øer; ved *Assuan,* 24° n. Br., 104 m, hvor de sidste Katarakter findes, flyder Nilen i en dyb, flere Steder kun c. 100 m bred Spalte med næsten lodrette Vægge, dannende Øerne *Philæ* og *Elephantine (Djesirah es Sahir,* Blomsterøen), og træder derpaa ned i Ægypten, endnu 1200 km fra Mundingen.

Nildalen, der i Begyndelsen er meget smal — ved Selseleh kan man endog med Lethed kaste en Sten fra den ene Bred til den anden —, men senere udvider sig mere, i Almindelighed 15—20 km, højst 30 km bred, har rimeligvis tidligere været en Havbugt, der har skaaret sig ind fra Middelhavet parallel med det røde Hav, men efter-

haanden er den blevet udfyldt ved Flodens Dyndaflejringer (Landet er „Nilens Gave"). Det frugtbare Marskland kaldtes i Oldtiden *Chemi,* d: det sorte, i Modsætning til de blændende hvide Bjærgkæder paa begge Sider. Omtrent 160 km fra Kysten, hvor de libyske Bjærge drejer mod V., begynder den ved Kairo c. 2000 m brede Flod at dele sig og danner D e l t a e t, c. 22,000 km², et lavt, sumpet Marskland med store, saltholdige Strandsøer langs Kysten, som *Mensaleh* (den største, meget fiskerig), *Edku, Burlos* og *Mariut* (Mareotis). Deltaet er fladt som Holland; ligesom man der kun ser Møllerne rage i Vejret, ser man her Palmerne. I Oldtiden havde Floden syv Arme, nu findes der kun to, *Rosettemundingen* mod Ø., *Daniettemundingen* mod V.; mellem disse findes en Mængde Kanaler, hvoraf den vigtigste er *Mahmudiekanalen* mellem Rosettearmen og Alexandria. Deltaet vokser stadig, en Del af Flodens Dynd føres dog bort af Havstrømningen og ødelægger Syriens Havne.

Det er kun Flodens regelmæssige Oversvømmelser, begrundede i de heftige Regnskyl under Ækvator og i Abessinien, som Nildalen skylder sin Frugtbarhed. I Juli begynder Floden at stige, i Slutningen af September naar den sin højeste Vandstand, 6—8 m over den laveste Stand, saa at hele Dalen er een Sø, i Slutningen af Okt. falder Vandet igen; da begynder man at saa, og Landet er i vor Vinter dækket med den yppigste Vegetation. Ved Foraarstiden tager Heden til, Floden svinder ind, alt afsvides, og Dalen er en Ørken. Den større eller mindre Højde af Oversvømmelsen beror paa Nedslaget i Abessinien, thi under Ækvator er det omtrent altid ens. Det frugtbargørende Lag Dynd, som Vandet afsætter, er dog saa ringe, at der skal 1000 Aar til at højne Dalen en Meter. For Beboerne kommer det særlig an paa ved Bassiner og Kanaler at bringe Vandet til alle Dele af Dalen, og med Rette sagde Napoleon I: „ved en god Forvaltning naar Nilen Ørknen, ved en slet naar Ørknen Nilen." Oldtidens Ægyptere stod højt i denne Henseende, navnlig maa mærkes *Møris Søen,* det kunstige Vandbassin, der næredes af *Josefskanalen;* Søen er nu næsten udtørret, men Bæknet, hvori den udmunder, det nuværende frugtbare *Fajumbækken,* vandes endnu af Kanalen.

Afrikas Nordkyst har ellers ingen betydelige Floder; de, som er nævnte i Atlaslandene (se p. 379), er korte og kun i Regntiden sejlbare paa smaa Strækninger. Marokkos betydeligste Flod *Vadi Dra,* der udspringer paa Atlas' Sydaffald og løber ud S. for Kap Nun, har vel en betydelig Længde, c. 1150 km, men er heller ikke sejlbar paa Grund af de mange Katarakter i Nedreløbet.

De betydeligste af Senegambiens mange Floder er *Senegal* og *Gambia,* der udspringer paa Øst- og Nordøstsiden af Bjærglandet. **Senegal** opstaar af Kildefloderne *Bafing* eller *Baleo,* d: den sorte Flod, den udspringer ikke langt fra Timbo i Futa Djalonbjærgene, c. 750 m o. H., og *Bachoy,* hvilke forener sig ved Bafulabe. Den forenede Flod danner store Katarakter, saaledes ved *Govina* og *Felu;* i venstre Bred optager den ved Bakel den guldførende *Faleme,* i højre *Koniakari.* Fra Bakel er Senegal en klar, bred Strøm, der spalter sig flere Gange og danner mange Øer, som *Morfiløen;* nær ved sin Munding ved St. Louis er den 1500 m bred; dens hele Længde fra Bafings Udspring angives til c. 1700 km, dens Opland er c. 440,000 km². Dampbaade kan gaa c. 700 km op ad Floden hele Aaret igennem. **Gambia** udspringer lidt N. for Faleme ligeledes i Futa Djalons Bjærgland under Navn af *Badima,* drejer efter et nordvestligt Løb mod V. og udmunder i en 15—20 km bred Bugt; den er c. 740 km lang og har et c. 180,000 km² stort Opland.

Af de andre Floder i Senegambien nævnes *Rio Grande* eller *Bolole,* der udspringer i Futa Djalon og udmunder efter et c. 600 km langt Løb lige over for Bissagosøerne; desuden *Kasamanze, Rio Nuñez, Rio Pongo,* store og lille *Scarcies* og *Rokelle;* de er uden Betydning for Skibsfarten, kun Rio Grande kan besejles c. 100

km. I Øvreguinea er *Volta*, c. 500 km, i Øvreløbet kaldet *Adire*, den mest udviklede og sejlbare Flod; af andre nævnes *Baudama*, *Komoe*, *Uëme* og *Ogun*.

Afrikas tredjestørste Flod er **Nigir** (N'gir, ɔ: Flod, Navnet har intet at gøre med det latinske Ord niger); dens Udspring har ligesom Nilens længe været en Gaade, som først i den seneste Tid er bleven løst (se p. 371). Den udspringer paa c. 1300 m Højde paa den indre Rand af Vestsudans Bjærge, kun 250 km fra Peberkysten, opstaar af flere Kildefloder: *Tembi*, der er den vandrigeste, *Falico* og *Tamicono*, drejer derpaa mod N., hvor den i venstre Bred optager *Bafi* eller *Tankisso*, og kaldes nu *Djoliba*, efter at den er slaaet ind i nordøstlig Retning. Ved Bamaku er den sejlbar for mindre Fartøjer; ved Yamina er den 750, ved Segu 1000—1350 m bred; men kun faa m dyb. Ved Sasandig bøjer Floden mere mod Ø., deler sig i Arme, saa at den danner den 182 km lange Ø *Djenne*, optager i højre Bred den betydelige Biflod *Bani* og drejer derpaa mod N. gennem Søen *Dhebo*. Her danner den atter en Ø, den c. 400 km lange *Djimballa*, Vandmængden er her saa stor, at Floden ofte træder over sine Bredder og danner store Sumpe („Bagvande") paa begge Sider. Dens nordøstlige Løb ender ved *Kabara*, Timbuktus Havn, $17^1/_2{}^0$ n. Br., 240 m. Den løber nu mod Ø. og bøjer ved Nulmeridianen mod SØ., hvorefter den omtrent fra Gambo kaldes *Kvorra*. Allerede her ved Knæet begynder den at danne smaa Vandfald, og dens Flodleje er snævert og kantet med Klipper — saaledes er den ved *Tossaïe* kun 90 m bred —, især hvor den bryder gennem Bjærgkæderne, som ved *Rabba*, c. 170 m o. H., hvor den bøjer mere mod Ø. og bliver sejlbar for mindre Dampere, og ved *Idá*, hvor den træder ned fra Højlandet i Lavlandet. Dog er den hele Vejen sejlbar, i alt Fald ned ad Floden, thi oven for Yauri kan Fartøjerne paa Grund af det stærke Fald ikke komme op igen, de bliver solgte i Yauri af Skipperne; fra 11^0 n. Br. besejles Floden af større Dampere. I dette sit mellemste Løb optager den tre større Bifloder i venstre Bred, nemlig *Sokoto* og *Kaduna* eller *Lifum*, der kommer fra Sokotos Bjærgland, og *Binuë* eller *Tsjadda* med Bifloden *Faro*, det betydeligste Tilløb, der udspringer i Egnene S. for Tsadsøen, c. 1060 m o. H.; ved sit 6400 km lange, sejlbare Løb har Binuë stor Betydning som en Hovedhandelsvej ind i Centralafrika. Efter at have optaget Binuë løber Nigir mod S. med en Bredde af 1000 m og derover. Ved $5^1/_2{}^0$ n. Br. deler den sig i mange Arme — de saakaldte Oilcreeks, ɔ: Oliefloder —, den midterste Hovedarm kaldes *Nun*, den vestligste *Vari*, de østligste *Ny Kalabar* og *Bonny*. Deltaet er over 24,000 km², det spænder over en Kyststrækning af mere end 300 km. Flodens hele Længde er c. 4200 km, medens den lige Linje fra Udspring til Udløb kun er c. 1900 km, dens Opland c. 2,6 Mill. km².

N. og V. om Kamerunbjærgene flyder *Cross River* eller *Gamle Kalabarflod*, sejlbar i sit Nedreløb. *Ogove*, der først i den sidste Tid er blevet kendt ved Savorgnan de Brazzas Undersøgelser (se p. 371) er en temmelig betydelig, c. 850 km lang Flod, der udspringer under c. $3^1/_2{}^0$ s. Br. paa den nederste Terrasse og i stærkt buet Løb bryder gennem Randbjærgene; med sine Arme i Deltaet omspænder den begge Sider af Kap Lopez; den optager i højre Bred *Ivindo;* i venstre *Ngunje;* dens Opland er c. 145,000 km².

Kongo eller *Zaire*, hvad Længden angaar Afrikas næststørste Flod, men i Henseende til Vandmængden den største, er først nærmere blevet kendt ved Livingstones, Camerons og særlig Stanleys Undersøgelser, men der er endnu meget, der er uopklaret ved dens Løb. I sit Øvreløb har den en Del Lighed med Nilen, da den ligesom den kommer fra et stort Sødistrikt, men ellers skiller den sig betydeligt fra denne derved, at den hele Vejen omtrent lige til sin Munding optager en Mængde Bifloder. Ifølge Livingstones Undersøgelser maa *Tsjambesi* anses for den

egentlige Kildeflod; den udspringer under c. 9 ⁰ s. Br. i Bjærglandet mellem Niassa og Tanganyika Søen, løber ind i den østlige Del af den c. 5000 km² store *Bangveolo* eller *Bemba Sø,* 1120 m o. H. og forlader den igen ved Nordvestkysten under Navn af *Luapula.* Den fortsætter nu sit Løb mod N. gennem *Moero-Okata Søen,* 950 m o. H., c. 5200 km², og andre Søer. Ved c. 6 ⁰ s. Br. forener den sig med Kongos anden Kildeflod *Lualaba,* der kommer fra Landskabet *Katanga* V. for Bangveolo Søen, c. 1500 m o. H., og som ved at bryde gennem Højlandet danner mange Katarakter i en flere Hundrede m dyb Cañon og senere flere Søer, c. 600 m o. H., som *Kissale Søen;* Lualaba modtager i højre Bred et betydeligt Tilløb *Lifura.* Kort efter For-

Paa en Flod i Kongostaten.

eningen med Lualaba optager Kongo i højre Bred den heller ikke endnu rigtig kendte Biflod *Lukuga* fra Tanganyika Søen, der selv modtager mange Tilløb fra de omliggende Bjærge, hvoraf det betydeligste er den paa dens Østkyst udmundende *Mlagarassi;* af andre Tilløb nævnes den fra N. kommende *Russisi,* der løber gennem den lille *Kivu Sø,* 1455 m o. H. Ved *Niangve,* c. 4 ⁰ s. Br., er Kongo en mægtig Strøm; dens Bredde angives forskelligt, endog indtil 1600 m, og ikke under 1100 m, Dybden til 6—8 m; men selv efter Stanleys Angivelse af kun 1100 m Bredde og $3^1/_2$ m Dybde er dens Vandmængde allerede her mindst 30,000 Kubikmetre i Sekundet. Paa denne Strækning helt op til Ækvator er Floden sejlbar; men omtrent under Linjen falder den c. 40 m ned over 7 Katarakter, de saakaldte *Stanley Fald.* Herfra løber Floden i en Bue mod NV. indtil 1 ⁰ 52' n. Br. og skærer efter at have vendt sig mod SV. for anden Gang Ækvator under 18 ⁰ ø. L. Stadig tiltagende i Bredde — ved *Sankuru* c. 2800 m bred, et enkelt Sted har man endog angivet Bredden til c. 5500 m — og med en overordentlig rig Ødannelse iler den i sydvestlig Hovedretning, indtil den ved Kystbjærgene tvinges mere mod V. Efter at have udvidet sig til det lille Søbækken *Stanley Pool* (c. 600 km², 330 m o. H.)

bryder den paa en Strækning af 250 km gennem disse Bjærge over mere end 30 Fald, de saakaldte *Livingstone* (eller *Jellala*) *Fald,* hvorved den føres over 300 m ned. Disse Fald danner en uovervindelig Hindring for Skibsfarten, kun de sidste 150 km til Mundingen under 6° s. Br. er sejlbare. Ved Mundingen er den c. 2700 m bred. Hvor stor dens Vandmængde er, kan endnu ikke angives; nogle sætter den til c. 54,000 Kubikmetre i Sekundet, den staar saaledes i Vandmængde kun tilbage for Amazonfloden (andre har endog angivet Vandmængden i Regntiden til c. 120,000 Kubikmetre, Kongo skulde da være Verdens vandrigeste Flod). Hele Kongos Længde er c. 4640 km. (den lige Afstand fra dens Udspring til dens Udløb er kun 1750 km), dens Opland c. 3,6 Mill. km². Kongo regnes at være sejlbar for Dampere i sit Mellemløb paa en Strækning af c. 3000 km. Af dens mange Bifloder, som man i øvrigt endnu ikke kender allesammen — for fleres Vedkommende er kun Mundingen bestemt afsat paa Kortet —, nævnes følgende: I venstre Bred, hvor den fra S. modtager sine største og vandrigeste Tilløb, falder bl. a. *Lomami,* der udspringer under c. 9° s. Br.; *Lulango; Ruki* eller *Tsjuapo* og fremfor alle det mægtige *Sankuru-Kassai-Kva* System. *Sankuru,* der i Øvreløbet kaldes *Lubilasj,* kommer fra Bihés Højland c. 1600 m o. H. (10° s. Br.) og synes at staa i Forbindelse med *Dilolosøen;* en af dens større Bifloder er *Lulua.* Ved c. 20° ø. L. forener den sig med *Kassai,* der kommer fra c. 12° s. Br., og danner Afløbet for den c. 8200 km² store *Leopold II Sø,* 1340 m o. H., og i højre Bred den c. 1000 km lange, fra S. kommende *Kvango*; det samlede Flodsystem udmunder under Navnet *Kva* i Kongo 350 m o. H.; Sankuru alene er c. 1300 km sejlbar. Af Bifloder, der kommer fra N. og falder i højre Bred, nævnes *Aruvimi,* som i Øvreløbet kaldes *Ituri* og optager *Nepoko; Itembiri; Mongalla;* den over 2300 km lange *Ubangi,* der dannes ved Forening af *Mbomu* og *Uëlle; Sanga* med *Lukuala* og *Alima.*

S. for Kongo udmunder *Kuanza;* der udspringer paa Bihés Plateau under c. 13½° s. Br., løber i en Bue mod N. og V., gennembrydende Randbjærgene (se p. 384), og udmunder under c. 9° s. Br. efter et c. 900 km langt Løb; dens Nedreløb er sejlbart paa c. 200 km. *Kunene (Nours River),* c. 830 km, udspringer ligeledes paa Bihé, men løber i en Bue mod S. og V. og udmunder under c. 17° s. Br.; dens betydeligste Biflod er *Kakolavar;* Floden er meget lidt sejlbar paa Grund af Katarakter og Sandbanker i Mundingen. Det samme er Tilfældet med *Svakop,* der udmunder i Hvalfiskebugt.

Oranje (Garib, Groot River), Kaplandets største Flod, opstaar af to Kildefloder: *Nu Garib* (sorte Flod), i Øvreløbet kaldt *Noka Sinku,* og *Vaal* eller *Kai Garib* (gule Flod), der begge udspringer paa Vestaffaldet af Dragebjærgene, den første c. 2500 m o. H., den anden mellem Dragebjærgene og Matuttibjærgene, c. 1700 m o. H. Den forenede Flod flyder i store Krumninger i vestlig Hovedretning i et dybt Leje med stejle Klippevægge; det meste af Aaret er den fattig paa Vand og derfor uden nogen Betydning for Sejladdsen trods sin c. 1860 km Længde og et Opland paa over 1 Mill. km²; Mundingen er spærret af Sandbanker. Lige saa betydningsløse for Samkvemmet er Kaplandets andre Floder, som *Olifant, Breede, Gamtoos, store Fiskeflod* og *Kaifloden.*

b. Af de Floder, der løber til det indiske Ocean, nævnes følgende:

Limpopo eller *Krokodillefloden* (af Portugiserne kaldet *Inhampura*) udspringer under 26—27° s. Br. paa *Witte Waters Rand* i *Hoogeveld,* c. 1700 m over Havet, optager *Elands River, Olifant River* og *Marico* og løber i en stor Bue mod NØ., udmundende under 25° 15' s. Br. efter et Løb paa c. 1600 km Længde og med et c. 400,000 km² stort Opland; dens største Biflod *Olifant* eller *Lepalule* falder i venstre

Bred. Den er lidet sejlbar paa Grund af de mange Katarakter, hvoriblandt *Tola-Azime Faldet*, 12 m, er den største.

Zambesi, Østkystens betydeligste Flod, udspringer som *Liba* eller *Liambe* ifølge Livingstones Undersøgelser omtrent under $11^1/_2{}^0$ s. Br. paa Højsletterne midtvejs mellem Bihés Plateau og Lokingabjærgene. Liba staar i Forbindelse med den lille Sø *Dilolo*, 1445 m, og flyder mod S. til c. 15^0 s. Br., hvor den er c. 1000 m over Havet; derpaa vender den sig mod SØ. Den er i dette sit Øvreløb sejlbar paa større Strækninger, dog afbrydes allerede her Sejladsen ved Katarakter. Af dens mange Bifloder

Victoriafaldet.

er *Kuando*, der i Nedreløbet kaldes *Tsjobe*, den betydeligste i højre, *Madsjilu* i venstre Bred. Zambesi flyder nu mod Ø. gennem en sumpet Slette, indtil den træder ind i Bjærgene og under 27^0 ø. L., 750 m over Havet, danner de c. 120 m høje mægtige *Victoria* eller *Mosi-oa-tunja Fald* (ɔ: den dundrende Røg), nogle af de mest storartede Vandfald paa Jorden; Hovedfaldet er omtrent 80 m. Floden løber nu mod NØ., N. og SØ., beskrivende en Bue, som omtrent er parallel med Limpopos, og danner stadig en Mængde Katarakter, saaledes *Kabrabasa* Vandfaldene ved dens Bøjning mod SØ. I denne Bue optager den en Mængde Bifloder, mest fra S., men den betydeligste, *Loangva* eller *Aruangva*, der udmunder ved Zumbo, kommer fra N. Først efter at være brudt gennem *Lupatasnævringen* træder den ned i Lavlandet. Endnu optager den *Sjire*, Niassa Søens Afløb (se p. 385). 130 km fra Mundingen og danner kort efter et c. 8000 km² stort Delta med 7 Hovedarme, hvoraf den nordligste er *Quelimane*, den sydlige Hovedarm *Luabo*. Zambesis hele Længde er c. 2700 km, dens Opland c. $1{,}_4$ Mill. km²; trods sin store Vandmængde — ved Deltaets Begyndelse er den c. 2000 m bred — er den til ringe Nytte for Samkvemmet paa Grund af Katarakterne; ogsaa Mundingerne er spærrede af Sandbanker.

Ovenfor (p. 385—86) er nævnt de N. for Zambesi udmundende Floder *Rovuma, Rufidji, Sabaki, Tana* og *Djuba.*

c. Af de kontinentale Floder er de nævnte, der flyder til *Tsadsøen* og de andre Søer i denne Nordafrikas Depression (p. 383). Til den sydafrikanske Indsænkning, der har sit Centrum i *Ngamisøen,* c. 950 m o. H., som for øvrigt svinder mere og mere ind og nu næsten kun er en Saltsump ligesom de andre mod Ø. liggende Sadtsumpe *Soa* og *Makarri-karri,* hører det betydelige *Okavangos Flodsystem.* Det har sit Udspring under c. 12 ° s. Br. paa Bihés Plateau under Navn af *Kubango* eller *Okavango,* løber mod SØ. og Ø., drejer derpaa mod S. og deler sig i en Mængde Arme under c. 18 ° s. Br., hvoraf den største er *Tioge,* hvorpaa den udmunder i Ngamisøens Nordkyst, efter i venstre Bred at have optaget den fra Damaras Højland kommende *Ovambo,* der for øvrigt kun fører Vand i Regntiden. Igennem *Botletle* har Ngamisøen Forbindelse med de ovennævnte Saltsumpe mod Ø. For Resten lader det til, at Okavango gennem en Biflod, *Selinda,* i alt Fald i Regntiden staar i Forbindelse med Zambesis Biflod Kuando.

§ 6. Klima, Plante- og Dyreverden.

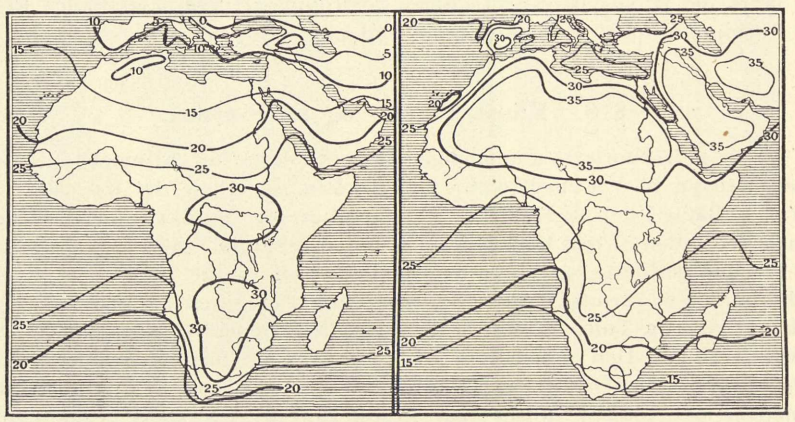
a. Til de p. 372 anførte almindeliged Bemærkninger om **Klimaet** føjes følgende.

Med Hensyn til Varmeforholdene kan man dele det nordlige subtropiske Bælte i den til Middelhavslandene hørende Nordkyst med *Atlaslandene,* hvor man ved Siden af den tørre Sommer og den regnrige Vinter, med en Forskel af 12—13 ° i den koldeste og varmeste Maaned, kan skelne mellem et forholdsvis køligt Foraar og et varmt Efteraar, og hvor Aarsvarmelinjen 20 ° gaar midt gennem Marokko, Algier og Tunis S. for Syrterne til Nildeltaet; og *Saharaomraadet* med det nordlige Sudan. Den sidste Zone begynder S. for Atlasbjærgene og naar til en Linje over øvre Nigir, Darfur og Vadai og strækker sig mod Ø. helt ud til det røde Hav, medens den mod V. knap naar Atlanterhavskysten; dens Middeltemperatur er 30 ° og derover, ja nogle Steder endog 36 °, en Middeltemperatur, der langt overgaar de egentlige afrikanske Tropeegnes, hvor Middeltemperaturen i Almindelighed kun svinger mellem 20 ° og 25 °, men som med deres ensartede, snart tørre snart fugtighede Temperatur er farligere for Mennesket, især Evropæeren, end de subtropiske Egne, som med deres store Temperaturvekslinger baade mellem Vinter og Sommer og mellem Nat og Dag gør Opholdet langt taaleligere for Kolonisterne. Man kan vistnok sige, at særlig de lave, skovrige Kyststrækninger, i de tropiske Egne, navnlig mod V. i Øvre- og en Del af Nedreguinea, men ogsaa til Dels paa Østkysten, har et for Evropæerne dødbringende Klima; men den gamle Antagelse, at det Indre skulde være meget sundere, kommer man mere og mere bort fra. Den samme stærke Temperaturvekslen gælder endnu mere for det sydlige subtropiske Bælte, navnlig Kapkolonien, der i det hele har langt mere uensartede klimatiske Forhold, dels paa Grund af de mere vekslende Jordbundsformer, dels paa Grund af de forskellige Luft- og Havstrømninger, der hersker paa den kølige Vestkyst og den varmere Østkyst, og som her faar en langt større Magt, fordi Landet er saa smalt; navnlig findes her ikke den udprægede Forskel paa den fugtige Vinter og den tørre Sommer som i Nordafrika.

Hvad Vindforholdene angaar, hersker der stor Forskellighed og Usikkerhed. Paa Vestkysten maa man særlig lægge Mærke til to Steder, hvor der findes et højt Lufttryk (over 760 mm): mod N. omkring Azorerne og de canariske Øer, mod S. mellem St. Helena og Tristan da Cunha, skilte ved et Omraade med lavere

Lufttryk mellem 30° n. og 8° s. Br. Lufttryksforholdene er dog her af en saa uregelmæssig og indviklet Natur, at der intet endeligt endnu kan siges om dem. Det kan dog i det store fastslaas, at i Nordafrika hersker den største Del af Aaret Nordøstpassaten, medens Sydøstpassaten er den dominerende i Sydafrika, og kun ved den sydligste Del er Vindforholdene i høj Grad foranderlige. Paa Østkysten er de, gerne i Marts og November, skiftende Nordøst- og Sydvestmonsunvinde de herskende. Med disse Vindes Skiften følger især i den sydligere Del af det indiske Ocean de voldsomme Cycloner, som opstaar mellem Mauritius og Seychellerne. Lignende Storme, Tornados, finder Sted ved Atlanterhavskysten i det tropiske Bælte. Af Lokalvinde er Samum og Chamsin i Sáhara omtalte p. 380, ligeledes er Landvinden Harmattan i Senegambien og Øvreguinea nævnt; den fører uhyre Støvskyer med sig langt ud i Atlanterhavet.

Om Nedbøren, der for det meste i Afrika ikke falder som Dagregn, men i

Januar- og Juli-Isotermer i Afrika.

korte Byger, mellem hvilke Luften er langt klarere end i den tørre Tid, kan i det hele siges, at den er mindre end i de tilsvarende Dele af Sydamerika og Sydasien. For øvrigt har man ment, at Nedbøren navnlig i Nord- og Sydafrika endog i den senere historiske Tid er i Aftagen, og at der saaledes foregaar en Forværring af Klimaet; dog mener man ogsaa, at denne Aftagen, i alt Fald for Sydafrikas Vedkommende, for en Del beror paa den hensynsløse Ødelæggelse af Skovene. Baade i Nord- og Sydafrika findes der store „regnløse“ eller regnfattige Egne (under 25 cm aarlig); hertil hører alt Land N. for Sudan, undtagen Atlaslandene, og i Sydafrika Kalahariørkenen med store Dele af Kapkolonien og Sydvestafrika. Til Egne med sparsom Nedbør hører en Del af Østafrikas Kyst mellem Victoriasøen og Natal (under 100 cm); derimod er de øvre Nilegne, Sydsudan, Kongobæknet, Øvre- og Nedreguinea regnrige (100—200 cm); rigest paa Nedbør er Egnene ved Liberia og Kamerun, paa det sidste Sted har man endog iagttaget en aarlig Nedbør paa 937 cm, efter Tsjerrapundsji i Indien den største paa Jorden. Særlig uheldigt for Frugtbarheden er det, at Nedbøren i Almindelighed er saa ulige fordelt over Aaret, saaledes i Atlaslandene, hvorfor man ogsaa allerede i Oldtiden søgte at bøde derpaa ved kunstig Vanding. For øvrigt er Forholdene meget forskellige. Endog den vestlige Del af Sáhara kan faa heftige, korte Regnskyl med Nordvestvinde fra Atlanterhavet, ja i den libyske Ørken er der iagttaget Regn i Februar. Sudan karak-

teriseres ved en udpræget Regntid ved Sommerens Slutning; i Bæltet mellem Vendekredsene er vel to Regntider og to regnløse Tider det almindelige, men dette Bælte er bredere i Øst- end i Vestafrika, og baade i det Indre og ved Kysterne er der Egne, hvor det regner hele Aaret rundt, saaledes ved Kongos nordlige Bue. I Sydafrika er der helt mod S. og SV. Vinterregn, i det Indre og mod SØ. Sommerregn, men ogsaa herfra er der Afvigelser, navnlig er der Kystegne, hvor det regner hele Aaret. — I Atlaslandene er Snefald ikke sjældent, især i Algier kan der forekomme heftige Snestorme, og de højeste Dele af Atlasbjærgene er snedækkede en stor Del af Aaret. Ogsaa i Bjærgene mellem Nilen og det røde Hav falder der Sne, selv i Nedreægypten. I de tropiske Egne træffes kun Sne paa de højeste Bjærge (over 2000 m), Kilimandsjaro, Kenia og Ruvenzoro kan endog opvise evig Sne og Gletschere. Ogsaa paa de sydafrikanske Plateauer og i Kaplandet er Sne ikke ualmindelig (i selve Kapstaden skal der dog ikke være set Sne).

b. I **Planteverdenen,** der er mindre frodig og righoldig end i de tilsvarende Egne af de andre Verdensdele, er den tropiske den mest udbredte. I Almindelighed kan man skelne mellem tre Former, Skovlandet, Savannen og Ørkenen, af hvilke de to sidste langt har Overhaanden. Skove findes især i de Dele, hvor den aarlige Nedbør er over 100 cm, altsaa navnlig i Øvre- og Nedreguinea og i Kongobæknet, hvor de har Urskovens Karakter, og paa Østkysten fra Somalihalvøen omtrent til Natal; i Nordafrika er Skoven indskrænket til Atlasbjærgene. I de mere regnfattige Egne findes Skove almindeligvis kun langs Flodlejerne, de for Afrika saa typiske „Galeriskove", eller de skrumper ind til lave Krat- og Buskskove. Bjærgskove findes bl. a. i Abessinien og i Vest- og Østafrika; de abessinske og østafrikanske Skove frembyder en mærkelig Blanding af indisk, sydafrikansk og Middelhavsflora ved Siden af ejendommelige Former, ligesom der ogsaa i Øst- og Sydafrika kan spores mærkelige Rester af Fortidsperioders Flora. Savannen er den mest udbredte og særlig karakteristiske Form for Afrika, ligesom Urskoven er det for Amerika og Scrubkrattet for Avstralien. Den findes især i Sudan og Sydafrika indtil Limpopo og med det forskelligste Udseende, snart som en ren Græssteppe, snart med smaa Pletter af Skov, Krat eller enkelte Træer (Skov- og Træsavanne). De i den tørre Tid hyppig forefaldende mægtige Savannebrande, hvormed der ofte følger særlige Lysfænomener, Torden og heftige Regnskyl, men hvis Virkninger tit overdrives, skal blot nævnes her. I de rent regnfattige eller „regnløse" Egne, som i Sáhara eller Kalahari, gaar Savannen over til den tørre Steppe eller Ørkenen.

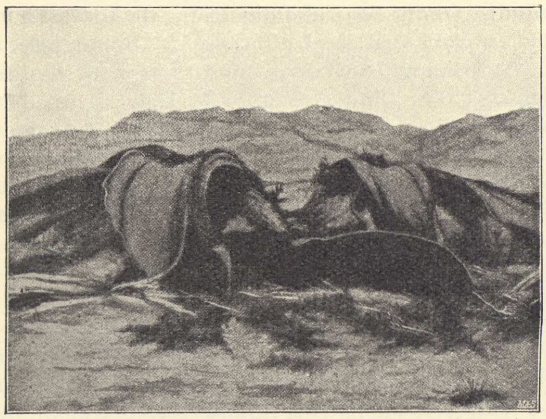
I Hovedsagen kan Afrika deles i fire Planteregioner: Nordafrika, særlig Atlaslandene, Sáhara, det tropiske Afrika, hvortil ogsaa Sudan hører, og Sydafrika, særlig Kapkolonien.

Nordafrika har meget tilfælles med Sydevropa, særlig det sydspanske Højland. En egen karakteristisk Vegetationsform er det af stedsegrønne Buske, med stive, læderagtige Blade bestaaende Krat, som i Spanien kaldes „Monte bajo", i Italien „Maqui". Efter Højden skelner man mellem Regionen til c. 1200 m, der præges af stedsegrønne Vækster, særlig den i Mængde optrædende Dværgpalme (Chamaerops), hvorefter følger Bjærgskovene, indtil c. 1500 m, karakteriserede dels ved sommergrønne Løvtræer, dels ved Naaletræer, hvilke sidste (navnlig Cedere) ogsaa findes højere, indtil c. 2500 m, hvor de afløses af forkrøblet Egekrat, Enge og endelig Fjældmarken. For øvrigt forefindes en lignende Planteverden som i Nordafrika langt ind i Sáhara paa Bjærgene, som i Ahaggars Bjærgland. I Højschottregionen findes kun en sparsom Vegetation som af Saltplanter og Halfagræs.

Sáhara har, naar undtages Oaserne, en overordentlig sparsom Vegetation, som

fortrinsvis er knyttet til de tidligere Flodlejers Dale, hvor der findes rindende eller stagnerende Vand i Grunden. Vegetationens Karakter bestemmes særlig af, om Jordbunden er saltholdig eller ikke. Østsáhara er væsentlig Sandørken, hvor Planteveksten er rigeligere i Dalene mellem Klitterne, Vestsáhara har mere Steppens Karakter. De vigtigste Former er stive Græsarter, haarde eller bladløse Buske og forkrøblede Løgvækster. I den nordlige Del findes Planter, der mere nærmer sig Nordafrikas, som Halfagræs, mod S. danner Planter som Mimoser, Gummiakacier og rigeligere Græsvækst, der i høj Grad tjener til Føde for Kamelerne og Karavanerne, Overgangen til Sudan. I den nubiske Ørken og Tripolis findes Dværgpalmer og Tamarisker.

Det *tropiske Afrikas* Flora staar nærmere ved Asiens end ved Sydamerikas, om ogsaa der i det langt frodigere Vestafrika med dets fugtighede Klima er meget, der er beslægtet med Sydamerika. Vestafrikas Skove med deres overordentlige Rigdom paa Slyngplanter overgaar langt Østafrikas, men de naar ikke saa langt mod S., hvor de standser ved Kalahari, medens de paa Østkysten rækker over hele Natal. I det hele er Østafrikas Flora fattigere, navnlig paa hjemlige Planter, og har mere tilfælles med indisk og sydafrikansk Planteverden. — Af karakteristiske Former for Tropeegnene er der allerede nævnt det tykstammede Abebrødtræ, Boabab, der har stor Udbredelse, men dog mangler i de hede, fugtige Ækvatorialegne (paa de aabne Savanner optræder det enkeltvis), og af Palmer, som er langt artsfattigere her end i Amerika, Doumpalmen, den ejendommelige vilde Dadelpalme, Delebpalmen (Borassus flabelliformis), Oliepalmen og Vinpalmen; desuden nævnes Pisang, Tamarinder, Sykomorer og andre Figenarter, Pandanus og Euphorbiaceer, den i Brakvandet ved Flodmundingerne baade paa Vest- og Østkysten voksende Mangrove, det store Silkebomuldstræ, hvis Stamme bruges af de Indfødte til Kanoer, det paa Vestkysten vigtige Skovtræ Smørtræet, mange ejendommelige Frugttræer m. m.

Welwitchia mirabilis.

I *Sydafrika* danner *Kalaharisteppen* en Overgang mellem det tropiske Afrika og Kaplandet. Af Kalaharis faa, men ejendommelige Planteformer nævnes Welwitchia mirabilis, en af de mærkeligst formede Blomsterplanter, endvidere Naras-planten af Græskarfamilien, Aloearter, tornede Akacier, tykbladede Laurbær- og Olivenarter, Myrter, en stor Del Løgvækster o. a. — Kapfloraen, især i den nærmeste Egn om Kapstaden, er en af de artrigeste paa Jorden (over 8000 Blomsterplanter) og minder i meget om den avstralske, især den sydvestavstralske; den kan deles i flere Regioner, hvoraf Karrooregionen, som danner Overgangen til Kalahari, indtager den største Plads. Mod S. i Kaplandet mellem Algoa- og Mosselbugt naar en Skovregion paa Knysna(Neisna)bjærgene helt ud til Kysten, og V. derfor strækker sig et Omraade, der især karakteriseres ved stedsegrønne Buske. I øvrigt præges Kapfloraen af Manglen paa høje Træer, det er fortrinsvis Kratformation; talrigst optræder Ericaceer, Proteaceer, ogsaa Euphorbiaceer, Aloearter og navnlig Løg-

vækster. Større Savannelandskaber findes ikke, Græsarterne træder mere tilbage, og de stive Græsser af Restiaceernes Familie, som meget ligner avstralske Græsser, er lidet skikkede for Kvæget.

Paa oprindelige Kulturplanter er Afrika fattig i Forhold til Amerika og Asien. Endog den for Verdensdelen ejendommelige Kornsort Durrha ligesom de andre Hirsearter Duchu og Eleusine skal være indført fra Asien. Egentlig oprindelige er kun Kolanødtræet, Kautsjuklianen og andre kautsjukydende Planter samt Kaffen, hvis egentlige Hjem er Landene S. for Abessinien (nogle mener dog, at det er Liberia). Saa godt som alle andre Kulturplanter er indførte, saaledes Jordnødden, Maniok (Kassave), Yams, Kartoflen, Majs, Tobak, Kakao (fra Amerika), den for Nordafrika vigtige Dadelpalme og Bananen (fra Asien), Hvede og Byg (fra Evropa).

c. I **Dyreverdenen** kan man vel ogsaa skelne mellem en Skov-, Savanne- og Ørkenfauna. Særlig rig paa Dyr er Øst- og Sydafrika, mindre rig Vestafrika, de store fugtighede Urskoves Omraade. I øvrigt bliver de store karakteristiske Dyreformers Omraade stadig mere og mere indskrænket paa Grund af den fremadskridende Kolonisation, ligesom de senere Aars Kvægpest ogsaa har bidraget til at tynde ud blandt dem. For at frede om Afrikas ejendommelige Dyreformer har man flere Steder begyndt at oprette „Reservationer".

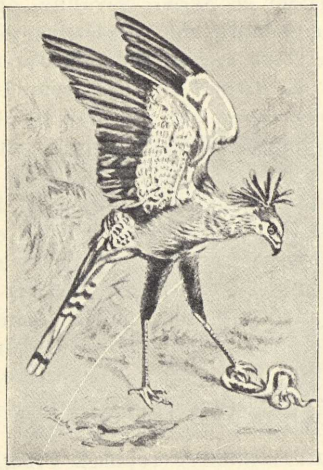
Der er en stor Modsætning mellem det nordligste Afrika og det øvrige af Verdensdelen, idet Nordafrika hører til den af Wallace opstillede *palæarktiske Region,* som ogsaa omfatter Evropa, medens alt det øvrige er samlet under den *ætiopiske Region,* som har det egentlige afrikanske Præg. Den deles igen i Underafdelingerne Øst-, Vest- og Sydafrika samt Madagaskar med de andre østafrikanske Øer (den sidste omtales under Øerne). I de senere Aar er der dog blevet rokket en Del ved Wallaces Teorier; mange Former, som han anser for specifik afrikanske, har man ment at genfinde i Avstralien, Amerika og Sydasien eller i den palæarktiske Region.

Nordafrika med Sáhara indtil Vendekredsen har overvejende evropæisk Præg, om end saadanne palæarktiske Former som Bjørn, Ulv, Hjort, Faar, der tidligere har levet i Atlaslandene, nu helt mangler (det vilde Bjærgfaar Muflonen findes dog endnu). Af Rovdyr, hvoraf nogle minder om Troperne, nævnes Løven, Leoparden, Geparden, Sjakalen, Hyænen, Ræven, desuden mærkes Antilopen og Springmusen; ogsaa de smaa haleløse Aber (Macacus), som tidligere ogsaa fandtes paa Gibraltar og, efter at de var blevne udryddede, atter nu er indførte der. Af Fugle nævnes Steppefugle som Løbehønen og Klippehønen, i Bjærgene findes Gribbe og Ørne, i Sáhara Strudse og Ørkenhøns som Overgang til Sudan, desuden en Mængde Vandfugle. I Steppelandskaberne er Firben og smaa Giftslanger hyppige.

Af den ætiopiske Regions Underafdelinger er *Østafrika,* med Sudan, den største, idet den omfatter Landet mellem Vendekredsene, altsaa ogsaa Kongobæknet, og endog mod V. naar ud til Atlanterhavet. Af karakteristiske vilde Dyr nævnes Løven, Leoparden, den sorte Panter, Lossen, Vildæslet, Zebraen, Giraffen, Antilopen, Flodhesten, Næsehornet, Elefanten, Vortesvinet, Bøflen, Desmerkatten o. a.; i det nordlige Sudan findes Steppeformer som Sjakaler, Hyænehunde og Stepperæve. Af andre Pattedyr mærkes blandt Gumlerne Jordsvinet og Skældyret, desuden talrige Abearter, Hulepindsvin og i de store Floders Brakvandsmundinger den ejendommelige Søko (Manatus), som ogsaa findes i Sydamerika. I Fugleverdenen nævnes de talrige Vandfugle, navnlig ved den øvre Nil og de omliggende vandrige Landskaber, som Flamingoer, Ibisser, Pelikaner, Storke (Marabustorken, Sadelstorken), Hejrer (Skonæbbet) m. fl. samt Strudse; af Krybdyr Krokodiller og

Slanger som Python- eller Kvælerslanger (Sandkvælere), særlige Firbensformer (Pistorius i Abessinien) o. a. Af de lavere Dyr mærkes Termiterne, Myrerne, de frygtede Sandlopper og Landblodigler og især Tsetsefluerne, som navnlig i det mellemste Sydafrika umuliggør Kvæg- og Hesteavl. Sydligere omkring mellemste og nedre Zambesi bliver Dyreverdenen noget mindre rig, men der findes dog endnu Elefanter, Zebraer og Antiloper i Mængde. Ved øvre Nil har man i nyeste Tid fundet et hidtil ukendt Pattedyr, Okapien, en Mellemting mellem Hjort og Giraf.

Vestafrika, der omfatter de store Skove ved Guineakysten omkring Nigir og øvre Kongo, er ikke saa rig paa Dyr, men paa den anden Side har det særegne Former som Gorillaen og Chimpansen samt andre Abe- og Halvabearter, endvidere Dværgmoskusdyr, Dværgantiloper, flyvende Egern, Desmerkatte, men store Rovdyr er sjældne, og Elefanten fortrænges mere og mere. Af egne Fuglearter nævnes Isfuglen, Væverfuglen og den graa Papegøje, af Krybdyr Krokodiller og den store Kvælerslange samt flere Giftslanger, af Insekter især Moskitoer og Termiter.

Sekretæren.

Sydafrika, der gaar omtrent fra Vendekredsen, men paa Østkysten rækker noget højere (omtrent til Mozambique), er atter mere rig, baade i det hele og paa karakteristiske Former, saaledes skal der være 18 mindre Pattedyrformer, der kun findes her, som Guldmuldvarpen, nogle Arter af Desmerkatte, Jordsvin, Kapharen, en Hyænehund m. fl.; derimod er Elefanten næsten forsvundet, og af større Rovdyr findes kun Sjakaler, „Jordulve" (Dværghyæner) og sjældnere Leoparder, som er farlige for de store Faarehjorde; særlig karakteristisk for et sydafrikansk Landskab er de talrige Antilopearter (Eland, Kuduen o. a.). Af særlige karakteristiske Fugle nævnes Kapduen, Paradisenken, Papegøjearten Lori, Pragtfinken og den fredede Grib Sekretæren, der udrydder Slanger og andet Kryb; af Firben er der flere særlige Arter, af Insekterne Termiterne og de frygtede, i store Sværme optrædende Græshopper.

Afrika har meget faa oprindelige T a m d y r. Elefanten, som det dog ikke er lykkedes at tæmme (Karthagerne havde tæmmet den) ligesaa lidt som Zebraen, og som kun gør Nytte ved at levere Elfenben, Æslet, der vistnok stammer fra det tropiske Vildsvin, Huskatten og maaske nogle Hundearter, det er vel alt. Som et særligt Nyttedyr maa nævnes Strudsen, hvoraf den vilde leverer de bedste Fjer, men de fleste yder den kunstigt opdrættede Struds; Strudsavlen begyndte 1863 i Kaplandet. Af de indførte Husdyr maa Kamelen (fra Asien) nævnes; den leverer ogsaa Kød, Uld og Mælk; Hesten (fra Arabien) trives godt baade mod N. og S., men ikke i det tropiske Afrika.

§ 7. Politisk Inddeling.

Medens man tidligere kunde sige, at det var ligesaa umuligt at skrive Afrikas politiske Geografi som Evropas i Middelalderens Begyndelse efter Folkevandringen, da saa godt som al statslig Form og Begrænsning manglede, har disse Forhold ændret sig betydeligt i de sidste Aartier, efter at den i 1880'erne paabegyndte „A f r i-

kas Deling" omtrent nu er tilendebragt, fremkaldt ved de evropæiske Stormagters Stræben efter at udvide deres Kolonialbesiddelser, dels for at skaffe nyt Marked for deres Handel (maaske ogsaa for at faa Afløb for deres overhaandtagende Befolkning), dels og især for at styrke deres politiske Position. Medens det før kun var Kysterne og de nærmeste Egne, som var berørte af Kolonisationen, og de store indre Landmasser laa saa godt som uænsede hen, ligesom de nogenlunde ordnede Statsomraader i Nord- og Sydafrika indadtil havde ganske udflydende Grænser, er det nu helt anderledes. Magterne har ved Traktater og Overenskomster mellem sig selv indbyrdes eller med de afrikanske Statsoverhoveder og Høvdinger lagt Haand paa det meste af Verdensdelen som Kolonier, Protektorater eller „Interessesfærer" — om ogsaa Grænserne mange Steder er vilkaarlige, kun fastslaaede paa Papiret, og Herredømmet ofte kun nominelt —, saa at der nu kun er to virkelig uafhængige Stater tilbage, Abessinien og Liberia, og deres Dage kan vel ogsaa snart tælles. Det er Frankrig og England, der har taget Løvens Part; det førstes Magtomraade er nu henved $^1/_3$ af hele Verdensdelen, og Englands (med Ægypten) er ikke meget mindre, men med en større Befolkning, Tyskland har henved $^1/_{10}$ og Belgisk Congo omtrent noget lignende, saa kommer Portugal med en ret betydelig Rest af fordums Storhed og Italien, ogsaa med et ret anseligt Omraade. I det store kan der tales om et fransk Nordvestafrika og et engelsk Nordøst- og Sydafrika. Inden der gaas over til Beskrivelsen af de enkelte Lande, gives her en summarisk Oversigt over Størrelsen af de forskellige Besiddelser.

Franske Besiddelser — Fransk Somalikyst, Tunis, Algier, Marokko, Interessesfæren i Sáhara, Fransk Vestafrika, Fransk Ækvatorialafrika, Madagaskar med Comorerne, Réunion med Dependenser — er c. 9,6 Mill. km² med godt 36 Mill. Indb.

Engelske Besiddelser — de ægyptiske Lande med Interessesfæren i Sáhara, Britisk Gambia, Sierra Leone, Guldkysten, Nigeria, den sydafrikanske Union med Svasiland, Basutoland, Betsjuanaland, Rhodesia og Nyassaland, Britisk Østafrika og Somaliland, St. Helena og Ascension, Mauritius med Dependenser, Seychellerne med Dependenser — er c. 9,2 Mill. km² med c. 47 Mill. Indb.

Tyske Besiddelser — Togoland, Kamerun, Tysk Sydvestafrika og Tysk Østafrika — er henved 2,7 Mill. km² med c. 11 Mill. Indb.

Belgisk Congo er c. 2,4 Mill. km² med c. 15 Mill. Indb.

Portugisiske Besiddelser — Portug. Guinea, Angola, Mozambique, Capverdiske Øer, St. Thomé og Principe — er over 2 Mill. km² med c. 9,4 Mill. Indb.

Italienske Besiddelser — Erythrea, Libyen (Tripolis) og Italiensk Somaliland — er c. 1,5 Mill. km² med c. 1,6 Mill. Indb.

Spanske Besiddelser — Spanske Presidios, Spansk Marokko, Spansk Sáhara (Rio de Oro), Spansk Guinea, Fernando Po med Dependenser — er c. 372,000 km² med over 600,000 Indb.

Af de uafhængige Stater er *Abessinien* c. 1,120,000 km² med c. 8 Mill. Indb. og *Liberia* 95,400 km² med c. 1,5 Mill. Indb.

§ 8. Ægypten med ægyptisk Sudan.

Vicekongeriget Ægypten med ægyptisk Sudan, der nominelt staar under det tyrkiske Rige, men i Virkeligheden er uafhængigt af det og beherskes af England, er begrænset mod N. af Middelhavet. Mod S. naar det helt over den hvide Nil og Bifloden Bahr el Arab indtil mellem Søerne Victoria og Albert Nyanza, men Græn-

sen er her ubestemt og retter sig efter Kampen med Madhisterne. Herfra gaar Vestgrænsen mod NV. til Darfurs Vestrand og fortsættes derfra mod N. gennem den libyske Ørken, hvor den naar omtrent til den 24. Længdegrad, indtil den V. for Sivahs Oase drejer mod NØ. ud til Middelhavet til Sollumbugten. Østgrænsen dannes af det røde Hav omtrent til 18° n. Br., Kap Ras Kasar; mod NØ. begrænses det af asiatisk Tyrki (Sinaihalvøen regnes som omtalt p. 302 i politisk Henseende med til Ægypten). Hele Riget deles i det *egentlige Ægypten* eller Statholderskabet *el Missr*, og *ægyptisk Sudan* eller Generalguvernementet *Beled el Sudan*. Da de omtalte Grænser, særlig mod S. og V. er meget usikre, angives Rigets Størrelse forskelligt; det anslaas nu til c. $3^1/_2$ Mill. km² med c. 15 Mill. Indb., c. 4 paa 1 km². Derved er der dog at bemærke, at mange af Folkestammerne inden for dette Territorium, navnlig i ægyptisk Sudan, stadig er paa Springet til at rive sig løs fra det ægyptisk-engelske Overherredømme.

Nildalens Natur bestemte Ægypten fra den tidligste Tid til at blive et Kulturland. Det gamle Ægyptens ejendommelige Kultur, der blev baaret frem af et alvorligt, nøgternt og praktisk Folk, og som har udøvet stor Indflydelse paa Grækernes og derigennem paa hele Evropas Kultur, gaar meget længere tilbage end den indiske; vi kender ægyptiske Konger fra over 4000 f. Kr. De værdifuldeste Kilder til *Pharaonernes* Historie er først blevne tilgængelige for os i det 19. Aarhundrede, da man har lært at tyde deres Billedskrift, Hieroglyferne; Stødet dertil blev givet ved Napoleonstoget til Ægypten 1798, og talrige Lærde som Rosellini, Lepsius og Ebers har fortsat det Værk, som Champollion begyndte. Efter at Kambyses 525 f. Kr. havde gjort Ende paa Pharaonernes Rige, hørte Riget under *Perserne*, indtil Alexander den Store befriede Landet for det forhadte Aag. Under dennes Feltherre *Ptolemæos* og hans Efterfølgere havde atter Ægypten en blomstrende, men langt kortvarigere Periode. Senere, 30 Aar f. Kr., kom Riget ind under *Romerne* og hørte fra 395 eft. Kr. til det østromerske Rige, indtil det i Midten af det 7. Aarhundrede erobredes af *Kaliferne*. I Slutningen af Middelalderen blev *Mamelukkerne* det herskende Folk, indtil de 1517 blev undertvungne af den tyrkiske Sultan, og fra den Tid har Ægypten hørt til *Tyrkiet;* dog indtog Høvdingerne, de saakaldte Bey (ɔ: Fyrste), en temmelig uafhængig Stilling.

I Aaret 1806 indsattes *Mehemed Ali* som Statholder (Vali), og med ham begynder en ny Epoke for Ægypten. Han indtog en meget uafhængig Stilling over for Tyrkiet, gjorde Ende paa Mamelukkernes Magt, indrettede sin Hær paa evropæisk Vis og hævede i det hele sit Lands materielle Kultur, men regerede tillige som en ægte østerlandsk Despot. Desuden udvidede han betydelig Riget mod S.; medens det ved Aarhundredets Begyndelse kun strakte sig til Assuan, erobrede Mehemed Ali i Krigene 1820—22 *Nubien, Kordofan* og *Sennar,* helt ned til Abessinien; de nye Lande blev kaldte det *ægyptiske Sudan*. Hans dristige Plan at grunde et stort uafhængigt Rige med Syrien var ved at modnes ved Krigene 1833 og 39 med Tyrkiet, da England og Rusland standsede ham 1841; han maatte anerkende Sultanens Overherredømme ved Betalingen af en aarlig Tribut, men paa samme Tid blev Riget arveligt i hans Familie. Mehemed Ali døde 1849, en af hans Efterfølgere *Ismaïl Pasja* fik 1867 Titel af Vicekonge eller Khediv (Chedivi-Misr). Ismaïl Pasja fortsatte Bestræbelserne for at give Ægypten evropæisk Kultur, ligeledes udvidede han sit Herredømme efter 1870 ned ad den hvide Nil under Paaskud af at ville undertrykke Slavehandelen; mod V. erobredes *Darfur* 1874, og omtrent paa samme Tid satte Ægypten sig fast i Landene mellem Abessinien og Kysten. Men den paatænkte Erobring af Abessinien i Krigen 1875—76 mislykkedes, og da samtidig Ægyptens Finanser var komne i en grænseløs Forvirring, maatte

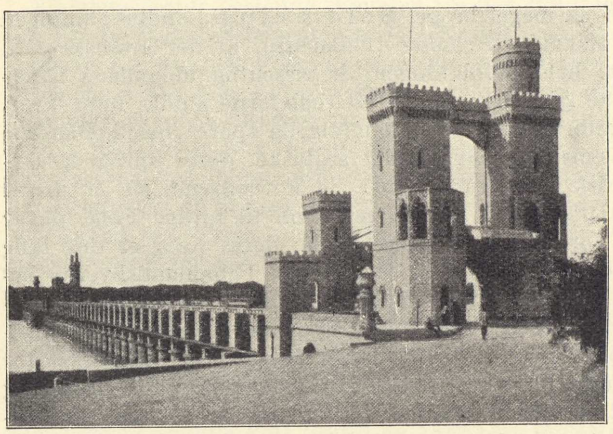
Ismaïl Pasja paakalde Stormagternes Bistand, hvilket førte til, at han nedlagde Regeringen til Fordel for Sønnen Tevfik († 1892, som efterfulgtes af Sønnen Abbas); medens man var beskæftiget med at ordne Forholdene, gav en Militæropstand i 1881 under Arabi Pasja England Anledning til at blande sig i Ægyptens indre Anliggender; det satte sig fast der, og siden den Tid har Englænderne faktisk haft Forvaltningen i deres Hænder. De har dog haft store Vanskeligheder at kæmpe med, navnlig i ægyptisk Sudan, hvor der 1882 udbrød en Mahdiopstand under Anførsel af en nubisk Æventyrer Muhammed Achmed, der opkastede sig til Herre i hele Landet og tilføjede de ægyptisk-engelske Tropper meget følelige Nederlag; først i de senere Aar er det lykkedes Englænderne at faa Bugt med Mahdiriget, efter at Mahdiens Hovedstad Omdurman, der var blevet grundlagt efter Chartums Ødelæggelse 1885, var blevet indtaget 1898. Nu er ægyptisk Sudan pacificeret og styres af England og Ægypten i Fællesskab som et „Kondominium".

Ægypten med Bilande har en meget broget B e f o l k n i n g. Landbefolkningen i det egentlige Ægypten, de saakaldte *Fellaher* (Fellachin), af det arabiske Ord falaha, at pløje, over 82 % af hele Befolkningen, er væsentlig ublandede Efterkommere af de gamle hamitiske Ægyptere, som i Hieroglyferne kaldes Retu, kraftige, velbyggede Folk af en gulbrun Hudfarve; selvfølgelig spores hos Fellaherne Blandingen med fremmede Elementer, navnlig det arabiske, deres Sprog er saaledes rent arabisk; men i fysisk Henseende ligner de Forfædrene. De er meget nøjsomme og flittige, men de trykkende Skatter gør dem til fattige Folk, de er egentlig kun Daglejere, da al Jorden ejes af Regeringen; deres Kaar er dog ikke blevet saa lidt forbedrede under Englændernes Regimente. Fellahlandsbyerne bestaar af usle Hytter, opførte af Ler og Nildynd og uden Skorstene. Fellaherne er Muhamedanere. *Kopterne* (Fordrejelse af Ordet Ægyptere, arab. *Kubt*), over 600,000, ligeledes Efterkommere af de gamle Ægyptere, er lidt mere blandede og taler ogsaa for en stor Del arabisk; de bor mest i Byerne, særlig i Øvreægypten, og ernærer sig som Købmænd og Haandværkere; det er driftige, snu og troløse Folk, meget hengivne til Drik. Kopterne er Kristne, de fleste monofysitiske, nogle katolske. Desuden findes der i Ægypten en stor Del *Arabere,* dels Stadbeboere, dels *Beduiner* (6—700,000); de, der nomadiserer i Ørkenegnene mellem Nilen og det røde Hav i Øvreægypten, kaldes *Bedsjavi* (Begaer). Til de senere indvandrede Folk hører *Tyrker* (c. 70,000), *Levantinere,* navnlig Efterkommere af indvandrede Syrere og Grækere, og *Evropæere,* af hvilke der 1907 var c. 1,5 %; de fleste er Grækere, dernæst kommer Italienere, Franskmænd og Englændere.

Nubien, Kordofan, Sennar og Darfur har en meget broget Befolkning af indvandrede Folk, navnlig Arabere, saaledes som *Sjegiye* i Nubien, og indfødte Folk. Nubiens og Sennars egentlige Beboere er mørke, enten broncebrune eller helt sorte Folk, og maa regnes at staa paa Overgangen mellem Middelhavsfolkene og Negrene, skønt ellers ikke Negertypen er fremtrædende hos dem. I Nubien kaldes Folket *Barabra* (Berabra), delte i Stammerne *Maha, Kenu* og *Donkola;* det er godt byggede, magre Folk af Middelhøjde, de er i høj Grad urenlige og ligner i deres Levevis meget Ægyptens Fellaher; de, der er indvandrede i Ægypten, kaldes der *Berberiner.* Barabra saavel som Sennars Befolkning menes at være beslægtede med Negerstammen *Fundj* (Funje), der 1822 blev undertvunget af Mehemed Ali. Langt mere er Negertypen fremtrædende hos Kordofans stærkt blandede Befolkning, endogsaa Uldhaaret begynder at vise sig hos dem. Darfurs Befolkning er en med Nubiere og Arabere stærkt blandet Negerbefolkning, saaledes de flittige *Fori* eller *Gondsjarer,* der bor midt i Darfur.

Af Negerstammerne, der bor eller boede — thi nu er de stærkt i Tilbagegang —

ved den øvre Nil S. for 10° n. B., og som ernærer sig af Kvægavl og Agerdyrkning samt noget Fiskeri og i Almindelighed bor i bikubeformede Hytter. T o g u l e, med runde eller spidst tilløbende Tage, nævnes følgende. Paa venstre Nilbred ved 10—12° n. Br. bor de slanke, helt sorte *Sjillukker*. S. for disse paa begge Sider af Nilen mellem 12 og 6° n. Br. bor de blaasorte, høje og smukt byggede *Denka* eller *Dinka*, V. for disse de mørkebrune *Nuehs* (Nuer). S. for 6° n. Br. findes *Sjir* og *Bari*, kraftige Folk, blandt hvilke Missionærerne i Gondokoro forgæves har virket. Ved Mvutan Søen bor *Magungo* (Flert. Vagungo), Ø. for Bari *Beri* (Berri). V. for disse *Niambara*. Omkring Bahr el Ghasal og dens Bifloder, navnlig Djur, bor de rødbrune *Bongoer* eller *Dorer*, opvakte Folk og flittige Agerdyrkere, som i øvrigt efter Schweinfurths Mening er ved at uddø. — I Landene Ø. for Abessinien bor *Danâkil* eller *Afer*, *Somaler* og til Dels *Gallaer*, alle Folk, der ligeledes maa betragtes som staaende paa Overgangen mellem Semiterne (Abessinierne) og Nigritierne. Somalfolket er fanatiske Muhamedanere, stærkt blandede med arabiske Indvandrere; mange af dem saavel som Gallaerne lever som Nomader.

Nildæmningen ved Kairo.

I selve Ægypten er A g e r b r u g e t selvfølgelig Hovednæringsvejen, endskønt det kun er en ringe Del af Landet, omtrent saa meget som Belgien, der er kultiveret; over 60 % af Befolkningen er Agerdyrkere. I de Landskaber, som helt er afhængige af Nilens Oversvømmelser, i Mellem- og Øvreægypten, er der hovedsagelig kun V i n t e r k u l t u r (es Sjitavi), idet man straks efter Flodens Tilbagetræden begynder at pløje og saa og høster efter 4 Maaneders Forløb; i de Dele, som frugtbargøres ved kunstig Vanding, nemlig i Nedreægypten ved det store Opstemningsværk ved Deltaets Begyndelse, er der desuden S o m m e r k u l t u r (es Sefi), fra Foraar til Høst, og H ø s t k u l t u r (es Denuri), der varer i 70 Dage; ved det nye store Opstemningsværk i Øvreægypten ved Assuan venter man at kunne indvinde nye store Arealer for den stadige Kultur. De vigtigste Produkter er Hvede, Byg, Majs, Bønner, Durrha, Ris, Bomuld og Sukkerrør, desuden dyrkes en Mængde andre Produkter som Ærter, Dadler, Tobak, Hamp, Indigo, Krap, Sydfrugter m. m. Af størst Vigtighed som Udførselsartikel er B o m u l d e n; Kulturen af denne Plante, som allerede tidligere var meget betydelig, blev ved den af den nordamerikanske Borgerkrig fremkaldte Krise fremmet saa stærkt, at de andre Kulturer led under det, 1860 var Høsten 50 Mill. kg, 1875 var den 140 Mill.; den aftog noget i de nærmeste Aar, men senere har den atter været i stadig Stigen, 1907—08 var den endog c. 325 Mill. kg, hvoraf alene de 260 var fra Deltaet, 1909—10 var Produktionen c. 224,5 Mill. kg. I mange Henseender staar H u s d y r a v l e n højt, dog har den kun ringe Betydning for Udførslen; der findes Bøfler, Hornkvæg, Geder, Faar, Kameler, Strudse o. a. Naar undtages det gode Bygningsmateriale, som Kalksten, Sandsten, Granit og Porfyr, er Ægypten fattig paa M i n e r a l i e r; der findes dog en Del

Salt, Salpeter og Alun, desuden pletvis ved det røde Hav Petroleum og Svovl, Guld i Nubien. m. m. Om nogen egentlig Industri blev der først Tale under Mehemed Ali, han indrettede Fabrikker i Bomuld, Silke og Sukker, ligeledes Vaabenfabrikker og Farverier; af særlig Betydning er Cigaretfabrikationen. Handelen er temmelig stor; den tog et betydeligt Opsving, da den engelsk-østindiske Handelsrute ved Jærnbane mellem Alexandria og Suez kom i Stand, men navnlig har Aabningen af Suezkanalen 1869 forøget den. Værdien af hele Vareindførslen var i 1912 over 25,9, af Udførslen over 34,5 Mill. ægyptiske Pd. (et æg. Pd. = 18,5 Kr.); de vigtigste Udførselsartikler var Bomuld (over 27,5 Mill. æg. Pd.), Bomuldsfrø (4,09 Mill.), Cigaretter (423,000), Oliekager (363,000), Løg (384,000) og Ris (284,000); den største Del af Handelen dreves med Storbritannien (Udførslen var over 16, Indførslen c. 8 Mill.), dernæst kom Frankrig, Tyskland og Rusland; Handelsflaaden bestod 1912 af 5 Damp- og 7 Sejlskibe med henholdsvis 954 og 1901 Tons Dr.; der indløb i 1912 6731 og udløb 6770 Skibe med hver c. 5,39 og 5,41 Mill. Tons Varer; den allerstørste Del gik over Alexandria, idet Port Said og Suez overvejende er Transithavne (om Kanalen se ndfr.). Af Jærnbaner var der i 1912 4241 km, deriblandt Banen fra Alexandria til Suez og Banen langs Kanalens Vestside, Banen Kairo-Assuan med Sidebane til Fajum, Banen Vadi Halfa—Bender—Chartum og Banen Berber—Suakin. Af Telegraflinjer var der 7382 km.

Vicekongen af Ægypten, der betaler en aarlig Tribut af 665,000 ægypt. Pd. til Tyrkiet, regerer avtokratisk, Forvaltningen føres af Ministre. Khedivens Magt er dog betydelig indskrænket ved den engelske Indblanding, navnlig i Finansstyrelsen, der staar under Kontrol af en efter engelsk Indstilling af Khediven valgt „financial adviser", uden hvis Samtykke ingen Finansoperation kan foretages. Ministeriet bestaar af en tyrkisk Overkommissær og 6 Ministre, der alle er Ægyptere; men en stor Del af de højere ministerielle Embedsmænd er Evropæere; ifl. Lov af 1883 gives der flere ved almindelig Afstemning valgte Repræsentationer, der skal danne Begyndelsen til et mere konstitutionelt Styre. — I religiøs Henseende hersker der Trosfrihed; de allerfleste er sunnitiske Muhamedanere under en Mufti i Kairo (1907 i det egentlige Ægypten c. 10,27 Mill.); desuden er der en Del koptiske Kristne, under Ærkebispen i Alexandria (over 700,000), nogle Græsk- og Romersk-Katolikker (77,000 og 57,800), Protestanter (12,800) m. m., samt Jøder (c. 38,600). — Skolevæsenet er i stor Fremgang; 1909 var der 3582, af Gejstligheden oprettede og af Regeringen kontrollerede Elementarskoler (Kuttabs) med c. 191,000 Elever; desuden er der højere Skoler (Nationalskoler), mange Fagskoler m. m.; den højeste Læreanstalt for koransk Lærdom er Moskeen og Universitetet el Azhar i Kairo (1908: 9940 Stud.). — Finanserne er nu i god Orden, ligesom Nationalvelstanden er i Stigen. Budgettet 1911 lød paa Indtægter og Udgifter balancerende med 15,5 Mill. Pd. (Overskud c. 0,5 Mill.); for ægyptisk Sudan var Specialbudgettet: Indtægter 1,195,000 og Udgifter 1,425,000 Pd.; Statsgælden var c. 89,2 Mill. Pd. — Efter Lov af 1885 med senere Ændringer er der almindelig Værnepligt; Hæren, der staar under Overbefaling af en engelsk Officer (Sindar), medens Khediven udnævner de andre højere Officerer, er paa Fredsfod c. 19,000 Mand, hvortil kommer en engelsk Besætning paa c. 6100 Mand. Flaade har Ægypten egentlig ikke, kun nogle mindre Fartøjer og Kanonbaade til Tjeneste ved Kyster, Havne og paa den øvre Nil.

I. Det egentlige Ægypten

eller Statholderskabet *el Misr,* der naar mod S. til c. 21 ⁰ 30' n. Br. ved Nilen, hvor Vadi Halfa betegner Grænsen, er 994,300 km² med 11,287,400 Indb. (1907), ɔ: 11 paa 1 km², en over tre Gange saa stor Befolkning som ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede; men af hele Arealet er kun henved 34,000 km² kultiveret, og da bliver Befolkningstætheden c. 332 paa 1 km² (Belgien har 255 paa 1 km²). Foruden Fellaher og Koptere, der udgør c. $10{,}_4$ Mill., findes der c. 635,000 Beduiner og 283,000 Fremmede (se p. 405).

Ægypten deles administrativt i 7 Guvernorater eller Mohafsas, der omfatter de store Byer (samt Sinaihalvøen), og 14 Provinser eller Mudiriehs (hver styret af en Mudir), som atter deles i Distrikter, Markas eller Kism (hver styret af en Mamur). Geografisk deles Ægypten i Nedreægypten, hvortil hører Guvernoraterne og de 6 Provinser, og Øvreægypten, der omfatter 8 Provinser.[1])

a. *Nedreægypten* (Oldtidens *Delta,* nu kaldet *Masr el Bahari*) omfatter væsentlig Nildeltaet og er meget tæt befolket; det er 172,200 km² og har 6,554,300 Indb., ɔ: c. 47 paa 1 km², men da det kultiverede kun er c. 20,000 km², bliver det c. 333 paa 1 km².

Paa højre Bred af Nilen, c. 18 km S. for det Sted, hvor Deltaet begynder, ligger Rigets Hovedstad *Masr el Káhirah,* ɔ: den Sejrrige, sædvanlig kaldt *Kairo;* dens Glansperiode falder i Middelalderen, men endnu er den en af den arabiske Verdens betydeligste Stæder og Afrikas største By, 654,500 Indb. (1907), hvoraf 30—40,000 Fremmede. Byen deles i *Gammel Kairo* eller *Fostat* (ɔ: Telt), der stammer fra Amru, den muhamedanske Feltherre, som erobrede Ægypten, det *egentlige Kairo* eller den nye Stad, grl. af Fatimiderne 969, og *Bulak,* Havnestaden mod V. Byen frembyder med sine Hundreder af Moskeer, hvoraf mange, som Amrus, Sultan Hassans og El Azharmoskeen (med den islamitiske Højskole), hører til den arabiske Bygningskunsts ypperste Værker, sine mange Basarer, Kaffehuse (over 1200), Barberstuer og Bade et fuldstændigt Billede af en orientalsk Residens- og Handelsby; særlig i Byens Hovedaare, Muskiegaden, er der betydeligt Liv. Foruden Universitetet har Byen mange videnskabelige Selskaber, højere Læreanstalter, store Biblioteker og rige Samlinger, deriblandt et oldægyptisk Museum (før i Bulak), det største i Verden i sin Slags. I øvrigt er mange Gader krumme og tit saa snævre, at Husenes Balkoner næsten berører hinanden; desuden er de hyppig overdækkede med Maatter, lagte over Brædder eller Palmestammer, for at holde Heden ude. I Nærheden af Bulak ligger Khedivens Lystslot paa Øen *Gesireh.* I Gammel Kairo findes paa Øen *Roda* den ældgamle Nilmaaler, hvorefter Skatterne ansættes. SØ. for Byen paa det befæstede Bjærg *Mokattam* ligger Citadellet med den 90 m dybe Josefsbrønd og Mehemed Alis Alabastermoske, hvor han ligger begravet. S. for Kairo paa venstre Nilbred laa det gamle *Memphis,* af hvis Ruiner der kun er lidt tilbage; noget længere mod V. paa et øde Klippeplateau, 30 m over Dalen, laa de gamle Ægypteres Kirkegaard, hvor Mumierne indsattes i Gravkamre, der er udhugne i Klippen; her findes tillige den store Sfinks og de tre kolossale Kongepyramider, af hvilke den højeste, Keopspyramiden, nu er 137 m og Kefrenpyramiden over 136 m; efter den nærliggende Landsby *Giseh* paa venstre Nilbred, c. 22,000 Indb., kaldes de Giseh-Pyramiderne. Mod S. ligger det om Vinteren stærkt besøgte Badested *Heluan* (Svovlbade).

[1]) De 7 Guvernorater er: *Kairo, Alexandria, Suez, Ismailia, Port Said, El Arisiz og Sinaihalvøen.* De 6 Provinser i Nedreægypten er: *Beharah, Sjarkieh, Dakahlieh, Gharbieh, Kaliubieh* og *Menufieh;* de 8 Provinser i Øvreægypten er: *Siut, Neni, Suef, Fajum, Giseh, Minieh, Girgeh, Kenneh* og *Assuan.*

I Deltaet laa i Oldtiden ved den vestlige Nilarm *Sais*, mod Ø. *Heliopolis*. Helt mod V. i Deltaet ved Kysten ligger *Alexandria (Iskanderieh)*, forbunden med Bulak ved den 90 km lange Mahmudiekanal og en Jærnbane. Byen anlagdes 332 f. Kr. af Alexander den Store mellem Havet og den sumpagtige Sø Mariut (Mariotis); ved en Dæmning forbandtes Øen *Pharos* med Fastlandet, og saaledes opstod to Havne. Den var under Ptolemæerne og Romerne en af Verdens største Handelsstæder og havde da c. 1 Mill. Indb.; den indtog ogsaa en fremragende Plads i Middelalderen, indtil Opdagelsen af Søvejen til Indien gav den sit Knæk. I det 19.

Suez' Havn.

Aarhundrede har Mehemed Ali gjort meget for at hæve den, og den engelsk-østindiske Dampskibsrute og Suezkanalens Aabning har givet den noget af dens tidligere Glans tilbage; ved 1850 havde den c. 30,000, nu har den c. 332,000 Indb. (1908), hvoraf over 60,000 er Fremmede, mest Italienere, Grækere og Franskmænd. Den er i sit Anlæg, navnlig i det mod S. liggende Frankerkvarter, en helt evropæisk By med prægtige Bygninger, som Vicekongens Palads Ras el Tin, til hvilke Fellahernes usle Hytter paa Ruinerne af den gamle Stad danner en grel Modsætning; af de kostbare Mindesmærker fra Oldtiden er kun faa, som Pompejussøjlen, bevarede; af de to Obelisker „Kleopatras Naale" er den ene bragt til London, den anden til New York. Byen led en Del ved Englændernes Bombardement og Pøbelens Udskejelser under Arabi Pasjas Oprør 1882. Alexandria er Hovedstabelplads for den ægyptiske Bomuldshandel, Hovedstation for Handelen over Suez til Indien og Kina og Sædet for den koptiske Ærkebisp.

Ø. for Alexandria ved Kysten ligger *Abukir* (Canopus), kendt fra Søslaget

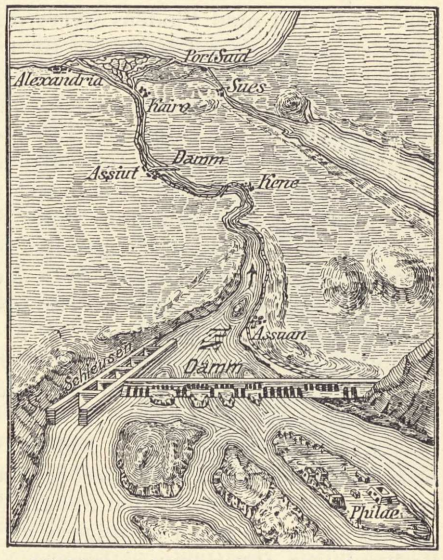
1798; *Rosette (Raschid)* ved den vestlige Nilarm, c. 14,000 Indb., betydelig Handel med Ris; Byen er i Aftagen, da Havnen tilsander. Ved den østlige Nilarm, 13 km fra Mundingen, og den fiskerige Mensalehsø *Damiette (Damyat)*, c. 40,000 Indb., Midtpunktet for Deltaets Risavl, stor Handel paa Syrien. Længere nede ved Damiettearmen *Mansurah* (ɔ: den sejrrige), 40,300 Indb., et Centrum for Bomuldsavlen. I Deltaet mod V. *Menuf*, 22,300 Indb., *Damanhur* (Hermopolis), 38,800 Indb., *Sjibin-el-Kom*, 21,600 Indb., og *Mehalla-el-Kobra*, 33,500 Inlb.; ved venstre Nilarm *Tarraneh*, Ladeplads for de nærliggende Natronsøer. I Deltaets Centrum *Tantah*, 54,400 Indb., Knudepunkt for Jærnbanenettet, i øvrigt kendt for sine to store Messer aarlig; i Avg. skal der endog være samlet 500,000 Mennesker i Byen. Østligere *Sagasig*, 35,000 Indb. (hvor det gamle *Bubastis* laa), ved den 1877 aabnede Kanal, der fører over til *Ismaïlia*, c. 8000 Indb., ved Timsah Søen og Suezkanalen.

Suez, liggende i en øde Egn ved Suezbugten, c. 18,000 Indb., har Betydning som det ene Endepunkt for *Suezkanalen*. Efter at der allerede i det 13. Aarhundrede f. Kr. var fuldendt en Kanaludgravning omtrent fra det nuværende Sagasig mod Ø. til Timsah Søen og derfra til Bittersøerne, som dengang stod i Forbindelse med det røde Hav (en Kanal, som var ubrugelig 7 Aarhundreder efter), forsøgtes 612 f. Kr. af Ægypterkongen Neko en ny Gennemgravning, der fuldendtes 522 af Darius og videre udarbejdedes nogle Aarhundreder efter af Ptolenæos Philadelphos, der grundlagde Havnestaden *Arsinoe*, omtrent hvor nu Byen Suez ligger. Da Kanalen tilsandede, søgte Kejser Trajan og senere Kalifen Omar at istandsætte den, men i det 8. Aarhundrede blev den ødelagt af strategiske Grunde. Heller ikke denne Kanal havde dog ført til Middelhavet, men til den østlige Nilarm ved Sagasig. Den franske Generalkonsul F. de Lesseps fik 1854 Kontrakten om Suezkanalens Anlæggelse afsluttet, 1856 grundede han Aktieselskabet, 1859 paabegyndtes Arbejdet, og 1869 aabnedes den. De fleste Aktier er paa engelske Hænder; 1887 erklæredes Kanalen for neutral ved Overenskomst mellem Frankrig og England. 1968 skal den overgaa til den ægyptiske Regering. Kanalen gaar fra Suez mod N. gennem de store Bittersøer, Timsah-, Ballah- og Mensaleh Søen; den er 160 km lang, 9 til $9^1/_2$ m dyb, i Bunden over 38 m, i Vandspejlet mellem 70 og 110 m bred. Trafikken er steget for hvert Aar; 1871 passeredes den af 763, 1879 af 1477, 1900 af 3441 og 1912 af 5373 Skibe, hvoraf 3335 engelske. Skibsindtægterne var 1912 c. 136,4 Mill. Frs. Af Byer ved Kanalen nævnes — foruden den ovenfor omtalte *Ismaïlia*, der grundlagdes 1863 af Lesseps og i lang Tid var Midtpunkt for Kanalarbejderne — *el Kantara* og den ved Mundingen ved Middelhavet 1859 grundlagte *Port Said*, 49,900 Indb., en helt evropæisk By med et 54 m højt Fyrtaarn og vigtig som Kulstation for Skibene, der gaar gennem Kanalen. SØ. for Port Said ligger Ruinerne af det gamle *Pelusium*, mod Ø. ved Middelhavskysten paa Syriens Grænse Fæstningen *el Arisj*.

b. *Øvreægypten* (Oldtidens *Heptanomis*, Mellemægypten, og *Thebais*, Øvreægypten), *el Said*, 822,100 km² med 4,635,700 Indb., c. 5,6 paa 1 km², indbefatter den smalle, tæt befolkede Nildal til Vadi Halfa.

Mod N. ligger ved den venstre Nilbred *Beni Suef*, 23,400 Indb., med Handel og Industri i Bomuld. Mod NV. fører en Dalkløft ind til det meget frugtbare, som en Have dyrkede Landskab *Fajum* med Resterne af Oldtidens Mørissø, *Birket el kerun*, der forbindes med Nilen ved Flodarmen Bahr Jussuf, og med Byen *Medinet el Fajum* (Crocodilopolis, det senere Arsinoe), 37,300 Indb., der ved Jærnbane staar i Forbindelse med Kairo, som provianteres stærkt fra Fajum; tidligere, da Byen var Yndlingsopholdssted for Mamelukkernes Bey, var den langt større; ved Indgangen til Dalen har Kæmpepaladset Labyrinten ligget. Længere oppe ad Nilen ligger

Minieh, 27,200 Indb., Midtpunkt for Sukkerindustrien, *Melavi el Arisj,* c. 15,000 Indb., *Manfalut,* c. 15,000 Indb., det smukt beliggende *Siut* eller *Assiut* (Likopolis), 39,400 Indb., Øvreægyptens største By med betydelig Handel, Sæde for Provinsens Øvrigheder, Industri i Elfenben, *Achmim* (Panopolis), 23,800 Indb., en paa Palmer rig By, *Gerga (Girgeh, Djerdje),* c. 17,000 Indb., *Madfune* (paa Ruinerne af det gamle Abydos), *Keneh* (Karnepolis), 20,100 Indb., Kornhandelsby ved Indgangen til en Tværdal, som fører ned til det røde Hav til Kosseïr, Indskibningsplads for Mekkapilegrimmene; endvidere *Dendera* (Tentiris) med et berømt Tempel for Hathor, *Kuft* (Koptis). S. herfor laa det gamle *Theben* (Uast), først det sydlige, senere hele det gamle Ægyptens prægtige Hovedstad; paa Flodens højre Bred i Nærheden af Landsbyerne *Luksor* og *Karnak* findes de storartede Ruiner af Paladser og Templer af Sandsten, Marmor og Granit, omgivne af Mængder af Sfinkser og Obelisker; i en eneste Sal i et af Paladserne har Loftet været baaret af 134 Søjler, hvoraf nogle var 21 m høje; paa den venstre Bred ved Landsbyen *Medinet Abu* ligger Gravkamrene, en Labyrint af Katakomber, hvis Vægge er smykkede med Malerier og Billedhuggerarbejder. Sydligere paa venstre Nilbred ligger *Esneh* (Latopolis), c. 14,000 Indb., der har betydelig Karavanhandel paa Darfur og Handel med Dromedarer; videre *Edfu* (Apollonopolis) med Lervarefabrikker, og *Assuan* (Syene), paa højre Nilbred, hvor Katarakterne begynder, c. 14,000 Indb., med det store Dæmningsarbejde (se p. 406) og Niløerne *Elephantine* (el Sag) og *Philæ* (el Heif); ved *Korosko* udmunder Karavanvejene, der gaar mod S. over den nubiske Ørken.

Nilskitse med Dæmningerne ved Assuan.

c. Til Nedre- og Øvreægypten hører en Række Oaser i den *libyske Ørken,* hvorover Karavanvejene fra Ægypten til Tripolis gaar; Befolkningen er omkring 30,000. De nævnes fra N. til S. *Sivah* eller *Zeus Ammon Oasen* (hvortil ogsaa Oasen *Garak* regnes), c. 35 m o. H., c. 550 km² med c. 4000 Indb.; i Byen *Sivah,* der har høje, af Muslingekalk opførte Huse og meget snævre Gader, findes mange Skoler for den fanatiske muhamedanske Sekt Senussi, til hvilken Befolkningen hører, og flere Ruiner, bl. a. af Kongepaladset, der laa ved det for sit Orakel berømte Ammonium. Medens Sivah hører til Nedreægypten, regnes de andre til Øvreægypten. *El Beharieh (Bacharieh),* c. 113 m o. H., med 5—6000 Indb., og *Farafrah,* 25—85 m o. H., med c. 500 Indb., tilsammen kaldte den *lille Oase;* i den sidste ligger Byen *Kasr el Farafrah,* Hovedsædet for Sekten Senussi. *Dachel,* c. 100 m o. H., c. 550 km² med c. 17,000 Indb. og den ret godt byggede By *El Kasr* med Ruiner bl. a. af et Ammontempel, og *El Chargeh,* c. 80 m o. H., med c. 7000 Indb., hvis By af s. Navn ogsaa har interessante Ruiner; de to sidste Oaser kaldes tilsammen den *store Oase.*

II. Ægyptisk Sudan

eller Generalguvernementet *Beled el Sudan,* 2,549,500 km² ned c. 3 Mill. Indb., omfatter alle de p. 404 nævnte Lande S. for det egentlige Ægypten. De har lidt overordentlig ved Mahdiopstanden 1882—98 og skal have mistet c. 60 % af deres Befolkning. Efter Opstandens Undertvingelse styres de som et engelsk-ægyptisk Kondominium af en Generalguvernør, der vælges af Ægypten med Englands Bekræftelse og deles i 13 Provinser eller Mudiriehs[1]), der styres af Guvernører, som enten er Officerer i den ægyptiske Hær eller engelske civile Embedsmænd.

Ægyptisk Sudans Hovedstad er *Chartum* i Nubien ved Foreningen af Bahr el Abiad og Bahr el Azrek, c. 21,000 Indb. (1909). Den blev grundlagt af Mehemed Ali 1823, beskyttet mod Flodens Oversvømmelser ved en Jordvold. Den voksede efterhaanden op til en ret betydelig By trods sit usunde Klima, der blev endnu mere følelig ved dens Urenlighed og daarlige Bygningsmaade; der var Sædet for de evropæiske Konsuler, Udgangspunkt for alle vigtige Ekspeditioner op ad Nilen og drev betydelig Handel, navnlig med Elfenben, Strudsfjer og Slaver (Slavehandelen vedblev, længe efter at den var forbudt); ved 1880 havde den c. 60,000 Indb., hvoriblandt mange syriske og græske Købmænd. Men under Mahdiopstanden blev den trods den engelske General Gordons tapre Forsvar indtaget og ødelagt 1885, og den lille Landsby *Omdurman,* der ligger lige overfor paa Flodens venstre Bred, blev Mahdiens Hovedstad, nu c. 43,000 Indb. Men da den blev erobret og Mahdien slaaet ned 1898, blev Chartum dog atter Hovedstaden, og Englænderne har gjort meget for atter at hjælpe den paa Fode, bl. a. ved i 1900 at forbinde den med Kairo ved Jærnbane; Byen har et Gordon Memorial College (opr. 1899) til Opdragelse af Indfødte i Kristendommen og en 1912 indviet Katedral, der er opført omtrent paa det Sted, hvor Gordon døde.

N. for Chartum ligger i Nubien ved Nilen flere Byer, der har Betydning for Karavanhandelen, saaledes *Berber,* fra hvilken der gaar Bane ud til Nubiens Kyst ved det røde Hav til Havnen *Suakin* (c. 19° 9' n. Br.), c. 5000 Indb., liggende paa en lille Ø, og den noget nordligere, af Englænderne 1905 anlagte *Port Sudan.* N. for Berber følger *Abu Hammed,* hvorfra Vejen gaar mod N. til Korosko, og *Ny-Dongola,* der er grundlagt af Mehemed Ali, medens *Gammel Dongola,* Nubiens gamle Hovedstad, blev ødelagt af ham og nu næsten er forladt; ved det egentlige Ægyptens Grænse ligger *Vadi Halfa.* — S. for Chartum ligger ved Nilen flere Byer, der tidligere havde Betydning som Militærstationer, nemlig *Vadelai, Dufileh, Lado* og *Fasjoda,* nu *Kodok,* i Sjilliklandet, den sidste kendt fra Kaptajn Marchands Tog 1898—99 og Frankrigs Forsøg paa at sætte sig fast i disse Egne. Den tidligere Missionsstation ved Handelspladsen *Gondokoro* (c. 4° 59' n. Br.) er nu forladt.

Ø. for Nilen ligger Landskabet *Sennar* (Oldtidens *Meroe*), der tidligere dannede et betydeligt Rige; Byen af s. Navn ligger ved Bahr el Azrek. Østligere ligger bl. a. *Kassala* ved Mareb, Grænsestationen *Fasogi* ved Abessinien og det af Arabere og Fundje beboede lille Landskab *Galabat* (c. 4000 km²), hvori Byen *Matamah* ligger, og som tidligere dannede en egen Republik, der var stiftet af hjemvendende Mekkapilegrimme.

V. for Nilen ligger Landskabet *Kordofan,* hvis Hovedplads er *El Obeid,* der for en Del bestaar af Negerhytter, og som har nogen Industri og Handel; af andre Byer nævnes *Bara.* — I *Darfur,* der er henved 500,000 km² med højst 1½ Mill. Indb., og som vel betaler Tribut til Ægypten, men hvis Sultan næsten er uafhængig, ligger

[1]) Provinserne er for Tiden; *Chartum, Berber, Dongola, Halfa, Vadi, Hvide Nil, Bahr el Ghasal, Øvre Nil, Sennar, Blaa Nil, Kassala, Kordofan, Røde Hav og Mongalla.*

Hovedstaden *El Fasjer* i et frugtbart Dalstrøg; andre Byer er *Bara* og *Sjekka*. — Det sydligere liggende Savannelandskab *Dar-Fertit*, med Byen af s. Navn, skal nu efter Slavejagterne være næsten helt affolket.

§ 9. Abessinien.

Abessinien eller *Beled el Habesj*, officielt kaldet *Aitiopia* (Oldtidens *Ætiopien*, hebraisk *Kusj*), c. 1,120,000 km² med c. 8 Mill. Indb., omfatter hele Bjærglandet, undtagen den nordligste Spids, samt noget af Somalilandet. Mod V. begrænses det af Ægypten, mod N. af det italienske Erythrea, mod Ø. skilles det fra det røde Hav og Adenbugten ved en Landstrimmel, der bliver bredere mod S. (Samhara, Tehama), og hvor italienske, franske og engelske Besiddelser ligger, mod SØ. er Grænsen mod det italienske Somaliland endnu ubestemt, mod S. og SV. er Grænserne mod engelsk Østafrika og ægyptisk Sudan fastslaaede ved Overenskomster i de seneste Aar.

Abessinsk Kriger.

Abessinien er et ældgammelt Rige, som allerede, skønt kun i ringe Grad, kendtes af de gamle Ægyptere. Først under Ptolemæerne blev Landet mere kendt. I de første Aarhundreder af vor Tidsregning herskede Abessinien ogsaa over det sydlige Arabien, i det 4. Aarhundrede, da Kristendommen indførtes og skal have fortrængt Jødedommen, som efter gamle Sagn allerede c. 1000 Aar f. Kr. havde vundet Indgang der, var det et blomstrende Rige. Men ved Islams Indførelse i Ægypten afbrødes Forbindelsen med den øvrige Verden, Landet glemtes helt, indtil det i det 16. Aarhundrede atter opdagedes af portugisiske Missionærer, som søgte efter Præsten Johannes' æventyrlige Rige. Men Forbindelsen, der den Gang tilvejebragtes med den katolske Kirke, bestod ikke længe, i Midten af det 17. Aarhundrede maatte Missionærerne forlade Landet, og først i vor Tid ved de mange Rejsendes Beretninger, som Bruces, Salts, v. Heuglins og navnlig Brødrene d'Abbadies, er Landet blevet bedre kendt; i de seneste Aar er det især Italienere, der har undersøgt det.

Fra omtrent Aar 1500 har Landet lidt meget af indre Stridigheder og af Gallaernes Angreb, og fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var det delt i flere mindre Riger, hvoraf de betydeligste var *Tigre, Amhara, Gudjam, Sjoa* og *Kaffa*. Da gjorde en Embedsmand i Amhara, Kasa, Oprør, erobrede Amhara, lod sig 1855 under Navn af *Theodorus* udraabe til „Negus Negesti" (ɔ: Kongernes Konge) over hele Abessinien og trængte Gallaerne tilbage. Men det Haab, man havde haft, at han vilde tilføre Landet Civilisationen, glippede; ved Massehenrettelser og andre Grusomheder viste han stadig mere sin despotiske, barbariske Natur, og da han fangede 150 Evropæere, deriblandt den engelske Konsul, kom han i Krig med England 1868; hans Borg Magdala blev indtaget, og Theodorus dræbte sig selv. Efter nogle Aars fuldstændigt Anarki lykkedes det Statholderen i Tigre, Kasai, til Dels med Englændernes Hjælp, at opkaste sig til Negus under Navn af *Johannes;* ved den heldige Krig mod Ægypten 1875 underkastede de fleste af Landskaberne sig, og han forstod at bringe Orden i Landet. Da han 1889 faldt i Kampen mod

Mahdisterne, blev Herskeren i Sjoa Negus under Navn af *Menelik II.* Det var særlig ved Hjælp af Italienerne, som i 1870 havde sat sig fast ved Assab ved det røde Hav, men 1887 var blevne fordrevne derfra og nu mente at kunne faa Magten i Abessinien gennem Menelik. Men det varede ikke længe, inden han søgte at frigøre sig for deres Formynderskab, og ved Slaget ved Adua 1896 blev de fordrevne og blev indskrænkede til deres nuværende Besiddelse Erythrea. Abessinien er et absolut styret Rige og danner egentlig en Forbundsstat, bestaaende af Kongeriger (Godjam, Sjoa, Djimma, Kaffa og Vollo) og Provinser, hvis Overhoveder er afhængige af Kejseren. Hæren, der bestaar dels af de kejserlige, dels af Tributstaternes Tropper, skal paa Krigsfod være c. 200,000 Mand.

Abessiniens Befolkning er meget blandet. Hovedmassen bestaar af *Abessiniere* (ɔ: Samlere, det gamle Navn Ætiopere skal betyde omtrent det samme), smukt, fint byggede Folk af brun Hudfarve; det er halvbarbariske, lidenskabelige og krigerske Mennesker, om hvis Karakter og Sædelighed der er fremsat de forskelligste Meninger. De er vistnok oprindelig semitiske Folk, som i Tidens Løb er blevne blandede med Negre og nordafrikanske Folk. Det Sprog, som herskede tidligere i Landskabet Tigre, og som gælder for Ursproget, *Geez* (ɔ: de fri Mænds Maal), er i alt Fald et semitisk Sprog; da Kristendommen indførtes i det 4. Aarhundrede, oversattes Biblen i dette Sprog; nu kendes det kun af de Gejstlige.[1]) I det sydlige Abessinien bor *Gallaerne* eller *Orma* (ɔ: stærke Mand), der for tre Aarhundreder siden trængte frem fra S. og nu er naaede til det nordligste af Sjoa; det er et Folk, der staar paa Overgangen mellem de nordafrikanske Folk og Negrene; det er mørkebrune, næsten sorte, smukke, kraftigt byggede og krigerske Folk, navnlig *Vollo-Gallaerne.* Desuden findes der i Abessinien nogle rene *Arabere* og *Negre.*

De fleste af Abessinierne er monofysitiske Kristne; Patriarken eller *Abuna,* ɔ: vor Fader, residerer i Gondar; men den kristelige Lære er blandet med jødiske Skikke som Omskæring og den jødiske Sabbat, og den talrige Gejstlighed (der skal være c. 17,000 Munke) er trods sin Uvidenhed meget indflydelsesrig, navnlig har den hele Undervisningen i sin Haand. Desuden findes der Muhamedanere, især blandt Gallaerne, Hedninger og Jøder. De sidste kaldes *Falasja,* hvilke man hidtil har holdt for rene indvandrede Jøder, men som nu anses for ægte Abessiniere, der har holdt fast ved den mosaiske Religion, da den fortrængtes af Kristendommen.

Hovederhverv er Agerbrug og Kvægavl. Bønderne (Gabbar) er livegne; Voina Degas (se p. 387) er det egentlige Agerland; der dyrkes især Korn, Bomuld, Tobak, Indigo og Kaffe, som skal have sit egentlige Hjem her (Kaffa, se dog p. 401), hvor den vokser vildt; i de højere Bjærgegne er Hornkvæget, i de lavere Kamelen det vigtigste Husdyr; Biavlen er betydelig. Landet skal være rigt paa Mineralier, men de bliver ikke meget udnyttede, bl. a. paa Grund af de vanskelige Samfærdselsforhold, der ogsaa lægger Handelen Hindringer i Vejen. De vigtigste Udførselsartikler er Kaffe, noget Guld, Huder, Elfenben, Voks, Honning, Gummi m. m.; den meste Handel foregaar over Havnene Massaua, Djibuti og Sela; Frankrig har den største Handel paa Grund af sin c. 300 km lange Bane fra Djibuti til Diredaua og Harar; i 1909 var Værdien af Indførslen over Djibuti c. 10,5, af Udførslen over 13 Mill. Francs.

Landet har mange, men for det meste smaa Byer, særlig beliggende i den øvre Del af Voina Degas. — I det nordlige Landskab *Tigre* ligger *Adua* (Adova), c. 2000 m o. H., c. 3000 Indb., hvoraf mange Gejstlige, en gammel Kroningsstad med snævre, ubrolagte Gader, og V. for den den forfaldne *Aksum,* c. 5000 Indb., tidligere Hovedstad

[1]) *Hartmann* (Abyssinien, Leipzig 1883) benægter dog Folkets semitiske Afstamning; han regner *Agaufolket* i Landskabet Agaumeder og de med dem beslægtede *Kamanter* og *Vaitoer* til Urbeboerne og stiller dem nær ved Gallaerne.

i et mægtigt Rige af s. Navn, med en af Portugiserne bygget Domkirke og mange interessante Ruiner fra Oldtiden. — I *Amhara* ligger N. for Tanasøen c. 1900 m o. H. Hovedstaden *Gondar,* Abunaens Sæde; i sine Velmagtsdage skal den have haft c. 50,000, nu har den c. 5000 Indb.; den er delt i et kristent og et muhamedansk Kvarter, de fleste Huse er runde, af utilhugne Sten eller Ler med kegleformede Straatage ligesom de mange Kirker; der er Ruiner bl. a. af den gamle Kongeborg. *Debra-Tabor* Ø. for Tanasøen har ogsaa en Tid været Negus' Residens. — I det godt befolkede *Gudjam* ligger Hovedstaden *Dima* og den omtalte Fæstning *Magdala,* 2760 m o. H. — I det sydøstlige Landskab *Sjoa,* der efter Theodorus' Død en Tid holdt sig uafhængigt, ligger den gamle Hovedstad *Ankober,* 2660 m o. H., c. 7000 Indb., og Abessiniens nuværende Hovedstad *Addis Abeba,* 2400 m o. H., grundlagt 1885, med en vekslende Befolkning af 60—80,000; en anden Residens er den nærliggende *Addis Alam;* mod V. ligger *Angolala,* c. 4000 Indb. Et af de vigtigste Klostre er *Debra Libanos.* — I de sydligere Landskaber *Enarea* og *Kaffa,* der ogsaa har underkastet sig Abessiniens Hersker, og hvis Befolkning kaldes Sidamas (ɔ: Kristne), ligger henholdsvis Hovedstæderne *Saka* og *Bonga.* — I det uden for det egentlige Abessinien liggende Landskab *Harar* i Somalilandet ligger den for Handelen med Udlandet vigtige By *Harar,* c. 40,000 Indb., hvorfra Banen fører over *Diredaua* til Havnen Djibuti.

§ 10. Italienske og franske Kolonier ved det røde Hav.

a. Den italienske Koloni **Erythrea,** 118,600 km² med c. 279,000 Indb., hvoraf c. 2500 Italienere, omfatter den nordlige Del af det abessinske Landskab Tigre, begrænset mod S. af Floden Mareb, og Kyststrækningen fra Kap Kasar til Raheita ved Bab el Mandeb Strædet. — I Bjærglandet ligger Byerne *Keren* og *Asmara,* Residensstaden; men den vigtigste Plads er Havnen *Massaua,* c. 7800 Indb., der trods sit hede og usunde Klima er en vigtig Handelsby, navnlig ved Handelen paa Abessinien; de vigtigste Udførselsartikler er Smør, Huder, Voks, Perlemoder, Elfenben, Kaffe, Gummi og Kvæg; 1910 var Værdien af Indførslen c. 11,857,000, af Udførslen 8,845,000 Lire; Byen blev besat 1885, medens den sydligere liggende Havn *Assab,* der især udfører Produkter fra *Danakillandet,* allerede blev besat 1870, men først toges i varig Besiddelse 1881. Kolonien samledes 1890 under eet med Navnet Erythrea.

b. Den **franske Koloni,** *Côte Française des Somalis et dépendences,* c. 120,000 km² med 208,000 Indb. (1906), omfatter Kyststrækningen langs Bab el Mandebstrædet og Tadjurabugten mellem Erythrea og engelsk Somaliland samt noget Land inden for denne. Det væsentlig ufrugtbare Omraade har Betydning for Handelen paa Abessinien over den 1888 grundlagte Havn *Djibuti* (se ovfr.), c. 15,000 Indb., der tillige er Regeringssæde; andre Pladser er Havnen *Obok,* som Frankrig allerede besatte 1862, men først tog i varig Besiddelse 1884, og *Tadjura,* c. 3000 Indb.

§ 11. Tripolis og Barka (Kyrenaika).

Tripolis med *Fessan* og *Barka (Tripolitanien)* er c. 1 Mill. km² med c. 1 Mill. Indb. Det begrænses mod Ø. af den libyske Ørken og Ægypten, mod V. af Tunis; Nordkysten gaar fra Sollumbugten omtrent til Øen Djerba; Sydgrænsen er ubestemt, omtrent ved Vendekredsen.

Landet stod i Oldtiden middelbart under Karthago (Regio Syrtica), Aar 46 eft. Kr. kom det ind under den romerske Provins Afrika, i det 7. Aarhundrede kom det under arabisk Indflydelse, 1510 under Spanien, 1530—51 stod det under Johanniterne, hvorefter det kom til Tyrkiet; det var dog for en stor Del uafhængigt og ligesom Tunis og Algier berygtet som Sørøverstat, først 1835 kom det helt ind under Tyrkiet som et eget Vilayet; Barka blev 1869—79 styret umiddelbart fra Konstantinopel, indtil det ogsaa blev et eget Vilayet, senere blev det et Mutessarifat, Bengasi. I en Krig 1911—12 søgte Italien at erobre Landet, og ved en Fred i Oktbr. 1912 maatte Sultanen erklære det for selvstændigt, mod at han anerkendtes for dets gejstlige Overhoved og Italien tilsagde det Trosfrihed, hvorefter Italien i alt Fald nominelt har besat det under Navnet *Libyen*. Vilayeterne deles i Distrikter (Sandsjaks).

Gade i Tripolis.

Tripolis bebos af *Berbere,* der er fremgaaede af Urbefolkningen, som *Libyere* og *Numider* (ɔ: Nomader), og *Arabere;* Bybefolkningen er væsentlig *Maurere* og *Jøder;* desuden er der nogle Evropæere, især Maltesere og Italienere; de c. 50,000 Tyrker er Embedsmænd og Soldater. Barkas Befolkning er for det meste nomadiserende Arabere. Kun c. $^1/_{10}$ af Landet er kultiveret. I Vadierne og Oaserne dyrkes Hvede, Krap, Safran, Dadler og alle Slags Sydfrugter; andre Produkter er Uld og Halfagræs, hvilket sidste sammen med Strudsfjer og Elfenben er de vigtigste Udførselsartikler. Den før meget indbringende Slavehandel er nu forbudt, men den finder dog endnu Sted. Fra Sumpene ved Syrtebugtens Kyster faar man Salt og Svovl; det indbringende Svampefiskeri er i Grækernes og Italienernes Hænder. Landet ligger udmærket for Handelen, næsten alle Bybeboere er Handelsfolk. Det er af stor Betydning for Landet, at det danner den bekvemmeste Adgang til Sudan. I 1909 var Værdien af Indførslen c. $7{,}_{79}$, af Udførslen c. $3{,}_{58}$ Mill. Kr.

I Vilayetet *Tripolis* (ɔ: de tre Byer, efter de vigtigste Pladser i Oldtiden, Oea, Lepta og Sabrata) med c. 700,000 Indb., ligger *Tripolis (Tarabulus),* Hovedstad, c. 50,000 Indb.; den ligger paa en fremspringende Landtunge, bygget paa det gamle Oeas Plads, omgiven af Mure; en Krans af Klipper indeslutter den ikke store, men gode Havn; Byen er godt bygget og renlig; de snævre Gader med talrige, ofte af Vinløv bedækkede Buer mellem Husene giver den et ejendommeligt Udseende. I Kvartererne ved Havnen bor mest Kristne, i den vestlige Del af Byen bor Jøderne

(c. 800), i Midten Muhamedanerne. Den har en Del Industri og betydelig Handel, alle de store Karavanveje, der gaar ind til Tsadsøen, har deres Udgangspunkt her. Mod Ø. ved Kysten *Choms,* paa det gamle Leptas Sted, og *Masrata,* c. 10,000 Indb., med nogen Industri og Handel. Mod SV. ved Randen af El Areg ligger Oasen *Ghadames,* c. 6000 Indb., hvorfra Karavaner gaar over det vestlige Sáhara til Timbuktu. — I Landskabet *Fessan* (Romernes Phazania), c. 50,000 Indb., hvorfra udføres Dadler, Salt og Natron, er *Mursuk* Hovedpladsen, c. 8000 Indb.; den er omgiven af Mure, har brede, rummelige Gader, flere Moskeer og et Citadel; det er særlig Slavehandelen, der har gjort den rig. Mod N. ligger Byen *Sokna* i Oasen *Djofra.* Mod SV. regnes Oasen *Ghat* (Rhat), c. 3000 Indb., med til Tripolis.

I Mutessarifatet *Barka,* c. 150,000 km² med c. 300,000 Indb., er *Bengasi* (Oldtidens *Berenike*) den betydeligste Havn, c. 30,000 Indb., deraf c. 2500 Jøder. Paa Barkas Plateau findes mange Ruiner fra det gamle Kyrenaikas Tid, navnlig af selve *Kyrene* (nu ligger der en lille By, *Ain es Sjahat*), den var i Oldtiden en ved Handel, Kunst og Videnskab blomstrende By og næst Karthago og Alexandria Afrikas største Stad. Østligere ligger den lille Havn *Derna,* c. 2000 Indb., og Havnen *Sollum.*

Oasen *Audjilah* (og *Djalo*) S. for Barka, c. 12,000 Indb., har været regnet med til Tyrkiets Besiddelser. Men Tyrkiets Overhøjhed over den 200 km sydligere beliggende Oase *Kufra* (Kufarah), med Pladserne *Taïserbo* og *Sighen,* var rent nominel. Den er meget lidt kendt, den eneste Evropæer, der har været der, er Rohlfs; den skal være Sáharas største Oase næst Fessan; den er et af Hovedsæderne for Sinussisekten.

§ 12. Tunis.

Tunis, 167,400 km² med 1,929,000 Indb. (1911), c. 11,5 paa 1 km², ligger mellem Tripolis og Algier, begrænset mod Ø. og N. af en c. 650 km lang Kyststrækning ved Middelhavet, medens det mod S. gaar ned i en Spids mellem Tripolis og Sáhara.

Landet var i Oldtiden *Karthagos* Distrikt. Under Romerne kaldtes Landet Africa propria; i Middelalderens Begyndelse hørte det til det østromerske Rige, men kom fra Midten af det 7. Aarhundrede ligesom det øvrige Berberi ind under Arabernes Herredømme. Da Khalifatet *Magrib el Aksa,* ɔ: det yderste Vesten, forfaldt, var Tunis i lang Tid en Korsarstat, indtil det 1575 kom ind under tyrkisk Overhøjhed. Men dette Forhold har aldrig haft meget at sige, baade de tidligere Herskere, Deyerne, og de senere, Beyerne, var næsten uafhængige af Tyrkiet; siden 1871 betaltes ikke engang Tribut, idet Landet fik Autonomi. Tunis' Herskere søgte vel at indføre evropæiske Institutioner, og Slaveriet ophævedes 1842, men Landet led under en fordærvet Embedsstand, og fransk og italiensk Indflydelse gjorde sig stadig mere gældende, indtil *Frankrig,* efter at Tunis var blevet indviklet i en Krig med dette Land paa Grund af Oprør i Algier, tvang Beyen 1881 til et Forlig, hvorved Tunis trods Portens Protest og Italiens Forbitrelse blev en fransk Vasalstat.

Befolkningen bestaar af *Arabere* og *Berbere,* c. 88,7 %; det første Element er overvejende ved Kysten og i Byerne, medens Berberne mest bor i det Indre. I Byerne findes desuden mange *Jøder,* 8,6 % og en Del Evropæere, 2,7 %, hvoriblandt mange Italienere og Franskmænd (1911 i alt 148,500 Evropæere). Foruden Muhamedanere og Jøder (c. 60,000 Jøder) er der c. 80,000 Kristne. Skolevæsenet er bedre end i Algier (1908: 179 Almueskoler).

Hovederhverv er Agerbrug og Kvægavl; over 1/4 af Arealet er kultiveret; der dyrkes især Hvede, Byg, Majs, Dadler, Bomuld, Oliven, Frugt og Vin. De vigtigste Husdyr er Heste, Kameler og Faar; Biavlen er stor. Ogsaa af Mineralier, særlig Zink, Bly og Jærnerts gives der en Del. Fiskeriet er indbringende. Han-

delen, der særlig drives af Frankrig og England, er i stor Frmgang; 1910 var Værdien af Indførslen c. 105,5, af Udførslen 120,4 Mill. Fs.; de vigtigste Udførselsartikler var Fosfater (c. 32,3 Mill. Frs.), Olivenolie (17,1) Korn (12,2), Vin 7,6), desuden Erts, Fisk, Kvæg, Huder, Halfagræs m. m.; 1910 ndløb der i Havnene 12,297 Skibe med c. 4,15 Mill. Tons Varer; af Jærnbaner ar der 1912 1326 km, deraf flere ind til Algier, en mod N. til Biserta og en mod S. t Susa, af Telegraflinjer 4604 km.

Regentskabet Tunis, som det kaldes, deles i 13 Distrikt og styres af en Bey, der har Titel af „Besidder af Kongeriget Tunis", under Ledel af det franske Udenrigsministerium og en fransk Ministerresident. Hæren bestar, foruden af Beyens

Fra Oasen Nefta.

Æresgarde, af c. 11,000 Mand franske Besætningstropper. Finanserne er ved Frankrigs dygtige Styrelse i god Orden; Budgettet for 1911 lød paa: Indtægter c. 108,83, Udgifter 108,62 Mill. Frs. I det hele har Frankrig, belært af Erfaringerne fra Algier, bragt Landet frem ved en besindig og fornuftig Administration.

Hovedstaden *Tunis* ligger ved den flade Saltsø el Bahira, der ved en 11 km lang Kanal staar i Forbindelse med Tunisbugten; ved Kanalen ligger Havnen og Badestedet *Goletta* (c. 4000 Indb.); nu kan dog selv de største Dampere gaa op til Tunis gennem Kanalen. Tunis, 164,600 Indb., hvoraf c. 43,000 Jøder og 69,500 Europæere, er omgiven af Mure, men beherskes fra de omgivende Højder. Trods de krumme og snævre Gader i de gamle Kvarterer maa Byen kaldes godt bygget; af Bygninger nævnes Beyens nye Palads (Kasbahen) og 5 store Moskeer; uden for Byen ligger Beyens Sommerresidens *Bardo.* Tunis er en betydelig Handels- og Fabriksstad, navnlig er de røde Huer, Saffian, Uld- og Silkevarer kendte. C. 15 km NØ. for Tunis ligger Ruinerne af *Karthago,* deriblandt en storartet Vandledning. Efter at det fønikiske *Gammel-Karthago* var ødelagt 146 f. Kr. af Romerne, rejste sig paa samme Plads *Ny-Karthago,* en af det romerske Kejserriges betydeligste Byer, senere Vandalernes Hovedstad; efter at Araberne havde ødelagt denne 698, rejste den sig ikke mere. I Nærheden af *Ghar el Malah,* c. 4000 Indb., og den lille Havn *Porto*

Farina findes Ruinerne af det gamle *Utica*; vestligere ved Kysten den udmærkede Krigshavn og Handelsby *Biserta* (Oldtidens *Hippo*), c. 5000 Indb. Inde i Landet *Kej* og *Kairoan* (Kairovan, Kairvan), c. 25,000 Indb., „den hellige By", grundlagt af Araberne 675 og lang Tid Hovedstad i det arabiske Afrika; ved Hammametbugten *Susa*, c. 8000 Indb., med Handel, Olivenavl og Uldvarefabrikker, og *Monastir*, c. 8000 Indb., Handel. Ved Gabesbugten *Sfax*, c. 30,000 Indb., og *Gabes*, c. 15,000 Indb., begge Handels- og Fabriksstæder. Af Øerne i Bugten nævnes *Karkenah* og *Djerba* (Lotosspisernes Ø). I det tunesiske Sáhara ligger *Gafsa*, i hvis Nærhed der er Fosfatlejer og varme Kilder, *Nefta* og *Tozer*, rige paa Dadler.

§ 13. **Algier** (Algérie).

a. Algier, 575,300 km² med 5,563,800 Indb. (1911), c. 10 paa 1 km², ligger mellem Tunis og Marokko og begrænses mod N. af en næsten 1000 km lang Kyststrækning ved Middelhavet, medens det mod S. gaar over i Sáhara.

I Oldtiden beboedes den østlige Del af Numidere, den vestlige af Maurere; under Romerherredømmet hørte den østlige Del til Provinsen Afrika og udgjorde senere en egen Provins, *Numidien*; den vestlige Del hørte til *Mauritanien*. Det tidligere blomstrende Land led meget ved Vandalernes og senere Arabernes Indfald. Arabiske og mauriske Fyrster beherskede Landet i Middelalderen. Ved Granadas Erobring forøgedes Befolkningen meget ved de fra Spanien fordrevne Maurere og Jøder. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede stiftede Brødrene Barbarossa en Sørøverstat, som af Navn stod under den tyrkiske Sultans Overherredømme. Forgæves søgte de evropæiske Magter gentagne Gange at standse Sørøveriet, hvorved hele Middelhavet gjordes usikkert. Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede viste Evropa vel en mere energisk Optræden, men der blev først gjort Ende paa dette Uvæsen, da *Frankrig* 1830 sendte en Ekspedition til Algier, afsatte Deyen og tog Landet i Besiddelse. Frankrig har stadig siden den Tid udvidet Landets Grænser indad til Sáhara, men Erobringen har kostet blodige Kampe med de Indfødte, *Kabylerne* (ɔ: Stammer), og de er langt fra forbi endnu. De Franskes værste Modstander, Kabylerhøvdingen Abd el Kader, blev først taget til Fange 1847; siden den Tid er det vel blevet bedre, men det er dog kun ved Hjælp af en betydelig Troppestyrke, at Frankrig har hævdet Besiddelsen, og det har kostet store Summer; Forvaltningen har næsten hele Tiden været udelukkende militær, hvad der i høj Grad har hæmmet Indvandringen (foruden Franskmænd er det mest Spaniere og Italienere, der er indvandrede); efter Frankrigs Krig med Tyskland 1870 blussede Krigen mod de Indfødte op igen med fornyet Kraft, og hertil kom i Slutningen af Aarhundredet en stærk antisemitisk Bevægelse; først i de senere Aar er der indtraadt roligere Forhold, og Regeringen gaar nu mere og mere over til civil Forvaltning; men Forholdet mellem Franskmændene og de Indfødte er endnu langt fra godt.

Den indfødte Befolkning er *Berbere* (Kabylere) og *Arabere*. De første bor i Bjærgegnene og kaldes derfor ogsaa *Djeballis* (af Djebel, ɔ: Bjærg). I øvrigt er det egentlig kun *Tell* (se p. 383), c. $^1/_6$ af Arealet, der egner sig til Kolonisation, og her bor ogsaa de fleste af Indbyggerne. Foruden de Indfødte, der er Muhamedanere, var der 1911 c. 752,000 Evropære (mest Franskmænd og Spaniere) og c. 60,000 Jøder. Den højeste Undervisningsanstalt i Algier, det arabisk-franske Collège, er kun for Muhamedanere; 1907 var der af offentlige og private Elementarskoler c. 1500.

Hovederhvervene er Agerbrug, Kvægavl og Bjærgværksdrift. Der dyrkes navnlig Hvede, Byg, Vin, Tobak, Oliven, Frugt og Grøntsager, og Regeringen anvender meget for ved Vandingsanlæg at fremme Kulturen navnlig

i Ørkenlandskaberne. De vigtigste Husdyr er Hornkvæg, Heste og Faar. Af Mineralier nævnes særlig Zink-, Bly-, Kobber- og Jærnerts, men der findes ogsaa Petroleum, Salt, Salpeter, Fosfater og Kviksølv. Der er en Del Industri, særlig i Læder og Tobak, Tæpper, Musselin og Silke. Ogsaa Fiskeriet (Fisk, Koraller, Svampe) har Betydning. Handelen er i stærk Fremgang, og Kolonien er af Vigtighed som Udførselsland for franske Produkter; i 1910 var Værdien af Indførslen c. 512, af Udførslen over 513 Mill. Frs.; af de vigtigste Udførselsprodukter nævnes Vin (207,$_7$ Mill. Frs.), Korn (80,$_5$), Dyr (34,$_2$), Frugt (15,$_9$), desuden Tobak, Metaller, Grøntsager, Uld, Huder, Halfagræs, Olivenolie m. m. Handelsflaaden

Udsigt fra Biskra over Sáhara.

bestod 1911 af 980 Skibe paa 31,771 Tons, deraf 105 Dampsk. paa 21,246 T. Af Jærnbaner var der s. Aar 3447 km, af Telegraflinjer 15,200 km.

Kolonien *(Algérie),* der sender Medlemmer til den franske Nationalforsamling, styres af en Generalguvernør og deles i det *egentlige Algier,* 207,700 km^2 med 5,069,500 Indb., og *Sydterritorierne,* 367,600 km med 494,300 Indb. (hvoraf c. 5500 Evropæere). Det egentlige Algier deles i de tre Departementer *Constantine, Algier* og *Oran* (delte i 17 Arrondissementer), der atter hver deles i et civilt og et militært Territorium, hvilket sidste dog er blevet meget formindsket i de sidste Aar og efterhaanden helt skal forsvinde. Sydterritorierne bestaar af de 4 Territorier *Tuggurt, Ghardaia, Ain Sefra* og *Sáharaoaserne.* — Hæren bestod 1911 af c. 56,000 Mand. Finanserne er i de senere Aar blevne betydeligt forbedrede; Budgettet 1913 satte Udgifterne og Indtægterne til hver c. 157,$_2$ Mill. Frs.; for Sydterritorierne var Udgifter og Indtægter hver c. 6,$_7$ Mill. Frs.

b. I den østlige, største Provins *Constantine,* 87,300 km^2 med 2,118,400 Indb., ligger *Constantine,* 65,200 Indb., det gamle *Cirta,* Jugurthas faste Borg; den ligger paa en Klippeflade, omgiven af dybe Kløfter; Byen har Melonavl, Handel og Indu-

stri i Læder. Ved Jærnbane er den forbunden med Havnen *Philippeville,* 27,100 Indb. Provinsens vigtigste Søstad er *Bona* (Bône), 42,000 Indb., i Nærheden Ruinerne af *Hippo Regius,* Augustinus' Biskopsæde, hvis Havn, *Aphrodisium,* er det nuværende Bona. Mod Ø. ved Tunis' Grænse ligger Havnen *La Calle,* de Franskes vigtigste Koloni i Landet før 1830; i Nærheden den lille Ø *Tabarka,* Station for Koralfiskerne. Inde i Landet *Gelma* ved Medjerda. V. for Philippeville ved Kysten findes Havnen *Bougie,* c. 10,000 Indb., med Jærngruber. I det Indre ligger *Setif,* 26,300 Indb., og *Batna,* i hvis Nærhed Ruinbyen *Timgad* ligger. Den meget besøgte Oase *Biskra* mod S., med Byen af s. Navn, 7—8000 Indb., og store Dadelplantninger, hører til Provinsen; den er ved Jærnbane forbunden med Constantine.

I den midterste Provins *Algier,* c. 54,500 km² med 1,720,900 Indb., ligger Hovedstaden *Algier* (el Djesair, ɔ: Øerne, Alger) med Forstaden *Mustapha* (c. 37,000 Indb.), 172,400 Indb.; den er bygget terrasseformet op fra Kysten; Havnebyen har et mere evropæisk Præg, men højere oppe danner de tærningformede hvide Huse krumme og snævre Gader. Havnen er stærkt befæstet, fra Landsiden skærmes Byen kun af en 10 m høj Mur; Arsenalet og Værfterne er adskilte ved en Mur fra Byen; uden for Byen mod SV. ligger paa en Højde *Fort National,* paa den anden Højde Deyens tidligere Residens (Kasbahen), der nu bruges til Kaserne. Byen har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Marseille. Omkring Byen ligger den frugtbare *Metidjaslette.* Ved Jærnbanen, der fører til Oran, *Blida,* 35,500 Indb., *Orléansville* og *Medea* ved Sjellif; østligere ligger *Tizi-Uzon,* 31,400 Indb., og *Aumale;* ved Randen af Sáhara ligger Oasen *Laghuat* (el Aghuah), ved Kysten Havnene *Sjersjel* og *Tenès.*

I den vestligste Provins *Oran,* 65,900 km² med 1,230,200 Indb., ligger ved Kysten den smukt byggede og befæstede By *Oran,* 123,100 Indb., hvoriblandt mange Spaniere; den er Algiers vigtigste Udførselsby og Marinestation. En anden Søhandelsplads er *Mostaganem,* 23,200 Indb., med Ruiner fra Romertiden. Inde i Landet ligger *Tlemsen,* 39,900 Indb., med Industri navnlig i Halfagræs (Tovværk, Papir osv.); dens Havn er *Nemours;* endvidere *Sidi bel Abbes,* 30,900 Indb., *Mascara,* 74,300 Indb., Abd el Kaders Residens, erobret 1835, og *Geryville.*

I *Sydterritorierne* (det *algierske Sáhara*) ligger en Del Oaser, der ved artesisk Brøndboring og lignende Arbejder mere og mere udvides og drages ind under Kulturen. Fra Ø. til V. ligger *Vad Ghir* med Hovedpladsen *Tuggurt,* over 6000 Indb., *Beni Msab* med Hovedpladsen *Ghardaia,* c. 12,000 Indb., og *Ain Sefra* (ɔ: den gule Kilde). Noget sydligere ligger *Sáharaoaserne* som *Vargla* (Uargla), c. 120 m o. H., og *El Golea.* Alle har de stor Betydning for Karavanhandelen ind over Ørkenen.

§ 14. Marokko.

a. *Marokko,* c. 439,000 km² (uden Tuatoaserne og Andelen i Ørkenen) med c. 3,1 Mill. Indb., grænser mod Ø. til Algier, idet Grænsen gaar lige Ø. for Byen Udjda og Oasen Figig, mod N. til Middelhavet med en c. 500 km og mod V. til Atlanterhavet med en c. 1000 km lang Kyststrækning, medens Sydgrænsen mod Sáhara er ubestemt (almindeligt regnes dog Vadi Dra).

I Oldtiden var Marokko det gamle *Mauritanien,* som Romerne efterhaanden blev Herrer over, efter at de havde erobret Karthago. I Middelalderen delte det for det meste Skæbne med de øvrige Berberstater. Dets egentlige Blomstringstid falder i det 16. Aarhundrede, da det holdt sig uafhængigt af Osmannerne og udstrakte sin Magt over en Del af Algier og mod S. herskede omtrent til Timbuktu. Men i de næste Aarhundreder tabte det meget i Betydning ved idelige Tronstridigheder og Borgerkrige under de vekslende Dynastier, hvortil kom det for Evropas Handel paa Middelhavet saa skadelige Sørøveruvæsen, der i det 19. Aarhundrede førte

til gentagen Indskriden fra de evropæiske Middelhavsstater, især Frankrig og Spanien; Konflikterne blev hyppigere og Marokkos Stilling svagere med Aarene. kun Magternes indbyrdes Skinsyge holdt sin Haand over Marokkos Uafhængighed. Men fra Begyndelsen af det 20. Aarhundrede optraadte Frankrig mere energisk, først understøttet af Spanien, senere trods dettes og især Tysklands Modstand (Algecirastraktaten 1906); Frankrig nærmede sig mere og mere sit Maal, Landets Undertvingelse; 1911 maatte Tyskland opgive sin Modstand mod at faa Kompensation i Kongoegnene (se p. 431), og ved Traktat af 30. Marts 1912 blev Marokko fransk Protektorat; ved særegen Traktat af 27. Nov. 1912 blev dog en mindre Del (29,000 km² med c. 404,000 Indb.) stillet under spansk Protektorat.

Befolkningen bestaar af de i Bjærgegnene boende *Berbere,* der allerede er meget blandede med arabisk Blod, og de ligeledes i Bjærgene boende rene *Sjillukker* (Sjellah) og *Arabere,* der mest findes i Kystlandskaberne; desuden findes der c. 300,000 *Jøder* (Hispanioler), mest i Byerne, samt henved 29,000 *Evropæere* (1910), hvoraf c. 10,500 Spaniere og 650 Franskmænd. Statsreligionen er Islam, Beboerne er fanatiske Muhamedanere.

Hovederhverv er Agerbrug og Kvægavl. De vestlige Dele, navnlig Tell, er de frugtbareste. Der dyrkes især Hvede, Byg, Grøntsager, Frugter (fremhæves maa, foruden Dadler, Mandler), Oliven, Vin og Gummi; af Husdyr findes flest Faar (der er endog nævnt 45 Mill.!), Geder, Hornkvæg og Æsler; desuden er der stor Hønse- og Biavl. Bjærgværksdriften er meget ringe; der skal dog findes Kobber og Bly. Industrien staar lavt og indskrænker sig fra gammel Tid væsentlig til Vaaben- og Læderfabrikation, Uld-, Silke- og Tæppeværerier, Pottemagerier m. m. Handelen er kun ringe, da Samfærdselsmidlerne er daarlige (Jærnbaner findes slet ikke), det meste er Karavanhandel med Sáhara og Sudan; den udenlandske Handel er mest i Frankrigs Hænder, dernæst kommer England, Tyskland og Spanien; i 1912 var Værdien af Indførslen c. $152,_5$, af Udførslen 75 Mill. Frs.; de vigtigste Udførselsartikler var Byg (c. $19,_3$ Mill. Frs.), Huder og Skind ($4,_{76}$), Kvæg ($2,_{33}$), Æg ($6,_{12}$), Mandler ($4,_{13}$), desuden Uld, Hvede, Hør, Grøntsager m. m.; i 1910 indkom til Havnene 3194 Skibe (hvoraf 2808 Dampskibe) med i alt 2,562,550 Tons Varer.

Sultanatet Marokko eller, som det kaldes af Araberne, *Magrib el Aksa,* ɔ: det yderste Vesten (se p. 417) har hidtil været regeret absolut; Sultanen er baade verdslig og gejstlig Overherre. Landet deles i Provinser (Amlater), for Tiden omtrent 40. Om Hæren — der er under Reorganisation og skal bestaa af c. 75,000 Mand foruden Sultanens Garde — og Budgettet kan intet bestemt siges.

b. Ved den østlige Indgang til Gibraltarstrædet ligger Landets eneste betydelige Søhandelsplads, den neutrale *Tanger* (Tandja, Oldtidens Tings), 46,300 Indb., hvoraf de i et eget Kvarter boende Jøder udgør c. $^1/_4$; det er en ægte nordafrikansk By med sine hvide, tærningformede Huse uden Vinduer og sine krumme, snævre og urenlige Gader; den er Sæde for de evropæiske Konsuler. — Ved den bjærgfulde Middelhavskyst *Er Rif,* der er beboet af en fanatisk muhamelansk Befolkning, som er eller har været berygtet for Sørøveri, ligger S. for Gibralarstrædet c. 6 km fra Havet Handelsbyen *Tetuan,* 43,000 Indb. (i den spanske Del, hvis Navn er *Martil.* Om de spanske Presidios ved Middelhavskysten se p. 424. Langs den sandede Atlanterhavskyst ligger en Række, for det meste daarlige Havne, som dog har en Del Betydning for Handelen med Udlandet. De nævnes fra N. til S. *Arsila, El Araisj* (Larache), c. 15,000 Indb., Dobbeltbyen *Sale* (Selah) og *Rabat,* 69,200 Indb., skilte ved Floden Ru Regreb, kendt for sine Tæppeværerier, den under de sidste Aars fransk-

marokkanske Konflikt saa meget omtalte *Casablanca* (arab. Bar el Beida), 42,000 Indb., opbygget efter at den var bleven ødelagt ved Jordskælvet 1755, *Asemur* (Asamur), *Mazagan* (arab. Djedida), 33,600 Indb., der blev grundlagt 1502 af Portugiserne, *Saffi,* 24,300 Indb., *Mogador* (Sueria, Tassurt), c. 22,000 Indb., hvoraf henved Halvdelen Jøder, grundlagt 1760 paa en gammel karthagisk Kolonis Plads, og den gode Havn *Agadir (Santa Cruz),* c. 20,000 Indb. Noget sydligere lidt N. for Kap Nun ligger ved *Ifni* Havnen *Santa Cruz de Mar Pequena,* som var spansk i det 16. Aarhundrede, men senere opgav Spanien den for atter 1860 at gøre Fordring paa den; Spanien har dog ikke forstaaet at hævde Besiddelsen, hvis Beliggenhed mærkværdigt nok i lang Tid var ubekendt.

I det Indre ligger *Fez* (Fes, Fas) i Sebudalen, 102,100 Indb., Rigets Hovedstad og ligesom Kairo et Hovedsæde for muhamedansk Lærdom; den er omgivet af Frugthaver og høje, taarnprydede Mure og deles i den i det 9. Aarhundrede anlagte gamle By (Fas el Bali) med talrige Moskeer og snævre, snavsede Gader, hvoraf mange er overdækkede og spærrede af Porte, og den nye By (Fas el Djebid) med Sultanens Residens; Byen har en Del Industri i Vaaben, Læder, Tæpper, Uldvarer m. m. V. for Fez ligger *Meknes* (Miknasa, Mequinez), 34,000 Indb., omgivet af Olivenlunde og rig paa Moskeer og Helgengrave, sydligere ved Foden af Atlas den meget omfangsrige *Marokko* eller *Marakesj* (ɔ: den smykkede), 87,100 Indb., c. 440 m o. H., omgivet af høje Mure og rig paa Palmelunde baade uden og inden for Murene; Byen, der som de andre har snævre, urenlige Gader, er rig paa Bygningsrester fra dens Stortid (da den skal have haft c. 700,000 Indb.), som det c. 80 m høje Kutubiah Taarn. SV. for Marokko ligger i Landskabet *Vad Sus* Byen *Tarudant,* en vigtig Samlingsplads for Karavanerne til Timbuktu, og de temmelig frugtbare Landskaber *Vad Nun* og *Taserualt* (*Sidi-Hedjam,* en Tid et uafhængigt Rige) med Byerne *Glimin og Ilegh.* Af andre Byer i det Indre nævnes *Tasa* i den øvre Sebudal og *Kasr el Kebir,* c. 9000 Indb., mellem Fez og Tanger. Paa Østgrænsen ligger paa en Højsteppe Oasen *Udjda,* c. 5000 Indb. Den største Oasegruppe ved Atlas' Sydaffald er *Tafilelt* (Tafalilet, Tafilet), c. 1200 km², hvis Hovedprodukt er Dadler, og hvis c. 100,000 Indb. bor i befæstede Landsbyer, Ksors, af hvilke der skal være „flere end Dage i Aaret"; Hovedpladserne er *Abyam* og *Rissani;* Oasen, hvor der ogsaa drives en Del Industri, har Betydning for Handelen mellem Marokko og Sudan. Mod NØ. ligger Oaserne *Kenatse* og *Figig.* Staar disse Oaser, navnlig Tafilelt, kun i et løst Afhængighedsforhold til Marokko, gælder eller gjaldt det endnu mere den SØ. for Tafilelt liggende langt større Oasegruppe *Tuat,* der nu maa regnes til det franske Sáhara, idet den blev besat af Frankrig 1901. Vejen fra

Gade i Tetuan.

Tafilelt gaar over Handelspladsen *Karsas*. Tuatoaserne, der skal være henved 50,000 km² med c. 300,000 Indb., bebos af Berbere, Arabere, Negre og Blandingsfolk; deres Hovedprodukter er Dadler og Korn. Den nordligste af Grupperne er *Gurara* med Hovedpladsen *Timmimun;* derpaa følger den egentlige Oase *Tuat* med Hovedpladsen *Tamentit,* c. 6000 Indb., med flere Moskeer og en Del Industri, og mod Ø. Oasen *Tidikelt,* med Hovedpladsen *In-Saleh,* der har stor Betydning for Karavanvejen til Timbuktu; det skal være den bedst befolkede.

c. Ved Middelhavskysten ligger de **spanske Presidios,** Rester fra Spaniens Stortid, som det sikrede sig paany efter Krigen med Marokko 1860, c. 200 km² med c. 44,000 Indb. (1910); de benyttes nu til Forbryderkolonier. Den vigtigste er *Ceuta* (lat. Septa, hvor den romerske Koloni Abyla har ligget), ved det østlige Indløb til Gibraltarstrædet ved Djebel Musa, c. 13,000 Indb.; den erobredes 1415 af Portugal og kom 1580 til Spanien. De andre er Klippeøerne *Peñon de Velez de la Gomera* (spansk fra 1508) og *Peñon de Alhucemas* (spansk fra 1673), det befæstede *Melilla,* (Mlilla, Romernes Rasudir), c. 9000 Indb., og de tre smaa Klippeøer *Islas Chafarinas* ved Mulujaflodens Munding, c. 1000 Indb., besatte 1848. Om det spanske Protektorat i Marokko se p. 422.

§ 15. Sáhara.

a. Ørkenen Sáhara er 6—7 Mill. km² — efter nogle endog 10 Mill. km²; Størrelsen angives forskelligt eftersom man regner større eller mindre Dele af de omliggende Lande med, navnlig Tripolis med Barka og Sudan og Landene mod Ø. hinsidles Nildalen — og har 2—3 Mill. Indb.; den er overordlentlig tyndt befolket, dog noget bedre, end man tidligere har antaget; Tusinder af Kvadratkilometre er dog mæsten ubeboede, saaledes Klitlandet El Djuf (ɔ: Ørkenens Liv) mod V. og den libyske Ørken mod Ø. I Sáhara er der selvfølgelig ikke Tale om nogen egentlig Statsordning, om ogsaa store Dele til Tider har været samlede under Overhoveder, og det hele nu i det mindste af Navn hovedsagelig hører ind under Frankrig og England.

Tuareger.

Befolkningen synes oprindelig at have hørt til Negerracen, men efter Arabernes Fremtrængen har *Arabere* og *Berbere* mere og mere befolket den nordlige og store vestlige Del, og af disse lader det til, at Berberne stadig faar mere Overvægt fremfor Araberne eller Maurerne, der er mindre modtagelige for Civilisation. Berberstammerne i den vestlige Del kaldes under eet *Tuarik, Tuareger,* selv kalder de sig *Imosjagh.* Det er velskabte, smukke og krigerske Folk, der ligger i stadig Fejde med Maurerne og Fellataherne og med hinanden indbyrdes. Paa deres hurtige Ridekameler gennemstrejfer de Ørkenen og ledsager mod en Afgift Karavanerne eller plyndrer dem, naar de ikke faar denne Afgift; for at beskytte sig mod Sandet har de næsten hele Ansigtet tildækket. I den østlige Del, omtrent Ø. for Linjen Mursuk-Tsadsøen, bor *Tibbuerne* eller *Tedaerne,* som vel i Sæder og Levemaade ligner Tuaregerne, men synes at være stærkt blandede med de fra S. fremtrængende *Negre,* som de staar nærmere baade i legemlig og sproglig Henseende. De er delte i mange Stammer, saaledes de

egentlige Tedaer i Bjærglandet Tibesti og *Dasaerne* noget sydligere. Baade Tuareger og Tibbuer, der i det hele kan deles i Oasebeboere og Nomader, er Muhamedanere.

b. Sáhara deles nu væsentlig i en *fransk Interessesfære* i den vestlige og mellemste Del og en *engelsk Interessesfære* imod Ø., ordnede ved Overenskomst af 1899 mellem de to Lande; hvortil kommer en mindre *spansk* Del ved Atlanterhavskysten.

Den **franske Interessesfære,** c. 2,394,000 km² med c. 467,000 Indb., begrænses mod Ø. af en Linje, der gaar fra Tripolis mod S. fra Oasen Ghadames over Ghat og derpaa drejer mod SØ. til Darfurs Nordrand. — Af Oaser nævnes — foruden de, der er omtalt under Tunis, Algier og Marokko — ved Atlanterhavskysten mellem Kap Djuby og Senegals Munding i Nærheden af Kap Blanco *Arguin,* hvis Befolkning driver stort Fiskeri, og som har Havnen af s. Navn, en vigtig Stabelplads for Gummi og Saltudførsel. Ved Senegals højre Bred bor Berberstammen *Trarsa.* Ø. for Arguin ligger en Del Oaser, der har Betydning ved deres Saltproduktion, nemlig Landskabet *Adrar* (Aderer), over 70,000 km² med Hovedpladsen *Vadan* og flere Byer som *Atar* og *Sjingeti,* der foruden Stensalt leverer Mængder af Dadler. SØ. for Adrar ligger Landskabet *Taganet* med Hovedpladsen *Tisjit* og Oasen *Valata* med Byen af s. Navn eller *Biru,* hvorfra der gaar Karavanvej mod NØ til Landskabet *Assauad* med Handelspladsen *Arauan,* der ligesom den nordligere *Taudeni* ligger paa den store Karavanvej mellem Marokko og Timbuktu; en anden Handelsvej gaar fra Valata mod S. til *Khassambara (Sampaka)* i Landskabet *Bakunu.* Af Oaserne i det franske Sáhara Ø. for Handelsvejen mellem Marokko og Timbuktu er de nordlige omtalte under Marokko. De mellemste og sydlige Grupper maa betragtes som helt uafhængige. Af disse nævnes: *Ahaggar* (Hogar) med Hovedpladsen *Ideles* (Jedales), *Aïr* eller *Asben,* beboet af Tuaregerstammen *Kelovi,* med Hovedpladsen *Agades,* nu c. 10,000 Indb. (den skal tidligere have haft c. 50,000), grundlagt 1460, med betydelig Handel, især med Salt, og *Tintellust;* østligere Oaserne *Jat, Kauar* med Byen *Sjimoda, Bilma,* med *Gara,* og *Agadem.* Videre mod Ø. følger de af Tibbuer beboede og ligeledes uafhængige Oaser: Bjærglandskabet *Tibesti* (eller *Tu*), beboet af Stammen *Resjade,* med Hovedpladserne *Bardai* og *Tao,* og *Borku (Borgu)* med *Jin.*

Det **spanske Sáhara,** *Rio de Oro,* kaldt efter en lille Bugt af dette Navn, c. 314,400 km² med c. 30,000 Indb. (efter andre kun 20,000), liggende ved Atlanterhavskysten mellem Kap Bojador og Kap Blanco, har kun ringe Betydning, alene Fiskeriet er af Vigtighed; Kolonien staar under Guvernøren over de canariske Øer og har til Hovedplads *Villa Cisneros* ved Rio de Oro.

Den **engelske Interessesfære,** 1,037,000 km² med c. 7000 Indb., skilt fra den franske ved ovennævnte Linje, bestaar af den libyske Ørken, der regnes til ægyptisk-engelsk Sudan, se p. 412.

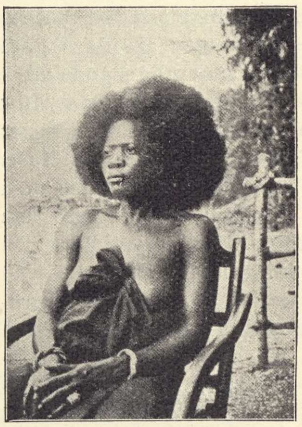
§ 16. Senegambien.

a. Ved Senegambien, der ligesom Sáhara er et geografisk Begreb, forstod man oprindeligt Landet mellem Senegal og Gambia ved deres Mellem- og Nedreløb, senere er det ofte blevet udstrakt til at gælde en Del af de omliggende Lande, navnlig en Del af det vestlige Sudan. Som det her tages, omfattende fransk Senegal, engelsk Gambia og portugisisk Guinea, er det c. 235,000 km² med c. $2{,}_2$ Mill. Indb.

Befolkningen er, med Undtagelse af nogle Berbere og Arabere mod N., *Negerstammer,* hvoraf Djoloffer, Mandingoer og Fulbe er de vigtigste. *Djolofferne* (*Volof,* ɔ: de sorte), der bor mellem Senegal og Gambia, er aldeles sorte, kraftige og

intelligente Folk; beslægtede med dem er andre Stammer som *Felup* (Aiamat), *Balante, Papel, Biafar* o. fl.; selv vil Djolofferne ikke kaldes Negre, og de er vel ogsaa noget blandede med Berbere. De, saavel som de sydligere boende *Mandingoer,* gælder for de smukkeste blandt Negrene; Mandingoerne er høje, slanke Folk, der anses for de flittigste og intelligenteste; som Præster, Kunstnere og Haandværkere udvandrer de til Nabolandene. Beslægtede med dem er Stammerne *Bambara* ved øvre Niger og *Susu,* der bor baade i Kystlandet og i det Indre. Det tredje Folk, *Fulbe* eller *Fulah, Fellataher,* bor paa Øst- og Nordranden af Bjærglandet, navnlig i Futa Djalon og Futa Toro; de bliver nærmere omtalte under Sudan. Alle Folkene er overvejende fanatiske Muhamedanere.

Landet er meget frugtbart, og Agerbrug er næsten udelukkende Erhverv. Der dyrkes især Hirse, Majs, Ris, Sesam, Jordnødder, hvoraf faas Spiseolie, desuden Bomuld, Tobak og Indigo; ogsaa Kokuspalmer og Kautsjuk er af Betydning; Skovene er rige paa fine Træsorter som Mahogni; Mineralriget leverer noget Jærn, Guld og Sølv.

Susukvinde.

b. Den franske Koloni **Senegal,** 191,700 km² med 1,247,000 Indb., omfatter Landet fra Senegal mod N. til fransk Guinea mod S., mod V. begrænses det af Havet undtagen paa den Strækning, der indtages af engelsk Gambia og portugisisk Guinea, mod Ø. naar det over Floden Kasamanze. Det er Frankrigs ældste Besiddelse i Vestafrika, idet den første Koloni anlagdes her 1626. ved Freden i Nijmegen 1679 udvidedes Kolonien med de hollandske Besiddelser Gorée og Rufisque, i Kolonialkrigen i det 18. Aarhundrede besatte England Kolonien, men rømmede den senere, og fra 1817 var Frankrig i ubestridt Besiddelse af den; efter Midten af det 19. Aarhundrede organiserede og udvidede General Faidherbe Kolonien, der danner en Del af „Fransk Vestafrika". Den bestaar af de 4 Bykommuner: St. Louis, Dakar, Gorée og Rufisque, hvis Beboere er franske Borgere og sender et Medlem til Deputeretkamret, og af nogle Territorier, som styres umiddelbart af Regeringen, samt af en Del Negerstater, som staar under Frankrigs Overhøjhed. I 1909 var Værdien af Indførslen c. 67,9, af Udførslen 59,2 Mill. Frs.; af Jærnbaner var der c. 900 km.

Hovedstad er den smukt byggede *St. Louis,* c. 25,000 Indb. (med Kommune), nærved Mundingen af Senegal paa en af Flodens Arme dannet Ø, en vigtig Handelsby, hvis vanskelig tilgængelige Havn nu er forbedret ved kostbare Anlæg; højere op ad Floden ligger *Richard Toll, Dagana, Podor, Valdé, Matam, Bakel, Medina* og *Bafulabe.* Ved Kap Verde paa en lille Basaltø ligger den strategisk vigtige Havn *Gorée,* c. 2000 Indb., og lige overfor paa Fastlandet den befæstede og ved Jærnbane med St. Louis forbundne Havn *Dakar,* 9000 Indb. (med Komm. 24,800), lidt østligere Havnen *Rufisque,* 8000 Indb. (med Komm. 12,400).

Af Negerstaterne nævnes: *Futa Toro* ved Senegals venstre Bred, beboet af c. 170,000 Fellataher; sydligere Fellatahriget *Bondu* (under Frankrig siden 1887), beboet af Fellataher og Djoloffer, med Hovedstaden *Bulebane; Fuladugu* ved Senegals Kilder, Fellatahernes egentlige Hjem, med Hovedstaden *Bangassi,* og mod S. *Futa Djalon,* c. 110,000 km² med c. 700,000 Indb., mest Mandingoer og Fellataher, med Hovedstaden *Timbo* og den hellige By *Labe,* som ingen Evropæer maa betræde;

videre mellem Senegal og Faleme Mandingostaten *Bambuk* med Byen *Farahane,* og Ø. for Senegal *Karta* (Kaarta), c. 60,000 km², ligeledes Mandingostat, med Byen *Nioro.*

c. **Britisk Gambia,** 9400 km² med 149,600 Indb. (1912), ligger ved Havet paa begge Sider af Gambias Nedreløb, helt omsluttet af de franske Besiddelser. Det er en af Englændernes ældste Kolonier i Afrika, grundlagt i Slutningen af det 16. Aarhundrede, 1888 blev den selvstændig Koloni. De vigtigste Udførselsartikler er Jordnødder, Træ, Voks og Huder, desuden produceres Palmeolie, Kautsjuk, noget Bomuld og Guld; 1912 var Værdien af Indførslen c. 757,000, af Udførslen 735,000 Pd. St. — Hovedpladsen er *Bathurst* paa Øen *St. Mary,* c. 6000 Indb., ved Gambias Munding; længere op ad Floden ligger *Mack Carthy.*

d. **Portugisisk Guinea,** 33,900 km² med c. 820,000 Indb., ligger ved Kysten mellem fransk Senegal og fransk Guinea ved Floderne Kasamanze og Cassini. Portugiserne satte sig fast her 1447, 1886 ordnedes Koloniens Grænser ved Overenskomst med Frankrig; Kolonien er nu stærkt forsømt; 1908 var Værdien af Indførslen c. 875,200, af Udførslen 492,200 Milreis (en M. = c. $3{,}_{25}$ Kr.). — Til Kolonien hører de c. 30 smaa *Bisagosøer,* hvoraf *Orango* er den største, og Øen *Bolama,* hvor Hovedpladsen af s. Navn, c. 4000 Indb., ligger; den vigtigste Havn er *Bissao* paa Øen af s. Navn, paa Fastlandet ligger *Cacheo,* c. 3000 Indb.

§ 17. Øvreguinea.

Den i politisk Henseende stærkt sønderdelte Nordkyst af Guineabugten fra portugisisk Guinea til og med Kamerun, hvor Kysten drejer mod S., det saakaldte *Øvreguinea*[1]), deles fra gammel Tid i Sierra Leone Kysten, Peberkysten, Elfenbenskysten, Guldkysten, Slavekysten og Benin- og Biafrakysten. Men disse Navne, som til Dels stammer fra deres Hovedudførselsartikler, passer ikke længere og gaar mere og mere af Brug. Til Øvreguinea regnes her fransk Guinea, britisk Sierra Leone, Republikken Liberia, den franske Elfenbenskyst, den britiske Guldkyst, tysk Togoland, fransk Dahomeh, britisk Nigeria med Lagos og tysk Kamerun.

Befolkningen er overvejende *Sudannegre,* hvoraf de fleste er Hedninger (Fetisjtilbedere), nogle Muhamedanere, navnlig i de nordlige Egne. Paa Grund af den store Frugtbarhed og overordentlig yppige Vegetation er Landene meget rige paa Produkter som Palmeolie, Palmekerner, Kokusnødder, Jordnødder, Kolanødder, Kautsjuk, Ris, Safran, Peber, Sukker, Kaffe, Kakao, Huder, Elfenben, fine Træsorter m. m., og Kolonisationen er i stærk Fremgang trods det dræbende Klima og den til Dels meget fjendtlige Befolkning.

a. **Fransk Guinea,** 239,000 km² med 1,927,000 Indb. (1911), 7 paa 1 km², omfatter Kyststrækningen mellem portugisisk Guinea og engelsk Sierra Leone, mellem Floderne Cogon og Scarcies, og det indenfor liggende Bjærgland Futa Djalon. Kolonien, som tidligere kaldtes *Rivières du Sud,* udskiltes 1890 fra Senegambien og oprettedes 1892 som en egen Koloni under Fransk Vestafrika. I 1909 var Værdien af Indførslen c. $11{,}_{9}$, af Udførslen c. 10 Mill. Frs.

Hovedpladsen er *Konakry* ved Kysten paa Øen Tombo, c. 13,000 Indb., hvorfra

[1]) Navnet *Guinea* stammer fra Portugiserne og skal være Fordrejelse af Navnet paa et tidligere ved Senegal liggende Negerrige, der søgtes paa Grund af sin store Guldrigdom.

der gaar Jærnbane ind over *Timbo* i Futa Djalon til Nigir. Ud for Konakry ligger de smaa *Losøer* (Islas de los Idolos), som England afstod til Frankrig 1904. Af andre Kystpladser nævnes *Boké, Kurussa* og *Siguiri.*

b. Paa *Sierra Leone Kysten* ligger den engelske Koloni **Sierra Leone** med Protektorat, 83,200 km² med c. 1,403,000 Indb. (1911), 12 paa 1 km² — hvoraf Kolonien c. 10,400 km² med c. 80,000 Indb. —, mellem fransk Guinea og Liberia; det omfatter det smalle Kystland og det indenfor liggende Bjærgland. Efter at Kysten var blevet besøgt af franske Købmænd i det 16. Aarhundrede, kom den senere i Portugisernes Besiddelse og blev 1787 besat af England; 1808 blev den Kronkoloni. I 1911 var Værdien af Indførslen c. 1,267,000, af Udførslen 1,300,000 Pd. St.; der var 1910 426 km Jærnbaner.

Hovedstad er den ved Kysten 1787 anlagte *Freetown,* c. 34,000 Indb., Byen, der anlagdes som Fristed for frigjorte amerikanske Slaver og senere var Depot for de Negre, der befriedes fra Slaveskibene, har en udmærket Havn og er stærkt befæstet; blandt dens Bygninger findes nogle og tyve Kirker. Af andre Byer nævnes *Songotown*; ved Kysten ligger *Sjerboroøen* (engelsk fra 1860). Fra Freetown udgaar en Bane mod Ø. til Liberias Grænse. — Til Protektoratet hører bl. a. Negerstaten *Sulima* med Byen *Falaba.*

c. Paa den c. 750 km lange *Peberkyst,* saaledes kaldet efter det derfra kommende Paradiskorn eller Malaghettapeber (Amomum granum paradisi), ligger Negerrepublikken **Liberia,** c. 95,400 km² med c. 1,5 Mill. Indb., c. 16 paa 1 km². Staten grundlagdes 1822 af de nordamerikanske Fristater, efter at de allerede 1815 havde begyndt at sende frigjorte Negre herover, 1847 erklæredes den for en fri Republik. Befolkningen bestaar, foruden af c. 18,000 Negre af amerikansk Oprindelse, overvejende af *Krunegre* (Kysten kaldes ogsaa *Krukysten*), som til Dels ogsaa udgør Sierra Leones Befolkning, kraftige, arbejdsdygtige Folk, der især har Ry for at være udmærkede Søfolk og Fiskere. De civiliserede Negre er for det meste Kristne (Episkopale, Metodister og Baptister), Resten overvejende Hedninger. I 1908 var Værdien af Indførslen c. 965,600, af Udførslen 899,600 Dollars; blandt Udførselsartiklerne fremhæves Palmeolie (c. 285,000 Dlrs.) og den for sin Godhed kendte Liberiakaffe. Staten styres af en paa 4 Aar valgt Præsident samt et Senat og et Repræsentanthus. Da den er den eneste Negerstat i Afrika, der er indrettet efter evropæisk Mønster, har man imødeset dens Udvikling med Interesse, men Forventningerne er blevne skuffede, og den er ofte blevet kaldt en Karikatur af en Kulturstat. Hæren bestaar af en Milits paa c. 2000 Mand; Finanserne er i stor Uorden, 1910—11 lød Indtægterne paa c. 489,700 Dlrs., om Udgifterne vides intet, den udenlandske Gæld er c. 1,7 Mill. Dlrs.

Landet er delt i fire Grevskaber: *Montserrado, Bassa, Sinoe* og *Maryland* (det sidste, mod Ø., grundlagt 1834, indlemmet 1860). Hovedstaden *Monrovia* (opkaldt efter Præsident Monroe), med *Krutown,* c. 8000 Indb., ligger mod V. ved Kap Mesurado, er befæstet og har en aaben Red; af andre Havne nævnes *Robertsport, Øvre Buchanan* eller *Grand Bassa,* c. 5000 Indb., *Edina,* c. 5000 Indb., og i Maryland *Harper,* c. 3000, med Forstæder 9000 Indb.

d. Paa *Elfenbenskysten (Tandkysten)* mellem Liberia og den engelske Guldkyst ligger den franske Koloni **Cote d'Ivoire,** 325,000 km² med c. 1,265,000 Indb. (1911); mod N. naar den til c. 11 ° n. Br. til de franske Militærterritorier i Sudan. Franskmændene fik allerede Fodfæste her c. 1843, men først 1883 tog de Kolonien

i Besiddelse, og under store Vanskeligheder (1910 var der et almindeligt Oprør) arbejder de den op bl. a. ved Havne- og Jærnbaneanlæg; den hører til Fransk Vestafrika. Af Produkter, foruden Øvreguineas sædvanlige, nævnes Mahogni og Guld; i 1909 var Værdien af Indførslen c. 5,8, af Udførslen c. 6,1 Mill. Frs.

Hovedpladsen er *Bingerville* (før *Adjameh*) ved Indersiden af Ebrielagunen; af de mange Kystpladser er de vigtigste *Grand Bassam* med store Havneanlæg, *Grand Lahu* og *Port Bouet* (før *Petit Bassam*). Af Pladser i det Indre nævnes *Abidjan, Aboisso, Bonduku* og *Korbogo*. Mod N. ligger Negerriget *Kong* med Byen af s. Navn, der 1889 kom ind under fransk Herredømme.

e. Den c. 325 km lange *Guldkyst* mellem fransk Elfenbenskyst og tysk Togoland til noget Ø. for Voltas Munding danner den engelske Koloni **Gold Coast,** med Asjanti og Nordterritorier 207,700 km² med c. 1,503,000 Indb. (1911), c. 7 paa 1 km². Den første Kolonisation foretoges af Portugiserne 1482, senere kom Hollænderne (1637), de Danske og Brandenburgerne med; de danske Kolonier Christiansborg, Augustenborg og Fredensborg solgtes 1850, de hollandske 1872 til Englænderne, som allerede fra det 17. Aarhundrede havde sat sig fast her og nu var omtrent eneraadende; 1874 dannedes den nuværende Koloni. Befolkningen hører til de Tsji-talende Negerstammer som *Fanti, Akim* m. fl. i Kystlandet og *Asjantierne* i det Indre. Foruden Øvreguineas sædvanlige Produkter fremhæves Guldet, der før fandtes i langt større Mængder, men endnu udvindes ved Udvaskning i Floderne (1909 udførtes Guld til en Værdi af c. 979,000 Pd. St.); 1912 var Værdien af Indførslen c. 4, af Udførslen 4,3 Mill. Pd. St.; 1911 var der 303 km Jærnbaner, og andre var under Bygning.

Regeringssæde er Byen *Akkra* med Fortet *Christiansborg,* c. 15,000 Indb., den største By er *Cape Coast Castle,* c. 29,000 Indb.; andre Kystbyer er *Sekundi,* hvorfra der gaar Jærnbane mod N. til Kumassi, den smukt byggede *Elmina* (hvor den af Portugiserne 1842 anlagte San Jorge de la Mina laa, senere Hovedstaden i de hollandske Besiddelser), c. 4000 Indb., *Kitta* (Quittah), *Addah,* c. 13,000 Indb., *Axim* m. fl.

N. for Kolonien ligger den fordums berygtede Negerstat *Asjanti,* c. 27,500 km² (den skal før have været over 190,000 km²) med c. ½ Mill. Indb., de kraftige, krigerske Asjantier, som er intelligente Folk, dygtige i Agerdyrkning og andre fredelige Sysler som Tæppeveæveri og Guldarbejder; men Staten, hvor Kongen med Adelen ved Siden udøvede et grusomt Despoti med Menneskeofringer og Massehenrettelser, var en Plage baade for Folket og de evropæiske Kolonier, hvad der førte til en Krig med England 1873—74, hvorved Asjanti udelukkedes fra Havet; ved en ny Krig, 1895—96, kom den ind under engelsk Protektorat, og efter en Opstand annekteredes den helt 1901. Den tidligere Hovedstad *Kumassi,* c. 7000 Indb., er Sæde for den engelske Resident.

De 1901 indlemmede *Nordterritorier,* der mod N. naar til 11° n. Br., til fransk Sudan, har til Hovedstad *Tomale;* mod NV. ligger *Gambaga,* men den vigtigste Handelsplads er den Ø. for Volta liggende *Salaga.*

f. Paa *Slavekysten* ligger Ø. for Guldkysten tysk **Togoland,** 87,200 km² med c. 1 Mill. Indb. Kolonien, som toges i Besiddelse 1884, grænser mod Ø. til fransk Dahomé og har kun 52 km Kyst, men bliver vel 3 Gange saa bred mod N. indtil c. 11° n. Br. Negerbefolkningen hører overvejende til *Evestammen.* I 1911 var Værdien af Indførslen c. 9,6, af Udførslen 9,3 Mill. Mk.; 1912 var der 323 km Jærnbaner.

Hovedpladsen og Regeringssædet er *Lome,* c. 4000 Indb.; af andre Havne nævnes

Anecho, Bagida, Porto Seguro og *Lille-Popo,* c. 5000 Indb., af Stationer i det Indre: *Misahöhe* og *Atakpame,* den største.

g. Østligere paa Slavekysten ligger den franske Koloni **Dahomé** med Protektorat, 107,000 km² med c. 902,000 Indb. (1911), c. 8 paa 1 km², mellem Togoland og engelsk Nigeria. Frankrig lagde 1851 Grunden til sine Kolonier her og satte sig efterhaanden fast paa hele Kysten, og i Krigen 1892—93 erobredes den i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede grundlagte Negerstat Dahomeh, c. 10,300 km², der var et Sidestykke til Asjanti med sin despotiske Regering og sine Menneskeslagterier; i Begyndelsen fik dog indfødte Konger Lov til at regere i Allada og Abome, men 1900 blev den sidste af dem (i Abome) afsat, og hele Landet op til c. 11° n. Br. med Protektorat over Dele af Rigerne Borgu og Sokoto forenedes med Kolonien, der hører til Fransk Vestafrika. Befolkningen, der er beslægtet med de Tsji-talende Evenegre, er flittige og intelligente Folk, dygtige Agerdyrkere og Haandværkere, saaledes i Bomuldsvæveri og Pottemagerarbejder. Af Udførselsartiklerne, der er Øvreguineas sædvanlige, fremhæves Palmeolien, der har Ry for at være den bedste fra disse Egne; i 1909 var Værdien af Indførslen c. 14,2, af Udførslen over 13,3 Mill. Frs.; 1908 var der over 300 km Jærnbaner, den vigtigste er den, der fører fra Kotonu over Abome til Nigir.

Iboer.

Hovedpladsen og Regeringssædet er *Porto Novo* nær ved Kysten og ved en stor Lagune, der er tilgængelig for Skibe, c. 50,000 Indb.; af andre Kystbyer nævnes *Kotomu, Vidah* (Whydda) og *Grand-Popo* ved den vestlige Grænseflod Mono. Inde i Landet ligger bl. a. *Allada,* c. 10,000 Indb., *Agoue,* c. 20,000 Indb., og *Abome,* c. 15,000 Indb., Dahomehrigets tidligere Hovedstad.

h. Paa den østligste Del af Slavekysten samt paa Benin- og Biafrakysten ligger engelsk **Nigeria med Lagos,** 868,900 km² med c. 15,9 Mill. Indb. (1911, 1912 c. 17,1 Mill.), c. 18 paa 1 km², mellem Dahomeh og tysk Kamerun, mod N. begrænset af fransk Sudan, det vil sige væsentlig Landet omkring nedre Nigir og nedre og mellemste Benue. Det store Omraade, hvis Grænser først er fastslaaede i den nyeste Tid (1898 og 1909) ved Overenskomster med Frankrig og Tyskland, deles i Sydnigeria (med Lagos) og Nordnigeria.

Sydnigeria deles i den egentlige Koloni, tidligere en egen Koloni *Lagos* (Vestprovinsen), 74,100 km² med 2,152,800 Indb., og *Protektoratet Sydnigeria* (Øst- og Centralprovinsen), 132,800 km² med c. 5,705,000 Indb. Befolkningen er kraftige, arbejdsomme Negerstammer, som Yorubaer mod S. og Iboer, Binier, Jekrier, Soboer m. fl. nordligere, dygtige Agerdyrkere og Haandværkere, for det meste fanatiske Fetisjtilbedere. Udførselsprodukterne er Øvreguineas sædvanlige; 1911 var Værdien af Indførslen c. 5,234,000, af Udførslen 5,504,000 Pd. St.; 1910 var der (med Nordnigeria) c. 700 km Jærnbaner. — *Lagos,* i snævrere Forstand en c. 270 km² stor Kystø, er engelsk siden 1862; 1893 udvidedes den med

Negerstaten *Yoruba,* og 1906 forenedes Kolonien med Nigeria. Hovedstaden og Regeringssædet er *Lagos,* som paa Grund af sin gode Havn er Vestafrikas største By, c. 73,000 Indb. med den paa Fastlandet liggende Forstad *Ebute Metta;* i Yoruba ligger Negerrigets gamle Hovedstad *Abbeokuta,* c. 100,000 Indb., egentlig ikke nogen By, men en Samling af store, med Volde omgivne Landsbyer, ligesom *Ibadan,* c. 200,000 Indb., og *Ogbo,* c. 60,000 Indb. — *Protektoratet Sydnigeria* kom 1884 under engelsk Overhøjhed, men først 1900 overtog Regeringen Styrelsen. Hovedpladserne er *Calabar* (med *Duke Town* og *Creek Town*) i Østprovinsen og *Warri* i Centralprovinsen.

Protektoratet Nordnigeria, c. 662,000 km² med c. 8,069,000 Indb., omfatter Landene omkring Nigir og Benue og hører til Dels til Sudan. De har før staaet under et engelsk Handelsselskab, som 1886 fik udstrakte Rettigheder over dem, men fra 1900 er de komne ind under Regeringen. Den oprindelige Befolkning af Negre er mod N. stærkt blandet med de muhamedanske Haassaer og Fulbe. Landene er for en Del endnu lidet kendte, men England gør meget for at bringe dem ind under Civilisationen, og Jærnbaner er under Bygning især i Nigirdalen. Omsætningen er endnu kun ringe (1910—11 udgjorde Værdien af Indførslen c. 330,000, af Udførslen 121,000 Pd. St.). De deles for Tiden i 13 Provinser: *Sokoto, Kano, Bornu, Yola, Muri, Nassarava, Kabba, Bassa, Ilorin, Niger, Bautsji* (Bauchi), *Zaria, Kantagora,* hver styrede af en Resident. Regeringssædet er *Zungeru* ved Nigirs Biflod Kaduna; af de mange andre Byer og Pladser nævnes *Lokodja* ved Nigirs og Benues Forening og *Rabba* ved Nigir, hvor den bliver sejlbar. De mange Negerstater og deres Byer, der hører ind under Territoriet, omtales under Sudan.

i. Ø. for Nigeria paa Biafrakysten ligger den tyske Koloni **Kamerun,** c. 790,600 km² med c. 2,540,000 Indb., hvoraf kun 1540 hvide (1912), c. $3,_2$ paa 1 km², med en c. 320 km lang Kyst, begrænset mod S. af fransk Kongo, mod N. skyder den i en Kile helt op til Tsadsøens Sydkyst mellem Engelsk Nigeria og Fransk Kongo, omfattende Dele af Rigerne Adamaua og Bornu (se ndfr.).[1]) Kolonien toges 1884 i Besiddelse af Tyskland og styres af en Guvernør. Befolkningen bestaar mod S. af *Bantunegre,* saaledes *Dualaerne* (*Balier* og *Jaunder* er Blandinger af Bantu- og Sudannegre), nordligere *Sudannegre, Fulbe, Haussaer* m. fl. I 1910 var Værdien af Indførslen c. $38,_{66}$, af Udførslen $20,_8$ Mill. Mk.; de vigtigste Udførselsartikler er Kautsjuk (over 11 Mill. Mk.), Palmeolie og Palmekerner, Kakao, Elfenben og Træ; der var 1911 520 km Jærnbaner.

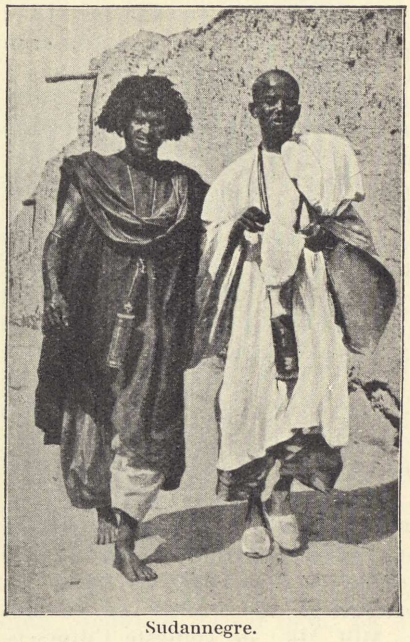
Guvernørens Sæde er *Buea,* 880 m o. H., S. for Kamerunbjærget; her ligger ogsaa *Victoria* ved Ambasbugten, med en botanisk Forsøgshave, og *Duala,* c. 22,000 Indb.; af andre nævnes mod S. Kystbyen *Kribi* med stor Elfenbens- og Gummihandel og *Edea* ved Sánagafloden; desuden er der en Mængde Militærstationer som *Rio del Rey, Kampo, Jaunde, Albrechtshöhe, Banjo, Lomie* o. a.

k. Helt indesluttet af Kamerun ligger i Koloniens sydvestlige Hjørne ved Kysten mellem Floderne Kampo og Muni **Spansk Guinea,** c. 26,000 km² med c. 140,000 Indb., 5 paa 1 km², en Rest af de spanske Besiddelser her; Grænsen reguleredes 1900 ved Overenskomst med Frankrig. Handelen er meget ringe, Regeringssæde er *Bata.* Til Kolonien hører de smaa *Corisco-* og *Elobyøer* ved Kysten, der styres under Fernando Po.

[1]) Som „Kompensation" for Tysklands Indrømmelser i Marokkospørgsmaalet 1911 afstod Frankrig til Kamerun c, 250,009 km² dels ved Østgrænsen, saa at Kamerun fik Adgang til Kongo og dens Biflod Ubangi, dels ved Sydgrænsen ud over den tidligere Grænseflod Kampo, saa at Kamerun helt kom til at omslutte Spansk Guinea, som før dannede Sydvestgrænsen.

§ 18. Sudanstater.

Sudan, som kan deles i det vestlige Sudan omkring Nigir og Benue og det mellemste Sudan omkring Tsadsøen og Sjari, og som strækker sig fra Nigirs Øvre- og Mellemløb i V. til det ægyptisk-engelske Sudan (se p. 412) i Ø., er de egentlige Negres, Sudannegrenes (Nigritoernes) Hjem. Landene har i lange Tider bestaaet af en Mængde Negerstater med en for Afrika forholdsvis høj Kultur. De skal her omtales samlede, om end mange af dem egentlig nu kun bestaar af Navn eller staar i større eller mindre Afhængighedsforhold til Frankrig og England samt for en mindre Del Tyskland.

Sudannegre.

Befolkningen. Den forholdsvis fremskredne Kultur i disse af *Sudannegre* beboede Lande skyldes fortrinsvis de vistnok allerede i den tidligere Middelalder fra N. indtrængende *Fulbe* eller *Fulah* (Enkelttal: Pullo), af Araberne kaldet *Fellataher,* af Haussaerne *Fulani* (Fellani), vel i alt henved 8 Mill., et Folk, der blandt andet ved deres lyse, barkbrune Farve skiller sig fra de øvrige Negre, hvorfor man ogsaa har gættet paa, at de oprindelig er af berbersk Herkomst eller en Blanding af Berbere og Negre. I det 18. Aarhundrede begyndte de at udbrede sig fra Futa Toro (se p. 426), og i Slutningen af Aarhundredet trængte de frem i det vestlige Sudan under Præsten Othman Dan Fodio, den egentlige Stifter af deres Herredømme, der 1803 grundlagde Sokoto og erobrede næsten hele det vestlige Sudan; ved Midten af det 19. Aarhundrede foretog de et nyt Fremstød under Føreren El Hadsj Omar, der stiftede Rigerne Segu og Karta ved Nigir, og Folket findes nu spredt over hele Sudan mellem den øvrige Befolkning. Det er opvakte og vakre Folk, dygtige som Agerdyrkere og Haandværkere og modtagelige for evropæisk Kultur, men fanatiske Muhamedanere, der meget har bidraget til at fortrænge Hedenskabet her; men deres Herredømme er usikkert, da de stadig ligger i Kamp med de andre Negerstammer. Blandt disse maa især nævnes *Haussaerne,* ligeledes opvakte og dygtige Folk, der især staar forholdsvis højt i Industri; de skal ogsaa være indvandrede fra N. og har ogsaa stiftet store Stater, de maa vistnok betragtes som et Blandingsfolk af Sudannegre og Fulbe, maaske ogsaa af Tuareger og Berbere. I mellemste Sudan lever desuden en Del Tibbuer.

De vigtigste Næringsveje er Agerbrug og Kvægavl. Navnlig er de sydligere Egne udmærket skikkede til Kornavl (Majs, Ris, Durra, Sorghum), desuden dyrkes Tobak, Indigo, Bomuld, Peber, Bananer, Kolanødder m. m. samt Jordnødder og andre Rodfrugter. Kvægavlen, der afgiver gode Udførselsartikler, drives navnlig af Fulbe. I de nordlige Egne, der har en mere ørkenagtig Karakter, og hvor der findes udstrakte Savanner, har Kvægavlen en forholdsvis stor Betydning.

Ved Beskrivelsen skelnes mellem de egentlige Fulbestater mod V., Haussasta-

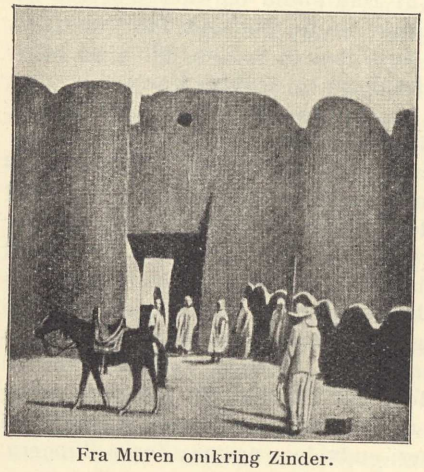
terne Ø. for Nigir og Staterne omkring Tsadsøen. Først skal dog omtales de franske Kolonier og Protektorater, der berører Sudan, og som ikke er nævnte før, idet der bemærkes, at den franske Regering ofte gør Forandring i Koloniernes administrative Inddeling, og at disse Lande for en Del endnu kun af Navn er under fransk Herredømme (fransk Interessesfære).

Fulbe.

a. Kolonien **Øvre Senegal** og **Nigir,** 782,700 km², og **Militærterritoriet ved Nigir,** 1,383,700 km², med tils. c. 6 Mill. Indb. (1911), c. 3 paa 1 km², er oprettet 1904, idet Kolonien udskiltes af det tidligere Senegambia og den p. 426 nævnte Koloni Senegal, og Militærterritoriet, samtidig med at det anlagdes, forenedes med Kolonien. — Kolonien begrænses mod N. af Sáhara (fransk Interessesfære), mod V. af Senegals Biflod Faleme og fransk Guinea, mod S. af Elfenbenskysten, Guldkysten, Togoland og Dahomé, medens Grænsen mod Ø. er Nordnigeria og en Linje op til Tsadsøen. Af Byer nævnes *Kayes* ved Senegal og *Kulikoro* ved Nigir, forbundne med Jærnbane, samt Regeringssædet *Bamako* ved Nigir. — *Militærterritoriet* omfatter Strækningen ved Nigirs nordlige Bue og Ø. derfor over til Tsadsøen og deles i de 4 Distrikter *Timbuktu, Gao, Niamey* og *Zinder,* det sidste med Handelsbyen af s. Navn, c. 10,000 Indb., omgivet af indtil 14 m høje, tykke Lermure.

Mauritanien, 893,700 km² med c. 250,000 Indb. (næsten alle nomadiserende Maurere), dannet til et fransk Protektorat 1909, omfatter Landene N. for Senegal og bestaar af Distrikterne *Trarsa, Brakna, Gogol, Guidimaka* og *Tagant.*

Fra Muren omkring Zinder.

Alle disse Lande hører administrativt til Generalguvernementet *Fransk Vestafrika*[1]).

b. Paa begge Sider af Øvre-Nigir (Djoliba) ligger Fellatahstaten **Massina,** c. 167,000 km² med c. 4½ Mill. Indb., et stort Savanneland, som i det 18. Aarhundrede hørte til Mandingoriget Melle, og som kom ind under Fulbe i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede; 1893 blev det besat af Frankrig. Den gamle Hovedstad er *Bandjagara* Ø. for Nigir; paa en Ø i Floden ligger *Djenne,* der har stor Handel, navnlig med Salt.

N. for Massina, c. 15 km N. for Nigir, c. 240 m o. H. paa Grænsen af Ørkenen ligger den navnkundige By **Timbuktu,** navnlig kendt fra Barths og Lenz' Rejser. Den skal være grundlagt ved Aar 1200 (nogle mener endog i det 11. Aarhundrede) af Tuareger og har lidt meget ved

[1]) *Fransk Vestafrika,* hvortil foruden disse Lande hører Senegal, Fransk Guinea, Elfenbenskysten og Dahomé, er i alt c. 3,922,900 km² med 11,626,000 Indb. (1911), c. 3 paa 1 km². Generalguvernørens Sæde er Dakar (se p. 426). I 1911 var i disse Lande den samlede Værdi af Indførslen c. 150,8, af Udførslen 117,2 Mill. Frs.; 1913 var der af Jærnbaner 2400, af Telegraflinjer 20,503 km.; Budgettet lød 1911 paa Indtægter og Udgifter hver 56,250,000, Gælden paa 156,277,000 Frs.

Kampe mellem Maurere, Tuareger og Fulbe; i den sidste Tid hørte den under Massina, 1893 tog Franskmændene den i Besiddelse. Byen, der har en meget broget Befolkning, har selv saa godt som ingen Industri eller egne Produkter, men har stor Betydning ved Karavanhandelen mellem Marokko og Sudan og sin store Salthandel; den har henved 10,000 Indb., men i den Tid det er Højvande og Nigir er sejlbar (Jan.—Novbr.), skal den have mange flere, henved 50,000; for øvrigt er dens Handel i Aftagen, efter at der er aabnet Jærnbane mellem Senegal og Nigir; den før helt aabne By har nu faaet Kastel og nogle Forter; Husene er for det meste ganske lave og opførte af soltørret Ler; af offentlige Bygninger nævnes kun 3 Moskeer. Dens Ladepladser ved Nigir er *Kabara* og *Komore*.

S. for Massina paa begge Sider af øvre Nigir ligger Riget **Segu,** som nu ogsaa er under fransk Overhøjhed; det er beboet af den med Mandingoerne beslægtede *Bambarastamme;* ved Nigir ligger Hovedstaden *Segu-Sikoro* og *Byen Sansanding.* — Sydligere mellem Nigir og Volta laa ogsaa Samorys Rige, som Franskmændene efter svære Kampe fik Bugt med 1894.

Ø. for Massina ved Nigir mellem Timbuktu og Sokotos Forening med den bor de med Fulbe beslægtede *Songhainegre* (Sonrhai), der i det 16. og 17. Aarhundrede herskede over et stort Rige, som naaede lige over til Aïr og i det 18. Aarhundrede blev undertvungne af Tuaregerne; det er nu ogsaa under fransk Overhøjhed; Hovedstaden *Gao* (Gagho, Gogo) ligger ved Nigir.

c. Ved Nigirs Mellemløb og Ø. derfor ligger tre af Fellataher grundede Stater, der almindelig kaldes *Haussastaterne.*

Den østligste er **Gando** (Gandu) ved Nigirs Mellemløb mellem c. 15 ⁰ n. Br. og Benues Forening med Nigir, c. 203,000 km² med c. 5½ Mill. Indb., Fellataher, Haussaer og Songhainegre. Den er grundlagt af Dan-Fodio og stod senere i Afhængighedsforhold til Sokoto; 1890 blev den lagt ind under Englands Interessesfære. Hovedstaden *Gando,* c. 15,000 Indb., ligger ved en Biflod til Sokoto. Til Riget hører en Del mere eller mindre løst forbundne Landskaber som *Kabbi, Mauri, Saberma, Dendina, Borgu, Yauri, Nupe,* Dele af *Joruba* m. fl., med Byer som *Bida, Rabba, Bussa, Ilorin,* c. 60,000 Indb., m. fl., se under Nordnigeria p. 431.

Ø. for Gando ligger den betydeligste af Haussastaterne **Sokoto,** c. 137,400 km² med 12 Mill. Indb. (med Adamaua). Den grundedes 1817 og strakte sig i sin Tid helt over til Tsadsøen, men senere løsrev Gando, Adamaua m. fl. sig, og nu bestaar den kun af Landskaberne *Katsina, Kano, Gbari* og *Serra;* fra 1890 hører Sultanatet ind under engelsk Interessesfære (se Nordnigeria). Mod NV. ligger Byen *Sokoto,* den tidligere Hovedstad og store Handelsstad, der skal have haft c. 120,000, men nu kun har c. 8000 Indb.; lidt østligere ved Floden ligger den nuværende Hovedstad *Vurno* og længere mod Ø. *Katsina,* der ogsaa er gaaet stærkt tilbage, og *Kano,* henved 40,000 Indb., Vestsudans største By med betydelig Handel (Salt og Kolanødder) og Industri, navnlig i Bomuld og Læder; Byen er meget stor i Omfang (c. 30 km) med sine inden for Murene liggende Marker og Haver; endvidere nævnes *Zaria, Zungeru,* Regeringssædet i Nordnigeria, *Bautsji* (før *Jakoba*), m. fl.

SØ. for Sokoto ligger Riget **Andamaua** (tidligere *Fumbina*) omkring Benues Øvreløb og Kilder, c. 130,000 km², et af de skønneste og rigeste Lande i Sudan; det staar nu for det meste under tysk Overhøjhed, kun den mindre vestlige Del med Hovedstaden *Jola* ved Benue er engelsk; i den tyske Del ligger bl. a. *Ngaumeder.*

d. I det mellemste Sudan omkring Tsadsøen ligger Rigerne Bornu, Kanem og Baghirmi og længere mod Ø. Vadai.

Bornu, c. 148,000 km² med c. 5 Mill. Indb., V. for Tsadsøen, er det mest kendte og det betydeligste. Det forhen mægtige Rige styres stadig af en Sultan, men efter at Franskmændene i 1901 havde faaet Bugt med Æventyreren Rabah, som havde opkastet sig til Hersker her, er det delt mellem engelsk, fransk og tysk Interessesfære. Befolkningen er overvejende *Kanurinegre,* desuden er der *Massa-* eller *Makarinegre,* Fulbe, Haussaer, Tibbuer, Arabere („Sjoa") m. fl. Agerbruget (især Majs og Durrha) og Kvægavlen, der navnlig drives af Fulbe og Arabere, er betydelig; der udføres mest Korn, Kvæg, Huder, Honning, Voks, Elfenben og Strudsfjer; Slavehandelen har ogsaa stor Betydning; der er en Del Industri, især i Læder, Træ og Jærn. — Hovedstaden er *Kuka* (Kukava), der skal have haft c. 60,000 Indb., før Rabah ødelagde den; nu er den atter under Opførelse; de fleste Huse er eller var af Straa i Form af Sukkertoppe. Af andre Byer nævnes Handelsbyen *Ngornu* ved Tsadsøen, c. 30,000 Indb., *Birni* ved Komadagu og mod N. ved Karavanvejen til Aïr den p. 433 nævnte *Zinder.* Syd for Søen ligger den gamle Hovedstad *Kotoko* og *Binder* (tysk); her mod S. i Landskabet *Logone,* med Byen *Karnak-Logon,* saavel som blandt de sydligere boende *Musgonegre,* drives der ivrig Slavejagt fra Bornu og Baghirmi.

Det N. og Ø. for Tsadsøen liggende Rige **Kanem,** c. 57,000 km² med c. 100,000 Indb., navnlig *Kanuri-* og *Kanembunegre,* var tidligere et eget Rige, men hører nu ind under Bornu og blev fransk 1903; den gamle Hovedstad er *Mao.* Øerne i Tsadsøen regnes til Kanem.

Baghirmi (Bagirmi), SØ. for Tsadsøen, c. 183,000 km² med c. 1½ Mill. Indb., er vistnok grundlagt i det 16. Aarhundrede og har i lang Tid været afhængigt af Bornu og senere af Vadai, fra 1896 hører det til fransk Interessesfære. Befolkningen, der bestaar af de vistnok østfra indvandrede Baghirmer (Barmaghe), Fulbe, Makari-(Kotoko)negre, Arabere m. m., er krigerske Folk, der, især efter at de er blevne Muhamedanere, har ligget i Kamp med de omboende hedenske Stammer, blandt hvilke de foretager Slavejagter; de er fortrinlige Ryttere. Karavanhandelen er af stor Betydning. Hovedstaden er *Massenja,* der 1871 blev ødelagt af Sultanen af Vadai.

Vadai, c. 440,000 km² med c. 2½ Mill. Indb., støder mod Ø. op til Darfur; 1899 kom det ind under fransk Interessesfære, 1903 anerkendte Sultanen Protektoratet. Befolkningen, blandt hvilken de fra Nildalen i det 17. Aarhundrede indvandrede *Tyndsur* og Negerstammen *Maba* er de herskende, er fanatiske Muhamedanere. Først ved Nachtigalls Rejse 1874 er Landet blevet mere kendt. Der udføres især Elfenben, Strudsfjer, Tamarindetræ og Slaver; Karavanhandelen er af stor Betydning. Hovedstaden er *Abesjr,* 10—15,000 Indb.; i *Vara* blev Vogel dræbt 1855.

§ 19. Sydafrikas Vestkyst og Kongoomraadet.

Denne Kyststrækning, hvis nordlige Del omtrent til Kap Negro eller Kunenefloden kaldes *Nedreguinea* (Sydguinea), er i hele sin Udstrækning fra Koriskobugten til Oranjeflodens Munding i politisk Henseende omtrent ligesaa sønderdelt som Øvreguinea, idet den bestaar af Fransk Kongo og Portugisisk Vestafrika, skilte ved en lille Kyststrækning paa Kongos nordlige Bred, der tilhører den store Indlandsstat Belgisk Kongo, samt Tysk Sydvestafrika.

Alle disse Lande ligesom hele Sydafrika, naar undtages Sydspidsen, er næsten helt beboede af *Bantunegrene,* som i sproglig Henseende udgør et Hele og skiller sig fra de egentlige Sudannegre, men i legemlig Henseende staar disse nær; den Del af dem, der bebor det portugisiske Angola ligesom *Herero-* og *Ovambostammerne* i

Tysk Sydvestafrika, har man givet Navnet *Bundafolkene,* da de danner en særlig Sproggruppe inden for Bantufolkene.

a. **Fransk Kongo** eller, som Kolonien kaldes, *Fransk Ækvatorial Afrika* („Afrique equatoriale française"), 1,439,900 km² (siden 1911 er Kolonien blevet formindsket med over 250,000 km², der afstodes til Kamerun (se p. 431) med c. $9{,}_8$ Mill. Indb. (1911), c. 7 paa 1 km², indbefatter ikke alene Kystlandet mellem tysk Kamerun og Belgisk Kongo, men hele Landet S. og Ø. for Kamerun og V. for Belgisk Kongo, begrænset her af Kongo og dens Biflod Ubangi, medens den mod N. naar op til Bahr el Ghasal og Tsadsøen.

Frankrig satte sig allerede 1841 fast paa Kysten, men først Savorgnan de Brazza lagde Grunden til den store Koloni i det Indre ved sin Okkupation af Egnene ved øvre Ogove i 1870'erne. Befolkningen bestaar overvejende af *Bantunegre,* mellem hvilke i den senere Tid de menneskeædende *Fan* er trængt ind; de sidste er vistnok beslægtede med *Njam-Njamserne,* der bor mod N. ved Kongo ligesom *Manbutterne;* hist og her træffes ogsaa Horder af Dværgfolk, og mod N. *Sudannegre.* Landene er til Dels endnu kun lidet kendte og Samfærdselsmidlerne daarlige, men Handelen er dog i stærk Tiltagen. De vigtigste Udførselsartikler er Palmeolie, Kautsjuk, Kopalgummi, Elfenben, fine Træsorter m. m.; der dyrkes ogsaa Kaffe, Tobak, Vanille m. m.; af Metaller findes Guld, Kobber og Jærn. I 1911 var Værdien af Indførslen c. $17{,}_9$, af Udførslen over $29{,}_1$ Mill. Frs.; af Jærnbaner var der endnu i 1913 ingen, derimod 3602 km Telegraflinjer. Budgettet lød 1912 paa: Indtægter og Udgifter 15,263,000 Frs.

Kolonien deles fra 1906 i de 4 Distrikter *Gabun* (Kystlandet), *Mellem-Kongo, Ubangi-Sjari* og *Tsad,* hvilket sidste styres som et Territorium og omfatter Kanem, Baghirmi og Vadai (se p. 435). — I Distriktet Gabun ligger ved Gabuns Æstuarium Koloniens Hovedstad *Libreville,* c. 3000 Indb., grundlagt 1849); ved Kysten ligger ogsaa Havnene *Majumba* og *Loango.* Hovedpladsen i Mellem-Kongo er *Brazzaville* ved Kongo, grundlagt 1883, og *Franceville* ved øvre Ogove. I Ubangi-Sjari er *Fort de Possel* ved Ubangi Hovedplads.

Det portugisiske Enklave **Kabinda** N. for Kongofloden mellem Fransk Kongo og Belgisk Kongo, beboet af *Bofiotestammen,* med Havnene *Kabinda* og *Landana* hører administrativt til Angola, hvortil henvises.

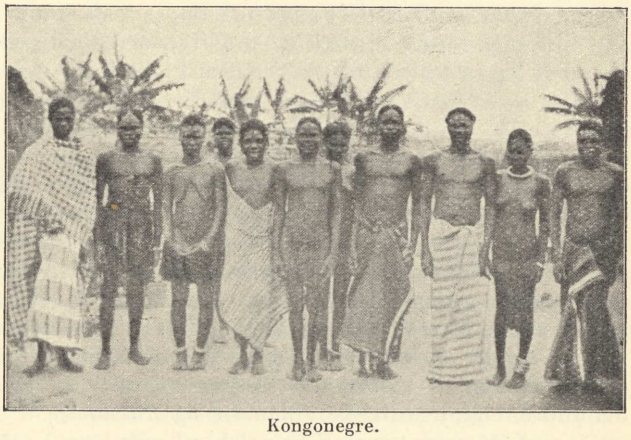
b. **Belgisk Kongo,** indtil 1908 kaldet *Kongostaten,* 2,365,000 km² med c. 15 Mill. Indb., hvoraf 5465 Hvide (1912), er en stor Indlandsstat, der omfatter det meste af Kongobæknet omkring øvre og mellemste Kongo og kun ved en smal Strækning mellem Fransk Kongo og Kabindaenklavet mod N. og Kongofloden mod S. har Adgang til en c. 37 km lang Kyst. Mod Ø. naar den over til den store Indsænkning, hvori Tanganyikasøen ligger, og grænser til engelske og tyske, mod S. til engelske og portugisiske Besiddelser og mod V. til Fransk Kongo, mod N. naar den op til Nillandene.

Kolonien er grundlagt 1882 af Kong Leopold II af Belgien (anerkendt paa Berlinerkongressen 1885), efter at han 1876 havde oprettet det „internationale Kongoselskab". Kongen var Statens Suveræn, men overdrog sine Rettigheder til Belgien, som skulde overtage den efter hans Død; 1908 overtog imidlertid Belgien den som Koloni („Congo Belge"). Fra 1894 har Kolonien af England faaet Forpagtningen af den tidligere ægyptiske Ækvatorialprovins *(Ladodistriktet).*

Befolkningen hører til Bantunegrene og er gennemgaaende kraftige, godt

byggede Folk, der navnlig omkring Floderne lever af Jagt og Fiskeri og er dygtige som Haandværkere og Handelsmænd; de er ivrige Fetisjtilbedere, og Kannibalisme er ikke ualmindelig. Hist og her findes ogsaa Dværgfolk.

Agerbrug og Plantagedrift er endnu i sin Vorden, Skovene optager mægtige Arealer, og Samfærdslen indskrænker sig hovedsagelig til Flodsejladsen, men trods alt er dog Erhvervslivet i stærk Udvikling, og Handelen er den vigtigste Næringsvej. I 1912 var Værdien af Indførslen 61,$_8$, af Udførslen over 83,$_4$ Mill. Frs.; de vigtigste Udførselsartikler er Kautsjuk (34,$_5$ Mill.), Elfenben, Kopalgummi, Guld, Palmeolie og Palmekerner, Kakao, Jordnødder, Kaffe og Tin. Af Jærnbaner var der 1912 1235 km, deriblandt de vigtige Baner fra Matadi ved nedre Kongo over Leopoldville, aabnet 1898, c. 400 km, og mellem Stanleyville og Ponthierville, aabnet 1906; af Telegraflinjer var der 1843 km.

Kongonegre.

Centralregeringen har sit Sæde i Bruxelles, i Kolonien selv er der en Generalguvernør, to Viceguvernører, en Generalsekretær, Direktører for Justits-, Finans- og Trafikvæsen samt en Kommandant for Tropperne. Budgettet 1913 lød paa: Indtægter 40,181,000, Udgifter 59,933,000, Gælden var over 151,$_2$ Mill. Frs. Hæren bestaar af c. 18,000 Mand indfødte under belgiske Officerer, Flaaden af 19 Dampere paa nedre Kongo og 47 paa øvre Kongo samt nogle Transportbaade.

Kolonien er delt i 12 Distrikter: *Nedre-Kongo, Mellem-Kongo, Kuango, Kassai, Leopold II Sø, Equateur, Bangala, Ubangi, Uëlle, Aruvimi, Morleyville* og *Katanga.* De vigtigste Byer og Stationer er: Ved nedre Kongo *Banana, Boma,* der er Regeringssædet, *Matadi, Viri, Leopoldville* ved Stanley Pool, c. 6000 Indb., ved mellemste og øvre Kongo *Bolobo, Bangala, Equateurville, Coquilhatville, Nouvelle Anvers, Basoko, Isangi, Stanley Falls og Niangve.*

c. **Angola** eller *Portugisisk Vestafrika,* 1,270,300 km^2 (med ovennævnte Kabinda), med c. 4,$_2$ Mill. Indb., noget over 3 paa 1 km^2, hvoraf c. 9000 Hvide, strækker sig fra den over 1400 km lange Kyststrækning mellem Floderne Kongo og Kunene langt ind i det Indre over en Del af det sydafrikanske Højland, begrænset af Belgisk Kongo, Britisk Sydafrika og Tysk Sydvestafrika.

Siden Koloniens Kyst 1486 blev opdaget af Portugiserne (Diego Cão), har Landet været i deres Besiddelse — undtagen en kort Tid ved Midten af det 17. Aarhundrede, da Hollænderne satte sig fast her —; de har givet Befolkningen, der næsten udelukkende bestaar af *Bantunegre,* et eget Præg, men i øvrigt gjort lidet for Koloniens Udvikling. Bedst befolket er den nordlige Del; i Kalaharidistriktet findes en Del *Buskmænd.* Mod N. hører en Del (Egnen om San Salvador) af det tidligere mægtige, halvt kristelige Negerrige *Kongo,* med dets særegne portugisisk afrikanske Kul-

tur til Kolonien, SØ. derfor ligeledes en Del af det fordums store *Lundarige* mellem Kuango og Kassai, beboet af *Kalundastammen.*

Det gennemgaaende frugtbare Højland, især Bihés Højland, er rigt paa Produkter som Olie, Figen, Kaffe og navnlig Bomuld og Sukker, og Landbruget er her i stærk Fremgang, navnlig efter at den overordentlig indbringende Slavehandel, der var den største Rigdomskilde for den portugisiske Befolkning, er ophørt. Rigdommen paa Mineralier, navnlig Kobber, Jærn, Guld, Sølv, Bly, Salt, Stenkul og Petroleum, skal være betydelig, men udnyttes ikke synderligt. De vigtigste Udførselsartikler er Kautsjuk, Elfenben, Jordnødder, Palmeolie og Palmekerner, Kvæg, Huder Voks, Guld, Kaffe m. m. I 1910 var Værdien af Indførslen c. 6, af Udførslen 3,3 Mill. Milreis; s. Aar var der af Jærnbaner 1036 km, den vigtigste er vel Banen fra Kysten over Benguella og Bihé til det paa Kobber rige Katanga; der var 4298 km Telegraflinjer.

Kolonien styres af en Generalguvernør; Budgettet 1910—11 lød paa: Indtægter c. 2,32, Udgifter 3,17 Mill. Milreis; i 1900 var der c. 4700 Mand Tropper.

Der er 6 Distrikter: *Kongo* (med Kabinda og San Salvador), *Loanda, Benguella, Mossamedes, Huilla* og *Lunda,* foruden en Del andre Forvaltningsdistrikter i det Indre. Hovedstaden er den 1576 anlagte *San Paolo de Loanda,* c. 20,000 Indb., en smukt beliggende, men usund og urenlig By; flere Paladser og Kirker vidner om dens fordums Storhed, dens tidligere gode Havn er nu tilsandet. Af andre Kystbyer nævnes *Ambriz* c. 3000 Indb., med stor Elfenbenshandel, *Ambrizette, Novo Redondo, San Felipe de Benguella,* c. 3000 Indb., kun med en aaben Red ligesom *Mossamedes,* c. 5000 Indb., grundlagt 1840, en vigtig Handelsplads og yndet Kursted paa Grund af sit sunde Klima, i Modsætning til de andre Kystbyer. Af Byer inde i Landet nævnes *Duque de Braganza, Ambaka, Donde* ved Kuanza og højere oppe ved Floden *Pungo Ndongo* (i Landskabet *Pedras Negras*), en vigtig Stabelplads for Varer fra det Indre, endnu østligere *Malandje* og *Kassandje.*

d. **Tysk Sydvestafrika,** 835,100 km² med c. 88,000 Indb., hvoraf c. 15,000 Hvide (1912), strækker sig langs den c. 1500 km lange Kyst mellem Floderne Kunene og Oranje — kun afbrudt af det lille engelske Kystdistrikt ved *Hvalfiskebugt* (c. 1100 km² med c. 1000 Indb., der hører til Kapkolonien — og ind i Landet til 21° ø. L. med den nordlige Del og sydligere til 20° ø. L., der skiller Kolonien fra Britisk Sydafrika; kun mod NØ. naar den med en smal Stribe („Caprivistrimlen") til Zambesi. Kolonien, der er Tysklands ældste afrikanske Besiddelse, blev annekteret 1884.

Befolkningen bestaar mod N. af *Ovambo-* og i Midten af *Hererostammen,* der begge hører til Bantunegrene, hvortil vel ogsaa *Damarastammen* (Bjærgdamara) maa regnes, skønt de i sproglig Henseende nærmer sig *Hottentotterne,* som bebor den sydlige Del, *Namaqualand,* sammen med *Buskmænd* og Blandingsfolk (her kaldet „Bastarder").

Da Kysten er flad og sandet og det Indre for en stor Del Sandørkner, overordentlig tyndt befolkede, er Kolonien kun af ringe Værd; den har kostet Tyskland store Summer, tilmed da Regeringen i de sidste Aar har haft svære Kampe at bestaa med Hereroer og Hottentotter. Ager- og Havebrug er endnu kun ringe, mere Betydning har Kvægavlen (især Hornkvæg, Faar og Geder) og Bjærgværksdriften (især Kobber, Diamanter og Bly); der er ogsaa en Del Fiskeri. I 1911 var Værdien af Indførslen over 45,3, af Udførslen c. 28,57 Mill. Mk.; de vigtigste Udførselsartikler var Diamanter (c. 23 Mill.), Bly, Kvæg, Huder og Uld. Af Jærnbaner var der 1912 2104 km, hvoraf de vigtigste udgaar fra Svakopmund til Windhoek og Tsumeb.

Kolonien, der deles i 13 Distrikter, styres af en Guvernør; Budgettet lød 1913—14 paa Indtægter og Udgifter c. $54,_1$ Mill. Mark.

Hovedstaden er *Windhoek* inde i Landet, Garnisonsby med en stor Kaserne, forbundet ved Bane med Havnen *Svakopmund, Porto d'Ilheo* ved Sandwichhavn er tilsandet, sydligere ligger Havnen *Lüderitzbugt* eller *Angra Pequena;* af Pladserne inde i Landet nævnes *Otjimbingve* og *Keetmanshoep.*

§ 20. Britisk Sydafrika.

Til britisk Sydafrika regnes her Terrasselandet paa Sydspidsen S. for Oranjefloden i V. og Limpopo i Ø. og dernæst hele det mod N. liggende Højland og Dele af Kalahariørknen lige op til Kongostaten, begrænset mod V. af Tysk Sydvestafrika og Angola og mod Ø. af Portugisisk og Tysk Østafrika. Disse store Lande, der i det hele er over $3,_2$ Mill. km², deles i to Dele: 1) Sydafrikas forenede Stater og 2) de andre britiske Kolonier i Sydafrika.

I. Sydafrikas forenede Stater

bestaar af de 4 i en Union forenede Stater: *Kapkolonien, Natal, Transvaal* og *Oranjefristaten,* tilsammen 1,225,300 km² med 5,973,400 Indb. (1911), c. 5 paa 1 km².

a. Portugiserne anlagde ikke nogen Koloni, da de omsejlede Afrikas Sydspids, men *Hollænderne* indsaa Stedets Betydning for deres østindiske Handel. Allerede 1601 anlagde det hollandsk-østindiske Handelskompagni en Koloni her, hvorved Regeringens Opmærksomhed henledtes paa det, og 1652 anlagde den Kolonien. Den første Indvandring af Kolonister forstærkedes ved franske og piemontesiske Huguenotter, og fra den lille Begyndelse udvidedes Kolonien mere og mere indad til. Under indre Urolighder, der foranledigedes dels ved Kolonisternes Misfornøjelse med den hollandske Regerings Administration, dels ved de begyndende Rivninger med Kafferne, besatte *England* 1795 Kolonien og erobrede Landet indtil den store Fiskeflod; 1803—6 var Kolonien dog atter i Hollændernes Besiddelse, saa tog England den igen og erhvervede den endelig for bestandig 1814, og den har under England været i stadig Udvikling trods de blodige Krige med Kafferne, som begyndte 1811. I 1820 fandt der en større Indvandring Sted, navnlig af Skotter. Snart begyndte dog Misfornøjelsen at bryde ud mellem de hollandske Kolonister, *Boers* (Bønder) eller *Afrikanders,* der lige fra først har set skævt til Englands Besættelse af Kaplandet og særlig var opbragte, fordi Englænderne stillede sig paa Kaffernes Side i disses Kampe med Kolonisterne (maaske ogsaa Englands Ophævelse af Negerslaveriet 1833 forøgede Misfornøjelsen), hvilket førte til en Masseudvandring af Boers („Trekking") i 1835. De fleste drog mod NØ. til den nuværende Koloni Natal, hvor nogle Englændere allerede havde anlagt en Koloni Victoria og grundet Byen Durban, og disse indkaldte de udvandrede Boers, da de ikke kunde staa sig mod Kafferne, og de grundede da 1839 Staten *Natal.* Men England vilde ikke anerkende den og benyttede deres Kampe mod Kafferne som Paaskud til Indblanding og inddrog Landet 1843. Boerne udvandrede da atter og trængte mod V. ind i de af Kaffere og Betsjuaner beboede Lande omkring Oranjes Kildefloder, hvor de grundlagde *Oranjerepublikken.* Men ogsaa paa disse Lande gjorde England Fordring, det kom til blodige Kampe, i hvilke England til Dels fik Hjælp af Kafferne, og 1848 tog England Landet i Besiddelse som *„Orange River Sovereignty".* Boerne vandrede da videre mod N. over Vaalfloden, hvor de grundede *Transvaalrepublikken.* Men da Boerne

nu i Englands Krige mod Kafferne stillede sig paa engelsk Side, forandrede England helt Politik, 1852 anerkendte det Transvaals, 1854 Oranjerepublikkens Uafhængighed. Imidlertid udvidede England stadig sit Magtomraade; 1865 besatte det *Kaffraria,* 1868 *Basutoland,* efter Opdagelsen af Diamantlejerne i Kimberley, 1871 *Vest Griqualand,* hvorved Oranjefloden overskredes, hidtil Grænsefloden for de engelske Besiddelser, hvilket særlig vakte Boernes Misfornøjelse, og 1876—77 tog England Overhøjheden baade over det hidtil uafhængige Kafferland *(Transkeidistriktet),* der skilte Kapkolonien fra Natal, og over Transvaal; men efter en Boeropstand maatte England 1881 dog atter give Transvaal fri. Imidlertid tiltog det engelske Element („Uitlanders") i Republikkerne, og Cecil Rhodes, der stod i Spidsen for „Chartered Company", agiterede for, at de, især Transvaal, skulde give sig ind under England (Jamesons Indfald 1896); Boerrepublikkerne sluttede sig derfor sammen i et Forsvarsforbund, hvilket førte til en Krig med England 1899—1902, som endte ned begges Undertvingelse, dog med Løfte om Selvstyre, hvilket opfyldtes 1906 for Transvaals, 1907 for Oranjestatens Vedkommende. I det hele har Englands kloge Politik bevirket, at Boerne er faldne til Ro, og ved Lov af 1909 sluttede de sig 1910 sammen med Kapkolonien og Natal i en Union i Lighed med Canada og de avstralske Kolonier.

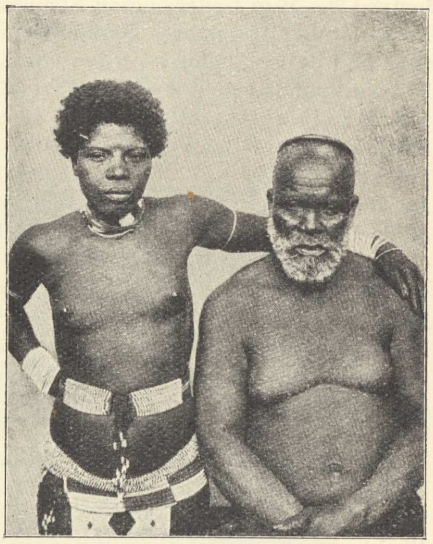
En Hottentotby.

Befolkningen i Kaplandet og det sydvestlige Afrika hører til den i Hottentotter og Buskmænd delte *sydafrikanske Race* (se p. 374). Deres Sprog er rigt paa ejendommelige, smældende Lyde, som de frembringer ved at smække Tungen mod Ganen (Hottentotter betyder vistnok „stammende"). Da Hollænderne kom til Kaplandet, var *Hottentotterne* et Hyrdefolk, hvis hele Rigdom bestod i deres Kvæg- og Faarehjorde. Hollænderne fordrev dem efterhaanden fra Kysten og gjorde dem til Slaver; den egentlige Stamme (Quaiqua) i Kaplandet er nu helt udryddet, mod V. ved nedre Oranjes højre Bred bor *Korana* og de p. 438 nævnte *Nama* eller *Namaqua; Griquas* (Grikaer) er en Blanding af Hottentotter og Hollændere, andre Blandingsfolk kaldes „Bastarder". Er Hottentotterne, der skildres som godmodige, men apatiske Folk, kendte for deres Grimhed, gælder det endnu mere *Buskmændene;* ogsaa de var før langt mere udbredte, men er stadig blevne trængte længere indad af Hollænderne og deres egne Stammefrænder, Hottentotterne, nu lever de kun i Kalahariørknen. De skildres som staaende paa det laveste Kulturtrin, de har „ingen andre Husdyr end Hunden og Lusen".

Mod Ø. bor de til Bantunegrene hørende *Kaffere,* ɔ: Vantro, et Navn, de har faaet af Araberne, og hvormed oprindelig betegnedes hele Østafrikas Kystbefolkning; nu bruges Navnet kun om Folkene S. for Zambesi. Selv bruger Folkene ikke dette Navn, de har særlige Navne for de enkelte Stammer som *Amakosa, Amatembe* og

Amasulu (Ama er Flertalsmærke), de sidste er de talrigste, særlig boende i Natal; desuden *Svasi* og *Tonga*; en særegen Kafferstamme er *Fingo* i Kaffraria. Det er krigerske, smukke, velskabte og opvakte Nomadefolk, men degenererede ved de grusomme Krige med Evropæerne. Til Bantunegrene hører ogsaa de i det Indre indtil Kalahariørknen boende *Betsjuanere,* hvoraf kun Basutostammen og Vestbetsjuanerne har holdt sig; de driver ogsaa Agerdyrkning og har ikke den listige, troløse Karakter, som Kafferne er berygtede for, men de har ogsaa levet mere i Fred for Evropæerne.

Fremdeles bor der en stor Del *Hvide,* 1911: 1,276,000, hvoraf de fleste er Hollændere og Englændere, desuden en Del Franske og Tyske, samt *Malayer* og asiatiske *Kulier,* især i Natal og Transvaal, hvis Indvandring er blevet begunstiget af Regeringen og har vakt megen Misfornøjelse, især i Transvaal. De fleste Hvide er Presbyterianere og Metodister, dernæst Anglikanere, ogsaa en Del Katolikker, de fleste Kaffere og Hottentotter er Hedninger.

Kaffere.

Af Næringsvejene er Agerbrug og Kvægavl de vigtigste. Foruden Korn, især Hvede, Majs, Byg og Havre dyrkes der i store Mængder Grøntsager, Frugt og Vin, den sidste tidligere især af Efterkommere efter de indvandrede franske Huguenotter (Pontac og Frontignac er den røde Kapvin, Cape Sherry den hvide), desuden Tobak, Sukker og Kaffe, de to sidste Produkter særlig i Natal. Af Husdyrene er Faaret det vigtigste, 1909 var der c. $28,_2$ Mill., hvoraf Kapkolonien havde c. $18,_8$ Mill.; ogsaa Strudsavlen er betydelig, 1910 udførtes der 340,000 kg Strudsfjer. Af Mineralier fremhæves især Diamanter, Guld, Kobber og Stenkul. Handelen er meget betydelig; de vigtigste Udførselsartikler er Uld, Korn, Strudsfjer, Skind og Huder, Kobber, Majs, Havre, Sukker, Guld og Sølv, Kul, Diamanter, Kaffe, Vin m. m.; i 1912 var Værdien af Indførslen over $38,_8$, af Udførslen næsten 63 Mill. Pd. St.; Handelsflaaden udgjorde 1910 81 Skibe, hvoraf 66 Dampskibe med 8677 Tons Dr. Der er gjort overordentlig meget for Samfærdslen; 1911 var der c. 12,300 km Jærnbaner; de vigtigste Linjer udgaar mod N. fra Kapstaden, Port Elisabeth og East-London; fra Kapstaden staar Banenettet i Forbindelse med Rhodesias Banenet; der var c. 24,000 km Telegraflinjer.

Fællesregeringen bestaar af en af England valgt Generalguvernør med et Ministerium, der har den udøvende Magt, og et af et Senat og et Deputeretkammer sammensat Parlament, der har den lovgivende Magt. Af Senatets 40 Medlemmer vælges paa 10 Aar $^1/_5$ af Regeringen og $^1/_5$ af hver af de fire Stater; Deputeretkammeret bestaar af 121 Medlemmer, valgte ved almindelig Valgret af alle Hvide. Den britiske Hær bestod i 1911 af c. 11,500 Mand. Budgettet 1913—14 lød paa: Indtægter 18,793,000, Udgifter 19,852,700 Pd. St., Gælden var $117,_{77}$ Mill. Pd. St.

b. **Kapkolonien** *(Colony of the Cape of Good Hope)*, 717,400 km² med 2,565,000 Indb., (1911), c. 3,5 paa 1 km², er den sydligste Del af Verdensdelen og grænser mod V., S. og Ø. til Havet, mod N. til Tysk Sydvestafrika, Betsjuanaland, Oranjefristaten, Basutoland og Natal. Den bestaar af den *egentlige Koloni*, c. 535,800 km², og Territorierne *Øst Griqualand* (indlemmet 1874), *Tembuland, Pondoland* (1893—94), *Transkei* (Kaffraria, 1876) og *Betsjuanaland* (1895) samt den p. 438 nævnte *Walfishbay*.

Af Befolkningen var 1911 582,400 Hvide; i 1904 var der henved 16,000 Malayer. Foruden Korn (Hvede, Majs, Byg) dyrkes navnlig Vin; i 1904 produceredes der c. 398,000 hl Vin og 70,000 hl Brændevin. Kvægavlen har især Betydning i Kystegnene, navnlig holdes der Faar og Geder, 1909 var der over 18,8 Mill. Faar og henved 8,3 Mill. Geder; ogsaa Strudsavlen er stor, 1904 var der c. 357,000 Strudse. Af Mineralier fremhæves Diamanterne (navnlig fra Kimberley), af hvilke der findes flere end andre Steder i Verden, desuden Kobber (den store Guldudførsel beror paa Transithandelen med Transvaal). I 1909 var Værdien af Indførslen c. 17,79, af Udførslen 46,58 Mill. Pd. St., deraf Diamanter (6,37 Mill.), Strudsfjer (2,82) og Skind og Huder (henved 2,1). I 1910 var der af Jærnbaner 5356, af Telegraflinjer 13,622 km. — Forfatningen, af 1854, er efter evropæisk Mønster; i Spidsen for Regeringen staar en Guvernør med et Ministerium samt et lovgivende Raad og et Parlament. Landet deles i 119 Distrikter. Budgettet 1909 lød paa: Indtægter c. 7,31, Udgifter c. 7,68 Mill. Pd. St.

Hovedstaden og Sædet for Unionens Parlament er *Kapstaden, Cape Town*, ved Tafelbugt og Foden af Tafelbjærg, 29,900, med Forstæder 155,200 Indb. (1911), hvoraf Flertallet er Hollændere, men ellers er det en meget broget Befolkning. Byen, der er anlagt 1652, er Koloniens Hovedhavn; den har for det meste brede, lige Gader, der skærer hverandre i rette Vinkler, og især i den ældste midterste Del med Kanaler og Træplantninger i Gaderne; i de ydre Dele og Forstæderne afløses dette hollandske Præg helt af engelsk Byggemaade; den har en stor Del Kirker, et Universitet og flere højere Læreanstalter. I den paa Villaer og Landsbyer rige Omegn, der har en yppig Vegetation og et sundt Klima, findes flere Sanatorier, saaledes ved Flækkerne *Rondebosch* og *Wynberg;* ved den sidste ligger de for deres Vin kendte *Store* og *Lille Constantia*. Mod S. ved Simonsbugt ligger *Simonstown*, Flaadestation med store Skibsværfter. N. for Falsebugt ligger den lille, smukke, hollandsk udseende By *Stellenbosch*, østligere *Calendon* og den for sin Uldhandel vigtige By *Swellendam*. NØ. for Kapstaden ligger *Paarl*, c. 12,000 Indb., og *Worcester*, c. 8000 Indb., begge i et vigtigt Agerbrugs- og Vinavlsdistrikt, nordligere i Karroo *Beaufort*. I Lille Namaqualand S. for Oranjes Nedreløb ligger Kobberminerne ved *Ookiep*. I den østlige Del ligger ved Kysten *Port Elisabeth* ved Algoabugt, 18,200 Indb., grundlagt 1826, en vigtig Handelsplads, og inde i Landet *Uitenhage*, c. 12,000 Indb., den helt engelske By *Grahamstown*, c. 14,000 Indb., med flere Læreanstalter, og nordligere ved Karroos Nordrand *Graaff Reynet*, c. 10,000 Indb., Handelsstad med stor Faareavl. I den østligste Del ligger ved Kysten den tredje vigtige Havn *East-London*, 12,300 Indb., og indenfor i det frugtbare Kaffraria *King Williams Town*, c. 10,000 Indb., mod N. i Vest Griqualand *Griquatown* og østligere ved Oranjefristatens Grænse Bjærgværksbyen *Kimberley*, 13,600 Indb., i Øst Griqualand *Kokstad* og i Tembuland og Pondoland de smaa Byer *Umtata* og *Port St. Johns* ved Kysten. Af større Kafferbyer i det Indre nævnes *Mafeking, Vryburg* og *Taungs*.

Natal (ɔ: Juleland, fordi Vasco da Gama landede her Juleaften 1497) med det 1893 indlemmede *Sululand* (med *Tongaland*), der har været Kronkoloni fra 1887, og de 1903 indlemmede Distrikter *Vryheid, Utrecht* og *Paulpietersburg* af

Transvaal, 91,400 km² med 1,194,000 Indb., 13 paa 1 km², ligger paa Østkysten, begrænset mod S. af Kapkolonien, mod V. af Oranjefristaten og mod N. af Transvaal, Svasiland og Portugisisk Østafrika.

Befolkningen bestaar hovedsagelig af Suluer, desuden c. 98,000 Hvide (1911) og en Del Asiatere (Indere, Kinesere og Arabere). Af Næringsvejene er Agerbrug og Kvægavl af størst Betydning, særlig maa mærkes Produktionen af garveholdigt Akaciebark. Af Mineralier, som Landet er rigt paa, udføres især Kul. I 1909 var Værdien af hele Indførslen henved 7,8, af Udførslen over

Molen ved Port Elisabeth.

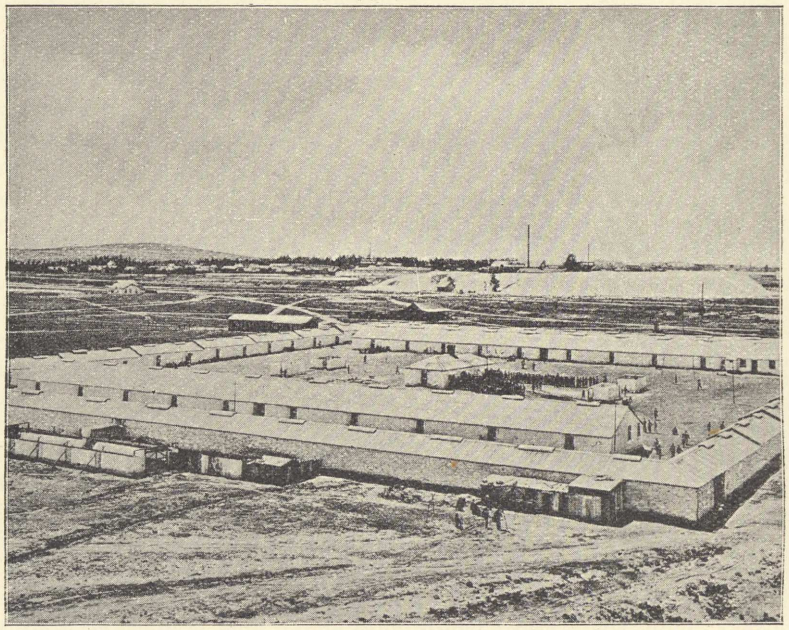
3,9 Mill. Pd. St.; de vigtigste Udførselsartikler var Uld, Stenkul, Huder og Skind (Guldudførslen, over 1,1 Mill. Pd. St., skyldes overvejende Transvaal). Der var 1910 af Jærnbaner 1605, af Telegraflinjer 3452 km. Landet blev egen Koloni 1856 og fik Selvstyre 1893; det deles i 42 Distrikter. Budget 1909—10: Indtægter c. 4,29, Udgifter 3,53 Mill. Pd. St.

Regeringssæde er den 1837 grundlagte *Pietermaritzburg*, opkaldt efter Boernes to Førere, 14,700 Indb., en vigtig By for Handelen med Transvaal, med hvis Hovedstad den er forbundet ved Jærnbane ligesom med sin Havn *Durban (Port Natal)*, 31,800 Indb., Landets største By, smukt beliggende ved en lille Bugt og omgivet af en frodig Vegetation; inde i Landet ligger *Vryheid*, c. 2000 Indb., og i Kuldistrikterne *Newcastle* og *Dundee*.

Transvaal, 286,000 km² med 1,686,200 Indb., c. 5 paa 1 km², grænser mod S. til Natal og Oranjefristaten (Grænseflod: Vaal), mod V. til Betsjuanaterritoriet, mod N. til Rhodesia (Grænseflod: Limpopo) og mod Ø. til Portugisisk Østafrika og Svasiland.

Af Befolkningen var 1911 c. 420,000 Hvide; i 1904 var der henved 300,000

Hvide og 12,000 Asiatere (Malayer, Kuliere og Kinesere). Siden det store Opsving i Guldproduktionen i 1880'erne er der strømmet en Mængde Fremmede til (1881 var der c. 800,000 Indb.), hvad der i høj Grad var Boerne imod; efter Krigen med England anvendtes mest Kinesere i Bjærgværkerne, men Indvandringen var saa stor, at det 1910 blev dem forbudt at komme derind. De Indfødte er mest Betsjuanere og Kaffere. Der er noget Agerbrug og Kvægavl, der dyrkes særlig Korn, Frugter, Kaffe, Sukker m. m. Men Landets Rigdom bestaar i dets Mineralier, som Kobber, Bly, Tin, Salt og Kobolt, dog især Diamanter og Guld. Tilstedeværelsen

Arbejderkaserne i Minedistriktet.

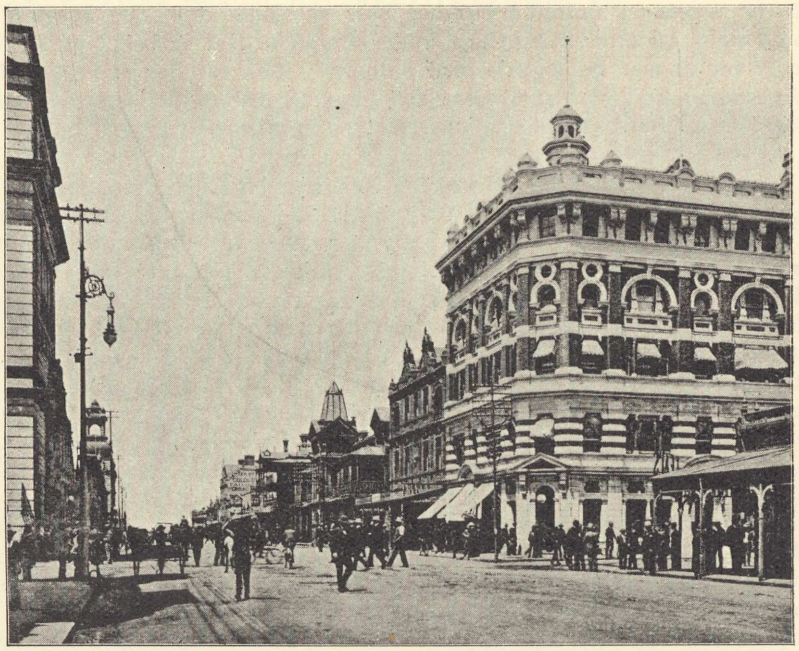
af Guld var allerede paavist i 1850'erne, men først i 1870'erne begyndte man dog mere at udvinde det, og da de rige Lejer i Witte Waters Rand opdagedes 1886, tog Produktionen et umaadeligt Opsving.; Værdien af Produktionen 1884—1910 har været over $273,_5$ Mill. Pd. St., og der produceres mere end en Tredjedel af alt Guld paa hele Jorden; 1909—10 udførtes der henved $7,_3$ Mill. Unzer; ogsaa Diamanterne giver et stort Udbytte; andre vigtige Udførselsartikler er Heste, Mulæsler, Skind og Huder og Uld. I 1909 var Værdien af Indførslen c. $19,_{64}$, af Udførslen c. $34,_{13}$ Mill. Pd. St., deraf Guld $31,_{66}$ og Diamanter $1,_{23}$. Der er gjort særdeles meget for Samfærdselsmidlerne, særlig ved Baner ud til Kysten baade i Kapkolonien og Natal; 1910 var der af Jærnbaner 2778, af Telegraflinjer 4804 km. Forfatningen er af 1906; Landet er delt i 23 Distrikter. Budgettet 1909—10 lød paa: Indtægter c. $5,_{58}$, Udgifter $5,_{97}$ Mill. Pd. St.

Hovedstaden og Sæde for Unionens Regering er *Pretoria,* 29,600 Indb., 1360 m o. H., i en paa Diamanter rig Egn, forbundet ved Bane med Havnen Durban i Natal. Den største By er den i Witte Waters Rand Distriktet 1886 anlagte *Johannesburg,* 120,000 Indb., 1730 m o. H., en helt engelsk By med brede, lige Gader, der udgaar

fra det gode firkantede Torv. Af andre Minebyer nævnes *Krügersdorf,* 13,100 Indb., *Bocksburg, Potchefstroom,* c. 10,000 Indb., og *Lydenburg* samt helt mod Ø. *Barberton,* V. for Pretoria *Rustenburg* med Tobaksavl.

Oranjefristaten, 130,500 km² med 528,200 Indb., 4 paa 1 km² grænser mod S. til Kapkolonien (Oranjefloden), mod V. til Kapkolonien, mod N. til Transvaal (Vaalfloden) og mod Ø. til Natal og Basutoland.

Af Befolkningen, der væsentlig bestaar af Betsjuanere, Hottentotter og Buskmænd, var i 1911 175,200 Hvide. Da Landet er rigt paa fortrinlige Græsgange, er

Gade i Johannesburg.

Kvægavlen den vigtigste Næringsvej; navnlig findes der Faar (1909 over 7,6 Mill.), Hornkvæg, Heste og Geder. Agerbruget er i Fremgang, især i de østlige Egne; foruden Korn dyrkes der Sukker, Tobak, Kaffe m. m. Der er Rigdom paa Mineralier, saaledes Guld, Stenkul og Diamanter, men ogsaa Salt, Jærn, Bly, Tin, m. m. De vigtigste Udførselsartikler er Diamanter, Uld, Angoragedehaar, Huder, Faar, Kvæg, Smør, Æg og Hvede. I 1909 var Værdien af Indførslen c. 3,66, af Udførslen 4,78 Mill. Pd. St. I 1910 var der af Jærnbaner 1587, af Telegraflinjer 10,865 km. Forfatningen er fra 1907; Landet deles i 24 Distrikter. Budgettet 1909—10 lød paa: Indtægter 952,860, Udgifter 957,740 Pd. St.

Byerne er kun smaa, da den største Del af Indbyggerne lever i Gaardene paa Landet. Hovedstad er *Bloemfontein,* 14,700 Indb., en helt engelsk By med et stærkt landligt Præg; mod Ø. ligger *Bethlehem* og *Harrismith,* c. 8000 Indb., ved Jærnbanen, der gaar ind i Natal mod N., *Kroonstad* og *Hoopstad,* mod V. *Jagersfontein* med Diamantgruber, mod S. *Smithfield.*

II. De andre britiske Kolonier i Sydafrika

er Svasiland, Basutoland, Betsjuanaland, Rhodesia og Nyassaland. De fire første styres som Territorier og Protektorater under den sydafrikanske Union, der saaledes i det hele er 3,120,000 km² med c. 8,196,000 Indb. Nyassaland staar derimod uden for den.

a. Protektoratet **Svasiland,** 17,200 km² med c. 100,000 Indb. (1907), 6 paa 1 km², ligger som et Enklave mellem Natal, Transvaal og Portugisisk Østafrika. Landet, der styres af indfødte Fyrster, blev af England i 1895 overladt Transvaal, men staar nu efter Boerkrigen under Unionen. Det er bebot af Kafferfolket *Svasierne,* der er nær beslægtede med Suluerne; 1907 var der c. 1100 Hvide. Det er et frugtbart Land, der skal være rigt paa Mineralier, saaledes Guld, men de udnyttes ikke endnu. Administrationssædet er *Mbabane.*

b. Protektoratet **Basutoland,** 26,700 km² med 404,500 Indb. (1907), 15 paa 1 km², ligger NØ. for Kapkolonien og indesluttes af denne, Oranjefristaten og Natal. Landet, der styres af indfødte Fyrster, kom fra 1884 endelig ind under Kaplandet; efter Boerkrigen hører det under Unionen. Befolkningen er de til Kafferne hørende *Basutoer,* et med Betsjuanerne nært beslægtet Folk; 1907 var der c. 1400 Hvide. Det er et barskt Bjærgland omkring Oranjes Kilder, det er meget frugtbart i Dalene og anses for Sydafrikas bedste Kornland; ogsaa Kvægavlen er ret betydelig; de vigtigste Udførselsartikler er Hvede, Uld, Kvæg, m. m.

Den engelske Residents Sæde er *Maseru,* c. 1100 Indb., der ligger ved Vestgrænsen og er forbundet med Bloemfontein i Oranjefristaten ved Jærnbane. En anden By er *Thaba Bosigo.*

c. Protektoratet **Betsjuanaland,** 712,200 km² med 125,400 Indb. (1909), meget tyndt befolket (0,2 paa 1 km²), grænser mod V. til Tysk Sydvestafrika, mod S. til Kapkolonien (Betsjuanaland), mod Ø. til Transvaal og mod N. til Rhodesia og omfatter det egentlige Betsjuanerhøjland og en stor Del af Kalahariørknen. Landet blev 1885 erklæret under engelsk Protektorat, 1895 blev det lagt ind under Kaplandet, nu hører det under Unionen. Befolkningen, der bestaar af en Mængde Bantustammer, styres af mere eller mindre afhængige Fyrster; 1909 var der c. 1700 Hvide. Da Landet for en stor Del har Steppekarakter, er Kvægavlen den vigtigste Næringsvej; der dyrkes ogsaa noget Korn, særlig i de nordlige og østlige Egne; af Mineralier findes der bl. a. noget Stenkul og Guld, det sidste især i det mod NØ. liggende *Tatidistrikt* („the Tati-Concession"), der er under egen Styrelse.

Af de faa Bopladser, der er Sæde for Stammehøvdingerne, nævnes mod Ø. paa Grænsen af Kalahariørkenen *Kanya, Molopololi* og *Paltsjave,* der skal have c. 25,000 Indb. og er Hovedstad i *Bamangvatoernes* eller *Khamas Rige.* Administrationens Sæde er i *Mafeking* (se p. 442).

d. **Rhodesia,** 1,138,500 km² med 1,592,600 Indb. (1911), 1,5 paa 1 km², opkaldt efter Cecil Rhodes omfatter det store Omraade mellem Transvaal mod S. og Kongostaten mod N., begrænset mod V. af Betsjuanaland, Tysk Sydvestafrika og Portugisisk Angola, mod Ø. af Portugisisk Østafrika, Nyassaland og Tysk Østafrika. Landet mellem Limpopo og Zambesi blev 1889 med Regeringens Tilsyn stillet under Administration af „British South Africa Company" (Chartered Company), som er stiftet af Cecil Rhodes, senere udvidedes det med Landet N. for Zambesi.

Det deles i Landet S. for Zambesi, *Syd-Rhodesia,* og Landet N. for Zambesi, der atter deles i *Nordvest-Rhodesia* og *Nordøst-Rhodesia.* Foruden den af talrige Bantustammer bestaaende indfødte Befolkning var der i 1911 c. 25,000 Hvide, som især bor i Syd-Rhodesia (Matabele Højlandet), der navnlig er skikket til Agerbrug og Kvægavl. Men det, der udgør Landets Rigdom, er dets Mineralier, særlig Guldet; desuden findes der rige Bly- og Zinklejer, Stenkul og Diamanter; Guldlejerne har allerede været udnyttede i Middelalderen, om ikke før. Foruden Guld og andre Mineralier udføres især Elfenben og Gummi. Der er anlagt Baner ind i Landet baade fra S. fra Kimberley og fra Ø. fra Beira ved Østkysten; 1911 var der af Jærnbaner 3273, af Telegraflinjer 7086 km.

Syd-Rhodesia, c. 382,000 km², ligger mellem Limpopo og Zambesi og om-

Ruiner ved Simbabye.

fatter *Matabele-* og *Masjona* Højlandene. Det er den mest udviklede og bedst befolkede Del med en Del Agerbrug og Kvægavl og stor Rigdom paa Mineralier, navnlig Guld (1890—1909 var Værdien af Udførslen over 14,45 Mill. Pd. St.), men ogsaa Kul, Sølv, Bly, Kobber, Diamanter m. m. I 1910 var Værdien af hele Udførslen c. 2,8, deraf Guld alene 2,53 Mill. Pd. St. — Mod N. i Masjonaland ligger Hovedstaden *Salisbury,* c. 1280 m o. H., forbundet ved Jærnbane med Kystbyen Beira i Portugisisk Østafrika, og sydligere i Guldminedistrikterne *Umtali* og *Victoria* i Nærheden af den sidste ligger Ruinerne af Byen *Simbabye,* en af de mange Byer, der har blomstret her i længst forsvunden Tid, og hvor Guldet udvandtes; man har ment i denne Egn at have fundet Oldtidens Ophir (se p. 257). Mod S. i Matabeleland ligger den største By, *Bulavayo* ved Banen, der kommer fra Kaplandet og nu er fortsat til Salisbury; fra Bulavayo gaar ogsaa en Bane mod NV. til Kuldistriktet *Vankie* og Victoriafaldene ved Zambesi.

Nordvest-Rhodesia eller *Barotseland,* c. 471,000 km², er Landet om øvre Zambesi, væsentlig den store Negerstat *Marotse-Mabunda,* beboet af Bantunegre, *Ba-*

rotse- eller *Marotsestammen*[1]) og *Mabundastammen*. Landet er godt skikket til Kvægavl (undtagen i Floddalene paa Grund af Tsetsefluen) og til Dyrkning af Ris, Hvede, Byg, Kaffe og især Bomuld. — Ved Zambesi ligger Hovedstaden *Livingstone*, ved Victoriafaldene, og *Lialui*, Barotserigets Residens.

Nordøst-Rhodesia, c. 288,000 km², er Landet mellem Kongostaten, Tanganyikasøen og Nyassaland, vel skikket til Agerbrug og Kvægavl. — Paa Tanganyikaplateauet ligger Hovedstaden *Fort Jameson*, ved den mellem Tanganyikasøen og Nyassasøen anlagte *Stevenson Vej* ligger Stationerne *Fife* og *Abercorn*.

e. **Protektoratet Nyassaland** (indtil 1907 *Britisk Centralafrika*), 103,100 km² med c. 1 Mill. Indb. (1911), c. 10 paa 1 km², er Landet ved Nyassasøens Syd- og Vestkyst, mod V. begrænset af Nordøst-Rhodesia. Protektoratet oprettedes 1891 og styres af en Guvernør med et udøvende og et lovgivende Raad. Befolkningen bestaar overvejende af fredelige Bantunegre. Det er et frugtbart og forholdsvis godt kultiveret Land, navnlig Sjires Højland S. for Søen, hvor der drives Ris, Bomuld, Kaffe, Tobak m. m.; ogsaa Kvægavlen er af Betydning. I 1911-12 var Værdien af Indførslen 291,000, af Udførslen 232,000 Pd. St.; i 1911 var der 182 km Jærnbaner. Budget 1911—12 lød: Indtægter 95,000, Udgifter 118,000 Pd. St.

Den største By er *Blantyre* i Sjires Højland, c. 6000 Indb., Guvernørens Sæde, er *Zomba*; ved Sjire ligger *Fort Herald*, ved Nyassasøen *Fort Johnston*.

§ 21. Sydafrikas Østkyst.

Sydafrikas Østkyst, der strækker sig fra Delagoa Bugt til Somalihalvøens Nordspids og mod V. omtrent begrænses af de store Indsænkninger, hvori Nyassa- og Tanganyikasøen ligger, medens Landene mod NV. naar omtrent til 5° n. Br. til ægyptisk-engelsk Sudan, er delt mellem Portugal, Tyskland, England og Italien.

a. **Portugisisk Østafrika (Mozambique)**, 761,100 km² med c. 3,120,000 Indb. (1911), c. 3 paa 1 km², bestaar af Kyststrækningen paa begge Sider af Zambesi fra Delagoa Bugt til Rovumas Munding ved Kap Delgado, med Landet indenfor, begrænset mod V. af Transvaal, Rhodesia og Nyassasøen.

Portugiserne har gjort Fordring paa denne Kyststrækning, fra den Tid Vasco da Gama (og senere Tristan da Cunha) kom hertil; indtil 1752 stod den under Forvaltning af den østindiske Koloni Goa. Efter gentagne Stridigheder med England om Delagoa Bugt og Sjires Højland blev endelig Grænserne fastslaaede 1891, saaledes at Englænderne fik Højlandet og Indflydelse paa Samfærdselsforholdene mellem det Indre og Kysten.

Den sydlige Del er bedst befolket, det Indre blev til Dels affolket ved de tidligere Slavejagter. Befolkningen bestaar af Bantunegre, navnlig en Del *Kafferstammer*, som tidligere har levet i ordnede Stater, saaledes Monomatapariget, desuden findes en Del *Arabere* (især fra Maskat), *Indere* (*Banjaner* fra Egnen om Bombay), *Parsere* og Blandingsfolk.

Agerbrug og Kvægavl er Hovederhverv; Landet er ret frugtbart, navnlig det flade Kystland, hvor der dyrkes Ris, Sukker, Kaffe, Tobak m. m.; ligeledes er der Bjærgværksdrift, især findes der Guld mod S. i Gazaland og Manikadistriktet inden for Sofalakysten (Sofala, ɔ: Lavland). Men Portugiserne har tid-

[1]) Forstavelsen *Ba* (eller *Va*) er Flertals-, *Ma* Enkelttalsmærke.

ligere i høj Grad forsømt Landet, og først i den senere Tid bliver der ved engelsk Hjælp gjort noget alvorligt for at ophjælpe det, saaledes ved Jærnbaneanlæg til Fremme af Transithandelen med de engelske Besiddelser i det Indre. De vigtigste Udførselsartikler er Kautsjuk, Kopalgummi, Sukker, Kopra (Kystegnene er udmærket skikkede til Kokusplantninger), Jordnødder, Voks, Huder, Elfenben og Flodhestetænder. I 1910 var Værdien af Indførslen c. 5,3, af Udførslen 3,48 Mill. Milreis; der var 1909 af Jærnbaner 588, af Telegraflinjer 4131 km.

Kolonien styres af en Guvernør med et Raad og deles i Territorier, der administreres direkte af Staten — delte i de 5 Distrikter *Lourenço Marques, Inhambane, Quillimane, Tete* og *Mozambique* —, og andre, der administreres af Mozambiquekompagniet (Manika- og Sofalaegnen) og Nyassakompagniet (den nordlige Del mellem Nyassasøen, Lurio- og Rovumafloden). Budgettet 1910—11 lød paa: Indtægter c. 5,42, Udgifter c. 5,12 Mill. Milreis.

Mange af Byerne er fra Portugisernes store Tid, da Slavehandelen indbragte uhyre Rigdomme, og ligger i Kystlandet eller paa de foran lejrede Øer. Ved Delagoa Bugt ligger Hovedstaden *Lourenço Marques,* c. 10,000 Indb. (hvoraf henved Halvdelen Evropæere), grundlagt 1545, der vistnok gaar en Fremtid i Møde som Udgangspunkt for en Bane ind til Pretoria i Transvaal. Nordligere Kystbyer er *Inhambane,* c. 3000 Indb., og *Sofala,* begge ubetydelige mod tidligere, navnlig har Sofala haft et stort Navn i det 16. Aarhundrede; endvidere *Beira,* c. 4000 Indb., af Betydning som Udgangspunkt for Banen ind til Rhodesia, *Chinde* ved Zambesis Munding, c. 3000 Indb., *Quillimane* ved Zambesis nordligste Mundingsarm, c. 7000 Indb., hvis tidligere store Handel er gaaet tilbage ved Baneanlæggene til det Indre, den gamle nu forfaldne Hovedstad *Mozambique* paa Øen af s. Navn, c. 8000 Indb., og *Ibo.* Højere oppe ad Zambesi ligger *Sombo, Tete* og *Sena.*

b. Protektoratet **Tysk Østafrika,** 995,000 km² med c. 7,5 Mill. Indb. (1912), c. 7 paa 1 km², N. for Portugisisk Østafrika fra Kap Delgado til Umbafloden lige over for Øen Pemba, er inden for det smalle Kystland bjærgrigt (saaledes mod NØ. det lille Bjærgland Usambara) og naar mod V. til Nyassa- og Tanganyikasø (Grænsen gaar midt gennem den), mod N., hvor Grænsen gaar midt gennem Victoriasø, grænser det til Britisk Østafrika. Tyskerne satte sig 1884 fast her, udvidede efterhaanden deres Omraade, bl. a. ved at afkøbe Sultanen af Zansibar Land 1890 (4 Mill. Mk.), 1891 overtog Regeringen Forvaltningen. Det er vel Tysklands værdifuldeste Besiddelse i Afrika.

Befolkningen bestaar af mange Bantustammer, som *Vaniamvesierne* i Uniambesi og *Djaggaerne* ved Kilimandsjaro, i Kystlandet *(Suahelikysten)* bor de kraftige, godt byggede *Suaheliere,* hvis Farve veksler fra ganske sort til lysebrun; de er stærkt blandede med *Arabere,* som er indvandrede her fra tidlig Tid; desuden bor der *Indere (Hindi* og *Banjaner), Parsere* m. fl.; 1912 var der c. 4900 Hvide.

Agerbruget, især Plantagedrift, og Kvægavl har stor Betydning; desuden findes Mineralier som Salt, Jærn, Bly og Kobber, og ved Kysten drives en Del Fiskeri (ogsaa Perlefiskeri); Handelen er i stærk Tiltagen. I 1911 var Værdien af Indførslen c. 45,9, af Udførslen 22,4 Mill. Mk.; de vigtigste Udførselsartikler var Kautsjuk (5,77 Mill.), Trævler af Bastbananen (3 Mill.), der har Lighed med Manilahamp, Kopra (ved Kysten er der store Kokusplantninger), Bomuld, Kaffe, Huder, Voks, Elfenben m. m. I 1912 var der af Jærnbaner 1200 km, særlig mærkes Banerne fra Tanga og Daressalam ind i Landet. Protektoratet, der deles i 22 Distrikter, styres af en Guvernør. Budgettet 1911 lød paa: Indtægter og Udgifter hver c. 14,5 Mill. Mk.

Ved Kysten ligger Hovedstaden *Daressalam,* c. 13,000 Indb., en smukt bygget By, men med usundt Klima ligesom hele Kysten. Af andre Kystpladser nævnes mod N. *Bagamojo,* c. 13,000 Indb., et kendt Udgangspunkt for Karavaner og Opdagelsesrejser, *Pangani,* c. 4000 Indb., og *Tanga,* c. 5000 Indb., hvorfra Banen gaar ind i Usambara over *Karagve;* mod S. *Kilva-Kivendje (Quiloa),* c. 10,000 Indb., en gammel By, maaske grundlagt ved Aar 1000, med Ruiner af arabiske og portugisiske Bygninger, *Lindi* og *Mikindani,* Byer, der har spillet en stor Rolle i Slavehandelens Tid. Inde i Landet ligger *Mpapua* (i Riget *Ugoge*) og *Tabora,* begge ved Banen fra Daressalam, den sidste Hovedpladsen i Riget *Uniamvesi* og en vigtig Handelsplads i gammel Tid; en anden vigtig Karavaneby er *Udjidji* ved Tanganyikasøen, c. 14,000 Indb., hvor Livingstone og Stanley mødtes første Gang; ved Victoriasøens Sydkyst ligger *Muansa,* ved Vestkysten *Bukoba,* i Uhehes Bjærgland *Iringa,* ved Tanganyikasøen *Langenberg.*

Gade i Daressalam.

Ud for Rufidjis Munding ligger *Mafiaøen* (c. 430 km²), tysk fra 1890, med Hovedpladsen *Tsjole.*

c. **Britisk Østafrika,** 1,104,600 km² med c. 5,336,000 Indb., omfatter Kyststrækningen fra Floderne Umbas til Djubas Mundinger samt Landet mod N. og NV. omtrent til 5° n. Br.; det grænser mod S. til Tysk Østafrika, mod V. til Kongostaten,, mod NV. og N. til ægyptisk-engelsk Sudan og Abessinien og med NØ. til den italienske Interessesfære paa Somalihalvøen. Kysten, der oprindelig tilhørte Sultanen af Zansibar, blev i Slutningen af 1880'erne overtaget af „Imperial British East Africa Company", medens Tyskland, der havde erhvervet en Del af Kysten, bl. a. Vituland, afstod sine Besiddelser til England (mod at faa Helgoland); Selskabet udvidede efterhaanden Besiddelserne helt ind til Uganda, men trak sig senere tilbage fra Styrelsen, og den engelske Regering overtog Landene 1894—95. Ved en Linje fra Rudolfsøens Sydspids til Victoriasøens Nordøsthjørne er Landene delte i Protektoraterne Østafrika og Uganda; desuden regnes til Britisk Østafrika Protektoratet Zansibar.

1. *Protektoratet Østafrika,* 523,200 km² med 2,651,800 Indb. (1911), c. 4 paa 1 km², blev oprettet 1896 og styres direkte under den engelske Kolonialregering af en Guvernør med et udøvende og et lovgivende Raad.

Befolkningen bestaar i Kystlandet overvejende af Suaheliere og Arabere, i det Indre af Bantu- og andre Negerstammer, saaledes de høje, kraftige *Massaier,* der har været berygtede som Østafrikas mest vilde Folk, desuden Somalier og Gallaer. De fleste er Hedninger, ved Kysten desuden en Del Muhamedanere. De endnu til Dels ukendte Lande er for det meste frugtbare, især indad mod Victoriasøen, ved Kysten dyrkes især Kokuspalmer, længere inde Korn, som Ris og Mais, Bomuld, Tobak, Kakao m. m.; ogsaa Kvægavlen (Faar og Strudse) vil faa Betydning; der findes en Del Mineralier, men de udnyttes endnu ikke synderligt. I 1911—12 var Værdien af Indførslen c. $1,_3$ Mill., af Udførslen 1 Mill. Pd.

St. I 1896—1902 anlagdes den 940 km lange Ugandabane mellem Kystbyen Mombasa og Port Florence ved Victoriasø, der gennem Nilsejladsen staar i Forbindelse med Alexandria og til Dels vil gøre Englands Handel paa Indien uafhængig af Suezkanalen. Budgettet 1911—12 lød paa: Indtægter 729,000, Udigfter 772,000 Pd. St.

Protektoratet deles i 7 Provinser — *Seyidieh* (Kystprovinsen), *Tanaland* (med *Vituland*) og *Djubaland,* alle ved Kysten, *Naivasja, Ukamba, Kenia* og *Nyanza* inde i Landet — og et Territorium helt mod N. Ved Kysten (i Seyidieh) ligger paa en lille Ø *Mombasa* (Mombas), c. 30,000 Indb., en gammel By med Ruiner fra Araber- og Portugisertiden, med to gode Havne, Mombasa selv og paa Fastlandet *Kilindi,* hvorfra Ugandabanen udgaar; S. for Mombasa ligger Havnen *Vanga,* N. for den Havnen *Malindi;* nordligere Havnen *Lamu* paa en Ø af s. Navn i Tanaland og *Kismaju* (Djubaland); af Byer inde i Landet nævnes *Naivasja* ved Ugandabanen og *Nairobi* (i Ukamba), c. 14,000 Indb., Guvernørens Sæde, en Hovedstation paa Ugandabanen, *Port Hall* (i Kenia) og (i Nyanza) ved Victoriasø *Kisumu* og *Port Florence,* Ugandabanens Endepunkt.

2. *Protektoratet Uganda,* 578,800 km² med 2,843,300 Indb. (1911), c. 5 paa 1 km². Efter at Landene allerede 1890 var komne ind under britisk Indflydelse, blev Protektoratet oprettet 1894, og det staar nu ligesom britisk Østafrika under Kolonialregeringen, styret af en Guvernør.

Befolkningen hører dels til de intelligente, for en Del civiliserede og kristne Ugandas Beboere, *Vaganda,* som for øvrigt er i voldsom Tilbagegang (der regnes c. 650,000 mod 4 Mill. for c. 40 Aar siden), dels til Bantunegrene og andre Negerstammer som Massaier, Sudannegre m. fl., ogsaa nogle Dværgfolk. Naar undtages Egnen om Rudolfsø, anses Landene for at være meget frugtbare; der udføres især Bomuld, hvoraf Produktionen er i stærk Stigen, Jordnødder, Huder og Træ; Kvægavlen er navnlig af Betydning paa de højere liggende Strækninger, hvor der er gode Græsgange; af Mineralier findes Jærn, Kobber, Guld m. m. I 1911—12 var Værdien af Indførslen 625,000, af Udførslen 393,000 Pd. St. (deraf Bomuld 88,800).

Protektoratet deles i 5 Provinser: *Rudolfprovinsen, Øst-, Nord-* og *Vestprovinsen* (Landskaberne *Ankole* og *Toro*) samt *Uganda* N. for Victoriasø, der styres temmelig uafhængigt af dets Konge („Kabaga"), en Efterkommer af den fra Stanleys og andre Rejsendes Beretninger kendte Mtesa; i det hele har Høvdingerne i de forskellige Landskaber, som *Kavirondo* og *Unjoro,* hvis Beboere kaldes Vanjoroer, megen Selvstændighed. Guvernørens Sæde er i den ved Victoriasøens Nordkyst smukt liggende *Entebbe.* Ugandas nuværende Hovedstad er *Mongo,* c. 18,000 Indb., den tidligere er *Rubaga.* Ved Nilen ligger de tidligere omtalte Pladser *Vadelai, Dufilé* og *Lado,* den sidste nu under Kongostatens Forpagtning (se p. 436).

3. *Protektoratet Zansibar,* 2640 km² med 197,200 Indb. (1901), 75 paa 1 km², bestaar af de to særdeles frugtbare Koraløer *Zansibar,* hvis højeste Punkt er 135 m, og *Pemba,* lejrede ved Tysk Østafrikas Nordøstkyst.

Zansibar (Zandjbar, ɔ: de Sortes Land) var allerede i det 10. Aarhundrede besat af Araberne; i lang Tid hørte den til den persiske Besiddelse Quiloa (Kilva, se p. 450); men i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede erobrede Portugiserne den; fra 1698 begyndte Imamen af Maskat at faa Fodfæste her, og 1784 erobrede han Øen, og næsten hele Kysten kom ind under ham, indtil Landet 1858 blev et selvstændigt Sultanat; men dets Besiddelser indskrænkedes efterhaanden, 1890 deltes de mellem England og Tyskland, og de ovennævnte Øer (med *Mafia,* se p. 450), hvortil Sultanens Stater var indskrænkede, kom 1891 ind under engelsk Protektorat.

Befolkningen bestaar overvejende af *Suaheliere* (Vahadima) og andre Negerstammer samt Blandingsfolk og c. 10,000 Arabere samt nogle Indere og Parsere; der er kun faa Hundrede Evropæere. De fleste er Muhamedanere. Øerne er overordentlig rige paa Nytteplanter; særlig dyrkes Krydderinelliker, dernæst Sukker, Oranger, Peber, Sesam, Maniok, Ris m. m., af andre Udførselsartikler nævnes Kopra, Petroleum og Kvæg, det udførte Kautsjuk og Elfenben kommer for det meste fra Fastlandet; i 1912 var Værdien af Indførslen c. 1,031,000, af Udførslen 1,035,000 Pd. St. (deraf Krydderinelliker c. 342,000).

Krydderinellikeplantning paa Zansibar.

Paa Zansibar, c. 1655 km² med c. 114,000 Indb., ligger Hovedstaden af s. Navn, Sultanens Residens og en meget vigtig Handelsplads for hele Østafrika, c. 35,000 Indb. — Paa *Pemba,* c. 985 km² med c. 83,000 Indb., er Hovedpladsen *Tsjaki-Tsjaki.*

d. **Somalihalvøen** er — foruden den Del af det Indre, som tilhører Abessinien (se p. 415) — delt mellem Italien og England, men i Virkeligheden er store Dele endnu næsten uafhængige.

Befolkningen bestaar af de p. 374 nævnte Overgangsfolk *Gallaer* og *Somaler.* De første, der er de talrigste, lever fortrinsvis af Kvægavl, deres Husdyr er navnlig Hornkvæg, Faar, Heste og Kameler; det samme gælder de lysere Somaler, der er ivrige Muhamedanere ligesom en stor Del af Gallaerne.

Italiensk Somaliland, 357,000 km² med c. 300,000 Indb., c. 1 paa 1 km², bestaar af Sydkysten fra Djubafloden (Britisk Østafrika) og et lille Stykke af Nordkysten med Kap Guardafui, begrænset indadtil af Abessinsk og Britisk Somaliland. Landet overlodes Italien 1893 af Sultanen af Zansibar, Grænserne bestemtes nærmere 1897 og 1907 ved Overenskomst med Abessinien og England.

Det er ikke af stor Værdi, da det for det meste bestaar af ufrugtbare Ørkener og Stepper, og det italienske Herredømme indskrænker sig til Kysten, ellers deles Landet i en Del Sultanater, som *Obbia* og *Midjertin,* som har givet sig ind under Italiens Protektorat. De vigtigste Udførselsartikler er Smør, Tømmer, Huder og Durrha. I 1910—11 var Værdien af Indførslen c. $4{,}_3$, af Udførslen lidt over 2 Mill. Lire. — Den vigtigste Havn og Guvernørens Sæde er den af Arabere grundlagte *Mogadisju* (Makdisju), c. 10,000 Indb., paa *Benadirkysten* (ɔ: Havnenes Land); af andre nævnes mod S. *Merka,* c. 7000 Indb., og *Brava,* c. 5000 Indb., og mod N. *Obbia;* inde i Landet ved Djuba ligger *Bardera* og *Lugh.*

Protektoratet Britisk Somaliland, 176,100 km² med c. 346,800 Indb. (1911), $1{,}_7$ paa 1 km², ligger paa Nordkysten mellem Italiensk Somaliland og de franske Besiddelser (se p. 415), mod S. begrænset af Abessiniens Del. Landet har siden

1875 hørt til Ægypten, der senere overlod det til England, og fra 1884 er det engelsk Protektorat, reguleret 1894, 1897 og 1907 ved Overenskomster med Abessinien og Italien; England har ført idelige Kampe med Befolkningen (1903 mod en Høvding, „den gale Mullah").

Landet er omtrent af samme Beskaffenhed som den italienske Besiddelse. De vigtigste Udførselsartikler er Huder, Strudsfjer, Gummi, Kvæg og Faar, desuden Kaffe, Virak, Voks, Elfenben m. m.; i 1911—12 var Værdien af Indførslen c. 266,000, af Udførslen 240,000 Pd. St. — Hovedpladsen er *Berbera,* c. 30,000 Indb., vestligere ligger *Bulhar,* c. 12,000 Indb., og *Zeyla (Sela),* c. 15,000 Indb.

§ 22. Øerne.

De afrikanske Øer, tilsammen c. 600,000 km², deles i to Hovedgrupper, de *vestafrikanske* (tilsammen kun c. 15,000 km²), der er bjærgfulde og vulkanske og alle, undtagen de canariske Øer, var ubeboede, da de blev opdagede, og de *østafrikanske* Øer, der dels er vulkanske, dels Koraløer. Hertil kommer nogle smaa *sydafrikanske* Øer i det sydatlantiske Hav.

I. De vestafrikanske Øer.

a. **Madeiragruppen,** c. $32^1/_2{}^0$ n. Br. og 17^0 v. L., c. 550 km fra Fastlandets Kyst, 815 km² med 169,700 Indb. (1911), 208 paa 1 km², er vulkanske Øer, der bestaar af Hovedøen *Madeira* (c. 745 km²) og *Porto Santo* samt de 3, ikke til Stadighed beboede *Desertas;* alle bestaar af vulkanske Stenarter.

Madeira, ɔ: Træøen, saaledes kaldet paa Grund af dens Skovrigdom, da den blev opdaget, har sit højeste Punkt i den udbrændte Vulkan *Pico Ruivo,* c. 1845 m; nu begynder Skoven (Kastanier, Laurbær m. m.) først i en Højde af c. 700 m (Porto Santo er højst 500 m). Øen er allerede 1351 angivet paa et italiensk Kort som Isola de legnamo (Træøen); 1410 tog *Portugiserne* den i Besiddelse, og 1421 koloniserede de den; de første Kolonister satte Ild paa Skovene, og Branden siges at have varet i 7 Aar; først da plantedes Vin fra Cypern og Sukker fra Sicilien. Vin var det vigtigste Produkt, indtil en Sygdom 1852 ødelagde alle Vinrankerne; Vinen plantedes igen, og med stort Besvær arbejdedes atter Kulturen op; en ny Nedgang indtraadte 1873, da Vinlusen angreb Plantningerne; Vinavlen er nu atter i Fremgang; det vigtigste Produkt er Sukker, desuden dyrkes Kaffe, Frugter (Ananas, Bananer m. m.) samt Korn. Handelen er næsten helt i Englændernes Hænder. Øerne er ikke nogen Koloni, men en Provins af Portugal. Indbyggerne er næsten alle af portugisisk Herkomst eller Blandinger med Negre og Maurere.

Paa Sydspidsen ligger Hovedstaden *Funchal,* 20,800 Indb., der har betydelig Skibsfart, dens Havn anløbes aarlig af over 800 Dampere. Den besøges meget af fremmede paa Grund af sit varme, sunde og ligelige Klima (Middeltemperaturen er $18,_7{}^0$, Februar c. 16^0, Aug. og Septbr. c. 22^0, den aarlige Nedbør c. 65 cm), især betragtes den som et udmærket Kursted for brystsyge.

b. De **Canariske Øer,** c. 4^0 sydligere, 7300 km² med 444,000 Indb. (1910), 61 paa 1 km², bestaar af 7 større Øer, der ligger i vest-østlig Retning; *Ferro* (Hierro), c. 18^0 v. L. (Ferromeridianen gaar c. 30 km V. for Øen), den mindste af dem (275 km²), *Palma, Gomera, Teneriffa,* den største af dem (2030 km²), *Gran Canaria*

(1670 km²), *Lanzarote* og *Fuerteventura* (1720 km²), den sidste kun c. 110 km fra Fastlandet; desuden er der nogle smaa ubeboede Øer (Islotas).

Øerne kendtes allerede i Oldtiden som *Insulæ fortunatæ* (de lykkelige Øer), i det 14. Aarhundrede besatte Portugiserne dem, men i 1478 fik *Spanierne* dem, og de ejer dem endnu. Det er helt igennem vulkanske Øer, mest bestaaende af Basalt og Kalktuf; paa Teneriffa, der er den højeste, findes den berømte Vulkan *Pico de Teyde,* c. 3710 m, hvis sidste Udbrud fandt Sted 1798. Øerne er særdeles frugtbare og har et udmærket mildt, ligeligt Klima, hvorfor de ligesom Madeira søges af

Santa Cruz paa Teneriffa.

fremmede. De oprindelige Beboere, *Guancherne* (udt. Vantsjer, ɔ: Mennesker), som fandtes ved Øernes Besættelse, og som synes at have været af berbersk Herkomst, er nu helt udryddede, og Beboerne er nu mest Spaniere eller Blandinger af dem og Guancherne. De lever af Agerdyrkning (Korn, Vin, Frugt, Kochenille), Kvægavl, Fiskeri og Skibsfart; Vinen, der ligner Madeiras (Kanariesekt), er en vigtig Udførselsartikel. Øerne danner ikke nogen Koloni, men regnes som Provins af Spanien.

Paa Nordøstkysten af Teneriffa ligger Øernes Hovedstad *Santa Cruz,* 65,600 Indb., med en meget besøgt Havn, paa Vestsiden *Orotava;* den betydeligste Dampskibsstation er *Las Palmas,* 63,000 Indb., paa Gran Canaria; dens Havn er *Puerto de la Luz.*

c. De **Capoverdiske Øer,** mellem 15 og 17° n. Br., c. 460—560 km fra Kap Verde, c. 3800 km² med 142,600 Indb. (1910), 38 paa 1 km², bestaar af 14 Øer, delte

i en vestlig og en østlig Gruppe. De har været i *Portugisernes* Besiddelse omtrent siden de ved 1460 opdagedes af Italieneren Antonio di Noli. De er alle af vulkansk Natur; det højeste Punkt skal være Vulkanen *Pico Volcano* paa *Fogo* (ɔ: Ildøen), en anden Vulkan er *Topo da Caroa* paa *São Antao,* c. 2200 m. Beboerne er Negre og Blandingsfolk. Øerne er meget frugtbare, men lider under det hede usunde Klima (Middeltemperatur 23,7 °) og den slette Administration; de har ofte været udsatte for Hungersnød. Der dyrkes en Mængde tropiske Nytteplanter; som de vigtigste Udførselsartikler nævnes Salt, Skildpadder og Fisk. I 1910 var Værdien af Indførslen c. 1,9, af Udførslen 235,900 Milreis; s. Aar ansattes Indtægterne til c. 448,400, Udgifterne til 428,500 Milreis.

Den største af Øerne er *São Thiago,* c. 1240 km², paa hvilken Regeringssædet *Porto Praya,* c. 12,000 Indb., ligger; men den mest besøgte Havn er *Porto Grande,* c. 2000 Indb., paa *São Vicente,* en vigtig Station for Skibene i Langfart. Af de andre Øer nævnes *São Antao* med Havnen *Ribeira Grande, São Nicolao, Sal* og *Bonavista Brava* med Byen *Furna.*

d. Inderst inde i Guinea Bugten ligger de fire saakaldte **Guineaøer,** der alle er stærkt vulkanske og sammen med det p. 384 nævnte Kamerunbjærg danner een Vulkanrække over en Eruptionsspalte. Det højeste Punkt findes paa den største af dem, *Fernando Po,* c. 2850 m *(Pico de San Isabel* eller *Clarence Peak).* Det er gennemgaaende meget frugtbare Øer, der især producerer Kakao, Kaffe og Sukker. Beboerne er næsten udelukkende Bantunegre. Øerne er delt mellem Spanierne og Portugiserne.

Spanierne ejer den nordligste, *Fernando Po,* 2070 km² med 12,100 Indb. (opdaget af Portugiserne 1471, spansk fra 1778), og den sydligste, lille *Annabon* (Annabom, ɔ: godt Aar), kun 17 km² med c. 1200 Indb. (opdaget 1498). Fernando Po, med Hovedpladsen *San Isabel,* er særdeles frugtbar, men har et usundt Klima; Annabon har et sundere Klima, den besøges mest af Hvalfangere som Proviantеringssted. Under Kolonien styres ogsaa Corisco og Eloboy, s. p. 431.

Portugiserne ejer de to midterste Øer *Isla do Principe* (Prinseøen) og *São Thomé,* tilsammen 940 km² med 68,200 Indb. (1909), 73 paa 1 km². Kakao er det vigtigste Produkt paa de meget frugtbare Øer; 1910 var Værdien af Indførslen c. 3,2, af Udførslen 9,9 Mill. Milreis. De to Øer styres som en egen Koloni af en Guvernør. Paa São Thomé, den største (830 km²), ligger Havnen af s. Navn, Guvernørens Sæde. Øerne benyttes som Straffekoloni.

e. *England* ejer de to smaa vulkanske Klippeøer **St. Helena** og **Ascension,** der sammen med den fjærne Øgruppe **Tristan da Cunha** styres af en Guvernør.

St. Helena, under c. 16 ° s. Br., 122 km² med 3700 Indb. (1912), opdagedes 1502 af Portugiserne, var senere i Hollands og derpaa i det engelsk-østindiske Kompagnis Besiddelse og blev 1834 engelsk Koloni. Øen, hvis højeste Punkt er 823 m, har Betydning som Kulstation og besøges af mange Skibe og Hvalfangere; paa Nordvestkysten mellem Klipperne ligger Byen *Jamestown,* i Højlandet Gaarden *Longwood,* hvor Napoleon boede under sit Fangenskab 1815—21. Øen har Garnison.

Ascension (ɔ: Himmelfartsøen, den opdagedes af Juan de Nova Christi Himmelfartsdag 1501), under c. 8 ° s. Br., 88 km² med c. 200 Indb., hæver sig til c. 800 m, den har betydelig Skildpaddefangst. Den besattes først 1815 af England. Paa Nordvestkysten ligger den gode Ankerplads *Georgetown.*

Tristan da Cunha, tre Øer, under c. 37½ ° s. Br., omtrent midtvejs mellem Kap

og Rio Janeiro, opdagedes 1506 og koloniseredes 1823. Hovedøen, hvis udslukte Vulkan hæver sig til c. 2300 m, har et sundt Klima og besøges navnlig af Skibe, der sejler paa Avstralien.

II. De østafrikanske Øer.

a. **Madagaskar** (af de Indfødte kaldet *Nasindambo* (ɔ: Vildsvineøen), Jordens fjerdestørste Ø, 585,300 km² med 3,232,800 Indb. (1912), 5 paa 1 km², skilles fra Fastlandet ved den c. 400 km brede *Mozambiquekanal*. Den strækker sig over 1600 km fra S. til N. — det sydligste Punkt er *Kap St. Marie,* c. 25° 39' s. Br., det nordligste *Kap d'Ambre,* c. 11° 59' s. Br. —, medens dens største Bredde er c. 600 km. Den er først blevet nærmere kendt fra Midten af det 19. Aarhundrede ved de to Franskmænd Grandidiers Undersøgelser.

Øen var allerede kendt i Oldtiden (paa Ptolemæos' Kort kaldet *Menuthias*), Araberne kaldte den *El Komr,* Maaneøen. Marco Polo bruger første Gang Navnet Madagaskar, men det er ikke før i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, da den besøges af Portugiserne (Soarres, der kom til den 1506, nævnes som dens Opdager), at man faar noget mere at vide om den; de kaldte den *Sao Lourenço.* I det 17. Aarhundrede gjordes flere Forsøg paa at kolonisere den, saaledes af det engelsk-østindiske Handelskompagni og af *Frankrig,* idet baade Richelieu og Colbert havde Øje for dens Betydning, og under Ludvig XIV betragtedes den som fransk; men efter en Opstand af de Indfødte 1672 standsede Kolonisationsforsøgene en lang Tid (det Forsøg, der gjordes af Benyovski i Slutningen af det 18. Aarhundrede, endte med, at han blev skudt 1786 af Franskmændene, da han vilde gøre sig uafhængig), og først i vor Tid er det lykkedes Frankrig at faa Øen under sig efter haardnakkede Kampe med *Hovaerne.* Denne Malaystamme, som hidtil havde været den mindst ansete, optraadte i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede som Erobrere under deres Høvding *Radama I,* der anerkendtes som Konge af Englænderne, der havde Interesse af at bevare Øens Uafhængighed; han stillede sig velvillig overfor Evropæerne, aabnede Landet for Missionærerne, indrettede sin Hær paa evropæisk Vis, oprettede Skoler, afskaffede Slavehandelen osv. Men efter at han var blevet myrdet af Dronningen Ranavalona 1828, blev Evropæerne forfulgte, Missionærerne fordreves, og Øen faldt atter tilbage til Barbariet. Efter hendes Død 1861 stillede Sønnen Radama II og hans Efterfølgere sig dog atter velvilligt over for de fremmede, og en stor Del af Hovaerne, der efterhaanden havde underkastet sig næsten hele Øen, gik over til den presbyterianske Kirke. Imidlertid havde Frankrig sat sig fast paa Vestkysten (Majunga og Tamatave), og da Hovaerne, understøttede af England, angreb dem her, førte det til, at Hovaerne efter heftige Kampe i 1883—85 maatte underkaste sig Frankrigs Protektorat, som 1890 blev anerkendt af England. Endelig blev Øen efter en Krig 1894—96, hvori Hovedstaden Tananarivo blev indtaget og Dronningen afsat, erklæret for en fransk Koloni. I 1900 blev Sakalaverne undertvungne, hvormed Øens Erobring var fuldbyrdet; dog er der store Dele, hvor det franske Herredømme kun er lidet befæstet, og Erhvervelsen har i det hele kostet store Ofre.

Jordbundsforhold. Kysterne er for en stor Del flade, sumpede og laguneagtige og fattige paa Havne samt meget ensformige; kun den nordligste Kyst og Nordvestkysten har en Del Indskæringer, er højere og har gode Havne; af de faa Kystøer nævnes mod Ø. *St. Marie* og mod NV. *Nossi Bé.* Øens Gennemsnitshøjde er angivet til c. 800 m. Grundfjældet bestaar af Granit, overdækket med eruptive Masser, samt yngre Aflejringer, navnlig mod V. og S. I Hoved-

sagen kan man skelne mellem det flade Kystland, det bakkede Skovbælte og det bjærgfulde Indre, bestaaende dels af skovbevoksede Bjærge, dels af nøgne Plateauer. Den sydlige Del af det Indre er en temmelig jævn, tør Steppe, begrænset mod V. af en Meridiankæde, nordligere er Landet mere bjærgfuldt med flere Parallelkæder i Retningen fra S. til N., der indeslutter lavere liggende Plateauer; højest er den østlige Hovedkæde, i Gennemsnit c. 1500 m, der danner Øens Hovedvandskel, hvorfra de større Floder som *Ikopa* (med *Betsiboka*), c. 480 km, der udmunder i *Bembetoke Bugten,* løber ud paa Vestkysten. I det hele er Øen rig paa Floder, men de er kun lidet sejlbare, da de hyppig danner Katarakter og Vandfald; af andre Floder nævnes paa Sydvestkysten *Mangoka* eller *St. Vincent.* Af Søer nævnes *Alaotrasøen,* N. for Tananarivo. Det indre Plateau er langt fra jævnt, midt igennem det gaar Højdedrag af vulkanske Stenarter, saaledes *Ankaratrabjærgene,* med Øens højeste Punkt, *Tsiafadjavona,* 2830 m; mod N. ligger det vulkanske *Ambres Bjærgland,* c. 1360 m, ogsaa mod S findes vulkanske Bjærge.

De Rejsendes Træ.

Klimaet er, naar undtages de højere Bjærgegne, hedt og usundt, især paa Østkysten, hvor der hersker en farlig Gallesygdom („madagaskisk Feber"); Østkysten har mest Regn, c. 300 cm aarlig. Planteverdenen er især paa Østkysten meget yppig og har mere et indisk end afrikansk Præg, saaledes vokser der Pandaner og Casuariner; et karakteristisk Træ for Øen er en vifteformig kæmpemæssig *Ravenala,* „de Rejsendes Træ". Østkysten er den skovrigeste; store Dele af det Indre har Steppekarakter med Kaktus og Euphorbier. Ogsaa Dyreverdenen har et fra Fastlandet forskelligt Præg og nærmer sig mere Indiens; de afrikanske Former mangler helt, ligeledes store Rovdyr og Tykhuder, derimod findes sydasiatiske Insektædere og Lemurer (Halvaber), hvortil ogsaa Makierne hører; i Floderne findes mange Alligatorer, mod S. Skildpadder. Blandt de mange mærkelige Fugleformer nævnes den nu uddøde kæmpemæssige vingeløse Æpyornis.

Befolkningen er overvejende *Malayer,* som falder i omtrent tyve temmelig forskellige Stammer. De østlige Terrasser bebos af *Betsimisarakaerne* (c. 300,000), der vistnok er de ældste Beboere og har en Del tilfælles med Negrene. Inde paa Højsletterne bor Hovedfolket *Hovaerne* (c. 850,000), som vistnok oprindelig har boet i det østlige Bjærgland *Imerina* og derfra har udbredt sig over det meste af Øen; det er velskabte, brunliggule, tapre og frihedselskende Folk, med langt eller lokket Haar. Paa Vestkysten bor *Sakalaverne* (henved $^1/_2$ Mill.), som man længe har anset for Folk af afrikansk Oprindelse, men som vistnok ogsaa er af malayisk Herkomst. Desuden findes der nogle Indere, Kinesere og Arabere; af

Evropæere skal der være c. 15,000. De fleste er Hedninger; af Kristne, især blandt Hovaerne, er der c. 450,000 Protestanter og 50,000 Katolikker.

Agerbrug og Kvægavl er Hovederhvervene. Der dyrkes især Ris, som er Hovedkornsorten, Taro, Sukker, Tobak, Kaffe, Vanille, Bomuld, Batater, Kartofler, Bananer m. m. Kvægavlen har stor Betydning paa Savannerne i det Indre, det vigtigste Husdyr er Hornkvæg (1909 over $4^1/_2$ Mill.). Af Mineralier findes Guld, Sølv, Jærn, Kobber, Bly m. m., men de udnyttes vistnok ikke endnu videre. De vigtigste Udførselsartikler er Guld, Huder og Kvæg, Gummi, Voks og Vanille. I 1911 var Værdien af Indførslen over 46, af Udførslen c. 52,4 Mill. Frs.; der indgik i 1909 9345 Skibe; Havneforholdene er ugunstige, kun to Havne, Tamatave og Diego Suarez, er gode. I 1911 var der af Jærnbaner 368 (Banen mellem Tananarivo og Tamatave, c. 400 km, er endnu ikke fuldendt), af Telegraflinjer 7192 km.

Kolonien styres af en Generalguvernør; den deles i 19 Distrikter med civil Administration og 5 militære Territorier. Budgettet 1911 lød paa: Indtægter og Udgifter hver med c. 31,15 Mill. Frs.

Inde i Landet i Hovaernes Stammeland ligger den 1660 anlagte Hovedstad og Guvernørens Sæde *Tananarivo* (Antananarivo), c. 60,000 Indb., c. 1350 m o. H., paa en smal Klipperyg over Ikopadalen, en tæt bygget By med krumme og snævre Gader, over hvis hvide Huse hæver sig det fordums Kongeslot og flere moderne Bygninger. Mod S. bor de med Hovaerne nær beslægtede *Betsileoer* i Landskabet *Betsileo*. Paa Østkysten ligger den gode Havn *Tamatave*, c. 15,000 Indb., og sydligere *Andevorante*, c. 6000 Indb., og helt mod SØ. *Fort Dauphin*, paa Vestkysten Havnene *Tulear* og *Majunga*, c. 7200 Indb., en vigtig Handelsplads, noget inden for Kysten *Fianarantsoa*, c. 8200 Indb., og helt mod NV. Øen *Nossi Bé*, hvis Handelsplads er i Tilbagegang efter Anlægget af den vigtige Havn og befæstede Flaadestation *Diego Suarez*, c. 10,400 Indb., paa Nordøstkysten.

Diego Suarez (fransk siden 1885), Øerne *Nossi Bé*, c. 80 km² (fransk fra 1841), og *St. Marie*, c. 155 km² (fransk fra 1643), indlemmedes 1896 i Kolonien Madagaskar.

b. **Comorerne,** 2200 km² med 97,800 Indb. (1911), 45 paa 1 km², i det nordlige af Mozambiquekanalen, 11—13° s. Br. og 43—46° ø. L., bestaar af de 4 Øer *Store Comoro* (c. 1000 km²), *Johanna* eller *Andjuan, Moheli* (Mohilia) og *Mayotte* (366 km²) samt en Del smaa ubeboede Klippeholme (deriblandt *Gloriosøerne*), alle vulkanske Øer, hvis højeste Punkt er den virksomme Vulkan *Kartala* paa Store Comoro, 2598 m, Johanna er c. 1680 m. Øerne kom under *fransk* Protektorat 1886 (Mayotte blev dog allerede 1841 fransk), 1908 lagdes de ind under Madagaskars Guvernement. Befolkningen er hovedsagelig Negre (Suaheliere), Malayer fra Madagaskar og Arabere samt Blandinger. Det usunde Klima er hedt og fugtigt, (Nedbør c. 110 cm aarligt). Bjærgskraaningerne er stærkt skovbevoksede (mange Bregner). De er frugtbare; der dyrkes især Ris, Majs, Vanille, Bananer, Sukker, Bomuld og Parfumeplanter.

Forvaltningen har sit Sæde paa Mayotte (i *Dsaudi*), paa Johanna ligger Havnen *Mussainudu*, paa Moheli *Fumboni*.

c. **Mascarenerne,** c. 4000 km² med 550,000 Indb., den af Portugiseren Mascarenhas i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede opdagede Øgruppe, c. 700 km V. for Madagaskar, $19^1/_2$—$21^1/_2$° s. Br. og 55—64° ø. L., bestaar af de 3 Øer *Réunion, Mauritius* og *Rodriguez*. Det er alle vulkanske Øer, dog med krystallinske Sten-

arter til Grundlag, i alt Fald de to sidste; de er gennemgaaende frugtbare og har et mildt tropisk, til Dels ganske sundt Klima, men de lider i Decbr.—Maj af voldsomme Hvirvelstorme. De ejes af Frankrig og England.

Frankrig ejer den vestligste, største og skønneste, *Réunion* (indtil 1848 kaldet *Isle de Bourbon*), 1980 km² med 173,800 Indb. (1911), 88 paa 1 km², der blev koloniseret 1631, men først regnes for fransk fra 1767. Den bjærgfulde Ø stiger i den udslukte Vulkan *Piton des Neiges* til c. 3150 m, medens *Volcan* eller *Piton de la Fournaise*, 2625 m, endnu er virksom. Befolkningen er en broget Blanding af Negre, Malayer, kinesiske og indiske Kuliere og Evropæere. Der udføres især Sukker (1909: 29,500 Tons), Rom, Kaffe, Tobak, Vanille, Kakao, Bomuld, Krydderier m. m.; i 1911 var Værdien af Indførslen c. 22,93, af Udførslen 25,29 Mill. Frs.; 1912 var der af Jærnbaner 126 km (en Bane, der forbinder Kystbyerne). Den er en fransk Koloni, der sender Medlemmer til Nationalforsamlingen, og styres — sammen med de nedennævnte Øer St. Paul, Ny-Amsterdam og Kerguelen — af en Generalguvernør; Indtægter og Udgifter var 1911 hver c. 4,8 Mill. Frs. — Hovedstaden er *St. Denis* paa Nordkysten, c. 27,000 Indb., hvor ogsaa den med store Bekostninger anlagte Havn *Pointe de Galets* ligger; paa Vestkysten ligger *St. Paul*, 20,000 Indb., og *St. Louis*, 13,000 Indb., paa Sydkysten *St. Pierre*, 29,000 Indb.

England ejer de to andre Øer, med Dependenser c. 2100 km² med c. 379,000 Indb. (1911).

Mauritius (indtil 1814 kaldet *Isle de France*), 1860 km² med 372,300 Indb. (1911), 138 paa 1 km², koloniseret 1642 af Holland, 1715 af Frankrig, afstaaet til England 1814, danner i det Indre en rig Afveksling af 3—600 m høje Plateauer, frugtbare Dale med Floder og Bjærgtoppe (højeste Punkt er *Montagne de la Rivière noire*, c. 830 m). Befolkningen er ligesom paa Réunion en broget Blanding, i hvilken Inderne dog er i Overvægt (c. 265,000). De vigtigste Udførselsartikler er Sukker, Rom, Vanille, Aloe, Kakao m. m.; der er ligesom paa de andre Øer store Skildpadder; paa Øen ligesom paa Rodriguez har den nu uddøde Fugl Dronten levet. I 1910 var Værdien af Indførslen 2,33, af Udførslen 2,43 Mill. Pd. St.; s. Aar var der 210 km Jærnbaner. Kolonien styres af en Guvernør med et lovgivende Raad (27 Medl.). Hovedpladsen er den gode og stærkt befæstede Havn *Fort Louis* paa Vestkysten, med Forstæder c. 53,000 Indb.; paa Østkysten ligger *Mahébourg (Grand Port)*.

Til Dependenserne hører den østligste af Mascarenerne, *Rodriguez*, 110 km² med c. 4000 Indb., mest bestaaende af Koralkalk — dens meste Udførsel er Fisk, Kvæg og Tobak —, samt nogle andre Smaaøer, deriblandt de lidt nordligere beliggende *Cargadosøer* (mest Sandbanker) og de p. 323 nævnte *Tsjagosøer*.

d. N. for Madagaskar, c. 3—6° s. Br., ligger de af *England* ejede smaa Øgrupper **Seychellerne** og **Amiranterne,** en egen Koloni „*Seychellerne med Dependenser*“, c. 400 km² med 22,500 Indb. (1912), 56 paa 1 km².

Seychellerne, c. 230 km², bestaar af c. 30 smaa bjærgfulde Klippeøer af kontinental Karakter (Granit), omgivne af Koralrev, med et hedt, regnfuldt Klima (aarlig Nedbør over 200 cm) og en særegen Flora og Favna, deriblandt den saakaldte Havkokuspalme, en Viftepalme med kæmpestore Nødder, og store Land- og Havskildpadder. Befolkningen er en Blanding af Negre, Indere o. a. samt Evropæere, især Franskmænd. Øerne afstodes af Frankrig 1815, stod under Mauritius til 1888 og blev da en egen Koloni, fra 1903 under en Guvernør. De vigtigste Udførselsartikler er Vanille, Kakao, Kokusnødolie og Kaffe; i 1912 var Værdien

af Indførslen c. 78,000, af Udførslen 117,000 Pd. St. Den største af Øerne er *Mahé* (indtil c. 1000 m høj) med Hovedpladsen *Victoria,* en god Havn og Kulstation, den næststørste er *Praslin.*

Amiranterne, c. 80 km², bestaar af 11 smaa, lave og skovrige Koraløer og en talrig Mængde Koralrev; deres vigtigste Produkter ydes af Kokuspalmen; de er ikke til Stadighed beboede, men besøges meget fra Seychellerne for Fiske- og Skildpaddefangst.

Af andre Smaaøer, der hører til Dependenserne og ligger mellem Seychellerne og Madagaskar, nævnes Koralatollen *Aldabrak, Cosmoledogruppen, Assumption* og *Providence.*

e. Ud for Kap Guardafui som en Fortsættelse af Somalihalvøen ligger **Sokotra,** c. 3600 km² (med de smaa Øer *Abd el Kuri* og *Samha*), med c. 12,000 Indb., en Blanding af Arabere, Negre, Somaler og Indere, mest Muhamedanere. Englænderne købte den 1876 af Sultanen, men tog den egentlig først 1886 i Besiddelse, da den lagdes ind under Indien (Aden). Det er en bjærgfuld Ø (højeste Punkt *Djebel Haggier,* c. 1420 m) med megen Skov og en særegen Flora (Drageblodtræet, Agurketræet); om Vinteren under Nordøstmonsunen er Klimaet køligt, ellers varmt. Der udføres især Dadler, Drageblod, Aloe og Kvæg. Øen har nogen Betydning for England som Skibsstation. Paa Nordkysten ligger Hovedpladsen *Tamarida.*

III. Sydafrikanske Øer.

Ø. og SØ. for Afrikas Sydspids omtrent midtvejs mellem Afrika og Avstralien ligger 3 ubeboede Øer, der 1893 toges i Besiddelse af *Frankrig* og hører ind under Réunion: *Ny-Amsterdam* (opdaget 1633), 66 km², en vulkansk Ø, indtil 840 m høj, *St. Paul,* 7 km² (37° 40'—38° 40' s. Br. og 77° 36' ø. L.), der ogsaa er vulkansk, og en Del sydligere (c. 48° s. Br.) *Kerguelen* (opdaget 1772), c. 3400 km², en nøgen Klippeø eller rettere en Samling af større og mindre Øer, der hæver sig til c. 1860 m *(Rossbjærg)* og har store Kullejer. Øerne besøges især af Hvalfangere.

Af andre Smaaøer, der alle er ubeboede og kun har Betydning som Hvalfangerstationer med stor Rigdom paa Pingviner, nævnes *Prins Edvards Øerne* og *Crozetøen* (opdagede 1772) NV. for Kerguelen og *Mac Donalds Øerne* (440 km²) SØ. for den, samt *Bouvetøen* S. for Afrikas Sydspids, under c. 55° s. Br. (opdaget 1738, saa at sige genopdaget 1898 af Valdiviaekspeditionen).

INDHOLD AF I. BIND

Første Del. Almindelig Geografi. Side

Indledende Bemærkninger 1

Første Kapitel. Mathematisk Geografi.

§ 1. Himmel og Jord umiddelbart sete. Jordens Form, Inddeling af Overfladen 5
§ 2. Verdenssystemerne 9
§ 3. Fiksstjærnerne 10
§ 4. Vort Solsystem 12
§ 5. Jorden 18
§ 6. Maanen 24
§ 7. Kortprojektioner 28

Andet Kapitel. Fysisk Geografi.

§ 1. Jordens Udviklingshistorie 32
§ 2. Forholdet mellem Land og Vand paa Jordens Overflade 36
§ 3. Havet. Oceanerne 38
§ 4. Havets Egenskaber 41
§ 5. Bevægelserne i Havet 44
§ 6. De kontinentale Vande. Kilder, Floder og Søer 51
§ 7. Fastlandsmassernes horisontale Bygning 57
§ 8. Landmassernes vertikale Bygning 60
§ 9. Bjærgenes Form. Vulkaner. Den „evige Sne“ 63
§ 10. Luftkredsen 69
§ 11. Det organiske Liv paa Jorden 79

Tredje Kapitel. Almindelig historisk Geografi.

§ 1. Mennesket. Jordens Befolkning 85
§ 2. Inddeling efter zoologiske Kendemærker 86
§ 3. Inddeling efter Sprogene 88
§ 4. Inddeling efter Religioner 89
§ 5. Kulturel Inddeling 92
§ 6. Inddeling efter Statsformer. Den politiske Geografi 93

Anden Del. Avstrallandet og Polynesien. Amerika. Asien. Afrika.

Første Kapitel. Avstrallandet og Polynesien.

§ 1. Almindelig Oversigt 99

Avstrallandet. Side

§ 2. Form og ydre Omrids 101
§ 3. Jordbundsforhold og Floder 102
§ 4. Klima. Plante- og Dyreverden 106
§ 5. Befolkning. Kolonisation. Politiske Forhold 109
a. Ny-Sydwales 113
b. Queensland 114
c. Victoria 115
d. Sydavstralien 115
e. Vestavstralien 116
f. Tasmanien 117

Polynesien.

§ 6. Almindelig Karakteristik 118
§ 7. Det indre Øbælte 119
§ 8. Det ydre Øbælte 127
§ 9. Isolerede Øer 131

Andet Kapitel. Amerika.

§ 1. Almindelig Oversigt 135

Sydamerika.

§ 2. Ydre Omrids 140
§ 3. Jordbundsforhold og Floder 141
§ 4. Klima, Plante- og Dyreverden 151
§ 5. De spanske sydamerikanske Republikker 153
a. Venezuela 154
b. Columbia 155
c. Ecuador 157
d. Peru 158
e. Bolivia 160
f. Chile 162
g. Argentina 163
h. Uruguay 166
i. Paraguay 167
§ 6. Brasilien 168
§ 7. Guyana 174
§ 8. De sydatlantiske Øer 176
§ 9. Sydpolarlandene 177

Mellemamerika og Vestindien.

§ 10. Mellemamerikas Naturforhold 179
§ 11. Mellemamerikas Republikker 181
a. Panama 181
b. Costarica 182
c. Nicaragua 183
d. Honduras 184
e. San Salvador 185
f. Guatemala 185

Side

§ 12. Vestindien 186
I. De store Antiller 187
II. De smaa Antiller 192
III. Bahamaøerne 197

Nordamerika.

§ 13. Ydre Omrids 197
§ 14. Jordbundsforhold og Floder. Højlandene 200
§ 15. Lavlandene 206
§ 16. Klima. Plante- og Dyreverden 209
§ 17. Republikken Mexico 212
§ 18. De Forenede Stater 217
I. Almindelig Oversigt 217
II. Befolkning. Næringsveje. Forfatning. Statistik 220
III. Enkeltstaterne 225
§ 19. Det britiske Nordamerika 242
I. Dominion of Canada 244
II. New-Foundland 248
§ 20. Nordpolarlandene 249
I. Det arktiske Arkipelag 250
II. Grønland 251
III. Jan Mayen. Spitzbergen. Franz Josefs Land 255

Tredje Kapitel. Asien.

§ 1. Almindelig Oversigt 257
§ 2. Ydre Omrids 261
§ 3. Højdeforhold, Floder og Søer 264
§ 4. Klima. Plante- og Dyreverden 285
§ 5. Det asiatiske Tyrki 290
I. Lilleasien 292
II. Armenien med Kurdistan 295
III. Mesopotamien 296
IV. Syrien (Soristan) med Palæstina 298
§ 6. Arabien 302
§ 7. Iran 305
I. Afghanistan 306
II. Beludsjistan 307
III. Persien 307
§ 8. Turan (Vest Turkestan) 310
§ 9. Forindien 311
I. Historiske og politiske Forhold 311
II. Inddeling og Stedbeskrivelse 314
§ 10. Bagindien 324
I. Britisk Bagindien 325
II. Fransk Bagindien 327
III. Kongeriget Siam 328
§ 11. De indiske Øer 330
I. De store Sundaøer 331
II. De smaa Sundaøer 335

Side

III. Molukkerne 335
IV. Philippinerne 336
§ 12. Kina 337
I. Historiske og politiske Forhold 337
II. Det egentlige Kina 342
III. De undertvungne Lande 348
§ 13. Japan 351
I. Historiske og politiske Forhold 351
II. Det egentlige Japan 355
III. Kolonier 357
§ 14. Det asiatiske Rusland 359
I. Sibirien 359
II. Centralasien 363
III. Kavkasuslandene 365

Fjerde Kapitel. Afrika.

§ 1. Almindelig Oversigt 369
§ 2. Ydre Omrids 373
§ 3. Nordafrikas Jordbundsforhold 377
§ 4. Sydafrikas Jordbundsforhold 384
§ 5. Afrikas Floder 389
§ 6. Klima. Plante- og Dyreverden 397
§ 7. Politisk Inddeling 402
§ 8. Ægypten med ægyptisk Sudan 403
I. Det egentlige Ægypten 408
II. Bilandene 412
§ 9. Abessinien 413
§ 10. Italienske og franske Kolonier ved det røde Hav 415
§ 11. Tripolis og Barka (Kyrenaika) 415
§ 12. Tunis 417
§ 13. Algier 419
§ 14. Marokko 421
§ 15. Sáhara 424
§ 16. Senegambien 425
§ 17. Øvreguinea 427
§ 18. Sudanstater 432
§ 19. Sydafrikas Vestkyst og Kongoomraadet 435
§ 20. Britisk Sydafrika 435
I. Sydafrikas forenede Stater 439
II. Andre britiske Kolonier i Sydafrika 446
§ 21. Sydafrikas Østkyst 448
§ 22. Øerne 453
I. De vestafrikanske Øer 453
II. De østafrikanske Øer 456
III. Sydafrikanske Øer 460

GEOGRAFISK HAANDBOG

GEOGRAFISK HAANDBOG

VED

H. WEITEMEYER

ANDEN GENNEMSETE, UDVIDEDE
OG ILLUSTREREDE UDGAVE

ANDET BIND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCXIV

KJØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET

TREDJE DEL

EVROPA

ALMINDELIG OVERSIGT

a. **Navn og Opdagelse.** Man mener, at Navnet *Evropa* kommer af det semitiske Ord *ereb* (bevaret i Ordet Magrib, Marokko), ɔ: mørk, Solnedgang; det betyder altsaa det samme som Occidenten, Vesten.

Navnet er sandsynligvis givet Verdensdelen af de første egentlige Opdagere i Evropa, *Fønikerne,* som med deres Handelsskibe besejlede Middelhavet og undersøgte dets Kyster og Øer; overalt anlagde de Kolonier, og disse, især *Karthago,* tog ogsaa megen Del i Opdagelserne, navnlig mindes om Karthagos Indtrængen i den pyrenæiske Halvø i Tiden mellem den første og anden puniske Krig. Fønikerne sejlede ogsaa ud af Gibraltarstrædet (Melkart- eller Herkulesstøtterne) og naaede i Atlanterhavet op til *Britannien,* hvor de hentede Tin fra *Kassiteriderne* (Kassiterit, ɔ: Tinsten), og til Nordsøen, ved hvis Kyster de fandt det efterspurgte Rav; til Østersøens Kyster naaede de aldrig. — *Grækerne* optog og fortsatte Fønikernes Arbejde. Det sorte Havs Kyster undersøgtes og besattes med talrige Kolonier, Siciliens og Syditaliens Kolonisation begyndte i sidste Halvdel af det 8. Aarhundrede f. Kr. Ved Kyros' Erobring af de græske Kolonier paa Lilleasiens Kyst i det 6. Aarhundrede udvandrede mange Grækere til andre Dele af Middelhavets Kyster; af de talrige Kolonier nævnes *Massilia* (Marseille), fra hvilken der dreves en betydelig Landhandel mod N. Af Opdagerne, der udgik fra denne By, nævnes især *Pytheas,* der ved 320 f. Kr. omsejlede Britannien, kom til Island, trængte frem til Nordsøens Kyster og lærte Tevtonerne at kende. Af Geografer mærkes *Anaximander* fra Milet, der i det 6. Aarhundrede tegnede det første Verdenskort, og *Hekatæos,* som ved Aar 500 beskrev Gallien (Frankrig) og Iberien (Spanien), ogsaa *Herodot,* som længe havde opholdt sig i Egnene ved det sorte Hav og meddelte Beretninger om Floderne og Folkene her. — Under *Romerne* udvidedes betydelig Kendskabet til Verdensdelen, men det var dog mere ved Erobringer end ved egentlige Opdagelsesrejser. Saaledes bliver Spanien kendt ved Erobringerne under den anden puniske Krig; Opmærksomheden henledes paa Alpeegnene ved Hannibals Tog, men først ved Krigene med Cimbrer og Tevtoner lærer man Landene hinsides Bjærgene at kende, navnlig bliver *Pannonien* (Ungarn) besat. Ved Cæsars Krige udbreder Romerne deres Herredømme over Gallien og det vestlige Schweiz, og Rhindalen indtil N. for Koblenz samt Britannien bliver kendte. I Kejsertidens Begyndelse udvides Horisonten betydelig over Tyskland, Tiberius trænger Aar 5 eft. Kr. frem til Belgien, romerske Skibe sejler ned ad Rhinen til Nordsøen og videre vistnok omkring Jylland (den cimbriske Halvø) ind i Kattegat, og romerske Købmænd naar Weichsel og Østersøens Kyster for at lede efter Rav. Hele Britannien kommer ind under Romernes Herredømme, *Agricola* lader Skotland omsejle, og *Plinius* († 79 eft. Kr.) berejser Tyskland og beskriver disse nordlige Lande, ogsaa *Skadinavia* (senere Skandinavien). Mod Øst trænger man

frem til Landene ved nedre Donau, Kejser Trajan besætter *Dacien* (Valakiet). Denne Tids Kundskab til Nordevropa er nedlagt i *Ptolemæos'* Værk Germania (ved Aar 150), der langt ind i Middelalderen var Hovedkilden til de geografiske Kundskaber om disse Egne.

I Middelalderen havde de kristne Missionærers Rejser overordentlig Betydning for Udbredelsen af Kendskabet til Verdensdelen. Her nævnes nogle af de vigtigste. Ved *Patricius'* Virken i Irland c. 450 bliver denne Ø kendt, et Aarhundrede senere gaar *Columbanus* til Skotland. I Begyndelsen af det 7. Aarhundrede virker *Gallus* i Schweiz, *Amandus* i Nederlandene, senere *Kilian* o. *Rupertus* i Sydtyskland og Østerrig; i det 8. Aarhundrede bliver Thüringen og Hessen kendte ved *Bonifacius; Ansgar* virker i det 9. Aarhundrede i Slesvig og trænger frem mod N. i Sverige til Uppsala, det senere med Bremen forenede Ærkebispesæde. Hamburg bliver Centrum for Missionen i Norden, og Adam af Bremen († 1076) kan give en detailleret Beskrivelse af de danske Øer og Sydsverige. Rusland kristnes c. 880 fra Konstantinopel, *Cyrillus* og *Methodius* virker i Bøhmen og Mähren c. 900, og Ungarn faar Kristendommen omtrent paa samme Tid. — Af stor Betydning er ligeledes *Normannernes* dristige Rejser baade til Lands og til Søs. De var de første af Evropas Folk, der vovede sig ud paa det aabne Hav. Saaledes opdagede de Øerne ved Skotlands Kyster samt *Færøerne* og *Island* (c. 875), der dog allerede i det 8. Aarhundrede var blevne besøgte af irske Munke; *Othar* omsejlede for første Gang Nordkap og trængte frem indtil *Dvinas* Munding, hvorved det godtgjordes, at Skandinavien var en Halvø og ingen Ø, som man havde troet paa Romertiden. Svearne drog til Rusland og stiftede flere Riger i det 9. Aarhundrede. Ogsaa Normannernes hyppige Pilegrimsrejser til Rom og Jerusalem har bidraget til at udvide Kendskabet til Evropa. — Mindst maa dog overses det Bidrag, Korstogene har ydet. Først ved disse traadte de østlige Dele af Evropa, paa hvilke vel allerede Folkevandringerne havde henledet Opmærksomheden, ud af Mørket. Donauvejen til Konstantinopel blev befærdet; Ungarn og det nordlige af Balkanhalvøen blev kendte. Af særlig Vigtighed var det 4. Korstog 1204, da *Venetianerne* satte sig fast i Konstantinopel og de østlige Middelhavsegne for senere ved det latinske Kejserdømmes Fald 1261 at blive fortrængte af *Genueserne,* der gjorde sig til Herrer over Sortehavskysterne, hvorfra Handelsvejen gik til Indien; fra deres mange Handelspladser, særlig paa Krim, trængte deres Købmænd frem i det sydlige Rusland. Her kan ogsaa mindes om *Sværdriddernes* og de *tyske Ridderes* Besættelse af Østersøprovinserne samt *Valdemar Sejrs* Tog til Estland i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede.

Til det større Kendskab til Nord- og Østevropa bidrog navnlig *Olaus Magnus,* Uppsalas Ærkebiskop, der c. 1540 forfattede en Beskrivelse af Nordevropa, og *Herberstein,* der c. 1550 i sit Værk beskrev Rusland. I anden Halvdel af det 16. Aarhundrede udvidede den russiske Czar Ivan den Grusomme sit Herredømme mod Øst ved Erobringen af Kasan og Astrachan, mod S. til Kavkasuslandene og mod N. til Ishavet. Her var Kysten blevet mere kendt ved engelske Opdagere, der vilde finde en nordlig Vej til Kina. Nordkap var vel allerede 1510 for anden Gang blevet omsejlet af den russiske Gesandt *Blasius,* men først 1553 blev denne Søvej for Handelen egentlig aabet, da *Richard Chancellor* paa et engelsk Skib naaede det hvide Hav og Dvinamundingen, hvorfra han med Slæder naaede Moskva. *Willoughby* naaede paa samme Tid Novaja Semlja. — Ved Aar 1600 kan man sige, at Verdensdelen var kendt i sine Omrids og store Træk.

b. **Grænser, Størrelse og horisontal Udstrækning.** Evropa er mod Ø. sammenvokset med Asien og fremtræder, overfladisk set, kun som en Halvø af denne Ver-

densdel, rigtignok den største og den mest udviklede af alle dens Halvøer. Og det er ikke alene dette Fortrin, der berettiger til at opstille den som en Verdensdel for sig, men hele dens Natur giver den en Særstilling. Først og fremmest gøres opmærksom paa, at Evropa ligger midt i Landhalvkuglen, for det andet er Fordelingen af Vand og Land saa gunstig som vel muligt for Samkvemmet mellem de forskellige Led. Som andre Momenter af Betydning nævnes, at Evropa er den eneste Verdensdel, som helt ligger uden for det tropiske Bælte, og at den saa godt som helt ligger i det tempererede Bælte og altsaa har det for et stadigt Arbejde gunstigste Klima, og at hverken den horisontale eller vertikale Bygning af Verdensdelen lægger Hindringer i Vejen for Samkvemmet.

Hvad Grænserne angaar, er der kun to Steder Tvivl. Den ene er ved Østgrænsen; angaaende dette Spørgsmaal henvises til, hvad der er sagt p. 259, ifølge hvilket Grænsen altsaa følger *Uralkæden,* gaar derefter under c. 51° n. Br. mod V. langs Højdedraget *Obtsjei-Syrt* og følger saa *Volgahøjderne* og de lave *Ergenihøjder* til *Manytsjlavningen,* hvilken sidste da danner Evropas Sydgrænse ud til det asovske Hav. Det andet Spørgsmaal, der volder Vanskeligheder, er, hvilke Øer der skal regnes med til Evropa. I det ægæiske Hav ved Overgangen til Asien taler saavel Øernes Natur som Dybdeforholdene i Havet for, at Skillelinjen drages fra Dardanellerne mod SV. — dog saaledes at Lemnos og Imbros hører med til Asien — ned forbi Chios, hvorfra den slaar ind i sydøstlig Retning Ø. for den yderste af Kykladerne, *Astropalia.* Efter den ensformige afrikanske Kysts Beskaffenhed volder de øvrige Middelhavsøer ingen Vanskeligheder, de maa alle regnes til Evropa. I det nordlige Ishav regnes *Novaja Semlja* med, skønt meget taler for mere at knytte den til Asien; med samme Ret kunde *Spitzbergen* regnes til Verdensdelen, tilmed da den som omtalt p. 255 ved et undersøisk Plateau staar i Forbindelse med den skandinaviske Halvø. I Atlanterhavet regnes foruden *Færøerne,* hvilket ved et Blik paa Kortet falder naturligt, *Island* til Evropa; her er det de historiske Forhold, der knytter den til Skandinavien. Endelig opføres *Azorerne* ved Evropa, skønt de har en aldeles oceansk Karakter og ved et c. 1500 km bredt og c. 5000 m dybt Bækken skilles fra Portugal.

Evropas nordligste Punkt er *Nordkap* paa Magerø, 71° 11' n. Br. (det nordligste Punkt paa Fastlandet er *Nordkyn,* 71° 8' n. Br.), det sydligste er *Kap Tarifa* eller rettere *Kap Punta Marroqui* ved Gibraltarstrædet, 36° n. Br., paa samme Bredde som Malta (det sydligste Punkt paa Sicilien, *Kap Porto di Palo,* ligger under 36° 40' n. Br., det sydligste Punkt paa Grækenland, *Kap Matapan,* under 36° 23' n. Br.). Det vestligste Punkt i Evropa er *Kap da Roca* ved Lissabon, 9° 27' v. L. (Irlands Vestspids ligger dog under 10° 25' v. L.), den østlige Grænse gaar i Ural langs den 60. Meridian, men mod N. naar Ural c. 66° ø. L. Naar man altsaa ser bort fra de ovennævnte fjærnere liggende Øer, strækker Evropa sig gennem knap 36 Breddegrader og 75 Længdegrader. Linjen mellem Nordkap og Kap Matapan er 4000 km, Linjen fra Kap de São Vicente til Urals yderste Grænse mod NØ. er 5700 km.

Evropas Fladeindhold er ikke saa let at angive, som man skulde tro. Ikke alene ændres Tallet stadigt, efterhaanden som Opmaalingen for de enkelte Lande bliver nøjagtigere, men navnlig beror de afvigende Opgivelser paa Usikkerheden om Østgrænsen og om, hvilke Øer der skal regnes med til Verdensdelen, idet man enten kan følge den politiske Inddeling og medtage, hvilke Lande og Øer administrativt regnes med, eller følge de fysiske Grænser. I det første Tilfælde skal f. Eks. Island og Azorerne regnes med, i det andet ikke. De almindelige Opgivelser varierer mellem c. 9,5 og noget over 10 Mill. km². Følges de ovenfor angivne Græn-

ser, Manytsjlavningen, saa at det asovske Hav ikke medtages, men derimod Novaja Semlja, Island og Azorerne, bliver Tallet c. $9{,}_9$ Mill. (9,898,800), tages det asovske Hav med, bliver det noget større. Det rigtigste er at afrunde Tallet og sige, at Evropa er henved 10 Mill. km².

Evropas Kerne bestaar af en næsten retvinklet Trekant, hvis tre Vinkelspidser ligger i det inderste af den biscayiske Bugt, ved Nordspidsen af det kaspiske Hav og ved Waigatsjstrædet; Hypotenusen fra den biscayiske Bugt til Waigatsjstrædet er c. 4600 km., Kathederne er: fra Waigatsj til det kaspiske Hav c. 2600 km, fra det kaspiske Hav til det biscayiske Hav c. 4100 km; efter disse Linjer er Trekanten $6{,}_5$ Mill. km². Forgreningerne, Halvøerne, er c. $2{,}_8$ Mill. km². Stærkest udviklede er Forgreningerne mod S. i de tre *sydevropæiske* Halvøer. Mod N. er der kun een større Halvø, men den er ogsaa i sin tredobbelte Forgrening, *Kola,* den *skandinaviske Halvø* og *Finland,* saa stor som alle de andre Halvøer tilsammen, naar Skillelinjen drages fra det hvide Hav til den finske Bugt. Disse nævnte Halvøer optræder som helt selvstændige Dele, andre er kun fremspringende Landsdele, som *Kanin* i det nordlige Ishav, *Cotentin* og *Bretagne* paa Frankrigs Kyst; den *jydske Halvø* maa snarere regnes til den første Kategori end til den sidste. Endelig lægger man Mærke til Evropas Rigdom paa Øer; med de ovennævnte fjernere Øer er de c. 670,000 km², og der hersker den største Mangfoldighed, baade hvad Form, Oprindelse og Fordeling angaar. Halvøerne og Øerne udgør saaledes henved $3{,}_5$ Mill. km² og forholder sig altsaa til Kernen omtrent som 1 til 2, et Forhold, som ikke naas af nogen af de andre Verdensdele.

c. **Kyster. Have og Bugter.** Evropas Kystudvikling er større end nogen anden Verdensdels, paa de tre Sider omgives det af rigt forgrenede Have. Evropas Kystlængde er i de store Træk mindst 38,000 km, mere detailleret angives den, med Storbritannien og Irland, til henved 87,000 km, deraf gaar c. 10),600 paa det nordlige Ishav, 57,500 paa det atlantiske Ocean og dets Indhave, 18,9000 paa Middelhavet og det sorte Hav.

De nordlige Indhave er langt mindre dybe end de sydlige; ved en Sænkning paa 150—200 m af Atlanterhavet, vilde det hvide Hav, Østersøen og Nordsøen svinde ind til ganske smaa Bækner, Frankrig vilde komme i fast Forbindelse med Storbritannien og Irland, og Evropas Areal vilde tiltage med c. $1^1/_2$ Mill. km². Først med den biscayiske Bugt begynder de dybere Indhave, som omkranser Verdensdelen mod S.

Mod S. beskylles Verdensdelen af *Middelhavet,* c. 2,510,000 km², med det *sorte Hav* 2,970,000 km². Da der i dette Indhav kun falder forholdsvis faa Floder og dets Fordampning er betydelig, vilde det tage meget af i Vandmængde, hvis det ikke stadig næredes ved en stærk Strømning fra Atlanterhavet gennem *Gibraltarstrædet* (se p. 375). Som Længdeakse for Middelhavet gælder den 36. Breddekreds, som i Oldtiden blev meget brugt til Orientering; denne Længdeakse er 3830 km lang, men tages det sorte Hav med, er den Havarm, der skyder sig ind i Østkontinentet, næsten 4500 km.

Middelhavet selv faler i to Hovedbækner, et vestligt, der er mindre dybt, og som omtrent har Form af en stumpvinklet Trekant, hvis længste Side dannes af Afrikas og Siciliens Nordkyst, og et østligt større og dybere Bækken, der omtrent har Form af en Rektangel med to mere selvstændige Indhave mod N. Begge Bækner forbindes ved det 140 km brede *tunesiske* eller *sicilianske Stræde* mellem Kap Bon og Siciliens Vestspids. Strædet er ikke let at besejle for de Skibe, der gaar mod V., paa Grund af Strømmen; Kap Bon kaldtes ogsaa i Oldtiden

„det forræderiske Forbjærg"; midt i Strædet ligger den brede *Adventure Banke*, hvor Vandstanden næppe er 50 m, ovre ved Kap Bon er der derimod 400 m dybt. — I det vestlige Bækken skelnes mellem det *iberiske Hav* mellem Marokko og Spanien, det *baleariske* med *Valenciabugten*, det *galliske* med *Lionbugten*, det *liguriske* med *Genovabugten* og endelig det *tyrrhenske Hav*, begrænset mod V. af Korsika og Sardinien, Øer, der ligesom de baleariske hviler paa isolerede Højder, omgivne af betydelige Dybder. — Det østlige Bækken begynder mod V. med det mindre dybe *tunesiske Hav* med den *lille Syrte;* derpaa følger det i Gennemsnit over 2000 m (største Dybde c. 4400 m) dybe *ioniske Hav* med den *store Syrte* mellem Sicilien og Kreta. Ved denne sidste Ø begynder den sidste Del af Middelhavet, det *levantiske* eller, som det gerne kaldes af Grækere og Tyrkere, *hvide Hav*. Det ene af de ovenomtalte selvstændigere Indhave er det *adriatiske Hav* (c. 130,000 km²), der ved det 70 km brede *Otrantostræde* staar i Forbindelse med det ioniske Hav og ender med *Triestbugten;* kun i sin sydlige Halvdel, S. for Monte Gargano og Øgruppen Pelagosa, har det nogen større Dybde (indtil 1650 m). Fra det levantiske Hav kommer man ind i det andet Indhav, det af talrige Øer opfyldte *ægæiske* Hav, begrænset mod S. af Øen Kreta; mellem Øerne skelner man flere Bækner, hvoraf det betydeligste og dybeste (over 2000 m) er *Kretahavet* mellem denne Ø og Kykladerne.

Ved det c. 60 km lange *Dardanellerstræde, Marmarahavet* og *Strædet ved Konstantinopel* staar det ægæiske Hav i Forbindelse med det *sorte Hav* (se i øvrigt p. 264), hvis Hovedbækken er indtil 2000 m dybt; derimod er dens to nordlige ved Krim adskilte Bugter, *Odessabugten* og endnu mere det *asovske Hav* (c. 37,000 km²), til hvilket det smalle *Stræde ved Kertsj* fører ind, begge meget lave.

Den første betydelige Indskæring, som Atlanterhavet afsætter paa Evropas Vestside, er den *biscayiske Bugt*, der i en ret Vinkel gaar ind mellem den pyrenæiske Halvø og Frankrig; mod S. har den en betydelig Dybde, mod N. er den langt lavere.

Mod N. staar Bugten ved *Kanalen (La Manche)* og ved det lave, 32 km brede *Stræde ved Calais* eller *Dover*, i Forbindelse med *Nordsøen* eller *Vesterhavet*, c. 570,000 km². Grænsen drages mod N. af en Linje mellem Shetlandsøerne og Norges Kyst under c. 61 ° n. Br. Havet, som tidligere har været en mægtig Bugt, da Storbritannien var landfast med Fastlandet, er ikke videre dybt, mod S. 40—50, mod N. 100—120 m (Gennemsnitsdybde 94, største 665 m); enkelte Steder danner Lavningerne store Banker, saaledes *Doggers Banken*, der strækker sig fra Englands Kyst over mod Jylland. Nordsøen har et rigt Dyreliv, da der ved den stærke Ebbe og Flod, de mægtige Strømninger og Storme foregaar store Bevægelser i Havet. Saltholdigheden er som Atlanterhavets; det samme er Tilfældet i *Skagerak*, der gaar ind mellem Jylland og Norges Kyst, og det maa derfor ogsaa betragtes som en Arm af Nordsøen. Noget andet er det med *Kattegat*, som vel i de større Dybder endnu har Verdenshavets Saltholdighed, men ved Overfladen bestaar af det lidet saltholdige Vand fra Østersøen; det maa derfor betragtes som dannende Overgangen til dette sidste Indhav.

Gennem de tre Stræder *Lille Bælt, Store Bælt* og *Øresund* kommer man ind i *Østersøen* (det *baltiske Hav*), der paa Grund af sit næsten ferske Vand og sin isolerede Beliggenhed mere har Karakteren af en stor Indsø. Det c. 410,000 km² store Indhav er særdeles rigt paa Bugter og Indskæringer; de største er den *bottniske Bugt* mellem Finland og den skandinaviske Halvø, begrænset mod S. af Ålandsøerne og atter delt i en nordlig og sydlig Halvdel ved Indsnævringen *Kvarken;* den *finske Bugt*, der strækker sig 440 km ind S. for Finland; og endelig den *rigaiske Bugt*, begrænset af *Øsel* og den *kuriske Halvø*.

Det *nordlige Ishav* er ogsaa langt mindre karrig paa Indskæringer paa Evropas Nordside end paa Asiens. Den største Bugt er det *hvide Hav;* c. 84,000 km², naar det begrænses mod N. ved en Linje fra Kanins Nordspids til Lapland; den har atter Bugterne *Onega, Dvina, Mesen* og *Kandalaksja.*

d. **Vertikal Bygning. Hydrografiske Forhold.** I Evropas Jordbundsforhold kan man skimte den asiatiske Grundform, dog stærkt modificeret og i langt mildere Former. Man kan ogsaa forfølge en Bjærgdiagonal i vestøstlig Retning, dog er denne ikke sammenhængende, men en Kæde af mindre Bjærgsystemer, som omtrent intetsteds hæmmer Samkvemmet mellem Nord og Syd. I al Almindelighed udmærker Evropa sig fremfor nogen anden Verdensdel ved den overordentlige Mangfoldighed i Formerne; den har hverken Afrikas store Ensformighed i Bygningen eller Asiens udstrakte Højsletter med uoverstigelige Randbjærge, ikke heller Amerikas ensidige Kædedannelse i Retningen fra S. til N. I Evropa har ikke nogen Form Overvægten, der findes ikke Ekstremer i nogen Retning.

Kun 1,5 % ligger over 2000 m (i Asien 14 %). Hvis Vandet i de omliggende Have blot steg nogle faa hundrede Meter, vilde mere end Halvdelen af Evropa forsvinde, idet 57 % af Overfladen ligger under 200 m (i Asien er det 25 %), og der vilde være tilbage, foruden de enkelte Øer, der dannedes af de isolerede Bjærge, to større Landmasser, skilte ved et c. 1000 km bredt Hav, nemlig en sydlig, der indbefattede Mellemevropas Bjærge med Bjærgsystemerne paa de tre sydevropæiske Halvøer, og en nordlig, de skandinaviske Bjærge. Man deler saaledes Evropa i et sydligt og et nordligt Bjærgland samt det mellemliggende store Lavland.

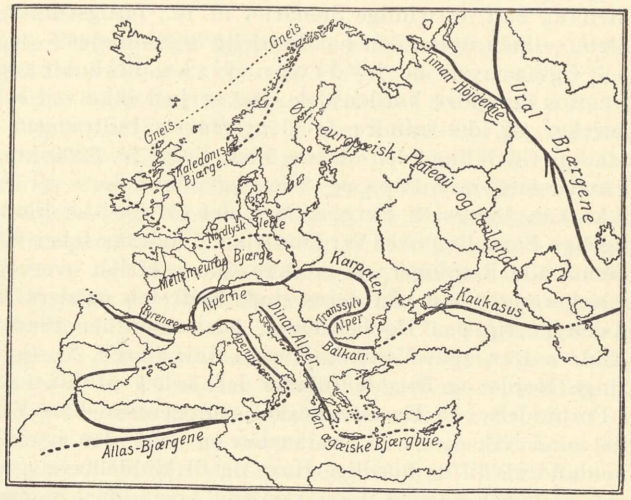
Det sydlige Bjærgland har omtrent Form af en Trekant, hvis Basis og Kerne er *Alperne,* Evropas Himalaya og et af Jordens formrigeste Bjærgsystemer, hvis højeste Punkt dog kun er noget over 4800 m (mod Asiens, over 8000, Amerikas, c. 7000, og Afrikas, c. 6000 m). De andre Sider af Trekanten dannes af det om Alperne i en stor Bue lejrede *mellemevropæiske Bjærgland,* der atter deles i det *østfranske* Bjærgland eller *Højfrankrig,* de rigt forgrenede *mellemtyske Bjærge* og de *østerrigsk-ungarske Karpater.* Toppunktet af Trekanten ligger mod NV. omtrent i *Weserbjærgene.* Til Alperne slutter sig mod V. *Apenninerne* og mod Ø. de stærkt forgrenede Bjærgmasser paa *Balkanhalvøen,* skønt de sidste kun staar i svag Forbindelse med Alperne og egentlig ikke kan kaldes nogen Fortsættelse af dem. — Det mindre nordlige Bjærgland dannes af de *skandinaviske Bjærge;* de har en særlig Betydning derved, at de strækker sig i Retning fra S. til N. — Som helt isolerede Bjærgsystemer optræder *Pyrenæerne,* de *castilianske Højsletter* og *Granadas Højland,* der opfylder den pyrenæiske Halvø; desuden de *tauriske Bjærge* paa Krim, *Storbritanniens Bjærge* og endelig Bjærgene paa de fleste evropæiske Øer.

Det store *evropæiske Lavland* indtager den største Del af Verdensdelens Kerne og ligner den nogenlunde i Form, idet det hovedsagelig er en Trekant, hvis Grundlinje ligger langs Ural, og som bliver smallere og smallere mod V., hen ad til Storbritanniens Bjærge, hvor Toppunktet ligger. Det falder i flere Dele: Længst mod Ø. ligger det store *østevropæiske* eller *russiske Lavland,* som mod V. gaar over i det *mellemevropæiske Lavland* S. for Øster- og Nordsøens flade Bækken; paa den anden Side ligger Lavlandene i *Skandinavien* og *England;* endelig gaar det mellemevropæiske over i det *vestevropæiske* eller *franske Lavland,* kun givende Plads for det lille Bjærgland *Bretagne.* Dette store evropæiske Lavland er dog ikke jævnt og ensformigt, men tværtimod gennemkrydset af talrige lave Plateauer eller Landrygge, navnlig i det store østevropæiske Lavland, om end man efter de nyere

Undersøgelser har maattet opgive den gamle Teori om to store Landrygge, som væsentlig gik i øst-vestlig Retning og fortsattes langt ind i de mellemevropæiske Lavland — nemlig den *uralsk-baltiske Landryg*, der fra Ural eller Petsjoras Kilder gik midt over Mellemrusland og fortsattes S. for Østersøen, og den *uralsk-karpatiske Landryg*, som fra Volga mod SØ. fortsattes i nordvestlig Retning N. for Karpaterne til Elbens højre Bred —, men snarere nu maa opstille to Plateauer eller Højderygge, der i Mellem- og Sydrusland gaar i Hovedretningen fra N. til S. (det *vestrussiske Plateau* og *Volgahøjderne*).

Ved Randene af det ovennævnte sydlige evropæiske Bjærgland ligger Sletter: saaledes det *lombardiske* og det *valakiske Lavland;* og indesluttet af de enkelte Bjærggrupper ligger mindre Lavlande eller Sletter, som den *provençalske, øvrerhinske, østerrigske* og *ungarske* Slette.

Med runde Tal er Lavlandet c. 6,5 Mill., Højlandet 3,3 Mill. km²; Højlandet forholder sig til Lavlandet som 1 til 2. Tænker man sig hele Evropa jævnet, vilde det have en Højde af c. 300 m.

Europas Foldningssystemer.

Evropa, hvis nuværende Form og indre Opbygning væsentlig stammer fra yngre Perioder, især den tertiære, ja endog den kvartære, har i geologisk Henseende haft en mangeartet og kompliceret Udvikling, som endnu, endog i sine Hovedtræk, er lidet opklaret. I Hovedsagen skelner man mellem en nordlig Del („det gamle Evropa"), hvor Formerne væsentlig skyldes Brud og Forskydninger, og en sydlig Del („det unge Evropa"), hvor Bjærgdannelserne for det meste er fremkomne ved Foldninger; Grænsen mellem de to Regioner gaar N. for Pyrenæerne, Alperne med Jurabjærgene, Karpaterne med Transsilvanien og gennem Banaterbjærgene over Balkan, hvorfra den fortsættes over Jailabjærgene i det sydlige Krim til Kaukasus, saaledes at disse Bjærgsystemer og alle, der ligger S. for dem, hører til Foldebjærgene, medens de nordligere, Mellemevropas, med Vestevropas, og Nordevropas, er Brudbjærge. I den nordlige Del danner Nordevropa eller det skandinavisk-finske Granitplateau, der vistnok i Fortiden mod V. har staaet i Forbindelse (ved de „kaledoniske" Bjærge) med de skotske Bjærge, en Enhed for sig; det bestaar af Urfjældet og overvejende krystallinske Stenarter, hvor baade ældre og yngre eruptive Lag spiller en mere underordnet Rolle. Mellemevropas Bjærge — som de bøhmiske, Thüringerwald, de rhinske og Højfrankrig — ligesom Storbritanniens Bjærge er vistnok Rester af ældre mægtige Bjærgsystemer, som har været Genstand for voldsomme Omvæltninger og nu danner en Mangfoldighed af enkelte Kæder, Bruddale og Plateauer med vulkanske Dannelser. Det store østevropæiske Lavland er derimod et Bækken, der har gennemgaaet en langt roligere Udvikling, og hvor de sedimentære Aflejringer lige fra de ældre Perioder til den tertiære ligger regelmæssigt

over hinanden som et Vidnesbyrd om, at Hævningerne og Sænkningerne er foregaaede langsomt uden voldsomme Paavirkninger; det samme gælder det mellemevropæiske Lavland, der som en Fortsættelse af det østevropæiske skyder sig ind mellem Nord- og Mellemevropas Bjærge, og som hovedsagelig skylder Istiden sit nuværende Udseende. Den sydlige evropæiske Bjærgregion, der som nævnt ogsaa breder sig over Nordafrika og en Del af Asien, fremtræder mere som een, stor sluttet Enhed; den har undergaaet mægtige Omvæltninger og afgiver et af de mest afvekslende geologiske Billeder med talrige vulkanske Dannelser; saavel de ældre som yngre Lag har taget Del baade i Foldningsprocessen og de mægtige Brud, hvorved blandt andet det oceandybe Middelhav er dannet. — Evropa er rig paa Mineralier, der for det meste er let tilgængelige, saaledes paa Jærn og andre Metaller, Stenkul, Salt, fortrinlige Stenarter m. m.; fattigst udstyret er vel den østevropæiske Slete — men ogsaa den har beydelig Stenkullejer — og i det hele Lavlandene.

Ogsaa hvad de hydrografiske Forhold angaar, er Evropa begunstiget fremfor de andre Verdensdele. Det er just ikke ved Floderne s Længde, det udmærker sig, det mindre Areal og Havets Indtrængen i Landmassen umuliggør en saadan Udvikling; den største Flod *Volga,* c. 3200 km, staar for en Del paa Overgangen mellem Evropa og Asien og udmunder i alt Fald i det kaspiske Hav, som ikke kan regnes til Evropa. Men det evropæiske Flodsystems Fortrin ligger i den ligelige Fordeling over Verdensdelen; Floderne løber ikke som i Amerika særlig i een, men i alle Retninger, de er ikke som i Afrika overvejende Plateaufloder, men udmærker sig netop ved deres store Nedreløb og deraf følgende Sejlbarhed; medens Asien er rig paa Dobbeltfloder, udstraaler her Floderne stjerneformig fra fælles Kildecentrer, som Valdaihøjderne, Karpaterne, St. Gotthard osv., og Vandskellenes ringe Højde og Bredde tillader let Anlæg af Kanaler, som sætter Systemerne i Forbindelse. Et Hovedvandskel gaar gennem hele Verdensdelen fra Gibraltarstrædet mod NØ. og Ø. til Uralkæden og deler den i to Dele, som sender Vandløbene henholdsvis til de nordlige Have og til Middelhavet. — Ogsaa paa Søer er Evropa rig; man har angivet deres samlede Areal (deri medregnet det kurische og frische Haff ved Østersøen) til c. 185,000 km². De fleste Søer findes omkring Østersøen, hvor de for det meste forekommer i Grupper paa de saakaldte Søplateauer, talrigst er de i Finland. Alle disse svenske, finske, russiske og tyske Søer angives til c. 137,000 km²; de største af dem, Ládoga og Onéga, er Resterne af et Stræde, der har staaet i Forbindelse med det nordlige Ishav. En anden Gruppe er Alpesøerne, der er lejrede ved Foden af Alperne, de nordlige ligger betydelig højere end de sydlige; ogsaa inden for Bjærgene findes der mange Søer.

e. **Klima. Plante- og Dyreverden.** Evropa er den eneste Verdensdel, som ikke naar ind i det tropiske Bælte, og det er kun en meget ringe Del, der ligger i det kolde; saaledes er Verdensdelen fri for alle Yderligheder, hvad Kulde og Hede angaar. Enheden i klimatisk Henseende bliver endnu større ved den Omstændighed, at den til Oceanet vendende Vestkyst viger mere og mere mod Ø., jo mere den nærmer sig de nordligere Bredder, hvorved ikke alene Golfstrømmen faar et friere Løb, men ogsaa det Lufttryksminimum, der frembringes af denne Strøm ude over Atlanterhavet, kan virke bedre, saa at Evropa faar fremherskende Sydvest- og Vestvinde; og dertil maa særlig mærkes, at der ikke som i Amerika findes Bjærge paa Vestkysten, der forhindrer disse Vinde fra frit at virke ind over Fastlandet. I ingen anden Verdensdel ser man derfor Isotermerne gaa saa langt mod N. som paa Evropas Vestkyst, men jo mere vi kommer ind i Fastlandsmassen, jo mere sænker de sig mod S.; de sydligere Isotermer er dog langt regelmæssigere. Isotermen

paa 0° naar saaledes Nordkap, 71° n. Br., medens den i Amerika kun naar c. 62° n. Br., og kun Halvøen Kola og Egnene om Petsjora har en Aarstemperatur paa under 0° C.; Isotermen paa 5° gaar omtrent over Trondhjem, Kristiania, rigaiske Bugt og Moskva, den paa 15° gaar over Nordspanien og Egnene ved Lion- og Genovabugten nogenlunde lige mod Ø.; Evropas Sydkyster ligger omtrent under Isotermen paa 19°. I det væsentlige maa Evropa siges at have Kystklima, navnlig Vest- og Mellemevropa; jo mere man kommer mod Ø., jo mere nærmer det sig dog Fastlandsklimaet. Den aarlige Middeltemperatur for hele Evropa kan siges at ligge mellem c. ÷ 8 og + 19°; de største iagttagne Temperaturer er + 41° (ved det asovske Hav) og ÷ 51° (inde i det nordlige Norge). Hertil kommer, at Nedbøren omtrent overalt er rigelig, saa at der ikke forekommer større Ørkenegne, og nogenlunde ligelig fordelt over hele Aaret.

Skønt saaledes næsten hele Verdensdelen ligger i det tempererede Bælte, er der naturligvis mange Forskelligheder i Klimaet, og man skelner derfor mellem flere klimatiske Bælter eller Provinser. Bedst begrænsede er det kolde Bælte N. for Polarkredsen og det hede eller sydevropæiske, der indbefatter de sydevropæiske Halvøer — dog Balkanhalvøen kun S. for Bjærgene — samt Provence. Det karakteristiske ved det første er den 8—9 Maaneder lange Vinter og den korte varme Sommer, dog er Ekstremerne her ikke saa store som i Asien under samme Breddegrader; Januars Middeltemperatur er c. ÷ 12 til ÷ 18° C., Julis 8—14° C. Det andet Bæltes Kendemærker er det ensartede Klima, der bevirkes dels af den beskyttende Bjærgmur mod N., dels af Middelhavet mod S., og Vinterregn og tørre Somre; Middeltemperatur mod S. er c. 19, mod N. 15° C. Vanskeligere er det at bestemme de mellemliggende Egnes Klima; de kan ikke betegnes som særlig havende tempereret Klima, navnlig er Forskellen betydelig mellem de vestlige og østlige Egne; vanskeligst er dog Begrænsningen i Mellemevropa paa Grund af de vekslende Jordbundsforhold. I det hele kan det tempererede Bælte kendetegnes ved Nedbør paa alle Aarstider, men med Aftagen af Regnmængden fra V. til Ø. ligesom Tiltagen af Varmeforskellen mellem Sommer og Vinter. Man har opstillet tre Provinser — Bælter kan de ikke kaldes, da den vestøstlige Retning ikke er den fremherskende —, nemlig den *oceanske, baltiske* og *pontiske Provins,* uden at der dog kan fastsættes bestemte Grænser imellem dem. Den *oceanske* Provins omfatter de Lande, der vender ud til Atlanterhavet (undtagen den pyrenæiske Halvø), og de, der er lejrede om Nordsøen, Grænsen ligger noget Ø. for 10° ø. L.; det karakteristiske er den milde Vintertemperatur og i det hele den ringere Forskel mellem Sommer- og Vintertemperaturerne; Middeltemperatur mod S. er c. 15, mod N. 3° C. Nedbøren, der navnlig er rigelig om Efteraar og Vinter, er stor, især paa Irlands Skotlands og Norges Vestkyster. Til den *baltiske* Provins hører hovedsagelig den nordlige Halvdel af det østevropæiske Lavland og den østlige Del af Skandinavien; det karakteristiske er, at de skandinaviske Bjærge udelukker Oceanets mildnende Indflydelse, og at der derfor er større Forskel paa Sommer- og Vintertemperaturen. De samme Kendetegn gælder vel ogsaa for den *pontiske* Provins, der indbefatter den sydlige Del af Østevropa — Skillelinien mellem de to Provinser gaar omtrent over Wien, Krakau, Moskva og Kasan —, men den sidste har en kortere Vinter, langt varmere Sommer og mindre Regn end den første. — I øvrigt vil de klimatiske Forhold blive nærmere omtalte under de enkelte Lande.

I Planteverdenen skelner man væsentlig mellem de fire Vegetationsformer: *Middelhavsfloraen, Stepperegionen,* i det sydlige tempererede Bælte, *Skovlandet,* som hører til det sydlige og nordlige tempererede Bælte, og som er den videst udbredte Form, og *Tundraen* (c. 3 % af Arealet) i det kolde Bælte. 1) Til

det *sydevropæiske* eller *stedsegrønne Bæltes* vigtigste Kulturplanter hører Frugter som Oliven, Figen og Mandler, Kastanier og Vin; af Kornsorterne er de vigtigste Ris og Majs; i de sydlige Dele minder Sukkerrøret, Bomulden, Palmer (Daddelpalmen til 44° paa Rivieraen ved Genova) og nogle Kaktusarter om Troperne; Agaven er indført fra Amerika. 2) Det *mellemevropæiske* eller *sydlige tempererede Bælte* naar mod V. til Englands Sydspids, 50° n. Br., men mod Ø. i Rusland kun til c. 46°. Skovene bestaar væsentlig af Eg, Bøg og Naaletræer. Af Kornsorter er Hveden den mest udbredte. Mest karakteristisk er Vinen; Nordgrænsen for Vinavlen gaar fra Loires Munding til Rhinen noget S. for Bonn, derpaa langs Main gennem Bøhmen, Mähren og Ungarn S. for Karpaterne, gennem det sydlige Rusland til Astrachan. Steppeegnene i det sydlige Rusland (den pontiske Provins) er til Dels skovløse Græsstepper, der har deres frodige Tid om Foraaret. 3) Det *nordevropæiske* eller *tempererede kolde Bælte* naar mod V. til 63° (Trondhjem), men sænker sig efterhaanden mod Ø. over den finske Bugt og naar Ural omtrent ved 55°. I Skovene er Bøgen overvejende mod V., Linden og Egen mod Ø. og i de nordlige Egne; i Nordrusland er det særlig Lærkeskove; Grænsen for Egeskoven er i Norge ved c. 63, i Sverige ved 61° n. Br. og fortsættes over St. Petersborg mod Ø. til Ural, væsentlig i Rusland dannende Grænsen mellem Sydens Løvskove og Nordens Naaleskove. Af Kornsorter træffes vel endnu Hvede, men Rug er den vigtigste, desuden Havre og Byg. 4) Det *kolde Bælte* har kun lidet Skov, mod S., bestaaende af til Dels forkrøblet Fyr og Birk. Af Kornsorter træffes Byg og Havre, i Norge til 70°, i Rusland til 67°, Kartoflen naar i Norge ligeledes til 70°. I *Tundraerne* endelig, N. for Polarkredsen, findes kun Mos og Lavarter, henholdsvis i de fugtige og tørre Tundraegne.

I Dyreverdenen, der efter Wallaces Inddeling hører til den *palæarktiske* Region (andre har dog i den nyeste Tid sammenfattet den under een Region, den polarktiske, med de andre Lande, der samler sig om Nordpolen), kan man ogsaa skelne mellem *Middelhavslandenes* Fauna, der har en Del tilfælles med Nordafrika og Sydvestasien, *Steppeegnenes,* som ogsaa til Dels danner Overgang til Asien, *Mellemevropas* og *den arktiske* Fauna. Dyreverdenen har gennemgaaende en Karakter, der svarer til alle de øvrige Forhold. De kolossale Former mangler, de vilde Dyreformer er stærkt tilbagetrængte, og af større Rovdyrformer findes kun Bjørnen, Ulven og Lossen, ogsaa Reptilier er kun repræsenterede i ringe Grad, mest i Syden; de nyttige Dyreformer er de langt overvejende, og i ingen anden Verdensdel er Husdyrene saa almindelig udbredte, for de nordlige Egne er Rensdyret, for de sydlige Muldyret karakteristisk. I det hele findes langt større Ensformighed i Dyre- end i Planteverdenen, overalt omtrent findes de samme Dyreformer, kun Rensdyret og Elsdyret er ejendommelige for Norden, mod S. minder nogle Firben, Slanger og Insekter om, at man nærmer sig Troperne. I Almindelighed kan man sige, at i Syden er der flere Arter, i Norden flere Individer, særlig er de nordlige Have, Søer og Floder rige paa Fisk.

f. **Befolkningen.** Evropas tidligere Befolkning kender man intet til; maaske har den været oprindelig, maaske er den indvandret. Den nuværende Befolkning er for den allerstørste Del indvandret fra Asien. Nogle af Folkene synes at være indvandrede over Lilleasien, som de græske og italiske Folk, andre er komne ind gennem den saakaldte uralske Folkeport mellem det kaspiske Hav og Ural, som Kelter, Germaner og Slaver, atter andre er indvandrede over Ural, saaledes den finske Stamme. Spaniens og maaske hele Verdensdelens ældste Befolkning, Ibererne, synes derimod at være komne over fra Afrika.

Evropas Befolkning hører til to Racer, den *eranske,* der er den langt overvejende Del, c. 92 % af hele Tallet, og den *mongolske.*

A. De *eranske* Folk, der for største Delen hører til den *indoevropæiske* Sprogstamme, falder i tre større Grupper, der omtrent er lige store, og nogle mindre Grupper.

De tre Hovedgrupper er: 1) Den *græsk-thrakisk-italiske Gruppe,* beboende de sydevropæiske Halvøer, Frankrig samt Dele af Mellemevropa. Den græske Gren repræsenteres af *Nygrækerne,* den thrakiske af *Albaneserne.* Den italiske Gren kaldes ogsaa de *romanske* Folk, hvis Sprog er fremgaaede af Latin; til dem hører *Spaniere, Portugisere, Franskmænd, Italienere, Rætoromaner* og *Rumæner* (Østromaner eller Valakker). Hele Gruppen er tilsammen c. 117 Mill. (Nygrækere 5, Albanesere $1{,}_5$, Romaner 111).

2) Den *germanske Gruppe,* beboende Mellemevropa, Skandinavien og Britannien. Den deles atter i *Skandinaver* (Danske, Islændere, Norske og Svenske), *Tyskere* (Nedretyske, med Hollændere og Flamlændere, og Højtyske) og *Englændere,* hvis Sprog er en Del blandet med franske Elementer. Hele Gruppen udgør c. 133 Mill. (Skandinaver c. $10{,}_5$, Tyskere c. 81, Englændere c. 42).

3) Den *slaviske Gruppe,* beboende Østevropa og store Dele af Balkanhalvøen og den nedre Donaudal samt Dele af Mellemevropa. Gruppens egentlige Stammenavne er *Vender* og *Serber* (Sorber), og den falder nu i tre Hovedgrupper: *Østslaver* (eller Nordslaver), hvortil hører *Russerne* og de nær beslægtede *Ruthener* (i Øst-Galizien); *Vestslaver,* hvortil hører *Polakker* omkring Weichsel, *Tsjekker* i Bøhmen og *Slovaker* i Vestkarpaterne; og endelig *Sydslaver,* hvortil hører *Slovener* og *Kroater* i de østlige Alpedale, *Serbere* mellem Drau, Donau og det adriatiske Hav og *Bulgarere* paa begge Sider af Balkan. Slaverne udgør tilsammen c. 128 Mill. (deraf Russere og Ruthener c. 88, Polakker henved 18, Tsjekker og Slovaker $8{,}_5$, Slovener, Kroater og Serber $9{,}_5$ og Bulgarer 4).

De mindre Grupper er: 1) Den *lettiske Gruppe,* der indbefatter *Letter* og *Litauer* (c. 4 Mill.), boende ved den finske og rigaiske Bugt; de er nær beslægtede med Slaverne. 2) Den *keltiske* eller *galliske Gruppe,* som før har været meget udbredt over Evropa; sikkert har den tidligere beboet Bøhmen, Sydtyskland indtil Main, Nederlandene, Frankrig, det nordlige af Spanien og hele Britannien; nu er den indskrænket til Bretagne og Wales *(Kymrer)* samt Dele af Skotland og Irland *(Gaëler)*; den udgør $2{,}_5$ Mill. 3) *Baskerne,* Efterkommere af Iererne (vistnok hørende til den hamitiske Sprogstamme), bor i Vestpyrenæerne og ved Ebros Kilder; de udgør c. $0{,}_7$ Mill. Af andre Folk kan nævnes de først for c. 500 Aar siden fra Indien indvandrede *Zigeunere,* nogle *Armeniere* m. fl.

Af eranske Folk henhørende til den *semitiske* Sprogstamme er der ikke mange; anderledes var det i Oldtiden og Middelalderen, da Sicilien og den pyrenæiske Halvø var beboet af dem. Foruden nogle *Arabere* paa Malta, hvilke dog er stærkt blandede med Italienere, repræsenteres Semiterne nu kun af *Jøder,* c. 9 Mill., der findes spredte over hele Verdensdelen, i størst Antal findes de i de tidligere polske Lande.

B. Til den *mongolske Race* hører følgende to under Navnet *Vestmongoler* eller *Ural-Altaiere* indbefattede Hovedgrupper: 1) den *finske Gruppe.* Til den hører de egentlige *Finner* (og *Kareler*) i Finland, *Esterne* S. for den finske Bugt og *Lapperne* i Lapland og Skandinavien; desuden findes i det nordøstlige Hjørne af Evropa omkring Petsjora *Samojeder* og sydligere *Permier, Syrjæner* og andre Stammer, ved Volga *Volgafinner.* Alle disse Folk udgør c. $6{,}_5$ Mill. Det talrigste Folk af den finske Gruppe er maaske *Magyarerne* i Ungarn, vel snarere en Blanding af finske og tyr-

kiske Folk, c. 11 Mill. 2) Den *tyrkiske Gruppe,* c. $6{,}_5$ Mill. Til den hører *Basjkirerne* i det sydlige Ural og mange *tatariske* Stammer ved Volga, paa Krim og N. for Kavkasus *(Nogai-Tatarerne),* endvidere *Kirgiserne* N. for det kaspiske Hav. Paa Balkanhalvøen bor *Osmannerne,* c. $1^1/_2$ Mill. Endelig hører til den mongolske Race *Kalmukkerne,* der bor ved nedre Volga og Manytsj. — Hele Racen udgør henved 23 Mill., hvorimod den eranske Race tæller c. 395 Mill.

I religiøs Henseende danner Evropa saa godt som en Enhed; det er den kristne Verdensdel. Naar undtages de 9 Mill. *Jøder,* c. $8{,}_3$ Mill. *Muhamedanere* i Rusland og Tyrkiet og c. 700,000 *Hedninger* i det østlige Evropa, er alle de andre, $95{,}_7$ %, *Kristne.* Deraf er de fleste *Romersk-Katolikker,* c. 183 Mill.; til dem hører Hovedmassen af de romanske Folk, den mindre Halvdel af Germanerne samt en Del af Slaverne. *Græsk-Katolikkerne* udgør c. 113 Mill., dertil hører hovedsagelig de fleste af Slaverne, Rumænerne og Nygrækerne. *Protestanterne,* c. 103 Mill., bestaar væsentlig af den større Halvdel af Germanerne og Finnerne. Efter Pladsen har den første Afdeling Overvægten i Sydevropa, den anden i Østevropa, den tredje i Mellem- og Nordevropa.

De ovennævnte Tal, baade hvad Nationalitet og Religion angaar, er tagne efter Skøn fra 1906, da Evropas samlede Folkemængde ansloges til c. 418 Mill.; 1912 angives den til 447 Mill. Men i øvrigt maa det erindres, at det ikke er muligt at anføre et nøjagtigt Tal for et bestemt Aar, da Folketællingerne i de enkelte Lande stammer fra forskellige Tider. Med Hensyn til Befolkningstæthed staar Evropa højest af alle Verdensdelene, idet det har 45 paa hver km² (Asien har $20{,}_5$, Avstralien $0{,}_8$). De Dele, som mest nærmer sig til dette gennemsnitlige Tal, er Balkanhalvøen (36—60 paa 1 km²), Spanien (39) og Portugal (58); derimod staar de nordlige og østlige Dele langt tilbage, saaledes har Rusland 24, Sverige 13, Finland 10 og Norge 7 paa 1 km². Det bliver altsaa *Italien, Mellemevropa* og *Vestevropa,* der er de tættest befolkede Dele; men inden for disse Grænser er der atter store Uligheder, Belgien har 254, Holland 185, Storbritannien og Irland 169, Tyskland 120, Østerrig-Ungarn 76, Frankrig 74, Danmark 71 paa 1 km².

g. Inddeling og Stater. Det er ikke faa Vanskeligheder, der frembyder sig for den, der ved Beskrivelsen af Evropa vil søge at sammenarbejde de fysiske og politiske Omraader til et Hele. Ved et Blik paa Kortet synes den gængse Inddeling i *Syd-, Vest-, Øst-, Mellem- og Nordevropa* at falde naturlig; men de fysiske og de politiske Forhold griber paa saa mange Maader over i hinanden, at man ved Beskrivelsen ser sig nødt til at udøve Tvang snart i en, snart i en anden Retning. Mindst er Vanskelighederne ved *Sydevropa;* disse tre Halvøer danner mest en Enhed baade paa Grund af Bjærgene, der begrænser dem mod N., og det ensartede Klima; kun paa Balkanhalvøen er Forholdene noget indviklede, idet den fysiske Grænse dannes af Balkan, hvorimod de historiske Forhold tvinger til at tage de nedre Donaulande med. Til *Vestevropa* regnes naturligt de britiske Øer, og naar man ogsaa lader Frankrig høre herhen, er det, fordi det betragtes som det vestlige Hjørne af den store Fastlandskerne, og fordi det væsentlig staar under Atlanterhavets Indflydelse, skønt det ved Højfrankrig knyttes til det mellemevropæiske Bjærgland. Til *Nordevropa* hører selvfølgelig den skandinaviske Halvø, men her er der to Vanskeligheder: mod NØ. hører Finland hertil i fysisk Henseende, medens det efter de politiske Forhold knyttes til Østevropa; mod SØ. gør de historiske Forhold det naturligt at tage Danmark med, skønt Jordbundsforholdene henviser det til Mellemevropa. Verdensdelens Fastlandskerne falder endelig i det temmeligt ensformige østevropæiske Lavland og det i høj Grad uensartede Mellemevropa. Til *Øst-*

evropa hører Rusland. Størst er Vanskelighederne ved *Mellemevropa,* baade fysiske og historiske Forhold griber her stærkt over i alle de andre Dele af Evropa; hvad Begrænsning angaar, har man saa godt som alene den politiske Geografi til Rettesnor.

I politisk Henseende har Evropa undergaaet store og indgribende Forandringer i det sidste Aarhundrede, og det politiske Kort er i det hele simplificeret og langt overskueligere, idet flere Folk, der er forbundne ifølge Nationaliteten, har sluttet sig sammen til Stater eller Statsforbund; paa den anden Side er der Stater, der i national Henseende er stærkt splittede, saaledes Belgien og Schweiz og især det østerrigsk-ungarske Monarki. Af større Stater eller Statsforbund er der i Evropa 22, hvoraf de 6 er Stormagter, de andre mellemstore eller smaa Stater; det er alle Monarkier undtagen tre — Frankrig, Schweiz og Portugal —, som er Republikker; to — Tyskland og Schweiz — udgør Statsforbund. Foruden disse 22 Stater er der 4 Miniaturstater: Andorra, San Marino, Monaco og Liechtenstein.

Evropa inddeles altsaa i:

Sydevropa, der indbefatter følgende Riger: 1) Kongeriget *Spanien,* 2) Republikken *Portugal,* 3) Kongeriget *Italien,* 4) Kejserdømmet *Tyrkiet,* Kongerigerne 5) *Grækenland,* 6) *Rumænien,* 7) *Serbien,* 8) *Montenegro* og 9) *Bulgarien* og 10) Fyrstendømmet *Albanien.*

Vestevropa, der indbefatter 11) Republikken *Frankrig* og 12) Kongeriget *Storbritannien og Irland.*

Mellemevropa, der indbefatter 13) Kejserdømmerne *Tyskland* (en Forbundsstat, der bestaar af 25 Stater), 14) *Østerrig-Ungarn* (Kejserdømmet Østerrig og Kongeriget Ungarn, i Personalunion), 15) Kongerigerne *Holland* og 16) *Belgien,* 17) Fyrstendømmet *Luxemburg* og 18) Forbundsrepublikken *Schweiz* (bestaaende af 25 Republikker).

Østevropa, der indbefatter 19) Kejserdømmet *Rusland.*

Nordevropa, der indbefatter Kongerigerne 20) *Sverige,* 21) *Norge* og 22) *Danmark.*

FØRSTE KAPITEL

SYDEVROPA

DEN PYRENÆISKE HALVØ

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Den *pyrenæiske* eller *iberiske Halvø,* den mindst indskaarne af de sydevropæiske Halvøer, danner et Trapez (i Oldtiden sammenlignede man den med en udspændt Oksehud), tilspidset mod S. med en lille c. 6500 km² stor Trekant mellem Guadalquivirs Munding og Malaga. Mellem det nordligste Punkt, *Kap de Vares,* 43° 47' n. Br. og det sydligste, *Punta Marroqui,* 36°, er der c. 890 km; mellem det østligste Punkt, *Kap de Crëus,* 3° 19' ø. L., og det vestligste, *Kap da Roca,* 9° 27' v. L., er der c. 1100 km. Da den vestlige Side af Trapezet omtrent gaar langs den 9. Meridian, men den østlige Side derimod forløber fra NØ. til SV., skærende 5 Meridianer, er Diagonalerne ulige store. Linjen fra Kap dee Finisterre til Kap de Gata, er 930 km, fra Kap de Crëus til Kap de São Vicente er der 1220 km. Den mindste Side af Trapezet er vendt mod S. — imellem Kap de Gata og Kap de São Vicente er der c. 670 km —, den største er vendt mod N., der er c. 1040 km mellem Kap de Crëus og Kap de Finisterre; her er Halvøen paa en Strækning af c. 430 km landfast med det øvrige Evropa. Hele Halvøens Størrelse er c. 590,000 km².

Den pyrenæiske Halvø er den mindst tilgængelige, mest egenartede Del af det evropæiske Fastland. Dens forholdsvis store Bredde, den gennemgaaende Karakter af Højland, den store Mangel paa sejlbare Floder og paa dybere Indskæringer ligesom ogsaa den ringe Ødannelse og de store Havdybder, der omgiver den, samt det hede Klima minder om det afrikanske Fastland.

b. Kysterne har som sagt ingen gunstig Form. Fra det inderste af den biscayiske Bugt forløber den stejle og temmelig utilgængelige Nordkyst — af Havnene *Portugalete* og *Santander* er kun den sidste af større Betydning — i vestlig Hovedretning til Kap de Vares, c. 500 km. Herfra drejer Kysten c. 150 km mod SV. over *Kap Ortegal* til *Kap de Finisterre,* 9° 20' v. L.; Kysten er ogsaa her stejl og klippefuld, men indskaaren med dybe Fjorde, de saakaldte Rias, der danner en Mængde smaa og gode Havne, hvoraf de største og bedste er *Coruña* og *Ferrol;* det er den eneste Kyst i Spanien, hvor Sømandslivet spiller nogen egentlig Rolle, en Sandbanke uden for Kap de Finisterre udbyttes særlig af de galiciske Fiskere.

Fra Kap de Finisterre gaar Vestkysten over 450 km i sydlig Hovedretning

over *Kap Carvoeiro,* uden for hvilket Klippeøerne *Berlenga* ligger, til *Kap da Roca;* i Begyndelsen har den den samme stejle og indskaarne Karakter — den bedste Bugt er *Vigobugten* —, men S. for Minhos Munding bliver den ensformig, flad og hist og her ledsaget af Strandsøer som *Aveirosøen;* den eneste gode Havn er *Oporto.* Fra Kap da Roca gaar Kysten over Tajos Munding, der danner *Lissabons* udmærkede Havn, og *Kap Espichel* i to Afsatser ind til *Bugten ved Setubal,* for derfra at gaa c. 170 km mod S. til *Kap de* São *Vicente;* paa den sidste Strækning er den for det meste flad og besat med Klitter.

Fra Kap de São Vicente gaar Sydkysten c. 370 km først i østlig, derpaa i sydøstlig Hovedretning til *Kap Tarifa* og *Punta Marroqui,* saaledes dannende *Cadiz*

Gibraltar.

Bugten; den første Del af Kysten, til Faro, har mest en stejl Karakter, men derpaa bliver det en Flyvesandskyst med mægtige, indtil over 100 m høje Klitter *(las Arenas Gordas)* og store Strandsumpe, de saakaldte Marismas; den bedste Havn her er *Cadiz*'. Fra *Kap Trafalgar* bliver Kysten atter stejl og klippefuld. Kysten gaar fra Punta Marroqui 24 km lidt mod NØ. til *Gibraltar* eller *Punta de Europa,* som paa sin Vestside har den lille, men dybe *Algecirasbugt.* Fra dette Punkt gaar Middelhavskysten c. 350 km mod NØ. over Malaga og derpaa i østlig Hovedretning til *Kap de Gata;* den er hele Vejen stejl og sønderreven med mange smaa Bugter, de vigtigste er *Malaga* og *Almeria.*

Fra Kap de Gata, hvor Østkysten begynder, gaar den næsten utilgængelige Klippekyst, med Havnen *Cartagena,* c. 200 km mod NØ. til *Kap de Palos* og fortsættes derpaa andre 200 km i samme Retning først som flad Kyst (Strandsøen *Mar menor*), derpaa fra den gode Havn *Alicante* atter stejlt til *Kap de la Nao.* Fra dette sidste fremspringende Punkt slaar Kysten ind mod NV., hvorved den danner *Bugten ved Valencia,* for derpaa atter at gaa i den nordøstlige Hovedretning til *Kap Bagur.* Paa det første Stykke, c. 270 km, til Ebros Munding er Kysten flad, besat

med Strandsøer (*Albufera de Valencia* er den betydeligste), paa det sidste Stykke, c. 300 km, veksler stejle Kyster med flade sandede Strækninger; her ligger Spaniens bedste Havn, *Barcelona*. Fra Kap Bagur gaar Kysten over *Rosasbugten* mod N. til *Kap de Crëus*, en stejl Udløber af Pyrenæerne, hvorfra den fortsættes lidt mod NV. til Frankrigs Grænse (*Kap Cervera*, Cerbère).

Hele Kyststrækningen er c. 2825 km, deraf gaar 1675 paa Atlanterhavet, 1150 paa Middelhavet.

Paa Øer er Halvøen meget fattig. Naar man ser bort fra de ovennævnte *Berlenga Øer* og de ubeboede *Columbretes* eller *Slangeøer* i Valencia Bugten, er der kun at nævne de uden for samme Bugt beliggende *Pithyuser* og *Balearer*, skilte fra Fastlandet ved et 800 m dybt Hav. *Azorerne*, som politisk regnes til Halvøen, er af oceansk Natur; den nærmeste Ø er 1400 km fra Portugals Kyster.

§ 2. Naturforhold.

Den samme Ensformighed, der hersker i den horisontale Bygning, er ogsaa fremtrædende i den vertikale. Det meste er Højland, Halvøens gennemsnitlige Højde har man beregnet til 700 m. Kernen bestaar af et Højland, det saakaldte *Meseta* eller *iberiske Plateau*, den største evropæiske Højslette, der med sine Randbjærge indtager godt de to Tredjedele af Halvøen, og dette Højland skilles ved en fra ØNØ. til VSV. løbende Bjærgmur, de *castilianske Skillebjærge*, i to temmelig lige store Halvdele, en nordlig, den *gammelcastilianske*, og en sydlig, den *nycastilianske* Højslette. Mod N. begrænses dette Højland af Pyrenæernes Fortsættelse, de stejlt til Havet affaldende *cantabrisk-asturiske* Randbjærge, mod S. af de mere terrasseformige *andalusiske* Bjærge, mod V. dannes Grænsen af de portugisiske Terrasser. Østranden dannes ligeledes af brede Terrasser, der falder af til Ebrodalen og Valenciabugten, nogen sammenhængende Kæde findes her ikke, de falder i flere isolerede Grupper med store Plateauer imellem, de saakaldte *Parameras;* nogle af Grupperne har man givet Fællesnavnet de *iberiske Bjærge*. Mod NØ.. og S. for dette store Højland ligger de to mindre Lavlande omkring Ebro og Guadalquivir, og hinsides disse er der atter to Bjærgsystemer, *Pyrenæerne* og *Granádas Højland*.

Over to Tredjedele af Halvøen falder af mod SV. til Atlanterhavet, den mindste Tredjedel har Affald til Middelhavet. Vandskellet bestaar i store Træk af en Bue, der strækker sig fra NØ. til SV. og vender sin konvekse Side mod SØ.; dette Vandskel dannes ikke af sammenhængende Bjærggrupper, men af tilsyneladende jævne Flader og lidet hvælvede Plateauer.

I geologisk Henseende er der langt større Afveksling og Mangfoldighed. Kernen af Halvøen, det store Højland, er Levninger af den gamle arkaiske Jordskorpe, et tidligere mægtigt Bjærgland, af hvis høje Bjærge der nu kun er afslidte Rester tilbage, og hvis vigtigste Brudlinjer forløber i Havet langs Nord- og Vestkysten samt mod S. ved den andalusiske Dal. Hovedmassen af Plateauet bestaar af Gnejs, Granit og krystallinske Stenarter, gennembrudte af Porfyr og andre Eruptiver fra den palæozoiske Tid, især silurisk Skifer og Kalk; mod Ø. fremtræder mere de yngre Aflejringer fra Trias-, Jura- og Kridtformationen. Til denne Kerne slutter sig mod N. og S. de yngre Dannelser Pyrenæerne, med de cantabrisk-asturiske Bjærge, og de andalusiske Bjærge, der hører til de p. 10 omtalte Foldningssystemer fra Tertiærtiden, og som i høj Grad præger Halvøen som et i geologisk Forstand Modsætningernes Land. Medens Pyrenæerne er opstaaede ved Tryk baade fra N. og S., er de andalusiske Bjærge som en Fortsættelse af Nordvestafrika dannede ved

Tryk fra S. efter Løsrivelsen fra Afrika. Denne geologiske Mangfoldighed medfører, at Halvøen er særlig rig paa nyttige Mineralier, hvad der allerede i Oldtiden gav den saa stor Betydning.

Ved den nærmere Beskrivelse begyndes med Pyrenæerne, derpaa gaas der over til Skildringen af det store Højland med dets Randbjærge og tilsidst til Sydspanien.

a. *Pyrenæerne* (af det keltiske Ord *pira*, ɔ: Bjærg, eller af det førromerske *piren* eller *biren*, ɔ: højtliggende Græsgang) gaar paa en Strækning af c. 450 km fra ØSØ. til VNV. paa Grænsen af Frankrig og Spanien og dækker et Areal af c. 33,000 km², hvoraf de to Tredjedele omtrent tilhører Spanien; med dens faa Længdedale, den betydelige Kamhøjde, c. 2500 m, og dens vanskelige Passer danner Kæden et virkeligt politisk Grænseskel mellem de to Lande, kun enkelte Steder, især mod Ø., falder den politiske Grænse ikke aldeles sammen med Kamhøjden. Bjærgene hæver sig brat op fra de mod N. og S. liggende Lavlande og bestaar væsentlig af Lag fra de ældste Perioder med en krystallinsk Kerne. Pyrenæerne deles i en østlig, mellemste og vestlig Del, hvis Hovedkæder væsentlig forløber i samme Retning, dog saaledes at den mellemste er rykket noget mod N. og i sin østlige og vestlige Ende naar ud over de to andre.

Østpyrenæerne, der overvejende tilhører Frankrig, gaar til *Pic de Mauberme* ved Østgrænsen af *Arandalen*, Pyrenæernes eneste større Længdedal, hvor Garonne udspringer. De begynder lige ved Middelhavet, først som de lavere *Monts d'Albères*, men tager snart betydelig til i Højde mod V., *Mont Canigou* er 2785 m, *Puigmal* 2909 m; ved det sidste Punkt antager Hovedkæden en sydvestlig Retning og danner som *Sierra del Cadi* (indtil 2535 m) Sydranden for *La Cerdaña*, Floden *Segres* Dal. N. for Puigmal ligger Plateauet *Col de la Perche*, 1620 m, og N. for dette fortsættes Bjærgene mod V. med Højdepunkter som *Pic Carlitte*, 2921, og *Pic de Montcalm*, 3080 m, Østpyrenæernes højeste Punkt. — *Centralpyrenæerne* deler sig ved Arandalen i en lavere, nordlig, og en højere, sydlig Kæde, hvilke atter forener sig ved *Pic d'Anie*, 2054 m, hvor Centralpyrenæerne ender. De sydlige Bjærge, der er de vildeste i Pyrenæerne, begynder med den mægtige *Maladettagruppe* (*Montes malditos*, de forbandede Bjærge), en stærkt sønderreven Bjærgmasse uden Græsgange; Toppene er dækkede med evig Sne, den højste *Pic d'Anethou (Pic d'Aneto)*, er 3404 m og Pyrenæernes højeste Punkt; de vestligere Toppe, *Mont Perdu*, 3352 m i Gruppen *Tres sorelles* (de tre Søstre), *Pic de Vignemale*, 3290 m, *Pic du Midi d'Ossau*, 2880 m, giver den lidet efter. De mærkelig formede Kalkbjærge har lodrette Affald og kredsformet omsluttede Dale, de saakaldte Cirkusdale (eller *Marmitos*, ɔ: Gryder), med Vandfald og hede Kilder, som *Cirque de Gavarnie* med det c. 420 m høje *Gavarnievandfald*, og Gletschere; de sidste findes overhovedet kun i denne Del af Bjærgene og kun paa Nordsiden, medens Affaldet mod S. alene dannes af nøgne Klipper. Passerne, der kun er smalle Stier mellem Klipperne, er næsten lige saa høje som Toppene, næsten intet er under 2500 m, et af de vildeste er *Rolandsbreschen*, 2805 m, lige V. for Mont Perdu, de højeste Passer er *Puerto de Plan*, 3121 m, og *Port d'Oo*, 3000 m. — *Vestpyrenæerne* er lavere end de andre Dele, Sandstenen er fremherskende, de har mildere Former og er mere tilgængelige. De begynder med Højder paa 2000 m (*Pic d'Ory*, 2017 m), men sænker sig snart til 15—1000 m. N. for Pamplona, omtrent ved Passet *Betale*, 868 m, deler Kæden sig i to Grene; den nordlige ender i *La Rhune*, den sydlige, *Montes Alduides*, gaar over i de cantabriske Bjærge; mellem de to Grene ligger *Baztandalen*, gennemstrømmet af *Bidassoa*.

Hovedforbindelsesvejene omgaar saa at sige Bjærgene ved de to Yderpunkter.

Mod Ø. snor sig den smukt byggede Vej, der forbinder *Perpignan* med *Figueras;* paa fransk Territorium overskrider den *Col de Perthus,* 290 m, ved Fort Bellegarde; det er den samme Vej, som Hannibal fulgte i Oldtiden. Mod V. gaar Hovedvejen fra *St. Jean Pied de Port* gennem det berømte *Roncesvallespas,* 1207 m, til *Pamplona;* det var den Vej, som Folkevandringens Skarer fulgte. To Jærnbaner, der aldeles omgaar Bjærgene, forbinder Landene langs Kysten, den ene fra Perpignan til Gerona, den anden fra Bayonne til San Sebastian. En tredje paatænkes midt over Bjærgene forbi Pic du Midi d'Ossau over Passet *Somport* (summus portus) eller *Col de Canfranc,* 1632 m, mellem Oloron og Jaca.

Col de Perthus.

Pyrenæerne er ikke særlig rige paa Skove; mod V., hvor der er størst Vegetation, vokser Bøg og Eg, mod Ø. Korkeg og Oliven; Dyreverdenen er langt rigere, der findes Gemser, Stenbukke, Losser, Bjørne og Ulve. Bjærgene er kun lidet beboede; paa Grund af de faa og snævre Dale findes der kun ringe Agerdyrkning (Majs og Hvede); Sæterlivet mangler helt i Pyrenæerne, Bjærgværker er der heller ingen aff. Kun paa mineralske Kilder er de særlig rige, især paa Nordsiden paa fransk Territorium; her fører de mange Badesteder et større Liv med sig.

Bakkede Plateauer skiller Pyrenæerne fra de sydligere beliggende Bjærgterrasser i *Navarra, Højaragonien* og *Catalonien;* hvilke saaledes ikke, som det er almindeligt, maa siges at være en ligefrem Fortsættelse af Pyrenæerne. Kun de *cataloniske Kystbjærge* er maaske en Forgrening af Østpyrenæerne, maaske bør de regnes til det iberiske Højland, med hvilket de orografisk er forbundne ved en lav Bjærgkam, der gaar parallel med Kysten. Det er et malerisk, stærkt kløftet Bjærgland med frugtbare Dale; det træder ikke overalt ud til Kysten, men lader flere Steder Plads til frugtbare Kystsletter, især omkring Barcelona. Af de isolerede højere Bjærggrupper nævnes *Montserrat,* 1234 m, kendt for sine mærkelige Former og sit Benediktinerkloster, og *Monseny,* 1618 m. Bjærgene er rige paa Metaller, Stenkul og Salt (Saltbjærget ved *Cardona*). I den nordlige Del gennembrydes de af Floderne *Ter* og *Llobregat* (Oldtidens *Rubricatus*), i den sydlige Del af *Ebro.*

Indesluttet af Bjærgterrasserne S. for Pyrenæerne, de omtalte cataloniske Kystbjærge og det centrale Højlands Nordøstaffald, ligger det *aragoniske Bækken,* gennemstrømmet af *Ebro,* c. 30,000 km^2; det danner en omtrent ligebenet Trekant med Grundlinjen mod de cataloniske Bjærge og deles i et øvre mindre Bækken, *Tudelas*

Bækken, 3—400 m over Havet, og i et langt større nedre Bækken, det *aragoniske Lavland.* Det sidste har utvivlsomt været et Indhav. Jordbunden er stærkt saltholdig, og det meste er en tør, ensformig Sandsteppe med Saltsumpe, som *Lagunas de Bujaraloz,* kun selve Floddalen danner hist og her en Undtagelse. — *Ebro (Iberus),* 760 km lang med et c. 85,000 km² stort Opland, udspringer i de cantabriske Bjærge paa Terrassen ved Reynosa, c. $4^1/_2{}^0$ v. L., bryder gennem Bjærgene ved Kløften ved Haro (Conchas de Haro), 440 m o. H., og antager den sydøstlige Hovedretning; i det øvre Bækken optager den i venstre Bred *Aragon.* I det nedre Bækken har den et stærkt bugtet Løb, især neden for Zaragoza, og optager i højre Bred *Jalon,* i venstre *Gallego* og *Segre* (med Bifloderne *Cinca* og *Noguera*). Efter at have optaget den sidste 52 m o. H. bryder den gennem Kystbjærgene ned i den frugtbare *Tortosas Huerta;* ved Amposta begynder Deltaet, en hed, vegetationsløs Slette med Saltsumpe. Floden har kun lidt at sige for Samkvemmet; vel bliver den allerede sejlbar for Baade ved Logroño, men dens mange Katarakter og Sandbanker forringer Sejlbarheden, og Kanalerne, der begynder ved Tudela, *Canal de Tauste* paa venstre Bred og den ufuldendte, 88 km lange *Kejserkanal* paa højre Bred, har ikke gjort videre Nytte.

b. Ved det *centrale* eller *iberiske* Højland *(Meseta)* beskrives først Nord- og Østranden, derpaa selve Højlandet og til sidst Sydranden.

1. Nordranden dannes af de *cantabrisk-asturiske Bjærge.* De begynder mod Ø. ved Bidassoa, umiddelbart sluttende sig til Pyrenæerne, og strækker sig mod V. omtrent til Asturiens Vestgrænse til Passet ved *Leitariegos,* c. $6^1/_2{}^0$ v. L. Mod Ø. er Kridt og Kalk fremherskende, i Midten træder mere Kulformationen frem, vestligere følger siluriske Lag og endelig Granit. Den østlige mindre Halvdel omtrent til Ebros Kilder er mere forgrenet, men lavere og har bedre Overgange, Toppene overstiger sjælden 1500 m, Passerne er 6—700 m. Den vestlige Del, de *asturiske* Bjærge, bestaaende af en Hovedkæde og en lavere Kystkæde, har mere Karakteren af vilde Højbjærge; imellem de fremragende Grupper ligger de saakaldte Parameras, Plateauer, der er omgivne af stejle Klippemure, saaledes *Reynosas Plateau,* 750 m, over hvilket Jærnbanen gaar fra Santandér ind i Castilien; den vestlige Halvdel har tillige meget højere Toppe, som den snedækkede Gruppe *Peñas de Europa,* hvor *Peña Vieja* er 2615 m og sydligere *Peña de Cerredo,* 2678 m, og de vestligere *Peña Ubiña* og *Peña Rubia,* og er langt rigere paa Vand (Asturien kommer af asta, ɔ: Klippe, og ura, ɔ: Vand). Ved Passet Leitariegos mellem Miños og Sils Kilder deler Hovedkæden sig i to Grene; den ene gaar mod S., det er *Leons Bjærge,* hvis højeste Punkter er *Peña Trevinco* og *Monte Mugo,* 1738 m, den anden gaar mod SV. og opfylder det c. 50,000 km² store Granitplateau *Galicien* med et vildt forgrenet, barskt Bjærgland, der mod SV. falder terrasseformet af til Portugals Kyst, det højeste Punkt er *Cabeza de Manzaneda,* 1778 m.

Galiciens Bjærgland gennemstrømmes af *Miño,* portug. *Minho* (Oldtidens *Minius*), c. 250 km (c. 41,000 km² Opland), med Bifloden *Sil* i venstre Bred. Ved Salvatierra bliver den sejlbar for mindre Skibe, Sandbanker ved Mundingen forhindrer større Skibe fra at sejle ind.

2. Ved Reynosas Plateau forbindes den cantabriske Kæde med det centrale Højlands Østrand, det saakaldte *iberiske Bjærgsystem,* som strækker sig fra NV. til SØ. Mod S. og SØ., skilt ved Guadalaviars Dal, slutter sig til dette System et vildt, forgrenet Bjærgland, der strækker sig mod NØ. langs med Kysten op til Ebro og omtrent gaar sammen med de cataloniske Kystbjærge (se ovfr.); de sidste Bjærggrupper kaldes de *valencianske* og *sydcataloniske Bjærgterrasser.*

Det iberiske Bjærgsystem deles i to større Grupper ved Floden *Jalon*. Den første Gruppe begynder mod NV. med *Sierra de la Demanda* eller *Sierra de Oca*, hvis højeste Top er *Cerro de San Lorenzo*, 2304 m, og fortsættes med en Kam paa 1000—1200 m mod SØ., indtil den atter i *Sierra del Moncay* stiger til 2315 m. Den anden Gruppe hinsides Jalon begynder med den mægtige øe og stenede *Paramera de la Molina*, der mod S. gaar over i det af frugtbare Flodda: gennemfurede Bjærgland *Sierra de Albarracin* og *Serrania de Cuenca*, c. 1800 r. Kernen i det straaleformet forgrenede Bjærgland er *Muela de San Juan*, 1610 n i *Montes Universales*, i hydrografisk Henseende et af de interessanteste Punkterpaa hele Halvøen, da Floderne Tajo, Guadalaviar og Jucar udspringer her og baer sig Vej til de forskellige Sider.

De *valencianske* og *sydcataloniske Bjærgterrasser* er nest nøgne maleriske Højdedrag med mægtige, dristige Former (som *Peña Golos*, 1812 m), der falder temmelig brat af til Ebrodalen, men hvis Affald til Kysten e mere jævnt; paa den smalle Kystsøm ligger ved Flodmundingerne de frugtbare Hıertas eller Vegas; særlig nævnes *Valenciadalen* ved Mundingen af *Guadalaviar* eller *Rio blanco* (Oldtidens *Turia*); den frugtbargøres ikke alene af talrige Bjægstrømme, men ogsaa ved kunstige Brønde, der er anlagte paa Bjærgskraaningern og stammer fra Arabernes Tid. S. for Guadalaviar og omkring *Jucar* (med Bifloden *Cabriel*) har Terrasserne en langt bredere Form end mod N.; de klodsede isolerede Toppe her kaldes *Muelas*, ɔ: Kindtænder.

3. Den *gammelcastilianske* og *Leons Højslette* er i Gnnemsnit 800 m høj. Den er højest mod NØ. i *Sorias Plateau*, c. 1050 m, Burgos ligger 850, Leon 800 m højt, lavest er den mod SV. Navnlig i Midten er det en tør, planteløs Flade, for største Delen dækket med Grusmasser og ufrugtbart Ler; hvor Jordbunden er saltholdig, som i Valladolids Omegn, antager Sletten aldeles Steppens Karakter. Vandløbene har som alle Plateaustrømme dannet sig dybe Lejer i den løse Jordbund. En eneste Flod, *Duero*, portug. *Douro* (Oldtidens *Durius*), 770 km med et c. 100,000 km² stort Opland, har samlet alle Vandene. Den udspringer paa Sorias Plateau, løber først mod S., men vender sig derpaa i vestlig Hovedretning; den bliver vel allerede ved Aranda sejlbar for Baade, men dens ulige Vandstand og den stærke Tilsanding gør den uskikket til Samfærdselsmiddel. Ved Portugals Grænse (600 m) bryder den mod SV. gennem Bjærgene som en vild Bjærgstrøm og drejer derpaa mod V.; langt ind i Portugal er Siderne af Floddalen 4—500 m høje, kun en Snes km fra Kysten udvider Dalen sig, og Floden bliver sejlbar for Skibe. I højre Bred optager den *Pisuerga*, langs hvis Leje der er gravet den *castilianske Kanal*, som tjener til Transport for Produkterne fra *Tierra de Campos*, det nordlige Spaniens Kornkammer. Neden for Zamora optager Duero *Esla;* dens Bifloder i venstre Bred, *Tormes, Agueda* og *Coa*, er mindre betydelige.

Den gammelcastilianske Højslette begrænses mod S. af en Række af Bjærgkæder, der under eet Navn kaldes de *castilianske Skillebjærge*, der paa en Strækning af c. 700 km danner Vandskellet mellem N. og S. De begynder mod NØ. ved Jalons Kilder og gaar i sydvestlig Hovedretning, indtil de falder stejlt af til Havet i Kap da Roca; paa Grund af den nycastilianske Højslettes ringere Højde er de mest imponerende sete fra S. Begyndende i *Altos de Barahona*, 1300 m, hæver de sig snart betydeligt i den næsten hele Aaret snedækkede *Sierra de Guadarrama* (Oldtidens *Montes Carpetani*), hvis højeste Punkt er *Pico de Peñalara*, 2405 m; lige V. for dette gaar Hovedvejen mellem Gammel- og Nycastilien over Passet *Navacerrada*, c. 1780 m, hvor Jærnbanen er ført gennem en Tunnel; i den østlige Del af Bjærgene gaar den direkte Vej fra Burgos til Madrid over Passet *Somosierra*, 1430

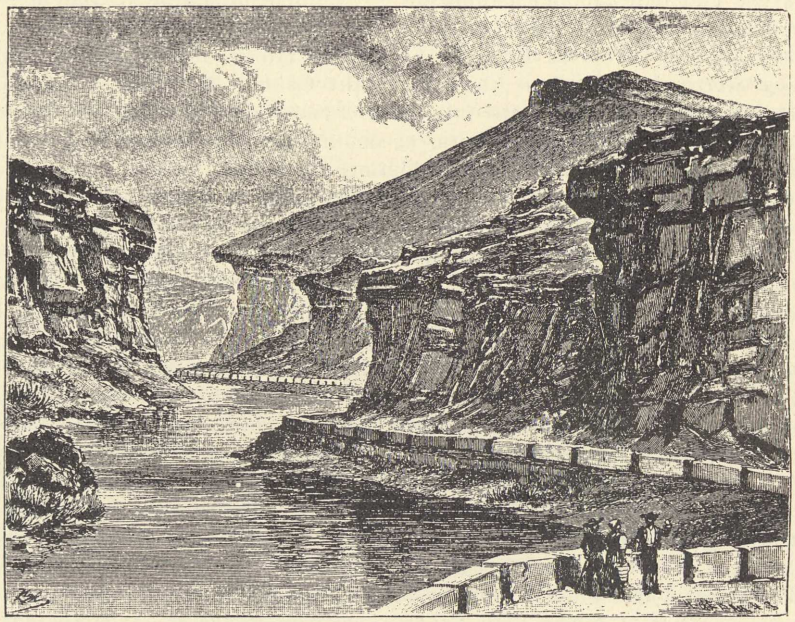
m. V. for Sierra de Guadarrama udvider Kæden sig til store Parameras, saaledes *Paramera de Avila,* der ved *Alberches* og *Tormes'* Floddale mod S. skilles fra den mægtige *Sierra de Gredos,* hvis højeste Punkt er *Plaza de Almanzor,* 2660 m. Denne Kæde skilles atter ved *Alagons* Floddal fra den vestligere *Sierra de Gata* (højeste Punkter 2200 m), som atter fortsættes i Portugal af *Serra da Estrella,* hvis højeste Punkt *Malhão,* naar ca. 1990 m; langs denne sidste Kædes Nordaffald løber Floden *Mondego,* langs dens Sydaffald *Zezere.* De sidste Led af de castilianske Skillebjærge er de lavere *Serra da Arrabida* og *Serra da Cintra* (c. 500 m), der ender i det 127 m høje *Kap da Roca;* kun Serra da Cintra kan opvise vulkansk Virksomhed.

S. for de castilianske Skillebjærge ligger den *nycastilianske Højslette,* som er noget lavere end den gammelcastilianske — Gennemsnitshøjde c. 700 m —, med hvilken den i øvrigt staar i Forbindelse mod NØ., idet *Siguënzas Plateau* ved et Højdedrag knyttes til Sorias Plateau. Ved nogle mindre Skillebjærge, *Montes de Toledo* og *Sierra de Guadelupe* (højeste Punkt *Cabeza del Moro,* 1558 m), deles atter den nycastilianske Højslette i to Dele, hvoraf den nordlige er den laveste. Naar undtages en Del af Estremadura, er det meste tørre Heder, oversaaede med Granitblokke og dækkede med Cistus, Timian, Gyvel og Tidsler, som afgiver det vigtigste Foder for Faarene; Landskabet *La Mancha,* mod SØ. i Nycastilien, som begrænses mod S. af *Albacetes Plateau,* er en aldeles jævn, tør Steppe; ogsaa Alemtejo mod V. i Portugal er et ensformigt Steppeland. De to Dele af Højsletten har hver sin Flod. — Mod N. løber *Tajo,* portug. *Tejo* (Oldtidens *Tagus*), henved 900 km med et c. 80,000 km² stort Opland; den udspringer paa de p. 22 nævnte Montes Universales, løber først mod NV., men vender sig derpaa mod SV. og V.; indtil *Alcantara* har den mest stejle Bredder, ved Portugals Grænse bliver de fladere; vel kan Floden herfra besejles af Baade, men først ved *Abrantes,* 23 m, 144 km fra Mundingen, er den sejlbar for større Skibe. Ved Aranjuez optager den i højre Bred *Jarama,* der kommer fra Somosierra og atter har Bifloderne *Henares* og den lille, næsten udtørrede *Manzanares,* der gennemstrømmer Madrid; desuden optager Tajo i højre Bred *Alberche, Tietar, Alagon* og *Zezere;* i venstre Bred optager den *Zatas.* — I den sydlige Del af Højsletten løber *Guadiana* (Arabernes *Vadi Ana,* Oldtidens *Anas*), 830 km med et c. 65,000 km² stort Opland, den mest ufuldkomne af alle Halvøens Floder. I den aldeles flade la Mancha stagnerer den næsten helt, og det er derfor vanskeligt at angive dens Kilder, som Kildefloder anses de fra NØ. kommende *Zancara* og *Giguëla.* Om Sommeren forsvinder Zancara ofte helt, kun om Vinteren, naar det regner stærkt og den faar Tilløb fra flere Sumpe, „Guadianas Øjne", *los Ojos,* flyder den rigeligt. Sit Løb i vestlig Hovedretning, under hvilket den optager af større Bifloder *Jabalon* og *Zujar,* forandrer den ved *Badajoz,* 155 m, til en sydlig, gennemstrømmende en snæver Klippekløft; først S. for *Pulo de Lobo,* ɔ: Ulvespringet, c. 60 km fra Mundingen, bliver den sejlbar.

4. Det centrale Højlands Sydrand dannes af *Sierra Morena,* ɔ: de sorte Bjærge, saaledes kaldte paa Grund af den rige Vegetation; det er dog ikke nogen egentlig Bjærgkæde, men blot den noget hævede Plateaurand, som set fra den andalusiske Dal tager sig ud som Bjærge; den kan i sin Helhed betegnes som de *sydlige iberiske Randbjærge.* De begynder mod Ø. med *Sierra de Alcaráz,* c. 1800 m, og gaar i vest-sydvestlig Retning, delte i flere Afdelinger, som gennembrydes af Floder, til Kap de São Vicente. Randbjærgene, som i Sierra Morena hæver sig til henved 1200 m, er rige paa Metaller og har for det meste afrundede Former. Kun den østlige Del kaldes af Spanierne Sierra Morena; midt i denne fører Passet *Despeñaperros,* c. 1150 m, fra Nycastilien til Andalusien. Vestligere spalter Kæden sig om den stenede, af Granit bestaaende Højslette *Los Pedroches,* mod N. begrænset af den paa Kvik-

sølv rige *Sierra de Almaden* (*Sierra de la Alcudia*). Systemet bliver efterhaanden lavere og breder sig mere og mere hen imod Guadiana (*Sierra de Aracena*); og det fortsættes paa den anden Side af denne Flods Gennembrud ind i Portugal i *Serra de Monchique* eller de *algarviske Bjærge* (højeste Punkt er *Foia*, c. 900 m), der skiller det øvrige Portugal fra den frugtbare Provins Algarve.

c. S. for Sierra Morena ligger det andalusiske Lavland, der gennemstrømmes af *Guadalquivir*, af Araberne kaldet Vadi el kebir, den store Flod, Oldtidens *Bætis* (hvorefter Sydspanien ofte er blevet kaldt det bætiske Spanien), c. 600 km med et c. 55,000 km² stort Opland. Den er den korteste af de fire store pyrenæiske Floder,

Tajodalen ved Valladolid.

der løber til Atlanterhavet, men den vandrigeste paa Grund af sine stærkt forgrenede Kildefloder. Floden udspringer paa Bjærglandet mellem Andalusien og Murcia, hvilket forbinder Sierra Morena med Granadas Højland. Dette Bjærgland dannes af mange enkelte Kæder, der gaar i Retning fra VSV. til ØNØ. og taber sig i Terrasser ud til Havet, indtil de ender i Kap de la Nao; enkelte Steder lader de dog Plads til frugtbare Kystsletter, som *Murcias Huertas*. Det ovennævnte Bjærgland, der hovedsagelig bestaar af Sandsten og Jurakalk, gennemstrømmes af *Segura*, der udmunder NØ. for Murcia. I Nærheden af Gruppen *La Sagra*, 2400 m, paa Sierra del Pozo, udspringer Guadalquivir, der snart slaar ind i vestlig Retning og modtager fra S. den anden Kildeflod, *Guadiana menor*, medens den fra N. faar Tilløb af en tredje Kildeflod, *Guadalimar*, atter forstærket ved *Guadarmena*. Guadalquivirs Bækken deles i et øvre og et 5 Gange større nedre Bækken, det egentlige *andalusiske Lavland*, der atter ved Guadalquivirs Biflod *Genil* (Jenil) deles i *Campiña de Córdoba* og *Sevillas Lavland*. Noget før Sevilla forandrer Floden sit sydvestlige til et mere sydligt Løb; neden for Sevilla spalter den sig og danner to store Øer med yppige Græsgange; fra Sevilla er den sejlbar for større Skibe, tid-

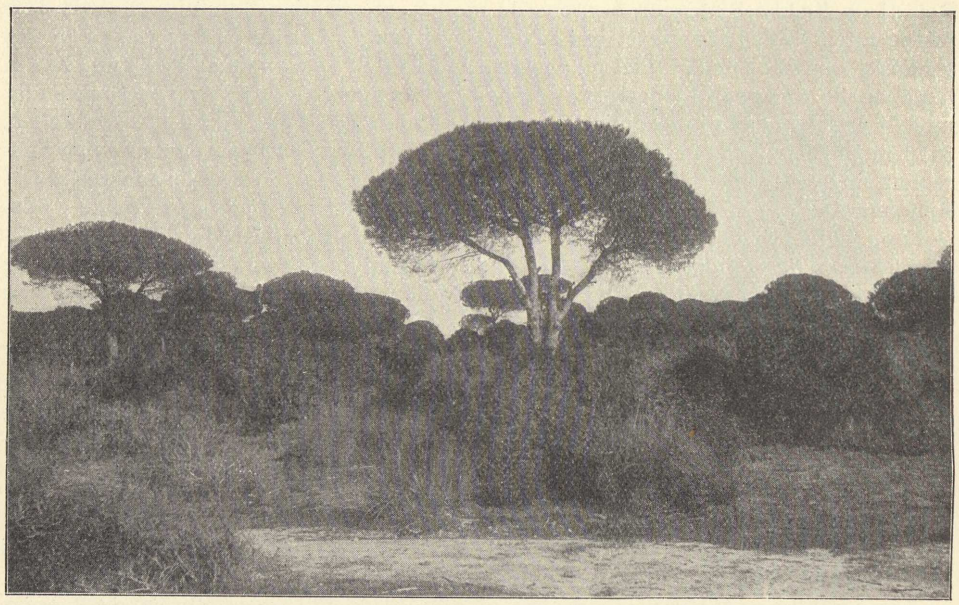
ligere var den sejlbar til Córdoba. V. for Guadalquivir udmunder i Huelvabugten *Tinto,* mod Ø. udmunder den delvis sejlbare *Guadalete.* I Arabernes Tid var hele Andalusiens Lavland godt kultiveret, nu ligger store Strækninger øde som Stepper, saaledes Egnen S. for Córdoba. Vegetationen i den frugtbare Floddal har et helt afrikansk Præg; foruden de subtropiske Planter dyrkes Sukker, Bomuld, Batater og Kochenillekaktus; der vokser Dadelpalmer, Agaver, Olietræer og Kastanier; Skovene bestaar mest af Pinier og Korkeg.

SØ. og S. for dette Lavland ligger *Højandalusien* eller *Granadas Bjærgland,* der udgaar bredt fra NØ., knyttet til det ovennævnte Bjærgland mellem Murcia og Andalusien, og løber smallere til mod SV. Det bestaar, særlig mod Ø. i den bredere Del, af en Række Plateauer, begrænsede mod S. af mægtige Randbjærge, hvis Terrasser atter skilles fra Havet ved lavere Kystbjærge. Østligst ligger *Sierra de los Filabres,* derpaa *Guadix' Plateau,* begrænset mod S. af den mægtige, kun 80 km lange og 40 km brede Kæde *Sierra Nevada,* ɔ: Snebjærgene, hvis skarpe Kam ender mod V. i Halvøens højeste Punkt *Cumbre de Mulahacen,* 3481 m, og *Pico de Veleta,* 3470 m; men da kun faa andre Punkter hæver sig over 3300 m, er den evige Sneregion ringe, og Gletschere mangler næsten ganske; V. for Sierra Nevada fortsættes Bjærgene i *Sierra de Almijara, Sierra de Alhama (Sierra Tejeda), Sierra de Abdalajes* og, skilt ved Floden *Guadalhorces* Dal fra det sydvestligste Parti, *Rondas Plateau (Sierra de Ronda).* Mod S. falder de af til dybe og snævre Længdedale, de saakaldte *Alpujarras.* Et fra Cumbre de Mulahacen nordlig gaaende Højdedrag skiller Guadix' Plateau fra det andet Plateau, *Vega de Granada,* Kystbjærgene begynder Ø. for Almeria med *Sierra de Alhamilla* og ender ved *Guadiaros* Munding N. for Gibraltar; den isolerede Gibraltarklippe betragtes i øvrigt som den yderste Udløber af Kystbjærgene. De deles ved Floddale i flere Kæder, af hvilke den nøgne, paa Sølv og Bly rige *Sierra de Gador* er den betydeligste (højeste Punkt c. 2320 m). Vestligere fjærner Kystbjærgene sig fra Havet, givende Plads for *Malagas Bækken.*

d. I Almindelighed har Halvøen vel sydevropæisk K l i m a — Aarsvarmelinjen 14 ⁰ gaar langs Nordkysten, 18 ⁰ langs Sydkysten, den aarlige Regnmængde er i Gennemsnit c. 63,₃ cm —, men der er dog store Forskelligheder og Modsætninger. — Landskaberne ved Nordranden har nærmest Mellemevropas Klima; de hyppige Vest- og Nordvestvinde bringer rigelig Regn; Santiago har en Middeltemperatur af 13 ⁰ (Jan. 7,₅ ⁰, Juli 19 ⁰) og en aarlig Regnmængde af 165 cm, Oviedos Middeltemperatur er 12,₅ (6,₄ ⁰ og 19 ⁰), en Regnmængde af 83,₅ cm. — Det centrale Højland har et udpræget tørt Klima, der nærmer sig til Fastlandsklimaet, da Randbjærgene udelukker Havets Indflydelse. Der er stor Forskel paa Sommer- og Vintertemperaturerne; Madrid har saaledes en Middeltemperatur paa 13,₅ ⁰, 4,₉ ⁰ i Januar, 24,₅ ⁰ i Juli, men Heden om Sommeren stiger ofte til 40 ⁰, og Vinteren har ikke sjældent Temperaturer paa ÷ 7 ⁰ og mere (lavest iagttaget ÷ 11,₉ ⁰); et Ordsprog siger ogsaa, at Madrid har 3 Maaneder Vinter og 9 Maaneder Helvede; der sker ogsaa voldsomme Spring i Dag- og Nattemperaturerne. Regnmængden, der mest falder Foraar og Efteraar, er ringe; Salamanca har 27,₅, Madrid 41,₉ cm, sjælden overstiger den 50 cm. — Vestkysten, der har en mere oceansk Karakter, har langt mindre Forskel paa Aarstiderne og en langt større Regnmængde; Lissabons Middeltemperatur er 15,₆ ⁰, Jan. 10,₃ ⁰, Juli 21,₇ ⁰, og Regnmængden er 72,₅ cm; for Coimbra er Middeltemperaturen 14,₆ ⁰, Jan. 9,₅ ⁰, Juli 20,₈ ⁰, og Regnmængden er 89,₄ cm. — Østkysten er derimod ikke meget bedre stillet end Højlandet. Barcelonas Middeltemperatur er 17 ⁰, Jan. 9 ⁰, Juli 26 ⁰, og Regnmængden 57 cm, for Murcia er Tallene 17 ⁰ (9,₃ ⁰ og 26 ⁰) og 38 cm. — Paa den anden Side kan der efter den tørre Tid ind-

træffe voldsomme Regnskyl, som kan anrette betydelige Ødelæggelser. — De sydlige og sydvestlige Landskaber (Middelhavsregionen) har et Klima som Nordafrika, de 8 Maaneder af Aaret er det Foraar, de 4 Sommer; i Malaga, hvor Middeltemperaturen er $18{,}8^0$ (Jan. $12{,}7^0$, Juli 27^0) og Regnmængden $58{,}8$ cm, stiger Temperaturen sjældent over 30^0 og synker ikke under 6^0.

Er der store Modsætninger i Klimaet, gælder det endnu mere om den ejendommelige og rige Planteverden (der er talt over 5400 Arter af Karplanter). Imod N. har Vegetationen overvejende et mellemevropæisk Præg med Skove af Eg, Bøg, Birk og Røn, og kun Ædelkastanien minder om Middelhavsfloraen; mod S.

Pinieskov ved Cadiz.

er der en yppig subtropisk Flora med afrikansk Præg, navnlig udpræget i de sydvestlige Egne med mange ogsaa for Marokko ejendommelige Former og store Hedestrækninger, især i det sydlige Portugal og i Estremadura; mod Ø. og særlig mod SØ. træffes udpræget Steppeflora med Saltplanter og Espartogræs (Halfa); men den største Del hører til Oliventræets og Middelhavsfloraens Region, som dog er mest udpræget i Randlandskaberne, medens det dominerende Højland karakteriseres ved helt ejendommelige Former, og de store Hede- og Steppeegne er dækkede af stedsegrønt Krat (Monte bajo, Maqui), lave Cistusbuske, Rosmarin, Lavendel, Timian o. a. Halvøen er i det hele fattig paa Skov (i det hele c. 7 %), navnlig paa Højlandet og en stor Del af Bjærgene, hvor den efterhaanden er ryddet; en stor Modsætning frembyder de af mellemevropæiske Løvtræer bestaaende Bjærgskove og den stedsegrønne Region, i hvilken atter Korkeg- og Stenegskovene, navnlig i Catalonien, og Pinieskovene i Andalusien, saaledes i Egnen om Cadiz, fremhæves.

Ogsaa Dyreverdenen, der snarere maa kaldes fattig, om ikke paa Arter saa dog paa Individer, har store Modsætninger. Medens den mod S. danner Overgangen til Nordafrika (saaledes Desmerkatten; om Aberne paa Gibraltar se I p. 401);

Græshopperne er ogsaa her til stor Plage), forekommer mod N. endnu Ulven, Lossen, Vildkatten, Gemsen, Stenbukken, ja selv Bjørnen; mange Steder som i las Marismas træffes et meget rigt Fugleliv; ved Nord-, Vest- og Sydkysten især er der stor Rigdom paa Fisk, navnlig Sardiner og Thunfisk.

§ 3. Befolkning og historiske Forhold.

Til Urbefolkningen, *Kelter,* der især boede mod V., og *Iberer,* hvoraf Baskerne er Efterkommere, og Blandingen af disse to Folk, *Keltibererne,* kom senere andre Elementer ved Indvandring. De første var *fønikiske* (fra hvem Navnet Spanien skal hidrøre: *Spania,* ɔ: det fjærne eller mørke), navnlig mod S., og *græske* Kolonister, især mod Ø., udvandrende fra Massilia. Fra Aar 236 f. Kr. begyndte *Karthagerne* at sætte sig fast paa Østkysten og trænge ind i det Indre, men de blev snart fortrængte af *Romerne.* Efter Karthagos Undertvingelse oprettedes to Provinser, *Hispania citerior* (Ebrolandet) og *ulterior* (Centralspanien), men det varede dog længe, inden Romerne fik hele Halvøen under sig, navnlig den vestlige Del; under Kejser Augustus bestod Halvøen af tre Provinser: *Tarraconensis* (Øst- og Centralspanien), *Bætica* (Andalusien) og *Lusitania* (Portugal); senere kom Galicien til som en fjerde Provins.

Paa Folkevandringens Tid fulgte andre Indvandringer. I Begyndelsen af det 5. Aarh. kom *Suever, Alaner* og *Vandaler* og kort efter *Vestgoterne,* som snart blev Herrer paa hele Halvøen, længst holdt Sueverne sig i Galicien. Vestgoternes Rige gik til Grunde, da *Araberne* 711 trængte over fra Afrika; fra 756 dannede Halvøen et eget *Khalifat Córdoba,* et blomstrende Rige, som stod højt i Haandværk og Videnskab, en virkelig Kulturstat; Riget skal have haft c. 20 Mill. Indb., Byen Córdoba c. 1 Mill. Men 1038 splittedes Khalifatet i Córdoba, og Maurerne trængtes mere og mere tilbage af de Kristne. En Del af Vestgoterne havde nemlig ved Arabernes Indtrængen taget deres Tilflugt til de nordlige Bjærgegne, hvor Byen *Gijon* og senere *Oviedo* blev Udgangspunktet for deres Kamp mod Muhamedanerne. Der stiftedes flere kristne Riger, som *Castilien* (Leon, Gammel- og Nycastilien) og *Aragonien,* bestaaende af den *spanske Mark* (Pamplona, Barcelona og Aragon); mod V. udskiltes *Portugal* i Begyndelsen af det 12. Aarh. Aar 1248 var de Kristne trængte frem til Sierra Morena; 1479 forenedes Aragonien med Castilien, hvorved Grunden lagdes til Kongeriget Spanien, og 1492 faldt *Granada,* Maurernes sidste Besiddelse. Efter denne Tid har Halvøen bestaaet af de to Riger *Spanien* og *Portugal,* kun een Gang, 1580—1640, har de været forenede.

Af Blandingen mellem alle disse Folk er Halvøens nuværende Befolkning fremgaaet, og kun uegentlig kan man sige, at den danner en Enhed, thi baade i Naturel og Sprog afspejler de forskellige Elementer sig i de forskellige Dele, mod N. har det gotiske, mod S. mere det mauriske Element Overvægten. Man skelner mellem flere Hovedgrupper. Mod N. og Ø. bor *Catalonierne* til neden for Valencia; det er driftige, energiske Folk, fødte Købmænd, Catalonien er derfor den Provins, hvorfra der udvandrer flest; de har ogsaa et livligere Naturel end de egentlige Spaniere, Castilianerne. De taler det *catalanske* (eller *lemosinske*) Sprog, som er beslægtet med det provençalske og staar mellem dette og det castilianske; det tales ogsaa paa Balearerne og har tidligere været meget udbredt i Aragonien, hvis Sprog dog nu opstilles som en egen Dialekt. En anden Hovedgruppe er *Castilianerne* fra Nordkysten ned til Sierra Morena; de anses for de mindst blandede Efterkommere af de gamle Spaniere fra Romernes Tid og afgiver den egentlige Type for en Spa-

nier. Den snarere lille end middelhøje, magre, lidt brunlige Spanier med de skarpe Ansigtstræk samt mørke Øjne og Haar er alvorlig og højtidelig og har en stærkt udpræget Nationalstolthed og Uafhængighedsfølelse, der ofte ytrer sig i Mistro mod alt fremmed; tillige har han Ord for Frimodighed, „Franqueza", Maadeholdenhed og Pligtopfyldelse. Den spanske Nationaldragt forsvinder mere og mere; kun sjældent ser man den store Hat og Haarnettet (Redecilla); bedre har Kvindernes klædelige Mantille, der kastes over Hoved og Skuldre, holdt sig. Det *castilianske Sprog* udmærker sig ved sin Klangfuldhed og er højtideligt og patetisk som Folket; det er det spanske Skriftsprog, og Talesproget skiller sig næsten ikke fra det (det hedder ikke: „Taler De Spansk?", men „Taler De Castiliansk?"); desuden har det meget faa Dialekter (den galiciske Dialekt, *el gallego,* er egentlig portugisisk), og det er over hele Spanien de Dannedes Sprog; det reneste castilianske tales i Toledo. Til Castilianerne regnes ogsaa Indbyggerne i Andalusien og Murcia, men de er stærkt blandede med arabisk Blod, ja Beboerne af Alpujarras skal endog være ublandede Maurere, de saakaldte *Moriscos.* Andalusierne er livligere, mere snaksomme og pragtlystne end Castilianerne, ligesom ogsaa deres udstrakte Gæstfrihed, den poetiske Begavelse og det raske Hoved vidner om Slægtskabet med Araberne. Det andalusiske Sprog har mange arabiske Ord. — *Portugiserne* er ligeledes et Blandingsfolk, hos hvilket foruden det suevisk-romanske og mauriske Element tillige Jøderne, de indvandrede Castilianere og *Franske* spiller en Rolle, idet den første Kongeslægt stammede fra Burgund. Portugiserne ligner baade i Ydre og Sprog Castilianerne; Sproget er dog betydelig paavirket af fransk og adskiller sig fra det spanske især i Udtalen, navnlig har det de franske Nasallyde, som slet ikke kendes i spansk; de roses som et driftigt, nøjsomt, tappert og trofast Folk; fra Castilianerne skiller de sig særlig ved en udsøgt, ægte fransk Høflighed mod fremmede. Forholdet til Spanierne har i lang Tid ikke været godt, Portugiserne hader dem, og Spanierne kalder til Gengæld disse hovmodige„ brovtende og forfængelige.

Baskerne (af Spanierne kaldte *Vascongados)* kaldær sig selv *Euskaldunak* og deres Sprog (agglutinerende) *Euskara;* det er et særdeles driftigt Folk, hos hvilket Handel, Industri og Oplysning staar højt, tillige er de muntre og selskabelige, i Modsætning til de alvorlige, tilbageholdne Castilianere. Deres Fædrelandskærlighed er saa stor, at de næsten altid har holdt deres Land frit for Erobrere; i det 13. Aarh. underkastede de sig frivillig Castilien, men beholdt deres egne gamle Love (Fueros), som de stadig med stor Tapperhed har værnet om; først ved Carlistkrigens Ophør indskrænkedes deres Særstilling betydelig.

Foruden disse Hovedbestanddele af Halvøens Befolkning nævnes *Gitanos,* Zigeunere, der især findes i Andalusien. Den *jødiske* Befolkning, som var betydelig især i Middelalderen, er nu næsten helt fordreven.

§ 4. Kongeriget Spanien (España).

I. Historiske og politiske Forhold.

Efter at Ferdinand den Katolske var død 1516, kom Spanien ind under det *habsburgske* Hus. Under Karl V var Riget med dets store Besiddelser i Amerika en Stormagt, men det begyndte allerede at tabe sig under den fanatiske Philip II, skønt Riget midlertidig udvidedes ved Erobringen af Portugal, og den Spire, der under ham lagdes til Rigets Forfald, udviklede sig under hans uduelige Efterfølgere. Heller ikke Huset *Bourbons* Tronbestigelse i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede bragte Spanien bedre Tider, og Landet har i det 19. Aarhundrede været hjem-

søgt af Uroligheder som faa Lande i Evropa. Forfatningskampene under den tyranniske Ferdinand VII, Tabet af de rige amerikanske Kolonier, der var en naturlig Følge af Moderlandets snæverhjærtede Politik (se i øvrigt I p. 153), og de frygtelige Borgerkrige mellem Partierne efter Ferdinands Død (de liberale Christinos og de klerikal-absolutistiske Carlister), der har sin Hovedgrund i den forskelligartede Befolkning, alt dette har paatrykt Riget et Præg af Forfald, som det ikke har forvundet. Efter 1868 skiftede Regeringsformen flere Gange mellem Republik og Kongedømme, indtil Alfonso XII 1874 kom paa Tronen, og der kom mere Ro; Carlisterne bukkede under, og efter den nye Forfatning af 1876 er Spanien virkelig blevet een Stat ved Indskrænkningen af Baskernes Privilegier (Aragonien havde allerede 1714 maattet opgive sin Særstilling). Men heller ikke i den nyeste Tid har det skortet paa indre Uroligheder og Splittelse, og inden det 19. Aarhundredes Udgang led Landet endnu et føleligt Tab, idet gentagne Oprør paa Cuba 1898 førte til en Krig med de nordamerikanske Fristater, som kostede Spanien de sidste Rester af dets store Kolonirige, Cuba, Portorico og Philippinerne. Efter den Tid har Regeringen mere og mere bestræbt sig for at fremme Landets egne Hjælpekilder, saa at Spanien nu maa siges at være noget i Opkomst.

Spaniens Areal med de tilliggende Øer (Islas adyacentes), Balearerne, Canarierne og Presidios ved Afrikas Nordkyst, er 504,500 km²; til Monarkiet hører desuden nogle faa Kolonier i Afrika (se I p. 403), tils. c. 372,000 km². Befolkningen udgør (1910) godt 19,9 Mill. (desuden i Kolonierne c. 600,000), c. 40 paa 1 km², en Befolkningstæthed, der staar under Evropas Middeltal og kun overgaar Norges og Sveriges, Ruslands og nogle af Balkanstaternes. Daarligst befolkede er Højaragonien og Centralspanien, hvor der er Provinser, som kun har 15—17 paa 1 km², samt andre Steder, som Egnene ved Guadiana i Estremadura, hvor der er helt affolkede Strækninger („despoblados"); bedst befolkede er Kystlandskaberne, navnlig Catalonien, de baskiske Provinser, hvor enkelte Provinser har op mod 150 og derover paa 1 km². At Landet er saa daarligt befolket ligger vel dels i den daarlige Opdyrkning, dels ogsaa i de senere Aars store Udvandring, navnlig til Frankrig og Nordafrika (Algier) — 1910 udvandrede c. 192,000, 1912 c. 240,000 —, men ogsaa i tidligere Tiders Forsyndelser, saaledes Fordrivelsen af Maurerne og Jøderne. Som nævnt skal Landet paa Arabernes Tid have haft c. 20 Mill. Indb., ved Begyndelsen af den nyere Tid var der c. 10, ved Aar 1700 kun 6 Mill., og først fra det 18. Aarhundrede begyndte Tallet at stige; 1787 var der noget over 10, 1887 c. 17,5 Mill.; men Tilvæksten har kun været meget ringe, næst Frankrig har Spanien den mindste Tilvækst, dog er Forholdet blevet betydeligt bedre i Begyndelsen af det 20. Aarhundrede; medens Fødselsoverskuddet 1891—1900 kun var 0,51 %, er det 1901—8 c. 0,90 %. Af hele Befolkningen udgør *Baskerne* c. 2,5, *Moriscos* 0,3 og *Gitanos* c. 0,3 %.

De fire Stænder staar nu alle lige for Loven. Adelen deles i den højere Adel, *Grandes* og *Titulados* — den første Titel er dels arvelig, dels kan den skænkes af Kongen, Titulados er Efterkommere af den gamle høje Adel, i hvis Familier kun den ældste Søn arver Titlen —, og den lavere, meget talrige og for en stor Del fattige Adel, *Hidalgos* (Hidalgo, ɔ: hijo del algo, Søn af nogen).

Den herskende Religion er den romersk-katolske; først efter 1868 er andre Religioner tilladte efter Loven; af hele Befolkningen, der i 1900 udgjorde 18,618,000, var de 18,596,000 Romersk-Katolikker, 8000 Protestanter og 14,000 andre Kristne og *Jøder*; de sidstes Antal var dog kun c. 1000. — Oplysningen staar meget langt tilbage. I 1860 kunde c. 75 % hverken læse eller skrive; vel er der i den senere Tid gjort meget for Skolevæsenet, der er indført Skoletvang og oprettet of-

fentlige Almueskoler over hele Landet; medens der i 1832 kun var c. 700 Skoler, var der 1909 c. 35,000 foruden over 8000 private, hvilke sidste for det meste er i Gejstlighedens Hænder, medens Kirken siden 1870 officielt intet har at gøre med Skolevæsenet; men endnu 1900 var der 58,9 % Analfabeter. Desuden er der en Del højere Skoler, svarende til vore Middel- og højere Almenskoler (1909: 58), Fagskoler osv. og 10 Universiteter, der dog for største Delen kun bestaar af enkelte Fakulteter, især Jura; det største og vigtigste er Madrids (c. 6000 Studenter).

Næringsveje. Skønt Landbruget er det vigtigste Erhverv, idet vel henved 1/4 af Befolkningen beskæftiger sig med det, indtager det dog ikke en til Landets Natur svarende Plads, hvortil Grunden maa søges dels i tidligere Tiders slette Forvaltning, dels i de daarlige Samfærdselsmidler og Manglen paa Kapital, dels ogsaa i, at en stor Del af Jorden er i Kirkens og Adelens Eje. Henved 80 % af Jorden opgives at være produktiv (deraf c. 34 % Agerland og Haver, 20 % Græsland, over 20 % Frugtland, henved 4 % Vinhaver og 2 % Olivenplantninger), men i Virkeligheden er vistnok kun 40 % kultiveret, hvoraf 9 % er under kunstig Vanding, og henved 15 % frugtbart Land ligger udyrket hen. Kornproduktionen, der navnlig drives i de nordlige Provinser, Castilien, León og Guadalquivirbæknet, strækker langtfra til til eget Forbrug; de vigtigste Kornsorter er Hvede, dernæst Majs og Ris, mod N. dyrkes ogsaa Rug, Hirse og Boghvede. Dyrkningen af Have- og Grøntsager drives over hele Landet og giver en Del til Udførsel. I Syd- og Østspanien dyrkes meget Sydfrugter (Appelsiner); Olivenavlen er meget stor (der skal være c. 300 Mill. Oliventræer), navnlig drives den i Sierra Morena og Guadalquivirdalen, og den afgiver store Mængder af Oliven og Olie til Udførsel. Det vigtigste Udførselsprodukt er dog Vinen, der dyrkes næsten i alle Provinser, men især i Catalonien, Castilien, Valencia og Andalusien, det er dog mest de sydlige Egnes Vine (Jeres, Malaga), som udføres; Produktionen er noget mindre end Italiens og c. 1/3 af Frankrigs; ogsaa store Mængder af Vindruer og Rosiner udføres. Endelig mærkes mod S. Dyrkningen af Sukkerrøret og mod SØ. af Espartogræs, ligeledes Bomuld, hvis Dyrkning har taget et stort Opsving siden den nordamerikanske Borgerkrig. Af Skovene (se p. 26) faas bl. a. Kork, især fra Catalonien og Andalusien. — I Husdyravlen er det egentlig kun med Hensyn til Faareavlen, at Spanien indtager nogen høj Stilling (1908 var der over 16 Mill.), skønt ogsaa den er i Tilbagegang; særlig kendte er de vandrende Merinosfaar; Hesteavlen, for hvilken Spanien tidligere har været saa berømt (Andalusien), er ogsaa i Tilbagegang; særlig Vægt lægger Spanierne paa Æsel- og Muldyravlen, Gedeavlen er heller ikke ringe, og Svineavlen tager betydeligt til, især i det paa Egeskove rige Estremadura (1908: over 1,6 Mill. Æsler og Muldyr, 3,4 Mill. Geder og over 2,1 Mill. Svin); Hornkvægavlen er kun af større Betydning i de nordlige Provinser, og Tyreavlen til Tyrefægtninger er væsentlig indskrænket til Andalusien og de store Grundejere. Silkeavlen drives især i Middelhavsprovinserne. — Fiskeriet af Thunfisk, især i Middelhavet, og af Sardiner, især ved Nord- og Vestkysten, er betydeligt, hvorimod der kun er ringe Ferskvandsfiskeri. — Spanien er vel nok et af de Lande i Evropa, der er rigest paa Mineralier, men Bjærgværksdriften, der kom i Forfald efter Opdagelsen af Amerikas store Skatte, staar langtfra højt, skønt den har været i stærk Opkomst efter Koloniernes Løsrivelse, men de vigtigste Bjærgværker er rigtignok paa fremmede Hænder. Jærnlejerne, navnlig i de baskiske Provinser, hører til Evropas rigeste, men det er særlig Produktionen af Bly, saaledes i Sierra Morena (Linares), og Kobber (Minerne Rio Tinto i Huelva), der staar højt; desuden faas Zink, Tin, Kobolt, Kviksølv (Almaden) m. m.; i Saltproduktion staar Spanien

ogsaa højt, ligeledes har det Rigdom paa Stenkul, især i Asturien og Sierra Morena, Sølv findes navnlig i Catalonien og Egnen ved Cartagena; Guld er der derimod meget lidt af; der er ogsaa Rigdom paa udmærkede Stenarter og Mineralkilder, de sidste især i de baskiske Provinser og Catalonien. — Siden Midten af det 19. Aarhundrede er Industrien taget stærkt til, navnlig i Catalonien og de baskiske Provinser, hvis Vandkraft anvendes meget, men ogsaa i Asturien, Valencia og Andalusien. Særlig kan nævnes Bomuldsindustrien, men ogsaa Industrien i Uld, Læder, Papir, Olie, Sæbe og Metal, ligesom Mølleindustrien bør nævnes; Silkeindustrien har især hjemme i Valencia og Murcia, Kniplingsindustrien i Catalonien; Tobaksindustrien, som ogsaa er stor, er et kongeligt Monopol. — Handel og Skibsfart er, efter at de næsten helt var hensygnede i de forrige Aarhundreder, i stærk Opkomst, men Handelen er rigtignok for det meste paa fremmede, især franske Hænder; i den udenlandske Handel staar Catalonien med Barcelona højest, idet c. $^1/_4$ af den falder paa denne Provins. I 1912 var Værdien af Indførslen c. 994,$_9$, af Udførslen c. 964,$_4$ Mill. Pesetas (en P. = 1 Fr.), deraf udgjorde raa eller forarbejdede Metaller c. 156,$_4$, Mineralier og Keramik c. 154,$_9$, Bomuld og Bomuldsvarer c. 55,$_5$, Træ 69, Kvæg og Kvægavlsprodukter 53,$_3$ samt Næringsmidler af alle Slags 393,$_7$ Mill. P. Handelsflaaden udgjorde 1913 i alt 897 større Skibe med c. 805,606 Tons Drægtighed, deraf 596 Dampskibe med 761,281 T.; i 1911 indløb der i Havnene i alt 38,256 og udløb 40,179 Skibe. Den indenlandske Handel foregaar endnu for en stor Del til Søs, da Samfærdselsmidlerne staar en Del tilbage, og Jærnbanenettet, skønt det er vokset betydeligt i den sidste Tid, ikke er tilstrækkeligt; 1912 var der af Jærnbaner 14,805, af Telegraflinjer 42,935 km.

Efter Forfatningen af 1876 er Spanien et indskrænket Monarki med Arveret baade paa Sværd- og Spindesiden. Ved Kongens Side staar 8 Ministre. Den lovgivende Magt deler han med *Cortes,* der bestaar af *Senatet,* hvis Medlemmer dels er det ifølge deres Rettigheder, nemlig Prinser, Grander og nogle højeste Embedsmænd, dels er kongevalgte og dels vælges paa 5 Aar (Halvdelen afgaar hvert 5. Aar) af de højstbeskattede, tilsammen 360, og de *Deputeredes Kongres,* hvis Medlemmer, i alt 404, vælges paa 5 Aar ved direkte Valg; enhver 25aarig Spanier af verdslig Stand er valgbar, der vælges omtrent 1 for hver 50,000 Indb. Cortes træder sammen hvert Aar, men kan opløses af Kongen. Højesteret (tribunal de primera instancia) har ligesom Regeringen sit Sæde i Madrid. — Finanserne er i stor Uorden, Spanien er en af Evropas mest forgældede Stater, og først i de senere Aar har Indtægterne begyndt at overstige Udgifterne. Budgettet 1913 lyder paa: Indtægter 1155,$_3$, Udgifter 1142,$_{17}$ Mill. Pesetas; Statsgælden var c. 9941,$_9$ Mill. Pesetas, til hvis Forrentning der medgik c. 408,$_2$ Mill. — Hæren er (1912) paa Fredsfod c. 124,000 Md.; paa Krigsfod angives den til noget over 200,000 Md. Der er almindelig Værnepligt i Spanien, dog saaledes at man kan købe sig fri og stille for sig. Af Fæstninger har vel Spanien en Del, især Kystfæstninger, men de færreste svarer til Tidens Fordringer. Flaaden, som har været stærkt i Forfald, men i den sidste Tid havde udviklet sig betydeligt, blev ødelagt i Krigen 1898; 1913 bestod den af 33 Skibe med c. 115,000 Hestes Kraft og 367 Kanoner.

Spanien deles i 49 højst ulige store Provinser, som er Underafdelinger af de gamle historiske Landskaber. Ved Stedbeskrivelsen følges de sidste, her gives en Oversigt over Provinserne; naar undtages Navarra og de baskiske Provinser, har alle Provinserne Hovedstæder (Capitales) af s. Navn. Indbyggertallene er fra Decbr. 1910.

1. Navarra.					
Navarra . . .	10,500 km²	med	312,200	Indb.,	95 paa 1 km²
2. Viscaya	2,200 km²	med	349,900	Indb.,	162 paa 1 km²
3. Guipuzcoa	1,900 —	—	226,700	—	120 — —
4. Alava	3,000 —	—	97,200	—	32 — —
De baskiske Provinser . . .	7,100 km²	med	673,800	Indb.,	95 paa 1 km²
5. Oviedo.					
Asturien . . .	10,900 km²	med	685,100	Indb.,	63 paa 1 km²
6. Lugo.	9,900 km²	med	473,000	Indb.,	49 paa 1 km²
7. Coruña	7,900 —	—	676,700	—	85 — —
8. Pontevedra.	4,400 —	—	495,400	—	113 — —
9. Orense	7,000 —	—	411,600	—	59 — —
Galicien . . .	29,200 km²	med	2,056,700	Indb.,	70 paa 1 km²
10. León.	15,400 km²	med	395,400	Indb.,	26 paa 1 km²
11. Zamora	10,600 —	—	273,000	—	26 — —
12. Salamanca	12,500 —	—	334,400	—	27 — —
León . . .	38,500 km²	med	1,002,800	Indb.,	26 paa 1 km²
13. Santandér	5,400 km²	med	303,000	Indb.,	55 paa 1 km²
14. Burgos	14,200 —	—	346,700	—	24 — —
15. Logroño	5,000 —	—	188,200	—	37 — —
16. Palencia	8,400 —	—	196,000	—	23 — —
17. Valladolid	7,600 —	—	284,500	—	38 — —
18. Avila	7,900 —	—	208,800	—	26 — —
19. Segovia.	6,800 —	—	167,700	—	25 — —
20. Soria	10,300 —	—	156,400	—	15 — —
Gammel Castilien	65,600 km²	med	1,851,300	Indb.,	28 paa 1 km²
21. Madrid.	8,000 km²	med	878,600	Indb.,	110 paa 1 km²
22. Guadalajara	12,100 —	—	209,400	—	17 — —
23. Toledo	15,200 —	—	413,200	—	27 — —
24. Cuenca	17,200 —	—	269,600	—	16 — —
25. Ciudad Real	19,600 —	—	379,700	—	19 — —
Ny-Castilien . . .	72,100 km²	med	2,150,500	Indb.,	30 paa 1 km²
26. Caceres.	19,900 km²	med	397,800	Indb.,	20 paa 1 km²
27. Badajos.	21,900 —	—	593,200	—	27 — —
Estremadura . . .	41,800 km²	med	991,000	Indb.,	24 paa 1 km²
28. Huelva	10,100 km²	med	309,900	Indb.,	31 paa 1 km²
29. Sevilla	14,100 —	—	597,000	—	42 — —
30. Còrdoba	13,700 —	—	498,800	—	36 — —
31. Jaën	13,500 —	—	526,700	—	39 — —
32. Cadiz (med Ceuta) . . .	7,300 —	—	470,100	—	64 — —
33. Malaga (med de øvrige Presidios)	7,400 —	—	523,400	—	71 — —
34 Granáda	12,800 —	—	522,600	—	72 — —
35. Almeria.	8,700 —	—	380,400	—	44 — —
Andalusien . . .	87,600 km²	med	3,828,900	Indb.,	44 paa 1 km²

36. Murcia	11,500 km² med	615,100 Indb.,	64 paa 1 km²
37. Albacete	14,900 — —	264,700 —	18 — —
Murcia	26,400 km² med	879,800 Indb.,	33 paa 1 km²
38. Alicante	5,700 km² med	497,600 Indb.,	88 paa 1 km²
39. Valencia	10,700 — —	884,300 —	82 — —
40. Castellón	6,500 — —	322,200 —	48 — —
Valeneia	22,900 km² med	1,704,100 Indb.,	74 paa 1 km²
41. Teruel	14,800 km² med	255,500 Indb.,	17 paa 1 km²
42. Zaragoza	17,400 — —	449,000 —	26 — —
43. Huesca	15,100 — —	248,300 —	16 — —
Aragonien	47,300 km² med	952,800 Indb.,	20 paa 1 km²
44. Tarragona	6,500 km² med	338,500 Indb.,	52 paa 1 km²
45. Barcelona	7,700 — —	1,141,700 —	145 — —
46. Gerona	5,900 — —	319,700 —	55 — —
47. Lerida	12,200 — —	285,000 —	23 — —
Catalonien	32,300 km² med	2,084,900 Indb.,	64 paa 1 km²
48. *Balearerne*	5,000 km² med	326,000 Indb.,	66 paa 1 km²
49. *De canariske Øer*	7,300 km² med	444.000 Indb.,	61 paa 1 km²
Spanien	504,500 km² med	19,943,800 Indb.,	40 paa 1 km

Spanien har ikke særlig mange store Byer, skønt de er i Opkomst i den sidste Tid; 8 Byer har over 100,000, 14 mellem 50 og 100,000, 28 over 25,000 Indb.; derimod har Landet i det hele forholdsvis mange Byer (henved 5000); over $^1/_4$ af Befolkningen bor i Byerne. De deles i Ciudades og Villas, de første er for det meste de største. Landsbyerne kaldes Pueblos eller Lugares, de mindre Aldeas; Caserios og Cortijas er Herregaarde og Forpagtergaarde, Landsteder kaldes Quintas eller Haciendas. Karakteristiske Træk for mange af Byerne er, at de ligger paa Højder eller bestaar af en lavere liggende Del og Bjærgbyen og er omgivne af Mure; sjældent mangler en Plaza major, en Alamada (Promenade, gerne med Popler, deraf Navnet), en Plaza de Toros (Cirkus til Tyrefægtninger) og en Katedral, hvilken sidste gerne er saa mørk, at man ikke kan læse, da Vinduerne er meget smaa. Hovedaltret staar midt i Kirken, og der mangler Siddepladser. Medens Landsbyerne mod N., S. og SØ. til Dels gør et renligt og velhavende Indtryk, har de et smudsigt og forfaldent Udseende paa Højsletterne; Kirken er gerne fjernet noget fra Landsbyen. En Mærkelighed i Sydspanien er, at mange af Landboerne lever i Huler i Klipperne og Undergrunden, navnlig i Andalusien findes der hele Landsbyer, der bestaar af saadanne Huler. Det er vanskeligt at angive Byernes Indbyggerantal, da som oftest den nærmeste Omegn, Kommunen, regnes med, og der ikke skelnes mellem denne og selve Byen.

II. Stedbeskrivelse.

1. **Navarra** hører for en stor Del til Ebrolandet; Dalene er frugtbare og godt dyrkede; Indbyggerne er en Blanding af Basker og Goter.

Pamplona, Hovedstad, 29,500 Indb., ved Arga, Ebros Biflod, er mørk og slet bygget og har nogen Industri og Handel, især med Vin, *Tudela* ved Ebro c. 10,000 Indb., har ligeledes Industri og Handel; mod S. paa det centrale Plateau ligger *Estella,* mod N. Klosteret *Roncesvalles.*

2. De **baskiske Provinser** paa begge Sider af de cantabriske Bjærge er udelukkende beboede af Basker; det godt dyrkede og tæt befolkede Land gør et velhavende Indtryk.

I den bedst befolkede Provins *Guipuzcoa* ligger ved Havet Hovedstaden *San Sebastian,* vigtig Fæstning og Havn, 49,000 Indb.; den er smukt opbygget, efter at den var ødelagt 1813 ved Englændernes og Portugisernes Indtagelse; den har betydelig Handel og Industri, især i Ankere og Tovværk, og er et besøgt Badested. Ved Bidassoa paa den franske Grænse ligger de befæstede Stæder *Irun* og *Fuenterrabia,* sydligere Industribyen *Tolosa,* c. 8000 Indb. — I Provinsen *Viscaya* ligger nær ved Havet ved Floden Nervion Hovedstaden *Bilbao,* 93,500 Indb., med betydelig Industri (Jærnstøberier og Sejldug), Jærnertslejer og Handel, især med Uld og Frugter (Kastanier); ved Flodens Munding Havnen *Portugalete.* Mod V. ved Kysten ligger den lille By *Somorrostro* med betydelige Jærngruber. — I Provinsen *Alava* ved Ebros Biflod Zadorra ligger Hovedstaden *Vitoria,* 32,900 Indb., med Industri i Læder og Jærn, Korn- og Vinavl.

Uden for en Hulebolig (Sydspanien).

3. **Asturien** (se p. 21). Herfra begyndte Vestgoternes Kamp med Araberne, den spanske Kronprins kaldes derfor „Prins af Asturien". Indbyggerne, „illustros Godos", er efterspurgte i hele Spanien som Tjenestefolk.

Hovedstaden *Oviedo,* 53,300 Indb., er en regelmæssig bygget By med en Højskole for Retsvidenskab og en kgl. Geværfabrik, Kul- og Jærngruber. Ved Kysten ligger *Gijon,* c. 55,200 Indb., Asturiens største Handels- og Havnestad, Goterfyrsten Pelayos Residens; i Nærheden Valfartsstedet *Covadonga.* V. for Gijon ligger den gode Havn *Aviles* og Ø. for Gijon Havnen *Villaviciosa,* 23,300 Indb., inde i Landet Fabriksbyerne *Siero,* 25,000 Indb., med Kulminer, og *Cangas de Tineo,* 24,000 Indb.

4. **Galicien.** Uagtet Landet er godt kultiveret, er Produktionen dog utilstrækkelig til den tætte Befolkning, og mange af Indbyggerne, Gallegos, udvandrer derfor i Sommermaanederne til de andre spanske Provinser og Portugal for at ernære sig som Høstarbejdere, Vandbærere, Tjenestefolk o. a.

Lugo, c. 28,200 Indb., har Klæde- og Silkehandel og varme Kilder, som den vistnok skylder sin Oprindelse; Byen var af Betydning under Romerne og Maurerne. Mod N. i Bjærgene ligger *Mondonedo,* c. 10,000 Indb., med Lærredsfabrikker og Garverier. — *La Coruña,* 48,000 Indb., betydelig Havne- og Handelsstad, skal være grundlagt 693 f. Kr. af Fønikerne, Fyrtaarnet (Herkulestaarnet) skal stamme fra Kejser Trajans Tid; den har stor Industri i Læder, Sejldug og Cigarer og er en meget livlig By („det lille Paris"). Ved Ferrolbugten *(El) Ferrol,* 26,300 Indb., en af Spaniens tre Hovedkrigshavne med Landets største og bedste Arsenal. Ved Nordkysten ligger *Ortigueira,* 20,100 Indb., SV. for La Coruña Badestedet *Carballo,* sydligere *Santiago de Compostela* (vistnok Fordrejelse af „San Jacobe de Apostol), c. 20,000, med Kommune 46,000 Indb., med ringe Industri og Handel, Ærkebispesæde, et 1504 grundlagt Universitet, 16 Klostre og 46 Kirker, hvoriblandt den store Katedral med Apostlen Jakob den Yngres Grav, hvorfor Byen har været og endnu er et besøgt Valfartssted. — *Pontevedra,* 24,200 Indb., er Havne- og Handelsstad; Vestkystens vigtigste Havn er dog *Vigo,* 41,200 Indb.; begge Byer har stort Thun- og

Sardinfiskeri, den sidste har Ord for at være Spaniens sundeste og billigste By. *Tuy* ved Miño, c. 12,000 Indb., er Grænseby til Portugal og har Handel med Lærred og kandiserede Frugter. — *Orense* ved Miño, c. 14,000 Indb., er berømt for den prægtige Bro over Floden og sine Svovlkilder; stor Vinavl i Omegnen.

5. **León,** den vestlige Del af den gammelcastilianske Højslette, er den Del af det spanske Rige, der først rev sig løs fra Araberne og dannede et eget Kongerige, hvorfor Indbyggerne kalder sig *cristianos viejos,* ɔ: gamle Kristne. Bjærgboerne ved Astorga, *Maragatos,* skal være af keltiberisk Oprindelse.

León, c. 16,000 Indb., er en gammel romersk By med en statelig Ringmur, godt bygget; mange store Bygninger minder om tidligere Storhed, navnlig den smukke Katedral med Kongegravene, den har stor Handel med Uld og Lærred. *Astorga* mod N. stammer ligeledes fra Romernes Tid *(Asturica Augusta),* c. 5000 Indb. — *Zamora* ved Duero, c. 16,000 Indb., er befæstet; højere oppe ved Floden *Toro,* c. 8000 Indb., med stor Korn-, Frugt- og Vinavl. — *Salamanca* ved Tormes, 29,800 Indb., stammer fra Romernes Tid, men dens Glansperiode falder i Middelalderen, da dens c. 1240 grundlagte Universitet var verdensberømt, og Byen havde henved 200,000 Indb.; nu er Universitetet i Forfald, det har kun tre Fakulteter. Mod SV. *Ciudad Rodrigo* ved Agueda og nær ved den portugisiske Grænse, c. 9000 Indb., er stærk Fæstning; mod S. *Bejar,* c.9000 Indb., med Handel med Uld og Klæde.

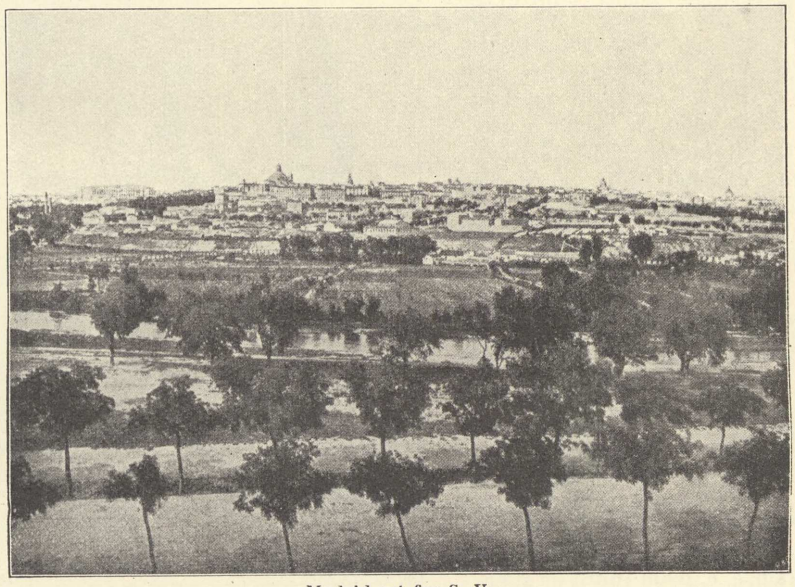

Katedralen i Santiago.

6. **Gammel-Castilien** (Navnet kommer af de mange Kasteller paa Goternes Tid) omfatter den større østlige Halvdel af Højsletten, tillige et Stykke af Nordkysten mellem de baskiske Provinser og Asturien samt noget af den øvre Ebrodal.

Santandér, 65,000 Indb., den vigtigste Havn og Handelsplads ved Nordkysten næst La Coruña, har Handel især med Uld, Industri og Skibsværfter. — *Burgos* ved Arlanzon, 31,500 Indb. med de meget spredte Forstæder er Ærkebispesæde, betydelig Fæstning og en atter i Opkomst værende Handelsstad (Handel med Frankrig) og Fabriksby (med Kulgruber); som Castiliens gamle Hovedstad har den flere prægtige Bygninger, deriblandt den berømte gotiske Katedral; i det nærliggende Kloster *San Pedro de Cardeña* har Cid ligget begravet (nu findes hans jordiske Levninger paa Raadhuset). Over *Aranda* ved Duero, c. 6000 Indb., gaar Vejen mod S. over Passet Somosierra til Madrid. Ved Ebro ligger *Miranda,* c. 6000 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt. — Længere nede ved Ebro ligger *Logroño,* 23,900 Indb., en gammel romersk By, med Handel og Fabrikker, og *Calahorra,* c. 10,000 Indb., i en frugtbar Egn. — *Palencia* ved Carrion, c. 16,000 Indb., stammer fra Romernes Tid, den er omgiven af store Mure, har en smuk Katedral, Handel med Korn og Vin samt

Fabrikation af Uldtæpper (mantas). — *Valladolid* ved Pisuerga, 71,000 Indb., er baade i geografisk og kommerciel Henseende Midtpunktet i den nordlige Højslette; den var tidligere de spanske Kongers Residens, indtil Madrid blev Hovedstad; paa Grund af storartede Ombygninger under Philip II, som er født her, har den dog et mere moderne Præg; det er en betydelig Vaabenplads, Ærkebispesæde med mange Kirker, deriblandt Katedralen, har Universitet, grundlagt 1346, og, især i de senere Aar, megen Handel og Industri. Mod SV. ligger *Simancas* med en Del af det spanske Arkiv, mod NV. *Medina de Rioseco,* c. 5000 Indb., i Middelalderen en betydelig Handelsstad, i Omegnen Vinavl. — *Avila* ved Adaja og Nordbanen, c. 12,000 Indb., paa en Granitklippe, er en godt bygget, men trist udseende By med sine mørke Mure.

Madrid set fra S. V.

— Ved Nordaffaldet af Sierra Guadarrama ved Eresma ligger *Segovia,* c. 15,000 Indb., en ældgammel keltiberisk By; den romerske Akvædukt, Romernes stolteste Værk i Spanien, fører over Eresmadalen („Djævlebroen"); højest paa Klippen ligger Katedralen; Industri i Uld. SØ. for Segovia *San Ildefonso* eller *La Granja* (ɔ: Mejeriet), en lille By (c. 4000 Indb.) med et Slot, bygget af Philip V i Versailles' Stil, Kongens Sommerresidens (1226 m over Havet). — *Soria* ved øvre Duero, c. 7000 Indb., er en Bjærgby med gamle Mure og Handel med Uld; i Nærheden vises Ruinerne af *Numantia.*

7. **Ny-Castilien** omfatter den østlige Del af den sydlige Højslette og er i fysisk Henseende den mindst begunstigede Del af Landet; med Undtagelse af Landets Hovedstad har Landskabet kun faa Byer af Betydning eller historisk Interesse.

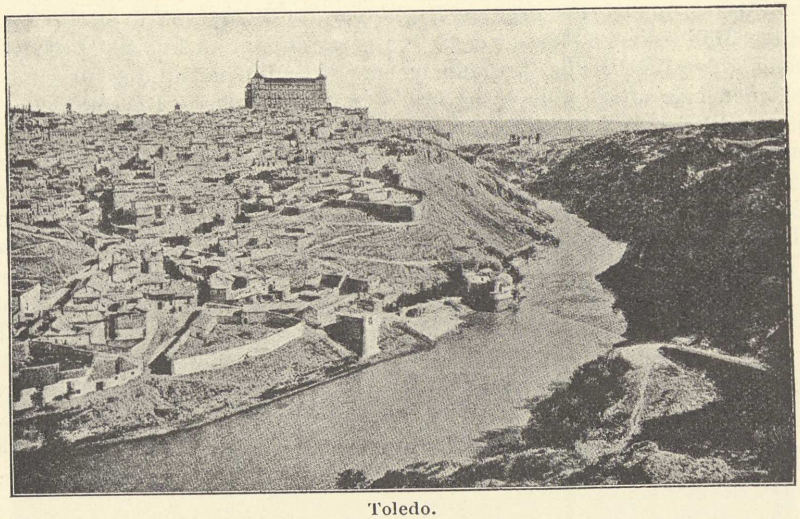
Madrid, der fra Philip II's Tid er Rigets Hovedstad, ligger indtil 660 m over Havet ved den lille, om Sommeren næsten udtørrede Manzanares; ligesom den ligger saa temmelig midt i Landet, er den ogsaa Rigets første By baade i politisk, kommerciel og aandelig Henseende; fra den udstraaler alle de vigtigste Jærnbanelinjer. saaledes til Santandér, Zaragoza, Alicante og Cadiz. Den er med Rette Spa-

niernes Stolthed, da det er en særdeles smukt bygget By med mange Pragtbygninger; skønt den allerede omtales c. 940 som en temmelig betydelig Stad *(Magerit)*, har den dog nu et helt moderne Udseende paa Grund af de mange Ombygninger og Udvidelser, der er foretagne, siden den blev Residensstad. At den især i det sidste Aarhundrede er vokset saa betydeligt, skyldes navnlig den 70 km lange, 1859 fuldendte *Isabellakanal*, der tilfører den udmærket Vand fra Sierra de Guadarrama i en saadan Mængde, at den i den Henseende er en af Evropas bedst stillede store Byer; Kanalen giver ikke alene rigeligt Drikkevand, men der er ogsaa nok til at rense Gaderne og vande den nærmeste Omegn med, ja den har endog bidraget til at mildne det tørre Fastlandsklima. Byen har 599,800 Indb. (Madrileños) med de 11 Forstæder, som først er voksede op i den senere Tid. Byen danner en uregelmæssig Firkant, c. 12 km i Omfang; der er over 600 Gader, 75 Torve, c. 90 Kirker, en Mængde Klostre, mange Paladser og Bygninger for Velgørenhed og Undervisning, 4 offentlige Biblioteker, 8 Museer, c. 20 Teatre og en stor Cirkus til Tyrefægtninger. Den ældste, sydvestlige Del har krumme og snævre Gader, der nu dog forsvinder mere og mere, men i de andre Dele er de brede og godt brolagte. De smukkeste Gader løber ud fra Pladserne i Byens Midte, *Puerta del Sol*, hvorfra Calle Major og Calle de Alcala gaar henholdsvis mod V. og mod Ø., og *Plaza Major*, hvorfra Calle de Atocha gaar mod SØ.; den prægtigste Plads er dog *Plaza del Oriente*, i den vestlige Del, med det store kgl. Slot og Operahuset. Blandt Haverne og Spaseregangene, paa hvilke Byen er særlig rig, mærkes den flere km lange *la Castellana* og *Prado* i den østlige Del; Ø. for den ligger det gamle Slot *Buen Retiro*. Af andre Bygninger nævnes det prægtige Cortespalads i Alcalagade. Malerimusæet (Museo del Prado), der indeholder en fortrinlig Samling, c. 2200 Malerier, særlig af spansk, italiensk, hollandsk og fransk Kunst, Kirkerne S. Isidro el Real, den gotiske S. Geronimo, S. Francisco el grande og Atochakirken, den sidste et Slags Panteon. Universitetet, stiftet 1498 i Alcala, flyttet hertil 1836, er Spaniens største; det kgl. Bibliotek har c. 300,000 Bind. Ogsaa i industriel Henseende indtager Madrid en fremragende Plads, særlig mærkes Guld- og Juvelarbejder, Tæppevæverier, Cigar-, Sæbe-, Parfume- og Handskefabrikker.

NV. for Madrid, c. 1130 m over Havet, ligger ved den lille Flække *Escorial* Klostret og Slottet *San Lorenzo*, sædvanlig kaldt *Escorial*, bygget i Form af en Rist af Philip II til Ære for den hellige Laurentius efter Slaget ved St. Quentin 1557; det er et kæmpemæssigt Bygningskompleks, der danner en Rektangel, 240 m lang, 190 m bred, med 15 Porte, 16 indre Gaarde og en Kirke med en over 100 m høj Kuppel og spanske Kongegrave; en Del af Bygningerne er Hoffets Efteraarsresidens. S. for Madrid ved Tajos og Jaramas Forening ligger i en Oase *Aranjuez*, c. 13,000 Indb., en smukt bygget By med Alleer i Gaderne og et Slot, bygget af Karl V og Philip II, med prægtige Haveanlæg, Hoffets Foraarsresidens. NØ. for Madrid ligger *Alcala de Henares* ved Henares, 12,000 Indb., Cervantes' Fødeby; det tidligere berømte Universitet blev 1836 flyttet til Madrid som nævnt ovenfor.

Længere oppe ved Henares ligger *Guadalajara*, c. 11,000 Indb., med 10 Kirker og flere monumentale Bygninger, et Militærakademi og Klædefabrikker, ved Henares' Kilder *Siguenza*. — Ved Tajo ligger smukt paa en Granitklippe *Toledo* (rom. *Toletum*), 22,300 Indb.; nu er det en trist By med snævre, stejle Gader og en Mængde Ruiner, men mange prægtige Kirker og andre Bygninger vidner om dens store Tid, da den var Residens for Vestgoterne, senere for Maurerne og de castilianske Konger, i det 14. Aarhundrede skal den have haft 200,000 Indb.; her nævnes Katedralen, en af de største og prægtigste Kirker i Verden, Korsgangen i Klostret San Juan de los Reyes, Raadhuset, Inkvisitionspaladset og, paa den højeste Klippe-

tinde, den tidligere mauriske Residens Alcazar (ɔ: Borg), der nu bruges som Kaserne. Byen er særlig den spanske Kirkes By, da Ærkebispen er Spaniens Primas; af dens tidligere store Industri er endnu noget tilbage, navnlig staar den i Ry for sine Silke- og Guldarbejder, Vaabenfabrikker (Toledoklinger) og sit Marzipan. Mod V. ved Tajo ligger *Talavera de la Reyna,* c. 10,000 Indb., med en Del Industri. — *Cuenca* ved Jucar, c. 11,000 Indb., har en storartet, 100 m lang Bro og stor Uldhandel. — *Cuidad Real,* c. 15,000 Indb., er en regelmæssig og godt bygget By i en frugtbar Egn, kendt for sine Æsel- og Muldyrmarkeder. Mod Ø. mellem Byerne *Almagro,* c. 8000 Indb. (Industri i Kniplinger og Tyl), *Manzanares,* c. 11,000 Indb., og *Valdepeñas,* 23,600 Indb., vokser den over hele Spanien berømte Rødvin; SV. for Ciudad Real *Almadén de Azogue* (arabisk, ɔ: Bjærgværk i Kviksølv), c. 8000 Indb.,

Toledo.

med Evropas største Kviksølv- og Cinnobergruber (henved 8 Mill. Pesetas aarlig); Gruberne bestaar af 5 Stokværker i en Dybde af c. 350 m; ved Rio Cobres *Almodóvar,* c. 12,000 Indb., med Vin- og Olivenavl.

8. **Estremadura,** den vestlige Del af den nycastilianske Højslette, er nu, især mod N. et øde og daarligt befolket Land, anderledes var det i Romernes og Maurernes Tid; Merinosfaarene har ved deres Vandringer meget skadet Agerdyrkningen. Indbyggerne, Estremeños, gør et alvorligt, melankolsk Indtryk.

Caceres, c. 17,000 Indb., er en gammel Romerby med Uldhandel, Garverier og Farverier. Mod N. ved Jerte ligger *Plasencia,* c. 8000 Indb., en regelmæssig bygget By med mange Kirker, en stor Vandledning stammer fra Romertiden; østligere ved Sydaffaldet af Sierra de Gredos ligger det berømte Hieronymiterkloster *San Yuste,* hvor Karl V. døde. Ved Tajo *Alcantara* med en af Trajan bygget prægtig Bro, som har givet den dens Navn (det arabiske alcantara betyder Bro). Ø. for Caceres *Trujillo,* c. 15,000 Indb., Pizarros Fødeby, den har nogen Industri. — *Badajoz* (rom. *Pax Augusta)* ved Guadiana, 35,000 Indb., Grænsefæstning mod Portugal, er en regelmæssig bygget, men trist og smudsig By; dens største Seværdigheder er Broen over Floden og det store prægtige Orgel i Domkirken; Omegnen har stor Korn- og Vinavl. Mod Ø. i Nærheden af Floden ligger *Montijo* (fra Greveslægten stammer

Kejserinde Eugénie); *Merida (Emerita Augusta),* c. 11,000 Indb., grundlagt af Kejser Augustus, med romerske Ruiner; *Don Benito,* c. 17,000 Indb., i en kornrig Egn. S. for Guadiana *Medellin,* Cortez' Fødeby; nær ved Portugals Grænse *Albuquerque,* c. 7000 Indb., med Hertugfamiliens Stammeslot.

9. **Andalusien** (Vandalernes *Vandalusia*), Landet omkring Guadalquivir, Sierra Nevada og dets Affald til Havet, omfatter i snævrere Forstand kun de tidligere tre mauriske Kongeriger *Sevilla, Córdoba* og *Jaën,* det saakaldte *Nedreandalusien,* men i videre Forstand ogsaa det fjerde Kongerige, *Granada* eller *Øvreandalusien* (Prov. Malaga, Granada og Almeria, se p. 32). Det lavere Land er frugtbart, men i Sammenligning med Tilstanden paa Maurernes Tid kun lidet kultiveret.

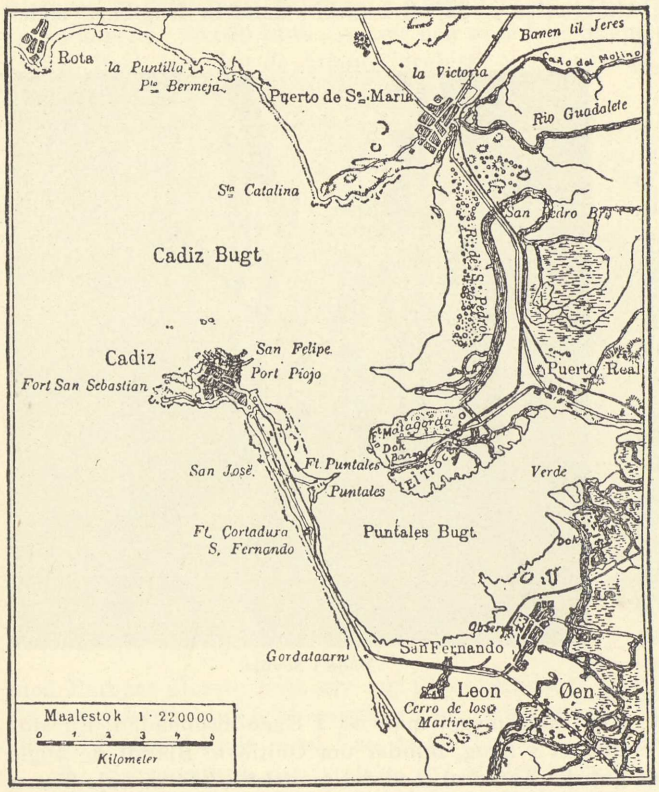

Gade i Sevilla.

Huelva ved Bugten af s. Navn, 29,100 Indb., har betydeligt Fiskeri og Udførsel af Metaller og Frugter. Mod Ø. Havnen *Palos,* hvorfra Columbus sejlede ud. Mod N. nær ved Rio Tintos Kilder ligger Bjærgværksbyen (Minas de) *Rio Tinto,* c. 12,000 Indb., med rige Kobberlejer. — *Sevilla* (rom. *Hispalis)* ved Guadalquivir, 158,300 Indb., er endnu en betydelig By, skønt den har tabt noget ved Cadiz' Opkomst; i Maurertiden, kaldet *Isbilia,* var den Almohadernes Residens og havde c. 300,000 Indb.; den er omgivet af en dobbelt Mur, har for det meste snævre renlige Gader og hvide Huse med flade Tage, i det hele meget maurisk i Bygningsmaaden. En stor romersk Vandledning, der endnu er i Brug, minder om Oldtiden. Blandt de nogle og 70 Kirker er den prægtige gotiske Katedral med det mauriske, 114 m høje Taarn la Giralda; i Nærheden det mauriske Slot Alcazar, et lille Alhambra; Cirkus til Tyrefægtninger er den største i Spanien. Byen er Ærkebispesæde, har et 1502 stiftet Universitet, betydelig Industri i Silke, Bomuld, Jærn og Tobak — den kgl. Tobaksfabrik er en imponerende, monumental Bygning — og Handel; Murillo er født i Sevilla. Paa den anden Bred af Floden ligger Forstaden *Triana. Utrera,* c. 20,000 Indb., har Saltværker. *Carmona,* c. 17,000 Indb., Industri og Svovlkilder, *Ecija* ved Genil, 23,200 Indb., Industri i Klæde og Lærred, Bomuldsavl, *Osuna,* c. 18,000 Indb., Fabrikation af Maatter; sydligere *Moron,* c. 14000 Indb., og *Lebrija,* c. 11,000 Indb., med Vin- og Olivenavl.

Córdoba, Romernes *Córduba,* Lucanus' og de to Senecaers Fødeby, ved Guadalquivir, 66,800 Indb., er nu den forholdsvis mest forfaldne By i Spanien, skønt den endnu har ikke ringe Betydning som Knudepunkt for Banerne, der fører til Badajoz, Malaga og Granada; storartede Ruiner minder om dens Blomstringstid, da den var Omayadernes Residens og skal have haft c. 1 Mill. Indb. og 600 Moskeer;

fra den Tid stammer den prægtige Katedral, Abdarrhamans Moske. Byen, i hvis Nærhed der er store Kul- og Jærnlejer, har endnu betydelig Industri, især i Klæde, Silke, Guld og Sølv, derimod er Fabrikationen af Læder (Corduan) næsten helt forbi. Ved Guadalquivir ligger *Montoro,* c. 15,000 Indb., Olivenavl; mod S. *Montilla,* c. 14,000 Indb., Handel, Vinavl; *Priego de Cordoba,* c. 17,000 Indb., Silkeavl; *Lucena,* 21,000 Indb., Industri i Uld og Sæbe. Af andre Byer nævnes *Bujalance,* c. 11,000 Indb. (Industri i Klæde og Læder), *Cabra,* c. 10,000 Indb., og *Baena,* c. 15,000 Indb. (Vin og Oliven).

Situationsplan over Cadiz og Omgivelser.

Jaën ligger smukt ved Nordaffaldet af Bjærgene, 29,200 Indb.; det er en gammel By med Ringmure og mange Minder fra Maurertiden samt Industri og Handel. Ved Guadalquivir *Andujar,* c. 16,000 Indb., kendt for Fabrikationen af de hvide Vandkølere Alcarazas; N. for Floden *Baeza,* c. 14,400 Indb., Garverier; *Ubeda,* 22,100 Indb., Vin-, Oliven- og Kornavl; *Bailen,* c. 7000 Indb., kendt fra de Franskes Nederlag 1808; *Linares,* 36,300 Indb., Bly- og Kobberminer. S. for Jaën *Martos,* c. 17,000 Indb., Olivenavl, Mineralkilder; *Alcala la Real,* c. 16,000 Indb., Vinavl.

Ved Cadizbugten, som falder i en indre Del, Puntalesbugten, og en ydre, den egentlige Bugt, ligger Øen *León,* afskaaren fra Fastlandet ved San Pedrokanalen. Paa Nordvestspidsen af denne Ø ligger *Cadiz* (Fønikernes *Gades*), 67,200 Indb., Fæstning og vigtig Handelsstad; den udfører navnlig Jeresvin, Salt og Frugter og har særlig Betydning som Udgangspunkt for Dampskibslinjerne til Sydamerika, Vest- og Østindien; den er regelmæssigt og smukt bygget og meget renlig; Thunfiskeri. Ved det Inderste af Puntalesbugten ligger det store Arsenal *La Caraca,* paa Øen León den befæstede *San Fernando,* 25,600 Indb., med Saltværker, paa den østlige Side af Puntalesbugten *Puerto Real,* c. 11,000 Indb., med Saltværker og Skibsværfter, ved Guadalete *Puerto de Santa Maria,* 20,000 Indb., betydelig Industri, Udførsel af Vin, mod N. *Jerez de la Frantera* (ɔ: ved Grænsen), 61,300 Indb., med stor Vinavl og Stutterier, kendt fra Arabernes Sejr 711; højere oppe ved Guadalete *Arcos de la Frontera,* c. 14,000 Indb., med Industri i Læder og Espartogræs, Oliven- og Vinavl, ved

Guadalquivirs Munding *Sanlucar de Barrameda,* 22,300 Indb., Industri, Vinhandel og Fiskeri. *Tarifa,* c. 12,000 Indb., er Evropas sydligste By. Paa Vestsiden af Algecirasbugten ligger *Algeciras,* c. 13,000 Indb., N. for Gibraltar *San Roque,* 22,600 Indb., kendt for sine skønne Kvinder og søgt Sommeropholdssted af Englændere.

Paa Østsiden af Bugten ligger (forbundet med Fastlandet ved en lav, sandet, for neutral erklæret Landtange) **Gibraltarklippen** (Djebel el Tarek, ɔ: Tareks Klippe), 425 m, med Jordens stærkeste Fæstning; den er *engelsk* siden 1704. Klippen stiger næsten lodret op af Havet og er især utilgængelig fra Østsiden; Fæstningsværkerne, der har c. 800 Kanoner, er til Dels udhuggede i Klippen; paa Vestsiden ligger Byen *Gibraltar,* der kun bestaar af een Gade og nogle stejle Sidegyder. Hele den engelske Besiddelse er 5 km² med 25,400 Indb. (1911) uden Garnisonen, der er c. 4000 Md. Den fortrinlige Havn, der er Englands vigtigste Flaadestation ved Middelhavet, besøges ofte af hele Flaader af Skibe, der venter paa den gunstige Østenvind for at slippe ud af Strædet; i 1911 var den besøgt af over 11,600 Skibe.

Malaga, 136,400 Indb., er en befæstet Havn — et af Forterne, *Gibralfaro,* er et gammelt Maurerslot — og Handelsstad, med stor Udførsel af Omegnens Produkter, især Frugter, som Oliven, Rosiner, Druer og Vin, og Industri i Læder, Uld, Silke, Sukker og Jærn. Mod V. ligger den gode Havn *Marbella,* c. 10,000 Indb., inde i Landet *Ronda,* 22,400 Indb., med Handel og Vaabenfabrikker, i Nærheden den dybe Klippekløft Tajo (ɔ: Indsnit), hvori Guadelevinfloden løber, og romerske Ruiner; *Antequera,* 32,200 Indb., Industri i Silke, Flonel, Læder og Papir; *Velez Malaga,* 24,200 Indb., i en meget frugtbar Egn, og *Alora,* c. 11,000 Indb., med Mineralkilder.

Midt i Granadas yppige Vega ligger *Granáda,* 80,500 Indb., stærkt befæstet ved Darros Forening med Genil, 670 m over Havet, med Industri (saaledes i Sukker) og Udførsel af Halfagræs. Byen ligger paa 3 Høje; de højere liggende Dele, der stammer fra Maurertiden, har for det meste snævre og krumme Gader; den har et Universitet, en prægtig Katedral med flere Kongegrave, deriblandt Ferdinand den Katolskes og Isabellas, og nogle og 20 andre Kirker, samt mange Bygninger, der minder om dens store Tid under Maurerne, da den havde c. 400,000 Indb. Den prægtigste er det mauriske Slot *Alhambra* (ɔ: den røde Borg), en hel lille By for sig med sine Gaarde (Løvegaarden), Haver og Sale; paa en Høj i Nærheden det lille mauriske Lystslot *Generalife* (ɔ: Kærlighedens Hus). Længere nede ved Genil ligger *Santa Fé,* en By, der stammer fra Ferdinand den Katolskes Lejr, da han belejrede Granáda, og *Loja,* c. 19,000 Indb., med Bomulds- og Papirfabrikker; N. for Floden *Montefrio, Guadix,* c. 13,000 Indb., og *Baza*; mod S. *Alhama,* c. 8000 Indb., med Svovlkilder; nær ved Kysten *Motril,* c. 19,000 Indb., med Fabrikation af Rom og Saltværker, og ved Kysten Havnen *Almuñécar,* c. 9000 Indb., med Udførsel af Sukker og Rosiner.

Almeria, 48,400 Indb., er en god Havn og Handelsstad, med Udførsel af Bly, Druer og Dadler, Kochenilleavl. Inde i Landet ligger *Berja,* c. 13,000 Indb., *Cuevas de Vera,* 26,500 Indb., med rige Sølvminer; *Huercal Obera,* c. 16,000 Indb., *Velez Rubio,* c. 10,000 Indb., Klædefabrikker; ved Mundingen af Rio Grande Havnen *Adra,* c. 11,000 Indb., med Sukkerplantager og Bjærgværker i sølvholdigt Bly.

10. **Murcia** omfatter foruden en Del af Højsletten den frugtbare Kystslette om Segurafloden, Murcias Huerta, overrislet af et Net af Kanaler; det er det mest silkeproducerende Landskab; Indbyggerne har i høj Grad bevaret det mauriske Præg.

Ved Segura ligger den helt østerlandsk udseende *Murcia,* 125,100 Indb., med Industri især i Silke og Espartogræs og stor Silke-, Vin- og Frugtavl i Omegnen, ved Seguras Biflod Sangonera *Lorca,* 72,800 Indb., med Industri og Kobber- og Blyminer i Nærheden, og ved en anden Biflod *Caravaca,* c. 16,000 Indb., med Vinavl, nordligere *Jumilla,* c. 16,000 Indb., *Yecla,* 23,000 Indb., og *Almansa,* c. 10,000 Indb.

Ved Kysten ligger *Cartagena* (Carthago nova), 302,500 Indb., grl. 228 f. Kr., en smuk By og fortrinlig Havn, stærkt befæstet Krigshavn med store Dokker, Skibsværfter og Undervisningsanstalter for Marinen; mod Ø. Bjærgværksbyen *La Union,* 29,600 Indb., mod V. de to Kystbyer *Mazarrón,* 22,900 Indb., og *Aguilas,* c. 16,000 Indb. — Oppe paa Højsletten ligger *Albacete,* 24,800 Indb., med Industri og Handel med Kvæg, Knudepunkt for Banerne fra Murcia til Alicante og Valencia. Mod N. *Villarrobledo,* med Industri; mod S. *Hellin,* c. 13,000 Indb., med Svovlgruber.

11. **Valencia,** for det meste Bjærgland med de frugtbare Huertas omkring Flodernes Nedreløb; blandt Indbyggerne findes mange af maurisk Herkomst.

Alicante, 55,300 Indb., er en befæstet og stærkt opblomstrende Havn og Handelsby, berømt for sin Vin, Industri i Bomuld og Lærred; nordligere Havnen *Villajoyosa.* Inde i Landet ligger *Alcoy,* 33,400 Indb., med betydelig Industri, især i Papir til Cigaretter, S. for Alicante inden for Kysten *Elche,* 30,700 Indb., Industri og Badested, men navnlig berømt for sine store Palmeskove med kunstige Vandingsanlæg, Udførsel af Vin, Frugt og Palmegrene, især i Paasketiden til Frankrig, Italien osv., Læderfabrikation. Ved Segura ligger *Orihuela* i en meget frugtbar Egn, „Spaniens Have", 35,200 Indb., med Industri og Handel. — *Valencia* nær ved Guadalaviars Munding, 233,300 Indb., er en smukt bygget By i en særdeles frugtbar Egn, med en befæstet Havn; Byen er Ærkebispesæde, har et Universitet, der er stiftet 1502 og har været et af de mest besøgte i Spanien, og betydelig Industri, navnlig i Silke, Bomuld og Tobak; Hovedudførslen er Vin; foruden Katedralen er Cirkus for Tyrefægtninger Byens mest monumentale Bygning. Havneforstaden er *el Grao.* Mod S. ligger ved Jucar flere Byer, som *Cullera, Sueca, Alcira,* 22,700 Indb., *Algemesi* c. 8000 Indb., og *Carcagente,* med Silke- og Risavl; længere inde i Landet *Jativa,* c. 13,000 Indb., en meget gammel By med gamle Paladser, Klostre og Kirker, N. for Guadalaviar *Liria,* c. 9000 Indb., med Industri. Nær ved Palancias Munding ligger *Murviedro,* det gamle *Saguntum,* nu en ubetydelig By og Havn. — *Castellón (de la Plana)* nær ved Kysten, 33,300 Indb., har Hampeavl, Industri i Lærred, Tovværk m. m. samt Fiskeri; Havnestaden er *Grao.* Mod S. *Villareal* c. 16,000 Indb., ved Palancia *Segorbe,* c. 7000 Indb., mod N. ved Kysten Havnebyerne *Benicarlo* og *Vinaroz,* c. 9000 Indb., og *Burriana,* c. 13,000 Indb.

12. **Aragonien** omkring Ebro og øvre Guadalaviar, udelukket fra Havet af Catalonien, er ikke begunstiget af Naturen og desuden forsømt, saa at det er et fattigt Land; den nordlige Del, der opfyldes af Pyrenæerne og deres Udløbere, kaldes *Øvre-aragonien* (el alto Aragon), den sydlige *Nedrearagonien* (el bajo A.). Indbyggerne har Ord for at være gode Soldater, Jægere og især Smuglere.

Teruel (Oldtidens *Turdela*), ved Guadalaviars og Alfambras Forening, c. 11,000 Indb., har nogen Handel og Industri. — *Zaragoza* paa højre Bred af Ebro, hvor den optager Huerba, det gamle *Salduba,* senere *Cæsar Augusta,* 111,700 Indb., har mange Spor af Bygninger fra Romertiden; før dens tapre Forsvar mod de Franske 1808—9 hørte dens Kirker (den har to Katedraler) til de prægtigste og rigeste i Spanien; Byen med sin Forstad *Arrebal* paa Flodens venstre Bred er stærkt befæstet; den er Ærkebispesæde og har et 1474 stiftet Universitet, Industri i Silke og Uld og Handel, især med Vin; Omegnen har Vin-, Oliven- og Silkeavl. Ved Jalon ligger *Calatayud,* c. 11,500 Indb., med Industri, og Badestedet *Alhama.* — I Øvrearagonien ligger ved Pyrenæerbanen *Huesca,* c. 13,000 Indb., ved øvre Aragon den lille velhavende *Jaca,* c. 5000 Indb., og Badestedet *Panticosa,* c. 1580 m o. H.

13. **Catalonien** *(Cataluña),* omfattende Spaniens nordøstlige Hjørne, er det bedst kultiverede og mest industridrivende Landskab og har tillige betydelig Handel.

Tarragona, det gamle *Tarraco,* 23,300 Indb., var paa Romernes Tid en mægtig

By, den har ogsaa mange Oldtidslevninger, deriblandt Bymurene; den er nu Ærkebispesæde og en stærkt befæstet Havnestad med en Del Industri; men særlig er den Udførselshavn for *Reus,* 25,800 Indb., Cataloniens anden Fabriksby; mod NØ. ligger ogsaa en Fabriksby, *Valls,* c. 13,000 Indb. Ved Ebro ligger *Tortosa,* 28,000 Indb., befæstet By, med Industri; herfra gaar Jærnbanen langs Kysten mod N. — *Barcelona* (den karthagiske Koloni *Barcino*) ved Kysten mellem Llobregats og Besos Mundinger, 587,400 Indb., er Spaniens næststørste By og dets første Handels- og Industriby; navnlig har den betydelige Fabrikker i Bomuld, Jærn, Silke, Uld, Papir og Glas, desuden store Skibsværfter og Kanonstøberier. Fra den fremspringende Klippe *Montjuich* (mons Jovis) med et Kastel har man den bedste Oversigt over Byen, der ved den brede Ramblagade (her staar nær ved Havnen et mægtigt Columbusmindesmærke) deles i to Dele, og som er smukt bygget med mange Promenader. Byen har c. 100 Kirker, hvoriblandt den smukke Katedral, et interessant gotisk Raadhus og et Universitet, stiftet 1596, der er det mest besøgte næst Madrids. Blandt Forstæderne nævnes Fisker- og Matrosbyen *Barceloneta,* der ligger paa den Halvø, som lukker for Havnen. Til Forstæderne kan ogsaa regnes *Gracia,* c. 40,000 Indb., de rige Barceloneseres Yndlingsopholdssted. Ved Kysten mod S. *Villanueva y Geltru,* c. 14,000 Indb., med Industri og Skibsværfter; mod N. *Badalona* (Romernes *Baetulo*), c. 19,000 Indb., og *Mataro,* c. 20,000 Indb., Industri. Inde i Landet ligger en Mængde Byer næsten alle med Industri: *Sabadell,* 28,100 Indb., *Tarrasa,* 22,000 Indb., *Caldas de Mombuy,* et meget besøgt Badested; *Igualada* 10,000 Indb., i hvis Nærhed *Montserrat* med Benediktinerklostret ligger; *Manresa,* 22,000 Indb., *Vich (Vique),* c. 13,000 Indb., *Cardona,* med store Stensaltlejer. — *Gerona* (Romernes *Gerunda)* ligger ved Oñasfloden, c. 16,000 Indb.; den har været belejret mange Gange, dens Fæstningsværker ødelagdes næsten helt af de Franske 1809. *Figueras,* c. 5000 Indb., i den frugtbare Slette *el Ampurdan* ligger c. 20 km fra den franske Grænse med Fæstningen *San Fernando,* længere inde i Landet *Olot,* Industri og livlig Handel med Frankrig. — *Lerida* (Oldtidens *Ilerda*) ved Segre, 24,500 Indb., er Fæstning og har Industri i Læder, Bomuld og Papir og Handel med Tømmer, ved øvre Segre Bispesædet *Urgel.*

Spanierinde fra Balearerne.

14. Ved **Balearerne** betegnes under eet de to Øgrupper *Pityuserne* (Fyrretræsøerne), hvortil hører *Ibiza* og *Formentera,* og *Balearerne,* som bestaar af *Mallorca (Majorca)* og *Menorca* samt 3 Smaaøer; tidligere dannede de en Del af Kongeriget Aragonien under Navn af Kongeriget *Mallorca.*

Paa *Ibiza* (Oldtidens *Ebusus*), 570 km², en frugtbar og godt dyrket Ø med store Fyrreskove og Saltværker, ligger Byen af s. Navn. Fra *Formentera,* 96 km², faas ligeledes meget Salt. — *Mallorca,* den største af Øerne, 3500 km², er bjærgfuld navnlig ved Nordvestkysten (*Silla de Torrellas,* 1445 m), men har i øvrigt velvandede, frugtbare Sletter. Paa Vestkysten ligger *Palma,* Hvdst., 67,500 Indb., en befæstet, fortrinlig Havn, Katedralen er meget stor; *Soller,* c. 8000 Indb., mod N. er Hovedpladsen for Orangekulturen; *Manacor* mod Ø. er Sommeropholdssted for Palmas Indb. — *Menorca,* 770 km², ligeledes bjærgfuld (*Monte Toro,* c. 360 m), er mindre frugtbar, Kvægavl og Fiskeri staar derfor højere end Agerdyrkning, Indb. er særlig

dygtige Søfolk. Mod SØ. ligger den regelmæssig byggede, befæstede og meget besøgte Havn *Mahon,* paa Vestkysten Havnen *Ciudadela.*

De *canariske Øer* se I p. 453.

Republikken **Andorra** ligger paa Sydsiden af Pyrenæerne, gennemstrømmet af Segres Biflod *Balira,* mellem Catalonien og det franske Departement Ariège, og er c. 450 km² med c. 5200 Indb. Fra det 13. Aarhundrede har Andorras Dal staaet under Biskoppen af Urgels og Greven af Foix' Overhøjhed, og den sidstes Rettigheder er senere gaaede over til Frankrig. Den lille Republik styres nu af et paa 4 Aar valgt Generalraad, Justitsforvaltningen føres af to Statholdere, Viguiers, der udnævnes af Frankrig og Biskoppen af Urgel, ligesom disse sidste ogsaa modtager en ringe aarlig Tribut som Anerkendelse af deres Overherredømme. Landet har gode Skove og Græsgange samt Jærngruber og Mineralkilder. Hovedpladsen er *Andorra la Vieja.*

§ 5. Republikken Portugal.

I. Historiske og politiske Forhold.

Aar 1139 blev Portugal — Navnet afledes af den romerske Havn Portus Cale ved Oporto — selvstændig Kongerige med omtrent de samme Grænser, som Landet har nu, under det ægte burgundiske og senere, fra 1383, under det uægte burgundiske Kongehus. I det 15. og navnlig i første Halvdel af det 16. Aarhundrede var Portugal en Sømagt af betydelig Rang med store Besiddelser i Indien og Amerika. Men den Tid er for længst forbi. I de Aar, det var under Spanien, 1580—1640, fratog Hollænderne det de indiske Besiddelser; vel løsrev det sig atter fra Spanien under Huset Braganza, men det havde tabt sin Betydning; i det 18. Aarhundrede sluttede det sig mere og mere til England, som efterhaanden opnaaede at faa saa godt som hele Rigets Handel i sine Hænder. Efter Trængselsaarene i Napoleonstiden gik ogsaa Brasilien tabt 1822. Riget hjemsøgtes ideligt af Partistridigheder og Borgeropstande, og vel indtraadte der efter Midten af det 19. Aarhundrede under Huset Sachsen-Koburg-Braganza en Tid noget roligere Forhold, og Reformarbejdet skred, om end kun langsomt, frem, men den indre Partistrid begyndte snart igen, Utilfredsheden med Kongedømmet styrkede det republikanske Parti, og da Regeringen greb til de skarpeste Vaaben mod det, blev Kongen og Kronprinsen myrdede i 1908, og i Sommeren 1910 begyndte Republikanerne en Revolution, der førte til den unge Konges (Manuels) Fordrivelse og Republikkens Proklamation i Oktbr. 1910.

Portugal er et overvejende af Havet behersket Land; thi vel er kun henved 650 km Kyst af den i det hele over 1650 lange Grænse, men Landet, der har Form af en Rektangel, er c. 550 km fra N. til S., medens den omtrentlige Bredde kun er c. 175 km, og intet Sted ligger mere end godt 200 km fra Havet.

Det portugisiske Rige bestaar af det egentlige Portugal, Fastlandet med tilliggende Øer, Azorerne og Madeiragruppen, og Kolonierne, nemlig Goa, Damao og Diu i Forindien, Halvdelen af Øen Timor, Macao, Besiddelserne paa Afrikas Vest- og Østkyst (portugisisk Guinea, Angola og Mozambique) samt de capoverdiske og nogle af Guineaøerne. Det egentlige Portugal er c. 91,900 km², Kolonierne tilsammen c. 2 Mill. km² (med c. 9,3 Mill. Indb.).

Befolkningen i det egentlige Portugal er (1911) c. 5,960,000, det er c. 65

paa 1 km², altsaa en Del tættere befolket end Spanien. Bedst befolkede er de nordlige Dele indtil Floden Mondego, men mod det Indre og mod S. tager Tætheden i Almindelighed af; Landskabet Minho har 179 (Distriktet Porto endog 294), Alemtejo 20 (Distriktet Beja kun 19) paa 1 km². Af Fremmede var der i 1911 41,200, deraf c. 20,500 Spaniere, især Gallegos, der navnlig ernærer sig som Tjenestefolk (intet Land bruger saa mange mandlige Tjenestefolk), en Del Brasilianere, Englændere m. fl.; desuden fandtes der (1900) c. 3000 Negre, særlig i Havnebyerne. Udvandringen, særlig til Brasilien og de Forenede Stater, var 1910 39,500, 1911 59,700, 1912 88,900. — Næsten alle hører til den romersk-katolske Religion; i Spidsen for Gejstligheden staar de 3 Ærkebisper i Lissabon (Primas), Braga og Evora; der er Religionsfrihed, men i 1900 var der kun c. 4500 Protestanter og 500 Jøder. Almueoplysningen, som tidligere har været aldeles forsømt, er vel i de senere Aar blevet noget bedre, men endnu i 1900 kunde over 78 % ikke læse; der var i 1900 5247 Elementarskoler (1800: 873) og c. 1000 private; desuden er der en Del højere Skoler (deriblandt 30 Statslyceer), polytekniske Læreanstalter i Lissabon og Oporto m. m. samt et Universitet i Coimbra. Der er Skoletvang, og Gejstligheden har intet at gøre med Undervisningsvæsenet; Munkeklostrene blev ophævede 1834.

Næringsveje. Portugal har ved Siden af store Hedestrækninger, navnlig mellem Serra Estrella og Algarve (af Alemtejo skal saaledes kun c. $^1/_5$ være dyrket), ogsaa meget frugtbare Egne, og Agerbrug og Kvægavl er Landets vigtigste Erhverv, men Landbruget staar dog i det hele ikke højt, og det er først i de senere Aar, at Landet kan brødføde sig selv, før 1840 maatte der indføres meget Korn, nu kan der udføres. Kun c. 51 % af Arealet regnes for produktive, hvoraf c. 26 % Agerland, 3,5 % Vinland; Skovene, der er meget forsømte og ødelagte, skal kun være 5,3 %, Portugal er altsaa et skovfattigt Land. Af Kornsorter dyrkes mest Hirse, dernæst Hvede, Majs, Ris, Byg og Rug, det sidste kun mod N.; dernæst dyrkes Grøntsager, Kartofler, Frugter (Oliven, Figen, Tomater, Oranger m. m.), Hør, Hamp og Espartogræs; det vigtigste Produkt er dog Vinen, der dyrkes i alle Provinser, og hvis aarlige Produktion er c. 5,5 Mill. hl; mest kendt er Portvinen fra Alto-Douro og de hvide Vine fra Caravallos og Setubal; Produktionen har indtil den senere Tid lidt under Druesygdommen og Phylloxeraen; Olivenavlen staar særlig højt i Estremadura. Af Skovene er det kun Korkegen, der giver klækkeligt Udbytte (1909 til en Værdi af over 13 Mill. Kr.). Kvægavlen, som har været i yderste Forfald, er vel nu i Opkomst, og Udførslen af levende Kvæg, navnlig til England, er steget, men den er langtfra betydelig; Hornkvæget spiller kun en større Rolle i de nordlige Egne, ellers er de vigtigste Husdyr Faar (c. 3 Mill., Merinosfaarene i Beira), Muldyr og Æsler samt Geder (c. 1 Mill.) og Svin (1,2 Mill.), der er til stor Skade for Skovene. Silkeavlen staar højst i Tras os Montes, Biavlen i Estremadura og Alemtejo. — Fiskeriet, navnlig af Sardiner, Thunfisk og Østers, er temmelig betydeligt (af Flodfisk er Laksen den vigtigste); Udbyttet af Fiskerierne var 1909 c. 5,68 Mill. Milreis. — Skønt Landet er meget rigt paa Mineralier, staar dog Bjærgværksdriften ikke højt, og de vigtigste Bjærgværker er i Hænderne paa fremmede, især Englænderne; der faas især Kobber, Svovl og Bly, men det vigtigste Produkt er dog Salt, som næsten udelukkende faas af Salinerne („marinhas"), Saltmoradserne ved Kysten; der er ogsaa Rigdom paa Bygningssten og fortrinligt Marmor. — Industrien, der har været meget ubetydelig, begynder først i den sidste Tid at tage nævneværdigt til og frigøre sig for England særlig med Hensyn til Uld- og Bomuldsvarer; ogsaa Silkeindustrien er i stærk Opkomst, ligeledes kan Fabrikationen af Kniplinger, Filigranarbejder og Sprit nævnes. — Ogsaa Handel og

Skibsfart begynder at komme op, skønt Handelen, der næsten udelukkende er Søhandel, overvejende er paa engelske Hænder, og Indførslen stadig langt overstiger Udførslen; i 1911 var Værdien af Indførslen c. 69,1, af Udførslen over 34,5 Mill. Milreis, deraf Vin c. 11,9, Træ 4,4, levende Kvæg over 3,9, Bomuldsvarer over 1,2 og Fisk 3,1 Mill.; de vigtigste Indførselsvarer er engelske Industrivarer og Raastoffer. Handelsflaaden er kun ringe, 1911 bestod den af 325 Skibe med c. 114,000 Tons Dr., deraf 66 Dampskibe med c. 70,200 T. Dr.; af Havnene er det egentlig kun Lissabon, Oporto og Setubal, der driver udenlandsk Handel. Skønt der i de senere Aar er gjort en Del for Samfærdselsmidlerne, lider den indenlandske Handel dog stadig under deres Utilstrækkelighed; 1913 var der af Jærnbaner kun 2983, af Telegraflinjer 7089 km.

Efter Forfatningen af 21. Aug. 1911, der mest er dannet efter fransk Mønster, er den udøvende Magt i Hænderne paa en af Kongressen paa 4 Aar valgt Præsident, der ligesom hans Ministre er ansvarlig, medens den lovgivende Magt udøves af den i to Kamre delte Kongres, hvoraf Deputeretkamret (164 Medl.) vælges paa 3 Aar ved direkte Valg, medens Senatet (71 Medl.) vælges paa 6 Aar indirekte ved Repræsentanter for Kommunerne. Der er 3 Apellationsretter, i Lissabon, Oporto og Ponta Delgada (Azorerne), og en Højesteret i Lissabon; den anklagedes Skyld afgøres af en Jury. — Finanserne er i en beklagelig Tilstand, om end der er Fremgang, men der er jævnlig Underskud, og Statsgælden vokser; Budgettet 1913—14 lyder: Indtægter c. 75,9, Udgifter 74,9 Mill. Milreis; Statsgælden var 1913: den ydre c. 176,38, den indre 708,1 Mill. Milreis. — Der er almindelig Værnepligt; Tjenestetiden er ordnet ved ny Lov af 1911. Hæren er i Fredstid c. 30,000 Md. (1913 angives den kun til c. 11,200), paa Krigsfod angives den til c. 175,000 Md.; Kolonialhæren er c. 13,000 Md. Flaaden var 1913 27 større Skibe med i alt 173 Kanoner (deraf et Panserskib med 14 K.) og en Besætning af c. 2700 Md.

Portugal faldt tidligere i de 6 nedennævnte Landskaber; deraf deltes senere atter Entre Douro e Minho i to (Minho og Douro) og Beira ogsaa i to (B. alta og B. baixa), saa at der i alt var 8. Fra 1867 deles hele Fastlandet i 17 Distrikter (distritos), der er Underafdelinger af de gamle Landskaber; dertil kommer 3 Distrikter paa Azorerne og 1 paa Madeira. Indbyggerantallene i følgende Liste er efter Folketællingen i 1911 (den første Folketælling efter Hoveder var 1878; tidligere vurderedes Folketallet efter Arnesteder, Fogos).

1.	Vianna do Castello	2,200 km² med	227,300 Indb.,	102 paa 1 km²
2.	Braga	2,700 — —	382,300 —	142 — —
3.	Porto	2,300 — —	679,600 —	294 — —
	Entre Douro e Minho	7,200 km² med	1,289,200 Indb.,	179 paa 1 km²
4.	Villa Real	4,300 km² med	245,500 Indb.,	57 paa 1 km²
5.	Bragança	6,500 — —	192,000 —	29 — —
	Tras os Montes	10,800 km² med	437.500 Indb.,	40 paa 1 km²
6.	Aveiro	2,800 km² med	336,200 Indb.,	110 paa 1 km²
7.	Vizéu	5,000 — —	416,700 —	83 — —
8.	Coimbra	3,900 — —	359,400 —	92 — —
9.	Guarda	5,500 — —	271,600 —	49 — —
10.	Castello Branco	6,700 — —	241,200 —	26 — —
	Beira	23,900 km² med	1,625,100 Indb.,	68 paa 1 km²

11.	Leiria	3,400 km² med	262,600 Indb.,	77 paa 1 km²
12.	Santarem	6,600 — —	325,800 —	49 — —
13.	Lisboa	7,900 — —	852,400 —	107 — —
	Estremadura...	17,900 km² med	1,440,800 Indb.,	80 paa 1 km²
14.	Portalegre	6,200 km² med	141,500 Indb.,	23 paa 1 km²
15.	Evora	7,400 — —	148,300 —	20 — —
16.	Beja	10,300 — —	192,500 —	19 — —
	Alemtejo...	23,900 km² med	482,300 Indb.,	20 paa 1 km²
17.	Faro [*Algarve*]	5,000 km² med	272,900 Indb.,	54 paa 1 km²
18.	Angra	700 km²		
19.	Horta	800 —		
20.	Ponta Delgada	900 —		
	Azorerne...	2,400 km² med	242,600 Indb.,	101 paa 1 km²
21.	Funchal [*Madeira*]	800 km² med	169,800 Indb.,	208 paa 1 km²
	Portugal...	91,900 km² med	5,960,200 Indb.,	65 paa 1 km²

De større Byer kaldes Cidades og Villas (c. 500), de mindre, hvoraf der er over 4000, Povos eller Provoçaos, Aldeidas (Flækker) og Lugares (Landsbyer); Casaes og Predios er Landejendomme og Forpagtergaarde. Mellem $^1/_5$ og $^1/_4$ af Befolkningen bor i Byerne; selv ude paa Landet bor de fleste i enkelte Gaarde, Landsbyer er sjældnere. Kun to Byer har over 100,000, Lissabon og Oporto, den næste, Braga, har c. 30,000 Indb. Byernes Indbyggertal over 10,000 er fra 1911.

II. Stedbeskrivelse.

1. **Entre Douro e Minho** eller blot **Minho,** det næstmindste, men bedst kultiverede og befolkede Landskab; ogsaa i Industrien arbejder det sig op.

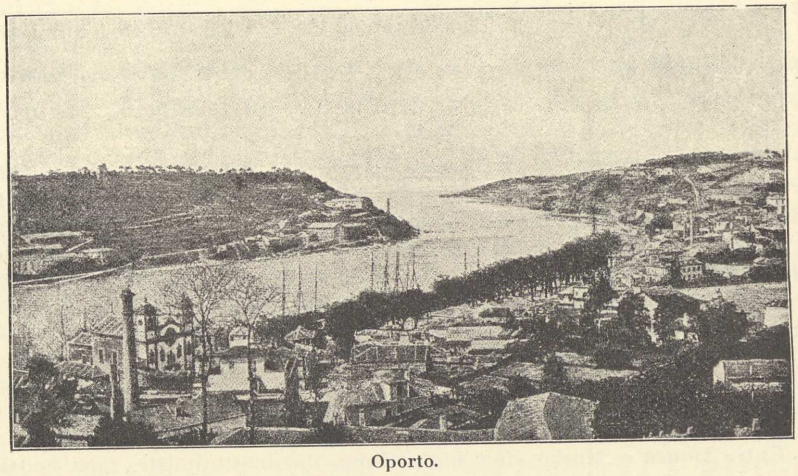
Ved Limias Munding ligger *Vianna do Castello,* 10,200 Indb., med livlig Handel og Fiskeri, mod N. ved Minho *Valença,* Grænsefæstning lige over for Tuy; her ender Nordbanen. — *Braga,* 30,400 Indb., nær ved Cavadofloden, er Ærkebispesæde; mange Ruiner minder om Romertiden, da den hed Bracara Augusta, den prægtige Katedral stammer fra Sueverne, hvis Hovedstad den var; den har Handel. SØ. for Braga ligger *Guimarães,* c. 9000 Indb., tidligere Residens for Portugals Konger, med Industri, mod S. ved Grænsen af Tras os Montes Badestedet *Vizela.* — *Porto* eller *Oporto* (ɔ: Havn, af *Portuscale,* Egnen N. for Douro hed paa Romertiden *Portucalia*), smukt beliggende ved Douros højre Bred, 6 km fra Mundingen, 194,000 Indb., er Rigets anden By, baade hvad Størrelse, Handel og Industri, især i Bomuld og Silke, angaar; den er Hovedudførselshavn for Vinen, navnlig den, der gaar til England, desuden udføres særlig Sydfrugter, Kork og Kvæg. Af Bygninger mærkes i den gamle By det høje Klokketaarn los Clerigos, i den nye By Klosteret Serra do Pilar, der nu er et Fort; over Douro fører en 550 m lang Jærnbanebro, et Mesterværk af Bygningskunst; en anden Bro forbinder den med *Villanova de Gaya,* en af Forstæderne. Ved Douros Munding ligger Udhavnen *Leixões,* mod N. ved Kysten *Pavoa de Varzim,* c. 12,000 Indb., med Fiskeri.

2. **Tras os Montes** (ɔ: hinsides Bjærgene), et barskt Bjærgland, mod S. er der dog store Vindistrikter, navnlig ved Villa Real, det saakaldte *Paiz do Vinho.*

Villa Real, 8300 Indb., mod S. har Industri, Handel med Vin og Oliven- og Orangeavl; Hovedstabelplads for Distriktet er *Peso da Regoa* ved Douro, 4000 Indb.; mod N. *Chaves* ved Tamego, 6500 Indb., med Mineralkilder og en Bro fra Romertiden. — *Bragança,* 5500 Indb., befæstet By, er Midtpunkt for Silkeindustrien; Kongehuset stammer herfra.

3. **Beira** deles i det nordlige *Beira alta,* der bestaar af de tre første af de p. 46 nævnte Provinser, og det sydlige *Beira baixa;* det første er bedst befolket. Indbyggerne adskiller en tredje Del, *Beira mar,* den flade Kyststrækning.

Aveiro ved Strandsøen af s. Navn, i hvilken Vouga udmunder, 11,500 Indb., har Saltudførsel, dens Havn har været langt betydeligere før; sydligere *Ilhavo,* c. 10,000 Indb., i Nærheden den store Glas- og Porcellænsfabrik *Vista Alégre,* mod N. *Ovar,* 10,600 Indb., med Fiskeri og Handel. — *Vizéu,* 8400 Indb., er en gammel

Oporto.

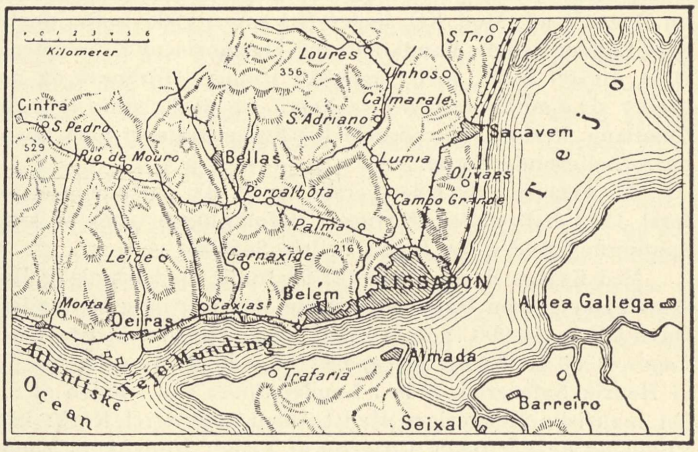
By med Ruiner fra Romertiden og Middelalderen, kendt for sin aarlige Messe, Rigets største. Mod N. *Lamego,* 9200 Indb., særdeles smukt beliggende, historisk kendt fra Rigets første Cortes, der holdtes her 1143. — Ved Mondego ligger *Coimbra* (Romernes *Conimbrica*), 20,600 Indb., smukt beliggende og imponerende med sine mange Kirketaarne og sin højtliggende Universitetsbygning. Den lavere Del har snævre, smudsige Gader, langt smukkere er den højere Del omkring Universitetet, stiftet 1290; paa den anden Side af Floden *Quinta das Lagrimas* og Klostret *Sta. Clara,* kendte fra Inez de Castros Historie. Ved Mondegos Munding ligger Havnen og Badestedet *Figueira da Foz,* 5000 Indb. — *Guarda,* 6100 Indb., ved Serra Estrella, c. 1040 m over Havet, er omgivet af Mure; mod NØ. *Almeida* i Nærheden af Coa, stærk Grænsefæstning. — Ved Tajos Biflod Ponsul ligger *Castello Branco,* 7300 Indb.; den stammer fra Romertiden og har gamle Mure, nordligere *Covilhão,* 15,700 Indb., med Lærredsfabrikker.

4. **Estremadura** (ɔ: Extrema Durii), Kystprovinsen fra Mondego til Algarve, er kun daarligt befolket, naar undtages Lissabons og Setubals Omegn samt Egnene paa højre Bred af Floden, den er rig paa Mineralier og Saliner.

Mod N. ligger den ældgamle lille By *Leiria,* sydligere *Batalha* med Dominikanerklostret Sta. Maria da Vittoria, som gaar for Portugals smukkeste og, næst Mafras Palads største Bygning, *Alcobaça,* med flere Kongegrave i Klosterkirken, og *Caldas*

da Rainha, med Svovlbade, Landets mest besøgte Badested. Ved Kap Carvoeiro den befæstede Havn *Peniche.* — Ved Tejo ligger *Santarem,* c. 9000 Indb., tidligere Residens for mauriske og portugisiske Konger, med livlig Handel, især med Mejeriprodukter; højere oppe ved Tejo *Torres Novas,* 9500 Indb., med Olivenavl og Bomuldsindustri, og det befæstede *Abrantes,* 7300 Indb., med S. Vicentekirken, en af Rigets største og prægtigste Kirker, og livlig Handel.

I Nærheden af Mundingen udvider Tejo sig til et over 18 km langt og 11 km bredt Bækken, og hvor dette atter snævrer sig sammen, ligger paa den nordlige Bred *Lissabon,* eller *Lisboa,* Portugals Hovedstad fra 1383; 435,400 Indb. med Forstæderne, hvoriblandt *Belem,* den vestligste, og *Olivaes.* Byen, der i Oldtiden hed *Olisippo,* er bygget paa 7 Høje og kappes hvad smuk Beliggenhed angaar med Neapel, Konstantinopel og Stockholm, „den, der ikke har set Lissabon, har intet skønt set", siger Ordsproget. Den ældste Del mod Ø. *(Alfama)* omkring Bjærget Monte do Castello, hvilken blev staaende ved Jordskælvet 1755, har krumme, smudsige Gader, men de øvrige Dele (den nye By i Midten, Alcantara mod V. og Bairro alto mod N.), der blev opbyggede efter Jordskælvet, og navnlig Partierne om de to store Torve Praça do commercio og Praça do Rocio eller Dom Pedro Pladsen har smukke, lige og brede Gader (Rua Augusta, Rua d'Ouro og Rua da Prata), skønt mange af dem er stejle; høje Taarne mangler Byen, dem vilde man ikke opbygge efter Katastrofen. Den helt aabne By, der med Forstæderne strækker sig c. 12 km langs Floden, har mange Hovedtorve (praças) og mindre Pladser (largos), smukke Promenader, deriblandt den 80 m brede Avenida da Libertade, og Haver, over 200 Kirker og Kapeller, hvoriblandt Katedralen og Klosterkirken Belem (ɔ: Bethlehem), 7 Teatre og 2 Amfiteatre til Tyrefægtninger; Gadelivet er usædvanligt broget paa Grund af de mange Negre, Mulatter og Kreoler; af særligt mærkelige Bygninger nævnes Slottet, Søarsenalet, San Carlos Teatret, endelig en storartet Vandledning. Byen, der har en af Evropas største og bedste Havne, er Midtpunktet for Portugals Handel og Industri, navnlig staar den højt i Juvelarbejder og Fabrikker i Bomuld, Silke, Sukker og Maskiner. Omegnen, *Termo de Lisboa,* er særdeles smuk og opfyldt med Landsbyer, Landsteder og Fabrikker. Mod NV. ligger *Cintra,* 5900 Indb., smukt liggende mellem Bjærge og store Skove, Slottet har været Hoffets Sommeropholdssted; i Nærheden det berømte Korkkloster *Sta. Cruz,* til Dels udhugget i Klippen og bedækket med Kork for Fugtighedens Skyld; nordligere Flækken *Mafra,* c. 200 m o. H., med et kæmpemæssigt Klosterpalads, bygget 1717—31; Kirken er helt af Marmor. Paa venstre Bred af Tejo lige over for Lissabon *Almada,* 9900 Indb., med et Kastel og prægtig Udsigt over Hovedstaden; og *Aldeia Gallega,* 8100 Indb.

Kort over Lissabons Omegn.

Den vigtigste By S. for Tejo er *Setubal,* Oldtidens *Setubra* (arab. Sjeluvir), af Søfolkene kaldt *St. Yves,* 24,700 Indb., smukt opbygget efter Jordskælvet, Rigets tredje Havn og Handelsstad, Hovedplads for Salthandelen, hvoraf en stor Del gaar til Norge, desuden Udførsel af Vin. Mod SV. ved Kysten ligger Havnen *Cezimbra,* 9100 Indb., med Fiskeri.

5. **Alemtejo** (ɔ: hinsides Tejo), den største, men mindst kultiverede og tyndest befolkede Provins, ligger inden for Estremadura mellem Tejo og Algarve.

Mod N. ligger *Portalegre,* 11,600 Indb., med en Katedral med to Taarne og en stor Klædefabrik, mod SØ. i Nærheden af Grænsen Fæstningerne *Campo Major* og *Elvas;* den sidste, 10,600 Indb., lige over for Badajoz, er Rigets stærkeste Fæstning. — *Evora,* 17,900 Indb., Provinshvdst., Ærkebispesæde, er en gammel By (keltiberisk *Ebura*) med romerske Ruiner, deriblandt et Dianatempel; Akvædukten tilfører endnu Byen Vand. Mod NØ. ligger *Estremoz,* 7900 Indb., med Fabrikation af de over hele Landet brugte Vandkølere og Marmorbrud i Omegnen. — S. for Evora ligger *Beja,* 10,100 Indb., med romerske Ruiner, Olivenavl og nogen Industri, mod SV. breder sig *Campo de Ourique,* kendt fra de Kristnes Sejr over Maurerne 1139, ved Guadiana *Mertola,* Hovedsæde for Smughandelen med Spanien, ligesom den nordligere beliggende *Serpa.*

6. **Algarve** (af Ordet „ereb", se p. 3), oprindelig et maurisk Kongerige, kom først 1253 helt under Portugal; Befolkningen, som er særlig fjendtligsindet mod Spanierne, gælder for Rigets bedste Søfolk.

Ved Kysten ligger *Faro,* 12,700 Indb., med betydelig Handel med Vin og Frugt samt Fiskeri; som Handelsplads har den en vigtig Medbejler i den mod Ø. liggende Havn *Olhão,* 10,000 Indb., i hvis Omegn Algarves bedste Vin vokser; mod V. Havnen *Lagos,* 8300 Indb., og *Sagres* nærved Kap de São Vicente, ligesom Lagos grundlagt af Henrik Søfareren, inde i Landet *Silves* ved Floden af s. Navn, c. 10,000 Indb., det mauriske Kongeriges Hvdst., med Industri i Kork; længere nede ved Floden *Villanova de Portimão,* Udførsel af Frugt; *Monchique,* smukt beliggende ved Foia, har varme Bade; *Loulé,* smukt beliggende, med Minedrift og Kurvefletning af Dværgpalmens Blade; *Tavira,* nær ved Kysten mod Ø., 11,700 Indb., er Algarves skønneste og renligste By, med Fiskeri og Udførsel af Sydfrugter; ved Guadiana ligger den af Pombal anlagte lille By *Villa Real de S. Antonio,* der skulde være Midtpunkt for Sardinfiskeriet, men Fiskerne foretrak den lige overfor liggende spanske By Ayamonte.

7. **Azorerne** (ɔ: Høgeøerne), beliggende under c. 38° n. Br. og 22—32° v. L., opdagede 1432, er vulkanske og bjærgfulde (det højeste Punkt, *Pico Alto,* paa Pico, er 2320 m) med stejle og vanskelig tilgængelige Kyster. Øgruppen bestaar af 9 Øer (med nogle Smaaøer): *Flores* og *Corvo* mod NV.; *Fayal, Pico, San George* (São Jorge), *Graciosa* og *Terceira* i Midten; *San Miguel* og *Santa Maria* mod SØ. De har et mildt fugtigt Klima med yppig Vegetation; evropæiske Kornsorter, Vin, Frugter, Sukker og Kaffe er Udførselsartikler. Befolkningen er meget broget, de fleste er dog Portugisere, desuden Negre, Englændere, Skotter og Irer, de sidste især paa Fayal.

Paa Terceira *Angra* (do Heroismo), 10,100 Indb., stærkt befæstet Havn, Sæde for Øernes Militærkommandant, paa Fayal *Horta,* c. 8000 Indb., Øernes næststørste Havn, med livlig Handel paa Amerika, paa San Miguel, den største af Øerne, c. 800 km², ligger den største Havn, *Ponta Delgada,* med Handel og Industri, og *Ribeira Grande,* 8500 Indb., paa Pico *Lagens,* kendt for sin udmærkede Vin.

Madeiragruppen se I p. 453.

DEN ITALIENSKE HALVØ

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Til den italienske Halvø regnes foruden den egentlige Halvø ogsaa mod N. Landet mellem Apenninerne og Alperne og mod S. Øen Sicilien; desuden maa Øerne Korsika og Sardinien regnes herhen paa Grund af deres nærmere Beliggenhed, skønt de skilles fra Fastlandet ved større Havdybder; Strædet mellem Elba og Korsika er dog i Forhold til de andre omgivende Farvande af en langt ringere Dybde, c. 500 m, det smalle Piombinostræde mellem Elba og Fastlandet kun c. 100 m. Med Undtagelse af et Stykke mod NØ., hvor Halvøen gaar over i Balkanhalvøen, har den overalt naturlige Grænser; mod N. og NV. begrænses den af Alperne, dog falder den politiske Grænse ikke helt sammen med Kamlinjen, mod N. paa Østerrigs og Schweiz' Grænse naar den ikke denne, mod V. paa Frankrigs Grænse overskrider den den, saaledes at c. 35,000 km² af Alpernes Omraade (i alt c. 220,000 km²) hører til Italien; i øvrigt er Halvøen begrænset af Middelhavet. Halvøen strækker sig gennem 10 Breddegrader, fra 36° 40' til 46° 40' n. Br., saaledes er der omtrent 1100 km fra Siciliens Sydspids, Kap delle Correnti, til det nordligste Punkt i Alperne, Cima di Vanscuro (tages Malta med, 35° 49', er der c. 1200 km), og gennem 12 Længdegrader, fra c. 6° 30' til 18° 30' ø. L.; i Bredden er den i Podalen c. 550 km, men paa selve Halvøen kun 150—200 km. Hvor stærkt Halvøen viger ud i østlig Retning, kan ses af, at Venezia, Rom og Siciliens Vestspids omtrent ligger under samme Meridian, c. $12^1/_3$° ø. L. Halvøens Størrelse er c. 237,000 km², med Øerne (naar ogsaa Korsika og Malta tages med) c. 296,000 km².

b. Den italienske Halvøs Kystudvikling er vel betydelig i Forhold til den pyrenæiske Halvøs, men den har dog ikke dybe Indskæringer, og dens Rigdom paa Havne er ikke særlig stor.

Italiens Vestkyst begynder lidt V. for Byen Ventimiglia med *Genovabugten,* der naar til *Speziabugten.* Kysten, som er stejl, da Apenninerne træder helt ud til Havet, er rig paa Havne (hvoraf den vigtigste er *Genova*), frugtbar og begunstiget af et udmærket Klima, især fordi Bjærgene beskytter den mod den barske Mistral; den vestlige Halvdel til Genova kaldes *Riviera di ponente,* den østlige *Riviera di levante* (ɔ: Vest- og Østkysten). Fra Magras Munding forandrer Kysten Karakter, da Bjærgene her træder tilbage; den flade og sumpede Kyst gaar først mod SSØ, og slaar derpaa ind i den sydøstlige Hovedretning, kun afbrudt i sin Ensformighed enkelte Steder ved fremspringende Punkter, som *Monte Piombino* og *Monte Argentario;* de har tidligere været Øer, men ved Alluvialdannelser er de blevne knyttede til Fastlandet; der er kun faa Havne. Uden for Monte Piombino ligger *Elba* og uden for Monte Argentario nogle andre smaa Øer, som *Monte Christo* og *Giglio,* der skiller det *liguriske* fra det *tyrrhenske* Bækken. Kysten fra Argentario videre mod SØ. beholder den samme ensformige flade Karakter til den 315 m høje Kalkklippe *Kap Circello,* blot er den endnu mere ensformig, Punkter som *Kap Linaro* og *Porto d'Anzio* springer kun lidt frem. Men fra Kap Circello ophører den ensformige Linje, og det tyrrhenske Hav danner flere dybe Bugter: *Gaëtabugten* mellem Kap Circello og *Kap Miseno,* dens Kyster er flade, udenfor ligger de *pontinske Øer;* den *neapolitanske Bugt* mellem Kap Miseno og *Kap Campanella;* den vulkanske Ørække, der begynder med de pontinske Øer, fortsættes ud i Neapelbugten med *Ischia, Procida* og *Capri;* mellem Kap Campanella og *Punta della Li-*

cosa Salernobugten, hvis Nordkyst dannes af den klippefulde Halvø *Sorrento,* hvorimod Østkysten, der stadig forøges ved Seleflodens Aflejringer, er flad. Efter en kortere Strækning til *Punta degl' Infreschi* danner Kysten atter en Bugt, *Policastrobugten,* og slaar derpaa ind i mere sydlig Retning over *Kap Suvero* og *Kap Vaticano,* mellem hvilke *Eufemiabugten* ligger, og videre over *Giojabugten* og *Messinastrædet,* som paa sit smalleste Sted er lidt over 3 km, til *Kap dell' Armi,* Halvøens Sydspids.

Sydkysten langs det *ioniske Hav* drejer et Stykke mod Ø. til det „vinddelende" *Kap Spartivento,* 37° 50' n. Br., for derpaa at vende sig mod NØ. til *Kap Colonne (di Nao),* afsættende *Squillacebugten* (Scylaceum) mellem *Punta di Stilo*

Fra Kysten ved Sorrento.

og *Kap Rizzuto;* den kun 30 km brede Isthme mellem Squillace- og Eufemiabugten havde Nero til Hensigt at gennembryde med en Kanal. Derpaa gaar Kysten mod N. og afsætter den store *Tarantobugt,* der skærer sig ind mellem Halvøerne *Calabrien* og *Apulien* („Hælen" paa Støvlen) og begrænses af *Kap dell' Alice* og *Kap (Sta. Maria) di Leuca.* Calabriens Kyst er overalt stejl og rig paa Havne, her laa ogsaa i Oldtiden de talrige græske Kolonier; Kysten paa Apuliens indre Side er ligeledes stejl. Fra Kap di Leuca slaar Kysten et lille Stykke ind mod N. til Halvøens østligste Punkt *Kap Otranto,* c. 40° 8' n. Br., 18° 31' ø. L.

Østkysten, der omtrent lige fra Kap Otranto, hvor *Otrantostrædet* (paa sit smalleste Sted 73 km) fører ind i *Adriaterhavet,* slaar ind i den nordvestlige Hovedretning, som den beholder til noget N. for Rimini, har meget faa Indskæringer. Indtil *Manfredoniabugten,* der dannes af den fremspringende Halvø *Monte Gargano* („Sporen" paa Støvlen), som endnu ved en undersøisk Banke (paa hvilken den lille Ø *Pelagosa*) staar i Forbindelse med Dalmatien, er den for det meste flad, dog med flere gode Havne, hvoraf *Brindisi* er den vigtigste; N. for Ofantofloden er Kysten ledsaget af store Saltlaguner, hvoraf den største er *Lago di Salpi;* det samme gælder

Nordkysten af Garganohalvøen *(Lago di Verano, Lago di Lesina)*, udenfor ligger de *tremitiske Øer*. Fra *Fortores* Munding til *Kap Conero* og Havnen *Ancona* (ɔ: Albue) er Kysten ikke helt flad, men har dog stor Mangel paa Havne; fra Ancona til Rimini er Kysten derimod stejl, da Apenninernes Udløbere træder helt ud til den, og den har flere gode Havne. Den sidste Del af Italiens Kyst fra Rimini, hvor den begynder at dreje mod N. over Pos fremskudte Delta for ved Venezia at vende sig mod NØ. og ende ved *Gradobugten*, 45° 45' n. Br. og 13° 20' ø. L., er en udpræget flad Kyst, hvis mærkelige Lagunedannelse foregaar paa følgende Maade. De store Masser af Dynd og Sand, som de her udmundende Alpefloder fører med sig, bliver af den Havstrøm, der gaar op langs Balkanhalvøens Vestkyst og bøjer om ned ad Italiens Kyst, tvungne til at afsætte sig som lange Sandbanker, der efterhaanden vokser og til sidst hæver sig lidt over Overfladen; det er de saakaldte L i d i (af det latinske litus). Efterhaanden vokser disse Lidi sammen med Fastlandet, eller ogsaa ligger der inden for dem L a g u n e r, som for det meste ved smalle Aabninger — ofte saa smalle, at eet Skib er nok til at spærre Indgangen — staar i Forbindelse med Havet. Hvor meget Kysten vokser ved denne Tilsanding, kan foruden af Pos og Adiges fremskudte Deltaer ses af, at Byen *Adria*, som tidligere laa tæt ved Kysten, nu ligger 20 km inde i Landet, og at *Ravenna*, som var Oldtidens Venezia med talrige Lidi og Kanaler, nu ligger 7 km inden for Kysten. Man mener, at Italien aarlig tiltager c. 1 km² ved Tilsandingen.

Italiens Grænse mod Fastlandet er c. 1400 km, Kystlængden c. 6350 km; deraf gaar c. 1640 km paa Vestkysten og 2010 paa Syd- og Østkysten.

Paa Øer er Halvøens Østside fattig, især i Sammenligning med den rigt udviklede dalmatiske Kyst; Vestkysten er bedre udstyret. Her omtales kortelig de tre større Øers Omrids.

Sicilien har Form af en ligebenet Trekant (*Trinacria*, ɔ: den trehjørnede), noget afstumpet i Spidsen. Østkysten, der danner Grundlinjen, fra *Kap di Faro* (Oldtidens *Promontorium Pelorum*) til *Kap Correnti*, 36° 38' n. Br., har stejle Bredder og er rig paa Havne, den var ogsaa i Oldtiden besat af en Række græske Kolonier; særlig nævnes Havnene *Agosta* og *Siracusa*, begrænsede af *Kap Sta. Croce, Kap Sta. Panagia* og *Kap Murro di Porco*. Sydvestkysten til *Kap Boco (Lilybæum)* er fladere, forløber ensformigere og har stor Mangel paa gode Havne, flere Steder ledsages den af Maremmer. Den korte Vestkyst er atter stejl og rig paa Havne; udenfor ligger de *ægadiske Øer*, forbundne med Sicilien ved en undersøisk Banke. Nordkysten fra *Kap Santo Vito* til Kap di Faro er ligeledes stejl og rig paa Havne, og tillige er den den mest udviklede af Øens Kyster; her ligger Bugterne: *Castellamare*, mellem Kap Santo Vito og *Punta dell' Omo Morto, Palermo*, mellem *Kap di Gallo* og *Catalfano*, og *Milazzo*, begrænset mod Ø. af den langt fremspringende Halvø, der ender i *Kap Milazzo;* udenfor ligger de *lipariske Øer*. Siciliens Kystlængde er c. 970 km; dens største Bredde er 275 km, Fladeindholdet 25,700 km².

Øerne *Korsika* og *Sardinien* hører utvivlsomt sammen, thi det c. 12 km brede *Bonifaciostræde*, der skiller dem, er kun henved 100 m dybt. Den eliptiske Ø *Korsika* udsender mod N. en 40 km lang Halvø, hvis Nordspids er *Kap Corso*, c. 43° n. Br.; den høje Østkyst forløber temmelig lige fra N. til S. uden Havne, Vestkysten er derimod rig paa Bugter — *Porto-, Sagona-, Ajaccio-*, og *Valincobugten* — og godt forsynet med Havne; Øen er c. 185 km lang, 85 km paa det bredeste Sted, Kystlængden c. 700 km, Fladeindholdet 8700 km². — *Sardinien* har Form af en Rektangel, Oldtiden sammenlignede den med en Fod (deraf Navnet Sandaliotis). Ogsaa her er den stejle Østkyst fattig paa Indskæringer, hvorimod Nord- og Sydkysten har større Bugter, mod N. *Asinarabugten*, mod S. *Cagliaribugten;* ogsaa Vest-

kysten er mere indskaaren — det fremspringende Punkt *Kap della Caccia* og *Oristanobugten* — og ikke saa stejl, flere Steder træder Sletterne helt ud til Kysten. Mellem det nordligste Punkt, *Kap Testa,* og det sydligste, *Kap Teulada,* 38° 52' n. Br., er der c. 280 km, Bredden er c. 140 km, Kystlængden c. 1100 km, Fladeindholdet 24,100 km².

§ 2. Naturforhold.

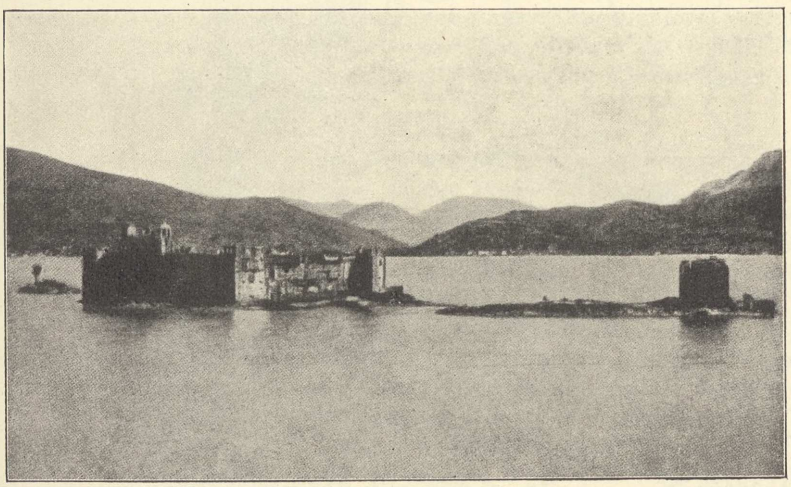
Italien er den yngste af de sydevropæiske Halvøer og i det hele et af de yngste Lande paa Jorden, om end der er Rester af ældre Formationer, og man kan vel intet Sted som her følge den fortsatte Omdannelse gennem Udfyldninger, Erosioner, Deltadannelser, Jordskælv og vulkanske Udbrud. Endnu ind i Tertiærtiden udgjorde Halvøen sammen med omliggende Øer et stort Land („Tyrrhenis"), der strakte sig over hele det tyrrhenske Hav og stod i Forbindelse med Nordafrika. Først i Slutningen af Tertiær- og ind i Kvartærtiden opstod ved et Sidetryk fra SV. det mægtige apenninske Foldesystem, samtidig med at store Dele af det gamle Land forsvandt og sank i Havet langs store Brudlinjer, som endnu kan forfølges paa Italiens Vestside, begrænsede af Horster baade mod Ø. og V., hvor de danner Øerne Korsika og Sardinien, Omvæltninger, der ledsagedes og efterfulgtes af nye Brydninger, Sænkninger og vulkanske Eruptioner langs Brudlinjerne, der endnu fortsættes; den af krystallinske Stenarter bestaaende Kerne og de ældre Foldelag i Apenninerne forsvandt, medens de ydre, parallelle Foldelag blev tilbage. Adriaterhavet og det tyrrhenske Hav opstod, det mellemliggende smalle Fastland øgedes ved, at mange af de Øer, hvori det skiltes, blev landfaste, endelig afbrødes Forbindelsen med Afrika, og saaledes opstod den nuværende Halvø. Tilsidst kom Podalen til, idet Havet, som var trængt ind mellem Apenninerne og Alperne, udfyldtes ved Hævning og Tilførsel fra Bjærgene.

Italien bestaar af to helt forskellige Dele: det *kontinentale Italien,* der overvejende er Lavland, og den *apenninske Halvø,* overvejende Højland. Gennemsnitshøjden af Halvøen er sat til 520 m. Som en tredje Del behandles Øerne.

a. Det *kontinentale Italien* bestaar, foruden af Alpelandet, der først vil blive omtalt senere under Afsnittet om Alperne, af *Posletten* eller den *lombardiske Slette* (c. 46,000 km²), som begrænses mod N. af de stejlt affaldende Alper. Mod V. danner ligeledes Alperne Grænsen, men her er Affaldet ikke saa brat; hvor Alperne og Apenninerne, som danner Lavlandets Grænse mod S., vokser sammen, findes en 4—500 m høj Højslette, den *sydpiemontesiske,* begrænset mod Ø. af det lille Bjærgland *Montferrato* (*Bric della Maddalena,* 715 m), Apenninernes nordligste Udløbere. Herfra sænker da Sletten sig efterhaanden mere og mere mod Ø. ned til det adriatiske Hav, helt Lavland kan det ikke kaldes, da næsten hele Piemont, undtagen Egnen om Alessandria (90 m), og den nordlige Halvdel af Lombardiet er 150—250 m høj, medens kun faa Punkter i det nedre Lombardi, Venezia og Emilia er over 50 m. Sletten er smallest mod V., ved Stradella nærmer Apenninernes Udløbere sig saaledes til Alperne, at de kun er fjærnede 75 km, senere viger Bjærgene mere og mere fra hinanden, saa at Sletten ved Adriaterhavet er 230 km bred. Kun mod Ø. afbrydes den aldeles flade Slette ved to helt isolerede vulkanske Grupper, de *bericiske Høje* (indtil 420 m), S. for Vicenza, og de paa hede Kilder rige *euganesiske Høje,* SV. for Padova, med Toppe paa indtil 600 m (*Monte Venda,* 603 m).

Den lombardiske Slette har som nævnt oprindelig været en Bugt af det adria-

tiske Hav, der er bleven udfyldt ved Aflejringer fra de omliggende Bjærge; ved Foden af Bjærgene har de grovere Lag afsat sig; disse Egne, hvor Vandet hurtigt trænger ned og forsvinder, er derfor mindre frugtbare end den midterste aldeles jævne Region, der bestaar af de finere Dele. Slettens Hovedflod er *Po (Padus)* med en Længde af c. 650 km og et Opland paa c. 70,900 km². Den udspringer paa Mont Viso (dens Kildefloder udspringer i over 2000 m Højde) og naar efter et c. 30 km Øvreløb den sydpiemontesiske Højslette ved Revello c. 400 m o. H.; den vender sig derpaa mod N. til Torino (210 m) og omspænder da med en nordøstlig Bue Montferratos Udløbere; ved Torino, hvor den optager *Dora Riparia* i venstre Bred — dens Dal er af stor Vigtighed, da den danner Adgangen til Vestalpernes vigtigste Passer —, bliver den sejlbar; herfra bibeholder den sin østlige Hovedretning om-

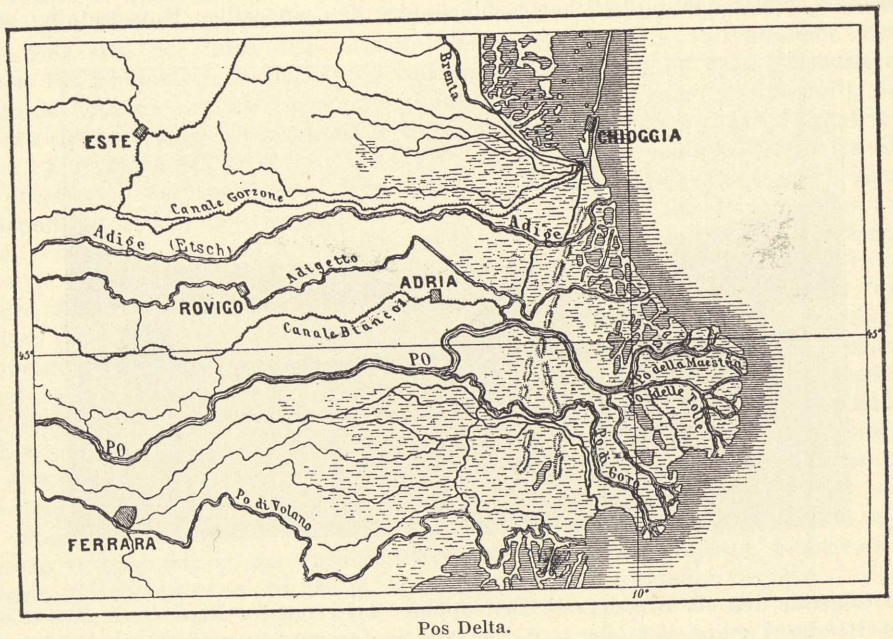

Fra Lago Maggiore.

trent følgende den 45. Breddegrad. Den optager nu i venstre Bred *Dora Baltea* og *Sesia*, i højre *Tanaro*, der atter ved Alessandria forener sig med *Bormida;* det er alle Floder, der har et stærkt Løb og fører meget Grus og Sand med sig. Ved Ticino, 66 m, er Floden c. 200 m bred, og herfra bliver Faldet meget ringe. Gruset og Sandet kan nu afsætte sig i Ro, og i Tidens Løb er Flodsengen derved saaledes blevet hævet, at man ved Dæmninger, ofte flere Rækker bag hinanden, maa beskytte det omliggende Land, som flere Steder ligger betydeligt under Flodens Vandstand; tillige danner der sig ofte paa begge Sider af Voldene Sumpstrækninger, der benyttes som Marsklande; disse Sumpstrækninger begynder lidt neden for Piacenza; Ø. for denne By er det derfor vanskeligt at overskride Floden. De senere Tilløb fra Apenninerne i højre Bred, som *Trebbia, Arda, Taro, Parma* og *Secchia,* er ikke betydelige, da de kommer fra de lavere Apenniner uden evig Sne og derfor om Sommeren er fattige paa Vand. Derimod er Bifloderne fra Alperne betydelige; i dybe Tværdale gennembryder de Bjærgene og udgyder sig, før de træder ned i Sletten, i Bjærgsøer, hvor de renser sig for det grovere Grus, som de fører med sig. Egnene om disse „Klarebækner", som i øvrigt til Dels endnu hører til Alpeegnene, er begunstigede af et udmærket mildt Klima og pranger med den yppigste sydevropæiske Vegetation. Sejlbare er dog disse Floder ikke paa Grund af deres stærke Fald.

Den fra St. Gotthard kommende *Ticino (Tessin)* løber ind i den 212 km² store,

64 km lange *Lago Maggiore (Lacus Verbanus),* 194 m o. H. og indtil 375 m dyb (dens nordøstlige Hjørne hører til Schweiz); hvor det nordvestlige Tilløb *Toce* udmunder i Søen, ligger de 4 *borromeiske Øer,* der oprindeligt var nøgne Klipper, men nu er forvandlede til dejlige Haver; ved *Tresa* staar Søen i Forbindelse med *Lago di Lugano* mod Ø. (271 m o. H., 279 m dyb). Efter at Ticino er traadt ud af Søen ved *Sesto Calende,* flyder den rolig, ledsaget af Sumpstrækninger, indtil den udmunder i Po ved Pavia. Den fra Bormiopasset kommende *Adda* (lat. Addua) flyder ind i *Lago di Como* (146 km²), Oldtidens *Lacus Larius,* 199 m o. H.; Søen sender to Forgreninger mod S., *Lago di Como* og *Lago di Lecco,* i Sydspidsen af den sidste for-

Pos Delta.

lader Adda Søen; ved dens Forening med Po, 39 m o. H., bliver denne Flod sejlbar for større Skibe. Den mindre betydelige *Oglio* gennemløber den lille *Lago d'Iseo,* 192 m o. H. Det sidste Tilløb fra Alperne, der naar Po, er den korte *Mincio,* der kommer fra den største af Søerne, *Lago di Garda,* c. 370 km², kun 66 m o. H.; mod Ø. hæver *Baldogruppen* sig til 2200 m, Højderne mod V. er lavere. Mincio danner ved Mantova et Bækken og løber gennem inddæmmede Marskegne til Po.

Ved Ficcarolo begynder Pos Delta, et sumpet Landskab, hvor Risen trives fortrinligt, men den usunde Luft gør det næsten ubeboeligt; af Flodens 7 Mundingsarme er den nordlige, c. 900 m brede *Po della Maëstra* (Po Grande), vel den vandrigeste, men paa Grund af den stærke Tilsanding ikke den sejlbareste; større Fartøjer benytter de sydligere Arme, *Po di Gnocca, Po della Pila* og *Po della Tolle.* Apenninerfloderne *Panaro* og *Reno* staar i Forbindelse med Deltaet.

Med Po della Maëstra forener sig den anden Hovedflod i den lombardiske Slette, *Adige* (lat. *Athesis,* tysk *Etsch*), c. 415 km lang. Den kommer fra *Malser Haide* i de rhætiske Alper, bryder gennem *Vintschgaudalen,* bøjer mod S., optager i venstre Bred *Passer* og *Eisack* og træder omtrent ved *Ala* ind paa italiensk Grund; den bliver

sejlbar efter at være brudt gennem *Veroneserpasset* og løber omtrent fra *Legnago* parallel med Po; Etschdalen danner en af de bedste Adgange til Italien. N. for Adige løber *Bacchiglione* og *Brenta,* der tidligere udmundede i Venezias Laguner, men nu ved Kanaler ledes ud i Havet S. for Chioggia, ellers vilde de for længst have gjort Venezias Lidi landfaste paa Grund af de Masser af Grus, som de fører med fra Bjærgene; disse Masser er saa meget større, som alle disse Floder, der udmunder N. for Po, mangler „Klarebækner". De nordligere, *Piave, Livenza, Tagliamento* og *Isonzo,* har næsten helt udfyldt deres Laguner.

Posletten, der allerede af Naturen hører til de med rindende Vand bedst forsynede Egne paa Jorden, er ved Menneskeværk blevet gjort endnu frugtbarere, idet Vandet fordeles overalt ved talrige Kanaler; den betydeligste er *Canal Cavour* (82 km), der gaar langs Pos nordlige Bred fra Torino til Ticino. I den frugtbare Jord trives udmærket Hvede, Majs (af hvis Mel den italienske Nationalret Polenta laves) og Ris, ligeledes Kastanier, Figen og Mandler, kun Citroner og Oranger er endnu ikke almindelige, de findes kun paa de mest begunstigede Pletter. Især i de østlige Egne af Sletten er Nedslaget betydeligt.

b. Den *apenninske Halvø* er for største Delen Bjærgland, som samler sig i det c. 1600 km lange og i Gennemsnit 75—100 km brede Bjærgsystem **Apenninerne** (af det kelt. Ord *pen,* ɔ: Klippetop), Halvøens „Rygrad"; Systemet gaar dog ikke lige gennem Halvøen, men gaar først mod SØ. over til Adriaterhavets Kyster for senere at vende sig mod Vestkysten, saaledes at den konvekse Østside af Bjærgene med sine talrige, men korte Tværdale, der danner rette Vinkler med Systemet, kan betragtes som den ydre Side, og den konkave Vestside med de foran lejrede Paralleldrag, det saakaldte *Apenninerforland* eller *Subapenninerne,* de større Flodsystemer og de frugtbare Kystsletter er den indre Side; medens Østsiden har mere jævnt, regelmæssigt Affald, karakteriseres Vestsiden ved idelige („bidformede") Brud og Indskæringer. Apenninerne, hvis Middelhøjde sættes til 13—1400 m, deles i en nordlig, mellemste og sydlig Del. Til disse Dele knyttes Beskrivelsen af de Landskaber, der ligger paa begge Sider af Bjærgene.

De *nordlige Apenniner* deles i de *liguriske* og de *etruskiske* og naar til Passet *Bocca Trabaria,* 1100 m, omtrent under Livornos Bredde. Det volder nogen Vanskelighed at sætte Grænselinjen mellem Alperne og Apenninerne, thi den tidligere Angivelse, at de sidste slutter sig til Søalperne ved Col di Tenda, er urigtig. I alt Fald maa den første Del af Bjærgbuen om Genovabugten omtrent til Bormidas Kilder eller Savonapasset, der fører fra Savona til Millesimo, bestaaende af krystallinske Stenarter, regnes med til Alperne, og de italienske Geografer sætter nu ogsaa Apenninernes Begyndelse ved *Col dell' Altare* i dette Pas, 495 m, der ligesom det lidt østligere liggende *Gioripas,* 472 m, benyttes af Jærnbanen. I Begyndelsen træder de liguriske Apenniner nær til Kysten og falder stejlt af til den, medens de sender bredere Udløbere ned i Posletten; østligere træder de tilbage fra Kysten og bliver tillige højere, højeste Punkt er *Monte Bue,* 1800 m. Ved Magras Kilder spalter de sig og sender en Gren ned til Speziabugten, medens den anden Gren fortsættes mod SØ. og hinsides Passet *La Cisa,* 1041 m, hvor de etruskiske Apenniner begynder, stiger endnu højere i *Alpe di Succiso,* 2016 m, *Monte Cusna,* 2121 m, og *Monte Cimone,* 2163 m, mod SØ. ligger *Monte Falterona* 1658 m; det mest bekendte Pas fører direkte fra Bologna over *Pietra Mala,* 903 m, eller *la Futa* (saaledes kaldt paa Grund af de herskende Storme, Futa) til Firenze, nu gaar Jærnbanen med en Tunnel mellem de to Byer langs *Renodalen;* et andet kendt Pas er *Passo dell' Abelone,* 1388 m, der fører forbi Monte Cimone fra Pistoja til Modena. Langs det nord-

østlige jævne Affald af Apenninerne gaar den næsten snorlige Vej fra Piacenza til Rimini og videre langs Kysten til Fano, Oldtidens *Via Æmilia;* ved dens Sydende træder Bjærgenes Affald ganske nær til Kysten. Det sydlige Affald af Bjærgene er stejlere, Længdedale som *Magras, Serchios* og *Arnos,* skiller dem fra Apenninerforlandet.

De *toscanske Subapenniner* i Apenninerforlandet begynder med de *apuanske Alper* i Massa e Carrara, en af de ældste Dele af Halvøen (Rest af „Tyrrhenis"), bestaaende af Lag fra den permiske og Triasformationen, som, til Dels forvandlede til krystallinske Stenarter, leverer udmærket Marmor; højeste Punkt er *Monte Pisanino,* 1946 m; en smal Kystrand skiller Bjærgene fra Havet. S. for Serchios Gennembrud fortsættes de i *Pisanerbjærgene,* 915 m. I det østlige Toscana maa Gruppen *Prato Magno,* 1580 m, omspændt af Arno, og de endnu østligere *Alpi di Catenaja* mellem Arno og Tevere regnes til Subapenninerne. *Arno,* der udspringer 1310 m o. H. paa Monte Falterona, er denne Regions største Flod, c. 220 km; efter at have omflydt Prato Magno med en sydlig Bue og optaget den fra La Futa Passet kommende *Sieve* i højre Bred, vender den sig mod V. og løber forbi Firenze (73 m) og Pisa til Havet. *Arnos Lavland* er særdeles frugtbart, og kunstige Vandledninger forøger dets Frugtbarhed; det er en Gentagelse af den lombardiske Slette i det smaa. Olietræerne og enkelte Orange- og Dadelplantninger viser blot, at vi er komne ned i det egentlige Italien, thi de nordlige Apenniner danner en virkelig klimatisk Grænse.

De *mellemste Apenniner* fra Bocca Trabaria til Passet *Venchiaturo,* c. 550 m, Ø. for Matesebjærgene, deles i de *romerske* eller *umbriske* og *Abruzzerne.* De første danner væsentlig een Kæde med Punkter som *Monte Catria,* c. 1700 m, *Monte Pennino* og, i det sluttede, ca. 30 km lange *sibillinske Bjærge, Monte Vettore,* 2477 m. Den vigtigste Vej fra Kysten over disse Bjærge, Romernes *Via Flaminia,* var tidligere den fra Fano langs *Metaurodalen* og dens Biflod *Borano* gennem *Furlopasset,* videre ad *Scalettapasset* N. for Monte Catria til *Foligno;* nu benyttes sydligere Passer, der udgaar fra Ancona og Loreto; Jærnbanen fra Ancona til Rom gaar langs *Esinodalen.* S. for Monte Vettore deler Bjærgene sig i flere Parallelkæder, som atter løber sammen ved Volturnos Kilder i *Monte Meta,* 2241 m; det er *Abruzzernes* Region, Italiens højeste og vildeste, ofte af Jordskælv hjemsøgte Bjærgparti og tillige den mindst bekendte Egn; Kæderne falder dog i enkelte Grupper, og Højsletten imellem den er saaledes gennemfuret af Indsænkninger, at de langtfra er særlig vanskelig tilgængelige. I den østlige Kæde, den mægtigste, ligger Italiens højeste Parti *Gran Sasso d'Italia,* hvis højeste Top *Monte Corno,* 2921 m, er dækket med evig Sne; sydligere, adskilt ved *Pescaras* Gennembrudsdal, ligger den vilde Gruppe *Majella,* hvis højeste Punkt er *Monte Amaro,* 2795 m. I den vestlige Kæde ligger mod N. *Monte Terminillo,* 2213 m, sydligere *Monte Velino,* 2487 m, ved hvis Sydaffald den næsten udtørrede *Celanosø (Lacus Fucinus)* er lejret. Vestligere ligger *Hernikierbjærgene* med *Monte Cantaro.*

Østaffaldet af de mellemste Apenniner har stejle, frugtbare Terrasser og er gennembrudt af smaa Tværdale; Udløberne træder saa nær til Havet, at der kun bliver Plads for mindre Floder, til Dels med rivende Løb, som *Foglia, Metauro, Esino (Æsis)* og *Chienti;* betydeligere er de sydligere, *Pescara* (Alternus) og *Sangro.* Vestsiden er derimod langt rigere udviklet. Vel falder Apenninerne ogsaa stejlt af til denne Side, men derpaa optræder en Række af Bjærge og Forgreninger (Subapenninerne). Medens Apenninerne selv overvejende bestaar af Kalksten, er disse Bjærge sammensatte af mange andre Stenarter, dog ogsaa væsentlig hørende til yngre Formationer; S. for *Ombrones* Gennembrud begynder vulkanske Stenarter at vise sig, og hede Kilder og Mofetter bliver hyppige.

Subapenninerne i Mellemitalien begynder med *Toscanas Plateau,* c. 500 m, et bølgeformet Land, som om Sommeren er fattigt paa Vand, om Vinteren har det et barsk Klima; ved smaa Kystfloder som *Cecina* og *Ombrone* deles det i flere Partier. S. for den sidste ligger den vulkanske Gruppe *Monte Amiata,* 1734 m; sydligere vidner Kratersøerne *Bolsena* (Lacus Vulsinius), *Vico* (L. Ciminius) og *Bracciano* (L. Sabatinus) om den tidligere vulkanske Virksomhed; midt i Vicosøen hæver Kraterkeglen *Monte Venere* sig, 837 m V. for Toscanas Plateau ligger S. for Pisa de *toscanske Maremmer* (af lat. maritima), usunde og ubeboede Sumpstrækninger, der med smaa Afbrydelser strækker sig langs Kysten til Salernobugten; selve de toscanske Maremmer (c. 2600 km²) har man dog i den sidste Tid med Held søgt at gøre beboelige ved Udtørring, Dræning og Opdyrkning.

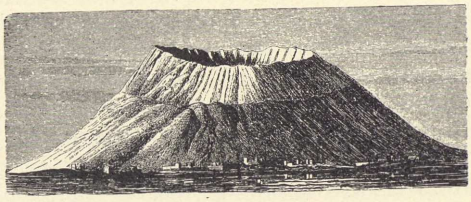
I de *romerske Subapenniner* mellem Tevere og Garigliano er Plateaudannelsen ikke saa fremtrædende, de opløser sig mere i enkelte Kæder, tiltagende i Højde og Vildhed fra NV. til SØ. Nordligst ligger *Sabinerbjærgene;* derpaa følger *Albanerbjærgene,* en malerisk Gruppe af udbrændte Vulkaner, stærkt bevoksede med Skov og bedækkede med Landsbyer, Paladser og Villaer, et Yndlingsopholdssted for Romerne; i Midten ligger Krateret *Monte Cavo,* 956 m, og paa Vestranden de smukke Søer *Albano* og *Nemi.* Skilte ved en Indsænkning ligger mod S. de *lepinske Bjærge (Volskerbjærgene),* en 1000 m høj Kalkstensryg (højeste Punkt *Semprevisa,* 1536 m) med stejlt Affald til de pontinske Sumpe mod V., ved Terracina og Gaëta træder de helt ud til Kysten. Ogsaa de romerske Subapenniner er skilte fra Kysten først ved den bølgeformige Slette *Campagna di Roma* (over 3000 km²) ved nedre Tevere, en paa Grund af den usunde feberbringende Luft, aria cattiva, øde og ubeboet Egn; senere ved de *pontinske Sumpe,* der strækker sig 40 km SØ. for Albanerbjærgene, til Kap Circello, et yppigt Græshav med Trægrupper, omvundne af Vedbend, men ubeboeligt paa Grund af Malariaen; i den kølige Tid findes der store Kvæghjorde, der vogtes af beredne Hyrder. Ved Udtørringsarbejdet i den nyeste Tid er vel Sumparealet formindsket, men helt at faa det kultiveret er vistnok umuligt paa Grund af manglende Fald.

De mellemste Apenniners og hele Halvøens største Flod *Tevere, Tiber,* c. 400 km lang med et over 17,000 km² stort Opland, udspringer paa Monte Fumajola, 1167 m o. H., i de etruskiske Apenniner og løber først mod SSØ. til Perugia i en for det meste snæver og vild Længdedal. Herfra bryder den mod S. gennem Bjærgene og optager i højre Bred *Nestore,* der løber N. for den af Olivenlunde omgivne *Perugiasø (Lacus Trasimenus),* Halvøens største Sø, c. 120 km², 258 m over Havet, og i venstre *Topino,* der løber gennem Folignos Dal og atter forener sig med *Clituno* (Clitumnus). Noget S. for Orvieto, hvor den optager *Paglia,* træder Tevere ind i sin anden Længdedal; Paglia har selv optaget *Chiana,* der ved Kanalen af s. Navn gennem *Val di Chiana* staar i Forbindelse med Arno. I sin nedre Længdedal optager Tevere i venstre Bred den fra Monti Sibillini kommende *Nera,* der atter har optaget den gennem *Rietis* Længdedal flydende *Velino,* som over 130 m høje kunstige Marmorkaskader forener sig med Nera. Herfra udvider Teveres Dal sig, og Floden træder med en Bøjning mod SV. ned i Campagna di Roma; 40 km fra Mundingen optager den i venstre Bred *Teverone* eller *Aviene (Anio),* der løber gennem en Længdedal i Subapenninerne og ved Tivoli træder ned i Campagnen. Lidt neden for Teverones Tilløb ligger Rom; kun de sidste 30 km af Tevere er sejlbar. Ved dens Udløb deler den sig i to Arme, den nordligste, *Fiumicino,* er den sejlbareste. Sydligere udmunder *Garigliano* eller *Liri* (Liris), der bryder gennem en Længdedal i Abruzzerne og optager *Sacco,* som gennemløber en Længdedal i Subapenninerne.

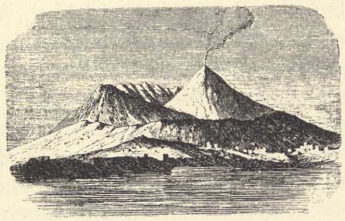
De *sydlige Apenniner* bestaar af de *neapolitanske* og *calabriske.*

I de *neapolitanske Apenniner,* der begynder ved Vinchiaturo Passet og kan deles i de *campanske* og *lucanske,* forsvinder Foldningen og den kulisseagtige Kædedannelse næsten ganske, de er snarere et bredt Bælte af Bjærggrupper uden nogen bestemt Retning, Middelhøjden kan ansættes til 700 m. S. for Volturnos Tværdal hæver sig *Matesebjærgene* med *Monte Miletto,* 2053 m. Sydligere ligger *Basilicatas Bjærgland,* som sænker sig ned til Tarantobugten; dets østlige Grænse mod Apulien dannes omtrent af en Linje fra den udslukte Vulkan *Monte Vulture,* 1328 m, til Taranto; paa Vestsiden ligger *Monti di Maddalena,* ledsagede mod V. af den sumpede Længdedal, hvori *Diano,* en Biflod til *Sele,* flyder. Ved Policastrobugten hæver de *lucanske Bjærge,* der vel er de vildeste næst Abruzzerne, sig i *Monte del Papa* til 2007 og *Monte Serino* til 1793 m og ender i Gruppen *Monte Polino,* hvis højeste Punkt er *Dolcedorme,* 2271 m.

Mod V. falder de neapolitanske Bjærge af til enkelte Bjærggrupper, som det

Somma før 79.

Vesuv og Somma efter 79.

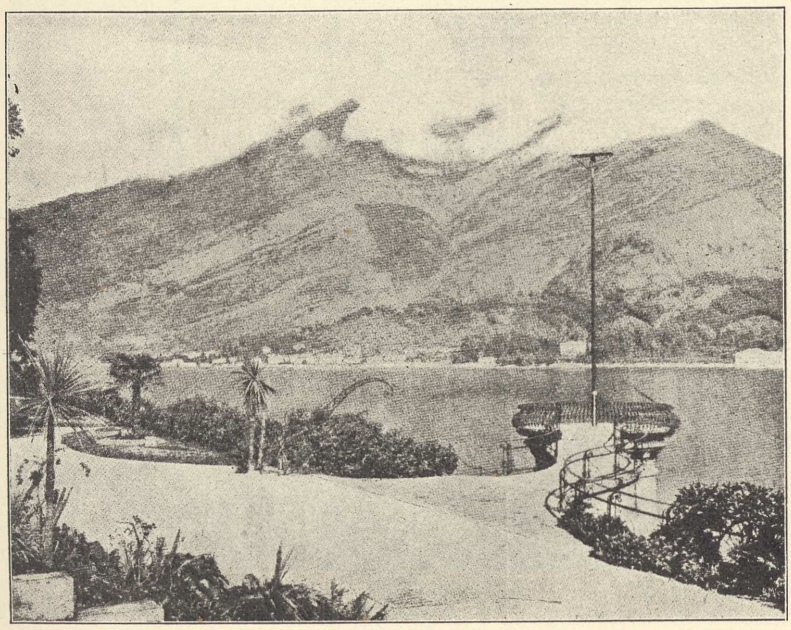
Rekonstruktion af Somma før og efter Udbruddet 79 eft. Kr.

udbrændte Dobbeltkrater *Rocca Monfina* (Monte Sante Croce), 1603 m, mod N. ved den campanske Slette, *Monte Taburno,* 1393 m, og *Monte Vergine,* 1461 m, i Midten, og *Monte Terminio,* 1782 m, mod S.; V. for det sidste Punkt bøjer denne Bjærgbue, som omgiver Campaniens Lavland, i *Sorrentos Klippebjærge (Monte San Angelo,* 1524 m) ud til Kysten. *Campaniens Lavland,* „Campagna felice", c. 75 km lang og 20—30 km bred, c. 1900 km², er kun mod N. sumpet paa Grund af *Volturnos* Oversvømmelser og Vanskeligheden ved at afvande det, i øvrigt er det Italiens frugtbareste og tættest bebyggede Landskab. Orange- og Citronkulturen er almindelig, den bedste Vin (Massiker, Falerner, Lacrimæ Christi), Granater og Johannesbrød trives, ja endogsaa Bomuldsavlen begynder, Kaktus og Agaver vokser vildt. Midt i Sletten ligger det isolerede *Vesuv,* det evropæiske Fastlands eneste virksomme Vulkan, 1282 m, hvis nuværende Krater hævede sig 79 eft. Kr. midt i det større udbrændte *Monte Somma;* dets til Dels sammenfaldne Rande omgiver endnu det nye Krater mod N. og Ø. Det voldsomme Udbrud, da *Herculanum, Stabiæ* og *Pompeji* ødelagdes, er senere blevet efterfulgt af mange andre, saaledes 1631, 1872 og 1906, men dog er Foden af Bjærget tæt befolket og omhyggelig dyrket; siden 1880 fører en Traadjærnbane op ad Bjærget temmelig nær til Krateret. V. for Vesuv og Neapel ligger Vulkangruppen de *phlegræiske Marker,* hvoraf Ischia er en Del, og hvis sidste større Udbrud fandt Sted 1538, endnu er kun *Solfatara* virksom.

Det langstrakte Landskab *Apulien* ved Østaffaldet af de neapolitanske Apenniner, fra Monte Gargano til Kap di Leuca, er mod N. aldeles Lavland; mod N. gaar dette ud til den sumpede Kyst *(Tavoliere di Puglia)* mellem Abruzzerne og det isolerede *Monte Gargano* (*Monte Calvo,* 1056 m); mod S. naar det til *Ofanto*

(Aufidus); det er en for det meste tør Slette med kun faa frugtbare Pletter (hvor den saakaldte „terra rossa" findes, Produkt af det forvitrede Kalk) og usund paa Grund af Malariaen. S. for Ofanto hæver sig et Kalkplateau, 5—700 m., *Le Murgie,* som atter mod S. gaar over i *Otrontohalvøens* Lavland; Plateauet er særlig skikket til Faareavl, hvorimod Terrasserne ved Kysten ligesom Otrantohalvøen er frugtbare og godt kultiverede.

De *calabriske Apenniner,* som ogsaa falder i flere isolerede Grupper, begynder mod N. ved Monte Polino med en smal Kæde, der gaar nær ved Vestkysten *(Monte Cocuzzo,* 1551 m); den bestaar overvejende af krystallinske Stenarter og

Vesuv.

ledsages mod Ø. af *Cratis* Længdedal. Først S. for Cosenza staar Kæden i Forbindelse med Granitgruppen *Sila (Botte donato,* 1930 m), der opfylder Halvøen mellem Taranto- og Squillacebugten. Paa Isthmen mellem den sidste og Eufemiabugten sænker Bjærgene sig indtil under 250 m, men i Calabriens Sydspids hæver de sig atter i den vilde, uvejsomme Granitgruppe *Aspromonte,* højeste Punkt *Montalto,* 1958 m; Byen Reggio ligger indeklemt mellem Bjærgene.

c. *Sicilien* kan nærmest betragtes som et Kalkplateau paa 6—700 m Højde, der efterhaanden sænker sig mod S. Da Regnen kun falder om Vinteren, og der om Sommeren hersker stor Hede, og da der desuden er meget lidt Skov, er der kun faa stadig flydende Floder; de fleste udtørrer om Sommeren; derfor bestaar største Delen af det indre af Hedestrækninger, der kun egner sig til Faareavl, derimod er Kystsletterne særdeles frugtbare; af Kornsorterne staar Hveden højest, desuden findes den rigeste sydevropæiske Vegetation og af tropiske Planter Sukkerrør, Bomuld, Palmer o. a. Kun mod N. findes højere Bjærge, en Fortsættelse af Apenninerne, idet det noget over 3000 m brede og c. 100 m dybe *Messinastræde,*

der skiller dem fra Fastlandets Bjærge, kun kan betragtes som en med Vand fyldt Brudspalte eller Indsænkning, der er Centrum for stærke Jordskælv (saaledes 1908, da Messina ødelagdes og omtrent 100,000 Mennesker omkom). Disse Nordsiciliens Bjærge deles i de *peloritanske,* de vildeste og mest sønderrevne paa Øen, der naar over 1300 m og gaar parallelle med Aspromonte, bestaaende ligesom det af Granit og Gnejs; derpaa følger de *nebrodiske* Kalkbjærge, som i *Monte Sori* hæver sig til 1845 m, og midt paa Nordkysten *Madoniegruppen,* hvis højeste Punkt er *Pico dell' Antenna,* 1975 m. Vestligere findes, skilte ved en dyb Fure, som gennemstrøm-

Ætna.

mes mod N. af *Torto,* mod S. af *Platani,* flere andre isolerede Grupper (500—1000 m), længst mod V. ved Trapani *Monte San Giuliano* (Oldtidens Eryx), 751 m. Fra Nordkysten udgaar mod S. flere Bjærgdrag, saaledes mod SØ. nedad til Kap Pesaro de *hyblæiske* Bjærge, som i *Monte Lauro* hæver sig til 985 m, og et andet mod S. nedad til Girgenti, der endog naar 1579 m i *Monte Germioni;* disse Tværdrag danner for en Del Vandskel for Floderne, hvoraf foruden de nævnte mærkes *Salso* mod S. og *Simeto* mod Ø.

Paa Østkysten mellem de nebrodiske og hyblæiske Bjærge ligger den *cataniske Slette,* engang Øens største, nu er den blevet indskrænket af Lavningen omkring selve Catania, det øvrige er gaaet bort ved Dannelsen af *Ætna* og dens vældige Lavamasser; den dækker et Areal paa 1000 km². Det helt isolerede Bjærg paa 3313 m, Evropas højeste Vulkan, der af Beboerne kaldes *Mongibello* (af „Monte" og det arabiske „Djebel") eller blot *Montagna,* har en meget bred Basis, c. 145 km i Omfang; paa Østsiden ligger den vilde og sønderrevne *Val del Bove,* frembragt ved Keglens delvise Sammenstyrtning. Foruden Hovedkrateret, der er 3 Gange saa stort som Vesuvs og 4—800 m i Diameter, er der en stor Mængde mindre, idet der stadig danner sig nye Eruptionskegler paa Bjærgets Sider; det mægtigste Udbrud var 1669, da Catania ødelagdes. Paa Ætna skelner man tre Regioner: den nedre, sær-

deles frugtbare *(Piemontese)*, den midterste, Skovregionen *(Nemorosa)*, og den øverste, dækket af Sne og Is (*Nevosa* eller *Deserta*); dog er den øverste Del af Keglen altid fri for Sne paa Grund af den indre Varme. Fra Bjærget har man en af de videste Udsigter paa Jorden, særlig imponerende er dets uhyre Kegleskygge ved Solens Op- og Nedgang.

Sardinien og *Korsika* viser sig ogsaa (se p. 53) som en Dobbeltø ved deres ensartede geologiske Bygning; de er opfyldte af et fælles System af Granitbjærge (endog $^3/_4$ af Korsika bestaar af Granit). — Paa *Sardinien* gaar den skovbevoksede Hovedkæde nærmest ved Østkysten, kun mod S. dækket med yngre Lag af Skifer; den højeste Gruppe, *Gennargentu* (ɔ: Sølvbjærget) med den højeste Top *Brunca*, 1793 m, ligger i Midten; mod N. ligger flere Grupper, deriblandt *Limbarabjærgene*, c. 1360 m. V. for Hovedkæden lejrer sig lavere Kæder og Grupper, der ligesom en Del af Subapenninerne har vulkansk Natur, saaledes N. for Oristanobugten den udslukte Vulkan *Monte Ferru*, 1050 m. N. for dette Punkt udbreder sig et Plateau indtil *Sassaris* frugtbare Slette. I den sydvestlige Del af Øen ligger lavere Bjærge, *Iglesias Bjærgland*, 1000—1200 m, rige paa Bly og Zink; de skilles fra Hovedkæden ved den c. 80 km lange og 20 km brede, særdeles frugtbare *Campidanoslette*, der i Oldtiden var et af Roms Kornkamre, men nu kun er daarlig kultiveret; om Sommeren lider den desuden under Malariaen. I den sydøstlige Del ligger Bjærglandet *Surrabas* med *Punta di Serpeddi*, 1080 m. Øen har vel en Del Floder som *Flumendosa* mod Ø., der udspringer paa Gennargentu, og *Tirso* mod V., men de fleste har et saa ringe Fald i Nedreløbet, at de danner Sumpe eller udtørres om Sommeren. Efter at Bjærgene har sænket sig saaledes, at Bonifaciostrædet dannes (se p. 53), fortsættes de paa *Korsika*, der næsten ganske opfyldes af dem; det er den højeste og bjærgfuldeste af Øerne. Paa Hovedkammen, der gaar mod SØ., men i Midten mere nærmer sig Vestkysten, ligger *Monte Incudine* (ɔ: Ambolt), 2136 m, *Monte d'Oro*, 2391 m, *Monte Rotondo*, 2625 m, og *Monte Cinto*, 2710 m; mod V. gaar talrige Udløbere ud til Kysten. Passerne, der forbinder Vest- og Østkysten, er meget vanskelige; Vejen fra Ajaccio gaar i en Højde af 1160 m S. for Monte Rotondo over Bjærgene til Corte og videre til Bastia. Ogsaa den nordlige Halvø har et 1000—1100 m højt Bjærgdrag, bestaaende af Kalk, gennembrudt af Serpentin. Vandløbene, hvoraf de betydeligste er *Golo* og *Tavignano* mod Ø. og *Limante* mod V., er for det meste rivende Bjærgstrømme. Bjærgene, hvis øverste Toppe har megen Sne, er stærkt skovbevoksede; de faa Lavninger har yppig Vegetation og vidtstrakte, stedsegrønne Maquier, men kun $^3/_{10}$ af Øen er kultiveret.

d. Skønt Forskellen paa den aarlige Middeltemperatur ikke er saa stor — Milano har $12,_8$, Bologna $13,_8$, Firenze $14,_8$, Rom $15,_3$, Neapel $15,_9$, Palermo $17,_9$ og Catania $18,_5{}^0$ —, er der som berørt ikke ringe Forskel paa Klimaet N. og S. for Apenninerne. Norditaliens Klima kan være temmelig barskt med ulige Temperaturer; der er ikke sjældent Sne og Is; Milanos Middeltemperatur om Sommeren er $24,_6$, om Vinteren $0,_5{}^0$. Egnene S. for Apenninerne har ægte sydevropæisk Klima, kun i Bjærgene findes egentlig Vinter, og i Lavlandet falder sjældent Sne; Forskellen mellem Aarstiderne bliver mindre, efterhaanden som man kommer mod S.; i Rom er Sommer- og Vintertemperaturen $24,_6$ og $6,_7{}^0$, i Napoli $24,_4$ og $8,_2{}^0$, i Palermo $25,_4$ og $11{}^0$ (Palermo har mindre Sommervarme end Bologna, $25,_5{}^0$, og omtrent den samme som Firenze), i Ajaccio $25,_6$ og $10,_2{}^0$. I Norditalien er Regnmængden betydelig, især i Podalen og ved Foden af Bjærgene, navnlig mod Ø.; i Tolmezzo er den aarlige Regnmængde endog c. 244 cm, medens Milano har c. 87, Alessandria c. 67 og Bologna 54 cm; paa Halvøen er den i Almindelighed større

paa Vest- end paa Østsiden, og i det hele aftager den fra N. til S.; i Genova er den 129, i Firenze 108, i Rom 77, i Perugia 105, i Napoli 83, i Palermo 60, i Siragosa 47 cm. I Norditalien regner det omtrent hele Aaret, da de skiftende Vinde der er fremherskende, men i Mellemitalien er Sommeren regnfattigere, og paa Sicilien er den næsten regnløs. I den regnfattige Tid (Juni—Septbr.) optræder i næsten hele Landet (kun Ligurien er helt fritaget) den ondartede Sumpfeber Malaria, der fremkaldes ved Heden og det stillestaaende Vand. Foraar og Høst forøges ofte Varmen ved den hede, fugtige Vind Scirocco, der f. Eks. i Palermo kan faa Temperaturen til at stige til 49° og derover, hvorimod Nordenvinden Tramontana virker forfriskende.

Planteverdenen er meget rig og mangeartet paa Grund af Landets store

Korsikansk Maqui.

Udstrækning og de skiftende Jordbundsforhold. Men faa Lande har i den Grad ændret sin Flora i Tidens Løb ved Menneskets Paavirkning som Italien; hele Landets Flora regnes at tælle c. 15,000 Arter (hvoraf c. 4000 Karplanter), men kun c. 350 menes at være oprindelige. Fra et Skovland med overvejende mellemevropæisk Plantevækst, som det var før vor Tidsregning, er det mere og mere blevet et Kulturland, hvor de oprindelige Former er ændrede, og Kulturplanter fra de omliggende Lande og alle Verdensdele har faaet Indgang, som Dadel- og Dværgpalmen og Papyrusplanten fra Afrika, Sukkerrøret, Bomulden, Orangen, Kameliaen og Mispelen fra Asien, Agaver og Opuntier fra Amerika, Akacier og Eucalyptus fra Avstralien, for ikke at tale om Oliventræet og det hvide Morbærtræ, der ogsaa er indført i den historiske Tid. Efter de klimatiske Forhold kan Landet deles i tre Bælter: Norditalien, hvor de mellemevropæiske Former er fremherskende, Mellemitalien, hvor de sydevropæiske Planter faar mere og mere Overhaand, og Syditalien, der helt har sydevropæisk Karakter. Efter de karakteristiske Former skelner man mellem Skovlandet, Maquien og Græslandet. Blandt Skovene skelner man atter mellem de karakteristiske stedsegrønne Kystskove, der kranser hele Italien,

og Bjærgskovene, der overvejende bestaar af mellemevropæiske Former som Bøg, Eg, Kastanier og Naaletræer. Maquien, det af stedsegrønne Buske og lave Træer bestaaende Kratland, har en meget stor Udbredelse, særlig i Sydtoscana og paa Sardinien og Korsika. Skovlandet med Maquien optager c. 16 % af Landet.

Dyreverdenen er derimod paa Grund af Landets ældgamle Kultur i det hele fattig, og det oprindelige er for største Delen udvisket. Kun Øerne, som Rester af „Tyrrhenis", har bevaret en Del af sin Oprindelighed og Beslægtethed med Nordafrika, saaledes Hulepindsvinet paa Sicilien og det vilde Bjærgfaar Muflonen paa Sardinien (hvor det fredes) og Korsika, skønt det ogsaa er ved at forsvinde. Rigdommen paa Husdyr er heller ikke stor; Hornkvæget har kun større Betydning i Norditalien; mere udbredt er Faar, Geder, Æsler og Muldyr.

§ 3. Kongeriget Italien.

I. Historiske og politiske Forhold.

Halvøens centrale Beliggenhed gør den særlig skikket til at være et Handelsland og et Forbindelsesled mellem Middelhavsfolkene, men Fordelen ved denne Beliggenhed forringes dog noget ved andre Forhold; for det første har den en uheldig Østkyst med Mangel paa Havne, for det andet vanskeliggør Landets vertikale Bygning Forbindelsen mellem de enkelte Dele; Bjærgene skiller det i mange Landskaber, mellem hvilke Kommunikationen fra Søsiden ofte er lettere end til Lands. Dertil kommer, at Halvøen er forholdsvis let tilgængelig fra N. gennem Alpepasserne og derfor vanskelig at forsvare mod indtrængende Fjender.

I de ældste Tider boede længst mod S. de vistnok til den eranske Race hørende *Japyger,* der ved Grækernes Kolonisation blev helleniserede. I det midterste af Halvøen boede de *italiske* Folk, *Umbrerne* og *Samniterne* m. fl. Nordligere boede *Etruskerne (Tusker, Tyrrhener)* eller, som de selv kaldte sig, *Rasena,* om hvis Afstamning og Sprog man intet ved; først boede de N. for Po, trængtes derpaa sydligere, hvor de blandt andet grundlagde Bologna (Felsina) og Ravenna; senere bosatte de sig S. for Apenninerne i det nuværende Toscana, hvis Navn endnu minder om dem. Ved Nordvestkysten boede *Ligurerne,* maaske beslægtede med Ibererne; de fik dog aldrig nogen historisk Betydning og forsvandt senere mellem de *galliske* Stammer, der indvandrede ved Aar 400 f. Kr. i Norditalien. Alle disse Folk blev efterhaanden undertrykte af de praktiske, kløgtignøgterne og energiske *Latinere;* paa Kejsertiden taltes det latinske Sprog over hele Landet, og Italien udgjorde en Enhed under Romerriget, kun mod S. i Storgrækenland taltes det græske Sprog af de Lærde, Etruskernes Sprog holdt sig omtrent til Augustus' Tid. Vel sank Verdensriget sammen ved indre Forfald og Angrebene af Barbarerne paa Folkevandringens Tid, hvilke bragte nye Elementer, *Goter* og *Longobarder,* ind i Befolkningen — mindre Betydning havde *Normannernes* Indvandring paa Sicilien og i Syditalien —, og det var forbi med Italiens Enhed; men de nye Folk formaaede ikke at give Nationaliteten et væsentlig andet Præg og udslette Romerherredømmets Spor; det italienske Sprog fremgik, som de andre romanske, af Latinen, og den nyere Kultur har overmaade meget at takke Romerfolket for; saaledes danner Romerretten Grundlaget for de fleste evropæiske Staters Lovgivning.

Trods Splittelsen i de mange smaa Stater vedblev Italien at spille en betydelig Rolle i Middelalderen; her mindes om det mægtige Pavedømme, der kulminerede under Innocens III, da Rom anden Gang nævnes som Verdensstaden, om Videnskabernes Genfødelse, der udgik herfra i det 15. Aarhundrede — her fik atter den

store Indvandring af *albanesiske* Kolonister til Apuliens Kyst, da de flygtede for Tyrkerne, Indflydelse paa Befolkningen — og endelig de norditalienske Byers Deltagelse i Verdenshandelen. Og da ogsaa denne Herlighed forsvandt ved de store Opdagelser, hævdede dog Italien stadigt sit Ry i den nyere Tid som de skønne Kunsters Land.

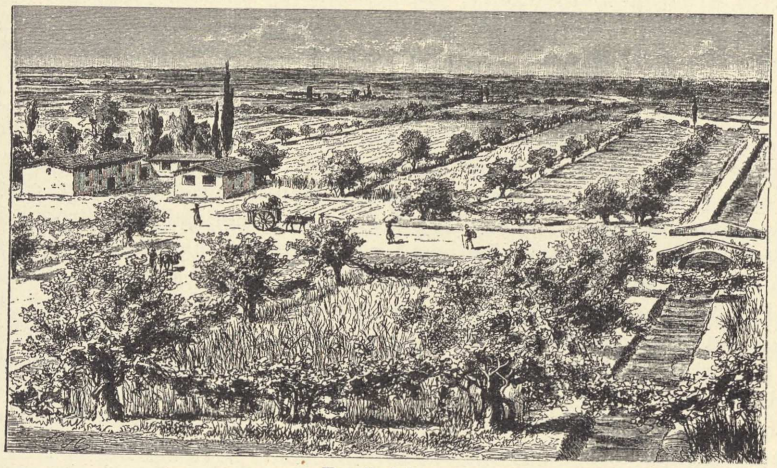
Først efter den franske Revolution vaktes atter Ordet Italien som politisk Begreb, men Bestræbelserne for at samle det holdtes nede af den hellige Alliance. Da tog Sardiniens Konger, Karl Albert og senere hans Søn Victor Emanuel, støttet af Cavour og Napoleon III, Sagen i deres Haand. I Krigen 1859 maatte Østerrig afstaa Lombardiet, 1860 sluttede Parma, Modena, Toscana og en Del af Kirkestaten sig til, og efter at Garibaldi 1860 havde erobret Sicilien og besat Neapel, fuldendte den sardinske Hær Kongeriget Begge Siciliernes Erobring. *Kongeriget Italien* (Italia) oprettedes i 1861. Hovedstaden flyttedes 1865 fra Torino til Firenze. Endnu manglede Venezia, som Østerrig maatte afstaa 1866, og Resten af Kirkestaten, som Victor Emanuel inddrog 1870 under Krigen mellem Frankrig og Preussen, og 1871 gjordes Rom til Rigets Hovedstad. Italien er nu en Enhed, naar undtages den lille Republik *San Marino,* det franske Korsika og det engelske Malta. Kongeriget har en betydelig Støtte deri, at hele Folket er sammensmeltet til een Nationalitet og taler eet Sprog; allerede i det 14. Aarhundrede blev det *italienske Sprog* udviklet omtrent i den samme Form, som det nu har, af den *toscanske* Dialekt ved de store Digtere Dante, Boccaccio og Petrarca; der gives mange Dialekter. Men den nye Stat har ogsaa store Vanskeligheder at kæmpe med, saaledes den store historiske Modsætning mellem de enkelte Landskaber og Decentralisationsaanden, der har holdt sig siden Romerrigets Forfald, Finansnøden og de deraf følgende svære Skatter, de hæftige politiske Partistridigheder, endelig det kildne Spørgsmaal om Pavedømmets Stilling og Gejstlighedens Opposition mod Regeringen.

Italienerne er godt begavede og omgængelige — det sidste gælder rigtignok ikke i det politiske Liv, der er de umedgørlige, voldsomme og listige —, men let bevægelige, fra heftig Opblussen til Modløshed og modfaldden Slappelse er der ikke langt, og de nordlige Folks seje Vedholden ved et Arbejde kender de ikke. Italienernes dolce farniente er jo blevet til et Ordsprog; men Dovenskab kan de ikke beskyldes for, Landmanden og Arbejderen, især i Norditalien, er arbejdsom og nøjsom. Paafaldende er Folkets udprægede Skønhedssans; paa Grund af den megen Færden i fri Luft er Hangen til Hygge i Hjemmet og Familielivet kun ringe.

Kongeriget er 286,700 km², hvortil kommer Kolonierne i Afrika, c. 1,476,000 km² (med c. $1{,}6$ Mill. Indb.), se I p. 403. Befolkningen i Kongeriget udgjorde i 1911 c. $34{,}7$ Mill., c. 121 paa 1 km². Italien er saaledes et af Evropas bedst befolkede Lande, idet det staar omtrent lige med Tyskland og kun staar tilbage for Belgien, Holland og Storbritannien; tættest befolket er Norditalien, navnlig Lombardiet (209, deri rigtignok indbefattet Milano), Ligurien (190) og Venezia (159), samt Campanien (400 med Neapel) og Sicilien (165); tyndest befolket det sydlige Toscana (Provinsen Grosseto, 33), de pontinske Sumpe, Umbrien, den romerske Campagne, Basilicata (48) og Sardinien (35). Skønt navnlig Børnedødeligheden er stor, er Befolkningen i stærk Tilvækst (paa Kristi Tid skal Italien have haft c. 7 Mill.), navnlig er den tiltaget betydeligt fra Begyndelsen af det 19' Aarhundrede, da der var noget over 18 Mill.; 1861 var Tallet c. 25, 1901 $32{,}5$ Mill.; det er særlig Bybefolkningen, som vokser. Men i Begyndelsen af det 20' Aarhundrede har Tilvæksten været mindre paa Grund af den store Udvandring, der er ved at affolke hele Landskaber som Basilicata, og som især fremkaldes ved Landbefolkningens daarlige Stilling og de trykkende Skatter; allerede fra 1880 udvandrede

aarligt over 100,000, og Tallet har siden stadigt været i Stigen, især fra 1900, da det har naaet $^1/_2$ Mill. og derover; 1906 udvandrede endog 651,000, 1911 c.534,000 og 1912 711,000; største Delen gaar til Amerika (1906 c. 512,000, 1911 403,000), Resten til Middelhavslandene. Indvandringen er i Forhold kun ringe, 1910 var den 147,400. Iøvrigt kan bemærkes, at Kvinderne i Italien er i langt mindre Overtal end i andre evropæiske Lande (1881 var der endog et lille Overskud af Mænd). Af Fremmede taltes der 1901 252,600, deraf 80,200 Franske, navnlig i Piemont, 30,000 Slaver ved Nordøstgrænsen, 90,000 Albanesere i Syditalien og paa Sicilien, 31,200 Grækere, navnlig i Calabrien, 11,400 Tyske, særlig i Alpeegnene, og 9800 Cataloniere paa Sardinien. Desuden var der i 1911 c. 52,000 Jøder.

I religiøs Henseende udgør Italien ogsaa en Enhed; den *romersk-katolske*

Fra Podalen.

Kirke er Statsreligion, dog er der Religionsfrihed, 1901 var der 35,600 Jøder og 65,600 Protestanter, hvoraf c. 22,500 var *Valdensere,* der først 1848 fik Religionsfrihed og da siden den Tid har udbredt sig fra deres Hjemstavn i Piemont over hele Italien. Folkeoplysningen staar lavt; vel er der siden 1859 indført Skoletvang, og Undervisningsvæsnet er ogsaa i Fremgang — 1908 var der c. 63,600 offentlige Skoler (hver Kommune skal mindst have 1 Drenge- og 1 Pigeskole) —, men endnu 1901 kunde 48,$_5$ % af Indb. over 6 Aar hverken skrive eller læse (1861 var Procenten 68 for Mænd og 81 for Kvinder), daarligst staar det til i Syditalien, især i Calabrien. For den højeste Undervisning, som staar langt bedre, sørger 21 Universiteter (deraf 17 Statsuniversiteter), hvoraf dog kun en mindre Del har alle Fakulteter, og de tidligere saa berømte Universiteter begynder nu atter at hævde deres Ry; det mest besøgte er Napolis, derpaa kommer Roms og Torinos; desuden findes der en Mængde Skoler for Mellemundervisning, højere Undervisningsanstalter, tekniske Skoler, videnskabelige Akademier osv.

Næringsveje. Italiens Jordbund er meget frugtbar, c. 83 % regnes som produktiv, deraf gaar c. 54 paa Ager- og Havelandet, 13 paa Vinlandet og 16 paa Skovene; de uproduktive 17 % er for en Del Højbjærgene og Sumplavningerne, hvilke dog delvis er opdyrkede, som det er omtalt p. 59; i den varme Aarstid drager Hyrderne op paa Højbjærgene. Agerbruget er Italiens vigtigste Erhvervskilde, og dog vilde det kunne indbringe langt mere, hvis ikke Bøndernes

Stilling var saa fortrykt — særlig paa Øerne er deres Tilstand elendig — som Følge af de store Skatter og det stærkt udbredte og haarde Forpagtningssystem. Det sidste er især Tilfældet i den lombardiske Slette, hvor næsten al Jorden er i Hænderne paa Adelen og de rige Bybeboere paa Grund af det kostbare Vandingssystem, ja Jorderne er ofte forpagtede i 3 Sæt; bedre stillet i denne Henseende er den lille Landbruger i de Egne, hvor den saakaldte Terrassekultur er den herskende, nemlig ved Alpernes Fod, paa Vestkysten i Subapenninerne, i Syditalien og paa Sicilien, her er han for det meste selv Ejendomsbesidder. Bedst dyrket er Podalen, den er næsten en eneste Have med Frugt- og Morbærtræer, om hvilke Vinranken slynger sig, og imellem Træerne dyrkes Korn, navnlig Mais og Ris; i det sydlige Italien, navnlig Neapel, er derimod Hvede den vigtigste Kornsort (Hvedeavlen regnes at give et aarligt Udbytte af c. 850 Mill. Lire, c. 65 Mill. hl). Men Italien producerer dog ikke Korn nok til eget Forbrug, der indføres ikke ringe Mængder, navnlig Hvede, i de daarlige Aar. Hvad Vinproduktionen angaar, er Italien det andet Land i Evropa, den gennemsnitlige aarlige Produktion er omkring 35 Mill. hl til en Værdi af gennemsnitlig 700 Mill. Lire; dog maa bemærkes, at Behandlingen ikke er god, og Vinen staar tilbage for den franske; siden Phylloxeraens Fremkomst er Udførslen til Frankrig imidlertid steget betydeligt. Hamp og Hør dyrkes mest i det Neapolitanske, men ogsaa i Mellem- og Norditalien; ogsaa Avlen af Bælgfrugter, Køkkensager og Kartofler er stor. Betydelig er Produktionen af Olivenolie, i Mellem- og Syditalien samt paa Øerne, og navnlig af Sydfrugter. Tobaksavlen (c. 5,5 Mill. kgr. aarlig) er ikke tilstrækkelig til Forbruget, til Dels fordi den er kgl. Monopol, Bomuldsavlen i Calabrien og paa Sicilien er heller ikke stor. Skønt Landet ikke er fattigt paa Skov, er dog Skovhugsten ikke tilstrækkelig til Forbruget, da den drives højst mangelfuldt, og Udryddelsen af Skovene tager stærkt til; der findes megen Bøg og Eg, der udføres en Del Garvningsstoffer og Kork; af særlig Betydning er den ægte Kastanie, da dens Frugter er det vigtigste Næringsmiddel i de højere liggende Dele af Apenninerne. — Kvægavlen har kun større Betydning mod N., i Podalen og de omliggende Bjærglandskaber, der leverer meget Smør og er berømte for deres Ost, og Landet holder færre Husdyr end de andre evropæiske Lande, men da Indbyggerne mere lever af Planteføde, er det dog i Stand til at udføre betydeligt af Kvæg og Fedevarer; størst er Faare- og Gedeavlen (Faar c. 4, Geder c. 2 Mill.), medens der 1909 udførtes 27,700 Faar og indførtes c. 7000, udførtes der af Hornkvæg kun 10,300 og indførtes 118,600; men Ulden er ikke god paa Grund af den daarlige Behandling; Fjerkræavlen er meget betydelig, ogsaa Biavlen har en Del at sige. I Silkeavl staar Italien langt over alle de andre evropæiske Lande og overgaas kun af Kina, idet den udgør c. $^4/_5$ af hele Evropas Avl, skønt Produktionen svinger stærkt; størst er den i Piemont; den aarlige gennemsnitlige Produktion i Femaaret 1905—9 var af Kokoner over 53,7 og af Silke henved 5,8 Mill. kgr. — I Fiskeri staar Italien højst af Middelhavslandene. Indtægten af Thunfiskeriet paa Sardinien, Sicilien og i Neapel er betydelig (1908 var den samlede Værdi c. 2,8 Mill. Lire); der maa dog indføres megen Fisk paa Grund af det stærke Forbrug. Ved Siciliens og Afrikas Kyster drives stort Koralfiskeri. Bjærgværksdriften staar ikke i Forhold til Landets Rigdom paa Mineralier, skønt denne ikke er særlig stor, navnlig mangler der næsten aldeles Stenkul. Det vigtigste Mineral er Svovl, der navnlig faas paa Sicilien, men ogsaa i Neapel og ved Ancona; Svovlproduktionen udgør henved Halvdelen af hele Bjærgværksproduktionen og staar højst af alle evropæiske Landes og er tilligemed Søsaltet en vigtig Udførselsartikel. Navnlig fra Elba, men ogsaa fra Piemont og Sardinien, faas Jærn; desuden mærkes Bly, Zink og Sølv fra Sardinien, Kobber fra Piemont og Toscana,

Kviksølv og Borax fra Toscana og Marmor fra Carrara. I 1909 var Værdien af hele Bjærgværksproduktionen c. 76,$_{75}$ Mill. Lire, deraf Svovl 32,$_5$, Zink og Bly 18,$_{26}$, Jærn c. 7 og Kobber 1,$_9$ Mill. — Den tidligere lidet udviklede Industri er nu i Opkomst, men Manglen paa Kul lægger stærkt Baand paa den, især hvad Jærn-, Tekstil- og Papirindustrien angaar; højere staar de Grene, der mere nærmer sig Kunstindustrien, Glasfabrikationen i Venezia og Firenze, Fajance- og Handskefabrikationen, Straafletteriet, Kniplingsvæveriet, Musikinstrumenter, Mosaik- og Koralarbejderne, Fabrikationen af kunstige Blomster osv. Den eneste særdeles betydelige Gren er dog Silkeindustrien, særlig i Lombardiet; hvad Silketøjets Godhed angaar, kan Italien rigtignok ikke maale sig med Frankrig; i Silkeindustrien beskæftiges c. 250,000, i Bomuldsindustrien c. 80,000 Arbejdere. — Handelen har i den senere Tid hævet sig efter det Forfald, der fulgte efter de store Opdagelser, og særlig er Søhandelen og Gennemgangshandelen ret betydelig; den største Omsætning foregaar med Frankrig, dernæst med England, Østerrig-Ungarn, Tyskland og Schweiz, men ogsaa Handelen med Amerika, især Sydamerika, har Betydning; for Landhandelen er Milano Centrum; 1912 var Værdien af Indførslen c. 3537, af Udførslen 2437,$_9$ Mill. Lire (1 L. = 1 Fr.); de vigtigste Udførselsartikler var Landbrugsprodukter: Silke (1911: for 350,$_4$ Mill. L.), Silkevarer (104,$_1$), Frugt (98,$_8$) og Vin (67,$_3$) desuden Olie, Ost, Æg , Fjerkræ m. m., ogsaa Bomuldsvarer (183,$_3$), medens Indførslen mest bestod af Raastoffer som Stenkul Uld og Bomuld samt Korn (397,$_8$). Handelsflaaden bestod 1912 af 5470 Skibe, hvoraf 757 Dampskibe, med c. 1,108,000 Tons Drægtighed; det er saaledes den femte i Størrelse; næsten Halvdelen hører hjemme i Ligurien, hvor der ogsaa findes de største Skibsværfter. Kommunikationsvæsenet, der trængte til store Forbedringer ved Kongerigets Oprettelse, er fremmet meget ved Anlæg af gode Landeveje, Havne og Jærnbaner; 1913 var der af Jærnbaner 17,634 km.; af Telegraflinjer var der 1911 51,172 km.

Italien er et indskrænket, i Mandslinjen arveligt Monarki, hvis Forfatning hviler paa den Grundlov, der gaves Kongeriget Sardinien Marts 1848. Kongen, med et ansvarligt Ministerraad og et Statsraad ved Siden, har den udøvende Magt. Den lovgivende Magt deler han med Parlamentet, der bestaar af Senatet, hvis Medlemmer er de kgl. Prinser og et ubestemt Antal (for Tiden 390) kongevalgte, og Deputeretkamret (508 Medl.), der vælges paa 5 Aar ved direkte Valg; valgberettiget er enhver 21aarig Mand, Analfabeter dog først fra det 30. Aar. Kongen kan opløse Deputeretkamret, Senatet fungerer som Rigsret. Kassationsretterne i Torino, Firenze, Rom, Napoli og Palermo er de højeste Domstole. — Finanserne er i en meget daarlig Forfatning, navnlig paa Grund af de store Militærudgifter og den stadig voksende, uhyre Statsgæld. Efter Kongerigets Oprettelse var der aarligt stort Underskud i Aarene 1866—75; vel bedredes Forholdene noget efter den Tid, men i Slutningen af 1880'erne steg atter Underskuddet, og først i de senere Aar er der tilsyneladende kommet Ligevægt; Budgettet 1912 lød paa: Indtægter 2682,$_6$, Udgifter 2623,$_4$ Mill. Lire. Statsgælden angaves 1910 til: 14088 Mill., Renten 1912 til: c. 496 Mill. — Der er almindelig Værnepligt (fra 1875) med Tjenestetid fra det 20. til det 39. Aar. Hæren deles i den staaende Hær, den mobile Milits og Territorialmilitsen; den staaende Hær er i Fredstid c. 305,000 Md.; paa Krigsfod angives den til c. 823,000, dertil kommer den mobile Milits c. 328,000, og Territorialmilitsen c. 2,282,000, ialt 3,433,000 Md. Flaaden bestod 1912 af 290 Skibe med ialt 1696 Kanoner og en Besætning paa c. 24,000 Md.

Landet inddeles i 69 Provinser, hver styret af en Præfekt og et Raad; de deles atter i 284 mindre Kredse (circondarii eller distretti) og disse atter i Kom-

muner (i gejstlig Henseende deles Landet i 47 Ærkebispedømmer). Italienerne selv ordner Provinserne, som det er gjort i nedenstaaende Liste, efter de 16 historiske Landskaber (Compartimenti). Indbyggerantallene er fra Juni 1911.

1.	Torino	10,200	km²	med	1,213,700	Indb.,	118	paa 1 km²
2.	Cuneo	7,400	—	—	646,700	—	87	— —
3.	Alessandria	5,100	—	—	807,700	—	158	— —
4.	Novara	6,600	—	—	756,300	—	114	— —
	Piemonte	29,300	km²	med	3,424,400	Indb.,	117	paa 1 km²
5.	Porto Maurizio	1,200	km²	med	147,200	Indb.,	125	paa 1 km²
6.	Genova	4,100	—	—	1,050,000	—	256	— —
	Liguria	5,300	km²	med	1,197,200	Indb.,	227	paa 1 km²
7.	Sondrio	3,200	km²	med	129,900	Indb.,	41	paa 1 km²
8.	Como	2,900	—	—	616,200	—	215	— —
9.	Milano	3,200	—	—	1,726,600	—	540	— —
10.	Pavia	3,300	—	—	512,300	—	153	— —
11.	Bergamo	2,800	—	—	511,200	—	185	— —
12.	Brescia	4,700	—	—	596,400	—	127	— —
13.	Cremona	1,800	—	—	348,800	—	194	— —
14.	Mantova	2,300	—	—	349,100	—	149	— —
	Lombardia	24,200	km²	med	4,790,500	Indb.,	199	paa 1 km²
15.	Belluno	3,300	km²	med	192,800	Indb.,	58	paa 1 km²
16.	Udine	6,600	—	—	628,100	—	96	— —
17.	Treviso	2,500	—	—	491,200	—	199	— —
18.	Venezia	2,400	—	—	466,800	—	194	— —
19.	Vicenza	2,700	—	—	496,400	—	191	— —
20.	Verona	3,100	—	—	475,000	—	155	— —
21.	Padova	2,100	—	—	519,400	—	247	— —
22.	Rovigo	1,800	—	—	257,700	—	146	— —
	Venezia	24,500	km²	med	3,527,400	Indb.,	144	paa 1 km²
23.	Piacenza	2,500	km²	med	256,200	Indb.,	103	paa 1 km²
24.	Parma	3,200	—	—	326,200	—	101	— —
25.	Reggio	2,300	—	—	310,300	—	135	— —
26.	Modena	2,600	—	—	353,100	—	136	— —
27.	Bologna	3,800	—	—	577,700	—	154	— —
28.	Ferrara	2,600	—	—	307,900	—	115	— —
29.	Ravenna	1,900	—	—	248,400	—	134	— —
30.	Forli	1,900	—	—	301,400	—	160	— —
	Emilia	20,800	km²	med	2,681,200	Indb.,	130	paa 1 km²
31.	Massa e Carrara	1,800	km²	med	212,400	Indb.,	119	paa 1 km²
32.	Lucca	1,400	—	—	333,000	—	235	— —
33.	Firenze	5,900	—	—	999,400	—	170	— —
34.	Arezzo	3,300	—	—	283,700	—	88	— —
35.	Livorno	300	—	—	135,800	—	352	— —
36.	Pisa	3,100	—	—	342,300	—	112	— —
37.	Siena	3,800	—	—	241,500	—	63	— —
38.	Grosseto	4,500	—	—	146,600	—	33	— —
	Toscana	24,100	km²	med	2,694,700	Indb.,	112	paa 1 km

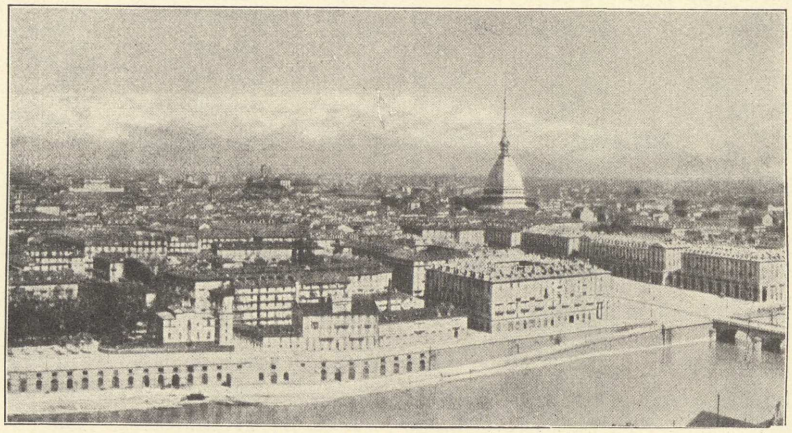
39.	Pesaro e Urbino	2,900	km²	med	261,500	Indb.,	90	paa 1	km²
40.	Ancona	1,900	—	—	319,700	—	169	—	—
41.	Macerata.	2,800	—	—	258,400	—	91	—	—
42.	Ascoli Piceno	2,100	—	—	253,600	—	122	—	—
	Marche . . .	9,700	km²	med	1,093,200	Indb.,	113	paa 1	km²
43.	Perugia *(Umbria)*	9,700	km²	med	686,600	Indb.,	71	paa 1	km²
44.	Roma *(Latium)*	12,100	—	—	1,302,400	—	108	—	—
45.	Aquila	6,400	—	—	407,000	—	63	—	—
46.	Teramo.	2,800	—	—	307,500	—	111	—	—
47.	Chieti.	2,900	—	—	366,600	—	124	—	—
48.	Campobasso (Molise) . . .	4,400	—	—	349,600	—	80	—	—
	Abruzzi e Molise . . .	16,500	km²	med	1,430,700	Indb.,	87	paa 1	km²
49.	Caserta (Terra di Lavoro)	5,300	—	—	791,600	—	150	—	—
50.	Napoli	900	—	—	1,310,800	—	1444	—	—
51.	Salerno.	5,000	—	—	558,300	—	112	—	—
52.	Benevento	2,100	—	—	254,700	—	120	—	—
53.	Avellino	3,000	—	—	396,600	—	131	—	—
	Campania . . .	16,300	km²	med	3,312,000	Indb.,	203	paa 1	km²
54.	Foggia (Capitanata)	7,000	km²	med	467,000	Indb.,	67	paa 1	km²
55.	Bari.	5,400	—	—	891,700	—	167	—	—
56.	Lecce (Terra d'Otranto) . .	6,800	—	—	771,500	—	113	—	—
	Puglie (Apulien) . . .	19,200	km²	med	2,130,200	Indb.,	112	paa 1	km²
57.	Potenza *(Basilicata)*	10,000	km²	med	474.000	Indb.,	48	paa 1	km²
58.	Cosenza.	6,700	—	—	474,100	—	71	—	—
59.	Catanzaro	5,300	—	—	483,200	—	92	—	—
60.	Reggio	3,200	—	—	444,900	—	140	—	—
	Calabria . . .	15,200	km²	med	1,402,200	Indb.,	93	paa 1	km²
61.	Messina.	3,200	km²	med	517,300	Indb.,	160	paa 1	km²
62.	Palermo	5,000	—	—	795,600	—	157	—	—
63.	Trapani	2,500	—	—	357,100	—	141	—	—
64.	Girgenti	3,000	—	—	393,800	—	130	—	—
65.	Caltanisetta	3,300	—	—	342,600	—	105	—	—
66.	Siracusa	3,700	—	—	476,800	—	128	—	—
67.	Catania.	5,000	—	—	789,100	—	159	—	—
	Sicilia . . .	25,700	km²	med	3,672,300	Indb.,	143	paa 1	km²
68.	Sassari	10,700	km²	med	332,200	Indb.,	31	paa 1	km²
69.	Cagliari.	13,400	—	—	520,200	—	39	—	—
	Sardegna . . .	24,100	km²	med	852,400	Indb.,	35	paa 1	km²
	Italien . . .	286,700	km²	med	34,671,400	Indb.,	121	paa 1	km²

Italien har ikke mange store Byer, Arbejderproletariatet mangler til Dels endnu. Efter sidste Folketælling (1911) var der kun ti Byer paa over 100,000, 6 mellem 50 og 100,000 og 50 mellem 25 og 50,000 (uden Kommuner, se ndfr.), men en meget

stor Mængde smaa Byer. Som nævnt bor godt Halvdelen a Befolkningen i Byerne, men Bybefolkningens Størrelse er meget forskellig mod S. og mod N.; i Syditalien er den meget betydelig, blandt andet paa Grund af den store Retsusikkerhed; en stor Del af Landbefolkningen bor her ogsaa i de mange smaa Byer, og egentlige Landsbyer findes der meget faa af, ja paa Sicilien mangler de saa at sige helt; anderledes er det i Norditalien, navnlig i Ligurien, Venezia, Emilien Toscana, Markerne og Umbrien, hvor Landbefolkningen er spredt i Landsbyer og Gaarde. I det følgende Afsnit er Indbyggerantallene for Byerne paa over 20,000 og for alle Provinshovedstæderne fra 1911, for de mindre Byer fra 1901. Men det er ofte vanskeligt at fastslaa Tallet, da Kommunen regnes med til selve Byen (Centro). Hvor det ikke bestemt er angivet, gælder Tallet kun selve Byen.

II. Stedbeskrivelse.

1. **Piemont** (ɔ: pede montium, ved Foden af Bjærgene), den vestlige Del af Norditalien, er det største af Landskaberne og har særlig Betydning som Gen-

Torino med Alperne i Baggrunden.

nemgangsland fra Italien til Frankrig; Piemonteserne, der er dygtige, arbejdsomme Folk, har baade i Dialekt og Karakter en Del tilfælles med Franskmændene.

Torino (Turin) ved Pos venstre Bred og dens Forening med Dora Riparia, 282,800, med K. 427,100 Indb., er meget regelmæssigt bygget med lige, brede Gader, der skærer hverandre i rette Vinkler, prægtige Bygninger, som det kgl. Slot og Palazzo Madama, store Torve (Piazza Castello og P. reale) og c. 40 Kirker, hvoriblandt Domkirken; den er det nordvestlige Italiens lærde By med et meget besøgt Universitet, stiftet 1412, stort Bibliotek (til Dels brændt 1904), mange Museer, som det ægyptiske og Antikmuseet, og lærde Selskaber; den har Handel og Industri, især i Klæde, Bomuld og Silke. Baade Vejene over Mont Cenis og Mont Genèvre, der gaar ad Riparias Dal og deler sig ved *Susa*, ligesom ogsaa den, der gaar over Col di Tenda, udstraaler fra Torino. Ved Dora Baltea ligger *Aosta* (grundlagt af Augustus), 583 m o. H., 6400 Indb., Nøglen til Vejene over store og lille St. Bernhard, romerske Ruiner; *Ivrea*, 11,500 Indb. (K.) og Fæstningen *Bard* ved Dora Baltea, S. for Po *Chieri*, 14,300 Indb. (K.), med Silkefabrikker, SV. for Torino *Pinerolo*, 18,300 Indb. (K.), med Industri i Klæde og Papir; i Nærheden *Valdensernes* Dale. Mod S. *Carmagnola*, 11,700 Indb., med stor Silkeavl. — Ved Stura *Cuneo*, 27,500 Indb., Handel

og Industri i Silke og Uld; og det befæstede *Fossano,* 16,500 Indb. (K.), med Handel; mod N. *Saluzzo,* 10,000 Indb., med Kastanieavl; *Savigliano,* 10,000 Indb., med Fabrikker; *Bra,* 15,800 Indb. (K.), med Silke- og Vinavl og Handel med Trøfler, paa hvilke Piemont er rig, og *Alba* (A. Pompeja), 12,800 Indb., i den vigtige Tanarodal. Mod S. *Mondovi,* 19,300 Indb. (K.), med Fabrikker og romersk Vandledning. — *Alessandria* ved Tanaro og Bormida, 36,000, med K. 75,700 Indb., grundlagt 1168 af de forbundne lombardiske Byer, er Fæstning af første Rang og har Fabrikker og Handel. Mod Ø. ligger *Marengo,* kendt af Napoleons Sejr 1800, mod V. *Asti,* 17,300 Indb., berømt for sin Vin, mod N. *Casale* ved Po, 18,300 Indb., tidligere Hovedstad

Genova.

i Hertugd. *Montferrato,* stærk Fæstning, med Silkeindustri; Ø. for Alessandria ligger *Tortona,* 17,400 Indb. — *Novara,* 29,600, med K. 54,600 Indb., omgiven af Mure, har en stor Domkirke og Silkeindustri; mod S. ved Sesia *Vercelli,* 20,200 Indb., mod N. *Biella,* 16,000 Indb., med Handel og Industri. Paa Vejen til Simplon ligger *Domo d'Ossola* ved Toce, livlig Handel, ved Vestkysten af Lago Maggiore den lille By *Pallanca,* udenfor den ligger de *borromeiske Øer.*

2. **Ligurien,** den mindste Provins, indbefatter omtrent den tidligere Republiks Territorium; Republikken, der var selvstændig fra det 12te Aarhundrede, gik til Grunde i Slutningen af det 18. Aarhundrede; 1814 kom Territoriet ind under Sardinien.

Porto Maurizio ved Riviera di ponente, 7900 Indb. (K.), har Fiskeri og er Midtpunkt for Olivenavlen. Mod V. ved Kysten ligger *San Remo,* c. 17,000 Indb., *Bordighera* og *Ventimiglia,* meget besøgte paa Grund af det gode Klima. — *Genova* (Genua, af genu, Knæ) med Tilnavnet „la Superba", 159,200, med K. 272,200 Indb., Landets største Søhandelsstad, som endog begynder at nærme sig Marseille, ligger Ø. for den udmærkede, af prægtige Moler beskyttede Havn, der allerede i Oldtiden

havde stor Betydning; Byen hæver sig paa en Udløber af Apenninerne i Terrasser amfiteatralsk fra Kysten; den er omgiven af en 15 km lang Fæstningsmur; naar undtages Strada Balbi med dens Fortsættelser Nuova, Nuovissima osv., der gaar gennem hele Byen, er Gaderne snævre og stejle, førende fra den ene Terrasse til den anden, og derfor ikke til at køre i; ofte er de forbundne ved Trapper, og over Kløfterne fører Broer, som Carignanobroen. Blandt de mange prægtige Paladser nævnes Palazzo Durazzo, nu det kgl. Slot, det gamle Dogepalads, nu Regeringsbygning, og af dens over 80 Kirker Domkirken S. Lorenzo. Byen er Ærkebispesæde, har Universitet, Skibsværfter og betydelig Industri i Jærn og Maskiner, Koral, Silke, Fløjel, Juvel- og Elfenbensarbejder. Kysten paa begge Sider er tæt besat med Byer, som kan kaldes Forstæder til Genova, saaledes *San Pier d'Arena,* 33,600, med K. 42,400 Indb., *Sestri Ponente,* med K. 21,500 Indb., og *Voltri,* c. 13,000 Indb., længere mod V. *Savona,* 29,400, med K. 50,200 Indb., gammel ligurisk By med Industri; mod Ø. ved Kysten *Nervi, Rapallo, Santa Margherita ligure* og *Chiavari,* 12,500 Indb. (K.), Fabriksbyer med Vin- og Olivenavl. *Spezia,* smukt beliggende ved det inderste af Bugten, 38,300, med K. 73,600 Indb., er en betydelig Krigshavn og har Handel og Industri. — Klippeøen *Capraja* Ø. for Korsikas Nordspids hører til Ligurien.

3. **Lombardiet** er omtrent begrænset af Ticino, Po og Mincio. Navnet stammer fra Longobarderne; Hertugdømmet *Milano,* der oprettedes ved Slutningen af 14. Aarhundrede, indlemmedes 1714 i Østerrig; 1859 kom Lombardiet til Sardinien.

Ø. for Comosøen nær ved Adda ligger *Sondrio,* 9,100 Indb. (K.), mod NV. *Chiavenna* ved Maira, hvor Vejene fra Splügen og Engadin støder sammen; mod NØ. Badestedet *Bormio,* 1221 m over Havet, ved Vejen over Stilfserjoch. — Ved Spidsen af Comosøens sydvestlige Arm ligger *Como,* 32,000, med K. 44,200 Indb., lang Tid Milanos Medbejlerske; Domkirken af Marmor er en af Norditaliens skønneste gotiske Kirker; den har stor Industri i Silke og Straafletning. *Varese* ved Søen af s. Navn, med K. 21,600 Indb., har nogen Handel og Industri. *Milano* (Mailand, Mediolanum), kaldet „la grande", mellem Floderne Olona og Lambro, 464,000, med Omegnen (Corpi Santi) 599,200 Indb., (1849: 159,000), er Norditaliens betydeligste By. Den er renligere og venligere, men mindre prægtig og rig paa Kunstskatte end mange af de andre italienske Byer. Den prægtigste Bygning er Marmordomkirken med utallige Spir og Statuer (c. 6000), den største Kirke næst Peterskirken og Sevillas Domkirke; den er paabegyndt 1386 og fuldendt i Begyndelsen af 19. Aarhundrede. Desuden mærkes San Ambrogios Basilika og Teatro della Scala, et af de største i Evropa, videnskabelige Akademier, Museer, Biblioteker m. m. Som Nøglen til alle Alpevejene, der fører fra Italien til Schweiz, vil den altid kunne hævde sin Betydning, men dens egentlige Glanstid falder dog i Middelalderen, da den var Midtpunktet for de lombardiske Byers Forbund mod Ghibellinerne og senere Hertugdømmets Hovedstad; da havde den hele Handelen med Sydtyskland og flere Indb. end Rom. Ogsaa nu har den en betydelig Handel, idet den er Italiens første Landhandelsstad og Pengemarked, og Industri i Silke, Fløjel, Klæde, Juvelarbejder osv.; der udstraaler Jærnbaner fra den i alle Retninger. Mod N. ligger *Monza* ved Lambro, 27,600, med K. 53,200 Indb., Longobardernes gamle Kroningsby (i Domkirken opbevares Jærnkronen) med Industri og berømt botanisk Have. V. for Milano ligger de bekendte Valpladser *Magenta* og *Legnano,* mod S. *Melegnano* (Marignano). NV. for Milano *Busto-Arsizio,* 19,700 Indb., med Industri i Kattun, ved Adda *Lodi,* 20,700, med K. 28,000 Indb., med Silkeindustri og stor Handel med den berømte Parmesanost, saaledes kaldet, fordi den tidligere lavedes i Parma. Mod SØ. *Codogno,* c. 11,600 Indb., Midtpunkt for Ostehandelen. — *Pavia* ved Ticino, 29,900, med K. 40,000 Indb., bærer endnu Præg

af sin store Tid, da den kaldtes de 100 Taarnes Stad; den har et berømt Universitet, stiftet 1361; mod N. ligger det prægtige Kloster *Certosa,* bygget 1396 til Gravsted for Milanos Hertuger; mod NV. *Vigevano,* 23,600 Indb., med Industri i Silke og Macaroni. — Mellem Como- og Iseosøens Sydspids er lejret paa en Bjærgskraaning *Bergamo,* 41,700, med K. 55,300 Indb., med Industri, især i Silke, Stentøj og Glas. — Imellem Iseo- og Gardasøens Sydspids ligger *Brescia,* 48,100, med K. 83,300 Indb., med betydelig Handel og Industri i Silke og Jærn; Domkirken er fra 9. Aarhundrede. Mod V. ligger *Chiari,* 10,800 Indb. (K.), ved Gardasøen *Salo,* Fabriksbyer. — *Cremona* ved Po, 36,900, med K. 40,400 Indb., har en smuk Domkirke, ved hvilken det fritstaaende Klokketaarn, Torrazzo, rager 120 m i Vejret, og betydelig Industri, bl. a. i Musikinstrumenter, den var tidligere berømt for sine Violiner (Amati, Guarneri, Stradivario osv.). — Ved Mincio ligger i en sumpet Egn *Mantova* (Mantua), 29,100, med K. 32,700 Indb., hvoraf over 3,000 Jøder; Fæstning af første Rang; den er grundlagt af Etruskerne. I Landsbyen *Pietole* (Andes), der nu ligger indenfor Befæstningerne, er Vergil født; Byen deles ved en Kanal i to Dele; mod S. paa den befæstede Ø *Cesere* ligger Paladset *Té,* bygget af Giulio Romano og med mange Malerier af Kunstneren. Landsbyen *Solferino* S. for Gardasøen er kendt af Slaget 1859.

4. **Venezia.** I det 5. og 6. Aarhundrede flygtede den illyriske Stamme Veneterne for Hunner og Longobarder ud til Lagunerne. Den første Koloni laa mellem Livenzas og Piaves Mundinger, den anden paa Lidoøen *Malamocco,* i det 9. Aarhundrede grundlagdes det egentlige Venezia paa Øen *Rialto* (rivus altus). Efterhaanden udviklede Byen med det omliggende Territorium — det strakte sig mod V. til Adda S. for Comosøen — sig, især under Korstogene, til den mægtige Handelsrepublik, der ved Opdagelserne fik sit egentlige Knæk, men dog hævdede sin Betydning langt op i den nyere Tid; da den 1797 gik til Grunde, kom Landet ind under Østerrig, senere under Frankrig, og var da tilsidst under Østerrig 1815—66 (se p. 65).

Ved Piave ligger *Belluno,* c. 20,700 Indb., (K.), med Industri og Handel, mod SV. i samme Floddal *Feltre,* c. 13,500 Indb., med Silkevæverier, Garverier, mod N. *Agordo,* med Kobbergruber. — *Udine,* i (det tidligere Fyrstendømme) *Friaul,* ved Jærnbanen, der gaar fra Venezia ind i Østerrig, 25,400, med K. 47,600 Indb., er Midtpunkt for Silkeindustrien i det nordøstlige Italien. — Ved samme Jærnbane og ved Sile ligger *Treviso,* 41,000 Indb. (K.), med Industri i Lærred, Papir, Jærn og Majolika. Mod N. fører Vejen over Byerne *Conegliano,* 9,800 Indb. (K.), og *Vittorio* (Ceneda), c. 19,000, med K. 21,400 Indb., ind i Tyrol.

Venezia (Venedig), „la Dominante", med K. 160,700 Indb., betydelig Fæstning, ligger i den nordlige Del af de c. 55 km lange, 6—14 km brede Laguner, adskilte fra Havet ved Lidi, hvoraf de største er Malamocco og Chioggia; for at beskytte disse Lidi er der udenfor anlagt en 10 m høj, 16 m bred og 15 km lang Klippemur, „murazzi"; Adgangene til Lagunerne, „Porti", er beskyttede ved stærke Forter. Byen ligger væsentlig paa de to Hovedøer *Rialto* og *Giudecca,* men ved c. 150 Kanaler er de delte i over 100 mindre Øer; den længste af Kanalerne er *Canal grande,* der i Form af et S slynger sig igennem Rialtoøen, den bredeste er *Canal della Giudecca;* over Kanalerne fører mere end 300 Broer, den største og skønneste er Rialtobroen. For det meste staar Husene, der er byggede paa Pæle, lige ned i Vandet, og Samfærdslen foregaar ved Gondoler; der findes dog ogsaa Gader, men de er næsten alle smalle og mørke; den bredeste Gade er Riva degli Schiavoni, der gaar langs Canal della Giudecca fra Markuspladsen henad til Arsenalet med storartede Dokker, desuden Merceriagade, der fører fra samme Plads i Retning af Rialtobroen.

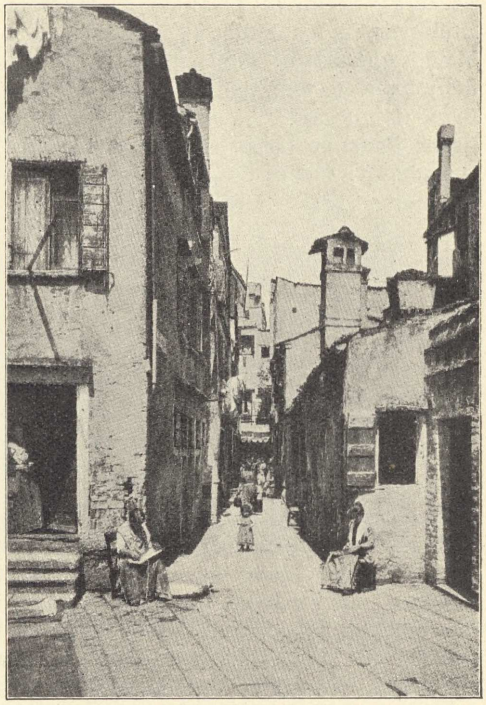
Venezia er særlig Paladsernes By, de ligger især langs Canal grande; der er over 100 Kirker. Af de c. 50 Pladser er *Markuspladsen,* med den tilstødende Piazzetta, den største og smukkeste; her ligger Dogepaladset og den prægtige Markuskirke; hvor de to Pladser støder sammen, staar det fritstaaende Klokketaarn *Campanile,* c. 99 m højt (det styrtede ned 1902 og genoprejstes 1912). Tidligere stod Byen ikke i Forbindelse med Fastlandet, nu fører en c. 11 km lang Jærnbanebro over Lagunerne til *Mestre,* c. 12,000 Indb., Venezias Forstad. Efter at Venezia har mistet sin Selvstændighed, er den som Søstad blevet overfløjet af Triest, den har dog nu atter hævet sig efter Genforeningen med Italien og Aabningen af Brennerbanen og Suez-

Fra Venezia. Canal grande.

kanalen, 1840 havde den kun 94,000 Indb. Industrien bestaar væsentlig i Silke, Glas, Guld- og Sølvarbejder. N. for Venezia paa en Laguneø ligger *Murano,* med tidligere berømte Glasfabrikker, ved Sydenden af Lagunerne *Chioggia,* 25,800, med K. 35,000 Indb., bygget paa Pæle ligesom Venezia, med stort Fiskeri (Aal), Udførsel af Salt og Skibsbyggeri. — Ved Bacchiglione og Foden af de bericiske Høje ligger *Vicenza,* 30,000, med K. 54,600 Indb., en smuk og venlig By; Omegnen, „Vicenzas Have", har stor Silkeavl; nordligere Industribyerne *Schio,* c. 10,000 Indb., og *Bassano,* 15,300 Indb. (K.). — *Verona* paa begge Sider af Adige, 62,000, med K. 81,900 Indb., er Fæstning af første Rang, omgiven af en dobbelt Række Forter, Fæstningsrayonen er 28 km; det er en af Italiens interessanteste Byer, rig paa Mindesmærker, fra Romertiden (Catullus, C. Nepos, Plinius den yngre og Vitruvius er fødte her) findes endnu et godt vedligeholdt Amfiteater; den er et vigtigt Knudepunkt for Norditaliens Jærnbanenet og har betydelig Transithandel med Østerrig og Tyskland; den nærliggende Landsby *Custozza* er kendt af Slaget 1848. Mod V. ved Mincios Udløb af Gardasøen ligger Fæstningen *Peschiera;* mod S. ved Adige Fæstningen *Legnago,* 14,500 Indb. (K.), disse tilligemed Verona og Mantova udgør den saakaldte Fæstningsfirkant; ved Jærnbanen mellem Verona og

Mantova *Villafranca,* stor Silkeavl, kendt af Freden 1859. — Ved Bacchiglione ligger kun 12 m o. H. *Padova* (Padua, Patavium), „la dotta": den lærde, 51,500, med K. 96,200 Indb.; den har snævre og krumme Gader med Buegange langs Husene; blandt Torvene nævnes Piazza della Erbe i Byens Midtpunkt og den største af dem, Piazza Vittorio-Emmanuele; i Raadhuset (Palazzo della Ragione) findes en af Verdens største Sale; der findes et Mindesmærke for T. Livius, som er født her; Padova udmærker sig særlig i videnskabelig Henseende, først bør nævnes det berømte Universitet, stiftet 1222, desuden Evropas ældste botaniske Have og det videnskabelige Akademi; Byen har tillige betydelig Handel og Industri. Ved Foden af de euganeiske Høje er lejret *Abano* og *Battaglia,* meget besøgte paa Grund af deres Svovlbade, sydligere *Este,* 11,000 Indb. (K)., en meget gammel By med Mure og Taarne; i Middelalderen, da den var Markgreverne af Estes Residens, var den langt større; den har Industri og Silkeavl. — N. for Po ligger *Rovigo,* 12,200 Indb. (K.), østligere den gamle etruskiske By *Adria,* c. 7000 Indb., med K. 15,700 Indb., begge Fabriksbyer.

Gade i Venezia.

5. **Emilia,** der har sit Navn af Via Æmilia (se p. 58), omfatter de tidligere Hertugdømmer *Parma* (og *Piacenza*) og *Modena* samt *Romagna,* der hørte til Kirkestaten; efter store Omskiftelser i Middelalderen og den nyere Tid — her mindes om Huset Ferrara i Parma og Este i Modena — indlemmedes Hertugdømmerne tilligemed Romagna 1860 i Sardinien. De fleste Byer af Betydning ligger ved Jærnbanen, der følger Via Æmilia.

Nær ved Po ligger *Piacenza,* 36,000, med K. 38,500 Indb., i en meget frugtbar Egn, men i Forfald og daarlig befolket i Forhold til sin Størrelse, den var befæstet indtil Krigen 1859, da Forterne blev ødelagte; blandt de mange Kirker mærkes S. Sisto. — *Parma,* ved den lille Flod Parma, som deler Byen i to Dele, 47,500, med K. 51,900 Indb., er en smuk By med brede lige Gader, Universitet, stiftet 1422, over 60 Kirker og mange Paladser, hvoriblandt det kæmpestore Palazzo della Pilotta, der bl. a. indeslutter Antik- og Malerisamlinger (Correggios Navn er særlig knyttet til Parma) og et Bibliotek paa 300,000 Bind; Byen har Industri, især i Filthatte og Ure. — *Reggio* (nell' Emilia), 70,500 Indb. (K.), Ariosts Fødeby, har betydelig Handel; mod S. ligger det historisk kendte *Canossa,* med Ruiner af Slottet, mod N. *Correggio,* Malerens Fødeby, og *Guastalla,* c. 11,000 Indb. (K.), med stor Risavl i Omegnen. — *Modena* (Mutina) mellem Secchia og Panaro, 28,400, med K. 70,300 Indb., er en By med brede Gader, forsynede med Buegange, og et Universitet, samt betydelig Handel med Landbrugsprodukter. Mod N. ligger *Carpi,* c.

7300 Inb., med Industri i Silke og Straahatte. — *Bologna* (Felsina, Bononia), „la grassa", ɔ: den fede, er en gammel Etruskerby, mellem Reno og Savona, 124,400, med K. 172,600 Indb., den vigtigste By i Romagna og tidligere Kirkestatens anden By. Den har et særegent gammelt Præg med sine for det meste noget snævre og krumme Gader, forsynede med Buegange, de mange Palalser, Kirker, Pladser og Fontæner; Universitetet, der hører til Evropas ældste, stiftet c. 1100, stod i Middelalderen i stort Ry og skaffede den Tilnavnet „la dotta"; den har betydelig Handel og Industri især i Silke, Fløjel; særlig kendt er dens Macaroni og Pølser, Salami. Mod SØ. ligger den med Mure omgivne *Imola,* c. 14,000, med K. 35,000 Indb. — *Ferrara* ved Po di Volano i en frugtbar, men usund Egn 35,800, med K. 95,200 Indb., er nu en stille By mod den Gang, den var Estes glimrende Residens og Mænd som Ariost (han er begravet her), Tasso og Michel Angelo var knyttede til den; Byen er befæstet, er Ærkebispesæde og har Universiet. Ved Kysten Lagunebyen *Comacchio,* c. 7,700 Indb., med Fiskeri (Aal) og Salner. — Nær ved Kysten ligger *Ravenna* (se p. 53), c. 23,000, med K. 71,600 Indb., den i Romertiden blomstrende By, senere Østgoternes og de græske Exarchers Residens, er nu stille, kun de mange Kirkeruiner vidner om dens fordums Glans, og Halvdelen af Fladeindholdet optages af Haver; her nævnes Ruinerne af Theodoriks Palads og hans Gravmindesmærke uden for Byen, Kirken Battisterio di San Giovanni, bygget c. 400, og Dantes Gravmæle; den er Ærkebispesæde. Den nod S. liggende *Faënza,* 22,200, med K. 40,200 Indb., er berømt for sine Fabrikker i Fayence, som har faaet sit Navn af Byen. — Ved Via Æmilia ligger *Forli,* med K. 46,000 Indb., *Cesena,* c. 8,000, med K. 45,600 Indb., begge med Industri i Silke, og *Rimini* (Ariminum), c. 42,000, med K. 50,900 Indb., besøgt Badested; den nærliggende Flod Pisciatello skal være den gamle Rubicon.

6. **Toscana.** Af Oldtidens *Etrurien* udviklede sig i Middelalderen Markgrevskabet *Tuscien,* som strakte sig ned til Tevere; senere faldt den sydlige Del indtil Bolsenasøen til Kirkestaten (som Følge af Mathilde af Toscanas Testamente), medens den nordlige Del opløste sig i en Mængde Republikker, hvoraf de vigtigste var *Firenze, Pisa, Siena* og *Lucca.* Den betydeligste af disse var Firenze (Florentia, Florens) saa vel hvad Handel og Industri som hvad aandeligt Liv angik; især var den mægtig efter Pisas Undertvingelse 1407 og under Familien Medicis Herredømme fra 1443 (fra 1531 var de Hertuger, senere Storhertuger); Medicæerne smykkede Firenze med Paladser, Kunstværker og videnskabelige Samlinger. Efter dette Hus' Uddøen 1737 gik Landet gennem Frants Stephan af Lothringen over til Østerrig; 1860 forenedes det med Sardinien.

I det tidligere Hertugdømme *Massa e Carrara,* der fra 1829 var forenet med Modena, ligger *Massa,* 10,000, med K. 30,900 Indb., med Industri, og *Carrara.* c. 18,000, med K. c. 42,000 Indb., der lever for en stor Del af Marmorbruddene i Nærheden, navnlig *Torano;* Marmoret udføres mest over Havnen *Avenza* — *Lucca,* 30,600, med K. 76,200 Indb., er en smukt bygget By med brede Gader forsynede med Buegange og smukke Spadseregange paa de gamle Befæstninger; den har Ruiner af et romersk Amfiteater, er Ærkebispesæde og har betydelig Handel og Industri i Silke, Klæde og Papir; i Nærheden mod NØ. berømte varme Bade (*Bagni di Lucca*). Mod NØ ligger *Pescia* i „Toscanas Have", ved Kysten *Serravezza,* med Marmorbrud, og *Viareggio,* med K. 21,100 Indb., Søbadested. —

Firenze, 158,500, med K. 232,900 Indb., kaldes med Rette „la bella" baade paa Grund af sin smukke Beliggenhed i Arnodalen, omgiven af Bjærgskraaninger, der er bevoksede med Olivenskove, og paa Grund af sine mange Kunstsamlinger, Paladser, Statuer, Fontæner osv., den hævder endnu sit Ry fra Medicæernes Tid. Byen

ligger paa begge Sider af Floden, den største Del dog paa den højre, 4 Stenbroer forbinder de to Dele; de smukke Kajer langs Floden, under eet kaldte *Lung'arno,* danner en af de vigtigste Passager; Gaderne er lige og brede undtagen i den gamle Del af Byen paa højre Bred af Floden. Af de c. 170 Kirker nævnes Domkirken *Santa Maria del Fiore,* 149 m lang med en 170 m høj Kuppel; *S. Lorenzo* med Michel Angelos Mindesmærker over Medicæerne; *Santa Croce,* et Slags Panteon, bl. a. Mindesmærker over Dante, Michel Angelo og Macchiavelli, alle fødte i Byen; endelig *Battisterio San Giovanni* med 3 berømte Broncedøre. Af Paladserne, der næsten alle har et mørkt fæstningsagtigt Udseende uden Forsiringer, men virker imponerende ved deres store Murflader, nævnes: *Palazzo Strozzi* og *Palazzo Ric-*

Firenze.

cardi; paa Byens skønneste Plads, Piazza della Signoria, *Palazzo Vecchio,* den gamle Residens, og *Loggia dei Lanzi,* en Buegang med berømte Billedhuggerarbejder; *Palazzo degli Uffizi* med storartede Skulptur- og Malerisamlinger; endelig paa venstre Bred af Floden det kæmpestore *Palazzo Pitti,* kgl. Residens, da Byen 1865—71 var Italiens Hovedstad; bag ved Slottet ligger den store Have *Boboli.* Firenze er Ærkebispesæde, har et Universitet, betydelige Biblioteker, hvoriblandt Nationalbiblioteket, c. 420,000 Bd., videnskabelige Selskaber, et Kunstakademi osv. Den har betydelig Handel og Industri i Silke Damask, kunstige Blomster, Porcellæn og Straahattefletning, hvilket sidste drives i hele Omegnen. Byen var en Tid noget i Tilbagegang, efter at den var ophørt at være Hovedstad. Neden for Firenze paa Arnos højre Bred ligger *Cascine,* store Parkanlæg, og Slottet *Pratolino;* N. for Firenze den gamle Bjærgby *Fiésole* (Fæsulæ) med prægtig Udsigt over Arnodalen. Af andre Byer i Provinsen nævnes mod N. *Prato,* c. 19,000, med K. 56,700 Indb., Industri i Straafletning og Biscuit, og *Pistoja* (Pistoria) c. 14,000, med K. 67,500 Indb., med Vaabenfabrikker, Pistolen skal være opfunden her. —

Arezzo (Arretium), c. 16,000, med K. 47,500 Indb., er en smukt bygget By med mange historiske Minder (Mæcenas og Petrarca er fødte her) og Silkeavl; mod S. ligger *Cortona* med etruskiske Oldtidslevninger. — Ved Kysten S. for Arnos Munding ligger *Livorno* (af Englænderne kaldet *Leghorn*), 85,100, med K. 105,300

Indb., hvoraf mange Jøder; den var tidligere en ubetydelig Landsby; nu er den næst Genova, Napoli og Venezia Italiens vigtigste Havnestad; det var Medicæerne, der anlagde Byen med talrige Kanaler (den nordlige Del kaldes endnu Ny-Venezia) og gjorde den til et Fristed for misfornøjede fra alle Lande, som engelske Katolikker, Moriscos og Jøder fra den pyrenæiske Halvø, men 1550 havde den endnu kun 750 Indb. Den regelmæssig byggede By er Midtpunktet for alle Bankierforretninger mellem Italien og Levanten og har Dampskibsforbindelse med alle betydelige Middelhavshavne samt Industri, især i Galanterisager og Straafletning. Til Provinsen Livorno hører den bjærgfulde, omtr. 224 km² store Ø *Elba* (*M. Capanne*, 1019 m); Produkterne er Korn og Vin, desuden Jærn, Salt og Thunfisk. Hovedpladsen er *Porto Ferrajo* paa Nordkysten, c. 4,000 Indb.; mod Ø. *Porto Longone*. Den lille Ø *Pianosa* mod S. bruges som Straffekoloni; *Monte Christo* er kun beboet af Fiskere. — Paa begge Sider af Arno ligger *Pisa*, 28,000, med K. 65,200 Indb., nu har den mest Betydning ved sit fortrinlige, 1143 aabnede Universitet, men meget i den omfangsrige By med de mangé Haver og Marker minder endnu om dens store Tid i Middelalderen, da den havde c. 150,000 Indb.; her nævnes Domkirken, bygget i det 12. Aarhundrede, med det skæve 55 m høje Taarn (Campanile torto), den kredsrunde Battisterio af Marmor og Campo Santo, en af Verdens skønneste Kirkegaarde; alle beliggende ved Piazza del Duomo i Byens nordvestlige Hjørne; Byen er Ærkebispesæde og besøges om Vinteren af mange for sit milde Klima; i Nærheden *San Rossore*, kgl. Stutteri og Kamelavl. Mod S. ligger den gamle etruskiske By *Volterra*, hvis Mure tildels staar endnu. — *Siena*, 26,600, med K. 41,700 Indb., er en stille og ubetydelig By mod, hvad den var i Middelalderen; blandt Bygningerne nævnes det smukke Raadhus paa Piazza del Campo og Domkirken, der begge hører til den gotiske Arkitektur, som særlig blomstrede i Siena; Byen, der har snævre og krumme Gader, er Ærkebispesæde, har Uniwersitet, stiftet 1357, og nogen Handel og Industri. Mod S. ligger *Montepulciano*, berømt for sin Vin, og *Chiusi* (Clusium). — Nær ved Ombrone i Maremmerne ligger *Grosseto*, 12,400 Indb. (K.), Midtpunktet for Udtørringsarbejderne, ved Kysten dem befæstede Havn *Orbetello*, c. 9600 Indb. (K.). Øen *Giglio* har Vinavl, Kvægavl og Fiskeri.

7. **Markerne,** Østaffaldet af de romerske Apenniner, hørte tidligere til Kirkestaten, men indlemmedes 1861 i Italien; Navnet kommer af det i sin Tid af Longobarderne oprettede Markgrevskab.

Ved Vejen fra Rimini langs Kysten *Pesaro*, c. 15,000, med K. 27,300 Indb. (dygtige Søfolk), og *Fano*, c. 10,000, med K. 26,900 Indb., med en Augustus Triumfbue; Havnen er ubetydelig. Inde i Landet paa et Bjærg *Urbino*, c. 18,200 Indb. (K.), i Middelalderen de pragt- og kunstelskende Hertugers Residens, Rafaels Fødeby; Ærkebispesæde, Universitet (2 Fakulteter). *Fossombrone* ved Metauro, c. 10,400 Indb. (K.), er berømt for sin udmærkede Silke. — Ved Kysten ligger *Ancona*, 34,100, med K. 63,100 Indb., liggende amfiteatralsk mellem to Højder med flere romerske Ruiner, deriblandt en Trajans Triumfbue; den gode Havn er stærkt befæstet, Byen har betydelig Handel paa Middelhavet, især siden 1860, mange af Købmændene er Grækere og Jøder, af de sidste er der c. 6,000; den har Industri, især i Silke og Sæbe; mod N. Havnen *Senigaglia* (Sena gallica), c. 5,000 Indb., den aarlige Messe har været en af de største i Italien, men har nu tabt sin Betydning; mod S. *Loreto*, c. 7800 Indb. (K.), et af de berømteste Valfartssteder i Italien paa Grund af „casa santa", ɔ: det hellige Hus, Jomfru Marias Bolig, som Englene efter Sagnet har bragt herhen; man regner aarlig c. 50,000 Pilegrimme. Inde i Landet ligger *Osimo*, c. 18,500 Indb. (K.), med Frugt- og Vinavl, *Jesi*, 14,500, med K. 24,800 Indb., og *Fabriano*, med K. 23,800 Indb., begge Fabriksbyer. — *Macerata*,

liggende smukt paa en Højde, 22,900 Indb. (K.), har Universitet (kun Jura); *Tolentino,* 13,200 Indb.; *Camerino,* c. 12,500 Indb. (K.), har et 1727 stiftet „frit Universitet" (to Fakulteter). — *Ascoli Piceno* ved Tronto, 30,600 Indb. (K.), har Industri i Glas og Majolika. Nærmere ved Kysten ligger Ærkebispesædet *Fermo,* 22,000 Indb. (K.); udenfor ved Kysten den lille Havn *Porto San Giorgio.*

8. **Umbrien,** V. for Markerne, hørte ligesom disse til Kirkestaten og indlemmedes ogsaa i Italien 1861; mange af Byerne har haft særlig Betydning, fordi de ligger ved Overgangene over Apenninerne.

Ved *Citta di Castello* mod N., c. 6000, med K. 27,000 Indb., støder Vejen, som fører fra Toscana til Rom, til Tevere. Ved denne Vej eller i Nærheden af den ligger følgende Byer. *Perugia* (Perusia) paa et Bjærg nær ved Tevere, c. 21,000, med K. 65,800 Indb., en gammeldags udseende By med mange mærkelige Bygninger fra dens Glansperiode i 14. og 15. Aarhundrede; den har Universitet, Kunstakademi og stor Silkeindustri; *Assisi,* c. 5500 Indb., smukt beliggende, er Frants af Assisis Fødeby; *Foligno,* c. 9000, med K. 28,400 Indb., i en frugtbar med Landsbyer oversaaet Dal; *Spoleto* (Spoletum), c. 10,000 Indb., en gammel romersk By med mange Ruiner, senere Hovedstad for et longobardisk Hertugdømme; den har snævre og stejle Gader, og er kendt for sine Konserves og Trøfler; *Terni* ved Nera (Interamna, Tacitus' Fødeby), med K. 32,900 Indb., har Industri i Silke og Jærn samt Vin- og Olivenavl. V. for Vejen ligger *Orvieto* (Urbs vetus) paa en Sandstensklippe, c. 18,500 Indb. (K.), med mange Kirker og Taarne, Ø. for Vejen *Gubbio* (Iguvium), c. 5700 Indb., med Industri og Ruinerne af et Jupitertempel; *Norcia* (Nursia) og *Rieti* (Sabinernes *Reate*), i en meget frugtbar og industriel Egn.

9. **Latium** eller Provinsen **Roma,** der deles i 5 Distrikter, nemlig *Roma* i Midten, *Civita Vecchia* og *Viterbo* mod N., *Velletri* og *Frosinone* mod S., er den gamle *Kirkestat* indenfor de Grænser, den fik 1861. Mod N. gaar den til Bolsenasøen, her skilt mod Ø. fra Umbrien ved Tevere, mod S. til Gaëtabugten. Da Rom 1871 blev Italiens Hovedstad, beholdt Paven kun den saakaldte *Leoninske* Del af Byen, ɔ: Peterskirken med Vatikanet, ligesom Laterankirken, paa venstre Tiberbred samt Byen *Castel Gandolfo* (se p. 85), som suveræn Besiddelse. Ved særlig Lov af 1871 ordnedes tillige Pavens Stilling; hans Person er ukrænkelig som Kongens, han har en Livgarde og vælges som før af Kardinalerne i det saakaldte Konklave; Kardinalerne udgør Pavens Senat eller raadgivende Kollegium. Paven protesterer dog stadig mod Inkorporationen af Kirkestaten og staar i et spændt Forhold til den italienske Regering.

Rom, Roma, den „evige Stad", „Caput mundi", „alma citta di Roma", kaldes med Rette Verdensstaden, ingen By rummer saa mange historiske Minder. Den indeholder Bygninger og Kunstskatte fra alle Kulturens Perioder, den er Valfartssted ikke alene for den romersk-katolske Verden, for hvilken den endnu saa at sige er Hovedstaden, men ogsaa for hele den dannede Verden, for alle Historiens og Kunstens Venner.

Omtrent 40 km fra Mundingen snor den gennemsnitlig c. 60 m brede Tevere sig i sydlig Hovedretning i to Buer, en mod V. og en mod Ø., gennem de sidste Højder, som den møder. Paa venstre Bred ligger, fra N. til S., Mons Pincius (Collis Hortorum), Quirinalis, Veminalis, Esquilinus, Capitolinus, Palatinus, Aventinus, Ø. for de to sidste Cælius, og S. for denne Testacius; disse Højder er skilte ved Dale undtagen Quirinaler-, Veminaler- og Esquilinerhøjen, der ligger paa een Kam. Paa den højre Bred ligger M. Vaticanus og Janiculus (Gianicolo eller Montorio), c. 84 m, den højeste af dem alle. Disse Høje bestaar af vulkanske Tufmasser; hvor disse Masser er af en fastere Beskaffenhed, dannes der stejle Affald,

saaledes som den tarpejiske Klippe paa Vestsiden af den capitolinske Høj. Denne Tuf danner et godt Bygningsmateriale sammen med Kalktuffen, den saakaldte Travertin, der findes især i Egnen om Tivoli.

Det *gamle Rom* laa paa Palatiner-, Capitoliner- og Quirinalerhøjen, under Kongedømmet bebyggedes ogsaa Veminaler-, Esquiliner-, Aventiner- og den cæliske Høj; det var det gamle Rom paa de 7 Høje, omgiven af Servius Tullius' Mur; senere udvidedes Byen, og Aurelianus' Mur, der endnu staar paa højre Tiberbred, indbefattede ogsaa M. Pincius, Marsmarken, beliggende paa venstre Tiberbred i Flodens nordlige Bue, og Dele af Janiculus; Vaticanus var vel ogsaa til Dels bebygget, men laa udenfor denne Mur.

Efter de frygtelige Ødelæggelser under Folkevandringen og i Middelalderen begynder det *nye Rom* først egentlig at danne sig i Midten af det 15. Aarhundrede.

Tiber og Engelsborg ved Rom.

Dette, der fra Sixtus V.s Tid inddeles i 15 Kvarterer (rioni), hvoraf de to paa højre Tiberbred, ligger endnu til Dels inden for den aurelianske Mur, blot er Vaticanerhøjen og M. Citorio, mellem Corso og Tevere, draget ind med, saa at man regner 12 Høje i det hele; Byen er siden 1873 omgiven af ialt 15 Forter, Forsvarslinjen er 36 km. Byen paa højre Tiberbred er saaledes betydeligere end i Oldtiden, men paa den venstre Bred indskrænker den sig særlig til Egnen mellem Capitoliner- og Quirinalerhøjen og Tevere, den gamle Marsmark. Den ældre Del V. for Hovedgaden Strada di Corso har krumme og snævre Gader, som dog nu i den nyeste Tid er blevne gennembrudte af en bred Færdselsaare, den nyere Del mod Ø. har et helt moderne Udseende. Højene Ø. og S. for dette Kvarter er derimod til Dels ubeboede, blot M. Pincio, Veminaler- og Esquilinerhøjen bebygges nu stærkt; ellers er denne Bydel opfyldt af Haver, Vinbjærge, Villaer og Ruiner. Teveres Bredder er forbundne ved c. 10 Broer, 2 gaar over til Tiberøen San Bartolemeo. Floden har gult, grumset Vand; men af de 9 udmærkede Vandledninger, der forsynede det gamle Rom, benyttes til Dels endnu de fire — Aqua Vergine forsyner den største Del af Byen paa venstre Tiberbred og afgiver Vand til den smukke Fontana Trevi —, og det nye Rom hører endnu til en af de med Vand bedst forsynede Byer; ogsaa den storartede Cloaca maxima, der fører Spildevandet til Tevere, er endnu til Dels bevaret. Rom har c. 35,000 Huse, 800 Gader, 48 større Torve, c. 400 Kirker, hvoraf

nogle er gamle ombyggede Templer, mange er byggede i Basilikastil, de fleste i nyere italiensk Stil. Klostrene, som nu er ophævede, optog før $^1/_7$ af det bebyggede Terræn. Iblandt de mange videnskabelige Anstalter fremhæves Universitetet, stiftet 1224 (Univ. della Sapienza). Af de utallige interessante Enkeltheder fremhæves følgende.

I den *højre Tiberstad*, i det leoninske Kvarter, ligger mod N. ved Foden af Vaticanerhøjen Kastellet Engelsborg, tidligere Hadrians Mausoleum, nu bruges det som Statsfængsel; kun Fundamentet er det samme, det øvrige er af nyere Bygning. Mod V. ligger den eliptiske St. Petersplads, indfattet med Søjlerækker og smykket med en Obelisk og 2 Fontæner. Ved dens vestlige Side ligger Verdens største Kirke, St. Peterskirken; den gamle Kirke, bygget af Konstantin, efter Sagnet over Apostlen Peters Grav, nedreves i det 15. Aarhundrede, 1506—1626 opførtes den nuværende Korskirke; den er 187 m lang, Kuplen (132 m til Korset), der bæres af 4 uhyre Søjler, og under hvilket Alteret staar, er bygget efter Michel Angelos Plan; Kirken har et Fladeindhold af over 15,000 m² og skal kunne rumme c. 40,000 Mennesker. Lige N. for Kirken ligger Vaticanet, vistnok Verdens største Slot, 340 m langt, 226 m bredt; det indeholder c. 20 Gaarde, flere tusinde Værelser, betydelige Museer og Kunstsamlinger (Museo Pio Clementino, Museo Chiaramonti osv.) og et over 2 Mill. Bd. stort Bibliotek, rigt paa uvurderlige Haandskrifter; de prægtigste Malerier findes i det sixtinske Kapel. Stanzerne (de 4 Festsale) og selve Pinakoteket. — S. for det leoninske Kvarter ligger Kvarteret Trastevere (ɔ: hinsides Tevere).

Den *venstre Tiberstad*. Fra Porta del Popolo mod N., V. for Monte Pincio, og den inden for liggende Piazza del Popolo gaar mod S. tre Hovedgader i Vifteform, hvoraf den midterste, den c. 1500 m lange og 12 m brede Strada di Corso, der ender i Piazza di Venezia, er Hovedgaden og Byens livligste Gade, Hovedskuepladsen for Karnevalslystigheden. Lidt sydligere ligger det lille Forum Trajani med Trajansøjlen, S. derfor Piazza di Campidoglio, omgiven af 3 Paladser, deriblandt Museo Capitolino, og prydet med Marcus Aurelius' godt bevarede Rytterstatue. Ø. for denne Plads og i Dalen N. for Palatinerhøjen ligger det gamle Forum Romanum, ogsaa kaldet Campo Vaccino, fordi det bruges som et Slags Kvægtorv; først i den senere Tid (efter 1873) har man ryddet op og begyndt at grave Ruinerne frem for Lyset. Paa Palatinerhøjen ligger Ruinerne af Kejserpaladserne, iøvrigt er den opfyldt af Haver og Villaer. Fra Forum Romanum gaar man mod Ø. gennem Titus' Triumfbue og forbi Constantins Triumfbue til det flaviske Amfiteater Colosseum (Coliseo), den mægtigste af alle de romerske Ruiner, 512 m i Omfang, c. 190 m lang, 157 m bred; det kunde rumme over 80,000 Mennesker. SV. for Palatinerhøjen laa Circus Maximus, der skal have rummet over 300,000. — I Kvarteret mellem Corso og Tevere ligger det romerske Tempel Pantheon, nu omdannet til en Kirke Santa Maria della Rotonda, mod V. den smukke Piazza Navona (Circus Agonalis). — Den østlige af de tre Hovedgader, der udgaar fra Piazza del Popolo, Via del Babbuino, udmunder i Piazza di Spagna, hvor en prægtig Fontæne og den berømte spanske Trappe findes. S. for Pladsen ligger Palazzo Quirinale, den kongelige Residens.

I *Have-* og *Ruinstaden* nævnes først Monte Pincio med sine prægtige Villaer (V. Medici og V. Ludovisi); det er en af Roms smukkeste Spadseregange, hvorfra der er den bedste Udsigt over Byen. Mellem Quirinaler- og Veminalerhøjen ligger Ruinerne af det gamle Roms største Termer, Diocletians Bade; Kirkerne S. Bernardo og S. Maria degli Angeli er opførte af nogle af Ruinerne. NØ. for Colosseum ligger Ruinerne af Titus' og sydligere Ruinerne af Caracallas Bade nær ved den

gamle Via Appia, der fører ud til San Sebastianoporten; den nuværende Vej falder vel ikke helt sammen med den gamle, men den er let at kende ved de brede Sten, hvormed den var brolagt; Ruinerne af de mange Gravminder og Monumenter, som ligger paa Siderne af Vejen, tjener nu Gartnerne og Vingaardsmændene til Forraadskamre. Mod SØ. i Ruinstaden nær ved Muren ligger Pavens Sognekirke, S. Giovanni in Laterano, bygget af Constantin den store; den staar i Forbindelse med Lateranpaladset, bygget i sin nuværende Skikkelse af Sixtus V, nu benyttet til Museum; paa Pladsen staar Roms højeste Obelisk, 46 m.

Endelig omtales Katakomberne, de gamle romerske Stenbrud, som senere benyttedes af de første Kristne til Tilflugts- og Forsamlingssted; det er 1—$1^1/_2$ m

Fra den romerske Campagne.

brede og 2—$2^1/_2$ m høje Gange, der ofte i flere Etager strækker sig under en stor Del af Byen; de berømteste er St. Calixtuskatakomberne ved Via Appia.

Rom er vokset betydelig, siden den blev Hovedstad; 1870 havde den c. 216,000 Indb., nu (1911) har den 542,100 med K., og den stærke Indvandring vedvarer endnu. I Oldtiden skal den have haft indtil c. $1{,}_3$ Mill. Indb., under Pavernes Landflygtighed i det 15. Aarh. sank Tallet til c. 17,000. Den Mærkelighed, at den har saa faa Forstæder, forklares let, naar man erindrer det store Areal, der endnu ligger ubebygget inden for Murerne. Byen har vel en Del Handel og Industri, navnlig Kunstindustri, men Indbyggerne er ikke driftige, og nogen egentlig Handels- og Industriby er den ikke; en vigtig Indtægtskilde er de mange fremmede, der stadig strømmer til, navnlig ved de Tider, da Karnevalet og de store Kirkefester, især Paasken, holdes. Naar Sommerheden og Malariaen indfinder sig, tager Befolkningen af; hvem der kan, ligger paa Landet i de nærliggende Bjærgegne.

Roms Omegn, det tidligere blomstrende *Campagna,* er nu øde; der findes kun yderst faa Landsbyer. Vejen fra Firenze til Rom fører over Tiberen ved *Ponte molle* (Pons Milvius). Ved Teverone ligger *Tivoli* (Tibur), c. 10,000 Indb., med mange Ruiner fra Romertiden, saaledes af Hadrians Villa og et Vestatempel; ved Byen er Floden ledet i en anden Retning end i Oldtiden, men danner endnu lige-

som den Gang et betydeligt Vandfald (nu benyttet til elektrisk Belysning), ved øvre Teverone *Subiaco,* c. 7300 Indb., med Ruiner af Neros Palads; S. for Tivoli *Palestrina* (Præneste). Ved Albanerbjærgene ligger *Frascati* (Tusculum), c. 10,000 Indb., med Ruiner og mange prægtige Villaer. Omkring Søerne Albano og Nemi er lejrede flere smaa Byer: *Marino, Castel Gandolfo,* Pavens Sommerbolig, *Albano, Ariccia* og *Genzano,* alle meget besøgte for Egnens Naturskønhed. Ved Teveres sydlige Arm ligger *Ostia,* nu en ussel Landsby, hærget af Malariaen; i Oldtiden var den en betydelig Handelsstad og Roms Havn; store Skibe ankrede der, nu kan næppe en Baad naa Rom; ved den nordlige sejlbare Arm den lille venlige By *Fiumicino,* mod S. ved Kysten Fiskerbyen *Porto d'Anzio.*

I det øvrige af Provinsen Roma ligger mod N. ved Vejen til Firenze *Viterbo,* med K. 23,300 Indb., „de skønne Fontæners og skønne Kvinders By"; i Omegnen Svovlbade, ved Bolsenasøen *Montefiascone,* berømt for sin Vin, og *Bolsena* (Volsinii), ved Braccianosøen *Bracciano,* med Industri i Jærn og Papir. Ved den tyndt befolkede Kyst ligger *Civita Vecchia,* c. 12,000, med K. 17,600 Indb., Roms Havn, med Sø- og Svovlbade, i Nærheden det paa Alun rige *Monte Tolfa.* — Fra Rom gaar Vejen mod S. til Napoli over *Velletri,* med K. 21,800 Indb. — en slet bygget By med nogle romerske Ruiner — over de *pontinske Sumpe,* hvor Kroerne er de eneste Bygninger. Ved Udgangen af Sumpene og ved Via Appia ligger *Terracina* ved Kysten og paa Grænsen af det Neapolitanske, c. 7600 Indb., med Ruiner af den gamle romerske By, Ø. for Vejen over Sumpene *Cori,* c. 7400 Indb., med Ruiner og Tobaksavl, og *Sezze* (Setia), i Oldtiden berømt for sin Vin, østligere i Bjærgene *Anagni, Ferentino,* c. 12,400 Indb. (K.), *Frosinone,* c. 11,000 Indb. (K.), *Alatri,* 15,300 Indb. (K.) — i Nærheden Kartheuserklosteret Torsulti —, og *Veroli,* alle gamle Hernikier- og Volskerbyer med Oldtidslevninger (kyklopiske Mure).

10. **Abruzzerne** og **Molise** udgjorde sammen med de tre næste Landskaber og Sicilien *Kongeriget Neapel.* I Oldtiden var en stor Del af Syditaliens Kyster, *Stor-Grækenland,* besatte af græske Kolonier; ved Aar 270 var Rom Herre over Landet. I Middelalderens Begyndelse besattes det af Østgoterne, senere af Østromerne og andre Folk, som Araberne. I det 11. Aarhundrede indvandrede Normannerne, senere blev det omtvistet mellem Hohenstauferne, Franskmændene og Spanierne, indtil det 1504 kom ind under de sidste; fra 1735 regeredes det af de spanske Bourboner. Intetsteds mødte de italienske Enhedsbestræbelser saa stor Modstand som her (se p. 66). — Selve Abruzzerne og Molise, Bjærgegnene Ø. for Latium og Apenninernes Østaffald, bestaar til Dels af det gamle *Samnium.*

Aquila, befæstet By paa et Bjærg ved Aterno, c. 13,500, med K. 21,900 Indb., har Industri, Safranavl og livlig Handel. Mod S. ligger *Popoli,* 7200 Indb., og *Solmona* (Sulmo, Ovids Fødeby), 13,400 Indb., bekendt for sine Konfiturer. V. herfor findes Ruinerne af Pelignernes Hovedstad *Corfinium,* mod V. *Avezzano* og *Tagliacozzo,* kendt af Slaget 1268. — *Teramo* (Interamna) ved Tordino, 24,300 Indb. (K.), med nogen Industri. *Atri,* gammel romersk By (Hadria), c. 10,000 Indb., har begge Ruiner. — *Chieti* (Teate; Teatinerordenen, stiftet 1555, har sit Navn af den gamle By) ved Pescara, c. 13,600, med K. 25,500 Indb., er Ærkebispesæde og har Uld- og Silkeværerier samt Handel. *Lanciano,* c. 18,500 Indb. (K.), er en af de vigtigste Handelspladser i Abruzzerne. Ved Kysten ligger *Ortona* og *Vasto,* i den sidstes Omegn er der store Olivenplantninger. — I Campobasso, det tidligere Grevskab Molise, ligger *Campobasso,* 14,400 Indb. (K.), med Knivfabrikker. *Agnone,* c. 9800 Indb., har Industri i Kobber.

11. **Campanien,** paa Vestsiden af de neapolitanske Apenniner indtil Policastrobugten, Syditaliens vigtigste, bedst befolkede og frugtbareste Landskab (Terra

di lavoro), omfatter, foruden det gamle Campania, ogsaa Dele af Latium, Samnium og Lucania.

Ø. for Gaëtabugten ligger *Caserta,* c. 18,800, med K. 33,200 Indb., med et kæmpemæssigt kgl. Slot, bygget 1752, Neapels Versailles; mod NV. ved Volturno *Capua* (Casilinum), 14,300 Indb.; SØ. for Caserta *Sta. Maria Capua Vetere,* 20,500 Indb., paa det gamle Capuas Plads, Romerrigets næststørste By, der havde c. 300,000 Indb.; den har livlig Handel. *Maddaloni,* 18,000 Indb., forsyner navnlig Napoli med Levnedsmidler. *Aversa,* 23,500 Indb. (K.), Normannernes første Koloni, grundlagt

Napoli.

1029, har Vinavl, *Nola,* 14,600 Indb. (K.), romerske Oldtidslevninger, særlig kendte er Vaserne, der er fundne her; Kirkeklokkerne skal være opfundne af Byens Biskop St. Paulinus i det 4. Aarhundrede. N. for Caserta ligger *Sessa* (Suessa Aurunca), 6000 Indb., i Omegnen Vinavl (Falerner), ved Garigliano *Pontecorvo,* 12,300 Indb. (K.), og *Sora,* c. 6000 Indb., Ø for Floden *Aquino,* Juvenals og Thomas d'Aquinos Fødeby, *Cassino* med det berømte Benediktinerkloster paa et stejlt Bjærg, og *Arpino,* 10,600 Indb., (Arpinum), Ciceros og Marius' Fødeby. Paa et Forbjærg ved Gaëtabugtens Nordkyst ligger *Gaëta,* meget stærk Fæstning, c. 15,500 Indb. (K.); mod Ø. ved Kysten kan *Mola di Gaëta* (Formiæ) betragtes som Forstad. — Til Provinsen Caserta hører de *pontinske Øer,* hvoraf den største er *Ponza;* de har Vin- og Figenavl, Fiskeri og Saltproduktion.

I Hjørnet mellem Nord- og Østkysten af den neapolitanske Bugt ligger helt omgiven af Bjærge og amfiteatralsk hævende sig fra Kysten Italiens største By *Napoli,* 492,700, med K. 678,000 Indb. Byen er af græsk Oprindelse, anlagt af Kumæerne, hvis første Koloni var *Kyme;* herfra anlagdes senere Parthenope eller Palæopolis og Neapolis, hvilke Byer først efter Romernes Erobring c. 300 forenedes til een By. I Oldtiden stod den dog stadig tilbage for Rom, den fik først større

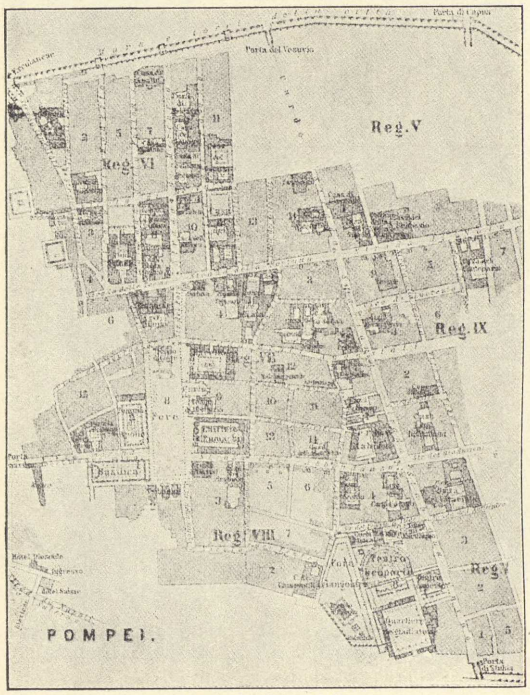
Betydning, da den blev Hovedstad for Kongeriget begge Sicilier, efter at Huset Anjou var uddød 1435; navnlig i de senere Aartier har den taget et betydeligt Opsving. Byen prises for sin overordentlig skønne Beliggenhed, og dens paa vulkanske Fremtoninger rige Omgivelser gør den endnu mere tiltrækkende. Man overser bedst Byen fra Havnen eller fra de omliggende Højder, som Capodimonte med den kolossale kgl. Sommerresidens, liggende N. for Byens Hovedgade, Strada di Toledo eller, som den nu kaldes, di Roma og dens Fortsættelse Strada nuova, eller fra Fortet St. Elmo mod V.; bedst Udsigt over Byen har man dog fra det mod NV. liggende Kloster Camaldoli. Den vestlige Del, den nye By, er lille, men fra St. Elmo, hvor der er anlagt et nyt stort Arbejderkvarter, udvider den sig mod N. og bliver betydelig bredere. Det Indre svarer dog ikke til den smukke Beliggenhed, den er fattig paa Oldtidsminder og paa mærkelige eller smukke Bygninger; det, der vækker mest Interesse, er Samlingerne fra Pompeji og Herculanum i Museo Nazionale eller, som det før kaldtes, M. Borbonico. De over 50,000 Huse med flade Tage er høje (fra 5 til 8 Etager) og ikke smukt byggede, Gaderne, særlig i den gamle Del, er snævre og mørke, kun Brolægningen, bestaaende af Lavasten, er fortrinlig; Torvene (Larghi) er for det meste kun Udvidelser af Gaderne. To Torve maa særlig fremhæves, nemlig ved Begyndelsen af Toledogade Piazza del Plebiscito, ved hvilket det store kgl. Slot og San Carloteatret, der har haft Ry som et af Verdens største Teatre, ligger, og den nærliggende Piazza del Municipio, med Municipalpaladset. Ved Riviera di Chiaja i den vestlige Del af Byen, en af de skønneste Kajer i Verden, ligger Villa Nazionales Haver, Byens smukkeste Promenade. Af de c. 350 Kirker nævnes Domkirken, indviet til Byens Skytshelgen Januarius (Gennaro). Tilsidst nævnes Katakomberne, der i tre Etager strækker sig under den nordlige Del af Byen; de skal endog være større end Roms. Byen er Ærkebispesæde, har Universitet, stiftet 1224, reorganiseret 1780, og betydelig Handel, især er Indførslen stor; Industrien er ogsaa temmelig stor, især i Jærn, Tobak, Glas og Skibsbyggerier. Meget omtalte har Byens mange Lazzaroner været, som vist har faaet et værre Ry paa sig, end de fortjener, og nu er ved at forsvinde.

Gade i Napoli.

Den nye Del af Napoli støder mod N. op til Tufstensbjærget *Posilipo*, gennembrudt af en Tunnel („Posilipogrotten"), der fører til *Pozzuoli* ved Bugten af s. Navn, Oldtidens Puteoli, c. 15,000, med K. 28,200 Indb., med Ruiner af et Amfiteater; ved den vestlige Side af Bugten ligger *Baja* (Bajæ), c. 20,400 Indb., Oldtidens

berømteste Badested; hele Kysten ved Bugten er oversaaet med Ruiner af Landsteder. N. for Bugten ligger de *phlegræiske Marker* (se p. 60). Nær ved Kysten Ø. for Pozzuoli ligger *Solfataras* ovale Bækken, hvorfra der endnu stiger Svovldampe op af Revner og smaa Kratere, endnu østligere den nu udtørrede *Agnanosø*, ved hvis Bredder Svovlbadene *San Germano* og den berømte *Hundegrotte* befinder sig; mod NV. det gamle Krater *Astroni,* nu en kgl. Park. N. for Baja ligger Krateret *Monte Nuovo,* der pludselig hævede sig 1538, og i Nærheden *Lucrinersøen,* som i Oldtiden var berømt for sine Østers, og *Avernersøen,* hvor man tænkte sig Nedgangen til Underverdenen. V. for Baja ligger *Fusarosøen,* ogsaa rig paa Østers i Oldtiden. N. for denne Sø ved Kysten laa det gamle *Kyme* (Cumæ).

Den udgravede Del af Pompeji.

Østkysten af den neapolitanske Bugt er tæt besat med Byer, og en lang Strækning S. for Napoli er en uafbrudt Række af Huse og Villaer. Her ligger *Portici,* c. 11,000 Indb., med et kgl. Lystslot, og umiddelbart op til den *Resina,* c. 20,500 Indb., (K.), med Vinavl (Lacrymæ Christi); videre *Torre del Greco,* 26,900, med K. 33,600 Indb., og *Torre Annunziata,* 25,000 Indb., især den første har lidt meget under Vesuvs Udbrud; endelig i Hjørnet mellem Bugtens Øst- og Sydkyst *Castellamare di Stabia,* 29,800, med K. 34,000 Indb., med livlig Handel, Indlustri og mineralske Kilder. Undær og ved disse Byer ligger Stæderne, der begravedes ved Vesuvs Udbrud 79 efter Kr. Under Portici og Resina ligger *Herculanum;* i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede opdagedes de første Ruiner, og Udgravningerne er stadig fortsatte, dog ikke med det Udbytte som i *Pompeji* ved Vesuvs Sydside, 3 km Ø for Torre Annunziata. De første Udgravninger af Pompeji, der har været en By paa henved 30,000 Indb., begyndte midt i det 18. Aarhundrede; hidtil er kun den vestlige Halvdel bragt for Dagen, men det er vist den vigtigste Del, nemlig Forum med Templerne og de offentlige Bygninger, to Teatre og Amfiteatret tilligemed mange private Huse, og hele Byens Omkreds kendes. Under Castallamare ligger *Stabiæ*; ogsaa der er der foretaget Udgravninger i det 18. Aarhundrede, som er genoptagne i den nyeste Tid. I Nærheden ligger det kgl. Lystslot Quisana. Rundt om Vesuvs Fod ligger Byer, som *Ponticelli, Santa Anastasia, Somma, Ottajano* mod N., *Boscoreale* mod SØ. (de to sidste ødelagdes ved Vesuvs Udbrud 1908), alle kendte for deres Vin. N. for Napoli ligger flere Byer, som *Giugliano, Fratta, Caivano* og *Afragola,* c. 22,800 Indb., med Hattefabrikation og Vinavl.

Paa Sydsiden af den neapolitanske Bugt ligger Byerne oppe paa Klipperne omgivne af Orangelunde, saaledes *Sorrento* (Surrentum), Tassos Fødeby, c. 6800 Indb.,

berømt for sin Vin og Silke, sine Frugter og Søbade samt Ruiner fra Oldtiden. S. for Sorrentohalvøen ligger *Li Galli* (Sireneøerne).

Til Provinsen Napoli hører Øerne Ischia, Procida og Capri. Den bjærgfulde, vulkanske *Ischia* (Monte Epomeo, 792 m., hvis sidste Udbrud fandt Sted c. 1302) er den største, c. 46 km² med 27,000 Indb., og smukkeste af dem; Hovedproduktet er Vin, desuden udføres tørrede Figner; betydeligt Thunfiskeri og mange Mineralkilder; paa Østkysten *Ischia,* paa Vestkysten *Forio; Casamicciola* paa Nordkysten ødelagdes næsten ganske ved Jordskælvet 1883. Den tæt befolkede lille *Procida* har c. 9500 Indb., der lever af Fiskeri, Vin- og Olivenavl. Klippeøen *Capri* (Capreæ), c. 10 km², hvis højeste Punkt er *Monte Solaro,* c. 600 m, har c. 6000 Indb., der lever

Fra Capris Kyst.

af Fiskeri (Koraller), Vin- og Olivenavl. Ved Østkysten ligger Ruinerne af Tiberius' Villa; paa Nordkysten findes den *blaa Grotte,* mod Ø. Flækken *Capri,* mod V. *Anacapri.* —

Ved Salernobugtens Nordkyst ligger *Salerno,* 25,700, med K. 45,700 Indb., Ærkebispesæde, en gammel By med snævre og krumme Gader samt en daarlig Havn; i Middelalderen var dens Lægeskole meget berømt. Mod V. ved Kysten ligger *Amalfi,* c. 10,000 Indb., Ærkebispesæde; i Middelalderen havde den c. 50,000 Indb. og var som Handelsby Pisas og Genovas Rival. Ved Østkysten af Bugten laa det gamle *Pæstum* (Posidonia); Ruinerne — et Neptun- og et Junotempel, en Basilika o. a. — er maaske de smukkeste, der er bevarede fra Romertiden. N. for Salerno ligger *Cava dei Tirreni,* med K. 24,100 Indb., *Nocera* og *Sarno* ved Floden af s. Navn, c. 15,000 Indb. — Mod N. ligger ved Sabato og Calore *Benevento,* c. 24,600 Indb., Ærkebispesæde, med Industri i Guld- og Sølvplet samt Læder. — Sydligere ligger *Avellino,* c. 23,700 Indb. (K.), kendt for sine Hasselnødder. Mod NØ. *Ariano di Puglia,* 17,700 Indb., med Industri, især i Silke.

12. **Apulien** er mod N., det saakaldte Capitanata, tyndt befolket, i de to andre Provinser er Forholdene helt anderledes, særlig i den midterste Provins ligger Byerne tæt ved hinanden.

Foggia, 48,900, med K. 76,700 Indb., hvor 3 Jærnbaner og 5 Landeveje krydses, er Apuliens vigtigste Handelsstad. Mod N. *Lucera,* 15,600 Indb., *San Severo,* 32,200 Indb. (K.), omgiven af Mure, med nogen Industri og Kvæghandel, smudsig By, ved Kysten nær ved M. Gargano den vigtige Havn *Manfredonia,* c. 9400 Indb., Ærkebispesæde, befæstet Havn, og *Monte Sant' Angelo,* c. 22,000 Indb. S. for Foggia ligger *Troja, Ascoli Satriano* (Pyrrhus' Sejr), og *Cerignola,* 25,000 Indb., med K. 40,000, Til Provinsen Foggia hører de 5 *tremitiske Øer,* af hvilke den ene, *San Nicola,* bruges som Straffekoloni. — Sydligere ved Kysten ligger *Bari* (delle Puglie), 71,300 med K. 103,700 Indb., Ærkebispesæde, med befæstet Havn og stor Handel samt Industri, mod N. ved Kysten *Molfetta,* 39,900, med K. 44,100 Indb., med Handel og Industri, *Bisceglie,* med K. 33,900 Indb., med Salpetergruber; *Trani,* 31,000 Indb. (K.), Ærkebispesæde (den gotiske Katedral er bygget c. 1100), *Barletta,* med K. 44,300 Indb., med betydelig Handel og Saliner, S. for Bari ved Kysten *Mola* (di Bari), c. 13,600 Indb., med Handel, og *Monopoli,* c. 13,700 Indb., med Industri. Inde i Landet ligger bl. a. fra N. til S. følgende Byer: ved Ofanto *Canosa di Puglia* (Canusium), med K. 25,800 Indb.; ved samme Flod nærmere Havet laa Cannæ (Hannibals Sejr 216 f. Kr.), *Andria,* med K. 53,300 Indb., med Industri i Majolika og Mandelavl; *Corato,* med K. 45,200 Indb., *Terlizzi,* 24,700 Indb. med K., med Frugtavl, *Bitonto,* med K. 32,800 Indb., med Handel og Vinavl; *Ruvo,* c. 20,000 Indb., med en Samling af apuliske Vaser fra Gravfund, og Vinavl; *Gravina,* 16,900 Indb., med Salpetergruber, *Altamura,* c. 25,500 Indb., med Handel med Uld og Ost samt Vinavl; *Gioja del Colle,* c. 22,000 Indb., med livlig Handel. — *Lecce,* 28,500, med K. 36,200 Indb., er en befæstet, godt bygget By i en frugtbar Egn og har Industri og Handel, især med Olie. Ved Adriaterhavets Kyst ligger *Brindisi* (Brundusium), med K. 28,200 Indb., Ærkebispesæde; den var i Oldtiden en blomstrende Handelsstad paa c. 100,000 Indb., ogsaa paa Korstogenes Tid var den betydelig, men senere tabte den sig, og Havnen tilsandede; nu har den atter efter Alpebanens og Suezkanalens Aabning samt Havnens Istandsættelse hævet sig og har Betydning for Owerfarten til Levanten; sydligere *Otranto,* lille befæstet Fiskerby og Ærkebispesæde; den har aldrig forvundet Tyrkernes frygtelige Belejring 1480; ved Tarantobugten Havnen *Gallipoli,* c. 10,000 Indb., med Handel, især med Olie og Vin, og ved den lille Bugt Mare piccolo *Taranto* (Taras, Tarentum), grundlagt 708 f. Kr., 47,800, med K. 69,300 Indb., Ærkebispesæde og fortrinlig Krigshavn, Byen har i de ældre Dele mørke og snævre Gader; den har Handel, især med Uld, Fisk og Østers, og Industri i Handsker. Inde i Landet mod N. ligger Handelsbyerne *Francavilla Fontana,* c. 20,500 Indb., og *Mortina Franca,* 25,000 Indb. (K.).

13. **Basilicata,** det lille Bjærgland med stærk Vin- og Lakritsavl, er først i den senere Tid blevet mere tilgængelig ved Jærnbanen fra Salerno til Tarantobugten; men det bliver mere og mere affolket paa Grund af den store Udvandring. Det svarer omtrent til det gamle Lukanien.

Ved Jærnbanen og Floden Basento ligger *Potenza,* 16,700 Indb. (K.), mod N. *Venosa* (Venusium), Horats' Fødeby; *Melfi,* en gammel Normannerby, 14,600 Indb. (K.), har en smuk Domkirke, mod Ø. *Matera,* 17,400 Indb. (K.), Ærkebispesæde.

14. **Calabrien,** der er rig paa Vin og Olie, er tættere befolket, jo mere man nærmer sig Messinastrædet.

Cosenza i en smuk og frugtbar Egn mellem Floderne Crati og Busento, 24,200 Indb. (K.), Ærkebispesæde, har Handel og Industri i Jærn og Ler; mod N. ligger *Castrovillari,* c. 9000 Indb., og *Cassano,* nær ved Tarantobugten *Corigliano* og *Rossano,* c. 13,400 Indb., Ærkebispesæde. — Nær ved Squillacebugten ligger *Catanzaro,* c. 340 m o. H., med K. 34,300 Indb., med Industri i Silke og Fløjel, Handel med Vin,

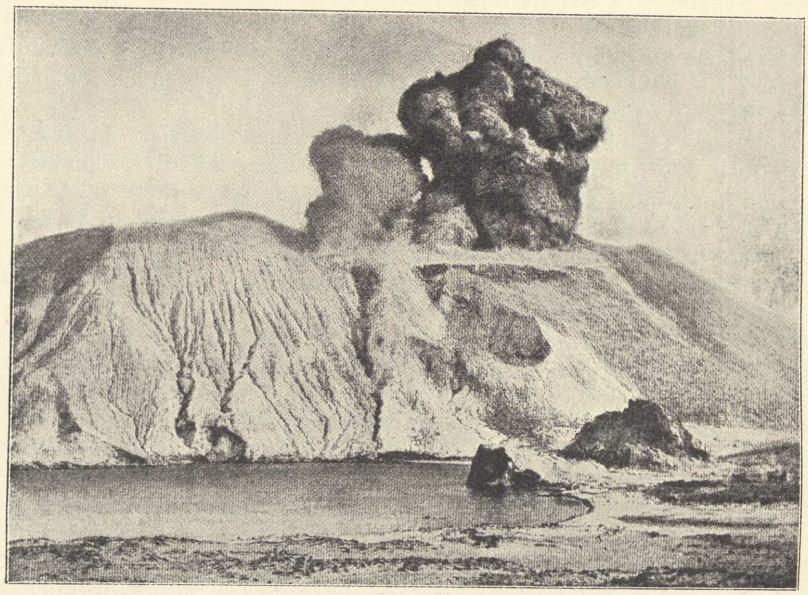
Olie og Ost. Mod N. ligger den lille Havn *Cotrone,* Oldtidens Kroton, nær ved Eufemiabugten *Nicastro* og *Monteleone,* c. 13,000 Indb. (K.), med Industri i Silke og Handel med Olie, ved selve Kysten ligger den ved Jordskælv 1905 næsten ødelagte *Pizzo,* c. 8500 Indb., hvor Murat blev skudt 1815. — Ved Messinastrædet ligger den af Appelsinlunde omgivne *Reggio* (di Calabria), det gamle Rhegium, 31,000, med K. 42,200 Indb., smukt genopbygget efter det voldsomme Jordskælv 1783, under hvilket de fleste af Byerne i Provinsen Reggio led, og som kostede henved 100,000 Mennesker Livet; 1908 led den og Egnen atter voldsomt; den er Ærkebispesæde, har en god Havn, Industri, især i Essenser, og Handel med Olie og tørrede Frugter. Ved det nordlige Indløb til Messinastrædet ligger *Scilla* eller *Sciglio* (Scylla), berømt for sin Vin og Silke, ved Vestkysten *Palmi,* c. 13,300 Indb. (K.), i Nærheden *Seminara,* kendt for sin fortrinlige Olie. Ved Østkysten *Geraci* i Nærheden af det gamle *Lokri.* Inde i Landet ligger *Cittanova,* c. 11,700 Indb., hvor det 1783 ødelagte Casalnuovo laa.

15. **Sicilien.** I Oldtiden var Kysterne besatte med fønikiske og især græske Kolonier; fra c. 400 f. Kr. kæmpede Karthago og Syracus om Herredømmet, senere Karthago og Rom, indtil de puniske Krige bragte Øen under Rom. I Middelalderen delte Øen til Dels Skæbne med Neapel; 1282 kom den i Aragoniens Besiddelse og stod siden den Tid hovedsagelig under Spaniens og de spanske Bourboners Herredømme, indtil den 1861 indlemmedes i Italien. Øen har vel langt fra saa mange Indbyggere som i Oldtiden og kan heller ikke som den Gang kaldes Italiens Kornkammer, Trækulturen har nu Overvægten; men den er ikke saa daarlig stillet, som det i Almindelighed skildres, og der er en tydelig Fremgang under den nye Regering, i de sidste Aarhundreder har den derimod været overordentlig forsømt af Magthaverne. Med Hensyn til Befolkningstæthed staar den højt; bedst befolkede er Kysterne, om Bybefolkningen se p. 72. Sicilianerne har Ord for at være nøjsomme og arbejdsomme Folk.

Ved Messinastrædet ligger *Messina,* det gamle *Zankle,* senere kaldt *Messana,* 92,400, med K. 126,600 Indb., Øens bedste Havn, en af de bedste Naturhavne i Verden, og første Handels- og Fabriksby; Ærkebispesæde. Den amfiteatralsk, smukt beliggende By er befæstet og blev regelmæssigt opbygget efter Jordskælvet 1783, men ødelagdes atter for største Delen ved Jordskælvet i Dec. 1908, hvorved c. 60,000 Mennesker omkom; den er igen for en stor Del genopført; den har et Universitet; Industri i Musselin, Lærred, Silke, Koral og Essenser og Handel med Frugter og Fiskeri. Sydligere ved Kysten ligger *Taormina* (Tauromenion) paa en stejl Klippe; mange romerske Ruiner, deriblandt et Teater, næsten helt udhugget i Klippen; paa Nordkysten og ved Halvøen af s. Navn *Milazzo* (Mylæ), c. 16.500 Indb. (K.), med Handel og Fiskeri; *Barcellona* (Pozzo di Gotto), c. 23,500 Indb. (K.), med Silke- og Olivenavl, Fiskeri og Svovlbade; vestligere, lidt inde i Landet *Mistretta,* c. 13,500 Indb., i en frugtbar Egn. Til Provinsen Messina hører de *lipariske Øer,* 7 større og 10 mindre, tilsammen 117 km², med c. 15,300 Indb.; en yppig Vegetation omgiver de dels udslukte, dels endnu virksomme Vulkaner; Øerne er rige paa Vin, Oliven, Figner, Bomuld, Mineralier (Boraks, Alun, Svovl og Pimpsten) og Kaniner. Den nordligste, *Stromboli,* har en 926 m høj virksom Vulkan, hvis Udbrud er hyppige og meget regelmæssige; sydligere ligger *Panaria, Salina* og *Lipari,* den største (88 km²), med den næsten udbrændte Vulkan *Monte San Angelo,* c. 600 m, og Hovedstaden *Lipari,* c. 5800 Indb., den sydligste Ø *Volcano,* har en stærkt virksom Vulkan. —

I det inderste af Palermobugten med en meget frugtbar Omegn, der kaldes *Conca d'oro,* ɔ: den gyldne Muslingeskal, ligger Øens største By og en af Italiens

vigtigste Handelspladser, *Palermo,* „la Felice", 267,500, med K. 341,100 Indb., den gamle fønikiske Koloni Panormus; først i Middelalderen fra Normannernes Tid fik Byen større Betydning; den er befæstet, er Ærkebispesæde og har et 1447 stiftet Universitet. Byens Huse, med de flade Tage og Balkoner mel Glasdøre i Stedet for Vinduer, er ikke smukke; mange Gader er snævre og krumme, men de to Hovedgader Via Macqueda og Via Vittorio Emanuele (sædvanlig kaldt med sit gamle arabiske Navn Cassaro), som gennemskærer Byen i Korsform og derved deler den i 4 Kvarterer, er brede og lige; mod N. ligger den nye Bydel med talrige Villaer. Af Byens mange Spadseregange nævnes den prægtige „Marina" ved Havnen; den ender

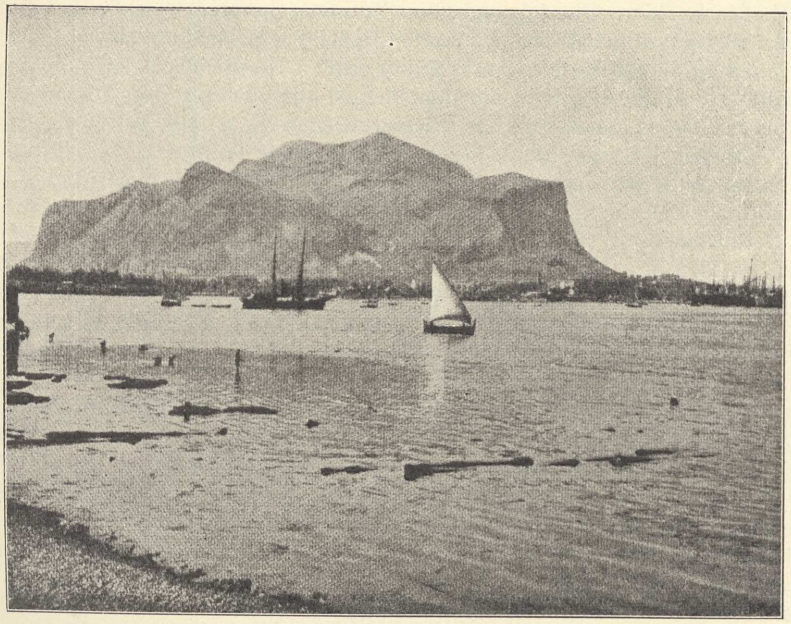

Fra Volcanos Udbrud 1888—89.

i „La Flora", en af de smukkeste botaniske Haver i Italien. Af Bygninger nævnes det store kgl. Slot paa Piazza della Vittoria, et af Byens Hovedtorve, og den smukke gotiske Katedral. Af Oldtidslevninger er der næsten ingen, derimod er der interessante Bygninger fra Middelalderen; desuden maa nævnes Nationalmuseet. N. for Byen ligger *Monte Pellegrino* (det gamle *Eircte*), 650 m, med den hellige Rosalies, Palermos Skytshelgenindes, Grotte og Kapel. Kysten Ø. for Byen er besat med talrige Landsteder. SV. for Palermo ligger *Monreale,* c. 16,300, med K. 20,100 Indb., Ærkebispesæde; den prægtige Katedral er fra det 12. Aarhundrede; med Klokken i Slottet ringedes der til den sicilianske Vesper 1282. I Nærheden ligger Benediktinerklostret *San Martino.*

Ø. for Palermo ligger ved Kysten *Bagheria,* c. 13,000 Indb., med berømte Villaer og gamle Paladser, tilhørende den sicilianske Adel; *Termini Imerese* (Thermæ Himerenses), c. 20,500 Indb., berømt for sin Maccaroni, har Fiskeri og Svovlbade; *Cefalu,* c. 12,000 Indb., med et stort Sardinfiskeri. V. for Palermo inde i Landet ligger *Carini, Partinico,* med K. 21,700 Indb., mod S. *Piana dei Greci,* en albanesisk Koloni, grundlagt 1488, hvor Sproget og Skikkene endnu til Dels er bevarede, *Bisacquino,* med Agat- og Jaspisbrud; *Corleone,* c. 15,000 Indb. Til Provinsen Palermo hører den lille Ø *Ustica* (9 km²).

Ved Vestkysten ligger *Trapani* (Drepanum), 44,200, med K. 59,600 Indb., med en god, befæstet Havn; Havsalt, Thun-, Koral- og Svampefiskeri, Industri i Koral og Elfenben; Byens Kvinder har Ry for at være de skønneste paa Sicilien. Sydligere ved Vestkysten ligger *Marsala,* hvor Lilybæum laa, 25,000, med K. c. 65,500 Indb., berømt for sin Vin og sit Koralfiskeri, og *Mazzara (del Vallo),* 17,700 Indb., omgiven med Mure; ved Nordkysten *Castellamare (del Golfo),* c. 19,000 Indb.; i Nærheden af *Calatafimi* laa det gamle *Segesta* (Egesta), der findes endnu Ruinerne af et Tempel. Mod S. ligger inde i Landet: *Alcamo,* med K. 31,800 Indb., *Salemi,* med

Monte Pellegrino ved Palermo.

Vinavl, *Castelvetrano,* med K. 24,700 Indb., med Industri i Koral og Alabast og Vinavl; i Nærheden ved Sydkysten Ruinerne af det gamle *Selinus.* Til Provinsen Trapani hører de *ægadiske Øer,* der bestaar af tre større, *Marituno, Favignana* og *Levanzo,* og flere mindre Øer, tilsammen c. 43 km² med c. 6500 Indb., rige paa Vin og Safran; og *Pantellaria* mellem Sicilien og Afrika, 145 km², med en 800 m høj udslukt Vulkan, Øen (c. 3600 Indb.) har Sydfrugter, Bomuld, Mineralkilder og Salt. Mellem denne Ø og Sicilien laa Øen *Ferdinandea* (af Englænderne kaldt Grahamsøen), der pludselig hævede sig 1831 for snart at forsvinde igen. — Ved Sydkysten ligger *Girgenti* med K. 26,800 Indb., Hovedudførselshavn, især for Svovl; i Nærheden Ruiner af det gamle *Akragas* eller *Agrigentum,* hvis Indbyggerantal i Oldtiden angives til 200,000 eller mere; 11 km NV. for Byen findes Dyndvulkanen *Macaluba.* Ved Kysten ligger mod V. *Sciacca,* med K. 21,500 Indb., Svovlbade; mod Ø. *Licata* (Alicata) ved Salsos Udløb, med K. 24,500 Indb., med Handel med Frugter og Hvedemel; inde i Landet *Favara* midt i Svovldistriktet, og *Canicatti,* med K. 30,200 Indb., i en frugtbar Egn. — *Caltanisetta,* 29,500, med K. 41,300 Indb., har Handel, Industri, Svovlgruber og Mineralkilder; mod N. ligger *Castrogiovanni,* hvor det gamle Enna laa, med K. 28,300 Indb. (i Nærheden Øens rigeste Svovlgruber), mod S.

Piazza Armerina, med K. 32,100 Indb., ved Kysten *Terranova,* med K. 23,500 Indb., en lille Havn, Handel med Korn, Svovl og Soda, Fiskeri. — Ved Østkysten ligger *Siracusa,* med K. 40,600 Indb., liggende paa Øen *Ortygia,* der kun ved en Kanal skilles fra Kysten; den indtager nu kun en ringe Del af den gamle Bys, Syracusæs, Plads, store Grushobe og Ruiner inden for Kysten vidner om dens tidligere Størrelse, da den havde c. 500,000 Indb.; Havnen er daarlig, Gaderne er snævre og krumme; Byen har nogen Handel og Industri i Kemikalier; den har lidt meget ved Jordskælv. Ved Kysten ligger mod S. *Avola,* c. 16,000 Indb., Mandler og Sukkerrør; mod N. *Agosta* (Angusta), c. 13,500 Indb., paa en Ø, der ved en Bro forbindes med Kysten, befæstet Havn, Handel med Olie, Vin, Salt og Sardeller; den har lidt meget ved Jordskælv, navnlig 1693. Inde i Landet ligger fra S. til N.: *Scicli,* c. 16,000 Indb.; *Modica,* med K. 55,900 Indb., i en frugtbar Egn; i Nærheden Dalen *Ispica* med talrige i Klippen udhugne Huler, som man mener har været Boliger for Siciliens ældste Beboere; *Ragusa* (superiore og inferiore), med K. 37,500 Indb., ligeledes med Huler i Klipperne; *Comiso,* med K. 20,800 Indb.; *Vittoria,* med K. 31,300 Indb., dens Havnestad er *Scoglitti* ved Sydvestkysten. Nær ved Østkysten ligger *Noto,* c. 17,000 Indb., mod N. *Lentini* (det gl. Leontini), 17,000 Indb., kendt for sine Lervarer. — Ved Østkysten ligger *Catania* paa det gamle Catanas Plads, store Ruiner minder om dens Fortid. Det er en smuk By, 143,200, med K. 210,700 Indb., med et Universitet, stiftet 1445, med betydelig Industri i Silke og Lava, og Handel med Korn, Vin, Olie og Is fra Ætna. Lavaen fra Ætna har frugtbargjort Omegnen, men ogsaa hjemsøgt Byen med store Ødelæggelser, saaledes navnlig 1169 og 1669, da Havnen ødelagdes; ved Jordskælvet 1693 ødelagdes næsten hele Byen, den har derfor ogsaa et moderne Udseende; Husene er til Dels byggede af Lava, de brede og lige Gader er brolagte med den; blandt de c. 50 Kirker nævnes den smukke Katedral; desuden mærkes Raadhuset og det store, prægtige Benediktinerkloster S. Nicolo. Mod N. ved Kysten ligger *Acireale,* 21,000, med K. 36,100 Indb., genopbygget efter Jordskælvet 1693, med Industri og Hør- og Hampeavl; *Giarre,* c. 17,400, med K. 21,600 Indb., helt bygget paa Lava; *Mascali,* berømt for sine høje Træer, deriblandt Kastanietræet dei cento Cavalli. Inde i Landet ligger mod S. *Caltagirone,* med K. 42,600 Indb., med Industri i Ler (Vaser og Statuetter) og frugtbar Omegn; mod N. *Paterno,* c. 20,000 Indb., med stor Hvedeavl; Indbyggerne er næsten alle Arbejdere, da Ejerne af Jorderne lever i Catania paa Grund af Malariaen; *Biancavilla,* c. 13,500 Indb., berømt for sin gode Bomuld; *Aderno,* 26,800 Indb., med stor Hvedeavl. *Bronte,* c. 20,000 Indb., med Industri og Hvedeavl; *Centuripe* (Centorbi), c. 11,000 Indb., har store Svovlgruber.

16. **Sardinien.** Romerne tog Øen fra Karthagerne 238 f. Kr. I Middelalderen stredes Middelhavets Sømagter om den; i det 14. Aarhundrede kom den til Aragonien og derved til Spanien, som afstod den til Østerrig 1713; 1720 kom den til Savoyen og udgjorde fra den Tid en Del af Kongeriget Sardinien. Øen danner med sit lidet kultiverede Indre og sin ringe Befolkning en Modsætning til Kongerigets øvrige Landskaber. Indbyggerne, der er et Blandingsfolk, hvori de iberiske og arabiske Elementer er stærkt repræsenterede, har i Sprog, der staar imellem italiensk og spansk, Dragt og Skikke bevaret meget fra tidligere Tid. Ligesom paa Sicilien lever her en stor Del af Befolkningen i Byerne paa Grund af Usikkerheden.

Ved Sydkysten ligger *Cagliari* (Caralis), 48,700, med K. 60,100 Indb., en fortrinlig og godt befæstet Havn, med Ærkebispesæde, Unisersitet, stiftet 1764, livlig Handel og nogen Industri i Bomuld og Vaaben; der findes nogle romerske Ruiner, saaledes af et Amfiteater og en Vandledning; fra Lagunerne, der omgiver Byen, faas Salt. Nær ved Vestkysten ligger *Iglesias,* c. 18,300 Indb., der har Handel med Vin

og Oliven og er Centrum for Bjærgværkerne; i Nærheden store Grotter, der stammer fra de romerske Bjærgværker. Nordligere ligger *Oristano,* c. 7200 Indb., Ærkebispesæde, i en frugtbar, men usund Egn, og *Bosa,* c. 6800 Indb., med Vin- og Olivenavl samt Koralfiskeri. I det Indre Ø. for Bosa ligger *Macomer,* i hvis Omegn der findes den største Samling af de mærkelige kegle- eller pyramideformede Bygninger af Sten, „Nuragher", Begravelser, Boliger eller Tilflugtssteder for de ældste Beboere. Ved Sydvestkysten af Sardinien ligger Øerne *San Antioco,* forbunden med Sardinien ved en Bro, og *San Pietro* med den befæstede Plads *Carloforte;* den sidste Ø blev befolket af Genuesere, der af Barbareskerne fordreves fra Øen Tabarka ved Tunis' Kyst. — Nær ved Nordkysten ligger *Sassari,* 32,800, med K. 43,100 Indb., med Ærkebispesæde og Universitet, stiftet 1656, den er bedre bygget end Cagliari; i Omegnen er der store Orange-, Citron- og Olivenplantninger; Sassaris Havn er *Porto Torres.* Østligere ved Kysten ligger Fæstningen *Castel Sardo,* ved Vestkysten den befæstede Havn *Alghero* med Olivenavl og Koralfiskeri, i det Indre *Tempio, Pausania, Ozieri* og *Nuoro.* Ved Sardiniens Nordøsthjørne i *Maddalenagruppen* ligger Øen *Caprera,* hvor Garibaldi døde; Øgruppen, der bestaar af 10 smaa Klippeøer, kaldes ogsaa de *buccinariske Øer.*

Nær ved Italiens Østkyst S. for Rimini ligger Republikken **San Marino,** 60 km² med 10,800 Indb. (1912); den skal være 1400 Aar gammel. Regeringen føres af et stort og et lille Raad samt to Capitani regenti, valgte paa et halvt Aar. Indtægter og Udgifter var i 1912 henholdsvis c. 360,000 og 434,000 Lire; Hæren bestaar af c. 1000 Md. Staten kan dog kun uegentlig betragtes som souveræn, da den staar under Kongen af Italiens Beskyttelse siden 1872. Næringsvejene er Agerdyrkning, især udmærket Vinavl, og Kvægavl. — Paa Toppen af Monte Titano (794 m) ligger den slet byggede Hovedstad *San Marino,* c. 1800 Indb.

BALKANHALVØEN[1])

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Det volder nogen Vanskelighed at bestemme Nordgrænsen for den tredje sydevropæiske Halvø. Efter det horisontale Omrids danner Linjen fra Triest til Odessa Grænsen, men derved vilde Dele, som maa betegnes som helt kontinentale, blive tagne med. Efter de fysiske Forhold er det det nordlige Affald af det vestlige Bjærgsystem, der er en tilsyneladende Fortsættelse af Alperne, og af Balkansystemet, som afgør Grænsen. Mod V. er det lettest at fastslaa den; der danner Save og Donau en bestemt Grænselinje; østligere, hvor de transsilvanske Alper og Balkan

[1]) Den er ogsaa blevet kaldt *Hæmoshalvøen* (Oldtidens Navn paa Balkan) eller den *illyriske Halvø.* Et Forslag om at kalde den slet og ret den *sydøstevropæiske Halvø,* fordi Balkan indtager en forholdsvis ringe Plads i Halvøens højst indviklede geografiske Forhold (det samme kunde jo gøres gældende overfor Navnet „den pyrenæiske Halvø") som en altfor lidet karakteristisk Betegnelse vil vistnok ikke finde almindelig Indgang. — Balkanhalvøen er den mindst kendte Del af Evropa: først efter Krigen i 1870'erne, da store Dele blev løsrevne fra Tyrkiet og kom direkte eller indirekte under andre Staters Indflydelse, blev Forholdene noget bedre. Men Kundskaben er endnu meget mangelfuld, navnlig hvad den meget indviklede vertikale Bygning angaar; ikke en Gang de almindelige Benævnelser er man bleven enig om. I det hele hersker der med Hensyn til Navnene en næsten grænseløs Forvirring; Oldtidens, italienske, nygræske, albanesiske, tyrkiske Benævnelser og Stavemaader blandes sammen; man maa opgive at faa Enhed i Navnene og ser sig ofte nødsaget til at bruge flere Betegnelser. I Grækenland er der en tydelig Tendens til at vende tilbage til de gamle Navne, men Udtalen er meget afvigende, som Eksempler nævnes, at det græske u lyder som v (Piræus = Piræevs) og b som v.

indeslutter den valakkiske Slette, er det vanskeligere; det er dog det almindeligste at sætte Donau selv som Grænselinjen, da den tydelig skiller de sydlige Plateauer fra den valakkiske Slette mod N. Af andre Hensyn (se p. 14) behandles her samtidig hele det valakkiske Lavland, skønt det mere hører til den østevropæiske Slette. Halvøen strækker sig saaledes omtrent gennem c. 10 Breddegrader fra c. 36 til 46° n. Br., og omtrent gennem 15 Længdegrader, fra c. 14 til 29° ø. L. Fra Fiumebugten til Donaumundingen er der c. 1200 km., fra Belgrad til Kap Matapan c. 950 km. Bredden er meget forskellig, ingen af de sydevropæiske Halvøer begynder med en saa bred Basis. Ved en c. 800 km lang Linje fra Konstantinopel til Kap Glossa ender Halvøens Kerne (c. 400,000 km²), til denne slutter sig en Rombe, der dannes af Epirus og Thessalien; mellem Kap Glossa og Salonikibugten er der c. 300 km, mellem Arta- og Lamiabugten er der c. 110 km. Derpaa følger Mellemgrækenland, der er over 300 km bred, endelig kommer Morea, der kun ved den smalle korinthiske Tange knyttes til Mellemgrækenland, og som atter tilspidses i 4 smaa Halvøer. Tages den oven omtalte Linje Donau—Save—Kulpa, er Halvøens Størrelse c. 490,000 km², men indbefattes alle de Lande, som behandles her, er den med Øerne c. 620,000 km².

b. Balkanhalvøen har den mest udviklede Kystform af de sydevropæiske Halvøer. Dette gælder dog ikke saa meget selve Kernen; men jo mere man kommer mod S., jo stærkere indskaarne er Kysterne, ligeledes er Østkysten langt mere indskaaren og rig paa Havne end Vestkysten; det er ogsaa de østlige og sydlige Landskaber, der har spillet Hovedrollen i Historien.

Der begyndes med Vestkysten fra det Punkt, hvor den forlodes ved den italienske Halvø, ved *Gradobugten.* Efter at Kysten ved at afsætte *Triestbugten* og *Fiumebugten,* til hvilken *Quarnerokanalen* fører ind, har dannet den 75 km lange Halvø *Istrien* — dens Sydspids er *Kap Promontore* —, gaar den c. 600 km fra det inderste af Fiumebugten i sydøstlig Hovedretning parallelt med Italiens Kyst til *Drinbugten.* Denne Strækning er en udpræget Klippekyst, ledsaget af talrige langagtige Halvøer og Øer, der danner dybe Bugter eller Kanaler med snævre farlige Indløb, saaledes som *Morlacca-* eller *Montagnakanalen, Zara-, Brazza-* og *Narentakanalen,* den sidste begrænset mod Syd af Halvøen *Sabbioncello;* der findes fortrinlige Havne, saaledes *Zara, Spalato* og *Cattaro* inde i den udmærkede Bugt *Bocche di Cattaro.* Kysten slaar nu c. 200 km ind i sydlig Hovedretning til *Avlonabugten* og den klippefulde Landtunge *Kap Glossa* (italiensk *Linguetta,* begge Ord betyder Tunge, Oldtidens *akrokerauniske Forbjærg),* 40° 26' n. Br.; talrige Floder udmunder paa denne mest flade, sumpede og usunde Strækning. Kysten gaar derpaa henved 300 km atter i sydøstlig Hovedretning; den bliver nu igen mere Klippekyst, hist og her afbrudt af sumpede Flodmundinger, og ledsages af de ioniske Øer; den største Indskæring er *Artabugten (Ambrakia)* ved Forbjærget *Aktion* med det smalle Indløb *Prevesakanalen;* Bugtens Nordside dannes af en frugtbar Slette. Omtrent ved 38° 20' n. Br. drejer Kysten mod Ø. og danner den henved 130 km lange *korinthiske* eller *Lepantobugten (kyparissiske Bugt),* der skiller Mellemgrækenland fra Morea, Indløbet til Bugten dannes af *Patrasbugten* og det næppe 2 km brede *Lepantostræde* mellem Forbjærgene *Antirrion (Kastro Rumelias)* og *Rion (Kastro Moreas).* Nordsiden af den korinthiske Bugt er mest sumpet og sandet uden betydeligere Havne, den betydeligste Indskæring er *Salonabugten,* hvor Oldtidens *Kirrha,* Delphis Havn, laa; Bugtens Sydside, Moreas Nordkyst, er en udpræget stejl Kyst. Fra Rion gaar Kysten mod SV., dannende en kort stump Halvø paa Peloponnes' Vestkyst, Landskabet *Elis;* derpaa fortsætter den den sydøstlige Hoved-

retning, dannende den svagt buede *arkadiske Bugt* og den lille *Navarinobugt*, indtil *Kap Gallo (Akritas)*, Sydspidsen af den *messeniske Halvø*. Paa Moreas Sydkyst findes to Bugter, *Koronibugten* eller *den messeniske* og *Marathonisibugten* eller den *lakoniske*, begge med overvejende flade og sandede Kyster; de adskilles ved *Mainahalvøen*, der ender i *Kap Matapan*, 36° 23' n. Br., 22° 30' ø. L.; Marathonisibugten begrænses mod Ø. af en tredje Halvø, der ender i det af Skibene frygtede Forbjærg *Kap Malia (Malea)*. Fra Kap Gallo til Kap Malia er der c. 130 km, Kystlængden er 270 km.

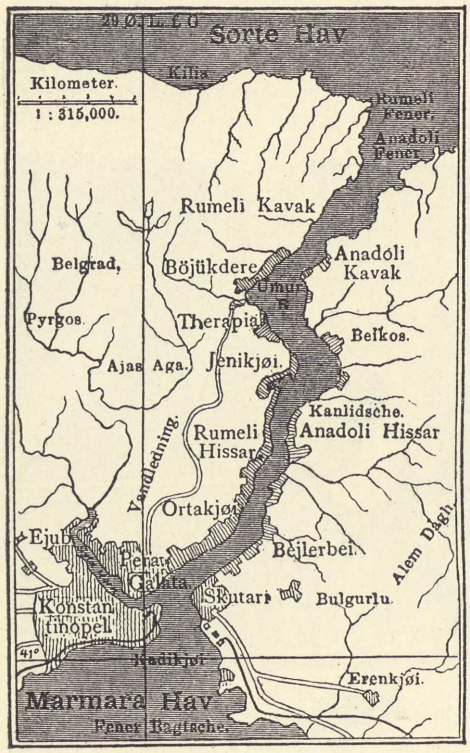
Fra Kap Malia gaar den stejle med Skær ledsagede Østkyst mod NV. til *Argolissletten* og derfra mod ØSØ. til *Kap Skyli* (Skylæon), saaledes afsættende *Argos-* eller *Naupliabugten*. Fra Kap Skyli, Halvøen *Argolis'* yderste Spids, gaar Kysten mod NV. til *den korinthiske Landtange* og derfra atter mod ØSØ., parallel med Argolis' Kyst, til Attikas Sydspids, Klippen *Kap Sunion* eller *Kap Kolonnæs*, ɔ: Søjlekap, saaledes kaldet fordi der i Oldtiden stod et Tempel for Pallas Athene, dets hvide Ruiner ses endnu af Sømændene langt borte. Man har i den nyeste Tid gennemført Oldtidens Plan (Nero) om at gennembryde den korinthiske Tange paa det smalleste Sted; den 1893 aabnede Kanal (6 km lang, 23 m bred, 8 m dyb) er en betydelig Lettelse for Sejladsen mellem det adriatiske Hav og Archipelagus. Bugten mellem Argolis og Attika kaldes *Æginabugten (den saroniske)* efter Øen Ægina; paa Attikas Sydvestside danner Halvøen *Munychia* to Bugter, af hvilke den østlige havde Athens Havne *Munychia* og *Phaleron*, den vestlige *Piræus*; uden for Halvøen ligger Øen *Salamis*. Fra Kap Sunion gaar den stejle Kyst mod N. til *Marathonsletten* og mod NV. til *Lamiabugten (den maliske)* eller *Zeitunibugten*, der paa Grund af Floden *Spercheios'* Tilførsel af Dynd er betydelig mindre end i Oldtiden. Langs denne Kyst er lejret den c. 170 km lange Ø *Euboa* (ɔ: den kvægrige) eller *Euripos* (Evripo, Egripo; Italienerne fordrejede det til *Negroponte*), ɔ: livlig, saaledes kaldet efter de uregelmæssige, skiftende Strømninger, der viser sig ved det smalleste Sted i Farvandet mellem Øen og Fastlandet i det c. 5 km brede *Chalkisstræde;* Strømningerne kommer af, at der i Farvandet S. for Chalkis, *Evripokanalen*, er langt dybere end i Farvandet mod N., *Talantikanalen*. Fra Lamiabugten kommer man gennem *Oreos-* og *Trikerikanalen* ind i den poseformede *Volobugt* (den

Kanalen ved Korinth.

pagasæiske), der adskilles fra det ægæiske Hav ved den hageformede Halvø *Magnesia.* Herfra gaar Kysten c. 200 km, næsten overalt stejl og uden Havne, mod NNV. og derpaa mod NØ. til *Saloniki.*

Fra *Salonikibugten* skyder den c. 65 km brede *chalkidiske Halvø* sig ud mod SØ.; i sin sidste Halvdel er den spaltet i tre Halvøer, *Kassandra* (Pallene), *Longos* (Sithonia), der ender i *Kap Drepano,* og *Hagion Oros* (Akte), der ender i Forbjærget *Monte Santo* (Athos); de indeslutter *Kassandra-* og *Hagion Oros-Bugterne.* Ø. for den chalkidiske Halvø ligger *Orfani-* eller *Rendinabugten.* Kysten slaar derpaa ind i østlig Hovedretning, med en Bøjning mod Nord, over *Kavalabugten, Lagosbugten* eller *Buru Gøl* (Gøl ɔ: Sø) og *Enosbugten,* hvori Maritza udmunder, til det inderste af *Sarosbugten* (Oldtidens Melas); denne sidste Bugt afsluttes ved den langagtige mod SV. udskydende *chersonesiske Halvø* eller *Gallipoli;* de paa en undersøisk Banke liggende Øer *Imbros* og *Lemnos* danner en Fortsættelse af den. Fra denne Halvøs Spids gaar Kysten mod NØ., Ø. og atter mod NØ. ind til det *sorte Hav* (Pontus Euxinus). *Dardanellerstrædet* er paa det smalleste Sted, hvor Oldtidens *Abydos* laa, næppe 2 km bredt, Gennemsnitsdybden er 55 m, men Dybden er meget forskellig. Det c. 11,600 km² store *Marmarahav* har paa den evropæiske Side ensformige stejlle Bredder. Strædet ved *Konstantinopel* eller *Bosporus* (tyrkisk *Istambul-Boghasi)* er c. 28 km langt, det bredeste Sted er 3,5 km, det smalleste c. 550 m, Gennemsnitsdybden c. 50—75 m; den ensartede geologiske Bygning paa begge Sider af Strædet viser, at Evropa tidligere har været landfast med Asien (se om disse Stræder for øvrigt II p. 7). Ved Udgangen af Bosporus bøjer den stejle Kyst mod NV. og N. over *Burgasbugten, Kap Emine* og *Varnabugten,* gør derpaa en Bøjning mod Øst til *Kap Celigra (Kali Agra)* og fortsættes derpaa mod N. og NØ. over Donaus fremskudte Delta; *Sulinamundingen* ligger under 45° 10' n. Br., 29° 40' ø. L. Fra *Køstendsje* ophører Kystens stejle Karakter, ved Dobrudsja ledsages den af Grunde og Laguner.

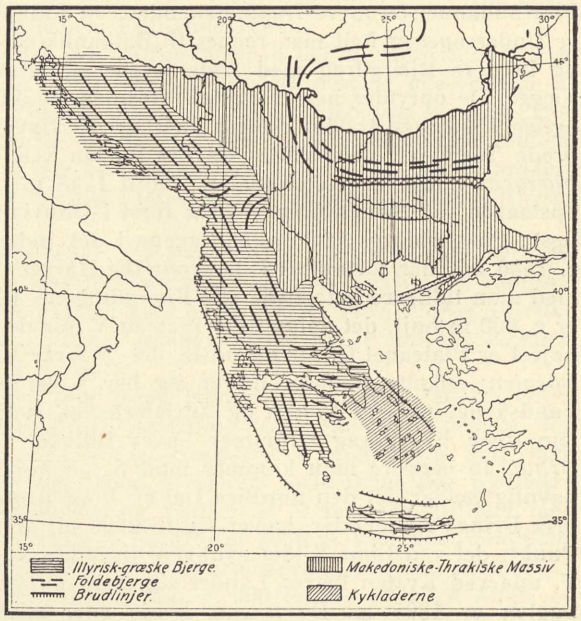
Bosporus.

Hele Halvøens Kystlængde er c. 4900 km, deraf gaar de c. 2700 paa Grækenland (paa Morea alene c. 1200).

Ligesom Halvøen har den mest udviklede Kystform af de sydevropæiske Halvøer, er den ogsaa den, der er rigest paa Øer; og ligesom Indskæringen er størst mod Ø. og mod S., saaledes findes ogsaa her de fleste Øer.

§ 2. Naturforhold.

Intet Land i Evropa har en saadan Mangfoldighed i Formerne som Balkanhalvøen, og ligesom ved den horisontale Bygning er det her de østlige Dele, der er mest udviklede, her findes de største Sletter og Flodsystemer. Paa Grund af den indviklede vertikale Bygning vil det altid være vanskeligt at give en Oversigt over den; men hertil kommer, at den endnu kun er lidet kendt, skønt de senere Aars russiske og østerrigske Undersøgelser baade i orografisk og geologisk Henseende har bragt større Klarhed. I Hovedtrækkene kan man skelne mellem to Afdelinger, en vestlig og en østlig, der begge knytter sig til en langt ældre Fastlandskerne, *det makedonisk-thrakiske Massiv*, som bestaar af overvejende krystallinske Stenarter og opfylder den midterste og sydøstlige Del af Halvøen, nemlig det østlige Serbien, de S. derfor liggende saakaldte centrale Plateauer i Makedonien og endelig Rumelien; kun mod SØ. i Maritzabæknet er Urformationen i større Udstrækning dækket af tertiære Lag; paa begge Sider af og omkring denne Kerne er de store Foldningsprocesser foregaaede i Tertiærtiden. Den vestlige Afdeling bestaar af et paa Former rigt Bjærgsystem, overvejende sammensat af Lag fra Kridtperioden, hvilket i en Bredde af 100—150 km strækker sig fra Halvøens nordvestlige Hjørne til Moreas Sydspids; det kan kaldes det *illyrisk-græske* Bjærgsystem. Navnet *Pindos* passer i alt Fald kun for den sydlige Halvdel; det er ogsaa blevet kaldt det *periapenninske System*, fordi det knyttes til Østalperne og gaar langs det adriatiske Havs Østkyst, ligesom Apenninerne knyttes til Vestalperne og gaar langs Vestkysten. Den østlige Afdeling, der danner Nordøstranden af Fastlandskernen, gaar i vestøstlig Hovedretning ud til det sorte Hav; den kaldes *Balkansystemet* (et andet Navn er det antidakiske). Medens dets Hovedkam, Sydaffaldet og den vestlige Fløj bestaar af Granit, fremtræder atter her Kridtformationen, særlig i Nordaffaldet, den bulgariske Hojslette, i større Udstrækning. Mod V. staar det i Fastlandskernen i Forbindelse med de sydlige Udløbere af de transsilvanske Alper, saaledes afsluttes den valakkiske Slette mod V. Man har sat Gennemsnitshøjden af hele Halvøen til henved 600 m.

Balkanhalvøens Jordbundsforhold.

Trods de mangfoldige Dannelser er dog Halvøens Bjærge ikke rige paa Mineralier, det er væsentlig kun Bosnien og enkelte Dele i Thrakien, der har nogen større Mængde af Metaller; Stenkul mangler næsten ganske; i de tertiære Bækner,

som i øvre Makedonien, Bosnien og Serbien, er der derimod nogen Rigdom paa Brunkul.

a. Den vestlige Afdeling deles atter i to Dele. Den nordlige Del, de saakaldte *illyriske Alper* eller det *bosniske System,* gaar i Retningen fra NV. til SØ., endende N. for Drindalen; foruden Kridtformationen optræder her Lag fra Jura-, Trias- og endnu ældre Perioder. Den sydlige Del, som man kan kalde det *albansk-græske* eller *Pindossystemet,* har en mere sydlig Retning og bestaar overvejende af Lag fra Kridtperioden.

I. Linjen Idria-Laibach til Kulpafloden danner omtrent Grænsen mellem de østlige Alper og de **illyriske Alper,** N. for denne Linje gaar Kæderne hovedsagelig endnu fra V. til Ø., S. for den antager de den sydøstlige Retning; tillige bliver Plateaudannelsen mere fremherskende. Fra Kalkplateauet *Karst,* som efter de nyere Undersøgelser helt maa regnes til Balkanhalvøen, gaar mod SØ. talrige, smallere og bredere Bjærgdrag med flade Rygge og adskilte ved Længdedale med stejle Vægge. De opfylder hele Kroatien, Bosnien, Dalmatien og Montenegro. Disse langagtige Plateauer træder næsten helt ud til Havet, til hvilket de dels falder af i brede Terrasser, dels skilles de fra Kysten ved stejle Randbjærge, som *Vellebit-bjærgene* langs Morlaccakanalen (indtil 1758 m). De dalmatiske Øer selv, som er opstaaede ved Sænkninger vistnok først i Diluvialtiden, kan betragtes som de vestligste Paralleldrag. Af Paralleldragene i det Indre nævnes *Kapellabjærgene* (indtil c. 1530 m), der fortsættes i de *dinariske Bjærge* (*Dinara,* 1811 m), et Navn, hvormed man tidligere betegnede alle Bjærgdragene. Bæknet mellem Kapella og Vellebit er c. 600 m højt, det dalmatiske Plateau V. for de dinariske Bjærge er noget lavere, højest er Plateauet Ø. for de sidste, det *tyrkiske Kroatien,* 1000 m, og det sydøstlige *Bosnien;* enkelte Punkter hæver sig her, i de *bosniske Malmbjærge,* der danner Vandskellet mellem Donau og Adriaterhavet, indtil 2000 m. I Længdedalene mellem disse Bjærgdrag strømmer Saves Bifloder *Unna, Verbas, Bosna* og serbisk *Drina.* Jo længere man kommer mod S., jo højere og vildere bliver Bjærglandet, navnlig gælder det den nordlige Del af *Montenegro,* hvor *Dormitor,* omflydt af serbisk Drinas Kildefloder, hæver sig til 2600 m; det anses for hele Systemets højeste Punkt; det ved Lims Kilder sydligere liggende *Kutsjikom* er c. 2430 m; ogsaa mod V. ude ved Kysten hæver Landet sig stejlt op fra Havet, *Orjen* nær ved Cattarobugten er 1895 m. De nøgne, hvide eller rødlige Kalkstensklipper — Navnet *Montenegro,* slavisk *Czernagora,* tyrkisk *Kara Dagh,* ɔ: de sorte Bjærges Land, maa hentyde til det øde og vilde i Bjærgene og ikke til Farven — er sønderrevne af utallige Kløfter, der gør det umuligt at færdes der med en Hest, Vejene er kun smalle Bjærgstier. S. for Montenegro ligger den fra SV. til NØ. gaaende Tværkæde de *nordalbanske Bjærge* med *Prokletje* 2330 m; med denne Tværkæde ender de illyriske Bjærge.

Om end Montenegro er den vildeste Del af de illyriske Alper, har de dog gennemgaaende den samme Natur; de langstrakte Dale er helt aflukkede, Passerne er særdeles faa og besværlige; mange Steder er Karstslettens Natur med Huledannelse fremtrædende. Plateaufladerne er øde Stenørkner; Bjærgskraaningerne mod Kysten er skovløse, paa de dalmatiske Terrasser har navnlig Venetianerne ryddet Skovene, og de voldsomme Nordenvinde (Bora) forhindrer en ny Beplantning; kun i det Indre af Serbien og Bosnien findes betydelige Egeskove, hvorfor ogsaa Svineavlen er af særlig Vigtighed her. Kornavlen er ringe og næppe tilstrækkelig til de tyndt befolkede Lande. De frugtbare Egne indskrænker sig til Dalene og de nedre Bjærgskraaninger, hvor der drives Terrassekultur (Vin og Oliven) og de

særlig beskyttede Pletter, som *Dolinerne,* tragtformede Fordybninger i Jordsmonnet, der skyldes Sammenstyrtninger i den af Vandløbene undergravede Kalkbund, og *Poljerne,* kedellignende Udvidelser af Floddalene. Frugtbarest er Floddeltaerne; saaledes Deltaet ved *Narenta* og Egnen om *Moratsja* med Bifloden *Zeta,* Montenegros Flod, der løber ud i den fiskerige *Skutarisø,* kun 6 m o. H., c. 370 km²; omkring Søen, hvis Afløb er *Bojana,* ligger den betydeligste og frugtbareste Lavning i Montenegro. Sydligere udmunder *Drin,* der staar i Forbindelse med Bojana og opstaar af den *hvide Drin* fra N. og *sorte Drin* fra S. Den hvide Drin samler sine Kilder Ø. for de nordalbanske Bjærge i det frugtbare Bækken *Metoja,* østligere ligger Bæknet *Kossovo Polje* (Amselfeld), hvor Vardar, Ibar og Morava har deres Kilder, dette Bækken danner den bedste Indgangsport til Donaulandskaberne, til alle Sider fører bekvemme Passager; *Prisjtina,* 630 m, er Knudepunktet for Vejene, og Jærnbanen fra Saloniki, der ender ved Mitrovitza, fører her forbi. Disse Højsletter hører til de centrale Plateauer, Fastlandskernen.

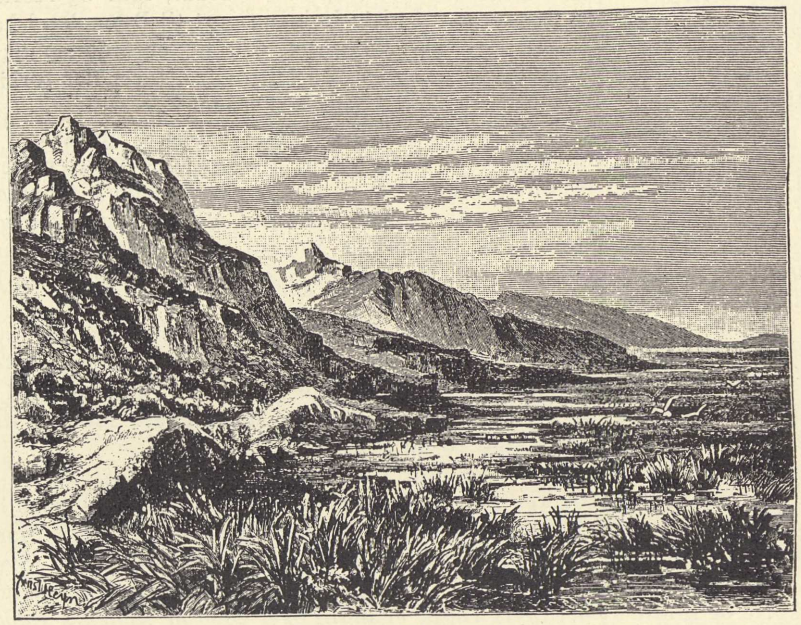
Ø. for de illyriske Alper opfyldes det vestlige Serbien lige til Morava af talrige Parallel- og Tværdrag; Bjærglandet S. for *serbisk Morava* bestaar overvejende af ældre Lag, hvorimellem Graniten dukker frem; her ligger *Kopavnik Planina,* 2106 m, paa højre Bred af serbisk Moravas Biflod *Ibar,* der atter optager den gennem Kossovo Polje flydende *Sitnitza.* N. for serbisk Morava bliver Bjærglandet mildere i Formerne og mindre højt. Paa Grund af deres Skovrigdom kaldes disse Bjærge *Sjumadia,* ɔ: Skovland.

2. De **albansk-græske Bjærge** eller *Pindossystemet,* opfylder den sydvestlige Del af Balkanhalvøen. Kamlinjerne forløber her i en mere meridional Retning, det gælder navnlig selve Pindos. Mod Ø. ledsages de af kortere Paralleldrag, i hvilke gerne de ældre Lag er de fremherskende; imellem disse ligger mindre Bækner, adskilte ved lavere Højdedrag mod N. og S.

Mod N. begynder Systemet med *Sjar Dagh* (Oldtidens Skardos), en fra ØNØ. til VSV. gaaende henved 100 km lang Kæde, med *Ljubotrin (Ljubeten),* 2510 m; den mod N. gaaende parallelle Kæde, *Kara Dagh (Czernagora)* er langt lavere. Sjar Dagh og dens sydlige Udløber, *Korab,* ledsages mod V. af den sorte Drins Dal. Sydligere bestaar Vandskellet mellem Adriaterhavet og Vardar af et bredere Højland med mange korte og bratte Kæder, hvis Toppe er indtil over 2000 m, saaledes *Jablanitza,* c. 2280 m. Paa Højsletten ligger flere Søer, som *Ochridasøen* (Oldtidens *Lychnitis*), 690 m, hvis Afløb er den sorte Drin, *Presbasøen,* c. 900 m, der er uden Afløb, og *Ostrovosøen,* 528 m; kun Dalen, hvorigennem Floden *Skumbi* flyder til Adriaterhavet, danner en god Overgang fra Albanien til Makedonien gennem det Ø. for Ochridasøen liggende *Radohodzapas* (1096 m), hvorfra Vejen fortsætter N. om Søerne over Monastir (Bitolia) og de østligere liggende *Nidsjebjærge,* c. 2510 m. V. for disse midterste Højsletter ligger *Albaniens Bjærgland* med talrige Kæder, skilte ved dybe Dale; mod N. er der Plads til større Kystsletter, jo mere man kommer mod S., desto mere nærmer Bjærgene sig Kysten — saaledes *Tsjikabjærgene* (2025 m) tæt ved Otrantostrædet — og antager Retningen fra NV. til SØ.; en af de største Dale gennemstrømmes af *Vojutza (Vjosa),* som udspringer paa Metsovoknuden. Ø. for Bjærgene ligger det til Fastlandskernen hørende *Makedoniens Bjærgland,* hvis Indre ligeledes har talrige Bjærge, der dog er mindre kendte; vestligst lige Ø. for Presbasøen gaar paa Grænsen af Albanien og Makedonien den sluttede meridionale Bjærgkæde *Neretzka Planina* (Planina, ɔ: Bjærg) eller *Bebabjærgene,* der danner Vandskellet mellem det adriatiske og ægæiske Hav; med en Gennemsnitshøjde af c. 1000 m hæver de sig i *Peristeri* til c. 2580 m. Det gennemstrømmes af *Vardar* (Oldtidens *Axios*), henved 350 km lang, der Ø. for Sjar Dagh forandrer sit nord-

østlige Løb til et sydøstligt; dens Dal er for det meste snæver, først ved *Jærnporten* (*Demir Kapu*, 107 m) træder den ned i Lavlandet (Makedoniens Kampania); den falder ud i Salonikibugten. I samme Bugt udmunder *Vistritza* (Haliakmon), der løber gennem det sydlige Makedonien.

S. for *Grammosbjærgene*, hvor *Smolika* naar c. 2570 m, begynder ved *Metsovoknuden*, over hvilken Vejen fra Albanien til Thessalien fører gennem *Zygospasset* (c. 1550 m), den egentlige *Pindoskæde*, der gaar mod SØ. indtil *Veluchi (Tymphrestos)*, c. 2320 m, hvorfra den drejer mod S.; et andet nordligere liggende Højdepunkt er *Tzurnata*, 2168 m. Fra Veluchi udgaar mod Ø. *Othrys*, c. 1700 m, der

Passet ved Thermopylæ.

danner Sydgrænsen for *Thessalien;* Nordgrænsen for dette kedelformede Landskab dannes af de lave *Chassiabjærge* og de *kambuniske Bjærge*, Østranden af Skifer- og Marmormassivet *Olympos*, henved 3000 m, Kalkpyramiden Ossa (nu *Kissavo*), 1953 m, og *Pelion (Plessidi)*, c. 1620 m, der fortsættes ned i Halvøen Magnesia. Thessalien gennemstrømmes af *Salamvria (Peneios)*, der udspringer paa Metsovo og atter optager fra S. *Tsjanarli (Enipeus)* og fra N. *Xeragis (Titaresios);* i Midten af Landskabet træder Floden ned i *Larissas Lavning*, tidligere en Sø, og bryder i den af stejle Klippevægge indfattede *Tempedal* mellem Olympos og Ossa ud til Havet. Paa Metsovoknuden udspringer ligeledes *Arta (Arachtos)* og *Aspropotamos (Acheloos)*, ɔ: det hvide Vand, Grækenlands største Flod, der løber i sydlig Retning til det ioniske Hav.

I den vestlige Del af Mellemgrækenland, Landskaberne *Akarnanien* og *Ætolien*, gaar Bjærgdragene, med Højdepunkter paa over 2500 m, for det meste i meridional Retning; især Ætoliens Kalkbjærge, endnu kun ufuldstændig kendte, er vilde i de østlige Landskaber, Ø. for Pindos (*Giona, Kiona*, 2512 m) gaar derimod Bjærgdragene mere i østlig og sydøstlig Retning. Saaledes gaar parallelt med

Othrys *Oetabjærget* (højeste Punkt 2152 m) med det bekendte Pas *Thermopylæ*, der har sit Navn af Bjærgdragets varme Kilder; det smalle Pas mellem Bjærget og Kysten findes nu ikke mere paa Grund af *Spercheios'* (nu *Hellada* eller *Almana*) Tilsanding (se p. 97); Dalen mellem Othrys og Oeta kaldes *Syd-Thessalien*. S. for Oeta ligger det *bøotiske Bækken*, vandet af *Kephissos*, der udvider sig til den nu udtørrede *Kopaissø (Topolias)*. S. for Bøotiens Bækken fortsættes Bjærgene i sydøstlig Retning; først ligger Ø. for *Amphissadalen* de to Toppe *Parnas (Liakura)*, c. 2460 m; derpaa kommer *Helikon*, c. 1750 m, og *Kithæron*, 1410 m, der fortsættes mod Ø. i *Parnes (Ozea)*, 1413 m. S. for det sidste Bjærgdrag breder sig *Attikas* største Slette, gennemstrømmet af den attiske *Kephissos;* ved Slettens Nordøstrand hæver sig *Pentelikon (Mendeli)*, 1110 m, mod Syd ligger *Hymettos (Trelo Vuno)*, c. 1025 m. Halvøens yderste Spids er opfyldt af lave, til Kysten stejlt affaldende Bjærge, saaledes *de lauriske*, 360 m. Paa Overgangen til Peloponnes ligger endnu et isoleret Bjærg, *Geraneia*, c. 1370 m, men paa Isthmen sænker Højderne sig saaledes (højeste Punkt c. 75 m), at Peloponnes' Bjærgland kan opfattes som et selvstændigt Hele.

Kernen af *Peloponnes'* Bjærgland dannes af *Arkadiens Højland*, et 6—700 m højt Plateau med enkelte, til Dels endnu skovbevoksede Bjærgdrag, der indeslutter smaa kedelformede Dale. Mod Ø. og især mod N., hvor der er levnet Plads til det smalle *archaiske Kystland*, er Højlandet begrænset af høje Randbjærge. De nordlige Randbjærge, der falder korte og stejle af til den korinthiske Bugt, begynder mod NV. med *Erymanthos (Olonos)*, 2224 m; østligere ligger *Aroania (Chelmos)*, c. 2355 m, paa hvis Nordside den lille Flod *Styx (Mavronero)* udspringer i en vild Egn og styrter sig ned i en snæver Kløft (Oldtidens Nedgang til Underverdenen); Nordøsthjørnet dannes af *Kyllene (Ziria)*, c. 2375 m. Fra det sidste Punkt udgaar mod SØ. de Bjærgdrag, der opfylder Halvøen *Argolis*, medens den mod SSØ. løbende Kæde *Parnon (Malevo)*, der danner Arkadiens Østrand (over 1950 m), sender sine sidste Grene ud i Kap Malia (c. 700 m). I noget løsere Sammenhæng med Arkadien staar den høje og stejle *Taygetoskæde* (*Pentedaktylon*, ɔ: Femfingerbjærget, efter sine fem Toppe), i hvilken Peloponnes' højeste Punkt, *Hagion Ilias*, 2409 m, ligger, og som ender i Mainahalvøen og Kap Matapan. Mellem Argolis' Bjærge og Parnon ligger den lille *argoliske Slette*, mellem Parnon og Taygetos *Lakonien*, gennemstrømmet af *Eurotas* (nu Iri); V. for Taygetos ligger Messeniens frugtbare Slette (*Makaria*, ɔ: den velsignede Slette), vandet af Peloponnes' vandrigeste Flod *Pamisos (Pirnatsa)*. Langs Taygetos' Vestside løber *Alpheios (Rufia)*, der derpaa drejer mod NV., saaledes fortsættende Eurotasdalen; dens Nedreløb hører til Landskabet *Elis*. Mod V. udsender Arkadiens Bjærgland flere Kæder med dybe Dale imellem, gennemstrømmede af Alpheios' Bifloder.

b. Til Beskrivelsen af den østlige Afdeling, det **makedonisk-thrakiske Massiv** og **Balkansystemet** knyttes mod N. det nedre Donaubækken, mod S. Landskaberne i Rumelien.

1. Idet de transsilvanske Alper i deres vestlige Del bøjer mod S., staar de i Forbindelse med Bjærgene i Østserbien, kun skilte ved Donaus Gennembrud. Det til Fastlandskernen hørende *østserbiske Bjærgland* mellem Floderne *Morava* og *Timok* er endnu kun lidet kendt; det største Plateau synes at ligge lige S. for Donau, *Golubinje* eller *Miroc Planina* (med *Malinik*, c. 1570 m, og *Lisac*, c. 1450 m), syd ligere ligger *Lucovina* og *Rtanji Planina*, c. 1565 m, og *Suva Planina*, c. 1980 m. Mod V. sænker Bjærglandet sig betydeligt, Lavningen ved serbisk og bulgarisk Moravas Forening er c. 150 m over Havet; mod S. vokser Bjærglandet sammen

med den centrale Højslette, der gennemstrømmes af Moravas Biflod *Nisjava.* Mod SØ. gaar denne atter over i *Sofias Højslette,* der danner Bindeleddet mellem Balkan og Rhodopesystemet.

Ø. for Timok begynder det c. 600 km lange, i Gennemsnit kun 30 km brede *Balkan* (ɔ: Bjærgene), Oldtidens *Hæmos* (Slaverne kalder hele Systemet *Stara Planina,* ɔ: gamle Bjærg, Tyrkerne kalder det *Chodsja Balkan,* hvilke Navne ofte fejlagtig bruges om enkelte Dele; i øvrigt findes der et sandt Virvar af Navne), der først som en enkelt Kæde forløber mod SØ. og derpaa gaar bredere, ledsaget af Plateauer, mod Ø. ud til det sorte Hav. — Det *vestlige Balkan* gaar langs Timoks højre Bred og drejer derpaa mod SØ. til *Iskers* Gennembrud; denne Del bestaar mest af krystallinske Stenarter, omgivne af sekundære og tertiære Lag. Passerne, som *Sve Nikola Passet,* c. 1370 m, paa Vejen mellem Nisj og Vidin, og *Ginzi Passet,* 1440 m, mellem Sofia og Berkovitza, er kun lidet lavere end Kamlinjen; højeste Punkt er *Midsjur,* 2186 m. — Det *mellemste Balkan,* der gaar til Passet mellem *Slivno* og *Osmanbazar,* er den højeste Del, Middelhøjden er 2000 m, det højeste Punkt er *Jumruktsjal,* 2385 m; Passerne, der fører til *Trojan,* er c. 1650 m, medens det østligere, særdeles vigtige *Sjipkapas* kun er 1330 m. Mellemste Balkan er mod S. ved en lang Spalte, *Tundsjadalen* (c. 900 m), skilt fra de sydligere Paralleldrag, *Antibalkan* (se p. 105), medens Nordaffaldet af Balkan gaar langt jævnere over i Bulgariens Højslette. — Det *østlige Balkan,* i hvilke de krystallinske Stenarter er helt overdækkede af Lag fra Kridtperioden, er langt bredere (c. 60 km) og spalter sig i flere lave Kæder. Den sydligste gaar ud til *Kap Emine,* den midterste, *Lille Balkan,* gaar ind mellem *Kamtsjyks* Kildefloder og naar saaledes ikke Havet, den tredje udbreder sig mod NØ. til et Plateau, ved hvis Nordrand *Sjumla* ligger. —

2. *Bulgarien* er en sammenhængende Højslette, der mod S. har en Højde af c. 450 m, men sænker sig mod N. til Donau til c. 150 m, for det meste bestaaende af Kridt og Sandsten samt mod Nord af Løsslag, i hvilken Floderne som *Lom, Jantra* og *Isker* (se ndfr.) har gravet sig dybe Dale; i den højere liggende Del mellem Floddalene er Jorden temmelig ufrugtbar. N. for Linjen Rustsjuk-Varna, hvor der mangler Floder, har den jævne Flade helt Steppekarakter. Det samme gælder den største Del af *Dobrudsja,* Landskabet, der skyder sig op mod N. mellem Donau og det sorte Hav; kun i den nordlige Del hæver der sig atter et lavt, krystallinsk Bjærgland med Toppe, indtil 500 m høje.

Ved Donau skilles Bulgariens Højslette, der, som anført, træder helt ud til Floden og danner stejle Bredder, fra den *valakkiske Slette* mod N. I sin sydlige Del er denne Slette helt Lavland, og Donaus venstre Bred er lav; mod N. er *Rumænien* lige til Sereth opfyldt af de transsilvanske Alpers Udløbere, hvortil henvises. Donau, hvis tidligere Løb vil blive beskrevet under Mellemevropa, drejer mod Ø. ved Belgrad, 65 m over Havet, og bryder gennem den henved 130 km lange Spalte, fra *Bazias* til *Kladovo,* mellem de transsilvanske Alper og det østserbiske Bjærgland; de stejle Bredder er flere Steder 6—700 m høje, den tidligere indtil 2 km brede Strøm indsnævres betydeligt; ved *Jærnporten (Klissura),* 23 m over Havet, er den kun c. 130 m bred, men indtil 75 m dyb. Efter at Donau er traadt ud af Snævringen, løber den med talrige Bugtninger og Delinger først i sydlig, derpaa i østlig Hovedretning, bøjer derpaa ved Sistova lidt mod NØ. og slaar ved Rassova ind i nordlig Hovedretning; den sidste Forandring i Løbet foretager den ved Optagelsen af Sereth, da den slaar ind mod Ø. for at naa Havet. Dens Bredde er betydelig, ved Rustsjuk er den 1,5, ved Silistria 3, ja nogle Steder endog 4 km bred. Lidt oven for *Tultsja* begynder det c. 2600 km² store Delta; af de tre Mundingsarme er den

midterste, *Sulinamundingen,* 100—150 m bred og i Gennemsnit c. 6 m dyb, den mest sejlbare, skønt den stadig (efter at den ved Pariserfreden 1856 var bleven fastslaaet som den egentlige Vandvej) ad kunstig Vej maa holdes aaben paa Grund af den stærke Tilsanding; den nordlige Mundingsarm er *Kilia,* den sydlige *St. Georg* eller *Kidrillis.* Af hele Donaus Længde, c. 2800 km, berører 1100 km (fra Belgrad) Balkanhalvøen. Af dens Bifloder kommer følgende i Betragtning her. I højre Bred optager Donau *Save,* der ved Udløbet er næsten lige saa bred som Hovedfloden, c. 400 m; Saves Bifloder i højre Bred *Kulpa, Unna, Verbas, Bosna* og *Drina* er allerede nævnte (se p. 100); ligeledes er nævnt Donaus to næste Bifloder *Morava,* der opstaar af *serbisk* og *bulgarisk Morava* — hvilken sidste udspringer paa Sjar Dagh og selv optager *Nisjava,* kommende fra Balkan —, og *Timok.* Desuden optager Donau i højre Bred *Isker,* kommende fra Rilo Dagh, *Vid, Osma, Jantra* og *Lom,* alle fra Balkan. I venstre Bred optager Donau Vandene fra de transsilvanske Alper, som *Jiul (Sjil), Aluta (Alt),* der gennembryder Bjærgene ved *det røde Taarns Pas, Arschis, Jalomitza, Sereth,* der atter optager mange Bifloder, og endelig *Pruth,* Rumæniens Grænseflod.

3. Ved Beskrivelsen af Landskaberne S. for Balkan gaas ud fra Sofias Højslette, ved hvilken *Rhodopesystemet* knyttes til Balkan. S. for denne Højslette hæver sig den kuppelformede vældige Granitmasse *Vitosj* (c. 2290 m), egentlig den vestlige Begyndelse paa Antibalkan, mod Ø. begrænses den af Iskers Dal, paa Vestsiden udspringer *Struma* (Strymon). Ved lavere Højder staar Vitosj mod S. i Forbindelse med Granitmassen *Rilo Dagh,* hvis højeste Punkt, *Mus-alla,* er c. 2930 m. Med dette Massiv begynder Rhodopesystemet, ligeledes bestaaende af krystallinske Stenarter; kun mod Ø. er det bedækket af Tertiærdannelser. Hele Systemet, der ved Floden *Mesta,* tyrkisk *Karasu* (Oldtidens *Nestus*), deles i en vestlig og østlig Del, kaldes nu under eet med Oldtidens Navn *Rhodope* eller tyrkisk *Despoto Dagh,* medens den gamle Verden kaldte den vestlige Del mellem Struma og Mesta *Orbelos.* I den vestlige Del er den sydlige Retning mere fremherskende; her gaar *Perim Dagh* (*Jel Tepe* 2680 m) og dens sydlige Udløber ned ad til Orfanibugten, *Bunar Dagh* eller *Pirnari (Pilaf Tepe),* c. 1870 m, Oldtidens *Pangæon,* bekendt for sine Guldlejer; Øen *Thasos,* c. 2 km fra Kysten, maa betragtes som en Fortsættelse af Systemet. I den østlige Del er Retningen fra V. til Ø. mere fremtrædende (*Kusjlar Dagh,* 2180 m); i *Karlik Dagh* og dens Fortsættelse nærmer Rhodopesystemet sig det ægæiske Hav og Maritzas højre Bred. — De skovrige Skiferbjærge paa den *chalkidiske Halvø* (*Cholomondabjærgene,* c. 1200 m) maa opfattes som et selvstændigt System, og ligesaa selvstændig optræder Bjærgene paa Halvøens tre smaa Udløbere; Marmorbjærget *Athos,* c. 1935 m, er det højeste Punkt.

Medens Rhodopesystemet opfylder den vestlige Del af Rumelien, bestaar den østlige Del af Maritzas Floddal, det gamle *Thrakien,* for en stor Del af et særdeles frugtbart Land, det gamle Athens Kornkammer. *Maritza* (Oldtidens *Hebros*), c. 450 km, er Balkanhalvøens betydeligste selvstændige Flod og den mest sejlbare, skønt den ligesom Halvøens andre Floder lider af ulige Vandstand, idet den om Vinteren og Foraaret svulmer op, medens den om Sommeren flyder langt sparsommere. Den udspringer paa Rilo Dagh, løber mod Ø. og SØ., drejer mod S. og SV. ved Adrianopel, hvor den først bliver sejlbar for større Skibe, og falder ud i Enosbugten. Dens betydeligste Bifloder er *Arda* i højre, *Tundsja* og *Ergene* i venstre Bred. Mod N. begrænses Maritzabæknet af de S. for Balkan lejrede Parallelkæder, *Antibalkan,* nemlig *Sredna Gora* (c. 1570 m) og *Karadsja Dagh* (c. 1440 m, *de rumeliske Mellembjærge*), der skilles fra Balkan ved en dyb Spalte, i hvis østlige Del *Tundsja* løber (se p. 104). Mod Ø. skilles Thrakiens indre Landskaber fra det sorte Hav ved et

Bjærgland, der i sin nordlige Del ved Balkans Sydaffald er rigt paa vulkanske Dannelser, mod S. fortsættes det i et Gnejsplateau langs det sorte Hav, *Istrandsja Dagh (de østthrakiske Randbjærge),* hvis højeste Punkt er *Bøjyk Maghada,* 1035 m; Marmarahavets Nordside ledsages ligeledes af et Højdedrag, *Tekir Dagh (de sydthrakiske Randbjærge),* 920 m. Maritzabæknet er endelig ved et Gnejsplateau (Tundsjamassivet) mellem Rhodope og *Istrandsja Dagh,* igennem hvilket Maritza og Tundsja bryder i snævre Dale, delt i et øvre og et nedre Bækken, Philippopels og Adrianopels.

c. Ogsaa de talrige **Øer** er bjærgfulde; til dels kan man sætte deres vertikale Bygning i Forbindelse med de nærliggende Dele af Fastlandet; den vestlige Gruppe, *de ioniske Øer,* ligger saaledes alle inden for Fastlandets Sokkel, og den østlige Gruppe, *Kykladerne,* er ligeledes en Fortsættelse af Fastlandets Bjærge; mange af dem er dog endnu kun lidet kendte; enkelte bestaar af een Bjærgkegle, som sænker sig til Havet og giver Plads til mindre Kystsletter, atter andre har helt stejle Kyster. Over de sydlige af Øerne gaar en Linje af til Dels udslukte Vulkaner, der lader sig forfølge fra *Kos* over *Santorin,* som endnu er virksom og ved Udbruddet 1866 undergik Forandringer, *Milos* og Halvøen *Methana* i Argolis. En lignende Linje kan forfølges mod Nord fra Kos langs Lilleasiens Vestkyst over de nordlige Sporader, Imbros til Samothraki. Den bjærgfulde Ø *Kreta,* der ligesom lukker for Archipelagos (N. for Øen er der dog Dybder paa c. 2500 m), har helt Grækenlands Karakter baade i den indviklede orografiske Bygning og i den geologiske Sammensætning, idet den overvejende bestaar af Kridt- og Kalklag. I vestøstlig Retning findes tre mægtige Bjærgmasser, *Madaras* (*Aspra Vuna,* ɔ: det hvide Bjærg, kaldt saaledes paa Grund af de lyse Kalkmasser), *Psitoriti* med Øens højeste Punkt *Idabjærget,* c. 2460 m, og *Lasithi;* Ø. og S. for Idabjærget ligger Øens største Lavninger.

d. K l i m a e t er som Følge af den indviklede orografiske Bygning meget forskelligt. Naar undtages den til Adriaterhavet vendende Vestside og det smalle Kystland i Makedonien og Thrakien, har hele den nordlige Del af Halvøen et mellemevropæisk, til Dels østevropæisk Klima med stærkt Fastlandspræg. Navnlig i det indre er Vinteren kold med hyppigt Snefald og Sommeren hed og regnfuld; Konstantinopel har en Middeltemperatur i Januar af c. $5{,}8^0$, i Juli af $23{,}5^0$, for Sofia er Tallene $2{,}7^0$ og $20{,}2^0$, men de absolutte Tal er langt større, man har endog iagttaget $\div$ 25^0 (Serajevo) og $+$ 32^0 (Konstantinopel). Om Sommeren er de nordlige Vinde overvejende, om Vinteren er de mere skiftende, dog for en stor Del sydlige. Der falder Regn paa alle Aarstider, dog mest Foraar og Forsommer; kun ved Kysterne, i Makedonien, det nedre Maritzabækken, er Sommeren regnfattig, ved Marmarahavet har Vinteren den største Nedbør. I Rumænien er Klimaet typisk østevropæisk; med en Middeltemperatur af c. $10{,}3^0$ har Januar $\div$ 4^0, Juli 22^0. Kystlandet ved det ægæiske Hav har et, dog ikke stærkt udpræget sydevropæisk Klima med milde, regnfulde Vintre; Salonikis Middeltemperatur er c. 16^0, Januar 4^0, Juli $26{,}5^0$. Mere udpræget er dette Klima paa Vestsiden; Sommeren i Serbien, Bosnien og Montenegro er meget varm, varmest i det for Nordvestvindene beskyttede Albanien; selve Kysten har gennemgaaende et meget sundt, ligeligt Klima, Egnen ved Dulcigno skal endog i denne Henseende overgaa Genovakysten. Vestkysten har betydelig Nedbør, der endog i Montenegro skal kunne stige til c. 400 cm aarligt; Cettinjes Middeltemperatur er c. 11^0, Januars $\div$ $1{,}4^0$, Julis $22{,}6^0$, for Ragusa er Tallene henholdsvis $16{,}5^0$, $8{,}8^0$ og $25{,}2^0$. Grækenland har naturligvis ogsaa sydevropæisk Klima, naar undtages de indre Bjærglandskaber, hvor der kan være stærke Temperatursvingninger, og hvor Sneen kan dække Bjærgene langt ind i Foraaret, man har endog mod Nord iagt-

taget ÷ 19 °, og i Thessaliens Indre kan Olietræet ikke trives for den strænge Vinter. Østkysten har den største Varme og den mindste Nedbør, Vestkysten har de mest ligelige Temperaturer og den største Nedbør; Korfu har en Middeltemperatur af over 17 °, Januars er c. 10,5 °, Julis c. 26 °, og c. 128 cm Regnmængde, medens Tallene for Athen er c. 17,4 ° (Januar 8 °, Juli 27 °) og c. 40 cm Regnmængde.

Hvad Planteverdenen angaar, er Middelhavsfloraen kun fremherskende langs Vestsiden, ved Kysterne af det ægæiske Hav (dog mindre paa Chalkidike) og i Kystegnene og Lavningerne i Grækenland; Resten har mere den mellemevropæiske Karakter, idet der dog nogle Steder, som i det indre Thrakien, det nordøstlige Bulgarien og i Dobrudsja, viser sig Paavirkning fra Lilleasien. Navnlig er Skovtræerne for største Delen mellemevropæiske; kun faa Former som Sølvlinden, der især er et vigtigt Skovtræ i Makedonien, er ejendommelige; af andre Træer nævnes Valnøddetræet og Platanen, der sammen med Bøg, Eg, Ahorn o. a. danner de ret frodige Bjærgskove; særlig fremtrædende mod V., i Serbien, Bosnien og Albanien er Egen (se p. 100); Naaletræer findes kun paa Bjærgene og kun i mindre Udstrækning. Kratvegetationen, Maquien, er særlig repræsenteret paa Chalkidike og i Thrakien, hvor ligesom i Dobrudsja Steppefloraen forekommer. Grækenlands Planteverden karakteriseres ved de stedsegrønne Træer og navnlig ved Olietræet (til c. 800 m Højde); men Skovbestanden er for en stor Del ryddet i Tidernes Løb, navnlig er Øerne og de østlige Bjærge tyndt bevoksede, og Sletter som den attiske og den argoliske er næsten træløse; naar man har regnet Skovene til 9,5 % (ja endog til 12 à 13 %), medtages vistnok Maquien, der især forekommer i Thessalien og paa Euboa.

Dyreverdenen er, saa vidt den kendes, vistnok undergaaet mindre Forandring ved Menneskets Indgriben og har bevaret mere af sit oprindelige Præg end paa de andre sydevropæiske Halvøer. Af vilde Dyr er Bjørnen endnu meget udbredt over hele Halvøen indtil Pindos og Epirus, heller ikke Lossen er sjælden. Ulven gælder for en almindelig Landeplage, Sjakalen forekommer især i de hede Kystegne som i Thrakien, ja helt op i Dalmatien, og Gemser, Hjorte, Raadyr og Vildsvin, især i Sumpegnene, er hyppige, ogsaa i det nordlige og mellemste Grækenland, hvorimod disse Dyr helt er udryddede paa Peloponnes. Fugleverdenen, Ørne, Storke og Fasaner, er rig i den nordlige Del af Halvøen, men ikke i Grækenland; her kan dog nævnes den rige Fangst af Vagtler paa de sydlige Forbjærge, naar de paa deres Træk mod N. om Foraaret udhviler sig her. Særlig karakteristisk for de græske Bjærglandskaber er de mange Firben; ogsaa Landskildpadden i Grækenland og i Thrakien maa fremhæves. Havet og Fjordene er rige paa Fisk, saaledes er der ved Albaniens Kyster en rig Aalefangst.

§ 3. Befolkning og historiske Forhold.

Allerede i Oldtiden var Halvøens Befolkning meget broget, og den er blevet det endnu mere ved senere Indvandringer. Først omtales Oldtidens Folk og de, der nedstammer fra dem.

Det ældste Folk mod S., som man kender, var *Pelasgerne;* i øvrigt ved man intet om dem, nogle mener, at de er beslægtede med de senere indvandrede Hellenere, andre regner dem til de illyriske Folk eller til Semiterne. *Hellenerne* eller de græske Folk var udbredte over det nuværende Grækenland med Øerne samt Epirus og Thessalien og deltes i den *doriske, ioniske, achæiske* og *æoliske* Stamme; *Makedonerne* var ogsaa en nærbeslægtet Stamme, som dog efter Alexander den Stores Død snart tabte sin selvstændige Betydning. Hellenerne paavirkedes tidlig af fremmede

Elementer, som Fønikere og Ægyptere, dog har disse kun bidraget til Raamaterialet i den græske Kultur, den har faaet sit egentlige Præg af Hellenerne selv. Af dette Folk er da de nuværende *Nygrækere* fremgaaede, dog væsentlig blandede med senere indvandrede Bestanddele som Slaverne, der indvandrede i stor Mængde i det 6.—8. Aarhundrede (Peloponnes kaldtes endog en Tid lang Sclavonia), Albaneserne, hvis Indvandring begyndte i det 14. Aarhundrede, og senere Tyrkerne; de mest ægte Efterkommere af de gamle Grækere skal findes paa Øerne og i enkelte Dele af det Indre, som Mainoterne paa Mainahalvøen. Andre (som *Fallmerayer*) paastaar dog, at Nygrækerne væsentlig nedstammer fra de indvandrede Slaver, som næsten helt udryddede de gamle Hellenere og senere er blevne græciserede af de nyindvandrede lilleasiatiske Grækere. I alt Fald staar det nygræske Sprog meget nær ved det gammelgræske, om end slaviske, tyrkiske og italienske Ord har indsneget sig, og Skriftsproget nærmer sig efter Frihedskrigen mere og mere Oldtidens. Ogsaa i sin aandelige Habitus har Nygrækeren en Del til fælles med den gamle Hellener; han er opvakt og opfatter hurtig, er letbevægelig og videbegærlig, nationalstolt og frihedselskende og har udpræget Skønhedssans; men han er ogsaa ustadig, nydelsessyg og har Forkærlighed for politiske Stridigheder og Intriger, Snuheden er snarere forøget under det tyrkiske Aag. Nygrækerne, vistnok c. 5 Mill. ialt, findes foruden i selve Grækenland, fortrinsvis ogsaa paa Kreta samt paa Kysterne af Makedonien (især Chalkidike) og Rumelien samt ved det sorte Hav indtil Varna.

Ø. for Makedonien boede *Thrakerne* og N. for dem i det nuværende Bulgarien, Rumænien og Transsilvanien *Geterne* og *Dakerne,* alle beslægtede med Hellenerne og vel ogsaa med Illyrerne. Dakerne, som paa Kejser Augustus' Tid havde dannet et mægtigt Rige, overvandtes af Trajan 106 eft. Kr., og det vigtige Grænseland sikredes for Romerriget ved en storartet romersk Kolonisation, som efterhaanden helt romaniserede den tidligere Befolkning. De saaledes romaniserede Dakere er da de nuværende *Rumænere* eller, som de selv kalder sig, *Rumumi,* ɔ: Romere; Navnet *Valakker* er kun en Benævnelse, hvormed Slaverne oprindelig betegnede alle romanske Folk. I øvrigt hersker der stor Uklarhed med Hensyn til, hvorledes Folket har udviklet sig og er blevet romaniseret. Sproget er opstaaet af Latin med Tilsætning af slaviske Elementer. En stor Del af Folket trak sig ved Barbarernes Angreb i Slutningen af det 3. Aarhundrede tilbage til Møsien (Bulgarien), derved udbredtes Rumænerne paa Halvøen, og man finder dem nu i det vestlige Makedonien og Thessalien, de saakaldte *Zinzarer,* ja endog over til Albanien og Dalmatien har de udbredt sig; i øvrigt bor de i det østlige Serbien (c. 100,000) og sporadisk i Bulgarien. Rumænernes Tal S. for Donau er vist højst 2—300,000; i det hele udgør de over 10 Mill.

I Halvøens nordvestlige Del boede *Illyrerne,* hørende til den indoevropæiske Stamme som Halvøens andre gamle Beboere; det var halvbarbariske Folk, som senere kom under Grækernes og Romernes Indflydelse. I Middelalderen trængtes de mod S. af de indvandrede Slaver, saa at de nu bor i Landene S. for Montenegro indtil den korinthiske Bugt. Selv kalder de sig *Skipetarer* (ɔ: Klippebeboere), efter en af de tidligere Stammer kaldes de *Albanesere* (nygr. *Arbaniter,* tyrk. *Arnauter*); deres Sprog er paavirket af Grækerne, Romerne og Slaverne. I Middelalderen hørte deres Land til Østrom, efter hvis Undergang Georg Kastriota († 1466) forgæves søgte at værne det mod Tyrkerne; mange af Albaneserne underkastede sig og gik over til Muhamedanismen, mange udvandrede til Italien (se p. 66) og til Grækenland, hvor man endnu finder dem i det nordlige Peloponnes og i Athens Omegn (den saakaldte græske Dragt stammer fra Albaneserne). Inde paa Balkanhalvøen findes de i det sydlige Serbien V. for Morava og i det vestlige Makedonien. Det er velskabte,

kraftige, krigerske Folk, men listige og troløse, grusomme og hævngerrige som de gamle Illyrere; de udvandrer stadig i Mængde og bruges især som Soldater („Orientens Schweizere"), saaledes udgør de den tapreste og grusomste Del af den tyrkiske Hær. Stammerne i den sydlige Del af Albanien *(Toskerne)* har helt underkastet sig Tyrkerne, i den nordlige Del *(Gegerne)* er de næsten uafhængige og lever i indbyrdes Fejde, „Landmanden dyrker sin Jord med Sværdet i Haanden og skjuler sin Høst under Muldet." Ovenfor (p. 13) er Albanesernes Antal angivet til c. 1,5 Mill. i det hele.

Af de indvandrede Folk i Middelalderen har Goter og Longobarder ikke efterladt sig noget Spor. Derimod fik den senere Indvandring af *Slaverne* stor Betydning.

Den betydeligste Afdeling af Slaverne er *Serberne,* indvandrede i det 6. Aarhundrede. sandsynligvis fra Bøhmen og Nordøsttyskland. Den Adskillelse, der i Almindelighed gøres mellem *Bosniaker* og de egentlige *Serbere* er ikke begrundet i Sproget, men i de historiske Forhold; thi da det Rige, som Serberne havde stiftet i Middelalderens sidste Aarhundreder i Halvøens nordvestlige Del (se nedenfor under Serbien og Bosnien), blev erobret af Tyrkerne, holdt Folket i det nuværende Serbien fast ved den i det 9. Aarhundrede indførte Kristendom, medens en Del af Bosniakerne for at beskytte deres Lensrettigheder gik over til Islam, det er de nuværende saakaldte *tyrkiske Bosniaker.* De af Serberne nu beboede Lande er begrænsede af en Linje omtrent fra Skutarisøen til Timoks Munding; desuden bor der en Del paa de centrale Plateauer. Serberne er de kraftigste og mest perfektible af Sydslaverne, et frihedselskende og poetisk begavet Folk; deres Sprog skal være det mest velklingende slaviske. Regner man Kroater og Slavoner med, udgør Serberne i det hele c. 6 Mill.

I det nordvestlige af Halvøen indvandrede c. Aar 500 efter Kr. *Bulgarerne,* et mongolsk (vistnok finsk) Folk, fra Egnene mellem Volga og Don. Det Rige, de stiftede 680 mellem de transsilvanske Alper og Balkan, holdt sig til Tyrkernes Indtrængen, men Folket er efterhaanden blevet helt slavisk, og man regner nu Bulgarerne til en Gren af Sydslaverne; de antog Kristendommen c. 800. Nu bor de som et flittigt, agerdyrkende og for Kultur modtageligt Folk foruden i Bulgarien ogsaa over næsten hele Rumelien og Makedonien og er vistnok det Folk paa Halvøen, der gaar den største Fremtid i Møde. En Del S. for Balkan, navnlig i Rhodope, er ved Tyrkernes Forfølgelser tvungne over til Islam, det er de saakaldte *Pomaker.* Bulgarerne udgør højst 4 Mill.

Efter flere mindre Indvandringer paa Korstogenes Tid af *Franker* (Konstantinopel) og *Venetianere* (paa Kreta og Moreas Kyster), fra hvilke mange af de italieniserede Navne stammer, fulgte den særdeles betydningsfulde Indvandring af *osmanniske Tyrker,* som udgik fra det lille c. 1300 af Osman stiftede Rige i Lilleasien; 1362 blev Adrianopel deres Hovedstad, 1453 omstyrtede de ved Konstantinopels Erobring det østromerske Rige, og snart havde de udbredt sig over hele Halvøen. Men paa Grund af deres ringe Tal — ovenfor p. 14 er Osmannerne i Evropa angivet til c. 1,5 Mill. — var de indskrænkede til fortrinsvis at besætte de vigtigste Punkter, man finder dem derfor spredte over Halvøen. Kun i det østlige Bulgarien, Østrumelien, hvorfra de dog i de senere Aar efter den nye Tingenes Tilstand mere og mere udvandrer mod S., samt i Thrakien og Makedonien har de indtaget større Strækninger; fra Serbien er de helt fordrevne, i Rumænien findes der kun faa. Osmannerne roses for deres Gæstfrihed, Godgørenhed, Ædruelighed og deres rolige, værdige Holdning samt Ordknaphed, hvilke sidste Egenskaber dog ofte har deres Grund i Uvidenhed og Fatalisme; undertiden kan denne blinde Fatalisme slaa over i vild fanatisk Raseri mod anderledes troende.

Blandt andre mindre Bestanddele nævnes *Armeniere* (c. 200,000), der findes i de større Steder, navnlig Konstantinopel, *Jøder* (polske og spanske), c. $^1/_2$ Mill. med Rumænien, særlig i Konstantinopel og Saloniki, og *Zigeunere,* maaske 400,000, hvoraf de 300,000 i Rumænien. I de senere Aar er der indvandret politiske Flygtninge, saaledes Polakker til Tempedalen. Ogsaa Tyrkerstammer (Nogai-Tatarer) fra Rusland har søgt til Balkanhalvøen og bosat sig navnlig i Dobrudsja. Endelig er I p. 365 nævnt Indvandringen af Kaukasusfolkene til de tyrkiske Lande, siden 1864 skal c. 200,000 være indvandrede, for Evropas Vedkommende bosatte de sig i Balkanegnene; nu er de imidlertid for en stor Del vendte tilbage til Kaukasus.

Hele Halvøens Befolkning kan med et rundt Tal angives til 18 Mill. (naar Rumænien ikke medregnes), ɔ: c. 36 paa 1 km².

Balkanhalvøen har egentlig aldrig dannet en Enhed som Stat, om ogsaa den to Gange har været samlet under eet Herredømme. Under Kejsertiden var den i sin Helhed en Del af Romerriget, men ved Folkevandringen rev de nordvestlige Dele sig løs, og i det Indre oprettedes efterhaanden egne slaviske Riger, saa at Østrom mest var indskrænket til Landene om det ægæiske Hav. Senere lykkedes det Osmannerne at samle omtrent hele Halvøen under sig, ja de udbredte endog deres Magt langt ud over dens Grænser, men fra Aar 1700 begyndte det tyrkiske Riges Tilbagegang; det ene Stykke løsreves efter det andet, den ene Stat dannede sig efter den anden, særlig medførte Berlinerfreden 1878 saa store Omvæltninger, at Balkanhalvøen som politisk Begreb helt maatte opgives, uden at dog det „orientalske Spørgsmaal" blev løst. Endelig har den sidste Krig 1912—13, som de forenede Balkanstater — Bulgarien, Serbien, Grækenland og Montenegro — førte mod Tyrkiet, saa at sige helt gjort det af med det tyrkiske Herredømme i Evropa, dog saaledes at det endnu har faaet Lov at beholde det sydøstlige Hjørne omkring Konstantinopel; men om Tyrkiet skal beholde det, er vel kun et Tidsspørgsmaal. Paa den anden Side fremkaldte Skinsygen mellem Balkanstaterne og det Overmod, hvormed Bulgarien, der havde været den ledende i Kampen mod Tyrkiet, optraadte, en ny Krig mellem dem indbyrdes, som betydeligt svækkede deres Stilling over for den fælles Fjende og Stormagterne. For øvrigt er Forholdene langt fra ordnede endnu, og navnlig er de lilleasiatiske Øers Skæbne og det nyoprettede Fyrstendømme Albaniens Sydgrænse endnu ikke afgjort.

§ 4. Kongeriget Grækenland.

I. Historiske og politiske Forhold.

Hele Grækenland, undtagen de ioniske Øer, stod under Osmannerne; men Folkets Erindring om dets Afstamning og dets Vedhængen ved Kristendommen holdt Frihedstrangen vedlige; dertil kom Impulserne fra det øvrige Evropa, som Landet ved sin Handel stadig kom i Berøring med. De politiske Selskaber, Hetærierne, organiserede i det 18. Aarhundrede Bevægelsen, til hvilken desuden Rusland pustede; men først Frihedskrigen 1821—29 bragte det ønskede Resultat. Ved Stormagternes Indblanding maatte Tyrkiet anerkende Grækenlands Frihed; ved Fastsættelsen af den nye Stats Grænser (c. 49,000 km²) S. for Arta- og Volobugten udelukkedes dog flere Territorier med græsk Befolkning, som Thessalien, de ioniske Øer og Kreta, og Landet var for ødelagt og forsømt fra tidligere Tid, til at det ret kunde udvikle sig; desuden hæmmedes Udviklingen ved de politiske Stridigheder.

Otto af Bayern blev 1832 Konge af Grækenland, men Landet kunde ikke komme til Ro under de idelige Partikampe, den usle Finanstilstand og de lovløse Forhold; ved en Opstand 1843 blev Kong Otto tvungen til at afskedige alle Udlændinge — den var navnlig rettet mod Tyskerne — og give en Konstitution efter fransk-belgisk Mønster, og ved en ny Opstand 1862 blev han afsat. Under hans Efterfølger den danske Prins Vilhelm, der 1863 valgtes til „Hellenernes Konge" under Navn af Georgios I, fik Riget en værdifuld Udvidelse i de frugtbare *ioniske Øer*, som England afstod 1864, og efter store Anstrængelser lykkedes det Grækenland 1881 at faa afstaaet af Tyrkiet den største Del af *Thessalien* og V. for Pindos det sydlige af Epirus til Artafloden. Vel blev den ulykkelige Krig, som Grækenland 1897 paaførte Tyrkiet for at faa Kreta, en Skuffelse (ved Stormagternes Hjælp slap Grækenland dog med at afstaa c. 440 km² ved Thessaliens Sydgrænse), men ved Krigen 1912—13 vandt det ikke alene Kreta, men ogsaa store Dele af de tyrkiske Vilayeter, Saloniki, Monastir og Janina (det meste af *Makedonien* og noget af *Albanien*), saa at dets Areal næsten er blevet fordoblet. Staten er saaledes stadig gaaet frem i ydre Vilkaar, men Folkets bedste Kræfter gaar stadig til Spilde i de oprivende politiske Stridigheder, om end en Del af Skylden for den langsomme Udvikling skyldes som ovenfor nævnt de fysiske Forhold. Thi Grækenland er langt fra, hvad der var i Oldtiden; de mange Aarhundreders Forsømmelse af Jordbundens Kultur og den skaanselsløse Udryddelse af Skovene bærer Hovedskylden. Floderne iler snart ned ad de skovløse Bjærgskraaninger som vilde Bjærgstrømme, snart er de saa fattige paa Vand, at deres Løb kun betegnes ved Oleanderbuskene; Varmen og Tørken er betydelig forøget ved Skovløsheden, Regnen trænger ned gennem den tørre Jordbund uden at gøre Gavn; mange Steder, hvor der før var gode Græsgange, er der nu tørre og stenede Flader.

Kretenser i Festdragt.

Kongeriget Grækenland, der før Krigen var 64,700 km², er nu c. 116,000 km² (hvilke af de lilleasiatiske Øer Grækenland skal have, er endnu ikke ordnet) med i alt c. 4,256,000 Indb. (1907), c. 37 paa 1 km². Landets relative Befolkning er saaledes ikke stor, men den er i stærk Stigen; 1821 var den ved Krigens Udbrud, uden de ioniske Øer, c. 875,000; 1832 c. 613,000; 1839 c. 824,000; 1879, med de ioniske Øer, c. 1,680,000; 1889, med Thessalien, c. 2,190,000; 1907 2,632,000; det er især Bybefolkningen, som tager stærkt til. Tættest befolket er de ioniske Øer (c. 105 paa 1 km²); paa Fastlandet er det kun nogle af Kyststrøgene og navnlig Messenien (76), hvor Tætheden overstiger Gennemsnitstallet, tyndest befolket er den vestlige Halvdel af Hellas (Bøotien 21, Phithiotis 24). Grækenland har ikke som de andre Dele af Balkanhalvøen stærke Modsætninger mellem Nationaliteterne at kæmpe med, de allerfleste er Grækere; selv af de c. 100,000 Albanesere taler de fleste Græsk; 1870 var der endnu 37,600 Albanesere, som benyttede sig af deres eget Sprog. Desuden findes der nogle Armeniere, Pindos-Valakker (Zinzarer), Bulgarere og andre Slaver, Tyrker og c. 6000 Jøder.

Heller ikke de religiøse Forhold volder Vanskeligheder, de allerfleste er Græsk-katolske, som fra 1833 faktisk har sagt sig løs fra Patriarken i Konstantinopel og staar under Rigets permanente Synode (8 Ærkebiskopper); for øvrigt er der Religionsfrihed. Der regnedes 1889 c. 14,700 andre Kristne, hvoraf de fleste er Romersk-Katolikker (2 Ærkebiskopper), især paa de ioniske Øer, Prote-

stanter er der meget faa af; desuden er der de ovennævnte Jøder og c. 24,000 Muhamedanere, navnlig blandt Albaneserne (Thessalien).

Folkeoplysningen er endnu ringe, men Regerngen har omtrent lige fra Befrielsen gjort meget for den, og Folket viser stor Traig til Belæring; i 1902 var c. 30 % af Rekrutterne Analfabeter, c. 15 % kunde kun æse; der er indført Skoletvang; medens der 1835 kun var 17, var der 1902 3263 offentlige Elementarskoler med c. 210,600 Elever. For den højere Undervisning var der samme Aar 285 saakaldte hellenske Skoler, 39 Gymnasier (lærde Skoler), foruden en Del private hellenske Skoler og Gymnasier, et Universitet og en polytteknisk Skole i Athen, desuden tekniske Skoler, Landbohøjskoler m. m. Der er stor Forskel paa de forskellige Stænders Dannelsestrin.

Næringsveje. Omtrent 65 % af Jorden regnes for at være produktiv, deraf henved 15 % Ager og Have, 37 % Enge og Græsgange, over 9 % Skov og c. 4,5 % Vinbjærge. Skønt Landbruget beskæftiger langt over Halvdelen af Befolkningen, staar det dog ikke særlig højt, og Agerbruget drives for en stor Del meget primitivt; Korndyrkningen er langtfra tilstrækkelig til Indbyggernes Behov, ligesom der maa indføres Kød og andre Kvægavlsprodukter. Der dyrkes mest Hvede, Majs og Byg, desuden Tobak, navnlig i Argolis, Bomuld (Phithiotis) og Krap, af hvilke 3 Artikler, især Tobak, der udføres en Del; af stor Vigtighed er Vinavlen, og Produktionen og Udførslen af Vin er i stadig Stigen, især til Frankrig; vigtigst er dog Dyrkningen af de smaa Vindruer, Korenderne, navnlig i Attika, paa Peloponnes, hvor Dyrkningen mere og mere fortrænger Olivenavlen, paa Santorin, Santa Maura og Kephalonia, henved Tredjedelen af den samlede Udførselsværdi gaar paa Korender. Andre vigtige Udførselsartikler er Oliven og Figen; ligeledes dyrkes der Oranger og andre Sydfrugter. Kvægavlen staar endnu lavere end Agerbruget; kun Faar (henved 3 Mill.) og Geder er Mælkedyr, Faareskind er en stor Udførselsartikel; Køer bruges som Trækdyr, Æsler og Muldyr som Træk- og Lastdyr; Thessalien har fra tidligere Tid Ry for sin Hesteavl, Epirus og Akarnanien for deres Svineavl. Biavlen er nu som før ret betydelig i Attika, der udføres Honning (Hymettos) og Voks; Silkeavlen har en Del at sige, navnlig paa Peloponnes og er stadig i Stigen. Skovbruget er i Fremgang, men der maa dog indføres meget Træ, derimod udføres Galæbler. Der er et ret betydeligt Fiskeri; særlig maa mærkes Svampefiskeriet og Blodigleavlen. Bjærgværksdriften staar ikke højt, men er dog ogsaa i Fremgang, særlig i Attika; der findes noget Jærn (Laurion, Seriphos), Bly og Sølv (Laurion), Kobber (Lamia), desuden Marmor (fra Paros, Pentelikon o. a. St.), Salt (navnlig Milos), Smergel (Naxos), Petroleum (Zakynthos), m. m.; hele Værdien af Bjærgværksdriften sattes 1906 til c. 21,3 Mill. Drachmer (en Drachme = en Franc). Industrien er ringe, og egentlig Storindustri er der saa godt som ikke, der mangler Kul; nævnes kan Industri i Sæbe, Lædervarer, Guld, Sølv og Silke, Tobak og Lervarer; betydeligst er dog Skibsbyggeriet. Handelen er Grækenlands betydeligste Erhverv. Den meste Handel foregaar med Storbritannien og Østerrig-Ungarn, dernæst med Rusland, Tyskland og Frankrig; af stor Betydning er Fragtfarten paa Havnene ved Middelhavet. I 1912 var Værdien af Indførslen c. 154, af Udførslen 145 Mill. Drachmer; af Udførselsartikler nævnes Korender (1911 for c. 46,7 Mill. Drachmer), Tobak (17,8), Vin (14,5), Metaller (Bly, Sølv, Jærn, c. 18), Olivenolie (5,4), Oliven, Figen, Skind m. m.; af Indførselsartikler: Korn (46,4), Kul (21,3), Tekstilvarer (20,5), Tømmer m. m. Handelsflaaden bestod 1913 af 1177 Skibe med i alt 570,362 Tons Drægtighed, deraf 389 Dampskibe med 433,663 T. Dr.; den er saaledes betydelig i Forhold til Folkemængden, men mange af Sejlskibene er kun mindre Kystfartøjer, først i de senere Aar er

Dampskibenes Tal vokset stærkt. Omsætningen foregaar for største Delen til Søs; Kommunikationsvæsenet har lige til den sidste Tid været meget daarligt, det bjærgfulde Land har meget hæmmet Anlæg af Veje og Jærnbaner. 1911 var der af Jærnbaner 1609, af Telegraflinjer 8155 km.

Grækenland er efter Forfatningen af 1864 (ændret 1911) et konstitutionelt Monarki, arveligt i Mandslinjen. Kongen har med otte ansvarlige Ministre den udøvende Magt; den lovgivende Magt er hos den af eet Kammer bestaaende Nationalforsamling (177 Medl., et for hver 16,000 Indb.), der vælges ved direkte Valg paa 4 Aar; den meget udvidede Stemmeret indtræder ved det 21., Valgbarheden ved det 25. Aar. Den øverste Domstol er Areopagos i Athen.

Finanstilstanden har aldrig været god og er blevet forværret ved Krigene, navnlig den sidste; skønt Budgettet ofte opføres med Balance, er denne kun tilsyneladende; 1911 lød Indtægterne paa c. $136,_3$, Udgifterne paa $135,_1$ Mill. Dr., det foreløbige Budget for 1913 lød paa Indtægter c. $201,_{16}$, Udgifter $253,_{96}$ Mill. Dr. Statsgælden angaves 1913 til c. $823,_4$ Mill. Dr. i Guld og $149,_8$ Mill. Dr. i Papir. — Hæren rekruteres ifl. Lov af 1882 og senere Love (senest 1904) ved almindelig Værnepligt, der indtræder med det 20. Aar og varer 2 Aar i den aktive Hær, 10 Aar i Reserven, 8 Aar i Territorialhæren og 11 Aar i dennes Reserve. Fredsstyrken af den aktive Hær, der fastsættes hvert Aar af Nationalforsamlingen, var 1912 c. 25,000 Mand; Krigsstyrken er c. 115,200, Territorialhæren 76,800 Md. Flaaden bestod 1913 af 24 Skibe med 220 Kanoner og c. 3300 Md.

Riget, som det var før den sidste Krig, deles siden 1899 i 26 Departementer, Nomarchier eller Nomer (før i 16), disse atter i 69 Eparchier, atter delte i 443 Demer. Hertil kommer Kreta og det 1913 erhvervede nye Territorium (Dele af Epirus og Makedonien), om hvis administrative Ordning endnu intet kan siges. Her gives en Liste over de 26 Nomarchier, ordnede i de 4 Hovedgrupper, Nordgrækenland, Mellemgrækenland eller Hellas, Sydgrækenland eller Peloponnes og Øerne. Indbyggertallene er fra 1907. Byerne er for det meste smaa og ligger for største Delen ved Kysterne, de eneste af Betydning er Hovedstaden og Saloniki; af de øvrige har kun 9 over 20,000 Indb. Landbefolkningen bor overvejende i smaa Landsbyer, sjældent i enkeltliggende Gaarde.

Arta	1,400	km²	med	41,300	Indb.,	30	paa 1	km²
Trikala	3,100	—	—	90,550	—	30	—	—
Karditsa	2,600	—	—	92,950	—	35	—	—
Larissa	3,900	—	—	95,100	—	25	—	—
Magnesia	2,000	—	—	102,700	—	51	—	—
Nordgrækenland	13,000	km²	med	422,600	Indb.,	31	paa 1	km²
Akarnania og Ætolia	6,200	km²	med	141,400	Indb.,	27	paa 1	km²
Eurytania	2,300	—	—	47,200	—	20	—	—
Phokis	2,200	—	—	62,250	—	29	—	—
Phthiotis	4,600	—	—	112,350	—	24	—	—
Bøotia	2,100	—	—	65,800	—	21	—	—
Attika	3,100	—	—	341,300	—	108	—	—
Euboa	3,900	—	—	116,900	—	30	—	—
Mellemgrækenland	24,400	km²	med	887,200	Indb.,	36	paa 1	km²
Argolis	2,600	km²	med	81,950	Indb.,	32	paa 1	km²
Korinthia	2,400	—	—	71,250	—	30	—	—
Achaia	3,100	—	—	150,900	—	48	—	—

Elis	2,000 km²	med	103,800	Indb.,	51	paa 1	km²
Triphylia	1,600	—	—	90,500	—	57	—	—
Arkadia	4,400	—	—	162,300	—	37	—	—
Messenia	1,700	—	—	128,000	—	76	—	—
Lakoniki	1,300	—	—	61,500	—	48	—	—
Lakedaimon	3,200	—	—	87,100	—	28	—	—
Sydgrækenland	22,300 km²	med	937,300	Indb.,	42	paa 1	km²
Kykladerne	2,700 km²	med	130,400	Indb.,	58	paa 1	km²
Korfu	700	—	—	99,600	—	146	—	—
Leukas	450	—	—	41,200	—	90	—	—
Kephalonia	750	—	—	71,200	—	96	—	—
Zante	400	—	—	42,500	—	104	—	—
Øerne	5,000 km²	med	384,900	Indb.,	77	paa 1	km²
Kreta	8,600 km²	med	344,000	Indb.,	40	paa 1	km²
Nye Territorium	42,700	—	—	1,280,000	—	30	—	—
Hele *Grækenland*	116,000 km²	med	4,256,000	Indb.,	37	paa 1	km²

II. Stedsbeskrivelse.

1. **Nordgrækenland** bestaar dels af en lille Del af det gamle *Epirus* V. for Pindos — Landet omkring øvre Aspropotamos, et barskt, skovrigt Bjærgland, og det mildere Landskab ved Artafloden —, dels af den største Del af det *thessaliske* Bækken, Kongerigets største frugtbare Slette.

I Landet V. for Pindos ligger *Arta* (tyrk. Narda), c. 8000 Indb., med livlig Handel, Ærkebispesæde. — I Thessalien ligger i øvre Salamvrias Dal *Trikala* (Tirhala), 17,800 Indb., med livlig Handel, Frugt- og Vinavl, Ærkebispesæde. Højere oppe ved Floden ligger ved *Stagos* en Række Klostre, de saakaldte Meteora, paa høje søjleagtige eller kegleformede Klippetinder. Mod SØ. ligger den opblomstrende Handelsby *Karditsa,* c. 10,000 Indb.; ved nedre Salamvria, hvor tre Hovedveje løber sammen, *Larissa,* 18,000 Indb., med Industri i Bomuld, Silke, Læder og Tobak samt Farverier; Ærkebispesæde. I Tempedalen *Ambelakia,* bekendt for sin Industri i Bomuldsgarn; ved Xeragis *Tyrnabos,* c. 6000 Indb., med Væverier i Uld og Silke; mod S. *Phersala* (*Pharsalos,* bekendt fra Cæsars Sejr 48 f. Kr.), med Industri; ved Volobugten Havnen *Volo,* 23,600 Indb., med Udførsel af Bomuld; i Nærheden ved Landsbyen *Zagora* laa det gamle *Jolkos.*

2. **Mellemgrækenland,** det gamle *Hellas,* tyrk. *Livadia,* er den Del, der har lidt mest i Tidernes Løb, det er den tyndest befolkede Landsdel, navnlig mod V.

I Provinsen Akarnania og Ætolia er den befæstede Havn *Missolunghi (Mesolongion)* ved Patrasbugten Hovedstad, c. 8000 Indb.; den er berømt ved sit Forsvar under Frihedskrigen; Byron døde her 1824; Ærkebispesæde. Mod Øst ved Kysten ligger *Lepanto* (*Epaktos,* det gamle *Naupaktos*), med interessante venetianske Mure, V. for Missolunghi Fiskerbyen *Anatolikon.* I det Indre ligger *Agrinion* (Vrachori), c. 7000 Indb., med varme Kilder, ved Artabugten det befæstede *Vonitza.* — I Provinsen Phthiotis og Phokis, der indbefatter det gamle *Phokis, Doris* og *Lokris* (det *opuntiske* Lokris ved den korinthiske Bugt, det *ozoliske* ved Kysten lige over for Euboa), er *Lamia* (Zeituni) i Spercheiosdalen, der behersker Furkapasset,

Hovedstaden, c. 7000 Indb., med Handel. Mod S., V. for Parnas, ligger *Salona,* det gamle *Amphissa,* de ozoliske Lokrers Hovedstad med Læderfabrikation og Olivenavl. S. for Parnas ved Albaneserlandsbyen *Kastri* laa *Delphi.* Ved Salonabugten *Galaxidi* (hvor Lokrerbyen Oianthesia laa), c. 4000 Indb., en blomstrende Handelsstad, indtil Tyrkerne ødelagde den 1821.

I Provinsen Attika og Bøotia ligger Grækenlands Hovedstad (siden 1835), Rigets største By og dets aandelige Midtpunkt, *Athenæ* (tyrk. *Setines).* Den ligger i den attiske Slette paa et 50—100 m højt, nøgent Kalkplateau (kun mod V. findes Olivenlunde), omgiven af Bjærgene *Hymettos, Lykabettos, Pentelikon* og *Akropolis,* 158 m (se p. 103), og omflydt af Floderne Kephissos og Ilissos. Det gamle Athen, som var Midtpunktet for hele den græske Verdens Dannelse, Videnskab og Kunst, ogsaa længe efter at den havde mistet sin politiske Magt, var i sin Storhed sammen med sine tre Havne (se p. 97) en By paa c. 40 km i Omfang og c. 200,000 Indb. (hele Attika havde c. $^1/_2$ Mill.) og laa omkring Akropolis; den nuværende By indtager kun en Del af dens Plads NØ. for Klippen. Paa Akropolis fandtes prægtige Bygninger, af hvilke endnu store Rester er tilbage: Propylæerne, Parthenon eller Athenes Tempel, der først led betydelig ved Venetianernes Bombardement 1687, og Erechteion; i selve Byen findes endnu mange Ruiner, saaledes et Theseustempel, Grækenlands bedst vedligeholdte Ruin, Rester af et Zeustempel, et Dionysosteater, det ottekantede Adronikos' Taarn eller Vindenes Tempel, der tjente det gamle Athen til Hydrometer og Solur, o. a. Ved Frihedskrigens Begyndelse var Athen kun en ussel Landsby mellem Ruiner, men fra den Tid den blev Hovedstad, hævede den sig hurtig, og især i de senere Aar er den vokset; 1842 havde den 21,700, 1870 44,000, 1884 84,900, 1907 167,500 Indb. Ved Akropolis' Fod er der endnu et Virvar af snævre, krumme Gader, hvor den ældre albanesiske Befolkning er trængt sammen, men i den nordlige Del er Gaderne lige og brede; ved Hermesgade og Æolosgade, der skærer hinanden i en ret Vinkel, deles Byen i 4 Dele. Af offentlige Bygninger nævnes Slottet i den østlige Del, Universitetet, stiftet 1836 (1907 henved 2600 Stud.), Akademiet og Observatoriet. Byen har ikke megen Industri, men derimod er Handelen betydelig. Af de gamle Havne er Munychia og Phaleron tilsandede, derimod er den ved Jærnbane med Athen forbundne og sammenvoksede *Piræeus* (i Middelalderen kaldt *Porto Leone* paa Grund af de store Marmorløver, som stod der og nu findes i Venezia), 71,500 Indb., nu ryddet og en livlig og stærkt opblomstrende Havnestad.

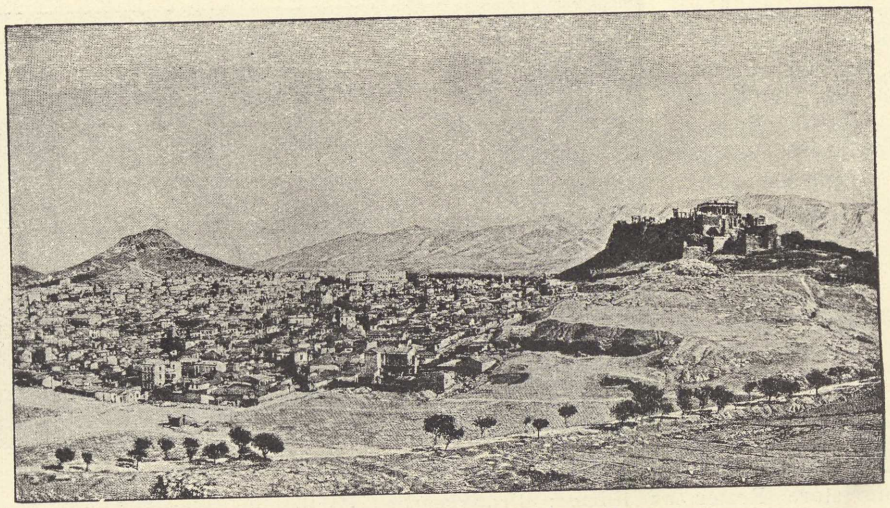
Klippekloster i Thessalien.

NV. for Athen ved Kysten ligger *Eleusina,* det gamle *Eleusis,* med enkelte Rester af Demetertemplet; mod Ø. nær ved Kysten Landsbyen *Marathon;* ved Atti-

kas Sydspids *Laurion,* c. 10,000 Indb., og *Ergasteria,* begge med Bly- og Sølvværker. Paa det nordlige af Isthmen ligger det barske, lidet frugtbare Landskab *Megaris,* med Byen *Megara,* c. 6000 Indb.

Mod V. i Bøotien ligger *Thebæ* (tyrk. *Thiva*), c. 4000 Indb., med kun faa Oldtidslevninger; et Jordskælv 1853 ødelagde næsten aldeles Byen. V. for Kopaissøen ligger *Livadia* i en paa Grund af Søens Oversvømmelser usund Egn, før Frihedskrigen en temmelig livlig Handels- og Fabriksby; Ærkebispesæde; ved Kopaissøens Vestkyst *Skripu,* hvor der er foretaget Udgravninger efter det gamle *Orchomenos.* Ved Attikas Grænse, hvor nu Landsbyen *Kokla* ligger, laa det gamle *Platææ.*

Til Provinsen Attika og Bøotia hører af de saakaldte *vestlige Sporader* de to

Athen mellem Lykabettos og Akropolis.

Øer *Salamis (Kuluri),* c. 100 km² med c. 4500 Indb., og *Ægina,* 83 km², med Ruiner af et Zeus- og et Athenetempel.

Euboa (se p. 97), er den næststørste af de græske Øer, uden Biøerne c. 3800 km². Fra det nordligste Forbjærg, *Pondikonisi (Artemision),* til det sydlige, *Mandelo (Geraistos),* er der c. 160 km; den største Bredde, 40 km, er ved Chalkisstrædet; i Bjærgene, der gaar gennem hele Øen, er *Delphi* (Oldtidens *Derphys*), 1745 m, det højeste Punkt. Øen er frugtbar og godt forsynet med Skov og Græsgange; den er ogsaa rig paa Mineralier (Brunkul, Kobber, Bly, Marmor), men de udbyttes næsten ikke. — Ved Vestkysten, til hvilken Bjærgene falder jævnt af, ligger Provinshovedstaden *Chalkis (Egripo),* 11,000 Indb., befæstet Havn; før Frihedskrigen havde den c. 16,000 Indb., de tyrkiske Minareter mistede Byen ved Jordskælvet 1853; de to andre Byer, der var af Vigtighed i Oldtiden, *Eretria* og *Karystos,* er nu ubetydelige. Mod N. ligger *Xerochori;* nær ved den stejle Østkyst *Kumi* (Oldtidens Kymai).

Til Provinsen Euboa hører Øgruppen de *nordlige Sporader,* c. 500 km² med c. 15,000 Indb. Af Øerne nævnes *Skiathos* (Vinavl), *Skopelos, Chilidromis* og mod SØ. den største, *Skyros* (c. 200 km²) med det c. 790 m høje *Kochilas.*

3. **Sydgrækenland,** det gamle *Peloponnes* eller *Morea;* det sidste Navn stam-

mer fra Middelalderen og er maaske opstaaet ved en Fordrejning af Rhomæa, da Hellenerne kaldtes Rhomæer (Romere).

I Argolis og Korinthia er *Nauplia* (Napolidi Romania) ved Bugten af samme Navn Hovedstaden, c. 6000 Indb., stærkt befæstet, Kastellet ligger paa Palamedesbjærget; Byen har livlig Handel og er Ærkebispesæde; den tog et stærkt Opsving i de Aar, den var Rigets Hovedstad indtil 1835, men derefter er den atter gaaet tilbage. I Argolissletten ved Inachos ligger det gamle *Argos,* c. 10,000 Indb., der findes endnu Resterne af Murene om det gamle Kastel Larissa; Byen er forholdsvis stor i Omfang paa Grund af de mange Haver. N. for Argos ved Landsbyen *Karvathi*

Fra Patras.

ligger Ruinerne af *Mykenæ, Ø.* for Argos laa *Tiryns.* Paa Argolis' Østkyst laa i Oldtiden *Epidauros* og *Trøzene,* paa Sydkysten *Hermione;* nu ligger der mod S. *Kranidi,* c. 7000 Indb.

Ved Isthmens Sydspids, et temmelig ufrugtbart, stenet Landskab, men hvis Beliggenhed er særdeles gunstig for Handelen, laa i Oldtiden den rige Handelsstad *Korinthos* ved Foden af Klippen Akrokorinth i de oneiske Bjærge, 3 km fra den korinthiske Bugt, hvor dens Havn Lechaion laa; ved den saroniske Bugt laa dens to andre Havnestæder *Kenchreæ* (nu *Kechriæs*) og *Schoinos.* Byen blev ødelagt af Romerne 146 f. Kr., men den udmærkede militære Beliggenhed gjorde, at den stadig kom frem igen. Det nuværende *Korinth* (*Ny-Korinth,* tyrk. *Kordos*), c. 5000 Indb., ligger ved den korinthiske Bugt og har en god Havn; den led meget ved Frihedskrigen og et Jordskælv 1858, men er nu atter i Opkomst paa Grund af den 1893 aabnede, 6300 m lange Kanal (se p. 97); 1912 passeredes den af 2707 Dampskibe og 1427 Sejlskibe; Byen er Ærkebispesæde og stærkt befæstet; noget af den indre Mur er af kyklopisk Bygningsmaade. Nordligere ligger Havnen *Lutraki,* V. for Korinth ved Kysten ved Landsbyen *Vasiliko* Resterne af det gamle *Sikyon.*

Til Provinsen Argolis og Korinthia hører 3 af de *vestlige Sporader. Poros,* Oldtidens *Kalauria,* har en udmærket Havn af samme Navn, der er et søgt Badested.

Paa *Hydra* (Hydrea), c. 55 km², ligger Byen af samme Navn, c. 7000 Indb., en af Rigets smukkeste Byer, bygget amfiteatralsk op ad Klippen; den har smukke Kajer og renlige og godt brolagte Gader, flere af dem ligner Trapper; den har Industri og Skibsbyggeri samt Handel. Paa *Spezzia* (*Spetsæ*, Oldtidens *Pityussa*) ligger Byen af s. Navn med livlig Handel og Skibsfart. Indbyggerne paa Hydra og Spezzia, der mest er af albanesisk Herkomst, er fortrinlige Søfolk; de udmærkede sig i Frihedskrigen ved at udruste deres smaa Handelsskibe.

I Achaia og Elis ved Patrasbugten ligger den befæstede Provinshovedstad *Patras* (Patræ), 37,700 Indb., amfiteatralsk beliggende, omgiven af Olivenlunde og Vinhaver, Moreas og en af Rigets vigtigste Handelspladser, særlig Udførselshavn for Korender; den er særdeles smukt opbygget, efter at den var blevet ødelagt 1821 i Krigen; den er Ærkebispesæde. Mod Ø. ved den korinthiske Bugt ligger *Vostitza* eller *Aigion*, c. 8000 Indb., hvor det gamle *Ægion* laa, S. derfor *Kalavrita*, hvor Opstanden begyndte 1821; i Nærheden højt oppe paa Klippen Grotteklostret *Megaspileon*, et af de største og rigeste Klostre i Grækenland.

Ved Alpheios laa, omtrent hvor nu Landsbyen *Miraka* ligger, *Olympia*, hvor de berømte græske Fester holdtes; af de mange Bygninger, der laa her, nævnes Prytaneet, Trajans Amfiteater, Hippodromet, Stadiet og især Zeustemplet med Phidias' Statue af Guden. Nu er Egnen næsten ubeboet, Skov og Krat bedækker Jorden, og Luften er fugtig og usund; Floden har ved Dyndaflejring højnet hele Egnen og begravet Ruinerne, som man først i de sidste Aar har draget frem for Lyset igen. N. for Floden ligger Elis' Hovedplads, *Pyrgos*, 13,700 Indb., i en usund Egn med Vinavl, Fiskeri og Handel; den er genopbygget, efter at den var blevet ødelagt 1825 i Krigen; nordligere *Gastuni*, nær ved det gamle *Elis'* Plads og Floden Peneios; ved Vestkysten *Glarentza*. —

I Arkadia, hvis Indbyggere ligesom i Oldtiden er et kraftigt, men lidet civiliseret Hyrdefolk, er *Tripolitza*, 10,800 Indb., den eneste By af Betydning; før dens Ødelæggelse 1828 havde den 20,000 Indb.; den er Ærkebispesæde. Kun Ruiner betegner de Steder, hvor Oldtidens Byer *Mantinea*, *Tegea* og *Megalopolis* laa. — I Messenia er Handelsbyen *Kalamata* ved Koronbugten Hovedstad, 13,100 Indb. Paa Vestsiden af Bugten ligger det befæstede *Koron*, ved det ionske Havs Kyst *Modon (Methone)*, Havn, og *Navarino (Neokastro)*, kendt fra Søslaget 1827, stærkt befæstet, dens Havn dannes til Dels af Øen *Sphakteria (Sphagia)*, tæt ved findes Ruiner af det gamle *Pylos;* nordligere Havnen *Philiatra*, 10,000 Indb., og *Arkadia* eller *Kyparissia*. Midt i Pamisossletten tæt ved Flodens højre Bred ligger Bjærget *Ithome*, 802 m, hvor Messeniens gamle Borg laa. Ved Foden af Bjærget laa den af Epaminondas grundlagte By *Messene*, nu en By paa c. 6000 Indb.; ved dens storartede Ruiner, der endnu giver et godt Billede af en gammel græk Fæstning, ligger nu Landsbyen *Mauromati*. Ved Sydvestspidsen af Peloponnes ligger de smaa Øer *Sapienza, Amariani* og *Cabrera* (Schiza). —

I Lakonia er *Sparta* ved Eurotas' højre Bred Hovedstad, c. 4000 Indb., anlagt 1834; i Omegnen store Ruiner af den gamle By. Længere nede ved Floden Ruinerne af *Amyklæ*. V. for Floden ved Taygetos' Affald ligger de maleriske Ruiner af den kolossale Fæstning *Mistra*, opført i det 13. Aarhundrede. Paa Mainahalvøen bor de lidet civiliserede, tapre *Mainoter*, der lige til Frihedskrigen har holdt sig uafhængige og bevaret deres middelalderlige Feudalskikke; paa Østsiden af Halvøen ligger *Marathonisi*, det gamle *Gythion*, paa Lakonias Østkyst *Monemvasia* eller *Napoli di Malvasia*, paa det gamle *Epidauros Limeras* Plads, en god, befæstet Havn; Byen ligger paa en Klippeø, forbunden med Fastlandet ved en Bro, den var tidligere berømt for sin udmærkede Malvasiervin.

4. **Kykladerne** (ɔ: Øerne, der er lejrede i en Kreds) er alle bjærgfulde, paa nogle er Højderne henved 1000 m, *Oxiabjærget* (Oldtidens *Drios*) paa Naxos er 1003 m; de hviler alle paa sammenhængende Banker. Mange af Øerne er nu øde og mennesketomme mod, hvad de var i Oldtiden, skovløse, nøgne og forbrændte af Solen, om Vinteren plages de af heftige Nordenstorme; Indbyggerne, som allerede i Oldtiden havde Ry for at være udmærkede Sømænd, er nu mest henviste til at leve af Skibsfart. Andre af Øerne har den yppigste Vegetation, og der trives fortrinlig Bomuld, Vin, Oliven og andre Sydfrugter. De er alle rige paa Fuglevildt. De kan deles i en østlig, midterste og vestlig Gruppe.

I den østlige Gruppe, der fremtræder som en Fortsættelse af Eubøas Bjærge, ligger følgende: *Andros* (Andro), c. 400 km² (c. 19,000 Indb.) med Bjærget *Kovari*, 970 m, rig paa Silke og Sydfrugter; paa Østkysten Byen *Andros* med Industri i Silke og Tapeter. — *Tinos* (Tino, *Tenos*), c. 200 km², en af de vigtigste, ikke særlig frugtbar, men fortrinlig dyrket, betydelig Industri og Handel, c. 12,500 Indb.; By af samme Navn. — *Mykonos*, 90 km², en ufrugtbar Klippeø med stor Skibsfart, Indbyggerne staar som Søfolk kun tilbage for Hydras og Spezzias. — V. for Mykonos *store* og *lille Delos*, (c. 17 og 3 km²); paa lille Delos, der var saa berømt i Oldtiden for sit Apollotempel, findes der nu kun Ruiner og Grushobe. — *Naxos*, den største af Kykladerne, c. 450 km² med c. 11,000 Indb., er særdeles frugtbar, talrige Kilder frembringer en yppig Plantevækst og køler Luften; den er navnlig rig paa Vin og Faar samt Smergel. Da Øen i Middelalderen var Midtpunkt for et venetiansk Herredømme, er mange af Indbyggerne af venetiansk og fransk Herkomst samt Romersk-Katolikker. Mod NV. den lille By *Naxia*, Ærkebispesæde. — *Amurgo (Amorgos)*, en skovrig Ø, c. 130 km², i Oldtiden kendt for sit fine Hør og Lærred.

I den midterste Gruppe ligger den ubeboede *Giura* (Gyaros). — *Syra* (Syros), en frugtbar Kalkø, 80 km² med 36,000 Indb. Paa Østkysten *Syra* eller *Hermupolis*, Grækenlands vigtigste Handelsstad, Knudepunkt for Skibsfartslinjerne i Øriget og Hovedstad i Provinsen Kykladerne, 17,800 Indb.; Byen, der er delt i en ældre og nyere Del, det egentlige Hermupolis, har Landets største Skibsværfter og er Ærkebispesæde. — *Paros*, 165 km², berømt i Oldtiden for sit Marmor og sin Handel, nu er den i Forfald; paa Vestkysten *Parikia*, bygget paa Ruinerne af det gamle Paros. Ved Sydvestspidsen den lille *Antiparos* (Oliaros), 36 km², med en berømt Drypstenshule. — *Nios (Jos)*, c. 120 km², med en god Havn, Indbyggerne er dygtige Søfolk. — *Anaphi (Anaphe)*, c. 50 km², med Ruiner af et Apollotempel.

I den vestlige Gruppe, der er en Fortsættelse af Attikas Bjærge, ligger *Kea* eller *Zea (Tzia, Keos)*, c. 170 km², Ruiner af Byen Julis. — *Thermia (Kythnos)*, c. 85 km², i Oldtiden berømt for sine varme Kilder. — *Seriphos* (Serphos), c. 80 km², med store nu forladte Bjærgværker. — *Siphnos* (Sephanto), c. 75 km², en frugtbar og meget smuk Ø, Korn, Olie og Straahatte. — Mod SV. *Milos (Melos)*, c. 160 km², en vulkansk Ø, delt i to Dele ved en Bugt paa Nordsiden, med en endnu ikke helt udslukt Vulkan og varme Kilder, den har en rig Vegetation, Saliner, Stenbrud og en god Havn; den nærliggende lille Ø *Kimolos*, c. 40 km², er kendt for den saakaldte „kimoliske Jord", Fedtsten eller Pibeler. — *Sikinos* (Skino), c. 40 km², kendt for sine Figner. — *Santorin (Thera)*, c. 90 km², en interessant vulkansk Ø; den har Form af en Halvmaane, der vender Aabningen mod Vest; i Havbæknet, der indesluttes af Øen selv og nogle mindre Øer, som *Therasia*, skød 196 f. Kr. flere Vulkaner op; der har stadig været Udbrud, senest 1866, hvorved Øgruppen undergik nye Forandringer — bl. a. dannedes en hel ny Vulkan, Georgvulkanen — og 1870; Øen er frugtbar og godt befolket; Byen *Thera* paa Vestsiden har en god Havn og livlig Handel.

5. **De ioniske Øer,** bestaaende af 7 større og nogle mindre Øer, stod fra 1386 til 1797 under Venetianerne, før den Tid er der ikke Tale om dem som en Enhed; 1815 forenedes de til de 7 *ioniske Øers Republik* under Englands Beskyttelse, Ønsket om at komme ind under Grækenland opfyldtes først 1864. De er 2600 km² — Øen *Cerigo* regnes med til Provinsen Argolis og Korinthia (Nomeri Korinthia) — og havde ved Afstaaelsen 228,500 Indb., nu har de c. 270,000 Indb. (se p. 111); de fleste er Nygrækere og Albanesere, desuden c. 20,000 Italienere, nogle Englændere og Jøder. Øerne er alle bjærgfulde, men særdeles frugtbare, de er gaaede betydelig frem under Englænderne; der dyrkes navnlig Oliven og Vin (Korender), men som paa mange Kalkøer hersker der Vandmangel, som afhjælpes ved Cisterner. Agerbrug og Kvægavl (Faar og Geder) beskæftiger omtrent Halvdelen af Befolkningen, Resten lever af Handel og Skibsfart, Industrien er højst ubetydelig.

Santorin.

Korfu eller *Kerkyra* (Korkyra), c. 700 km², en langagtig Ø, tilspidset mod S., det højeste Punkt, *Pantokratoros,* c. 900 m, ligger mod N. Midt paa Østkysten ligger Byen *Korfu,* 27,400 Indb. med Forstæder, med en fortrinlig Havn og betydelig Handel, især med Olie, tidligere Republikkens, nu Korfus Hovedstad, Ærkebispesæde, Universitet, stiftet 1824. Mange af Gaderne er saa snævre, at man kan række hinanden Haanden fra Husene; Byen gør mest et italiensk Indtryk i Bygningsmaaden og i Sproget, men iøvrigt bestaar Befolkningen af en broget Blanding af Grækere, Albanesere, Tyrkere og Italienere. Den smukke Egn omkring Byen kaldes *Alkinoos Haven;* c. 9 km S. for Korfu ligger en den tyske Kejser tilhørende Villa. Til Provinsen Korfu hører den lille *Paxos* med Havnen *Porto Gaïo* (Klippen *Antipaxos* er ubeboet). *Leukas* (Leukada, ital. *Santa Maura*), c. 300 km², med Biøer c. 450 km², med c. 40,000 Indb.; Højderne paa den aftager, eftersom man nærmer sig Sydspidsen, det skinnende hvide Kalkbjærg *Kap Dukato,* Oldtidens *leukadiske Forbjærg,* hvor der laa et Apollotempel. Mod N. ligger Byen *Amaxiki* eller *Leukas,* c. 3,500 Indb., og Fortet *Santa Maura.* — *Kephalonia* (Kephallenia), c. 750 km² med c. 71,000 Indb., den største af Øerne, med en Bjærgkæde (*Elatobjærget,* c. 1620 m) fra NV. til SØ.; den er bekendt for sin Muskatellervin, Indbyggerne er fortrinlige Handels- og Søfolk. Hovedstad er *Argostolion* ved en Bugt paa Sydsiden, c. 9000 Indb., god Havn, Ærkebispesæde; lige overfor paa den anden Side af Bugten *Lixuri.* Til Provinsen Kephalonia hører *Thiaki, Ithaka,* Odysseus' Ø (efter nyeste Undersøgelser skal det dog være Leukas), c. 100 km²; nær ved Østkysten Byen *Vathi.* — *Zante, Zakynthos,* c. 400 km² med c. 42,500 Indb., med en Bjærgkæde, der gaar fra NV. til SØ., højeste Punkt c. 830 m, og falder stejlt af til Vestkysten, Øen er meget frugtbar og udfører især Korender; paa Østkysten *Zante,* 13,600 Indb., betydelig Handelsstad, Ærkebispesæde. — *Cerigo (Kythera)* er c. 200, med nogle Smaaøer, hvoriblandt *Cerigotto,* c. 300 km² med c. 13,000 Indb.; paa Sydkysten Byen *Kapsali.*

6. **Kreta** eller *Kandia* (tyrk. *Kirid*) er den største og betydeligste af de græske

Øer, 8600 km² med (1911) 344,000 Indb., c. 40 paa 1 km², hvoraf de fleste er kristne Grækere (307,800; desuden c. 28,000 Muhamedanere, 500 Jøder og c. 8000 Fremmede). Øen (se p. 106) har et sundt, men noget hedt Klima og en yppig Vegetation. I Oldtiden var den godt dyrket og kendt for sin Vin, Olie og Honning, men under Tyrkerne, som 1669 tog den fra Venetianerne, gik det tilbage for den, de undertrykkede Grækerne, og Landbruget forfaldt; først Evropas Indblanding i vor Tid bragte bedre Forhold. Den græske Befolknings Ønske om at komme ind under Grækenland førte til gentagne Opstande, men den almindelige Rejsning 1896, som fremkaldte Krigen 1897 mellem Grækenland og Tyrkiet, endte med, at den vedblev at staa under Portens Overhøjhed, styret af en græsk Prins som Generalkommissær under Stormagternes Beskyttelse. Efter den sidste Krig indlemmedes den endelig 1913 i Grækenland. Øens Budget 1911 lød: Indtægter c. $6,_5$, Udgifter $6,_8$ Mill. Drachmer. Der dyrkes megen Vin og Oliven, ogsaa Johannesbrød og Sydfrugter er vigtige Udførselsartikler; Kvægavlen er ikke betydelig; der er en Del Biavl; der vindes noget Havsalt; 1911 var Værdien af Indførslen c. $21,_{36}$, af Udførslen $15,_{63}$ Mill. Dr.

Byerne ligger saa at sige alle ved Kysterne og især ved Nordkysten. Paa denne ligger fra V. til Ø.: Hovedstaden *Kanea* (Oldtidens *Kydonia*), 24,200 Indb., Hovedudførselshavnen (i Nærheden den udmærkede Havn ved *Suda Bai*); *Rethymno* (Retimo), 9,100 Indb., med Handel og Vinavl; *Kandia (Megalokastron, Herakleion)*, 25,200 Indb., græsk Ærkebispesæde, med livlig Handel og store Sæbesyderier, en meget betydelig By paa Venetianernes Tid. Paa den lidet tilgængelige Sydkyst ligger *Sphakia*, kendt for sin Ost.

7. Det **nye Territorium** omfatter det meste af *Makedonien* (tidligere tyrk. Vilayet Saloniki), begrænset mod N. af Bulgarien og Serbien, samt den sydlige Del af *Albanien* (*Epirus*, tyrk. Vilayet Janina), hvor Nordgrænsen mod Fyrstendømmet Albanien endnu ikke er bestemt. Det meste af Makedonien, især langs Kysterne og den chalkidiske Halvø, er overvejende beboet af Grækere, i det sydlige Albanien er Albaneserne Græsk-Katolikker og helleniserede. Om Størrelse og Befolkning se p. 114.

I *Makedonien* ved det inderste af Salonikibugten ligger *Saloniki* (*Selanik*, bulg. *Solun*, Oldtidens *Thessalonika*), 144,200 Indb., overvejende spanske Jøder og Grækere, Grækenlands næststørste By, der som Endepunkt for flere sammenstødende Handelsveje og for Banen fra Belgrad er i Færd med at hæve sig til en Søhavn af international Betydning, og som tillige er en ret anselig Fabriksby, især i Læder, Bomuld, Silke og Tæpper. Byen er endnu til Dels omgiven med Mure og Taarne, og fra Havnen ser den prægtig ud, som den ligger bygget i Halvmaaneform op ad Højderne med sine mange Moskeer, hvoraf flere har været Kirker, Paladser og Cypreslunde, men Gaderne er for en stor Del snævre, krumme og smudsige, og Klimaet er usundt. Paa den chalkidiske Halvø, hvor i Oldtiden *Potidæa* og *Olynthia* laa, ligger paa den østlige Klippehalvø *Athos*, en græsk Munkekoloni, bestaaende af 20—30 Klostre, flere Hundrede Kirker og Kapeller og mange Landsbyer med i alt 5—6000 Beboere, alle Munke, der styrer deres egne Anliggender under en Slags republikansk Forfatning og under Patriarken i Konstantinopel, til Dels under russisk Indflydelse; Hovedpladsen er *Kariæs*. Ø. for den chalkidiske Halvø laa nær ved Strymons Munding i Oldtiden *Amphipolis*; nu ligger her ved Orfanibugten den lille Havn *Orfani*, og østligere den smukt beliggende, vigtige Havneby *Kavala*, c. 20,000 Indb., med stor Tobaksavl i Omegnen. N. for Kavala ligger *Drama*, c. 11,000 Indb., med Industri i Bomuld (Calicot) og Tobaksavl; i Nærheden ses Ruinerne af det gamle *Philippi;* mod V. i Strymondalen *Serres* (Seres), c. 32,000 Indb., en vigtig Handelsby, tidligere berømt for sin store Industri i Bomuld og Uld; paa

Grund af dens usunde Klima forlader en stor Del af Indbyggerne Byen om Sommeren. V. for Saloniki, hvor det gamle Edessa laa, ligger *Vodina* (Vodena), c. 11,000 Indb., med mange Kirker og Klostre og Industri i Ull, Bomuld og Tobak. I det vestlige Makedonien mærkes *Kastoria,* c. 14,000 Indb., græsk Ærkebispesæde, med livlig Handel (Pelsværk).

Her omtales de fire Øer Thasos, Samothrake, Imbros og Lemnos (de *„tyrkiske Sporader"*) mellem den chalkidiske Halvø og Lilleasien, de vel alle vil komme ind under Grækenland (Thasos er allerede indlemmet i det nye Territorium). — *Thasos,* c. 390 km² med c. 15,000 græsktalende, men overvejende muhamedanske Indb., er en skovbevokset, bjærgfuld Ø (højeste Punkt *Hypsarion,* c. 1040 m), hvor der dyrkes Korn, Olie og Vin; Guldminerne og Marmorbrudene, der var berømte i Oldtiden, udbyttes ikke mere; paa Nordøstkysten ligger Byen *Pyrgo.* — *Samothrake,* c. 180 km² med c. 5000 græske Indb., er ligeledes frugtbar, skovrig og bjærgfuld (*Phengari,* c. 1600 m). — *Imbros,* c. 250 km² med c. 6000 græske Indb., er bjærgfuld, men mindre høj; den har betydelig Faareavl; nod N. ligger Havnen *Kastro.* — *Lemnos* (*Limno,* ital. *Stalimene*), c. 480 km² med henved 30,000, mest græske Indb., er bjærgfuld og vulkansk med nøgne Kalktoppe paa indtil 340 m; i de frugtbare Dale dyrkes Korn, Vin, Oliven m. m.; desuden laas Salt; den var tidligere kendt for sin „Terra Lemnia" (Bolus, Segljord), særlig brugt som Lægemiddel hos Tyrkerne. S. for Lemnos ligger den lille Ø *Hagionstrati.*

I *Sydalbanien* er den paa en Højslette ved Søen af samme Navn liggende *Janina (Jania)* Hovedstad, c. 20,000 Indb.; den er græsk Ærkebispesæde og har kendt Industri i Guldarbejder, Læder og Silke; midt i Søen ligger en Ø med et Kloster og Ruiner af den berømte Ali Pasja af Janinas Palads. I Nærheden laa *Dodona* med Zeustemplet og Grækernes ældste Orakel. Ø. for Janina boede de tapre *Sulioter,* kendte fra deres Modstand mod Ali Pasja. NØ. for Janina ligger den ret vigtige Handelsby *Metsovo,* mod S. ved Kysten *Butrinto* (Vutzindro), ved Søen af s. Navn, med Saltvinding, den befæstede Havn *Parga* og *Prevesa,* c. 7000 Indb., der behersker Indløbet til Artabugten; den har en god Havn og livlig Handel paa Adriaterhavet (Triest) samt Skibsværfter.

§ 5. Albanien.

Det nye, ved Krigen 1912—13 oprettede *Fyrstendømme Albanien,* 28,000 km² med c. 800,000 Indb., c. 29 paa 1 km², begrænses mod V. af Adriaterhavet, mod N. af Montenegro, mod Ø. af Serbien og mod SØ. af Grækenland, hvor Grænsen dog som nævnt endnu ikke er fastslaaet. Landet udgjorde tidligere væsentlig de tyrkiske Vilayeter Skutari og Janina, det gamle *Illyrien* og en Del af *Epirus.* Mod S. er de fleste Indbyggere Muhamedanere, mod N. er derimod Romersk-Katolikkerne i Overvægt. Det af Naturen vel udstyrede Land giver godt Høstudbytte (Korn, Oliven, Sydfrugter m. m.), skønt Landbruget staar paa et meget primitivt Standpunkt; der er store Skove, og Hav og Søer er rige paa Fisk, ligesom Bjærgene indeholder værdifulde Metaller, men alt ligger for største Delen hen endnu. Om Befolkningsstatistik, Forfatning, Administration osv. kan endnu intet siges.

Mod N. ved Montenegros Grænse og paa Sletten ved Skutarisøen og Bojana ligger den tidligere Hovedstad *Skutari (Skodra,* tyrk. *Isjkodra),* c. 30,000 Indb., befæstet By og vigtig Handelsstad med Vaabenfabrikation, Uldvævning og Skibsbyggerier. Sydligere ligger nær ved Kysten ved Drin *Alessio* (Ljesj) med Skanderbegs Gravsted, inde i Landet *Tirana* og ved Skumbi den vigtige Handelsby *Elba-*

san, c. 15,000 Indb.; ved Kysten Hovedstaden *Durazzo* (Dratsj), c. 5000 Indb., det gamle Dyrrhachium, Oldtidens Overfartssted til Brundisium, med livlig Handel og Industri, især i Læder; den er Bispesæde; sydligere Havnen *Avlona* (ital. *Valona*), med Tobaks-, Vin- og Risavl i Omegnen, og ved Sydgrænsen *Argyrokastron* (Ergeri Kastro), kendt for sin Snustobak; mod NØ. inde i Landet *Berat* (Arnaut Beligrad), Ærkebispesæde, og *Koritza*.

§ 6. Montenegro.

Montenegro, ɔ: de sorte Bjærge (serbisk *Tsjernagora* — egentlig det øde, vilde Land —, tyrk. *Kara-dagh*), et Navn, der stammer fra Venetianerne, ligger inde-

Fra Montenegro (paa Vej til Skutari).

sluttet af Albanien mod S., Serbien mod Ø. og NØ., Østerrig-Ungarn (Herzegovina og Dalmatien) mod V., kun mod SV. berørende Adriaterhavet paa en Strækning af 45 km. I Middelalderen hørte Landet til det serbiske Rige, men fra den Tid (1389) dette kom i Afhængighed af Tyrkerne, har de tapre og frihedselskende, men røverske slaviske Montenegrinere egentlig bevaret deres Uafhængighed, skønt Tyrkerne stadig har regnet Landet til deres Besiddelser. Indtil 1516 var det et Fyrstendømme, derefter blev det en teokratisk Stat, styret af en Fyrstebiskop, V l a d i k a, en Værdighed, der i Slutningen af det 17. Aarhundrede blev arvelig i Familien Petrovitsj. Fra 1652 blev det atter et verdsligt Fyrstendømme, idet Fyrsten gav Afkald paa den gejstlige Magt, som overdroges til en Metropolit, hvis Valg skulde bekræftes af Rusland, hos hvem Landet især havde fundet Understøttelse i sine idelige Stridigheder med Tyrkiet. Fra 1862 kan det dog betragtes som væsentlig helt frit. Ved Berlinerfreden 1878 opnaaede det at faa sit Areal mere end fordoblet (c. 5100 km^2), dels mod N., dels mod SV. (den ovennævnte Kyststrækning), ligesom det

anerkendtes som helt uafhængigt; endelig fik det ved den sidste Balkankrig 1913 en ligesaa stor Udvidelse (5100 km²) mod N., Ø. og S. i Novibazar og Albanien (Dele af de tyrkiske Vilayeter Kossovo og Skutari). I 1910 var det blevet erklæret for Kongerige.

Montenegro, som før 1878 var over 4000 km² og før 1913 c. 9100 km² med c. 250,000 Indb., er nu c. 14,200 km² med c. 400,000 Indb., c. 28 paa 1 km². Foruden Serbere bestaar Befolkningen af en Del Tyrker og Albanesere, de sidste mod S. Af de 250,000 Indb. før 1913 angaves de 223,500 at være Græsk-Katolikker, 12,500 Romersk-Katolikker og 14,000 Muhamedanere. Skolevæsenet skal have haft stor Fremgang i de senere Aar; efter 1878 blev der indført Skoletvang, 1910 var der c. 130 Folkeskoler mod c. 30 i 1878; i Cetinje er der et teologisk Seminarium og et Gymnasium.

Det fattige Land egner sig lidet til Agerbrug, Kvægavlen er det vigtigste Erhverv, og Befolkningen lever mest som Faare- og Gedehyrder, kun paa den mere frugtbare Strækning ved Skutarisøen dyrkes der noget Korn, Tobak, Vin og Frugt, men hverken Bjærgværksdrift eller Industri, ikke engang Husflid er der Tale om; saa godt som alle Varer maa indføres; kun Kvægavlen leverer noget til Udførsel (Huder, Faar, Geder m. m.). Udførslen havde 1911 en Værdi af henved $2,_4$, Indførslen af $8,_{17}$ Mill. østr. Kroner (Landets gangbare Mønt). Handelsflaaden var 1911 22 Sejlskibe med 5030 Tons Drægtighed. Vejene er væsentlig kun Stier (se p. 100), hvor Varerne maa føres paa Pakheste og ofte paa Menneskeryg (Kvinder); 1909 var der kun 18 km Jærnbaner (fra Antivari til Vir ved Skutarisøen) og 1905 850 km Telegraflinjer.

I 1905 gik den absolute Regeringsform over til at blive konstitutionel monarkisk, idet Fyrsten overdrog den lovgivende Magt til en Rigsdag, Skupsjtina (51 Medl.), valgte ved almindelig Stemmeret (en Skupsjtina, besttaaende af Stammernes og Familiernes Overhoveder, havde dog allerede bestaaet i nogen Tid som raadgivende Forsamling), medens han selv med sine 7 Ministtre har den udøvende Magt. — Hæren rekruteres ved almindelig Værnepligt (fra 18. til 60. Aar); den „indøvede“ Hær angives 1913 til c. 37,000 Mand; Budgettet 1912 lød paa: Indtægter $3,_6$, Udgifter $4,_{19}$ Mill. Kr.; Gælden var c. $9,_5$ Mill. Kr.

Hovedstaden er den i en snæver Bjærgdal, c. 540 m o. H. liggende *Cetinje,* c. 5300 Indb., i øvrigt mere lignende en Landsby; midt i Byen ligger et befæstet Kloster, de tidligere Fyrstebiskoppers Residens. Mod Ø. ligger ved Zeta Landets største By *Podgoritza,* 10,100 Indb., mod N. Bjærgfæstningen *Niksjitsj,* 850 m o. H., c. 5000 Indb., tidligere Tyrkernes Hovedfæstning mod Montenegro selv, i Kystlandet *Antivari,* 2300 Indb., c. 3 km indenfor Kysten og *Dulcigno* (serbisk Ultsjin, tyrk. Ulkun), 5100 Indb., med aaben Red, men uvurderlig for Landet som den eneste Indførselshavn ved Kysten.

Bosnien og Herzegovina, se under Østerrig-Ungarn.

§ 7. Serbien.

a. Serbien er Bjærglandskaberne om Morava, mellem Donau, Save, Drin og Timok, og om øvre Vardar; mod N. begrænses det af Ungarn (Save), mod Ø. af Rumænien og Bulgarien, mod S. af Grækenland og mod V. af Albanien, Montenegro og Østerrig-Ungarn (Bosnien). Efter at de indvanrdede Serbere (se p. 109) i første Halvdel af det 14. Aarhundrede havde frigjort sig for Østroms Herredømme

(c. 1340 gjorde Dusjan Urosj sig til Czar), kom Landet allerede i 1369 i Vasalforhold til Tyrkerne, og 1459 blev Landet en Provins af Tyrkiet. Efter mange Omvekslinger og Folkets stadige Undertrykkelse begyndte Opstandene 1804, først under Georg Czerny, senere under Milosj Obrenovitsj, til Dels med Ruslands Støtte; ved Freden i Adrianopel 1829 maatte Tyrkiet anerkende Serbien som et skattepligtigt Fyrstendømme. Efter langvarige Tronstridigheder mellem Husene Czerny og Obrenovitsj blev Milan Obrenovitsj valgt til Landets Fyrste, og ved Deltagelsen i Tyrkerkrigen blev det ved Berlinerkongressen 1878 helt løst fra Afhængighedsforholdet til Tyrkiet og fik tillige en betydelig Udvidelse paa c. 11,000 km² mod S. i den største Del af det saakaldte *Gammel-Serbien* omkring øvre bulgarisk Morava. Endelig ved den sidste Krig blev dets Areal næsten fordoblet, idet det fik Landet mod S., største Delen af det tyrkiske Vilayet Kossovo og c. Halvdelen af Monastir. I 1882 blev Serbien Kongerige.

Serbien, der før den sidste Krig var 48,300 km² med (1911) 2,957,200 Indb., c. 61 paa 1 km², er nu c. 87,300 km² med c. 4,7 Mill. Indb., c. 50 paa 1 km². Det er saaledes ikke godt befolket, men dog bedre end de andre Balkanstater, Rumænien undtagen; bedst befolket er den frugtbare Moravadal. I national Henseende er Serbien omtrent en Enhed, idet de allerfleste Indbyggere er Serbere; ved Indvandringer i det 19. Aarhundrede kom der dog en Del Bulgarere, mod Ø. i Nisjavadalen, hvis Tal er blevet noget forøget mod S. ved den nye Indlemmelse, og mod V. bor der en Del Albanesere, hvis Tal ogsaa er steget noget ved Indlemmelsen, to Elementer, som ikke er venlig sindede mod Serberne. I 1910 angaves der at være c. 2,779,000 Serbere og 133,000 andre Folk. Den langt overvejende Del af Befolkningen, c. 90 %, er Bønder; Adel eksisterer ikke. Ogsaa i religiøs Henseende er der Enhed; 1910 taltes c. 2,881,000 Græsk-Katolikker, 8400 Romersk-Katolikker, 800 Protestanter, 6000 Jøder og 14,400 Muhamedanere. Skolevæsenet staar i det hele lavt, men der er dog nu indført Skoletvang, og Almueskolernes Tal er i Stigen; 1909 kunde c. 17 % af Folket læse og skrive; 1907 var der 1292 Almueskoler og 20 sekundære Skoler; for den højere Undervisning sørger bl. a. det i Belgrad 1838 oprettede Universitet (1906 over 1000 Stud.).

Serbien er rigt udstyret af Naturen, vel bedst af Balkanhalvøens Stater, og næsten helt et Agerbrugs- og Kvægavlsland; men kun 15 % af Kulturjorden siges at være opdyrket, og de Forsøg, der gøres paa at ophjælpe det meget primitivt drevne Agerbrug, strander paa Folkets Mangel paa Energi og Fremskridtstrang og dets Mistro mod alt fremmed. Den vigtigste Kornsort er Majs, hvoraf der udføres en Del, dernæst Hvede o. a.; af Handelsplanter nævnes Tobak, Hør og Hamp, men Frugt og Grøntsager dyrkes meget lidt; dog maa mærkes Blommer, der dels udføres tørrede, dels bruges til Fremstilling af Slivovitserbrændevin. Vinavlen er i Tiltagen. I de store Egeskove, som dog er indskrænkede betydeligt i det 19. Aarhundrede ved en hensynsløs Rydden (Skovene udgør nu kun c. 25 %), holdes Mængder af Svin, af hvilket Husdyr Serbien forholdsvis har flere end noget andet Land (1906: c. 908,000); desuden er der mange Faar (c. 3,16 Mill.) og Geder (510,000), Hornkvæget bruges især som Træk- og Lastdyr; i det hele staar heller ikke Kvægavlen højt. Bjærgene er rige paa Kul og Metaller som Zink, Bly, Kobber, Sølv og Guld, men de udnyttes ikke meget, navnlig imod tidligere i Middelalderen, da der var en ret anselig Bjærgværksdrift. Industrien er ikke Omtale værd, der er dog en Del Husflid til Folkets Behov. Heller ikke Handelen har meget at sige, uagtet det er et udmærket Gennemgangsland mellem Mellemevropa og Halvøen; 1911 var Værdien af Indførslen c. 115,4, af Udførslen 116,9 Mill. Dinarer (1 D. = 1 Fr.); den største Udførsel sker til Østerrig-Ungarn, den

største Indførsel fra Tyskland; de fleste Udførselsartikler var Agerbrugs-, Kvægavls- og Skovprodukter (i alt for henved 104 Mill. D.). Landet har stor Mangel paa gode Veje og Jærnbaner; den vigtigste er Orientbanen fra Belgrad til Saloniki, der gaar gennem hele Landet fra N. til S.; 1913 var der i alt 1572 km Jærnbaner, hvoraf 603 paa det nye Territorium; 1912 var der i det gamle Serbien 4400 km Telegraflinjer.

Efter Forfatningen af 1903 (egentlig den af 1889, der afløste en af 1869) er Serbien et konstitutionelt Monarki, idet Kongen med sine 8 ansvarlige Ministre har den udøvende Magt og deler den lovgivende Magt med Rigsdagen, Skupsjtinaen,

Donaus og Saves Forening ved Belgrad.

hvis 160 Medl. vælges direkte af Folket; Valgbarheden indtræder med det 30., Stemmeretten med det 21. Aar. Budgettet for 1912 lød paa Indtægter og Udgifter balancerende med c. 130,$_{76}$ Mill. D.; Gælden var 1913 c. 654 Mill. — Hæren rekruteres ved almindelig Værnepligt (Lov af 1901), der begynder med det 21. Aar og varer 10 Aar i den aktive Hær og 8 Aar i Reserven samt 14 Aar i den nationale Milits. Efter Krigen er Hæren under Omorganisation; 1913 var den aktive Hærs Fredsstyrke c. 38,300 Mand; paa Krigsfod angaves den til c. 168,500, den nationale Milits til c. 156,000 Mand.

Landet inddeles i 17 Provinser eller Departementer foruden Byen Belgrad, det nye Territorium i 10 Departementer. Bybefolkningen er forholdsvis ringe, og Byerne er smaa og har gennemgaaende Landsbypræg, Husene er næsten alle i et Stokværk, selv i Hovedstaden. Landbefolkningen bor ofte, især mod S., i enkelte Gaarde. Indbyggertallene er fra 1910.

b. Paa Donaus højre Bred, hvor den flyder sammen med Save, ligger den befæstede Hovedstad *Belgrad* (serbisk Beograd, ɔ: den hvide Borg, ungarsk: Nandor Fejervar), der er i stærk Vækst, 89,900 Indb. (1886: 36,000). Paa en Højde, c. 220 m

o. H., c. 32 m over Donau, ligger den til Dels endnu med Grave, Volde og Taarne omgivne Fæstning, og paa og omkring Højden er Byen lejret, nærmest ved Fæstningen den tidligere Tyrkerby, som før havde krumme og snævre Gader og mange Moskeer og Minareter, men nu helt har forandret Karakter med brede, lige Gader. Byen er græsk Ærkebispesæde, har flere højere Læreanstalter, deriblandt det ovenfor nævnte Universitet, og er Landets betydeligste Handelsplads (c. $^1/_3$ af al Handelen gaar over den), den har ogsaa nogen Industri, især i Tæpper, Silke, Garveri, Brænderi m. m. I Nærheden ligger det kgl. Lystslot *Toptsjider*. Længere nede ved Donau ligger den forfaldne Fæstning *Smederovo (Semendria)* med Handel med Korn og Vin, ved Save Handelsbyen *Sjabatz (Sabac)*, 11,500 Indb., ligeledes med forfaldne Fæstningsværker; SØ. for Smederovo *Posjarevats* (Passarovitz), 13,600 Indb., og *Maidanpek* med Landets største Bjærgværksgruber. I det nordøstlige Hjørne ligger ved Donau *Kladova*, tidligere Fæstning, og omtrent midt i Landet V. for Morava *Kragujevatz*, 18,400 Indb., der var Residens for Serbiens Fyrster indtil 1842 og Midtpunkt for Modstanden mod Tyrkerne, saalænge de, indtil 1867, holdt Belgrad besat; den har Kanonstøberi, Vaabenfabrik og Arsenal; sydligere i serbisk Moravas Dal *Krusjevatz*.

Mod SØ. i den 1878 erhvervede Landsdel ligger ved Nisjava det gamle Serbiens næststørste By *Nisj (Nissa)*, 24,900 Indb., en i strategisk Henseende vigtig Fæstning, da den behersker Vejen til Bulgarien og tidligere var Tyrkernes Indfaldsport mod Serbien; Byen, der er Konstantin den Stores Fødeby, er græsk Ærkebispesæde, har flere prægtige Kirker og Moskeer og Sølvvarefabrikation og er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt og Udgangspunkt for Banen til Saloniki. Mod Ø. ved Nisjava ligger *Pirot*, 10,700 Indb., med Væverier, især af Tæpper; mod N. ved bulgarisk Morava *Aleksinatz* (Grænseby indtil 1878), med Tobaks- og Hampeavl i Omegnen; mod S. i bulgarisk Moravas Dal *Leskovatz*, 14,300 Indb., med nogen Industri og Hampeavl, og *Vranja*, 10,500 Indb., med Jærngruber og Vaabenfabrikker.

I det nye Territorium ligger ved Vardar *Velez* eller *Kjøpryly*, 15,600 Indb., og *Skoplje* eller *Yskyb*, 47,400 Indb., græsk Ærkebispesæde med Industri i Læder, et vigtigt Knudepunkt for Vejene mod Ø. ind i Bulgarien, mod N. og V. over *Tetovo (Kalkandelen)*, 10,100 Indb.; N. for Skolpje fortsættes Banen gennem Katsjanikpasset til *Prisjtina*, Hovedpladsen i Amselfeld, 10,200 Indb., der har Vinavl, *Mitrovitsa* og *Novibazar (Jenibazar)* ved Rasjka, 13,400 Indb., et vigtigt strategisk Punkt og en livlig Handelsby. Disse Egne omkring øvre Morava, Oldtidens Dardania, det saakaldte Gammel-Serbien, er først i den sidste Tid begyndt at hæve sig paa Grund af den forbedrede Samfærdsel. Ø. for Vardar ligger *Kumanovo* og *Istip (Isjtip, Sjteplje)* med Industri i Vaaben. I det vestlige Makedonien ligger *Prilep (Perlepe)*, 21,800 Indb., og nær ved Albaniens Grænse *Bitolia* eller *Monastir*, 59,900 Indb., med stor Tæppeindustri og Bomuldsavl, den er græsk Ærkebispesæde og har flere fremragende Kirker og Moskeer. — I Albanien langs det nye Fyrstendømmes Grænse fra S. til N. mærkes *Ochrida* ved Søen af s. Navn, græsk Ærkebispesæde med Sølv- og Svovlgruber i Nærheden, *Dibra (Divra)* ved sorte Drin, 10,200 Indb. *Prizren* ved hvide Drin, 21,200 Indb., tidligere de serbiske Fyrsters Residens, nu græsk Ærkebispesæde med livlig Handel og Industri i Vaaben, *Diakova*, 14,000 Indb., og *Ipek*, med Frugtavl.

§ 8. Bulgarien.

a. Bulgarien, der nu strækker sig lige fra Donau til det ægæiske Hav, udgjorde i sin oprindelige Skikkelse 1878 sammen med Serbien hovedsagelig Oldtidens *Møsien*

og faldt, som det laa mellem Donau og Balkan (kun mod SV. greb det ud over Balkanlinjen til c. 42° n. Br. med den for sine Handelsveje mellem Belgrad og Konstantinopel vigtige *Sofias Højslette*), omtrent sammen med det, der tidligere kaldtes *Donau-Bulgarien.* Senere udvidedes det over Maritzas øvre Dal og senest som nævnt helt ned til Kysten. Det grænser mod N. til Rumænien, mod V. til Serbien, mod S. til Grækenland og det ægæiske Hav og mod SØ. til Tyrkiet, hvor Grænsen dannes af Maritza og en Linje fra denne Flod til Rezvayas Udmunding i det sorte Hav, samt mod Ø. til dette Hav.

Ovenfor (p. 109) er omtalt Bulgarernes Indtrængen i Landet; 1393 indtog Tyrkerne deres Hovedstad Tirnova og gjorde sig til Herrer over dem, og først efter henved 500 Aars Undertrykkelse optræder atter Bulgarien, idet Folket i Tilknytning til Bosniens og Herzegovinas Opstand 1875 rejste sig mod Tyrkerne, og vel blev Opstanden undertrykt, men ved Berlinerkongressen 1878 blev alligevel Tyrkiet nødt til at anerkende Landet som et selvstændigt og tributpligtigt Fyrstendømme under dets Overhøjhed. Da *Øst-Rumelien,* som trods Folkets Ønske ifl. Kongressens Bestemmelse var forblevet ved Tyrkiet som en „autonom Provins under Sultanens umiddelbare og militære Autoritet", men med egen administrativ Styrelse, rejste sig i 1885, inddrog Bulgarien det og hævdede denne Besiddelse, c. 32,000 km², hvorved det blev Herre over den øvre Maritzadal, i en Krig, som Serbien af Skinsyge paaførte det. I 1908 havde Staten under den nye Fyrste, Ferdinand af Sachsen-Koburgs Regimente, saaledes befæstet sig, at den som Kongerige erklærede sig for helt uafhængig af Tyrkiet. Endelig indtog den i „Forbundsfællekrigen" mod Tyrkiet i 1912 den egentlige Førerstilling, men ved sit Overmod satte den de opnaaede Fordele over Styr ii en ny Krig 1913 med sine tidligere Allierede, Serbien og Grækenland, af hvilken ogsaa Tyrkiet benyttede sig til at vinde noget tilbage, saa at Bulgarien maatte lade sig nøje med en langt mindre Udvidelse (c. 26,000 km²), end det først havde haft Udsigt til, nemlig c. Halvdelen af Villayeterne Adrianopel og Saloniki (Dele af Thrakien og Makedonien), foruden at det maatte afstaa Distriktet Dobrudsja ved Donau (c. 8300 km²) til Rumænien, som tog sig betalt for sin Neutralitet.

Bulgarer.

Bulgarien, som 1878 var c. 64,000 km² og 1886 96,300 km² med (1910) 4,337,500 Indb., c. 54 paa 1 km², er nu c. 114,000 km² med 4,766,900 Indb., c. 42 paa 1 km². National Henseende danner Bulgarien en Enhed omtrent som Serbien (dog uden Hensyn til det nye Territorium); 1905 opgaves der vel c. 3,211,000 Bulgarere, 515,000 Tyrker, 88,000 Rumænere, 70,000 Grækere, 67,000 Zigeunere, 37,000 spanske Jøder og 48,000 andre (hvoraf 5000 Tyske og 3000 Russere), men i 1910 taltes der c. 4,216,000 Bulgarere og 121,500 Fremmede. Med Hensyn til Religion er de allerfleste Græsk-Katolikker (1905: 3,345,000), desuden var der Romersk-Katolikker (c. 30,000), armeniske Kristne (13,000), c. 6000 Protestanter, 604,000 Muhamedanere og c. 38,000 Jøder. — Skolevæsenet, der har staaet meget lavt til den senere Tid, skal nu være i god Fremgang; der er, i alt Fald af Navn, indført Skoletvang for 8 Aar (4—12 Aar), og der var 1906—07 4581 Elementarskoler, 199 lavere Mellemskoler, 20 Gymnasier foruden tekniske Skoler, Fagskoler m. m. samt et Universitet i Sofia (1907: c. 940 Stud.).

Næringsveje. Landet er meget frugtbart og egner sig særligt til Ager-

brug og Kvægavl; i det hele er det vel det Land paa Halvøen, der i de senere Aar har haft mest Fremgang i materiel Henseende. Indbyggerne, hvoraf c. $^5/_7$ er beskæftigede ved Landbruget, er flittige og ivrige Agerdyrkere, og over 30 % af Agerlandet regnes at være kultiveret. Af Korn dyrkes især Majs, der er det vigtigste Brødkorn, og Hvede, desuden dyrkes Vin, Frugt, Tobak, i den sidste Tid ogsaa Bomuld m. m.; i det sydlige Balkan er der stor Rosenkultur (Rosenolie). De store Skove, som dog i den senere Tid er svundne ind ved den hensynsløse Rydden, giver en Del Udbytte. Kvægavlen har længe staaet lavt, men er nu i stærk Opkomst; 1905 var der af Svin henved 9, af Faar 7, af Hornkvæg over 2 og af Geder c. $1{,}_4$ Mill. Ogsaa Silkeavlen er ret betydelig. Bjærgværksdriften er ikke særlig stor, da Landet hører til Halvøens fattigere Dele, hvad Mineralier angaar, men der findes dog en Del Kul (de vigtigste Gruber er ved Pernik), Salt, Bly, Jærn m. m.; paa hede Kilder, især i Balkan, er der stor Rigdom. Industrien, der mere og mere udnytter Vandkraften i Bjærgstrømmene, er i stærk Opkomst, særlig maa Silkefabrikationen nævnes. Handelen er i stadig Stigen; i 1911 var Værdien af Indførslen c. $199{,}_3$, af Udførslen $184{,}_6$ Mill. Leu (1 L. = 1 Fr.); de vigtigste Udførselsartikler er Korn (Værdi: c. $129{,}_4$ Mill.), Kvægavlsprodukter (over 18) og levende Kvæg ($8{,}_3$) samt Parfumer (Rosenolie, c. $7{,}_4$); den største Udførsel foregaar til Tyrkiet, Belgien, England, Tyskland og Østerrig-Ungarn. Handelsflaaden bestod 1911 af 8 Skibe med 3178 Tons Drægtighed, deraf 5 Dampskibe med 2776 T.; i 1911 indkom og udgik 18,818 og 18,792 Skibe med henholdsvis c. $4{,}_{95}$ og $4{,}_{93}$ Mill. Tons. Med Hensyn til gode Veje og Jærnbaner hører Bulgarien til de mest fremskredne blandt Balkanstaterne; af Jærnbaner var der 1913 2233 km (under Bygning desuden 386 km); Telegraflinjernes Længde var 1911 6521 km.

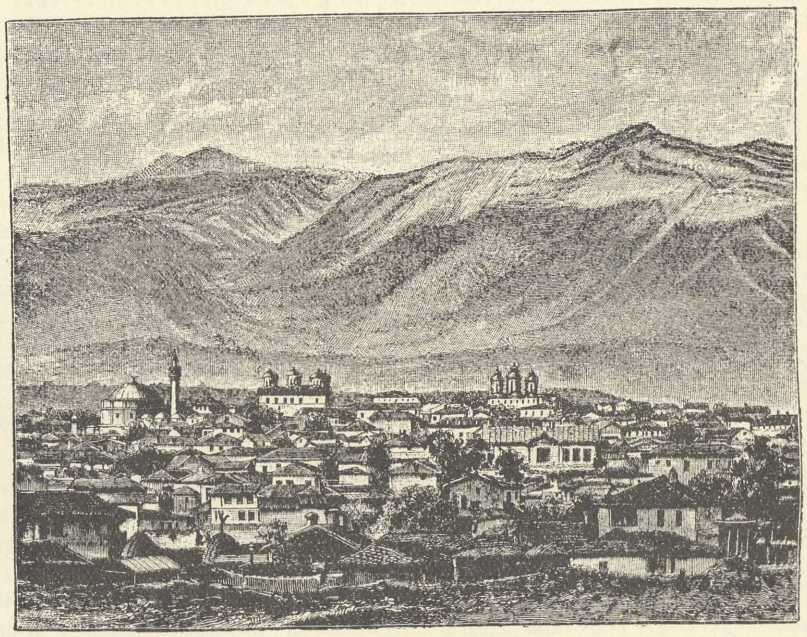
Efter Forfatningen af 1879, revideret 1893 og 1911, er Bulgarien et konstitutionelt, arveligt Monarki, idet Kongen med sine 8 ansvarlige Ministre har den udøvende Magt og deler den lovgivende Magt med Nationalforsamlingen, Sobranjen, der bestaar af 213 Medlemmer (1 for hver 20,000 Indb.) valgte paa 4 Aar ved direkte, almindelig Stemmeret; desuden er der den store Nationalforsamling (426 Medl.), der sammentræder ved overordentlige Lejligheder som Grundlovsforandringer og Fyrstevalg. Højeste Domstol er Kassationsretten i Sófia. Finanserne har tidligere været i stor Uorden; i den sidste Tid var de dog blevne bedre, men Krigene 1912—13 har utvivlsomt forværret dem betydeligt. Budgettet 1912 lød paa: Indtægter $190{,}_{26}$, Udgifter $213{,}_{98}$ Mill. L.; Gælden var c. $725{,}_{57}$ Mill. — Hæren rekruteres ved almindelig Værnepligt, der varer fra det 20. Aar i 26 Aar, hvoraf 2 Aar i den aktive Hær, 18 Aar i Reserven og 6 i Landstormen (Oploltsjenie); Hærens Fredsstyrke 1912 var c. 61,300 Mand, Krigsstyrken angaves til c. 190,500 Mand. Flaaden angaves 1912 til 32, dog mest mindre Skibe.

Landet inddeles i 12 Kredse eller Departementer, deraf 3 i Øst-Rumelien; om det nye Territoriums Administration kan intet siges. Byerne, der for allerstørste Delen er smaa — kun Hovedstaden har over 100,000, andre 8 over 20,000 Indb. —, er væsentlig ordnede i 4 Grupper: Donaubyerne, Byerne langs begge Sider af Balkan og Byerne i Maritzadalen. Indbyggertallene (over 10,000) er fra 1910.

b. Ved Donaulinjen fra V. til Ø. ligger: *Vidin,* 16,500 Indb., stærk Fæstning, som ogsaa fra Landsiden kun er tilgængelig ad Dæmninger og Broer; den er græsk Ærkebispesæde og har livlig Handel og Industri i Guld- og Sølvfiligran samt Læder; *Lompalanka,* 11,100 Indb., *Rahova, Nikopoli, Sistova (Svitsjov),* 13,100 Indb., og *Rustsjuk* (Russe), 36,300 Indb., alle Handelsbyer; den sidste er Landets

betydeligste Donauhavn, hvad der især skyldes dens Beliggenhed ved Banelinjen Bukarest—Varna, men Fæstningen, der tidligere gav den forøget Betydning, er nu nedlagt. Den øvrige Strækning ved Donau mod Øst er nu gaaet tabt ved den sidste Afstaaelse til Rumænien.

Af Byerne i den nordlige Balkanlinje mærkes *Berkovitza,* c. 6000 Indb., med Sølvgruber, *Vratza,* 15,200 Indb., smukt beliggende, med Handel og Industri i Sølvfiligran og Læder, og *Trojan*; N. for den sidste ligger *Plevna* (Pleven), 23,000 Indb., Handelsby ved det vigtige Pas, kendt fra Osman Pasjas Forsvar i 1877; videre mod Ø. ligger *Gabrovo* og NØ. for Sjipkapasset *Tirnova* (Trnovo), 12,600

Sófia ved Foden af Vitosjbjergene.

Indb., Metropolitsæde, tidligere Bulgariens Hovedstad, en vigtig Handelsby med Industri (Silke); østligere *Osmanbazar, Eski-Dsjumaja,* henved 10,000 Indb., med en stor aarlig Messe og Silkeavl, og *Sjumla* (bulgarsk *Sjumen*), 22,200 Indb., Fæstning paa et stejlt, 2—300 m højt Kalkplateau, hvorved den behersker Vejene, en livlig Handels- og Fabriksby; mod NV. ved Jærnbanen *Rasgrad,* 14,000 Indb., med Handel og Vinavl. Endelig ligger ved Sortehavskysten *Varna,* 41,400 Indb., Landets vigtigste Udførselshavn, saa meget vigtigere, som Bulgarien ved Berlinerkongressen udelukkedes fra Donaumundingen og nu yderligere ved den sidste Afstaaelse har tabt Terræn der; Varna er græsk Ærkebispesæde.

Af Byerne langs Sydaffaldet af Balkan nævnes først den helt mod V. paa Højsletten ved Iskerkløften, der forbinder den med Donau-Bulgarien, liggende *Sófia* (Sofija), 102,200 Indb., Bulgariens Hovedstad fra 1879; den var allerede i Oldtiden, da den hed Sardica, et vigtigt Midtpunkt for Handelsvejene, ligesom den er det nu; Byen, der er vokset betydeligt i de senere Aar, er Ærkebispesæde, har Universitet og er en ret betydelig Handels- og Industriby. Mod S. nær ved Struma ligger i et paa Bjærgværker og hede Kilder rigt Bjærglandskab *Køstendil*

(*Banja,* ɔ: varme Bade), 13,700 Indb.; østligere de to andre Bjærgværksbyer (Sølvgruber) *Samokov*, 10,400 Indb., og *Dubnitza,* 11,600 Indb. Mod Ø. langs Balkan følger en Række Byer som *Kalova, Kalofer, Kasanlyk,* 10,600 Indb., med Industri i Rosenolie, *Slivno* (Sliven), 25,100 Indb., i Tundsjadalen og ved Indgangen til Passet Jærnporten, med en Del Industri, og *Karnabat.*

Af Maritzabyerne er *Øst-Rumeliens* Hovedstad *Philippopel* (bulgarisk *Plovdiv,* tyrkisk *Filibe*), 48,000 Indb., den vigtigste; den er grundlagt af Philip af Makedonien og som Handels- og Fabriksby (Silke, Klæde, Bomuld, Tæpper) paa Grund af sin udmærkede Beliggenhed i stærk Fremgang. Højere oppe af Floden ligger *Tatar-Bazardsjik,* 18,100 Indb., med stor Ris- og Vinavl, N. for Floden *Cirpan,* 11,700 Indb., *Stara-Zagora* (Eski-Sagra), 22,000 Indb., med Mineralkilder og Industri (Tæpper), og mod NØ. ved Tundsja, hvor den drejer mod S., *Jamboli,* 16,000 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med livlig Handel; S. for Floden ligger *Stanimaka,* 13,000 Indb., og *Chaskoi* (Chaskovo), 15,100 Indb., ved Nordaffaldet af Rhodope, en vigtig Landhandelsstad. Endelig ligger ved det sorte Hav Landets anden Udførselshavn *Burgas,* 14,900 Indb.

Det nye Territorium, 26,100 km² med 783,000 Indb. (en Folketælling Januar 1914 gav dog kun 702,400, hvoraf 271,000 var Mænd), mellem Øst-Rumelien og det ægæiske Hav, begrænset mod V. og SV. af Serbien og Grækenland, mod Ø. af Tyrkiet, har kun smaa Byer. Mod NØ. nær ved Adrianopel og Maritza ligger *Dimetoka* (Demotika), kendt fra Karl XII's Ophold 1713, med Pottemagerier og Silkeavl; sydligere de smaa Byer *Xanthi,* græsk Ærkebispesæde med Tobakshandel, og *Gymyrdsjina,* ved Kysten lidt V. for Maritzamundingen den lille Havn *Dede Agatsj.*

§ 9. Rumænien.

a. Rumænien (af Folket kaldet *Tara romanilor,* ɔ: Romernes Land), som til Dels falder sammen med Oldtidens *Dacien,* bestaar af *Valakiet,* Sletten mellem Donau og de transsilvanske Alper, og *Moldau,* Karpaternes Østaffald indtil Pruth; som en tredje Del kan opstilles *Dobrudsja,* Landet ved Donaumundingen. — Rumænerne (se II p. 109) begyndte først i det 13. og 14. Aarhundrede at danne selvstændige Riger i Valakiet og Moldau under valgte Fyrster, Voivoder eller Hospodarer; men allerede i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede maatte Valakiets Fyrste bøje sig for Tyrkerne, og 1460 kom Landet ind under tyrkisk Overhøjhed, hvilket ogsaa skete for Moldaus Vedkommende i 1511, idet begge Landene dog beholdt deres valgte Fyrster; vel lykkedes det i Slutningen af det 16. Aarhundrede en indfødt Fyrste at samle de rumænske Lande, men Tyrkerne fik snart atter Magten, og Landene styredes derefter af Lensfyrster, som dyrt maatte betale Værdigheden og gerne toges blandt de indvandrede rige Grækere, de saakaldte Fanarioter. Først 1829 begyndte Landene, til Dels ved Ruslands Hjælp, at frigøre sig, idet de ved Adrianopelfreden fik Lov til selv at vælge deres indfødte Fyrster. Den Indflydelse, som Rusland den Gang fik i Landene, idet de var blevet stillede under dets Overopsyn, maatte det imidlertid atter opgive ved Pariserfreden 1856, da de „forenede Fyrstendømmer", dog med hver sin Fyrste, som tyrkiske Tributstater stilledes under Stormagternes Beskyttelse. I 1859 traadte Landene i Personalunion, 1861 forenedes de helt under en fælles Regering; 1864 antog de Fællesnavnet Rumænien. Ved en Revolution Aaret efter valgtes Karl af Hohenzollern til Regent. Endelig erklærede Landet sig for helt uafhængigt under Krigen 1877—78, hvilket

anerkendtes ved Berlinerkongressen, idet Rumænien dog maatte afstaa det fra Rusland 1856 erhvervede frugtbare Stykke af Bessarabien N. for Donau (c. 9,300 km²) mod at faa det øde *Dobrudsja* S. for Mundingen (c. 14,800 km²), der dog bragte det den store Vinding at faa Kyst ved det sorte Hav. I 1881 erklærede Landet sig for Kongerige. I 1913 fik det en vigtig Udvidelse af Dobrudsja mod S. (c. 8,300 km²), hvilket Stykke Land Bulgarien maatte afstaa for dets Neutralitet i „Forbundsfællekrigen".

For at Landet kunde trives, har en Forandring i de sociale Tilstande været i høj Grad paatrængende, idet den uhyre Kløft mellem Stænderne og Landbefolkningens grænseløse Fortrykthed hidtil havde hæmmet al Udvikling. Den for det meste fransk dannede, overvejende slaviske Adel, Bojarerne, sad inde med den største Del af Grundejendommene og raadede over alle de store Statsembeder, den ligeledes slaviske Gejstlighed med sine mange Klostre havde saa at sige Resten af Jorden, en Borgerstand var der omtrent ikke Tale om; over for de højere Stænder stod den store Masse af Befolkningen, Bønderne, som først 1864 blev ædløste af det fra 16. Aarhundrede stammende Livegenskab, og som ved Aarhundreders Tryk var sunket ned til en uvidende, indolent og mistroisk Kaste. Fra 1878 er der blevet gjort meget for at bøde paa disse Forhold, ved efterhaanden at gøre Bønderne til Selvejere, men endnu er dog store Dele af Jorden paa enkelte riges Hænder og under Klostrene, hvis Antal er blevet betydeligt indskrænket (1903 var der endnu 168 Klostre mod c. 300 i 1880).

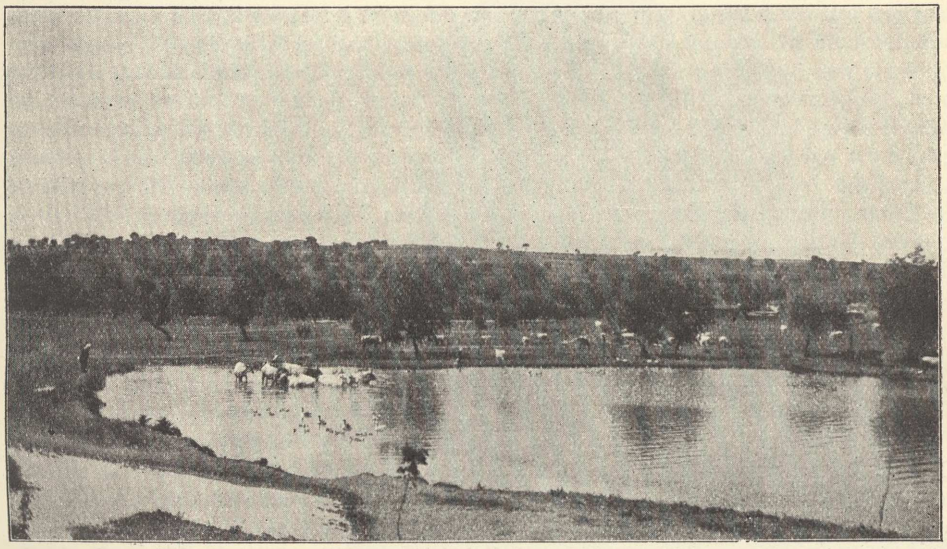

Rumænske Bønder.

Rumænien er med det i 1913 erhvervede Areal 139,700 km². Ved den første egentlige Folketælling, der fandt Sted i Landet 1860, var der 4,425,000 Indb., nu er der i 1913 med det nye Territorium (c. 353,000 Indb.) c. 7,601,000, c. 54 paa 1 km² (1899 var Tallet 5,956,700). Landet er ikke godt befolket, navnlig naar Hensyn tages til, hvor frugtbart og rigt det er; i øvrigt er Landbefolkningen temmelig ligelig fordelt, naar undtages Dobrudsja, der kun har c. 25 paa 1 km²; bedst befolket er den midterste Del af Valakiet og det midterste og nordlige Moldau (Distriktet Prabova i Valakiet har 84, Jassy i Moldau 117 paa 1 km²). I national Henseende udgør Landet saa godt som en Enhed, 1899 var der 5,489,000 Rumænere, 108,000 Østerrigere og Ungarere, 24,000 Tyrker, 20,000 Grækere og 316,000 andre (Russere, Serbere, Bulgarere, Jøder m. m.). Det samme gælder de religiøse Forhold, idet 5,341,000 opgaves som Græsk-Katolikker, medens der var c. 150,000 Romersk-Katolikker, 28,000 Protestanter, 7000 Armeniere, 267,000 Jøder, 45,000 Muhamedanere og 14,000 af andre Trosbekendelser. — Skolevæsnet har tidligere staaet overordentlig lavt; der var saaledes 1858 kun 22 offentlige Almueskoler, og kun 12 %, af Landbefolkningen alene endog kun 8 %, kunde læse og skrive; men i de senere Aar er der gjort meget for at ophjælpe det, der er i alt Fald af Navn indført Skoletvang, og 1910 var der 5074 offentlige Almueskoler; 1909 kunde dog endnu over 60 % hverken læse eller skrive. For den højere Undervisning, som før

kun gaves paa græsk og fransk, sørger Gymnasier, Seminarier, tekniske og Landbrugsskoler m. m., foruden to Universiteter i Bukarest og Jassy.

Næringsveje. Rumænien er et meget frugtbart og næsten helt et Agerbrugsland. 1905 opgaves Ager, Eng og Plantage at være henved 61, Skov 21 og Vinbjærge $0{,}_{75}$ %, medens det øvrige var uproduktivt. Skønt Agerbruget endnu for en stor Del drives meget primitivt, er Landet dog et af Evropas vigtigste Kornkamre, og det er blevet det mere og mere, efter at fremmed Kapital er traadt til, og Samfærdselsmidlerne er blevet udviklede. De vigtigste Kornsorter er Hvede, som mest udføres, og Majs, som hovedsagelig gaar til Landets eget Forbrug; af andre Produkter, der dyrkes, men som træder helt tilbage for Kornet, nævnes Sukkerroer,

Rumænsk Landskab.

navnlig i Moldau, Blommer, som mest bruges til Fremstilling af Brændevin, Vin, som vistnok er i stor Fremgang og mest dyrkes i Bakkelandskaberne og ved Karpaternes Fod, desuden Hør, Hamp, Raps og Tobak, der er i stort Opsving, efter at Regeringen 1879 overtog Tobaksmonopolet. Skønt stadig trængt tilbage af Korndyrkningen er Kvægavlen dog endnu ret betydelig, navnlig Faareavlen (1905: c. $5{,}_{65}$ Mill.), men der er ogsaa Mængder af Hornkvæg ($2{,}_{59}$ Mill.), og Svin ($1{,}_{7}$ Mill.). Skovene, der især findes ved Bjærgenes Fod, afgiver betydelig Udførsel af Tømmer og Træ (Tøndestaver). Fiskeriet i Donau og de andre Floder har ogsaa Betydning som Erhverv. I Bjærgværksdriften er kun Salt, Petroleum og Kul af Vigtighed, Produktionen af de to sidste Produkter er især i Tiltagen, 1906 udvandtes c. 681,500, 1909 c. $1{,}_{3}$ Mill. Tons Petroleum, af Kul 1905 c. 130,300 Tons; det er dog særlig fremmed Foretagsomhed og Kapital, som arbejder her; der er Rigdom paa Mineralkilder. Industri er der ikke meget af, skønt der i Vandkraften ligger en stor Mulighed, kun i Byerne, særlig i Bukarest, begynder den at udvikle sig, men for det meste dækker den kun Landbefolkningens beskedne Forbrug; skal noget fremhæves, maa det være Mølleindustrien. Handelen beherskes næsten helt af Kornhandelen; den største Udførsel sker til de kornforbrugende Lande som Belgien, Holland, England og Tyskland, den største Indførsel fra Øster-

rig-Ungarn og England; 1911 var Værdien af Indførslen c. 570,32, af Udførslen 601,72 Mill. Leu (en Leu = 100 Bani = 1 Fr.), hvoraf Kornvarer alene 557,65, Petroleum og Jordbeg 40,74. Handelsflaaden bestod 1913 af 649 Skibe med 198,159 Tons Drægtighed, deraf 117 Dampskibe med 30,762 T. Dr.; der indløb 1912 36,968 Skibe og udgik 36,729 med henholdsvis c. 10,8 og 10,74 Mill. Tons Varer; de vigtigste Havne er Braïla, Galatz og Constantza. Staten har i de senere Aar været ivrig for at oparbejde gode Samfærdselsmidler i Veje og Jærnbaner, af hvilke sidste der 1913 var 3763 km, hvoraf 3549 var Statsbaner; af Telegraflinjer tilhørte 7706 km Staten.

Ifølge Forfatningen af 1866 (ændret 1878, 1884 og 1889) er Rumænien et konstitutionelt arveligt Monarki, hvor Kongen med sine 9 ansvarlige Ministre har den udøvende Magt og deler den lovgivende med Nationalforsamlingen, som bestaar af Senatet (120 Medl.) og Deputeretkamret (183 Medl.), valgte henholdsvis paa 8 og 4 Aar af de i 3 Klasser delte Skatteydere; Stemmeretten begynder med det 21, Valgbarheden til Deputeretkamret med det 25, til Senatet med det 40. Aar. Budgettet 1912—13 lød paa: Indægter c. 587,98, Udgifter 487,77 Leu. Statsgælden var c. 1641 Mill. — Hæren rekruteres ifl. Lov af 1908 ved almindelig Værnepligt fra det 21. til det 46. Aar, hvoraf 7 Aar i den aktive Hær, 12 Aar i Reserven og 6 Aar i Militsen. Den aktive Hærs Fredsstyrke angaves 1913 til c. 106,000 Mand (med Militsen angives den paa Krigsfod til c. 650,000 Md.). Flaaden bestod 1913 af 31 Skibe med 101 Kanoner og c. 2700 Md. Besætning.

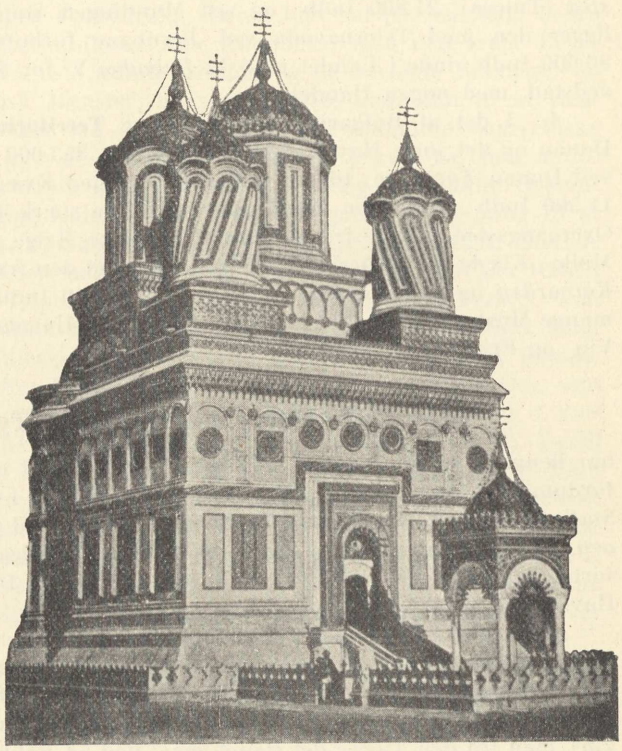
b. Landet er inddelt i 32 Distrikter, hvoraf 17 i Valakiet, 13 i Moldau og 2 i Dobrudsja,[1]) hver styret af en Præfekt. Af Byerne, der forholdsvis dækker et stort Fladerum, er kun en stor, over 300,000, desuden er der 5 over 50,000 og 8 over 20,000. Indbyggertallene over 20,000 er fra 1913.

1. I **Valakiet,** c. 77,600 km² med c. 4,812,000 Indb., c.. 61 paa 1 km², der ved Aluta deles i det *lille Valaki* mod V. og det *store Valakii* mod Ø., ligger ved Donau fra V. til Ø.: *Turnu Severin,* nær ved Jærnporten, 23,800 Indb., en ret anselig Handelsby, Endepunkt for den store Skibsfart paa Donau; i Nærheden Ruiner af det af Kejser Trajan opførte Taarn; *Calafat* lige over for Vidin, c. 7000 Indb.; *Corabia; Turnu Magurele,* ved Alutas Udløb i Donau (lige over for Nikopoli), 1899: 8700 Indb., med Kornhandel; *Zimnitza;* mod N. ved Vede *Alexandria,* 1899: 13,600 Indb.; videre ved Vede *Giurgiu* (Giorgevo, Dsjurdsjevo), lige over for Rustsjuk, 20,900 Indb., tidligere Fæstning, Bukarests Havn med betydelig Handel og Skibsfart; *Oltenitza,* c. 6000 Indb., ved Arges' Udløb i Donau, et vigtigt Overfartssted; *Calarasji,* 11,100 Indb. (1899); *Braïla,* 64,800 Indb., den vigtigste Donauhavn, med stor Udførsel af Korn, Kød og Uld.

Fra Turnu Severin gaar Hovedvejen og Jærnbanen mod Ø. gennem Landet over en Række Byer, der ligger ved Bjærgenes Affald: *Kraiova* ved Sjil, 52,000 Indb., det lille Valakis Hovedstad, et vigtigt Samfærdselsknudepunkt med en Del Industri og Handel; *Slatina* ved Aluta, c. 8000 Indb., med Vinavl; *Pitesti* (Pitesjti) ved Arges, 15,700 Indb. (1899). *Bukarest* (Bukaresci, Bukaresjt), ved Dambovitza i en uskøn Egn, 84 m o. H., 338,100 Indb., Rigets Hovedstad, er en By i rask Stigen (1890: c. 220,000, 1899: 282,000 Indb.); den ligger i det vigtigste Knudepunkt for Veje og Jærnbaner, og er derfor en meget betydelig Handelsby, ligesom den har en Del Industri; den er i Forhold til Indbyggerantallet af stort Omfang, da mange af Husene er lave og omgivne af Haver, og gør i det hele ved sin brogede Befolk-

[1]) Distrikterne i *Valakiet* fra V. til Ø. er: *Mehedentsi, Dolji, Gorji, Vilcea, Romantsi, Olt, Arges* (Argesj), *Teleorman, Vlasica, Muscel, Dambovitsa, Ilfov, Prahova, Jalomitsa, Braïla, Buzeu* og *Riminik-Sarat;* i *Moldau* fra S. til N.: *Covurlui, Putna, Bacau, Tecutsji, Tutova, Vaslui, Roman, Neamtsu, Suceava, Jassy* og *Dorohoi;* i *Dobrudsja* fra N. til S.: *Tultsjea* og *Constantza.*

ning et mærkeligt, halvt orientalsk, halvt evropæisk Indtryk, dog faar den i den sidste Tid mere og mere Præget af en evropæisk Storby; blandt dens ikke meget fremragende Bygninger mærkes en Del af dens mange Kirker, af dens Læreanstalter det 1864 stiftede Universitet (1902 c. 3450 Stud.); den er Midtpunkt for rumænsk Dannelse og Videnskabelighed og er befæstet ved en Kreds af Forter. Fra Bukarest fører Banen mod N. til *Ploesti* (Plojesti), 56,600 Indb., med store Uldmarkeder og Petroleumskilder i Nærheden, og mod NØ. til *Buzeu,* 28,800 Indb., der er en vigtig Handelsby, og *Riminik (Riminicu-Sarat),* 13,300 Indb. (1899). N. for Bukarest ligger *Tergoviste* (Tergovisjte), c. 9500 Indb., *Curtea-de-Arges,* kendt for sin ejendommelige Kirke, *Kampulung,* 13,400 Indb. (1899), og *Riminik-Valca* ved Aluta med Vinavl; i Nærheden ligger Flækken *Okna Mare* med en af Landets største Saltgruber.

Kirken i Curtea-de-Arges.

2. I Moldau, c. 38,200 km² med 2,146,000 Indb., c. 56 paa 1 km², gaar vel Hovedvejen langs Sereths Dal, men de større Byer ligger dog Ø. for denne Linje. *Galatz* (romersk *Galati*) ved Donau mellem Sereth og Pruth, 71,700 Indb., bedre bygget end de fleste af Moldaus Byer, er en vigtig Kornhandels- og Skibsfartsby med betydelige Skibsværfter; den er Sæde for den evropæiske Donaukommission, som ifl. Pariserfredens og Berlinertraktatens Bestemmelser skal vaage over Donaumundingerne (Kilinmundingens Regulering blev 1883 overladt til Rusland), og for den rumænsk-russiske Pruthkommission. Nordligere ligger *Berlad* (Barladu) ved Floden af s. Navn, 26,400 Indb., med stor Kornhandel, og nær ved Pruth *Hussi* (Husji), 16,600 Indb., (1899), kendt fra Freden 1711, med Tobaksavl, og den, ligesom de fleste Byer i Moldau smukt beliggende *Jassy,* 75,900 Indb., hvoraf en stor Del russiske og galiziske Jøder, Moldaus Hovedstad, græsk Ærkebispesæde og Hovedstation for Handelen med Rusland (ved Sidebane er den forbundet med Hovedbanen i Serethdalen); den uregelmæssigt byggede og uforholdsvis omfangsrige By har mange Kirker og et Universitet. Mod S. ved Grænsen af Valakiet og ved Floden Milkov ligger *Focsani* (Foksjani), 25,200 Indb., med Handel og Vinavl, ved Moldavas Forening med Sereth *Roman,* 16,300 Indb. (1899), mod V. i Bjærgegnene *Okna (Tergu-Okna),* c. 8000 Indb., med betydelige Stensaltgruber, ved Bistritza *Bacau,* c. 10,000 Indb., og *Piatra,* 17,400 Indb. (1899), med stor Træhandel. Mod N.

i Øvremoldau ligger *Botosani* (Botosjani), 32,200 Indb., hvoraf mange Jøder og Armeniere, med Handel, især med Kvæg, og *Dorohoi* (Dorohoiu), 12,700 Indb. (1899).

3. I **Dobrudsja,** c. 15,600 km² med 390,300 Indb., c. 25 paa 1 km², ligger ved Donau fra S. til N. en Række Byer, hvoraf nævnes *Rassova, Tsjernavoda (Cernavoda),* med en 1895 fuldendt Jærnbanebro over Floden (et Kæmpearbejde, der har kostet c. 34 Mill. Leu), *Harsova* (Badested), *Matsjin* (Macin), den vigtige Havn *Tultsjea* (Tulcea), 21,800 Indb., og ved Mundingen *Sulina,* c. 6000 Indb. Ved Kysten ligger den med Tsjernavoda ved Jærnbane forbundne *Constantza (Køstendsje),* 26,600 Indb., inde i Landet mod N. *Babadag* V. for Søen Raselm, Landskabets Hovedstad, med nogen Handel.

4. I det af Bulgarien afstaaede **nye Territorium,** S. for Dobrudsja mellem Donau og det sorte Hav, c. 8300 km² med c. 353,000 Indb., c. 40 paa 1 km², ligger ved Donau *Tutrakan,* 10,600 Indb. (1910), med Kvæg- og Kornhandel, og *Silistria,* 11,500 Indb., hvoraf en Del Tyrker, tidligere stærk Fæstning, da den er et vigtigt Overgangssted, kendt fra de russisk-tyrkiske Krige, nu en livlig Handelsby med Mølle-, Klæde- og Læderindustri; inde i Landet den fra Freden 1774 kendte *Kutsjuk-Kainardsji* og *Dobritsk* (før *Bazardsjik*), 11,100 Indb., hvoraf mange Tyrker, med mange Moskeer og en Del Handel; ved Kysten Havnen *Baldsjik,* c. 6000 Indb., med Vin- og Frugtavl.

§ 10. Det evropæiske Tyrki.

har længe baade i Anseelse og Størrelse kun været en Brøkdel af, hvad det var i fordums Tid (se p. 110), og nu er Riget efter Tabene i den sidste Krig som den sidste Station paa sit Tilbagetog fra Evropa indskrænket til det sydøstlige Hjørne af Halvøen, hvor det mod NØ. og N. er begrænset af Bulgarien og; ellers omgives af det sorte Hav, Strædet ved Bosporus, Marmarahavet, Dardanellerne og det ægæiske Hav.

a. Efter at Riget havde kulmineret i første Halvdel af det 16. Aarhundrede under Sultan Suleiman II, begyndte dets Tilbagegang allerede under Efterfølgeren Selim II (Slaget ved Lepanto 1571), og ved Karlovitzerfreden 1699 maatte det afstaa det meste af Ungarn. Endnu ved Aar 1700 var det evropæiske Tyrki dog c. 857,000 km², men fra den Tid er det stadig gaaet ned ad Bakke med „den syge Mand", som det er blevet kaldt. I en Række uheldige Krige navnlig med sin Dødsfjende Rusland, men ogsaa med Østerrig har det mistet det ene Stykke Land efter det andet, de største Tab fandt Sted ved Freden i Kutsjuk-Kainardsji 1774 og Berlin 1878; efter den sidste Fred var det kun — de middelbare Besiddelser (Øst-Rumelien, Bosnien med Herzegovina og Bulgarien) medregnede — noget over $^1/_3$ af, hvad det havde været Aar 1700, godt 326,000 km², men umiddelbart herskede det kun over c. 169,000 km², nemlig det sydlige Rumelien, hele Makedonien og det meste af Albanien, og de middelbare Besiddelser gik som nævnt snart helt tabt. Men trods dette var dog Tyrkiet med sine Besiddelser i Afrika og navnlig i Asien endnu et betydeligt Rige, og det kunde ogsaa have været et mægtigt Rige, hvis ikke de indre Forhold havde været i saa stort Forfald; de Tilløb, der af og til gjordes for at hjælpe paa Manglerne og bringe Landet ind under mere civiliserede Tilstande, forblev resultatløse og bidrog kun til at stille det i et endnu grellere Lys. Det gamle Princip, at alt styredes efter Koranen og kun Muhamedanerne betragtedes som Borgere, medens de Vantro, Rajaherne (ɔ: Hob), som de kaldtes, var retsløse Undersaatter, kunde ikke længere opretholdes i Evropa; fra 1839 maatte Tyrkiet

anerkende alle Undersaatters Ligeberettigelse, i alt Fald af Navn, og Skatterne blev fordelte noget retfærdigere. Men disse og andre spredte Reformer kunde intet udrette over for det ødsle Hof og den i Bund og Grund fordærvede Embedsstand. Den voldsomme Skattebyrde, som især tyngede paa Rajaherne, forøgedes endnu mere efter Krimkrigen, da Regeringen blev nødt til at holde en regulær staaende Hær. Den store Statsgæld voksede stadig, og Stormagterne intervenerede for at afværge Bankerotten. Efter de gennemgribende Omvæltninger paa Halvøen i 1870'erne indtraadte der vel nogen Forbedring, Hæren blev sat paa en langt bedre Fod, Skolevæsenet og Samfærdselsmidlerne blev fremmede, men den svage Regering stod magtesløs over for den usle Administration og de ødelagte Finanser; en friere Forfatning efter evropæisk Mønster, der gaves 1876, kom kun til at eksistere paa Papiret, og vel blev den ved en Opstand af det saakaldte ungtyrkiske Parti atter kaldt til Live 1908, men da var det for sent. Dertil kom de store nationale og religiøse Modsætninger blandt Befolkningen, der idelig fremkaldte Opstande og gav de nu helt uafhængige Nabostater, navnlig Bulgarien, Anledning til at intervenere og vinde Fremgang. Ogsaa dets Besiddelser i Afrika gik tabt; allerede 1881 mistede Tyrkiet Overherredømmet i Ægypten (se I p. 405), og da saa Italien paaførte det Krig for at tage Tripolis, faldt alle Nabostaterne over Tyrkiet, kun Rumænien bevarede sin Neutralitet for at lade sig betale for den. Tyrkiets Magt er for Fremtiden henvist til Lilleasien, det Land, hvorfra Osmannerne er komne.

Det evropæiske Tyrki er efter Krigen 1912—13 26,100 km² (uden de Øer, som det muligvis faar Lov at beholde) med c. 1,891,000 Indb. (1910), c. 68 paa 1 km² (før Krigen var det 169,300 km² med c. 6,130,000 Indb., c. 36 paa 1 km²). Dertil kommer det *asiatiske Tyrki,* c. $1,_8$ Mill. km² med c. 17 Mill. Indb. (se I p. 290), 1910 angives Tallet til over $19,_5$ Mill. At Befolkningstætheden i det evropæiske Tyrki er saa stor, 68 paa 1 km², beror paa Konstantinopels Overvægt i det lille Land; medens Vilayetet Konstantinopel har 308, har Vilayetet Adrianopel kun c. 30 paa 1 km². Statistiske Oplysninger om det nuværende evropæiske Tyrki kan selvfølgelig ikke gives. Hvad der siges i det følgende, gælder Riget, som det var før 1912.

I n a t i o n a l Henseende er Befolkningen meget blandet; af de 6,130,000 Indb. var der c. 71 % Tyrker, Grækere og Albanesere, omtrent lige mange af hver, c. $1^1/_2$ Mill.; Tyrkerne bor mest i Konstantinopel og i og ved de større Byer; de øvrige 29 % bestaar af Bulgarere, Serbere, Armeniere, Tsjerkessere, Zigeunere, Jøder m. fl. Ogsaa r e l i g i ø s t er Folket blandet; c. Halvdelen er Muhamedanere, c. $40,_5$% var Græsk-Katolikker, c. 5 % Romersk-Katolikker, $0,_3$% Protestanter, $1,_5$% Jøder (1911 taltes der c. 282,000), Resten Armeniere og andre. F o l k e o p l y s n i n g e n er meget mangelfuld, skønt der er gjort en Del for den i de senere Aar; medens man ved 1870 regnede, at kun 5 % af Befolkningen kunde læse og skrive, angives der nu mindst 25 %; der er indført Skoletvang (fra 6 til 11 Aar), men den overholdes ikke; der er Elementarskoler, hvoraf c. 1700 er knyttede til Moskeerne, Mellemskoler (Rusjdije) og højere Skoler, hvoriblandt de gejstlige Medresser, og af højere Læreanstalter et i 1900 stiftet Universitet i Konstantinopel.

N æ r i n g s v e j e. Uagtet Landet er meget gunstig stillet, baade hvad Jordbund og Klima angaar, og det næsten helt er et A g e r b r u g s - o g K v æ g a v l s l a n d, yder det dog i Forhold meget lidt, da Næringsvejene er forsømte og drives primitivt og slet, Befolkningen er sløv, og der mangler Kapital og Samfærdselsmidler; det opdyrkede Areal udgør vistnok ikke meget over 10 %, og største Delen af Grundejendommene er i Statens og Gejstlighedens Hænder (Vakufs). De vigtigste Kornsorter, som dyrkes, er Majs, mest til eget Forbrug, og Hvede, som for

største Delen udføres, ogsaa en Del Byg; desuden dyrkes Hir og Hamp samt Tobak, Ris og Bomuld, især i Makedonien (Vardardalen) med den lange og varme Somre, ligeledes Vin, navnlig i Thrakien (Maritzabæknet) samt Frugt og Oliven; den sidste Avl er dog ringe, naar man tager Hensyn til, at her er Tale om et Middelhavsland. Kvægavlen lider af den samme Brist som Agerbruget, men maa dog siges at være Landbefolkningens Hovederhverv; Faar og Geder er de vigtigste Husdyr, ogsaa Bøfler maa nævnes baade som Malke- og Trækdyr; Hesteavlen er gaaet meget tilbage; navnlig i Thrakien har Bi- og Silkeavlen en Del Beydning. Skovdriften har meget lidt at sige, Skovene udryddes hensynsløst. Om Bjærgværksdrift er der saa godt som ikke Tale, skønt der baade i Oldtiden og Middelalderen dreves indbringende Guld- og Sølvminer, navnlig i Thrakien og paa den chalkidiske Halvø; i Rhodope er der vistnok Rigdom paa Jærnerts, ved Bosporus vindes noget Kobber, paa nogle af Øerne Marmor. Industrien er meget ringe; der er kun egentlig Fabrikation af de allernødvendigste Varer til eget Forbrug, og for en stor Del fremstilles de ved Husflid; fremhæves kan vel nogen Industri i Uld (Tæpper), Læder (Maroquin) og Lervarer samt Vaabenfabrikation og Farverier; meget af Industrien, navnlig i Konstantinopel, drives af Evropæere. Skønt Landene gennemskæres af de to vigtige internationale Handelsveje over Saoniki og Konstantinopel, forbundne langs Kysten ved en Bane over Havnen Dede Agatsj (se p. 131), er Handelen dog ikke stor; den er navnlig i Hænderne paa Grækere, Albanesere, Armeniere og Jøder samt indvandrede Vestevropæere („Franker"). Indførslen er næsten dobbelt saa stor som Udførslen; 1910—11 var Værdien af Indførslen i hele Riget 4012,$_{57}$, af Udførslen 2193,$_{79}$ Mill. Piastre (1 P. = 40 Tara à c. 18 Øre); Indførslen bestaar væsentlig i industrielle Varer (for 2375,$_{8}$ Mill. P.) og Næringsmidler (1189). Handelsflaaden bestod 1911 af 1083 Skibe med 272,519 Tons Drægtighed, deraf 120 Dampskibe med 66,878 T.; de fleste Skibe er Kystfartøjer. Af Jærnbaner var der 1911 i det evropæiske Tyrki 1994 km, af Telegraflinjer i hele Riget c. 48,000 km.

Efter Forfatningen af 1876, sat ud af Kraft 1877, genindført 1908, er Tyrkiet et konstitutionelt Monarki; Sultanen (Padisjah) eller Kejseren har med sine Ministre, med Storvesiren i Spidsen, den udøvende Magt, den lovgivende Magt er hos et Parlament (Medsjlissi Umumi), bestaaende af et Senat, valgt paa Livstid af Sultanen, og et Deputeretkammer (280 Medl.). Sultanen er tillige som øverste Kalif gejstlig Overhoved for alle Muhamedanere. — Budgettet for 1912—13 lød paa: Indtægter c. 30,$_{5}$, Udgifter 57,$_{16}$ Mill. tyrkiske Pund (et Pund = 100 Piastre); Statsgælden var 1912 over 149 Mill. Pund. — Hæren rekruteres ifl. Lov af 1880 ved almindelig Værnepligt, der varer 3 Aar i den staaende Hær, dog med Ret til at købe sig fri efter de første tre Maaneder; 6 Aar i Reserven og 11 Aar i Territorialhæren. I 1912 angaves den staaende Hær paa Krigsfod til c. 800,000, Territorialhæren (Redif) til c. 50,000 og dens Reserve (Landstormen) til c. 100,000 Mand. Flaaden bestod i 1913 af 33 Skibe med 269 Kanoner.

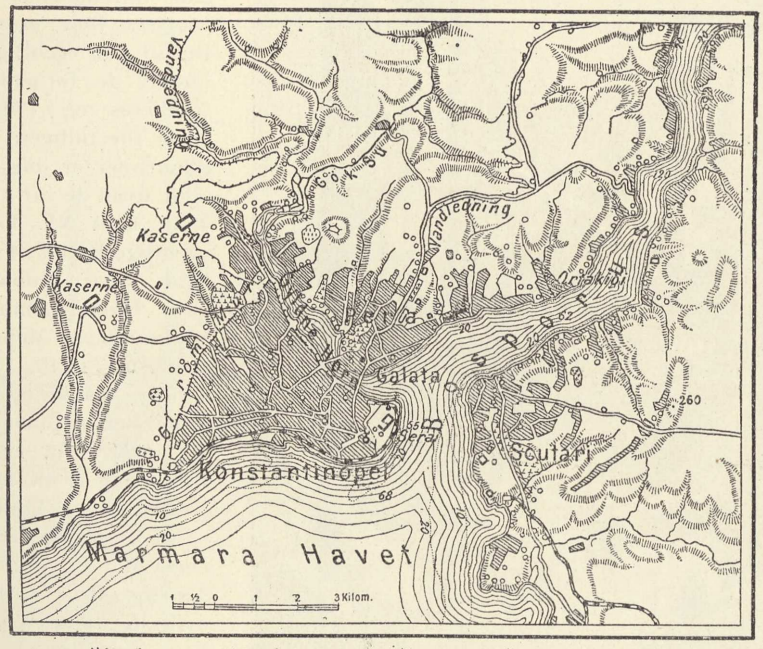
Det evropæiske Tyrki bestaar nu af:

Vilayet Konstantinopel.....	3,900 km² med	1,203,000 Indb.,	308 paa 1 km²
Mutessarifat Tsjataldja.....	1,900 — —	78,000 —	41 — —
Vilayet Adrianopel.....	20,300 — —	610,000 —	30 — —
Evropæisk Tyrki...	26,100 km² med	1,891,000 Indb.,	68 paa 1 km²

b. Vilayeterne Konstantinopel — med Mutessarifatet Tsjataldja — og Adrianopel (eller Edirne) udgør den Del af *Rumelien,* det gamle *Thrakien,* som Riget har

faaet Lov at beholde. Byerne er kun smaa med Undtagelse af Adrianopel og den over det hele dominerende Hovedstad Konstantinopel, der tæller omtrent Halvdelen af det evropæiske Tyrkis Indbyggere.

Konstantinopel, vistnok Evropas mest ejendommelige og brogede Storby, har efter det sidste Skøn c. 942,000, med de asiatiske Forstæder (se I p. 292) c. $1{,}_2$ Mill. Indb., hvoraf henved Halvdelen er Muhamedanere, c. $^1/_3$ Grækere og Armeniere og Resten Jøder og andre Nationaliteter. Den ligger overordentlig gunstig for Handelen og er, ogsaa med en daarlig Befæstning, let at forsvare. Ved den sydlige Ind-

ŏMoskeer. muhamed. jöd. kristne Kirkeg.

Konstantinopel og Omegn.

gang til Bosporus skærer paa evropæisk Side den c. 6 km lange, indtil 470 m brede og 14—21 m dybe Bugt *det gyldne Horn (Chrysokeras)* mod NV. ind i Landet. Denne Bugt, i hvis inderste Hjørne to smaa Floder, „Evropas ferske Vande", udmunder, danner en særdeles rummelig og fortrinlig Havn. Paa Spidsen af den trekantede, bakkede Halvø S. for det gyldne Horn anlagdes midt i det 7. Aarhundrede f. Kr. af Dorere Byen *Byzans* som en Fiskeristation, idet man drev Thunfiskene op i det gyldne Horn og saaledes gjorde en rig Fangst. Byen fik snart Betydning som Handelsplads og Udgangspunkt for Sejladsen paa det sorte Hav; 330 eft. Kr. anlagde Konstantin den Store her sin Hovedstad *Ny-Rom* eller Konstantinopel, som den snart kaldtes; da Tyrkerne erobrede den 1453 og gjorde den til deres Hovedstad, fik den Navnet *Stambul* (Istambul, Fordrejelse af det græske eis tam polin, ɔ: til Staden). Den egentlige By, c. 18 km i Omfang, ligger paa ovennævnte Halvø V. for det gyldne Horn; den løber spidst til mod N. og omgives af c. 5 km lange, til Dels endnu bevarede Mure. Paa den anden Side af det gyldne Horn ligger en Række Forstæder, først *Galata,* særlig Handelens Sæde med Børsen og de store evropæiske Bankers Kontorer og det anselige Galatataarn, dernæst *Pera,* ligesom Galata væ-

sentlig beboet af Evropæere („Franker"), med mange snævre og stejle Gader, hvoraf nogle endog er Trapper; i Pera findes de evropæiske Gesandtskaber og Konsulater. V. for Pera ligger det især af Jøder beboede Kvarter *Haskøi* og mod Ø. ved Bosporus Forstæderne *Tophane* (ɔ: Arsenal) med det store Tøjhus, *Fyndykli, Besjiktasj* og den af spanske Jøder beboede *Ortakjøi*, mellem Fyndykli og Besjiktasj ligger et nyere, nu forladt Sultanpalads *Dolmabagtsje*. Den nordvestlige Del af den egentlige By er *Fanar*, de fornemme rige Grækeres og Patriarkens Sæde (de tidligere berømte Fanarioter er dog nu intet mod, hvad de var i fordums Tid); mod NV. løber den egentlige By ud i Forstaden Ejub, med Ejubmoskeen, hvor Fæstningsmurene løber sammen. Mellem Forstæderne, i alt 18, ligger Villaer, Haver og de med Cypresser beplantede Kirkegaarde, som er yndede Promenader; Konstantinopolitanernes Yndlingspromenade er dog den skønne Dal ved „de ferske Vande". To store Broer, hvoraf den østligste, Jeni Køpri (Nybro), kan siges at danne Centrum i Bylivet, forbinder det gyldne Horns Sider og danner tre Havnebassiner, af hvilke det yderste er Havneplads for de store Postdampere, medens det inderste er forbeholdt Krigsskibene. Fra Søsiden tager den prægtigt, amfiteatralsk beliggende By med sine mange Moskeer og Minareter sig overordentlig smukt ud, men det Indre svarer ikke til dette Indtryk; i den egentlige By er en stor Del af Gaderne krumme og snævre, saa at der vanskelig kan køres med Vogne, og i høj Grad urenlige; Husene er uanselige og for det meste af Træ, hvorfor store Ildebrande er meget hyppige (1910—12 brændte vistnok henved 10.000 Huse). Byen har henved 400 Moskeer og 80 Kirker samt en halv Snes Synagoger, en Mængde Almueskoler og højere Skoler (Medresser), flere højere Læreanstalter, deriblandt det 1900 stiftede Universitet, og flere Biblioteker, hvoraf det største skal have c. 5000 Bd.; der er henved 20 Karavaneseraier og flere Hundrede offentlige Bade. Af Bygninger fremhæves Serailet paa Spidsen af Salvøen, hvor Byzans laa, et helt Kompleks af

Gade i Konstantinopel (Pera).

Bygninger, c. 4 km i Omfang, en lille By for sig, omgiven af Mure, med 7 Gaarde, mange Haver, Paladser og Regeringsbygninger (1911 brændte Storvesiratet, hvis ejendommelige Indgangsport havde givet Anledning til Benævnelsen „Porten“ for Regeringen), deriblandt det gamle Serail Eski Serai, der nu til Dels staar tomt. Endvidere nævnes den ægyptiske og den store Basar NØ. for Seraskeratet (Krigsministeriet), en af Byens smukkeste Bygninger; den store Basar er Byens almindelige Torveplads med utallige Boder og et Virvar af overdækkede Gyder og Gennemgange. I Nærheden af Serailet ligger Aja-Sofia, bygget som Kirke af Kejser

Aja-Sofia Moskeen.

Justinian 532 og senere forvandlet til Moske, „Mønster for alle Kuppelkirker“; Hovedkuplen er 32 m bred og 56 m høj, Kirken selv 75 m lang og 70 m bred. Af andre Moskeer fremhæves den smukke Ahmedmoske ved den store Plads At-Meidan (Meidan, ɔ: Slette, hedder alle Pladser), Hestetorvet, hvor det gamle Hippodrom laa, og Suleimanmoskeen. Ved Sydvestenden af den egentlige By ved Murens Ende ligger Borgen Jedi Kule, ɔ: de syv Taarne, et Statsfængsel („Konstantinopels Bastille“). Byen er en meget livlig Handelsstad som Forbindelsesled mellem Evropa og Asien, hvorover den store Bane ind til Indien skal føre; i 1910 indløb i Havnen 20,268 Skibe med c. 19,154,000 Tons Dr., hvoraf 684 Dampskibe med 18,554,000 T. Ogsaa som Industriby er den begyndt at udvikle sig, dels paa Grund af den store fremmede Foretagsomhed, dels fordi den ogsaa i den nyeste Tid faar mere og mere Kul tilført fra de nærliggende Lejer ved Eregli i Lilleasien.

Konstantinopels Omegn ind til Landet er bar og uskøn, hvorimod begge Siderne af Bosporus er henrivende, kantede med Slotte, Villaer, Lunde og Smaabyer. Paa evropæisk Side ligger *Rumeli-Hissar*, et af de stærkeste Forter til Forsvar for Byen (lige overfor paa den asiatiske Side ligger Fortet *Anadoli-Hissar*); nordligere

ligger Landsbyerne *Bøjukdere* og *Therapia* med mange Villaer, Sommeropholdssted for Hovedstadens Indbyggere, ved Udløbet til det ydre Hav Fortet *Rumeli-Fener* (lige over for det asiatiske *Anadoli-Fener*).

Ved Banen til Adrianopel ligger V. for Konstantinopel nær ved Marmarahavet Landsbyen *San Stefano,* kendt fra Freden 1878, og nordligere den lille By *Tsjataldja* (Cataldza), hvor der anlagdes Fæstningsværker efter 1878 til Forsvar for Hovedstaden; Befæstningslinjen, der gaar helt over Halvøen, spillede en Rolle i den sidste Krig.

Ved Kysten af Marmarahavet ligger Havnestaden *Rolosto* (Tektur-Dagh), c. 17,000 Indb., og ved den nordlige Indgang til Dardanellerstrædet den langt vigtigere *Gallipoli* (Kallipolis), c. 30,000 Indb., Konstantinopels Forhavn; det var den første By, der kom i Tyrkernes Hænder (1356), den er en ret betydelig Handelsby og har ogsaa en Del Industri, navnlig i Læder. Midtvejs i Strædet ligger Forterne „gamle Dardaneller", nemlig *Kilid Bahr* paa evropæisk og *Kale Sultanie* paa asiatisk Side, og ved den sydlige Indgang de „nye Dardaneller", *Seddil Bahr* paa evropæisk og *Kum Kale* paa asiatisk Side, senere er der dog anlagt flere Forter ved den i strategisk Henseende vigtige Gennemgang. Ved Maritzas Munding ligger den lille Havn *Enos,* vigtig Udførselshavn i Romertiden og Middelalderen.

I Vilayetet Adrianopel ligger i en smuk frugtbar af anselige Højder omgiven Dal ved Maritza, hvor den optager Arda og Tundsja, *Adrianopel* (tyrk. *Edirne,* bulg. *Odrin),* c. 123,000 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen Tyrker, Resten Grækere, Bulgarere, Armeniere, Jøder m. fl. Byen, der grundlagdes af Kejser Hadrian og er c. 13 km i Omfang, er en ægte tyrkisk By med snævre, krumme og urenlige Gader; den er nu i Forfald, efter at den har været Tyrkernes Residens 1362—1453, men er dog endnu en ret vigtig By og betragtes som Tyrkiets anden Hovedstad; blandt dens mange Moskeer nævnes især Selim II's, hvis Kuppel endog skal være højere end Sofiamoskeens; i Nærheden ligger den store prægtige Ali Pasjas Basar. Den har en betydelig Handel og en Del Industri, særlig i Tæpper, Uld, Bomuld, Silke, Læder og Essenser (Rosenolie). Byen har ofte været omstridt i Krigene; den er befæstet ved Forter paa de omliggende Højder; den blev i den sidste Krig efter en lang Belejring taget af Bulgarerne, som dog atter maatte ramme den under Krigen med deres tidligere Forbundsfæller. Af andre Byer nævnes den mod V. liggende *Kirk-Kilisse,* med Handel med Landbrugsprodukter (Ost) og Vinavl.

ANDET KAPITEL

VESTEVROPA

FRANKRIG

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Frankrig danner det vestligste Led af den evropæiske Fastlandskerne. Det har ved sin Beliggenhed mellem Middelhavet og Atlanterhavet særlig Interesse som Gennemgangsland fra Sydevropa til Mellem- og Vestevropa. Medens det mod V. grænser til Atlanterhavet, som har stor Indflydelse paa dets fysiske Forhold, støtter det sig mod Ø. til Mellemevropa, som ikke mindre har paavirket det i historisk Henseende; og vel adskilles det fra den pyrenæiske Halvø ved den mægtige Bjærgkæde,, men ved sin Middelhavskyst bliver det ligesaa godt som Sydevropa delagtigt i Handelen paa Afrika og Orienten. Frankrig danner i sit Omrids en noget uregelmæssig Sekskant. Linjen fra det sydligste Punkt i Pyrenæerne *Prats de Mollo,* c. 42° 20' n. Br., til det nordligste Punkt, lidt NØ. for *Dunkerque,* 51° 5' n. Br., skærer 9 Breddekredse og er c. 970 km; den følger omtrent Paris' Meridian og deler Landet i to næsten lige store og ligedannede Dele. Linjen fra det vestligste Punkt, *Kap Corsen,* c. 4° 48' v. L., til *Mont Donon* V. for Strassburg, c. 7° 10' ø. L., er c. 890 km, de to Punkter ligger omtrent under samme Parallelgrad. Frankrigs østligste Punkt ligger i Søalperne, c. 7° 40' ø. L. Øst- og Vestgrænsen nærmer sig mest til hinanden mellem La Rochelle og Genève, c. 550 km; ogsaa disse Punkter ligger under samme Parallelgrad. Uregelmæssigheden i Sekskanten fremkaldes mest ved det fremspringende Bretagne; Diagonalen fra Kap Corsen til det østligste Punkt i Alperne er c. 1100 km, Diagonalen fra Mont Donon til Bidassoa er c. 990 km. Frankrig er uden Korsika c. 527,800 km^2.

b. Ved Behandlingen af Frankrigs ydre Omrids antydes kun foreløbig de landfaste Grænser, da de faar en fyldigere Forklaring under Omtalen af de fysiske Forhold, medens her som sædvanlig Kysten følges i Enkelthederne. De franske Kyster har ikke nogen særlig gunstig eller udviklet Form, naar undtages Provence og Bretagne.

Den første Del af Middelhavskysten, der gaar fra Bugten ved *Menton* mod SV., V. og VNV. til *Pointe Riche* eller *Kap Couronne,* er stejl og sønderreven, rig paa Bugter, som *Jouan, Napoule, St. Tropez,* og udmærkede Havne, som *Nizza, Antibes, Fréjus* og især *Toulon* og *Marseille;* Kysten var allerede i Oldtiden besat af talrige græske og romerske Kolonier. Ved Provences Sydspids ligger de *hyériske Øer,* hvoraf den vestligste, *Porquerolles,* ligger uden for den fremspringende Halvø

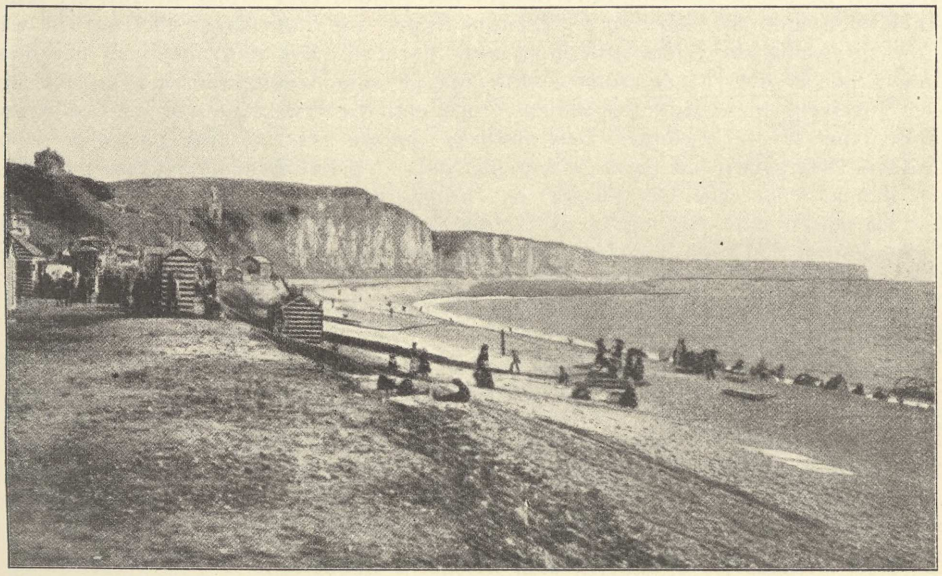
Giens. Marseille er den sidste gode Havn; thi fra Kap Couronne forandrer Kysten helt Natur, den bliver nu omtrent lige til Pyrenæerne, langs *Lionbugten,* en flad, sandet og sumpet Kyst. Mellem Søen *Berre* eller *Martigues,* Provencebjærgenes østlige Udløbere og Rhônes østlige Arm breder sig lige op til Arles den øde Slette *la Crau,* 600 km², oversaaet med Rullesten, der er hidførte af *Durance,* Rhônes sidste Biflod fra Alperne; mellem Stenene vokser dog Foderurter, en god Næring for Faarene. Det egentlige Rhônedelta mellem Bugterne *Fos* og *Aiguesmortes* er til Dels dækket med Søer, Sumpe og Sandsletter, men har ogsaa frugtbare og paa Græsgange rige Strækninger, saaledes *la Camargue* (c. 700 km²), det midterste af Deltaet; det vokser stadig ved Flodens Aflejringer, og Flodmundingerne tilsander mere og mere. Fra Aiguesmortes drejer Kysten mod SV. fra *Kap Agde* og S. til Floden *Techs* Munding. Ligesom ved Veneziabugten bliver ogsaa her Dyndmasserne, der føres ud af Rhône, grebne af en Strømning, der kommer fra Ø. og gaar langs Kysten, og afsættes som lange, lave Sandbanker med indenfor liggende Strandsøer (Étangs), som *Thau* (den største), *Sigean* og *Leucate.* Fra Techs Munding bliver Kysten atter stejl og sønderreven; her ligger Havnen *Port Vendres;* Kysten gaar mod SØ. og S. over *Kap Béar* til *Kap Cerbère* ved Grænsen, — Middelhavskysten er 615 km, i lige Linje 390.

Paa en Strækning af 570 km, lige Linje c. 450 km, danner *Pyrenæerne* Grænsen mellem Frankrig og Spanien (se p. 19).

Fra Bidassoamundingen gaar Atlanterhavskysten først et kort Stykke mod NØ. til Adours Munding og bøjer derpaa omtrent lige mod N. over Girondemundingen, begrænset af *Pointe de Grave* og *Pointe de la Coubre,* til det inderste af *Aiguillonbugten* og *Sèvres* Munding. Paa Strækningen til Pointe de Grave er Kysten flad og ensformig, ledsaget af en indtil 90 m høj og indtil 6 km bred Klitbræmme, hvis Dannelse foregaar ved det Sand, der hidføres af Vestenvinden og af den fra Kap Finisterre langs den pyrenæiske Halvøs Nordkyst løbende *Renudo-* eller *Rennelstrøm.* At de hidførte Masser ikke danner sig til Lidi, men til Klitter, har sin Grund i Tidevandet. Indenfor Klitbræmmen ligger Sumpe, Moradser og sandede Strækninger (60 til 130 m o. H.), de saakaldte *les Landes* (sauvages), noget lignende som Geesten i Sønderjylland. Disse Sandklitter gjorde megen Skade tidligere, da Vestenvinden stadig førte Sandet ind i Landet, nu har man fæstnet dem ved at beplante dem med Strandfyr. Kun eet Sted paa hele denne for Sejladsen meget farlige Kyst afbrydes Klitbræmmen, saaledes at Lagunen *Arcachon* staar i Forbindelse med Havet, men den er ikke tilgængelig for større Skibe. N. for Girondemundingen er Kysten vel stadig flad, ogsaa efter at den fra Aiguillonbugten er drejet mod NV. til *Vilainemundingen,* men den er dog langt mindre ensformig, der er flere betydeligere Indskæringer, som *Bourgneufbugten* og *Loiremundingen,* og Klitbræmmen er brudt. Dens Rester har dannet sig til Øer: *Oléron* og *Ré,* skilte ved Strædet *Pertuis d'Antioche* og *Pertuis Breton,* og nordligere *Yeu* og *Noirmoutier;* kun nogle Steder, som mellem Ré og Yeu, har Sandklitter holdt sig, de saakaldte *Sables* eller *Marais (les Sables d'Olonne),* ledsagede af frugtbare Marskbræmmer. Fra Vilainemundingen gaar Bretagnes klippefulde Kyst mod VNV. til *Pointe du Raz* og derpaa mod N. over *Pointe de St. Mathieu* til c. 48° 35' n. Br., hvor Kanalen begynder; den franske Kyst er her fjærnet henved 200 km fra Landsend. Kyststrækningen er rig paa dybe Bugter („Rias") og gode Havne, hvis Indløb ofte baade besværliggøres og forsvares af Klippeøer. Her nævnes den rigt indskaarne *Morbihanbugt,* begrænset mod V. af Halvøen *Quiberon,* uden for hvilken en af de største Kystøer, *Belle-Isle* (87 km²), ligger; *Lorients* Havn, *Forestbugten* og *Audiernebugten* mellem *Pointe de Penmarch* og det ovennævnte Pointe du Raz.

Mellem det sidste og Pointe de St. Mathieu findes en dyb Indskæring, der ved en Halvø deles i en større sydlig Bugt, *Douarnenez,* og en mindre nordlig, *Brestbugten,* hvis udmærkede Havn ved den smalle Kanal *Goulet* staar i Forbindelse med Havet; Farvandet uden for Bugterne kaldes *Iroise.* Blandt de nordligere Klippeøer er *Ouessant* den største. — Kysterne ved den biscayiske Bugt er 1385 km, den lige Linje er noget over 600.

Kysten langs *Kanalen* eller *La Manche* gaar først i østlig Hovedretning til det inderste af St. Michelbugten, dog med store Indskæringer, som *St. Brieucbugten,* begrænset mod Ø. af *Kap Fréhel, St. Malo-* og *St. Michelbugten.* Indtil Øerne *les Sept*

Falaises ved Normandiets Kyst.

Iles beholder Kysten den stejle, klippefulde Karakter, senere veksler flade og stejle Strækninger, idet det stærke Tidevand — ved St. Malo er Forskellen mellem Høj- og Lavvande henved 15 m — undergraver Kysten, fremkalder Banker og tilsander Havnene, det sidste gælder saaledes i høj Grad St. Michelbugten. Herfra drejer Kysten mod N. til *Kap de la Hague,* c. 100 km fra den engelske Kyst; de udenfor lejrede *normanniske Øer* er klippefulde ligesom Kysten. Fra Kap de la Hague gaar Kysten mod Ø. til *Pointe de Barfleur* og derfra i sydlig Hovedretning til *Viremundingen,* saaledes er Halvøen *Cotentin* dannet; gode naturlige Havne findes ikke paa denne Strækning, med uhyre Bekostning er Havnen *Cherbourg* anlagt paa Halvøens Nordkyst. Kysten drejer derpaa, flad og uden Havne, mod Ø. til *Seinemundingen,* den farligste Strækning paa hele den franske Kyst, da der uden for Kysten gaar en Række Klipper, de saakaldte *Calvados;* dertil kommer, at Strømninger ovre fra den engelske Kyst hidfører Grusmasser, som her ligesom langs hele Kanalen tilsander Havnene; kun *le Havre* ved Seinemundingen er en betydelig Havn. Kysten gaar derpaa mod NØ. til *Kap d'Antifer* — Farvandet mellem dette Punkt og Pointe de Barfleur kaldes *Seinebugten* — og videre ØNØ. til *Sommemundingen.* Her i Normandiet træder Kalkstensplateauet helt ud til Havet med indtil 100 m høje, næsten

lodrette Vægge, de saakaldte *Falaises;* Havet undergraver Kalken, sønderdeler den og udfylder de faa Havne dermed, nogle Steder dannes dog ogsaa derved frugtbare Marskegne; ved storartede Anlæg søger man at beskytte Kysten. Fra Sommes Munding drejer Kysten mod N. til det stejle *Kap Gris Nez* (57 m) og slaar derpaa ind mod ØNØ.; paa denne Strækning begynder Klitbræmmen, som findes langs Nordsøens Kyster helt op til Skagen; Sandet ødelægger Havnene — *Boulogne* og *Calais* er de bedste —, flyver ind over Landet og dækker store Strækninger. — Kysten ved Kanalen er 1120 km, den lige Linje noget over 600.

Landet fra Nordsøen mod SØ. til det nordligste af Vogeserne fattes naturlige Grænser. De eneste Holdepunkter danner her Højdedraget *Artois' Bjærge,* der gaar fra Kysten mod SØ. omtrent til Escauts Kilder, og *Lothringens Plateau,* der vel efter sin geologiske Sammensætning mere hører til Mellemevropa, men paa den anden Side er det ved de rhinske Skiferbjærge, som Ardennerne og Hunsrück, og ved Vogeserne mere skilt fra Mellemevropa end fra Frankrig, hvor det begrænses af de langt lavere Argonner. Den politiske Grænse gaar omtrent midt over dette Plateau. Østgrænsen har en mere naturlig Støtte. Til *Lac Lemans* Sydvestspids dannes den af *Vogeserne (les Vosges)* og *Jurabjærgene,* sydligere af *Vestalperne.* — Landegrænsen mod NØ. og Ø. er c. 1600 km, hvoraf 460 mod Belgien, 14 mod Luxembourg, 320 mod Tyskland, 396 mod Schweiz og 410 mod Italien; den lige Linje mod NØ. er 440, mod Ø. 525 km.

Frankrigs Grænser er i det hele c. 5170 km, hvoraf 3120 gaar paa Kysterne, 2050 paa Landegrænsen.

Kysterne er særdeles fattige paa Øer, de er tilsammen næppe 900 km², og deraf er de *normanniske Øer* engelske. *Korsika* hører i geografisk Henseende ikke til Frankrig (se p. 63).

§ 2. Naturforhold.

Den forholdsvise Symmetri, som hersker i Landets horisontale Udstrækning, findes ikke i den vertikale Bygning. Thi ligesom Frankrig støtter sig mod S. og SØ. til de mægtige Foldesystemer Pyrenæerne og Alperne, ligger ogsaa Landets Bjærge i den sydøstlige Del, medens den øvrige Del gennemgaaende er Lavland, saaledes at Frankrigs Jordbund i Almindelighed sænker sig fra SØ. til NV.; hinsides Linjen Bayonne-Luxembourg rager kun faa Punkter over 400 m i Vejret. Dog foregaar denne Sænkning ikke jævnt og uafbrudt fra SØ., idet Frankrigs, i Modsætning til Alperne og Pyrenæerne, ufoldede Bjærgland, der kan opfattes som den vestligste Afdeling af det store mellemevropæiske Bjærgsystem, eller det centrale Plateau, som de Franske selv kalder det, adskilles fra Pyrenæerne, Alperne og Jurabjærgene ved en sammenhængende Række af Lavlande, der gaar langs Pyrenæernes Nordaffald og Lionbugten og fortsættes mod N. langs Alpernes og Jurabjærgenes Vestaffald. Man deler saaledes Frankrigs Lavlande, der væsentlig er dækkede af yngre og yngste Lag, i et mindre, sydøstligt, der gennemstrømmes af eet Flodsystem, Rhônes, og et større, vestligt gennemstrømmet af tre større Flodsystemer, Garonnes, Loires og Seines, alle næsten helt adskilte ved det centrale Plateau og dets Udløbere, bestaaende af ældre krystallinske Lag. Kun i Frankrigs vestligst fremspringende Punkt, *Bretagne,* findes et andet mindre, helt isoleret Plateau, ligeledes bestaaende af ældre Lag. Frankrigs Middelhøjde angives til c. 400 m. Frankrig hører i geologisk Henseende til det „gamle Evropa", og baade det centrale Plateau og Bretagne er utvivlsomt Rester af tidligere Perioders mægtige

Bjærgsystemer (se p. 9), medens Garonne- og Seinebæknet, som berørt, er overdækkede af yngre Lag.

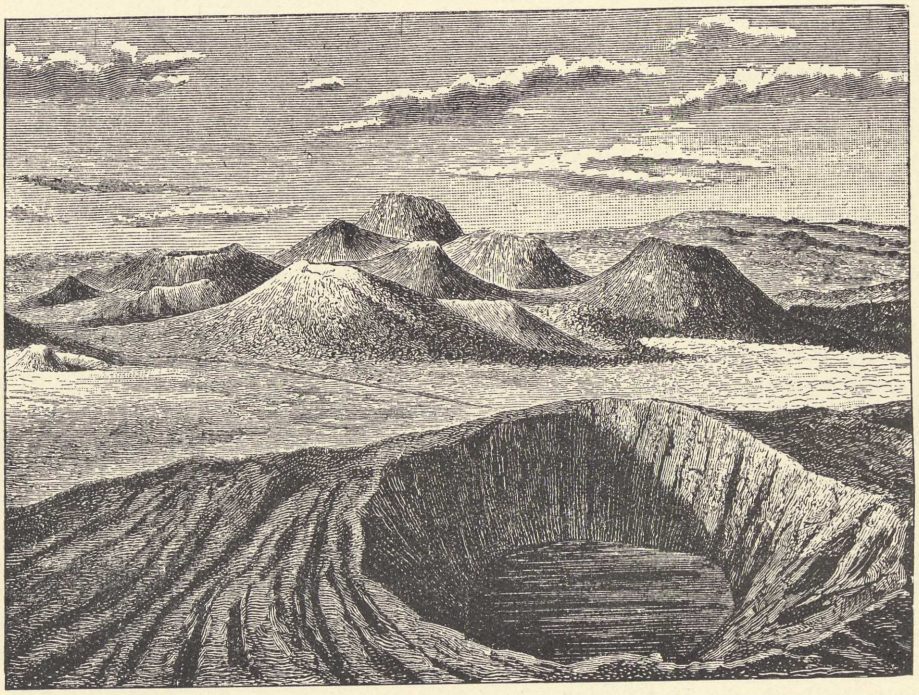
a. Det **centrale Plateau** (med et rundt Tal c. 80,000 km²), der falder brat af til Rhône, men sænker sig jævnt mod V., har oprindelig været een sammenhængende Højslette, c. 800—1000 m høj i Gennemsnit, men Floderne har efterhaanden dannet dybe og brede Dale, saa at det nu til Dels bestaar af enkelte Bjærgdrag. Desuden er Granitmasserne mange Steder gennembrudte af vulkanske Lag; gamle Lavastrømme, der strækker sig langt ned i Dalene, høje isolerede Vulkankegler, *Dômes,* og hede Kilder vidner endnu om den tidligere vulkanske Virksomhed.

Den første Del af Systemet betegnes ofte med Fællesnavnet *Cevennerne* (Oldtidens Cebenna eller Gebenna), et Navn, som i øvrigt ikke er slaaet fast for en bestemt Strækning, nogle lader det kun gælde til øvre Tarn, andre udstrækker det til Indsænkningen, hvori Canal du Centre er gravet; her regnes det til Indsænkningen omkring St. Etienne. Man kan da sammenligne Systemet med en Gaffel, hvori selve Cevennerne er Skaftet og dets nordlige Forgreninger, nemlig *Lyonnaisbjærgene* og Fortsættelsen, *Forezbjærgene* og *Auvergne* er de tre Grene. — Selve *Cevennerne* begynder med det 1210 m høje *Montagne Noire* lige N. for Indsænkningen, hvori *Canal du Midi* er gravet, og ender med *Montagnes du Vivarais;* den sidste Top er *Mont Pilat,* 1434 m, der rager op over Sydranden af det lille kulrige Plateau *(Jarret)* om St. Etienne (530 m). Skønt Cevennerne ikke er en egentlig sluttet Bjærgkæde med en gennemgaaende Kam, har de dog faa Tværdale og er derfor vanskelig tilgængelige. Af de enkelte Grupper nævnes fra S. til N. *Monts de l'Espinouse, Monts Garrigues, Montagne de la Lozère* med *Pic de Finiels,* 1702 m — mellem de to sidste ligger de mærkelige, næsten helt isolerede Stenplateauer, de saakaldte „Causses" (af det latinske „calx"), indtil 1278 m — og *Gevaudans Plateau* med *Gerbier de Jonc,* 1551 m, og *Mont Mézene,* 1754 m, sluttende sig til de ovennævnte Vivaraisbjærge.

N. for Indsænkningen om St. Etienne fortsættes mellem Rhône og Loire Systemet i *Montagnes du Lyonnais* (*Mt. Tarare,* 1004 m), *Beaujolais* (1012 m) og *Montagnes du Charolais* (603 m) med de østligere liggende *Montagnes du Mâconnais;* de er en Del lavere og langt mere tilgængelige end Cevennerne paa Grund af Tværdale; flere Jærnbaner fører over dem. Medens *Monts du Velay* mod S., med mange Vulkankegler (indtil 1423 m) og Kratersøer („Maarer"), slutter sig til Gevaudans Plateau, opfyldes det egentlige Plateau mellem Loire og Allier af de skovbedækkede *Forezbjærge* med *Pierre-sur-Haute,* 1640 m, hvilke mod N. fortsættes i de lavere *Bois Noirs* (*Puy de Montoncel,* 1292 m) og *Montagnes de la Madeleine.* Forez' Bjærgland, hvori Hovedkæden er skovbevokset, mens Sidegrenene mod V. er nøgne, er gennembrudt af vulkanske Lag; mod V. i Allierdalen, den saakaldte *Limagne,* findes talrige isolerede Vulkankegler, navnlig om Clermont, og hede Kilder. V. for Allierdalen ligger *Auvergnes Højland,* 40 km bredt, 1200 m højt i Gennemsnit; paa Højsletten rager talrige isolerede Vulkankegler i Vejret. Af disse mærkes flere Hovedgrupper. Mod N. ligger *Puy de Dôme* (med et meteorologisk Observatorium), 1465 m, ragende op midt mellem en Snes andre Kegler; sydligere ligger en anden Gruppe, *Mont Dore,* hvori *Puy de Sancy,* 1886 m, er det indre Frankrigs højeste Punkt. Endelig ligger mod S. en tredje Gruppe *Cantal,* hvis højeste Top, *Plomb du Cantal,* er 1858 m. Auvergnes Plateau, der er skovfattigt og næsten helt dækket med Hedeurter, hvorfor det egentlig kun egner sig til Kvægavl, gaar mod S. over i *Montagnes d'Aubrac,* 1471 m, og de østligere beliggende skovrige *Montagnes de la Margeride* med *Roc de Fenêtre,* 1484 m, og *Mt. de Randon,* 1554 m., V. og N.

for Auvergnes Højland skyder Terrasser og mindre Bjærgdrag sig ud for efterhaanden at gaa over i Lavlandet; S. for Dordogne har de intet fælles Navn, N. for Floden ligger det i hydrografisk Henseende vigtige *Plateau de Millevaches* (indtil 978 m) og *Limousinbjærgene* (*Mt. Odouze,* 1364 m). N. for Auvergne ligger *Bourbonnais' Plateau,* der gennemstrømmes af Allier.

Paa den anden Side af denne Flod og Indsænkningen, hvori *Canal du Centre* gaar, hæver sig den nordligste Gren af det centrale Plateau, *Morvanbjærgene,* indtil 902 m, begrænsede mod Ø. af *Arrouxdalen.* Ø. for denne Dal og N. for Canal

Vulkaner i Auvergne.

du Centres Indsænkning ligger det første Led af de Kalkbjærge, der danner Overgangen til Lothringens Højslette, nemlig *Côte d'Or,* c. 600 m (højeste Punkt 636 m), paa hvis bratte Affald mod Ø. til *Bourgognes Plateau* Bourgognevinene vokser. Mod N. begrænses Côte d'Or af Indsænkningen med *Canal du Bourgogne,* 245 km, som fører fra Saône over Dijon til Armançon og derved til Yonne. NØ. for Kanalen antager Højdedraget mere og mere Form af et Plateau, der falder stejlt af til Bourgogne; den midterste Del kaldes *Plateau de Langres;* lige N. for Kanalen hæver *Mt. Tasselot* sig til 608 m, i selve Langres' Højslette er *Mt. Aigu* 500 m, *Le Haut du Sec* 516 m.

Ved Meuses Kilde deler Jurakalkdraget sig, saaledes at det sender en Arm mod Ø. til Jurabjærgene, en anden mod N. op til Lothringen. Mellem begge ligger den c. 14,000 km² store bakkede *Lothringens Højslette,* 350 m høj i Gennemsnit. Plateauet sænker sig fra Sydranden, der dannes af de c. 500 m høje *Monts Faucilles,* efterhaanden mod N.; mod Ø. begrænses det af Vogeserne og de rhinske Skiferbjærge, mod V. af de lave *Argonner,* der danner Vandskellet mellem Meuses

og Seines Bifloder, mod NV. af Ardennerne. Den politiske Grænse gaar mod NV. fra *Saars* Kilder følgende paa et Stykke *Seille,* en Biflod til Moselle; noget S. for Metz overskrider Grænsen Moselle og drejer da mod N. til Luxembourg.

b. Overgangen til det mindre, **sydøstlige Lavland,** *Rhône-Saônebæknet,* mellem det centrale Plateau og Frankrigs bjærgfulde Østgrænse dannes af det ovennævnte *Bourgognes Plateau,* c. 260 km langt, 50 km bredt og 250 m højt i Gennemsnit, strækkende sig mod N. fra Monts Faucilles til Rhônes Forening med Saône, hvor det ender i et lille med talløse smaa Søer dækket Plateau, *Pays de Dombes. Rhône* (Rhodanus), hvis Øvreløb hører til Schweiz, og som kommer fra St. Gotthard og løber mod SV. gennem Walliserdalen for ved Martigny at vende sig mod NV. og løbe ud i den c. 580 km² store *Lac Leman* eller *Genfersø,* forlader denne Sø i sydvestligt Løb for snart at betræde fransk Grund; efter at være brudt gennem Jurabjærgene i en meget snæver, undertiden kun 5 m bred Spalte („Perte du Rhône", „Mal pertuis") løber den et Stykke mod S. og vender sig mod NV. og V. til Lyon; kort efter Udtrædelsen af Lac Leman optager den i venstre Bred *Arve,* der kommer fra Montblanc, og senere i højre Bred *Ain* fra Jurabjærgene. Ved Lyon, hvor den, 155 m o. H., slaar ind i den sydlige Hovedretning, optager den *Saône,* der kommer fra Monts Faucilles. Med et roligt Løb — den falder kun 230 m paa sit c. 480 km lange Løb — gennemløber Saône Bourgognes Plateau og *La Bresse* Dalen, optagende i højre Bred *Ouche,* i venstre *Ognon* og den sejlbare Juraflod *Doubs* (c. 430 km), som først løber mod NØ. og derpaa i sydvestligt Løb gennembryder Landskabet *Franche Comté,* der kan betragtes som en østlig Udvidelse af Bourgognes Plateau. Det er et særdeles vigtigt Grænseland, da den *burgundiske Port,* næppe 350 m over Havet, mellem Vogeserne og Jurabjærgene danner en af de betydeligste Indgange fra Mellemevropa; der er Kanalforbindelse her mellem Rhône og Rhinen, og der er her anlagt talrige Fæstninger for at beskytte Grænsen.

S. for Rhôneknæet i Dauphiné er Landskabet mellem Rhône og dens venstre betydelige Biflod *Isère,* der atter optager *Arc* og *Drac,* et bølgeformet c. 450 m højt Plateau, der sænker sig mod V. til Floden. Alperne er her ikke saa nær ved Floden, hvorimod de S. for Isère, hvor det egentlige *Rhônes Lavland* begynder — Valence ligger kun 110 m over Havet —, træder meget nærmere; først 80 km sydligere udvider Dalen sig til den *provençalske Slette* mod Ø., *Languedocs* mod V. I højre Bred har Rhône optaget *Ardèche,* i venstre *Drôme;* i det provençalske Lavland optager den nu i venstre Bred den vandrige *Durance,* c. 370 km. Noget neden for Tarascon, hvor de lave *Alpines* nærmer sig Floden, begynder Deltaet, i hvilket Floden i langsomt Løb bugter sig frem mellem sumpede Bredder; ved Arles deler den sig i de to Hovedarme, *Petit Rhône* mod V. og *Grand Rhône* mod Ø.; om Deltaet se i øvrigt p. 144. Hele Rhônes Længde er 812 km, hvoraf c. 530 km paa fransk Grund, med et 99,000 km² stort Opland, af hvilke de c. 90,000 hører til Frankrig; det er Frankrigs næststørste, men vandrigeste Flod. Skønt den er sejlbar fra Lyon, frembyder den dog ikke ringe Hindringer for Sejladsen ved sit stærke Løb og de Grusmasser, den fører med sig; ved Deltaet lettes Sejladsen mod Ø. ved *Craponnekanalen,* der forbinder den med Durance, mod V. ved *Beaucairekanalen,* der atter ved *Canal des Etangs* staar i Forbindelse med Canal du Midi. Af Kystfloderne nævnes Ø. for Rhône *Var* og *Argens,* V. for Rhône *Vidourle, Hérault, Aude* (Oldtidens Atax), *Tet* og *Tech.*

Det temmelig jævne provençalske Lavland, der beskyttes af Bjærgene mod N., og danner en egen klimatisk Provins med næsten helt sydevropæisk Klima, er langt fra ens udstyret af Naturen. Det er især Egnene langs Flodbredderne, der har

skaffet Provence Ry for Frugtbarhed; Sletterne længere inde, hvor der ikke kan finde kunstig Vanding Sted, er mest ensformige tørre Flader med Kalkunderlag. Men hvor der er rigeligt Vand, er Vegetationen ogsaa særdeles yppig; den lider dog en Del ved den isnende Nordenvind, *Mistralen,* 1792 ødelagdes saaledes alle Provences Olietræer.

Den franske Andel af *Vestalperne,* der opfylder Landskaberne Provence, Dauphiné og Savoyen og bestaar af det i flere Parallelkæder delte Vestaffald af Søalperne, de cottiske og de grajiske Alper, er i Modsætning til det stejle, korte Affald paa italiensk Side langt mere tilgængelig, idet der her er talrige Dalstrøg mellem de langt fremskydende Jordfolder; paa to Steder overskrider Jærnbanen Grænsen: fra Nizza til Savona langs Middelhavet og ved Mont Cenisbanen mellem Chambéry og Torino med en over 12 km lang Tunnel gennem Col de Iréjus. Den stærkt bugtede Grænse forløber langs Kamlinjen, gaar Ø. for Montblanc og ender ved Lac Lemans Sydkyst. I øvrigt henvises til Afsnittet om Alperne.

c. Som bemærket falder det større **vestlige Lavland** i re Afdelinger omkring de tre store Flodsystemer.

1. *Garonnes Lavland* har Form af en Trekant, indesuttet mod S. af Pyrenæerne, mod NØ. af det centrale Plateaus Udløbere, mod V. af den biscayiske Bugt. Mod SØ. staar det i Forbindelse med det sydøstlige Lavland ved den Indsænkning, der skiller Pyrenæerne fra Cevennerne, den *aquitanske Port,* hvorigennem den c. 240 km lange, 1667—81 anlagte *Canal du Midi* eller *languedocske Kanal* fører fra Toulouse forbi Castelnaudary og Carcassome til Agde ved Thausøen; ved nye Uddybninger har man tænkt paa at gøre den til en Skibsfartskanal i stor Stil. — Det til Frankrig hørende stejle Nordaffald af *Pyrenæerne* er langt mere begunstiget end Sydaffaldet ved den store Nedbør og Rigdommen paa Skove og Enge, ligesom det udmærker sig ved de talrige Snemarker, Gletschere, Vildbække og Vandfald samt ved de tidligere omtalte Cirkusdale, saaledes *Gavarniedalen;* i øvrigt henvises til Pyrenæerne p. 19.

Garonne kommer fra Arandalen ved Maladettagruppen i Pyrenæerne; en anden Kildeflod er *Neste;* ved St. Gaudens, c. 420 m o. H., træder den ud af Pyrenæerne. Den vender sig nu mod NØ. til Toulouse, optager i højre Bred Tilløb fra Pyrenæerne, som *Salat* og *Ariège,* hvilken sidste først gør den sejlbar for større Fartøjer. Ved Toulouse, 133 m, slaar Floden ind i den nordvestlige Hovedretning, som den beholder til sit Udløb. Den optager paa denne Strækning alle sine større Tilløb i højre Bred fra det centrale Plateau, nemlig *Tarn* (Biflod *Aveyron*), *Lot* og ved Begyndelsen af den c. 100 km lange Mundingsbugt, hvor Garonne er 4—500 m bred, den særdeles betydelige *Dordogne* (henved 500 km), der kommer fra Nordranden af Mont Dores sammenstyrtede Krater (Kildefloder *Dore* og *Dogne*); ved Libourne bliver den sejlbar for store Skibe, Garonne selv kan besejles af saadanne fra Bordeaux; af Bifloder i venstre Bred nævnes *Gers og Baïse;* fra Dordognes Indløb kaldes Floden *Gironde.* Garonne er c. 600 km, dens Opland 85,000 km²; den optager c. 40 Bifloder.

Lavlandet S. for Garonne er i sin østlige Del mellem Garonne og *Gave de Pau* dækket med de Grusmasser, som Floderne fører med fra Pyrenæerne, foran hvilke Bakkelandskaberne *Pays d'Armagnac* og *d'Astarac* er lejrede; mod V. opfyldes det af Sump- og Hedestrækninger, *les Landes* (se p. 144). Gave de Pau er en af de mange Bifloder, de saakaldte Gaves, som den betydelige *Adour* (Oldtidens *Aturus*), over 300 km, der udspringer ved Pic du Midi og ved Tarbes træder ud af Bjærgene, optager fra Pyrenæerne. Adour selv udmunder ved Bayonne; sydligere

udmunder den lille *Bidassoa,* Grænseflod mod Spanien. Landet omkring nedre Garonne er et rigt Vinland, der mod N. naar op over *Charente,* der sammen med Landskabet *Medoc* paa venstre Girondebred er en for sine Rødvine kendt Egn. Charente, c. 360 km, udspringer i Limousinbjærgene og udmunder i Pertuis d'Antioche. Nordligere udmunder *Sèvre* (Niortaise) i Pertuis Breton.

2. *Loires Lavland* er egentlig helt skilt fra Havet, idet det her begrænses af et lavt Granitplateau, *Hauteurs de la Gatine* (Mt. Mércure, 285 m), der er en Udløber af Bretagnes Højland og sænker sig ned til Kysten til *Vendées Lavland.* Mod S. begrænses Loires Lavland af en Linje mellem Poitiers og Bourges, hvor Ud-

Gironde nedenfor Bordeaux.

løberne af det centrale Højland skiller det fra Garonnes Lavland, mod N. skilles det ved et lavt Højdedrag fra Seinebæknet. Floden Loire deler Lavlandet i næsten to lige store Dele, mod N. det stærkt skovbevoksede *Orléans' Plateau,* c. 125 m højt i Gennemsnit, mod S. det med mange smaa Søer dækkede *Sologne.* Naar undtages Sologne, er det et frugtbart Land, navnlig ved Loire, fortrinsvis Vinens og Frugternes Land.

Loire (Oldtidens *Liger*) er den største af de franske Floder, c. 980 km med et c. 121,000 km² stort Opland. Den opstaar egentlig af to næsten lige store Floder, der i Retning fra S. til N. gennembryder det centrale Plateau. Den østlige, *Loire* selv, udspringer paa Gerbier de Jonc (se p. 147) og løber mellem Lyonnais- og Forezbjærgene; den vestlige, *Allier* (Oldtidens *Elaver*), udspringer N. for Lozèrebjærgene nær ved Lot og løber mellem Forez' og Auvergnes Bjærgland, optagende *Dore* i højre, *Sioule* i venstre Bred. Dens frugtbare og udmærket dyrkede Dal, *Limagne,* er noget bredere end Loires, men indsnævres betydelig ved *Moulins,* 280 m. Efter at være brudt gennem Bourbonnais' og Nivernais' Bjærgland forener Loire og Allier sig noget neden for Nevers, 175 m over Havet. Floden løber nu i nordvestlig Hovedretning til sit nordligste Punkt *Orléans,* 90 m, det vigtigste Overgangspunkt fra Paris til det sydlige Frankrig. Noget før Orléans er Loire og Seine ikke

mere end 80 km fra hinanden; de er her forbundne ved *Loingkanalen,* der ved Montargis deler sig i to Arme, en gaar til Briare, en anden til Orléans. Floden drejer herfra mod SV. over Blois og Tours, 50 m, Midtpunktet i Loires Bækken, og begynder nu, over 450 m bred, sit Nedreløb i vestlig Hovedretning. Den optager i venstre Bred betydelige Bifloder: *Cher,* forbunden med Loires Mellemløb ved *Berrykanalen, Indre* og *Vienne,* der atter optager *Creuse;* i højre Bred optager Loire *Maine,* der dannes af de tre Floder *Loir, Sarthe* og *Mayenne.* Noget neden for Foreningen med Maine gennembryder Loire med høje Bredder Granitfladerne, der mod N. slutter sig til Bretagnes Bjærgland, og ved Nantes udvider Loire sig til en bred Liman med talrige Øer. Loire er vel sejlbar i en Længde af over 800 km og en vigtig Forbindelse mellem det indre Frankrig og Havet, men den tidligere hensynsløse Udryddelse af Skovene i Bjærgegnene har her, som ved mange andre af Landets Floder, skadet Sejladsen i det Indre; Floden lider af Vandmangel om Sommeren og Tilsanding, der foraarsager Oversvømmelser; helt ned forbi Nantes er den opfyldt af Sandbanker, ja i Mellemløbet, fra *Digoin* til *Briare,* har man endog maattet anlægge en Kanal, *Canal latéral,* da man ikke mere kunde regulere Flodlejet.

3. Det næsten kredsrunde *Seinebækken (Pariserbæknet),* i hvis Midtpunkt Paris ligger mellem 30 og 100 m over Havet, er et Land, hvori kun faa Punkter hæver sig over 300 m, men som dog er rigt paa Afvekslinger. Det er rundt om indesluttet af Højdedrag og Plateauer, der hører til Trias-, Jura- og Kridtformationen og sænker sig jævnt ind ad i Bæknet; omkring Paris er disse Lag atter dækkede af tertiære Aflejringer; kun ud mod Kanalen er Bæknet aabent. Man kan ved Randene forfølge flere koncentriske Kredse. Den ydre Kreds bestaar af de p. 146 nævnte lave *Artois' Bjærge,* som efter Afbrydelsen ved Escauts Kilder fortsættes i *Argonnerne,* der mod S. gaar over i Langres' Plateau; Floden *Meuse* (Maas), der udspringer paa Langres' Plateau og løber langs Argonnernes Østside, maa betragtes som den vestlige Grænse for det lothringske Plateau. Den indre Kreds begynder mod NV. med de brede Flader, der danner de stejle *Falaises* mellem Havre og Dieppe, og som ved Sommes Lavland skilles fra den ydre Kreds; mod Ø. kan denne indre Kreds forfølges i en Linje omtrent over Vitry, Troyes og Joigny *(Forêt d'Othe).* Endelig kan Yderranden for de tertiære Lag forfølges i en Linje omtrent over Laon, Reims, Epernay, Provins og Fontainebleau. Hvor de yngre Kridtlag ligger øverst, som i Champagne (*Champagne pouilleuse,* ɔ: det lusede Ch.), er Jordbunden tør, uden Skov og temmelig ufrugtbar, kun egnet til Kvægavl; ogsaa mod S. ligger der tørre, ensformige Landskaber, som *Beauce* (indtil 140 m). De tertiære Lag omkring Seine og dens Bifloder er derimod frugtbare og rige paa Skov. Ligeledes er de kalkholdige Affald af de omgivende Højdedrag, særlig mellem Reims, Chalons-sur-Marne og Epernay, udmærket egnede til Vinavl.

Seine (Sequana) udspringer paa den nordlige Side af Mont Tasselot c. 500 m o. H. og beholder omtrent hele Vejen sin nordvestlige Hovedretning, kun i Øvreløbet mellem Optagelsen af Aube og Yonne afviger den fra den ved at dreje mod VSV. Ved Troyes bliver den sejlbar for mindre Fartøjer; den optager i højre Bred *Aube,* der kommer fra Langres' Plateau, og i venstre *Yonne* (med Bifloden *Armançon*), der kommer fra Morvanbjærgene. I Mellemløbet optager den i højre Bred *Marne* (Matrona), der kommer fra Langres' Plateau og bliver sejlbar ved Joinville, og *Oise* med Bifloden *Aisne,* kommende henholdsvis fra Ardennerne og Argonnerne. I Nedreløbet optager den i venstre Bred *Eure*; ved Rouen bliver den sejlbar for større Sejlskibe, men allerede fra Paris, hvorfra Løbet bliver stærkt bugtet og som en Følge deraf Faldet mindre, er Sejladsen betydelig. Først ved Normandiet ophører de Højdedrag, der hele Vejen har ledsaget Bredderne; ved Mundingen ved le Havre er

den c. 10 km bred. Seine er c. 775 km, dens Opland c. 78,000 km², — SV. for Seine udmunder *Orne,* NØ. for den *Somme,* 245 km.

d. Det **vestlige Højland,** der opfylder *Bretagne* og en Del af *Normandiet,* dannes ikke af noget sammenhængende Bjærgsystem, men bestaar af en Mængde lave, til Dels nøgne Bjærgkamme, der gaar i forskellige Retninger og skilles ved Dale, som let kan sættes i Forbindelse ved Kanaler. Hvor Klippebunden blot dækkes af et tyndt Lag Jord, findes der kun forkrøblet Krat, Hedeurter og noget Græs, og Landskabet, hvorover Vestenvinden blæser og driver de tunge Skyer af Sted, har

Fra Bretagne. Efter Tegning af A. Melbye.

ofte Karakteren af en Ørken; andre Steder, hvor Jordlaget er rigeligere, navnlig i Dalene, er der en rig og frisk Vegetation paa Grund af den store Fugtighed fra Havet. Den højeste Bjærgkam er *Montagnes d'Arrée,* 391 m, i den nordvestlige Del af Halvøen; sydligere gaar Paralleldraget *Montagnes Noires* (326 m), skilt fra det første ved *Aunes* Dal. Ø. for Indsænkningen, hvori *Rennes,* 40 m, ligger, og hvori der er gravet en Kanal, der forbinder Bretagnes sydøstlige Flod *Vilaine* med den nordlige, ved St. Malo udmundende *Rance,* breder sig talrige lave, rigt dyrkede Højdedrag i Normandiet og det østligere Landskab *Perche;* de højeste er *Monts d'Amain,* 417 m, N. for Alençon. Mod Ø. begrænses disse Granitplateauer af en Halvbue af Kalklag, der vender den konvekse Side ud til Seinebæknet.

Frankrig er et af Naturen særdeles rigt udstyret Land; særlig har det en betydelig Rigdom paa Floder, og de er ordnede paa en meget gunstig Maade. De løber i alle Retninger og sætter de indre Landskaber i Forbindelse saavel med Havene som med Egnene mod NØ., og da Vandskellene overalt gennembrydes af Indsænkninger, kan Floderne let sættes i Forbindelse ved Kanaler, der for største Delen er anlagte i det 18. Aarhundrede og nu er af mindre Betydning, navn-

lig paa Grund af de udstrakte Baneanlæg; det samlede sejlbare Flod- og Kanalnet er henved 13,000 km, hvoraf c. 4000 er Kanaler. I øvrigt er berørt den uheldige Indflydelse, som Skovenes Udryddelse har haft, Tilsanding og Oversvømmelser er Følgen som ved Rhône, Loire og især ved Garonne. Af Søer har Frankrig derimod ikke mange, naar man undtager Strandsøerne, og de er alle smaa; de fleste findes i Saônedalen, La Bresse, det ovennævnte Pays de Dombes og i Sologne; den eneste større er *Grandlieu*, c. 70 km², SV. for Nantes. De smukke Søer *Annecy* og *Bourget* (c. 45 km²) tilhører de franske Alpeegne.

c. Klimaet har i Enkelthederne ikke ringe Forskelligheder at opvise paa Grund af de store Afvekslinger, der findes saavel i den horisontale som den vertikale Bygning. Den største Forskel findes mellem de vestlige Dele, der staar under Atlanterhavets Indflydelse og har Kystklima, mest udpræget i Bretagne og Landskaberne langs Kanalen, og de østlige, der mere har et kontinentalt Præg; mod N. findes det mellemevropæiske, mod S. i Languedoc og Provence nærmer det sig det sydevropæiske Klima. Franskmændene selv har opstillet 7 klimatiske Regioner, hvoraf de 4, nemlig Bretagne, Seinebæknet, Gascogne og Provence, har Kystklima, og de 3, nemlig Vosges, Rhônedalen og Auvergne, har Fastlandsklima. Som Middeltemperatur for hele Landet kan sættes c. 11° (mellem 10 og 15°), Januartemperaturen er intetsteds under 0, sædvanlig mellem 2 og 4°. Varmen tiltager selvfølgelig fra N. til S.; Dunkerque har en Middeltemperatur af c. 8,5°, Paris af c. 10° (Jan. c. 2, Juli c. 18°), Poitiers af c. 12°, Lyon af c. 11,5° (Jan. 2,4, Juli godt 21°), Bordeaux 12,8° (Jan. 5,6, Juli 20,6°), Marseille 14,3° (Jan. 6,4, Juli godt 22°) og Nizza af 15,7° (Jan. 8,4, Juli c. 24°). I Almindelighed aftager Varmen fra V. til Ø.; Brest har en Middeltemperatur af 11,7° (Jan. 6,3, Juli 17,9°), Nancy c. 9,5°. Den mildeste Vinter har Bretagne, den strengeste Auvergnes Region, saaledes er i Le Puy (713 m) Middeltemperaturen for Jan. 0,3, for Juli 19,2°; den køligste Sommer har Bretagne, den varmeste Provence. Frankrig har en ret rigelig Regnmængde c. 80 cm aarligt), der for største Delen skyldes Atlanterhavet og de fremherskende Vestenvinde. Mod V. og N. regner det mest om Foraar og Efteraar, i det indre om Sommeren, jo mere man kommer ind i Landet, dog ikke mod SØ., hvor Sommeren er den tørreste Tid. Størst er Regnmængden ved Vestpyrenæerne, over 150 cm, i les Landes, 100—150 cm, ved Nordvestkysten, 80—100 cm, paa Centralplateauet, over 70 cm, navnlig i Cevennerne (over 150 cm), mindst i Seinebæknet Ø. for Paris i Champagne (40—50 cm) — Paris selv har henved 60 cm —, og paa de indre Plateauer, der er omgivne af Bjærge.

Naar undtages de sydlige Kystlandskaber Provence og Languedoc samt til Dels Garonnelandet, som har sydevropæisk Vegetation, og hvor Kulturlandskabet karakteriseres af Olietræet, er Frankrigs Planteverden overvejende mellemevropæisk, om ogsaa den ofte staar paa Overgangen af Mellem- og Sydevropa. Naar bortses fra de højere Dele af Pyrenæerne, Alperne og de centrale Plateauer, der naar over Skovgrænsen, er Frankrig endnu nogenlunde godt forsynet med Skov, c. 16 %. Men det har tidligere været langt mere Skovland, idet hele den mod Atlanterhavet vendende Side samt Sâone- og Rhônebæknet har været eet sammenhængende Skovland, medens Krat- og Græsvæksten var fremherskende i Kalkegnene; paa den anden Side har de for Vestenstormene udsatte Kystegne tidligere været dækket af udstrakte Heder. For største Delen bestaar Skovene af sommergrønne Løvtræer; de skovrigeste Egne er nu Bjærglandskaberne; i de vestlige Kystegne og mod S. kommer den stedsegrønne Underskov stærkt frem.

Dyreverdenen er væsentlig den mellemevropæiske, og i Modsætning til

tidligere Perioder findes der et rigt og mangeartet Dyreliv uden noget egentlig ejendommeligt Præg. Kulturen har fortrængt alle de større vilde Dyreformer; Landbjørnen træffes dog endnu i Alperne og Pyrenæerne, Ulven er endnu ret hyppig, Vildkatten findes i Skovene, desuden er der Ræve, Murmeldyr, Raadyr o. a. Kun mod S. er der noget større Afveksling ved Blandingen med sydligere Former; her indtager navnlig Krybdyrene og Padderne en større Plads.

§ 3. Republikken Frankrig.

I. Historiske og politiske Forhold.

Det gamle *Gallien* var i Oldtiden hovedsagelig beboet af *Kelterne* (af den *kymriske* Gren), ogsaa kaldede *Galler* eller *Galater;* kun mod SV. hinsides Garonne boede *Aquitanerne,* en Gren af Ibererne; *Baskerne* ved Pyrenæerne er Resterne af dem. De rene Kelter, boende mellem Garonne og Seine, var delte i mange Stammer, hvoraf *Arvernerne* i Auvergne og *Æduerne* mellem Saône og Loire var de mægtigste. N. for Seine boede *Belgerne,* der var stærkt blandede med germanske Elementer. Da Gallien kom ind under *Romerne* ved Cæsars Erobring 58—51 f. Kr., havde Kelterne allerede en vis Kultur med egen Skrift og Møntvæsen, særlig stod de i Ry som Smede; Druiderne, deres Præsteskab, havde den største Indflydelse i Samfundet. Med Kelternes politiske Selvstændighed gik ogsaa deres Sprog til Grunde, i det 2. Aarhundrede eft. Kr. taltes Latin næsten over hele Landet. Kun i Bretagne har det keltiske Sprog holdt sig, men *Bretonerne* er ikke Efterkommere af Galliens gamle Befolkning, men af Kelter, der indvandrede fra Britannien, navnlig i det 5. Aarhundrede, og deres Sprog („brezonnek") fortrænges mere og mere af det franske, saa at det nu kun tales hinsides en Linje mellem Vilainemundingen og Bretagnes nordligste Punkt, fortrinsvis i den vestlige Del (Basse Bretagne). Senere fulgte andre Indvandrere under Folkevandringen, saaledes *Vestgoterne* mod S., *Burgunderne* mod SØ. og *Frankerne* mod N., og endskønt de sidste har givet Landet dets Navn, har dog disse germanske Elementer ikke haft nogen egentlig Indflydelse hverken paa Sproget eller Folkekarakteren, det var det romerske og keltiske, der blev det bestemmende. *Normannernes* Indvandring i Normandiet var ogsaa uden Betydning, efter kort Tids Forløb antog de fransk Sprog og Sæd.

I det 9. Aarhundrede havde det romanske Sprog, der fremgik af Latinen, spaltet sig i to Hoveddialekter, den sydfranske eller *Langue d'oc (provençalsk)* og den nordfranske eller *Langue d'oui* (Langue d'oïl); Grænselinjen gik omtrent fra Garonnes Munding over Nordranden af det centrale Plateau til Rhône noget neden for Lyon og derfra over til Lac Leman. Begge bestod som selvstændige Skriftsprog ved Siden af hinanden, navnlig havde det sydfranske Sprog, der mod Ø. bredte sig ind i Piemont, mod S. ned i den pyrenæiske Halvø (se p. 27), en rig Litteratur i Troubadourernes Sange. Men ved Nordfrankrigs politiske Overvægt sejrede Langue d'oui, ved Aar 1500 var det Nationalsproget; den centralfranske Dialekt (i Orléans og Tours) blev Grundlag for det nuværende Skriftsprog, som navnlig siden Louis XIV's Tid, da det uddannedes af de store franske Digtere, ikke har undergaaet nogen synderlig Forandring. Det er fra den Tid blevet Verdenssprog, de Dannedes og Diplomaternes Sprog, som Latinen før var det. I øvrigt er der en Mængde Dialekter (Patois), næsten hvert Landskab har sin; den *provençalske* og *Langue d'oc* Dialekterne er de mest udbredte af det gamle sydfranske Sprog.

I den franske Nationalkarakter er der meget, der minder om de gamle Kelter.

Franskmændene er som Kelterne et tappert og frihedselskende Folk; intetsteds staar vel Æren, la gloire, højere, intetsteds er Nidding, lâche, et værre Skældsord. Naar Kelterne roses for deres Farvesans, Lethed i at tilegne sig nye Ideer og Elegance i at udføre dem, samt for deres Hurtighed i at tage Beslutninger og Gave til at udtrykke sig klart og træffende, findes alt dette hos Franskmændene; men disse Egenskaber kan ogsaa slaa over i Pragtsyge, Letsindighed, Flagren fra det ene til det andet og hurtig Opgiven af det gamle. Med al sin Enthousiasme og lidenskabelige Bevægelighed er dog Nationen et praktisk, arbejdsomt og sparsommeligt Folk, som ofte bedømmes uretfærdigt, fordi man tager Boulevardbefolkningen, navnlig Paris', til Rettesnor. Den djærve, arbejdsomme Landbostand, Kernen af Frankrigs Befolkning, har langt mindre af Skyggesiderne, langt mere af de gode, solide Egenskaber.

Lige fra Begyndelsen af Middelalderen, da Merovingeren Chlodevig fæstnede Riget, har Frankrig spillet en betydelig Rolle i Evropas politiske Liv. Efter Forliget i Verdun 843 udskiltes det egentlige Frankrig, V. for Rhinen, Meuse og Escaut, af det store Verdensrige, Karl den Store havde grundet, og under Karolingernes Efterfølgere Capetingerne og Sidelinjen Valois lykkedes det Kongerne at faa Bugt med Vasallerne; under Louis XI var deres Magt brudt og Frankrig en Enhed. Riget var paa den Tid c. 330,000 km² med 10 Mill. Indb. Vel svækkedes Riget i Begyndelsen af den nyere Tid ved Kampene om Herredømmet i Italien og navnlig ved Reformationskrigene (Huguenotterne), men ved Huset Bourbons Politik, begyndt af Henri IV, fortsat af Richelieu, Mazarin og Louis XIV, blev Frankrig Evropas mægtigste Stat, og Kongemagten blev uindskrænket. Tillige fik Riget betydelige Udvidelser ved Trediveaarskrigen (Elsass) og Louis XIV's Krige; i de 18. Aarhundrede kom Lothringen og Korsika til, saa at det var over 528,000 km² ved Udbruddet af den store Revolution 1789. Omvæltningen var en naturlig Følge af den absolutistiske, slette Regering og det voldsomme Tryk, der hvilede paa Folket. Siden den Tid har Frankrig undergaaet mange Omskiftelser, Grænserne er blevne forandrede, og den ene Forfatning har afløst den anden. Efter den forbigaaende store Udvidelse under Napoleon I's Militærherredømme — umiddelbart herskede han 1811 over 750,000 km² med henved 50 Mill. Indb. — blev Riget ved Bourbonernes Genindsættelse 1815 indskrænket til Grænserne fra 1789. Julirevolutionen 1830 styrtede Bourbonerne, Februarrevolutionen 1848 Huset Orléans, og den nye Republiks Præsident Napoleon beredte ved Statskoupet 1851 Vejen for det andet Kejserdømme. Ved frugtbringende Arbejder for at ophjælpe Landets Næringsveje og ved en heldig Indblanding i Evropas Krige hævede Napoleon III's Regering Rigets Anseelse; 1860 udvidedes det med Savoyen og Nizza (c. 14,000 km²). Men da indtraadte Vendepunktet, Preussens Sejre 1864 og 66 og den ulykkelige Indblanding i Mexicos Anliggender svækkede hans Stilling, og den uundgaaelige Krig med Tyskland hidførte Republikkens Genindførelse og Tabet af Elsass og tysk Lothringen, 14,500 km² med 1,550,000 Indb., saa at Riget nu har omtrent den Størrelse, det havde 1789. Vel har det rige Land rejst sig hurtig efter Nederlaget, men dets Stormagtsstilling er svækket, og det indtager ikke længere den Førerstilling, som det tidligere havde som „la grande nation", England har forlængst overfløjet det som Verdensmagt, Tyskland har den mest fremskudte Stilling som politisk Faktor paa det evropæiske Fastland, og selv Italien søger at gøre det Rangen stridig i Herredømmet paa Middelhavet.

Republikkens Fladeindhold er 536,500 km² (med Korsika). Dertil kommer de betydelige Kolonier. Frankrig har fra det 16. Aarhundrede drevet en udstrakt Kolonialpolitik, navnlig har det været Englands Medbejler; men det er ikke som andre Lande blevet støttet ved Udvandringer, da de Franske nødig forlader deres

Land, og da det i sin Befolkning ikke har noget at undvære til Kolonisation. De vigtigste af de ældre Kolonier, Canada og Louisiana, er ogsaa gaaede tabte. Men i det 19. Aarhundrede har Frankrig begyndt paa Grundlæggelsen af et nyt, langt mere udstrakt Kolonirige, navnlig i Nord- og Vestafrika samt Bagindien, saaledes at Frankrig som Kolonimagt nu kun staar tilbage for England. Rigtignok har disse Kolonier hidtil mest voldet Landet Besværligheder og uhyre Udgifter.

Idet der i øvrigt henvises til Afsnittene under de enkelte Verdensdele, gives her en kort Oversigt over de franske Kolonier med Protektorater og „Interessesfærer". I *Avstralien:* Ny Caledonien og Tahiti med Dependenser, i alt 24,200 km² med c. 88,000 Indb. I *Amerika:* Fransk Guyana, Guadeloupe med Dependenser, Martinique, St. Pierre og Miquelon, i alt 82,000 km² med c. 450,000 Indb. I *Asien:* de smaa Kolonier i Forindien og de store Besiddelser i Bagindien, Indo-Kina, i alt 803,600 km² med c. 17,273,000 Indb. I *Afrika:* Algier, Protektoraterne Tunis og Marokko, Fransk Vestafrika (se I pag. 433), Fransk Sahara, Fransk Ækvatorialafrika, Somalikysten med Dependenser, Madagaskar med Dependenser, Réunion med Dependenser, i alt 9,581,400 km² med c. 36 Mill. Indb. (heri er Marokko medregnet med c. 5 Mill. Indb.). Hele Koloniriget er saaledes over $10,_5$ Mill. km² med c. 54 Mill. Indb.

Frankrigs Befolkning var 1911 39,601,500, ɔ: 74 paa 1 km². Det er det Land i Evropa, der har den mindste Tilvækst; 1784 havde det c. $24,_8$, 1800 $26,_8$, 1872 (efter Tabet af Elsass-Lothringen, men med Savoyen og Nizza, altsaa med omtrent samme Omfang) $36,_1$, 1901 38,466,900 og 1906 39,252,200 Indb.; i det 19. Aarhundrede beløb Tilvæksten sig kun til $12,_2$ Mill., c. 35 %, 1901—11 har den været c. $1,_1$ Mill., og Frankrig, som for 100 Aar siden var Mellem- og Vestevropas folkerigeste Land, staar nu tilbage for næsten alle de andre. Grunden hertil ligger ikke i Udvandringen, der som sagt er meget ringe (1905: c. 13,000), men i andre sociale Forhold, der bevirker, at Fødselsoverskuddet stadig tager af („Tobørnsægteskaberne"). Ved det 19. Aarhundredes Begyndelse oversteg Fødslerne i Almindelighed Dødsfaldene med c. 200,000, senere sank Tallet til c. 150,000, efter 1878 gik det ned under 100,000, og derefter er det vedblivende taget af, 1910 var Fødselsoverskuddet c. 70,500, ja nogle Aar er der endog døde flere, end der er fødte (1906: 19,900, 1911 endog c. 34,900, 1912 var Fødselsoverskuddet 57,900). Det er betegnende, at der i den sidste Tid er udsat Præmier for Ægteskaber med mange Børn. En stor Del af Departementerne er gaaede tilbage i Folketal, kun de, som har stor Industri, ligesom Bybefolkningen i det hele er gaaede frem; Bybefolkningen, som ved 1880 udgjorde c. 33 %, var i 1906 c. 42 % (16,537,200 i Byerne). Tættest befolkede er Egnene ved Belgiens Grænse (Departementet Nord har 340 paa 1 km²), langs Kanalen og nedre Seine, selvfølgelig staar Paris og Omegn højest; derimod er Auvergne, Champagne, Sologne og Kystlandskaberne ved det inderste af den biscayiske Bugt tyndt befolkede (les Landes har 31 paa 1 km²); tyndest befolkede er selvfølgelig de egentlige Bjærgegne, Basses-Alpes har 15, Hautes-Alpes 19 og Lozère 24 paa 1 km². Indvandringen til Landet er ikke ubetydelig; 1906 angaves den fremmede Befolkning til c. 1,047,000, hvoraf de fleste er Italienere, Belgiere, Spaniere, Schweizere, Tyske og Englændere. Foruden Franske regnes der desuden c. $1,_1$ Mill. *Bretoner,* som taler deres eget Sprog, c. 500,000 *Italienere* (Nizza og Korsika), 200,000 *Baskere* (Rousillon og Foix), 200,000 *Flamlændere,* 100,000 *Jøder,* hvoraf de 70,000 i Paris, og nogle Tusinder *Zigeunere* (mest i Pyrenæerne).

I religiøs Henseende hører de allerfleste til den romersk-katolske Kirke; 1911 opgaves der af andre Trosbekendelser, foruden de ovennævnte 100,000 Jøder, c. 662,000 Protestanter, hvoraf de fleste er Reformerte; de findes mest

mod S. og SØ., i Departementet Gard er over 1/4 Reformerte; Lutheranere findes mest i Omegnen af Montbéliard, den eneste By i Frankrig, hvor Katolikkerne er i Mindretal. Den romersk-katolske Kirke staar under 7 Ærkebiskopper og 67 Biskopper (uden Kolonierne); endnu 1878 ansloges de gejstliges Antal, med Munke og Nonner, til c. 200,000, men fra 1880 blev allerede en Mængde gejstlige Samfund udviste, og nu, efter at den fuldstændige Adskillelse mellem Stat og Kirke er gennemført fra 1907, er næsten alle religiøse Kongregationer og Klostre ophævede. — Den offentlige Undervisning har gjort store Fremskridt i de senere Aar, navnlig fra 1878, da Elementarundervisningen helt blev omordnet, og 1882, da den blev obligatorisk for alle Børn mellem 6 og 13 Aar. Som Bevis paa Fremgangen anføres, at 1860 kunde kun 60 % af Rekrutterne læse, men 1874 var der 82 % og 1879 85 %; endnu 1889 var der dog blandt Rekrutterne 9,5 %, der var Analfabeter, men 1905 kun 3,9 %. I 1909 var der 81347 Elementarskoler med c. 5,630,000 Elever. Den højere Undervisning meddeles i de af Staten holdte Lyceer (1910: 111) og de af Kommunerne holdte Collèges (131) og en Mængde Privatinstitutter (1908: 637) med i alt over 161,000 Elever; af Seminarier for Lærere og Lærerinder var der 1905 165. Af Universiteter, hvori alle Fakulteter er forenede, er der fem: i Paris, Lyon, Bordeaux, Nancy og Montpellier; men desuden er der en Mængde Højskoler med enkelte Fakulteter, som ogsaa kaldes Universiteter (1907: 74 med c. 38,000 Studenter). Endvidere er der talrige Fagskoler, Specialskoler, polytekniske Skoler, videnskabelige Anstalter og lærde Selskaber, hvoraf det mest kendte er „Institut de France", ligesom Kunstakademier osv. I 1912 ansloges Statens Udgifter til Undervisningsvæsenet til c. 297,7 Mill Frs.

Næringsveje. Omtrent 85 % af hele Arealet anses for produktiv, idet c. 54,5 % er Agerland, 3,2 % Vinland, 11,2 % Enge og Græsgange og c. 16 % Skov. Omtrent Halvdelen af Befolkningen beskæftiger sig med Landbruget, og Jorden er for den største Del i Hænderne paa smaa Jordbrugere, der udgør Kernen af Landets sparsommelige og nøjsomme Bondestand. Frankrig er et af Europas vigtigste Kornlande, den aarlige Kornproduktion, der er steget overordentlig i det sidste Aarhundrede, er over 250 Mill. hl, og dog kan der intet udføres, der maa endog indføres betydelige Mængder (navnlig fra Rusland og Amerika). Højst staar Korndyrkningen i den nordlige og nordvestlige Del, især i Flandern. Den mest dyrkede Kornsort er Hveden, der udgør henved Halvdelen af hele Kornproduktionen (1905 over 118 Mill. hl), dernæst kommer Byg, saa Rug og Havre, ogsaa Majs og Boghvede dyrkes der en Del af, desuden i stor Mængde Kartofler, hvori Landet kun staar tilbage for Tyskland, Sukkerroer (1906: c. 983 Mill. kg), hvori det ogsaa staar tilbage for Tyskland, Farveplanter, navnlig mod N. (Krap), Hør, Hamp, nogen Tobak, Humle, mod N., og Grøntsager og Bælgfrugter i store Kvantiteter. Frankrig er et af Europas største Frugtlande, skønt det ikke dækker Forbruget; særlig nævnes Kastanjer i de sydlige og midterste Landskaber paa Centralplateauet, hvor de ofte erstatter Brødet, Sydfrugter i Provence, Æbler og Pærer i Normandiet og Bretagne. Af størst Betydning er Vinavlen, idet c. 1/32 af Landet er beplantet med Vin (1907: c. 16,500 km²); Frankrig er det første Vinland, baade hvad Kvantitet og Kvalitet angaar, kun i nogle Departementer mod NV. mangler Vinavlen helt, ligesom den ogsaa er uden Betydning i Bjærghøjderne og paa de indre Plateauer; Languedoc, Egnen om Garonne (Medoc) mod N. til Charente, Bourgogne og Champagne er de vigtigste Vinegne. I 1875 produceredes 83,5 Mill. hl, den største hidtil kendte Høst, men i de næste Aar gik den betydelig tilbage paa Grund af den ved Vinlusen (Phylloxera) fremkaldte Sygdom; 1877 udgjorde Høsten endnu c. 56 Mill. hl, men 1879 var den kun 25 Mill.; det var især

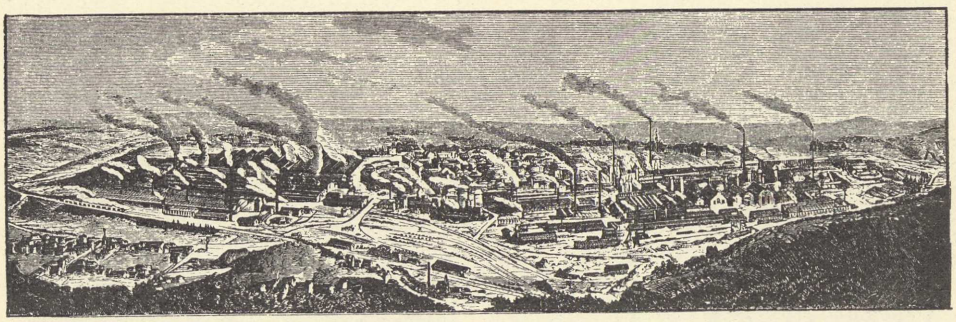
Egnene mod S. om Garonne, der led under Sygdommen; senere er den dog atter steget, dog med store Svingninger, 1883 var den c. 36, 1892 29, 1900 $68,_5$, 1902 $42,_3$, 1907 66 Mill. hl; i de Aar, hvor Sygdommen særlig huserer, indføres der store Mængder Vin fra Spanien og Italien, i 1880—82 indførtes der endog 7—8 Mill. hl aarlig (Værdien af den indførte Vin i 1911 var $301,_5$ Mill. Frs.). Desuden maa nævnes den betydelige Produktion af Kognak og fransk Brændevin. I de nordvestlige Egne, navnlig i Normandiet tilvirkes megen Cidre, Æblevin, en Produktion, der for øvrigt er overordentlig stærkt varierende, 1883: c. $23,_5$, 1904: c. $36,_4$, i 1907 kun

Vinhøst i Champagne.

c. $3,_4$ Mill. hl. Fra det sydlige Frankrig navnlig Provence (og Korsika) faas udmærket Olie, i Provence især er der betydelig Blomsterdyrkning til Fremstilling af æteriske Olier og Essenser, i Alpeegnene stor Trøffelavl. Af Skove har Landet som nævnt kun c. 16 % i Gennemsnit, mod Ø. ved Tysklands og Italiens Grænse kan det stige til 25, ja 40 %; tidligere Tiders Misrøgt og Krige har tyndet dem ud; nu gøres der dog i de senere Aar, navnlig i les Landes og Vestalperne, meget for at ophjælpe Skovene. — Kvægavlen staar navnlig højt mod NV., særlig i Normandiet (Hornkvæg og Heste), paa Centralplateauet har især Faare- og Gedeavlen Betydning, mod N. og NØ. er der stor Svineavl, men Kvægavlen strækker langt fra til for Landets Kødforbrug; i 1908 var der af Hornkvæg c. $14,_{24}$, af Heste $3,_{13}$, af Faar henved $17,_5$, af Geder over $1,_4$ og af Svin $7,_2$ Mill. Af Udførselsprodukter maa nævnes Ost (Roquefort og Brie) og Smør (fra Normandiet); særlig højt staar Fjerkræavlen, Fjerkræ, Æg og Fjer er betydelige Udførselsartikler, især til England; ogsaa Kanin- og Biavlen maa nævnes. Silkeavlen er betydelig især mod SØ. (den nedre Rhônedal); næst Italien producerer Frankrig mest Silke

af de evropæiske Lande (1908 c. 8,4 Mill. kg Kokoner); dog er Produktionen langt fra nok til Industrien, hvorfor der indføres store Mængder Raasilke. — Fiskeriet, navnlig af Sild (mod NV.), Sardiner (Vestkysten) og Thunfisk (Middelhavet), er meget betydeligt; desuden maa nævnes den store Østersavl, navnlig ved den biscayiske Bugt (Arcachon, Auray) og Blodigleavlen, ved Bordeaux. Frankrig tager ogsaa stor Del i Fiskerierne ved Island (Sild) og New-Foundland (Kabliau). — Bjærgværksdriften er vel ikke ubetydelig, men dog langtfra nok til Landets Behov; der findes Sølv i ringe Mængde, noget Kobber (Omegnen af Lyon), Bly (Puy de Dôme), Zink, Antimon og Salt, ligesom der er Rigdom paa Mineralkilder baade i Pyrenæerne, Alperne og paa Centralplateauet, men mest findes der af Kul og Jærn. Kullet, hvoraf der 1906 produceredes over 34 Mill. Tons, findes især mod N. i Valenciennesbæknet (Departementerne Nord og Pas-de-Calais), omkring

Fabrikker ved Le Creuzot.

St. Etienne og Le Creuzot og mod SØ. ved Cevennerne (Alais og Decazeville); men der maa dog indføres betydeligt, særlig fra England, Belgien og Tyskland (1911 for 453,5 Mill. Frs.). Jærn (Jærnerts) findes især i Vogeserne (Lothringen), paa Centralplateauet (Berry, Franche Comté, Champagne) og i Pyrenæerne, dog ogsaa af dette maa der indføres meget (c. 40 % af Forbruget). Paa Stenarter, som Porfyr, Granit, Marmor (Ardennerne, Pyrenæerne), Skifer, Kalk- og Sandsten, Møllesten, litografiske Sten, Lerarter til Fabrikation af Porcellæn og Fajance, er Landet temmelig rigt. — Industrien har især siden Midten af det 19. Aarhundrede taget et uhyre Opsving, Frankrig hører nu til Industrilandene af første Rang, Udførslen af Industrivarer opvejer omtrent den store Indførsel af Korn og Raaprodukter (henholdsvis hver c. 60 % af Ud- og Indførsel), og hvad Elegance og Smag angaar, indtager den ubestrideligt den første Plads, i Omfang viger den kun for England og staar vel lige med Tyskland, c. 1/4 af Befolkningen er beskæftiget med den, og Værdien af Fabrikationen anslaas til 12 Milliarder Frs. aarlig og derover. De fornemste Industriegne er mod N. (Flandern), Seinedepartementet (Paris og Omegn) og Egnen om Lyon og St. Etienne. Øverst staar Tekstilindustrien, hvis Varer udgør Hovedparten af Udførslen. Først maa nævnes Silkeindustrien, særlig i Lyon, der er Evropas første Plads i denne Henseende, men ogsaa i St. Etienne og Grenoble, dernæst Industrien i Bomuld, Lærred og Uld, særlig mod N.; den første er især knyttet til Byer som Lille, Roubaiz og Rouen, men ogsaa Departementerne Vosges, Aisne og Eure maa nævnes, Lærredsindustrien har en Hovedplads i Lille, Uldindustrien i Roubaix og Tourcoing; særlig maa desuden nævnes Industrien i Kniplinger (Valenciennes, Bayeux, Caen osv.), Broderier (Lyon), Sjaler og Tæpper (Paris, Lyon, Beauvais osv.), Jute (Dunkerque), Possementarbejder m. m.

Metalindustrien, navnlig i Jærn- og Staalvarer og Maskiner, er ogsaa betydelig, særlig i de paa Kul og Jærn rige Egne; blandt andet kan nævnes de store Støberier i St. Etienne og Knivsmedearbejderne i Paris. Endvidere maa fremhæves den store Kunstindustri, navnlig i Paris (Bijouterier, Guld- og Sølvarbejder), Industri i Ure (Besançon), Læder, som Handsker (Paris og Grenoble), Papir, Parfumerier, Sæbe, Vogne, Møbler, Klaverer, Tobak m. m.; den keramiske Industri staar ogsaa højt, navnlig i Porcellæn (Sèvres og Limoges) og Fajance, ligesom Glas- og Krystalfabrikationen. Roesukkerfabrikationen er nævnt ovfr. — Den udenlandske Handel staar kun tilbage for Englands, de Forenede Staters og Tysklands; den aarlige Omsætning varierer i de sidste 5 Aar mellem 17 og 20 Milliarder Frs. De vigtigste Indførselsartikler er Korn, Uld, Bomuld, Raasilke, Kul, Oliefrø, Huder, Maskiner, Kautsjuk, Træ m. m., de vigtigste Udførselsartikler Fabriksvarer, Vin, Frugt, Sukker m. m.; i 1911 var Værdien af Indførslen 9809,9, af Udførslen 8012,2 Mill. Frs. (deraf Huder 349,3, Bomuldsvarer 334,2, Uld 323,6, Silkevarer 292, Lærredsvarer 197,7, Uldvarer 190,6, Galanterisager 183,4, Kemikalier 169,6 Mill.). Den største Del af Handelen foregaar med England, dernæst Belgien, Tyskland, de Forenede Stater og Italien. Det meste af Handelen foregaar til Søs, men Handelsflaaden, som 1911 bestod af 17,621 Skibe med 1,451,648 Tons Drægtighed (deraf 1726 Dampskibe med 815,567 T. Dr.), indtager dog kun den fjerde Plads i Evropa (efter England, Norge og Tyskland), da c. to Tredjedele af Handelen drives med fremmede Skibe; Grunden hertil er maaske de mindre gode Havne og de mange Kræfter, Krigsflaaden lægger Beslag paa. Den indenlandske Handel er overordentlig livlig og fremmes ved et fortrinligt Kommunikationsvæsen; Landet har Rigdom paa gode Veje, sejlbare Floder og Kanaler (se p. 154) samt et udstrakt Jærnbanenet, der er blevet betydelig udvidet i de senere Aar; 1911 var der af Jærnbaner 50,250 km, af Telegraflinjer (1910) 182,794 km.

Forfatningen er republikansk fra 4. Septbr. 1870, men først ordnet ved Lov af Febr. 1875. Den udøvende Magt er hos Præsidenten, den lovgivende Magt hos Deputeretkamret og Senatet, der tilsammen danner Nationalforsamlingen. Deputeretkamret (597 Medl.) vælges ved almindelig Stemmeret paa 4 Aar; Senatet (300 Medl.) vælges paa 9 Aar, med Fornyelse af $^1/_3$ hvert 3. Aar, af særegne Valgforsamlinger, hvori Kommuneraadene har Overvægten (af de paa Livstid, af Nationalforsamlingen valgte Senatorer var der i 1912 kun 3 tilbage). Præsidenten, der kan genvælges, vælges paa 7 Aar af Nationalforsamlingen ved simpel Stemmeflerhed. Han er kun ansvarlig i Tilfælde af Højforræderi, har et Statsoverhoveds almindelige Rettigheder og kan opløse Deputeretkamret med Senatets Samtykke. Ministrene er ansvarlige over for Kamrene. I Spidsen for Statsraadet, som har at behandle Sager, der forelægges det af Kamrene eller Præsidenten, staar Justitsministeren. Den dømmende Myndighed udøves af Fredsdommerne i hvert Kanton, derfra appelleres til Arrondissementsdomstolene og videre til Appellationsretterne (26), i civile, og Acciseretterne (en i hvert Departement), i kriminelle Sager. Øverste Domstol er Kassationsretten i Paris, der dog ikke er nogen egentlig Appellationsret, men kun afgør, om de appellerede Sager er førte paa rette Maade. — Efter Krigen med Tyskland, som vist har kostet Frankrig med Krigsomkostninger henved 10 Milliarder Frs., lykkedes det Landet i forbavsende kort Tid at stille sine Finanser paa Fode igen, og desuden anvender det umaadelige Summer paa Undervisningsvæsenet, Hær og Flaade, Anlæg af Fæstninger, Kanaler, Jærnbaner osv. Men Landets Statsgæld er ogsaa uhyre, og Skattebyrden overordentlig, større end i noget andet Land. Landets Rigdom hjælper dog Staten ud over Vanskelighederne; det er ogsaa en Lykke, at Velstanden er jævnere fordelt

end i mange andre evropæiske Stater, det meste af Jordejendommene er udstykket til mange mindre Selvejere. Budget 1912 var: Udgifter c. 4498 (deraf 721 til Forsvarsvæsenet), Indtægter 4495,85 Mill. Frs.; Statsgælden kan ansættes til c. 32,5 Milliarder Frs. — Ved Lov af 1872 og senere supplerende Lov er der indført almindelig Værnepligt for hver Mand fra det 19. Aar, saaledes at han tjener 3 Aar i den staaende (aktive) Hær og 11 Aar i dens Reserve, derefter 7 Aar i Landeværnet (Territorialhæren) og andre 7 Aar i dens Reserve. Den staaende Hær bestaar af 20 Armékorps (hvoraf et i Algier) og tæller paa Fredsfod c. 580,000 Mand foruden 29,700 Officerer; hele Krigsstyrken anslaas til c. 4,350,000 Md., hvoraf over de to Mill. gaar paa Landeværnet. Af Fæstninger har Landet, navnlig ved Nord- og Nordøstgrænsen, en stor Mængde (c. 150). Flaaden, der kun staar tilbage for Englands, bestod 1912 af 374 Skibe (desuden var der 54 under Bygning) med i alt 729,680 Tons, 2815 Kanoner og en Bemanding af c. 47,700 Mand (hertil kommer en Del Luftkrydsere, hvis Tal dog ikke kan opgives).

Før 1789 inddeltes Landet i 33 Guvernementer eller Provinser (hvortil senere kom Savoyen og Nizza), som var højst ulige i Størrelse, ligesom ogsaa Administrationen og Privilegierne var forskellige; disse deltes atter i en Mængde (350—400) smaa Landskaber, adskilte i fysisk eller historisk Henseende. Ved Revolutionens Begyndelse deltes disse Provinser i Departementer, idet man saa helt bort fra den tidligere historiske Inddeling og kun saa vidt muligt tog Hensyn til rent overfladiske fysiske Grænseskel. Det er endnu den officielle Inddeling, men de gamle Landskaber (eller Guvernementer) har holdt sig i Folkets Bevidsthed, da denne Inddeling er langt naturligere, fordi den har Hævd i Folkets Historie. Før Krigen 1870—71 var der 89 Departementer, nu er der 86 eller 87, naar Territoriet Belfort (Rest af Departementet Haut-Rhin) regnes som et. Departementerne, i Gennemsnit 6000 km², der styres af Præfekter, deles i Arrondissementer (362), styrede af Underpræfekter, og disse atter i Kantoner (c. 2,900); Kantonernes Underafdelinger, Kommunerne, (c. 36,700), styres af Mairer (Borgermestre), der vælges af Sogneraadene (conseils municipals). Departementerne, med Indbyggertal fra 1911, er følgende:

1.	Finistère	7,000	km²	med	809,800	Indb.,	115	paa	1	km²
2.	Morbihan	7,100	—	—	578,400	—	82	—	—	
3.	Côtes-du-Nord	7,200	—	—	605,500	—	84	—	—	
4.	Ille-et-Vilaine	7,000	—	—	608,100	—	87	—	—	
5.	Loire-Inférieure	7,000	—	—	669,900	—	96	—	—	
6.	Maine-et-Loire	7,200	—	—	508,100	—	70	—	—	
7.	Mayenne	5,200	—	—	297,700	—	57	—	—	
8.	Sarthe	6,200	—	—	419,400	—	67	—	—	
9.	Manche	6,400	—	—	476,100	—	74	—	—	
10.	Calvados	5,700	—	—	396,300	—	70	—	—	
11.	Orne	6,100	—	—	307,400	—	50	—	—	
12.	Eure	6,000	—	—	323,700	—	54	—	—	
13.	Seine-Inférieure	6,300	—	—	877,400	—	138	—	—	
14.	Seine-et-Oise	5,700	—	—	817,600	—	145	—	—	
15.	Seine	500	—	—	4,154,000	—	8,307	—	—	
16.	Seine-et-Marne	5,900	—	—	363,600	—	61	—	—	
17.	Oise	5,900	—	—	411,000	—	70	—	—	
18.	Aisne	7,400	—	—	530,200	—	71	—	—	
19.	Somme	6,300	—	—	520,200	—	83	—	—	

20.	Pas-de-Calais	6,800	km²	med	1,068,200	Indb.,	158	paa 1	km²
21.	Nord	5,800	—	—	1,961,800	—	340	—	—
	Nordvestl. Frankrig	128,700	km²	med	16,704,400	Indb.,	129	paa 1	km²
22.	Ardennes	5,300	km²	med	318,900	Indb.,	61	paa 1	km²
23.	Marne	8,200	—	—	436,300	—	53	—	—
24.	Aube	6,000	—	—	240,800	—	40	—	—
25.	Haute-Marne	6,300	—	—	214,800	—	34	—	—
26.	Meuse	6,200	—	—	278,000	—	45	—	—
27.	Meurthe-et-Moselle	5,300	—	—	564,700	—	107	—	—
28.	Vosges	5,900	—	—	433,900	—	74	—	—
29.	Haut-Rhin el. Belfort	600	—	—	101,400	—	167	—	—
30.	Haute-Saône	5,400	—	—	257,600	—	48	—	—
31.	Doubs	5,300	—	—	299,900	—	57	—	—
32.	Jura	5,100	—	—	252,700	—	50	—	—
33.	Yonne	7,500	—	—	303,900	—	41	—	—
34.	Côte d'Or	8,800	—	—	350,000	—	40	—	—
35.	Saône-et-Loire	8,600	—	—	604,500	—	70	—	—
36.	Ain	5,800	—	—	342,500	—	59	—	—
	Nordøstl. Frankrig	90,300	km²	med	4,999,900	Indb.,	55	paa 1	km²
37.	Rhône	2,900	km²	med	915,600	Indb.,	232	paa 1	km²
38.	Loire	4,800	—	—	640,600	—	134	—	—
39.	Haute-Savoie	4,600	—	—	255,100	—	56	—	—
40.	Savoie	6,200	—	—	247,900	—	40	—	—
41.	Isère	8,200	—	—	555,900	—	67	—	—
42.	Drôme	6,600	—	—	290,900	—	44	—	—
43.	Hautes-Alpes	5,600	—	—	105,100	—	19	—	—
44.	Vaucluse	3,600	—	—	238,700	—	67	—	—
45.	Bouches-du-Rhône	5,200	—	—	805,500	—	154	—	—
46.	Var	6,000	—	—	330,800	—	55	—	—
47.	Basses-Alpes	7,000	—	—	107,200	—	15	—	—
48.	Alpes-Maritimes	3,700	—	—	356,300	—	97	—	—
49.	Haute-Loire	5,000	—	—	303,800	—	61	—	—
50.	Lozère	5,200	—	—	122,700	—	24	—	—
51.	Ardèche	5,600	—	—	331,800	—	60	—	—
52.	Gard	5,900	—	—	413,500	—	70	—	—
53.	Hérault	6,200	—	—	480,500	—	77	—	—
54.	Aude	6,300	—	—	300,500	—	47	—	—
55.	Tarn	5,800	—	—	324,100	—	56	—	—
56.	Haute-Garonne	6,400	—	—	432,100	—	68	—	—
57.	Pyrénées-Orientales	4,100	—	—	213,000	—	51	—	—
58.	Ariège	4,900	—	—	198,700	—	41	—	—
	Sydøstl. Frankrig	119,800	km²	med	7,970,300	Indb.,	66	paa 1	km²
59.	Hautes-Pyrénées	4,500	km²	med	206,100	Indb.,	46	paa 1	km²
60.	Basses-Pyrénées	7,700	—	—	433,300	—	56	—	—
61.	Gers	6,300	—	—	222,000	—	35	—	—
62.	Landes	9,400	—	—	288,900	—	31	—	—
63.	Tarn-et-Garonne	3,700	—	—	182,500	—	49	—	—

64.	Lot-et-Garonne	5,400	—	—	268,100	—	50	—	—
65.	Gironde	10,700	—	—	829,100	—	77	—	—
66.	Aveyron	8,850	—	—	369,400	—	42	—	—
67.	Lot	5,200	—	—	205,800	—	39	—	—
68.	Dordogne	9,200	—	—	437,400	—	47	—	—
69.	Charente	6,050	—	—	346,400	—	58	—	—
70.	Charente-Inférieure	7,200	—	—	450,900	—	62	—	—
71.	Vendée	7,000	—	—	438,500	—	63	—	—
72.	Deux-Sèvres	6,100	—	—	337,600	—	56	—	—
73.	Vienne	7,000	—	—	332,300	—	47	—	—
	Sydvestl. Frankrig	104,300	km²	med	5,348,300	Indb.,	51	paa 1	km²
74.	Indre-et-Loire	6,200	km²	med	341,200	Indb.,	55	paa 1	km²
75.	Loir-et-Cher	6,400	—	—	271,200	—	42	—	—
76.	Loiret	6,800	—	—	364,100	—	53	—	—
77.	Eure-et-Loir	5,900	—	—	272,300	—	46	—	—
78.	Indre	6,900	—	—	287,700	—	41	—	—
79.	Cher	7,300	—	—	337,800	—	46	—	—
80.	Nièvre	6,900	—	—	299,300	—	43	—	—
81.	Allier	7,400	—	—	406,300	—	55	—	—
82.	Puy-de-Dôme	8,000	—	—	525,900	—	66	—	—
83.	Cantal	5,800	—	—	223,400	—	39	—	—
84.	Corrèze	5,900	—	—	309,600	—	53	—	—
85.	Haute-Vienne	5,600	—	—	384,700	—	69	—	—
86.	Creuse	5,600	—	—	266,200	—	48	—	—
	Central Frankrig	84,700	km²	med	4,289,700	Indb.,	50	paa 1	km²
87.	Corse	8,700	km²	med	288,800	Indb.,	33	paa 1	km²
	Frankrig	536,500	km²	med	39,601,400	Indb.,	74	paa 1	km²

Frankrig har vel mange, men forholdsvis ikke mange store Byer. Foruden Kæmpebyen Paris med sine c. 3 Mill. er der kun 14 Byer, der har over 100,000, 24 har over 50,000 og 41 over 30,000 Indb. Som nævnt (p. 15) tiltager Bybefolkningen paa Landets Bekostning her som i de fleste Lande. Ved Stedbeskrivelsen følges de gamle historiske Provinser, der har langt større Hævd blandt Befolkningen end Departementerne. Indbyggertallene er for Byer med over 30,000 Indb. fra Folketællingen 1911, for de andres Vedkommende er Tallene for det meste fra 1906.

II. Stedbeskrivelse.

1. **Bretagne** (bestaaende af Departementerne *Finistère* mod V., *Côtes-du-Nord* og *Ille-et-Vilaine* mod N., *Morbihan* og *Loire-Inférieure* mod S.), c. 34,000 km², Oldtidens *Armorica* (eller Aremorica, ɔ: ved Havet), befolket som berørt (p. 155) for en stor Del af Briter fra England i det 3. og 5. Aarhundrede, hvorfor det ogsaa kaldtes *Britannia minor;* det indlemmedes først i Frankrig 1532. De tapre og stolte Indbyggere skiller sig fra de Franske ved deres alvorlige, noget tungsindige Præg; de er noget raa i Sæder, men godmodige og gæstfri. Man skelner mellem Øvre-Bretagne, den nordlige bjærgfulde Del, og Nedre-Bretagne mod S. Med faa Undtagelser ligger alle Byer af Betydning ved Kysten.

Ved Kanalen liggger fra Ø. til V.: *Cancale,* c. 6,500 Indb., har stor Østersfangst; *Saint Malo,* 10,600 Indb., Fæstning og en af Bretagnes bedst byggede Byer, liggende paa en Ø, der ved en Dæmning er forbundet med Fastlandet, har betydelig Skibsfart, Sejldugsfabrikation og Fiskeri (Hval- og Kabliaufangst); i Nærheden *Saint Servan,* 12,200 Indb., en Krigs- og Handelshavn med Skibsbyggerier; *Saint Brieuc,* 23,000 Indb., Hovedstad i Côtes-du-Nord, har Fiskeri paa New-Foundland og Østersavl, *Morlaix,* 16,000 Indb., stor Korn- og Kvæghandel, især paa England og Fiskeri.

Stensætning ved Carnac.

— Ved Atlanterhavskysten ligger *Brest,* 90,500 Indb., Landets stærkeste Krigshavn, sprængt ud i Klippen, med storartede Marineetablissementer; Arbejderne begyndte under Richelieu, Befæstningerne skyldes Vauban; den har store Skibsværfter, et storartet Arsenal og Magasiner; Byen selv ligger paa en Høj og har nogen Handel; dens nordlige Forstad er *Lambézeville,* 19,200 Indb. *Quimper,* Hovedstad i Finistère, 19,600 Indb., har stor Skibsfart og Sardelfangst; Domkirken er en af Bretagnes smukkeste gotiske Kirker. *Lorient,* 49,000 Indb., en stærkt befæstet Krigshavn med store Skibsbyggerier, Jærnværker og livlig Handel; Byen er smukt bygget. *Ploërmel,* 5,400 Indb., har Sardelfangst. Landsbyen *Carnac* nær ved Quiberonbugten er kendt for sine Druidemindesmærker, Rækker af oprejste Sten („Menhirs"). *Vannes,* Hovedstad i Morbihan, 23,600 Indb., har Handel, Skibsbyggerier og Bomulds- og Linnedvæverier. Ved Loires højre Bred ligger *Nantes,* Hovedstad i Loire-Inférieure, 170,500 Indb., med betydelig Handel paa Indien, Kina og Amerika, og Industri, især i Skibe, Metal, Sukker og Sæbe; 18 Broer fører over Floden, af de mange prægtige Kajer nævnes Quai de la Fosse. *Chantenay* mod V. ved Loire, 21,700

Indb., betragtes som Forstad; Byens to Havne længere nede ved Loire er paa venstre Bred *Paimboeuf* og paa højre *Saint Nazaire,* 38,300 Indb.; den sidste er den vigtigste og har taget meget af Nantes' Handel paa Grund af Loires Tilsanding, Paimboeuf er derimod gaaet helt tilbage. — Inde i Landet ligger mod NØ. *Fougères,* 23,500 Indb., med Lærreds- og Papirsfabrikker, *Rennes,* 79,400 Indb., ved Illes og Vilaines Sammenløb, Bretagnes og Ille-et-Vilaines Hovedstad med Universitet (3 Fakult.) og mange Læreanstalter, betydelig Handel og Industri, især i Lærred; mod V. *Loudéac,* c. 6000 Indb., Midtpunktet for Lærredsfabrikationen, mod NV. *Guingamp,* c. 9000 Indb., med Bomuldsvæverier.

2. **Anjou** (det meste af Departementet *Maine-et-Loire,* lidt af *Mayenne, Sarthe* og *Indre-et-Loire*), c. 8,900 km², er lejret paa begge Sider af nedre Loire, hvor den optager Sarthe.

N. for Loire paa begge Sider af Maine ligger *Angers,* 83,800 Indb., Anjous og Maine-et-Loires Hovedstad, med Industri i Bomuld og Sejldug og Konservesfabrikker samt Skiferbrud (ved *Trélazé*); den tidligere slet byggede By har nu næsten et helt nymodens Udseende. Længere oppe ved Loire ligger *Saumur,* 16,400 Indb., med Handel og Industri i Emaille og Rosenkranse, Kavalleriskole; N. for Loire *Château-Gontier,* c. 7000 Indb., med Lærredsfabrikker, og *La Flèche,* c. 9000 Indb., S. for Loire *Cholet,* 20,400 Indb., med betydelig Industri i Lærred og Bomuld, Kvæghandel.

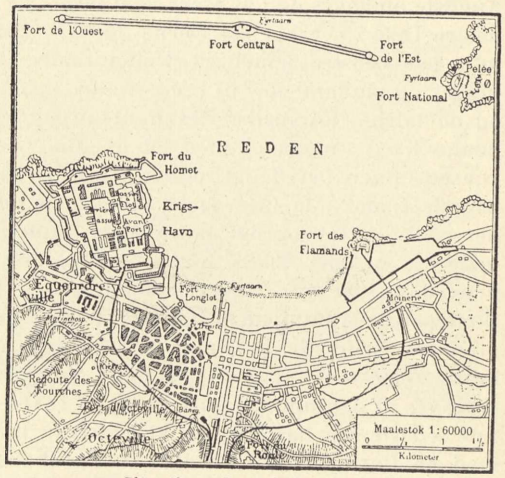
3. **Maine** (det meste af Departementerne *Sarthe* og *Mayenne* og lidt af *Orne*), c. 10,000 km², omkring Floderne Sarthe og Mayenne.

Ved Sarthe ligger *Le Mans,* 69,400 Indb., Maines og Sarthes Hovedstad, med betydelig Handel, da den er det vigtigste Knudepunkt for Vejene og Jærnbanerne i det vestlige Frankrig (her stod ogsaa vigtige Kampe 1871), og Industri i Lærred; mod NØ. i Landskabet *Perche* (der dog til Dels hører til Normandiet), kendt for sine Heste, ligger den lille By *Mortagne,* med Lærredsfabrikker; i Nærheden Klostret *La Trappe,* ved Mayenne *Laval,* Hovedstad i Mayenne, 30,300 Indb., Hovedsæde for Chouanerne under Revolutionen; og *Mayenne,* c. 10,000 Indb., begge med stor Industri i Drejl og Lærred.

4. **Normandie** (bestaaende af Departementerne *Manche* mod V., *Calvados* og det meste af *Orne* i Midten, *Seine-Inférieure, Eure* og lidt af *Eure-et-Loir* mod Ø.), c. 29,500 km², strækker sig fra St. Michelbugten til Floden Bresles Udløb og indbefatter Halvøen Cotentin, Landet om Seines Munding og det nordøstlige af Bretagnes Bjærgland. Normannerne kom med Rolf Ganger til Normandiet 911, 1066 erobrede Hertug Vilhelm England, og Normandiet hørte fra den Tid til Dels til England indtil 1450.

Ved Kysten eller i Nærheden ligger: *Avranches,* c. 7500 Indb.; *Granville,* c. 12,000 Indb., med Skibsbyggeri og Fiskeri, *Coutances,* c. 7000 Indb., med smuk gotisk Domkirke. *Cherbourg,* 43,700 Indb., er en stærkt befæstet Krigshavn, beskyttet ved en næsten 4 km lang Mole for Vestenstormene; Havnearbejderne begyndte under Vauban, genoptoges af Napoleon I og fuldendtes af Napoleon III; dens Marineetablissementer er de første i Landet. Ø. for Cherbourg ved Cotentins Nordøstspids ligger den lille, nu til Dels tilsandede Havn *Barfleur. Bayeux,* c. 7300 Indb., har en smuk Domkirke og Industri i Kniplinger; i Raadhuset findes det berømte Bayeux-Tapet. *Caen,* ved Odons Forening med Orne, 46,900 Indb., Hovedstad i Calvados, har Universitet (3 Fakult.), Industri især i Kniplinger, Blomsterdyrkning, stor Udførsel af Æg og Smør til England; i St. Etiennekirken findes Vilhelm Erobrerens Grav. *Trouville,* c. 6000 Indb., er et især af Pariserne benyttet Badested. *Honfleur* ved Seinemundingens Sydkyst, c. 9000 Indb., har Kornhandel og Fiskeri. Ved Mundingens Nordkyst

ligger *Le Havre* („Ville française de Grâce"), 136,200 Indb., grundlagt 1516, Landets første Handelsplads ved Atlanterhavssiden og dets største Udførselshavn, især er Handelen paa Amerika og Indførslen af Raaprodukter, navnlig Bomuld, betydelig; en Sandbanke, paa hvilken Befæstningerne ligger, gaar langs Kysten, og inden for den ligger de 10 Havnebassiner; den har tillige betydelig Industri i Skibsbyggeri, Bomuld, Sukker og Tobak. Kystvejen mellem Le Havre og den før Le Havres Opkomst betydelige Havn *Harfleur* er besat med Landsteder og Haver. *Fécamp,* 16,600 Indb., har betydelig Fiskeri og Industri i Sejldug, Uld og Kniplinger og er kendt for sin Benediktinerlikør. Ved Arques' Munding ligger *Dieppe* (af Diep, ɔ: dyb), 23,800 Indb., en god Havn og smukt bygget By, med betydelig Handel, Sildefiskeri og Østersavl, Industri i Kniplinger og Tobak, kendt Badested. Inde i Landet ligger: Mod V. ved Vire *Saint Lô,* Hovedstad i Manche, 12,200 Indb., med Industri; mod SV. *Flers,* c. 11,500 Indb., og ved Sarthe *Alençon,* Hovedstad i Orne, 17,800 Indb., Industri i Bomuld og Lærred (den tidligere store Kniplingsfabrikation er stærkt aftaget); mod N. *Falaise,* c. 7500 Indb., med Strømpeværverier og Farverier, og *Lisieux* ved Touques, 16,200 Indb., med Industri i Lærred og Bomuld. Mod Ø., S. for Seine *Evreux,* Hovedstad i Eure, 19,000 Indb., med Strømpe- og Lærredsvæverier, og *Louviers,* ved Eure, c. 10,000 Indb., med Fabrikker i Klæde og Bomuld. Ved Seine ligger *Elbeuf,* 18,700 Indb., gammel, daarlig bygget By, Hovedsæde for Klædefabrikationen, nordligere ved Seine *Rouen,* med sine mange Forstæder 125,000 Indb., Normandiets gamle prægtige Hovedstad, nu Hovedstaden i Seine-Inférieure, med mange historiske Mindesmærker; blandt Bygningerne nævnes den gamle gotiske Domkirke og Hôtel-Dieu; paa Torvet Vieux Marché staar en Statue af Jeanne d'Arc, der blev brændt her 1431; Byen er Ærkebispesæde, har mange Læreanstalter, betydelig Handel — *Quillebeuf* kan betragtes som dens Udhavn — og Industri, især i Bomuld og Uld; Skibe paa 5 m Dybgaaende kan naa op til Byen. Rouen er Midtpunktet for et tæt befolket Fabriksdistrikt, i hvilket Byerne vokser hurtig op, saaledes *Sotteville-lès-Rouen,* 19,000 Indb., *Bolbec,* c. 12,000 Indb., og *Caudebec-lès-Elbeuf,* c. 10,000 Indb. N. for Seine ligger *Yvetot,* c. 7000 Indb., Lærredsfabrikker, nær ved Normandiets Østgrænse de smaa Byer *Neufchâtel,* kendt for sin Ost, *Gournay,* med Smørhandel og Mineralkilder, og *Aumale* (Albemarle), tidligere et lille Hertugdømme.

Situationsplan af Cherbourg.

5. **Isle de France,** *Insula Franciæ* (bestaaende af Departementerne *Seine-et-Oise, Seine,* store Dele af *Seine-et-Marne* og *Aisne,* noget af *Oise*), godt 18,000 km², Capetingernes Stammeland, indbefattede fra Begyndelsen kun Landet mellem Floderne Seine, Oise og Aisne, nu regner man noget Land S. for Seine og V. for Oise samt Landet om den sidste Flods Øvreløb med.

Det lille Seinedepartement, henved 500 km², indbefatter Byen Paris og Omegn. Midt i Seinebæknet ved Seinen, kort efter at den har optaget Marne, ligger **Paris** paa begge Sider af Floden samt paa to Øer i den. Højderne træder temmelig nær til

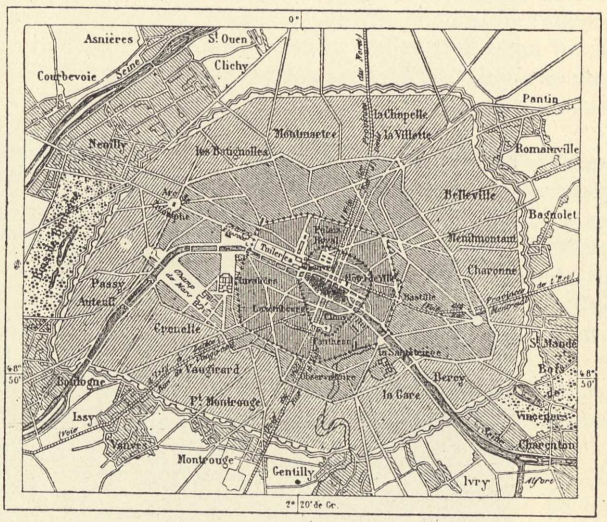
Flodens Bredder; paa højre Bred ligger saaledes i en Halvbue *Charonne, Ménilmontant, Belleville,* 124 m, *la Villette* og *Montmartre,* 105 m, paa venstre *la Maison blanche, Buttes-aux-Cailles* og, ved den anden Seinebue V. for Byen, *Meudon, Sèvres, St. Cloud* og *Mt. Valérien,* 136 m. Paris er Frankrigs Hovedstad i Ordets egentligste Forstand, her har hele Regeringen og Administrationen sit Sæde, i intet Land er saaledes Centralisationsprincippet gennemført; allerede før 1789 var det Tilfældet, og det er blevet det endnu mere efter dette Aar; alle Impulser paa det politiske, sociale og aandelige Omraade udgaar fra Paris.

Paa den vestlige og største af Seineøerne laa paa Cæsars Tid det gamle *Lutetia Parisiorum* (opkaldt efter det galliske Folk Pariserne og Ordet lutum, ɔ: Dynd); i Kejsertiden rejstes en Forstad paa den sydlige Seinebred, i Middelalderen bredte Byen sig ogsaa til den nordlige Seinebred. I det 12. Aarhundrede under Philippe Auguste omgaves den af Mure og Taarne, og man skelnede allerede den Gang mellem de tre Dele: *la Cité,* paa Øerne, *la Ville* paa højre og *l'Université* eller *le Quartier latin* paa venstre Seinebred. Under Louis XIII og XIV nedreves disse gamle Befæstninger og omdannedes til brede Gader med Alleer, de nuværende indre Boulevarder, og de talrige Forstæder, les Faubourgs, der efterhaanden var opstaaede uden for denne Kreds, omgaves med en ny Mur. Fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede voksede Byen betydeligt, under Huset Orléans begyndte man at fjærne de snævre, usunde Gader i la Cité og la Ville, men først under det andet Kejserdømme toges der energisk fat, og det gamle Paris undergik en total Forandring; de gamle Mure nedreves og gav Plads for de nuværende ydre Boulevarder (1852—61 byggedes henved 16,000 nye Huse), Seinebroernes Antal fordobledes, og uden for de nye Boulevarder, i Banlieuen, optoges en Mængde tidligere selvstændige Byer som *Ménilmontant, Belleville, la Chapelle, Montmartre, Batignolles, Passy* og *Auteuil,* alle paa højre, *Grenelle, Vaugirard* og *Petit Montrouge,* alle paa vemstre Bred af Seine, der omgaves af den under Louis Philippe 1841—44 anlagte nye Fæstningsmur (som man i de seneste Aar har begyndt at nedrive), Enceinten, c. 53 km i Omfang og 10 m høj, med 66 Porte, hvoraf en Del er Jærnbaneaabninger; den ledsagedes af en 11 m bred Grav, og inden for den gik der en Ringbane om hele Byen. Dertil kom de 16 Forter og 8 Redouter, der omspændte Byen i en c. 55 km lang Linje, og af hvilke *Mt. Valérien* mod V. er det stærkeste. Efter 1871 anlagdes en ny Række fremskudte Forter, den ydre c. 122 km lange Befæstningslinje, som indeslutter en Flade paa c. 900 km², og hvori ogsaa Versailles og St. Germain blev inddragne. Byen selv dækker et Fladerum af 78 km² og deles i 20 Arrondissementer; det aarlige Budget er c. 350 Mill. Frs. Der er henved 4000 Gader, c. 100 offentlige Pladser, 31 Seinebroer, flere Hundrede Kirker og 20 store Teatre. Ikke alene de offentlige, men ogsaa mange private Bygninger udmærker sig ved deres Skønhed, da der i den nærmeste Omegn er stort Forraad af let bearbejdelig Kalksten. Indbyggertallet, der allerede i det 13. Aarhundrede var c. 100,000, var 1911 2,888,100. Det er vokset overordentligt i det sidste Aarhundrede; 1800 havde Paris c. 550,000, 1846 1,054,000, 1861, da de ydre Forstæder var inddragne, 1,696,000, 1870 1,825,000, 1896 2,511,600, 1901 2,714,000 Indb. Den store Dødelighed opvejes rigelig af den betydelige Indvandring fra alle Landets Provinser og fra Udlandet; man regner endog 10 % Udlændinge af hele Befolkningen.

Paa *Ile de la Cité* ligger Byens ældste Bygninger. Først nævnes Notre-Dame, den prægtige gotiske Kirke, til hvilken Grunden lagdes 1163, og som blev restaureret 1845; Hôtel-Dieu, Byens største, 1868—78 restaurerede Hospital; Palais de Justice, i Middelalderen Kongernes Residens; la Conciergerie, Byens ældste Fængsel, kendt fra Revolutionens Tid. Over Øens vestlige Ende fører Pont-Neuf med Henri IV's

Rytterstatue; den er en af Hovedforbindelserne mellem Seinebredderne, langs hvilke der gaar prægtige Kajer, for det meste beplantede med Træer. Den østlige, mindre Seineø, *Ile St. Louis,* har regelmæssige Gader med flere gamle adelige Paladser; det er den roligste Del af Paris.

La Ville, den gamle Del af den højre Seinestad og Paris' livligste og eleganteste Del, indesluttes af den Halvbue, der dannes af de saakaldte Boulevards du Nord (de „store" eller „gamle" B.), og som begynder mod V. ved Place de la Concorde med Luksorobelisken (før Place de Louis XV) og gaar over Place de la Bastille, prydet med Julisøjlen paa den gamle Bastilles Plads, til Seinen lidt neden for Pont d'Austerlitz. Disse Boulevarder er den livligste Del af Byen og rige paa elegante Butikker, Kaféer, Teatre osv., navnlig udmærker Boulevard des Italiens sig ved sin Elegance; ved den vestligste, Boulevard de la Madeleine, ligger Madeleinekirken, bygget som et antikt Tempel, i Nærheden af Boulevard des Capucines den store Opera, Verdens største Teater. Bydelen mellem disse Boulevarder og Seinen deles i to Dele af den prægtige, under Napoleon III anlagte Boulevard de Sébastopol, der danner en ret Vinkel med Seinen og med sine Fortsættelser mod N. og S. gennemskærer hele Paris. En anden Hovedaare i la Ville er den omtrent parallelt med Seinen gaaende Rue de Rivoli, Paris' skønneste Gade, der strækker sig fra Place de la Concorde og med sin Fortsættelse, Rue St. Antoine, udmunder i Place de la Bastille. Mellem Rue de Rivoli og Seinen Ø. for Boulevard de Sébastopol ligger Hôtel de Ville, Raadhuset, der er genopbygget efter Ødelæggelsen 1871, og V. for Boulevarden Palais du Louvre, et firkantet Bygningskompleks, hvortil slutter sig mod V. Galerie du Louvre; Slottets Bygning paabegyndtes under Frants I og fuldendtes under Napoleon III; Bygningerne indeholder Verdens største og rigeste Kunstsamlinger. Mod V., skilt fra Louvre ved Place du Carrousel, laa det skønne Slot Tuilerierne, hvis Bygning paabegyndtes i det 16. Aarhundrede paa nogle Teglværkers Plads (deraf Navnet), og som var Napoleonidernes Residens; Resterne af Slottet, der stod tilbage fra Ødelæggelsen 1871, er nu nedrevne; den store mod V. beliggende Tuilerieshave er en af Paris' mest yndede offentlige Haver. V. for Concordepladsen følger Champs Elysées, en regelmæssig anlagt Lystpark med det storartede Palais de l'Industrie. I den vestlige Del af la Ville ligger desuden N. for Louvre Palais Royal, bygget af Richelieu; det bestaar af det egentlige Slot og en Have omgiven af Gallerier, hvori der findes prægtige Butikker, Restaurationer og Kaféer; ved Palais Royals ene Fløj ligger Théatre Français, Verdens berømteste Skueplads. Nordligere ligger Nationalbiblioteket, det

Byvold under Filip August 1211 —— Bygrænse i Aaret 1789
Tilvækst under Ludvig XIV 1702 Fæstningsvold 1841—44

Situationsplan over Paris.

største i Verden — det indeholder over 2 Mill. Bind, c. 100,000 Haandskrifter og $2^1/_2$ Mill. Billedtryk —, og Børsen. N. for Tuilerieshaven ligger Place Vendôme med Napoleonssøjlen.

L'Université, den gamle Del af den venstre Seinestad, indesluttes ligeledes af Boulevarder, Boulevards du Midi, som dog staar langt tilbage for de nordlige i Liv og Færdsel. Boulevard St. Michel, en Fortsættelse af Boulevard de Sébastopol, deler den i en østlig og vestlig Del. Hovedaaren, der omtrent svarer til Rue de Rivoli, er Boulevard St. Germain, der gaar i en Bue fra Concordebroen til Sullybroen ved den

Seinen i Paris.

østlige Ende af Øen St. Louis. I den østlige Del ligger Hôpital de la Salpétrière, den c. 30 ha store Jardin des Plantes, botanisk og zoologisk Have tillige med naturhistoriske Samlinger; Halle aux Vins, en Samling af Bygninger med store Vinkældere. Vestligere ligger Kirken Ste. Geneviève eller Panthéon, en Korskirke, der blev bygget i det 18. Aarhundrede, med en 85 m høj Kuppel. Sydstadens Kerne, det egentlige *Pays latin,* lige over for la Cité paa begge Sider af Boulevard St. Michel, er Videnskabens og de lærde Institutioners Kvarter; her ligger det 1253 oprettede Universitet la Sorbonne („Université de France"), Læge- og Retsskolen, Collège de France, den polytekniske Skole osv.; ogsaa i Pays latin har de gamle, snævre Gader til Dels givet Plads for lyse, brede Boulevarder. V. for Boulevard St. Michel ligger Palais du Luxembourg, hvor der er en Malerisamling, og hvor Senatet siden 1852 har sit Sæde; ved Slottet ligger en stor offentlig Have; mod S. noget uden for de indre Boulevarder ligger Observatoriet. I den vestlige Del af Sydstaden ligger lige over for Concordepladsen Palais Bourbon, nu „Chambre des Deputés", hvor Deputeretkamret holder Møder, og sydligere Hôtel des Invalides, hvori flere tusinde Invalider har Bolig, og i hvis Kirke Napoleon I's Grav findes. V. herfor ligger Champ de Mars, en stor Eksercerplads, 1000 m lang, 500 m bred, der har været Skueplads for store Folkefester og Verdensudstillingerne 1867, 1878, 1889 og 1900, og hvor det fra Udstillingen

1889 stammende 300 m høje Jærntaarn Eiffeltaarnet ligger; fra Taarnet haves det bedste Rundskue over Paris. Til den venstre Seinestads Mærkværdigheder hører ogsaa Katakomberne, gamle Stenbrud fra Romernes Tid, som senere benyttedes til Opbevaring af Dødningeben.

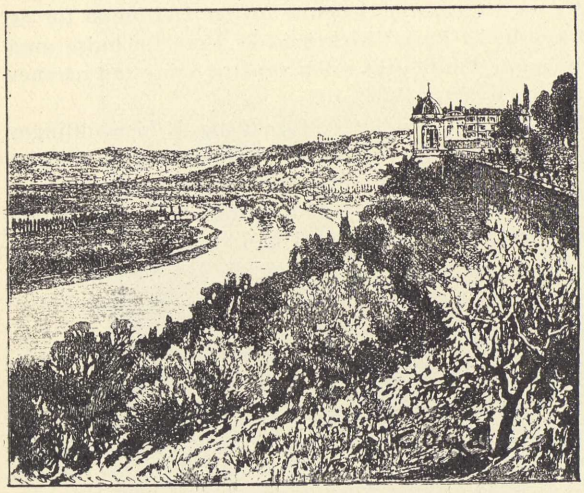
Uden for de indre Boulevarder findes de gamle Faubourgs Kvarterer. N. for Seinen ligger vestligst *la Roule, Chaillot* og *St. Honoré* med Slottet Elysée-Bourbon. Mod NV. ligger den runde Place de l'Etoile, et af Byens højest beliggende Punkter, i hvilken 13 Boulevarder og Avenuer udmunder; paa Pladsen staar en kæmpemæssig Triumfbue; mod S. fører Avenue Kleber til Place du Trocadéro, ved Seinen lige over for Marsmarken, med en af de store Udstillingsbygninger fra 1878. Efter de nævnte Faubourgs følger *Montmartre, St. Lazare, St. Denis, St. Martin,* med stor Fabriksvirksomhed, *St. Laurent, du Temple* og *St. Antoine.* I denne østlige Del, uden for de ydre Boulevarder, ligger den mest kendte af Paris' Kirkegaarde, Père Lachaise med mange berømte Mænds Grave. Af de gamle Faubourgs i den venstre Seinestad nævnes *St. Germain,* det tidligere aristokratiske Kvarter.

Hvad videnskabelige Institutioner, Læreanstalter, Museer og Kunstsamlinger angaar, overgaas Paris ikke af nogen By i Verden. Ogsaa som Fabriks- og Handelsby indtager den en særdeles betydelig Plads. Den er Landets første Industriby, og ca. 55 % af Befolkningen beskæftiger sig med Industri; Værdien af de fabrikerede Varer overstiger aarlig 2000 Mill. Frs.; i Luxus- og Kunstindustri kan ingen By maale sig med den; ogsaa Industrien i Jærnstøberi og Maskiner er meget betydelig. Og endnu betydeligere Summer omsættes ved Handelen; med Hensyn til Handel med Statspapirer indtager Paris den første Rang.

Paris' O m e g n med sit bakkede Terræn er meget smuk, om ogsaa den har mistet en Del af sine Skove ved Belejringen og Anlæggelsen af de nye Forter. Umiddelbart uden for Byen ligger mod V. i Seines første sydlige Bue *Boulogne,* 57,000 Indb., og nordligere, skilt ved Parisernes Yndlingspark, den c. 850 ha store *Boulogneskov,* ligeledes ved Seine *Neuilly,* 44,600 Indb.; N. for Paris følger *Levallois-Perret,* 68,700 Indb., og *Clichy,* 46,700 Indb.; mod Ø. ligger *Pantin,* 36,400 Indb., *Pré-Saint-Gervais,* 11,700 Indb., ved Vincennesskovens (over 900 ha) nordvestlige Hjørne *Saint-Mandé,* 17,700 Indb., og *Vincennes,* 38,600 Indb., med et i det 12. Aarhundrede opført Slot; mod S. ligger *Ivry,* 38,300 Indb., *Gentilly,* c. 7000 Indb., *Montrouge,* 19,300 Indb., *Malakoff,* 16,600 Indb., og *Issy-les-Moulineaux,* 19,100 Indb. Alle disse Byer er Forstæder til Paris. Mod N. ligger lidt fjærnere *Aubervilliers,* 37,600 Indb., og *Saint-Ouen,* 41,900 Indb., og endnu nordligere ved højre Seinebred *Saint-Denis,* 71,800 Indb., kendt for sit Abbedi, i hvis Kirke de franske Kongegrave findes. V. for Paris paa venstre Seinebred ligger *Asnières,* 42,600 Indb., *Courbevoie,* 38,100 Indb., *Puteaux,* 32,200 Indb., og *Saint-Cloud,* c. 8500 Indb., berømt for sit Slot, der ødelagdes 1871; NV. for dette ligger Slottet *Malmaison,* hvor Kejserinde Josephine døde (hun ligger begravet i det nærliggende *Reuil*). Ø. for Paris følger *Montreuil-sous-Bois,* 43,200 Indb., med stor Ferskenavl, *Charenton-le-Pont* ved Seines og Marnes Forening, 18,400 Indb., med en stor Sindssygeanstalt i Nærheden, *Alfortville,* 17,500 Indb., og *Saint-Maur-des-Fossés,* 33,900 Indb. S. for Paris nævnes *Vanves,* c. 9000 Indb., *Chatillon, Fontenay-aux-Roses, Clamart,* c. 7000 Indb., det højtliggende *Meudon,* c. 10,000 Indb., med en udmærket Udsigt over Paris og et Observatorium, og *Sèvres,* c. 8000 Indb., berømt for sin Porcellænsfabrik.

Af andre Byer i Isle de France nævnes følgende: SV. for Paris *Versailles,* 60,500 Indb., Hovedstad i Dep. Seine-et-Oise; den skylder det af Louis XIV byggede Slot sin Oprindelse, 1790 havde Byen c. 80,000 Indb.; Slottet med Haven, i hvilken store og lille Trianon ligger, var i det 18. Aarhundrede et Mønster for alle lignende Anlæg

ved Evropas Hoffer; under Louis Philippe og Napoleon III omdannedes Slottet til et historisk Museum; efter 1871 voksede Byen betydelig, da Regeringen en Tid havde sit Sæde her. SV. for Versailles ligger *Rambouillet*, c. 6000 Indb., med et kendt Slot. N. for Versailles *St. Germain-en-Laye*, 17,300 Indb., smukt liggende paa Højder ved venstre Seinebred, med et kendt Slot, hvori der findes et historisk Museum; mod NØ. *Colombes*, 29,100 Indb., med Industri, og *Argenteuil*, 19,800 Indb., med stor Vinavl og Industri, bl. a. i Ure, mod V. ved Eure *Dreux*, c. 9000 Indb. — S. for Paris ligger ved Seine *Melun*, c. 13,000 Indb., Hovedstad i Dep. Seine-et-Marne med Garverier og Sukkerfabrikker, og sydligere nær ved Floden *Fontainebleau*, c. 14,000 Indb., midt i en Skov; Slottet, for største Delen bygget under Frants I, er ofte omtalt i den franske Historie. Omegnen er kendt for sine udmærkede Druer; mod V. *Etampes*, c. 9000 Indb., med Industri. — N. for Paris ligger *Senlis*, c. 7000 Indb., en gammel By med en smuk gotisk Domkirke og Industri, især i Uld, og *Beauvais* (Bellovacum, Bellovakernes By), 20,200 Indb., Hovedstad i Dep. Oise, slet bygget med betydelig Tekstilindustri. *Compiègne* ved Oise, 16,900 Indb., har flere smukke Bygninger, deriblandt Lystslottet med stor Have og Skov; Pigen fra Orléans blev taget til Fange her. *Soissons*, Fæstning ved Aisne, c. 13,000 Indb., er en gammel uregelmæssig bygget By, Merovingernes Residens, og har Industri. *Laon*, 15,300 Indb., Hovedstad i Dep. Aisne, er en højtliggende Fæstning, der har Betydning ved sin Beliggenhed paa Vejen til Nordtyskland og Belgien; den har Fabrikker og Handel; i Nærheden Flækken *Prémontré*, kendt fra Premonstratenserordenens Stiftelse. Nordligere ligger *La Fère*, Fæstning ved Oise, c. 5000 Indb., med Artilleriskole; og *St. Quentin* ved Somme, 55,600 Indb., en smukt bygget By med en meget stor gotisk Kirke og et Raadhus i samme Stil; den har betydelig Industri i Bomuld, Musselin, Sjaler og Kniplinger og er Midtpunkt for det nordfranske Kanalnet.

Saint Germain ved Seine.

6. **Picardie** (bestaaende af Departementet *Somme*, samt lidt af *Pas-de-Calais*, *Nord*, *Aisne* og *Oise*), c. 12,700 km², falder væsentlig sammen med Sommes Opland.

Ved Sommes Munding ligger den lille Havn *St. Valery*, hvor Vilhelm Erobreren indskibede sig 1066; højere oppe ved Floden *Abbeville*, 20,700 Indb. (tidligere Hovedstad i Grevskabet Ponthieu), med stor Søhandel, Industri i Klæde, Fløjel, Sukker m. m.; og *Amiens*, 93,200 Indb., Hovedstad i Picardiet og Dep. Somme, Fæstning; den smukke gotiske Domkirke er bygget c. 1220; den har betydelig Industri i Bomuld, Uld, Fløjel og Roesukker, samt Handel; i Nærheden det berømte Kloster *Corbie* (Corvey); østligere ved Somme Fæstningerne *Péronne* og *Ham*, den sidste kendt fra Napoleons Fangenskab 1840—46.

7. **Artois** (bestaaende af det meste af Departementet *Pas-de-Calais* og lidt af *Somme*), henved 4800 km², hørte til Nederlandene indtil 1659.

Ved Kysten ligger: *Calais*, 72,300 Indb., en betydelig Fæstning, har stor Handel og Fiskeri, Skibsbyggerier, Overfart til Dover (Planen om en Tunnel, der skal føre Jærnbanen under Havet, er foreløbigt stillet i Bero); Byen er tillige et, mest af Englændere besøgt Badested; saavel i Calais som i den sydlige, nu i Calais indlemmede Forstad *St. Pierre-lès-Calais*, er der betydelig Industri, især i Tyl og Kniplinger. *Boulogne-sur-Mer* (romersk *Bononia*), 53,100 Indb., befæstet, Hovedstation for Fiskeriet i Nordsøen, Overfart til England (Folkestone), besøgt Badested. — Inde i Landet ligger *Arras* ved Scarpe, 24,900 Indb., Hovedstad i Artois og Pas-de-Calais, stærk Fæstning, gammel By med mange smukke Bygninger, stor Industri i Roesukker, Lervarer, Kniplinger og Jærn, samt Kornhandel; mod S. *Bapaume*, mod Ø. *Avesnes*, begge Fæstninger; mod N. *Liévin*, 22,100 Indb., med store Kulgruber; *Henin-Lietard*, 16,000 Indb., med Kulgruber og Industri, især i Papir; *Lens*, 31,800 Indb., Fabrikker; *Bruay*, 16,500 Indb., med Ølbryggerier og Kulgruber; *Béthune*, c. 12,500 Indb., Fæstning, med Tobaksfabrikker, *Lillers*, c. 7500 Indb., med Fabrikker; *St. Omer* ved Aa, 21,000 Indb., Fæstning, har Industri, især i Lærred, Uld og Papir; det er en regelmæssig bygget og venlig By. Mod S. ligger den fra Slaget 1415 kendte Landsby *Azincourt*.

8. **Flandre** (bestaaende af Departementet *Nord* og lidt af *Ardennes*), c. 5800 km², er det langstrakte Landskab fra Dunkerque til Ardennerne; det kom først til Frankrig ved Freden i Nijmegen 1678. Kun den vestlige Del hører til det egentlige Flandern, den østlige Del dannes af Landskaberne *Hainaut* og *Cambrésis;* i den første Del tales endnu noget flamsk. Flandern hører til Frankrigs mest industrielle og bedst befolkede Egne; Departementet Nord har 340 Indb. paa 1 km².

Ved Kysten ligger: *Dunkerque* (Dünkirken), 38,900 Indb., stærkt befæstet, betydelig Havn med storartede Marineetablissementer, Skibsbyggerier, Fiskeri, Industri i Sejldug og Lærred; der findes et Mindesmærke for Søhelten Jean Bart; *Gravelines* (tysk Gravelingen), c. 2500 Indb., er en befæstet By med stort Fiskeri; Omegnen, det saakaldte *Wateringen*, ligger lavere end Havet. — Inde i Landet ligger: *Bailleul*, c. 9000 Indb., med Industri; *Hazebrouck*, c. 10,000 Indb., med Handel; *Armentières*, 28,600 Indb., med Industri, især i Bomuld og Lærred; *Tourcoing*, 82,600 Indb.; *Wattrelos*, 27,500 Indb.; *Roubaix*, 122,700 Indb., og dens Forstad *Croix*, 16,400 Indb., og *Halluin*, 16,200 Indb., Byer med betydelig Tekstilindustri, især i Modestoffer i Uld; Wattrelos er egentlig Forstad til Roubaix. *Lille* (af L'isle, ɔ: Øen; paa flamsk hedder den *Ryssel*), 217,800 Indb. (1851 havde den kun 75,000), Hovedstad i Flandern og Dep. Nord, liggende i en meget frugtbar Slette ved Deule, er Fæstning af første Rang (anlagt af Vauban), en regelmæssig, smukt bygget By og en af Landets vigtigste Handels- og Fabriksbyer, især staar den højt i Lærreds-, Uld-, Kniplings-, Tobaks- og Sukkerfabrikker, desuden Maskinfabrikker; den har Universitet og mange andre Læreanstalter samt en udmærket Malerisamling. Flækken *Wazemmes*, med stor Industri, er Lilles Forstad; SØ. for Lille ligger den fra Slaget 1214 kendte Landsby *Bouvines*. Ved Scarpe ligger *Douai*, 36,300 Indb., smukt bygget, med betydelig Industri i Bomuld, Uld og Sukker; og *St. Amand (les Eaux)*, 14,500 Indb., med Industri i Kniplinger (i Omegnen vokser fortrinlig Hør), der findes Mineralkilder og Slambade. Ved Escaut ligger *Condé*, c. 4000 Indb., Fæstning; *Anzin*, c. 15,000 Indb., Midtpunktet for store Stenkulslejer, med Glasfabrikker; *Valenciennes*, 34,800 Indb., stærkt befæstet, med Industri, især i Kniplinger; *Denain*, 24,600 Indb.; *Cambrai*, 27,800 Indb., stærkt befæstet, med Fabrikker, især i Lærred (Kammerdug, engl. Cambric). Ved Escauts Biflod Selle ligger *Le Cateau (Cateau-Cambrésis)*,

10,000 Indb., med Industri; ved Sambre Fæstningerne *Landrecies,* c. 3500 Indb., og *Maubeuge,* 21,500 Indb., den sidste har Industri i Metal; i Nærheden Valpladsen *Malplaquet.*

9. **Champagne** (Departementerne *Ardennes, Marne, Aube* og *Haute-Marne,* samt mindre Dele af *Meuse, Yonne* og *Seine-et-Marne*), c. 30,000 km², er hovedsagelig Landet om øvre Seine og dens Bifloder. Jordbunden er af meget forskellig Beskaffenhed; den vestlige Del er frugtbar og rig paa Vin, her ligger Landskabet *Brie Champenoise,* kendt for sin Ost, den midterste og til Dels østlige Del, *Champagne pouilleuse* (se p. 152), er ufrugtbar.

Mod N. i den yderste Spids ligger *Givet* ved Meuse, c. 5000 Indb., med den nedlagte Fæstning *Charlemont;* længere oppe ad Meuse *Mézières,* c. 7500 Indb., Hovedstad i Dep. Ardennes, stærk Fæstning, stor Metalindustri ligesom i den lige overfor liggende smukt byggede *Charleville,* 20,700 Indb., *Sedan,* 19,600 Indb., stor Industri i Klæde, kendt fra Slaget 1870; V. for Meuse nær ved Belgiens Grænse Fæstningen *Rocroy.* Ved Aisne ligger *Rethel,* c. 6500 Indb., Industri; og *St. Ménehould,* hvor Louis XVI blev genkendt paa Flugten 1791. S. for Aisne ved Marne-Aisne-kanalen ligger *Reims,* 115,200 Indb., stærk Fæstning siden 1872, en gammel og historisk interessant By, de franske Kongers Kroningsby og Ærkebispesæde; særlig nævnes Raadhuset, den store gotiske Domkirke og nogle Ruiner fra Romertiden; Byen er et Jærnbaneknudepunkt og har livlig Industri i Uld, Sukker og Biscuit samt Vinhandel. — Ved Marne ligger: *Meaux,* c. 14,000 Indb., med stor Handel med Korn og Ost (Brie); i den smukke Katedral findes Bossuets Grav; *Château-Thierry,* c. 7000 Indb.; *Epernay* (Sparnacum), 21,600 Indb., med Industri i Lervarer, Midtpunktet for Handelen med Champagnevine, i de uhyre Kældere i Kalkbjærgene i Forstaden *La Folie* aflagres aarlig c. 5 Mill. Flasker. Lignende Lagre findes ved *Châlons-sur-Marne,* 31,400 Indb., Hovedstad i Dep. Marne; den gamle interessante By udmærker sig ved sine Kirker med høje Taarne og har Handel med Uld og Vin. Mod NV. i Nærheden af Reims ligger *Sillery,* berømt for sin Champagnevin; højere oppe ved Marne *Saint Dizier,* 14,700 Indb., med Industri; i Nærheden *Vassy,* kendt fra Huguenotkrigene; *Chaumont (-en-Bassigny),* c. 14,000 Indb., Hovedstad i Dep. Haute-Marne, en godt bygget befæstet Bjærgby, med Industri; *Langres* ved Marnes Kilde, c. 9000 Indb., Fæstning, med Jærnindustri og Udførsel af Møllesten; mod Ø. nær ved Lothringens Grænse *Bourbonne-les-Bains,* med Mineralbade og Militærhospital. N. for Seine ligger *Provins,* c. 9000 Indb., med Handel med Korn og Mel, og Industri i Lervarer; ved Seine: *Nogent-sur-Seine,* i Nærheden Resterne af Abailards Kloster med Abailards og Heloises Grave. *Troyes,* 55,500 Indb., Hovedstad i Champagne og Dep. Aube, er en middelalderlig, slet bygget By med mange gamle Huse og Kirker, deriblandt den smukke gotiske Domkirke St. Pierre; stor Industri i Bomuld og Handel med Fedevarer. I Aubedalen ligger *Brienne,* hvor den tidligere berømte Militærskole var (Napoleon); *Bar-sur-Aube,* c. 4500 Indb., med Vinhandel; *Clairvaux,* hvis tidligere berømte Cistercienserkloster er omdannet til et Fængsel; ved Yonne *Sens,* 15,000 Indb., en gammel By med mange Taarne, særlig smuk er Domkirken; den er Ærkebispesæde og har Industri i Uld og Bomuld; ved Yonnes Forening med Seine *Montereau-faut-Yonne,* 7300 Indb.

10. **Lorraine,** *Lothringen* (Departementerne *Meuse, Meurthe-et-Moselle,* hvilket Departement før 1871 var delt i to: Meurthe og Moselle, og *Vosges*), c. 17,500 km², er Landet mellem Champagne og den tyske Grænse. I Middelalderen gjaldt Navnet for et langt større Stykke Land end nu; Øvre-Lothringen var Landet ved øvre Moselle og Meuse, Nedre-Lothringen ved nedre Meuse. Øvre-Lothringen, hvortil Navnet senere indskrænkedes, har altid som Grænseland været omstridt mellem

Frankrig og Tyskland; det bestod af de tre Bispedømmer *Metz, Toul* og *Verdun,* der kom til Frankrig 1552, og det egentlige Hertugdømme *Lothringen* med *Bar,* der indlemmedes i Frankrig 1766 efter Stanislaus Leszinskis Død. Ved Krigen 1871 tog Tyskland den nordøstlige Del, 6200 km² (det meste af Departementet Moselle og en mindre Del af Meurthe).

Ved Meuse ligger *Verdun* (Virten), 21,700 Indb., Fæstning af første Rang, med Industri i Lærred, Konfiturer og Likører; mod V. *Varennes,* kendt fra Louis XVI's Tilfangetagelse 1791. Ved Ornain ligger *Bar-le-Duc,* 17,300 Indb., Hovedstad i Departementet Meuse, kendt for sine Knivfabrikker og syltede Frugter og sin Vinhandel og Uldindustri. Mod SØ. ved Meuse ligger Landsbyen *Domremy la Pucelle* med et Mindesmærke for Jeanne d'Arc, der er født her; ved Moselle *Pont-à-Mousson,* 13,300 Indb., med Industri; *Toul,* 13,700 Indb., en stærk Fæstning med smuk middelalderlig Domkirke; og *Epinal* (Oldtidens *Spinallum*), 30,000 Indb., Hovedstad i Dep. Vosges, Fæstning med betydelig Industri; ved Meurthe ligger *Nancy,* 119,900 Indb., Hovedstad i Lothringen og Dep. Meurthe-et-Moselle; den er en af Frankrigs bedst byggede og skønneste Byer med store med Fontæner prydede Pladser og prægtige som Triumfbuer formede Porte; især blev den meget forskønnet af den sidste Hertug, Stanislaus Leszinski; særlig mærkes Raadhuset og Domkirken; Byen, som ved Afstaaelsen 1871 næsten blev Grænseby, er vokset betydelig ved Indvandring fra Elsass; den har mange Læreanstalter, deriblandt et Universitet og et Forstakademi, og stor Industri, især i Klæde og Broderier. Højere oppe ved Meurthe ligger den fra Freden 1801 kendte *Lunéville,* 24,300 Indb., fra hvilken Hovedvejen fører over Vogeserne til Strassburg; Slottet, hvori Stanislaus Leszinski døde, er brændt 1849; den har stor Industri i Klæde, Broderier, Handsker og Fajance. *Baccarat,* c. 7000 Indb., med Frankrigs største Krystalglasfabrik, og *St. Dié,* 22,100 Indb., med Industri i Bomuld og Træ, ligger ogsaa ved Meurthe; mod SØ. *Remiremont,* 10,500 Indb., med Ostehandel og Bomuldsindustri; *Plombières* har berømte varme Bade.

11. Territoriet **Belfort** (Departementet *Haut-Rhin*), den lille Rest (c. 600 km²) af det c. 8300 km² store *Alsace,* Elsass, ligger mellem Vogeserne og Rhinen (det bestod af Departementerne Bas-Rhin og Haut-Rhin).

Belfort, 39,400 Indb., Fæstning af første Rang, har Jærnværker og Vinhandel.

12. **Franche-Comté** (Departementerne *Haute-Saône, Doubs* og *Jura*), c. 16,000 km², var oprindelig en Del af det gamle Lothringen, kom senere til det burgundiske Rige og derfra til Huset Habsburg; senere kom det til det habsburg-spanske Hus, som i Freden i Nijmegen 1678 maatte afstaa det til Frankrig. Det er Landet omkring øvre Saône, Doubs og Ain og Grænseland mod Elsass og Schweiz.

Mod N. ligger *Vesoul,* c. 10,000 Indb., Hovedstad i Dep. Haute-Saône, med Industri, Korn- og Vinhandel; ved Saône *Gray,* c. 6500 Indb., med Industri; mod Ø. *Montbéliard* (Mümpelgard) ved Rhône-Rhinkanalen, c. 9500 Indb., smukt beliggende, med Industri i Ure, Læder og Bomuld; Byen med Omegn hørte til Württemberg indtil 1793. Ved Doubs ligger *Besançon (Vesontio),* 58,000 Indb., Hovedstad i Franche Comté og Dep. Doubs, stærk Fæstning, Ærkebispesæde; det er en gammel, godt bygget By, med flere Levninger fra Romertiden, Victor Hugos Fødeby; den er Midtpunktet for en betydelig Urfabrikation, i Omegnen findes Jærnværker; længere nede ved Doubs *Dôle,* c. 11,000 Indb., i en smuk Dal, Val d'Amour, et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med Industri og Vinavl; mod S. *Lons-le-Saunier,* c. 13,000 Indb., med Industri i Læder og mousserende Vine, Saltkilder; ved Doubs og nær ved Schweiz' Grænse *Pontarlier,* 8800 Indb., 838 m o. H. (Frankrigs højstliggende By), med Industri, en gammel By, der har lidt meget i Fortidens Krige,

saaledes afbrændtes den i Trediveaarskrigen; i Nærheden Fortet *Joux,* der dækker Indgangen til Schweiz.

13. **Bourgogne** *(Burgund)* (Departementerne *Côte d'Or, Saône-et-Loire* og *Ain,* største Delen af *Yonne,* lidt af *Aube,* og *Haute-Marne*), c. 25,700 km², udgjorde ved Middelalderens Begyndelse den nordlige Del af Burgunderriget; efter Karl den Dristiges Død 1477 kom det ind under Frankrig. Mod NV., hvor det strækker sig op langs Yonne, er det Lavland og kaldes *Nedre-Bourgogne;* mod Ø. strækker det sig over Côte-d'Or, Charolaisbjærgene og Saônedalen, det saakaldte *Øvre-Bourgogne.*

I Nedre-Bourgogne ved Yonne ligger *Auxerre,* 20,900 Indb., Hovedstad i Dep. Yonne, med en smuk Domkirke, nogen Industri, Vinavl og Vinhandel; ved Seine *Châtillon-sur-Seine,* c. 5000 Indb., i en paa Jærnværker rig Egn; mod S. ved Landsbyen *Alise (Sainte-Reine),* maaske det gamle Alesia, staar Vercingetorix' kolossale Statue. — I Øvre-Bourgogne ligger: *Dijon* (det romerske *Diviodunum*), 76,800 Indb., Hovedstad i Bourgogne og Dep. Côte d'Or, i en frugtbar Slette ved Paris-Lyonbanen, en smukt bygget By med brede Gader og store Pladser; den har Universitet (3 Fakult.) og flere andre Læreanstalter, betydelig Industri, især i Klæde og uldne Tæpper, og Handel med Korn og især Vin. Sydligere ligger *Nuits* og *Beaune,* c. 13,000 Indb., med Industri og Vinhandel, i Omegnen vokser den bedste Bourgognevin; mod SV. ved Arroux *Autun* (Augustodunum), 15,500 Indb., med romerske Oldtidslevninger og Industri i Tæpper; Autun ansaas i lang Tid for det gamle *Bibracte,* som man nu mener har ligget V. for Byen paa Mont Beuvray. Sydligere ligger *Le Creuzot,* 35,600 Indb., en nyere Fabriksby med et af Evropas største Staal- og Jærnværker, i Omegnen findes betydelige Jærn- og Stenkulsgruber, der opdagedes 1770, da Le Creuzot var en ubetydelig Landsby. Ved Saône og Canal du Centre ligger *Chalon-sur-Saône,* 31,600 Indb., en betydelig Handelsby med Sukkerkogeri; og *Mâcon,* 19,100 Indb., Hovedstad i Dep. Saône-et-Loire, en gammel By med Ruiner fra Romertiden, Industri i Ure, Metal, Læder og Fløjel,, Midtpunkt for Handelen med Bourgognevine; NV. for Mâcon ligger *Cluny,* c. 3500 Indb., hvor det tidligere berømte Benediktinerabbedi laa; SØ. for Mâcon *Bourg ((-en-Bresse),* 20,000 Indb., Hovedstad i Dep. Ain, med Industri i Lærred; fra Stenbruddene i Omegnen faas de bedste Sten til litografisk Brug. Ved Schweiz' Grænse ligger de smaa Byer *Gex,* med Urfabrikation, og *Ferney,* kendt fra Voltaires Ophold.

14. **Lyonnais** (Departementerne *Rhône* og *Loire,* samt lidt af *Puy-de-Dôme*), c. 7800 km², begrænses mod Ø. af Saône og Rhône, mod V. gaar det ud over Loire. I Middelalderen hørte det til Kongeriget Arelat og blev først samlet under Frankrig i det 16. Aarhundrede.

Hvor Saône forener sig med Rhône, ligger den gamle By *Lyon (Lugdunum),* 523,800 Indb., det romerske Galliens Hovedby, Hovedstad i Lyonnais og Dep. Rhône, Frankrigs tredjestørste By, Ærkebispesæde med Universitet og mange andre Læreanstalter og Museer. Den har en meget smuk og heldig Beliggenhed paa begge Sider af Saône og Rhône samt imellem dem, saaledes at den er delt i tre Hoveddele. Paa Landtangen mellem Floderne ligger den egentlige By med Forstaden *Croix-Rousse,* særlig Silkearbejdernes By, mod N.; den gamle Del helt inde ved Sammenløbet kaldes *Perrache;* paa højre Saônebred ligger den anden Del med Forstæder som *Vaise,* den højt beliggende *Fourvière,* fra hvis Kirke Notre Dame der er en storartet Udsigt over Byen og Omegnen lige til Montblanc, og *St. Irenée;* paa venstre Rhônebred ligger den tredje Del med Forstæderne *Brotteaux* og *la Guillotière;* af Forstæderne nævnes mod Ø. *Villeurbanne,* 42,500 Indb. Byen har et helt Hovedstadspræg med sine store Bygninger, hvoriblandt især Kirkerne (Domkirken St. Jean) er interessante, med sine prægtige Kajer, hvoraf en Del er beplantede, og sine

mere end 20 store Broer over Floderne; der er endog Kvarterer, der overgaar Paris i Pragt, men der er ogsaa Dele, som har krumme og snævre Gader. Af andre Bygninger nævnes Raadhuset, det storartede Hôtel-Dieu og Ærkebiskoppens Palads. Byen er Fæstning af første Rang (de 16 store Forter ligger paa Højderne, der omgiver Byen), og med Hensyn til Silkeindustrien overgaas den ikke af nogen By i Verden; der er c. 95,000 Væverstole i Gang i Byen og nærmeste Omegn. Desuden er

Chamonixdalen.

der store Maskinfabrikker og Industri i Kemikalier, Guld og Sølv og især i uægte Juveler. Som Handelsby staar den ogsaa særdeles højt.

Mod N. i Saônedalen ligger *Villefranche,* 16,000 Indb., med Industri i Lærred og Bomuld; og SV. for den *Tarare,* c. 12,500 Indb., Midtpunktet for en stor Industri i Tarlatan og Musselin. Ved Loire ligger *Roanne,* 36,700 Indb., med Tekstilindustri og livlig Handel paa Floden, V. for Loire ved Vizézy ligger *Montbrison,* c. 7000 Indb., med Mineralbade, mellem Loire og Rhône ved Furens *Saint Etienne,* 148,700 Indb., Hovedstad i Dep. Loire, en af Evropas vigtigste Fabriksbyer; højst staar Jærn- og Staal-, navnlig Vaaben- og Maskinfabrikationen (Geværfabrikker), dernæst kommer Tekstilindustrien, navnlig i Silke og Fløjel; desuden er den Midtpunkt for et af de rigeste Kullejer. Af de mange Fabriksbyer i Omegnen nævnes mod N. *Saint-Chamond,* 14,400 Indb., og *Rive-de-Gier,* 15,600 Indb., mod S. *Firminy,* 17,900 Indb.; *Givors ved Rhône,* c. 11,000 Indb., har især Industri i Glas.

15. **Savoie,** *Savoyen* (Departementerne *Savoie* og *Haute-Savoie*), c. 11,000 km², er Alpelandskaberne mellem Lac Leman og Isères Kilder; det kom 1860 til Frankrig (se p. 156). Landet er kun fattigt, hvorfor ogsaa de nøjsomme og arbejdsomme

Savoyarder udvandrer i stor Mængde, skønt de hænger meget ved Hjemmet; deres Sprog er blandet med italienske Ord; de skal være de mest ublandede Kelter.

I den nordlige Del ligger *Annecy* ved Søen af s. Navn, c. 13,500 Indb., Hovedstad i Dep. Haute-Savoie, med betydelig Industri især i Bomuld; ved Arve, 1050 m over Havet, Flækken *Chamonix,* berømt for sin Beliggenhed mellem høje Bjærge, idet Chamonixdalen begrænses mod SØ. af Montblanc, mod NV. af Aiguilles-Rouges og Brévent. Ved Lac Leman ligger *Thonon,* c. 5000 Indb., med stor Udsigt over Søen. — I den sydlige Del ligger *Chambéry* ved de smaa Floder Leisse og Albane, der løber til Søen le Bourget, 23,000 Indb., Hovedstad i Dep. Savoie, en smuk By, Ærkebispesæde, med Silkeindustri og Handel, mod N. *Aix-les-Bains,* c. 5500 Indb., kendt Badested nær ved Søen le Bourget, med romerske Ruiner; mod S. ved Arc *St. Jean-de-Maurienne,* c. 2500 Indb., smukt beliggende med Bjærgværker og Bade; *Modane* er sidste Station før Mont Cenis Tunnelen.

16. **Dauphiné** (Departementerne *Isère, Drôme* og *Hautes-Alpes*), c. 20,000 km², hørte ligesom Lyonnais til Riget Arelat, men kom allerede i det 14. Aarhundrede til Frankrig. Den vestlige Del hører til Rhônedalen, den østlige er Alpelandskaber.

I Rhônedalen ligger: *Vienne* (Vienna Allobrogum), 24,900 Indb., med mange Minder fra Romertiden, da den var en særdeles vigtig By og Lyons Medbejler, og betydelig Handel og Industri; *Valence,* 28,100 Indb., Hovedstad i Dep. Drôme, med en smuk Domkirke, hvori Pius VII, der døde her, ligger begravet, den har livlig Handel og Industri. Ved Isère ligger *Romans,* 17,600 Indb., hvis Omegn har betydelig Silkeavl og Vinavl (Eremitagevin); højere oppe ved Isère *Grenoble,* 77,400 Indb., Hovedstad i Dauphiné og Dep. Isère, stærk Fæstning, med Universitet og betydelig Industri, især i Handsker og Likører; i Kirken St. André ligger Ridderen Bayard begravet. N. for Grenoble ligger *Grande Chartreuse,* Kartheusernes Stammekloster, stiftet 1084 af Bruno; Klostret er kendt for Fabrikation af Likør. Mod SØ. ved Durance ligger *Briançon* (Brigantium), c. 7000 Indb., Fæstning af første Rang, Nøglen til Vejen over Mont Genèvre; *Embrun,* c. 3000 Indb., ligeledes Fæstning; N. for Durance *Gap,* c. 9000 Indb., Hovedstad i Dep. Hautes-Alpes, med Industri og Handel.

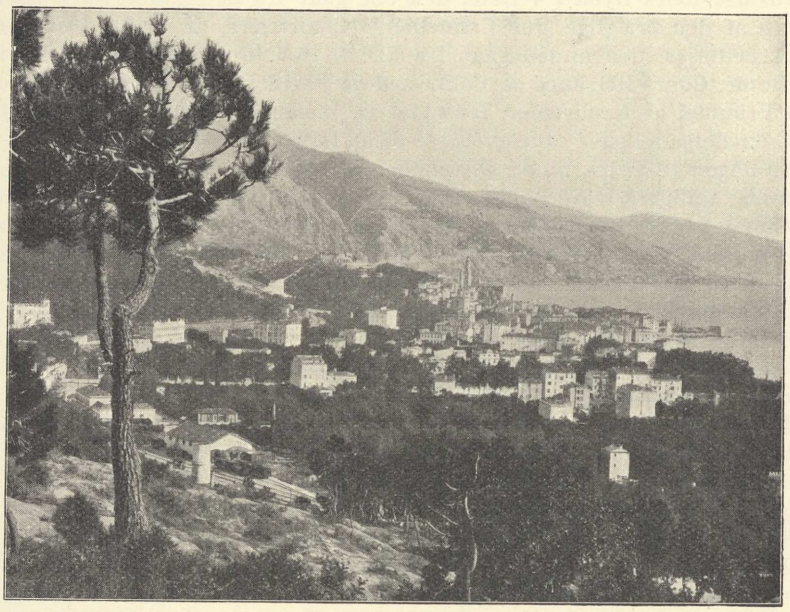
17. **Nice,** *Nizza* (²/₃ af Departementet *Alpes-Maritimes*), henved 3000 km², i det sydvestlige Hjørne mellem Alperne og Middelhavet, kom 1860 til Frankrig.

Nice (Nizza), den gamle massiliske Koloni *Nicæa,* 144,900 Indb., Hovedstad i Nice og Dep. Alpes-Maritimes, er særdeles smukt beliggende ved Angesbugten, omgiven af Orange- og Citronlunde; Terrasserne ved Havet, som Promenade des Anglais, hører til de smukkeste Spadseregange; Byen har en fortrinlig Havn og stor Handel med Frugt, Essenser og æteriske Olier. Paa Grund af sit prægtige Klima besøges den meget af fremmede (især Amerikanere); for øvrigt kan de heftige Øst- og Sydøstvinde (Libeccio) være ret ubehagelige. Ø. for Nice ligger den gode Havn *Villefranche,* c. 4500 Indb., østligere ved Riviera di ponente *Monaco* (se p. 189) og *Menton (Mentone),* c. 9000 Indb., smukt beliggende, meget besøgt af brystsvage.

18. **Provence** — Provincia — (Departementerne *Var, Basses-Alpes* og *Bouches-du-Rhône,* Dele af *Alpes-Maritimes* og *Vaucluse,* lidt af *Hautes-Alpes* og *Drôme*), godt 21,000 km², deles i *Nedre-Provence,* mellem Floderne Var og Petit-Rhône, og *Øvre-Provence,* væsentlig om Durance. I Middelalderen var det en Del af det burgundiske Rige, senere var det et selvstændigt Grevskab, indtil det 1481 kom ind under Frankrig.

Langs Kysten ligger: *Antibes* (Antipolis), c. 8000 Indb., befæstet Havn, med Fiskeri og Handel samt romerske Ruiner; *Cannes,* 29,400 Indb., hvor Napoleon landede, da han kom tilbage fra Elba 1815; den er et især af Englændere besøgt

Badested (opdaget som saadant 1834); paa *Sainte-Marguerite,* den største af de udenfor liggende *lerinske Øer,* sad „Jærnmasken" fangen; Havnen *Fréjus* (Forum Julii), c. 3500 Indb., har interessante Ruiner, der minder om den Tid, da den var en betydelig romersk By og Station for den rom.-galliske Flaade; *Hyères,* 17,800 Indb., omgiven af Orange-, Figen- og Olivenlunde, har især Frugtavl og Silkeindustri og er et besøgt Badested; uden for ligger de lidet frugtbare og daarlig befolkede 4 *hyeriske Øer* (Oldtidens *Stœchader*) *Levant, Port Cros, Bagaud* og *Porquerolles. Toulon* (Telo Martius), 104,600 Indb., er Fæstning af første Rang og Frankrigs anden Krigshavn, Befæstningerne fuldendtes under Louis XIV af Vauban: det stor-

Fra Middelhavskysten ved Menton.

artede Arsenal med Magasiner, Værksteder og Dokker er noget af det første i sin Slags, ligesom Havnen hører til de rummeligste og sikreste; Byen har store Skibsbyggerier, Industri i Klæde og Tæpper samt livlig Handel. Byen hæver sig terrasseformig op til den Bue af Bjærgdrag, der omgiver den; den ældre Del er slet bygget; Hovedgaden Cours Lafayette udmunder ved Havnen i den store Place d'Armes, hvor det 1873 ophævede Bagno laa. *La Seyne-sur-Mer,* 19,700 Indb., kan betragtes som Toulons Forstad. *La Ciotat,* c. 10,000 Indb., har betydelig Kysthandel og Fiskeri.

Marseille, 550,600 Indb., Hovedstad i Dep. Bouches-du-Rhône, er Frankrigs næststørste By og vigtigste Søhandelsstad, fortrinlig beliggende paa Østsiden af Marseillebugten. Det er en af Evropas ældste Byer, idet Phokæerne allerede i det 7. Aarhundrede f. Kr. grundlagde *Massilia* her, som i Oldtiden var den vigtigste Handelsplads i det vestlige Evropa (se I p. 3). Især efter Algiers Erobring har dens Handel taget et uhyre Opsving, den er Hovedplads for Handelen paa Levanten. Havnen udvides stadig, det ene Bassin kommer til efter det andet, 1901 indløb i Havnen 12,378 Skibe, hvoraf 4152 i udenrigsk Fart; Ind- og Udførsel havde tilsammen en Værdi af over 4370 Mill. Frs.; i den senere Tid er der foretaget store Regu-

leringsarbejder ved Rhône for at fremme Flodsejladsen. Byen har betydelig Industri i Læder, Metal, Sæbe, Parfumerier, Tobak og Sukker m. m. og stort Sardin- og Thunfiskeri; den har et Videnskabernes Akademi og flere andre højere Læreanstalter og Museer. Marseille har en meget smuk amfiteatralsk Beliggenhed op ad Højderne, der omgiver Bugten — paa en af disse Højder, S. for den gamle Havn, ligger Kirken Notre-Dame-de-la-Garde med vid Udsigt over Byen —, men i øvrigt har den trods sin Ælde ikke meget af Interesse, da vistnok ingen By, Paris undtagen, har undergaaet saa gennemgribende Forandringer; den er i sit Udseende en helt moderne By med store Kajer og Boulevarder, for det meste beplantede. Ved to Hovedaarer deles Byen i 4 Dele; den ene gaar fra den gamle Havn mod ØNØ. og dannes af den prægtige Rue Cannebière (Chanvrière, af chanvre, ɔ: Hamp) og dens Fortsættelser, den anden gaar fra SØ. til NV. under forskellige Navne som Rue de Rome, Cours Belzunce og Boulevard de Paris. Ind mod Landet opløser Byen sig i en Vrimmel af Landsteder, B a s t i d e s, mellem Frugt- og Blomsterhaver.

I Rhônedeltaet ligger *Martigues,* c. 5000 Indb., med Skibsbyggerier og Thunfiskeri og nogen Industri, især i Olivenolie; ved Deltaets Begyndelse *Arles* (Arelas), 31,000 Indb., tidligere Hovedstad i Riget Arelat; den har betydelig Handel med Vin og Olivenolie; Maskinværksteder og Saltværker; det er en slet bygget By, men den har mange interessante Minder fra Romertiden; særlig mærkes Amfiteatret, som før brugtes til Tyrekampe, og Vandledningen, desuden Domkirken St. Trophine, der skal stamme fra det 7. Aarhundrede. Højere oppe ved Rhône ligger *Tarascon,* c. 6000 Indb., forbunden med den lige over for liggende *Beaucaire* i Languedoc ved en prægtig Bro, med Industri og et gammelt, af Kong René i det 15. Aarhundrede fuldendt Slot (nu benyttet som Fængsel).

Inde i Landet ligger i Egnen N. for Marseille *Aix (Aquæ Sextiæ),* 29,800 Indb., Romernes ældste Kolonі i Gallien, Provences gamle Hovedstad, med Ærkebispesæde, Universitet (3 Fakult.), Industri (særlig kendt for den udmærkede Olivenolie) og varme Bade; mellem Aix og Arles ved Sainte Victoire slog Marius Teutonerne 102 f. Kr. Mod Ø. ligger *Brignoles,* c. 4000 Indb., kendt for sine tørrede Blommer; *Draguignan,* c. 8500 Indb., Hovedstad i Dep. Var, med Industri, især i Læder og Sæbe; *Grasse,* 20,300 Indb., kendt for sine Parfumerier. Ved Bléone, Durances Biflod, ligger *Digne* (Oldtidens Dignia eller Dinia), c. 5500 Indb., der har Handel med tørret Frugt.

19. Grevskabet **Venaissin** med **Avignon** (en Del af Departementet *Vaucluse*), c. 1800 km², liggende i Hjørnet mellem Durance og Rhône, tilhørte Paverne fra det 13. Aarhundrede og kom til Frankrig under den første Revolution. Tillige regnes hertil det lille af Venaissin indesluttede Fyrstendømme *Orange* (160 km²), der fra det 16. Aarhundrede var i Huset Nassaus Besiddelse, og hvorfra den hollandske Kongefamilie nedstammer; 1713 kom det til Frankrig.

Ved Rhône ligger *Avignon* (romersk *Avenio*), 49,300 Indb., Hovedstad i Dep. Vaucluse; den er Ærkebispesæde, har Industri, især i Silke, Læder og Krapfarveri, og Handel. Den slet byggede og tidligere store By (i det 14. Aarhundrede skal den have haft 100,000 Indb.) er omgiven af Mure med Taarne; paa en Klippe ligger den gotiske Domkirke og det skumle, mægtige Palads, hvor Paverne boede under deres babylonske Landflygtighed 1309—78, nu bruges det til Kaserne. I Nærheden ligger Landsbyen *Vaucluse,* kendt fra Petrarcas Ophold. *Carpentras,* c. 10,500 Indb., Venaissins gamle Hovedstad, har stor Industri, især i Alkohol; og romerske Ruiner. *Orange* (Arausio), c. 7000 Indb., har mange romerske Ruiner, navnlig en godt bevaret Triumfbue.

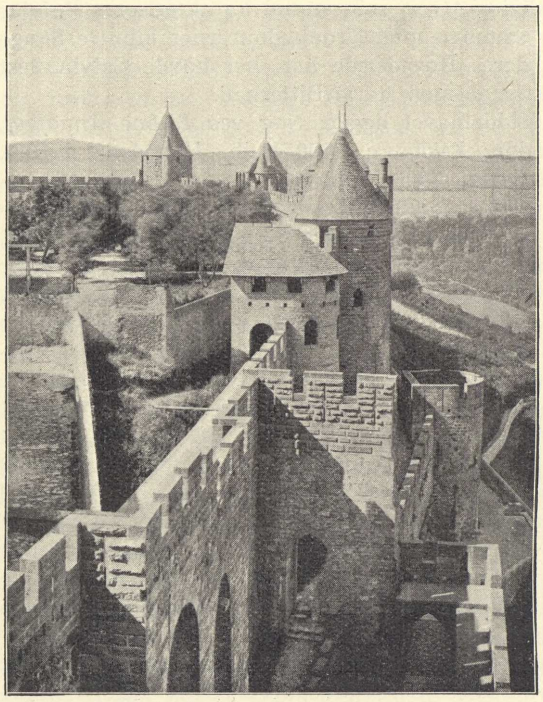
20. **Languedoc** (Departementerne *Ardèche, Gard, Hérault, Aude, Lozère* og

Tarn, store Dele af *Haute-Loire, Haute-Garonne* og *Tarn-et-Garonne,* lidt af *Pyrénées-Orientales* og *Ariège*), c. 41,500 km², bestaar af Cevennernes Østaffald og Lavlandet langs Middelhavskysten til Pyrenæernes Affald, dernæst selve Cevennerne med Landet om Loires, Alliers, Tarns og Lots Udspring. Ved Middelalderens Begyndelse var det en Del af Vestgoternes Rige, senere dannedes det til Grevskabet *Toulouse,* som var Kernen i Sydfrankrigs Kamp mod Norden; i Albigenserkrigene blev Modstanden brudt, og 1272 forenedes hele Languedoc med Frankrig. Den Blanding af munter Livslyst og streng religiøs Alvor, som endnu karakteriserer Befolkningen, findes langt tilbage i Tiden; sammen med Troubadourernes muntre Sange havde Valdenserne og Albigenserne deres Hovedsæde her, her havde Calvin flest Tilhængere, og her førtes Huguenotkrigene med størst Bitterhed.

Ved Cevennernes Østaffald og Middelhavet ligger: Nær ved Rhône *Annonay,* 17,300 Indb., med stor Papirfabrikation; *Privas,* c. 5500 Indb., Hovedstad i Dep. Ardèche, med Silkeavl og Industri; *Aubenas,* 7000 Indb., er et af de vigtigste Markeder for Raasilke. Ved Gardon ligger *Alais,* 27,400 Indb., med stor Industri og Silkehandel; i Omegnen betydelige Jærn- og Kulgruber. *Nîmes* (Nemausus), 80,400 Indb., Hovedstad i Dep. Gard, var en blomstrende By i Romertiden, især foretog Kejser Augustus store Byggearbejder, og ingen fransk By har saa mange Oldtidslevninger, saaledes nævnes Amfiteatret, det godt bevarede Tempel „la Maison carrée" og en Triumfbue; den led meget under Huguenotkrigene, da den var en af Sikkerhedsstæderne. Den gamle inderste Del af Byen er slet bygget, men udenom ligger store moderne Boulevarder og Forstæder; den har betydelig Tekstil- og Jærnindustri samt Handel med Korn, Raasilke og Vin. Ved Rhône ligger *Beaucaire,* 9700 Indb., berømt for sin tidligere store aarlige Messe, der i sin Tid skal have samlet henved 300,000 Mennesker, nu er dens Betydning taget stærkt af. Fra Beaucaire gaar der Kanal til *Aiguesmortes,* i en sumpet saltholdig Egn, og derfra videre til Middelhavet. Mod V. ligger *Montpellier,* 80,200 Indb., Hovedstad i Dep. Hérault, med et meget gammelt Universitet, hvis medicinske Fakultet er grundlagt af arabiske Læger i det 9. Aarhundrede, tillige har den Frankrigs ældste botaniske Have, betydelig Industri i Bomuld, Sæbe, Essenser og Kemikalier samt Handel med Vin og Alkohol; dens Udhavn er *Maguelonne.* Mod Ø. ligger *Lunel,* c. 7000 Indb., og mod SV. nær ved Havet *Frontignan,* c. 3000 Indb., begge berømte for deres Muskatvin. *Cette,* 33,000 Indb., er den anden Handelsplads ved Middelhavet, især med betydelig Udførsel af Vin, den har Skibsbyggeri og Fiskeri samt besøgte Bade. Mod SV. noget fra Kysten, ved Orbe og Canal du Midi, ligger *Béziers,* 51,000 Indb., smukt beliggende, med Industri og Handel, Frugt- og Vinavl, kendt fra Albigenserkrigene; og *Narbonne* (Narbo), 27,000 Indb., forbunden med Aude og Havet ved Kanaler, en stille By mod, hvad den var under Romerne og i Middelalderen, da de vestgotiske Konger residerede her; den er rig paa romerske Oldtidslevninger, særlig Inskriptioner, har Handel med Honning og Voks og nogen Industri; ved en Kanal er den forbundet med sin Havn *La Nouvelle.* Højere oppe i Landet N. for Béziers ligger *Lodève,* c. 8000 Indb., med Industri i Klæde. V. for Narbonne ved Aude og Canal du Midi ligger den ved sine mange middelalderlige Bygninger interessante og af de gamle Bymure med runde Taarne omgivne *Carcassonne,* 30,700 Indb., Hovedstad i Dep. Aude, med Industri i Klæde og Handel med Alkohol; *Castelnaudary,* ligeledes ved Canal du Midi, c. 8000 Indb., har en Del Handel.

Paa Plateauerne og Cevennernes Vestaffald ligger: I Loiredalen ved Mont Anis *Le Puy* (en Velay), 21,400 Indb., Hovedstad i Dep. Haute-Loire; den gamle Domkirke ligger paa Mont Anis, hvis højeste Top, Corneilleklippen, er prydet med en kolossal Statue af Jomfru Maria; Byen har Industri i Kniplinger. Ved Lot *Mende,*

c. 6500 Indb., med Ølbryggerier. Ved Tarn *Albi (Albiga),* 23,300 Indb., Hovedstad i Dep. Tarn og Ærkebispesæde, en gammel By i Landskabet Albigeois, der har givet Albigenserne deres Navn; den har Industri i Klæde; i Nærheden findes vigtige Kullejer ved *Carmaux*. Ved Agout ligger *Castres,* 28,300 Indb., med Industri i Klæde og Papir; SØ. for Castres *Mazamet,* c. 11,000 Indb., med Tekstilindustri. Ved Garonne ligger *Toulouse* (Tolosa), 149,600 Indb., Hovedstaden i Languedoc og Dep. Haute-Garonne, liggende i Sydfrankrigs Centrum paa en frugtbar, men bar Slette; den har Ærkebispesæde, Universitet (3 Fakult.) og mange andre Læreanstalter, betydelig Handel og Industri i Metal (Kanoner, Maskiner, File, Leer), Uld og Bomuld, tillige er den en vigtig Vaabenplads. Byen var allerede betydelig i Romertiden, senere var den Vestgoternes Hovedstad, under Albigenser- og Huguenotkrigene led den meget. Den er i det hele slet bygget, skønt der i den senere Tid er foretaget store Forbedringer, idet der er anlagt brede, træbeplantede Gader paa de gamle Voldes Plads, og uden for dem er der opført nye, moderne Kvarterer; omtrent midt i Byen ligger Place du Capitole med Raadhuset; af Kirker nævnes Domkirken St. Etienne og den store, smukke romanske Kirke St. Sernin med et ottekantet Taarn.

Fra Carcassonne.

21. **Roussillon** (næsten hele Departementet *Pyrénées-Orientales*), 3650 km², i Hjørnet mellem Middelhavet og Pyrenæerne, blev først fransk ved Pyrenæerfreden 1659.

Ved Tet ligger *Perpignan,* 39,500 Indb., Hovedstaden, stærkt befæstet; den har et spansk Præg med snævre Gader og høje Huse med Balkoner, Handel samt Frugt- og Vinavl. I Perpignan findes et Mindesmærke for Arago, som er født i det nærliggende *Estagel*. Mod S. ligger Havnen *Port Vendres,* c. 3000 Indb., med besøgte Bade. I Bjærgene findes mange Badesteder, som *Vernet, Olette* og *Amélie-les-Bains*.

22. **Foix** (det meste af Departementet *Ariège*), c. 4050 km², ved Pyrenæerne omkring Ariège, kom til Frankrig med Huset Bourbon.

Ved Ariège ligger Hovedstaden *Foix,* c. 7000 Indb., med Industri i Uld og Lys samt betydelige Marmorbrud og Jærngruber, ligesom ved *Tarascon* mod S.; mod N. ved Ariège *Pamiers,* c. 9500 Indb., med Industri i Jærn, Papir og Uld og Sandstensbrud. Af Badestederne nævnes *Ax*.

23. **Bearn** med **Navarra** (det meste af Departementet *Basses-Pyrénées),* c. 6500 km², ved Vestpyrenæerne omkring Adour, kom til Frankrig med Huset Bourbon.

Ved Gave de Pau ligger Hovedstaden *Pau,* 37,100 Indb., med et Slot, hvor

Henri IV er født, og Industri i Lærred og Tæpper samt Handel med Vin og Skinker; Byen bliver meget besøgt paa Grund af sit Klima; den er Bernadottes Fødeby. *Orthez* ved Gave de Pau, c. 4500 Indb., *Oloron* ved Gave d'Oloron, c. 8000 Indb., har begge Handel med Skinker. Af Badesteder nævnes *Eaux-Chaudes* og *Eaux-Bonnes.*

24. **Guyenne** og **Gascogne** (Departementerne *Landes, Gers, Hautes-Pyrénées, Gironde, Dordogne, Lot-et-Garonne, Lot* og *Aveyron,* samt Dele af *Tarn-et-Garonne, Ariège, Basses-Pyrénées, Haute-Garonne og Charente*), det største af de tidligere Guvernementer, c. 66,000 km², bestaar af Garonnes Lavland, samt Dele af det centrale Plateaus Vestaffald og Pyrenæernes Nordaffald. I det 12. Aarhundrede kom disse Landskaber, der dannede Hovedbestanddelene af det frankiske Hertugdømme *Aquitanien,* ind under England; 1453 blev de atter franske, enkelte Dele erhvervedes først med Huset Bourbon. Gascogne er Landet mellem Pyrenæerne og Garonne, Guyenne paa den anden Side denne Flod.

I *Gascogne* (Vasconia) ligger: Ved Kysten nær ved den spanske Grænse *Saint-Jean-de-Luz,* Badested, nordligere *Biarritz,* 15,100 Indb., kendt Badested; ved Nives Forening med Adour; *Bayonne* (Oldtidens *Lapurdum*), 26,500 Indb., Fæstning af første Rang, med Skibsbyggerier, Brændevinsbrænderier og livlig Handel, især med Vin og Skinker; Byen er slet bygget og har et spansk Præg, der tales lige saa meget spansk som fransk; paa den anden Side af Adour ligger Forstaden *Saint-Esprit,* højere oppe ved Adour ligger *Dax* (af d'Acquas), c. 9000 Indb., med Industri og Mineralbade; ved Midouze *Mont-de-Marsan,* c. 10,500 Indb., Hovedstad i Dep. Landes, med kemiske Fabrikker og Mineralbade; ved Gers *Auch,* c. 12,500 Indb., Hovedstad i Dep. Gers (Landskabet *Armagnac*), Ærkebispesæde med en gammel, smuk Domkirke, Industri i Lærred og Bomuld og Vinhandel; ved Adour *Tarbes,* 25,900 Indb., Hovedstad i Dep. Hautes-Pyrénées, en smukt bygget By med Industri, især i Metal (Kobber, Knive) og Papir, og Handel; ved Garonne *Saint-Gaudens,* c. 7000 Indb., med Handel; nær ved Gave de Pau *Lourdes,* c. 8000 Indb., med Industri, Kvæghandel og Stenbrud (Marmor og Skifer), i den senere Tid kendt som Valfartssted. Kendte Badesteder er *Bagnères de Bigorre* ved Adour, c. 7000 Indb., *Cauterets, Barèges,* meget højt beliggende, ogsaa kendt for sine Silke- og Uldvarer; og *Bagnères de Luchon,* c. 3000 Indb., et af de mest besøgte Badesteder.

I *Guyenne* ligger: Ved Garonne, 96 km fra Mundingen, *Bordeaux (Burdigala),* 261,700 Indb., Hovedstad i Dep. *Gironde* (og Landskabet *Bordelais*), tidligere i Guv. Guyenne og Gascogne, med Ærkebispesæde, Universitet samt mange videnskabelige Selskaber og Læreanstalter; den er Frankrigs største Søhandelsstad næst Marseille og le Havre og Station for mange Dampskibslinjer; Havnen rummer over 1000 Skibe, og selv Dampere med 8 m Dybgaaende kan naa den paa Grund af den 4—5 m høje Flod; i 1906 løb ind og ud i Havnen c. 22,350 Skibe, hvoraf 2620 i udenrigsk Fart. Allerede paa Romernes Tid var det en blomstrende By; i den nyere Tid har den taget et mægtigt Opsving som Udførselsby for Vinen, der vokser i Omegnen (i 1900 indførtes 685,000 og udførtes 732,000 hl Vin); den er tillige en af Landets betydeligste Fabriksbyer (Maskiner, Sukkerraffinaderier). Byen, hvis nyere Del er smukt bygget med store Pladser og Alleer, ligger i en Halvbue paa venstre Bred omkring en Bøjning af Floden, Kajerne — Quai des Chartrons i Handelskvarteret — er de smukkeste og livligste Dele af Byen; ved en c. 490 m lang Bro er den forbundet med Kvarteret *La Bastide* paa højre Bred; af Bygninger nævnes den gotiske Domkirke, det store Teater, hvor Nationalforsamlingen holdt Møder 1871, og det ærkebiskoppelige Palads, og Ruinerne af et romersk Amfiteater. Længere nede ad Floden ligger talrige, smaa, til Dels befæstede Byer, der tjener Bordeaux som Forhavne; de vigtigste iblandt dem er *Pauillac,* c. 6000 Indb., Station for de transatlan-

tiske Dampskibe, og *Le Verdon.* Omtrent lige over for paa højre Bred ligger *Blaye,* c. 4000 Indb., med et Citadel. Landskabet *Médoc* mellem Gironde og Kysten er berømt for sin udmærkede Vin og sin Tjære; af Vinpladserne nævnes *Château-Lafitte, Château-Latour, Castelnau de Médoc, Margaux, Saint-Julien, Saint-Estephe* og *Cantenac.* Ved Arcachonsøen Badestedet *Arcachon* med stor Østersavl og *La Teste de Buch,* c. 6000 Indb., med Kystfart og Fiskeri; ved Isle *Périgueux* (Vesuna), i Landskabet *Périgord,* 33,500 Indb., Hovedstad i Dep. Dordogne, betydelig i Romernes Tid, slet bygget, med en gammel Domkirke i byzantinsk Stil; den har Industri og er Midtpunkt for Handelen med Trøfler. Ved Dordogne ligger *Libourne,* 19,300 Indb., med Handel med Vin og Korn; *Bergerac,* 15,600 Indb., med Vinhandel, i Omegnen Jærnindustri; østligere i samme Floddal *Sarlat,* c. 4500 Indb., i en paa Jærn, Kobber og Stenkul rig Egn. Ved Lot ligger *Villeneuve,* c. 14,000 Indb., nogen Industri, Handel med Blommer; *Cahors,* c. 14,000 Indb., Hovedstad i Dep. Lot, Handel med Vin, Tobak og Trøfler, Gambettas Fødeby; østligere i samme Floddal *Figeac,* N. for Floden, c. 4500 Indb., med Industri og Handel, og *Decazeville* S. for Floden, c. 9500 Indb., Industri, Jærn- og Kulgruber; ved Garonne *Agen,* 23,100 Indb., Hovedstad i Dep. Lot-et-Garonne og i Landskabet *Agenois,* et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, med Industri og livlig Handel; ved Aveyron *Villefranche* i Landskabet *Rouergue,* c. 8500 Indb., med Industri; og *Rodez* (Segodunum), 15,500 Indb., Hovedstad i Dep. Aveyron, med en for sin Skønhed kendt Domkirke. Ved Tarn ligger *Montauban,* 28,700 Indb., Hovedstad i Dep. Tarn-et-Garonne, med Industri, Handel med Læder og Vinavl; en af Huguenotternes Sikkerhedsstæder; højere oppe ved Tarn *Millau,* 18,500 Indb., med Industri i Handsker og Klæde samt Handel med Ost.

25. **Angoumois, Saintonge** og **Aunis** (Departementerne *Charente* og *Charente-Inférieure* samt lidt af *Dordogne* og *Deux-Sèvres*), henved 11,800 km², er væsentlig Landet om Charente. Angoumois kom til Frankrig 1515; Saintonge, beboet i Oldtiden af det galliske Folk Santones, og Aunis tilhørte em Tid England sammen med Guyenne og Gascogne.

Ved Charente ligger *Angoulême* (Oldtidens *Iculisma*), 38,200 Indb., Hovedstad i Angoumois og Dep. Charente, liggende terrasseformig paa et Bjærg, med Handel og Industri, især i Papir, Krudt og Fajance; længere nede ved Charente *Cognac,* 19,500 Indb., Midtpunkt for Fabrikationen af Kognak. Betegnende for Angoumois er de mange isolerede Højder med smaa Byer eller faste Slotte, som *la Rochefoucauld.* — Ved Charente ligger *Saintes,* 19,000 Indb., Saintonges gamle Hovedstad, med flere Ruiner fra Romertiden, Handel og Industri i Uld og Bomuld; mod N. ved Boutenne *Saint-Jean-d'Angély,* kendt fra Huguenotkrigene. — Ved Kysten ligger *La Rochelle,* 36,400 Indb., Hovedstad i Aunis og Dep. Charente-Inférieure, stærk Fæstning og god Havn med livlig Handel, dog mindre end i tidligere Tid, Skibsværfter og Fiskeri og Tilberedning af Sardiner samt Industri, især i Glas, Fajance, Papir og Uld; den var Huguenotternes stærkeste By og er kendt fra Belejringen under Richelieu. Ved Charente, 15 km fra Mundingen, ligger *Rochefort,* 35,000 Indb., først grundlagt i det 17. Aarhundrede, stærk Fæstning og Landets fjerde Krigshavn med storartede Dokker, Magasiner osv. De udenfor lejrede Øer *Oléron* (c. 170 km²) og *Ré* (c. 75 km²), den sidste med et af Vauban bygget Citadel, er frugtbare, tæt befolkede Øer, med Vinavl, Fiskeri og Saliner; Indbyggerne er fortrinlige Søfolk. Mod S. nær ved Kysten ligger *Marennes,* med Handel og stor Østersavl, og *Royan,* 8800 Indb., et af Frankrigs mest besøgte Badesteder; udenfor ligger det store Fyrtaarn *Tour de Cordouan* i Girondemundingen.

26. **Poitou** (Departementerne *Vendée, Deux-Sèvres* og *Vienne,* samt mindre Dele af *Charente-Inférieure, Charente, Haute-Vienne* og *Indre-et-Loire),* c. 20,000 km²,

N. for de sidste Landskaber mellem Havet og Floden Vienne, tilhørte England, indtil det i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede indlemmedes i Frankrig.

I Øvre-Poitou ved Boivre og le Claire ligger *Poitiers,* 41,200 Indb., Hovedstad i Poitou og Dep. Vienne, betydelig i Omfang i Forhold til sin Størrelse, med store Ruiner fra Romertiden og mange Bygninger, især Kirker, fra Middelalderen; den er historisk kendt fra Chlodevigs Sejr over Vestgoterne og Karl Martels over Araberne; Byen har store Garverier, Papir- og Jærnindustri, Hør- og Hampspinderier og Ostehandel. Mod N. ved Vienne ligger *Châtellerault,* 18,200 Indb., med Industri, især i Knive og Sakse; mod V. ved Sèvre-Niortaise *Niort,* 23,300 Indb., Hovedstad i Dep. Deux-Sèvres, med Industri, især i Handsker, og Frugtavl; mod N. *Parthenay,* 6400 Indb., med Industri; den led meget under Vendéeopstanden. — Nedre-Poitou, Landskabet *Vendée,* er delt i en Mængde smaa, ved lave Højdedrag adskilte Dale, gennemstrømmede af Floder og Bække, og al den kultiverede Jord omtrent er atter delt i smaa Kvadrater, der er omgivne af Grave og Volde med Hækker og Træer, saaledes at Adgangen til hver Gaard eller Hytte bestaar af en Labyrint af Stier; med saadanne Terrænforhold for Øje vil man kunne forstaa Indbyggernes langvarige Modstand i Opstanden under Revolutionen. Byerne er kun smaa. Departementshovedstad er *La Roche-sur-Yon,* c. 13,000 Indb., grundlagt 1804 under Navn af *Napoléon-Vendée* (senere kaldtes den *Bourbon-Vendée*); mod SØ. ligger *Fontenay-le-Comte,* c. 10,000 Indb., med livlig Handel; ved Kysten Havnen *Les Sables d'Olonne,* 12,700 Indb., med Skibsværfter, Fiskeri og Søbade. Øen *Noirmoutier,* med Byen af s. Navn, der har c. 6000 Indb., har store Saliner og betydelig Østersavl; den nøgne Klippeø *Yeu* har Fiskeri.

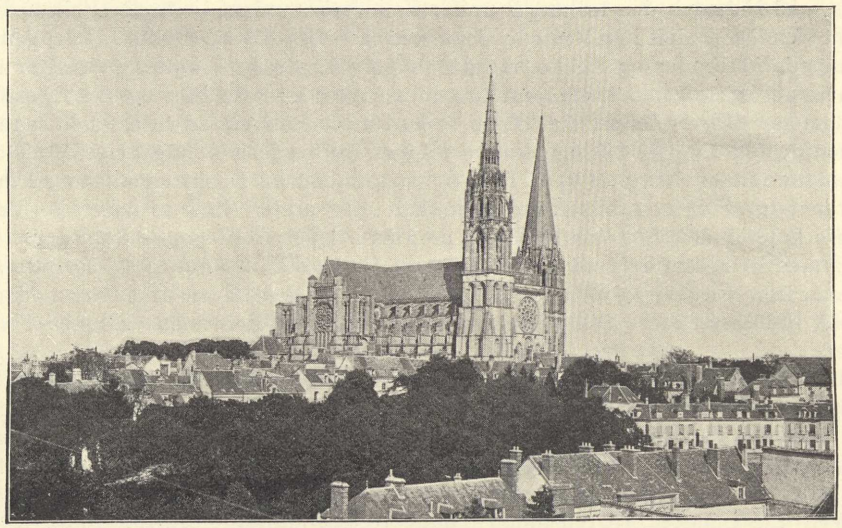
27. **Touraine** (det meste af Departementet *Indre-et-Loire,* noget af *Vienne,* ganske lidt af *Loir-et-Cher*), over 6900 km², kaldet saaledes af det galliske Folk Turones, er et særdeles frugtbart Landskab omkring Loire, hvor Cher og Indre forener sig med den. Det hørte en Tid til England sammen med Maine og Anjou, men blev fransk 1203. Landskabets Beboere har Ord for at have talt det reneste Langue d'oui.

Ved Loire ligger Hovedstaden *Tours* (Cæsarodunum), 73,400 Indb., den er Ærkebispesæde og et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, har betydelig Handel og Industri, især i Uld, Bomuld og Jærn; Byen har en gammel gotisk Domkirke, en prægtig Bro over Loire og gennemskæres fra S. til N. af den smukke Rue Royale. I Nærheden af Byen findes Ruiner af Slottet *Plessis-lès-Tours,* hvor Louis XI residerede og døde. Ø. for Tours ved Loire ligger *Amboise,* c. 4500 Indb., en gammel By, kendt fra Huguenotkrigene; Slottet har flere Gange været Kongernes Opholdssted. Ved Vienne ligger *Chinon,* c. 6000 Indb., med nogen Industri og Handel samt et Mindesmærke for Rabelais, der er født i Omegnen.

28. **Orléanais** (Departementerne *Loir-et-Cher* og *Loiret* samt det meste af *Eure-et-Loir* foruden Stykker af *Indre-et-Loire, Indre, Nièvre* og *Yonne*), c. 20,300 km², er hovedsagelig Landet omkring Loires Mellemløb; den Del, der ligger S. for Loire, *Sologne,* er ufrugtbar og kun tyndt befolket.

Ved Loire ligger *Blois,* c. 24,000 Indb., Hovedstad i Dep. Loir-et-Cher, med Ædikebryggerier, Industri i Handsker, Vin- og Kvæghandel; det gamle Slot, der nu er Kaserne, har været Residens for flere af de franske Konger og flere Gange Sæde for Rigsstænderne, 1588 myrdedes Henri af Guise her. I Nærheden ligger det store Slot *Chambord* med en over 5 km² stor Park (den omgivende Mur er 50—60 km). Højere oppe ved Loire ligger *Orléans* (i Oldtiden *Genabum,* senere *Aurelianum*), 72,100 Indb., Hovedstad i Orléanais og Dep. Loiret (se p. 151), med betydelig Handel og Industri, især i Uld, Bomuld og Sukker, Læder, Kemikalier og Ædike samt stor Havekultur; blandt Bygningerne i den godt byggede By nævnes den store goti-

ske Domkirke med to høje Taarne, paa Place du Martroy staar Jeanne d'Arcs Rytterstatue; ved en Bro er Byen forbundet med sine Forstæder *Saint-Jean* og *Saint-Marceau* paa venstre Loirebred. Højere oppe ved Loire ligger *Gien,* c. 6500 Indb., med Fajancefabrikker og Vinavl; ved Loir *Vendôme,* c. 10,000 Indb., med Handskefabrikker; *Châteaudun,* c. 6500 Indb., med Industri i Uld og Læder; ved Eure *Chartres* (Autricum, Carnutum), 24,100 Indb., Hovedstad i Dep. Eure-et-Loir, en af Frankrigs ældste Byer med en særlig smuk gotisk Domkirke, grundlagt i det 11. Aarhundrede; den er Midtpunkt for Landskabet *Beauces* Korn- og Uldhandel og Hovedmarkedet for Percheronheste. Ved Loingkanalen, hvor den deler sig (se p. 152), ligger *Montargis,* c. 13,000 Indb., med Handel og Industri i Bomuld. S. for Loire i Sologne *Romorantin* ved Sauldre, 8400 Indb., med Industri i Klæde, Vin- og Aspargesavl.

Chartres.

29. **Berry** (Departementet *Indre* og en stor Del af *Cher,* samt lidt af *Vienne, Haute-Vienne, Creuse* og *Loiret*), c. 12,300 km², er fortrinsvis Landet omkring Cher og noget af Indre.

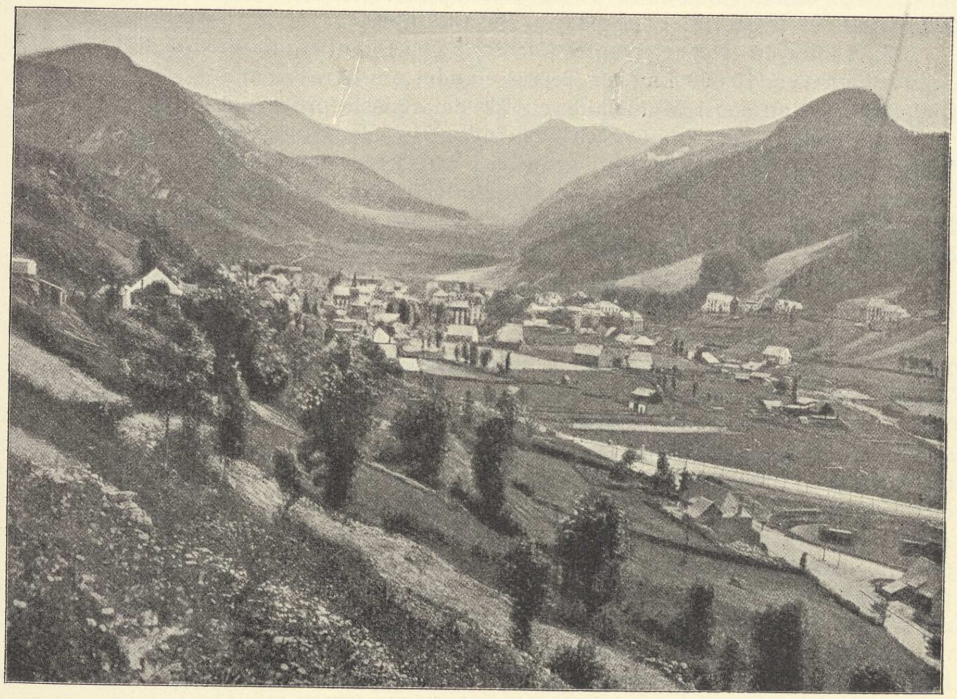
Ved Auron og Yèvre ligger *Bourges* (Avaricum), 45,700 Indb., Hovedstad i Berry og Dep. Cher, en gammeldags, slet bygget By med Mure fra Romertiden og mange middelalderlige Bygninger; den er Ærkebispesæde og har en gammel smuk Domkirke med to høje Taarne, store militære Etablissementer og Handel med Uld, Korn og Fjerkræ; mod NV. *Vierzon-Ville,* c. 11,500 Indb., med Jærnværker; mod SV. ved Théols *Issoudun,* 12,000 Indb., og ved Indre *Châteauroux,* 26,100 Indb., Hovedstad i Dep. Indre, begge med Industri, især i Klæde.

30. **Nivernais** (Departementet *Nièvre*), c. 6400 km², er et Terrasseland Ø. for Loire.

Ved Nièvres Forening med Loire ligger Hovedstaden *Nevers,* 27,700 Indb., med betydelig Handel og Industri, især i Porcellæn, Fajance og Jærn; i Omegnen findes store Jærnværker; længere nede ved Loire La *Charité,* c. 5000 Indb., og *Cosne,* c. 7000 Indb., begge med Industri i Jærn og Træhandel.

31. **Bourbonnais** (Departementet *Allier* samt lidt af *Cher, Creuse* og *Puy-de-Dôme*), c. 7900 km², er et Terrasseland V. for Loire omkring Allier og Cher.

Ved Allier ligger *Moulins,* 22,000 Indb., Hovedstad i Bourbonnais og Dep. Allier, med Handel og Industri, især i Læder, Uld og Bomuld samt Strenge; mod V. den lille By *Bourbon-l'Archambault,* kendt for sine varme Bade; mod SV. *Commentry,* c. 8000 Indb., med store Jærn- og Stenkulsgruber og Spejlfabrik; og *Montluçon,* 33,800 Indb., med Industri, især i Glas og Spejle samt Jærn; mod S. højere

Mont Dore i Dordognes Dal.

oppe i Allierdalen *Vichy,* 15,300 Indb., et af Landets mest besøgte Badesteder (aarlig c. 80,000 Gæster), Vichyvand og Vichysalt forsendes over hele Verden.

32. **Auvergne** (Departementerne *Puy-de-Dôme, Cantal* og lidt af *Haute-Loire*), henved 14,000 km², er Bjærglandet omkring øvre Allier og Dordognes Kilder. Det var det Landskab, der var vanskeligst for Romerne at faa Bugt med, ogsaa i Middelalderen modsatte Adelen sig fra sine mange faste Slotte de franske Konger, først under Louis XIV blev der egentlig gjort Ende paa dens Magt. Den sydlige Del, *Haute-Auvergne,* er kun lidet frugtbar, *Basse-Auvergne* mod N. er bedre stillet. De djærve, flittige Indbyggere (Auvergnats) udvandrer i Mængde, især i Høstens Tid, til andre Dele af Frankrig, ogsaa til Paris, men vender stadig tilbage, naar de har samlet sig lidt Sparepenge.

Mod N. i Allierdalen nær ved Puy de Dôme ligger *Clermont-Ferrand* (bestaaende af de to sammenvoksede Byer *Clermont* og *Montferrand*), 65,400 Indb., Hovedstad i Auvergne og Dep. Puy-de-Dôme, særdeles smukt beliggende, c. 410 m over Havet, i en frugtbar Slette paa en Højde; det er en gammel By med store Torve og mest snævre, stejle Gader, Husene er næsten alle byggede af Lava; den har Handel og

Industri i Lærred og Læder, Glas og Jærn samt Konfiturer; mod S. i Nærheden laa Auvergnes gamle Borg *Gergovia* paa en Klippe. N. for Clermont-Ferrand ligger *Riom,* 10,600 Indb., med Industri og Handel; mod Ø. i Limagne (se p. 151) *Thiers,* 17,400 Indb., Midtpunkt for en betydelig Knivfabrikation og Papirindustri; mod SØ. *Ambert,* c. 4000 Indb., Industri og Ostehandel; mod S. i Allierdalen *Issoire,* c. 5600 Indb., med Industri i Kobber. Ved Dordogne ligger Badestedet *Mont Dore,* 1046 m over Havet. — I Haute-Auvergne ved Jordanne ligger *Aurillac,* 17,800 Indb., Hovedstad i Dep. Cantal, med Industri og Ostehandel samt Mineralbade; *Saint-Flour,* c. 5000 Indb., er bygget af Lava paa en Basaltklippe.

33. **Limousin** (Departementet *Corrèze* og en Del af *Haute-Vienne,* lidt af *Creuse* og *Dordogne*), c. 10,000 km², er Terrasselandet om øvre Vienne og øvre Dordogne. Dialekten her ansaas i Middelalderen for det reneste provençalske Sprog.

Ved Vienne ligger *Limoges,* 92,200 Indb., Hovedstad i Limousin og Dep. Haute-Vienne, en gammeldags By med Industri i Uld, Porcellæn og Lervarer; mod V. ved Vienne *Saint-Junien,* 11,400 Indb., med Industri; ved Corrèze *Tulle,* 17,200 Indb., Hovedstad i Dep. Corrèze, med Industri i Vaaben og Kniplinger, og *Brive (la Gaillarde),* 21,500 Indb., med Industri og Handel, især med Trøfler.

34. **Marche** (Departementet *Creuse* og en Del af *Haute-Vienne,* samt lidt af *Charente* og *Indre*), c. 4900 km², er Terrasselandet N. for Limousin.

Guéret, c. 7000 Indb., Hovedstaden i Marche og Dep. Creuse, har Handel. Mod SØ. ved Creuse ligger *Aubusson,* c. 6500 Indb., kendt for sin Industri i Klæde og Tæpper og sin Salthandel.

35. **Corse,** *Korsika* (Departement af s. Navn), se p. 63 og 164. Fra Slutningen af det 14. Aarhundrede stod Øen under Genova, men det aldrig helt gode Forhold brødes ved Opstanden 1730, i hvilken først Theodor v. Neuhof gjorde sig til Konge, og senere Paoli anførte; 1768 solgte Genoveserne Øen til Framkrig, som besatte den Aaret efter. Nu føler Øen sig ganske som fransk, skønt det franske Sprog kun tales af Embedsmændene og de større Købmænd, Folket selv taler en italiensk Dialekt; NV. for Ajaccio findes i Cargese en lille Koloni af Nygrækere, der indvandrede i det 17. Aarhundrede. Øens Befolkning, som i Oldtiden var en Blanding af Ligurere og Iberere og gjaldt for raa Barbarer, har et Naturfolks Dyder og Laster; Korsikaneren elsker sin Ø, er tapper og gæstfri, men ogsaa lidenskabelig og voldsom i sit Had; han gaar altid bevæbnet, og den bekendte Blodhævn har holdt sig til vore Dage. Øens Kultur staar en Del tilbage, navnlig Agerdyrkningen; Kastanier er Hovednæringen; desuden dyrkes Sydfrugter (især Citroner), Oliven, Vin og Korn; de vigtigste Husdyr er Faar og Geder. I Skovene vokser der desuden Eg (Korkeg), Bøg og Fyr (pinus laricio); store Strækninger er dækkede af Maquier. Øen er berømt for sine Vine og har betydelig Thun- og Sardinfiskeri.

Paa Vestkysten ligger Hovedstaden *Ajaccio,* 22,300 Indb., med ret betydelig Handel og Skibsbyggeri; nær ved den smukke af et Citadel beskyttede Havn staar en Rytterstatue af Napoleon I; Byen er særlig skikket til Ophold for brystsvage paa Grund af sit milde Klima og Beliggenheden, der beskytter den for de barske Vinde, tilmed er den helt fri for Støv. Paa Nordvestkysten ligger Havnen *Calvi,* c. 2000 Indb., paa Østkysten *Bastia,* 29,400 Indb., tidligere Hovedstad, befæstet, med Øens betydeligste Handel, desuden har den Industri i Vaaben og Læder samt Sardin- og Koralfiskeri; her er ligeledes en Statue af Napoleon. Sydligere ligger de smaa Havne *Cervione* og *Porto Vecchio,* c. 1500 Indb., ved Sydkysten *Bonifacio,* c. 4000 Indb., vildt og ejendommeligt beliggende højt over Havet paa en Klippe. I det Indre ligger ved Tavignano *Corte,* c. 5500 Indb., med en Statue af Paoli, mod S. *Sartène,* c. 4000 Indb.

I Departementet Alpes-Maritimes ved Middelhavet ligger det lille absolute Fyrstendømme **Monaco,** 1,5 km² med c. 19,000 Indb., (1912). Rigets Grundlæggelse skal gaa tilbage til det 10. Aarhundrede. Efter at det under den store Revolution var kommet ind under Frankrig, blev det atter uafhængigt 1815 under Kongeriget Sardiniens Protektorat; 1860 gik Protektoratet over til Frankrig, som tillige afkøbte Fyrsten Mentona og Roccabruna (Roquebrune) med Distrikter (110 km²), saaledes at Fyrstendømmet nu kun bestaar af Byen Monaco og Omegn. Byen, c. 2400 Indb., ligger paa en høj fremspringende Klippe og gjaldt i Middelalderen for uindtagelig; Indbyggerne var den Gang berygtede for deres Sørøveri paa Middelhavet, nu er den lille Stat berygtet for sin Spillebank i Byen *Monte Carlo,* c. 4000 Indb., der er Fyrstens vigtigste Indtægtskilde. Mod N. ligger det som Kursted om Vinteren meget besøgte *Condamine,* c. 6000 Indb. Der er i Monaco nogen Industri i Silke, Parfumer, Likører og Lervarer; desuden er der Frugt- og Vinavl.

DE BRITISKE ØER.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Skilt fra det øvrige Evropa ved Kanalen og Nordsøen ligger paa det evropæiske Fastlands Sokkel Kontinentaløerne de britiske Øer, Verdensdelens betydeligste Øgruppe; først c. 100 km V. for Irland gaar Havbunden brat ned til Atlanterhavets store Dybder. Kanalen, som indsnævres efterhaanden fra V. til Ø. — mod V. er den c. 200 km bred, mellem Cherbourg og Wight c. 100 km —, er i det 32 km brede Stræde mellem Calais og Dover kun 50 m dyb, saaledes at en forholdsvis ringe Hævning af Havbunden vilde gøre Øgruppen landfast med Evropa. Øgruppen bestaar af to Hovedøer, *Storbritannien* (*Albion,* af Alba Inn, ɔ: Bjærge) og *Irland,* skilte fra hinanden ved *St. Georgeskanalen,* det *irske Hav* (paa det bredeste Sted ved c. 54° n. Br. c. 230 km bredt) og *Northkanalen* (noget over 20 km bredt), og desuden, fraset Kystøerne, af tre mindre Øgrupper: *Hebriderne, Orkney-* og *Shetlandsøerne* (tilsammen er der over 4000 Øer med Kystøerne).

Arkipelagets sydligste Punkt er *Kap Lizard,* 49° 58' n. Br., dets nordligste Nordspidsen af Shetlandsørne, 60° 51' n. Br.; det strækker sig saaledes gennem 11 Breddegrader, Linjen er c. 1200 km; til Skotlands Nordpynt *Dunnet Head,* 58° 41' n. Br., er den c. 980 km. Det vestligste Punkt er *Dunmore Head,* 10° 28' v. L., det østligste ligger paa Halvøen Norfolk i Nærheden af Yarmouth, *Lowestoft Ness,* 1° 45' ø. L.; den c. 850 km lange Linje gaar gennem 12 Længdegrader. Hele Øgruppens Størrelse er 314,400 km², deraf er Storbritannien c. 230,500 km², deri medregnet alle de mindre Øgrupper, ogsaa Man og de fjærnere liggende normanniske Øer, Irland c. 83,800 km².

Af de to Øer har *Storbritannien* den mest udviklede Form; Indskæringerne og Bugterne er betydelige, og de tiltager i Mængde fra N. til S., ligeledes aftager Bredden fra den store sydlige Grundlinje, efterhaanden som man kommer mod N., dog foregaar denne Tilspidsning ikke regelmæssig; den største Bredde er c. 520 km, Grundlinjen, den mindste 60 km, mellem Firth of Clyde og Firth of Forth. Nærmest kan Formen sammenlignes med et Kvadrat, ovenpaa hvilket der er sat flere rhombeformede Figurer i Retningen fra SØ. til NV. Kvadratet er begrænset af en Linje omtrent fra *Merseys* Munding til Bugten *The Wash;* mod V. har den Halvøerne *Cornwall* og *Wales* svarende til Halvøerne *Kent* og *Norfolk* mod Ø.; mellem Severns og Thames' Mundinger ligesom mellem Merseys Munding og The Wash er der c. 200

km. Den første Rhombe ender ved en c. 100 km lang Linje mellem *Solwaybugten* og *Tynemundingen;* den anden begrænses af Linjen mellem *Clyde-* og *Forthmundingen;* den tredje, der strækker sig mod NØ., begrænses af den c. 80 km lange Linje mellem *Firth of Lorn* og *Firth of Moray;* endelig følger en fjerde Rhombe N. for denne Linje. Intet Sted i Storbritannien er mere end 120 km fjærnet fra Havet.

Irland er ogsaa stærkt indskaaret, men er dog langt mere sluttet i sin Form; nærmest har den Lighed med et Parallelogram, hvis længste Diagonal gaar fra SV. til NØ. Det sydligste Punkt er *Mizen Head,* 51° 26' n. Br., det nordligste er *Malin Head,* 55° 23' n. Br. (omtrent som Kjøbenhavn); Linjen imellem dem er c. 475 km; intet Punkt ligger mere end 90 km fra Kysten.

b. Øernes Kystform er særdeles gunstig; der findes stor Rigdom paa udmærkede Havne, og hvor saadanne mangler, erstattes de gerne af de rigtignok smaa, men vandrige Floder, der har brede og frie Mundinger, i hvilke Skibene, hjulpne af Tidevandet, let kan løbe op. Det gælder for begge Øerne, at det er Vestkysten, der er stærkest udviklet.

Beskrivelsen af *Storbritanniens* Kyst begynder ved det af mægtige hvidgraa Granitblokke bestaaende *Kap Landsend,* den yderste Spids af *Cornwall;* 40 km mod V. ligger de smaa *Scillyøer.* Mellem Landsend og Serpentinklippen *Kap Lizard* ligger *Mounts Bugt.* Den første Del af den over 500 km lange Sydkyst har langs Kanalen til noget forbi *Portland Hill* samme Natur som den lige overfor liggende Bretagnes Kyst; den er stejl og rig paa Bugter og Havne. Kysten danner paa dette Stykke to halvkredsformede Bugter. Den første mellem Kap Lizard og *Start Point* har ikke noget egentlig Navn; ved dens Kyster ligger *Falmouths* fortrinlige Havn, *St. Austell Bugten* og *Plymouths* stærkt indskaarne Bugt, der kan rumme hele Flaader, og hvis ypperlige Red beskyttes mod Søndenvinden ved en mægtig Bølgebryder; 15 km S. for Plymouths Bugt ligger det c. 40 m høje *Eddystones* Fyrtaarn af Sten, bygget 1882, et Mesterværk af Bygningskunst (det første ligeledes af Sten, opført 1698, styrtede ned faa Aar efter, Trætaarnet, der da byggedes, brændte 1755, det tredje Taarn stod til 1882). I den anden Bugt, *Lyme Bugten,* mellem Start Point og Portland Hill, mærkes den dybe *Tor Bugt* og *Exmouth,* der dog har mindre Betydning, da den lukkes af en Sandbanke. N. for Halvøen *Portland,* som kun ved en smal Banke, *Chesil Bank,* hænger sammen med Fastlandet, ligger *Weymouth,* hvis Red er sikret ved en mægtig Bølgebryder og er en vigtig Tilflugtshavn under de heftige Storme, der hersker i Kanalen. Kysten, der herfra fortsættes i østlig Hovedretning over *St. Albans Head, Studland Bugt, Southampton-* og *Portsmouth Bugt* til *Selsey Bill,* er for det meste flad; kun Øen *Wight* uden for Southampton har, især paa Sydsiden, stejle, meget maleriske, indtil 150 m høje Kyster. Southampton Bugt er tilgængelig for de største Krigsskibe; Kanalen ved Nordøstkysten af Wight danner den berømte Red *Spithead,* N. for denne fører et smalt Indløb ind til den rummelige Portsmouth Bugt, der kan optage de største Flaader. Fra Selsey Bill fortsættes Kysten mod Ø. til *Beachy Head,* hvorpaa den drejer mod NØ. over *Kap Dungeness* og Dover til *South Foreland.* Denne Kyst er ligeledes for det meste flad, naar undtages Strækningen fra *Brighton* til Beachy Head og Egnen omkring *Folkestone* og *Dover* med Kridtklipper paa 160—180 m Højde; Havnene her har egentlig kun Betydning som Overfartssteder til Frankrig, rummeligere Bugter mangler.

Den første Halvdel af Østkysten indtil *Kap Flamborough,* 54° 8' n. Br., er i Almindelighed flad med Klitter og Marsklande samt Sandbanker, og kun Flodmundingerne afgiver gode Havne. Fra South Foreland gaar Kysten først et Stykke mod N. til *North Foreland;* uden for denne Strækning ligger den farlige Sandbanke *Good-*

win Sands. Fra North Foreland vender Kysten sig mod V. til *Thamesmundingen,* saaledes afskærende Halvøen *Kent,* der til Dels har stejle Kyster; især er dens Nordkyst fra *Margate* til *Sheerness* forsynet med talrige Havne; V. for den sidste Havn trænger en dybere Bugt ind, i hvilken *Medway* udmunder, og ved hvilken Havnene *Chatam* og *Rochester* ligger. Fra Thamesmundingen drejer Kysten mod NØ. over *Blackwatermundingen* og mod N., NV. og V. til den omtrent firkantede Bugt *The Wash,* der skærer ind mod S.; saaledes er Halvøen *Norfolk* afsat. Denne Kyst er i det hele farlig for Sejladsen; den er for det meste flad med Klitter, af og til afbrudte af enkelte Klipper — den højeste er *Cromer* paa Nordsiden af Halvøen — eller sumpede Strækninger; de eneste Havne af nogen Betydning er *Harwich* og *Yarmouth.* Washbugten selv er rig paa Sandbanker, ved Storm og Højvande kan Vandet naa de omliggende Byer; Omegnen er et Marskland, kaldet *the Fen* eller det *britiske Holland,* med Diger, Kanaler og Vindmøller. Fra *Gibraltar Point* gaar nu Kysten mod NNV. over *Humbermundingen,* hvis Omgivelser ligeledes er Marskland, og *Spurn Head* til den fremspringende paa Huler rige — den mest kendte er *Robin Lyths Hole* — Klippemasse *Kap Flamborough,* en Samlingsplads for utallige Søfugle.

Eddystones Fyrtaarn.

N. for dette Punkt indtil *Duncansbyhead,* 58° 38' n. Br., træder ældre Dannelser næsten overalt ud til Kysten, som derfor gennemgaaende er stejl med gode Havne, kun enkelte Steder er der flade Strækninger. Kysten gaar mod NV. over *Tees* Munding til *Berwick,* Skotlands gamle Grænseby ved *Tweeds* Munding, med udmærkede Havne, som *Hartlepool, Sunderland* og *Newcastle* samt dennes Forhavne ved *Tynes* Munding; den slaar nu mere ind mod VNV. over *North Berwick* til den mægtige *Firth of Forth,* hvilken Bugt dog ikke har gode naturlige Havne; *Leiths* Red er ved store Dæmninger beskyttet for Tilsanding. Fra *Fife Ness* ved Bugtens nordlige Indgang drejer Kysten mod NV. til *Firth of Tay,* uden for hvilken den enlige Klippe *Bell Rock* (ɔ: Klokkeklippen) ligger med et mægtigt Fyrtaarn. Kysten gaar nu mindre indskaaret et større Stykke mod NØ. over Havnen *Aberdeen* til *Buchan Ness,* 1° 45' v. L., Skotlands østligste Punkt, derpaa mod NNV. over *Peterhead* til *Kinnaird Head,* hvorefter den pludselig slaar ind mod V. og danner med den sidste Del af den skotske Kyst, der atter gaar mod NØ., en stor Bugt, som ved den i *Tarbet Ness* endende Halvø spalter sig i to Bugter, *Moray Firth* og *Dornoch Firth.* Den første Bugt, hvis Kyster mest er flade, afsætter atter to Arme, hvoraf den sydligste trænger ind til *Inverness,* og den nordligste med Indløbet ved *Cromarty* danner den bedste Havn paa hele Østkysten. Paa den nordligste Del af Østkysten ligger *Sinclair Bugt* lige før Duncansbyhead.

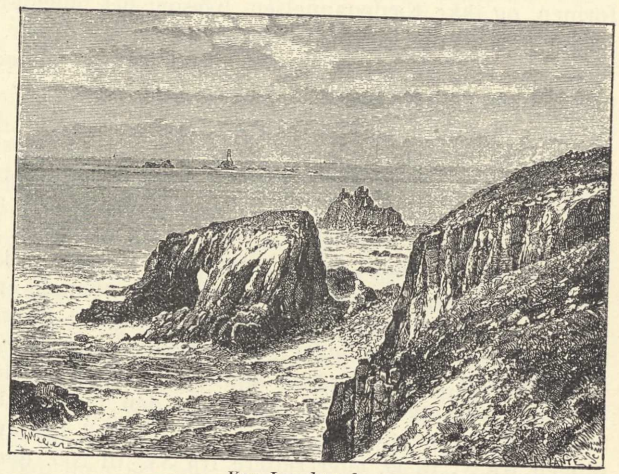
Skotlands stejle og sønderrevne Nordkyst gaar c. 110 km mod V. til *Kap*

Wrath; mellem Duncansbyhead og *Kap Dunnet* skiller det c. 10 km brede *Pentland Firth* Skotland fra Orkneyøerne; af de følgende Bugter nævnes *Thurso, Erriboll* og *Durness.* Farlige Hvirvler, som ved *Stroma* Øen i Pentlandstrædet og ved Kap Wrath, besværliggør Sejladsen.

Vestkysten, der først gaar i Hovedretningen fra SSV. til *Ardnamurchan Point,* 6° 14' v. L., Skotlands vestligste Punkt, og derpaa drejer mere mod SSØ. over *Firth of Clyde,* er en ægte Skærkyst, yderst stejl og sønderreven. Talrige Bugter skærer dybt ind i Landet og afgiver fortrinlige Ankerpladser for Fiskerflaaderne, der er beskæftigede med Kabliaufangsten. Tillige er mange af de sønderrevne Halvøer skilte ved smalle Stræder fra Fastlandet, saaledes at Kysten ledsages af en Række Øer, ligesom ogsaa Øgruppen *Hebriderne* ligger her parallel med Kysten, skilt ved Farvandet *North Minch* og Fortsættelsen *Little Minch* mellem de egentlige Hebrider og Kystøen *Skye.* Af de talrige Bugter nævnes fra N. til S. *Laxford, Eddrachilles, Enard, Broom,* hvis inderste Spids kun er 42 km fjærnet fra Dornoch Firth, *Ewe* og *Torridon*; mellem Skye og Fastlandet ligger *Inner-* og *Sleat Sund.* S. for Ardnamurchan Point ligger Øen *Mull,* skilt fra Fastlandet ved Sundet af s. Navn; derpaa følger *Firth of Lorn,* der mod NØ. tilspidser sig i *Loch Linnhe* (Longus Sinus), Vestkystens dybeste Fjord. Sydligere strækker sig den 90 km lange Halvø *Kintyre (Cantire)* mod S., ved Roden gennemskaaren af *Crinnankanalen*; V. for Halvøen ligger Øerne *Jura* og *Isla,* skilte ved *Jura Sund* og *Gigha Passage,* Ø. for den Øen *Arran,* skilt ved *Kilbrennan Sund*; mod NØ. skærer den dybe *Loch Fyne* sig mod NØ. ind i Landet. S. for de sidste Øer ligger den dybe og paa gode Havne rige *Firth of Clyde.* Skotlands Sydvestspids dannes af den 46 km lange Halvø *Galloway,* afskaaren fra Fastlandet ved *Ryan Bugt* mod N., *Luce Bugt* mod S., og skilt fra Irland ved *Northkanalen.* Derefter slaar den stadigt stærkt indskaarne Kyst over *Burrow Head* og *Wigtown Bugt* ind mod Ø. til *Solway Firth* mellem Skotland og England. Bugten har lave, sumpede Bredder, og denne Karakter beholder Kysten paa sin Vej mod SSØ. fra *St. Bees Head* over *Morecambe Bugt* — ved hvis nordlige Indgang Øen *Walney* ligger —, *Ribble-* og *Mersey*mundingen til *Dees* Munding. Fra den sidste Bugt begynder *Wales'* Kyster, der gennemgaaende er stejle og klippefulde. Kysten gaar først mod V. til den 210 m høje Kalkstensmasse *Ormes Head* og drejer derpaa mod SV. til Halvøen *Caernarvons* yderste Spids, *Kap Braich-y-pwll;* uden for den sidste Strækning ligger Øen *Anglesea* skilt ved det kun 200 m brede *Menai Stræde.* Saaledes er der fra Gallowayhalvøen til Anglesea indskaaret en firkantet Bugt begrænset mod V. af Irland, det for sine Storme og voldsomme Strømninger berygtede, indtil 200 m dybe *irske Hav,* midt i hvilket Øen *Man* ligger; mellem Morecambe Bugt og Anglesea strækker sig store Sandbanker, *Cartmel-* og *Leven Sands,* der i Ebbetiden næsten er tørre. Fra Braich-y-pwll slaar Kysten ind mod NØ. til *Tremadoc Bugt* og derpaa mod S. og SV. til *St. Davids Head,* den yderste Spids paa Halvøen *Pembroke;* saaledes er *Cardigan Bugt* dannet, Vandet mellem den og Irland kaldes *St. Georgeskanalen.* Fra St. Davids Head gaar Kysten mod SØ. over *St. Brides Bugt* og *Milford Haven,* en af Verdens bedste Havne, til *St. Govens Head,* hvorpaa den stærkt indskaarne Kyst slaar ind mod ØSØ. over *Caermarthen Bugt, Worms Head* og *Swansea Bugt* til *Severns* Munding. Fra denne Munding gaar Kysten mod V. fra *Bridgewater Bugt* til *Morte Point,* afsætter derpaa *Barnstaple Bugt* og vender sig saa mod SV. over *Hartland-* og *Trevose Head* samt *St. Ives Bugt* til *Kap Landsend.* Kysterne ved *Bristolkanalen* (ogsaa kaldet *False Channel,* fordi Skibene tit forveksler den med St. Georgeskanalen), Farvandet mellem Wales og Halvøen Cornwall, er paa begge Sider stejle mod V., men længere inde i Bugten er de flade og ledsagede af Sandbanker, saa at større Skibe har Vanskelig-

hed ved at komme op i Severns Munding; dog er endnu *Bristols* Havn tilgængelig for saadanne paa Grund af den stærke Flod; i Mundingen ligger den lille Ø *Flatholm* med Fyrtaarn. Cornwalls Nordvestkyst har samme stejle Karakter som Sydkysten.

Ved Beskrivelsen af *Irlands* Kyster begyndes med den mindre heldigt udstyrede Østkyst, der gennemgaaende er lav — kun enkelte Steder som fra Belfast til forbi Dundrum Bugt er der Klipper og Rev —, og som, særlig i sin sydlige Halvdel, er fattig paa Havne. S. for Dublin findes mange Sandbanker. Fra Basaltklippen *Fair Head* eller *Benmore,* kun 20 km fjærnet fra Halvøen Kintyre i Skotland, gaar Kysten mod SØ. til *Belfast Bugt* eller *Belfast Lough* (det sidste Ord bruges saavel om Søer som om dybe Bugter) med Østkystens bedste, for de største Skibe tilgængelige Havn. S. for Bugten strækker sig mod S. en Halvø, der ved *Strangford Bugt* skilles fra Fastlandet. Kysten slaar nu ind mod SV. over Bugterne *Dundrum, Carlingford* og *Dundalk,* men bliver derfra i sin sydlige Hovedretning til *Carnsore Point* mere ensformig. Her mærkes *Drogheda Bugt, Dublin Bugt* — Dublins Havn kan kun ved Flodtiden naas af middelstore Skibe, hvorfor man ved Indgangen af Bugten har maattet anlægge de kunstige Havne *Howth* og *Kingstown* —, *Wicklow Head* og *Wexford* Bugt. — Ogsaa Sydkysten, der hele Vejen gaar i sydvestlig Hovedretning til *Kap Clear* (paa en lille Ø), er mindre indskaaren og gennemgaaende lav. Her ligger *Waterford Bugt* med en udmærket Havn, *Dungarvan-* og *Cork Bugt,* ligeledes med en god Havn. — Ved Kap Clear begynder den stærkt indskaarne og gennemgaaende stejle Vestkyst. Først gaar den i en Bue mod N. til *Shannons* Munding; paa denne Strækning af Irlands sydvestlige Halvø *Munster,* hvilken begrænses af Cork Bugt og Shannons Munding, er der særlig Rigdom paa Havne og dybe Bugter, som *Long Island-, Bantry-, Kenmare-* og *Dingle Bugt;* ved den sidstes Sydside ligger Øen *Valentia* med en udmærket Havn, hvorfra de store atlantiske Kabler gaar over til Amerika. Fra *Loop Head* ved Nordspidsen af Shannons Munding gaar den nu flade Kyst over *Liscannor Bugt* mod NØ. til *Galway Bugt,* foran hvilken de sydlige *Aranøer* er lejrede. Fra Galwaybugt vender den sig, atter klippefuld og rig paa Havne, mod NV. til *Slyne Head,* derpaa mod N. til *Benwee Head* med talrige Bugter og betydelig Ødannelse, som *Clew Bugt,* Øerne *Clare* og *Achill* og Halvøen *Mullet.* — Nordkysten gaar over *Killala-* og *Sligo Bugt* først mod Ø., derpaa mod NØ. til *Donegal Bugt,* hvilken sammen med Galway Bugt afskærer Halvøen *Connaught.* Fra *Rossan Point* ved Donegal Bugts Nordspids gaar Kysten i en Bue mod NØ. over *Bloody Foreland* og den dybe *Swilly Bugt* til Øens nordligste Punkt *Malin Head,* og derfra fortsættes den i østlig Hovedretning over den 35 km dybe *Foyle Bugt* til *Fair Head.* Hele Nordkysten har den samme Karakter af

Kap Landsend.

Skærkyst. Særlig Ø. for Foyle Bugt dannes den af mægtige Basaltklipper; her ligger Kæmpedæmningen *Giants Causeway* („Jættechausseen"), en Samling af c. 40,000 tætstillede smukt formede Basaltsøjler, der strækker sig 250 m ud i Havet.

Storbritanniens og Irlands Kystlængde angives til c. 7500 km, hvoraf Irlands er c. 2200.

§ 2. Naturforhold.

Det karakteristiske for de britiske Øers vertikale Bygning er en stadig Vekslen mellem Sletteland og mindre Bjærglande; for de sidstes Vedkommende er Gruppeformen, og ikke Kædedannelsen, ligesom det bølgeformede og afrundede det fremherskende; stærkt brudte Linjer og abrupte Former, som i Alperne, er sjældnere, noget, der til Dels har sin Grund i den stærke Nedbør, idet den i Tidernes Løb har afslebet og glattet Toppene. I geologisk Henseende hører de britiske Øer til det mellem- og vestevropæiske Massiv, der er Rester af mægtige Bjærgsystemer (se p. 10), og en mod Ø. svagt buet Linje fra Ex' til Tees' Munding danner en bestemt Grænse; V. for denne Linje bestaar Jordbunden næsten udelukkende af Lag fra de ældre Perioder, især af Skifer, til Dels gennembrudt af Granit, Kalksten og Stenkul fra den devoniske, siluriske og Stenkulsformationen. Kun Ø. for Linjen i det egentlige engelske Lavland findes yngre Lag i større Udstrækning, over de ældre Lag mod V. findes sjældnere yngre Aflejringer, eller de er skyllede bort ved den stærke Nedbør. I England er Slettelandet, i Skotland Bjærglandet det overvejende; man regner, at i det første ligger 94, i det sidste kun 70 % under 300 m; tillige mærkes, at i England gaar Bjærgene mere eller mindre i Retning fra N. til S., medens i Skotland Retningen fra V. til Ø. er den fremherskende. I Irland endelig lejrer mindre Bjærggrupper sig om et stort centralt Lavland; ligesom i Skotland er Retningen fra V. til Ø. eller rettere fra SV. til NØ. den fremherskende. Man angiver Storbritanniens Middelhøjde til c. 220 m, Irlands til 123 m.

a. I **England** ligger Bjærglandet mod NV. og V., Slettelandet mod Ø. og SØ. Det engelske Bjærgland er ikke noget afsluttet Højland, idet Slettelandet træder ind imellem det og skiller det i tre isolerede eller i alt Fald kun løst sammenhængende Grupper, *Cornwall, Wales* og det *nordengelske Bjærgland*, under hvilket sidste Navn *Cumberlandsgruppen* og de *penninske Bjærge* sammenfattes.

1. *Cornwalls og Devons Bjærgland (Cornish Highlands),* det mindste af de tre Bjærglande — særlig bestaaende af ældre Dannelser fra Devon- og Kulperioden, gennembrudte af store Granitmasser („Granitøer") —, begrænses mod Ø. af Ex' Floddal og deles ved Indsænkninger i flere Afdelinger; Middelhøjden er kun 200 m. Den vestligste Del bestaar af et Granitplateau, der ligger nærmest ved Sydkysten; det falder stejlt af til Kysten med maleriske, paa Huler („hugos") rige Klippeformationer; i øvrigt bestaar det af øde, skovløse Bjærgdrag, der kun giver Plads for snævre Dale, som under Indflydelsen af det udprægede Øklima og beskyttede for Stormene har en yppig Vegetation; Myrter, Laurbær og Fuchsiaer vokser i det fri. Bjærgene, hvis højeste Punkt er *Brown Willy,* 416 m, er meget rige paa Kobber, Bly og Tin. *Tamerdalen* — Floden udspringer mod N. nær ved Bristolkanalen og løber mod S. ud i Plymouth Sund — skiller disse Bjærge fra Granitplateauet *Dartmoor Forest* (Skoven er dog forlængst forsvundet), der er opfyldt af Sumpe og Heder, men ogsaa har gode Marskegne; *Yes Tor* og *High Wilhays,* 622 m, er de højeste Punkter. Ved Plateauets Sydøstrand ligger de frugtbare, for Nordenvinden skær-

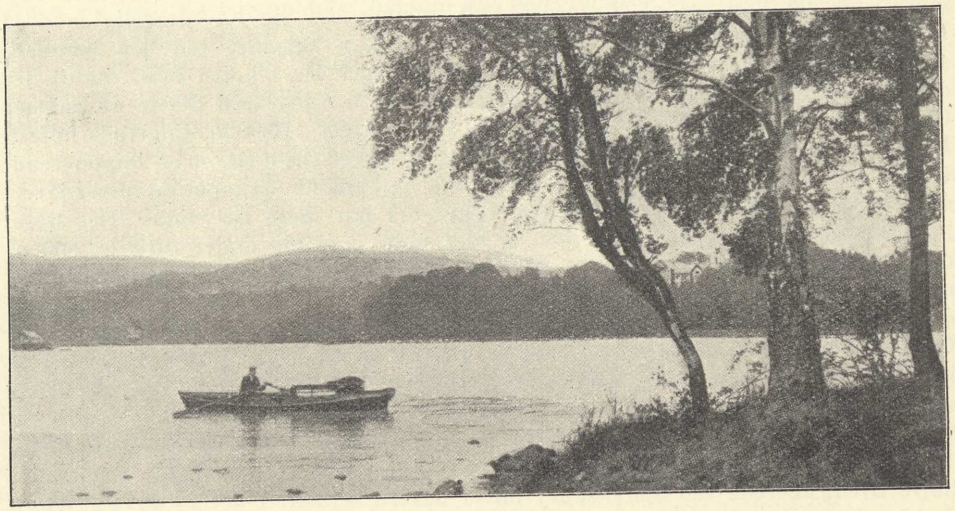
mede *South Hams*. N. for Dartmoor ligger oppe ved Nordkysten *Exmoor Plateauet*, et Bjærgland med Sidegrene og dybe Dalfurer; højeste Punkt er *Dunkerry Beacon*, 520 m.

2. *Wales' Bjærgland (Welsh-* eller *Cambrian Mountains)*, c. 25,000 km², den ældste Del af England, baade geologisk og geografisk en Del for sig, er sammensat af Skifre fra de ældste Formationer fra Oldtiden, paa enkelte Steder, især mod N., gennembrudt af talrige smaa Granitmasser; mod Ø. begrænses det af *Dees* og *Severns* Floddale, til hvilke det falder stejlt af, ligesom det paa de andre tre Sider hæver sig stejlt op af Havet. Bjærglandet, hvis Middelhøjde er 3—400 m, udmærker sig ved de nøgne, skovløse Klippebjærge, mellem hvilke der ligger Mose- og Hedestrækninger, og sine vilde, maleriske Former; som det kan ses af Flodernes Løb, sænker det sig hovedsagelig mod Ø. I det nordlige Wales, hvis Grænse mod S. kan betegnes ved den temmelig sluttede Kæde, der gaar fra SV. til NØ. og ledsager *Dees* højre Bred, indtil den drejer mod N., ligger de højeste Punkter; i *Snowdon Range* ved Roden af Halvøen Caernarvon ligger det tretakkede *Snowdon* (Snebjærget), 1094 m, Englands højeste Bjærg, hvorfra der i klart Vejr, hvad der dog er meget sjældent, er en imponerende Udsigt over Wales. Sydligere opløser Bjærgene sig i enkelte Grupper og bliver lavere med bredere Dale, hvorfor Agerbruget ogsaa her har mere Betydning. Her ligger i *Berwynkæden Aren-Mowddwy*, 933 m, det stejle og vilde *Cader Idris*, c. 890 m, og *Plynlimmon* (ɔ: de 5 Toppe), c. 755 m, paa hvilket *Severn* og *Wye* udspringer, og som danner Forbindelsen mellem Nord- og Sydwales. Severn, som i Længde, c. 330 km, staar ved Siden af Thames og har et Opland paa c. 21,000 km², løber først mod NØ. og Ø. forbi *Shrewsbury* for derpaa at vende sig mod S. langs Bjærglandets Østrand; dens øvre, smukke Dal danner den bedste Indgangsport til det mellemste Wales. Først efter at have optaget i venstre Bred *Upper Avon* træder Severn ned i *Gloucestersletten*; i den brede Munding optager den i venstre Bred *Lower Avon*, medens *Wye*, der i Zigzagløb mod SØ. har gennembrudt Wales, falder ud i højre Bred; allerede ved Shrewsbury bliver Severn sejlbar. I det sydlige Wales, der baade geologisk og i Bjærgenes Form meget ligner Cornwall, hæver sig atter en Bjærgkæde, *Black Mountains*, til 800 m og derover (højeste Punkt er *Brecna Beacons*, 886 m); den gaar fra SV. til NØ., og S. for den ligger Sydwales' store Stenkulsbækken om Swansea og Cardiff.

3. Det *nordengelske Bjærgland* bestaar som ovenfor nævnt af Cumberlandsgruppen og de penninske Bjærge. *Cumberlands Bjærgland (Cumbrian Mountains)*, den mest sluttede Del af Englands Bjærge, opfylder den største Del af Halvøen mellem Morecambe- og Solwaybugten og skilles mod Ø. fra de penninske Bjærge ved *Edens* Floddal. Gruppen bestaar af en Hovedbjærgknude, af hvis skovrige Toppe *Sca Fell Pike*, 978 m, er den højeste, og som sender korte Udløbere til alle Sider; nordligere ligger en anden Gruppe med *Skiddaw*, 930 m. Bjærgene har dristigere og mere afvekslende Former end de andre engelske Bjærge, hvorfor de ogsaa betegnes med Navnet det „engelske Schweiz". Mellem Udløberne af Bjærgene ligger Dale med en Mængde Søer („the Lake District"), kendte for deres Skønhed; her nævnes *Windermere* („the winding lake"), den største af dem, c. 10 km², *Bassenthwaite-* og *Ulleswater*. Mod NV. begrænses Bjærggruppen af et smalt Kulbækken, der gaar ud til Kysten ved *Whitehaven*.

Ved nogle smalle Bjærgdrag mod SØ. staar Cumberlandsgruppen i Forbindelse med det nordengelske Bjærglands Hovedkæde, de *penninske Bjærge* („Nordenglands Rygrad"), brede, ujævne Plateauer, der mod N. knytter sig til de lave Bjærge i Sydskotland og gaar c. 200 km mod S. til Trentdalen; hele Bjærgdraget bestaar næsten

udelukkende af Lag fra Kulformationen. Den nordligste Del, til hvilken nogle indskrænker Navnet de penninske Bjærge, og hvis højeste Punkt er *Cross Fell,* 882 m, er en smal Kæde, der falder stejlt af mod V. til Edendalen, medens den mod Ø. sender talrige Udløbere og sænker sig til lavere Højdeflader, til Dels dækkede med Moser. Paa Østsiden af Cross Fell udspringer *Tyne, Wear* og *Tees;* Udløberne, der følger Tynedalen, taber sig efterhaanden i Kulbæknet om *Newcastle,* der mod N. begrænses af Cheviotbjærgenes Udløbere og mod S. naar til Durham. I den midterste Del af de penninske Bjærge ligger en Gruppe af Bjærgtoppe, som *Bow Fell,* c. 875 m, *Whernside,* c. 704 m, og det for sine Huler og Vandfald kendte *Ingleborough Hill,* 723 m, der sender Udløbere, ligeledes til Dels dækkede med Moser, ud

Windermere i Cumberland.

mod SV. og SØ. med dybe Dale imellem. S. for denne Gruppe sænker Bjærgene sig til en Indsænkning, i hvilken er gravet Kanalen fra *Leeds* ved *Aire* til *Liverpool,* men derpaa hæver de sig atter. Denne sidste Afdeling kaldes ogsaa *Peakbjærgene* (High Peaks) efter det højeste Punkt *High Peak,* 636 m. Disse Kalkstensbjærge er vel noget lavere end de nordligere Dele, men rige paa dybe Kløfter, Vandfald og Drypstenshuler; i *Peakhulen* („Devils cave") har man maalt en Dybde af 900 m og dog ikke fundet Bund. Begge Sider af det egentlige Højdedrag ledsages af store Flader af Stenkulslag; mod Ø. strækker der sig et Lag fra Leeds 100 km mod S. til Egnen om Derby, mod V. gaar et lignende Lag fra Egnen S. for Preston til Trents Kilder, løbende smalt til mod S. Peakbjærgene skilles fra Wales ved *Chestersletten,* der gennemstrømmes af den c. 130 km lange, sejlbare *Mersey.*

4. Det engelske Lavland, der mod V. har en Middelhøjde af 120 m, men bliver lavere og lavere mod Ø., er et bølgeformet Land med stor Afveksling i Formerne, da det faste Underlag kun ligger i ringe Dybde, og Stenen mange Steder træder frem til Overfladen og danner lavere Højdedrag. Et større Højdedrag, bestaaende af Jurakalk, deler Lavlandet i en vestlig og en østlig Del; det begynder Ø. for Bristolkanalen som *Cotswolds Hills* og gaar derpaa mod NØ. og N. som *Lincoln Heights* op til Humber, N. for hvilken Flod det fortsættes i den smalle *York Wolds,* der efterhaanden udvider sig til det øde Bjærgland *York Moors* S. for Tees' Mun-

ding, hvor enkelte Toppe hæver sig til 450 m (*Bokon Head,* 454 m), og som gaar helt ud til Kysten i den 115 m høje Kridtklippe *Kap Flamborough.*

Det engelske Lavland V. for dette Højdedrag er ensformigere og mindre frugtbart, men særdeles rigt paa Kul, Jærn og andre Metaller; saaledes findes der uhyre Stenkuls- og Jærnlag paa det 150—200 m høje Plateau („Centralplateauet") mellem Severn og Trent. I sin sydlige Del er dette vestlige Lavland gennemstrømmet af *Severn* og dens Biflod *Upper Avon,* der løber gennem *Warwicksletten;* i sin nordlige Del, *Yorksletten,* vandes det af *Trent* og *Ouse,* der tilsammen danner *Humber.* Trent kommer fra de sydlige penninske Bjærge, optager *Derwent* og løber derpaa mod N. langs Jurakalkdragets Vestaffald. Ouse kommer fra Bow Fell (se ovenfor) og opstaar af Floderne *Swale* og *Ure;* i højre Bred optager den bl. a. *Wharfe* og *Aire,* i venstre *Derwent,* der kommer fra York Moors. Trent er c. 240, Ouse 210, Humber selv c. 60 km; Systemets Opland er c. 24,000 km².

Den østlige Del af det engelske Lavland er meget frugtbar, rig paa Græsgange og Agerland. Ved flere af Kalk og Kridt bestaaende Højdedrag deles det i mindre Partier. Det første begynder med *Mendip Hills* ved Bristolkanalen og fortsættes som *Marlborough-* og *Chiltern Hills,* ingen Steder overstigende 300 m, mod NØ. til Cambridge, hvorpaa det under Navn af *East Anglican Heights* vender sig mod N. til Halvøen Norfolks Nordkyst, saaledes adskillende Lavningerne om Washbugten og Floden Ouse fra Kridtfladerne i *Norfolk* og *Suffolk.* Floden *(Great-) Ouse,* c. 250 km, udspringer i Nærheden af Thames' Biflod Cherwell, bliver sejlbar ved Bedford og falder ud i Washbugten tillige med Floden *Nen.* Det andet Højdedrag begynder med *Dorset Heights,* 270 m, og spalter sig snart i to Paralleldrag, mellem hvilke ligger Kridtplateauet *Salisburysletten,* der gennemstrømmes af den paa Marlborough Hills udspringende *(South-) Avon;* den løber mod S. og udmunder ved Christchurch. De to Paralleldrag kaldes i deres østligere Dele *North Downs* (indtil 368 m), der lader sig forfølge ud til Dover og Folkstone, hvor de danner Kridtklipperne ved Kysten, og *South Downs,* der for det meste er nøgne Flader, højst 270 m over Havet, kun egnede til Faareavl, og som falder brat af til Kysten ved Beachy Head; de er et godt Værn for Sydveststormene. Landet mellem North og South Downs er ikke noget fladt Sletteland, men et bakket, rigt kultiveret Terræn; mod Ø. ender det i det lave, frugtbare Terræn *the Weald* (ɔ: Skovlandet), der skylder en tidligere Flods Udvaskning sin Form. N. for North Downs ligger Lavlandet omkring Thames, der har den samme bølgeformede Natur. *Thames* (Themsen), som udspringer paa Cotswolds Hills, løber først under Navn af *Isis* i østlig Hovedretning til Oxford, hvor den fra N. optager *Cherwell,* og bryder derpaa mod SØ., optagende *Thame,* gennem Chiltern Hills til Reading, hvorfra den atter med et stærkt bugtet Løb slaar ind i den østlige Hovedretning. Til London er den kun sejlbar for mindre Fartøjer; nu bliver den 210—240 m bred, ved Greenwich er Bredden 6—7 km i Ebbetiden, ved Sheerness 7 km; Thames' Længde er 345 km, dens Opland henved 14,000 km².

Som berørt er Englands Floder vel ikke store, men vandrige paa Grund af det fugtige Klima og sejlbare, da de har et roligt Løb; Tilsandingen er ogsaa derfor mindre, og det stærke Tidevand hjælper ogsaa paa Sejladsen og bidrager til at udvide Flodmundingerne. Desuden begunstiger Jordbundsforholdene i Lavlandet i høj Grad Anlægget af Kanaler. De sejlbare Floders Længde angives til c. 3200 km, Kanalerne i England og Wales, der alle stammer fra Tiden efter 1755, udgjorde i 1905 c. 5820 km (i hele Riget 6480 km); London, Bristol, Hull og Liverpool staar ved disse Vandveje i Forbindelse indbyrdes og med alle de vigtigste Byer i det Indre; af de vigtigste nævnes *Great-Trunk* eller *Trent-Mersey Kanalen*

(150 km), *Fazeley-Coventry-Oxford Kanalerne,* der forbinder Great-Trunk med Thames, *Grand-Junction Kanalen* (145 km), der atter gaar fra Oxfordkanalen til Thames ved London, *Leeds-Liverpool Kanalen* (210 km, se p. 196) og den 1894 aabnede *Manchester Skibskanal* (c. 57,5 km), der forbinder Manchester med Liverpool og staar i direkte Forbindelse med alle Landets store Kanaler (den har kostet c. 15 Mill. Pd. St.).

b. Skønt man ogsaa i **Skotland** kan skelne mellem Lavlande og Højlande, frembyder dog Inddelingen i *Syd-, Mellem-* og *Nordskotland,* skilte ved de to ovenfor nævnte Indskæringer mellem Bugterne Clyde og Forth og mellem Lorn og Moray, et langt bedre Grundlag. Kun i Sydskotland findes Lavland af nogen betydeligere Udstrækning, det øvrige er næsten helt opfyldt af Bjærge.

1. Ved Indsænkningen, der gaar fra Solwaybugten gennem Edendalen og Tynes Dal til den sidste Flods Munding, og i hvilken der endnu findes betydelige Rester af den saakaldte *Pictervold* eller *vallum Hadriani,* skilles *Sydskotland* fra England. Mod N. begrænses Sydskotland af Indsænkningen (57 m) mellem Bugterne Clyde og Forth, hvor i Oldtiden Romerrigets nordlige Grænse var betegnet ved *vallum Antonini,* og hvor nu *Glasgowkanalen (Forth-Clyde Kanalen)* gaar. Kun ved den lave Bjærgryg, der skiller Edens og Tynes Floddale, staar de engelske Bjærge i Forbindelse med Sydskotlands Bjærge („the southern Uplands"), *Cheviotbjærgene* og deres mange Forgreninger, der optræder snart som enkelte Bjærgkæder, snart som Bjærgknuder, snart som ensformige Plateauer, bestaaende af siluriske Lag, navnlig Skifer, og rige paa Stenkul, Jærn og Bly. Selve *Cheviot Hills* med det højeste Punkt *Cheviot Peak,* 816 m, danner paa et Stykke Grænsen mellem England og Skotland. Mod V. samler Bjærgene sig i Knuden *Hart Fell,* 805 m, og den nordligere beliggende *Broad Law,* 835 m, fra hvilken der udgaar et Højdedrag mod NØ. helt ud til Østkysten under Navn af *Moorfoot-* og *Lammermuir Hills,* med Højdepunkter paa c. 700 og 535 m., kun efterladende et smalt Rum til en Vej langs Kysten, hvor nu Jærnbanen gaar forbi Dunbar. Mellem disse Højdedrag mod N. og Cheviot Hills mod S. ligger Bæknet omkring *Tweed,* et bølgeformet, frugtbart Sletteland. Tweed, c. 165 km lang, udspringer paa Nordaffaldet af Hart Fell og løber efter at have gennembrudt det nordligere Højdedrag i østlig Hovedretning; paa sin sidste Strækning danner den Grænsen mellem England og Skotland. V. for Hart Fell gaar Hovedvejen fra England ind til Clydedalen, og vestligere hæver sig *Lowther Hills,* atter skilt ved *Niths* Dal fra de vestligste af Sydskotlands Bjærge (*Merrick Mount,* 843 m, det højeste Punkt i Sydskotland). Ved Niths Dal er der en let Forbindelse med den sydlige, *Dumfriessletten,* og den vestlige Kystslette. Fra N. griber *Clydes* Dal dybest ind i Bjærgene; Floden, der er henved 160 km, udspringer V. for Hart Fell og bryder mod N. gennem Bjærgene med en Mængde Katarakter, som f. Eks. ved *Lanarkhøjderne* (*Tinta Hills,* c. 725 m). Lavlandene omkring nedre Clyde og Forthbugten er de egentlige *Lowlands* (Lothian, „the midland valley"), der hører til de frugtbareste og bedst kultiverede Egne i Riget. S. for Forthbugten ligger atter et Højdedrag, *Pentland Hills* (c. 570 m), der staar i løst Sammenhæng med det øvrige Bjærgland.

2. *Mellemskotland* gaar mod N. til Indsænkningen mellem Loch Linnhe og Moraybugten, den saakaldte *Glenmore,* hvis højeste Punkt kun er 24 m over Havet, og som er opfyldt af en Række ved Floder forbundne Søer, nemlig *Lochyfloden,* Søerne *Loch*[1]) *Lochy, Oich, Ness* (42 km lang, indtil 260 m dyb) og *Nessfloden;*

[1]) *Loch* betyder Sø eller Havbugt, *Tarn* mindre Sø højt oppe i Bjærgene, *Ben* Bjærgtop, *Glen* Dal, *Inver* Munding, *Kil* Skov, *Dun* By eller Borg.

det var derfor let at anlægge den *caledonske Kanal* i Indsænkningen, der fortsættes ud i Havet som en dyb Fure. Mellemskotland er næsten helt Bjærgland, kun mod Ø. og S. ligger der en 40—80 km bred Slette. Hovedmassen dannes af de paa Mineralier rige *Grampiansbjærge* (Navnet skal komme af et Bjærg Graupius, der omtales af de gamle latinske Forfattere), der bestaar af flere fra SV. til NØ. gaaende Parallelkæder, skilte ved dybe, til Dels med langstrakte Søer opfyldte Længdedale. Bjærgenes Kamhøjde er i Gennemsnit c. 750 m, men de gør et langt mægtigere Indtryk ved deres vilde Former og dybe Kløfter, navnlig i de vestlige Dele;

Ben Nevis' Top.

Affaldene i Dalene og ved Søerne er bevoksede med Birk og Fyr, de højere liggende Strækninger er for det meste Moser og Heder, bevoksede med lidt Krat, Græs eller beklædte med Mos. Grampiansbjærgene kan deles i de sydlige, midterste og nordlige. I de sydlige Grampians ligger bl. a. *Ben Cruachan,* 1036 m, og *Ben More,* 1158 m, og de smukke Søer *Loch Lomond* („Dronningen blandt de skotske Søer"), 40 km lang, 150 km², *Loch Awe* og *Loch Katerine* (kendt fra Walter Scotts „the lady of the lake"). I de midterste Grampians ligger nær ved Loch Linnhe *Ben Nevis,* 1442 m, de britiske Øers højeste Punkt; østligere hæver sig *Ben Alder,* 1145 m, V. for *Loch Ericht* og endnu østligere *Glash Meal,* 1067 m. De nordlige Grampians udgaar som en Forgrening af de midterste under Navn af *Cairngorm Range,* med Højdepunkterne *Ben Macdui (Ben Muich Dhui),* 1309 m, og *Cairngorm,* 1248 m. Imellem de midterste og nordlige Grampians ligger *Dees* Floddal. Floden udmunder paa Østkysten ved Aberdeen (ɔ: Dees Munding). De midterste Grampians danner Vandskellet mellem Floderne *Spey* (144 km), der løber mod NØ., og den vandrige *Tay* (150 km), der løber mod SØ. gennem Mellemskotlands Lavlande *Strathmore.* Ogsaa i disse Lavlande gaar der et Højdedrag paral-

lelt med Grampians, under Navnene *Campsie Hills, Ochill-* (indtil 719 m) og *Sidlaw Hills* (indtil over 300 m), der gennembrydes af *Forth* og *Tay*. Den første Flod, næppe 100 km, udspringer paa *Ben Lomond* (978 m) i de sydlige Grampians og bryder gennem Ochill Hills ved *Stirling,* medens Tay gennembryder Højdedraget ved *Perth*. Kun een Vej fører over Grampians; den gaar fra Tays Dal gennem det snævre *Killiecrankiepas,* og derpaa mod NV. og N. gennem Passet *Drumouchter* til Speys Dal. Af andre Passer nævnes i Omegnen af Loch Awe *Branderpasset* og *Melfortpasset* og nordligere det vilde *Glencoepas*.

3. *Nordskotland,* de egentlige skotske *Highlands,* er omtrent helt opfyldt af Bjærge, ikke $^1/_{20}$ er Lavland; kun paa Østkysten ligger nogle Sletter ved *Cromarty* og *Caithness*. Bjærglandet, som undertiden sammenfattes under Navnet de *caledonske Bjærge,* er langt mere kompakt end Grampians, uden egentlig udpræget Kædedannelse; dets højeste Punkter naar 1000—1200 m — *Ben Attow,* 1020 m,

Fra det skotske Højland.

Ben Wywis, 1045 m, *Ben Dearg,* 1115 m, *Carn Eige* med *Mam Soul,* 1182 m —, men Middelhøjden er kun 600 m. Bjærglandet er stærktt kløftet, en af de største Kløfter gaar omtrent vinkelret paa Glenmore og er til Dels opfyldt af Søen *Loch Shin;* Højdefladerne er for det meste nøgne og ufrugtbare, opfyldte af Sumpe og Tørvemoser, samt stadig hyllede i Taage og hjemsøgte af Storme, kun faa Strækninger i Dalene er egnede til Faareavl og lidt Dyrkning af Byg og Havre; bedst trives Kartofler. De faa Beboere findes ved de fiskerige Kyster og ved Søerne i det Indre.

Ogsaa de N. for Skotland liggende Øer, *Orkney-* og *Shetlandsøerne,* har Nordskotlands Natur; det er klippefulde Øer, der næsten er blottede for Trævækst, men forholdsvis rige paa Græsgange, paa Grund af det særdeles fugtige Klima, og især paa Søfugle. De udprægede Skærkyster har mange udmærkede Havne, men de hyppige, voldsomme Storme forhindrer ofte i Maaneder Forbindelsen med Omverdenen. Omtrent den samme Natur har de V. for Skotland beliggende *Hebrider;* Skotterne og Englænderne regner egentlig kun de y d r e Øer eller *Western Islands* ind under dette Navn, medens andre ofte tager de skotske Kystøer, skilte fra den første Gruppe ved *Minchkanalen,* med under Navn af de i n d r e Hebrider. Se i øvrigt om disse Øgrupper nærmere nedenfor.

c. **Irland** (Ireland), der i geologisk Henseende helt ligner Vestengland og Skotland, idet Øen aldeles overvejende bestaar af Oldtidsdannelser, frembyder den sælsomste Blanding af Lavland og Højland, men det første er dog langt det overvejende, idet c. 85 % ligger under 200 m. Lavlandet, hvor intet Punkt er over

75 m, indtager især Midten af Øen og trænger ud til Havet i bredere og smallere Striber (navnlig mod Ø. ved Egnen N. for Dublin og mod V. mellem Shannons Munding og Galwaybugten), adskilte ved isolerede, for det meste skovløse, vilde og sønderrevne Bjærggrupper, hvis Toppe sjældent overstiger 7—800 m, og som i Almindelighed ligger i Retningen fra SV. til NØ. Slettelandet er rigt paa Floder og Søer (tils. flere tusinde km²) samt dækkede med frodige, grønne Enge („den grønne *Erin*", *Smaragdøen*) paa Grund af det fugtige Klima; men hvor Vandet ikke har tilstrækkeligt Afløb, danner der sig Sumpe og Moser, der tilsammen indtager henved 7000 km² og afgiver en saadan Mængde Tørv, at Irland er rigere paa dette Brændselsmateriale end noget andet Land i Evropa, og Tørven spiller ogsaa en meget fremragende Rolle i Øens økonomiske Liv. Den centrale Slette begynder smallere paa Østkysten mellem Dundalk og Dublin og sænker sig, efter en langsom Stigning indtil 100 m, stedse bredere ned til Lavlandet om *Shannon*, Øens største Flod.

Af de isolerede Bjærggrupper nævnes mod NØ. de yngste af Øens Bjærge med vulkanske Dannelser, *Antrim-* og *Sperringruppen*, henholdsvis med Punkterne *Trostan*, c. 550 m, og *Sawel*, c. 680 m; i Antrimgruppen findes navnlig langs Kysterne store Lag af Basalt, der er formede som Kæmpesøjler, saaledes i den ovenfor nævnte Giants Causeway. Mod NV. ligger *Donegalgruppen* med *Errigal*, 752 m, mod V. *Mayo-* eller *Nephingruppen*, hvis højeste Punkt er 805 m, og S. for Clew Bugt *Connemaragruppen* med det „hellige Bjærg" *Croagh Patrick*, 765 m, og *Mulrea (Mweelrea)*, 817 m, ved Killery Haven; disse Grupper er Irlands ældste Bjærge. Bjærggruppen mod SV., *Kerry Mountains*, er den betydeligste; her ligger *Brandon*, 950 m, paa Halvøen mellem Tralee- og Dingle Bugt, og paa Halvøen S. for den sidste *Carantuohill*, 1040 m, Irlands højeste Punkt, ved hvis Østaffald de for deres Skønhed kendte tre *Killarney Søer* ligger. Sydligere hæver sig *Hungry Hill* til 686 m. Ved Sydkysten er ogsaa lejrede nogle Grupper, hvoriblandt *Galty-* og *Knockmealdown Mountains; Galtymore* er 947 m. Endelig mærkes paa Østkysten S. for Dublin *Wicklow Mountains* med *Lugnaquilla*, 926 m, og N. for Dundalk *Mourne Mountains* (852 m), der slutter sig til den ovennævnte Antrimgruppe og er af samme Natur. I Wicklowbjærgene ligesom ogsaa andre Steder findes der noget Kobber, men i øvrigt er Irland fattigt paa brugbare Mineralier, især mangler Jærn og Kul næsten ganske.

Shannon, c. 350 km, der udspringer SØ. for Donegalbugten og løber mod S. og SV., er egentlig kun en Række af 6 Søer, som *Allen*, hvorfra den er sejlbar, *Ree* og *Derg;* sin betydeligste Biflod *Suck* optager den i højre Bred. Efter at have forladt Lough Derg gennembryder den en lille sønderreven Kløft mellem Bjærggrupperne *Slieve Bernagh* og *Silvermine Mountains* for at naa sin Munding ved Limerick. Mod N. løber *Foyle* og *Bann*, hvilken sidste danner Afløbet for Irlands største Indsø, *Lough Neagh*, 420 km², kun 15 m over Havet. Mod NV. danner *Erne* Afløbet for de to, c. 150 km² store *Ernesøer* (45 m) ud til Donegalbugten, og ved Galway udmunder Afløbet for *Corribsøerne*, c. 180 km². Paa Sydkysten udmunder *Lee* ved Cork, *Blackwater* ved Youghal og *Barrow*, med Bifloderne *Nore* og *Suir*, ved Waterford. Paa Østkysten udmunder *Slaney* i Wexford Bugt, *Liffey* ved Dublin, *Boyne* i Drogheda Bugt og *Lagan* ved Belfast. Jordsmonnets Beskaffenhed, navnlig i Midten og de nordøstlige Dele af Øen, begunstiger i høj Grad Anlæget af Kanaler; de betydeligste er *Grand-* og *Royal Kanalerne*, der begge forbinder Dublin med den sejlbare Shannon, den sidste staar ligeledes i Forbindelse med Barrow; desuden *Ulster Kanalen*, der forbinder Belfast med Lough Neagh og Ernesøerne. Irlands Kanaler er tilsammen c. 505 km.

d. De britiske Øer har et udpræget Øklima, intetsteds er vel det virkelige Klima, naar undtages Færøerne og Norges Vestkyst, mere i Uoverensstemmelse med det, man kunde vente efter Afstanden fra Ækvator. Middeltemperaturen i det sydlige Irland under c. 52° n. Br. (c. 11,5° C.) er omtrent den samme som under 38° n. Br. i det østlige Nordamerika. Særlig paa Vestkysterne af Storbritannien og Irland er Forskellen paa Vinter- og Sommertemperaturen ringe, og Vintertemperaturen veksler kun lidt her paa hele Strækningen fra N. til S., det vil sige Vinterisotermerne forløber i det hele fra N. til S., medens Sommerisotermerne har en mere vest-østlig Retning; i de østligere Egne, der vender mod Evropa, er Vinteren derimod strengere, ved Themsen er Januar koldere end paa Hebriderne, og London og Shetlandsøerne har omtrent samme Januartemperatur, 3,5°, dog kan Termometret undertiden, særlig i Decbr., synke til anselige Kuldegrader (man har endog et Aar iagttaget under ÷ 30 i Berwickshire). Som Eksempler nævnes: Valentia i det sydvestlige Irland har en Middeltemperatur af c. 10,2°, medens Januars er 6,1° og Julis 15,6°; for London, som ligger paa samme Breddegrad, er Middeltemperaturen c. 10,3°, Januars 3,5° og Julis 17,7°; for Dublin er Tallene henholdsvis 10,2, 5,5 og 15,6°, for Edinburgh 8,4, 2,9 og 14,6°, for Stornoway paa Øen Lewis blandt Hebriderne 7,8, 3,9 og 12,8°. Fugtigheden er meget betydelig, navnlig paa Vestkysterne, hvor de fremherskende Vest- og Sydvestvinde, efter at være standsede af Bjærgene, afgiver det meste af deres Regnmængde; Vestaffaldet af Bjærgene har i Almindelighed en Regnmængde af 300 til 400 cm aarlig, ja i Skyehead Passet i Cumberland er den endog c. 480 cm (c. 8 Gange saa stor som i Kjøbenhavn); i de østlige Egne er den langt mindre, dog sjældent under 55 cm; som Eksempler nævnes, at Valentia har c. 146 cm aarlig, Dublin 67, Edinburgh 61, London 58 og Stornoway 120 cm. Hyppigt kommer Fugtigheden ned som Taage, hvad der har givet Storbritannien Navnet „Taageøen"; særlig finder det Sted om Efteraaret og Vinteren; naar da den tætte Taage indsuger Stenkulsrøgen og antager en graagul Farve, er den højst ubehagelig og hindrende for Samfærdslen (i London gaar den under Navn af „pea-soup-fogg", ɔ: Ærtesuppetaage). Et udpræget Træk ved Klimaet er de hyppige og heftige Storme, der medfører mange Skibsulykker mellem Aar og Dag.

Planteverdenen har aldeles overvejende den mellem- og vestevropæiske Karakter, nærmest som den er i Kystegnene, og har kun ringe Ejendommelighed, hvad der forklares ved, at Øriget langt op i Tiden har staaet i Forbindelse med Fastlandet. I den historiske Tid har dog Floraen undergaaet en betydelig Forandring, idet de store Skove, som fandtes i Oldtiden og langt ned i Middelalderen, og om hvis Tilstedeværelse Navnet „Forest" paa saa mange Steder minder, nu er fortrængte af den fremtrængende Kultur, og Landet har nu kun c. 4 % Skov, saa at det hører til de skovfattigste Lande, om ogsaa det i det hele er rigt paa enkeltvoksende Træer ved Veje og paa Marker og i parklignende Anlæg. Ved Siden af de karakteristiske Planter Kristtorn og Taks er Egen et vigtigt Skovtræ i Sydengland (Kent og the Downs) ligesom i Irland, i Skotland er det særligt Fyrren. Græsvæksten begunstiges i høj Grad af det fugtige Klima, ja Engene er ofte, især i de vestlige Egne, grønne hele Aaret rundt, og Kvæget kan færdes ude hele Tiden. Om de dyrkede Kornsorter henvises til Afsnittet om Erhvervslivet. Som en Mærkelighed kan anføres, at den milde Vinter i Vestengland og Irland tillader, at stedsegrønne Planter fra Middelhavsegnene, ja selv Oranger og Agaver kan trives, medens den lave Sommertemperatur forhindrer Vinavlen. I Sydenglands Kridtegne samt i de højere liggende Dele mod V. og N. og i de skotske Højlande har Hedevegetationen nogen Udbredelse; i det irske Lavland findes som nævnt Mosevegetationen stærkt

repræsenteret, medens den i Skotland og England væsentlig er indskrænket til Bjærgegnene.

Ogsaa Dyreverdenen har den mellemevropæiske Karakter uden nogen egentlig Ejendommelighed, og Arterne er færre end paa Fastlandet, især gælder det om Irland. Medens der endnu i Oldtiden og langt ned i Middelalderen fandtes større vilde Dyr, som Bjørne, Ulve, Urokser og Vildsvin, er der nu kun af Rovdyr Grævlingen, Odderen og Ræven, hvilken sidste til Dels fredes for Jagtens Skyld, samt paa enkelte Steder Vildkatten, saaledes i det nordlige England og paa Irland; af Hjorte forekommer endnu Krondyret i Cornwall, Skotland og Irland, og Raadyret, af Insektædere er Muldvarpe og Pindsvin almindelige. Af Fugle nævnes Falke, Høge og Ørne, de sidste, især Kongeørne, dog kun i Nordskotland, ligesom Havørnen er almindelig paa de skotske Øer. Kystegnene er rige paa Svømmefugle; nogle for Wales, Skotland og Irland ejendommelige Fugle er de overordentlig talrige Dalryper. Paa Fisk er de omgivende Have meget rige; af Ferskvandsfisk fremhæves de mange Laksearter.

§ 3. Det forende Kongerige Storbritannien og Irland.

I. Historiske og politiske Forhold.

De ældste Beboere, man kender paa de britiske Øer, var *Iererne* og derefter *Kelter,* som efter deres Sprog falder i to Stammer, den *gaeliske (goidelisk,* efter Folket *Goidelerne)* og *kymriske* (Sproget talt af Folket *Brythons, Britanere*). Det gaeliske Sprog synes at have været talt af de ældste Indvandrere, men indskrænkedes senere til Irland, det kymriske (delt i det egentlige *kymriske,* det *corniske* i Cornwall og det *bretonske* i Bretagne) har været udbredt over hele Storbritannien. I anden Halvdel af det første Aarhundrede eft. Kr. erobredes Britannien indtil Højskotland af *Romerne,* og de undertvungne Folk antog hurtig romersk Sprog og Skik, hvorimod Folkene i Højskotland, som Romerne kaldte *Britannia barbara* eller *Caledonia,* blev uberørte af dem. Disse nordlige Bjærgfolk kaldes *Picter* og *Scoter;* de sidste var indvandrede fra Irland — endnu i Begyndelsen af Middelalderen kaldtes Irland *Scotia* — og bosatte sig i det vestlige Højskotland, idet de snart assimilerede sig med de østligere boende Picter og bragte dem det gaeliske Sprog. Kelterne paa de britiske Øer skildres i det hele som lignende dem paa Fastlandet (se p. 155), dog havde de noget mere raa Sæder, saaledes holdt de længe ved Tatoveringen. Fra Aar 300 eft. Kr. begyndte Picterne og Scoterne at trænge mod S., og da Romerne ved Romerrigets Forfald trak deres Tropper fra Britannien Aar 407, blev deres Angreb saa farlige for Briterne, at de kaldte *Angelsachserne* til Hjælp, som vel fortrængte Bjærgfolkene, men tillige selv erobrede Landet c. 450, og fra den Tid stammer Navnet *Storbritannien, Britannia major,* i Modsætning til Bretagne, *Britannia minor,* hvortil Briterne flygtede.

Angelsachserne grundlagde de 7 *angelsachsiske Riger,* Heptarkiet; mod S. laa *Kent, Sussex* og *Wessex* (Syd- og Vestsachsen), N. for Themsen *Essex* (Østsachsen) og *Østangeln,* begge paa Halvøen mellem Themsens Munding og Washbugten, *Mercia* omfattede hele Mellemengland fra Washbugten til Wales, endelig kom *Northumberland* (delt i *Deira* og *Bernicia*) fra Humber til Tweed. I Sydskotland indtil Clyde trængte ogsaa Angelsachserne frem og blandede sig med Kelterne, medens Nordskotland og Irland blev uberørte; i England holdt Kelterne sig i Cornwall, Wales og Cumberland. Medens *Irland,* af Urindbyggerne kaldt *Erin,* ɔ: det vestlige

Land, var blevet kristnet af Patricius (Patrick) ved Aar 430 og i det 6. og 7. Aarhundrede var et Sæde for Missionsvæsenet og for kristelig Dannelse og Videnskabelighed (insula sanctorum), og medens *Skotland* ligeledes var blevet kristnet i det 6. Aarhundrede fra Irland (se I p. 4), maatte Kristendommen, der tillige med de romerske Skikke var bleven fortrængt af Angelsachserne, paa ny kæmpe sig frem i England; først ved Gregor den Stores og Augustinus' Bestræbelser, hvilken sidste blev Ærkebiskop i Canterbury 597, fik den atter Fodfæste. Skønt de 7 angelsachsiske Riger var blevne samlede 827 til eet Rige, *England,* af Egbert af Wessex, kunde det dog lige saa lidt som Skotland og Irland yde virksom Modstand mod de *normanniske* Vikinger; de *Danske* angreb især Nordengland, det saakaldte *Danelagen,* og gjorde sig endog en Tid til Herrer over hele Landet (Svend Tveskæg, Knud den Store); i mange Stednavne ligesom ogsaa i de nordengelske Dialekter er der Mærker af denne Indvandring; Skotland og Irland hjemsøgtes af *Nordmænd,* Orkney- og Shetlandsøernes Befolkning bærer endnu tydelig Præget af dem, i Dublin stiftede Nordboerne („Østmændene") et Kongerige. Et nyt Element til Dannelsen af den nuværende Befolkning kom til ved de *franske Normanners* Erobring af England 1066. Feudalsystemet indførtes og et talrigt fransk Aristokrati blev herskende over de angelsachsiske frie Bønder (freeholders), ligesom Fransk blev Hoffets og Domstolenes Sprog, i Kirken afløste Latinen det angelsachsiske.

Men trods alt dette maa dog det angelsachsiske Element siges at være det overvejende i den specifik engelske Nationalitet og det engelske Sprog, saaledes som de udviklede sig efter de lange, mere end tohundredaarige Kampe mellem Normanner og Angelsachser. Thi vel har det *engelske Sprog* optaget mange Ord fra de romanske Sprog, navnlig det franske, men i den grammatiske Bygning er dog den gotiske Type den bestemmende; i Tidernes Løb har denne Optagelse af Fremmedord fortsat sig, især efter at Sproget ved Folkets Udbredelse over Jorden og dets store Handelsforbindelser er blevet et Verdenssprog. I Øriget selv har dette Sprog mere og mere fortrængt det keltiske. Det *gaeliske* Sprog er nu i Skotland indskrænket til det egentlige Højland, i Irland til den vestlige Del af Øen og Øen Man, hvor Sproget kaldes Manx. I 1861 ansloges de gaelisk talende Skotter — det gaeliske Sprog i Skotland skiller sig noget fra det, der tales paa Irland, det saakaldte *Erse* — til henved $^1/_2$ Mill., 1871 var Tallet 300,000, i 1901 c. 203,000 eller $4{,}_{43}$ %, hvoraf kun 28,000 ikke kunde forstaa engelsk. I Irland gaar det ogsaa stærkt tilbage: 1851 talte 1,525,000 irsk, 1861 1,110,000, 1871 818,000, 1901 c. 620,000 eller $13{,}_9$ %, og deraf kunde kun c. 21,000 ikke forstaa engelsk; de mange Irere, der udvandrer til England og Skotland, opgiver for det meste deres Sprog. Ogsaa det *kymriske* Sprog i England tales inden for stadig snævrere Grænser. Endnu i det 17. Aarhundrede holdt det sig i hele Cornwall (det *corniske* Sprog), Wales og Cumberland; først forsvandt det for største Delen i Cumberland, derpaa midt i det 18. Aarhundrede fra Cornwall, og nu er det hovedsagelig indskrænket til Wales. Man regnede 1871 i England c. 1 Mill. kymrisk talende Kelter, hvoraf c. 800,000 i Wales, de øvrige i Westmoreland og Cumberland; kun c. 300,000 i Wales forstod ikke engelsk; i 1901 talte eller forstod c. 930,000 i Wales (og Monmouthshire) keltisk eller, som det kaldes, „Welsh", ɔ: c. 46 %, og deraf talte c. 281,000 udelukkende keltisk. I hele Riget forstod i 1901 endnu c. $1{,}_8$ Mill. keltisk, af hele Befolkningen talte c. $95{,}_2$ % engelsk, 3 % gaelisk og $1{,}_8$ % irsk.

Noget efter at de franske Normanner var komne til England, begyndte Riget at udbrede sig over det britiske Arkipelag, men der gik dog lange Tider, inden den britiske Enhedsstat dannedes. Irland erobredes 1171, Wales 1282, og i begge Lande fordeltes Jordejendommen mellem Erobrerne, hvorved Grunden lagdes til Walli-

sernes og navnlig Irernes Had til Englænderne; først ved Aar 1600 kom de i fuldstændig Besiddelse af Irland, senere forøgedes Modsætningen, da den anglikanske Kirke indførtes, medens Irerne holdt fast ved den katolske Lære. Skotland, hvor Huset Kenneth 843 havde samlet Picternes og Scoternes Rige til eet, gik derimod sejrrig ud af Middelalderens Kampe med England, og først 1603 ved Huset Stuarts Tronbestigelse forenedes det med England. Men Foreningen mellem England, Skotland og Irland var i Begyndelsen kun en Personalunion, da hvert Land havde sin egen Forfatning. Først da Landene fik Parlament tilfælles med England — 1707 for Skotlands, 1801 for Irlands Vedkommende —, kan der tales om det *Forenede Kongerige,* „United Kingdom of Great Britain and Ireland"; da var de tre Riger forenede under Englands frie konstitutionelle Forfatning, den ældste i Evropa, mere eller mindre Forbilledet for alle andre Staters; Grunden lagdes allerede til den 1215 ved det store Frihedsbrev, magna charta, men der maatte Aarhundreder til for at faa den fæstnet, og først efter de voldsomme Omvæltninger under Huset Stuart fik den sin endelige Slutsten i Declaration of rights 1689.

Haand i Haand med disse Bestræbelser for at samle Riget og hævde den konstitutionelle Frihed gik Englands Udvikling som S ø s t a t. Det var dog forholdsvis sent, at denne Udvikling begyndte. Til Begyndelsen af det 16. Aarhundrede var Agerbrug og Kvægavl Folkets Hovedbeskæftigelse, og i Slutningen af Middelalderen gik Englands Bestræbelser endog ud paa at grunde et stort Rige paa Kontinentet, hvilke dog endte ved dets Nederlag i de hundredaarige Krige med Frankrig. Først under Henry VII Tudor begynder England at grundlægge sit Ry som Sø- og Handelsmagt, og alle senere Statsmænd har stilet mod dette Maal. I det 17. Aarhundrede efter Krigene med Spanien og Nederlandene var det Evropas første Sømagt, efter Kolonialkrigene med Frankrig i det 18. Aarhundrede var det den største Kolonialmagt. Betydelige Udvidelser i Kolonierne kom til ved dets rigtig nok uhyre kostbare Kampe mod Napoleon, og Udvidelserne er stadig blevne fortsatte. Tillige er det ved storartede Opfindelser og en energisk Udbytning af Moderlandets mineralske Skatte, særlig Jærn og Kul („de sorte Diamanter"), blevet Verdens første I n d u s t r i l a n d. Det er et V e r d e n s r i g e, ingen Nation har saaledes omspændt Jorden med sine Foretagender. Men Sæder og Anskuelser har ogsaa forandret sig meget, „old merry Englands" Tider er forbi, Englænderne er nu helt og holdent et Handelsfolk; deres Politik bestemmes alene efter deres Handelsinteresser, og Pengene er det store Maal. Men denne næsten udelukkende Gaaen op i materielle Interesser rummer store Farer; det aandelige Liv forsømmes, eller det ytrer sig mest i ydre Former, i Videnskaberne lægges mest Vægt paa det, der har praktisk Betydning. Ved Siden af Handels- og Pengearistokratiet er der opstaaet et stadigt voksende Arbejderproletariat, hvilket sammen med den stadige Gæring i Irland og dets Krav om Homerule, som jo nu lader til at ville blive gennemført, synes at maatte føre hen til en gennemgribende Omvæltning i de sociale Forhold.

Der er meget ejendommeligt i Englændernes Karakter, til Dels begrundet i Landets isolerede Stilling som Ørige. Englænderen er konservativ og holder fast ved Traditionen og gamle Skikke, ligesom han strengt ser paa de ydre Former, intetsteds har saa meget middelalderligt bevaret sig baade i det offentlige og private Liv; for øvrigt giver Brydningen mellem det gamle og nedarvede og den nye Tids Anskuelser det sociale Liv en særegen Tillokkelse. I sin Nationalstolthed er Englænderen ikke fri for at se ned paa andre Folk, og han kender egentlig kun lidt til andre Lande, først naar hans egne Interesser bliver berørte, er han rigtig med. Han sætter den individuelle Frihed højt, derfor er Decentralisationsprincippet fremherskende i Statslivet, deraf kommer den strenge Sondring i Stænder og mellem

de enkelte indbyrdes, Englænderen holder mest af at bo i sit eget Hus, „my house is my castle". Familielivet staar højt i England, og Englænderen sætter megen Pris paa Landlivet og den frie Natur, det viser ikke alene de mange Landsteder med Parker og Haver, men ogsaa i Byerne har hvert Hus saa vidt muligt sin lille Have. Trods det rolige, næsten apatiske Ydre er det et kraftigt, udholdende og energisk Folk, i legemlig Henseende en af de sundeste Nationer; Englænderen er jo kendt for sin kraftige Næring og sin Sans for al Slags Sport og Idræt.

Det *forenede Kongerige Storbritannien og Irland,* bestaaende af Kongeriget *England* med Fyrstendømmet *Wales,* Kongerigerne *Skotland* og *Irland,* samt de saakaldte *„Øer i de britiske Farvande"*, nemlig *Man* og de *normanniske Øer,* er tilsammen 314,400 km². Desuden ejer Riget i de evropæiske Farvande *Gibraltar* og de *maltesiske Øer,* tilsammen 300 km².

Endelig gives en Oversigt over de store Kolonialbesiddelser. I *Avstralien:* De Forenede Stater i Avstralien, Ny-Zealand med Dependenser, Fidjiøerne med Rotuma, Protektoratet Tongaøerne, Salomon-, Fanning-, Union-, Phønix-, Gilbert-, Ellice-, Santa Cruz-, Tukopia- og flere Smaaøer, tilsammen c. 8,267,000 km² med 6,279,000 Indb. — I *Amerika:* Britisk Guayana, Falklandsøerne og Syd-Georgien, Britisk Honduras, Øerne i Vestindien (Jamaica, Turks-, Caymanøerne osv., Windwardsøerne, Barbados, Trinidad, Bahamaøerne), Britisk Nordamerika og Bermudasøerne, tilsammen c. 10,542,000 km² med c. 9,368,000 Indb. — I *Asien:* Cypern, Kejserdømmet Britisk Indien, Ceylon, Protektoratet Malediverne, Straits Settlements, Labuan, de forenede malayiske Protektoratstater, Britisk Borneo, Protektoraterne Brunei og Saravak, Hongkong og Waihaiwei, Kamaran- og Bahreinøerne, tilsammen c. 5,276,000 km² med c. 324,590,000 Indb. — I *Afrika:* Gambia, Sierra Leone, Guldkysten, Nord- og Sydnigeria, den sydafrikanske Union med Svasiland, Basutoland, Betsjuanaland, Rhodesia og Nyassaland, Protektoraterne Britisk Østafrika, Uganda og Somaliland, St. Helena og Ascension, Mauritius med Dependenser, Réunion med Dependenser, tilsammen c. 5,676,000 km² med c. 34,198,000 Indb. (hvortil kommer de ægyptiske Lande med Interessesfæren i Sáhara, se under Afrika I p. 403). Englands Kolonier udgør saaledes i alt c. 29,761,000 km² med c. 374,$_4$ Mill. Indb., det vil sige henved $^1/_5$ af alt Land og over $^1/_4$ af hele Menneskeslægten (og heri er som sagt ikke medregnet de ægyptiske Lande med den saharaske Interessesfære).

Det forenede Kongeriges Befolkning var 1911 45,370,300 (1913: 46,184,500), altsaa c. 144 paa 1 km² eller mere end noget andet Land i Evropa undtagen Belgien og Holland. I faa Lande er der i det sidste Aarhundrede foregaaet saa betydelige Forandringer i Befolkningsforholdene som her; thi samtidig med at Indbyggerantallet er steget med henved to Tredjedele siden 1801, har der fundet en overordentlig Udvandring Sted: 1801 havde Riget c. 16,$_2$ Mill. Indb., og der er i Aarene 1815—1911 udvandret næsten 21 Mill. (deraf alene til de Forenede Stater i Nordamerika over 13,$_3$ Mill.); Udvandringen tog til efter 1850, 1853—1900 udvandrede i det hele c. 12 Mill., og i de senere Aar udvandrer aarlig mere end en halv Mill., 1910 var Tallet henved 619,000, 1912 656,800. Befolkningsforholdene i de forskellige Landsdele har i Tidens Løb forskudt sig betydeligt. Af de 16,$_2$ Mill. Indbyggere i 1801 havde England og Wales 8,$_9$ Mill. eller godt Halvdelen, men 1881, da Tallet var c. 35$^1/_4$ Mill., havde England og Wales c. 26, altsaa henved $^3/_4$, og i 1911 var Tallet 36 af de 45,$_3$ Mill., c. $^4/_5$. Medens Skotlands Befolkning siden 1801 er steget i et Forhold, der omtrent svarer til andre Landes (man regner Tilvæksten nu til c. 1,$_{05}$ %), er derimod Irland, som 1801 havde c. 5,$_2$ og 1841 c. 8 Mill., gaaet voldsomt tilbage i Befolkning, og har nu i 1911 mindre end i 1801 (se for øvrigt

nærmere under Irland p. 243). Den store Tilvækst i England (c. $1{,}_3$ %) trods Udvandringen til Kolonierne (alene i 1853—83 udvandrede c. $4{,}_8$ Mill. Englændere) skyldes foruden den uhyre Fabriksvirksomhed og Indvandringen fra Skotland og Irland ogsaa det store Fødselsoverskud, som for øvrigt er i Aftagende (der fødtes i 1911 353,377 flere, end der døde). I øvrigt maa ogsaa den stadig voksende Indvandring tages i Betragtning; Englænderne eller deres Efterkommere begynder mere og mere at vende tilbage til Moderlandet; i 1871—83 var den aarlige Indvandring mellem 50 og 100,000, og i de senere Aar er Tallet stadig taget til, 1905 indvandrede i det hele over 230,000, 1909 c. 261,300 og 1911 350,400. Befolkningstætheden er naturligvis højst forskellig; de store Fabriksdistrikter i England og Sydskotland hører til Jordens bedst befolkede Egne, medens Landskaber i Wales, Vest- og Nordengland er tyndt, i Nordskotland endog meget tyndt befolkede; ogsaa i Irland er der store Modsætninger, om ikke saa grelle som i Skotland; i øvrigt henvises til Indledningen ved de enkelte Landsdele under Stedbeskrivelsen. I intet Land har vel Bybefolkningen en saadan Overvægt over Landbefolkningen; i England udgør den nu over 75 %, i Skotland omtrent to Tredjedele, i Irland kun en Tredjedel af hele Befolkningen.

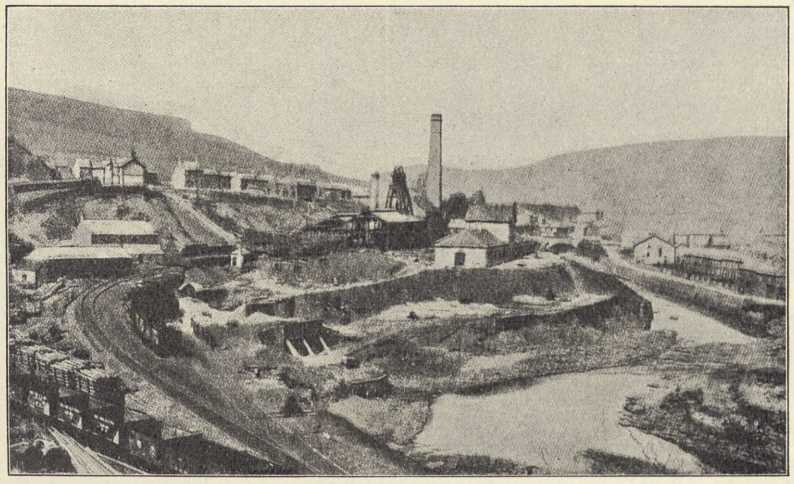
De religiøse Forhold, som spiller en betydelig Rolle i det sociale Liv, navnlig i Skotland og England, om ogsaa det ofte kun har en ydre Karakter — her mindes om den strenge Helligholdelse af Søndagen —, er ikke saa lidet indviklede. Der er Religionsfrihed. — I *England* hører de fleste til Statskirken, den *anglikanske* eller *biskoppelige* Kirke; dens Overhoved er Landets Regent, og den styres af 2 Ærkebisper i Canterbury, der er Landets Primas, og York, samt 35 Biskopper; Kirken raader over en stor Formue, og de talrige indbringende Embeder besættes i Almindelighed med Adelens yngre Sønner. Men det kirkelige Liv vegeterer kun, bundet af de gamle nedarvede Former, og der har derfor dannet sig talrige protestantiske Sekter, som Metodister, Baptister og Kvækere, hvilke alle sammenfattes under Navnet *Dissenters* eller *Nonconformister*. Med runde Tal angives 1911 Tilhængerne af den anglikanske Kirke til 20, Dissenternes til $15{,}_7$ Mill., nøjagtige Beregninger om Religionsforholdene i England og Skotland har i de senere Aar ikke fundet Sted. Ogsaa *Romersk-Katolikkerne* har taget et betydeligt Opsving i det sidste Aarhundrede paa Grund af Katolikkernes Emancipation c. 1830 og den store Indvandring fra Irland; 1786 var der 60,000, 1911 c. $1{,}_8$ Mill.; Ærkebiskop-Kardinalen har sit Sæde i London (Westminster), desuden er der to andre Ærkebiskopper og 14 Biskopper. Der findes flest Katolikker i Grevskaberne York og Lancaster, i hvilke omtrent Halvdelen af alle engelske Katolikker bor, Stafford, Northumberland og London. — I *Skotland* er den *presbyterianske* Kirke Statskirke, men nu hører ikke Halvdelen af Befolkningen til den, Statens Vægring ved at give Menighederne Stemme ved Valget af de Gejstlige hidførte 1843 Oprettelsen af den skotske *Free kirk*, hvortil den store Mængde af Almuen hører; til den *unerede Presbyteriankirke*, som ønsker fuldstændig Adskillelse af Kirke og Stat, hører den velhavende Middelklasse; disse to har i 1900 sluttet sig sammen til „*United free Church of Scotland*"; i 1902 hørte 447 af 1000 til Statskirken, medens 417 var Protestanter og 30 Anglikanere; desuden var der (1911) c. 400,000 Katolikker, som staar under 2 Ærkebiskopper og 4 Biskopper. — I *Irland* hører omtrent $^3/_4$ af Befolkningen til den *katolske* Kirke, der staar under 4 Ærkebiskopper (og 24 Biskopper), men først ved den irske Kirkebill af 1. Januar 1871 er den bleven ligeberettiget med den anglikanske (med 2 Ærkebiskopper og 11 Biskopper), som indtil da besad alle Kirkegodser og opkrævede Tienden, medens Katolikkerne tillige maatte betale deres egne gejstlige; 1911 var der c. 3,240,000 Katolikker, 576,000 Anglikanere, 440,000 Pres-

byterianere, 62,000 Metodister o. a. I de vestlige Provinser er Befolkningen aldeles overvejende katolsk, medens i Ulster, hvor Indvandringen fra England og Skotland har været størst, Protestanter og Katolikker omtrent er lige talrige. — *Jødernes* Antal i hele Riget ansloges 1911 til 238,300; de fleste findes i de større Byer, især London (1911: 144,300), Manchester, Liverpool og Birmingham; i Skotland beregnedes der 1902 at være c. 8900, i Irland var der 1911 5100.

Folkeoplysningen har i lange Tider været meget slet og er først efter 1870 blevet nogenlunde tilfredsstillende, efter at Staten for Alvor har begyndt at tage sig af Skolevæsenet. Endnu ved 1830 var det helt privat og for det meste i Hænderne paa de religiøse Foreninger, som meddelte Undervisning gennem de saakaldte voluntary schools. I 1834 ydede Staten et første ringe Tilskud, 1839 oprettedes et Undervisningsdepartement, som skulde udøve en Slags Kontrol med de statsunderstøttede Skoler, og 1841 anvendtes c. 32,000 Pd. St. til Understøttelser; men Kontrollen havde kun lidet at sige, og Almueskolevæsenet ordnedes først ved Skoleloven af 1870, der indførte delvis Skoletvang, som senere gennemførtes ved supplerende Love af 1876 og 1880. Siden den Tid er Almueskolevæsenet gaaet frem for hvert Aar. Medens Staten 1877 anvendte noget over 2 Mill. Pd. St., var Statstilskuddet i 1912 henved $18{,}_4$ Mill.; 1850 var der 2163 af Staten understøttede Skoler, 1870 c. 9000 med c. $4{,}_3$ Mill. Elever; 1912 var der i England og Wales 21,294 Elementarskoler med c. $5{,}_{36}$ Mill. Elever, i Skotland over 3000 med c. 845,000 og i Irland c. 8300 med c. 613,000. Hvor stor Fremgangen i Oplysning har været, kan ses af, at man i 1858 anslog 58 %, men i 1876 81 % at kunne læse og skrive; men der er dog endnu meget tilbage; af Rekrutterne 1907—8 var over $13{,}_8$ % Analfabeter; i Skotland, hvor der er mest Sans for almen Dannelse ligesom for videnskabeligt Liv, er Forholdet bedst, 1908 kunde af ægteviede Mænd $1{,}_{02}$ og; af Kvinder $1{,}_6$ % ikke skrive deres Navn (i England og Wales var Tallene henholdlsvis $1{,}_3$ og $1{,}_6$); i Irland, hvor først den nye Skoleordning egentlig indførtes 1892 (vel har der allerede tidligere end i det øvrige Rige været „nationale Skoler", men de var oprettede mere i politisk Øjemed for at fortrænge det keltiske Sprog), staar det værst til, endnu 1890 kunde over 20 % af de viede ikke skrive deres Navn, og 1909 gjaldt det endnu for over 5 %. Mellemskolevæsenet og den højere Undervisning, der gives i Grammar-Schools, Colleges osv., er vel under en Slags Opsigt af Staten, men er i øvrigt overladt til de enkelte Provinser; Skolerne er dels knyttede til Stiftelser, dels er de Privatforetagender; Collegierne er for en stor Del at betragte som Forberedelsesskoler til Universiteterne, men de har forholdsvis faa Elever, da de for det meste kun besøges af Adelens og Rigmændenes Børn; der er 28 saakaldte Universitary-Colleges. Af de større Universiteter, som dog ikke er Universiteter i almindelig Forstand, idet de ikke forbereder til bestemte Fag (Jurister, Læger osv.), men kun tjener til at bibringe højere Dannelse, er de to i Oxford og Cambridge meget gamle, stiftede 1249 og 1279, de to i Durham og London unge, stiftede 1831 og 1836, de andre er nye, Victoriauniversitetet i Manchester er stiftet 1880, Universitetet i Birmingham 1900, i Liverpool 1903, i Leeds 1904, i Sheffield 1905, i Bristol 1909; Universitetet i Wales i 1903. Skotland har 4 Universiteter, St. Andrews, stiftet 1411, Glasgow, 1450, Aberdeen, 1494, og Edinburgh, 1582. I Irland er Dublins Universitet stiftet 1591, i 1909 grundedes Nationaluniversitetet i Dublin og Queens Universitet i Belfast. Af de talrige lærde og videnskabelige Selskaber nævnes det 1600 grundlagte *Royal Society* og det 1831 stiftede *British Association*, af de mange Biblioteker og Samlinger for Kunst og Videnskab *British Museum* i London.

Næringsveje. Vel staar Landbruget meget højt, men det har dog ikke den Betydning som i mange andre Lande, og Jorden er langtfra i Stand til at er-

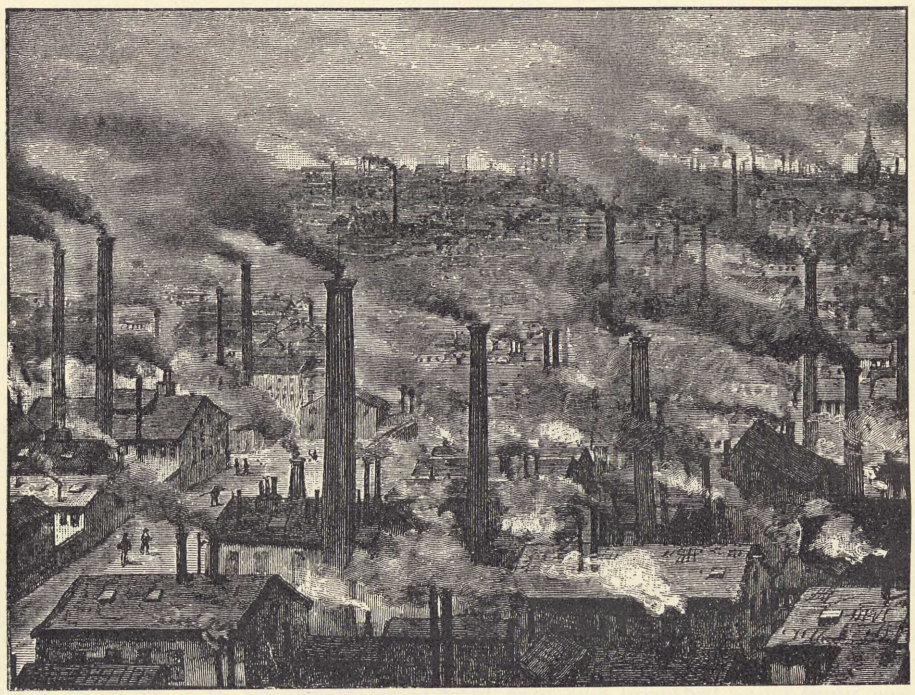
nære Befolkningen. Medens Riget endnu i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede hørte til de kornudførende Lande, er det nu aldeles afhængigt af Udlandet, baade hvad Korn og Kvæg angaar, og Forbruget er stadig i Stigen, der bruges nu vel c. fire Gange saa meget for hvert Individ som ved Midten af det 19. Aarhundrede. Indførslen af Korn, hvoraf c. Halvdelen er Hvede, da der mest spises Hvedebrød, og af Mel beløber sig i de sidste 30 Aar til en Værdi af omkring 70 Mill. Pd. St. (1910 over 71, 1911 c. 69,$_6$ Mill.), af Kød og Kvæg c. 50 Mill. (1911 henved 50,$_2$) og af Smør c. 25 Mill. (1911 24,$_6$); naar dertil kommer Æg (1911 for henved 9 Mill.), Ost, Sukker og andre Kolonialvarer, kan Rigets aarlige Indførsel af Levnedsmidler anslaas til en Værdi af omkring 220 Mill. Pd. St. Kornindførslen sker fra alle Verdens Korn-

Kulværk i Sydwales.

kamre, vel i første Række Canada og De Forenede Stater, men ogsaa fra Rusland, Donaulandene, Danmark, Sverige, Ægypten, Avstralien, Indien osv. For at forstaa denne umaadelige Indførsel maa man først lægge Mærke til, at c. 32 % af Rigets samlede Areal er uproduktivt, hvilket navnlig gælder de udstrakte Bjærgegne i Skotland, hvor kun henved 30 % er produktivt, men ogsaa Hederne, Sumpene og Søerne i England og Irland samt det betydelige Areal, der optages af Fabriksanlæg, Veje, Kanaler og Jærnbaner, maa tages i Betragtning; men fremfor alt er de agrariske Forhold Skyld i, at Jorden ikke giver det Udbytte, den kunde, idet de hindrer den frie Udvikling af Landbruget. I intet andet af Evropas Lande er Grundejendommene samlede paa saa faa Hænder; kun nogle faa Tusinder Grundejere har henved Halvdelen af hele Arealet i deres Besiddelse og lader store Strækninger ligge udyrkede hen som Dyrehaver og Parker, og udstrakte Arealer hører under Fideikomisser og er baandlagte, saa at Landet i høj Grad mangler den mindre, selvstændige Bondestand, som f. Eks. i Frankrig er til saa stor Gavn, idet kun noget over 300,000 ejer mere end een Acre, og de engelske Lorders Ejendomme løber op i adskillige Tusinder af Hektarer, ja nogles er hele smaa Riger (Hertugen af Northumberlands); endnu værre er Forholdene i Skotland, hvor c. 600 Grundejere er i Besiddelse af c. $^4/_5$ af Jorden; værst staar det dog til i Irland (se nedenfor). I øvrigt har man i de seneste Aar ved Reformer søgt at raade Bod paa de uheldige Forhold og skabe en større Stab af smaa Ejendomsbesiddere. I England dyrkes der mest Hvede og Byg, det

sidste for Ølbrygningens Skyld, i Skotland Havre og nogen Hvede, i Irland Byg og Kartofler; desuden dyrkes der i Sydengland store Mængder af Humle, mere end i noget andet evropæisk Land og over dobbelt saa meget som i Bayern, samt en Mængde Frugt og Grøntsager, i Skotland og især i Irland (Belfast) en stor Del Hør og Hamp. Høstudbyttet var 1905 i hele Riget: Hvede c. 21,8, Byg 25,3, Havre 62,9, Bønner 3,6 og Ærter 1,6 Mill. hl samt af Roer c. 27,6 og af Kartofler over 6 Mill. Tdr. Men Kornhøsten er i det hele i Tilbagegang, idet Græslandet med Foder- og Eng-

Engelsk Industriby.

dyrkningen („grazing-countries"), der navnlig i Vestengland har Overvægten, vokser paa Bekostning af Kornlandet („corn-countries" i Øst- og Sydengland), især siden den store Landbrugskrise i 1870'erne; Agerlandet regnes nu til henved 25 %, medens Græsgange og Enge indtager c. 37 %; siden 1870'erne skal Kornlandet være aftaget med over 10,000 km². Kvægavlen er saaledes i Fremgang og staar meget højt, hvad der dog ikke udelukker, at der maa indføres Kød og Kvæg i store Mængder. Særlig berømt er England for sin Hesteavl (de store Arbejdsheste, „Bryggerheste", og Fuldblodshestene), ogsaa Hornkvæg- og Faareavlen er betydelig, Svineavlen staar især højt i Irland, som i det hele forholdsvis har flere Husdyr end Storbritannien; ogsaa Gedeavlen, særlig i Irland og Wales, maa mærkes. I 1912 var der i Storbritannien af Heste c. 1,6, af Hornkvæg 7, af Faar 25 og af Svin 2,65 Mill., i Irland af Heste c. 517,500, af Hornkvæg over 4,8, af Faar over 3,8 og af Svin over 1,3 Mill., desuden af Geder c. 253,000, af Æsler 243,500 og af Fjerkræ over 25,5 Mill. England er kendt for sin udmærkede Ost (Stilton, Chester, Cheddar). Svineavlen har været langt betydeligere før, da Landet besad de store Egeskove, men ligesom de fleste andre Skove er de nu ødelagte, idet de har maattet vige for Agerlandet og er

blevne brugte til Jærnudsmeltningen og i det hele i Fabrikkerne, før man begyndte at udnytte eller rigtig bruge Kullene; Skovarealet udgør nu c. 3,9 % (i Irland kun c. 1,4 %), og der indføres store Masser af Tømmer og Træ (1911 til en Værdi af c. 28,4 Mill. Pd. St.). — Af stor Vigtighed er Fiskeriet, især Sildefiskeriet ved Storbritanniens Kyster (Wick i Skotland, Yarmouth i England), Kabliaufiskeriet i Nordsøen (Doggersbanken), Østersfiskeriet, især i Thamesbugten (Whitestable, Colchester), Laksefiskeriet og Hvalfangsten, navnlig udgaaende fra Dundee; Udbyttet af Fiskerierne, undtagen Østers- og Laksefiskerierne, i hele Riget havde i 1912 en Værdi af c. 12,6 Mill. Pd. St.; Østersfangsten af 419,300 Pd. St. — I Bjærgværksdriften staar det britiske Rige højere end noget andet Land i Verden. I første Række kommer Kul og Jærn. Godt 1/3 af hele Jordens Kul udvindes her, og Kullejerne, der nu indtager c. 32,000 km², vokser stadig, dog udvindes der siden 1899 mere Kul i de Forenede Stater; i 1911 produceredes 271,9 Mill. Tons (mod 38 Mill. i 1846 og 225,2 i 1900) til en samlet Værdi af c. 110,8 Mill. Pd. St., deraf udførtes c. 67,3 Mill. Tons eller c. 1/4. De vigtigste Kullejer findes i West-Riding i Yorkshire, Durham, Staffordshire, Sydwales, Lancaster, Northumberland, Derbyshire, Monmouthshire og i Skotland, i Egnen mellem Edinburgh og Glasgow; Nordskotland og Irland er fattige paa Kul. Jærnudvindingen gaar vel langt tilbage, men først fra Midten af det 19. Aarhundrede er den tiltaget betydeligt; 1911 produceredes over 15,5 Mill. Tons Jærnerts (til en Værdi af over 4 Mill. Pd. St.); i Produktionen af Raajærn, omkring 10 Mill. Tons, overgaas dog England siden 1890 af De Forenede Stater og i de sidste Aar ogsaa af Tyskland; der produceres dog endnu godt 1/4 af hele Jordens Raajærn. De vigtigste Jærngruber findes, hvor Kullejerne er, i Yorkshire (West-Riding), Cumberland, Northamptonshire, Lancaster, Devonshire og paa Øen Man. Dernæst produceres Tin i Cornwall (1911: c. 7750 Tons), men Produktionen er gaaet en Del tilbage siden Opdagelsen af de store Lejer i Sydøstasien; Kobber faas fra Cornwall og Nordwales, Blyerts fra Wales, Cumberland, Northumberland og Man; desuden nævnes Grafit, fra de kendte Gruber Borrowdale i Cumberland, hvilken Produktion for Resten er i Tilbagegang, og Salt (c. 2 Mill. Tons aarlig), især fra Cheshire og Somerset, ligesom ogsaa Skiferbruddene i Nordwales kan nævnes. I 1911 taltes der i alt 9377 Miner med over 1 Mill. Arbejdere, og hele Rigets Bjærgværksproduktion havde en Værdi af c. 124,58 Mill. Pd. St., deraf var Englands c. 83,8, Wales over 24,3, Skotlands henved 16,2 Mill. — Det er denne store Rigdom paa Kul og Jærn, der sammen med Folkets praktiske Snille og Foretagsomhed og den lette Adgang til Afsætning gennem den udstrakte Skibsfart og Markedet i Kolonierne, der muliggør den uhyre Industri, hvormed Riget behersker Verdensmarkedet og skaffer Pengene til den umaadelige Masse af Levnedsmidler, der fordres. Dampkraftens Anvendelse tager stadig til, 1880 beregnedes den til henved 7,8, 1888 til c. 9,2 Mill. Hestes Kraft, Arbejdernes Antal angaves ved 1880 til mindst 5 Mill., i 1901 var der henved 10,2 Mill. (hvoraf henved 2,6 var Kvinder), som var beskæftigede i Industrien, deraf gik de 8,350,000 paa England og Wales. Højest staar Tekstilindustrien og inden for den igen Bomuldsindustrien; 1903 var der c. 44 Mill. Tene og 683,000 Væverstole, der var 2476 Bomuldsfabrikker, hvoraf alene de 2399 i England og Wales; i 1911 udførtes der Bomuldsvarer til et Beløb af c. 120 Mill. Pd. St. Hovedsædet for denne Industri, der naturlig knytter sig til de største Indførselshavne for Bomuld, navnlig Liverpool og Glasgow, er i England Lancaster, Chester og Yorkshire, i Skotland Glasgow og i Irland Belfast; Bomulden, hvoraf der i 1911 indførtes for en Værdi af c. 81,5 Mill. Pd. St., kommer navnlig fra De Forenede Stater, Indien, Ægypten og Brasilien. Uldindustrien, der er Landets ældste Industri, forbruger ikke alene,

hvad Riget selv producerer af Uld, men ogsaa store Mængder fra Udlandet (1911 for c. 41,6 Mill. Pd. St.), mest fra Sydafrika og Avstralien; der udførtes af Uldvarer i 1911 for over 34,2 Mill. Pd. St.; Hovedsædet for Uldindustrien (Klæde, Garn osv.) er Yorkshire med Bradford, Leeds m. fl., Glasgow og Omegn, som Paisley, der særlig leverer Sjaler, medens London og Worcester er kendt for Tæppevævningen og Wales for Flonel. Ogsaa Lærredsindustrien staar særdeles højt; Raastoffet Hør og Hamp, hvoraf meget kommer fra Irland, indføres mest fra Rusland, Mellemevropa og Italien; denne Industri har især sit Sæde i Byer som Leeds, Barnsley, Dundee og Aberdeen og i Irland, navnlig i Ulster, hvor Belfast er en af Verdens Hovedbyer i denne Industrigren. Af andre Grene af Tekstilindustrien nævnes Juteindustrien, særlig i Dundee, og Silkeindustrien (der dog ikke er betydelig og noget i Tilbagegang), særlig i Lancaster, Chester, London og Yorkshire; af andre Tekstilvarer fremhæves Kniplingsfabrikationen (Nottingham) og Strømpevæverierne (Leicester og Nottingham). I det hele beskæftigede Tekstilindustrien i 1907 c. 1,087,000 Arbejdere (deraf c. 680,000 Kvnder). For at give et Begreb om, hvorledes Tekstilindustrien er tiltaget, har man beregnet, at Værdien af Uld-, Linned- og Bomuldsvarer, der forarbejdedes i hele Riget, ved Begyndelsen af det 19. Aarh. var c. 22 Mill. Pd. St. — deraf Uld 17, Linned 4 og Bomuld 1 —, hvorimod den i 1907 var c. 200 Mill. — deraf Bomuld 120, Uld 55 og Linned 25. Dernæst maa fremhæves den kæmpemæssige Metalindustri, der ogsaa beskæftiger over 1 Mill. Arbejdere, og som har sine vigtigste Centrer i Birmingham (Maskiner, Lokomotiver, Automobiler, Staalpenne, Knapper, Synaale, Søm osv. samt Industri i Kobber, Messing og Bronce), Wolwerhampton (særlig i Kobber og Messing), Sheffield (Staal- og Jærnvarer, Knive), Gloucester (Knappenaale), og Glasgow (Jærnskibe); ogsaa Byer som Leeds, Manchester og Newcastle har betydelig Maskinindustri; særlig maa nævnes det enorme Skibsbyggeri, det største i Verden, der foruden i Glasgow drives navnlig i Greenock, London, Liverpool, Newcastle og Shields (1905 byggedes 1236 Skibe med i alt c. 11,8 Mill. Tons Drægtighed, deraf 793 i England, 412 i Skotland og 31 i Irland). I øvrigt ydes der udmærket i saa at sige alle Industrigrene, saaledes i Læder (London, Bristol, Limerick osv.), Papir (navnlig i Kent), Porcellæn (London og Worcester), Lervarer (i det saakaldte Potterydistrikt med Stoke upon Trent som Centrum), Glas (London, Birmingham, Newcastle osv.), og Øl (Porter i London, Ale i Edinburgh, Stout i Dublin), for ikke at tale om Brænderierne (Whisky), de kemiske Fabrikker, Sæbesyderierne, Tobaks- og Handskeindustrien m. m. — Til disse storslaaede Forhold svarer Handel og Skibsfart. For den indenlandske Handels Vedkommende gøres opmærksom paa den store Rigdom af gode Veje, sejlbare Floder og Kanaler (se p. 197) samt Jærnbaner (alle ejede af Privatselskaber), der 1911 havde en Længde af 41,868 km; kun Belgien overgaar det britiske Rige i Jærnbanenettets Tæthed, naar der tages Hensyn til Landenes Størrelse, og tages England med Wales for sig (1911 c. 26,000 km), er Tætheden her ogsaa større end i Belgien; Telegraflinjerne, der ejes af Staten, havde s. Aar en Længde af 98,644 km, og Post og Telegraf benyttes her efter en langt større Maalestok end i andre Lande. Hvad den udenlandske Handel angaar, er England Verdens første Sø- og Handelsmagt. Den samlede aarlige Omsætning, som i 1870'erne var mellem 6 og 700 Mill. Pd. St., er nu steget til henved det dobbelte, i 1911 var den 1237 Mill. Pd. St.; den er c. $^1/_3$ af hele Evropas og ligesaa stor som Frankrigs og Tysklands tilsammen, de to Stater i Evropa, der kommer England nærmest. Den største Omsætning foregaar med Kolonierne (Indien, Britisk Nordamerika, Avstralien og den sydafrikanske Union), dernæst De Forenede Stater, Tyskland og Frankrig. Efter

hvad der er sagt i det foregaaende, er det indlysende, at Indførslen mest bestaar af Korn og andre Levnedsmidler samt Raaprodukter, medens de vigtigste Udførselsvarer er Kul og Industrivarer; i 1911 havde Indførslen en Værdi af 680,$_{15}$, Udførslen af 556,$_{88}$ Mill. Pd. St., dertil kommer Værdien af ædle Metaller, hvoraf Indførslen udgjorde c. 63 og Udførslen c. 57 Mill. Pd. St. Handelsflaaden har en Størrelse, der svarer til disse Tal; dens betydelige Overvægt ligger især i Dampskibene, over Halvdelen af Verdens samlede Dampskibsflaade og c. en Tredjedel af dens Sejlskibsflaade er engelsk; kun de Forenede Staters nærmer sig den, hvad Drægtighed angaar, og den engelske overgaar, baade i Skibenes Antal og især i Drægtighed Frankrigs og Tysklands tilsammen; 1911 bestod den af 21,072 Skibe med 11,699,000 Tons Dr., deraf var 12,242 Dampskibe med 10,718,000 T. Dr., hvortil kommer Koloniernes Handelsflaade, der s. Aar var 18,082 Skibe med 1,835,000 T. Dr., deraf 5755 Dampskibe med 961,000 T. Dr.

England er Evropas ældste konstitutionelle Monarki, men dets Forfatning hviler ikke som i andre Stater paa en enkelt Grundlov, den har som ovenfor berørt (p. 205) udviklet sig gennem Tiderne. Som Grundlove kan særlig fremhæves: Magna Charta, givet 1215, Grundlaget for Overhuset, Stændernes Sammenkaldelse 1264: Grundloven for Underhuset, Londonnerstatuten 1297, hvorved gives Parlamentet Skattebevillingsret, Habeascorpusakten 1679, som sikrer den personlige Frihed, og Declaration of rights 1789, som endelig fastslaar Parlamentets Rettigheder over for Kronen. Desuden nævnes Katolikkernes Emancipationsakt 1829 og Valgreformerne af 1832 og 1867, hvorefter Repræsentationsretten er frataget „rotten boroughs", ɔ: Byer, som før havde Ret til at sende Medlemmer til Parlamentet, men var sunkne ned til ubetydelige Flækker, og er givet til de store Fabriksbyer, der imidlertid var voksede op; endvidere Valgloven 1884 til Fordel for Grevskaberne og Loven af 1911, hvorved Overhusets absolute Vetoret over for de af Underhuset vedtagne Love indskrænkedes. Kronen er arvelig baade paa Mands- og Kvindesiden, og Souverænen, der tillige fører Titel af Kejser af Indien, har af Navn den udøvende Magt og alle et fyrsteligt Overhoveds Prærogativer, kun bundet til at høre til den anglikanske Kirke, men i Virkeligheden er denne Magt meget ringe. Formelt regerer han Landet ved sit *Hemmelige Statsraad* (privy Council), som bestaar af de kongelige Prinser, de øverste Kronembedsmænd, Ministrene, Over- og Underhusets Formænd, de to engelske Ærkebiskopper og desuden nogle af Souverænen særligt valgte (i Reglen 190—200) Medl. Men i Virkeligheden ledes Regeringen af Ministeriet eller Kabinettet (cabinet council), som for Tiden har 19 Medlemmer, og hvis Chef er Skatkammerlorden (first Lord of Treasury), der tillige kan være Skatkammerkansler eller Finansminister; Ministrene skal være Medlemmer af et af Parlamentets Huse. Den egentlige Magt er imidlertid hos Parlamentet, særlig hos Underhuset, hvis Flertal bestemmer Ministeriets Sammensætning („det parlamentariske System"). *Parlamentet* sammenkaldes af Regeringen hvert Aar, men den kan udsætte dets Møder til en vis Tid og har Opløsningsret. Parlamentet deles i *Overhuset* (House of Lords), der bestaar af 615 Medl. og sammensættes af de kongelige Prinser (3), de gejstlige (2 Ærkebiskopper og 24 Biskopper) og verdslige Lords (542 engelske, 16 skotske, der vælges for hvert Parlament, og 28 irske, der vælges paa Livstid); og *Underhuset* (House of Commons), der for Tiden bestaar af 670 paa 7 Aar direkte valgte Medl., hvoraf 377 er Afsendinge fra Grevskaberne, 284 fra Byerne og 9 fra Universiteterne; England har 495, Skotland 72, og Irland 103 Pladser. Stemmeretten, der begynder med det 21. Aar, er betinget af, at man ejer Hus eller Jord eller betaler en aarlig Leje af mindst 10 Pd. St. Retsvæsenet er meget indviklet og væsentlig forskelligt fra de andre evropæiske Staters. Rets-

plejen udøves i første Instans hovedsagelig af Grevskabernes Domstole, „County Courts", sammen med de saakaldte „Quarter Sessions" — Domstole, der holdes 4 Gange aarligt i hvert Grevskab —, hvorfra der appelleres til „High Court of Justice" og derfra atter til „Court of Appeal" i London, der sammensættes af flere af de fornemste Dommere i High Court; øverste Domstol er Overhuset, hvor Domstolen dannes af „the Lord of Chancellor" sammen med andre af Husets Medlemmer, der har beklædt fremragende Dommerembeder.

Statsforfatningen skelner mellem to Stænder: Nobility og Commonalty. Til den første hører de kongelige Prinser og alle de gejstlige og verdslige Lords; Lordstitlen hæfter dels ved de højeste Rigsembeder, dels tilhører den den høje Adel (Dukes, Marquis, Earls, Viscounts, Barons); Værdigheden og Ejendommen arves kun af den ældste Søn, de øvrige gaar over i Commonalty. Commonalty deles atter i Gentry og de lavere Klasser. Til Gentry hører Nobilitys yngre Sønner og de lavere Adelsklasser (Knights, Baronets), alle Underhusets Medlemmer, Godsejere, Officerer, Lærde, Læger og Kunstnere, desuden større Købmænd og Fabriksejere; Titlen Esquire (i Skotland: Laird) tilkommer egentlig kun Godsejere, men bruges ogsaa af alle andre, der hører til Gentry. Af de lavere Klasser fremhæves Yeomen eller Freeholders, mindre Proprietærer, og Copyholders, en Slags Arvefæstere.

Det forenede Kongerige er et meget rigt Land, men Formuen er højst ulige fordelt, intetsteds findes der saadanne Modsætninger mellem Rigdom og Fattigdom; til de rige regnes egentlig kun de „Upper-ten-thousand", ɔ: dem, der har 10,000 Pd. St. og mere i aarlig Indtægt (1877 var der 1957). Statens Finanser staar forholdsvis gunstige paa Grund af de store Indtægter, den raader over. For 1911—12 lød Budgettet paa: Indtægter og Udgifter balancerende med 240,552,000 Pd. St. (de ordinære Indtægter opførtes med c. 185, de ordinære Udgifter med $178,_5$); af Udgifterne gik c. $27,_{75}$ til Hæren, $42,_{86}$ til Flaaden og $24,_5$ til Afbetaling af den uhyre Statsgæld, der næst Frankrigs er den største, men som for øvrigt stadig har været i Aftagen siden Napoleonskrigeme, naar undtages Boerkrigens Tid; den er (1912) c. $718,_4$ Mill. Pd. St. (1899 var den 628, 1906 789, 1911 733).

Hæren rekruteres kun ved Hvervning med 12 Aars Tjenestetid (40—50,000 aarligt), idet der ikke er almindelig Værnepligt; dens Størrelse er i Forhold til de andre Stormagters ringe. Den deles i Felthæren, der kun er bestemt til at tjene i Udlandet, og som bestaar af den staaende Hær og Reserven, og Territorialhæren, der alene er bestemt til Rigets Forsvar, og som bestaar af Militsen, i hvilken enhver Mand mellem 18. og 45. Aar egentlig er forpligtet at tjene (Tjenestetid 6 Aar), men hvis Mandskab ogsaa hverves (kun hvis Hvervningen ikke er tilstrækkelig, foretages Udskrivning), og et frivilligt Korps, „Volunteers" (Infanteri) og „Yeomanry" (Kavalleri, bestaaende af Folk af de bedre Klasser, som selv stiller Heste). Felthæren, hvis Størrelse aarligt fastsættes af Parlamentet, bestod 1912—13 af c. 255,000 Mand (med Officerer) i den staaende Hær og c. 232,000 Md. i Reserven, Territorialhæren af c. 322,000 Md.; dertil kommer den kejserlig-indiske Hær, c. 273,000 Md., i alt c. 1,082,000 Md. — Flaaden, hvis Størrelse ikke fastsættes af Parlamentet, er derimod den største i Verden; paa den støtter Rigets Stormagtssilling sig, den sikrer dets Kolonialmagt og dets Handelsflaade, der tilfører Landet de uhyre Masser af Levnedsmidler, og Folket er derfor altid villigt til at bringe Ofre for at holde den vedlige. Den rekruteres ogsaa ved Hvervning, almindeligt paa 15—16 Aar; kun i Krigstid kan der udskrives Matroser af Handelsmarinen. I 1912 bestod den af 570 egentlige Krigsskibe (Skole-, Logis-, Transportskibe o. l. er ikke medregnede) paa mere end 2 Mill. Tons, 1566

svære Kanoner (over 10 cm) og 1182 Lancerrør samt c. 136,500 Mand; af Skibene var 62 Panserslagskibe, 41 Panserkrydsere, 93 andre Krydsere, 159 Torpedojagere, 137 Torpedobaade, 70 Undervandsbaade, m. m.

I administrativ Henseende inddeles de tre Kongeriger i *Counties,* Grevskaber, eller *Shires* (angelsachisisk), nemlig England og Wales i 52 (England 40, Wales 12), Skotland i 33 og Irland i 32. I 1888 deltes nogle af Englands Grevskaber, saa at Tallet nu med Londons Kreds, der udskiltes for sig, er med Wales 62, ligesom de større Byer (67, senere forøget til 75) udskiltes som egne Bycounties, „County boroughs". Disse Shirers Navne er for det meste ældgamle og har kun i meget ringe Grad undergaaet Forandringer i Størrelse i Tidens Løb, saa at denne Inddeling er virkelig national. Men da der er saa mange, og de ofte er meget smaa (for øvrigt er der dog stor Forskel, som man vil se af Listen), vil de i Stedbeskrivelsen blive indordnede under de Grupper, som bruges i England og Skotland selv; i Irland er Shirerne grupperede efter de 4 gamle Provinser. Øen Man og de normanniske Øer er politisk selvstændige. Shirerne, der styres af de paa et Aar valgte Sheriffer og de paa Livstid valgte Lordlieutenanter, deles atter i Sognet (parish) og Byen (borough). Tallene saavel i Listerne som for de større Byer (for Englands og Wales Vedkommende dog for Byer paa over 10,000) er fra 1911.

	London (County of L.)			4,521,700	Indb.
	South Eastern District:				
1.	Kent	4050	km² med	1,045,600	—
2.	Surrey	1950	- —	845,600	—
3.	Sussex (delt i East- og West S.)	3800	- —	663,400	—
4.	Hants el. Hampshire (delt i Southampton og Isle of Wight)	4200	- —	950,600	—
5.	Berks	1900	- —	271,000	—
	South Midland District:				
6.	Middlesex	750	- —	1,126,500	—
7.	Hertford	1650	- —	311,300	—
8.	Buckingham	1950	- —	219,500	—
9.	Oxford	1950	- —	199,300	—
10.	Bedford	1200	- —	194,600	—
11.	Northampton (med Peterborough)	2550	- —	348,500	—
12.	Huntingdon	950	- —	55,600	—
13.	Cambridge (med Isle of Ely)	2150	- —	198,100	—
	Eastern District:				
14.	Essex	4000	- —	1,350,900	—
15.	Suffolk (delt i East- og West S.)	3850	- —	394,000	—
16.	Norfolk	5500	- —	499,100	—
	South-Western District:				
17.	Wilts	3500	- —	286,800	—
18.	Dorset	2550	- —	223,300	—
19.	Somerset	4250	- —	458,000	—
20.	Devon	6700	- —	699,700	—
21.	Cornwall	3500	- —	328,100	—

	West-Midland District:				
22.	Gloucester	3200 km²	med	736,100	Indb.
23.	Monmouth	1500 -	—	395,700	—
24.	Hereford	2150 -	—	114,300	—
25.	Worcester	1900 -	—	526,100	—
26.	Warwick	2300 -	—	1,040,400	—
27.	Shrop el. Salop	3400 -	—	246,300	—
28.	Stafford	3050 -	—	1,348,200	—
	North-Midland District:				
29.	Leicester	2100 -	—	476,500	—
30.	Rutland	400 -	—	20,300	—
31.	Lincoln (delt i Holland, Kesteven og Lindsey)	7150 -	—	564,000	—
32.	Nottingham	2150 -	—	604,100	—
33.	Derby	2700 -	—	683,400	—
	North-Western District:				
34.	Chester	2650 -	—	954,800	—
35.	Lancaster	4900 -	—	4,767,800	—
	York:				
36.	York (delt i Byen York, East-, West- og North-Riding)	15700 -	—	3,980,000	—
	Northern District:				
37.	Durham	2650 -	—	1,369,900	—
38.	Northumberland	5250 -	—	696,900	—
39.	Westmoreland	2050 -	—	63,600	—
40.	Cumberland	3950 -	—	265,700	—
	Wales:				
41.	Glamorgan	2100 -	—	1,120,900	—
42.	Caermarthen	2400 -	—	160,400	—
43.	Pembroke	1600 -	—	90,000	—
44.	Brecknock	1850 -	—	59,300	—
45.	Cardigan	1800 -	—	59,900	—
46.	Radnor	1100 -	—	22,600	—
47.	Montgomery	2000 -	—	53,100	—
48.	Merioneth	1550 -	—	45,600	—
49.	Flint	650 -	—	92,700	—
50.	Denbigh	1700 -	—	144,800	—
51.	Caernarvon	1500 -	—	125,000	—
52.	Anglesea	800 -	—	50,900	—
	England og Wales	151100 km²	med	36,070,500	Indb., 238 paa 1 km².
	Southern District:				
1.	Roxburgh	1750 km²	med	47,200	Indb.
2.	Dumfries	2750 -	—	72,800	—
3.	Kirkcudbright	2350 -	—	38,400	—
4.	Wigtown	1250 -	—	32,000	—

	South-Eastern District:				
5.	Berwick	1200 km²	med	29,600	Indb.
6.	Selkirk	650	—	24,600	—
7.	Peebles	900	—	15,300	—
8.	Haddington	700	—	43,300	—
9.	Edinburgh	950	—	507,700	—
10.	Linlithgow	300	—	80,200	—
	South-Western District:				
11.	Ayr	2950	—	268,300	—
12.	Lanark	2300	—	1,447,000	—
13.	Renfrew	650	—	314,600	—
	West-Midland District:				
14.	Bute	550	—	18,200	—
15.	Dumbarton	700	—	139,800	—
16.	Stirling	1200	—	161,000	—
17.	Argyll	8450	—	70,900	—
	East-Midland District:				
18.	Clackmannan	150	—	31,100	—
19.	Kinross	200	—	7,500	—
20.	Fife	1300	—	267,700	—
21.	Perth	6700	—	124,300	—
22.	Forfar	2300	—	281,400	—
	North-Eastern District:				
23.	Kincardine	1000	—	41,000	—
24.	Aberdeen	5100	—	312,200	—
25.	Banff	1650	—	61,400	—
26.	Elgin	1250	—	43,400	—
27.	Nairn	500	—	9,200	—
	North-Western District:				
28.	Inverness	10950	—	87,300	—
29.	Ross & Cromarty	8250	—	77,400	—
	Northern District:				
30.	Sutherland	5450	—	20,200	—
31.	Caithness	1800	—	32,000	—
32.	Orkney	1000	—	25,900	—
33.	Shetland	1500	—	28,000	—
	Skotland	78700 km²	med	4,760,900	Indb., 60 paa 1 km².
	Leinster:				
1.	Wexford	2350 km²	med	102,300	Indb.
2.	Wicklow	2000	—	60,700	—
3.	Dublin	900	—	477,200	—
4.	Meath	2350	—	65,100	—
5.	Louth	800	—	63,700	—

6.	Longford	1100 km²	med	43,800 Indb.
7.	Westmeath	1850 -	—	60,000 —
8.	Kings County	2000 -	—	56,800 —
9.	Queens County	1700 -	—	54,600 —
10.	Kildare	1100 -	—	66,600 —
11.	Kilkenny	2050 -	—	74,900 —
12.	Carlow	800 -	—	36,200 —
	Ulster:			
13.	Down	2500 -	—	204,300 —
14.	Antrim (med Belfast)	3100 -	—	580,800 —
15.	Londonderry	2100 -	—	140,600 —
16.	Donegal	4850 -	—	168,500 —
17.	Fermanagh	2050 -	—	61,800 —
18.	Cavan	1950 -	—	91,200 —
19.	Monaghan	1300 -	—	71,400 —
20.	Armagh	1350 -	—	120,300 —
21.	Tyrone	3250 -	—	142,700 —
	Connaught:			
22.	Leitrim	1600 -	—	63,600 —
23.	Sligo	1800 -	—	79,000 —
24.	Mayo	5600 -	—	192,600 —
25.	Galway	6150 -	—	182,200 —
26.	Roscommon	2600 -	—	93,900 —
	Munster:			
27.	Clare	3450 -	—	104,200 —
28.	Limerick	2750 -	—	143,000 —
29.	Kerry	4800 -	—	159,700 —
30.	Cork	7500 -	—	392,100 —
31.	Waterford	1800 -	—	84,000 —
32.	Tipperary	4300 -	—	152,400 —
	Irland	83800 km²	med	4,390,200 Indb., 52 paa 1 km².
	Man	600 km²	med	52,000 Indb.
	Normanniske Øer	200 -	—	96,900 —
	Øer i de brit. Farvande	800 km²	med	148,900 Indb., 188 paa 1 km².
	Storbritannien og Irland	314400 km²	med	45,370,600 Indb., 144 paa 1 km².

II. Stedbeskrivelse.

A. **Kongeriget England med Wales**

havde 1911 paa de 151,100 km² c. 36 Mill. Indb., altsaa 238 paa 1 km², men denne Befolkning er meget ulige fordelt, idet England havde 34,045,300 Indb. paa 131,000 km², altsaa 260 paa 1 km², Wales kun 2,025,200 Indb. paa 20,000 km², c. 101 paa

1 km². I England er Befolkningstætheden i de agerdyrkende Egne mod S. og Ø. gerne 150—200 og synker sjældent under 190 (en Undtagelse er Rutland i Midtengland, der kun har 51), i det nedre Thamesbækken findes der derimod 200 og derover paa 1 km², og det endog naar man ser bort fra London. I disse Dele af Landet udgør Landbefolkningen $^2/_3$ af det hele Indbyggerantal, og de fleste større Byer er Søhandelsstæder. I det industrivende England mod V. og N. bor derimod $^3/_4$ i Byerne, og desuden findes her langt større Modsætninger i Befolkningstætheden, idet der i Bjærgegnene findes 30 til 40 paa 1 km² (Westmoreland 31), medens Kul- og Jærndistrikterne er overordentlig tæt befolkede, saaledes har Lancashire c. 973 paa 1 km². Foruden London er der 40 Byer, der har over 100,000, og c. 54 har over 50,000 Indb. Wales er kun tyndt befolket i det indre (Radnor har endog kun 20,$_5$ paa 1 km²), kun Kystlandskaberne har en tættere Befolkning, Flint mod N. har saaledes 143 paa 1 km², tættest befolket er Sydwales (Glamorgan har 534 paa 1 km²).

1. **London og Omgivelser** ligger i Shirerne *Middlesex* og *Essex,* N. for Thames, og *Surrey* og *Kent,* S. for Floden.

London, de forenede Kongerigers Hovedstad, „Verdensstaden", „a world in itself", ligger paa begge Sider af Thames i en af Landets frugtbareste Egne. Det er en meget gammel By; paa det nuværende Citys Sted laa det gammelbritiske *Llondeyn,* det romerske *Londinium,* Nordboernes *Lundunaborg,* og som Navnet viser (Lhong = Skib, dinas = By), har den fra de ældste Tider været en Søhandelsstad. Allerede under Romerne spillede den som saadan en ikke ubetydelig Rolle; under Angelsachserne blev den Hovedstad i Essex, fra Alfred den Stores Tid blev den Hovedstad for hele England. I Middelalderen indskrænkede Byen sig væsentlig til *City,* senere har den udvidet sig betydelig, navnlig i det 18. og 19. Aarhundrede, og optaget i sig et Utal af mindre Byer, og flere og flere bliver indlemmede i den, i umærkelige Overgange taber Byen sig i det omliggende Land, idet Husvrimlen efterhaanden opløser sig i smaa af Haver omgivne Ejendomme. Aar 1170 skal Byen have haft c. 40,000 Indb., 1702 havde den 674,000, fra 1720 begyndte egentlig Sammenvoksningen med de omliggende Byer, 1801 havde den 958,000, 1851 2,362,000 og 1881 3,815,000. Det egentlige London strækker sig nu c. 26 km fra V. til Ø., fra Acton til Stratford, og 19 km fra N. til S., fra Highgate til Clapham, og bedækker et Areal af c. 303 km² (hvoraf 128 paa Middlesex, 94 paa Surrey og 81 paa Kent) og havde 1911 4,521,700 Indb.; men regner man efter det saakaldte Londonske Politidistrikt, som omfatter alt, der ligger 12—15 engl. Mil (20—25 km) fra Byens Centrum, Banegaarden Charing-Cross, er „*Greater London*" henved 1795 km² med 7,251,400 Indb., saaledes at det saakaldte „London outer ring" har 2,729,700 Indb. Denne Udstrækning, som er usædvanlig stor i Forhold til Befolkningen, er begrundet i det ovenfor berørte Forhold, at hver Familie helst bebor sit eget Hus; i det egentlige London regnedes der 1881 henved 500,000 Huse, hvilket gav 7—8 Personer paa hvert mod c. 35 i Paris, 58 i Berlin, 60 i Wien; i 1911 var Husenes Antal c. 650,000 (c. 7 paa hvert Hus). Dette er selvfølgelig til stort Held for Sundhedstilstanden, men ikke for Byens Ydre, thi i den Henseende staar London tilbage for de fleste andre store Byer. Naar undtages Westminster og Westend med deres mange store, pragtfulde Boliger og Paladser, er Privathusene uanselige, 3, højst 4 Vinduesfag brede, ikke meget høje og, navnlig i City og de østlige Bydele, byggede af brændte Sten uden Kalkpuds og sværtede af Stenkulsrøg; ogsaa det, at Grundene for det meste ikke ejes af dem, der har bygget Husene, bidrager til deres tarvelige Udstyrelse. I de vestlige og ydre Dele er Husene gennemgaaende anseligere og ofte skilte fra Gaden ved en 2—3 m bred Grav og et

Gitter. De almindelige Benævnelser paa Gaderne, hvoraf der 1911 i det egentlige London var c. 8600 (4800 km lange), er Street og Lane, men ogsaa andre Navne, som Road, Row og Hill, bruges. Torvene kaldes Place — et Navn, som for øvrigt ogsaa bruges om Gader —, Circus, Crescent (Halvmaane), Quadrant og Polygone, Square er en firkantet Plads med Haveanlæg; af egentlig store Parker, „Londons Lunger", har Byen c. 15, tilsammen henved 10 km². I sanitær Henseende regnes London for at være nogenlunde godt stillet (Dødeligheden er 22 pro Mille aarlig, omtrent som i Kjøbenhavn, mod 23 i Paris, 31 i Liverpool og Berlin, 30 i Wien, men den er selvfølgelig meget forskellig i de enkelte Dele, medens den i de bedst stillede kun er c. 14, stiger den i Fattigkvartererne til c. 60 pro Mille), og det trods Vanskeligheden ved at faa rent Vand, der maa hidføres langvejs fra, fra Thames (hvorfra de 68 % kommer), Nen og Lea, thi ved Byen selv er Thames, i hvilken Kloakerne udtømmes med mange hundrede tusinde cbm daglig, overordentlig smudsig.

Byen ligger under 51° 50' n. Br. og 0° 5' v. L. (St. Paulskirken) paa et meget bakket Terræn og er omgiven af Højder, der navnlig mod N. overgaar Roms; mod N. ligger saaledes *Highgate,* 183 m, og *Hampstead,* 134 m, mod S. *Surreyhøjderne,* som ved *Sydenham* naar 112 m. Thames snor sig med en Bredde af 180—275 m i store Buer under forskellige Navne, som *Chelsea Reach, Lambeth Reach, the Pool* og *Limehouse Reach,* gennem Byen i Hovedretningen fra V. til Ø., men den største Del af Byen ligger N. for Floden, over 3 Mill. bor her, medens Delene S. for Floden kun har noget over 1 Mill. Mod N. ligger de ældste Dele; den centrale Del ved Floden er *City,* Handelens og Forretningsverdenens Sæde, hvor der om Dagen hersker det største Liv, men om Aftenen bliver der stille, thi City forlades mere og mere af Beboerne, og Husene giver Plads for store Bygninger med Kontorer og Lagre, i Aarene 1861—81 mistede den c. 62,000 Indb.; 1801 havde den c. 128,000, 1881 50,500, 1901 26,900 og 1911 19,700 Indb. om Natten, medens Dagbefolkningen i 1891 beregnedes til c. 301,000, i 1911 til 364,000, med mere end 5000 ubeboede og 3865 beboede Huse. V. for City, følgende Flodens Bøjning mod S., ligger *Wesstminster,* Aristokratiets Sæde og den skønneste Del af Byen med store, pragtfulde Paladser. N. for disse ældste Dele ligger *Westend* eller *Marylebone,* N. for Westminster og med samme aristokratiske Præg, og *Finsbury* eller *Northend* N. for City, og ligesom denne hovedsagelig Forretningskvarter. Ø. for City ligger *Eastend* med *Tower-Hamlets,* først opstaaet fra Midten af det 18. Aarhundrede, særlig Søhandelens Sæde, med storartede Magasiner, Skibsværfter og Dokker ved Floden; længere inde i Kvarteret er der en Vrimmel af krumme, smudsige Gader, for en stor Del beboede af Arbejderbefolkningen. Rundt om disse Hoveddele ligger en Mængde tæt befolkede Kvarterer, der tidligere var selvstændige Flækker (boroughs), men nu er gaaede op i London. Der nævnes fra V. til Ø.: *Chelsea, Brompton, Kensington, Paddington, Portland Town, Camden Town, Kentishtown, Hampstead, Highgate, St. Pancras, Pentonville, Islington, Highbury, Hoston, Bethnal Green* og *Spitalfields,* tidligere beboet fortrinsvis af Silkevævere, nu med store Møbel- og Skotøjsfabrikker, *Clerkenwell,* Urmagernes og Metalarbejdernes Kvarter, *Whitechapel,* med jødiske Skræderforretninger, Jødekvartererne *Houndsditch* og *Minories, Homerton, Hackney, Globe Town, Stepney, Limehouse, Poplar, Mittwall* o. a., og udenom disse ligger der atter en Mængde, som ogsaa nu er eet med London i kommunal Henseende, som *Hammersmith* mod V. 19 Broer, hvoraf flere Jærnbanebroer, og desuden 5 Tunneler — de tre er for Vogne og Fodgængere, den ældre Thames Tunnel bruges nu kun til Jærnbanekørsel, Tower-Subway højere oppe ad Floden er siden 1897 lukket for Trafikken og bruges nu kun til Gasledninger — og en Dampfærge forbinder Bydelen N. for Floden med de lavere og usundere Dele, der ligger S. for den, og som fornemmelig

bestaar af *Lambeth,* over for Westminster, og *Southwark,* over for City, begge opfyldte af Ler-, Glas- og Maskinfabrikker samt Bryggerier; de østligere langs Floden liggende Dele *Bermondsey,* med Garverier, *Rotherhithe,* beboet især af Matroser og Skibsbyggere, og *Beckenham* regnes gerne til Southwark. S. for disse Hoveddele ligger andre Kvarterer, som *Newington, Kennington, Walworth, Camberwell* og *South Lambeth,* og i videre Kredse udenom disse atter mere selvstændige Dele eller Forstæder, som *Putney, Wandsworth, Battersea, Clapham,* de to sidste næsten udelukkende Arbejderkvarterer, *Sydenham, Deptford,* med store Kvægmarkeder, *Green-*

Parlamentsbygningen i London.

wich og *Woolwich,* de yderste Forstæder mod Ø. Det er i øvrigt vanskeligt at bestemme, hvad der hører til London, og hvad der er Forstæder, thi London selv er snarere et topografisk Begreb. Det egentlige London udgør siden 1888 et eget Bygrevskab, „*County of London*", der styres af et Grevskabsraad (118 Medl.), og som fra 1899 bestaar af *City* („City proper"), som har sin egen Forvaltning med et Fællesraad og en Lord-Mayor i Spidsen, og 28 Forvaltningsdistrikter („metropolitan boroughs"), hver med et Raad og en Mayor i Spidsen.

I *Westminster,* som strækker sig langs Thames fra noget neden for Batterseatil noget neden for Waterloobroen — de andre Broer er Vauxhall-, Lambeth-, Westminster- og Charing Cross —, og hvor man i den senere Tid har begyndt at anlægge prægtige Kajer langs Floden, nævnes følgende Enkeltheder. Ved Floden nær ved Vauxhallbroen ligger det store Cellefængsel Millbank Penitentiary paa Grænsen mellem Chelsea og Westminster og nordligere Londons smukkeste Bygning, den kæmpemæssige Parlamentsbygning, som er bygget 1834—68 i sengotisk Stil paa det

1834 nedbrændte Westminsterpalads' Sted, og til hvilken slutter sig som Indgang Westminster Hall. Mod V. ligger Westminsterabbediet, en 1220—1307 opført Korskirke ligeledes i gotisk Stil med Kongegrave og Mindesmærker over berømte Mænd, Digtere, Lærde, Kunstnere, Statsmænd og Feltherrer. Nordligere i Nærheden af Floden findes Regeringsbygningerne, hvor Slottet Whitehall laa, kgl. Residens 1530—1695, og, V. for Charing Cross Banegaarden, Londons smukkeste Plads Trafalgar Square med Nelsonssøjlen og Nationalgalleriet. V. for Westminsterabbediet strækker sig de store Parker, først St. James- og Green Park og endnu vestligere de langt større Hyde Park og Kensington Gardens (Hyde Park er 142, med Kensington G.

Tower Bridge.

258 ha); mellem St. James- og Green Park ligger det uanselige St. James Palace, kgl. Residens 1695—1826, nu kun benyttet ved de officielle Hoffester, og den nuværende kgl. Residens Buckingham House. S. for Hyde Park, der begrænses af den meget befærdede Promenade Rotten Row, nær ved Udstillingsbygningen fra 1862 ligger, i Brompton, South-Kensington Museum med rige Samlinger, bl. a. naturhistoriske og etnografiske. Westminsterkvarteret begrænses mod N. af Oxford Street, der mod V. fortsættes som Uxbridge Road langs Hyde Parks og Kensington Gardens Nordside og mod Ø. danner den vigtigste nordlige Forbindelse med City, ligesom Strand, der følger Flodens Bøjning mod Ø., danner Forbindelseslinjen i den sydlige Del. Disse Gader saa vel som Bond Street, Regent Street, Haymarket, hvor Operahuset Her Majestys Theatre ligger, Piccadilly, ved hvis Nordende Universitetet samt Royal Society og Royal Academy of Arts ligger, Pall-Mall o. a., hører til Londons smukkeste, opfyldte af straalende Butikker og paladslignende private Boliger; Pall-Mall er særlig Centrum for de storartede fashionable Klubber; noget N. for Strand ligger to af de mest kendte af Londons c. 50 Teatre, Covent-Garden eller den kgl. italienske Opera og Drury Lane. — N. for Oxford Street i *Marylebone* eller *Westend*

ligger Ø. for Tottenham-Court-Road British Museum med umaadelige Samlinger; hvad de arkæologiske Samlinger og de store Midler, der staar til dets Raadighed, angaar, er det enestaaende; Biblioteket, der er det største i Verden, tæller over 2 Mill. Bind foruden betydelige Haandskriftsamlinger; nordligere University College. Mod NV. ligger den store Regents Park (190 ha), hvori findes den botaniske og den zoologiske Have („Zoo"), den sidste den største i Verden.

I City nævnes af Broer Blackfriars-, Southwark- og især London Bridge, 283 m lang og 19 m bred, der indtil 1769 var den eneste og nu er den vigtigste Forbindelse mellem de nordlige og sydlige Dele, det er tillige den sidste faste Bro — østligere ligger den 1894 aabnede Tower Bridge, Byens yngste Bro, men det er Forbindelse af en Klapbro, og en over den hævet Luftbro, 43 m over Vandet, mellem to mægtige Taarne —, længere nede ad Floden foregaar Forbindelsen kun ved de ovennævnte Tunneler og Dampfærgen. Af Bygninger i City nævnes Court of Justice (Retspaladset) og Temple, et Kompleks af Bygninger, Hovedsædet for Retsvidenskaben; St. Pauls Kirken, den største protestantiske Kirke i Verden, en Korskirke i St. Peterskirkens Stil, 152 m lang og 76 m bred, med en 110 m høj Kuppel; den er genopbygget 1675—1710 efter den store Londoner Ildebrand 1666. Her nævnes, at London har c. 1500 Kirker og Bedehuse, af hvilke største Delen er anglikanske, men der er ogsaa mange katolske (50—100) og flere Synagoger; London har flere Katolikker end Rom og flere Jøder end Palæstina (se p. 208); Kirkegaardene ligger langt uden for Byen, og Ligene befordres mest pr. Jærnbane. I Nærheden af St. Pauls Kirken ligger Byens ældste Fængsel, Newgate (Gate, ɔ: Port). Østligere ligger Mansion House, Lord-Mayorens Embedsbolig, det 1411 opførte, karakteristiske Guildhall, Citys Raadhus, og Englands Bank. Ved Floden, paa Grænsen mellem City og Eastend, ligger Tower, en gammel af mange Bygninger bestaaende og med kæmpemæssige Mure og Grave omgiven Borg, kgl. Residens indtil Begyndelsen af den nyere Tid, senere Statsfængsel; den er rig paa historiske Minder, nu bruges den bl. a. til Opbevaring af Rigsklenodierne og Statsarkivet og til Kaserne og militært Museum. Fra London Bridge — lidt N. for den staar det 61 m høje Monument til Minde om Branden 1666 — fører King William Street op i City; fra V. til Ø. er en af Hovedaarerne Fortsættelsen af Oxford Street, der som High Holborn og Holborn gaar gennem *Finsbury* og derpaa under stærke Krumninger med Navne som Newgate Street, Cheapside, Cornhill-, Lombard Street, hvor særlig Bankerne har deres Kontorer, Fenchurch Street og Leadenhall Street gennemskærer City, hvorpaa den som Aldgate, Whitechapel- og Mile End Road fortsættes gennem Tower Hamlets. Sydligere i City gaar en anden Hovedaare som en Fortsættelse af Strand under Navne som Fleet Street, Ludgate Hill og Cannon Street. Der er en Færdsel i disse Citys Gader, som langt overgaar andre Verdensstæders, flere Rækker af alle Slags Vogne danner en uafbrudt Strøm, Jærnbanetogene løber ind paa Stationerne med faa Minutters Mellemrum. Da man ikke kunde fortsætte med at bygge Jærnbaner over Husene, begyndte man 1862 at anlægge dem under Jorden. Over hele Kæmpebyen er der spændt et Net af Jærnbaner, der sætter de enkelte Bydele i Forbindelse indbyrdes og med de omliggende Arbejder- og Villabyer, der er 17 Hovedbanegaarde i Byen; af de underjordiske Baner („Untergrounds") nævnes Ringbanen N. for Floden, der udgaar fra Aldgate i City, gaar mod V. til Kensington og derpaa S. om Hyde Park vender tilbage til City, og den i 1900 aabnede elektriske Bane, der gaar fra Børspladsen i City mod V. Til at besørge den umaadelige Trafik i Byen findes desuden over 2200 Omnibusser og c. 11,000 Drosker (Cabs).

Paa den anden Side af London Bridge begynder *Eastend* og Londons Havn; langs Floden findes en uafbrudt Række af Pakhuse, Fabrikker, Skibsværfter og

Dokker. Lige Ø. for Tower ligger St. Catharine Docks — N. for den ligger den kongelige Mønt —, derefter følger London- eller Wapping Docks, saaledes kaldte efter den Bydel, der ligger her ved Floden, og begrænsede mod N. af den tidligere saa berygtede St. George street (før High street). Lidt neden for Thames-Tunnelen begynder den egentlige Havn, *the Pool*. Mellem Limehouse og Blackwall paa Isle of Dogs, der dannes af den Bue, Floden gør mod S., ligger de store East-India-Docks, delte i mægtige Bassiner; længere nede ad Floden følger andre som West-India og Victoria Docks. Det indre af Eastend og Tower Hamlets har ingen Bygninger af særlig Interesse. Mod NØ. i de ydre Bydele (i Bethnal Green) er anlagt i den nyeste Tid Victoria Park som Lysthave for disse fattige Kvarterer.

I Bydelene S. for Floden mærkes mod V. lige over for Chelsea Battersea Park; endvidere SV. for Vauxhallbroen Kennington Oval, en smuk stor Square, og mod N. ved Floden, mellem Lambeth- og Westminsterbridge, Lambeth Palace, Ærkebispen af Canterburys Londonerresidens, og det store Hospital St. Thomas. Mod Ø. ligger det gamle i det 19. Aarhundrede nyopførte Bedlam (Bethlehem), Verdens ældste Sindssygehospital. Et tredje betydeligt Hospital er Guy, S. for London Bridge. London har i det hele flere hundrede Hospitaler, hvoraf 28 er meget store, og c. 2000 Velgørenhedsanstalter. I Rotherhithe ligger Southwark Park, derefter følger atter paa denne Side af Themsen en Mængde Dokker, som Grand-Surrey- og Commercial Docks. Det er navnlig i Byen S. for Floden, at der findes Jernbaner over Husene; paa nogle Punkter krydses de.

Skønt London som Universitetsby maa vige for Oxford og Cambridge, er den dog med sine mange videnskabelige Institutioner, Selskaber og Samlinger Midtpunktet for engelsk Videnskabelighed, Litteratur og Kunst. Den er Verdens største Handelsby og Pengemarked. Dens Omsætning alene, der er tyve Gange større end for et Aarhundrede siden, er større end de fleste Staters, de Forenede Staters og Tysklands undtagen, særlig er den Hovedmarkedet for Te, Kaffe og andre Kolonialvarer samt Petroleum; dens Handelsflaade havde 1906 over 2 Mill. Tons Drægtighed, af Skibene var 1811 Dampskibe; blot Liverpools Flaade er større i Drægtighed (c. $^1/_4$) ligesom ogsaa dens Udførsel, der især bestaar i Industrivarer, men hvad Omsætningen i sin Helhed angaar, er London den første; i 1906 indkom i udenrigsk Fart 10,824 Skibe med $11^1/_2$ og udløb 8038 med $8,_2$ Mill. Tons; desuden indkom og udgik c. 36,200 Skibe i Kystfart, i hvilken sidste London staar langt over Liverpool; i 1911 var Tonnagen af ind- og udgaaende Skibe (fraset Kystfarten) over $24,_3$ Mill. Ogsaa i Industrien indtager den den første Plads, næsten alle Grene er repræsenterede, særlig mærkes Maskinfabrikationen, Silke- og Bomuldsindustrien (Silkeind. stammer fra Huguenotter, der indvandrede i Slutningen af det 17. Aarhundrede), dernæst Industrien i Læder, Ure, Luksus- og Modevarer, Lervarer, Glas og Porcellæn, Møbler, Vogne, Skibsbyggerier, Bryggerier og Brænderier.

Af Flækkerne og Byerne i Omegnen, hvis Indbyggertal stadig forøges paa Grund af Kæmpebyens Tiltrækningskraft, nævnes følgende: V. for London ved Thames' højre Bred *Windsor,* 12,300 Indb., kendt af Slottet, der er Kongefamiliens Sommeropholdssted, og som mod Ø. og N. omgives af den store Terrasse, hvorfra der er en vid Udsigt; det er bygget af Vilhelm Erobreren, fornyet af Georg IV. I Nærheden ligger *Ascot,* hvor der holdes kendte Væddeløb. Paa Thames' venstre Bred lige over for Windsor ligger *Eton,* med et kendt College, stiftet 1441, længere nede ved Flodens venstre Bred *Hampton Court* med et kongeligt Slot og en stor Park; paa højre Bred *Richmond,* 33,200 Indb., med en stor offentlig Park, og nordligere *Kew* med en botanisk Have, en af de største i Verden; paa den anden Side af Floden *Twickenham,* 29,400 Indb., med mange Villaer; *Isleworth,* c. 20,000 Indb., i hvis

Nærhed Slottet *Sionhouse* ligger; *Brentford,* 16,600 Indb., ved Grand-Junctions-kanalens Begyndelse, med Bryggerier og Brænderier samt Sæbefabrikker; *Chiswick,* 38,700 Indb. S. for London omtales af Forstæderne nærmere: *Sydenham,* hvor det af Jærn og Glas byggede Krystalpalads findes, der stammer fra Udstillingen 1851, men senere er blevet meget udvidet; det indeholder rige Samlinger for Kunst, Industri, Geografi, Zoologi osv. De tre næste Byer er nu indlemmede i London og er egne Forvaltningsdistrikter. *Deptford,* 109,500 Indb., med store Skibsværfter, Magasiner og Maskinfabrikker; *Greenwich,* 96,000 Indb., kendt for sit Hospital for invalide Sømænd og sit Observatorium, hvorefter Meridianen bestemmes; *Woolwich,* 121,400 Indb., stærkt befæstet, med store Dokker, Skibsværfter, et Militærakademi, storartede Arsenaler, Kanonstøberier osv., i det hele Midtpunkt for den engelske Artilleri- og Ingeniørafdeling. Blandt Flækkerne, som hører under det Londonske Politidistrikt, nævnes N. for Floden i en Bue fra V. til Ø.: *Ealing,* 61,200 Indb., *Acton,* 57,500 Indb., *Willesden,* 154,200 Indb., *Hendon,* 38,800 Indb., *Finchley,* 39,400 Indb., *Hornsey* med *South-Hornsey,* 84,600 Indb., *Enfield,* 56,300 Indb., Vaabenfabrikker, *Edmonton,* 64,800 Indb., *Tottenham,* 137,400 Indb., *Walthamstow,* 124,600 Indb., *Leyton,* 124,700 Indb., *Ilford,* 78,200 Indb., *Westham* (med *Stratford),* 289,000 Indb., og *Eastham,* 133,500 Indb. S. for Floden ligger: *Wimbledon,* 54,900 Indb., *Croydon,* 169,600 Indb., *Bromley,* 33,600 Indb. — mod Ø. ligger Landsbyen *Chiselhurst,* i hvis Kirke Napoleon III ligger begravet —, og *Dartford,* 23,600 Indb. Længere nede ved Thames paa venstre Bred ligger *Purfleet,* med store Krudtmagasiner, og paa højre Bred *Gravesend,* 28,100 Indb., stærkt befæstet Havn med udstrakt Handel, Dyrkning af Grøntsager; Havnen betragtes egentlig som Begyndelsen til Londons Havn.

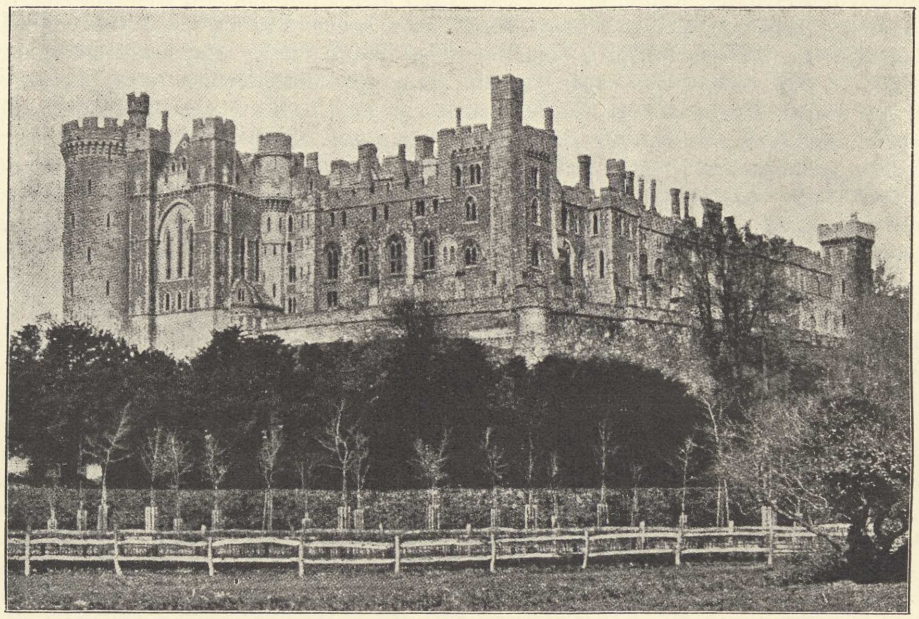
2. **South-Eastern District,** 15,800 km² med 3,776,200 Indb., c. 239 paa 1 km².

I *Kent* ligger ved Nordkysten: *Rochester* (med Forstaden *Strood*) ved Medway, 31,400 Indb., med en smuk Domkirke, stor Østersavl; ved Medways Munding *Chatham,* 42,300 Indb., næsten sammenvokset med Rochester[1]), stærkt befæstet, Englands vigtigste Søarsenal næst Portsmouth, store Skibsværfter. Paa Øen Sheppey ligger *Sheerness,* 17,500 Indb., med Fæstningsværker, der beskytter Indløbet til Thames og Medway, betydeligt Skibsbyggeri og Flaadestation, Badested; paa samme Ø, S. for Sheerness, *Queensborough,* en lille Havn, der er stærkt i Opkomst. Østligere ved Nordkysten *Faversham,* 10,600 Indb., Handel, Krudtmagasiner, *Whitstable,* Østersavl, og *Margate,* 27,100 Indb., en smuk By med Handel og stærkt besøgte Bade. Ved Øst- og Sydøstkysten ligger: *Ramsgate,* 29,600 Indb., besøgt Badested ligesom *Deal,* 11,300 Indb., *Dover,* 43,600 Indb., stærkt befæstet, kendt som Badested og Overfartssted til Calais, Kridtklipperne, som omgiver Byen, hæmmer i øvrigt dens Udvidelse; *Folkestone,* 33,500 Indb., en stærkt befæstet Havn, ligeledes Overfarts- og Badested og ligesom Dover indeklemt mellem Klipperne; det nærliggende lille *Sandgate* har ogsaa Bade. Inde i Landet ligger nogle gamle Byer, der har et stille, middelalderligt Præg; *Canterbury* (romersk Durovernum), 24,600 Indb., tidligere Kents Hovedstad, Ærkebispesæde med en prægtig i det 11. og 12. Aarhundrede bygget Domkirke; Byen skal være en af de ældste engelske Byer fra Kristendommens Tid og har flere romerske Oldtidslevninger samt Handel med Korn og Humle. Ved Medway ligger *Maidstone,* 35,500 Indb., Grevskabets Hovedstad, smukt beliggende, med Industri i Uldtæpper, Handel med Humle; *Tunbridge Wells,* 35,700 Indb., Bade-

[1]) Ofte regnes Chatham sammen med Rochester. Det er for øvrigt tit vanskeligt at angive Byernes Indbyggertal, da man snart angiver det for den egentlige By, City, snart for Politidistriktet, snart regnes det efter Valg- eller Boroughdistriktet.

sted; *Ashford,* 13,700 Indb., Maskinfabrikker. Ved Thames Ø. for London ligger den som Villaby kendte *Erith,* 27,800 Indb.

I *Sussex* ligger ved Kysten eller i Nærheden: *Hastings,* 61,100 Indb., meget besøgt Badested; lidt inde i Landet den lille By *Battle,* kendt fra Slaget 1066. *Eastbourne,* 52,500 Indb., Badested, *Brighton,* 131,200 Indb., ved Midten af det 18. Aarhundrede en lille Fiskerby, nu Rigets mest glimrende Badested med store Anlæg og prægtige Bygninger (aarlig over 80,000 Gæster); desuden har den Fiskeri og Skibsfart. *Worthing,* 30,300 Indb., Badested med et meget mildt Klima, hvor Figner og og Myrther modnes. Nær ved Kysten det gamle gotiske Slot *Arundel-Castle. Chi-*

Arundel-Castle.

chester, 12,600 Indb., gammel romersk By, Domkirken har et højt Klokketaarn; Fiskeri, Korn- og Salthandel. Inde i Landet *Lewes,* 11,000 Indb., Sussex' Hovedstad, med Fabrikker. — I *Hants (Hampshire* eller *Southampton)* ligger ved Kysten: *Portsmouth,* 231,100 Indb., liggende paa Øen *Portsea,* og ved Østsiden af Bugten, foran hvilken den udmærkede Red *Spithead* ligger; den er en af Evropas stærkeste Fæstninger og Englands første Krigshavn med uhyre Arsenaler, Dokker og andre Marineetablissementer; Byen bestaar af det egentlige Portsmouth og Forstæderne *Portsea, Southsea* o. a. Paa den anden Side af Bugten, forbunden med Portsmouth ved en Bro, ligger Havnen *Gosport and Alverstoke,* tils. 33,300 Indb., med store Magasiner og Etablissementer til Skibsproviantering, (Krudt, Skibstvebakker, Bryggerier, Sejldug osv.). Paa den 378 km² store Ø *Wight,* der er meget frugtbar med et særdeles mildt Klima, især paa Sydkysten, og derfor er meget tæt befolket — 73,700 Indb. —, ligger *Newport* omtrent i Midten, 11,200 Indb., og Badestederne *Ryde,* 10,600 Indb., og *Cowes* samt det kongelige Slot *Osborne-Villa* paa Nordkysten. *Southampton* ved det inderste af Bugten af s. Navn, 119,000 Indb., er en betydelig Handelsstad, Hovedhavn for Handelen med Frankrig og Spanien og for Damp-

skibsforbindelsen med Østindien, Afrika, Syd- og Mellemamerika; tillige har den stor Industri og besøgte Bade; vestligere *Bournemouth,* 78,700 Indb., ligeledes et meget besøgt Badested. Inde i Landet ligger ved Itching *Winchester,* 23,400 Indb., Hants' Hovedstad, en gammel keltisk By, senere Hovedstad i Kongeriget Wessex, Alfred den Stores og Knud den Stores Residens og Londons Medbejler som Handelsby; i den store, gamle Domkirke findes flere Kongegrave, deriblandt Knud den Stores og Hardeknuds; Byen har Fabrikker og Handel. Mod N. er der i *Whitchurch* store Faare- og Humlemarkeder, mod NØ. ved *Aldershot,* 35,400 Indb., en fast Lejr, der rummer 20,000 Md. — I *Berks* ligger *Newbury* ved Kennetkanalen, 10,800 Indb., med Korn- og Kulhandel; *Reading* ved Thames, 75,200 Indb., Grevskabets Hovedstad, med Jærnstøberier, Kvæg- og Kornhandel. — I *Surrey* ligger: *Guildford,* 23,800 Indb., Grevskabets Hovedstad; *Reigate,* 28,500 Indb., *Epsom,* 19,200 Indb., tidligere kendt Badested paa Grund af sine Saltkilder, nu berømt for de store Væddeløb, der holdes i Nærheden; *Kingston* ved Thames, 38,000 Indb., angelsachisk Kroningsstad med Havedyrkning.

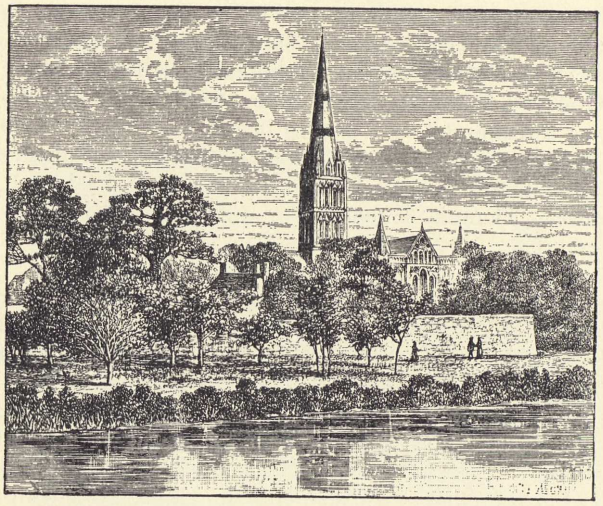
3. **South-Midland District,** 12,700 km² med 2,653,400 Indb., 209 paa 1 km².

Byerne i *Middlesex,* hvilket mod Ø. begrænses af Leafloden, er nævnte ovenfor under Londons Omegn (se p. 224). — I *Hertford* ligger: *Watford* ved Colne, 40,900 Indb., med Straafletning; *St. Albans,* 19,500 Indb., en gammel By med et smukt Abbedi og Straafletning; *Hertford,* 10,400 Indb., med Kornhandel og en kendt teknisk Skole. — I *Buckingham* (Bucks) regnes *Eton* (se p. 224) til Londons Omegn; *Wycombe,* 24,600 Indb., med Papirfabrikation og Militærskole; *Aylesbury,* 11,000 Indb., forsyner London med Ænder; i det hele er Grevskabet et betydeligt Forraadskammer for Hovedstaden; *Buckingham* ved Great-Ouse har Industri i Kniplinger; i Nærheden Herresædet *Stowe.* — I *Oxford* (Oxon) ligger ved Cherwells Sammenløb med Isis *Oxford,* 53,000 Indb., med Englands største og ældste Universitet (se p. 208), hvis Bygninger indtager en betydelig Del af Byen, og som besøges aarlig af flere Tusinde Studerende; af de 25 Colleges og Halls nævnes det største, Christ-Church-College, en prægtig gotisk Bygning; ligeledes mærkes det Bodleyanske Bibliotek, der indeholder 300,000 Bind og mange sjældne Haandskrifter; Byen ligger smukt paa en Højde omgiven af frodige Enge og gør et mærkeligt Indtryk ved sine mange gotiske, middelalderlige Bygninger, Taarne og Kupler. I Nærheden af den lille By *Woodstock* (Handskefabrikker) ligger Slottet *Blenheim* med en meget stor Park, det byggedes af Staten til Hertugen af Marlborough. *Banbury,* 13,500 Indb., har Industri i Plyds og Ølbryggerier. — I *Bedford* ligger: *Luton,* 50,000 Indb., *Bedford,* 39,200 Indb., med Industri i Kniplinger og Straahatte samt Korn- og Kvæghandel. — I *Northampton* ved Nen ligger *Northampton,* 90,100 Indb., en smuk gammel By med betydelig Hestehandel og Industri i Læder (Sko og Støvler) og Kniplinger; mod NØ. ved s. Flod *Peterborough,* 33,600 Indb., med Industri i Uld og Kornhandel; i Domkirken ligger Maria Stuart begravet; mod SV. laa Slottet *Fotheringhay,* hvor hun henrettedes, og som nedreves af Jakob I. V. for Nen ligger *Wellingborough,* 12,600 Indb., og *Kettering,* 30,000 Indb., begge med Industri i Læder og Uld; længst mod V. i Grevskabet Landsbyen *Naseby,* kendt fra Cromwells Sejr 1645. — I *Huntingdon* ligger Byen af s. Navn, Cromwells Fødeby. — I *Cambridge* ligger Byen af s. Navn, 40,000 Indb., med Englands næstvigtigste Universitet (se p. 208), der aarlig besøges af c. 1500 Studerende og ligesom Oxford bestaar af en Samling Colleges og Halls, særlig berømt er Kapellet i Kings-College. Mod Ø. ligger *Newmarket,* 19,900 Indb., kendt for sine Væddeløb, mod N., V. for Great-Ouse og nær ved Kysten *Wisbeach,* 9700 Indb., med Handel. N. for Cam-

bridge ligger den lille By *Ely* med et berømt Kloster midt i en Marskegn („Isle of Ely").

4. **Eastern District,** 13,300 km² med 2,244,000 Indb., c. 170 paa 1 km².

I *Essex* ligger ved Kysten *Colchester* ved Colnes Munding, 43,500 Indb., med Industri, navnlig i Silke, Skibsværfter, Østersavl og Handel med Landbrugsprodukter; lidt S. for ligger Kystøen *Mersea,* sydligere Badestedet *Southend on Sea,* 62,700 Indb. *Harwich,* 13,600 Indb., har en god Havn med ikke ringe Handel paa Holland, Hamburg og Sverige, desuden Skibsbyggerier, Hummerfangst og Bade; Havnen er udvidet betydeligt og er nu en af Østenglands bedste. Inde i Landet ligger *Chelmsford,* 18,000 Indb., Hovedstad, med Kvæg- og Kornhandel. Nogle af Londons Distrikter Ø. for Lea, som *Leyton* og *Westham* (se p. 225), hører til Grevskabet; ved Thames' Biflod Roding *Barkingtown,* 31,300 Indb., med Fiskeri og Jutefabrikker. — I *Suffolk,* hvis Kystegne er sandede, men i hvilket det Indre, High-Suffolk eller the Woodland, er godt skikket til Kvægavl, ligger ved Kysten *Ipswich* ved Orwellbugten, 73,900 Indb., Hovedstad, med betydelig Handel, Skibsbyggerier og Industri, især i Jærn, Sæbe og Tobak (Snus), og Bryggerier; nordligere *Lowestoft,* 33,800 Indb., med en god Havn med stort Sildefiskeri samt Industri i Porcellæn; inde i Landet *Bury St. Edmunds,* 16,800 Indb., med Handel med Kvæg og Landprodukter. — I *Norfolk* ligger inde i Landet ved Yare *Norwich,* 121,500 Indb., Hovedstad; allerede i Middelalderen var den en betydelig By i det gamle Østangeln, og den nævnes som den engelske Industris Hjem, idet 4000 Flamlændere, der fordreves ved den spanske Inkvisition i det 16. Aarhundrede, her grundlagde den senere saa betydelige Uld- og Klædefabrikation; nu er der ogsaa stor Industri i Silke, Lærred, Jærn og Læder, store Bryggerier og Brænderier; Byen er uregelmæssig bygget, men gør dog et tiltalende Indtryk, blandt de mange Kirker mærkes Domkirken, Slottet, der nu bruges som Fængsel, er oprindelig bygget af

Salisbury.

Stensætning ved Stonehenge.

Knud den Store. Som Norwichs Havn kan betragtes *Great-Yarmouth* ved Yares Munding, 55,900 Indb., en smuk By med en pragtfuld Kaj, betydelig Handel, Skibsbyggerier, Silkeindustri og Hovedplads for Sildefiskeriet; ved en Kædebro er den forbunden med *Little-Yarmouth* og *Gorlestone* i Suffolk. Ved Ouse og nær ved Washbugten ligger *Kings-Lynn (Lynn-Regis),* 20,200 Indb., betydelig Udførselshavn, den har Handel, især paa Østersøhavnene og Kanada, og Skibsbyggerier.

5. **South-Western District,** 20,500 km² med 1,995,900 Indb., c. 97,5 paa 1 km². I *Wilts* ligger ved Avons og Wilys Forening Hovedstaden *Salisbury,* 21,200 Indb.; den pragtfulde Domkirke har et 122 m højt Taarn; den har Industri i Uld og Staal. I Nærheden ved *Stonehenge* findes store Granitblokke, Ruiner af et gammelbritisk Tempel. Nordligere ligger *Trowbridge,* 11,800 Indb., med Industri i Klæde og Alebryggerier; *Swindon New Town,* 50,800 Indb., med Industri i Jærn. — I *Dorset* ligger inde i Landet *Dorchester,* Hovedstad, en gammel By med romerske Ruiner i Nærheden, deriblandt et Amfiteater, og store Ølbryggerier, og *Gillingham* ved Stour, 52,300 Indb.; ved Kysten *Poole,* 38,900 Indb., en god Havn med Handel og Skibsværfter; Byen er kendt for sine Østers. *Weymouth* og *Melcombe Regis,* tilsammen 22,300 Indb., er en god Havn (se p. 190) og besøgt Badested. Halvøen *Portland* leverer Bygningsmateriale (Cement) især til London. — I *Somerset* ligger paa begge Sider af Avon *Bristol,* 357,000 Indb., Byen, som skal være anlagt c. 400 f. Kr., er uregelmæssig og snævert bygget, naar undtages de nyere Dele N. for Floden, navnlig Forstaden *Clifton,* hvilke Dele i øvrigt hører til Gloucestershire. Den er den vigtigste Handelsstad i det sydvestlige England, ved Flodtid kan de største Skibe naa op til den, særlig driver den Handel med Irland, Spanien, Portugal, Vestindien og Nordamerika; ogsaa som Fabriksby (Jærn, Glas, Tobak, Skibe, Voksdug, uægte Diamanter) er den betydelig. Højere oppe ved Avon og ved Cotswold Hills ligger *Bath,* 50,700 Indb., Hovedstaden, en gammel smuk By berømt for sine Mineralkilder (Romerne kaldte den *Aquæ Solis*), som gør den til et stærkt besøgt Badested; ogsaa dens videnskabelige Anstalter — Herschel opdagede Uranus her — og Selskaber er bekendte. Ved Bristolkanalen ligger Badestedet *Weston super Mare,* 23,200 Indb., ved den sejlbare Parret Handelsbyen *Bridgewater,* 16,800 Indb., mod NØ. *Frome,* 10,900 Indb., med Industri i Klæde og Kasjmir, mod S. ved Tone *Taunton,* 22,600 Indb., med Handel og Industri i Jærn, Silke og Kniplinger. — I *Devon,* det største Grevskab næst York (West-Riding) og Lincoln ligger ved Ex *Exeter,* 48,700 Indb., Hovedstad, en meget gammel By med mange Kirker, deriblandt en prægtig Domkirke, Industri i Jærn, Læder og Papir og Ølbryggerier; den tidligere Industri i Uld er derimod aftaget; mod N. ved Ex *Tiverton,* 10,200 Indb., Industri i Uld og Kniplinger; ved Bristolkanalen *Barnstaple,* 14,500 Indb., med Skibsværfter og Industri i Papir; uden for Kysten ligger Øen *Lundy.* Ved Kanalen ligger det smukt beliggende og meget besøgte Badested *Torquay,* 38,800 Indb. *Dartmouth* har en god Havn og Skibsfart. Ved Plymouths Sund, i hvilke Tamer og Plym falder ud, ligger *Plymouth,* egentlig bestaaende af 3 Byer, nemlig *Plymouth* (112,000), *East-Stonehouse* (13,700) og *Devonport* (81,700), tilsammen 207,400 Indb.; den er Landets anden Krigshavn og stærkt befæstet med store Arsenaler og Værfter; den egentlige Krigshavn kaldes *Hamoaze;* Byen driver betydelig Handel, navnlig paa Vestindien og Sydafrika, ligesom ogsaa Udvandrerskibene paa Avstralien for en Del udgaar herfra, og har ogsaa stor Industri, der dog mest er knyttet til Marinen. Den mod N. beliggende lille By *Tavistock* har Mineralkilder samt Kobber- og Tingruber. — I *Cornwall,* i hvilket Indb. mest lever af Bjærgværksdrift og Fiskeri — af særlig Betydning er Fangsten af Petchard, en Sildeart —, ligger inde i Landet: I Tamerdalen *Launceston,* med Uldindustri; *Bodmin,* Hovedstaden; *Truro,* 10,700

Indb., et Midtpunkt for Bjærgværker i Tin og Kobber; *Camborne,* 13,600 Indb., ligeledes med Kobber- og Tingruber. Ved Kanalen og Fals Mnding ligger *Falmouth,* 16,000 Indb., en fortrinlig, befæstet Havn med betydelig Kysthandel og Dampskibsfart, især paa den pyrenæiske Halvø og Vestindien, hvilken sidste for øvrigt er i Aftagende, da den mere og mere gaar over til Southampon. Mod Ø. ved Kysten *St. Austell,* med Tin- og Porcellænjordgruber; mod V. ved Mounts Bugt *Penzance,* 13,500 Indb., med Søhandel og Fiskeri. De uden for Landsend liggende farlige *Scillyøer,* af de franske Sømænd kaldte *Sorlingues,* bestaar af en Mængde Rev og smaa Klippeøer (c. 140), hvoraf kun 5 er beboede; de er c. 27 km² med henved 2000 Indb., der mest ernærer sig som Lodser og Fiskere, dog er der ogsaa lidt Kvægavl; den største Ø er *St. Mary.* Man har tidligere ment, at det var Fønikernes *Kassiterider,* ɔ: Tinøerne, men der findes intet Tin, og man antager nu, at Navnet har været knyttet til Øerne i Kanalen, til hvilke Cornwalls Beboere bragte det af Fønikerne og Karthagerne eftertragtede Tin.

6. **West-Midland,** 17,400 km² med 4,407,100 Indb., c. 253 paa 1 km².

I *Gloucester* ligger ved Severn *Gloucester,* 50,000 Indb., en gammel By med mange Kirker, hvoriblandt den smukke Domkirke; Byen har Handel paa Østersøhavnene og Vestindien. Mod NØ. ligger det besøgte Badested *Cheltenham,* 48,900 Indb. — I *Monmouth* ligger ved Wye *Monmouth,* mod V. *Tredegar,* 23,600 Indb., og *Abersychan,* 24,700 Indb., *Abertillery,* 35,400 Indb., *Bedwillty,* 22,600 Indb., og *Ebbw Vale,* 30,500 Indb., alle med Jærn- og Kulgruber, og ved Kysten Handelsbyen *Newport,* 83,700 Indb. — I *Hereford* ligger Byen af s. Navn ved Wye, 22,600 Indb., med Industri i Klæde og Handsker; og *Leominster,* med Uld og Kornhandel. — Med Worcester begynder de egentlige Industriegne. *Worcester* ved Severn, 48,000 Indb., med en gammel, smuk Domkirke, har Industri, især i Porcellæn og Handsker. Ved Avon ligger *Evesham,* med et tidligere berømt Abbedi; højere oppe i Severns Dal ved Stour *Kidderminster,* 24,300 Indb., med Industri i Tæpper og Silke; mod Ø. *Kings Norton,* 81,200 Indb., med Geværfabrikker. Af Industribyerne i det nordlige af Grevskabet nævnes *Dudley,* 51,100 Indb., *Oldbury,* 32,200 Indb., *Stourbridge,* 17,300 Indb. (Glas og Jærn). — Nær ved disse Byer ligger i *Warwick,* Midtpunktet for Metalindustrien, *Birmingham,* „Evropas Jærnkrambod", 525,800 Indb. (1690 havde den 4000, 1801 70,700, 1861 296,000, 1882 408,500). Der forarbejdes alle mulige Genstande af Staal og Jærn (særlig vigtige er Staalpenne, Knapper og Geværer), Guld, Sølv, Kobber og Messing, ogsaa Industrien i Glas, Læder, Kemikalier, Øl o. a. er stor; i Byen findes der et Mindesmærke for James Watt; den største Del er noget uanselig bygget og mindre renlig end mange andre engelske Byer, de utallige Skorstene bidrager heller ikke til at forskønne den, kun den nyere, øvre Del er godt anlagt med brede Gader. Hele Omegnen er draget ind i Industrien; af Forstæder nævnes *Balsall Heath* (i Worcestershire), c. 30,000 Indb., *Handsworth* (i Staffordshire), 68,600 Indb., og *Aston Manor,* 75,000 Indb. Ø. for Birmingham ligger *Coventry,* 106,300 Indb., med Industri i Silkebaand og Ure, og *Nuneaton,* 37,000 Indb., med stor Uld- og Bomuldsindustri, østligere *Rugby,* 21,800 Indb., med en kendt lærd Skole, stiftet 1567; mod S. ved Avon ligger *Warwick,* 11,900 Indb., med Industri (i Nærheden paa en Klippe det smukke middelalderlige Slot *Warwick-Castle*); Ø. for Warwick det besøgte Badested *Leamington,* 26,700 Indb., mod N. den lille By *Kenilworth,* med det historisk kendte Slot; i *Stratford upon Avon* fødtes og døde Shakespeare. — I *Salop* eller *Shrop* ligger *Shrewsbury* ved Severn, 29,400 Indb., Hovedstad, en gammel, interessant bygget By, mange Huse er af Træ; den har Industri i Uld og Silke; *Wenlock,* 15,200 Indb., har Industri og Kalkstensbrud. I det paa Jærn og Kul rige *Stafford* grupperer Industrien sig navnlig i to Distrikter,

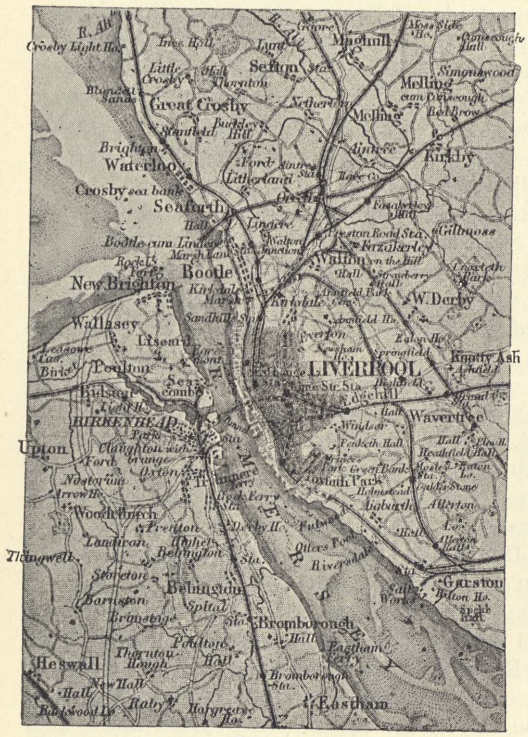
mod S. og mod N. Mellem dem ligger Grevskabets Hovedstad *Stafford* ved Great-Trunk Kanalen, 23,400 Indb., med Industri, især i Skotøj. I det sydlige Distrikt, med Industri i Jærn og store Kulgruber, nævnes af de mange Byer: *Wolverhampton*, 95,300 Indb., *Smethwick*, 70,700 Indb., *Tipton*, 31,800 Indb., *West-Bromwich*, 88,300 Indb., tillige stor Industri i Glas, *Wednesbury*, 28,100 Indb., *Walsall*, 92,100 Indb., begge med Sadelmagerarbejde, *Bilston*, 25,700 Indb., Blikvarer, *Willenhall*, 18,800 Indb., *Cannock*, 28,600 Indb., og *Rowley Regis*, begge med Jærnindustri og Kulgruber. Det nordlige Distrikt er Centrum for Pottemagerierne, the potteries, der tog deres Begyndelse midt i det 18. Aarhundrede; af Byerne, der forfærdiger Masser af Porcellæn, Fajance og Lertøj, og som ligger tæt op til hinanden, er *Stoke on Trent*, 234,500 Indb., den vigtigste og den, hvis Navn ofte bruges som Fællesbetegnelse for de omliggende Byer, der dels er dens Forstæder, dels selvstændige Byer: af disse nævnes *Longton*, *Fenton*, *Hanley* (henved 60,000 Indb.), *Burslem*, *Tunstall* og *Newcastle under Lyne*, 20,200 Indb. Mod Ø. ved Derbys Grænse ligger *Burton upon Trent*, 48,300 Indb., med store Ølbryggerier.

7. **North-Midland District,** 14,350 km² med 2,348,300 Indb., c. 162 paa 1 km². I *Leicester* ligger ved Trents Biflod Soar Byen af s. Navn, 227,200 Indb., en af Englands ældste Byer, med storartede Strømpevæverier og desuden Industri i Kautsjuk og Skotøj samt Uldhandel; mod N. ved Soar *Loughborough*, 23,000 Indb., ligeledes med Strømpevæverier. — I *Rutland* er *Oakham* Hovedstaden, i Nærheden det smukke Herresæde *Burley-on-the-Hill*. — I *Lincoln*, det næststørste Shire, ligger ved Witham *Lincoln*, 57,300 Indb., en gammel By og en af de vigtigste for de Danske i Middelalderen; dens Domkirke med et højt Taarn er en af de skønneste i England; den har Industri, især i Uld, Læder og Jærn, og Hestehandel; mod S. højere oppe ved Witham *Grantham*, 20,100 Indb., med Industri og Kornhandel. Nær ved Flodens Munding ligger Havnen *Boston*, 16,700 Indb., mod N. nær ved Kysten *Louth*, med Tæppeindustri. *Grimsby* ved Humbermundingen, 74,700 Indb., Hulls Forhavn, er en ny By, som først Dampskibsfarten har bragt i Opkomst; nær ved den ligger den i 1912 anlagte Havn *Immingham*, som vistnok har en Fremtid for sig. Ved Trent ligger *Gainsborough*, 20,600 Indb. — I *Nottingham* ved Trent ligger *Nottingham*, 259,900 Indb., smukt beliggende og godt bygget, Midtpunkt for Strømpevæverierne, desuden har den Kniplings- og Maskinfabrikation; mod N. Fabriksbyerne *Mansfield*, 36,400 Indb., — i Nærheden Byrons Ejendom *Newstead-Abbey* — og *Worksop*, 20,400 Indb., mod Ø. *Newark upon Trent*, 16,400 Indb., med Handel med Landprodukter. — I *Derby* ligger ved Derwent *Derby*, 123,400 Indb., med stor Industri, navnlig i Porcellæn og Silke. For øvrigt er Bomuldsindustrien den vigtigste i Grevskabet; af Fabriksbyer nævnes *Ilkeston*, 31,700 Indb., *Chesterfield*, 37,400 Indb., med Bly- og Kulgruber, og *Glossop*, 21,700 Indb. Mod V. ligger *Buxton*, 10,000 Indb., meget besøgte Svovlbade.

8. **North-Western District,** 7550 km² med 5,722,600 Indb., c. 751 paa 1 km². *Chester (Cheshire)* har mod V. udmærkede Græsgange og er kendt for sin Ost, desuden er det rigt paa Salt i Weaverdalen; mod Ø. er det et Industriland. Ved Dee ligger *Chester*, 39,000 Indb., en gammel interessant By, omgiven af Mure, mange Huse er af Træ eller Bindingsværk og vender Gavlene ud til Gaden; den er Hovedmarked for Ost, Salt og irsk Lærred og har Overfart til Irland; Byens Handel hæmmes dog meget af Liverpool. *Nantwich* er Midtpunkt for Ostefabrikationen, *Northwich* ved Weaver, 18,200 Indb., Midtpunkt for Saltværkerne. Af Fabriksbyerne mod Ø. nævnes: *Crewe*, 45,000 Indb.; *Congleton*, 11,300 Indb., *Macclesfield*, 34,800 Indb., Silke og Bomuld; *Stockport* ved Mersey, 108,700 Indb., med stor Bomuldsindustri, ligesom *Hyde*, 33,400 Indb., *Staleybridge*, 26,500 Indb., og *Dukinfield*, 19,400 Indb.;

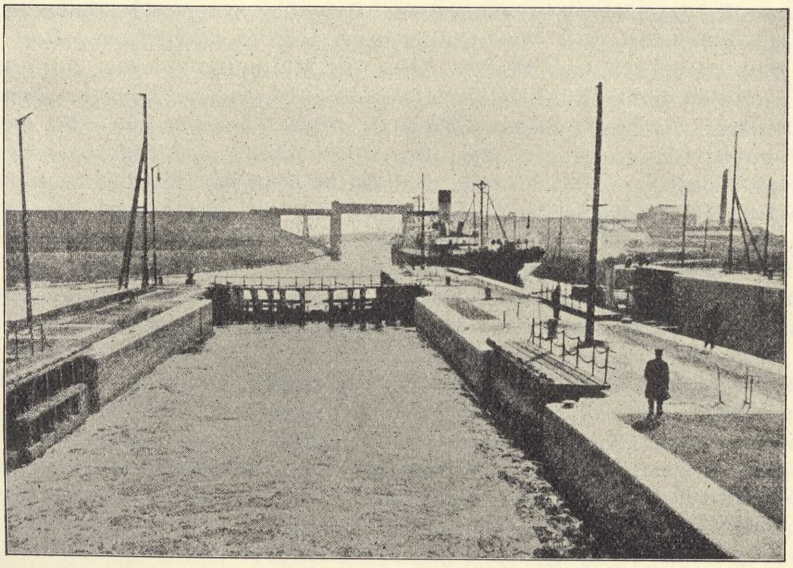
de to sidste har ogsaa Jærnindustri; længere nede ved Mersey *Runcorn,* 17,400 Indb., med Jærnindustri, Handel og Søbade; og ved Merseymundingen *Birkenhead* lige over for Liverpool, som hvis Forstad den betragtes, og med hvilken den er forbundet ved en 1881 anlagt Tunnel, 130,800 Indb., med store Skibsværfter og Dokker, og Handelsbyen *Wallasey,* 78,500 Indb.

Lancaster (Lancashire) har vel nogle gode Græsgange, men Jorden er i øvrigt ufrugtbar, og det er udelukkende et Industriland, der ikke har sin Lige i Verden, over 80 % af Befolkningen bor i Byerne, hvoraf der er over 100, for en stor Del meget store. Tætheden er 973 paa 1 km², der er flere tusinde Bomuldsfabrikker og over $^3/_4$ af Bomuldstenene i hele Riget er i Gang her. Blot mod N. er der mere stille; her ligger, isoleret fra Kæmpebyerne mod S., Grevskabets Hovedstad *Lancaster,* ved Lune, 41,400 Indb., med Kysthandel og Skibsbyggeri samt nogen Industri i Silke, Sejldug o. a. Ved Merseymundingen ligger *Liverpool,* 746,400 Indb., Rigets anden Handelsby. Den nævnes vel allerede i Middelalderen, men da var den kun ringe, endnu ved Aar 1700 havde den ikke meget mere end 5000 Indb., først i det 19. Aarhundrede er den vokset op — 1786 havde den c. 40,000, 1801 82,300, 1861 444,000, 1881 552,400 Indb. —, og den er ogsaa i sit Udseende en helt ny By med brede, lige Gader, store Parker (Sefton Park c. 160 ha) og imponerende Bygninger, som Raadhuset, Børsen, mange Kirker — der er c. 150, c. 275 med Kapellerne — og Torvehallerne, desuden er den rig paa videnskabelige Anstalter og Museer; men det egentlige storslaaede er dog dens Havneanlæg. Dens Dokker overgaar endog Londons i Størrelse, og skønt de kan optage Tusinder af Skibe, trænger de stadig til Udvidelse, Handelsflaaden var 1903 2193 Skibe med 2,601,000 Tons Drægtighed, deraf 1206 Dampskibe med 2,091,000 T., 1906 indkom i udenrigsk Fart 3487 Skibe med c. $8,_1$ og udløb 2870 Skibe med c. $7,_1$ Till. Tons; Udførslen er større end Londons, og i Henseende til Indførslen af Bomuld overgaar den ogsaa Hovedstaden; af andre Indførselsartikler staar særlig Tobak og Petroleum højt. Den er Udførselshavn for hele Nordvestenglands Industri og Indførselshavn især for Nordamerika, men desuden har den stor Handel paa Vestindien, Brasilien, Østindien, Kina, Japan og Afrika; tillige er den Evropas første Udvandrerhavn. Af dens Forstæder nævnes *Bootle,* 69,900 Indb., *Waterloo with Seaforth,* 26,400 Indb., *West-Derby* og *Garston* ved Merseymundingen, Havn med Dokker. Omtrent 46 km Ø. for Liverpool og i den livligste Forbindelse med denne By, ligger ved Bridgewater- og andre Kanaler samt ved Merseys sejlbare Biflod Irwell *Manchester,* Midtpunktet for Bomulds-

Situationsplan af Liverpool.

industrien, 714,800 Indb. (1801 næppe 95,000); den paa den anden Side af Irwell beliggende *Salford,* 231,400 Indb., regnes som eet med Manchester, og naar de Byer, der ligger inden for en Radius af 7 km og som anses som Forstæder — f. Eks. *Bradford, Failsworth,* 16,000 Indb., *Withington,* 17,200 Indb., og *Stretford,* 42,500 Indb., —, regnes med, er Indbyggerantallet omkring 1 Mill. Det er en gammel romersk By; allerede fra det 14. Aarhundrede var den kendt for sine Væverier, der er nu (Salford regnet med) flere hundrede Bomuldsfabrikker, der beskæftiger c. 130,000 Arbejdere; desuden har den betydelig Industri i Maskiner, Silke, Hatte og Kniplinger. Skønt den i den nyere Del ikke mangler brede Gader med store Anlæg og betydelige offentlige Bygninger, er dog de snævre Gader og sværtede, uanselige

Ved Manchester Skibskanal.

Huse overvejende, og Totalindtrykket er ikke behageligt. Af Fabriksbyerne i Nærheden, hvoraf mange tillige har Rigdom paa Kul, nævnes: *Ashton under Lyne,* 45,200 Indb., *Oldham,* 147,500 Indb., *Chadderton,* 28,300 Indb., *Bury,* 58,600 Indb., *Rochdale,* 91,400 Indb., særlig Industri i Flonel; *Bolton,* 180,900 Indb., *Wigan,* 89,200 Indb., *Eccles,* 42,000 Indb., *Leigh,* 44,100 Indb., *Farnworth,* 28,100 Indb. I en større Bue, N. og V. om Manchester ligger *Nelson,* 39,500 Indb., *Burnley,* 106,300 Indb., Tovværk, Bryggerier, i Nærheden Stenbrud; *Accrington,* 45,000 Indb., *Rawstenstall,* 30,500 Indb., *Blackburn,* 133,100 Indb., Bomuldsindustri; *Over-Darwen,* 40,300 Indb., Tæppeindustri; *St. Helens,* 96,600 Indb., Spejlglas; *Warrington* ved Mersey, 72,200 Indb., Industri i Knive og Glas. Ved Kysten ligger Badestedet *Southport,* 51,600 Indb., den vigtige Havne- og Industriby (især Bomuld), *Preston,* 117,100 Indb., og Badestedet *Blackport* („Nordens Brighton"); i det nordligste af Grevskabet paa Halvøen, der lukker for Morecambe Bugt, *Ulverston,* 10,000 Indb., Hattefabrikker; *Dalton-in-Furness,* 10,800 Indb., og *Barrow-in-Furness,* 63,800 Indb., begge Fabriksbyer i Jærn og Staal, den sidste har tillige Skibsværfter.

9. **York** er nu delt i de tre Grevskaber West-, East- og North-Riding samt Hovedstaden York (indesluttet i West-R.). *West-Riding,* det største, 7150 km² med

3,045,400 Indb, liggende V. for Trent og Ouse, er rigt paa Kul og Jærn og derfor et tæt befolket Industriland, c. 426 paa 1 km²; *East-Riding,* mellem Humber, Ouse, Derwent og Havet, 3050 km² med 432,700 Indb., er et frugtbart Land med udmærket Kvægavl og godt befolket, c. 141,5 paa 1 km², hvorimod *North-Riding,* N. for Derwent, 5500 km² med 419,500 Indb., med de øde York Moors kun har 76 paa 1 km².

York (rom. *Eboracum*) ved Ouses og Foss' Forening, 82,300 Indb., en af Landets ældste Byer og af stor Betydning i Romertiden og langt ind i Middelalderen (af Nordboerne kaldt Jorrick); endnu regnes den i politisk Henseende som Landets anden By, den er foruden City den eneste By, der staar under en Lord-Mayor, og Ærkebispen indtager den anden Rang i den anglikanske Kirke; blandt Minderne om tidligere Storhed maa fremfor alt nævnes den prægtige gotiske Domkirke, væsentlig stammende fra det 13. og 14. Aarhundrede; Byen har mange videnskabelige Anstalter og nogen Industri. — I West-Riding ligger mod S. *Sheffield* ved Don, 454,700 Indb. (1801 havde den kun 45,800), det andet Midtpunkt for den engelske Jærnindustri, og den første By, hvad Knivfabrikationen angaar; Byen er skummel og mørk, Husene sværtede af Røgen. I Nærheden *Rotherham,* 62,500 Indb., med Industri i Jærn og Glas, nordligere *Barnsley,* 56,600 Indb., med Industri i Lærred og Staaltraad; *Doncaster,* 30,500 Indb., med Korn-, Uld- og Hestehandel samt meget besøgte Væddeløb. Det nordlige Distrikt er Sæde for Klædefabrikationen. Her ligger *Leeds* ved Aire, 445,500 Indb.; allerede ved Aar 1700, da den kun havde 7000 Indb., var den Rigets første By i Uldindustri, 1801 havde den c. 53,000 Indb.; og *Bradford,* 288,500 Indb., (1801 13,300). Af andre Byer i Omegnen, der driver samme Industri, nævnes: *Batley,* 36,400 Indb., *Shipley,* 27,700 Indb., *Keighley,* 43,500 Indb., *Pudsey,* 14,000 Indb., *Halifax,* 101,600 Indb., *Dewsbury,* 53,400 Indb., *Wakefield,* 51,500 Indb., tillige med betydelig Korn-, Uld- og Kvæghandel, *Huddersfield,* 107,900 Indb., og *Almondbury* (romersk *Campodunum*); nordligere *Harrogate,* 33,700 Indb., med Svovlkilder og stærkt besøgt Badested, og den ved Ure smukt beliggende *Ripon.* Ved Ouse ligger Havnestaden *Goole,* 20,300 Indb. — I East-Riding ved Humbermundingens Nordside *Hull* eller *Kingston upon Hull,* 278,000 Indb., en smukt bygget By, der i det 19. Aarhundrede har arbejdet sig betydeligt op — 1800 havde den c. 30,000 Indb. — og nu er Nordenglands vigtigste Handelsby; den har særlig Handel paa Nord- og Østevropa, desuden store Skibsværfter og nogen Industri; Hvalfangsten, i hvilken den tidligere var Rigets betydeligste By, er nu taget af. N. for Hull ligger *Beverley,* 13,700 Indb., med Industri og Handel. — I North-Riding ligger ved Kysten: *Scarborough,* 37,200 Indb., og *Whitby,* 11,100 Indb., Cooks Fødeby, begge Skibsfart og besøgte Badesteder. Ved Tees Munding ligger *Middlesborough,* 104,800 Indb. (1831: 400 Indb.), en By, der først er vokset op i de sidste 50 Aar paa Grund af Opdagelsen af Egnens rige Jærngruber; den har stor Maskinindustri og Udførsel af Kul.

10. **Northern District,** 13,800 km² med 2,396,100 Indb., c. 174 paa 1 km².

I *Durham,* der er særlig rigt paa Kul, ligger paa en Højde ved Wear *Durham,* 17,600 Indb., en gammel By med et Universitet, stiftet af Cromwell, fornyet 1831; Domkirken ligger øverst paa Højden. Mod S. *Darlington,* 55,600 Indb., med Industri og Mineralbade i Nærheden; ved Wear *Bishop-Auckland,* 13,800 Indb., med Jærnindustri og Kulgruber; ved Tyne Fabriksbyerne *Blaydon,* 31,000 Indb., og *Jarrow,* 33,700 Indb., Stæderne ved Kysten har alle betydelig Udførsel af Kul; ved Tees ligger *Stockton,* 52,200 Indb., med Industri i Lærred og Sejldug samt Skibsfart; *Hartlepool,* 20,600 Indb.; *Sunderland* ved Wears Munding, 151,200 Indb., befæstet, fortrinlig Havn, Kuludførslen er 3—4 Mill. Tons aarlig, tillige er der Skibsbyggerier, som kan stilles ved Siden af Englands betydeligste; Byen bestaar af det egentlige

Sunderland og *Bishop-Wearmouth* paa højre, *Monk-Wearnouth* paa venstre Bred af Floden, forbundne ved en kæmpemæssig Kædebro. Ved Tynes Munding ligger *South Shields,* 108,600 Indb., med betydelig Kuludførsel og Industri, længere oppe ved Tyne *Gateshead,* 116,900 Indb., lige over for Newcastle, som hvis Forstad den betragtes. — I *Northumberland* ved Tyne, forbunden med Gateshead ved den 430 m lange Bro High-Level-Bridge, ligger *Newcastle,* Grevskabets Hovedstad, en af Englands første Handelsbyer, 266,600 Indb.; dens Handelsflaade (med North- og South Shields) bestod 1903 af 478 Skibe (næsten alle Dampskibe) med c. 471,700 Tons Dr.; det vigtiste er Udførslen af Kul, hvormed Byen forsyner en stor Del af England, Østersølandene, Nordamerika o. a., men der er ogsaa betydelige Skibsbyggerier og Jærnindustri. Af Industribyerne ved Tyne nævnes *Wallsend,* 41,500 Indb.; *Tynemouth,* 58,800 Indb., og *North Shields* ved Nordsiden af Flodens Munding er Newcastles Udhavne. Mod N. ligger *Berwick upon Tweed,* 13,100 Indb., med Handel, Lakse- og Hummerfiskeri; inde i Landet den lille By *Alnwick* med et prægtigt Slot, tilhørende Hertugen af Northumberland; *Bedlington,* 25,400 Indb., har Kulgruber og Jærnværker. — I det tyndt befolkede *Westmoreland* den lille Hovedstad *Appleby* ved Eden og *Kendal* ved Kent, 14,000 Indb., Industri i Uld. — I *Cumberland* ligger ved Eden *Carlisle,* 46,400 Indb., Hovedstad, en gammel By, der allerede kendtes i Romertiden, med stor Industri i Bomuld; mod S. i *Barrowdale* ved Landsbyen *Seatwaite* findes de store Grafitgruber; Hovedsædet for Blyantsindustrien er den lille By *Keswick.* Ved Kysten ligger den gode Havn *Whitehaven,* 19,000 Indb.; i Omegnen er der betydelige Kulgruber, nogle strækker sig flere km ud under Havet. Ved Derwents Munding ligger Havnen *Workington,* 25,100 Indb., med Kulgruber, Jærnværker, Saliner.

11. **Wales,** 20,000 km² med 2,025,200 Indb., c. 101 paa 1 km², har som omtalt beholdt den keltiske Befolkning, som endnu, i alt Fald i de lavere Klasser, har bevaret sit Sprog og sine gamle særegne Skikke; ogsaa i legemlig Henseende adskiller Indbyggerne sig fra Englænderne, de er mørkere, mere undersætsige, har livligere Øjne og mere bevægelige, noget melankolske Ansigtstræk. Agerbruget er kun ringe, 20 % af Jorden er dyrket, medens 40 % er Enge og Græsland og 3,5 Skov; Kvægavlen har været Beboernes vigtigste Erhverv. Opdagelsen af de store Kullejer i det sydøstlige Wales har dog hidført en ganske betydelig Industri og Opblomstren af Havnestæderne; her har Grevskabet Glamorgan en meget tæt Befolkning, c. 534 paa 1 km²; i det nordlige Wales har Skiferbrudene og det store Fremmedbesøg ophjulpet Næringslivet, Grevskabet Flint har 143,5 paa 1 km², men i alle andre Grevskaber er Tallet under 100, i nogle endog langt under, ja Radnor har kun 20,5 paa 1 km².

Det *sydlige Wales.* I *Pembroke* ligger Byen af s. Navn, 15,700 Indb., befæstet Krigshavn med Arsenaler og Handel; og *Milford,* fortrinlig Havn. — I *Cardigan* ligger Byen af s. Navn ved Teifi, med Kuludførsel og Laksefiskeri; og Havnestaden og Badestedet *Aberystwyth* med Bly- og Jærngruber i Nærheden. — I *Caermarthen* ligger Byen af s. Navn ved Towy, 10,200 Indb., med Handel og Laksefiskeri; *Llanelly,* 32,100 Indb., er en Havn med stor Kuludførsel, i Nærheden Jærngruber. — I *Glamorgan* ved Bristolkanalen ligger *Cardiff,* 182,300 Indb., Hovedstaden, en betydelig Havn med stor Udførsel af Kul og Jærn. *Swansea,* 114,700 Indb., Wales' vigtigste Indførselshavn, har tillige stor Udførsel af Kul og Jærn, store Kul- og Jærngruber i Nærheden og er et besøgt Badested. I Nærheden Havnen *Neath,* 17,600 Indb. Inde i Landet ligger *Merthyr-Tydfil,* 81,000 Indb., der i Slutningen af det 18. Aarhundrede var en Landsby, nu er den en betydelig Fabriksby og Midtpunktet for de største Kul- og Jærngruber; de fleste Gader er snævre og smudsige; endnu hurtigere er Bjærgværks- og Fabriksbyen *Rhondda,* 152,800 Indb., vokset i Vejret; af andre Kul-

og Industribyer nævnes *Caerphilly,* 32,800 Indb., *Mountain Ash,* 42,200 Indb., og *Pontpridd* (af Englænderne kaldet *Newbridge),* 43,200 Indb.; mod SV. *Aberdare,* 50,800 Indb., med Jærngruber. — I *Brecknock* og *Radnor* er ingen Byer af Betydning.

Det *nordlige Wales.* I *Montgomery* ligger, foruden den ubetydelige Hovedstad af s. Navn, *Welsh Pool* ved Severn, med Uldvarehandel; i Nærheden Slottet *Povis Castle.* — I *Merioneth* er den lille By *Dolgelly* Hovedstad. — I *Flint* Byen af s. Navn ved Dees Munding, Kul- og Blygruber, og *Rhyl* paa Nordkysten, et søgt Badested. Ved *Caerwys* fandt de gamle Bardekampe Sted, endnu roser Indbyggerne sig af deres Harpespil. — I *Denbigh* ligger Byen af s. Navn i Clwyddalen, smukt beliggende, og *Wrexham,* 18,400 Indb., med Industri i Flonel. — I *Caernarvon* ligger ved

Ved Cardiff.

Menaistrædet Byen af s. Navn, med livlig Handel og besøgte Bade; i Slottet fødtes Edward II som første „Prins af Wales", da Edward I havde erobret Landet; ved samme Stræde *Bangor,* 11,200 Indb., med store Skiferbrud. — I Nærheden af Bangor fører to Broer over til *Anglesea,* Oldtidens *Mona* (om Størrelsen se p. 216), den ene er en Hængebro, „Suspension Bridge", den anden, Britannia- eller Tubular Bridge, ɔ: Rørbroen, 559 m lang, bestaar af et firkantet Jærnrør, hvorigennem Jærnbanen til London til Holyhead gaar. Øen har en Del Skov og er godt skikket til Agerbrug og Kvægavl, der findes ogsaa Kul og Kobber; den har mange Minder fra den gamle Druidetid. Den lille By *Beaumaris* ved Menaistrædet er Hovedstad. Ved Vestkysten paa den lille Ø *Holyhead* ligger Byen af s. Navn, 10,600 Indb., Hovedoverfartssted til Dublin.

B. **Skotland**

er, naar man tager Hensyn til dets Natur — over 70 % af Jorden er ukultiveret —, ganske godt befolket; det har paa 78,700 km² 4,760,900 Indb., altsaa c. 60 paa 1 km². Men Tætheden er meget forskellig; i det smalle, frugtbare Bælte mellem Syd- og Nordskotland, næppe 8000 km² stort, findes over Halvdelen af hele Befolkningen, Grevskabet Lanark har saaledes c. 620, Renfrew 484 paa 1 km²; derimod er Tætheden i de andre Dele meget ringe og synker ofte under 20 paa 1 km², ja i Nordskotland er den endnu ringere, i Inverness er der saaledes c. 8, i Sutherland ikke 4 paa 1 km².

Lavskotterne er omtrent som Englænderne, Sproget er ikke mere afvigende end andre engelske Dialekter; det er arbejdsomme og sparsommelige Folk, Englænderne beskylder dem endog for Gerrighed. Bjærgbeboerne, de saakaldte Højskotter, en kraftig, nøjsom og trohjærtet Race, lever fortrinsvis af Kvægavl og Fiskeri, desuden Jagt og Kystsejlads; deres Boliger er uanselige, byggede mest af Sten, uden Kalk, eller Ler, ofte tækkede med Græstørv, hvor Faarene græsser. De holder fast ved gamle Sæder og Skikke, den kendte Nationaldragt er dog ved at forsvinde.

1. **Southern District** *(Southern Uplands),* 8100 km² med 190,400 Indb., 235 paa 1 km².

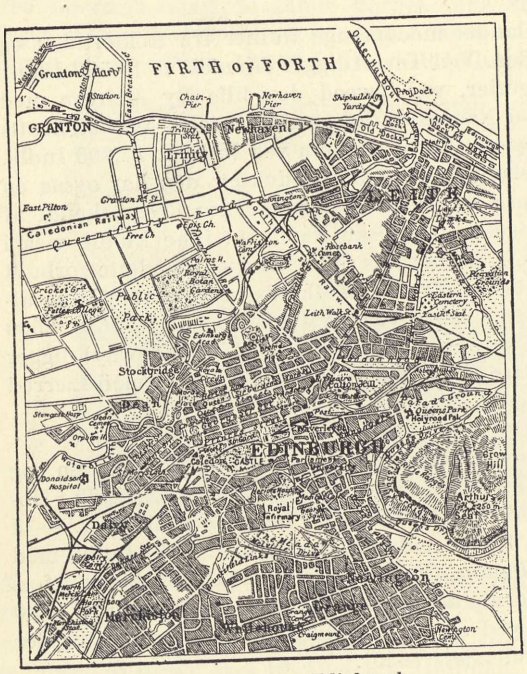
I *Roxburgh* (Teviotdale), Grænselandet med mange Ruiner fra Romertiden og Middelalderen, er *Jedburgh* Hovedstaden. Ved Teviot ligger *Hawick,* c. 17,500 Indb., med Strømpevæverier og Maskinbyggerier, ved Tweed den lille By *Melrose* med Ruiner af det skønne Melrose-Abbey; i Nærheden ligger *Abbotsford,* Walter Scotts Herresæde. — I *Dumfries* ligger den gamle By af s. Navn ved Nith, c. 17,000 Indb., Hovedstad, Sydskotlands første Handelsplads for Landprodukter; den har ogsaa en Del Industri. Nær ved Englands Grænse ligger Landsbyen *Gretna Green,* kendt af de mange Vielser, der tidligere foretoges af engelske Par, som ikke kunde vies i England, fordi de manglede Forældres eller Værgers Samtykke; nu er dette forbudt (fra 1856). Mod N. nær ved Hart Fell ligger *Moffat,* Skotlands mest kendte Mineralbade. — I *Kirkcudbright* (East-Galloway) ligger ved Kysten *Kirkcudbright,* c. 2500 Indb., og *Creetown,* begge med Kysthandel. — I *Wigtown* (West-Galloway) ligger den lille Hovedstad af s. Navn, og *Stranraer,* c. 6000 Indb., med Handel med Lærred og Uld og Fiskeri.

2. **South-Eastern District,** 4700 km² med 700,700 Indb., 149 paa 1 km².

I *Berwick* (tidligere *Merse*) ligger de smaa Byer *Greenlaw,* Hovedstaden, og *Dunse,* med betydelig Kvæghandel. — I *Selkirk* er Byen af s. Navn, 4600 Indb., Hovedstad, desuden *Galashiels* ved Tweed, c. 14,000 Indb., begge Fabriksbyer. — I *Peebles* (Tweeddale) ligger ved Tweed Hovedstaden af s. Navn, c. 3000 Indb., med Strømpe- og Uldværerier. — I *Haddington* (East-Lothian) er Hovedstaden af s. Navn, c. 4000 Indb., med Industri og Kornhandel. Ved Kysten ligger *Dunbar,* c. 3500 Indb., stort Sildefiskeri; da den ligger ved en af Hovedvejene fra England, er der leveret flere Slag i dens Omegn (Cromwells Sejr 1650).

I *Edinburgh* — udt. Edinbro — *(Mid-Lothian)* ligger 2 km S. for Forthbugten Skotlands Hovedstad *Edinburgh,* 320,300 Indb.; 1801 havde den med Leith næppe 82,000. Ved sin Beliggenhed og sine Terrænforhold hører den til Evropas smukkeste og originaleste Byer, og tillige med Glasgow har den den Fordel fremfor de fleste britiske Byer, at den er bygget af Sten. Den ligger paa tre Højder og omgives af nøgne, isolerede Basaltklipper, kun mod N. sænker Jordsmonnet sig ned til Forthbugten; mod Ø. ligger *Calton-Hill,* 92 m, med Observatoriet, desuden nævnes Nelsons- og Nationalmonumentet, det sidste et Slags ufuldendt Parthenon; mod SØ. *Salisbury Craigs* og *Arthurs Seat,* 250 m, hvorfra der navnlig er en prægtig Udsigt over Byen og Omegn; mod S. *Blackford-* og *Braid Hills,* der gaar over i *Pentland Hills.* Byen ligger særlig paa to Højderygge; paa den sydlige ligger den g a m l e B y, opbygget efter Branden midt i det 16. Aarhundrede, paa den nordlige den n y e B y, først vokset op efter 1768. En dyb Dal, *Northlochs,* for det meste opfyldt af smukke Parkanlæg, skiller de to Dele, men 5 Hovedbroer, af hvilke Waverley-, North- og Southbridge er de største, forbinder dem. Hovedgaderne gaar samme Vej som Højderyggene, fra SV. til NØ., Tværgaderne gaar stejlt op ad Skraaningerne. Navnlig i den gamle By, som især er beboet af de lavere Klasser, og som er mindre godt bygget med snævre Gader, har Husene, som er byggede op ad Skraaningerne,

ofte 7 til 10 Etager paa den ene Side, 2 til 3 paa den anden. Hovedgaden i den gamle By er High-Street og dens østlige Fortsættelse Canongate, tilsammen c. 1500 m. Ved den vestlige Ende af High-Street ligger paa en Højde Castle, den gamle Fæstning, hvor nu Rigsklenodierne opbevares; Ø. for Canongate ligger ved Affaldet af Salisbury Craigs Holyrood Palace (ɔ: Hellig Kors), det gamle skotske Kongeslot, der er rigt paa historiske Minder (Maria Stuart). S. for High-Street ligger Byens ældste Sognekirke St. Giles — Byen har henved 150 Kirker og Kapeller — og i Nærheden den store tidligere Parlamentsbygning, nu Sæde for Skotlands øverste Domstol; endvidere den smukke Universitetsbygning, fuldendt 1827, Universitetet selv er stiftet 1582 og besøges af c. 3000 Studerende; endelig nævnes den smukke Renaissancebygning Skotlands Bank. I den nye By, som er meget regelmæssig bygget med lige, brede Gader, store Pladser og massive, pragtfulde Bygninger, løber de tre Hovedgader parallelle, George-Street i Midten, Queens Street paa den nordlige og Princess Street paa den sydlige Skraaning; ved den sidste staar Walter Scotts Monument. Navnlig mod S. og Ø. er Edinburghs Omegn opfyldt af Villaer. Byen er Centrum for Skotlands videnskabelige, litterære og kunstneriske Liv; Universiteterne — der er stiftet et nyt 1843 —, Observatoriet, en berømt medicinsk Skole, to High-Schools, Malerisamlingen, et arkæologisk og andre Museer, en zoologisk og botanisk Have osv. bærer Vidnesbyrd om det; men som Industri- og Handelsby indtager den ikke nogen særlig fremragende Stilling. Fabriksvirksomheden — Skibs- og Maskinbyggeri, Sejldugsfabrikker, Whiskybrænderier, Ølbryggerier osv. — er navnlig knyttet til den gamle Del og til Havnestaden *Leith,* 80,500 Indb., med hvilken Edinburgh nu er forbunden ved en uafbrudt Husrække, der danner den c. 1400 m lange Leith-Walk. Leith har betydelig Handel, navnlig paa Holland og Nordevropa, men ogsaa paa Middelhavet, Avstralien og Nordamerika, Østindien, Kina osv.; N. for Leith fører en mægtig Jærnbanebro over Forthbugten. Langs Kysten ligger en Mængde Villaer og Byer, der til Dels helt hører til Edinburgh og Leith, saaledes mod Ø. *Portobello* og *Musselburgh,* mod V. *Newhaven* og *Granton,* vestligere ved det smalleste Sted af Forthbugten *Queensferry,* hvorfra Dampfærgen gaar over til Nordkysten. — I *Linlithgow* ligger Byen af s. Navn, c. 4500 Indb., Garverier og Whiskybrænderier.

Situationsplan over Edinburgh.

3. **South-Western District,** 5900 km² med 2,029,900 Indb., 344 paa 1 km².

I *Ayr* ved Kysten Byen af s. Navn, 33,000 Indb., der har Tæppevæverier, Skibsbyggeri og Fiskeri, Handel paa Irland; *Saltcoats,* c. 8000 Indb., har Udførsel af Kul, paa hvilket Grevskabet er rigt. Ved Irvine ligger *Kilmarnock,* 34,700 Indb., med Industri, Kulgruber, og *Irvine,* c. 10,000 Indb., med Udførsel af Jærn og Kul.

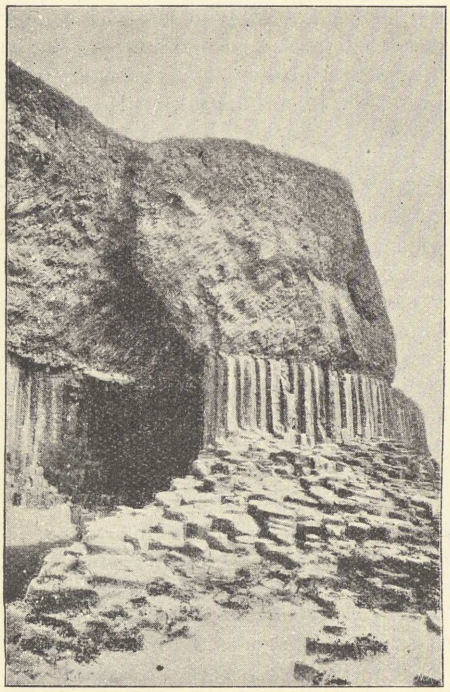
I *Lanark* (Clydesdale) ligger paa begge Sider af Clyde *Glasgow,* Skotlands største og Rigets næststørste By, som i tiltagende Folkemængde kappes med de største engelske Fabriksbyer. Den skal være anlagt i det 6. Aarhundrede, midt i det 15. havde den c. 14,000 Indb., det var først efter Skotlands Forening med England og ved Handelen paa de nordamerikanske Kolonier (Tobak), at den begyndte at stige; 1801 havde den c. 77,000, 1851 329,000, 1881 511,500 Indb., nu 784,500; det er dog særlig ved Indvandring, at den stiger, da Dødeligheden er eller har været temmelig stor (nu er Dødeligheden bragt betydeligt ned i de seneste Aar). Byen er i Almindelighed godt bygget med brede Gader — den smukkeste og mest befærdede er Argyll Street — og store Pladser, mindre gælder det den østlige ældste Del N. for Floden, Byens Udvidelse er nemlig stadig foregaaet mod V. ned ad Floden. Til den mindre Del S. for Floden fører 9 Broer, bl. hvilke Victoriabroen. Af Bygninger fremhæves Universitetet (1912 c. 2800 Stud.), nær ved Parken West End, og Domkirken St. Mungo eller High-Church, en af Landets skønneste Kirker (Byen har over 300 Kirker); i Nærheden paa en Højde, med vid Udsigt over Byen, Hovedkirkegaarden Nekropolis; endvidere det Andersonske Institut, „Andersons University"; Byen er særlig rig paa Monumenter. Glasgow er Knudepunkt for det skotske Jærnbanesystem og flere Kanaler, som Handelsby er den Liverpools, som Fabriksby Manchesters Rival. Ved Clydes Uddybning, over 6 m dyb og 140 m bred, kan nu meget store Skibe naa op til dens Havneanlæg, der strækker sig c. 3 km langs Floden; 1905 havde Handelsflaaden en Drægtighed af mere end $1{,}_6$ Mill. Tons, og 1911 indgik og udgik der i Havnen c. $7{,}_3$ Mill. Tons Varer; den har Handelsforbindelser over hele Verden, tillige er den en betydelig Udvandringshavn. I industriel Henseende maa først nævnes Bomuldsfabrikkerne, i hvilke kun Manchester er dens Overmand, dernæst Maskin- og Skibsbyggerierne — store Jærndampskibe er dens Specialitet — og Industrien i Uld og Kemikalier; men i øvrigt beskæftiger Industrien sig med alle Grene; der tælles flere tusinde Fabrikker, hvoraf 5—600 er store industrielle Anlæg. Omegnen i Clydedalen er tæt besat med Fabriksbyer, saaledes *Wishaw,* c. 22,000 Indb., *Motherwell,* 40,400 Indb., *Airdrie,* c. 25,000 Indb., og *Coatbridge,* 43,300 Indb., samt *Hamilton,* 38,600 Indb.; V. for Glasgow ligger *Govan,* Forstad til Glasgow, 89,700 Indb., baade Fabriks- og Universitetsby, N. for den Forstaden *Partick,* 54,300 Indb., med Skibsværfter og Maskinfabrikker. Mod SØ. ligger den lille Hovedstad *Lanark,* c. 6500 Indb. — I *Renfrew* nævnes af Fabriksbyer nær ved Glasgow *Pollockshaws,* c. 10,000 Indb., *Barrhead, Johnstone,* c. 9000 Indb., og *Paisley,* 84,500 Indb., den betydeligste af dem, særlig Industri i Bomuld, Silke og Jærn, samt Brænderier; denne By, tillige med andre af de nærmeste, regnes ofte som Forstad til Glasgow; *Renfrew,* 4200 Indb., Hovedstad. Længere nede paa Clydes venstre Bred *Port Glasgow,* 10,800 Indb., god Havn, som dog nu staar i Stampe, da Skibene kan gaa op til Glasgow; og *Greenock,* 75,100 Indb., James Watts Fødeby, betydelig Søhandelsstad, stort Fiskeri, ogsaa paa New-Foundland, Skibsbyggerier, Sukkerraffinaderier, Industri i Silke og Sejldug.

4. **West-Midland,** 10,900 km² med 289,900 Indb., c. $28{,}_4$ paa 1 km².

Bute bestaar af Øerne ved Clydemundingen, den mindre og godt befolkede Bute (c. 120 km²) med Hovedstaden *Rothesay,* c. 9500 Indb., et besøgt Badested, og den større *Arran* (c. 430 km²), der næsten helt tilhører Hertugen af Hamilton; Bjærget *Goat-Fell* er c. 875 m. — I *Dumbarton (Lenox)* ligger ved Clyde *Helensburgh,* Badested, *Dumbarton,* c. 20,000 Indb., med et højt liggende Kastel, Skibsbyggeri og Handel, og *Clydebank,* 37,500 Indb., med Skibsbyggerier og Fabrikker, og mod Ø. Fabriksbyen *Kirkintilloch,* c. 10,500 Indb. — I *Stirling* ligger ved Forth *Stirling,* c. 18,000 Indb., liggende paa en Høj; *Stirling-Castle* var en Tid de skotske Kongers

Yndlingsslot. I Nærheden *Bannockburn,* kendt fra Slaget 1314; mod S. ved Clyde-Forth Kanalen *Falkirk,* 33,600 Indb., med stort Kvægmarked. — I *Argyll* (ɔ: Gaelernes Land), det næststørste Grevskab, er den lille By *Inverary* Hovedstaden, med stort Sildefiskeri; i Nærheden ligger Hertugen af Argylls smukke Slot; ved Kysten lige over for Øen Mull ligger det stærkt besøgte Badested *Oban,* c. 5500 Indb. Til Argyll hører desuden nogle af Kystøerne eller de saakaldte indre Hebrider.

Hebriderne eller *Western Islands,* Oldtidens *Ebudæ,* Nordboernes *Syderøer* — de stod under Norge til 1266 —, bestaar af c. 500 Øer og Skær, hvoraf noget over 80 er beboede, naar man regner alle Kystøerne med til Øgruppen (se p. 200), og de deles da i de ydre, egentlige Hebrider, *Outer-Islands,* ogsaa *Long-Islands* kaldede, hinsides Minchkanalen, og de indre Hebrider, alle Kystøerne. Indbyggerne, der næsten alle er Katolikker, ernærer sig mest af Fiskeri og Fuglefangst (Edderdun) samt Faareavl; Korndyrkningen (Byg og Havre) er kun ringe; paa nogle af Øerne findes der Kul. I administrativ Henseende deles alle Øerne i en sydlig, midterste og nordlig Gruppe, hørende henholdsvis til Grevskaberne Argyll, Inverness og Ross and Cromarty. Af de sydlige nævnes de største: *Islay (Isla),* c. 600 km², med Byen *Bowmore*; *Jura* med Højdepunktet *Paps,* 784 m; *Mull,* c. 800 km², med Højdepunktet *Ben More,* 966 m, og Byen *Tobermory; Rum.* Ved Sydvestspidsen af Mull ligger den lille *Jona* eller *Icolmkill,* Druidernes hellige Ø, til hvilken Columbanus kom c. 600 for at prædike Kristendommen for Picterne; der findes endnu Ruiner af hans Kloster, hvor mange kendte Skotter fra Middelalderen ligger begravede, V. for Mull Basaltklippen *Staffa* med den berømte *Fingalshule,* c. 70 m dyb, 20 m høj.

Fingalshulen.

5. **East-Midland,** 10,650 km² med 712,000 Indb., c. 67 paa 1 km².

I *Clackmannan,* det mindste Grevskab, ligger Handelsbyen *Alloa* ved Forth, c. 11,500 Indb. — I *Kinross* ligger Byen af s. Navn ved Loch Leven, i den gamle Borg holdtes Maria Stuart fangen 1567. — I *Fife* er *Cupar,* c. 4500 Indb., Hovedstaden; *Dumferline,* c. 25,500 Indb., har Lærredsindustri, i det store gamle Abbedi ligger Robert Bruce begravet. Ved Forthbugten ligger *Kirkcaldy,* 39,600 Indb., med Lærredsindustri, Skibsbyggerier og i Nærheden Jærnlejer; ved Nordkysten *St. Andrews,* c. 7600 Indb., med Skotlands ældste Universitet, stiftet 1411; før Reformationen var den Sædet for Skotlands første Ærkebiskop. — I *Perth* ligger den smukt beliggende By af s. Navn ved Tay, 35,900 Indb., tidligere de skotske Kongers Residens; den har stor Industri, især i Lærred og Uld samt Laksefiskeri; i Nærheden er Slottet *Scone,* hvor de skotske Konger kronedes, og *Dunsinan-Hills,* hvor Macbeths Slot laa. — I *Forfar* (Angus) ligger Hovedstaden af s. Navn, c. 12,000 Indb.,

en gammel By med Industri; i Nærheden *Glamis* med et Slot, kendt fra Macbeths Historie; ved Taybugten *Dundee,* 165,000 Indb., Hovedsædet for Lærreds- og Juteindustrien, desuden har den store Maskin- og Skibsbyggerier; den fortrinlige Havn har ogsaa udstrakt Handel og Fiskeri og er Hovedsædet for Hvalfangsten. Nordligere ved Kysten ligger *Arbroath,* c. 22,500 Indb., med Industri og Handel, og Havnestaden *Montrose,* c. 12,500 Indb.

6. **North-Eastern District,** 9500 km² med 367,300 Indb., c. 38,5 paa 1 km².

I *Kincardine (Mearns)* er Badestedet *Stonehaven* Hovedstaden. — I *Aberdeen* ligger Byen af s. Navn ved Dees og Dons Mundinger, 163,100 Indb., en regelmæssig anlagt By, mest bygget af Granit, som brydes i Nærheden; den har betydelig Industri, især i Bomuld, Uld og Lærred, Skibsbyggeri, Handel og Fiskeri; i den ældre og mest interessante Del af Byen, *Old Aberdeen,* ligger Universitetet. Nordligere ved Kysten ligger *Peterhead,* c. 12,000 Indb., med stort Fiskeri, megen Del i Hvalfangsten og Badested, og *Fraserburgh,* c. 9000 Indb.; ved øvre Dee *Balmoral Castle,* Hoffets Sommerresidens, og *Ballater* med en meget besøgt Mineralkilde. — I *Banff* ligger Hovedstaden af s. Navn, c. 7000 Indb., med Havn, Industri og Fiskeri. — I *Elgin* (før *Morny*) ligger Hovedstaden af s. Navn ved Lossie, c. 8500 Indb., med Industri, Kvæghandel og Fiskeri. — I *Naïrn* Hovedstaden af s. Navn ved Moraybugten, med Fiskeri og Bade; der findes Ruiner af Slottet *Cawdor,* kendt fra Macbethsagnene.

7. **North-Western District,** 19,200 km² med 164,700 Indb., c. 8,5 paa 1 km².

I *Inverness,* det største Grevskab, ligger ved Ness' Munding og den caledonske Kanal Hovedstaden af s. Navn, c. 21,500 Indb., Nordskotlands vigtigste Handels- og Fabriksby; i Nærheden *Culloden,* kendt fra Skotternes sidste Kamp for Stuarterne 1746. Af de midterste *Hebrider,* der hører til Grevskabet, nævnes af den indre Gruppe *Skye,* c. 1550 km² med c. 14,000 Indb., lidet frugtbar, med en vild, skøn Bjærgnatur (*Cuchullin Hills,* 986 m), paa Østkysten ligger Byen *Portree;* mindre omliggende Øer er *Eig, Scalpa, Raasay* og *Rona.* Af de ydre Hebrider mærkes: *Barragruppen* (hvoraf den største er *Barra Mainland*), *South-Uist,* c. 300 km², *Benbecula, North-Uist,* c. 300 km². C. 65 km V. for Hebriderne ligger den lille ensomme *St. Kilda.* — I *Ross and Cromarty* ligger Smaabyerne *Cromarty,* ved Moraybugten, og *Tain,* ved Dornochbugt, med Fiskeri. Til de nordlige *Hebrider* hører den største af alle Øerne, *Lewis,* c. 2200 km² (c. 33,000 Indb.), som mod S. ved en smal Landtange hænger sammen med Halvøen *Harris,* Øens højeste Punkt er *Clesham,* c. 800 m, Hovedhavnen *Stornoway* ligger paa Østkysten.

8. **Northern District,** 9750 km² med 106,000 Indb., c. 11 paa 1 km².

I *Sutherland* ligger den lille Hovedstad *Dornoch,* Fiskeri. — I *Caithness* ved Østkysten ligger *Wick,* 8000 Indb., Hovedstaden, Hovedplads for Sildefiskeriet og Endepunkt for Højlandsjærnbanen, og *Thurso,* ved Pentlandstrædet, c. 3700 Indb., med Handel.

Orknøerne eller *Orkneys* (af det islandske ørkn, ɔ: Delfin), af Tacitus kaldte *Orcaderne* (se p. 217), strækker sig fra Skotlands Nordøstspids c. 88 km mod NØ. og bestaar, foruden af en Mængde Skær (Skarries), af 67 Øer, hvoraf kun 28 er beboede til Stadighed, de andre bruges til Jagt, Fiskeri og Græsning. De er ikke høje, det højeste Punkt, *Warthell,* 477 m, ligger paa *Hoy;* Klippegrunden dækkes af et tyndt Lag Jord, og det fugtige Klima begunstiger Græsvæksten. Hovednæringsvejene er Fiskeri, Kvægavl og noget Uldvæveri samt Jagt, især paa Søfugle; af Mineralier findes noget Jærn, Bly og Kalk. Hovedøen er *Mainland Pomona* (ɔ: Fastlandet Pomona, oldn. kaldet *Hrossey,* ɔ: Hesteøen), c. 500 km² med c. 18,000 Indb.; Hovedstaden er *Kirkwall,* c. 4000 Indb., med en god Havn og en gammel

Domkirke. S. for Pomona ligger *Hoy* og *South-Ronaldshay;* N. for Pomona *Shapinshay, Rousay, Stronsay, Eday, Sanday, Westray* og *North-Ronaldshay.* Ved et 80 km bredt Stræde, midt i hvilket Øen *Fair* ligger, hvor Medina Sidonia led Skibbrud 1588, skilles Orkn- fra Shetlandsøerne. Orknøerne hørte til Norge indtil 1263.

Shetlandsøerne (se p. 217), Nordboernes *Hjaltland.* De strækker sig i samme Retning mod NØ. og bestaar af over 100 Øer, hvoraf kun 29 er beboede. Deres Middelhøjde er større end Orknøernes, skønt det højeste Punkt, *Rona* eller *Rooeness* paa Mainland, kun er 450 m: de har ogsaa en langt vildere Natur og gør et langt mere imponerende Indtryk med deres stærkt sønderrevne, optaarnede Klippemasser. Klima og Næringsveje er som paa Orknøerne; de halvvilde Shetlandsponier er berømte, Faareavlen leverer en Del Uld, som Indbyggerne selv forarbejder. Paa Hovedøen *Mainland,* c. 950 km² med c. 20,000 Indb., ligger ved *Bressa Sund,* lige over for den mindre Ø *Bressa,* Hovedstaden *Lerwick,* c. 4000 Indb., en god Havn, Samlingsplads for engelske, hollandske og norske Fiskere. Ø. for Bressa ligger den lille *Noss,* hvis Østkyst er en uafbrudt Række af stejle Klipper. Af andre nævnes *Whalsey, Yell, Fetlar* og *Unst.* Shetlandsøerne hørte til Norge til Slutningen af det 15. Aarhundrede (1468).

Stensætning paa Mainland.

C. **Kongeriget Irland**

er fra den Tid, det toges af England, blevet behandlet som et erobret Land, og det i Ordets egentlige Betydning, da Englænderne efterhaanden har bemægtiget sig næsten al Grundejendommen. Det er ovenfor (p. 205) kortelig berørt, hvorledes de religiøse Forhold forøgede Hadet mellem de to Folk; Englænderne brugte alle Midler for at udrydde Katolicismen, Landet inddeltes i anglikanske Bispedømmer, og storartede Landkonfiskationer fulgte efter enhver Opstand. Efter Opstanden til Gunst for Stuarterne hærgede Cromwell Øen, og det forbødes Katolikkerne under Dødsstraf at bo andre Steder end i det af Sumpe opfyldte Connaught. Lignende Grusomheder gentog sig efter William III's Tronbestigelse, Ejendommene fratoges Katolikkerne og gaves til Protestanter, de katolske Gejstlige maatte forlade Øen, katolsk Gudstjeneste og Undervisning forbødes, ingen Katolik maatte faa Embede osv. Det 19. Aarhundrede bragte vel nogle Lettelser, 1801 fik Irlænderne Adgang til Parlamentet, og 1829 blev Katolikkerne ligestillede med den biskoppelige Kirke, men Forholdet blev ikke bedre, snarere det modsatte; Irland vedblev stadig at være „den løseste Sten i den engelske Krone", der stræbtes mere og mere hen til en fuldstændig Løsrivelse fra England (O'Connell, Home-Rule), og Oprørsaanden næredes ved hemmelige Selskaber (Fenierne), ja fra 1880 var Landet faktisk i Oprørstilstand under „Landligaen". Først i de sidste halvhundrede Aar har England

begyndt at gøre virkelige Indrømmelser og bestræbt sig for nogenlunde at raade Bod paa tidligere Tiders Uret og Misregering; 1869 ophævedes saaledes den irske biskoppelige Kirke, som Irerne havde maattet skatte til ved Siden af, at de underholdt deres egen katolske Kirke, Skolevæsenet er blevet omordnet og betydeligt forbedret, og der er gennemført sociale Reformer paa mange Omraader, navnlig er der givet Landbolove, som gør det muligt for Ireren selv at erhverve sig Jord, og som sikrer hans Rettigheder som Forpagter over for den engelske Grundejer; endnu i Begyndelsen af 1880'erne var Halvdelen af al Grundejendom i Hænderne paa 750 Ejere, og kun c. 19,000 Irere ejede selv Jord. Men alt dette har ikke hjulpet, Indrømmelserne er komne for sent og er for ubetydelige over for Irernes Krav, og kun eet vil kunne bane Vejen for en Tilnærmelse mellem de to Folk: at Irland faar Selvstyre med eget Parlament, hvad der jo ogsaa nu synes at skulle blive til Virkelighed. Der har hersket og hersker endnu en grænseløs Fattigdom blandt Almuen; en stor Del bor i usle Lerhytter (mud cabins), der paa een Gang tjener som Bolig og Stald. Tillige findes der en Raahed og Uvidenhed, som søger sin Lige, skønt Ireren ikke mangler Skarpsindighed og Videbegærlighed, men herfor bærer især det tidligere slette Skolevæsen Skylden, ligesom i det hele de ulykkelige og oprørende Forhold har bidraget til at understrege de mindre heldige Sider hos den ellers godhjærtede og trofaste, men letbevægelige og lidenskabelige Irer.

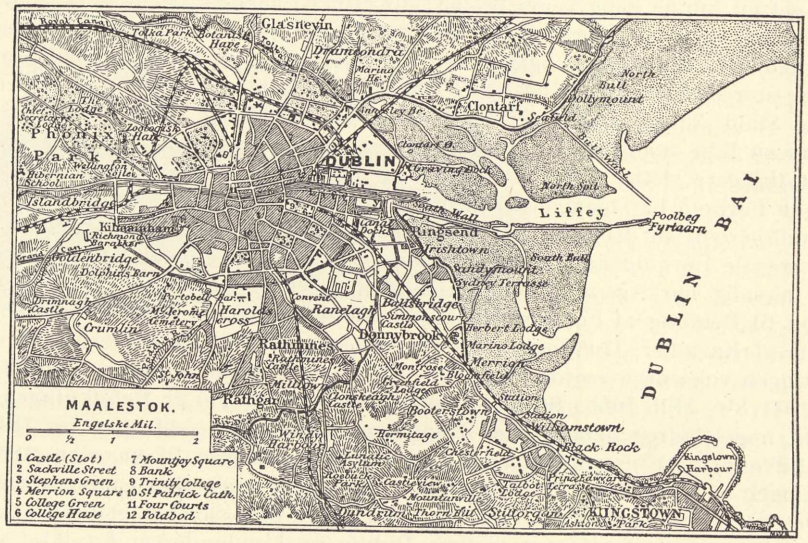
De sociale Forhold har selvfølgelig indvirket meget hæmmende paa Øens Udvikling, navnlig har Agerbrug og Kvægavl lidt derved. Kornet, som avles, tjener væsentlig til Betaling af Forpagtningsafgiften, Indbyggerne selv lever næsten udelukkende af Kartofler. Den fortsatte Udparcellering af Forpagtningerne gjorde, at Befolkningen voksede overordentlig 1700—1840; 1700 havde Irland c. 1, 1800 mere end 5, 1841 $8^1/_7$ Mill. Indb., 96 paa 1 km². Men fra den Tid er Befolkningen taget meget af, noget bidrog den hyppige Hungersnød, især 1847—49, men fra 1845 begyndte Udvandringen, først til England og Skotland, nu især til Amerika; 1881 var Befolkningen c. 5,160,000, 1911 4,390,000, c. 52 paa 1 km², altsaa mindre end Aar 1800. Det hører dog saaledes endnu langt fra til de helt daarligt befolkede Lande; bedst befolket er Nordøstkysten mellem Dublin og Londonderry; for ikke at tale om Grevskabet Dublin, som har 530 paa 1 km², er Armagh med c. 90 paa 1 km² det bedst befolkede, men Wicklow S. for Dublin har kun 30, og i det Indre, hvor Tætheden er omtrent den samme, synker Kings County til c. 28; Egnene mod NV. og V. er ogsaa tyndt befolkede. Som nævnt udgør Bybefolkningen c. $^1/_3$; der er kun faa store Byer; af 109 Byer i 1911 havde to over 100,000, en over 50,000, fem over 20,000 og 14 over 10,000 Indb.

1. **Leinster,** 19,000 km² med 1,162,000 Indb.

I *Wexford* ligger Byen af s. Navn, c. 11,000 Indb., Havn og Handelsstad med Østersavl, Englændernes første Koloni i Irland; ved Slaney *Enniscorthy,* c. 5500 Indb., med Uldindustri og Kornhandel samt Jærngruber i Omegnen; ved Barrow *New-Ross,* c. 6000 Indb., med Handel med Korn, Smør og saltet Kød. — I *Wicklow* ligger ved Kysten *Wicklow,* med Korn- og Kvæghandel samt Bryggerier, og *Bray,* c. 7500 Indb., med Korn- og Kvæghandel.

I Dublin ligger nær ved Dublin Bugt paa begge Sider af Liffey Irlands Hovedstad *Dublin,* Residens for den med næsten kongelig Magt udstyrede Lordlieutenant eller Vicekonge og Sæde for Øens højeste Øvrighed. Trods Øens Aftagen i Befolkning vokser Byen stadig ved den store Tilstrømning af Proletariatet; 1644 havde den kun 800, 1777 137,000, 1804 152,000 Indb., 1881 med Forstæderne 338,000, uden dem 249,600, og 1911 403,000 Indb. Det er en meget smukt beliggende By, anlagt i en Rundkreds, der omspændes af Circular-Road, en Slags Boulevard beplan-

tet med Træer, og skilt fra de talrige Forstæder — som *Haroldscross, Pembroke, Ranelagh* og *Dennybrook* mod S., *Glasnevin* mod N. og *Kilmainham* mod V. — ved Royal-Kanalen mod N. og Grand-Kanalen mod S. Over Liffey, som mest er forsynet med smukke Granitkajer, fører 12 Broer, hvoraf fremhæves Queens- og Carlislebroen. Den sydlige Del er den nyeste og har de største, smukkeste Gader — fremfor alle Sackville-Street med Nelsons Monument —, store Pladser, hvoriblandt St. Stephens Green med Georg II's Rytterstatue, Parker og smukke offentlige Bygninger; men i det hele er de østlige Dele — ogsaa de, der ligger N. for Floden — godt anlagte og de rigeste og fornemste Kvarterer; mod V., hvor den irske Befolkning

Situationsplan over Dublin.

bor, er der snævre, smudsige Gader med elendige Huse. Mod V. langs Liffeys venstre Bred ligger den c. 710 ha store Phønix Park, hvor bl. a. Vicekongens Residens, zoologisk Have og mange Monumenter findes. Af offentlige Bygninger nævnes Castle, tidligere en Fæstning, nu et helt Bygningskompleks, hvor Regeringen har sit Sæde, det smukke Trinity College eller det protestantiske Universitet (c. 1100 Stud.); Domkirken St. Patrick og Christkirken, Byens ældste Kirke (Dublin har over 100 Kirker og Kapeller, hvoraf den største Del er protestantiske); N. for Floden ligger Dokkerne og den smukke Toldbygning. Dublin er Midtpunktet for Øens aandelige Liv; Trinity College har rige Samlinger, deribl. et geologisk Museum og et Bibliotek paa c. 200,000 Bind; af andre Museer nævnes det i Udstillingsbygningen fra 1872, omdannet i Smag med Krystalpaladset i Sydenham; desuden er der mange lærde Selskaber og Skoler. Som Industriby staar den ikke særlig højt; af Betydning er kun Whiskybrænderierne og Bryggerierne (Dubliner-Stout), Maskin-, Vogn-, Kemikalie-, Papir- og Glasfabrikationen samt Væverierne, især af Halvsilketøjer; derimod er den Irlands første Handelsby, navnlig efter at Havnen ved store Moler nogenlunde er beskyttet for Tilsanding, den er Indførselshavn for hele Øen og Udførselshavn navnlig for Levnedsmidler til England. Ogsaa Anlægget af de kunstige Havne ved Indgangen til Dublin Bugt: *Howth* mod N. paa den klippefulde Halvø af s. Navn, og *Kingstown* (før *Dunleary*) mod S., c. 17,500 Indb., har forøget dens Betydning

som Handelsby; langs Kysten ved Kingstown ligger flere smaa Byer, som *Williamstown* og *Black Rock* mod V., *Dalkey* mod Ø., alle besøgte Badesteder.

I *Louth* ved Boyne ligger *Drogheda,* c. 13,000 Indb., med Kornhandel og nogen Industri; Cromwell indtog den 1649, Vilhelm III sejrede der 1690 over Stuarterne; ved Kysten ligger Hovedstaden *Dundalk,* c. 13,000 Indb., med Industri og Handel med Landprodukter. — Inde i Landet ligger *Longford,* c. 3500 Indb., med Kornhandel og Bryggerier; *Mullingar,* c. 4500 Indb., Hovedstad i Westmeath, med Kvæghandel; *Tullamore,* c. 4500 Indb., i Kings County ved Grand Kanalen; mod SØ. strækker sig det store Mosedrag *Bog of Allen.* I Kildare ligger ved Barrow *Athy,* c. 3500 Indb., med Kornhandel, og *Maynooth* med et kendt katolsk Præsteseminarium; sydligere ved Barrow *Carlow,* c. 6500 Indb., med Industri i Uld og Bomuld og Handel med Landprodukter; og *Kilkenny* ved Nore, c. 10,500 Indb., med stor Industri i Lærred og Whiskybrænderier.

2. **Ulster,** c. 22,350 km² med c. 1,581,700 Indb., c. $70{,}_8$ paa 1 km², den bedst befolkede og driftigste af de 4 Provinser; en stor Del af Befolkningen er Englændere og Skotter og Protestanter, ivrige Modstandere af Home-Rule.

I *Down* ligger Hovedstaden *Downpatrick,* c. 3000 Indb., i hvis Domkirke Patricius' Grav findes; *Newry,* c. 12,500 Indb., har Industri og Handel, især med Liverpool; mod N. ligger *Newtownards,* c. 9000 Indb., med Lærredsindustri, og *Donaghadee,* hvorfra der er Overfart til Skotland til Port Patrick paa Gallowayhalvøen, Badested. — I *Antrim* inderst inde ved Belfast Lough og ved Lagans venstre Bred ligger *Belfast,* Hovedstaden, Irlands første Fabriksby og anden Handelsby. Særlig højt staar Lærredsindustrien, desuden er der betydelige Bomuldsfabrikker, Maskin- og Skibsbyggerier, Whiskybrænderier og Ølbryggerier; Havnen er tilgængelig for de største Skibe, og der udføres meget Kvæg og Landprodukter; dens Tiltagen kan sammenlignes med amerikanske Forhold. 1821 havde den 37,000, 1841 75,300, 1861 120,800, 1881 208,100, og 1911 386,900 Indb. Ved Bugtens Nordkyst ligger *Carrickfergus,* c. 4000 Indb., befæstet Havn med stort Fiskeri, ved Lagan *Lisburn,* c. 11,500 Indb., med Bomuldsindustri og Blegerier. — I *Londonderry* (tidligere Derry), ligger Hovedstaden af s. Navn ved Foyle-Bugt, c. 40,000 Indb., befæstet Havn med betydelig Handel, især med London, Liverpool og Glasgow, Irlands Hovedudvandringshavn. — I *Donegal* ved Foyle ligger Hovedstaden *Lifford,* og ved Erne *Ballyshannon,* en livlig Handelsplads. — Ved Erne Søen ligger *Enniskillen,* c. 5000 Indb., Hovedstad i Fermanagh, med Kornhandel, *Cavan,* c. 3000 Indb., med Lærredsindustri og Kvæghandel, og *Monaghan,* med Lærredsindustri. — I *Armagh* ligger Hovedstaden af s. Navn, c. 8000 Indb., Sæde for Irlands katolske Primas; Domkirken er Øens ældste, og i den tidlige Middelalder var Byen Centrum for gejstlig Lærdom. S. for Lough Neagh *Lurgan,* c. 12,000 Indb., med Handel med Lærred. — I *Tyrone* ligger den lille Hovedstad *Omagh.*

3. I **Connaught,** 17,800 km² med 611,000 Indb., c. $34{,}_3$ paa 1 km², ligger ved Sligo Bugt *Sligo,* der har Handel især paa Amerika, stort Fiskeri og Industri; ved Moy Havnestaden *Ballina,* c. 4500 Indb. Ved Corribsøens Afløb i Galway Bugt ligger *Galway,* c. 16,200 Indb., en gammel By med en stor, dog ikke dyb Havn og en Del Handel, især paa Amerika, Lærredsindustri og Fiskerier; mod N. *Tuam,* c. 3000 Indb., med Handel med Lærred; mod Ø. ved Suck *Ballinasloe,* c. 5000 Indb., med betydeligt Kvægmarked, og *Athlone* ved Shannon, c. 6500 Indb., Kniplings- og Hattefabrikation. Den lille By *Roscommon* har Uldvæverier og Pottemagerier.

4. **Munster** *(Mown),* 24,700 km² med c. 1,035,000 Indb., c. 42 paa 1 km².

I *Clare* er *Ennis,* c. 5000 Indb., Hovedstaden; den har Lakse- og Aalefangst ligesom ved *Killaloe* ved Shannon. I *Limerick* ved Shannon ligger Hovedstaden af

s. Navn, c. 40,000 Indb., delt i den irske By paa venstre Bred, den engelske paa Kongeøen, og den nye By paa højre Bred, den bedst byggede Del; det er en betydelig Handelsby, især paa Landbrugsprodukter (Flæsk), og den har tillige Industri i Uld og Kniplinger, de kendte Limerickhandsker forfærdiges mest i Cork. — I *Kerry* er *Tralee* Hovedstaden, c. 10,000 Indb., med Handel og Fiskeri. Ved Lough Leane, den største af Killarney Søerne, ligger *Killarney,* c. 5500 Indb., besøgt af mange Rejsende for den smukke Omegns Skyld. — I *Cork* paa begge Sider af Lee og paa smaa Øer i Floden ligger Hovedstaden af s. Navn, 76,600 Indb., for det meste uregelmæssig bygget med snævre, smudsige Gader; Havnen er fortrinlig, navnlig udfører Byen Korn, Smør, Kvæg og saltet Kød, især forsyner den den engelske Marine med Kød; den er ogsaa en vigtig Udvandringshavn; tillige har den nogen Industri i Læder (Handsker), ogsaa i Jærn og Glas. Paa en Ø i Bugten ligger Corks Udhavn *Queenstown,* c. 8000 Indb., mod Ø. *Youghal,* c. 5000 Indb., mod V. *Kinsale,* c. 4000 Indb., begge Havnestæder. — I *Waterford* ligger Hovedstaden af samme Navn, ved Suir, c. 26,000 Indb., betydelig Havn, der især har Handel paa Liverpool, livlig Udførsel af Landprodukter, stort Fiskeri paa New-Foundland; mod V. Havnen *Dungarvan,* 7700 Indb., Fiskerier, Bade. — I *Tipperary,* særlig kendt for de agrariske Mord, ligger ved Suir *Clonmel,* c. 10,000 Indb., Hovedstaden, der har betydelig Handel med Korn og Smør og store Svineslagterier; mod Ø. ved s. Flod *Carrick* (on Suir), c. 5000 Indb., med Handel. Egnen om de smaa Byer *Tipperary* og *Cashel* er særlig frugtbar, „the golden wale".

D. Øerne i de britiske Farvande.

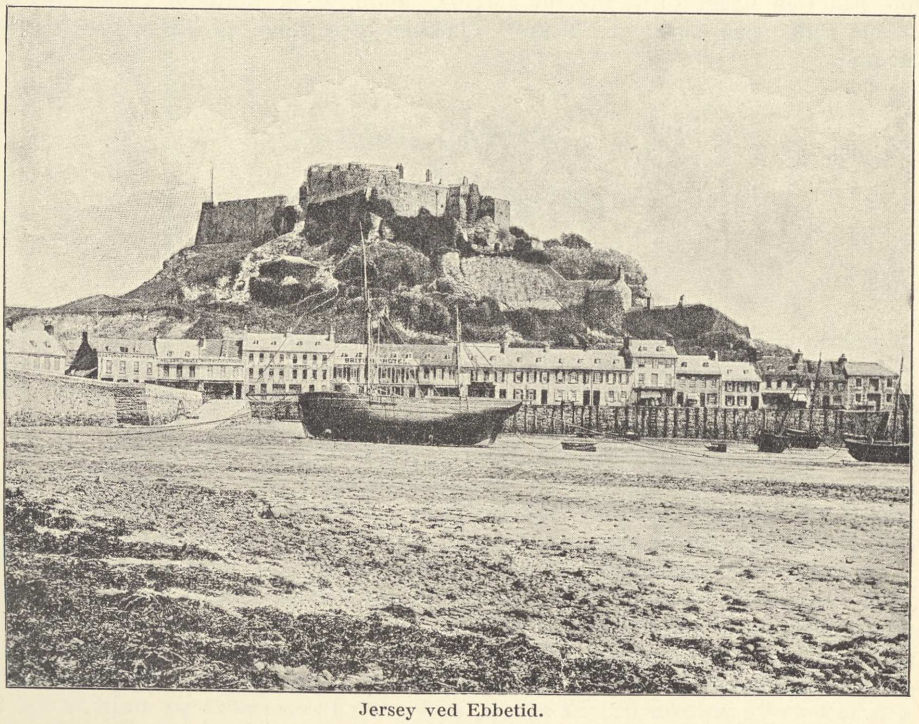
Man, c. 600 km² med 53,000 Indb., er en temmelig frugtbar Ø med lave Bjærgdrag fra SV. til NØ., *Snae* (Snow) *Fell* mod N. c. 620 m, er det højeste Punkt. Beboerne, *Manx,* er af keltisk Oprindelse, dog stærkt blandede med skandinavisk Blod, og taler det gaeliske Sprog, dog forstaar de engelsk; de har bevaret mange af de gammel-nordiske Sæder og Skikke og ernærer sig ved Agerbrug, Kvæg-, navnlig Faareavl og nogen Bjærgværksdrift (Sølv, Bly, Jærn, Tin), men især Sildefiskeri. Øen er en Slags engelsk Koloni, den sender ikke Repræsentanter til Parlamentet, men har sin egen Administration, sit eget Parlament, „Tynwald" (det samme som Tingvalla), egne Love og Privilegier. — *Castletown* mod S., c. 3000 Indb., er Hovedstad; *Douglas* paa Østkysten, c. 21,000 Indb., er den vigtigste Handelsplads samt en besøgt Bade- og Turistby.

De **normanniske Øer,** *Kanaløerne* (se p. 145), c. 200 km² med 96,900 Indb., c. 500 paa 1 km², altsaa meget tæt befolkede, bestaar af de 4 nedennævnte større Øer samt en Del mindre Øer og Klipperev. Da Normandiet kom til Frankrig i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, blev Øerne ved England, men Indbyggerne taler endnu en normannisk-fransk Dialekt, engelsk tales kun af de højere Stænder; Agerbrug, Frugtavl, Kvægavl („Jerseykvæg") og Fiskeri er Hovednæringsvejene; Øerne har været et Tilflugtssted for franske politiske Flygtninge (Victor Hugo). De har deres egen Forfatning ligesom Man og deles i to Guvernementer (eller Republikker): *St. Hélier,* indbefattende *Jersey,* og *St. Pierre,* hvortil *Guernsey, Serk (Sercq)* og *Alderney (Aurigny)* hører. Paa den største Ø Jersey, c. 130 km², særdeles frugtbar og med en yppig Vegetation (Vedbend), ligger Byen *St. Hélier,* 28,000 Indb. (1901); paa Guernsey, c. 60 km², *St. Pierre* eller *St. Peter-Port,* 20,100 Indb.

I de evropæiske Farvande ejer det britiske Rige:

1. **Gibraltar,** se p. 41.

2. De **maltesiske Øer,** c. 100 km SSV. for Kap Passaro paa Sicilien. Øgruppen strækker sig fra SØ. til NV. og bestaar af *Malta* og *Gozzo* samt de smaa *Comino* og *Cominotto,* tilsammen 300 km². Det er nøgne Kalkøer, dækkede med et tyndt Lag Jord, til Dels ført over fra Fastlandet; Regn er sjælden, men den fugtige Havluft i Forbindelse med Beboernes Flid gør dog, at der vokser en Del Vin, Bomuld

Jersey ved Ebbetid.

og Sydfrugter, Maltas Mandariner regnes endog for de bedste. Først ved Middelalderens Slutning fik Øerne historisk Betydning; 1531 skænkede Karl V dem til Johannitterridderne, der anlagde Fæstningen La Valetta paa Malta og i lang Tid var en Skræk for Muhamedanerne. Senere forfaldt Ridderordenen, 1798 tog Napoleon og nogle Aar efter Englænderne Øerne, ved Wienerkongressen blev de i de sidstes Besiddelse; de er af stor kommerciel og militær Betydning for dem, da de behersker det sicilianske Stræde og afgiver en fortrinlig Kulstation.

Øerne er tæt befolkede, 1911 havde de 228,500 Indb., 762 pr. km². Befolkningen er væsentlig en Blanding af arabiske og italienske, dog ogsaa spanske og franske Elementer; ogsaa Sproget er en sælsom Blanding, de bedre stillede taler dog italiensk, Forretningssproget er nu engelsk; Indbyggerne er næsten alle Katolikker. Den fattigere Befolkning lever af Agerbruget, ellers er Handel og Fiskeri Hovederhvervet. I Spidsen for Forvaltningen staar en Militærguvernør med en lovgivende Forsamling ved Siden. I 1911—12 var Indtægterne c. 448,000, Udgifterne 468,000, Gælden 79,000 Pd. St.; Udførslen beløb sig til en Værdi af c. 789,000, Indførslen til c. 706,000 Pd. St.

Paa Nordkysten af den største Ø *Malta,* 250 km², ligger ved en stærkt forgrenet Bugt, hvis Indløb forsvares af Fæstningen *St. Elmo, La Valetta,* c. 64,000 Indb.; den bestaar egentlig af 5 Dele: La Valetta selv, *Citta Vittoriosa, Burmola* og *Senglea* samt Forstaden *Floriana;* Byen er en af Jordens stærkeste Fæstninger, en stor Del af Fæstningsværkerne er hugget ud i selve Klippen; den fortrinlige Havn er meget rummelig. Byen er godt anlagt og har mange smukke Bygninger, deriblandt Guvernørens Bolig, tidligere Stormesterens Residens; der er Universitet og botanisk Have. Inde paa Øen ligger *Citta Vecchia* (*Melite, Malta,* af de indfødte kaldet *Medina*), c. 4500 Indb., paa *Gozzo* (c. 70 km²) Flækken af s. Navn og Fæstningen *Castello Rabato.*

TREDJE KAPITEL

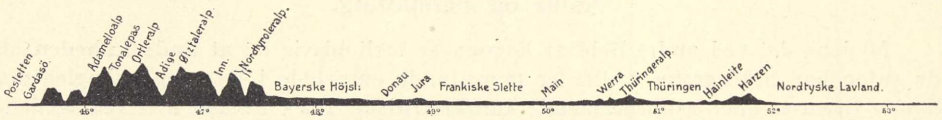
MELLEMEVROPA

Natur og Befolkning.

Medens det ved andre Dele af Evropa er forholdsvis let at finde Enheden, da de enten har Naturgrænser eller er nogenlunde ensartede i Bygning, mangler saadanne Grænser eller gennemgaaende karakteristiske Træk næsten helt ved Mellemevropa. Heller ikke i de etnografisk-sproglige Forhold finder man Enheden, skønt det fortrinsvis præges af det germanske Element. Det er vanskeligt at angive Størrelsen, da det omtrent træder i Forbindelse med alle de andre Dele af Verdensdelen undtagen den pyrenæiske Halvø, og i den vertikale Bygning findes der en broget Blanding af Bjærgland og Lavland; hvad Størrelsen angaar, maa man næsten helt holde sig til de Lande, som man vil regne til Mellemevropa: Østerrig-Ungarn, Schweiz, Tyskland, Belgien og Holland, skønt de politiske Grænser ikke falder sammen med de naturlige, navnlig mod NØ. og mod S. ved Adriaterhavet overskrides de sidste. Tager man de ovennævnte Stater, er Mellemevropas Størrelse c. $1{,}_3$ Mill. km^2 med c. 133 Mill. Indb. Mod N. er den naturlige Grænse bedst bestemt, her dannes den af Nord- og Østersøens Kyster, kun paa en kort Strækning afbrudt af den jydske Halvø, der jo i øvrigt ogsaa som nævnt p. 14 i fysisk Henseende maa regnes til Mellemevropa. For Vestgrænsen er der gjort Rede under Frankrig (se p. 146). Mod Ø. mangler fuldstændig Naturgrænse mellem det kurische Haff og Karpatherne, her gaar det mellemevropæiske Lavland helt over i den østevropæiske Slette; bedst kan vel Landet om Weichsel sættes som Grænseland, særlig paa Grund af de klimatiske Forhold, da her Fastlandsklimaet begynder at blive mere udpræget; sydligere danner Karpaterne Østgrænsen. Mod S. støtter Mellemevropa sig til Alperne fra det Punkt, hvor de støder sammen med Jurabjærgene, til Fiumebugten; østligere danner det nordlige Affald af det illyrisk-græske Bjærgsystem Sydgrænsen. De kontinentale Grænser vil i øvrigt blive nærmere omtalte under de følgende Afsnit. Efter først at have beskrevet Nordgrænsen, Nord- og Østersøens Kyster, vil den vertikale Bygning af Mellemevropa, der i de store Træk sænker sig fra S. til N., blive behandlet under tre Afsnit: *Alperne,* som her omtales under eet, da de maa betragtes som et selvstændigt afrundet Hele, skønt de ogsaa paa mindre Omraader griber over i Vestevropa, nemlig i Frankrig, og i Sydevropa, i Norditalien; den *mellemevropæiske Bjærgbue,* som bestaar af det mellemtyske Bjærgland og Karpaterne; og endelig det *mellemevropæiske Lavland* langs Nord- og Østersøen.

§ 1. Nord- og Østersøens Kyster.

Nordsøens Kyster hører til de slettest udstyrede Kyststrækninger i Evropa, deres eneste Fordel fremfor Kyststrækninger som f. Eks. det sydvestlige Frankrigs ligger i de mange Øer. Den store Forandring, der i Tidernes Løb er foregaaet med Nordsøen, har sammen med den udprægede Ebbe og Flod bevirket, at Kysterne stadig har været prisgivne betydelige Omvæltninger. I tidligere Tid, da Nordsøen var en Havbugt, der kun mod N. stod i Forbindelse med Atlanterhavet, dannede der sig som Følge af det rolig vekslende Tidevand langs Kysten helt op til Skagen en uafbrudt Klitbræmme, der laa i flere parallelle Drag; enkelte Steder dannede de udmundende Floder inden for Bræmmen Sumpe og Strandsøer som de franske étangs; tillige frembragte Havets Oversvømmelser, hvorved der afsattes det frugtbare Ler, Klæg, inden for Klitregionen fede Marskegne, som aftager i Bredde fra V. til Ø. og N.; i Nederlandene indtager de c. 18,000 (mere end Halvdelen af Holland), mellem Dollart og Elben c. 4100, i Holsten og Sønderjylland c. 2550 km². Men senere, da Strædet mellem Frankrig og England dannedes og Atlanterhavets Tidevand fik gan-

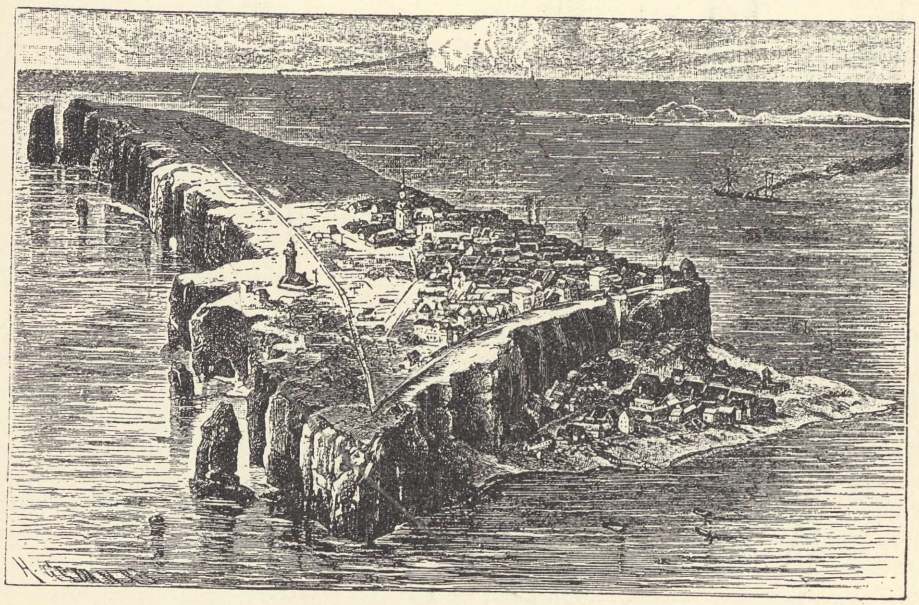
Profil af Mellemevropa ved ca. 10° 30' ø. L.

ske anderledes Magt, begyndte Ødelæggelsen af Klitterne og senere af Marskegnene, som nu maa beskyttes ved Diger; først fra det 17. Aarhumdrede er det lykkedes at sætte en Stopper for Ødelæggelsen, ja endog at indvinde Land, som allerede var gaaet tabt, de saakaldte P o l d e r eller K o o g e.

Fra den franske Grænse gaar Kysten c. 280 km i en Bue mod NØ. og N. til *Helder,* 52° 57' n. Br. Paa den første Strækning til de store Flodmundinger er Klitbræmmen omtrent uafbrudt, og der findes kun faa gode Havne som Nieuport og Ostende, hvoraf den sidste er den vigtigste (N. for Brügge er der i den seneste Tid anlagt en stor kunstig Havn *Zeebrügge*); men ved Scheldes, Maas' og Rhinens Deltaer er Klitterne ødelagte, og Landet maa beskyttes ved Diger, som her er saa høje og solidt byggede som intetsteds ved Nordsøens Kyster; *Vlissingen* er ved kunstige Anlæg gjort til en betydelig Havn; i øvrigt er der kun Flodhavne, som alene ved det stærke Tidevand bliver tilgængelige, saaledes *Antwerpen,* der ligger 75 km fra Scheldes Munding, og *Rotterdam,* der ligger 15 km fra Maas' Munding. N. for denne sidste Munding begynder atter Klitbræmmen; de eneste Aabninger paa Kysten er den lille Rhinarm, der udmunder ved *Katwijk*[1]), og *Nordsøkanalen,* der fører ind til Amsterdam og ved store Moler maa beskyttes for Tilsanding. — Fra Helder gaar Kysten c. 280 km mod ØNØ. til Elbmundingen. Den er ier langt mere indskaaren og ledsages næsten hele Vejen af Sandøer, de *vest-* og *østfrisiske Øer,* der er Rester af den sønderrevne Klitbræmme og skilles fra Fastlande ved et Havbælte af ringe Dybde, der mange Steder i Ebbetiden ligger næsten helt tørt, de saakaldte W a t t e n, V a d e r. Af Øerne, som stadig formindskes af Havet, og som skilles ved smalle, dybe Stræder, G a t s (Porte, Huller), kaldes den første Række de *nederlandske Øer,* tils. noget over 400 km². De begynder med *Texel* (udt. Tessel), den største af dem,

[1]) Om Udtalen af hollandske Navne mærkes: ij (y) = ej, eu = ø, ia = i, oe = u, oei = ui, ou = av, u = uu, y, ui, uy = øj, g, gh = tysk ch.

skilt fra Helder ved *Marsdiep,* derpaa følger *Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog* og *Rottumeroog.* Inden for denne Ørække skærer den c. 3100 km² store Bugt *Zuider Zee* (ɔ: Sydsø) c. 90 km mod S. ind i Landet (gennemsnitlig c. $3{,}_6$ m dyb); i Romertiden var den en Indsø, *Flevo lacus,* som kun ved en smal Aabning stod i Forbindelse med Havet, men i det 13. Aarhundrede rev Havet Landtangen mellem *Stavoren* og *Enkhuizen* bort; mod S. strækker sig en Sidearm i vestlig Retning indtil 7 km fra Klitterne, den saakaldte *Het Ij,* men den saavel som det

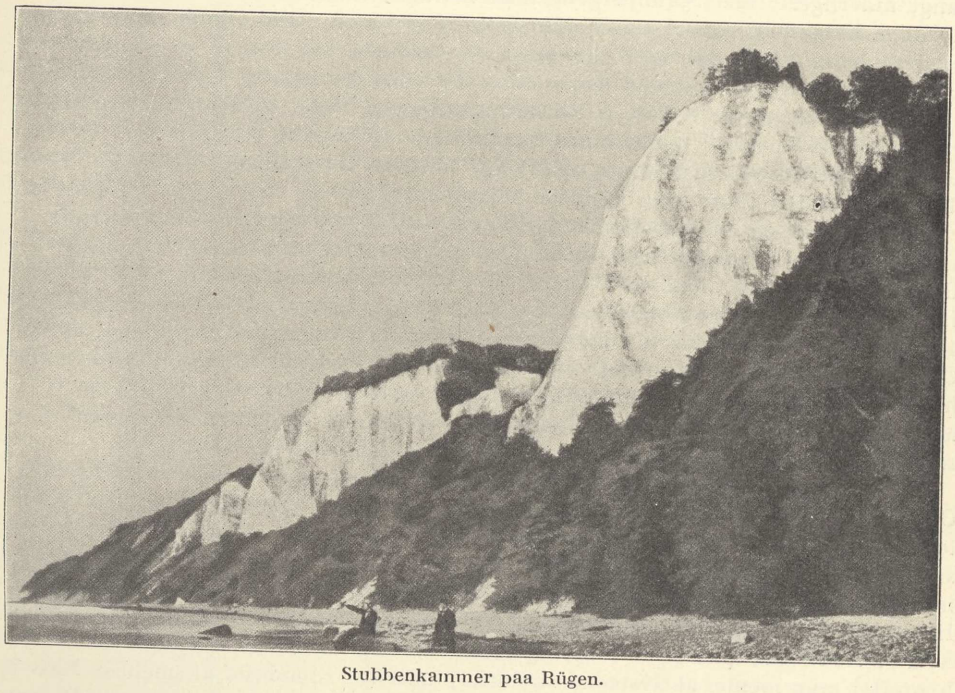
Helgoland i Fugleperspektiv.

190 km² store *Harlemmerhav* er i det 19. Aarhundrede udtørret og forvandlet til yppigt Marskland (der har ogsaa længe været Planer oppe om at udtørre Zuider Zee). Efter Zuider Zee følger Indskæringerne *Lauwers Zee, Emsmundingen* med *Dollartbugten,* der dannedes i det 13. Aarhundrede, *Jadebugten,* der ligeledes først opstod eller udvidedes i Slutningen af Middelalderen, og ved hvilken den udmærkede Havn *Wilhelmshafen* ligger, *Wesermundingen* med Havnene *Bremerhafen* og *Geestemünde,* og *Elbmundingen* med Hamborgs Udhavn *Cuxhafen;* de tre sidste Bugter sammenfattes ogsaa under Navnet *Helgoland Bugten.* Ørækken fortsættes til Jadebugten med Øer som *Borkum, Juist, Norderney, Baltrum, Langeoog, Spiekeroog* og *Wangeroog,* den sidste var i Midten af det 19. Aarhundrede ved helt at forsvinde, men tager nu atter til, efter at der er blevet foretaget store Arbejder for at beskytte den; her afbrydes Rækken, kun uden for Cuxhafen ligger den lille *Neuwerk.* Af en ganske anden Natur er den lille Klippeø *Helgoland,* der ligger c. 60 km mod NV. ud for Elbens Munding. — Fra Elbmundingen drejer Kysten noget over 150 km mod N. til den danske Grænse. Paa denne Strækning er Ødelæggelserne endnu større; til *Eidermundingen* er Klitterne næsten helt afbrudte, og paa Grund af Sandbankerne er Kysten kun tilgængelig for smaa Skibe; paa Halvøen *Eidersted* er Klitterne til Dels bevarede, men nordligere findes der kun enkelte Rester paa nogle af de *nordfrisiske Øer* eller de *frisiske Uthlande,* der selv er Levninger af det Marskland, der

i sin Tid laa bag ved Klitterne. De mindste af disse Øer, *Halligerne,* oversvømmes stadig, og Boligerne ligger paa kunstige Høje, Wurter, Kysterne paa Fastlandet beskyttes af høje Diger, og naar undtages *Tønning* ved Eidermundingen og *Husum* N. for Eidersted, er der ingen Havne af Betydning. Af de nordfrisiske Øer nævnes *Nordstrand,* der sidste Gang sønderlemmedes ved den store Oversvømmelse 1634, og *Pelvorm,* skilte fra Eidersted ved *Heverstrøm;* dernæst *Amrum, Før, Sild* (Sylt), *Rømø,* skilt fra den sidste ved *Listerdyb, Manø* og *Fanø,* skilt fra Halvøen *Skallingen* ved *Graadyb.*

Østersøens Kyster har en væsentlig anden Karakter end Nordsøens, idet Marsklandet helt mangler her paa Grund af, at Tidevandet er saa ringe, saa at disse Kyster ikke er saa godt befolkede som Nordsøens. Medens den vestlige Del af Kysten, der ikke saa lidt minder om de danske Øers og Jyllands Kyster, er mere rig paa Former og ofte danner Bugter med gode Havnepladser, da det nordtyske Plateau her ofte træder lige ud til Havet, er den østlige Del højst ensformig, afglattet af Kyststrømmen og hele Vejen ledsaget af Strandsøer. — Fra Slesvigs Nordgrænse gaar den smukke, bakkede og skovbevoksede Kyst stærkt indskaaren med dybe Fjorde mod SSØ. til Lübeck, omtrent 170 km i den lige Linje. Af Indskæringer nævnes *Haderslev Fjord* — udenfor ligger Øen *Aarø* — og *Aabenraa Fjord,* i *Lille Bælt,* og den 28 km lange *Flensborg Fjord;* de to sidste Fjorde afskærer Halvøen *Sundeved,* ved hvis Kyst Øen *Als,* skilt ved *Alssund,* ligger. Derpaa følger den 35 km lange *Slien* (Schlei), ved hvis inderste Punkt Slesvig ligger; Halvøen mellem Flensborg Fjord og Slien kaldes *Angel,* paa hvis Nordkyst *Gjelting Bugt* er afsat. Halvøen *Svansen* afskæres af Slien og *Eckernførde Fjord,* Halvøen *Dänisch Wold* (Wohld) af den sidste Fjord og *Kieler Fjord* med den bedste Havn ved hele den tyske Østersøkyst. Fra Kieler Fjord gaar Kysten først mod Ø., derpaa mod S., saaledes afskæres Halvøen *Wagrien* mellem *Kolberger Heide* og *Neustadter Bugten;* ved Halvøens fremspringende Punkt ligger Øen *Femern,* skilt ved *Femern Sund;* inderst inde ved Neustadter Bugten ligger ved Trave *Lübeck,* der nu ved Flodens Uddybning er gjort tilgængelig for meget store Skibe. — Fra Neustadter Bugten gaar Kysten, næsten overalt flad, c. 180 km i østnordøstlig Hovedretning til Arcona paa Rügen. I dens første vestlige Del er kun Havnen *Wismar,* ved det inderste af *Wismar Bugt,* beskyttet af Øen *Poel,* og Flodhavnen *Rostock* ved *Warnow* af Betydning. I den østlige Del begynder Dannelsen af Strandsøer — her kaldte Bodden —, som ogsaa findes østligere langs Kysten; saaledes ligger inden for den smalle Halvø *Fischland,* hvilken ender i *Darser Ort,* og dens Fortsættelser *Dars* og *Zingst* en Række Strandsøer under Navne som *Saaler-* og *Grabow Bodden. Rügen,* som paa Østsiden har stejle Kyster — bestaaende af Kridtklipper bevoksede med Bøgeskov, som *Arcona,* 55 m, og *Stubbenkammer,* 122 m —, skilles fra Fastlandet ved *Prohner Wiek, Bodden* og *Greifswalder Bodden.* Ø. for Rügen danner Kysten ved først at slaa ind mod SØ. og derpaa fortsætte den nordøstlige Hovedretning til *Rixhøft,* en Strækning paa c. 330 km, den *pommerske Bugt.* Kun mod SV. er Bugten dybere indskaaren; her lukker Øerne *Usedom* og *Wollin* for det saakaldte *Stettiner Haff (Pommersches Haff)* eller *Kleines* og *Grosses Haff,* i hvilket *Oder* falder ud, og som ved tre Stræder staar i Forbindelse med Østersøen: mod V. *Peene* med Havnepladsen *Wolgast;* mellem Usedom og Wollin *Swine,* den mest benyttede Vej, med Havnen *Swinemünde* paa Usedom; og mod Ø. den til Dels tilsandede, men tidligere betydeligste Forbindelse, *Dievenow,* ved hvis Sydende *Wollin* (Julin) ligger. Bagpommerns flade Kyst er rig paa Strandsøer (som *Leba*), skilte fra Havet ved smalle Landtanger; Kysten har næsten ingen Havne, *Kolberg* skylder Floden *Persante* sin Havn. Fra Rixhøft slaar Kysten en Bue mod S. til *Brüster Ort,* Nordvestspidsen af *Sam-*

land — de to Punkter er c. 100 km fjærnede fra hinanden —, og derved dannes *Danziger Bugt;* fra Rixhøft strækker sig c. 40 km mod SØ. den smalle 34 km lange Halvø *Hela* eller *Putziger Nehrung,* saaledes afskærende *Putziger Wiek,* sydligere ligger Flodhavnen *Danzig* ved *Weichsel;* paa Østsiden af Danziger Bugten skiller Klitrækken *Frische Nehrung,* 57 km lang, den mere og mere tilsandede Strandsø *Frisches Haff* fra Østersøen, c. 860 km² stort, 95 km langt, 10—30 km bredt, kun

Stubbenkammer paa Rügen.

4—5 m dybt; ved den eneste Aabning i Klitrækken ligger Havnen *Pillau* og ved Strandsøens nordøstlige Hjørne Flodhavnen *Königsberg* ved *Pregel.* Halvøen *Samlands* stejle, paa Rav rige Kyster undergraves stadig af Havet og viger derfor mere og mere tilbage. Fra Brüster Ort gaar Kysten først mod Ø., derpaa mod N. til Rislands Grænse; paa denne Strækning gentager Strandsødannelsen sig i det trekantede c. 1620 km² store *Kurisches Haff,* hvis Dybde er fra 0,5 til 7,5 m, i Gennemsnit c. 6 m; ved den med mægtige Klitter besatte 95 km lange *Kurische Nehrung* skilles det fra Havet; Klitrækken har kun een Aabning ved Nordspidsen, her ligger Havnen *Memel.*

§ 2. Alperne.

a. **Almindelig Oversigt.** Alperne — Navnet kommer vist af det keltiske Ord alb, ɔ: høj, eller af det latinske Ord albus, ɔ: hvid —, Evropas mægtigste Bjærgkæde, ligger mellem den 43. og 48. Breddegrad og mellem den 5. og 17. Længdegrad, altsaa midt mellem Ækvator og Polen, og danner saa temmelig Midtpunktet for Evropas sydlige Bjærgland. Den sydvestlige Fløj ved Genovabugten staar i Forbindelse med

Apenninerne (se p. 56), den østlige Fløj ender ved Donaus Lavland; mod SØ. staar Systemet i Forbindelse med Balkanhalvøen ved Karstplateauet, der efter de nyeste Undersøgelser maa regnes til Balkanhalvøens Bjærge. Men baade disse sidste og Apenninerne er ved deres Bygning og geologiske Sammensætning selvstændige Systemer. Det samme kan vel siges om *Jurabjærgene,* som behandles her under Alperne sammen med Højsletten ved deres nordlige Affald, men Forbindelsen er dog langt inderligere, idet Jurabjærgene maa betragtes som en ydre Foldezone af de nordlige Kalkalper. Alpesystemet danner en mod Italien vendt sluttet Bue, smallest mod V., hvor den næppe er 75 km bred (Overgangen ved Genova er endog kun 36 km), bredere og bredere mod Øst, som et Overflødighedshorn, ved Lago maggiore c. 140, ved Gardasøen c. 250, indtil 350 km mellem Wien og Triest, gennemsnitlig er den c. 180 km bred. Buens indre Krumning er c. 750 km, den ydre over Genova, Grenoble, Bodensøen og Wien c. 1300, i lige Linje er den fra nedre Rhône til Donaudalen ved Wien 1035 km. Alperne bedækker, uden de tilgrænsende Højsletter, c. 200,000 km² og er saaledes ikke Evropas største Bjærge i Udstrækning, da de skandinaviske Bjærge indtager et dobbelt saa stort Areal, men de er de højeste, i Gennemsnit 1400 m. Medens Vestalperne hæver sig mere og mere mod N. tager Højden atter af fra Montblanc mod Ø.; herfra til Adiges Kilder er Toppene mellem 4800 og 2600 m, Passerne sjældent under 2000 m og Kamhøjden ikke under 2600 m, Ø. for Adige er Højderne 4000—1600 m, Passerne sjældent over 1700 m og Kamhøjden c. 2000 m. Bjærgenes Affald er stejlest mod S. til den lombardiske Slette — Mont Rosa, over 4600 m, ligger saaledes kun 50 km fra Poslettens Rand, og Gardasøen ligger kun 64 m o. H., og ligeledes er den relative Højde størst her.

Hvad Systemets Bygning i Almindelighed angaar, er det ikke Kædebjærge i Ordets almindelige Forstand, snarere kan man tale om Grupper eller flere parallelle Bjærgzoner, der ligger i Systemets Hovedretning, skilte ved Længdedale, hvilke sidste netop er særlig karakteristiske for Alperne. Det er navnlig ved Systemets indre Bygning, at Alperne skiller sig fra de andre tilstødende Systemer. I geologisk Henseende bestaar Alperne nemlig af et midterste Bælte eller Kernen og Sidebælterne paa hver Side, og i Modsætning til tidligere Tiders Anskuelse, hvorefter man mente, at Systemet skyldtes pludselige Frembrud af smeltede Masser fra Jordens Indre, saa at Trykket og Foldningen skulde være udgaaet fra Midten (den „plutoniske" Teori eller „Hævningsteorien"), er det nu den almindelige Antagelse, at Foldningen er foraarsaget ved et horisontalt Sidetryk fra S. fra Posletten, og navnlig har Foldningen og Omvæltningen været stærkest mod V. og NV., hvor ældre Bjærgmasser, Højfrankrig, de rhinske og bøhmiske Bjærge, har sat haardt imod haardt.

Det midterste Bælte bestaar overvejende af Gneisgranit, sjældnere af ren Granit, beklædt med et Lag af Skifer og tillige for det meste overdækket med andre Lag fra yngre Perioder. Sidebælterne bestaar derimod af sekundære og tertiære Lag, navnlig dog fra Trias, Jura- og Kridtformationen; mest fremherskende er Kalkstenen, hvorfor man har kaldt disse Sidebælter Kalkalperne; kun isoleret optræder her krystallinske Stenarter. Det midterste af vældige Massiver bestaaende Bælte er det højeste, men hæver sig til Dels jævnere i en mere afrundet Bygning uden derfor at mangle dristige kegle- og pyramideformede Former og stejle Vægge, hvorimod Toppene i Kalkalperne ofte hæver sig brat fra de dybeste Indskæringer; medens Plateaudannelsen næsten helt mangler i Kernen, har Kalkalperne Rigdom paa denne Form; da Kalken ikke er gunstig for Isdannelser, er Gletscherne sjældnere i Kalkalperne, hvorimod de i Stedet for disse Isstrømme har de ligesaa ødelæggende Stenstrømme, der trænger langt ned i Dalene. Denne Bygning i Kerne og Sidebælter, skilte ved

Længdedale, er dog ikke symmetrisk helt igennem. Thi medens Alperne paa den ydre Side lige fra Søalperne til Semmering har disse Sidebælter af yngre Lag, mangler Vestalperne ganske de store Længdedale, og paa Buens indre Side fra Mont Viso til Lago Maggiore træder den krystallinske Kerne umiddelbart ned i den lombardiske Slette; selve de store Længdedale begynder først ved Rhôneknæet ved Martigny, men med store Arbrydelser, og kun i Østalperne er Formen gennemgaaende. Ved den nordlige og sydlige Fod af Systemet ligger endelig *Foralperne*, som bestaar af Grusmasser af ældre, krystallinske Stenarter og af Sandsten, som dels er arbejdede sammen til faste Lag, den saakaldte Nagelfluh og Molasse, dels er løse Masser. Foralperne har mildere, mere afrundede Former, men kan dog hæve sig til ret anselige Højder som Rigi i Glarusalperne.

Efter Højdeforholdene opstiller man følgende Inddeling: 1) *Skovregionen*, der naar til Skovgrænsen, som paa Nordsiden er c. 1800, paa Sydsiden c. 2500 m (Grænsen for enkelt optrædende Træer ligger dog flere 100 m højere), men dog er meget forskellig de enkelte Steder; den ligger saaledes i Kernen og hele Systemets vestlige Del noget højere end i Kalkalperne og den østlige Del; for øvrigt synker den vistnok med Aarene, da der ikke gøres noget for at bevare Skovene, skønt de er af stor Betydning, da de holder den løse Jord fast paa Klippegrunden og skærmer mod Oversvømmelser og Laviner. I den n e d r e Skovregion, særlig Agerlandets og Frugttræernes Region, som naar til c. 900 m, er Løvtræerne som Kastanien, Bøg og Eg de fremherskende, om ogsaa Naaletræerne begynder at vise sig; Vinavlen naar i Reglen paa Nordsiden til c. 500, paa Sydsiden til c. 900 m. I den m i d t e r s t e Region, til c. 1400 m, kæmper Løv- og Naaletræer om Magten, Bøgen naar dog paa Nordsiden til c. 1300, paa Sydsiden til c. 1500 m. I den ø v r e eller s u b a l p i n e Region bliver Naaleskoven mere og mere den herskende, navnlig karakteriseres den ved Zirbelfyrren (Arven), og Kornavlen hører helt op. 2) *Alperegionen* naar til Snegrænsen, paa Nordsiden c. 2500, paa Sydsiden c. 2900 m (se i øvrigt I p. 67). Den n e d r e Region, til c. 2300 m paa Nordsiden, 2500 m paa Sydsiden, karakteriseres ved Kvægavlen og Sennhytterne, desuden ved Bjærgfyrren (Krogfyrren) og Dværgfyrren samt Alperosen; i den ø v r e Region forsvinder Sennhytterne, og det er særligt Alpeurterne, der giver den sit Præg, skønt de ogsaa findes i den nedre Region; ligeledes er den Murmeldyrets og Gemsens Hjem, om ogsaa den sidste findes lavere; Stenbukken derimod, som ligeledes færdes lavere, er her forsvundet; den findes for øvrigt nu kun paa Sydsiden af Monte Rosa i vild Tilstand. 3) I *Sneregionen* (Højalperne) forsvinder efterhaanden alt Planteliv (ved c. 3700 m), kun Lavarter ses paa de fremspringende Klippestykker; her findes den evige Sne- og Isregion, der indtager et Areal af i alt c. 4000 km² (deraf gaar alene de 1800 km² paa Schweiz), og her danner sig de mægtige Gletschere, som trænger langt ned i Kløfterne og Dalene til Skovgrænsen og derunder, endog til 1300 m, ja den nedre Grindelwaldgletscher har endog momentant naaet til 983 m.

Det er især Gletscherne, der giver Alperne den store Betydning i hydrografisk Henseende, det er ligesom Vandbeholdere, som er virksomst, jo mere der trænges til dem: jo større Varmen er, desto rigeligere er Strømmene, som de udsender. At Alperne har en saa stor Vandrigdom, har sin Grund i Sydvestvindene, der paa deres Vej over Middelhavet optager en stor Mængde Vanddampe, navnlig Foraar og Efteraar bringer de betydelig Regn; ogsaa de fra Atlanterhavet kommende Vest- og Nordvestvinde bringer rigelig Fugtighed, især om Sommeren. Det er i Alperegionen, at Vandløbene opstaar. I den bakkede Region, Molassen, ved Foden af Alperne findes baade paa Nord- og Sydsiden en Række, til Dels betydelige Søer, „Klarebæknerne", som optager og renser Alpestrømmene; paa Nordsiden strækker disse Søer sig hen-

ved 500 km fra le Bourget til Traun i Østerrig; paa Sydsiden naar de fra Orta- til Gardasøen (se p. 55—56), c. 150 km. Alpesøernes Antal, fra de mindste til de største og i alle Højder indtil henved 2500 m, er c. 4000 — af større er der c. 300 —, og deres samlede Areal angives til c. 4800 km². I øvrigt tager de stadig af i Størrelse paa Grund af Vandløbenes Tilførsel af Grus og Dynd.

Alperne danner i klimatisk Henseende en mægtig Skillemur mellem Syd- og Mellemevropa, men frembyder i øvrigt den rigeste Afveksling, fra det subtropiske Klima, som det hersker paa Sydsiden og langt ind i de mod Italien vendte dybe Dale, og til det polare Klima i Højalperne. Det er ikke den geografiske Bredde, der har den overvejende Betydning, mere Beliggenheden S. eller N. for Centralkernen, men mest Højden, der fremkalder en saa rask Nedgang i Temperaturen og saa særlige Forhold, at man kan sige, at Alperne danner en klimatisk Region for sig. For hver 100 m aftager Varmen gennemsnitlig c. $0{,}6^0$, lidt mere mod S. og om Sommeren end mod N. og om Vinteren; ved 1000 m er Middelvarmen 5 à 6^0, ved 2000 m omtrent 0^0. Men Forholdene er højst forskellige, eftersom Stedet ligger paa Sol- eller Skyggesiden, paa Vind- eller Læsiden; Toppene selv er underkastede mindre Temperatursvingninger end de højtliggende, brede Dale, hvor der kan herske helt polart Klima, og hvor Temperaturen kan synke til $\div 30^0$ og mere; paa Store St. Bernhard, 478 m o. H., er Middeltemperaturen c. $\div 1{,}5^0$; de vestlige, mere oceanske Dele er dog gunstigere stillede end de østlige mere kontinentale Dele; Genève, 410 m, har en Aarstemperatur af c. $9{,}2^0$, Januars er $\div 0{,}3^0$, Julis $18{,}6^0$, for Klagenfurt (440 m o. H.) er Tallene $7{,}2^0$, $\div 6{,}3^0$ og $18{,}8^0$. Nedbøren er gennemgaaende rigelig, i Almindelighed størst paa Ydersiderne, mindst i de indre Dale; den vestlige Del har mere Regn end den østlige, Affaldene, der vender mod de fugtige Vinde, selvfølgelig mere end Læsiden, men i øvrigt kan der være paafaldende stor Forskel paa Steder, der ligger tæt op ad hinanden og tilsyneladende er under samme Betingelser. Som Ekstremer kan nævnes Wallis og Graubünden, der hører til de tørreste Egne (St. Moritz har saaledes c. 55 cm aarligt), og de juliske Alper, hvor den aarlige Regnmængde er over 300 cm. Paa Nordsiden af Bjærgene falder Regnen mest om Sommeren, paa Sydsiden mest om Efteraaret; Regnen kommer oftest med stærke, korte Uvejr.

Som alt berørt udmærker Alperne sig ved deres Rigdom paa Dale, især paa Nordsiden, mindre paa Sydsiden, her baner sædvanlig Strømme sig Vej gennem kortere Tværdale. Og disse frugtbare, stærkt befolkede Dale — det er en Mærkelighed ved mange af Alpedalene, at Boligerne ikke findes i Bunden, men paa Siderne af Dalen, og at Bebyggelsen for det meste ikke er foregaaet fra neden opad, men omvendt, hvortil Grunden er, at Dalene har langt strengere Klima og ofte er sumpede — er næsten alle satte i Forbindelse med Bjærgpasser, saaledes at Alperne vel er en betydelig Skillemur hvad Klima, Plante- og Dyreverden angaar, men de har aldrig skilt Folkene eller hindret Samkvemmet i den Grad, som langt mindre mægtige Bjærgsystemer har gjort det, de maa i det hele regnes for nogle af de lettest overstigelige Bjærge. Fra tidligst Tid har man brugt Indsænkningerne mellem Toppene som Forbindelsesveje, navnlig Gletscherne, men det er for det meste kun Fodstier eller Veje for Lastdyr, og de har derfor kun lokal Betydning. Anderledes er det med de langt færre Overgange, der fremkommer ved Indsænkninger af Hovedkæden, de danner Hovedforbindelserne mellem Landene paa begge Sider. Et saadant Pas har egentlig kun een større Vanskelighed at overvinde, nemlig paa det Sted, hvor Bjærgene ligesom sammensnøres og Formerne derfor er vildere, Kløfterne dybere og Fjældvæggene brattere. Da det kommer an paa at vælge saa vidt muligt den lige Vej, søger man med Magt at rydde Hindringerne af Vejen:

et Alpepas med sine ejendommelige spiralsnoede Veje, Gallerier til Beskyttelse mod Lavinerne, Broer og Hospitier, og en Alpejærnbane med de talrige Tunneler afgiver et imponerende Vidnesbyrd om Menneskenes Kamp mod Naturen. Før Napoleon I's Tid var der kun faa Veje, der var farbare for Køretøjer, men han anlagde eller udvidede 7 Veje og omdannede næsten helt den gamle Vej over Col di Tenda. Siden den Tid er der af de omliggende Stater gjort meget, og nu gaar der Jærnbaner over Alperne paa c. en Snes Steder, de mest kendte er Cenis, Simplon, St. Gotthard, Brenner, Schober og Semmering.

Fra St. Gotthardvejen.

Befolkningen i Alperne, der forholdsvis er meget stor, maaske større end i noget andet Bjærgland af den Udstrækning, omkring 11 Mill. (deraf er c. 38 % Tyske, 26 % Italienere og 24 % Franske), beskæftiger sig mest med Kvægavl og Skovhugst. Bjærgværksdrift er der ikke meget af; i den østlige Del (Steiermark) er der noget Jærn, hvorfor her ogsaa er Industri, fra Salzkammergud faas Salt, fra Krain Bly og Kviksølv; Fabriksdriften i Schweiz, der har en udmærket Bevægkraft i Vandet, og paa andre enkelte Steder er uafhængig af Bjærgværksdriften, da der næsten helt mangler brugbare Mineralier. Alperne savner næsten ganske Kul, kun i Østalperne (Steiermark) findes der noget Brunkul. Befolkningen i de højere liggende Dale plejer at udvandre, og hvert Steds Beboere har gerne deres særegne Beskæftigelse; saaledes kommer Konditorerne fra øvre Engadin, Glaspusterne og Kandestøberne fra Egnene om Lago Maggiore, Murerne og Stukkaturarbejderne fra Egnen om Arlberg, Jærnbanearbejderne fra det sydl. Tyrol osv.

Skønt man, grundet paa den ovennævnte skildrede Bygning af Alperne i en Kerne og i Sidebælter, har tænkt paa en Inddeling af hele Systemet efter Længden, har man dog paa Grund af Vanskelighederne opgivet det og i lange Tider holdt sig til en Tværdeling i Vest-, Mellem- og Østalper. *Vestalperne* eller de *franske Alper* regnes til Martigny-Aostadalen, saaledes at Montblanc hører herhen; *Mellem-*

alperne eller *Schweizeralperne* gaar til Adigedalen eller nærmere Brennerpasset; *Østalperne* kaldes ogsaa de *østerrigske Alper*. Imidlertid er denne Tredeling i den nyeste Tid forladt af de fleste Geografer som ikke tilstrækkelig geologisk begrundet, og man deler nu almindelig hele Systemet i *Vest-* og *Østalper,* skilte ved en Linje fra Lago Maggiore gennem Ticinos Dal over Bernhardinpasset langs den øvre Rhindal til Bodensøen. Det er de geologisk-historiske Forhold, der er lagte til Grund, idet de to Dele er forskellige i Bygning og Dannelse; i den vestlige Del er Foldningsprocessen foregaaet senere (i Tertiærtiden), men under langt større Tryk, medens Østalperne væsentlig er opstaaede under Kridtformationen. Men hvorledes man end tager Sagen, er det umuligt at se bort fra den ved mange Dale og Indskæringer begrundede Tværdeling i det hovedsagelig i vest-østlig Retning gaaende System, og det kan derfor med fuld Ret forsvares her at følge den gamle Tredeling ved den nærmere Stedbeskrivelse, saa meget mere som den gamle Betegnelse for Vestalperne falder naturligt paa Grund af deres afvigende Hovedretning fra S. til N., og fordi ogsaa den nye Inddeling ser sig nødsaget til i den vestlige Del at skelne mellem de franske Alper (til Montblanc) og Schweizeralperne.

b. **Vestalpernes** gennemsnitlige Bredde er c. 150 km; de er c. 300 km lange og indtager c. 60,000 km²; de tager til i Højde fra S. til N., den gennemsnitlige Kamhøjde stiger fra 2 til 3000, Toppene fra 2300 til 4000 m. Paa Italiens Side er de stejlere og vanskeligere at bestige end fra V., hvor de falder jævnere af. Man har hidtil tillagt dem en langt simplere Bygning, idet man har betragtet Bjærgene mod Ø. som Hovedkammen, men de vestlige Forgreninger har saa mægtige Massiver af den ældste Formation, at de ikke kan anses som blotte Udløbere. Til den ældre Inddeling i *Søalper, cottiske* og *grajiske* Alper, hvilke Benævnelser egentlig kun gælder Østsiden, føjes der derfor andre selvstændige Grupper mod V.

Søalperne (Oldtidens *Alpes maritimæ*) regnedes tidligere at begynde ved *Col di Tenda,* 1873 m, men egentlig begynder Alperne noget østligere ved *Col dell'Altare* (se p. 57), som de *liguriske Alper,* der naar til Coll di Tenda; højeste Punkt er *Monte Gioje,* 2625 m. Søalperne gaar i en Bue mod NV. til Sturas Kilder; deres højeste Punkt er *Rocca dell'Argentera,* 3397 m, *Cima di Gelas* er 3188 m; af Passerne nævnes Passet ved *Col di Lorche,* 1995 m, hvor Søalperne ender. Tværkammene, der udstraaler fra Søalperne mod S. og V., og imellem hvilke *Var* bryder sig Vej til Middelhavet, strækker sig til Durances Mellemløb. — Til Søalperne slutter sig mod N. to ved øvre Durances Dal skarpt adskilte Grupper. Mod Ø. ligger de *cottiske Alper* (Navnet af Kong Cottius paa Kejser Augusts Tid), begrænsede mod N. af Riparias Flǿddal; Bjærggruppen sender mod Ø. temmelig regelmæssige Tværkæder, mellem hvilke Pos Kildefloder løber, selv udspringer Po paa *Monte Viso,* 3843 m, mod NØ. ved Durances Kilder ligger *Mont Genèvre,* 2980 m, Passet er 1860 m. Den anden Gruppe V. for Durance, en af de største og vildeste Granitmasser med store Gletschere, kaldes *Oisans-* eller *Pelvouxgruppen* efter den over Gletscherne ragende Top *Grand-Pelvoux,* 3953 m, den højeste er *Barre des Ecrins,* 4103 m; mod N. fortsættes Gruppen i *Mauriennebjærgene* med *Grandes-Rousses,* 3478 m. — V. for Floden Drac og mellemste Durance, hvis Floddale forbindes ved *Bayard Passet,* 1240 m, ligger nogle Bjærggrupper, der hører til Tertiærformationen og sammenfattes under Navnet de *franske Kalkalper* (de *provençalske Bjærge*), de gennemstrømmes af *Drôme* og *Eygues* og ender mod S. i *Montagne de Lure,* (1827 m), hvis vestligste Højdepunkt er *Mont Ventoux,* 1912 m, hvorfra der er en vid Udsigt, endog til Pyrenæerne; Navnet har Bjærget faaet af de herskende Storme. — Mellem Dora Riparia og Dora Baltea ligger de *grajiske* eller *graa Alper* med

mægtige Toppe, som *Vanoisegruppen* med *Pointe des Grands Couleurs,* 3861 m, store Gletschere og talrige Tværkæder mod Ø.; det højeste Punkt *Gran Paradiso,* 4052 m, ligger mod NØ. Imod S., hvor de grajiske Alper vender sig mod SV. mellem Arcs og Dora Riparias Dale og vokser sammen med den Bjærgknude, hvorfra Durances Kildefloder kommer, ligger *Mont Cenis,* 2098 m, over hvilken Hovedvejen fra Frankrig til Italien fører. Pasvejen, der fører fra Arcs Dal *Maurienne* til Susa, er anlagt af Napoleon; nu er der bygget en Jærnbane, som fra *Modane* til *Bardonecchia* gennemskærer Bjærget *(Col de Fréjus)* i en $12{,}_2$ km lang Tunnel, anlagt 1857—71 med umaadelige Bekostninger (c. 50 Mill. Kr.) af Frankrig og Italien; Tunnelens højeste Punkt er 1294 m. Omtrent midtvejs mellem Mont Cenis og Gran Paradiso ligger *Mont d'Iséran,* 2769 m. Ved de grajiske Alpers nordlige Fløj fører et andet Pas fra Isère Dalen (St. Maurice) over *Lille St. Bernhard,* 2157 m, til Dora Baltea Dalen (Aosta); det var tidligere meget benyttet — Hannibal gik rimeligvis over Alperne her, andre mener dog, at det var ved Mont Cenis eller Mont Genèvre —, men nu er det traadt i Baggrunden for Mont Cenis Passet og har egentlig kun lokal Betydning. — Ved *Col de la Seigne,* 2532 m, knyttes de grajiske Alper til den stærkt udprægede *Montblancgruppe,* der i Rhombeform strækker sig c. 35 km lang og 15 km bred fra SV. til NØ., og hvis højeste Top er den stumpe *Montblanc,* 4810 m, Evropas højeste Bjærg, hvorigennem der nu graves en c. 13 km lang Tunnel, der forbinder Chamonix med Aosta; fra Montblanc udstraaler i alle Retninger korte skarpe Højderygge, skilte ved dybe Spalter, og mange af de takkede, pyramideformige Toppe, de saakaldte Aiguilles (ɔ: Naale), overstiger 4000 m. Gruppens sydøstlige Affald er stejlest, her udgyder 12 Gletschere sig i de smukke Dale *Val de Ferret* og *Vallée blanche,* gennemstrømmede af Dora Balteas Kildefloder. Endnu mere storartet er Gletscherdannelsen paa den modsatte Side, hvor Rhônes Biflod *Arve* gennemstrømmer den berømte, ofte kun 250 m brede *Chamonixdal,* 1050 m o. H., og optager Vandet fra 17 Gletschere; *Glacier des Bois,* en Fortsættelse af *Mer de Glace* i det Indre af Gruppen, trænger længst ned i Dalen. Gruppen er vanskelig tilgængelig, og først i 1740 opdagedes den af Englændere; Naturforskeren Saussure, som undersøgte den, erklærede den for utilgængelig, men 1786 besteges Toppen første Gang, ligeledes af Englændere; nu er det en almindelig Sport at bestige Montblanc; paa Toppen er der et meteorologisk Observatorium (anlagt 1893). — N. for de ovenfor omtalte franske Kalkalper og V. for de grajiske Alper og Isères Dal ligger Grupper, som næsten helt hører til Juraformationen og staar i nøje Forbindelse med Jurabjærgene; de sammenfattes under Navnet *Dauphinés Kalkalper,* hvis højeste Punkt er *Mont Obiou,* 2793 m, og de *savoyiske Alper,* hvor *Pointe Percée* hæver sig til 2752 m. I de dybe Indsænkninger mellem Kammene, der mest gaar fra SV. til NØ., løber Floderne *Arve, Arc* og *Dranse;* endelig ligger nordligere mellem Rhône, Genfersøen og Arve den højeste Gruppe af disse Kalkalper, *Chablaisbjærgene* med den mægtige Top *Dent du Midi,* 3285 m.

c. **Mellemalperne** gaar fra Indsnævringen mellem Martigny og Aosta, en Strækning paa c. 50 km, til Brennerpasset, hvor Indsnævringen er langt bredere. Mellemalperne deles i en vestlig Del, bestaaende af to parallelle Hovedkæder, og en østlig, bestaaende af tre til fire Paralleldrag; Skillelinjen mellem dem kan drages fra Bodensøens Østside gennem den øvre Rhindal over Passet Splügen til Comosøen, altsaa omtrent den Linje, som nu sættes som Grænse mellem Vest- og Østalper.

1. De to Paralleldrag i den vestlige Del skilles ved Rhône- og Rhindalen, men de nærmer sig saaledes i Midten ved St. Gotthardsgruppen, at de ligesom knyttes sammen her. Til den nordlige Række hører *Berner-, Vierwaldstädter-, Glarus-* og

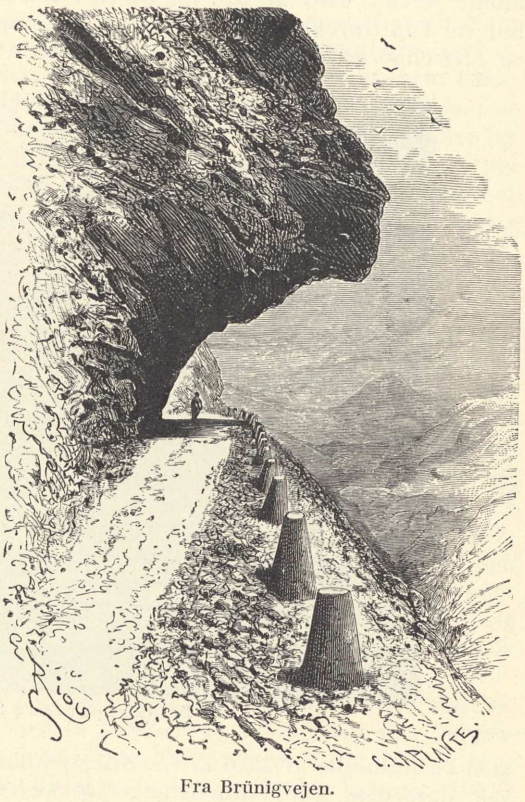
de lidt nordligere beliggende *Schwyzer-* og *Appenzeller-* eller *Thuralper;* til den sydlige Række hører de *penninske* eller *Walliseralperne* og de *lepontiske Alper.*

Berneralperne, der er c. 110 km lange og i den vestlige Del næsten helt bestaar af Kalklag fra Jura- og Kridtformationen samt den tertiære Tid, begynder ved Rhôneknæet med *Dent de Morcles,* 2974 m, lige over for Dent du Midi, skilte ved St. *Mauricepasset,* og gaar mod ØNØ., stadig tiltagende i Bredde, til Rhônes og Aars Kilder, omgivne mod N. af et bredt Bælte af Forbjærge, men med brat Affald mod S. til Rhônedalen. Berneralperne, „Berner Oberland", med deres højt takkede og naaleformede Toppe, bratte Klippevægge og storartede Gletschere, som strækker sig fra de mægtige Snemarker (over 500 km²) langt ned i de frodige Alpegræsgange, hører til de mest besøgte Dele af Alperne. Allerede i deres vestlige Del, hvor Kammen er mere sluttet og smal, hæver mange Toppe sig til 3000 m, de højeste er *Wildstrubel,* 3266 m, og *Wildhorn,* 3268 m; men Ø. for *Gemmipasset,* 2330 m, der fører fra *Kanderdalen* til *Leuker Bad* i Rhônedalen — alle Passerne er besværlige Fodstier og kun af lokal Betydning —, stiger Højden, og Bjærgene, i hvilke de krystallinske Stenarter nu træder frem, svulmer ud til alle Sider til en Gruppe, der er dobbelt saa stor som Montblancs. Omtrent i Midten hæver *Finsteraarhorn* sig, 4275 m, mod SV. ligger *Aletschhorn,* 4198 m, skilte ved Gletscheren af samme Navn, c. 120 km² (se I p. 67); paa Nordranden i Bjærggruppens Hovedretning ligger Toppe som *Jungfrau,* 4167 m, der gennemskæres af en 1912 fuldendt Jærnbanetunnel, 3161 m o. H.; *Mönch,* 4105 m, *Eiger,* 3976 m, *Schreckhorn,* 4082 m, *Tiescherhorn,* 4049 m. N. for disse Punkler ligger *Berner Oberland* i snævrere Forstand, nemlig *Lauterbrunnens* Dal mod V., gennemstrømmet af den *hvide Lütschine,* og *Grindelwalds* Dal mod Ø., hvori *sorte Lütschine* flyder; mod NØ. kommer man over *Scheidegg* og *Rosenlauigletscheren* ned i *Haslidalen;* N. for Grindelwald ligger *Faulhorn,* 2683 m, med en vid Udsigt over hele Gruppen. Fra Haslidalen fører en anden Vej mod S. over *Grimselpasset,* 2176 m, ned i Rhônedalen. — Medens Berneralpernes østlige Del begrænses mod N. af *Brienzer-* og *Thunersøen,* strækker sig N. for den vestlige Del et middelhøjt Bjærgland med Toppe paa indtil 2000 m (*Moleson,* 2007 m), gennemstrømmet af *Simme,* hvilket ned Udløberne naar op til Bern og Freiburg; de kaldes ofte *Freiburger Alperne.*

Vierwaldstädteralperne er den østlige Fortsættelse af Berneralperne indtil Reuss' Tværdal og knyttes til St. Gotthardsgruppens nordvestlige Hjørne ved *Dammastock,* 3633 m, og *Galenstock,* 3589 m, hvorfra *Rhônegletscheren* udgaar mod SV.; nordligere ligger *Sustenhorn,* 3512 m, med *Susten-passet* og *Titlis,* 3239 m. Herfra udgaar en mægtig Bjærgkam *Surenerne* mod NØ. opad til Altdorf. Hele denne Del af Vierwaldstädtersøens sydvestlige Bredder kaldes ofte under eet *Urneralperne,* medens de vestlige Dele N. for Brienzer- og Thunersøen kaldes *Emmenthaleralperne,* gennemstrømmede af de to Floder *Emme,* Bifloder til Aar og til Reuss; her ligger *Brienzer Rothorn,* 2353 m, og det vilde *Pilatus* (Oldtidens Mons fractus, ɔ: det sønderbrudte Bjærg), 2133 m, til hvilket en Alpebane fører op V. for Vierwaldstädtersøen. Mod S. fører Passet *Brünig,* 1005 m ned til Haslidalen.

Glarusalperne (Glarneralp.) knyttes i det sydvestlige Hjørne til St. Gotthardsgruppen — *Oberalp Pas,* 2046 m, forbinder her Reuss' og Rhinens Floddale — og gaar mod NØ. i Hovedkædens Retning, begrænsede mod S. af Rhindalen til denne Flods Bøjning mod N.; iøvrigt naar deres Forgreninger nod N. op til Zuger-, Züricher- og Wallensøen. NØ. for Oberalp Pas ligger *Oberdpstock,* 3330 m, og *Tødi,* 3623 m, det højeste Punkt, hvorfor ogsaa tit Navnet *Töligruppen* bruges for hele Bjærgpartiet. Ved *Linth,* som udspringer paa Tødi, spaler Glarusalperne sig, idet en Gren følger dens venstre Bred, her ligger *Klausenpasset,* 1952 m, og Toppen

Glärnisch, 2920 m, den anden Gren gaar i Hovedretningen langs Rhinen, endende med Kammen *Calanda.* — De vestlige Forgreninger af Glarusalperne mellem Vierwaldstädter-, Zuger- og Zürichersøen kaldes under eet *Schwyzeralperne;* det højeste Punkt er *Mythenstock,* 1903 m; mellem Lowerz-, Vierwaldstädter- og Zugersøen ligger den skønne Gruppe *Rigi,* højeste Punkt 1800 m, et af de mest besøgte Udsigtspunkter; til Hotellet Rigi-Kulm fører en Jærnbane op. *Rossberg,* 1585 m, mellem Zuger- og Egerisøen, kendt fra det frygtelige Bjærgskred 1806, bestaar hovedsagelig af Molasse. — Bjærggrupperne N. for Züricher- og Wallensø, begrænsede mod Ø. og N. af Rhinen og Bodensø, sammenfattes under Navnet *Appenzeller-* eller *Thureralperne* efter Thurdalen, der gennemskærer dem; det øverste af Dalen kaldes *Toggenburg.* S. for denne Dal og N. for Wallensø ligger *Churfirstengebirge,* højeste Punkt 2303 m, N. for Dalen *Säntis,* 2504 m, skilt fra Churfirstengebirge ved Indskæringen ved *Wildhaus,* 1098 m. Nordligere sænker Bjærglandet sig, Kalkstenen viger for Molassen, og Landet faar mere Karakteren af et bakket Terræn.

Fra Brünigvejen.

Med de *penninske* (Oldtidens „Alpes Poeninæ", Navnet kommer af det keltiske pen, ɔ: Klippetop) eller *Walliseralperne* begynder det sydlige Paralleldrag. De strækker sig fra Montblancgruppen mod Ø. og derpaa mod NØ. til *Simplonpasset,* ialt c. 90 km, og er en af de mægtigste og mest sluttede Alpekæder, Kamhøjden, gennemsnitlig c. 3400 m, er den højeste i hele Systemet, de højeste Toppe findes mod Ø. Affaldet mod S. til Dora Balteas Dal er stejlest med ganske korte Tværdale, mod N. gaar der derimod talrige, mægtige Tværrygge op til Rhônedalen, i Tværdalene strækker Gletscherne, af hvilke der i hele Gruppen tælles henved 150, sig langt ned. Noget Ø. for *Col Ferret,* der slutter sig tæt til Montblancgruppen, ligger Indsænkningen *Store St. Bernhard,* et fælles Navn for alle de Toppe, der omgiver den allerede i Oldtiden kendte Overgang fra Martigny til Aosta; paa Pashøjden, 2472 m, liggger det berømte Hospitium, en af Alpernes højest liggende Boliger; de gæstfri Augustinermunke, hvis Kloster er grundlagt 962, modtager de Rejsende og yder de af Snestormene overfaldne Hjælp, de uddøde St. Bernhardshunde erstattes af Newfoundlændere. Mod Ø. følger efter Toppe som *Mont Velan,* 3792 m, og *Grand Combin,* 4317 m, den mægtige Granitgruppe *Monte Rosa* (maaske af det keltiske Ord „ros", ɔ: Forbjærg), der ved sine mange Kæmpetoppe — over 20 overstiger 4000 m, — og sin Udstrækning er Alpernes største Massiv, stejlere og mere imponerende end Montblancgruppen. Midt inde i Gruppen strækker sig *Nik-*

lausdalen med Floden *Visp*, der kommer fra den mægtigste af alle Bræerne, *Gornergletscher* (c. 68 km²), Landsbyen *Zermatt* er Udgangspunktet for Bjærgbestigningerne; mod S. fører *Matterjoch* eller *Theodulpasset*, 3322 m, ned i Piemont. V. for Niklausdalen — denne Del af Gruppen kaldes ofte selvstændig *Matterhornsgruppen* — ligger *Weisshorn*, 4512 m, og sydligere *Matterhorn* eller *Mont Cervin* (italiensk: Monte Selvio), 4482 m; SØ. for Dalen i den egentlige Monte Rosagruppe ligger den højeste Top *Dufour (Gornerhorn)*, 4638 m, og nordligere *Mischabelhörner*, 4554 m, og *Fletschhorn*, 4016 m. NØ. for det sidste Punkt fører *Simplonpasset* (Sempione)

Hospitiet paa Store St. Bernhard.

med en Pashøjde af 2010 m fra Brieg i Rhônedalen til Domo d'Ossola i Tocedalen; ved storartede Klippesprængninger lykkedes det Napoleon I 1801—6 at anlægge den 8—9 m brede, 52 km lange Vej; den har over 600 Broer, hvoraf 22 store, og 10 Gallerier; 1898—1905 er Jærnbanen ført gennem Passet med en 19,$_7$ km lang Tunnel (705 m. o. H.), den længste i Verden.

Med Navnet de *lepontiske Alper* betegnes Bjærggrupperne mellem Simplon og Splügen. Ved Toces og Ticinos Dale deles de i 3 Grupper, en mindre vestlig Fløj V. for Toce, og en større østlig Ø. for Ticino, der vokser sammen i St. Gotthardsgruppen, samt en tredje Del mellem de to Floddale. — Den v e s t l i g e Fløj strækker sig mod NØ. med enkelte Toppe paa over 3000 m, som *Monte Leone*, 3565 m, og kun faa Overgange som *Nufenenpasset*, 2440 m, der fører fra Rhône til Ticinos Dal, og *Lukmanierpasset*, 1917 m, der forbinder Rhindalen med Brenodalen, og gaar over i *St. Gotthardsgruppen*, et c. 2500 m højt med smaa Bjærgsøer besaaet Plateau (i lang Tid anset for den højeste Del af Alperne, der strækker sig c. 20 km fra VSV. til ØNØ., rundt omgivet af mægtige Bjærgtoppe, saaledes det ovennævnte *Galenstock* og *Mutthorn*, 3103 m; mellem begge Punkter fører *Furkapasset*, 2436 m, fra Rhône- til Urserndalen; af andre Toppe nævnes paa Sydsiden *Pizzo Centrale* (Tritthorn), 3003 m. Gruppen kan anses som Centrum for de schweiziske

Alper. Selve *St. Gotthardspasset* — Pashøjde 2114 m — var allerede kendt i Middelalderen; den 1820—32 anlagte udmærkede Vej fører i hele sin Længde fra *Flüelen* ved Vierwaldstädtersøen — den egentlige Bjærgvej begynder ved *Amsteg* — over Passet forbi det berømte Hospitium ned i Ticinodalen til *Bellinzona* nær ved Lago Maggiore; den schweiziske og italienske Bane er nu forbunden ved den 1872—82 anlagte 14,9 km lange Tunnel fra *Göschenen* til *Airolo,* 1155 m over Havet. — Den østlige Fløj af de lepontiske Alper, *Adulagruppen,* har sit Navn af den omtrent i Midten liggende store Gletscher *Adula* med *Rheinwaldhorn,* 3398 m, hvorfra der udstraaler Grene til alle Sider; fra Adulagruppen kommer Rhinens Kildefloder. Mod Ø. sænker Hovedgruppen sig til Overgangen *St. Bernhardin,* 2063 m, som østligere staar i Forbindelse med *Surettahorn,* 3030 m, og imellem disse Punkter ligger *Splügenpasset;* Vejen, anlagt 1819—22, begynder ved *Thusis* ved Hinterrhein, lige S. for ligger den kun 10 m brede Kløft *Via mala;* over Passet, 2119 m, kommer man ned i St. Giacomodalen, der først udvider sig ved *Chiavenna.* — Den tredje Afdeling af de lepontiske Alper, mellem Toce og Ticino, kaldes *Tessineralperne;* Bjærgdragene, der er kendte for deres smukke Dale, gaar hovedsagelig i Retning fra N. til S. Kun mod N. naar nogle Toppe over Snegrænsen, som *Basodine,* 3276 m, Gennemsnitshøjden er 2300 m; ved Lago Maggiores Nordrand findes endnu Toppe paa over 2000 m. Mod N. staar Tessineralperne i Forbindelse med St. Gotthard gennem *Giacomopasset,* 2308 m.

2. Den østlige Afdeling af Mellemalperne fra Splügen til Brenner er mere masseagtig; Toppene har for det meste kun en relativ ringe Højde over Dalbunden, men Højderne er dog betydelige, og hvad dristige Former, Gletscherdannelse og Vandfald angaar, staar de langt fra tilbage for den vestlige Del. De er desuden langt bredere, thi ikke alene er Kernen delt ved Engadindalen, men ogsaa Kalkalperne begynder her. Kernen er ved Inns, Addas og Adiges Floddale skilt i fem Grupper; først gaar paa begge Sider af Engadindalen de to Paralleldrag, som under eet kaldes de *rhætiske Alper;* til det sydlige Drag eller *Berninaalperne* slutter sig mod Ø. *Ortleralperne,* som mod S. er forbundne med *Adamellogruppen;* endelig ligger N. for Ortleralperne og Adiges Dal *Ötzthalergruppen.*

De *rhætiske Alpers* nordlige og lavere Del, ogsaa kaldet *Graubündneralperne,* gaar langs Inns venstre Bred fra Chiavenna til Landeck og fylder med sine Forgreninger hele Trekanten mellem disse to Punkter og Rhinen med V. Den første sydvestlige Del til Passet *Maloja* (Maloggia), 1811 m, hvilket forbinder Inns og Mairas Dale, kaldes *Bergell,* italiensk: *Bregaglia;* fra Maloja fører Pasvejen mod NV. over *Septimer,* 2311 m, mod NØ. over *Julierpasset,* 2287 m; endvidere fører *Flüelapasset* (2389 m) fra Davos til Nedre-Engadin, NØ. for Maloja bliver Kæden mere sammenhængende; først følger *Albulagruppen* med det af en Tunnel gennemskaarne *Albulapas,* 2315 m, og *Piz Kesch,* 3422 m, derpaa *Scaletta-* og *Silvrettagruppen* med *Piz Linard,* 3416 m. Omtrent herfra udgaar mod NV. den mægtige *Rhætikonkæde* mellem *Prättigaus* og *Montavons* (Mont d'avon, ɔ: foran Bjærget) Floddale med snedækte Toppe, som *Szesaplana,* 2968 m, helt op til Rhinen, medens den sluttede Hovedkam gaar videre mod NØ. til Landeck. — Den sydlige Del af de rhætiske Bjærge paa Inns højre Bred kaldes almindelig *Berninaalperne* efter Centralgruppen, der kun i Henseende til Udstrækning, men ikke til Alpetoppe og storartet Gletscherdannelse (saaledes *Roseg-* og *Morteratschgletscheren*) staar videre tilbage for Berner Oberland; *Piz Bernina* er 4052 m. Paa Gruppens Østside fører Vejen fra Samaden ved Inn over *Berninapasset,* 2334 m, ned igennem Poschiavodalen til Tirano i *Val Tellina* (Veltelin), Addas smukke, c. 95 km lange Floddal, der skiller den egentlige Berninagruppe fra de saakaldte *Veltlinerbjærge;* NØ. for Pasvejen ligger *Piz*

Languard eller *Fernschauhorn,* saaledes kaldet paa Grund af den vide Udsigt, 3266 m, og Hovedkammen med talrige Forgreninger mod S. ned til Val Tellina fortsættes i nordøstlig Hovedretning op i Hjørnet mellem Inns og Adiges Floddale.

De højeste Punkter i *Ortleralperne* er *Ortlerspitz,* 3905 m, og *Königspitz,* 3854 m, tillige de højeste Punkter i de østerrigske Alper; mod NV. fører det højeste for Vogne farbare Pas i Alperne, *Stilfserjoch* — Pashøjde 2756 m — fra Glurns i Vintschgaudalen over den smalle Kam, der forbinder de rhætiske Alper med Ortleralperne, til *Bormio.* Vejen er anlagt 1820—25 og er meget rig paa Krumninger („die Wandeln") og Gallerier. — S. for Ortleralperne ligger mellem Oglio og Sarca *Adamellogruppen,* som naar med sine Granitmasser (Tonalit) S. for 46° n. Br.; *Adamello* er 3554, *Presanella* 3564 m; fra Ortleralperne til Adamellogruppen fører *Tonalepasset,* 1884 m. Mod SØ. strækker *Trientineralperne (Adigebugtens Bjærge)* med *Monte Baldo* (2218 m), der mere hører til Kalkformationen, sig ned langs Gardasøens Vestside.

De nævnte Grupper begrænses mod Ø. og N. af Adigedalen, som helt skiller dem fra *Ötzthalergruppen* (Tyroleralperne). Mod V. begrænses denne Gruppe af Indsænkningen, der fører fra Finstermünz ved Inn over Passet *Reschen-Scheideck,* c. 1500 m, og *Malser Haide,* hvor Adige udspringer. Det er en af de vildeste Alpegrupper med meget stejlt Affald mod S. og betydelig Gletscherdannelse (over 750 km²); mod N. gaar der flere Tværdale, hvoraf *Ötzdalen* er den største; den højeste Top er *Wildspitz,* 3776 m, *Weisskugel* er 3745 m. Mod Ø. slutter sig til denne Gruppe to mindre: *Sarnthaler-* (*Ifinger Spitz,* 2553 m) mod S. og *Stubayeralperne* mod N. (*Zuckerhütl,* 3511 m). Mod Ø. er disse Grupper begrænsede af Indsænkningen, der fører fra Innsbruck over Alpernes laveste Pas, *Brennerpasset,* 1362 m, til Eisacks og Adiges Dale; den bekvemme og meget benyttede Vej brugtes allerede i Oldtiden, i Middelalderen kaldtes den Kejservejen; som den nu er, stammer den fra 1772. Brennerbanen, der aabnedes 1867, er den første store Alpebane og en af de mest storartede Bjærgbaner med 23 Tunneler — Mühlbachtunnelen, 950 m —, 66 Broer og store Kurver.

Som en selvstændig Gruppe mod S. maa nævnes *Bergamaskeralperne* S. for Val Tellina mellem Adda og Oglio; mod V. naar de til Comosøen (*Monte Legnone,* 2611 m).

De nordlige Kalkalper mellem Rhinen og Inns Tværdal til Kufstein har ikke noget fælles Navn; i Almindelighed deles de i en vestlig Del, *Algaueralperne,* til Lechs Tværdal, og en østlig, *Nordtyroler-* eller de *bayerske Alper.* Mod S. er Hovedkammen sluttet med stejlt Affald, medens der mod N. er lejret lavere og lavere Parallelkæder, som tilsidst taber sig i den sydtyske Højslette (Bayrisches Oberland). — *Algaueralperne* deles atter ved *Illerdalen* i en vestlig og østlig Del; kun faa Toppe naar over 2000 m, *Rothe Wand* er dog 2706 m, *Mädelegabel* 2640 m. Egnen her omkring kaldes *Vorarlberg,* og Passet *Arlberg,* 1798 m, fører mod S. til Kernealperne; over Passet fører (fra 1884) en Jærnbane, 1310 m o. H., med en 10,3 km lang Tunnel; mod NØ. ligger *Hochvogel,* 2593 m. — I *Nordtyroleralperne* naar vel enkelte Punkter over Snegrænsen, men om større Gletscherdannelse er der ikke Tale. Ved Indsænkninger er Hovedkammen delt i flere Grupper. Vestligst ligger *Parseyrspitze,* 3038 m; derpaa følger *Wettersteingruppen* med *Zugspitz,* 2960 m, og *Karwendelgruppen,* begge udmærker sig ved deres vilde, dristige Former; S. for den sidste og N. for Innsbruck ligger *Solsteingruppen,* højeste Punkt 2640 m. — Tre Passer (eller Klauser) fører over disse nordlige Kalkalper mod S. ned til Inndalen; det vestligste gaar fra *Füssen* over Lechdalen, *Ehrenbergerklause* og *Fernpas,* 1207 m; det midterste fører mellem Wetterstein- og Karwendelgruppen fra *Mittenwald* over *Schar-*

nitzerklause og *Seefeldpas*, 1176 m; det østligste, der har mindst Betydning, men er det smukkeste, fører over *Achenpas*, 930 m, forbi den lille, smukke Achensø til Jenbach ved Inn.

d. **Østalperne.** Kædedannelsen er her mere fremtrædende; Kernen er mindre bred, men mere sluttet, skilt ved store Længdedale fra de nordlige og sydlige Kalkalper, saa at hele Systemet faar en betydelig Bredde og udfylder hele Rummet mellem Donau og Adriaterhavet; Højden tager derimod mere og mere af, og efterhaanden forsvinder den ejendommelige Alpenatur. Tidligere har man betegnet Kæden med det fælles Navn *Tauernalperne*, men ved Murs Kilder deler Kernen sig i en Dobbeltkæde, de *nordlige* og *sydlige steyerske Alper*. De nordlige Kalkalper, som knyttes til Kernen ved *Kitzbüchleralperne*, deles i *Salzburger-* og de (øvre og nedre) *østerrigske Alper*. De sydlige Kalkalper bestaar af *Sydtyroler-* eller *Dolomitalperne*, de *karniske* og *juliske Alper*.

1. Kernen. Hovedkæden begynder Ø. for Brenner med *Zillerthalergruppen*, der endnu har hele den ejendommelige Alpenatur med Snetoppe paa 3500 m — *Olperer*, 3480 m, *Hochfeiler*, 3523 m — og Gletscherdannelse; ved Zillerdalen deles den i to temmelig parallelle Kæder: *Tuxergruppen* mod NV. og de egentlige *Zillerthaleralper* mod SØ.; mod SV. fører *Pfitscherjoch* ned til Eisackdalen, mod Ø. begrænses hele Gruppen af *Birnlückejoch*, 2672 m, og *Krimlerdalen*. — Kædens Fortsættelse til Arldalen kaldes *Hohe Tauern*. Den begynder med det store Massiv, hvori *Dreiherrnspitz*, 3499 m, og *Gross Venediger*, 3660 m, rager op. Østligere ligger *Gross Glocknergruppen;* Toppen af s. Navn, 3799 m, S. for den store *Pasterzergletscher* er Østalpernes højeste Punkt. Endelig følger den østligste Gruppe i Hohe Tauern med *Ankogl*, 3253 m, og *Hochalpenspitz*, 3355 m. Hohe Tauerns Affald mod N. er temmelig sluttet, hvorimod det sydlige Affald er rigere forgrenet; af Paralleldragene nævnes *Hochgallgruppen*, mod N. ledsaget af *Defereggerdalen*, og østligere *Schoberbjærgene* med *Mølls Dal*.

Ø. for Ankogl deler Hovedkæden sig ved Murs Kilder i to Grene, de *nordlige* og *sydlige steyerske Alper*, skilte ved den Længdedal, der gennemstrømmes af *Mur* og dens Biflod *Mürz*; ved Semmeringpasset løber de to Grene atter sammen. — De *nordlige steyerske Alper* kaldes i deres vestlige Del *Niedere Tauern*, der begrænses mod N. af Enns' Dal og naar til den Indsænkning, hvori Vejen over *Schoberpasset*, 843 m, fører ned i Murdalen; Punktet *Hochgolling* mod V. er 2863 m; Kæden har to betydeligere Passer, *Radstädter Tauern* (1738 m) og *Rottenmanner Tauern* (1265 m). NØ. for Indsænkningen fortsættes de nordlige steyerske Alper i Grupper som *Eisenerz* og *Hochschwab*, 2273 m, for tilsidst at ende N. for Semmering i *Raxalpe*, 2009 m, og *Schneeberg*, 2075 m. — De *sydlige steyerske Alper* mellem Mur og Drave er vanskeligere at forfølge. Først kommer *Kärnthneralperne* (ogsaa kaldte *Gurk-* eller *Stangalperne*) med *Eisenhut*, 2440 m, med Længdedalen, hvori *Gurk* flyder. Efter en Indsænkning, der fører ned til *Klagenfurtbæknet* (omkring 450 m), forandres pludselig Hovedkammens Retning i to betydelige Højderygge, der gaar fra N. til S.: *Saualperne* (*Grosse Sau-Alpe*, 2080 m) og *Stainzer-* eller *Koralperne*, adskilte ved *Lavantdalen;* S. for de sidste gennembryder Drave *Bacherbjærgene*, 1542 m; Ø. for Murs Tværdal fortsættes de sydlige steyerske Alper, indtil de ender med Granitmassen *Wechsel*, 1868 m. S. for Semmering. Over *Semmeringpasset*, 980 m, fører Vejen fra Mürzdalen op til Wiener-Neustadt; Vejen er anlagt 1728 og 1840. Jærnbanen med mange Viadukter og Tunneler 1854.

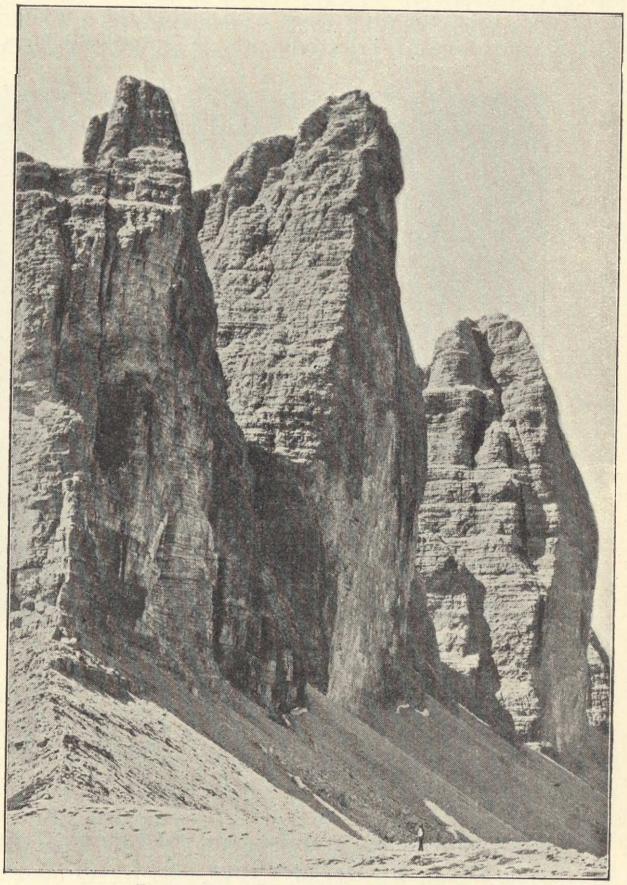
2. De nordlige Kalkalper adskilles omtrent i hele deres Udstrækning meget bestemt fra Kernen ved den næsten snorlige Længdedal, hvori *Salzach* og

Enns flyder og som naar fra Zell i Zillerdalen til Hieflau ved Enns' Knæ. — Den vestlige Del af Bjærgene, *Kitzbüchleralperne,* danner mod S. en sluttet, dog ikke høj Kæde med stejlt Affald til Salzachs Dal, *Pinzgaudalen;* mod N. optræder isolerede Kalkgrupper som *Kaisergebirge,* 2330 m, og Udløberne strækker sig op til *Chiem Søen* i den sydtyske Højslette. — Østligere følger *Salzburgeralperne,* begrænsede mod Ø. af Salzachs Tværdal og rige paa Dale i det Indre, hvor frodige Græsgange veksler med de nøgne, hvide Kalktoppe. Højdepunkterne findes om den 610 m højtliggende *Königssee* med den lille *Obersee,* saaledes mod V. *Watzmann,* 2710 m, mod S. det stærkt furede *Steinernes Meer, Übergossene Alm* (med *Hochkönig,* 2958 m) og *Ewiger Schneeberg,* 2938 m, mod N. det særlig skønne *Berchtesgadens Højland,* hvoraf *Untersberg* er et fremskudt Punkt mod N. — De *østerrigske Alper* række fra Salzachs Tværdal til hen imod Wien og deles ved Enns' Tværdal i de øvre og de nedre. De *øvreøsterrigske* Alper eller *Salzkammergutalperne,* kendte for deres Rigdom paa Salt, ligesom Salzburgeralperne, og for deres smukke Søer, har det stejleste Affald og de højeste Punkter mod S.; saaledes ligger V. for Salzach *Tannengebirge* med *Rauchecksspitze,* 2428 m, og *Dachsteingruppen,* 2996 m, nordligere er lejrede V. for Floden *Traun Høllengebirge* og *Schafberg,* 1780 m, mellem *Atter-* og *Wolfgangssøen (Abersøen),* og Ø. for Traun *Todtes Gebirge,* 2514 m. De *nedreøsterrigske Alper* er mindre sammenhængende, idet de bestaar af Grupper til Dels med Plateaudannelse; Toppene naar næppe 2000 m, *Øtscher* er 1892 m. Mod NØ. sender de talrige Udløbere, den sidste er *Wienerwald* (*Schøpfl,* 893 m), der ender i det 542 m høje *Kahlenberg* ved Donau; Hovedmassen drejer derimod ned til Semmering, hvorfra der atter mod NØ. gaar en Udløber, der NV. for *Neusiedlersøen* ender i *Leithabjærgene* (480 m).

3. De sydlige Kalkalper, undertiden kaldte under eet de *noriske,* skilles fra Kernen ved Alpernes største Længdedal, *Puster-* og *Dravedalen,* fra Brixen til Marburg er der 300, til Murs Forening med Drave 450 km. De gaar ikke parallelt med Kernen, men vender sig mere mod SØ.; den egentlige Alpenatur forsvinder, og Bjærgværksdriften bliver Beboernes Beskæftigelse. — De begynder mod V. med det Kompleks af Bjærge, der kaldes under eet *Sydtyroler-* eller *Dolomitalperne,* og som begrænses mod N. af Pusterdalen, mod V. af Eisack og Adige, mod Ø. af Piave. Paa Højderne er Dolomitdannelsen stærkt fremtrædende, mod Ø. optræder rødt Porfyr, mod S. hæver Granitgruppen *Cima d'Asta* sig, 2848 m; saaledes er der en stor orografisk Forskellighed og rig Afveksling paa Former. *Vedretta Marmolada,* „Dolomiternes Dronning", 3494 m, kan betragtes som Centrum for hele Systemet, idet der herfra udstraaler Tværdale med mellemliggende Grupper i alle Retninger, saaledes mod N. *Abteidalen,* mod V. *Grødnerdalen,* mod SV. *Fassa-* og *Fleimserdalen,* gennemstrømmet af *Avisio;* Bjærgene omkring den sidste Dal kaldes *Fassanergruppen.* Af andre Punkter nævnes *Langkofl,* 3178 m, og den takkede *Sellagruppe,* 3152 m. Mod NØ. ligger *Ampezzanergruppen* — med *„De tre Tinder",* 3003 m, og *Monte Cristallo,* 3200 m —, over hvilken den gode Pasvej fra Pusterdalen over *Toblacherfeld,* 1204 m, fører langs Ampezzanerdalen (Høllensteinthal) til Piave. Sydtyroleralperne omgives mod S. af en Krans af Bjærge, i hvilken Jurakalken er fremherskende, saaledes de *lessinske Bjærge* eller *Brentaalperne,* med *Cima Tosa,* 3176 m, og *Cima Dodici,* 2338 m, mellem Adige og Brenta og *Friauleralperne,* mellem Piave og Tagliamento (*Monte Cridola,* 2583 m).

De *karniske Alper,* i hvilke Kædedannelsen er stærkest udviklet, begynder ved Toblacherfeld, hvor Drave, udspringer. Hovedkammen, der bestaar af Kulkalksten og gaar mod ØSØ., ledsages mod N. af *Gaildalen,* til hvilken den falder stejlt af, medens den mod S. udsender flere Tværrygge; der mangler Passer, og Toppene

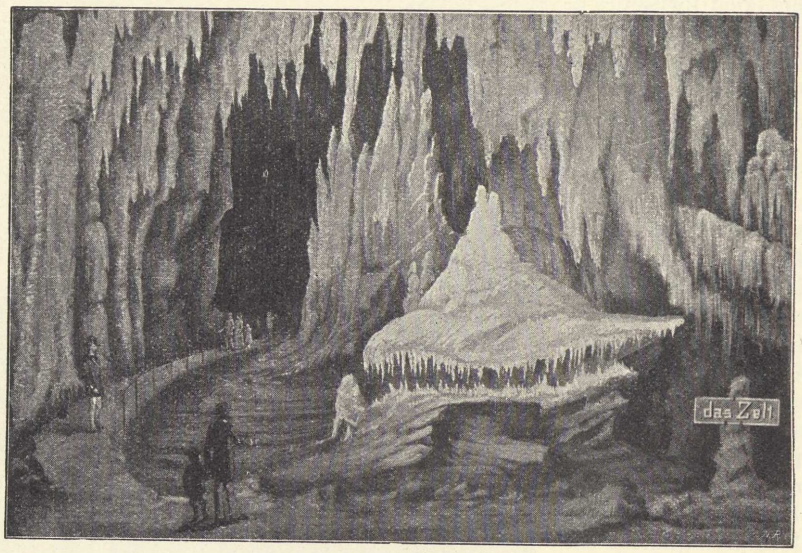
naar c. 2600 m, højeste Punkt er *Pfannspitze,* 2671 m, Bjærgene mellem Gail og Drave kaldes *Gailthaleralperne* (*Sandspitze,* 2863 m), de har bekvemmere Overgange, en fører over *Bleibergpasset* ned til *Villach* ved Gails og Draves Forening, hvor Hovedovergangene over disse Bjærge koncentrerer sig; herfra gaar Vejen mod SV. langs *Gailitzdalen* til *Tarvis* og videre ad Tagliamentodalen ned i Italien; en anden Vej fører fra Tarvis over *Predilpasset,* 1162 m, mod S. til Isonzodalen. Ø. for Gailitzdalen fortsættes de karniske Alper i *Karawankaskæden,* den smalleste af Alpekæderne, hvor de nøgne, sønderrevne Kalkmasser danner imponerende, vilde Former, Toppene er over 2000 m (Mittagskogel, 2144 m); mod S. fører Vejen fra Klagenfurt over *Leoblpasset* (Loibl), 1370 m, til Laibach. Østligere deler Karawankas sig i en nordlig og sydlig Gren, skilte ved *Sanndalen* og det lave Bjærgland *Cilli;* den nordlige Gren vokser sammen med Kernen ved de ovenfor omtalte *Bacherbjærge* (se p. 265), den sydlige kaldes *Sannthaleralperne,* delte i *Sulzbacher-* og *Steineralperne* (*Grintovz,* 2559 m). Efterhaanden falder Kæderne af til et lavt skovbevokset Bjærgland, der fylder Landet mellem Drave og Save henad til Donau.

De tre Tinder i Ampezzanergruppen.

De ved Predilpasset begyndende *juliske Alper* mellem Save og det adriatiske Hav danner endelig Overgangen til Balkanhalvøens Bjærge. Kun mod V. ved Saves Kildefloder findes der endnu udprægede Alpetoppe og skarpe Sidegrene; *Triglav* eller *Terglou* (ɔ: Trehovedet), 2864 m, naar endnu over Snegrænsen; men allerede her viser sig Tilbøjelighed til Plateaudannelse, der sydligere bliver overvejende og giver Landet et ensformigt Præg; Højderne bliver kuppelformede, Jordbunden lægger sig i parallelle, mod SØ. gaaende Folder, adskilte ved tørre Stenplateauer, paa hvilke *Dollinerne,* de tragtformede Fordybninger, er den eneste Afveksling (se p. 101). Det er den saakaldte *Karst* (slovenisk: Kras, ɔ: vild Østen), der som omtalt (p. 100) maa regnes til Balkanhalvøen. Karstplateauet bestaar af en nordlig Del, en stor Højterrasse *(Tarnowaner-* og *Birnbaumerwald),* hvor *Krainer Schneeberg* endnu naar 1796 m, og en sydlig Del, den egentlige Karst, hvor der atter skelnes

mellem *Triester-Karst* og *Tschitschen-Boden,* den sidste opfyldende Halvøen Istrien, hvor *Monte Maggiore* er 1896 m. Slettens Gennemsnitshøjde er 500 m. Hele Egnen, bestaaende af porøs Kalksten, er at ligne med en Svamp med utallige Huller og Kanaler under Overfladen; Fugtigheden trænger straks ned fra Overfladen, og de faa og smaa Floder forsvinder ofte i en Hule for senere at komme langt vandrigere frem igen; saaledes bliver pludselig *Reka,* der flyder mod NV. borte i *St. Kanzions* Huler for atter, som man mener, at komme frem som *Timavo,* der falder ud i det nordlige af Triestbugten ved Duino. Til Karstslettens mest besøgte Mærk-

Fra Adelsbergergrotten.

værdigheder hører *Zirknitzersøen* (550 m o. H.), hvori Vandet falder og stiger, ja undertiden helt forsvinder, og den 6 km dybe Drypstenshule *Adelsbergergrotten;* lidt nordligere ligger *Magdalenegrotten,* bekendt ved Fundet af Proteus anguineus, en Salamanderart, om hvilken man i lang Tid troede, at den kun fandtes der.

e. **Jurabjærgene og Højsletten ved Alpernes nordlige Fod.** Højsletten, der har Floder og Klima tilfælles med Alperne, strækker sig fra Lac Leman mod NØ., stadig tiltagende i Bredde, indtil den begrænses af Bøhmerwald; ved Rhinens Gennembrud deles den i en sydlig Del, den *schweiziske,* og en nordlig, den *schwabisk-bayerske Højslette.* Mod NV. begrænses disse Højsletter af et omtrent med Alperne parallelt løbende c. 650 km langt af Jurakalk bestaaende Bjærgdrag, der tilsyneladende skilles fra Alperne ved Rhônedalen, men geologisk set ligger Grænsen sydligere, omtrent ved Isèredalen, Bjærgdraget gaar i nordøstlig Retning og ender ved Fichtelgebirge; det deles i de egentlige eller de *schweiziske Jurabjærge,* de *schwabiske* og de *frankiske Jura.*

1. De egentlige eller *schweiziske Jurabjærge* strækker sig fra Lac Leman over 150 km med en Bredde af 35—50 km hen ad til Bodensøen. De er en ægte Type paa Foldebjærge, og da Trykket, der har hævet dem, er kommet fra Alperne, findes de højeste Dele ligesom de dybeste Længdedale mod S.; Affaldet er ogsaa stejlest mod SØ., hvorimod Folderne paa den modsatte Side bliver bredere og tilsidst

næsten danner et ensformigt Plateau; ligeledes bliver Folderne paa deres Vej mod N. lavere og bredere; ofte ligger otte og flere Folder jævnsides med hverandre, hyppigt gennembrudte af snævre Tværkløfter („cluses"). Skønt Kalken mange Steder træder nøgen frem, er Bjærgene temmelig rige paa Græsgange, Affaldene er for det meste skovbevoksede, kun Længdedalene er nogenlunde befolkede. — V. for Genève ligger de højeste Punkter *Crêt de la Neige,* 1723 m, og *Reculet,* 1720 m. Nordligere nævnes af Parallelkæderne eller Folderne *Mont Tendre,* 1680 m, og *Noir Mont,* som ved Orbedalen skilles fra *Mont Chasseron,* 1611 m. V. for Neuchâtelsøen bryder *Val Travers* paa skraa gennem Bjærgene til Søens Nordkyst. Nordligere mærkes *Mont Chasseral,* 1609 m, *Weissenstein,* 1399 m, og endelig *Hauenstein,* hvorigennem Jærnbanen gaar (Hauensteiner Tunnelen) fra Olten ved Aar til Basel. I det hele er Forbindelsen over Jurabjærgene vanskeligt og Passerne kun lidet indskaarne, først i den nyere Tid er der frembragt enkelte gode Veje. I den nordlige Del tilspidses Jurabjærgene betydeligt og sænker sig til et bakket Land, der gennembrydes af Rhinens Bifloder.

Ved Bjærglandet *Hegau* NV. for Bodensøen (*Hohe Randen,* 924 m, *Hohenhöwen,* 846 m, *Hohentwiel,* 686 m) knyttes de *schwabiske Jura* til de schweiziske og gaar mod V. over i Schwarzwald, hvor kun den geologiske Sammensætning sætter Grænsen. Først mellem Neckar og Donau optræder Juradraget selvstændigt, strækkende sig c. 100 km mod NØ. til *Riesdalen* (Ries afledes af Rhætia), der gennemstrømmes af *Wörnitz;* mod S. sænker det sig for det meste jævnt, mod N. er Affaldet til Neckardalen stejlt. De enkelte Partier er *Heuberg* (*Hohenberg,* 1010 m), *Hart* (*Kalmit,* 683 m) og *Rauhe Alp* (Alþ), hvilket sidste Navn ofte anvendes paa hele Strækningen. Det er en øde Bjærgryg, dækket med Kalkgrus og kendt for de mange Drypstenshuler og de nøgne isolerede Keglebjærge, der ofte har eller har haft Borge paa Toppen, som *Hohenzollern,* 855 m, *Hohenstaufen,* 684 m, og *Rechberg,* 705 m. De sidste Dele af Bjærgene, *Albuch* og *Härtfeld,* sænker sig ned til Riesdalen. — De *frankiske Jura,* der begynder paa den anden Side Wörnitz (i Nærheden af Ries hæver *Hesselberg* sig til 689 m), strækker sig c. 250 km, gennemsnitlig 28 km brede, i en Bue først mod NØ. hen til Naabdalen, derpaa mod N. op til V. for Fichtelgebirge, de *egentlige frankiske Jura,* hvor de ender i *Staffelberg,* 450 m, og saaledes tvinger *Main* til at slaa ind i sin første Bue mod N. Kun ved de dybt indskaarne Dale med stejle Sidevægge faar de Karakteren af Bjærge, thi Hovedkammen, hvori Dolomiten er fremtrædende, er i Gennemsnit kun 550 m og hæver sig næppe 200 m over Donausletten; af Gennembrudsdalene er *Altmühls* (keltisk Alkmona) den betydeligste. De egentlige frankiske Jura falder stejlt af mod V. til *Regnitzdalen,* hvorimod de sænker sig jævnt mod Ø. til Sletten om Naab; den mest kendte Del er det *frankiske Schweiz* omkring *Wiesentdalen* med kuppelformede Dolomittoppe og talrige Drypstenshuler.

2. Den *schweiziske Højslette,* c. 10,000 km², S. for Rhinens Gennembrud er i Gennemsnit henved 40 km bred og 500 m høj, dog med betydeligere Hævninger, ofte 3—400 m over Omgivelserne — som *Mont Jorat* N. for Genfersøen, 863 m, og mod NØ. *Lindenberg,* 900 m, og *Üfli,* 873 m —, saaledes at kun mindre Strækninger er egentlige Sletter. Det er for det meste frugtbart Land, hovedsagelig henhørende til Molassedannelsen, og opfyldt af Floder og Søer, som omtales nedenfor. — Den c. 33,000 km² store *schwabisk-bayerske Højslette,* begrænset mod Ø. af Salzachs Dal, er et bølgeformet Land, 500—650 m over Havet, med lave Højderygge navnlig langs Donaudalen; egentlig Sletteland findes kun i de brede Floddale, som næsten alle hist og her ledsages af Sumpstrækninger, de saakaldte Moose — som *Dachauer* og *Erdinger Moos* i Isardalen —, der er forsvindende,

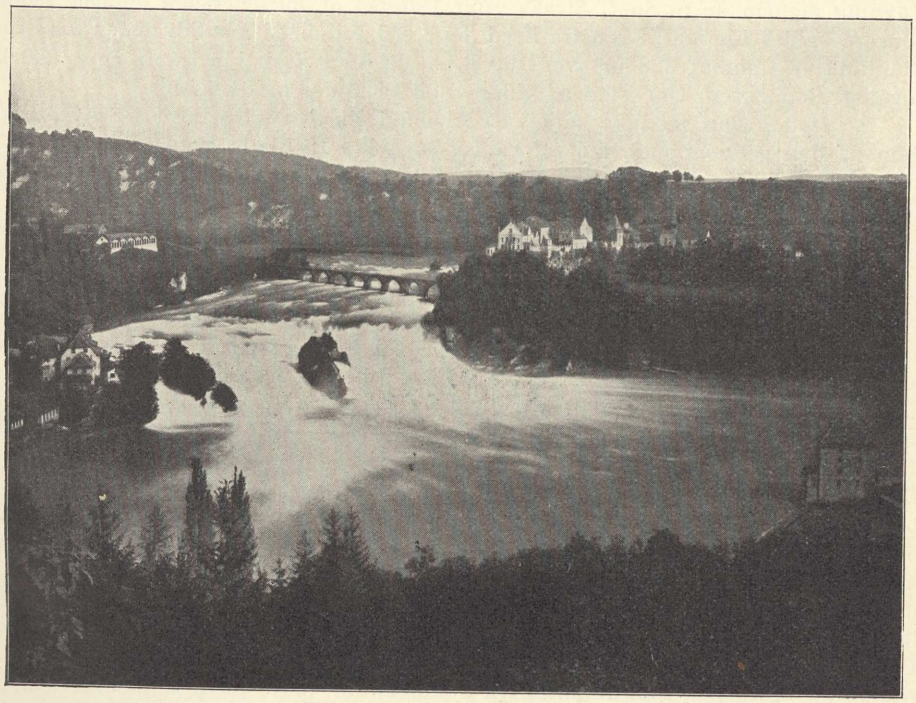
efter Istiden opstaaede Søer med fortrinlig Tørvejord, til stor Nytte for disse skovfattige Egne. Jordbunden bestaar mest af Sand og Kalk, blandet med Rullesten, og er derfor lidet skikket til Agerdyrkning; de højere liggende Flader mellem de fra Alperne kommende Parallelfloder er dog for det meste tørt Græsland, de saakaldte „Heder", saaledes ligger S. for Augsburg *Lechfeld,* der først i den allersidste Tid er blevet oppløjet; dog er der ogsaa enkelte frugtbare Agerdyrkningsdistrikter, som Egnen om Augsburg og Strækningen mellem Regensburg og Inn. Kun mod S. hvor Molassedannelsen fra Alperne træder frem over Rullestensdannelsen, findes højere Punkter, som *Waldburg,* 772 m, V. for Iller *Auerberg,* 1056 m, og det for sin Udsigt kendte *Peissenberg,* 989 m, S. for *Ammersø,* et af de større „Klarebækner" ved Alpernes Nordfod; af andre saadanne nævnes *Würm-* og *Chiemsø.*

f. **Alpefloder og Søer.** — 1. Det laveste Punkt i den schweiziske Højslette er det Punkt, hvor Rhinen gennembryder Jura, og til samme Sted søger vifteformig alle Slettens store Vandløb, Rhinens Bifloder.

Rhinen (af et keltisk Ord *Rin,* „den rindende") opstaar af en Mængde Bække, men som Hovedkilde nævnes *Vorderrhein,* der kommer fra *Tomasø,* c. 2345 m o. H. paa den sydøstlige Side af St. Gotthardsgruppen. Den løber som en rivende Gletscherstrøm mod NØ. gennem *Tavetschdalen* (c. 12 km lang), forstærket ved flere Tilløb, hvoraf de vigtigste er *Mittelrhein* (eller *Medelser),* der kommer fra S. fra Lukmanierpasset (1917 m) og forener sig med Vorderrhein ved Dissentis. Ved Reichenau (586 m o. H.) forener den sig med *Hinterrhein (Tomleschger),* der kommer fra *Rheinwaldgletscheren* og selv har flere større Tilløb, deriblandt *Albula;* Hinterrheins Dal kaldes *Rheinwald, Schams* og *Domleschg.* Rhinen er endnu en rivende Strøm; først ved *Char* (600 m), hvor den drejer mod N. og optager *Plessur,* bliver den sejlbar for Baade. Paa sin Vej gennem den nordlige Tværdal til Bodensøen optager den atter store Tilløb, navnlig fra højre Side, saaledes *Landquart* og *Ill;* Tværdalen bliver efterhaanden bredere; ved *Rheineck,* 398 m, naar Floden *Bodensøen (Lacus Brigantinus,* senere kaldet *Schwabiske Hav* eller *Bodmansø,* fransk *Lac de Constanze),* 538 km², dens Klarebækken; Rhinen fører ikke ubetydelige Masser med sig fra Bjærgene, dens Munding ved Rheineck rykker stadig længere mod N. Den fiskerige og med Frugt- og Vinhaver omgivne Sø har som Samfærdselsmiddel stor Betydning for de omliggende Egne, da den sjældent fryser til; Søen danner mod NV. to Bugter: *Überlingersø,* den nordlige, og *Zeller-* eller *Untersø,* den sydlige, der kun er 20 m dyb, og til hvilken Indsnævringen ved *Konstanz* fører; det er gennem den sidste Bugt, at Rhinen fortsætter sit Løb. Ved *Stein* forlader den 80 m brede Strøm Søen, endnu er den sejlbar for større Baade; men ved *Schaffhausen,* hvor den naar Jura, begynder den sit rivende, utaalmodige Løb over Kalkstenene, indtil den noget S. for Schaffhausen danner det kendte 20 m høje Vandfald ved *Laufen.* Efter et kort Løb mod SV. slaar Rhinen ind i den vestlige Hovedretning til *Basel,* 245 m o. H.; paa denne Strækning danner den atter flere betydelige Katarakter, som afbryder Skibsfarten, saaledes ved Foreningen med Aar, ved *Laufenburg* og ved *Rheinfelden.* Paa Vejen fra Bodensøen til Baselknæet optager Rhinen kun ubetydelige Tilløb i højre Bred, som *Wutach, Alb* og *Wehrs,* medens den i den venstre optager *Thur, Töss, Glatt* og *Aar,* Øvrerhinens mægtigste Biflod, endelig ved Baselknæet *Ergolz* og *Birs.*

Aar (*Aare,* fransk *Arole*), c. 280 km med et 17.400 km² stort Opland, udspringer paa Finsteraarhorngruppen, løber først et kort Stykke mod NØ. og drejer derpaa mod NV. i den dybe *Haslidal,* hvor den ved *Handeck* danner et af Alpernes skøn-

neste Vandfald, 70 m højt; i Haslidalen modtager Aar betydeligere Tilløb, navnlig fra Rosenlauigletscheren. Ved Enden af Dalen træder Aar ind i den dybe fiskerige *Brienzersø* (30 km², 565 m o. H.), ved hvis Sydvestspids den optager de to *Lütschiner* (se p. 260); i hvide Lütschines Dal ligger det 300 m høje Vandfald *Staubbach*. Forbi *Interlaken* og *Unterseen* løber Aar videre ind i *Thunersø* (48 km², 560 m o. H.), i hvis Nordende den atter modtager Tilløb, navnlig *Simme*. Aar forlader nu i nordvestligt Løb Alperne noget neden for Thun, men ledsages indtil Bern

Vandfaldet ved Schaffhausen.

(550 m) af høje Bredder. Fra Bern drejer den et Stykke mod V., hvor den optager den store Biflod *Saane*, og løber derpaa mod N. og NØ. langs Jura indtil Brugg, da den slaar ind mod N. og træder ned i den brede Mundingsdal. I venstre Bred optager den Tilløb fra Søerne ved Juras Fod, *Neuchâtel* (Neuenburg)- og *Bieler* (Bienne) *Sø*. Den første Sø, c. 220 km², 435 m o. H., optager nemlig fra S. *Orbe*, staar mod NØ. ved *Broye* i Forbindelse med *Murtensø* (Morat) og mod N. ved *Zihl* i Forbindelse med *Bielersø* (42 km²), der atter fører Vandene gennem Zihl til Aar; ved dette Punkt er Floden sejlbar for større Baade. I højre Bred modtager den betydelige Tilløb fra Alperne, saaledes *Emme* ved Solothurn, *Suhr* ved Aarau, der kommer fra *Sempachersø* (507 m), men de betydeligste er dog Tvillingfloderne *Reuss* og *Limmat*. — *Reuss*, en af de vildeste Alpefloder, opstaar af to Arme, der kommer fra St. Gotthard, fra Østsiden af Furka, og forener sig ved Hospenthal; den løber derpaa mod N. til den 115 km² store *Vierwaldstädtersø*, 437 m o. H. Den uregelmæssig formede Sø falder egentlig i en Mængde Smaasøer; den sydligste Del med vilde høje Bredder — *Axenberg* og *Tellsplatte* mod Ø. — kaldes *Urnersø*, derefter følger *Schwyzer-* og *Kreuztrichtersø*, den sidste udsendende fire mindre Arme

mod Ø. og N. Ved Flüelen træder Reuss ind i Søen, ved Luzern forlader den den og bryder nu i nordlig Hovedretning gennem de lave Foralper, optagende i venstre Bred *lille Emme,* der løber gennem *Entlibuchdalen,* og i højre *Zugersøens* Afløb *Lorze.* Ved Reuss' Udløb i Aar er den 330 m o. H. — *Limmat* danner Afløbet for *Wallen-* og *Zürichersø* (88 km²), 423 og 409 m o. H. I Wallensøens Østside løber *Selz,* i dens Vestside *Linth* (se p. 260). Ved *Linthkanalen,* 20 km lang, staar Wallensø i Forbindelse med Zürichersøen, Kanalen har til Dels udtørret den sumpede Lavning mellem de to Søer. Straks efter Udløbet af Zürichersøen optager Floden, som nu kaldes Limmat, i venstre Bred *Sihl;* ved Udløbet i Aar lidt neden for Reuss' Munding er Limmat 328 m over Havet. — Rhinens Løb i Schweiz er c. 280 km foruden Bodensøen. Om Flodens videre Løb se under næste Afsnit.

2. *Donau* kan vel ikke kaldes en Alpeflod, da den udspringer i Schwarzwald, men da den gennemløber den schwabisk-bayerske Højslette og modtager nogle af sine største Tilløb fra Alperne, bliver den omtalt her under eet indtil dens Indtrædelse i den ungarske Slette.

Donau (i Oldtiden kaldet *Danubius,* i det nedre Løb *Ister*), Evropas næststørste Flod, c. 2900 km med et c. 800,000 km² stort Opland, opstaar i Schwarzwald af to Kildefloder, *Brege* og *Brigach* (begge Navne betyder Bjærgvand), som forener sig ved *Donaueschingen,* 477 m o. H.; naar selve Kilden ved Donaueschingen opgives som Donaus Kilde, er det egentlig urigtigt, thi denne forener sig efter et ganske kort Løb med den allerede da 30 km lange Brigach. Donau begynder nu sit Løb i nordøstlig Hovedretning til Regensburg for derpaa at vende sig mod SØ. til Passau, hvor den betræder østerrigsk Grund efter et c. 610 km langt Løb. Noget før *Tuttlingen* begynder den at bryde gennem Jura — her mister i øvrigt Floden en Del af sit Vand, som ad underjordisk Vej forener sig med den til Bodensøen løbende *Aach* og saaledes bidrager til at forøge Rhinens Vandmængde —, og ved *Sigmaringen* træder den ned i Højsletten, først ved *Ulm,* 468 m o. H., efter at den har modtaget sit første store Tilløb, bliver den sejlbar. IPaa venstre Bred ledsages den af Jura til Regensburg, og af *Bayrischer Wald* til Passau, hvorfor dens Tilløb fra denne Side er mindre betydelige; de største er *Wörnitz,* der udmunder ved Donauwörth, *Altmühl,* som udmunder ved Kelheim, *Naab,* der udspringer paa Fichtelgebirge, og *Regen,* som kommer fra Böhmerwald; de to sidste udmunder nær ved Regensburg. Derimod har den store Tilløb fra Alperne, navnlig mærkes *Iller, Lech, Isar* og *Inn;* for Skibsfarten har den sidste mest Betydning. *Iller,* der udmunder noget før Ulm, kommer fra Algaueralperne. *Lech,* der løber parallel med den forrige i nordlig Hovedretning, udspringer nær ved Rothe Wand (se p. 264), træder ved Füssen ned paa Højsletten og optager ved Augsburg i venstre Bred den næsten parallelle *Wertach. Isar* kommer fra Karwendelbjærgene og løber, efter at være brudt gennem Bjærgene, mod N. og NNØ. forbi München til Freising, hvorpaa den slaar ind mod NØ. til sin Munding; i venstre Bred modtager den Tilløb fra *Walchensø* og gennem *Amper* fra *Staffel-, Ammer-* (c. 50 km²) og *Würmsø,* i højre Bred fra *Achensø. Inn,* den betydeligste af disse Donaus Bifloder, over 500 km, har et med Isar nogenlunde parallelt Løb. Den udspringer i selve Kernealperne Ø. for Maloja og løber først mod NØ. gennem *Engadindalen* langs de rhætiske Alper (se p. 263), bryder derpaa ind i den mere mod Ø. rettede *Inndal,* hvor den allerede bliver sejlbar ved *Hall,* og baner sig derpaa fra Kufstein gennem en nordlig Tværdal Vej ned paa Højsletten, som den betræder ved Rosenheim; her optager den *Mangfall, Tegernsøens* Afløb. Ved Inns Munding ved Passau, 287 m o. H., er den bredere end Donau selv, og dens Løb er saa stærkt, at man et langt Stykke skelner dens hvide, kalkholdige Vand fra Donaus lysegrønne. Af Inns Bifloder nævnes i højre

Bred *Alz*, Afløb for Chiemsøen; og *Salzach*, den største, der udspringer paa Hohe Tauern, løber gennem Længdedalen *Pinzgau* og Tværdalen *Pongau* og træder ved Salzburg ned i Sletten; selv optager Salzach *Saalach* i venstre Bred.

Fra Passau fortsætter Donau sit Løb i østsydøstlig Hovedretning til Bøjningen mod S. i Ungarn ved Waitzen. Ø. for Inn og Salzach bliver den *sydtyske Højslette* langt smallere, og Donau bryder Ø. for Inn gennem Granitmasser, der er Udløbere fra Bøhmerwald, hvorefter den træder ind i det frugtbare *Linzbækken*. Her optager den i højre Bred to betydeligere Tilløb: *Traun*, der kommer fra Salzkammergut og danner Afløbet for en Del Alpesøer som *Atter-* (47 km²) og *Traunsø*, og *Enns*, c. 300 km, hvis Løb er nogenlunde parallelt med Salzachs. Enns kommer fra Radstadter Tauern, danner den sidste store nordlige Længdedal i Alperne og træder ved *Steyr*, hvor den optager Floden af s. Navn, ned paa Højsletten. Noget neden for Enns' Munding begynder atter Donau at bryde sig Vej gennem krystallinske Bjærge, særlig smukke er Granitklipperne nær ved *Grein*. Efter at have gjort en Bøjning mod NØ. udvider Donaudalen sig ved *Krems* til en frugtbar Slette, *Tulner Feld*, hvorefter Floden deler sig i talrige Arme. Endnu en Gang indsnævres Donaus Dal ved Wienerwald mellem *Klosterneuburg* og *Kornneuburg*, hvorpaa den træder ned i det c. 3700 km² store *Wienerbækken*, c. 150 m højt, der danner Overgangen til Ungarns Lavland. Bæknet naar mod S. ned mellem Alperne og Leithabjærgene til Wiener-Neustadt, mod N. gaar det over i de mähriske Flader; den fladeste, men ufrugtbareste Del er det stenede *Marchfeld* N. for Floden, *Neustadter-Steinfeld* S. for Floden er frugtbarere. Noget neden for Wien ved *Fischamend* begynder Donau, som med sine Arme har dannet en Mængde frugtbare Øer, atter at samle sig til en mægtig Strøm, og efter at være flydt gennem nogle lave Højder træder den ved Theben ind i Ungarn, hvor den fra N. optager den langsomt flydende *March*; mod S. flyder *Leitha* til Dels paa Grænsen af Østerrig og Ungarn, men den udmunder først længere nede.

Endelig omtales her Donaus to store Tilløb fra Alperne, *Drave* (Drau) og *Save* (Sau), som løber omtrent parallelle i sydøstlig Retning, og hvis Floddale hører til de største Længdedale i Alperne, navnlig er den første en Hovedaare for Samfærdslen i de sydøstlige Alper. — *Drave*, c. 750 km, udspringer paa *Toblacherfeld* (se p. 266), løber gennem *Pusterdalen*, træder gennem *Lienzer Klause*, hvor den optager *Isel* i venstre Bred, ind i den bredere *Lienzdal*, og bryder gennem *Sachsenburg Klause*, hvor den optager *Møll*; ved *Villach* bliver den sejlbar for Tømmerflaader, kort efter optager den *Gail* i højre og senere *Gurk* og *Lavant* i venstre Bred; den bryder nu gennem Bacherbjærgene og træder, efter at have optaget *Draun* i højre Bred, ved Friedau ind i Ungarn. Først i den ungarske Slette optager den i venstre Bred sit største Tilløb, *Mur*, c. 440 km, der udspringer i *Lungaubæknet* S. for Radstadter Tauern og bliver sejlbar ved *Graz*. — *Save*, c. 700 km, udspringer NØ. for Triglav, modtager ved Radmannsdorf sin anden Kildeflod *Savitza* og løber derpaa med stærkt Fald mod SØ., indtil den i højre Bred optager *Laibach* og bliver sejlbar. Paa dens videre Løb mod Ø. og SØ. optager den i venstre Bred *Sann* og *Sotla*, i højre *Gurk*; efter Foreningen med Sotla træder den ind i Ungarn.

§ 3. Den mellemevropæiske Bjærgbue.

Alperne omgives paa deres konvekse Side af et bredt Bælte af Bjærglande, den *mellemevropæiske Bjærgbue*, som altsaa i Udstrækning er meget større end Alperne, men ikke naar deres Højde og langt fra er saa sammenhængende, da den falder i enkelte Grupper, Kæder og Højsletter, skilte ved større Floddale. Den vestlige Del af

Bjærgbuen er det ovenfor (p. 146) skildrede *østfranske Bjærgland,* som skilles fra Alperne ved Rhône-Saônedalen. Den Del, som skal omtales her, falder i det *mellemtyske Bjærgland,* der skilles fra Alperne ved den nylig skildrede sydtyske eller schwabisk-bayersk-østerrigske Højslette, og Karpaterne, skilte fra Alperne ved den ungarske Slette.

I. De mellemtyske Bjærge

frembyder en stor Mangfoldighed i Former, idet de bestaar af talrige Grupper og Kæder, der snart straaler ud til alle Sider fra et Midtpunkt, snart er symmetrisk grupperede om Kedeldale eller Højsletter, snart krydser hinanden eller ligger helt isolerede. Tillige er der den største Forskellighed i den geologiske Sammensætning; thi ved Siden af Urformationen, som viser sig i Vogeserne, Schwarzwald, Odenwald, Thüringerwald, Harzen osv., optræder i større Udstrækning i Bøhmen og særlig er overvejende i Sudeterne, mangler der næsten ikke en eneste af de sedimentære Formationer, og det saaledes, at den enkelte Formation ikke findes samlet, men optræder i de forskelligste Egne og ofte med store Mellemrum, hvilket fremkalder en rig Afveksling i Landskabets Karakter. Som et gennemgaaende Træk fremhæves, at de Landskaber, der er grupperede mellem Bjærglandene, i Almindelighed aabner og sænker sig udadtil, saaledes at de straaleformig divergerer fra hinanden i deres Forløb mod N. Ved den nylig skildrede sydtyske Højslette, der strækker sig op langs Bøhmerwalds Sydrand, deles de mellemtyske Bjærge i en vestlig og en østlig Fløj, der atter knyttes sammen ved Fichtelgebirge. Til den vestlige Fløj hører de *rhinske Bjærge,* ɔ: Parallelkæderne paa begge Sider af Rhindalen, samt de nordligere ligeledes om Rhinen lejrede *rhinske Skiferbjærge;* dernæst Grupperne mellem de rhinske Skiferbjærge og Bøhmen, hvilke nærmest bestaar af de fra Fichtelgebirge mod NV. udgaaende *Franken-* og *Thüringerwald,* men hvortil slutter sig enkelte Grupper om Werra og Fulda samt nordligere Grupper paa begge Sider af Weser; endelig *Neckar-* og *Mainlandet* mellem de rhinske Bjærge, schwabisk og frankisk Jura samt Franken- og Thüringerwald. Den østlige Fløj er de *bøhmisk-mähriske Bjærge.*

a. De **rhinske Bjærge.** Den næsten helt jævne Rhindal fra Basel (245 m) til Frankfurt am Main (100 m), som af Tyskerne uegentligt kaldes den *øvre Rhindal,* da den er lejret om Flodens Mellemløb, er henved 300 km lang, 25—40 km bred og c. 11,000 km² stor; kun mod N. udsender den nogle Grene i den mod Ø. gaaende *Mains* og *Kinzigs Dal,* i *Wetterau* mod N. og i *Rheingau,* Rhinens Tværdal mod V. Paa begge Sider indesluttes Dalen af høje Bjærge, der har meget tilfælles: de er begge højest i den sydlige Del og bestaar her af de ældste Dannelser, medens de yngre Formationer, navnlig Sandsten, er overvejende mod N., begge falder de stejlt af mod Dalen, ligesom de ogsaa har deres højeste Punkter her, medens Affaldet paa Ydersiden er jævnt.

1. Den vestlige Bjærgrand bestaar af *Vogeserne* (fransk: *les Vosges*) eller *Wasgau* og *Hart.* — *Vogeserne* hæver sig brat fra den *burgundiske Port* (se p. 149) og gaar til Lauterdalen; Affaldet til Rhindalen er stejlt, mod V. gaar Bjærgene jævnt over i den lothringske Højslette; Højderne er dækkede med Fyrreskove, Affaldene er frugtbart Vin- og Agerland. I den første Tredjedel, der gaar til *Breuschs* (fransk: *Bruche*) Floddal eller *Markircher* Indsænkningen, gennem hvilken Vejen fører fra *Schlettstadt* til *St. Dié* ved Meurthe, er Kamhøjden c. 1000 m og Granit og Gnejs overvejende; sydligst ligger Højdepunktet *Elsasser* (eller *Welsche*) *Belchen* eller

Ballon d'Alsace, 1245 m, det højeste Punkt er det mod Ø. fremskudte *Sulzer Belchen,* 1423 m, nordligere hæver sig *Honeck,* 1366 m. Fra Markircher Indsænkningen til Indsænkningen mellem *Zabern* (Saverne, Tabernæ) og *Saarburg,* hvilket Pas, 380 m, sammen med den burgundiske Port danner Hovedindgangen til Frankrig (Rhin-Marne Kanalen), gaar de mellemste Vogeser med 800 m Kamhøjde, her bliver Sandstenen fremherskende; *Mont Donon* er 1008 m, mod Ø. hæver sig det isolerede, for sin Udsigt kendte *Ottilienberg,* 820 m. Nordligere fortsættes Vogeserne til Lauterdalen som et gennemsnitlig 400 m højt Bjærgland, kendt for sine smukke frugtbare Dale og de mange Borg- og Klosterruiner; mod V. gaar det umærkeligt over i Lothringens

Fra Feldberggruppen i Schwarzwald.

Kalkplateau. — N. for Vogeserne hæver sig det brede, stærkt skovbevoksede Sandstensplateau *Hart;* af Højdepunkterne paa Østranden nævnes *Kalmit,* 683 m, mod V. falder det af til det bakkede Landskab *Westrich,* som sænker sig mod V. til *Blies'* Dal, mod N. i *Sickingerhøjderne* til Sletten om *Kaiserslautern,* 235 m. N. for denne Slette fortsættes Plateauet stedse lavere til *Nahes* Dal; her optræder Lag af Kul og Skifer, blandet med enkelte eruptive Lag; af de isolerede Toppe nævnes Porfyrmassen *Donnersberg,* 687 m.

2. Den østlige Bjærgrand bestaar af *Schwarzwald, Neckars Bjærgland, Odenwald* og *Spessart.* — *Schwarzwald,* der dækker et Areal af c. 7900 km², strækker sig over 150 km, 35—40 km bred, fra Rhinknæet til Egnen om *Pforzheim.* I den sydlige højeste Del til Kinzigs Gennembrudsdal er Granit og Gnejs, i den nordlige, lavere og mere plateauagtige Del er Sandstenen overvejende. Bjærgenes Affald er stejlt mod V., mod Ø. sænker de sig jævnt til de schwabiske Jura; Middelhøjden er 800—1000 m. De højeste Punkter ligger mod S. i *Feldberggruppen, Feldberg* er 1493, *Belchen* 1413 m; mod S. udsender Gruppen stejle Tværrygge, skilte ved snævre Dale, som *Albs* Dal. N. for Feldberggruppen og *Dreisams* Gennembrudsdal, der danner en vigtig Passage, ligger *Kandelgruppen,* 1241 m. I den nordlige Del, der gennembrydes af *Murg,* er *Hornisgrinde,* 1164 m, og *Katzenkopf,* 1153 m, de højeste Punkter. — N. for Pforz-

heim og *Enzdalen* til Neckars Gennembrud breder sig *Neckars Bjærgland*, et næppe 300 m højt, ensformigt Plateauland, navnlig bestaaende af Sandsten, Muslingekalk og Keuper; ved Neckar hæver der sig enkelte Punkter, som *Königstuhl*, 566 m. — Hinsides *Kraichgauerindsænkningen* og Neckar fortsættes dette Plateau i *Odenwald* (af „odawalt", ɔ: øde Skov, eller „Ottos Wald"), ligeledes et Plateauland, gennemsnitlig 500 m højt, der falder stejlt af til Neckar og Rhinen, ogsaa til Dels til Main, medens det mod NV. sænker sig ned til Sletten om *Darmstadt*; mod V. bestaar det overvejende af Granit, her ligger Punkterne *Malchen* (urigtigt kaldet *Melibocus*, hvormed oprindelig Harzen betegnedes), 519, og *Felsberg*, 517 m; mod SØ., hvor Sandstenen er fremherskende, findes de højeste Punkter, Basaltklippen *Katzenbuckel* er 627 m. Ved Vestfoden af Plateauet gaar „Bjærgvejen" fra Heidelberg til Darmstadt. — Mod NØ. fortsættes Odenwald i Sandstensplateauet *Spessart* (Spechtes Hart eller Wald), der paa tre Sider omflydes af *Main*, mod N. skyder det sig op mellem dennes Bifloder *Kinzig* og *Sinn*, hvor en smallere Ryg sætter det i Forbindelse med Rhøngebirge; Plateauets Middelhøjde er c. 400 m, det højeste Punkt er *Geyersberg*, 585 m. Det er et stærkt skovbevokset, barskt Land med lang og streng Vinter.

3. I den af disse Bjærge indesluttede Dal flyder *Rhinen* fra Basel, c. 200 m bred, til Mainz, hvor den har naaet en Bredde af henved 580 m. Paa den første Tredjedel holder Floden sig nærmere ved Østranden, blot ved *Freiburg* udvider Dalen sig mere, her ligger flere isolerede Højdpunkter i Sletten, som *Kaiserstuhl*, 560 m; senere holder Rhinen sig omtrent i Midten af Dalen, paa den sidste Strækning fra Mannheim nærmer den sig mere Vestranden. I den første Del af sit Løb omtrent til Strassburg er Rhinen endnu en rivende Bjærgstrøm med uregelmæssigt Løb, rig paa Forgreninger og Sandbanker, hvorfor Sejladsen er meget besværlig; men fra *Kehl*, 140 m, bliver Løbet jævnere og Floden slaar en Mængde Krumninger, hvilke dog for Skibsfartens Skyld for det meste er regulerede ved Kanalanlæg.I venstre Bred optager den *Ill*, der kommer fra de schweiziske Jura og paa sit med Rhinen næsten parallelle Løb modtager Tilløbene fra Vogeserne, senere optager Rhinen *Zorn*, *Moder*, *Sauer* og *Lauter*. Fra højre Side er Tilløbene langt betydeligere: saaledes *Kinzig* og *Murg*, senere *Neckar*, der begynder sit Gennembrud gennem Bjærgene ved Eberbach, og *Main*, der træder ned i Sletten ved Aschaffenburg og løber i Rhindalens ovenfor nævnte Sidebugt (p. 274), der begrænses af Spessart og Vogelsbergs Udløbere. Main optager atter i venstre Bred *Kinzig* og *Nidda*, der gennemstrømmer *Wetterau*. Main er ved sit Udløb i Rhinen lige over for *Mainz* (81 m) 290 m bred, dens hele Længde er c. 490 km. Rhinen løber nu mod V. gennem *Rheingau*, indtil den indsnævres ved *Rüdesheim* og vender sig mod N. ved *Bingen*.

Rhindalen har et mildt Klima og er gennemgaaende frugtbar, især i sin nordlige Del; dog findes der, navnlig paa højre Bred, sumpede og sandede Strækninger, som lægger Kulturen Hindringer i Vejen. Omtrent ved Worms begynder paa venstre Bred de rige Vinegne, som dog navnlig findes i Rheingau, et af Tysklands frugtbareste og bedst kultiverede Landskaber.

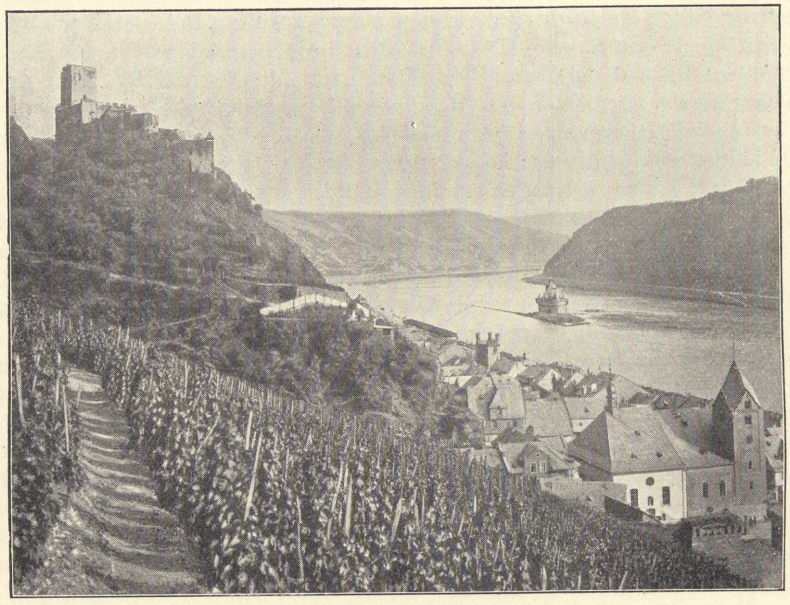
b. De **rhinske Skiferbjærge.** Mod N. gaar den lothringske Højslette over i et langt højere Plateau, der strækker sig over paa den anden Side af Rhinen og indtager et Fladerum af c. 50,000 km². Vestgrænsen kan omtrent sættes ved en Linje fra Valenciennes ved Escaut til Diedenhofen ved Moselle, Østgrænsen ved en Linje fra Paderborn til Frankfurt am M., i Nordranden skærer det mellemevropæiske Lavland ned omkring Køln („Kølnerbugten"). Det ensformigt dannede Bjærgland, gennemsnitlig 500 m højt, er først ved Vandløbenes Udgravning blevet delt i flere Partier, der ligger fra SV. til NØ., kun mod S. optræder egentlige Bjærgdrag, intet Punkt

overstiger 900 m. Det bestaar gennemgaaende af devonske Lag (Skifer, graa Sandsten, Kalksten), hist og her gennembrudte af eruptive Lag; isolerede Trachytmasser og talrige hede mineralske Kilder vidner om den vulkanske Natur. Floddalene, navnlig Rhindalen, danner en betydelig Modsætning til Plateauerne: hine har et mildt Klima, er frugtbare og besatte med Haver og Vinbjærge langt op ad Skraaningerne, Plateauerne derimod et barskt Klima, og paa de mellem de store Skovstrækninger sparsomt spredte Marker trives kun Kartofler i større Udstrækning. Plateauerne deles ved Rhindalen i en vestlig og østlig Del, Rhinens Bifloder deler dem atter i flere Partier. Rundt om Skiferbjærgene er lejrede yngre Lag, der til Dels er rige paa brugbare Mineralier, navnlig findes mod SV. og mod N. betydelige Stenkulslejer.

1. Bjærglandet V. for Rhinen falder i to ulige store Dele, skilte ved Moseldalen: den mindre sydlige Del *Hunsrück* og den større nordlige Del, der bestaar af *Eifel, Hohe Venn* og *Ardennerne.* — Det 4—500 m høje *Hunsrücks* Plateau ligger indesluttet mellem Rhinen og dens Biflod Nahe samt Mosel, mod SV. gaar det over i *Saarbrücker Kulbæknet.* Over det øde Plateau hæver sig enkelte skovbevoksede, af Kvarts bestaaende Bjærgrygge i Retningen fra SV. til NØ., de eneste egentlige Bjærgdrag i de rhinske Skiferbjærge. De begynder ved Saar som *Schwarzwalder Hochwald* med *Erbeskopf,* 815 m; derpaa følger *Idar Wald* (*Idarkopf,* 739 m), *Soon Wald,* 663 m, og *Binger Wald.* — Det plateauagtige *Eifel* med c. 500 m Middelhøjde bestaar for det meste af øde, skovløse Strækninger, kun de smaa Floddale er frugtbarere, ja nogle, som *Ahrs* snævre, dybt indskaarne Dal, leverer endog fortrinlig Vin. Den Del af Eifel, *Vordereifel* og *Hoheneifel,* der ligger Ø. for *Kylls* Dal, er særlig rig paa vulkanske Dannelser; blandt de mange Kegler fremhæves *Mosenberg,* 524 m, for sin smukke Form; de højeste Toppe er *Nürburg,* 688 m, og *Hohe Acht,* 725 m; højst karakteristiske er de saakaldte M a a r e, ɔ: runde Kedeldale, der til Dels er fyldte med Vand, den betydeligste er *Laachsø,* c. 275 m o. H. V. for Kylls Dal ligger Højderyggen *Schneifel* (ɔ: Schneeeifel), den vildeste og ødeste Del af Bjærglandet. Nordligere ligger det c. 700 m høje, meget jævne Plateau *Hohe Venn* (Fenn, ɔ: Mose), saaledes kaldet paa Grund af sine udstrakte Tørvemoser; en Mængde Floder, som *Kyll,* der løber mod S., og *Roer* (Ruhr), der løber mod N., udspringer her. — Mod V. gaar disse Plateauer næsten umærkeligt over i *Ardennerne,* der mod SV. sænker sig ned til Nordfrankrig, mod N. begrænses de af *Meuses* og *Sambres* Dal. Indtil Meuses Gennembrudsdal fra Mézières til Namur har Plateauet en Middelhøjde af c. 500 m; det er til Dels dækket med Skov, men der findes ogsaa store nøgne, sumpede Strækninger med barsk Klima. Langs Sambre og Meuse er der rige Kullejer, heller ikke paa Jærn er der Mangel.

2. Bjærglandet Ø. for Rhinen deles i *Taunus, Westerwald* og *Sauerland.* — Det gennemsnitlig c. 400 m høje *Taunus* begrænses mod Ø. af Wetterau, mod N. af *Lahns* Dal; mod S. og SØ. er Affaldet til Rheingau og Maindalen stejlest, ligesom ogsaa de største Højder findes her — Bjærglandet kaldes i almindelig Tale *die Høhe* —, saaledes *Feldberg,* 880, og *Altkönig,* 798 m; Fortsættelsen mod V., det saakaldte *Rheingauer Bjærgland,* ender i *Niederwald* tæt ved Rhinen, med det 1883 rejste, kæmpemæssige Nationalmonument (Germania) for Krigen 1870—71. Fra denne Sydrand strømmer Vandløbene parallelle mod N. til Lahn. Taunus er noget frugtbarere og har et mere venligt Udseende end de tidligere Plateauer; det er særlig rigt paa mineralske Kilder saavel i det Indre *(Selters)* som ved Sydranden *(Homburg, Soden, Wiesbaden).* — N. for Lahn følger det barske og øde, c. 500 m høje *Westerwald,* begrænset mod N. af *Siegs* Dal, mod Ø. af *Lahns,* hvilken Flod udspringer omtrent paa samme Sted som Sieg og først vender sig mod S., førend den slaar ind mod SV. til Rhinen; de højeste Punkter, *Salzburger Kopf,* 655, og *Fuchskauten,* 657 m, ligger omtrent midt

i Plateauet. Den vestligste Del eller *Montabaur Plateau* er mest øde, mod Ø. ved Lahns Dal er der mere Liv paa Grund af de gode Jærnlejer. Ved det nordvestlige Hjørne af Westerwald hæver sig det med Ruiner af Borge og Klostre samt med Villaer bedækkede, stejle *Siebengebirge* (55 km²) tæt ved Rhinen; af Trachytkeglerne er *Löwenburg*, c. 460 m, den højeste, den stejleste er *Drachenfels*, 325 m. — Det sidste Afsnit N. for Sieg kaldes de *nedrerhinsk-westfalske Bjærge* eller under eet *Sauerland* (ɔ: Sydland, den sydlige Del af Westfalen). Mod N. begrænses det af *Ruhrs* Dal, men endnu N. for denne ligger et Højdedrag, *Haar* (Haarstrang), c. 300 m, der sænker sig til det c. 100 m høje *Hellweg* og saaledes gaar over i det mellemevropæiske Lavland. Den østlige Del af Sauerland er det højeste; her ligger *Winterberg Plateau* med

Fra de rhinske Skiferbjærge.

Kahle Astenberg, 830 m, og *Langer Berg*, 342 m, og sydligere *Rothaargebirge* med *Ederkopf*, 644 m. Mod Ø. falder Bjærglandet temmelig stejlt af til det bakkede *Waldeck*, mod V. sænker det sig jævnt til Rhinen, som det dog ikke træder saa nær som de sydligere Plateauer, saa at Rhindalen her er langt bredere; Randene ved Dalen er c. 300 m. Sauerland er rigt paa Mineralier: i en smal Kalkstribe, der strækker sig i vestøstlig Retning midt over Plateauet fra Brilon til Düsseldorf, findes der en Del Jærn, Tin og Bly, ved Ruhr er der betydelige Kullejer.

3. F l o d d a l e n e. *Rhindalen* fra Bingen, 77 m, til Bonn, c. 45 m, c. 120 km lang, falder i to Afsnit. Det første, mellem Hunsrück og Taunus, til *Koblenz* (Confluentes, 60 m), er snævert og klippefuldt, især paa højre Bred træder Bjærgene saa nær til Floden, at den eneste Vej tidligere gik langs den venstre Flodbred, nu er det ogsaa ved store Sprængninger blevet muligt at lægge en Jærnbane paa højre Bred. Ved Bingen indsnævres Flodens Leje til c. 300 m, ved St. Goar til c. 160 m (ved Loreleyklippen endog til 113 m), og Skærene, hvoraf det mest kendte er *Binger Loch*, vanskeliggør meget Sejladsen. Fra Koblenz, hvor Floden atter er 300 m bred, udvider Dalen sig til en frugtbar Slette om *Andernach* og *Neuwied*, hvorefter der vel atter

indtræder Snævringer, dog langt fra saa betydelige. Ved Bonn træder Floden ned i det *nedrerhinske Lavland.* Ved Emmerich nær ved den hollandske Grænse er Rhinen c. 650 m bred. — *Nahe,* som udmunder ved Bingen, udspringer paa Hochwalds Sydside og træder, efter at have optaget *Glan* og *Alsenz* i højre Bred, ned i Sletten ved *Kreuznach.* — *Moselle (Mosel),* c. 520 km, udspringer i de sydlige Vogeser lidt N. for Elsasser Belchen, 734 m o. H., og løber mod NV. til Toul, hvorpaa den vender sig brat mod Ø. for dog snart efter ved Optagelsen af den ligeledes fra Vogeserne kommende *Meurthe* at vende sig mod N. til Diedenhofen; herfra slaar den ind mod NØ., op-

Rhinen ved Bingen

tagende *Saar* i højre, *Sauer* og *Kyll* i venstre Bred, indtil den ved Koblenz forener sig med Rhinen. Den lige Linje fra Saars Indløb til Rhinen er c. 100 km, men det virkelige Løb er omtrent tre Gange saa langt, da Floden slaar talrige Bugter, noget, der letter Sejladsen paa Grund af det mindre Fald; ved *Trier,* 124 m, begynder Dampskibsfarten. Moseldalen fra Trier er meget snæver, men frugtbar med Vinbjærge langt op ad Siderne. — *Lahn* og *Sieg* udspringer ganske nær ved hinanden N. for Westerwald, men medens den sidste omtrent straks slaar ind i den vestlige Hovedretning, vender Lahn sig først mod SØ., derpaa noget oven for Marburg mod S. for derpaa ved *Giessen,* hvor den bliver sejlbar, at slaa ind i et med Sieg parallelt Løb. Disse snævre Floddale saa vel som Dalene om de nordligere udmundende *Wupper* og *Ruhr,* hvilken sidste udspringer paa Kahle Astenberg, er tætbefolkede Industriegne.

Endelig omtales *Meuse* eller *Maas* (se p. 152) fra det Punkt, hvor den bryder gennem Ardennerne fra Mézières til Namur, en snæver, smuk Bjærgdal, som dog staar langt tilbage for Rhindalen som Samfærdselsvej. Ved Namur, hvor den optager

den fra V. kommende *Sambre,* drejer den mod ØNØ. til Liège, hvor den optager *Ourthe* i højre Bred, hvorefter den snart træder ned i Lavlandet. Denne Sambre-Meuses Dal fra Charleroi til Liège er en paa Kullejer rig industriel Egn.

c. **Bjærglandene mellem de rhinske og de bøhmiske Bjærge** deles i det *hessiske Bjærgland* med Vogelsberg og Rhøn, *Weserbjærgene* og den *thüringske Højslette,* begrænset mod S. af *Franken- og Thüringerwald,* mod N. af *Harzen.* Endelig slutter sig til disse Landskaber mod S. *Bjærglandskaberne om Main og Neckar* eller den *nedretyske Højslette,* støttende sig mod S. og SØ. til de schwabiske og frankiske Jura.

1. Det *hessiske Bjærgland* mellem de rhinske Skiferbjærge og Thüringerwald bestaar hovedsagelig af Sandsten, hyppig og uregelmæssig gennembrudt af vulkanske Masser fra Tertiærtiden, navnlig Basalt, hvis Kegler gerne har Mineralkilder ved Foden. Bjærgene er stærkt skovbevoksede, de mellemliggende Landskaber er frugtbart Agerland. — Floddalene deler Bjærglandet i flere Afsnit, mest udprægede er de to sydlige, *Vogelsberg* og *Rhøn.* Basaltmassen Vogelsberg (en „Vulkanruin"), indesluttet mellem Wetterau, Kinzigs og Fuldas Floddale, danner i sin Helhed en svagt opstigende Kegle, hvis højeste Top er *Taufstein,* 772 m; herfra udgaar der straaleformet til alle Sider Dale; Højderne er temmelig ufrugtbare, kun Hør, Havre og Kartofler dyrkes, paa Affaldene findes Bøgeskove og frodige Græsgange. — Paa den anden Side af Fulda og forbunden med Vogelsberg ved en smal Bjærgryg ligger *Rhøn,* begrænset mod Ø. af *Werras* Dal. Den sydlige Del, det saakaldte *Hohe Rhøn,* er et c. 800 m højt, mest af Basalt bestaaende Plateau, som i sin Natur meget ligner Vogelsberg; mod Ø. har det et sluttet, stejlt Affald, mod V. skærer Dale ind i Plateauet; mod S. ligger *Kreuzberg,* 930 m, paa hvis Top findes et som Valfartssted kendt Kloster, nordligere mellem de i Centrum af Rhøn udspringende Floder *Fulda* og *Ulster* stiger *Wasserkuppe* til 950 m. Det N. for Hohe Rhøn liggende *Vorderrhøn* er væsentlig et Sandstensplateau med isolerede Basaltmasser; det har et venligere Udseende end Hohe Rhøn. Mod N., hvor Fulda og Werra nærmer sig mest hinanden, slutter Plateauet med *Seulings Wald.* — Vogelsberg skilles mod N. ved Indsænkningen om *Alsfeld* fra flere Bjærggrupper som *Knüll Gebirge,* nordligere sænker de sig til Sletten omkring Fulda og dens Biflod *Eder,* der kommer fra Sauerland; særlig mærkes Bæknet omkring *Kassel,* 140 m, hvis Vestrand dannes af *Habichts Wald,* paa hvis Skraaning *Wilhelmshöhes* Park er anlagt. Landet mellem Fulda og Werra er et skovrigt Bjærgland, til Dels med stejlt Affald til Werra; i det Indre hæver sig enkelte Basaltgrupper, saaledes det geologisk interessante *Meissner,* 750 m, der i sin Tid var meget paa Tale i Striden mellem Neptunister og Plutonister, og *Kaufunger Wald* med *Bilstein,* 640 m. — Ved Münden flyder Fulda og Werra sammen, og Floden kaldes fra nu af *Weser* (ialt c. 700 km). *Werra,* der er den egentlige Kildeflod — Weser er kun den plattyske Form for Werra —, udspringer mellem Franken- og Thüringerwald paa det sidstes Sydside.

2. Bjærgdragene omkring Wesers smukke Dal fra *Münden,* 117 m, til *Minden,* 46 m, kaldes under eet *Wesers Bjærgland;* mod V. staar det i Forbindelse med Sauerland, mod Ø. skilles det fra Harzen ved Dalen omkring *Leine* (Göttingerindsænkningen), Allers Biflod, der til Dels løber parallel med Weser. Bjærglandet bestaar af en Mængde smaa Plateauer og skovbevoksede Bjærgdrag, hvori Retningen fra SØ. til NV. er fremherskende. Mod S. er Plateauet, mod N. Kædedannelsen overvejende; Højderne overstiger sjælden 500 m, men de gør ofte et langt mægtigere Indtryk paa Grund af deres dristige Former og stejle Affald. — Størst Af-

veksling har Landskaberne mellem Weser og Leine; efter et lavt Sandstensplateau med enkelte Basaltkegler, som *Hohe Hagen,* 503 m, følger *Solling Wald,* 528 m, og nordligere Kæderne *Hils* og *Ith,* 396 m, som atter forgrener sig til et trekantet Bjærgland, hvis Øst- og Nordgrænse dannes af *Deister* og *Bückeberg,* Vestgrænsen bestaar af den langs Weser liggende *Süntel,* c. 440 m, og dens Fortsættelse *Weserkæden,* der tvinger Floden til at forandre sit nordlige til et nordvestligt Løb, indtil det lykkes den at bryde igennem Kæden i *Porta Westfalica.* Hinsides Weser fortsættes denne Kæde som *Wiehen Gebirge,* 320 m, begyndende med *Wittekindsberg,* 283 m. — Paa Wesers venstre Bred begynder Bjærglandet med *Reinhards Wald;* derpaa følger N. for *Diemels* Dal den ensformige c. 250 m høje *Paderborns Højslette,* senere *Lippes Bjærg-* og *Terrasseland.* Vestgrænsen for Paderborns Højslette dannes af den smalle Bjærgryg *Egge Gebirge,* hvis nordligste Punkt er *Vølmerstod,* 464 m. Fortsættelsen af Egge Gebirge er den mod NV. henad til Ems løbende smalle, c. 100 km lange Kæde *Teutoburgerwald,* hvis første Del kaldes *Lippischer Wald,* senere benævnes den *Osning;* Teutoburgerwald aftager i Højde mod NV., *Grotenburg,* hvorpaa Hermannsmonumentet staar, er 386 m, Højderne S. for *Ibbenbüren* naar ikke 200 m. Bjærgdraget, der gennemskæres af smaa Tværdale („Døren"), har to større Overgange: *Dörenschlucht* mellem *Detmold* og *Senner Heide,* og Passet ved *Bielefeld,* 118 m, hvorigennem Jærnbanen gaar fra Minden til Köln.

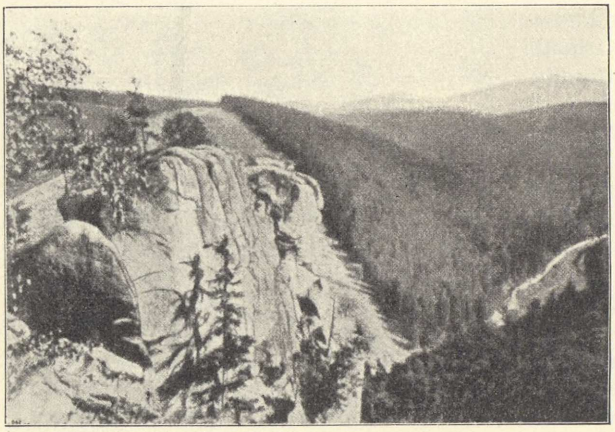
Wartburg.

3. I *Thüringens* Bjærgland er Retningen fra SØ. til NV. den fremherskende, men Floddalene følger sjældent denne Retning; de fleste gaar mod NØ. Som berørt deles Bjærglandet i de fra *Fichtelgebirge* udgaaende *Franken-* og *Thüringerwald,* den *thüringske Højslette* og *Harzen.*

Fichtelgebirge, der danner Bindeleddet mellem Thüringerwald og de bøhmiske Bjærge, har sit Ry af, at det danner Vandskellet mellem Rhinen, Donau og Elben, men hverken dets Udstrækning eller Højde fremhæver det fremfor andre af de mellemtyske Bjærge, Beboerne taler endog kun om eet Fichtelberg. Det lille Bjærgland bestaar væsentlig af krystallinske Stenarter; Midtpunktet er en c. 500 m høj Højslette, der er omgiven af Randbjærge: mod NV. *Waldsteinergebirge,* mod V., hvor de højeste Punkter *Ochsenkopf,* 1017 m, og *Schneeberg,* c. 1060 m, ligger — de skilles ved den fra Ochsenkopf kommende øvre eller *hvide Mains* Dal, paa Nordsiden af Schneeberg udspringer *Eger* — og mod SØ. *Steinwald,* 981 m. — *Frankenwald,* der strækker sig fra *Saales* til Werras Kilder, er et ensformigt, til Dels skovbevokset, væsentlig af Lag fra Kul- og Devontiden bestaaende Plateau, c. 600 m højt, uden større Toppe, mod N. hæver sig dog *Wetzstein,* 829 m; det falder stejlest af mod SV., paa den anden Side gaar det ved det *vogtlandske Plateau* jævnt over i den thüringske Højslette. — *Thüringerwald,* der gaar til *Hørsel,* Werras Biflod, er en udpræget Bjærgkæde bestaaende fortrinsvis af Porfyr og Granit, mod

NV. er den kun 15 km bred, Kamhøjden er c. 600 m; de højeste Punkter er *Schneekopf*, 976, og *Beerberg*, 983 m, længst mod NV. hæver sig *Inselsberg* (egentlig Emselberg, efter Floden Emse), 915 m, og paa en fra Hovedkammen udgaaende Sidegren *Wartburg*, 393 m, over Eisenach (200 m); endelig mærkes det sagnrige *Hørselberg* („Venusbjærget", „Tannhäuser"). Bjærgene har ingen Passer, langs Kammen og fortsættende sig over Frankenwald gaar den 170 km lange Hovedvej *Rennsteig* eller *Rennweg*. Thüringerwald, der er rig paa godt vedligeholdte Skove og Dyreparker, danner sammen med Frankenwald en vigtig Skillelinje baade hvad Klima og Befolkning angaar, tillige med Sudeterne er det Grænselinjen mellem Syd- og Nordtyskland.

N. for Thüringerwald ligger den c. 300 m høje, væsentlig til Triasformationen hørende *thüringske Højslette*, gennemskaaren i nordøstlig Retning af *Saale* (c. 450 km) og dens Bifloder. Mod V. falder Højsletten stejlt af til Werras Dal; her ligger det af Muslingekalk bestaaende Plateau *Eichsfeld*, 450 m, den højeste og barskeste Del af Højsletten. Mod N. dannes Grænsen af *Wippers* Dal, langs hvis højre Bred det lave *Hainleite* strækker sig; paa venstre Bred hæver sig det sagnrige *Kyffhäuser*, 465 m, over Sletten *Goldene Aue*, der gennemstrømmes af *Helme*. Mod Ø. begrænses Højsletten af Saale selv, til hvis Dal den falder stejlt af; Bjærglandet mod NØ. mellem *Unstrut* og *Saale* kaldes *Finne*.

Parti fra Harzen med Brocken.

N. for Goldene Aue ligger *Harzen*, der strækker sig fra SØ. til NV., c. 130 km, 30 km bredt, med et Areal af henved 2500 km², tiltagende i Højde; det bestaar af siluriske og devonske Dannelser, gennembrudte af Granit og Porfyr. Det højeste Punkt er *Brocken*, Mons Bructerus *(Bloksbjærg)*, 1142 m, der ligger nær ved Nordranden og falder stejlt af til Sletten; i det hele er Nordranden i det Parti, der ligger V. for Brocken og kaldes *Oberharz*, meget stejlt, den stejleste Væg er *Rammelsberg*, 633 m. Oberharz, i Gennemsnit 650 m, bestaar af barske Plateauer med Naaleskove, kun de dybe Floddale bringer nogen Afveksling; det er rigt paa Jærn og Sølv. Det gennemsnitlig c. 350 m høje, mest af Turisterne besøgte *Unterharz* Ø. for Brocken er venligere med smukke Dalstrøg *(Bodesdalen)* og dækket med Bøgeskove; de højeste Punkter er Granitmassen *Rammberg*, 537 m, og Porfyrgruppen *Auerberg*, 576 m, nær ved Sydranden. Mod V. og NV. falder Harzen af til det bakkede Landskab om *Leine*. mod SØ. gaar det over i det lave *mansfeldske Plateau* paa begge Sider af Saale.

4. Indesluttet af Frankenwald, Werras Floddal, det hessiske Bjærgland, de rhinske Bjærge samt Jura ligger *Bjærglandskaberne om Main og Neckar*, især bestaaende af Lag fra Triasperioden. — Den østlige Del omkring Main og dens Bifloder, de saakaldte *frankiske Terrasser*, strækker sig V. for de frankiske Jura med enkelte Højdedrag i Retning fra N. til S., dog uden egentlig Kædedannelse, saaledes

Hassberge, 514 m, *Steigerwald* (*Frankenberg,* 512 m) og *Frankenhøhe.* Denne frankiske Højslette har et mildere Klima end den bayerske, nogle Strækninger, som Regnitzdalen, er temmelig ufrugtbare, hvorimod andre er rigt udstyrede. Det gælder navnlig den i Højsletten c. 100 m nedsænkede *Maindal,* et rigt Vin- og Frugtland; Flodens Sejlbarhed bliver meget forøget ved dens betydelige Krumninger: fra Kilden til Mundingen er der c. 250 km, medens Løbet er mere end 550. *Main* (Romernes Moenus) opstaar af *hvide* (se p. 281) og *røde Main,* der udspringer i de frankiske Jura; noget neden for *Kulmbach,* 306 m, forener de sig, ved Foreningen med *Rodach* begynder Sejlbarheden; senere optager Main bl. a. i højre Bred *Itz* og *frankisk Saale,* i venstre den betydelige *Regnitz (Rednitz)* — opstaaende af *frankisk* og *schwabisk Rezat* — og *Tauber,* der løber forbi Rothenburg og udmunder i Main ved Wertheim. Efter at være brudt gennem de rhinske Bjærge træder Main ved *Aschaffenburg,* 130 m, ned i Rhindalen (se p. 276).

De noget højere Plateauer omkring *Neckar,* ofte kaldte den *schwabiske Højslette,* er et frugtbart Land, navnlig er Floddalene rigt udstyrede med Frugt- og Vinhaver. Plateauet sænker sig væsentlig mod N., følgende Neckar. Floden, der er c. 370 km lang, udspringer i Hjørnet mellem Schwarzwald og Jura nær ved *Rottweil,* 700 m, løber først mod NØ. i en snæver Dal, indtil den efter Optagelsen af *Fils* slaar ind mod NV. og mod N. ved Optagelsen af *Enz* (med Bifloden *Nagold*). Dalen udvider sig nu, ved *Kannstadt* begynder Sejlbarheden, men noget neden for *Marbach* indsnævres atter Flodlejet, indtil den ved *Heilbronn,* 155 m, bliver sejlbar for større Fartøjer, hvorefter den i højre Bred optager *Kocher* og *Jagst.* Ved Mosbach begynder Gennembruddet gennem de rhinske Bjærge, ved *Heidelberg,* 105 m, træder Neckar ned i Rhindalen.

d. Det **bøhmisk-mähriske Bjærgland** danner et Parallellogram, der strækker sig fra NV. til SØ. Navnlig paa de tre Sider er Landskabet Bøhmen, hvortil slutter sig Mähren, skarpt begrænset af Randbjærge, mod SØ. er det derimod mere aabent.

1. Den nordvestlige Rand dannes af de fra Fichtelgebirge udgaaende *Erzgebirge,* som dog ikke lige slutter sig til Fichtelgebirge, idet der imellem disse sidste og *Zwickauer Mulde* ligger et c. 600 m højt Plateaulandskab, det ovennævnte (p. 281) *vogtlandske Plateau* eller *Elstergebirge,* væsentlig bestaaende af Lerskifer og Sandsten og bredende sig paa begge Sider af *Elster,* der udspringer paa det 759 m høje *Kapellenberg.* De c. 150 km lange, væsentlig af krystallinske Skifre, Gnejs og Granit bestaaende Erzgebirge har en Kamhøjde paa 7—800 m i Gennemsnit, dog er de højest mod V., her er de c. 1000 m. Det hele danner et bredrygget Plateau med jævnt Affald mod N. til det *sachsiske Bjærgland,* hvorimod Affaldet mod S. til Bøhmen er i høj Grad stejlt. Erzgebirge er uden egentlige Toppe („et Bjærgland uden Bjærge"); de højeste Punkter, der navnlig findes ved Sydranden — *Keilberg,* 1243 m, *Fichtelberg,* 1213 m, *Auersberg,* 1018 m —, er kun stumpe, kugleformede Højder. Bjærgdraget er rigt paa Metal og har derfor en ikke ringe, men fattig Befolkning; slaar Kartoffelhøsten fejl, er der stor Nød. Erzgebirges Hovedflod er den c. 250 km lange *Mulde,* Biflod til Elben.

Som Bindeled mellem Erzgebirge og Sudeterne maa de c. 450 km² store *Elbsandsteinsgebirge* eller *sachsisk Schweiz* betragtes. Oprindelig har det været et c. 400 m højt, temmelig jævnt Plateau, dannet af horisontalt liggende Sandstenslag fra Kridtformationen, nu er det gennembrudt af *Elben* og dens Bifloder, der har dannet dybe Dale med næsten lodrette Vægge, og Sandstenen har antaget de mærkeligste Former; paa Elbens venstre Bred ligger *Schneeberg,* 724 m, det højeste

Punkt, og *Königstein,* 362 m, paa højre nævnes *Winterberg,* 551 — i Nærheden findes den maleriske Klippeport *Prebischthor* —, *Lilienstein,* 411, og *Bastei,* 315 m.

2. Den Samling af Bjærggrupper, der danner Bøhmens Nordøstrand og som strækker sig c. 300 km fra Elbens Gennembrud til *Oders* Tværdal og *Beczvas* Dal, hvilke skiller Bjærgene fra Karpaterne, kaldes under eet *Sudeterne,* skønt Navnet ikke kendes af Befolkningen. Bjærggrupperne, der er Brudstykker (Horstdannelser) af et tidligere stort, sammenhængende Bjærgland, er højst forskellige; i Almindelighed kan man sige, at Plateaudannelsen er overvejende ved den vestlige og østlige Ende, medens Kædedannelsen er fremherskende i Midten, navnlig i Iser- og Riesengebirge. Karakteristisk for Sudeterne er de smaa isolerede Bjærgpartier, der er lejrede i de ved Nordsiden liggende Terrasselande; det højeste er Porfyrgruppen *Zobten,* 718 m, Ø. for Schweidnitz. — Sudeterne deles i følgende Grupper: Mod V. støtter sig til sachsisk Schweiz det plateauagtige 1) *Lausitzer Bjærgland,* væsentlig Granit, med dybere liggende frugtbare Dale og isolerede Toppe, af hvilke de højeste, som *Jeschkenberg,* 1010 m, ligger mod SØ.; af andre Højder nævnes *Hochwald,* 748, og *Lausche,* 791 m. Med Dalen om *Görlitzer Neisse* ender dette Bjærgland. Derpaa følger mellem Neisse og Queiss 2) *Isergebirge,* bestaaende af to stærkt skovklædte parallelle Kæder, hvoraf den ene er *Iserkamm* med *Tafelfichte* (før Teufelfichte), 1122, og *Hinterberg,* 1126 m. 3) *Riesengebirge,* strækkende sig til *Bobers* Kilde og bestaaende af to parallelle Kamme. *Schlesier Kamm* og *Bøhmischer Kamm,* er Sudeternes højeste og mest udprægede Bjærgkæde, Kamhøjden er c. 1300 m, Fyrreskovene naar omtrent samme Højde, Kammen selv er nøgen og øde. Affaldet mod N. er i høj Grad brat og malerisk, kun smalle Stier fører over Bjærgene; *Schneekoppe (Riesenkoppe),* de mellemtyske Bjærges højeste Punkt, er 1603 m, *Brunnberg* er 1560, *Hohe Rad* 1510, *Grosse* og *Kleine Sturmhaube* henholdsvis 1424 og 1440 m; mod V. udspringer *Elben.* Beboerne er for største Delen Lærredsvævere, dog findes ogsaa paa de mellemste Højder nogen Kvægavl om de spredte Gaarde, de saakaldte B a u d e n. Ø. for Bober følger 4) *Waldenburger Bjærglandet,* et gennemsnitlig c. 400 m højt Plateau, i hvilket Kædedannelsen er fremherskende mod S., mod N. findes mindre Bjærggrupper og isolerede Toppe, højeste Punkt er *Heidelberg,* 954 m; paa Grund af den lette Tilgængelighed har Landskabet særlig Betydning som Forbindelsesled mellem Schlesien og Bøhmen. Til dette slutter sig 5) *Glatzer Bjærglandet,* c. 80 km langt, 40 km bredt, rundtom omgiven af Randbjærge, der kun mod N. gennembrydes af *Neisse.* Den nordøstlige Mur deles ved Neisses Tværdal i de over 20 km lange *Eulengebirge* (*Hohe Eule,* 1027 m) og *Reichensteinergebirge,* Sydvestranden bestaar af to ved Adlers Floddal skilte Parallelkæder:

Bastei.

Habelschwerdtergebirge (indtil 978 m), der mod S. ved en smal Ryg forbindes med *Glatzer Schneeberg,* 1424 m, og de mod Bøhmen stejlt affaldende *Adlergebirge* (indtil 920 m), der begynder med Gnejsmassen *Hohe Mense,* 1083 m, og hvortil slutter sig mod NV. Sandstenskæden *Heuscheuer.* Det sidste Afsnit af Sudeterne er 6) *Mährische Gesenke,* hvis nordvestlige Del til en Linje mellem Sternberg og Jägerndorf er et ægte Bjærgland, det saakaldte *Hohe Gesenke;* den største Gruppe er *Altvatergebirge,* højeste Punkt er 1490 m. Den sydøstlige Del, *Niedere Gesenke,* er et bredt bølgeformigt, langt lavere, skovbevokset Plateau, der ender med *Odergebirge,* hvor Floden udspringer.

3. Sydvestranden for Bøhmen dannes af det c. 300 km lange *Bøhmerwald,* slavisk *Sumava,* et Fællesnavn for de af Granit, Glimmerskifer og Gnejs bestaaende, i øvrigt højst forskellige Bjærgdrag, der danner Vandskellet mellem de til Donau og til Elben strømmende Vande. Bøhmerwald kan deles i tre Partier. — Det nordlige Afsnit, *Oberpfalzer Wald,* skilt fra Fichtelgebirge ved et bølgeformet Land, bestaar af plateauagtige Masser, hvis afrundede Toppe — de højeste, *Tillenberg,* 939 m, *Czerkov,* 1037 m, ligger ved den nordlige og sydlige Ende — hæver sig 2—300 m over Plateauet; det ender ved Indsænkningen mellem *Cham* og *Taus* (Passet ved Taus), den vigtigste Passage mellem Bayern og Bøhmen. — Det midterste Afsnit, det egentlige *Bøhmerwald,* naar omtrent til Moldaus Ombøjning mod N.; Middelhøjden er kun 800 m, men det hører til Tysklands uvejsomste og mindst gennemforskede Bjærge; de snævre Dale og Affaldene er dækkede med Moser („Filtze") og tætte Skove, de saakaldte „bøhmiske Urskove", i hvilke der endnu ind i det 19. Aarhundrede fandtes Bjørne og Ulve. I den nordlige Del, der frembyder et sandt Virvar af Grupper, ligger *Arber,* 1458 m, det højeste Punkt, skilt ved *Regens* Dal fra *Rachel,* 1447 m. Den sydlige Del skilles ved *Moldaus* Længdedal — Floden udspringer Ø. for Rachel — i to Parallelkæder, i den vestlige er *Bløckenstein,* 1378 m, i den østlige *Kubani,* 1362 m, det højeste Punkt. Til dette midterste Afsnit af Bøhmerwald slutter sig mod V. det parallelt løbende, til Donau stejlt affaldende *Bayrischer Wald,* c. 800 m Kamhøjde, højeste Punkter *Einødriegel,* 1126 m, og *Dreitannenriegel,* 1092 m. — Det sydlige Afsnit, skilt fra det forrige ved den brede Indsænkning, hvori Vejen fører fra Linz til Budweis, bestaar atter af skovbevoksede Plateauer med stejlt Affald til Donau (se p. 273), dog uden nogen egentlig Kam; ingen Punkter overstiger 1100 m.

4. Parallellogrammet inden for disse Randbjærge deles ved et fra Bøhmerwald til Sudeterne omtrent med Erzgebirge parallelt løbende Højdedrag i en større nordvestlig Del, *Bøhmen,* og en mindre sydøstlig, *Mähren.* Højdedraget, de *bøhmisk-mähriske Højder* eller *Flader,* bestaar af Plateauer, der danner Vandskellet mellem Elbens og Marchs Tilløb. Plateaufladerne er højest mod SV., her ligger *Viehberg,* 1111 m, i *Greinerwald,* nordøstligere følger *Iglaus Bjærgland* med Højder paa 6—800 m.

Det indre af *Bøhmen* („det bøhmiske Granitmassiv") svarer ikke til de ældre Forestillinger om et jævnt ensformigt Kedelland, tværtimod frembyder det stor Afveksling, baade hvad Højdeforhold og Jordbundens Natur angaar. Som Helhed er det et bølgeformet Land, dog med større Sletter, mod S. ligger Sletten om *Wittingau,* mod V. Sletten om *Pilsen,* mod N. de større Sletter om Elben og nedre Eger. Bedst kan man sige, at Bøhmen er et Terrasseland, der sænker sig mod N. Den første Terrasse (Granit og Gnejs) ligger om øvre Moldau til Budweis (384 m),; den anden (Kvarts og Skifer) naar op til Pilsen (310 m), her ligger Kæden *Brdy Wald* (indtil c. 850 m); den tredje (Kridt og Sandsten) naar til Eger og Elben. N. for Eger ligger de selvstændige *Duppauerbjærge,* en indtil 930 m høj Basaltmasse, gennem

hvilken Floden bryder sig Vej, og østligere paa begge Sider af Elben de *Bøhmiske Mellembjærge* (*Mileschauer Donnersberg,* 835 m) med betydelige Basaltdannelser, hvilke ogsaa optræder vestligere langs Erzgebirge og er ledsagede af mineralske Kilder (Teplitz, Karlsbad, Eger, Marienbad); et fælles Navn kendes ikke, vestligst ligger *Tepler-* eller *Karlsbadergebirge* og *Kaiserwald* (987 m). Bøhmen er rig paa Mineralier, navnlig Sølv og Kul. — Landskabets Flodsystem er meget symmetrisk, naar man gaar ud fra Moldau, der maa betragtes som Hovedfloden, skønt Elben har givet Systemet Navn. Efter at *Moldau* fra sit Udspring er løbet mod SØ. (se p. 285), drejer den mod N. ved Rosenberg for at gennemstrømme de bøhmiske Terrasser i en for det meste snæver, med bratte Vægge kantet Dal; Sejlbarheden begynder vel allerede ved Budweis, men først ved Prag, 187 m, faar den egentlig Betydning. Den har optaget to Par Floder, det første er *Luschnitz* og *Vatava,* det andet *Sazava* og *Beraun. Elben,* der forener sig med Moldau ved Melnik, og *Eger* kan betragtes som det tredje Par; ved Leitmeritz bryder Floden gennem de bøhmiske Mellembjærge,derefter optager den et fjerde Par, *Polzen* og *Biela,* hvorefter den bryder gennem Elbsandsteingebirge. Moldau er til sin Forening med Elben c. 400 km. Elben selv vender sig efter sit Udspring (se p. 284) mod SØ. og S., indtil den ved Pardubitz slaar ind mod V. og NV., optagende i højre Bred *Iser.*

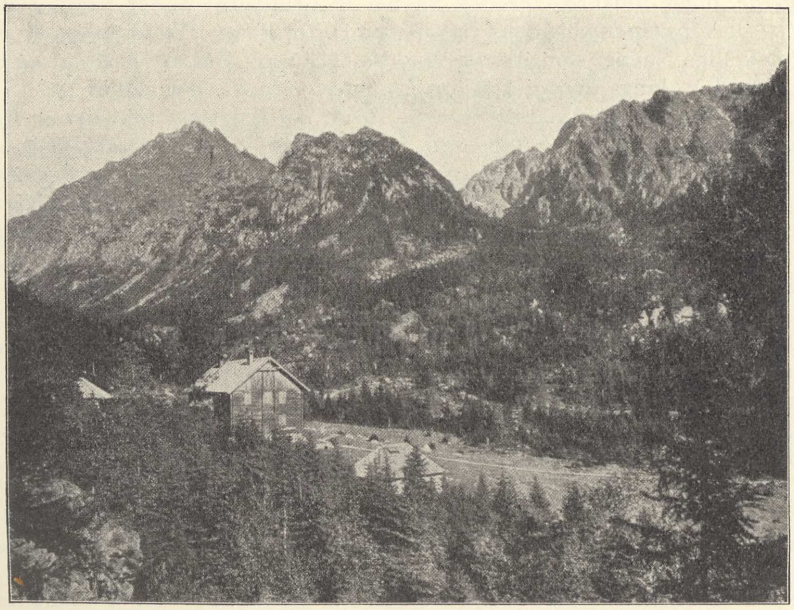
Mähren kan ligeledes deles i tre Terrasser, der sænker sig ned til March og tager af i Højde mod NØ.; den første gaar til *Thayas,* den anden til *Schwarzavas* Dal, den tredje nærmer sig øvre March. Mähren er for det meste dækket af yngre Lag og i Almindelighed et særdeles frugtbart Land, især udmærket ved Faareavl. Isoleret hæver sig nær ved March *Steinitzerwald* og *Marsgebirge* (586 m). *March (Morava)* udspringer paa Glatzer Schneeberg, træder ved Schønberg ud af Sudeterne og modtager i venstre Bred *Beczva* fra Karpaterne og i højre den ovennævnte *Thaya* med Bifloderne *Zwittara* og *Schwarzava.* March er over 320 km.

II. Karpaterne og Ungarn.

Hvor Donau bryder igennem mellem Leithabjærgene og de smaa Karpater, begynder den ungarske Slette. Dennes Sydgrænse dannes af Balkanhalvøens Bjærge, mod V. mellem Agram og Pressburg begrænses den af Østalpernes Udløbere, i øvrigt omsluttes den af *Karpaterne,* der gaar i en mægtig Bue fra Pressburg mod NØ., Ø. og SØ., indtil de ved c. 46° n. Br. slaar ind i vestlig Retning for endelig ved en lille Bøjning mod S. anden Gang at berøre Donau, kun ved Flodens Dal skilte fra Balkanhalvøens Bjærge. Ved den ovenfor skildrede Indsænkning, der dannes af Marchs og Beczvas Dale samt Oders Tværdal (se p. 284), skilles denne de mellemevropæiske Bjærges østlige Fløj fra de mellemtyske Bjærge.

a. **Karpaternes** Bue er over 1300 km lang, Bjærglandet dækker et Areal paa c. 187,000 km². Systemet bestaar væsentlig af Sandsten fra Kridtperioden, kun isoleret optræder, rigtignok mægtige Granitmasser, navnlig mod Ø. i de transsilvanske Alper. Systemet er blevet hævet ved et Tryk fra S. mod det bøhmiske Granitmassiv og mod den østevropæiske Slette, og paa den konkave, indstyrtede Side, navnlig mod N. og Ø., findes betydelige eruptive Stenarter og vulkanske Dannelser. Karpaterne er ikke een Kæde, men bestaar af flere baade i orografisk og geologisk Henseende forskellige Dele. Mod NV. falder de i flere, til Dels parallelle Kæder og selvstændige Grupper, mod SØ. udbreder de sig til det store af Randbjærge omgivne Plateau Transsilvanien, medens det midterste Stykke, der forbinder disse to Fløje, bestaar af en enkelt Kæde med korte Udløbere.

1. *Vestkarpaterne* eller *Højkarpaterne* begynder med de *smaa Karpater* umiddelbart N. for Pressburg, her ligger *Thebener Kogel,* 513 m, nordligere hæver *Rachsturm* sig til 743 m, højeste Punkt er *Zarubi,* 761 m; det er en smal i Gennemsnit 600 m høj, af Granit bestaaende Bjergryg, hvortil slutter sig mellem *Miava* og nedre *Beczva* de *hvide Bjærge* (*Javornik,* 1013 m), indesluttede af Marchs og Waags Dale. Derpaa følger Kæden de *vestlige Beskider* indtil *Szolas* Dal, midt i hvilke Bjærge *Weichsel* udspringer; af de mange Passer nævnes *Jablunka,* 551 m, som med sin Jærnbane danner en af de vigtigste Indgange fra N. til Ungarn; et af

Tatra med Lomnitzerspitze.

de højeste Punkter i Kæden er *Lysa Gora* (ɔ: Nøgne Bjærg), 1325 m. Til de vestlige Beskider slutter sig mod Ø. *Babia-Gura Gruppen* (højeste Punkt 1725 m), der mod Ø. forlænger sig ind i Galizien til *Dunajecs* Dal; det sidste Parti er ved den samme Flods Længdedal, den c. 600 m høje *Neumarkter Slette,* skilt fra Tatragruppen.

2. Med den egentlige Babia-Gura Gruppe er man ved Vestranden af det *karpatisk-ungarske Højland,* et eliptisk formet Bjærgland, der udsender Kæder i alle Retninger; fra Vestkarpaterne skilles det ved Waags Dal, mod Ø. begrænses det af Theiss' Bifloder; mod S. naar dets Udløbere ned til Donauknæet ved Waitzen. — Centralgruppen er den isolerede, eliptiskformede *Høje Tatra,* bestaaende af Granit og Gnejs og indesluttet af *Arvas, Waags, Dunajecs* og *Poprads* Dale. Kammen, der tager til i Højde mod Ø., er næsten overalt 2000 m, og Affaldene er omtrent til alle Sider yderst stejle; den nordlige Højslette omkring Dunajec er som sagt c. 600 m, den sydlige omkring Waag omtrent 100 m højere; af Højdepunkter nævnes vestligst *Krivan,* 2486 m, østligere *Gerlsdorferspitze,* 2663 m, Karpaternes højeste Punkt, og *Lomnitzerspitze,* 2634 m. Skovgrænsen naar i Tatra til 1500 m, over den findes der endnu noget forkrøblet Krat, men højere er Kammen aldeles nøgen, omtrent uden evig Sne, Gletscherdannelse findes ikke, i flere af de smaa Tværdales øvre Partier

findes derimod en Del stille Søer („Meeraugen"), der stammer fra tidligere Gletscherperioder. — Bjærgdragene S. for denne Centralgruppe og Waags Dal er meget forskellige, hvad Former og geologisk Sammensætning angaar, overalt isprængte med vulkanske Dannelser, som udslukte Kratere, Lavastrømme og Solfatarer (*Kalinda* SØ. for Neusohl). Ø. for Tatra ligger mellem Dunajec og Poprad Sandstensgruppen *Zipser Magura*, medens Sandstensmasserne mellem den sidste Flod og Hernad ikke har noget Fællesnavn; sydligere begrænses Hernads Dal mod Ø. af det paa Vinbjærge rige Bjærgdrag *Hegyalja*, den berømte Tokajervin kommer herfra. Bjærgdragene mellem Waags og Hernads Floddale kaldes ofte under eet de *ungarske Malmbjærge*, nogle indskrænker dog Navnet til Grupperne S. for *Grans* Dal, ogsaa kaldte *Ostrovskibjærgene*, medens Grupperne N. for denne Dal omtales selvstændigt under forskellige Navne, som *Arvaer Magura* (1345 m), *Fatra-* (1711 m) og *Neutrabjærgene* mod V. langs Waags Dal, og *Liptauerbjærgene*, der skilles fra de forrige ved *Thurocz'* Dal og løber parallelle med Tatra; det højeste Punkt her er *Djumbir*, 2043 m. Bjærglandet S. og Ø. for Gran, i hvilke kun faa Toppe overstiger 1400 m, sænker sig mod S. og Ø. til *Eipels (Ipolys) Rimas* og *Sajos* Dale, medens det sydligere Landskab, der omspændes af Eipel og Sajo, atter opfyldes af isolerede Bjærggrupper, der er rige paa vulkanske Dannelser og Vinbjærge; den sydligst beliggende, *Matra*, 1009 m, er den mægtigste, østligere ligger *Bückbjærgene* med *Balvany*, c. 950 m; mod V. træder disse Grupper tæt hen til Donaus Knæ ved Waitzen.

3. Fra Tatra fortsættes Karpaterne mod Ø. og SØ. til *Prisloppasset*, 850 m, under Navn af *Østkarpaterne* eller *Skovkarpaterne*, et Sandstensbjærgdrag, hvis Kam i den vestlige Del ikke naar Skovgrænsen, men senere stiger, indtil den mod SØ. naar over 2000 m. Det er udprægede Kædebjærge uden egentlige Parallelkæder og Længdedale, derimod udsender de talrige Tværkæder, der naar længst paa Nordsiden, hvorfor ogsaa Affaldet her er jævnest; mellem disse Tværkæder løber talrige Floder, som først baner sig Vej i korte, med Bjærgkammen parallelle Dale; til disse hører *Szan*, *Dnjestr*, *Pruth* og *Sereth* paa Nordsiden, *Theiss* og dens Bifloder paa Sydsiden. — Den første Del af Kæden, den smalleste og laveste, til *Uzsokpasset*, 810 m, kaldes de *østlige Beskider*; den er stærkt skovbevokset, og kun faa Toppe naar over 1000 m, *Laskova* er 1213 m; Dalene er let tilgængelige, og Bjærgdraget er derfor rigt paa Overgange; *Duklapasset*, 502 m, har tidligere været det mest brugte, nu fører flere Jærnbaner fra Galizien til Ungarn over Bjærgene, bl. a. gennem *Lupkovpasset*. Mod S. er lejret de langstrakte, vulkanske *Vihorlat-* og *Gutinbjærge* (Gutin, 1449 m. — Ved Szans Kilder og Uszokpasset begynder de *egentlige Skovkarpater*, ligeledes stærkt beklædte med Naale- og Bøgeskove; her er der kun faa og temmelig vanskelige Overgange, og da Bjærgene tilmed mangler Mineralier, hører de til Mellemevropas daarligst befolkede Egne. En Hovedvej fører over Passet *Javarnczi* eller *Vereczke*, 841 m, fra Lemberg til Munkacs; et andet Pas er *Jablonica* eller *Kørøsmezø*, 931 m, den saakaldte *Magyarervej*, ad hvilken dette Folk i sin Tid trængte ind i Ungarn; den fører ned til Theiss' øvre Dal *Maramaros*. Af Højdepunkter nævnes fra V. til Ø.: *Ruski Put*, 1311, *Popadia*, 1742, *Koverla*, 2058, og *Czernahora*, 2026 m; paa Tværgrene i Ungarn: *Polonia Rovna*, 1482, *Stoj*, 1679, og *Blisnitza* i *Szvidoveczbjærgene*, 1883 m; ogsaa Tværkæderne i Galizien og Bukovina har betydelige Højder.

4. Ved Prizloppasset begynder det c. 50,000 km² store *Transsilvaniens* eller *Siebenbürgens Højland*, omgivet af skovbevoksede Randbjærge. Det Indre er en af Højdedrag og enkelte Højdepunkter — *Czolt* SØ. for Klausenburg, 728 m — afbrudt, c. 500 m høj Højslette, der i Almindelighed sænker sig mod V. og SV., som det kan ses af Flodernes, *Alutas*, *Maros'* og *Szamos'* Løb. Den med tertiære Lag

næsten helt overdækkede Jordbund er meget frugtbar. Klima og Planteverden er omtrent som paa Tysklands Højsletter, det stærkere udprægede Fastlandsklima muliggør dog Vinavl; under Overlaget findes betydelige Saltlejer, navnlig i Egnen om Klausenburg og ved Maros-Ujvar i Marosdalen.

Højlandets Østrand dannes af de *sydøstlige Karpater,* udprægede Kædebjærge, der ved Længdedale deles i flere parallelle Drag, hvoraf de midterste væsentligt bestaar af krystallinske Stenarter, de østlige af Sandsten og de vestlige af vulkanske Dannelser. Til de sidste hører den fra Centralkæden ved Maros' og Alutas øvre Dale skilte ungvulkanske *Hargitakæde* (højeste Punkt *Hargita,* 1798 m). Ø. for Centralkæden gennemstrømmes Længdedalene af Sereths Bifloder; den længste er *Bistritza,* der udspringer mod N. ved Centralkædens Begyndelse paa Kædens højeste Punkt *Ineu* eller *Kuhhorn,* 2280 m; sydligere, S. for det 1196 m høje *Borgopas,* hæver sig *Pietrozul,* 2305 m; derefter bliver Højdepunkterne lavere, *Nagy Hagymas* er 1798, *Vagy Sandor* 1640 m. Fra Ineu udgaar mod VNV. en Bjærgkæde, der begynder med det ovennævnte *Pietrozul* og ender ved Theiss' Dal, den danner saaledes Transsilvaniens Nordrand; mod N. ledsages den af Theiss' Biflod *Vissó.*

De sydøstlige Karpater regnes til *Ojtozpasset,* 852 m. Bjærggrupperne, der gaar herfra noget mod S. og derpaa strækker sig mod V., dannende Transsilvaniens Sydrand, kaldes de *transsilvanske Alper,* et Navn, der ofte bruges ogsaa om de sydøstlige Karpater. Og vel ligner de hinanden i det, at de væsentlig bestaar af krystallinske Stenarter, men deres Bygning er forskellig; thi de egentlige transsilvanske Alper er lidet forgrenede og mangler Længdedale, hvorimod de er rige paa Tværdale, der ofte helt gennembryder Bjærgene og deler dem i flere Grupper. Saaledes følger efter den første Gruppe (*Lakocs,* 1764 m), der gaar mod S. til *Bodzapasset,* de i vestlig Retning liggende Grupper: *Czukas,* 1958 m, der gaar til *Tømøs-* eller *Predealpasset,* 1640 m, hvorigennem Jærnbanen fører fra Kronstadt ned i Valakiet til Bukarest, og *Tørzburgpasset,* 1240 m, mellem hvilke to Passer *Bucsecs* (Butschetsch), c. 2500 m, hæver sig. Derefter følger *Fogarasbjærgene,* der naar til det dybe *Røde Taarns Pas,* 352 m, gennem hvilket Aluta flyder; det er den vildeste af alle Bjærggrupperne med Systemets højeste Toppe, *Butianu* er 2515, *Negoi* 2536 m. V. for det Røde Taarns Pas følger en stærkt forgrenet Gruppe, næsten helt bestaaende af Gnejs med Højdepunkter, der kun er lidet lavere end den forriges; ved enkelte Længdedale — den længste er *Jius* (Schils) Dal — deles Gruppen i korte Parallelkæder, hvoraf nævnes *Cibin-* eller *Mandrabjærgene* (*Cindrelul,* 2248 m); i de nordlige Kæder hæver sig *Surian* til 2063 og *Retyczat* til 2506 m. Mod V. begrænses denne Gruppe af Indsænkningen, hvorigennem Jærnbanen fører fra Ungarn ad *Temesdalen* over Teregova og Orsova ind i Rumænien, 511 m, den gamle Hovedvej mellem Ungarn og Rumænien („Porta Orientalis"); den mest brugte Vej over Gruppen er *Vulkanpasset,* 1624 m. Det sydvestlige Hjørne af Karpaterne, der drejer ned til Donau, er de betydelig lavere *Banaterbjærge,* kun enkelte Toppe naar 12—1400 m, *Szemenik* er 1445 m.

Mellem Maros og Szamos hæver sig paa Transsilvaniens Vestrand et Bjærgland, der er rigt paa Former og sammensat af de forskelligste Formationer, idet dog krystallinske Stenarter er overvejende; det er især mod S. rigt paa ædle Metaller, navnlig Guld, hvorfor det ogsaa kaldes de *transsilvanske Malmbjærge;* af Grupperne nævnes fra N. til S. *Bück-, Rezy-* og *Biharbjærgene,* hvilket sidste Navn ogsaa bruges for alle Grupperne; her ligger det højeste Punkt *Kukurbeta* eller *Nagy Bihar,* c. 1850 m, de nordlige Grupper er langt lavere, her gaar ogsaa Hovedvejen fra Transsilvanien til Ungarn, nemlig fra Klausenburg igennem *Kørøs'* nordligste Kildeflods Dal til Grosswardein.

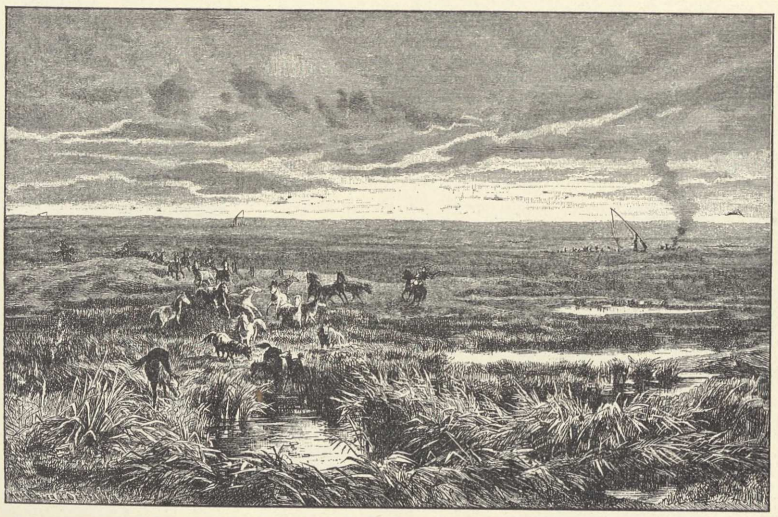
b. Det **ungarske Lavland,** hvor diluviale og alluviale Dannelser — i de øvre Floddale bestaaende af grovere Lag, længere nede af det frugtbare Løss eller Flyvesand — dækker de fra den yngste Tertiærtid stammende Aflejringer, falder i to meget ulige store Dele, adskilte ved et fra SV. til NØ. gaaende lavt, højst forskellig sammensat Bjærgdrag, tæt bevokset med Egeskov, nemlig den c. 160 km lange saakaldte *Bakonyer Skov,* som i *Blaa Bjærg* hæver sig til 713 m og mod Ø. fortsættes i *Verteserbjærgene* med *Pilis,* 757 m, og *Visegraderbjærgene,* der ved Donauknæet ved Waitzen slutter sig til de ovennævnte Bjærggrupper mellem Eipel og Sajo (p. 288). NV. for dette Bjærgdrag ligger den henved 12,500 km² store *øvreungarske Slette,* paa den anden Side mod SØ. breder sig den c. 114,000 km² store *nedreungarske Slette.*

1. Den *øvreungarske Slette* er en tidligere, nu med Affald fra Karpaterne og Alperne udfyldt Indsø. Langs Donaus Bifloder *Waags, Neutras* og *Grans* meget frugtbare Dale skyder den sig højt op i Karpaterne. Her paa Donaus venstre Bred er Jorden i Almindelighed tør og godt kultiveret. *Donau* selv danner paa sit Løb fra Pressburg, 133 m, talrige Øer, hvis Form og Antal stadig forandres, da den løse Jord ikke er i Stand til at modstaa Vandmængden om Foraaret, og det urolige Løb lægger Sejladsen store Hindringer i Vejen. Hovedløbet danner tre større Arme, indesluttende mod N. Øen *store Schütt,* der begrænses mod N. af Armen *lille Donau,* og mod S. *lille Schütt,* der begrænses af den Arm, i hvilken *Leitha* (se p. 273) og *Raab* falder. Fra Komorn er atter Hovedarmen samlet; den løber nu i østlig Hovedretning, ved Gran indsnævres Lejet mellem Bjærgene. Den sydlige Del af den øvreungarske Slette er Sandflader, afbrudte af Moser og sumpede Strækninger, hvorover der gerne ligger et tæt Plantedække. En Rest af den store Indsø, der har bredt sig over det hele, findes endnu i den mod NV. liggende, over 300 km² store, kun indtil 3 m dybe *Neusiedlersø,* 112 m over Havet; paa Grund af flere Aars Tørke var Søen aldeles udtørret 1860—68, nu er den atter fyldt. SØ. for Søen strækker sig store Moser og Enge, det saakaldte H a n s a g, hvorigennem Søens Vand føres til Donau.

2. I den *nedreungarske Slette* er Landet V. for Donau, mellem denne Flod, Drave og Bakonyer Skov et bølgeformet Land med enkelte Højder hævende sig faa hundrede m over Sletten, saaledes ligger mod SØ. ved Fünfkirchen det lille, mest ligesom Sletten med Løss dækkede og paa Stenkul rige Bjærgland *Mecsek,* højeste Punkt 682 m. Langs Bakonyer Skovs Sydøstrand ligger den langstrakte, lidet dybe (højst 11 m), c. 600 km² store *Platten-* eller *Balatonsø,* 106 m o. H. Søens Afløb er *Sió,* der staar i Forbindelse med *Sárvizkanalen* og gennem *Sárviz* tilfører Donau Vandet. Heller ikke Landet mellem Draves og Saves sumpede Dale er helt Sletteland, her ligger i det *slavoniske Højland* de indtil c. 1060 m høje *Ivanscicabjærge,* der er Udløbere af de nordlige Kalkalper, og østligere flere isolerede Bjærggrupper som *Sljemen Vrh,* højeste Punkt *Bistra,* 1035 m, *Kalnikerbjærgene,* 643 m, *Pozsega,* med *Psunj,* 984 m, og helt mod Ø. Bjærgdraget *Fruska Gora,* c. 540 m, i *Syrmiens Højland.*

Paa den anden Side af Donau breder sig den egentlige, næsten helt flade nedreungarske Slette, Ø. for Theiss særlig kaldet *Alføld,* fra Tokay til Belgrad og fra Buda-Pest til Transsilvanien, kun hist og her afbrudt af flade Sandrygge; med et trægt Løb og rig Ødannelse baner Floderne sig, næsten uden Bredder og ledsagede af et tæt Sivkrat, Vej gennem det løse Jordsmon. Alt tyder paa, at Sletten tidligere har været en stor Indsø, der næredes af Donaus, Draves, Saves og Theiss' Vande, indtil det lykkedes Donau at bryde sig Vej mod SØ., og Udtørringen af Søens Leje vedvarer endnu, idet store Sumpstrækninger vides at være forsvundne i den histo-

riske Tid. Befolkningen er særlig knyttet til de store Vandløb, der er overordentlig rige paa Fisk — et ungarsk Ordsprog siger, at en Tredjedel af Theiss bestaar af Fisk —, hvilket atter fremkalder store Sværme af Vandfugle. Men forlader man Floderne, er man ude paa de store øde Flader, hvor vel den stærke Sommervarme fremkalder en rig Græsvækst, men ellers er der saa at sige ingen Plantevækst. Disse Stepper, de saakaldte P u s t a e r, med deres spredte Gaarde, Landsbyer og nomadeagtige Hyrder (Gulyas, ɔ: Oksehyrder, Csikos, ɔ: Hestehyrder), der har Tilhold i smaa Lerhytter (Tanya), breder sig mest mod N. paa de lidt højere Flader, som omkring Kecskemet mellem Donau og Theiss, det saakaldte *Kumanierplateau* (100—150 m), og mod NØ. paa *Debreczinplateauet* (100—170 m); paa disse og andre

Fra den ungarske Steppe.

Steder danner Flyvesandet hele Sandørkner, som mod S. i en Del af *Banat,* hvilket Landskab i øvrigt er Ungarns frugtbareste. Hvor Vandforsyningen nemlig er rigelig, er Jorden meget frugtbar; ved Siden af Hvede dyrkes der fortrinlig Mais (Kukuruz) og Tobak, og paa Grund af Vanskeligheden ved at anlægge Veje er det ofte umuligt at faa den rige Høst bragt bort; men indtræder der Tørke, kan der være fuldstændig Misvækst. I øvrigt er der i de sidste Aartier gjort meget for at indvinde Pustaerne for Kulturen, og en egentlig, rigtig ægte Pusta bliver snart en Sjældenhed.

Der staar tilbage at omtale Flodernes Løb. *Donau* løber fra Waitzen (100 m) i sydlig Hovedretning c. 375 km; indtil Buda, 104 m o. H., ledsages den paa højre Bred af Højder, medens Pest ligger paa den flade venstre Bred, og Pustaerne naar lige til Byen. S. for Buda-Pest er Floden rig paa Krumninger, Øer — som *Csepel* ved Buda og *Margitta* ved Mohacs — og Sumpdannelser, ved Foreningen med Drave er de saa betydelige, at ingen By kan anlægges her; den venstre Bred er stadig den laveste. Donau løber nu i sydøstlig Hovedretning c. 300 km til Gennembruddet ved Bazias, 65 m o. H. (se p. 104), optagende i højre Bred *Save,* i venstre *Theiss* og *Temes;* den venstre Bred er stadig flad, den højre noget mere udpræget, navnlig ved Fruska Gora og fra Belgrad. I den p. 104 omtalte Gennembrudsdal mellem Bazias og Kladovo findes noget oven for Orsova det kendte *Kasanpas* og nedenfor den *Jærnporten* eller *Klissura,* hvor før et c. 2,5 km bredt Klippeparti opfyldte Vandet

og lagde store Hindringer i Vejen for Sejladsen, ja under Lavvande ofte helt umuliggjorde den omtrent Halvdelen af Aaret; nu har man med uhyre Bekostninger 1890—96 fjærnet disse Klippemasser ved Bortsprængninger og faaet dannet en 3 m dyb kanalagtig Rende, hvor Strømmen dog stadig generer Skibene. — *Theiss (Tisza),* den nedreungarske Slettes Hovedflod, opstaar af *sorte* og *hvide Theiss,* der kommer fra den sydlige Del af Skovkarpaterne og løber i vestlig Hovedretning med store Bøjninger mod N., optagende i venstre Bred *Szamos,* i højre *Bodrog.* Efter at have optaget *Sajo* (med *Hernad*) tvinges den af Karpaternes Udløbere mod

Donaus Gennembrud ved Kasan.

SV. for senere at løbe i helt sydlig Retning, ved Szolnok begynder Sejlbarheden; den danner her talrige Krumninger, saa at dens Løb er omtrent 3 Gange længere end den lige Linje, ved Kanaler stræber man at regulere Løbet og ligeledes at indvinde noget af det milebrede Sumpbælte for Kulturen, noget, der rigtignok paa den anden Side gør Floden tilbøjeligere til Oversvømmelser. I venstre Bred optager Theiss midt i Sletten den fra de transsilvanske Malmbjærge kommende *Kørøs,* der opstaar af flere Kildefloder (sorte og hvide Kørøs), og senere *Maros,* hvis Udspring er omtalt p. 288; den sidste er sejlbar fra Karlsburg. Ved *Franzens-* eller *Bacserkanalen* staar nedre Theiss i Forbindelse med Donau mod V. Theiss' Længde er c. 1360 km.

§ 4. Det mellemevropæiske Lavland.

N. for den mellemevropæiske Bjærgbue strækker sig langs Nord- og Østersøen, fra Artois' Bjærge til Weichsel, det mellemevropæiske Lavland, c. 385,000 km² stort. Dets Bredde er forskellig, da det flere Steder — navnlig S. for Teutoburger Wald (den „westfalske Port"), mellem Harzen og Erzgebirge og mod Ø. i Schle-

sien — sender betydelige Tunger ned mellem Bjærgene; mellem Sudeternes sydøstlige Ende og Østersøen er det bredest, c. 350 km, hvor Weserbjærgene og Harzen skyder sig op, er Bredden kun det halve. Medens Underlaget i dette Lavland dannes af fastere Lag, der hører til et dybere sunket Massiv, og som kun enkelte Steder træder frem til Overfladen, bestaar Overlaget af Diluvialdannelser, som Ler, Sand, Grus og Sten, der i Istiden er hidførte af mægtige Gletschere fra Skandinavien. Hvor de nedre faste Lag træder frem, ligger de lejrede parallelle med de mellemevropæiske Bjærge eller i Retningen fra SØ. til NV., og Vandløbene har derfor denne Retning. Floderne har paa Grund af det løse Overlag gennemgaaende temmelig flade og uregelmæssige Bredder og er tilbøjelige til at sande til; dog er denne Hindring for Sejladsen forholdsvis let at rydde af Vejen. Lavlandet er dog ikke nogen ensformig Slette, endogsaa fraset de enkelte Højdedrag, thi selve Overlagets Beskaffenhed fremkalder ikke ringe Afveksling. Hvor der nemlig har dannet sig lave Højder, fører Vandet Leret ud af Sandet ned i Dalene, som derved bliver frugtbarere, medens der paa Højderne, hvor kun Sandet bliver tilbage, findes Heder eller tynde Fyrreskove; hvor der ikke er saadanne Højder og Leret og Sandet er blandet, er Jorden godt skikket til Kultur, naar blot Vandet har rigeligt Afløb; fattes dette derimod, danner der sig Moser, dels Lavlandsmoser, mest i den østlige Del, dels Høj- eller Hedemoser, mest mod V. Men naar undtages Marskegnene og en Del af Floddalene, skal der dog strængt Arbejde til for at faa noget ud af Jorden, hvorfor ogsaa mange Egne er tyndere befolkede end de sydligere Bjærglandskaber. Paa den anden Side maa mærkes, at de mellemtyske Bjærge netop er rigest paa Mineralier paa Ydersiden, hvorfor der ogsaa langs denne, navnlig i Belgien, Rhinprovinsen, Sachsen og Schlesien, findes tæt befolkede Industriegne, der ofte forgrener sig langt mod N. i Lavlandet.

Ved de fremspringende Weserbjærge deles Lavlandet i en mindre v e s t l i g og en større ø s t l i g Del; den første gaar omtrent umærkeligt over i det vestevropæiske, den anden i det østevropæiske Lavland; begge Dele har deres ejendommelige Kendemærker. Medens den vestlige Del næsten helt mangler Hævninger, og en Del endog ligger under Havets Niveau, deles det østlige ved lave Landrygge, der gaar i vestøstlig Retning, i flere Partier, og Strækningerne langs Østersøen ligger højere, saa at Marskbæltet, som karakteriserer den vestlige Del, mangler. Tillige er der Modsætning i klimatisk Henseende: den vestlige Del har udpræget Kystklima, i den østlige er Forskellen paa Aarstiderne større, og man nærmer sig mere Fastlandsklimaet.

a. I den **vestlige** Del af Lavlandet skelnes de noget højere liggende Landskaber ved Bjærgenes Yderrand, de saakaldte B ø r d e r, fra det helt lave Kystland; Grænsen imellem dem kan i Almindelighed sættes, hvor Floderne viser Tilbøjelighed til at slaa ind i den vestlige Retning. Her begynder G e e s t e n, bølgeformede Mose- og Sandstrækninger, derpaa følger M a r s k e n. Som en fjerde Stribe kan de p. 250 omtalte W a t t e n betragtes, som man ved Dæmninger søger at indvinde og forvandle til P o l d e r eller K o o g e, som de kaldes i Sønderjylland. Beskrivelsen knyttes bedst til Flodernes Løb. Til Lavlandets vestige Del hører Schelde, Maas, Rhinen, Ems og Weser.

1. Det *belgiske Lavland* hører væsentlig til den c. 430 km lange *Scheldes* (Escauts) Opland. Dens Kilde under 50° n. Br. paa de franske Grænsehøjder SV. for Le Cateau er kun noget over 100 m over Havet; ved Indtrædelsen i Belgien er den kun 14 m o. H., saa at dens Fald er meget ringe. Den optager i højre Bred *Haine,* i venstre *Scarpe,* bliver sejlbar ved Tournay (10 m) og træder ved Oude-

narde helt ned i Sletten. Ved Gent, hvor den optager i venstre Bred *Lys (Leye)*, forandrer den sit nordlige Løb til et østligt, indtil den ved Foreningen med *Dender* drejer mod NØ., optagende her et helt System af Floder, der kommer fra det lave *Brabants Højland* og forener sig i *Rupel;* ved Foreningen med Rupel er Schelde c. 300 m bred. Ved Antwerpen (2 m), hvor Bredden er c. 800 m, Dybden over 10 m, og Tidevandet betydeligt, drejer den mod NV. og træder snart efter ind i Deltaet, indesluttende mellem sine mægtige Arme de zeelandske Øer. Hovedarmen *Westerschelde* (ogsaa *Hont,* saaledes kaldet efter en tidligere Kystflod) gaar lige mod V.

Schelde ved Antwerpen.

ud til Havet. Den nordlige Arm, *Oosterschelde,* som tidligere blandede sit Vand med Maas' og Rhinens, er fra 1867 lukket ved en Jærnbanedæmning og i Færd med at tilsande, saaledes at Øen *Beveland* knyttes til Fastlandet; ogsaa Øen *Walcheren* er ved Jærnbanen sat i Forbindelse med Fastlandet. Marskegnene, hvortil disse Øer hører, naar mod S. omtrent til en Linje mellem Brügge og Antwerpen og indtager i Belgien i det hele et Areal af c. 1150 km². Scheldes Løb i Belgien hører for største Delen til Geesten.

2. *Rhinen* træder ved Bonn (se p. 278) ned i Lavlandet og fortsætter sit Løb mod NV. indtil Optagelsen af *Lippe* i højre Bred. Denne Del af Dalen, der indesluttes af Bjærge paa begge Sider, nemlig mod V. det lave Højdedrag *die Ville,* mod Ø. de rhinske Skiferbjærge, kaldes *Kølns* eller *Bonns Lavland;* ved Køln, 38 m, bliver Rhinen sejlbar for større Fartøjer. Fra Wesel, 16 m, hvor den optager Lippe, begynder Rhinen at slaa ind mod V., og mindre Delinger af Floden viser sig som Forløbere paa Deltaet; det omliggende Land er helt lavt, Floden forhøjer (ligesom de andre Vandløb) stadig selv sin Flodseng, store baade kunstige og naturlige Dæmninger forhindrer den fra at svømme over; efter Gennembrudet af nogle ganske lave Højdedrag, de *veluviske Højder* mod N. (indtil 110 m) og *Reichswald* mod S.,

mellem Arnhem og Nijmegen begynder det egentlige Delta. Ikke altid lykkes det at holde Floden inden for Dæmningerne, undertiden gennembryder den dem, især naar der er Isgang, og forvandler det omliggende Land til en Sø, saaledes dannedes i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede en Vrimmel af Smaaøer, *Biesbosch,* som dog nu atter for en stor Del er forvandlet til sammenhængende Marsk; men denne Flodens Tilbøjelighed til Oversvømmelse er paa den anden Side Hollands bedste Værn mod indtrængende Fjender. Boligerne ligger paa naturlige eller kunstige Højder; Jordbunden er af meget ulige Beskaffenhed, snart sumpet, snart sandet og dækket med Hede, som de ovennævnte veluviske Højder, snart bestaaende af de yppigste Enge, som Landskabet *Betuve* (Insula Batavorum) mellem Waal og Lek, men som Helhed er Holland et særdeles frugtbart Land; Marskomraadet indtager over Halvdelen af Landet.

Delingen af Floden begynder ved Pannerden; for at orientere sig gør man bedst i at gaa ud fra den Arm, som har bevaret Navnet Rhinen, og lægge Mærke til, at den skiftevis sender en Arm ud til venstre og til højre. Fra Pannerden udgaar til venstre den vandrige *Waal* mod V., løbende til Dels parallel med *Maas;* efter at de to Floder har nærmet sig saa meget som muligt ved Fort St. Andries, fjærner de sig atter for endelig at forene sig ved Woudrichem. Den forenede Waal deler sig noget V. for denne By i to Arme; den sydlige gaar gennem *Biesbosch,* kaldes derpaa *Hollandsch Diep* og deler sig atter i to Arme: *Haringvliet* mod N., *Krammer* mod S., som igen staar i Forbindelse med Oosterschelde; Waals nordlige Arm fortsættes som *Merwede* mod V. til Dordrecht, hvor den sender en Arm mod S. til Hollandsch Diep, en mod N. til Lek og en lige ud til Havet, den saakaldte *gamle Maas.* — Den egentlige eller *nedre Rhin,* til hvilken vi nu vender tilbage, følger først den saakaldte *Pannerden Kanal* og sender ved Arnhem en Arm til højre, nemlig den mod N. flydende *Ijssel* langs Østsiden af de veluviske Højder; den udmunder i Zuider Zee nær ved Kampen, optagende fra Ø. *Vecht.* Rhinen selv fortsætter sit Løb mod V. til Wijk, hvor den sender videre mod V. *Lek,* der løber forbi Rotterdam og derpaa ved Foreningen med Gamle Maas kaldes *nye Maas,* der deler sig i to Arme, hvoraf den nordligste, *Scheur,* naar ud til Havet over Pynten *Hock van Holland.* Rhinen, som neden for Wijk kaldtes *krumme Rhin,* vendte sig mod NV. og udsendte atter ved Utrecht en Arm til højre, *Vecht,* der gik mod N. til Zuider Zee; men nu er krumme Rhin og Vecht lukkede ved Sluser (ved Wijk) og forvandlede til Kanaler med stillestaaende Vand, der kun har Betydning som Afvanding for Marsken, hvilket ogsaa gælder krumme Rhins Fortsættelse *gamle Rhin,* som den kaldtes, der løb mod V. forbi Leyden og naaede Havet gennem Klitterne ved *Katwijk,* hvor den nu er spærret ved store Sluser; paa Romertiden var gamle Rhin Flodens Hovedarm og meget sejlbar; senere spærredes den ved Tilsanding, og tilsidst var Vandmængden saa ringe, at man med Kunst maatte skaffe den Vej gennem Klitterne. De her nævnte Rhinarme er dog kun de vigtigste, intet Land har saa mange Vandløb og Kanaler som Holland. Rhinens hele Længde er henved 1250 km, dens Opland c. 220,200 km².

Landet S. og V. for Maas er af forskellig Beskaffenhed. *Maas* vender sig ved Liége, 62 m, mod N. og træder ved Maastricht ned i Lavlandet; den optager derpaa i højre Bred *Roer* (se p. 277) og *Niers,* kort efter drejer den mod V. I Landskaberne *Limburg* og *Nordbrabant* V. for Floden ligger Sumpene *Peel.* S. for Nordbrabant breder sig den henved 4000 km² store Hede *Campinen* (indtil 100 m høj), der tillige danner Vandskellet mellem Schelde og Maas; Campinen bliver dog mere og mere indvundet til Agerland.

3. Landet omkring øvre Ems og Lippe er det saakaldte *westfalske Lavland*

eller *Münsterland,* som er begrænset af de rhinske Skiferbjærge og Teutoburgerwald; imod V. skiller lave Højdedrag, c. 100 m, der strækker sig over *Recklinghausen, Haltern* og *Koesfeld,* dette Lavland fra det nedrerhinske. Münsterland er godt kultiveret, Bybefolkningen er kun ringe, de fleste Indbyggere lever i smaa Gaarde, spredte over det hele Land. En lav Ryg skiller Lippe fra Ems. Begge Floderne udspringer paa Senner Heide (se p. 281); den første bliver sejlbar ved Hamm og omflyder Højderne ved Recklinghausen, før den naar det nedrerhinske Lavland. *Ems,* c. 330 km, løber først mod NV. langs Teutoburgerwald, indtil den ved Rheine, 40 m, gennembryder de sidste Udløbere af Bjærgene; herfra løber den omtrent lige mod N. til Papenburg, banende sig besværlig Vej gennem Sandet og optagende ved Meppen i højre Bred *Haase;* ved Greven bliver Floden allerede sejlbar, men paa Grund af Sandet har man maattet anlægge en Kanal langs Floden; V. for Floden ligger Højmosen *Bourtanger.* Ved Papenburg begynder *Ostfrieslands* Marskegne, saaledes mellem Ems og Dollartbugten *Rheiderland,* nordligst ved Kysten *Norderland* og *Harrlingerland.* I Landskabet Ø. for Ems er Vandskellet mellem Ems' og Wesers Opland meget ringe. Det meste er store Mosestrækninger; N. for Haase hæver sig det sandede, tidligere skovbevoksede *Hümmling,* 60 m, nordligere ligger Moserne *Saterland* og, mellem Aurich og Oldenburg, *Hoch Moor.*

4. Det sidste Afsnit er Landet omkring nedre Weser og Aller med dens Bifloder. *Weser* træder ved Minden (se p. 280) ned i Lavlandet og løber nu 105 km mod NNØ. til Foreningen med Aller. Dens Tilløb paa denne Strækning er ubetydelige, det største kommer fra den 32 km² store *Steinhuder Meer,* en ægte Type paa en Lavlandsmose, der stadig er i Udvikling; Flodens venstre Bred er lav og sumpet, paa højre Bred ledsages den af lave Sandhøje. Den c. 260 km lange *Aller* udspringer 155 m over Havet N. for Harzen og antager fra Öbisfelde, hvor Lavningen *Drømling* ligger, den nordvestlige Hovedretning; sine største Tilløb modtager den i venstre Bred: *Oker, Fuse,* der løber i Aller ved Celle, hvor Floden bliver sejlbar, og *Leine,* den største af dem alle, kommende fra Eichsfeld. Efter at Aller noget neden for Verden, 20 m, har forenet sig med Weser, løber denne mod NV. til Foreningen med den fra Weserbjærgene kommende *Hunte.* Wesers venstre Bred er stadig flad og maa beskyttes ved Dæmninger, medens højre ledsages af Sandklitter; paa den højeste af disse ligger *Bremen,* 6 m. Den sidste Del af Wesers Løb er rettet lige mod N.; tidligere dannede den et vidtforgrenet Delta med Arme til Jadebugten, saaledes at Marsklandet *Butjadingen* (af buten Jade, ɔ: uden for, hinsides Jade), var en Ø, nu har Menneskeværk trængt den sammen i een Flodseng. Langs højre Bred ligger ligeledes rige Marskegne som *Osterstade* og, nordligere langs Weserbugten, *Wursten.* Lüneburger Heide danner Vandskellet mellem Wesers og Elbens Opland og tillige Grænsen mellem den vestlige og østlige Del af det mellemevropæiske Lavland. — Weser med Werra er c. 700 km, Oplandet c. 48,000 km².

b. Den **østlige Del** af det mellemevropæiske Lavland gennemskæres vel ogsaa af store Floder i nordvestlig Retning, Elben, Oder og Weichsel, men her deles dog Lavlandet naturligere i Bælter, der gaar parallelle med Breddekredsene, idet der mod S. og N. løber to Rækker af Højdedrag eller Plateauer, Fortsættelser af det *uralsk-karpatiske* og det *uralsk-baltiske Plateau,* der gaar gennem den østevropæiske Slette (se I p. 9), hvorfor der ogsaa ved Beskrivelsen gaas fra Ø. til V. Det sydlige er af højst forskellig Beskaffenhed i geologisk Henseende og tillige det mindst sammenhængende, det gaar fra Karpaterne i nordvestlig Retning; det nordlige gaar langs Østersøens Kyst. Ved Lüneburg nærmer de to Plateauer sig hinanden, kun skilte ved Elbens Dal, for derpaa atter at fjærne sig; det sydlige fortsættes

endnu noget mod NV., det nordlige drejer mod N. gennem Holsten og Slesvig. Mellem de to Højdedrag ligger det egentlige østlige Lavland.

1. De sydlige Højdedrag, Fortsættelsen af det *uralsk-karpatiske* Plateau, strækker sig fra SØ. ti NV., parallelle med Bjærgdiagonalen i de mellemtyske Bjærge og med aftagende Højde mod V.; flere Steder træder de i Berøring med de mellemtyske Bjærges Udløbere. Det første Afsnit er det *polske Plateau,* kun skilt fra det volhynske Plateau i Østevropa ved Weichsels Gennembrudsdal; mod S. skilles det ved den samme Flods Dal fra Karpaterne. Den østlige Del er den højeste, her ligger *Lysa Gora Højderne,* indtil 610 m høje; hinsides *Nidas* Dal er Plateauet endnu 400 m. Vestligere følger *Tarnowitzer-* eller det *øvreschlesiske Plateau,* c. 300 m højt, *Annaberg* ved Kosel ved Oder er c. 410 m; Plateauet er rigt paa Mineralier, navnlig Kul i Egnen mellem Krakau og Beuthen, ogsaa Jærn- og Blyerts findes der, det er derfor et rigt Industridistrikt. Fra Plateauet løber flere Grupper mod NV. parallelle med Oder, som *Katzengebirge* N. for Breslau, 310 m. Paa Oders venstre Bred følger *Nieder-Lausitzer Bjærgland;* kun til Oderdalen er det nogenlunde stejlt, mod V. bliver det fladere og fladere, gennemfuret af Oders mod N. løbende Bifloder; *Rückenberg* ved Sorau er 233 m, nordligere tæt ved Oderdalen ligger Højderne om *Grünberg,* 127 m. Mellem Spree og Elben hæver sig som et nyt Afsnit *Fläming,* en øde, tør Ryg, kun hist og her dækket med tynd Naaleskov, men trods sin ringe Højde — intet Punkt hæver sig meget mere end 200 m — gør den dog paa Grund af den sluttede Form mere Indtryk af Bjærge; i den vestlige, højeste Del fra Jüterbogk, *Hohe Fläming,* er *Hagelberg* 201 m. S. for Fläming ligger den *sachsiske Slette* omkring Elben, bredende sig mod S. omkring Leipzig. Ogsaa paa den anden Side af Elben strækker sig lave bølgeformede Sandhøjder, i *Altmark* ligger saaledes *Hell-* eller *Zichtauer Berge,* 160 m. Disse Højder danner Overgangen til *Lüneburger Heide,* der naar til Egnen mellem Stade og Bremen; over den c. 100 m høje Ryg hæver sig enkelte Punkter, *Wilsedehøjderne* N. for Soltau er 171 m. Det er Hedestrækninger bevoksede med Klokkelyng (Erica Tetralix), enkelte Steder findes ogsaa Eg og Bøg, og de frugtbarere Pletter, hvor Landsbyerne ligger, er smaa Oaser; der dyrkes Boghvede, men Beboernes vigtigste Beskæftigelse er Bi- og især Faareavl, de smaa sorte Faar, de saakaldte Heideschnucken, er deres uundværlige Husdyr; i den senere Tid er der ogsaa fundet Petroleumskilder. For øvrigt er i de senere Aar ogsaa en stor Del af Lüneburger Heide draget ind under Kulturen.

2. Det *baltiske Højdedrag* er langt mere sluttet; det er i Gennemsnit noget over 100 km bredt, Højden tager af fra Ø. til V. Ved Weichsels og Oders Gennembrudsdale deles det i flere Afsnit. — Fra Njemens Floddal til Weichsel strækker sig mod SV. det *preussiske Søplateau.* De højeste Hævninger findes i det Indre, mod Ø. er *Seesker Höhe* ved Goldap 310 m, mod V. *Kernsdorfer Höhe* S. for Osterode 313 m. Plateauet er helt dækket af talrige Søer, navnlig ved Sydaffaldet, hvor de saakaldte Masurer, sumpede Skovstrækninger, ligger; andre Steder breder sig Sandflader som *Johannisburger Heide.* I den østlige Del sænker Plateauet sig mod N. til Sletten omkring *Njemen,* der er 790 km — hvoraf dog kun 112 berører Tyskland — med et c. 100,000 km² stort Opland, og *Pregel* (c. 140 km med et c. 19,000 km² stort Opland); i *Samland* findes atter lave Bakker (*Galtgarben,* 110 m). Afløbet for Plateauets største Søer, *Spirding-* (119 km²), og *Mauersø* (104 km²), er *Angerap,* Pregels Øvreløb; efter dens Bøjning mod V. optager den fra Ø. og NØ. *Pissa* og *Inster;* ved Tapiau sender den Armen *Deime* op til Kurisches Haff, medens den selv løber til Frisches Haff. Dens betydeligste Biflod *Alle* kommer fra den vestlige Del af Plateauet, hvis ligeledes talrige Søer for øvrigt har Afløb mod

S. gennem *Drewenz* til Weichsel og mod N. gennem *Oberländischer Kanal* til Frisches Haff. — Mellem Weichsel og Oder ligger det *pommerske Søplateau,* ligeledes med mange, men mest smaa Søer. Ogsaa her ligger de største Højder fra NØ. til SV. (*Vogelsang,* 131 m), men Vandskellet er nærmere ved Østersøen, saa at Kystfloderne — *Leba, Lupow, Stolpe, Wipper, Persante* og *Rega* — paa det i øvrigt jævne Affald er mindre betydelige. Mod NØ. findes de anseligste Højder, *Turmberg* V. for Danzig, fra hvilket Weichsels Biflod *Radaune* styrter ned næsten som en Bjærgstrøm, er 331 m (det højeste Punkt i det egentlige nordtyske Lavland), nordligere hæver *Dumbrowa* sig til 210 m; mod V. ligger Højsletten om *Rummelsburg* og mod SV. *Neustettinerplateauet,* den Del, der er rigest paa Søer (paa hele Plateauet er der c. 4000 større og mindre Søer). Det meste bestaar af Sand og Fyrreskove, den ødeste Del er den sandede *Tucheler Heide* omkring *Brahe,* Weichsels Biflod. Sydaffaldet er mere stejlt, ledsaget af *Netze* og nedre *Warthe;* ved Küstrin gaar Sydaffaldets Rand mod NV. til Oderberg, hvor Oders Gennembrud begynder. — V. for Oder følger det *mecklenburgske Søplateau,* strækkende sig mod VNV. med stedse aftagende Bredde til en smal Indsænkning, hvori Traves Biflod *Stecknitz* flyder; gennem Indsænkningen gaar den nylig fuldendte Elb-Travekanal. Nordaffaldet giver Plads til en jævn Slette, som næsten er i Niveau med Havet, og som med Tunger strækker sig ind i Plateauet, saaledes *Uckers Dal,* der ved Kanalen *Randower Landgraben* staar i Forbindelse med Oder. V. for denne Indsænkning ligger de smukke Egne det *mecklenburgske Schweiz* omkring *Peene,* der fører Vandet fra *Malchinersø,* kun 9 m over Havet, og omkring *Tollense,* Peenes Biflod. *Warnows* Dal skærer bredest ind i Plateauet. Det højeste Punkt er *Helpter Berg,* 179 m, mod Ø., ligesom ogsaa de største Søer ligger her, *Müritzsø* er 133 km², Nordtysklands største Sø; S. for Tollense ligger Havels Kildesøer (*Dambecker* Søerne). Mod V. ligger *Schwerinersø,* der gennem *Stør* sender Vandet til *Elde,* Elbens Biflod, og endnu vestligere *Schal-* og *Ratzeburgersø,* der sender deres Vand henholdsvis til Elben og den c. 100 km lange *Trave.* — Det sidste Afsnit af det baltiske Plateau strækker sig op gennem *Holsten* og *Slesvig,* fortsættende sig op i Nørrejylland. Det er mindre bredt og højt end de tidligere, sjældent over 100 m, det højeste Punkt i Holsten er *Bungsberg,* 164 m, Ø. for *Plönersø* (c. 20 km²). Plateauet træder ganske nær til Østkysten, der har smukke med Bøgeskov bevoksede Skrænter; thi Kridtformationen, der her ligesom i Mecklenburg er fremherskende, er næsten overalt dækket med et frugtbart Lag Ler. Plateauets Affald mod V. er uregelmæssigt, og Sletten trænger flere Steder dybt ind, saaledes er der N. for Neumünster en dyb Indsænkning i Plateauet, i hvilken *Eider* samler sine Kilder ved Rendsburg, og *Eiderkanalen* fører fra denne By til Kielerbugten. V. for Plateauerne ligger først de bakkede Sandpartier Geesten, inden man kommer til Marsken.

3. Mellem de to Rækker af Plateauer ligger det egentlige *østlige Lavland,* uregelmæssig af Form og afbrudt ved mindre, lave Plateauer, navnlig i den midterste Del. Det begynder mod Ø. med *Weichsel-* eller *Warschaubæknet* mellem det polske og preussiske Plateau, begrænset mod Ø. af det vestrussiske Plateau; Bæknet gennemstrømmes af *Weichsel* og i sin østlige Del af dennes Biflod *Bug* med *Narev.* Paa den anden Side Weichsel bliver Lavlandet bredere, gennemsnitlig er det 100 km; bredest er det mellem Weichsel og Oder, men her deles det i to omtrent parallelle Striber ved lavere Plateauer: *Posens Søplateau* (højst 200 m), der som en Trekant er lejret mellem Weichsel og Warthe, og flere mindre Plateauer mellem Warthe og Oder i Linjen Posen-Frankfurt, hvilke atter ved *Obra* deles i to Afsnit. Den sydlige Stribe gennemstrømmes af *Warthes* mellemste Løb indtil dennes Bøjning mod N. ved Schrimm og fortsættes derpaa gennem *Obra Bruch* til

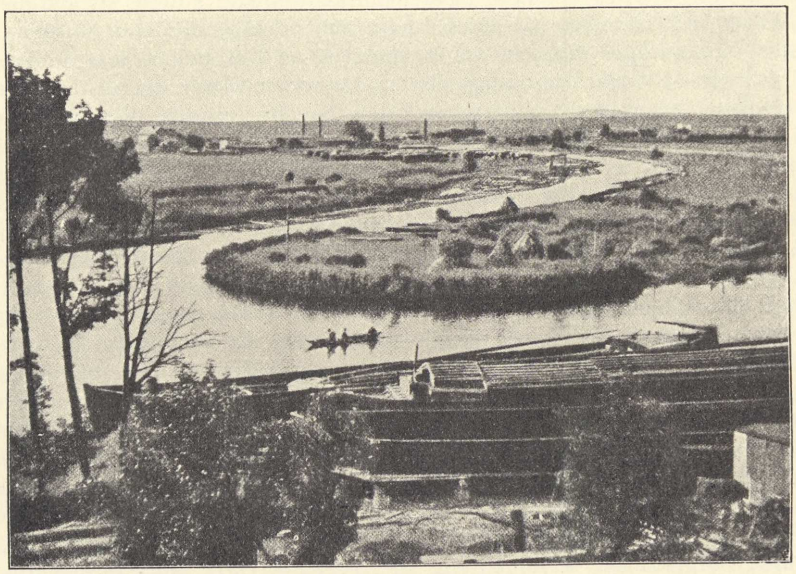
Oder; mod Ø. gennemstrømmes den af Warthes Biflod *Ner,* fra hvilken der fører Kanal til Weichsels Biflod *Bzura,* saaledes forbindes denne Del af Lavlandet med Weichselbækket. Den nordlige Stribe langs det pommerske Plateaus Sydrand gennemstrømmes af *Netze* og nedre *Warthe* til dennes Udløb i Oder ved Küstrin gennem *Warthe Bruch.* Mellem Oder og Elben er der derimod atter et, og det Tysklands største Lavlandsbækken omkring *Havel* og *Spree* eller, som det ogsaa kaldes, den *märkiske Slette.* De enkelte Dele af Lavlandet tilhører altsaa ikke een Flod, idet de store Vandløb pludselig drejer mod N., medens de tidligere følgende de gamle Gletscherdale har fortsat det vestlige Løb, saaledes har Weichsel tidligere fulgt Netzes, Oder Sprees Dal.

Weichsel (Visla, Vistula), drejer kort efter sit Udspring (se p. 287), mod Ø. og NØ. mellem Karpaternes Udløbere og det polske Plateau; i dette sit Øvreløb, hvor den mest har stejle Bredder — ved Krakau, 220 m, begynder den at blive sejlbar for Baade —, modtager den især fra Karpaterne en Del Tilløb, som *Dunajec* med *Poprad, Visloka* og *Szan.* Ved Optagelsen af den sidste bliver den sejlbar for større Baade og drejer nu med stejle, skovbevoksede Bredder mod N. til Ivangorod, brydende igennem mellem det volhynske og polske Plateau. Den vender sig nu mod NV., optagende i højre Bred *Vieprz,* i venstre *Pilica;* Dalen udvider sig, og noget før Warschau træder den ind i Weichselbækket. Kort efter optager den ved Novo Georgievsk i højre Bred den mægtige *Bug,* der kommer fra de galliziske Højder Ø. for Lemberg og løber paafaldende parallel med Weichsel, indtil den drejer mod V. ind i Lavlandet, optagende i højre Bred *Narev;* Bug og Narev er meget vandrige, men har foranderlige Bredder, ledsagede af sumpede Skovstrækninger; de gøres til Dels sejlbare ved Kunst. Weichsel fortsætter sit Løb mod V., derpaa mod NV., af og til med stejle Bredder, hvor Plateauerne træder nær, og optagende i venstre Bred *Bzura,* i højre *Drewenz,* indtil den i Egnen ved Bromberg pludselig løber mod N. gennem det baltiske Højdedrag; dens tidligere Vej mod V. betegnes af nedre Brahes Dal og *Brombergkanalen.* Den c. 8 km brede Tværdal gennem det baltiske Højdedrag er meget frugtbar, men stærkt udsat for Oversvømmelser. Straks efter Gennembrudet begynder Deltaet, det saakaldte c. 1000 km² store *Werder;* den mindre østlige Arm, *Nogat,* ledsages af Højder indtil Marienburg og løber derpaa med Forgreninger V. for Elbing ud i Frisches Haff; den vestlige Hovedarm har Højder indtil Dirschau og deler sig atter i Arme, *Elbinger-* eller *alte Weichsel* gaar til Frisches Haff, *Danziger Weichsel* til Danzigerbugten. Weichsels Længde er c. 1125 km (hvoraf c. 230 paa tysk Grund), dens Opland c. 198,000 km².

Oder løber, efter fra sit Udspring paa den indre Side af de sydøstlige Sudeter at have brudt mod NØ, gennem Indsænkningen mellem disse Bjærge og Karpaterne i nordvestlig Hovedretning, med større Bugtninger mod V. fra Breslau, 112 m; fra Optagelsen af *Katzbach* til Glogau, 70 m, gennembryder den de sydlige Højdedrag, og kort efter træder den ned i den sydlige Lavlandsstribe, i hvilken den løber mod V. til Optagelsen af *Görlitzer Neisse.* Den løber nu mod N. til Küstrin, 13 m; *Friedrich-Wilhelms Kanalen* betegner dens tidligere Løb her mod V. til Sprees Flodseng. Ved Küstrin optager den sin største Biflod *Warthe,* der til Foreningen har et lige saa langt Løb, c. 790 km, som Oder; Warthe kommer fra det polske Plateau og løber i nordlig Hovedretning, indtil den drejer mod V. ind i Lavlandet (om dens Løb se ovenfor); dens største Bifloder er *Prosna* og *Netze* (335 km), hvilken sidste kommer fra Posens Søplateau. Fra Küstrin løber Oder mod NV. gennem den c. 15 km brede Dal *Oder Bruch,* til den omtrent ved Oderberg begynder det nordlige, 80 km lange Gennembrud til Stettin mellem det pommerske og mecklenburgske Plateau. I denne Tværdal deler den sig i flere Arme, der atter

forener sig ved Stettin og danner et søagtigt Bækken, hvorefter Oder gennem *Papenwasser* flyder ud i Stettiner Haff. Oders Længde er c. 940 km, dens Opland c. 125,000 km².

Elben (se p. 283, 284 og 286), hvis Navn maaske er i Slægt med det nordiske „Elv", løber efter at være traadt ud af sachsisk Schweiz, mod NV. mellem det sachsiske og thüringske Bjærgland ind i Lavlandet og vender sig efter Optagelsen af *schwarze Elster* mod V. og NV. til Magdeburg, paa hvilken Strækning den optager i venstre Bred *Mulde* og *Saale*. Den vender sig mod NNØ., med Ødannelse allerede fra Tangermünde, 32 m, indtil Optagelsen af *Havel* i højre Bred. Havel, c. 370 km, løber fra sin Kilde (se p. 298) mod S. til Potsdam, 35 m, drejer derpaa

Fra Oder Bruch ved Oderberg.

mod V. til Brandenburg, dannende mangfoldige Søer, hvorpaa den samler sine Vande og løber mod NV. til Elben; ved *Finow Kanalen* er Havel forbunden med Oder, *Ruppiner Kanal* med *Rhin Luch* afslutter mod N. det mellem Flodens Bugtninger liggende *Havelland, Plauenscher Kanal* gaar fra Brandenburg direkte mod V. til Elben. Ved Spandau optager Havel den fra Lausitzergebirge kommende *Spree* (365 km), der ved sin Indtrædelse i Lavlandet gennemløber de sumpede Skovstrækninger *Spree Wald;* nær ved dens Udløb i Havel ligger Berlin, 37 m. Elben selv løber efter Foreningen med Havel mod NV. til sin Munding; dens Tilløb her er mindre betydelige: i højre Bred fra det mecklenburgske Plateau og Holsten — *Stepenitz, Elde, Bille, Alster* og *Stör* —, i venstre fra Altmark og Lüneburger Heide — *Biese, Jeetze, Ilmenau* og *Oste*. Omtrent 150 km oven for Mundingen mærkes Ebbe og Flod, og her begynder ogsaa Delingen; især mellem Harburg og Hamburg er det et Virvar af Arme („Vierlande" mellem Bille og Elben); ved Blankenese samler Armene sig atter, og Strømmen er 2—3 km bred. Oven for Hamburg begynder, først paa venstre, men neden for Hamburg paa begge Bredder, det rige Marskbælte, der tiltager i Bredde, paa venstre Bred kaldes Marskegnene *Alte Land,*

Kehdingen og *Land Hadeln;* kun ved Cuxhafen træder Geesten helt ud til Kysten. Elbens Længde er c. 1160 km, dens Opland c. 143,000 km².

§ 5. Klima, Plante og Dyreverden.

a. I Hovedsagen danner Klimaet Overgangen mellem det vestevropæiske Kystklima og Østevropas Fastlandsklima. Som omtalt p. 11 støder tre klimatiske Provinser, den oceanske, baltiske og pontiske, sammen i Mellemevropa. Den større vestlige og nordlige Del af Mellemevropa tilhører de to første, den mindre østlige den pontiske Provins. Mest udpræget er dette sidste Klima i Ungarn og Karpaterne. I Ungarn er Forskellen mellem den koldeste og varmeste Maaned 23—25 ° C.; Buda-Pest, der ligger 153 m o. H., har saaledes en Middeltemperatur paa 10,7 °, Januars er ÷ 1,4, Julis 22,3; Hermannstadt (414 m o. H.), har en Middeltemperatur af 8,3 °, Januars er c. ÷ 4, Julis + 9 °. Ungarns aarlige Regnmængde er ikke stor, den varierer omtrent mellem 45 og 60 cm, Debreczin har dog c. 62. I Karpaterne er selvfølgelig Nedbøren større end i Ungarn, der har mest Regn i Forsommeren, men dog ikke saa betydelig som i andre Bjærge, kun enkelte Steder naar den 100, og intet Punkt har mere end 120 cm; paa Grund af den mindre Fugtighed findes der ogsaa kun ringe evig Sne.

I den øvrige Del af Mellemevropa er det egentlig kun ved Ydersiden, at man tydelig mærker Modsætning mellem det oceanske og baltiske Klima, de indre Partier danner mere Overgangen til andre klimatiske Bælter eller har paa Grund af de særegne Jordbundsforhold et helt ejendommeligt Præg. Særlig danner Alpekæden med Højsletterne ved den nordlige Fod en Region for sig (se p. 255). Bjærgene udelukker det sydevropæiske Klimas Indflydelse og gør, at der forholdsvis er ringe Forskel paa Middeltemperaturerne i Mellemevropa, Forskellen er fra N. til S., naar frases de højere Bjærgegne, højst 4 °. De største Ekstremer findes i Retningen fra SV. til NØ., Rhindalens Middeltemp. er 10—11 ° (Speyer c. 9,9, Trier 9,7), Østpreussens 6—7 (Posen 8,1 °, Jan. ÷ 1,5, Juli 18,8), derimod har, naar man gaar fra S. til N., München 7,2 ° (Jan. ÷ 2,6, Juli 17,1 °), Regensburg (358 m o. H.) 8,2 ° (Jan. ÷ 2,1, Juli 18,7 °), Leipzig c. 8,5, Hamburg 8,2 ° (Jan. ÷ 0,4, Juli 16,6 °). Heller ikke er Forskellen paa Aarstidernes Temperatur stor; mod V. er Forskellen paa den koldeste og varmeste Maaned 17—18, mod Ø. ved Weichsel stiger den til 21—23 °. Saaledes har Brüxelles en Middeltemp. paa 10 °, Januars er 2,3, Julis 18,3; Hannovers Middeltempt. er 9,1, Januars 0,5, Julis 17,9; Berlins Middeltempt. er 8,6 °, Januars ÷ 0,2, Julis 18,4; Dresdens Middeltempt. er 8,7 °, Januars 0,1, Julis 18,2; Warschaus Middeltempt. er 7,2, Januars er ÷ 4,4, Julis 18,6; Wiens Middeltempt. er 9,7, Januars ÷ 1,7, Julis 20,5 ° C. Regnmængden er selvfølgelig størst ved Nordsøen, i Gennemsnit 80 cm, Hamburg har c. 72, mindre i de østlige Egne, Berlin har c. 58, Breslau 52 cm; dog er Forskellen mindre, end man kunde vente, da Lavlandene giver de fugtige Vest- og Sydvestvinde Adgang, den er her gennmsnitlig 50—60 cm, enkelte Steder synker den til c. 40 cm; Bjærgegnene og Højsletterne, der staar under Alpernes Indflydelse, har ogsaa en betydeligere Regnmængde, naar undtages enkelte Steder, hvor den paa Grund af særlige lokale Forhold synker til 50—60 cm, i de højeste Regioner i de mellemtyske Bjærge kan Regnmængden stige til c. 150 cm aarligt. Den meste Regn i Mellemevropa falder i den varmere Tid, navnlig om Sommeren, og jo stærkere jo længere man fjærner sig fra Kysterne.

b. Den forholdsvis ringe Forskel i Middeltemperaturerne og de i det hele jævnere Overgange i Klimaet gør, at Plantelivet er præget af en stor Ensartethed,

i alt Fald hvad de nordligere Egne angaar, om ogsaa det noget forandrer Karakter fra V. til Ø. og ind i Landene, idet det saa at sige bliver mere og mere robust for at kunne modstaa det barskere Klima. Men i det hele er Mellemevropas landskabelige Præg og dets Kulturplanter væsentlig de samme, endskønt der naturligvis findes store Modsætninger som mellem Hollands fede Marskegne og Hede- og Sumpstrækningerne i det østlige Lavland. Om end Skovene i Udstrækning ikke kan maale sig med Østevropas, maa Mellemevropa dog kaldes skovrigt, ja mange Steder er endog henved Halvdelen af Arealet skovklædt; navnlig er dog Bjærgegnene rige paa Skov, ligesom den frit faar Lov at brede sig i de tyndt befolkede sumpede Strækninger. De mest fremtrædende Skovtræer i Lavlandet er Bøg, Eg og Fyr; den første er mest udbredt mod V., om ogsaa den naar helt til Østevropas Grænse, Egen og Fyrren mest i de østlige Egne; længere mod S. faar Skovene et mere syd- og østevropæisk Præg; saaledes bliver den ægte Kastanje almindelig, og Ungarns Skove, ligesom hele dets Planteliv, har for en stor Del østevropæisk Karakter.

Dyreverdenen, der hører til den I p. 83 omtalte palæarktiske Region og særlig den evropæiske Underafdeling, er i det hele lidet ejendommlig og langtfra rig, og den bliver det selvfølgelig mindre med Aarene, efterhaanden som Kulturlandet trænger den tilbage. De store vilde Rovdyr er for største Delen udryddede. Kun i de højere Bjærgegne og paa de ungarske Stepper og de mere øde Strækninger mod Ø. kan de findes. Bjørnen forekommer kun ganske sjældent i Højbjærgene; Ulven er endnu almindelig i Karpaterne og kan træffes i de afsides liggende Skove og paa den ungarske Steppe, men i Tyskland er den helt udryddet; ogsaa Lossen er endnu almindelig i Karpaterne og kan findes i Schweiz; Vildkatten lever bl. a. paa de ungarske Stepper, der i det hele har Steppens Dyreliv; Bæveren, som før har været meget almindelig i Mellemevropa, findes nu kun ved Elben; Vildsvin, Kronhjorte, Raadyr o. a. bliver stadig sjældnere; om Dyrelivet i Alperne er der talt ovenfor. Særlig karakteristisk for Mellemevropa er de insektædende Dyr, som Muldvarp, Pindsvin og Spidsmus. I Fugleverdenen nævnes de almindelig udbredte Mark- og Skovhøns. Hugormen findes ogsaa meget udbredt N. for Alperne; i Ungarn findes Sandhugormen. Husdyrene er de samme som i Vest- og Nordevropa; kun mod S. findes andre, som Bøflen i Ungarn.

§ 6. Befolkning og historiske Forhold.

Mellemevropas Befolkningsforhold er meget uensartede og brogede, en naturlig Følge af Manglen paa Naturgrænser mod S. og navnlig mod V. og Ø. Overvejende bebos det vel af Germaner, men ogsaa de andre Grupper af den eranske Race er repræsenterede, navnlig den slaviske. Den mongolske Race stiller et betydeligt Kontingent i Ungarn.

I de ældste Tider boede i de sydlige Dele, Karpaterne medregnede, *Kelter;* om de ogsaa har været udbredte over de nordlige Dele, er ikke ganske sikkert, i alt Fald var Landet N. for de mellemtyske Bjærge paa Romernes Tid beboede af *Germaner,* Navnet *Tyske,* af thiuda eller Teutoner, ɔ: Folk (teudisca, ɔ: det folkelige Sprog i Modsætning til de lærdes), opkom først senere. Mod V. dannede omtrent Rhinen Grænsen mellem dem og de vestlige Kelter, mod Ø. naaede Germanerne omtrent til Weichsel; hinsides denne Flod fulgte mod N. ved Kysten de *lettiske* Folk, sydligere boede *Slaverne* (Navnet skal komme af en russisk Stamme Sloveninu, Flertal Slovene). Desuden mærkes i Oldtiden de illyriske *Pannonier* i Ungarn indtil Donau, *Daker* og *Geter* (se p. 108) i Transsilvanien og *Jazyger* midt i Ungarn.

Men Folkevandringen bragte i høj Grad Omvæltning i disse Forhold. *Hunnerne* trængte ind i Ungarn, og efter deres Riges Opløsning (453) kom *Østgoterne,* ligesom det gotiske Folk *Gepiderne* gjorde sig uafhængig i den ungarske Slette. Senere følger *Longobarderne,* kommende fra N. over Karpaterne, og ødelægger, før de 568 drager til Italien, Gepidernes Rige; i det 6. Aarh. besætter det tatariske Folk *Avarerne* en Del af Landet om Donau, deres Rige strakte sig mod V. over Wien til Enns. De underkuedes senere af de indtrængende Slaver, ogsaa en stor Del Tyske indvandrede under Karl den Store. Ved Aar 900 trængte de mongolske *Magyarer* fra nedre Donau og Egnene mellem Don og Volga ind i Ungarn og gjorde Ende paa det slaviske Rige Stormähren. Saaledes er her i den sydøstlige Del af Mellemevropa Magyarerne kilede ind mellem de slaviske Folk. Endelig bemærkes, at mange Daker paa Korstogenes Tid vendte tilbage N. for Donau, hvorfor man finder en Del Rumæner (Valakker) i Transsilvanien.

Magyarertyper. Landmænd fra Alföld (Debreczin).

Lige saa store Forandringer foregik paa Folkevandringens Tid i det vestlige og nordlige Mellemevropa. Fra Nordtyskland trængte *Germanerne* mod S. til over Alperne, dog saaledes at enkelte Egne beholdt den romanske Befolkning og Germanerne stærkt blandedes med Kelterne; ogsaa det nordlige Gallien besattes af Germaner. Mod Ø. fik derimod Slaverne Overhaand; ved Karl den Stores Tid kan Grænselinjen mellem Slaver og Germaner i Hovedsagen drages mellem Kiel og Nürnberg. Ved dette Tidspunkt begyndte imidlertid Germanerne atter at trænge Slaverne tilbage, de underkuede dem med Voldsomhed og paatvang dem Kristendommen. Store Strækninger, som før var slaviske, er nu helt germaniserede; enkelte Smaakolonier, som *Venderne* i Lausitz og *Kaschuberne* (Kassuberne) i Vestpreussen, *Masurerne* i Østpreussen, er helt isolerede, og *Czecherne* i Bøhmen er paa de tre Sider omsluttede af Germanerne. Kampen mellem de to Grupper er endnu staaende, men Slavernes Modstandsevne er i stærk Tiltagen, navnlig mod SØ. i de østerrigske Lande og i det østlige Preussen. Her behandles først de tre større Folkegrupper i Mellemevropa, hvorefter de mindre omtales.

1. *Magyarer* (udt. Madjarer), et mongolsk Folk, der vistnok staar mellem de finsk-ugriske og tyrkiske Stammer eller er en Blanding af dem, har uskadt bevaret deres eget Sprog, en Gren af de finsk-ugriske Sprog. Tidligere taltes det kun af det store Folk, medens de dannede talte Tysk eller Latin, som især brugtes ved alle offentlige Forhandlinger, men i vor Tid har Hadet til alt, hvad der er tysk, gjort magyarisk til hele Nationens Sprog, og der har udviklet sig en rig national Litteratur. Magyarerne lever væsentlig af Agerdyrkning og Kvægavl, elsker Sletten og foretrækker Landet for Byen; Handel og Industri er derfor ogsaa mest i Hænderne paa Jøderne og Tyskerne, hvilke sidste bor i større Kolonier i Ungarn, dels mod N. ved

Karpaterne og i Transsilvanien (de saakaldte „Sachsere"), dels i den vestlige Del af Sletten V. for Donau og i Banat („Schwabere" kaldede). Foruden i det ungarske Lavland findes der Magyarer i Transsilvanien, navnlig mod Ø., hvor de kaldes *Szekler,* desuden er der Kolonier i Moldau ved Sereth (se p. 132). Magyarerne er store kraftige Folk med smukke udtryksfulde Træk, meget nationalstolte og hængende ved det gamle; i øvrigt er de kendte for deres Hang til Pragt og brogede Farver (deres Klædedragt) samt for deres Lidenskabelighed, der driver dem fra den største Livlighed til den dybeste Melankoli, hvad der blandt andet faar Udtryk i deres Musik. Ved Aar 1000 kristnedes de af den hellige Stephan; paa Reformationens Tid fik Kalvinismen betydelig Indgang, men under Østerrigs Herredømme har atter Katolicismen fortrængt den, saa at den nu næsten kun findes i Byerne. Tidligere var det kun Adelen, der havde politiske Rettigheder, ligesom den ejede og endnu til Dels ejer Grundejendommen, den store Mængde, „misera contribuens plebs", havde intet at sige; den sidste Tid har bragt betydelig Forandring i dette Forhold. Magyarernes Antal er c. 11 Mill.

2. Af *Slaverne* omtales først de sydslaviske Folk. *Serberne (Raizer)* bor i det sydlige Ungarn, navnlig Banat og Voivodina, nemlig de frugtbare Strækninger omkring nedre Theiss og ved Donau, i de sydlige østerrigske Provinser, saaledes *Morlakkerne* i det indre Dalmatien, og i Bosnien og Herzegovina. De er komne ind i Landet som Flygtninge, da Tyrkerne havde berøvet deres Land Selvstændigheden, og tilhører for det meste den græske Kirke (se for øvrigt p. 109).

Nærbeslægtede med dem er *Kroaterne,* der i Middelalderen dannede et stort Rige, som omfattede det nuværende Kroatien, det nordlige Dalmatien og endog en Tid Bosnien; de er for største Delen Katolikker. *Slavonerne* er Kroatere, blot med en stærk Blanding af Slaver, der er flygtede fra Tyrkiet (Uskoker); Slavonerne bor i de østligste Egne mellem Drave og Save, medens længere vestlig mellem Floderne, ogsaa S. for Save, Kroaterne har holdt sig ublandede. Den krigerske Aand, der altid har besjælet disse Folk, er blevet holdt vedlige ved den særegne militære Forfatning, hvorunder de har levet, thi Grundejerne betalte ikke Skat, men var tjenestepligtige, og Administrationen lededes af Officerer; Tropperne brugtes mest til at bevogte Grænsen mod Smuglere og Folk, der kunde bringe Pesten ind i Landet, i de østerrigske Krige benyttedes de som lette Tropper (Pandurer, Rødkapper); nu er „Militærgrænsen" (se p. 330), ophævet siden 1873. En Ejendommelighed er den forældede Ordning af Ejendomsforholdene i Husfællesskab, det saakaldte Zadruga, idet Jorden ikke ejes af een Person, men af hele Familien, der sædvanlig bestaar af 15 til 60 Personer. — V. for Kroaterne bor *Slovenerne* eller *Slovenzerne* (af Tyskerne tidligere kaldte *Winder*); de bebor navnlig Krain, en Del af Istrien, og det sydlige af Kärnten. Sydslaverne udgør c. $4^1/_2$ Mill., deraf de serbisk kroatiske Folk over 3 og Slovenerne c. $1{,}_3$ Mill.

Til Vestslaverne hører *Czecherne* (Tsjekker), som bebor den største Del af Bøhmen (*Czechy,* Sproget kaldes Czech) og Mähren samt østerrigsk Schlesien, i Mähren naar de omtrent indtil March, mod S. til Iglavas og Thayas Floddale. Czecherne havde allerede tidlig en selvstændig Kultur; vel bragte det ulykkelige Udfald af Hussiterkrigen og Begivenhederne i Trediveaarskrigen stor Fremgang for Tyskerne, men nu vinder atter Czecherne Terræn og tvinger Tyskerne ud af det politiske Liv. Deres Antal er c. $6{,}_5$ Mill. — SØ. for dem bor det beslægtede Folk *Slovakerne* (af Magyarerne ofte kaldte „de hvide Folk"), Hovedbefolkningen i de vestlige Karpater og det nordlige Ungarn til Bodrog mod Ø., den øvreungarske Slette mod S.; ogsaa i den nedreungarske Slette har de enkelte Kolonier. De værner ivrig om deres Sprog og Skikke, er for de to Tredjedeles Vedkommende Romersk-

Katolikker og lever som Bønder, Bjærgfolk eller Skovhuggere, da Grundejendommene væsentlig er i Magyarernes og Tyskernes Hænder. Slovakerne udgør over 2 Mill. — Den tredje Gren af Vestslaverne, *Polakkerne* (tidligere Fællesnavn: *Lecher* eller *Liacher*) bebor Grænselandet mellem den mellem- og østevropæiske Slette, hovedsagelig Weichsels og Warthes Opland. Mod Ø. begrænses de af Russerne, mod S. støder de op til de nedenfor omtalte Ruthener samt Slovakerne, mod V. til Germanerne. Denne Polakkernes Vestgrænse, der gaar gennem Øvreschlesien, Posen og Vestpreussen, er meget vanskelig at bestemme; den øvre Oderdal til et Stykke N. for Oppeln tilhører dem, derpaa gaar Grænsen mod N. omtrent til Krotoschin, hvorefter den i en Bue mod V. naar Warthe. Nordgrænsen mod Tyskerne gaar herfra mod NØ. over Weichsels Knæ til Suvalki, hvor Polakker, Russere, Letter og Tyske støder sammen. Polakkerne trænges stadig længere mod Ø., og mod NØ. er de stærkt i Fremgang; tidligere havde de hele Schlesien og Pommern inde, men her er de nu helt germaniserede; kun i en Stribe V. for Weichsel har de ovennævnte *Kaschuber* (c. 100,000) og *Masurer* (henved 150,000) holdt sig. Ogsaa de tidligere V. for Polakkerne boende slaviske Stammer, den *polabiske* og *sorbiske*, der boede mellem Oder og den ovennævnte Linje mellem Kiel og Nürnberg, er germaniserede. Polaberne deltes i *Lutizer* eller *Veleter*, i Brandenburg og Forpommern, og *Bodrizer* (Obotriter), i Mecklenburg, Holsten og Vendland, ɔ: Landet mellem Elben og Ilmenau; Sorberne boede i Lausitz, Sachsen og Thüringen; kun i Lausitz taler Sorberne, de ovennævnte *Vender*, henved 100,000, endnu slavisk. Polakkerne i Mellemevropa udgør c. $5{,}_2$ Mill.

Af Østslaver bor i Mellemevropa *Ruthenerne* eller *Rusniakerne*, der er Lillerussere, navnlig i Skovkarpaterne (Østgalizien og Bukovina) og Theiss' øvre Dale; de er for det meste Katolikker og lever som Bjærghyrder og Agerdyrkere; deres Antal er henved 4 Mill.

3. Østgrænsen for *Germanerne* er til Dels skildret i det foregaaende, blot bemærkes, at mod NØ. gaar Grænsen mod de lettiske Folk et Stykke langs Njemen, indtil den vender sig mod S. til ovennævnte Punkt ved Suvalki; mod SØ. gaar Grænsen mod Magyarerne fra Pressburg mod S., derpaa over til Neusiedlersøens Sydspids for derpaa at vende sig mod SV. til Raab, hvor Magyarer, Slovener og Germaner støder sammen. Sydgrænsen for Germanerne gaar først N., derpaa S. for Dravedalen og følger derefter omtrent de karniske Alper; ved Adigedalen gaar det tyske Sprog ned i en Tunge, derefter følger det Alperne til Ortler, ved Inndalen er det derimod trængt mod N. af Rætoromanerne, som ogsaa behersker Rhindalen indtil Chur. Fra St. Gotthard til Monte Rosa følger atter Grænsen væsentlig Alperne, derpaa gaar den mod N. tværs over Rhônedalen til Bielersø, følger Jura omtrent til Olten og gaar derpaa mod NV. til Vogeserne, hvis Kam omtrent danner Sproggrænsen. Den gaar nu fra Saars Kilde mod NV. gennem Lothringen til Arlon, hvorpaa den vender sig mod N. omtrent til Verviers; herfra løber den mod V. og naar Kysten noget Ø. for Gravelines.

Efter Sproget deles Germanerne i *Øvre-* (og *Mellem-*) og *Nedretyskerne*, som atter ved Dialekter deles i flere Grupper. Det tyske Skriftsprog, *Højtysk*, er derimod sandsynligvis ikke opstaaet af nogen bestemt Dialekt, men har efterhaanden udviklet sig i det kejserlige Kancelli og ved Domstolene; dette „tyske Kancellisprog" kendtes allerede i det 15. Aarhundrede, men blev først almindeligt ved Luthers Bibeloversættelse og Reformatorernes Skrifter. Det fortrængte helt det Nedre- eller *Plattyske*, der tidligere var brugt som Skriftsprog, først i den nyere Tid har dette atter faaet en Litteratur (Forfattere som Fritz Reuter og Klaus Groth), men som Talesprog er det mere og mere blevet til et rent Almuesprog. Grænsen

mellem Øvre- og Nedretysk naar ud over de mellemtyske Bjærge ned i Lavlandet, saaledes at Øvretysk er det overvejende. Grænsen begynder V. for Maas omtrent ved Tienen og gaar over Venloo, Krefeld, Elberfeld til Olpe, hvorpaa den fortsættes mod NØ. over Münden til Saales Forening med Elben, overskærende Harzen; i Oberharz findes dog en øvretysk Sprogø omkring Klausthal. Grænsen fortsættes videre over Wittenberg og Fürstenberg ved Oder, indtil den naar den polske Sproggrænse mellem Obra og Warthe.

Til Øvretyskerne hører: 1) *Schwaberne* mellem Alperne, Vogeserne og Lech; de deles i de *egentlige Schwaber* mellem Schwarzwald og Lech, *Burgunderne* i Schweiz og *Allemanerne* i Rhindalen mellem Vogeserne og Schwarzwald; de sidstes Dialekt kaldes ogsaa den *øvrerhinske*. 2) *Bayrerne*, egentlig *Bojavarer*, Navnet stammer fra deres egentlige Hjem Bøhmen (Bojohæmum, Bojoheim), hvor de er opstaaede ved Foreningen af flere Stammer, deriblandt *Markomannerne;* nu bor de mellem Lech og Leitha, altsaa i det egentlige Bayern og de fleste østerrigske Lande; man taler om den egentlige bayerske, den østerrigske og tyrolske Dialekt. Medens de schwabiske og bayerske Dialekter er ægte øvretyske, kaldes de følgende ofte de mellemtyske. 3) *Frankerne*, der tidligere deltes i de *ripuariske* og *saliske*, af hvilke de sidste indvandrede i Gallien i Begyndelsen af Middelalderen. Frankerne bor om Main, i Hessen og de rhinske Skiferbjærge (undtagen Sauerland, hvor der tales nedretysk) og falder i tre Grupper efter Dialekterne: den *egentlig frankiske*, i Mainlandet, den *hessiske*, N. for Main, og den *rhinfrankiske*, i Skiferbjærgene. 4) *Thüringerne* bor mellem Harzen, Saale og Thüringerwald; deres Sprog er egentlig en Blanding af øvre- og nedretysk, dog saaledes at det første har Overvægten, og ogsaa har udbredt sig mod Ø. i de tidligere slaviske Lande indtil den polske Sproggrænse, her kaldes Sproget det *øvresachsiske*.

Til Nedretyskerne hører: 1) *Friserne*. Oprindelig taltes frisisk langs Nordsøens Kyster fra Scheldes til Wesers Munding; Folket deltes i *Vestfriser* til Zuider Zee, *Mellemfriser* i Friesland til Lauwers Zee og *Østfriser* i Groeningen, Ostfriesland og Oldenburg. Derpaa fulgte *Nordfriserne* i det vestlige Holsten og Slesvig, skilte fra de øvrige ved Sachserne i Hadeln Land og ved Elben; disse har dog aldrig staaet i politisk Forbindelse med de andre Friser. Nu er det frisiske Sprog imidlertid uddød de fleste Steder, kun i Friesland, Saterland og paa de nordfrisiske Øer tales det endnu. Frisisk tales nu kun af c. 20,000. 2) *Hollænderne;* deres Sprog maa dog paa Grund af en tidlig udviklet Litteratur betragtes som selvstændigt og ikke som en Dialekt af det nedretyske; det hollandske Sprogs Grænse mod Ø. følger den politiske Grænse mod Tyskland indtil Emmerich mod S. 3) *Flamlænderne;* deres Sprog, der tales i Brabant og Flandern, er igen mere en Dialekt af hollandsk, den største Forskel bestaar i Ortografien; først efter Adskillelsen mellem Holland og Belgien har det flamske Sprog arbejdet sig frem til større Selvstændighed. Alle andre Nedretyskere sammenfattes under Navnet 4) *Sachserne;* den sachsiske Dialekt, det egentlig plattyske, deles gerne i den *westfalske*, mellem Rhinen og Weser, og den *nedresachsiske*, omkring Elben; ved Germanisering af de tidligere slaviske Lande er den sidste ogsaa udbredt over Mecklenburg, Pommern og Preussen; ogsaa i Holsten og den sydlige Halvdel af Slesvig tales den, en Linje omtrent mellem Flensborg og Tønder skiller tysk og *dansk*.

Germanernes Antal i Mellemevropa er c. 84 Mill. Som en naturlig Følge af de mange fremmede Elementer, de har optaget i sig, og af de enkelte Landskabers forskellige Natur — man tænke blot paa Modsætninger som Alpelandskaberne og Marskegnene — er der vel betydelige Afskygninger mellem Germanerne, og Splittelsen har derfor ofte været stor, ja større end blandt mange Folk, hvor Afstam-

ningen er endnu mere forskelligartet; men der er ogsaa fælles Karaktertræk, som samler dem. Man maa fremhæve Tyskerens poetiske og musikalske Sans og hans Kærlighed til Naturen, hans Viljestyrke, Udholdenhed, Flid, Ordenssans og hans oprigtige Vedhængen og Evne til disciplinarisk at indordne sig under det hele for en stor Sags Skyld; men paa den anden Side udarter disse Egenskaber rigtignok ofte til Mysticisme og Føleri, en noget brutal og smaalig Arrogance samt Pedanteri. Det er et aandelig bevæget, opvakt og oplyst Folk, og hvor meget man end maa smile ad mange tyske Forfatteres Lovtaler over deres Landsmænds enestaaende Oplysning og ophøjede civilisatoriske Mission, maa man anerkende dets store Andel i Kulturens Fremskridt og det videnskabelige Arbejde; naar den tyske Videnskabelighed ofte forfalder til dunkel Filosoferen eller pedantisk Systematiseren, hænger det sammen med de ovennævnte Egenskaber. Som ægte Type paa Tyskerne maa man dog ikke tænke paa Sachserne eller Preusserne, der ved den nyere Politik er komne til at spille en saa dominerende Rolle, men snarere paa Schwaberne, Frankerne og Thüringerne; nogle (Virchow) har anset Friserne som de reneste Germaner.

4. De mindre Folkegrupper, der bebor Mellemevropa, navnlig ved Udkanterne, er: *Letterne* (se for øvrigt under Østevropa), der bor mod NØ.; man regner c. 106,000 lithauisk talende Letter i Preussen. — *Rumænerne* (Valakkerne) danner Hovedbefolkningen i Transsilvanien og Banat; deres Antal er c. $3{,}_2$ Mill. — Mod S. bor *Rætoromaner*. De er de ringe Rester af et Folk, som synes at nedstamme fra de ubekendte *Rætier* (maaske er de beslægtede med Etruskerne) og senere i Kejsertiden blandedes med Romere. Oprindelig har de vist beboet hele det østlige Schweiz og en Del af Tyrol, nu er de indskrænkede til tre mindre Territorier. I Hjørnet mellem Slovenerne og Tyskerne, fra hvilke de skilles ved de karniske Alper, bor henved 400,000 *Friauler (Furlauer);* i Sydtyrols Dale, som Grødner-, Fassa- og Ampezzanerdalen, bor c. 20,000 *Ladinere;* endelig bor i Schweiz i den øvrige Engadindal og de øvre Rhindale de egentlige Rætoromaner, c. 40,000. — Mellem disse Grupper af Rætoromaner og S. for dem bor i Mellemevropa noget over 1 Mill. *Italienere.* — Paa Vestgrænsen bor *Franske* i det vestlige Schweiz (henved 800,000), i Lothringen, ogsaa i Elsass (c. 200,000), i alt Fald er Befolkningen for en stor Del fransksindet endnu. Mod NV. i det sydlige Belgien og en Del af Nordfrankrig om Sambres og Escauts Kilder bor *Vallonerne,* der taler en fransk Dialekt, og som maa siges at være af keltisk Oprindelse (de indtrængende Germaner kaldte dem Vlaeminge, ɔ: Marskboere. I Tyskland selv maa nævnes de franske Kolonier, der kan forfølges fra Wesel til Kønigsberg, og som stammer fra de saakaldte *Refugiés,* der flygtede fra Frankrig efter det nantiske Edikts Ophævelse. — I det nordlige Slesvig bor c. 150,000 *Danske* (se ovfr.) — *Jøderne,* henved $2{,}_5$ Mill., er spredte over det hele, men navnlig findes de i de tidligere polske Lande (Gallizien, Posen), ogsaa i Bøhmen, Mähren, Schlesien, Brandenburg og i det midterste af det vestlige Tyskland; i de sachsiske Lande og i Tyrol er der kun faa, i Øvreøsterrig og Steiermark næsten ingen. — Endelig nævnes *Zigeunere,* særlig i Ungarn (c. 150,000), og *Armeniere* i Ungarn og navnlig i Transsilvanien.

Mellemevropa har aldrig udgjort en politisk Enhed, tværtimod har det altid, navnlig for Tysklands Vedkommende, frembudt et Virvar af Stater og politiske Omvæltninger. De store Forandringer, der er foregaaede i det 19. Aarhundrede, har vel simplificeret den politiske Geografi, men Mellemevropa bestaar endnu af 5 større Stater: *Østerrig-Ungarn, Schweiz, Belgien, Holland* og *Tyskland,* hvoraf den ene, Belgien, endog er kommet til i det 19. Aarhundrede.

ØSTERRIG-UNGARN

§ 1. Historiske og politiske Forhold.

Østerrig-Ungarn er en Donaustat, dens historiske Udvikling er stadig foregaaet omkring denne Rigets Hovedpulsaare. Begyndelsen til den østerrigske Kejserstat kan sættes ved Huset *Habsburgs* Tronbestigelse i Slutningen af det 13. Aarhundrede, da Rudolf af Habsburg lagde Grunden til Familiebesiddelserne ved Erhvervelsen af Ærkehertugdømmerne *Østerrig* og *Steiermark;* dertil føjedes snart efter *Tyrol, Kärnten* og *Krain,* hvorved ikke-tyske Elementer kom til i større Mængder, og senere andre. Den største Udvidelse skete 1526, da *Bøhmen* og *Ungarn* forenedes med Riget; til de bøhmiske Lande hørte den Gang ogsaa (foruden Mähren) Schlesien, som i det 18. Aarhundrede paa et lille Stykke nær afstodes til Preussen. De ungarske Lande vedblev derimod faktisk endnu i henved to Aarhundreder at staa under Tyrkerne, først ved Karlowitzerfreden 1699 erhvervedes de helt, og ved den „pragmatiske Sanktion" 1724 gjordes de til en Enhedsstat med de østerrigske Lande; men om et *Kejserrige Østerrig* bliver der egentlig først Tale, da Franz II 1806 ophører at være tysk og kalder sig østerrigsk Kejser. Uden nærmere at omtale de andre forskelligartede og fjærnere Lande, som Staten kun midlertidig har været i Besiddelse af, saaledes som Holland og Belgien, Lothringen og mange italienske Lande, nævnes de betydelige Udvidelser ved Polens Delinger, *Galizien* og *Bukovina,* hvortil i det 19. Aarhundrede er føjet *Krakau* (1846). De italienske Lande, som erhvervedes ved Wienerkongressen, Lombardiet og Venezia, styrkede ikke det i Forvejen af saa mange uensartede Dele sammensatte Rige. Vel gik det nogenlunde uskadt ud af de store Omvæltninger 1848 — med Magyarernes Oprør fik det dog kun Bugt ved Russernes Hjælp —, og der blev 1849 givet en Fællesforfatning, som samlede alle Landene, undtagen Lombardiet og Venezia, til eet Statslegeme. Men Vanskelighederne var ikke bekæmpede, 1859 gik Lombardiet tabt, og nye Udkast til Forfatninger kom frem 1860 og 61 for at fæstne Enheden. Hertil kom det spændte Forhold til Preussen, hvilket førte til Krigen 1866, der havde Østerrigs Udelukkelse af det tyske Forbund og Tabet af Venezia til Følge. Aaret efter fik endelig Beust gennemført den nu herskende Dualisme i Staten, idet de ungarske Lande udskiltes som en egen Stat, der ved Realunion er forbunden med den østerrigske. Ved Krigen paa Balkanhalvøen i 1870'erne indlemmedes det lille Distrikt om Spizza i Dalmatien, tillige erhvervedes Højhedsretten over *Bosnien* og *Herzegovina,* og 1908 inddroges de to Lande under det forenede Monarki, saa at de kom til at udgøre en tredje Del.

Østerrig-Ungarn ligger mellem 42° 7' og 51° 3' n. Br. og mellem 9° 35' og 26° 27' ø. L., saaledes strækkende sig c. 1050 km fra S. til N., c. 1280 km fra V. til Ø. Det er en overvejende Kontinentalstat, thi af den c. 7600 km lange Grænselinje berører kun c. 1650 km det adriatiske Hav. Arealet er c. 676,600 km², Befolkningen var 1910 c. 51,4 Mill.; i Størrelse er den Evropas næststørste, i Befolkning den tredjestørste Stat (efter Rusland og Tyskland).

Ingen Stat har mindre Betingelser for at udgøre et sluttet Hele. For det første er der særdeles store Modsætninger i de fysiske Forhold, men vigtigst er dog B e f o l k n i n g s f o r h o l d e n e, idet Østerrig-Ungarn frembyder den mærkeligste Blanding af Nationaliteter. Efter Folketællingen 1910 regnede man, ifølge Sprogene, af *Tyske* c. 12 Mill., *Czecher, Mähre*r og *Slovaker* 8,411,000, *Polakker* 4,979,000, *Ruthener* 3,999,000, *Serber* og *Kroater* 5,545,000, *Slovener* 1,253,000,

Magyarer 10,000,000, *Rumæner* 3,224,000, *Italienere* og *Ladinere* 768,400, desuden af andre mindre Grupper (Bulgarer, Armeniere, Zigeunere o. a.) 1,132,000. Man ser heraf, at *Slaverne* udgør henved Halvdelen, c. 24,4 Mill., men deres Indflydelse forringes dels ved, at de er delte i to Grupper ved de mellemboende Tyske og Magyarer, nemlig *Vestslaverne,* 17,389,000 (naar Ruthenerne her regnes med til Vestslaverne), og *Sydslaverne,* 6,798,000, dels derved, at kun faa af dem er besjælede af Panslavismen, ja flere Stammer staar endog skarpt over for hinanden, som Polakkerne og Ruthenerne. *Tyskerne* udgør vel knap $^1/_4$, men er de dominerende mod V. i de saakaldte *cisleithanske* Lande (efter den lille Flod Leitha, som paa en kort Strækning skiller Nedreøsterrig fra Øvreungarn); *Magyarerne* er c. $^1/_5$ og har Overvægten i Landene mod Ø., de *transleithanske* Lande.

Den relative Befolkning er c. 76 paa 1 km². I Almindelighed er Befolkningen temmelig lige fordelt, det gælder især om Ungarn. Medens Bjærgegnene staar under det gennemsnitlige — Tyrol har endog kun 35, Salzburg 30 paa 1 km² —, staar Egnene ved Alpernes Nordaffald, navnlig omkring Wien og Linz, over det, Nedreøsterrig har saaledes over 178 paa 1 km²; ligeledes er Bøhmen, Mähren og Schlesien godt befolkede, de har henholdsvis c. 130, 118 og 147 paa 1 km². Bybefolkningen staar langt tilbage for Landbefolkningen; ved 1880 boede kun c. 17 % i Byerne, i 1900 var 3,2 af 19 Mill. i Ungarn Bybeboere; 1910 var der i hele Riget kun 128 Byer med over 20,000 Indb., deraf havde 29 over 50,000. Den aarlige Tilvækst i de cisleithanske Lande er $^1/_2$ à $^3/_4$ % (i Aarene 1890—1900 var den dog c. 0,90 %), i de ungarske Lande er den noget mindre, men i øvrigt meget varierende; medens den 1870—80 kun var 0,15 %, var den 1890—1900 endog over 1 %. Udvandringen, der før var meget ringe (1870—80 kun 5 à 10,000 i Østerrig, noget mere i Ungarn), er steget betydelig i de sidste Aartier; i de østerrigske Lande, hvor det især er Bøhmere og Tyrolere, der udvandrer, var Tallet i 1900 62,600, i 1905 123,700, i 1907 177,400, i 1910 148,600; fra Ungarn udvandrede 1905 170,400, 1907 over 209,000 og 1910 129,600.

I religiøs Henseende hersker der ikke slet saa stor en Splittelse som, hvad Nationalitet angaar, naar man tager Dobbeltstaten som en Helhed, idet c. 78 % eller c. 39,5 Mill. bekender sig til den romersk-katolske Religion, hvis man regner de henved 5,5 Mill. *unerede Grækere* med, der har sluttet sig til Rom (se I p. 91). Desuden er henved 4,5 Mill. *Græsk-Katolikker* (orientalsk-ortodokse), over 4,5 Mill. *Protestanter,* hvoraf henved $^2/_3$ er Kalvinister, og henved 2,3 Mill. *Jøder.* Mindst er Modsætningen i de østerrigske Lande; den romersk-katolske Kirke hersker næsten udelukkende i Istrien, Krain, Tyrol og Salzburg og er ogsaa langt den overvejende i de øvrige Kronlande; af Protestanter gives der kun c. 590,000, hvoraf en stor Del i Bøhmen, Mähren og Schlesien; i Galizien er Forholdet ikke saa gunstigt, der regnes den større Halvdel for at være Romersk-Katolikker, mest Polakker, og den mindre Halvdel for unerede Grækere, mest Ruthener, desuden er der en Del Protestanter og over 11 % Jøder. I de ungarske Lande er Blandingen langt større, der findes c. 10,9 Mill. Rom.-Katolikker, c. 2 Mill. unerede Grækere, 3 Mill. Græsk-Katolikker, henved 4 Mill. Protestanter og 932,500 Jøder, hvoraf c. 190,000 i Buda-Pest. Jøderne lever mest blandt Slaverne, i Galizien og Bukovina, hvor de udgør henholdsvis over 11 og 13,2 % af Befolkningen, i Ungarn, Transsilvanien, Bøhmen og Mähren, men de fleste taler tysk; i de østerrigske Arvelande er deres Tal ringe (se p. 307), naar undtages de store Kolonier i Wien (c. 170,000) og Triest. I Bosnien og Herzegovina er henved Halvdelen Græsk-Katolikker (825,000), dernæst kommer Muhamedanere (612,000) og Rom.-Katolikker (434,000). Se for øvrigt nærmere under de enkelte Lande. — Undervisningsvæsenet, paa hvilket de nationale og religiøse

Modsætninger har indvirket meget uheldigt, staar paa et højst forskelligt Trin i de enkelte Lande. Oplysningen er i det hele ringe, om ogsaa den maa siges at være i Fremgang, ogsaa i de ungarske Lande, efter at disse har opnaaet politisk Selvstændighed; daarligst staar det til i Galizien og Bukovina mellem Ruthenerne, mod S. mellem Serbere og Kroater og mellem Rumænerne. I Østerrig kunde 1880 over 9,8 Mill. hverken læse eller skrive, i 1909 var Tallet c. 9,3; i Ungarn var de to Tal henholdsvis 9,3 og 9,1 Mill.; efter en Statistik fra 1900 var der i Østerrig af Analfabeter paa over 10 Aar: af Tyske 6,9, Czecher 5,4, Italienere 17,7, Slovener 31,6, Polakker 52,6, Rumæner 75,9, Serbere og Kroater 76 og Ruthenere 79,6 %, og i Ungarn var Analfabeter paa over 6 Aar: Magyarer 44 og Kroater 61 %. Almueskolevæsenet er ordnet efter Lov af 1868 og 1869 henholdsvis for Østerrig og Ungarn, og der er Skoletvang, men det gælder mest vistnok paa Papiret. I Østerrig var der 1908 22,985, i Ungarn 19,175 Elementarskoler. For den højere Undervisning sørges der ved Realskoler, Realgymnasier og Gymnasier; desuden er der af højere tekniske Skoler 8 i Østerrig, hvoraf Wiens og Prags staar højst, og en i Ungarn (Buda-Pest). Af Universiteter er der 8 i Østerrig (Wien, Prag — et czechisk og et tysk —, Graz, Krakau, Lemberg, Innsbruck og Czernovitz) og 3 i Ungarn (Buda-Pest, Kolozsvar og Agram).

Næringsveje. Skønt meget af Østerrig-Ungarn er Bjærgland, er dog c. 94 % af Jorden produktiv; i Bøhmen, Schlesien, Mähren og Nedreøsterrig er det produktive Areal størst, i Salzburg og Tyrol mindst (her er c. 20 % uproduktivt); den uproduktive Jordbund er, foruden Bjærgkammene, Karstsletten og Sump- og Hedestrækningerne i Ungarn. Østerrig-Ungarn er derfor fortrinsvis et Landbrugsland, og over 52 % af Befolkningen er beskæftiget med Landbruget. Agerbruget, til hvilket henved 40 % af Arealet benyttes (henved 37 % i Østerrig og c. 43 % i Ungarn), staar dog ikke saa højt som i Vestevropa, om end det er i Fremgang, navnlig har baade Produktionen og Udførslen af Korn gjort store Fremskridt, især ved den forbedrede Driftsmaade og ved Anlæg af Veje og Jærnbaner; de mest kornproducerende Lande er Ungarn, Bøhmen, Galizien og Mähren samt Øvre- og Nedreøsterrig. Den vigtigste Kornsort er Hvede, især i Ungarn, dernæst Rug i de nordlige Provinser, Majs mod S., især i Ungarn, Ris, kun i Istrien; desuden dyrkes Boghvede, især i Steiermark, Kärnten og Krain, Hirse i Krain, Mähren og Galizien, Kartofler, mest i de østerrigske Lande, Sukkerroer, især i Bøhmen, Mähren og Galizien, Tobak, navnlig i Ungarn, men ogsaa i Østgalizien, Bukovina, Dalmatien og Sydtyrol, Humle i Bøhmen, Hør og Hamp over det hele, det første særligt i de vestlige Lande og Galizien, det andet i Ungarn. De sædvanlige Frugtsorter dyrkes navnlig i Bøhmen, Ungarn og Transsilvanien, Kastanjer i Tyrol og Steiermark, det vestlige Ungarn og de sydlige Grænselande, Mandler og Figen i Sydtyrol og Dalmatien, Oliven i Dalmatien og Istrien. Vinavlen er særdeles betydelig; man regner over 5000 km² Vinhaver, hvoraf den mindre Halvdel gaar paa de vestlige Lande, navnlig Nedreøsterrig, Dalmatien, Tyrol og Steiermark (kun Øvreøsterrig, Salzburg, Schlesien og Galizien har ikke Vinavl), det øvrige paa de ungarske Lande, af hvis Vinsorter nogle regnes til de bedste i Verden; den aarlige Høst sættes i Gennemsnit til 10 à 11 Mill. hl, i gode Aar kan den stige til 15 Mill. og mere. Omtrent 30 % (henved 33 i Østerrig, c. 28 i Ungarn), i alt c. 190,000 km², af Jorden dækkes af Skov, og der udføres Mængder af Træ, Rigernes vigtigste Udførselsartikel, samt Harpiks, Tjære, Potaske osv. — Kvægavlen staar heller ikke paa det Trin, der tilkommer den, trods den nyere Tids Fremskridt. Faareavl drives i Mähren, Schlesien, Bøhmen, Nedreøsterrig (for øvrigt har den i de senere Aar været i Tilbagegang i de østerrigske Lande) og især i Ungarn; af de 10—11 Mill. Faar har Ungarn c. 3/4; Hornkvæg, c. 15 Mill. Stkr., findes især i Alpelandene; af Bøfler, især i Ungarn og Transsilvanien, er der c.

770,000; af de henved 4 Mill. Heste findes de fleste i Ungarn; Geder og Svin, over 11 Mill., findes over det hele, Østerrig har flest af de første, Ungarn af de sidste; Fjerkræavlen (i alt c. 56 Mill. Stkr. Fjerkræ) er særlig betydelig i Bøhmen. Silkeavlen drives især i Sydtyrol og Transsilvanien samt i den sidste Tid mere og mere i Ungarn. Der er noget Fiskeri ved Adriaterhavet, men betydeligst er Flodfiskeriet i Ungarn, navnlig i Theiss (se p. 291); i 1908 var Udbyttet af Fiskeriet i Ungarn c. 6,6 Mill. Kr. — Landet er rigt paa Mineralier og navnlig paa Erts, men Bjærgværksdriften svarer endnu langtfra til, hvad Landet kan yde. Der findes Guld og Sølv i de ungarske Malmbjærge og Transsilvanien, Sølv ogsaa i Bøhmen, Jærn i alle Kronlandene, undtagen Vorarlberg, Kystlandet og Dalmatien; navnlig er der rige Jærnlejer i Steiermark, Nedreøsterrig og Kärnten, ogsaa i Bøhmen, Mähren og Øvreungarn samt i det sydøstlige Ungarn; Produktionen, der en Tid har været i Tilbagegang, er nu atter i Stigen, 1892 produceredes c. 940,000 Tons, 1905 1,6 Mill. Tons Raajærn. Kullejer findes over hele Riget (Salzburg undtaget), navnlig i Bøhmen, Mähren og Schlesien, og Udbytningen er i stærk Stigen; 1873 producerede Østerrig henved 15,8 Mill. Tons, 1892 henved 25,5 Mill. T., og Ungarn 3,6 Mill. T.; 1905 opgaves Produktionen for hele Riget til c. 13,7 Mill. T. Stenkul og 28,8 Mill. T. Brunkul. Af andre Metaller nævnes Tin, især fra Bøhmen, Kobber, især fra Ungarn, Bly (Kärnten), Zink (Galizien), Grafit (Bøhmen, Mähren, Steiermark), Kviksølv fra Krain (Idria), men ogsaa fra Ungarn og Transsilvanien. Paa Salt er Østerrig-Ungarn meget rig, navnlig findes det i Galizien, Bukovina, Máramaros og Salzkammergut; fra Istrien og Dalmatien faas Mængder af Søsalt. Desuden findes der, navnlig i Øvre- og Nedreøsterrig, Salzburg og Ungarn, Rigdom paa Mineralkilder. — Det mangler saaledes ikke paa Betingelser for Industrien, som ogsaa har hævet sig betydeligt i de senere Aar, om end den vel endnu ikke kan dække Landets Forbrug. Det gælder dog særligt de østerrigske Lande, i Ungarn er Industrien endnu kun i sin Begyndelse, naar undtages Hovedstaden; i 1890 angaves c. 25 % af Befolkningen at være beskæftiget ved Industrien, medens der i Ungarn kun var 5 %, og Industrien der har for en stor Del Karakter af Husflid; i 1905 var Procenten for de to Lande c. 27 og 14. De vigtigste Industriegne er Bøhmen, Mähren, Schlesien og Nedreøsterrig, desuden Øvreøsterrig, Vorarlberg, Steiermark, Kärnten, Krain, hvor Jærnindustrien er i betydelig Opkomst. Endnu vigtigere er dog Tekstilindustrien, navnlig i Bomuld, men ogsaa i Lærred, Uld og Klæde. Af andre Industrigrene nævnes Mølleindustrien, særlig i Bøhmen og Ungarn, Glasfabrikationen i Ungarn, Lærvareindustrien, især i Bøhmen og de andre østerrigske Lande, Tobaks- og Cigarfabrikationen, der er et Statsmonopol (1905 beskæftigede den c. 60,000 Arbejdere), Trævarefabrikationen, Garverierne og de kemiske Fabrikker samt Silkevæverierne, de sidste i Sydtyrol og Wien, hvilken By for øvrigt har stor Industri af alle Slags fra Ølbryggerier og Maskinfabrikker til Fabrikker i Guld, Sølv og Instrumenter samt Luksusindustri; Roesukkerfabrikkerne og Ølbryggerierne er ogsaa i stort Opsving i Bøhmen og Mähren (1905 produceredes i Østerrig c. 19,8 Mill. hl Øl). — Handelen indtager ikke nogen høj Rang i Forhold til Landenes Størrelse. Vel er den blevet meget fremmet i de senere Aar ved Udviklingen af Samfærdselsmidlerne, der var meget forsømte før 1866; navnlig er Jærnbanenettet vokset, især i Wienerbæknet, og Baner som dem mellem Wien og Triest og de mange Alpebaner har gavnet Omsætningen betydeligt; 1866 var der i alt c. 6000 km Jærnbaner, 1881 c. 20,500 km, hvoraf c. 12,200 i Østerrig, 1911 var der 46,088 km, hvoraf 23,070 i Østerrig, 21,062 i Ungarn og 1954 i Bosnien-Herzegovina; af Telegraflinjer var der 1881 c. 49,000, hvoraf c. 35,000 i Østerrig, 1911 var der 79,120, hvoraf 49,952 i Østerrig, 25,068 i Ungarn og 4102 i Bosnien-Herzegovina.

Udførslen af Industrivarer er taget betydeligt til, men den foregaar mest til Landene mod Ø., Rusland og Balkanstaterne, medens Indførslen er langt større fra V., hvor Riget grænser op til store Industrilande, og i det hele kan Østerrig-Ungarn paa Grund af sin kontinentale Beliggenhed ikke tage saaledes Del i Verdenshandelen som Vestevropa; som Handelsstat staar den tilbage ikke alene for Sorbritannien, Tyskland og Frankrig, men ogsaa for Holland og Belgien, samt Rusland. Kyststrækningen er kun ringe, og Søhandelen foregaar tilmed saa at sige kun over een By, Triest, da Forbindelsen mellem Dalmatiens Havne og det Indre er besværlig; tillands er der kun bekvem Adgang gennem Lavningen mellem Alperne og Bøhmerwald for ikke at tale om den snævre Elbpassage mod NV. Af særlig Vigtighed for den indenlandske Handel er Skibsfarten paa Donau, der i Østerrig-Ungarn har en Længde af c. 1360 km, og ikke uden Grund er Landet blevet betegnet som „Donaustaten"; men i øvrigt er den ikke rig paa sejlbare Flodveje, og tilmed er der ingen Forbindelse mellem de enkelte Flodsystemer. Den udenlandske Handel, af hvilken godt 90 % foregaar tillands, føres for omtrent Halvdelens Vedkommende med Tyskland, dernæst kommer Storbritannien, Italien, de Forenede Stater, Rusland, Schweiz og Frankrig. Medens Værdien af Udførslen fra 1874 til 1905 betydeligt oversteg Indførselsværdien i Modsætning til de fleste andre Lande, er det i de senere Aar omvendt; 1905 var Værdien af Indførslen endnu c. 2146 og af Udførslen 2244 Mill. østerr. Kroner (1 Kr. = c. 76 Øre), 1911 var Tallene henholdsvis $3191{,}_{7}$ og $2404{,}_{3}$ Mill. De vigtigste Udførselsartikler er Landbrugsprodukter, Tømmer, Fabriksvarer, der som nævnt mest gaar mod Ø., de vigtigste Indførselsartikler er Raastoffer, saaledes Kul, hvoraf der indføres langt mere, end der udføres, og Fabriksvarer, fra de vestlige Naboer. Handelsflaaden bestod 1911 af 16,695 Skibe med i alt 572,129 Tons Drægtighed, hvoraf 510 Dampskibe, med 522,980 T. Dr., Resten Sejlskibe, der næsten alle er Kystsejlere, Fiskerbaade, Lægtere osv.; der indløb s. Aar c. 190,000 Skibe og udgik omtrent ligesaa mange, men deraf var de c. 177,000 indenlandske Skibe, der mest gik i Kystfart.

Østerrig-Ungarn bestaar ifl. Lov af 21. Decbr. 1867 af to i Forfatning og Forvaltning selvstændige konstitutionelle Monarkier: *Kejserdømmet Østerrig* eller „de i Rigsraadet repræsenterede Lande", og *Kongerieget Ungarn* (Magyarország) eller „den ungarske Krones Lande". Men over for Udlandet er det eet Rige, idet de ikke alene ved den fælles Regent staar i Personalunion, men ogsaa reelt er forbundne ved en Række Fællesanliggender. Monarken, der altsaa baade er Kejser af Østerrig og Konge af Ungarn, har en Fyrstes almindelige Prærogativer. Fællesanliggender er: Udenrigske Sager, Hær og Flaade, Finanser, for saa vidt de vedrører de fælles Udgifter, desuden mere eller mindre en Mængde Sager, der berører fælles Interesser, som kommercielle Anliggender, særlig Toldlovgivningen, indirekte Skatter, Møntvæsen osv., samt siden 1880 Administration af Bosnien-Herzegovina (Rigsfinansministeren). Fællesanliggenderne styres af 3 Rigsministre, Ministeren for det kejs. kgl. Hus og de udenrigske Anliggender, Rigskrigs- og Rigsfinansministeren, og den lovgivende Magt har de to Delegationer, hver paa 60 Medlemmer, der vælges af de to Rigers lovgivende Forsamlinger: 20 fra hvert af Overhusene, 40 fra hvert af Underhusene, Delegationerne møder hvert Aar skiftevis i Wien og Buda-Pest.

Efter Forfatningen i *Østerrig,* hvilken hviler paa Lov af 26. Febr. 1861 (revideret flere Gange, sidst 1907), hvorved den konstitutionelle Regeringsform indførtes, har Kejseren den udøvende Magt, med et Ministerium paa 8 Medlemmer samt tre nationale Ministre for Czecher, Polakker og Tyske ved Siden, og deler den lovgivende Magt med Rigsraadet, der bestaar af Herrernes Hus (Herren-

haus) og Deputeretkamret (Haus der Abgeordneten). Det første bestaar af de kejserlige Prinser, Hovederne for de store Adelsslægter, Ærkebiskopperne og nogle Biskopper med fyrstelig Rang og desuden af en Del af Kejseren paa Livstid valgte Medlemmer (1912 i alt 285). Deputeretkamret bestaar af 516 Medlemmer, valgte paa 6 Aar ved direkte Valg, Valgretten indtræder med det 24., Valgbarheden med det 30. Aar. Rigsraadet, der træder sammen hvert Aar, behandler alle Sager, der vedkommer hele Riget, hvorimod de særlige Anliggender for hvert enkelt af de i Rigsraadet repræsenterede 17, i Størrelse højst ulige Lande behandles paa Landdage. — Med Hensyn til den dømmende Magt er øverste Instans hos Højeste- og Kassationsretten i Wien, anden Instans hos 9 Landsoverretter, første Instans hos 68 Lands- eller Kredsretter (med Jury), desuden er der 3 Handelsretter og 930 Underdommere.

I *Ungarn*, hvis Forfatning hviler paa en Række Love, deriblandt Grundlovene af 1723 („den pragmatiske Sanktion") og af 1867, har Kongen den udøvende Magt, med 8 Ministre ved Siden, og deler den lovgivende Magt med Rigsdagen, der bestaar af Overhuset, Forendiáaz eller Magnaternes Hus, og Underhuset, Kepviseløház eller Deputeretkamret. Overhuset (1912: 371 Medl.) svarer omtrent til det østerrigske Herrenhaus, Underhuset, 453 Medl., de 413 vælges af Valgkredse i de ungarsk-transsilvanske Komitater, vælges ved direkte Valg paa 3 Aar; Kroatien og Slavonien, der har Selvstændighed i de fleste Sager, vælger de 40 af Landdagens Midte. Rigsdagen samles hvert Aar, Valgretten indtræder med det 20., Valgbarheden med det 24. Aar. Øverste Instans i dømmende Sager har den kgl. Kurie i Buda-Pest, anden Instans er hos 12 Overretter eller „kgl. Borde", første Instans hos Kreds- og Distrikts- samt Edsvorneretterne.

Bosnien-Herzegovina styres som nævnt under Centraladministrationen af et bosnisk Bureau under Finansministeriet; efter Forfatning af 20. Febr. 1910 er der en af 92 Medl. bestaaende Rigsdag.

Østerrig-Ungarn har rige Hjælpekilder, men Landets Rigdom udnyttes langtfra i den Grad, som den kunde; desuden ejes en stor Del af Grundejendommen af Adelen og Gejstligheden, og skønt Landbostandens Stilling har forbedret sig en Del i de senere Aar, er den endnu meget fortrykt, navnlig lider den under de høje Skatter. Rigets Finanser er i en daarlig Forfatning; vel balancerer altid Budgettet for det samlede Monarki — for 1913 var det beregnet til c. 594 Mill. Kroner, hvoraf c. 570 gaar til Krigs- og Marineministeriet —, men det er kun en Oversigt over de almindelige Udgifter, som Østerrig og Ungarn skal afholde i Forening, den Andel, som de to Stater skal yde, ansættes for hvert ti Aar af Rigsraad og Rigsdag (indtil 1907 63,6 % for Østerrig og 36,4 % for Ungarn foruden Toldindtægterne, som anvendes til de fælles Udgifter). De to Staters særlige Budgetter viser som Regel Underskud. For 1910 var Østerrigs Budget: Indtægter 2895,5, Udgifter 2901,4 Mill. Kr., for 1912 var det beregnet at balancere med 2917 Mill., Ungarns Budget var 1910: Indtægter: 2074,5, Udgifter 1901,7 Mill. Kr., for 1912 beregnedes det at balancere med c. 1852 Mill. (Bosnien-Herzegovinas Budget var 1911: Indtægter 79,1, Udgifter 79,5 Mill.). En stor Del af Udgifterne er Afbetaling paa Statsgælden; den fælles Gæld var 1912 c. 5179 Mill., Østerrigs var c. 7061,6 og Ungarns 5317,3 Mill. Kr.

Hæren deles i den staaende Hær, der er fælles for hele Monarkiet, og Militsen, der i begge Lande deles i Landeværnet og Landstormen. I 1868 indførtes almindelig Værnepligt, der begynder ved det 21. Aar og varer i 12 Aar, almindelig 2 Aar i Linjen og 10 Aar i Reserven og Landeværnet. De til Militærtjeneste uskikkede betaler en Forsvarsskat i 12 Aar; alle vaabendygtige Mænd, som hverken tjener i Linjen eller Flaaden, hører fra det 19. til 42. Aar til Landeværnet. Den staaende

Hær paa Fredsfod bestod 1912 af 16,285 Officerer og 313,081 Mand, hvortil kom det østerrigske Landeværn, 4393 Off. og 41,835 Md., og det ungarske Landeværn (Honvedség), 3505 Off. og 25,580 Md., i alt 24,183 Off. og 380,496 Md. Paa Krigsfod regnes Hæren til henved 2 Mill. Md. Flaaden bestod 1912 af 158 Skibe paa 255,695 Tons og med 1339 Kanoner samt en Besætning af 19,462 Md. (der var 12 Skibe under Bygning).

Til Grund for den administrative Inddeling ligger de enkelte Kronlande, som de er nævnte i nedenstaaende Liste. I Østerrig er der 17, naar man tager de tre temmelig selvstændige Afdelinger af det illyrisk-østerrigske Kystland for sig (Nr. 7, 8 og 9). I Ungarn er der kun to, nemlig Ungarn, med Transsilvanien og Fristaden Fiume, og Kroatien-Slavonien. For øvrigt staar der i Spidsen for de enkelte Lande i Østerrig Statholdere for de større og Regeringspræsidenter for de mindres Vedkommende, henholdsvis med et Statholderraad og en Landsregering ved deres Side; Landene deles atter i Distrikter eller Bezirkshauptmannschaften (337), gennemsnitlig 650—700 km², og disse atter i By- og Landkommuner; desuden er der 33 større Byer med kommunalt Selvstyre. De ungarske Lande deles i Komitater (63) foruden 25 Stæder med Municipalret, for hvilke der staar en Føispán (tysk: Obergespan) i Spidsen (se videre p. 331). Tallene er fra Folketællingen 1910, ogsaa med Hensyn til Byerne paa over 20,000 Indb.

1.	Nedreøsterrig	19,800	km²	med	3,531,800	Indb.,	178	paa 1	km²
2.	Øvreøsterrig	12,000	—	—	853,000	—	71	—	—
3.	Salzburg	7,200	—	—	214,700	—	30	—	—
4.	Steiermark	22,400	—	—	1,444,200	—	64	—	—
5.	Kärnten	10,300	—	—	396,200	—	39	—	—
6.	Krain	10,000	—	—	526,000	—	53	—	—
7.	Triest med Terr.	100	—	—	229,500	—	—	—	—
8.	Gørz og Gradisca	2,900	—	—	260,700	—	89	—	—
9.	Istrien	5,000	—	—	403,600	—	81	—	—
10.	Tyrol	26,700	—	—	946,600	—	35	—	—
11.	Vorarlberg	2,600	—	—	145,400	—	57	—	—
12.	Bøhmen	52,000	—	—	6,769,500	—	130	—	—
13.	Mähren	22,200	—	—	2,622,300	—	118	—	—
14.	Schlesien	5,100	—	—	756,900	—	147	—	—
15.	Galizien	78,500	—	—	8,025,700	—	102	—	—
16.	Bukovina	10,400	—	—	800,100	—	77	—	—
17.	Dalmatien	12,800	—	—	645,700	—	50	—	—
	Østerrig	300,000	km²	med	28,571,900	Indb.,	64	paa 1	km²
1.	Ungarn (med Transsilv. og Fiume)	282,900	km²	med	18,264,500	Indb.,	65	paa 1	km²
2.	Kroatien-Slav.	42,500	—	—	2,622,000	—	62	—	—
	Ungarn	325,400	km²	med	20,886,500	Indb.,	64	paa 1	km²
	Bosnien-Herzegov.	51,200	km²	med	1,931,800	Indb.,	37	paa 1	km²
	Hele Monarkiet	676,600	km²	med	51,390,200	Indb.,	76	paa 1	km²

§ 2. Stedbeskrivelse.

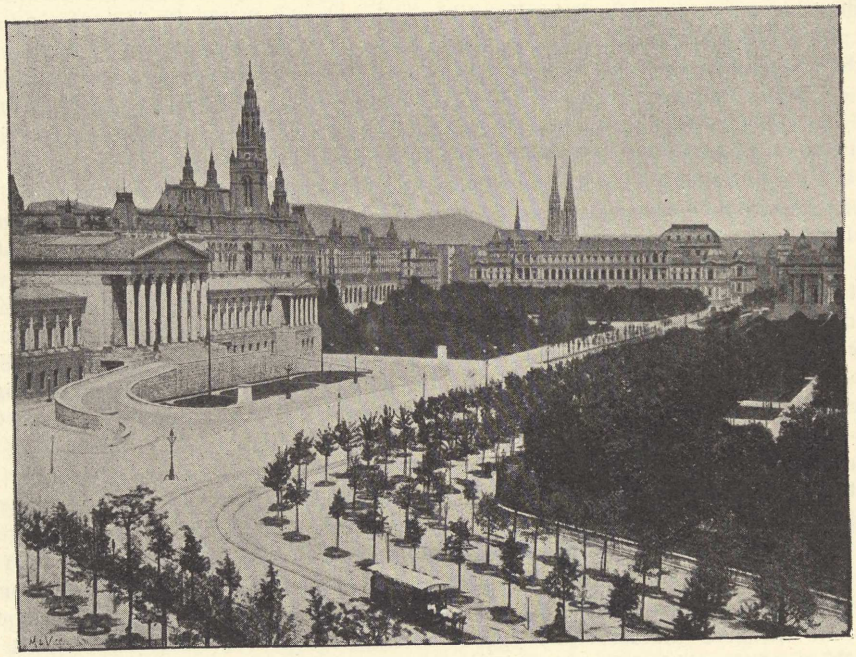
I. Østerrigske Lande.

1. Ærkehertugdømmet **Nedreøsterrig,** *Oesterreich unter der Enns,* ligger omkring Donau fra Enns til March og Leitha mod Ø. Det er opstaaet af Markgrevskabet Østerrig, der oprettedes under Karolingerne, senere blev det et selvstændigt Hertugdømme, udvidedes 1192 med Øvreøsterrig og Steiermark og kom 1282 til det habsburgske Hus. Af Indbyggerne er c. 95 % Tyske, henved 5 % Slaver, mest Czecher; de er næsten alle Rom.-Katolikker, desuden c. 2,1 % Protestanter og over 5 % Jøder foruden nogle faa Græsk-ortodokse. Det er et af de bedst kultiverede Lande i Østerrig med betydelig Agerdyrkning, Vin- og Kvægavl samt Skov (over 34 %), Industrien knytter sig til Wien. Tidligere deltes Landet i 4 Kredse: Unter- og Ober Wienerwald, Unter- og Ober Mannhartsberg, nu udgør det 17 Distrikter (Bezirkshauptmannschaften) foruden tre Byer med egen Statut.

Wien (Romernes *Vindobona*), Hoved- og Residensstaden, Regeringens og alle de høje Myndigheders Sæde, ligger ved en Donauarm, den saakaldte *Donaukanal,* paa Donaus højre Bred, og ved nogle smaa Bifloder til denne Donauarm, *Alserbach* og *Wien.* Kun en ringe Del af Byen, *Leopoldstadt* med *Prateren* og Fabrikskvarteret *Brigittenau,* ligger paa venstre Bred af Donaukanalen, altsaa paa Øen, der dannes af denne og den egentlige, langt bredere Donauarm, den saakaldte *Kaiserwasser;* desuden ligger paa venstre Bred af Kaiserwasser det 1905 indlemmede Distrikt, Fabriksbyen *Floridsdorf* (c. 37,000 Indb.). Paa højre Bred ligger mellem Alserbach og Wien den gamle eller indre By, kun henved 4 km i Omfang, den tidligere berømte Grænsefæstning mod Orienten — her mindes om Belejringerne 1529 og 1683 —, som lige til 1858 skiltes fra de talrige Forstæder ved betydelige, vistnok allerede fra det 13. Aarhundrede stammende Fæstningsværker og Glacier; da blev de revne ned, og paa Voldenes Sted ligger nu de prægtige, c. 57 m brede Boulevarder, der kaldes med Fællesnavnet *Ringstrasse* (Ringen, c. 5 km lang, fuldendes ved den langs Donauarmen løbende Franz Josefs Quai), men i øvrigt bestaar af mange Afdelinger og har paladslignende Bygninger paa begge Sider; de tidligere Glacier er bebyggede med prægtige Kvarterer. Indtil 1861 bestod Wien af den indre By og 34 Forstæder med egen Bestyrelse, nu danner det et Hele, delt i 21 Kredse. Foruden de to nævnte, den indre By og Leopoldstadt med Brigittenau, nævnes af de indre Distrikter eller Forstæder: mod Ø. *Landstrasse,* mod S. *Wieden,* navnlig beboet af den fornemme Verden, og *Margareten,* mod V. *Mariahilf, Neubau,* Embedskvarteret *Josefsstadt* og *Alsergrund,* præget af de lærde Anstalter og de store Hospitaler. Disse Dele, der før udgjorde det egentlige Wien, havde 1754 175,000, 1800 231,000, og 1880 726,000 Indb., og Omfanget var c. 27 km. Nu er ogsaa siden 1893 den ydre Befæstningslinje („Linjevolden") omdannet til brede Boulevarder med Fællesnavnet *Gürtelstrasse,* og udenfor ligger atter en Kreds af Forstæder (se ndfr.), særlig mod V. paa Affaldet af Wienerwald. De er nu ogsaa indlemmede i Byen, og efter Udvidelserne 1890, da Byen havde 1,364,000 Indb., og 1905, da Tallet var 1,878,000, dækker den et Areal af c. 275 km² og har nu 2,031,500 Indb. Befolkningen er overvejende tysk (over 80 %) — desuden var der bl. a. c. 98,500 Slaver, hvoraf de fleste var Czecher — og romersk-katolsk; af Jøder er der c. 174,500, af Protestanter c. 73,400.

Før de storslaaede Forandringer og Ombygninger, Wien har undergaaet i de sidste Aartier, havde Byen kun faa offentlige Bygninger af historisk Værd; i den snævre indre By, der mest har mørke og til Dels bakkede Gader, og de tæt bebyg-

gede Forstæder var der ingen Plads til saadanne, kun St. Stephanskirken dannede en Undtagelse, de gamle Adelspaladser kunde ikke komme til deres Ret i de snævre Gader; i den indre By, Wiens City, koncentreredes næsten hele Handels- og Forretningslivet. Men nu er det anderledes, Wien er blevet en af Evropas smukkeste Byer, den er blevet smykket med prægtige offentlige Bygninger af alle Slags, mest byggede i Renæssancestil, og den har faaet store Pladser og Parker med Monumenter, mange Steder har brede Gader afløst de snævre; ogsaa maa nævnes den kostbare 1870—77 udførte Donauregulering for at forhindre Oversvømmelser og

Fra Ringstrasse i Wien.

indvinde Terræn til Bebyggelse, navnlig Egnen mellem Leopoldstadt og Kaiserwasser, samt den nye, c. 100 km lange Vandledning, der siden 1874 tilfører Byen godt Vand fra Schneeberg i Wienerwald. Wien har c. 2200 Gader, c. 100 Pladser og Torve, mange Broer, hvoraf 12 over Donaukanalen, c. 30 over Floden Wien, og c. 100 Kirker (c. 20 i den gamle By). Af Enkeltheder nævnes følgende:

Omtrent midt i den indre By ved den befærdede Kärntner- og dens Fortsættelse Rothenthurmsstrasse ligger *Stephansplatz* med *St. Stephans Domkirke,* grundlagt 1147 af Henrik II Jasomirgott, der c. 1142 forlagde sin Residens til Wien; Kirken, der er opført 1300—1510, er 115 m lang, 70 m bred, det pyramideformede Taarn 137 m højt. V. for Kirken ligger Graben, en kort bred Gade med Fontæne og opfyldt af de eleganteste Butikker ligesom den sydligere beliggende Gade Kohlmarkt, der fører ned til *die Burg* eller *Hofburg,* det fra Begyndelsen af det 13. Aarhundrede stammende kejserlige Slot, hvor tillige Hofbiblioteket (c. 1 Mill. Bd.), Rigskancelliet m. m. har Plads; det er opført paa forskellige Tider og mangler derfor Enhed i Stilen, i den nyeste Tid er der tilføjet en ny Fløj („Neue-Hofburg") i Renæssancestil. V. for die Burg ligger *Franzensplatz* med Franz I's Statue, og mod

SV. mellem de to Lystparker *Volks-* og *Hofgarten* den ydre *Burgplatz,* afdelt i Plæner og Alleer, i hvilke Ærkehertug Karls og Prins Eugens Rytterstatuer staar; paa den Side, der støder op til Ringstrasse (Burgring), staar *Burgthor;* den og *Franz Josefs Thor* er de eneste af de gamle Porte, der er bevarede; paa den anden Side Ringstrasse ligger de storartede *naturhistoriske* og *kunsthistoriske Museumsbygninger,* der har kostet c. 40 Mill. Gylden at opføre. Ø. for Hofgarten ved Ringstrasse (Opernring) findes det store skønne *Hofopernteater* og N. derfor, ved Neuer Markt med Byens skønneste Fontæne, *Kapucinerkirken* med Kejsergravene. NV. for Volksgarten ligger ved Ringstrasse (Franzensring) den store *Rathhausplatz* med den i græsk Stil af Theophilius Hansen opførte *Parlamentsbygning,* det nye gotiske *Raadhus, Universitetet* i Renæssancestil og *Hofschauspielhaus.* N. for Universitetet i Alsergrund findes den store, prægtige *Frelsers-* eller *Votivkirke,* opbygget efter Attentatet paa Kejseren 1853, og Ø. derfor ved Ringstrasse (Schottenring) den af Th. Hansen opførte Børs, der nu ogsaa rummer Folkemuseet. I den østlige Del mellem Ringstrasse (Parkring) og Floden Wien ligger det store Anlæg *Stadtpark* (145 ha). Ogsaa omkring *Leopoldstadt,* en af de smukkeste Bydele, der 1622 anvistes Jøderne til Beboelse og ogsaa nu overvejende er beboet af de store jødiske Købmænd, er der lejret Lysthaver, fremfor alt mod Ø. Wienernes Yndlingspark *Prateren* — den største af Wiens Parker, over 1700 ha —, til hvilken Praterstrasse, en af de smukkeste og bredeste Gader, fører; N. for Leopoldstadt ligger Lystparken *Augarten* og den nævnte Bydel Brigittenau. I de ydre Bydele, der omgiver den indre By mod Ø., S. og V., straaler Hovedgaderne temmelig regelmæssigt ud fra Ringstrasse. I Landstrassekvarteret mærkes det kejserlige, 1693—1724 opførte Lystslot *Belvedere* med Maleri- og Antiksamlinger samt den saakaldte historiske Ambrassersamling og en Park; i Nærheden findes *botanisk Have.* Mod S. uden for den ydre Befæstningslinje ligger det store *Artilleriarsenal* (i Hietzing).

Wien har længe været kendt for sin muntre og letlevende Befolkning, men den har ogsaa nu i den senere Tid erhvervet sig Ry som et betydeligt Centrum for tysk Videnskabelighed og Kunst; hvad Musikken angaar, har den altid staaet højt, store Navne som Haydn, Mozart, Beethoven, Liszt og Schubert er knyttede til den. Blandt de videnskabelige Institutioner maa først nævnes Universitetet, stiftet 1365; det besidder fortrinlige Samlinger, deriblandt et Bibliotek paa c. 800,000 Bd., og indtager særlig i Naturvidenskaberne og Medicinen en høj Rang; det besøges aarlig af over 8000 Studerende. Desuden nævnes det 1847 oprettede Videnskabernes Akademi, det 1856 stiftede geografiske Selskab, det antropologiske Selskab, den 1818 stiftede tekniske Højskole, det geologiske Rigsinstitut m. m., samt de betydelige Samlinger for Videnskab og Kunst. Wien er tillige en betydelig Fabriksby, Fabrikaterne skal udgøre $^1/_7$ af hele det østerrigsk-ungarske Monarkis, og der er over 150,000 Arbejdere; særlig mærkes Luksus- og Kunstindustrien, Storindustrien bliver mere og mere forlagt til Forstæderne; af de mange Grene kan fremhæves Tekstil- og Jærnindustrien, Ølbryggerierne, Fabrikker i Lædervarer, Sager i Merskum og Rav samt Luksusvogne (se p. 311). Som Handelsby er den ogsaa Kejserdømmets betydeligste, navnlig er den Marked for Korn, Mel, Kvæg og Vin; ogsaa som Pengemarked er den kendt.

Af de p. 315 omtalte Distrikter eller Forstæder, der ligger uden for Görtelstrasse, og som før har været selvstændige, nogle endog ret store Byer, nævnes fra NV.: *Nussdorf* ved den store Donauarm, hvor Donaukanalen begynder, *Heiligenstadt,* Villakvartererne *Døbling* og *Währing,* den første med stor Vinavl, *Weinhaus,* Fabriks- og Arbejderkvartererne *Hernals* og *Ottakring, Neulerchenfeld,* meget besøgt af Wienerne om Sommeren, Fabriksbyen *Penzing,* den smukke Villaby *Hiet-*

zing med det store smukke kejserlige Slot *Schönbrunn* med stor Park, endvidere Fabriksbyerne *Fünfhaus, Sechshaus* (begge stødende op til Mariahilf), *Meidling, Gaudenzdorf, Rudolfsheim* og *Favoriten,* særlig med czechisk Arbejderbefolkning, samt helt mod SØ. Fabriksbyen *Simmering* med Wiens store Centralkirkegaard.

Wiens Omegn er meget smuk, idet den ligger i en frugtbar, af Bjærge indesluttet Slette; navnlig mærkes det mod V. liggende Wienerwald, som i *Kahlenberg* (438 m) og *Leopoldsberg* (423 m) træder ganske nær til Byen og Donau mod NV. Her mod V. og SV. er Egnen opfyldt af Villaer og Slotte, Parkanlæg, Vinhaver, Skove, Smaabyer og Landsbyer.

Af andre Byer i Nedreøsterrig nævnes: *Schwechat* ved Floden af s. Navn, SØ. for Wien, c. 10,000 Indb., med Fabrikker og det store Dreherske Bryggeri. *Hainburg* ved Donau nær ved Ungarns Grænse, 6000 Indb., med den største kejserlige Tobaksfabrik; S. for Wien ved Schwechat Flækken *Laxenburg* med Slot og Park af s. Navn; den i en rig Vinegn liggende Fabriksby *Mödling,* 18,100 Indb.; *Pottendorf,* med store Bomuldsvæverier; *Baden,* c. 22,000 Indb., med kendte Mineralbade; *Vöslau,* der ogsaa har Bade og kendt Vin; *Wiener-Neustadt,* 32,900 Indb., forbunden med Wien ved en Kanal, med Industri, navnlig i Lokomotiver. Mod V., S. for Donau ligger Bispesædet *St. Pølten,* 21,800 Indb., med Fabrikker, op ad Donau paa højre Bred *Klosterneuburg,* 14,800 Indb., paa venstre *Kornneuburg,* 9000 Indb., *Krems,* 14,400 Indb., med Fabrikker, Handel og Sennepsavl, og *Stein,* 4500 Indb.; i Nærheden ligger *Dürrenstein* med Ruinerne af det Slott, hvor Richard Løvehjærte sad fangen. Ø. og N. for Wien ligger de kendte Slagsteder *Aspern* og *Esslingen* samt *Wagram,* ved Leitha Grænsebyen *Bruck,* 5900 Indb.

2. Ærkehertugdømmet **Øvreøsterrig,** *Oesterreich ob der Enns,* ligger paa begge Sider af Donau V. for Nedreøsterrig, mod V. damner Inn og Salzach for en stor Del Grænsen mod Bayern. Af Indbyggerne er c. 99,4 % Tyske, Resten Slaver, mest Czecher, næsten alle er Katolikker, 2,3 % Protestanter. Mere end Halvdelen af Landet er Ager og Eng, skønt det meste er Bjærgland, saaledes hører største Delen af Salzkammergutalperne til Landet; der er c. 34 % Skov. Det deles i 12 Distrikter og 2 Byer med egen Statut.

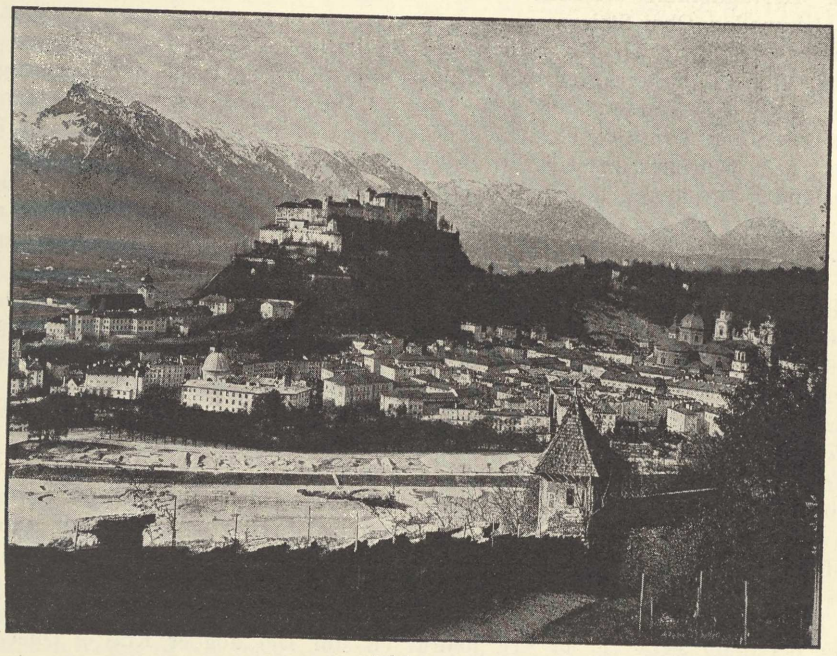
Linz (Lentia) ved Donaus højre Bred er Hovedstad, 67,800 Indb.; den er smukt beliggende og godt bygget, og har betydelige Fabrikker, navnlig i Uld, Læder og Tobak, og Handel paa Donau; dens tidligere stærke Fæstningsværker er nu uden Betydning; *Urfahr* paa den anden Side af Floden, 15,400 Indb., kan betragtes som Forstad. Den vigtigste Fabriksby er *Steyr* (Steier) ved Enns, 17,500 Indb., navnlig arbejdes der i Jærn (Vaaben, Knive, Leer). Mod V. ligger det lille Badested *Hall* og den for sit Benediktinerabbedi kendte By *Kremsmünster;* ved Traun *Wels,* 16,000 Indb., med Fabrikker og stor Kornhandel; ved Inn *Braunau,* 4100 Indb., tidligere Fæstning. Fra Byerne mod S. faas meget Salt, saaledes *Hallstadt* ved Søen af s. Navn, *Ischl,* 10,200 Indb., *Ebensee,* ved Traunsøens Sydende, og *Gmunden,* 8000 Indb., ved dens Nordende; disse Egne er kendte for deres Skønhed, navnlig er Ischl et smukt beliggende og meget besøgt Badested i Salzkammergut.

3. Hertugdømmet **Salzburg,** beliggende om øvre Salzach og Sidedalene, er opstaaet af det 1803 ophævede Ærkebispedømme Salzburg; først gaves det til Ærkehertug Ferdinand som Erstatning for Toscana, senere til Bayern, 1815 blev det østerrigsk. Indbyggerne er alle Tyske og næsten udelukkende Katolikker, da Protestanterne fordreves 1727. Det er et højt Alpeland, over 32 % er Skov, kun henved 20 % Ager- og England. Det deles i 5 Distrikter og Byen Salzburg.

Salzburg (Juvavum) ved Salzach, 36,200 Indb., er Hovedstad, Ærkebispesæde med over en Snes Kirker, hvorblandt den smukke Domkirke, og 7 Klostre, Fa-

brikker og nogen Handel; Mozart er født her. Den er smukt beliggende og prægtigt og originalt bygget, mange Bygninger er opførte af Marmor fra Bruddene ved Untersberg. V. for Byen ligger paa det stejle, 543 m høje Mönchsberg den gamle Fæstning *Hohensalzburg,* som nu er uden strategisk Betydning; Ø. for Byen det 650 m høje Kapucinerberg. *Hallein* ved Salzach, 8000 Indb., har stort Saltværk. Mod S. ligger *Zell am See,* kendt for sine Svovlkilder, i en sydlig Sidedal det kendte Badested *Gastein* (Hof Gastein og Wildbad Gastein).

4. Hertugdømmet **Steiermark** omfatter væsentlig Landet om Mur, mod N.

Salzburg.

strækker det sig over øvre Enns, mod S. over en Del af Dravedalen ned til Save. Det er opstaaet af et Markgrevskab, som 1192 forenedes med Østerrig og senere i det væsentlige har delt Skæbne med dette. Af Indbyggerne er 68 % Tyske, i Ober- og Mittel-Steiermark, 32 % Slovener, i Unter-Steiermark; Grænsen mellem dem falder omtrent sammen med Vandskellet mellem nedre Mur og Drave. De er næsten alle Katolikker, idet Protestanterne fordreves i det 16. og 17. Aarhundrede, kun i Ennsdalen findes nogle Protestanter, c. 1 %; der er kun faa Jøder. Steiermark er gennemgaaende Bjærgland, henved $^2/_3$ af Jorden er produktiv, henved 48 % er Skov, der er stor Frugt- og Vinavl, men vigtigst er dog Bjærgværksdriften, især i Jærn. Det deles i 20 Distrikter og Byerne Graz, Marburg, Cilli og Pettau.

Graz (slav. *Hradec,* ɔ: Borg), smukt beliggende, 345 m over Havet ved Mur og ved Foden af det for sin Udsigt kendte Schlossberg, 151,800 Indb., er Hovedstaden, den er Fyrstebispesæde, har 23 Kirker, Universitet, stiftet 1585, teknisk Højskole, betydelig Handel og Industri, navnlig i Metalvarer, Jærnbanevogne og Papir. Mod V. ligger *Voitsberg* og *Køflach,* begge med Kul- og Jærngruber, mod SØ. nærved Ungarns Grænse Badestedet *Gleichenberg.* Mod NV. i det steierske Salz-

kammergut ligger *Aussee* ved Traun, 1500 Indb., med Saltværker og Mineralbade, mod NØ. *Maria Zell,* Østerrigs mest kendte Valfartsted (aarlig c. 250,000 Gæster), *Eisenerz,* 7000 Indb., og *Vordernberg,* begge med store Jærnlejer (ved *Erzberg*) og Jærnindustri. *Leoben* ved Mur, 12,000 Indb., og *Bruck* ved Mur og Mürz, 8500 Indb., har begge Jærnindustri og Handel med Jærn og Jærnvarer. I Unter-Steiermark ved Drave ligger *Marburg,* 28,000 Indb., med Handel med Korn og Vin fra Omegnen, sydligere *Cilli* (Claudia Celeja, slovenisk Celje), 7000 Indb., med romerske Oldtidslevninger.

5. Hertugdømmet **Kärnten** (Del af det gamle *Carinthia*) omkring Drave, skilt fra Salzburg og Ober-Steiermark ved Tauern og de sydlige steierske Alper, fra Krain ved Karawankas, fra Italien ved de karniske Alper, hørte oprindelig til Bayern, gjordes til Markgrevskab af Karl den Store og hørte derefter længe til Tyrol, indtil det sammen med dette kom til Huset Habsburg; 1814—49 dannede det sammen med Krain og Kystlandet Kongeriget Illyrien. Af Indbyggerne er 75 % Tyske, 25 % Slovener, mest S. for Drave; foruden Katolikker er der henved 6 % Protestanter og ganske faa Jøder. Henved Halvdelen er Ager og Eng, c. 44 % Skov; Kvægavl og Skovkultur er de vigtigste Næringsveje, i Dalene er der noget Agerbrug, desuden Bjærgværksdrift, især i Jærn og Bly. Man taler om Ober-Kärnten mod V. indtil Villach, og Unter-Kärnten, for øvrigt deles det i 7 Distrikter og Byen Klagenfurt.

Klagenfurt ved Glan, 28,900 Indb., er Hovedstad og Fyrstebispesæde og har betydelige Fabrikker, bl. a. Østerrigs største Blyhvidtfabrik, og Transithandel, da det er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt. Mod N. ligger *St. Veit,* 6000 Indb., med Handel med Jærn, og *Hüttenberg* med store Jærngruber, ved Drave i Ober-Kärnten *Villach,* 20,000 Indb., med Industri og Handel, mod NØ. *Bleiberg,* 3800 Indb., med de største Blygruber.

6. Hertugdømmet **Krain,** omkring øvre Save og dens Biflod Gurk og mellem Karawankas og Karst, kom i det 13. Aarhundrede til Østerrig, forenedes senere med Tyrol og kom saaledes sammen med dette atter til Østerrig. Af Indbyggerne er c. 94 % Slaver, mest Slovener, 6 % Tyske, der bor i enkelte Byer og Kolonier; saa godt som alle er Katolikker. Omtrent Halvdelen af Jorden er Ager og Eng, der findes betydelig Skov (c. 44 %), hvoraf en stor Del dog er Krat; i Ober-Krain drives mest Kvægavl, i Unter-Krains Dale Agerbrug; desuden er der Bjærgværksdrift, mest i Kviksølv, ogsaa Kul, noget Jærn. Det deles i 11 Distrikter og Byen Laibach.

Laibach, sloven. *Lubljana,* paa begge Sider af Floden af s. Navn — den samme Flod, der som *Poik* gennemstrømmer Adelsbergergrotten og senere kaldes *Unz* —, 41,700 Indb., er Hovedstad og har betydelig Handel, især med Korn; Jærnbanerne fra Triest og Agram støder sammen her; Byen har trods sin Ælde — paa Romernes Tid hed den *Æmona* — et nymodens Udseende, paa Grund af de store Ombygninger. Mod V. ligger *Idria,* 6000 Indb., med Evropas betydeligste Kviksølvsgruber næst Almaden, mod S. *Adelsberg* (slovenisk *Postojna*), 7000 Indb., i hvis Nærhed Adelsbergergrotten og Karstslettens andre Mærkværdigheder ligger (se p. 268); mod SØ. *Gottschee,* den største tyske Koloni, 2800 Indb.

7—9. Det **østerrigsk-illyriske Kystland** eller blot *Kystlandet* (sloven. *Primorje*) bestaar af tre indbyrdes uafhængige Kronlande: Byen *Triest* med Omegn, Grevskabet *Gørz* med *Gradisca* og Grevskabet *Istrien,* men de staar under een Statholder og har nogle Forvaltningsgrene fælles; tilsammen er de 7900 km² med c. 893,800 Indb. (se p. 314). Grevskabet Gørz omfatter navnlig Isonzodalen og en Del af Karst omkring Triesterterritoriet, til Istrien hører en Del af Karst, Halvøen og de

saakaldte quarneriske Øer. Grevskabet Gørz ejedes af en Sidelinje af de tyrolske Grever indtil 1500, da det kom til Østerrig, Gradisca erobredes af Maximilian I fra Venetianerne, det meste af Istrien fik Østerrig ved Campo Formio Freden 1797, medens Triest selv allerede 1382 gav sig ind under Habsburgerne for at faa Beskyttelse mod Venezia. Af Indbyggerne er c. 50 % Slaver (Slovener og Serber), 47% Romaner (Italienere og Friauler) og henved 3 % Tyske; Gørz med Gradisca bebos overvejende af Slovener og Friauler, Italienere og Tyske findes kun i Byerne, i Istrien bor overvejende Italienere, c. 40 %, ved Kysten, i det indre og paa Øerne Kroater og Serbere. De fleste, c. 98,6 %, er Katolikker, der er 0,4 Protestanter, 0,3 % Græsk-ortodokse og 0,7 % Jøder. Gørz og den nordlige Halvdel af Istrien er frugtbarest, Agerbruget er dog ikke betydeligt, ved Kysterne er der Frugt- og Vinavl, Skovene, over 29 %, leverer godt Skibstømmer, Fiskeriet Thunfisk og Sardeller, navnlig i Gørz er der en Del Silkeavl. Gørz deles i 4, Istrien i 6 Distrikter, hvermed een By med egen Statut.

Triest (sloven. *Trst,* Romernes *Tergeste*), smukt liggende ved det inderste af Triestbugten, Frihavn og Rigets vigtigste Søhandelsstad, er en gammel By, men først i den nyere Tid har den faaet Betydning efter Venezias Forfald og efter Oprettelsen af det østerrigsk-ungarske Selskab Lloyd 1833, der fører den største Del af Handelen, navnlig paa det østlige Middelhav; 1758 havde Byen c. 6400 Indb., 1810 30,000, nu har den med Forstæderne, som *Chiarbola, Hiadino, Guardiella, Scorcola* og *Rojano,* 229,500 Indb. Befolkningen er meget broget, Italienere, Slaver, Tyske, Tyrker, Armeniere o. a., men de fleste er Italienere, og Omgangssproget er italiensk (over 100,000 Italienere), ligesom Byen i hele sin Bygning og sit Præg er italiensk; af Tyske er der 7—8000, de lavere Klasser i Byen og Befolkningen i Territoriet er mest Slovener. Byen deles i den g a m l e og den n y e By ved Via del Corso, som udgaar fra det ved Havnen liggende store Bygningskompleks Tergesteum, der indeslutter bl. a. Børsen og Lloyds Kontorer. For øvrigt har Triest lidt i sin Handel og Skibsfart ved Konkurrencen med Fiume og den ved Brennerbanens Aabning atter opblomstrende Venezia; men Jærnbanerne har atter ophjulpet den, den staar nu i Forbindelse med Wien over Marburg og Semmering og over Klagenfurt og Schoberpasset, hvortil kommer den nye Tauernbane, der over Salzburg aabner den Vejen til Nordtyskland. Byen har stor Industri, navnlig i Skibe og Maskiner, ogsaa i Mel, Olie, Sæbe, Øl m. m. I Byens Nærhed ligger det af Maximilian, Mexicos Kejser, opførte Lystslot *Miramar.*

I *Gørz:* Ved Isonzo *Gørz,* 31,000 Indb., en regelmæssig bygget By, Ærkebispesæde, overvejende italiensk, ogsaa i sit Klima („det østerrigske Nizza"), med Industri og Handel, navnlig i Silke, Læder, Vin og Frugt. *Gradisca* ved Isonzo har Silkeværerier. *Cormons* mod N., mod S. *Monfalcone,* 8200 Indb., begge med Silkeavl. Ved Kysten ligger *Grado,* 4000 Indb., i Romertiden Havn for den lidt nordligere beliggende *Aquileja* (i Middelalderen *Aglar*), der nu er en ubetydelig Flække, men i Romertiden, før Attila ødelagde den 452, var en By paa over 100,000 Indb., begge Byer har Oldtidslevninger.

I *Istrien:* Ved Kysten ligger Hovedstaden *Capodistria,* c. 12,000 Indb., tidligere den blomstrende Hovedstad for det venetianske Istrien, med Fiskeri, betydelig Handel og Kystfart, *Isola* har Svovlbade, *Pirano,* c. 12,000 Indb., har Fiskeri, Handel og Saliner, *Parenzo,* c. 12,000 Indb.; *Rovigno,* c. 12,000 Indb., har betydelig Kystfart og Handel samt Fiskeri. *Pola* (Pietas Julia, sloven. Pul), 70,500 Indb., er Søfæstning af første Rang og Rigets Hovedkrigshavn; en Del Ruiner som Amfiteatret, Augustustemplet og den gyldne Port minder om Romertiden, da den var en betydelig By. I det Indre ligger bl. a. *Montana* med Tømmerhandel og *Dignano* med

Frugt- og Olivenavl. De største af de *quarneriske Øer* er *Lussin* og *Cherso,* forbundne ved en Bro, samt *Veglia.* Paa den første ligger Byen *Lussinpiccolo,* 8300 Indb., med Skibsbyggeri, Skibsfart og Handel med Vin, Frugt og Korn, der avles paa Lussin saavel som paa de andre Øer; en mindre By er *Lussingrande.* Cherso og Veglia har Byer af s. Navn.

10—11. Grevskabet **Tyrol** og Landet **Vorarlberg** („die gefürstete Grafsch. Tyrol und das Land vor dem Arlberge") er ligeledes to indbyrdes uafhængige Kronlande, som staar under een Statholder; tilsammen er de 29,300 km² med 1,092,000 Indb. (se p. 314). Landene grænser mod Ø. til Salzburg og Kärnten og indesluttes i øvrigt af Bayern, Schweiz og Italien; Vorarlberg er kun det nordvestlige Hjørne, der støder op til Bodensøen. Tyrol var efter det bayerske Hertugdømmes Forfald

Innsbruck.

i lang Tid delt i enkelte Grevskaber, indtil de samledes under Greverne af Tyrol, fra hvilke de testamenteredes til Habsburg 1363; de selvstændige Bispedømmer *Brixen* og *Trient* ophævedes 1803. Vorarlberg, oprindelig bestaaende af 5 Grevskaber, er efterhaanden ved Køb kommet til Østerrig. I Vorarlberg er næsten alle Indbyggerne Tyske, dog er den italienske Befolkning taget stærkt til i de senere Aar, i Tyrol er c. 55 % Tyske, 45 % Romaner (Italienere og Ladiner), desuden nogle Slovener; næsten alle er Katolikker, kun faa Protestanter og Jøder, begge mest i Vorarlberg. Af Arealet, der gennemgaaende er Alpeland, er 61 % produktiv, en stor Del deraf er dækket med Skov, over 37 %; Kvægavlen er den vigtigste Næringsvej; mod S. er der ikke ringe Vin- og Frugtavl, ogsaa nogen Silkeavl og Industri, i Vorarlberg, hvor den 1884 aabnede Arlbergbane meget har bidraget til at fremme Næringslivet, er der en Del Bomuldsvæveri; Bjærgene giver Jærn, Kul og Salt; en vigtig Indtægtskilde for Landene er det store Fremmedbesøg (aarlig c. 800,000). Landene deles i 24 Distrikter, deraf 3 i Vorarlberg, og 4 Byer: Innsbruck, Bozen, Roveredo og Trient.

I *Tyrol:* Ved Inn, 574 m over Havet ligger Hovedstaden *Innsbruck,* med de nærliggende Byer *Wilten* og *Høtting* 53,200 Indb., den skønneste Alpeby næst Salz-

burg, rig paa historiske Bygninger, som Franciskaner- eller Hofkirken, med Mindesmærker for Maximilian I og Andreas Hofer, og den kejserlige Borg; den har Universitet, stiftet 1677, betydelig Transithandel og nogen Industri. I Nærheden ligger *Iselberg,* kendt fra Kampene mellem Tyrolerne og Bayrerne 1809, og det kejserlige Slot *Ambras,* længere nede ved Inn *Hall,* 6600 Indb., med store Saltværker, *Schwaz,* 7200 Indb., med Fabrikker, Jærn- og Kobbergruber, *Brixlegg* med Landets vigtigste Kobber- og Blygruber, ved Bayerns Grænse *Kufstein,* 6500 Indb., ved Rienz' Indløb i Eisack *Brixen* (ital. *Bressanone*), 6500 Indb., Fyrstebispesæde; i Nærheden ligger den nye Fæstning *Franzensfeste* til Forsvar for et af Tyrols vigtigste strategiske Punkter. Ved Passers Indløb i Adige ligger *Meran,* 14,000 Indb. (med *Ober-* og *Untermais* c. 20,000 Indb.). Tyrols tidligere Hovedstad; dens skønne Beliggenhed, milde Klima og Mineralbade har gjort den til et meget besøgt Kursted; i Omegnen er der Frugt- og Vinavl, i Nærheden Slottet *Tyrol,* de tyrolske Grevers Residens indtil 1363. I Passeyrdalen ligger *Wirthshaus am Sand,* Andreas Hofers Hjemsted, ved Eisack *Bozen* (ital. *Bolzano*), 24,100 Indb., med Industri, især i Silke, Bomuld og Lærred, og Handel; mod S. ved Adige *Trient,* ital. *Trento* (rom. *Tridentum*), 30,000 Indb., en helt italiensk By, Fyrstebispesæde med 15 Kirker, deriblden store Domkirke, betydelig Industri og Handel, Vinavl i Omegnen; *Roveredo,* 11,600 Indb., Silkeavl, Industri og Handel. Ved Gardasøens Nordkyst ligger *Rivæ* (tysk *Reif*), 8400 Indb., med Silkeavl, Handel med Italien og stort Fremmedbesøg.

I *Vorarlberg:* Ved Bodensøen ligger Hovedstaden *Bregenz,* 10,000 Indb., med betydelig Handel og i Omegnen megen Industri i Bomuld. Mod S. ligger *Dornbirn,* 16,000 Indb. (med *Oberdorf* og *Hatlerdorf*); *Feldkirch* ved Ill, 5000 Indb., og *Bludenz,* 6000 Indb., alle med Industri i Bomuld.

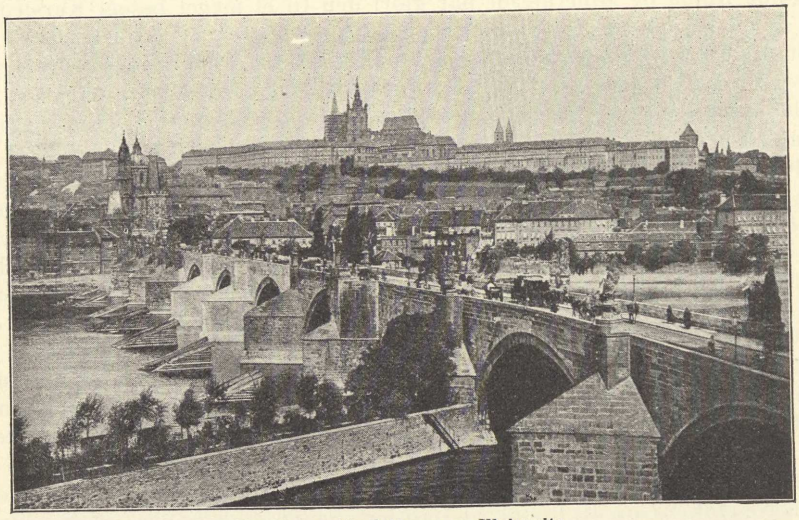
12. Kongeriget **Bøhmen**[1]), hvis Grænser væsentlig falder sammen med de naturlige, beboedes oprindelig af de keltiske Bojer, men toges i det 6. Aarhundrede i Besiddelse af Czecherne. I det 11. Aarhundrede blev Bøhmen Kongerige; den bøhmiske Konge Ottokar II udstrakte i det 13. Aarhundrede en kort Tid sit Herredømme til det adriatiske Hav ved Erhvervelsen af de østerrigske Lande, som han dog snart maatte afstaa til Rudolf af Habsburg; 1306 uddøde den fra Przemysl nedstammende gamle Kongefamilie, hvorefter Bøhmen kom ind under Huset Luxemburg, under hvilket det havde en blomstrende Periode, navnlig under Kong Karl, der tillige var tysk Kejser (Karl IV); men den forfærdelige Hussiterkrig i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede ødelagde Landet i høj Grad. Det var derpaa som Valgrige snart sammen med Polen, snart med Ungarn, indtil det ved Ludvig II's Død 1526 kom ind under Habsburg, dog blev det først Arverige efter Religionskampene 1620. Den czechiske Nationalitet undertryktes nu, Protestanterne fordreves, og Jorden gaves til Tyske, indtil Reaktionen indtraadte i det 19. Aarhundrede; vel førte Frihedsbevægelsen 1849 ikke til det ønskede Resultat, men 1861 fik Bøhmen den politiske Ligestilling, og Czecherne har fra den Tid trængt det tyske mere og mere tilbage. Af Indbyggerne er c. 63 % Czecher, 37 % Tyske, de sidste bor mest i Udkanterne ved de tilgrænsende tyske Lande, kun mod N. og NV. er de Tyske i Flertal. Næsten alle, 96 %, er Katolikker, kun 2,3 % Protestanter og

[1]) Det er meget vanskeligt at give Regler for Udtalen af de slaviske Navne, da ikke alene, navnlig i de blandede Distrikter, de forskellige slaviske Sprogs Stavemaade ofte er brugt i Flæng, men ogsaa tysk eller anden Stavemaade er kommet til og helt har forvansket Navnene; paa Grund af den tit betydelige Afvigelse i Udtalen af de slaviske og vore Bogstaver har den fremmede Omskrivning af mange Navne jo ogsaa vundet en Slags Hævd. Det gælder her som overalt ved de geografiske Navne, naar man blot fjærner sig noget fra sit eget: der hersker en grænseløs Forvirring.

For Udtalelsen af Hvislelydene gives følgende korte Antydninger: c udt. som tz; cz, sz og rz — skrives egentlig kun saaledes paa det polske, i de øvrige slaviske Sprog, særlig czechisk, som c, š og ř, men af flere Hensyn bruges kun de første Tegn — udt. henholdsvis som tsj, sj og rsj (altsaa Czernovic = Tsjernovitz, Szumava = Sjumava, Przibram = Prsjibram); s udt. som et skarpt, z som et blødt s.

1,5 % Jøder. Bøhmen er et rigt udstyret Land, c. $^9/_{10}$ af Jorden er produktiv, omtrent Halvdelen af Arealet Agerland, 15 % Enge og Græsgange og 29 % Skov, i den sydlige Halvdel er Kvægavlen overvejende; det er tæt befolket, c. 130 paa 1 km², og Bybefolkningen er større end i de fleste andre Kronlande, hvortil de store Industridistrikter mod N., der betinges af Kullejerne, meget bidrager. Bøhmen deles i 89 Distrikter og de to Byer Prag og Reichenberg.

Prag, czech. *Praha,* ligger meget smukt omtrent midt i Landet paa begge Sider af Moldau (Vitava); den er Hovedstaden, Fyrsteærkebispesæde og Universitetsby, Centrum for czechisk Liv baade i materiel og aandelig Henseende. Det er en gammel By, efter Sagnet anlagt 795 af Landets første Hertuginde Libussa, og mange

Fra Prag. Karlsbroen og Kleinseite.

historiske Minder og Pragtbygninger erindrer om dens store Tider, navnlig under Karl IV. I det 19. Aarhundrede er den vokset betydeligt, 1880 havde den 162,300, 1890 192,000 og 1911 223,700 Indb., men medtages Forstæderne, som danner eet Politidistrikt med Prag, nemlig *Königliche Weinberge* (77,100), *Nusle* (30,900), *Zizkov* (72,200) og *Karolinenthal* (*Karlin,* 24,200), alle paa Moldaus højre Bred, og *Smichov* (51,800) paa venstre, m. fl., tæller den henved 600,000 Indb., hvoraf de c. 92 % er Czecher og 8 % Tyske; de allerfleste er Katolikker, af Protestanter var der 1890 c. 3300, af Jøder 17,600. Byen har over 60 Kirker, hvoraf flere protestantiske, og 9 Synagoger. Over Moldau fører 8 Broer, hvoraf de mest kendte er den 500 m lange Nepomuks- eller Karlsbroen, opført af Karl IV, og Franz-Josefsbroen. De 8 indre Bydele er: V. for Moldau *Holeschowitz-Bubna, Hradszin* og *Kleinseite,* begrænset mod S. af Laurenzbjærget, Ø. for Moldau den gamle By, det tidligere Jødekvarter, kaldet *Josefsbyen,* og den udenom af Karl IV anlagte nye By, væsentlig skilt fra den gamle ved Ferdinandsgade og Graben, samt *Vyschehrad* og *Lieben.* Disse Dele er omgivne af Fæstningsværker, som siden 1874 til Dels er nedrevne, saaledes at Prag staar i umiddelbar Forbindelse med sine ovennævnte Forstæder. Kleinseite og Hradszin er elegant byggede og særlig Sæde for den czechiske Adel, af hvis Paladser nævnes det wallensteinske, schwarzenbergske og czerninske. I det mod N. liggende Hradszin, ɔ: Slotsbjærget, ligger bl. a. den kongelige Borg

(Hofburg) og Domkirken St. Veit. I den gamle By, der mest har snævre og mørke, men meget befærdede Gader, da den er Centrum for Handelen og Industrien, ligger, ved Altstadterpladsen eller den store Ring, Raadhuset og Teynkirken, hvori Tycho Brahe er begravet; desuden det af Karl IV 1348 stiftede og af c. 1800 Studerende aarlig besøgte Universitet, der til Dels har sit Sæde i Jesuiternes store Bygningskompleks Collegium Clementinum ligesom det 1882 oprettede czechiske Universitet, der har over 4000 Stud. Prag har betydelig Industri næsten i alle Grene, særlig maa fremhæves Fabrikkerne i Læder, Uld, Bomuld, Maskiner, Vogne, Olie og musikalske Instrumenter; Forstæderne som Smichov og Karolinenthal er særlig Fabriksbyer. For Handelen ligger Byen fortrinlig, da den er Centrum for Landets Veje og Jærnbaner. Byens Omgivelser er meget smukke; mod V. ligger det fra Slaget 1620 kendte *hvide Bjærg*, mod SV. Slottet *Karluv Tin* eller *Karlstein*.

I det midterste Bøhmen ligger, NV. for Prag, *Kladno*, 19,400 Indb., med store Stenkuls- og Jærnlejer, der strækker sig mod V. hen til *Rakonitz*, 8100 Indb., med Industri, navnlig i Papir og Glas, mod N. *Schlan*, 9700 Indb., og mod S. *Beraun* (Beroun) ved Floden af s. Navn, 16,500 Indb., Industribyer, den sidste har et Bjærgakademi og Bjærgværker i Bly og Sølv; endnu sydligere *Przibram*, 13,300 Indb., i Nærheden paa det hellige Bjærg findes Bøhmens mest kendte Valfartssted. — Det sydlige Bøhmen, hvor den bøhmiske Adel især har store Godser (Schwarzenberg), har kun faa store Byer; den største er *Budweis* eller *Budejovice* ved Moldau, 44,500 Indb., Industri og Handel. Af andre Byer nævnes mod N. ved Vatava *Pisek*, 16,500 Indb., med Klædefabrikker, og *Strakonitz*, 5400 Indb., med Industri i Uld, især Strømper, samt *Tabor*, 11,900 Indb., Hovedsædet for Hussiterne; NØ. for Budweis *Wittingau*, 5300 Indb., og *Neuhaus*, 10,100 Indb.; mod S. ved Moldau *Krumau* (Krumlov), 8700 Indb., Grafitlejer. — I det vestlige Bøhmen ved Bøhmerwald og Forhøjderne, hvor Tyskerne er i Flertal, er navnlig Glasindustrien fremtrædende. Ved Mies' Indløb i Beraun ligger *Pilsen*, 80,300 Indb., Jærnbaneknudepunkt, med Metalindustri og kendte Ølbryggerier; mod S. *Taus* el. *Domaszlice*, 8200 Indb., og *Klattau* el. *Klatovy*, 14,400 Indb., især Industri i Klæde og Strømper. — I det nordlige Bøhmen ligger langs Erzgebirge paa begge Sider af Floden Eger de store Brunkulslejer, der leverer mere Kul end Østerrigs andre Gruber tilsammen; tillige er der Bjærgværker i Tin, Sølv osv. S. for Floden ligger *Marienbad*, 6300 Indb., kendt Bade- og Kursted, aarlig over 35,000 Gæster, ved Floden: *Eger* (Cheb), 26,700 Indb., med Industri og Handel og Ruiner af Slottet, hvori Wallenstein myrdedes 1634. *Karlsbad* ved Tepls Indløb i Eger, 17,500 Indb., er kendt Bade- og Kursted; allerede i det 14. Aarhundrede skal Kilderne være benyttede, den ældste og hedeste (73° C.) er Sprudel; aarlig over 70,000 Gæster. Længere nede ved Eger ligger *Kaaden* (Kadan), 8600 Indb., og *Saaz* (Zatec), 17,100 Indb., Industribyer, den sidste har stor Humleavl. N. for Eger ligger *Franzensbad*, besøgt Badested, og *Asch* N. for Fichtelgeb., 21,900 mest protestantiske Indb., Industri, østlig ved Foden af Erzgebirge *Graslitz*, 13,800 Indb., med Industri, navnlig i Bomuld og Kniplinger, og *Joachimsthal*, ved Keilberg, 6000 Indb., med Sølv- og Jærngruber. Ved Øst- og Nordranden af de bøhmiske Mellembjærge ligger Byerne meget tæt: *Komotau* (Komutov), 19,500 Indb., med Industri og Frugtavl; *Brüx*, 25,700 Indb., med Bomuldsindustri og Kulgruber, i Nærheden Smaabyerne *Püllna* og *Sedlitz* med kendte Bittervandskilder; *Bilin*, 9500 Indb., med en berømt Surbrønd; *Dux*, 12,300 Indb.; *Teplitz* (med *Schønau*), 26,800 Indb., kendte varme Bade; *Kulm* og *Nollendorf* er kendte Slagsteder; ved Elben *Aussig*, 39,300 Indb., med Frugt- og Vinavl samt Kulgruber; *Teschen* el. *Deczin*, 22,500 Indb., og *Bodenbach*, 13,900 Indb., Grænsestation for den bøhm.-sachsiske Jærnbane. S. for Mellembjær-

gene ligger ved Elben *Leitmeritz* el. *Litomerice*, 15,400 Indb., lige overfor ved Egers Indløb i Elben *Theresienstadt*, en tidligere stærk Fæstning. Ø. for Elben fra Bøhmens nordligste Spids nedad til Prag ligger en Strækning med stor Tekstil-, navnlig Bomuldsindustri: *Georgswalde*, *Rumburg*, *Warnsdorf*, 23,200 Indb.; *Bøhmisch-Leipa* eller *Czeska Lipa*, 12,300 Indb.; *Jung-Bunzlau* el. *Mi-Boleslav* ved Iser, 16,300 Indb. Mod Ø. ligger et andet Industridistrikt, navnlig i Klæde, omkring *Reichenberg*, 36,400 Indb., hvilket naar mod N. til *Friedland*, 6900 Indb., kendt fra Wallensteins Historie. S. for Reichenberg *Gablonz*, 29,500 Indb., Hovedsæde for Glasfabrikationen; *Jiczin* (Gitschin), 10,000 Indb., Industri. — I det østlige Bøhmen ligger *Trautenau* el. *Trutnov*, 16,000 Indb., med Industri, i hvis Omegn der leveredes flere Slag 1866; nær ved preussisk Schlesiens Grænse *Braunau*, 8000 Indb., med Industri. Omkring øvre Elben træder Industrien mere tilbage; ved Elben ligger *Josefstadt*, 5400 Indb., Fæstning; *Königgrätz* el. *Hradec Kralove*, 11,000 Indb., kendt fra Slaget 1866, mod NV. det fra samme Slag kendte *Sadova;* længere nede ved Elben *Pardubitz*, 20,400 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, og *Kolin*, 16,400 Indb. (Slag 1757), S. for Elben *Chrudim*, 14,400 Indb., med Roesukkerfabrikation og Brænderier; *Czaslau*, 10,200 Indb. (Slag 1742), *Kuttenberg* el. *Kutna Hora*, 15,700 Indb., med Bjærgværker, særlig i Kobber og Bly; mod SØ. *Leitomischl* el. *Litomyszl*, c. 8000 Indb., Industri og Handel.

13. Markgrevskabet **Mähren,** SØ. for Bøhmen mellem Schlesien, Ungarn og Østerrig, kom allerede c. 900 under Bøhmen og har siden delt Skæbne med dette. Af Indbyggerne er over 72 % Slaver — mest Czecher og Mährer, delte i *Horaker* ved Bøhmens Grænse og de særlig som Hesteopdrættere kendte *Hanaker* østligere i Hannasletten S. for Olmütz, desuden nogle Polakker og Slovaker —, og knap 28 % Tyske, mest ved Nord- og Sydranden samt i de større Byer; de fleste er Katolikker, der er kun henved 3 % Protestanter og henved 2 % Jøder. Landet er for det meste meget frugtbart, kun c. $^1/_{25}$ er uproduktivt, over Halvdelen Agerland, c. 27 % Skov; der er betydelig Kvægavl, Bjærgværker i Kul og Jærn, og Industri navnlig i Roesukker, Lærred og Bomuld. Mähren deles i 30 Distrikter og 6 selvstændige Byer: Brünn, Olmütz, Iglau, Znaim, Ungarisch-Hradisch og Kremsier.

Brünn, Brno, ved Schwarzavas og Zvittavas Forening, 125,700 Indb., Hovedstaden, er en godt bygget By med mange Forstæder, Kirker og store Pladser; den er vokset stærkt, siden den i det 19. Aarhundrede er blevet en betydelig Fabriksby, især i Uld, men ogsaa Bomulds-, Læder- og Maskinfabrikkerne maa nævnes; den har en polyteknisk Skole; over Byen hæver sig mod V. ved Zvittavas venstre Bred *Spielberg*, 285 m over Havet, et kendt Statsfængsel. De vestligere liggende Kullejer ved *Rossitz* er til stor Gavn for Brünns Industri. Ø. for Brünn ligger *Austerlitz*, 3500 Indb., kendt fra Trekejserslaget 1805. Ved den bøhmiske Grænse ligger *Iglau, Jihlava,* ved Iglava, 25,900 Indb., en af Mährens ældste Byer, Centrum for et af mange Tyske beboet Klædedistrikt; mod SØ. *Trebitsch*, c. 13,000 Indb.; mod S. nær ved den østerrigske Grænse *Znaim* (Znoimo) ved Thaya, 18,800 Indb., med Industri, og *Nikolsburg*. Mod N. er der stor Lærredsindustri: *Sternberg*, 14,600 Indb., *Mährisch-Trübau, Schönberg*, 13,300 Indb. S. for Sternberg ved March ligger *Olmütz* (Olomouc), 22,200 Indb., stærk Fæstning, den har livlig Handel. S. for Olmütz omkring March ligger den frugtbare Slette *Hanna*, hvor der navnlig drives Hesteavl; Hovedpladsen er *Prossnitz*, 31,200 Indb., med Industri, Gaaseavl og Kornhandel; Sletten naar mod S. til *Kremsier* ved March, 16,500 Indb., mod Ø. til *Prerau* ved Beczva, 20,700 Indb.; sydligere ved March *Ungarisch-Hradisch*, med Vin- og Kornavl. I det østlige Mähren ligger *Weisskirchen*, 8700 Indb., med Klædeindustri og Handel; *Neu-Titschein* el. *Novy Jiczin*, 13,800 Indb., med Klædeindu-

stri; og i den Strækning, der skiller østerrigsk Schlesien i to Dele, *Mährisch-Ostrau,* 36,800 Indb., med Industri i Klæde og Roesukker samt Stenkulsgruber og *Vitkovitz,* 23,200 Indb., med Østerrigs største Jærnværk.

14. Hertugdømmet **Schlesien** deles i to Dele ved en Spids af Mähren: den større nordvestlige Del ved Sudeternes Affald omkring Oder, og den mindre sydøstlige Del ved Karpaterne om Weichsels Kilde. Landet er den lille Rest af de schlesiske Besiddelser, der kom til Bøhmen under Karl IV; det meste tog Preussen i det 18. Aarhundrede. Af Indbyggerne i det tæt befolkede Land er 45 % Tyske, 55 % Slaver, hvoraf den største Halvdel er Polakker, Resten Czecher (Horaker); foruden Katolikker er der c. 13,5 % Protestanter og 1,8 % Jøder. Det er mindre frugtbart end Mähren, dog er kun $^1/_{30}$ helt uproduktivt, Ager- og Havelandet udgør Halvdelen af Arealet, over 34 % er Skov. Der er betydelig Agerbrug og Kvægavl, Bjærgværker i Jærn og Kul og stor Industri, navnlig i Uld, Bomuld, Lærred, Metal og Roesukker. Schlesien deles i 7 Distrikter og tre selvstændige Byer: Troppau, Bielitz og Friedeck.

I den nordvestlige Del ligger *Troppau, Opava,* ved Oppa, Grænsefloden til Preussen, 30,800 Indb., Hovedstaden, og *Jägerndorf* ved samme Flod, 16,700 Indb.; mod V. *Freiwaldau,* 6900 Indb., og *Freudenthal,* 8000 Indb.; alle Fabriksbyer. *Bennisch,* c. 5000 Indb., har Bjærgværker i Sølv og Bly. — I den sydøstlige Del *Teschen* (Teszin) ved Olsa, 22,500 Indb. Hovedstad for Hertugdømmet af s. Navn, Industri og Handel med ungarske Vine. Mod Ø. *Bielitz* (Bilsko, Bielsk), 18,600 Indb., Industri og Handel med Galizien. Mod V. ved Mährens Grænse *Friedeck,* Centrum for Bomulsindustrien, og *Polnisch-Ostrau,* 22,900 Indb., med Stenkulsgruber.

15. Kongeriget **Galizien** og *Lodomerien* („med Storhertugdømmet *Krakau* og Hertugdømmerne *Auschwitz* og *Zator*") omfatter det nordlige Affald af Karpaterne fra Weichsels Kilde til Moldau og desuden en stor Del af det foran lejrede Sletteland. I Middelalderen dannede det under Navnet *Røde-Rusland* sammen med polske og volhynske Lande en vigtig Del af det kijev-russiske Rige; i det 11. Aarhundrede deltes det i to selvstændige Riger *Halicz* (Galizien) og *Lodomerien,* hvilke dog snart kom ind under Ungarn og senere under Polen; ved Delingerne 1772 og 1795 tog Østerrig Landene; Krakau indlemmedes 1846. Indbyggerne er næsten alle Slaver, c. 54,7 % Polakker mod V., 42,3 % Ruthener mod Ø.; de henved 3 % Tyske bor i Kolonier eller i de større Byer, Germaniseringen er aldrig lykkedes, den er tværtimod gaaet tilbage i de sidste Aar (1880 var der c. 5, 1890 3,5 % Tyske). En betydelig Rolle spiller Jøderne, over 11 %, navnlig i Østgalizien, hvor de udgør paa Landet c. 15 %, i Byerne ofte Halvdelen og derover af Befolkningen. I øvrigt er over 88 % Katolikker, hvoraf henved Halvdelen er unerede Grækere (Ruthenerne); Protestanter er der kun meget faa af. Galizien er, fraset Bjærgegnene, meget frugtbar, omtrent Halvdelen er Agerland, ogsaa Kvægavlen er betydelig (henved 21 % Enge og Græsgange), Skovene udgør næsten 26 %, helt uproduktiv er kun 3,5 %; der vindes store Mængder af Salt, som udføres især til Rusland, og Kul mod NV., desuden Petroleum; Industrien er kun lidet udviklet. Galizien deles i 74 Distrikter og Byerne Lemberg og Krakau. Floden Szan danner omtrent Grænsen mellem Øst- og Vestgalizien.

I Østgalizien: *Lemberg, Lvov* (Leopol), tidligere Røderussernes, nu Galiziens Hovedstad, Sæde for tre Ærkebisper (en romersk, græsk og armenisk), Universitet, stiftet 1784; Byen med 7 Forstæder har 206,100 Indb., hvoraf over 22,000 Jøder, og betydelig Handel, som mest drives af Jøderne, samt Industri; Byen forsvares af et stærkt Citadel. Fra Lemberg gaar en Hovedvej mod Ø. over *Brody* nær ved den russiske Grænse, c. 18,000 Indb., (c. $^3/_4$ Jøder), der har været Galiziens be-

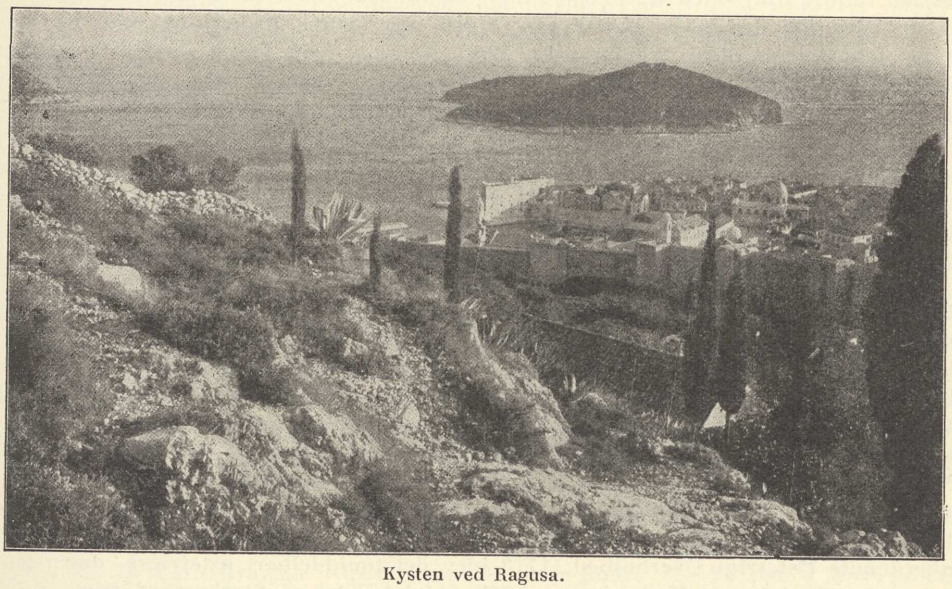
tydeligste Handelsby, men nu er i Tilbagegang, og en anden mod SØ. over *Tarnopol,* 33,900 Indb. (c. Halvdelen Jøder), med Industri og Handel (Hestemarkeder). En tredje Vej gaar mod S. over Industribyen *Halicz* ved Dnjestr, *Stanislavov,* 33,300 Indb. (over Halvdelen Jøder), *Kolomea* ved Pruth, 42,700 Indb., med Pottemagerier, og *Sniatyn,* c. 12,000 Indb.; N. for den sidste *Horodenka,* c. 11,000 Indb. V. for Stanislavov ligger de i den nyere Tid opdagede Salpeterlejer ved *Kalusz,* c. 8000 Indb. V. for Tarnopol ligger *Brzezan,* c. 13,900 Indb., med Handel og Industri, især i Klæde, og Jærnværker. Mod V. i Østgalizien ligger *Stryi,* ved Floden af s. Navn, 30,900 Indb. (Halvdelen Jøder); *Drohobycz,* 34,700 Indb., med Industri, Handel og Saltværker; i Nærheden findes Landets største Petroleumskilder ved *Boryslav* og *Schodnica; Sambor* ved Dnjestr, 20,300 Indb., har Lærredsvæverier. Ved Szan ligger den stærke Fæstning *Przemysl,* 54,100 Indb., og *Jaroslav,* 24,000 Indb., begge med Industri, mest i Lærred og Læder, og Handel. — I Vestgalizien er den befæstede By *Krakau* ved venstre Weichselbred Hovedstaden; til 1609 var den de polske Kongers Residens, til 1764 deres Kroningsstad, fra 1815 var den en lille Fristat, indtil den 1846 indlemmedes i Østerrig. Byen, der har 154,100 Indb. med Forstæder — ogsaa *Podgorze,* 22,300 Indb., paa den anden Side af Floden kan betragtes som Forstad —, gør et stort Indtryk med sine mange Taarne, henved 70 Kirker, Klostre og Paladser og er rig paa historiske Minder; med sit Universitet, stiftet 1364, er den et Hovedsæde for polsk Nationalitet. Her nævnes det gamle højtligggende Residensslot ved Weichsel, der nu atter er omdannet til Residensslot og tillige rummer et Nationalmuseum, og den fra det 12. Aarhundrede stammende Domkirke med de polske Kongegrave; Industri og betydelig Handel. Mod SØ. ligger *Vieliczka,* 7300 Indb., og *Bochnia* ved Raba, 10,900 Indb., med store Saltværker, hvis Gruber i flere Etager strækker sig til Dels under Byerne, den førstes er 280, den andens 324 m dyb. Mod Ø. ved Hovedvejen til Østgalizien ligger *Tarnov* ved Dunajec, 36,700 Indb., med stor Lærredsindustri, og *Rzeszov,* 23,700 Indb., hvoraf Halvdelen Jøder, der navnlig er Guldsmede, desuden er der store Lærredsvæverier; mod S. ved Dunajec og Jærnbanen til Ungarn *Novo-Sandec* (Neu-Sandez), 25,400 Indb. ($^1/_3$ Jøder); mod NV. *Javorzno,* c. 13,000 Indb., Kulgruber, *Osviecim* el. *Auschwitz,* c. 10,000 Indb., *Biala,* 8700 Indb., Klædeindustri og Handel.

16. Hertugdømmet **Bukovina** (ɔ: Bøgeskov) omkring Pruths og Sereths øvre Dale, hørte i sin Tid til Moldau, 1774 erobredes det af Russerne, 1775 afstodes det til Østerrig, hvorefter det forenedes med Galizien, indtil det 1849 blev et selvstændigt Kronland. Da Landet har over 43 % Skov, er det ikke tæt befolket, der er c. 28 % Agerland, 25 % Eng og Græsgange, kun c. 3,5 % er helt uproduktiv. Befolkningen er meget blandet: over 41 % Ruthener, henved 4 % Polakker (Embedsmænd og Tjenestefolk), c. 33 % Rumæner, over 20 % Tyske, desuden nogle Slovaker, Magyarer, Czecher, Armeniere og Zigeunere; c. 69 % er græsk-ortodokse, 15 % Katolikker, hvoraf en Del er unerede Grækere og henved 3 % Protestanter samt over 13 % Jøder. Agerbrug og Kvægavl er Hovederhvervet, desuden er der Bjærgværker i Kobber, Jærn og Salt; Industri og Handel er lidet udviklede. Det deles i 9 Distrikter og Byen Czernovitz.

Czernovitz (ruth. *Czernouz*) ved Pruth, 87,100 Indb., hvoraf c. $^1/_3$ Jøder, er Hovedstaden; den har tysk Universitet, stiftet 1875, nogen Industri og betydelig Handel; den er vokset betydelig i det sidste Aarh. Fra Byen gaar Jærnbanen til Moldau mod S. over *Suczava,* c. 12,000 Indb., med Industri, især i Læder, og Handel; Ø. for Vejen *Sereth* ved Floden af s. Navn, med Hestemarked, og V. for Vejen *Radautz,* c. 17,000 Indb., med et stort Statsstutteri.

17. Kongeriget **Dalmatien,** det smalle mod S. spidst tilløbende Kystland, der

skiller Bosnien og Herzegovina fra det adriatiske Hav, samt Kystøerne, hørte i henved 8 Aarhundreder til Venezia, indtil det ved Campo Formio Freden 1797 kom til Østerrig, som vel senere maatte afstaa det til Napoleon, men kom i endelig Besiddelse af det 1815; 1878 afstod Tyrkiet den sydligste Kyststrækning om Spizza. Af Indb. er næsten 97 % Slaver (Serbokroater) — mod N. kaldes de *Morlakker* —, henved 3 % Italienere og nogle faa Tyske og Albanesere; de fleste er Rom.-Katolikker, over 16 % (Serberne) hører til den græsk-katolske Kirke, andre Konfessioner er kun sparsomt repræsenterede. Agerbruget er kun ringe i det temmelig ufrugtbare Land, kun henved 14 % er Agerland, 47 % Enge og Græsgange, henved

Kysten ved Ragusa.

30 % Skov (mest dog Maqui); der er nogen Frugt- og Kvægavl og Handel, navnlig med Bosnien og Montenegro, og Skibsfart; Landet har gode Havne, som dog længe har staaet i Stampe paa Grund af den daarlige Forbindelse med det Indre, hvilket dog nu afhjælpes ved Jærnbaneanlæg. Landet deles i 12 Distrikter (tidligere i Kredsene Zara, Spalato, Ragusa og Cattaro).

Zara (slav. *Zadra*) paa en smal Landtange ved Zarakanalen, 13,300 (med Kommune 36,600) Indb., er Hovedstad; den er stærkt befæstet, har en god Havn og er romersk Ærkebispesæde med en smuk Domkirke; Byen er særlig kendt for Tilberedelsen af Maraschino (af nogle smaa Kirsebær Marasche). Sydligere ved Kerkas Munding ligger Havnen *Sebenico,* 10,100 (med Kommune 24,600) Indb., og inde i Landet *Scardona,* det gamle Liburniens Hovedstad; endvidere ved Kysten *Spalato* (slav. *Spljet*), 27,500 Indb.; Navnet kommer af Kejser Diocletians Palads (palatium), hvis Mure til Dels danner Byens Mure; da den nærliggende romerske By *Salona* ødelagdes af Avarerne i det 7. Aarhundrede, flygtede Indbyggerne til Paladset og byggede Byen der; der findes mange Oldtidslevninger, hvoraf nogle er omdannede til offentlige Bygninger; Spalato er Dalmatiens største Handelsby og har desuden nogen Industri. Mod V. *Trau,* forbunden ved en Bro med den asfaltrige Ø *Bua.* Skilt ved et bosnisk Distrikt (med Havnen *Klek*) ligger den tidligere

Republik (indtil 1815) *Ragusas* Territorium med Byen af s. Navn (slav. *Dubrovnik*) ved Foden af det stejle Bjærg Sergio, 14,200 Indb.; i Nærheden paa *Ragusa vecchias* Plads laa det gamle *Epidauros*. Ragusas Havn *Gravosa* (slav. *Grush*), med Skibsværfter og bekendt som Ragusanernes Sommeropholdssted, staar nu i Forbindelse med Bosniens Jærnbanenet. Atter skilt ved en lille bosnisk Landstrimmel ligger *Cattaro* (slav. *Kotor*) ved den smukke, af Landsteder og Villaer kransede Bocche di Cattaro, 6000 Indb., med Krigshavn og Industri især i Læder samt Handel med Montenegro. Sydligere ligger *Spizza*. Af de opblomstrende Byer inde i Landet nævnes fra N. til S. *Knin* (med Kom. 29,900 Indb.), *Derries* (med K. 24,200 Indb.), *Sinj* (med K. 40,600 Indb.) og *Imolski* (med K. 42,100 Indb.). — Af Øerne, der for det meste har Frugt-, Korn- og Vinavl, Fiskeri og gode Havne, nævnes af den nordlige Gruppe *Arbe, Pago, Ugliano, Isola lunga* el. *grossa*, af den sydlige den stærkt befæstede *Lissa* med Byen af s. Navn, *Brazza*, den største (c. 400 km²) og bedst befolkede, *Lesina, Curzola, Lagosta* og *Meleda*.

II. Ungarske Lande.[1])

Hvad der skal tilføjes til det ovenfor sagte angaaende de enkelte ungarske Landes Historie, samles her under eet. Da Arpaderne, Magyarernes første Kongestamme, var uddød 1301, blev Ungarn et Valgrige under et mægtigt Aristokrati; hvorledes det 1526 af Navn kom ind under Østerrig, men faktisk i henved to Aarhundreder stod under Tyrkerne, er berørt p. 308; 1687 anerkendte den ungarske Rigsdag Landet som et Arverige i den habsburgske Familie, men det var egentlig kun i Personalunion med Østerrig, da Rigsdagen, hvori de 4 Stænder: Prælater, Magnater, den lavere Adel og de saakaldte kgl. Fristæder, havde Sæde, vedblev at regere Landet. *Transsilvanien* var fra c. 1000 en Provins af Ungarn, men rev sig løs under Johan Zapolya 1526 og regeredes af indfødte Magnater, indtil det 1687 anerkendte Østerrigs Overhøjhed; 1713 blev det umiddelbart østerrigsk, dog regeret under Stændernes Medvirkning, 1762 fik det Titel af Storhertugdømme. *Kroatien* og *Slavonien* er de Dele af det gamle Kroaterrige, som ved Slutningen af det 11. Aarhundrede kom ind under Ungarn. Den østlige Del mellem Save og Drave udskiltes senere som et eget Hertugdømme Slavonien, medens Navnet Kroatien beholdtes for den vestlige Del. Begge Dele fik senere Titel af Kongeriger og var Bilande til den ungarske Krone. Det *kroatisk-slavonske Grænseland* eller *Militærgrænsen* grundlagdes i anden Halvdel af det 15. Aarhundrede af Mathias Corvinus, da han anviste de for Tyrkerne flygtede Bosniere og Serbere Boliger N. for Save med Forpligtelse til at gøre Krigstjeneste mod Tyrkerne (se p. 304); senere udvidedes det baade mod V. og mod Ø. langs Donau i Banatet. — Ved Opstanden 1848 søgte Magyarerne at rive sig løs og forene alle de nævnte Lande til eet Rige, men den slaviske Befolkning, som frygtede for at blive undertrykt af Magyarerne, sluttede sig til Østerrig, som — da det ved Slavernes og Russernes Hjælp havde faaet kuet Opstanden — belønnede Transsilvanien, Kroatien, Slavonien og Militærgrænsen ved at skille dem fra Ungarn og gøre dem til selvstændige Kronlande; til-

[1]) Om Udtalen af magyariske Hvislelyde mærkes: c eller cz udt. som ts (Debreczin = Debretsin), cs som tsj (Mohács = Mohatsj), s som sj (Temesvár = Temesjvar), sz som s (Szamos = Samosch), zs som fransk j; ly = lj; ny = nj. A udtales omtrent som dansk aa i Aalborg, á som a. Af de almindeligste Tillægsord nævnes: nagy (udt. nadj) = stor, kis = lille, felsø = øvre, also = nedre, ó = gammel, uj = ny. For øvrigt gælder det ogsaa her, at magyarisk, slavisk og tysk Stavemaade er blandet sammen; ja de fleste Navne er ved Omskrivning eller Oversættelse blevne helt fortyskede; først i den senere Tid kommer de oprindelige Benævnelser igen til deres Ret.

lige oprettedes et nyt Kronland, *serbisk Voivodina* (bestaaende af de nuværende Komitater Krasso, Temes, Torontál og Bács-Bodrog). Efter Udskillelsen af de ungarske Lande 1867 (se p. 308), er der foregaaet følgende Forandringer: Transsilvanien har fra 1876 mistet al Selvstændighed og er forenet med Ungarn — hvortil ogsaa Fiume med Distrikt var blevet lagt 1870 —, og det samme er Tilfældet med Voivodina (allerede ophævet 1860), medens Kroatien-Slavonien er et selvstændigt Kronland. Militærgrænsen mistede 1873 sin særegne militære Forfatning og er endelig fra 1881 helt indlemmet i Kroatien-Slavonien den Del af Banatet, der hørte til, blev allerede 1872 indlemmet i Ungarn.

Af Befolkningen i de ungarske Lande var i 1901 51,4 % Magyarer (Magyarer i det egentlige Ungarn, Szekler i det østlige Transsilvanien), lidt over 18 % Slaver — deraf 11,9 Slovaker mest mod N. i Vestkarpaterne, 2,5 % Ruthener, mest i Skovkarpaterne, og 3,7 % Serbokroater, mod S. —, 16,6 % Rumænere, især i Transsilvanien og Banat og henved 12 % Tyske, spredte over det hele, men mest dog samlede paa Vestgrænsen ved Steiermark og Øvreøsterrig; desuden findes der nogle Italienere, Armeniere og Zigeunere; 1910 opgaves noget over 10 Mill. at tale magyarisk, 1,968,000 slovakisk, 472,800 ruthensk, 2,939,600 serbokroatisk og noget over 2 Mill. tysk. Magyarerne vinder mere og mere Terræn og trænger med stor Hensynsløshed de andre tilbage; 1840 udgjorde de kun c. 37,5 % af Befolkningen, 1880 c. 41 %, 1890 næsten 43 %. Som en af Grundene til deres Tiltagen angives, at mange, især Jøder, i de senere Aar gaar over til dem. Om de religiøse Forhold er der talt p. 309, ligeledes om den aarlige Tilvækst og Udvandring. Den ringe Tilvækst fra 1869, da der var c. 15,2, til 1880, da der var 15,7 Mill., tilskrives dels den heftige Koleraepedemi 1872—73, dels den daarlige økonomiske Tilstand og Udvandringen, navnlig af Slovaker (til Nordamerika) og Rumæner (til Rumænien). Senere er Tilvæksten som omtalt blevet en Del større, uagtet Udvandringen er i stærk Stigen.

1. Kongeriget **Ungarn** med Storfyrstendømmet *Transsilvanien* og *Fiume* med Territorium er temmelig lige befolket over det hele, naar undtages de østlige Karpater og de transsilvanske Alper, hvor der kun findes 18—20 paa 1 km²; ellers synker det i Almindelighed ikke under 40 og overstiger ikke 80. — Af Jorden er over 44 % Agerland og henved 23 % Enge og Græsgange, medens henved 21 % er dækket med Skov, helt uproduktiv er kun c. 6 %. Agerbrug og Kvægavl er de vigtigste Næringsveje; i de gode Aar udføres der meget Korn (Hvede), desuden Vin (henved 4 Mill. hl aarlig), Tobak, Uld og Svin, særlig mærkes den store Hesteavl paa Pustaerne samt Silke- og Fjerkræavlen, Æg er en meget vigtig Udførselsartikel. Bjærgværksdriften giver Guld, Sølv, Jærn, Stenkul og Salt. Naar undtages Mølleindustrien og Brændevinsbrænderierne, er Industrien ringe og hovedsagelig knyttet til Hovedstaden. De ungarske Lande har tilsyneladende særdeles mange Byer, men det er egentlig kun de ældre, der har Karakter af virkelige Byer. Som berørt p. 303 holder Magyarerne ikke af at bo tæt sammen, deres Byer er derfor ofte store Samlinger af Landsbyer med lave spredtliggende Huse, usædvanlig brede Gader og store Pladser og breder sig over uforholdsmæssig store Arealer. Ungarn-Transsilvanien deles, foruden i 27 Municipalstæder, i 63 Komitater (magyarisk Vármegye), se p. 314, hvilke altid har ligget til Grund for den administrative Inddeling; i Størrelse varierer de meget, fra noget over 1000 til henved 13,000 km². Ved Stedbeskrivelsen benyttes den til 1848 brugelige Ordning i 5 Kredse: 1) Kredsen paa denne Side Donau (Dunaninnen), regnet fra Pest; 2) Kredsen paa hin Side Donau (Dunantul); 3) Kredsen paa denne Side Theiss (Tiszaninnen); 4) Kredsen paa hin Side Theiss (Tiszantul) og 5) *Transsilva-*

nien; dertil kommer 6) *Fiume*[1]). I øvrigt holder Kredsene sig ikke overalt til Flodernes Løb, saaledes ligger Komitaterne Esztergom og Komáron paa begge Sider af Donau, men det første regnes til denne, det andet til hin Side Donau.

Kredsen paa denne Side Donau:

I *Pest-Pilis-Solt* med *Kiskun* (lille Kumanien), et af de største Komitater (c. 13,200 km²), ligger, dannende et eget Forvaltningsdistrikt, Ungarns Hovedstad, den kgl. Fristad *Buda-Pest* (Budapest) ved den her 300—800 m brede Donau, bestaaende af to Byer, *Buda* (tysk *Ofen*) paa højre og *Pest* paa venstre Bred, der med Forstæder er forenede til een By siden 1873 og har 880,400 Indb. (1851: 156,000), hvoraf 204,000 Jøder og 79,000 Tyske, hvilke sidste er stærkt i Tilbagegang (endnu 1890 var c. $^1/_4$, 1900 $^1/_7$ af Befolkningen tysk). De to Byer forbindes ved 6 Broer, hvoraf 2 Jærnbanebroer; den nyeste er Franz-Josefsbroen, en af Jærnbanebroerne er c. 1200 m lang. De to Byer har et forskelligt Præg. Den mindste, *Buda* (1900: c. 120,000 Indb.), der fra Midten af det 13. Aarhundrede til 1526, da Tyrkerne erobrede den, var de ungarske Kongers Residens, er højtliggende og til Dels tysk og har for en Del snævre Gader (utcza = Gade); den strækker sig i en smal Stribe langs Floden; omtrent i Midten ligger Kvarteret *Fæstningen* (vár) og paa en Høj den gamle Fæstning med den kongelige Borg (Karoly Palota), Kirken med Rigsklenodierne og St. Georgspladsen (ter = Plads), og udenom de andre Bydele: mod N. *Vandstaden* (Viziváres) og *O-Buda* (Gammel-Ofen) paa den romerske Koloni *Aquincums* (ɔ: Vandstaden) Plads, mod V. *Christinestaden*, mod S. *Raizerbyen* eller *Taban* med de snævreste og mest uregelmæssige Gader; sydligere hæver sig Blocksbjærg eller St. Gerhardsbjærget (Szent Gellert hegy) med et Citadel, ved Foden findes nogle stærkt jærn- og svovlholdige Kilder. N. for Buda ligger Byens mest kendte Bad *Császárfürdø* eller *Kaiserbad*. I Omegnen af Buda er der stor Vinavl. Den langt større *Pest* (1900 c. 610,000 Indb.) paa den lave venstre Bred har aldeles flade Omgivelser. Den er fortrinsvis Magyarerbyen, med brede, lige Gader og store Pladser, Centrum for den magyarske Nationalitet med de fleste Institutioner for Videnskab og Kunst. Byen, der vel ogsaa stammer fra Romertiden, havde stor Betydning i Middelalderen, men ødelagdes under Tyrkerne, og først fra 2. Halvdel af det 18. Aarhundrede begyndte den at arbejde sig i Vejret. Den bestaar af den indre By og 6 Forstæder, hvoraf den smukkeste er den langs Donau lejrede *Leopoldstad* (Lipotváros) med den i Floden liggende Margareteø; de andre Dele er *Theresiastad, Elisabethstad, Josefstad* og *Franzstad* samt længst mod Ø. *Købánya (Steinbruch)*. I Leopoldstad ligger ved Floden Franz Josefpladsen (hvor før Kroningshøjen var) med Akademipaladset med Bibliotek og Male-

Buda set fra Blocksbjærg.

[1]) Den officielle Inddeling er nu flg. 8 Kredse: 1) *Højre Donaubred*, 2) *Venstre Donaubred*, 3) *Mellem Donau og Theiss*, 4) *Højre Theissbred*, 5) *Venstre Theissbred*, 6) *Theiss-Maros Vinklen*, 7) *Transsilvanien* (Királyhágóntul) og 8) *Fiume By og Distrikt*.

risamling; desuden nævnes Universitetet, der stiftedes 1633 i Nagyszombat, 1777 flyttedes til Buda og 1783 til Pest, Nationalmuseet, Rigsdagsbygningen, Nationalteatret, Leopoldskirken m. m. Buda-Pest er Ungarns første Handels- og Fabriksby; den driver særlig Handel med Korn, Uld, Vin, Brændevin, Tobak, Kvæg og Tømmer; i Industrien staar Maskin- og Skibsbyggeri, Staal- og Mølleindustri, Tobaksfabrikker og Ølbryggeri højest. Af andre Byer i Komitatet nævnes den S. for Buda-Pest paa Donauøen Csepel liggende *Promontor* med Vinhandel og et af Eugen af Savoyen bygget Slot, og N. for Buda-Pest de i de senere Aar opvoksede Fabriksbyer *Ujpest* (Nypest), 55,200 Indb., og *Rákospalota*, 25,200 Indb., samt højere oppe, ved Donauknæet *Visegrád (Plintenburg)* med Ruiner af en indtil Tyrkerkrigene meget benyttet Kongeborg og *Vácz (Waitzen)*, 19,000 Indb., med en smuk Domkirke og Handel med Vin og Kvæg. Ø. for Donau ligger *Gødøllø* med et kgl. Lystslot, *Monor* (med Kommune 11,400 Indb.) med Vinavl, *Czegled*, 33,000 Indb., ligeledes med Vinavl, *Nagykørøs*, 18,200 Indb., Municipalbyen *Kecskemet* midt i Pustaen, med de vidtforgrenede Forstæder 66,800 Indb., de i de senere Aar opvoksede *Kiskunfelegyháza*, 34,900 Indb., og *Kiskunhálas*, 24,400 Indb., samt nær ved Donau Ærkebispesædet *Kalocsa*, 6300 Indb. (med Komm. 11,400). — I Komitatet *Bács-Bodrog*, S. for det forrige, mellem Donau og Theiss, ligger ved Donau *Baja*, 21,000 Indb., med Handel med Korn og Vin, *Apatin*, 13,100 Indb., med stor Hampe- og Silkeavl samt Industri, og helt mod S. den vigtige Handelsstad *Ujvidék* eller *Neusatz*, 33,600 Indb., lige over for Peterwardein, med hvilken den er forbundet ved en Bro, og ved Jærnbanen, der fører ind i Serbien og videre til Konstantinopel. Inde i Landet ligger *Szabadka* eller *Maria Theresiopel*, 94,600 Indb., der med sine Forstæder strækker sig over et betydeligt Areal af den c. 2000 km² store Teleczkapusta og har Tobaks- og Kvægavl samt Industri; sydligere Komitatshovedstaden *Zombor*, 30,600 Indb., med stor Handel og Silkeavl, og ved Theiss Handelsbyen *O-Kanizsa*, c. 17,000 Indb., og *Zenta*, 29,700 Indb., kendt fra Eugens Sejr 1696. — I Komitatet *Nógrad* (Neograd) N. for Pest-Pilis-Solt omkring øvre Eipel er *Balassa-Gyarmat*, 9000 Indb., Hovedstaden; *Losoncz* mod N., 12,000 Indb., har Stenkulsgruber. — I *Esztergom* eller *Gran*, et af de mindste Komitater (c. 1000 km²), paa begge Sider af Donau oven for Knæet, er Ærkebispesædet af s. Navn, 17,900 Indb., Hovedstad; af dens mange Kirker nævnes Domkirken i Basilikastil, en af Ungarns smukkeste. — I det vestligst liggende Komitat *Pozsony* eller *Pressburg* ved Donau og den østerrigske Grænse ligger Hovedstaden af s. Navn, 78,200 Indb., ved Donaus venstre Bred, de ungarske Kongers Kroningsby indtil 1784, en vigtig Handels- og Industriby; mod N. ligger Handels- og Industribyerne *Bazin (Bøsing)*, 4800 Indb., *Modor (Modern)*, 5000 Indb., og *Nagyszombat (Tyrnau)*, 13,200 Indb., paa Øen Schütt *Somorja (Sommerein)* med Kornhandel. — I Komitatet *Nyitra* eller *Neutra*, NØ. for det forrige omkring Waag og Neutra er Byen af s. Navn, 16,400 Indb., Hovedstad, ved Neutra ligger *Ersekujvár (Neuhäusel)*, 16,200 Indb., en Handelsby og tidligere stærk Fæstning; ved Waag *Galgocz (Freistadtl)*, 7700 Indb., med Tømmerhandel — paa den anden Side Floden Straffeanstalten *Leopoldstadt* —, *Pøstyen (Pøsteny)* med Svovlbade og *Vágujhely (Waag-Neustadt)*, kendt for sin Rødvin, mod V. *Miava*, 10,100 Indb., med Industri i Uld og Lærred. — I det nordligere Komitat *Trencsén (Trentschin)* omkring Waag ligger Hovedstaden af s. Navn, 7800 Indb., i Nærheden *Teplicz* med varme Bade og mod Ø. *Rajecz* med Hør- og Hampeavl. — I Komitatet *Lipto (Liptau)*, den øvre Waagdal, med den lille Hovedstad *Szent Miklos* (St. Nikolaus), ligger *Roszahégy (Rosenberg)*, 12,200 Indb., med Ruiner af Mathias Corvinus' Borg Likava; *Vichodna* er kendt for sin Ost (Liptauerost). — I Komitatet *Bars*, Bjærglandet om Gran, med den lille Hovedstad *Aranyos-Marot*,

ligger nær ved Gran *Ujbánya* eller *Kønigsberg*, 4800 Indb., med Guldbjærgværker, som for øvrigt er i Tilbagegang, og mod N. *Kørmørczbánya* eller *Kremnitz*, 4500 Indb., hvoraf en Del endnu tyske, med Bjærgværker i Guld og Sølv. — Komitatet *Zolyom (Sohl)*, i de ungarske Malmbjærge, har til Hovedstad den smukke Bjærgstad *Beszterczebánya* eller *Neusohl*, 10,800 Indb.; den har Kobbergruber og stor Frugtavl; østligere ved Gran ligger *Breznobánya (Briesen)*, 4200 Indb., med Kvægavl og Ostefabrikation, mod S. *Zolyom (Altsohl)*, 8800 Indb., og *Gyetva (Dettva)*. — I det sydligere liggende Komitat *Hont* mellem Sohl og Donau, med den lille *Ipolysagh* ved Eipel til Hovedstad, ligger Municipalbyen *Selmeczbánya* eller *Schemnitz*, 15,200 Indb., Ungarns ældste og største Bjærgværksby i Guld og Sølv med et berømt Bjærgværksakademi; Byen *Belabánya (Dilln)* regnes med til den.

Kredsen paa hin Side Donau.

I Komitatet *Sopron* eller *Oedenburg* V. for Neusiedlersøen ligger Hovedstaden af s. Navn, 33,900 Indb., for en stor Del tyske, en vigtig Handelsby med stor Vinavl; hele Omegnen er kendt for sin Vinavl, navnlig den lille By *Rust* (Ruszt, Ruster Ausbruch); nær ved Sopron er der store Kulgruber ved *Brennberge*, mod N. *Kismarton (Eisenstadt)*, 3100 Indb. med Fyrst Eszterházys prægtige Slot. — I Komitatet *Moson* eller *Wieselburg* mellem Neusiedlersø og Donau er *Magyarovár* eller *Ungarisch Altenburg* Hovedstad; det højtliggende *Moson* selv har Kornhandel. — Komitatet *Vas* eller *Eisenburg* omkring Raab har til Hovedstad *Szombathely* eller *Steinamanger*, 30,900 Indb., tidligere ungarsk Kroningsby; nordligere ligger *Køszeg*, 8400 Indb., med Industri og Frugt- og Vinavl, kendt fra Forsvaret 1532 mod Tyrkerne. — I Komitatet *Zala* V. for Plattensø, begrænset mod S. af Mur, er *Zalaegerszeg*, 10,800 Indb., Hovedstaden; ved Plattensø ligger et besøgt Badested *Füred*, mod S. Handelsbyen *Nagykanizsa*, 28,500 Indb. — Komitatet *Veszprém* N. for Plattensø har Hovedstaden af s. Navn, 14,800 Indb., med en stor Domkirke og Korn- og Vinavl; mod NV. ligger *Pápa*, 20,200 Indb., med Industri i Fajance og Klæde. — Komitatet *Gyør* eller *Raab* mod N. ved Raab og Donau har Hovedstad af s. Navn, 41,300 Indb., et vigtigt Samfærdselsknudepunkt med Kornhandel og Industri (Olie og Eddike). — *Komárom* eller *Komorn*, Komitat paa begge Sider af Donau, har Hovedstaden af s. Navn ved Donau og den østlige Ende af Øen store Schütt, 22,300 Indb., en stærk Fæstning med Handel paa Donau; mod S. ligger *Totis* med varme Bade. — I Komitatet *Féjer* eller *Stuhlweissenburg* mellem Bakony Skov og Donau ligger ved Foden af Bakony Skov Hovedstaden og Municipalstaden *Szekesfehervár*, 36,600 Indb., der indtil 1526 var Kronings- og Begravelsesby for de ungarske Konger; fra Omegnen faas Soda; mod NV. i en af Jordskælv hjemsøgt Egn ligger *Mor*, med Komm. 10,600 Indb., med stor Frugt- og Vinavl. — I det sydligere liggende Komitat *Tolna* ligger i Sárvizdalen Hovedstaden *Szekszárd*, 14,900 Indb., med Vinavl, og ved Donau *Dunaföldvár*, 12,000 Indb., med Dampskibsstation, *Paks*, 12,300 Indb., og *Tolna*, Byer med Vin- og Tobaksavl. — I Komitatet *Somogy* (Sümegh) S. for Plattensø er *Kaposvár*, 24,100 Indb., Hovedstad, med Tobaks- og Vinavl; sydligere ligger *Szigetvár* paa en Ø i Floden Almas, 6100 Indb., tidligere stærk Fæstning og kendt fra sit Forsvar 1566. — Komitatet *Baranya* i Hjørnet mellem Donau og Drave har til Hovedstad den gamle By *Pecs* eller *Fünfkirchen*, 49,800 Indb., der har en smuk Domkirke, livlig Handel, Vin-, Frugt- og Tobaksavl, Industri, især i Brænderier og Øl, samt i Omegnen Kulgruber; ved Donau ligger Landbrugs- og Handelsbyen *Mohács*, 17,000 Indb., kendt fra Slagene 1526 og 1687.

Kredsen paa denne Side Theiss.

I Komitatet *Szepes, Zips*, Ø. for Tatra, ligger Hovedstaden *Locse (Leutschau)*, 7500 Indb., mod N. ved Poprad *Kesmark*, 6300 Indb. Af de 16 saakaldte Zipser

Kronbyer, som indtil 1876 var selvstændige og dannede et eget Distrikt, er *Igló,* 10,500 Indb., den største; desuden nævnes Bjærgværksbyerne *Krompach* ved Hernad, *Gølmerbánya* og *Szomolnok (Schmøllnitz).* — I Komitatet *Saros* Ø. for det forrige i de østlige Beskider er den smukke By *Eperies* Hovedstad, 16,300 Indb.; den har Industri, især i Lærred, og driver Handel med Polen. Mod N. ligger *Bartfeld,* 6600 Indb., med besøgte jærnholdige Bade. — I Komitatet *Zemplén,* der strækker sig fra Karpaterne ned over Bodrog til Theiss, er *Satoraljaujhely,* 19,900 Indb., Hovedstad, med Vinavl; ved Bodrog ligger *Sárospatak* og *Tokaj,* berømt for den bedste ungarske Vin, der kommer fra Hegyaljabjærgene, den lille Høj Mezes-Male giver den bedste Vin; Hovedstedet for Hegyaljavinene er *Mád.* — Komitatet *Ung,* det skovrige Bjærgland omkring Floden af s. Navn, har til Hovedstad *Ungvár,* 16,900 Indb., i hvis Nærhed der findes Porcellænsjordgruber. — I Komitatet *Gømør* (Gømør es Kis-Hont) S. for Szepes, der har *Rimaszombat,* 6900 Indb., til Hovedstad, ligger Bjærgværksbyen *Dobsina (Dobschau),* 5000 Indb. (Kobber og Jærn). — I Komitatet *Abauj-Torna* Ø. for det forrige ligger Municipalbyen *Kassa* eller *Kaschau* ved Hernad, 44,200 Indb., en betydelig Industriby og Øvreungarns vigtigste Handelsby; mod V. ligger *Meczenzef (Metzenseifen)* med Jærngruber. — I Komitatet *Borsod,* SV. for det forrige er Municipalbyen *Miskolcz,* 51,500 Indb., i Sajodalen Hovedstad, en betydelig Handelsby med stor Vin- og Frugtavl. — I Komitatet *Heves,* Bjærglandet om Matra og Sletten ned til Theiss, ligger i et frugtbart Ager- og Vinland Hovedstaden og Ærkebispesædet *Eger* eller *Erlau* ved Floden af s. Navn, 28,100 Indb., ved Matras sydlige Fod *Gyøngyøs,* 18,300 Indb., Handelsby med stor Korn- og Vinavl.

Kredsen paa hin Side Theiss.

I Komitatet *Bereg,* Bjærgland i Skovkarpaterne, ligger *Beregszász,* 12,900 Indb., der driver Landbrug og Fabrikation af Møllesten, mod N. Industribyen og Hovedstaden *Munkács,* 17,300 Indb., hvis Klippefæstning bruges som Fængsel. — I *Máramaros,* skovrigt Bjærgland om øvre Theiss, er *Máramarossziget* ved Theiss Hovedstad, 21,400 Indb. (hvoraf c. 8000 Jøder); den er Hovedoplagsplads for Stensalt, der vindes i Omegnen, som fra *Ronaszek* og *Szlatina;* mod N. ligger *Huszt,* 19,300 Indb., med Hampeavl, ved øvre Theiss *Kørøsmezo,* mod S. *Borsa* med Bly-, Sølv- og Kobbergruber. — I det mod V. liggende Komitat *Szabolcs* ved Theiss ligger den lille Hovedstad *Nyiregyháza,* 38,200 Indb., og *Nagykállo,* begge ved Theiss-sumpene, med Udvinding af Soda og Salt. — I Komitatet *Szatmár,* SØ. for det forrige ved Theiss, er *Nagykároly,* 16,100 Indb., Hovedstad; mod NØ. ved Szamos ligger *Szatmár-Nemeti,* 34,900 Indb., med Industri, navnlig Slivovitzerbrænderier, og mod SØ. Bjærgværksbyen *Nagybánya,* 12,900 Indb. — Det vestligere liggende Komitat *Hajdu,* en Del af det tidligere Hajduke- eller Hejdukkedistrikt[1]), har til Hovedstad Municipalbyen *Debreczén* (Debreczin), 92,700 Indb.; den ligger paa en ensformig, frugtbar Slette og er den mest udprægede magyarske By i Sprog, Sæder og Bygning; dens Hovederhverv er Landbrug, den er Landets første Handelsby næst Hovedstaden; der holdes aarligt store Markeder, særlig handler den med Korn, Tobak og Kvæg, navnlig Okser og Svin, men tillige har den betydelig Industri, saaledes i Sæbe, Uld, Læder og Pibehoveder. Mod NV. ligger *Hajdubøszørmeny,* 28,200 Indb., tidligere Hajdukedistriktets Hovedstad, med stor Korn- og Tobaksavl, mod SV. Handelsbyen *Hajduszoboszlo,* 18,100 Indb. — I det mod SV. liggende Komitat *Jász-Nagy-Szolnok* paa begge Sider af Theiss, der indbefatter de tidligere Distrikter

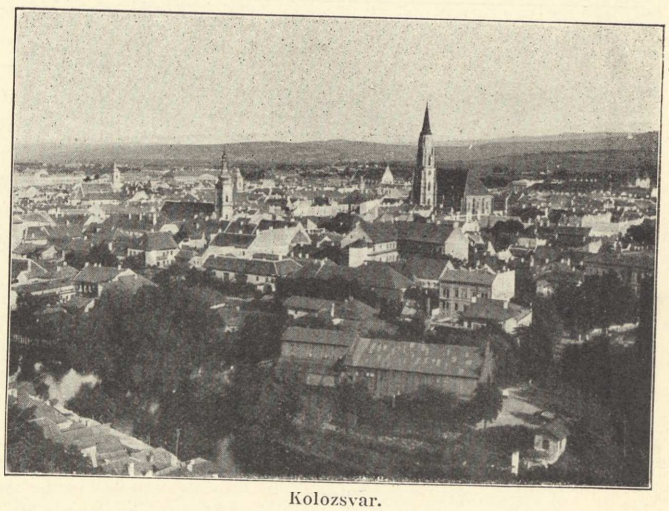
[1]) *Hajduker* var oprindelig Navn for magyarske, serbiske og valakkiske Folk, der førte Røverkrig mod Tyrkerne og til Belønning af de ungarske Konger fik Bolig her i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede; senere brugtes Navnet for det ungarske Fodfolk og derefter for de ungarske Embedsmænds Drabanter og Tjenere.

Jazygien og *store Kumanien,* er Handelsbyen *Szolnok* ved Theiss Hovedstaden, 28,800 Indb., mod NV. ligger *Jászbereny,* 29,700 Indb., Jazygiens og store Kumaniens tidligere Hovedstad, og Handelsbyen *Arokszallas,* mod Ø. *Tørøk-Szent-Miklos,* 25,100 Indb., med Korn- og Vinavl, og *Karczag,* 23,000 Indb., mod SØ. *Mezo-Tur,* 25,800 Indb., kendt for sine Pottemagerier. *Bihar* (10,600 km²) ved Transsilvaniens Vestgrænse har til Hovedstad *Nagy-Várad* eller *Grosswardein,* 64,200 Indb., ved Kørøs, en vigtig Indgang til Transsilvanien, tidligere Fæstning med betydelig Handel og Industri, blandt andet i Lervarer; mod NV. ligger *Derecske,* mod SV. *Nagyszalonta,* 15,900 Indb., med stor Svineavl. — I Komitatet *Békés,* det frugtbare Sletteland V. for det forrige, ligger ved hvide Kørøs Hovedstaden *Gyula,* 24,300 Indb., med Korn-, Vin- og Kvægavl ligesom de andre Byer som *Békés Csaba,* 42,500 Indb., *Békés,* 26,900 Indb., *Mezobereny,* 13,300 Indb., *Szarvas,* 25,900 Indb., *Orosháza,* 22,300 Indb. — I Komitatet *Czongrád* paa begge Sider af Theiss ligger ved Maros' Forening med Theiss Municipalbyen *Szeged, Szegedin,* 118,300 Indb., en vigtig Handels- og Industriby (Skibsbyggerier) og et betydeligt Jærnbaneknudepunkt; ved en Oversvømmelse i 1879 led Byen meget, men er nu genopbygget. Mod N. ligger Ø. for Theiss Municipalbyen *Hodmezo-Vásárhely,* 62,400 Indb., med Tobaks- og Vinavl samt Hestemarkeder, og Hovedstaden *Szentes,* 31,600 Indb., og ved Theiss *Czongrád,* 25,100 Indb. — Komitatet *Csanád,* Ø. for det forrige og N. for Maros, har til Hovedstad *Makó* ved Maros, 34,900 Indb., der ligesom den højere oppe ad Floden liggende *Nagylak,* 14,000 Indb., er Landbrugsby med stor Kvæg-, navnlig Hesteavl. — I Komitatet *Arad* Ø. for det forrige ved Transsilvaniens Vestgrænse og N. for Maros er Municipalbyen *O-Arad* ved Maros Hovedstad, 63,800 Indb., af stor Betydning for dens Beliggenhed ved Jærnbanen Buda-Pest-Temesvár og har en Fæstning; den har store Kvægmarkeder; mod V. ligger *Pecska,* mod NØ. *Világos* med Vinavl, kendt fra Ungarns sidste Kamp mod Russerne 1849. — I Komitatet *Torontál* S. for Maros ligger ved Begakanalen Hovedstaden *Nagybecskerek,* 26,000 Indb., en Handelsby med Faare- og Silkeavl samt Fiskeri, mod N. *Nagykikinda,* 26,800 Indb., mod S. *Pancsova,* 20,800 Indb., med Kvæg- og Silkeavl. — I Komitatet *Temes* Ø. for det forrige er Municipalbyen *Temesvár* ved Bega Hovedstad, 72,600 Indb., hvoraf henved Halvdelen Tyske; det er en stærk Fæstning og et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med Industri og Handel med Østen; den smukt byggede By har indtil den sidste Tid været omgivet af Mure og Volde. Mod S. ligger *Versecs (Werschetz),* 27,400 Indb., hvoraf Halvdelen Tyske, med stor Vin-, Ris- og Silkeavl ligesom *Fehértemplom* eller *Weisskirchen,* 11,500 Indb. — I det sydligere Komitat *Krasso-Szørény* (c. 11,000 km², tidligere to Kom.), mod S. naaende til Donau, ligger ved Temes Hovedstaden *Lugos,* 19,800 Indb., med Vin- og Silkeavl og Industri i Læder, og *Karánsebes,* 8000 Indb., mod S. flere Bjærgværksbyer som *Bogsán, Resiczabánya* og *Orovicza* og helt mod S. *Mehadia* og *Herkulesbad* med besøgte Svovlbade, samt i Donau lige over for Orsova den lille hidtil tyrkiske *Ada Kaleh,* som Ungarn har besat 1913, efter at den siden 1878 havde staaet under østerrigsk-ungarsk Protektorat. De tre sidstnævnte Komitater, det sydøstlige Hjørne af Ungarn mellem Maros, Theiss, Donau og Transsilvanien, udgør det saakaldte *Temeser Banat,* der bestod til 1779. Det var Banat sammen med Komitatet Bacs-Bodrog, som 1849 kaldtes *Serbisk Voivodina* (se p. 331).

Transsilvanien eller *Erdely* (begge Navne betyder Landet hinsides Skovene eller, som det administrativt kaldes, *Királyhágóntul,* ɔ: Landet Ø. for Királyhágo, Kønigsteig, nogle lave Grænsebjærge mod Ungarn, benævnes af Tyskerne *Siebenbürgen,* som tidligere angaves at komme af 7, af de tyske Indvandrere opførte Byer eller Borge, men som vistnok maa afledes af den lille Zibin, en Biflod til Aluta). Det

er 57,200 km² med 2,678,400 Indb., c. 49 paa 1 km², hvoraf over Halvdelen er Rumæner, henved en Tredjedel Magyarer (Szekler) og godt 9 % Tyske („Sachsere"). Landet deles i 15 Komitater og har to Municipalbyer.

Komitatet *Hunyad,* det sydvestlige Hjørne, har til Hovedstad *Deva (Diemrich, Decapolis* i Dacien, hvis Konge Decebalus skal være begravet her) ved Maros, 8700 Indb., der ligesom *Szászváros* eller *Broos,* 7700 Indb., driver Frugtavl. — Komitatet *Szeben* eller *Hermannstadt,* Ø. for det forrige mellem Maros og Aluta, har Hovedstaden *Nagyszeben* eller *Hermannstadt,* ved Zibin, 33,500 Indb., en smuk, overvejende tysk By (tidligere Sæde for „National-Universitetet", ɔ: Repræsentation for alle de sachsiske Kredse) med Industri og livlig Handel med Rumænien og Balkanhalvøen i det hele, særlig af Vigtighed ved sin Beliggenhed ved Vejen over Rotenturmpasset; mod NV. ligger *Szászsebes* eller *Mühlbach,* 8500 Indb. Det østligere Komitat *Fogaras* mellem Aluta og de sydlige Randbjærge har Hovedstaden af s. Navn ved Aluta, 6600 Indb. — I det østligere Komitat *Brasso* eller *Kronstadt (Burzenland)* er Hovedstaden af s. Navn, 41,100 Indb., hvoraf en stor Del Tyske, Landets smukkeste By, med Industri og betydelig Handel med Rumænien paa Grund af dens Beliggenhed ved Banen, der fører over Predealpasst. — Komitatet *Háromszek* i det sydøstlige Hjørne har Hovedstaden *Sepsiszentgyörgy,* 6700 Indb. — I *Czek* i Østkarpaterne, med *Czekszereda,* 3700 Indb., til Hovedstad, ligger *Gyergyoszentmiklos* ved Maros, 8900 Indb. — I Komitatet *Udvarhely* mod NV. er Hovedstaden *Szekelyudvarhely,* 10,200 Indb., Szeklernes egentlige Hovedplads. — I Komitaterne *Nagy-Küküllö* og *Kis-Küküllö (Store* og *Lille Kokel)* omkring Floderne af s. Navn er henholdsvis *Segesvár* eller *Schässburg,* c. 12,000 Indb., og *Dicsøszentmárton* Hovedstad; i det første ligger *Medgyes* el. *Mediasch,* 8600 Indb., med stor Vinavl, i det sidste *Erzsebetváros,* 4400 Indb., kgl. Fristad. — I Komitatet *Maros-Torda* mod Nord er Hovedstaden *Maros-Vásárhely,* 25,500 Indb., Municipalby, med Handel og stor Tobaksavl, nu Szeklernes vigtigste By. — I *Besztercze Naszod,* store Szamos' Kildeland, er *Besztercze, Bistritz,* ved Floden af s. Navn og ved Hovedvejen til Bukovina (Borgopasset), 13,200 Indb., hvoraf mange Tyske, Hovedstaden. — I det vestligere Komitat *Szolnok-Doboka* ligger Hovedstaden *Deés,* 11,200 Indb., med Saltværker, og *Szamosujvár,* 6800 Indb., Armeniernes By, med Industri. — Komitatet *Kolozs,* S. for det forrige omkring Lille Szamos, ligger den kgl. Fristad og Hovedstaden *Kolozsvar* eller *Klausenburg,* 60,800 Indb., Transsilvaniens største By og dens tidligere Hovedstad, næsten helt magyarsk, med Industri, Handel og Saltværker samt et 1873 stiftet Universitet. — *Torda Aranyos* Komitatet S. for det forrige har til Hovedstad *Torda (Thorenburg)* ved Aranyos, 13,500 Indb.,

Kolozsvar.

med betydelige Saltværker. — I Komitatet *Also-Feher* eller *Unter-Weissenburg*, S. for det forrige paa begge Sider af Maros, ligger i Marosdalen Hovedstaden *Nagyenyed*, 8700 Indb., med Industri, sydligere Fæstningen *Gyulafehervár* eller *Karlsburg* (Alba Julia), 11,600 Indb., mod N. *Marosujvár* med betydelige Saltværker, V. for Maros Bjærgværksbyerne *Zalatna*, 4300 Indb., og *Abrudbánya*.

Fiume med Territorium ved det inderste af Quarnerobugten er 20 km² med 49,800 Indb., hvoraf henved 40 % er Italienere, Resten Dalmatiere, Kroater og c. 2000 Tyske. Den kgl. Fristad *Fiume* — paa det gamle Vitopolis' Plads, tysk *Veit am Flaum*, illyrisk *Reka* —, er Ungarns første Søstad, især efter at den ved Bane er sat i Forbindelse med det Indre og har faaet en god Havn, med betydelig Handel og Industri, særlig i Skibsbyggeri, men ogsaa i Maskiner, Tobak m. m.; desuden mærkes en stor Torpedofabrik.

Fiume.

2. Det forenede Kongerige **Kroatien-Slavonien** bestaar af Landet mellem Donau-Drave og Save, som skiller Ungarn fra Bosnien og Kartsplateauerne, der forbinder Alpelandene med Balkanhalvøen, og berører Adriaterhavet fra Fiumebugten til Dalmatien. De fleste Indbyggere er Slaver, over 87 %, nemlig Serbokroater (c. 62 % Kroater og 25 % Serber), desuden en Del Tyske, c. 5,5 %, Magyarer, over 3 %, Italienere, Czecher, Ruthener, Rumæner m. fl. De fleste, navnlig Kroaterne, c. 72 %, er Romersk-Katolikker, over 25 % (Serberne) er Græsk-ortodokse, af Protestanter er der henved 2, af Jøder ikke 1 %. Hovederhvervet er Landbrug, c. 33,5 % er Ager- og Haveland, henved 25 % Enge og Græsgange, c. 36 % Skov, helt uproduktiv er kun 5,5 %; Svineavlen er særlig udviklet paa Grund af de store Egeskove, desuden er der stor Bi- og Silkeavl; der dyrkes megen Frugt, især Blommer, hvoraf fabrikeres Slivovitzerbrændevin; Bjærgværksdriften er kun ringe. Landet inddeles i 8 Komitater (5 i Kroatien, 3 i Slavonien).

I *Kroatien* ligger: Komitatet *Lika Krbava*, Karstlandet mod S. mellem Havet, Dalmatien og Bosnien, med den lille Hovedstad *Gospic;* ved Kysten ligger de smaa Byer *Carlopago* og *Zengg*, 3300 Indb. Det nordligere Komitat *Modrus-Fiume*, ogsaa Karstland, mellem Havet og Kulpa, har den lille Hovedstad *Ogulin* inde i Landet og ved Kysten de smaa Havne *Buccari* og *Portoré*.

I Komitatet *Zagrab (Zagreb)* eller *Agram*, NØ. for det forrige paa begge Sider af Kulpa med det tidligere *Banaterdistrikt* af Militærgrænsen (indlemmet 1886), ligger nær ved Save Municipalbyen *Zagrab* eller *Agram*, 79,000 Indb., Komitatets og hele Kroatien-Slavoniens Hovedstad, en vigtig Handelsby ved Hovedvejen til Buda-Pest og Industriby, tillige Ærkebispesæde og Universitetsstad (Universitetet er stiftet 1874); Byen, der har lidt meget ved Jordskælv 1880 og 1901, deles i den

øvre By eller Fristaden, den nedre By eller Kapitelstaden og Ærkebispestaden. Af andre Byer nævnes *Karlovac, Károlyváros* eller *Karlstadt* ved Kulpa, 16,100 Indb., en vigtig Landhandelsplads, nær ved Kulpas Indløb i Save *Sissek (Sziszek)*, 7000 Indb., og i Banaterdistriktet ved Kulpa *Petrinja*, 5500 Indb. — I *Varasdin* (Varasd), Bjærglandet N. for Drave, ligger Municipalbyen og Komitatshovedstaden af s. Navn ved Drave, 13,400 Indb., med et gammelt befæstet Slot. — I *Belovár-Kørøs*, Ø. for det forrige, ligger Hovedstaden *Belovár*, 7200 Indb., og *Kørøs (Kreutz)*, 4900 Indb.

I *Slavonien:* Det vestligste Komitat *Pozega (Pozsega)* har Hovedstaden af s. Navn ved Orljava, 5900 Indb., med Vin- og Tobaksavl. — Til Komitatet er fra 1886 lagt *Gradiscaner-* og *Broderdistrikterne* langs Save af den tidligere Militærgrænse; ved Save ligger Fæstningen *Gammel-Gradisca* og mod N. *Ny-Gradisca*, længere nede ved Save Fæstningen *Brod (Brood)*, 10,200 Indb., lige overfor Bosna Brod. — I *Verøcze* (Verovic), det midterste Komitat langs Drave til dens Forening med Donau, ligger ved Drave Komitatshovedstaden og Slavoniens største By *Esseg (Eszek)*, 31,400 Indb., Fæstning med stor Avl og Industri i Silke og Handel med Kvæg, Korn og Frugt; den gamle By blev ødelagt i Tyrkerkrigene; som den nu er, stammer den fra det 18. Aarhundrede; mod S. ligger *Djakovár* og *Vinkovci* (paa det gamle Cibalis' Sted). — Det østligste Komitat *Szerem (Syrmien)* med det tidligere til Militærgrænsen hørende *Mitroviczer-* eller *Peterwardeinerdistrikt* har til Hovedstad *Vukovár* ved Donau, 10,200 Indb.; østligere ligger *Petervárad* eller *Peterwardein*, 5700 Indb., en stærk Fæstning ved Foden af Fruskagora, kendt fra Eugens Sejr 1716, i Nærheden *Karlocza* eller *Karlowitz*, 4300 Indb., kendt for sin udmærkede Vin og Freden 1699; sydligere *Ruma*, 12,000 Indb., med Vin- og Hesteavl, ved Save *Mitrovicza*, 12,900 Indb., paa det gamle *Sirmiums* Plads, og ved Donau nær ved Belgrad den vigtige Handelsplads *Semlin (Zimony)*, 17,100 Indb., hvoraf de fleste Tyske.

III. Bosnien og Herzegovina.

Disse Lande, der som en Kile gaar ind mellem Kroatien-Slavonien og Dalmatien, medens de mod Ø. begrænses af Serbien og Montenegro, hørte i Romertiden til Illyrien, senere til det øst-romerske Rige; i Begyndelsen af det 7. Aarhundrede indvandrede Serberne, og Landene stod nu snart under serbisk, snart under kroatisk, og da Kroatien kom ind under Ungarn, under ungarsk Herredømme; efter helt at have været selvstændige fra 1376 til 1463, kom de ind under Osmannerne. For at faa Lov til at beholde sin Ejendom gik den jordbesiddende Adel over til Islam og fik sammen med tyrkiske Indvandrere Styrelsen af Landet, men den store Del af Folket, Bønderne, som holdt fast ved den kristne Tro, levede under stadig Undertrykkelse, dog holdt Herzegovina sig endnu uafhængig i nogle Aar (til 1482), ligesom Ungarn hævdede sit Herredømme i den nordvestlige Del af Bosnien indtil 1526. Det tyrkiske Herredømme hvilede i Aarhundreder tungt paa Landene, som ofte udsattes for Hærgninger i det 17. og 18. Aarhundredes Krige. Først i det 19. Aarhundrede, da den tyrkiske Styrelse, tvungen af de helt uholdbare Tilstande, begyndte at slaa ind paa en valen Reformpolitik, brød der Uroligheder ud for Alvor, og den kristne Befolkning rejste den ene Opstand efter den anden, sidst midt i 1870erne, da Østerrig optraadte som Mægler og lod sine Tropper rykke ind i Landet. Ved Berlinerkongressen 1878 afgjordes dets Skæbne, og ved Traktat af April 1879 stilledes det (sammen med Novibazar, som senere gaves tilbage til Tyrkiet) under østerrigsk Forvaltning, dog stadig som en Del af det tyrkiske Rige. Men

allerede fra den Tid kunde Landet kun af Navn betegnes som tyrkisk, og 1908 inddrog Østerrig det og satte det under Styrelse af Østerrig-Ungarns Fællesregering (se p. 308).

Om Størrelse og Indbyggertal henvises til p. 314. Med Undtagelse af nogle faa tusinde Albanesere, Zigeunere og Tyrker er hele Befolkningen slavisk, nemlig Serbokroater. I religiøs Henseende er Forholdene derimod ikke saa gunstige, idet henved Halvdelen, c. 43 %, er græsk-ortodokse, c. 35 % Muhamedanere og c. 21 % Romersk-Katolikker; desuden er der nogle faa Tusinde Jøder (1900 c. 8000). Landene har, i alt Fald i materiel Henseende, været i Fremgang under det nye Regimente. Naar undtages det mindre frugtbare og tyndt befolkede Herzegovina

Nasentadalen ved Mostar.

(c. 9100 km² med 267,000 Indb., 29 paa 1 km²), er Landet godt udstyret af Naturen, idet henved 25 % er Ager- og Haveland og 17 % Enge og Græsgange, næsten 45 er dækket med Skov, kun c. 14 % er helt uproduktiv. Landbruget, som selvfølgeligt er Hovederhvervet, staar dog paa et noget primitivt Standpunkt, skønt der er gjort en Del for at hæve det; der dyrkes særlig Majs, dernæst andre Kornsorter, Kartofler, Hør og Hamp, Sukkerroer, som er i stærk Fremgang, Tobak, Vin (Herzegovina) og Frugt, særlig Blommer. Kvægavlen, især Faare-, Gede- og Svineavlen, er ret betydelig. Bjærgværksdriften, der under Tyrkerne var meget forsømt, er vokset stærkt; der findes Jærn, Brunkul, Kobbererts m. m. Industrien er kun i sin Vorden, dog kan nævnes Fabrikker i Uld, Tobak, Læder, Papir, Soda og Øl. For Veje og Samfærdselsmidler i det hele, som før var i den ynkeligste Forfatning, er der gjort meget; se om Jærnbaner p. 311; Hovedbanen gaar fra Brod ved Save til Narenta, og paa tre Stæder fører Baner ud til Kystlandet. — Landet inddeles i 6 Kredse, *Banjaluka, Bihac, Serajevo, Tuzla, Travnik* og *Mostar* (Herzegovina). Omtrent alle Byerne er befæstede eller har i alt Fald Garnisoner.

Omtrent midt i Landet, hvor Hovedvejene krydses, og ved Maljocka, en Biflod til Bosna, ligger Hovedstaden *Serajevo* (Sarajevo, tyrkisk *Bosna Serai*), 51,900 Indb., hvoraf c. 18,500 Muhamedanere, en ret betydelig Handels- og Industriby,

især i Klæde og Vaaben; den ligger smukt med sine mange Moskeer, Minareter og Kirketaarne, men i det Indre er den til Dels en rigtig orintalsk By med snævre, krumme og smudsige Gader; den har ofte lidt af Ildebrande, sidst 1879. Mod NV. ligger *Travnik,* 6500 Indb., mod N. ved Bosna *Senica,* 7200 Indb., og, nær ved Nordgrænsen, *Dervent,* 5400 Indb., ved Vrbas *Banjaluka,* 14,800 Indb., med Handel med Korn og Tobak og Heste- og Svineavl, og *Jajce,* tidligere de bosniske Kongers Kroningsby, helt mod NV. i det saakaldte „tyrkisk Kroatien" ved Unna *Novi* og *Bihac,* 6200 Indb., i det nordøstlige, bedst befolkede Hjørne *Tuzla Dolnja,* 11,300 Indb., *Bjelina,* 10,100 Indb., og *Zvornik* ved Drina, samt ved Save *Brckna,* 6600 Indb. — I Herzegovina mod S. ligger Hovedstaden *Mostar* ved Narenta, 16,400 Indb., en næsten helt orientalsk By med Handel, Vin- og Silkeavl samt Industri, især i Silke og Vaaben, sydligere *Trebinje.*

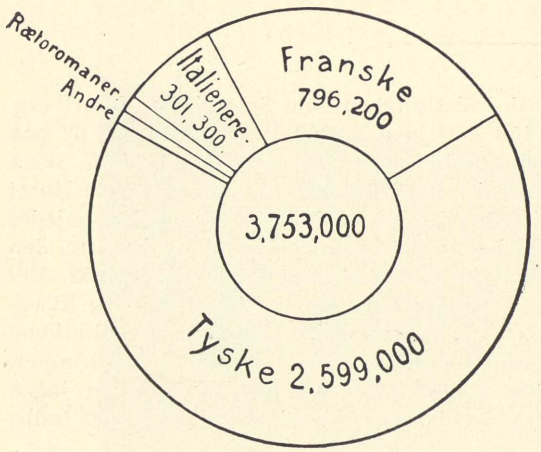
S. for Bodensø ved højre Rhinbred, indesluttet mellem Schweiz og Vorarlberg, ligger **Fyrstendømmet Liechtenstein,** 159 km² med 10,000 Indb. (1910), c. 62 paa 1 km², omtrent alle Tyske og Romersk-Katolikker. Det er opstaaet af de smaa Grevskaber *Vaduz* og *Schellenberg,* der ved Aar 1700 købtes fra Vorarlberg af Huset Liechtenstein, som ejer store Godser i Østerrig, ligesom i Tyskland; 1718 ophøjedes det til Fyrstendømme, 1866 udskiltes det af det tyske Forbund og har fra den Tid sluttet sig nøje til Østerrig, til hvis Toldomraade det hører siden 1852. Det er et bjærg- og skovrigt Land, med gode Græsgange; der er Vin-, Frugt- og Kvægavl samt nogen Industri i Bomuld og Træ. Riget har fra 1862 en konstitutionel Forfatning, det lovgivende Kammer (die Landstände) bestaar af 15 Medlemmer. Budgettet 1911 lød: Indtægter 767,700, Udgifter 781,300 østr. Kr.; der er ingen Gæld; fra 1867 er Hæren ophævet. Hovedstaden er *Vaduz* i Rhindalen, 1200 Indb., med Slottet *Hohen-Liechtenstein.*

SCHWEIZ

§ 1. Historiske og politiske Forhold.

I Begyndelsen af Middelalderen falder Schweiz' Historie sammen med det frankiske Rige, efter at dette havde undertrykt Allemannerne; derpaa hørte det dels til det burgundiske, dels til det schwabiske og senere til det tyske Rige. Blandt Lensfyrsterne udøvede navnlig Hertugerne af *Zähringen* en betydelig Indflydelse over Landet; men efter denne Slægts Uddøen (1218) opløstes det i en Mængde større og mindre Herredømmer og gejstlige Stifter, som Habsburg, Toggenburg, Neuenburg, St. Gallen og Basel, samt Kommuner, hvilke sidste undertrykkedes af de første; 1291 forenede Skovkantonerne *Schwyz, Uri* og *Unterwalden* sig, 1308 udbrød Frihedskampen, særlig foranlediget ved Habsburgernes Undertrykkelse, 1315 fulgte Sejren ved Morgarten og Edsforbundet i Brunnen mellem de tre Kantoner. I de næste Aar indtil 1353 sluttede Kantonerne *Luzern, Zürich, Zug, Glarus* og *Bern* sig til, saaledes var de „8 gamle Steders Edsforbund" dannet. Ved heldige Krige befæstede de deres Stilling (Sempach 1386, Kampen mod Karl den Dristige 1476—77), fra 1481 til 1513 traadte *Fribourg, Solothurn, Basel, Schaffhausen* og *Appen-*

zell til. For øvrigt løstes disse 13 Kantoner først faktisk fra det tyske Rige ved Baselfreden 1499, ved den westfalske Fred 1648 anerkendes deres Selvstændighed. Imidlertid havde Reformationen medført heftige Stridigheder i Forbundet, heller ikke manglede det paa politiske Rivninger i Kantonerne, som regeredes højst forskelligt, til Dels med Undertrykkelse af de lavere Stænder Efter at Napoleonstiden havde bragt flere Forandringer i Forfatningen — Opretelsen af den helvetiske Republik 1798, hvorved Landet blev een Stat, og Napoleons Mediationsforfatning 1803, der søgte at mægle mellem det føderative System og den nye Ordning —, og efter at flere gejstlige Stifter var blevne sekulariserede, traadte de nye Kantoner til i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede: *Vaud, Aargau, Thurgau, St. Gallen, Graubünden* og *Tessin*, endelig føjede Wienerkongressen de tre sidste Kantoner: *Genève, Valais* og *Neuchâtel* til, og Schweiz vendte tilbage til de gamle Forfatningsforhold som Statsforbund; tillige garanterede Stormagterne Landets Neutralitet. Endelig gaves 1848, efter nye Rivninger og Besejringer af „der Sonderbund" (Luzern, Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug, Fribourg og Valais), den nu bestaaende Forfatning efter de nordamerikanske Fristaters Mønster. Skønt Landet har mange Modsætninger at opvise, baade hvad Nationalitet, Religion, politiske og sociale Forhold angaar, har det dog altid været enigt, naar det kom an paa at forsvare Frihed og Fædreland; en god Støtte har det ogsaa haft i sine Naturforhold. Beliggenheden mellem Frankrig, Italien, Østerrig og Tyskland vil altid hævde det en særlig Betydning.

Schweiz' Befolkning.

Schweiz ligger mellem 45° 49' og 47° 50' n. Br. og mellem 5° 56' og 10° 29' ø. L., det strækker sig c. 225 km fra S. til N. og 340 km fra V. til Ø., Grænselinjen er c. 1700 km, Arealet 41,300 km². Naar undtages de ganske smaa Stater, er det den eneste evropæiske Stat sammen med Serbien (og Luxemburg), som helt mangler Kyst, indesluttet mod Ø. af Østerrig, mod N. af Tyskland, mod V. af Frankrig og mod S. af Italien.

Befolkningen udgjorde 1911: 3,753,300 (1850: c. 2,393,000, 1870: 2,669,000, 1901: 3,341,000), c. 91 paa 1 km²; men Tætheden er meget forskellig. Bjærgkammene er meget daarligt befolkede, Graubünden har saaledes kun 16, Valais 25 paa 1 km², medens mange af Dalene er særdeles godt befolkede, Egnene mellem Basel og Zürich har 150—200, Appenzell-Ausser-Rhoden endog 240 og Genève 549 paa 1 km². Udvandringen, der var steget stærkt i Slutningen af forrige Aarhundrede og i 1883 endog naaede c. 13,500, er i de senere Aar taget meget betydeligt af; i de sidste Aar udvandrer omkring 5000 til oversøiske Lande (1912: 5870). Baade i national og religiøs Henseende er Forholdene brogede, uden at det dog skader Statens Enhed, thi hverken Nationalhad, som det f. Eks. hersker i Nabostaten Østerrig-Ungarn, eller religiøs Fanatisme har noget at sige. Af Indbyggerne i 1910 var 2,599,000 *Tyske*, der taler en i mange Dialekter delt Gren

af Øvretysk, og som mest bor i det nordlige og midterste Schweiz, og 796,200 *Franske,* mest i de vestlige Kantoner; Sproggrænsen skærer Kantonerne Bern, Fribourg og Valais, saaledes at disse er blandede, medens Genève, Vaud og Neuchâtel helt er franske (se for øvrigt p. 307); dertil kommer 301,300 *Italienere,* der bor i hele Tessin og en Del af Graubünden (som Arbejdere findes Italienere spredte over det hele), 39,900 *Rætoromaner* eller *Ladinere,* der næsten alle bor i Graubünden, men for øvrigt er noget i Tilbagegang, samt 19,000 af andre Nationaliteter; s. Aar fandtes der i Landet 565,300 Fremmede. Hvad Religionen angaar, er Kantonerne mere blandede, og de religiøse Forskelligheder falder ikke sammen med de nationale; der var i 1910 2,108,600 Reformerte, 1,590,800 Katolikker, 46,300 af andre Sekter og 19,000 Jøder. Næsten helt reformerte er Kantonerne Appenzell-Ausser-Rhoden, Schaffhausen, Zürich, Vaud og Neuchâtel, overvejende reformerte er Thurgau, Aargau, Basel, Bern, Glarus og Graubünden; næsten helt katolske er Luzern, Zug, Uri, Schwyz, Unterwalden, Appenzell-Inner-Rhoden, Tessin og Valais, overvejende katolske er Genève, St. Gallen, Solothurn og Fribourg. Jøderne er spredte over det hele. Der er fuldstændig Religionsfrihed; kun Jesuiterne og de med dem beslægtede Kongregationer er udelukkede. — Undervisningsvæsenet staar særdeles højt, naar undtages i de helt katolske Bjærgkantoner, og der er gjort overordentlig meget for det siden 1830 og især siden 1874, da der indførtes Skoletvang, saa at der nu er meget faa virkelige Analfabeter. For øvrigt er Skolevæsenet de enkelte Kantoners Sag, Forbundet underholder blot det saakaldte eidgenøssische Polytechnikum i Zürich og stiller den Fordring, at der er Skoletvang, og at Undervisningen i Almueskolen skal være gratis og konfessionsløs; 1910 var der 1059 Skoler for Smaabørn og 4704 Almueskoler foruden Sekundærskoler, Mellemskoler og obligatoriske Fortsættelsesskoler med Rekrutkursus (hver Værnepligtig skal aflægge en Prøve) samt Lærerseminarier, endvidere mange Gymnasier, som for det meste er forbundne med Kantonskolerne, Real-, Industri- og Handelsskoler; der er 7 Universiteter, i Basel, Bern, Zürich, Genève, Lausanne, Fribourg (katolsk) og Neuchâtel, samt det ovennævnte Polytechnikum; ved Universiteterne var der 1912 over 7000 Stud., hvoraf en stor Del fremmede.

Næringsveje. Af Arealet regnes c. 25 % at være uproduktiv (i Graubünden, det ufrugtbareste, er der c. 41 %), c. 18 % er Ager-, Vin- og Haveland og 21 % Skov, medens Enge og Græsgange er c. 36 %. Agerbruget er saaledes ringe, og Kornproduktionen (mest Hvede) slaar langtfra til, omtrent Halvdelen af Forbruget maa indføres, kun Solothurn, Luzern og Schaffhausen producerer mere, end de behøver. Foruden Korn dyrkes især Kartofler, Foder- og Sukkerroer, Hør og Hamp samt Tobak; især maa mærkes Avlen af Frugt og Vin, den sidste navnlig i Vaud, men ogsaa i Valais, Neuchâtel, Tessin, Graubünden, Schaffhausen, Aargau m. fl.; der produceres aarlig omkring 1 Mill. hl, i 1911 c. 749,000; der indføres dog en Del fra Frankrig. Produktionen af Frugtvin er ikke ringe. Skovene, som har været i Tilbagegang ved Forsømmelse og planløs Udrydden, er nu i Fremgang siden 1876, da de behandles mere forstmæssig, og giver en Del Udbytte. — Kvægavlen er langt vigtigere, navnlig i Alpeegnene, hvor den saa at sige er eneherskende som Sæterdrift (Sennhytter; Senn, ɔ: en, som ejer Kvæg), og leverer den udmærkede, over hele Verden kendte Ost, hvis Produktion er i stadig Tiltagen paa Agerbrugets Bekostning; højest staar Avlen af Hornkvæg (særlig mærkes den berømte Simmenthalerrace), som stadig er i Tiltagen; desuden er der Faare- og Gedeavl, hvilke dog er i Tilbagegang, og Heste- og Svineavl, som i de senere Aar er i Stigen; 1911 var der 1,443,500 Stkr. Hornkvæg (1892: c. $1{,}_3$ Mill.), 144,128 Heste,

161,414 Faar, 341,296 Geder og 570,226 Svin. Desuden er der en Del Biavl over hele Landet, og Silkeavl, i Graubünden og Tessin. — Skønt Landet har meget lidt af brugbare Mineralier — noget Jærn og Salt, Asfalt og ubetydeligt af Brunkul —, er dog Industrien meget stor, ja i nogle Grene kan Schweiz regnes til Verdens første Fabriksland; det maa herved erindres, at Vandet i høj Grad bruges som Drivkraft, især i den nyeste Tid til Fremstilling af Elektricitet, og at Husfliden staar paa et meget højt Trin; paa den anden Side har Industrien ikke frembragt de større Landes talrige Arbejderbefolkning eller de store overfyldte Byer, ingen By har over 200,000 Indb., og kun 6 har over 50,000. Det er navnlig Juraegnene, de vestlige og nordlige Kantoner, der er industrielle; her nævnes Fabrikkerne i Bomuld (Aargau, Zürich, St. Gallen, Appenzell, Glarus, Zug) og i Silke (Zürich, Basel, Aargau og Bern), dernæst Musselin- og Broderifabrikkerne (St. Gallen, Appenzell, Thurgau), Urfabrikationen i det franske Schweiz, Maskinfabrikationen, navnlig i Zürich og St. Gallen, Lærredsvæverierne i Bern, hvilke forøvrigt er i Tilbagegang. Straafletningen (Aargau, Fribourg, Tessin, Zürich, Luzern, Genève), Guld- og Sølvarbejderne, Papirfabrikationen i Basel, Træarbejderne i Berner-Oberland, Tobaksfabrikkerne (Aargau, Vaud) og Spilledaasefabrikationen (Vaud, Genève). — Paa Grund af den betydelige Industri, Landets Beliggenhed som vigtigt Passageland og Folkets Foretagelsesaand er Handelen meget livlig. I 1911 udgjorde Værdien af den samlede Indførsel over 1848,8, af Udførslen over 1288,8 Mill. Frs. (Schweiz har det franske Møntsystem). Omsætningen foregaar selvfølgelig mest med Nabostaterne, men den er heller ikke ubetydelig med England, Nordamerika og Rusland; der udføres Produkter af Kvægavlen og Industrien, indføres Korn, Raaprodukter, Vin, Brændevin, Tobak og Kolonialvarer; Transithandelen er ligeledes betydelig. Trods de vanskelige Forhold har Landet særdeles gode Veje og navnlig et betydeligt Jærnbanenet — 1912 5112 km —, og intet Land har vistnok paa Samfærdslens Omraade saa mange Kæmpebygninger at opvise, som ved St. Gotthardstunnelen, Splügenpasset osv. og de mange Bjærgbaner. Af Telegraflinjer var der 1911 3575 km, der tilhørte Staten (Traadlængde: 26,306 km). Baade Jærnbaner og den vidt forgrenede Dampskibsfart paa alle de større Søer benyttes i en overordentlig Grad, og intet Land besøges vistnok af saa mange Rejsende, mange hundrede Tusinder aarlig; af Fremmede boede der i 1911 som ovfr. nævnt henved 600,000. Det er en stor Indtægtskilde for Landet, paa den anden Side kan man ikke nægte, at det virker demoraliserende paa Befolkningen, den gamle Gæstfrihed er forsvundet, alt gøres i Penge, og i mange Egne er Befolkningen snart kun bestaaende af Hotelværter, Opvartere, Førere osv.; man regner over 1900 Hoteller i Landet.

Efter Forfatningen af 1848, revideret 1874, er Schweiz en republikansk Forbundsstat, „Schweizerische Eidgenossenschaft“, bestaaende af 22, i Størrelse meget ulige Kantoner, hvoraf de tre atter hver deles i 2 Afdelinger, saaledes at der i det hele er 25 Stater. Den øverste Magt har Forbundsforsamlingen (Bundesversammlung) i Bern; den har alene Retten til at slutte Forbund, sanktionerer de enkelte Kantoners Regeringsform og tager Bestemmelser om de fælles Anliggender som Militær-, Jærnbane- og Møntvæsen. Forbundsforsamlingen bestaar af 2 Kamre: Nationalraadet, der vælges direkte af hele Folket paa 3 Aar, 1 Medlem for hver 20,000 Indb. eller mindst 1 for hvert Kanton (1912: 167 Medl.), og Stænderraadet, der bestaar af 2 Medl. for hvert Kanton, de halverede Kantoner sender kun 1 hver, saaledes at det i alt har 44 Medl. Forbundsforsamlingens Beslutninger skal dog, naar de ikke er af paatrængende Natur, underkastes almindelig Folkeafstemning, hvis mindst 30,000 stemmeberettigede Borgere

eller 8 Kantoner fordrer det. Den udøvende Magt er lagt i Hænderne paa Forbundsraadet (Bundesrath), der bestaar af 7 Medlemmer og vælges paa 3 Aar af den samlede Forbundsforsamling, ligesom denne ogsaa vælger Forbundsraadets Præsident og Vicepræsident paa 1 Aar. Den øverste Domstol er Bundesgericht i Lausanne (19 Medl. og 9 Suppleanter), som ligeledes vælges af Forbundsforsamlingen paa 6 Aar. — De enkelte Kantoner er alle demokratiske Republikker med for øvrigt noget afvigende Regeringsformer. Uri, Glarus, Unterwalden og Appenzell er rene Demokratier, hvor den lovgivende Magt udøves af Landesgemeinde, o: Forsamling af alle stemmeberettigede Borgere. I de øvrige Kantoner har Folket overdraget Myndigheden til repræsentative Forsamlinger (Grosser Rath, Kantonsrath osv.), hvor dog ogsaa de vigtigste Beslutninger er underkastede hele Folkets Afstemning.

Den økonomiske Tilstand er i det hele god, der er udbredt en vis ligelig Velstand over hele Landet, Sparsommelighed og Nøjsomhed er gennemgaaende Træk, store Grundejendomme er sjældne. Statens aarlige Budget er henved 100 Mill. Frs. — 1911 var Indtægterne c. 98,044,000, Udgifterne 98,296,000 Mill. Frs. — og viser i Almindelighed et lille Deficit, men i Virkeligheden er der Overskud, da Gælden er ubetydelig og overgaas af Aktiverne. Det samme gælder for Budgetterne i de enkelte Kantoner, der tilsammen i Aktiver har et Overskud af over 255 Mill. Frs. — Forbundet har ingen staaende Hær, men en Militshær, der deles i den regulære Hær eller Auszug og i Landwehr samt Landsturm, i hvilken enhver vaabenfør Mand er pligtig at tjene, i Auszug fra det 20. til 32., i Landwehr fra det 32. til det 45. Aar, og derefter i Landsturm til det 48. Aar; 1912 bestod den af: Auszug 143,850, Landwehr 69,600 og Landsturm 214,100 Md., ialt c. 421,500 Md. Skønt Staten er neutral, anvendes der meget paa Hærens Uddannelse (1911 var Forbundsregeringens Udgifter til Militæret c. 44,8 Mill. Frs.).

Kantonerne (Tallene fra Folketællingen Dec. 1910) er:

1.	Genève (Genf)	300	km²	med	155,000	Indb.,	549	paa	1	km²
2.	Vaud (Waadt)	3,250	—	—	317,400	—	98	—	—	
3.	Neuchâtel (Neuenburg) ..	800	—	—	133,100	—	165	—	—	
4.	Valais (Wallis)	5,200	-	—	128,400	—	25	—	—	
5.	Fribourg (Freiburg)	1,650	—	—	139,600	—	83	—	—	
6.	Bern	6,850	—	—	645,900	—	94	—	—	
7.	Solothurn	800	—	—	117,000	—	148	—	—	
8.	Basel-Stadt	50	—	—	135,900	—	3,776	—	—	
9.	Basel-Land	400	—	—	76,500	—	179	—	—	
10.	Aargau	1,400	—	—	230,600	—	164	—	—	
11.	Zürich	1,700	—	—	503,900	—	292	—	—	
12.	Schaffhausen	300	—	—	46,100	—	157	—	—	
13.	Thurgau	1,000	—	—	134,900	—	133	—	—	
14.	St. Gallen	2,000	—	—	302,900	—	150	—	—	
15.	Appenzell-Ausser-Rhoden .	250	—	—	58,000	—	240	—	—	
16.	Appenzell-Inner-Rhoden ..	150	—	—	14,700	—	85	—	—	
17.	Glarus	700	—	—	33,300	—	48	—	—	
18.	Schwyz	900	—	—	58,400	—	64	—	—	
19.	Zug	250	—	—	28,100	—	118	—	—	
20.	Luzern	1,500	—	—	167,200	—	111	—	—	
21.	Unterwalden ob dem Walde	500	—	—	17,200	—	36	—	—	

22.	Unterwalden nid dem Walde	300 km² med	13,800 Indb.,	48 paa 1 km²
23.	Uri	1,100 — —	22,100 —	21 — —
24.	Graubünden	7,150 — —	117,100 —	16 — —
25.	Tessin	2,800 — —	156,200 —	56 — —
	Schweiz	41,300 km² med	3,753,300 Indb.,	91 paa 1 km²

Indbyggertallene er fra 1910, for de større Byers Vedkommende (over 10,000) fra 1912.

§ 2. Stedbeskrivelse.

1. **Genève,** i det sydvestlige Hjørne ved Lac Leman, et af de mindste Kantoner, indesluttet af Frankrig; af Indbyggerne er kun godt 10 % Tyske, 5,5 % Italienere, de øvrige Franske; lidt over Halvdelen er Katolikker, c. 47 % Reformerte, desuden nogle Jøder m. fl. — *Genève* (*Genf,* ital. Ginevra), paa begge Sider af den fra Lac Leman udstrømmende Rhône, med Forstæderne, som *Plainpalais* og *Eaux-Vives* paa venstre og *Les Pâquis* paa højre Bred, 132,800 Indb., er Hovedstad og Landets tredjestørste og rigeste By („det lille Paris"), samt siden Kalvins Tid det franske Schweiz' aandelige Midtpunkt, Universitetet er opstaaet af det af Kalvin 1558 stiftede Akademi; tillige er den Samlingssted for mange, navnlig lærde politiske Flygtninge, som her fortsætter deres videnskabelige Arbejder. Den er en betydelig Handels- og Industriby, navnlig Hovedpladsen for Urfabrikationen og Arbejderne i Guld og Sølv. Paa Grund af sin smukke Beliggenhed og sit milde Klima besøges den af mange Fremmede; Rhône, over hvilken der fører 7 Broer, deler den i to Dele: paa venstre Bred ligger den gamle By, den livligste Del, paa højre Quartier St. Gervais, tidligere Forstad; paa en lille Ø i Rhône er der et Mindesmærke for den i Genève fødte Rousseau. Mod N. ved Søens vestlige Bred er den lille smukt liggende By *Versoix.*

2. **Vaud** *(Waadt),* N. for Lac Leman til ud over Neuchâtelsøens Sydspids, tillige Egnen ved højre Rhônebred indtil Dent de Morcles, fransk-reformert Kanton, kun henved 9 % Tyske og henved 4 % Italienere samt godt 13 % Katolikker. Indbyggerne har særlig Ry for deres Dannelse, Kantonet er rigt paa Undervisningsanstalter. — *Lausanne* nær ved Lac Lemans Nordkyst, 69,100 Indb., Hovedstaden, meget besøgt for sin smukke Beliggenhed og sit milde Klima, har Akademi, er Sæde for Bundesgericht og har nogen Industri og Handel samt Vinavl; Byen er bygget paa 3 Høje, den inderste Del har stejle Gader, de ydre Bydele er derimod elegante og smukt anlagte. Mod Ø. ved Søen ligger *Vevey* (Vivis), 16,300 Indb., smukt beliggende med mange Landsteder, har Industri og Handel; *Montreux,* 18,500 Indb., er et paa Grund af det milde Klima meget besøgt Kursted, i Rhônedalen ligger Salinebyen *Bex,* 3500 Indb., ved Neuchâtelsøens Sydspids *Yverdon (Ifferten),* 8600 Indb., kendt af det af Pestalozzi stiftede Institut; den har Svovlbade; mod N. ved Søen *Grandson* med Cigarfabrikation, kendt fra Karl den Dristiges Nederlag 1476.

3. **Neuchâtel** *(Neuenburg)* V. for Søen af s. Navn i Jurabjærgene, fransk-reformert; kun c. 14 % Tyske og henved 3 % Italienere samt c. 14 % Katolikker. Skønt det fra 1815 hørte til det schweiziske Statsforbund, stod det, som Fyrstendømme, af Navn under Preussen indtil 1857. Forholdsvis har dette Kanton de fleste Byer paa Grund af den store Industri, særlig i Ure, men ogsaa i Chokolade, Cement m. m. — Ved Søen ligger *Neuchâtel,* 23,600 Indb., Hovedstad, smukt amfi-

teatralsk liggende paa Skraaningerne af Chaumont, med Industri i Kniplinger, Ure og Knive samt Vinavl; fra Neuchâtel gaar Jærnbanen mod SV. gennem Traversdalen til Frankrig. Mod N. ligger *Le Locle,* 12,900 Indb., og *La Chaux-de-Fonds,* 38,600 Indb., Hovedsæderne for Urfabrikationen og desuden Industri i Kniplinger, Guld og Sølv. La Chaux-de-Fonds er egentlig kun en Landsby („den store Landsby"), der har vokset sig stor ved Urindustrien.

4. **Valais** *(Wallis)* omfatter Rhônedalen og de sydlige Sidedale fra Rhônes Kilder til Vaud og desuden Landet ved venstre Rhônebred lige til Lac Leman. Af Indbyggerne er c. $^2/_3$ Franske, boende i den større vestlige Del, henved $^1/_3$ Tyske og knap 5 % Italienere, omtrent alle Katolikker, kun godt 1 % Reformerte. — Ved Sionne nær ved Rhônes højre Bred ligger Hovedstaden *Sion* (tysk *Sitten,* Romernes *Sedunum*), 6500 Indb., en gammel middelalderlig Bispestad, mod V. ved Dranse *Martigny,* 2500 Indb., mod N. ved Rhônes venstre Bred den lille By *St. Maurice,* mod Ø. nær ved Rhônes højre Bred den lille Flække *Leuk* el. *Louëche-Ville* med kendte Bade, *Louëche-les-Bains,* og østligere i det tyske Oberwallis ved Rhônes venstre Bred *Brieg (Brigue),* hvor Simplonvejen begynder. Et Midtpunkt for det store Fremmedbesøg er den helt moderne udseende By *Zermatt.*

5. **Fribourg** *(Freiburg,* det gamle *Uchtland)* omkring Saane (Sarine). Af Indbyggerne er over $^2/_3$ Franskmænd, henved $^1/_3$ Tyske og noget over 1 % Italienere; c. 15 % er Reformerte. — Hovedstaden *Fribourg* ved Saane, 21,000 Indb., har Industri i Straafletning og Ure, og Handel; Byen deles i den øvre franske og den nedre tyske Del og har en smuk Domkirke, over Saane fører to store Hængebroer. *Murten* el. *Morat* ved Søen af s. Navn er kendt af Karl den Dristiges Nederlag 1476. *Avenches* S. for Søen er Romernes Aventicum. Mod S. ligger *Gruyères* (Greyerz) nær ved Saanes venstre Bred, kendt af sin Ost.

6. **Bern,** det næststørste og folkerigeste Kanton, strækker sig fra Højalperne (Berner-Oberland) mod N. over Schweizerhøjsletten og Jura lige til Elsass' Grænse; Juralandet forenedes med Bern 1815. Det er overvejende tysk-reformert, der er kun henved 17 % Franske og lidt over 1 % Italienere samt henved 14 % Katolikker. — I *Berner-Oberland,* hvor Beboerne nu mest lever af de Rejsende, ligger: *Thun* ved Aar, 7400 Indb., med den eidgenøssische Militærskole; mellem Thuner- og Brienzersøen *Interlaken* og *Unterseen,* tils. 7200 Indb., *Brienz* ved Brienzersøen, *Lauterbrunnen,* 2600 Indb., ved Vandfaldet Staubbach, *Grindelwald,* 3400 Indb., og *Meiringen* i Haslidalen, 3100 Indb., alle meget besøgte. Paa Højsletten, hvor der drives betydelig Kvægavl (navnlig er Emmendalen Sædet for Osteproduktionen), ligger *Bern,* paa de tre Sider omflydt af Aar, 89,900 Indb., en ægte Schweizerby med Buegange i Gaderne, fremspringende Tage osv., anlagt 1191 af den sidste Zähringer; den har et 1834 stiftet Universitet, en smuk Domkirke, ikke ringe Handel og Industri, men dens egentlige Betydning ligger i, at den er Forbundshovedstad. I Emmendalen ligger *Burgdorf* (Berthoud), 9300 Indb., med Industri. Pestalozzi aabnede her sin første Skole 1798; og *Langnau,* 3100 Indb., Midtpunkt for Osteproduktionen, tillige med stor Tekstilindustri. I Juralandet, som har overvejende fransk og katolsk Befolkning samt stor Urindustri, ligger: *Biel* el. *Bienne* ved Søen af s. Navn, 23,900 Indb.; midt i Søen findes den lille af Rousseaus Historie kendte Ø *St. Pierre. St. Imier (St. Immer)* i Dalen af s. Navn har 7400 Indb. Mod N. ligger *Porrentruy (Pruntrut),* 7000 Indb., tidligere Hovedstad i Bispedømmet Basel, og *Delémont (Delsberg),* 6100 Indb., med Jærnværker.

7. **Solothurn** *(Soleure),* Ø. for Berns Juraland, for det meste selv hørende til Jura, er helt tysk (henved 2 % Franske) og overvejende katolsk (c. 31 % Reformerte). — *Solothurn,* smukt bygget By paa begge Sider af Aar ved Weissenstein,

11,700 Indb., er Hovedstad; mod NØ. ved Aar og ved Hauensteinertunnelen ligger *Olten,* 9300 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med stor Industri.

8—9. **Basel** *(Bâle)* i det nordlige Jura, indesluttet af Solothurn, Aargau og Rhinen, er siden 1833 delt i:

a) *Basel-Stadt,* det mindste Kanton, med 135,900 næsten alle tyske (henved 3 % franske) og overvejende reformerte Indb. ($^1/_3$ Katolikker). Ved Rhinknæet paa begge Sider af Floden ligger den godt byggede Hovedstad og Schweiz' næststørste By *Basel,* 135,500 Indb.; paa venstre Bred ligger Gross-Basel, paa højre Klein-B. Paa Grund af sin Beliggenhed er den Landets vigtigste Handelsby og

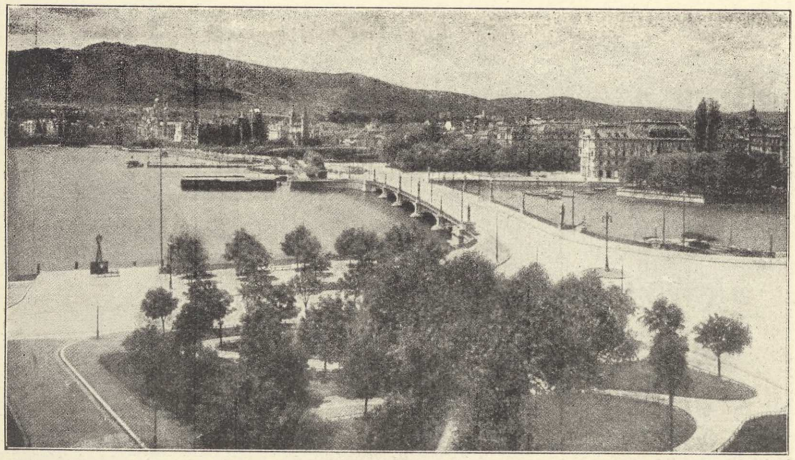
Interlaken. I Baggrunden Jungfrau.

rigeste Stad næst Genève, tillige har den betydelig Industri, navnlig er den ligesom hele Kantonet Hovedsædet for Silkebaandsindustrien. Den har en smuk gammel Domkirke, et 1460 stiftet Universitet samt betydelige Undervisnings-, Missions- og Velgørenhedsanstalter.

b) *Basel-Land,* med 76,500 næsten alle (97 %) tyske og overvejende reformerte Indb. (henved 23 % Katolikker). — Ved Ergolz ligger Hovedstaden *Liestal,* 5900 Indb., med Industri i Silkebaand og Handsker; *Sissach,* 2600 Indb., har Papirmøller, den lille By *Augst* ved Rhinen er Romernes Augusta Rauracorum.

10. **Aargau,** Ø. for det forrige omkring Aar, Reuss og Limmat, begrænset mod N. af Rhinen, er omtrent helt tysk; over 55 % er Reformerte, over 44 % Katolikker. — Ved Aar ligger Hovedstaden *Aarau,* 11,000 Indb., med betydelig Industri (Staalvarer og Klokker), ved Rhinen det med Mure og Taarne omgivne *Rheinfelden,* 3400 Indb., der er Midtpunktet for en stor Saltproduktion og har Laksefiskeri. I Nærheden af den ved Aar liggende lille By *Brugg,* 3700 Indb., findes Sindssygeanstalten *Königsfelden.* Nær ved *Windisch,* der er bygget paa det gamle *Vindonissas* Sted ved Aars og Reuss' Forening, findes Ruinerne af *Habsburg.* Ved Limmat ligger *Baden,* 8200 Indb., med varme Bade, paa hvilke hele Kantonet er rigt; mod S. *Zofingen,* 3500 Indb., begge Industribyer.

11. **Zürich,** omkring Søen af s. Navn, strækkende sig mod N. til Rhinen og Thur, er næsten helt tysk (c. 2,5 % Italienere og knap 1 % Franske) og reformert (henved 19 % Katolikker). — Hovedstaden *Zürich* ved Søens Nordende og paa begge Sider af Limmat, der deler den i den store og lille By, medens Sihl, der løber i Limmat N. for Byen, begrænser den mod V., Landets største By og med de tidligere Forstæder eller „Aussergemeinden", der er lejrede i en vid Kreds om Byen — som *Aussersihl, Enge, Wollishofen, Fluntern, Hirslanden, Hottingen, Oberstrass, Riesbach, Unterstrass* og *Wiedikon* —, 192,200 Indb. Zürich er det tyske Schweiz' kommercielle og aandelige Midtpunkt, tillige den største Fabriksstad, særlig i Uld og Silke; blandt de mange Læreanstalter nævnes Polytechnikum, stiftet 1855, og Universitetet, st. 1833; den er Hovedsædet for den schweiziske Boghandel. Mod S.

Zürich.

gaar Bjærgbanen til *Útliberg*. Langs Søens Bredder ligger talrige Fabriksbyer, saaledes ved den vestlige Bred *Horgen,* 3000 Indb., og *Wädenswyl* (Wädenschwyl), 5600 Indb., og ved den højre *Meilen*. NØ. for Zürich, hvor Jærnbanerne fra Centralschweiz forgrener sig, ligger *Winterthur,* 25,700 Indb., med betydelig Industri.

12. **Schaffhausen,** det eneste Kanton N. for højre Rhinbred, helt tysk og reformert, kun noget over 2 % Italienere og nogle faa Franske; henved 18 % Katolikker. — Ved Rhinen ligger Hovedstaden *Schaffhausen,* 18,500 Indb., en smuk middelalderlig By med Jærnindustri, Bryggerier og Brænderier, der ligesom i Nabobyen *Neuhausen* for en stor Del drives ved Rhinfaldet. Mod S. den lille By *Laufen* ved det smukke Vandfald, mod V. *Unterhallau,* med Vin- og Hampeavl.

13. **Thurgau,** ved Rhinen og Bodensøen, et tysk og overvejende reformert Kanton; der er nogle Italienere; henved 32 % er Katolikker. — Ved Murg ligger Hovedstaden *Frauenfeld,* 6800 Indb., med Industri navnlig i Bomuld; nær ved Thur *Weinfelden,* 2700 Indb., med Vinavl og Frugtavl, ved Bodensøen Havnen *Romanshorn,* 3200 Indb., med betydelig Kornhandel, og *Arbon,* 11,000 Indb. Ved Untersee ligger Slottet *Arenenberg,* der før ejedes af Kejserinde Eugenie, men som hun har skænket til Kantonet.

14. **St.-Gallen,** mellem Bodensøen, Thurgau, Zürich og Rhinen, strækkende sig mod S. over Wallensøen, er helt tysk, kun c. 2 % Italienere; godt 60 % er Katolikker, 300 Jøder. — Mod N. ved Steinach ligger Hovedstaden *St. Gallen,*

62,400 Indb., Midtpunktet for stor Industri i Bomuld, Broderi og Musselin; Navnet kommer af den hellige Gallus, hvis berømte Abbedi nu er ophævet; Byen har et gammelt Bibliotek med mange Haandskrifter. Ved Bodensøen ligger Havnen *Rorschach,* 13,200 Indb., med livlig Handel og Industri, ved Zürichersøen Havnen *Rapperswyl* (Rapperschwyl), ved Thur *Wattwyl,* med Tekstilindustri, N. for Thurs øvre industrielle Dal Toggenburg den lille By *Wildhaus,* Zwinglis Fødeby; mod S., hvor Hovedvejen gaar over *Sargans,* ligger Badestederne *Ragatz* og *Pfäffers* i Taminadalen, ved Rhinen *Altstätten,* 5700 Indb., med Industri og Handel.

15—16. **Appenzell,** helt omsluttet af St. Gallen, blev paa Grund af religiøse Stridigheder 1597 delt i

Appenzell med Sentis i Baggrunden.

a) *Appenzell-Ausser-Rhoden* mod V., er næsten udelukkende tysk og langt overvejende reformert, kun henved 10 % katolske; Indb. driver megen Industri i Bomuld, Broderi og Musselin og har Ord for deres Velstand. — Hovedstad er *Herisau,* 15,600 Indb.

b) *Appenzell-Inner-Rhoden* mod Ø., med tyske og overvejende katolske Indbyggere (kun noget over 6 % Reformerte), der ernærer sig ved Kvægavl og Væveri og er kendte for deres ejendommelige djærve Lune. — Hovedstad er *Appenzell* ved Sitter, 5100 Indb., en gammel middelalderlig By med malede Træhuse; i Nærheden Mælkekurstederne *Weissbad* og *Ebenalp.*

17. **Glarus,** omkring Linthdalen, et tysk og overvejende reformert Kanton, c. 24,5 % Katolikker; Hovederhvervet er Industri og Kvægavl. — Ved Linth ligger Hovedstaden *Glarus,* 5100 Indb., ny opbygget efter Branden 1861, med Klædeindustri; paa den anden Side af Linth *Ennenda,* 2500 Indb., med stor Industri, mod N. *Näfels,* 2000 Indb., kendt af Slaget 1388, mod SØ. i Sernftdalen den lille *Elm,* kendt af det voldsomme Bjærgskred 1881.

18. **Schwyz,** mellem Züricher-, Zuger- og Vierwaldstädtersøen, næsten helt tysk (2 % Italienere) og katolsk Kanton (noget over 3 % Reformerte). — Ved

Foden af Mythenstock ligger Hovedstaden *Schwyz,* 3400 Indb., med en smuk Kirke. Byens Havn er *Brunnen* ved Vierwaldstädtersøen, kendt af Edsforbundet og besøgt af mange Rejsende paa Grund af de smukke Omgivelser, ligesom de andre Byer ved Søen: *Gersau* og *Küssnacht,* mod NØ. ligger Flækken *Einsiedeln,* 4100 Indb., med et Benediktinerabbedi, hvis Mariabillede besøges af over 160,000 Pilegrimme aarlig.

19. **Zug,** ved Søen af s. Navn, det mindste hele Kanton, tysk og katolsk, noget over 3 % Italienere og henved 7 % Reformerte. — *Zug* ved Søen af s. Navn, 8000 Indb., er Hovedstad og har Industri, den gør et middelalderligt Indtryk med sine Mure og Taarne; i Nærheden ligger Mælkekurstedet *Felsenegg,* Kantonet eksporterer meget kondenseret Mælk. Det lille Landskab *Morgarten* S. for Egerisøen er kendt af Slaget 1315.

20. **Luzern,** V. for Søerne, strækkende sig over et stort Stykke af Højsletten, er tysk (kun c. 1,5 % Italienere) og overvejende katolsk (godt 8 % Reformerte). — Hovedstaden *Luzern* ved Vierwaldstädtersøen, hvor Reuss flyder ud af den, 40,900 Indb., er en smuk By baade i Bygning og Beliggenhed nær ved Rigi og derfor meget besøgt; den er Hovedsædet for Katolicismen i Schweiz og har megen Industri; tæt ved Byen findes Thorvaldsens Løve til Minde om de ved Tuilerierne 1792 faldne Schweizere. *Sempach* ved Søen af s. Navn er kendt af Slaget 1386.

21—22. **Unterwalden,** V. og S. for Vierwaldstädtersøens Arme, er fra det 12. Aarhundrede ved Kernwald delt i

a) *Unterwalden nid dem Walde* el. *Nidwalden,* den lavere Del mod N., med tysk og katolsk Befolkning (c. 2,2 % Italienere, nogle faa Reformerte). — Hovedstaden er *Stanz,* c. 1300 Indb., liggende smukt mellem Frugthaver og Enge; Havne ved Vierwaldstädtersøen er *Stanzstad* og *Buochs.*

b) *Unterwalden ob dem Walde* el. *Obwalden,* den højere Del mod V. og S., med næsten hel tysk og katolsk Befolkning. Hovedstad er *Sarnen* ved Aars Udløb af Sarnersøen, mod Ø. ligger *Kerns,* mod SØ. Benediktinerklostret *Engelberg,* en vigtig Turiststation midt i en storartet Alpenatur.

23. **Uri,** omkring den øvre Reussdal, med overvejende tysk (henved 5 % Italienere) og katolsk Befolkning (c. 9 % Reformerte). — I Reussdalen og ved St. Gotthardsbanen ligger Hovedstaden *Altdorf* (Uri), 3800 Indb., med Handel; Egnen er rig paa Minder fra Tellsagnet, den nærliggende *Bürglen* paavises som Tells Fødested. Ved Vierwaldstädtersøen ligger Altdorfs Havn *Flüelen*; mod N. ved Søens Vestkyst *Rütli,* kendt fra Sagnet om Sammensværgelsen 1307. *Amsteg* og *Göschenen,* Bjærgbyerne ved St. Gotthardsbanen, er nævnt (p. 263); Hovedpladsen i Urserendalen er *Andermatt.*

24. **Graubünden** *(Bünden, Grisons)* er det største Kanton, væsentlig omkring Rhinens Kildefloder og Engadindalen. Mejeri, Husindustri og Indtægten af de Rejsende skaffer den ringe Befolkning, der bor i talrige, indbyrdes kun lidet forbundne Dale, et rigeligt Udkomme. Af Indbyggerne er henved 47 % Tyske, c. 35 % Rætoromaner (Ladinere) og 17 % Italienere, desuden nogle hundrede Franske; c. 53 % er Reformerte og 47 % Katolikker. Engadindalen (tidligere Gotteshausbund) og den øvre Rhindal (Grauer Bund) har særlig rætoromansk og italiensk Befolkning, Tyskerne bor mest mod N. fra Chur og i Landets tredje Hoveddal Prättigau (Zehngerichte-Bund). — Den eneste By af Betydning er Hovedstaden *Chur* (fransk Coire, italiensk Cuira, Romernes Cuera) i Rhindalen, 15,100 Indb., med livlig Handel; Byen er omgiven af Villaer og Vinhaver. Ved Vorderrhein ligger de smaa Bjærgbyer *Ilanz,* tidligere Graubündens Hovedstad, og, i Tavetschdalen, *Disentis,* 1139 m over Havet, ved Hinterrhein *Thusis,* mod N. i Prättigau de smaa Byer *Mayenfeld,*

Fideris og *Klosters*, mod S. *Davos*, 11,200 Indb., et vigtigt Kursted for Tuberkuløse, med Bly- og Zinkgruber. Engadindalen udmærker sig ved sine nydelige smaa Bjærgbyer, der besøges af mange Rejsende og Syge paa Grund af den rene Bjærgluft; i øvre Engadin ligger *Silvaplana*, Badestedet *St. Moritz*, *Samaden* og *Pontresina*, særlig Centrum for Turistbesøget, i nedre Engadin Badestedet *Tarasp*.

25. **Tessin** *(Ticino)*, omkring øvre Ticino og dens Bifloder, er næsten helt italiensk og katolsk ($2{,}_3$ % Tyske, c. $1{,}_5$ % Reformerte). — Hovedstaden er *Bellinzona* (Bellenz) ved Ticino, 10,700 Indb., smukt liggende, omgiven med Mure og med tre Borge, og vigtig som Handelsby, da St. Gotthardsbanen, Bernhardinpassagen og andre Veje forener sig her. Ved Lago Maggiore ligger Havnen *Locarno*, 7500 Indb., med Handel, mod S. *Lugano* ved Søen af s. Navn, og ved St. Gotthardsbanen, 13,500 Indb., Kantonets betydeligste By, i en særdeles smuk Egn med Vin- og Frugthaver, Industri og betydelig Handel, navnlig med Kvæg; mod N., hvor St. Gotthardstunnelen ender, ligger *Airolo*.

BELGIEN

§ 1. Historiske og politiske Forhold.

I Oldtiden hørte Landet som *Gallia belgica* til Gallien og beboedes ligesom dette af Kelter, *Belger*, dog blandede med germanske Stammer. Sammen med Gallien kom det til Romerriget under Cæsar, under Folkevandringen faldt det med de nordlige Nederlande ind under Frankernes Herredømme, og fra den Tid har Belgiens Historie i mange Aarhundreder til Dels været knyttet sammen med Hollands. Ved Forliget i Verdun 843 kom de vestlige Landskaber Flandern og Artois til Frankrig, de østlige til Tyskland. Efterhaanden opløstes Landet i en Mængde Hertugdømmer, Grevskaber og Herskaber under tysk og fransk Lenshøjhed, hvis Navne er bevarede i de nuværende Provinsnavne; Grevskabet Flandern bevarede længst sin Selvstændighed, indtil det i Slutningen af det 14. Aarhundrede ved Giftermaal kom ind under Hertugerne af Burgund, som efterhaanden samlede alle Nederlandene under sig. Ved Giftermaal med Karl den Dristiges Datter fik Maximilian og derved Huset Habsburg Landene; navnlig under Karl V var Tilstanden blomstrende. Ved Overgangen til den habsburgsk-spanske Linje blev det derimod anderledes; men da Misfornøjelsen for en stor Del var fremkaldt ved Philip II's Undertrykkelse af de Reformerte i de nordlige Provinser, skilte de sydlige strængt katolske Provinser sig fra disse i Opstanden (1579) og blev under Spanien som de *spanske Nederlande*, bestaaende af to Hoveddele, skilte ved Bispedømmet Liége, nemlig mod V. Flandern, Brabant og Hainaut, mod Ø. Luxembourg. Ved Utrechterfreden 1713 gaves de som de *østerrigske Nederlande* til det habsburgsk-østerrigske Hus, under hvilket de til Dels havde en lykkelig Tid. Under Revolutionen erobredes Landet af Frankrig, som først dannede det til en egen Republik, men senere inddrog det helt tillige med Bispedømmet Liége. Ved Wienerkongressen forenedes det med Holland til eet *Kongerige Nederlandene*, skønt de to Lande havde store Modsætninger i Nationalitet og Religion, og deres økonomiske Interesser mere og mere havde fjærnet sig i Tidernes Løb. Belgierne følte sig tilsidesatte, idet hollandsk Sprog og hollandske Embedsmænd blev foretrukne, desuden tyngedes Belgierne af haarde Skatter, fordi de maatte tage Del i Hollands betydelige Statsgæld. Misfornøjelsen fik det

klerikale og frisindede Parti til at arbejde sammen, og Julirevolutionen bragte Opstanden til Udbrud, hvorved Belgien konstituerede sig som et eget Kongerige inden for dets nuværende Grænser under Leopold af Sachsen-Koburg; tillige erklærede Stormagterne det for et neutralt Land, hvad der dog ikke hindrede Tyskland i at krænke dets Neutralitet i Krigen 1914. Landets Udvikling er siden den Tid stadig i Fremgang, skønt det ikke har manglet paa stærke Rivninger mellem det klerikale og frisindede Parti, hvortil er kommet store Arbejderuroligheder, og trods sin ringe Størrelse — det er Evropas mindste Kongerige, naar undtages Montenegro og de til Tyskland hørende Kongeriger Württemberg og Sachsen —, indtager det dog en betydelig Plads blandt de evropæiske Stater. Det er i sin nuværende Skikkelse en vel afrundet Stat, rigtignok uden naturlige Grænser, den vestlige og nordlige lave Del hører til det mellemevropæiske Lavland, den sydøstlige til de rhinske Skiferbjærge. Det uheldigste ved dets Grænser er, at Scheldemundingen er hollandsk, noget, der baade i det 17. og 18. Aarhundrede og ogsaa efter Adskillelsen 1830 har voldt Vanskeligheder, da Holland havde tiltaget sig Ret til at spærre Schelden; 1863 blev endelig Scheldetolden ophævet.

Belgien ligger mellem 49° 30' og 51° 30' n. Br. og mellem 2° 36' og 6° 5' ø. L., saaledes strækkende sig c. 225 km fra S. til N., c. 300 km fra SØ. til NV.; Grænselinjen er c. 1340 km, hvoraf kun 67 km er Kyst, tilmed en flad Kyst med Grunde og Klitter; Grænsen mod Holland er c. 430, mod Preussen og Storhertugdømmet Luxembourg 225, mod Frankrig 615 km; Arealet er 29,450 km². Hertil kommer Belgisk Kongo, c. 382,800 km² med c. 15 Mill. Indb. (se I p. 436).

Befolkningen var 31. Decbr. 1911 7,490,400 (1912: c. 7,5 Mill.), c. 254 paa 1 km², saaledes at Belgien har den største relative Befolkning af alle Evropas Stater, naar ikke det tyske Kongerige Sachsen regnes. Bedst befolket er det vestlige og midterste af Landet, Vest-Flandern har 272, Øst-Flandern 375, Brabant 455 paa 1 km²; mod NØ. og hinsides Maas er Tætheden betydelig mindre, Namur har 99, Limburg 116, Luxembourg 52 paa 1 km². Befolkningen er i stadig Stigen, siden Adskillelsen fra Holland er den stegen til omtrent det dobbelte (1831: 3,786,000), men Tilvæksten i dette Aarhundrede er dog ikke saa stærk som i flere af Evropas tætbefolkede Stater, fordi Tætheden allerede tidligere var meget betydelig. Udvandringen har fra 1840 til 1867 oversteget Indvandringen med gennemsnitlig nogle Tusinder aarlig, men efter dette Aar er det omvendt; 1882 indvandrede 18,100, udvandrede 16,300, 1910 var Tallene 44,950 og 38,850. Belgien er særdeles rig paa Byer, over 1/3 af Befolkningen bor i Byerne.

Efter Nationaliteten er Befolkningen delt i to temmelig lige store Dele: mod N. bor *Flamlænderne,* den større, mod S. *Vallonerne,* den mindre Halvdel (se II p. 307); 1900 regnedes c. 52 % til den germanske og 48 % til den romanske Stamme; af Indbyggerne over 15 Aar talte c. 1,896,000 kun fransk (vallonsk), 1,875,000 kun flamsk, 18,400 kun tysk, medens 673,000 talte fransk og flamsk, 57,300 fransk og tysk, 6300 flamsk og tysk, 39,900 alle tre Sprog og c. 5000 andre Sprog. Sproggrænsen forløber temmelig lige fra V. til Ø., fra Courtrai lidt S. for Bruxelles og Louvain henimod Maastricht og gaar derpaa mod SØ. til Verviers og Grænsen, saaledes at Provinserne Vest-Flandern, Øst-Flandern, Antwerpen og Limburg er flamske, Hainaut og Namur helt og Luxembourg og Liége langt overvejende franske, medens Brabant er blandet, dog saaledes at flamsk har Overvægten. Fransk er dog efter 1830 Forretningssproget og den dannede Verdens Sprog, ligesom ogsaa Pressen og Litteraturen overvejende betjener sig af det; i de sidste 50 Aar søger det flamske Sprog imidlertid at arbejde sig op til Ligestilling. Sprogblandingen gør, at de fleste Byer har baade et tysk og et fransk Navn, nogle endog 3 Navne

(flamsk). — I r e l i g i ø s Henseende danner Landet en Enhed, da alle Indbyggerne med Undtagelse af c. 20,000 Protestanter og nogle Tusinde Jøder, især i Antwerpen og Brabant (1900 angaves de til c. 4000, efter en Opgørelse i 1911 skal der være c. 15,000), er *Romersk-Katolikker* (under Ærkebiskoppen i Malines og 5 Biskopper); Kirken indtager en temmelig fri Stilling til Staten, og Gejstligheden har en betydelig Indflydelse; i 1900 var der c. 2500 Klostre, hvoraf over 2200 var Nonneklostre. Forøvrigt hersker der fuldstændig Religionsfrihed. U n d e r v i s n i n g s v æ s e n e t staar ikke højt, det lider betydeligt under den mægtige Gejstlighed; ved Midten af det 19. Aarhundrede kunde henved Halvdelen af Befolkningen hverken læse eller skrive, og vel er det nu bedre, navnlig er der siden 1875 gjort meget, ingen Kommune mangler nu Skole, og Tallet paa dem, der hverken kan læse eller skrive, er sunket til under en Fjerdedel af Befolkningen; men Almueundervisningen staar dog stadig paa et lavt Trin, og der er ingen Skoletvang; 1908 var der 7355 Folkeskoler (Fællesskoler) og over 4000 Fortsættelsesskoler; i 1900 var $22{,}_1$ % af Indbyggerne over 7 Aar Analfabeter (1880: $33{,}_2$ %, 1890: $28{,}_8$ %), og i 1905 kunde af c. 64,000 Rekrutter c. $8{,}_5$ % hverken læse eller skrive. Tidligere stod Flamlænderne langt tilbage i Oplysning, og endskønt det er Tilfældet endnu, er der i den senere Tid en betydelig Fremgang. Heller ikke den højere Undervisnings Standpunkt svarer til Landets fremragende Stilling i materiel Henseende; foruden henved 200 Undervisningsanstalter (Mellemskoler osv.), der underholdes dels af Kirken, dels af Staten, dels af private — Kirkens besøges mest —, er der 4 Universiteter i Liége, Gand, Bruxelles og Louvain, de to første er Statens, de to andre er frie; Bruxelles' er et Fremskridts-, Louvains et katolsk og det mest besøgte Universitet; med Universiteterne er forbundne højere tekniske Skoler; desuden er der 6 Handelshøjskoler, mange andre Fagskoler, Kunstakademier i Antwerpen, Bruxelles, Liége o. a. Steder. — Ejendommeligt for det sociale Liv, navnlig i de flamske Byer, er den stærke Sammenslutning i Klubber og Selskaber af alle Slags.

N æ r i n g s v e j e. Belgien er gennemgaaende et meget frugtbart og udmærket dyrket Land; kun henved 12 % af Arealet er uproduktivt, nemlig Højlandet mod SØ. og til Dels Campinen i den nordlige Del af Antwerpen og Limburg; af den produktive Flade er henved 43 % Agerland, over 27 % Enge og Græsgang og c. 18 % Skov (Ardenneregnene er de skovrigeste). A g e r b r u g e t er mønsterværdigt, navnlig udmærker Øst-Flandern, Brabant, Antwerpen og Limburg sig; der dyrkes Kornsorter — i Gennemsnit svarer Høsten omtrent til Danmarks —, Køkkenplanter, navnlig Kartofler, Raps, Hør, Hamp, Humle, Cikorie, Vin (Liége), Krap, Sukkerroer og Tobak; ogsaa Frugtavlen, navnlig i Flandern og Maasdalen, og Blomsterdyrkningen er betydelig. Dog kan Landet paa Grund af den tætte Befolkning ikke brødføde sig selv, og der indføres langt mere Korn, end der udføres. Skovene er ikke tilstrækkelige til Landets Forbrug. — K v æ g a v l e n bliver drevet omhyggelig, der er navnlig Rigdom paa Heste (Flandern, Hainaut og Brabant), Hornkvæg (navnlig Øst-Flandern og Brabant), Faar (Namur og Luxembourg, Limburgerost), hvis Antal i øvrigt er i Aftagen, og Svin (Øst-Flandern); 1908 var der 1,861,400 Stkr. Hornkvæg, 254,400 Heste og 1,161,800 Svin; desuden maa nævnes Kaninavlen i Flandern og Biavlen i Campinen; dog maa der indføres Mængder af Fedevarer. — F i s k e r i e t, der ikke er stort og stadig i Tilbagegang, indbragte 1908 en Værdi af over $6{,}_5$ Mill. Frs.; Fiskerflaaden talte 601 Fartøjer. — Den særdeles vigtige B j æ r g v æ r k s d r i f t leverer navnlig Kul, fra Sambres og Maas' Dale (Provinserne Hainaut, Namur og Liége), og Jærn, især fra Luxembourg og de før nævnte Provinser; af Kul vandtes der 1908 over $23{,}_5$ Mill. Tons til en Værdi af henved $306{,}_6$ Mill. Frs., og store Mængder udføres til Nabolandene, især Frankrig.

Desuden vindes Bly, Kobber, Zink, Kalk, Marmor, Skifer, Porcellæns- og Fajancejord m. m. Landet har saaledes udmærkede Betingelser for at være et Industriland, og Industrien, der sammen med Bjærgværksdriften beskæftiger c. $1^1/_2$ Mill. af Indbyggerne, staar ogsaa meget højt, ja i nogle Retninger uovertruffen. Først nævnes Tekstilindustrien, navnlig i Lærred, Landets ældste Industrigren (Damask især i Bruxelles og Brügge, Kniplinger i Bruxelles, Gent og Malines), og i Bomuld (Gand, Brügge, Antwerpen osv.), dernæst Uldindustrien i Verviers og Omegn ligesom i hele Provinsen Liége, desuden er der udmærkede Fabrikker i Læder, Glas (Hainaut), Papir, Metal i Liége, Namur, Luxembourg og Hainaut (Maskinfabrikkerne i Seraing, Geværfabrikkerne i Liége), Roesukker, Porcellæn og Fajance, Øl, Brændevinsbrænderier, Tobak m. m. — Handelen har taget et kolossalt Opsving siden Adskillelsen fra Holland; medens hele Værdien af Omsætningen 1831 angaves til 203 Mill. Frs., er den nu omkring 10 Milliarder; 1911 beløb Værdien af Indførslen sig til 4508,$_5$, Udførslen sig til 3580,$_2$, Gennemgangshandelen sig til 2298,$_9$ Mill. Frs., i alt henved 10,$_2$ Milliarder. For en stor Del skyldes dette Industriens Udvikling, men ogsaa Landets fortrinlige Beliggenhed mellem Tyskland, England og Frankrig er medvirkende, navnlig er Handelen livlig med Frankrig, men ogsaa med de andre Nabostater samt Rusland, Rumænien, de Forenede Stater, Argentina m. fl. De vigtigste Udførselsartikler er Industriprodukter (Uldvarer, Jærn og Staal, Maskiner), Huder, Kul m. m.; Indførselsartikler er Korn og Mel (1911 for 698,$_3$ Mill. Frs., medens der udførtes for 267,$_1$ Mill.), Raaprodukter (Uld for 382,$_5$ Mill. Frs.) og Kolonialvarer. Det meste af Handelen foregaar til Lands, Søhandelen er særlig knyttet til Antwerpen, men den drives mest med fremmede Skibe, da Belgiens Handelsflaade, som næsten udelukkende hører hjemme i Antwerpen, først er i sin Begyndelse og en af de mindste i Evropa; 1912 var der 105 Skibe, hvoraf 97 Dampskibe, med 181,637 Tons Drægtighed. Den meget livlige indenlandske Handel fremmes ved gode Veje, sejlbare Floder og Kanaler (1908: c. 2180 km), men især ved et Jærnbanenet, der i Tæthed overgaar alle andre evropæiske Staters; 1911 var der 4720 km, hvoraf 4330 tilhørte Staten. Af Telegraflinjer var der 1910 7880 km.

Efter Forfatningen af 1831, revideret 1883 og 1893, hvorefter den tidligere stærkt indskrænkede Valgret betydeligt udvidedes, er Belgien et arveligt konstitutionelt Monarki. Kongen har, med et Ministerium paa 10 Medl. ved Siden, den udøvende Magt og deler den lovgivende med de to Kamre, Repræsentanternes Kammer og Senatet. Det første, bestaaende for Tiden af 186 Medlemmer (et for hver 40,000 Indb.), vælges paa 4 Aar — saaledes at Halvdelen afgaar hvert 2. Aar — direkte af alle mindst 25aarige Borgere, der er i Besiddelse af de statsborgerlige Rettigheder. Senatet, der vælges paa 8 Aar, saaledes at Halvdelen afgaar hvert 4. Aar, bestaar af halvt saa mange Medlemmer som Repræsentanternes Hus, altsaa 93, der ligeledes vælges direkte af de Borgere, der betaler mindst 1200 Frs. i aarlig Skat, men desuden vælges der uden nogen Censurbetingelse 27 Medlemmer af Provinsialraadene, saaledes at Senatet nu tæller 120 Medlemmer (mindst 40 Aar). Af Vælgerne har nogle mere end een Stemme; enhver Borger, der er fyldt 35 Aar og gift eller Enkemand og har Børn og betaler mindst 5 Frs. i personlig Skat, og enhver, der er fyldt 25 Aar og har Grundejendom af mindst 2000 Frs. Værdi eller betaler mindst 100 Frs. i Skat, har een Stemme til; enhver paa mindst 25 Aar, som er akademisk uddannet, eller som beklæder et højere offentligt Embede eller en Stilling, der forudsætter højere Dannelse, har desuden een Stemme til, saa at man kan have 3 Stemmer. Vælgerne skal under Straf stemme. Kamrene træder sammen hvert Aar. Alle Bevillingslove forelægges først Repræsentanternes

Kammer. Den øverste dømmende Magt er hos *Kassationsretten* i Bruxelles; desuden er der 3 Over- eller Apellationsretter i Bruxelles, Gent og Liége foruden Arrondissements- og Kantonaldomstole samt 9 Assiseretter i Provinshovedstæderne; Dommerne er uafsættelige, den anklagedes Skyld afgøres af en Jury. — Naar der tages Hensyn til Landets rige Hjælpekilder, er den almindelige Velstand ikke saa udbredt, som man kunde vente; men man maa erindre, at det er et betydeligt Industriland og har et stort Arbejderproletariat. Statens Budget er heller ikke helt tilfredsstillende, især i de senere Aar er et, om end ikke stort Underskud almindeligt; over $^1/_3$ af Udgifterne gaar med til de offentlige Arbejder, Post- og Telegraf- og navnlig Jærnbanevæsenet (1912: 255,$_7$ Mill. Frs.), henved $^1/_{10}$ til Forsvarsvæsenet (78,$_3$ Mill. Frs.). Budget 1912 lød paa: Indtægter c. 703,$_{88}$, Udgifter 708,$_{08}$ Mill. Frs.; Statsgælden er godt 3734,$_3$ Mill. Frs. — Trods sin af Stormagterne garanterede Neutralitet har Belgien dog en Hær, som endog forholdsvis er temmelig betydelig, paa Fredsfod er den c. 46,600 (deraf Gendarmeriet c. 2500), paa Krigsfod c. 180,000 Md. Desuden er der en Borgergarde, hvoraf den aktive Del tæller c. 46,000, den ikke-aktive 157,500 Md. Hæren rekrutteres dels ad frivillig Vej, dels ved Indkaldelse, Værnepligten indtræder fra det 19. Aar og varer 8 Aar i den aktive Hær og 5 i Reserven, dog sørger Staten for Stedfortrædere. Hovedfæstningen er Antwerpen, men desuden mærkes den stærkt befæstede Maaslinje og andre faste Pladser, hvoraf Liége, Namur og Tournay er de vigtigste. Flaade har Belgien ikke.

I administrativ Henseende inddeles Belgien i 9 Provinser og disse i 41 Arrondissementer, der atter deles i Kantoner og Kommuner (2629). Af Provinserne er Limburg og Brabant, de tidligere Hertugdømmer, delte mellem Belgien og Holland, ligesom de sydlige Dele af Flandern og Hainaut nu hører til Frankrig (Departement du Nord), ogsaa Luxembourg er delt, idet den østlige, tyske Del er et selvstændigt Rige. I Spidsen for hver Provins staar en af Kongen valgt Gouvernør, der har et af umiddelbare Valg fremgaaet Provinsialraad ved sin Side. Tallene er fra Folketællingen Dec. 1911, for Byerne under 25,000 fra 1910.

1.	Vest-Flandern	3,250	km²	med	878,400	Indb.,	c.	272	paa	1 km²
2.	Øst-Flandern	3,000	—	—	1,125,800	—	-	375	—	—
3.	Antwerpen	2,850	—	—	987,200	—	-	348	—	—
4.	Limburg	2,400	—	—	279,200	—	-	116	—	—
5.	Brabant	3,300	—	—	1,494,400	—	-	455	—	—
6.	Hainaut	3,700	—	—	1,239,700	—	-	333	—	—
7.	Namur	3,650	—	—	363,500	—	-	99	—	—
8.	Luxembourg	4,400	—	—	231,300	—	-	52	—	—
9.	Liége	2,900	—	—	890,900	—	-	308	—	—
	Belgien	29,450	km²	med	7,490,400	Indb.,	c.	254	paa	1 km²

§ 2. Stedbeskrivelse.

1. **Vest-Flandern** (Flandre occidentale), delt i 8 Arrondissementer, den eneste Provins ved Havet, er ligesom Øst-Flandern et Sletteland, mest med sandet Jordbund, som ved fortrinlig Kultur er gjort særdeles frugtbart; for øvrigt har den betydelig Industri og er med sin tætte Befolkning rig paa Byer. — Hovedstaden er *Brügge (Bruges)* ved flere Kanaler, deriblandt den, der fører fra Gand til Ostende, 53,500 Indb.; den har mest af alle de belgiske Byer bevaret det middelalderlige, gammeldags Præg, omgiven af Volde og Grave og med Kanaler i Gaderne paa hol-

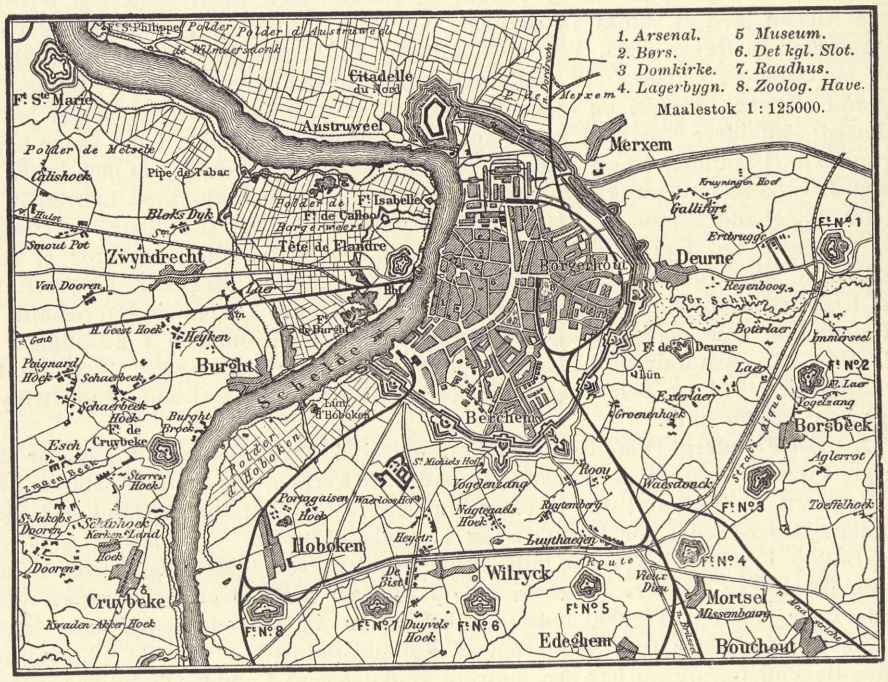
landsk Vis, og minder meget om sine store Tider, da den var en Kystby og i det 13. og 14. Aarhundrede var en af Evropas største Handelsstæder og en vigtig Hanseby, og i Begyndelsen af det 15. Aarh. var de burgundiske Hertugers Residens med mere end 150,000 Indb.; men ved Antwerpens Opkomst gik det tilbage for den, og endnu i de sidste Aar har dens Indbyggerantal været i Aftagen, nu er den dog atter noget i Fremgang, navnlig paa Grund af den 1895—1907 anlagte store Havn *Zeebrügge*, der har kostet c. 42 Mill. Frs.; den har Industri i Kniplinger, Lærred, Uld, Bomuld, Læder og Tobak, og Handel med Korn og Kvæg; i Nôtre-Dame Kirken med et smukt Taarn ligger Karl den Dristige begravet; Byens Fæstningsværker nedreves 1865. Ved Kysten ligger *Blankenberghe*, 6100 Indb., Badested, og *Ostende*, 42,600 Indb., Belgiens anden Søstad med betydelig Overfart til England (Dover), Fiskeri og nogen Industri, men navnlig er den et meget besøgt Badested; endvidere *Nieuport*, med Handel og Fiskeri samt Bade. I det Indre ligger *Dixmuiden* (Dixmude), med Kvægavl og Smørhandel; *Thourout*, 11,000 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt; *Roeselaere* (Roulers), 25,500 Indb., med Lærredsindustri og Kvæghandel, mod Ø. *Thielt*, 11,800 Indb., med Lærredsindustri og Høravl. Mod S. ligger ved Lys *Kortrijk* (Courtrai), 35,900 Indb., Midtpunkt for et stort Hørdistrikt, med Industri i Lærred og Kniplinger; *Menin* (Meenen), 18,600 Indb., med Kniplingsindustri; vestligere *Ypern* (Ypres), 17,400 Indb., en interessant By paa Grund af sine mange prægtige Fortidsminder, med Industri i Kniplinger og Uld, i det 13. Aarhundrede havde den c. 200,000 Indb.; *Poperinghe*, 11,300 Indb., har Industri i Uld og Tobak og Humleavl; ved den franske Grænse Industribyen *Mouseron*, 22,500 Indb.

2. **Øst-Flandern** (Flandre orientale), delt i 6 Arrondissementer, Ø. for den forrige, i øvrigt omgiven af Hainaut, Brabant, Antwerpen, for hvilken Schelde danner Grænsen, og Holland; den er et endnu tættere befolket Industriland end Vest-Flandern, Hovedsædet for Bomulds- og Lærredsindustrien. — *Gand* el. *Gent* ved Lys' Indløb i Schelde, 166,700 Indb., Hovedstaden, var i Middelalderen, da den var de flanderske Grevers Residens, og op til Karl V's Tid en af Evropas folkerigeste Byer (1500 c. 175,000 Indb.) og kendt for sin Klædeindustri; dens senere Opblomstren stammer fra Indførelsen af Bomuldsindustrien ved det 19. Aarhundredes Begyndelse, og nu har den omtrent Halvdelen af Landets Bomuldsvæverier, tillige er den en af de første Handelsbyer. Den middelalderlige By, der er bygget paa over en Snes, med mange Broer forbundne Øer og har et helt hollandsk Præg, har mange prægtige Minder fra tidligere Tider; af Bygninger nævnes Domkirken St. Bavo, det 118 m høje Klokketaarn Belfried (Beffroi) og Raadhuset; Byen har Universitet og en fortrinlig botanisk og zoologisk Have; foruden i Bomuld er der stor Industri i Lærred, Læder, Tobak og Maskiner, storartet Blomsterdyrkning („Ville de Flore"), der kappes med Haarlems, og Handel navnlig med Korn og Rapsolie; Byens Areal er meget stort, men en betydelig Del er Haver og Blegepladser. NØ. for Gent i det for sin fortrinlige Hør kendte *Waesland* er *St. Nicolas*, 34,900 Indb., den største By; desuden nævnes *Lokeren*, 21,400 Indb., *Zele*, 14,300 Indb., og *Hamme*, 14,200 Indb. Ved Schelde ligger *Wetteren*, 16,300 Indb., og *Dendermonde* (Termonde), 10,200 Indb.; ved Dender *Alost* (Aalst), 35,300 Indb., med Humleavl og Handel, *Ninove*, 9100 Indb., og *Grammont* (Geertsbergen), 12,600 Indb.; mod S. *Oudenarde* (Audenarde) ved Schelde, 7000 Indb., med stor Læderindustri, kendt fra Slaget 1708, og *Renaix* (Ronsse), 22,300 Indb.; NV. for Gent *Eecloo*, 13,500 Indb. Alle disse Byer har Industri, især i Lærred og Bomuld.

3. **Antwerpen** (Anvers), delt i 3 Arrondissementer, mellem Øst-Flandern, Brabant, Limburg og Holland, er et Sletteland af samme Beskaffenhed som Flandern.

blot i den nordlige Del er den opfyldt af Campinen (Kempen); største Delen hørte tidligere til Hertugdømmet Brabant.

Provinshovedstaden *Antwerpen,* liggende i en Halvbue ved Scheldes højre Bred, der her er c. 8 m dyb ved laveste Vandstand, er Landets største Søstad og tillige en af Evropas vigtigste Havne, der kun viger for Hamburg og maaske Marseille paa Fastlandet, den indfører ikke alene Raastofferne til Brug for Belgiens Tekstilindustri, men har ogsaa stor Betydning som Indførselshavn for Rhinbyerne; Antallet

Antwerpen og Omegn.

af Skibe, der løber ind og ud af Havnen, er i betydelig Stigen i de sidste Aar (der løber aarlig ud og ind omtrent 13,000 Skibe med 21—22 Mill. Tons Drægt.), de fleste Skibe er engelske; tillige er Antwerpen en af de vigtigste Udvandringshavne; som Industriby indtager den ogsaa en høj Rang, særlig maa fremhæves Kemikalier, Silkeindustri, Bomuldsfabrikker, Skibsbyggerier, Sukkerraffinaderier og Diamantsliberi; endelig er Antwerpen en meget stærk Fæstning og Landets vigtigste Vaabenplads. Den udmærkede Beliggenhed ved den sejlbare Schelde skaffede den tidlig Betydning, sin mest glimrende Tid havde den i det 15. og 16. Aarhundrede, særlig under Karl V, da den skal have haft c. 200,000 Indb. Da kom den nederlandske Opstand, hvorved den led meget, og med de hollandske Havnes Opkomst og Scheldes Spærring var dens store Dage forbi, 1790 var den sunken til 40,000 Indb. Under Napoleon, som særlig gjorde meget for Havnen, begyndte den atter at hæve sig, og efter Adskillelsen fra Holland (1830 led den meget ved et Bombardement) og Scheldetoldens Ophævelse er den vokset betydeligt, 1843 havde den 73,500, 1911 med Forstæderne *Borgerhout* (50,600) og *Berghem* (31,000) 407,800 Indb. Byens Udseende har forandret sig i den sidste Tid; i Stedet for de gamle Fæstningsvolde og Grave,

der nu er forvandlede til brede Boulevarder og smukke Kvarterer, omgives Byen af en eneste 18 km lang Vold med brede Kanaler, hvilken støtter sig ved begge Ender til Schelde og mod N. ender i et Citadel, medens det sydlige Citadel er sløjfet, og udenom ligger en Række Forter. Gaderne i den ydre By er brede og regelmæssige, medens den indre Del, navnlig nærmest ved Floden, har snævre og krumme Gader. Især den sidste Del er rig paa Kirker og andre offentlige Bygninger med store Kunstskatte fra den Tid, Byen var Hovedsædet for den senere nederlandske Malerskole og Navne som Quinten Massys, Teniers, Rubens, van Dyck, Jordaens m. a. var knyttede til den; fremfor alt nævnes Domkirken (Nôtre-Dame), Belgiens skønneste og største gotiske Kirke, bygget i det 13.—15. Aarhundrede, med nogle af Rubens' prægtigste Malerier, St. Jakobskirken, de gamle Gildehuse, navnlig Skytternes Gildehus, og Raadhuset; endelig mærkes Museet. Forstaden Borgerhout har stor Industri, som i Tobak, Blegerier og Farverier.

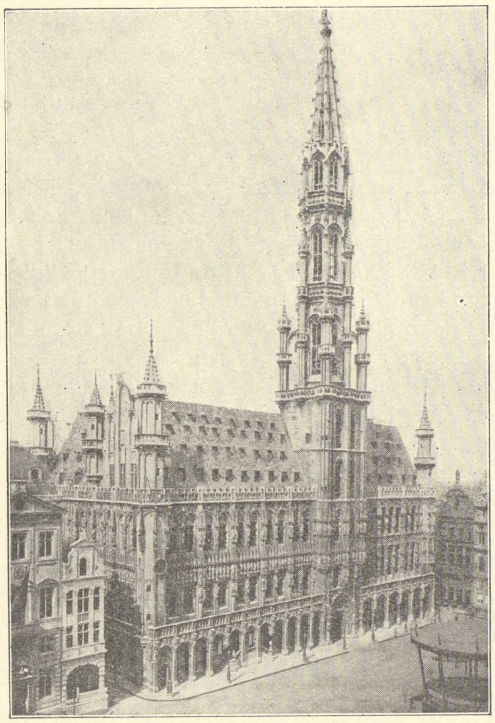
S. for Antwerpen ligger *Hoboken,* 17,100 Indb., med Skibsværfter; ved Nethe *Lier* el. *Lierre,* 26,000 Indb., med Industri i Silke, Kniplinger og Roesukker samt Ølbryggerier; ved Dyle *Malines* el. *Mecheln,* 59,200 Indb., Sæde for Belgiens Ærkebiskop med en prægtig Domkirke (St. Romuald); Byen har betydelig Industri og er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt; ved Rupel *Boom,* 17,500 Indb., med Skibsværfter; mod Ø. *Gheel,* 15,500 Indb., kendt for sine Pensionater for sindssyge; *Turnhout,* 23,700 Indb., er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt og har Industri i Bomuld, Lærred, Kniplinger og Papir.

4. **Limburg** (Limbourg) delt i 3 Arrondissementer, den nordøstlige Provins, begrænses mod N. og Ø. af Holland, Schelde danner til Dels Østgrænsen; i den sydlige Del er Provinsen meget frugtbar, mod N. opfyldes den af Campinen. — Hovedstaden er *Hasselt* ved Demer, 17,100 Indb., med Industri i Lærred, Kniplinger, Tobak m. m. og stor Avl af Cikorie og Krap; mod S. *St. Truijen* el. *St. Trond,* 15,600 Indb., med Geværfabrikker, og ved Geer Jærnbaneknudepunktet og Fabriksbyen *Tongern* (Tongres), 10,400 Indb., ved Maas den lille Handelsstad *Maaseijk.*

5. **Brabant** *(Sydbrabant),* delt i 3 Arrondissementer, den midterste og tættest befolkede Provins, er et bakket, meget frugtbart Land, der udmærker sig i høj Grad baade ved Agerbrug og Industri. Som berørt (p. 353) taler den større Halvdel flamsk (Arr. *Bruxelles* og *Louvain*), den mindre fransk (Arr. *Nivelles*); dog tales der overvejende fransk i alle Byerne.

Paa begge Sider af Senne, en Biflod til Scheldes Biflod Rupel, og ved en Kanal, der fører til Schelde, ligger *Bruxelles* el. *Brüssel* (Navnet skal komme af „Bro", nemlig den tidligere alfare Landevejsbro over Floden), Belgiens Hoved- og Residensstad. Allerede i det 8. Aarhundrede nævnes den, i det 12. Aarh. blev den de brabantske Hertugers Residens og har fra den Tid jævnlig været Sæde for Landets forskellige Regeringer. Den egentlige By, der bestaar af to baade i Bygningsmaade og Befolkning meget ulige Dele, nemlig den n e d r e flamske By mod NV. og den ø v r e franske By mod SØ., har 177,000 Indb. og er i de sidste Generationer ikke vokset meget, idet den 1831 havde 100,000, 1856 150,000; Tilvæksten skyldes derimod de i en Rundkreds lejrede Forstæder, der tidligere var adskilte fra den egentlige By ved Befæstningerne, men nu, efter at disse er nedrevne og erstattede med brede prægtige, 7—8 km lange Boulevarder, staar i umiddelbar Forbindelse med den; med Forstæderne (se nedenfor) har Bruxelles nu 737,400 Indb. Den n e d r e By er gennemskaaren af Senne og dens Arme, hvilke for øvrigt mest er overbyggede, samt flere Kanaler; den er Hovedsædet for Handelen og Industrien og den mest uregelmæssig byggede Del, men interessant ved sit middelalderlige Præg og sine mange prægtige Bygninger; fremfor alle nævnes

det i det 15. Aarhundrede fuldendte Raadhus, ubestridelig Byens mærkeligste Bygning, den største og smukkeste i sin Slags i Landet, og de mange prægtige Lavshuse som Skippernes, Tømrernes og Bryggernes, ligesom Raadhuset liggende ved det „store Torv". Den øvre By, til hvilken Gaderne fører stejlt op — den betydeligste Gade, der forbinder den nedre og øvre By, er den paa storartede Butikker rige Rue de la Den øvre By, til hvilken Gaderne fører stejlt op — den betydeligste Gade, der forbinder den nedre og øvre By, er den paa storartede Butikker rige Rue de la Madeleine og dens Fortsættelse Montagne de la Cour —, er smukt og regelmæssig opbygget efter den store Brand 1731 og er Regeringens, Hoffets og Adelens Sæde; her ligger S. for den store Park det kgl. Slot, N. for Parken Palais de la Nation, Rigsdagens Sæde, og paa Overgangen til den nedre By Domkirken St. Gudule. For øvrigt begynder ogsaa i de senere Aar den nedre By at antage et mere moderne Præg ved Anlæget af de indre Boulevarder, der gennemskærer den fra SV. til NØ. Bruxelles er meget rig paa Institutioner for Videnskab og Kunst; her nævnes det 1834 stiftede og af henved 1000 (1908—09 c. 845) studerende besøgte Universitet (uden teologisk Fakultet), Biblioteket, der tæller c. 400,000 Bd. og henved 20,000 Haandskrifter, Videnskabernes og de skønne Kunsters Akademi, det geografiske Selskab og Selskabet for Opdagelsesrejser i Afrika, Observatoriet, Musikkonservatoriet, en meget smuk botanisk Have osv.; af Kunstsamlingerne fremhæves Malerisamlingen, Nationalmuseet for Industri og Kunst samt de arkæologiske og Vaabensamlingerne i Porte de Hal, den eneste Levning af de tidligere Fæstningsværker. Paa Grund af sin centrale Stilling, sine Jærnbaner og den fortrinlige Kanal (Willebroeck) til Schelde er Bruxelles en betydelig Handelsby og indtager tillige i Industrien en fremragende Plads; navnlig er den kendt for sine Kniplinger, Uld- og Bomuldsvarer samt Tæpper, desuden nævnes Industrien i Læder, Vogne og Spillekort. Det er især den nedre By og Forstæderne, der driver Industri. Af Forstæderne nævnes: *Schaerbeek,* 85,400 Indb., *St.-Josse-ten-Noode,* 32,300 Indb., *Etterbeek,* 33,800 Indb., *Ixelles,* 76,400 Indb., *St.-Gilles,* 66,600 Indb., *Forest,* 25,700 Indb., *Anderlecht,* 64,400 Indb., *Molenbeek-St.-Jean,* 74,900 Indb., *Kockelberg,* 12,800 Indb., og *Laeken,* 35,700 Indb. med et kgl. Slot (atter opført efter en Brand 1891), der er Hoffets Sommeropholdssted, og en Kirke, hvori Leopold I er begravet. Mod S. ligger *Cambreskoven,* Bruxelles' Boulogneskov.

Raadhuset i Bruxelles.

Af andre Byer i Brabant nævnes mod N. *Vilvorde,* 16,100 Indb. Provinsens ældste By med Rigets militære Straffeanstalt. Mod Ø. *Louvain* el. *Løwen,* 42,300

Indb., i Middelalderen, navnlig i det 14. Aarhundrede, en betydelig By (c. 150,000 Indb.), som særlig var kendt for sin Klædeindustri; fra den Tid stammer dens Raadhus, Belgiens prægtigste Bygning af den Slags, samt St. Petersdomkirken; det strengt katolske, 1426 stiftede Universitet var i det 16. Aarhundrede et af Evropas mest besøgte (aarlig over 6000 studerende), og endnu har det et stort Ry i den katolske Verden (1908—9 1688 studerende); Byen har Industri, navnlig Ølbryggerier. Østligere ligger *Tirlemont* (Thienen), 18,700 Indb., med Industri og Handel med Korn og Kvæg; S. for Bruxelles *Uccle,* 28,100 Indb., og de fra Napoleons sidste Felttog 1815 kendte Slagsteder *Waterloo, Mont-St.-Jean, Belle-Alliance* og *Quatre-bras;* sydligere Fabriksbyen *Nivelles,* 12,700 Indb.; ved Senne Fabriksbyen *Hal,* 14,800 Indb., mod Ø. *Ramillies,* kendt fra Slaget 1709.

6. **Hainaut** (Hennegau), delt i 6 Arrondissementer, er den smalle Grænseprovins mod Frankrig mellem Schelde og Maas og en Rest af det tidligere Grevskab af s. Navn, hvis sydlige Del hører til Frankrig; det er et særdeles rigt Land med udmærkede Græsgange, Kullejer og betydelig Industri og tæt befolket. — Hovedstaden er *Mons (Bergen),* til Dels bygget paa en Højde ved Trouille, 27,900 Indb., Fæstning indtil 1862, med betydelig Industri i Uld, Bomuld, Jærn m. m. Byens Omegn er Belgiens tættest befolkede Egn, rig paa Kulgruber, Jærnværker og Industri; af de mange Byer nævnes *Jemappes,* 14,300 Indb., kendt fra Slaget 1792, *Quaregnon,* 17,000 Indb., *Wasmes,* 15,600 Indb., *Pâturages,* 11,700 Indb., *Dour,* 12,700 Indb., *Binche,* 11,700 Indb., *La Louvière,* 21,400 Indb. Et andet Industri- og Kuldistrikt ligger mod Ø. om *Charleroi* ved Sambre, 28,900 Indb., Midtpunkt for Belgiens Jærnindustri, særlig i Maskiner og Vaaben, desuden Glasfabrikation; af Industribyerne i Omegnen nævnes *Châtelet,* 13,200 Indb., *Montignies-sur-Sambre,* 21,700 Indb., *Gilly,* 24,200 Indb., *Jumet,* 28,000 Indb., *Courcelles,* 18,000 Indb., *Marchiennes-au-Pont,* 21,600 Indb., N. for Charleroi *Fleurus,* mod NV. *Seneffe,* kendte Valpladser; NV. for Mons Handelsbyen *Ath* ved Dender, 11,100 Indb.; i den vestlige Del af Provinsen ved Schelde *Tournay* (Doornik), 37,200 Indb., stærkt befæstet, en gammel By, men helt moderne ombygget, med betydelig Industri, navnlig i Tæpper, Lærred, Porcellæn og Fajance, og Handel; i Nærheden *Fontenoy,* kendt fra Slaget 1745.

7. **Namur** (Namen), delt i 3 Arrondissem., Ø. for den forrige, falder i to væsentlig forskellige Dele, mod N. er Landet omkring Maas og Sambre et vigtigt Passageland med Rigdom paa Mineralier og Industri, mod S. er det et ringere befolket, skovbevokset Plateauland. — Den stærkt befæstede Hovedstad *Namur* (Namen) ved Maas' og Sambres Forening, 32,400 Indb., har Industri i Staal og Jærn (Knive) samt Glas og Tobak; i Nærheden er der Bjærgværker i Jærn, Bly og Kul. Ved Maas ligger den gamle Fæstning *Dinant,* 7700 Indb., og *Andenne,* 7900 Indb., med Industri i Fajance og Papir, mod NV. *Ligny,* kendt fra Slaget 1815.

8. **Luxembourg,** delt i 5 Arrondissementer, den sydøstlige Provins, et tyndt befolket, skovbevokset Plateauland. — Hovedstaden *Arlon* el. *Arel* mod SØ. ved Semois, 12,000 mest tyske Indb., er en meget gammel By med Samlinger af romerske Oldtidslevninger, der er fundne i Omegnen; den har Industri. Mod V. nær ved den franske Grænse ligger den lille By *Bouillon,* tidligere Hovedstad i Hertugdømmet af samme Navn, med Gotfred af Bouillons Stammeslot liggende paa en Klippe.

9. **Liége** (tysk *Lüttich,* flamsk *Luik*), delt i 4 Arrondissementer, den østlige Provins omkring Maas og bredende sig mod Ø. over de rhinske Skiferbjærges Udløbere og Hohe Venn, er mod N. et frugtbart Land med udmærket Agerbrug og Kvægavl, ved Maas og i den sydlige Del et betydeligt Industriland, rigt paa Mine-

ralier. — Hovedstaden *Liége,* særdeles smukt liggende paa Skraaningen af en Højde ved Ourthes Forening med Maas og paa begge Sider af denne, 167,700, med Forstæder 243,900 Indb., er en stærk Fæstning med langt fremskudte Forter og en af Evropas første Industribyer; den er Hovedsædet for Belgiens Jærnindustri, navnlig i Geværer og andre Vaaben, Kanonstøberiet er et af de største i Evropa; desuden har den Industri i Maskiner, Uld, Bomuld, Læder, Spejle og Krystal m. m. Sin store Betydning skylder Byen det rige Kuldistrikt, hvori den ligger — mange af Grubegangene strækker sig ind under Byen —, og som i øvrigt ogsaa har Overflod paa Jærn og Zink. Paa Grund af sin Beliggenhed ved den sejlbare Maas og som Knudepunkt for mange Jærnbanelinjer indtager den ogsaa en fremragende Plads som Handelsby; af dens mange Læreanstalter nævnes det 1817 stiftede Universitet med et Bibliotek paa c. 200,000 Bd. (1908—9 1670 studerende), Bjærgværksskolen og den polytekniske Skole. Den gamle Bispeby med over 20 Kirker havde i Middelalderen, navnlig i det 14. Aarhundrede, da den havde flere Indbyggere end nu, stor Betydning og var kendt for sin frihedselskende, til Oprør let vakte Befolkning; den vigtigste Del af Byen med de fleste fremragende Bygninger — St. Pauls Domkirken, Universitetet, Citadellet osv. — ligger paa Flodens venstre Bred, paa højre Bred ligger Fabriks- og Arbejderkvartererne (Outremeuse); de ældre Dele af Byen har mest snævre Gader (dog vokser der ogsaa i den senere Tid nye smukke Kvarterer op), medens Forstæderne, der omgiver Byen som en Krans, er helt moderne i deres Anlæg. Nær ved Liége og ligeledes ved Maas ligger *Seraing,* 41,400 Indb., først anlagt 1816 af Brødrene Cockerill, med betydelig Jærnindustri og Stenkullejer; ved Maas desuden *Herstal* (Heristal), 22,900 Indb., og mod V. *Huy,* 14,500 Indb., ligeledes med Jærnindustri; den første, der omtrent er Forstad til Liége, er kendt som Pipin af Heristals Fødeby. Ø. for Liége ved Vesdre ligger *Verviers,* 46,500 Indb., helt igennem en Fabriksby, særlig med Industri i Klæde, Uldgarn og Dampmaskiner; det samme gælder den nærliggende *Dison,* 11,400 Indb., mod S. ved Jærnbanen til Luxembourg ligger det berømte Badested *Spa,* 8100 Indb., i en smuk Egn; dets Stortid falder i det 18. Aarhundrede; yderst mod NV. i Provinsen *Neerwinden,* kendt fra Slagene 1693 og 1793. Paa Grænsen mellem Provinsen Liége og Preussen ligger det lille neutrale Distrikt *Altenberg* eller *Moresnet* (c. 3 km^2), der staar under fælles belgisk og preussisk Forvaltning.

HOLLAND

§ 1. Historiske og politiske Forhold.

Kongeriget Hollands eller Nederlandenes Historie som selvstændig Stat (se for øvrigt p. 352) begynder med Opstanden mod Spanien 1572 under Vilhelm af Oraniens Ledelse og Foreningen i Utrecht 1579 mellem de 7 Provinser *Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Friesland, Groningen* og *Overijssel.* Den nye Stat, de *forenede Nederlandes Republik,* hvis Forfatningsforhold senere ordnedes saaledes, at den styredes af arvelige Statholdere under Huset Oranien sammen med en Fællesrepræsentation, *Generalstaterne,* for de enkelte Provinser, der i øvrigt raadede over

deres egne Anliggender, anerkendtes som uafhængig af Spanien ved den westfalske Fred 1648; tillige kom de saakaldte *Generalitetslande*, ɔ: de sydlige Dele i Limburg, Geldern, Brabant og Flandern, hvilke stod umiddelbart under Generalstaterne, til Republikken. Under Uafhængighedskampen var det lykkedes Landet at gøre sig til Herre over en stor Del af Kolonierne, der tilhørte det med Spanien forbundne Portugal, og derved lagdes Grunden til den Stilling som Evropas første Sø- og Pengemagt, som Holland indtog i det 17. Aarhundrede, men i det næste Aarhundrede maatte det vige Pladsen for England. I sine Stormagts Dage hævdede det ogsaa en fremragende Plads i Kunst og Videnskab, navnlig som Hjemsted for den friere Forskning. Overgangen til Monarkiet i Holland, i hvis Forfatningsforhold der havde været en hyppig Svingning mellem de republikanske og monarkiske Principper, forberedtes ved Begivenhederne under Napoleonstiden; efter først fra 1795 at have dannet den *bataviske Republik*, oprettedes Kongeriget 1806 under Louis, Napoleons Broder, og fra 1810 indlemmedes Landet i Frankrig; 1813 efter Napoleons Nederlag proklamerede det sig som Kongerige under Vilhelm I af Oranien. Efter det mislykkede Forsøg paa at forene Holland og Belgien beholdt Holland Provinsen Limburg Ø. for Maas samt Maastricht, medens Provinsen Luxembourg deltes 1839, saaledes at den vestlige Del blev lagt til Belgien, og den østlige Del blev en selvstændig Stat, der indtil 1890 var i Personalunion med Holland. Siden den Tid har Landet ikke undergaaet Forandringer. Trods sin ringe Størrelse indtager Holland stadig baade i materiel og aandelig Henseende en betydningsfuld Plads blandt Evropas Stater, særlig skylder det sine udstrakte Kolonialbesiddelser, der i Størrelse og Folkemængde er de betydeligste næst Englands og Frankrigs og er over 60 Gange større end Moderlandet, den store private Velstand, der findes hos Befolkningen, ligesom de ogsaa har bragt Staten store Indtægter; rigtignok har Kolonierne i de sidste Aar kostet Regeringen ikke saa ringe Ofre.

Holland ligger mellem 50° 45' og 53° 30' n. Br. og mellem 3° 20' og 7° 30' ø. L., den største Længde fra V. til Ø. er c. 200, fra N. til S. c. 300 km. Kystlinjen beregnes til c. 825 km, Arealet er 34,200 km², deri dog ikke medregnet Zuider Zee og Watten, c. 5300 km², og den hollandske Del af Dollartbugten, c. 100 km² (officielt angives Arealet med Zuider Zee, Watten og Dollartbugten til c. 40,000 km²).

Kolonialbesiddelserne er i Amerika: *Surinam*, c. 129,100 km² med c. 93,000 Indb., og *Curaçao* (Curaçao, Bonnaire og Aruba), c. 1100 km² med c. 56,000 Indb.; i Asien: det *nederlandske Indien*, bestaaende af 1) *Java* med *Madura*, 131,500 km² med c. 30,098,000 Indb., og 2) *Buitenbezittingen* (Udenomsbesiddelserne), nemlig Sumatra, Rio Lingaøerne, Banka, Billiton, Borneo, Celebes, Bali, Timor, Molukkerne, i alt, naar Besiddelserne paa Ny-Guinea regnes med, 1,783,900 km² med 7,859,400 Indb.; saaledes er Kolonierne i alt c. 2,045,600 km² med c. 38,1 Mill. Indb.

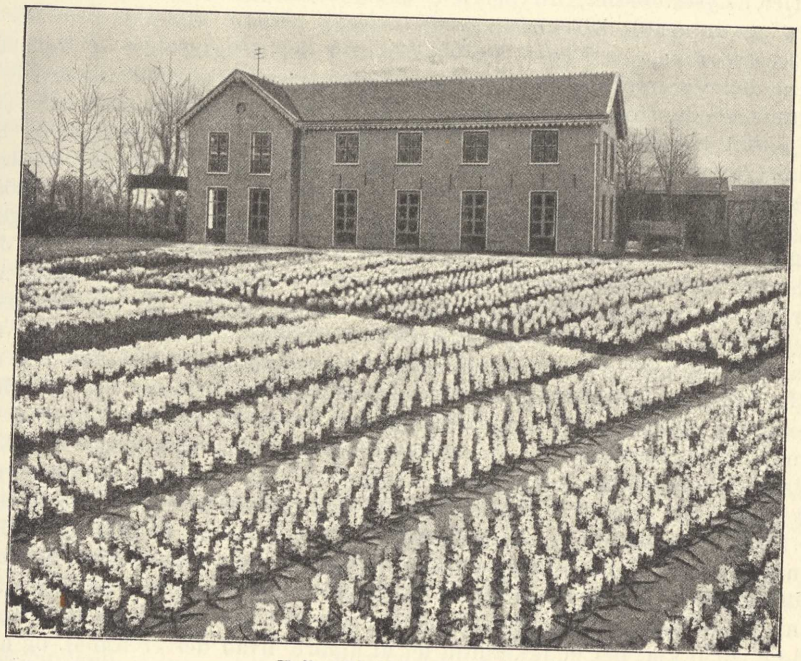
Befolkningen var 31. Dec. 1909 5,857,900 , Dec. 1912 6,114,300, c. 185 paa 1 km², altsaa med en relativ Befolkning, der kommer nærmest Belgiens, men Tætheden er højst ulige; størst er den mod V. i de fede Marskegne, idet Nord- og Sydholland har henholdsvis 414 og 489 paa 1 km², medens den tager af mod Ø. og N., hvor Hede- og Mosestrækningerne findes; mindst er den i Drenthe, der kun har 68 paa 1 km². Overijssel har 119, Brabant 127, Geldern 130 og Friesland 111. Befolkningen er tiltaget meget i det 19. Aarhundrede, idet Fødslernes Antal stærkt overstiger Dødsfaldenes (i de senere Aar med 80—90,000, 1909 var Tallet 90,483, 1911 86,383); 1830 var Indbyggerantallet 2,613,500, 1850 3,057,000, 1870 3,580,000, 1900 5,104,000. Udvandringen er, især naar der tages Hensyn til de store

Kolonier, ringe og overgaas af Indvandringen, der finder Sted fra Nabolandene, navnlig fra Tyskland, 1909 udvandrede c. 2900, 1911 2600. Bybefolkningen udgør over $^1/_3$ og er især betydelig i Kystdistrikterne.

Hvad Nationalitet angaar, maa Folket siges at danne en Enhed, da næsten alle, skønt delte efter flere Hoveddialekter, hører til den nedretyske Gren af Germanerne. Man regner c. 71 % *Hollændere,* mest i Provinserne Holland, Zeeland, Utrecht og Geldern, 14 % *Frisere,* der har holdt sig mest ublandede i Friesland, Groningen, Drenthe og Overijssel, 13 % *Flamlændere* i Nordbrabant og Limburg, 2 % *Tyske* i Limburg og de større Byer; officielt opgives for 1909 5,788,200 Nederlændere (Hollændere, Frisere og Flamlændere), 37,500 Tyske, 18,300 Belgiere foruden nogle Tusinde af andre Nationaliteter. De dannede Klasser taler mest hollandsk, ogsaa tysk og fransk (i det hele staar Sprogundervisningen højt). For øvrigt holder Folket, navnlig paa Landet, fastere ved gamle Sæder, baade i Levemaade og Klædedragt, end i mange andre Lande. — Religiøs Henseende hersker der derimod ikke Enhed, noget, der i den sidste Tid har haft stor Betydning under de heftige Forfatningskampe. Flertallet hører dog til den reformerte Kirke; 1909 taltes 3,334,500 Protestanter (Reformerte) og 2,063,100 Katolikker (under en Ærkebiskop i Utrecht og 4 Biskopper); helt reformert er de nordlige Provinser, helt katolske er Nordbrabant, Limburg og det sydlige af Geldern, medens de midterste og vestlige Provinser er blandede; Katolikkerne er i Fremgang. For øvrigt hersker der fuldstændig Trosfrihed, og fra Republikkens Tid, da der var megen Tolerance, findes der en Mængde kristne Sekter (som Jansenister, Mennoniter, Remonstranter, apostoliske Kristne, Herrnhuter m. fl.) og Jøder, af hvilke sidste der 1909 var 106,400, og som fortrinsvis findes i Nord- og Sydholland. — Skolevæsenet er meget godt, og Almuens Oplysning staar højt, skønt der paa Landet endnu hersker en Del Uvidenhed; Antallet af Rekrutter, der hverken kan læse eller skrive, er stadig i Nedgang, 1865 var det over 18 %, 1880 11,5, 1909 1,4 % og 1911 0,8 %; 1909 var der i alt 5363 Folkeskoler; der er Skoletvang. For den højere Undervisning sørger Gymnasier, Progymnasier, tekniske Skoler, protestantiske og katolske Seminarier osv., samt 4 Universiteter i Leyden, Utrecht, Groningen og Amsterdam, det sidste er frit, dog med Statsunderstøttelse; desuden er der en Polyteknisk Skole i Delft, et Militærakademi i Breda, et Marineinstitut i Willemsoord ved Helder, et Kunstakademi i Amsterdam m. m. Saavel lavere som højere Statsskoler er konfessionsløse.

Næringsveje. Landbruget har særlige Vanskeligheder at kæmpe med, da Beboerne saa at sige først maa fravriste Havet den Jord, de skal dyrke; indtil 1864 opgjorde man det Land, der siden det 15. Aarhundrede var indvundet ved Inddigning, Tørlægning af Søer osv., til c. 3850 km², og Arbejdet fortsættes stadigt, navnlig har Provinsen Zeeland taget betydeligt til i Areal; medens den endnu for nogle Aar siden anførtes til c. 1800 km², angives den nu til henved 2750 km²; paa den anden Side tabes der ogsaa ideligt Land; det er siden det 12. Aarhundrede beregnet til over 9000 km² (ved Kysten c. 1500, ved Zuider Zee 4800, ved Rhinen 2300 og ved Dollart 300). Landbruget staar i det hele temmelig højt, om det end ikke kan maale sig med Belgiens. Med et rundt Tal regnes der at gaa 60 % paa Geesten og 40 % paa Marsken; af det samlede Areal er c. 73 % produktiv, nemlig c. 27 % Agerland, 38 % Enge og Græsgange og henved 8 % Skov, det øvrige er Hede- og Mosestrækninger foruden Floder og Kanaler. Agerbruget, der beskæftiger c. $^1/_2$ Mill. af Befolkningen, drives med stor Omhu; der dyrkes Korn — Hvede særlig i Sydholland og Zeeland, Rug i Overijssel, Nordbrabant, Limburg og Geldern, Byg i Friesland og Groningen —, Boghvede, Kartofler, Sukkerroer (især i Brabant, Sydholland, Zeeland og Geldern), Krap (paa Maas- og Scheldeøerne),

Cikorie, mest i Friesland, Hamp og Hør i Syd- og Nordholland, Brabant og Friesland, Tobak i Utrecht og særlig i Geldern, og Humle. Der avles omkring 15 Mill. hl Korn aarlig, dog er det langt fra nok til Forbruget, der indførtes i 1909 for c. 171 Mill. Gylden (1 holl. G. = c. 1,50 Kr.) mere, end der udførtes; af Kartofler, hvoraf der avles 5—6 Gange mere end i Danmark (1907 c. 30,7 Mill. hl), udføres der en Del. Særlig højt staar Havedyrkningen, baade hvad Blomster (navnlig Nordholland), Grøntsager (Kaal og Bønner) og Frugt (Geldern, Utrecht, Nordbrabant og Overijssel) angaar. Paa Skov er Holland fattig (se ovenfor), og der indføres store Mængder af Træ, Skibstømmer, fra Østersølandene, Tyskland og Norge. —

Hollandsk Hyacintmark.

Kvægavlen er dog langt vigtigere end Agerbruget; som nævnt er henved 38 % af Jorden Enge og Græsgange, og Udførslen af Kvægprodukter er meget betydelig. I første Række staar Hornkvæget, Fabrikationen af Ost er navnlig stor i Nordholland (Edam og Alkmaar), af Smør i Sydholland; Hesteavlen er betydelig i Holland, Zeeland, Friesland og Geldern, Faareavlen, som for øvrigt er i Tilbagegang, i Geesten og Klitegnene (paa Texel og i Friesland, Geldern og Drenthe), Svineavlen i Geldern, Nordbrabant og Limburg; desuden findes der mange Geder og paa Hederne mod S. og Ø. stærk Biavl. I 1910 var der 2,026,900 Stkr. Hornkvæg, 327,400 Heste, 889,000 Faar, 1,259,800 Svin og 224,200 Geder. — Fiskeriet, navnlig af Sild og Kabliau, der drives ved Kysterne, paa Doggersbanken og ved Island, er meget stort, dog langt fra, hvad det har været; i Zeeland og ved Texel er der stor Østersfangst; 1909 var 5366 Skibe beskæftigede ved Fiskerierne; Sildefiskeriet i Nordsøen vurderes til en Værdi af 11,2 Mill. G., Østersfiskeriet var s. Aar over 2,8 Mill. kg. — Af Mineralier har Landet saa godt som ingen, kun lidt Kul i Limburg ved Kerkrade, 1909 produceredes der c. 1,12 Mill. metr. Tons til en Værdi af c.

$7_{,35}$ Mill. G.; af Vigtighed er derimod de store Tørvemoser, særlig i de nordlige Provinser, ligesom ogsaa den gode Lerjord leverer Materiale til Pottemagerarbejde og Mursten (haardt klingende Sten, „Klinker"). Landet kan saaledes ikke være noget Industriland, navnlig findes der ringe Storindustri; dog er der visse Grene af Industrien, hvori Landet udmærker sig. Højst staar Skibsbyggeriet, ogsaa Rebslagerier, Sejldugsfabrikker, Møllebyggeri og Mølledrift (Korn- og Savmøller) samt hydrauliske Maskiner maa nævnes som noget for Landet ejendommeligt. Af andre ældre Industrigrene nævnes Kemikalier og Farvevarer, Diamantsliberier (Amsterdam), Sukkersyderier, Tobaks- og Papirfabrikker, Pottemagerier, Teglbrænderier, Lysestøberier, Bryggerier, Brændevinsbrænderier og Likørfabrikker (Genever og Curaçao); i Tekstilindustrien findes navnlig Bomulds-, Klæde-, Silke- og Lærredsfabrikker. — Uagtet Handelen er betydelig aftaget og Holland ikke mere har den Førerstilling som tidligere, indtager den dog en fremragende Plads paa Grund af de store Kolonier og Landets gunstige Beliggenhed for Transithandel, skønt Kolonierne vistnok har bidraget til at give den hollandske Handel en ensidig Retning; hollandske Handelshuse er ikke saa udbredte paa Jorden som andre større Handelsnationers. Den betydelige Omsætning var 1911 c. 6066 Mill. Gylden (Indførsel $3333_{,2}$, Udførsel $2732_{,9}$ Mill. Gylden); størst er Omsætningen med Tyskland, dernæst med England, Belgien og Kolonierne samt Rusland og de Forenede Stater. Indførselsartikler er Korn, Mel, Kolonialvarer, navnlig Kaffe (Amsterdam er et af Verdens Hovedmarkeder), Kinabark, Sukker og Ris, dernæst Tin, ogsaa fra Kolonierne; desuden Fabriksvarer, Metaller, Kul og Tømmer m. m. Udførselsartikler er atter Kolonialvarer samt Landbrugsprodukter (Smør, Ost, Kvæg), Fisk, Hør, Hamp, Brændevin, Lervarer m. m. Handelsflaaden er forholdsvis ikke betydelig og stadig i Aftagen, 1912 bestod den af 775 Skibe, deraf 347 Dampskibe, med 1,600,687 Kubikmeters Indhold (deraf Dampskibene med 1,480,943), men det meste af Søhandelen foregaar paa fremmede, især engelske, dernæst tyske og norske Skibe. Der indløb i 1911 i alt 15,628 Skibe (heraf var 4523 hollandske) med c. $47_{,78}$ og udløb 15,910 (heraf 4702 hollandske) med c. $43_{,5}$ Mill. kbm. Den indenlandske Handel lettes meget ved Floderne og især Kanalnettet, der forholdsvis er større end noget andet Lands; hver By, ja næsten hver Landsby berøres af Kanalerne, der bruges ligesom Landeveje andre Steder, 1878 var deres Længde c. 2850 km; det er ikke altid let at afgøre, hvad der er Kanal, og hvad der er Flod, og der findes ikke senere statistiske Oplysninger. De største Kanaler er den 1825 aabnede *nordhollandske Kanal* fra Amsterdam til Helder (78 km), den 1876 aabnede *Nordsøkanal* (25 km) fra Amsterdam til Ijmuiden, og den 1866—90 anlagte *Nieuwe Waterweg Scheur*, der gaar gennem Klitterne ved Hoek van Holland ind til Maas og Rotterdam; alle tre besejles af meget store Skibe. Trods Kanalerne har Holland, navnlig i de sidste Aar, faaet et betydeligt Jærnbanenet, der i Forhold til Landets Størrelse indtager den 5te Plads i Evropa; 1912 var der 3234 km Jærnbaner; 1911 7609 km Telegraflinjer.

Efter Forfatningen af 1815, revideret 1848, 1884 og 1887 i frisindet Retning, er Holland et konstitutionelt Monarki, der er arveligt i Huset Nassau-Oranien paa Mandssiden og efter dennes Uddøen paa Spindesiden, som det nu er Tilfældet. Dronningen har den udøvende Magt, med 9 Ministre, samt et Statsraad ved Siden og deler den lovgivende Magt med Generalstaterne (Staaten generaal), der deles i to Kamre. Første Kammer (50 Medlemmer) vælges paa 9 Aar af Provinsialraadene blandt de højst beskattede eller de høje Embedsmænd; hvert tredje Aar fornyes $^1/_3$ af Medlemmerne; første Kammer kan ikke foreslaa Love og kan kun vedtage eller forkaste, men ikke ændre andet Kammers Love.

Andet Kammer (100 Medlemmer) vælges direkte, 1 for hver 45,000 Indb., paa 4 Aar, med Fornyelse af Halvdelen hvert andet Aar; valgbare er alle Borgere over 30 Aar, stemmeberettigede er alle Borgere, der er 25 Aar (indtil 1887 var Valgretten knyttet til en temmelig høj Census). Den højeste Domstol er det høje Raad (Hooge Raad) i Haag, desuden gives der 5 Overdomstole (Gerechtshoven), 32 Arrondissements- og 106 Kantonaldomstole. — Den økonomiske Tilstand er som berørt god, navnlig blandt Landbostanden hersker der Velstand. Statens Finanser er derimod mindre gode; Underskud er almindeligt, hvilket især skyldes den store Statsgæld, som navnlig steg under Napoleonstiden og efter Adskillelsen fra Belgien, og til hvis Afbetaling der medgaar aarlig c. $^1/_6$ af Udgifterne; henved $^1/_4$ gaar til Hær og Flaade. Budget 1913: Udgifter 231,$_{22}$, Indtægter 209,$_{53}$, Statsgælden c. 1156,$_{26}$ Mill. Gylden (1852 var den 1195 Mill.). — I Hærorganisationen skelner man mellem Linjen eller den staaende Hær, Landeværnet og Landstormen, hvilken sidste først ordnes i Krigstid. Den staaende Hær, der egentlig er en modificeret Nationalmilits, bestaar for den mindre Del af frivillige og for den større af Mandskab, der ved Lodtrækning udtages blandt de værnepligtige: Værnepligten gælder 15 Aar fra det 19. Aar, og det er ikke tilladt at stille for sig. Den staaende Hærs Størrelse er ubestemt, idet den aarlige Udskrivning varierer fra c. 8500 til c. 17,000 Md.; i 1911 var den c. 29,500 Md. Landeværnet talte i 1911 c. 56,000 Md. Kolonierne har deres egen, af frivillige og hvervede bestaaende Hær (se I p. 331). Af Landets mange Fæstninger er de gamle for en stor Del sløjfede; af de nye er de vigtigste Hovedfæstningen Amsterdam, Befæstningerne ved Maas' Mundinger og ved Helder samt Utrechtlinjen fra Zuider Zee til Gorkum ved Merwede. Flaaden, der langt fra har den Styrke som tidligere, bestod 1913 af 85 Skibe, deraf 13 Panserskibe og tre Pansermonitorer, med 462 Kanoner og en Besætning af c. 7000 Md.

I administrativ Henseende inddeles Landet i 11 Provinser, der til Dels svarer til de gamle historiske Grænser. Provinserne bestyres af regeringsvalgte Guvernører eller Kommissarisser og folkevalgte Povinsialraad (Provinciale Staaten); mindre Afdelinger er Arrondissementer og Kommuner (1123); Kommuneraadene ledes af en af Regeringen valgt Borgermester og et af Vælgerne paa 6 Aar valgt Raad. Indbyggertallene, ogsaa for de større Byers (over 20,000) Vedkommende, er fra Dec. 1911.

1.	Nordholland	2,800	km²	med	1,156,200	Indb.,	414	paa	1 km²
2.	Sydholland	3,150	—	—	1,471,800	—	489	—	—
3.	Zeeland	2,750	—	—	236,100	—	132	—	—
4.	Nordbrabant	5,100	—	—	649,300	—	127	—	—
5.	Limburg	2,200	—	—	358,400	—	163	—	—
6.	Utrecht	1,400	—	—	298,400	—	216	—	—
7.	Geldern	5,100	—	—	662,300	—	130	—	—
8.	Overijssel	3,400	—	—	397,300	—	119	—	—
9.	Drenthe	2,650	—	—	181,500	—	68	—	—
10.	Friesland	3,300	—	—	366,300	—	111	—	—
11.	Groningen	2,350	—	—	336,700	—	143	—	—
	Holland	34,200	km²	med	6,114,300	Indb.,	185	paa	1 km²

§ 2. Stedbeskrivelse.

1. **Nordholland** (Noord-H.), delt i 4 Arrondissementer, ligger V. for Zuider Zee, skilt fra Sydholland ved en uregelmæssig, noget N. for Leyden løbende Linje,

og indbefatter tillige Øerne Texel, Vlieland og Terschelling. En stor Del af Landet ligger 1—5 m under Havet, beskyttet mod V. af Klitterne, mod Ø. af Diger; i de udstrakte Polder, der opfylder Provinsen, drives Kvægavlen til Fuldkommenhed.

Amsterdam, Landets Hovedstad (men kke Residensstad), Landets anden Havn og en af Evropas betydeligste Sø- og Handelspladser, ligger ved Amstels Udløb i den nu stærkt inddæmmede Bugt Het Ij. Byen var en lille Fiskerby i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, i det 14. tiltog den særkt ved Tilstrømningen af Brabanterkøbmænd, men dens egentlige Betydning daterer sig fra Frihedskrigen, 1622 havde den c. 105,000 Indb., i det 18. Aarhundrede var den Evropas første Handelsplads; fra 1808 var den Kong Louis' Residensby. I Napoleonstiden tabte den sig for øvrigt, 1794 havde den 217,000, 1815 kun 180,000 Indb.; men i det 19. Aarhundrede har den hævet sig igen, 1854 var der 243,000, 1870: 275,000, 1884: 361,300 og 1912 med de omliggende Kommuner 587,900 Indb. (hvoraf c. 96,000 Katolikker og c. 65,000 Jøder). Amsterdam er en ægte Type paa en hollandsk By. Den er bygget i en Halvbue ved Het Ij og Nordsøkanalen, saaledes at Rundingen vender ind til Landet mod S., Omfanget er c. 15 km; ved Amstel deles den i to Dele, den gamle østlige og den nye vestlige Del. Mere end 50 Kanaler (Grachten), der er 1—$1^1/_2$ m dybe og i Bunden har et Lag Dynd af omtrent samme Tykkelse, gennemskærer Byen i alle Retninger, saaledes at den deles i c. 90 Øer, der forbindes ved c. 300 Broer; for at undgaa de skadelige Uddunstninger maa der stadig opmudres, og man søger tillige at forny Vandet ved Afledning til Nordsøkanalen. Paa begge Sider af Kanalerne er der i Gaderne plantet Træer. Hovedkanalerne Heerengracht, Keizersgracht og Prinsengracht indeslutter som parallelle Halvbuer den indre Bykerne, længere udenom gaar Buiten-Singelgracht, der skiller den ældre By fra de nyere, især mod Ø. og S. lejrede Dele. Nogle Hovedgader, som de af Butikker opfyldte Kalverstraat og Nieuwen Dyk, har dog ingen Kanaler, i den senere Tid er i øvrigt flere Kanaler helt tilkastede („gedempt"). Byen udmærker sig ikke ved anselig Bygningsmaade; de over 40,000 Huse er næsten alle byggede af mørkerøde Mursten, gerne meget høje og med smal Façade, ofte kun 2 Fag brede og mest beboede af een eller højst to Familier, idet Hollænderne ligesom Englænderne holder af at have deres eget Hus. Gavlene vender ud til Gaden; i Husenes Indre derimod hersker Pyntelighed, Hygge og fremfor alt Renlighed, den hollandske Husmoders Lidenskab for Rengøring er kendt, en Gang om Ugen vaskes Huset baade ind- og udvendig, ja ofte vaskes Gaden med. De fleste Huse er byggede paa Pæle, der maa rammes ned i det 12—18 m brede, løse Lag, før de naar fast Sandbund, saaledes at den Del af Huset, der ligger under Jorden, ofte bliver den dyreste; Husene er ofte skæve paa Grund af den løse Undergrund. Byen har 12 store Pladser, c. 65 Kirker og 2 store Synagoger, men ikke mange anselige offentlige Bygninger, en Del, ogsaa af de i den nyere Tid byggede, har et middelalderligt Udseende; blandt de mest fremragende nævnes det store kgl. Slot, det tidligere Raadhus, der er bygget paa henved 14,000 Pæle, og Katharinekirken (Nieuwe Kerk), en af Hollands smukkeste gotiske Kirkebygninger, begge liggende paa Dampladsen; i Nærheden den nye anselige Børs. De gamle Fæstningsværker er nedrevne, men Byen forsvares ved detacherede Forter, desuden kan Omegnen helt sættes under Vand. Hvad der giver Amsterdam dens Betydning, er Handelen, som endnu er særdeles anselig, skønt de ind- og udløbende Skibes Antal ikke er mere end $^1/_3$ af Antwerpens (1906 indløb 1470 og udgik 1434 Skibe med henholdsvis $1,_7$ og $1,_2$ Mill. Tons); den er en af de vigtigste Pladser for Kolonialvarer, navnlig for Tobak, Sukker, Ris og Krydderier samt Kaffe, for hvilken den er Hovedmarkedet; hele Byens Nordside ved Het Ij og Nordsøkanalen er een, c. 12 m dyb Havn med store Dokker (Westelijk- og Oostelijk Dok), der kan rumme over

1000 Skibe; ved Kanalens Udmunding i Nordsøen ligger Udhavnen *Ijmuiden*. Heller ikke Industrien er ubetydelig, især maa fremhæves de store Diamantsliberier, der for en stor Del drives af Jøderne, Maskinfabrikkerne, Skibsbyggerierne, Tov- og Sejldugsfabrikkerne samt Fabrikkerne i Sukker, Tobak og Kemikalier. Blandt de mange Institutioner og Selskaber for Videnskab og Kunst fremhæves Universitetet, Videnskabernes Akademi, den botaniske og zoologiske Have og det paa nederlandsk Kunst rige Rigsmuseum; desuden er Amsterdam kendt for sine mange Velgørenhedsanstalter.

I Amsterdams Omegn ligger mod N. i Waterland den lille By *Broek*, kendt for sin Rigdom og for sin til det yderste drevne Renlighed; mod NV. ved Zaans Udløb i Het Ij den fra Peter den Stores Ophold kendte *Zaandam*, 25,600 Indb.; de store Skibsværfter er nedlagte, nu driver Byen stor Mølleindustri (Mel, Olie, Papir). Mod V. ved Nordranden af det udtørrede Haarlemmerhav, der helt hører til Nordholland, ligger *Haarlem*, 70,500 Indb., en af Hollands smukkeste og sundeste Byer, tidligere Greverne af Hollands Residens, nu Provinshovedstad; af Bygningerne fremhæves Groote Kerk eller St. Bavo med et Orgel, der i lang Tid gjaldt for Verdens største, samt Raadhuset og det gamle Slagterhus, der minder om Kjøbenhavns Børs; Byen har betydelig Industri i Uld, Silke, Farverier, Blegerier m. m., men især er den kendt for sin Blomsterdyrkning; den er Costers Fødeby. Mod SØ. ligger *Hilversom*, 32,900 Indb., med Industri, især i Tæpper, et yndet Sommeropholdssted for Hovedstadens Beboere, mod N. ved Zuider Zee den lille for sin Ost kendte *Edam*; Havnen *Hoorn*, c. 11,200 Indb., med Skibsværfter og Handel (se I p. 136); *Enkhuizen*, 7800 Indb., med Skibsværfter og Fiskeri. Inde paa Halvøen ved den nordhollandske Kanal ligger *Alkmaar*, 21,500 Indb., med stor Ostehandel. Paa Halvøens yderste Spids og ved Begyndelsen af den nordhollandske Kanal ligger *Helder*, 27,500 Indb., en stærk Fæstning og Flaadestation med store Marineværfter, forbunden med den østligere liggende Havn *Nieuwe Diep;* den har betydelig Handel. Byen kan i øvrigt allerede mærke Indflydelsen af Nordsøkanalen. Den lige overfor liggende Ø *Texel*, c. 186 km² med c. 6400 Indb., har betydelig Faareavl (grøn Ost); Hovedpladsen er *de Burg*. *Vlieland* (Lodser og Fiskere) og *Terschelling* er omtrent halvt saa store. Endelig nævnes de smaa Øer *Marken* og *Urk* i Zuider Zee, hvis Indbyggere udmærker sig ved deres Fastholden ved gamle Skikke og Nationaldragter.

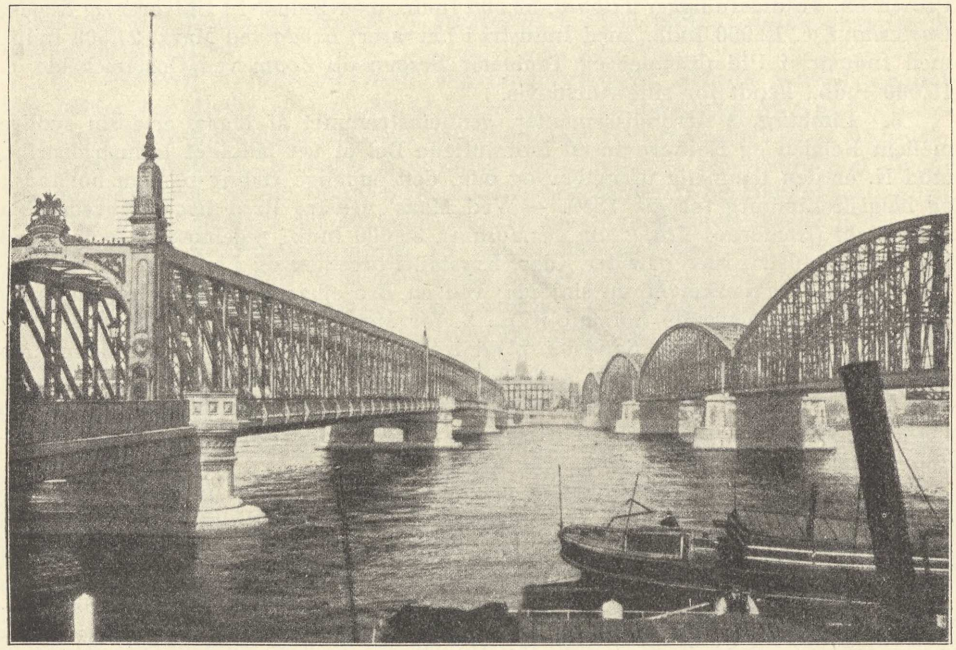

Kanalparti i Amsterdam.

2. **Sydholland** (Zuid-H.), med 6 Arrondissementer, S. for det forrige ved Kysten, begrænset mod S. af Hollandsch Diep og Krammer, har samme Natur som

Nordholland. — *Haag* eller *'s Gravenhage,* skilt fra Kysten ved en Række Klitter, oprindelig et Jagtslot i Greverne af Hollands Besiddelse („des Grafen Gehege") og fra den Tid næsten stadig Fyrstesæde, var under Republikkens Tid Sæde for Generalstaterne og en stor By uden at have Stadsrettigheder („Evropas største Landsby"), hvilke den først fik under Louis Bonaparte; nu er den Residensstaden, og som saadan er den vokset stærkt i det 19. Aarhundrede; den har 294,700 Indb., hvoraf $^1/_3$ Katolikker. Det er ogsaa kun som Sædet for Hoffet, Regeringen og Adelen, at den har Betydning, thi Handel og Industri (bl. a. et Kanonstøberi, Industri i Metal og Møbler, Guld og Sølv, Fajance m. m.) er kun ringe, og den har kun lidet originalt ved sig, den har mindre det hollandske Præg, der er kun faa Kanaler, Husene hviler ikke paa Pæle, og den gør et mere internationalt Indtryk end de andre Byer. Den er regelmæssig bygget med smukke og lige Gader og store Pladser, særlig udmærker sig den nordøstlige Del med Willems Park og Nationalmonumentet for Befrielsen 1813, samt Kvarteret om Vijver, et Vandbassin, ved hvis Sydende de store Pladser Buitenhof og Binnenhof ligger med Regeringsbygningerne, Generalstaternes Forsamlingshus og Prins Mauritshuis, hvori den paa nederlandsk Kunst rige Malerisamling findes; ved Vijvers Nordvesthjørne ligger det store, men ikke videre smukke kgl. Slot, mod V. ved Groote Kerk det smukke Raadhus. I Haag afholdes Fredskonferencer (siden 1899), og den er Sædet for den permanente internationale Voldgiftsdomstol, et Fredspalads er opført 1913. Mod NV. ved Stranden ligger *Scheveningen,* et Fiskerleje og besøgt Badested, 26,000 Indb., som regnes med til Haag, med hvilken det er forbundet ved en prægtig træbeplantet Vej. SØ. for Haag den lille *Rijswijk,* kendt fra Fredslutningen 1679, og *Delft,* 34,600 Indb. ($^1/_3$ Katolikker), tidligere med stor Industri i Fajance, nu navnlig i Metal (bl. a. Geværfabrikker), Læder og Sæbe, og Handel med Ost og Smør; den har en teknisk Højskole og Gravminder for Hugo Grotius, der er født her, og Vilhelm den Tavse, der myrdedes her. Ved Nieuwe Maas' Forening med lille Rotte og ved Nieuwe Waterweg (se p. 366), der sætter den i direkte Forbindelse med Nordsøen, ligger *Rotterdam,* 446,900 Indb., hvoraf c. $^1/_4$ Katolikker og 10,000 Jøder, Hollands første Søhandelsstad; den er især vokset i det 19. Aarhundrede, da Holland skiltes fra Belgien og den mistede Antwerpen som Rival; ved Midten af Aarhundredet overgik endog Rotterdams Skibsfart Amsterdams, og den har senere med en forbigaaende Afbrydelse holdt Stillingen, 1906 indløb der c. 8100 Skibe med c. $8,_6$ Mill. Tons (1903 besejledes Nieuwe Waterweg af c. 22,000 Skibe, medens c. 30,000 Fartøjer benyttede Kanalen fra Rotterdam til Amsterdam); de vigtigste Handelsartikler er Kolonialvarer, Korn, Krap og Genever, desuden har Byen store Skibsværfter og betydelig Industri i Sukker, Brændevin, Tobak og Maskiner; store Skibe kan komme midt ind i Byen ad nogle af de talrige Kanaler (Grachten eller Havens). Længere nede ved Nieuwe Maas ligger en af Rotterdams største Forstæder, *Delfshaven* (andre er *Charlois* og *Kralingen*) og *Schiedam,* 33,900 Indb., Hovedpladsen for Geneverbrænderierne, med stor Skibsfart; *Vlaardingen,* 22,800 Indb., Hovedpladsen for Sildefiskeriet, med stor Handel paa Middelhavet, Norge og Nordamerika; S. for Rotterdam paa en Ø ved Merwede *Dordrecht* (forkortet *Dordt*), 48,300 Indb., Hollands mægtigste Handelsstad i Middelalderen, med en rummelig Havn og Skibsværfter og betydelig Handel, navnlig med Tømmer; ved Byen standser den Trafik at lade Tømmer flyde ned ad Rhinen. Paa Øen Voorne, S. for Maasmundingen, ligger *Brielle (Briel),* 4200 Indb., en Fæstning, fra hvilken Frihedskampen 1572 udgik, NØ. for Rotterdam *Gouda,* 25,000 Indb., med betydelige Teglbrænderier (Klinker) og Fabrikker i Kridtpiber og Lervarer samt Geneverbrænderier. NØ. for Haag ved den gamle Rhin ligger *Leyden* (Leiden), 59,200 Indb., hvoraf $^1/_4$ Katolikker, en af

Hollands ældste Byer (dog vistnok ikke, som man har ment, Romernes *Lugdunum Batavorum*) og før Amsterdams Opblomstren ogsaa Landets betydeligste By, da den havde henved 100,000 Indb.; mange af de berømteste Malere, som Lucas, Rembrandt, Jan Steen, van Goyen, Franz van Mieris, stammer herfra. Byens særlige Betydning ligger i, at den er Midtpunkt for Hollands videnskabelige Liv; Universitetet, som den fik 1575 efter sit tapre Forsvar mod Spanierne, er Landets mest besøgte (aarlig c. 1500 studerende), det c. 200,000 Bd. store Bibliotek er et af Landets største, desuden nævnes af de rige Museer de storartede naturhistoriske Samlinger og

Broer over Maas ved Rotterdam.

det japanske Museum; i St. Peterskirken findes Mindesmærker over mange berømte Mænd. Byen har Industri, især i Klæde og Metal, og Handel med Uld og Uldvarer. Ved den gamle Rhins Udløb ligger *Katwijk*, c. 8000 Indb.

3. **Zeeland,** 3 Arrondissementer, S. for den forrige, væsentlig bestaaende af 9 Øer ved Scheldes Munding, men desuden omfattende den nordlige Del af Flandern S. for Westerschelde; det meste af Landet er frugtbare, paa Kornmarker og Enge rige Marsklande, som, da de ligger under Havet, og Kysten næsten helt mangler Klitter, maa beskyttes ved mægtige Dæmninger. — Paa Øen Walcheren ligger Hovedstaden *Middelburg*, 19,500 Indb., med Industri især i Chokolade, Lærred, Læder m. m. og Handel med Korn og Krap; Byen har et prægtigt gotisk Raadhus. Paa Sydranden af samme Ø ligger *Vlissingen* (fransk *Flessingue*), 21,800 Indb., tidligere Fæstning, med en fortrinlig Havn, der staar i stadig Dampskibsforbindelse med London, og med Skibsbyggeri og Maskinindustri. Jærnbanen, der forbinder Middelburg og Vlissingen med Fastlandet, gaar over Øen Zuid-Beveland til Bergen op Zoom. Mod S. paa Fastlandet ligger den lille Havn *Sluis*, forbunden med Brügge ved en Kanal.

4. **Nordbrabant,** 3 Arrondissementer, Landets største Provins, Ø. for den forrige, i øvrigt begrænset mod N. og NØ. af Maas, mod Ø. af Provinsen Limburg, mod S. af Belgien. Den nordlige Halvdel er frugtbar, hvorimod Landet mod Ø. og S. er opfyldt af Sump- og Hedestrækninger (Peelsumpene og Campinen). Provinsen har livlig Industri. — Hovedstaden er *Hertogenbosch (Herzogenbusch)* eller forkortet *'s Bosch* (*Bois-le-Duc*; Navnet har den faaet, fordi Hertug Gottfried af Brabant gav Byen Stadsrettigheder 1184), liggende ved Dommels og Aas Forening samt Zuid-Willemskanalen, 36,000 Indb., med betydelig Industri i Lærred, Møbler m. m.; de tidligere Fæstningsværker er nedlagte (1874) saavel her som ved de andre Byer i Provinsen. Vestligere ligger *Tilburg,* 53,500 Indb., med Industri i Uldvarer og Klæde; *Oosterhout,* c. 12,900 Indb., med Industri i Lervarer; *Breda* ved Mark, 27,500 Indb., med Industri i Uld (Tæpper og Tapeter); *Bergen op Zoom* ved Oosterschelde, c. 15,000 Indb., kendt for sine Anchiovis.

5. **Limburg,** 2 Arrondissementer, gennemstrømmet af Maas, er i sin sydlige mellem Belgien og Rhinprovinsen indesluttede Del et tæt befolket Industridistrikt, mod N. er den temmelig ufrugtbar og øde; den endelige Deling mellem hollandsk og belgisk Limburg foregik 1839. — Ved Maas' venstre Bred ligger Hovedstaden *Maastricht* (Romernes *Trajectum ad Mosam*), 38,600 Indb., regelmæssig bygget med betydelig Industri, især i Læder, Glas, Krystal, Porcellæn og Lervarer; de tidligere stærke Fæstningsværker er nu sløjfede; ved en Bro staar Byen i Forbindelse med den lige overfor liggende Forstad *Wijk.* S. for Maastricht strækker sig ned ad til Liége, c. 18 km, de store Sandstensbrud i *St. Pietersberg;* Gallerierne danner en sand Labyrint af Gange. Mod N. ved Maas' højre Bred og dens Forening med Roer ligger *Roermond,* c. 14,000 Indb., med betydelig Industri, nordligere ved Floden *Venlo,* 17,400 Indb., ligeledes Industriby og vigtig Grænsestation for Jærnbanetrafiken; ogsaa her er Fæstningsværkerne nedlagte.

6. **Utrecht,** 2 Arrondissementer, en godt befolket Provins mellem Zuider Zee og Lek. — Ved krumme Rhin, hvor den deler sig i gamle Rhin og Vecht, ligger i smukke Omgivelser den stærkt befæstede Hovedstad *Utrecht,* 122,900 Indb., en af Hollands ældste Byer (Romernes *Trajectum ad Rhenum,* det senere *Wiltaburg*), allerede tidlig berømt for sine Kirker; paa en Maade var den den nederlandske Republiks Hovedstad i Begyndelsen, her sluttedes Unionen 1579, og her samledes Generalstaterne til 1593 (Fredslutning 1713). Byen, der gennemskæres af 2 Hovedkanaler, Oude- og Nieuwe Gracht, har flere interessante Bygninger, deriblandt Raadhuset og den gamle Domkirke med et 103 m højt Taarn, og betydelig Industri, navnlig i Uld, Klæde, Silke og Fløjl, og Handel (Smør og Ost); særlig Betydning har den ved sit 1636 stiftede Universitet med betydelige Samlinger (aarlig over 1000 Stud.); Utrecht er Jansenisternes Hovedsæde. Mod Ø. ligger *Zeist,* med en Herrnhuterkoloni, ved Rhinen, hvor den deler sig i krumme Rhin og Lek, *Wijk* (bij Duurstede), c. 3000 Indb., i Middelalderen en vigtig Handelsby, NØ. for Utrecht ved Eem *Amersfoort,* 24,200 Indb., med Industri i Tobak og Bomuld; Olden Barnevelds Fødeby.

7. **Geldern** *(Gelderland),* 4 Arrondissementer, mellem Zuider Zee, Maas og Ijssel, mod Ø. strækkende sig Ø. for Ijssel til den preussiske Grænse; Provinsen deles ved Rhinen og Ijssel i tre væsentlig forskellige Dele, idet Marsklandet mod S. (Øen *Betuwe* mellem Waal og Lek) og det bakkede Landskab ved Ijssel og Ø. for denne Flod er frugtbare, medens det nordlige Landskab *Veluwe* V. for Ijssel bestaar af øde Hedestrækninger. — Hovedstaden er *Arnhem* (Arnheim) ved Rhinen, 64,800 Indb. (Halvd. Katolikker), med Industri, især i Papir, Tobak og Bomuld, og betydelig Handel; Byen, der ligger ved Sydaffaldet af de veluwiske Højder, er smukt bygget og meget forskønnet i den senere Tid, de tidligere Fæstningsværker er forvandlede

til Spadseregange; Omegnen er særdeles smuk, opfyldt af Haver og Villaer, de rige Hollænderes Yndlingsopholdssted om Sommeren. Mod S. ved Waals højre Bred ligger *Nijmegen* (tysk *Nymwegen*), 58,400 Indb., Grænsefæstning, med Industri især i Tobak og Metal (Fredslutning 1678). I Betuwe ved højre Waalbred ligger *Tiel*, 10,600 Indb., med Industri i Lærred og Uld og Kornhandel. Fra Arnhem fører Hovedbanen mod N. over *Zutphen* ved Berkels Forening med Ijssel, c. 19,000 Indb., med Industri i Papir, Olie, Læder osv. og Tømmerhandel, mod NV. ved Jærnbanen over Veluwe ligger den velhavende Flække *Apeldoorn*, 38,500 Indb., med Papirfabrikker; i Nærheden det kgl. Lystslot *het Loo;* mod N. *Nijkerk*, c. 8000 Indb., med Tobaksavl, ved Zuider Zee Havnen *Harderwijk*, c. 7500 Indb., Samlingssted for de østindiske Rekrutter.

8. **Overijssel** (ɔ: hinsides Ijssel), 3 Arrondissementer, NØ. for den forrige mellem Zuider Zee, Ijssel og den preussiske Grænse, er mod Ø. og N. tyndt befolket med store Mosestrækninger, medens den sydøstlige Del (Twenthe) er et bedre befolket Industridistrikt. De største Byer ligger i Ijsseldalen. — Hovedstaden er *Zwolle* ved Zwarte Water, 33,700 Indb., med Industri (Jærnstøberi) og Handel med Korn, Kvæg, Smør og Fisk; i det tidligere Kloster paa Agnetenberg levede Thomas a Kempis i det 15. Aarhundrede; mod NV. ved Ijssel ligger *Kampen*, c. 20,000 Indb., med Industri, Laksefiskeri og Skibsfart paa Zuider Zee; mod S. ved Ijssel *Deventer*, 28,600 Indb., med Tæppevæverier, Jærnstøberier, Tobaksindustri og Skibsbyggeri; Byen er kendt over hele Holland for sine Honningkager. Nær ved den preussiske Grænse *Hengeloo*, 22,000 Indb., med Industri (Væverier, Farverier) og Jærnbaneværksteder, og *Enschede*, 35,500 Indb., Hovedsæder for Traad- og Bomuldsindustri, ligesom *Almelo* mod NV., c. 4000 Indb.

9. **Drenthe,** 1 Arrondissement, N. for den forrige, mellem Zuider Zee og den preussiske Grænse, er den daarligst befolkede Provins, rig paa Heder og Tørvemoser; fra den noget højere liggende midterste Del strømmer de smaa Vandløb til alle Sider; Provinsen har mange Kæmpegrave. Drenthe frigjorde sig samtidig med de 7 Provinser, men blev paa Grund af sin ringere Betydning ikke nogen selvstændig Provins. — Hovedstaden er *Assen* ved Smilderkanalen, c. 13,900 Indb., med Kornhandel og Tørveindustri. Mod S. ligger *Meppel*, c. 11,000 Indb., med Industri og Smør- og Tørvehandel, mod Ø. *Emmen*, 31,100 Indb.

10. **Friesland,** 3 Arrondissementer, NV. for den forrige, ved Zuider Zee og Nordsøen, er gennemgaaende frugtbar og godt skikket til Agerbrug og Kvægavl; det godt befolkede Land er kendt for sin Velstand; Indbyggerne hænger fast ved de gamle Skikke og Nationaldragter. — Hovedstaden er *Leeuwarden*, liggende ved flere Kanaler, 37,900 Indb., Frisernes gamle Hovedstad, med Industri, især i Vogne og Sølv- og Guldarbejder, samt betydelig Handel med Korn, Smør, Kvæg osv.; blandt dens Bygninger udmærker sig det smukke Raadhus. Mod NØ. ligger *Dokkum*, c. 4000 Indb., med Handel; den hellige Bonifacius myrdedes her 755; mod V. *Franeker*, 7400 Indb., hvis Universitet ophævedes 1811; mod S. *Sneek*, c. 13,000 Indb., Provinsens største Smør- og Ostemarked. Ved Zuider Zee ligger *Harlingen*, 10,500 Indb., med betydelig Handel paa England med Landbrugsprodukter, især Smør og Ost; de Standsninger i Handelen, som af og til foraarsagedes ved den gamle Havns Tilsanding, er nu ophørte efter Anlægget af en ny Havn 1870—71. Sydligere ved Kysten ligger de smaa for deres særegne Skikke og Dragter kendte Byer *Hindeloopen* og *Molkwerum; Stavoren*, tidligere de frisiske Kongers Residens og en vigtig By i Hanseforbundet, er nu ubetydelig, dens Havn er tilsandet. Til Provinsen hører Øerne *Ameland*, med betydelig Fiskeri, og *Schiermonnikoog*.

11. **Groningen,** 3 Arrondissementer, den nordøstligste Provins ved Nordsøen

og Dollartbugten; dens Natur er omtrent som den forriges, dog findes mod S. og Ø. en Del Heder og Moser; den er godt befolket, og Indbyggerne er kendte for deres Velstand. — Hovedstaden er *Groningen* ved Hunse (Drentsche Diep, Reitdiep), 78,300 Indb., en velhavende By med Skibsfart og betydelig Handel med Agerbrugs- og Kvægavlsprodukter; den har flere smukke Bygninger, som den gotiske St. Martinskirke, et 1614 stiftet Universitet og et kendt Døvstummeinstitut; Fæstningsværkerne er sløjfede, dens Udhavn ved Emsmundingen er *Delfzijl*. Mod Ø. ligger *Winschoten,* 11,300 Indb., kendt fra den store Mosebrand 1833.

Storhertugdømmet Luxembourg ved Belgiens sydøstlige Hjørne, for øvrigt indesluttet af Rhinprovinsen samt tysk og fransk Lothringen, er i sin nuværende Skikkelse kun den østlige Halvdel af det tidligere Hertugdømme Luxembourg, som hørte til de østerriske Nederlande; 1815 blev Landet, skønt det var en Provins af det nylig oprettede Kongerige Nederlandene, indlemmet i det tyske Forbund, 1839 deltes det, saaledes at den større vestlige Del lagdes til Belgien, medens den østlige Del vedblev at høre til det tyske Forbund, men under Hollands Herredømme; 1866 udskiltes det af det tyske Forbund, og næste Aar erklæredes Storhertugdømmet for en uafhængig og neutral Stat, der kun ved Personalunion var forenet med Holland indtil 1890, da det gik over til den nassauske Linje af Huset Oranien; efter Mandslinjens Uddøen 1912 gik Storhertugværdigheden over til Spindesiden (Storhertuginde Marie). Det lille Rige staar i mange af sine Interesser nær ved Tyskland, navnlig i kommerciel Henseende, da det hører til den tyske Toldforening.

Luxembourg er 2600 km² med 259,900 Indb. (1910), c. 100 paa 1 km². Befolkningen er overvejende tysk; 1910 var der c. 4000 Belgiere, 2100 Franske og 10,100 Italienre; det franske Sprog er dog baade det officielle og alle de dannedes Sprog, særlig i Byerne. Religionen er den katolske (c. 4000 Protestanter og 1300 Jøder). Landet, der hører til Ardennerne og Eifel og gennemstrømmes af Moselles Bifloder — mod Ø. begrænses det af selve Moselle samt Biflœden Sauer med Our —, er gennemgaaende frugtbart; henved 50 % af Landet er Ager- og Haveland; der dyrkes Kornsorter, Hør, Hamp, Raps, Sukkerroer, Frugt og Vin i Moselles og Sauers Dale; over 29 % er dækket med Skove (Eg), der giver fortrinligt Garverbark; henved 16 % er Græsgange, og Kvægavlen er ved Siden af Agerbruget en vigtig Næringsvej; af Mineralier er der især Jærnerts mod S., hvilket dels forarbejdes i Landet, hvorfor der maa indføres Kul, dels udføres. I Industri staar Garverierne og Læderindustrien højest, desuden nævnes Fajance- og Uldindustrien; Jærnbanenettet er forholdsvis betydeligt, 1911: 525 km Jærnbane-, 701 km Telegraflinjer.

Efter Forfatningen af 1848, revideret 1856 og 1868, hører Landet til de konstitutionelle Stater; Storhertuginden, der repræsenteres af en Præsident, deler den lovgivende Magt med et Deputeretkammer paa 53 Medl., valgte umiddelbart paa 6 Aar, Halvdelen fornys hvert tredje Aar, Valgret og Valgbarhed indtræder med det 25. Aar; øverste Domstol er Højesteret i Luxembourg. Finanstilstanden er god, navnlig efter Udtrædelsen af det tyske Forbund, og Budgettet viser et betydeligt aarligt Overskud; 1909 var Indtægterne c. $16_{,93}$, Udgifterne $15_{,46}$ Mill. Frs., Gælden, som væsentlig skyldes de paa Grund af Jærnbaneanlægene optagne Laan, var 1912 c. 12 Mill. Frs. Hæren bestaar af et Kompagni Gensdarmer, c. 155 Md., og 1 Komp. Frivillige, der skal kunne tælle indtil c. 250 Md. Landet inddeles i 3 Distrikter: *Luxembourg, Diekirch* og *Grevenmacher,* atter delte i 12 Kommuner.

Hovedstaden er den ved Alzette smukt liggende *Luxembourg* (egentlig *Lützelburg,* ɔ: lille Borg), 20,800 Indb., som indtil 1867 var tysk Forbundsfæstning; de

meget stærke Fæstningsværker, hvis Anlæg begyndte for over 5 Aarhundreder siden, og som til Dels var udhugne i Klippen, er nu sløjfede; Byen, der bestaar af den ældre, højt liggende ø v r e By, og den af de 3 Forstæder dannede n e d r e By dybt nede i Dalen, har betydelig Industri, navnlig i Læder. Mod NØ. ved Sauer ligger *Echternach,* c. 4300 Indb., et kendt Varfartsted, hvor den mærkelige „Springerprocession" (hoppende Pilegrimme) finder Sted ved Pinsetid. Højere oppe ved Sauer ligger *Esch,* med Klædefabrikker og Jærnværker.

TYSKLAND

§ 1. Historiske og politiske Forhold.

Det tyske Rige tager sin Begyndelse fra Opløsningen af Karl den Stores Rige ved Forliget i Verdun 843. Den Gang var det dog hovedsagelig indskrænket til Landet mellem Rhinen og Saale og et ved indre Stridigheder og Kampe med Naboerne svagt Rige, først i det 10. Aarhundrede under det sachsiske Kongehus tiltager det i Styrke og udvider sig, særlig mod Ø. over Saale og Elben; og hvor store Forandringer Landets Grænser end er undergaaede i Tidernes Løb, er dog Udvidelsen stadig væsentlig gaaet i denne Retning, medens det er blevet indskrænket mod S. og V. Særlig maa dog mindes om Forbindelsen med Italien, som begyndte under det sachsiske Hus ved Oprettelsen af det *hellige romerske Rige af den tyske Nation* og varede til Hohenstaufernes Fald midt i det 13. Aarhundrede (af Navn bestod det lige op til 1806), en Forbindelse, som dog kun bidrog til at svække Rigets Kraft og splittede det i det Indre. Riget var efter Hohenstaufernes Fald opløst i en Mængde Fyrstendømmer, Ridderskaber, Stæder og Stadsforbund, og hvorvel det atter fik et Overhoved i Huset Habsburg, som med sine Familiebesiddelser forøgede Landomraadet og hævdede Tyskland en Stormagts Stilling, var dog Sammenholdet ikke stort, uagtet det i det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede ikke manglede paa Bestræbelser i denne Retning (Inddelingen af Riget i 10 Kredse og Rigskammerrettens Oprettelse). Dertil kom de religiøse Stridigheder, der delte Tyskland i en protestantisk og katolsk Halvdel, og ved den westfalske Fred, da den ødelæggende Trediveaarskrig endte, var Tysklands Stormagtsstilling for lange Tider tilintetgjort. Riget var splittet i et Utal af større og mindre Stater, idet der paa den permanente Rigsdag i Regensburg var repræsenteret c. 240 Rigsfyrster og 50 frie Rigsstæder; dertil kom c. 1500 Rigsriddere, som for en stor Del kun af Navn stod under den meget ringe Myndighed udstyrede Kejser, for hvem al Overledelse blev en Umulighed, da Staterne kun kivedes om deres Særinteresser og ikke havde den mindste Følelse for Sammenhold. Men under denne Rigets afmægtige Tilstand lykkedes det imidlertid *Preussen* i det 17. og 18. Aarhundrede at arbejde sig op til en betydelig Stilling; ved Revolutionstiden stod Preussen i Magt sideordnet med Østerrig, og under stadig Benyttelse af sin hensynsløse Politik har det haft Held til i det 19. Aarhundrede at blive Tysklands mægtigste Stat og regenerere det tyske Rige. Foreløbig bragte dog Napoleonstiden kun Nederlag; det gamle tyske Rige opløstes 1806, den tyske Kejser kaldte sig Kejser af Østerrig, og Tyskland blev til det *tyske Rhinforbund* under Napoleons Beskyttelse, baade Preussen og Østerrig laa for den franske Kejsers Fødder, og de nuværende tyske Stater af Middelstørrelse skylder ham deres Tilværelse. I det nye *tyske Forbund,* saaledes som det fremgik af Wienerkongressen, var der

kun 39 Stater (efterhaanden, indtil 1866, indskrænket til 29) med Preussen og Østerrig som sideordnede Rivaler til Førerstillingen; i Stedet for den tidligere Rigsdag traadte Forbundsdagen i Frankfurt am Main under Østerrigs Præsidium; til Forbundet hørte alle tyske Stater, desuden tiltraadte Kongerne af England, Holland og Danmark det for Hannover, Luxembourg og Holsten med Lauenburg. Om Enhed i Staten var der egentlig ikke Tale, da de enkelte Stater fremfor alt hævdede Suverænitetsprincippet; Begyndelsen til en stærkere Sammenslutning, i alt Fald hvad de økonomiske Interesser angaar, blev gjort ved Oprettelsen af den *tyske Toldforening*, der udgik fra Preussen 1819 og fra 1834 under sit nuværende Navn udstraktes til de sydtyske Stater; det tog dog lang Tid at samle alle i den, Hannover f. Eks. indtraadte først 1851, Mecklenburg 1868, Hamburg og Altona 1888. Forsøget 1848—50 paa virkelig at gennemføre Tysklands Enhed strandede aldeles, navnlig paa Grund af Østerrigs Skinsyge. Men Preussen hvilede ikke, den stærke Splittelse mellem Østerrig-Ungarns Folkeelementer, der navnlig havde vist sig efter 1848, svækkede dette Riges Stilling i det tyske Forbund, og endelig førte det spændte Forhold, forøget ved Uenigheden om de i Fællesskab erobrede Hertugdømmer Slesvig og Holsten, til Forbundets Opløsning og den kortvarige Krig 1866, hvorved Østerrig udelukkedes af Forbundet og maatte anerkende den nye Ordning, ifølge hvilken Preussen kom i Spidsen for et af 22 Stater bestaaende *nordtysk Forbund* med en langt stærkere Centralisation end tidligere; tillige udvidedes Preussen enormt ved Inddragelsen af Slesvig, Holsten med Lauenburg, Hannover, Kurhessen, Nassau og Frankfurt. Samtidig sluttede Preussen Forsvarsforbund med de *sydtyske* Stater. Endelig førte Krigen med Frankrig 1870—71 Preussen til dets Maal: Tysklands Enhed under dets Overherredømme; i Efteraaret 1870 traadte de sydtyske Stater ind i Forbundet, og Jan. 1871 oprettedes det *tyske Kejserrige* med Preussens Konge som Kejser. Riget omfatter nu alle tyske Stater undtagen de tysk-østerrigske Lande, Luxembourg og Liechtenstein, derimod er det udstrakt over de preussiske Provinser Posen, Vest- og Østpreussen, der tidligere ikke hørte til Forbundet, samt det fra Frankrig erobrede Elsass-Lothringen, hvilket Land dog ikke er en selvstændig Stat, men som „Rigsland" staar umiddelbart under Rigsregeringen; i øvrigt bestaar Riget af 25 Stater, nemlig 4 Kongeriger, 6 Storhertugdømmer, 5 Hertugdømmer, 7 Fyrstendømmer og 3 Fristæder. Tyskland er nu en af Evropas mægtigste Stater, i Størrelse den tredje, i Folkemængde den anden, og den Hindring for materiel Fremgang, der laa i den tidligere Splittelse, er ryddet af Vejen; foreløbig har det dog brugt det meste af sine Kræfter til under Preussens Hegemoni at udvikle sig til Evropas største Militærstat. Hvad de sidste Aars Kolonialforsøg skal føre til, om Tyskland har Evne til at danne et Kolonirige, og hvilken Værdi det vil faa for Staten, maa Tiden vise. Men disse og mange andre Spørgsmaal vil vel finde deres Løsning i den i 1914 udbrudte Stormagtskrig.

Tyskland ligger mellem c. 47° 16' og 53° 54' n. Br. og mellem 5° 52' og 22° 53' ø. L.; fra det sydligste Punkt i Bayern til Slesvigs Nordgrænse er der c. 830 km, til Nordøstspidsen af Preussen c. 950 km, fra det vestligste Punkt i Rhinprovinsen til det østligste Punkt i Østpreussen er der c. 1180 km. Den ydre Grænselinje angives til c. 7440 km (uden Øer), deraf er Grænsen mod Nordsøen c. 640, Danmark 90, Østersøen 1605, Rusland 1310, Østerrig 2160, Bodensøen 145, Schweiz 300, Frankrig 405, Luxembourg 175, Belgien 90 og Holland 520, Arealet er 540,800 km², deri ikke medregnet Lagunerne og Kystvandene ved Nord- og Østersøen (c. 3450 km²) samt Tysklands Andel i Bodensøen (c. 300 km²).

Kolonialbesiddelserne er i Avstralien: *Tysk Ny-Guinea* med *Bismarcksarkipelaget* og *Salomonsøerne, Carolinerne, Marianerne* og *Palauøerne*, samt

Samoaøerne, tilsammen c. 245,000 km² med over 630,000 Indb.; i Asien: Territoriet *Kiautsjau*, c. 550 km² med c. 192,000 Indb. (1911); i Afrika: *Togoland*, *Kamerun*, *Tysk Sydvestafrika* og *Tysk Østafrika*, tilsammen 2,707,300 km² med 11,142,000 Indb.; alle Kolonierne er altsaa c. 2,952,800 km² med c. 11,960,000 Indb.

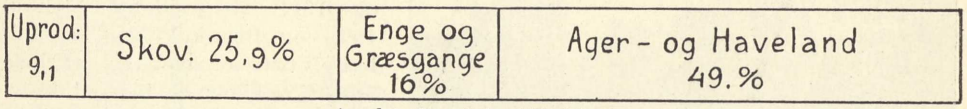
Befolkningen udgjorde Dec. 1910 64,926,000, c. 120 paa 1 km² (1913 vurderedes den til 66,835,000), og Tætheden staar saaledes kun tilbage for Belgiens, Hollands, Storbritanniens og Italiens. Men der er betydelig Forskel paa Tætheden i de enkelte Lande, den varierer mellem 36 paa 1 km², i Mecklenburg-Strelitz, og 320, i Sachsen, og gaar man mere i Enkeltheder, er Modsætningerne endnu grellere. Ligesom i andre Lande er det stadig Industridistrikterne, der tager til, og Agerbrugsegnene, der tager af. Tyndt befolket er det nordtyske Lavland (det pommerske og mecklenbugske Søplateau, Lüneburger Heide, Midten af Slesvig og Holsten, Hedeegnene i Oldenburg og Ostfriesland); naar undtages Egnene om Flodmundingerne, har det gennemsnitlig 50—75 paa 1 km², i Spreewald og Fläming synker Tallet endnu yderligere. Et andet tyndt befolket Distrikt strækker sig fra Alpernes Nordfod mod NV. gennem *Bayern*, *Franken*, *Hessen* og *Sauerland* til den hollandske Grænse, hvor det støder sammen med det førstnævnte tyndt befolkede Strøg; S. for Donau er Tætheden under 75, i Münchens Omegn synker den endog til under 50, i Franken og Hessen er den 50—75 paa 1 km². Til disse to tyndt befolkede Egne svarer to tæt befolkede; den ene strækker sig langs Nordranden af de mellemtyske Bjærge fra Øvreschlesien til Westfalen, mange Steder findes 200 og derover paa 1 km²; den anden er *Neckar-* og *Rhindalen* samt *Saarbæknet* med 200, ja endog 3 à 400; ved Nordranden af de rhinske Skiferbjærge stiger Tallet endda til 400 og derover, sluttende sig til de tæt befolkede belgiske Egne. Befolkningen er vokset betydelig især i det 19. Aarhundrede, efter Trediveaarskrigen havde Riget inden for de nuværende Grænser c. 6 Mill., 1816 c. 24,8, 1831 c. 35 Mill. (henholdsvis c. 47 og 66 paa 1 km²), 1875—80 steg Befolkningen med c. $2^1/_2$ Mill. (c. 1,14 % aarlig), 1880 var der c. 45,2, 1890 49,4 og 1900 60,64; i de senere Aar har Tilvæksten været c. 1,5 % aarlig; Udvandringen har i det 19. Aarhundrede været ret betydelig; i Aarene 1820—80 beløb den sig til c. 4 Mill., fra dette sidste Aar steg den meget stærkt og kulminerede i 1881 (man maa her erindre den stærke Udvandring fra Elsass-Lothringen og fra Nordslesvig), da der udvandrede c. 220,000, men derefter sank den betydeligt og er efter en kortvarig Opgang i Begyndelsen af 1890'erne stadig gaaet ned; 1907 udvandrede c. 31,600, 1911 c. 22,500; de fleste, c. 90 %, udvandrer til de nordamerikanske Fristater, desuden til Brasilien, Argentina, Avstralien, Kaplandet, Storbritannien og Nabostaterne. Indvandringen er i Forhold til disse Tal ubetydelig, og den store Tilvækst skyldes saaledes udelukkende Fødslernes Overvægt over Dødsfaldene, i de sidste Aar fødes over 8 á 900,000 mere, end der dør; størst er vel Tilvæksten i Preussens gamle Provinser og Rhinlandene; for øvrigt begynder man ogsaa i Tyskland i den allersidste Tid at mærke den Aftagen i børnerige Ægteskaber, som man kender fra andre Lande, navnlig Frankrig. Den betydelige Bybefolkning er langt over Halvdelen af den hele Befolkning (1900 c. 54 %), naar alle Byer paa over 2000 regnes med; i Preussen regnedes 1905 endog 58,7 %, i Sachsen, Westfalen og Rhinprovinsen er der langt over de tre Femtedele. Medens der i 1900 var 33 Byer paa over 100,000, var der 1910 48, og c. 50 havde 50—100,000; af Byer paa over 10,000 var der i alt c. 560.

Efter Nationaliteten er c. 92 % Tyske, de øvrige er Slaver (navnlig Polakker), c. 6 %, Lithauer, Franske og Danske; 1905 var der c. 55,8 Mill. Tyske, henved 3,6 Mill. Polakker, i Schlesien, Posen, Vest- og Østpreussen (desuden spredte

dels som Landarbejdere, dels som Fabriksarbejdere, de sidste især i Rhinlandene), 115,000 Lithauer, i Østpreussen, 100,000 Vender, i Lausitz, 115,000 Czecher, i Schlesien, 240,000 Franske og Valloner, i Elsass-Lothringen og Rhinprovinsen, og 150,000 Danske i det nordlige Slesvig samt c. 85,000 Hollændere, mod NV., og 70,000 Italienere (især Arbejdere). — Hvad Religionen angaar, er Tyskland stærkt blandet; 1910 taltes 39,991,400 Protestanter (61,6 %), 23,821,500 Katolikker (36,7 %), der tager mere til end Protestanterne, og 615,000 Jøder (1 %), de resterende var Sekterere eller uden Angivelse. Overvejende katolsk er Bayern, Baden, Elsass-Lothringen; paa de frankiske Terrasser og i Neckarlandet er den protestantiske, i Mainlandet og lige op til Fulda den katolske Kirke i Overvægt. Det nordlige Baden, Hessen-Darmstadt og Pfalz er overvejende protestantiske, hvorimod den nordligere Rhindal og ligeledes en Del paa højre Rhinbred omkring Lahn og øvre Ems mest er katolsk. Mellem Weser og Oder er Landene næsten helt protestantiske, østligere i Øvreschlesien, Posen og Vestpreussen har derimod atter Katolicismen flere Tilhængere. For øvrigt omtales Religionsforholdene, der ikke er en Rigssag, men ordnes af hver Stat, nærmere under de enkelte Lande. Hvad Jøderne angaar, har kun Rusland og Østerrig-Ungarn et større Antal; Jøderne har en betydelig Indflydelse i Tyskland, navnlig i Handelsverdenen og Pressen, og bor foruden i de store Byer mest i de polske Lande og Rhinegnene (især Storhertugdømmet Hessen). — Oplysningen er særdeles god, omtrent som i de nordiske Lande, og den tidligere Splittelse i smaa Statssamfund, der ellers har forvoldt saa megen Skade, har her netop virket gavnligt ved at skabe mange Centrer for Dannelsen; Analfabeterne blandt Rekrutterne er særdeles faa (1876 $2{,}_{12}$, 1881 $1{,}_{54}$, 1886 knap 1 og 1911 $0{,}_{01}$ % (Fordringerne ved Prøven er dog kun, at de kan læse og skrive deres Navn), og Forholdet er bedst i de smaa Stater; Preussen, navnlig de østlige Provinser har de fleste Procent Analfabeter. Der er Skoletvang; Almueskolernes Antal var i 1911 61,557, hvoraf 38,684 findes i Preussen; forholdsvis flest har Braunschweig, Oldenburg, Sachsen og Thüringem, færrest Mecklenburg og Bayern; de protestantiske Lande staar i Folkeoplysning højere end de katolske. Den sekundære højere Undervisning staar ligeledes paa et højt Trin; Tyskland har 21 Universiteter, flere end noget andet Land, nemlig 10 i Preussen: Berlin, Bonn, Halle, Göttingen, Breslau, Kiel, Marburg, Münster, Kønigsberg og Greifswald (ordnede efter Besøget af studerende 1912, i alt c. 67,500); 3 i Bayern: München, Würzburg og Erlangen; 2 i Baden: Freiburg og Heidelberg; samt 1 i Sachsen (Leipzig), Württemberg (Tübingen), Elsass (Strassburg), Sachsen-Weimar (Jena), Hessen (Giessen) og Mecklenburg (Rostock); de mest besøgte er Berlins, Leipzigs, Münchens, Breslaus, Tübingens og Halles. Desuden findes der 11 polytekniske Skoler — München, Berlin (Charlottenburg), Hannover, Dresden, Aachen, Karlsruhe, Stuttgart, Darmstadt og Braunschweig, Danzig og Breslau —, 524 Gymnasier, 81 Progymnasier, 223 Realgymnasier, 167 Overrealskoler, 411 Realskoler m. m., mange Kunstakademier, Kunstskoler, Musikkonservatorier m. m.

Næringsveje. Skønt Tyskland ikke er særlig frugtbart, navnlig i de nordlige Dele, er dog (efter en Beregning 1900) $90{,}_{9}$ % af Arealet produktivt; deraf er næsten Halvdelen, 49 %, Agerland, Haveland og Vinbjærge iberegnede, $25{,}_{9}$ % Skov og 16 % Enge og Græsgange. Uagtet Landbruget er aftaget for den voksende Industri, er det dog endnu en af Rigets vigtigste Næringsveje og beskæftigede 1907 c. $17{,}_{7}$ Mill. ($28{,}_{6}$ %) af Befolkningen; skønt Riget ikke mangler store Jordbesiddere — især i Mecklenburg, Pommern og Posen ejes meget af Jorden af de adelige —, fordeles dog Jorden mere og mere i mindre Partier, især i de vestlige Egne, hvor Udbyttet ogsaa derfor er større. Agerbruget staar særdeles højt; for c. 50 Aar

siden havde Tyskland Korn nok til eget Forbrug, i gode Aar kunde endog udføres en Del; men den stærke Forøgelse af Befolkningen har forandret dette Forhold, den aarlige Indførsel af Korn overstiger nu ganske betydeligt Udførslen; medens der saaledes i 1911 udførtes Kornvarer til en Værdi af c. 291,$_8$ Mill. Mk., var Værdien af Indførslen c. 1181,$_3$ Mill.; i 1912 udgjorde Kornproduktionen i alt c. 28,$_{39}$ Mill. Tdr. (à 1000 kg). Særlig betydelig er Produktionen af Rug, Havre og Byg, mod S. dyrkes en Del Hvede og Majs; i de nordlige ufrugtbare Sand- og Hedeegne træder Boghveden i Kornets Sted. Særdeles vigtig over hele Riget er Kartoffeldyrkningen, navnlig de nordøstlige Egne producerer store Mængder, og en stor Del bruges til Brændevin og Stivelse, i de tæt befolkede magre Industriegne som Erzgebirge er Kartoflen det vigtigste Næringsmiddel; den aarlige Produktion, der sættes til omkring 50 Mill. Tdr. (1912: 50,$_2$ Mill.), er henved en Tredjedel af hele Jordens; store Mængder udføres. Af andre Kulturplanter dyrkes Hør, navnlig i Schlesien, Posen, Westfalen og Hannover, Hamp, i Baden, West-

Arealets Benyttelse i Tyskland.

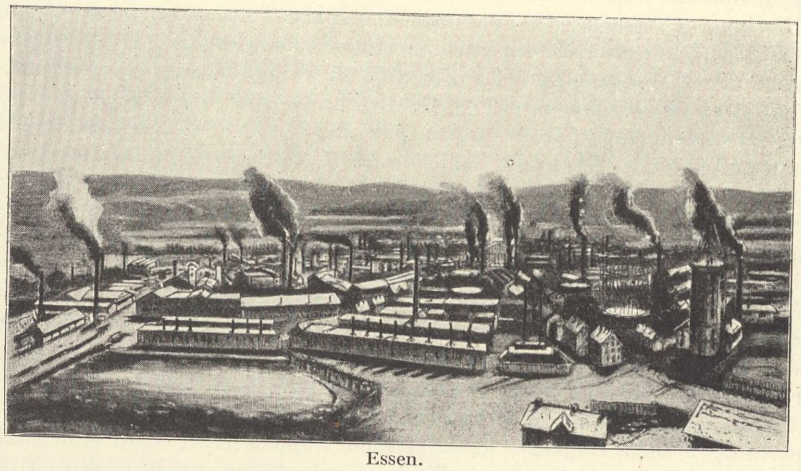
falen og det nordøstlige Hannover, Tobak, især i Sydtyskland og Brandenburg, Pommern og Schlesien, Humle i Sydtyskland, navnlig i Elsass, Bayern, Württemberg og Baden. Stor Betydning har Roesukkerdyrkningen, især i Sachsen, Anhalt, Braunschweig, Schlesien og i den sidste Tid ogsaa i Hannover, Mecklenburg, Vestpreussen o. a. St., og Roesukkeret fortrænger mere og mere Kolonialsukkeret. Ogsaa Havekulturen med Dyrkning af Køkkenurter og Blomster (Frankfurt a. M., Ulm, Bamberg, Erfurt o. a St.) bør nævnes. Skønt Riget har enkelte gode Vinegne og udmærkede Vinsorter, navnlig i Rheingau og langs Rhinen indtil Køln samt i nogle Sidedale, nemlig Neckar- og Maindalen, ogsaa ved Werra, Saale o. a. St., staar Vinproduktionen langt tilbage for de store evropæiske Vinlandes; Vinbjærgene udgør kun 0,$_2$ % af Arealet og bliver stadig mindre; den aarlige Produktion sættes til 2—3 Mill. hl, men er for øvrigt meget varierende, 1891 var den saaledes kun 0,$_{75}$, 1896 5 Mill., 1910 kun noget over 0,$_8$ Mill., 1912 2 Mill. Frugtkulturen har Betydning for mange Egne, navnlig i Syd- og Mellemtyskland samt Marsklandene ved Østersøen. Skovdriften staar meget højt, og Forstvæsnet drives til Fuldkommenhed, især i Statsskovene; i Syd- og Mellemtyskland, f. Eks. i Elsass og Thüringen, udgør Udbyttet af Skovene en betydelig Del af Statsindtægterne, alligevel maa der indføres en Del; de agerdyrkende Egne, særlig mod NV., er forholdsvis skovfattige. — Kvægavlen staar ligeledes højt. Hesteavlen drives særlig i Øst- og Vestpreussen, Mecklenburg, Slesvig, Holsten, Oldenburg og Hannover, dog dækker Avlen ikke mere Forbruget; om ogsaa der udføres mange Heste mod V., er Indførslen fra Østerrig og Rusland langt større. Hornkvægavlen er fremherskende mod S. i Alpeegnene og mod N. i Marsklandene (Slesvig, Holsten, Oldenburg og Hannover), ogsaa i Rhinegnene og Sachsen; der udføres en Del Slagtekvæg og Smør fra Vesttyskland, men der maa dog indføres store Mængder af levende Kvæg og Kvægavlsprodukter. Faareavlen, som paa Grund af den mere intensive Udnyttelse af Arealet er i stadig Aftagen, og som for en stor Del er forædlet ved Indførelsen af spanske Merinos, har særlig hjemme i de mindre frugtbare Egne, som Pommern, Mecklenburg osv., ogsaa i Sachsen er den betydelig; den

producerede Uld staar vistnok, hvad Godhed angaar, ikke tilbage for noget Lands. Svineavlen er fortrinlig i Westfalen, Hessen, Sachsen og Thüringen, Geder („fattig Mands Kvæg") findes navnlig i Baden og Hessen; af den anselige Fjerkræavl maa fremhæves Gaaseavlen i Elsass og Pommern; Biavlen er betydelig i Hannover, Slesvig, Holsten, Hessen, Lausitz og flere andre Steder. 1912 var der i Tyskland af Heste over $4{,}_5$, Hornkvæg c. $20{,}_{16}$, Faar $5{,}_{79}$, Svin $21{,}_{88}$, Geder $3{,}_{38}$ Mill. (til Sammenligning anføres de resp. Tal for 1873: $3{,}_{35}$, $15{,}_{78}$, $25{,}_0$, $7{,}_{12}$ og $2{,}_{32}$, hvorved bl. a. ses, at Faareavlen er gaaet voldsomt tilbage). — Fiskeriet indskrænker sig næsten helt til Kystfiskeri i Øster- og Nordsøen samt Flodfiskeri; Rigets Deltagelse i Sildefiskeri og Hvalfangst er ubetydelig, dog i Tiltagen. — Tyskland er særdeles rigt paa Mineralier, navnlig paa Kul og Jærnerts. Kullejernes samlede Størrelse angaves ved 1880 til c. 8800 km², og der produceredes 1880 c. 59 Mill. Tons, 1892 var Produktionen over $92{,}_5$ Mill., 1902 $150{,}_6$ og 1911 $234{,}_5$ (deraf Stenkul $160{,}_7$ og Brunkul $73{,}_8$), et Udbytte, der er over $^3/_4$ af hele Storbritanniens og henved Halvdelen af Amerikas; Stenkulslejerne findes navnlig i Sachsen, Anhalt, Rhinlandene o. a. St., men de er desuden udbredte langt op i Lavlandet. De rigeste Jærnertslejer findes især i Lothringen, Schlesien, Westfalen, Rhinprovinsen og Hessen-Nassau; og hvad Produktionen af Jærn angaar, staar Tyskland efter Erhvervelsen af Lothringens rige Lejer nu ogsaa kun tilbage for England og de Forenede Stater (1911 c. $29{,}_9$ Mill. Tons). Af Sølv (Erzgebirge, Harzen o. a. St.), Zink (Øvreschlesien) og Kobber (Sachsen, Westfalen, Rhinprovinsen, Hannover) produceres ogsaa betydeligt; Tin faas særlig fra Sachsen, og Blylejerne (Rhinprovinsen, Schlesien) staar kun tilbage for Spaniens; der udføres en Del Bly og Zink. Stensaltlejerne, navnlig i Sachsen, Anhalt og Württemberg, giver ogsaa et fortrinligt Udbytte; Kalisalte (til kunstig Gødning) findes i hele Mellemtyskland, særlig i Omegnen af Magdeburg. I 1908 sattes Værdien af hele Bjærgværksdriften til c. 1970 Mill. Mk. (1885 c. $475{,}_4$), deraf Kul c. 1703 (hvoraf Brunkul 181), Jærn 100, Kalisalte 71, Zink 35, Kobber 25, Bly 15, Stensalt 6 og Guld og Sølv henved $0{,}_9$ Mill. — Paa Grund af denne Mineralrigdom har Tyskland en betydelig Industri, navnlig har den siden Oprettelsen af den tyske Toldforening 1834 og Midten af det 19. Aarhundrede taget et umaadeligt Opsving, Riget kan ikke alene forsyne sig selv med de fleste Industrivarer, men udfører endogsaa store Mængder, især i de senere Aar, da Varerne, ogsaa hvad Kvalitet angaar, kan konkurrere med de store Industristaters, den Tid er forlængst forbi, da man sagde om de tyske Industrivarer „billig aber schlecht". Tyskland staar nu som Industriland sideordnet med Frankrig og overgaas kun af England og de Forenede Stater; men paa den anden Side vokser Arbejderbefolkningen i en foruroligende Grad — efter en Beregning 1875 var $6{,}_{47}$ Mill. beskæftigede i Industrien, 1907 var Tallet (med Bjærgværksdriften) $10{,}_{85}$ —, og Tyskland er en af Hovedskuepladserne for de store Arbejderbevægelser. De

Fra en nordvesttysk Landsby.

store Industridistrikter falder nærmest sammen med Kulbæknerne, Rhinprovinsen, Westfalen, Sachsen og Schlesien, men paa Grund af det voksende Jærnbanenet breder Industrien sig mere og mere baade mod N. og S. og samler sig om de store Byer som Berlin, Frankfurt a. M., Stuttgart, Nürnberg og Mannheim. I Tekstilindustrien staar Bomuldsvæverierne højst, navnlig i Elsass, men ogsaa i Sachsen, Westfalen, Bayern, Baden o. a. St.; efter Erobringen af det førstnævnte Land staar denne Industri kun tilbage for Englands og de Forenede Staters. I Uldindustrien (Rhinprovinsen, Sachsen, Schlesien m. fl. St.) staar foruden de to nævnte Stater ogsaa Rusland over Tyskland, dog kun hvad Kvantitet angaar, i Kvalitet kan kun England og Frankrig maale sig med Tyskland. Ogsaa Lærreds- samt Hampe- og Juteindustrien er betydelig, navnlig i Schlesien og Westfalen, dog

Essen.

overgaas den af Irlands, Frankrigs og Østerrigs, Juteindustrien har særlig hjemme i Berlin, Braunschweig og Hessen; Silkeindustrien er heller ikke ringe (Krefeld og Elberfeld-Barmen, ogsaa Aachen, Berlin o. a. St.), men maa dog vige for Frankrigs, Englands og Italiens. Desuden nævnes Kniplingsfabrikationen, navnlig i Erzgebirge, Tæppevæverierne, i Sydbayern, Kattuntrykkerierne, i Sachsen og Brandenburg o. a. St. Den betydelige Metalindustri har næsten Forbrug af alt Metal, der vindes i Landet, ja af Jærn indføres der endog en ikke ringe Mængde fra England. Særlig maa mærkes Jærn- og Staalfabrikationen i Rhinprovinsen, Westfalen og Sachsen; tysk Jærn og Staal kan nu i enkelte Retninger maale sig med de bedste Mærker (Krupps Fabrikker i Essen, Knive og Klinger fra Solingen); desuden fremhæves Fabrikationen af Maskiner (Berlin, Leipzig, Chemnitz, Dortmund o. a. St.), Jærnbanevogne, Lokomotiver og Jærnbaneskinner, navnlig i Sachsen, Rhinprovinsen, Hannover, Berlin, Baden (Karlsruhe), Urfabrikationen, navnlig i Schwarzwalds Egne og Sachsen, og Guld- og Sølvarbejderne (Berlin, Augsburg, München, Nürnberg osv.); optiske og fysiske Instrumenter faas især fra München. Den store Papir- og Tapetfabrikation viger i Kvantitet kun for Englands; Porcellænsfabrikationen har især sine Centrer i Meissen, Berlin og Bayern, Glasfabrikationen i Rhinprovinsen, Sachsen, Schlesien og Bayern, ved Sudeterne og Böhmerwald. Fabrikationen af Sukker, navnlig Roesukker (Sachsen, Anhalt, Schlesien, Brandenburg, Elsass) er meget stor, Tyskland nærmer sig i denne Industrigren mere og mere sin eneste

Overmand Frankrig; 1906 var der 376 Fabrikker, der leverede c. $2,_6$ Mill. Tons Sukker, c. 34 % af hele Jordens Produktion; Ølbryggerierne, der har deres Hovedsæde i Bayern, Württemberg og Baden samt Brandenburg (Berlin), men i øvrigt er udbredte over det meste af Riget, producerer aarlig omkring 70 Mill. hl (1907: $73,_7$, 1909: $64,_5$, 1911: $70,_{35}$), Brændevinsbrænderierne findes især mod NØ., hvor Kartoffeldyrkningen er størst (1906 produceredes i alt c. $4,_4$ Mill. hl Alkohol, hvoraf .c 80 % var af Kartofler); Cigar- og Tobaksfabrikationen har sit Hovedsæde i Hamburg, Bremen, Berlin, Dresden, Magdeburg o. a. Byer. Endelig maa mærkes Fabrikation af optiske Instrumenter, Klaverer, Kemikalier, Lædervarer, Møbler og Legetøjsvarer samt Bog- og Stentrykkeriet (Leipzig, Berlin, München, Stuttgart). — Skønt Tyskland ligger meget heldigt for Handelen paa Grund af sin centrale Stilling, hæmmede dog de mange smaa Stater med deres særskilte Toldgrænser denne Næringsvej i den nyere Tid; først den *tyske Toldforening* har fjærnet disse Baand; Foreningen omfatter nu foruden Luxembourg og nogle østerrigske smaa Kommuner alle tyske Stater med Undtagelse af Frihandelsomraaderne i Hamburg, Cuxhafen, Bremen, Bremerhafen og Geestemünde samt Øen Helgoland og nogle Enklaver af Storhertugdømmet Baden paa Grænsen af det schweiziske Kanton Schaffhausen (i alt c. 71 km²), saaledes at Foreningen omfatter et Areal af c. 543,400 km² med c. $66,_8$ Mill. Indb. (1913). Navnlig siden 1870 har Handelen, især paa Grund af den voksende Industri og det stigende Forbrug, taget et saa uhyre Opsving, at Tyskland, hvad Omsætningen angaar — til en aarlig Værdi af 17—18 Milliarder Rm. —, kun staar tilbage for England; 1911 var Værdien af Indførslen $9811,_6$, af Udførslen $8219,_9$ Mill. Rm. De vigtigste Indførselsartikler er Raastoffer, navnlig Bomuld (1911: $643,_8$ Mill. Rm.), Uld (485), Silke (207) og Jærn, samt Kolonialvarer og Næringsmidler, især Kornvarer (se ovfr.), Udførselsartikler er især Industrivarer, som Uld-, Bomulds- og Metalvarer (1911: Jærnvarer $1014,_2$, Uldvarer $262,_7$, Bomuldsvarer $391,_5$ Mill. Rm.), Kul ($507,_8$), Sukker ($212,_9$); størst er Omsætningen med England, dernæst med Nabostaterne, samt Amerika. Handelsflaaden indtager den tredje Plads og udmærker sig særlig ved sit forholdsvis store Antal Dampskibe; 1912 bestod den af 4732 Skibe, hvoraf 2009 Dampskibe, med 11,704,872 Tons Drægtighed og en Besætning af 60,970 Mand; omtrent Halvdelen af Flaaden gaar paa Hamburg og henved 30 % paa Bremen. I 1910 indkom i tyske Havne i alt 111,797 Skibe (hvoraf 21,987 ikke-tyske) med over $29,_9$ og udgik 112,571 Skibe (hvoraf 25,184 ikke-tyske) med c. $30,_2$ Mill. Tons. For den indenlandske Handel er der gode Veje og sejlbare Floder samt et Jærnbanenet, som i relativ Tæthed kun staar tilbage for Belgiens og Englands; 1912 var der c. 62,207 km Jærnbaner (1884: 36,200 km). Af Telegraflinjer var der 1911 228,560 km (1883: 76,200).

Efter Forfatningen af April 1871 (revideret Marts 1888) er Tyskland en Forbundsstat, i hvilken de enkelte Stater har Selvstændighed samt Del i Rigets Fællesregering, under hvilken Rigsanliggenderne sorterer; Rigsanliggender er Hær og Flaade, Rigets Finanser, Retsplejen, Handels- og Toldvæsen, Mønt, Maal og Vægt, Jærnbane-, Telegraf- og Postvæsen; hvad de sidste Sager angaar, indtager dog Bayern og Württemberg en Særstilling. I Spidsen staar Preussens Konge som arvelig Kejser; han er, med een ansvarlig Minister, Rigskansleren, ved Siden, Forbundets øverste Leder, slutter Forbund, begynder Forsvarskrig (til en Angrebskrig skal han have Forbundsraadets Samtykke) og slutter Fred. Den lovgivende Magt udøves af Forbundsraadet (Bundesrath) og Rigsdagen (Reichstag). Forbundsraadet, under Rigskanslerens Forsæde, bestaar af 58 Medl., udnævnte af de 25 Staters Regeringer (Preussen sender 17, Bayern 6, Sachsen og

Württemberg hver 4, Baden og Hessen hver 3, Mecklenburg-Schwerin og Braunschweig hver 2, de øvrige hver 1). Rigsdagen vælges ved almindelige og umiddelbare Valg med hemmelig Afstemning (for Øjeblikket har den 397 Medlemmer, hvoraf 236 for Preussen, 48 fra Bayern, 23 fra Sachsen, 17 fra Württemberg, 14 fra Baden, 44 fra de andre Stater og 15 fra Elsass-Lothringen); Valgperioden er 5 Aar, saavel Valgbarheden som Stemmeretten indtræder med det 25. Aar. Hvert Aar træder Forbundsraadet og Rigsdagen sammen i Berlin; Kejseren kan med Forbundsraadets Samtykke opløse Rigsdagen; naar 14 Stemmer i Forbundsraadet er imod det, kan ingen Forfatningsforandring gennemføres. Øverste Domstol er Rigsretten i Leipzig; under den staar Overlandsretter (28) og Landsretter (172) samt Amtsretter (1914), men alle disse er ikke Rigets, men de enkelte Staters Institutioner. — De enkelte Stater har gennemgaaende konstitutionelle Forfatninger, dog under noget indbyrdes afvigende Former; det nærmere omtales nedenfor.

Den økonomiske Tilstand er vel i det hele god, men Velstanden er meget ulige fordelt; foruden den store Arbejderbefolkning maa ogsaa en stor Del af Landbostanden siges at have det daarligt, 1874 betalte omtrent Halvdelen af den voksne mandlige Befolkning ingen Skat, og Skatterne var gennemgaaende mindre end i de andre store evropæiske Stater, men Skatterne er siden den Tid stegne overordentlig, og Forholdet er vel nu ikke bedre end andensteds. Rigets Budget balancerer, thi slaar de almindelige Indtægter ikke til, forøges de enkelte Staters Tilskud, de saakaldte Matrikularbidrag; da Bayern, Württemberg og Baden (samt Elsass-Lothringen) selv har Indtægterne af Brændevins- og Maltafgifterne, de to første ogsaa af Post- og Telegrafvæsenet, er disse Staters Matrikularbidrag forholdsvis større. I Rigets Budget 1912—13 balancerede Indtægter og Udgifter med c. 2,886,135,000 Rm.; de fornemste Indtægter er Tolden samt Skat paa Forbrugsartikler, i alt c. 1614 Mill., Matrikularbidragene var c. $51_{,94}$, hvoraf Preussens c. $33_{,5}$ Mill.; de største Udgifter er til Hæren og Flaaden, c. $688_{,4}$ Mill. Rigets Gæld var c. $5243_{,66}$ Mill. Rm., men desuden har hver af de enkelte Stater deres Statsgæld, saa at den virkelige Gæld er adskillige Gange større.

Hæren rekruteres ved almindelig Værnepligt, som begynder med det 20. Aar og i det hele varer til det 45.; Tjenstetiden er i Almindelighed i den staaende Hær 7 Aar, nemlig 2 eller 3 Aar i aktiv Tjeneste og 5 eller 4 Aar i Reserven, derefter 12 Aar i Landeværnet (5 Aar i 1. og 7 i 2. Opbud), der skal kompletere Hæren ved Mobilisering og danne Erstatningsreserven; endelig staar alt vaabendygtigt Mandskab fra det 17. til det 45. Aar i Landstormen (til det 39. i 1. og til det 45. Aar i 2 Opbud), som dog kun kan indkaldes til Forsvar inden for Rigets Grænser. Den staaende Hær var i 1912 paa Fredsfod c. 628,000 Mand, hvoraf bl. a. 24,740 var Officerer; deraf stillede Preussen c. 487,000, Bayern c. 69,000, Sachsen 46,500 og Württemberg 24,500; fra 1. Okt. 1913 beregnedes Fredsstyrken til c. 727,000 Md.; paa Krigsfod er Hæren, uden Ersatningsreserven og Landstormen, godt $2^1/_2$ Mill. Md. Flaaden, der i de senere Aar har taget et saa kolossalt Opsving, at endog England har været bange for at blive overfløjet, bestod 1913 af 112 større Skibe paa i alt 953,700 Tons og med over $1_{,5}$ Mill. H. Kraft; hele Besætningen var 57,360 Mand; under Bygning var desuden 13 større Skibe og 12 Torpedobaade m. m.

Idet der ved den nærmere Beskrivelse gaas frem efter naturlige Grupper, følger her en Liste over de tyske Stater; Tallene, ogsaa for Byerne paa over 10,000 Indb., er fra Dec. 1910.

	Kongeriger:								
1.	Preussen	348,800	km²	med	40,165,200	Indb.,	115	paa 1	km²
2.	Bayern	75,850	—	—	6,887,300	—	91	—	—
3.	Württemberg	19,500	—	—	2,437,600	—	125	—	—
4.	Sachsen	15,000	—	—	4,806,700	—	320	—	—
	Storhertugdømmer:								
5.	Baden	15,050	—	—	2,142,800	—	142	—	—
6.	Hessen	7,700	—	—	1,282,000	—	167	—	—
7.	Mecklenburg-Schwerin	13,150	—	—	640,000	—	49	—	—
8.	Mecklenburg-Strelitz	2,950	—	—	106,400	—	36	—	—
9.	Sachsen-Weimar	3,600	—	—	417,600	—	116	—	—
10.	Oldenburg	6,450	—	—	483,000	—	75	—	—
	Hertugdømmer:								
11.	Braunschweig	3,650	—	—	494,300	—	125	—	—
12.	Sachsen-Meiningen	2,450	—	—	278,400	—	119	—	—
13.	Sachsen-Altenburg	1,300	—	—	216,100	—	163	—	—
14.	Sachsen-Kob.-Gotha	2,000	—	—	257,200	—	130	—	—
15.	Anhalt	2,300	—	—	331,100	—	144	—	—
	Fyrstendømmer:								
16.	Schwarzburg-Rudolstadt	950	—	—	100,700	—	55	—	—
17.	Schwarzb.-Sondershausen	850	—	—	89,900	—	104	—	—
18.	Waldeck	1,100	—	—	61,700	—	55	—	—
19.	Reuss, ældre Linje	300	—	—	72,800	—	230	—	—
20.	Reuss, yngre Linje	850	—	—	152,800	—	185	—	—
21.	Schaumburg-Lippe	350	—	—	46,700	—	137	—	—
22.	Lippe	1,200	—	—	150,900	—	124	—	—
	Fristæder:								
23.	Hamburg	400	—	—	1,014,700	—	2448	—	—
24.	Lübeck	300	—	—	116,600	—	391	—	—
25.	Bremen	250	—	—	299,500	—	1167	—	—
	Rigsland:								
26.	Elsass-Lothringen	14,500	—	—	1,874,000	—	129	—	—
	Tyskland	540,800	km²	med	64,926,000	Indb.,	120	paa 1	km²

§ 2. Kongeriget Preussen.

Det i Forhold til de andre tyske Stater baade i Størrelse (65 % af hele Tysklands Areal, c. 61 % af Befolkningen) og Magt kolossale Preussen er som Stormagt en ganske ny Stat, ved Aar 1700 havde det ikke en Tredjedel af den nuværende Størrelse. Kun i Hovedtrækkene kan her gives dets meget indviklede Territorialhistoire. Den preussiske Stat er opstaaet ved Forening af Brandenburg og det egentlige Preussen, saaledes som det grundlagdes af den tyske Ridderorden. Begyndelsen til det første er Landskabet Altmark, som under det askaniske Hus (1134—1329) forenedes med Landskaberne Priegnitz, Mittelmark og Uckermark, mellem Elben

og Oder, og Neumark, Ø. for Oder, og dannedes til *Markgrevskabet Brandenburg;* i det 14. Aarhundrede blev det Kurfyrstendømme; efter det askaniske Hus' Uddøen forfaldt Riget, indtil det i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede kom i Huset Hohenzollerns Besiddelse. I det 17. Aarhundrede udvidedes Brandenburg betydeligt under Kurfyrsterne Johann Sigismund og Friedrich Wilhelm den Store, først 1609 med *Kleve, Mark* og *Ravensberg* mod V., derpaa 1618 ved Foreningen med *Østpreussen,* som dog først 1660 blev fri for Lensforholdet til Polen; endelig kom Udvidelserne ved den westfalske Fred 1648: mod V. Bispedømmet *Minden,* mod Ø. den østlige Halvdel af *Pommern* (Bagpommern), Bispedømmerne *Halberstadt, Magdeburg* og *Kammin;* Riget var den Gang c. 110,000 km²; 1701 blev det Kongerige under Friedrich I. Efter Erhvervelsen af en Del af Forpommern med *Stettin* og Øerne *Usedom* og *Wollin* 1720 fulgte de store Udvidelser under Friedrich II: *Schlesien* med Grevskabet *Glatz,* der erobredes fra Østerrig 1740, og det meste af *Vestpreussen,* der toges ved Polens første Deling 1772; ved Delingerne 1793 og 95 forøgedes Erhvervelsen af de polske Lande. Uden at omtale de mange Forandringer, Territoriet undergik i Napoleonstiden, nævnes de betydelige Udvidelser 1815: *Svensk-Pommern* med *Rügen,* den nordlige Del af *Sachsen* samt betydelige Landstrækninger mod V. ved Rhinen og i Westfalen; Riget omfattede den Gang de 6 østlige og 2 vestlige Provinser, i alt c. 280,000 km². Endelig kom Udvidelserne 1866, der næsten staar lige med dem i 1815, og som bragte Preussen til dets nuværende Størrelse ved Erhvervelsen af *Slesvig, Holsten, Hannover, Kurhessen, Nassau* og *Frankfurt a. Main.*

Preussens Befolkningstæthed er c. 115 paa 1 km²; tættest befolkede er de vestlige Provinser og Industriegnene: Rhinprovinsen har 264, Westfalen 204, Schlesien 130, medens Pommern har 57, Østpreussen 56, Vestpreussen 67 paa 1 km². Af Ikke-Tyske er der c. 4,5 Mill., hvoraf de allerfleste, 3,5, er Polakker (se Opgivelserne p. 377); af Valloner bor der 10—20,000 i Rhinprovinsen. Det store Flertal af Befolkningen er Protestanter, og deraf de fleste igen Lutheranere, men for øvrigt er i Preussens gamle Provinser Lutheranere og Reformerte forenede under fælles Bestyrelse, de saakaldte Evangeliske; 1910 var der 24,830,500 Evangeliske (c. 61,8 %), 14,581,800 Katolikker (37,3 %), 336,900 andre Kristne og 415,900 Jøder. — Efter Forfatningen (Grundlov 1850 med senere Forandringer, senest 1857) er Preussen et konstitutionelt Monarki, i hvilket Kongen deler den lovgivende Magt med Landdagen, der bestaar af 2 Kamre: Herrenhaus og Haus der Abgeordneten. Herrenhaus bestaar af de kgl. Prinser, de mediatiserede Fyrster (ɔ: Smaafyrster, der mistede deres Lande under Napoleonstiden), Overhovederne for de store Adelsfamilier samt en Del af Kongen paa Livstid valgte Medlemmer, Repræsentanter for Provinserne, de større Byer og Universiteterne; Haus der Abgeordneten (443 Medl.) vælges ved indirekte Valg af alle, der mindst er 24 Aar og betaler en vis Skat, for at være valgbar skal man være mindst 30 Aar; Valgperioden er 5 Aar. — Landet inddeles i 13 Provinser, der bestyres af Overpræsidenter og Provinsial-Landdage, hvilke sammentræder hvert andet Aar. Provinserne deles i Regierungsbezirke (36, Provinserne Schleswig-Holstein og Hohenzollern udgør hver kun eet), der atter deles i Kreise (515), hvis Organ for Selvstyrelsen er der Kreistag under Forsædet af Kredsens højeste Embedsmand, Landrath. Provinserne er følgende:

1. Østpreussen	37,000 km²	med	3,064,200	Indb.,	56 paa 1 km²
2. Vestpreussen	25,550 —	—	1,703,500	—	67 — —
3. Brandenburg	39,900 —	—	6,163,800	—	155 — —

4.	Pommern	30,150	km²	med	1,716,900	Indb.,	57	paa 1	km²
5.	Posen	29,000	—	—	2,099,800	—	72	—	—
6.	Schlesien	40,350	—	—	5,226,000	—	130	—	—
7.	Sachsen	25,250	—	—	3,089,300	—	122	—	—
8.	Schleswig-Holstein	19,000	—	—	1,621,000	—	85	—	—
9.	Hannover	38,500	—	—	2,942,400	—	72	—	—
10.	Westfalen	20,250	—	—	4,125,100	—	204	—	—
11.	Hessen-Nassau	15,700	—	—	2,221,000	—	141	—	—
12.	Rheinland	27,000	—	—	6,921,200	—	264	—	—
13.	Hohenzollern	1,150	—	—	71,000	—	62	—	—
	Preussen	348,800	km²	med	40,965,200	Indb.,	115	paa 1	km²

1. **Østpreussen** — 3 Regierungsbezirke: *Gumbinnen* (af Folket kaldt Lithauen) mod Ø., *Kønigsberg* mod V. og *Allenstein* mod S. — er Rigets østligste Provins, mellem Polen og Østersøen; først 1878 skiltes den fra Vestpreussen og er ved de nye Jærnbaner nu traadt ud af sin tidligere temmelig isolerede Stilling. Indbyggerne er overvejende Protestanter, ogsaa de c. 290,000 mod S. boende *Masurer;* der er 290,900 Katolikker, mest i det mod V. beliggende Landskab *Ermeland,* og 13,000 Jøder. Agerbrug (Rug og Havre) og Kvæg-, navnlig Hesteavl, samt Handel og Skibsfart er Provinsens vigtigste Næringsveje; i Samland vindes betydeligt Rav.

I *Gumbinnen:* Ved Pissa ligger *Gumbinnen,* 14,500 Indb., grundlagt af Friedrich Wilhelm I, med Industri og Handel med Korn og Heste; mod Ø. den lille By *Trakehnen* med Preussens bedste Stutteri. Ved Memel ligger *Tilsit,* 39,000 Indb., med en Del Kornhandel; Byen er kendt fra Fredslutningen 1807. V. for Gumbinnen ved Angerapps og Insters Forening ligger *Insterburg,* 31,600 Indb., Jærnbaneknudepunkt, med betydelig Handel og Industri, mod S. *Goldap* ved Floden af samme Navn, 9500 Indb., med Handel med Landbrugsprodukter. — I *Kønigsberg:* Ved Pregel, nær ved dens Udløb i Frisches Haff, *Kønigsberg,* 246,000 Indb. (c. 4000 Jøder), Fæstning af første Rang (1905 blev det besluttet at nedlægge Fæstningsværkerne), Østpreussens Hovedstad og saavel merkantile som aandelige Midtpunkt; den er Hovedpladsen for Handelen med Rusland og har tillige betydelig Indførsel af Kolonialvarer, navnlig Sukker, desuden stor Industri især i Jærnstøberier og Maskiner samt Træ; Universitetet, stiftet 1544, er blevet særlig berømt ved Filosoffen Kant, der levede og døde her, og af hvem Byen har en Statue. Kønigsberg er grundlagt i det 13. Aarhundrede, blev 1457 Residens for den tyske Ridderordens Stormester, senere for de preussiske Hertuger og er fra 1701 de preussiske Kongers Kroningsby; Byen, der deles i *Altstadt* (med *Schlossbezirk*), *Løbenicht,* begge N. for Floden, og *Kneiphof,* paa en Ø i Floden, samt mange Forstæder, har til Dels bevaret et middelalderligt Præg med høje Huse, der vender Gavlene ud til Gaden, og mange snævre og stejle Stræder, især i Løbenicht; i den senere Tid er den blevet en Del forskønnet. Af Bygninger nævnes Domkirken, i Kneiphof, stammende fra det 14. Aarhundrede, Slottet, hvoraf en Del hidrører fra Ridderordenens Tid, samt den smukke Børs S. for Floden. Kønigsbergs Udhavn er *Pillau* ved Indløbet til Frisches Haff, 7100 Indb., ligeledes Fæstning, der har vundet i Betydning ved den i den nyeste Tid anlagte Kanal, som forbinder den med Kønigsberg. Ved Indløbet til Kurisches Haff ligger *Memel,* 21,500 Indb., Rigets nordligste By, Fæstning, med betydelig Handel med Korn og Træ, Industri i Rav, Brænderier og Savmøller; ved Passarge i det nordlige Ermeland *Braunsberg,* 13,600 Indb., Mølle- og Lærredsindustri, Handel; Byen har en kendt katolsk Højskole, Lyceum Hosianum. Ved Frisches Haff ligger *Frauenburg,* Ermelands katolske Bispesæde; i den smukke

Domkirke ligger den her afdøde Kopernikus begravet. Ved Alle ligger *Wehlau,* c. 5000 Indb., med Industri og Hestehandel, og *Friedland,* kendt fra Slaget 1807 (mod V. *Preussisch-Eylau,* kendt fra Slaget samme Aar), og *Heilsberg,* c. 6000 Indb., mod Ø. ved Alles Biflod Guber *Rastenburg,* 11,900 Indb., begge med Industri og Handel. — I det overvejende polsk-masuriske *Allenstein* ligger ved Alle Hovedstaden af s. Navn, 33,100 Indb., vestligere ved Drewenz Sø *Osterode,* 14,400 Indb., begge Industribyer, den første tillige med en Del Handel og et smukt, middelalderligt Bispeslot, og helt mod Ø. *Lyck,* 13,400 Indb., Masurernes egentlige Hovedstad, med en Del Industri og Handel med Korn og Kvæg.

2. **Vestpreussen** — to Rgbz.: *Danzig,* det mindre nordlige, og *Marienwerder,* det større sydlige — ligger V. for den forrige omkring Weichsels Nedreløb og Delta og hører for største Delen til de polske Lande, der i det 18. Aarhundrede kom til Preussen. Godt en Tredjedel (c. 34,4 %) af Befolkningen taler endnu polsk og kasubisk; den større Halvdel er katolsk, den mindre protestantisk (789,000), der er 17,700 Jøder. Det til Dels meget frugtbare Land, navnlig de inddæmmende Werder i Deltaet, har betydelig Agerbrug, Roesukker- og Frugtavl.

I *Danzig:* Nær ved Danzigerbugten, ved Floderne Radaune, Mottlau og en Arm af Weichsel, ligger *Danzig* (polsk *Gdansk*), 170,300 Indb., Vestpreussens Hovedstad, stærk Fæstning og meget betydelig Søhandelsstad, navnlig udfører den Korn og Træ; ogsaa som Industriby er den i stærk Opkomst, især har den store Skibsværfter (indtil 1865 var den Preussens Hovedkrigshavn). Byen, der allerede havde Betydning i det 10. Aarhundrede, kom 1310 ind under den tyske Ridderorden og var i Middelalderen en af Hanseforbundets mægtigste Byer; senere kom den ind under Polen, 1793 blev den preussisk (dog først endelig 1815). Den er en af Tysklands interessanteste Byer ved sit godt bevarede middelalderlige Præg, hvori den vist kun staar tilbage for sydtyske Byer; kun Udbygningerne langs Husene, Bislagene, er ved at forsvinde paa Grund af den stigende Færdsel; V. for Mottlau ligger Byens ældre Dele; paa Speicherøen, indfattet af Mottlaus Arme, findes de store Handelsmagasiner. Af dens interessante Bygninger nævnes Mariekirken, en af Tysklands største Kirkebygninger, bygget i det 14. og 15. Aarhundrede, Raadhuset og Artus- eller Junkerhof, der nu er Børs. Ved Weichsels Udløb ligger til Forsvar for Byens Red Fæstningen *Weichselmünde* og Udhavnen *Neufahrwasser.* Uden for Danzigs Fæstningsværker ligger i meget smukke Omgivelser Forstæderne med helt moderne Præg; mod N. strækker de sig til det tidligere Cistercienserkloster *Oliva,* kendt fra Fredslutningen mellem Sverige og Polen 1660; ved Kysten ligger Villabyen og Badestedet *Zoppot,* 19,000 Indb., S. for Danzig Flækken *Ohra,* 11,000 Indb., med mange Villaer; mod S., V. for Weichsel, ved Ferse *Stargard,* 10,400 Indb., med Kvæghandel, ved Weichsel *Dirschau,* 16,900 Indb., med Industri i Maskiner, Læder osv.; over Floden fører en meget stor Jærnbanebro. Ved Nogat ligger *Marienburg,* 14,000 Indb., med livlig Handel; ogsaa her fører en Jærnbanebro over Floden; Byen, der blev Sæde for den tyske Ridderordens Stormester i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, er særlig kendt for det nu restaurerede Slot fra den Tid, en af Tysklands skønneste middelalderlige Bygninger. Ø. for Weichsel ligger *Elbing* ved Floden af s. Navn, 58,600 Indb., en betydelig Hanseby fra det 14. Aarhundrede, og endnu en livlig Handelsby, men Delingen af Provinsen Preussen 1878, hvorved den fra at være Centrum i Provinsen næsten blev til Grænseby, har ikke gavnet den; nu er den atter i Opkomst ved sin Industri, navnlig Skibsbyggeri.

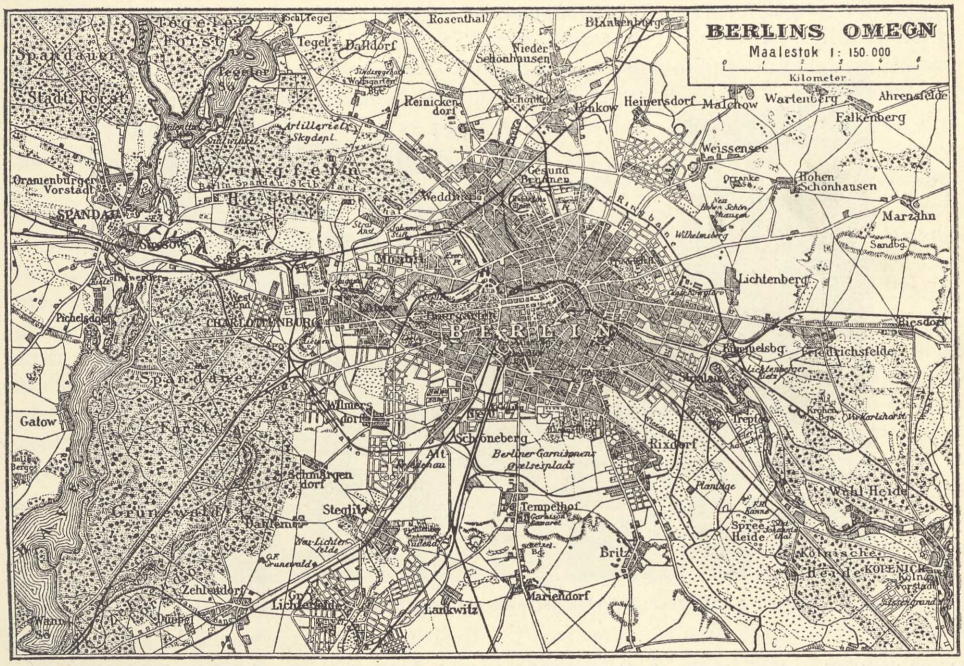
— I *Marienwerder:* Ø. for Weichsel med den tyndt befolkede Tuchler Heide findes den smukt beliggende *Marienwerder,* 13,000 Indb.; Byen, der er grundlagt i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede af den tyske Ridderorden, har et fra den Tid

stammende gammelt Slot og en smuk Domkirke. Ved Weichsel ligger Fæstningen *Graudenz,* 40,300 Indb., med Industri og Kornhandel; paa en stejl Højde nær ved Byen ligger Fæstningen. Ved Schwarzwassers Indløb i Weichsel *Schwetz,* c. 8000 Indb., og omtrent lige overfor paa den anden Side af Weichsel *Kulm,* 11,700 Indb., Hovedpladsen i Provinsens sydlige Landskab *Kulmerland;* Byen, der har Industri og Handel, stammer fra Ridderordenens første Tid og hørte med til Hanseforbundet; mod SØ. *Kulmsee,* 10,600 Indb. Mod S. ved Weichsel, hvor Jærnbanen til det sydlige Østpreussen gaar over Floden ad en mægtig Bro, ligger den befæstede *Thorn,* 46,200 Indb., med Industri, især i Maskiner og Peberkager (Lebkuchen), og Handel med Korn og Træ; den middelalderlig udseende By, der er grundlagt 1232 af Ridderordenen og hørte til Hanseforbundet, har flere interessante Bygninger, hvoriblandt Raadhuset, og er kendt som Kopernikus' Fødeby, ogsaa af Fredslutningen 1466 og af „Blodbadet" 1724. Mod V. i Landskabet *Pomerellen,* Kasubernes Land, ligger kun smaa Byer, den største er *Konitz,* 12,000 Indb.

3. **Brandenburg** („Mark") — 2 Rgbz.: *Frankfurt* mod Ø. (Neumark og Nieder-Lausitz) og *Potsdam* mod V. (Mittelmark, Uckermark og Priegnitz), samt Byen *Berlin,* der danner en Kreds for sig — bestaar væsentlig af Brandenburgs Stammelande (se p. 384). I Nieder-Lausitz bor c. 35,000 Vender, desuden findes 57,200 Polakker; Indbyggerne er næsten alle protestantiske, kun 300,300 Katolikker og 54,300 Jøder. Provinsen har meget Agerbrug (Byg, Rug, Havre, Roesukker, Kartofler) og Kvæg-, især Faareavl; i industriel Henseende indtager den en betydelig Plads, særlig hvad Uldindustrien angaar, i nogle Grene, som Klæde-, Tæppe- og Sjalsfabrikation samt Possementvarer, indtager den endog den første Plads.

I Centrum af Mittelmark paa begge Sider af Spree ligger *Berlin,* Preussens og det tyske Riges Hovedstad, tilsyneladende højst ugunstig beliggende, thi Omegnen er ufrugtbar, sandet og sumpet, og naar undtages Madrid, ligger vistnok ingen europæisk Hovedstad i saa øde Omgivelser. Oprindelsen til Byen er de to smaa Fiskerbyer *Køln,* der laa paa den af Sprees to Arme dannede Ø, og *Berlin,* der var beliggende paa højre Spreebred. Ved Indvandring af tyske Kolonister udviklede der sig saaledes to af hinanden uafhængige Byer, der 1307 forenedes til een; ved Handel med Østen blomstrede den op, midt i det 15. Aarhundrede grundlagdes det kurfyrstelige Slot i Køln, og i Slutningen af samme Aarhundrede blev Kurfyrsternes Residens forlagt fra Spandau hertil. Byen stod dog længe i Stampe, ved Trediveaarskrigens Slutning havde den kun c. 6000 Indb., da tog Friedrich Wilhelm, den „store Kurfyrste", sig af dens Udvidelse, og han kan egentlig kaldes Grundlæggeren af det nuværende Berlin; paa venstre Bred kom Kvartererne *Friedrichswerder* og *Neustadt* eller *Dorotheenstadt* til, og ved hans Død 1688 var Byen vokset til 20,000 Indb., særlig ved Tilgang af de franske Refugiés (se p. 307), der udgjorde $^1/_{10}$ af Befolkningen. I det 18. Aarhundrede voksede den betydelig som Kongerigets Hovedstad, nye Kvarterer, *Spandauer Viertel, Kønigsstadt* og *Stralauer Viertel,* lejrede sig paa højre Spreebred omkring den gamle Kerne, paa venstre Bred kom *Friedrichsstadt* til; den store Regelmæssighed i Anlægget af disse Dele vidner om, hvorledes de er blevne til ved en enkelts Vilje; 1701 havde Byen c. 60,000, 1795 166,000 Indb. Men i det 19. Aarhundrede har dens Tiltagen været overordentlig; under Friedrich Wilhelm III udviklede sig af en tidligere Begyndelse den betydelige Del *Louisenstadt* paa venstre Bred, paa højre opstod *Friedrich-Wilhelmsstadt,* og under Efterfølgerne er flere og flere Dele komne til. Den store Tilvækst skylder Berlin navnlig den umaadelige Udvikling af Industrien og Handelen, for hvilken sidste den centrale Beliggenhed i det nordtyske Lavland er saa gunstig som vel mulig; tillige er den ved sine mange Institutioner for Videnskab og Kunst mere og mere blevet Midt-

punktet for tysk Aandsliv. Aar 1816 havde Berlin henved 200,000, 1840 302,500, 1867 702,500, 1880 1,122,300, 1890 1,579,000 og 1910 2,071,300 Indb. (Dec. 1911: 2,084,000), hvoraf 11,7 % Katolikker og 11,3 % Jøder (af Befolkningen var c. 31,000 Polakker), og kommer dertil de ydre, men endnu ikke indlemmede Forstæder, har den over 3 Mill., saaledes at den er Evropas største By næst London og Paris. Den dækker et Areal af over 63 km², har c. 35,000 Huse og 800 Gader, over 100 større Kirker og Kapeller og henved 30 store Teatre. I Henseende til storartede og prægtige Bygninger kan den dog ikke siges at maale sig med de andre Verdensbyer, især

Berlin og Omegn.

Paris, London, St. Petersborg og Wien, og den gør gennemgaaende et noget ordinært og parvenuagtigt Indtryk, præget af den Hurtighed, hvormed den er blevet Storstad; ogsaa i sanitær Henseende har den i alt Fald til den seneste Tid staaet en Del tilbage (se p. 220). Det er karakteristisk for Militærstaten Preussens Hovedstad, at den er særlig rig paa Monumenter og Statuer til Forherligelse af dens Krigsbedrifter og Feltherrer.

Skønt Udvidelsen i Tidernes Løb er foregaaet snart i den ene, snart i den anden Retning, ligger dog nu atter de ældste Bydele væsentlig i Byens Midte. Paa højre Bred af Spree mellem Floden og Stadsbanen (tidligere indesluttet af Berliner Kønigsgraben) ligger *Alt-Berlin*, fornemmelig Forretningskvarter, til Dels endnu med snævre og noget skumle Gader; ved dens Hovedpulsaare, Kønigsstrasse, ligger det nye Raadhus med et 74 m højt Taarn, ved Flodbredden ligger Børsen. Paa Øen mellem Sprees to Hovedarme ligger *Køln* (Altkøln) med Byens vigtigste monumentale Bygninger. Omtrent i Midten ligger det store kgl. Slot, forsynet med en mægtig Kuppelbygning; den ældste Del af Bygningen stammer fra det 15. Aarhundrede, V. for Slottet er 1897 rejst et kolossalt Nationalmindesmærke for Kejser Wilhelm I;

mod S. er lejret Schlossplatz, mod N. Lustgarten, ved hvis Østside Domkirken ligger, en 1894—1905 opført monumental Bygning i Højrenaissancestil, bygget paa den gamle, uanselige Domkirkes Plads; N. for Pladsen ligger de i græsk Stil opførte Museumsbygninger: Altes Museum, navnlig indeholdende Antik- og Malerisamlinger, og Neues Museum, indesluttende Oldsags- og etnografiske Samlinger m. m.; til det sidste Museum slutter sig atter Nationalgalleriet, det 1904 aabnede Kaiser-Friedrich-Museum (med Malerier til Dels fra Altes Museum) og det i de sidste Aar opførte Pergamon-Museum. Fra Lustgarten fører fra Schlossbrücke den brede Gade Unter den Linden gennem Berlins smukkeste Partier V. for Spree; nærmest ved Floden ligger det ældre Kvarter *Friedrichswerder,* N. for Unter den Linden indtil Spree

Berlin. Friedrichstrasse set fra Unter den Linden.

Neustadt eller *Dorotheenstadt,* S. for Unter den Linden *Friedrichstadt.* Selve Unter den Linden er ved sine store offentlige Bygninger mere og mere blevet Byens prægtigste Kvarter; den første Del af den brede Gade regnes egentlig ikke til Unter den Linden, men kaldes Zeughausplatz og Opernplatz; her ligger paa Nordsiden Zeughaus og Universitetet (stiftet 1809, 1910 c. 7900 Studerende), paa Sydsiden Kronprinsens Palads, Operaen — bagved den katolske Rotundekirke St. Hedwig — og Biblioteket (over 1,200,000 Bd. og 30,000 Haandskrifter); ved Unter den Lindens Begyndelse staar Friedrich II's Rytterstatue, medens den mod V. ender i Pariserplatz med den til en Triumfbue forvandlede Brandenburger Thor. Af de mange brede og lige Gader, der gennemskærer Friedrichstadt, nævnes Wilhelm-, Friedrich- og Lindenstrasse, der løber sammen i den runde Belle-Allianceplatz, i den første ligger Ministerierne og Gesandtskabshotellerne; Friedrichstrasse, der er den længste (c. $3{,}_3$ km) og den mest befærdede, gennemskærer Neustadt og det N. for Spree liggende Kvarter *Friedrich-Wilhelmstadt,* hvor det store af Friedrich Wilhelm I anlagte Hospital Charité ligger. Af de Gader, der krydser de tre nævnte i vestøstlig Retning, er Leipzigerstrasse den længste og smukkeste; den begynder mod V. ved Leipzigerplatz, i hvis Nærhed Herrenhaus findes, og ender i Dønhofsplatz med Abgeordnetenhaus; Friedrichstadts mest fremragende Plads er Gensdarmenmarkt med

Schillermonumentet og Schauspielhaus. Af andre ældre Bydele nævnes N. for Spree det Ø. for Friedrich-Wilhelmstadt beliggende *Spandauer Viertel* med Slottet Monbijou, hvori det hohenzollerske Museum findes; *Kønigstadt*, Ø. for Alt-Berlin, med Alexanderplatz og Neue Kønigstrasse, der fører ud til Lystparken Friedrichshain; SØ. for Kønigstadt *Stralauer Viertel* med betydelig Havekultur; og endelig S. for Spree og Alt-Berlin *Louisenstadt*.

Alle de hidtil nævnte Bydele ligger inden for den c. 15 km lange, nu nedlagte Ringmur, uden for den er de nyere Dele og Forstæder lejrede. Af Kvartererne N. for Spree, hvilke navnlig er Sæder for Industrien, nævnes *Moabit*, den vestligste Forstad ved Spree, Hovedsædet for Maskinbyggerierne og Jærnstøberierne (Borsigs Etablissementer; de store Lokomotivfabrikker ligger derimod i Friedrich-Wilhelmstadt); *Wedding* og *Oranienburger Vorstadt*, ligeledes med betydelige Fabrikker; *Rosenthaler Vorstadt* eller *Voigtland* med Kvægtorvet og Humboldthain, hvortil slutter sig *Gesundbrunnen*. S. for Spree ligger mod Ø. *Køpenicker Viertel*, *Tempelhofer Vorstadt* med Kreuzberg og Hasenheide (Fyrreskove og Kirkegaarde); mod SV. *äussere Friedrichstadt* eller *Potsdamer Viertel*, Berlins fornemste Kvarter („Geheimeraths-viertel"), der strækker sig S. for Berlins største og mest besøgte Lystpark *Thiergarten* (225 ha), mod N. begrænset af Spree; af Parkens mange Monumenter nævnes Goethes og Dronning Louises og den 1895 opførte Kejser Friedrichs Mindekirke; mod NØ. er den tidligere Eksercerplads omdannet til et smukt Kvarter med Kønigsplatz, i hvis Midte det kendte Siegesdenkmal staar, ved Pladsens Østside er den store Rigsdagsbygning, fra dens Sydside gaar Siegesallée, der er prydet med store Marmorgrupper af brandenburgske og preussiske Herskere, og som ender i Kemperplatz med Rolandstatuen. S. for Thiergartens vestlige Parti *Seepark* ligger den store zoologiske Have. Mellem Thiergarten og zoologisk Have ligger Villakvarteret *Thiergartenviertel*, som mod SV. fortsætter i Kvarteret *Grünewald*.

Af fjærnere Forstæder, som dog endnu ikke er indlemmede i Storstaden, nævnes N. for Spree *Tegel*, 18,800 Indb., *Reinickendorf*, 34,300 Indb., *Nieder-Schønhausen*, 15,600 Indb., *Pankow*, 60,800 Indb., *Weissensee*, 43,000 Indb., *Lichtenberg*, 81,200 Indb., og *Friedrichsfelde*, 19,800 Indb., og S. for Spree *Treptow*, 24,500 Indb., *Neukøln* (før kaldet *Rixdorf*), 237,300 Indb., *Tempelhof*, 20,700 Indb., *Mariendorf*, 15,400 Indb., *Schøneberg*, 172,800 Indb., *Friedenau*, 34,900 Indb., *Wilmersdorf*, 109,700 Indb., *Steglitz*, 63,000 Indb., og *Lichtenfelde*, 42,500 Indb. Endelig ligger længst mod V., S. for Spree, *Charlottenburg*, 306,000 Indb., med et kgl. Lystslot, en teknisk Højskole og betydelig Industri, især i Maskiner, Fajance og Porcellæn.

Berlin er som berørt en meget betydelig Fabriksstad, vel Tysklands betydeligste, c. 53 % af Befolkningen er beskæftiget i Industrien; alle Grene af Industrien er repræsenterede, men navnlig staar Tekstilindustrien (Uld og Silke), Maskinfabrikationen og Kunstindustrien (Vogne, Møbler osv.) højt; i Boghandelen indtager den den anden Plads, næst Leipzig. Den er tillige Tysklands første Landhandelsstad; 12 Hovedbanelinjer løber sammen her, og Byen har desuden en 1867—72 bygget Ringbane („Nordring" og „Südring"), en 1874—82 bygget Stadtbane og den 1896—1902 anlagte elektriske Høj- og Undergrundsbane (udvidet 1907—8); desuden tillader Spree og flere Kanaler, saaledes den 1914 aabnede, c. 100 km lange Hohenzollern-Kanal mellem Berlin og Stettin, en temmelig betydelig Skibsfart for større Flodskibe; de vigtigste Handelsartikler er Korn, Uld, Kvæg og Spiritus; som Pengemarked har den næsten overfløjet alle andre tyske Byer som Hamburg og Frankfurt a. M., for Videnskab og Kunst gøres der særdeles meget; foruden Universitetet nævnes Videnskabernes og Kunsternes Akademier, Bygnings- og Bjærgakademiet, m. m.

I *Potsdam:* Ved Havel ligger *Oranienburg,* 12,900 Indb., med Industri, og ved Sprees Indløb i Havel ligger *Spandau,* 84,900 Indb., stærk Fæstning (i hvis Juliustaarn Rigets Krigsskat opbevares) med Gevær- og Krudtfabrikker, fra 1904 regnedes den dog ikke længere for Fæstning; ved Havel *Potsdam,* 62,200 Indb., hvoraf c. 7000 Militære, Rigets anden Residensstad og Brandenburgs Hovedstad, en stiv Garnisonsby, væsentlig anlagt af Friedrich Wilhelm I og Friedrich II, men liggende i særdeles smukke, af Havelsøerne opfyldte Omgivelser, hvorfor den meget besøges af Berlinerne; af Slottene i Omegnen nævnes paa højre Bred *Sanssouci,* Friedrich II's Yndlingsslot, med en stor Park, der stadig er blevet forskønnet og forsynet med nye Bygninger af Efterfølgerne; paa venstre Bred Kejserens Lystslot *Babelsberg.* Ved Potsdam ligger Villabyen *Nowawes,* 23,800 Indb. Længere nede ved Havel ligger *Brandenburg,* 53,600 Indb., Brandenburgs gamle Hovedstad og en af de ældste Byer (vendisk *Brennabor*), med en Domkirke og Industri i Klæde og Silke; *Rathenow,* 24,900 Indb., med Fabrikker i optiske Instrumenter; *Havelberg,* en gammel By med Skibsfart. I det nordvestlige Landskab *Priegnitz* ligger en Mængde smaa Industribyer, som *Wittenberge* ved Elben, hvor en stor Bro fører over Floden, 20,600 Indb., *Perleberg* ved Stepenitz, c. 9500 Indb., *Pritzwalk,* c. 7500 Indb., og *Wittstock* ved Dosse, c. 7500 Indb., kendt fra de Svenskes Sejr 1636. S. for den sidste ligger *Neu-Ruppin,* ved Ruppinersøen, 18,700 Indb., med Kvæghandel og Industri i Klæde og Uldvarer samt kendt over hele Verden for sine Godtkøbsbilleder; sydligere *Fehrbellin,* kendt fra Slaget 1675. Ved Jærnbanen, der fører mod N. fra Berlin til Stralsund, ligger *Neustadt-Eberswalde* ved Finowkanalen, 26,100 Indb., *Angermünde,* 8200 Indb., med Tobaksavl, og *Prenzlau* ved Uckersø, 21,400 Indb., Uckermarks tidligere Hovedstad, med Industri, især Jærnstøberier, Kornhandel og Tobaksavl. Ved Oder ligger *Schwedt,* 9900 Indb., *Freienwalde,* 8600 Indb., Sommeropholdssted for Berlinerne, og *Wriezen,* 7200 Indb., med Handel med Produkter fra det frugtbare Landskab Oder Bruch; SØ. for Berlin ved Spree *Køpenick,* 30,900 Indb., med Jærnindustri og kemiske Fabrikker, S. for Berlin *Gross Beeren,* kendt fra Slaget 1813; *Speerenberg,* med Gipsbrud og Stensaltlejer; *Luckenwalde,* 23,500 Indb., og *Jüterbog,* 7600 Indb., er Hovedsæder for denne Egns Klædeindustri.

I *Frankfurt:* Ved venstre Oderbred ligger *Frankfurt an der Oder,* 68,300 Indb., med betydelig Handel, dog har de aarlige Messer ikke den Betydning som tidligere, og Byen har heller ikke udviklet sig som mange andre, Handelen er for en stor Del gaaet over til Berlin, og navnlig er den overfløjet af Posen; den har Industri, særlig i Jærn, Møbler, Porcellæn, Papir og Sukker; mange Dele af den gamle By minder endnu om Hansetiden. I Nærheden ligger *Kunersdorf,* kendt fra Slaget 1759. V. for Frankfurt ved Spree *Fürstenwalde,* 22,600 Indb., med Bryggerier, ved Warthes Indløb i Oder Fæstningen *Küstrin,* 17,600 Indb.; i Nærheden *Zorndorf,* kendt fra Slaget 1758. Den vigtigste By i det mod Ø. liggende Warthe Bruch er *Landsberg,* 39,300 Indb., med Handel med Landskabets Produkter. I den nordlige Del af Provinsen ligger *Friedeberg,* c. 6000 Indb., *Arnswalde,* c. 9000 Indb., begge Industribyer, især i Klæde, *Soldin,* Neumarks ældste By, og *Kønigsberg,* 6100 Indb. Af de mange Byer mellem Warthe og Oder, der navnlig har Klædeindustri, nævnes *Sonnenburg, Drossen,* c. 5500 Indb., *Zielenzig,* c. 5700 Indb., *Schwiebus,* 9300 Indb., tillige med Maskinfabrikker, og *Züllichau,* c. 7500 Indb., der ogsaa har livlig Handel. I det sydlige Landskab, det godt befolkede *Nieder-Lausitz,* der er rigt paa Fabriksbyer, især i Uldvarer og Klæde, og store Brunkulslejer, nævnes *Sommerfeld,* 11,900 Indb.; *Sorau,* 18,000 Indb.; ved Neisse *Guben,* 38,600 Indb., og *Forst,* 33,900 Indb.; ved Spree *Spremberg,* 11,700 Indb., og *Kottbus,* 48,600 Indb.; den sidste ligger lige ved det tyndt befolkede, paa Agurkeavl rige Landskab *Spreewald.* Mod V. i Nieder-

Lausitz ligger *Luckau,* c. 4500 Indb., tidligere Landskabets Hovedstad, og *Finsterwalde,* 13,100 Indb., med Jærnindustri.

4. **Pommern,** Kystlandet mellem Vestpreussen og Mecklenburg, deles ved Oderdalen og Stettinerhaff i to Dele: *Bagpommern* mod Ø., *Forpommern* mod V.; det falder i 3 Rgbz.: *Køslin,* den østlige Del af Bagpommern, *Stettin,* den vestlige Del af Bagpommern samt Forpommern indtil Peene (det saakaldte Alt- eller Preussisch-Vorpommern, der erhvervedes 1720) og *Stralsund,* det øvrige af Forpommern (Neu- eller Schwedisch-Vorpommern, der erhvervedes 1814 ved Bytte med Danmark). Befolkningen var en Tid kun i ringe Tiltagen paa Grund af den stærke Udvandring; 25,700 er Polakker; Protestantismen er den herskende, kun 56,300 er Katolikker og 14,500 Jøder. Det meste af den ikke særlig frugtbare Jord, c. 63 %, er i Hænderne paa de store Jordegodsejere; Agerbruget er den vigtigste Næringsvej, frugtbarest er Kyststrøget; desuden er der betydelig Gaaseavl; Industrien er væsentlig indskrænket til Byen Stettin, Handel og Skibsfart staar derimod højt.

I *Køslin:* Nær ved Havet ligger *Køslin,* 23,200 Indb., med Industri, især i Maskiner og Bryggerier; mod V. nær ved Persantes Munding *Kolberg,* 24,800 Indb., Fæstning og Søhavn, besøgt Søbad (c. 18,000 Gæster aarlig), ved Wipper *Schlawe,* 6600 Indb., og *Rügenwalde,* c. 6000 Indb., med Havn *(Rügenwaldermünde)* og Søbad, kendt for sine røgede Varer (Gaasebryst, Aal og Laks). S. for Schlawe ligger Bismarcks Herresæde *Varzin. Stolp* ved Stolpe, 33,800 Indb., har betydelig Handel — Havnen er *Stolpmünde* — og Industri, især i Rav og Tobak. *Lauenburg* ved Leba, 13,900 Indb., har Væverier. S. for Køslin ved Persante ligger *Belgard,* c. 9000 Indb., Industri og Hestehandel, mod Ø. *Neu-Stettin,* 11,800 Indb., Jærnbaneknudepunkt og Handelsby; desuden *Schievelbein,* c. 7000 Indb., og *Dramburg,* c. 6000 Indb., begge med Tekstilindustri. — I *Stettin:* Ved Oder ligger *Stettin,* 237,400 Indb., Pommerns Hovedstad og Preussens vigtigste Søstad, Udførselshavn ikke alene for Pommern, men for en stor Del ogsaa for Brandenburg, Posen og Schlesien; dens betydelige Handelsflaade driver navnlig Handel paa Østersøen, men Øresundstoldens Ophævelse har ogsaa meget bidraget til Byens Opkomst; tillige har den megen Industri, især i Skibsbyggeri (Panserskibe), ogsaa i Maskiner, Sukker, Kemikalier, Cement og Brændevin. Det er en gammel By, stammende fra den tidlige Middelalder, i Hanseforbundet indtog den en fremragende Plads; den gamle Del paa venstre Oderbred er en uskøn By, hvorimod de nyere vestlige Dele er smukkere; paa højre Oderbred ligger de tidligere Forstæder *Lastadie, Silberwiese,* paa venstre Bred *Grabow* og *Bredow* med de store Skibsværfter Vulkan; Ø. for Lastadie ligger den 1898 aabnede Frihavn. Stettins vigtigste Forhavn *Swinemünde,* 13,900 Indb., paa den c. 400 km² store Ø *Usedom* er nu befæstet som Erstatning for de ved Stettin siden 1873 nedlagte Fæstningsværker; paa Øens Nordkyst ligger Badestedet *Heringsdorf.* Paa den c. 250 km² store Ø *Wollin (Julin, Jomsborg)* ligger Badestederne *Misdroy* og *West-Dievenow* — *Ost-Dievenow* ligger paa Fastlandet — samt *Wollin,* c. 4500 Indb., med Skibsbyggeri, Træhandel og Fiskeri. Paa Fastlandet ved Dievenow ligger *Kammin,* c. 6000 Indb., gammelt Bispesæde med en smuk Domkirke; Ø. for Stettinerhaff *Greifenberg* ved Rega, 7800 Indb., med Lærredsvæverier; ved Ihna *Gollnow,* 10,300 Indb., og *Stargard,* 27,600 Indb., Bagpommerns gamle Hovedstad med Maskinfabrikker og Tekstilindustri; ved Oder *Greifenhagen,* c. 7000 Indb., i Egnen V. for Stettinerhaff *Pasewalk* ved Ucker, 10,900 Indb., ved Peene *Anklam,* 15,300 Indb., og *Demmin,* 12,400 Indb.; Industribyer. — I *Stralsund:* Ved Bodden mellem Fastlandet og Rügen ligger *Stralsund,* 34,000 Indb.; den middelalderligt byggede By, der helt er omgiven af Vand, er grundlagt 1209 og var i det 14. Aarhundrede den betydeligste Hansestad næst Lübeck, endnu er den en anselig Handelsstad; den tidligere Fæstning er ned-

lagt, hvorimod den lille Ø *Dänholm* (Strela) skilt ved Strelasund, er befæstet; af Bygninger i Byen fremhæves den store Marienkirche og Raadhuset. Sydligere ved Kysten ligger *Greifswald,* 24,700 Indb., betydelig Handelsstad; Udhavnen hedder *Wiek,* det rige Universitet er stiftet 1456; *Wolgast,* c. 8500 Indb., har Handel. Den c. 1000 km² store Ø *Rügen* (se p. 252) med c. 47,000 Indb., har Hovedpladsen *Bergen,* 4200 Indb., sydligere *Puttbus* med det nærliggende *Friedrich-Wilhelmsbad;* ved *Arcona* (slavisk: Urkan) ser man endnu Voldstedet af den af de Danske 1169 erobrede vendiske Fæstning; paa Østkysten ligger Havnen og Badestedet *Sassnitz* med Overfart til Sverige (Trelleborg).

5. **Posen** — 2 Rgbz.: *Bromberg* mod NØ. og *Posen* mod SV. — indbefatter væsentlig Egnen om mellemste Warthe fra dens Optagelse af Prosna, hvilken Flod danner Sydøstgrænsen, samt Egnen om Netze; Provinsen bestaar af Lande, der erhvervedes ved Polens Delinger, og over 61 % af Befolkningen er endnu polsk trods betydelig Indvandring af Tyske (1910 var der 806,700), hvilke har en stor Del af Grundejendommene, og ved Opkøb og Udstykning af Godserne søger Regeringen her ligesom i Vestpreussen at forøge den tyske Landbefolkning, som dog trods alle Bestræbelser er i Tilbagegang; der er 1,422,200 Katolikker, 646,600 Protestanter og 26,500 Jøder, de sidste udgør i mange af Byerne 10 % og derover. Det flade Land er et fortrinligt Kornland med stor Roesukkeravl, ogsaa Kvægavl (Heste) staar højt, hvorimod Bjærgværksdrift og Industri ikke er betydelige.

I *Bromberg* (polsk *Bydgosc*), hvor Tyskerne er i Flertal: Ved Brahe ligger *Bromberg,* 58,000 Indb., grundlagt af de tyske Riddere, den har betydelig Handel og Skibsfart samt Mølleindustri og Maskinfabrikker; mod V. fører Brombergerkanalen til Netze, hvor *Nakel,* 8800 Indb., ligger; vestligere *Schneidemühl* ved Küddow, 26,100 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med Industri i Træ, S. for Bromberg *Inovrazlav* eller *Hohensalza,* 25,600 Indb., med Kvæghandel og Stensaltlejer; mod SV. *Gnesen* (polsk Gniezno), 25,300 Indb., smukt beliggende mellem Bakker og Søer, Polens ældste By og Kroningsstad indtil 1300; blandt dens Kirker fremhæves Domkirken med den hellige Adalberts Grav, Byen er Ærkebispesæde, men Ærkebispen residerer i Posen; den har stor Kvæghandel. — I *Posen:* Ved Warthe *Posen* (polsk Poznan), 156,700 Indb., hvoraf en stor Del Jøder, Posens Hovedstad og Fæstning af første Rang samt vigtigt Jærnbaneknudepunkt; den driver betydelig Handel, især med Uld og Kvæg, og har ikke ringe Industri. Den meget gamle By var de polske Kongers Residens til 1296 og senere stor Handelsstad som Medlem af Hanseforbundet; af dens mange Kirker mærkes den smukke Domkirke, der ligger paa højre Warthebred i den mest af den fattigere polske Befolkning beboede Bydel *Wallischei;* paa venstre Bred ligger den egentlige By. Mod V. ligger *Schwerin* ved Warthe, c. 7000 Indb., og *Meseritz* ved Obra, c. 5800 Indb., begge med Klædeindustri; SØ. for Posen ved Warthe *Schrimm,* med Kornhandel og Skibsfart; nær ved den russiske Grænse *Pleschen (Pleszev),* 8000 Indb., med Industri i Maskiner og Tobak, *Ostrowo,* 14,800 Indb., med Klædeindustri, og *Kempen,* c. 6000 Indb., med Industri i Tobak (Snustobak) og Hestehandel; nær ved den schlesiske Grænse *Krotoschin,* 13,100 Indb., *Rawitsch,* 11,500 Indb., med Industri i Maskiner og Snustobak; *Lissa,* 17,200 Indb. (1/4 Jøder), og *Fraustadt,* c. 7500 Indb., begge Industribyer, især i Klæde.

6. **Schlesien** — 3 Rgbz.: *Oppeln* mod SØ., væsentlig Oberschlesien, *Breslau* i Midten og *Liegnitz* mod NV. — er Preussens største Provins og en af de rigeste og bedst befolkede (c. 130 paa 1 km²); den indbefatter ikke alene det gamle *Hertugdømme Schlesien* eller Landet om Oder til Bober og Queiss, men ogsaa mod V. det af Kongeriget Sachsen 1815 afstaaede *Ober-Lausitz.* Endnu er over 1/4 af Befolk-

ningen Polakker, for største Delen boende i Oberschlesien; desuden bor der S. for Ratibor en Del Czecher og mod N. nogle Vender, tilsammen henved 100,000. Protestantismen, der havde faaet betydelig Indgang, trængtes tilbage under Østerrigs Herredømme; nu er der 2,962,800 Katolikker, 2,199,000 Protestanter og 45,000 Jøder. Landet paa højre Oderbred har mest Agerbrug og Kvægavl, især Faareavl; navnlig er Roesukkerdyrkningen meget betydelig. Landet paa venstre Oderbred er væsentlig industrielt; den sydøstlige Del af Oberschlesien er dog ogsaa et betydeligt Industridistrikt.

I *Oppeln:* Ved Oder ligger *Oppeln,* 33,900 Indb., med Industri og Handel, især med Kvæg, paa en Ø i Floden ligger Slottet, i Nærheden *Proskau* med et Landboakademi. *Neisse* ved Floden af s. Navn, 25,900 Indb., stærk Fæstning, har Handel med Landprodukter. Nær ved den østerrigske Grænse ligger *Neustadt,* 18,900 Indb., og *Leobschütz,* 13,100 Indb., begge Industribyer især i Damask og Glas; mod S. ved Oder *Ratibor,* 38,400 Indb.; den hører allerede til det øvreschlesiske Industri-Kuldistrikt, hvis egentlige Midtpunkt dog ligger østligere; her bor mellem *Tarnowitz,* 13,600 Indb., og *Kattowitz,* 43,200 Indb., paa c. 500 km² c. $^1/_2$ Mill. Mennesker i talrige Byer og Kolonier ved Bjærgværkerne; af andre Byer nævnes *Gleiwitz,* 67,000 Indb., *Zabrze,* 63,400 Indb., *Zaborze,* 27,100 Indb., *Beuthen,* 67,700 Indb., *Königshütte,* 72,600 Indb., for c. 50 Aar siden en Landsby med 700 Indb.; her og i det nærliggende *Laurahütte,* 16,100 Indb., findes de største Jærngruber, i *Scharley,* 11,000 Indb., de betydeligste Galmeigruber; *Myslowitz,* 17,800 Indb., *Ruda,* 14,200 Indb., m. fl. — I *Breslau:* Paa begge Sider af Oder samt paa Øer i Floden ligger *Breslau* (polsk Vrazlav), 514,800 Indb., Schlesiens Hovedstad, Preussens tredjestørste By og en af Tysklands vigtigste Landhandelsbyer; Oder er her sejlbar for større Skibe, og Sejladsen paa Floden er tiltaget meget dels ved den nye Oder—Spree Kanal, dels ved Anlægget af en ny Havn, alle Provinsens Hovedbanelinjer samler sig i Byen; den driver Handel med Landprodukter, især Uld, Lærred- og Bomuldsvarer m. m. Allerede i det 11. Aarhundrede havde Byen Betydning som Bispesæde og Hertugresidens; den Gang laa den paa højre Bred, men senere, da den var ødelagt af Mongolerne, opbyggedes den paa venstre Bred; den var et vigtigt Medlem af Hanseforbundet og drev ogsaa stor Handel med Østen. I det 19. Aarhundrede er den vokset overordentlig, især efter at den er bleven Industriby; først maa nævnes Fabrikkerne i Maskiner og Jærnbanevogne, Bryggerierne samt Likør- og Brændevinsbrænderierne. Ogsaa i videnskabelig og kunstnerisk Henseende indtager den en ikke ringe Plads; her nævnes Universitetet, der forflyttedes hertil fra Frankfurt 1811 (henved 2500 Stud. aarlig), med det henved 350,000 Bd. store Bibliotek, Museerne o. s. v. Det meste af Byen ligger paa venstre Bred: *Altstadt,* omflydt af Ohlau — her ligger ved Hovedpulsaaren Schweidnitzerstrasse den største Plads Grosser Ring med det gamle originale Raadhus, desuden nær ved samme Plads den smukke protestantiske Elisabethkirche —, der for det meste har snævre Gader, og den udenom lejrede *Neustadt,* grundlagt af Karl IV; desuden er der 5 Forstæder, hvoraf nævnes den elegant byggede *Schweidnitzer Vorstadt* og *Sandvorstadt* paa højre Oderbred, hvor den katolske Domkirke ligger. Ø. for Oder ligger *Trebnitz,* c. 7000 Indb., et kendt Valfartssted, *Øls,* 11,700 Indb., Hovedstaden i Mediatfyrstendømmet Braunschweig-Øls, med Industri, *Namslau,* c. 6000 Indb., med Kvæghandel. Ved Oder ligger *Brieg,* 29,000 Indb., med Industri og betydelig Kvæghandel; mod V. *Mollwitz,* kendt fra Slaget 1741, ved Ohlau *Ohlau,* 9000 Indb., med Industri i Tobak og Maskiner, *Strehlen,* 9500 Indb., med Tobaksavl, og *Münsterberg,* c. 8500 Indb., med Industri i Fajance og Porcellæn. I Egnen V. for Oder, hvor der er betydelig Roesukkerindustri, ligger *Leuthen,* kendt fra Slaget 1757, *Neumark* med Tobaks-

industri, *Striegau,* 14,600 Indb., har Industri, især i Skotøj, *Schweidnitz,* 31,300 Indb., med Industri navnlig i Maskiner, den tidligere stærke Fæstning er sløjfet. Med Schweidnitz begynder det sig mod V. strækkende, c. 800 km² store Industridistrikt med Bjærgværker og Mineralbade; Centrum for det er *Waldenburg,* 19,700 Indb.; af andre Byer nævnes *Altwasser,* 17,300 Indb., *Gottesberg,* 10,600 Indb., *Reichenbach,* 16,400 Indb. Desuden drives Industrien, navnlig Tekstilindustri, i de langstrakte, ofte kun af to Husrækker bestaaende Landsbyer; saaledes er *Langenbielau* c. 7 km lang og har 18,500 Indb.; af Badene nævnes *Salzbrunn, Charlottenbrunn* og *Görbersdorf.* Sydligere ligger Byen *Frankenstein,* c. 8500 Indb., og i det helt katolske Grevskab *Glatz* Grænsefæstningen af s. Navn ved Neisse, 17,100 Indb., med Industri; her ligger mange Badesteder som *Reinerz* og *Landeck.* — I *Liegnitz:* Ved Katzbachs og Schwarzwassers Forening ligger *Liegnitz,* 66,600 Indb., med Industri og især Handel med Landprodukter; mod S. ved *Wahlstatt* stod det berømte Mongolerslag 1241; S. for Liegnitz ved Wüthende Neisse ligger *Jauer,* 13,500 Indb., kendt for sine Pølser og sit Kornmarked; ved Katzbach *Goldberg,* 7000 Indb., med Tekstilindustri og Jærnindustri; mod N. ved Oder *Glogau* (Gross-Gl.), 24,500 Indb., tidligere en stærk Fæstning, og *Neusalz,* 13,500 Indb., med Industri; mod NV. Industribyen *Grünberg,* 23,200 Indb., Midtpunkt for et Vindistrikt (det nordligste paa Jorden); ved Bober *Sagan,* 15,100 Indb., og *Sprottau,* 7700 Indb., begge med Tekstilindustri; sydligere i Boberdalen *Bunzlau,* 16,100 Indb., med Industri i Lervarer og Glas samt Korn- og Garnhandel, og *Hirschberg,* 20,600 Indb., Midtpunkt for den schles. Lærredsindustri; ogsaa *Landeshut* mod SØ., 13,600 Indb., har Lærredsindustri; mod N. *Hohenfriedberg,* kendt fra Slaget 1745. V. for Hirschberg i Zackens Dal ligger Badestedet *Warmbrunn,* ved Queiss Badestedet *Flinsberg* og *Lauban,* 15,500 Indb., med Tekstilindustri. I Ober-Lausitz' tæt befolkede Industridistrikt ligger mod S. *Görlitz* ved Neisse, 85,800 Indb., Ober-Lausitz' gamle Hovedstad, der tidligere var en stille, middelalderlig By, men nu er blevet en travl Fabriksstad (1831 kun 8000 Indb.), den har især Fabrikker i Maskiner, Klæde og Tobak. Mod N. i den sandede, tyndt befolkede Del af Ober-Lausitz ligger den lille By *Muskau* ved Neisse med et kendt Slot samt Lystpark.

7. **Sachsen,** den mest sønderdelte af de preussiske Provinser, deles i 3 Rgbz.: *Magdeburg* mod N., de tidligere brandenburgske Besiddelser (Altmark), der kun ved en smal Landstribe mellem de anhaltske Lande hænger sammen med den sydlige Del, *Merseburg,* de 1815 erhvervede Lande, samt *Erfurt* mod SV., skilt i flere Dele ved de tyske Smaastaters indviklede Territorier. Som Reformationens Stammeland er Provinsen næsten helt protestantisk, der er kun 232,600 Katolikker og 7800 Jøder; der er 31,000 Polakker. Baade Agerbrug (ogsaa Hvede) og Kvægavl staar højt; ligeledes er Bjærgværksdriften og Industrien, navnlig i Bomuld, Klæde, Læder, Olie (Parafinolie af Brunkul) og Roesukker, betydelig; henved en Tredjedel af Tysklands Roesukker avles i Sachsen.

I *Magdeburg:* Ved Elben ligger *Magdeburg,* 279,600 Indb., Sachsens Hovedstad, Fæstning af første Rang og betydelig Handels- og Fabriksstad, navnlig Hovedsæde for Roesukkerindustrien og Jærnindustri. Allerede i Begyndelsen af det 9. Aarhundrede nævnes den store Handelsby, under Kejser Otto den Store hæver den sig, senere er den en betydelig Hansestad; den sluttede sig tidlig til Reformationen; efter at være blevet ødelagt af Tilly 1631 blev den hurtig bygget op igen og kom 1648 ind under Brandenburg. I det 19. Aarhundrede hæmmedes dens Udvidelse af Fæstningsværkerne, men i den senere Tid er disse blevne skudt frem, og Byen har derved optaget i sig en stor Del Forstæder; paa venstre Bred ligger omkring Byens egentlige Kerne mod S. *Buckau,* med Maskinfabrikker, mod SV. *Sudenburg,* mod N.

Neustadt-Magdeburg, paa højre Bred *Friedrichsstadt.* Byen har flere store Minder fra Fortiden, saaledes ligger V. for den ældre Bydels Hovedpulsaare Breiter Weg den smukke Domkirke, opført i det 13. Aarhundrede, og nordligere Raadhuset med Otto den Stores Rytterstatue; af Kunstsamlinger mærkes det i den nyeste Tid opførte Kejser Friedrich Museum. NØ. for Magdeburg ved Ihle ligger *Burg,* 24,100 Indb., med Industri, især i Klæde. Egnen S. for Magdeburg er rig paa Byer, der har Industri, især i Roesukker og Kemikalier, hvilken sidste Industri fremkaldes af de rige Stensaltlejer ved *Schönebeck* ved Elben, 18,300 Indb., og *Stassfurt* ved Bode, 16,800 Indb.; af andre nyopblomstrende Byer nævnes *Kalbe* ved Saale, 12,100 Indb., *Aschersleben* (latinsk *Ascania*), 29,000 Indb., *Oschersleben* ved Bode, 12,900 Indb., *Thale,* 13,300 Indb., m. fl. Ældre Byer er *Quedlinburg* ved Bode, 27,200 Indb., grundlagt af Henrik Fuglefænger, med den smukke Slotskirke og til Dels bevarede Mure og Taarne, og *Halberstadt* ved Holzemme, 46,500 Indb., den gamle Bispeby med en smuk Domkirke, opført i det 13. Aarhundrede og den med 4 Taarne forsynede Liebfrauenkirche; begge Byer har et gammeldags Udseende med mange Bindingsværkshuse, paa hvilke de øvre Etager rager ud over de nedre; for øvrigt har de en Del Industri og Handel; Quedlinburg, Klopstocks Fødeby, har navnlig Frøhandel. Mod V. i Nærheden af Brocken ligger *Wernigerode,* 18,400 Indb., i Grevskabet af s. Navn; mod N. *Stendal* ved Uchte, 27,300 Indb., Hovedstaden i Altmark, den har betydelig Handel som Knudepunkt for mange Jærnbanelinjer; mod Ø. ved Elben *Tangermünde,* 14,000 Indb., en gammel By med Mure og Taarne; mod V. *Salzwedel* ved Jeetze, 14,400 Indb., en af Egnens ældste Byer, med Industri og Handel. — I *Merseburg:* Ved Saale ligger *Merseburg,* 21,200 Indb., en gammel By og tidligere Bispesæde, allerede nævnt i det 9. Aarhundrede; i det 11. var den Kejserens Yndlingsby, senere en betydelig Handelsby, hvis Messer havde samme Vægt som Leipzigs nu; den i det 10. Aarhundrede grundlagte Domkirke er kendt for sit store og smukke Orgel; den har en Del Industri. I Nærheden ligger *Dürrenberg,* med Saliner, og *Keuschberg,* hvor Magyarerne blev slaaede 933, sydligere *Lützen,* (Slag 1632). I den tæt befolkede Egn mod S. ligger Fabriksbyerne *Weissenfels,* 33,600 Indb., med Brunkulslejer, og *Naumburg,* 27,000 Indb., med Vinavl, begge ved Saale, samt ved Elster *Zeitz,* 33,100 Indb., med Industri i Pianoforter, Kemikalier m. m. V. for Saale ligger Valpladserne *Rossbach* og *Auerstädt;* mod N. i det Mansfeldske *Sangerhausen,* 12,000 Indb., og *Eisleben,* 24,600 Indb., Luthers Fødeby, Midtpunktet for rige Bjærgværker i Jærn, Kobber, Sølv og Bly. I Egnen N. for Merseburg og Leipzig, hvor der er stor Industri, især i Roesukker og Brunkullejer, ligger ved Saale *Halle,* 180,800 Indb., en betydelig Handels- og Industriby, af stor Betydning for Samfærdslen i Mellemtyskland; den er grundlagt 806 og vandt tidlig Betydning ved sine store Saltværker, der endnu leverer betydeligt og betjenes af de saakaldte Hallorer med særegen Dialekt og Klædedragt, sandsynligvis af frankisk Herkomst. Byen er navnlig kendt af sit 1694 stiftede Universitet, med hvilket Wittenbergs er slaaet sammen siden 1817 (aarlig c. 2500 Stud.), i det 18. Aarhundrede var den Hovedsæde for Pietismen, og de store Undervisningsanstalter „die Franckeschen Stiftungen" gav den et særligt Præg; Centrum for den egentlige By er Markt med St. Marienkirche og det fritstaaende Rother Turm; mod NV. i Byen findes de store Ruiner af Moritzburg. Af Fabriksbyer mod Ø. nævnes: *Delitzsch,* 13,000 Indb., *Bitterfeld,* 14,600 Indb., og *Eilenburg* ved Mulde, 17,400 Indb. Mod Ø. ved Elben ligger *Mühlberg* (Slag 1547), *Torgau,* 13,500 Indb., indtil 1891 Fæstning, og *Wittenberg,* 22,400 Indb., berømt som Udgangspunkt for Reformationen, Luther og Melanchton ligger begravede i Slotskirken; det 1505 grundlagte Universitet er som berørt 1817 slaaet sammen med Halles. — I *Erfurt:* Ved Gera i Thüringens Midtpunkt

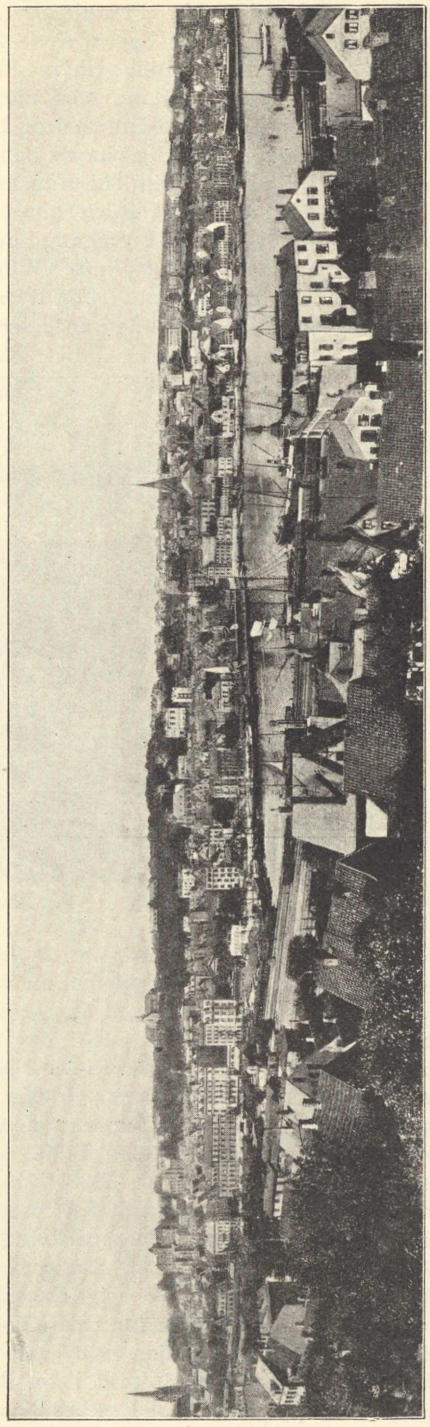
ligger *Erfurt,* 123,500 Indb., en gammel middelalderlig By, som i sin Tid hørte til Hanseforbundet; det 1392 stiftede Universitet ophævedes 1816; Byen har ikke ringe Industri i Uld, Bomuld og Jærn, vigtigere er dog Blomsterdyrkningen; Katolicismen, om hvis gyldne Tid den skønne gotiske Domkirke og mange Klosterbygninger vidner, har endnu Tilhold her i det ellers helt protestantiske Land. Mod N. ved Unstrut ligger *Sømmerda,* c. 5000 Indb., med Geværfabrik. Den største Del af Erfurt ligger mod V. om øvre Unstrut; her findes Fabriksbyerne *Langensalza,* 12,700 Indb., *Mühlhausen* ved Unstrut, 35,100 Indb., tidligere Rigsstad, kendt af Bondeoprøret i Reformationstiden; *Heiligenstadt,* 8200 Indb., Eichsfelds gamle Hovedstad; mod NØ. *Nordhausen,* 32,600 Indb., tidligere Rigsstad, kendt af sine Brændevinsbrænderier (Nordhäuser). I et Enklave mod S., ved Thüringerwalds Sydaffald, ligger *Suhl,* 14,500 Indb., med berømt Geværfabrik.

8. **Schleswig-Holstein,** siden 1868 kun bestaaende af 1 Rgbz. (Schleswig), omfatter de 3 Hertugdømmer *Slesvig, Holsten* og *Lauenburg,* som Danmark afstod 1864 til Preussen og Østerrig i Forening, og som 1866 indlemmedes i Preussen; ogsaa Øen *Helgoland* hører til Provinsen. Befolkningen er tysk undtagen i det nordlige Slesvig, hvor der bor c. 150,000 Danske; Grænsen mellem dansk og tysk gaar væsentlig fra Flensborg Fjord over til Vidaa, dog i en Spids mod S., V. for Flensborg. Næsten alle Indbyggerne er Protestanter, kun 53,500 Katolikker og 15,100 Jøder. De vigtigste Næringsveje er Agerbrug og Kvægavl; ogsaa Skibsfart, Handel og Fiskeri er af Betydning, hvorimod Industrien med faa Undtagelser er ringe.

I *Slesvig (Sønderjylland),* c. 9000 km² med 474,200 Indb., c. 55 paa 1 km², der strækker sig c. 140 km fra Nørrejylland til Eideren og Kielerkanalen, ligger paa Østkysten, Landets bedst befolkede Del: Nær ved den danske Grænse Flækken *Christiansfeld,* c. 600 Indb., grundlagt af Herrnhuter i det 18. Aarhundrede; *Hadersleev* (Hadersleben), smukt beliggende ved Fjorden af s. Navn, 13,000 Indb., med Handel og Skibsfart samt nogen Industri. *Aabenraa* (Apenrade), smukt beliggende ved Fjorden af s. Navn, 7800 Indb., har en god Havn, Skibsværfter og Handel (Kvæg og Heste). *Flensborg* ved Fjorden af s. Navn, 60,900 Indb., har en god Havn, Skibsværfter, Handel og Industri, især i Papir, Tobak, Palmeolie, Jærn og Messing (Yellowmetal); den gamle By, hvor dansk og tysk brydes, er bygget i Hesteskoform om det inderste af Fjorden; paa Sydsiden af Fjorden ligger Flækken *Lyksborg* (Glücksburg), 1600 Indb., med Slottet, hvor Frederik VII døde; paa Nordsiden Flækken *Graasten* (Gravenstein), 1500 Indb., med Slot og Park. Paa den c. 300 km² store Ø *Als* ved Alssund ligger *Sønderborg* (Sonderburg), 10,000 Indb., vigtig Marinestation med en Del Skibsfart og Handel; Augustenborgernes tidligere Slot, der nu bruges til Kaserne, er kendt af Christian II's Fangenskab; de nu nedlagte Forter om Byen omsluttede tillige de i Sundeved liggende *Dybbølskanser;* paa Als ligger desuden Flækkerne *Augustenborg,* 1000 Indb., med Slot og Park, og *Nordborg,* 1200 Indb. Fra Flensborg gaar Vejen mod S. over de fra 1864 kendte Steder *Sankelmark* og *Oversø* til *Slesvig* (Schleswig) ved Slien, 19,900 Indb., Landets ældste By (Hadeby) og Provinsens Hovedstad, der har Handel og Industri; Byen er bygget i en Halvkreds om det inderste af Slien, paa Nordsiden ligger Altstadt (Sliestorp) med Holmen, paa hvilken Ansgar opførte Danmarks første Kirke, samt Lollfuss, paa Sydsiden Frederiksberg, hvor det kendte Slot *Gottorp* ligger paa en Ø; i Altstadt er den smukke Domkirke med et i den sidste Tid opført til den ærværdige Bygning lidet passende Taarn og med Frederik I's Grav og Brüggemanns i Træ skaarne Altertavle. N. for Slesvig ligger *Isted* (Slag 1850), S. for Byen ses Resterne af *Dannevirkevolden.* Ved Slien ligger de smaa Flækker *Mysunde,* kendt fra Krigen 1850,

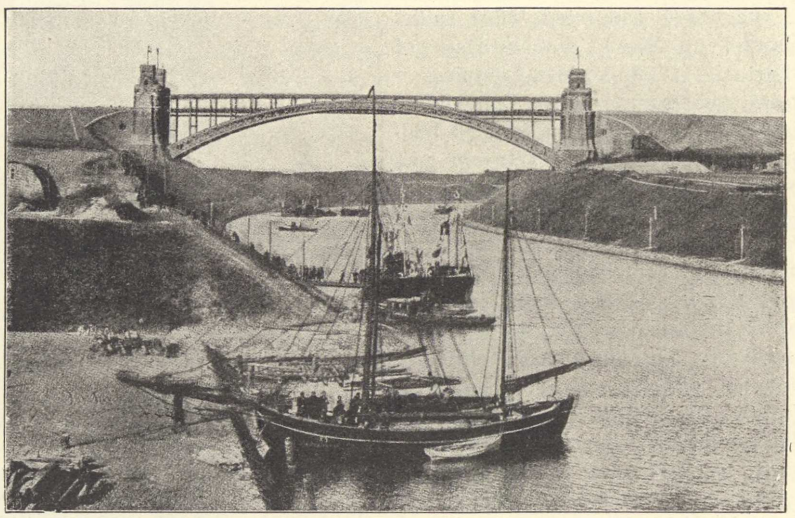
Arnæs (Arnis) og *Kappel,* 2600 Indb. *Eckernförde* ligger ved Fjorden af s. Navn, 6700 Indb., den dybe Fjord er kendt fra Affæren 1849; mod N. ligger Badestedet *Borby.* Paa den henved 200 km² store Ø *Femern* (Fehmarn) med c. 10,000 Indb. er *Burg,* c. 3000 Indb., Hovedpladsen. Ved Eider i Landskabet Stapelholm ligger *Frederiksstad* (Friedrichstadt), 2600 Indb., kendt af Stormen 1850; dens Bygningsmaade minder endnu om, at den er anlagt af hollandske Remonstranter under Christian IV; og *Tønning* nær ved Mundingen i Landskabet Eidersted, 3200 Indb., med Handel og Biavl; den tidligere af dansk Historie (1713) kendte Fæstning er forsvundet; paa samme Halvø inde i Marsken ligger *Garding,* 1700 Indb., med Uld- og Kornhandel. Marskbyen *Husum* paa Vestkysten, 9300 Indb., har store Kvægmarkeder, ved Byen er der et gammelt Slot med Park; ved Vidaa *Tønder* (Tondern), 4800 Indb., en meget gammel Handelsby, med store Kvægmarkeder, Kniplingsfabrikationen i Omegnen er nu uden Betydning; mod V. Landsbyen *Mögeltönder,* med Slot og Park og, nær ved Havet og Vidaas Munding *Höjer,* Tønders Havn. Mod N. ligger *Lygumkloster,* 1600 Indb., kendt for sit tidligere Kloster, hvoraf endnu den store, smukke Kirke findes. Paa de nordfrisiske Øer (se p. 252) ligger paa *För* (Föhr), c. 80 km², Badestedet *Wyk,* 1400 Indb., og paa *Sild,* 100 km², *Westerland,* 2400 Indb., ligeledes Badested.

Holsten, c. 8800 km² med 1,092,200 Indb., begrænset mod S. af Elben, deles historisk i *Holsten,* mod N., *Wagrien,* mod Ø., *Stormarn,* mod S., hvortil ogsaa regnes Herskabet *Pinneberg* og Grevskabet *Rantzau,* samt *Ditmarsken* mod V. — I *Holsten:* Ved Eider og Eiderkanalen ligger *Rendsburg,* 17,300 Indb., tidligere Fæstning, med Handel, Brænderier og Bryggerier; paa en Ø i Eideren ligger Altstadt, Byens ældste Del, N. for Floden Kronwerk, S. for Floden Neuwerk; i Nærheden det store Jærnstøberi *Karlshütte.* Ved det inderste af Kieler Fjord, hvis Indløb forsvares bl. a. af de paa

Flensborg.

slesvigsk Side liggende Fæstninger *Friedrichsort* og *Falkenstein* samt nogle Forter paa højre Side, ligger *Kiel,* 211,600 Indb. (1863 henved 20,000, 1905: 182,000), med en fortrinlig Havn, Universitet, stiftet 1665 (1910: 1760 stud.), og Krigshavn af første Rang med mægtige Dokker, Skibsværfter, Marineakademi o. s. v.; desuden har Byen Industri og betydelig Handel — i Jan. holdes de kendte Kieler Umschlag — navnlig paa de danske Øer, Dampskibsfart paa Korsør; Kiel er en gammel By og var i sin Tid Hansestad. I den smukke Omegn paa Vestsiden af Fjorden ligger Badestedet *Düsternbrook,* der nu udgør en Del af Kiel. Hvad der især har bidraget til Kiels Fremgang i den allersidste Tid er den 99 km lange, 1887—95 anlagte *Nordøstsøkanal (Kaiser-Wilhelm Kanal),* senere uddybet til 11 m, som fører fra Kieler Bugt noget N. for Byen ved Holtenau til Brunsbüttel ved Elbmundingen og saaledes forbinder Østersøen med Nordsøen; 1911 passeredes den af

Fra Nordøstsøkanalen.

45,569 Skibe (deraf 38,070 tyske) med i alt c. 7,58 Mill. Tons. Mod S. ligger *Neumünster,* 34,600 Indb., Jærnbaneknudepunkt, med livlig Handel og Tekstilindustri (Klæde); mod SV. *Itzehoe* ved Stør, 16,500 Indb., Holstens ældste By, de holstenske Provinsialstænders Samlingssted; den driver Handel især med Kvæg og har Industri. — I *Wagrien:* Ø. for Kieler Fjord og det lille særdeles frugtbare Landskab Probstei ligger *Oldenburg,* 2800 Indb., Wagriens gamle Hovedstad, og Havnen *Heiligenhafen* lige over for Femern; mod S. *Neustadt,* 4100 Indb. Ved Plønersø det smukt beliggende *Pløn,* 3800 Indb., sydligere *Segeberg* (Siegesberg), 5000 Indb., Kalkstensbrud, og *Oldesloe,* 5900 Indb., med Saltværker. Nord for Segeberg ligger Landsbyen *Bornhøved,* kendt fra Slaget 1227 og Træfningen 1813. — I *Stormarn:* Ved Elben, og lige stødende op til Hamburgs vestlige Forstad St. Pauli, ligger *Altona,* 172,600 Indb. (1860: 46,000), Frihavn og en af Tysklands vigtigste Handelsstæder, i hvilken Henseende den i øvrigt næsten er eet med Hamburg (se p. 411), mere selvstændig er den i sin store Industri i Bomuld, Uld, Sukker, Sæbe osv.; tillige har den stor Havekultur. Byen, der er bygget op ad de skraanende Højder ved Floden og har noget hollandsk-nedretysk i sin Bygningsmaade — en af Hovedgaderne, Palmaille, er beplantet med 4 Rækker Træer —, var i det 16. Aarhundrede kun en lille

Fiskerby *Altenau,* men voksede i det 17. og 18. Aarhundrede op til en farlig Konkurrent til Hamburg (Navnet skal komme af Ordspillet All to nah, ɔ: alt for nær ved Hamburg), tiltagende i Befolkning ved den sidste Bys Intolerance mod Jøder og Katolikker. Dens Forstad *Ottensen* mod V. har mange Landsteder, som for øvrigt ikke alene findes her, men et godt Stykke langs Kysten; c. 7 km fra Altona ligger Skipperbyen *Blankenese,* 5600 Indb., NØ. for Hamburg *Wandsbeck,* 35,200 Indb., med Industri; Slot og Park, hvori Digteren Mathias Claudius er begravet („Wandsbecker Bote"); NV. for Altona *Pinneberg* og *Elmshorn,* 14,800 Indb., i Grevsk. Rantzau, med Handel, samt ved Elben *Glückstadt,* 6500 Indb., med en god Havn og Industri; den er grundlagt som Fæstning af Christian IV mod Hamburg, men Fæstningsværkerne er nedrevne. — I *Ditmarsken:* Mod N. ligger *Heide,* 9800 Indb., med Hestemarkeder; mod S. gaar Jærnbanen forbi *Hemmingstedt,* kendt fra Ditmarskerslaget 1500, til *Meldorp* (Meldorf), 4100 Indb., Ditmarskens gamle Hovedstad.

Lauenburg, mellem Holsten og Mecklenburg, c. 1200 km² med 54,500 Indb., kom først til Danmark 1815; allerede 1865 forenedes det i Personalunion med Preussen, 1877 lagdes det til Provinsen Schleswig-Holstein. Hovedstaden er *Ratzeburg* paa en Ø i Søen af s. Navn, 4400 Indb.; mod S. *Mølln,* 4600 Indb., kendt fra Slaget 1225 og af Till Uglspils Grav; ved Elben den tidligere Hovedstad *Lauenburg,* 5000 Indb., med Skibsfart og Handel.

Den 0,59 km² store Ø *Helgoland* ud for Elbens og Wesers Munding, er en 40 til 60 m høj, af broget Sandsten bestaaende Klippeø (se Afb. p. 251), der stiger stejlt op af Havet, kun mod Ø. er der lidt fladt Klitland („Unterland"). Øen, hvis frisiske Befolkning (3400) væsentligt lever af Fiskeri og Lodseri, er befæstet og har Krigshavn paa Grund af sin strategiske Betydning og er et meget besøgt Badested. Den ejedes fra 1714 af Danmark, indtil England besatte den 1807 og fik den afstaaet 1814 ved Kielerfreden; 1890 blev den preussisk mod Afstaaelser i Afrika (se I p. 450).

9. **Hannover,** bestaaende hovedsagelig af det 1866 inddragne Kongerige, falder i 3 Dele, som kun forbindes ved ganske smalle Strimler Land: en større n o r d l i g Del fra Elben over Weser og dens Bifloder til Harzen, en v e s t l i g Del (skilt fra den forrige ved Oldenburg), Landet omkring Ems eller Osnabrück- og Jadedistriktet, og en s y d l i g Del (skilt fra Nordlandet ved Braunschweig), Landet i det mellemtyske Bjærgland eller Gøttingerdistriktet. Den gamle hannoveranske Inddeling i 6 Landdrosteien, nu Rgbz.: *Stade, Lüneburg, Hannover, Hildesheim, Osnabrück* og *Aurich,* er bibeholdt. Befolkningen er overvejende protestantisk, 405,700 Katolikker, 16,400 Jøder. Agerbrug og Kvægavl (Faar paa Lüneburg Heden, de saakaldte „Heideschnucken") er Provinsens Hovederhverv; ved Kysterne er der en Del Fiskeri og Skibsfart, navnlig i Ostfriesland; i Harzen er der stor Bjærgværksdrift, Industri er væsentlig indskrænket til Hannover og andre større Byer.

I *Stade,* Landet mod N. mellem Weser og Elben, ligger Byerne i de to Floders Marskegne: ved Schwinge nær ved Elben *Stade,* 11,100 Indb., tidligere Fæstning, meget gammel By og i sin Tid betydelig Hansestad, med en god Havn, Handel og Industri; ved Weser er *Geestemünde,* 25,100 Indb., med en god Havn, i hurtig Stigen paa Grund af Bremens Handel, ligesom ogsaa den lidt nordligere *Lehe,* 37,500 Indb.; mod S. ved Aller *Verden,* 10,100 Indb., Flodhavn og gammel Bispesæde med Domkirke. — I *Lüneburg,* mod Ø. indtil Elben, et tyndt befolket (c. 44 paa 1 km²) og lidet frugtbart Land, væsentlig opfyldt af Lüneburg Heden, ligger de betydeligere Byer ved Hedens Østrand og Hovedvejen fra Hamburg mod S.: *Harburg* ved Süderelbe lige over for Hamburg, 67,000 Indb., med en god Havn og betydelig Skibsfart samt Industri; den er forbunden med Hamburg ved en Jærnbanebro, der gaar over Süder- og Norderelbe, imellem ligger Øen *Wilhelmsburg* med Byen af s. Navn.

28,200 Indb. Mod S. ved Jærnbanen *Lüneburg* ved Ilmenau, 27,800 Indb., med et gammeldags Præg, der minder om dens store Tid som Hanseby; den har store Saltværker, Kalkstensbrud og Industri; *Ülzen* ved Ilmenau, 10,400 Indb., har Høravl og Industri. Ved Aller ligger *Celle,* 23,300 Indb., med Industri, Havekultur og Kvæghandel, i Kirken ligger den danske Dronning Karoline Mathilde begravet. — I *Hannover,* S. for Aller, bestaaende af det tidligere Fyrstendømme Kalenberg samt Grevskaberne Diepholz og Hoya: I en sandet men frugtbar Egn ved Leine og Ihme ligger *Hannover,* med Linden 375,800 Indb., Provinsens Hovedstad; den var længe en ubetydelig By og har først hævet sig i det 19. Aarhundrede som Hovedstad for det ved Wienerkongressen udvidede Kongerige, navnlig fra 1837, da Hannover skiltes fra England og den blev Kongens Residens (1837: 27,500 Indb.); men den har dog især faaet Betydning som Knudepunkt for de hannoveranske Jærnbanelinjer, desuden har Kullejerne i Deisterbjærgene fremkaldt en stor Industri navnlig i Bomuld, Jærn, Tobak og Pianoforter. Faa tyske Byer har undergaaet saa store Forandringer i det 19. Aarhundrede; til den ældste Del, *Altstadt,* er kommet nye prægtige Kvarterer, for det meste opførte i smukke, originale Stilarter, navnlig gælder det *Aegidien-Neustadt,* ligeledes paa højre Leinebred; desuden mellem Leine og Ihme *Kalenberger-Neustadt,* mod N. *Ernst-August-Stadt,* mod S. *Gartengemeinde;* af Bygninger fremhæves det store kgl. Slot, det prægtige Teater og det fra det 15. Aarhundrede stammende gamle Raadhus, sydligere ligger det nye, 1903—11 opførte Raadhus; lige over for Slottet paa Leines venstre Bred ligger Waterlooplatz med Waterloosäule, i Anlæggene N. for Pladsen findes et Tempel med en Buste af Leibnitz. Forstaden *Linden,* 73,400 Indb., har stor Industri. Fra Hannover fører mod NV. en stor Lindeallé til Slottet *Herrenhausen,* de sidste hannoveranske Kongers Yndlingsopholdssted, som endnu er i Welfernes Besiddelse, men und preussisk Forvaltning. Ø. for Alleen nær ved Byen ligger *Welfenschloss,* der nu rummer den betydelige polytekniske Skole. Ved Weser ligger *Nienburg,* 10,300 Indb., med Skibsfart og kemiske Fabrikker; mod S. *Rehburg,* Badested. SV. for Hannover ved Weser *Hameln,* 22,100 Indb., med Industri i Bomuld og Uld; den var tidligere en stærk Fæstning, kendt fra Christian IV's Historie.

— *Hildesheim* deles ved Braunschweig i en nordlig og sydlig Del. I den nordlige Del ligger *Hildesheim* ved Innerste, 54,800 Indb., en gammel, middelalderlig bygget Bispeby; blandt dens Kirker mærkes St. Godehardikirken og Domkirken, stammende henholdsvis fra det 11. og 12. Aarhundrede; Byen har megen Industri, især Jærnstøberier og Landbrugsmaskinfabrikation, og Handel. Mod NØ. ligger *Peine* ved Fuse, 16,700 Indb., med Kvæghandel; mod N. *Ølheim,* med Petroleumskilder. SØ. for Hildesheim nær ved det paa Ertslejer rige Rammelsberg *Goslar,* 18,900 Indb., en meget gammel, middelalderlig bygget By med interessante Bygningsrester fra Middelalderen, tidligere Rigsstad; den opblomstrende Industri har givet Byen nyt Liv. I den sydlige Del findes i Oberharz et rigt Bjærgværksdistrikt, navnlig i Bly og Sølv; af Bjærgværksbyerne nævnes *Klausthal* og *Zellerfeld,* tilsammen 12,500 Indb., desuden *Wildemann, Grund, Andreasberg,* ogsaa kendt for sine Kanariefugle og Tændstikker, *Lautenthal* og *Altenau.* Ved Harzens Vestrand ligger *Osterode,* 7500 Indb., med Industri; mod V. *Northeim,* 8600 Indb., nordligere *Einbeck,* 4400 Indb., med Industri; mod S. *Gøttingen,* 37,600 Indb., gammel Hansestad, senere stærk Fæstning, er især berømt ved sit 1734 stiftede, rige og meget besøgte Universitet (aarlig omkring 2500 Stud., Biblioteket har henved 600,000 Bd.); i den senere Tid hæver Byen sig betydelig ved Industri, navnlig i Uld og videnskabelige Instrumenter. Mod SV. ved Fuldas og Werras Forening ligger *Münden,* 11,000 Indb.,

med Skibsfart og Skibsbyggeri samt Industri; Ø. for Gøttingen *Duderstadt,* 6500 Indb., med Industri og Handel. —

— I *Osnabrück:* Ved Haase ligger *Osnabrück,* 66,000 Indb., c. $^1/_3$ Katolikker, med betydelig Industri samt Korn- og Kvæghandel; i den gamle Bispeby, allerede kendt under Karl den Store, fremhæves Domkirken og Raadhuset, hvor den westfalske Fred sluttedes. Nær ved Ems ligger *Lingen,* c. 7000 Indb., tidligere Universitet; ved Haases Indløb i Ems *Meppen,* 5700 Indb.; mod N. i Marsken, ved Kanaler sat i Forbindelse med Ems, ligger *Papenburg,* 8400 Indb., den største af Marskkolonierne med betydelig Skibsfart. — I *Aurich,* Ostfriesland og Jadedistriktet: Midt i Landet ligger *Aurich,* 6300 Indb., en hollandsk udseende By, med Bryggerier og Hestehandel; ved Leda og nær ved Ems *Leer,* 12,700 Indb., med Skibsfart og Hestehandel; nær ved Dollartbugten *Emden,* 24,000 Indb., og *Norden* ved Bugten Leisand, 6900 Indb., begge med betydelig Skibsfart, Skibsbyggeri og Sildefiskeri, navnlig gælder det Emden. I Jadedistriktet ligger den betydelige Krigshavn *Wilhelmshafen,* 35,000 Indb., først anlagt 1857—69. Af Ostfrieslands tyndt befolkede Øer (se p. 251) er *Norderney,* 4300 Indb., med et besøgt Badested, den mest kendte (henved 50,000 Gæster aarlig); ogsaa *Borkum* har et meget besøgt Badested.

Gade i Hildesheim.

10. **Westfalen,** bestaaende dels af ældre preussiske Besiddelser (Grevskaberne *Mark* og *Ravensberg*), dels af senere, navnlig 1815 tilkommende Dele, har 3 Rgbz.: *Münster* mod NV., væsentlig det westfalske Lavland, *Minden* mod NØ. og Ø., Landet i Weserbjærglandet, og *Arnsberg* mod S., hovedsagelig i det nedrerhinsk-westfalske Bjærgland. Da den største Del har været i Hænderne paa Bispedømmerne Køln, Münster og Paderborn, er Flertallet, 2,121,500, Katolikker; 1,947,700 er Protestanter, 21,000 Jøder. I Münster og Minden er Agerbrug og Kvægavl (Svin), i Arnsberg Industrien paa Grund af de rige Kullejer fremherskende.

I *Münster,* hvor Jorden er delt i smaa Ejendomme og Landbefolkningen har betydelig Overvægt: *Münster* ved Aa, 101,700 Indb., Provinsens Hovedstad, en gammel Bispeby fra det 9. Aarhundrede, senere betydelig Hansestad, i Reformationstiden Skueplads for Gendøberuroligheder under Johan fra Leyden; den middelalderlig udseende By med Huse, der vender Gavlene ud til Gaden, og Buegange („Lauben") har en Del Industri og Handel; i Raadhuset førtes Underhandlinger om den westfalske Fred. I *Koesfeld* mod V. plejede Münsters Biskop at residere. Vestligere ligger *Bocholt* ved Aa, 26,400 Indb., med Industri; mod S. *Recklinghausen,* 41,100 Indb., med Industri ligesom i de stærkt tiltagende Landkommuner *Bottrop,* 47,200 Indb., og *Buer,* 61,500 Indb., samt Byen *Horst,* 21,000 Indb. — I *Minden:* Ved Weser *Min-*

den, 26,500 Indb., en gammel middelalderlig bygget By, tidligere Bispestad, nu Fæstning, med en anselig Domkirke, Industri og Handel; sydligere *Rehme*, med Saltværker, og *Oeynhausen*, 4300 Indb., Badested. I det tæt befolkede Industridistrikt ved Teutoburgerwald, Hovedsæde for Lærredsindustrien, ligger *Herford* ved Werra, 32,500 Indb., tillige med Bomuldsspinderi, *Bielefeld*, 78,400 Indb., og *Gütersloh*, 18,300 Indb. I den sydligere Del, hvor Landbruget har Overhaand ligesom i Münster, ligger Badestedet *Lippspringe* og *Paderborn*, 20,400 Indb., en gammel Bispeby, grundlagt af Karl den Store, mørkt og snævert bygget, med en gammel Domkirke og Uldhandel; mod Ø. *Driburg*, Glasfabrikation og Badested, og ved Weser *Høxter*, 7900 Indb.; i Nærheden det kendte tidligere Benediktinerkloster *Corvey*, fra hvilket Ansgar drog ud. — I *Arnsbergs* nordlige Del, som endnu overvejende er Agerdyrkningsdistrikt, ligger *Hamm* ved Lippe, 43,700 Indb., Grevskabet Marks gamle Hovedstad, og *Soest* i den frugtbare Slette Soester Børde, 18,500 Indb., begge Industribyer, den første er Krydsningspunkt for de westfalske Jærnbaner, den sidste har stor Kornhandel; østligere *Lippstadt* ved Lippe, 16,400 Indb., med Kvæghandel; mod S. ved Ruhr *Arnsberg*, 10,200 Indb., gammel Hansestad. Mod V. breder sig det store Kul- og Industridistrikt omkring Ruhr, hvilket slutter sig umiddelbart til Rhinprovinsen; der er især Industri i Jærn og Staal, men ogsaa Tekstilindustrien og Glasfabrikationen er betydelig; næsten alle Byer er opstaaede i vor Tid; det gælder dog ikke den største af dem alle, *Dortmund*, 214,200 Indb., allerede omtalt i det 10. Aarhundrede, kendt som Hovedsædet for de hemmelige Retter „Fehmgerichte", senere Hansestad og Rigsstad; det er dog først Industrien, der har hævet den, 1846 havde den ikke 2000, 1870 40,000 Indb. Af de andre mange Fabriksbyer nævnes *Unna*, 17,400 Indb., med Saltværker, *Kønigsborn*, *Hørde*, 32,800 Indb., *Witten* ved Ruhr, 37,500 Indb., *Bochum*, 136,900 Indb., *Gelsenkirchen*, 169,500 Indb., *Wattenscheid*, 27,600 Indb., *Schwelm*, 20,400 Indb., *Hagen* ved Volme, 88,600 Indb., *Iserlohn*, 31,300 Indb., *Osterfeld*, 26,500 Indb., *Herne*, 87,100 Indb., *Wanne*, 38,900 Indb., *Langendreer*, 26,400 Indb., *Haspe*, 23,400 Indb., *Weitmar*, 21,800 Indb., *Kastrop*, 18,500 Indb., *Gevelsberg*, 18,900 Indb.; mod S. naar Distriktet til *Altena* ved Lenne, 14,600 Indb., og *Lüdencheid*, 11,200 Indb. Efter det tyndt befolkede Sauerland ligger i det sydlige af Provinsen atter en lille isoleret Industriegn; *Siegen* ved Sieg, 27,400 Indb., Midtpunkt for et kendt Jærndistrikt, med Industri især i Læder og Papir.

11. **Hessen-Nassau** bestaar af de tidligere Stater Kurfyrstendømmet Hessen, Hertugdømmet Nassau og Fristaten Frankfurt a. M., der alle inddroges 1866, samt mindre Dele, der er afstaaede af Storhertugdømmet Hessen-Darmstadt og Kongeriget Bayern. Det nordøstlige Rgbz. *Kassel*, liggende mellem Thüringen og Rhinprovinsen og næsten helt omsluttende Hessen-Darmstadts Provins Oberhessen, er væsentlig Kurhessen, *Wiesbaden* mod SV. bestaar af Hertugdømmet Nassau, Frankfurt a. M. og de af Hessen-Darmstadt afstaaede Dele. Befolkningen er overvejende protestantisk; 627,300 er Katolikker og 51,800 Jøder; daarligst befolket er det mindre frugtbare Kassel (95 paa 1 km^2). Hovednæringsveje er Agerbrug og Kvægavl, Vinavl drives især i Wiesbaden; Bjærgværksdrift og Industri er ogsaa af Betydning.

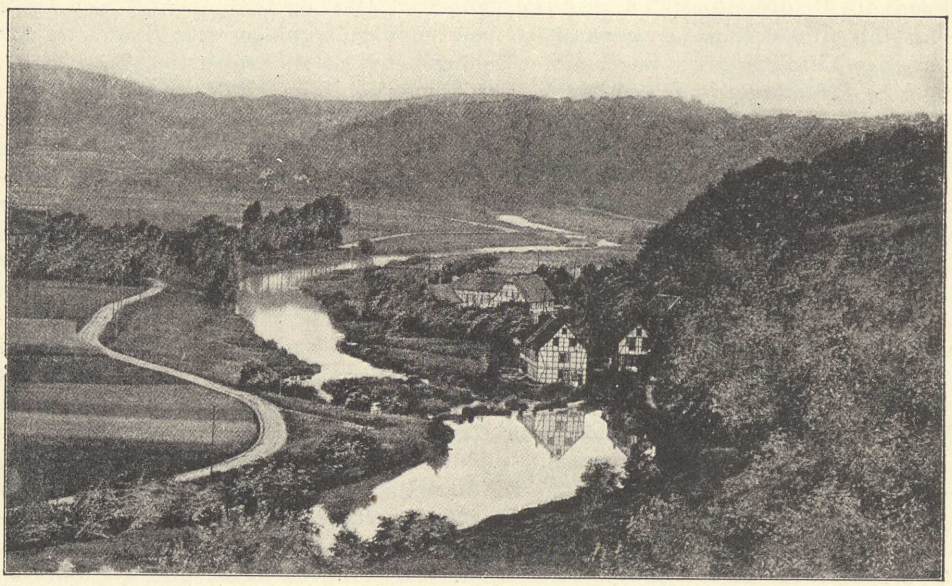
I *Kassel* ligger ved Fulda *Kassel*, 153,200 Indb., tidligere Kurhessens, nu den preussiske Provins' Hovedstad; den er navnlig vokset efter 1866 (1864: 36,000 Indb.) ved sin betydelige Handel og Industri, især i Lokomotiver, Jærnbanevogne, Tobak og Pianoforter, men sit regelmæssige Anlæg og stadselige Udseende med de mange smukke Bygninger og Samlinger, som Bibliotek og Malerisamling, skylder den sine pragtelskende, egenraadige Fyrster; paa højre Fuldabred ligger den mindre Unterneustadt, paa venstre Bred Altstadt og Oberneustadt, skilte ved den prægtige Friedrichsplatz, ved hvis Nordside Museet og det store kurfyrstelige Slot findes, nord-

ligere ligger den største af Kirkerne, St. Martinskirken. I Nærheden ligger det kendte Lystslot *Wilhelmshöhe*, hvor Napoleon III sad fangen. N. for Kassel ligger Badestederne *Hofgeismar*, 4200 Indb., og *Karlshafen* ved Weser; nordligere i et lille isoleret Territorium ved Weser *Rinteln*, 5700 Indb., med Industri og Handel, tidligere Universitetsby; SØ. for Kassel ved Werra *Eschwege*, 12,500 Indb., med Industri; ved Fulda *Hersfeld*, 9600 Indb., med Tekstilindustri og *Fulda*, 22,500 Indb., en gammel Bispeby med middelalderligt Udseende, i Domkirken den hellige Bonifacius' Grav; den har Industri især i Bomuld, Lærred og Musikinstrumenter. I et lille Territorium mod Ø. i Thüringerwald ligger *Schmalkalden*, 10,000 Indb., kendt fra Reformationstiden, med stor Industri i Jærn og Staal; mod V. ved Lahn *Marburg*, 21,900 Indb., en gammel By med smukke Bygninger som Slottet og den prægtige Elisabethkirke; nu er den væsentlig kendt af sit Universitet, stiftet 1527, og sine Pottemagerarbejder. Mod S. ved Kinzig og nær ved Main ligger *Hanau*, 37,500 Indb., med betydelig Industri, særlig kendt for sine Guld- og Sølvarbejder; Ø. for Hanau ved Kinzig *Gelnhausen*, 4900 Indb., med Ruiner af Frederik Barbarossas Slot. — I *Wiesbaden:* Ved Main ligger *Frankfurt a. M.* med Forstæderne som *Sachsenhausen, Niederrad* og *Oberrad* S. for Floden, *Bornheim* og *Bockenheim*, N. for Byen, 414,600 Indb. (c. 7,5 % Jøder). Fra 1356 valgtes de tyske Kejsere stadig her, 1245 blev den fri Rigsstad, 1711 Kejsernes Kroningsby, 1815—66 var den Sæde for Forbundsdagen; i Maj 1871 sluttedes her Freden mellem Tyskland og Frankrig. Den har særlig Betydning som Handelsby, navnlig som Pengemarked, med vidtrækkende og gamle Forbindelser over hele Evropa; men ogsaa dens Varehandel og Industri i de forskelligste Grene er betydelig. Det er en interessant By med et storslaaet Præg, især i sine nyere Anlæg V. og N. for den gamle halvkredsformede Kerne, hvis Fæstningsværker er sløjfede siden 1804, og som endnu til Dels har et gammeldags Udseende med snævre Gader, navnlig gjaldt det det tidligere Jødekvarter, som nu er ombygget; af Bygninger nævnes Raadhuset der Rømer, i hvilket den skønne Kaisersal findes, den prægtige Domkirke, i hvilken Kroningen fandt Sted, St. Paulskirken, en protestantisk Rotundekirke, hvor Nationalforsamlingen 1848 samledes, Thurn und Taxisches Palais, hvor Forbundsdagen havde Sæde, den nye Børs og Teatret; i Nærheden af de sidste Bygninger ligger Byens største Plads Rossmarkt med et Guttenbergmonument og i Nærheden Monumenter for Goethe, hvis Fødeby Frankfurt er, og Schiller; af de mange Institutioner for Kunst og Videnskab nævnes den Städelsche Kunstanstalt, med en værdifuld Malerisamling, den zoologiske Have og Palmengarten; et Universitet er under Oprettelse. Af Taunusbadene nævnes *Homburg* („vor der Höhe"), 14,300 Indb., *Soden, Schlangenbad, Langenschwalbach*, men fremfor alle det smukt beliggende *Wiesbaden*, 109,000 Indb., Nassaus Hovedstad og Tysklands berømteste Badested, allerede kendt i Romertiden, med henved 200,000 Gæster aarlig og storartede Anlæg. S. for Wiesbaden ligger ved Rhinen *Biebrich* (med *Mosbach*), 21,200 Indb., med Hertugen af Nassaus Sommerresidens. Af de smaa Rheingaubyer, der er kendt for deres Vin, nævnes *Hochheim, Eltville*, 4300 Indb., tidligere Rheingaus vigtigste By, *Hattenheim, Østrich, Johannisberg, Geisenheim, Rüdesheim*, 4600 Indb., ved Niederwald, hvor det kendte 1877—83 rejstes „Nationaldenkmal" findes, *Assmannshausen* m. fl. Ved Lahn ligger det besøgte Badested *Ems* (rom. *Amisia*), 6800 Indb., og *Limburg*, 11,000 Indb., Bispesæde, en betydelig By i Middelalderen. Mod SØ. ligger *Nieder-* og *Oberselters*, der aarlig forsender Mill. af Flasker med Mineralvand over hele Evropa.

12. **Rheinland** (Rhinpreussen) blev med Undtagelse af Nordspidsen (Hertugdømmet Kleve m. m.) først preussisk 1815 og deles i 5 Rgbz.: *Düsseldorf, Aachen, Køln, Koblenz* og *Trier*, væsentlig grupperede om Byerne af s. Navn; før 1815 bestod

det af henved 100 souveræne Smaastater. Foruden egentlige Tyske bor der c. 143,000 Flamlændere og Valloner og 71,700 Polakker. Flertallet er katolsk, af Protestanter er der 2,097,600, af Jøder 57,300. Der er en Del Agerbrug, navnlig mod N. og i hele Rhindalen, og Kvægavl, ogsaa Vinavl og Skovhugst har Betydning, men de vigtigste Næringsveje er dog Bjærgværksdrift og Industri.

I *Düsseldorf:* Mod N., særlig Agerdyrkningsdistrikt, ligger *Kleve,* 18,100 Indb., besøgt Badested; ved Rhinen *Emmerich,* 13,400 Indb., en By med hollandsk Præg, og *Wesel,* 24,400 Indb., tidligere Fæstning, begge har Industri og Handel, S. for

Fra Wuppers Dal.

Geldern, 6400 Indb., begynder Fabriksdistrikterne. I Distriktet V. for Elben med overvejende Silke-, Fløjels- og Maskinindustri er Midtpunktet *Krefeld,* 127,400 Indb. (1840: 26,000); desuden nævnes *Mørs,* 23,300 Indb., *Kempen* 7400 Indb., Thomas a Kempis' Fødeby, *Süchteln* 10,100 Indb., *Viersen,* 30,200 Indb., *München-Gladbach* 66,400 Indb. (1840: 3000), Hovedsæde for Bomuldsindustrien, *Rheydt,* 44,000 Indb., *Odenkirchen,* 20,100 Indb., og nær ved venstre Rhinbred *Neuss,* 37,200 Indb., Jærnbaneknudepunkt med stor Kornhandel. Ved højre Bred ligger *Düsseldorf,* 358,700 *Indb.* (1840: 22,000), en gammel By, der trods sin betydelige Jærnindustri har bevaret et tiltalende Udseende; af dens smukke Bygninger fremhæves Hertugerne af Bergs tidligere Residensslot og Regeringsbygningerne; Byen er navnlig kendt af sit Kunstakademi og sin Malerskole; den er Heines Fødeby. Ø. for Rhinen ligger nordligst Distriktet om Ruhr med store Kullejer og Industri, navnlig i Jærn, Staal og Klæde. Her ligger *Essen,* en meget gammel By og Rigsstad til 1802, Midtpunktet for Kullejer og Jærn- og Staalfabrikationen; med Byerne i Omegnen, som *Altenessen,* 40,600, og *Borbeck,* 71,100, har den 294,700 Indb.; mest kendte er de storartede, 1812 grundlagte *Kruppske* Staalfabrikker og Kanonstøberier, der beskæftiger c. 38,000 Personer. Desuden nævnes *Werden,* 11,700 Indb., *Mühlheim* ved Ruhr, 112,600 Indb., med Industri i Jærn og Klæde ligesom i den nordliggende store Kom-

mune *Hamborn,* 101,700 Indb., med store Jærn- og Kullejer; *Duisburg,* 229,500 Indb., med de indlemmede Byer *Ruhrort* og *Meiderich,* gammel By med Klædeindustri og Kulhandel, Tysklands første Kulhavn, *Oberhausen,* 89,900 Indb.; sydligere *Velbert,* 23,100 Indb. Mod S. i Wupperdalen er der et ligesaa betydeligt Industridistrikt; ved Floden ligger *Elberfeld,* 170,200 Indb., der næsten er sammenvokset med den mod Ø. liggende *Barmen,* 169,200 Indb. (1840: hver 30,000), Hovedsæder for Tekstilindustrien; *Solingen,* 50,500 Indb., og *Remscheid,* 72,200 Indb., har Industri i Jærn- og Staalvarer, den første er især kendt for sine Klinger, Knive og Sakse, den anden for sine Save og File. Desuden nævnes *Wald,* 25,300 Indb., *Høhscheid,* 16,100 Indb., *Ohligs* (før *Merscheid*), 27,800 Indb., *Lennep,* 13,100 Indb., med Klædeindustri, *Rade vorm Walde,* 11,500 Indb., *Lüttringhausen,* 13,600 Indb., *Ronsdorf,* 15,400 Indb., *Kronenberg,* 12,900 Indb., m. fl. — I *Aachen,* det katolske Grænseland mod V., væsentlig faldende sammen med Roers Dal og for det meste bestaaende af det tidligere Hertugdømme Jülich: I en frugtbar Kedeldal ligger *Aachen,* 156,100 Indb. med den sydlige Forstad *Burtscheid,* en meget gammel By, Romernes *Aquisgranum,* kejserlig Kroningsby fra Karl den Stores Tid, hvis Yndlingsopholdssted Byen var, til ind i det 16. Aarhundrede, Rigsstad og ofte nævnt i Historien, har kun i sine ældste Dele bevaret Præget fra den gamle Tid med flere ærværdige Bygninger som Domkirken med Karl den Stores Grav og det fra det 14. Aarhundrede stammende Raadhus, i øvrigt er den en nymodens udseende By med betydelig Handel i Uld, Korn og Vin samt Industri, navnlig i Klæde, Maskiner og Synaale; midt i Byen ligger de kendte varme Svovlkilder. Mod SØ. er der ved den lille Flod Uist dannet en Sø, der ved sin Vandkraft forsyner Aachen og omliggende Byer med Elektricitet. Mod Ø. ligger Fabriksbyerne *Eschweiler,* 24,700 Indb., *Stolberg,* 15,500 Indb., begge med Stenkullejer, og *Düren,* 32,500 Indb., med Papirindustri; mod S. *Eupen,* 13,500 Indb., med Klædeindustri; ved Roer *Jülich,* 6600 Indb., med Industri. Den sydlige Del, Hohes Venn, er daarlig befolket; mod S. i en vallonsk Egn ligger *Malmedy,* 5000 Indb., med stor Læderindustri. (SV. for Aachen ligger paa den belgiske Grænse det p. 362 nævnte Omraade *Moresnet* eller *Altenberg,* „Evropas mindste Stat", lidt over 3 km² med c. 3000 Indb., med Zinkgruber; det erklæredes neutralt 1815, da Preussen og Nederlandene ikke kunde enes om Grænsereguleringen her). — I *Køln,* den centrale Del, paa begge Sider af Rhinen, omfattende mod V. lidt af Jülich, mod Ø. det meste af Berg: Ved Rhinen ligger *Køln,* med den lige overfor liggende *Deutz,* med hvilken den er forbunden ved flere Broer, 516,500 Indb. (c. $^4/_5$ Katolikker) — med den 1913 indlemmede By *Mülheim* (53,400) har Köln nu c. 570,000 Indb. —, Ærkebispesæde, stærk Fæstning og en af Tysklands betydeligste Handels- og Industribyer; den driver navnlig Handel med Vin, Kolonialvarer, Sten og Træ, Industrien beskæftiger sig særlig med Sukker, Tobak, Mineralvande, Chokolade og Eau de Cologne. Den gamle taarnrige By (Romernes *Colonia Agrippina*), der ligger i en Halvkreds paa venstre Rhinbred, spillede i Middelalderen en betydelig Rolle som Sæde for en mægtig Ærkebisp og som Handelsby, ogsaa i Kunst og Videnskab indtog den en fremragende Plads, det 1388 stiftede Universitet (ophævet i Slutningen af det 18. Aarhundrede) var et Hovedsæde for skolastisk Teologi og Filosofi; efter sit Forfald i den nyere Tid har Byen atter hævet sig efter 1815. Fæstningsværkerne, der dog siden 1881 er skudte frem, hæmmede længe dens Udvikling, og der dannede sig derfor anselige Forstæder udenom disse, som de 1888 indlemmede *Ehrenfeld* og *Nippes,* og trods betydelige Ombygninger i den nyeste Tid har dog Byen væsentlig bevaret sit gammeldags Udseende med snævre, mørke Gader, der ikke lader de mange Pragtbygninger komme til deres Ret. Af disse nævnes fremfor alle den berømte gotiske Domkirke, paabegyndt 1248 og først fuldendt

1880, med de 157 m høje Taarne; dernæst det gamle Raadhus og den gotiske Bygning Gürzenich med en stor Sal samt den smukke St. Marienkirche im Kapitol. Mod NØ. ligger *Bergisch-Gladbach,* 15,200 Indb., med Industri; mod Ø. Flækken *Bensberg,* 11,500 Indb., med Kadetakademi, og *Gummersbach,* 16,000 Indb., med Uldspinderier; mod S. ved Sieg *Siegburg,* 17,300 Indb., med Kattuntrykkerier. Den smukt beliggende *Bonn* ved venstre Rhinbred, 88,000 Indb., er en gammel By, kendt allerede i Romertiden og en Tid Residens for de kølnske Ærkebisper; den har faaet nyt Liv ved det 1818 stiftede Universitet (1910 var der 4000 Stud.), ved Domkirken staar en Statue af den her fødte Beethoven. I Nærheden ligger *Poppelsdorf* med Landbrugsakademi. Mod S. ved venstre Rhinbred Luftkurstedet *Honnef,* 6800 Indb. I det tyndt befolkede Eifel V. for Rhinen ligger *Euskirchen,* 12,400 Indb., med Klædeindustri; mod NV. *Zülpich,* kendt fra Chlodevigs Sejr 496. — I *Koblenz,* omkring Rhindalen S. for Siebengebirge, der naar mod Ø. over Westerwald og mod V. over Hunsrück til Nahe: Ved Mosels Forening med Rhinen ligger *Koblenz* (Romernes Confluentes), 56,500 Indb., Rhinprovinsens Hovedstad, Fæstning af første Rang, smukt beliggende med interessante Kirker og et Slot; den har Vinhandel og Industri, især i Maskiner og Lak; paa den anden Bred ligger Fæstningen *Ehrenbreitstein,* 4900 Indb. Af de mange, mest ældre Byer ved Rhinen nævnes mod N. *Neuwied,* 19,100 Indb., først grundlagt i det 17. Aarhundrede, og *Andernach,* 9800 Indb.; mod S. *Boppard,* 6400 Indb.; V. for Koblenz *Mayen* ved Nette 14,400 Indb., Vinavl; mod S. ved Nahe *Kreuznach,* 23,200 Indb., besøgt Badested med Saltkilder (aarlig 15,000 Gæster); mod Ø. i et af Hessen-Nassau indesluttet Territorium *Wetzlar* ved Lahn, 13,400 Indb., tidligere Sæde for Rigskammerretten. — I *Trier* mod SV. omkring Mosel og Saar: Ved Mosels højre Bred ligger *Trier,* 54,800 Indb., en af Tysklands ældste Byer, allerede kendt i Oldtiden som blomstrende Handelsby og Sæde for de romerske Cæsarer *(Augusta Treverorum),* i Middelalderen et mægtigt Ærkebispesæde; senere tabte den sin Betydning indtil den sidste Tid, da den paa Grund af den vigtige strategiske Beliggenhed atter har faaet Vægt; Byen har en Del Industri og Handel, især med Vin. Ingen tysk By er saa rig paa romerske Oldtidslevninger; her nævnes Porta nigra, de saakaldte romerske Bade, Amfiteatret, fremdeles Domkirken, hvoraf en Del stammer fra Romertiden i det 4. Aarhundrede, og den under Konstantin byggede Basilika, der er omdannet til en evangelisk Kirke; blandt de øvrige Kirker mærkes den med Domkirken forbundne smukke gotiske Liebfrauenkirche fra det 13. Aarhundrede. Ved Mosel ligger *Pisport,* kendt for sin fortrinlige Vin. Mod S. i Saarkulbæknets tæt befolkede Industridistrikt ved Saar ligger Fæstningen *Saarlouis,* 15,300 Indb.; *Saarbrücken,* 105,100 Indb., med de indlemmede Byer *Malstatt-Burbach* og den lige overfor liggende *St. Johann,* er en stor Kulhavn med stor Bjærgværksdrift og Industri, især i Jærn og Glas; *Dudweiler,* 21,900 Indb., *Salzbach,* 23,400 Indb., m. fl.; mod N. naar Distriktet over *Neunkirchen,* 34,500 Indb., og *Ottweiler,* 6900 Indb., til *St. Wendel,* 6900 Indb., indtil 1834 Hovedstaden i Fyrstendømmet Lichtenberg.

13. **Hohenzollern,** bestaaende af de til Preussen 1849 afstaaede Fyrstendømmer Hohenzollern-Sigmaringen og Hohenzollern-Hechingen, er et lille langstrakt Land ved Neckar og Donau, omsluttet af Württemberg og Baden. — Ved Donau ligger *Sigmaringen,* 5400 Indb., Hovedstaden; mod N. *Hechingen,* 5100 Indb., i hvis Nærhed den restaurerede Borg *Hohenzollern* ligger.

§ 3. De øvrige nordtyske Stater.

I. Storhertugdømmerne Mecklenburg.

I den tidlige Middelalder besattes Landene af slaviske Stammer, Obotriter og andre; 1170 anerkendtes deres Fyrste som tysk Rigsfyrste, under Valdemar Sejr var Landet en kort Tid afhængigt af Danmark; af den gamle Fyrsteslægt opstod flere Linjer, under hvilke Landet snart var delt, snart stod under een Hersker, indtil det endelig 1701 deltes i de to nuværende Riger; 1815 fik Fyrsterne Titel af Storhertuger. Rigerne har for øvrigt meget tilfælles; efter Forfatningen, der i begge hviler paa Traktaterne af 1701 og 1755, er det to ved fælles Feudalstænder indskrænkede arvelige Monarkier, idet Storhertugerne deler den lovgivende Magt med Besidderne af Riddergodserne („Ritterschaft") og Øvrigheden i Byerne („Landschaft"). Mecklenburg-Strelitz' ene Provins Ratzeburg har dog sin egen lovgivende Forsamling; ingen af Staterne har noget egentligt Statsbudget, Mecklenburg-Strelitz' angiver dog 1911—12: Indtægter c. 5,28, Udgifter 4,74, Gæld c. 3,68 Mill. Mk. Henved Halvdelen af Jorden er Riddergodser, og disse gammeldags reaktionære Forhold har især siden Midten af det 19. Aarhundrede fremkaldt en betydelig Udvandring af Landbefolkningen. De tyndt befolkede Lande (se p. 377) har overvejende protestantiske Indbyggere, der er kun c. 3000 Katolikker og 300 Jøder. Agerbrug og Kvægavl er Hovederhverv i det i øvrigt, navnlig mod N., lidet frugtbare Land; Industrien er ringe, hvorimod Handel og Skibsfart har stor Betydning.

1. **Mecklenburg-Schwerin** ved Østersøen, for øvrigt indesluttet af Preussen, deles i den *mecklenburgske Kreds* eller Hertugdømmet Schwerin og den *vendiske Kreds* eller Hertugdømmet Güstrow, Herskabet Wismar, Distriktet Rostock og Fyrstendømmet Schwerin. — Hovedstaden *Schwerin,* smukt beliggende ved Søen af s. Navn, 42,500 Indb., er en gammel slavisk By, som i den nyere Tid er bleven meget forskønnet, bl. a. har den et nyt smukt Slot, af ældre Bygninger nævnes Domkirken, opført i det 13. Aarhundrede; den har Industri, især i Maskiner og Tobak. Mod NV. ligger *Gadebusch* (Slag 1712), mod NØ. nærved Kysten *Doberan,* 5200 Indb., med et besøgt Badested. Mod S. er *Ludwigslust,* 7000 Indb., med Storhertugens Sommerresidens, og *Parchim* ved Elde, 10,600 Indb., de betydeligste Byer. — Ved Nebel ligger *Güstrow,* 17,800 Indb., med Industri og Handel, navnlig med Uld og Heste; i Peenedalen *Malchin,* 7100 Indb., og ved Müritzsø *Waren,* 9200 Indb. — Ved en Bugt af Østersøen, i hvilken Øen *Poel,* ligger *Wismar,* 24,400 Indb., en af Hanseforbundets betydeligste Byer, i svensk Besiddelse 1648—1803, nu Landets anden Søhandelsstad. — Ved Warnow ligger *Rostock,* 65,400 Indb., Rigets største By og en betydelig Handelsby, navnlig i Korn; den har endnu fra den Tid, den var en vigtig Hansestad, bevaret et gammeldags Udseende; det 1419 stiftede Universitet er det mindste i Tyskland; ved Warnows Munding ligger Rostocks Havn *Warnemünde,* med et meget besøgt Badested og Overfart til Gjedser paa Falster. — Mod S. ved Warnow ligger *Bützow,* 5900 Indb., med Industri.

2. **Mecklenburg-Strelitz** bestaar af to ved det forrige helt adskilte Dele: mod Ø. Hertugdømmet *Strelitz* eller den *stargardske Kreds,* mod V. det over 6 Gange mindre Fyrstendømme *Ratzeburg* (380 km²). — Ved Zierkersø ligger Hovedstaden *Neu-Strelitz,* 12,000 Indb., en først 1730 meget regelmæssig anlagt By i Stjærneform, med Industri, Korn- og Hestehandel; nordligere *Neu-Brandenburg* ved Tollense, 12,300 Indb., med Brændevinsbrænderier og Handel; *Friedland,* c. 7500 Indb., har Kvæghandel. — I Ratzeburg hører kun en lille nordlig Del af den paa en Ø i Ratzeburger-

sø beliggende By *Ratzeburg* til Storhertugdømmet, den største Del hører til Lauenburg (se p. 401).

II. De frie Hansestæder.

1. **Lübeck,** hvis Hovedterritorium ligger om Wakenitz og Trave, men som desuden ejer smaa Enklaver i det Oldenburgske, Holstenske, Lauenburgske og Ratzeburgske, har en republikansk Forfatning af 1851 (revideret 1875 og 1907), ifølge hvilken den udøvende Magt er hos det paa Livstid indirekte valgte Senat (14 Medl.), den lovgivende hos Senat og Borgerskab (120 Medl.), hvilket sidste vælges paa 6 Aar ved almindelige Valg; Formanden for Senatet er en af det selv paa 2 Aar valgt Borgmester. Befolkningen er protestantisk (5900 Katolikker og c. 800 Jøder).

Lübeck, mellem Wakenitz og Trave, og ved den 1900 fuldendte Elb-Travekanal, 109,100 Indb. med Forstæder (St. Jürgen, St. Lorenz og St. Gertrud), den mindste af de 3 Hansestæder, var i Middelalderen som Hoved for Hanseforbundet en betydelig By med c. 100,000 Indb., men ved Aar 1500 begyndte det at gaa tilbage for den, og da Forbundet 1630 opløstes og kun Lübeck, Hamburg og Bremen fornyede Forbundet „for evige Tider", var dens gyldne Dage forbi; i den senere Tid har den dog atter hævet sig, og den er nu en betydelig Handelsby, navnlig paa Østersølandene; de vigtigste Handelsartikler er Bordeauxvine og Tømmer; 1868 tiltraadte Byen Toldforeningen. I det Ydre har den bevaret meget fra sin Glanstid, og med sine Taarne, Porte, mange gamle Kirker og Huse med Trappe- eller afrundede Gavle og spidse Tage kappes den med Danzig i middelalderligt Præg; her nævnes den gamle Holstenthor, Domkirken og Mariekirken, begge paabegyndte i det 12. Aarhundrede, samt Raadhuset; paa Ryggen af Højen, hvorpaa Byen er bygget, gaar de to Hovedgader Kønigs- og Breitenstrasse fra N. til S., og fra disse gaar de øvrige Gader ud mod V. og Ø. Forstæderne, der vokser op om den, har derimod et helt moderne Præg. Udhavnen *Travemünde* er kun en lille Fiskerby med Badested.

2. **Hamburgs** største Territorium ligger om selve Byen paa højre Elbbred og paa Øer i Floden samt en lille Del paa venstre Bred; desuden ejer Hamburg mod N. nogle smaa Enklaver i Holsten samt Amtet *Ritzebüttel* paa Landspidsen mellem Weser- og Elbmundingen. Den republikanske Forfatning (revideret 1879) er omtrent som Lübecks; Senatet, der bestaar af 18 paa Livstid valgte Medl., præsideres af to paa 1 Aar valgte Borgmestre, Borgerskabet bestaar af 160, paa 6 Aar valgte Medlemmer. Budgettet 1912 lød paa: Indtægter $161{,}_{86}$, Udgifter $171{,}_{63}$, ekstraord. Udgifter $31{,}_{44}$, Gælden $769{,}_{45}$ Mill. Mk. Indbyggerne er Protestanter (51,000 Katolikker og 19,500 Jøder) .

Hamburg, ved Norderelbes højre Bred, med Forstæder 932,100 Indb., er den største af Hansestæderne og Tysklands og det evropæiske Fastlands betydeligste Søhandelsstad; Tidevandet tillader Skibe paa indtil 9 m Dybgaaende at naa op til Byen. Værdien af den samlede Indførsel var i 1911 $7218{,}_{4}$, af Udførslen $6216{,}_{8}$ Mill. Mk.; Handelsflaaden bestod i 1912 af 1348 Skibe, deraf 730 Dampskibe, med 1,676,300 Tons Drægtighed; der indkom i 1910 16,773 og udgik 18,192 Skibe med henholdsvis c. $12{,}_{55}$ og $12{,}_{84}$ Mill. Tons; størst er Omsætningen med England og de Forenede Stater (Rederiet „Hamburg-Amerika Linjen", det største paa Jorden, stiftet 1846); tillige er Hamburg betydeligt Pengemarked og stor Udvandringshavn; en gennemgribende Omvæltning for Hamburg som Handelsstad skete 1888, da den med Undtagelse af Frihavnsterritoriet indtraadte i den tyske Toldforening. Det meste af Havnen indtages af Frihavnen (1090 ha), der anlagdes 1883—88 for en Bekostning

af 183 Mill. Mk. Hamburg er ogsaa i den nyere Tid blevet Sæde for en storartet Industri, især i Skibe, Jærn, Kemikalier, Sukker, Tobak m. m., desuden er Byen rig paa Læreanstalter og Samlinger for Videnskab, som Gymnasier, Navigationsskole, Observatorium og den store zoologiske Have. Hvad der giver Byen dens Præg, er dog Handelen; særlig mærkes de store Havneanlæg, som *Oberhafen* mod Ø., for Skibe, der kommer ned ad Elben, og *Niederhafen, Hansahafen, Indiahafen, Petroleumshafen* osv., og Partiet omkring Børsen; og trods sin Ælde og Historie — under Karl den Store blev den Bispedømme, som Hansestad har den spillet en betydelig Rolle — er den i sit Ydre ikke nogen interessant By, den har tværtimod et helt nymodens

Hamburgs Havn i Fugleperspektiv.

Præg med Undtagelse af de ældre, for det meste slet byggede Dele *Altstadt* og *Neustadt,* henholdsvis paa højre og venstre Bred af den fra N. kommende Alster, hvilken lige før sin Indtrædelse i Byen danner Søen *Aussen-Alster* og inden for Byen det mindre Bassin *Binnen-Alster,* hvorefter den ligesom den anden lille Biflod til Elben, Bille, i flere Kanaler („Flete") løber ud i Elben. Den vestlige Del af Altstadt ved Alster, den saakaldte *Neubau,* er derimod prægtig opbygget efter den store Brand 1842, der lagde over 2000 Huse (henved $^1/_4$ af Byen) i Aske; det smukkeste Kvarter ligger om Binnen-Alster, der paa 3 Sider er omgivet af Jungfernstieg. Mod Ø. ligger den tidligere Forstad *St. Georg,* mod V. *St. Pauli* (Hamburger Berg), stødende op til Altona; desuden har Hamburg 16 andre Forstæder. Af de gamle Kirkebygninger blev kun Katharinen- og Jakobikirche staaende efter Branden, af de nyere nævnes de smukke Michaelis- (genopbygget efter en Brand 1906) og St. Nikolaikirche; i Altstadt ligger Johanneum med Bibliotek, Museer og Skoler. Hamburgs Omegn paa begge Sider ved Elben og mod N. ved Aussen-Alster er opfyldt af Villaer, Park- og Haveanlæg.

— Mod SØ. ligger Byen *Bergedorf,* 14,900 Indb., i de fede Marskegne *Vierlande,* med stor Kirsebær- og Jordbæravl. I Amtet *Ritzebüttel* ligger *Cuxhafen,* 14,900 Indb., Hamburgs Ud- og Vinterhavn, og et besøgt Badested; uden for ligger Øen *Neuwerk.*

3. **Bremens** Hovedterritorium ligger paa begge Sider af Weser, det meste paa højre, en lille Del paa venstre Bred, indesluttet af Hannover og Oldenburg; desuden ejer Bremen mod N. et lille Territorium med Bremerhafen, købt af Hannover 1827, da store Skibe ikke kan naa op til Byen. Den republikanske Forfatning af 1894 (sidst revideret 1901) er omtrent som de to andre Hansebyer, Senatet bestaar af 16, paa Livstid valgte Medlemmer og præsideres af to, paa 4 Aar valgte Borgmestre, Borgerskabet af 150 Medl., valgte paa 6 Aar. Befolkningen er protestantisk (22,200 Katolikker og 1800 Jøder); Handel og Industri er Hovederhvervet, Landbruget beskæftiger kun c. 8 % af Indb.

Bremen paa begge Sider af Weser, med Forstæder 247,400 Indb., er en betydelig Handelsby og Tysklands første Udvandringshavn („Norddeutscher Lloyd"); i 1911 var Værdien af Indførslen 2124,$_7$, af Udførslen 2047,$_8$ Mill. Mk. Handelsflaaden bestod 1912 af 712 Skibe (deraf 445 Dampskibe) med 893,387 Tons Drægtighed; størst er Omsætningen med Tyskland og de Forenede Stater; 1888 traadte den, med Undtagelse af Frihavnen, ind i den tyske Toldforening; de vigtigste Indførselsartikler er Bomuld, Uld, Ris, Sukker, Petroleum og Tobak. Tillige har Byen stor Industri, især i Tobak, men ogsaa i Øl, Brændevin, Sukker m. m. Bremen er en gammel By, i Slutningen af det 8. Aarhundrede var den Bispesæde, i det 9. blev den Ærkebispesæde — ogsaa for Norden indtil Oprettelsen af Lunds —, 1284 traadte den ind i Hanseforbundet, og trods de store Ombygninger, som den stigende Trafik har nødvendiggjort, har den dog endnu til Dels bevaret det gamle Præg i *Altstadt* paa højre Bred med et Virvar af smaa snævre Gader og solidt byggede, med Karnapper forsynede Gavlhuse, der for det meste kun bebos af een Familie; ved Torvet ligger det gotiske gamle Raadhus med en berømt Vinkælder, og i Nærheden Domkirken, hvoraf en Del er fra det 11. Aarhundrede. De øvrige Dele, nemlig Forstæderne, skilte fra Altstadt ved Anlæggene paa de gamle Volde og den store Bürgerpark, og *Neustadt* paa venstre Bred har et nymodens Præg med brede, lige Gader. — N. for Bremen ligger den lille Havn *Vegesack* og ved Wesermundingen *Bremerhafen,* 24,200 Indb., med store Dokker, Værfter og Magasinbygninger.

III. Storhertugdømmet Oldenburg.

Da Greverne af Oldenburg, hvis Land blev rigsumiddelbart i det 12. Aarhundrede, uddøde, kom Landet 1667 paa Grund af Slægtskabet med de danske Konger til Danmark, som ved det saakaldte oldenburgske Mageskifte 1773 atter afstod det til Rusland, og dette gav det da til en yngre Linje af det holsten-gottorpske Hus. Landet bestaar af 3 helt adskilte Dele: Hertugdømmet *Oldenburg,* c. 5400 km^2, indesluttet af Hannover og Østersøen, samt Fyrstendømmerne *Lübeck* i det østlige Holsten, og *Birkenfeld* i Rhinprovinsen, begge erhvervede i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og hver c. 500 km^2. Oldenburg blev 1814 Storhertugdømme; efter Forfatningen af 1849 (revideret 1852 og 1909) er det et konstitutionelt Monarki, Landdagen (45 Medl.) vælges ved direkte Valg paa 5 Aar, Fyrstendømmerne Lübeck og Birkenfeld har dog særegne Provinsialstænder. Befolkningen med noget hollandsk Præg er overvejende protestantisk (107,500 Katolikker, 1500 Jøder). Agerbrug og Kvægavl er de vigtigste Erhverv, ogsaa Skibsfart er betydelig, Industrien er ikke stor.

I *Oldenburg,* som mod NØ. er frugtbart Marskland, mod V. og S. mest Hede- og Mosestrækninger: Ved den sejlbare Hunte ligger Hovedstaden *Oldenburg,* med Forstad *Osternburg* 30,200 Indb., en gammel By med Handel, især med Heste; i Omegnen er der mange Haver og Villaer; mod Ø. *Delmenhorst,* 22,500 Indb., med In-

dustri i Linoleum, Bomuld, Kork og Tobak; ved Weser de smaa Havne *Elsfleth* og *Brake*, c. 4500 Indb., den sidste var Bremens Havn indtil Bremerhafens Anlæggelse 1827; nær ved Jadebugten *Varel*, 6600 Indb., med Industri; mod NV. Handelsbyen *Jever*, 5800 Indb., og ved Weihelmshafen den i den sidste Tid opvoksede *Rüstringen (Bant)*, 47,600 Indb., med store Skibsværfter. Øen *Wangeroog* hører til Oldenburg. — I *Lübeck* ligger *Eutin* ved Søen af s. Navn, 6200 Indb., tidligere Fyrstebiskoppen af Lübecks Residens. — I *Birkenfeld*, af hvis 50,500 Indb. c. $^1/_5$ er Katolikker, ligger den lille By af s. Navn, 6800 Indb., og *Oberstein* ved Nahe, 9700 Indb., med store Agatsliberier.

IV. De mellemste smaa Stater.

Omkring den 52. Breddegrad ligger de 5 smaa Stater *Anhalt*, *Braunschweig*, *Schaumburg-Lippe*, *Lippe* og *Waldeck*, til Dels med meget sønderdelte Territorier.

1. **Hertugdømmet Anhalt** er det askaniske Hus' Stammeland, og Slægten hersker der endnu; Landet har tit været delt, indtil 1847 og 1863 endog i de tre Linjer Dessau, Køthen og Bernburg, da de to sidste uddøde. Hovedmassen ligger, indesluttet af preussisk Sachsen, paa begge Sider af Elben, Ø. for Floden er det sandet og skovbevokset, V. for Floden frugtbart; desuden er der 5 smaa Enklaver, det største mod V., stødende op til Braunschweig. Efter Forfatningen 1859 (revideret sidst 1895) er Anhalt et konstitutionelt Hertugdømme med Etkammersystem, Landdagen bestaar af 36 Medl. Befolkningen er protestantisk (12,800 Katolikker, 1400 Jøder); der drives betydeligt Agerbrug (Roesukker), Bjærgværksdrift (Salt og Brunkul) og Industri. Inddeling i 5 Kredse.

Hovedstaden *Dessau* ved Mulde, 55,600 Indb., har Klædeindustri og Uldhandel; *Rosslau* ved Elben, 11,400 Indb., *Køthen*, 23,400 Indb., og *Bernburg* ved Saale, 33,700 Indb., har ligeledes Industri. Ved *Leopoldshall*, nær ved den sachsiske By Stassfurt, findes de største Saltlejer. Ø. for Elben ved Nuthe ligger *Zerbst*, 19,200 Indb., i Omfang den største By, med Industri; i Distriktet mod V., Fyrstehusets Stammeland, ligger *Ballenstedt*, 6100 Indb., smukt ved Unterharz, i Selkedalen mod S. Jærnværket *Mägdesprung* og *Alexisbad*.

2. **Hertugdømmet Braunschweig,** der i over 3 Aarhundreder har været i den ældre welfiske Linje Braunschweig-Lüneburgs Besiddelse, er omsluttet af Hannover og preussisk Sachsen og bestaar, foruden af 5 smaa Enklaver, af 3 Hoveddele: den største N. for Harzen, gennemstrømmet af Oker, det andet i Hannover mellem Harzen og Weser, det tredje i Unterharz. Efter Forfatningen af 1851 er det et konstitutionelt Monarki med Landdag (48 Medl.); efter den ældre regerende Linjes Uddøen 1884 er Landet i Stedet for at gaa over til den yngre welfiske Linje Hannover blevet styret af et Regentskabsraad indtil 1913, da Welferne efter en Udsoning med Preussen atter besteg Tronen. Befolkningen er protestantisk (25,900 Katolikker, 1800 Jøder). Agerbrug og navnlig Kvægavl, især i den frugtbare nordlige Del, Bjærgværksdrift og Industri, navnlig i Roesukker, er vigtige Næringsveje. Inddeling i 6 Kredse.

I den nordlige Del: Hovedstaden *Braunschweig* ved Oker, 143,600 Indb., er en By, der navnlig i den senere Tid har hævet sig betydelig (1861: 42,000 Indb.) ved Handel og Industri; der holdes aarlig flere Messer, Industrien beskæftiger sig især med Maskinfabrikation, Jutevæveri, Sukker, Øl, Konserves, Honningkager og Pølser. Den gamle, 861 anlagte og middelalderlig udseende By med mange Bindingsværkshuse har, fra den Tid den var en mægtig Hanseby, mange Minder i sine gamle Kirkebygninger — i Domkirken ligger Henrik Løve begravet —, Klosterbygninger, Lavshuse osv., her nævnes Raadhuset, Katharinen- og Andreaskirche, af nyere Byg-

ninger Slottet og Museet med en værdifuld Malerisamling. Mod S. ved Oker ligger *Wolfenbüttel,* 18,900 Indb., med et berømt Bibliotek, hvor Lessing virkede (i Braunschweig, hvor han døde, findes en Statue af ham); mod Ø. *Helmstedt,* 16,400 Indb., indtil 1809 Universitetsby, og *Schøningen,* c. 9500 Indb. — I den mellem Hannover indeklemte Del mod NØ. ligger *Lutter am Barenberg,* kendt fra Slaget 1626, og mod V. ved Weser *Holzminden,* 10,200 Indb., med Handel, Skibsfart og Industri. — I Unterharz ligger *Blankenburg,* 11,500 Indb., med et hertugeligt Slot.

3. **Fyrstendømmet Schaumburg-Lippe,** regeret siden 1640 af en yngre Linje af Huset Lippe, der 1807 antog Fyrstetitlen, ligger Ø. for Weser mellem Byerne Minden og Hannover, mod S. strækkende sig over Bückeburg og Weser. Efter Forfatningen (1868) er Fyrstendømmet et konstitutionelt Rige med en Landdag (15 Medl.) Befolkningen er protestantisk (700 Katolikker, 200 Jøder). Agerbrug og Kvægavl er vigtige Næringsveje; Skovhugsten og Stenkulslejerne giver ogsaa godt Udbytte. Inddeling i 3 Amter og 2 Byer, Bückeburg og Stadthagen.

Hovedstaden er *Bückeburg,* 5700 Indb.; i Nærheden ligger *Eilsen,* med mineralske Bade. Mod NØ. ligger *Stadthagen,* paa en kunstig Ø i Steinhuder Meer ligger den tidligere lille Fæstning *Wilhelmstein.*

4. **Fyrstendømmet Lippe,** hvis Fyrstehus er et af Tysklands ældste, blev 1720 Fyrstendømme; det er, med Undtagelse af nogle Enklaver i Westfalen, et sammenhængende frugtbart Land mellem Weser og Teutoburgerwald. Det er efter Forfatningen (1836, revideret sidst 1876) et konstitutionelt Fyrstendømme med en Landdag (21 Medl.). Befolkningen er protestanisk (4000 Katolikker og 600 Jøder). Agerbrug og Kvægavl, nogen Industri. Inddeling i 13 Amter og 7 Byer.

Nær ved Werra ligger Hovedstaden *Detmold,* 14,300 Indb., en smuk By med Industri i Lærred og Tobak; mod V. *Grotenburg,* hvor Hermannsmonumentet staar; mod N. ved Bega *Lemgo,* 10,000 Indb., med Industri i Merskumspiber.

5. **Fyrstendømmet Waldeck,** tidligere Grevskab, fra 1712 Fyrstendømme, bestaar af to Dele; mod N. det lille Fyrstendømme *Pyrmont* (c. 60 km²), Ø. for Lippe, og mod S. Fyrstendømmet *Waldeck* (c. 1050 km²), et tyndt befolket Bjærgland, indesluttet af Westfalen og Hessen-Nassau. Efter Forfatningen (1852) er Fyrstendømmet et konstitutionelt Monarki med en Landdag (15 Medl.), men siden 1867 staar Riget under preussisk Forvaltning. Befolkningen er protestantisk (2900 Katolikker, 600 Jøder). Agerbrug og Kvægavl, ogsaa Bjærgværksdrift, mindre Industri. Inddeling i 4 Kredse.

I *Pyrmont* ligger den lille By af s. Navn, meget besøgt mineralsk Badested; i Waldeck ligger den lille Hovedstad *Arolsen,* 2800 Indb., og Badestedet *Wildungen,* 4000 Indb.

V. Kongeriget Sachsen.

Begyndelsen til det nuværende Sachsen daterer sig fra 1423, da Kurfyrstendømmet *Sachsen-Wittenberg* efter den gamle Slægts Uddøen blev forenet med Markgrevskabet *Meissen;* 1485 deltes Landet i den *ernestinske* Linje, der fik det meste af Landet samt Kurværdigheden, og den *albertinske* Linje, der havde den mindre Del med Dresden; men 1547 blev som Følge af den schmalkaldiske Krig Forholdet omvendt, den sidste fik Kurværdigheden, medens den første indskrænkedes til Thüringen. Den Stilling, Sachsen siden Reformationstiden indtog som Protestantismens Fører, gik tabt 1697, da Kurfyrst August for at blive polsk Konge gik over til Katolicismen, og Forbindelsen med Polen bidrog meget til at svække Sachsens Stilling; 1806 blev det Kongerige, 1815 maatte det afstaa mere end Halvdelen af Landet til

Preussen. Det nuværende Sachsen ligger som en Trekant mellem preussisk Sachsen og Schlesien, mod S. begrænses det af Erzgebirge, mod V. støder det op til de thüringske Stater. Efter Forfatningen af 1831 (revideret sidste Gang 1909) er Sachsen et konstitutionelt Kongerige med Tokammersystem; første Kammer (47 Medl.) bestaar af de kgl. Prinser, mediatiserede Fyrster, de højeste Gejstlige, store Riddergodsbesiddere og Borgmestrene i de store Byer; andet Kammer (91 Medl.) vælges direkte paa 6 Aar. — Landet er meget tæt befolket (c. 320 paa 1 km²), navnlig i Industriegnene mod S., Chemnitzkredsen har endog 444 paa 1 km². Befolkningen, der alle er Tyske undtagen henved 30,000 Vender, mest i Ober-Lausitz, er overvejende protestantisk (236,100 Katolikker, mest i Lausitz, 17,600 Jøder). Over Halvdelen

Dresden. Brühls Terrasse og Anløbspladsen.

(c. 58 %) beskæftiger sig med Industrien, som omfatter alle Grene, men navnlig staar Tekstilindustrien højt, ligeledes er Handel og Bjærgværksdrift, Agerbrug og Kvægavl betydelig; de vigtigste Landbrugsegne ligger mod N. — Landet inddeles i 5 Kreishauptmannschaften: *Bautzen* mod Ø., *Dresden* i Midten, *Leipzig* mod NV., *Chemnitz* og *Zwickau* mod SV.

I *Bautzen,* 2470 km² med 443,500 Indb.: Ved Spree ligger *Bautzen* (vend. *Budissin*), 32,800 Indb., Ober-Lausitz' gamle Hovedstad med betydelig Industri i Klæde og Uldhandel, kendt af Slaget 1813, mod NV. *Kamenz* ved Elster, 11,500 Indb., Lessings Fødeby, med Tekstilindustri; SØ. for Bautzen *Hochkirch* (Slag 1758). I det tæt befolkede Distrikt mod S., som har stor Industri, især i Lærred, men ogsaa i Bomuld og Uld (Damast), ligger *Løbau,* 11,300 Indb., og *Zittau,* 37,100 Indb. Mellem Løbau og Zittau ligger *Herrnhut,* Sæde for den kendte Brødremenighed. — I *Dresden,* 4340 km² med 1,350,300 Indb., paa begge Sider af Elben, strækkende sig fra N. til S. gennem hele Landet: Ved Elben ligger *Dresden,* 551,700 Indb. (1846: 91,000), Rigets Hovedstad, kendt for sin smukke Beliggenhed og sine Kunstskatte ("Elb-Florenz"). Byen, der blev Residens 1485 og meget udvidedes under August II i Begyndelsen af det 18. men navnlig i det 19. Aarhundrede er tiltaget baade i Pragt og Udstrækning, ligger paa begge Sider af Floden: paa højre Bred *Neustadt* og *Antonstadt* med Forstæder, paa venstre *Altstadt, Friedrichsstadt* og *Albertstadt;* over Floden fører 5

Broer; af Bygninger nævnes i Neustadt det japanske Palais med Bibliotek (over $^1/_2$ Mill. Bd.) og Antiksamling; i Altstadt nær ved Friedrich-August Broen og Teaterpladsen det kgl. Slot, bygget i det 14. Aarhundrede og udvidet af August II, den katolske Hofkirke, Hofteatret og der Zwinger, en Samling af Pavilloner fra August II's Tid med Museer, der danner en aflang Firkant, hvis nordøstlige Side afsluttes af det nye Museum med den verdensberømte Malerisamling; endvidere Frauenkirche paa Neumarkt, en Kirke i St. Peterskirkens Stil med Kuppel, og Museet Johanneum med Porcellænssamlingen. Af de mange Læreanstalter mærkes den polytekniske Skole. Dresden driver betydelig Handel og Industri (mest i de vestlige og sydvestlige Forstæder), navnlig i Tobak (Cigaretter), Straafletning, Kemikalier, kunstige Blomster, Symaskiner, Øl m. m. S. for Dresden ved Elben ligger Slottet *Pillnitz,* kgl. Sommerresidens; sydligere ved Elben *Pirna,* 19,500 Indb., Midtpunkt for store Sandstensbrud, *Kønigstein,* 3900 Indb., med Fæstning, og Mineralbadet *Schandau,* 3400 Indb., det sachsiske Schweiz' Midtpunkt. SV. for Dresden den plauensche Grund eller Weisseritzdalen med rige Stenkullejer, der har stor Betydning for Dresdens Industri. Mod V. i Muldes Dal ligger *Freiberg,* 36,200 Indb., med store Bjærgværker og et kendt Bjærgakademi samt en gammel interessant Domkirke; NV. for Dresden ved Elben *Meissen,* 35,900 Indb., Sachsens ældste By og tidligere Hovedstad med et Slot og en gammel Domkirke samt den 1710 oprettede Porcellænsfabrik, den ældste i Evropa, desuden Afranum eller „Fürstenschule", i Omegnen er der Vinavl; længere nede ved Elben *Riesa,* 15,300 Indb., vigtigt Overgangspunkt over Elben og Jærnbaneknudepunkt, med Industri; Ø. for Elben ved Røder *Grossenhain,* 12,200 Indb., og *Radeburg,* 13,400 Indb., begge med Industri. — I *Leipzig,* 3570 km^2 med 1,234,600 Indb.: Mod NV. i en Slette nær ved Elsters, Pleisses og Parthes Forening ligger *Leipzig,* 626,300 Indb. med de nedennævnte Forstæder, Sæde for den tyske Reichsgericht og en af Tysklands vigtigste Handelsbyer; allerede i det 15. Aarhundrede var den betydelig som saadan paa Grund af sin udmærkede Beliggenhed ved de to Hovedveje fra Vest- og Sydtyskland, og dens tre aarlige Messer (Nytaar, Paaske og Mikkelsdag) har endnu stor Vægt; en ligesaa stor Betydning har den som Universitetsby — dens 1408 stiftede Universitet med rige Samlinger er et af de mest besøgte (aarlig c. 5000 Stud.) — og som Hovedsæde for den tyske Boghandel; ogsaa hvad Musik angaar, indtager den en særdeles fremragende Plads (Gewandhauskoncerterne, Konservatoriet); tillige har den i den senere Tid faaet en livlig Industri i de forskelligste Grene, forrest staar vel alt, hvad der vedrører Bog- og Stentrykkeri, dernæst Maskin- og Tekstilindustri, Fabrikation af Kemikalier og Musikinstrumenter, Ølbryggerier m. m. Byen bestaar af en indre Del med høje, godt byggede Huse, omgivet af de 5 tidligere Forstæder, hvortil kommer en Mængde til Dels af Arbejderbefolkningen beboede Forstæder som *Gohlis, Lindenau, Plagwitz, Konnewitz, Reudnitz* og *Volkmarsdorf.* Af Bygninger nævnes i den indre By den gamle Thomaskirke, det kgl. Slot og, ved den store Augustusplatz, Augusteum, der med de tilliggende Bygninger rummer Universitetet, samt det nye Teater og Museumsbygningen. Leipzigersletten er historisk kendt fra flere Slag, som 1631 (ved *Breitenfeld*) og „Folkeslaget" 1813, for hvilket der 1913 er rejst et kolossalt Nationalmindesmærke (96 m højt). Mod Ø. ved Mulde ligger *Wurzen,* 18,600 Indb., med Industri, og *Grimma,* 11,400 Indb., med kendt „Fürstenschule", ved Freiburger Mulde *Leisnig,* 8000 Indb., *Døbeln,* 19,600 Indb., begge med Industri og Kornhandel; ved Zschopau *Waldheim,* 12,400 Indb., og *Mittweida,* 17,800 Indb., Industribyer; mod SØ. *Hainichen,* 7900 Indb., med stor Industri i Flonel; mod NØ. *Oschatz,* 10,800 Indb., i Nærheden Slottet *Hubertsburg,* Fredslutning 1763. — I *Chemnitz,* 2170 km^2 med 920,500 Indb., hvor Industrien er størst, ligger ved Chemnitz Hovedstaden af s.

Navn, 287,800 Indb. (1861: 50,000), Hovedsædet for Bomuldsspinderierne tillige med stor Maskinfabrikation m. m.; af andre Fabriksbyer nævnes *Limbach,* 16,800 Indb., *Glauchau,* 25,200 Indb., *Meerane,* 25,500 Indb., *Frankenberg,* 13,600 Indb.; mod S. ligger den højtliggende *Annaberg,* 18,900 Indb., og *Buchholz,* 9700 Indb., begge med stor Industri i Possementvarer og Kniplinger. — I *Zwickau,* 2550 km² med 957,700 Indb., det sydvestligste Hjørne, ligeledes gennemgaaende Fabriksdistrikt, ligger ved Mulde Hovedstaden *Zwickau,* 73,500 Indb., i hvis Nærhed Stenkulslejerne ved *Planitz — Oberplanitz,* 12,300, og *Niederplanitz,* 12,400 Indb. — og Fabriksbyerne *Krimmitschau,* 28,800 Indb., *Werdau,* 20,800 Indb., og mod S. *Aue,* 19,400 Indb. I Vogtland mod V. nævnes af Fabriksbyer *Reichenbach,* 29,700 Indb., og *Plauen,* 121,300 Indb., Vogtlands Hovedstad og Midtpunkt for det sachsiske Kniplings- og Broderidistrikt, endvidere *Auerbach,* 15,600 Indb., *Frankenstein,* 15,700 Indb., *Schneeberg,* 9000 Indb., *Eibenstock,* 9500, og *Ølsnitz,* 16,200 Indb.

VI. De thüringske Stater,

mellem Kongeriget Sachsen og Hessen-Nassau paa begge Sider af Thüringerwald, nemlig de 4 *sachsiske,* der regeres af den ernestinske Linje, de to *schwarzburgske* og de to *reussiske,* frembyder endnu med deres meget indviklede Territorier et Billede af den tidligere Splittelse i Tyskland. De beskrives fra Ø. til V.

1. **Hertugdømmet Sachsen-Altenburg** bestaar af 2 omtrent lige store Dele: den østlige eller *Altenburgske* Kreds, sluttende sig til Sachsen og særlig skikket til Agerbrug, og den vestlige eller *Saal-Eisenbergske* Kreds, skilt fra den forrige ved reussiske og weimarske Lande og rig paa Skov. Efter Forfatningen (1831, sidst revideret 1870) er det et konstitutionelt Hertugdømme med Etkammersystem, Landdagen bestaar af 30 Medl. Befolkningen er protestantisk (7200 Katolikker, 200 Jøder). — *Altenburg* nær ved Pleisse, 40,000 Indb., har Handel og Industri; paa en Højde ligger det store Slot; sydligere Fabriksbyerne *Schmølln,* 10,300 Indb., og *Ronneburg,* c. 6500 Indb., Mineralbad. Mod V. ligger *Eisenberg,* 10,700 Indb.

2. **Fyrstendømmet Reuss, ældre Linje** *(Reuss-Greiz)* ligger, afset fra nogle mindre Parceller, ved Elster. Efter Forfatningen 1867 er det et konstitutionelt Fyrstendømme (Regenterne i begge Riger kaldes alle Heinrich siden det 12. Aarh.) med en Landdag (12 Medl.). Befolkningen er protestantisk; der er betydelig Industri, ogsaa Kvægavl. — Hovedstaden er *Greiz* ved Elster, 23,200 Indb., en gammel By med Tekstilindustri ligesom i *Zeulenroda,* 10,400 Indb.

3. **Fyrstendømmet Reuss yngre Linje** *(Reuss-Schleiz)* bestaar af 2 Hoveddele foruden nogle Enklaver: en nordlig el. *Unterländischer Bezirk* om Elster mellem Sachsen-Altenburgs to Dele, og en sydlig el. *Oberländischer Bez.* omkring Saale ved Frankenwald. Efter Forfatningen 1852 er det et konstitutionelt Fyrstendømme med en Landdag (16 Medl.). Befolkningen er protestantisk (3500 Katolikker, 400 Jøder). Industri og Kvægavl. — Hovedstaden er *Gera* ved Elster, 49,300 Indb., med betydelig Handel og Industri („Klein-Leipzig"), navnlig i Uld og Tobak, 1780 afbrændte Byen næsten helt. — Ved Wiesenthal ligger *Schleiz,* 5600 Indb., med Tekstilindustri; ved Lemnitz *Lobenstein.*

4. **Storhertugdømmet Sachsen-Weimar,** der overlodes Kurfyrst Johan Friedrich af den ernestinske Linje efter den schmalkaldiske Krig, og i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev Storhertugdømme, bestaar af 3 større Dele foruden en Mængde smaa stærkt spredte Parceller: en østlig eller *Neustadterkredsen,* indesluttet af Reussiske og Altenburgske Territorier, en midterste eller *Weimarkredsen,*

Hoveddelen i Thüringens Centrum, og en vestlig eller *Eisenachkredsen,* V. for Thüringerwald og ved Rhøngebirges Nordaffald. Efter Forfatningen 1850 er det et konstitutionelt Storhertugdømme med en Landdag (38 Medl.). Befolkningen er overvejende protestantisk (20,000 Katolikker, 1300 Jøder). Agerbrug, Kvægavl, Skovhugst og Industri er vigtige Næringsveje.

Ved Orla *Neustadt,* 7100 Indb., med Kvæghandel, og *Weida* ved Floden af s. Navn, 9300 Indb. — Ved Ilm ligger Hovedstaden *Weimar,* 34,600 Indb., en gammel By, særlig kendt som „Digterbyen" under Mæcenen Kurfyrst Karl August i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede; Herder, Schiller og Goethe ligger begravede her, ogsaa Wieland levede her; Byen er rig paa Mindesmærker og Kunstsamlinger. Landets vigtigste Fabriksby er *Apolda* mod NØ. i Ilmdalen, 22,600 Indb., højst staar Strømpevæverierne. Mod Ø. ved Saale ligger *Jena,* 38,500 Indb., en ægte tysk Universitetsby, endnu til Dels Sæde for det eksentriske tyske Studenterliv; det 1548 stiftede Universitet (henved 2000 Stud.) blomstrede især i Slutningen af det 18. Aarhundrede, Stedet er kendt fra Napoleons Sejr 1806 ved Jena og Auerstädt (se p. 397). SV. for Weimar ved Ilm ligger Badestedet *Ilmenau,* 12,200 Indb. — Ved Hørsel ligger smukt *Eisenach,* 38,400 Indb., med mange Erindringer fra den middelalderlige tyske Historie og Litteratur; den er nu Fabriksby; mest kendt er den ved det nærliggende, nu helt restavrerede Slot *Wartburg,* hvor Luther levede (se Afb. p. 281).

5—6. De to *Schwarzburgske Fyrstendømmer,* der er delte siden 1599, bestaar begge af et Oberherrschaft ved Thüringens Nordaffald, hvor Skovhugst og Husflid er overvejende, og et Unterherrschaft mod N. mellem Floderne Unstrut og Helme, med betydelig Agerbrug; i begge Dele er der stor Kvægavl.

Schwarzburg-Rudolstadt bestaar af det større Oberherrschaft med nogle mindre Parceller og det mindre Unterherrschaft. Efter Forfatningen 1854 (ændret 1870) er det et konstitutionelt Fyrstendømme med en Landdag (16 Medl.); Befolkningen er protestantisk. — I Oberherrschaft ligger Hovedstaden *Rudolstadt* ved Saale, 12,900 Indb.; paa Burgberg ved Byen den fyrstelige Residens *Heidecksburg;* i den smukke Schwarzadal Slottet *Schwarzburg.* I Unterherrschaft ligger *Frankenhausen* nær ved Kyffhäuser, 6600 Indb., med Saltværk og Mineralbad; kendt af Thomas Münzers Nederlag 1525.

Schwarzburg-Sondershausen har derimod sin største Del i Unterherrschaft. Efter Forfatningen 1857 er det et konstitutionelt Fyrstendømme med en Landdag (18 Medl.); Befolkningen er protestantisk. — I Unterherrschaft ligger Hovedstaden *Sondershausen* ved Wipper, 7800 Indb., smukt beliggende, i Oberherrschaft *Arnstadt* ved Gera, 17,800 Indb., med Industri og betydelig Korn- og Træhandel.

7. **Hertugdømmet Sachsen-Koburg-Gotha** bestaar, foruden af nogle smaa Enklaver, af 2 selvstændige, men unierede Hoveddele: Hertugdømmet *Gotha* paa Nordsiden af Thüringerwald, c. 1400 km² med 182,400 Indb., og Hertugdømmet *Koburg* paa Sydsiden, c. 550 km² med 23,800 Indb., skilte ved preussiske og Sachsen-Meiningske Lande. Efter Forfatningen 1852 er det et konstitutionelt Hertugdømme, men hvert Hertugdømme har sin Repræsentation (i Gotha 19, i Koburg 11 Medl), som tilsammen danner den fælles Landdag. Befolkningen bestaar i Gotha af Thüringer, i Koburg af Franker og er protestantisk (4950 Katolikker og 800 Jøder). Næringsveje er Agerbrug, Kvægavl, Skovhugst og Industri. — I *Gotha: Gotha,* 39,600 Indb., anden Residensstad, smukt bygget By omkring Schlossberg, hvorpaa Slottet *Friedenstein* med rige Samlinger ligger; Byen har betydelig Handel og Industri, navnlig i Jærn og Pølser, og er Sæde for de tyske Forsikringsbanker, desuden nævnes det 1786 stiftede Perthes' geografiske Institut, kendt for sine Kort; mod V. *Walters-*

hausen, 7500 Indb., med et Slot og Legetøjsfabrikker, mod S. ved Ohre *Ohrdruf,* 6500 Indb., med Industri. — I *Koburg* ved Itz ligger Hovedstaden *Koburg,* 23,800 Indb., med et smukt højtliggende Slot Ehrenburg og Industri; nær ved Byen Fæstningen Koburg med Kunst- og Oldsagssamlinger.

8. **Hertugdømmet Sachsen-Meiningen** bestaar, foruden af flere smaa Enklaver, af en halvmaaneformet Hovedmasse, for det meste lejret paa Thüringerwalds Sydvestaffald; mod Ø., N. for Koburg, naar det over Bjærgene. Efter Forfatningen 1829 (sidst ændret 1896) er det et konstitutionelt Hertugdømme med en Landdag (24 Medl.). Befolkningen, i hvilken Thüringer og Franker brydes, er overvejende protestantisk (5200 Katolikker, 1100 Jøder). Kvægavl og Agerbrug (Kartofler), Skovhugst, Bjærgværksdrift (Jærn, Stenkul og Skifer) og Industri er vigtige Næringsveje. — Ved Werra ligger Hovedstaden *Meiningen,* 17,100 Indb., den led voldsomt ved en Ildebrand 1874; mod N. Badestederne *Salzungen* og *Liebenstein,* i hvis Nærhed Slottet *Altenstein* ligger. Af Fabriksbyer nævnes *Hildburghausen* ved Werra, 7700 Indb., *Sonneberg,* 15,900 Indb., Midtpunkt for Legetøjs- og Skifertavlefabrikationen med store Skiferbrud i Nærheden, samt mod NØ. *Saalfeld,* 14,300 Indb., og *Pøsneck,* 12,400 Indb.

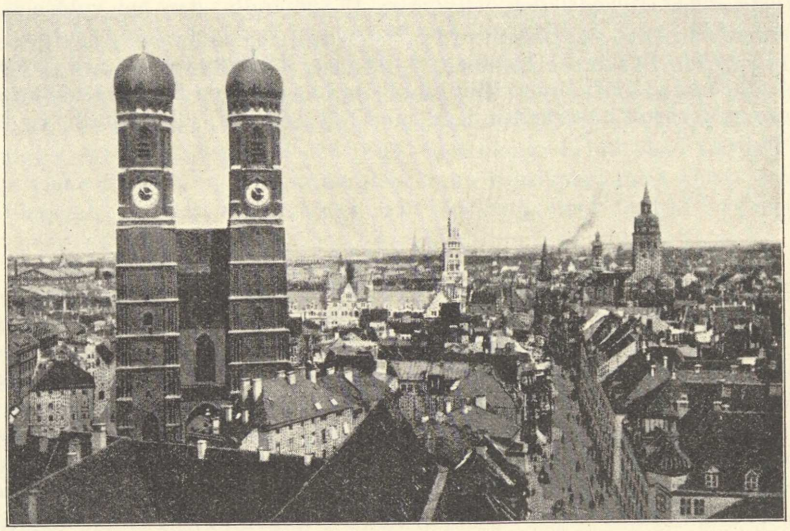
§ 4. De sydtyske Stater.

I. Kongeriget Bayern.

Begyndelsen til det nuværende Bayern er Landet mellem Lech, Inn og Bayrischer Wald, der 1180 gaves til Otto af Wittelsbach som Hertugdømme; 1214 kom *Rhinpfalz* til. Senere deltes det i flere Linjer, Pfalz fik Kurværdigheden i det 15. Aarhundrede, Hertugdømmet Bayern fik den under Trediveaarskrigen; de tre Dele, i hvilket Landet var delt i det 18. Aarhundrede, forenedes 1799 ved de to Linjers Uddøen under Maximilian Josef af Pfalz-Zweibrücken. Under Napoleonstiden blev Bayern Kongerige 1806 og fik betydelige Udvidelser; 1815 maatte det vel give Tyrol tilbage, men beholdt *Franken* og *Schwaben,* saaledes at det omtrent havde den nuværende Størrelse. I Areal er Bayern langt over Halvdelen af de sydtyske Stater (c. 19 % af hele Tyskland), i Befolkning henved Halvdelen. Landet bestaar af to i Størrelse meget ulige Dele, skilte ved Württemberg og Baden: det østlige Hovedland paa begge Sider af Donau, indesluttet af østerrigske Lande, Thüringen, preussisk Hessen og Storhertugdømmet Hessen, samt Baden og Württemberg; og en lille Del V. for Rhinen, *Rheinpfalz.* Efter Forfatningen 1818 er det et konstitutionelt Monarki med Tokammersystem; første Kammer (Kammer der Reichsräthe) bestaar af de kgl. Prinser, Rigsdignitarier, livsvarige, af Kongen valgte Medl. osv. (i alt 91 Medl.); andet Kammer (Kammer der Abgeordneten), 163 Medl., vælges ved direkte Valg paa 6 Aar. Om Bayerns Særstilling i den tyske Stat se p. 382 og 383. — Landet er ikke særlig tæt befolket, bedst er Rhinpfalz (158 paa 1 km²), daarligst Øvrepfalz (62) samt Øvre- og Nedrebayern (91 og 67). Den langt overvejende Del er Katolikker, 4,863,300; af Protestanter er der 1,942,700 (kun i Flertal i Øvre- og Mellemfranken samt i Rhinpfalz), af Jøder 55,000. Skønt Bayern hører til de mindre begunstigede Egne, er dog Agerbrug (Korn, Kartofler, Humle, Hør, Tobak, Vin i Rhinpfalz og Maindalen) og Kvægavl de vigtigste Erhverv, idet henved 46 % af Befolkningen lever af Landbrug; naar undtages Salt, er det ikke rigt paa Mineralier, der findes dog noget Jærn og Kul, og noget egentligt Industriland er det der-

for ikke, uagtet Fabriksvirksomheden er af ikke ringe Betydning i Byerne (c. 31 % lever dog af Industri). Landet inddeles i flg. 8 Regierungsbezirke.

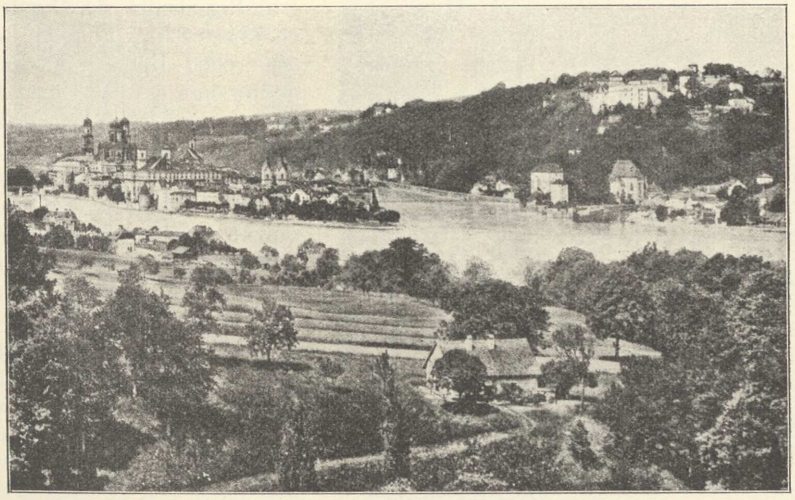
1. I *Oberbayern*, 16,700 km² med 1,532,100 Indb., mellem Lech og Salzbach, mod N. begrænset af en Linje omtrent fra Ingolstadt til Inns og Salzachs Forening: Paa en øde Højslette ved Isar ligger *München*, 608,400 Indb. med Forstæder, Kongerigets Hoved- og Residensstad, Ærkebispesæde, for største Delen en smukt anlagt By og i Forhold til sin Størrelse meget rig paa fremragende Bygninger, Kunstskatte og Læreanstalter. Den er grundlagt af Henrik Løve i det 12. Aarhundrede (1158), men stod længe i Stampe; det er dens Fyrster i det 18. og 19. Aarhundrede, der har gjort den til, hvad den er (ved 1800 havde den c. 40,000 Indb.), navnlig skylder det saa-

Udsigt over München med Frauenkirche i Forgrunden.

kaldte Neu-München de kunstelskende Konger Ludwig I og Max II sin Oprindelse. Det meste af Byen ligger paa venstre Isarbred: nærmest ved Floden den gamle By, endnu til Dels med et gammelt Præg og med Bygninger restavrerede i den gamle Stil; uden om den er lejrede de nyere Dele, som St. Anna-, Isar-, Schønefeld-, Max- og Ludwigsvorstadt; paa højre Bred ligger Forstæderne *Au, Bogenhausen, Haidhausen* og *Giesing*. Blandt Bygninger fremhæves: Ved Max-Josefspladsen i Byens Centrum ligger Hofteatret, et af Tysklands største, og Slottet, en Samling af store Bygninger, hvis Façade ud til Pladsen kaldes Kønigsbau, fremdeles ved Maximilianstrasse, Byens prægtigste Gade, der fører mod Ø. fra Max-Josefspladsen, Nationalmuseet og Regeringsbygningerne; Gaden fortsættes over Isar ved en Bro og ender i Maximilianeum, en Læreanstalt. V. for Slottet fører den brede, smukke Ludwigstrasse forbi Biblioteksbygningen (1,100,000 Bd. og 50,000 Haandskrifter), Ludwigskirken og den store Universitetsbygning; Universitetet, der indtil 1826 var i Landshut, har aarlig c. 7000 Stud. I Kvarteret V. for Ludwigstrasse findes det gamle og nye Pinakotek med store Malerisamlinger, den polytekniske Skole og, ved den smukke Kønigsplatz, Glyptoteket med Samlinger af antik Billedhuggerkunst, Propylæerne og den hellige Bonifacius' Basilika. Blandt alle disse Bygninger, der mest er opførte i smuk græsk eller italiensk Stil uden Sammenhæng med Byens egentlige

Præg, gør den store og originale gotiske Frauenkirche SV. for Max-Josefspladsen et velgørende Indtryk. Af offentlige Anlæg nævnes Hofgarten N. for Slottet, den store Englischer Garten (237 ha) Ø. for Ludwigstrasse og Theresienwiese mod SV. med Ruhmeshalle, et Panteon for fortjente Mænd, foran hvilken den over 20 m høje Bavariastatue staar. München har ikke ringe Industri og Handel, navnlig i Kunstgenstande, øverst staar dog Ølbryggerierne, men ogsaa Maskin- og Handskefabrikationen samt Kunstindustrien bør fremhæves. N. for Byen ligger de kgl. Lystslotte *Nymphenburg og Schleissheim*. Mod N. ved Lech ligger *Lechhausen*, 18,400 Indb., og ved Isar *Freising*, 14,900 Indb., gammel Bispeby, ved Donau *Ingolstadt*, 23,700 Indb., Fæstning af første Rang, en gammel By, hvor Landets Universitet havde Sæde 1472—1800; ved Lech *Landsberg*, 7300 Indb., med Bryggerier; ved Inn *Rosenheim*,

Passau set fra S. Ø.

16,000 Indb., med Industri, Saltværker og Badested. Mod SØ. i Højlandet *Reichenhall* ved Saalach, 6400 Indb., et vigtigt Kursted med store Saltværker; de største Saltværker findes dog ved *Berchtesgaden;* S. for Tegernsee Badestedet *Kreut*, i Ammerdalen Landsbyen *Oberammergau*, kendt af de aarlige Passionsskuespil.

2. I *Niederbayern*, 10,750 km² med 724,300 Indb., NØ. for det forrige, strækkende sig over Bayrischer Walds Sydvestaffald, ligger ved Isar Hovedstaden *Landshut*, 25,100 Indb., Universitetsby 1800—1826, med betydelig Kornhandel; St. Martinskirken har et 133 m højt Taarn; ved Donau: *Kelheim*, 3800 Indb., i Nærheden paa Michaelsberg Rotundebygningen Befreiungshalle; *Straubing*, 20,000 Indb., smuk By i en frugtbar Egn; *Deggendorf*, 7500 Indb., med Industri og Handel, navnlig Stabelplads for Tømmer fra Bayrischer Wald; ved Ilz' og Inns Forening med Donau *Passau*, 21,000 Indb., delt i den egentlige By, Innstadt, Ilzstadt og Oberhaus, gammel Bispeby, der allerede var af Betydning i Romertiden (Castra Batava) og er kendt fra Passauerforliget 1552; den har Handel og Industri.

3. I *Oberpfalz*, 9650 km² med 599,500 Indb., mellem Donau, Jura, Fichtelgeb. og Bøhmerwald, ligger ved Donau *Regensburg* (rom. *Castra Regina*, keltisk *Ratisbona*), 52,600 Indb., siden 1180 fri Rigsstad, blev bayersk 1806; i Middelalderen var den en vigtig By for Handelen med Orienten, og endnu har den en betydelig Handel,

Skibsfart paa Donau og Industri. I den gammeldags udseende By med høje Bygninger, borglignende gamle Adelshuse og snævre og krumme Gader mærkes Raadhuset, Sæde for den tyske Rigsdag 1663—1806, og den gotiske Domkirke; *Stadtamhof* paa venstre Bred er Forstad. Mod Ø. ved Donau ligger ved Flækken *Donaustauf* paa Salvatorberg *Walhalla,* et Slags Panteon i græsk Stil, opført af Ludwig I. Mod N. ved Vils ligger Hovedstaden *Amberg,* 25,200 Indb., med Industri, bl. a. en kgl. Geværfabrik, og ved Nab *Weiden,* 14,900 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt.

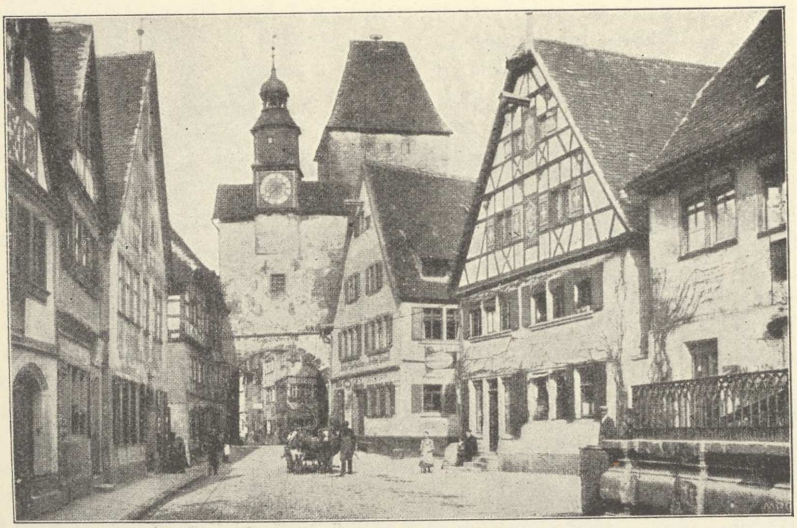
4. I *Schwaben,* 9800 km² med 789,900 Indb., mellem Iller og Lech, mod N. strækkende sig over Donau, ligger ved Lech *Augsburg* (rom. *Augusta Vindelicorum*), 124,700 Indb., i Middelalderen og Begyndelsen af den nyere Tid en af Sydtysklands mægtigste frie Rigsstæder og Handelsbyer; et Kvarter, die Fuggerei, minder om den rige Handelsfamilie; endnu har den betydelig Handel og er et stort Pengemarked og har tillige megen Industri, især i Bomuld, Uld, Metal (Maskiner) og Øl. I Historien er den ofte nævnt — her mindes om Magyarernes Nederlag 955 mod S. ved Lechfeld, Rigsdagen 1530 og Religionsfreden 1555 —, og meget i den uregelmæssigt byggede By vidner endnu om dens Stortid; særlig fremhæves dens mange „Brunnen", Raadhuset med „Goldener Saal", Domkirken og de to Ulrichskirker. Ved Donau ligger *Høchstädt,* Slag 1704, *Donauwørth,* 4700 Indb., tidligere fri Rigsstad som saa mange af Schwabens Byer, *Neuburg,* 9100 Indb., tidligere Hovedstad for et eget Fyrstehus; N. for Donau *Nørdlingen* i det frugtbare Landskab Ries, 8700 Indb., med Industri, kendt fra de Svenskes Nederlag 1634. Mod V. nær ved Iller ligger *Neu-Ulm,* 12,400 Indb., og *Memmingen,* 12,400 Indb., med stor Humleavl, mod S. i Bjærglandet *Kempten* ved Iller, 21,000 Indb., med Industri og betydelig Handel med Uld og Lærred, og Havnen *Lindau* ved Bodensøen, 6600 Indb., et vigtigt Punkt for Samfærdslen mellem Tyskland og Schweiz.

Augsburg. Fra Fuggerei.

5. I *Mittelfranken,* 7600 km² med 931,700 Indb., væsentlig om Regnitz, mod Ø. strækkende sig over Jura til Donaudalen, ligger ved Rezat Hovedstaden *Ansbach,* 20,000 Indb., i sit Ydre endnu bevarende det stive Præg af Residensby, fra den Tid den var Hovedstad i Fystendømmet af s. Navn; den har store Kvægmarkeder. Ved Pegnitz ligger *Nürnberg,* 333,100 Indb., i Middelalderen en Verdenshandelsby og fri Rigsstad; dens Glansperiode falder navnlig i det 16. Aarhundrede, da den var Centrum for tysk Aandsliv, Kunst (Hans Sachs, Albrecht Dürer) og Industri; efter Trediveaarskrigen sank dens Betydning, men nu er den atter en stor Handels- og

Industriby (Legetøj, Galanterivarer, Blyanter, Kager m. m.). Særlig Interesse har Byen ved sit middelalderlige Præg med den højtliggende gamle Borg, de mange originale gotiske Kirker — Sebalduskirken N. for Floden, St. Lorenzkirken S. for Floden —, de gotiske Huse med Karnapper, de mange „Brunnen" og den middelalderlige Befæstning med Taarne og Porte, hvilken sidste for øvrigt er ved at forsvinde, thi ogsaa her gør den nyere Tid sine Fordringer gældende, omkring den gamle By vokser moderne Forstæder op, dog søger man for det meste at bevare den gamle gotiske Stil i Bygningerne; af interessante Enkeltheder fremhæves Germanisches Nationalmuseum og Raadhuset. *Fürth* mod V., 66,600 Indb. (over 3000 Jøder), er derimod en helt moderne Fabriksby (Arbejder i Bronce og Tin, Spejle, Galanterivarer osv.); den har et stort Raadhus. Mod N. ved Regnitz ligger *Erlangen*, 24,900

Fra Rothenburg.

Indb., med Bayerns protestantiske Universitet, stiftet 1743, og Ølbryggerier; SØ. for Nürnberg *Altdorf*, 3000 Indb., med Legetøjsfabrikation; den havde Universitet 1623—1809; mod S. *Schwabach*, 11,200 Indb., ved Altmühl *Solnhofen*, med store Skiferbrud (Litogafstene), *Eichstätt*, 8000 Indb.; mod V. ved Württembergs Grænse *Rothenburg* ved Tauber, 8600 Indb., maaske den af de tyske Byer, der bedst har bevaret det middelalderlige Præg; den har dog i denne Henseende en betydelig Medbejler i den nærliggende *Dinkelsbühl* ved Wörnitz, 4800 Indb., der ligesom Rothenburg helt er omgivet af de gamle Mure og Taarne.

6. *Oberfranken*, 7000 km² med 661,900 Indb., i Fichtelgebirge og Frankenwald samt i Main- og Regnitzlandet. Ved Rother Main ligger Hovedstaden *Bayreuth*, 34,500 Indb.; med sine brede lige Gader, store Pladser og Slotte i Omegnen, som Eremitage, minder den om den Tid, da den (17. og 18. Aarhundrede) var Residens for Fyrstendømmet af s. Navn, nu hæver den sig ved Industri; den har et berømt Wagnerteater. Mod N. ved Weisser Main ligger *Kulmbach*, 10,700 Indb., med store Ølbryggerier; *Kronach*, 5400 Indb., Lucas Kranachs Fødeby; mod NØ. ved Saale *Hof*, 41,100 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med Handel og Industri (Væverier, Jærnindustri), og Industribyen *Selb*, 10,500 Indb., ved Regnitz *Bamberg*, 48,100

Indb., Ærkebispesæde med mange Kirker, hvoriblandt Domkirken med 4 Taarne, opført i det 11. Aarhundrede; Tekstilindustri, Havekultur og Humleavl.

7. I *Unterfranken,* 8400 km² med 710,900 Indb., omkring Main, mod N. strækkende sig til Rhøn, ligger ved Main Hovedstaden *Würzburg,* 84,500 Indb., gammel Bispeby med en stor Domkirke og et smukt Slot samt det store Juliushospital; Universitetet, stiftet 1402, paa ny grundlagt 1582, er særlig besøgt af Medicinere (aarlig c. 1500 Stud.); den har Industri og Handel med Mainvine; lige overfor hæver sig den tidligere Fæstning *Marienberg.* Længere oppe ved Main ligger *Kitzingen,* 9100 Indb., med Ølbryggerier, og *Schweinfurt,* 22,200 Indb., gammel fri Rigsstad med stor Industri og Kvæg- og Spiritushandel; mod N. det kendte Badested *Kissingen,* 6000 Indb., ved frankisk Saale; mod V. ved Main *Aschaffenburg,* 29,900 Indb., tidligere ofte Residens for Kurfyrsterne af Mainz, med Handel og Industri.

Speyer med Domkirken.

8. *Rheinpfalz,* 5900 km² med 937,100 Indb., strækkende sig fra venstre Rhinbred over Hardt til Rhinprovinsen. Ved Rhinen ligger *Speyer,* 23,000 Indb., gammelt Bispesæde, der kun ved den smukt restavrerede Domkirke med Kejsergravene minder om sin historiske Betydning; den har aldrig forvundet de Franskes Ødelæggelser 1689; den har Handel og Skibsfart og i Omegnen Vin- og Tobaksavl. *Germersheim* mod S. ved Rhinen, 5900 Indb., ligesom den vestligere beliggende *Landau,* 17,800 Indb., har mistet deres Betydning som Fæstninger efter Erobringen af Elsass-Lothringen. Mod N. ved Rhinen ligger den nye opblomstrende Handels- og Fabriksby *Ludwigshafen,* 83,300 Indb., nordligere *Frankenthal,* 18,800 Indb., og ved Harts Østrand *Dürkheim,* 6400 Indb., med Mineralbade, og *Neustadt* (an der Hart), 19,300 Indb., alle med Industri og Vinavl; mod V. *Kaiserslautern,* 54,700 Indb., med stor Tekstil- og Maskinindustri, og *Landstuhl,* 4500 Indb., med Sickingens Borg; mod SV. i Saarkulbæknet *St. Ingbert,* 17,300 Indb., med Kul- og Jærn-

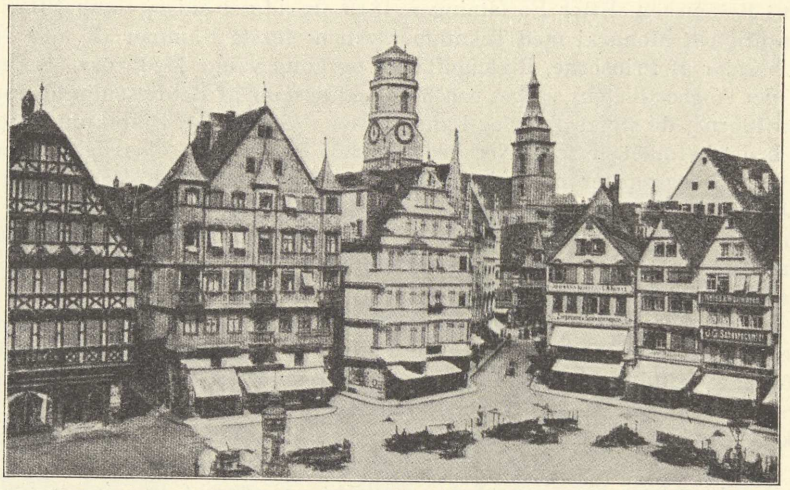
gruber samt Industri; Ø. for den sidste *Zweibrücken* ved Blies, 15,300 Indb., med Kvæghandel, og *Pirmasenz,* 38,500 Indb., med Industri i Læder, Skotøj og Glas.

II. Kongeriget Württemberg.

Stammelandet, som blev Hertugdømme 1495, laa i Schwaben paa begge Sider af Neckar og ud over de schwabiske Jura; det var isprængt med og omgivet af talrige smaa Riger, ved hvis Inddragelse under Napoleonstiden Württemberg blev mere end dobbelt saa stort; 1806 blev de Kongerige. Det er indesluttet af Bayern og Baden og omfatter Neckarlandet indtil Jagst, mod S. naar det over Rauhe Alp og Donau til Bodensøen. Efter Forfatningen 1819 (revideret sidste Gang 1912) er det et konstitutionelt Monarki med Tokammersystem: første Kammer (K. der Standesherren) bestaar af Prinserne, Rigsdignitarier og kongevalgte Medl. osv., andet Kammer (K. der Abgeordneten) vælges paa 6 Aar og bestaar af Repræsentanter for Overamtsdistrikterne, de større Byer og Landkredsene (92 Medl.). Befolkningen er ulige fordelt; bedst befolket er selve Neckardalen (265 paa 1 km²), daarligst Donaukredsen (91); Indbyggerne er overvejende Protestanter; der er 826,400 Katolikker og 12,000 Jøder, de sidste i forholdsvis ringere Antal end i de andre sydtyske Stater. Agerbrug, Frugt- og Vinavl samt Kvægavl er de vigtigste Erhverv; af Mineralier findes noget Jærnerts og noget Salt (Kul mangler helt), Industri drives i de større Byer. Landet inddeles i flg. 4 Kredse.

1. I *Neckarkreis,* c. 3350 km² med 882,600 Indb., omkring Floden: V. for Neckar i en lille Dal, omgivet af Skove og Vinbjærge, ligger *Stuttgart,* 286,200 Indb. (1861: 61,000), Landets Hovedstad og Residens siden 1320; dens Udvidelse begyndte dog først i Slutningen af det 18. Aarhundrede, men navnlig i de sidste 50 Aar er den vokset saa betydeligt, at der bygges op ad Skraaningerne; den gamle By med snævre og krumme Gader ligger væsentlig Ø. for den smukkeste, fra SV. til NØ. løbende Kønigsstrasse; de nyere Dele er smukt anlagte; af Bygninger fremhæves Stiftskirken og det gamle og det nye Slot samt den polytekniske Skole. Byen har Handel og Industri, højst staar alt, hvad der angaar Bogtrykkeri og Boghandel, i hvilken Henseende den er Sydtysklands vigtigste By. Ved Parkanlæg er Stuttgart forbundet med sin Forstad *Kannstadt* ved Neckar, med stor Tekstilindustri og Mineralbade; den anden Forstad *Untertürkheim* er ligeledes Fabriksby. Nordligere V. for Floden ligger *Ludwigsburg,* 24,900 Indb., det württembergske Potsdam, grundlagt ved et Fyrstelune regelmæssigt og stift omkring et Slot i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, nu Embeds- og Militærby; S. for Ludwigsburg *Feuerbach,* 14,200 Indb., og *Zuffenhausen,* 12,800 Indb., nordligere ved Neckar *Marbach,* Schillers Fødeby, og *Heilbronn,* 42,700 Indb., Landets største Handels- og Fabriksby, især i Jærn, med et middelalderligt Udseende; i Omegnen er der stor Frugt- og Vinavl; Ø. for Heilbronn *Weinsberg* med Ruinerne af Slottet Weibertreue, kendt af Sagnet om Kvinderne i Weinsberg; mod S. ved Neckar *Esslingen,* 32,200 Indb., med Maskin- og Champagnefabrikation, mod NØ. *Waiblingen,* c. 6000 Indb., hvor det af Hohenstaufernes Historie kendte Slot laa. — 2. I *Schwarzwaldkreis,* 4750 km² med 570,800 Indb., ligger *Reutlingen,* 29,800 Indb., med Handel og Tekstilindustri, ligesom i de omliggende Byer som *Metzingen,* 6400 Indb., og *Nürtingen* ved Neckar, 7200 Indb.; højere op ad Neckar *Tübingen,* 19,100 Indb., med et kendt Universitet, stiftet 1477 (aarlig c. 2000 Stud.); *Rottenburg,* 7600 Indb., med Industri og Humleavl; *Rottweil,* 9700 Indb., med Kornhandel; mod V. ved Badens Grænse *Schwenningen,* 15,400 Indb., og *Schramberg,* 11,300 Indb., begge med Urindustri; *Tuttlingen,* 15,900 Indb.,

med Industri, særlig i Skotøj, mod V. *Freudenstadt,* 8500 Indb., mod N. ved Nagold *Kalw,* 5600 Indb., med Tekstilindustri og Tømmerhandel, og Badestedet *Wildbad* ved Enz. — 3. I *Jagstkreis,* 5150 km² med 415,000 Indb., mod Ø. ligger Hovedstaden *Ellwangen* ved Jagst, 4700 Indb., med S. *Aalen* ved Kocher, 11,300 Indb., med Jærnværker; *Gmünd* ved Rems, 21,300 Indb., med Guldvarefabrikker, og *Heidenheim,* 17,800 Indb., alle Industribyer, mod N. *Hall* (Schwäbisch H.) ved Kocher, 9400 Indb., med Industri og Saltværk; nordligst *Mergentheim,* 4800 Indb., med et gammelt Slot, hvor Stormesteren for den tyske Ridderorden residerede i 300 Aar. — 4. I *Donaukreis,* 6250 km² med 569,200 Indb., mellem Rauhe Alp og Bodensø, ligger ved venstre Donaubred Hovedstaden *Ulm,* 56,100 Indb., fri Rigsstad siden 1140 og betydelig

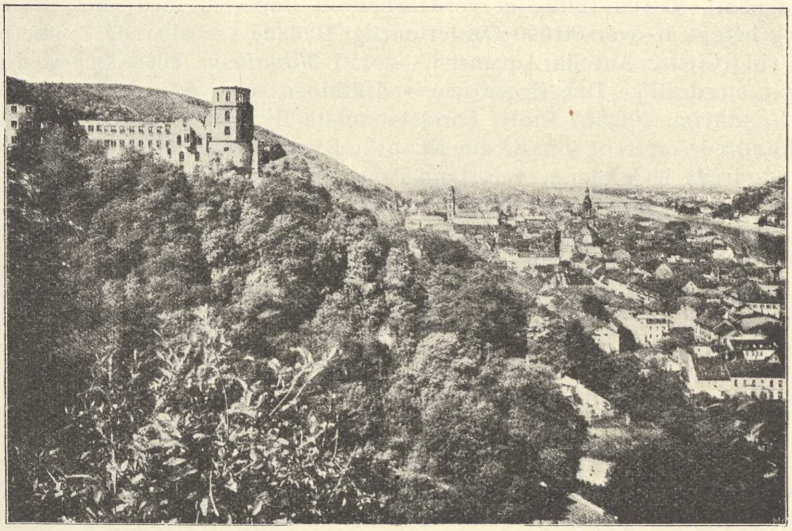
Torv i Stuttgart.

Handelsby i Middelalderen; den har stor Handel og Skibsfart paa Donau samt Industri; Byen, der er smukt grupperet om den højtliggende Domkirke, er stærkt befæstet (den bayerske By Neu-Ulm er inddraget i Befæstningerne). Mod N. ligger Fabriksbyerne *Kirchheim,* 9700 Indb., og *Gøppingen,* 22,400 Indb., den første har tillige Uldhandel; nær ved Gøppingen Slottet *Hohenstaufen;* ved Foden af Alb *Geislingen,* 14,000 Indb., med Metalvarefabrik, ved den vigtigste Vej fra Neckar til Donaudalen. Ved Jærnbanen mod S. ligger *Biberach,* 9300 Indb., og *Ravensburg,* 15,600 Indb., begge med Industri; ved Bodensø *Friedrichshafen* (før *Buchhorn*), 7000 Indb., Kornhandel; i Nærheden et kgl. Slot og Værftet for den Zeppelinske Luftskibsbygning.

III. Storhertugdømmet Baden

er opstaaet af det i det 12. Aarhundrede under en Sidelinje af Zähringerne oprettede Markgrevskab Baden; senere deltes det i Linjerne Baden-Baden og Baden-Durlach, i Slutningen af det 18. Aarhundrede forenedes Landet under den sidste Linje; under Napoleonstiden blev det Storhertugdømme 1806 og blev tillige mere end tre Gange saa stort som tidligere ved Inddragelsen af talrige uafhængige smaa Territorier, der laa sprængte ind i og paa begge Sider af det. Landet ligger som en

smal Stribe i Rhinknæet fra Bodensøen til Main, smallest er det paa Midten; mod NØ. naar det ud over Neckar til Main. Efter Forfatningen 1818 (revideret 1904) er det konstitutionelt med Tokammersystem; første Kammer bestaar af de fyrstelige Prinser, Rigsdignitarier, fyrstevalgte Medl. osv., andet Kammer vælges ved direkte Valg paa 4 Aar (73 Medl.). Befolkningen bestaar af Alemanner, Schwaber og Franker; daarligst befolket er Schwarzwald og Egnen mellem Neckar og Main. Indbyggerne er overvejende Katolikker, 1,271,000; af Protestanter er der 826,400, af Jøder 25,900; Konfessionerne er stærkt blandede, kun mod N. har Protestantismen Overvægt. I Schwarzwald er Skovhugst (af Skov er der i alt 37,5 %), Bjærgværksdrift og Hus-

Heidelberg med Slottet.

industri (Urfabrikation) betydelig, i Rhindalen og Neckarlandet Agerbrug og Kvægavl; især Tekstilindustrien er ikke ringe, og mange Italienere er indvandrede som Arbejdere. Landet inddeles i flg. 4 Distrikter (11 Kredse, 52 Amtsdistrikter).

1. I *Konstanz,* c. 4170 km² med 325,900 Indb., den sydøstlige Del: Paa Sydsiden af Bodensø ved Rhinens Udløb og omgivet af schweiziske Lande ligger Hovedstaden *Konstanz* eller *Kostnitz,* 27,600 Indb., i Middelalderen en betydelig fri Rigsstad, kendt af Konciliet 1414—18 og Huss' Skæbne; den har en Del Industri. Ved Søens nordlige Bred ligger *Überlingen,* 4500 Indb., med Vin- og Kornhandel, Badested; mod N. *Donaueschingen* ved Donaus Kilder, 4100 Indb., med et interessant Bibliotek i det Fürstenbergske Slot; *Villingen* ved Brigach, 10,900 Indb., har Industri.

2. I *Freiburg,* 4750 km² med 564,600 Indb., Rhindalen fra Basel til Strassburg, ligger ved Dreisam og Foden af Schwarzwald *Freiburg,* 83,300 Indb., tidligere Hovedstad i Landskabet Breisgau, Ærkebispesæde med en smuk gammel Domkirke og et katolsk, 1456 stiftet Universitet, der efter længe at have staaet i Stampe nu er i Opkomst (over 3000 Stud.); den har Handel og Industri. Mod S. ved Wiese ligger *Lørrach,* 14,800 Indb., med Industri; mod N. *Breisach* (Alt-B.) ved Rhinen, 3600 Indb., en Fæstning; *Lahr,* 15,200 Indb., og *Offenburg* ved Kinzig, 16,800 Indb., er begge Industribyer; ved Rhinen, lige overfor Strassburg og forbundet med den ved

en Bro, *Kehl.* — 3. I *Karlsruhe,* 2575 km² med 610,800 Indb., Rhindalen i Landets smalleste Del, ligger *Karlsruhe,* 134,300 Indb., Landets Hovedstad, grundlagt om det 1715 i Hartwald byggede Jagtslot, fra hvilket der førte Alléer stjærneformet ud til alle Sider, saaledes at den ældre Del af Byen, der ligger S. for Slottet, er bygget i Vifteform; den har en betydelig polyteknisk Skole og stor Industri, især i Maskiner, Lokomotiver, Vogne samt Kunstindustri. Mod N. ligger *Bruchsal* ved Salzbach, 15,400 Indb., mod Ø. *Durlach,* 14,200 Indb., og *Bretten,* 5300 Indb., Melanchtons Fødeby, mod S. *Ettlingen,* c. 9000 Indb., og mod SØ. *Pforzheim,* 73,800 Indb., alle Industribyer, den sidste er Landets største, navnlig kendt for sine Guld- og Sølvarbejder; mod S. *Rastatt* ved Murg, 15,200 Indb., tidligere Fæstning, og *Baden* (Baden-Baden), 22,100 Indb., et verdensberømt Badested med store Hoteller og Anlæg og besøgt af over 80,000 Gæster aarlig; Badene var allerede kendte paa Romernes Tid (Civitas Aurelia Aquensis). — 4. I *Mannheim,* 3600 km² med 641,500 Indb., den nordøstlige Del, ligger nær ved Rhinens og Neckars Forening Hovedstaden *Mannheim,* 206,000 Indb., Landets største By, anlagt i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede omtrent som de amerikanske Byer i Skakbrætform, men først i det 19. Aarhundrede i Opkomst som Handels- og Fabriksby (Gummi- og Jærnvarer). Mod NØ. ligger *Weinheim,* 13,900 Indb., mod S. *Schwetzingen,* 6900 Indb., kendt af sit Lystslot med en meget stor Park; ved venstre Neckarbred det smukt beliggende *Heidelberg,* 56,000 Indb., særlig kendt af sit 1386 stiftede, nu protestantiske Universitet (aarlig c. 2500 Stud.); den store Slotsruin, der nu for en Del er restavreret, minder om de Franskes Indfald i Pfalz 1689. Mod NØ. ved Mains og Taubers Forening ligger *Wertheim,* 3700 Indb.

IV. Storhertugdømmet Hessen.

Kernen af dette Land dannes af de Besiddelser, der gaves til Linjen *Hessen-Darmstadt,* da Landgreve Philip af Hessen ved sin Død 1567 delte sine Lande mellem Sønnerne; senere kom andre Dele til, navnlig under Napolonstiden; 1806 blev det Storhertugdømme. Landet bestaar af to adskilte Dele: den større Del mod S. bestaar af en Del af Rhindalen S. for Main, mod Ø. omfattende en stor Del af Odenwald, mod V. strækkende sig til Hart, og deles i Provinserne *Starkenburg* Ø. for og *Rheinhessen* V. for Rhinen; den mindre nordlige Del eller Provinsen *Oberhessen* omsluttes af preussisk Hessen-Nassau og bestaar af Vogelsberg og Sletten mod V. til Taunus (Wetterau). Efter Forfatningen 1820 (revideret 1911) er det et konstitutionelt Rige med Tokammersystem; første Kammer bestaar af de fyrstl. Prinser, mediatiserede Fyrsteslægters Overhoveder, høje Embedsmænd osv., andet Kammer vælges paa 6 Aar (55 Medl.). Befolkningstætheden er 167 paa 1 km², daarligst befolket er Oberhessen (94), medens den sydlige Del er meget tæt befolket, navnlig Rheinhessen (278); Indbyggerne er overvejende Protestanter, 848,900 (Oberhessen er næsten helt protestantisk); 397,500 er Katolikker og 21,100 Jøder; der er betydelig Agerbrug i den sydlige Del og Wetterau, ogsaa Vin-, Frugt- og Tobaksavl, overvejende Kvægavl i Odenwald og Oberhessen; Industrien er betydelig, navnlig Oberhessen har en Del Bjærgværksdrift.

1. I *Starkenburg,* c. 3000 km² med 590,400 Indb., ligger *Darmstadt,* 87,100 Indb., Landets Hovedstad, grundlagt i det 14. Aarhundrede; i den senere Tid har den som Handels- og Industriby faaet et helt moderne Præg, kun den østlig beliggende Altstadt har snævre, mørke Gader; den har polyteknisk Skole. Ved Main ligger *Offenbach,* 75,600 Indb., med betydelig Industri, især i Vogne, Maskiner og

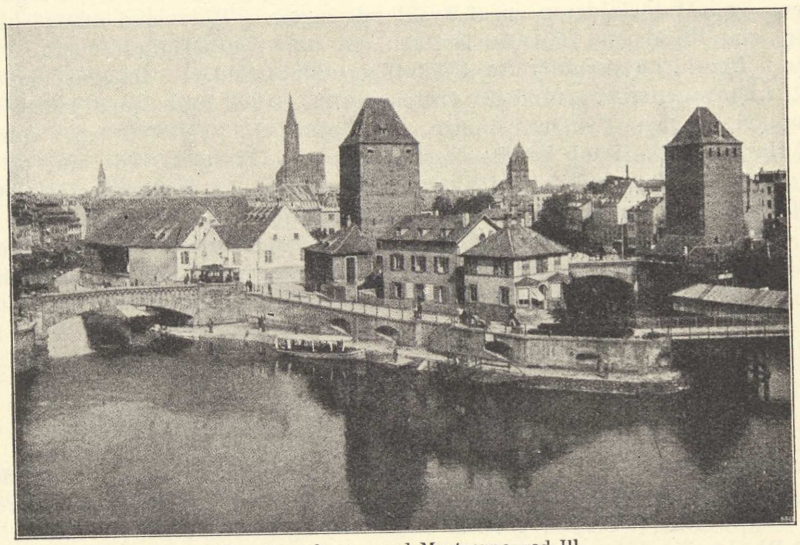
Galanterivarer, mod S. *Bensheim,* 8900 Indb., med Industri. — 2. I *Rheinhessen,* 1400 km² med 382,400 Indb., ligger ved Rhinen lige overfor Mains Indløb Hovedstaden *Mainz,* 117,500 Indb., forbundet ved en Bro med den paa den anden Bred liggende Forstad *Kastel;* Mainz, tidligere Hovedstad i Kurfyrstendømmet af s. Navn og Fæstning, allerede under Romerne kendt for sin vigtige strategiske Beliggenhed (Moguntiacum), var i Middelalderen en betydelig Handelsby; endnu er den en af Rhinens største Handelsstæder og har tillige en Del Industri; i den sidste Tid forsvinder det gammeldags Præg mere og mere, navnlig er den nordlige Del, Neustadt, en helt moderne By. Blandt Bygningerne nævnes den store gamle Domkirke og Slottet; i Nærheden af Domkirken staar Thorvaldsens Statue af Guttenberg, der er født her. Mod S. ved Rhinen ligger *Worms,* 40,800 Indb., en meget gammel By, Burgundernes Residens og i Middelalderen en af Tysklands vigtigste Byer med mange historiske Minder, som Rigsdagen 1521, om hvilken det store Luthermindesmærke erindrer; den store Domkirke stammer fra den tidligere Middelalder; i Omegnen er der stor Vinavl (Liebfrauenmilch). Mod SØ. *Lampertheim,* 10,300 Indb., med Tobaksindustri og Frugtavl. De smaa Byer ved Rhinen, som *Oppenheim, Nierstein* og, V. for Mainz, det af Harald Klaks Daab kendte *Ingelheim,* er alle Vinbyer; ved Nahe og Rhinen ligger *Bingen,* 10,000 Indb., med Vinavl og Handel. — 3. I *Oberhessen,* 3300 km² med 309,200 Indb., ligger ved Lahn Hovedstaden *Giessen,* 31,200 Indb., med et 1607 stiftet Universitet og Industri; mod NØ. ved Schwalm *Alsfeld,* 5000 Indb., med Industri, i Wetterau *Friedberg,* 9500 Indb., og Badestederne *Nauheim,* 5600 Indb., og *Vilbel* ved Nidda.

V. Rigslandet Elsass-Lothringen.

De fra Frankrig 1871 erobrede Landskaber *Elsass (Alsace),* Vogesernes Østaffald og Rhindalen fra den burgundiske Port til Floden Lauter, og den nordøstlige Del af *Lothringen (Lorraine),* mellem Vogeserne og Ardennerne, styres som „umiddelbart Rigsland" af det tyske Riges Fællesorganer, Kejseren og Rigsdagen, til hvilken det sender 15 Medl.; siden 1879 staar en af Kejseren udnævnt Statholder i Spidsen for Administrationen; ifl. Lov af 1911 udstedes Landets Love af Kejseren med Billigelse af en i to Kamre delt Landdag; 1. Kammer bestaar af høje Rigsembedsmænd, Repræsentanter for Institutioner osv., 2. Kammer af 60, paa 5 Aar direkte valgte Medl. Af Befolkningen er c. 200,000 fransktalende, navnlig er Lothringen fransk, kun den nordligste Del er overvejende tysk; Elsass er overvejende tysk, men ogsaa her brydes som i gamle Dage det galliske og germanske Element, og de dannede Klasser yder gennemgaaende stærk Modstand mod Germaniseringen, der drives med stor Hensynsløshed her som i Slesvig. Indbyggerne er overvejende Katolikker, 1,428,300; af Protestanter (mest i Unter-Elsass) er der 408,300, af Jøder 30,500. Hovederhverv er Agerbrug (Korn, Kartofler, Roesukker, Humle, Tobak og megen Vin) og Kvægavl samt Industri (særlig i Ober-Elsass), der støttes af en ret betydelig Bjærgværksdrift, navnlig i Jærn, men ogsaa i Kul (mod N.), Salt og Petroleum. Landet deles i 3 Kredse.

1—2. *Elsass,* c. 8300 km² med 1,218,800 Indb., deles i *Unter-Elsass* (Basse-Alsace, Nordgau) mod N., hvor Agerbrug, med betydelig Vin-, Humle- og Tobaksavl er fremherskende, og *Ober-Elsass* (Haute-Alsace, Sundgau), som har meget stor Tekstilindustri, navnlig i Bomuld. — I *Unter-Elsass,* der paa et lille Stykke griber over Vogeserne til Saar, ligger ved Ill og Rhin-Rhônekanalen *Strassburg,* 178,900

Indb., Rigslandets Hovedstad, med Universitet siden 1872 (oprindelig stiftet 1567), tillige betydelig Handel og Industri, især i Papir, Læder, Uld, Bomuld og Maskiner (dens Gaaseleverpostej er kendt); mest Betydning har den som Fæstning af 1. Rang, omgivet af 14 Forter. Den gamle By, Romernes *Argentoratum,* der i Middelalderen var en mægtig Rigsstad og 1681 blev fransk, har i det Indre til Dels bevaret det gammeldags Udseende med krogede, snævre Gader; højt over Byen rager den prægtige gamle Domkirke, „Münster" (af Monasterium, ɔ: Kloster) med et 142 m højt Taarn. Af andre Byer N. for Strassburg nævnes *Schiltigheim,* 16,800 Indb., *Brumath,* c. 5500 Indb., og ved Moder *Bischweiler,* c. 8000 Indb., og *Hagenau,* 18,900 Indb., de to sidste har især Tekstilindustri og Humleavl, nordligere *Wørth* og *Weissenburg*

Fra Strassburg, med Murtaarne ved Ill.

(Wissembourg) ved Lauter, 6800 Indb., begge kendte af Slagene 1870; NV. for Strassburg ved Zorn og Vogeserne *Zabern* (rom. Tabernæ, fransk Saverne), 9200 Indb., tidligere Strassburgerbiskoppens Residens; mod S. *Barr,* 4900 Indb., og *Schlettstadt* ved Ill, 10,600 Indb., tidligere Fæstning, med Industri. — I *Ober-Elsass* ligger nær ved Ill *Kolmar,* 43,800 Indb., Hovedstaden, med stor Industri, navnlig i Bomuld og Jærn; af andre Fabriksbyer nævnes *Münster,* 6000 Indb., *Rappoltsweiler* (Ribeauville), 5900 Indb., *Gebweiler,* 13,000 Indb., og *Thann,* 7400 Indb., ogsaa kendte for deres Vin; fremdeles *Markirch (St.-Marie-aux-Mines),* 11,800 Indb., og *Mülhausen* (Mulhouse), 95,000 (med *Dornach*), 105,400 Indb.); den sidste er Midtpunkt for Tekstilindustrien.

3. *Lothringen,* c. 6200 km² med 655,200 Indb., er som en Del af den lothringske Højslette daarligere befolket end Elsass; især mod V. er Landet rigt paa Jærnerts. — Ved Mosel ligger Hovedstaden *Metz,* 68,600 Indb. (hvoraf en stor Del tyske Indvandrere), Fæstning af første Rang, betydelig forstærket siden 1871; den har ogsaa Handel og Industri. Byen er meget gammel (Romernes *Divodorum*); i den tidlige Middelalder var den Austrasiens Hovedstad, senere tysk Rigsstad, fransk siden 1552; den betydeligste Bygning er Domkirken, paabegyndt i det 13. Aarhundrede; Smaabyerne i Omegnen, som *Noisseville, Gravelotte, St. Privat* og *Rezonville,* er kendte

fra Kampene 1870. Mod N. ved Mosel ligger Fæstningen *Diedenhofen* eller *Thionville,* 14,200 Indb., med Industri, mod NØ. nær ved Rhinprovinsens Grænse *Forbach,* 10,100 Indb., og ved Saar *Saargemünd* (Sarreguemines), 15,400 Indb., med Industri (Snustobaksdaaser); SØ. for Metz *Château-Salins* (Salzburg) ved Seille, med rige Saltkilder, og den af Mure omgivne *Saarburg,* 10,000 Indb., med Industri (Handsker).

FJERDE KAPITEL

ØSTEVROPA[1])

DET ØSTEVROPÆISKE LAVLAND

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Det østevropæiske eller *sarmatiske* Lavland strækker sig fra Karpaterne og Østersøen til Ural, og fra det sorte Hav og den pontisk-kaspiske Indsænkning til det nordlige Ishav. Det ligger mellem den 45. og 70. Breddegrad — det sydligste Punkt er *Kap Saritsj* paa Krim, 44° 40' n. Br., det nordligste ligger ved det *Jugorske Stræde,* 69° 40' n. Br. —, og det er lejret temmelig lige om den 40. Længdegrad, idet den 20. gennemskærer Østersøen med den bottniske Bugt og den 60. følger Ural; Polens Vestgrænse ligger under 17° 50' ø. L., mod NØ. naar det evropæiske Rusland til 66° ø. L. paa Grund af Uralkædens Bøjning; det strækker sig saaledes gennem 25 Breddegrader, Linjen fra Varangerfjord til Krims Sydspids er c. 2870 km, og gennem 48 Længdegrader, Linjen fra Polens Vestgrænse til Ural er c. 2700 km, til Guvernementet Orenburgs Østgrænse c. 3100 km. Landmassen er med Fradrag af Grænsebjærge og de indtrængende Bugter over 5 Mill. km², altsaa rigelig Halvdelen af Evropa; med *Finland,* der vel i fysisk Henseende staar nærmere ved den skandinaviske Halvø, men som behandles her af historiske Grunde, er det c. 5,4 Mill. km². Naar dets Indflydelse langt fra svarer til dette betydelige Areal, erindres her blot om, at det i fysisk Henseende er den uheldigst stillede Del af Evropa dels ved sit gennemgaaende stærkt kontinentale Præg, dels fordi en betydelig Del mod N. ligger uden for Agerdyrkningsbæltet.

b. Om Landegrænsen er der til Dels allerede tidligere givet Antydninger. Grænsen mod Asien dannes af Uralkæden, Uralfloden og Manytsjlavningen eller den

[1]) De russiske Navne volder særlig Besvær, da det russiske Sprog bruger et eget Alfabet, og Behandlingen af Navnene er aldeles vilkaarlig. Ved mange har man forladt den russiske Ortografi og søgt ved Omskrivning at komme saa nær som mulig til Udtalen, men ved en stor Del har man bibeholdt den oprindelige russiske Stavemaade, saaledes at de ved Omskrivning i Lighed med den første Klasse i den Grad vilde afvige fra den Form, hvori de nu een Gang er slaaede fast, at de vilde blive ukendelige.

Her gives kun følgende almindelige Antydninger om Udtalen: e faar i Reglen et svagt Forslag af j, ogsaa hvor her ikke i Omskrivningen er brugt je (Neva = Njeva); i betonet Stavelse antager e i visse Tilfælde Udtale af jo (jaa); i faar ogsaa, navnlig efter t, d, n og s, et svagt Forslag af j (Nisjni=Njisjnji); o udtales som meget aabent aa, og, naar det staar foran den betonede Stavelse, som a (Orel = Arjol). Om Hvislelydene henvises til, hvad der er sagt i Anm. 1 p. 323; ž og š, hvoraf det første lyder blødere, som det franske j, bliver man nødt til at gengive paa samme Maade: ved sj. For Betoningen kan der ikke gives Regler; medens den i czechisk ligger paa første, i polsk paa næstsidste Stavelse, gælder ingen almindelig Regel her.

pontisk-kaspiske Indsænkning (se I p. 259 og II p. 5); gennem denne Indsænkning, c. 650 km bred, i hvilken den østlige og vestlige *Manytsj* flyder fra et Vandskel i Midten, der er c. 25 m over det sorte Havs Overflade, har man tænkt at grave en Kanal, der forbinder de to Have. Grænsen mod Evropa mellem Donaumundingen og Kurisches Haffs Nordspids er i lige Linje noget over 1200 km; mod S. staar her Lavlandet i Forbindelse med den valakkiske Slette, vestligere danner Karpaterne en skarpere Grænse; i Aabningen mellem disse Bjærge og Østersøen, c. 550 km, hvor det østevropæiske og mellemevropæiske Lavland gaar over i hinanden, falder Grænselinjen i Weichselbæknet (se II p. 249). Endelig staar Østevropa mod NV. i Forbindelse med den skandinaviske Halvø, mellem den bottniske Bugt og Varangerfjord er der noget over 500 km; den politiske Grænse, følgende til Dels Muonio-Torne- og Tanaelv, gaar her over næsten ubeboede Søplateauer.

Idet der gaas over til den nærmere Beskrivelse af Kysterne, gøres opmærksom paa, at hvor vigtig en Livsbetingelse disse end er for Rusland, er de dog langt fra gunstige; Rusland berører kun eet af de store Verdenshave, det nordlige Ishav, og skønt dette har en temmelig indskaaren Kyst, er det dog af ringe Betydning paa Grund af den afsides Beliggenhed og den stærke Isdannelse, tilmed er Kysten omgiven af et 80—100 km bredt Tundrabælte; de andre to er Indhave, deraf har Østersøen den mest indskaarne Kyst, men ogsaa her standser Isen Skibsfarten næsten hele Vinteren, og ikke en Gang Havnene ved det sorte Hav, som har den mindst heldige Kystform, er helt fri for Isen.

For Ruslands Vedkommende begynder *Østersøens* Kyst, i alt c. 1200 km, ved Nordspidsen af Kurisches Haff. Herfra gaar Kysten c. 270 km mod N. og NØ. over *Lüserort* til *Kap Domesnæs*, hvorpaa den ved at dreje mod SØ., Ø. og N. danner den rigaiske Bugt. Efter at have afsat den mindre *Pernaubugt* gaar Kysten atter c. 120 km mod N. til *Kap Spint*. Den rigaiske Bugt lukkes til Dels af Øen *Øsel* med *Mohn* og den ved *Sølasund* skilte, mod N. liggende *Dagø;* Farvandet mellem Øsel og Kap Domesnæs er c. 30 km bredt, Strædet mellem Øerne og Estlands Kyst er endnu smallere; her ligger mod N. mellem Dago og Fastlandet Øen *Worms* og andre smaa Øer. Kyststrækningen fra Memel til Kap Spint er gennemgaaende flad og sandet med en fortløbende Klitrække, kun enkelte Steder, som ved *Libau*, afbrudt af Strandsøer; ved Træplantning søger man at standse den fordærvelige Sandflugt; der er kun faa Havne, tilmed anlagte med store Bekostninger; foruden Libau nævnes *Windau* og, i det inderste af den rigaiske Bugt, *Riga* med *Dynamünde*. Fra Kap Spint gaar den *finske Bugts* Sydkyst mod Ø. c. 250 km til *Narovabugten*, med en lille Bue mod N.; det er en stejl, klippefuld Kyst med en Mængde mindre Indskæringer, dog med faa Øer; af Havnene nævnes *Baltisch Port* og *Reval*. Fra Narovabugten, hvorfra Kysten først gaar mod N. for derpaa at vende sig c. 160 km mod Ø., afsættende *Luga-* og *Koporiabugt*, til det inderste og smalleste af den finske Bugt, den saakaldte *Kronstadtbugt*, er Kysterne mest flade og paa Grund af Isgangen udsatte for Oversvømmelser. Fra det inderste af Kronstadtbugten, hvor *Neva* udmunder og *St. Petersborg* ligger, drejer Kysten mod Ø. og NØ. til det inderste af *Viborgbugten*, hvorpaa den finske Bugts Nordkyst, der nu antager den skandinaviske Kysts Karakter med dybe Bugter og Skærdannelser, gaar c. 340 km mod VSV. til *Kap Hangøudd*, der er c. 80 km fjærnet fra Kap Spint. Betydeligst er Skærdannelsen mellem Finlands Sydvestspids og *Ålandsøerne*, der ligger i Indløbet til den *bottniske Bugt* (finsk *Tohjanlahti*); Skærene besværliggør meget Sejladsen til Havnene, som *Helsingfors*. Af Smaaøerne nævnes *Kotlin*, paa hvilken Kronstadt ligger, og *Hogland*. Fra Hangøudd gaar den bottniske Bugts Kyst, stadig ledsaget af Skær, først et Stykke mod NV. forbi *Åbo*, derpaa c. 290 km mod N., paa hvilken Strækning kun Havnen *Bjørneborg*

er af nogen Betydning. Omtrent fra *Nikolaistad* eller *Vasa,* hvor Bugten indsnevres og de smalle Farvande mellem Øerne kaldes *Quarken* (Kvarken), drejer Kysten c. 300 km mod NØ., N. og NV. til *Torneelvens* Munding; paa den sidste Del af Strækningen hører Skærene op, den eneste større Havn er *Uleåborg* ved en Bugt inden for *Karlø.*

Beskrivelsen af det *nordlige Ishavs* Kyster, der er over 2000 km (tages alle Indskæringerne med, skal der være c. 9000 km), begynder ved *Kap Njemeski* Ø. for Varangerfjord. Herfra gaar Halvøen *Kolas* lidet indskaarne Kyst (den *Murmanske Kyst)* c. 450 km mod SØ. over *Kap Svjatoj* (Svjatoj Nos) til *Kap Gorodetski;*

Fra den finske Skærgaard.

den eneste Havn af Betydning er Kola ved den dybe Bugt af s. Navn, vestligere ligger *Fiskerhalvøen* eller den *Rybatske Halvø* mellem Varangerfjord og *Motovbugt.* Mellem Kap Svjatoj og *Kap Kanin* (Kanin Nos), 68° 40' n. Br., er Indløbet til det *hvide Hav,* der atter i Baggrunden afsætter 3 større Bugter: *Kandalaksja-* eller *Kandalakskajabugten,* den vestligste, der afskærer Halvøen Kola, hvis Sydkyst kaldes den *Terske Kyst* og *Kandalakskakysten, Onegabugten,* den midterste, der naar mod S. til c. 63° 45' n. Br. og er opfyldt af flere smaa Øer, blandt hvilke *Solovetskiøerne,* og *Archangelsk-* eller *Dvinskajabugten,* den østligste, ved hvilken Hovedhavnen *Archangelsk* ligger ved *Dvinas* Munding. Fra den sidste Bugt gaar Kysten mod NØ. til *Kap Voronov,* hvorefter det hvide Hav atter afsætter en Bugt, *Mesenbugten* mellem dette Punkt og *Kap Konusjin.* Fra Kap Kanin gaar Ishavskysten i en Bue mod SØ. til *Kap Mikulkin,* hvorpaa den mellem dette Punkt og det c. 80 km fjærnede *Kap Barmin* afsætter *Tsjesskajabugten,* saaledes afskærende Halvøen *Kanin.* Fra Kap Barmin gaar den lidet indskaarne Kyst *(Timankysten)* c. 290 km mod NØ. til *Kap Russki Savorot;* her mærkes Øen *Sengeiski* og *Kolokolkovskajabugten,* og længere ude den c. 3500 km² store ubeboede Ø *Kolgujev.* Fra Kap Russki bliver Kysten stærkere indskaaren; først gaar den mod S. til *Petsjoras* Munding og derpaa atter c. 235 km mod NØ. over *Bolvanskaja-* og *Pogantsjeskajabugt* til *Kap Medinski Savo-*

rot; efter derpaa at have afsat mod S. *Chaipudyrskajabugten* gaar Kysten i en Bue mod NV. til *Kap Pyrkov* ved det *Jugorske Stræde,* der skiller Fastlandet fra Øen *Vaigatsj,* c. 3700 km² (se I p. 261). Den udenfor liggende Ø *Novaja Semlja* regnes med til Evropa (se II p. 5).

Om det *kaspiske Hav* (se for øvrigt I p. 280) bemærkes, at den i lige Linje c. 500 km lange Kyst fra Urals til Manytsjs Munding er meget flad, rig paa lange, smalle Bugter (Ilmens) og Landtunger (Bugors) samt ledsaget af en Mængde lave Holme, navnlig ved *Volgas* Munding, hvor de ved Flodens Alluvioner bliver større Banker og danner et vidt forgrenet Delta, i hvis Indre *Astrachan* ligger; Vandet er her saa lavt, at kun, naar dette stiger med sydlige Vinde, kan større Skibe komme ind til Havnen. — Ogsaa det *sorte Havs* (russisk: *Tsjernoje More*) Kyster er gennemgaaende flade og farlige, navnlig gælder det det *asovske Hav,* c. 37,500 km², Oldtidens *Palus Mœotis,* Russernes *Asovskoje More,* der ved den 25,700 km² store Halvø *Krim* adskilles fra det sorte Hav. Indløbet til det er det c. 50 km lange Stræde ved *Kertsj* eller *Jenikale (Bosporus Cimmerius)* mellem den sønderrevne Halvø *Taman* og den fra Krim udspringende Halvø *Kertsj.* Efter paa Nordsiden af Taman at have afsat *Temrjukbugten* gaar det asovske Havs Kyst over 300 km mod NØ. over det fremspringende *Kap Dolgaja* til *Dons* Delta, derpaa c. 375 km mod SV. for derefter at vende sig mod SØ. langs den 110 km lange smalle Landstrimmel *Arabat,* der afgrænser det *raadne Hav* (se nedenfor), til Bugten af s. Navn ved Roden af Halvøen Kertsj. Det asovske Hav er i Gennemsnit 10 m, men mange Steder kun 4—6 m dybt, Havnene Asov og Taganrog kan kun naas af lidet dybtgaaende Skibe. Fra Strædet ved Kertsj gaar Krims stejle Sydkyst mod SV. over *Kaffabugten* til *Kap Saritsj;* Halvøens Sydvestkyst er mere indskaaren, her ligger *Sevastopolbugten* og *Kalamitabugten* mellem *Kap Chersones* og *Kap Eupatoria;* Nordvestkysten fra *Kap Tarkan-Kut* til Landtangen *Perekop* danner med Fastlandet det *døde Hav* eller *Karkinitbugten.* Kun ved den 8—10 km brede Landtange Perekop hænger Krim sammen med det øvrige Land, thi mellem denne og Landstrimlen Arabat ligger en vidt forgrenet Samling af stagnerende Vand eller Sumpe, det saakaldte *Sivasj* eller *Gniloje More (Raadne Hav).* Fra Perekop gaar Kysten mod V. med flere Indskæringer og den lange smalle Ø *Tender,* hvorpaa den gaar mod N. til den 70 km dybe *Dnjeprs Liman,* hvor Flodhavnene *Cherson,* ved Dnjepr, og *Nikolajev,* ved Bug, ligger. Kysten fortsættes atter mod V. over den lidet udprægede *Odessabugt,* hvorpaa den fra Kysthavnen Odessa gaar c. 105 km mod SV. over *Dnjestrs Liman* med Havnen *Akkerman* til Donaumundingen, ledsaget af Strandsøer og de af Alluvionerne dannede Sandbanker, Perresips.

§ 2. Naturforhold.

Østevropa er i geologisk Bygning og Overfladens Form præget af en i de andre Dele af Evropa ukendt Ensformighed. Naar man undtager Finland med Halvøen Kola og de nordlige Guvernementer Olonets og Archangelsk samt Landskabet mellem Volbynien og det asovske Hav, hvor der findes Granitflader, er det hele et uhyre Sedimentærbækken, der langt op i Tiden har været dækket af Havet, og hvor Lagene har afsat sig i Ro uden betydeligere Foldedannelser, saa at de ligger i deres oprindelige vandrette eller svagt hældende Stilling; mod N. bestaar Lagene af Gletscheraflejringer, mod S. væsentligt af Løss, deriblandt den nedenfor omtalte „sorte Jord". Det store Indre er dækket af Lag fra den kambriske (dog kun i ringe Grad), siluriske, devoniske, Stenkuls- og den primære Formation, og det saaledes, at de

ældste af disse Formationer er lejrede ved Randene mod V. og Ø., medens det egentlige Indre bestaar af permiske Lag, kun pletvis dækkede af Lag fra Trias- og Juraformationen; Lag fra Kridtformationen og den tertiære (og eftertertiære) Periode optræder kun i den sydlige Del fra Østersøen mod SØ. til det sorte og kaspiske Hav som et Vidnesbyrd om, at her engang har været Forbindelse mellem Havene. Heller ikke her mod S. er der foregaaet Foldedannelse af nogen Betydning, naar man ser bort fra Krims Bjærge, der maa betragtes som en Fortsættelse af Kaukasus' Bjærgsystem. Men efter de nyere Undersøgelser, navnlig efter den sidste Tids Generalstabsmaalinger (som dog endnu langtfra er afsluttede, navnlig for de østlige Egnes Vedkommende), er dog Ensformigheden ikke slet saa stor, som man tidligere har antaget; man har efterhaanden faaet Øjet op for, at Højderne er betydeligere — dog intet Sted over 420 m — og Formerne mangfoldigere, om ogsaa alle Overgange foregaar gradvist og ganske jævnt, og saaledes er man ved den mere indgaaende Beskrivelse ikke alene henvist til den Forskel, som de klimatiske Forhold medfører paa et saa uhyre stort Areal, hvad Plante- og Dyreverdenen angaar. Vel har man maattet opgive den tidligere (p. 9 og 296) omtalte Teori om nogle fra V. til Ø. løbende Landrygge eller Plateauer, nemlig det uralsk-baltiske Plateau mod N. og det uralsk-karpatiske Plateau mod S., der afdelte den østevropæiske Slette i et nordligt, mellemste og sydligt Lavland; det viser sig snarere at være et, om end ikke videre højt Centralplateau, der er lejret i Retningen fra NV. til SØ., og som skiller de enkelte Bækner. Paa de nyeste Kort er de ovennævnte Landrygge forsvundne, og det Indre i Mellemrusland maa nu snarere bestemmes efter to brede, svagt buede Landrygge eller Højdeflader, der forløber i Hovedretningen fra N. til S., nemlig det *vestrussiske Plateau,* der strækker sig fra Egnen S. for Ládogasøen til Dons Biflod Donets, og et østligere Højdedrag, *Volgaplateauet,* der gaar langs Volgas højre Bred fra Nisjnji-Novgorod og Kasan til Zarizyn. Mellem disse to Højderygge ligger der en bred Lavning, det egentlige *russiske Centralplateau,* til hvilket slutter sig mod S. det *sydrussiske Stenplateau* eller den *donske Flade* mellem Donets og det asovske Hav. Endelig følger i Nordrusland N. for det centrale Plateau og skilt fra dette ved brede Lavninger, paa den anden Side af Volga det *nordrussiske Plateau* (den *Alaunske Landryg*), der strækker sig op til Petsjoras Kilder og skiller Volgas fra Dvinas Bækken, og endnu nordligere *Timanbjærgene* mellem Mesens og Petsjoras Bækner i det arktiske Lavland. Det indre af Ruslands Overflade er saaledes langtfra jævn, men frembyder tværtimod en Vekslen af Sletter og bølgeformede Bakkelandskaber, hvor rigtignok Højderne er meget ringe i Forhold til de uhyre Arealer. Ved den detaillerede Beskrivelse vil Plateauerne og Højdedragene samt Sletterne og de talrige Flodsystemer blive nærmere omtalte.

a. **Mellem- og Sydrusland.** Den vestligste og største af Mellemruslands to Højderygge, det *vestrussiske Plateau,* begynder som nævnt i Egnen S. for Ladogasøen med *Valdajhøjderne* (Valdaiskajagori), der dog kun er et ubetydeligt, i Bredden og Længden ca. 150 km stort, svagt hvælvet, til Dels skovklædt Bakkelandskab, som har en Gennemsnitshøjde af c. 250 m, og hvis afrundede Toppe højst naar 321 m *(Kamestik).* Mod S. fortsættes Plateauet fra Valdajhøjderne til Egnen om Charkov og Dons Biflod Donets, mod V. naar dets Udløbere indtil Weichsels Flodsystem ved Brest-Litovski, det *litauiske Plateau,* med en Gennemsnitshøjde af 100—250 m (højeste Punkt *Lyssaja Gora* ved Minsk, 343 m), gennembrudt af talrige Floddale, og fortsættes mod V. paa den anden Side af Njemen i *Suvalkis Plateau,* c. 300 m, og det preussiske Søplateau (se p. 297). Den Række af lave Plateauer, 100—200 m, der i en Halvbue fra N. til SV. gaar gennem Østersøprovinserne (*Aafladen* i Lifland

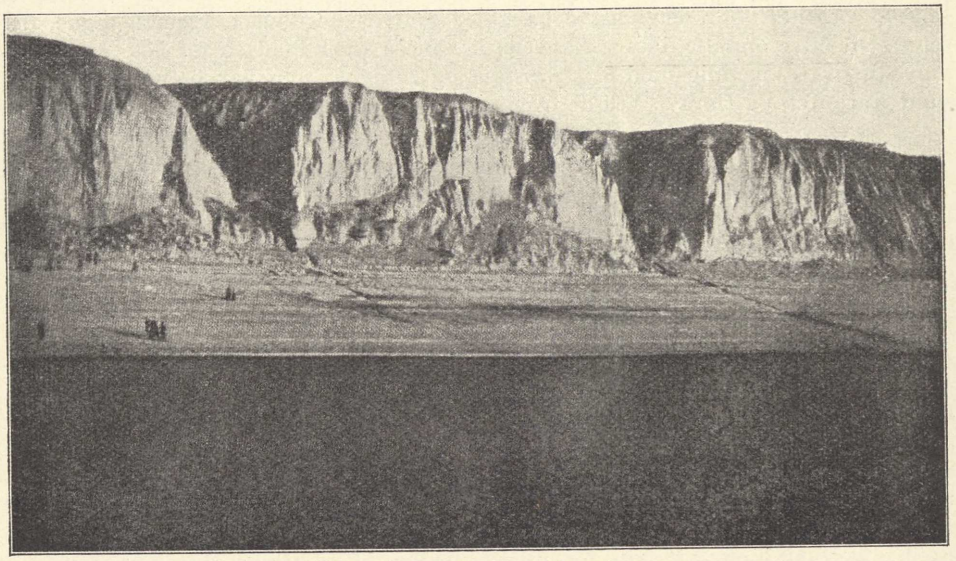
naar indtil 314 m) og ofte kaldes med eet Navn de *baltiske Højder,* og som med deres Vekslen af Højdegrupper, Skove, Søer og Sumpe har samme Karakter som det baltiske Søplateau, maa vel ogsaa regnes til dette vestrussiske Plateau, skønt de skilles fra Valdajhøjderne ved den Indsænkning, hvori Ilmen- og Peipussøen ligger. Det vestrussiske Plateau er en vigtig Skillelinje mellem Volgas og Dnjeprs Omraader og Østersøprovinserne, navnlig er Valdajhøjderne af stor Betydning som Udspring for en Mængde Floder, der strømmer til alle Sider, saaledes mod N. Msta-Neva, mod V. Dyna, mod SV. og S. Dnjepr og Don og mod Ø. Volga og dens vestlige Bifloder.

Ved den nærmere Beskrivelse af Lavlandet om Østersøen, der mod Ø. begrænses af Valdajhøjderne, bemærkes, at Egnene i *Ingermanland, Estland* og *Livland* væsentlig har den samme Karakter som de nordligere liggende Egne, der senere vil blive omtalte, blot at Skovene her mere viger Pladsen for rige Agerdyrkningsdistrikter, navnlig mod S. i *Kurland* og *Litauen,* som har betydelig Kornavl samt Kartoffel- og Høravl. Ved de ovennævnte baltiske Højder deles Lavlandet i en østlig og en vestlig Del. Mod Ø. gaar en dybere Fure langs Valdajhøjderne, i hvilken *Lovat* flyder til den c. 920 km² store *Ilmensø,* hvis Afløb til Ládogasøen er *Volkov.* Vestligere ligger Bæknet om *Peipussøen (Tsjudskøje Osero),* der med sin sydlige Del, *Pskovsøen,* er c. 3500 km², c. 30 m over Havfladen; fra V. løber *Embach,* gennemstrømmende *Virts-Jærvsøen,* ind i Peipus, fra S. flyder *Velikaja* til Pskovsøen; det samlede Afløb mod N. til den finske Bugt er den c. 70 km lange *Narova (Narva);* der forstærkes ved *Plussa* i højre Bred; Narovas Sejlbarhed forringes ved, at den flere Steder danner indtil 5—6 m høje Vandfald. Efter nogle mindre Kystfloder som *Pernau* og *liflandsk Aa* følger Østersøegnenes mægtigste Flod *Dyna* (Russernes *vestlige Dvina,* lettisk *Daugava*), der er c. 840 km med et c. 85,000 km² stort Opland. Den har sit Udspring paa Valdajhøjdernes Sydaffald nær ved Volgas Kilder, løber mod SV. langs det vestrussiske Plateaus Vestaffald indtil Optagelsen af *Ulla* noget neden for Vitebsk og drejer derpaa mod NV., gennembrydende Plateauet med Katarakter og indtil 13 m høje Bredder, indtil den som en c. 1100 m bred Strøm lidt neden for Riga falder ud i den rigaiske Bugt ved Dynamünde. Floden er sejlbar i næsten hele sit Løb, dog kun for mindre Skibe, og af meget stor Betydning for Udførslen af Oplandets Raaprodukter; i sit øvre Bækken staar den i Kanalforbindelse med Dnjepr. Efter nogle mindre Kystfloder som *Windau* følger Østersølandets andet betydeligere Flodsystem *Njemen,* c. 790 km med et c. 90,500 km² stort Opland. Den udspringer nær ved Minsk paa Sydranden af det vestrussiske Plateau og bliver snart efter sejlbar; efter at have gennembrudt Plateauet vender den sig ved Grodno, 114 m o. H., mod N. og løber en Tid med stejle, skovbevoksede Bredder, hvorpaa den drejer mod V. og træder ned i Lavlandet ved Kovno, 28 m o. H., hvor den fra Ø. optager sit betydeligste Tilløb *Vilija* og bliver sejlbar for større Skibe. Her begynder allerede de skovbevoksede Sumpstrækninger, dog beholder den sine høje Bredder omtrent til Tilsit — paa preussisk Grund, som den betræder c. 112 km fra Mundingen, kaldes den *Memel* —, hvorefter den deler sig i to Hovedarme, *Rus* og *Gilge,* der indeslutter det frugtbare Marskland *Tilsiter Nehrung,* og falder ud i kurisches Haff; den sydlige Arm Gilge staar i Kanalforbindelse med *Pregel.* Ogsaa Njemen er i Øvreløbet forbunden med andre Floder, idet der fra Grodno fører Kanaler dels mod SØ. til Pinsk ved *Pripet,* dels mod SV. over Lomza og Floden *Narev* til Weichsel. Selve Weichsel er behandlet under Mellemevropa (se p. 299).

Mellemruslands østlige Højdedrag, *Volgaplateauet,* gennemsnitlig c. 200 m højt, begynder som nævnt ved Volgas øverste Knæ ved Nisjnji-Novgorod og strækker sig langs Flodens højre Bred til dens nederste Knæ ved Zarizyn. Plateauet falder stejlt af til Floden med bratte, ofte ganske imponerende Skrænter og antager næsten et

Bjærglands Karakter; allerede ved Volgas Forening med *Oka* begynder disse Højder, men naar dog sjældent her 100 m, men S. for Flodens østlige Bøjning, hvor Samara ligger, er der Højder paa over 300 m, det højeste Punkt er 352 m; disse høje Bredder („Bjærgbredden") danner en mærkelig Modsætning til den lave og aldeles flade venstre Bred („Engbredden"). Denne høje Plateaurand ved Volga angiver Vestgrænsen for det kaspiske Havs tidligere store Udbredelse mod Nord. S. for Zarizyn fortsættes Højdedraget indtil Manytsjlavningen i de lavere *Ergenyhøjder,* der naar til c. 200 m.

Mellem dette Volgaplateau og det vestrussiske Plateau breder sig det *centrale*

Volgas højre Bred ved Lavvande.

russiske Plateau, som løber noget spidst til mod N., hvor det slutter sig til Valdaihøjdernes sydlige, skraanende Affald med *Volkonskiskoven.* I dette centrale Plateau, gennemsnitligt c. 200 m, kan man skelne mellem flere, svagt buede Ophøjninger, som sænker sig temmelig ligeligt til alle Sider og derved danner vigtige hydrografiske Centrer. Mod N. ligger saaledes Ø. for Valdaihøjderne og ligesom disse bestaaende væsentligt af Lag fra Stenkulsformationen Plateauet V. for Moskva, der har særlig Betydning som Kildeegn for *Dnjepr* og dens største Biflod *Desna* samt for en Del Tilløb til *Oka.* Plateauet, over hvilket Hovedvejene til Vestrusland og Østersølandene fører, er et, navnlig i Forhold til de nordlige og østlige Landskaber, temmelig godt Agerland, især Midtpunkt for Hampeavlen. Mod S. ligger *Kursks Kildeplateau,* paa hvis Nordrand *Oka* udspringer, medens det mod V. sender flere Tilløb til Dnjepr; Affaldet mod Don er stejlest. Kurskplateauet er dækket af et tykt Lag af den „sorte Jord", Tsjernosem (udt. Tsjernosjom), som gør det til et af Ruslands vigtigste Agerdyrkningsdistrikter og et af Evropas rigeste Kornkamre, hvor Skovene næsten helt er ryddede; om Sommeren er Landet saa at sige een uhyre Kornmark. Endelig mærkes et tredje Plateau mod NØ., omflydt af Oka og Volga, egentlig en vestlig Udløber af Volgaplateauet; det hydrografiske Centrum ligger her omtrent ved Byerne Tambov og Pensa, herfra løber

Floder mod N. til Oka og Volga, mod S. til Don, medens ingen finder Vej mod Ø., da Volgaplateauet hæver sig her.

S. for det centrale Plateau ligger det *sydrussiske eller donske Stenplateau,* der med en Gennemsnitshøjde af noget over 200 m hæver sig til 369 m. Medens det mod N. umærkeligt gaar over i det centrale Plateau, har det stejlt Affald til Dons nedre Dal og til den langs det asovske Hav lejrede pontiske Steppe. Det gennembrydes af talrige Floder, saaledes i Midten af Dons Biflod *Donets,* og bestaar for det meste af øde, skovløse Steppelande, der næsten udelukkende er skikkede til Kvægavl, kun ved Flodbredderne findes noget Agerbrug. Grunden til denne Ufrugtbarhed maa søges i den ringe Fugtighed, thi selve Jordbunden har gode Betingelser, dækket, som den er, af den „sorte Jord".

Det centrale Plateaus Hovedflod er *Don* (Oldtidens *Tanais,* Tatarernes *Tuna* eller *Duna*), Ruslands mest udprægede Steppeflod, c. 2000 km med et c. 430,000 km² stort Opland. Den udspringer næsten paa Nordranden af Plateauet i en sumpet, skovrig Egn SØ. for Tula, løber først mod S. gennem det ovennævnte rige Kornland langs Kurskplateauets Østside og vender sig derpaa mod SØ. ved Voronesj, optagende fra N. *Choper* og *Medvjeditsa,* indtil den kun er fjærnet c. 60 km fra Volga, med hvilken den i ny Tid er sat i Forbindelse ved Jærnbane i Stedet for en tidligere paatænkt Kanal; derpaa vender den sig mod SV., gennembryder Plateauet i en dyb Tværdal, vender sig efter at være traadt ned i Lavlandet mod VSV. og udmunder ved Asov i en flad Liman. I Nedreløbet optager den den fra Kurskplateauet kommende *Donets* (lille Don), der bryder sig en sydøstlig Vej gennem det donske Plateau. Don er vel sejlbar i en Længde af c. 1300 km, men er vanskelig at besejle, navnlig om Sommeren, paa Grund af den ulige Vandstand og de farlige Sandbanker; ved Højvande kan den i sit Nedreløb være indtil 30 km bred og fører c. 10,000 kbm Vand i Sekundet.

Paa begge Sider af de skildrede to Landrygge og det centrale Plateau er lejrede to mægtige Lavninger: *Volgabæknet* med den *sydrussiske Steppe* mod Ø. og *Dnjeprbæknet* mod V.

Volga (Oldtidens *Rha,* Mordvinernes *Rhau*), Evropas største Flod, c. 3200 km med et c. 1,459,000 km² stort Opland, er saa at sige helt igennem en Lavlandsflod, thi allerede ved Tver betræder den Lavlandet, og ved Rybinsk, dens nordligste Punkt, er den kun c. 90 m over Havfladen. Dens Bækken falder naturligt i to Dele, et øvre vestøstligt fra Udspringet til Foreningen med Kama og et nedre i Retningen fra N. til S. til Udløbet. Den kommer fra den sydlige Del af Valdaihøjderne fra en Sump nær ved Dynas Udspring, c. 230 m o. H., strømmer gennem nogle smaa Søer og modtager Tilløbene *Jakopa* og *Selicharovka,* hvilken sidste danner Afløbet for *Seligersø* (tidligere betragtet som Volgas egentlige Kilde), hvorpaa den allerede er sejlbar for Baade. Den løber nu mod SØ. til Subtsov, hvor den forlader Volkonskiskoven paa Valdaihøjderne og optager *Vatsutsa,* og drejer derpaa mod NØ. til Tver, 136 m o. H., hvor den optager *Tvertsa;* efter en ny Bøjning mod SØ. løber den videre i nordøstlig og nordlig Retning forbi Rybinsk til sit nordligste Punkt, hvor den optager *Mologa,* der er i Kanalforbindelse med Nevasystemet, og kort efter *Sjeksna,* hvor den allerede naar en Bredde af c. 500 m. Volga vender sig derpaa med store Bugtninger mod SØ., indtil den omtrent ved Nisjnji-Novgorod (58 m) slaar ind i mere østlig Retning for ved Kasan (35 m) at dreje mod S. Dette øvre Volgabækken kan atter deles i to Dele, det egentlige øvre Bækken, der gaar til Egnen mellem Jaroslav og Kostroma, hvor Udløberne af det centrale Plateau og det nedenfor omtalte nordrussiske Plateau træder temmelig nær til Floden, og det mellemste eller Moskvabæknet, skønt Moskva selv (125 m), ligger ved

Bæknets Vestrand. I dette sidste Bækken modtager Volga betydelige Tilløb. Det største i højre Bred er *Oka* (udt. Aká), c. 1350 km (længere end Volga selv, hvorfor nogle anser den for Hovedfloden); den udspringer paa Kurskplateauet og løber først mod N. forbi Orel, hvor den bliver sejlbar for mindre Skibe, til Kaluga, hvor den optager *Ugra* i venstre Bred; derpaa drejer den mod Ø. og NØ. til Kolomna, forener sig med *Moskva* og fortsætter dennes sydøstlige Løb til noget forbi Rjasan; derpaa slaar den ind i nordøstlig Retning, optager *Tsna* i højre Bred og naar som en c.

Sejlads paa Volga.

1300 m bred Strøm Volga ved Nisjnji-Novgorod; kort før har den optaget i venstre Bred *Kljasma,* hvis Dal danner Hovedvejen mellem Moskva og Nisjnji-Novgorod. Andre betydelige Tilløb til Volgas højre Bred er *Sura* og *Svijaga.* Af dens Bifloder i venstre Bred nævnes *Kostroma, Unsja* og *Vetluga,* men navnlig *Kama* (lille Volga), der er den største af alle dens Bifloder, c. 1600 km, og som forøger dens Opland med mere end 460,000 km² og tilfører den Vandet fra mellemste og sydlige Urals Vestaffald mellem 52 og 61 ⁰ n. Br. Kama udspringer dog ikke paa selve Ural, men i et sumpet og skovrigt Landskab mellem Perm og Vjatka; sin nordlige Retning forandrer den snart til en østlig, hvorpaa den vender sig langs Urals Forhøjder mod S. og SØ., indtil den forener sit klare Vand med Volgas grumsede v. 75 km S. for Kasan. Af Kamas mange Tilløb fra Ural nævnes *Tsusovaja* og *Bjelaja* med dens Biflod *Ufa,* men dens mægtigste Biflod er *Vjatka,* der udsprnger i samme Egn som Kama selv, men efter et nordligt Løb slaar ind i en fra denne aldeles forskellig Retning mod SV. forbi Byen Vjatka og derpaa drejer mod SØ., udmundende i Kama c. 150 km fra dennes Forening med Volga. Lavlandet mellem disse Floder, *Kama-*

Vjatkabæknet, er væsentlig opfyldt af Skove, kun mindre Strækninger er indvundne for Agerbruget, navnlig S. for Byen Vjatka, hvor der er stor Høravl.

Fra Kama, hvor Floden er c. 1700 m bred, fortsætter Volga sit Løb i det nedre Bækken. Ogsaa dette kan deles i to Afsnit. I det første løber Floden i sydvestlig Hovedretning omtrent til Byen Zarizyn, kun dannende een større Bue mod Ø., hvori Byen Samara ligger paa venstre Bred. Flodens Bredder paa denne Strækning er skildrede ovenfor; i den højre Bred, der er høj og stejl, modtager den saa godt som ingen Tilløb, og Byerne som Simbirsk og Saratov ligger højt over Floden; men i den venstre lave Bred modtager den flere betydelige Tilløb fra det sydrussiske Steppeland, saaledes *Tsjeremsjan* og *Samara,* mellem hvilke den gennembryder Udløberne af Obtsjei Syrt; Samaras Dal er af særlig Vigtighed, da Hovedvejen (Jærnbanen med den c. 1480 m lange Sysranbro over Volga) følger den; et senere Tilløb er *Irgis.* Det sidste Afsnit begynder ved Zarizyn (15 m under Havfladen) og Sarepta, hvorfra Floden drejer mod SØ., for tilsidst at naa det kaspiske Hav. Paa denne Strækning, hvor begge Bredder er lave, deler Floden sig i talrige Arme, der danner Sumpe og Sandøer, omgivne af Siv og til Dels med yppig Græsvækst og Træer, eller rettere sagt der er to Hovedarme, forbundne ved et Net af Kanaler; den østlige Hovedarm, *Achtuba,* skiller sig allerede fra Floden oven for Knæet og løber parallel med den c. 150 km lige til Udløbet, hvor der er 8 Hovedarme og en Vrimmel af Mundinger. Det egentlige Delta, c. 11,300 km², begynder først c. 50 km oven for Astrachan og er langt fremskudt i Havet, yderst er det c. 180 km bredt. Paa Grund af den stærke Fordampning i det kaspiske Lavland er den oprindelige Vandmasse, der ved Sysran er c. 10,000 kbm i Sekundet, ved Udløbet forringet til c. 6000. — Volga er den sejlbareste af alle Ruslands Floder; fra Rybinsk, c. 3000 km fra Mundingen, besejles den af større Skibe (i hele Systemet er c. 12,000 km sejlbare), uden at Sejladsen besværes af Katarakter, men vel af Sandbanker hist og her og af den ulige Vandstand; i Foraarstiden er den tilbøjelig til at svømme over sine Bredder. Tatarerne kalder den *Atal (Itel, Edel),* ɔ: den gavmilde, paa Grund af dens Fiskerigdom, særlig fra det sidste Knæ.

Det ovenfor berørte *sydrussiske Steppeland* Ø. for Volga begynder S. for Kama og har i sin nordlige Del indtil det mellem 500 og 100 m høje Højdedrag *Obtsjei-Syrt* (ɔ: almindelig Vandskel), der strækker sig fra Uralbjærgenes Sydfløj mod SV. og med sine Udløbere næsten naar Volga, endnu Skov og Krat, og heller ikke Agerbruget er udelukket, men Kvægavlen faar mere og mere Betydning jo længere man kommer med S., og S. for Højdedraget bliver den Beboernes udelukkende Beskæftigelse. Landskabet aftager i Højde mod S., og fra den 50. Breddegrad synker det under Havfladen, Volga naar allerede Nulpunktet c. 80 km N. for Saratov. Det er det *kaspiske Lavland,* en fuldkommen skovløs Steppe, der tidligere har været dækket af et stort Hav, hvoraf det kaspiske Hav er en Rest; paa den udtørrede Havbund er endnu store Strækninger dækkede med krystalliseret Salt, andre Steder har Vinden optaarnet store Sandbanker, men spredt over hele Sletten findes i Fordybningerne Saltsøer og Saltsumpe, der næres af Steppefloderne, som tilfører dem Salt fra den saltholdige Overflade. Den mest kendte er *Eltonsøen* (Jallon-Nor, ɔ: gyldne Sø), c. 150 km², NØ. for Volgaknæet (se I p. 56), der er saa mættet med Salt, at det i tykke Lag dækker Vandfladen og krystalliseret omgiver Bredderne med en hvid Skorpe; sydligere ligger den mindre *Baskuntsjaksø* (Baskuntsjatskoje Osero), der vistnok nu har endnu større Betydning for Saltvindingen end Eltonsøen. Vegetationen bestaar af Kurveblomster, Skærmplanter, stride Græsarter og Salturter (Salsola og Salicornia); i den korte Foraarstid dækkes Steppen af et rigt Græs- og Blomstertæppe, men Sommerheden faar alt til at visne, kun Flod- og

Sumpbredderne bevarer nogen Vegetation; anden Gang kalder Efteraaret med sine Taager Planterne til Live, men Snedækket, der ligger det halve Aar, kvæler dem snart. Saaledes er Steppens Karakter mod Ø. ud over *Ural* eller *Jaik* (det var Katharina II der omdøbte Jaik til Ural, ligesom Byen Jaisk til Uralsk, for at udslette Mindet om Pugatsjevs Opstand). Denne halvasiatiske Flod, henved 2400 km lang med et c. 249,500 km² stort Opland, der efter at have gennembrudt en Længdedal i Uralbjærgene vender sig mod V. ved Orskaja og løber langs med Sydaffaldet af Obtsjei Syrt, som danner Vandskellet mellem Ural og Volga, for derefter fra Uralsk at strømme gennem Steppen mod S. til det vidtforgrenede Delta ved Gurjev; af dens

Sydrussisk Græssteppe.

Bifloder i højre Bred nævnes *Sakmara*. Samme Steppekarakter bevarer ogsaa Landet V. for Volga indtil Don, hvor det dog ikke er slet saa lavt, men hævet over Havfladen. Bedre er Forholdene V. for Don i den *pontiske Steppe*, der strækker sig langs det sorte Hav hen til Dnjepr; vel mangler der for det meste Skov, men Jorden er mange Steder skikket til Agerbrug. — Den 25,700 km² store Halvø *Krim* har for de tre Fjerdedeles Vedkommende den samme Steppekarakter med talrige Saltsøer og er kun skikket til Kvægavl; men hen imod Sydkysten hæver Landet sig jævnt til det lille *tauriske* Bjærgsystem eller *Jailabjærgene*, der som berørt maa anses for en Fortsættelse af Kavkasus. Det er stærkt bevoksede Kalkbjærge fra Jura- og Kridtformationen, hvis højeste Punkt er *Tsjatyr-Dagh*, c. 1660 m, *Roman Kosj* er c. 1570 m; de falder i flere Paralelkæder med frugtbare smukke Dale imellem; det stejle Affald til Sydkysten er dækket med Haver, Slotte og Villaer. Halvøens smaa Floder, som *Salgir*, *Alma* og *Katsja*, baner sig fra Bjærgenes Nordrand Vej over Steppen dels til Vest-, dels til Østkysten.

Dnjeprbæknet, V. for den vestrussiske Højderyg, kan ligeledes, naar undtages Dnjeprs øvre Løb omtrent til Beresina, hvilket hører til det centrale Plateau, deles i et øvre Bækken, der strækker sig fra V. til Ø., gennemstrømmet af Pripet, og et

nedre Bækken, der ligger i Retningen N. til S. *Dnjepr* (Oldtidens *Borysthenes* og *Tanapris*), Evropas tredjestørste Flod og Ruslands mægtigste Strøm næst Volga, c. 2100 km med et c. 527,000 km² stort Opland, udspringer som berørt ikke langt fra Volgas og Dynas Kilder S. for Valdaihøjderne paa Plateauet V. for Moskva, løber først mod SV. forbi Smolensk, hvor den begynder at blive sejlbar, langs den vestrussiske Landryg, hvorpaa den vender sig mod S. forbi Mohilev og Kijev, hvor den optager sin største Biflod i venstre Bred, *Desna,* der kommer fra samme Plateau som Dnjepr. I højre Bred har den optaget den fra den vestrussiske Landryg kommende *Beresina,* der flyder i sydlig Hovedretning og bliver sejlbar ved Borisov. Beresinas nedre Løb med lave, sumpede Bredder hører allerede til det ovenfor omtalte øvre Bækken, der gennemstrømmes i vestøstlig Retning af Dnjeprs Biflod *Pripet,* som mod V. er skilt fra Weichsels Biflod Bug ved et næsten umærkeligt Vandskel, med hvilken Flod saavel som med Njemen Pripet staar i Forbindelse ved flere Kanaler (se p. 437). Dette Bækken, Evropas største Sumplandskab (som dog til Dels er udtørret ved de sidste Aars Arbejder), der mod N. begrænses af den vestrussiske Landryg og mod S. af den nedenfor omtalte avratynske Landryg, strækker sig c. 450 km fra V. til Ø. og er, naar det nordlige Volhyniens lidt højere liggende Flade medtages, c. 200 km bredt. Disse sumpede, med tætte Skove dækkede Egne er om Foraaret een stor Indsø, hvori kun de højere Punkter rager op som skovbevoksede Øer; helt mod V. ligger ved Narevs Kilder den i Omkreds c. 180 km store *Bjelovitsjer Skov,* det eneste Sted i Evropa, hvor Bisonoksen endnu findes; mod Ø. naar Sumpene, de mægtige *Rokitnosumpe,* helt hen til Dnjeprs højre Bred, men de store Skove strækker sig langt længere mod N. omkring Beresina og langs Dnjeprs Bred til Mohilev og mod S. ned til Egnen om Kijev. — Fra Kijev slaar Dnjepr ind i sydøstlig Hovedretning gennem Landskabet *Ukraine* med høje sønderrevne Bredder og rig paa Katarakter og Strømhvirvler (Saborer) og smaa Fald (Poroger); ved Krementsjug, det vigtigste Overgangssted over Floden, naar Bredderne en Højde af indtil 80 m; ved Jekaterinoslav, hvor Floden drejer mod S., er den særlig rig paa Fald, som i høj Grad besværliggør Sejladsen og meget forringer den vigtige Flodvejs Betydning. Dette Flodens Gennembrudsland Ukraine er ligesom det nordøstlige, mod Floden nedadskraanende Kalkplateau dækket med den sorte Jord og derfor et rigt Kornland. — Ved Alexandrovsk træder Dnjepr ned i det pontiske Lavland og flyder nu, kort efter tvungen ind i sydvestlig Retning ved det sydrussiske Stenplateaus Udløbere, forbi Cherson ud i sin c. 60 km lange Liman.

V. for Dnjepr hæver atter Plateauet sig i nogle Højdedrag, der mod V. umærkeligt gaar over i Karpaternes Forhøjder og ofte benævnes med Fællesnavnet den *avratynske Landryg,* skønt Navnet kun tilhører et noget over 300 m højt Plateau nær ved Galiziens Grænse. Granitplateauet, som kun i ringe Grad er overdækket med yngre Lag, begrænses mod N. af Pripetlavningen og de ovennævnte Rokitnosumpe, mod S. falder det af til det pontiske Lavland. Sin største Højde naar det mod V. i Egnen mellem Berditsjev og Lemberg i Volhyniens sydlige Del med en Gennemsnitshøjde af c. 350 m. Højderne danner Vandskellet mellem Pripets Tilløb mod N. og den mod S. gennem Podolien strømmende *Bug* (af Russerne kaldet den *østlige Bug* for at skelne den fra Weichsels Biflod). Denne Flod (Oldtidens *Hypanis*), c. 800 km med et c. 68,000 km² stort Opland, der udspringer nær ved den galiziske Grænse, og dens Paralelflod *Dnjestr* (Oldtidens *Tyras, Danaster*), c. 1400 km med et c. 77,000 km² stort Opland, er ægte Plateaufloder med dybe i Graniten indskaarne Lejer og Katarakter og derfor lidet sejlbare; først ved deres Nedtræden i Kystsletten, for den førstes Vedkommende ved Oliviopol, for den andens ved Bender, kan de besejles af mindre Flodskibe. Landet mellem Dnjestr og Pruth, *Bes-*

sarabien, er ligesom Moldau et Land, der er opfyldt af lave, brede Plateaurygge. Den c. 800 km lange, paa Karpaterne udspringende russiske Grænseflod og Biflod til Donau, *Pruth,* er i sin nedre Dal omgiven af Sumpe.

b. **Nordrusland.** N. for Volga, skilt ved store Lavninger fra det centrale Plateau, breder sig det *nordrussiske Plateau* eller den *alaunske Landryg,* ogsaa kaldet *Uvalli* (ɔ: Aasene), der i en Længde af c. 1100 km strækker sig mod ØNØ. op til Petsjoras Kilder og skiller Volgas fra Dvinas Bækken, og som trods sin ringe Højde,

Russisk Tundra.

der næppe overstiger 200 m, danner en vigtig Naturgrænse mellem de nordlige med Naaleskov dækkede Egne og de mod S. liggende Landskaber, hvor Skovene er mindre tætte og begynder at give Plads for Agerbruget. Landryggen er flere Steder saa flad, at Floderne let kan sættes i Forbindelse; saaledes fører en Kanal fra Petsjora til Kamas Biflod Visjera. Ved Rybinsk ved Volga forsvinder helt Højdedraget og giver Plads for en paa Sumpe og Søer rig Indsænkning, hvor Volgas Bifloder *Sjeskna* og *Mologa* (se p. 439) samler deres Vande, en Indsænkning, der er af stor Vigtighed for Forbindelsen mellem Østersølandene og Volgabæknet og det østlige Rusland. Floderne kan let forbindes med de store Søer, hvorpaa Nordrusland er saa rigt (dets Søer angives til i alt over 40,000 km²); saaledes fører en Kanal fra Onegasøen til *Bjeloje Osero* (ɔ: den hvide Sø), hvis Afløb er den ovennævnte Sjeksna, og Mologa staar i direkte Kanalforbindelse med Ládogasøen.

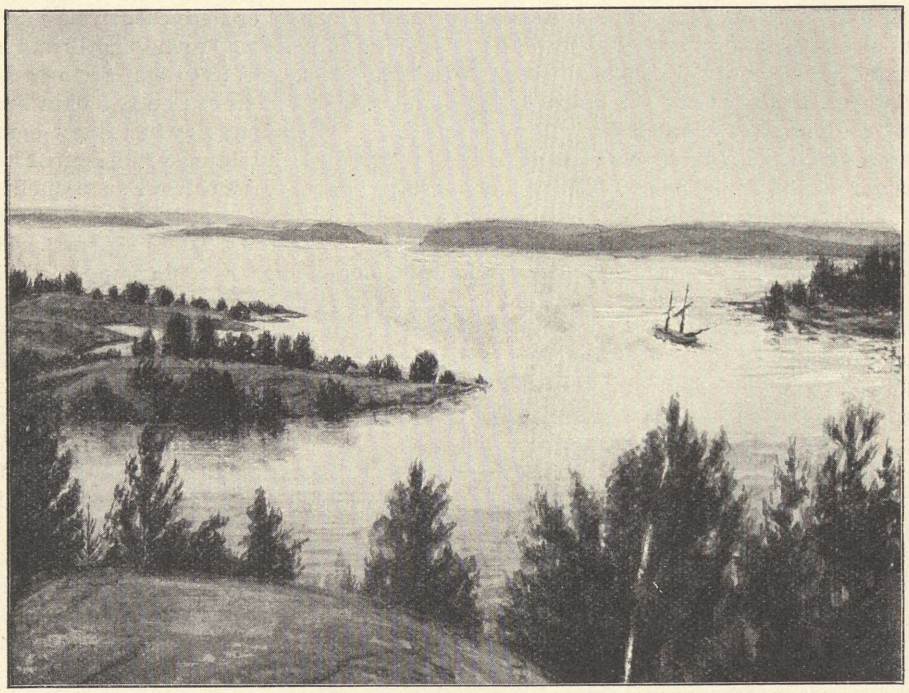
N. for dette nordrussiske Plateau eller omtrent fra den 60. Breddegrad breder de arktiske Lavlande sig, af hvilke kun den sydlige Del har noget Agerbrug; ellers er de opfyldte af Søer, Sumpe og endeløse Skove af Birke- og Naaletræer; mod N., omtrent ved Polarkredsen begynder Tundraerne (se I p. 280) mellem det hvide Hav og Uralbjærgene. Men ogsaa disse Egne har deres Højdedrag, idet der fra Egnen mellem Petsjoras og Mesens Bækner mellem den 61. og 62.

Breddegrad gaar mod N. et lavt Skiferdrag med afrundede og lidet udprægede Højder (indtil c. 350 m), de saakaldte *Timanbjærge;* de ender oppe ved Ishavet i Kaninhalvøen og Svjatoj Nos paa begge Sider af Tsjesjkajabugten. Endelig gaar der helt mod NØ. langs Ishavet omtrent fra Vaigatsjøen hen til Ural et lavt Højdedrag *Pai-Choi* (se I. p. 281), ogsaa kaldet „den store Landryg". Timanbjergene skiller Lavlandet i to Bækner: Petsjoras og Dvinas. Det første, der breder sig tragtformet mod N. mellem Ural- og Timanbjærgene, er det mindste, og *Petsjora,* der er den længste af de Floder, der løber direkte til Ishavet, c. 1580 km, har saaledes det mindste Opland, c. 329,000 km². Floden, der udspringer paa Vestskraaningen af Ural under 62 ° n. Br., er næsten sejlbar fra sine Kilder og er flere Steder sat i Forbindelse med andre Floder som Mesen, Vytsjegda og Kama, men paa Grund af Isen er Sejladsen indskrænket til omtrent de 5 Maaneder af Aaret; den foretager betydelige Bugtninger paa sin Vej mod N. og danner ved Mundingen en c. 35 km bred Liman; dens største Biflod *Usa* falder i højre Bred. Til Dvinas Bækken hører ogsaa Mesen og Onega. *Dvina* (nordlige D.), Nordruslands største og vandrigeste Flod, opstaar af to Kildefloder *Vytsjegda,* den østlige, der kommer fra Egnen mellem Timanbjærgene og Uvalli, og som igennem *Keltma* er sat i Kanalforbindelse med Kama, og *Suchona,* den vestlige, som kommer fra *Kubinskoje Osero* og forstærkes ved et betydeligt Tilløb fra S., *Jug;* efter de to Kildefloders Forening under c. 62 ° n. Br. løber Floden mod NV. ned i det *archangelske Lavland,* der er lejret rundt om det hvide Hav, og falder gennem et Delta med tre Hovedarme (hvoraf den ene dog er tilsandet) ud i Archangelskbugten; af dens mange Bifloder nævnes *Pinega* i højre og *Vaga* og *Embtsa* i venstre Bred. Dvina er næsten sejlbar i hele sin Længde, men kun den halve Tid af Aaret paa Grund af Is; med Kildefloderne er den henved 1800 km, og dens Opland angives til c. 365,000 km². Dens to Paralelfloder mod Ø. og V., *Mesen* og *Onega,* er langt mindre; den første, c. 800 km, har et c. 79,000 km² stort Opland; Onega, c. 400 km, kommer fra *Latsjasøen* og danner Afløbet for et udstrakt Sumpland.

Med Onega befinder man sig ved den vestlige Grænse af Dvinabækket, hvor Lag fra Triasperioden optræder, og som ledsages af en smal Stribe af Lag fra Kulformationen og devoniske Skifre, hvilke sidste danner Randen for den med store Søer opfyldte Indsænkning, gennem hvilken tidligere Ishavet — gennem *Vygfloden, Vygsøen, Segsøen, Onegasøen* og *Ládogasøen* — stod i Forbindelse med den finske Bugt. Den østligste af Søerne er *Onega,* c. 9750 km², 35 m over Havfladen, med meget store Dybder, indtil 450 m; den næres af mange smaa Floder og Tilløb fra andre Søer, som *Vodlosøen* mod Øst.; ved Floden *Svir* staar den i Forbindelse med den langt lavere liggende *Ládogasø,* Evropas største Indsø, c. 18,100 km², 5 m o. H., med en Middeldybde af c. 64 m (Dybder paa over 200 m), der næres ved c. 70 Tilløb. Begge Søer er meget farlige at besejle paa Grund af Is, Skær og Storme, hvilke sidste især raser paa Ládoga. Ládogasøens Afløb er den kun c. 62 km² lange, men dybe (indtil 5 m) og mellem 260 og 1300 m brede *Neva* („Evropas St. Lawrence"), som desuden danner Afløbet for Ilmensøen mod S. og Saimasøen mod N. og afvander et Omraade paa c. 289,000 km²; ved Udløbet fører den c. 3000 kbm Vand i Sekundet. Dens nordlige stejle Bred berøres af det nedenfor omtalte finske Plateau, den sydlige er flad og sumpet; den løber ud af Søen ved det sydvestlige Hjørne ved Schlüsselburg og deler sig, før den falder ud i den finske Bugt, ved St. Petersborg 15 km oven for Mundingen i flere Arme.

c. **Finland.** V. for den store Indsænkning mellem den finske Bugt og Ishavet hæver *Finland* (ɔ: Sumpland), af Finnerne kaldes *Suomi,* med Halvøen *Kola* eller

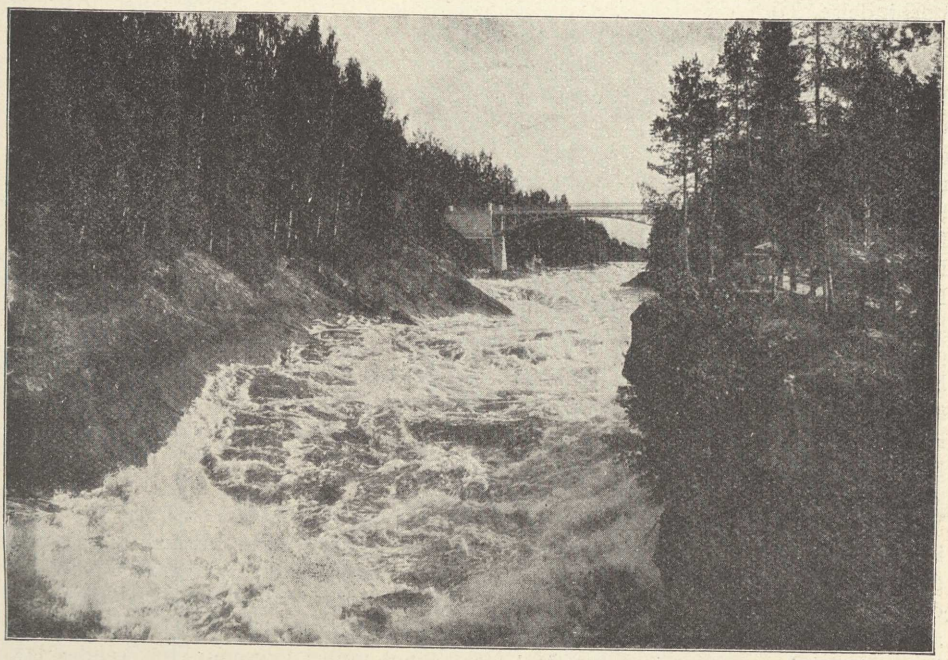
den *lappiske Halvø* sig som et selvstændigt Led og som Overgangsland mellem Østevropa og Skandinavien. Det Indre er et Gnejs- og Granitplateau, i Gennemsnit 150 m højt; stejlest stiger Plateauet op fra den finske Bugt, medens det sænker sig jævnt mod V., N. og Ø. Kun til Dels er Plateauet overdækket med et tyndt Lag Muld og Sand, ofte træder Gnejsen og Graniten nøgen frem, og Klippegrunden er gennemfuret af de ejendommelige Striber, der er frembragte af Gletscherne, som har dækket Landet. Kun faa Egne er skikkede til egentligt Agerbrug; de findes navnlig ved Kysterne, hvor Plateauet er dækket af tykkere Lag. Det meste af Overfladen

Finsk Landskab.

er en forvirret Blanding af Klipper, Heder, Moser og Søer, paa hvilke sidste Landet er overordentlig rigt, og som har skaffet det Navnet „de tusinde Søers Land", et meget beskedent Navn, da der skal være henimod $^1/_4$ Mill. Vandflader, og da de udgør c. $^1/_{12}$ af den henved 400,000 km² store Overflade. Kun mod N. har Landet egentlig Karakter af Bjærgland. Mod NV. i Kilen mellem Norge og Sverige, hvor Landet hæver sig op mod de skandinaviske Bjærge, findes de højeste Punkter, *Haldefjäll* (Haldisjok), 1254, og *Pallastunturi,* 858 m. Sydligere aftager Højderne, ved Polarkredsen findes der dog endnu Højder paa c. 550 m. Gennem den nordlige Del gaar den brede *Maanselkä* (ɔ: Landryg), der begynder omtrent mellem den bottniske Bugt og Kandalaksjabugten og gaar mod SSØ. og danner Vandskellet mellem det hvide Hav og den bottniske Bugt. Kun den nordlige Del har Højder paa over 300 m. Ved den russiske Grænse omtrent under 64° n. Br. drejer den mod S. og deler sig i to Kæder, der omslutter Landets sydlige Del, det egentlige finske Søplateau; den ene, *Suomenselkä,* gaar mod SV. ud til den bottniske Bugt noget S. for Christinestad og danner Nord- og Nordvestranden for Plateauet, den anden, *Salpausselkä,* udgør som en

kæmpemæssig Endemoræne Øst- og Sydranden. Søernes vidtforgrenede Bækner ligger hovedsagelig i Retningen fra NNV. til SSØ.; ofte mangler de helt Afløb, og Floderne, der forbinder dem, er tit kun sølignende Udvidelser; Vandskellene mellem de forskellige Flodsystemer er meget ufuldstændige, og om Foraaret staar de ofte i indbyrdes Forbindelse; Floderne og Søerne er paa enkelte Undtagelser nær lidet sejlbare paa Grund af deres klippefulde Lejer. Den største Søregion, det *Savolakskareliske* System, ligger mod SØ. omkring Byen Kuopio; de vestlige ligger højest og er ved talrige Arme forbundne med de lavere liggende, indtil tilsidst den vidtforgre-

Imatra.

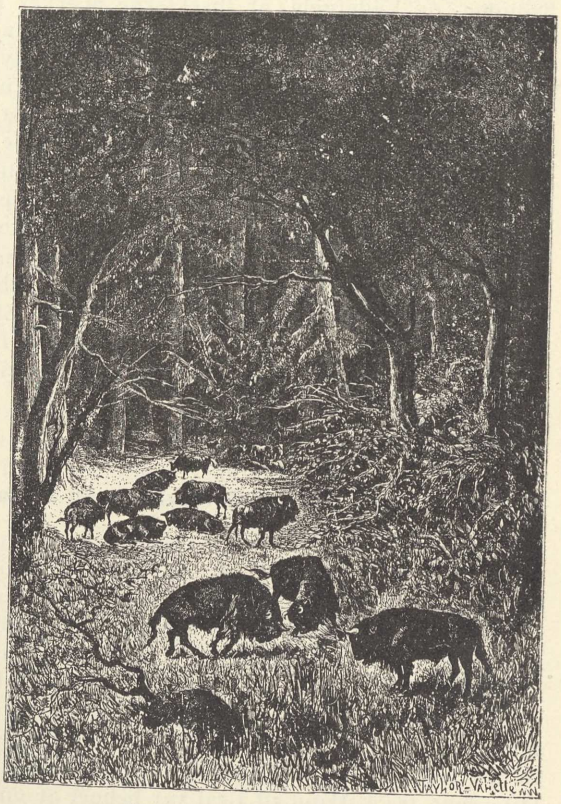
nede, c. 1760 km² store *Saimasø,* 76 m o. H., samler Vandene; gennem *Vuoksen,* som vist danner Evropas vandrigeste, 21 m høje Vandfald *Imatra,* har den Afløb til Ládoga, gennem Kanalen over Villmanstrand staar den tillige i Forbindelse med Viborg ved den finske Bugt. Den vestligere liggende *Päijännesø,* c. 1600 km², 78 m o. H., har Afløb til den finske Bugt gennem *Kymmeneelven.* V. for dette Hovedbækken ligger en anden Søregion, den *vest-tavastelandske,* indtil 150 m over Havet, hvis vigtigste Sø er *Näsijärvi;* Regionen har stærkt Fald ned til Tammerfors, hvor Vandene samler sig som *Kumeelven,* der falder ud i den bottniske Bugt ved Bjørneborg. Mod N. ligger en anden Region omkring *Uleåsø* (Uleåträsk), som gennem *Uleelv* sender sit Vand mod NV. til den bottniske Bugt; nordligere danner Elve som *Ijojoki* og *Kemijoki* Afløbet for flere Søer; endelig mærkes mod NV. *Torneelv* med sin Biflod *Muonio,* der danner Grænsen med Sverige, og *Tanaelv* paa Grænsen af Norge. Ø. for Landryggen fører *Kemielven* Vandet fra en stor Del Søer ud til det hvide Hav. Paa den lappiske Halvø mærkes den c. 1400 km² store *Enaresø (Inari),* som gennem *Pasvikelv* har Afløb til Varangerfjord.

d. Som det fremgaar af den ovennævnte Skildring, er Østevropa særdeles rig paa Søer og sejlbare Floder. Allerede som Lavlandsstrømme er deres Fald ringe, men det bliver endnu mindre ved deres betydelige Bugtninger. Sejlbarheden forøges desuden betydeligt ved Snesmeltningen om Foraaret; ved dette Foraarshøjvande bliver endog de mindre Floder sejlbare for Skibe, men navnlig er Højvandet udpræget ved Volga, hvor der er en Forskel af 8, 10, ja 15 m paa Foraars- og Efteraarsvandstanden (ved mange Aars Iagttagelser kan man aldeles nøjagtigt paa Dag fastslaa Tiden for Højvandets Indtræden i de forskellige Floder). Dertil kommer, at Vandskellene er saa ringe, at de forskellige Flodsystemer let kan sættes i Forbindelse. Tidligere skete det ved de saakaldte Volok, ɔ: Slæbesteder, hvor Varerne, maaske ogsaa Skibene, bragtes fra den ene Flod til den anden, senere fra Peter den Stores Tid er der anlagt Kanaler ved Overgangene. Man har angivet Ruslands større, c. 150 Floder til en samlet Længde af 70—80,000 km og Kanalerne og de kanaliserede Vandveje til c. 3000 km. Midtpunktet for de store Kanalsystemer er hovedsagelig „Moder Volga", idet tre Systemer forbinder denne Flod med Neva, nemlig *Visjnji-Volotsjok Systemet,* der fører fra Tvertsa til Msta, *Tichvin Systemet,* fra Mologa til Ládoga, og *Mariekanalen,* fra Onega til Sjeksna (fra Rybinsk til St. Petersborg); af de andre Systemer nævnes *Beresinakanalen* (mellem Dnjepr og Dyna), *Oginskikanalen* (mellem Dnjepr og Njemen) og *Augostovokanalen* (mellem Dnjepr og Weichsel), som forbinder Østersøen med det sorte Hav, og endelig *Alexander af Württembergs Kanal,* der forbinder Volga og Nevasystemet med Dvina. Østevropas Søer har vel tilsammen et Areal af over 100,000 km². De store Floder har hidtil været den vigtigste Betingelse for Ruslands indenlandske Handel, men for øvrigt er som berørt Sejladsen ikke uden Hindringer, der navnlig fremkaldes ved de klimatiske Forhold, da alle Floderne en Del af Aaret er belagte med Is, ja de nordlige endog det halve af Aaret og derover.

e. **Klima, Plante- og Dyreverden.** Selvfølgeligt er Klimaet højst forskelligt i det udstrakte Land, men naar undtages de helt nordlige Egne, hersker der gennemgaaende et koldt tempereret Fastlandsklima, som uden bratte Overgange bliver mere og mere udpræget, jo længere man kommer mod Ø., hvilket dog ikke udelukker store Temperatursvingninger paa de enkelte Steder; men da de for det meste finder Sted om Vinteren, naar Termometret staar langt under Frysepunktet, kendes ikke vor Vinters Vekslen mellem Tø og Frost. Den aarlige Middelvarme veksler mellem ÷ 10 for de nordligste og 13 for Krims Sydkyst. De sydvestlige Vinde er vel for største Delen fremherskende (naar undtages de sydlige og sydøstlige Egne, der overvejende har østlige og nordøstlige kolde Vinde), og disse medfører ogsaa i den vestlige Del mildere og fugtigere Vejrlig om Vinteren, men paa deres Vej ind over det store Land bliver de efterhaanden koldere og tørrere. Idet der i øvrigt henvises til, hvad der II p. 11 er sagt i Almindelighed om Klimaet i Østevropa som væsentlig delt mellem den baltiske Provins mod N. og den pontiske mod S. — kun den nordligste Del hører til det arktiske Bælte —, tilføjes her nogle Eksempler for at vise Temperaturforholdene i de forskellige Egne. Archangelsk har en Middeltemperatur af c. $0,_4{}^0$ C., medens Januars er c. ÷ $13,_5$ (den laveste iagttagne er $47,_5{}^0$) og Julis 16—17 ^{0} (højeste 29); for Helsingfors er Tallene henholdsvis c. 4, ÷ $7,_8$ og 17, for Riga c. 11, ÷ $4,_5$ og 18, for St. Petersborg c. $3,_7$, ÷ 9 (laveste iagttagne ÷ 39) og 17, for Moskva c. 4, ÷ 11 (laveste ÷ 42) og 19, for Kijev c. 7, ÷ 6 og 19, for Kasan c. 3, ÷ 14 og $19,_5$, for Odessa c. 9, ÷ $4,_9$ og $22,_6$, for Astrachan over 9, ÷ 7 og 25. Nedbøren, der for en stor Del kommer ned som Sne, saaledes at Landet den halve Tid af Aaret og mere ligger under Snedække (kun helt mod S. og SØ. paa Stepperne er der ikke

altid Kanefore om Vinteren), er stærkest om Sommeren, naar undtages Krim, der mest har Efteraars- og Vinterregn; Nedbøren er stærkest i de vestlige Egne og tager af, jo længere man kommer mod Ø. I Volhynien er den aarlig 60—70, i Østersøprovinserne 50—60 cm (Helsingfors, c. 52, St. Petersborg c. 51, Varsjava c. 58 cm), Moskva har endnu 55, men Archangelsk kun c. 41, Odessa c. 40 og Astrachan 14 cm.

Ogsaa Planteverdenen fattes bratte Overgange og har i det hele Fastlandspræget, men paa Grund af den store Udstrækning fra N. til S. findes der dog ikke ringe Forskel paa Formerne. I de store Træk skelnes mellem tre Hovedformer: Tundraen, Skoven og Steppen, idet dog Menneskets Kultivering har indvirket navnlig paa de to sidste og indskrænket og omdannet dem. Naar undtages forkrøblet Pil og Dværgbirk, er den fuldstændige Mangel paa Skov og i det hele Træer karakteristisk for Tundraen, der for øvrigt er skildret før. Tundraens forkrøblede Krat gaar efterhaanden over i Skovregionen, der udgør c. 37 % af hele Rusland og er dobbelt saa stor som hele det øvrige Evropas tilsammen. Den nordlige Del, Naaletræernes Bælte, hvor Løvtræerne er helt underordnede (nogen Birk), naar omtrent til den 60. Breddegrad, mod Ø. dog til den 56., medens det sydligere blandede Bælte, der bestaar baade af Naale- og Løvtræer, især Eg og Lind (Bøg findes kun helt mod V.) og mod S. faar et mere sammensat Præg, naar mod V. til c. 50. Breddegrad og forløber mod NØ. til Volga, omtrent hvor den optager Kama; men Grænsen er ikke skarp, idet der pletvis findes Skov, især hvor der er Læ og Fugtighed, ogsaa i den nordlige Del af Steppe-regionen („Forsteppen", „Overgangssteppen"), der først efterhaanden faar den rette Karakter af den aabne, skovløse Græssteppe. Den første Del af Steppen hører til de bedst kultiverede og tættest befolkede Egne. I den egentlige Steppe skelner man mellem Græssteppen og den aralo-kaspiske Saltsteppe mod SØ., som er meget forskellig med Hensyn til Jordbunden; medens den første er dækket af den omtalte sorte Jord, er Saltsteppen leret og sandet, uden Muld og saltholdig. Den sorte Jord, der dækker et Areal halvanden Gang saa stort som Frankrig, er kun indtil 1 m tyk, men den underliggende Løss kan naa indtil 20 m; medens nogle Dele af Steppen har lave Buskvækster, har den kaspiske Saltsteppe helt Karakter af en Ørken. Sydgrænsen dannes af en Klitrække langs det kaspiske

Bisonokser i Bjelovitser Skoven.

Hav. Ogsaa det meste af Krim er Steppe, men paa Sydsiden af Halvøens Bjærge findes der et helt sydlandsk Landskab med stedsegrønne Træer, Laurbær, Figen, Granatæbler, Magnolia, Oliven og vild Vin.

Som karakteristiske D y r for Tundraen nævnes, foruden den ved Ishavskysten forekommende Isbjørn, Rensdyret, der er en vigtig Livsbetingelse for Beboerne, Lemmingen og Polarræven; men Tundraen besøges ogsaa af andre Dyr fra de sydligere Skovegne, som Ulv, Hermelin, Jærv m. fl.; af Fugleverdenen findes der Svømme- og Vadefugle, af Insekterne mærkes Myggene, der er en stor Plage for Mennesket. Som typiske for Skovregionen maa nævnes Egernet (Jord- og Flyveegern), Bjørnen, Lossen, Jærven, Bæveren, Elsdyret og Raadyret; det vilde Rensdyr, der før færdedes langt ned i Skovregionen, er nu forsvundet; ogsaa Ulv, Grævling, Ræv og Ilder er almindelige (Sobelen findes vist nu kun Ø. for Ural). Den tidligere i Evropas Skove almindelige Bisonokse træffes nu kun i Kavkasus og den ovennævnte Bjelovitser Skov, hvor den fredes. I Stepperegionen findes store Mængder af Gnavere, som nøje er tilpassede efter Steppens Planteliv, først og fremmest Spidsmusen, dernæst Steppemurmeldyret, Blindmusen o. a.; Egernet er ogsaa meget hyppigt, især i de sydligste Egne; Fugleverdenen er ligeledes meget rig, især paa Lærker og Trapper og Rovfugle, som Ørne, Gribbe og Falke, hvorimod Krybdyr og Padder ikke er meget talrige. For øvrigt har Steppen ligeledes mange Dyreformer tilfælles med Skovregionen. Af Insektæderne fremhæves den mærkelige Desman, der navnlig findes ved Volga og Don; karakteristisk for den sydrussiske Steppe er Salgaantilopen Ø. for Volga.

§ 3. Befolkning og historiske Forhold.

Østevropas Befolkning er særdeles broget, man har villet tælle over 100 Folkeslag, der talte c. 40 Sprog eller Dialekter; navnlig vidner de østlige Dele af Ruslands etnografiske Kort om de store Omvæltninger, der er foregaaede. Men i øvrigt er de foreliggende statistiske Oplysninger saa ufuldstændige, at det kun tilnærmelsesvis er muligt at angive Styrkeforholdet mellem de forskellige Nationaliteter. Den *slaviske* Stamme er den aldeles overvejende, idet den udgør c. $^4/_5$ af hele Befolkningen. Slaverne, der fra ældgammel Tid har været bosatte i Evropa, og som nu ogsaa er udbredte over en stor Del af Balkanhalvøen og det østlige Mellemevropa, indtog i den tidlige Middelalder langt fra denne dominerende Stilling, idet den nordlige Del af Østevropa fra Estland til Ural var beboet af *finske* Folk, ligesom ogsaa Egnen mellem Volga og Ural var i Hænderne paa disse og andre mongolske Folk, navnlig af *tyrkisk* Stamme; mod S. i Stepperne ved det sorte Hav boede Nomadefolket *Skytherne* og de med dem beslægtede *Sarmater,* af hvilke *Alanerne* var en Underafdeling; ogsaa fra Østersøens sydlige Kyster var Slaverne udelukkede af *Letter* og *Germaner.*

1. De slaviske Folk, som her skal omtales, er *Russerne,* Øst- eller Nordslaverne, og *Polakkerne,* der hører til Vestslaverne (se II p. 13), to Folk, der er skilte ikke saa meget ved nationale og sproglige Ejendommeligheder, skønt ogsaa disse er til Stede, som ved Modsætninger, der er fremkaldte ved de historiske Begivenheder.

Russerne er den talrigste Stamme; de udgør Hovedbefolkningen i hele det egentlige Rusland og henved 69 % af det evropæiske Ruslands Indbyggerantal; ogsaa de II p. 305 nævnte *Ruthenere* eller *Rusniaker (Rød*erussere) i Karpaterne hører til dem. Fællesnavnet Russere stammer først fra det 9. Aarhundrede, da Slavestammerne i Omegnen af Novgorod vendte sig om Hjælp til de normanniske *Vareger*

eller *Væringer,* ogsaa kaldte *Rus* (vistnok oprindeligt et Ord, hvormed Finnerne benævnede de skandinaviske Folk, Finnerne kalder endnu Sverige for *Ruotsi*) under Brødrene Rurik († 879), Sineus og Truvor, hvoraf den første senere blev Enehersker i Novgorod. Russerne deles i *Storerussere* (Veliko-Russere), *Lillerussere* (Malo-Russere) og *Hviderussere* (Bjelo-Russere); de første, der i alt Fald i de højere Stænder har en ikke ringe Tilsætning af tatarisk Blod, findes N. for en Linje omtrent fra Dynaburg over til Dons Knæ; S. for denne Linje bor de to andre. Lillerusserne findes væsentlig fra det østlige Galizien mod S. til det sorte Hav, og til dem maa ogsaa de ovennævnte Ruthenere regnes; Hviderusserne, der vistnok ikke er andet end Storerussere (de anses af nogle for at nedstamme fra den gamle slaviske Stamme Krivitsjerne og skal have deres Navn af deres lyse Haar), som er paavirkede af Polakkerne, bor i Landskaberne Ø. for Polen, navnlig i Litauen indtil Pripet mod S. Storerussernes Antal angives til 55, Lillerussernes til over 22 Mill., deraf c. $3^1/_2$ Mill. Ruthenere, Hviderussernes til næsten 6 Mill.[1])

Et almindeligt Karaktertræk hos den kraftig byggede, noget undersætsige Russer er et sorgløst, muntert Sind og en stærk Hang til Selskabelighed under rolige og lidenskabsløse Former, noget, hvorom den store Rigdom paa Folkesange med blide Melodier noksom bærer Vidne. Men under dette rolige Ydre kan han ogsaa vise sig listig og grusom og havesyg; navnlig driver det sidste ham til i Handel og Vandel at vise sig smaalig, ja ofte noget værre; Sproget har utallige Betegnelser for Begreberne stjæle og bedrage, og Korruptionen i den russiske Embedsstand er vel kendt. Man beundrer Russerens Evne til at efterligne og hurtig at opfatte og tage fat paa det nye, men fremhæver tillige hans Mangel paa Selvstændighed og Udholdenhed samt Evne til selv at skabe noget nyt, og trods den nyere Tids Fremskridt maa man sige, at Folket staar paa et lavere Kulturtrin end de andre store evropæiske Folk, og at Civilisationen er ligesom noget ydre paaklæbet, der ikke er gaaet ind i Blodet. Russerens stærke religiøse Følelse fører ham ofte over i Mysticisme, der faar de vidunderligste Sekter til at trives; dog synes den russiske Statskirke selv at være stivnet i døde Former uden Indflydelse paa Folkets moralske Liv, men vel paa det politiske: det Præg af Religionskrige, som Kampene mod de mongolske Undertrykkere havde, hviler i alt Fald til Dels endnu over deres Erobringskrige. For øvrigt maa man lægge Mærke til, at de daarlige Sider, som Uselvstændighed, Troløshed og Havesyge, er langt stærkere fremtrædende hos Almuen blandt Storerusserne, som i lang Tid lige til vore Dage har lidt under Livegenskabet, end hos de allerede i det Ydre forskellige, slankere byggede Lillerussere, der ikke har kendt denne Trældom, fordi de i lang Tid har staaet under Polen; de har en ædlere Holdning, er ærligere, selvstændigere og mindre havesyge; nogle af den russiske Litteraturs bedste Navne hører til dem.

Som en særegen Gren af Slaverne opstilles ofte *Kosakkerne* (russ. *Kasak*), men de maa regnes til Lillerusserne, navnlig Ruthenerne, hvem de ogsaa mest ligner i Ydre og Karakter. Oprindelig stod de under Polen, under hvis Overhøjhed de dannede en Slags Republik, styrede af en Hetman, i Ukraine og Landet mod V. indtil Dnjestr, hvorfra de laa i stadig Kamp med Tyrkerne; i Slutningen af det 16. Aarhundrede udvandrede en Del af dem Ø. paa til Don, hvor de først udviklede sig som det Rytterfolk, der nu kaldes de *donske Kosakker,* medens deres tilbageblivende

[1]) Befolkningsstatistikken i Rusland er højst mangelfuld, Folketælling i almindelig Forstand har tidligere egentlig ikke fundet Sted; man gik frem efter de saakaldte „Revisioner", hvorved der ofte kun toges Hensyn til den mandlige Befolkning; kun i Finland fandt der regelmæssig tilbagevendende Tællinger Sted, og i Østersøprovinserne blev der 1881 første Gang foretaget en saadan. Først 1897 foretoges virkelig almindelig Folketælling, men Tallene er endnu meget usikre, især med Hensyn til Nationalitet og Konfession.

Stammefrænder mod V., de saakaldte *Saporoger* (ɔ: de, der bor hinsides Porogerne, Faldene ved Dnjepr), midt i det 17. Aarhundrede gav sig under Rusland, som helt opløste deres Stat 1775; senere forflyttedes Resterne af dem til Landet mellem Kuban og Manytsj.

Det russiske S p r o g med eget Alfabet, der stammer fra det gammelslaviske og i sin nuværende Form gaar tilbage til Peter den Stores Tid, og som udmærker sig blandt de slaviske Sprog ved sin Velklang, er i Forhold til sin store Udbredelse kun lidet afvigende i sine Dialekter.

Østgrænsen for de af *Polakkerne* særlig beboede Lande (se for øvrigt II p. 305) kan drages fra N. til S. omtrent over Byerne Suvalki, Bialystok og Siedlce og derfra mod SØ. til Zamosc, hvorefter den vender sig mod SV. til Vislokas Kilder i Karpaterne; men denne Grænse er i øvrigt meget ubestemt, og ligesom Germanerne trænger Polakkerne fra V., gør Russerne det her; ved russisk Indvandring og Indførelsen af det russiske Sprog i Kirke, Skole og Øvrighed søger Regeringen at tilintetgøre den polske Nationalitet. Mod Ø. er Polakkerne endnu temmelig udbredte mellem Litauerne, Lille- og Hviderusserne; Dnjepr kan omtrent sættes som Østgrænsen for disse polske Enklaver. Polakkernes Antal i Østevropa er c. 7,9 Mill. Den kraftige, smukt byggede Polak er i meget en Kontrast til Russeren. Han er sirlig, let og livlig, rask til at handle og holder stærkt paa sin Individualitet, men derfor ofte letsindig, upraktisk, lidenskabelig og ude af Stand til at rette sig efter andre, Karaktertræk, der tit er komne til Orde i den polske Historie og har bidraget til Landets Undergang. Polakken holder af at optræde luksuriøst, og for at tilfredsstille denne Lyst paalægger han sig Savn i det daglige Liv; man møder derfor, endog hos de højeste Klasser, Lurvethed og Pragt ved Siden af hinanden. Den dannede Middelstand mangler næsten helt; Bønderne, der ligesom i Rusland i lange Tider har været trykkede under Livegenskabet, lever under højst usle Forhold. Folket er i sin Helhed stærkt forbitret paa de russiske Undertrykkere, stærkest føles maaske Trykket i de kirkelige Forhold; alle Polakkerne er Romersk-Katolikker. Det polske Sprog, der benytter det latinske Alfabet, er rigere paa Hvislelyde end det russiske og ikke saa ejendommeligt som dette, men meget velklingende og har en rig poetisk Litteratur. Det reneste polsk skal tales i Lille Polen omkring Sandomierz.

Kosak.

Af Sydslaver findes kun nogle *Serbere* i enkelte Kolonier omkring Jekaterinoslav og henved 100,000 *Bulgarere* i Bessarabien og paa Krim.

Af de andre indoevropæiske Folk nævnes først de *lettiske* Folk, *Litauerne* og *Letterne* (se II p. 13), der bor omkring den rigaiske Bugt fra Njemen mod V. til Peipussøens Sydspids mod Ø.; mod S. naar de omtrent ned til Grodno. Dette Folk, Oldtidens *Æstyer,* ɔ: Østmænd, har boet her fra ældgammel Tid, snart staaende under Germanerne, snart under Slaverne; heller ikke deres Sprog, som regnes til de ejendommeligste i Evropa, har nogen egentlig selvstændig Litteratur trods Folkets poetiske Begavelse, der navnlig faar sit Udtryk i Folkesangene (Dainos). Den *litauiske* Dialekt, den reneste, tales omkring Njemen (i de vestlige Dele af Litauen kaldes Folket ogsaa *Schmuder* eller *Samogitier);* den anden Dialekt, den *lettiske,* tales i

Kurland og det sydlige Lifland. Litauerne, der længe havde staaet under Polen, er Romersk-Katolikker, hvorimod Letterne mest er Lutheranere. Deres Antal kan i det hele sættes til mellem 3 og 4 Mill.

Germanerne, c. $1{,}_8$ Mill., som navnlig er indvandrede siden Peter den Stores Tid, bor især i Østersøprovinsernes Byer og desuden i Polen og mange spredte Agerdyrkningskolonier, der anlagdes i det 18. Aarhundrede, ved Volga (Saratov og Sarepta), i den pontiske Steppe, især ved nedre Dnjepr, og paa Krim, for øvrigt findes Tyske i alle større Byer. — *Svenske,* c. 368,000, bor i Finland, navnlig i Østerbotten og det vestlige Nyland samt paa Ålandsøerne; de nogle Tusinde Svenske i Estland kalder sig *Eibofolk,* ɔ: Øbofolk. — *Rumænerne,* c. $1{,}_1$ Mill., udgør væsentlig Bessarabiens Befolkning, begrænsede mod Ø. af Dnjestr, men ogsaa østligere har de nogle Enklaver. — Endelig omtales, foruden de c. 100,000 *Grækere* (især ved det asovske Havs nordlige Bred), *Armeniere* (c. $1{,}_2$ Mill.) og *Sigenere,* de c. $5{,}_1$ Mill. *Jøder,* der for største Delen bor i Polen, hvor hele Egne er beboede af dem, samt blandt Litauerne, Hvide- og Lillerusserne; de har her næsten udelukkende Handelen i deres Hænder, og ved den Maade, paa hvilken de benytter deres Magt, maa de siges selv at have bidraget noget til de senere Aars afskyelige Jødeforfølgelser („Pogrom", ɔ: Ødelæggelse); de har ogsaa i den nyere Tid bosat sig i det pontiske Lavland mellem Kosakkerne og de Tyske, hvorimod deres Tal er ringe blandt Storerusserne, som selv har Sans for at være Handelsmænd; en egen Sekt er de faa Tusinde *Karaïter (Karaer)* paa Krim, der i Modsætning til de andre Jøder er meget agtede Folk.

2. Af de mongolske Folk, der dels hører til de *uralsk-altaiske,* dels til de *tyrkisk-tatariske* Folk, udgør af de første *Finnerne,* af Slaverne kaldte *Tsjuder,* Hovedmassen. Fra deres oprindelige Hjem Ural har de efterhaanden udbredt sig over store Dele af det nordlige og østlige Evropa, og de civiliserede Stammer blandt dem (Finner og Magyarer) har efterhaanden mistet de for den mongolske Race ejendommelige Træk. Her har vi at gøre med *Vestfinnerne* og de spredt boende *Østfinner.* Af Vestfinnerne indtager de *egentlige* eller *baltiske Finner (Suomi)* det største Areal; de udgør næsten hele Befolkningen i Finland og regnes til c. $2{,}_5$ Mill. sammen med den nærbeslægtede Stamme *Karelerne,* der bebor det østlige af Landet (Folket mod SV. kaldes ogsaa Tavaster). Mod N. ved Kolahalvøens Nordkyst og omkring Enaresøen bor 14—1500 *Lapper,* og S. for den finske Bugt samt paa Dagø og Øsel findes c. 650,000 *Ester* (selv kalder de sig *Tallopoëg,* ɔ: Jordens Sønner), medens der af *Liverne,* som før befolkede hele den vestlige Del af Lifland, nu kun findes et Par Tusinde tilbage paa Nordspidsen af den kuriske Halvø; desuden nævnes *Ingrerne* i Ingermanland. — Til Østfinnerne hører først den nordlige Afdeling, der næppe overskrider den 60. Breddegrad og lever som Jæger- og Fiskerfolk; hertil regnes de vistnok oprindelig fra Altaibjærgene stammende *Samojeder,* der kun bestaar af nogle Hundrede Familier og som ægte Rensdyrnomader gennemstrejfer Tundraegnene omkring Petsjora; *Vogulerne (Vogulitsjerne)* eller *Ugrerne,* der dog mest bor Ø. for Ural, kun nogle faa Tusinder bor ved Petsjora og Vytsjegda. S. for den 60. Breddegrad bor flere Stammer, som kan sammenfattes under Navnet *Volgafinner,* og hos hvem Agerbruget faar Overhaanden, jo mere man kommer mod S. Til dem hører det ægte Jæger- og Fiskerfolk *Permierne* eller *Permjakerne,* henved 100,000, ved øvre Kama og *Votjakerne* (eller *Voterne,* selv kalder de sig *Utmurdi,* ɔ: Mennesker), c. 300,000, mellem Vjatka og Kama; disse Folk hævede sig allerede tidlig til en vis Kultur og dannede i første Halvdel af Middelalderen et stort Rige, *Barmien* eller *Bjarmeland,* der strakte sig op til Ishavet langs det hvide Havs Kyster. Sydligere noget oven for Volgas første Knæ bor *Tsjeremisserne,* c. 300,000, *Mordvinerne,* c. 800,000, spredte i talrige Enklaver paa

begge Sider af Volga S. for Kamas Indløb, og *Tsjuvasjerne,* ligeledes paa begge Sider af Volga; de tre sidste Folk sammenfattes ofte under Navnet den *bulgarske Gruppe;* Tsjuvasjernes Sprog er dog nærmest de tatariske. — Af disse finske Folks Dialekter, som i øvrigt staar hinanden nær, især hvad de vestfinske Dialekter angaar, er det egentlig finske Sprog det mest udviklede, og kun det har en Litteratur (Kalevalasagnene), skønt alle de finske Folk er poetisk begavede. De fleste finske Folk er kristnede, men der findes hos mange af dem ikke faa Rester af deres tid-

Samojeder.

ligere Overtro og Hedenskab, Sjamanismen. De finske Folk udgør tilsammen c. 5 Mill.

Hovedmassen af de i det østlige og sydøstlige Østevropa boende *tyrkisk-tatariske* Folk, i alt henved 4 Mill. (med Kalmukkerne), er vistnok kommet ind med Mongolerne i det 13. Aarhundrede; Riget *Kaptsjak,* der stiftedes af Dsjingischans Søn Batu og laa Ø. for Volga, holdt i over 200 Aar Russerne under Aaget; senere faldt Riget ved indre Uroligheder i flere Stater, hvoraf de vigtigste var *Kasan* og *Astrachan.* De tyrkiske Stammer er endnu for en Del undertvungne og hænger fast ved Islam. Russerne benævner dem gerne med Fællesnavnet *Tatarer* (af Tartarus). De fleste hører til de saakaldte *Kasantatarer,* der i et Antal af henved en Mill. bor ved Volga fra Nisjnji-Novgorod til ud over Kasan, men mest om den sidste By. Sydligere Ø. for Volga og i det sydlige Ural, navnlig i Guvernementerne Pensa, Tambov, Ufa og Orenburg, bor *Metsjerjækerne* og *Basjkirerne* (*Basjkurter,* ɔ: Biernes Førere), c. 900,000; de første er dog vistnok oprindelig finske Folk, som ved Blanding er blevne tyrkiske. I den kaspiske Slette S. for Obtsjei Syrt bor *Kirgiserne* (de

kalder sig selv *Kaisaker*), vel henved 200,000, hvoraf de fleste findes mellem Ural og Volga; nogle bor ogsaa paa den anden Side af Volga ned til Manytsj, hvor de støder op til *Nogai-Tatarerne* ved Volgas Nedreløb og paa Krim. *Nogaierne* paa Krim, maaske flere Hundrede Tusinder, er vistnok indvandrede, da Osmannerne kom til Evropa; deres Riger var tributpligtige til Sultanen, indtil de 1783 kom ind under Rusland; i de senere Aar er mange udvandrede til Tyrkiet. — Ægte mongolske Folk er de c. 500,000 endnu hedenske *Kalmukker* eller *Kalmykker (Eluth),* der i det 17. Aarhundrede indvandrede i Landet mellem nedre Volga og Manytsjlavningen, desuden bor nogle i Enklaver ved nedre Don; den store Mængde af Kalmukkerne flygtede i det 18. Aarhundrede (1770—71) tilbage til deres egentlige Hjem Kina.

KEJSERDØMMET RUSLAND

§ 1. Historiske og politiske Forhold.

Som berørt p. 450 har den russiske Stat taget sin Begyndelse i den midterste Del af Østevropa, hvor de første slaviske Kolonier var Novgorod, Smolensk og Kijev; 862 kom de varegiske Brødre til Landet, og Ruriks Rige i Novgorod udvidede sig efterhaanden under Efterfølgerne, saa at det strakte sig fra den finske Bugt og Karpaterne til Volga og Kavkasus; efter Vladimirs Død 1015 deltes Riget og faldt efterhaanden i flere og flere Stykker. Under Mongolertiden (se ovenfor) var de russiske Fyrster Vasaller af Riget *Kaptsjak,* store Dele gik tabt til Polen, medens Novgorod i Forbund med Hansestæderne blomstrede som Handelsrepublik. Ivan III Vasilievitsj, Storfyrste af Moskva fra 1462, blev Grundlægger af det nye russiske Rige; han frigjorde Landet for Mongolernes Herredømme og erobrede Novgorod; ved hans Død var Riget c. 2,3 Mill. km², tre Gange større end ved hans Tronbestigelse; under Efterfølgerne, navnlig Ivan IV den Skinhellige (den første, der kaldte sig Czar) midt i det 16. Aarhundrede, udvidedes Riget, men først Peter den Store af Huset Romanov, ved hvis Regeringstiltrædelse 1689 Riget med de asiatiske Besiddelser var c. 14,4 Mill. km², drog Staten ind i de evropæiske Rigers Tal. Han søgte, i alt Fald i det Ydre, at indføre evropæisk Civilisation, gjorde Herskermagten uafhængig af Adel og Gejstlighed — 1721 antog han Titel af Kejser i Stedet for Czar — og skaffede Rusland Adgang til Østersøen, idet han fra Sverige erobrede *Østersøprovinserne,* hvor han 1703 grundlagde St. Petersborg, ligeledes trængte han Polen tilbage til Dnjepr. Hans Plan om ogsaa at faa Landene ved det sorte Hav og fortrænge Tyrkerne udførtes dog ikke af ham, men af Katharina II af det endnu regerende holsten-gottorpske Hus; *Sydrusland* erobredes, og Tyrkerne trængtes tilbage til Dnjestr, tillige erhvervedes ved Polens Delinger (1772, 93 og 95) *Litauen, Ukraine, Volhynien* og *Podolien; Kurland,* der hidtil havde bevaret en vis Uafhængighed, kom ind under Rusland 1795. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede udvidedes Riget med *Finland* (1809), *Polen* (1814) og *Bessarabien,* og vel gik det sidste Land med Donaumundingen atter tabt ved Krimkrigen 1856, men 1878 erhvervedes det til Dels atter, saa at Pruth nu er Grænsefloden, og tillige lykkedes det Rusland betydeligt at reducere sin Fjende Tyrkiet. Haand i Haand med disse store Udvidelser i Evropa er Erobringene i Asien gaaede for sig; tidligere (I. p. 359) er omtalt Russernes Fremtrængen i *Sibirien* og *Amurlandet* (I. p. 363), ligeledes de

nyeste Erobringer i *Centralasien* (se I p. 363) samt i *Turkestan* og *Kavkasuslandene* (se I p. 364 og 365). Rigtignok led Ruslands Bestræbelser for at sikre sig Magten i Østasien et betydeligt Afbræk ved Krigen med Japan 1904—5, da dette Land følte sig truet ved Ruslands voksende Indflydelse i Korea og dets Fremtrængen i Mandsjuriet; det maatte opgive Korea og det sydlige Sachalin og rømme Mandsjuriet. Men det mægtige Rige lader nu til at være kommet over det og har atter Fremgang i Østen, saaledes i det nordlige Mongoli (se I p. 348). — Saaledes er det russiske Rige, hvis Besiddelser ligger samlede i Evropa og Asien, det største paa Jorden, idet det omfatter $^1/_7$ af alt Land, kun det engelske Kolonirige overgaar det i Størrelse. Paa Grund af sin nordlige Beliggenhed og de dermed følgende uheldige klimatiske Forhold staar det langt tilbage baade for det engelske Kolonirige og Kina, hvad Indbyggertal angaar. Tyngdepunktet for Riget ligger selvfølgelig i de evropæiske Besiddelser, det kan alene ses deraf, at skønt de næppe udgør $^1/_4$ af Arealet, lever dog $^4/_5$ af Befolkningen her. Det evropæiske Rusland, der er den største af vor Verdensdels Stater, henved 9 Gange saa stor som Østerrig-Ungarn, har dog langt fra den tilsvarende Indflydelse paa Grund af det lavere Kulturstandpunkt, paa hvilket Rusland i det hele befinder sig; thi trods de virkelige Fremskridt, der er skete i den senere Tid, som Livegenskabets Ophævelse og en større Centralisation af de enkelte Landsdele, staar der overordentlig meget tilbage at udrette i social og politisk Henseende, ja de hidtil indførte Reformer kan ikke en Gang gøre Nytte, da de højere Stænder, navnlig i Embedsklassen, ophæver Virkningen af dem, noget, der især gælder Bestræbelserne for at skaffe bedre Oplysning. Kun en ringe Del af Folket har Syn for disse ulykkelige Tilstande, et Misforhold, der i vor Tid har fremkaldt stærke Gæringer og de betænkeligste Udbrud af Fanatisme (Nihilisterne), ja i de allersidste Aar i Anledning af den japanske Krig ligefrem et stærkt revolutionært Røre, som har ført til et mere alvorligt Forsøg paa at erstatte det gamle Regeringssystem med mere vestevropæiske Forfatningsformer (se ndfr.).

Det *russiske Rige* i det hele angives, med Aralsøen, det kaspiske Hav og det asovske Hav, til 22,285,700 km² med c. 167 Mill. Indb. — med Vasalstaterne Buchara og Chiva til 22,557,000 km² med c. 169,3 Mill. Indb. —, deraf er det *asiatiske Rusland* (med Aralsøen og det kaspiske Hav) c. 16,858,000 km² med c. 31 Mill. Indb., c. 1,9 paa 1 km².

Det *evropæiske Rusland*, som her skal beskrives, er 5,389,700 km² (med det asovske Hav c. 5,415,000 km²) med henved 136 Mill. Indb. (1911), altsaa c. 25 paa 1 km²; det er saaledes et af Evropas daarligst befolkede Lande, kun Norge og Sverige staar tilbage for det. Tættest befolket er det midterste Rusland. N. for en Linje fra den finske Bugt over Vologda, Vjatka og Perm synker Tætheden langt under Middeltallet, Guvernementet Vologda har 4, Olonets 3, Archangelsk (med Novaja Semlja og de andre Øer) endog kun 0,5 paa 1 km²; Finlands gennemsnitlige Tæthed er henved 9, tættest befolket er selvfølgelig den sydlige Del, Nyland har saaledes 34, Uleåborg mod N. kun 2 paa 1 km². Det sydøstlige Hjørne S. for en Linje fra Dnjeprs Munding over Saratov og Ufa til Jekaterinenburg er ligeledes tyndt befolket, daarligst mellem nedre Volga og Ural, hvor der kun er faa paa 1 km²; Guv. Astrachan har i sin Helhed 5, Orenburg 11 paa 1 km²; herfra maa dog undtages det sydlige Krim, Donmundingen og Volgadalen indtil Sarepta, hvor Tallet stiger til c. 50 paa 1 km². Inden for disse to Linjer, der løber sammen til en spids Vinkel mod Ø., er Befolkningen tættest og temmelig lige fordelt, for det meste 40—50 paa 1 km²; størst er Tætheden i Polen, der har c. 98, navnlig det vestlige Polen (Guv. Piotrkov og Varsjava har henholdsvis 162 og 142), og i de Egne,

hvor den sorte Jord findes, nemlig fra det østlige Galizien gennem Podolien og Ukraine op over Moskva, hvor Tallet er 80—90. Befolkningen er i stærk Stigen, ved 1700 var der c. 20 Mill., 1782, da Rigets Størrelse var c. 3,4 Mill. km², var der c. 27,5 Mill. Indb., men 1897 var der 103,7 Mill., og Fødslernes Antal overgaar Dødsfaldenes med omkring $1^1/_2$ Mill. og derover aarligt (1905 fødtes c. 4,819,000 og døde 3,411,000). Udvandringen er forholdsvis ubetydelig og gaar overvejende til Asien, kun Polakker og Lillerussere udvandrer mest til Nordamerika (de Forenede Stater); den fremmede Indvandring er ogsaa ubetydelig; i 1909 rejste der ud af Landet i hele Riget c. 572,000 (deraf 299,000 Fremmede) og kom ind 584,000 (deraf 371,000 Fremmede); i det Indre foregaar der derimod betydelige Vandringer, navnlig til de østlige og sydlige Egne, efterhaanden som de indvindes og aabnes for Kulturen ved gode Samfærdselsmidler. Bybefolkningen er ikke særlig stor, ved 1880 var den kun 10 %, størst i Polen, c. 17 %, mindst i Finland, c. 8 %, ved 1900 var den i Rusland c. 15 %, i Polen c. 25 %, i Finland c. 12 %.

Russisk Pope.

I de religiøse Forhold hersker der den samme Brogethed som i de etnografiske, men ogsaa her har een Konfession i høj Grad Overvægten. Den *græsk-katolske* Kirke er Statskirke og staar umiddelbart under Kejseren, under hvem den styres af den „hellige Synode" i St. Petersborg; i Spidsen for Kirken staar 3 Metropoliter (i St. Petersborg, Moskva og Kijev) og 19 Ærkebiskopper; til den bekender sig den allerstørste Del af Russerne, Bulgarerne, Rumænerne, Grækerne og en Del af de østlige Folkeslag; Kirken støttes af en talrig Gejstlighed, der kan deles i den sorte eller Klostergejstligheden — Aar 1907 var der 923 Klostre, kaldte Lavra og Monastyr, med c. 17,600 Munke og 52,900 Nonner og Klostersøstre — og den hvide Gejstlighed, ɔ: Præsterne eller Poperne (1908: c. 48,000) og andre Kirketjenere; inden for Statskirken gives der dog en Mængde Sekter, som sammenfattes under Navnet *Raskolnikere* ɔ: frafaldne (af Raskol, ɔ: Kirkespaltning), og hvis Tal skal være c. 11 Mill.; men det er vanskeligt at angive det, da Sekterne for en stor Del er hemmelige. Andre Trosbekendelser er tilladte, men det er dem forbudt at drive Propaganda, og Religionsfriheden bestaar kun egentlig af Navn, da Staten søger at undertrykke de andre Bekendelser og betragter det som sin hellige Opgave at gøre hele Folket „rettroende". Den *romersk-katolske* Kirke, hvortil Polakkerne hører, virker navnlig under et stærkt Tryk; den styres af 2 Ærkebiskopper (i Mohilev og Varsjava) under Generalkonsistoriet i St. Petersborg. Ogsaa den *lutherske* Kirke, hvortil Finlands og største Delen af Østersøprovinsernes Befolkning hører, lever under vanskelige Forhold. De fleste tyrkiske Folk er *Muhamedanere*, *Hedninger* findes især blandt Volgafinnerne; Kalmukkerne er Buddhister. Efter Folketællingen i 1897 var der i

hele Riget af Romersk-Katolikker c. 8,9, af Protestanter henved 5, af Jøder 3,2 % (1911 angaves Jødernes Tal til c. 5,1 Mill.) og af Muhamedanere c. 10,8 %.

Oplysningen er meget ringe, ringere end i noget andet evropæisk Land undtagen Tyrkiet. Mest gøres der for Undervisningen blandt Lutheranerne og Romersk-Katolikkerne, hvorfor den ogsaa staar højst i Finland, Østersøprovinserne og for en Del i Polen; kun i Finland og Østersøprovinserne er der egentlig Skoletvang. Statskirken gør meget lidt for Undervisningsvæsenet, skønt der er sket Fremskridt siden Livegenskabets Ophævelse; vistnok kun 10 % af Befolkningen nyder den nødtørftigste Undervisning, og det er ikke sjældent endog blandt de velstillede at træffe Folk, der hverken kan læse eller skrive; i 1887 var næsten 71 % af Rekrutterne Analfabeter, og 1897 var af hele Befolkningen (Finland undtagen) 78,9 % Analfabeter. Først efter 1870 er der gjort noget alvorligt for Oprettelsen af Almueskoler; 1880 opgaves der at være c. 36,200, med Finland, 1907 var Tallet c. 92,500 med i alt c. 5,7 Mill. Elever, ligeledes er der efterhaanden oprettet en Del Mellemskoler til Uddannelse af Lærere. I det hele gøres der mere for den højere Undervisning, om ogsaa den hæmmes ved den strænge Opsigt og den vilkaarlige Indgriben fra Regeringens Side; der er 10 Universiteter, nemlig i St. Petersborg, Moskva, Dorpat, Kijev, Charkov, Varsjava, Kasan, Odessa, Saratov og Helsingfors; men de Studerendes Antal er ikke særligt stort (mest besøgte er St. Petersborgs og Moskvas), og det er netop fra de studerende Kredse, de revolutionære Rækker mest rekruteres. Af de mange videnskabelige og lærde Selskaber staar Videnskabernes Akademi i St. Petersborg højest.

Vel har Livegenskabets Ophævelse 1861, hvorved over 24 Mill. Bønder blev frigjorte, bidraget meget til at udfylde Kløften mellem de forskellige Stænder og hidføre en ligeligere Fordeling af Rettigheder og Byrder, men socialt er Kløften stadig meget betydelig, maaske større end i noget andet evropæisk Land. Adelen, der egentlig kun er Tjenesteadel og ikke Fødselsadel (de gammelrussiske Adelsmænd, Bojarerne gives ikke mere), og som deles i Rangklasser, besidder endnu en stor Del af Jorden ligesom Kirken (over Halvdelen af hele Jorden er dog Statsejendom), medens den største Del af Bønderne ikke kan siges endnu frit at eje sin Jord, da der, navnlig i Storerusland, hersker Jordfællesskab, det saakaldte Mir, det vil sige Kommunen fordeler Jorden blandt Medlemmerne og kan foretage Omfordeling, naar den finder det betimeligt.

Næringsveje. Rusland er først og fremmest et Agerdyrkningsland, uagtet store Dele er uopdyrkede og Agerbruget drives meget mangelfuldt; over $^3/_4$ af Befolkningen er beskæftiget ved Landbruget. Man regner c. 27 % Agerland og Have, 37 % Skov, 16 % Eng og Græsland og 20 % uproduktivt (Finland er her ladt ude af Betragtning, men vil blive omtalt senere). Men trods dette er dog Rusland et af Verdens mest kornproducerende Lande; i Gennemsnit er Høsten henved Halvdelen af hele Evropas, men den er meget vekslende, da Klimaet ofte fremkalder Misvækst, der kan hidføre Hungersnød i store Dele af Riget; kun de Forenede Stater overgaar Rusland i Kornproduktion. Agerbruget ernærer ikke alene Befolkningen, men leverer ogsaa de vigtigste Udførselsartikler; man regner, at c. 13 % af Kornet udføres. De vigtigste Agerdyrkningsdistrikter findes i den sydlige Del af Skovregionen, Østersøprovinserne, Vestrusland og den sorte Jords Omraade i Sydrusland, der er Evropas egentlige Kornkammer. Den vigtigste Kornsort er Rug, dernæst Havre, Hvede, Byg og Boghvede samt Majs og Ris i det sydlige Rusland. Hvad Hør og Hamp angaar, staar Rusland i første Række; Arealet (c. 1,6 Mill. ha), der anvendes til Høravl, er større end det øvrige Evropas, og Produktionen udgør henved Halvdelen af hele Verdensdelens; Hamp indtager c. 800,000 ha. Foruden disse

Hovedprodukter dyrkes Sukkerroer i stor Mængde, navnlig i Guvernementerne Kijev, Charkov, Podolien og Varsjava; i 1903 produceredes der c. 76,4 Mill. Dobbeltcntr. Kartoffelavlen, der er af stor Betydning, er i stadig Stigen, navnlig i Vestrusland, hvor den især benyttes til Brændevinsbrænding; ligeledes er Tobaksavlen af stor Vigtighed, især i Guv. Poltava, Tsjernigov, Bessarabien og Samara (1903: c. 717,000 Dobbeltcntr.); Humle dyrkes i større Mængder i Polen, Podolien og Egnen om Moskva; i de sydlige Egne, navnlig i Bessarabien og Taurien, har Frugtavl ikke ringe Betydning; i Bessarabien, ved Dnjestrs Limank, i det sydlige Krim, ved nedre Don og til Dels i Guv. Cherson dyrkes megen Vin, den aarlige Produktion er henved 3 Mill. hl, deraf c. Halvdelen fra Bessarabien; Grøntsager dyrkes over hele Landet. — Skønt Kvægavlen ikke har den Betydning som Agerbruget, i alt Fald for Udførslen, og skønt den ogsaa for en stor Del drives med Ukyndighed, især i de østlige Dele af Riget, er den dog af stor Vigtighed, især N. og S. for de store Agerdyrkningsdistrikter, og Rusland overgaar i Husdyrenes Mængde vistnok alle andre evropæiske Lande. Navnlig er der Rigdom paa Heste; endog forholdsvis staar Rusland her som et af de første Lande, 1909 var der 22,1 Mill.; især paa de sydrussiske Stepper findes de i store Mængder, hvor de lever i halvvild Tilstand, og hvor der er et lignende Husdyrliv som paa de ungarske Pustaer; Hornkvæget, c. 33 Mill., findes ligeledes paa Stepperne, men udgør ogsaa en vigtig Faktor i Landbruget i Agerlandet; Faareavlen (c. 41,3 Mill. Faar og Geder), der dog er noget i Tilbagegang, finder Sted over hele Landet, men staar højst i Sydrusland, Polen og Østersøprovinserne; af Svin var der 1909 10,3 Mill. Af særlige Husdyr nævnes mod N. Rensdyret og mod S. Kamelen (1907: c. 350,000 Rensdyr og 240,000 Kameler). En vigtig Rolle i Landbruget spiller Biavlen paa Grund af de store Lindeskove, især i Polen og hele Mellemrusland; derimod er Silkeavlen som tidligere havde en Del at sige i de sydlige Egne, næsten helt ophørt. — Skønt Landet er meget rigt paa Skov, er Driften dog ikke af særlig stor Betydning; det er først i den senere Tid, at Regeringen har taget sig af Skovdriften og søgt at standse den vilde Ødelæggelse, hvorfor ogsaa Træudførslen er i Stigen trods Landets eget store Forbrug — de fleste Huse bygges af Træ —, i 1909 var Udbyttet af Statsskovene over 42,45 Mill. Rubler (en Sølvrubel, delt i 100 Kopek, = c. 1,92 Kr.); vigtige Produkter af Skovbruget er ogsaa Tjære, Beg, Harpiks og Potaske. — Af stor Betydning for en ikke ringe Del af Befolkningen er Jagt og endnu mere Fiskeri. I de nordlige Egne er den første en Hovedbeskæftigelse, og Pelsværk og Fuglenes Fjer og Skind er vigtige Handelsartikler. Fiskeriet afgiver dog Erhverv for en langt større Mængde (der regnes over $1^1/_2$ Mill. professionelle Fiskere) baade ved Kysterne, Indsøerne og Floderne; af de mange Fisk fremhæves Støren, der især fanges i Volga og det kaspiske

Russisk Bonde med Plov.

Hav og afgiver de vigtige Artikler Kaviar og Husblas. — Af Mineralier leverer det evropæiske Rusland ikke særlig meget, det store Udbytte af Guld, Sølv og Platina falder paa Urals asiatiske Side, fra Ural kommer ogsaa meget Kobber, fra Polen faas Zink; ellers er Østevropa selv kun særlig rigt paa Jærn, Kul og Salt, men det er først i de senere Aar, at disse Rigdomme bliver udbyttede i større Grad. Navnlig har de store Stenkulslejer i Polen (Dombrova), Donetsbæknet, i Form af Anthracit, og Moskvabæknet (Rjasan, Tula, Kaluga) i lang Tid været temmelig upaaagtede paa Grund af det rigelige Skovmateriale; nu er Kulproduktionen i stadig Stigen, 1907 udgjorde den henved 24 Mill. Tons, hvoraf henved $^3/_4$ kom fra Donetsegnen, og det meste af Resten fra Polen. Jærnerts findes, foruden i Ural, i Kamas, Donets' og Moskvas Bækner, ogsaa forekommer det som Sumpjærnerts i de nordlige og vestlige Egne; 1906 produceredes henved 2,$_3$ Mill. Tons Jærn og Staal. Salt findes i store Mængder i Guvernementerne Perm, Orenburg og Astrachan (Stensalt) og i de sydrussiske og Tauriens Steppesøer; 1907 produceredes i alt henved 1,$_{84}$ Mill. Tons. Nafta- og Petroleumskilderne ved det kaspiske Hav (Halvøen Apsjeron) er meget betydelige; 1907 produceredes henved 7,$_7$ Mill. Tons (1903 endog 19,$_6$ Mill.). — Industrien har i de sidste halvhundrede Aar taget et mægtigt Opsving paa Grund af den store Beskyttelsestold, og skønt den langtfra kan maale sig med den vest- og mellemevropæiske og ikke har stort at sige paa det evropæiske Marked, er den dog saa betydelig, at den i mange Henseender dækker Landets eget Behov og har fundet et udstrakt Afsætningsomraade i Asien. Der er nu næsten Fabrikker af enhver Slags, hvoraf mange rigtignok er grundlagte af Udlændinge; mange tilhører dog den russiske Adel og Stormandsklasse, hvorfor en stor Del af dem ikke ligger i Byerne, men paa Landet; nogle Fabrikater som Ruslæder, navnlig fra Guv. Jaroslav og Kostroma, Tovværk og Sejldug og Samovarer har dog et særligt Ry i Evropa. Den største Industri drives i det mellemste af Storerusland i Guv. Moskva, Vladimir, Kostroma, Jaroslav, Kaluga og Tula, og Moskva er det egentlige Midtpunkt, desuden i det vestlige og mellemste Polen, Estland og St. Petersborg. Særlig maa fremhæves det betydelige Opsving i Uld- og Bomuldsindustrien, Moskva er Sæde for en meget anselig Klædeindustri, Bomuldsindustrien har allerede en Tid været stor nok til helt at dække det hjemlige Behov. Dernæst maa nævnes den store og i Landet gamle Industri i Hør og Hamp (Tovværk og Sejldug). Af andre Grene mærkes Roesukkerindustrien, navnlig i Kijev, Jærnstøberierne og Maskin- og Vaabenfabrikationen, for hvilken Tula er Midtpunkt, de betydelige Brændevinsbrænderier (1898 produceredes c. 9,$_5$ Mill. hl), Industrien i Mel og Olie samt i Tobak, Papir, Talg, Stearin, Beg og Tjære, det sidste i det nordlige Rusland (Archangelsk, Vologda), ligeledes Skibsbyggerierne og Vognfabrikkerne. Værdien af Industrivarer i 1905 angaves til c. 2156 Mill. Rubler og Arbejdernes Antal til c. $1^1/_2$ Mill. Desuden maa der gøres opmærksom paa, at en meget stor Del af Varerne fremstilles ved den af den lange Vinter begunstigede Husindustri blandt Bønderne (Vævning i Hør, Hamp og Bomuld, Trævarer, Husgeraad af alle Slags, Lervarer osv.). — Handelen, navnlig den indenlandske, har overordentlig stor Betydning, men lider stadig under Manglen paa gode Samfærdselsmidler, som de sejlbare Floder og Kanaler ikke kan afhjælpe (i 1906 færdedes paa Floder og Kanaler i det hele c. 28,000 Skibe, hvoraf c. 4100 Dampere); Vejene er endnu utilstrækkelige og ikke gode og overgaas vistnok i Længde — et enestaaende Forhold — af Jærnbanerne, hvis Anlæg drives med stor Iver, i 1913 var der i evropæisk Rusland 57,906 km, hvoraf de 37,558 var Statsbaner; Telegraflinjernes Længde i hele Riget var i 1911 202,200 km. Men Jærnbanenettet har dog endnu store Masker og staar i absolut Længde endog tilbage for Tysklands, i relativ Længde for de fleste evropæiske Landes; tilmed er Linjerne, ligesom

Landevejene, anlagte mere af militære end kommercielle Hensyn. Af særlig Betydning for den indenlandske Handel og Folkelivet er væsentlig endnu de store aarlige Markeder, navnlig Nisjnji-Novgorods, Verdens største Marked, men ogsaa Irbits, Poltavas, Charkovs o. a. Den udenlandske Handel foregaar mest med England og Tyskland, dernæst med de Forenede Stater, Frankrig, Østerrig-Ungarn, Holland, Italien og Belgien. De vigtigste Udførselsartikler er Landbrugsprodukter og Raaprodukter som Talg, Træ, Tjære og Potaske samt Pelsvarer, c. 65 % af Udførslen er Næringsmidler, c. 33 % Raaprodukter og Halvfabrikata, for største Delen gaaende over de evropæiske Grænser, og noget over 2 % Fabriksvarer, der mest gaar til Asien; Indførselsartikler er især Fabriks- og Kolonialvarer, som Bomuld, Maskiner, Jærn, Metalvarer, Kul, Uld, Silke, Vin, Frugt, Te (Hovedindførselsartiklen fra Asien) m. m. Den samlede Værdi af Indførslen var i 1911 c. 1161,68, af Udførslen 1591,41 Mill. Rubler (deraf Korn, Mel, Grøntsager 707,85, Træ 142,37, Æg 80,76), deri ikke indbefattet ædle Metaller, hvoraf der 1910 indførtes for 71,28 og udførtes for 32,16 Mill. R.). Det meste af Omsætningen foregaar over de evropæiske Landgrænser samt Østersø- og Sortehavshavnene; den vigtigste Havn er St. Petersborg, dernæst Riga, Libau, Odessa, Batum, Reval og Nikolajev; Østersøhandelen er for en stor Del i Englands Hænder, og i det hele foregaar Søhandelen mest under fremmed Flag (c. 85 %). Handelsflaaden indtager i Forhold til Landets Størrelse en meget beskeden Plads; 1913 var den 3645 Skibe med c. 756,600 Tons Drægtighed, deraf 1016 Dampskibe med 486,900 T. Dr.; i 1911 indløb der i Havnene 14,226 Skibe (deraf 11,882 fremmede) og udløb 14,013 (11,861 fremmede) med henholdsvis c. 15 og 14,88 Mill. Tons.

Rusland har indtil den allersidste Tid været et uindskrænket, absolut styret Rige (om Finlands særlige Stilling vil blive talt senere), hvor Kejseren eller Czaren, „Selvherskeren over alle Russere", forenede den højeste udøvende, lovgivende og dømmende Magt i sin Person, om ogsaa han i Praksis var tvunget til at underordne sig visse, i Tidens Løb fastslaaede Rigsgrundlove som Arvefølgeloven og Kejserens Forpligtelse til at høre til den græsk-katolske Kirke. Vel havde Peter den Store 1711 oprettet et Senat, hvis Beslutninger skulde have samme Lovskraft som de kejserlige Ukas'er (Love), og ligeledes havde Alexander I 1810 indstiftet et af Storfyrsterne, Ministrene og nogle kejserlig valgte Medlemmer bestaaende Rigsraad, som ogsaa skulde have Indflydelse paa Lovgivningen, men begge Institutioner var aldeles betydningsløse. Men den stadig tiltagende Gæring blandt Folket, som kulminerede i stærke revolutionære Revolter efter den ulykkelige Krig med Japan, har tvunget den kejserlige Regering til vidtgaaende Indrømmelser, saa at Riget nu ifl. det kejserlige Manifest af 17. Oktober 1905 og Forfatning af 1906 er et konstitutionelt Monarki, hvor den „autokratiske" Kejser med sine Ministre har den udøvende Magt og har delt den lovgivende Magt mellem sig og en Repræsentation, der bestaar af et Rigsraad (Første Kammer) og en Duma (Andet Kammer), der sammenkaldes hvert Aar, og uden hvis og Kejserens Samtykke ingen Lov, heller ikke Budgettet, kan udstedes. Rigsraadet bestaar af 98, af forskellige Institutioner paa 9 Aar valgte Medlemmer (fornyede med $^1/_3$ hvert tredje Aar) og højst ligesaa mange af Kejseren hvert Aar valgte Medlemmer. Dumaen bestaar af 446 Medlemmer, der vælges for 5 Aar ved indirekte, meget indviklede Valg af Guvernementerne og de største Byer (7 Byer har dog direkte Valgret). Valgretten er meget udstrakt, men ulige fordelt blandt de forskellige Lag af Befolkningen; for at være stemmeberettiget og være valgbar skal man være mindst 25 Aar og ikke staa i Hæren eller være Statsembedsmand (Minister undtagen). Dumaen og de valgte Rigsraadsmedlemmer kan opløses ved kejserlig Dekret. De forskellige Borgerrettigheder som Trosfrihed, Ejen-

dommens Ukrænkelighed, Ytrings- og Forsamlingsfrihed er sikrede ved Grundlovsbestemmelser. I Retsplejen er Distriktsdomstole eller Fredsdommere første Instans, anden Instans er 10 Appellationsdomstole, øverste Domstol er det ovennævnte Senat; større Sager i anden Instans afgøres af Kredsdomstole med Juryinstitution, men deres Betydning forringes meget, dels ved de hyppige vilkaarlige Fængslinger og Forvisninger uden Domstolenes Medvirkning, dels ved Oprettelsen af ekstraordinære Domstole uden Jury. — Efter Budgettet for 1913 opførtes Indtægter og Udgifter hver med c. 3250,$_{56}$ Mill. Rubler; af Indtægterne udgjorde alene de indirekte Skatter over 889,$_7$ Mill. (deraf Forbrugsafgiften paa Drikkevarer c. 50,$_{78}$ og paa Tobak 75); af Udgifterne gik der til Forsvarsvæsenet c. 780 Mill., til Renter og Afbetaling af Statsgælden c. 402,$_{76}$; Statsgælden, der er steget overordentlig i de sidste halvhundrede Aar paa Grund af de store Krige (Balkankrigen i 1870'erne kostede c. 887, Krigen med Japan har kostet langt mere), var c. 8841,$_7$ Mill. R.

Ifl. Lov af 1874 rekruteres Hæren ved almindelig Værnepligt uden Stillingsret fra det 21. til det 43. Aar, nemlig 18 Aar i den staaende Hær (hvoraf 13 til 15 Aar i Reserven) og Resten i det første Opbud af Rigsværnet eller Territorialhæren (Opoltsjenie). Fredsstyrken af den aktive Hær angives 1913 til c. 1,384,000 Mand, deri indbefattet Toldsoldater, Gensdarmeri og Kosakker; Krigsstyrken angives til henved 4 Mill. Mand; Rigsværnet er i Fredstid kun ringe, i Krigstid skal den kunne bringes op til c. 750,000 Md. Flaaden, der efter de store Nederlag i den japanske Krig er blevet organiseret paany og snart har naaet sin tidligere Styrke, bestaar af 4 Afdelinger: 1) Østersøens, 223 Skibe med 1880 Kanoner, Sortehavets, 87 Skibe med 566 Kanoner, 3) Stillehavets, 86 Skibe med 364 Kanoner, 4) det kaspiske Havs, 7 Skibe med 38 Kanoner, i alt 403 Skibe med 2748 Kanoner; Besætningen var c. 48,000 Mand.

Rusland med Polen inddeles i 60, for det meste efter Hovedstæderne opkaldte Guvernementer (i gejstlig Henseende inddeles Landet i Eparchier, Bispedømmer, hvis Grænser omtrent falder sammen med Guvernementerne), der er meget ulige i Størrelse, de daarligst befolkede er gerne de største, fire af de nordlige og østlige er større end de store Stater i Vest- og Mellemevropa, Guvernementerne deles atter i Kredse og disse atter i Kommuner. Nogle af Guvernementerne er samlede til større Enheder, Generalguvernementer. Finland inddeles i 8 Len, der atter deles i Herreder og Sogne. Hvert Guvernement styres af en Guvernør, der i alt Fald tidligere havde en meget udstrakt Myndighed, og har for det meste en repræsentativ Forsamling, Zemstvo (Landdag) til Behandling af de lokale Sager. Bybefolkningen er som nævnt ikke stor, men er her som i de andre evropæiske Lande i Tiltagen, om end i mindre Grad. Byerne er i det hele ikke store (kun 19 har over 100,000, deraf kun to over 1 Mill.) og ligner ofte store Landsbyer. Ved Stedbeskrivelsen følges den ikke officielle Inddeling i historiske Landskaber. Indbyggertallene er for Tabellerne og de større Byers (over 30,000) Vedkommende fra 1911, ellers fra 1897.

1.	Moskva	33,300	km²	med	3,257,200	Indb.,	97 paa 1 km²
2.	Tver	65,300	—	—	2,213,800	—	33 — —
3.	Jaroslav	35,600	—	—	1,228,900	—	34 — —
4.	Kostroma	84,100	—	—	1,723,700	—	20 — —
5.	Vladimir	48,900	—	—	1,918,200	—	29 — —
6.	Nisjnji-Novgorod	51,300	—	—	2,017,000	—	39 — —
7.	Rjasan	42,100	—	—	2,510,200	—	57 — —
8.	Tula	31,000	—	—	1,801,800	—	58 — —
9.	Kaluga	30,900	—	—	1,412,900	—	45 — —

10.	Tambov	66,600 km²	med	3,442,700 Indb.,	51 paa 1 km²
11.	Voronesj	65,900 —	—	3,421,000 —	51 — —
12.	Kursk	46,500 —	—	3,074,700 —	65 — —
13.	Orel	46,700 —	—	2,629,000 —	55 — —
14.	Smolensk	56,000 —	—	1,988,700 —	35 — —
15.	Pskov	44,200 —	—	1,373,300 —	33 — —
16.	Novgorod	122,300 —	—	1,642,200 —	13 — —
17.	Olonets	148,800 —	—	448,700 —	3 — —
18.	Archangelsk	858,900 —	—	449,400 —	0,5 — —
19.	Vologda	402,700 —	—	1,651,200 —	4 — —
	Storerusland	2,281,100 km²	med	38,204,600 Indb.,	17 paa 1 km²
20.	Perm	332,100 km²	med	3,792,800 Indb.,	11 paa 1 km²
21.	Vjatka	153,700 -	—	3,806,800 —	24 — —
22.	Kasan	63,700 —	—	2,749,200 —	43 — —
23.	Simbirsk	49,500 —	—	1,961,500 —	39 — —
24.	Pensa[1])	38,800 —	—	1,829,700 —	46 — —
	Czardømmet Kasan	637,800 km²	med	14,140,000 Indb.,	22 paa 1 km²
25.	Ufa	122,000 km²	med	2,942,900 Indb.,	24 paa 1 km²
26.	Orenburg	191,200 —	—	2,093,200 —	11 — —
27.	Samara	151,000 —	—	2,600,900 —	24 — —
28.	Saratov	84,500 —	—	3,125,400 —	37 — —
29.	Astrachan	236,500 —	—	1,262,000 —	5 — —
	Czard. Astrachan	785,200 km²	med	12,024,400 Indb.,	17 paa 1 km²
30.	Charkow	54,500 km²	med	3,288,500 Indb.,	60 paa 1 km²
31.	Poltava	49,900 —	—	3,626,300 —	72 — —
32.	Tsjernigov	52,400 —	—	3,031,100 —	57 — —
33.	Kijev	51,000 —	—	4,604,200 —	89 — —
	Lillerusland	207,800 km²	med	14,550,100 Indb.,	70 paa 1 km²
34.	Donske Kosakland	164,600 km²	med	3,591,900 Indb.,	21 paa 1 km²
35.	Jekaterinoslav	63,400 —	—	3,138,200 —	48 — —
36.	Taurien	63,400 —	—	1,921,000 —	30 — —
37.	Cherson	71,300 —	—	3,495,600 —	48 — —
38.	Bessarabien	45,600 —	—	2,490,200 —	54 — —
	Sydrusland	408,300 km²	med	14,636,900 Indb.,	36 paa 1 km²
39.	Podolien	42,000 km²	med	3,812,000 Indb.,	89 paa 1 km²
40.	Volhynien	71,900 —	—	3,920,400 —	54 — —
41.	Minsk	91,400 —	—	2,868,300 —	31 — —
42.	Grodno	38,700 —	—	1,974,400 —	57 — —
43.	Vilna	42,500 —	—	1,957,000 —	45 — —
44.	Kovno	40,600 —	—	1,796,700 —	44 — —
45.	Mohilev	48,200 —	—	2,261,500 —	45 — —
46.	Vitebsk	45,000 —	—	1,850,700 —	46 — —
	Vestrusland	420,300 km²	med	20,441,000 Indb.,	48 paa 1 km²

[1]) Pensa regnes ofte med til Store Rusland.

47.	St. Petersborg	53,800 km²	med	2,903,000 Indb.,	54 paa 1 km²
48.	Estland	20,200 —	—	471,400 —	23 — —
49.	Lifland	47,000 —	—	1,466,900 —	31 — —
50.	Kurland	27,300 —	—	749,100 —	27 — —
	Østersøprovinserne	148,300 km²	med	5,590,400 Indb.,	38 paa 1 km²
51.	Varsjava	17,500 km²	med	2,547,700 Indb.,	142 paa 1 km²
52.	Radom	12,400 —	—	1,112,200 —	88 — —
53.	Kielce	10,100 —	—	973,200 —	96 — —
54.	Piotrkov	12,200 —	—	1,981,300 —	162 — —
55.	Kalisz	11,400 —	—	1,183,800 —	104 — —
56.	Plock	9,400 —	—	739,900 —	74 — —
57.	Lomza	10,600 —	—	688,500 —	65 — —
58.	Suvalki	12,600 —	—	681,300 —	53 — —
59.	Siedlce	14,300 —	—	1,003,400 —	69 — —
60.	Ljublin	16,800 —	—	1,556,000 —	90 — —
	Kongeriget Polen	127,300 km²	med	12,467,300 Indb.,	98 paa 1 km²
61.	Viborg	43,100 km²	med	528,800 Indb.,	17 paa 1 km²
62.	Nyland	11,900 —	—	385,000 —	34 — —
63.	Tavastehus	21,500 —	—	346,000 —	20 — —
64.	Åbo	24,200 —	—	504,000 —	22 — —
65.	St. Michel	22,800 —	—	199,500 —	12 — —
66.	Kuopio	42,700 —	—	336,700 —	9 — —
67.	Vasa	41,800 —	—	519,700 —	14 — —
68.	Uleåborg	165,600 —	—	335,100 —	2 — —
	Storfyrstend. Finland	373,600 km²	med	3,154,800 Indb.,	9 paa 1 km²
	Europæisk Rusland	5,389,700 km²	med	135,209,500 Indb.,	c. 25 paa 1 km²

§ 2. Stedbeskrivelse.

I. Storerusland.

Storerusland, hvortil hører den midterste og nordligste Del af Landet, deles i *Central-* og *Nordrusland.*

1. Til **Centralrusland** hører de ovenfor nævnte 16 første Guvernementer, der i en Kreds er lejrede om Moskva. Centralrusland der intetsteds naar Kysterne, er næsten udelukkende beboet af Storerussere og er Monarkiets Vugge; de midterste Dele omfatter de gamle Fyrstendømmer *Moskva* og *Vladimir;* de vestlige Guvernementer, Dele af det gamle *Severien,* var ogsaa i den ældste Tid russiske og kom, efter at have staaet under Polen i flere Aarhundreder, atter til Rusland under Ivan I (Smolensk dog først endelig 1686); mod V. laa Riget *Novgorod,* der en Tid ogsaa omfattede Fyrstendømmerne *Pskov* og *Tver* og strakte sig langt mod N. og Ø.

Moskva, 1,505,500 Indb. (hvoraf c. 2 % Protestanter, 2 % Jøder og 1 % Rom.-Katolikker) med Forstæder, Hovedstad, „den hellige Moder", i Guv. af s. Navn, Rigets anden Hovedstad og det egentlige Sæde for det gammelrussiske Parti, hvis Hovedstøtte den høje Adel er, ligger paa en bølgeformet Slette ved Floden Moskva, der i store Buer gennemstrømmer den indre By og her optager Neglina; Byen er

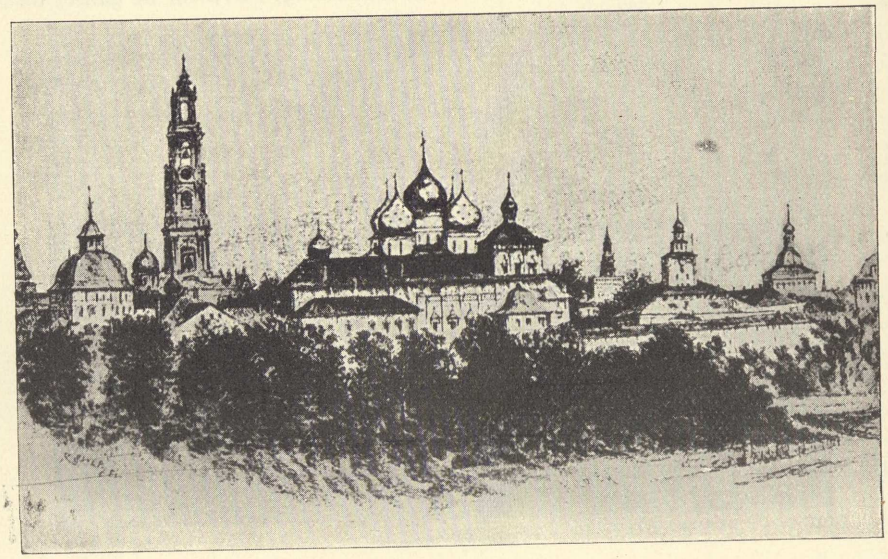
grundlagt midt i det 12. Aarhundrede og var Ruslands Hovedstad fra 1328 til 1703. Den over 35 km omfangsrige By breder sig over et forholdsvist meget stort Areal, og ved sine Parker, Haveanlæg og ubebyggede Marker, der trænger sig langt ind i Forstæderne til de tæt bebyggede Dele, samt ved de mange lave, af Haver omgivne Træhuse og usle Kvarterer mellem de monumentale Bygninger faar den en halv asiatisk, landsbyagtig Karakter. Men set i Frastand eller fra de omliggende lave Højder, især Spurvebjærget mod SV., gør den et imponerende Indtryk med et Utal af Taarne, Kirkespir og forgyldte eller farvede Kupler; den har c. 450 Kirker — Russerne siger „40 Gange 40" —, over 25 store Klostre, henved 1000 Gader og over 80 store Pladser. Byens Kerne er *Kreml* — et almindeligt Navn for de gamle russiske

Moskvas Kreml.

Byers Midtpunkt —, der sammen med den østligere beliggende ældste Del *Kitajgorod,* ɔ: Kineserbyen, ligger N. for Flodens ene Bue; udenom ligger lejret *Bjelojgorod,* ɔ: den hvide By, og derpaa følger, skilt ved en Række brede Boulevarder, hvis to Ender støtter sig til Flodbredderne, den i en Kreds lejrede, mindre tæt befolkede *Semljanojgorod,* ɔ: Jordbyen (tidligere omgivet af en Jordvold), som ogsaa ligger paa Flodens højre Bred; denne skilles atter ved en 16 km stor Kreds af Boulevarder fra de mere end 30 Forstæder (Sloboder) og forstadlignende Landsbyer, der indtager c. tre Fjerdedele af hele Byens Areal og nu er forbundne ved en 1907 fuldendt Ringbane. Det af gamle, c. 20 m høje Mure, med 5 Porte og 18 Taarne omgivne *Kreml* er Russernes egentlige religiøse og politiske Midtpunkt og rig paa historiske og monumentale Bygninger, deriblandt 3 Domkirker, hvoraf den ene er Czarernes Kroningskirke og den anden indeslutter de fleste Czarers Grave, desuden det, efter de Franskes delvise Ødelæggelse 1812 restavrerede gamle Czarpalads, Senatspaladset, Arsenalet, Kasernen, foran hvilken Kæmpekanonen „Kanonkejseren" staar, samt det 81 m høje Klokketaarn Ivan Veliki (store Ivan), ved hvis Fod Verdens største Klokke hviler paa en Granitsokkel. *Kitajgorod,* der er Midtpunkt for Handelslivet og maaske den livligste Del af Moskva, har ogsaa interessante Bygninger; navnlig fremhæves paa den „røde Plads" den bizarre, i ægte byzantinsk Stil byggede Domkirke Vasili Blasjennoj med 16 i Form og Farve forskellige Kupler, opført af Ivan IV til Minde om Kasaus Erobring, desuden den store Købmandsgaard (Rjady),

et Slags Palais Royal, med Hundreder af Butikker. I *Bjelojgorod,* der næsten helt er opbygget paa ny efter Branden 1812 og er Moskvas mest elegante Del, findes de fleste videnskabelige Anstalter og Museer, deriblandt det 1755 grundlagte Universitet, Ruslands mest besøgte efter St. Petersborgs (1908: 8985 Stud.); hvad Læreanstalter angaar, staar Moskva kun tilbage for St. Petersborg, men for den russiske Litteratur og Boghandel er den den første By; Puschkin og Lermontov er fødte her. Moskva er tillige den vigtigste Landhandelsby, 9 store Jærnbanelinjer samles her, deriblandt den snorlige, ældste, under Nicolaus I byggede Bane til St. Petersborg; ogsaa som Fabriksby, navnlig i Uld, Bomuld, Silke, Jærn og Brænderier, indtager den en be-

Troiskaja-Lavra.

tydelig Rang (1902 taltes 94,500 Arbejdere); Industrien har sit Sæde navnlig i Forstæderne og Landsbyerne i Omegnen, hvor de rygende Skorstene kontrasterer stærkt med Haverne og Parkerne. Den mest kendte af disse sidste, *Sokolniki* (ɔ: Falkejægerne) ligger NØ. for Byen; mod NV. ligger en anden omkring Slottet *Petrovski,* kendt af Napoleons Ophold 1812.

NØ. for Moskva ved Jærnbanen til Jaroslav og ved Landsbyen *Sergijevski Possad,* c. 30,000 Indb., ligger et af Ruslands rigeste Klostre, *Troiskaja-Lavra* eller *Troisko-Sergijevskaja-Lavra,* ɔ: den hellige Sergeis Treenighedskloster; det er en med Mure omgiven lille By for sig med Kirker, Kapeller, Stiftelser og et stort gejstligt Seminarium, tillige et af de mest besøgte Valfartssteder; nordligere *Dmitrov,* 5600 Indb., med Industri (Læder, Silke) og Handel. NV. for Moskva ligger *Voskressensk,* med Industri i Møbler, og *Klin,* 6600 Indb., fra hvilken Huset Romanov stammer, mod V. ved Jærnbanen til Smolensk *Mosjaisk,* c. 5000 Indb., med Handel; i Nærheden Landsbyen *Borodino,* kendt af Slaget 1812. *Vereja,* SØ. for Mosjaisk, c. 4000 Indb., har endnu ikke forvundet de Franskes Indfald 1812. Mod S. ved Jærnbanen til Tula ligger *Podolsk,* c. 4000 Indb., med Naalefabrikation, og *Serpuchov* ved Oka, 27,400 Indb., med Industri, især i Sejldug, Klæde og Læder. Mod Ø. ved Moskvas Indløb i Oka ligger *Kolomna,* 23,000 Indb., en gammel By med mange Kirker; Industri og Handel.

Ved Volga og Tvertsa ligger *Tver,* 61,500 Indb., Ærkebispesæde, en efter Branden 1763 smukt opbygget By med mange Kirker, Industri, især i Lærred, Læder og Papir, og betydelig Kornhandel; højere oppe ad Volga *Rsjev,* c. 26,500 Indb., med Handel, især med Hamp og Hør, og *Ostasjkov* ved Seligersø, 10,800 Indb., med betydelig Industri i Læder (Støvler) og Jærn (Økser, Leer osv.), ved Tvertsa *Torsjok,* 13,400 Indb., med Læderindustri; ved Jærnbanen til St. Petersborg og Kanalen af s. Navn *Visjnji-Volotsjok,* 17,100 Indb., med betydelig Kornhandel; mod N. *Vesjegonsk* ved Mologa, c. 3500 Indb., med Sømfabrikker og Handel.

Jaroslav ved Kotorosts Forening med Volga, 82,000 Indb., Ærkebispesæde, grl. i Beg. af 11. Aarh., har Industri, især i Bomuld og Papir, og livlig Handel. Mod SV. ligger *Rostov* ved Søen af s. Navn, hvorfra Kotorost kommer, 13,000 Indb., gammel By med Industri, især i Helgenbilleder, og et stort aarligt Marked samt Havekultur; ved Volga *Uglitsj,* c. 10,000 Indb., med Industri, og ved Sjeksnas Indløb *Rybinsk,* 27,700 Indb., St. Petersborgs egentlige Volgahavn, en meget livlig Flodhavn om Sommeren, hvor Varerne, der føres op ad Volga, omlades paa mindre Fartøjer for at gaa ad Kanalerne til Østersøen; over 7000 Fartøjer færdes her aarlig, og Floden er saa at sige helt dækket med dem; den har Læderindustri. Længere nede ved Volga Dobbeltbyen *Romanov-Borisoglebsk,* 6800 Indb., med Havekultur (Løg).

Kostroma ved Volga, 46,900 Indb., er en gammel landsbylignende By, tidligere Fyrstesæde, med et Kreml, der er rigt paa Taarne og Kupler (Domkirken), og Industri i Bomuld og Lærred. *Galitsj* ved en Sø af s. Navn, 6600 Indb., med Fiskeri og Lærredsindustri, og *Makarjev* ved Unsja, c. 6000 Indb.

Vladimir ved Kljasma, 29,400 Indb., Ærkebispesæde, minder med sine prægtige Kirker endnu om den Tid, den var Storfyrstendømmets Hovedstad, 1169—1328; den har et meget besøgt gejstligt Seminarium og nogen Industri, især i Bomuld; det sidste gælder dog mere de mod N. ved Bifloder til Kljasma beliggende Byer *Sjuja,* 19,000 Indb., *Ivanovo-Vosnessensk,* 68,800 Indb., „Ruslands Manchester", og *Alexandrov,* 33,400 Indb.; i det hele har Guvernementet megen Industri, foruden i Bomuld ogsaa i Lærred, Silke, Læder, Talg og Sæbe. Ved Oka ligger *Murom,* 14,100 Indb., gammel By, mod NV. *Pereslavl-Saljeski,* 12,100 Indb., begge med Industri, noget N. for Vladimir *Susdal,* 6900 Indb., en af Ruslands ældste Byer, Storfyrsten af Vladimirs Residens før 1157; den har betydelig Havekultur (Agurker, Løg) og Industri i Helgenbilleder, ligesom hele Omegnen.

Ved Volgas og Okas Forening ligger *Nisjnji-Novgorod* (Nisjegorod), ɔ: den nedre Nyby, 106,100 Indb., med Industri i Bomuld, Silke, Sejldug, Øl m. m., men særlig kendt for sin Handel og sin Messe, der aarlig holdes her siden 1817, efter at *Makarjev* længere nede ved Volga var afbrændt (før den var *Bulgar* neden for Kamas Munding Pladsen for Messen). Det er Verdens største Messe, kun Mekkas kan nærme sig den; i Juli—Sept. samles her henved 400,000 Mennesker af den mest brogede Sammensætning for at omsætte Asiens og Evropas Varer af alle mulige Slags lige fra gamle Klæder til Kasjmirsjaler, Diamanter og Perler; Omsætningen beløber sig til 100—150 Mill. Ruber, men er for øvrigt i stærk Tilbagegang; ad 7 store Handelsveje, der løber sammen fra alle Hjørner, føres Varerne til Byen. Nisjnji-Novgorod er anlagt 1222; den øvre By eller Kreml ligger, omgiven af Mure, paa nogle Højder og er rig paa Kirker med Taarne og Kupler; den Del, hvor Messen holdes, er en By for sig med Tusinder af Butikker og Magasiner i den lavtliggende Trekant mellem Volga og Oka og er anlagt med amerikansk Regelmæssighed. Mod S. ved Tesja ligger *Arsamas,* 11,000 Indb., med Industri i Ruslæder, Lærred og Silke; *Potsjinki,* 9900 Indb., med kejserligt Stutteri, ved Oka Landsbyen *Pavlovo,* c. 9000 Indb., med stor Jærnindustri (Save, Knive, Laase).

Rjasan ved Oka, 48,700 Indb., er Ærkebispesæde og har Industri, især i Lærred og Læder, men navnlig stor Korn- og Kvæghandel; længere nede ved Oka *Kasimov*, 14,200 Indb., Guvernementets mest industrielle By, især i Læder og Metal (Klokkestøberier); mod S. *Skopin*, 13,900 Indb., med Korn- og Kvæghandel.

Tula ved Upa, 135,100 Indb., „Ruslands Liége", er en meget betydelig Industriby i Metalvarer (Samovarer, Tobaksdaaser, Knive m. m.) og Vaaben, navnlig mærkes den af Peter den Store grundlagte Geværfabrik, der har over 5000 Arbejdere; desuden er der Frugt- og Havekultur, i Nærheden store Kulminer. Byen gør

Fra Nisjnji-Novgorod.

i Frastand et smukt Indtryk med de mange Kupler, men den er slet bygget med mange Træhuse — to Gange er den helt afbrændt — og snævre krumme Gader. Af andre Fabriksbyer nævnes ved Oka *Bjelev*, 10,700 Indb., og mod S. *Bogoroditsk*, 5100 Indb., og *Jefremov*, 11,100 Indb.

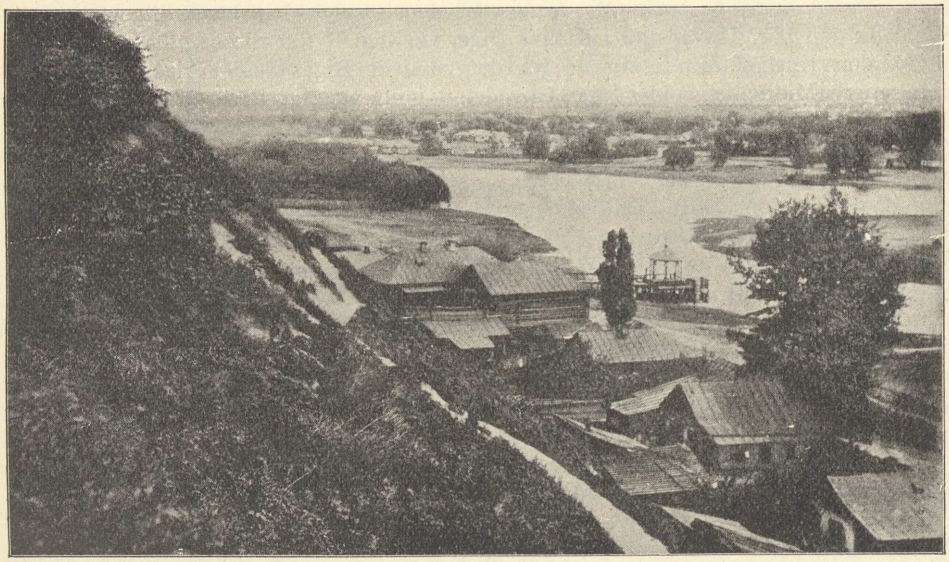
Kaluga ved Oka, 54,100 Indb., er en gammel By med mange Kirker og Industri i Læder, Talg og Krudt. Mod S. ligger *Koselsk*, c. 6000 Indb., meget regelmæssigt bygget, og *Sjisdra*, 6000 Indb., med Handel og Jærnværker, mod N. *Malojaroslavets*, kendt af Træfningen 1812.

Tambov ved Tsna, 69,000 Indb., og *Morsjansk* ved samme Flod, 31,000 Indb., er begge Industri- og Handelsbyer, navnlig har den sidste betydelig Kornhandel. Mod N. ved Moksja ligger *Kadom*, 6400 Indb., og *Temnikov*, 5700 Indb., i Nærheden af den sidste ligger Klostret *Sara*, hvis Skove er kendte for deres næsten tamme Bjørne; ved Oka *Jelatma*, 4900 Indb., med Industri og Jærnværker; ved Voronesj *Koslov*, 45,300 Indb., med Talgsyderier og Handel med Lammeskind, og *Lipetsk*, 22,500 Indb., med Mineralkilder, mod S. ved Choper *Borisoglebsk*, 24,700 Indb., en vigtig Handelsplads.

Voronesj ved Floden af s. Navn, 91,300 Indb., meget udvidet af Peter den Store, har betydelig Mellemhandel mellem Sibirien og Byerne ved det sorte Hav,

Garverier og Uldhandel; den er et besøgt Valfartssted. Mod N. ved Don ligger *Sadonsk,* 7600 Indb., mod S. ved Don *Korotojak,* 9500 Indb., og ved dens Biflod Tichaje Sosna *Ostrogosjsk,* 22,300 Indb., begge tidligere kosakkiske Fæstninger, der nu driver Handel, især med Kvæg. *Alexejevka* ved Tichaje Sosna og *Buturlinovka* eller *Petrovskaja Ø.* for Don ved Osreda er begge industrielle Flækker.

Kursk ved Bifloder til Desna, 83,300 Indb., er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, hvorfra Vejen gaar mod S. til Krim, mod V. til Kijev; den har betydelig Industri i Læder, Sæbe, Tobak, Spiritus m. m. I Nærheden ved Klostret *Koren,* et berømt Valfartssted, holdes et meget besøgt Marked „Korennaja", som samler 30—40,000

Kursk.

Købmænd. Mod V. ved Seim *Rylsk,* 13,000 Indb., med Handel; sydligere ved Psiol *Sudsja,* 10,900 Indb., med Frugtavl, og *Miropolje,* 11,000 Indb., ved Donets *Bjelgorod,* 28,100 Indb.; sit Navn, den „hvide Stad", har den af de Kridthøje, hvorpaa den ligger, og hvor der er betydelige Stenbrud; den har Industri og Handel.

Orel ved Oka, 96,700 Indb., grundlagt i det 16. Aarhundrede, men genopbygget efter en Brand 1679, er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med Industri i Silke, Lærred og Læder, en af Ruslands betydeligste Handelsbyer i Korn og Hamp og har Havekultur. Mod N. ved Bifloder til Oka *Mtsensk,* 10,100 Indb., med Handel og Husindustri i Kniplinger, og *Bolchov,* 23,300 Indb., med Industri i Strømper og Handsker og Havekultur, mod V. *Karatsjev,* 15,900 Indb., med Sejldugsfabrikker og Oliemøller, og *Brjansk* ved Desna, c. 27,900 Indb., med Industri, især i Klæde, Kanonstøberi og Geværfabrik, og stor Handel med Træ fra de nærliggende Skove. Mod Ø. ved Sosna *Livny,* 21,100 Indb., med Korn- og Kvæghandel, og *Jelets,* 51,400 Indb., med Industri og Handel, især med Hvedemel.

Smolensk ved Dnjepr, 61,100 Indb., er en meget gammel By, allerede nævnt i det 9. Aarhundrede, i det 14. skal den have haft c. 200,000 Indb., 1812, da Napoleon sejrede her, gik den op i Flammer; den er til Dels omgiven af de gamle Mure og har flere gamle Kirker; den har Handel især med Heste og Landprodukter. Mod Ø.

ligger *Dorogobusj* ved Dnjepr, 6700 Indb., og *Vjasma,* c. 17,500 Indb., med Industri (Peberkager) og Handel.

Pskov (Pleskau) ved Velikaja og nær ved dens Udløb i Pskovsøen, 34,600 Indb., Ærkebispesæde, er en gammel By, der en Tid hørte til Hanseforbundet og havde c. 60,000 Indb.; den har Industri og er Midtpunkt for Handelen med Letterne. Mod Ø. ligger *Porchov* ved Sjelon, 6500 Indb., mod SØ. Fabriksbyerne *Velikije-Luki* ved Lovat, 9900 Indb., og *Toropets,* 8200 Indb.

Novgorod eller *Novgorod-Veliki,* ɔ: Store Novg., Nordboernes *Holmegaard,* 26,200 Indb., Ærkebispesæde, med nogen Industri og med Handel, er nu kun en Skygge af fordums Storhed. Den ligger ved Volchov nær ved dens Udløb af Ilmensøen; allerede i det 5. Aarhundrede nævnes den, men da laa den sydligere lige ved Søen; da den blev Hovedstad i Ruriks Rige, var den flyttet til sin nuværende Plads (i Byen er rejst et Mindesmærke for det russiske Riges 1000-aarige Bestaaen). I den senere Middelalder blev den Hovedstad i et mægtigt Rige og en af Evropas betydeligste Handelsbyer samt Medlem af Hanseforbundet — „Hvem kan modstaa Gud og Novgorod!" hed et kendt Ordsprog —, og Traditionen sætter dens Indbyggerantal endog til 400,000; navnlig dannede den Forbindelse mellem Konstantinopel og Norden. Ivan Vasilievitsj undertvang den 1478, et Aarhundrede senere anrettede Ivan IV den Grusomme et skrækkeligt Blodbad i Byen, og med St. Petersborgs Grundlæggelse var dens Magt helt forbi. Af dens gamle Bygninger mærkes i Kreml, der i sin Tid rummede 18 Kirker, den hellige Sophias Domkirke. Først i den senere Tid er Byen ved en Sidebane draget ind i Jærnbanenettet. S. for Ilmensø ligger den gamle By *Staraja Russa,* 15,900 Indb., med store Saltkilder og Bade, der meget besøges af Syge fra St. Petersborg, mod Ø. ved Msta *Borovitsj,* 10,300 Indb., ligeledes en gammel By med en Del Handel, mod NØ. *Tichvin,* 6500 Indb., vigtig paa Grund af sin Beliggenhed ved Kanalen af s. Navn.

2. **Nordrusland,** der omfatter Guv. Olonets, Archangelsk og Vologda, er for største Delen ubeboet, kun i Floddalene og ved Søerne findes nogen Befolkning. — I Olonets er Hovedstaden *Petrosavodsk* ved Onegasøens Vestkyst den eneste By af Betydning, 13,200 Indb., med Jærn- og Kobberværker og Kanonstøberi. — *Archangelsk* (ɔ: Ærkeenglen Michaels By), 30,200 Indb., med Forstaden *Solombola,* befæstet Havn, ligger nær ved Dvinas Munding. Allerede i det 12. Aarhundrede fandtes her Handelskolonier, men først da Englændere i det 16. Aarhundrede havde undersøgt Kysten, fik Stedet mere Betydning, og i Slutningen af det 17. Aarhundrede lagdes Grunden til Byen; ved St. Petersborgs Grundlæggelse mistede Havnen, som for øvrigt er lukket af Isen næsten 7 Maaneder af Aaret, meget af sin Betydning; den er nu væsentlig Udførselshavn (især til England) for Raaprodukter som Træ, Tjære, Hør, Fisk, Tran og Pelsværk, Indførslen er ikke stor; 1847 led Byen, hvis fleste Huse var af Træ, af en voldsom Ildebrand; den har nogen Industri, især Skibsbyggeri. Af de smaa ubetydelige Havne nævnes *Mesen, Onega,* 2800 Indb., *Kem,* 2600 Indb., og ved Nordkysten af Kolahalvøen *Kola* og den sidst anlagte *Alexandrovsk* (Katharinahavn), det evropæiske Ruslands nordligste By. Til Guv. Archangelsk hører Ishavsøerne *Vaigatsj* og *Novaja Semlja* (ɔ: det nye Land), c. 92,000 km², skilt i to Øer ved *Matotsjkinstrædet,* samt Øen *Kolgujev* (se p. 434); de er omtrent ubeboede (paa Vaigatsj og Kolgujev skal der dog findes nogle Samojederfamilier), men besøges paa Grund af Jagten og Fiskeriet; paa Vestkysten af den sydlige Ø i Novaja Semlja Gruppen har den russiske Regering 1877 anlagt en Samojederkoloni ved Mollerbugten, ligeledes 1888 en ved Matotsjkinstrædet. Paa *Solovetskigruppen* i Onegabugten findes et i det 15. Aarhundrede grundlagt Kloster, som er et berømt Valfartssted. — *Vologda* ved Suchona, 31,900 Indb., en gammel By

med mange Kirker og Kupler, er Hovedstabelplads for Nordruslands indre Handel, en Sidebane forbinder den nu med Jærnbanenettet; desuden har den betydelig Industri i Lærred, Læder, Sejldug, Glas, Lys og Sæbe. Længere nede ved Floden ligger *Veliki-Ustjug,* 11,300 Indb., med Industri, især i Sølv, og betydelig Handel, navnlig til Archangelsk, med Pelsværk, Korn m. m.

II. Østrusland

dannede tidligere Czardømmerne *Kasan* og *Astrachan* (se p. 454), der skiltes ved en Linje omtrent fra Pensa til Jekaterinburg, og hører til de i etnografisk Henseende mest blandede Distrikter; de fleste er dog Russere, c. $^1/_8$ af tyrkisk Stamme, og over 1 Mill. er finske Folk.

1. Czardømmet **Kasan.** I Guv. *Perm,* paa begge Sider af Ural, ligger Hovedstaden af s. Navn ved Kama og Uraljærnbanen, 49,100 Indb. med Kobber- og Jærnværker, Industri i Metal og Læder og Handel. Mod S. ved Sylva ligger *Kungur,* 15,400 Indb., med Alabasterbrud; mod N. *Solikamsk,* c. 4000 Indb., med Saliner og Pelshandel. Paa den anden Side af Ural ved Uraljærnbanen ligger *Jekaterinburg* (Katharinenburg), 52,300 Indb., en af de vigtigste Bjærgværksbyer, især i Jærn, Kobber og Guld, grundlagt af Peter den Store, Flækken *Boresovsk* er Midtpunkt for Guldbjærgværkerne. Mod N. *Nisjnji-Tagilsk,* c. 30,000 Indb., ligeledes en vigtig, midt i det 18. Aarhundrede af Demidov anlagt Bjærgværksby, især i Platina, Guld, Jærn og Kobber, i Nærheden det største Malakitbrud. Mod N. ligger *Verchoturje,* Hovedstabelplads for den sibiriske Handel, med Guldlejer, og *Irbit,* 20,300 Indb., med et betydeligt Pelsmarked og stor Handel paa Sibirien. — *Vjatka* ved Floden af s. Navn, 27,000 Indb., har Handel med Agerbrugsartikler, og Industri i Lærred og Jærn; højere oppe ved Vjatka *Slobodskoj,* 10,400 Indb.; ved Kama *Sarapul,* 21,500 Indb., med Industri og Handel. — *Kasan,* ɔ: Kedel (eller *Oson*), ved Kasanka og nær ved Volga, 182,500 Indb., hvoraf mange Tatarer, er Sæde for en Ærkebiskop og for den højeste muhamedanske Gejstlighed i Rusland (c. $^1/_4$ af Indb. er Muhamedanere), har et 1804 stiftet Universitet, der er af Betydning for Studiet af de asiatiske Sprog, og driver betydelig Handel med det vestlige Asien samt Industri i Skibe, Brændevin, Læder, Sæbe, Klæde m. m. samt Klokkestøberier. Kasan, der er grundlagt i Slutningen af det 13. Aarhundrede og 1552 erobredes af Russerne, er en af Rigets smukkeste Byer; den bestaar af Fæstningen eller Kreml og den rundt om lejrede, noget lavere liggende egentlige By; den har henved 40 Kirker og 13 Moskeer. Ved Volga ligger *Kosmodemjansk,* 5400 Indb., og ved Kama *Tsjistopol,* 21,500 Indb. — *Simbirsk* ved Volga, 54,200 Indb., har betydelig Kornhandel og Fiskeri samt Industri, især i Læder, Sæbe og Lys; længere nede ved Volga ligger *Sysran,* 42,400 Indb.; ved Sura *Alatyr,* 14,100 Indb. — *Pensa* ved Sura, 69,900 Indb., har Industri i Klæde, Læder og Sæbe og et stort aarligt Marked; mod NV. Handelsbyerne *Moksjan,* 11,600 Indb., og *Nisjnji-Lomov,* 10,000 Indb., navnlig har den sidste et betydeligt Marked, mod N. i en frugtbar Egn *Saransk,* 16,000 Indb., med Garverier.

2. Czardømmet **Astrachan.** *Ufa* ved Bjelaja og den sibiriske Bane, 72,400 Indb., er Sæde for en Ærkebiskop og en muhamedansk Mufti og har stor Handel. Mod Ø., hvor den sibiriske Bane overskrider Ural, ligger *Slatoust,* 25,700 Indb., en betydelig Bjærgværksby i Jærn og Guld, mod S. *Sterlitamak,* 18,700 Indb. — *Orenburg* ved Uralfloden og Jærnbanen, 93,600 Indb., den befæstede Indgangsport til Asien, er en vigtig Stabelplads for Karavanhandelen med Asien, over 100 Karavaner ankommer aarlig; den store Basar ligger S. for Floden. Mod NØ. ligger Handelsbyerne *Troitsk,* 36,800 Indb., og *Tsjeljabinsk,* 61,000 Indb. — *Samara* ved Samaras Indløb i Volga,

124,900 Indb., har betydelig Handel med Korn, Salt og Lammeskind og Industri, især i Talg og Fiskeri; Byen bestaar endnu af Træhuse. Ved Samara ligger *Busuluk,* 15,900 Indb., med Træhandel, mod N. ved Sok *Sergijevsk,* med Svovlbade, og *Buguruslan* ved Kinel, c. 20,000 Indb., nordligere *Bogulma,* 8000 Indb., og mod S. *Petrovskaja,* egentlig Forstad til Saratov, og *Nikolajevsk* ved Irgis, 14,500 Indb., med Tobaksavl. Samara, Sergijevsk og andre af disse Byer er i den senere Tid blevne kendte som Kursteder for Brystsyge, der drikker Kumys, den kalmukkiske gærede Hoppemælk. — *Saratov* ved højre Volgabred, 202,300 Indb., har betydelig Industri, især i Klæde og Talg, og Handel, navnlig med Korn og Salt fra Eltonsøen, tillige Skibsfart, Fiskeri og Frugtavl. Den regelmæssig byggede By, grundlagt i Slutningen af det 16. Aarhundrede, har mange evropæiske Stenbygninger mellem Træhusene. Højere oppe ved Volga ligger Handelsbyerne *Volsk,* 32,900 Indb., og *Chvalynsk,* 16,000 Indb.; mod S. ved Volga *Kamysjin,* 20,300 Indb., med Handel med Møllesten, *Dubovka,* 16,400 Indb., tidligere Volgakosakkernes Hovedplads, *Zarizyn,* ɔ: Dronningens By, 76,400 Indb., forbunden med Dondalen ved Jærnbane, med betydelig Handel, og Herrnhuterkolonien *Sarepta,* 5600 Indb., grundlagt 1765, beliggende i en sand Oase, med Senneps- og Tobaksavl; mod N. ved Jærnbanen til Pensa *Kusnetsk,* 23,400 Indb., med Garverier og Jærnværker; mod V. *Serdobsk,* 9100 Indb., og ved Choper Industribyen *Balasjov,* 22,800 Indb.; ved Medvjeditsa *Petrovsk,* 18,100 Indb., og *Atkarsk,* 12,600 Indb. — *Astrachan,* bygget paa Højder, der er besatte med Haver og Vinbjærge, paa Øen Dolgoj-Ostrov i Volgadeltaet og ved den transkaspiske Jærnbane, 149,800 Indb., er Sæde for en græsk og en armenisk Ærkebiskop, Krigshavn og en af Ruslands betydeligste Handelspladser, navnlig for Handelen mellem det indre Rusland og Persien, desuden har den Industri i Bomuld, Silke, Læder, Talg m. m., samt betydeligt Fiskeri, især af Stør — der fanges aarlig over 300,000 —, og Tilberedning af Kaviar, hvormed c. 50,000 Personer er beskæftigede. Byen er gammel, men har flere Gange skiftet Plads og ofte været Hovedstad for tatariske Riger; som den nu er, stammer den fra Midten af det 16. Aarhundrede. Omkring Kernen, Kreml, ligger den egentlige „hvide" By, og mange store Forstæder; Befolkningen er meget broget (Russere, Persere, Hinduere, Bucharer, Tatarer, Kalmukker), og der er over 40 Kirker og henved 20 Moskeer. Mod NØ. ved en anden Volgaarm ligger *Krasnoj-Jar,* 11,900 Indb., tidligere Residens for en kalmukkisk Khan, mod NV. ved Achtuba *Tsarev,* 9500 Indb., med Handel med Salt fra Eltonsøen; i Nærheden ligger Ruinerne af *Sarai,* Mongolerriget Kaptsjaks Hovedstad, ødelagt 1480.

III. Lillerusland

omfatter 4 Guvernementer omkring mellemste Dnjepr eller Landskabet *Ukraine* (ɔ: Grænseland), til hvilket ogsaa hører en Del af Volhynien.

Charkov nær ved Donets, 223,700 Indb., er udmærket beliggende for Handelen, hvilken den skylder sin Opkomst, midt i det 17. Aarhundrede var den kun en Landsby; den har 4 aarlige, stærkt besøgte Messer, navnlig er Januarmessen med stor Hestehandel kendt, desuden har den stor Uldhandel og Industri i Uld, Lærred, Roesukker, Brændevin m. m. Byen udmærker sig tillige ved sine mange Læreanstalter, hvoriblandt det 1804 stiftede Universitet. Af andre Handelsbyer nævnes mod NV. *Bogoduchov,* 11,900 Indb., *Achtyrka,* 31,600 Indb., et kendt Valfartssted med stort aarligt Marked, *Lebedin,* 14,300 Indb., *Sumy,* 38,000 Indb., med Industri og Handel (Heste), *Bjelopolje,* 15,200 Indb. Ved Donets ligger *Isjum,* 13,000 Indb., og nær ved s. Flod *Slavjansk,* 15,600 Indb. (i Nærheden mange Saltsøer), mod Ø.

ved Aidar *Starobjelsk,* 11,300 Indb. — *Poltava* ved Vorskla, 62,300 Indb., har betydelig Handel, navnlig har den aarlige Messe Betydning for Uldhandelen, Industri i Læder og Brændevin og Kirsebæravl. Paa Hovedtorvet staar en Statue af Peter den Store som Minde om hans Sejr over Karl XII 1709, uden for Byen ligger „Svenskegraven" med de faldne Krigere. Mod S. ved Vorskla ligger *Kobeljaki,* 15,500 Indb., og ved Dnjepr *Krementsjug,* 72,900 Indb., med den lige overfor liggende Flække *Krjokov,* der har betydelig Handel med Uld og Træ; ved Byen gaar Vejen over Dnjepr, og Katarakterne neden for Byen gør den til Stabelplads for

Lavra Klosteret i Kijev.

Varerne, der føres ned ad Floden. — *Tsjernigov* ved Desna, 32,300 Indb., Ærkebispesæde, er en af Ruslands ældste Byer, stammende fra Begyndelsen af det 10. Aarhundrede; den har Handel og Industri. Mod S. ved Oster ligger *Njesjin,* 38,600 Indb., en af Lilleruslands smukkeste Byer, kendt over hele Riget for sine Konfiturer, Likører og Parfumerier; mod Ø. *Beresna,* 9900 Indb., *Borsna,* 14,300 Indb., med Tobaksavl, *Konotop,* 23,500 Indb., tidligere Fæstning, *Krolovets,* 10,400 Indb., med Kornhandel, og *Gluchov,* 14,900 Indb., i hvis Nærhed findes store Porcellænjordgruber. Den lille By *Baturin* ved Seim var tidligere Kosakhetmanens Residens, men ødelagdes af Russerne 1708; der findes endnu Ruiner af Slottet. Mod N. ligger *Novgorod-Sjeversk,* 9200 Indb., Severiens gamle Hovedstad, og *Starodub,* 12,500 Indb., i hvis Distrikt nogle af Raskolnikernes vigtigste Kolonier findes.

Kijev (udt. Kijov) paa Dnjeprs højre Bred, 446,800 Indb. (1880: 127,300, 1889: 186,000, hvoraf henved 19,000 Romersk-Katolikker og 17,000 Jøder, 1897: 247,000), er en vigtig Fæstning, Ærkebispesæde og betydelig Handels- og Fabriksstad; den driver navnlig Handel med Korn og Træ og har Tekstilindustri, Skibsbyggerier og Roesukkerfabrikation; men især er den kendt som Russernes hellige By, hvorfra

Kristendommen udbredte sig; blandt dens c. 60 græske Kirker, for det meste med prægtige Kupler, nævnes den hellige Sophias Domkirke og af Klostrene Rigets ældste, det i Begyndelsen af det 11. Aarhundrede grundlagte Hulekloster Lavra, der paa Grund af sine mange Helgengrave besøges af Hundredtusinder af Pilegrimme aarlig. Kijev er Ruslands ældste By („alle russiske Byers Moder"), dens Historie gaar tilbage til Russernes ældste Sagntid; den er flere Gange blevet ødelagt, saaledes af Mongolerne 1240, af Tatarerne 1416 og 1584, men stadig bygget op paa ny. Byen, der er bygget paa Høje (100—150 m) langs Flodens Bredder og strækker sig over et meget stort, c. 50 km² stort Areal, saaledes at den kan optage mange flere Indbyggere, end den har, skønt Tallet er blevet 4 Gange større i de sidste 50 Aar, deles i flere Dele: den nedre Stad eller *Podol* er mest Industriens og Handelens Sæde; sydligere ligger den øvre By eller Gammel-Kijev og uden om disse de nyere Dele (*Petsjersk* med Fæstningen og *Vladimirsbyen*), hvor for det meste Samlingerne og Læreanstalterne, hvorpaa Byen er forholdsvis rig, findes, deriblandt Universitetet, stiftet 1834 (1908: 4100 Stud.), efter at Vilnas som Følge af det polske Oprør var ophævet. En meget stor Bro fører over Floden. Mod SV. ligger *Vasilkov*, 21,600 Indb., hvoraf en Del Jøder; *Skvira*, 18,600 Indb., hvoraf ligeledes mange Jøder; *Berditsjev*, 82,500 Indb., en betydelig Handelsstad, navnlig i Heste og Pelsværk, aarlig 3 store Markeder, tidligere har den største Del af Byens Indb., vistnok over $^3/_4$, været Jøder, hvorfor den ogsaa ofte kaldes det „russiske Jerusalem", nu er deres Tal betydelig aftaget. Mod S. ligger *Tarasjtsja*, 13,800 Indb., hvoraf en Del Jøder, *Boguslav*, *Svenigorodka*, c. 20,100 Indb., og *Uman*, 39,300 Indb., i hvis Nærhed det smukke Slot *Sofiovka* ligger. Ved Dnjepr *Tsjerkasy*, 39,800 Indb.

IV. Sydrusland

eller *Nyrusland*, de tidligere tyrkiske Lande har i de sidste hundrede Aar og mere været Genstand for en betydelig russisk Indvandring; i de vestlige Egne, der er bedst kultiverede og bedst befolkede, er Lillerusserne, i de østlige Storerusserne i Flertal; desuden findes talrige Kolonier af Jøder, Armeniere, Grækere, Tyske og Bulgarere; i Bessarabien er de fleste Indbyggere Rumænere.

I de *donske Kosakkers Land* eller den *donske Hærs Provins* er Industri- og Handelsbyen *Novo-Tsjerkask* ved en Arm af Don, 62,500 Indb., Hovedstaden, grundlagt 1805. Kosakkernes gamle Hovedstad *Staro-Tsjerkask*, ɔ: Gammel-Tsjerkask, ligger mod S. ved Don. Af de mange Kosaklandsbyer, Stanitser, nævnes *Vesjinskaja*, *Melechovskaja*, *Jesaulovskaja* og *Nisjnetsjirskaja*.

Jekaterinoslav ved Dnjepr lige oven for Faldene, 151,200 Indb., grundlagt af Potemkin 1784, har Uldmarked, Fiskehandel, og nogen Industri. Længere nede ved Dnjepr ligger Havnene *Alexandrovsk*, 25,400 Indb., og *Nikopol*, 8200 Indb., mod NØ. ved Samara *Novomoskovsk*, 20,000 Indb., og *Pavlograd*, 18,500 Indb.; østligere *Bachmut*, 33,200 Indb., med Stenkulsgruber og Alabasterbrud, og *Lugansk*, 33,000 Indb. I det sydøstlige af Guvernementet omkring det inderste af det asovske Hav, skilt fra det øvrige ved de donske Kosakkers Land, ligger ved Kysten *Mariupol*, 50,300 Indb. (mest Grækere), med Hvedehandel, og *Taganrog*, 74,500 Indb., først grundlagt 1769, betydelig Handelsstad og Udførselshavn — der holdes tre aarlige Messer — samt Industriby, især i Læder, Sæbe, Voksdug m. m.; Havnen lider stærkt af Tilsanding. Ved Dons venstre Bred ligger *Asov* (Oldtidens *Tanais*, Venetianernes *Tana*, Sana), 25,500 Indb., nu kun ringe mod tidligere, da den var Hovedstabelpladsen for persiske og indiske Varer; den er nu kun en Flække. Ved Dons højre

Bred de to næsten sammenvoksede Handelsstæder *Rostov,* 124,500 Indb., og *Nachitsjevan,* 71,000 Indb., den første, der har taget Luven fra Taganrog, har tillige en Del Industri, den sidste har næsten udelukkende armenisk Befolkning og er armenisk Ærkebispesæde.

I *Taurien* ligger paa Fastlandet *Nogaisk,* c. 4000 Indb., Nogai-Tatarernes Hovedplads, *Alesjki* (tidligere *Dnjeprovsk*) nær ved Dnjepr, 12,300 Indb., der driver Dyrkning af Grøntsager (Meloner) og Fiskeri, og ved Kysten den opblomstrende

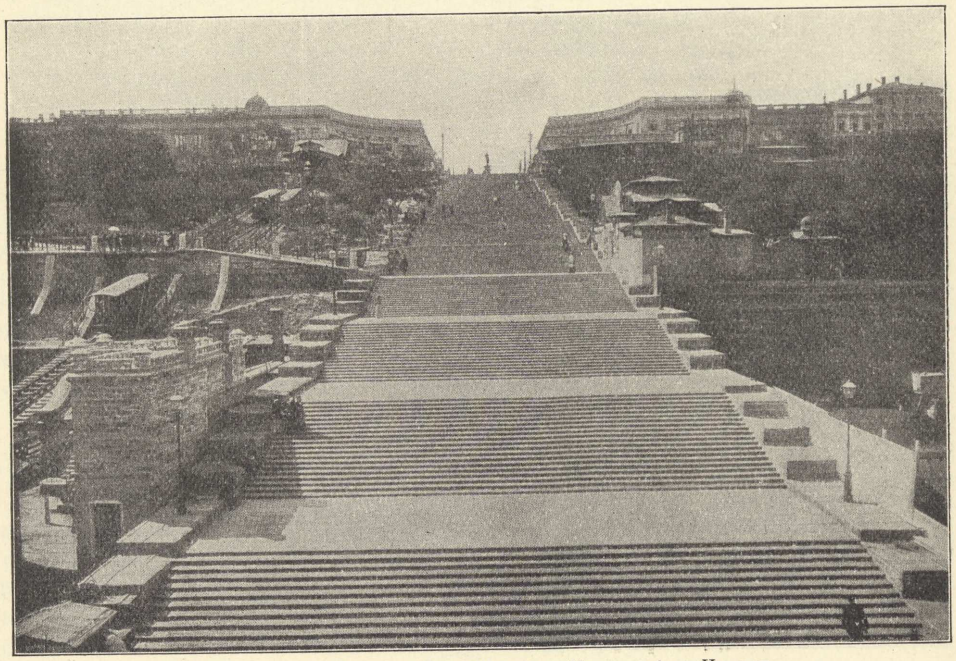

Jaltabugten.

Handelsstad *Berdjansk,* 33,000 Indb. — Paa *Krim,* som kun er godt befolket mod S., ligger ved Bjærgenes Nordaffald og ved Salgir *Simferopol,* 71,300 Indb., Tauriens Hovedstad, omgiven af Haver, med Handel og Frugtavl. Mod NØ. ligger *Karasubasar,* 13,000 Indb., Halvøens største Kornmarked, og mod SV. *Baktsjisarai,* 13,000 Indb., Krims gamle Hovedstad, en ægte Tatarby med smudsige, krumme Gader, mange Moskeer, Bade og Fontæner, Khanens pragtfulde Palads er bevaret („det russiske Granada"); den har Industri i Saffian og Knive. Ved Kalamitbugten ligger *Eupatoria* eller *Koslov,* 45,300 Indb., med Handel og Saliner; sydligere *Sevastópol* (Sebastopol), hvor Oldtidens *Chersonesos Heraklea* laa, 65,100 Indb., hvoraf c. $^1/_3$ Militær, tidligere den stærkeste Fæstning ved det sorte Hav med Arsenaler, store Magasiner osv., men efter Indtagelsen 1855 blev Fæstningsværkerne nedbrudte og til Dels forvandlede til Spadseregange, og Byen tog betydeligt af; den hævede sig dog snart igen som Udførselshavn, især for Korn; efter 1871 blev den atter befæstet og er nu en meget betydelig Krigshavn, og siden 1890, da den bestemtes udelukkende til Krigshavn, er det meste af dens Handel gaaet over til den nedenfor nævnte Feodosia. Paa Sydkysten nævnes af de smukt liggende Byer Hav-

nen *Balaklava,* Tatarlandsbyen *Alupka* med et prægtigt Slot, det moderne Badested *Jalta,* i hvis Nærhed det kejserlige Lystslot *Livadia* ligger, endvidere *Alusjta, Sudak* og den vigtige Handelsby *Feodosia,* 40,300 Indb., Genuesernes *Kaffa,* hvor Oldtidens *Theodosia* laa. Ved Kertsjstrædet ligger Dobbeltbyen *Kertsj-Jenikale* (ɔ: ny Fæstning) med Fæstninger, 55,800 Indb.; Byen, der ligger omtr., hvor Oldtidens *Pantikapæon* laa, har en Del Handel og Industri; den ødelagdes under Krigen 1855, men rejste sig snart; mod N. paa Perekoptangen ligger den lille By *Perekop,* 5300 Indb.

Cherson ved Dnjepr, 85,300 Indb., grundlagt 1788 af Potemkin, er en regel-

Stentrappen i Odessa mellem Richelieus Monument og Havnen.

mæssig bygget By, Fæstning og Krigshavn, samt Ærkebispesæde; den har nogen Industri og er Udførselshavn, særlig for Korn, Træ og Huder, men staar dog som Handelsby tilbage for Nikolajev og især Odessa; højere oppe ved Dnjepr *Berislav,* 12,100 Indb., en Handelsby i stærk Opkomst. *Nikolajev* ved Limanen, hvori Bug og Ingul udmunder, 97,500 Indb., grundlagt af Potemkin 1789, er Krigshavn for den russiske Flaade i det sorte Hav med store Dokker, Arsenaler og Skibsværfter. Byen, der forholdsvis er meget stor og bestaar af en central Del, om hvilken de militære Forstæder er lejrede, har betydelig Udførsel, især af Korn; *Otsjakov,* c. 5500 Indb., kan betragtes som dens Udhavn; lige overfor paa Spidsen af en Halvø, der begrænser Limanen mod S., ligger Fæstningen *Kinburn.* I Nærheden af Nikolajev findes Ruiner af Oldtidens *Olbia.* Umiddelbart ved Kysten ligger *Odessa,* 498,000 Indb., Ruslands fjerdestørste By, og den største Handelsstad ved det sorte Hav; navnlig udføres Korn, i hvilket den er den første, Hør, Træ, Talg m. m., Indførslen bestaar mest i Kolonialvarer, Stenkul, Olie, Vin og alle Slags Industrigenstande; tillige har Byen i den senere Tid faaet betydelig Industri, navnlig i Mel, Stivelse og Sæbe. Odessa, der er grundlagt af Katharina II 1794 og ved Aar 1800 allerede havde c.

8000 Indb., udvidedes og forskønnedes meget under Hertugen af Richelieus Forvaltning i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, 1850 havde den c. 100,000 Indb. Den har en meget broget Befolkning af Grækere, Armeniere, Jøder (1911: 138,900), Italienere, Franskmænd, Tyske og kavkasiske Folk, og Handelssproget er mest italiensk; i sit Udseende er den næst St. Petersborg den mest evropæiske By, navnlig gælder det den smukkeste Del, der ligger nærmest ved Kysten, og som mest er bygget i italiensk Stil; udenom ligger lejrede de mange Forstæder (som *Moldavanka, Voranzovka* og *Tiraspolskaja Sastava* mod SV. og *Novaja Sloboda* og *Peressip* mod N.), der støder umiddelbart op til den tørre, nøgne Steppe, som sender sine Støvskyer ind over Byen. Odessa er rig paa Velgørenheds- og Undervisningsanstalter, deriblandt det 1865 stiftede Universitet, det tidligere Lyceum Richelieu, der dog hidtil hører til de mindre besøgte (1908 c. 3200 Stud.). Ved Dnjestr ligger *Tiraspol*, 37,700 Indb., en vidtløftig Samling af russiske og rumænske Hytter (i de senere Aar har mange Raskolnikere bosat sig her), Omegnen er opfyldt af Vindmøller. Ved Bug ligger *Vosnessensk*, 14,200 Indb.; mod V. *Ananjev*, 16,700 Indb.; mod N. den 1764 grundlagte *Jelisavetgrad*, 76,000 Indb., med betydelig Handel, med 4 aarlige Messer, især stor Hestehandel; *Alexandrija*, 14,000 Indb., med stor Majsavl i Omegnen; nær ved Dnjepr *Novogeorgievsk* eller *Krilov*, som den kaldes af Befolkningen efter sit gamle Navn, 11,200 Indb., stærk Fæstning.

Bessarabiens Hovedstad er *Kisjenjev* ved Byk, 120,700 Indb., Ærkebispesæde, med Handel, Tobaks- og Mølleindustri samt Vin- og Frugtavl; Byen, der er vokset stærkt under Russerne, ligner en stor smudsig Landsby og breder sig over et uforholdsmæssig stort Areal; blandt den brogede Befolkning er Jøderne fremherskende. Ved Dnjestr ligger *Bendery* eller *Bender* (tyrkisk: *Tachene*), 38,600 Indb., stærk Fæstning, kendt fra de tyrkiske Krige; den har Industri og Handel. Bender saavel som den nærliggende Landsby *Varnitsa* er kendt af Karl XII's fleraarige Ophold. Ved Dnjestrs Liman ligger *Akkerman* eller *Bjelgorod*, den hvide By, 37,300 Indb., befæstet Havn med Handel, Fiskeri og betydelig Saltvinding fra de nærliggende Strandsøer; i Oldtiden laa her *Tyras*, der ødelagdes under Folkevandringen og genopbyggedes af Genueserne som *Mauro Castro* og erobredes 1484 af Tyrkerne. Ved Kiliaarmen i Donaudeltaet ligger Dobbeltbyen *Ismaïl* og *Tutsjkov*, tilsammen 42,000 Indb., med Handel, navnlig med Korn; Ismaïl er kendt af de tyrkisk-russiske Krige, tre Gange (1770, 90 og 91) er den blevet indtaget og ødelagt. Mod N. ved Dnjestr ligger *Chotin*, 20,300 Indb., en ofte omstridt Fæstning nær ved den østerrigske Grænse, tidligere den mest fremskudte genuesiske Koloni.

V. Vestrusland

eller *Hviderusland* omfatter de gamle polske Lande *Podolien* og *Volhynien* samt *Litauen*, der oprindelig stod under Russerne, men 1207 blev selvstændig, indtil det 1386 forenedes med Polen (se for øvrigt p. 455). Mod S. bor Lillerussere, i de østlige og midterste Dele Hviderussere, mod NV. mest Litauere, blandede med Polakker og Jøder.

I **Podolien,** der er rig paa Korn og Græsgange, og har Industri i Læder og Lys, er *Kamenets-Podolsk* Hovedstad, 40,100 Indb., hvoraf Halvdelen Jøder; tidligere var den stærk Fæstning, nu har den betydelig Handel, især paa Galizien. Ved Dnjestr ligger *Mohilev-Podolsk*, 30,200 Indb., med Handel og Havekultur, Vin- og Silkeavl samt Brændevinsbrænderier, mod SØ. *Balta*, 22,600 Indb., med Handel med Kvæg og Landprodukter, nordligere *Hajsin* (Gajsin), 11,300 Indb., og *Bar*, 10,600

Indb., kendt af Konføderationen 1768. Ved Bug ligger *Vinnitsa*, 44,200 Indb., og *Proskurov*, 26,200 Indb.

I **Volhynien,** ligeledes et rigt Kornland, er *Sjitomir* ved Teterev Hovedstad, 79,400 Indb., hvoraf 1/3 Jøder; den har betydelig Handel og Industri, navnlig er de jødiske Bogtrykkerier kendte. Mod V. ved Slutsj ligger *Starokonstantinov*, 18,900 Indb., og *Novogradvolynsk*, 19,700 Indb.; vestligere *Kremenets*, 19,900 Indb., og *Rovno*, 31,100 Indb., hvoraf Halvdelen Jøder, og mod NV. ved Styr *Lutsk*, c. 18,200 Indb., alle med Korn- og Kvæghandel.

Minsk ved Svislotsj, 110,900 Indb., en gammel By, er Ærkebispesæde og et vigtigt Samfærdselspunkt med anselig Handel. Mod Ø. ved Beresina ligger *Borisov*, 14,900 Indb., i hvis Nærhed (ved *Studjanka*) de Franskes kendte Overgang over Floden Nov. 1812 fandt Sted. Sydligere ved Beresina ligger en af Ruslands stærkeste Fæstninger *Bobruisk*, 40,600 Indb., hvoraf en stor Del er Jøder, der næsten har hele Handelen i deres Hænder; V. for Bobruisk *Slutsk*, c. 17,000 Indb., hvoraf 1/3 er Jøder; mod SV. ved Pina *Pinsk*, 37,100 Indb., den eneste By af Betydning i det store p. 443 omtalte Sumplandskab, med stor Industri i Ruslæder. — *Grodno* ved Njemen, 55,800 Indb., overvejende Jøder, er en mest af Hytter og lave Huse bestaaende By, hvor den polske Rigsdag holdtes med visse Mellemrum fra 1673, 1793 undertegnedes Polens Deling her; den har betydelig Handel samt Industri, især i Uld og Tobak. Mod SV. paa Vejen til Varsjava ligger *Bialystok* (russisk *Bjelostok*), 82,200 Indb., meget regelmæssig bygget By med et smukt Slot; den har Handel og Klædeindustri; mod S., V. for Bjelovitsjerskoven (se p. 443) *Bjelsk*, 7500 Indb., Podlachiens gamle Hovedstad, sydligere ved Bug *Brest-Litovsk*, 54,600 Indb., en gammel historisk kendt By, nu en af Ruslands stærkeste Fæstninger; desuden har den et meget kendt Jødeakademi og Handel; mod Ø. ved en Biflod til Njemen *Slonim*, 18,100 Indb. — *Vilna* (russisk *Vilno*) ved Vilija, 188,300 Indb., Storhertugdømmet Litauens gamle Hovedstad, grundlagt i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, er en smuk By omgiven af Høje, hvoriblandt den, paa hvilken Ruinerne af det gamle Slot findes, og som nu efter Oprøret 1830 har faaet et Citadel; blandt Bygningerne fremhæves den smukke Domkirke, der er bygget paa det Sted, hvor Templet for den litauiske Krigsgud Perkuna stod. Vilna var før Oprøret en af Hvideruslands vigtigste Byer og dets aandelige Midtpunkt med mange Samlinger og Læreanstalter; endnu findes der en Del, deriblandt det interessante historiske Museum, men det 1587 stiftede Universitet ophævedes 1832, og dets Samlinger er førte til St. Petersborg og Kijev. Byen er Hovedknudepunkt for Vejene til Østersøen og har derfor betydelig Handel, som mest er i Hænderne paa Jøderne, der udgør henved Halvdelen af Befolkningen. — *Kovno* ved Vilijas og Njemens Forening, 80,400 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen Jøder, er en gammel betydelig Handelsby, kendt for sit Mjød; ved Byen fandt Napoleons Overgang over Njemen 1812 Sted. Mod NØ. ligger den vigtige Handelsby *Vilkomir*, 14,700 Indb., og mod N. i *Samogitien*, det vestlige Litauen, *Rossieny*, 7500 Indb., *Ponevjesj*, 12,800 Indb., og *Sjavli*, 15,900 Indb. — *Mohilev* (russisk M.) ved Dnjepr, c. 51,700 Indb., hvoraf over Halvdelen Jøder, har betydelig Transithandel mellem det sorte Hav og Østersøen, Industri især i Læder og Havekultur; den smukke By er Sæde for en græsk og romersk Ærkebiskop, den sidste er Overhovedet for Ruslands Rom.-Katolikker. Mod N. ved Dnjepr ligger *Sjklov*, c. 20,000 Indb., og mod Ø. *Mstislavl*, 9700 Indb., begge Handelsbyer, mod S. ved Sosj *Gomel (Homel)*, med Forstaden *Bjelitsa*, 47,400 Indb., med betydelig Handel og Skibsbyggerier. — *Vitebsk* ved Dyna, 86,100 Indb., er en gammel litauisk Handelsby, der i sin Tid stod i Forbindelse med Hanseforbundet, og har betydelig Handel med Fødemidler, og Industri især i Klæde og Mjød. Længere

nede ad Floden ligger *Polotsk*, 24,000 Indb., ligeledes en gamml Handelsby; i Slutningen af det 18. Aarhundrede blev den Hovedsædet for Jesuiterordenen efter dens Ophævelse. *Dvinsk* (før *Dynaburg*), 81,000 Indb., er en stærk Fæstning og Jærnbaneknudepunkt og har Handel og Skibsfart samt Industri; Byen er kendt af Sværdriddernes Historie.

VI. Østersøprovinserne

omfatter de gamle Landskaber *Ingermanland*, nu Guv. *St. Petersborg, Estland, Liftland* og *Kurland*. Det er frugtbare Landskaber af temmelig ens Natur, men i etnografisk Henseende er de meget forskellige: af Ingermanlands Befolkning er $^9/_{10}$

St. Petersborg og Omegn.

Russere, Resten Finner og Tyske. Estland bebos af Ester og nogle faa Tusinde Russere, Svenske og Tyske, Liftland er delt ligelig mellem Ester og Letter, i Kurland er Landbefolkningen Letter, i Byerne findes en Del Jøder og Tyske.

St. Petersborg (af Slaverne almindelig kaldet *Petrograd*), 1,911,400 Indb. med Forstæder, Rigets Hovedstad, Kejserens Residens, Sæde for Regeringen, en græsk Ærkebiskop-Metropolit samt for en rom.-katolsk Ærkebiskop, er Rigets første By, hvad Søhandel, Videnskab, Kunst og ydre Pragt angaar. Peter den Store anlagde Byen 1703 i en sumpet og usund, men for Handelen meget gunstig beliggende Egn, hvor Svenskerne allerede ved Aar 1300 havde anlagt Byen *Landskrona* og senere, da denne var blevet ødelagt af Russerne, ved Ochtas Forening med Neva bygget Fæstningen *Nyenskans*, som nedreves af Peter. Den nye By, som han kaldte med det holl. Navn Sanktpiterburg (deraf det russiske Navn „Piter" i daglig Tale), blev anlagt ved et Magtsprog; først byggedes Fæstningen, derefter blev Gaderne afstukne og Privatbygningerne opførte ved Tvang, mest af Folk fra Moskva, 1712—16 førtes mere end 150,000 Arbejdere til Byen. St. Petersborg ligger paa aldeles jævn Grund paa begge Sider af Neva og paa Øerne, der dannes af dens to Mundingsarme Neva og Nevka, der atter hver spalter sig i to Arme, store og lille Neva (Bolsjaja Neva og Malaja Neva) og store og lille Nevka; Beliggenheden er saa lav, at Byen er udsat for Flodens Oversvømmelser. Den blev fra Begyndelsen anlagt efter en

storslaaet Maalestok og adskiller sig fra den anden Hovedstad Moskva ved et helt evropæisk Udseende; særlig udmærker den sig ved sine store Pladser og brede Gader (Ulitsi) — de bredeste kaldes „Prospekter“ eller „Perspektiver“ og er fra 20 til 40 m eller mere, selv mange af de, som kaldes Stræder (Pereoluk), er som andre Byers Hovedgader — samt ved sine mange Paladser og storartede offentlige Bygninger, noget, hvori den næppe overgaas af de andre Verdensstæder, ja selv de ringere Kvarterer har noget af denne imponerende Karakter; men Byen har intet originalt eller særlig russisk Præg over sig, den flade Beliggenhed, de ensartede,

Nevskji Prospekt i St. Petersborg.

lige, brede Gader, de samme Huse uden egentlig Elegance gør et ensformigt, kedeligt Indtryk. For øvrigt findes der endnu en Del Træhuse, saaledes i Fattigkvarteret Alexander Nevskji og Forstaden Poljusstrovo (1897 var 10,000 af 23,000 Huse Træhuse), kun i nogle Kvarterer maa der ikke længere bygges af Træ; den sumpede Grund nødvendiggør Nedramning af Pæle i stor Udstrækning. Byen har et Omfang af c. 30 km og strækker sig over et Areal af henved 100 km² (større end Paris'), uden at regne Fabriksforstæderne og Villabyerne, der breder sig langs Neva; der er over 60 store Pladser, 4 Hovedbroer, der forbinder Fastlandssiderne med Øerne, foruden omtr. 150 mindre Broer over Kanalerne, samt c. 300 Kirker og Kapeller, hvoraf de c. 230 er græsk-katolske.

S. for Neva ligger den største Del af Byen, den saakaldte s t o r e S i d e, der har over Halvdelen af Befolkningen; ved flere Kanaler, hvoraf den yderste er Fontanka, skilles den i de 4 Admiralitetskredse, særlig Hoffets og Regeringsmyndighedernes Sæde, uden om hvilke følger andre Kvarterer. Langs de prægtige Kajer ved Neva ligger af fremragende Bygninger: Admiralitetet, den kejserlige Residens

Vinterpaladset, der er glimrende opført efter Branden 1837, og som ved Gallerier er forbundet med den mod Ø. liggende Eremitage, der er bygget af Katharina II., hvis Yndlingsslot den var, og som indeholder en værdifuld Malerisamling og andre Samlinger for Videnskab og Kunst, deriblandt et Bibliotek og Oldsagssamlinger fra Grækenland og Sydrusland; højere op ad Neva følger Regeringsbygninger og det af Katharina II ligeledes opførte Marmorpalads ved Marsmarken, der er prydet med Suvarovs Statue, og ved hvis Sydrand det smukke Michaelspalads med Park ligger. S. for Admiralitetet ligger Byens prægtigste Kirke, den i sin nuværende Skikkelse i det 19. Aarhundrede af Marmor og Granit opførte St. Isaks Katedral, hvis forgyldte Kuppel (102 m) ses langt borte. Pladsen om Admiralitetsbygningen hører til Byens smukkeste; den vestligste Del mellem Admiralitetet, Senatsbygningen og Isakskirken kaldes Peterspladsen, prydet med Peter den Stores kolossale Rytterstatue paa et Granitklippestykke; den midterste Del kaldes Admiralitetspladsen, den østligste mellem Eremitage og den halvrunde Generalstabsbygning Slotspladsen, paa hvilken den af een Sten bestaaende Alexandersøjle staar, Søjlestangen uden Soklen og Kapitælen er over 25 m. Fra Admiralitetspladsen udstraaler i Vifteform og strækkende sig næsten gennem hele den store Side af Byen de 3 Hovedgader Nevskji-Prospekt, Gorokhovaia og Vosnessenskji-Prospekt. Navnlig den første 3—4 km lange Gade med sine mange Butikker, Paladser, Kirker og andre offentlige Bygninger og sin stærke Færdsel, i hvilken de smaa Drosker med een Hest og eet Sæde og de herskabelige Trespand gør Indtryk paa den Fremmede, er Byens Hovedpulsaare. Af Bygninger i Nevskji Prospekt nævnes den smukke, i St. Peterskirkens Stil opførte Kasanske Kirke, Raadhuset, den store Basar Gostinoj Dvor, det kejserlige Bibliotek, der rummer c. 1,400,000 Bd. og 32,000 Haandskrifter, Alexandrateatret og det kejserlige Palads Anitsjkov. Ved Enden af Nevskji-Prospekts Fortsættelse og lige ved Floden ligger det store, af en Mur omgivne Bygningskompleks Alexander-Nevskji Klostret, der bl. a. indesluttet 4 Kirker. Mod NØ. i den store Side ligger det Tauriske Palads med Skulptursamlinger og stor Have samt Klostret Smolna. — Paa den østlige Side af *Vasiljievskiøen* mellem store og lille Neva ligger et andet, særdeles regelmæssig bygget Kvarter (Vasilji-Ostrov), der navnlig er de fremmedes, særlig tyske Købmænds og de videnskabelige og kunstneriske Institutioners Sæde. Paa den østligste Spids af Øen ligger Børsen og Toldbodbygningerne, langs med store Neva det 1819 stiftede Universitet, Kunsternes og Videnskabernes Akademier m. m. — Den Del af Byen, der ligger paa Øen mellem lille Neva samt store og lille Nevka, den saakaldte *Petersborgerside* (Petersburgbji Ostrov), er mest beboet af de fattigere Klasser og mod N. og V. opfyldt af Haver og Anlæg, der giver den en Forstads Karakter; ved Flodarme og Kanaler deles den atter i flere Øer, saaledes mod SV. Petrovskjiøen. Mod S. ligger skraas over for Vinterpaladset paa en Ø for sig den 1703 anlagte Peter-Paul-Fæstning, der nu som saadan er uden Betydning; i dens Midte ligger Peter-Pauls-Kirken, der indeslutter Kejsergravene. I den nordligste Del af Petersborgersiden, *Apotekerøen*, skilt ved Karpovkakanalen, ligger den botaniske Have. — *Viborgersiden*, der ligger N. for Neva og Ø. for Nevka og langstrakt følger Flodens Bøjninger, er ligeledes rig paa Haver og Villaer; længst oppe ad Floden ligger Kvarteret *Ochta*. — Byen inddeles i 12 Bykvarterer og flere Forstæder, hertil regnes mod N. den ovennævnte *Poljusstrovo* og *Lesnoj* og mod S. de nedenfor nævnte *Schlüsselburg* og *Peterhof*.

St. Petersborg er ikke nogen sund By, ligesom i Odessa overstiger undertiden Dødsfaldene Fødslerne, men Indbyggerantallet er dog paa Grund af den store Indvandring i stærk Stigen; 1850 havde Byen 502,000 Indb.; Befolkningen er meget broget, da alle Elementer i Riget tager Del i denne Indvandring, selv Tatarerne,

som mest driver Smaaforretningerne, er talrige. Skønt Oplysningen i det hele er langt tilbage for de andre Verdensstæders (1870 regnedes over 300,000 at være fuldstændig uvidende), staar dog St. Petersborg højt i videnskabelig Henseende ved sine mange Læreanstalter, dets Universitet (1908: 10,364 Stud.) staar særlig i Ry for sine naturvidenskabelige Studier, og der er stor Rigdom paa ansete lærde Selskaber. Som Industriby er den særdeles betydelig og indtager nu den første Plads i Landet; særlig fremhæves de kejserlige Fabrikker i Spejle, Krystal, Porcellæn, Gobelinstapeter, Spillekort og Ædelstensliberi; desuden findes store Fabrikker i Uld, Bomuld, Læder og Tæpper, Maskiner, Guld, Sølv, Kobber, Bronce, Tobak, Sukker m. m.; 1878 taltes 645 Fabrikker med 45,000 Arbejdere og Værdien af Industrien var c. 90 Mill. Rubler, 1897 taltes over 1000 Fabrikker i og omkring Byen, der aarlig producerede for en Værdi af 250—300 Mill. Rubler. Men som Handelsby er den endnu vigtigere; Jærnbanenettet samler sig her, ved Kanaler er den sat i Forbindelse med alle Floderne, og for Handelen med Vesten er den den vigtigste Indførsels- og Udførselshavn, som Indførselshavn i det hele staar den højest; Omsætningen beløber sig til mellem $^1/_3$ og $^1/_4$ af hele Rigets. Nogen egentlig Søhavn var dog St. Petersborg tidligere ikke, thi vel er den klare, dybe Neva fortrinlig sejlbar, men det inderste af Bugten har en saa ringe Dybde, at kun mindre Skibe tidligere kunde naa op til Byen, hvorfor Søhandelen foregik over Kronstadts dybe Havn; men 1875—85 har man afhjulpet denne Mangel ved Anlæg af en Kanal fra Kronstadt op til Byen, saa at nu de største Skibe kan gaa op til Byens nye Havn ved Nevas Munding. Floden, der er Handelens og Samfærdslens Hovedpulsaare — navnlig om Vinteren, naar den er bedækket med Is, frembyder den et ejendommeligt Liv: det er, ligesom om en Del af Byen er flyttet ud paa Isfladen —, rummer som ovenfor nævnt for øvrigt en stadig Fare for Byen, da den ved Isgang og med Syd- og Sydvestvinde er tilbøjelig til at svømme ud over de lave Bredder; den bryder da som i 1824 ind over Kajerne og sætter mange Gader under Vand.

St. Petersborgs i øvrigt ikke smukke Omegn (undtages maa dog de N. for Neva ved Kysten liggende „Haveøer") er rig paa kejserlige Lystslotte, om hvilke der for det meste har dannet sig smaa Byer, der er Sommeropholdssteder for Hovedstadens Indbyggere. Mod S. ligger Slottet *Tsjesma* med Invalidehospital; *Pulkova* med det store Observatorium; Slottet *Krasnoje Selo;* og ved en Jærnbane forbundet med St. Petersborg *Tsarskoje Selo,* ɔ: den kejserlige Landsby, det største Sommerpalads, bygget af Elisabeth og udvidet af Katharina II.; den omliggende By har c. 15,000 Indb.; sydligere ved samme Jærnbane Slottet *Pavlovsk,* ligeledes omgivet af en lille By. Endnu sydligere ved Jærnbanen til Varsjava *Gatsjina,* c. 15,000 Indb., med Slot og Park. Mod Ø. ved Nevas Udløb af Ládoga ligger *Schlüsselburg,* 5400 Indb., med en paa en lille Ø liggende Fæstning, der nu er uden Betydning og bruges som Statsfængsel, men tidligere har spillet en stor Rolle i Krigene mellem Rusland og Sverige. Mod V. ved den finske Bugt og forbundne med St. Petersborg ved Jærnbane ligger Slottene *Strelna, Peterhof,* det „russiske Versailles", Peter den Stores Yndlingsopholdssted, og *Oranienbaum,* omgivne af smukke Haver og Anlæg; Byen om Peterhof har 11,300 Indb. Uden for Oranienbaum paa den østlige Side af Kalkøen Kotlin ligger *Kronstadt,* 65,900 Indb., en meget stærk Fæstning, grundlagt af Peter den Store til Hovedstadens Beskyttelse, Rigets første Krigshavn med storartede Marineetablissementer; de mørke af Granit byggede Fæstningsværker stiger lige op af Havet. Ved Narova ligger *Narva,* 16,600 Indb., med Fiskeri og Handel, kendt af Karl XII's Sejr 1700.

Estlands Hovedstad er *Reval* (russ. *Revel,* estisk: *Tanalin, Tallinn,* ɔ: Danskebyen), 79,000 Indb., hvoraf $^1/_4$ Tyske, den fjerde Søhandelsstad i Omsætning, navnlig

betydelig som Indførselshavn, især er den taget til efter at være kommet i Jærnbaneforbindelse med St. Petersborg. Byen stammer fra den Tid, da Valdemar Sejr landede der 1219, sejrede over Esterne og anlagde Fæstningen; senere blev den en betydelig Hansestad, og med sine til Dels bevarede Mure og mange gotiske Bygninger gør den et middelalderligt Indtryk; St. Olaikirken med et meget højt Taarn fremhæves. Vestligere ligger den lille befæstede Havn *Baltisch Port*, paa Vestkysten Havnen og Badestedet *Hapsal*, 3300 Indb. Øen *Dagø*, c. 960 km² med c. 20,000 Indb., har Agerbrug, Kvægavl og Fiskeri.

Liflands Hovedstad er *Riga* (estisk *Rialin*) ved Dyna, c. 12 km fra dens Munding, 327,900 Indb., Ærkebispesæde og en af Rigets vigtigste Søhandelsstæder, i Omsætning den tredje, navnlig Udførselshavn for Cantralrusland; der udføres især Korn, Hør, Hamp, Træ og Talg, Indførslen bestaar mest af Salt, Sild, Petroleum, Kul m. m.; temmelig store Skibe kan naa op til Byen, de største losser i Udhavnen *Dynamünde;* desuden har Byen ikke ringe Industri. Den er anlagt i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede af Tyske, og den er endnu for en Del tysk, c. 1/4 er tysktalende og c. Halvdelen protestantisk, desuden er der Letter, Ester, Polakker og Russere, hvilke sidste er i stærk Tiltagen, c. 1/8 er Jøder. Den var i sin Tid en betydelig Hanseby og har endnu i sin gamle Del bevaret meget af det middelalderlige Præg med snævre Gader og Stenhuse; af offentlige Bygninger fremhæves Gildehusene, den smukke gotiske Domkirke og St. Petrikirken med et over 140 m højt Taarn, et af de højeste i Rusland; de gamle Fæstningsværker er nu uden Betydning, dog beskyttes Adgangen til Byen ved Forter. Mod NØ. ved Aa minder Ruinerne af Fæstningen ved *Wenden*, 6600 Indb., om Sværdridderne. Mod N. ligger *Pernau*, (russ. *Pernov*) ved Floden og Bugten af s. Navn, 14,000 Indb., en vigtig Havn og Handelsby med Søbade. Ved Embach ligger *Jurjev* (tidligere *Dorpat*, Derpt), 44,100 Indb., hvoraf mange Tyske, især kendt ved sit rigt udstyrede tyske Universitet, der af Tyskerne betragtedes som det yderste Bolværk mod Russificeringen; det blev egentlig grundlagt af Gustav Adolf 1632, men flyttedes senere af Russerne til Pernau, 1802 genoprettedes det, nu har det for en stor Del mistet sin Betydning; Byen har desuden betydelig Handel. Paa *Øsel*, c. 2600 km² med c. 65,000 Indb., hvoraf de allerfleste Ester, der driver Agerbrug, Kvægavl og Fiskeri, ligger Byen *Arensburg*, 4600 Indb.

I **Kurland** ligger i den østlige smalle Del, der strækker sig langs Dynas sydlige Bred, det saakaldte *Semgallen*, ved kurlandsk Aa *Mitau* (russ. *Mitava*), 39,200 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen Tyske og Fjerdedelen Jøder, Hovedstad og tidligere de kurlandske Hertugers Residens; Byen, der har en Del Landhandel, er kendt af Louis XVIII's Ophold 1799—1807. Ved Dyna ligger Handelsbyerne *Friedrichstadt*, c. 4000 Indb., og *Jakobstadt*, c. 4500 Indb., hvis Befolkning for en stor Del er Jøder. Ved Windau ligger *Goldingen*, 9700 Indb., med Fiskeri og Brændevinsbrænderier, og den vigtige og næsten altid isfrie Havn *Windau (Vindava, Ventes-Pils)*, 6900 Indb., paa hvilken Sejladsen dog hæmmes en Del ved Tilsanding; mod S. ved Libaus Munding Havnen *Libau (Libava)*, 86,000 Indb. (mange Tyske og Jøder), der langtfra er belemret saaledes med Is som de fleste andre russiske Østersøhavne, hvorfor ogsaa Regeringen ved store Havnearbejder og Anlæg af en Jærnbane har anstrængt sig for at hæve den, men den stærke Tilsanding skader den meget; i den sidste Tid er den blevet gjort til en vigtig Flaadestation.

VII. Kongeriget Polen

Polen udviklede sig fra det 10. Aarhundrede til et mægtigt Rige i Middelalderen under de to Dynastier Piasterne og Jagellonerne; under det sidste havde det udvidet sig mod V. til Oder, mod Ø. til Smolensk, ja strakte endog sin Indflydelse ned til Krim. Men efter Jagellonernes Uddøen 1572 blev Polen et Valgrige, i hvilket et overmodigt, tøjlesløst Aristokrati ødele Rigets Kraft, saa at det i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede allerede var bragt sin Opløsning nær; det kunde da heller ikke modstaa de begærlige Naboers Angreb, og ved de tre Delinger opløstes Polen, der 1772 var c. 770,000 km² med c. 15 Mill. Indb., og fordeltes mellem Rusland, Østerrig og Preussen. Napoleon stillede atter en Del af det gamle Polen paa Benene ved Oprettelsen af *Storhertugdømmet Varschau*, men ved Wienerkongressen forenedes de fleste polske Lande som *Kongeiget Polen* i Personalunion med Rusland under en selvstændig Forfatning, medens der samtidig dannedes af Distriktet *Krakau* en lille, c. 1270 km² stor Fristat, der dog 1846 indlemmedes i Østerrig. Men Ruslands Tilsidesættelse af Forfatningens Bestemmelser fremkaldte Opstanden 1830, der 1863 efterfulgtes af en ny Rejsning. Disse Opstande har gjort det helt af med Polens Selvstændighed; efter den sidste vandt den russiske Regering Landbefolkningen ved at gøre de polske Arvefæstere til frie Ejendomsbesiddere, noget, der for øvrigt i høj Grad har hævet Agerbruget, og der gøres nu alt for at undertrykke den polske Nationalitet; 1867 inddeltes Landet i (10) Guvernementer, som de andre russiske Provinser, og stilledes under en Generalguvernør. Provinsen, der nu, afset det preussiske Posen, følger Storhertugdømmet Warschaus Grænser, strækker sig som en Kile mod V. ind mellem preussiske og østerrigske Lande.

I det tidligere Voivodskab *Masovien* ligger ved Weichsel Polens Hovedstad *Varsjava* (Varszava, *Warschau*), 864,000 Indb., en broget Blanding af Polakker, Jøder, Tyske og Russere; den er Ruslands tredjestørste By, Sæde for en græsk og romersk Ærkebiskop, Polens Hovedhandelsplads med betydelig Skibsfart paa Weichsel, to aarlige Messer og et meget stort Uldmarked; desuden har den betydelig Industri, især i Maskiner, Vogne, Træ, Tobak, Kemikalier, Læder, Klæde, Tæpper m. m. Byen nævnes første Gang i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, indtil 1526 var den Hertugerne af Masoviens sædvanlige Residens, 1587 blev den Polens Hovedstad. Faa Byer har i den nyere Tid haft en saa sørgelig politisk Skæbne, det er en urenlig og usund, af Magthaverne forsømt By, og dog vokser den stadig og stærkt paa Grund af sin fortrinlige centrale Beliggenhed, og den vilde vokse endnu mere, hvis den ikke hæmmedes af Befæstningerne. Den vidtløftig anlagte By med Haver og ubebyggede Pladser mellem Husene har et forholdsvis stort Omfang, c. 15 km, og et Areal af c. 22 km². Paa Weichsels lave højre Bred ligger kun Forstaden *Praga*, forbundet ved to store Broer, hvoraf den ene er Jærnbanebro, med den egentlige By paa den stejle venstre Bred. Den nordlige Del af Byen med snævre Gader er den ældste Del, hvis Centrum dannes af det tidligere kgl. Slot, der nu indeholder Bibliotek og Kunstsamlinger og omgives af Terrasser og Haver lige ved Floden; mod S. udbreder sig nyere Kvarterer med brede Gader og et til Dels helt moderne Præg, særlig udmærker Gaderne „Krakauer Forstad“ og dens Fortsættelse „Nye Verden“ sig. Blandt de mange Slotte, c. 35 store Kirker og andre offentlige Bygninger fremhæves, foruden Slottet, Guvernementspaladset (tidligere Krasinskis Palads), en af Byens smukkeste Bygninger, det sachsiske Palads med en stor Have, det store Raadhus, Domkirken og Dominikanerkirken samt Akademibygningen, foran hvilken paa en af Byens smukkeste Pladser Thorvaldsens Kopernikusstatue staar; i

den sydlige Del af Byen ligger Slottene Lazienki og Belvedere. Mod N. ligger den 1832—35 opførte store *Alexanderfæstning,* der sammen med den ligeledes befæstede Praga behersker hele Byen, som desuden er omgivet af 15 Forter (11 paa den venstre og 4 paa den højre Bred). *Praga,* der led meget ved Stormene 1794 og 1831 under Suvarov og Paskievitsj, er først i den senere Tid begyndt at hæve sig; den har for øvrigt et smudsigt Udseende og er overvejende beboet af Jøder, der er meget talrige i hele Varsjava (1911 over 254,700). Af Byens Læreanstalter fremhæves det 1898 oprettede polytekniske Institut og det godt udstyrede Universitet med et Bibliotek paa over 500,000 Bd.; det stiftedes 1816, men lukkedes efter Opstanden 1830 og aabnedes først igen 1869 som et russisk Universitet; det lider under de stærke Indskrænkninger. — V. for Byen ligger *Volasletten,* hvor det polske Kongevalg foregik, og Sobieskis Slot *Vilanov.* Af andre Byer i Guv. Varsjava nævnes *Lovicz,* 13,400 Indb., *Kutno,* 13,400 Indb., og ved Weichsel *Vlotslavsk* el. *Vloclavek,* 34,600 Indb., med stor Kornhandel, Cikoriefabrikker m. m.

Mod S. ligger *Radom,* 42,900 Indb., en gammel By med livlig Handel. *Sandomir* (Sandomierz) ved Weichsel, 6500 Indb., er en gammel By, der i det 13. Aarhundrede var Polens Hovedstad; den har Handel med Tømmer og Hvede; *Konsk,* 8,200 Indb., har Jærnværker. — *Kielce* ved Foden af Lysaja Gora i et Bjærgværksdistrikt, 31,300 Indb., har Industri i Jærn og Sukker. — *Piotrkov (Petrokov)* har 42,000 Indb., hvoraf mange Jøder. Guvernementet har betydelig Uld- og Bomuldsindustri, som mest er i tyske Hænder; den vigtigste Fabriksby, især med store Væverier, er *Lodz,* 403,700 Indb., Polens næststørste By; den er først anlagt i Slutningen af det 18. Aarhundrede — 1821 havde den kun 800 Indb. — og bestaar væsentlig kun af een Gade med Arbejderboliger i Sidegaderne paa begge Sider; mod N. ligger en anden Fabriksby *Zgierz (Sgiersj),* 19,100 Indb., mod S. ved Varta *Czenstochova (Tsjenstokov),* 72,000 Indb., det mest besøgte Valfartssted næst Kijev paa Grund af et Mariabillede i Klostret Jasna Gura; som alle Valfartsbyer har den livlig Handel; endvidere *Bendin,* 49,700 Indb., med store Zinkgruber. — *Kalisz* (Kalisj) ved Prosna og Schlesiens Grænse, 49,900 Indb., med Klæde- og Læderindustri, betragtes som Polens ældste By. Ved Varta ligger *Sieradz,* 7000 Indb., *Varta, Kolo,* 9400 Indb., *Konin,* 8400 Indb., og *Pyzdry* (Peisern), V. for Varta *Turek,* 9,500 Indb., Ø. for Varta *Leczyca,* Voivodernes gamle Residens. — Ved Weichsel ligger *Plock (Plotsk),* 32,100 Indb., en gammel By, der længe var Hertugerne af Masoviens Residens; ved Bugs Forening med Weichsel *Novogeorgievsk* eller *Modlin,* meget stærk Fæstning, der anses for et Mønster i Befæstningskunsten, N. for Floden *Plonsk.* — Ved Narev ligger Handelsbyen *Lomza (Lomsja),* 27,000 Indb., længere nede ad Floden *Ostrolenka,* 14,000 Indb., kendt af Polakkernes Nederlag 1831, og *Pultusk,* 15,900 Indb., kendt af Karl XII's Sejr 1703 og Napoleons 1806; den har Brændevinsbrænderier. — I Guv. *Suvalki,* der næsten helt er skilt fra det øvrige Polen ved Sumpe, ligger Hovedstaden af s. Navn, 23,500 Indb., anlagt i Slutningen af det 18. Aarhundrede, en stor Del af Indbyggerne er Jøder ligesom i de andre Byer, som *Kalvarya,* 9900 Indb., *Vladislavov* og *Augustovo,* 13,800 Indb., tidligere Guvernementets Hovedstad. — *Siedlce,* 26,600 Indb., ligger ved Jærnbanen fra Varsjava til Brest-Litovsk, ligesom *Biala,* 8,300 Indb.; mod SØ. ved Bug *Vlodava,* 6,900 Indb., der omtrent er een By med den lige over for i Volhynien liggende *Vlodovka;* mod S. ved Weichsel *Maciejovice,* kendt af Slaget 1794. — *Lublin (Ljublin),* 67,000 Indb., hvoraf over $^1/_3$ Jøder, har en Del Industri og betydelig Handel; den var før Lodz' Opkomst Polens anden By og er endnu den smukkeste næst Varsjava; dens aarlige Marked var en Gang vidt berømt. Som Fæstning er den bleven erstattet af *Zamosc (Samostje),* 12,400 Indb., i en sumpet Egn ved Vieprz; ved dennes Forening

med Weichsel ligger *Ivangorod*, stærk Fæstning og vigtigt Jærnbaneknudepunkt. Ø. for Lublin i et af Lillerussere beboet Distrikt ligger *Chelm*, 20,700 Indb., en af de ældste russiske Byer; ved Weichsel *Nova Alexandrija*, 6,800 Indb., hvor det i Opstanden 1830 ødelagte Czartoriskiernes Palads laa.

VIII. Storfyrstendømmet Finland.

a. Finland blev i det 12. og 13. Aarhundrede kristnet og erobret af Sverige og delte Skæbne med dette Rige, indtil Rusland, efter at have faaet mindre Stykker ved Fredslutningerne i Nystad 1721 og Åbo 1743, erobrede det 1809. Den russiske Kejser lod imidlertid Landet beholde dets egen Forfatning og selvstændige Styrelse, saaledes at det næsten kun stod i Personalunion med Rusland. Forfatningen, der var omtrent som Sveriges ved Aar 1809, var i øvrigt ikke meget fri; Kejseren havde Titel af Storfyrste af Finland og styrede Landet med en Ministersekretær i St. Petersborg samt en Generalguvernør og et af ham selv udnævnt Senat i Helsingfors. Landdagen, der bestod af de 4 Stænder: Adel, Gejstlighed, Borgere og Bønder, havde kun Beslutningsmyndighed i de Sager, der forelagdes den af Generalguvernøren, ellers var den kun raadgivende; 1809—63 sammenkaldtes den slet ikke, ved Lov af 1869 skulde den sammenkaldes hvert 5. Aar. Senere, navnlig i Slutningen af Aarhundredet, kom det til heftige Sammenstød mellem Czardømmet og Storfyrstendømmet; et kejserligt Manifest af Febr. 1899 indførte endog egenmægtigt nye Grundlovsbestemmelser vedrørende Forholdet mellem Finland og det russiske Rige i saadanne Sager, der havde „Rigsinteresse". Den herved fremkaldte Spænding førte til alvorlige Uroligheder og en Generalstrike; Manifestet ophævedes 1905, og der gaves 1906 en ny Grundlov, hvorved den tidligere af 4 Stænder bestaaende Landdag kom til at bestaa af Rigsdagen, eet Kammer (200 Medl.), der vælges paa 3 Aar hemmeligt og direkte af enhver Borger og Borgerinde, der er fyldt 24 Aar, medens det kejserlige Senat staar i Spidsen for den indre Administration under den af Kejseren valgte Generalguvernørs Præsidentskab. Vanskelighederne og Uroen har dog ikke været mindre siden den Tid, og det er aabenbart Ruslands Hensigt at ophæve Finlands Særstilling og faa det helt indlemmet i Riget. Foruden Underretterne gives der 3 Hofretter i Åbo, Viborg og Vasa; Halvdelen af Senatet fungerer som Højesteret.

Befolkningen, der 31. Decbr. 1911 var 3,154,800 (se p. 464), er for den allerstørste Del Finner, c. 2,580,000, c. 340,000 er Svenske, 1700 Lapper og 7300 Russere, hvilke sidste er i langsom, men stadig Tiltagen. Næsten alle er Lutheranere, 3,096,300; desuden er der c. 52,700 Græsk-Katolikker, 4700 Baptister og nogle Hundrede Metodister. Om Befolkningstætheden se p. 456. Oplysningen er god; i 1904 var kun 5 % af Rekrutterne Analfabeter; 1908 var der 1682 Almueskoler paa Landet med 40,700 Elever og desuden Almueskoler i 38 Byer med 38,100 Elever, 66 Lyceer, 35 Realskoler m. m. foruden en Mængde Fagskoler; for den højere Undervisning sørger bl. a. en polyteknisk Skole og et Universitet i Helsingfors.

Næringsveje. Da den største Del af Landet er dækket af Skove, Sumpe og Søer (Vandene angives til c. 48,000 km²), er Agerbruget kun ringe, Kvægavl og Skovdrift er de vigtigste Erhverv; kun $2{,}_3$ % er Agerland og noget over 5 % Enge og Græsgange, medens 57 % er Skov og $35{,}_6$ % er helt uproduktiv. Agerlandet findes mest langs Kysterne; der dyrkes mest Rug, Byg og Havre foruden Kartofler, Hør og Hamp, men Landet kan langtfra brødføde sig selv. Kvægavlen er i de senere Aar i stærk Tiltagen; 1909 var der c. 324,000 Heste, 1,480,000 Stkr. Horn-

kvæg, 928,000 Faar, 220,000 Svin og 142,000 Rensdyr (Uleåborg Len), og Kvægavlen giver en stor Del, navnlig Smør og Huder, til Udførsel. Fiskeriet, navnlig af Laks, har en Del Betydning. Skovdriften afgiver de vigtigste Udførselsartikler, som Træ, Beg, Tjære, Potaske, Papirmasse osv.; Statsskovene, der alene udgør c. $12{,}_{79}$ Mill. ha, indbragte 1909 c. $2{,}_{28}$ Mill. Mark (en finsk Mk. = 1 Fr.). Bjærgværksdriften har ikke stort at sige; det meste, der udvindes, er Jærn (Myremalm), især mod SV., desuden er der lidt Kobber og Guld (mod N.). Derimod er Finland paa Grund af sit rige Brændselsmateriale i Skovene og sin Drivkraft i Elvene i Færd med at arbejde sig op til et virkeligt Industriland, navnlig i Træ (Savværker, Tjære- og Begkogerier, Fabrikker i Potaske, Cellulose og Papir), dernæst i Jærn og andet Metal, Læder, Uld, Bomuld, Tobak, Ølbryggerier m. m.; 1908 var der 9165 større og mindre Fabrikker med over 127,000 Arbejdere og en Produktionsværdi af c. $480{,}_{6}$ Mill. Mk. Handelen har efterhaanden naaet en ret anselig Højde. Den udenlandske Handel foregaar især med Rusland, Tyskland, Storbritannien og de nordiske Lande. I 1912 var Værdien af Indførslen $469{,}_{9}$, af Udførslen $337{,}_{8}$ Mill. Mk. (1911 henholdsvis $444{,}_{5}$ og $319{,}_{6}$); de vigtigste Indførselsartikler var Korn (for $87{,}_{3}$ Mill.), Maskiner (28), Jærn og Jærnvarer ($25{,}_{4}$), af Udførselsartikler nævnes Træ ($166{,}_{2}$ Mill.), Papir og Træmasse ($64{,}_{1}$) og Smør ($34{,}_{9}$). Handelsflaaden bestod 1913 af 3425 Skibe med 392,400 Tons Drægtighed, deraf 485 Dampskibe med 79,900 T.; i 1912 udløb i alt 10,090 Skibe med 2,927,300 Tons Varer. Samfærdslen foregik tidligere næsten udelukkende paa Floder og Søer, Veje blev anlagte i det 16., men først i det 19. Aarhundrede blev Vejnettet større; den første Jærnbane (mellem Helsingfors og Tavastehus) anlagdes 1862, nu er der over Linjen Uleåborg-Torneå Forbindelse med de svenske Baner; 1913 var der af Jærnbaner 3763 km; Telegraflinjerne staar under russisk Forvaltning.

Finlands Budget lød 1912 paa: Indtægter c. $172{,}_{3}$, Udgifter $166{,}_{2}$ Mill. Mk.; Gælden var c. $174{,}_{6}$ Mill. — Hæren, som siden 1878 rekruteres ved almindelig Værnepligt, angaves tidligere til en Fredsstyrke af c. 5600, Reserven til c. 27,000 Mand, desuden Landstormen (c. 60,000 Mand), men fra 1901 er Landets militære Særstilling saa godt som ophævet, idet de tidligere finske Regimenter næsten helt er opløste, og Rekrutterne stikkes ind i de russiske.

b. Ved Stedbeskrivelsen følges ikke de p. 464 nævnte 8 Len, som hver styres af en Guvernør, men de 9 gamle Landskaber, den Inddeling, der almindeligt bruges af Befolkningen. I gejstlig Henseende deles Landet i 3 Stifter: Åbo, hvis Biskop har Titel af Ærkebiskop, Borgå og Kuopio. Indbyggertallene for Byerne, der for allerstørste Delen ligger ved Kysten, er fra 1911 for de 8 størres Vedkommende, fra 1905 for de andres.

I **Karelen,** det sydøstlige Hjørne ved den finske Bugt og Ládoga, omfattende Dele af Viborg- og Kuopiolen, ligger *Viborg,* 27,800 Indb., Overgangspunkt for Jærnbanen fra St. Petersborg til Finland; den har en Del Industri og betydelig Tømmerhandel; Byen er befæstet, paa en lille Ø ligger Ruinerne af *Viborg Slot.* Ved Vuoksens nordlige Udløb i Ladoga ligger *Keksholm.*

I **Nyland** langs den finske Bugt, det bedste og tættest befolkede Landskab, omfattende en stor Del af Lenet af s. Navn, ligger ved Kysten: *Fredrikshamn,* 3200 Indb., med Handel (Fredslutningen 1809); den vigtige Udførselshavn for Træ *Kotka,* 8100 Indb.; Havnen *Lovisa; Borgå,* 5300 Indb., Bispesæde med en smuk Domkirke, Handel. *Helsingfors,* 153,600 Indb., er Finlands Hovedstad siden 1819, Universitetsby siden 1828 (1908 over 2700 Stud.); den godt byggede, helt evropæiske By, der har flere smukke Bygninger, deriblandt Nikolaikirken, driver betydelig

Handel, den har to fortrinlige Havne. Udenfor, bygget paa 7 Holme, ligger Byens Værn, den 1749 byggede, stærke Fæstning *Sveaborg,* „Nordens Gibraltar"; den har som Station for en Del af den russiske Flaade store Værfter og Magasiner. *Hangø,* 6200 Indb., er en Havn, der er anlagt i den nyeste Tid for Vintertrafiken paa Sverige. Nær ved Kymmeneelv ligger *Verelä,* kendt af Fredslutningen 1794.

I **Savolaks** omkring Saimasøen og dens nordlige Tilløb, omfattende Dele af Viborg-, St. Michel- og Kuopiolen, ligger Smaabyerne *Villmanstrand* ved Søens Sydkyst, *St. Michel* ved en nordvestlig Arm af den, 4000 Indb., og *Nyslott* paa en Ø i

Helsingfors.

Vandene Ø. for Søen; mod N. ved Kallavesi *Kuopio,* 16,300 Indb., Bispesæde og vigtig Handelsplads som Knudepunkt for Hovedvejene i det Indre.

I **Tavasteland** omkring Päijännesøen og dens nordlige Tilløb, omfattende Dele af Nyland-, Viborg-, Tavastehus-, St. Michel-, Kuopio-, Åbo- og Vasalen, ligger *Tavastehus,* 5600 Indb., med Slottet *Tavasteborg,* der skal være anlagt af Birger Jarl midt i det 13. Aarhundrede og nu er Kvindefængsel; ved det nordlige af Päijännesø den lille By *Jyväskylä,* 3300 Indb.

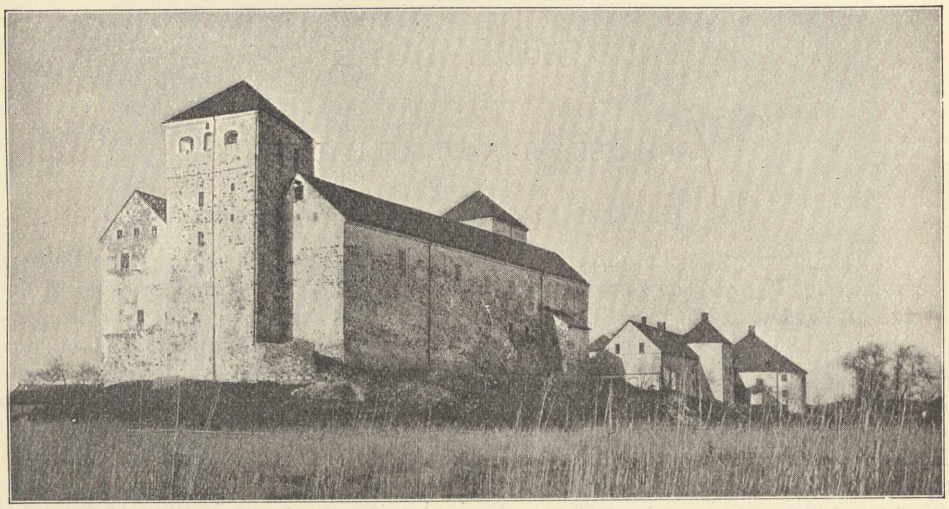
I **Satakunda,** der strækker sig fra Kysten ind mod Ø. omkring Kumeelv og Näsijärvi og omfatter Dele af Åbo-, Vasa- og Tavastehuslen, ligger nær ved Kumeelvens Munding *Bjørneborg* (russisk *Beresovoi Proliv*), 17,000 Indb., med Handel og Industri, især Skibsbyggeri; mod S. ved Kysten *Raumo,* 5600 Indb., med Industri i og Handel med Træ. Inde i Landet ved Näsijärvi ligger *Tammerfors* (finsk: *Tampere*), 45,800 Indb., Finlands betydeligste Fabriksby, navnlig i Lærred, Bomuld og Papir („Finlands Manchester").

I det **egentlige Finland,** det sydvestlige Hjørne, hørende til Åbolen, ligger ved Aurajokis Udløb *Åbo* (finsk *Turku*), 51,000 Indb., Finlands ældste By og tidligere

Hovedstad, nu Ærkebispesæde samt Handels- og Fabriksby; da Åbo brændte 1827, flyttedes Universitetet til Helsingfors, men Byen er nu smukt opbygget igen, den smukkeste Bygning er Domkirken; Slottet uden for Byen er anlagt midt i det 12. Aarhundrede af Erik den Hellige. Mod N. ved Kysten ligger *Nystad,* 4200 Indb., med Industri i og Handel med Træ (Fredslutning 1721).

Åland, hørende til Åbolen, bestaar af en større stærkt indskaaren Hovedø, 80 mindre beboede Holme og en Mængde Skær, tilsammen c. 1200 km² med 16—17,000 Indb.; paa Hovedøen *Åland* ligger Byen *Mariehamn,* Ruinerne af den i Krigen 1855 ødelagte Fæstning *Bomarsund* samt Slotsruinen *Kastelsholm.*

I **Østerbotten** langs den bottniske Bugt, omfattende mod S. kun Kystlændet, mod N. strækkende sig over hele Landet til Østgrænsen og bestaaende af Dele af

Åbo Slot.

Vasa- og Uleåborglen, ligger ved Kysten *Christinestad,* 3100 Indb.; *Vasa* eller *Nikolaistad,* 22,400 Indb., med betydelig Handel; Smaabyerne *Ny-* og *Gamla Karleby,* 3100 Indb.; *Brahestad,* 3400 Indb., med Handel og stort Skibsrederi; ved Uleåelvens Udløb ligger den vigtige Handelsby *Uleåborg,* Endepunkt for den 1886 aabnede Bane fra Helsingfors, 20,900 Indb.; ved Torneelvens Munding *Torneå.* Østerbotten har mange Navne, der minder om Finlands sidste Kamp 1809, saaledes *Lappo* og *Juutas, Siikajoki* og *Revolaks.*

I **Lapmarkerne,** den nordligste Del, hørende til Uleåborglen, findes ingen Byer; den betydeligste af Lapperlandsbyerne er *Enontekis* mod V.

FEMTE KAPITEL

NORDEVROPA

DEN SKANDINAVISKE HALVØ

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Den langstrakte skandinaviske [1]) Halvø, den største af de evropæiske Halvøer (se for øvrigt II p. 6), er kun ved en forholdsvis smal Landstrimmel hæftet til det øvrige af Verdensdelen, idet Strækningen mellem den bottniske Bugt og Varangerfjord er c. 500 km. Halvøen strækker sig gennem 16 Breddegrader, c. 1850 km. mere end noget andet evropæisk Land med Undtagelse af Rusland; det nordligste Punkt paa Fastlandet er *Nordkyn*, 71° 8' n. Br., det paa Magerø liggende *Nordkap* og den lave *Knivskælodde* ligger en Smule nordligere, c. 71° 11' n. Br.; det sydligste Punkt i Skåne er *Smygehuk*, c. 55° 20' n. Br., Længdeaksen gaar ikke mod S., men mod SV., idet *Vardø* ved Varangerfjord ligger under c. 31° 10' ø. L. og det østligste Punkt ved Torneelven under 24° 9' ø. L., medens Vestkysten naar til c. 4° 30' ø. L., og Blekings Sydøstspids *Thorshamns Odde* ligger under v. 16° ø. L. Halvøens Bredde er forskellig; mod N. er den gennemgaaende 400—450 km, ved Trondhjemsfjord synker den til c. 350 km, omtrent under den 60. Breddegrad er den bredest, over 750 km; sydligere deler den sig i to stumpt tilløbende Halvøer, skilte ved Skagerak, hvoraf den vestliges Spids er *Lindesnæs* under c. 57° 59' n. Br., medens den østlige som nævnt strækker sig til 55° 20' n. Br. Fladeindholdet er, regnet efter Linjen mellem den bottniske Bugt og Varangerfjord, c. 800,000 km²; deraf gaar c. 780,000 km² paa Norge og Sverige, det øvrige paa Rusland, hvis Grænse naar et godt Stykke ind over Linjen, ja paa et enkelt Sted nærmer sig Vestkysten paa c. 35 km.

b. Den største Del af Halvøens Kyster er i høj Grad indskaaret og sønderrevet, navnlig gælder det Nord- og Vestkysten, der er en af Evropas mest udprægede Klippekyster. Klippevæggene hæver sig stejlt op af Havet, og ved talrige, dybt indskærende og stærkt forgrenede Fjorde — i Forgreningerne gør to Hovedretninger sig gældende, en fra SV. til NØ., en anden fra N. til S. — danner den en Mængde Halvøer (Njarger), der gerne ved flade Landtanger, de saakaldte Eid, er knyttede til Fastlandet; ofte er Fjordene saa smalle, at Solen ikke kan naa Havfladen mellem de høje, lodrette Klipper. Ved Indgangen til Fjordene og langs hele Kysten

[1]) Man har villet aflede Ordet Skandinavien af lappisk *Skade si suolo*, ɔ: den beboede Verdensø.

er lejret et Utal af større og mindre Øer samt Rev, der danner den saakaldte Skærgaard (ɔ: Skærgærde), og mellem dem og Kysten strækker sig gennemgaaende et Løb af Kanaler og Stræder, det saakaldte Leden, hvor Vandet er temmelig dybt og roligt, om ogsaa Søgangen er stærk udenfor, hvorfor det meget benyttes af Skibene. Paa Grund af den varme Strøms Indflydelse fryser Fjordene lige op til Vardø aldrig til; dertil kommer, at der uden for Vestkysten lige til Øgruppen Vesteraalen findes en Forhøjning af Havbunden, „Nordhavsbarrieren", der holder det kolde Bundvand ude fra Kysten; sydligere er imidlertid Dybdeforholdene helt anderledes, idet der langs Norges Vest- og Sydkyst findes en dyb

Nordkap.

Indskæring, „den norske Rende". Skønt Vest- og Nordkysten har den mest udprægede Skærkyst, optræder dog Skærdannelsen mange andre Steder paa Halvøens Kyster, navnlig mellem Kalmarsund og Gäfle; kun hvor Kysten mangler Klipper, er den helt borte, saaledes ved Jæderen mellem Stavangerfjord og Lindesnæs, ved Hallands og Skånes Kyster samt ved en stor Del af den bottniske Bugt. Paa Grund af disse talrige Indskæringer er det meget vanskeligt at angive Kystens Længde; regner man efter den muligst lige Linje, er den c. 4500 km, men tages alle Forgreningerne med, er Længden vel 6 Gange saa stor. Efter en Beregning af Strelbitzky er Kystlængden c. 27,000 km, hvoraf det meste, c. 19,400, selvfølgelig falder paa Norges Kyster, kun 7600 paa Sveriges. Øernes Areal angives til c. 30,000 km², hvoraf de 22,200 gaar paa de norske Øer, c. 14 % af hele Landet; efter den sidste Tælling udgør de norske Øers Tal 2367, hvoraf de 2182 er mindre end 10 km² hver.

Beskrivelsen af Kysterne begynder ved det *nordlige Ishav* ved *Varangerfjord*, der fra *Kap Njemeski* skærer mod V. dybt ind i Landet. Lige over for Kap Njemeski ligger det 163 m høje *Domen*, Finmarkens Bloksbjærg, og lidt nordligere paa en Ø Fæstningen *Vardøhus*, og derfra gaar Kysten i en Bue mod V. over 300 km til Øen *Kvalø*, hvor *Hammerfest* ligger, 70° 10' n. Br. Af de dybe Indskæringer nævnes *Tana-*, *Lakse-* og *Porsangerfjord*, den sidste er den længste, c. 120 km; mellem de to første springer *Nordkyn* eller *Kinnerodden* frem; ved Nordenden af Porsangerfjord ligger *Magerø* med den c. 300 m høje, stejle Klippe *Nordkap*. Fra Kvalø drejer Kysten

først mod VSV., derpaa mod SV. c. 680 km til Polarkredsen. Af Indskæringer mærkes *Alten-, Kvænangen-, Lyngen-, Ulfs-, Malangen-* og *Vangsfjord,* af Øerne *Sørøerne, Sejland, Ringvatsø, Kvalø, Senjen,* c. 1660 km², og derefter Øgrupperne *Vesteraalen* og *Lofoten,* hvortil hører *Andø, Langø, Kindø,* den største, c. 2200 km², *Østvaagen, Vestvaagen, Moskenæsø, Værø* og *Røst.* Inden for Lofoten ligger *Vestfjorden,* der fortsættes i *Ofotenfjord;* sydligere følger *Nordre Folden-* og *Saltenfjord.* Alle disse Fjorde, men navnlig Vestfjorden, er Skuepladsen for et storartet Torskefiskeri i Vintermaanederne; om „Mosken Malstrøm" i Vestfjorden se I p. 51; et lignende Fænomen frembyder *Saltstrømmen* ved *Bodø.*

Fra Polarkredsen gaar *Atlanterhavskysten* c. 375 km mod SV. til *Trondhjemsfjord,* stadig med Fjorddannelse, men Øerne er mindre; her ligger *Bindals-* og *Søndre Foldenfjord,* mellem hvilken *Vigtenøerne,* og *Namsenfjord;* Vandet uden for Trondhjemsfjord hedder *Frohavet,* med *Froøerne,* og mod S. begrænset af Øerne *Frøjen* og *Hitteren;* Fjordens inderste bredere Del, der er rettet mod N., kaldes *Bejtstadfjord.* Derpaa gaar Kysten i helt sydvestlig Retning c. 300 km til det nøgne og bratte Forbjærg *Statland* (Kap Stat), c. 62 ⁰ 15' n. Br. Denne Kyststrækning, hvor Fjorddannelsen er særlig rig, danner det andet store Distrikt for Torskefiskerierne, og Handelspladserne *Christianssund, Molde* og *Aalesund* rivaliserer med Bergen. Ved Statland drejer Kysten c. 420 km mod S. til *Jæderen,* hvor Skærkysten hører op; denne sidste Kyststrækning er særlig Station for Sildefiskeriet og Hummerfangsten. Af Indskæringer S. for Trondhjemsfjord nævnes *Halse-, Molde-* eller *Romsdals-, Stor-, Nord-* og *Sognefjord,* der under c. 61 ⁰ n. Br. skærer længst ind af alle Fjordene, c. 180 km, og er den dybeste, indtil 1250 m, og som i Baggrunden er omgiven af Norges højeste Bjærge; dens inderste Forgrening er *Lysterfjord;* uden for Sognefjord ligger *Solenøerne.* Derefter følger *Bømlfjord* og dens Fortsættelse *Hardangerfjord,* der næsten skærer ligesaa langt ind som Sognefjord (150 km); mellem Fjorden og dens sydlige Gren *Sørfjord* ligger den klippefulde, med Isbræer dækkede Halvø *Folgefonnen;* uden for Fjorden er lejret en Mængde Øer, hvoriblandt *Stordøen.* Mellem Sogne- og Hardangerfjord ligger Norges største Udførselsstad *Bergen.* Sydligere følger *Bukn-* med dens Fortsættelse *Stavanger-* og *Lysefjord,* hvor Solen aldrig naar ned; uden for Buknfjord ligger *Karmø.*

I Hardangerfjord.

Fra Jæderens aabne Rev, hvor Søgangen er stærk, gaar den halvkredsformede S y d k y s t langs Nordsøen og Skagerak over Lindesnæs til Christianiafjord, c. 370 km. *Skagerak,* c. 24,500 km², begynder ved det nøgne, langt fremspringende *Lindesnæs,* der er c. 130 km fjærnet fra den jydske Kyst, og ved Landtangen *Spangereid* hænger sammen med Fastlandet. De store Havnepladser ligger Ø. for Lindesnæs, som *Christianssand, Arendal* og *Larvik,* og ved disse Kyster er der rig Hummer- og Østersfangst; af større Indskæringer nævnes *Langesunds-* eller *Skiensfjord.*

Christianiafjord begynder ved Øen *Færder* og *Hvaløerne* og trænger c. 100 km mod N. ind i Landet; mod NV. sender den *Drammensfjorden;* efter Indsnævringen, ved hvis Nordende *Kaholmene* med *Oskarsborg* ligger, udvider den sig atter, og inderst inde, hvor *Christiania* ligger, bøjer den om mod NØ. og sender en Arm, *Bundefjorden,* mod S. Bagved Hvaløerne trænger *Svinesund* med *Idefjorden* ind paa Grænsen af Norge og Sverige, og hermed hører den egentlige Fjorddannelse op. Kysten gaar nu c. 460 km først i sydlig Hovedretning og derpaa mod SSØ. langs Skagerak, Kattegat og Øresund til *Falsterbo Odde,* hvis Rev gaar 8 km ud i Havet. Skageraks Kyst har endnu Skærdannelse, der dog er langt mindre storslaaet end den norske; her ligger Øerne *Orust* og *Tjørn,* skilte fra Fastlandet ved *Uddevallavik* og *Hakefjord,* samt *Gøteborg* ved Gøtaelvens Munding. Ogsaa Kysten langs det c. 23,000 km² store *Kattegat* har Rev og Skær, hvorfor Sejladsen til Østersøen mest foregaar paa jydsk Side. Men efterhaanden taber Skærdannelsen sig, naar man kommer S. for Varberg; efter de store, mod SØ. indskærende Bugter *Laholmsbugt* og *Skeldervik,* hvilken sidste begrænses mod S. af det fremspringende *Kullen,* bliver *Skånes* Kyst lavere med samme Karakter som de danske Kyster.

Fra Falsterbo slaar *Østersøens* Kyst c. 90 km ind i østlig Retning over *Smygehuk* til *Sandhammeren,* mellem hvilke to Punkter den flade *Ystadbugt* ligger, hvorpaa den drejer mod N. over *Hanøbugten* c. 100 km for derpaa atter med Skærdannelse, den saakaldte *Blekingske Skærgaard,* at vende sig mod Ø. over Havnene *Karlshamn* og *Karlskrona* til *Thorshamns Odde.* Derpaa drejer Kysten skarpt mod NNØ. c. 290 km med mange Indskæringer og Rev; kun mod N. danner *Gamlebyviken, Slätbaken* og den 45 km lange *Bråviken* større Bugter; i den sydlige Del ledsages Kysten af den c. 135 km lange *Øland,* der skilles fra Fastlandet ved det grunde *Kalmarsund;* Ø. for Øland ligger *Gotland* med den lille *Fårø* ved Nordspidsen og *Gotska Sandø* noget nordligere. Fra Bråviken til den c. 240 nordligere liggende *Gäfle* slaar Kysten en Bugt ud mod Ø., saaledes indsnævrende Indgangen til den bottniske Bugt. Denne Kyststrækning er rig paa Indskæringer, Øer og Skær; her nævnes *Mørkevik* med *Mørkø,* der deler Vigen i to Sunde, som atter forenes i *Søderteljekanalen;* videre *Landsort, Utø* og den af flere tusinde Øer bestaaende *Stockholmske Skærgaard,* ved hvis Indgang *Värmdø* ligger, og som fører ind til Mälaren; nordligere i *Ålandshavet* mellem Kysten og Ålandsøerne ligger *Väddø, Singø* og *Gräsø,* den sidste skilt fra Fastlandet ved *Øregrundgrepen;* mellem *Loftaog Gäflebugten* skærer den dybe *Norrteljeviken* ind. Fra Gäfle gaar Kysten atter c. 200 km i nordlig Hovedretning til *Indalselvens* Munding, hvor *Alnø* ligger; omtrent midtvejs skærer *Hudiksvallfjord* ind. Derpaa drejer Kysten c. 300 km mod NØ. over *Ångermanelvens* Munding, hvor *Hemsø* ligger, til *Bjurøklubb.* Noget S. for det sidstnævnte Punkt indsnævres atter den bottniske Bugt ved *Kvarken,* der deler Bugten i to Afdelinger, den sydlige er *Bottenhavet,* den nordlige *Bottenviken,* og hvor en Række Øer mellem Umeelvens Munding og Nikolaistad i Finland danner en Bro mellem de to Kyster, ligesom sydligere Ålandsøerne. Efter at Kysten derpaa har gjort en lille Bøjning mod NV., fortsætter den den nordøstlige Retning for fra Tanaelvens Munding at vende sig mod Ø. til *Haparanda* ved Torneelvens Munding, Sveriges nordligste Havn. Havnene paa denne Del af den svenske Kyst ligger for det meste ved Flodmundingerne, saaledes *Hernøsand, Umeå, Piteå* og *Luleå.*

§ 2. Naturforhold.

Det karakteristiske ved den skandinaviske Halvøs Bygning er det mægtige Bjærgsystem, der som en Række brede, sammenhængende Plateauer eller som et

eneste Plateau, gennemfuret af store Kløfter, gaar langs hele Vestkysten, mod V. faldende stejlt af til Havet, mod Ø. sænkende sig ganske jævnt til den bottniske Bugt. Ligeledes sænker det sig med sine Udløbere mod S. til Skagerak og Mellemsverige; thi over hele den sydlige Del af Halvøen strækker sig fra Skagerak, og ligesom en Fortsættelse af dette Indhav, en betydelig Indsænkning mod ØNØ., der betegnes ved de store svenske Søer Vänern, Vättern, Hjälmaren og Mälaren. S. for denne Indsænkning hæver sig i Sydsverige atter et mindre og langt lavere Bjærgland, der dog ved en lav Højdestrækning, den saakaldte store Landryg, V. for Hjälmaren og Vättern staar i Forbindelse med det nordlige Bjærgland. Saaledes er Norge i langt højere Grad end Sverige et Bjærgland, thi medens c. $^1/_3$ af det første Land ligger 650 m over Havet, har kun omtrent $^1/_{12}$ af Sverige denne Højde, $^1/_3$ af det naar kun 100—300 m, $^1/_3$ ligger under 100 m. Største Delen af de skandinaviske Bjærge bestaar af Dannelser fra Urtiden, og Hovedmassen udgøres af Granit og Gnejs. Naar undtages Skåne, der bestaar af sekundære Formationer (Jura- og Kridtformationen), findes der af andre ældre Dannelser væsentlig kun kambriske og siluriske, mest indeholdende Sandsten, Kalksten og Lerskifer. Mægtigst fremtræder denne kambrisk-siluriske Formation i Jämtland, Härjedalen og det nordvestlige Dalarne, desuden paa mange Steder i det søndenfjældske Norge samt spredt over det hele, saaledes i Omberg ved Vättern og Kinnekullen ved Vänern, hvor de forskellige Lag ligger regelmæssigt lejrede over Gnejsen. Ligeledes bestaar Øland og Gotland overvejende af siluriske Dannelser og slaar saaledes i geologisk Henseende en Bro over Østersøen til Øsel og Estland, der er af samme Beskaffenhed. De løse Aflejringer af Ler Sand og Grus, der findes over en stor Del, navnlig i Mellem- og Sydsverige, og som er af megen Betydning for Jordens Frugtbarhed, skyldes yngre Dannelser fra Istiden (Glacialdannelsen), idet Landet i Istiden ligesom Grønlands Indlandsis har været dækket af Ismasser, der sendte mægtige Gletscherarme ud mod V., S. og Ø. til de omliggende Lande og fra Fjældene spredte Stenmasser ud over dem og virkede nedbrydende og nivellerende paa Skandinaviens gigantiske Bjærgformer, saa at Halvøen ved Istidens Ophør laa endog lavere end nu; først ved senere Hævninger fik Landet den Form, som det nu har. For øvrigt har man ogsaa paavist, at der endnu foregaar en jævn Hævning af Landet, navnlig ved Finlands, Sveriges og det sydlige Norges Kyster, maaske $^1/_2$ til 1 m i Aarhundredet, størst er den ved den bottniske Bugt; i Skåne synes derimod det modsatte at være Tilfældet, her sænker Landet sig.

Halvøen er særdeles rig paa Floder og Søer; man har beregnet deres Fladeindhold til c. 48,000 km², og da Floderne eller E l v e n e, hvoraf de fleste og længste selvfølgelig løber mod SØ. efter Landets Hældning, for en overvejende Del kommer fra de snedækkede Plateauer, er de meget vandrige; men deres Sejlbarhed svarer ikke til deres Vandmængde, da de paa Grund af Overfladens Beskaffenhed danner sig dybe Lejer med stridt Løb og utallige større eller mindre Vandfald, Fosser i Norge, Forsar i Sverige; mest Betydning har de i de skovrige Egne, navnlig i det nordlige Sverige, til Befordring af Tømmeret (Flødning). Heller ikke er de frie for Oversvømmelser, naar Sneen smelter i Maj (Elvebrud), i Sverige Vaarflod og Fjældflod). Søerne er for det meste, i alt Fald i hele Højskandinavien, Fjældsøer og kun langstrakte, fra NV. til SØ. gaaende Udvidelser af Vandløbene; de store svenske Søer derimod har en anden Oprindelse, idet de er Rester af tidligere Hav.

Ved den nærmere Beskrivelse af Landets Natur deles det her i tre Hovedafsnit: den n o r d l i g e D e l eller *Højskandinavien* tillige med Affaldet mod SØ. og S., *Mellemsveriges Lavland* og *Sydsverige*.

a. **Højskandinavien.** Det skandinaviske Bjærgsystem er i Udstrækning Evropas største, da det rækker over et Areal af c. 500,000 km²; i Højde derimod staar det tilbage for andre evropæiske Bjærgsystemer, dets Middelhøjde er beregnet til c. 650 m. Det bestaar af en sammenhængende Række af Plateauer, Fjældmarker eller Fjældvidder, som er uden egentlig Kæde- eller Kamdannelse og uden spidse, takkede Former, men vel med mange isolerede højtragende Toppe, og som gennemfures af dybe Kløfter. Da Fjældmassen sænker sig brat til Havet, er Kløfterne langt kortere og smallere paa denne Side med brattere Vægge og bliver til

Tømmerflødning i det nordlige Sverige.

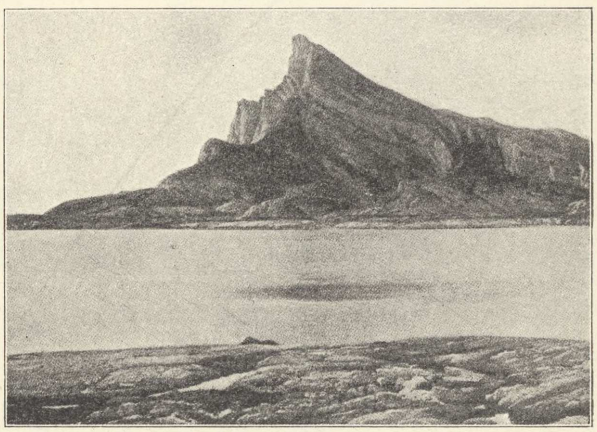
Fjorde, hvorimod de paa Østsiden, hvor Systemet sænker sig jævnt, bliver lange Dalfurer med Vandløb og Indsøer; den for øvrigt højst uregelmæssigt løbende Vandskelslinje paa Fjældmarkerne er ingen Steder fjærnet mere end 70 km fra Vestkysten, saa at Vandløbene her kun er smaa. I de dybe Dalfurer, der ofte i høj Grad hindrer Kommunikationen og nødvendiggør lange Omveje, bor Befolkningen mere spredt i Gaarde og ikke i Landsbyer; selv ved Trondhjemsfjord og ved Norges Sydkyst, hvor de smaa Kystsletter har en tættere Befolkning, finder dette overvejende Sted. Fjældmasserne selv er for det meste ubeboede, i alt Fald naar man kommer over 600 m Højde, og kun de lavere liggende er bevoksede med Gran og Birk, højere oppe findes sparsomme Græsgange samt Mose- og Hedestrækninger, og endnu højere er Overfladen kun dækket af Mos og Lavarter, især det gulbrune Rensdyrlav; de højere Dele har evig Sne, og fra disse Snemarker, som i Norge kaldes Isbræer (ogsaa Fonn eller Skavl) og indtager et betydeligt Fladerum — i Norge c. 8000 km², i Sverige kun henved c. 600 km² —, strækker Gletscherne eller, som de kaldes, Jøklerne sig langt ned i Dalene; saaledes naar Suphellebræen i

Justedalsbræen til kun 42 m over Havet, i det nordlige Norge som ved Svartisen og Jøkulfjorden naar de omtrent Havet. Skønt der intet fælles Navn gives for Fjældmarkerne, og skønt der egentlig ikke findes skarpe Grænser for en Inddeling, har man plejet at dele dem i tre Hovedafsnit: Fra det nordlige Ishav til noget S. for Trondhjemsfjord gaar *Kølen*, et almindeligt Navn i Norge for Fjældmarken, der danner Vandskel, men som her bruges som et Egennavn; derpaa følger *Dovre* til Sognefjord og endelig *Langfjældene*. Efter disse tre Afdelinger deles Norge sædvanlig i det *Nordenfjældske* V. for Kølen og N. for Dovre, det *Vestenfjældske* eller *Vestlandet* V. for Langfjældene mellem Romsdalsfjord og Lindesnæs, og det *Sønden-fjældske* eller *Østlandet* S. for Dovre og Ø. for Langfjældene.

1. *Kølen*, hvis nordlige Del i Sverige kaldes de *lappiske Bjærge*, og som ikke er en sammenhængende Kæde, men en Række af Fjældmarker, har en Længde af c. 1200 km; kun paa enkelte Steder følger Grænsen mellem Norge og Sverige Vandskelslinjen, mange Steder gaar den tværs over den. Fjældmarkernes Højde tager til fra N. til S. Længst mod N. ved Varangerfjord naar de ikke 100 m, men allerede V. for Tanaelv hæver de sig til c. 300 m, og paa deres Vej mod S. naar de en Middelhøjde af c. 1000 m. Tillige ledsages Fjældmarkerne ude ved Kysten og paa Øerne af en Række Fjælde, ogsaa kaldte de *norske Kystbjærge*, hvis Toppe antager de besynderligste Former og ofte er højere end Toppene paa selve Fjældmarken. Ø. for Vestfjorden kulminerer Toppene; her ligger paa svensk Grund *Mormantjåkko* (tjåkko er Bjærg), 1960 m, *Kaskasatjåkko*, 2093 m, og *Kebnekaisse*, Sveriges højeste Bjærg, 2136 m, ved Kalixelvens Kilder, samt *Sarjektjåkko*, 2130 m, noget S. for Luleelvens øvre Løb; paa den norsk-svenske Grænse ligger *Sulitelma*, hvis højeste Toppe (Vardetop, Stortop) naar 1880 m og indtil den sidste Tid holdtes for det højeste Punkt N. for Polarkredsen; endvidere Gruppen *Kvikkjokksfjældene* (jokk er Bæk) ved Lille Luleelvens øvre Løb. S. for Sulitelma fortsættes Fjældmasserne med Højder som *Nasafjæld*, 1210 m, ned til *Røsvandet*, ved hvis Nordbred *Okstinderne* naar c. 1900 m. Af Punkter ude ved Kysten nævnes det c. 300 m høje, paa Toppen aldeles flade *Nordkap* (se p. 491), den indtil 1070 m høje Isbræ paa Øen *Sejland*, Evropas nordligste Isbræ (Snegrænsen er her c. 960 m), fremdeles den vilde Egn omkring *Lyngenfjord*, hvor Toppen *Jäggevarre* (varre er Bjærg) naar 1916 m; S. for Saltenfjord ligger *Svartisen*, den største af de nordlige Isbræer, c. 70 km lang og indtil 1200 m høj; Hestmanden paa *Hestmandøen*, 530 m, under Polarkredsen har Navn efter sin besynderlige Form; sydligere paa *Alstenø* hæver Tinderne de *syv Søstre* sig til 1340 m, og paa Torgø naar *Torgenhatten* 250 m. Ø. for Svartisen ligger den for sine Huler kendte *Dunderlandsdal*. Fjældmassernes Hovedretning, som tidligere væsentlig gik fra NØ. til SV., bliver fra Polarkredsen rent sydlig, hvorved der mod NV. bliver Plads for større Udløbere, som falder mindre stejlt af til Havet og her sjældent naar over 400 m. Det er Bjærglandet omkring Trondhjemsfjord, hvis større Dale *Nam-*, *Vær-*, *Stjør-*, *Gul-* og *Orkedalen* aabner sig ud til den *trondhjemske Lavslette*, der ligger lejret om Fjorden. Her findes den første kunstige Vej over Bjærgene fra Fjorden (Levanger), indtil 650 m Højde, ind i Jämtland til Østersund ved Storsjøn, og her gaar nu den vigtige Bane fra Trondhjem til Østersund (Pashøjde 594 m), som fortsættes til Sundsvall og Stockholm; en anden, c. 560 km lang Bane gaar fra Trondhjem over Røros (628 m) gennem Guldalen for at fortsættes gennem Østerdalen til Christiania. S. for Trondhjem-Østersund Vejen har Fjældmarken atter mægtige, snedækkede Højder i *Sylt-oppene*, hvoraf *Lillesylen* paa norsk Grund er 1710, *Storsylen* i Sverige 1766 m, endvidere *Helagsfjæld*, c. 1800 m, og *Vigelfjældene*, 1396 m, Ø. for Røros, over hvilke Vejen gaar fra Røros til Härjedalen; sydligere ligger *Svukufjæld* og *Fakse-fjæld*, c.

900 m, der regnes som Kølens Endepunkt, men den fortsættes endnu i den lave, paa Jærnlejer rige Aas *Dalfjældet* eller *Almebergen* mellem Dalarne og Värmland. Det sidste Stykke af Kølen SØ. for Trondhjemsfjord har særlig Betydning i hydrografisk Henseende, da nogle af Halvøens største Floder som *Dalelven, Klarelven* og *Glommen* udspringer her.

Af de nordenfjældske Elve, der løber ud paa Nord- og Vestkysten, nævnes den lille *Jakobselv* og den fra Enaresøen kommende *Pasvikelv,* som begge løber ud i Varangerfjord og for en Del danner Østgrænsen mod Rusland. *Tanaelv* (af lappisk Dædno, ɔ: Elv), c. 280 km, danner ligeledes for en stor Del Grænsen mellem Norge og Rusland, *Altenelv* er c. 160 km. *Røsaa* danner Afløbet for Norges næststørste Indsø *Røsvandet* paa Helgeland, 190 km². Namsdalen gennemstrømmes af *Namselven* (Namsvandet), c. 140 km², der danner *Fiskumfossen,* maaske det nordenfjældske Norges største Vandfald. I Trondhjemsfjord falder *Nidelven,* der gennemstrømmer *Selbosø* og danner en Mængde Fosser, bl. a. store og lille *Lerfos,* samt *Gula* og *Orkla,* der gennemstrømmer Gul- og Orkedalen; den sidste kommer fra Dovre.

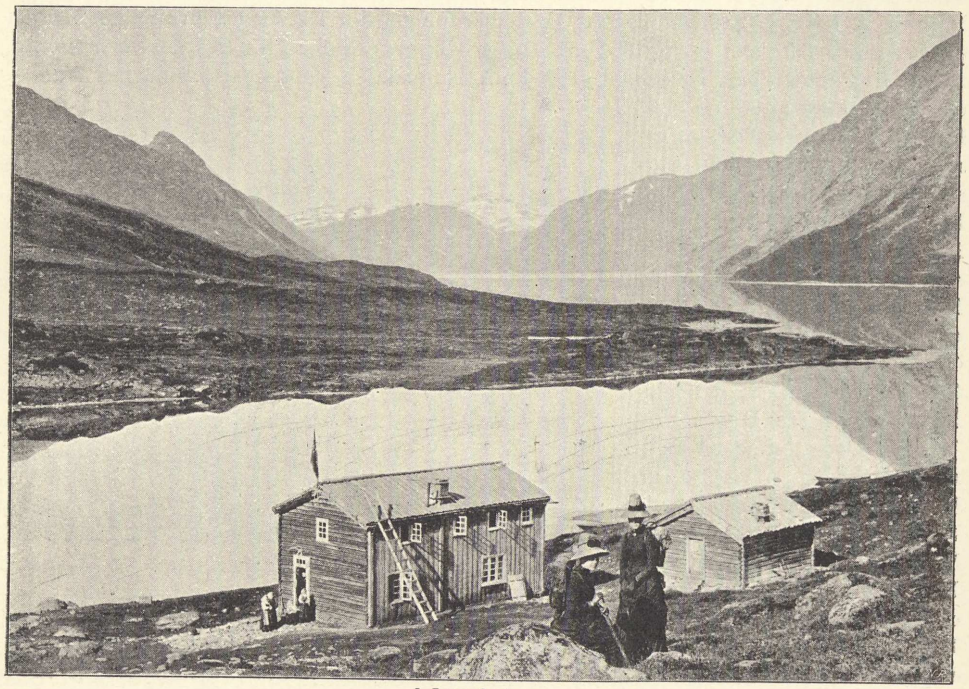
Hestmandø.

2. *Dovre,* med en Gennemsnitshøjde af 1000 m, kaldes af Geograferne de Fjældmasser, som ligger mellem Havet, Orkedalen, mod NØ. samt Follaelven, Ottaelven og Sognefjord mod S., medens Navnet Dovre af Befolkningen selv indskrænkes til det temmelig flade Fjæld, der ligger mellem Orke- og Gudbrandsdalen, og over hvilken den gamle Vej gaar fra Trondhjem ned til det Søndenfjældske med den ovennævnte Bane. Denne Del begrænses mod NV. foruden af *Gudbrandslaagen* ogsaa af *Raumaelven,* der udmunder i Romsdalsfjorden; hvor ringe Vandskellet her er, viser sig ved, at begge Elve, skønt de løber i modsat Retning, kommer fra *Lesjeskogens Vand,* 265 m o. H. De højeste Punkter paa det egentlige Dovre er *Rondane,* der med sine pyramideformede Toppe naar 2150 m, og *Snehætta,* 2321 m, som længe ansaas for Skandinaviens højeste Bjærg, og paa hvilken den mod NØ. løbende *Drivaelv* udspringer; et meget besøgt Højfjældssanatorium er Stationen eller Fjældstuen *Hjerkin,* 957 m.

Mod V. og SV. tiltager Fjældmasserne i Højde og Vildhed og opfylder Halvøerne ud til Havet. Her ligger ved Raumaelv og Romsdalsfjorden *Romsdalsalperne* med *Romsdalshorn,* 1556 m, og de takkede *Troldtinder,* 1832 m, og mellem Stor- og Nordfjord de storslaaede *Søndmørealper* med bratte, næsten lodrette Fald ned til Fjordene. Den sydligste af Halvøerne mellem Nord- og Sognefjord, der snart regnes til Dovre, snart til Langfjældene, opfyldes til Dels af Skandinaviens største Isbræ, *Justedalsbræen,* c. 900 km², 70 km lang og 6 til 13 km bred med en Højde af indtil 2277 m, medens dens nedre Rande ligger mellem 12 og 1400 m; af Jøklerne naar *Bojumsbræen* til c. 130 m, og *Suphellebræen* til endog kun

42 m over Havet; rundt om Bræen hæver sig en Mængde Tinder, hvoriblandt *Lodakskaupen* mod N. naar 2070 m.

3. *Langfjældene* med en Gennemsnitshøjde af 1250—1550 m, et Navn, der ligeledes skyldes Geografferne, kaldes de Fjældmasser, som strækker sig fra Ottaelven og Sognefjord mod S. til *Byklefjord,* hvor de mod V. brat falder af til Lavlandet om Stavangerfjord; i det væsentlige adskiller de Vestlandet eller Bergensstift fra det søndenfjældske Norge, Hamar- og Christianiastift. Af Fjældgrupperne mærkes ved

I Jotunheimen.

det inderste af Sognefjord *Jotunfjældene* eller *Jotunhejmen,* ɔ: Jættehjem *), mellem Ottaelven mod N. og Søen *Bygdin* (c. 250 km², 1062 m o. H.) mod S. Det er Skandinaviens højeste og vildeste Fjælde, hvis storartede Karakter endnu mere fremhæves ved de dybe Dale, der skærer ind i og omgiver Fjældmassen. Plateauet selv, som indtil den sidste Tid har været helt ubeboet, er c. 1300 m højt; de mere end halvthundrede Tinder, der er maalte, og hvis nøgne Spidser rager op over Is- og Snemasserne som de grønlandske Nunatakker, overstiger næsten alle 1900 m; *Galdhøpiggen* (Ymesfjæld), 2561 m, er Skandinaviens højeste Punkt; sydligere ligger *Horungstinderne* med *Store Skagestølstind,* 2394 m, mod NØ. *Lomseggen,* 2061 m, og *Glittertind,* 2554 m. S. for Jotunfjældene ligger Gruppen *Fillefjæld,* over hvilken Hovedvejen, Valdersvejen, fører fra Vestlandet til det Søndenfjældske, fra Lærdal til Valdersdalen, Pashøjde 1004 m; lidt lavere (972 m) ligger Stationen *Nystuen; Suletind* naar 1772, *Jukeleggen* 1917 m. Derefter følger *Hemsedals-* og *Hallingfjældene* med Hallingdalsvejen (Pashøjde 1155 m), *Storskavlet,* 1710 m, *Hallingskarvet,* 1960

*) Dette og andre Navne, som det nedenfor nævnte Ymesfjæld, fra den nordiske Mytologi skyldes norske Kunstnere, som besøgte disse Egne før andre Rejsende, og Navnene har vundet Hævd, men Befolkningen bruger dem ikke.

m, og *Vosseskavlet,* til Dels dækkede med Isbræer. Fra Hallingskarvet sænker Bjærgmassen sig til *Hardangervidden,* en c. 1300 m høj og 90 km bred og lang Højslette, der er oversaaet med en Mængde Elve og Fjældsøer, og paa hvilken *Haarteigen,* 1661 m, hæver sig som et af de faa fremragende Punkter; mod S. gaar Vidden over i *Hardangerfjældene,* mod V. ligger Isbræen *Folgefonnen,* c. 280 km², noget over 1600 m; mod SØ. udbreder sig den særlig naturskønne *Telemarkens* Fjælde med *Gausta,* 1884 m, det sydlige Norges højeste Fjæld. Mod S. ender Langfjældene i *Røldals-* og *Byklefjældene* med *Vasdalseggen,* 1651 m, sydligere endnu ligger *Sætersdalens Heie,* forholdsvis lave Fjældmasser, der med aftagende Højde opfylder Landet lige ned til Lindesnæs; kun faa Tinder naar her 900 m.

Vøringfos.

Mod SV. ud til Havet strækker sig de lave og smalle Sletter *Jæderen* (af Jadarr, ɔ: Rand) og *Listerlandet.* Vesterlandet er ogsaa højt, men her findes dog mange dybe Dalfurer, som efterhaanden aabner sig ud til Fjordene, saaledes *Vossdalen,* gennemstrømmet af Elven af samme Navn, Bergensstifts betydeligste Vandløb. Desuden løber til Hardangerfjord *Bjoreia,* der danner den 150 m høje, lodret faldende *Vøringfos,* og mod S. *Sireaaen,* som danner Grænsen mellem Stavangers og Lister-Mandals Amt.

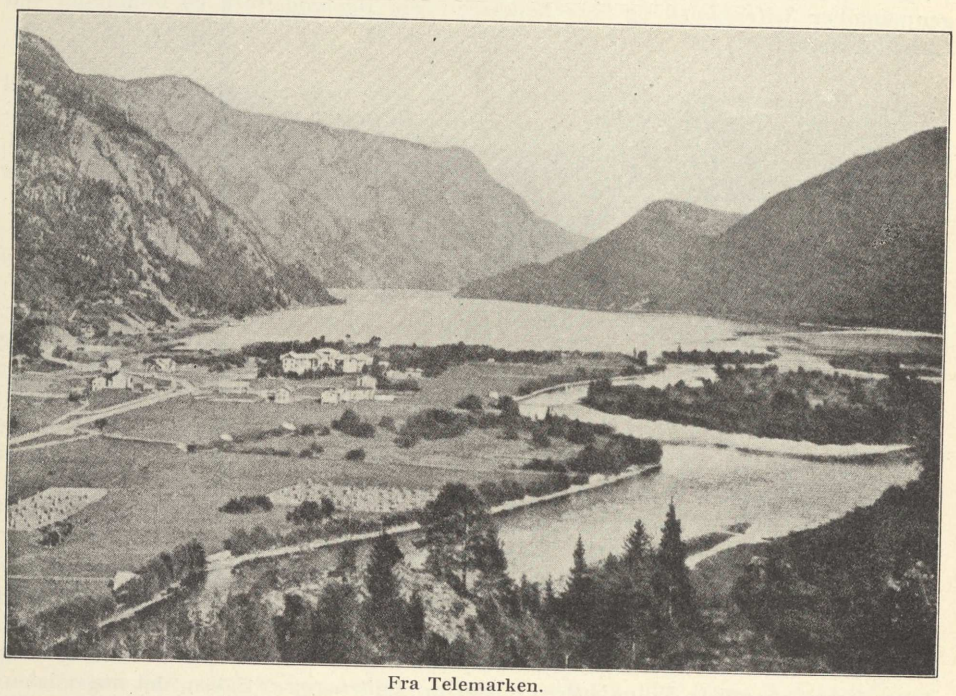
4. Landet i Nordsverige til c. 61° n. Br. Ø. for Kølen sænker sig i Terrasser jævnt ned til den bottniske Bugt og Mellemsveriges store Søer, dannende saa at sige et Skraaplan, der udgøres af Lapmarkerne mod N., Jämtland, Härjedalen og Dalarne mod S. Det har et temmelig ensformigt Udseende, kun nærmest ved Kølen har det endnu egentlig Fjældnatur med Tinder af betydelig Højde, som *Åreskutan* i Jämtland, 1472 m, og *Städjan* i Dalarne, 1176 m. Derefter begynder Ø. for Højfjældsmarkens yderste skarpe, 3—400 m høje Rand, den saakaldte *skandinaviske Glint* (et russisk Navn), de ensformige Terrasser, der dog er afbrudte af en Mængde fra Kølen udløbende lave Bjærgkamme eller Aase, som for det meste gaar mod SØ. i samme Retning som hele Skraaplanet. Mellem Aasene er Fladerne dækkede med Skove og Vandløb, der ofte udbreder sig til langstrakte Søer og ved Randene af Terrasserne danner Vandfald; især paa den nederste af Terrasserne, der har en Højde af 3—400 m og er fjærnet 150—200 km fra Kysten, findes disse Søer. Aasene bliver lavere, efterhaanden som de nærmer sig Kysten, indtil de ligesom hele Fjældmassen taber sig i det sandede Kystland, som strækker sig langs den bottniske Bugt. Dette Kystland er af forskellig Bredde; mod S. er det temmelig smalt, ja i Ångermanland nærmer Aasene sig helt Kysten, medens det mod N. er bredere, ved det inderse af Bugten ligger det anselige *Norrbottens Lavland.*

Af Elvene, der løber til den bottniske Bugt, nævnes *Torneelven,* c. 330 km, der kommer fra *Torneträsk,* c. 500 km², og sammen med sin Biflod *Muonioelv* danner

Grænsen mellem Sverige og Finland. Mellem Torneelven og den fra Kebnekaisse kommende *Kalixelv,* 440 km, finder den I p. 53 omtalte Bifurkation Sted ved Hjælp af den lille *Tärendoelv, Lule-* og *Piteelv* udspringer begge paa Sulitelma. Den første har to Arme; *Store Luleelv,* c. 440 km, gennemløber *Store Lulevatten* (Luleå-jaur; jaur er lappisk, Sø), c. 900 km², og danner ved sit Udløb en Række Fosser, det 75 m høje *Harsprånget* eller *Njommelsaska,* der i Vandmængde siges at overgaa Trollhättan; den sydlige Arm, *Lille Luleelv,* har sin Kilde i Kvikkjokksfjældene og gennemløber ogsaa en Række Søer, deriblandt *Saggat. Skellefteelv* gennemløber Søerne *Horn-Avan* med *Stor-Avan,* c. 840 km², den dybeste af de svenske Søer (184 m). *Umeelv* gennemstrømmer *Stor-Uman* og optager i Kystsletten *Vindelelv* i venstre Bred. *Ångermanelv,* c. 450 km, opstaar af flere Strømme og danner Afløbet for store Søer som *Strømsvatten,* hvis Afløb er *Fakseelv;* den er Sveriges vandrigeste Flod, i sit nederste Løb, der er kendt for sin Skønhed, har den en Bredde af over 3 km, c. 50 km fra Mundingen kan den besejles af store Skibe, c. 100 km til Sollefteå af mindre. *Indalselven,* c. 400 km, der i sit øvre Løb kaldes *Ragundaelv,* danner Afløbet for *Storsjøn,* c. 450 km², i hvilken den høje *Frøsø* ligger. Den fra Helagsfjældet kommende *Ljungan,* der i sit nedre Løb kaldes *Njurundaelv,* har i Modsætning til de andre et næsten helt østligt Løb. Fra det sydlige Kølen kommer endvidere *Ljusne-* og *Dalelven.* Den sidste opstaar af to Kildefloder, *Østra Dalelv,* som gennemløber Søen *Siljan,* c. 350 km², 170 m o. H., „Dalarnes øga", og *Vestra Dalelv;* den forenede Dalelv staar i sit Nedreløb i Forbindelse med den særlig smukt liggende Sø *Runn* og danner nær ved sit Udløb ved Gäfle det 17 m høje Vandfald *Elfkarleby.* Dalelven er den længste af alle Sveriges Floder, c. 470 km.

5. Det sydlige Affald eller det *Søndenfjældske* Norge har en væsentlig anden Karakter. Her er nemlig Ensformigheden borte, idet Landet gennemfures af betydelige, af Elve gennemstrømmede Dalstrøg, der gaar i Retningen fra NV. til SØ. Disse Dale, der er langt bredere end de Norden- og Vestenfjældskes og flere Steder udvider sig til betydelige Sletter, navnlig omkring Christianiafjord, og som hører til Norges frugtbareste og bedst befolkede Egne, adskilles ved Fjældmassens Udløbere, der her mere har Form af Aase. Den største af disse Dale udgaar fra den *Oplandske Højslette* der ligger SØ. for Dovre og omfatter det nordvestlige af Hamarstift; her findes endnu paa begge Sider af Østerdalen betydelige Højder som *Tronfjældet,* 1740 m, *Sølentind,* c. 1900 m, og Gruppen *Rondane,* der er nævnt ovenfor. De to østligste Dalfører er *Østerdalen* og *Gudbrandsdalen,* som udvider sig mod S., den første til *Solør, Odalen* og *Vinger,* den anden til *Mjøsens* Bassin, omgiven af *Hedemarken* mod NØ., *Thoten* mod V., hvorefter de to Dale drener sig i Slettelandene *Romerike* og *Smaalenene.* Østerdalen gennemstrømmes af Skandinaviens største Flod *Glommen,* c. 600 km lang, der kommer fra nogle smaa Fjældsøer i det sydøstlige af Trondhjemstift og gennemstrømmer *Aursunsjøen* ved Røros; i Østerdalen optager den i højre Bred *Folla* og *Atne,* i venstre *Rena,* der løber gennem *Storsjøen.* Glommen løber derpaa videre gennem Solør og Odalen, hvorpaa den drejer mod V. ved Kongsvinger og forener sig ved Næs i Romerike ned *Vormen.* Denne sidste kommer som *Gudbrandslaagen* fra Lesjeskogens Vand (se p. 497) og løber gennem Gudbrandsdalen — hvor den optager *Otta* og *Vinstra,* den sidste fra Søen *Bygdin* — og Norges største Indsø *Mjøsen,* c. 365 km², 125 m o. H., indtil 450 m dyb, hvorefter den kaldes Vormen; den er c. 230 km lang til sin Forening med Glommen. Vormen og Glommen løber nu forenede gennem Romerike, dannende Søen *Øjeren,* 84 km², 103 m o. H., hvor den ved Udtrædelsen har Vandfaldet *Mørkfossen.* Som en anselig Strøm løber den gennem Smaalenene, delende sig i to Arme, hvoraf den østligste danner den betydelige, 22 m høje *Sarpios,* over hvilken der fører en stor Jærnbane-

bro, indtil den ved Fredriksstad falder ud i Skagerak. Den Mærkelighed, at Glommen under høj Vandstand ved Kongsvinger staar i Forbindelse med *Vrangselven (Byelven)*, et af Vänerns Tilløb, er der allerede I p. 53 gjort opmærksomt paa. V. for Gudbrandsdalen følger den mindre regelmæssige og mere stejlt opadstigende *Valdersdal*, der aabner sig mod S. i *Hadeland* og *Ringerike*. Valdersdalen gennemstrømmes af den fra Fillefjæld kommende *Bægnaelv*, som af og til udvider sig til smaa Indsøer, indtil den løber ind i den 20 km lange, af skovklædte Højder omgivne Sø *Spirillen* i Ringerike; ved sit Udløb heraf optager den i venstre Bred *Randselven*,

Fra Telemarken.

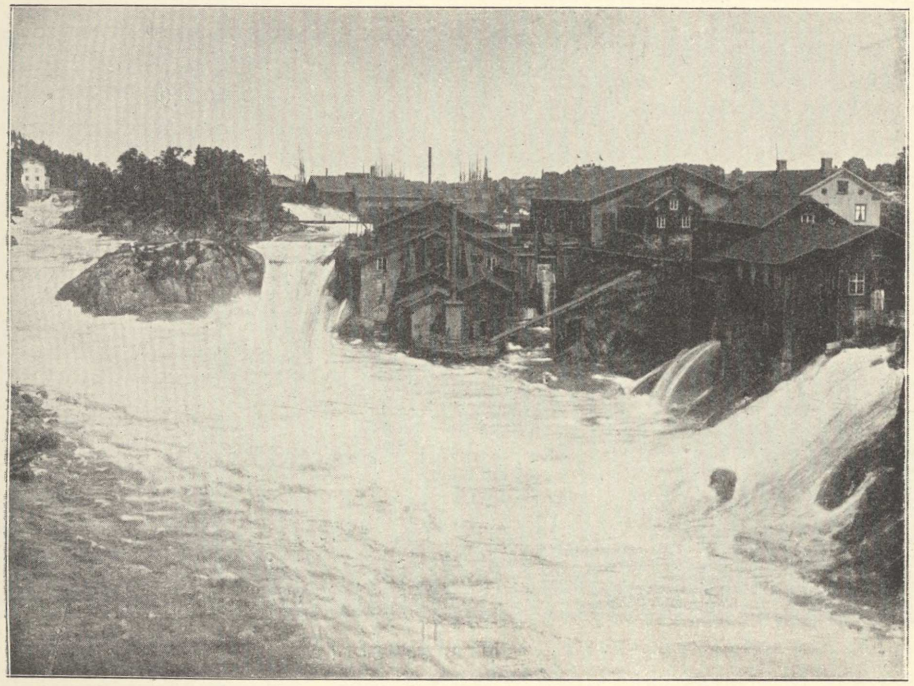
der løber gennem Søen *Randsfjord* i Hadeland; Bægnaelven danner, før den optager Randselven, *Hønefossen*, der vel i Vandmængde, men ikke i Højde staar meget tilbage for Sarpfossen; den træder derpaa ind i den smukke, c. 130 km² store Indsø *Tyrifjord*, hvorefter den kaldes *Drammens-* eller *Storelven* og optager den fra Hallingskarvet kommende *Hallingdalselv*, som gennemløber det fjerde betydelige Dalstrøg *Hallingdalen* og den c. 40 km lange Sø *Krøderen;* denne og Valdersdalen løber altsaa sammen ligesom de to første Dale. Bægna- og Drammenselven er tilsammen c. 235 km lange. — *Numedalen*, der er en trang Fjælddal og gennemstrømmes af den fra Hardangervidden kommende, c. 300 km lange *Numedalslaagen*, aabner sig ned til Havet ved Larvik. Endelig er der nedre *Telemarkens* uregelmæssige Samling af Dalfører, hvor Forskellen mellem Hoved- og Sidedalene ikke er saa tydelig som ved de tidligere nævnte; Dalene er opfyldte af en Mængde Smaaelve og Indsøer, som for det meste samler deres Vand i *Nordsjø*, hvis Afløb ud til *Frierfjorden*, det inderste af Langesundsfjorden, er den korte, men vandrige *Skienselv*. De vigtigste Tilløb til Nordsjø er *Kvænna, Seljordselven* og *Eidselven*. Den første kom-

mer fra Hardangerfjældene, løber gennem *Mjøsvandet* og danner derpaa som *Maanelven* nær ved Gausta den 105 m høje *Rjukanfos* (ɔ: den rygende), senere løber den gennem *Tinnsjøen,* som atter staar i Forbindelse med *Hiterdalsvandet;* Seljordselven er Afløb for *Seljordsvandet,* Eidselven danner ligeledes Afløb for en Række Søer som *Bandak* og *Hviteseid;* det lille Flodsystem er ved Kanaler gjort sejlbart til c. 70 km fra Mundingen indtil Hiterdal. Sydligere ligger endnu et Par Dalfører, der gaar ned mod Kysten til Arendal; her løber den fra Østsiden af Sætersdalen kommende *Nisser-* eller *Nidelv,* 180 km lang, der strømmer gennem det 35 km lange *Nisservand* (c. 80 km²) og udmunder ved Arendal. *Otterelven* udspringer i øvre Telemarken, gennemløber *Sætersdalen* og flere Smaasøer som *Byglandsfjord* og udmunder ved Christianssand.

b. **Mellemsveriges** Lavland strækker sig over hele Halvøen fra Skagerak til den bottniske Bugt; mod N. og S. er Grænserne uregelmæssige, da de her bestemmes af Udløberne fra Højskandinavien og Sydsveriges Bjærgland. Dette Lavland, hvori kun enkelte Punkter rager op til henved 300 m, har, som det synes, tidligere været en Havarm, der senere har hævet sig; de store Indsøer ligger ogsaa i Modsætning til Skandinaviens andre Søer i Retning fra V. til Ø., og deres Bund naar betydelig under Havfladen; i de dybeste Dele af Vänern og Vättern har man desuden fundet Saltvandsdyr. Særlig jævne er de Landskaber, der ligger N. for Søerne; i øvrigt er Landet kuperet og bølgeformet og deles ved lave Højderygge i tre Partier. Fra Bråvikens nordlige Strand gaar mod V. til Søen Skagern en skov- og malmrig Højderyg, der fra gammel Tid danner Grænsen mellem Svea- og Gøtaland eller „Ofvanskog" og „Sunnanskog" og kun faa Steder naar til en Højde af c. 200 m; den kaldes fra Ø. til V. *Kolmården, Tyloskog* (indtil 223 m) og *Tiveden,* den sidste N. om Søen Unden til Skagern (nordligere ligger Skovaasen *Käglan*). Her støder Højderyggen sammen med Dalfjældets sydligere Udløber, *Kilsbergen,* V. for Hjälmaren, og mod S. fortsættes Højdedragene mellem Vänern og Vättern i den *store Landryg,* der saaledes forbinder Højskandinavien med Sydsverige. N. for Kolmården og Tyloskog ligger *Mälarsletten,* Ø. for den store Landryg og Vättern *Østgøtasletten,* V. for Landryggen og S. for Vänern *Vestgøtasletten.* Over disse Sletter hæver sig blot enkelte Punkter, til Dels af en mærkelig Dannelse (se p. 494). Saaledes ligger i Østgøtasletten ved Vätterns Østkyst *Omberg,* 264 m, ved Vänerns Østrand den lagdelte, terrasseformede *Kinnekullen,* c. 280 m, *Halleberg,* c. 150 m, det noget lavere *Hunneberg* samt paa selve Landryggen mellem Vänern og Vättern *Billingen,* c. 300 m, og *Møsseberg,* c. 325 m.

Søernes Række begynder mod V. med den største af dem, *Vänern,* c. 5570 km², 44 m o. H., den største Dybde er 108 m. Ved det fra N. i Søen fremspringende *Näs* og ved Øen *Kollandsø* mod S. deles den i den mindre vestlige Del, *Dalbosjø,* og den egentlige Vänern. Af dens mange Tilløb nævnes fra V. og N. *Upperudselven,* der fører Vandet fra en Del Søer som *Stora Le, Lelången* og *Silen,* og langs hvilken *Dalslandskanalen* er anlagt; *Byelven,* der i sit øvre Løb kaldes *Vrangselven* (se p. 501) og løber gennem Søen *Glafsfjorden;* Afløbet fra *Värmelen; Norselven* fra Søerne *Fryken;* men navnlig den c. 450 km lange *Klarelv,* der under Navn af *Fæmuns-* og *Trysilelv* kommer fra *Fæmunsjø* i Norge, 670 m o. H. (se p. 497). Det vigtigste Tilløb fra Dalarne er *Svartelven,* der i sit nedre Løb kaldes *Letelven* og løber ind i den lille Sø *Skagern;* i sit Løb fra denne til Vänern kaldes den *Gullspångselven.* I Vänernes Øst- og Sydøstside løber de smaa Aaer *Tidan, Lidan* og *Nossan.* Vänerns Afløb er den c. 110 km lange *Gøtaelv,* der maa betragtes som Klarelvens Fortsættelse; den løber ud mod SV. ved Vänersborg og danner kort efter det i fire Afsatser nedstyr-

tende, i det hele 32 m høje og c. 1000 m lange Vandfald *Trollhättan;* ved Udløbet deler Elven sig i to Arme, Gøtaelv og *Nordra Elv,* der omslutter Øen *Hissingen.* Gøtaelven har et i Forhold til sin Vandmængde snævert Leje og er derfor ved Højvande tilbøjelig til at svømme over. Ved et storartet, Aar 1800 aabnet Kanalanlæg med Sluser, *Trollhättakanalen,* der omgaar Faldene, er Elven gjort sejlbar til Vänern; senere (1811—32) er dette Kanalsystem udvidet, saa at man kan sejle fra Vänern

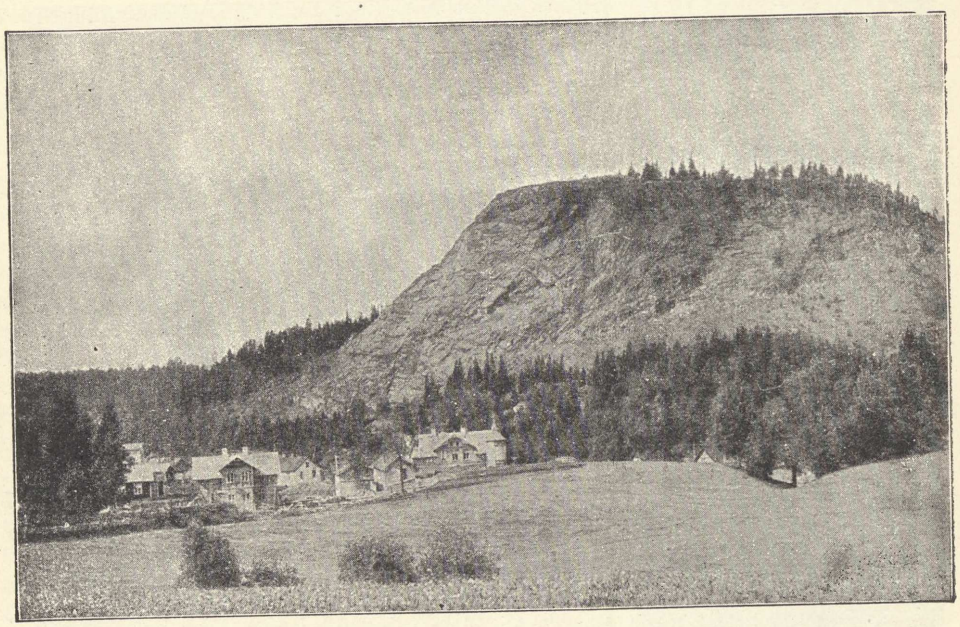
Trollhättan.

mod Ø. over Vättern til Østersøen; hele Kanalsystemet kaldes gerne *Gøtakanalen* og er fra Gøteborg til Stockholm c. 420 km.

Paa Østsiden gaar Kanalen gennem den lille Sø *Viken* til den c. 1960 km² store *Vättern,* c. 130 km lang, men højst 20 km bred, c. 85 m o. H.; da den kun har faa Tilløb, de vigtigste fra Søerne *Unden* og *Viken,* og den ved Fordampning og Afløb mister mere Vand, end den modtager, antager man, at den faar Tilgang gennem Kilder paa Bunden; man har ogsaa lagt Mærke til en periodisk Stigen og Falden af Vandet; Vättern har klart Vand som en Alpesø og er kendt for sine voldsomme Storme, dens Dybde er meget betydelig, indtil 119 m, og paa dens Bund gaar midtvejs et Klippedrag, *Østryggen,* fra hvilken flere Øer som *Vissingø* hæver sig. Dens Afløb er *Motalastrøm,* der løber gennem Søerne *Boren, Roxen* og *Glan* ud i Bråviken; Roxen modtager desuden fra S. *Svartaaen,* der gennemløber Søen *Sommen,* og *Stångaaen,* som kommer fra *Åsunden.* Gøtakanalen følger Motalastrømmen gennem Søerne Boren og Roxen, men gaar derpaa lige mod Ø. forbi Søderkøping ud i Slätbaken; fra Roxen fører *Kindakanal* til Åsunden.

I Mälarsletten ligger det tredje Søsystem Hjälmaren-Mälaren. *Hjälmaren,* c. 480 km², 24 m o. H., hvis Vandstand er i Aftagen, og som har sit vigtigste Tilløb i *Svart-*

aaen (Närikes), har lave Bredder og staar ved *Eskilstunaaaen* i Forbindelse med den c. 1160 km² *store Mälaren*, der kun ligger $^1/_2$—$^1/_3$ m o. H. Det er den mest forgrenede af de fire Søer, og den er opfyldt af c. 1300 Øer og Skær; af dens mange Tilløb, der mest kommer fra N. og NV., nævnes *Fyrisaaen, Sagaaen, Svartaaen, Kolbäcksaaen*, som danner Afløb for en Del Søer som *Vesman* og *Barken*, og hvis nedre Løb er gjort sejlbart ved *Strømsholmskanalen*, der ofte regnes med til Gøtakanalsystemet. Som et selvstændigt System i Mälarsletten maa regnes *Nykøpingsaaen*, der danner

Taberg set fra Nord.

Afløbet til Østersøen for Södermanlands mange Søer som *Tisnaren, Yngaren* og *Bäfvan*.

c. Ved Vätterns Sydspids begynder **Sydsveriges Bjærgland** at hæve sig og naar straks S. for Søen Højder paa over 300 m; Bjærglandet er rigt paa Skove og Søer med Agerland imellem; Middelhøjden er 200—250 m. Den højeste Del, det *smålandske Højland*, ligger i Midten lige S. for Vättern, hvor den smukke, af Klipper omgivne Dal om *Jønkøping* findes; de højeste Punkter er *Tomtabacken* SØ. for Søen, 377 m, det malmrige *Taberg*, S. for Søen, 342 m, og *Galtåsen*, 355 m, V. for det sidste. Højlandet sender mod N., V. om Søen, den skovbevoksede *Høkensås;* en anden Arm, der gaar Ø. om Søen, *Holaveden*, danner Bjærglandets Nordrand mod Østgøtasletten; ligeledes gaar der mod SØ. næsten gennem hele Småland et skovbevokset Højdedrag. Men for øvrigt fylder Bjærglandet næsten hele Sydsverige og naar flere Steder helt ud til Kysten, saaledes mod Ø. i Landskabet *Tjust*, mod S. i *Bleking*, mod V. i det nordlige *Halland*, mod SV. gaar den skovbevoksede *Göringsås* og *Hallandsås* ud til Kattegat N. for Skeldervik. Andre Steder levnes der Plads for lave Kystsletter, saaledes det sydlige *Hallands Kystslette*, det smålandske Kystland eller *Møre* og navnlig mod S. det *skånske Lavland*, som dog selv ved skovbevoksede Udløbere af Bjærglandet, med Højder paa henved 200 m, deles i flere Partier. I

Midten af det nordlige Skåne gaar der nemlig et Højdedrag, som fortsættes mod SØ. i *Linderødsåsen,* mod V. i *Søderåsen,* der løber ud i *Kullaberg* eller *Kullen,* hvis højeste Punkt er 188 m; over det sydvestlige Skåne hæver sig atter *Romeleåsen* (Romeleklint, 176 m.).

Fra Sydsveriges Bjærgland baner Vandløb sig Vej til alle Sider, men de er uden større Betydning; desuden danner de Fos paa Fos ned over den stenede Grund. De største til Kattegat er *Viskan, Ätran,* som danner Afløbet for *Åsunden* i Vestergøtland, *Nissan* og *Lagan,* Søen *Bolmens* Afløb; i Skeldervik falder Skånes største Vandløb *Rønneaa,* som danner Afløbet for *Ringsjøn.* I Blekingbugten falder *Helgeaa,* der kommer fra Søen *Møckeln;* den større *Iføsjøn* har ogsaa et kort Afløb til Bugten; fremdeles *Mørrumaa* fra Søerne *Helga* og *Åsnen, Ronnebyaa,* fra *Rottnen,* og *Lyckeaa.* I Kalmarsund løber *Åmaaen.*

d. I klimatisk Henseende er der selvfølgelig stor Forskel paa S. og N., da Halvøen strækker sig gennem 16 Breddegrader; men paa Grund af Landets Hævning mod V., Fjældmarkernes Retning fra N. til S. og Atlanterhavets varme Strømninger fremkommer en forholdsvis endnu større Modsætning mellem Klimaet paa Vest- og paa Østkysten, som der allerede p. 11 er gjort opmærksom paa ved Omtalen af den oceanske og baltiske Provins. Paa Vestkysten kan de regnbringende Vestenvinde virke med fuld Kraft, saa at den aarlige Regnmængde er betydelig, 180—190 cm og derover (paa Sydkysten ved Skagerak er den mellem 60 og 100 cm), medens Skyerne ikke kan naa ind over Fjældmasserne eller afgiver deres Vand, før de naar derind, saa at Regnmængden paa Østsiden er langt mindre, i Christiania næppe 60, i Stockholm c. 50 cm; noget større er Regnmængden i det indre Sydsverige S. for de store Søer, mellem 60 og 75 cm, paa Østkysten synker den, Kalmar har c. 45, Gotland c. 40, det nordlige Sverige har omkring 40 cm. Paa Grund af den stærke Nedbør paa Vestsiden synker ogsaa Snegrænsen, jo nærmere man kommer til Kysten, da Sommeren ikke kan faa Bugt med de store Snemasser; medens den ved Jotunhejmen er c. 1800 m (se I p. 67), synker den mod S. i de vestligere Fjældmasser om Sogne- og Hardangerfjord flere Hundrede m, ja paa den samme Isbræ kan den endog ligge adskillig lavere paa Vest- end paa Østsiden. Vestsiden har i det hele et udpræget Kystklima. Havnene lige op til Nordkap fryser som nævnt aldrig til; ved Varangerfjord er Middeltemperaturen c. 0°, ved Hammerfest c. 2°, fra Lindesnæs til Lofoten er Vinterens Middeltemperatur ikke under 0°, ja paa de ydre Kystøer er den c. 2°, Bergen har en Aarstemperatur paa c. 7° (Januars c. 0°, Julis 15,3°); i det hele følger Aarsvarmelinjerne væsentligt Kysten, medens Breddegraderne her kun har lidt at sige. Men jo mere man fjærner sig fra Kysten, jo mere synker Middeltallet, og Klimaet faar mere og mere Fastlandspræg. Allerede i Christiania, hvis Aarstemperatur er c. 5,5°, har Januar en Middeltemperatur af ÷ 5°, medens Julis er 16,5—17°, og 20—30° under Frysepunktet er ikke sjældent her, medens man paa Vestkysten højst har iagttaget ÷ 10°, ja inde paa Fjældmarkerne kan Termometret synke til ÷ 45°; paa den anden Side har man i Christiania haft indtil 32° om Sommeren og paa Fjældmarkerne indtil 35° (paa Vestkysten højst 25—26°). Jo længere man kommer mod Ø., jo større bliver Modsætningerne, og det nordlige og til Dels det mellemste Sveriges Klima nærmer sig ikke saa lidt til Ruslands. Falun har en Aarstemperatur af c. 4°, Januars er ÷ 7,6° og Julis c. 16,3°, i Haparanda er de tilsvarende Tel 0,2°, ÷ 11,8 og 15°; i Karesuamdo i Lapland, 333 m o. H., Sveriges koldeste Sted, er Aarstemperaturen ÷ 3°, i Hernøsand 3°, i Uppsala c. 4,5°, i Stockholm 5,6° (Jan. ÷ 3,4°, Juli c. 16°); Havnene ved den bottniske Bugt fryser til 5 à 7 Maaneder om Aaret. Ogsaa mærkes i det Indre en stærk Modsætning i

Dagens og Nattens Temperatur, især om Foraar og Efteraar, saa at Sæden kan ødelægges ved een Nats Frost („Jærnnætter"). Klimaet i Sydsverige, der helt er under Havets Indflydelse, nærmer sig, efterhaanden som man kommer mod S., mere og mere Danmarks og Mellemevropas; Jønkøping har en Aarstemperatur af c. $5{,}8^0$ medens Gøteborgs og Lunds er c. 7^0 og Visbys c. $6{,}5^0$.

Paa Grund af de store Forskelligheder, der fremkaldes ved Havets Indflydelse og ved de vekslende Højdeforhold, er der selvfølgelig ogsaa mange Forskelligheder i Planteverdenen, men i det hele kan det siges, at den i den nordlige Del af Halvøen og i Højbjærgene er arktisk, til Dels med Tundrapræg, medens den sydligere mere og mere nærmer sig Mellemevropas. I de vestlige, regnrige Egne er den rigest, naar den blot finder en nogenlunde gunstig Jordbund; Byg og Kartofler naar paa Vestkysten op til henved 70^0 n. Br., og Byg og Havre modnes her paa $2^1/_2$ à 3 Maaneder; paa Østkysten naar disse Kornsorter derimod kun til c. 65^0 n. Br.; Rugen modnes paa Vestkysten omtrent til Tromsø, paa Østkysten til Haparanda, Hveden paa Vestkysten til c. $64^1/_2{}^0$ n. Br., mod Øst til c. 60^0; endnu ved Altenfjord trives Hør, Hamp og Humle. Paa den anden Side naar den arktiske Planteverden i Højbjærgene helt ned i det sydlige Norge. Naar undtages Sydsverige og det sydligste Norge, hvor Skovene bestaar af vore Løvtræer, er det overvejende Birk, Fyr og Gran, der danner Halvøens store Skove; paa de øde, skovløse Fjældmarker er Enebær, Dværgfyr, Dværgbirk og Polarpil fremherskende, ligesom flere Bær baade her og i Skovene, som Krækkebær, Blaabær, Tyttebær og, navnlig i Moserne, Multebær, hvor de kan dække store Flader.

Dyreverdenen har paa Grund af den ringe Befolkningstæthed bevaret mere af sit oprindelige Præg end i de fleste andre civiliserede Lande. Af større Rovdyr findes der i Skovene og paa Fjældmarkerne endnu Bjørne, Ulve, der dog er stærkt i Aftagen, Losser, Jærve og Ræve m. fl. (i Norge dræbtes i 1906—10 122 Bjørne, 177 Ulve, 127 Losser, 170 Jærve og c. 58,000 Ræve, i Sverige i 1910 10 Bjørne, 15 Ulve, 172 Losser, 107 Jærve og 19,970 Ræve); af andre Dyr nævnes Lækatten (Sverige), Lemmingen og Haren (Sneharen i Norge, Moharen og Fjældharen i Sverige); Bæveren forekommer endnu kun fredet enkeltvis i nogle sydnorske Elve. Vilde Rensdyr findes nu kun sjældent, navnlig i de sydvestlige Fjældegne, saaledes Hardangerfjæld, ellers kun tamme, især hos Lapperne. Elsdyret, der nu er i stærk Fremgang paa Grund af dens Fredning og dens værste Fjendes, Ulvens Tilbagegang, har hjemme i de store Skove, naar undtages de nordligste og sydligste Egne; Raadyret findes nu kun mod S., i Sverige, Kronhjorten paa Vestkystlandet lige fra Hardanger til Nordlandet og paa Øerne til Hitteren. I Fugleverdenen mærkes Snehønsene ved Siden af Tjuren, Urfuglen, Fjældrypen, Jærpen, Edderfuglen m. fl.

§ 3. Befolkning og historiske Forhold.

Hovedmassen af Halvøens Befolkning hører til den *skandinaviske* Gren af den nordgermanske Gruppe; mod N. findes i ringe Antal Folk, der hører til den *finske* Gruppe. Hvorledes Skandinaviens Befolkning tidligere har været, ved man intet om; men mellem de to nulevende meget forskellige Elementer maa man antage, at Forholdet tidligere har været et væsentlig andet end nu. Thi efter de arkæologiske Undersøgelser har Skandinaverne, som er indvandrede fra S. over Østersøen og gennem Danmark, fra først af kun været udbredte i den sydlige Del af Halvøen, thi kun her findes Jættestuer (Stendøsar, Gånggrifter), Køkkenmøddinger og deslige, den nordligste Køkkenmødding er fundet ved Stenkjær ved Trondhjem. Be-

folkningen i den nordlige Del har været finsk, der er kommet ind fra N. eller over den bottniske Bugt og har besat Landet mod S. indtil de store Søer, navnlig Fjældmarkerne og Kysterne, i det hele taget saa langt som Rensdyret fandtes; derimod har det store Indre, der har været dækket af Granskove, hvor Rensdyret ikke kan leve, været ubeboet. Senere er disse finske Folk trængte tilbage af de indvandrede Skandinaver. Først besatte de det sydlige Sverige, der har faaet Navnet Gøtaland efter den ene Stamme *Gøterne,* medens de to andre Stammer, *Sveaerne* og *Nordmændene* bosatte sig N. for Søerne og i Norge. Dalkarlene skal være den reneste Type for Svearne, Folket i Gøtaland staar nærmere ved den tredje Hovedgruppe af Skandinaverne, *Danerne,* en naturlig Følge af Naboskabet og en stor Del af Landskabets Forbindelse med Danmark til langt op i den nyere Tid.

Rensdyr og Elsdyr.

Af de skandinaviske Folks Fællessprog, „dansk Tunge" eller „Norrønnasproget", har der efterhaanden udviklet sig flere Skriftsprog, det *islandske, svenske* og *dansk-norske.* At Norge og Danmark har faaet eet Sprog, er en naturlig Følge af disse Landes langvarige Forbindelse, ligeledes er Talesproget hos de dannede Klasser i Norge til Dels dansk, hvorimod Folkedialekterne fjærner sig meget fra det, navnlig paa Vestlandet, hvis Dialekt mest skal nærme sig det gamle Fællessprog; Dialekterne Norden- og Søndenfjælds nærmer sig mere de svenske; Härjedalen og Jämtland hørte jo ogsaa indtil langt op i den nyere Tid til Norge. For øvrigt er Ulighederne mellem norsk og dansk komne stærkere frem efter Adskillelsen 1814, ja man har endog i de senere Aar søgt at danne et selvstændigt norsk Sprog af Dialekterne („Maalstrævet", „Landsmaalet") i Modsætning til det dansk-norske („Rigsmaalet"), og navnlig efter 1905 er Striden mellem de to Maal blevet levende.

Af de finske Folk udgør *Kvænerne,* de egentlige Finner, som de ogsaa kaldes i Sverige, c. 27,000, hvoraf over $^2/_3$ i Sverige (i Norge var der 1910 c. 7200 Kvæner). De bor mod N., i Finmarken og Vesterlandet, sydligere er de blandede eller smeltede sammen med Skandinaverne; kun i de saakaldte „Finnskoger" i Värmland og i Solør i Norge findes de ublandede; især det sidste Sted holder de stærkt paa deres Sprog, ja i hele Bygder er de ved at fortrænge det norske. Kvænerne er bosiddende og har samme Levevis som de skandinaviske Folk, fra hvilke de i ydre Henseende vanskelig skelnes; de er ligesom Nordmænd og Svenske kraftige og velvoksne Folk. *Lapperne,* der vistnok oprindelig har været rene Finner — endnu kaldes de i det nordlige Norge Finner —, udgør c. 25,000 eller lidt mere, hvoraf c. $^2/_3$ i Norge (1910 c. 18,600); det er smaa Folk med mongolske Ansigtstræk og lette at skelne fra den øvrige Befolkning. For øvrigt er der en Del Forskel paa de norske og svenske Lappers Levevis. De fleste norske Lapper, saakaldte *Sjølapper,* er bosiddende og lever omtrent som de omboende Nordmænd, de bor i Træ- eller Jordhytter (Gammer). De svenske samt c. 1300 af de norske Lapper lever som Nomader og kaldes *Flytlapper* eller *Renlapper* (ogsaa *Fjældlapper*), næsten udelukkende ernærende sig ved

Rensdyravl og boende i Jordhytter eller Telte. De norske Flytlapper opholder sig om Sommeren ved Kysten, hvor Rensdyret ernærer sig ved Græs, men om Vinteren oppe paa Fjældmarkerne, hvor det opsøger Rensdyrlavet under Sneen. Med de svenske Flytlapper er det omvendte Tilfældet; de opholder sig om Sommeren paa Fjældmarkerne, men henad Efteraaret drager de ned paa de lavere Højder, og ved Vintertid træffes de endog helt nede ved den bottniske Bugt. Lappernes eneste Husdyr er Rensdyret og Hunden; det første forsyner dem med alt det fornødne: Kød, Mælk, Klæder osv., ogsaa bruges det som Last- og Trækdyr for Slæden (P u l k e n, svensk: A k j a). En rig Lap kan eje henved 2000 Rener, men til en Families Underhold anses 2—300 for nødvendigt; synker Tallet under dette, maa de opgive Avlen og lever da som *Fiskerlapper* af Fiskeri i Søer og Floder. I Skandinavien er der tilsammen over 270,000 Rensdyr (deraf i Norge 142,600). Lapperne er kristnede siden Midten af det 17. Aarh., og i den senere Tid gøres der, navnlig i Norge, meget for at forbedre deres Kaar. Det har vist sig, at de er i Tiltagen, i alt Fald i Norge; men de voksende Tal, der fremkommer ved Folketællingerne, forklares vistnok til Dels ved, at man nu medtager Blandingerne af dem og Skandinaverne.

Halvøens to Riger Sverige og Norge har fra 1814 til 1905 været forenede i Personalunion under een Konge, men hver for sig selvstændige og fuldt ligeberettigede; blot var de i Tilfælde af Krig forpligtede til at understøtte hinanden, ligesom de over for Udlandet optraadte som een Stat (Diplomati og Konsuler). Desuden var der truffet mange Foranstaltninger og fastslaaet saa vidt muligt ligelydende Love, hvorved Rigerne knyttedes nærmere til hinanden. Men Misstemningen mod Forbindelsen tiltog efterhaanden mere og mere i Norge, Rivningerne mellem de to Riger blev hyppigere og stærkere, og da Kongen endelig i 1905 nægtede at sanktionere den af Stortinget vedtagne Lov om egne norske Konsuler, erklærede Stortinget Unionen for opløst og Kongen for afsat; efter to almindelige Folkeafstemninger, der udtalte sig for Unionens Ophævelse og Kongedømmets Bevarelse, valgte Norge sig en egen Konge af det Glücksborgske Hus i Danmark.

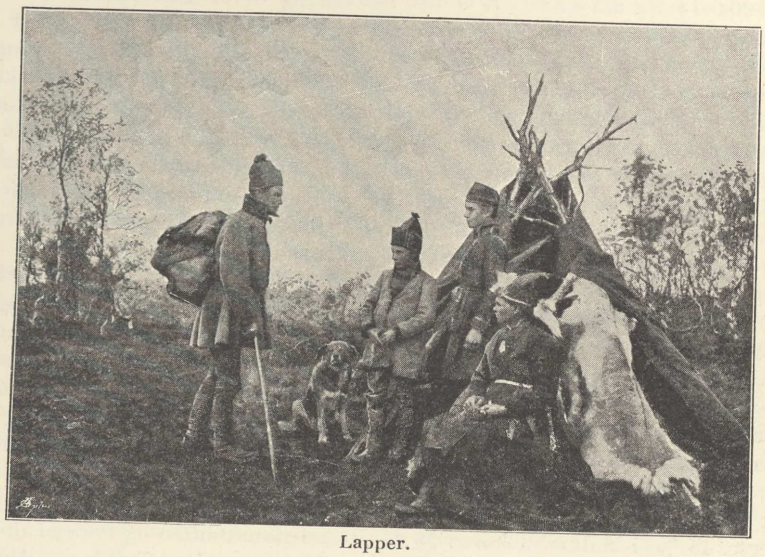
§ 4. Kongeriget Sverige.

I. Historiske og politiske Forhold.

Sverige var i Middelalderen, efter at Gøter og Svear havde forenet sig i Slutningen af det 9. Aarhundrede, et langt mindre Rige, end det er nu, da en stor Del af Sydsverige, nemlig Skåne, Halland og Bleking, tilhørte Danmark, og Bohuslen, Jämtland og Härjedalen stod under Norge. Sverige svækkedes i Middelalderen meget ved Tronstridigheder, navnlig i det 12. og 13. Aarh., indtil Folkungeslægten gav det mere Fasthed; men efter dette Hus' Uddøen i det 14. Aarh. begyndte atter en urolig Tid, der vedvarede under hele Unionstiden 1397—1523. Først efter den fuldstændige Adskillelse fra Danmark begyndte Landet atter at hæve sig under Vasaslægten; i det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede udvidedes det med *Østersøprovinserne;* men navnlig under Gustav Adolf og de første Konger af Huset Pfalz falder Sveriges Storhedsperiode; ved Brømsebrofreden 1645 erhvervedes *Härjedalen, Jämtland, Øsel* og *Gotland,* ved den westfalske Fred *Forpommern* med Rügen samt Stettin, Bremen, Verden og Wismar, ved Roskildefreden 1658 *Skåne, Halland, Bleking* og *Bohus.* Med den sidste Konge af det pfalziske Hus, Karl XII, mistede imidlertid Sverige sin Stilling som Stormagt, og Østersøprovinserne samt nogle af de tyske Besiddelser gik tabte. Desuden mistedes 1809 *Finland* (se p. 486)

og 1815 Forpommern, hvorimod Erobringerne fra Norge og Danmark er bibeholdte. Sverige er, hvad Areal angaar, en af Evropas store Stater, større end Storbritannien og Italien, men dets ringe Folkemængde sætter det i Række med Staterne af anden Rang.

Sverige er 448,100 km² med 5,604,200 Indb. (Jan. 1913, 1914 var der 5,638,600), c. 13 paa 1 km². Befolkningstætheden er saaledes meget ringe, af evropæiske Lande har kun Norge og Finland en tyndere Befolkning. Men hertil maa bemærkes, at der er en betydelig Forskel paa de sydlige og nordlige Dele; Götaland har c. 31 paa 1 km², og her bor over Halvdelen af alle Indbyggerne, Svealand

Lapper.

c. 21, medens Norrland kun har 5,7 paa 1 km². De bedst befolkede Len er Malmøhus, c. 96, Göteborg og Bohus, c. 77, og Bleking, c. 50; Vesterbotten har kun c. 3, Norrbotten 1,6 paa 1 km². Indbyggertallet er steget stærkt i det 19. Aarhundrede; 1815—65 var den aarlige Tilvækst henved 33,000; derefter har den paa Grund af den stigende Udvandring været henved 30,000. I 1800 udgjorde Befolkningen c. 2,347,000, i 1850 3,482,500, i 1900 5,136,500 og i 1910 5,522,400. Udvandringen, som indtil 1860 kun var ubetydelig, er siden den Tid steget meget; i 1866—70 udvandrede aarlig c. 20,500, ja i 1886—90 endog c. 40,300; siden er den vel aftaget noget, men den holder sig dog stadig paa 20—25,000 aarlig; 1910 udvandrede 27,300, 1911 20,000. De fleste Udvandrere gaar til de Forenede Stater. Indvandringen er ringe (1911: 7752). Bybefolkningen er som i andre Lande i Stigen; 1863 udgjorde den c. 16 %, nu er den c. 25 %. I 1900 regnedes der foruden Svenske omtrent en Snes Tusinde Finner, c. 7000 Lapper og 15,300 Udlændinge (1910: 21,700).

I religiøs Henseende hører de allerfleste til Statskirken, den luthersk-evangeliske, men der gives Religionsfrihed. Af fremmede Trosbekendere taltes der i 1900 c. 7000 Metodister, c. 3300 Baptister, 116 Reformerte, 365 Katolsk-apostolske, 2400 Romersk-Katolikker og 3900 Jøder. Den stærke religiøse Iver hos Almuen udarter ofte til Sværmeri og Sekterervæsen („Läsare"). — Oplysningen staar højt som i de andre skandinaviske Lande og Tyskland. Aar 1900

var af Rekrutterne kun 0,08 % Analfabeter, og 0,25 % kunde ikke skrive. Der er Skoletvang, og Undervisningen meddeles gratis i Folkeskoler, der dels er faste, dels Omgangsskoler („flyttande Folkskolor") paa Grund af enkelte Sognes Størrelse og spredte, tynde Befolkning (Gällivara Sogn er saaledes omtrent saa stort som Kongeriget Württemberg); 1911 var der 5985 faste og 220 Omgangsskoler; desuden gives der en Mængde Smaaskoler, mindre og højere Folkeskoler, tilsammen med de almindelige Folkeskoler 13,604, hvoraf 1617 Omgangsskoler, med i alt c. 792,000 Børn. Efter dansk Mønster er der tillige for den videre Undervisning blandt Folket oprettet Folkehøjskoler (1904: 31); til Uddannelse af Lærere og Lærerinder var der 1904 14 Seminarier, 8 for Lærere og 6 for Lærerinder. Den højere Undervisning meddeles dels i private Skoler, dels i Statens Allmänna Läroverk (38), Realskoler (20) og Pedagogier; desuden findes mange særlige Læreanstalter, hvoriblandt fremhæves den tekniske Højskole, Industriskolen og Forstinstituttet i Stockholm og den Chalmerske tekniske Læreanstalt i Gøteborg, Bjærgværksskolen i Filipstad, Navigationsskoler, Kunst- og Musikskoler m. m. Sverige har to Universiteter, i Uppsala og Lund, tillige nævnes det *Karolinske mediko-kirurgiske Akademi* i Stockholm. Af de lærde Samfund og Akademier fremhæves det *svenske Akademi* („de aderton") for svensk Sprog og Litteratur og *Videnskabernes Akademi,* særlig for Naturvidenskaberne.

Næringsveje. Sveriges vigtigste Erhverv er — ved Siden af Skovbrug og Bjærgværksdrift med Industri — Agerbruget og Kvægavlen, som beskæftiger henved 60 % af Befolkningen, og det uagtet det kultiverede Areal ikke er stort; man regner c. 8,8 % af Jorden at være Ager- og Haveland, c. 3,6 % Enge og Græsgange og 51 % Skov, det øvrige, der selvfølgelig mest gaar paa Norrland, er uproduktivt. Agerbruget er meget betydeligt i Syd- og Mellemsverige, Agerlandets Størrelse stiger stærkt Aar for Aar, og store Strækninger ligger og venter paa at blive opdyrkede; frugtbarest er Kyststrækningerne ved Kattegat og Kalmarsund, Egnene omkring de store Søer og især Skåne („Sveriges Kornbod"); i Skaraborgslen mellem Søerne er c. 45 %, i Malmøhuslen c. 78 %, i Christiansstadlen og flere af de mellemsvenske Len 35—40 % Agerland. Sverige har ikke alene i en Række af Aar kunnet brødføde sig selv, men det har ogsaa siden Midten af det 19. Aarh. kunnet udføre meget Korn; i de senere Aar er dog Indførslen større end Udførslen paa Grund af den voksende Befolkning og navnlig den udviklede Kvægavl og Mejeridrift. Af Kornsorter avles der mindst Hvede, som især dyrkes i Malmøhuslen, paa Gotland og i det østlige Mellemsverige; den vigtigste er Havren, dernæst Rug og Byg („Korn"); Havren avles mest i Skåne, Värmland og Vestergøtland, Rug mest i Skåne, Østergøtland og i Mälarsletten; af Kornsorterne udføres især Havre, dernæst Byg, mest til England, men ogsaa til Danmark, Norge, Frankrig, Belgien m. fl. Kartoffeldyrkningen er af stor Betydning over hele Landet. Af andre Kulturplanter nævnes Hør, saaledes i Ångermanland, Foderroer og Sukkerroer, især i Skåne og Østergøtland, og nogen Tobak i Omegnen af de større Byer. Høstudbyttet var i 1911 af Hvede 2,8, af Havre 21,66, af Rug 8,2, af Byg 4,6, af Kartofler 20,58, af Sukkerroer 9,65 Mill. hl. Ogsaa Kvægavlen er efter Midten af det 19. Aarh. i overordentlig Fremgang, thi medens den tidligere kun havde egentlig Betydning for Småland og de nordlige Egne, er den nu af den største Vigtighed i alle Agerbrugsegnene og drives nu som i Danmark mere og mere som Mejeridrift med Svineavl og Fjerkræavl. I Bjærglandskaberne, særlig i Dalarne og Härjedalen, drives Kvæget ligesom i Norge op paa Græsgangene („Fäbodar"). Kvægavlen afgiver nu en Del til Udførsel, ikke alene af levende Kvæg, men ogsaa af Kød,Flæsk og især Smør, navnlig til England og Norge. Der var 1911 af Heste 588,500, Hornkvæg 2,889,600, Faar

(især i Sydhalland, en Del af Småland og paa Øland, Faareavlen er i Tilbagegang) 945,700, Geder (især i Dalarne og Jämtland) 66,100 og Svin 951,200; af Rensdyr regnes der c. 224,000 — Skovdriften er ligeledes en af Landets Hovednæringsveje, i høj Grad knyttet til Landbruget, og maaske den, der mest giver Landet dets Præg; navnlig er Norrland for en stor Del dækket af udstrakte Skove, naar undtages Kystlandet; N. for Dalelven findes omtrent $^2/_3$ af alle Landets Skove (c. 73 %), bestaaende af Gran og Fyr, blandet med Birk, Elm og Ask; S. for Dalelven bestaar Skoven især af Eg, i det sydligste Sverige ogsaa af Bøg. Men den skaanselsløse Rovhugst har meget skadet Skovbestanden navnlig i Mellem- og Sydsverige, nu har man dog ved særegne Love, saaledes Dimensionslove, der kun tillader at fælde Træer af en vis Tykkelse, og især ved en Lov af 1903 søgt at raade Bod derpaa. Statens Skove, der udgør c. $^1/_4$ af hele Skovarealet, drives bedst. Værdien af den samlede Udførsel af Træ, Træmasse og Træuld overstiger betydeligt 200 Mill. Kr. og beløber sig nogle Aaringer til $^1/_3$ eller mere af hele Landets Udførselsværdi (1911: c. 250 Mill. Kr.); mest udføres til England, dernæst til Frankrig, Danmark og Tyskland. Arbejdet i Skovene foregaar for en stor Del om Vinteren, og den største Udførsel sker over Havnene ved den bottniske Bugt; men da de er tilfrosne en stor Del af Aaret, anlægges der Jærnbaner for Træudførslen ind i Norge over til Vestkysten, saaledes Merakerbanen til Trondhjem; langs Elvene, der som nævnt bruges til Tømmerflødningen, ligger Mængder af Savværker. — Fiskeriet er af mindre Betydning, navnlig ved Østkysten i den paa Fisk fattige Østersø, skønt det selvfølgelig er et vigtigt Erhverv for mange. Af Vigtighed er Sildefiskeriet ved Kattegat i Bohuslen, der giver et betydeligt Udbytte og i de senere Aar har været i stærk Tiltagen; af stor Betydning er Ferskvandsfiskeriet, særlig Laksefiskeriet i Norrlandselvene og det sydlige Sveriges Smaaelve (Halmstads-, Mørrums- og Vänerlaks), der aarlig indbringer 1 Mill. Kr. og mere; i 1911 udførtes i alt for c. $10,_1$ Mill. Kr. Fisk. — Landet er særdeles rigt paa Mineralier, navnlig Malm, og Bjærgværksdriften, som i 1911 beskæftigede c. 30,600 Arbejdere, er den tredje Hovednæringsvej. Størst er Rigdommen paa Jærnmalm, og Jærnet, som produceres, har Ry for at være særlig godt, da det udvindes ved Trækul og indeholder ringe Fosfor. Det findes i næsten alle Landskaber i det mellemste og nordlige Sverige, S. for Vättern træffes det kun i Småland. I Mellemsverige er det navnlig Gruberne ved Dannemora, i Uppland, Grängesberget i Dalarne, Norbergsgruberne og Dalkarlsberget i Vestmanland, Pärsberg i Värmland m. fl., der giver stort Udbytte („over Sveriges Midje gaar et Malmbælte, Jærn smykket med Kobber"); det er de længst kendte og udnyttede Gruber. Hertil kommer de langt rigere Gruber oppe i Norrbotten, Gällivara, Kirunavara og Luossavara, som vel ogsaa har været kendte længe, men først i den seneste Tid udbyttes i stor Maalestok, efter at Kommunikationsmidlerne er blevne forbedrede, navnlig ved Banerne til Luleå og til Ofoten (Narvik); disse Lejer anslaas endog til at rumme henved 6000 Mill. Tons. Endelig mærkes Jærnlejerne ved Taberg i Småland. I 1911 brødes i alt c. $6,_{15}$ Mill. Tons Jærnmalm (1907 c. $4,_{48}$ Mill.), og der produceredes over 423,000 Tons Jærn og Staal. Af andre Metaller nævnes Kobber (1911 c. $3,_{22}$ Mill. kg.), der især indvindes i Falun i Dalarne, ogsaa fra Åtvidaberg i Østergøtland og andre Steder, og Zink (1911 c. 51,200 T. Zinkmalm og $2,_1$ Mill. kg. Zink), væsentlig fra Åmmeberg paa Grænsen af Närike og Dalarne; Sølv faas især fra Sala i Uppland, hvis Værk dog nu er i stærk Tilbagegang, Bly fra Sala og Falun, som dog ogsaa er i Aftagen; desuden findes ubetydeligt Guld, Kobolt, Nikkel og Svovl samt Alun (fra Øland); af Stenarter vindes især Granit og Marmor (Kolmården). Stenkul er kun fundet i Skåne ved Høganäs og i ringe Mængde (omkring 300,000 Tons). — Skønt Sverige

ikke synes at kunne være noget egentligt Industriland, da det mangler Kul, og skønt Industrien ogsaa længe har indtaget en meget beskeden Stilling, har den dog i Løbet af de sidste 40—50 Aar udviklet sig ganske overordentligt takket være den Drivkraft, det ejer i sine Elve og Vandfald, især efter at man har begyndt at omsætte den til Elektricitet, og Sverige maa nu kaldes et Industriland af Rang. Industrien beskæftiger nu 17—18 % af Befolkningen; medens Værdien af Industrigenstandene i 1870 var c. 92 Mill. Kr., var den 1911 c. 1603,$_2$ Mill. Kr., og der var da over 11,400 Fabrikker med 638,200 Hestes Kraft og over 302,000 Arbejdere (1883: c. 2900 Fabrikker med 69,200 Arbejdere). De vigtigste Industriegne er Malmøhus-, Stockholm, Gøteborg-, Bohus- og Østergøtlandlen. Betydeligst er Industrien i Nærings- og Nydelsesmidler (1908: 3445 Fabrikker med c. 34,000 Arbejdere og en Produktionsværdi af c. 434 Mill. Kr.); særlig maa nævnes Mølleindustrien, som har taget et kolossalt Opsving paa Grund af den høje Told paa Mel, Sukkerfabrikkerne (1908: c. 11,600 Tons Raasukker og 11,350 T. Melasse), særlig i Skåne, Ølbryggerierne, Brændevinsbrænderierne og Tobaksfabrikkerne. Særlig højt staar Metalindustrien (1908: 961 Fabrikker med 28,000 Arb. og en Produktionsværdi af 122 Mill. Kr.); mekaniske Værksteder og Jærnstøberier findes i alle større Byer, særlig nævnes Motala (Maskiner, Lokomotiver, Jærnskibe), Trollhättan (Lokomotiver), Eskilstuna (Staalvarer, Geværer), Borås, Gøteborg og Norrkøping, samt Kanonstøberierne i Finspong og Bofors. I Tekstilindustrien (1908: 447 Fabrikker med c. 40,800 Arb. og Produktionsværdi af 15 Mill. Kr.) er der store Bomulds- og Uldvæverier, for hvilke Norrkøping („Sveriges Manchester") er Hovedsædet, Klæde- og Lærredsvæverier, især i Gøteborg og Omegn og i Stockholm, der for øvrigt har en mangeartet Industri, deriblandt i Silkevarer. Ogsaa Industrien i Trævarer og Træmasse er særdeles betydelig (1908: henved 2100 Fabrikker med c. 69,800 Arb. og en Produktionsværdi af 271 Mill. Kr.), ligeledes Tændstikfabrikationen (1908 produceredes for c. 14 Mill. Kr.), især i Jønkøping, hvis Fabrikat er kendt over hele Verden, Papirfabrikationen, mest af Træmasse (226 Fabrikker, Produktionsværdi 58 Mill. Kr.), Læderindustrien (skånske Handsker, Garverier, Skotøjsfabrikation), Porcellæns- og Fajancefabrikationen (Gustafsbergs og Rørstrands Fabrikker ved Stockholm) og Glasindustrien (Reijmyra og Kostas Glasværker). Husfliden, der nu i Modsætning til tidligere støttes meget af Staten, indtager en ikke ringe Plads, især hvad Bomulds-, Uld- og Lærredsvarer angaar, de to første navnlig i Vestergøtland og Halland, de sidste i Helsing- og Ångermanland, men ogsaa i Træ og Læder er der stor Husflid; i Vadstenas Omegn mærkes Kniplingsindustrien. — Om end Sverige ikke er noget betydeligt Handelsland, er Handelen dog i stærk Stigen paa Grund af hele Næringslivets Udvikling. Den meste udenlandske Handel foregaar med England, derefter kommer Tyskland og Danmark. De vigtigste Udførselsartikler er Træ og Træmasse (se ovfr.), dernæst Jærn og Jærnmalm (1911 for Værdi af c. 106,$_2$ Mill. Kr.), Smør (c. 46,$_8$ Mill. Kr.), Maskiner (42,$_2$) og Papir (33,$_9$), de vigtigste Indførselsvarer Kul (55,$_1$), Kornvarer (47,$_8$), Bomulds-, Uld- og Linnedvarer, Maskiner og Jærnvarer, Kaffe og andre Kolonialvarer. Hele Omsætningsværdien, der ved 1840 beløb sig til c. 58 Mill. Kr., er nu steget til 13 à 1400 Mill.; i 1911 var Værdien af Indførslen c. 696, af Udførslen henved 663,$_6$ Mill. Kr. Handelsflaaden bestod 1912 af 2758 Skibe med c. 765,100 Tons Drægtighed, deraf var 1219 Dampskibe med 610,100 T. Dr.; s. Aar indløb i svenske Havne 36,241 Skibe (hvoraf 17,904 svenske) med c. 11,$_6$ Mill. Tons og udløb 36,318 Skibe (17,921 svenske) med 11,$_8$ Mill. T. Den indenlandske Handel fremmes ved gode Veje, der for det meste var anlagte, længe før Jærnbanerne kom op, Kanaler, som man ogsaa tidlig har begyndt at anlægge, idet den

første Kanal stammer fra c. 1550, og Jærnbaner, som man først sent begyndte paa (1851), men som nu er i meget stærk Tiltagen, saa at Jærnbanenettet nu er det største i Evropa i Forhold til Folketallet, men rigtignok meget ringe i Forhold til Landets Areal. Af Kanalerne er det store Göteborgkanalsystem omtalt p. 503; Kanalernes samlede Længde angives til c. 1130 km. Af Jærnbaner var der ved Slutningen af 1912 14,272 km i Drift, hvoraf 4683 km var Statsbaner; de vigtigste Linjer gaar fra Stockholm over Jønkøping til Göteborg og derfra til Christiania og fra Göteborg til Malmø, ligesom fra Stockholm til Malmø; mod N. gaar

Götasletten og Götakanalen.

en Linie fra Stockholm over Uppsala til Sundsvall og derfra mod V. over Storlien til Trondhjem og en anden fra Stockholm til Luleå og videre over Gällivara og Kirunavara ind i Norge, hvor den ender ved Narvik ved Ofotenfjord; efterhaanden som Jærnbanenettet er vokset, er de store Markeder, som tidligere spillede en stor Rolle, aftaget i Betydning. I 1911 havde Staten af Telegraf- og Telefonlinjer, som ikke angives særskilt, 27,886 km.

Sveriges Statsforfatning er indskrænket monarkisk og hviler paa de fire Grundlove „Regeringsformen" af Juni 1809, „Rigsdagsordningen" af 1810, som er væsentlig ændret ved Lov af Juni 1866 samt ved Grundlovs- og Valgreformen og den ny Valglov af 1909, „Arvefølgeloven" af 1810 og „Trykkefrihedsloven" af 1812. Kongen har, med det af 10 Medlemmer bestaaende Statsraad ved Siden, den udøvende Magt og deler den lovgivende Magt med Rigsdagen, som før 1866 bestod af de fire Stænder, men nu er delt i to ligeberettigede Kamre. Første Kammer (150 Medl.) vælges paa 6 Aar ved Forholdstalsvalg af Landstingene, ɔ: Lenenes Kommunalbestyrelser, og af Stadsfuldmægtige, ɔ: Borgerrepræsentanterne

i de Byer, der har over 25,000 Indb., hvilke Forsamlinger ogsaa fremgaar ved Forholdstalsvalg. Andet Kammer (230 Medl.) vælges umiddelbart ligeledes ved Forholdstalsvalg paa 3 Aar af alle stemmeberettigede, der er fyldt 24 Aar. For at kunne vælges til Første Kammer skal man være fyldt 35 Aar og svare Skat af mindst 3000 Kr. eller have fast Ejendom af mindst 50,000 Kr.s Værdi; for at kunne vælges til Andet Kammer skal man være fyldt 25 Aar og have Valgret i Kredsen. I øvrigt indskrænkes Rigsdagen ved flere særlige kongelige Prærogativer, saaledes ved den „økonomiska Lagstiftningsrätt", ɔ: Kongen kan paa egen Haand udstede Forordninger, som vedrører Rigets almindelige Husholdning og Forvaltning (Politi-, Fattig- og Undervisningsvæsen), han kan opløse den ordentlige (lagtima) Rigsdag, der indkaldes i Januar, og indkalde en overordentlig (urtima), han vælger Kamrenes Formænd og Viceformænd, og han har absolut Veto. I gejstlige Sager er Rigsdagen indskrænket ved Beslutninger af en særlig repræsentativ Forsamling, „Kirkemødet". Den dømmende Myndighed er i første Instans hos Raadhusretterne i Byerne og Herredsretterne paa Landet; anden Instans er de tre Hofretter: Svea Hofrätt i Stockholm, Göta Hofrätt i Jønkøping og Skånska Hofrätt i Christianstad; øverste Domstol er „Högsta Domstolen" i Stockholm, i hvilken Kongen med to Stemmer har Ret til at tage Sæde. — Den økonomiske Tilstand har i de sidste halvhundrede Aar været i betydelig Fremgang, baade hvad Nationalformuen i sin Helhed og Almuens Stilling angaar, den tidligere skarpe Standsadskillelse er ved at forsvinde, de store Ejendomme tager af i Antal og udstykkes til mindre Jordbrug; men der findes dog endnu en Del Fideikommisgodser (1895: 167), som for allerstørste Delen er i Hænderne paa Adelen, der fra tidligere Tid endnu sidder inde med flere Privilegier. Statens Finanser er i en god Tilstand, om ogsaa Landet ved den store Udvidelse af Jærnbanenettet har paadraget sig betydelig Statsgæld, for hvilken det tidligere næsten var helt fri; Budgettet for 1914 opføres som balancerende med c. 273,$_{74}$ Mill. Kr. (af Udgifterne krævede Hær og Flaade ordinært c. 70,$_{7}$ og ekstraordinært 12,$_{4}$ Mill. Kr.); Statsgælden var 1913 c. 602,$_{2}$ Mill. Kr.

Sveriges Hærvæsen er fuldstændig blevet omformet ved den nye Værnepligtslov af 1901, idet den tidligere saakaldte „inddelte" Hær, der rekruteredes dels ved Hvervning, dels ved „Rusthåll" og „Rotehåll", det vil sige Skatteydere og Jordejere, som stillede Soldater mod Skattelettelser, er ophævet (Rusthåll og Rotehåll dog først fra 1914). Hæren bestaar nu af den aktive Hær eller Beväringen og Landstormen. Den almindelige Værnepligt, der dog allerede indførtes 1872 ved Oprettelsen af Beväringen, gælder fra det 21. til det 40. Aar, nemlig 8 Aar i Linjen, 4 Aar i Reserven og 8 Aar i Landstormen. Den aktive Hær talte 1913 c. 80,800 Mand paa Fredsfod, paa Krigsfod angives den til 350,000; dertil kommer Landstormen, 165,000 Mand. Af Befæstningsanlæg nævnes den efter Finlands Afstaaelse anlagte Centralfæstning Karlsborg ved Vättern, Befæstningsanlæggene ved Stockholm og den i de sidste Aar anlagte Fæstning Boden ved Luleå til Værn mod et Angreb fra N. over Finland. Flaaden bestod 1913 af 92 Skibe med 67,500 Tons Dr. og 452 Kanoner.

Sverige inddeles i 25 Län, der hver staar under en Landshøvding, samt Stockholms Overstatholderskab; Lenene deles i Fogderier (117) og disse atter i Herreder (302) og Sogne. I gejstlig Henseende deles Landet i 13 Stifter eller Bispedømmer (Uppsala, hvis Biskop har Titel af Ærkebiskop, Lund, Växjø, Kalmar, Visby, Linkøping, Skara, Gøteborg, Karlstad, Strängnäs, Vesterås, Hernøsand og Luleå) og disse atter i Provstier (188) og Pastorater. Her gives en Liste over Lenene, men ved Stedbeskrivelsen følges den gamle og i det

daglige Liv brugte Inddeling i de tre Hoveddele *Gøtaland, Svealand* og *Norrland,* der atter deles i 23 Landskaber. Byerne er dels „Städer" (97), der svarer til de danske Købstæder, dels „Køpinger" (39), omtrent som vore Flækker. Byerne er smaa, kun tre har over 50,000, deraf to over 100,000. Indbyggertallene er for Lenene og Byerne over 10,000 fra 1912, for de andre Byer fra 1911.

1.	Malmøhus	4,850 km²	med	465,000 Indb.,	96 paa 1 km²
2.	Christiansstad	6,450 —	—	231,300 —	36 — —
3.	Bleking	3,000 —	—	150,000 —	50 — —
4.	Halland	4,900 —	—	146,900 —	30 — —
5.	Kronoberg	9,900 —	—	157,600 —	16 — —
6.	Jønkøping	11,550 —	—	216,300 —	19 — —
7.	Kalmar	11,550 —	—	228,400 —	20 — —
8.	Gøteborg-Bohus	5,050 —	—	390,600 —	77 — —
9.	Elfsborg	12,750 —	—	290,400 —	23 — —
10.	Skaraborg	8,500 —	—	241,000 —	28 — —
11.	Østergøtland	11,050 —	—	297,000 —	27 — —
12.	Gotland	3,150 —	—	55,500 —	18 — —
	Gøtaland	92,700 km²	med	2,870,000 Indb.,	31 paa 1 km²
13.	Södermanland	6,800 km²	med	180,900 Indb.,	27 paa 1 km²
14.	Stockholm By	7,900 —	—	351,000 —	75 — —
15.	Stockholm Land			242,800 —	
16.	Uppsala	5,300 —	—	130,500 —	24 — —
17.	Ørebro	9,150 —	—	209,500 —	23 — —
18.	Vestmanland	6,700 —	—	158,400 —	24 — —
19.	Värmland	19,300 —	—	260,300 —	13 — —
20.	Kopparberg	29,850 —	—	237,400 —	8 — —
	Svealand	85,000 km²	med	1,770,800 Indb.,	21 paa 1 km²
21.	Gäfleborg	19,750 km²	med	256,600 Indb.,	13 paa 1 km²
22.	Vesternorrland	25,550 —	—	255,700 —	10 — —
23.	Jämtland	51,550 —	—	120,300 —	2 — —
24.	Vesterbotten	58,950 —	—	164,200 —	3 — —
25.	Norrbotten	105,500 —	—	166,600 —	1,6 — —
	Norrland	261,300 km²	med	963,400 Indb.,	3,7 paa 1 km²
	De store Søer	9,100 km²			
	Sverige	448,100 km²	med	5,604,200 Indb.,	13 paa 1 km²

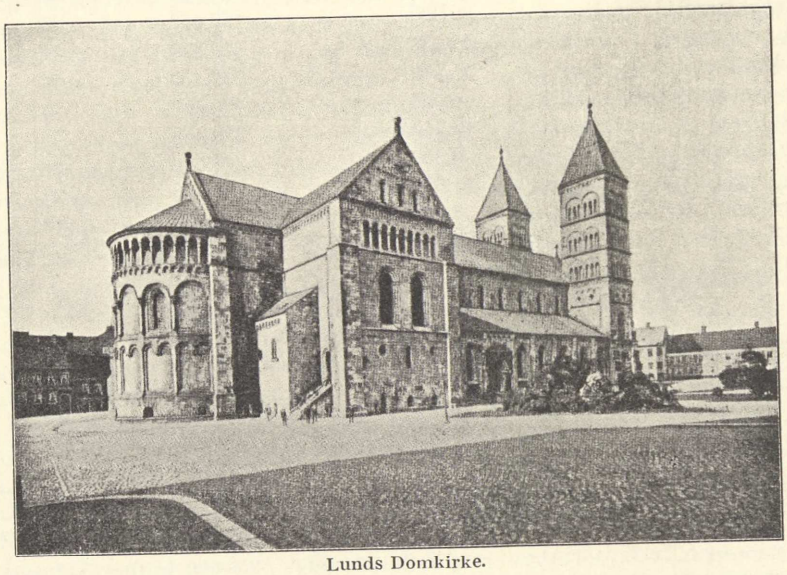
II. Stedbeskrivelse.

A. Gøtaland.

1. **Skåne** er Sveriges sydligste, frugtbareste og bedst befolkede Landskab, især i den sydvestlige Del, hvor det er et skovløst Sletteland; den nordlige Del er mere bakket. Det er kendt for sine mange slotslignende Herregaarde (Näsbyholm, Marsvinsholm, Søfdeborg, Skarhult m. fl.). Landskabet bestaar af 2 Len: *Malmøhus,* den sydvestlige Del, og *Christiansstad* mod Ø. og N.

Ved Øresunds smalleste Sted ligger *Helsingborg,* 33,900 Indb., en god Havn med Kornhandel; det er en af Skånes ældste Byer, nu ligger den lige ved Kysten,

medens den i den ældste Tid laa noget indenfor paa en Bakke, hvor Taarnet Kärnan, Levningerne af det gamle Slot, staar; mod NØ. i Byen ligger Badeanstalten *Helsan.* N. for Helsingborg ved Kysten ligger det kgl. Slot *Sofiero* og Herresædet *Kulla Gunnarstorp;* nordligere Fiskerlejet *Høganäs* med Kalkbrud. S. for Helsingborg Badestedet *Ramløsa.* Sydligere ved Kysten ligger *Landskrona,* 16,500 Indb., med en god Havn og Handel med Korn; Byen, der er grundlagt 1413, var tidligere Fæstning, Slottet bruges nu til Fængsel; udenfor ligger den lille, af Tycho Brahes Historie kendte Ø *Hveen.* Lige over for Kjøbenhavn ligger *Malmø,* 92,300 Indb., Lenshovedstad og Sydsveriges største Handels- og Fabriksby (Kockums mekaniske

Lunds Domkirke.

Værksted med Skibsværfter) ved Sødra Stambanans Endepunkt; den har været stærkt befæstet, men Voldene er nu til Dels omdannede til Spadseregange, og Slottet bruges til Fængsel; i Peterskirken har Byen en smuk gotisk Kirke; paa Stortorvet er der en Rytterstatue af Karl X Gustav. I Nærheden af Malmø ligger Landbohøjskolen *Alnarp,* paa Sydvestkysten af Skåne den lille, stærkt voksende By *Limhamn,* 9300 Indb., med en god Havn og afsides paa en sandet Landtange de to smaa Fiskerlejer *Skanør* og *Falsterbo* (der udgør een By), de eneste Byer i Skåne, der ikke har Jærnbane; i Middelalderen var de af stor Betydning paa Grund af Sildefiskeriet. Paa Sydkysten ligger *Trelleborg,* 10,500 Indb., med Industri og en god, næsten altid isfri Havn, som fra 1897 har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Sassnitz paa Rügen og derved forbinder de sydsvenske Jærnbaner med de tyske, og *Ystad,* 11,700 Indb., en i det 15. Aarh. anlagt Handelsstad; den har ligesom mange andre af Skånes Byer lidt meget i de svensk-danske Krige. I det Indre ligger nær ved Vestkysten *Lund,* 20,400 Indb., Bispesæde og en livlig Landhandelsby; allerede ved Aar 900 omtales den som betydelig, men fra 1104, da den blev Ærkebispesæde for hele Norden, begyndte dens egentlige Stortid, om hvilken den smukke, i romansk Stil i det 12. Aarh. byggede Domkirke med Krypt minder; ved Reformationen tabte Byen sin Betydning, men ved det 1668 stiftede Universitet hævedes den atter; den er nu fortrinsvis Universitetsby (1909: c. 1070 Stud.). Mod NØ.

ligger den lille, som Jærnbaneknudepunkt opblomstrende Handelsplads *Esløf*, c. 2000 Indb.

Paa Østkysten ligger *Simrishamn* (Cimbrishamn), 2200 Indb., mod N. ved Helgeaa den af Christian IV anlagte Handelsstad *Christiansstad*, 11,700 Indb., Lenshovedstad, hvis smukke Kirke minder om Byens Grundlægger; dens Udhavn ved Aaens Munding er *Åhus*, 1500 Indb. Ved Rønneaas Udløb i Skeldervik ligger *Engelholm* og ved Laholmsbugten Badestedet *Båstad*.

2. **Bleking,** langs Østersøen og omgivet af Skåne og Småland, er et naturskønt og skovrigt Landskab, opfyldt af det smålandske Bjærglands Udløbere lige ud til Kysten; det bestaar af eet Len, *Bleking* eller *Karlskrona*.

Ved Sydkysten ligger Handelsbyen *Sølvesborg*, 3100 Indb., hvis nu forsvundne Slot ofte omtales i Unionstiden og under de første Vasakonger, og *Karlshamn*, 7300 Indb., en fortrinlig Havn med Handel og Skibsfart; N. for Byen ligger den for sin Skønhed kendte *Asarumsdal*. Handelspladsen *Ronneby*, 3500 Indb., med søgt Badested, var Købstad, indtil Karl XI anlagde den mod Ø. paa Øer i Skærgaarden liggende *Karlskrona*, 27,400 Indb., Lenshovedstad, hvis udmærkede Havn er Hovedstation for den svenske Flaade og har store Marineetablissementer; ved flere Fæstninger, deriblandt *Kungsholmen*, beskyttes Indløbet; Byen, der er udvidet efter den store Brand 1790, udfører en Del, saaledes Træ og Brændevin. Paa Østkysten ligger den lille af Christian IV anlagte Handelsplads *Christianopel* (Styr-Kalmar).

3. **Halland,** langs Kattegat, omgivet af Skåne, Småland og Vestergøtland, er et paa Skov fattigt Landskab, mod S. Lavland, mod N. opfyldt af Forgreninger af Bjærglandet, i det Indre for det meste dækket af Lyngheder (Falkenberg Hede). Det bestaar af eet Len, *Halland* eller *Halmstad*.

Ved Lagan nær ved dens Udløb ligger *Laholm*, 2000 Indb., ved Udløbet af den fra Slaget 1062 kendte Nissan *Halmstad*, 18,300 Indb., Lenshovedstad med livlig Handel og Industri; Byen er ofte nævnt i Historien, bl. a. i Unionstiden; det gamle Slot er nu Sæde for Lensøvrigheden. Ved Ätrans Udløb ligger *Falkenberg*, 4500 Indb., nordligere ved Kysten den gamle By *Varberg*, 7200 Indb., Udførselshavn og Badested; paa en Halvø ligger det gamle Slot, der i sin Tid var den stærkeste Fæstning ved Kattegat, kendt fra Grevens Fejde. I Nordhalland ved Fjorden af s. Navn ligger den lille By *Kungsbacka*, 1200 Indb.

4. **Småland,** det største af Gøtalands Landskaber, ligger langs Østersøen og omgives i øvrigt af Bleking, Skåne, Halland, Vester- og Østergøtland. Det er for det meste opfyldt af det smålandske Bjærgland, tidligere dækket med store Skove, som dog nu mange Steder er forsvundne og har givet Plads for store Heder, saaledes navnlig mod NV. i det saakaldte *Finnveden;* andre Dele er dog meget frugtbare, saaledes den mellemste Del af det sydlige Småland, det saakaldte *Värend*, og Lavlandet *Møre* mod SØ. Landskabet omfatter 3 Len: *Kronoberg* eller *Växjø* mod SV., *Jønkøping* mod NV. og N. og *Kalmar*, hvortil hører Kystlandet og Øland.

Nær ved Helgasjøn ligger *Växjø*, 8400 Indb., Lenshovedstad og Bispesæde (Tegnér), Värends ældgamle Hovedstad, der allerede før 1200 nævnes som Bispesæde; efter Branden 1843 er Byen smukt genopbygget. Uden for Byen ligger Bispegaarden *Østrabro*, mod N. paa en Ø i Helgasjøn Ruinerne af *Kronobergs Slot*. — *Jønkøping*, der ligger smukt mellem Vätterns Sydspids og Munksjøn og mellem skovbevoksede Højder, 27,900 Indb., er Lenshovedstad og har Handel, Skibsfart og Industri, især i Tændstikker og Papir; mod Ø. ligger de store Fabrikker *Husqvarna* (Symaskiner, Cykler osv., tidligere Geværfabrik) ved Aaen af s. Navn og de kendte Vandfald. Ved Vätterns Østkyst ligger smukt *Gränna*, 1200 Indb., udenfor i Søen

Vissingø med Ruinerne af Slottet *Vissingborg;* Ø. for Jønkøping *Eksjø,* 5300 Indb., og i Nærheden den mærkelige *Skuragata,* en henved 2 km lang Aabning med lodrette Vægge i et Granitfjæld; mod S. den lille opblomstrende Handelsplads *Värnamo,* 1200 Indb. — Ved det smalleste af Kalmarsund ligger *Kalmar,* 15,800 Indb., Lenshovedstad og Bispesæde med livlig Handel og Industri; den er en af Sveriges ældste Byer og historisk kendt, navnlig af Unionsmødet 1397 og af sit stærkt befæstede Slot, der betragtedes som Nøglen til Sverige og derfor har udholdt mange Belejringer, sidste Gang 1611; efter en Brand 1647 flyttedes Byen til Øen Qvarnholmen, hvor den nu ligger; det gamle Slot, der har været stærkt i Forfald, er i de sidste Aar blevet restavreret; desuden nævnes den store, i det 17. Aarh. opførte Domkirke. Mod S. ligger den lille Handelsplads *Bergqvara* med Skibsværft; Grænsen mellem Kalmar og Bleking dannes af *Brømsebrobäcken,* tidligere Grænsen mellem Danmark og Sverige og kendt af Brømsebrofreden 1645. N. for Kalmar ligger Handelspladserne *Pataholm, Mønsterås,* 1400 Indb., og *Påskallavik,* nordligere *Oskarshamn,* 8100 Indb., en ny opblomstrende Handelsby, Handelspladsen *Figeholm* og Byen *Vestervik,* 10,200 Indb., Hovedbyen i Landskabet Tjust, med Handel og Skibsbyggerier; nordligere endnu Handelspladsen *Gamleby* og mod V. *Vimmerby,* 2700 Indb.

Øland, c. 1350 km² med c. 30,000 Indb., er mod N. sandet og skovrig, mod S. en Kalkstenshøjslette. *Midtlandet,* hvis Rande ved Vest- og Østkysten kaldes *Landtborgen.* Midt paa Vestkysten ligger Udførselsbyen og Badestedet *Borgholm,* 1100 Indb., S. for Byen oppe paa Landtborgen Ruinerne af Slottet Borgholm.

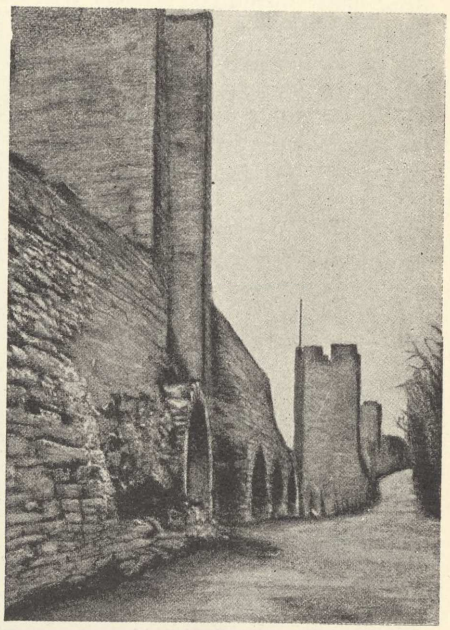
5. **Gotland** (fordrejet *Gulland*), Sveriges største Ø (se p. 515), er ligesom Øland en Kalkstensø, hvis Middelhøjde er 20—30 m, men enkelte Punkter hæver sig højere som *Follingbohøjden* paa Vestkysten, 78 m, *Thorsborgen* paa Østsiden, 68 m, og *Hoburg* paa Sydspidsen, 38 m. Øen har et mildt Øklima, omtrent som Skåne, og er frugtbar. Indbyggerne, der selv kalder sig *Gutar,* har bevaret flere gamle Skikke, og deres Sprog („gotländskan", „gutniskan") staar Norrønnasproget en Del nærmere end de andre Landskabsmaal. Allerede i Hedningetiden var Øen kendt som Hovedoplagsplads for Handelen over Rusland; i Middelalderen, da Visby var en af Hansestædernes vigtigste Byer i Norden, spillede Øen en betydelig Rolle; men efter at Valdemar Atterdag havde indtaget den 1361, var dens Stortid forbi. Øen udgør eet Len, *Gotland* eller *Visby.*

Øens eneste By er *Visby* paa Vestkysten, 10,100 Indb., Lenshovedstad og Bispesæde med livlig Handel og nogen Industri samt Badested. Som Minder fra dens store Tid, da den havde 17 Kirker og 3 Klostre, findes der 11 til Dels betydelige Kirkeruiner, deriblandt Helgeandskyrka og Sta. Katarina, mange lybske Huse med Gavlene ud til Gaden samt store Levninger af den mægtige Bymur med 15—20 m høje Taarne; den eneste af de gamle Kirker, der er blevet staaende, Sta. Maria, er nu Domkirke. Af Slottet *Visborg* findes kun ringe Rester. SØ. for Visby laa et andet, nu ligeledes ødelagt Slot, *Roma.* Øen har gode Havne i *Klintehamn* S. for Visby, *Slitehamn* og *Fårø* paa Øen af s. Navn ved Nordøstkysten.

6. **Østergøtland,** mellem Østersøen og Vättern, begrænset mod S. af Småland, mod N. af Södermanland og Närike, er i den sydlige Del opfyldt af det smålandske Bjærglands Udløbere, mod N. af Tyloskog og Kolmården, i Midten breder sig den frugtbare Østgøtaslette; Halvøen mellem Slätbaken og Bråviken kaldes *Vikbolandet.* Landskabet bestaar af eet Len, *Østergøtland* eller *Linkøping.*

Norrkøping nær ved Motalastrømmens Udløb i Bråviken, 46,700 Indb., er en af Sveriges største Fabriksbyer, især i Klæde; Elvens Fald afgiver Drivkraft til Fabrikkerne; den er nu efter de mange Ildebrande (den sidste 1826) en smuk regelmæssig bygget By. *Søderkøping* nær ved Gøtaelvens Udløb i Slätbaken, 2000 Indb., er Bade-

sted. *Linköping* ved Stangaa ikke langt fra dens Udløb i Roxen, 23,600 Indb., Lenshovedstad og Bispesæde, er en meget gammel By; dens smukke Domkirke, hvis ældste Del stammer fra det 12. Aarh., er den største i Riget næst Uppsalas. Mod V. ligger *Skänninge,* 1300 Indb., med Kvæghandel; den var i Middelalderen en betydelig og rig By („Caput Gothiæ"); *Vadstena* ved Vättern, 2600 Indb., med Handel og nogen Industri (Kniplinger), er historisk interessant, vokset op om det af den hellige Birgitta i Slutningen af det 14. Aarh. anlagte Kloster, ogsaa kendt fra de danske Dronninger Margrethes og Philippas Historie; Klosterkirken er endnu bevaret. I Nærheden ligger det gamle historisk kendte Slot Vadstena eller *Vättersborg.* Ved Motalas Udløb af Vättern ligger *Motala,* 2800 Indb., anlagt 1823, Købstad 1880, med et af Sveriges største mekaniske Værksteder; mod V. *Medivi,* Sveriges ældste Badested, ved Østersøkysten Handelspladsen *Valdemarsvik,* 1100 Indb.

Parti af Visbys Mur.

7. **Vestergøtland** strækker sig mod N. mellem Vänern og Vättern til Tiveden, mod S. trænger det ind mellem Småland og Halland, mod SV. naar det til Gøtaelv og Kattegat. Landskabet er meget afvekslende i sin Natur. Det frugtbare Landskab *Guldkroken* ved Vättern er ved den store Landryg skilt fra den ligeledes frugtbare Vestgøtaslette og det sydligere liggende *Falan* eller *Falbygden* omkring Falköping; Landet mod SV. ved Gøtaelven har derimod store Hedestrækninger som *Sälterna,* og den sydlige Del er opfyldt af det smålandske Bjærglands Udløbere. Den nordlige Del udgøres af *Skaraborg-* eller *Mariestadlen,* den sydlige hører til *Elfsborg-* eller *Vänersborglen,* den sydvestlige til *Göteborg-Bohuslen.*

Ved Vättern ligger Havnen og Badestedet *Hio,* 2300 Indb., nordligere paa en Odde i Søen den i 1820 anlagte Centralfæstning *Karlsborg,* nær ved Møsseberg *Falköping,* 5000 Indb., med Kornhandel, kendt af Slaget 1389, Ø. for Billingen *Skøfde,* 6700 Indb., med Vandkuranstalt, V. for Billingen *Skara,* 5700 Indb., Bispesæde med en af Landets ældste Domkirker, bygget i det 12. Aarh; Byen var allerede betydelig paa Ansgars Tid. Nær ved Skara findes den store Lejrplads *Axevallahed.* Ved Lidans Udløb i Vänern ligger *Lidköping,* 7100 Indb., med stor Kornhandel, paa Øen Kollandsø i Søen det forfaldne Slot *Läckø,* som tidligere tilhørte Skaras Biskopper; ved Tidans Udløb i Vättern *Mariestad,* 4700 Indb., Lenshovedstaden. — Nær ved Gøtaelvens Udløb af Vänern ligger *Vänersborg,* 7700 Indb., Lenshovedstad og Handelsby, i Nærheden den lille Fabriksby *Trollhättan* med en 1910 aabnet Kraftfordelingsstation; mod S. nær ved Søen Mjørn *Alingsås,* 5200 Indb., med Bomuldsvæverier; i det 18. Aarh. var den Landets største Fabriksby med c. 12,000 Indb., men den forsømtes og ødelagdes endelig ved en Brand. Ved Åsunden ligger *Ulricehamn,* 2300 Indb., tidligere *Bogesund,* kendt af Slaget 1520, ved Viskan *Borås,* 23,400 Indb., med betydelig Industri, navnlig Bomuldsspinderier; hele Egnen i det sydlige Vestergøt-

land har stor Husflid i Bomuldsvæveri. — *Gøteborg* paa Sydsiden af Gøtaelven nær ved dens Udløb, 173,900 Indb. med Forstæder, Lenshovedstad og Bispesæde, er Sveriges næststørste og betydeligste Handelsby med større Omsætning og Handelsflaade end Stockholm (1906 var den 55 Sejlskibe og 242 Dampskibe med i alt 171,770 Tons Dr.); den udfører især Jærn, Tømmer, Korn og Smør samt Fisk, Indførslen bestaar mest i Kolonialvarer, Maskiner og Stenkul; den er i Jærnbaneforbindelse med Stockholm og Malmø og derved med Landets øvrige Byer samt

Kanalparti i Gøteborg.

Christiania, og ved Dampskibsfart paa Frederikshavn i Jylland har den direkte Forbindelse med Kontinentet, størst er Handelsforbindelsen med England; tillige er den med omliggende Smaabyer, som *Lindholmen* N. for Elven, en af Landets betydeligste Industribyer, især i Sukker, Spiritus og Margarine samt Skibsbyggeri og mekanisk Virksomhed, og har en Mængde Læreanstalter som den ved private Midler 1891 stiftede Højskole og Chalmers tekniske Læreanstalt, Museer m. m. Byen, der er grundlagt 1621 af Gustav Adolf — tidligere laa her paa dette det eneste Sted, hvor dengang Sverige havde Adgang til Havet mod V., *Lødøse* og *Elfsborg* —, gennemskæres af Kanaler, over hvilke der fører mere end en Snes Broer, og er smukt bygget med mange Parker, som Brunnsparken i den gamle By, Trädgårdsföreningens Park og Kungsparken, og mange prægtige Bygninger; de smukkeste Partier findes ved Kungsportenavenuen, Havnegaden og Gustav Adolfs Torv med Børsen og Raadhuset samt en Statue af Byens Grundlægger; blandt Kirkerne nævnes den nye Domkirke samt den tyske og engelske Kirke. Til Forstæderne hører mod Ø. og SØ. *Gullbergsvass* og *Stampen,* mod SV. og V. *Haga, Annedal, Masthugget, Ma-*

jorna og *Nya Varfvet*. Indløbet til Havnen forsvares af flere Fæstninger, deriblandt *Ny-Elfsborg*, der dog nu er uden Betydning; Øen *Hissingen* forsyner Byen med Køkkenurter.

8. **Dalsland** eller **Dal** mellem Vänern, Bohuslen og Norge, for øvrigt begrænset mod S. af Vestergøtland, mod N. af Värmland, er ved Vänern et frugtbart Lavland, mod V. er det mest Hede- og Mosestrækninger, mod N. et paa Søer og Skove rigt Bjærgland. Det omfatter den nordlige Del af *Elfsborglen*.

Den eneste By af nogen Betydning er *Åmål* ved Vänern (Dalbosjø), 4300 Indb., med nogen Skibsfart.

9. **Bohuslen,** langs med Skagerak fra Hissingen til Svinesund, for øvrigt omsluttet af Vestergøtland, Dal og Norge, har en betydelig Skærkyst; især mod S. skærer Fjordene sig dybt ind i Landet og danner frugtbare Dale; mod N. er det helt Bjærgland. Den sydlige Del af Landskabet til Uddevallavik kaldes det *egentlige Bohus*, den nordlige Del *Viken*. Det omfatter den nordlige Del af *Göteborglen*.

Mod N. ved en Forgrening af Gøtaelven ligger den lille Handelsby *Kungelf*, 1700 Indb., der i Oldtid og Middelalder var en af Nordens betydelige Byer under Navn af *Konghelle*, allerede i det 10. Aarh. nævnes den som Kongeresidens; den laa dog ikke, hvor Byen nu ligger, men paa Slottet *Kastellegårdens* Plads; i Nærheden findes de store Ruiner af Slottet *Bohus*. Paa en Ø ude i Skærgaarden ligger *Marstrand*, 1900 Indb., en af Vestkystens bedste Havne med Badested; paa Marstrandsklippen Fæstningen *Karlsten*, der dog nu er uden Betydning, lidt N. for den de farlige *Paternosterskær*. Ved Fjorden af s. Navn ligger *Uddevalla*, 12,900 Indb., med god Havn og Industri, i Nærheden Badestedet *Gustafsberg*. Yderst paa Stångenäs ligger Handelspladsen *Lysekil*, c. 3000 Indb., med Skibsfart og Ansjostilberedning; den er tillige Badested. NV. for Uddevalla ligger *Quistrum*, kendt af Slaget 1788, mod N. *Strømstad*, besøgt Badested, en under Karl XII stærkt befæstet By.

B. Svealand.

10. **Värmland,** Svealands næststørste Landskab, N. for Vänern, løbende spidst til mellem Norge og Dalarne, begrænset mod Ø. af Närike og Vestmanland, er frugtbart og godt befolket mod S. ved Vänern, i øvrigt Skov- og Bjærgland; navnlig mod Ø. i *Bergslagen* er det rigt paa Jærn. Det omfatter *Värmland-* eller *Karlstadlen*, desuden lidt af *Ørebrolen*, det saakaldte *Karlskoga Bergslag*.

Nær ved Vänern i Klarelven paa Tingvallaøen, Värmlands gamle Tingsted, ligger Lenshovedstaden og Bispesædet *Karlstad*, 17,900 Indb., med Handel med Jærn og Tømmer; Byen er smukt opbygget efter Branden 1865; fra Karlstad gaar Jærnbanen mod NV. ind over Norges Grænse. Mod Ø. ved en Vig af Vänern ligger *Christinehamn*, 8800 Indb., ligeledes med Udførsel af Jærn og Tømmer, mod N. *Filipstad*, 4500 Indb., med en Bjærgværksskole og Industri samt Jærngruber i Omegnen, ved Glafsfjorden den livlige Handelsplads *Arvika*, c. 3300 Indb., som ved Kanal staar i Forbindelse med Handelspladsen *Säffle* ved Byelvens Udløb i Vänern, 1900 Indb.

11. **Närike** (af „ner" eller „nor", ɔ: det snævre), ved den nordlige Ende af Vättern, mellem Vestergøtland, Värmland, Vestmanland, Södermanland og Østergotland, er som den sydvestlige Del af Mälarsletten for det meste frugtbart, omgivet af skovklædte Højder som Tiveden og Tyloskog mod S., Käglan mod N. Det hører til *Ørebrolen*.

Lenshovedstaden *Ørebro* nær ved Svartaaens Udløb i Hjälmaren, 32,100 Indb., har Handel og Industri; det er en gammel historisk kendt By med mange interes-

sante Bygninger som Slottet og Kirken, opført ved Aar 1300, og det nye Raadhus; ved Kirken staar en Engelbrechtstatue; efter Branden 1854 er Byen smukt opbygget. Mod N. ligger *Dylta* Svovlgruber, ved Vätterns Nordspids *Askersund,* 2100 Indb., i Nærheden de betydelige *Åmmeberg* Zinkgruber.

12. **Södermanland,** mellem Närike og Kysten, begrænset mod S. af Østergøtland, mod N. af Vestmanland og Uppland, er kun mellem Hjälmaren og Mälaren et Sletteland, *Rekarne;* det øvrige frembyder en rig Afveksling af skovklædte Aase, frugtbare Sletter, Søer og Vandløb. Landet S. for Hjälmaren hedder *Vingåkersbygden;* Halvøen S. for Stockholm, *Södertørn,* har en rig Skærkyst. Landskabet omfatter *Södermanland-* eller *Nyköpinglen,* noget af Rekarne hører til *Vestmanland-* eller *Vesteråslen,* Södertørn til *Stockholmlen.*

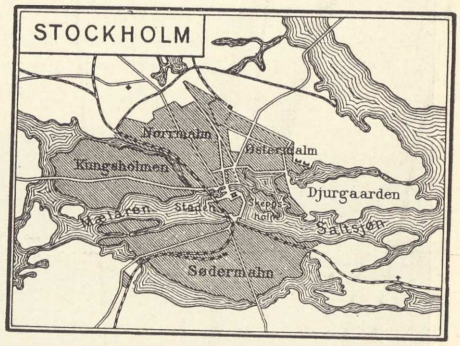
Nær ved Nyköpingaas Udløb i Østersøen ligger den gamle By *Nyköping,* 10,500 Indb., Lenshovedstad, med Handel og Industri; af det engang stærke Slot er der nu kun faa Ruiner tilbage. Ved den lille Fiskerby *Trosa* ligger det kgl. Slot *Tullgarn.* Ved Mälaren ved den lille By *Mariestad,* 1400 Indb., ligger det paa historiske Minder rige Slot *Gripsholm* med en stor Portrætsamling; i sin nuværende Skikkelse er Slottet bygget af Gustav Vasa. Mod NØ. ved Mälaren ligger Bispestaden *Strängnäs,* 3500 Indb., med en stor og smuk Domkirke, og den lille By *Torshälla,* 1800 Indb., der har mistet sin Betydning ved Eskilstunas Opkomst, navnlig efter at Eskilstunakanalen, der gaar uden om Torshälla, er anlagt. *Eskilstuna* ved Hyndevads- eller Eskilstunaaa, 28,700 Indb., er en betydelig Fabriksby i Staalvarer; det er en gammel By, der har Navn efter Södermanlands Apostel Eskil, men som Fabriksby stammer den fra Karl X Gustavs Tid; den nordvestlige Del af Byen, hvor de kgl. Geværfabrikker ligger, kaldes ogsaa „Karl Gustavs Stad". Midt i Landet ligger Handelspladsen *Malmköping,* i Södertørn *Södertelje* ved Kanalen af s. Navn, 11,600 Indb., Industriby og Badested; Omegnen er et yndet Opholdssted for Stockholmerne. Af Øerne ved Kysten har *Utø* Jærngruber, *Dalarø* er et kendt Badested.

13. **Uppland** ved Kysten N. for det forrige, for øvrigt omgivet af Vestmanland og Gästrikland, har en stærkt udviklet Skærkyst, men er i det Indre et temmelig ensformigt Sletteland, Upplandssletten, der mod N. og NV. gaar over i et sumpet Skovland. Til Landskabet hører *Stockholms Overstatholderskab* og *Uppsalalen,* den mellemste Del; den nordlige Del, det saakaldte *Roslagen* (tidligere *Sjøland,* jvf. Gefionsagnet), hører til *Stockholmlen,* den nordvestlige Del, *Fjärdhundra,* til *Vestmanlandlen.*

Stockholm (Stavelsen „stock" skal være af lappisk Oprindelse og betyde „Sund"), Sveriges Hovedstad, Kongens Residens og Regeringens Sæde samt betydelig Handels- og Fabriksby, ligger ved Norr- og Søderstrøm, som forbinder Mälaren og Saltsjøn, dels paa Øer og dels paa begge Fastlandssiderne; ved sine Omgivelser, der frembyder en rig Afveksling af Vand og Land, skovklædte Bakker og nøgne Klipper, er den en af Evropas skønnest liggende Byer. Den fik Stadsprivilegier midt i det 13. Aarh. og var noget tidligere blevet anlagt paa Øerne *Stads-* og *Helgeandsholmen* samt *Riddarholmen* eller, som den dengang hed, *Kedjeskär;* senere kom Bydelene paa Fastlandet til, hvornaar vides ikke, men endnu paa Gustav Vasas Tid bestod Byen kun væsentlig af Holmene, 1635 indlemmedes først *Norr-* og *Södermalm* (Malm ɔ: Sandbanke). Stockholm var dog dengang ikke nogen stor By (1663 c. 15,000 Indb.), men senere er den taget betydeligt til, især under Karl XI og Gustav III; 1714 havde den allerede c. 50,000, 1763 73,000 Indb.; den største Udvidelse er dog foregaaet i det 19. Aarh. under Karl Johan og hans Efterfølgere; 1840 havde den 84,000, 1884 205,000, 1901 303,400 og 1912 351,000 Indb. Stockholm strækker sig over et Areal af c. 33 km², Gadernes og Strædernes Længde er

140—150 km, den har over 50 Torve og aabne Pladser, og der er over 30 Kirker og Kapeller. Den bestaar af 1) den *egentlige By,* „Staden", hvortil hører *Stads-, Helgeands-* og *Riddarholmen;* 2) *Norrmalm,* det gamle Brunkebjærg, med *Blasiiholmen,* som før skiltes fra Norrmalm ved den nu udfyldte Näckstrøm; 3) *Ladugårdslandet* eller *Østermalm,* Ø. for Norrmalm; 4) *Kungsholmen,* det gamle *Munklägret,* V. for Norrmalm; 5) *Södermalm* med de mod V. liggende *Långholmen* og *Reymersholm;* 6) *Øerne i Saltsjøn,* nemlig *Skepps- og Kastellholmen, Djurgården* og *Beckholmen.*

I den *egentlige By,* der har krumme Gader med mange snævre Stræder („Gränd-dar", „Brinkar") og høje Huse, ligger mod Ø. paa Stadsholmen det smukke imponerende kgl. Slot, som rager op over Byens andre Bygninger; i sin nuværende Skikkelse stammer det fra det 18. Aarh.; det tidligere Slot, „Adelshuset", der havde rejst sig om det af Birger Jarl opførte Taarn „Kärnan" eller, som det senere kaldtes, „Tre Kronor", nedbrændte 1697. Paa Slotsbakken S. for Slottet staar mod Ø. Gustav III.s Statue, mod V. St. Nicolai-el. Storkyrka, Kroningskirken; S. for den ligger Børsen og Stortorvet, Stadsholmens Midtpunkt, som var Skuepladsen for det stockholmske Blodbad. Mod V. paa Stadsholmen findes det af Karl XI opførte Riddarhus, hvor i Stændertiden Adel og Gejstlighed holdt Møde, og paa hvis Torv Gustav Adolfs Statue staar. Herfra fører der Bro over til Riddarholmen, hvor den smukke Riddarholmskyrka, der indeslutter Kongegravene fra Gustav Adolfs Tid, ligger; desuden findes paa Riddarholmen en Statue af Birger Jarl. — N. for det kgl. Slot fører den 114 m lange Norrbro over de to Arme af Norrstrøm, som omslutter *Helgeandsholmen* med den nye Rigsdagsbygning (1906) og Anlægget „Strømparterren", til *Norrmalm,* den smukkest anlagte Del af Byen med de fornemste Kvarterer. Blandt de lige og brede Gader er de længste Drottnings- og Regeringsgatan, som løber mod N. paa begge Sider af den gamle Brunkebergs Bakke. Lige ved Norrbro ligger det med Kongens Statue prydede Gustav Adolfs Torv, begrænset mod Ø. af Stora Teatern, mod V. af det tidligere kronprinselige Palads. Ø. for Torvet ligger den med Karl XII's og Karl XIII's Statuer og den Molinske Fontæne prydede „Kungsträdgården", mod NØ. den mindre „Berzelii Park". Blasiiholmen mod SØ. har flere smukke Bygninger som Jærnkontoret og det smukke Nationalmuseum, der indeholder Maleri-, Skulptur-, Oldsags- og historiske Samlinger. I Drottningsgatan ligger Vetenskapsakademien og ved dens Nordende den tekniske Højskole og Observatoriet. NV. for Norrmalm er i den senere Tid opvokset Arbejderkvarteret *Vasastaden.* Mellem Norrmalm og Ladugårdslandet ligger i den store Park Humlegården det smukke Riksbibliotek, der rummer c. 450,000 Bind. *Ladugårdslandet* eller, som det nu kaldes, *Østermalm,* hvis Bebyggelse begyndte under Dronning Christine, og som først sent indlemmedes i Byen, men nu i den sidste Tid er i stærk Tiltagen og kappes med Norrmalm som det rige Borgerskabs Kvarter, er fortrinsvis Stockholms militære Bydel med flere Kaserner; mod Ø. ligger den store Eksercerplads Ladugårdsgärdet; i den ottekantede Hedvig Eleonora Kyrka ejer Ladugårdslandet en smuk Kuppelkirke. — *Kungsholmen* er særlig Byens medicinske Kvarter med flere Hospitaler som Garnisons- og Serafimerhospitalet; her findes ogsaa det 1815 op-

Situationsplan af Stockholm.

rettede karolinske Institut; i den sydlige Del af Kungsholmen findes mange Fabrikker. — Karl Johans Torv danner Forbindelsen over Søderstrøm mellem Stadsholmen og *Södermalm,* Stockholms sydlige Bydel. Den næsten helt af Vand omflydte Södermalm (tidligere var den helt Ø, „Asøn"), der er bygget paa et højtliggende og meget bakket Terræn, fra hvis Højder som *Mosebacke* (35 m) der er smukke Udsigter over Byen, har mange stejle, for øvrigt lige anlagte Gader; Hovedgaden er Hornsgatan; til Mosebacke fører Katharina-Hissan op; nær ved Mosebacke ligger

Stockholm. Norrstrøm og Slottet.

Katharinakyrkan, en af Byens smukkeste Kirker, og det regelmæssige Adolf Fredriks Torv. Under Södermalm gaar den saakaldte „Sammanbindingsbanan" i en over 400 m lang Tunnel for derpaa at fortsættes over store Broer samt over Stads- og Riddarholmen til Centralstationen i Norrmalm. — Paa *Långholmen* findes en stor Straffeanstalt, *Reymersholm* har betydelige Spritoplag. — Af Øerne i Saltsjøn nævnes særlig *Skeppsholmen,* der har en Del Marineetablissementer, og hvor der er Leje for Flaaden, og den naturskønne, $4^1/_2$ km lange *Djurgården,* der ved den nye Lejonbro nu staar i Forbindelse med Fastlandet; paa Øen findes *Djurgårdsstaden,* mange Villaer og Haver, zoologisk Have, flere Museer (deribl. Nordiska Museet og Friluftsmuseet paa „Skansen") og Forlystelsessteder (Hasselbacken med Bellmans Statue); paa det højeste Punkt ligger Udsigtstaarnet Belvedere, mod N. den kgl. Villa *Rosendal.* — SV. for Stockholm ligger Forstaden *Liljeholmen* med store Jærnbaneværksteder.

Som Industriby konkurrerer Stockholm med Gøteborg, vigtigst er Industrien i Næringsmidler og Metal, dernæst i Tekstil, Læder, Gummi, Papir m. m. samt Bryggerier og Brænderier (1908 var der 732 Fabrikker med 29.900 Arbejdere); men

Byen har dog ikke noget egentligt Præg af Industriby, da Fabrikkerne mest findes i Udkanterne, især i Södermalm (Bergsunds mekaniske Værksted), Kungsholmen og Norrmalm (Rørstrands Porcellænsfabrik). Byens Beliggenhed for Handel og Skibsfart er fortrinlig, den har sikre Havne baade i Mälaren og Saltsjøn, dog staar den i Handelsomsætning i det hele tilbage for Gøteborg, kun i Indførsel er den foran, ligesom den hidtil har staaet tilbage, hvad Handelsflaaden angaar (1908 havde den dog naaet Gøteborg, nemlig 34 Sejlskibe og 204 Dampskibe med i alt 133,900 Tons Dr.). Stockholm er med Aarene blevet en meget sund By paa Grund af den bedre Vandforsyning og Beboelsesforholdene; Dødeligheden ved Midten af det 19. Aarh. var 41 pro mille, nu er den c. 18.

Stockholms smukke Omegn er opfyldt af Villaer og Haver baade ved Mälaren og paa Saltsjøns Kyster og Øer. Af Slotte i Omegnen nævnes mod V. *Karlberg,* nu Militærskole, mod N. *Haga* og *Ulriksdal* ved en Vig af Saltsjøn, Karl XV's Yndlingsslot med Samlinger af Kunst- og Husflidsgenstande, mod V. paa Løfø det særdeles smukke *Drottningholm.* Paa Øer i Skærgaarden ligger *Vaxholm,* 1700 Indb., og Fæstningerne *Vaxholm* og *Oskar Fredriksborg,* Villabyen *Djursholm,* 3700 Indb., Badestedet *Saltsjøstaden,* 2400 Indb., Porcellænsfabrikken *Gustafsberg* og længere mod Ø. Havnen *Sandhamn* og mod N. paa en lille Ø Badestedet *Furusund.*

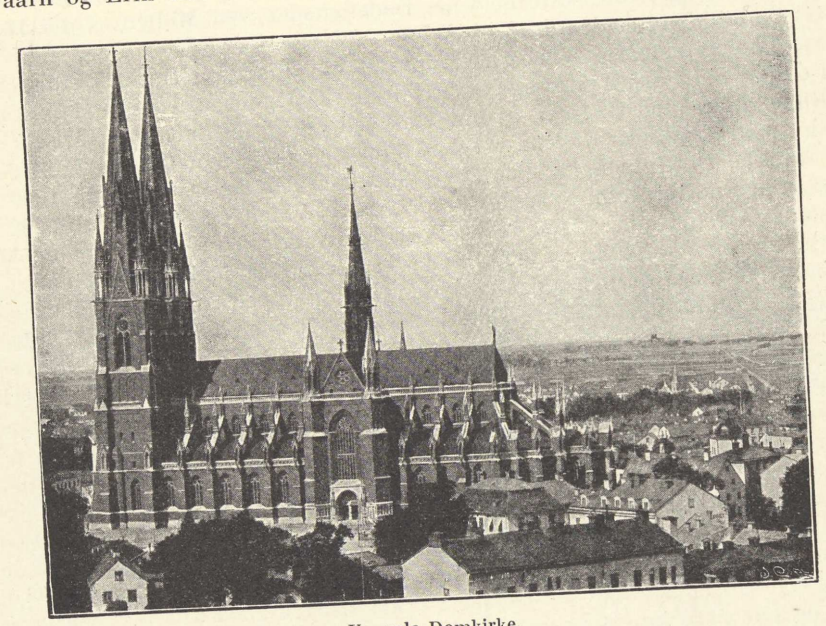
Mod N. i Roslagen ligger den ubetydelige *Sigtuna* ved en Vig af Mälaren, kendt fra Sveriges Oldtidshistorie; i Middelalderen var den en af Landets rigeste Byer, flere Kirkeruiner minder om dens Stortid; i Nærheden ligger Slottet *Rosersberg.* Ved en dyb Vig af Ålandshavet ligger Badestedet *Norrtelje,* 3900 Indb., nordligere ved Kysten Handelspladsen *Grisslehamn* med Overfart til Åland samt de smaa Byer *Østhammer* og *Øregrund.*

Uppsala (gammelsvensk: *Uppsalir,* ɔ: de høje Sale) ved Fyrisaa, 27,200 Indb., med Udførsel af Korn og Metal, er Lenshovedstad, Bispesæde og Universitetsby. Den stammer fra Kristendommens første Tid; dens Stortid daterer sig fra 1276, da det i Gammel-Uppsala oprettede Ærkebispesæde flyttedes hertil; Uppsala var længe de svenske Kongers Kroningsby og fik forøget Betydning ved Oprettelsen af Universitetet 1477, der er Sveriges mest besøgte (1911 henved 2300 Stud.). Byen er smukt bygget og har flere interessante Bygninger; de mærkeligste er det af Gustav Vasa opførte Slot, der til Dels ødelagdes ved en Brand 1702, og den i Spidsbuestil 1260—1433 opførte Domkirke, Landets største og smukkeste, der ved Branden 1702 mistede sine oprindelige Taarne, men ved en Restavration i den nyeste Tid er ført tilbage til sin første Skikkelse; ved Alteret staar Erik den Helliges Helgenskrin, af Gravkapellerne paa Siderne mærkes det Gustavianske, hvor Gustav Vasa ligger begravet. Fremdeles nævnes den nye Universitetsbygning samt Carolina Rediviva, der indeholder Biblioteket med over 300,000 Bind, og Gustavianum med Kunstsamlinger; ved Slottet ligger den botaniske Have. Lidt N. for Byen ligger det historisk interessante *Gammel-Uppsala* med mægtige Kongehøje og den ældgamle Kirke, der var Domkirke, indtil Ærkebispesædet flyttedes til Uppsala. Mod S. i Nærheden af Linnés Yndlingsbolig *Hammarby* ligger *Mora Stenar,* hvor Kongevalgene i sin Tid fandt Sted, nordligere ved en Vig af Mälaren Slottet *Skokloster* med interessante Samlinger af Malerier, Vaaben m. m. og Ruinerne af Ærkebispernes Slot *Stäke,* mod SV. ved en Vig af Mälaren *Enkøping,* 5200 Indb., med stor Avl af Køkkenurter, hvormed den forsyner Stockholm, mod N. i Uppsalalen *Dannemora* Jærngruber, omgivne af betydelige Jærnværker, ved Dalelven c. 9 km fra Udløbet Vandfaldet *Elfkarleby* med Statens anden store elektriske Kraftstation og ved Udløbet Havnen *Skutskär* med Savværker.

14. **Vestmanland,** V. for Uppland, begrænset mod S. af Södermanland og Nä-

rike, mod V. af Värmland, mod N. af Dalarne, er mod SØ. et ensformigt, frugtbart Sletteland, mod V. og NV. et paa Metal rigt Bjærgland, hvor Skove, Moser og nøgne Klipper veksler. Den østlige Del hører til *Vestmanland-*, den vestlige til *Ørebrolen.*

Ved Svartaas Udløb i Mälaren ligger *Vesterås* (Vestra Aros, ɔ: Aamunding), 20,900 Indb., Lenshovedstad og Bispesæde med Handel med Jærn og Korn; det er en gammel By, som har spillet en betydelig Rolle i Landets Historie; af dens Bygninger mærkes Slottet, der nu er Lensøvrighedens Sæde, og Domkirken med et 97 m højt Taarn og Erik XIV's Grav. I Nærheden ligger Slottet *Strømsholm* med kglt.

Uppsala Domkirke.

Stutteri, mod N. ved Sagaas Kilder *Sala,* 7600 Indb., der skylder de nærliggende Sølvgruber sin Oprindelse, nordligere *Norbergs* Jærngruber med store Jærnværker i Omegnen, V. for Vesterås den opblomstrende Handelsby *Køping,* 5000 Indb., og *Arboga,* 5100 Indb., med Handel med Jærn og Korn. Ved Arbogaaas Kilder ligger *Linde* eller *Lindesberg,* 2400 Indb., og *Nora,* 2100 Indb., i en paa Jærngruber rig Egn.

15. **Dalarne,** Svealands største Landskab, strækkende sig mod N. mellem Vestmanland og Härjedalen, begrænset mod V. af Värmland og Norge, mod Ø. af Gästrik- og Helsingland, er gennemgaaende et Bjærgland, hvis Aase skilles ved dybe Dalfurer, hvor det sparsomme Agerbrug drives. Den sydlige, paa Jærn rige Del, det saakaldte *Vesterbergslaget,* er kendt for sin Naturskønhed; *Østerbergslaget* ligger ved Dalelvens nedre Løb; Landet omkring Elvens Arme, *Vester-* og *Østerdalarne,* er beboet af det egentlige Dalfolk, der, især omkring den skønne Sø Siljan er kendt for sin gamle Dialekt og sin Vedhængen ved Fortidens Klædedragt og Skikke. Landskabet hører til *Stora Kopparberglen,* kun den nordøstlige Spids, *Orsa Finmark,* hører til *Gäfleborglen.*

Nær ved Søen Runn ligger *Falun,* 12,000 Indb., Lenshovedstad, en gammel By, der er kendt af de nærliggende, henved 400 m dybe Kobbergruber *Stora Koppar-*

berget, der allerede bearbejdedes i det 13. Aarh.; de rige Gruber, der i sin Tid kaldtes „Rigets Skatkammer", har lidt under store Sammenstyrtninger, især 1687, og Produktionen er betydeligt aftaget. I Nærheden ved Søen Runn ligger det meget store Savværk *Korsnäs,* mod S. de smaa Byer *Säter,* ved den skønne Säterdal, og *Hedemora,* 2800 Indb., ved Dalelven *Avesta,* 4800 Indb., med store Jærnværker, paa Grænsen af Vestmanland de rige Jærngruber *Grängesberget,* ved Siljan Kirkebyen *Leksand.*

C. Norrland.

16. **Gästrikland,** Norrlands mindste Landskab, et Kystland, for øvrigt indesluttet af Uppland, Dalarne og Helsingland, er mod Ø. og S. Lavland, mod V. og N. Bjærgland; den skovklædte nordlige Del kaldes *Ødmården.* Landskabet hører til *Gäfleborglen.*

Ved Gafvel- eller Gäfleås Udløb ligger Lenshovedstaden *Gäfle,* 35,800 Indb., Norrlands største Handelsby og Udførselsby for Dalarne, ved Jærnbane forbundet med Falun; tillige har den ikke ringe Industri, især Skibsbyggerier. Byen, der stammer fra det 14. Aarh. og er Norrlands ældste, er smukt og regelmæssigt opbygget efter en stor Brand 1869; mod N. ved Byen ligger Bomuldsvæveriet *Strømsbro.* Landskabet har flere betydelige Jærnværker som *Forsbacka* og *Sandviken* ved Storsjøn.

17. **Helsingland,** N. for det forrige langs Kysten, i øvrigt begrænset af Dalarne, Härjedalen og Medelpad, er med Undtagelse af det temmelig smalle Kystland gennemgaaende skovrigt Bjærgland. Det hører til *Gäfleborglen,* den nordøstligste Side er dog lagt til *Jämtlandlen.*

Ved Kysten ligger den opvoksende Handelsby *Søderhamn,* 11,500 Indb., nordligere *Hudiksvall,* 4800 Indb., begge med stor Udførsel af Træ- og Skibsbyggerier; den sidste er Norrlands næstældste By, anlagt 1582; i Omegnen er der store Jærn- og Savværker, saaledes mod S. *Iggesund* Jærnværk. *Arnø* uden for Hudiksvall er en af Norrlands bedste Havne.

18. **Härjedalen,** strækkende sig V. for det forrige til Norges Grænse, i øvrigt omgivet af Dalarne og Jämtland, er helt et Bjærgland, Sveriges fattigste og ufrugtbareste Landskab; mod S. og Ø. er det opfyldt af Skove, mod V. har det helt Fjældnatur. Det hører til *Jämtlandlen.* Byer eller Flækker findes ikke. Fra *Ljusnedalsbruk* gaar en Pasvej forbi *Funäsdalens* By over Norges Grænse til Røros.

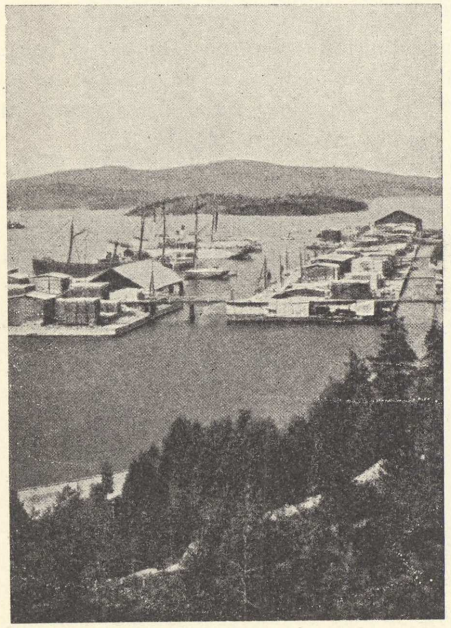
19. **Jämtland,** N. for det forrige langs Norges Grænse, i øvrigt omgivet af Medelpad, Ångermanland og Lapland, er mod N. opfyldt af Kølens Fjældmasser, det øvrige er et naturskønt Højland med rig Afveksling af Skove, Søer og Elve; det er forholdsvis frugtbart, navnlig omkring Storsjøn, skønt Frosten ofte skader Høsten (i de saakaldte „grønår" maa Kornet høstes umodent, for at det ikke skal begraves under Sneen). Det hører til *Jämtland-* eller *Østersundlen.*

Ved Storsjøns østlige Bred ligger Lenshovedstaden *Østersund,* 8500 Indb., en opblomstrende Handelsby, især efter at den er kommet i direkte Jærnbaneforbindelse med Havne ved Østersøen og Nordsøen; den nordre Stambane fortsættes N. om Søen og gaar derpaa mod V. forbi Åreskutan gennem Passet Skurdalsporten ind i Norge forbi Meraker til Trondhjem. Fra den regelmæssigt anlagte, af Træhuse bestaaende By, der er grundlagt 1586, fører en lang Bro over til den smukke *Frøsøn* ude i Storsjøn; fra dens Højder er der en vid Udsigt over Søen og dens Omgivelser.

20. **Medelpad,** Kystland Ø. for Jämtland, for øvrigt indesluttet af Helsing- og

Ångermanland, er med Undtagelse af Kystlandet et Højland. I Forhold til Norrlands andre Landskaber har det et mildt Klima. Det høre til *Vesternorrlandlen.*

Ved Kysten ligger *Sundsvall,* 16,900 Indb., Norrlands næststørste By, anlagt 1624, med betydelig Skibsfart og Udførsel af Jærn og især af Træ og Tømmer, af hvilket den udfører mere end nogen anden svensk Havn; tillige har den megen Industri i Træ og Skibsbyggeri; den blev 1719 ødelagt af Russerne, men rejste sig snart igen, nu er den smukt genopbygget efter en Band 1888, der næsten helt lagde den i Aske; i den sidste Tid er den gaaet meget rak frem („Lille San Francisco"), især efter at den er kommet i Forbindelse med den nordvestre Stambane. I Omegnen findes der en Mængde store Savværker, saaledes *Svartvik* ved Ljungaaens Udløb.

Savværk ved Ångermanelv.

21. **Ångermanland,** N. for det forrige, ved Kyster trængende sig kileformet mod V. ind melem Jämtland og Lapland, mod NØ. stødende op til Vesterbotten, er et Højland helt ud til Kysten, kun i den nordligste Del er der noget Sletteland. Landskabet, der er temmelig frugtbart („Norrlands Have"), hører med Undtagelse af *Norrmalingstingslig,* der er lagt til Vesterbottenlen, til *Vesternorrland-* eller *Hernøsandlen.*

Paa Hernøen S. for Ångermanelvens Munding ligger Lenshovedstaden og Bispesædet *Hernøsand,* 8100 Indb., der har Skibsfart og Handel samt nogen Industri, især Savværker og Skibsbyggerier; Byen har en ny Donkirke. Langs den sejlbare Ångermanelv op til Handelspladsen *Sollefteå,* 1700 Indb., ligger en Mængde Jærn- og Savværker, mod N. ved Kysten Handelspladsen *Ørnsköldsvik,* 3800 Indb.

22. **Vesterbotten,** Kystlandet N. for Ångermanland, for øvrigt begrænset af Lapland; mod N. strækker det sig et godt Stykke op mellem Lapland og den finske Grænse. I den nordlige Del trækker Bjærgene sig mere bort fra Kysten og giver Plads for det store Norrbottens Lavland. Den sydlige Del hører til *Vesterbotten-* eller *Umeå-,* den nordlige Del til *Norrbotten-* eller *Luleålen.*

Nær ved Umeelvs Udløb ligger Lenshovedstaden *Umeå,* 5900 Indb., der har en Del Handel og Skibsfart samt Industri i Træ; mod N. *Säfvar* og Havnen *Ratan,* begge kendte fra Krigen 1809, ved Elven af s. Navn den lille By *Skellefteå,* 1500 Indb. — Ved Piteelvs Udløb ligger *Piteå,* 2600 Indb., og ved Luleelvs Udløb *Luleå,* 9000 Indb., begge med stor Udførsel af Træ, Savværker og Skibsbyggerier; ved Luleå, der i nyeste Tid er blevet Bispesæde, ligger den nyanlagte Fæstning *Boden.* Ved Torneelvens Udløb ligger lige over for Byen Torneå *Haparanda,* 1400 Indb., Sveriges nordligste By, anlagt 1828 (den fik Byprivilegier 1842), med Handel med Tømmer, Tjære og Smør fra Finland; Byen besøges meget af Rejsende, der vil se Midnatssolen fra Bjærget Åvasaksa.

23. **Lapland** eller **Lapmarkerne,** N. for Jämtland og Ångermanland, strækkende sig langs Norges Grænse og skilt fra Havet ved Vesterbotten, er Sveriges største

Landskab, over 1/4 af hele Landet. Det deles af Naturen i Fjældlandet mod V., Sølandet eller Terrasserne i Midten og Skovlandet mod Ø. Det meget tyndt befolkede og for det meste ufrugtbare Land viser kun ringe Spor af menneskelig Kultur, og den store Rigdom paa Skov og Metaller bliver først i den senere Tid udnyttet mere og mere, efterhaanden som Manglen paa Kommunikationsmidler bliver afhjulpen. Der gaar nu fra den store Vej langs Kysten Sideveje ind til de fleste Kirkebyer, og Jærnbanerne begynder ogsaa at faa Indpas; Norra Stambanan til Luleå fortsattes i 1880'erne til Gällivara, og i den sidste Tid er Gällivara-Ofoten Banen, der fra Gällivara gaar til Torneelv og følger denne til Torneåträsk for derpaa at gaa mod V. ind over Norges Grænse til Trannæs ved Ofoten, aabnet. Lapmarken deles i 5 Distrikter: *Åsele, Lyksele* (eller *Ume*), *Pite, Lule* og *Torne,* hvoraf de to første hører til *Vesterbotten-,* de andre til *Norrbottenlen.* Der findes ingen By eller Handelsplads i Lapland, kun smaa Kirkebyer, hvor Handelen foregaar ved aarlige Markeder. Her ligger de tidligere omtalte rige Jærnmalmbjærge *Gällivara,* i Luledistriktet, og *Kirunavara* og *Luossavara,* i Tornedistriktet, paa hver sin Side af Søen Luossajarvi, som alle nu skal drives ved Statens tredje elektriske Kraftstation ved *Porjus,* der ogsaa driver den omtalte „Rigsgrænsebane".

§ 5. Kongeriget Norge.

I. Historiske og politiske Forhold.

Norge var, efter at det i Slutningen af det 9. Aarhundrede var blevet samlet af Harald Haarfager, et mægtigt Rige i denne sin første Selvstændighedsperiode; senere svækkedes det dog ved ødelæggende Tronstridigheder og indre Kampe, saa at det uden videre Modstand kom ind under Danmark 1380, til hvilket Rige det var knyttet i over 400 Aar uden nogen større Selvstændighed; navnlig fra 1536 behandledes det som en dansk Provins. Ved Adskillelsen fra Danmark i 1814 blev Norge atter et uafhængigt Rige, da Folket ikke vilde gaa ind paa Afstaaelsen til Sverige, men gennem en folkevalgt Nationalforsamling paa Eidsvold gav sig en fri Forfatning og valgte den danske Prins Christian Frederik (senere Christian VIII) til Konge, og rigtignok maatte det samme Aar gaa ind paa en Forening med Sverige i en Personalunion, men det beholdt sin Selvstændighed og nye Forfatning (se p. 508). Allerede i Slutningen af det 15. Aarh. var Shetlands- og Orkenøerne gaaede tabte til Skotland, og under Foreningen med Danmark var det yderligere blevet formindsket, idet Härjedalen og Jämtland afstodes 1645 og Bohus 1658 til Sverige. Under sin nye Æra fra 1814 gjorde Norge betydelige Fremskridt saavel i materiel som aandelig Henseende og hævdede med stærk Selvfølelse sin uafhængige Stilling over for Broderriget; hvorledes Brydningerne til sidst førte til fuldstændig Adskillelse 1905, er omtalt p. 508.

Norge er 322,900 km² med 2,391,800 Indb. (1910), ɔ: c. 7 paa 1 km², og saaledes det daarligst befolkede Land i Evropa. De sydlige Dele, navnlig Christiania Stift, med henved 29 paa 1 km², er dog nogenlunde godt befolkede, Jarlsberg og Larviks Amt har c. 47, Smaalenenes Amt c. 37 paa 1 km²; i de andre Dele, alt som man kommer mod Nord, synker Tallet betydeligt, Tromsø Stift har c. 2,5 og deraf Finmarkens Amt kun 0,8 paa 1 km². Folkemængden er dog i stærk Tiltagen siden 1814: efter en Sandsynlighedsberegning havde Norge 1664 1/2 Mill. Indb., 1815 var Tallet c. 918,000, 1850 1,399,100, 1880 1,923,200, 1900 2,242,200. Tilvæksten har saaledes været meget betydelig, over 1 % aarlig, og det trods den meget store Ud-

vandring, der har fundet regelmæssigt Sted fra 1836 og været i stadig Stigen, saaledes at Landet i det 19. Aarh. har mistet c. $^1/_2$ Mill. Indb.; 1836—40 var den gennemsnitlig knap 250, 1851—56 over 4000, men 1866 alene 15,500 og 1869 over 18,000, og efter 1880 tog den særlig til, saa at den i 1882 naaede 28,200; senere gik den noget ned, men i dette Aarh. har den atter taget Fart, 1901—9 er der udvandret c. 172,000 (1907 over 22,000, 1909 c. 16,000); de fleste udvandrer til de Forenede Stater i Nordamerika, Canada og Avstralien. Indvandringen (især fra Sverige og Finland) er ubetydelig. Bybefolkningen er i stærk Stigen; i 1884 var den, naar alle Byerne toges med, c. 25, 1900 c. 28,4 %. Aar 1910 regnedes foruden Nordmændene c. 7200 *Kvæner* og 18,600 *Lapper*.

Næsten hele Befolkningen hører til Statskirken, den evangelisk-lutherske. For øvrigt er der Religionsfrihed for alle, der bekender sig til den kristne Religion, ogsaa for Munke og Nonner (kun Jesuiter er udelukkede), ligesom for Jøder. Visse Personer, som Kongen, Statsraadets Medlemmer, teologiske Professorer og Folkeskolelærere, skal høre til Statskirken. I 1910 var der i alt 62,500, som ikke hørte til Statskirken, deraf c. 15,300, som bekendte sig til den frie lutherske Kirke, 11,000 Metodister, 7700 Baptister, 2000 Rom.-Katolikker og 1045 Jøder; først 1851 fik Jøderne Tilladelse til at opholde sig i Landet. Ligesom i Sverige er der stærke religiøse Rørelser blandt Almuen (Haugianerne, Norske Missionsselskab). — Oplysningen staar højt, omtrent som i de andre nordiske Lande, skønt den tynde og spredte Bebyggelse lægger store Hindringer i Vejen; næsten alle kan læse, og det er kun et ringe Antal, der ikke kan skrive. Der er Skoletvang, og Almueundervisning meddeles i Folkeskoler, hvoraf der er mindst een i hvert Præstegæld, men ligesom i Sverige maa man, hvor Afstandene er for store, nøjes med Omgangsskoler, hvilke dog er i stærk Aftagen, især efter Skoleloven af 1860; 1880 var der kun 3300 Børn af de c. 273,000 skolepligtige Børn, der ikke nød Undervisning; i 1910 besøgtes Folkeskolerne paa Landet af 280,100, i Byerne af 96,600 Børn. Til den videre Undervisning gives der desuden Fortsættelsesskoler, Aftenskoler og Amtsskoler (1911: 139) samt Folkehøjskoler efter dansk Mønster. Til Uddannelse af Lærere og Lærerinder er der 10 Seminarier (hvoraf 6 offentlige) eller, som de kaldes, Lærerskoler. Den højere Undervisning meddeles i højere, dels offentlige, dels private Almenskoler, hvoraf der 1911 var 89 med Eksamensret og 112 uden denne; fremdeles gives der en Mængde Fagskoler som tekniske Skoler (1913: 88), Landbrugsskoler (25), Husholdningsskoler (28), Havebrugsskoler, Skovskoler, Mejeriskoler, Handelsgymnasier, Krigsskoler (Krigsskolen i Christiania, Søkrigsskolen i Horten) m. fl. Landet har eet Universitet, i Christiania (1912: 1500 stud.). Af lærde Selskaber mærkes Videnskabsselskaberne i Christiania, Trondhjem og Bergen, det geografiske Selskab m. fl.

Næringsveje. Det er indlysende, at et Højland som Norge med dets stenede Jordbund ikke kan være et Agerdyrkningsland; kun c. 3,5 % regnes at være Ager og Eng (c. 11,100 km², hvoraf de 7500 dyrket Jord og 3600 naturlig Eng), 21 % er Skovland, alt det øvrige er uproduktivt; dertil kommer, at Dyrkningsmaaden, i alt Fald til Midten af det 19. Aarh., ikke har været god, og at Folket har mere naturlig Hang til Næringsveje som Søfart og Fiskeri. Agerbruget kan dog derfor langtfra kaldes en uvigtig Næringsvej, Befolkningen maa tværtimod overvejende kaldes et Bondefolk (over 37 % er beskæftiget med Landbrug), og navnlig efter 1840 er der ved Statens Bestræbelser, saaledes ved Oprettelsen af Landbrugsskolen paa Aas ved Christiania, gjort store Fremskridt; den aarlige Indførsel af Korn, c. 38 % af Forbruget, er heller ikke meget større end i det 19. Aarhundredes første Halvdel trods den voksende Folkemængde. Den meste Indførsel sker fra

Tyskland og Danmark; kun Havren giver lidt til Udførsel eller dækker i alt Fald Forbruget. De frugtbareste Egne er Smaalenene og Akershus' Amter samt de sydlige Dele af Christians Amt som Hedemarken, Thoten og Hadeland, fremdeles Jarlsberg og Larviks Amt, Lister og Jæderen samt Egnene om Trondhjemsfjord. Mest dyrkes Havre og Byg, især paa Vestlandet og i Christians Amt, Rug og Hvede dyrkes mest i det sydlige og det Østenfjældske; Hveden indtager vel det mindste Areal, men lykkes især godt i Jarlsberg-Larviks Amt og Trondhjemsegnene; det

Sæter i Jotunhejmen.

vigtigste Brødkorn er Havre, dernæst Byg og Blandsæd (Byg og Havre sammen). Den aarlige Kornavl beløber sig til 5—6 Mill. hl; i 1912 udgjorde den c. $5{,}_{89}$ Mill. hl, deraf Havre $4{,}_{09}$, Byg $1{,}_{09}$ Mill., medens Rugen var c. 367,000, Blandsæd 231,100 og Hvede 116,900 hl. Kartofler dyrkes meget over hele Landet omtrent paa ligesaa stort et Areal som i Danmark; 1907 avledes der c. $7{,}_{4}$, 1912 $10{,}_{5}$ Mill. hl; de benyttes ligesom Byg i store Mængder til Fremstilling af Brændevin. Hele Værdien af Agerbrugsprodukterne angaves 1911 til c. $184{,}_{9}$, 1912 til c. $236{,}_{5}$ Mill. Kr. Kvægavlen er dog af langt større Vigtighed; navnlig danner den Hovederhvervet i Fjælddalene, hvor den i høj Grad begunstiges ved de udstrakte naturlige Græsgange paa Fjældene; Kvæget drives her til Sæters om Sommeren lige til September, og der tilberedes en Del Ost og Smør (1908 udførtes Smør og kondenseret Mælk til en Værdi af c. $10{,}_{5}$ Mill. Kr.). Ogsaa i Kystegnene drives stor Kvægavl; i Stavanger Amt og noget nordligere kan Dyrene, navnlig Faarene („Udgangsfaar") endog gaa ude hele Vinteren paa Grund af det milde Klima. Kvægbestanden er i sin Helhed i stadig Stigen, og navnlig Svinene og Rensdyrene, hvilke sidste mere og mere holdes af bosiddende Folk; i 1911 var der af Heste 167,700, Hornkvæg 1,133,600,

Faar 1,389,400, Geder 287,700 og Svin 333,700; 1907 var der 142,600 Rensdyr. Den aarlige Værdi af Kvægavlen er 130 Mill. Kr. og derover, men der maa dog indføres en Del Fedevarer (Kød og Flæsk) og levende Kvæg, navnlig fra Danmark, Storbritannien og Amerika, især paa Grund af Byernes og Handelsflaadens store Forbrug. — Skovdriften er en Hovednæringsvej for mange Egne, saaledes omkring Tista, Glommen, Drammens-, Skiens- og Nidelven samt i det nordlige af Trondhjems Stift; enkelte Egne er dog skovfattige som en stor Del af Vestkysten og Øerne uden for dem, hvor der maa bruges Tørv til Brændsel og indføres Tømmer fra andre Steder. Det ligger til Dels i den tidligere hensynsløse Rovhugst, som Staten nu har bestræbt sig for at standse dels ved aarlig Indkøb af Skovstrækninger, saa at Staten nu ejer c. 8 % af alle Skovene, dels ved Plantninger, især paa Jæderen og Listerland, og Oprettelsen af Forstskoler (Skogskoler), saaledes i Kongsberg og Stenkjær (i alt 7), ligesom ogsaa Lovgivningen har begyndt at gribe ind i den private Skovdrift. Fyr findes over hele Landet, Gran især i det Søndenfjældske, Birken er spredt, mest findes den i Finmarken, Eg og Bøg kun i de sydligste Egne. I 1912 har man vurderet Skovene til en Værdi af 570 Mill. Kr. Værdien af Udførslen varierer en Del; den var saaledes i 1873 og 74 c. 55 Mill. Kr. aarlig, 1879 kun 28,5 Mill., senere er den steget betydelig, til 60 Mill. og derover, 1908 endog 76,5 Mill.; Udførslen er størst til Storbritannien, Belgien, Holland, Frankrig, dernæst Tyskland og Danmark; de vigtigste Udførselshavne ligger ved Skagerak mellem Fredriksstad og Langesund, de betydeligste er Frederiksstad, Fredrikshald, Christiania og Drammen, hvorimod de vestenfjældske Havne, med Undtagelse af Trondhjem og Havnene i Nordland, næsten intet udfører; men Landet selv forbruger og bearbejder Masser af Træ, flere Gange mere, end der udføres. Hugsten foregaar fra sen Høst og hele Vinteren; om Foraaret, naar Elvene svulmer, flødes Tømmeret, efter at det er mærket, ned ad disse til Savværkerne og Udskibningsstederne; ved Vandfaldene føres Tømmeret udenom ved Kanaler. — Fiskeriet er en Hovednæringsvej, navnlig i det Vesten- og Nordenfjældske, andre Næringsveje er her af helt underordnet Betydning. Henved $^1/_4$ af Befolkningen lever af Fiskeri, og det aarlige Udbytte varierer mellem 30 og 50 Mill. Kr.; 1905 var det over 31,3, 1912 52,65 Mill. Betydeligst er de periodiske Torskefiskerier (Vaar- eller Havtorsk, Skrei), der foregaar mange Steder, men navnlig ved Søndmøre og Lofoten i Febr.-April og i Nordland, noget senere; det største Fiskeri foregaar ved Lofoten, hvor der aarlig samler sig omkring 80—90,000 Mennesker, Fiskere, Skippere, Handelsmænd og Opkøbere; Torsken, hvoraf der aarlig fanges 50—70 Mill. Stkr. (1912 endog 99,3 Mill. til en Værdi af 26,7 Mill. Kr.), tilberedes hovedsagelig som Tør- eller Klipfisk. Dernæst er der Silde- og Brislingefiskeriet (Vaarsild, Storsild, Sommer- eller Fedsild), der er mere skiftende i sit Udbytte, og som i Slutningen af det 19. Aarh. syntes at være i Aftagen, men nu atter er i Opkomst (1882 c. 503,000 hl til Værdi af 3,45 Mill. Kr., 1903 1,73 Mill. hl, 1912 2,72 Mill. hl, Værdi 12,5 Mill. Kr.). Desuden maa af Kystfiskerierne nævnes Makrellen, navnlig i Skagerak og ved Jarlsberg-Larvik Amts Kyst (1912 henved 19 Mill. Stykker til Værdi af 1,74 Mill. Kr.), Laagen, Sejen — Brislinger fiskes navnlig fra den svenske Grænse til Bergen og tilberedes som Ansjos —, Hummer og Østers; i Elvene fiskes en Del, navnlig Laks og Ørred. Norge deltager ogsaa i Torskefiskerierne ved Spitzbergen, Sildefiskerierne ved Island og Sæl- og Hvalfangsten baade i det nordlige og sydlige Ishav, navnlig er den det sidste Sted tiltaget overordentlig i de sidste Aar, saaledes at Norge nu har c. $^3/_4$ af hele Verdens Produktion af Hvalolie (1913: 600,000 Fade). De vigtigste Udførselsbyer er Bergen, Christianssund, Stavanger og Aalesund; Tørfisk gaar mest til Italien og Østerrig, Klipfisk til den pyrenæiske Halvø (c. 70 %), Tyskland og Rusland, Sild til

Tyskland, Rusland, Sverige, Danmark og Storbritannien, Rogn udføres næsten alene til Frankrig (Agn ved Sardinfiskeriet). — Bjærgværksdrift har kun ringe Betydning; om der end mange Steder forekommer Ertslejer, er de vanskeligt tilgængelige. Produktionen er dog i de sidste Aar i betydelig Fremgang; medens det aarlige Udbytte for tyve, tredive Aar siden var mellem 2 og 3 Mill. Kr., produceredes der i 1912 for 12,83 Mill. (i alt c. 993 Mill. kg). Den forhen ret store Produktion af Jærn, der især knyttede sig til Christianssands Stift, er gaaet stærkt tilbage, skøn Jærnet i sig selv er godt, og de fleste af de ældre Jærnværker er nedlagte af Mangel paa Trækul, kun Næs Jærnværk er endnu i Gang; i den sidste Tid er dog Produk-

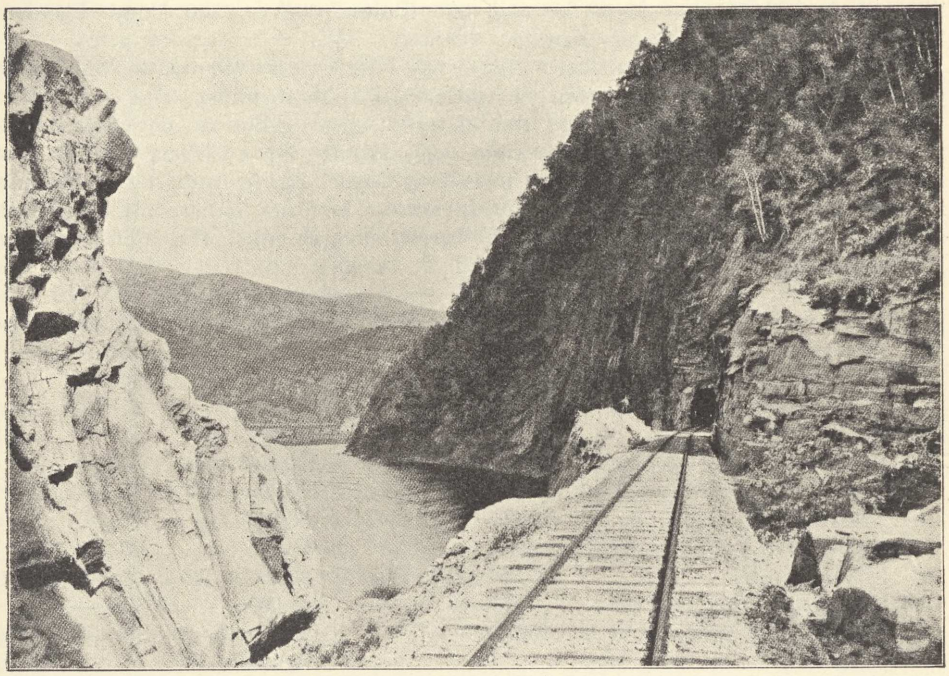
Torskefiskeri ved Lofoten.

tionen tiltaget dels ved Driftens Optagelse paa flere af de gamle Felter, dels ved Opdagelse af nye Lejer, navnlig i det nordlige Norge. Kobber faas især fra Røros og Vigsnæs paa Karmø, Røros er dog stærkt i Tilbagegang. I det 1623 opdagede Kongsberg har Staten hidtil haft et ret betydeligt Sølvværk, navnlig fra 1830 har det givet et godt Udbytte; andre Sølvlejer er i den senere Tid fundet ved Svenningedalen ved Vefsen og i Vinorens. Af andre Metaller nævnes Svovlkis (Vigsnæs), Nikkel og ubetydeligt Guld (Kongsberg, Bømmeløen, Tanaelven). Af Mineralier findes lidt Stenkul paa Andøen, hvis Brydning dog ikke kan betale sig, Apatit, der bruges til Gødning, Feltspat, Skifer, Kalksten m. m., af Granit og Marmor udføres en Del. — Noget Industriland er Norge ikke, der maa indføres Varer af enhver Slags, kun Trævarer, Pap og Papir giver Overskudsudførsel, men Industrien er dog paa Grund af den store Drivkraft, Landet ejer i sine Elve, i saa stor Fremgang i de sidste halvhundrede Aar, at den maa regnes som en ret betydelig Næringsvej; medens der 1850 var c. 12,000 Arbejdere, var Tallet 1885 c. 60,000, og i 1912 var der 6077 Fabrikker og 136,000 Arbejdere. De tidligere betydelige Skibsværfter er nu i stærk Tilbagegang paa Grund af de mange i Udlandet byggede Dampskibe; den vigtigste Industrigren er Trævareindustrien (Savværker, Træmasse, Cellulose, Tændstikker); dernæst maa nævnes Møllebrug, Brænderier, Ølbryggerier, Industri i Tran, Fiskeguano, Margarine m. m., ogsaa Metal- og Maskinfabrikkerne er stærkt i Opkomst ligesom Uld- og Bomuldsvæverierne, om de end langtfra kan dække For-

bruget. Om ogsaa den norske Husflid ikke kan maale sig med den svenske, er den dog mange Steder ikke ringe; Almuen laver selv for en stor Del deres Klæder og Redskaber; en særlig Plads indtager Træskærerarbejderne. — Den udenlandske Handel er meget betydelig, navnlig har den efter Midten af det 19. Aarh., da den havde rejst sig efter Ødelæggelsen under Krigen med England 1807—14, taget et umaadeligt Opsving, saa at den samlede Omsætning fra 1850, da den var c. 100 Mill. Kr., nu er 8 à 9 Gange saa stor. Størst er Omsætningen med Storbritannien, baade hvad Ind- og Udførsel angaar, dernæst kommer Tyskland, Sverige, Rusland og Danmark. De vigtigste Udførselsartikler er Træ- og Fiskevarer, hvilke udgør omkring $^1/_5$ af hele Udførslen, dernæst noget Smør og kondenseret Mælk, Metaller m. m.; Indførslen bestaar mest i Korn (allermest fra Rusland, ogsaa fra Tyskland, Sverige og Danmark), derefter Manufaktur-, Kolonial- og Fødevarer (Kvæg, Kød og Flæsk), Kul (fra England), Raastoffer, Salt (fra Middelhavslandene) m. m. Den aarlige Omsætning er i de sidste Aar omtrent 7—900 Mill. Kr.; størst er Indførslen, der er endog en paafaldende Forskel mellem Ind- og Udførsel, men det store Nettoudbytte, som Skibsfarten giver, dækker til Dels denne Forskel; 1912 var Værdien af Indførslen c. 560,$_{80}$, af Udførslen 370,$_{74}$ Mill. Kr. Den meste Handel foregaar over Christiania (størst Indførsel), Bergen (størst Udførsel) og Trondhjem. I Forhold til Folkemængde har Norge den største Handelsflaade af alle Lande, i absolut Drægtighed indtager den den 4. Plads (næst England, de Forenede Stater og Tyskland), især er Antallet af Dampskibe, som i lang Tid var forholdsvis lille, taget stærkt til i de senere Aar; 1913 bestod den af 3232 Skibe med 1,718,600 Tons Dr., deraf 1973 Dampskibe med 1,081,300 T. Dr.; det meste af Flaaden hører hjemme i det sydlige Norge og navnlig i Bergen, Christiania, Trondhjem og Arendal. En stor Del af Handelsflaaden bruges til Fragtfart mellem udenlandske Havne, især i de Forenede Stater, England, Frankrig, Sverige o. a. Den indenlandske Handel foregaar for en stor Del ved Kystfart, men ogsaa Samfærdslen i det Indre, der paa Grund af Landets Natur har store Hindringer at kæmpe med, er i de senere Aar fremmet meget ved Anlæg af Veje og Jærnbaner; den første Jærnbane, mellem Christiania og Eidsvold, anlagdes 1854; de fleste Baner findes i det sydlige Norge, men ogsaa nordpaa er der anlagt flere, som omtalt i det foregaaende; det mest storartede Anlæg er den i hele sin Længde (c. 490 km) først i 1910 aabnede Bergensbane over Voss, Gulsvik, Hønefos til Christiania, som fører gennem Landets vildeste Fjældegne. I 1912 var der af Jærnbaner 3025 km, af Telegraflinjer (Statens) 11,365 km.

Norges Statsforfatning er ifl. Grundloven af 17. Maj 1814, med de ved Unionens Opløsning i 1905 nødvendiggjorte Forandringer og enkelte andre Ændringer, indskrænket monarkisk. Kongen har den udøvende Magt og fører Regeringen med det ansvarlige Statsraad, der bestaar af en Statsminister og 7—8 Statsraader. Den lovgivende Magt har *Stortinget*, der bestaar af 123 Medl., 82 fra Landdistrikterne, 41 fra Købstæderne; Valgene foregaar paa 3 Aar direkte, hemmelig og skriftligt. Stemmeberettigede er alle, som er fyldt 25 Aar og har boet i Landet mindst 5 Aar, ogsaa Kvinder, dog kun for saa vidt de har betalt en ringe Skat eller lever i Formuefællesskab med Ægtefællen, der har betalt en saadan; for at være valgbar fordres, at man mindst er 30 Aar og har opholdt sig 10 Aar i Landet, dog er Statsraader, Departementsembedsmænd eller Hoffunktionærer ikke valgbare. Stortinget samles hvert Aar og udvælger selv af sin Midte $^1/_4$, der danner *Lagtinget*, medens de øvrige $^3/_4$ udgør *Odelstinget*. Almindelige Love behandles først i Odelstinget, ligesom dette ogsaa har Initiativ; opnaas der ikke Enighed med Lagtinget, behandles Loven i det samlede Storting; dog fordres her $^2/_3$ af Stemmerne; vigtigere Sager,

som Grundlovsforandringer, Budget, Skatter o. a., behandles i det samlede Ting. Kongen har suspensivt Veto, ɔ: han kan sige to Gange nej til en Lov, men vedtages den enslydende i tre paa hinanden følgende Storting, der er fremgaaede ved nye Valg, er den Lov ogsaa uden Kongens Sanktion. Odelstinget kan rejse Anklage mod Regering, Højesterets og Stortingets Medlemmer ved *Rigsretten,* der bestaar af Lagtinget (højst 31 Medl.) og Højesteret (højst 9 Medl.). Den dømmende Myndighed er i 1. Instans hos Underretterne (Sorenskriveren paa Landet, Byfogden i Byerne,

Fra Bergensbanen (Vossebanen).

Byretten i Christiania), 2. Instans er 3 Overretter (i Christiania, der hovedsagelig indbefatter Christiania og Hamar Stifter, i Bergen, hvortil væsentlig hører Christianssand og Bergens Stifter, og i Trondhjem, Trondhjems og Tromsø Stifter); øverste Instans er Højesteret i Christiania, Byretten i Christiania appellerer lige til Højesteret. — Økonomisk Henseende maa erindres, at en stor Del af Indbyggerne i det af Naturen karrigt udstyrede Norge lever i smaa Kaar, navnlig paa Vestlandet og i den nordlige Del; men paa den anden Side er ogsaa Formuen mere ligelig fordelt end i mange andre Lande; der har aldrig været nogen stor eller mægtig Adel, hvorimod store Dele af Jorden tidligere ejedes af Kronen, men fra 1821 gaves der dens Fæstere Adgang til at købe Jord, og fra den Tid er mere og mere kommet i privat Eje og udstykket, saa at den dyrkede Jord nu næsten udelukkende er paa Bøndernes Hænder. Statens Finanser er gode og udviser for det meste Ligevægt eller Overskud; har Budgettet end i de senere Aar været tynget af de store Statslaan til Fremme af Jærnbaneanlæg og andre offentlige Arbejder, er ogsaa Skatteindtægterne stegne i Forhold paa Grund af den voksende Velstand. Budgettet 1911—12 lød paa: Indtægter $140,_{73}$, Udgifter $132,_{93}$ Mill. Kr.; af Ud-

gifterne gik 50,3 til offentlige Arbejder (deraf 27,3 til Jærnbaner), 23,2 til Forsvaret (deraf 15,3 til Hæren) og 15 til Undervisningsvæsenet. Statsgælden var i 1913 c. 362,74 Mill. Kr. — Hæren, der rekruteres ved almindelig Værnepligt fra det 22. Aar (ny Lov af 1910), bestaar af Linjen (12 Aars Tjenestetid), som paa Krigsfod angives til c. 80,000 Mand, og Landeværnet (8 Aars Tj.), c. 30,000 Md.; desuden er enhver vaabendygtig Mand pligtig til fra det 18. til det 55. Aar at tjene i Krigsforstærkningen, der dog kun sammenkaldes til Rigets Forsvar. Flaaden, i hvilken de sødygtige Mænd er pligtige at tjene fra det 22. til det 42. Aar, bestod 1913 af 59 Skibe med 236 Kanoner og c. 2700 Mand. Flaadens Hovedstation er Karl Johans Værn.

Landet inddeles i administrativ Henseende i 20 Amter (hvoraf to, Christiania og Bergen, er Byamter), hver med en Amtmand i Spidsen, under disse er der atter 42 Byer og 56 Fogderier (nu administrativt egentlig kun 5), der atter deles i Herreder (502). I gejstlig Henseende deles Landet i 6 Stifter, der atter er delte i Provstier og disse igen i Præstegæld og Sogne. Baade Amts- og Stiftsinddelingen bruges i daglig Tale. Her gives en Liste over Amterne, som ved Stedbeskrivelsen indordnes under Stifterne. Indbyggertallene er alle fra Folketællingen Decbr. 1910.

1.	Smaalenene	4,150	km²	med	152,300	Indb.,	37	paa	1	km²
2.	Akershus	5,250	—	—	128,000	—	29	—	—	
3.	Christiania By				241,800	—				
4.	Jarlsberg-Larvik	2,300	—	—	109,100	—	47	—	—	
5.	Buskerud	14,800	—	—	123,600	—	8	—	—	
6.	Hedemarken	27,500	—	—	134,600	—	5	—	—	
7.	Christians	25,250	—	—	119,200	—	5	—	—	
8.	Bratsberg	15,200	—	—	108,100	—	7	—	—	
9.	Nedenæs	9,350	—	—	76,500	—	8	—	—	
10.	Lister-Mandal	7,250	—	—	82,100	—	11	—	—	
11.	Stavanger	9,150	—	—	141,000	—	15	—	—	
12.	Søndre Bergenhus	15,600	—	—	146,000	—	9	—	—	
13.	Bergen By				76,900					
14.	Nordre Bergenhus	18,500	—	—	90,000	—	5	—	—	
15.	Romsdal	15,000	—	—	144,600	—	10	—	—	
16.	Søndre Trondhjem	18,600	—	—	148,300	—	8	—	—	
17.	Nordre Trondhjem	22,500	—	—	85,000	—	4	—	—	
18.	Nordland	38,650	—	—	164,400	—	3	—	—	
19.	Tromsø	26,250	—	—	82,200	—	3	—	—	
20.	Finmarken	47,600	—	—	38,100	—	0,8	—	—	
	Norge	322,900	km²	med	2,391,800	Indb.,	7	paa	1	km²

Norge har 42 Købstæder og 22 Ladesteder, hvoraf kun 7 inde i Landet, kun een, Christiania, kan regnes for en større By.

II. Stedbeskrivelse.

A. Christiania Stift.

(26,550 km² med 754,900 Indb.)

1. **Smaalenene,** det sydligste Amt, mellem Svinesund, Øjeren, Christianiafjord og Sverige.

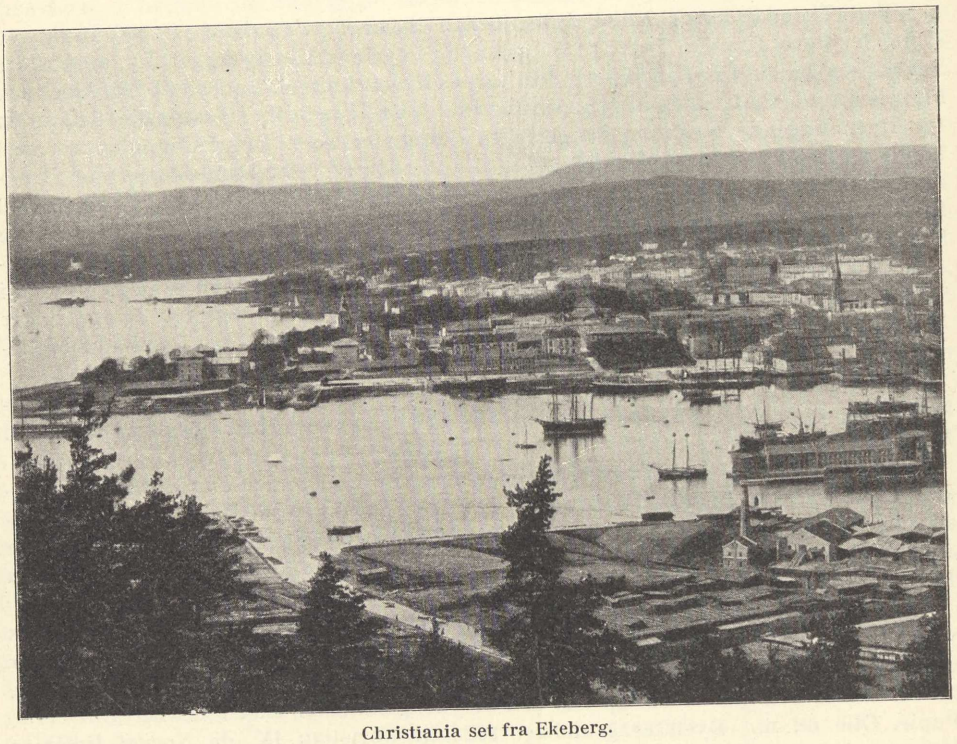
Ved Tistedalselvens Udløb i Idefjorden ligger *Fredrikshald,* 12,000 Indb., en efter de store Brande, især 1825, temmelig regelmæssig opbygget By med store Savværker og andre Fabrikker; den var tidligere kun et Ladested, *Halden,* men blev Købstad 1665 omtrent paa samme Tid, som Frederik III anlagde den uden for Byen liggende Fæstning *Fredriksten,* der nu er uden Betydning; den er mest kendt af Belejringerne 1658—59 og 1716—18; der er rejst Mindestøtter for Brødrene Colbjørnsen og Karl XII. Ved Glommen og Sarpfossen ligger *Sarpsborg,* 10,500 Indb., oprindelig anlagt i det 11. Aarh., men efter at være blevet ødelagt af de Svenske 1567 blev den genopbygget 1839. Ved Glommens Munding ligger *Fredriksstad,* 15,600 Indb., med stor Udførsel af Træ; den anlagdes 1570 af Frederik II i Stedet for det ødelagte Sarpsborg. Ved Christianiafjorden inden for Jeløen ligger *Moss,* 8600 Indb., hvis tidligere store Jærnværk er nedlagt; nu har Byen stor Mølle- og Celluloseindustri.

2. **Akershus,** N. for det forrige omkring det inderste af Christianiafjord, strækkende sig mod N. i en Spids op mellem Christians og Hedemarkens Amter til Mjøsen.

Ved Christianiafjordens Østside ligger de smaa Ladesteder *Son, Høien* og *Hvitsten* samt Byen og Badestedet *Drøbak,* 2000 Indb., tidligere af Betydning som Christianias Udhavn; i Nærheden ligger Landets stærkeste Fæstning *Oskarsborg,* paa en af Kaholmene. Mod N. i Amtet ligger Gaarden *Eidsvold,* hvor Rigsforsamlingen 1814 holdtes, og som nu er Nationalejendom.

3. **Christiania** er Rigets Hovedstad, Regeringens Sæde, Stiftsstad og Landets vigtigste Handelsby, idet c. 40 % af Udenrigshandelen besørges af den; navnlig er den den første, hvad Indførslen angaar, Udførslen bestaar mest i Træ og Træmasse, Mælk, Skind, Tran m. m.; tillige har den betydelig Industri, især i Tekstilvarer, Træ, Papir, Olie m. m. Byen er grundlagt 1624 af Christian IV, da Norges tidligere Hovedstad *Oslo,* der anlagdes af Harald Haarderaade midt i det 11. Aarh., var afbrændt. Under Foreningen med Danmark var Christiania dog kun en ringe By, endnu ved 1814 havde den ikke meget over 10,000 Indb.; men i det 19. Aarh., især i de sidste 50 Aar er den vokset stærkt; endnu 1850 var den mindre end Bergen, 1875 havde den 94,000, 1900 227,600 og 1910 241,800 Indb. Christiania ligger meget smukt inderst inde ved Fjorden ved de smaa Bugter *Bjørviken* og *Piperviken,* der begge afgiver gode Havne, og i en frugtbar aaben Dal, der omgives af skovklædte, lave Fjældbakker som Ekeberg mod SØ., *Frognersæteren* (415 m), *Tryvandshøjden* (548 m), *Voksenkollen* og *Holmenkollen* mod N. og NV., den sidste kendt for sine aarlige Sportsfester (Skiløb). Den sidste af Christian IV anlagte Del er regelmæssig bygget, hvorimod de gamle Forstæder som *Piperviken* er mere uregelmæssige; de senere, i det 19. Aarh. tilkomne Dele er for det meste smukt anlagte. Af Forstæder og Bydele med særegne Navne, hvoraf Christiania har usædvanlig mange, uden om den egentlige Kerne nævnes mod SØ. ved Loelven og Foden af Ekeberg *Oslo* eller *Gamlebyen* med den gamle Bispegaard, *Vaterland* og *Grønland* mod Ø., *Grünerløkken* og *Sagene* mod N. ved Akerselven, for det meste Fabriks- og Arbejderkvarter, og

Homansbyen mod V. Det smukkeste Parti af Christiania er Karl Johans Gade med Stortingsbygningen, Eidsvoldpladsen med Wergelands Statue, Studenterlunden med Nationalteatret, foran hvilket Bjørnsons og Ibsens Statuer staar, og Universitetsbygningerne (Biblioteket er c. 300,000 Bind); for Enden af Gaden ligger paa en Højde Slottet, foran hvilket Karl Johans Rytterstatue staar, og som er omgivet af Slotsparken. Ved den østlige Ende af Gaden ligger Stortorvet med den i det 17. Aarh. opførte Domkirke Vor Frelserskirke og Christian IV's Statue. N. for Universitetet

Christiania set fra Ekeberg.

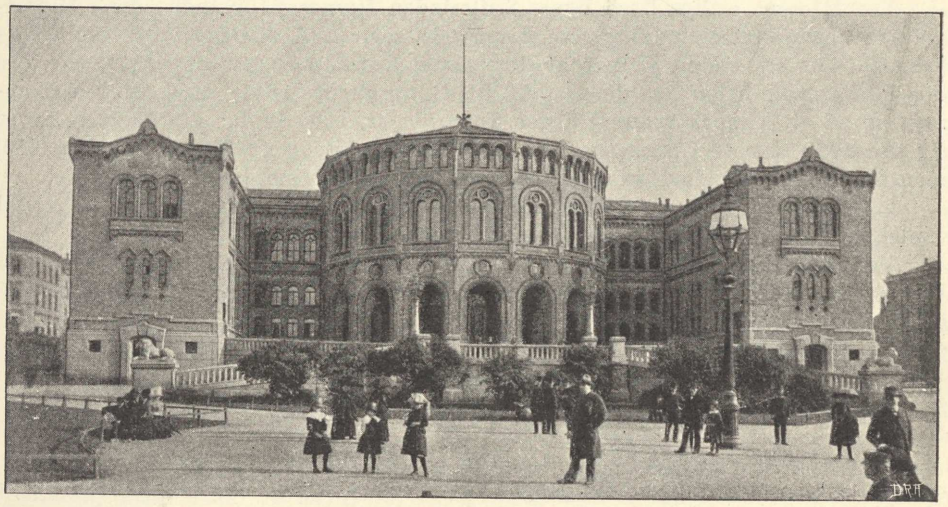
ligger Nationalgalleriet og andre Museumsbygninger. I øvrigt har Byen ikke mange gamle Bygninger; først og fremmest nævnes Akershus Slot paa Halvøen mellem Bjørviken og Piperviken, i sin nuværende Skikkelse opført af Christian IV, tidligere Fæstning, nu benyttet som Tøjhus og Straffeanstalt, og mod N. den fra det 11. Aarh. stammende Gamle Akers Kirke. Af Byens mange Læreanstalter nævnes det 1811 stiftede Universitet og Krigsskolen.

Byens Omegn er rig paa Landsteder saavel paa de omliggende Højder som paa de smukke Øer i Fjorden. Mod V. ligger *Ladegaardsøen* (eller *Bygdøen*) med det lille kongelige Lystslot *Oskarshal,* N. for Byen Badeanstalten *Grefsen* og Sindssygeanstalten *Gaustad.*

4. **Jarlsberg-Larvik** er det mindste Amt, liggende ved Christianiafjordens Vestside, S. for Drammenselven. Amtet kaldes gerne *Grevskaberne,* da største Delen tidligere hørte til de to af Christian IV oprettede Grevskaber Laurvik og Tønsberg eller Jarlsberg, de eneste Grevskaber, Norge har haft.

Ved Drammensfjord ligger det lille Badested *Svelviken,* 1000 Indb., ved en

Bugt af Christianiafjorden den smukt liggende By *Holmestrand,* 2400 Indb., der har stor Trælasthandel og er et søgt Badested (stor Brand 1884), sydligere Badestedet *Horten,* 9800 Indb., med en fortrinlig Havn; i Nærheden ligger Flaadens Hovedstation *Karl Johans Værn* med store Værfter, Magasiner, Dokker osv.; endnu sydligere Ladestedet *Aasgaardstrand.* Ved en Sidefjord ligger Norges ældste By *Tønsberg,* 9800 Indb., grundlagt c. 870 og af megen Betydning i Middelalderen, da den flere Gange var Kongesæde; efter Reformationen tabte den sig, men i de senere Aar er den atter i Opkomst ved Skibsfart og navnlig ved Deltagelse i Sæl- og Hvalfangsten; en stor Del af Hvalfangerskibene hører hjemme paa de mod S. liggende Øer *Nøtterø,* 9500 Indb., og *Tjørnø,* 3000 Indb.; uden for Byen paa Slotsfjældet

Stortingsbygningen i Christiania.

ligger Ruinerne af den tidligere stærke Fæstning *Tønsberghus;* NV. for Byen *Jarlsberg.* Ved en Sidefjord ligger smukt *Sandefjord,* 5200 Indb., med meget besøgte Bade (Svovlkilder) og stærkt i Opkomst ved sin Deltagelse i Hvalfangsten navnlig i det sydlige Ishav; Halvdelen af alle Hvalfangerskibene hører hjemme her. Ved Numedalslaagens Udløb ligger *Larvik (Laurvik),* 10,100 Indb., et søgt Badested med store Savværker, Skibsbyggerier og betydelig Skibsfart; ved det i Nærheden, nu nedlagte *Fritsø* Jærnværk er der flere Fabrikker. Ved Indløbet til Larvikbugten ligger *Staværn* med *Fredriksværns* Værft, tidligere Fæstning og Flaadens Hovedstation.

5. **Buskerud** strækker sig fra Christianiafjorden mellem Jarlsberg-Larvik og Akershus Amter mod NV. op mellem Bratsberg og Christians Amter til Bergens Stift.

Ved Drammenselvens Udløb ligger *Drammen,* 24,900 Indb., Landets tredjevigtigste Handelsby med betydelige Skibsrederier og Handel, navnlig med Træ, samt store Savværker og andre Fabrikker; Byen, der har lidt meget ved Ildebrande, sidst 1870, er nu en velbygget By med Stenhuse og uden de tidligere krogede Gader, navnlig i den Del, der ligger paa Elvens østlige Side, *Bragernæs;* Bydelene paa den vestlige Side er *Strømsø* og *Tangen,* forbundne med Bragernæs ved en stor Bro over Elven. S. for Byen ved Drammensfjord ligger Ladestedet *Holmsbo,* mod N. ved Tyrifjord Badestedet *Modum* eller *St. Olafs Bad* (Modum Herred) og ved Bægna-

og Randselvens Forening *Hønefos*, 2700 Indb., i hvis Nærhed findes Vandfaldet af s. Navn og den af Anna Kolbjørnsdatters Historie kendte *Norderhov* Præstegaard. N. for Drammen ved Numedalslaagen ligger det 1624 anlagte *Kongsberg*, 6000 Indb., med kgl. Sølvværk, Mønt og Vaabenfabrikker samt anden Industri.

B. Hamars Stift.

(51,900 km² med 253,500 Indb.)

6. **Hedemarken,** omkring Glommen langs den svenske Grænse, mod N. begrænset af Nordre Trondhjems Amt.

Ved Mjøsens østlige Bred ligger Stiftsstaden *Hamar*, 5100 Indb., der i Middelalderen havde stor Betydning som Bispesæde, men 1567 ødelagdes den helt af de Svenske; der ses endnu Ruiner af den gamle Domkirke; den nuværende By, der dog ikke ganske ligger paa den gamles Plads, oprettedes 1849. Mod SØ. ved Glommen op ad en Klippeskraaning ligger *Kongsvinger*, 1600 Indb.; paa Klippen hæver sig den 1683 anlagte Grænsefæstning, der forandredes og udvidedes omkring 1900, men nu efter Karlstadoverenskomsten med Sverige ikke mere maa udvides.

7. **Christians Amt,** V. for det forrige, strækker sig fra Akershus og Buskerud Amter mod N. til Trondhjems Stift, mod V. naar det til Bergens Stift.

Ved Mjøsens vestlige Bred ligger *Gjøvik*, 8200 Indb., ved Gudbrandslaagens Udløb i Mjøsen *Lillehammer*, 3900 Indb., mod S. Passet *Kringen*, kendt af Sinclairs Død.

C. Christianssands Stift.

(40,950 km² med 407,600 Indb.)

8. **Bratsberg** ligger ved Kysten V. for Jarlsberg-Larvik og Buskerud Amter.

Ved Skienselven og ved Indgangen til Telemarken og Telemarkskanalen ligger *Skien*, 11,900 Indb., en gammel By, der fik Byprivilegier 1346, og som nu efter den sidste store Brand 1886 er smukt opbygget (Henrik Ibsens Fødeby); den har fra gammel Tid en Del Industri, som i den senere Tid er i stor Fremgang ved den elektriske Drivkraft, som Elven afgiver, den har ogsaa Skibsbyggerier og Udførsel af Træ ligesom den ogsaa ved Elven liggende *Porsgrund*, 4900 Indb. Ved Frierfjord ligger *Brevik*, 2100 Indb., og lige over for den Ladestedet *Stathelle*, ved Indløbet til Langesundsfjord Ladestedet *Langesund*, 1600 Indb., ved en lille Bugt paa Sydkysten *Kragerø*, 5000 Indb., der har Skibsfart og Udførsel af Træ, Apatit, Østers og Is; den har lidt meget ved Brande, saaledes 1711 og 1786; udenfor ligger Øen *Jomfruland* med Fyr.

9. **Nedenæs,** ved Kysten V. for det forrige, for øvrigt begrænset af Lister-Mandal og Stavanger Amter.

Ved Kysten ligger *Risør* (Øster-Risør), 3800 Indb., med Skibsværfter og Udførsel af Træ, Apatit m. m., mod SV. Havnen *Lyngør*, kendt af en Søtræfning 1812, og Ladestedet *Tvedestrand*, 1500 Indb., i hvis Nærhed det betydelige Jærnværk *Næs* findes. Ved Nidelvens Munding ligger *Arendal*, 10,300 Indb., smukt opbygget efter de mange Brande (sidst 1868); den har stor Handel og Skibsfart, dens Handelsflaade er i Forhold til Byens Størrelse meget betydelig; Omegnen er meget rig paa Jærnlejer saavel paa Fastlandet som paa den udenfor liggende *Tromø*. Længere mod SV. ved Kysten ligger *Grimstad*, 2400 Indb., og Ladestedet *Lillesand*, 1200 Indb., begge med Skibsfart.

10. **Lister-Mandal,** Kystlandet V. for det forrige, for øvrigt begrænset af Stavanger Amt.

Ved Otterelvens Munding ligger Stiftsstaden *Christianssand,* 15,300 Indb., anlagt 1641 af Christian IV og fra 1685 Bispesæde i Stedet for Stavanger; det er en meget regelmæssig og næsten helt nyopbygget By efter en stor Brand 1892; Domkirken er genopført efter en Brand 1881; Byen har en fortrinlig Havn, der meget søges af forbisejlende Skibe, og stor Skibsfart og Handel, navnlig er den Knudepunkt for Dampskibsfarten saavel paa den norske Kyst som paa Udlandet; af de tidligere Fæstningsværker ses der Ruiner, udenfor ligger *Oksø* med Fyrtaarn, mod V. Havnen *Flekkerø,* tidligere Fæstning, og Ladestederne *Mandal* ved Mandalselvens Munding, 3400 Indb., Norges sydligste By — uden for hvilken et af de største Fyr, *Ryvingen,* ligger —, og *Farsund* paa Østsiden af Listerhalvøen, 1900 Indb., begge med stor Udførsel af Træ og Fisk; Mandal har tillige Dampsavværker. Ved det inderste af en lille Fjord ligger *Flekkefjord,* 2200 Indb.

11. **Stavanger,** V. for det forrige omkring Buknfjord, mod N. begrænset af Bergens Stift.

Ved Kysten ligger Ladestederne *Sogndal,* 2500 Indb., og *Ekersund,* 2700 Indb., og uden for den sidste *Ekerø* med et stort Fyrtaarn, ved en Sidebugt i Buknfjord Ladestedet *Sandnæs,* 2600 Indb. Ved Buknfjord ligger *Stavanger,* 37,300 Indb., en af Norges ældste Byer med Skibsbyggerier, Søfart og meget stor Handel, især med Fiskeprodukter; Domkirken, Norges smukkeste næst Trondhjems, minder om den Tid, da Byen var Bispesæde; det er de store Vaarsildefiskerier, der bragte Byen i Opkomst i det 19. Aarh. Udenfor i Fjorden ligger *Klosterøen* med Kirke, der i sin Tid hørte til *Utstein* Kloster, hvoraf endnu ses Ruiner. V. for Stavanger ligger den lille *Hafursfjord,* kendt af Harald Haarfagers Sejr 872. Mod N. ved Sundet mellem Fastlandet og Karmø ligger *Haugesund,* 9100 Indb., der har betydelig Fiskehandel; lige N. for Byen er der 1872 rejst den store *Haraldsstøtte* til Minde om Norges 1000-aarige Bestaaen. Paa den c. 280 km² store *Karmø* ligger Ladestederne *Skudenæshavn,* 2800 Indb., og *Kopervik,* 1400 Indb., med livlig Skibsfart samt Kobberværket *Vigsnæs,* der dog nu er nedlagt; paa Karmø har ligget en Kongsgaard, hvor Harald Haarfager døde.

D. Bergens Stift.

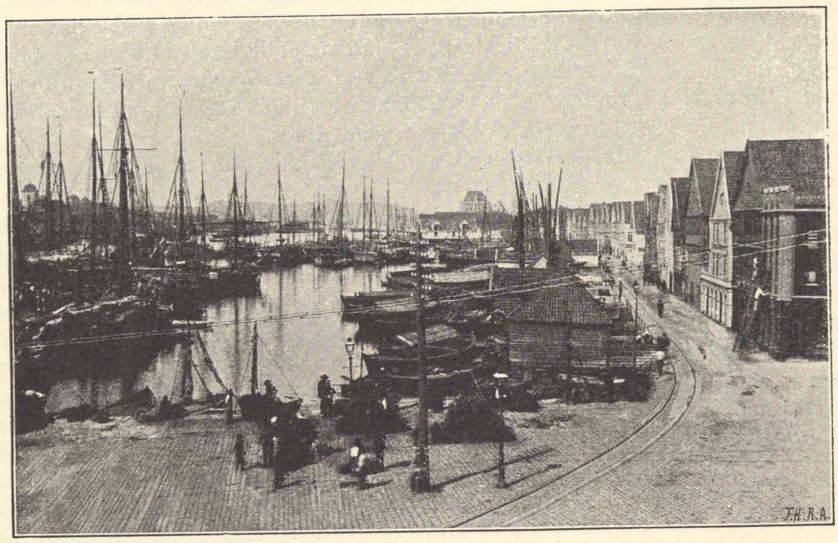
(39,300 km² med 377,500 Indb.)

12. **Søndre Bergenhus,** langs Kysten til noget S. for Sognefjord, mod Ø. stødende op til Buskerud Amt.

Amtet har ingen By. Ved Hardangerfjord ligger Godset *Rosendal,* tidligere Norges eneste Baroni, nordligere ved Kysten Ruinerne af *Lysekloster.*

13. **Bergen,** paa en af Lungegaardsvandet, Puddefjorden og Vaagen omflydt Halvø og i en af bratte Fjælde omgiven Dal, 76,900 Indb. (1815: 11,000), Landets næststørste By, er Stiftsstad og en meget betydelig Handelsby. Den af Olaf Kyrre omkring 1070 anlagte By fik snart stor Betydning ved sin Handel, som dog efterhaanden næsten helt kom i Hansestædernes Hænder, især efter at der 1340 var anlagt et tysk Handelsfaktori, indtil Grevens Fejde gjorde Ende paa deres Magt i Norden. I det 17. Aarh. var den ubestridt det danske Riges første Handelsby, endog Kjøbenhavn maatte vige for den, og først i den senere Tid er den blevet overfløjet af Christiania, hvad Indførslen angaar, men i Udførsel, der især bestaar i Fiskevarer (Torskefiskerier især), er den stadig Norges første; navnlig er dens Dampskibs-

flaade den største i Norge. Den ældste Del af Byen ved Vaagens østlige Side, det saakaldte *Kontor* eller *Tyskebryggen,* som er det vigtigste Handelskvarter med Kontorer, Lagre og Pakhuse, minder endnu om Hanseaterne med sine gamle Gavlhuse, som dog nu i de senere Aar er ved at forsvinde. Det livligste Handelsrøre finder Sted ved de to aarlige „Stevner" i Maj-Juni og Juli-Aug., naar Fiskerbaadene fra Nordlandet kommer til Byen. Trods de mange store Ildebrande, der har overgaaet den, saaledes 1702, da den næsten helt lagdes i Aske, og sidst 1855, har Bergen dog mere end nogen anden norsk By bevaret et gammeldags Præg med høje Trægavl-

Bergens Havn med Tyskebryggen.

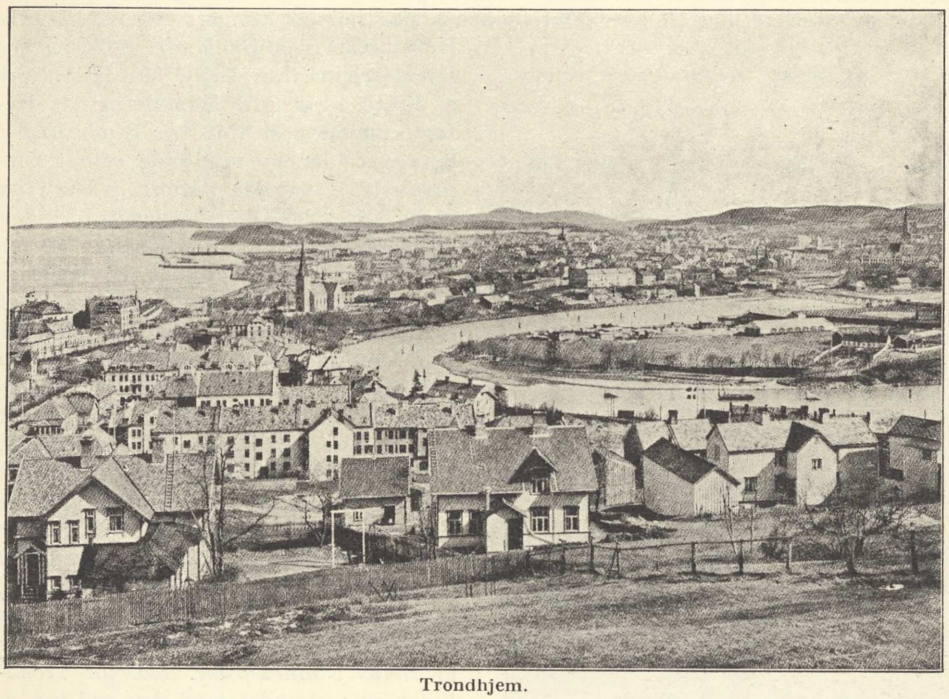
huse, store, til Dels træbeplantede Pladser, „Almindinger", og smalle Stræder, „Smug"; men af de gamle Bygninger er dog kun faa bevarede; den eneste verdslige Stenbygning fra Middelalderen er den af Haakon Haakonson opførte *Kongehal,* som nu i den nyeste Tid er blevet restaureret efter i lang Tid at have været benyttet til Kornmagasin, ligesom det kendte Walkendorfs eller rettere *Rosenkrantz' Taarn,* der har været brugt som Arsenal; af de mange gamle Kirker er kun tre bevarede, Domkirken, den tyske Mariekirke og Korskirken; derimod er Kongsgaarden og Sverresborg forsvundne, kun en Park minder om den sidste. Den gamle, tidligere stærke Fæstning Bergenhus er nu uden Betydning. Indløbet forsvares nu ved nye Fæstningsværker. Uden for den nu ombyggede Børs har Ludvig Holbergs Fødeby rejst ham en Statue.

14. **Nordre Bergenhus,** N. for Søndre Bergenhus, i Ø. begrænset af Buskerud og Christians Amter.

Amtet har ingen By, kun et Ladested *Florø* paa Øen af s. Navn, 1300 Indb.; uden for den ligger Øen *Kinn,* nordligere Øen *Bremangerland* med det 915 m høje Fjæld *Hørnelen,* mod SØ. inderst inde ved Sognefjord Strandstedet *Lærdalsøren* og N. for dette Gaarden *Kaupanger,* hvor der i Middelalderen har ligget en lille By af s. Navn.

(15). Til Bergens Stift hører ogsaa *Søndmøre,* det ene af Romsdals Amts tre Fogderier. Her ligger paa to Øer paa begge Sider af Aalesund i Storfjorden Byen

Aalesund, Fogderiets Hovedplads for Fiskeri og Handel med Fiskevarer, især til Spanien; Byen havde 1824 næppe 900 Indb., 1882 6600 og 1904, da den næsten helt gik op i Luer, c. 14,000 Indb., nu efter Genopbyggelsen har den allerede 13,900 Indb.; det er vistnok Landets mest uregelmæssigt byggede By og næsten helt opført af Træ, hvilket er nødvendigt paa Grund af den store Fugtighed. Noget S. for Byen stod 986 det berømte Slag ved *Hjørungavaag.*

Trondhjem.

E. Trondhjems Stift.

(51,750 km² med 313,600 Indb.)

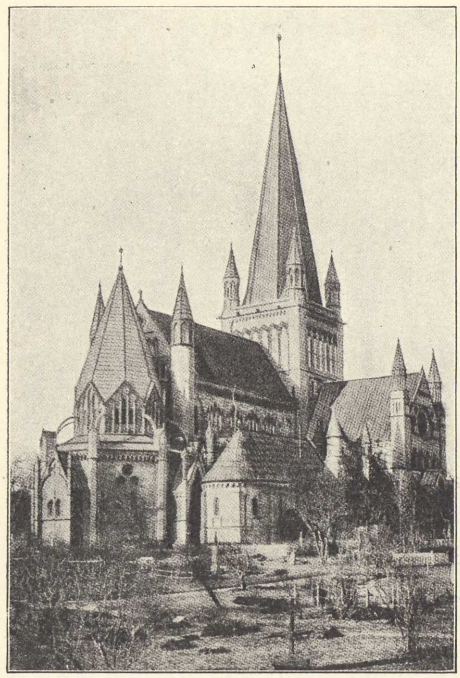
15. **Romsdal** (undtagen Søndmøre), langs Kysten, begrænset af Nordre Bergenhus, Christians og Søndre Trondhjems Amter.

Molde ved Romsdalsfjorden, 2100 Indb., ligger lunt og smukt med stor Udsigt over Romsdalsalperne, Midtpunktet for Turistlivet i disse Egne. Paa tre smaa Øer i Nordmøre ligger *Christianssund,* 13,200 Indb. (1800: 1100), med stor Udførsel af Klipfisk, især til Spanien, ligesom Aalesund, med hvilken den i det hele har megen Lighed.

16. **Søndre Trondhjem,** N. for det forrige og Hedemarkens Amt, mod Ø. stødende op til den svenske Grænse, mod V. strækkende sig langs Kysten om det ydre af Trondhjemsfjorden til noget S. for Namsenfjord (Fogderiet *Fosen*).

Ved Nidelvens Udløb i Trondhjemsfjorden paa en Halvø mellem Elven og Fjorden ligger Stiftsstaden *Trondhjem,* 45,300 Indb., om Sommeren omgivet af frodige Marker, Norges tredjestørste By, en betydelig Handelsby, der især udfører Træ, Fisk og Kobber fra Røros. Byen er anlagt 996 af Olaf Trygvesson under Navn af *Nidaros,* ɔ: Nidelvens Munding, og da den snart efter blev ødelagt, atter af Olaf

den Hellige 1016; den var i Middelalderen som Kongeresidens og fra det 12. Aarh. som Ærkebispesæde en betydelig By; efter Reformationen gik det tilbage for den, til Dels paa Grund af Bergens Vækst; senere arbejdede den sig atter frem, 1769 havde den 7500 Indb. Den smukke, af Olaf Kyrre byggede, men senere meget udvidede D o m k i r k e (Kristkirken) har trods Tidens Ødelæggelser bevaret meget af sin tidligere Storhed og fremtræder nu efter en 40-aarig Restavration saa vidt muligt i sin oprindelige Skikkelse; den er de norske Kongers Kroningskirke og indeholder Relikvierne af Olaf den Hellige samt mange andre norske Kongers Lig. Byen, hvis Hovedkvarter er *Baklandet* (af de nyere Kvarterer nævnes *Ilen*), har lidt meget af Krige, Pest og Ildebrande og har derfor kun bevaret lidt fra gamle Dage; mange Gader er brede og ofte træbeplantede, saaledes Munkegaden; en anden Hovedgade er Kongensgade; den tidligere Fæstning *Christianssten* Ø. for Byen er nu kun Salutbatteri; ligeledes er Fæstningen *Munkholm,* kendt af Griffenfeldts Fangenskab, paa en Ø i Fjorden, nu uden Betydning; paa Øen har ligget Norges ældste Kloster, *Nidarholm.* I Nærheden af Frue Kirke staar en Statue af den her fødte Tordenskjold. Trondhjem er desuden navnkundig som Sæde for Norges Bank og det norske Videnskabers Selskab samt for sine mange Samlinger. I Omegnen ligger flere historisk kendte Punkter, saaledes Gaardene *Lade* (Hlade), Ladejarlernes gamle Sæde, og *Østraat* samt Ruinerne af *Reins* Nonnekloster. SØ. for Trondhjem og forbundet med den ved den p. 496 omtalte Jærnbane ligger Bjærgbyen *Røros,* 5000 Indb., 627 m o. H., opstaaet omkring de 1646 opdagede Kobbergruber; efter en Række Op- og Nedgangsperioder er Produktionen i de sidste Aar aftaget betydeligt, saa at der endog har været Tale om at standse Værket.

Trondhjems Domkirke efter Restavrationen.

17. **Nordre Trondhjem** strækkende sig mellem den svenske Grænse paa den ene og Søndre Trondhjem Amt og Havet paa den anden Side mod N. til over Foldenfjord.

Ved Trondhjemsfjorden og forbundet ved Bane med Trondhjem ligger *Levanger,* 2300 Indb., smukt opbygget efter Branden 1877; den havde tidligere en Del Handel med Sverige, da den ligger ved den gamle Hovedvej gennem Værdalen ind til Jämtland, men efter at Trondhjem er kommet i Jærnbaneforbindelse med Sverige ved den p. 496 omtalte Bane (Merakerbanen), er det gaaet tilbage for den. I Værdalen ligger den historisk kendte Gaard *Stiklestad.* Fra Levanger gaar Banen videre mod N. over Ladestederne *Stenkjær* inderst inde ved Fjorden, 2400 Indb., og *Namsos* ved Namsenfjord, 2400 Indb., den sidste regelmæssigt opbygget efter en stor Brand 1897.

F. Tromsø Stift.

(112,500 km² med 284,700 Indb.).

18. **Nordland** strækker sig ganske smalt mod N. over Ofotenfjord, indbefattende Lofoten og en Del af Vesteraalen.

Ved det nordlige Indløb til Saltenfjord ligger den betydelige Fiskeriby *Bodø*, 4700 Indb., mod S. ved Vefsenfjord Ladestedet *Mosjøen*, 1100 Indb. Paa Øerne i Lofoten ligger en Mængde Fiskepladser med Trankogerier osv., som *Ørsvaag*, *Kabelvaag* og *Storvaagen*, ved Ofotenfjord den nye Købstad *Narvik*, 4600 Indb., Endepunkt for Ofotenbanen (se p. 513), der vistnok har en Fremtid for sig som Udførselsby for den malmrige svenske Lapmark.

19. **Tromsø** naar mod N. til midt paa Halvøen mellem Kvænangen- og Altenfjord.

Paa en lav, frugtbar Ø mellem Fastlandet og Kvalø, omgivet af høje Fjælde, ligger Stiftsstaden *Tromsø*, 7600 Indb., der i Slutningen af det 19. Aarh. var i stærk Tiltagen paa Grund af det rige Sildefiskeri og Fiskeriet paa Spitzbergen og Novaja Semlja; dens Domkirke er af Træ.

20. **Finmarken** er Norges nordligste og største Amt, strækkende sig fra Tromsø Amt mod V. mellem Havet, Rusland og Finland.

Paa Kvalø ligger *Hammerfest*, 2700 Indb., Jordens nordligste By (70° 39' n. Br.), med Fiskeri i Ishavet, Handel, især med Rusland, og Trankogerier. Ved Indløbet til Varangerfjord paa en lille Ø, der ved Bussesund skilles fra Halvøen Varjag-Njarg, ligger *Vardø*, 4300 Indb. (1825: 100) med den maaske allerede i det 13. Aarh. anlagte Fæstning *Vardøhus*, Jordens nordligste Fæstning; ved Varangerfjord *Vadsø* (finsk *Vesi Saari*), 3300 Indb., hvoraf en stor Del Kvæner; Hovederhvervet i disse Byer er Fiskeri.

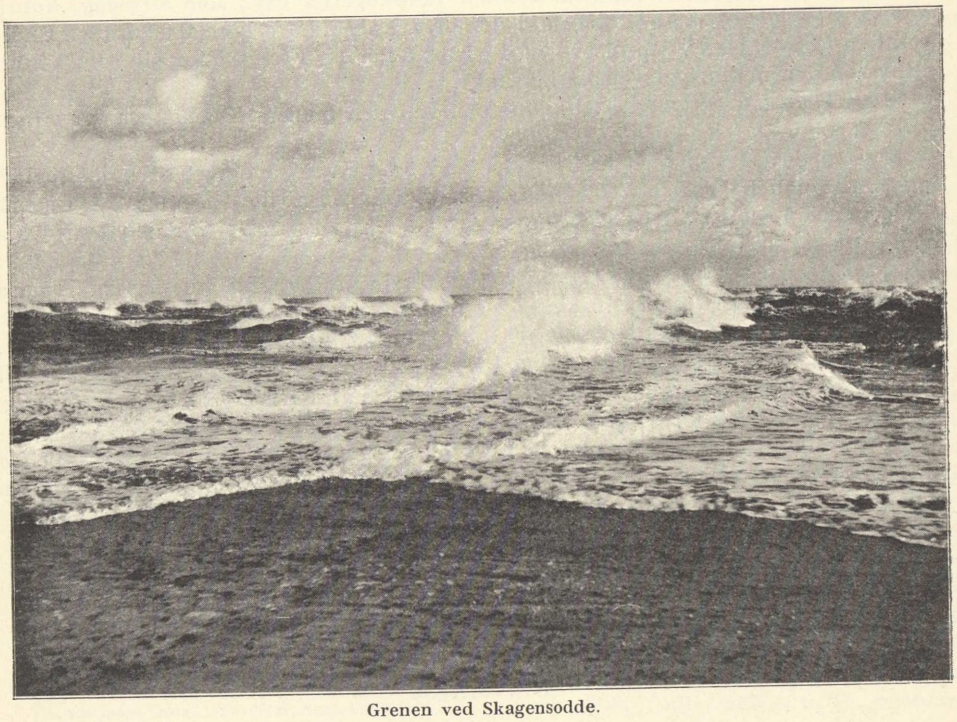
DANMARK

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids.

a. Danmark bestaar af den nordlige Del af den fra Mellemevropa udskydende jydske Halvø samt omtrent 150 større og mindre Øer, af hvilke de fleste ligger mellem Kattegat og Østersøen, begrænsede mod N. af en Linje fra Sydkysten af Djursland til det nordlige Indløb til Sundet (Øresund), mod S. af en fra SV. til NØ. forløbende Linje fra Neustadterbugten til Sydøstspidsen af Skåne, og som oprindelig utvivlsomt har været eet med det sydlige Sverige, Jylland og de vestlige Østersølande, indtil en Landsænkning har opløst Landet i Øer og aabnet Forbindelsen mellem Kattegat og Østersøen gennem de tre Bælter. Af større Øer ligger kun Bornholm uden for de nævnte Linjer, men den er ogsaa i hele sin Natur forskellig fra de andre. Det sydligste Punkt i Danmark er *Gjedserodde* paa Falsters Sydspids, 54° 33' 51" n. Br., det nordligste er *Skagensodde*, 57° 44' 55" n. Br.; Linjen mellem de to Punkter er c. 360 km, medens Linjen fra det sydligste Punkt i Nørrejylland S. for Ribe til Skagen er c. 300 km. Landets vestligste Punkt er *Blaavandshuk*, 8° 4' 36" ø. L. f. Grenw., det østligste Punkt er Østsiden af *Saltholm*, 12° 47' 25" ø. L., og

Linjen mellem de to Punkter er c. 300 km, men sættes Østgrænsen for Landets Udstrækning ved *Erteholmene,* der ligger under 15° 11' 59" ø. L., er Længden 452 km. Jyllands bredeste Sted er mellem Nissumfjords Tange og Fornæs paa Djursland, c. 170 km. Danmarks Fladeindhold er 38,970 km² — med Færøerne 40,370 km² —, deraf er Halvøen 25,620 km² og Øerne 13,350 km².

b. Landgrænsen mod S. til Tyskland er ingen Naturgrænse, den er draget uden Hensyn til de fysiske Forhold, idet den udgaar fra den lille Bugt Hejlsminde

Grenen ved Skagensodde.

og løber mod V., først langs Kjærmølleaa, derpaa over til Kongeaa, som den følger til et Stykke fra Vestkysten, hvor den drejer mod S. og derpaa gaar i en omtrent lige Linje mod V. ud til Vesterhavet noget S. for Ribe; heller ikke i national Henseende danner den Skel, da den gaar midt gennem et dansk befolket Land. I lige Linje er Grænsen c. 60 km; tages alle Bugtningerne med, er den 90—100 km.

Naar undtages denne Landegrænse, er Danmark overalt omgivet af Havet. Da det desuden for en stor Del bestaar af Øer, har det en betydelig Kyststrækning i Forhold til sin Størrelse, og den bliver saa meget betydeligere, som Kysterne, med Undtagelse af Jyllands ensformige Vestkyst, er rige paa Bugter og Indskæringer, navnlig har Øerne en meget uregelmæssig Form. Med et rundt Tal kan Kystlængden sættes til henved 5000 km uden de mindre Indskæringer og Fjorde; tages disse med, bliver Tallet betydeligt større („der er omtrent en Kystmil for hver Kvadratmil"). Skønt Kystformen saaledes er heldig, er Forholdene dog til Dels uheldige i andre Henseender; thi Kysterne er paa Grund af Landets Naturforhold gennemgaaende lave og mange Steder belemrede med Grunde og Rev, der optræder ude i Havet som

fremspringende Odder, og disse Rev bliver saa meget farligere for Sejladsen, som de ofte er skarpt afgrænsede ved Siderne og ved Enderne. For øvrigt har Forchhammer ved mange Aars omhyggelige Studier af de saakaldte „Havstokke" paavist, at Landet og Kysterne N. for en Linje draget fra Nissumfjord til noget S. for Nyborg og derfra videre mod SØ. har været undergaaet en Hævning, som vel ikke har været betydelig, men dog paa Grund af Landets lave Beskaffenhed har øvet en ikke ringe Indflydelse paa de geografiske Forhold, baade hvad Udseendet af Kysterne og Landets Indre angaar. — Afstandene til de omliggende Lande er meget forskellige; fra Fyn til det nærmeste Punkt i Sønderjylland er der næppe 10 km, fra Laaland til Femern c. 19 km, fra Gjedser til det nærmeste Punkt paa Nordtysklands Kyst c. 33

Bolbjærg med Skareklit.

km, fra Helsingør til Sveriges nærmeste Punkt c. 4 km; derimod er der fra Frederikshavn til Gøteborg c. 90 km, fra Hanstholmen til det nærmeste Punkt paa Norges Kyst 112 km og fra Blaavandshuk til Storbritanniens Kyst c. 630 km.

Vesterhavskysten gaar fra den tysk-danske Grænse (se II p. 251) først et lille Stykke mod N., derpaa mod NV. forbi den ved Kunst dannede Havn *Esbjærg,* den eneste Havn paa Nørrejyllands Vestkyst, og over *Vardeaas* Udløb, hvorpaa den drejer mod SØ, saaledes dannende den smalle sandede Halvø *Skallingen,* der er saa lav, at den paa Grund af periodiske Oversvømmelser er ubeboelig; Vandet mellem Fastlandet og Skallingen kaldes *Hjertingbugten,* dens inderste Vig *Hobugt.* S. for Skallingen mellem Halvøen og Fanø fører *Graadyb* ind til Esbjærg. Fra Halvøens Sydspids gaar Kysten c. 20 km mod NV. til det af Limonitsandsten bestaaende skarpe Hjørne *Blaavandshuk* eller „Hornet", som det kaldes i daglig Tale; udenfor strækker Danmarks farligste Rev *Horns Rev* sig c. 40 km ud i Havet. Fra Blaavandshuk gaar Kysten c. 130 km mod N. i en næsten lige Linje til *Limfjorden,* hvorefter den c. 50 km drejer mod NNØ. til *Hanstholmen* med Pynten *Roshage,* 53 m, ved hvilket Punkt *Skagerak* regnes at begynde. Fra Roshage vender Kysten sig c. 50 km mod Ø. over det lidet fremspringende, indtil 47 m høje *Bolbjærg,* uden for hvilket den 16 m høje Kalkstensklippe *Skareklit* rager op af Havet; Bolbjærg skiller de to

svagt buede Bugter *Vigsø-* og *Jammerbugten.* Kysten gaar derpaa 70 km mod NØ. til *Hirshals* eller *Næsset,* hvor Jammerbugten ender, gør atter en svag Bøjning mod Ø. — *Tannisbugten* — og fortsætter den nordøstlige Hovedretning til *Skagen,* der ender i den smalle, mod Ø. rettede *Grenen.*

Vesterhavet eller *Nordsøen* (se II p. 7) skulde synes at være gunstig for Sejladsen, da det paa Grund af de klimatiske Forhold aldrig fryser til og derfor ikke er belemret med Is (kun i de lavvandede Partier ved Kysterne kan der i strænge Vintre samles nogen Is), og da det er frit for Øer, og der ogsaa over Sandbankerne — som Doggersbanken (de hollandske Fiskerbaade hedder Dogger) og store og lille Fiskerbanke — endnu er temmelig dybt Vand, 15—17 m. Men alligevel hører den c. 350 km lange Strækning langs Jyllands Vestkyst fra Blaavandshuk til Skagen med sine lige, ensformige Linjer, der lader sig forklare af de løse Jordlag, hvoraf Landet bestaar, og den stærke Strømning, der gaar langs Kysten og stadig afsliber og glatter den, til de farligste Kyststrækninger for Skibsfarten, en saakaldet J æ r n k y s t, uden en eneste Havn; kun ved Hirshals, hvor Forholdene er mindst ugunstige, har man tænkt paa ved Kunst at anlægge en Havn. Ude i Havet ligger der nemlig langs med Kysten en eller flere parallelt løbende Sandrevler, i Almindelighed to fra Blaavandshuk til Hanstholmen og tre paa det nordligste Stykke; den inderste Revle har 1—2, den mellemste indtil 4, den yderste, der er fjærnet c. 1000 m fra Kysten, indtil 6 m Vand over sig, medens Havet udenfor og mellem Revlerne er langt dybere. Ved Paalandsvind staar der en stærk Brænding ind paa Kysten, hvide Skumstriber betegner Revlernes Linjer, og naar Skibene af Storm og Bølger og vildledede af tæt Taage (Havgus) sættes ind paa Revlerne, er de for det meste fortabte, idet de hugger sig fast i Sandet og bliver sønderslaaede; om ogsaa det lykkes dem at komme over den første Revle, bliver de slaaede ind paa den anden. For at afværge Faren er der langs Kysten, der hele Vejen ledsages af lyse, ensartede Sandklitter og derfor kun afgiver en daarlig Landkending, rejst Fyr, og til de Skibbrudnes Redning er anlagt en Mængde Redningsstationer med Redningsbaade og Kasteapparater ved Raketter. Havet glatter som nævnt stadig Kysten og slikker bort af Landet, kun enkelte Steder, hvor Jordlagene er fastere, er der fremspringende Punkter, hvor Kysten for det meste falder brat af til Havet. Foruden de allerede fremhævede nævnes det af lerholdige Masser bestaaende *Bovbjærg* V. for Lemvig, 46 m, og *Rubjærgknude* V. for Hjørring, c. 74 m. For at beskytte Kysten har man i den senere Tid ved de mest udsatte Steder som ved *Agger* og *Bovbjærg* begyndt at bygge H ø f d e r, Strømbrydere, indtil 90 m ud i Havet, i Reglen byggede af Sten eller Betonblokke indesluttede af Pælerækker, udfyldte med Sten, Risknipper osv. Kun to Steder paa hele denne Kyststrækning har Havet gennembrudt Klitrækken og dannet Strandsøer, der tidligere har været Vige, men nu ved smalle, lave Klittanger skilles fra Havet; den ene er den c. 30 km lange *Ringkjøbingfjord,* c. 5 km², tidligere kaldet *Stavningfjord* eller *Sønderfjord* for at skille den fra den nordligere liggende *Stadilfjord,* der staar i Forbindelse med den; ved den sydlige Ende af Holmslandsklit, den Klittange, der begrænser Ringkjøbingfjord, findes det lavvandede Indløb *Nymindegab* (nordligere paa Tangen er den kunstig tilvejebragte Kanal *Hvide Sande*); den anden Strandsø er den c. 15 km lange *Nissumfjord,* som nu kun ved Slusen ved *Torsminde* (Torskminde) staar i Forbindelse med Havet. Endelig er i det 19. Aarhundrede *Aggertangen* eller Tangen ved *Harboøre,* der skiller *Limfjorden* fra Vesterhavet, brudt igennem, først ved den 1825 aabnede *Aggerkanal,* der atter er tilsandet, og nu ved den 1862 dannede *Røn-* eller *Tyborønkanal.*

Kattegat (se p. 493), Sinus Codanus, der beskyller Jyllands Ø s t k y s t og N o r d k y s t e r n e af Fyn og Sjælland, er i det hele et langt farligere Farvand end Vester-

havet, da det er opfyldt af Øer og en Mængde Grunde, Rev og Sandbanker, der besværliggør Sejladsen. Midt i Farvandet ligger en Række Øer og Grunde — *Trindelens* Grund, *Læsø, Kobbergrunden, Anholt* med *Knobens* Grund og *Hesselø* —, der deler det i et vestligt og et østligt Løb; i det første langs Jyllands Kyst ligger lave, sandede Grunde og Rev, det østlige langs Sveriges Kyst er opfyldt af Klipper og Skær. Desuden hersker der heftige og uregelmæssige Strøm- og Vindforhold, ligesom Farvandet ofte om Vinteren belemres med Drivis. Kattegat har derfor ogsaa en Del Fyr ved Kysterne og Grundene. Men Jyllands Østkyst er i Modsætning til Vesterhavskysten langt mindre ensformig og har en stor Del Indskæringer og Fjorde, der afgiver sikre Ankerpladser og flere gode, om end ikke dybe Havne, og navnlig gælder det den sydlige Halvdel af Kysten. Thi vel bestaar ogsaa denne Kyst af løsere Jordlag, men dels findes her ikke den stadige stærke Strøm, der afsliber Kysten, dels er her større Rigdom paa fastere Jordlag og Stenrev, der danner ligesom Udenværker mod Havets Paavirkning. Den nordlige Del af Kysten er endnu Flyvesandskyst med Klitter, i den sydlige Del er den for det meste bakket og skovbevokset. Med enkelte Undtagelser som Bugterne paa Djursland og Aarhusbugten er Vandet lavt uden for Kysten. De fleste Havne ligger inde i de smalle Fjorde, kun to af Betydning, den kunstige ved *Frederikshavn* og *Aarhus*' Havn ligger ved den aabne Kyst.

Fra Skagen gaar Kysten i sydlig Hovedretning, først med en svag Bøjning mod V., saaledes dannende *Aalbækbugten*, derpaa over det fremspringende Punkt, hvor *Frederikshavn* og Stenhoben *Hirsholmene* ligger, og videre mod S. over Indløbet til Limfjorden.

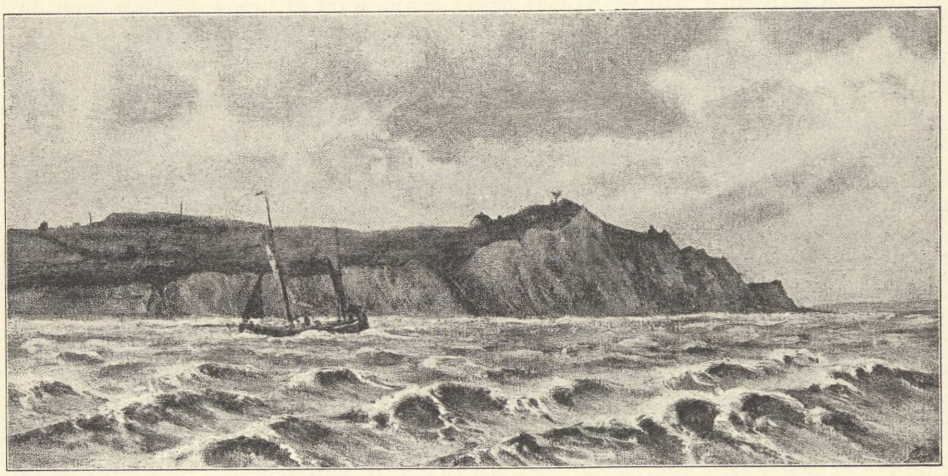
Den c. 180 km lange og c. 1700 km² store *Limfjord* er nu efter Gennembrydningen af Aggertangen i 1825 et Sund med salt Vand, der afskærer i Nord den c. 4600 km² store *nørrejydske Ø*. Sundet er dog ikke videre sejlbart, da det flere Steder har meget lavt Vand; i de smalle Hovedløb er der vel 12—15 m, i Bredningerne 5—8 m, men andre Steder som ved det vestlige Indløb og i Midten ved Løgstør, hvor Sejladsen spærres af en Sandbanke, er der kun faa m, den 1861 gravede *Løgstør-* eller *Frederik den Syvendes Kanal* har c. 3 m Vand. Limfjorden er højst uregelmæssig i sin Bygning, snart indsnævres den til smalle Løb, snart udvides den til de saakaldte Bredninger. Den første Del fra Indløbet ved *Hals* til Øen *Egholm* er kun noget over 1 km bred; derefter udvider Løbet sig til *Nibe Bredning* med Øerne *Gjøl* og *Øland*, af hvilke dog den sidste nu er landfast. Fjorden indsnævres nu til *Aggersund*, der fører ind til *Løgstør-* og *Liv Bredninger*, hvori *Livø* og *Fur* ligger, og som mod S. gennem *Hvalp-* og *Virksund* afsætter *Skive-* og *Hjarbækfjord*. V. for disse Bredninger deler Limfjorden sig i to Arme — den nordlige bestaar af *Fæggesund, Thisted Bredning, Vil-* og *Næssund*, den sydlige af *Sallingsund* —, der omslutter Øen *Mors* samt mindre Øer som *Ager-* og *Jegindø*. S. for Mors aabner sig *Venøbugt* med Øen af samme Navn, og endelig fører *Oddesund* ind til *Nissum Bredning*, der ved Aggertangen skilles fra Vesterhavet.

Fra Limfjorden gaar Jyllands Østkyst videre mod S. over den c. 30 km i Landet indskærende *Mariagerfjord*, hvis inderste Del kaldes *Hobrofjord*, og *Randersfjord*, der gaar c. 15 km mod S. til *Grundfjord*. Den lige Linje fra Skagen til Randersfjord er c. 125 km.

Noget S. for Randersfjord vender Kysten sig c. 30 km mod Ø. og 45 km mod S. over *Stavnshoved, Gjerrild Klint* og *Fornæs* og danner den *østjydske Halvø* eller *Djursland* (Dyrsland), saaledes kaldt efter Djursaa eller Grenaa; egentlig gælder Navnet Djursland kun en Del af Halvøen, idet den sydlige Del kaldes *Mols*, i hvis forgrenede Sydkyst Bugterne *Æbeltoft-* og *Begtrupvig*, skilte ved det i *Sletterhage* endende *Helgenæs*, samt *Kalø-* med *Knebelvig* skærer ind. Fra den S. for Kåløvig

liggende *Aarhusbugt* gaar Kysten c. 30 km i sydlig Hovedretning for derpaa at vende sig noget over 40 km mod SV. til Begyndelsen af *Lille Bælt* over den c. 15 km dybe *Horsensfjord,* i hvis Indløb *Hjarnø* og *Alrø* ligger.

Mod S. begrænses Kattegat som nævnt af *Fyns* og *Sjællands* Nordkyster. Linjen gaar fra Lille Bælts Begyndelse, der regnes fra Bjørnsknude ved Vejlefjord og Æbelø ved Fyns Nordkyst, mod NØ. til Sjællands Nordspids *Gilbjærghoved,* c. 56° 7' n. Br. Paa Fyns gennemgaaende flade Kyst afsætter Kattegat *Odensefjord,* c. 12 km dyb, med det smalle Indløb *Odensegab* melem Øens nordligste Punkt *Agernæs,* c. 55° 37' n. Br. og dens nordøstlige, i *Fynshoved* endende Halvø *Hindsholmen.* Paa Sjællands for det meste bakkede Nordkyst afsættes *Sejrøbugt* mellem Halvøen

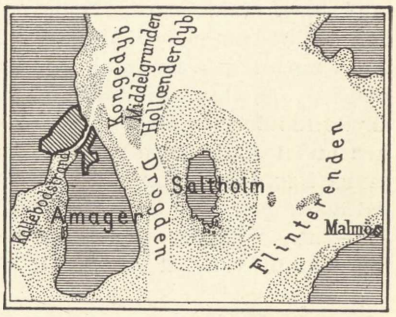

Spodsbjærg.

Refsnæs (af Røse, en stenet, langstrakt Grund) og *Odsherred,* som ender i den mod NV. udløbende *Sjællandsodde,* uden for hvilken det 7—8 km lange farlige *Sjællandsrev* strækker sig. Ø. for Odsherred trænger den c. 450 km² store *Isefjord* med det smalle og lidet dybe, c. 4 km brede Indløb mellem *Spodsbjærg* og *Korshage* ind i Sjælland; straks inden for Indløbet afsætter den den smalle, henved 40 km lange *Roskildefjord* og mod S. *Holbækfjord* med *Bramsnæsvig* S. for *Ourø,* medens den vestlige *Lamme-* med *Sidingefjord* nu næsten er tørlagt. — Den sydvestlige Del af Kattegat er opfyldt af Øer som *Hjelm, Sejrø, Nekselø,* den fra Refsnæs ved *Samsø Bælt* adskilte *Samsø* med *Kyholm* og *Tunø,* samt *Endelave.*

Af de tre Sunde, der forbinder Kattegat med Østersøen, er *Lille Bælt* det snævreste og vanskeligste. Det regnes som ovenfor nævnt at begynde mod N. mellem *Bjørnsknude* paa Jyllands Kyst og *Æbelø* ved Fyn og ende mod S. mellem Als' og Ærøs Sydspids, medens det mod SØ. strækker sig S. for Fyn til en Linje mellem Ærøs østlige Kyst og Taasinges vestlige. Mod N. begynder det meget bredt, men indsnævres snart til det c. 15 km lange *Middelfartsund* fra Strib til Stenderup Hage; det smalleste Sted mellem Middelfart og Snoghøj er kun noget over 700 m. Sydligere udvider Bæltet sig atter; mellem Aabenraafjord og Helnæs paa Fyn er Bredden c. 30 km, mellem Als og Taasinge er den endnu større. Lille Bælt danner mange Indskæringer baade paa jydsk og fynsk Side; paa den første afsættes *Vejle-* og *Koldingfjord,* begge c. 15 km dybe, samt den lille *Hejlsminde* paa Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland (se videre p. 252), paa fynsk Side nævnes *Gamborg-*

fjord, Føns- og *Tybringvig, Hornebugt,* begrænset af Helnæs, og *Faaborgfjord.* Af Øerne nævnes *Fænø, Brandsø* og *Bogø,* og S. for Fyn af de talrige smaa Øer *Lyø, Avernakø, Drejø* og *Skaarø.* Lille Bælt er vel dybt nok, til at endog meget store Skibe kan besejle det, men det benyttes ikke meget paa Grund af dets bugtede Løb, de mange Rev og den rivende Strøm. *Store Bælt* begrænses mod N. af en Linje mellem Fynshoved og Refsnæs, mod S. naar det til Langelands Sydspids. Det er mere regelmæssigt i sit Forløb end de andre Sunde, idet Bredden er fra 18 til noget over 30 km; det smalleste Sted er mellem *Knudshoved* paa Fyn uden for Nyborg og *Halskovodde* paa Sjælland uden for Korsør. I øvrigt er det rigt paa Indskæringer baade paa Fyns og Sjællands Kyster; paa den første nævnes *Kjerteminde-* og *Nyborgfjord,* paa den anden *Kalundborgfjord* mellem Halvøerne *Refsnæs* og *Asnæs,* samt *Korsør-* og *Skjelskørnor.* Ogsaa *Vordingborgbugten* eller *Søen mellem Smaalandene,* der skærer c. 45 km ind mellem Sjælland, Møen, Falster og Laaland, maa regnes som afsat af Store Bælt; paa Sjælland afsætter Vordingborgbugten *Svinøbugt* med *Karrebæk-* og *Dybsøfjord,* samt *Agnøfjord* inden for *Knudshoved.* Af de mange Øer i Store Bælt nævnes fra N. til S. *Romsø,* den af Rev omgivne *Sprogø,* der har Betydning som Station i Isvintre, *Aggersø* med den lille *Egholm* og *Omø,* der adskilles fra Sjælland ved *Aggersø-* og *Omøsund,* fremdeles *Strynø, Taasinge,* der adskilles fra Fyn ved det Lille og Store Bælt forbindende *Svendborgsund, Turø* og endelig den største af dem alle, *Langeland,* som splitter den sydlige Del af Store Bælt i to Løb, hvoraf det østlige, *Langelandsbæltet,* afsætter *Nakskov-* eller *Albuefjord* paa Laalands Vestkyst. Ogsaa Vordingborgbugten er rig paa Øer, saaledes *Fæmø, Askø, Fejø, Skalø, Raagø* og *Vejrø.* Store Bælt er det dybeste af de tre Sunde, i Sejlløbet 25—28 m (den største Dybde er 67 m), og kan besejles af de største Krigsskibe, men dog benyttes Bæltet ikke meget, da Sejladsen er vanskelig paa Grund af de mange Stenrev, den stride Strøm og det smalle Sejlløb, der mod S. endog indsnævres til 2—300 m. Til Vejledning for Sejladsen, som gerne foregaar ved Lods som i mange af de andre danske Farvande, er der mange Fyr; om Vinteren er Bæltet ofte belemret med Drivis. — *Øresund* eller *Sundet,* det korteste af de tre Sunde, begynder paa Sjællandssiden ved *Gilbjærghoved,* paa svensk Side ved Kullen, fra hvilke Punkter det gaar tragtformet ind til det smalleste, c. 4000 m brede Sted mellem *Helsingør* og Helsingborg for derpaa atter med stærkt bugtede Sider og ofte smukke skovklædte Skrænter efterhaanden at udvide sig, indtil det mellem Kjøbenhavn og Malmø naar sin største Bredde, c. 30 km. Sundet regnes at ende ved Stevns (Fyret) og Falsterbo; mellem Kullen og Falsterbo er der c. 108 km. Det egentlige *Øresund* regnes dog først at begynde ved en Linje mellem *Nakkehoved* Fyr og Viken i Sverige og ende ved *Hveens* Nordspids. Sundet er den mest befærdede Forbindelse med Østersøen og har været det fra de ældste Tider, c. 40,000 Skibe passerer det aarligt. Det mest benyttede Løb gaar V. om Hveen gennem *Hollænderdybet* og det kun c. 7 m dybe *Drogden* mellem *Amager* og *Saltholm,* medens Farvandet mellem Saltholm og Sverige, *Flinterenden* (ogsaa c. 7 m), benyttes mindre paa Grund af det bugtede Løb og de mange Grunde. N. for Drogden fører *Kongedybet,* skilt fra Hollænderdybet ved *Middelgrunden,* ind til *Kjøbenhavns* Havn, der atter ved det smalle og lidet dybe *Kalvebodstrand* staar i

Farvandet ved Kjøbenhavn.

Forbindelse med *Kjøgebugt,* den største Bugt, som Sundet afsætter; af andre Bugter paa Sjællandssiden nævnes *Hornbækbugt* N. for og *Humlebækbugt* S. for Helsingør, begge svagt buede Bugter.

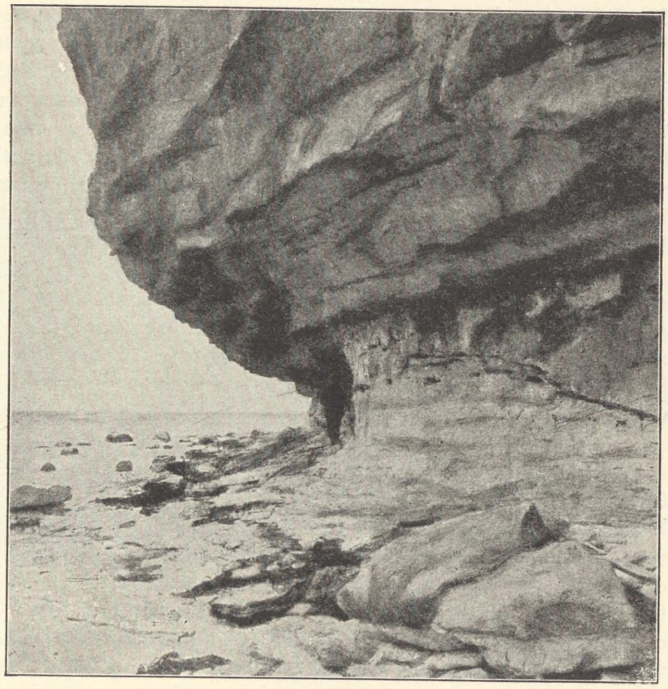
Den sydvestlige Del af *Østersøen,* som beskyller de danske Øers Sydkyster, er en stærkt forgrenet Bugt, der kan regnes at begynde ved en Linje mellem Skånes Vestkyst og Rügen. Bugten trænger op mellem Skåne og Sjælland, paa hvis Sydøstkyst den afsætter den ved Halvøen *Stevns* fra Kjøgebugt adskilte *Fakse-* eller *Præstøbugt* med *Præstønor;* navnlig den indre Del af Præstøbugt, *Strandgaards Red,* afgiver en god Ankerplads. Fra Præstøbugt fører *Ulfsund,* ved hvis Indløb Øen *Nyord* ligger, ind mellem Sjælland og Møen, paa hvis Kyst det afsætter *Stegestrand;* Farvandet mellem Sjælland og Nyord kaldes *Bøgestrømmen.* Møen, paa hvis Sydside Østersøen afsætter *Hjelmsbugt,* adskilles fra Falster ved *Grønsund,* Falsters sydligste Pynt er *Gjedserodde;* paa Øens Østkyst ligger det nu inddæmmede *Bøtø Nor* og uden for Odden strækker *Gjedserrev* sig over 10 km ud i Havet. Mellem Falster og Laaland fører *Guldborgsund* ind til Vordingborgbugten; paa Laalands Sydkyst ligger den nu inddæmmede *Rødbyfjord.* Kysterne ved Østersøen er gennemgaaende lave og flade, navnlig paa Laaland, hvorfor de er udsatte for Oversvømmelser ved Højvande; en af de største Stormfloder, man kender her, fandt Sted i Novbr. 1872; for at beskytte Landet har man nu baade paa Laaland, Falster og Møen anlagt Diger. Noget helt andet er det med den fra Skåne ved *Hammervandet* skilte *Bornholm,* der for øvrigt ligger uden for den ovenomtalte Linje mellem Skåne og Rügen; den har for det meste bratte og høje Kyster og dybt, c. 10 m, Vand i Nærheden af Kysterne. Om Østersøens ringe Dybde og Tidevand samt Saltholdigheden og Strømningerne gennem Sundene til Kattegat er der talt tidligere (I p. 41 og 47; se ogsaa II p. 7 og 252).

§ 2. Naturforhold.

a. **Jordbundsforholdene i Almindelighed. Geologi.** Med Undtagelse af Bornholm, der har samme Natur som den skandinaviske Halvø, hører Danmark til den mellemevropæiske Slette og er fuldstændigt Lavland, idet intet Punkt hæver sig til 200 m — det højeste er 172 m —, og over Halvdelen ligger under 30 m, især er Øerne lave, den største Del af dem vilde forsvinde i Havet ved en Sænkning paa 30 m. Dog er Danmark langtfra noget fladt Land, kun de store Flader i det vestlige Jylland og enkelte Steder paa Øerne, som „Heden" i Østsjælland, den vestlaalandske Slette og „Sletten" i Nordfyn, er egentligt Sletteland, i øvrigt er Landet ujævnt og bølgeformet med større eller mindre, ved smaa Dalstrøg sondrede Bakker, der omtrent intet Sted samler sig til sammenhængende Højdedrag. Mest uregelmæssigt er disse Bakkedrag lejrede paa Øerne. I Jylland savnes vel ogsaa den Regelmæssighed, som man tidligere har troet var til Stede, idet man efter nyere Undersøgelsr, navnlig de af Generalstaben foretagne Opmaalinger, som med Hensyn til Øerne blev tilendebragte i 1867 og for Jyllands Vedkommende i 1880'erne, har maattet opgive Teorien om et sammenhængende Højdedrag, der skulde gaa gennem Halvøen fra S. til N. som en Fortsættelse af de tidligere omtalte Landrygge i det mellemevropæiske Lavland (se p. 9 og 296) og danne en bestemt Vandskelslinje mellem Kattegat og Vesterhav; men Bakkedragene er dog her væsentlig lejrede i den østlige og mellemste Del. Paa Grund af Landets ringe Udstrækning og de uregelmæssige Højdeforhold er Vandløbene kun smaa; det længste, Gudenaa, er c. 160 km, og den er endda stor i Forhold til de andre; som Samfærdselsmidler har de saa godt som

ingen Betydning. Paa Søer er Landet, navnlig Sjælland og Jylland, rigt, men ogsaa de er meget smaa, den største, Arresø, er kun c. 40 km².

Naar saaledes Danmark i de store Træk ikke kan siges at frembyde særlig Interesse med Hensyn til Terrænforholdene, gælder til Dels det samme om de geologiske Forhold; thi Landet har ikke været udsat for store Jordomvæltninger, Hævninger og Sænkninger, Lagene ligger med ganske faa Undtagelser rolige og vandrette, som de er blevne aflejrede af Havet. Danmark er geologisk set et af de yngste Lande, idet Overfladen for den allerstørste Del bestaar af Dannelser fra Kvartærtiden, og Undergrunden, paa hvilken Landet hviler, gaar kun tilbage til den sidste Del af Kridtperioden. Ligesom i det øvrige mellemevropæiske Lavland dannes Underlaget af Kridtformationen, og det er næsten overalt dækket af yngre Aflejringer af løsere Lag, der skyldes Istiden, og som bestaar af Ler og Sand blandet med større og mindre, ofte afrundede Sten, den saakaldte Glacialdannelse (tidligere kaldt Rullestensdannelsen); kun enkelte Steder, ved Kysterne eller ved de dybe Indskæringer, Vandløbene har dannet i Bakkerne, træder Underlaget for Dagen.

Stevns Klint.

Underlaget dannes af Skrivekridt, nyere Kridt og Lag fra Tertiærtiden. Den ældste Dannelse, Skrivekridtet, en porøs, hvid Stenart (saa løs i sin Sammenhæng, at det smitter af, deraf dets Navn), danner den væsentligste Del af Underlaget og er saa at sige Grundvolden for hele Landet; det er sikkert dannet paa Bunden af et dybt, aabent Hav, som strakte sig ud over store Dele af de Danmark omgivende Lande, og er først ved senere Hævninger kommet til at ligge, som det nu gør. Dette Lag af Skrivekridt, hvori der er aflejret parallelle Lag af mørk Flint, ligger lavt, nogle Steder endog under Havets Niveau, men ikke helt vandret, saa at det pletvis kommer frem paa Overfladen, navnlig i et Bælte fra SØ. til NV., i Møens Klint, Stevns Klint og i Jylland i Randers-, Hobro- og Aalborgegnen, i det nordøstlige Salling, paa Mors, ved Svinkløv og Hanstholmen og fl. St. For det meste er Lagene roligt aflejrede, kun ved Møens Klint er de brudte og væltede mellem hverandre ved Forskydninger og Sammenpresninger. Hvor Skrivekridtet ligger særlig lavt, er det som Regel overdækket af nyere Kridt som Limsten,

Saltholmskalk, Blegekridt og Fakse- eller Koralkalk, der ligeledes mange Steder er blottet, saaledes i den øvre Del af Stevns Klint, hvor Limstenen (eller „Kridtstenen", anvendt som Byggemateriale) danner mægtige, indtil 20 m tykke Lag over Skrivekridtet, men ogsaa andre Steder forekommer Limsten, som ved Bolbjærg; Saltholmskalken findes bl. a. ved Kjøbenhavn og Grenaa, Blegekridtet, en løs, gullig Kalksten, ved Mønsted, Daubjærg, Thisted o. a. St., Koralkalken især ved Fakse. Hvor ogsaa disse yngre Kridtlag ligger lavt, er de overdækkede af Lag fra Tertiærtiden, som ogsaa pletvis viser sig ved Overfladen i Klinter, Skrænter og Fordybninger. De bestaar mest af Kalk, Mergel, Ler og Sand, men skiller sig baade i Udseende og hele Beskaffenheden meget fra de nedenfor omtalte Overfladedannelser. Ældst blandt disse Lag er Mergelen, saaledes som den forekommer ved Kjøgeaa, i Kjertemindeklint og flere Steder; langt mere udbredt er det plastiske Ler, en ren Lerart, der i tør Tilstand er haard, men i vaad Tilstand bliver blød og sejg, saa at den ikke kan pløjes; den fremtræder især i Klinter, som ved Refsnæs, Lille Bælt, Hobro og paa Mors; ogsaa maa nævnes Moleret, en hvid Kiseljordart, der især forekommer ved Klinter ved Limfjorden, og som indeholder de eneste Spor af vulkansk Virksomhed (Aske) her i Landet; endelig nævnes som de yngste Lag fra Tertiærtiden de betydelige Lag af Glimmerler og Glimmersand i det vestlige og sydvestlige Jylland, som indeholder Lag af Brunkul (hvorfor disse Lag ofte er kaldt „Brunkulformationen"), navnlig i Silkeborgegnen, men her i Landet er disse Brunkul dog uden Betydning paa Grund af deres ringe Brændselsværdi, medens Glimmerleret godt egner sig til Teglværksbrug og tidligere anvendtes til Jydepottetilvirkningen.

Over alle disse præglaciale Dannelser er der i en Tykkelse af indtil 150 m og derover lejret løsere, af Ler, Sand og Grus bestaaende Jordlag, der skyldes Kvartærtiden (Diluvialdannelser), og som danner alt det Land, der rager op over Havet. De er opstaaede ved den sønderdelende og afslibende Virksomhed i Istiderne, som fra den skandinaviske Halvø førte Sten- og Grusmasser ned over Landet, ligesom den oppløjede og sønderdelte selve Landets Kridt- og Tertiærdannelser; medens Istiden i sin første Periode førte store Dele af disse Kridt- og Tertiærdannelser videre ned over Mellemevropa, blev de i den senere Istid liggende over Landet og blev bearbejdede og omlejrede af de rige Vandstrømme, indtil de omtrent fik det Leje, de har nu. Istidsdannelserne kan deles i Moræneleret, Morænesandet og Diluvialsandet. Det vigtigste er Moræneleret, det af Bundmorænen aflejrede Ler blandet med Sand og Grus samt mindre og større, ofte afrundede Sten („Rullestensleret"); nogle er endog meget store, den største er *Hesselager-* eller *Dammestenen* i det østlige Fyn, 46 m i Omfang. Moræneleret er især udbredt paa Øerne, i det østlige Jylland S. for Mariagerfjord og omkring den vestlige Del af Limfjorden (Thy, Mors, ved Lemvig o. fl. St.), desuden pletvis mange andre Steder; det er ikke lagdelt, danner for det meste en bølgeformet Overflade og er paa Grund af sin Evne til at holde paa Fugtigheden og sit rige Plantenæringsstof særdeles frugtbart, ligesom det er særlig gunstigt for Bøgen. I det ligeledes ikke lagdelte Morænesand og Morænegrus („Rullestenssandet") er det det med Sten og Grus blandede Sand, som er det overvejende; det findes pletvis paa Øerne som i Nordsjælland og i Hornsherred, i det nordlige og vestlige Fyn mellem Middelfart og Assens samt mod SV. i de „fynske Alper", men mest i Jylland i en stor Del af Vendsyssel, paa Djursland og i Midten af Halvøen fra Limfjorden til Sydgrænsen, strækkende sig i et bredt Bælte V. for Moræneleret, dernæst ogsaa i større Partier i det vestlige Jylland. Morænesandet blandet med Moræneler danner oftest en stærkt kuperet Overflade som i det østlige og mellemste Jylland, hvor de store Bakkedrag skylder Istidens Endemoræne deres Oprindelse. Moræne-

sandet er langtfra saa frugtbart som Moræneleret, men det lader sig godt dyrke, og navnlig i den senere Tid har man med Held søgt at forvandle de lyngklædte Bakkeheder til Agerland; det forkrøblede Egekrat, „Egepurrer", som findes her, viser, at de i fordums Tid har været skovklædte. Endelig er der det helt lagdelte Diluvialsand eller Hedesand, som danner Overfladen i udstrakte Egne af Jylland, fremfor alt paa Hedesletterne V. for de store Bakkeheder; det er Smelteaflejringer og stammer fra Istidens Slutning, da talrige Vandløb strømmede gennem Endemorænens Gletscherporte mod V. og bredte de uhyre Sandmasser ud over Landet og dannede

Hesselagerstenen.

de aldeles flade Sletter, over hvilke kun de saakaldte Bakkeøer rager frem som Rester af tidligere Aflejringer. Ogsaa de saakaldte Aase, smalle, langstrakte Sandvolde, som Kjøge Aas mellem Kjøge og Ringsted og Mogenstrup Aas eller Næstved Aas mellem Næstved og Vordingborg, er vistnok dannede af Smeltevandsfloderne under Isen eller lige i Gletscherportene. At de af Diluvialsandet dannede jydske Heder er ufrugtbare, skyldes for øvrigt en af Nutidsdannelserne, som omtales nedenfor.

Ogsaa efter Istiden er nemlig Landet undergaaet store Forandringer i den geologiske Nutid. Til disse Nutidsdannelser (Alluvialdannelser), som fortsættes endnu i vor Tid, hører Moserne, Klitterne, Marsken og Aldannelsen. Moserne, der antages i det hele at dække et Areal af c. 1400 km², og som har stor Betydning for Landet ved det vigtige Brændselsmateriale Tørven, deles i Skov-, Kær- og Lyngmoser (se I p. 57). De første, der navnlig forekommer i de bakkede Dele af Diluvialsandet som i Nordsjælland, er opstaaede af Skovsøer, saaledes at Tørven her, foruden af Græsser, Mos og Vandplanter, ogsaa er dannet af Træer; det er dem, man særlig skylder Oplysning om Landets tidligere Flora; i Kær- (eller Eng-) moserne, som Holmegaards Mose og Aamosen, er Tørven især dannet af Græsser, Halvgræsser og Siv; Lyngmoserne er dannede i Fordybninger i skovløse Egne eller over Kær- og Skovmoser; i det sidste Tilfælde højnes de paa Midten og dækkes med Lyngplanter (Højmoser), saaledes den store og lille Vildmose. Klitdannelse foregaar navnlig langs Jyllands Vestkyst ved det af Bølgerne opkastede Sand, som efter at det er

blevet tørt, af Vinden ophobes i uregelmæssige Banker og stadig er tilbøjelig til at rykke længere og længere ind i Landet; Klitter findes desuden paa Læsø, Anholt og ved Tisvilde i Nordsjælland. Deres store Udbredelse i Jylland stammer fra det 16. og 17. Aarhundrede, da Sandflugten rigtigt tog fat; ved den af Staten vedligeholdte Plantning af Klittag, Marehalm og Graaris søger man at standse Sandflugten. Klitarealet sættes til c. 550 km², medens Hederne med mellemliggende højere Partier, Bakkeøerne, indtager henved 10 Gange saa stort et Areal. Marskdannelse, om hvilket der er talt andetsteds, findes kun i det sydvestlige Jylland ved Ringkjøbingfjord og ved Ribe. Endelig er der Aldannelsen, som særlig skyldes kemiske Kræfter, og som opstaar under Hedesandet ved Forbindelsen mellem det jærnholdige Sand og den ved de hensmuldrende Planter (Lyngskjoldet, Moren) dannede Humussyre; den bestaar af Sand eller Sten (Sandal, Stenal), som er sammenkittet ved Jærnilte; den gør Jordbunden helt ufrugtbar, da Planternes Rødder ikke kan trænge gennem den, kun Lyngen, hvis Rødder kryber langs Jorden, kan trives; hvor Jærnet findes i større Mængder, danner sig den saakaldte Jærnal eller Myremalm; den er aldeles ubehandlelig, men findes kun pletvis i Lavningerne, tidligere har den været brugt til Jærnudvinding.

Ved den nærmere Beskrivelse af Højdeforholdene, Vandskelslinjerne, Vandløbene og Søerne behandles først *Øerne* og dernæst *Jylland*, medens *Bornholm* paa Grund af sin fra det øvrige Land afvigende Natur omtales tilsidst. Det maa dog bemærkes, at det ved en saadan Beskrivelse er meget vanskeligt at give et sandt Indtryk af Overfladeforholdene, da de helt igennem er prægede af Istidens Dannelser, hvor de større eller mindre Højder ikke var bestemmende, og de større Dalsænkninger frembragtes af de mægtige Isstrømme og ikke af de smaa Aaer, som nu stilfærdigt risler gennem dem. Landets typiske Landskaber: det stærkt bakkede Morænelandskab, de svagt bølgede Moræneflader og Hedesletterne, de virkelig egentlig Slettelande, er alle udprægede Glacialformationer.

B. **Øerne** deles ved de omgivende Vande i to Grupper, den *sjællandske*, der bestaar af Sjælland, Møen, Falster og Laaland med mindre omliggende Øer, og den *fynske*, som omfatter Fyn, Langeland, Taasinge og Ærø med mindre Øer; thi medens de tre Bælter, der skiller dem indbyrdes samt fra Sverige og Jylland, er temmelig dybe, som det er skildret ovenfor, er Vandene mellem de enkelte Øer i de to Grupper saa lave, at en Hævning paa 2—3 m omtrent vilde sætte alle Øerne i den sjællandske Gruppe i Forbindelse ved Tanger, og en Hævning af samme Størrelse eller lidt mere vilde ligeledes sætte Langeland i Forbindelse med Taasinge og Ærø, og en Hævning paa c. 5 m vilde atter forbinde disse Øer med Fyn.

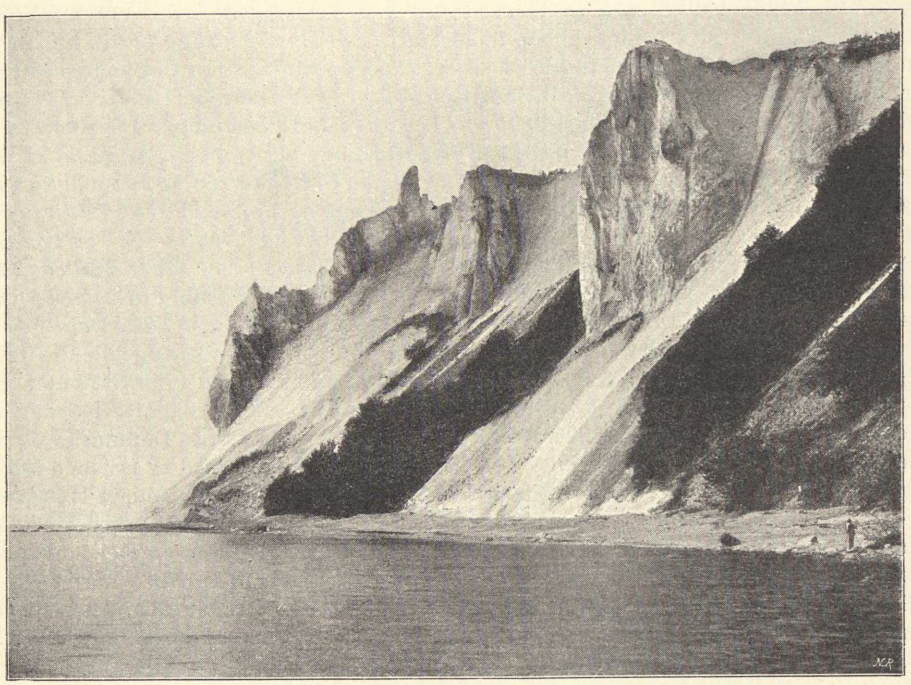
1. I den *sjællandske Gruppe* ligger c. 34,5 % over 28 m. Hovedøen er i Gennemsnit den højeste, her ligger c. 43 % over denne Højde, medens Møen, hvor dog Gruppens højeste Punkter findes, kun har 16 %, og Falster og Laaland er langt lavere; paa den første er kun 3 % over 28 m, og paa Laaland rager kun et enkelt Punkt over 28 m.

Paa *Sjælland*, hvis gennemgaaende bølgeformede Overflade overvejende bestaar af Moræneler, har man for at finde sig til Rette søgt at forfølge fire Vandskelslinjer, som uden at danne sammenhængende Højdedrag udgaar i store Bugtninger og undertiden med næsten umærkelige Hævninger fra Midten af Øen, hvor der findes et c. 5 km langt, nogenlunde sammenhængende Højdedrag mellem Punkterne *Højbjærg*, 85 m, og *Skovbakke*, 113 m, og i hvis Nærhed Sjællands højeste Punkt *Gyldenløves Høj*, 126 m, findes. Det nordvestlige Vandskel gaar herfra mod NV. og V. ud i Refsnæspynten, flere Steder med Bakker paa 70—80 m med bratte Sider og dybe

Indsnit imellem. Det sydvestlige Vandskel har mindre Bakker, kun V. for *Tuel-* og *Sorø Søer* hæver det sig til c. 85 m, hvorpaa det atter bliver lavere og taber sig i *Stigsnæs* S. for Skjelskør. Det nordøstlige Vandskel kan forfølges over *Maglehøj,* 69 m, Ø. for Roskilde op gennem Nordsjælland til Frederiksborgegnen, hvor det i *Skansebakke* hæver sig til 80 m for derfra at fortsættes mod NØ. ud i Kronborgpynten. Endelig kan der forfølges et sydøstligt Vandskel med ringe Højder i Egnen Ø. for Ringsted, indtil det Ø. for Næstved hæver sig i den høje bakbede Egn til Sjællands næsthøjeste Punkt *Kobanke,* 123 m, medens et andet lidt vestligere Punkt *Globanke* eller *Oredrevsbakken* ved Vesteregede naar 117 m; Vandskellet fortsættes lavere mod S. for tilsidst at hæve sig i *Kulsbjærge* til 107 m og ende ved Kallehave. Gaar man ud fra disse Vandskelslinjer, som dog mange Steder er vage og næsten helt udviskede, kan Øen deles i fire Dele, der falder af og har Afløb til de fire Verdenshjørner. Den østlige smalle Skraaning fra Kallehave til Kronborg har sin største Slette mellem Kjøge, Roskilde og Kjøbenhavn; deraf er den frugtbare *Heden* SØ. for Roskilde c. 130 km^2; ogsaa Stevnsherred er temmelig jævnt, højeste Punkt nær ved Klinten er 47 m, selve Klintens højeste Punkt *(Højesti)* er 41 m. Af de smaa Aaer nævnes *Tryggevældeaa* i Stevns og *Kjøgeaa.* N. for Kjøbenhavn træder derimod Bakkerne næsten helt ud til Kysten; her løber *Mølleaa,* der danner Afløbet for en Del af de smaa nordsjællandske Søer som *Furesø* (950 ha), *Farum-, Bagsværd-, Lyngby-* og *Gentofte Søer;* nordligere løber *Nivaa.* Den nordlige Skraaning er meget uregelmæssig paa Grund af den indtrængende Isefjord. Mod NØ. ved Sundet og Kattegat er Landet stærkt bakket med høje Skrænter ved Kysten (*Odinshøj,* 42 m, *Nakkehoved*), og Vandløbene samler sig ofte i Søer som *Gurre-* og *Esrom Sø* (1740 ha). Til Isefjordsbæknet selv maa regnes Danmarks største Indsø *Arresø,* godt 40 km^2. Egnen S. for Søen langs Roskilde Fjord er lav med Moser og smaa Vandløb *(Værebroaa),* medens den S. for Fjorden og op gennem Hornsherred er bakket (*Julianehøj,* 70 m); V. for Holbæk bliver Egnen atter lav med Moser og Engdrag *(Tudseaa),* men V. for Isefjorden ud i Odsherred ligger en Del langagtige Bakker (en Endemoræne), i hvilke *Vejrhøj* ved Indgangen til Halvøen hæver sig til 121 m. Den vestlige Skraaning, der naar fra Kalundborg til Stigsnæs, har sit vigtigste Vandløb i Sjællands næststørste Aa *Hallebyaa* eller *Aamoseaa* (c. 25 km), som kommer fra Øens høje Midtparti, løber mod V. gennem den store Aamose, modtager Tilløb fra *Skarridsø* (210 ha) og gennemløber *Tissø,* c. 1300 ha, før den falder ud i Store Bælt. Sydligere løber *Næsbyaa,* som opstaar af *Tude-* og *Vorgodaa,* hvilke skilles ved større Bakkedrag Ø. for Slagelse (*Æterbjærg,* 97 m). Den sydlige Skraaning, der falder af til Vordingborgbugten, har sit Hovedvandløb i den c. 82 km lange *Susaa (Næsbyaa),* hvis bugtede Løb er særlig karakteristisk for de indviklede Højdeforhold; den udspringer i Fakseherred i Højdepartiet Ø. for Næstved, løber først mod NV. og optager Vandet fra flere smaa Søer som *Tuel-* og *Sorø Søer,* hvorpaa den drejer mod SV. og SØ. gennem *Tjustrup-* og *Bavelse Søer* (tils. c. 1100 ha) og løber forbi Næstved ud i Vordingborgbugten ved Karrebæksminde.

Paa Laaland og Falster ligger det mest af Skrivekridt bestaaende Underlag under Havfladen. *Laaland,* den fladeste af de to Øer, deles ved en Sænkning, der som et Sund gaar fra Sakskjøbingfjord mod SØ. til Guldborgsund, i to meget ulige store Dele, hvoraf den vestligste og største er den saakaldte *vestlaalandske Slette,* hvis eneste fremragende Punkt er *Bavnehøj* ved Nordkysten, 29,$_5$ m; i øvrigt har den og den lille østlige Del, *Guldborgland,* samme flade Karakter med smaa Vandløb til alle Sider; det største er *Halsted Aa,* der falder ud i Nakskovfjord; den største Sø er *Maribo-* med *Røgbølle Sø,* tils. c. 1100 ha. Paa *Falster* ligger det c. 24 m høje Knudepunkt for de tre, mod S., Ø. og NV. forløbende Vandskelslinjer omtrent i Midten af

Øen NØ. for Nykjøbing; mod NV. ved Kysten af den udtørrede Vaalsevig ligger Øens højeste Punkt, *Bavnehøj*, 43,5 m. *Møen* har i sin store vestlige, af Moræneleret dækkede Del den samme Karakter som Laaland og Falster; et enkelt Punkt, *Præstebjærg*, hæver sig til 47 m. Anderledes er det med den lille østlige Del *Høje-Møen*, der ved en fra S. til N. gaaende Sænkning skilles fra det øvrige af Øen. Her ligger den sjællandske Gruppes højeste Punkter *Kongsbjærg*, 135 m, og *Aborrebjærg*, 143 m, noget inden for Kysten, medens de naturskønne, af dybe Kløfter („Fald") afbrudte Kridtklinter,

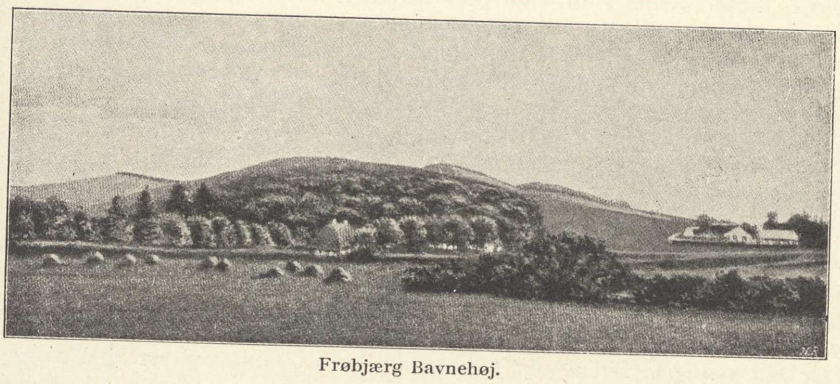
Møens Klint.

der strækker sig c. 8 km langs Kysten, er noget lavere; *Hylleda!sklint*, 128 m, er den højeste, af de andre fremhæves den omtrent ligesaa høje *Dronningestolen* og *Sommerspiret*, 108 m.

2. Den *fynske* Gruppe er i Gennemsnit noget højere end den sjællandske, idet c. 48 % naar over 28 m.

Paa *Fyn*, der ligesom Sjælland overvejende dækkes af det bakkede Moræneler, har man ogsaa forsøgt at forfølge fire Vandskelslinjer, men her ligger Knudepunktet ikke i Midten, men nær ved Sydkysten, saa at den nordlige og vestlige Skraaning indtager den største Del af Øen, og Højdedragene, hvorfra Vandskellene udgaar, har en langt større Udstrækning end paa Sjælland. Disse Højdedrag gaar fra et Punkt SØ. for Kværndrup til *Lerbjærg*, 126 m, NØ. for Faaborg. Fra dette sidste Punkt kan man mod SV. følge det lave og korte sydvestlige Vandskel ud paa *Horneland*, medens det nordvestlige gaar over *Trebjærg*, 128 m, og *Sandbjærg*, 111 m, en Strækning, som man „for Skæmt" har kaldt de „fynske Alper", og som ender i *Dyret*, 123 m; videre fortsættes Vandskellet mod N. over Øens højeste Punkt, *Frøbjærg Bavnehøj*, 131 m, for derfra i Bugtninger først mod Ø., derpaa mod NV. over

Vissenbjærg, hvor Øens næsthøjeste Punkt, 129 m, findes, at fortsættes ud til Strib. Fra Højdedraget SØ. for Kværndrup følges det korte sydøstlige Vandskel med aftagende Højder ned til *Skaarupøre,* medens det nordøstlige gaar mod N. over temmelig jævne Banker som *Grønbakke,* 120 m, hvorefter det bliver lavere, indtil det atter hæver sig mellem Odense- og Kjertemindefjord i *Munkebo Bakker,* som i *Loddenhøj* naar 58,5 m, og forgrener sig i det bakkede *Hindsholmen.* Den nordlige Del af den østlige Skraaning ned til Store Bælt er temmelig lav og jævn, men S. for Nyborg og *Vindingeaa* bliver Egnen høj og stærkt bakket omkring *Ørbæk-* og *Kongshøjaa* samt de andre smaa Aaer, der snor sig mellem Bakkerne og har forholdsvis dybe Lejer. Den sydlige Skraaning fra Skaarupøre til Horneland har et stærkt bakket Terræn baade i Egnen om Svendborg og vestligere mellem *Ollerupaa (Syltenadeaa)* og *Højerupaa (Hundstrupaa).* Den vestlige Skraaning fra Horneland til Strib deles ved Bakkedrag i flere Bækner, saaledes mod S. Bæknet om *Haarbyaa,* der

Frøbjærg Bavnehøj.

begrænses mod N. af de Banker, hvor *Møllebjærg,* 102 m, og *Øksnebjærg,* 85 m (egentlig kun dyrkede Marker, der naar denne Højde), Ø. for Assens, ligger; nordligere er Bæknet om *Brendeaa.* Den nordlige og dybeste Skraaning har sit Hovedvandløb i den c. 53 km lange *Odenseaa,* som kommer fra *Arreskovsø* (c. 670 ha), 33 m o. H., kort efter optager sit største Tilløb *Haagerupaa* og løber med nordlig Hovedretning gennem Odense ud i Odensefjord. Denne nordlige Skraaning er mod S. temmelig bakket, men bliver fladere mod N., indtil den om Odensefjord bliver næsten helt jævn i Moræneladen *Sletten;* mod NV. nærmer Bakkerne sig langt mere Nordkysten uden dog helt at naa den; ogsaa her er Kystlandet jævnt.

Af de mindre Øer, der hører til Gruppen og alle er dækkede af frugtbart Moræneler, er *Langeland* gennemgaaende flad; det højeste Punkt er *Skøvlebjærg,* 46 m, mod S. Ligeledes er de fleste Smaaøer mellem Langeland, Ærø og Taasinge flade, medens *Drejø, Avernakø, Lyø* og *Turø* er stærkt bakkede; *Taasinge* har i sin nordlige Del en betydelig Banke i *Bregninge Kirkebakke,* 74 m, medens den mod S. er flad. *Ærø* er temmelig høj og opfyldt af storformede Bakker, som skraaner stærkt ned mod Kysterne, der for det meste falder brat af med smaa, stejle Skrænter, og mod de meget lave Fordybninger med Moser eller Damme, der findes i det Indre; højeste Punkt er *Synneshøj,* 67,5 m.

Som en Ø for sig maa nævnes *Samsø* i det sydvestlige Kattegat, der ikke kan regnes til nogen af de to Øgrupper, og som ligger lige langt fra Sjælland, Fyn og Jylland. Den fra N. til S. langstrakte Ø er delt i en mindre nordlig, *Nordlandet,* og en større sydlig Del, *Sydlandet,* kun forbundne ved en knap 1 km bred Landtange,

Nordby-Hede, paa hvis Østside den brede *Stavnsfjord* skærer ind. Nordlandet er opfyldt af en Mængde Morænesandbakker med bratte Sider, skilte ved dybe Kløfter; højeste Punkt er *Ballebjærg*, 64 m, hvorimod Sydlandet mest er dækket med Moræneler og har en bølgeformet Overflade; her er *Dyret* 48 m.

C. **Jylland.** Som alt berørt maa man helt opgive den ældre Teori om et sammenhængende Højdedrag, der som en Fortsættelse af den uralsk-baltiske Højderyg skulde gaa gennem hele Halvøen nærmest ved Østkysten og fortsætte sig N. for Limfjorden lige til Skagen, saaledes delende Jylland i en mindre østlig og en større vestlig Del. Hvad der bliver tilbage efter de nye Opmaalinger, er væsentlig kun det, at det østlige og mellemste Jylland er det højeste, medens det vestlige, langt lavere falder jævnt og næsten umærkeligt ned til Vestkysten; og om ogsaa man til Dels kan paavise en væsentlig fra S. til N., rigtignok med store Bugtninger forløbende Vandskelslinje, falder denne i alt Fald ikke sammen med Højdepunkterne, der snarere ligger i en Linje fra SV. til NØ. og strækker sig op mellem Aarhus og Randers over en Række uregelmæssig lejrede Højdebanker eller Plateauer. Højdebankerne er ofte skilte ved forholdsvis betydelige Sænkninger, hvoraf flere tidligere har været Sunde og saaledes har udsondret større og mindre Dele af Landet som Øer, men som senere ved Hævning er blevne tørlagte. Hvad Vandløbene angaar, er de for en stor Del Tværaaer; men det mangler heller ikke paa Længdeaaer, de vigtigste er Gudenaa og Skiveaa; for øvrigt udstraaler smaa Vandløb til alle Sider fra de fleste Banker[1]).

Ved den nærmere Beskrivelse deles Jylland i 1) Hovedpartiet fra Sydgrænsen til en Linje omtrent mellem Sydspidsen af Limfjorden og Randersfjord, et Parti, hvoraf omtrent Halvdelen ligger over 60 m o. H., 2) „Fladerne" V. for dette Parti, 3) Partiet fra Randersfjord mod N. til Limfjorden og endelig 4) Landet N. for Limfjorden, den „nørrejydske Ø".

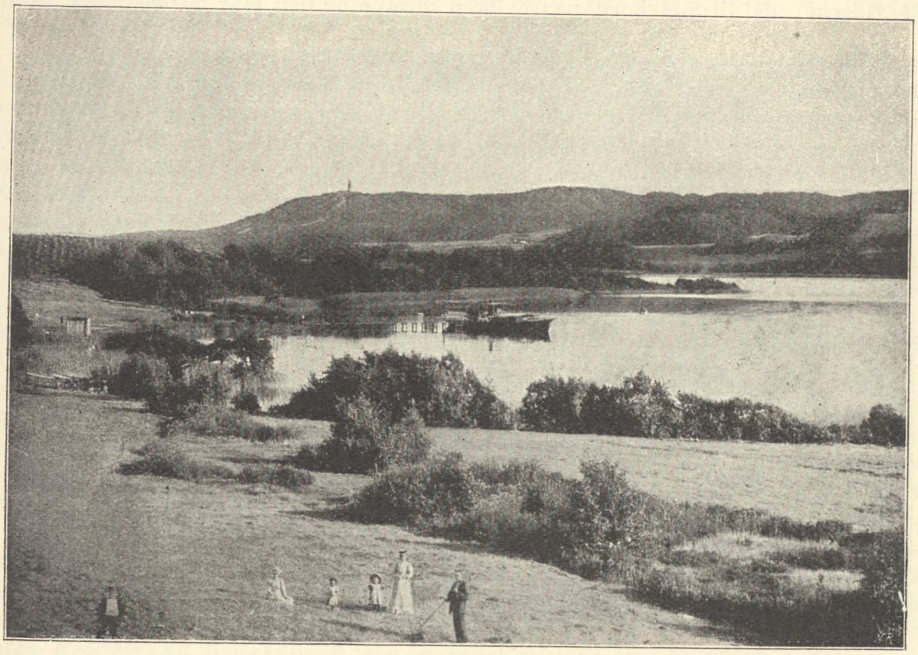
1. Den sydligste Del af Østjylland indtil den Sænkning, hvori den fra *Engelholmsø* kommende *Vejleaa* løber, har kun ringe Højder, de færreste hæver sig over 80 m; *Skamlingsbanke* S. for Kolding er 113 m, S. for den lille *Koldingaa*, der fra N. optager *Vesternebelaa*, ligger *Ulveryg*, 91 m. Nordligere, S. for Vejlefjord og Vejleaa, hæver Partiet sig i flere Højder paa over 100 m, saaledes *Hesselbjærg*, 102 m, og *Møgelhøj*, 108 m. Men først N. for Vejleaasænkningen begynder Jyllands h ø j e s t e P a r t i, der strækker sig fra SV. til NØ. op til Egnen mellem Skanderborg og Silkeborg. Straks N. for Sænkningen ligger betydelige Banker Ø. for det c. 70 m høje Plateau *Randbølhede*, med Højdepunkter som *Møllebjærg*, 147 m, østligere *Jelling*, 118 m, og andre Punkter omkring den dybe, naturskønne *Grejsdal*, der gennemstrømmes af *Grejs Mølleaa*. Nordligere, V. for Horsens, ligger atter flere Højdepunkter, der naar over 125 m, som *Vonge Bavnehøj*, 128 m, og *Tranebjærg*, 138 m, liggende i Hovedvandskellet. Men NØ. for disse og Ø. for Vandskellet kulminerer Partiet med Danmarks største Højder, nemlig *Ejer Bavnehøj*, 172 m, SV. for Skanderborg, og skilt fra dette ved de dybe Lavninger, hvori Himmelbjærgsøerne ligger, *Himmelbjærget*, med Højder paa 162 og 148 m, der længe ansaas for Danmarks højeste Punkt, SØ. for Silkeborg mellem Jul- og Salten Langsø.

Dette Hovedparti mellem Sydgrænsen og Silkeborg-Skanderborg fortsættes med betydelige Højder langt ud mod Østkysten; saaledes hæver sig mellem Vejle- og Horsensfjord *Troldemosebakke*, 120 m, og *Bjærgelide*, 121 m, medens Horsensfjords Kyster selv dog er lave i Modsætning til Vejlefjords. I Horsensfjord løber *Hansted-*

[1]) Se Ed. Erslev, Jylland, „Er den jyske Højderyg til?". Den Hovedvandskelslinje med Bugtninger, Forgreninger og selvstændige Sidevandskel, som, i Overensstemmelse med tidligere Forfattere, paavises i Falbe Hansen og Scharling, Danmarks Statistik I, godtgør intet eller rettere sagt den bekræfter netop, at Læren om Højderyggen maa opgives.

og *Bygholmaa*. N. for Fjorden er der atter store Højder, saaledes *Ørnekol*, 130 m, og i Egnen S. og N. for Aarhus træder Højderne helt ud til Kysterne; *Jelshøj* S. for Aarhus er 128 m. Derimod er Egnen sydligere, S. for *Odderaa*, flad, ligesom der ogsaa V. for Aarhus ligger en Lavning, hvori *Lyngbygaardaa* fra N. og den fra *Solbjærgsø* kommende c. 32 km lange *Aarhusaa* forener sig i *Brabrandsø*.

Det nys skildrede Højdeparti fortsættes fra Silkeborg-Skanderborgegnen mod NØ. op ad til Randers; her nævnes *Sorring Loddenhøj*, 148 m, Ø. for Silkeborg, og nordligere, S. for Gudenaa, *Dejehøj*, 108 m, og *Lysned*, 131 m. Ogsaa dette Parti fort-

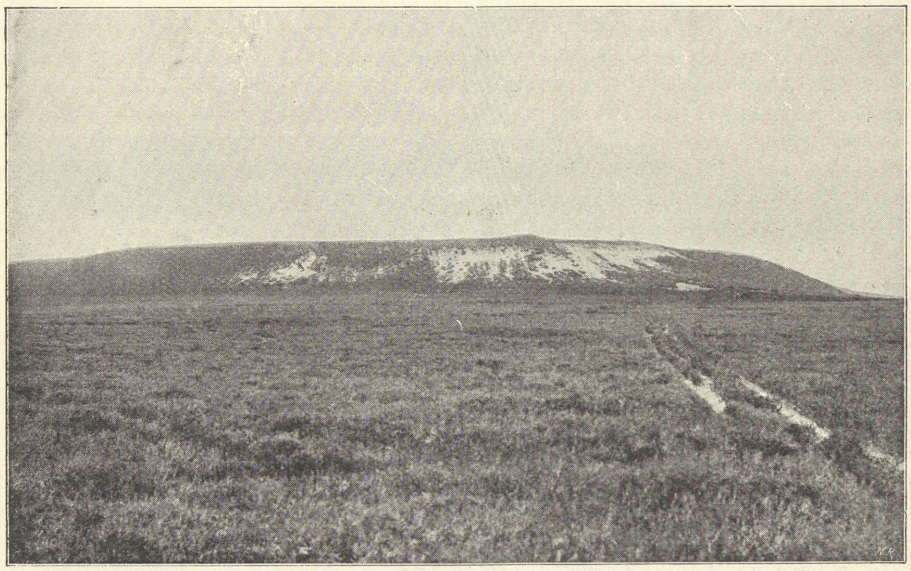
Himmelbjærget.

sættes langt mod Ø. med Banker, som skilles ved Sænkninger, der gennemstrømmes af Aaer som *Lille-* og *Allingaa*. Navnlig omkring Kaløvig findes Højder paa over 100 m som *Kampehøj*, 117 m, *Trehøje*, 103 m, og *Kalø Bavnehøj*, 102 m, og ude paa Mols *Agribjærge*, 137 m, samt mod S. paa Helgenæs *Ellemandsbjærg*, 99,5 m, medens den nordlige Del af Djursland er meget lavere og skilles fra Mols ved en Sænkning, hvori den nu udtørrede Sø *Kolindsund* med det korte Afløb *Grenaa* til Kattegat findes, og som mod V. naar op til Randersfjord. Mod SØ. ved Kysten ligger det fremspringende Punkt *Jærnhatten*, 48 m.

Ved Gudenaalavningen adskilles fra de tidligere skildrede Højdepartier et andet, der gaar mod N. over Viborg til Limfjorden og begrænses mod N. af den Sænkning, hvori *Skalsaa* løber. Partiet er en Del lavere end de sydligere, kun mod S. hæver nogle Punkter sig til c. 100 m, som *Brunbjærg* og *Rishøj*, 105 m, paa Alhede og Graahede. N. for Viborg findes kun enkelte Punkter paa over 60 m, som ved Taphede Ø. for Viborg og *Galgehøj*, 68 m, ved Hjarbækfjord. Partiet gennemskæres af den Lavning mellem Viborg og Randersfjord, i hvilken *Nørreaa* flyder; ved Viborg er den

knap 4 m o. H., og længere Ø. paa er den saa lav, at den ofte oversvømmes ved Højvande i Randersfjord.

Den største Sænkning i denne Del af Jylland er dog *Gudenaalavningen,* Danmarks største Dal; ved Silkeborg er den kun noget over 18, ved Randers ikke 1 m over Havet. Den gennemstrømmes af *Gudenaa,* Landets største og mest udviklede Vandløb, idet man tydeligt kan skelne et Øvre-, Mellem- og Nedreløb. Den er c. 160 km lang og har et c. 2860 km² stort Opland. Gudenaa udspringer c. 22 km NV. for Vejle 63 m o. H., hvorefter den løber mod NØ. og N. ind i *Mossø,* c. 22 m o. H., hvor Øvreløbet ender. Mellemløbet foregaar meget bugtet gennem en Række Søer (Himmelbjærgsøerne) ned til Silkeborg, paa hvilken Strækning den faar talrige Tilløb fra de

Del af Skodbjærg Bakker ved Herning.

smaa Sidesøer; af Søerne nævnes først paa hver Side af Mossø *Skanderborg-* og *Salten Langsø,* hvis Tilløb er *Saltenaa,* dernæst *Guden-, Ryemølle-, Birk-, Knud-, Ravn-, Jul-, Borre-, Thor-, Bras-* og *Silkeborg Langsø;* de største er Mossø (c. 1690 ha), Skanderborgsø (920 ha) og Julsø (560 ha), tilsammen er de c. 4850 ha. Ved Udtrædelsen af Silkeborg Langsø begynder Nedreløbet; Gudenaa optager her *Linaa* fra Ø. og snart efter *Gjernaa* fra NØ. og er nu 25—30 m bred med en Dybde af c. 1 m; hvorefter den løber mod N. og i en Bue mod V. og NØ., optagende fra SØ. *Lilleaa* og fra V. *Alling-* og *Tangeaa,* indtil den ved Optagelsen af *Nørreaa* har en ret anselig Vandmængde med 45—60 m Bredde og indtil 6 m Dybde. Den slaar nu ind i østlig Retning forbi *Randers* og falder ud i Randersfjord, der først begynder ved *Grundfjord.*

2. Det skildrede Højdeparti mellem Sydgrænsen og Limfjorden sænker sig jævnt ned mod V., medens dog mange Steder Overgangen fra Bankerne til F l a d e r n e kan være brat nok, og dette i Forbindelse med, at Affaldet forløber i en temmelig regelmæssig Linje, har ganske naturligt frembragt Forestillingen om den jydske Højderyg. De jævne og mod V. næsten umærkeligt hældende Flader er dog langtfra saa jævne, som man tidligere antog; mange Steder afbrydes de af større

og mindre Banker, Bakkeøer, fra hvilke der er en vid Udsigt over de jævne Partier. De betydeligste af disse Bakkeøer, der ligger temmelig nær ved Vestkysten, er fra S. til N. *Hejnsvig-Hjerting Bakkeø,* henved 1100 km² (højeste Punkt *Skovbanke,* 101 m) mellem Konge- og Vardeaa, *Varde-Aadum Bakkeø,* c. 1100 km², mellem Varde- og Skjernaa, hvorpaa følger efter den c. 800 km² store *Sønder-Omme Flade* og den halvt saa store *Paarup-Brande Flade* den største af Bakkeøerne, *Skovbjærg-Bakkeø,* c. 1900 km², mellem Skjern- og Holstebroaa, med Højdepunkter som *Mombjærge,* 95 m, SV. for Herning og mod NV. *Tihøje,* 111 m; Ø. for den sidste Bakkeø ligger den c. 650 km² store *Karupflade.* Endnu N. for Holstebro ligger nogle mindre Bakkeøer med Højder som *Ryde Bavnehøj,* 90 m, og *Sir-Lyngbjærg,* 70 m.

Vandløbene, der gennemstrømmer disse Flader, har selvfølgeligt et ringe Fald og et langt roligere Løb end de smaa Aaer, der bugter sig mellem Bankerne ud til Østkysten. De fleste er Tværaaer, der faar deres Tilløb fra Bakkeøerne. Kun den vestlige Del af Bæknet om den sydligste Aa, *Ribe-* eller *Nibsaa,* c. 67 km lang, hører til Danmark. Den omtrent ligesaa lange *Kongeaa (Skodborgaa)* udspringer SØ. for Kolding og danner paa en Strækning af c. 27 km Rigets Sydgrænse; dens vigtigste Tilløb er den fra N. kommende *Vejenaa.* Nordligere udmunder den c. 38 km lange *Sneum-* med *Holstedaa.* Den c. 100 km lange *Vardeaa* udspringer som *Grindstedaa* paa Randbølhede og løber først mod V. og derpaa mod SV., optagende flere Tilløb i venstre Bred som *Ansager-, Holm-* og *Alslevaa,* hvorefter den løber forbi Varde ud i Hjertingbugten; dens Opland er c. 1070 km². Nordligere danner den lille *Henneaa* Afløbet for den nu til Dels udtørrede *Filsø,* medens *Lydumaa* løber ud i Ringkjøbingfjords Sydkyst. Den c. 94 km lange *Skjernaa,* der næst Gudenaa har det største Opland af alle danske Aaer, c. 2450 km², udspringer nær ved Gudenaas Kilder og løber mod NV. gennem *Rørbæk-* og *Koldsø;* paa dens videre Løb i nordvestlig Hovedretning til Ringkjøbingfjord modtager den flere Tilløb, hvoriblandt *Vorgodaa* fra N. i højre Bred og *Ommeaa* i venstre Bred; ved Udløbet deler den sig i flere Arme og danner et c. 35 km² stort Delta; da Fjorden ikke er i Stand til at skaffe Afløb for dens Vandmængde, har man i den sidste Tid søgt at regulere Deltaet. N. for Ringkjøbing løber flere mindre Aaer, deriblandt *Hoveraa,* som kommer fra Skovbjærg Bakkeø og søger ud til Stadilfjord. Den c. 105 km lange *Storaa* eller *Holstebroaa,* hvis Opland dog er langt mindre end Skjernaas, omtrent som Vardeaas (c. 1020 km²), udspringer paa den samme Bakkeø Ø. for Herning og løber først mod NV. og N., hvorpaa den drejer mod V. forbi Holstebro og falder ud i Nissumfjord; den har ogsaa Deltadannelse, men langt ringere end Skjernaa. N. for Storaaens Bækken falder Landet hovedsagelig af mod N. til Limfjorden. Her løber den ret betydelige Længdeaa *Skive-* eller *Karupaa,* c. 78 km, der opstaar paa Alheden af *Bording-* og *Skyggeaa* og gennemløber den indtil 6 km brede, af Fortidens Isstrømme dannede Karupdal, der har terrasseformede Sider; noget før Udløbet forbi Skive modtager den fra V. Tilløb fra *Stubbergaard-* og *Flyndersø.* Landet N. for Skive, *Salling,* er et i det hele jævnt Plateau paa noget over 30 m, gennemfuret ligesom det øvrige Land af Lavninger. Ø. for Skiveaa løber fra S. ud i Hjarbækfjord de smaa Vandløb *Jordbro-* og *Fiskbækaa* og fra Ø. den omtalte *Skalsaa,* c. 58 km, der kommer fra *Fussingsø* V. for Randers, modtager flere Biaaer fra NV., faar Tilløb fra *Glenstrup-* og *Tjele Langsø* og slaar derpaa ind i vestlig Hovedretning.

3. I de jydske Højdepartier N. for Randersfjord og Skalsaa indtil Limfjorden, et uregelmæssig bakket Morænelandskab, kan man skelne mellem den mindre Del, mellem Randers- og Mariagerfjord, og den større N. for Skalsaas Tværdal, som ved

Lavningen om den lille *Onsildaa* staar i Forbindelse med Mariagerfjord. — Det første Parti har sine betydeligste Højder i Midten, saaledes *Hald Kirkebakke,* 89 m, og *Hohøj* ved Mariager, 111 m.

Mod V. fortsættes Højderne helt hen til Skalsaas Dal, medens Partiet falder af mod Ø. til det helt lave Kystland. Smaa Vandløb strømmer til alle Sider, saaledes mod V. *Kastbjærgaa* til Mariagerfjord, mod Ø. *Tvedeaa* til Randersfjord, mod SV. flere Biaaer til Skalsaa som *Kaatbækaa.* — I det nordlige Parti, *Himmerland,* ligger ogsaa de højeste Punkter i Midten, saaledes *Tinghøje,* 112 m, *Rold Bavnehøj,* 114 m, og *Frenderup Nihøje,* 102 m; ligesom i Mariagerpartiet er Plateauer paa c. 100 m mere fremherskende end mod S. Ogsaa her løber Aaerne til alle Sider, uden at der er Tale om et Hovedvandskel, saaledes den c. 53 km lange *Simested-* eller *Laastrupaa* mod SV. til Hjarbækfjord, *Lerkenfeld-* og *Trendaa* mod V. til Limfjorden, *Binderup-, Vester-* og *Østeraa* samt den c. 48 km lange *Lindenborgaa* mod N. til Limfjorden, og *Villestrupaa* mod S. til Mariagerfjord. Mod Ø. skraaner Partiet ned til den flade Egn ved Kattegat, hvor den *lille Vildmose,* c. 55 km², ligger; mod V. fortsættes de lave Banker derimod flere Steder ud til Limfjorden.

4. Landet N. for Limfjorden eller den *nørrejydske Ø har* samme Natur som det øvrige Jylland, et udpræget Morænelandskab, hvor de uregelmæssigt lejrede Bakker skilles ved Lavninger, som tidligere har været Havarme og delt Landet i Øer som Vendsyssel, Thyland og Thyholm for kun at nævne de største, thi saa godt som alle Bakkeørne har i sin Tid været selvstændige Øer. Den nørrejydske Ø deles i Vendsyssel, Thyland og Thyholm.

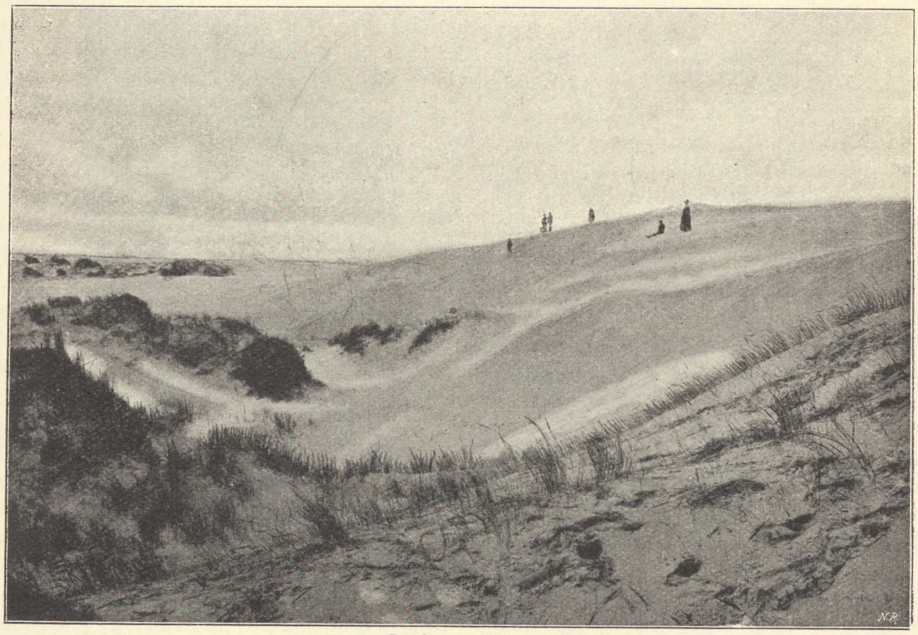
I *Vendsyssel* hæver sig straks N. for Aalborg nogle lave Bakker (*Skansebakke,* 52 m), og nordligere ligger *Hammer Bakker* (indtil 88 m), som mod V. falder af til den *store Vildmose,* c. 69 km², mod SØ. til lave Eng- og Skovstrækninger ved Limfjorden. N. for Hammer Bakker begynder det egentlige *Højvendsyssel,* som straks SV. for Sæby i *Allerup Bakker* eller *Jydske Aas* naar til 136 m i Vendsyssels højeste Punkt *Knøsen;* baade den og *Storstens Bakke,* 109 m., ligger i Hovedvandskelslinjen; mod N. naar Højvendsyssel til en Linje mellem Hirshals, Hjørring og Frederikshavn; her ligger *Tolne Bakker* med *Boelhøj,* 84 m; mod Ø. naar Højdepartiet temmelig nær ud til Kattegatkysten, navnlig i Egnen om Frederikshavn (*Flade Kirkebakke,* 122 m); mod V., hvor *Tornby Bjærg,* 87 m, ligger, og mod N. falder Partiet af til lavere, til Dels med Mose- og Kærstrækninger opfyldte Egne helt op til Skagen, hvis Rande dannes af Klitterne, hvoraf den største er *Studeli Mile* (i *Raabjærg Miler*), der har en Længde af over 900 m og en Højde af indtil 41 m og er Landets eneste betydelige Vandreklit. Fra Højvendsyssel flyder Aaer i alle Retninger, saaledes den c. 60 km lange *Ryaa,* der kommer fra Allerup Bakker og løber N. og V. om den store Vildmose ud i Limfjorden, *Aastrup-* eller *Liveraa* mod NV., den c. 52 km lange *Uggerbyaa* mod N. samt *Sæby-, Vors-* og *Gjeraa* mod Ø. til Kattegat.

Hanherrederne, der danner Forbindelsen mellem Vendsyssel og Thyland, og som mellem de nu til Dels inddæmmede Vige *Bygholm Vejle* og *Vesløs Vejle* paa den ene og Bolbjærg paa den anden Side tidligere indsnævredes til en ganske smal Tange, har væsentlig det samme Præg som Vendsyssel med Bakkeøer, Lavninger og Klitter langs Havet; ligesom i Vendsyssel er der et højt Midtparti med *Lerup Bavnehøj,* 82 m, og *Hingelbjærg* (*Nordbjærg,* 83 m); mod Ø. sænker Landet sig i Østerhanherred; Klitrækken, som især i Vesterhanherred har en betydelig Bredde, afbrydes flere Steder af Kridtklinter som *Svinkløv* og det p. 547 nævnte *Bolbjærg.*

Thyland, der er en Del forskellig fra Vendsyssel, et bølgeformet Morænelandskab, mest dækket af Ler, er i sin nordlige Del et Kalkplateau (*Hjærtebjærg,* 67 m),

som mod NV. gaar ud til Kysten og afbryder Klitrækken; det midterste er bølgeformet uden betydeligere Højder, hvorimod der mod S. findes nogle store Banker, hvis højeste Punkt er *Ashøj,* 83 m. Den sydlige Halvø *Thyholm* er temmelig lavtliggende og jævn. Af de mange smaa Søer i Thy nævnes *Vestervandet, Sperring-, Ove-* og *Fladsø.*

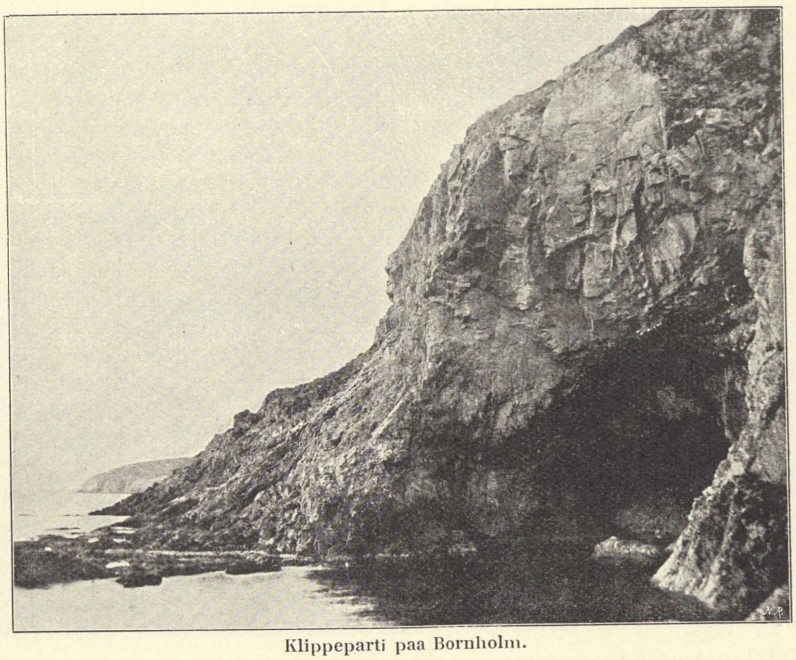
Af Øerne i Limfjorden danner *Mors* et temmelig højtliggende og jævnt Plateau, dækket med Moræneler, højeste Punkt er *Salgjershøj,* 89 m, ved Thisted Bredning. *Fur* har ligeledes høje lyngklædte Bakker (*Lille Jens Høj,* 76 m).

Raabjærg Mile.

d. **Bornholm,** der skilles fra Sverige ved *Hammervandet,* er i Modsætning til det øvrige Land et Bjærgland og er i den største nordøstlige Del, c. 385 af 587 km², et Gnejs-Granit-Plateau, som mod S. begrænses af en Linje, der gaar fra Vestkysten noget N. for Hasle mod SØ. og derpaa mod Ø. ud til Østkysten noget S. for Svaneke. Granitten fremtræder mange Steder paa Overfladen, og ved Kysterne fra noget N. for Neksø rundt om Nord- og Vestkysten til noget N. for Hasle danner den smukke, vilde Klippepartier paa indtil 20 m og derover med smaa Skærgaarde. De mest kendte Punkter er paa Nordøstkysten *Randkleveskaaret* og *Helligdomsklipperne,* paa Nordspidsen *Hammeren* med det 84 m høje *Stejlebjærg* og paa Vestkysten de indtil 93 m høje *Ringebakker* med *Jons Kapel* (41 m). Mange Steder er Granitten dækket af Istidsdannelser, Ler og Sand, især ligger langs Nordkysten et 3—4 km bredt frugtbart Lag af Moræneler, medens det indre, noget højere Parti, *Højlyngen,* der strækker sig fra NV. til SØ., er ufrugtbarere, overvejende dækket med Morænesand; Højlyngen, der har en gennemsnitlig Højde af 70—95 m, naar sit højeste Punkt i *Rytterknægten,* 162 m, der ligger midt paa Øen i Skoven *Almindingen,* medens *Ruts Kirkebakke* mod NV. er 130 m, *Ravnebakke* 142 m og *Paradisbakkerne* mellem Svaneke og Neksø 113 m; den sydligste Udløber af Højde-

draget er *Slamrebjærg,* 91 m, lige N. for Bodils Kirke. Den sydlige Del af Øen, hvor Underlaget bestaar af Sandsten, Skifere og Lerskifer (den kambriske og siluriske Formation), er lavere og jævnere, skraanende ned til Sydkysten, hvor Højden for det meste er c. 30 m, medens Højden ved Kanten af Granitten er noget over 60 m, saaledes er *Duebjærg* lige Ø. for Hasle 97 og *Aakirkebys Bakker* indtil 96 m, medens *Rispebjærg* c. 7 km mod Ø. kun er 47 m. Ogsaa her er Underlaget dækket af Ler og Sand; frugtbarest er det af Ler dækkede Skiferterræn, da Skiferen her ved Forvitring omdannes til Ler. Endnu en tredje Dannelse er Juraformationen langs Vestkysten fra Hasle mod S. over Rønne, fortrinsvis bestaaende af Lag af Sandsten og Kul, som dog ikke har nogen stor Brændselsværdi, hvorfor Kulbruddene ogsaa nu er nedlagte. Da Sandstenen let forvitrer og forvandles til Sand, opstaar der Flyvesandsstrækninger, saaledes ved Vestkysten mellem Hasle og Rønne og ved Sydkysten *(Dueodde),* hvor der findes ret store Klitter, ligesom Flyvesand ogsaa findes mod N. ved Hammeren (Sandhammeren). Endelig forekommer Kridtformationen pletvis NØ. for Rønne og ved Vestkysten S. for denne By. Af Øens smaa Vandløb, der dels løber mod NØ., dels mod V. og S., nævnes *Kampelykkeaa,* som løber ud paa Nordøstkysten, *Bagaa* og *Blykobbeaa,* som udmunder paa Vestkysten, og mod S. *Læsaa, Grødbyaa* og *Øleaa,* hvilken sidste er Øens største Vandløb.

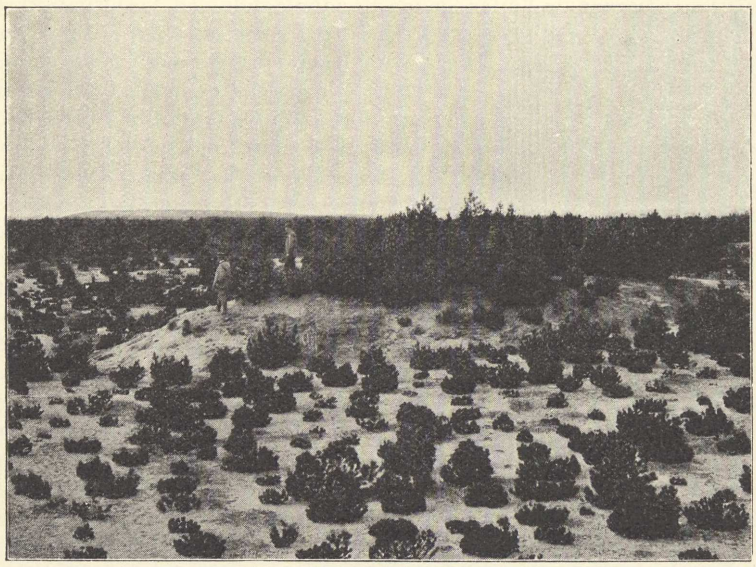
Klippeparti paa Bornholm.

e. **Klimaet** er koldt-tempereret, men paa Grund af Havets Indflydelse er det et forholdsvis mildt Øklima med fremherskende vestlige og sydvestlige Vinde. Tillige maa det ved sin Beliggenhed mellem de store Have mod V. og Fastlandsmasserne mod Ø. karakteriseres som et meget ustadigt Klima; Paavirkningen fra NØ., Ø. og SØ. kan ofte mærkes og fremkalder store Modsætninger og bratte Over-

gange med stræng Kulde om Vinteren og tør Hede om Sommeren, saaledes at Spring paa 10—12°, navnlig om Vinteren, ikke er sjældne; ogsaa de lave Lufttryk, der hyppigt gaar over Landet, gør Forholdene foranderlige. Medens de vestlige og sydvestlige Vinde virker mildnende om Vinteren, er de forholdsvis kølige om Sommeren; det omvendte er Tilfældet med de østlige og sydøstlige Vinde, som om Vinteren bringer stærk Kulde, men i Sommertiden stærk Varme; men da de første er fremherskende ogsaa om Sommeren, har Landet i det hele en køligere Sommer end de østligere liggende Lande. I April-Maj er de østlige Vinde omtrent ligesaa hyppige som de vestlige, ja i April er de som oftest hyppigere. Egentlige Storme, der er hyppigst om Efteraar og Vinter, er mest vedholdende ved Vesterhavskysten, hvor de virker ødelæggende for Plantevæksten; den tørre og skarpe Vind kaldes her Skaj, den tætte Taage Havgusen, som fremkommer, naar kolde Vinde blæser over det forholdsvis varme Hav. Paa Varmeforholdene er der selvfølgelig ikke stor Forskel fra S. til N. i et Land af saa ringe Udstrækning, størst er Forskellen snarere ved Kysterne og i det Indre, især i Jylland, hvor man i det midterste Jylland saa at sige kan iagttage et Fastlandsklima i det smaa. Danmarks aarlige Middelvarme ligger mellem 6,5 og 8,5°. Varmest er de sydligste Øer og det sydlige Fyns Kyster, koldest de højtliggende Dele af Midtjylland og det nordlige Jylland; gennemgaaende har Halvøens Kyster 1° og Fyns og Sjællands Kyster $^1/_2$° større Middelvarme end det Indre. Vinterens Middelvarme ligger mellem $^3/_4$° og $\div$ $^1/_2$°; den mildeste Vinter har Vestjylland, de sydlige Øer samt de vestlige Dele af Fyn. Sommerens Middelvarme er mellem 14,5 og 16°; den varmeste Sommer har de sydlige Øer og Sjælland, den koldeste Sommer det mellemste og nordvestlige Jylland. Københavns Middelvarme er c. 7,5°, Januars c. $\div$ 0,5, Julis 16,5°. Nedbøren er som oftest rigelig med de vestlige Vinde, hvorimod de østlige er regnfattige. Den aarlige gennemsnitlige Regnmængde er c. 615 mm, og da det som sagt er de vestlige Vinde, der bringer mest Regn, aftager Regnmængden fra V. til Ø.; Jylland har gennemsnitlig 675, Fyn 600 og Sjælland 575, Bornholm 555 mm. Nedbøren er stærkest om Efteraaret, især ved Vesterhavet, og om Sommeren, især ved Øresund; det nordøstlige Fyn og det vestlige og nordvestlige Sjælland har mindst Regn.

Planteverdenen har intet ejendommeligt ved sig, vistnok ikke een Planteart er særegen for Danmark; den er helt igennem præget af de omliggende Lande, navnlig det nordlige Mellemevropa, men ogsaa det sydlige Skandinavien og staar paa Overgangen mellem disse to Lande, medens der dog ogsaa kan spores Overgange mellem Vest og Øst. Det ejendommelige, der til Dels har hvilet over Planteverdenen i Fortidens Perioder, er helt udvisket ved lange Tiders Kultivering. Om ogsaa der kan iagttages mindre, ved Jordbundens Beskaffenhed og de vekslende Højdeforhold fremkaldte Forskelligheder, har dog Planteverdenen i det hele et ensartet Præg, da Landets Udstrækning er saa ringe og de geologiske Betingelser saa temmelig de samme. Dette udelukker dog ikke, at der, set under smaa Forhold, frembyder sig ikke saa ringe Modsætninger som mellem Øernes og det østlige Jyllands ret frodige Plantevækst og Vestjyllands Lyngheder, Klitvegetationen, Plantelivet i Moser og Mark osv. Man har opstillet flere Plantebælter, hvoraf de vigtigste er: 1) det sydlige, der omfatter den sydlige Del af Sjælland og Fyn med omliggende Smaaøer, hvor Moræneleret er særlig fremherskende, og som foruden ved sin Rigdom paa Egeskov karakteriseres ved flere særegne Træer som storbladet Lind, Ær, Avnbøg m. fl., 2) det østlige, navnlig det nordlige Sjælland og Fyn samt Østjylland, der ogsaa overvejende er dækket af Moræneleret, og hvor Bøgen er det fremtrædende Skovtræ, men som ogsaa karakteriseres ved Kristtorn, Taks o. fl. i Underskoven, og endelig 3) det vestlige eller skovløse Bælte i Vestjylland, for det meste dækket

af Morænesandet, hvor Skoven mest repræsenteres ved Krat, Levninger af Fortidens Skove. Paa Skov er Danmark fattig i Modsætning til tidligere, da store Dele var skovklædte, men den hensynsløse Hugst har ødelagt dem; i den senere Tid er der dog gjort meget for Skovbestanden, Skovene fredes, og Beplantningen skrider godt frem; Skovarealet er nu (1912) c. 8,6 %. Det vigtigste skovdannende Træ er Bøgen, der indtager nogle og fyrre % af Skovarealet; kun paa Bornholm er Bøgen ikke skovdannende; dernæst kommer Egen, som dog mere og mere fortrænges af Bøgen og nu vel næppe indtager $^1/_6$ af Bøgens Areal; af andre Skovtræer nævnes Birk, El,

Hedeplantage i Vestjylland.

Ask, Ahorn, Elm, Løn, Lind m. fl. Naaletræet, der før sammen med Birk og Bæverasp var Landets almindeligste Skovtræ, især Skovfyrren, vokser nu intet Sted vildt mere, men plantes meget og udgør vel nu c. 40 % af Skovarealet; Hedebeplantningen bestaar næsten udelukkende af Naaletræer, især Bjærgfyr og Rødgran.

Dyreverdenen, der hører til den palæarktiske Region, har væsentlig samme Præg som Mellemevropas og er ikke særlig rig hverken paa Former elle Individer. Kulturen har fortrængt Fortidens temmelig rige Dyreliv, og af store Rovdyr findes der ingen mere; den sidste Ulv blev skudt i Landet for over et Aarhundrede siden. Af mindre Rovdyr findes Maaren, Grævlingen (slet ikke paa Falster og Møen), Ilderen (ikke paa Sjælland), Ræven, Odderen og Lækatten. Af andre Pattedyr nævnes Kronhjorten, Raadyret og Daadyret, hvilket sidste er det hyppigste, de insektædende Dyr Pindsvinet og Muldvarpen samt talrige Gnavere som Musen, Egernet og Haren. Af Havpattedyr er der nogle Sælarter og Smaahvaler, hvoraf dog kun Marsvinet egentlig hører hjemme her, og det er ogsaa i Aftagen (den tidligere ret indbringende Marsvinefangst ved Middelfart og i Isefjorden er nu ophørt). Fugleverdenen repræsenteres særlig af Skovfugle, Sump- og Svømmefugle. Af Krybdyr nævnes nogle Firbenarter og Staalormen; den eneste giftige Slangeart er Hugormen. Paa Fisk er Havene og de ferske Vande ret rige.

§ 3. Kongeriget Danmark.

I. Historiske og politiske Forhold.

Det danske Rige er ringe mod, hvad det tidligere har været. Ikke at tale om Middelalderen, da det i Valdemarernes Tid havde en Stormagts Rang og beherskede alle Landene ved Østersøens Sydkyst fra Holsten til Estland (en Stortid, som dog hurtigt fik Ende, efter at den havde kulmineret i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede), og Unionstiden med det rigtignok stadig usikre Herredømme over hele den skandinaviske Halvø, ejede Danmark tidligere som alt nævnt *Skaane, Halland* og *Bleking,* ligesom ogsaa *Norge* som en Provins var knyttet til det i hele den nyere Tid; tillige var det tyske Land *Holsten* forbundet med det danske Rige fra 1460. Men ved Roskildefreden 1658 fik Sverige de førstnævnte Provinser, og 1814 skiltes Norge fra Danmark. Endelig kom det haardeste Tab ved Wienfreden 1864, da Riget mistede omtrent en Tredjedel af sit Areal, ikke alene de tyske Lande Holsten og *Lauenburg,* som var erhvervet 1814 i Stedet for det som Erstatning for Norge tilbudte Svensk Pommern, men ogsaa den gamle danske Landsdel *Sønderjylland (Slesvig).* Danmark hører nu til de smaa evropæiske Stater.

Kongeriget Danmark bestaar af det egentlige Danmark, c. 39,000 km², og den fjærnere Landsdel *Færøerne,* 1400 km², i alt 40,400 km². Desuden hører til det danske Monarki den fjærne Ø *Island,* 104,800 km², som en egen Landsdel, og Kolonierne, de *tre vestindiske Øer,* c. 360 km², og *Grønland.* Kolonierne er behandlede under Amerika (I p. 193 og 252); Island vil blive omtalt i et særligt Afsnit.

Danmarks Befolkning danner en national Enhed, idet den udelukkende bestaar af *Danske,* der hører til den skandinaviske Gren af den germanske Gruppe (se I p. 13 og 507); Dialekterne, som den sjællandske, fynske og jydske, er kun lidet afvigende. Som Spor af fremmede Elementer kan nævnes *Amagers* Befolkning, der er paavirkede af de af Christian II indkaldte Hollændere, og *Natmændsfolkene* eller *Taterne (Kældringer),* de jydske Heders Nomadefolk, som dog nu omtrent er forsvundne, hvilket ogsaa gælder de *tyske* Kolonister paa Alheden, som indkaldtes i det 18. Aarhundrede; ogsaa kan nævnes *Kulsvierne* i Nordsjælland, som skal stamme fra Indvandrere i det 13., ligesom der skal være indvandret *Vender* til Laaland og Falster i det 12. Aarh. Befolkningen udgjorde i Febr. 1911 2,757,100 (med Færø 2,775,100), altsaa c. 71 paa 1 km² (1914: 2,859,000). Danmark er saaledes ret godt befolket, men Tætheden er højst ulige i de forskellige Landsdele. Bedst befolkede er Øerne (c. 117), der i Gennemsnit er mere end dobbelt saa tæt befolkede som Jylland (c. 47); tillige er Tætheden paa Øerne jævnest, Sjælland (med omliggende Øer) har c. 146, men dette store Tal skyldes jo Kjøbenhavn, Fyn 87, Bornholm 73 og Laaland-Falster 64,$_5$ paa 1 km². I Jylland er Modsætningerne større; det sydøstlige Jylland (til Limfjorden) har c. 66, det nordlige Jylland 46,$_5$ og det sydvestlige Jylland 34 paa 1 km²; det bedst befolkede Amts Landdistrikter er Aarhus (c. 46), det daarligste Ringkjøbing (c. 25). Tilvæksten har i det 19. Aarhundrede været meget betydelig, i Gennemsnit over 1 % aarlig (1905—11 1,$_{27}$ %); 1801 var Indbyggertallet, beregnet for de samme Landsdele, som Riget nu bestaar af, c. 929,000, 1840 1,289,000, 1860 1,608,400 (1855—60 var Tilvæksten c. 1,$_{31}$ %, navnlig paa Grund af Indvandring), 1880 1,969,000, 1901 2,449,500; Tilvæksten har været noget større i Jylland end paa Øerne, selv om Kjøbenhavn tages med; i det hele har den været størst i Byerne. Bybefolkningen (i de 75 Byer) udgør nu c. $^2/_5$ af det hele Tal (1,110,000). Udvandringen overgaar Indvandringen, især siden 1860);

dog er den ikke saa stor som i Norge og Sverige og kan ikke siges at have nogen særlig Indflydelse paa Befolkningsforholdet; 1860—69 udvandrede c. 15,400, 1870—79 37,000, 1880—89 77,000 til oversøiske Havne, mest til de Forenede Stater, i de seneste Aar er den aarlige Udvandring omkring 8000 (1906 7900, 1911 8600). Efter sidste Folketælling var c. 101,550 af det egentlige Danmarks Befolkning fødte uden for Landet.

Ogsaa i religiøs Henseende udgør Landet en Enhed, idet næsten alle tilhører „Folkekirken", den *evangelisk-lutherske* Kirke. Kun 41,900 (15 Promille) stod i 1911 uden for Folkekirken, deraf var c. 1140 Reformerte, 5280 Metodister, 2780 Irvingianere, 5660 Baptister, 1280 Adventister, 9820 Romersk Katolikker og 5160 Jøder; navnlig Katolikkerne er i stærk Fremgang, 1815 var der kun 660. De fleste Afvigende i Byerne findes naturligvis i Kjøbenhavn (c. 16,000), men Fredericia, der allerede før Grundloven havde Religionsfrihed, har de fleste Procent (henved 3100). Med Hensyn til Oplysningen staar Danmark paa Trin med de bedste Lande; ved de Undersøgelser af Rekrutter, der fandt Sted i 1881, kunde $1{,}_{78}$ % ikke skrive og $0{,}_{36}$ % ikke læse. Der er Skoletvang, og Almueundervisningen gives i Folkeskoler, dels Betalings-, dels Friskoler; af Omgangsskoler, ɔ: Skoler med fælles Lærere, gives der nu kun meget faa (1910: 11). I 1912 var der af skolepligtige Børn i hele Landet c. 419,600; s. Aar var der af Kommuneskoler i alt 3510, hvoraf 3235 paa Landet, 72 i Kjøbenhavn og Frederiksberg og 203 i de øvrige Byer; desuden var der af Privat- og Statsskoler i alt 757, hvoraf de 435 paa Landet, 79 i Kjøbenhavn og Frederiksberg og 243 i de andre Byer. For Ungdommens videre Undervisning sørges desuden i Aftenskoler ved Folkeskolerne og i Haandgerningsskoler, Handelsskoler og tekniske Skoler over hele Landet samt ved Folkehøjskoler (1912: 76) og Havebrugs- og Landboskoler. Til Uddannelse af Lærere og Lærerinder er der, foruden flere private, 5 Statsseminarier (i Jonstrup, Skaarup, Ranum, Jelling og Kvindeseminariet i Vejle) samt Statens højere Lærerskole i Kjøbenhavn. For den højere Undervisning er der Realskoler, baade kommunale og private, og højere Almenskoler, dels Mellemskoler, hvoraf nogle er knyttede til Folkeskolen, dels Gymnasier; de fleste er Fællesskoler (baade for Drenge og Piger). Af de højere Almenskoler er 13 Statsskoler, nemlig paa Sjælland i Kjøbenhavn, Frederiksborg, Roskilde og Sorø (den sidste tillige Opdragelsesanstalt), paa Bornholm i Rønne, paa Fyn i Odense, paa Falster i Nykjøbing og i Jylland i Horsens, Aarhus, Randers, Aalborg, Viborg og Ribe; desuden nævnes Skolen paa Herlufsholm, der er privat Stiftelse og Opdragelsesanstalt. Danmark har et Universitet, stiftet 1479, med et Bibliotek paa c. 400,000 Bd. og 6500 Haandskrifter samt rige Samlinger og Stiftelser (Kommunitetet, Regensen). Af andre højere Læreanstalter til Videnskabens Fremme nævnes den med Universitetet forbundne polytekniske Læreanstalt, stiftet 1829, den 1836 oprettede Veterinær- og Landbohøjskole, Farmaceuternes Læreanstalt, stiftet 1892, Officersskolen og Søofficersskolen samt det kgl. Akademi for de skønne Kunster; i Kjøbenhavn, der er det egentlige Midtpunkt for Videnskab og Kunst, findes rige Samlinger og Museer som det kgl. Bibliotek, c. 760,000 Bd. og 25,000 Haandskrifter, Thorvaldsens Museum, Nationalmuseet (oldnordisk Museum, etnografisk Museum, Antiksamlingen), det nye Kunstmuseum, Glyptoteket, Mønt- og Medaillesamlingen m. fl. Blandt lærde Selskaber fremhæves det kgl. danske Videnskabernes Selskab, det nordiske Oldskriftselskab, Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog m. fl.

Næringsveje. Landets vigtigste Erhvervskilde er Landbruget, der beskæftiger godt en Tredjedel af Befolkningen, c. 34 %, og afgiver de betydeligste Udførselsartikler. Omtrent 11 % af Arealet er udyrket (Heder, Klitter, Vandarealer), deraf gaar det meste paa Jylland, henved 15 %, af Øerne er kun noget over 3 %

udyrkede, og dette udyrkede Areal formindskes stadig ved ihærdigt Arbejde som ved Dæmpning af Sandflugt, Høfdebygning, Udtørring og Inddæmning af Søer og Fjorde og især ved en ihærdig Beplantning og Opdyrkning af Hederne, i hvilken Henseende det 1866 stiftede Hedeselskab har indlagt sig store Fortjenester. Medens c. 2,842,000 af Landets 3,897,000 ha var opdyrkede i 1912, var Tallet i 1866 kun c. $2,_4$ Mill., og den største Forøgelse falder netop paa Landets ufrugtbareste Egne, Bornholm og det nordlige og vestlige Jylland. Af det anvendte Areal er omtrent Halvdelen udlagt til Græsning, Høslet og Brak, af det besaaede Areal er det meste Kornarealer, der er forholdsvis størst paa Øerne. Agerbruget beskæftiger sig mest med Dyrkningen af de almindelige Kornsorter; i det 19. Aarhundredes Begyndelse ansloges Produktionen til henved 12 Mill. hl aarlig, nu er den 30—40 Mill.; i Aarene 1908—12 var den gennemsnitlig godt 37 Mill., i 1913 godt 40 Mill. (til en Værdi af 378 Mill. Kr.). Den mest dyrkede Kornsort er Havre (1913 henved $16,_5$ Mill. hl), dernæst kommer Byg ($8,_8$ Mill.), Rug (c. $5,_9$), Blandsæd (c. $6,_9$) og Hvede (c. $2,_5$), der mest dyrkes paa Øerne, endelig en Del Bælgsæd og Boghvede. Hertil kommer en betydelig Avl af Rodfrugter, navnlig Kartofler (1913 c. $14,_9$ Mill. hl), Foderroer (Gulerødder, Runkelroer, Kaalrabi, Turnips, tils. i 1913 $203,_5$ Mill. hl), Sukkerroer og Cikorierødder ($9,_5$ Mill. kg), Hø og Halm, Spergel, Hør og Hamp, Tobak m. m.; Udbyttet af hele Høsten i 1913 kan med et rundt Tal sættes til en Værdi af $643,_7$ Mill. Kr. Skønt Kornproduktionen saaledes er meget beydelig i Forhold til Folketallet, har dog Overskudsudførslen af Korn stadig været i Aftagen; endnu 1882 var den dog $9,_4$ Mill. Kr., men nu indføres der langt mere, end der udføres, hvortil Grunden er den uhyre Fremgang i Kvægavlen og Mejeridriften og det dermed stigende Forbrug af Kornvarer og Foderstoffer, medens Udførselsværdien af de 4 Kornsorter i 1912 udgjorde henved $13,_9$ Mill. Kr. (deraf Byg alene $11,_5$), var Indførselsværdien over $71,_5$ Mill. Kr. Derimod er Udførslen af levende Kvæg, Kød, Flæsk og Kvægavlsprodukter i det hele i stadig og stærk Stigen og udgør Landets vigtigste Udførselsartikler, c. $^5/_7$ af hele Udførslen; 1912 udførtes for henved $54,_2$ Mill. Kr. levende Kvæg (Heste og Hornkvæg, medens der indførtes for c. $8,_2$ Mill.), for c. 146 Mill. Kr. Flæsk, over $22,_6$ Mill. Kr. Kød, $191,_1$ Mill. Kr. Smør (henved 852 Mill. kg) og $27,_2$ Mill. Kr. Æg. Kreaturholdet er meget betydeligt i Forhold til Landets Størrelse og Befolkning — kun Faareholdet er i Tilbagegang i de senere Aar —, og der var 1912 over 700 Mejerier (Andelsmejerier; der var 1909 c. 535,000 Heste, 2,254,000 Stkr. Hornkvæg, 1,468,000 Svin, 727,000 Faar (1893: 1,246,500), 40,300 Geder og $11,_8$ Mill. Høns foruden andet Fjerkræ; Fjerkræavlen, som tidligere betragtedes som en Biting i Landbruget, har i de sidste Decennier faaet større og større Betydning; desuden var der c. 100,300 Bistader. — En vigtig Grund til det store Udbytte, Landbruget giver, er den heldige Fordeling af Ejendommene, idet de overvejende bestaar af middelstore Bøndergaarde og Huse med Jord, der mest er Selvejendom, og Udstykningen af de større Gaarde stadig skrider frem; af de c. 76,600 Gaarde med over 329,000 Tdr. Hrtk. var kun 1174 paa over 12 og 919 paa over 20 Tdr. med i alt 58,600 Tdr., de allerfleste var 1—8 Tdr.; Gaardene paa over 20 Tdr. med tils. c. 40,500 Tdr. er for allerstørste Delen de gamle adelige Sædegaarde.

Paa Grund af Landets Fattigdom paa Skove (se p. 568) har Skovbruget meget ringe Betydning; ved 1800 var Skovarealet sunket ned til 3—4 % af hele Arealet, og først efter Udskiftningen af Skovene og Fredskovforordningen (1805) er det atter gaaet frem; Udbyttet er dog ringe, og der maa indføres Mængder af Tømmer og Træ, større end hele Udbyttet af Skovbruget i Landet; 1912 var Værdien af Indførslen over $32,_2$ Mill. Kr. Statsskovene, der især findes i Nordsjælland, Vestjylland og paa Bornholm, det skovrigeste Amt, udgør c. 20 % af Skovarealet. —

Fiskeriet er en vigtig Erhvervsgren mange Steder for Kystbefolkningen, skønt det som Helhed ikke har stor Betydning; kun c. 1,2 % af Befolkningen er sysselsat med det, og som Erhverv drives det egentlig kun i Nordsjælland, paa Bornholm og paa Vestkysten af Jylland; i de senere Aar er der gjort meget for at fremme det ved Anlæg af Fiskerihavne, forbedret Materiel og Fangstmaade m. m. De vigtigste Fisk er Sild (Vaar- og Høstsild), Aal, Torsk og Fladfisk (Rødspætter, Helleflynder, Pig- og Sletvarer, Tunger, Skrubber), desuden Makrel, Hornfisk, Laks og Ørred (ved Bornholm og i Jyllands Fjorde og Aaer paa Østkysten); ogsaa maa nævnes Fangsten af Hummer (især i det vestlige og nordlige Jylland), og Østers i Limfjorden; de kunstige Østersbanker, man har søgt at anlægge, saaledes i Store Bælt, er mislykkede paa Grund af Vandets ringe Saltholdighed. Udbyttet af Saltvandsfiskeriet havde i 1912 i alt en Værdi af c. 16,7 Mill. Kr. (1909: 12,5). Ogsaa Ferskvandsfiskeriet (Gjedder) har nogen Betydning.

Om egentlig Bjærgværksdrift er der selvfølgelig ikke Tale; tidligere er vel Myremalmen blevet benyttet til Jærnudsmeltning, men det er nu forlængst opgivet paa Grund af det ringe Udbytte. De mineralske Frembringelser indskrænker sig til noget Kridt og Kalksten (Stevns, Fakse, Mønsted og Daubjærg o. a. St.), Ler (til Teglværker) samt Stenbruddene paa Bornholm (Granit, Feldspat, Kaolin, Sandsten, Cement, ildfast Ler til Terracotta osv.); Kullejerne paa Øen, saavel som Brunkullene i Jylland, udbyttes nu ikke længere. Det eneste Brændselsmateriale, som Danmark er i Besiddelse af i større Mængder, er Tørven. Danmark har saaledes ingen Betingelser for at være et Industriland, det mangler helt de nødvendige Raamaterialer, og dog har Industrien i det sidste halvthundrede Aar efterhaanden arbejdet sig frem til at indtage en ret anselig Stilling, idet den beskæftiger over 1/4 af Befolkningen, i 1912 27 %; 1906 taltes c. 85,200 industrielle Virksomheder med c. 317,000 Arbejdere (1897: 274,000), og i de sidste Decennier er en egentlig Storindustri begyndt; 1909 var der 4552 større Fabrikker (deraf 1514 i Kjøbenhavn og Frederiksberg) med c. 97,500 Arbejdere. Vigtigst er de Grene, der knytter sig til Landbruget og tilvirker Næringsmidler, som Mølleindustrien, Bryggerier og Maltgørerier (1913 var der 336, Produktion c. 2,57 Mill. hl), Brænderier (26, Prod.: 13,1 Mill. l) og Roesukkerfabrikker (9, c. 153 Mill. kg) samt Margarinefabrikker (41, 42,26 Mill. kg). Af andre Industrigrene kan fremhæves Maskinfabrikkerne og Jærnstøberierne samt Jærnskibsbyggerierne (1906 var der 7 Maskin- og Jærnskibsbyggerier, de største var Burmeister & Wains i Kbhvn. og Helsingørs), Tekstilindustrien som Væverier, Uldspinderier, Klædefabrikker (Usserød, Brede, Brunshaab, Grejsmølle), Møbel- og Trævareindustrien, Tændstikfabrikker, Papir- og Papfabrikker, Industri i Glas, Porcellæn, Fajance, Tobak, Bog- og Stentrykkerier m. m. Det danske Haandværk, der støttes ved de talrige tekniske Skoler, har et særlig godt Navn. Ogsaa Husfliden, som det i 1873 stiftede „Danske Husflidsselskab“ med Held har søgt at fremhjælpe, har Betydning, om ikke i den Grad som tidligere, og skønt den ikke kan maale sig med Sveriges og Norges; af særlige Grene, der endnu til Dels bestaar, men tidligere har været af langt større Vigtighed, nævnes Træskomageriet, især i de jydske Skovegne og navnlig i gamle Skanderborg Amt, og Uldbindingen, som især havde hjemme i de jydske Hedeegne som i Hammerum, Lysgaard og Middelsom Herreder; den tidligere Tilvirkning af Jydepotter, især i Vardeegnen, og af Kniplinger i Ribes Omegn er nu ophørt.

Paa Grund af det store Overskud af Landbrugets Frembringelser og Savnet af andre Livsfornødenheder sammen med Landets gunstige Beliggenhed indtager Handelen som Næringsvej en ret anselig Stilling, idet den giver Beskæftigelse for c. 1/9 af Befolkningen (11 %). Den udenlandske Handel er i betydelig Stigen, ja i de

sidste 30 Aar er den tiltaget med næsten det firedobbelte. Den meste Handel foregaar med England og Tyskland, i det første har Danmark sit vigtigste Udførselsmarked, fra det andet faas en meget stor Del af Indførslen; dernæst kommer Sverige (Træ), Amerika (Foderstoffer, Korn, Petroleum, Bomuld m. m.), Norge (Fisk) og Rusland (Korn, Foderstoffer). De vigtigste Udførselsartikler er som ovenfor nævnt Landbrugsprodukter og Fisk (i 1912 udførtes desuden for c. 6,$_5$ Mill. Kr. Skibe); Indførselsartiklerne er væsentlig Korn og Kornvarer (1912 for 117,$_3$ Mill. Kr.), Kolonialvarer (deribl. Kaffe for 18,$_5$ Mill.), Oliekager (69 Mill. Kr.), Raastoffer (som Kul, c. 56,$_8$, Jærn 21,$_2$ Mill.) og Fabriksvarer (Jærnvarer for næsten 51 Mill., Uldvarer for 20,$_2$ Mill.

Fra Kjøbenhavns Frihavn (Vestbassinet).

osv.). Der indføres betydeligt mere, end der udføres. Medens Omsætningsværdien 1878—82 gennemsnitlig var c. 409 Mill. Kr. aarlig, var den 1912 c. 1499,$_6$ Mill. (1910: 1172,$_5$), deraf var Indførslen c. 817,$_5$ og Udførslen 682,$_1$ Mill. Kr. Søhandelen er selvfølgelig den vigtigste; Handelsflaaden er ikke ringe, skønt den forholdsvis staar tilbage for Landes som Norges, Hollands og Grækenlands, ikke at tale om Englands; den bestod Jan. 1913 af 3564 Skibe med i alt c. 522,150 Tons Dr., deraf 642 Dampskibe med c. 415,440 T. Dr. (Sejlskibenes Antal er stadig i Tilbagegang), foruden c. 15,100 mindre Fartøjer og Baade (Fiskerfartøjer) med c. 30,300 T. Dr.; af den egentlige Handelsflaade udgør Kjøbenhavns 733 Skibe med c. 370,000 T. Dr., deraf 388 Dampskibe med c. 347,000 T.; den overvejende Del af Handelen med Udlandet ligesom ogsaa en betydelig Del af den indenlandske Handel foregaar over Kjøbenhavn, hvor Frihavnen aabnedes 1894; de største Handelsflaader findes efter Kjøbenhavn i Marstal, Svendborg og Esbjærg. Omtrent Halvdelen af den udenlandske Handel og næsten udelukkende den indenlandske føres af danske Skibe, som desuden har stor Fragtfart paa Udlandet. Af større Rederier nævnes det 1866 stiftede „Forenede Dampskibsselskab", som 1913 ejede Skibe med i alt 133,400 T. Dr., og det 1897 stiftede „Østasiatisk Kompagni" til Vedligeholdelse af regelmæssig Dampskibsfart med Østasien og andre Verdensdele. I 1912 indløb i alt 100,131 og udgik 100,979

Skibe med henholdsvis c. 2,054,000 og 2,010,000 Tons Varer. Den indenlandske Handel fremmes ved gode Samfærdselsmidler, men da de allerfleste Købstæder ligger ved Kysten, foregaar den mest til Søs. Kanalerne er faa og har kun stedlig Betydning. Landevejenes Længde var 1912 6781 km. Af Jærnbaner var der ved Udgangen af 1912 3707 km, deraf var 1958 Statsbaner; Danmark har saaledes et i Forhold til sin Befolkning betydeligt Jærnbanenet, der i den Henseende kun staar tilbage for Sveriges og Schweiz'. De Staten tilhørende Telegraflinjer havde ved Udg. af 1912 en Længde af 3621 km.

Statsforfatningen er ifl. Grundloven af 5. Juni 1849, gennemset 28. Juli 1866, et indskrænket, paa Mandssiden arveligt Monarki, hvor den udøvende Magt er hos Kongen, den lovgivende Magt hos denne og Rigsdagen og den dømmende hos Domstolene.

Den uansvarlige og ukrænkelige Konge, der er bunden til den evangelisk-lutherske Kirke og ved sin Regeringstiltrædelse eller som Tronfølger — er der ingen Tronfølger, vælger den samlede Rigsdag en Konge og fastsætter Arvefølgen — aflægger Ed paa Grundloven, udøver Magten gennem sine ansvarlige Ministre (11 Ministerier), som under Kongens Forsæde og sammen med den fra 18 Aars Alderen myndige Tronfølger danner Statsraadet. Kongens Underskrift har kun Gyldighed, naar den har en Ministers ved Siden. Foruden de almindelige Prærogativer, som Ret til at erklære Krig og slutte Fred, afslutte Forbund og Handelstraktater, udnævne og afsætte Embedsmænd, uddele Ordner og Titler, slaa Mønt, benaade m. m., har han ogsaa Ret til at sammenkalde og opløse Rigsdagen, baade et af Tingene og dem begge, samt udsætte dens Møder, dog kun for to Maaneder i hver Samling.

Rigsdagen bestaar af Folketinget og Landstinget. Stemmeberettiget til *Folketinget* er enhver uberygtet Borger, der har fyldt det 30. Aar og har boet mindst eet Aar i Valgkredsen, med mindre han ikke har egen Husstand eller nyder eller har nydt Fattigunderstøttelse, som ikke er eftergivet, og ikke har Raadighed over sit Bo; valgbar er enhver uberygtet Borger, naar han har fyldt 25 Aar, uden Hensyn til om han bor i Valgkredsen. Folketinget bestaar for Tiden af 114 Medlemmer; Valgene foregaar direkte paa 3 Aar. *Landstinget* bestaar af 66 Medlemmer, hvoraf 12 vælges af Kongen paa Livstid blandt Mænd, der er eller har været Medlemmer af Rigsdagen, 7 vælges i Kjøbenhavn, 45 i større Valgkredse (10), der omfatter Land og Købstæder, 1 paa Bornholm og 1 paa Færøerne (af Lagtinget). Valgbar er enhver, der er valgbar til Folketinget og har boet mindst eet Aar i Valgkredsen. Valgene til Landstinget foregaar indirekte og efter Forholdstalsvalgmaaden, idet der vælges Valgmænd dels af den almindelige Vælgerklasse, dels af de højstbeskattede i Byerne (i Købstæderne skal der svares Skat af mindst 2000, i Kjøbenhavn af mindst 4000 Kr.), paa Landet vælges en Valgmand for hver Sogneraadskreds, og alle Valgmændene afgør da sammen med de umiddelbart tiltrædende højstbeskattede paa Landet det endelige Valg. Valgene gælder for 8 Aar, dog saaledes at Halvdelen af Landstingsmændene afgaar hvert 4. Aar. Det er navnlig i denne indskrænkede Valgmaade til Landstinget, at den gennemsete Grundlov af 1866 adskiller sig fra Grundloven af 1849. Rigsdagen sammenkaldes hvert Aar den første Mandag i Oktbr. og skal være sammen mindst to Maaneder. Hvert Ting er berettiget til at foreslaa og vedtage Love, dog skal Finansloven først forelægges og behandles i Folketinget, og inden Finansloven er vedtaget, kan ingen Skatter opkræves. Opnaas der ikke Enighed om et Lovforslag i de to Ting, kan disse udnævne et Fællesudvalg, efter hvis Indstilling Sagen da afgøres i hvert Ting for sig. Intet Forslag kan blive Lov, uden at det enslydende er blevet vedtaget i begge Ting og stadfæstet af Kongen. Ministrene har Adgang til og deltager i Forhandlingerne, men har kun Stemmeret, for saa vidt de er

Rigsdagsmænd. Ministrene kan tiltales baade af Kongen og Folketinget for *Rigsretten,* som bestaar af Højesterets ordentlige Dommere og et tilsvarende Antal Landstingsmedlemmer, der vælges af dette Ting selv paa 4 Aar. Kongen kan ogsaa tiltale andre for Rigsretten, dog kun med Folketingets Samtykke.

Retsplejen skal efter Grundloven skilles fra Forvaltningen, en Bestemmelse, som dog endnu ikke er gennemført. Første Instans er Underretterne, som paa Landet bestaar af Herreds- og Birkeretterne, i Byerne af Byretterne, alle beklædte med een Dommer, der foruden Dommerembedet varetager andre Embedsforretninger. Anden Instans er hos de to Landsoverretter i Viborg for Jylland (1 Justitiarius og 8 Assessorer) og i Kjøbenhavn for Øerne (1 Just. og 16 Ass.). I Kjøbenhavn er første og anden Instans slaaede sammen, idet Landsoverretten der er forenet med den 1771 oprettede *Hof- og Stadsret,* ligesom *Kriminal- og Politiretten* og *Sø- og Handelsretten* direkte staar under Højesteret. Øverste Instans er *Højesteret* i Kjøbenhavn, der bestaar af 1 Justitiarius og 12 ordentlige samt 11 overordentlige Assessorer.

Ifl. Grundloven er enhver Forrettighed, der har været knyttet til Adel, Titel og Rang, ophævet, og intet Len, Stamhus eller Fideikommisgods kan oprettes; dog er der endnu 80 Godsfideikommisser, deraf 21 Grevskaber, 14 Baronier, 34 Stamhuse og 11 Fideikommisgodser, som tils. ejer c. 28,200 Tdr. Hartkorn foruden 2800 Tdr. Skovskyld og 14,000 Tdr. Tiendehartkorn.

Den økonomiske Tilstand maa siges i det hele at være god. Hvad Skattebyrden angaar, kan Statsskatterne ansættes til c. 31 Kr. pr. Individ (mod 18 for ca. 40 Aar siden), og tages Kommuneskatterne med, bliver Tallet c. 54 Kr. Statens Finanser viser i Almindelighed Overskud. Budgettet 1912—13 lød paa: Indtægter 114,175,600 (deraf Skatter og Afgifter 93,1 Mill.), Udgifter 106,332,300 Kr., deraf til Hær godt 20 og Flaade henved 7,7 Mill. Kr. samt til Forrentning af Statsgælden henved 11,4 Mill. Kr. Statsgælden var i 1913 356,639,500 Kr., medens Aktiverne beløb sig til henved 813 Mill.

Hæren (ny Hærlov 1909) rekruteres ved almindelig Værnepligt, der indtræder ved det 22. Aar og varer 16 Aar, hvoraf de 8 første henregnes til Linjen, de øvrige til Forstærkningen. I Kjøbenhavn danner Forstærkningen en egen Afdeling under Navn af Kjøbenhavns Væbning, ligesom ogsaa Bornholm har sin egen Væbning. Hæren udgjorde i 1913 paa Fredsfod c. 14,000 Mand, paa Krigsfod beregnedes den til c. 83,700 Md. (foruden 1600 Officerer). Flaaden bestod 1913 af 31 Skibe i Linjen, deraf 3 Kystforsvarsskibe, 2 Krydsere og 26 Torpedo- og Undervandsbaade, i alt med 70 Kanoner, og i Reserven 30 Skibe, deraf 2 Kystforsvarsskibe, 1 Krydser og 8 Torpedobaade, i alt med 20 Kanoner, desuden en Del ældre Skibe, Skoleskibe, Opmaalingsskibe osv.; den aarlige Besætning er c. 1000 Mand.

I administrativ Henseende inddeles Landet i Overøvrighedskredse, nemlig foruden Byen Kjøbenhavn, der danner een Overøvrighedskreds, i 18 og med Færøerne 19 Amter, hvert under en Amtmand; Amterne deles atter i 129 Underøvrighedskredse (Herreder, Birker, Købstæder) og disse atter i 1092 Sogneraadskredse, der omfatter et eller flere Sogne. Da Øerne og Jylland har lige mange Amter, er de første en Del mindre end de sidste; det samme gælder Underøvrighedskredsene, af hvilke der er 70 paa Øerne og 59 i Jylland. I gejstlig Henseende deles Landet i 7 Bispedømmer eller Stifter, hver med en Biskop, der sammen med Stiftamtmanden udgør Stiftsøvrigheden; Stifterne deles atter i Provstier (82) og disse atter i Pastorater eller Sognekald (et eller flere Sogne). Her følger en Liste over Amterne, men under Stedbeskrivelsen indordnes de under Stif-

terne, da Amterne gerne falder sammen med disse, og staar som Underafdelinger. Tallene er fra Folketællingen 1911.

1.	Kjøbenhavn By }	1,250 km²	med	462,200 Indb., }	c.93,6	paa 1 km²
2.	Kjøbenhavns Amt }			218,700 — }		
3.	Frederiksborg —	1,350 —	—	97,200 —	- 55 —	—
4.	Holbæk —	1,750 —	—	107,800 —	- 56 —	—
5.	Sorø —	1,500 —	—	102,300 —	- 51,8 —	—
6.	Præstø —	1,700 —	—	108,700 —	- 54,4 —	—
7.	Bornholm —	600 —	—	42,900 —	- 43 —	—
8.	Maribo —	1,800 —	—	115,600 —	- 48,7 —	—
9.	Odense —	1,800 —	—	166,600 —	- 61,3 —	—
10.	Svendborg —	1,650 —	—	136,600 —	- 63 —	—
	Øerne	13,400 km²	med	1,558,600 Indb.,	c.116,7	paa 1 km²
11.	Hjørring —	2,850 km²	med	130,200 Indb.,	c. 38,5	paa 1 km²
12.	Thisted —	1,800 —	—	76,300 —	- 35,5 —	—
13.	Aalborg —	2,950 —	—	145,000 —	- 35,2 —	—
14.	Viborg —	3,050 —	—	120,700 —	- 34,8 —	—
15.	Randers —	2,450 —	—	130,900 —	- 40,5 —	—
16.	Aarhus —	2,500 —	—	211,400 —	- 45,8 —	—
17.	Vejle —	2,350 —	—	140,000 —	- 40,8 —	—
18.	Ringkjøbing —	4,600 —	—	130,900 —	- 25,3 —	—
19.	Ribe —	3,050 —	—	113,000 —	- 28,7 —	—
	Jylland	25,600 km²	med	1,198,400 Indb.	c. 46,8	paa 1 km²
	Egentlige Danmark	39,000 km²	med	2,757,000 Indb.	c. 71	paa 1 km²
20.	Færøerne	1,400 —	—	18,000 —	- 13 —	—
	Kongeriget Danmark	40,400 km²	med	2,775,000 Indb.	c. 71	paa 1 km²

Danmark har i alt 75 Byer, hvoraf 73 er Købstæder, de to Handelspladser; de fleste ligger ved Kysten. Byerne er smaa, kun 7 har over 20,000 Indb., deraf en over 50,000 og kun en, Kjøbenhavn, er en virkelig stor By; den rummer, naar Frederiksberg regnes med, godt Halvdelen af Landets Bybefolkning, der er 1,110,000, og henved Femtedelen af hele Befolkningen, saa at den vel nok relativt er Verdens største Hovedstad.

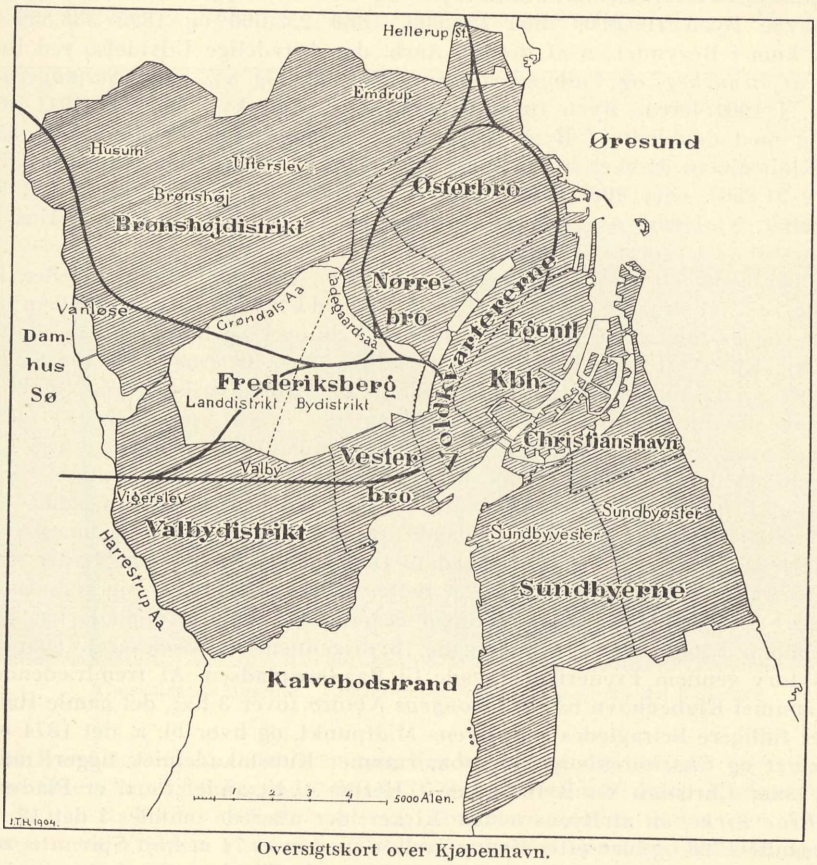
II. Stedbeskrivelse.

A. Sjællands Stift.

7950 km² med 1,131,100 Indb., bestaar af den *sjællandske Øgruppe,* der omfatter *Sjælland,* 7026 km², *Amager,* 81 km², *Samsø,* 114 km², *Møen,* 217 km², og nogle mindre Øer samt *Bornholm,* 587 km². I Stiftet ligger — foruden Kjøbenhavn, som behandles først — Amterne Kjøbenhavn, Frederiksborg, Holbæk (med Samsø, som dog i gejstlig Henseende hører under Aarhus Stift), Sorø, Præstø (Bogø med Farø hører under Laaland-Falsters Stift) og Bornholm.

1. **Kjøbenhavn,** Hovedstaden, Kongens og Regeringens Sæde, Landets eneste Fæstning og Flaadestation samt vigtigste Vaabenplads, tillige den største Handels- og Industriby og ved sit Universitet og sine rige Samlinger Landets aandelige

Midtpunkt, ligger smukt ved Øresund paa Østkysten af Sjælland og Nordspidsen af Amager, der skilles ved Kalvebodstrand fra Sjælland. Allerede i den tidlige Middelalder har her vistnok ligget et Fiskerleje, først 1043 nævnes dog Handelspladsen *Havn,* senere kaldt *Kjøbmannehavn,* men den fik først større Betydning, da Valdemar I skænkede den til Biskop Absalon, som 1167 paa en Del af den nuv. Slotsholm opførte en fast Borg og nævnes som Byens Grundlægger; han skænkede

Oversigtskort over Kjøbenhavn.

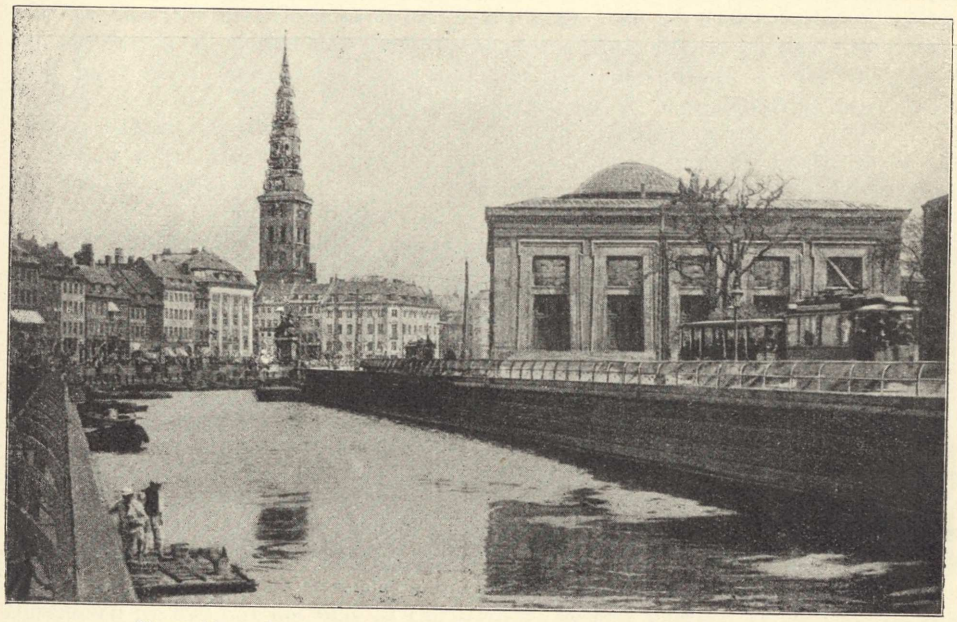
Borgen med Byen til Roskilde Bispestol, hvorfra den først varig kom tilbage til Kronen 1416 under Erik af Pommern, som 1422 gav den Byprivilegier. Byen voksede nu hurtigt, efter at den snart var blevet Residensstad og Flaadestation og havde faaet Universitet; de gamle Fæstningsværker udvidedes i det 16. Aarh., men den egentlige første store Tilvækst fik den i det næste Aarh. under Christian IV og hans Efterfølgere; 1633 (det første Aar, man nogenlunde kan beregne Folkemængden) havde Byen c. 25,000, 1657 29,000 og 1685 60,000 Indb., en Forøgelse, som godt forholdsvis kan sammenlignes med vor Tids. Christian IV anlagde ikke alene de betydelige Kvarterer *Christianshavn* og *Nyboder* og foretog store Udvidelser af Befæstningen, men lagde ogsaa Planen til de store Udvidelser i de næste to Aarhundreder (navnlig den nedennævnte Frederiksstad). Under Frederik III og Christian V anlagdes Citadellet *Frederikshavn,* og de nye Befæstninger, nemlig de

Volde, som først er forsvundne i vor Tid, fuldendtes; i det 18. Aarh. mærkes Udvidelsen af Søbefæstningen ved Anlægget af *Trekroner* 1713 samt under Frederik V Bebyggelsen af Amalienborgkvarteret, *Frederiksstaden*. Ved 1710 havde Byen c. 66,000 Indb., men under Pesten 1711 døde c. 22,000; 1769 havde den c. 92,500 Indb. Først i det 19. Aarh. har den rigtig udvidet sig, navnlig efter 1850 ved Bebyggelsen af Kvarteret *Gammelholm, Voldkvartererne* og *Forstæderne* ved Nedlæggelsen af Demarkationslinjen og Nedbrydningen af de gamle Volde: 1801 havde Byen 100,000, 1855 155,000, 1880 235,000 og 1895 333,800 Indb. Endelig kom i Begyndelsen af det 20. Aarh. den betydelige Udvidelse ved Indlemmelsen af *Brønshøj-* og *Valbykvartererne* mod NV. og SV. samt *Sundbyerne* paa Amager. I 1901 havde Byen (med Brønshøj- og Valbykv.) 378,200, 1911 462,200 Indb. og med den helt af Byen indesluttede Handelsplads *Frederiksberg* 559,400 Indb. Kjøbenhavn dækker nu et Areal af c. 70 km², har 17,000 Huse (med Frederiksberg 21,850), over 800 Gader, c. 25 store Torve og Pladser og 70—80 Kirker og Kapeller. Kjøbenhavn er en tæt bebygget By (c. 27 Indb. paa hvert Hus), hvor „Kasernesystemet" stærkt er benyttet.

Kjøbenhavn inddeles i 1) den ældre By inden for Voldene eller Boulevarderne, der er traadte i deres Sted, 2) Voldkvartererne mellem Boulevarderne og de langagtige Søer St. Jørgens-, Peblinge- og Sortedamssø, som ligger i en Linje fra SV. til NØ., 3) Forstæderne eller Broerne uden for Søerne og 4) de ny indlemmede Dele, Brønshøj- og Valbydistriktet samt Sundbyerne.

Trods sin Ælde har dog Kjøbenhavn langtfra Præg af en gammel By, de ældre Bygninger gaar med faa Undtagelser nær ikke længere tilbage end til Christian IV.s Tid. Grunden dertil er de hyppige og voldsomme Ildebrande, navnlig 1728, da 5 Kirker og 1670 Huse (af 4100) brændte, og 1795, da over 940 Huse lagdes i Aske, samt Bombardementet 1807, der ødelagde over 300 Huse. Det uregelmæssigst byggede Parti af *Gammel-Kjøbenhavn* med til Dels snævre og krumme Gader ligger S. for Gotersgade; særlig iøjnefaldende er dette, naar man bevæger sig gennem Byens Hovedaare fra Kongens Nytorv gennem Østergade over Højbroplads og Amagertorv gennem Vimmelskaftet til Nygade, hvorigennem Færdselsaaren gaar videre over Nytorv gennem Frederiksberggade til Raadhuspladsen. Af fremtrædende Partier i Gammel-Kjøbenhavn nævnes *Kongens Nytorv* (over 3 ha), det gamle Hallandsaas, der tidligere betragtedes som Byens Midtpunkt, og hvor bl. a. det 1874 opførte *kgl. Teater* og *Charlottenborg* Slot, som rummer Kunstakademiet, ligger; midt paa Torvet staar Christian V.s Rytterstatue („Hesten"). Et andet Parti er Pladsen omkring *Frue Kirke*, en af Byens ældste Kirker, der allerede omtales i det 12. Aarh.; den brændte 1728 og blev efter Genopførelsen med et c. 74 m højt Spir atter ødelagt ved Bombardementet 1807; den nuv. Kirkes største Pryd er det Indre med Thorvaldsens Kristus og Apostlene. Ved Pladsen ligger Universitetsfirkanten med *Universitetsbygningen, Biblioteket* og *Zoologisk Museum* og i Nærheden den tyske, meget gamle *St. Petrikirke*, der ogsaa led meget 1807. I Nærheden ved Nytorv ligger det smukke *Domhus*, det tidligere Raadhus. *Raadhuspladsen* (c. 2,7 ha) er med det nye smukke, 1903 fuldendte *Raadhus* (med Byens højeste Taarn, 102 m), de store Hoteller og som Knudepunkt for Sporvognskørslen det egentlige Midtpunkt for Stor-Kjøbenhavn. Andre fremragende Kirker i den gamle Del af Byen er den af Christian IV opførte *Trinitatiskirke* med det kendte *Rundetaarn* ved Kjøbmagergade og den i Vimmelskaftet liggende, fra et middelalderligt Kloster stammende *Helligaandskirke* med den eneste helt bevarede Bygning fra Middelalderen, det restavrerede *Helligaandshus;* som en Levning af den smukke anselige *Nikolaikirke*, der brændte 1795, staar endnu Taarnet, hvis Spir er genopført 1909—10. Som en

egen Del af det gamle Kjøbenhavn maa nævnes *Slotsholmen,* til hvilken der fører 5 Broer over Kanalen; her ligger *Christiansborg Slot,* der blev opført paa det gamle Kjøbenhavns Hus' Plads, først af Christian VI og, da det var brændt 1794, anden Gang i Begyndelsen af det 19. Aarh., hvorefter det atter brændte 1884; nu er det under Genopførelse; Slotskirken blev reddet fra Branden 1884. Paa Slotsholmen ligger desuden det smukke, originale *Thorvaldsens Museum,* den af Christian IV i gotisk Renæssancestil opførte *Børs* med det ejendommelige Spir, *Rigsarkivet,* den nye *kgl. Biblioteks Bygning, Tøjhuset,* og *Ministerialbygningerne.* Til den ældre

Thorvaldsens Museum. I Baggrunden Højbroplads og Nikolai Kirkespir.

Del af Byen hører *Christianshavn* paa Nordvestpynten af Amager og ved Havnens østlige Side; Anlægget begyndte 1618, 1674 indlemmedes den i Kjøbenhavn, med hvilken den forbindes ved *Knippels-* og *Langebro;* de lige Gader, der skærer hinanden i rette Vinkler, viser dens Tilblivelsesmaade; dens mærkeligste Bygning er den af Christian V opførte *Frelsers Kirke* med det originale, af en Trappe omgivne Spir (c. 87 m). — Til den n y e r e Del af Byen inden for Voldene hører de N. for Slotsholmen og langs Havnens Vestside lejrede Kvarterer *Gammelholm* og *Partiet* om *Amalienborg,* hovedsagelig adskilte ved Nyhavns Kanal. Gammelholm, som tidligere var opfyldt af Flaadeetablissementer, og hvis Bebyggelse først begyndte 1861, har lige og brede Gader og af fremragende Bygninger den smukke *Nationalbank,* i hvis Nærhed der staar en Statue af Niels Juel, *Holmens Kirke,* i hvis Gravkapel bl. a. Niels Juel og Tordenskjold hviler, *Navigationsskolen* og *Mønten;* Kvarterets livligste Parti dannes af den langs Kajen løbende Havnegade. I Kvarteret om Amalienborg, Kjøbenhavns „Westend", et af Byens fornemste Kvarterer, som gennemskæres af de brede og lige Gader Bredgade og Amaliegade, ligger N. for den træbeplantede St. Anna Plads *Amalienborgs* 4 Palæer, der indrammer den stilfulde, ottekantede, med Frederik V.s prægtige Rytterstatue prydede Plads; Palæerne, der

nu rummer Bolig og Repræsentationslokaler for Kongen m. m., er opførte af Adelsmænd under Frederik V, men senere erhvervede af Kronen. V. for Amalienborg ligger ved Bredgade *Frederikskirken* („Marmorkirken"), hvis Rudimenter, der stammer fra Frederik V.s Tid, er benyttede til Opførelsen af en prægtig Rotunde- og Kuppelkirke; af andre Bygninger i Kvarteret nævnes *Rigsdagsbygningen,* den russiske *Alexander-Newsky-Kirke* og den katolske *Ansgarkirke.* V. for Amalienborgpartiet ligger i den indre Bys eneste Park, *Kongens Have,* det smukke, af Christian IV i gotisk Renæssancestil opførte *Rosenborg Slot,* som nu indeslutter de danske Kongers kronologiske Samling, og nordligere Kvarteret *Nyboder,* der med

Dronning Louises Bro og Søtorvet.

sine lige Gader og lave, af Søetatens faste Mandskab beboede Husrækker danner ligesom en lille By for sig; for øvrigt har en Del af de gamle Husrækker i den sidste Tid givet Plads for mere moderne Bygninger. Den nordligste Del af den indre By optages af „Kastellet" *Frederikshavn,* der nu er uden Betydning som Fæstning, medens Byen fra Søsiden værnes af nye Anlæg som *Trekroner* og *Middelgrundsfortet* og paa Landsiden af en Række Forter og Befæstningslinjer, der omgiver Byen i en Halvkreds. Langs Havnen uden for Kastellet ligger den smukke Promenade *Langelinje* med et prægtigt Springvand („Gefionspringvandet") og nordligere *Frihavnen.* — I *Voldkvartererne* har de gamle Volde nu givet Plads for brede, til Dels træbeplantede Boulevarder og Parker, nemlig *Østre Anlæg,* hvor bl. a. Kunstmuseet (Statens Malerisamling) ligger, *Botanisk Have,* til hvis Omgivelser *Observatoriet,* lige over for Rosenborg Slot, *Polyteknisk Læreanstalt* og det store Kommunehospital hører, samt *Ørstedsparken* med flere Billedhuggerarbejder, bl. a. en Statue af Naturforskeren H. C. Ørsted. Længst mod S. i Voldkvartererne ligger den befærdede *Vesterbropassage* med Forlystelsesetablissementet *Tivoli* og den nye store *Personbanegaard* samt det nye fornemme Kvarter omkring Vestre Boulevard, der fører fra det nye Raadhus til Langebro, og hvor bl. a. *Kunstindustrimuseet* og det paa Kunstskatte rige *Ny Carlsberg Glyptotek* findes. — Uden for Søerne ligger Forstæderne *Øster-, Nørre-* og *Vesterbro,* der stadig tager til og vokser sammen med

de udenfor liggende Kvarterer og nye indlemmede Distrikter. Østerbro strækker sig langs Kysten og den mod N. førende „Strandvej"; Nørrebro, som forbindes med Voldkvartererne (Søtorvet) ved Dronning Louises Bro, og hvor bl. a. *St. Johanneskirken* og det nye store *Rigshospital* ligger, er vokset sammen med *Brønshøjdistriktet* (Utterslev), og Vesterbro gaar i eet med *Valbydistriktet.* I Brønshøjdistriktet mærkes det nye store *Bispebjærg Hospital,* i Valbydistriktet *Carlsberg Bryggerierne* med deres mange monumentale Bygninger og *Jesuskirken.* Disse Distrikter sammen med Nørre- og Vesterbro indeslutter helt den endnu selvstændige Handelsplads *Frederiksberg,* der har Navn efter det af Frederik IV opførte Slot, som nu benyttes til Officersskole og ligger midt i de af Kjøbenhavnerne stærkt besøgte Parker *Frederiksberg Have* og *Søndermarken,* tils. c. 65 ha; i Frederiksberg ligger bl. a. ogsaa *Veterinær-* og *Landbohøjskolen.* Uden for Christianshavn findes endelig den fjerde Forstad *Amagerbro,* der er sammenvokset med *Sundbyerne* (Sundbyøster og Sundbyvester), væsentlig Arbejderkvarterer.

Foruden at være Midtpunkt for Landets videnskabelige og kunstneriske Liv og Nordens største Boghandlerby er Kjøbenhavn tillige en betydelig Forretnings- og Udvandrerby; om dens Omsætning og Handelsflaade er talt ovenfor. Ogsaa som Industriby er den allerede nævnt; navnlig maa fremhæves Industrien i Næringsmidler (Mølleindustri, Bryggerier, Brænderier, Sukkerraffinaderier), der indtager den største Plads, Tekstil- og Beklædningsindustrien, Maskin- og Metalindustrien (Burmeister & Wains Maskinværksteder og Skibsbyggeri paa Refshaleøen), kemiske Fabrikker og Industri i Læder og Træ samt to store Porcellænsfabrikker (den kgl. Porcellænsfabrik og Bing & Grøndahls).

Kjøbenhavns Omegn med sin Afveksling af Skov og Sø og sine mange smukke Landsteder og Villabyer, navnlig langs *Strandvejen,* som paa store Strækninger med de smaa Fiskerlejer gør Indtryk af een sammenhængende By, er særlig kendt for sin Skønhed. I Byens nærmeste Omegn ligger N. for den købstadlignende By *Hellerup,* 10,700 Indb., der kan betragtes som en Forstad til Kjøbenhavn, de kgl. Slotte *Charlottenlund* (før Gyldenlund) i en af Kjøbenhavnerne meget besøgt Skov (c. 108 ha) og *Bernstorff,* nordligere i den ligeledes stærkt besøgte Skov *Dyrehaven* (c. 870 ha) det lille, af Christian V. opførte Jagtslot *Eremitagen* og ved Kysten det søgte Badested *Klampenborg;* af de nordligere Badesteder nævnes særlig *Skodsborg;* lidt inde i Landet ligger ved Lyngby Slottet *Sorgenfri.* Alle de her nævnte Punkter hører i øvrigt under Kjøbenhavns Amt.

2. **Kjøbenhavns Amt** omfatter den midterste Del af Sjællands Østside, kun afbrudt af Byen Kjøbenhavns Territorium, samt Øerne Amager og Saltholm. Mod N. naar Amtet til noget N. for Fiskerbyen Vedbæk, hvor Frederiksborg Amt begynder, mod S. til Kjøgeaa; for øvrigt omgives det af Isefjorden, Holbæk-, Sorø- og Præstø Amter. Det bestaar af 6 Herreder, hvoraf de to nærmest ved Hovedstaden (Sokkelunds og Smørum) har udgjort „Gamle Kjøbenhavns Amt", de 4 andre „Gamle Roskilde Amt". I Amtet ligger Byerne Roskilde og Kjøge.

Ved det inderste af Roskildefjord ligger *Roskilde,* 9600 Indb., der har faaet Navn af sine mange Kilder (Rosenkilden); det er en gammel By, der allerede i den tidlige Middelalder var Kongeresidens og Bispesæde og var en af Landets vigtigste Byer, især i 12. og 13. Aarh.; men da Kjøbenhavn i det 15. Aarh. blev Hovedstad, begyndte den at tabe sig, og ved Reformationen flyttedes ogsaa Bispesædet til Kjøbenhavn. Af de gamle Kirker findes nu kun Frue Kirke og den smukke og anselige Domkirke, som i det væsentlige stammer fra Begyndelsen af det 13. Aarh., men i Tidens Løb har undergaaet mange Forandringer ved Ildebrande og Tilbygninger (Gravkapeller, deriblandt Christian IV's); den er rig paa historiske Minder, især

Kongegravene, Dronning Margrethe og de fleste oldenborgske Konger hviler her. NV. for Byen ved Fjorden ligger Kjøbenhavns Kommunes Sindssygeanstalt *St. Hans Hospital,* mod SV. ved Landsbyen *Lejre,* der almindeligt antages for at være det gamle Kongesædes Plads, Herresædet *Ledreborg* (Lethraborg) i Grevskabet af s. Navn, og Ø. for Roskilde ved Jærnbanen til Kjøbenhavn Straffeanstalten *Vridsløselille.* Mod S. ved det inderste af Kjøgebugt ligger *Kjøge,* 4400 Indb., en gammel By, som allerede nævnes i det 12. Aarh, med flere interessante ældre Bindingsværkshuse. Paa *Amager,* med 6800 Indb. (uden Christianshavn og Sundbyerne), ligger paa Østkysten Fabriksbyen *Kastrup,* 1900 Indb., og Skipper- og Lodsbyen *Dragør,* 1600 Indb.

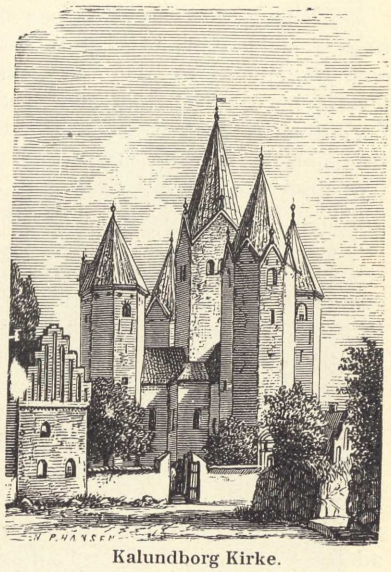

Helsingørs Havn.

3. **Frederiksborg Amt,** N. for det forrige og i øvrigt omgivet af Sundet, Kattegat og Isefjord, omfatter det nordlige af Nordsjælland og af Hornsherred samt *Ourø* (15 ha) og *Eskilsø* i Isefjord; der er 6 Herreder og Købstæderne Helsingør, Hillerød, Frederikssund og Frederiksværk.

Helsingør, 13,800 Indb., fortrinligt liggende paa en Pynt ved Øresund, Endepunkt for Helsingør- og Kystbanen fra Kjøbenhavn, er en meget gammel By, som fik Købstadsrettigheder i Begyndelsen af det 16. Aarh.; den har altid haft stor Betydning paa Grund af Øresundstoldens Opkrævning her, og vel gik det noget tilbage for den, da Tolden ophævedes, men dens gode Beliggenhed og udmærkede Havn gør, at den stadig er Nordsjællands vigtigste By; den driver ret betydelig Handel med de forbisejlende Skibe og har ogsaa en Del Industri, navnlig et stort Skibsbyggeri; yderst paa Pynten ligger det smukke, af Frederik II opførte Slot *Kronborg* omtrent paa det Sted, hvor tidligere Fæstningen Krogen laa; Slottets Fæstningsværker er nu uden Betydning. Lige N. for Byen ligger Badestedet *Marienlyst.* Kysten baade S. og N. for Helsingør er kendt for sin Skønhed; mod NV. ligger Fiskerlejerne *Hellebæk,* 1100 Indb., og *Hornbæk,* der ligesom de andre Smaabyer ved Sundet er meget besøgte af Sommergæster. V. for Helsingør ved Gurre Sø ligger Ruinerne af det til Sagnet om Tovelille knyttede *Gurre* og mod SV. ved Helsingørbanen og den smukke Esrom Sø Flækken *Fredensborg,* 1300 Indb., med et af Frederik IV opført Slot, der

er kgl. Sommerresidens; Slotsparken er kendt for sin Skønhed og sine mange Billedhuggerarbejder, særlig af Wiedewelt. V. for Søen ligger en af Landets største Skove, *Gribskov,* og NV. for den de faa Rester af *Søborg Slot* i en nu udtørret Sø. SV. for Søen ligger ved Jærnbanen den lille Købstad *Hillerød,* 5600 Indb., der skylder det smukke, af Frederik II og Christian IV i gotisk Renæssancestil opførte *Frederiksborg Slot* sin Oprindelse; efter en Brand 1859 opførtes det atter ved Statens og privates Hjælp og rummer nu et Nationalmuseum. Ved Roskildefjord ligger den ved en Jærnbane med Hovedstaden forbundne *Frederikssund,* 2500 Indb., der oprindelig var Ladeplads for den noget østligere liggende *Slangerup,* Købstad indtil 1809, Erik Ejegods og Thomas Kingos Fødeby. Ved en Bro er Frederikssund forbundet med Hornsherred, hvor *Jægerspris Slot* (tidligere Abrahamstrup) ligger; det fik sit nuv. Navn af Christian V., men sin Berømmelse skylder det Arveprins Frederik, som i Parken lod rejse Mindestøtter for kendte Danske og Norske; nu er Slottet indrettet til en af Grevinde Danner stiftet Opdragelsesanstalt for fattige Piger. *Frederiksværk,* 1700 Indb., N. for Frederikssund ved Roskildefjord og Arresø, Købstad fra 1907, ligger meget smukt ved Kanalen, der forbinder Søen med Fjorden, og har en Del Industri, navnlig Jærnstøberier, og Statens Krudtværk, det tidligere Kanonstøberi er forlængst nedlagt; lidt N. for Byen ved *Tisvilde* Klitplantage ligger Ruinerne af *Asserbo Slot* og ved Nordpynten af Sjælland Fiskerlejet og Badestedet *Gilleleje,* 1700 Indb. Paa Eskilsø i Roskildefjord ses endnu Pladsen, hvor det i det 12. Aarh. stiftede Augustinerkloster laa. Mod SØ. i Amtet noget inden for Fiskerlejet *Rungsted* laa ved Flækken *Hørsholm,* 1100 Indb., det smukke i det 18. Aarh. opførte Slot *Hirschholm,* som nedbrødes i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede.

Kalundborg Kirke.

4. **Holbæk Amt** i det nordvestlige Sjælland omgives af Isefjord, Kattegat, Store Bælt, Sorø- og Kjøbenhavns Amter; til Amtet hører Øerne *Samsø, Sejrø, Nekselø* og *Hesselø;* det omfatter 6 Herreder og Købstæderne Holbæk, Nykjøbing og Kalundborg.

Ved Holbækfjord ligger *Holbæk,* 5900 Indb., hvis Historie gaar tilbage til c. 1200; Ø. for Byen ved *Bramsnæsvig* ligger en Søminestation til Indskydning af Torpedoer, mod V. Herregaarden *Løvenborg* i Baroniet af s. Navn. *Nykjøbing* i Odsherred ved en Bugt af Isefjord, 2100 Indb., der omtrent kun bestaar af een, bred og lang Gade, driver en Del Handel med Kvæg og Landbrugsprodukter; mod NV. ved Kysten ligger *Rørvig,* hvor det gamle *Isøreting* antages at have haft sin Plads, mod V. ude paa Sjællandsodde findes paa *Oddens* Kirkegaard Mindesmærker for Willemoes og de andre, der faldt 1808 i Kampen paa Skibet „Prins Christian". Mod S. paa Landtangen, der fører ind til Odsherred, den gamle Herregaard *Dragsholm* (i Baroniet *Adelersborg*), hvor bl. a. Biskoppen Joachim Rønnov og Bothwell har siddet som Fanger. Ved det inderste af Kalundborgfjord (før Hærvig) ligger *Kalundborg,* 4700 Indb., en ret betydelig Kornhandelsby, der skylder sin Oprindelse den c. 1170 af Esbern Snare anlagte Borg, som senere kom ind under Kronen og ofte benyttedes som Statsfængsel (Christian II); Slottet nedbrødes i Krigen 1658, men den ejendom-

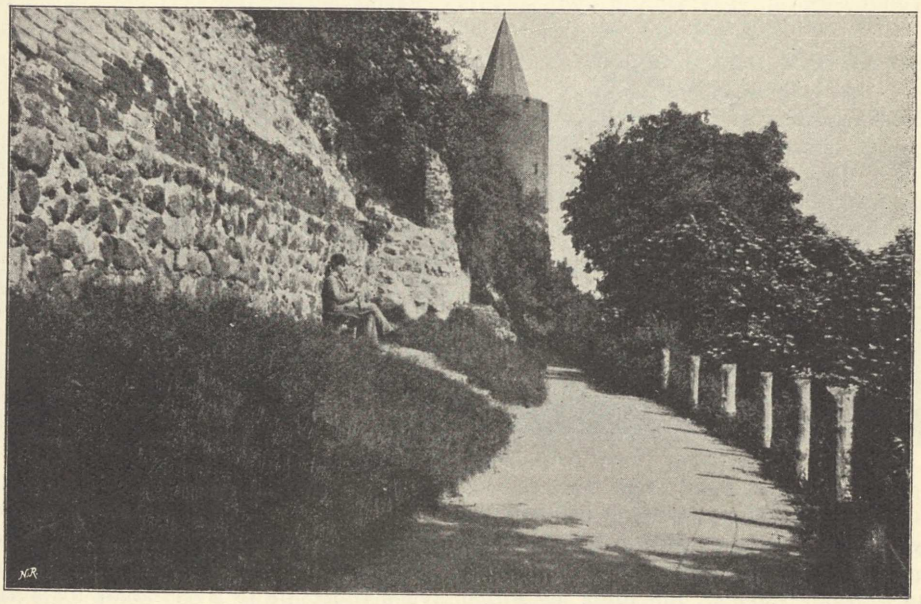
melige Kirke med sine 5 Taarne er bevaret; særlig Betydning har Byen som Endepunkt for den nordvestsjællandske Bane og Overfartssted til Aarhus. Mod NV. ude paa *Refsnæs* ligger et Kysthospital for kirtelsvage Børn, mod S. ved Indgangen til Asnæs Herregaarden *Lerchenborg* i Grevskabet af s. Navn. — Paa *Samsø*, 7500 Indb., ligger Herregaarden *Brattingsborg*, Hovedsædet i Grevskabet Samsø, der 1677 skænkedes til Sophie Amalie Moth.

5. **Sorø Amt,** det sydvestlige Sjælland, omgives af Vordingborgbugt, Store Bælt, Holbæk-, Kjøbenhavns- og Præstø Amter; til Amtet hører Øerne *Sprogø*, *Agersø* og *Omø* med *Egholm* i Store Bælt; det har 5 Herreder og Købstæderne Korsør, Skjelskør, Slagelse, Sorø og Ringsted.

Korsør paa Vestkysten paa begge Sider af Indløbet til Korsørnor, 8700 Indb., hvis første Privilegier vistnok stammer fra Erik af Pommerns Tid, har Betydning som Endepunkt for den vestsjællandske Jærnbane, Dampfærgefarten til Nyborg og Overfarten til Kiel samt som Knudepunkt for de vigtigste Postruter i Landet; den har tillige ret betydelig Ind- og Udførsel. *Sprogø*, der benyttes som Station for Istransporten i haarde Vintre mellem Halskovodde paa Sjælland og Knudshoved paa Fyn, hører til Korsør. *Skjelskør*, 2600 Indb., ligeledes paa Vestkysten og paa begge Sider af Indløbet til det indre Skjelskørnor, har i Middelalderen været en af Sjællands anselige Byer; i Nærheden mod SØ. ved Noret ligger den fra det 16. Aarh. stammende interessante Herregaard *Borreby*. *Slagelse* inde i Landet ved den vestsjællandske Jærnbane, 10,500 Indb., er en ret betydelig Landhandelsstad (navnlig Kornhandel) og et vigtigt Jærnbaneknudepunkt: Byen, der som de fleste danske Byer har lidt meget af Ildebrande, er meget gammel, nævnt første Gang i det 11. Aarh. af det lige uden for Byen af Valdemar I anlagte *Antvorskov Kloster*, som efter Reformationen omdannedes til Slot (Frederik II's Yndlingsslot), er der i den senere Tid udgravet nogle Ruiner. *Sorø*, 2400 Indb., ligeledes ved Jærnbanen og smukt liggende ved Skov og Sø, er særlig kendt ved det af Asser Ryg anlagte Kloster, som senere af Sønnen Absalon omdannedes til et Cistercienserkloster, om den end først blev Købstad i det 17. Aarh.; efter Reformationen omdannedes Klosteret til en kgl. Skole og et adeligt Akademi, til hvilket Holberg skænkede sit Baroni; nu er det en lærd Skole og Opdragelsesanstalt; i den smukke Kirke, der foruden Klosterporten er den eneste Levning af Klostret, hviler bl. a. Skjalm Hvide, Christoffer II, Valdemar Atterdag og Holberg. Østligere ved Banen ligger *Ringsted*, 4000 Indb., der har stort Landbrug og driver en Del Landhandel; det er en ældgammel By, som allerede i Oldtiden var et Samlingssted for hele Øen som et fælles Offersted, ligesom den langt ind i Middelalderen var det fælles Tingsted; i den smukke St. Bendts Kirke, der stammer fra det af Svend Estridsen grundlagte Benediktinerkloster, og som nylig er helt restavreret, ligger Knud Lavard og de fleste af Valdemarerne begravede. Mod N. ligger Landsbyen *Haraldsted*, kendt af Knud Lavards Historie, mellem Ringsted og Sorø den af Absalon- og Esbern Snaresagnet kendte smukke *Fjenneslev Kirke* og *Bjernede Kirke*, en af Landets 7 mærkelige Rundkirker, mod SØ. den stærkt voksende, købstadlignende Stationsby *Haslev*, 3700 Indb., helt mod S. ved Smaalandsbugten Grevskabet *Holsteinborg* og ved Karrebækfjord Næstveds lille Udhavn og Ladeplads *Karrebæksminde*. Endelig nævnes mod SØ. i Amtet Herregaardene *Bregentved* i Grevskabet af s. Navn og *Gisselfeld*, der nu er adeligt Frøkenkloster, og hvis store Hovedbygning er paabegyndt af Peder Oxe.

6. **Præstø Amt,** det sydøstlige Sjælland, omgives af Kjøbenhavns og Sorø Amter og omfatter desuden *Møen* (se p. 576), *Bogø* (140 ha), *Nyord* og nogle mindre Øer; det har 7 Herreder og Købstæderne Næstved, Vordingborg, Præstø, Storehedinge og Stege.

Ved den sydsjællandske Jærnbane og venstre Bred af Susaaen ligger *Næstved,* 8300 Indb., et vigtigt Jærnbaneknudepunkt med en Del Handel og nogen Industri; den har flere gamle Sten- og Bindingsværkshuse; Byen nævnes allerede i det 12. Aarh. i Forbindelse med St. Peders Kloster, som snart flyttedes uden for Byen mod NV. og kaldtes *Skovkloster,* der efter senere at være kommet i Herluf Trolles Eje af denne omdannedes til en lærd Skole, *Herlufsholm;* i Kirken hviler han og hans Hustru Birgitte Gøye; paa den anden Aabred ligger Byens Forstad *Lille Næstved,* mod S. ved Kysten Baroniet *Gaunø.* Ved Sydkysten nær ved den sydsjællandske Jærnbane Ende-

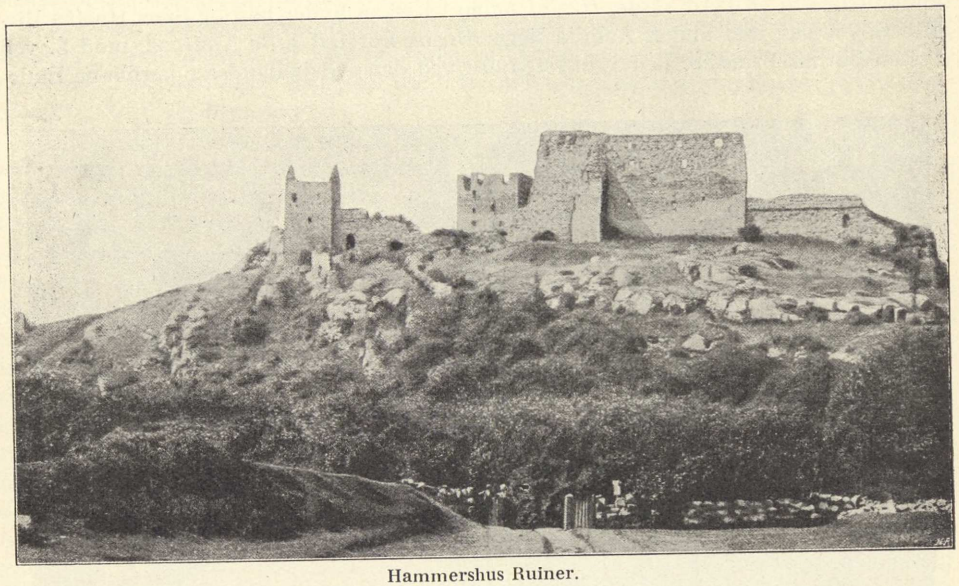
Fra Vordingborg Ruiner, i Baggrunden Gaasetaarnet.

station *Masnedsund* ligger *Vordingborg,* 4000 Indb., en gammel By, der navnlig var af Betydning i Valdemarernes Tid som Kongeresidens; af det af Valdemar I anlagte Slot staar endnu Gaasetaarnet ganske godt bevaret, og de senere Aars Udgravninger har bragt udstrakte Ruiner for Dagen. Lidt S. for Byen ligger Sindssygeanstalten *Oringe* (Worthing) og ved Masnedsund *Masnedø,* der i Middelalderen var Udgangspunkt for Valdemarernes Vendertog, og hvorfra der nu er Dampfærgefart til Orehoved paa Falster. Fra Vordingborg gaar en Bane mod Ø. til *Kallehave,* hvorfra der er Overfart til Koster paa Møen. I Præstønor paa en Halvø, der tidligere har været en Ø, ligger *Præstø,* 1500 Indb., Købstad fra Erik af Pommerns Tid, og tæt N. for Byen Herresædet *Nysø* i Baroniet *Stampenborg. Storehedinge* i Stevns, 2000 Indb., har en interessant Kirke, vistnok Danmarks eneste polygone Kirke fra Middelalderen; ved den østsjællandske Bane, der udgaar fra Kjøge, staar Storehedinge i Forbindelse med Havnen *Rødvig* paa Stevns Sydkyst; en anden Gren af Banen gaar mod S. over den lille By *Fakse,* 1100 Indb., med Kalkbrud, til *Fakse Ladeplads.* Af gamle Herregaarde i Stevns nævnes *Gjorslev,* det smukke efter en Brand 1893 genopførte *Vallø* og *Vemmetofte*; de to sidste er Frøkenklostre. Møens eneste Købstad er *Stege,* 2300 Indb., ved Stegestrand, en meget gammel By, som skylder den nu forsvundne *Stege-*

borg sin Betydning i Middelalderen; af Byens gamle Porte staar endnu Mølleporten. Færgestedet *Koster* V. for Stege er nævnt ovfr.

7. **Bornholms Amt** bestaar af 4 Herreder og har forholdsvis mange Købstæder: Rønne, Hasle, Sandvig, Allinge, Svaneke, Neksø og Aakirkeby.

Paa Vestkysten ligger *Rønne,* 9500 Indb., Øens vigtigste og største By, der i

Hammershus Ruiner.

Forhold til Indbyggerantallet har et meget stort Omfang; Byen har en Del Handel og Industri, navnlig i Skibsbyggeri, Jærn, Stenhuggeri, Fajance og Terrakotta. Nordligere ligger *Hasle,* 1300 Indb., og paa Nordøstpynten ved Hammeren Landets mindste Købstad *Sandvig,* 700 Indb., og *Allinge,* 1900 Indb.; de to Byer udgør for øvrigt een Kommune og regnes som een By; paa Hammeren ligger Ruinerne af den af Lunds Ærkebiskop i det 12. Aarh. opførte Borg *Hammershus,* Danmarks største Borgruin.

Østerlars Kirke.

Paa Nordøstkysten ligger Øens største Fiskerleje *Gudhjem,* der ligner en norsk Fjældby i det smaa, og *Svaneke,* 1300 Indb., der ligger smukt ved Havet, bygget saa at sige paa den nøgne Klippe, paa Sydøstkysten *Neksø,* 2700 Indb., med en Del Landhandel og inde i Landet S. for Almindingen og Rytterknægten den lille landsbylignende *Aakirkeby,* 1400 Indb., en af Øens ældste Byer og den vigtigste By i Middelalderen. Det er en Ejendommelighed ved Bornholm, at den egentlig ikke har Landsbyer, idet Gaardene ligger spredte, dog ofte i Strøg eller Rækker. Ogsaa maa mærkes de 4 Rundkirker,

som vistnok baade har tjent som Gudshuse og som Udkigstaarne, og hvoraf *Østerlars* er den største. — Omtrent 18 km NØ. for Bornholm ligger *Erteholmene* eller *Christiansø*, der bestaar af *Christiansø* (22 ha), *Frederiksø* og *Græsholmen*, oprindelig ganske nøgne Klippeøer, paa hvilke der 1685 anlagdes en Fæstning, der senere benyttedes som Statsfængsel; den udmærkede Havn har Betydning som Nød- og Fiskerihavn.

B. Laaland-Falsters Stift,

1800 km² med 116,800 Indb., omfatter Øerne Falster og Laaland samt Askø, Fejø (186 ha), Fæmø (114 ha), Skalø, Raagø, Vejrø og flere mindre Øer; desuden hører Bogø (med Farø) under Stiftet (se p. 576). Der er kun eet Amt i Stiftet.

8. **Maribo Amt** deles i 6 Herreder, hvoraf 2 paa Falster, og har Købstæderne Stubbekjøbing, Nykjøbing, Sakskjøbing, Maribo, Nakskov, Rødby og Nysted.

Paa *Falster*, c. 514 km² med 39,400 Indb., ligger paa Nordkysten ved Grønsund *Stubbekjøbing*, 1900 Indb., vistnok Øens ældste By, første Gang nævnt i det 13. Aarh., med en god, ved 1850 anlagt Havn, der har bidraget til dens Opkomst (1801 ikke 500 Indb.). S. for Stubbekjøbing ligger Herregaarden *Korselitze*. Den ved Guldborgsund smukt beliggende *Nykjøbing*, 11,000 Indb., nævnes ogsaa i det 13. Aarh.; af det gamle Slot, der nedbrødes i Slutningen af det 18. Aarh., findes kun faa Spor tilbage; Kirken er en tidligere Graabrødrekirke. Jærnbanen, der er en Fortsættelse af den sydsjællandske, gaar fra *Orehoved* (se ovfr.) og fortsættes over Nykjøbing til *Gjedser Stationsby*, 1100 Indb. Nykjøbing har ret betydelig Handel og en Del Industri, navnlig en stor Roesukkerfabrik. Ved to Broer, hvoraf den ene er en Jærnbanebro, staar Falster i Forbindelse med

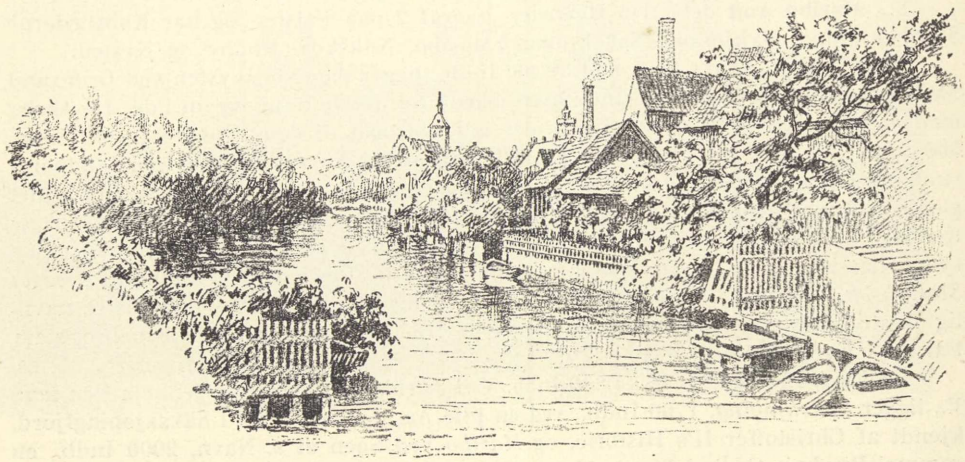
Laaland, 1244 km² med 74,200 Indb. Ved Jærnbanen, der gaar gennem Øen mod V., ligger *Sakskjøbing*, 1700 Indb., ved en lille Aa, der falder ud i Sakskjøbingfjord, kjendt af Christoffer II's Historie, og *Maribo* ved Søen af s. Navn, 2900 Indb., en gammel By, hvis Oprindelse skyldes det i Begyndelsen af det 15. Aarh. stiftede Birgittinerkloster, som stod i stor Ry for sin Hellighed og først ophævedes 1620; den eneste Levning af Klosteret er den smukke Kirke, der maa betragtes som Stiftskirke, skønt Biskoppen bor i Nykjøbing, og hvor Eleonora Christine Ulfeldt er begravet; Byen har i det sidste Aarh. udviklet sig en Del (1801 knap 700 Indb.) og har en Del Kornhandel over sin Ladeplads mod N., *Bandholm*, med hvilken den er forbundet ved Jærnbane. Ved den laalandske Banes Endepunkt og det inderste af Nakskovfjord ligger *Nakskov*, 9500 Indb., en livlig Kornhandelsby, der allerede var Købstad i det 13. Aarh. og tidligere var en Fæstning, navnlig kendt af sit Forsvar under Svenskekrigen 1659. Paa Sydsiden af Øen ligger de smaa Byer *Rødby*, 2000 Indb., og *Nysted*, 1500 Indb., begge ved Bane forbundne med Hovedbanen. Ved Nysted ligger det for sin smukke, sjældne Have kendte *Aalholm Slot* i Grevskabet *Christiansholm*. Af de andre Herregaarde, hvorpaa Laaland er særlig rig, nævnes *Knuthenborg* ved Bandholm i Grevskabet af s. Navn, *Hardenberg* i Grevskabet af s. Navn, *Orebygaard* i Baroniet *Guldborgland*, begge ved Sakskjøbing, *Lungholm* i Baroniet *Sønderkarle* ved Maribo, og mellem Maribo og Nakskov *Christianssæde* i Grevskabet af s. Navn og *Juellinge* i Baroniet af s. Navn.

C. Fyns Stift,

3450 km² med 303,200 Indb., omfatter *Fyn*, 2990 km² med 262,000 Indb., *Taasinge* 70 km² med 3800 Indb., *Langeland*, 284 km² med 20,300 Indb., *Ærø*, 89 km² med 12,200 Indb., og en Del mindre Øer. I Stiftet ligger Odense og Svendborg Amter.

9. **Odense Amt** bestaar af den større nordvestlige Del af Øen med Øerne *Baagø, Brandsø, Fænø* (c. 400 ha) og *Æbelø* i Lille Bælt og *Romsø* i Store Bælt; i Amtet ligger 8 Herreder og Købstæderne Odense, Kjerteminde, Bogense, Middelfart og Assens.

Odense (Odins Ve, ɔ: Odins Helligdom), paa begge Sider af Odense Aa og noget fra Odensefjord, hvortil der fører en Kanal, 42,200 Indb., Rigets tredjestørste By, Fyns Hovedstad og Jærnbaneknudepunkt, er en ret betydelig Handelsby, der i det sidste Aarh. har været i stærk Opkomst (1801: 5800 Indb.), og har tillige ikke ringe Industri. Det er en meget gammel By, hvis Historie gaar tilbage til den hedenske Tid, og den har altid været en anselig By; i Middelalderen havde den særlig Betyd-

Ved Odense Aa.

ning ved Knud den Hellige, som efter at være bleven dræbt her 1086 kanoniseredes og skrinlagdes i den af ham selv paabegyndte Stenkirke. Den største Del af Byen ligger N. for Aaen og er uregelmæssig bygget, hvad de ældre Dele angaar, hvorimod de nyere Kvarterer, navnlig mod NV. og det S. for Aaen liggende Albanikvarter er regelmæssigt anlagte; dens mest fremragende Bygning er den smukke gotiske St. Knuds Kirke med Kong Knuds Helgenskrin og Kongerne Hans' og Christian II.s Begravelser i Krypten samt den sjældne, af Claus Berg skaarne Altertavle; af andre Bygninger nævnes Byens ældste Kirke Vor Frue, Slottet, det adelige Frøkenkloster med et kostbart Bibliotek (Karen Brahes) og det nye Provinsarkiv. Omtrent 2 km N. for Odense har den gamle Kongsgaard *Næsbyhoved* ligget, c. 3 km mod S. ved Herregaarden *Christiansdal* laa tidligere *Dalum* Nonnekloster. *Kjerteminde* ved Store Bælt og Kjertingefjord, 2700 Indb., har nogen Handel, Skibsfart og Fiskeri; den tidligere ret anselige By, der næsten helt ødelagdes i Svenskekrigen 1659, har været Ladeplads for Odense, med hvilken den ligesom alle Fyns andre Byer er i Jærnbaneforbindelse; mod N. paa Hindsholmen ligger Herresædet *Schelenborg* i Baroniet af s. Navn. *Bogense* ved Lille Bælt, 2700 Indb., med en lang, smal Havn, har ogsaa før været en anseligere By, der har lidt meget i Grevens Fejde og ved store Ildebrande; mod Ø. i Nærheden af Kysten Grevskaberne *Gyldensten* og *Roepstorff* (med Herresædet *Einsidelsborg*). Ved det smalleste Sted af Lille Bælt ligger det gamle, i Historien saa ofte omtalte Overfartssted mellem Fyn og Jylland, *Middelfart*, 5700 Indb., med nogen Handel og besøgt som Badested, lige S. for Byen en

stor, af Staten ejet Sindssygeanstalt og mod N. Færgegaarden *Strib,* hvor Hovedbanen gennem Fyn fra Nyborg over Odense ender, og hvor Dampfærgen gaar over til Fredericia. V. for Middelfart ligger smukt Herregaarden *Hindsgavl,* hvor der har været en Kongsborg, og mod S. ved Gamborgfjord har der ogsaa staaet en Kongeborg, *Gamborg.* Sydligere ved Kysten ligger Grevskabet *Wedellsborg* og *Assens,* 4600 Indb., med en Del Kornhandel og en stor Roesukkerfabrik samt flere gamle Bindingsværkshuse (bl. a. Willemoes' Fødehus); efter Krigen 1864, da den

Marstals Havn.

regelmæssige Dampskibsfart paa Sønderjylland ophørte, gik det tilbage for den, men efter 1880 er den atter i Tiltagen. Bankerne ved *Øksnebjærg* Ø. for Assens er kendt af Slaget 1535 i Grevens Fejde, Herregaarden *Frederiksgave* mod SØ. er det historisk kendte *Hagenskov,* hvor Jakob Erlandsen sad fangen.

10. **Svendborg Amt** bestaar af Fyns mindre sydøstlige Del samt Taasinge, Langeland, Ærø og en Del mindre Øer som Turø, Strynø, Drejø, Skaarø, Avernakø, Bjørnø og Lyø; i Amtet ligger 7 Herreder og Købstæderne Faaborg, Svendborg, Nyborg, Rudkjøbing og Ærøskjøbing.

Faaborg paa Sydkysten ved Faaborgfjord, 4300 Indb., har en Del Handel og Skibsfart, navnlig paa Sønderjylland, og nogen Industri; Byen, af hvis tidligere Befæstning Vesterport staar som en Rest, har lidt meget under Grevens Fejde og ved Ildebrande (1728); mod V. ude paa Horneland ligger Herregaarden *Hvedholm* i Grevskabet *Brahesminde* og *Horne Rundkirke,* Ø. for Faaborg Baroniet *Holstenshus* og mod NØ. Herregaarden *Arreskov* i Grevskabet *Muckadell* og *Brahetrolleborg* i Baroniet af s. Navn. Det ved Svendborgsund smukt beliggende *Svendborg,* 11,700 Indb., er en livlig Handelsby (Kornhandel) med Skibsfart og Skibsbyggeri (Handelsflaaden 1910: 265 Skibe, hvoraf 16 Dampskibe, med 25,970 Tons Dr.); Byen, der

allerede i det 13. Aarh. var en betydelig By og Fyns største efter Odense, er ejendommeligt og uregelmæssigt bygget med mange bakkede, temmelig stejle Gader og snævre krogede Stræder; de fleste ældre Huse er dog nu forsvundne; den er paa Grund af sin smukke Omegn meget besøgt; mod Ø. ligger Badestedet *Christiansminde;* NV. for Byen Herregaarden *Hvidkilde* i Baroniet *Lehn. Nyborg* paa Østkysten ved en Bugt af Store Bælt, 8500 Indb., er en godt, især i de nyere Dele regelmæssigt bygget By, der særlig har Betydning ved Dampfærgefarten paa Korsør og som Garnisonsby; den tidligere Fæstning nedlagdes 1869; Byen, der er anlagt i det 12. Aarh. omkring det nu paa en ringe Rest nær nedbrudte Slot, har indtaget en anselig Plads i dansk Historie, idet Slottet hyppigt har været Kongeresidens og Samlingssted for Danehofferne. S. for Byen ligger Baroniet *Holckenhavn,* tidligere det af Corfitz Ulfeldts Historie kendte *Ellensborg.* Fyn er i det hele meget rig paa gamle interessante Herregaarde, saaledes *Ørbæklunde, Glorup, Rygaard* og *Hesselagergaard* mellem Nyborg og Svendborg samt *Egeskov* længere inde paa Øen. Et vigtigt Jærnbaneknudepunkt i Sydfyn er *Ringe Stationsby,* 1100 Indb. Paa *Taasinge,* der hører til et Stamhus under Slægten Juel-Brockdorff, ligger den af Christian IV opførte Herregaard *Valdemars Slot,* den lille Fisker- og Skipperby *Troense* og den p. 559 nævnte *Bregninge Kirke. Rudkjøbing,* 3800 Indb., omtrent midt paa Vestkysten af Langeland, er en meget gammel, tidligere befæstet By, som har Handel og Skibsfart. Mod N. midt paa Øen ligger Herregaarden *Tranekjær* i Grevskabet Langeland; paa Nordvestkysten den lille *Lohals* By med Havn og paa Østkysten Færgegaarden *Spodsbjærg,* der har Dampskibsforbindelse med Nakskov. — *Ærøskjøbing* paa Ærøs Østkyst, 1400 Indb., er i Tilbagegang siden 1860 (1700 Indb.); Handelspladsen *Marstal* paa Sydøstkysten, 2600 Indb., er væsentlig en Skipperby med en forholdsvis meget stor Handelsflaade (1910: 276 Skibe, hvoraf 4 Dampskibe, med i alt 29,300 Tons Dr.); den har mange smaa snævre Gader og ligner ikke saa lidt Dragør paa Amager.

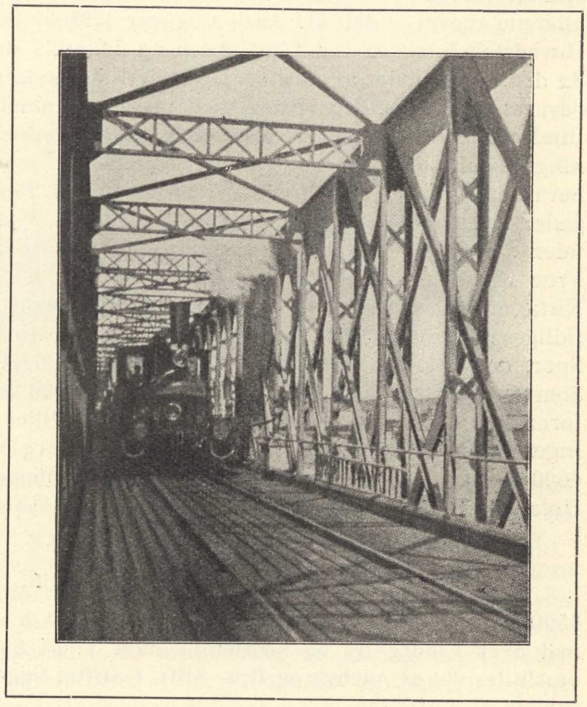
D. Aalborg Stift,

5250 km² med 273,100 Indb., bestaar af den *nørrejydske Ø,* c. 4600 km², og *Mors,* 370 km² med 24,300 Indb., og flere mindre Øer i Limfjorden samt en lille Del af Landet S. for Limfjorden omkring Byen Aalborg og *Læsø* i Kattegat, 116 km² med 2900 Indb. I Stiftet ligger Amterne Hjørring og Thisted samt af Aalborg Amt den Del, der ligger N. for Limfjorden, og Egnen om Aalborg By.

11. **Hjørring Amt** omfatter den nordligste Del af Jylland, *Vendsyssel* og *Øster-Hanherred,* samt Øerne *Gjøl* i Limfjorden og *Læsø* i Kattegat; Amtet bestaar af 6 Herreder og Læsø Birk samt Købstæderne Hjørring, Sæby, Frederikshavn og Skagen.

Hjørring inde i Vendsyssel, 9500 Indb., med livlig Handel og nogen Industri, er vistnok Vendsyssels ældste By, men den har ikke noget gammelt Udseende, dertil har den lidt for meget ved Ildebrande; den er i det sidste Aarh. tiltaget meget (1801 ikke 700 Indb.), navnlig paa Grund af de forbedrede Samfærdselsforhold; især har den østjydske Længdebane, som her drejer mod Ø. ud til Frederikshavn, gavnet den. V. for den ligger Fiskerlejet *Lønstrup* og sydligere ved Kysten Ladepladsen *Løkken,* 900 Indb., og den lille Plads *Blokhus,* Steder, som efterhaanden er blevne mere og mere søgte Badesteder. Ø. for Løkken ligger Herregaarden *Børglumkloster,* hvis ene Fløj er Kirke og har været Stiftets Domkirke i den katolske Tid, en Rest af det i Begyndelsen af det 12. Aarh. stiftede Kloster, som oprindelig var Kongsgaard. *Frederikshavn* ved Kattegat, 7900 Indb., er en livlig Handelsby,

som er i stærk Opkomst (1801 500 Indb.) paa Grund af Jærnbanen, der har ledet en Del af Trafiken fra Sverige (over Gøteborg) gennem Jylland, og sin udmærkede, 1882—91 anlagte kunstige Havn, der har kostet c. $3^1/_4$ Mill. Kr.; den langstrakt byggede By var indtil 1818 kun et Fiskerleje, *Fladstrand;* udenfor ligger de smaa *Hirsholme* med Fyrtaarn. Mod S. ved Kysten ligger smukt ved Sæbyaa den lille Købstad *Sæby,* 2100 Indb., der i Middelalderen ogsaa kaldes *Maristed* efter et Kloster, og hvis vigtigste Erhverv er Fiskeri. Paa Odden mod N. ligger *Skagen* (Scaven), 3100 Indb., Landets nordligste og paa en Maade mærkeligste By, vistnok grundlagt i det 13. Aarh.; den bestaar af *Højen* eller *Gammel-Skagen* ved Skagerak og *Ny-Skagen,* atter delt i *Øster-* og *Vesterby,* og er med sine lave, spredte Huse — som tidligere for det meste var af Træ og omgivne af tjærede Plankeværker, men nu til Dels er afløst af Stenhuse — meget stor i Omfang i Forhold til Indbyggertallet; Husene danner ofte ikke sammenhængende Rækker, men ligger spredte mellem Klitbakkerne, som dog nu for en stor Del er udjævnede, og Vejene er ikke brolagte, alt er Flyvesand; ude paa Grenen findes et stort Fyrtaarn og Digteren Drachmanns Grav; Byen er meget søgt som Badested og har efterhaanden faaet Præg af en Villaby; Hovederhvervet er Fiskeri, til hvis Støtte der i den sidste Tid er anlagt en Havn, saa at den er Landets største Fiskeriby. Af større Stationsbyer i Vendsyssel nævnes *Vraa,* 1100 Indb., og *Brønderslev,* 2800 Indb. I Vendsyssel findes flere gamle Herregaarde som *Odden, Dronninglund* og den interessante *Voergaard.*

Jærnbanebroen ved Aalborg.

12. **Thisted Amt,** det nordvestligste i Jylland, begrænses af Vesterhavet, Hjørring Amt og Limfjorden og bestaar af *Vester-Hanherred* (den vestlige Del af Hanherrederne), *Thyland,* med Halvøen *Thyholm* og *Jegindø,* og *Mors* med *Agerø.* Det bestaar af 7 Herreder og Købstæderne Thisted og Nykjøbing.

Thisted i Thyland ved en Vig af Limfjorden, 6800 Indb., er en ret livlig Handelsby, der er stærkt i Opkomst, især efter at den har faaet Jærnbane til Struer og Aalborg, men den tidligere store Handel paa Udlandet, især med Norge og England, er nu næsten ophørt. V. for Byen ved den nu udtørrede Sjørringsø ses Voldstedet af den gamle Kongsgaard *Sjørring;* mod NV. ligger Ladepladsen og Badestedet *Klitmøller,* mod S. i Thyland den anselige, fra Midten af det 12. Aarh. stammende *Vestervig Kirke,* en Rest af Klosteret, østligere Stationsbyen *Hurup,* 1000 Indb.,

Nykjøbing paa Østsiden af Mors ved Sallingsund, 6900 Indb., der allerede nævnes ved 1300, men væsentlig skylder det i det 14. Aarh. anlagte *Dueholm Kloster* sin Opkomst, har en Del Handel og Fiskeri og er Depotsted for Østersfiskeriet i Limfjorden.

(13). Af *Aalborg Amt* hører som nævnt kun den Del, som ligger N. for Limfjorden (Kjær Herred) samt Byen Aalborg med Omegn til Stiftet.

Ved Limfjordens Sydkyst, omgiven af Bakker ligger *Aalborg,* 33,400 Indb., Landets fjerdestørste By med betydelig Handel og Skibsfart og ikke ringe Industri, navnlig Cementfabrikker og Teglværker; den er efter danske Forhold vokset usædvanligt stærkt i det sidste Aarh. (1801: 5600). Den er en af Landets ældste Byer, allerede nævnt i det 11. Aarh., og var i Middelalderen en meget betydelig Stad, Hovedstabelpladsen ved Limfjorden og Jyllands største By lige indtil op i vor Tid, da den overfløjedes af Aarhus. Den har i Modsætning til de fleste danske Købstæder bevaret et gammeldags Præg med mange krumme og ganske snævre Gyder samt Bindingsværkshuse med Svalegange og Karnapper samt prægtige Stenhuse, Bygninger, som dog nu mere og mere giver Plads for moderne Ejendomme; af de bedst bevarede nævnes Svaneapoteket („Jens Bangs Stenhus") og nogle Huse i Østeraagade; de smaa Aaer, der tidligere løb gennem Byen, er nu overdækkede eller ledte uden om den; af de gamle Kirker nævnes St. Budolfi Kirke, Stiftets Hovedkirke, af Frue Kirke, der skal stamme fra c. 1100, er nu kun Taarnet tilbage, den øvrige Kirke er helt ny; af de bevarede ældre Bygninger maa ogsaa nævnes Hospitalet, et tidligere Helligaandskloster; af det gamle Slot *Aalborghus,* S. for Byen er der intet Spor, det nuv. Aalborghus, der har været omgivet af Volde og Grave, er uanselig. Som en Forstad maa *Vejgaarden* mod Ø., 3500 Indb., betragtes. Over Limfjorden fører en Pontonbro og en fast, paa murede Piller bygget Jærnbanebro, der største Ingeniørabejde i Landet. Lige over for Aalborg ved Fjorden ligger *Nørresundby,* 4600 Indb., ved Indløbet til Fjorden ved Kattegat paa dens Nordside Landsbyen *Hals,* 900 Indb., kendt af Harald Graafelds og Guldharalds Historie.

F. Viborg Stift,

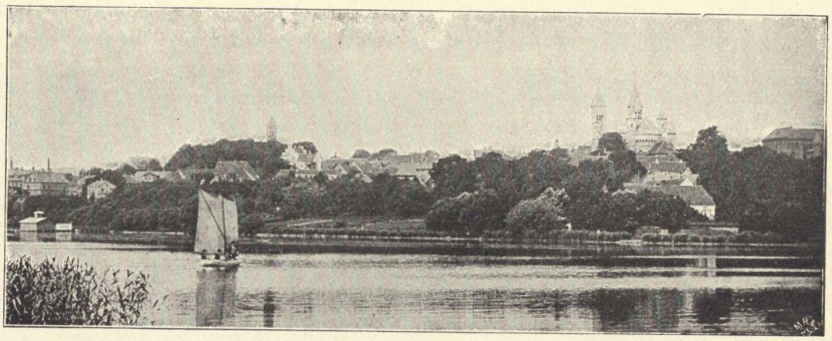
4500 km² med 166,400 Indb., begrænses mod S. af Mariagerfjord, naar i Midten ned over Viborg By og begrænses mod V. af Skiveaa og Sallingsund; for øvrigt omsluttes det af Aarhus og Ribe Stift. I Stiftet ligger det meste af Aalborg og Viborg Amter (se ndfr.).

13. **Aalborg Amts** sydlige større Del, *Himmerland* eller *Himmersyssel,* ligger S. og Ø. for Limfjorden, i øvrigt begrænset af Mariagerfjord og Kattegat. Det bestaar af 8 Herreder og Købstæderne Aalborg, Nibe og Løgstør, hvoraf det ene Herred og Aalborg By hører til Aalborg Stift.

Nibe ved Nibe Bredning, 1800 Indb., med nogen Skibsfart og Fiskeri (Aal), er oprindelig et Fiskerleje og blev først Købstad 1727; den skylder Sildefiskeriet i Limfjorden sin Opkomst, men efter Aggertangens Gennembrud er denne for det meste ophørt; vestligere *Løgstør* (Købstad 1900), 2400 Indb., ved Begyndelsen af Løgstør Bredning og Løgstørkanalen, ligeledes med nogen Skibsfart og Fiskeri. Mod S. ligger *Ranum Statsseminarium* og Herregaarden *Bjørnsholm,* det gamle *Vitskøl Kloster* med Ruiner af Klosterkirken, SV. for Aalborg Landsbyen *Svendstrup,* hvor Skipper Clement slog den jydske Adel 1534, mod SØ. den gamle interessante Herregaard *Lindenborg* og ved Mariagerfjord den stærkt voksende Ladeplads *Hadsund,* 1500 Indb., Endepunkt for Randers-Hadsund og Aalborg-Hadsund Baner. I den vestlige Del af Amtet ligger den opvoksende Stationsby *Aars,* 1000 Indb.

14. **Viborg Amt,** i det midterste Jylland, er det eneste jydske Amt, som ikke berøres af Havet; det begrænses af Limfjorden, i hvilken Halvøen *Salling,* med Øen *Fur,* skyder ud, og Aalborg, Randers, Aarhus og Ringkjøbing Amter. Det har 12 Herreder, hvoraf de tre sydligste (Lysgaard, Hids og Houlbjærg) hører til Aarhus Stift, og Købstæderne Viborg og Skive.

Viborg ved Vibergsø S. for Hjarbækfjord, 10,900 Indb., med en Del Landhandel, er især taget til efter 1860 (4900 Indb.), da den blev Garnisonsby; Byen, hvis Historie gaar tilbage til den hedenske Tid, da den var Offersted for Nørrejylland (Vebjærg, ɔ: helligt Bjærg), har altid været en meget anselig By som Jyllands Hovedstad og har spillet en betydelig Rolle i dansk Historie; fra Svend Estridsens Tid er den Bispesæde, Kongerne hyldedes gerne her, under Reformationen indtog

Viborg.

den en Førerstilling ved Hans Tausens Fremtræden, senere var den indtil Enevældens Tid Samlingsstedet for den jydske Adel, som Handelsby har den været betydelig (her holdtes „Snapstinget", en Slags Terminssammenkomst for Jylland), i det 19. Aarh. var den Sæde for den nørrejydske Stænderforsamling; men de fleste gamle Bygninger er forsvundne under de voldsomme Brande, der har hærget Byen. Den uregelmæssig byggede By har med sine mange Haver og store Pladser et meget stort Omfang i Forhold til Indbyggertallet. Af Middelalderens 12 Sognekirker staar nu kun to igen, Søndersogns og Domkirken (Vor Frue eller St. Marie), og den sidste endda kun til Dels, idet den i sin ældste Skikkelse vel stammer fra det 12. Aarh., men senere mishandledes, indtil den i vor Tid er blevet helt ombygget; den nuv. Korskirke i romansk Basilikastil, med Krypten, den bedst bevarede Del af den gamle Kirke, er Danmarks anseligste Granitkirke; i Kirken er bl. a. Viborgs Helgen Kjeld og Kong Erik Klipping jordede; den sidste dræbtes i det mod SV. liggende *Finderup;* af stor kunstnerisk Værd er den af J. Skovgaard foretagne Dekoration af det Indre. Af andre Bygninger mærkes den tidligere Straffeanstalt, der nu er omdannet til Sindssygeanstalt, og det nye Provinsarkiv. Mod Ø. paa den anden Side Søen ligger Herregaarden *Asmild Kloster,* et tidligere Nonnekloster, mod SV. Voldstedet af den gamle Borg *Hald* og sydligere *Vium* Præstegaard i Lysgaard Herred, en Egn, der er godt kendt gennem den her fødte St. Blichers Noveller, vestligere *Frederiks Kirke,* Midtpunktet i de i det 18. Aarh. anlagte tyske Kolonier paa Alheden. V. for Viborg ligger *Mønsted* og *Daubjærg* Kalkgruber, mod NV. nær ved Fjorden Herregaarden *Ørslevkloster,* et tidligere Nonnekloster. *Skive,* 5500 Indb., i det sydøstlige Hjørne af Salling og ved Skiveaas Udløb i Fjorden, har paa Grund af sit gode Opland en Del Handel og er gaaet stærkt frem i det sidste Aarh. (1801:

500 Indb.). I den vestlige Del af Salling ligger den interessante Herregaard *Spøttrup,* hvis gamle Bygning fra Slutningen af Middelalderen til Dels uforandret er bevaret. Af de større Stationsbyer nævnes *Langaa* mellem Viborg og Randers, 1300 Indb., og *Aalestrup,* mellem Viborg og Hobro, 1100 Indb.

F. Aarhus Siift,

6400 km² med 404,500 Indb., omfatter det østlige Jylland fra Mariager- til Vejlefjord, begrænset af Viborg- og Ribe Stift, samt Øerne *Anholt,* c. 22 km², og *Samsø* (se p. 576). I Stiftet ligger Randers- og Aarhus Amter samt Samsø af Holbæk Amt, noget af Viborg Amt (se ovfr.) og lidt af Vejle Amt.

15. **Randers Amt,** omtrent midt paa Østkysten, omfatter Landet S. for Mariagerfjord og hele Djursland, begrænset af Aalborg-, Aarhus- og Vejle Amter; desuden hører Anholt til det. Det har 11 Herreder og Købstæderne Hobro, Mariager, Randers, Grenaa og Æbeltoft.

Hobro inderst inde ved Mariagerfjord paa en Landtange, der skiller Fjorden fra en indre Bugt, Vesterfjord, 3600 Indb., har en Del Handel og nogen Industri (1801: 500 Indb.). S. for Byen og Glenstrupsø laa Munkeklosteret *Glenstrup,* der grundlagdes i det 13. Aarh. Det mellem høje Bakker smukt liggende *Mariager* ved Sydsiden af Fjorden, 1000 Indb., Landets mindste Købstad næst Sandvig, er opstaaet omkring det i Begyndelsen af det 15. Aarh. stiftede Birgittinerkloster, af hvilket kun den delvis bevarede Kirke og en enkelt Fløj er tilbage. Mod NØ. nær ved Fjorden ligger den store Landsby *Assens,* 1300 Indb. *Randers* ved Gudenaas nordlige Bred, 23,000 Indb., med Forstaden *Strømmen* mod Ø., 2500 Indb., er en ret livlig Handels- og Skibsfartsby paa Grund af sit gode Opland og i stærk Opkomst (1801: 4600 Indb.); temmelig store Skibe kan naa op til Randers, og den er tillige den eneste By i Landet, der ligger ved et nogenlunde farbart Vandløb, idet der paa Gudenaa indtil Silkeborg er Sejlads med fladbundede Baade (Kaage), der især fører Brænde, Tørv og Mursten, en Sejlads, der dog er gaaet meget tilbage efter Jærnbaneanlæggene; tillige har den en Del Industri. Byen, der i sin gamle Del er tæt bebygget med mange snævre og krumme Gader, nævnes allerede i det 11. Aarh.; i dansk Historie er den mest kendt af Niels Ebbesens Bedrift (Statue paa Raadhustorvet). V. for Randersfjord ligger den gamle Herregaard *Støvringgaard,* nu Frøkenkloster, SØ. for Randers den gamle Herregaard *Klausholm,* som er kendt af Anna Sophie Reventlovs Historie. *Grenaa* paa Østsiden af Djursland henved 3 km fra Kysten og N. for Aaen af s. Navn, 3700 Indb., har en Del Handel med Landbrugsprodukter; da dens Havn saa godt som aldrig fryser til, har der været tænkt paa at gøre den til Forbindelseshavn mellem Sjælland og Jylland; sydligere ligger Herregaarden *Rugaard,* fra det 16. Aarh., og ved Æbeltoftvig i Mols Herred *Æbeltoft,* 1700 Indb. Mod SØ. ligger den lille Ø *Hjelm,* kendt af Marsk Stigs Historie, og inderst inde ved Kaløvig Ruinerne af *Kalø Slot,* oprindelig bygget af Erik Menved, hvor Gustav Vasa sad fangen; da det i Slutningen af det 17. Aarh. blev nedbrudt, brugtes Stenene til Opførelsen af Charlottenborg i Kjøbenhavn. N. for Kalø ligger Jyllands Rundkirke *Thorsager,* mod NV. Rosenkrantzernes smukke Herregaard *Rosenholm,* og Ø. for Randers *Gammel-Estrup* (før Essendrop).

16. **Aarhus Amt** omgives af Randers-, Viborg-, Ringkjøbing- og Vejle Amter; til Amtet hører Øerne *Endelave* (c. 1300 ha), *Tunø* (350 ha) i Kattegat og *Alrø* (760 ha) i Horsensfjord. Det har 12 Herreder, hvoraf 6 udgør „Gamle Aarhus Amt" og de andre 6 „Gamle Skanderborg Amt", og Købstæderne Aarhus, Skanderborg, Silkeborg og Horsens.

Ved en Bugt af Kattegat og i en mod S. og N. af store Bakker omgiven Dal, der gennemstrømmes af Mølleaaen, ligger *Aarhus* (Aros, ɔ: Aaens Munding), 61,800 Indb., Landets næststørste By, paa Grund af sin udmærkede Havn og som Centrum for et udstrakt Jærnbanenet en betydelig Handelsby; tillige har den en Del Industri og hævder sin Plads som Jyllands Hovedstad ved sine store Institutioner som Statsbiblioteket, mange højere Læreanstalter (Jydsk Handels-Højskole m. m.) og Hospitaler (stort Kommunehospital, Jydsk Fødselsstiftelse m. m.). Byen, der efter danske Forhold er vokset overordentlig i det sidste Aarh. (1801: 4100, 1860: 11,000

Aarhus Havn.

Indb.), deles ved Aaen i to, ved 8 større Broer forbundne omtrent lige store Dele. Medens Gaderne i den ældre Del ofte er snævre og krogede, er de nye Kvarterer mod N., V. og S. regelmæssigt anlagte med brede og lige Gader. For øvrigt har den gamle By, der allerede 948 blev Bispesæde, ikke mange gamle Bygninger; den interessanteste, ved Siden af den tidligere Sortebrødrekirke Vor Frue, er Domkirken, der stammer fra Begyndelsen af det 13. Aarh. og oprindelig var romansk, men i det 14. Aarh. ombyggedes i gotisk Stil; det er Landets længste Kirkebygning, c. 93 m; det 89 m høje Taarn med Spir er opført i vor Tid (det gamle styrtede ned 1737). Af nye smukke Bygninger kan nævnes Statsbiblioteket, Teatret og Toldkammerbygningen. I den smukke Omegn ligger mod S. *Marselisborg,* med et kgl. Slot, mod N. *Ris Skov* med en Villaby (1200 Indb.) og Sindssygeanstalten *Jydsk Asyl.* V. for Aarhus ligger Stationsbyen *Brabrand,* 1200 Indb. Ved Hads Herreds Banen, der gaar fra Aarhus mod S. til Ladepladsen *Hov* ved Kysten noget N. for Horsensfjord ligger Herregaarden *Vilhelmsborg* i Baroniet af s. Navn og den store Stationsby *Odder,* 3400 Indb. NV. for Aarhus ligger nærved Stationsbyen *Hammel,* 1300 Indb., Herresædet *Frijsenborg* i Grevskabet af s. Navn, Landets største Gods i Udstrækning. *Skanderborg* SV. for Aarhus, 3400 Indb., liggende i smukke Omgivelser paa en Odde i Søen af s. Navn, er opstaaet om det historisk kendte Slot, hvor Niels

Ebbesen faldt, og som nedbrødes 1767; den eneste Rest er Byens Kirke. Det smukt beliggende *Silkeborg* ved Gudenaas Udløb af Silkeborg Langsø, 8800 Indb., meget besøgt som Kursted, er først opstaaet som Handelsplads efter Anlægget af en Papirsfabrik 1845 og blev Købstad 1900. Mellem Silkeborg og Skanderborg ligger Landsbyen *Rye,* i hvis Nærhed det rige og ansete *Ømkloster* („Cara insula"), som efter Reformationen omdannedes til et kgl. Slot Emborg, har haft sin Plads; V. for Mossø laa i Middelalderen Nonneklosteret *Vissing. Horsens* ved det inderste af Horsensfjord og Udløbet af Bygholmsaa, 23,800 Indb. (1801: 2400), har livlig Handel, især med Kvæg og Landbrugsprodukter; Byen, der er meget gammel og vistnok allerede i det 11. Aarh. har været ret anselig, er temmelig regelmæssigt bygget med flere meget brede Gader som Søndergade og den paa den overbyggede Aa anlagte Boulevard; tæt uden for Byen ligger Horsens Tugthus.

(17). I den Del af *Vejle Amt,* der hører til Aarhus Stift (Bjærge og Hatting Herreder), nemlig Halvøen mellem Horsens- og Vejlefjord samt Øen *Hjarnø* (c. 300 ha) i Horsensfjord, ligger flere gamle Herregaarde som *Boller* ved Horsensfjord og *Rosenvold* ved Indløbet til Vejlefjord. Mod SØ. ved Kattegat ligger Stationsbyen og Badestedet *Juelsminde* med Overfart til Bogense.

G. Ribe Stift.

9600 km² med 361,900 Indb., det største og daarligst befolkede, omfatter den store sydvestlige Del af Jylland, begrænset af Slesvig, Vesterhavet, Limfjorden, Viborg- og Aarhus Amter. I Stiftet ligger Vejle Amt (undtagen det ovennævnte til Aarhus Stift hørende Stykke) samt Ringkjøbing og Ribe Amter.

17. **Vejle Amt,** det sydøstligste jydske Amt, omgives af Aarhus, Ringkjøbing og Ribe Amter samt Slesvig, Lille Bælt og Kattegat. Til Amtet hører 9 Herreder (hvoraf de to til Aarhus Stift) og Købstæderne Vejle, Fredericia og Kolding.

Inderst inde ved Vejlefjord og i en af høje, til Dels skovklædte Bakker omgiven Dal, hvori Vejleaa flyder, ligger *Vejle,* 17,300 Indb. (1801: 3500), en gammel By, der allerede var ret anselig i det 13. Aarh., og hvis Handel er i stærk Tiltagen; mod N. ligger den af Grejs Mølleaa gennemstrømmede smukke *Grejsdal* og mod NV. Landsbyen *Jelling,* 900 Indb., med et Statsseminarium og Gorm den Gamles og Thyra Danebods Gravhøje; af andre opvoksende Stationsbyer i Egnen nævnes NV. for Vejle *Give,* 900 Indb., og mod SV. *Egtved. Fredericia* paa en Odde i Lille Bælt lige over for Strib, 14,200 Indb., med en Del Handel og nogen Industri, har især Betydning som Jernbaneknudepunkt; Byens meget regelmæssige Anlæg med snorlige Gader vidner om dens Oprindelse som en af Frederik III grundlagt Fæstning *Frederiksodde;* for at trække Folk til fik den flere Forrettigheder, deriblandt Religionsfrihed før nogen anden By i Landet, hvorfor der ogsaa fra gammel Tid findes baade reformert og katolsk Kirke samt Synagoge; men den blev ikke til, hvad man ventede, og store Grunde inde i Byen ligger nu hen som Haver, saa at Byen er meget omfangsrig i Forhold til dens Indbyggertal; som Fæstning har den aldrig haft stor Betydning, mest kendt er den af Bombardementet i 1849 og Slaget 6. Juli s. Aar, til hvis Minde „Den tapre Landsoldat" og andre Monumenter er rejste; Fæstningen er nu nedlagt, og kun de smukke Volde staar endnu tilbage. *Kolding,* 14,200 Indb., smukt beliggende ved Koldingfjord og i Koldingaas Dal, er en livlig Handelsby, der især efter 1864, da dens Opland udvidedes ved 8 frugtbare slesvigske Sogne, er i stærk Opkomst; den gamle By, der stammer fra den tidligere Middelalder og blev Købstad i alt Fald i Begyndelsen af det 14. Aarh., har lidt meget i Krigene (Kampen mellem Erik Plovpenning og Abel, Gadekampen April 1849); N. for Byen paa en høj Banke ligger de

store Ruiner af *Koldinghus,* der oprindelig er opført af Abel 1248 og brændte 1808; nu bruges Ruinen til Dels til Museum. Mod S. nær ved Grænsen ligger den for sin vide Udsigt kendte *Skamlingsbanke,* hvor der bl. a. er rejst en Støtte til Minde om de danske Slesvigeres Kamp for deres Modersmaal.

18. **Ringkjøbing Amt,** det største, men daarligst befolkede og mindst opdyrkede af alle Amterne, omfatter den mellemste Del af det vestlige Jylland og omgives

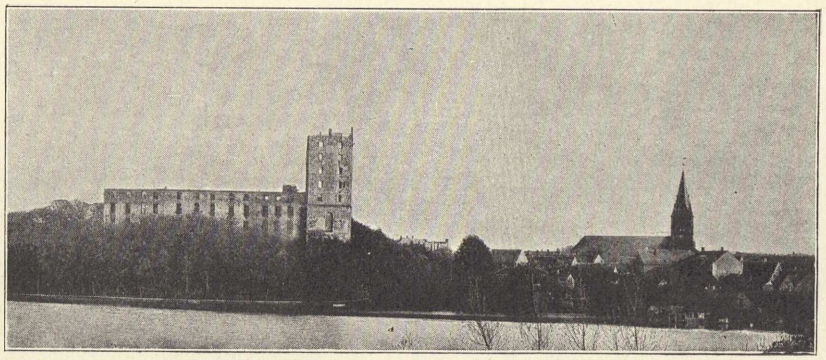
Grejsdalen.

af Vesterhavet, Limfjorden, i hvilken *Venø* (640 ha) hører til Amtet, Viborg-, Aarhus-, Vejle- og Ribe Amter. Amtet har 9 Herreder og Købstæderne Lemvig, Holstebro, Ringkjøbing og Herning.

Lemvig ved en Vig af Limfjorden og omgiven af høje Bakker, 3800 Indb., er en gammel By fra det 13. Aarh. med et godt Opland; dens Handel er i Fremgang, efter at Thyborønkanalen er aabnet, Havnen udvidet og Jærnbanen over *Vemb* har sat den i Forbindelse med den vestjydske Længdebane. *Holstebro,* 6900 Indb., paa begge Sider af Storaa, ligeledes en gammel By fra det 13. Aarh., har ret livlig Handel, især med Kvæg, og staar ved Jærnbane i Forbindelse med sin Ladeplads ved Limfjorden, *Struer,* 3700 Indb., og over *Oddesund* med Thyholm og Thisted. *Ringkjøbing* ved Nordkysten af Ringkjøbingfjord, 3500 Indb., har Udførsel af Kvæg og Kvægavlsprodukter, men dens Handel skades ved den umulige Sejlads paa Fjorden, ligesom

den har skadet det ellers vigtige Fiskeri; ud for Byen ligger i Klitterne det lille Badested *Søndervig*. Ø. for Ringkjøbing midt paa Heden ligger Landets yngste Købstad *Herning* (fra 1913), 5800 Indb., et Jærnbaneknudepunkt, da den baade staar i Forbindelse med Silkeborg, Viborg, Holstebro og mod SV. med den vestjydske Længdebane ved Stationsbyen *Skjern*, 1800 Indb., Ø. for Ringkjøbingfjord; Herning, der ligger omgiven af store Hedeplantager, er i stærk Opkomst (1901: 3700 Indb.) og har stor Handel. Af andre opblomstrende Stationsbyer nævnes *Tarm*, 1000 Indb., paa den vestjydske Længdebane lidt S. for Skjern. Af gamle Herregaarde i Amtet nævnes *Nørre-Vosborg* nær ved Storaas Udløb i Nissumfjord, *Rysensteen* N. for samme Fjord (før et Baroni), det tidligere Nonnekloster *Gudumkloster* mellem Lemvig og Struer og *Estvadgaard* nær ved Skive, tidligere et Frue- og Frøkenkloster.

19. **Ribe Amt,** det sydvestligste i Jylland, omgives af Ringkjøbing- og Vejle Amter samt Slesvig og Vesterhavet; desuden hører *Fanø*, c. 57 km² med 2900 Indb.

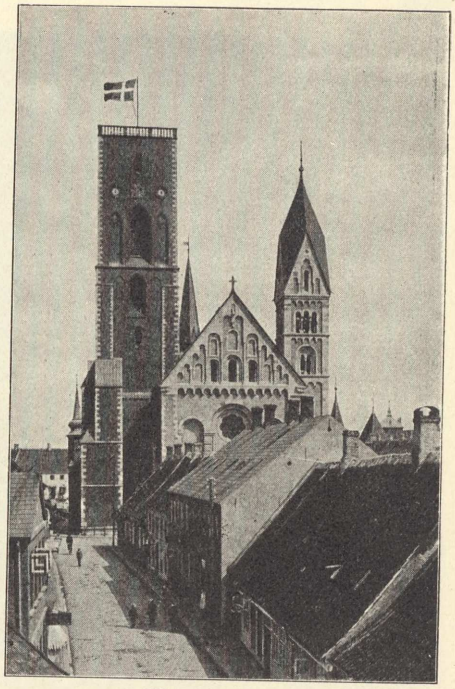

Kolding.

(1890: 3200), og *Manø*, c. 6 km², samt *Langligbjærge* i Hjertingbugt til Amtet. Det har 8 Herreder og Købstæderne Varde, Esbjærg og Ribe.

Varde ved Vardeaas nordlige Bred og den vestjydske Længdebane, 4800 Indb., er en gammel By fra det 12. Aarh., der driver en Del Handel, som i den sidste Tid er i Tilbagegang paa Grund af Konkurrencen fra de omliggende store Stationsbyer som *Ølgod*, 1200 Indb., og især fra *Esbjærg* ved Kysten lige over for Fanø, en By, der først er opstaaet efter Anlægget af den 1868 paabegyndte vigtige Udførselshavn, og som blev Købstad 1899. Byen, der efter danske Forhold er vokset med Kæmpefart, havde 1870 ikke 500, 1890 4100 og 1911 18,200 Indb.; dens Anlæg med de brede, lige, til Dels makadamiserede og halvt bebyggede Gader vidner om det; hele dens Historie og Liv er knyttet til den 1868—88 anlagte Havn, som med senere Udvidelser har kostet Staten henved 6 Mill. Kr., og hvis indre Bassin (Dokhavn) er forsynet med Sluseporte af Jærn, der aabner sig indad og giver Vandet Adgang i Flodtiden, medens de holder det tilbage under Ebben; Byens Handelsflaade bestod 1910 af 155 Skibe med 24,600 Tons Dr., deraf 11 Dampskibe med 22,230 T. Dr. *Hjerting*, Vardes Ladeplads ved Hjertingbugt, har efter Esbjærgs Anlæg mistet sin Betydning. Sydligere ligger c. $5^1/_2$ km inden for Kysten og ved Ribeaa, der her deler sig i 4 Arme, Jyllands sydligste By *Ribe*, 4100 Indb. Den hører til Landets allerældste og mærkeligste Byer; allerede i det 9. Aarh., da Ansgar her byggede Rigets anden Kirke, stod den i Ry som blomstrende Handelsstad og Skibsfartsby, der stod i Forbindelse med England og fjærnere Lande som Frankrig og Spanien; den blev snart Bispeby,

og senere residerede ofte Kongerne, især Valdemarerne, her paa det NV. for Byen paa en Banke, vistnok af Kong Niels i Begyndelsen af det 12. Aarh. opførte Slot *Riberhus,* som ødelagdes i Slutningen af det 17. Aarh., og hvoraf nu kun Voldstedet ses; hvor mægtig den var i Middelalderen, kan ses af, at den havde 4 Klostre og 8 Kirker, hvoraf nu kun to, St. Catharinakirken og Domkirken, staar igen; efter Reformationen gik det tilbage for den, navnlig har den lidt meget ved Ildebrande og Oversvømmelser, og Handel og Skibsfart er nu kun ringe i Byen, som maa siges helt at staa i Stampe; men trods alt er den en af Landets interessanteste Byer ved sine mange gamle, især Bindingsværkshuse i de snævre, krumme Gader og ved sin prægtige romanske Domkirke, der er opført i Begyndelsen af det 12. Aarh. og nylig er gennemrestavreret; af andre anselige Bygninger mærkes det gotiske Raadhus (fra 15. Aarh.) og den tidligere Bispegaard (Taarnborg). Af større opvoksende Stationsbyer ved den sydjydske Tværbane nævnes *Bramminge,* 1400 Indb., *Holsted,* 1800 Indb., og *Vejen,* 2100 Indb., i hvis Nærhed den kendte *Askov Højskole* og ved Sydgrænsen det paa nationale Mindesmærker rige *Skibelund Krat* ligger; desuden nævnes Grænsestationen *Vamdrup* SV. for Kolding, 2100 Indb., endelig midt i Amtet *Grindsted,* 500 Indb., som et vordende Jærnbaneknudepunkt midt paa Heden. Ved det sydlige Indløb til Ringkjøbingfjord ligger Badestedet *Nymindegab,* hvor et af Vestkystens betydelige Fiskerlejer findes; de smaa Hytter („Fiskerboder") i Klitterne bebos kun i Fisketiden af Havbaadenes Besætning. — Paa *Fanøs* Nordøstkyst ligger Byen *Odden* med *Nordby,* 1900 Indb., paa Nordvestkysten det store internationale Badested *Fanø Vesterhavsbad,* ved Sydspidsen Byen *Sønderho.*

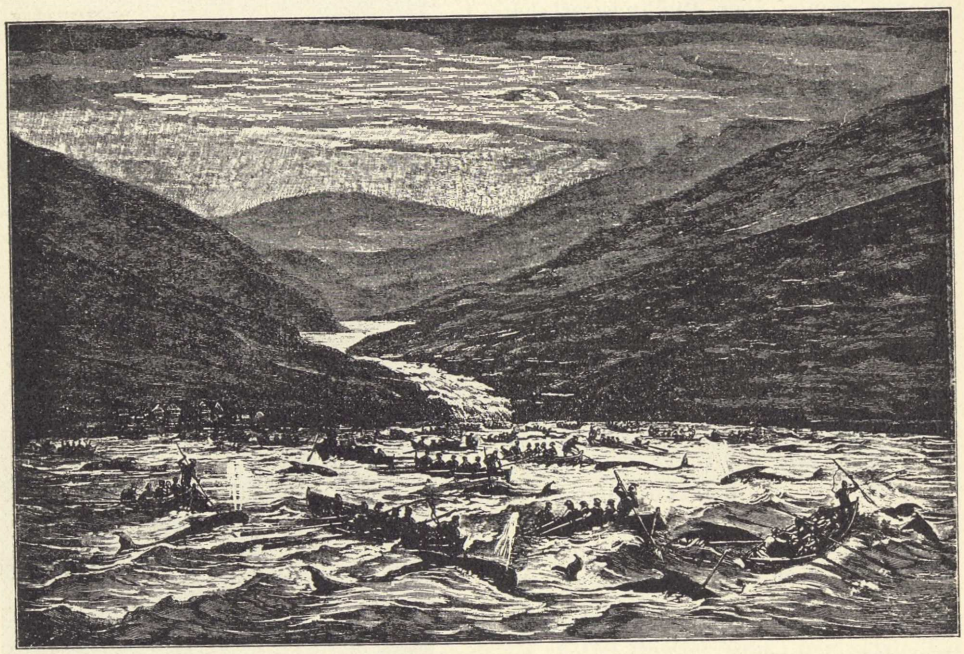
Ribe Domkirke.

---

20. **Færøerne** ligger i det nordlige Atlanterhav paa en undersøisk Banke („Thomsonryggen") mellem Island og Skotland c. 375 km NNV. for Skotlands Nordspids, c. 675 km V. for Bergen og 1023 km fra den nærmeste danske Kyst (c. 1300 km fra Kjøbenhavn), mellem c. 61° og 62° n. Br. og mellem 6° og 7° 40' v. L. for Gr. Øgruppen, der bestaar af for det meste smalle, langagtige Øer i Retningen VNV. til SSØ., har sin største Udstrækning fra S. til N., c. 113 km, medens det bredeste Sted fra V. til Ø. er c. 75 km, og bestaar af 18 større Øer, hvoraf de 17 er beboede, samt en Del mindre Holme og Klipper (Drangar, ɔ: Drenge). Af Øerne er 11 større, nemlig *Fuglø, Svinø, Viderø, Bordø,* 95 km², *Kunø* og *Kalsø,* hvilke 6 tils. kaldes *Norderøerne,* hvorefter følger mod SV. *Østerø,* 286 km², *Strømø,* den største, 373 km², *Vaagø,* 177 km², og mod S. *Sandø,* 125 km², og *Syderø,* 167 km². De 6 mindre

Øer er *Myggenæs, Kolter, Hestø, Nolsø, Skuø* og *Store Dimon.* Af Smaaholmene nævnes *Troldhoved, Lille Dimon* og *Munken* (nu kun 12 m, men før 1885, da Toppen styrtede ned, c. 70 m), den sydligste Klippe, ved hvilken Havet endog i stille Vejr er i stærkt Oprør, hvad der har givet Anledning til den fejlagtige Antagelse, at der var en Malstrøm. Øernes samlede Areal er 1400 km².

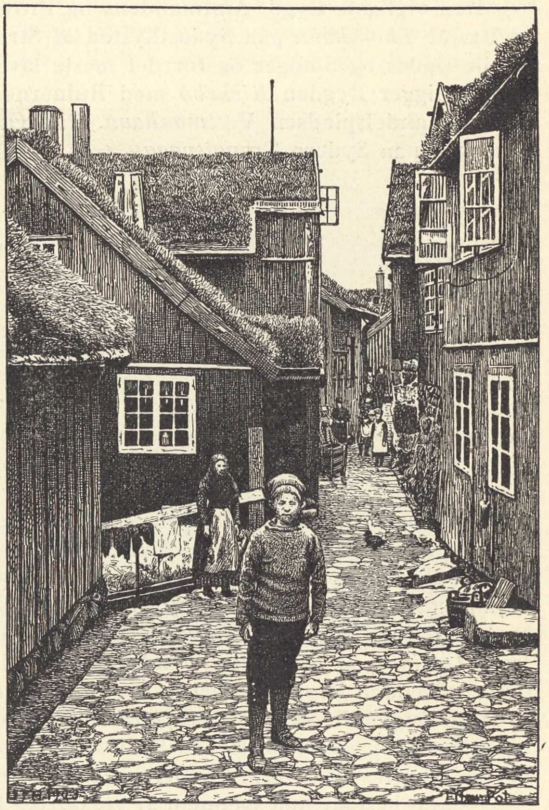
Øerne bestaar af vulkanske Bjærgmasser, Trapporfyr og Basalt, dog nu uden vulkansk Virksomhed; de er skilte ved dybe Sunde og Stræder og har vilde, sønderrevne Kyster, ofte med bratte, næsten lodrette Fjældvægge, saaledes *Myling* paa

Grindefangst.

Strømøs Nordside, 564 m; brattest er Kysterne mod V., medens de mod SØ. falder mere jævnt af. I geologisk Forstand er Øerne ikke gamle, idet de ligesom Island og Skotland vistnok er Rester af et større og højere Land, som i Tertiærtiden har forbundet Evropa og Amerika. Den haarde Trapporfyr er blandet med en løsere Stenart, den rødlige og grønne Tuf, som forvitrer og skylles bort af Vandet, saa at de overliggende Masser styrter sammen og der dannes Terrasser, H a m r e; navnlig er dette Tilfældet ved Fjordene, hvor den ene Hammer hæver sig over den anden. I det indre af Øerne danner Fjældene Flader, hvis Gennemsnitshøjde er noget over 300 m, og over disse hæver sig enkelte Klippemasser, der danner skraat opstigende Flader eller, især paa Norderøerne, løber til i spidse Toppe; de højeste Punkter er *Slattaretinde* paa Østerø, 882 m, *Villingedalsfjæld* paa Viderø, 844 m, og *Skjællingfjæld* paa Strømø, 768 m. Det Indre er ofte gennemfuret af dybe, snævre Dale, navnlig paa Norderøerne, hvori der løber smaa Vandløb, som danner smukke, over Hamrene nedstyrtende Vandfald. I de lavere liggende Dele er Klippegrunden dækket af et tyndt Lag Muld (Tørvejord), der tillader en ret frodig Græsvækst, men de højere Steder har kun sparsomt Muld, og de højeste Toppe er helt nøgne; til egentlig Træ-

vækst er Muldlaget for tyndt, kun enkelte Steder forekommer nogen Pil, Røn og Enebær. Dyrelivet er ikke rigt, af Landpattedyr nævnes særlig Rotter og Mus; det meste Dyreliv bestaar af Søfugle. Da Øerne ligger midt i Atlanterhavets varme Strømninger, har de et særdeles mildt Øklima, saaledes at Vinteren endog er mildere end i Danmark, Havet fryser aldrig til, og Faar og Heste kan gaa ude hele Aaret. men Sommeren er kølig, fugtig og ofte taaget; Vejrliget er i det hele meget ustadigt med hyppige Storme, navnlig om Efteraar og Vinter. Thorshavns Middeltemperatur er $5{,}6^0$, Vinterens c. $3{,}2$, Sommerens $10{,}8^0$; den højeste iagttagne Kulde er $\div$ 11 ^{0}, den højeste Varme 21 ^{0}; Thorshavns aarlige Regnmængde er c. 160 cm.

Gadeparti fra Thorshavn.

Færøerne hørte i Middelalderen til Norge, men kom 1380 med dette Rige ind under Danmark; dog vedblev de at regnes til Norge, indtil Frederik IV lagde dem ind under Sjællands Stift, og da Norge gik tabt 1814, blev Øerne ved Danmark. Befolkningen udgjorde 1911 18,000 (1801: 5300), c. 13 paa 1 km^2; den hører til den skandinaviske Gren, men taler en egen Dialekt, som nærmest indtager en Mellemstilling mellem Islandsk og de vestnorske Bygdedialekter, dog forstaar de fleste dansk; Rets- og Kirkesproget, ogsaa for en stor Del Skolesproget, er dog dansk siden Reformationen. Af Næringsvejene indtager Agerbruget kun en ringe Plads, hvad der er naturligt efter Øernes Natur, og drives tilmed lidet rationelt; der dyrkes en Del Kartofler og Roer samt noget Byg og lidt Havre, som dog ikke altid modnes; mest Betydning har Høslætten. Langt vigtigere er Kvægavlen, navnlig Faareavlen; der slagtes aarlig c. 30,000 Faar, og Uldens Forarbejdning ved Husflid til „islandske Nattrøjer“, Vanter og Strømper er en vigtig Erhvervsgren („Faareuld er Færøs Guld“); Antallet af Heste og Hornkvæg er meget ringe, 1911 var der 99,900 Faar, 615 Heste og 4093 Stkr. Hornkv. Hovednæringsvejen er Fiskeriet, navnlig af Stortorsk (Kabliau, Langen), desuden fiskes Kuller, Sej, Helleflynder og Sild. Særlig Betydning har den for øvrigt stærkt varierende Fangst af Hvaler, særlig Grindehvaler, som i store Flokke søger ind i Vigene („Hvalvaagene“), og Fuglefangsten (Lomvier, Alker, Lunder, Maager); mange Fjælde ved Kysten, „Fuglebjærge“, med de talrige Afsatser er helt besatte af Fugle; mindre betydelig er Sælhundefangsten. Navnlig paa Syderø findes noget Brunkul, men dels er Brændselsvær-

dien ringe, dels er det vanskeligt at bryde. Handelen er i stærk Opkomst, efter at den blev givet fri ved Ophævelsen af det kgl. Handelsmonopol 1856.

Færøerne, der i gejstlig Henseende hører under Sjællands Stift, danner et eget Amt, men den afsides Beliggenhed medfører dog en noget større Selvstændighed, navnlig har Lagtinget (Amtmand, Provst og 18 valgte Medl.) større Myndighed end Amtsraadene. Amtet deles i 6 Sysler.

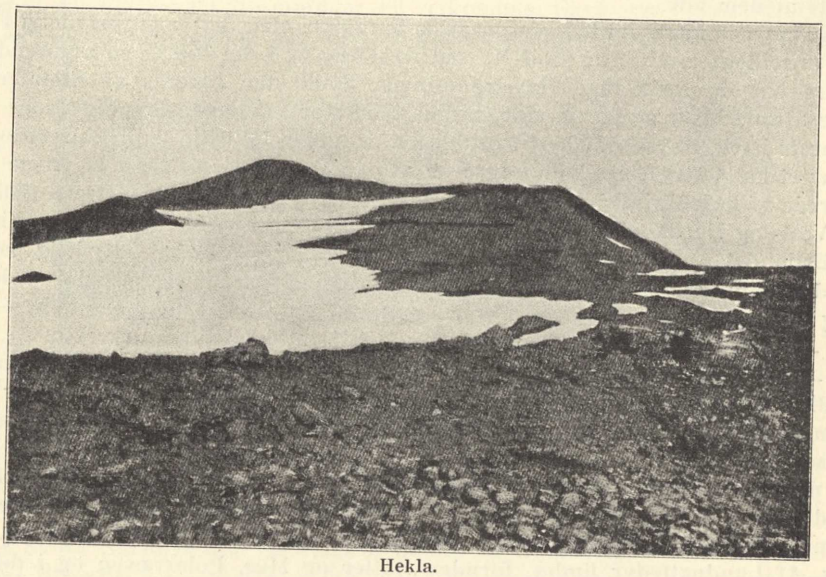
Den vigtigste Bygd, Amtmandens og Provstens Sæde, og den eneste, der ligner en By, er *Thorshavn* paa Sydøstkysten af Strømø ved Nolsøfjord, 2100 Indb., med smalle Gader og Smøger og for det meste lave, uanselige Træhuse; paa Sydspidsen af Øen ligger Bygden *Kirkebø* med Ruinerne af den gamle Bispekirke, paa Vestkysten Handelspladsen *Vestmanhavn*. Paa Østerø ligger Bygden *Næs*, paa Bordø *Klaksvig*, paa Syderø *Trangisvaag*.

§ 4. Island.

Island, der er forbundet med Skotland ved den p. 599 nævnte undersøiske Banke, ligger c. 330 km Ø. for Grønland, fra hvilket det skilles ved *Danmarksstrædet*, 560 km NV. for Færøerne og 950 km V. for Norge mellem c. 63° 23' og 66° 33' n. Br. og mellem 13° 29' og 24° 32' v. L. Den længste Udstrækning fra S. til N. er c. 355 km mellem *Portland* og *Rifstangi*, medens der fra Ø. til V. mellem *Langanæs* og *Reykjanæs* er c. 490 km. Sydspidsen ligger omtrent paa samme Bredde som Trondhjem, medens Nordspidsen berøres af Polarkredsen, som ogsaa gaar gennem den til Island hørende lille Ø *Grimsey*. Island, der er 104,800 km² og saaledes er Evropas største Ø næst Storbritannien, har med Undtagelse af Sydkysten, der er lav og sandet og dækket af de fra Gletscherne hidførte Grusmasser, høje og klippefulde Kyster med dybe Indskæringer, navnlig paa Nordkysten, hvor *Thistilfjord*, *Axarfjord*, *Skjalfandibugt*, *Eyiarfjord* (Øfjord), *Skagafjord* og *Hunafjloi* ligger, og paa Vestkysten, der udsender tre Halvøer, hvoraf den nordligste med stærke Indskæringer (som *Isafjord* og *Arnarfjord*) ender mod N. i *Kap Nord (Kap Horn)*, og den sydligste udsender *Reykjanæsøerne* med *Fugleskærene*. De tre Halvøer skilles ved de to store Bugter *Breidi-* og *Faxafjord*, skilte ved den midterste Halvø, det bjærgfulde og vulkanske *Snæfellsnæs*. Ved Sydkysten ligger *Vestmannøerne*. Hele Islands Kystlængde angives til c. 6000 km, hvoraf henved en Tredjedel gaar paa Nordvestkysten.

Island bestaar helt igennem af vulkanske Bjærgarter (Trap), navnlig Basalt, der dækker c. $^2/_3$ af Landet, og Palagonit (et Konglomerat) samt andre, der dog kun er til Stede i ringe Mængde, som Tuf (vulkansk Aske) og pletvis Liparit (Trachyt). Det Indre af Øen er eet sammenhængende Plateau med en Gennemsnitshøjde af c. 600 m, kun henved $^1/_4$ af Landet regnes at ligge ved 300 m og derunder, egentlige Lavlande findes for det meste kun som smalle Kyststrimler, det største er *Skalholtsletten*, c. 4000 km². Det forholdsvis jævne Indre, der gennemfures af lange, spalteformede Dale, som særlig paa Sydlandet forløber fra SØ. til NV. (*Almennagjaa*, Allemandskløften), bestaar for det meste af store øde Strækninger, hvor de nøgne Fjælde træder frem eller er dækkede af Lavagrus og Sand; men store Dele hæver sig betydeligt over Gennemsnitshøjden og over Snelinjen, som ligger mellem 400 og 1300 m (lavest paa den nordvestlige Halvø S. for Kap Nord, højest i det Indre paa Nordsiden af Vatnajøkull), hvorfor de er dækkede af Is- og Snemarker, Jøkler, i alt c. 13,400 km², af hvilke den største er *Vatnajøkull (Klofajøkull)* mod SØ., der med Sidejøkler dækker c. 8500 km², den største Ismark i Evropa; Jøklerne naar langt ned til de græsklædte Marker i Kystlandet. I Vatnajøkull ligger Øens højeste Punk-

ter, *Oræfajøkull,* 1958 m, *Snæfell,* 1822 m, og Vulkanen *Eyjafjallajøkull,* 1705 m. NV. for Vatnajøkull ligger andre Gletscherplateauer, nemlig *Tungnafellsjøkull, Hofsjøkull,* den c. 1300 km² store *Langjøkull,* hvis højeste Punkt er 1798 m, og *Eiriksjøkull.* I den nordlige Del af Øen er Højderne mindre, og Jøkeldannelsen har ingen stor Udstrækning her, naar undtages paa den nordvestlige Halvø, *Drangarjøkull* og *Glama,* 350 og 250 km²; paa Halvøen mellem Breidi- og Faxafjord hæver den gamle Vulkan *Snæfellsnæs* sig til 1436 m. Island er et af de mest vulkanske Lande i Verden. Man kender over 100 Vulkaner, dels lejrede i lange, af de ovennævnte spalteformede Kløfter ledsagede Kraterrækker, dels lave, flade Lavakupler og dels Vulkankegler,

Hekla.

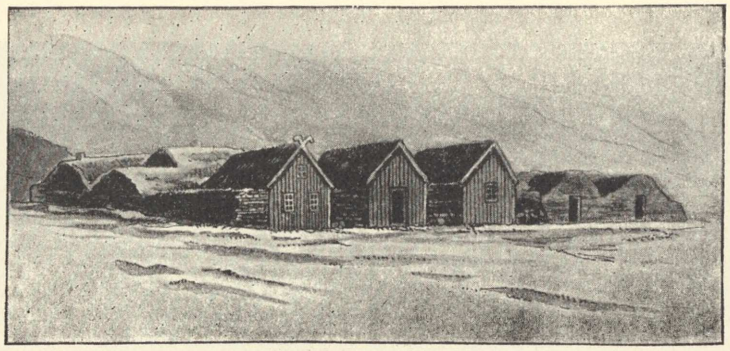
hvilken sidste Form er den sjældneste. Af Kraterrækkerne er den ved *Skaptaa,* som er c. 30 km lang og tæller mere end 100 Kratere, og som er kendt af det voldsomme Udbrud 1783, den mægtigste; af Vulkankeglerne fremhæves den ovennævnte *Oræfajøkull,* medens den mod SV. lejrede, for sine voldsomme Udbrud kendte *Hekla* („Hekkenfeld"), 1557 m, mere er en langagtig Ryg med mange Kratere; dens Askeregn gør langt mere Skade end Lavastrømmene og har ofte ødelagt de omliggende sparsomme Græsmarker. Øens Lavamarker indtager i det hele et Areal af c. 12,000 km²; en af de største Lavastrømme er den, der udgaar fra Skaptaas Kraterrække, den største Lavamark er den c. 3400 km² store *Odadahraun* (Hraun, ɔ: Lavamark), 600—1200 m o. H., der mod S. støder op til Vatnajøklen; Ø. for den ligger *Dyngjufjældene,* indtil 1400 m, med den mægtige Vulkan *Askja;* af Vulkaner mod N. nævnes *Lejrhnukur* og *Krafla* i den vulkanrige Egn om Søen *Myvatn* (Myggesøen). Desuden nævnes Vulkanerne paa *Reykjanæs* med mange Kraterrækker og enkelte store Vulkaner, hvoraf *Trølladyngja* er den største, paa Snæfellsnæs med *Eldborg* og den ovenfor nævnte *Snæfellsjøkull,* der ikke har haft Udbrud i historisk Tid, den meget virksomme *Katla* i *Myrdalsjøkull* og Vulkanerne ved Lang- og Hofsjøkull, af hvilke *Strytur* er den største. Til de vulkanske Fremtoninger hører ogsaa de mange hede Springkilder, hvoraf *Geysir* N. for Hekla er den mest kendte; omtrent en Gang i Døgnet udsender den en c. $2^1/_2$ m tyk og 30—40 m høj Søjle af kogende Vand; den nærliggende min-

dre *Strokkr* er ophørt at springe siden 1896. Fremdeles findes der mange Svovlkilder, især ved Myvatn og ved Krisuvik paa Reykjanæs, Fumaroler (Hverrer) og Dyndvulkaner. Fra Jøklerne og de mange smaa Søer, hvoraf foruden den ovennævnte Myvatn nævnes *Tingvallavatn*, *Thorisvatn*, begge c. 70 km², og *Hvitarvatn*, 40 km², mellem Lang- og Hofsjøklen, strømmer Vandløb, der i Forhold til deres Længde fører betydelige Vandmasser af en mælkehvid eller gulbrun Farve med sig, ligesom uhyre Sandmængder, der ved Sydvestkysten har dannet udstrakte Sandsletter og udfyldt Fjordene; mod N. løber saaledes *Lagarflod*, de to *Jøkullsaaer Skjalfandaflod* og *Blanda* og mod SV. *Ölfusaa (Hvitaa)* og *Thjorsaa*, c. 200 km, den længste af dem alle.

K l i m a e t har i det hele en oceansk Karakter, men der er en betydelig Forskel paa Forholdene mod S. og mod N., ved Kysterne og i det Indre; en afgørende Indflydelse har de forskellige Havstrømninger. Sydkysten berøres af Atlanterhavets varme Strømninger og har derfor Øklima med stor Fugtighed, hyppig Taage og for det meste isfrie Havne, medens Nordkysten er under Indflydelse af Polarstrømmene og har et langt strængere Klima med stor Forskel paa Aarstiderne, Havnene er ofte spærrede af Isen til ind i Juli, og Polarisen kan endog naa langt ned paa Østkysten. Paa Vest- og Nordlandet er de østlige Vinde de overvejende, navnlig om Vinteren, paa Østlandet veksler mere Vest- og Østvinde. Nedbøren er ret betydelig paa Sydlandet, navnlig om Efteraar og Vinter, c. 100 cm aarlig, paa Nordlandet er den omkring 40 cm. Reykjavik har en Aarstemperatur af c. $3{,}3^0$, Vinterens (Febr.—Marts) er c. $\div 3{,}5$, Sommerens (Juli) c. 12^0; Akureyris Middeltemperatur er c. $0{,}5$, Vinterens $\div 6{,}3$, Julis $8{,}8^0$. P l a n t e v e r d e n e n har megen Lighed med Polarlandenes, navnlig Sydgrønlands. Skov er der ikke; det tidligere udbredte Birkekrat er nu for det meste forsvundet; de enkelte Træer er almindelig 1—3 m høje, men kan undtagelsesvis naa til 5 m og derover. Det meste Land hører til Fjældmarkens Formation med overordentlig sparsom Plantevækst (Mos, Lav, Lyng), store Strækninger (Sandflader, Lavamarker) er næsten helt planteløse, Græsmarker findes i de lavere liggende Egne, navnlig Kystlandet. Ogsaa D y r e v e r d e n e n har nærmest Polarpræg. Af Landpattedyr findes, foruden Rotter og Mus, Polarræven og i det Indre Rensdyret, der indførtes i det 18. Aarh.; Fugleverdenen er mere rig, navnlig ved Kysterne findes der Mængder af Svømmefugle og et lignende Fugleliv som paa Færøerne; af Insekter er Myggene en Plage; Krybdyr og Padder findes ikke; Søer og Elve er rige paa Fisk (Aal, Laks, Ørred).

B e f o l k n i n g e n udgjorde 1911 85,200 (1801: 47,200), c. $0{,}8$ paa 1 km², men to Tredjedele af Landet maa regnes for aldeles ubeboet; Tilvæksten er ringe, navnlig paa Grund af den tidligere store Udvandring (især til Canada). Det er egentlig kun Kystegnene, der er beboede; bedst befolket er Vester Amt, c. $1{,}6$ paa 1 km², derefter kommer Sønder Amt; dog har nogle af de nordlige Egne trods det strænge Klima en forholdsvis tæt Befolkning paa Grund af Græsmarkerne i Floddalene. Sproget afviger meget lidt fra det oldnordiske, og Islænderne har bevaret en udpræget Sans for de gamle Sagaer og deres Fortids Historie. Kirken er den evangelisk-lutherske (1911 var der kun c. 300 afvigende); Oplysningen er gennemgaaende god og skyldes for allerstørste Delen Undervisning i Hjemmet dels af Forældrene, dels af omvandrende Lærere, dog er der i senere Aar blevet oprettet en Del Almueskoler i Købstæderne, de større Handelspladser og Fiskerlejer samt de mere tætbebyggede Landdistrikter. I Reykjavik findes en lærd Skole, et Skolelærerseminarium, en Navigationsskole, en Realskole samt et 1911 oprettet Universitet, med hvilket en tidligere Præsteskole og Lægeskole er slaaede sammen; paa Gaarden Mødruvellir er der en Realskole.

Den vigtigste Næringsvej er Landbruget, der beskæftiger henved Halvdelen af Befolkningen (1910: 37,300), og navnlig Faareavlen, som leverer Uld, Uldvarer saltet Kød og Skind til Udførsel; 1911 var der over 574,000 Faar, medens der af Hornkvæg, som mest findes i det Indre mod SV., var c. 26,000 Stkr. og af Heste 43,900; de sidste, smaa og udholdende Dyr, er af stor Vigtighed for Samfærdslen, da Vejene næsten udelukkende kun er for gaaende og ridende. Agerdyrkningen er ubetydelig; der trives en Del Kartofler og Rodfrugter, Kornavl er der saa at sige ikke Tale om, lidt Byg kan dog modnes i enkelte Aar. Da der kun vokser lidt Pil og Røn foruden forkrøblet Birkekrat, er det Tømmer, der føres til Kysten af Atlanterhavets Strømninger, en velkommen Gave som Brændsel, om ogsaa det ikke har stor Betydning; det vigtigste Brændselsmateriale er Tørv. Af Mineralier

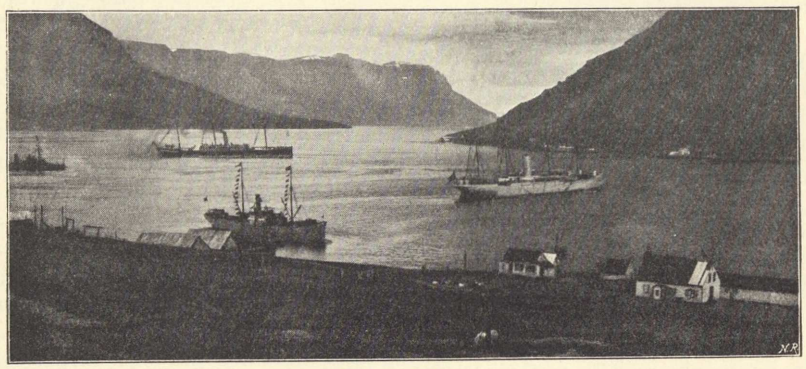

Islandsk Gaard.

nævnes Svovl, Surturbrand, en Slags Brunkul, og Dobbeltspat (ved Eskifjord), der benyttes til optiske Instrumenter. En vigtig Erhversgren er Fiskeriet, der 1911 beskæftigede c. 15,900 Mennesker; mest fiskes Torsk, især paa Vestlandet — et Fiskeri, der efter Indførelsen af store Dæksbaade ligesom paa Færøerne er taget stærkt til —, og Sild, mest paa Øst- og Nordlandet, samt Laks; ogsaa er der nogen Hvalfangst (mest paa Vestlandet) og lidt Sælhundefangst. Desuden maa nævnes Fuglefangsten (Ryper, Edderfugle m. m.), der nogle Steder spiller en lignende Rolle som paa Færøerne. Handelen er ret livlig og i stærk Tiltagen; 1911 var Værdien af Indførslen c. $14,_{23}$ (mest Korn, Kolonial- og Fabriksvarer samt Kul), af Udførslen $15,_{97}$ Mill. Kr.; der udføres mest Fiskevarer, især Klipfisk, som navnlig gaar til de sydevropæiske Lande som Spanien og Italien, Heste, Faar, Faarekød, Huder og Tran. Samfærdslen foregaar mest til Søs; Vejene er som nævnt daarlige, først 1913 fik Island sin første Jærnbane ved Reykjavik, 4 km lang, og i de senere Aar er der navnlig paa Sydlandet anlagt en Del Køreveje; ligeledes er Øen fra 1906 kommet i Telegrafforbindelse over Shetlandsøerne med Danmark.

Island, der ligesom Færøerne i Forvejen var opdaget af irske Munke, opdagedes atter af Nordmænd i det 9. Aarh. og toges i Besiddelse af Harald Haarfager, og indtil 1262, da Øen kom ind under Norge, var den en selvstændig aristokratisk Republik; efter 1814 blev den ved Danmark. Da Islænderne ikke vilde gaa ind paa en Fællesforfatning med Kongeriget efter Grundloven af 1849, ordnedes efter lange Forhandlinger, i hvilken Tid de særlige Anliggender styredes under Medvirkning af et raadgivende Alting, Forholdet til Danmark ved Lov af Jan. 1871 og Forfatnings-

loven af Jan. 1874, ændret ved Forfatningslovn af Oktbr. 1903, hvorefter Island er en „uadskillelig Del af den danske Stat med særlige Landsrettigheder". Kongen har den udøvende Magt med en særlig islandsk Minister og deler den lovgivende Magt med *Altinget,* som bestaar af 6 kongevalgte og 34 folkevalgte Medlemmer (hemmelig Afstemning, Valgret ved 25 Aars, Valgbarhed ved 30 Aars Alderen); Altinget, der træder sammen hvert andet Aar, bestaar af to Afdelinger, hvoraf den øverste er sammensat af de 6 kongevalgte og 8, af det samlede Ting valgte Medl., medens de andre 26 udgør den nederste Afdeling, saaledes at der er en Del Lighed med det norske Lagting og Odelsting. Den dømmende Magt er hos de islandske Domstole, Underretterne og Landsoverretten, men øverste Instans er Højesteret i Kjøbenhavn. Det aarlige Budget er omkring 3 Mill. Kr. hver for Indtægter og Udgifter.

Ved Seydisfjord.

I administrativ Henseende deles Island i 3 Amter, Sønder Amt, Vester Amt (med een Amtmand) og Nord- og Øster Amt, hvilke atter deles i 18 Sysler og disse atter i Repper, som omtrent svarer til vore Kommuner; desuden er der 5 Købstæder: Reykjavik, Hafnafjord, Isafjord, Akureyri og Seydisfjord, samt en Del Handelspladser, alle langs Kysten; Landsbyer findes ikke, kun spredtliggende Gaarde, der gerne bestaar af en Række sammenbyggede Huse. I gejstlig Henseende danner Island eet Bispedømme, delt i 20 Provstier og 142 Præstekald.

I *Sønder Amt* ligger mod SV. ved Faxafjord Hovedstaden *Reykjavik,* 11,600 Indb., Regeringens og Biskoppens Sæde; Byen, hvis Omfang er meget stort i Forhold til Indbyggertallet, bestaar for en Del af uanselige Træhuse som overalt paa Island, men i de senere Aar er der ogsaa bygget mange af Sten; af Bygninger fremhæves den 1847 opførte Domkirke, Altingshuset, Universitetet, Latinskolen og et Museum; paa Torvet staar en Statue af Thorvaldsen, hvis Fader var Islænder. N. for Reykjavik ligger Gaarden *Reykholt,* der er kendt af Snorre Sturlesons Historie, mod Ø. det tidligere Bispesæde *Skalholt,* hvis lærde Skole 1785 flyttedes til Reykjavik. S. for Reykjavik ved Faxafjord ligger *Hafnafjord* (Havnefjord, Hanefjord), 1500 Indb., Købstad fra 1907, med en god Havn. Af Handelspladser nævnes *Eyrarbakki* ved Sydkysten og *Vestmanø* paa Øerne af s. Navn. — I *Vester Amt* ligger Købstaden *Isafjord* mod NV. ved Fjorden af s. Navn, 1900 Indb., med en god Havn og stor Fiskehandel, sydligere Handelspladserne *Stykkisholm* ved Breidifjord og *Olafsvik* og *Budir,* begge paa Snæfellsnæs. — I *Nord-* og *Øster Amt* ligger

ved Eyiafjørdr Købstaden *Akureyri* (Øfjord), 2100 Indb.: Præstegaarden *Holum* (Holar) mod V. var Islands andet Bispesæde, indtil det 1801 blev slaaet sammen med Skalholt. Af Handelspladser paa Nordkysten nævnes *Skagastrønd*, *Saudåkrok* og *Husavik*. Paa Østkysten ligger *Seydisfjord*, 900 Indb., Købstad fra 1894, med stort Fiskeri og livlig Handel paa Norge (her lander Telegrafkablet), og Handelspladserne *Vopnafjord* og *Eskifjord*.

RETTELSER

Bind I.

S. 132 L. 1 f. o. Fauning, læs: Fanning.
— 158 — 20 f. n. Chatam, læs: Chatham.
— 169 — 23 f. o. Mamolucos, læs: Mamelucos.
— 174 — 10 f. n. Apun, læs: Appun.
— 185 — 20 f. n. Ahuachupan, læs: Ahuachapan.
— 209 — 15 f. n. Assenboine, læs: Assèniboine.
— 249 — 17 f. o. Miquelin, læs: Miquelon.
— 303 — 2 f. n. Burkhardt, læs: Burckhardt.
— 343 — 3 f. n. Tsingtan, læs: Tsingtau.
— 346 — 4 f. o. Taifu, læs: Talifu.
— 366 — 6 f. o. Kibardoner, læs: Kibardiner.
— 368 — 4 f. n. Nachirsjevan, læs: Nachitsjevan.
— 390 — 1 f. o. Akenjura, læs: Akanjaru.
— 423 — 6 f. n. Abyam, læs: Abuam.
— 460 — 9 f. o. Aldabrak, læs: Aldabra.

Bind II.

S. 54 L. 20 f. n. euganesiske, læs: euganeiske.
— 103 — 20 f. o. archaiske, læs: aehaiske.
— 127 — 9 f. o. Smederovo, læs: Smederevo.
— 134 — 10 f. n. Dambovitsa, læs: Dimbovitsa.
— 191 — 4 f. o. Chatam, læs: Chatham.
— 223 — 7 f. n. Untergrounds, læs: Undergrounds.
— 268 — 7 f. o. Kanzions, læs: Kanzians.
— 314 — 7 f. n. 64 paa 1 km², læs: 95.
— 317 — 3 f. o. Franz Josefs Thor er nu forsvundet.
— — — 14 f. o. Folkemuseet er flyttet.
— — — 6 f. n. Görtelstrasse, læs: Gürtelstrasse.
— 368 — 1 f. n. Montana, læs: Montona.
— 395 — 1 f. n. Neumark, læs: Neumarkt.
— 443 — 2 f. n. Oliviopol, læs: Olviopol.
— 492 — 4 f. o. Kindø, læs: Hindø.
— 505 — 12 f. o. Lyckeaa, læs: Lyckebyaa.
— 522 — 15 f. o. Mariestad, læs: Mariefred.
— 542 — 5 f. n. Hørnelen, læs: Hornelen.
— 548 — 3 f. n. Tyborøn, læs: Thyborøn.

INDHOLD AF II. BIND

Tredje Del. Evropa.

Side

Almindelig Oversigt 3

Første Kapitel. Sydevropa.

Den pyrenæiske Halvø.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 16
§ 2. Naturforhold 18
§ 3. Befolkning og historiske Forhold 27
§ 4. Kongeriget Spanien 28
I. Historiske og politiske Forhold 28
II. Stedbeskrivelse 33

Andorra 44

§ 5. Kongeriget Portugal 44
I. Historiske og politiske Forhold 44
II. Stedbeskrivelse 47

Den italienske Halvø.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 51
§ 2. Naturforhold 54
§ 3. Kongeriget Italien 65
I. Historiske og politiske Forhold 65
II. Stedbeskrivelse 72

San Marino 95

Balkanhalvøen.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 95
§ 2. Naturforhold 99
§ 3. Befolkning og historiske Forhold 107

Side

§ 4. Kongeriget Grækenland 110
I. Historiske og politiske Forhold 110
II. Stedbeskrivelse 114
§ 5. Albanien 122
§ 6. Montenegro 123
§ 7. Serbien 124
§ 8. Bulgarien 127
§ 9. Rumænien 131
§10. Det evropæiske Tyrki 136

Andet Kapitel. Vestevropa.

Frankrig.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 143
§ 2. Naturforhold 146
§ 3. Republikken Frankrig 155
I. Historiske og politiske Forhold 155
II. Stedbeskrivelse 164

Monaco 189

De britiske Øer.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 189
§ 2. Naturforhold 194
§ 3. Det forenede Kongerige Storbritannien og Irland 203
I. Historiske og politiske Forhold 203
II. Stedbeskrivelse 218

Tredje Kapitel. Mellemevropa.

Natur og Befolkning 249
§ 1. Nord- og Østersøens Kyster 250
§ 2. Alperne 253
§ 3. Den mellemevropæiske Bjærgbue 273
I. De mellemtyske Bjærge 274
II. Karpaterne og Ungarn 286
§ 4. Det mellemevropæiske Lavland 292
§ 5. Klima, Plante- og Dyreverden 301
§ 6. Befolkning og historiske Forhold 302

Østerrig-Ungarn.

§ 1. Historiske og politiske Forhold 308
§ 2. Stedbeskrivelse 315
I. Østerrigske Lande 315
II. Ungarske Lande 330
III. Bosnien og Herzegovina 339

Liechtenstein 341

Schweiz.

Side
§ 1. Historiske og politiske Forhold 341
§ 2. Stedbeskrivelse 346

Belgien.

§ 1. Historiske og politiske Forhold 352
§ 2. Stedbeskrivelse 356

Holland.

§ 1. Historiske og politiske Forhold 362
§ 2. Stedbeskrivelse 367

Storhertugdømmet Luxembourg 374

Tyskland.

§ 1. Historiske og politiske Forhold 375
§ 2. Kongeriget Preussen 384
§ 3. De øvrige nordtyske Stater 409
I. Storhertugdømmet Mecklenburg 409
II. De frie Hansestæder 410
III. Storhertugdømmet Oldenburg 412
IV. De mellemste smaa Stater 413
V. Kongeriget Sachsen 414
VI. De thüringske Stater 417
§ 4. De sydtyske Stater 419
I. Kongeriget Bayern 419
II. Kongeriget Württemberg 425
III. Storhertugdømmet Baden 426
IV. Storhertugdømmet Hessen 428
V. Rigslandet Elsass-Lothringen 429

Fjerde Kapitel. Østevropa.

Det østevropæiske Lavland.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 432
§ 2. Naturforhold 435
§ 3. Befolkning og historiske Forhold 450

Kejserdømmet Rusland.

§ 1. Historiske og politiske Forhold 455
§ 2. Stedbeskrivelse 464
I. Storerusland 464
II. Østrusland 471
III. Lillerusland 472
IV. Sydrusland 474
V. Vestrusland 477
VI. Østersøprovinserne 479
VII. Kongeriget Polen 484
VIII. Storfyrstendømmet Finland 486

Femte Kapitel. Nordevropa.

Den skandinaviske Halvø. Side

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 490
§ 2. Naturforhold 493
§ 3. Befolkning og historiske Forhold 506
§ 4. Kongeriget Sverige 508
I. Historiske og politiske Forhold 508
II. Stedbeskrivelse 515
§ 5. Kongeriget Norge 529
I. Historiske og politiske Forhold 529
II. Stedbeskrivelse 537

Danmark.

§ 1. Horisontal Udstrækning. Ydre Omrids 545
§ 2. Naturforhold 552
§ 3. Kongeriget Danmark 569
I. Historiske og politiske Forhold 569
II. Stedbeskrivelse 576
§ 4. Island. 602

Rettelser 608

GEOGRAFISK HAANDBOG

GEOGRAFISK HAANDBOG

VED

H. WEITEMEYER

ANDEN GENNEMSETE, UDVIDEDE
OG ILLUSTREREDE UDGAVE

REGISTER

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCXIV

KJØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET

Af Forordet til første Udgave.

Den geografiske Haandbog, som herved forelægges for den danske og norske Læseverden, udgiver sig ikke for noget originalt Arbejde i egentlig Forstand. Jeg har vel, saa vidt mine Evner og Kræfter strakte til, gennemtænkt og gennemarbejdet alt, og i mange Tilfælde er jeg gaaet til selve Kilderne og videnskabelige Værker i de enkelte Discipliner, ligesom ogsaa en stor Del, navnlig mange statistiske Sammenstillinger, Tabellerne og Ordningen af Stoffet, er mit eget Arbejde; men til Grund for Udarbejdelsen har jeg lagt anerkendt dygtige og efter mit Skøn nogle af de bedste Værker af lignende Art i Udlandet; i vor Litteratur har jeg intet Forbillede haft, den ejer intet Arbejde af lignende Art. Det er ogsaa indlysende, at en Bog af denne Natur til Dels maa blive et Samlerarbejde; man kan være Fagmand paa et enkelt Felt, man kan være mere eller mindre hjemme paa flere Omraader, men man kan ikke paa een Gang være Fysiker, Botaniker, Zoolog, Geolog, Etnograf, Statistiker, Historiker, Sprogmand osv.; i meget er man nødt til at tage paa anden Haand og at stole paa sine Kilder, det vigtigste bliver dog at kunne vælge og vrage mellem disse. Jeg har i Haandbogen stræbt at samle og udtømmende at behandle det rige Æmne og de forskellige Discipliner, der hører ind under Geografien; paa nogle Omraader har jeg maaske faaet for meget med, paa andre for lidt, men ofte bliver dette jo et personligt Skøn. Tillige maatte det imidlertid være min Opgave at begrænse Stoffet og at holde det i en sammentrængt Form, for at Bogen ikke skulde faa et Omfang, der stod i Modstrid med vore indskrænkede litterære Forhold og den Læsekreds, et saadant Arbejde kunde gøre Regning paa. Og jeg skal villig indrømme, at det sidste Hensyn har jeg søgt at gennemføre om end paa Fremstillingens Bekostning; det er ikke blevet en geografisk Læsebog, skrevet i en underholdende Form og et let flydende Sprog. Men paa den anden Side haaber jeg, at den virkelig har faaet Præget af en Haandbog, som Læseren med Udbytte vil kunne benytte til Studium og Udvidelse af sine geografiske Kundskaber, og i hvilken han ikke i noget væsentligt Spørgsmaal vil savne Oplysninger. Baade under Forberedelsen og under selve Udarbejdelsen af Bogen, der strækker sig over halvfjerde Aar og i væsentlig Grad har optaget min Tid og mine Kræfter, har jeg ofte følt mig trykket og mismodig ved at se, at det næsten var uoverkommeligt for en enkelt at magte Opgaven; det blev mig klart, at der vilde blive baade Mangler og Fejl, og ingen kan maaske bedre end jeg selv have en Følelse af disse. Jeg har dog trøstet mig med, at ingen Bog af denne Natur kan slippe for Skavanker og positive Fejl, naar man da ikke vil tale i ganske almindelige Udtryk ....

— — —

Særlig Vanskelighed har Stavemaaden af de geografiske Navne voldt mig: enhver, der sysler noget med Geografi, ved, hvilken grænseløs Forvirring der hersker

i dette Kapitel, og hvor let det er selv for den overfladiske Betragtning at paavise Inkonsekvenser; men først ved Udarbejdelsen af en Bog som den foreliggende mærker man, hvor haardt Skoen trykker; og man faar ofte over for Indvendingerne inderlig Lyst til at sige: prøv selv at gøre det. Jeg indrømmer, at de Forsøg, jeg har gjort paa dette Omraade, til Dels ved andres Hjælp — Dr. Vilh. Thomsen har saaledes med stor Velvilje hjulpet mig med en Del af de slaviske Navne — er vaklende og ufuldstændige, men ogsaa her har jeg den negative Trøst, at det var umuligt at være konsekvent, selv om man var en paa alle Omraader aldeles kompetent Sprogmand. Mange Navne vilde saaledes blive ukendelige; hvem vilde f. Eks. mene, at det var rigtigere at skrive Anjega, som Navnet egentlig lyder, i Stedet for Onega? Ogsaa Udarbejdelsen af Registret, der har saa stor Betydning ved en Bog af denne Natur, har frembudt adskillige Vanskeligheder; om det alle Steder er saa praktisk affattet, som det har været min Hensigt, maa jeg henstille; dog tror jeg, at man uden større Besvær vil kunne finde sig til rette deri; nogen god Vilje skal der jo altid til ved Benyttelsen af et saa omfangsrigt Register, saadanne smaa Ærgrelser, at man ikke altid finder et Navn paa det første Sed, man søger det, kan ikke helt undgaas; Henvisninger har jeg dog saa vidt muligt skyet.

— — —

Maj 1886.

Denne anden, paany gennemarbejdede og ikke saa lidt udvidede Udgave har, om end Rammen i det hele er bevaret, undergaaet ret betydelige Ændringer baade i den fysiske og politiske Geografi paa Grund af den lange Tid, der er forløbet mellem de to Udgaver. Der maatte tages Hensyn til nye videnskabelige Teorier og Synsmaader, de senere Aars Undersøgelser og Opdagelsesrejser o. l., og det statistiske Materiale maatte helt genoptages og bearbejdes paany. Men navnlig har Ændringerne i den politiske Geografi medført ikke saa faa Omgrupperinger og voldt Vanskeligheder under Udarbejdelsen, der er foretaget i Aarene 1911—14; Afrikas er saaledes helt omskrevet, og de sidste Aars Balkankrige har bragt Forandringer, der endnu i Aaringer vil umuliggøre en endelig, afsluttet Fremstilling af Balkanstaternes statistiske og økonomiske Forhold — ikke at tale om den store evropæiske Krig, der udbrød, da den sidste Del af Bogen blev sat; der vil jo gaa baade Aar og Dag efter Opgøret, inden de gennemgribende Forandringer, den formentlig vil drage efter sig, kan fremstilles. Men Geografien bliver den samme, Landene bliver jo liggende, hvor de er, saa Bogen ikke derfor bliver ubrugelig. — M. H. t. Illustrationerne, som adskiller denne Udgave fra den forrige, har jeg særlig lagt Vægt paa at samle Specialkort, karakteristiske Folketyper, og Landskabsformer og Prospekter af Byer eller Bydele, kun undtagelsesvis har jeg medtaget fremragende Bygninger, Monumenter o. l. Hvad Stavemaaden af Navne angaar, kan jeg henvise til, hvad jeg har sagt i det tidligere Forord; blot bemærker jeg, at jeg ved Navnegrupper som kinesiske, indiske og slaviske har søgt at bringe dem i Overensstemmelse med vor Stavemaade. Hovedprincippet, forekommer det mig, maa være at stave de geografiske Stednavne i de Lande, der bruger samme Alfabet som vi, som de skrives i Landene selv, men hvor dette ikke er Tilfældet, maa Navnenes Udtale saa vidt muligt gengives med vor Stavemaade; det er da urimeligt at udtrykke vor sj-Lyd med det franske ch, det engelske sh eller den tyske sch. Men være helt konsekvent — nej, det kan man ikke.

November 1914. *H. W.*

REGISTER

Ord, der begynder med *Bar. Col. Djebel, Fort, Grand, Great. Kap, Lac, Loch, Mont, Mount, Nagy, Port, Saint, San, Sankt, São, Serra, Sierra* o. l., findes i Reglen under disse, Ord med Forstavelserne *da, el, la* og *te* under Hovednavnet. De med * mærkede er Personnavne.

Alm. benyttede Forkortelser: Am. = Amerika, Afr. = Afrika, Avstr. = Avstralien, Bj. = Bjærg. Dep. = Departement, Ev. = Evropa, Fl. = Flod, Gv. = Guvernement, Km. = Komitat, Kant. = Kanton, Plt. = Plateau, Pv. = Provins, Rgbz. = Regierungsbezirk, Sh. = Shire, St. = Stat, Tr. = Territorium.

Aa, Fl., Frankr. II 173.
—, Fl., Holl. II 372.
—, Fl., Kurlandsk II 483.
—, Fl., Liflandsk II 437, 483.
Aabenraa II 398.
Aabenraafjord II 252, 550.
Aabne Søer I 56.
Åbo, By II 433, 488.
—, Len II 464, 488, 489.
Aach II 272.
Aachen, By II 407.
—, Rgbz. II 405.
Aafladen II 436.
Åhus II 517.
Aakirkeby II 586.
Aakirkebys Bakke II 566.
Ålandshavet II 493.
Ålandsøer II 433, 489.
Aalborg II 592.
— Amt II 576, 592.
— Stift II 590.
Aalbækbugt II 549.
Aalen II 426.
Aalestrup II 594.
Aalesund II 492, 543.
Aalholm II 587.
Aalst II 357.
Åmaa II 505.
Åmål II 521.
Ammeberg II 522.
Aamoseaa II 557.
Aamosen II 555, 557.
Ångermanelv II 493, 500.
Ångermanland II 528.
Aar, Fl. I 52, II 270.
Aarau II 348.
Aare, Fl. II 270.
Åreskutan II 499.
Aargau II 342, 345, 348.
Aarhus I 47, II 549, 595.
— Aa II 561.
— Amt II 576, 594.
— Bugt II 549, 550.
— Stift II 594.
Aars II 592.
Aarstider I 21.
Aarsvarmelinjer I 70.
Aarsvinde I 76.
Aarø II 252.
Åsele II 529.
Aasgaardstrand II 539.
Åsnen II 505.
Aastrupaa II 564.
Åsunden II 503, 505.
Abaco I 197.
Abai I 387, 390.
Abano II 77.
Abauj-Torna II 335.
*Abbadie, d' I 370, 413.
Abbeokuta I 431.
Abbeville II 172.
Abbotsford II 237.
Abchaser I 290, 366.
Abchasien I 367.
Abd el Kuri I 460.
*Abdul-Vahab I 305.
Abercorn I 448.
Aberdare II 236.
Aberdeen, By II 191, 199, 241.
—, Sh. II 217, 241.
Abersychan II 230.
Abersø II 266.
Abertillery II 230.
Aberystwyth II 235.
Abesjr I 435.
Abessinien I 370, 386, 413.
Abessiniere I 414.
Abessiniske Kirke I 91.
Abidjan I 429.
Aboisso I 429.
Abome I 430.
Aborrebjærg II 558.
Abrahamstrup II 583.
Abrantes II 23, 49.
*Abreu, Ant. d' I 258.
Abrolhos, Øer, Am. I 173.
—, Øer, Avstr. I 101.
Abrudbánya II 338.
Abruzzer II 58.
Abruzzi e Molise II 71, 85.
Absolut Højde I 61.
Abteidal II 266.
Abuam I 423.
Abu Hammed I 412.

Abukir I 409.
*Abulfeda I 258.
Abusjehr I 309.
Abydos I 411, II 98.
Abyla I 424.
Acadien I 218, 243.
Acajutla I 185.
Acapulco I 215.
Accrington II 233.
Achaia II 113.
Achaiske Kystland II 103.
Achaltekke I 363, 364.
Achalzich I 368.
Acheloos II 102.
Achenpas II 265.
Achensø II 265, 272.
*Achenwall I 94.
Achill II 193.
Achmim I 411.
Achtuba II 441.
Achtyrka II 472.
Achæiske Stamme II 107.
Acireale II 94.
Acklins Island I 197.
Aconcagua I 142.
Acre, Tr. I 174.
Acton II 225.
Adaja II 36.
Ada Kaleh II 336.
Adalia I 294.
Adaliabugt I 263.
*Adam af Bremen II 4.
Adamarslette I 381.
Adamaua I 384, 434.
Adamauas Højland I 383.
Adamellogruppe II 263, 264.
Adamsbro I 323.
Adams Peak I 323.
Adana, By I 294.
—, Vilayet I 291.
Adda II 56.
Addah I 429.
Addis Abeba I 415.
— Alam I 415.
Addua II 56.
Adelaide, By, Avstr. I 106, 116.
—, Fl. I 105.
—, Halvø I 250.
Adelaideø I 177.
Adelersborg II 583.
Adelieland I 177.
Adelsberg II 320.
Adelsbergergrotte I 52, II 268.
Aden I 305.
Aden Bugt I 263.
Aderbeidsjan I 27.
Aderer I 425.
Aderno II 94.
Adige II 56, 264.
Adigebugtens Bjæge II 264.
Adighe I 290, 366.
Adire I 393.
Adirondackbjærge I 205.
Adjameh I 429.
Adlergebirge II 25.
Admiralitetsøer I 22.
Admiralitykanal I198.
Admiralityø I 198
Adour II 150.
Adova I 414.
Adra II 41.
Adrar I 381, 425.
Adria II 53, 77.
Adrianopel, By II 105, 142.
—, Vilayet II 138 142.
Adriatiske Hav II 7, 52.
Adsjmir I 319.
Adsjmir-Mervara I 315, 319.
Adua I 387, 414.
Adula II 263.
Adventure Bank I 7.
Adycher I 366.
Afelele I 381.
Afeliet I 12.
Afer, Folk I 406.
—, Landskab I 39.
Afghanistan I 30(, 369.
Afiun Karahissar I 292.
Afragola II 88.
Africa propria I 417.
Afrika I 57, 60, 62, 369.
Afrikanders I 43(.
Afrikanske Race I 87.
Afvandingsegn I 53.
Agadem I 425.
Agades I 425.
Agadir I 423.
Agaña I 127.
*Agassiz I 59, 148.
Agatsj II 131.
Agaufolk I 414.
Agaumeder I 414.
Agen II 184.
Agencies I 314.
Agenois II 184.
Agernæs II 550.
Agerø II 549, 591.
Agger II 548.
Aggerkanal II 548.
Aggersund II 549.
Aggersø II 551, 584.
Aggersøsund II 551.
Aggertangen II 548.
Agglutinerende Sprog I 89.
Aghuah, el, Oase I 421.
Aglar II 321.
Agnanosø II 88.
Agnetenberg II 373.
Agnone II 85.
Agnøfjord II 551.
Agordo II 75.
Agosta II 53, 94.
Agoue I 430.
Agout II 182.
Agra I 315, 318.
Agram II 338.
Agribjærge II 561.
*Agricola II 3.
Agrigentum II 93.
Agrinion II 114.
Agua I 186.
Aguas Calientes, By I 51, 217.
Aguascalientes, Stat I 217.
Agueda II 22, 35.
Aguilas II 42.
Agulhasbanke I 377.
Agulhasstrøm I 50.
Ahaggar I 425.
Ahaggars Højland I 381.
Ahmadabad I 320.
Ahorangi I 124.
Ahr II 277.
Ahuachapán I 185.
Aiamat I 426.
Aïdin, By I 294.
—, Vilayet I 291.
Aigion II 118.
Aiguesmortes, Bugt II 144.
—, By II 181.
Aiguilles II 259.
Aiguilles-Rouges II 178.
Aiguillonbugt II 144.
Aigun I 348.
Aimara I 138, 158.
Aimeré I 315.
Aimores I 169.
Ain, Dep. II 163, 176.
—, Fl. II 149.
Ain es Sjahat I 417.
Ain Sefra I 420, 421.
Ainos I 352, 355, 357.
Aïntab I 299.

Aïr I 381, 425.
Airdrie II 239.
Aire II 197.
Airolo II 263, 352.
Aisne, Dep. 162, 167, 172.
—, Fl. II 152.
Aitiopia I 413.
Aivalik I 293.
Aix II 180.
Aix-les-Bains II 178.
Ajaccio, Bugt II 53.
—, By II 63, 188.
Ajan I 362.
Ajanta I 321.
Ajuthia I 330.
Akaba I 263.
Akadiske Bjærge I 205.
Akanjaru I 390.
Akarnania-Ætolia II 113.
Akarnanien II 102.
Akershus II 538.
—, Amt II 536, 537.
Akesines I 283.
Akim I 429.
Akita I 356.
Akka I 298.
Akkaer I 374.
Akkerman II 435, 477.
Akklimatisationsselskaber I 84.
Akkra I 429.
Akkumulerede Bjærge I 63.
Akmolinsk, Pv. I 365.
Akmollinsk, By I 285.
Akragas II 93.
Akrokerauniske Forbjærg II 96.
Akrokorinth II 117.
Akropolis II 115.
Aksu, By I 349.
—, Fl. 265, 281.
Aksum I 414.
Akte II 98.
Aktion II 96.
Akureyri II 604, 607.
Akyab I 325.
Ala II 56.
Alabama, Fl. I 205.
—, St. I 236.
Ala Dagh I 271.
Alagoas I 173.
Alagon II 23.
Alagos I 271.
Alaikæden I 268.
Alais II 181.
Alajuela I 183.
Alakul I 265, 280.
Alameda I 241.
Alaner II 27, 450.
Alaotras I 457.
Alasjehr I 294.
Alaska I 198, 202, 218, 241.
— Mountains I 202.
Ala-tau I 265, 279.
Alatri II 85.
Alatyr II 471.
Alaunske Landryg II 436, 444.
Alava II 32, 34.
Alb II 270, 275.
Alba II 73.
Albacete, By II 42.
—, Pv. II 33.
Albacetes Plateau II 23.
Alba Julia II 338.
Albane II 178.
Albanerbjærge II 59.
Albanesere II 13, 66, 108.
Albanien II 101, 121, 122.
Albano, By II 85.
—, Sø II 59.
Albansk-græske Bjærge II 100, 101.
Albany, By, Am. I 228.
—, By, Avstr. I 117.
—, Fl., Am. I 209.
Albay I 337.
Albemarle, By, Frankr. II 167.
—, Ø I 158.
Albemarlesund I 199.
Alberche II 23.
Alberta, Distr. I 243, 244, 246.
Albertbjærge I 120.
Albert Edward Sø I 371, 385, 390.
— Nyanza I 384, 385, 390.
— Victor Bjærge I 120.
Albertsø I 105.
Albi II 182.
Albiga II 182.
Albigeois II 182.
Albion I 189.
Albrechtshöhe I 431.
Albuch II 269.
Albuefjord II 551.
Albufera de Valencia II 18.
Albula II 270.
Albulagruppe II 263.
Albulapas II 263.
*Albuquerque I 258.
Albuquerque, By, Am. I 238.
—, By, Span. II 39.
Albury I 105, 114.
Alcala de Henares II 37.
— la Real II 40.
Alcamo II 93.
Alcantara By, Bras. I 173, II 23.
—, By, Portug. II 49.
—, By, Span. II 38.
Alcazar II 39.
Alchafalayabugt I 200.
Alcira II 42.
Alcobaca II 48.
Alcoy II 42.
Aldabra I 460.
Aldan, Fl. I 285.
Aldans Plt. I 279.
Aldeia Gallega II 49.
Alderney II 246.
Aldershot II 227.
Aleksinatz II 127.
Alemtejo II 47, 50.
Alençon II 167.
Aleppo, By I 299.
—, Pv. I 291.
Alesia II 176.
Alesjki II 475.
Alessandria, By II 54, 63, 73.
—, Pv. II 70.
Alessio II 122.
Aletschgletscher I 67, II 260.
Aletschhorn II 260.
Aleuter I 66, 198, 204, 211, 241, 262.
Alexander I's Land I 177.
— af Württembergs Kanal II 448.
— Arkipelag I 198.
Alexanderbjærge I 269.
Alexandraland, Avstr. I 118.
—, Spitzb. I 256.
Alexandrasø I 390.
Alexandrette I 298.
Alexandrettebugt I 263.
Alexandria, By, Am. I 231.
—, By, Rumæn. II 134.
—, By, Ægypt. I 375, 409.
—, Gv. I 408.
Alexandrija II 477.
Alexandrinasø, Avstr. I 105.

Alexandropol I 368.
Alexandrov II 467.
Alexandrovsk, By, As. I 284.
—, By, Nordrusl. II 470.
—, By, Sydrusl. II 443, 474.
Alexejvka II 469.
Alexisbad II 413.
Alfama II 49.
Alfambra II 42.
Alfortville II 171.
Alføld II 290.
Algarve II 47, 50.
Algarviske Bjærge II 24.
Algaueralper II 264.
Algeciras II 41.
Algecirasbugt II 17.
Algemesi II 42.
Alger I 421.
Algérie I 419.
Alghero II 95.
Algier I 71, 419, 421.
Algiers (New Orleans) I 236.
Algierske Sáhara I 379, 380, 421.
Algoabugt I 377.
Algol I 11.
Algonkiner I 221, 244.
Alhama II 41, 42.
Alhambra II 41.
Alheden II 563, 569, 593.
Alicante, By II 17, 42.
—, Pv. II 33.
Alicata II 93.
Aligarh I 318.
Aligiribjærge I 276.
Alikalufer, Folk I 162.
Alima I 395.
Alingsås II 519.
Alise II 176.
Alkinoos Haven II 120.
Alkmaar II 369.
Alkmona II 269.
Allada I 430.
Allahabad I 283, 318.
Alle II 297.
Alleghany, Fl. I 207.
Alleghanybjærge I 204, 205.
Allegheny, By I 229.
Allehelgensbugt I 140.
Allemandskløften II 602.
Allemanner II 306.
Allen, Sø II 201.
Allenstein, By II 387.
—, Rgbz. II 386, 387.
Allentown I 229.
Aller II 296.
Allerup Bakker II 564.
Allier, Dep. II 164, 187.
—, Fl. II 151.
Alligator, Fl. I 105.
Allingaa II 561, 562.
Allinge II 586.
Allintag I 266.
Alloa II 240.
Alma, Fl. II 442.
Almada II 49.
Alma Dagh I 270.
Almadén de Azogue II 38.
*Almagro I 136, 159, 162.
Almagro, By II 38.
Almana II 103.
Almansa II 41.
Almebergen II 497.
*Almeida I 258.
Almeida, By II 48.
Almelo II 373.
Almendral I 163.
Almennagjaa II 602.
Almeria, By II 17, 41.
—, Pv. II 32.
Almindingen II 565.
Almirantebugt I 182.
Almodøvar II 38.
Almondbury II 234.
Almuñécar II 41.
Alnarp II 516.
Alnwick II 235.
Alnø II 493.
Alora II 41.
Alost II 357.
Alpe de Succiso II 57.
Alper I 62, 67, 68, 78, II 8, 51, 253.
Alpes-Maritimes II 163, 178.
Alpes maritimæ II 258.
Alpheios II 103.
Alpi di Catenaja II 58.
Alpines II 149.
Alpujarras II 25.
Alrø II 550, 594.
Als II 252, 398.
Alsace II 175, 429.
Alsenz II 279.
Alserbach II 315.
Alsergrund II 315.
Alsfeld II 280, 429.
Alslevaa II 563.
Also-Feher II 338.
Alssund II 252.
Alstenø II 496.
Alster II 300.
Alt II 105.
Altai I 279, 264, 265.
Altamura II 90.
Altar I 144.
Altata I 216.
Altdorf, Bayern II 423.
—, Schweiz II 351.
Alte Land II 300.
Altena II 404.
Altenau (Altona) II 401.
Altenau, Hannover II 402.
Altenberg II 362, 407.
Altenburg I 417.
Altenelv II 497.
Altenessen II 406.
Altenfjord II 492.
Altenstein II 419.
Alternus II 58.
Altkøln II 389.
Altkönig II 277.
Altmark II 384.
Altmühl II 269, 272.
Alto-Douro II 45.
Altomaha I 205.
Altona II 400.
Altos de Barahona II 22.
Altsohl II 334.
Altstätten II 350.
Altwasser II 396.
Altvatergebirge II 285.
Alubjærg I 275.
Aluknanda I 283.
Alupka II 476.
Alusjta II 476.
Aluta II 105, 288.
*Alvaredo I 181.
Alz II 273.
Amacura I 154.
Amadeussø I 104, 106.
Amager II 551, 569, 576, 581, 582.
Amagerbro II 581.
Amakosa I 440.
Amakusa I 357.
Amalfi II 89.
Amami I 357.
*Amandus II 4.
Amanus I 270.
Amapala I 185.
Amarapura I 325.
Amariani II 118.
Amarraçao I 173.

Amasia I 292.
Amasigher I 374.
Amasulu I 441.
Amatembe I 440.
Amatilla I 186.
Amatiquebugt I 180.
Amaxiki II 120.
Amazonas, Bras. I 173.
—, Venezuela I 154.
Amazonflod I 47, 53, 54, 55, 140, 146, 147.
Amazonsletten I 61.
Ambaer I 387.
Ambaka I 438.
Ambala I 317.
Ambalema I 157.
Ambelakia II 114.
Amberg II 422.
Amberno I 120.
Ambert II 188.
Amboina I 335.
Amboise II 185.
Ambon I 335.
Ambrakia II 96.
Ambras II 323.
Ambres Bjærgland I 457.
Ambriz I 438.
Ambrizette I 438.
Ambrym I 122.
*Amdrup I 252.
Ameland II 250, 343.
Amélie-les Bains II 182.
Amerika I 57, 135.
Amerikanske Middelhav I 39, 186.
— Race I 87, 138.
— Sprog I 89.
Amersfoort II 372.
Amhara I 387, 413, 415.
Amherst I 325.
Amid I 296.
Amiens II 172.
Amiranter I 459.
Amisia II 405.
Ammersø II 270, 272.
Ammonium I 411.
Amorgos II 119.
Amoy I 338, 344.
Amper II 272.
Ampezzanergruppen II 266.
Amphipolis II 121.
Amphissa II 115.
Amphissadal II 103.
Amposta II 21.
Ampurdan, el II 43.
Amritsar I 317.
Amrum II 252.
Amselfeld II 101, 127.
Amsteg II 263, 351.
Amstel II 368.
Amsterdam II 368.
Amu-darja I 52, 280.
Amund Ringnes Land I 251.
*Amundsen, Roald I 136, 179, 251.
Amur I 284.
Amurgo II 119.
Amurprovins I 361, 363.
Amyklæ II 118.
Anaa I 131.
Anacapri II 89.
Anaconda I 238.
Anadoli I 292.
Anadoli-Fener II 142.
Anadoli-Hissar II 141.
Anadyr I 284, 362.
Anadyrbugt I 262.
Anagni II 85.
Anahuac I 200.
Anamalaibjærge I 276.
Anamallibjærge I 276.
Anambas I 334.
Ananjev II 477.
Anapa I 367.
Anaphe II 119.
Anaphi II 119.
Anaradhapura I 323.
Anas II 23.
Anatolikon II 114.
*Anaximander I 7, II 3.
Ancona, By II 53, 80.
—, Pv. II 71.
Aneud I 152, 163.
Ancudbugt I 141.
Andalusien II 32, 39.
Andalusiske Bjærge II 18.
— Lavland II 24.
Andamanøerne I 263, 315, 324, 326.
Andenne II 361.
Anderlecht II 360.
Andermatt II 351.
Andernach II 278, 408.
*Anderson I 371.
Andes, By II 75.
Andesbjærge I 62, 67, 141.
Andesfolk I 138.
Andevorante I 458.
Andidsjan I 364.
Andjuan I 458.
Andorra II 44.
*André I 255.
Andreasberg II 402.
Andria II 90.
Andros, Am. I 197.
—, Evr. II 119.
Androscog River I 225.
Andujar II 40.
Andø II 492.
Anecho I 430.
Anegada I 193.
Aneïsa I 305.
Anese I 305.
Angara I 285.
Angel II 252.
Angelsachser II 203.
Angerapp II 297.
Angermünde II 392.
Angers II 166.
Angesbugt II 178.
Angkor I 330.
Anglesea II 192, 216, 236.
Anglikanske Kirke II 207.
Anglo Amerikanere I 220.
Angmasalik I 252, 255.
Angol I 163.
Angola I 437.
Angolala I 415.
Angora I 291, 292.
Angostura I 155.
Angoulème II 184.
Angoumois II 184.
Angra II 47.
— do Heroismo II 50.
— Peqùena I 376, 439.
Anguella II 194.
Angus II 240.
Anhalt II 384, 413.
Anholt II 549, 594.
Animisme I 90.
Anio II 59.
Anjer I 332.
Anjou II 166.
Ankara I 291.
Ankaratrabjærge I 457.
Anklam II 393.
Ankober I 415.
Ankogl II 265.
Ankole I 451.
Annaberg, Bj. II 297.
Annaberg, By II 417.
Annabon I 455.
Annam, Fl. I 328.
Annam, St. I 324, 327, 328.
Annamiter I 324.
Annapolis I 230.

Ann Arbor I 233.
Anneey, By II 178.
—, Sø II 154.
Annedal II 520.
Annesley Bugt I 386.
Annonay II 181.
Anping I 358.
Ansageraa II 563.
Ansantosø I 65.
Ansbach II 422.
*Ansgar II 4.
Ansjer I 332.
Antakia I 298.
Antakieh I 298.
Antananarivo I 458.
Anaarktiske Fastland I 71, 177.
Antarktiske Hav I 39.
— Pol I 6.
Antequera II 41.
Anthonyfald I 206.
Antibalkan II 104, 105.
Antibes II 143, 178.
Anticosti I 199, 210, 249.
Anticykloner I 74.
Antidakiske Bj. II 99.
Antigua I 194.
— Guatemala I 186.
Antilhavet I 186.
Antilibanon I 273.
Antiller I 186.
Antilstrøm I 48.
Antiochia I 298.
Antioquia I 157.
Antiparos II 119.
Antipassat I 74, 75, 77.
Antipaxos II 120.
Antipodeøer I 126.
Antipolis II 178.
Antirrion II 96.
Antisana I 144.
Antitaurus I 270.
Antivari II 124.
Antofagasta, By I 163.
—, Pv. I 162.
Antrim II 218, 245.
Antrimgruppe II 201.
Antung I 348.
Antwerpen, By II 250, 294, 398.
—, Pv. II 356, 357.
Antvorskov II 584.
Anvers II 357.
Anzin II 173.
Anzoàtegui I 154.
Aomori I 356.
Aosta II 72, 259.
Apaches 216, 221, 239.
Apatin II 333.
Apeldoorn II 373.
Apenninerne I 62, II 8, 57.
Apenrade II 398.
Aphrodisium I 421.
Apia I 119, 129.
Apogæum I 25.
Apolda II 418.
*Apolonios I 10.
Apollonopolis I 411.
Aporuague I 174.
Apostoliske Kristne I 91.
Appalacheebugt I 199.
Appalachicola, Fl. I 205.
Appalachiske Bjærge I 204.
Appenzell, By II 350.
—, Kant II 342, 350.
Appenzell-Ausser-Rhoden II 345, 350.
Appenzeller Alper II 260, 261.
Appenzell-Inner-Rhoden II 345, 350.
Appleby II 235.
*Appun I 174.
Apsjeron I 271, 367, II 460.
Apuanske Alper II 58.
Apulien II 52, 60, 71, 83.
Apure I 146, 154.
Apurimac I 148.
Aquila II 71, 85.
Aquileja II 321.
Aquincum II 332.
Aquino II 86.
Aquiry I 148, 174.
Aquisgranum II 407.
Aquitaner II 155.
Aquitanien II 183.
Aquitanske Port II 150.
Aquæ Sextiæ II 180.
— Solis II 229.
Arabat II 435.
Arabia felix I 274.
Arabien I 263, 272, 274, 291, 302.
Arabiske Bugt I 39.
— Ørken I 382.
Arabistan I 309.
Aracajú I 173.
Aracaty I 173.
Arachtos II 102.
Arad II 336.
Aradsj I 382.
Arafurahav I 101.
Aragon II 21.
Aragonien II 27, 33, 42.
Aragoniske Bækken II 20, 21.
Araguaya I 148.
Aragua I 154.
Araisj, el I 422.
Arakan I 324, 325.
Arakanbjærge I 276.
Aralo-kaspiske Lavning I 280, 285.
Aralsk I 363.
Aralsø I 56, 280.
Aram I 273.
Aramæere I 290.
Aranda II 22, 35.
Arandalen II 19, 150.
Aranjuez II 37.
Aranyos-Marot II 333.
Aranøer II 193.
Ararat I 271.
Aras I 271, 272.
Arauan I 425.
Araukanere I 138, 139, 162.
Arausio II 180.
Aravallikæde I 275.
Araxes I 271.
Arbaniter II 108.
Arbe II 330.
Arber II 285.
Arboga II 526.
Arbon II 349.
Arbroath II 241.
Arc II 149, 259.
Arcachon II 144, 160, 184.
Archangelsk, By II 434, 448, 470.
—, Gv. II 463, 470.
Archangelske Lavland II 445.
Archangelskbugt II 434.
Archer I 105.
Archidona I 158.
*Archimedes I 7.
Archipélago de Colón I 158.
Arcona II 252, 394.
Arcos de la Frontera II 40.
Arda, Fl., Balkanh. II 105.
—, Fl., Ital. II 55.
Ardèche, Dep. II 163, 180.
—, Fl. II 149.
Ardenner II 277.
Ardennes, Dep. II 163, 173, 174.

Ardilan I 309.
Ardnamurchan Point II 192.
Arecito I 192.
Areg, el I 380, 381.
Arel II 361.
Arelas II 180.
Arelat II 176, 178.
Arenas Gordas II 17.
Arendal II 492, 540.
Arenenberg II 349.
Aren-Mowddwy II 195.
Arensburg II 483.
Arequipa I 160.
Arequipa-Punobane I 143.
Arezzo, By II 79.
—, Pv. II 70.
Arfakbjærge I 120.
Arga II 33.
Argens II 149.
Argenteuil II 172.
Argentina I 163, 165.
Argentino I 150.
Argentoratum II 430.
Arges II 134.
Argolis II 97, 103, 113.
Argonner II 146, 148, 152.
Argos II 117.
Argosbugt II 97.
Argostolion II 120.
Arguin I 425.
Arguinbugt I 376.
Argun I 284.
Argyll II 217, 240.
Argyrokastron II 123.
Argæus I 271.
Ariana I 306.
Ariano di Puglia II 89.
Arica I 141, 163.
Ariccia II 85.
Ariège, Dep. II 163, 181, 182, 183.
—, Fl. II 150.
Ariminium II 78.
Arinos I 149.
Arisiz, el, I 408.
Arisj, el I 410,
*Aristarchos I 9, 10.
*Aristoteles I 7, 9.
Arizona I 238.
Arizonas Plt. I 201.
Arkadia, By II 118.
—, Dep. II 114, 118.
Arkadien II 103.
Arkadiske Bugt II 97.
Arkaiske Jordskorpe II 18.
Arkansas, Fl. I 207.
—, St. I 237.
Arktiske Arkipelag I 250.
— Hav I 40.
— Nordamerika I 249.
— Pol I 6.
Arkturus I 11.
Arkæiske Tid I 33.
Arlanzon II 35.
Arlberg II 264.
Arles II 180.
Arlon II 361.
Armagh, By II 245.
—, Sh. II 218, 243, 245.
Armagnac II 150, 183.
Armançon II 152.
Armenien I 270, 271, 286, 291, 295, 365, 368.
Armeniske Kirke I 91.
— Taurus I 270.
Armentières II 173.
Arminianer I 91.
Armorica II 164.
Arnarfjord II 602.
Arnaut Beligrad II 123.
Arnauter II 108.
Arnheim II 372.
*Arnhem I 99.
Arnhem II 372.
Arnhemland I 101, 104, 118.
Arnis II 399.
Arno II 58.
Arnsberg, By II 404.
—, Rgbz. II 403.
Arnstadt II 418.
Arnswalde II 392.
Arnæs II 399.
Arnø 527.
Aroa I 155.
Aroania II 103.
Arokszallos II 336.
Arole II 270.
Arolsen II 414.
Arpino II 86.
Arpinum II 86.
Arques II 167.
Arran II 192, 239.
Arras II 173.
Arrebal II 42.
Arreskov II 589.
Arreskovsø II 559.
Arresø II 553, 557.
Arretium, By II 79.
Arrouxdalen II 148.
Arsamas II 467.
Arschis II 105.
Arsila I 422.
Arsinoë I 410.
Arta, By II 114.
—, Dep. II 113.
—, Fl. II 102.
Artabugt II 96.
Artemision II 116.
Artesiske Brønde I 52.
Arthur I 117.
*Arthur Phillip I 110.
Arthurs Seat II 237.
Artibonite I 190.
Artigas I 167.
Artois II 173.
Artois' Bjærge II 146, 152.
Aruaker, Folk I 169, 174, 187.
Aruangva I 396.
Aruba I 197.
Arundel-Castle II 226.
Aruvimi I 395, 437.
Aruøer I 120, 121, 335.
Arva II 287.
Arvaer Magura II 288.
Arve II 149, 259.
Arverner II 155.
Arvika II 521.
Asamur I 423.
Asarumsdal II 517.
Asbabovas I 391.
Asben I 381, 425.
Ascania II 397.
Ascension I 455.
Asch II 325.
Aschaffenburg II 283, 424.
Aschersleben II 397.
Ascoli Piceno, By II 81.
—, Pv. II 71.
— Satriano II 90.
Ascot II 224.
Asemur I 423.
Aserbeidsjan I 308.
*Ashburton I 100, 105.
Ashford II 226.
Ashland I 234.
Ashton under Lyne II 233.
Ashville I 231.
Ashøj II 565.
Asi, el I 272.
Asia major I 257.
— minor I 257.
— propria I 257.
Asiatisk Rusland I 359.
— Tyrki I 290.
Asien I 57, 60, 62, 257 f.

Asinarabugt II 53.
Asir I 304.
Asjanti, Negerstat I 429.
Asjantier I 429.
Askabad I 364.
Askalon I 302.
Askersund II 522.
Askja II 603.
Askov II 599.
Askø II 551, 587.
Asmara I 415.
Asmild Kloster II 593.
Asnières II 171.
Asnæs II 551.
Asotake I 352.
Asov, By II 435, 474.
Asovske Hav I 264, II 6, 7, 435.
Asovskoje More II 435.
Aspern II 318.
Aspinwall I 182.
Aspra Vuna II 106.
Aspromonte II 61.
Aspropotamos II 102.
Assab I 415.
Assam I 315, 316.
Assauad I 425.
Assen II 373.
Assens, Fyn II 589.
—, Jyll. II 594.
Asserbo Slot II 583.
Assiniboia I 243.
Assiniboine I 209.
Assiniboiner, Folk I 221.
Assisi II 81.
Assiut I 411.
Assmannshausen II 405.
Assuan I 391, 406, 408,411.
Assumption I 460.
Assuribjærge I 386.
Astarac II 150.
Asterabad I 310.
Asteorider I 12, 15.
Asti II 73.
Aston Manor II 230.
Astorga II 35.
Astoria I 211, 240.
Astrachan, By II 435, 448, 472.
—, Gv. II 463, 471.
—, Stat II 454, 471.
Astrolabebay I 120.
Astroni II 88.
Astropalia II 5.
Astræa I 15.
Asturica Augusta II 35.
Asturien II 32, 34.
Asturiske Bjærge II 21.
Asuncion, Paraguay I 168.
—, Venezuela I 155.
Atácama I 159, 160.
Atacamaørken I 142, 152.
Atacucho I 160.
*Atahualpa I 159.
Atakpame I 430.
Atal II 441.
Ataleia I 294.
Atar I 425.
Atax II 149.
Atbara I 387, 390, 391.
Atbury I 114.
Atchafalayabugt I 200.
Atchison I 235.
— Topeka Banen I 224.
Aterno II 85.
Ath II 361.
Athabasca, Distr. I 243.
—, Fl. og Sø I 209.
Athabasker I 244.
Athen II 107, 115.
Athesis II 56.
Athlone II 245.
Athos II 98, 105, 121.
Athy II 245.
Atjeh I 332.
Atkarsk II 472.
Atlanta I 232.
Atlanterhavet I 38, 41, 48.
Atlantic I 229.
Atlasbjærge I 378.
Atmaker I 306.
Atmosfæren I 35, 69.
Atne II 500.
Atoller I 59.
Atrato I 144, 150.
Atri II 85.
Atropatene I 308.
Atsjin I 332.
Atsjinsk I 361.
Attak I 317.
Attersø II 266, 273.
Attika II 103, 113.
Attok I 317.
Attraktion I 10.
Atures I 146.
Aturus II 150.
Au (München) II 420.
Auasbjærge I 388.
Aube, Dep. II 163, 174, 176.
—, Fl. II 152.
Aubenas II 181.
Aubervilliers II 171.
Aubrac II 147.
Aubusson II 188.
Auch II 183.
Auckland, By I 125, 126.
—, Landtange I 123.
Aucklandsøer I 126.
Aude, Dep. II 163, 181.
—, Fl. II 149.
Audenarde II 357.
Audh I 315, 318.
Audiernebugt II 144.
Audsjilah I 380, 382, 417.
Aue II 417.
Auerbach II 417.
Auerberg II 270, 283.
Auerstädt II 397.
Aufidus II 61.
Augsburg II 422.
Augst II 348.
Augusta, Georgia I 232.
—, Maine I 225.
— Rauracorum II 348.
— Treverorum II 408.
— Vindelicorum II 422.
Augustenborg, Afr. I 429.
—, Slesv. II 398.
*Augustin I 212.
Augustodunum II 176.
Augustovo II 485.
Augustovokanal II 448.
Aukadebbe I 383.
Aullagas I 143.
Aumale, Algier I 421.
—, Frankr. II 167.
Aune II 153.
Aunis II 184.
Aurajoki II 488.
Auray II 160.
Aurelianum II 185.
Aurich, By II 403.
—, Rgbz. II 401.
Aurigny II 246.
Auron II 186.
Aursunsjø II 500.
Aurungabad I 321.
Auschwitz II 327, 328.
Aussee II 320.
Aussersihl II 349.
Aussig II 325.
Austerlitz II 326.
Austin I 237.
Australia felix I 115.
Austria Sund I 256.
Auteuil II 168.
Autricum II 186.
Autun II 176.

Auvergne II 147, 187.
Aux Cayes I 191.
Auxerre II 176.
Ava I 324, 325.
Avalon I 249.
Avarer II 303.
Avaricum II 186.
Avatsjabugt I 362.
Aveiro, By II 48.
—, Distr. II 46.
Aveirosø II 17.
Avellino, Pv. II 71, 89.
Avenches II 347.
Avenio II 180.
Aventicum II 347.
Avenza II 78.
Avernakø II 551, 559.
Avernersø II 88.
Avérsa II 86.
Avesnes II 173.
Avesta II 527.
Avesøer I 196.
Aveyron, Dep. II 164, 183.
—, Fl. II 150.
Avezzano II 85.
Avi I 334.
Aviene II 59.
Avignon II 180.
Avila, By II 36.
—, Pv. II 32.
Aviles II 34.
Avisio II 266.
Avlona II 123.
Avlonabugt II 96.
Avola II 94.
Avon, Lower II 195.
—, South II 197.
—, Upper II 195, 197.
Avranches II 166.
Avratynske Landryg II 443.
Avstral-asiatiske Middelhav II 39.
Avstral-Asien I 99.
Avstraler I 87.
Avstralien I 57, 60, 62, 99 f.
Avstraliens forenede Stater I 111.
Avstrallandet I 99.
Avstralnegre I 87, 109.
Avstralske Alper I 103.
— Bugt I 101.
Avstralstrøm I 50.
Avstraløer I 130.
Ax II 182.
Axarfjord II 602.
Axenberg II 271.
Axevallahed II 519.
Axim I 429.
Axios II 101.
Ayacucho I 153.
Aylesbury II 227.
Ayr, By II 238.
—, Sh. II 217, 238.
Ayun Musa I 302.
Azincourt II 173.
Azirieh I 301.
Azoiske Tid I 33.
Azorer I 58, II 5, 18, 47, 50.
Aztekerne I 138.
Azuero I 179.

Baagø II 588.
Bab I 379.
Babadag II 136.
Babeldzuap I 127.
Bab el Mandeb I 263, 305.
Babelsberg II 392.
Babia-Gura II 287.
Babisabjærge I 384, 389.
Babylon I 296.
Bacau II 134, 135.
Baccarat II 175.
Bacchiglione II 57.
Bacharieh I 382, 411.
Bacherbjærge II 265, 267.
Bachmut II 474.
Bachoy I 392.
Bachteganso I 270.
Bács-Bodrog II 333.
Bacserkanal II 292.
Badachsjan I 307.
Badajoz, By II 23, 38.
—, Pv. II 32.
Badalona II 43.
Baden, By, Schweiz II 348.
—, By, Østr. II 318.
—, Storhert. II 384, 426.
Baden Baden II 428.
Baden-Durlach II 426.
Badima I 392.
Baena II 40.
Baetulo II 43.
Baeza II 40.
*Baffin I 136, 250.
Baffin Land I 196, 250.
Bafi I 393.
Bafing I 392.
Bafulabe I 392, 426.
Bagaa II 566.
Bagamojo I 450.
Bagaud II 179.
Bagdad, By, Am. I 215.
—, By, As. I 282, 286.
—, Pv. I 291, 296, 297.
Bagdadbane I 291.
Bagé I 172.
Bagheria II 92.
Baghirmi I 435, 436.
Bagida I 430.
Bagindien I 262, 276, 324.
Bagirmi I 435.
Bagnères de Bigorre II 183.
— de Luchon II 183.
Bagni di Lucca II 78.
Bagpommern II 393.
Bagrada I 379.
Bagratsj-kul I 265.
Bagsværd Sø II 557.
Bahamastræde I 197.
Bahamaøer I 58, 186, 197.
Bahia, By I 140, 152, 172.
—, St. I 172.
Bahia Blanca I 152, 165.
— — Bugt I 140.
Bahiaøer I 180.
Bahira, el I 418.
Bahreinøer I 305, 263.
Bahr el Abiad, Nilen I 390.
— — el Abiad, Sudan I 383.
— — Arab I 383, 390.
— — Ardhe I 383.
— — Asrek I 387, 390.
— — Djebel I 390.
— — Djur I 390.
— — Ghasal, Nilen I 390.
— — —, Sudan I 383.
— — —, Pv. I 412.
— — Hind I 263.
— — Hule I 273.
— es Salamat I 383.
Bahr-i-Sefid I 291.
— jussuf I 410.
— Seraf I 390.
— Zut I 273.
Bah yl Abvab I 367.
Baikalbjærge I 279.
Baikalsø I 56, 279.
Bailen II 40.
Bailleul II 173.
Bairro alto II 49.
Baïse II 150.
Baiøer I 180, 185.
Baja, Ital. II 87.
—, Ung. II 333.
Baja California I 216.

Bajazet I 296.
Bajazid I 296.
Bajudasteppe I 381.
Bajæ II 87.
Bakel I 392, 426.
*Baker I 371.
Bakers Bjærge I 386.
Bakkeheder II 555.
Bakkeøer II 555, 563.
Baklandet II 544.
Bakonyer Skov II 290.
Baktra I 307.
Baktriana I 310.
Baktsjisarai II 475.
Baku I 286, 367, 368.
Bakunu I 425.
Balaklava II 476.
Balante I 426.
Balasjov II 472.
Balasor I 320.
Balassa-Gyarmat II 333.
Balatonsø II 290.
Balbek I 299.
*Balbi I 89.
—, Vulkan I 122.
*Balboa I 136, 181.
Baldogruppe II 56.
Baldsjik II 136.
*Baldwin I 256.
Bâle (Basel) II 348.
Balearer II 18, 33, 43.
Baleariske Hav II 7.
Baleo I 392.
Balhari I 322.
Bali I 335.
Balier I 431.
Bali Peak I 335.
Balira II 44.
Balistræde I 335.
Balkanbjærge II 99, 103, 104.
Balkanhalvø II 8, 95 f.
Balkasjsø I 280.
Balkh I 307.
Ballahsø I 410.
Ballarat I 115.
Ballater II 241.
Ballebjærg II 560.
Ballenasbugt I 198.
Ballenstedt II 413.
*Balleny, John I 177.
Ballina II 245.
Ballinasloe II 245.
Ballon d'Alsace II 275.
Ballyshannon II 245.
Balmoral Castle II 241.
Balsall Heath II 230.
Balta II 477.
Baltimore I 218, 230.
Baltisch Port II 433, 483.
Baltiske Finner II 453.
— Hav II 7.
— Højdedrag II 297.
— Højder II 437.
— Prov. II 11.
Baltrum II 251.
Baluchistan I 307.
Balvany II 288.
Bamako I 433.
Bamaku I 393.
Bamangvatoer I 446.
Bambal I 320.
Bambara I 426.
Bambarastamme I 434.
Bamberg II 423.
Bambuk I 427.
Banan I 337.
Banana I 437.
Banat II 291, 338.
Banaterbjærge II 9, 289.
Banbury II 227.
Bandaibjærge I 351.
Bandak II 502.
Banda Neira I 335.
Bandaøer I 335.
Bandela I 319.
Bandelkandh I 319.
Bandholm II 587.
Bandjagara I 433.
Bandjermassin I 334.
Banff, By, Am. I 247.
—, By, Skotl. II 241.
—, Sh. II 217, 241.
Bangala I 437.
Bangalur I 321.
Bangassi I 426.
Banggaiøer I 334.
Bangka I 332.
Bangkok I 330.
Bangor, By, Am. I 225.
—, By, Engl. II 236.
Bangveolo I 384, 394.
Bani I 393.
Banjaluka II 340, 341.
Banjampas I 269.
Banjaner I 448, 449.
Banjo I 431.
Banka I 332.
Banks Halvø I 124.
— Land I 250.
Banksstrædet I 250.
Banksøer I 122.
Bann II 201.
Bannockburn II 240.
Bant II 413.
Bantry II 193.
Bantunegre I 374, 435.
Bantusprog I 89.
Baobeltaob I 127.
Bapaume II 173.
Baptister I 91.
Bar, By, Rusl. II 477.
—, Landsk., Frankr. II 175.
Bara I 412, 413.
Barabra I 405.
Barancas I 155.
Baranov, Ø I 198, 242.
Baranya II 334.
Barbacena I 174.
Barbados I 195.
Barberton I 445.
Barbuda I 194.
Barcellona, Ital. II 91.
Barcellos I 173.
Barcelona, By, Span. II 18, 25, 43.
—, By, Venezuela I 155.
—, Pv. II 33.
Barceloneta II 43.
Barcino II 43.
*Barclay I 100.
Barcu I 106.
Bard II 72.
Bardai I 425.
Bardera I 452.
Bardez I 321.
Bardo I 418.
Bardonecchia II 259.
Bardvan I 320.
Barèges II 183.
Bar el Beida I 423.
Bareily I 318.
Bareli I 318.
*Barents I 255, 259.
Barentsland I 255.
Barfleur II 166.
Barfrush I 310.
Barfurusj I 310.
Bari, Folk I 406.
—, Pv. II 71.
Bari (delle Puglie) II 90.
Barinas I 155.
Baringo I 386.
Barito I 333, 334.
Barka I 415, 416, 417.
Barkas Højland I 375, 382.
Barken Sø II 504.

Barkingtown II 228.
Barkul I 349.
Barladu II 135.
Bar-le-Duc II 175.
Barletta II 90.
Barma I 312, 315, 324, 325.
Barmaghe I 435.
Barmaner I 324.
Barmen II 407.
Barmien II 453.
Barnaul I 285, 361.
Barnsley II 234.
Barnstaple II 229.
— Bugt II 192.
Baroda I 315, 319.
Barodaslette I 275.
Barometrisk Maaling I 61.
Barotseland I 447.
Barotsj I 320.
Barquisimeto, By I 155.
Barquisimetos Højslette I 145.
Barr II 430.
Barracas al Sur I 165.
Barrackpur I 320.
Barradi I 299.
Barra do Rio Grande I 172.
Barragruppe II 241.
Barra Mainland II 241.
Barrancas I 212.
Barranquilla I 157.
Barre, By I 226.
— des Ecrins II 258.
Barren, Ø I 326.
— Grounds I 209, 242.
Barrhead II 239.
Barriererevet I 102.
Barrierkæden I 104.
Barrow II 201, 243.
Barrowdale II 235.
Barrow-in-Furness II 233.
Barrowstræde I 250.
Barrowø I 101.
Bars II 333.
Bar-sur-Aube II 174.
Bartfeld II 335.
*Barth I 371.
Bartica Grove I 176.
Baryngakæden I 280.
Barysfæren I 36.
Basel, By II 270, 348.
—, Kant. II 341, 348.
Basel-Land II 345, 348.
Basel-Stadt II 345, 348.
Basento II 90.
Basilan I 337.
Basilicata II 66, 71, 90.
Basilicatas Bjærgland II 60.
Basjkirer II 13, 360, 454.
Basker II 13, 27, 28, 29, 155, 157.
Baskiske Pv. II 32, 34.
Baskuntsjaksø II 441.
Baskuntsjatskoje Osero II 441.
Basodine II 263.
Basoko I 437.
Basra I 291, 297, 298.
Bas-Rhin II 175.
*Bass I 99.
Bassa I 428, 431.
Bassak I 328.
Bassano II 76.
Basse-Alsace II 429.
Bassein I 325.
Bassenthwaite II 195.
Basses-Alpes II 163, 178.
Basses-Pyrénées II 163, 182, 183.
Basse Terre, Guadeloupe I 194.
Basseterre, St. Christophe I 194.
Bassora, By I 298.
—, Pv. I 291.
Bassova II 104.
Bassstræde I 102.
Bastards I 88.
Bastei II 284.
Bastia II 188.
Bastides II 180.
Basutoer I 446.
Basutoland I 440, 446.
Bata I 431.
Batalha II 48.
Batangas I 337.
Batanta I 121.
Batavia, By, Guyana I 176.
—, By, Java I 286, 312, 332.
—, Fl., Avstr. I 105.
Bataviske Republik II 363.
Bath II 229.
Batha I 383.
Bathurst, By, Afr. I 427.
—, By, Avstr. I 114.
Bathurst, Ø, Am. 250.
—, Ø, Avstr. I 101.
Batignolles II 168.
Batjan I 335.
Batley II 234.
Batna I 421.
Baton Rouge I 236.
Battaglia, By II 77.
Battaker I 332.
Battersea II 221.
Battle II 226.
Batu, Ø I 332.
Batugol I 361.
Batum I 286, 367.
Baturin II 473.
Batu Tiban Bjærge I 333.
Bauchi I 431.
Baudama I 393.
*Baumann I 371.
Bautsji I 431, 434.
Bautzen, By II 415.
—, Pv. II 415.
Bavelse Sø II 557.
Bavnehøj, Falster II 558.
—, Laaland II 557.
Bayamo, By I 189.
Bayard Passet II 258.
Baybay I 337.
Bay-City I 233.
Bayern II 382, 383, 384, 419.
Bayerske Alper II 264.
Bayeux II 166.
Bay of Islands I 123.
Bayonne, Frankr. 150, 183.
—, New Jersey I 229.
Bayous I 207.
Bayrere II 306.
Bayreuth II 423.
Bayrischer Wald II 272, 285.
Bayrisches Oberl. II 264.
Baza II 41.
Bazardsjik II 136.
Bazias II 104, 291.
Bazin II 333.
Baztandal II 19.
Beachy Head II 190.
Beaglekanal I 166.
Bearn II 182.
Bear River I 204.
Beaucaire II 180, 181.
Beaucairekanal II 149.
Beauce II 152, 186.
Beaufort I 388, 442.
— Havet I 250.
Beaujolais II 147.
Beaumaris II 236.
Beaune II 176.
Beauvais II 172.
Bebabjærge II 101.

Beckenham II 221.
Beczva II 286, 287.
Bedford, By II 227.
—, Sh. II 215, 227.
Bedjul I 349.
Bedlington II 235.
Bedloeø I 227.
Bedsjavi I 405.
Beduiner I 303.
Bedwillty II 230.
Beerberg II 282.
Beerenberg I 255.
Bees Head II 192.
Begaer I 405.
Begemeder I 387.
Begtrupvig II 549.
Behar I 319.
Beharah I 408.
Beharieh, el I 382, 411.
Beira, By, Afr. I 449.
Beira, Landsk. II 46, 48.
Beirut I 263, 291, 298.
Beja II 47, 50.
Bejar II 35.
Bejtstadfjord II 492.
Békés II 336.
Békés Csaba II 336.
Bela I 307.
Belabánya II 334.
Belchen II 275.
Beled el Habesj I 413.
— —Sudan I 404, 412.
— es Sudan I 382.
Belem II 49.
Belém do Para I 173.
Belfast, By, Avstr. I 115.
—, By, Irl. II 245.
—, Sh. II 218.
Belfast Bugt II 193.
— Lough II 193.
Belfort, By II 175.
—, Dep. II 163.
Belgard II 393.
Belger II 155, 352.
Belgien II 352.
Belgiske Lavland II 293.
Belgisk Kongo I 436.
Belgrad II 104, 126.
Belgrano I 165.
Belize I 181, 186.
Bellari I 322.
Belle-Alliance II 361.
Belle-Isle II 144.
— — Stræde I 199.
Bellenden Ker Hills I 104.
Bellenz II 352.
Belleville, By, Frankr. II 168.
—, By, Louisiana I 236.
*Bellinghausen I 177.
Bellington I 240.
Bellinzona II 263, 352.
Bello Horizonte I 174.
Bellovacum II 172.
Bell Rock II 191.
Belluno, By II 75.
—, Pv. II 70.
Belortag I 268.
Belovár II 339.
Belovár-Kørøs II 339.
Belt Mountains I 202.
Belur I 268.
Belutsjistan I 270, 307, 315.
Bemba, Sø I 394.
Bembetoke Bugt I 457.
Benadirkyst I 452.
Ben Alder II 199.
Benares I 318.
Ben Attow II 200.
Benbecula II 241.
Ben Cruachan II 199.
Ben Dearg II 200.
Bender II 443, 477.
Bender Abassi I 309.
Bendery II 477.
Bendigo I 115.
Bendin II 485.
Benevento, Pv. II 71, 89.
Bengalen I 275, 315, 319.
Bengali I 313.
Bengalske Bugt I 39, 263.
Bengaluru I 321.
Bengasi I 416, 417.
Bengavan I 332.
Benguella I 438.
— Højland I 384.
Beni I 148.
Benicarlo II 42.
Beni Msab I 421.
Beninbugt I 376.
Beninkyst I 427.
Beni Suef I 410.
Benkulen I 330, 332.
Ben Lomond, Avstr. I 117.
— Lomond, Skotl. II 200.
— Macdui II 199.
— More, Hebrider II 240.
— —, Skotl. II 199.
Benmore, Irl. II 193.
Ben Muich Dhui II 199.
— Nevis II 199.
Bennisch II 327.
Bensberg II 408.
Bensheim II 429.
Benwee Head II 193.
Ben Wywis II 200.
*Benyovski I 456.
Beograd II 126.
Berabra I 405.
Berar I 275, 315.
Berat II 123.
Berau I 120.
Beraun, By II 325.
—, Fl. II 286.
Berber I 374, 412.
Berbera I 377, 453.
Berberiet I 378.
Berberiner I 405.
Berbice I 176.
Berchtesgaden II 421.
Berchtesgadens Højland II 266.
Berditsjev II 474.
Berdjansk II 475.
Bereg II 335.
Beregszász II 335.
Beréjdeh I 305.
Berenike I 417.
Beresina II 443.
Beresinakanal II 448.
Beresna II 473.
Beresov I 361.
Beresovoi Proliv II 488.
Berg II 407.
Bergama I 293.
Bergamaskeralper II 264.
Bergamo, By II 75.
—, Pv. II 70.
Bergedorf II 411.
Bergell II 263.
Bergen, Norge I 78, II 492, 505, 536, 541.
—, Belgien II 361.
—, Rügen II 394.
Bergen op Zoom II 372.
Bergensbane II 534.
Bergens Stift II 541.
Bergerac II 184.
Berghem II 358.
Bergisch-Gladbach II 408.
Bergqvara II 518.
Beri I 406.
Bericiske Høje II 54.
*Bering I 136, 259, 362.
Beringshav I 262.
Beringstræde I 39, 198, 262.

Berislav II 476.
Berja II 41.
Berkel II 373.
Berkeley I 241.
Berkovitza II 130.
Berks II 215, 227.
Berlad II 135.
Berlengaøer II 17, 18.
Berlin II 300, 301, 388.
Berlinerhafen I 122.
Bermondsey II 221.
Bermudasøer I 58, 249.
*Bermudez I 249.
Bern, By II 341, 347.
—, Kant. II 345, 347.
Bernburg II 413.
Berneralper II 259, 260.
Berner Oberland II 260, 347.
Bernicia II 203.
Berninaalper II 263.
Berninapas II 263.
Bernstorff II 581.
Beroun II 325.
Berre II 144.
Berri I 406.
Berry II 186.
Berrykanal II 152.
Berthoud II 347.
Berwick, By II 191.
—, Sh. II 217, 237.
— upon Tweed II 235.
Berwynkæden II 195.
Berytus I 298.
Besançon II 175.
Besjiktasj II 140.
Besj-Tau I 367.
Beskider, vestl. II 287.
—, østl. II 288.
Beso II 43.
Bessarabien II 132, 444, 455, 463, 477.
Besztercze II 337.
Beszterczebánya II 334.
Besztercze-Nazod II 337.
Betale II 19.
Bethanien I 301.
Bethlehem, Palæst. I 301.
—, Oranjefrist. I 445.
Bethnal Green II 220.
Béthune II 173.
Betsiboka I 457.
Betsileo, Landskab I 458.
Betsileoer I 458.
Betsimisarakaer I 457.
Betsjuanaland I 442, 446.
Betsjuaner I 374, 441.
Betuwe II 295, 372.
*Beurmann I 371.
Beuthen II 395.
Beveland II 294.
Beverley II 234.
Bex II 346.
Béziers II 181.
Bhag I 307.
Bhagalpur I 319.
Bhagelkandhstater I 319.
Bhagirati I 283.
Bhamo I 276, 325.
Bharatpur I 319.
Bhatgong I 316.
Bhotan I 316.
Bhupal I 319.
Bhutan I 315, 316.
Bhutans Himàlaya I 268.
Biafar I 426.
Biafrabugt I 376.
Biafrakyst I 427.
Biala, Rusl. II 485.
—, Østr. II 328.
Bialystok II 478.
Biancavilla II 94.
Biarritz II 183.
Bias I 283.
Bibauan I 379.
Biberach II 426.
Bibracte II 176.
Bida I 434.
Bidassoa II 19, 151.
Biddeford I 225.
Biebrich II 405.
Biel II 347.
Biela II 286.
Bielas Komet I 17, 18.
Bielefeld II 281, 404.
Bielersø II 271.
Bielitz II 327.
Biella II 73.
Bielsk II 327.
Bienho I 276.
Bienhoa I 328.
Bienne II 347.
Biennesø II 271.
Biesbosch II 295.
Biese II 300.
Bifurkation I 53.
Bigha I 291.
Big Horn Gruppe I 262.
Bihac II 340, 341.
Bihar, Forindien I 319.
Bihar, Ung. II 336.
Biharbjærge II 289.
Bihés Plateau I 389.
Biisk I 285, 361.
Bija I 285, 361.
Bilbao II 34.
Bil-el-Malha I 383.
Bilin II 325.
Bille II 300.
Billingen II 502.
Billiton I 332.
Bilma I 381, 425.
Bilsko II 327.
Bilstein II 280.
Bilston II 231.
Bima I 335.
Binalud I 269.
Binche II 361.
Bindalsfjord II 492.
Bindenh I 328.
Binder I 435.
Binderupaa II 564.
Bingen II 276, 278, 429.
Binger Loch II 278.
Binger Wald II 277.
Bingerville I 429.
Bingøl Dagh I 271.
Binier I 430.
Binondo I 337.
Bintang I 332.
Binuë I 383, 393.
Bio-Bio I 163.
Biogeografi I 79.
Birara I 122.
Birarer I 347.
Biredsjik I 281.
Birkenfeld, By II 413.
—, Fyrstend. II 412.
Birkenhead II 232.
Birket-el-kerun I 410.
Birksø II 562.
Birma (se Barma) I 325.
Birmingham, Am. I 236.
—, Engl. II 208, 230.
Birnbaumerwald II 207.
Birni I 435.
Birnlückejoch II 265.
Birs II 270.
Biru I 425.
Bisacquino II 92.
Bisagosøer I 376, 427.
Biscayiske Bugt II 7.
Bisceglie II 90.
Bischweiler II 430.
*Biscoe I 177.
Biserta I 419.
Bishop-Auckland II 234.
Bishop-Wearmouth II 235.

Biskoppelige Kirke II 207.
Biskra I 421.
Bismarck, By I 235.
Bismarcks Arkipelag I 122.
Bismarcksbjærge I 120.
Bissao I 427.
Bistra II 290.
Bistritz II 337.
Bistritza II 289.
Bithynien I 291, 292.
Bitlis I 291, 296.
Bitolia II 101, 127.
Bitonto II 90.
Bitterfeld II 397.
Bitter Root Mountains I 202.
Bittervandskilder I 52.
Biva, Sø I 351.
Bjarmeland II 453.
*Bjarne I 135.
Bjelaja I 281, II 440.
Bjelev II 468.
Bjelgorod (Akkerman) II 477.
—, Gv. Kursk II 469.
Bjelina II 341.
Bjelitsa II 478.
Bjeloje Osero II 444.
Bjelojgorod, Moskva II 465.
Bjelopolje II 472.
Bjelo-Russere II 451.
Bjelostok II 478.
Bjelovitsjer Skov II 443, 450.
Bjelsk II 478.
Bjelucha I 279.
Bjernede II 584.
Bjoreia II 499.
Bjurøklubb II 493.
Bjærgdamara I 438.
Bjærge I 62.
Bjærge Hrd. II 596.
Bjærgelide II 560.
Bjærgpasser I 63.
Bjærgskred I 69.
Bjørn, store og lille I 6, 11.
Bjørneborg II 433, 488.
Bjørneø I 255.
Bjørneøer I 261.
Bjørnsholm II 592.
Bjørnsknude II 550.
Bjørviken II 537.
Blaa Bjærg, Ungarn II 290.
— Bjærge, Afr. I 386.
Blaa Bjærge, Avstr. I 103.
— —, Indien I 276.
— —, Jamaica I 189.
— Grotte II 89.
— Hav I 280.
— Nil I 390.
Blaavandshuk II 545, 547.
Blackburn II 233.
Black Dome I 205.
Blackford-Hills II 237.
Black Hills, Mississippibækken I 206.
— —, Rocky Mountains I 201.
— Mountains, Am. I 205.
— —, Engl. II 195.
Blackport II 233.
Black River I 189.
— Rock II 245.
Blackwater, Fl., Engl. II 191.
—, Fl., Irl. II 201.
Blackwood River I 105.
Blagovjesjtsjensk I 363.
Blanca Peak I 201.
*Blanco, Guzman I 154.
Blanda II 604.
Blandingsfolk I 88.
Blankenberghe II 357.
Blankenburg II 414.
Blankenese II 401.
Blanquilla I 196.
Blantyre I 448.
*Blasius II 4.
Blaydon II 234.
Blaye II 184.
Bleiberg II 320.
Bleibergpas II 267.
Bleking II 504, 508, 517.
Blekinglen II 515, 517.
Blekingske Skærgaard II 493.
Blenheim II 227.
Bléone II 180.
Blida I 421.
Blies II 275.
Blindbugt I 124.
Blinde Søer I 56.
Blisnitza II 288.
Bloemfontein I 445.
Blois II 185.
Blokhus II 590.
Bloksbjærg II 282.
Bloody Foreland II 193.
Bloomington I 234.
Blossevilles Kyst I 252.
Bludenz II 323.
Bluefields I 184.
Blue Mountains, Nordam. I 204.
— — Peak I 189.
— Ridge I 205.
Bluff Harbour I 126.
Bluffs I 205.
Blumenau I 172.
*Blumenbach I 86.
Blykobbeaa II 566.
Bløckenstein II 285.
Boa Vista I 171.
Bober II 284.
Bobruisk II 478.
Boca del Drago I 140.
Bocas del Toro I 182.
Bocca de Navios I 146.
— Tigris I 345.
— Trabaria II 57.
Bocche di Cattaro II 96.
Bochnia II 328.
Bocholt II 403.
Bochum II 404.
Bockenheim II 405.
Bocksburg I 445.
Bodden II 252.
Bodele I 383.
Boden II 528.
Bodenbach II 325.
Bodensø II 270.
Bodesdal II 282.
Bodmansø II 270.
Bodmin II 229.
Bodrizer II 305.
Bodrog II 292.
Bodsjaite I 265.
Bodzapas II 289.
Bodø II 545.
Boelhøj II 564.
Boers I 439.
Bofiote I 436.
Bofors II 512.
Bogdokuren I 349.
Bogdo-ola I 269.
Bogenhausen II 420.
Bogense II 588.
Bogesund II 519.
Bogoduchov II 472.
Bog of Allen II 245.
Bogoroditsk II 468.
Bogota I 152, 156.
Bogotas Højslette I 144.
Bogsán II 336.
Bogulma II 472.
Boguslav II 474.

Bogø, Lille Bælt II 551.
—, Vordingborgb. II 576, 584.
Bohus II 508.
Bohuslen II 521.
Bois-brulés I 244.
Boisé City I 240.
Bois-le-Duc II 372.
Bois Noirs II 147.
Boivre II 185.
Bojana II 101.
Bojavarer II 306.
Bojer (Folk) II 323.
Bojoheim II 306.
Bojohæmum II 306.
Bojumsbræ II 497.
Boké I 428.
Bokkara I 310.
Bokon Head II 197.
Bolama I 427.
Bolan I 307.
Bolbec II 167.
Bolbjærg II 547, 554, 564.
Bolchov II 469.
*Bolivar, Simon I 153.
Bolivar, By, Venezuela I 146, 154, 155.
Bolivia I 62, 143, 160.
*Bolle I 371.
Boller II 596.
Bolmen II 505.
Bolobo I 437.
Bologna, By II 63, 65, 78.
—, Pv. II 70.
Bolole I 392.
Bolortag I 268.
Bolsano II 323.
Bolsena, By II 59.
—, Sø II 85.
Bolsjaja Neva II 479.
Bolson de Mapimi I 201.
Bolton II 233.
Bolvanskajabugt II 434.
Boma I 437.
Bomarsund II 489.
Bombay I 315, 320.
Bona I 421.
Bonaire, Ø I 197.
Bonavista Brava I 455.
Bondu I 426.
Bonduku I 429.
Bône I 421.
Bonga I 415.
Bongoer I 406.
Boni I 334.
Bonifacio, By II 188.
Bonifaciostræde II 53.
*Bonifacius II 4.
Boninøer I 127, 351, 357.
Bonn II 408.
*Bonne I 29.
Bonny I 393.
Bononia (Bologna) II 78.
— (Boulogne) II 173.
Boom II 359.
Bootes I 11.
Boothia Felix I 136, 198, 250.
Boothiagolf I 250.
Bootle II 232.
Boppard II 408.
Boquete di Rosales I 141.
Bora I 76.
Borås II 519.
Borano II 58.
Borbeck II 406.
Borby II 399.
*Borchgrevink, C. I 177.
Bordeaux II 154, 183.
Bordelais II 183.
Bordighera II 73.
Bordingaa II 563.
Bordø II 599.
Borehajabugten I 261.
Boren, Flodbølge I 47.
—, Sø II 503.
Boresovsk II 471.
Borgå II 487.
Borgerhout II 358, 359.
Borgholm II 518.
Borgopas II 289.
Borgu I 425, 434.
Borisoglebsk II 468.
Borisov II 443, 478.
Borku I 425.
Borkum II 251, 403.
Bormida II 55.
Bormio II 74, 264.
Borneo I 57, 333, 334.
Bornheim II 405.
Bornholm I 61, II 545, 552, 565, 567, 576.
Bornholms Amt II 586.
Bornhøved II 400.
Bornu I 431, 435.
Borodino II 466.
Borores I 169.
Borovitsj II 470.
Borreby II 584.
Borresø II 562.
Borries I 175.
Borromeiske Øer II 56, 73.
Borsa II 335.
Borsna II 473.
Borsod II 335.
*Bory de St. Vincent I 88.
Boryslav II 328.
Borysthenes II 443.
Bosa II 95.
s'Bosch II 372.
Boscoreale II 88.
Bosna II 100, 105.
— Serai II 340.
Bosniaker II 109.
Bosnien II 100, 308, 339.
Bosnien-Herzegovina II 314, 339.
Bosniske Malmbjærge II 100.
Bosporus I 264, II 98.
Bosporus Cimmerius II 435.
Boston, Am. I 210, 226.
—, Engl. II 231.
Boston Mountains I 206.
Botafogo I 171.
Botanybay I 100, 110.
Botletle I 397.
Botosani II 136.
*Botta I 296.
Botte donato II 61.
Bottenhavet II 493.
Bottenviken II 493.
Bottniske Bugt II 7, 433.
Bottrop II 403.
Botukuder I 169.
Boucaniers I 190.
Bouches-du-Rhône II 163, 178.
*Bougainville I 122, 129, 130.
—, Ø. I 122.
Bougie I 421.
Bouillon II 361.
Boulder I 117.
Boulogne II 171.
Boulogne-sur-Mer II 146, 173.
Bountyøer I 126.
Bourbon, Ø I 459.
Bourbon-l'Archambault II 187.
Bourbon-Vendée II 185.
Bourbonnais II 187.
Bourbonne-les-Bains II 174.
— Plateau II 148.
Bourg II 176.

Bourges II 186.
Bourget, Sø II 154, 186.
Bourgneufbugt II 144.
Bourgogne II 176.
Bourgognes Plt. II 148, 149.
Bournemouth II 227.
Bourtanger II 296.
Boutenne II 184.
Bouvetøer I 460.
Bouvines II 173.
Bovbjærg II 548.
Bow Fell II 196.
Bowmore II 240.
Boyne II 201.
Bozapas II 289.
Bozen II 323.
Bra II 73.
Bråviken II 493.
Brabant II 356, 359.
Brabants Højland II 294.
Brabrandsø II 561.
Bracara Augusta II 47.
Bracciano, By II 85.
—, Sø II 59.
Bradford II 233, 234.
Braga, By II 47.
—, Pv. II 46.
Bragança, By, Bras. I 173.
—, By, Portug. II 48.
—, Pv., Portug. II 46.
Bragernæs II 539.
*Brahe, Tycho I 10, 11.
Brahe, Fl. II 298.
Brahesminde II 589.
Brahestad II 489.
Brahetrolleborg II 589.
Brahmanismen I 90, 311.
Brahmaputra I 52, 55, 275.
Brahui I 307.
Braich-y-pwll II 192.
Braid-Hills II 237.
Braïla II 134.
Brake II 413.
Brakna I 433.
Brakvand I 41.
Bramminge II 599.
Bramsnæsvig II 550, 583.
Brandenburg, By II 392.
—, Pv. II 384, 385, 388.
Branderpas II 200.
Brandon, Bj., Irl. II 201.
—, By, Am. I 246.
Brandsfieldstræde I 177.
Brandsø II 551, 588.
Brantford I 245.
Bras d'Or I 246.
Brasilianske Bjærgland I 145.
— Strøm I 48.
Brasilien I 168.
Brasso II 337.
Brassø II 562.
Bratsberg Amt II 536, 540.
Brattingsborg II 584.
Braunan, Bøhmen II 326.
—, Øvreøstr. II 318.
Braunsberg II 386.
Braunschweig II 384, 413.
—, By II 413.
Braunschweig-Øls II 395.
Brava I 452.
Bray II 243.
Brazil I 168.
Brazos River I 207.
*Brazza, Savorgnan de I 371, 393, 436.
Brazza II 330.
Brazzakanal II 96.
Brazzaville I 436.
Brckna II 341.
Brdy Wald II 285.
Brea, se la Brea
Brecknock II 216.
Brecna Beacons II 195.
Breda II 372.
Breddekredse I 8.
Brede II 572.
Bredow II 393.
Breede I 395.
Bregaglia II 263.
Brege II 272.
Bregentved II 584.
Bregenz II 323.
Bregninge Kirke II 590.
— Kirkebakke II 559.
Breidifjord II 602.
Breisach II 427.
Breisgau II 427.
Breitenfeld II 416.
Bremangerland II 542.
Bremen II 296, 384, 412.
Bremerflod I 114.
Bremerhafen II 251, 412.
Brendeaa II 559.
Brennabor II 392.
Brennberge II 334.
Brennerpas II 264.
Brenta II 57.
Brentaalper II 266.
Brentford II 225.
Brescia, By II 75.
—, Pv. II 70.
Breslau, By II 299, 301, 395.
—, Rgbz. II 394.
Bresle II 166.
Bressa II 242.
Bressanone II 323.
Bressa Sund II 242.
Brest II 154, 165.
Brestbugt II 145.
Brest-Litovsk II 478.
Bretagne II 6, 8, 144, 146, 153, 155, 164.
Bretoner II 155, 157.
Bretten II 428.
Breusch II 274.
Brévent II 178.
Brevik II 540.
Breznobánya II 334.
Briançon II 178.
Briare II 152.
Bric della Maddalena II 54.
Bridgeport I 227.
Bridgetown I 195.
Bridgewater II 229.
— Bugt II 192.
Brie Champenoise II 174.
Brieg, Schweiz II 347.
—, Tyskl. II 395.
Briel II 370.
Brielle II 370.
Brienne II 174.
Brienz II 347.
Brienzer Rothorn II 260.
Brienzersø II 260, 271.
Briesen II 334.
Brigach II 272.
Brigantium II 178.
Brighton II 226.
Brigittenau II 315.
Brignoles II 180.
Brigue II 347.
Brindisi II 52, 90.
Brisbane, By I 106, 114.
—, Fl. I 105.
Bristol II 193, 197, 229.
Bristolbugt I 46.
Bristolkanal II 192.
Britannia minor II 164.
— major II 203.
Britiske Øer II 189.
Britisk Centralafrika I 448.
— Gambia I 427.
— Nordamerika I 242.
— Somaliland I 452.
— Sydafrika I 439.
— Østafrika I 450.
Brive II 188.

Brixen II 322, 323.
Brixlegg II 323.
Brjansk II 469.
Brno II 326.
Broach I 320.
Broad Law II 198.
Brocken II 282.
Brod II 339.
Broderdistrikt II 339.
Brody II 327.
Broek II 369.
Broken Hill I 114.
Bromberg, By og Rgbz. II 394.
Brombergkanal II 299, 394.
Bromley II 225.
Brompton II 220.
Bronte II 94.
Bronx I 227.
Brood II 339.
*Brooke, James I 334.
Brooklyn I 227, 228.
Broom Bugt II 192.
Broos II 337.
Brotteau II 176.
Brown Willy II 194.
Broye II 271.
Bruay II 173.
*Bruce, James I 370, 413.
*Bruce, W. I 178.
Bruche II 274.
Bruchsal II 428.
Bruck, Nedreøstr. II 318.
—, Steiermark II 320.
Brudbjærge I 62.
Bruges II 356.
Brugg II 348.
Brumath II 430.
Brunbjærg II 561.
Brunca II 63.
Brundusium II 90.
Brunei I 331, 334.
Brune Race I 87.
Brunkebjærg II 523.
Brunkulformation II 554.
Brunnberg II 284.
Brunnen II 351.
Brunsbüttel II 400.
Brunshaab II 572.
Brussa I 291, 293.
Bruxelles II 301, 359.
Brügge II 356.
Brünig II 260.
Brünn II 326.
Brüssel II 359.
Brüster Ort II 252.
Brythons II 203.
Brüx II 325.
Brzezan II 328.
Brænding I 45.
Brødremenighed I 91.
Brømsebrobäcken II 518.
Brønderslev II 591.
Brønshøjkvarter II 578, 581.
Bua, Ø II 329.
Buahit I 387.
Bubastis I 410.
Bucaramanga I 157.
Buccari II 338.
Buccinariske Øer II 95.
Buchanan I 428.
Buchan Ness II 191.
Buchara I 310, 363.
Buchholz II 417.
Buchhorn II 426.
Buckau II 396.
Buckingham, By II 227.
—, Sh. II 215, 227.
Bucks II 227.
Bucsecs II 289.
Buda-Pest II 291, 301, 332.
Buddhismen I 90, 311, 312.
Buddland I 177.
Budejoviçe II 325.
Budir II 606.
Budissin II 415.
Budrun I 294.
Budweis II 325.
Buea I 431.
Buenaventura I 152, 157.
Buenayre I 197.
Buenos Aires I 152, 164, 165.
Buen Retiro II 37.
Buer II 403.
Buffalo I 229.
Bug II 298, 299.
—, østlige II 443.
Buga I 157.
Bugineser I 334.
Bugiser I 334.
Bugors II 435.
Bugti I 307.
Buguruslan II 472.
*Buijs-Ballot I 76.
Buitenbezittingen I 331.
Buitenzorg I 333.
Bujalance II 40.
Buka, Ø I 122.
Buka-nor I 266.
Bukaresci II 134.
Bukarest II 134.
Buknfjord II 492.
Bukoba I 450.
Bukovina II 308, 314, 328.
Bulak I 408.
Bulavayo I 447.
Bulebane I 426.
Buleleng I 335.
Bulgar II 467.
Bulgarere II 13, 109.
Bulgarien II 104, 127.
Bulghar Dagh I 270.
Bulhar I 453.
Bulli I 114.
Bulungan I 333.
Bunarbasji I 293.
Bunar Dagh II 105.
Bundafolk I 436.
Bundefjord II 493.
Bunden Rotation I 27.
Bundsji I 283.
Bundstrømme I 47.
Bungsberg II 298.
Bunkershill I 226.
Bunzlau II 396.
Buochs II 351.
*Burckhardt I 259, 303, 370.
Burdekin, Fl. I 103, 105.
Burdigala II 183.
Burg, Femern II 399.
—, Sachsen II 397.
—, de, Holl. II 369.
Burgas II 131.
Burgasbugt II 98.
Burgdorf II 347.
Burgos, By II 35.
—, Pv. II 32.
Burgund II 176.
Burgundere II 155, 306.
Burgundiske Port II 149, 274.
Burjæter I 360.
*Burke I 100.
Burley on the Hill II 231.
Burlington, Jowa I 234.
—, Vermont I 226.
Burlos I 392.
Burma I 325.
Burmola II 248.
Burnett I 103, 105.
Burnley II 233.
Burriana II 42.
Burrow Head II 192.
Burslem II 231.
*Burton I 303, 371.

Burton upon Trent II 231.
Burtscheid II 407.
Buru I 335.
Burudsjird I 309.
Buru Gøl II 98.
Bury II 233.
— St. Edmunds II 228.
Burzenland II 337.
Busento, Fl. II 90.
Busjir I 309.
Buskerud Amt II 536, 539.
Buskmænd I 87, 374, 440.
Busknegre I 175.
Bussa I 434.
Bussesund II 545.
Busto-Arsizio II 74.
Busuluk II 472.
Bute II 217, 239.
Butianu II 289.
Butjadingen II 296.
*Butler I 123.
Buton I 334.
Butrinto II 122.
Butschetsch II 289.
Butsus Lære I 353.
Butte I 238.
Buttes-aux-Cailles II 168.
Buturlinovka II 469.
Buxton II 231.
Buzeu II 134, 135.
*By I 245.
Byam Martin Strædet I 250.
Bückbjærge II 288, 289.
Bückeberg II 281.
Bückeburg II 414.
Bydgosc II 394.
Byelv II 501, 502.
Bygdin II 498, 500.
Bygdøen II 538.
Bygholmaa II 561.
Bygholm Vejle II 564.
Byglandsfjord II 502.
Byklefjord II 498.
Byklefjælde II 499.
Bünden II 351.
Bürglen II 351.
Byronbugt I 132.
Bytown, Ottawa I 245.
Bützow II 409.
Byzans II 139.
Bzura II 299.
Bäfvan II 504.
Bægnaelv II 501.
Bælter I 23, 78.
Bætica II 27.
Bætis II 24.
Bætiske Spanien II 24.
Bøgestrømmen II 552.
Bøhmen II 285, 308, 314, 323.
Bøhmerwald II 285.
Bøhmischer Kamm II 284.
Bøhmisch-Leipa II 326.
Bøhmiske Mellembjærge II 286.
— Urskove II 285.
Bøhmisk-mähriske Bjærge II 274, 283, 285.
Bøjningssprog I 89.
Bøjukdere II 142.
Bøjyk Maghada II 106.
Bølgebevægelse I 44.
Bømlfjord II 492.
Bømmeløen II 533.
Bøotia, Dep. II 113.
Bøotien II 103.
Børder II 293.
Børglumkloster II 590.
Bøsing II 333.
Bøtø II 552.

Cabaceras Bjærge I 180.
Cabedelo I 173.
Cabeza del Moro II 23.
— de Manzaneda II 21.
Cabocles I 169.
*Cabot I 135, 164, 218.
Cabot Strait I 199.
Cabra II 40.
*Cabral I 135, 168.
Cabrera II 118.
Cabriel II 22.
Caceres, By II 38.
—, Pv. II 32.
Cachabamba I 152.
Cacheo I 427.
Cader Idris II 195.
Cadiz, By II 40.
—, Pv. II 32.
—, Bugt II 17, 40.
Caen II 166.
Caermarthen, Bugt II 192.
—, By II 235.
—, Sh. II 216, 235.
Caernarvon, By II 236.
—, Sh. II 216, 236.
Caernarvons Halvø II 192.
Caerphilly II 236.
Caerwys II 236.
Cafusos I 88, 169.
Cagayan I 337.
Cagliari, By II 94.
—, Pv. II 71.
Cagliaribugt II 53.
Caguas I 192.
Cahors II 184.
Caicosøer I 190, 197.
*Caillé I 370.
Cairngorm Range II 199.
Cairo, By, Am. I 207.
Caithness II 200, 217, 241.
Caivano II 88.
Cajamarca I 160.
Calabar I 431.
Calabozo I 155.
Calabrien I 66, II 52, 90.
Calafat II 134.
Calahorra II 35.
Calais II 146, 173.
—, Stræde II 7.
Calanda II 261.
Calarasji II 134.
Calatafimi II 93.
Calatayud II 42.
Calawatta I 105.
Calchaqui I 164.
Calcutta I 286.
Caldas da Rainha II 48.
— de Mombuy II 43.
Caldera I 163.
Caledonia II 203.
Caledonske Bj. II 9, 200.
— Kanal II 199.
Calendon I 442.
Calgary I 247.
Cali I 157.
California, Stat I 240.
Californien I 198, 203, 211, 212, 218, 219.
—, Halvø I 216.
Californiske Bugt I 43, 198.
— Strøm I 50.
Callao I 153, 159, 160.
—, el, I 155.
Calle, la I 421.
Callville I 204.
Calore II 89.
Caltagirone II 94.
Caltanisetta II 71, 93.
Calton-Hill II 237.
Calvados, Dep. II 162, 166.
— Klipper II 145.
Calvi II 188.
Camagucy I 189.
Camaldoli II 87.

Camargue, la II 144.
Camarines I 337.
Camayagua I 184.
Cambay I 263, 320.
Cambaybugt I 263.
Camberwell II 221.
Cambodge I 328.
Camborne II 230.
Cambrai II 173.
Cambrésis II 173.
Cambreskoven II 360.
Cambrian Mountains II 195.
Cambridge, By, Engl. II 227.
—, By, Massachusetts I 226.
—, Sh. II 215, 227.
Cambridgegolf I 101.
Cambriske Formation I 34.
Camden, New Jersey I 229.
— Town II 220.
Camerino II 81.
*Cameron I 371, 393.
Camerunbjærge I 384.
Cametá I 173.
Camocim I 173.
Camorta I 326.
Campagna di Roma II 59.
— felice II 60.
Campanha I 174.
Campania, Landskab II 71.
Campanien II 85.
Campbelløer I 126.
Campêche I 214.
Campêchebugt I 180, 199.
*Camper I 86.
Campidanoslette II 63.
Campiña de Córdoba II 24.
Campinas I 171.
Campinen II 295.
Campobasso II 71, 85.
Campo de Ourique II 50.
Campodunum II 234.
Campo Major II 50.
*Campos, Pedro a I 194.
Campos, By I 171.
Campos Højslette I 145.
Campsie Hills II 200.
Canada I 218, 243.
Canadian River I 207.
Canadiske Søer I 207.
Canal Cavour II 57.
— des Etangs II 149.
— de Tauste II 21.
Canal du Bourgogne II 148.
— du Centre II 147, 148.
— du Midi II 147, 158.
— latéral II 152.
Canariske Øer I 8, 46, 453, II 33.
Canberra I 114.
Cancale II 165.
Cangas de Tineo II 34.
Canicatti II 93.
Cannes II 178.
Canningtown I 320.
Cannock II 231.
Cannæ II 90.
Cañons I 54, 201.
Canopus I 409.
Canosa di Puglia II 90.
Canossa II 77.
Cantabrisk-asturiske Bj. II 18, 21.
Cantal, Bj. II 147.
—, By II 164, 187.
Cantenac II 184.
Canterbury II 225.
— Bay I 124.
Canterburyslette I 124.
Cantire II 192.
Canusium II 90.
*Cão, Diego I 437.
Cape Coast Castle I 429.
— Town I 442.
Capitanata II 71, 89.
Capodimonte II 87.
Capodistria II 321.
Capoverdiske Øer I 454.
Capraja, Ø II 74.
Caprera II 95.
Capreæ II 89.
Capri II 51, 89.
Capricornkanal I 102.
Caprivistrimlen I 438.
Capua II 86.
Carabobo I 154.
Caracas I 152, 155.
Cara insula II 596.
Caralis II 94.
Carantuohill II 201.
Caravaca II 41.
Caravallos II 45.
Caravellas I 173.
Carballo II 34.
Carboretos I 169.
Carcagente II 42.
Carcassonne II 181.
Cardamumbjærge I 276.
Cardenas I 189.
Cardiff II 235.
Cardigan, By II 235.
—, Sh. II 216, 235.
Cardigan Bugt II 192.
Cardona II 20, 43.
Cargadosøer I 459.
Cargese II 188.
Cariber I 174, 187.
Caribiske Bjærge I 145.
— Hav I 136, 186.
Cariboo Range I 202.
Carini II 92.
Carinthia II 320.
Carlingford II 193.
Carlisle II 235.
Carloforte II 95.
Carlopago II 338.
Carlow II 218, 245.
Carmagnola II 72.
Carmaux II 182.
Carmen By, Argent. I 166.
— —, Columbia I 157.
—, By, Mexico I 214.
Carmona II 39.
Carnac II 165.
*Carnegie I 100.
Carn Eige II 200.
Carnsore Point II 193.
Carnutum II 186.
Caroliner I 127.
Carpentariabugt I 101.
Carpentras II 180.
Carpi, By II 77.
Carrara II 78.
Carriacou I 196.
Carrick (on Suir) II 246.
Carrickfergus II 245.
Carrion II 35.
Carson City I 240.
Cartagena, Am. I 157.
—, Span. II 17, 42.
Cartago, Costarica I 180, 183.
*Carteret I 122, 131.
Carthago nova II 42.
*Cartier I 136, 243.
Cartmel II 192.
Carupano I 155.
Casablanca I 423.
Casale II 73.
Casalnuovo II 91.
Casamicciola II 89.
Cascadebjærge I 203.
Cascade City I 203.
Cascobugt I 225.
Caserta, Pv. II 71, 86.

Cashel II 246.
Casilda I 189.
Casilinum II 86.
Cassano II 90.
Cassino II 86.
Cassiquiare I 53, 146, 148.
Castel Gandolfo II 81, 85.
Castellamare, Bugt II 53.
— del Golfo II 93.
— di Stabia II 88.
Castello Branco II 46, 48.
Castellon II 33.
— de la Plana II 42.
Castello Rabato II 248.
Castelnaudary II 181.
Castelnau de Médoc II 184.
Castel Sardo II 95.
Castelvetrano II 93.
Castilianere II 27.
Castilianske Højsletter II 8, 23.
— Kanal II 22.
— Skillebjærge II 18, 22.
Castilien II 27.
Castlemain I 115.
Castletown II 246.
Castra Batava II 421.
— Regina II 421.
Castres II 182.
Castrogiovanni II 93.
Castrovillari II 90.
Catalanske Sprog II 27.
Cataldza II 142.
Catalfano II 53.
Catalonien II 20, 33, 42.
Cataloniere II 27.
Cataloniske Kystbjærge II 20.
Cataluña II 42.
Catamarca, By I 166.
Catamarcas Højslette I 142.
Catana II 94.
Catania, By II 63, 94.
—, Pv. II 71.
Cataniske Slette II 62.
Catanzaro II 71, 90.
Cateau-Cambrésis II 173.
Cathay I 337.
Cathkin Peak I 388.
Cat Island I 191.
Catorce I 217.
Catskill Mountains I 205.
Cattabochee I 232.
Cattaro II 96, 330.
Cauca I 144, 150.
Caudebec-lès-Elbeuf II 167.
Cauquenes I 163.
Causses II 147.
Cauterets II 183.
Cauto I 187.
Cava dei Tirreni II 89.
Cavado II 47.
Cavan, By II 245.
—, Sh. II 218.
Cawdor II 241.
Cavite I 337.
Cawnpore I 318.
Caxias I 173.
Caxoeira I 172.
Cayambe I 144.
Cayenne I 152, 174, 175.
Caymansøer I 190.
Ceará I 179.
Cebenna II 147.
Cebu I 337.
Cecina II 59.
Cedarpas I 204.
Cedar Rapids I 234.
Cefalu II 92.
Celaja II 320.
Celanosø II 58.
Celaya I 217.
Celébes I 334.
Celje II 320.
Celle II 402.
Ceneda II 75.
Centauren I 11.
Centorbi II 94.
Centralafrika I 384.
Centralasien I 264, 359, 363.
Central Mount Stuart I 104.
Central-polynesiske Sporader II 131.
Central russiske Plateau II 438.
Centralvulkaner I 66.
Centuripe II 94.
Ceram I 335.
Ceres I 15.
Cerignola II 90.
Cerigo II 120.
Cerigotto II 120.
Cernavoda II 136.
Cerro del Altar I 145.
— de Pasco I 160.
— de Potosi I 162.
— de San Lorenzo II 22.
Certosa II 75.
Cervione II 188.
Cesena II 78.
Cesere II 75.
Cetinje II 124.
Cette II 181.
Cettinje II 106.
Ceuta I 424.
Cevenner I 63, II 147.
Ceylon I 263, 286, 312, 315, 323.
Cezimbra II 50.
Chabarovka I 70.
Chablaisbjærgene II 259.
Chaco, el I 166.
Chadderton II 233.
Chagos I 323.
*Chaillu, du I 371.
Chaipudyrskajabugt II 435.
Chalchuapa I 185.
Chalco, Sø I 214.
Chaleurbugt I 199.
Chalkidiske Halvø II 98, 105.
Chalkis II 116.
Chalkisstræde II 97.
Châlons-sur-Marne II 174.
Chalon-sur-Saône II 176.
Cham II 285.
Chambéry II 178.
Chambord II 185.
*Chamisso I 100.
Chamonix II 178.
Chamonixdal II 259.
Chamorroer I 127.
Champagne II 174.
— Castle I 388.
— pouilleuse II 152, 174.
Champerico I 186.
*Champlain I 136, 243.
Champlainsø I 205, 209.
*Champollion I 404.
Chamsin I 76, 380.
*Chancellor II 4.
Chandernagor I 320.
Changaibjærge I 265.
Changos I 162.
Chankasø I 278.
Chantenay II 165.
Chan-tengri I 269.
Chapalasø I 201.
Chapultepec I 214.
Char II 270.
Charbarovsk I 363.
Charbin I 348.
*Charcot I 178.

Charente, Dep. II 164, 183, 184, 188.
—, Fl. II 151.
Charente-Inférieure II 164, 184.
Charenton-le-Pont II 171.
Chargeh, el I 382, 411.
Charjui I 310.
Charkov, By II 472.
—, Gv. II 463.
Charlemont II 174.
Charleroi II 361.
Charles Louis Bjærgene I 120.
Charleston, By, South-Carol. I 199, 231.
—, By, Vest-Virg. I 231.
Charlestown, By, Massachuss. I 226.
—, By, Vestind. I 194.
Charleville II 174.
Charlois II 370.
Charlotte, By I 231.
Charlotte Amalie, By I 193.
Charlottenbrunn II 396.
Charlottenburg II 391.
Charlottenlund II 581.
Charlottetown, Brit. Nordam. I 246.
—, Vestind. I 194.
Charolais, Montagnes du II 147.
Charonne II 168.
Charput I 291, 296.
Charrua I 167.
Charters Town I 114.
Chartres II 186.
Chartreuse, Grande II 178.
Chartum I 412.
Charybdis I 51.
Chassiabjærge II 102.
Châteaudun II 186.
Château-Gontier II 166.
Château-Lafitte II 184.
Château-Latour II 184.
Châteauroux II 186.
Château-Salins II 431.
Château-Thierry II 174.
Châtelet II 361.
Châtellerault II 185.
Chatham, By, Engl. II 191, 225.
—, Ø I 158.
Chathamøer I 126.
Chatillon II 171.
Chatillon-sur-Seine II 176.
Chattanooga I 236.
Chaumont II 174.
Chaux-de-Fonds II 347.
Chavantes I 169.
Chaves, Brasilien I 173.
—, Portug. II 48.
Cheb II 325.
Chelm II 486.
Chelmos II 103.
Chelmsford II 228.
Chelsea, Engl. II 220.
—, Nordam. I 226.
Chelsea Reach II 220.
Cheltenham II 230.
Chemi I 392.
Chemnitz, By II 416.
—, Pv. II 415, 416.
Cher, Dep. II 164, 186, 187.
—, Fl. II 152.
Cherbourg II 166.
Cheribon I 333.
Cherokeere I 221.
Cherso II 322.
Cherson, By II 435, 443, 476.
—, Gv. II 463.
Chersonesiske Halvø II 98.
Chersonesos Heraklea II 475.
Cherwell II 197.
Chesapeakbugt I 199.
Cheshire (Chester) II 231.
Chesil Bank II 190.
Chester, By II 231.
—, Sh. II 216, 231.
Chesterfield II 231.
Chesterfieldøer I 123.
Chesterslette II 196.
Cheviotbjærge II 189, 198.
Cheviot Hills II 198.
— Peak II 198.
Cheyenne I 238.
— River I 206.
Chiana II 59.
Chiapa I 215.
Chiapas I 215.
Chiarbola II 321.
Chiari II 75.
Chiavari II 74.
Chiavenna II 74, 263.
Chibehaer I 157.
Chicago I 210, 233.
Chichester II 226.
Chiclayo I 160.
Chiegnecto I 199.
Chiem Sø II 266, 270, 273.
Chienti II 58.
Chieri II 72.
Chieti II 71, 85.
Chihuáhua I 217.
Chile I 66, 133, 162.
Chilecito I 166.
Chiles Cordillerer I 141.
Chilidromi II 116.
Chillán I 163.
Chiloé, Ø I 163.
Chilpancingo, By I 215.
Chiltern Hills II 197.
Chimborazzo I 143.
Chimbote I 160.
Chinandego I 184.
Chinchaøer I 133, 160.
Chinde I 449.
Chinganbjærge I 264, 265, 278.
Chinon II 185.
Chinos I 88, 164.
Chioggia II 76.
Chios I 264, 291, 294.
Chippewayer I 221.
Chiquinquira I 157.
Chiriguanos I 166.
Chiriqui I 180.
Chiselhurst II 225.
Chiswick II 225.
Chiusi II 80.
Chiva I 310, 311, 363.
Chivilcoy I 165.
Chizen-Itza I 214.
Chocobugt I 141.
Choco Cordillerer I 144.
Choctawer I 221.
Chodavendikjar I 291.
Chodsja Balkan II 104.
Chodsjend I 364.
Choiseul Ø I 122.
Cholateca I 185.
Cholet II 166.
Cholomondabjærge II 105.
Cholon I 328.
Cholos I 164.
Cholula I 216.
Choms I 417.
Choper II 439.
Chorasan I 270, 309.
Chor Baraka I 387.
Chorsabad I 296.
Chosmalal I 166.
Chotan I 349.
Chotin II 477.
Christchurch, Avstr. I 126.

Christiania II 493, 505, 536, 537.
Christianiafjord II 493.
Christiania Stift II 537.
Christianopel II 517.
Christians Amt II 536, 540.
Christiansborg, Afr. I 429.
Christiansdal II 588.
Christiansfeld II 398.
Christianshaab, Grønl. I 255.
Christianshavn II 577, 579.
Christiansholm, Grevsk. II 587.
Christiansminde II 590.
Christianssand II 492, 541.
Christianssands Stift II 540.
Christiansstad II 517.
Christiansstadlen II 510, 515.
Christianssted I 193.
Christianssten II 544.
Christianssund I 70, II 492, 543.
Christianssæde II 587.
Christiansø II 587.
Christinehamn II 521.
Christinestad II 489.
Christmasøen I 131, 326.
Chrudin II 326.
Chrysokeras II 139.
Chubut I 166.
Chulm I 307.
Chuquisaca I 162.
Chur II 351.
Churchill, Fl. I 209.
Churfirstengebirge II 261.
Chusistan I 309.
Chvalynsk II 472.
Cibalis I 339.
Cibinbjærge II 289.
Cibuneystamme I 187.
Cienfuegos I 189.
Cilicien I 291, 294.
Ciliciske Pas I 270.
Cilli, Bjærgl. II 267.
—, By II 320.
Cima d'Asta II 266.
— di Gelas II 258.
— di Vanscuro II 51.
— Dodici II 266.
— Tosa II 266.
Cimbrishamn II 517.
Cimbriske Halvø II 3.
Cinca II 21.
Cincinati I 232.
Cindrelul II 289.
Cintra II 49.
Ciotat, la II 179.
Circassier I 366.
Cirkusdale II 19.
Cirpan II 131.
Cirque de Gavarnie II 19.
Cirta I 420.
Cisa, la II 57.
Ciskavkasien I 365, 367.
Cisleithanien II 309.
Cisplatina I 166.
Citlaltepetl I 201.
Citta di Castello II 81.
Cittanova II 91.
Citta Vecchia II 248.
— Vittoriosa II 248.
Ciudadela II 44.
Ciudad Guzman I 216.
— Juarez I 217.
— Real, By II 38.
— —, Pv. II 32.
— Rodrigo II 35.
— Victoria I 215.
— Vieja I 186.
Civitas Aurelia Aquensis II 428.
Civita Vecchia II 81, 85.
Clackmannan II 217, 240.
Claire Flod II 185.
Clairvaux II 174.
Clamart II 171.
Clapham II 221.
*Clapperton I 370.
Clare, Sh. II 218, 245.
—, Ø II 193.
Clarence I 105.
— Peak I 455.
Clarieland I 177.
*Clarke I 136.
— Fork I 203.
Claudia Celeja II 320.
Clerkenwell II 220.
Clermont-Ferrand II 187.
Clesham II 241.
Clew II 193.
Cleveland I 232.
Clichy II 171.
Clifton II 229.
Clinton I 234.
Clipperton I 131.
Clitumnus II 59.
Clituno II 59.
*Clive, Lord I 312.
Clonmel II 246.
Cluny II 176.
Cluses II 269.
Clusium II 80.
Clyde II 190, 198.
Clydebank II 239.
Clydebugt II 190, 192.
Clydesdale II 239.
Coa II 22.
Coahuila I 217.
Coast Range I 203.
Coatbridge II 239.
Coats Land I 178.
Coban I 186.
Cobar I 113.
Cobija I 163.
Cobreflod I 190.
Coburg, Halvø I 101.
Cochabamba, Bj. I 143.
Cochabamba, By I 161.
Cochinchine I 328.
Cockburn Land I 250.
Codbugt I 199.
Codogno II 74.
Codrington I 194.
Cognac II 184.
Cogon I 427.
Coibaø I 181.
Coimbra II 25, 46, 48.
Coire II 351.
Cojedes I 154.
Colchester II 228.
Col de Canfranc II 20.
— de Fréjus II 150, 259.
— de la Perche II 19.
— de la Seigne II 259.
— dell'Altare II 57, 258.
— de Perthus II 20.
— di Lorche II 258.
— di Tenda II 57, 258.
— Ferret II 261.
Colima, Bj., Afr. I 383.
—, Bj., Am. I 201.
—, By I 210, 211, 216.
—, St. I 215.
Collipulli I 163.
Colne II 227.
Colombes II 172.
Colombo I 323.
*Colon I 135.
—, By I 181, 182.
Colonia, Uruguay I 167.
— Agrippina II 407.
Colony of the Cape of Good Hope I 442.
Colorado, Fl. I 54, 204, 207.
—, St. I 238.

Coloradokæde I 201.
Colorados Plateau I 201.
Coloradoørken I 204.
*Columbanus II 4.
Columbia, By, South Carolina I 231.
—, Fl. I 203.
—, Forbundsdistr. I 230.
—, St. I 155.
—, Britisk I 243, 247.
Columbia Range I 202.
Columbias Cordillierer I 144.
Columbretes II 18.
*Columbus I 57, 135, 154, 181, 186, 187, 189, 190, 192, 197, 198.
Columbus, By, Georgia I 232.
—, By, Ohio I 232.
Comacchio, By II 78.
Comancher I 217, 221.
Comayagua I 180.
Combacoumn I 322.
Comestock I 240.
Comino II 247.
Cominotto II 247.
Comiso II 94.
Commentry II 187.
Commonwealth of Australia I 114.
Como, By II 74.
—, Pv. II 70.
Comorer I 458.
Comosø, se Lago di Como.
Compiègne II 172.
Conca d'oro II 91.
Concepción, By, Argentina I 165.
—, By, Chile I 163.
—, By, Paraguay I 168.
Concepcion de la Vega I 192.
Conceptionbay I 294.
Conchas de Haro II 21.
Concord I 226.
Concordia I 165.
*Condamine I 148, 189.
Condé II 173.
Conegliano II 75.
Confluentes II 278, 408.
*Confucius I 340.
Congarce River I 231.
Congleton II 231.
Congo Belge I 436.
Conimbrica II 48.
Connaught II 193, 218, 245.
Connecticut, Fl. I 205.
—, St. I 226.
Connemarabjærge II 201.
*Conring I 94.
Constantia I 442.
Constantine I 420.
Constantza II 134, 136.
Constitucion I 163.
Continental Bassin I 206.
*Cook, James I 99, 119, 123, 125, 128, 129, 130, 132, 136, 176, 259.
Cookinlet I 198.
Cookstræde I 123.
Cooksøer I 126, 129.
Cooktown I 114.
Coolgardie I 117.
Cooperflod I 106.
Coorg I 315.
Copan I 185.
Copiapó, By I 163.
—, Vulkan I 142.
Coppename I 176.
Coquilhatville I 437.
Coquimbo I 163.
Corabia II 134.
Corato II 90.
Corbie II 172.
Corcovado I 141.
Corcovadobugt I 141.
Cordillera da Cibao I 190.
Cordillerer I 137, 141.
Córdoba, By, Argentina I 165.
—, By, Span. II 39.
—, Pv., Span. II 32.
Córdoba, Sierra de I 150.
Corduba II 39.
Corentin I 150.
Corfinium II 85.
Cori II 85.
Corigliano II 90.
Corinto I 184.
Coriscoøer I 431.
Corisoo I 455.
Cork, By II 246.
—, Sh. II 218, 246.
Cork Bugt II 193.
Corleone II 92.
Cormons II 321.
Corneilleklippen II 181.
Cornish Highlands II 194.
Corniske Sprog II 203, 204.
Cornwall II 189, 190, 194, 215, 229.
Cornwallis, Ø I 250.
Coro I 155.
Corocoro I 161.
Coronel I 163.
Corozal I 186.
Corpi Santi II 74.
Corral I 163.
Correggio II 77.
Corrèze, Dep. II 164, 188.
—, Fl. II 188.
Corribsøer II 201.
Corrientes I 165.
Corse (se Korsika), Dep. II 164, 188.
Corte II 188.
*Cortereal I 243.
*Cortez I 136, 212, 216.
Cortona, By II 79.
Coruña, By II 16, 34.
—, Pv. II 32.
Corvey, Frankr. II 172.
—, Westf. II 404.
Corvo II 50.
Cosala I 216.
Coseguina I 180.
Cosenza II 71, 90.
Cosmoledoøer I 460.
Cosne II 186.
Costarica I 182.
Costaricas Plateau I 180.
Côte d'Ivoire I 428.
Côte d' Or II 148, 163, 176.
— Française des Somalis I 415.
Cotentin II 6, 145.
Côtes-du-Nord II 162, 164.
Cotocachi I 144.
Cotopaxi I 144.
Cotrone II 91.
Cotswolds Hills II 196.
Cottiske Alper II 258.
Council Bluffs I 234.
Courbevoie II 171.
Courcelles II 361.
Courtrai II 357.
Coutances II 166.
Covadonga II 34.
Coventry II 230.
Cowes II 226.
Covilhão II 48.
Covington I 232.
Covurlui II 134.
Cozumel I 180.
Cradle Mountain I 117.

Craigskæden I 103.
Craponnekanalen II 149.
Crati II 90.
Cratis II 61.
Crau, la II 144.
Creeker I 221.
Creeks I 105.
Creek Town I 431.
Creetown II 237.
Cremona II 70, 75.
Crêt de la Neige II 269.
Creuse, Dep. II 164, 186, 187, 188.
—, Fl. II 152.
*Crévaux I 174.
Crewe II 231.
Crie la faim I 51.
Crinnankanal II 192.
Croagh Patrick II 201.
Crocker Land I 250.
Crocodilopolis I 410.
Croix II 173.
Croix-Rousse II 176.
Cromarty II 200, 241.
Cromer II 191.
Crooked Islands I 197.
Cross Fell II 196.
— River I 393.
Crossund I 198.
Croydon II 225.
Crozetøen I 460.
Cruxbau I 193.
Csepel II 291, 333.
Csikos II 291.
*Cuadra I 136.
Cuba I 187.
Cuchullin Hills II 241.
Cuenca, By, Ecuador I 158.
—, By, Span. II 38.
—, Pv., Span. II 32.
Cuenza I 143.
Cuera II 351.
Cuernavaca, By I 216.
Cuevas de Vera II 41.
Cuira II 351.
Cujabambo I 158.
Cularinkæde I 103.
Culebrabjærge I 182.
Culebra Peak I 201.
— Øer I 192.
Culiacan I 216.
Cullera II 42.
Culloden II 241.
Cumaná I 155.
Cumberland, Engl. II 202, 216, 235.
Cumberland, Nordpolarl. II 250.
—, By, Maryland I 230.
—, Fl. I 207.
Cumberlands Bjærgl. II 195.
Cumberland Valley I 205.
Cumbre de Mulahacen II 25.
Cumbrepas I 142.
Cumbrian Mount. II 195.
Cumæ II 88.
Cuñapirú I 167.
Cuneo II 70, 72.
Cupar I 240.
Curaçao, Ø I 197.
Curieó, By I 163.
Curityba I 171.
Curtea-de-Arges II 135.
Curzola II 330.
Custozza II 76.
Cuttack I 320.
*Cuvier I 88.
Cuxhafen II 251, 301, 411.
Cuyabá, By I 152, 174.
—, Fl. I 149.
Cuzco, Bj. I 143.
—, By I 158, 160.
Cydnus I 270.
Cykloner I 74.
Cypern I 263, 291, 295.
Cyprus I 295.
*Cyrillus II 4.
Czanád II 336.
Czarøer I 363.
Czaslau II 326.
Czecher II 303, 304.
Czechy II 304.
Czegled II 333.
Czek II 337.
Czekszereda II 337.
Czenstochova II 485.
Czerkov II 285.
Czernagora II 100, 101.
Czernahora II 288.
Czernouz II 328.
Czernovitz II 328.
Czeska Lipa II 326.
Czolt II 288.
Czongrad II 336.
Czukas II 289.
Cæsar Augusta II 42.
Cæsarea I 292.
Cæsarodunum II 185.
Cølesyrien I 273.

Dacer, se Dakèr.
Dachauer Moos II 269.
Dachel I 382, 411.
Dachsteingruppen II 266.
Dacien II 4, 131.
Dadhar I 307.
Dagana I 426.
Daghestan I 271, 367.
Dag og Nat I 20, 21.
Dagø II 433, 483.
Dahomé I 430.
Dahomeh I 430.
Daimioer I 353, 355.
Dairen I 348.
Dajaker I 334.
Dakahlieh I 408.
Dakar I 426, 433.
Daker II 108, 302, 303.
Dakka I 320.
Dakota I 235.
Dakotaer I 221.
Dakuren I 349.
Dal, Landsk., Sver. II 521.
Dalai-nor I 279.
Dalarne II 494, 526.
Dalarø II 522.
Dalbosjø II 502.
Dalelv II 497, 500.
Dalfjældet II 497.
Dalkarlsberget II 511.
Dalkey II 245.
Dallas I 237.
Dalles, the I 203.
*Dallmann I 177.
Dalmatien II 314, 328.
Dalny I 348.
Dalsland II 521.
Dalslandskanal II 502.
Dalton-in-Furness II 233.
Dalum Kloster II 588.
Daly I 105.
Daman I 321.
Damanhur I 410.
Damão I 321.
Damara I 388.
Damarastamme I 438.
Damaskus I 299.
Dambecker Sø II 298.
Dambovitsa II 134.
Damiette I 392, 410.
Dammastock II 260.
Dammestenen II 554.
*Dampier I 119.
Dampierarkipelag I 101.
Dampierhalvø I 101.
Damyat I 410.
Dan, Fl. I 205.
Danakil I 406.

Danakilland I 415.
Danaster II 443.
Danelagen II 204.
Daner II 507.
Danglabjærge I 267.
Danmark I 60, II 545 f.
Danmarksfjord I 252.
Danmarksstræde II 602.
Dannemora II 511, 525.
Dannevirke II 398.
Dansk Tunge II 507.
Dansk-Østindiske Kompagni I 312.
Danubius II 272.
Danville I 231.
Danzig, By II 253, 387.
—, Rgbz. II 387.
Danziger Bugt II 253.
Dapsang I 267.
Dardaneller I 263, 264, II 7, 98, 142.
Dardania II 127.
Dardsjilling I 319.
Daressalam I 449, 450.
Dar-Fertit I 413.
Darfur I 382, 383, 404, 405, 412.
Darien I 180.
Dariske Bugt I 140.
*Darius I 410.
Darling I 105.
Darling-Downs I 103, 114.
Darlingkæden I 104.
Darling-Murray I 105.
Darlington II 234.
Darmstadt II 276, 428.
Daro I 383.
Darro II 41.
Dars II 252.
Darser Ort II 252.
Dartford II 225.
Dartmoor Forest II 194.
Dartmouth II 229.
Daru I 121.
*Darwin I 59, 86.
—, Bj. I 141.
Dasaer, Folk I 425.
Datumlinje I 20.
Daubjærg II 554, 593.
d'Aubrac, Montagnes II 147.
Daugava II 437.
Dauphiné II 178.
Dauphinés Kalkalper II 259.
Dauriske Alpeland I 279.
Dauriske Grænsebj. I 279.
Davenport, Jowa I 234.
*David I 179.
—, By I 182.
*Davis I 136, 176, 250, 254.
Davos II 352.
Dawson City I 248.
Dax II 183.
Dayton I 232.
Deal II 225.
Dease River I 209.
Death Valley I 204.
De Beers Pas I 388.
Debra Libanos I 415.
Debra-Tabor, Ø I 415.
Debreczén II 335.
Debreczin II 301, 335.
Debreczinplateau II 291.
Decapolis II 337.
Decazeville II 184.
*Decken, v. d. I 371.
Deczin II 325.
Dede II 131.
— Agatsj II 138.
Dee, Engl. II 195.
—, Skotl. II 199.
Deés II 337.
Defferegerdal II 265.
Degas I 384.
Deggendorf II 421.
Dehli, Forind. I 317.
—, Sundaøer I 335.
Dehna I 274.
Deime II 297.
Deira II 203.
Deïr-el-Kamar I 298.
Deister II 281.
Dejehøj II 561.
Dekan I 275, 321.
Deklination I 7.
Delagoabugt I 377.
Delaware, Fl. I 205.
—, Halvø I 199.
—, St. I 229.
Delawarebugt I 199.
Delawarer I 221.
Delémont II 347.
Delfshaven II 370.
Delft II 370.
Delfzijl II 374.
Delhi I 317.
*Delisle I 29.
Delitzch II 397.
Delmenhorst II 412.
Delos II 119.
Delphi, Bj. II 116.
Delphi, By II 115.
Delsberg II 347.
Delta (Ægypten) I 408.
— Amacura I 154.
Deltadannelse I 55.
Demavend I 269.
Demer II 359.
Demerara, Fl. I 150.
—, Koloni I 176.
Demir-Kapu, Balkanh. II 102.
—, Kavkasus I 367.
Demmin II 393.
Demografi I 94.
Demologi I 94.
Demotika II 131.
Denain II 173.
Denbigh, By II 236.
—, Sh. II 216, 236.
Dender II 294.
Dendera I 411.
Dendermonde II 357.
Dendina I 434.
*Denham I 128, 370.
*Deniker, G. I 88.
Deniliquin I 114.
Denka I 406.
Denmark, By, Avstr. I 117.
Dennybrook II 244.
Dent de Morcles II 260.
— du Midi II 259.
Denudationsbjærge I 62.
Denver I 238.
Depressioner I 61.
Deptford II 221, 225.
Deraieh I 305.
Derbent I 367.
Derby, By II 231.
—, Sh. II 216, 231.
Derecske II 336.
Derg II 201.
Derna I 417.
Derphys II 116.
Derpt II 483.
Derrejeh I 305.
Derries II 330.
Derry II 245.
Dervent, By II 341.
Derwent, Fl., Avstr. I 117.
—, Bifl. til Trent II 197.
Desaguadero I 143.
Deserta II 63.
Desertas I 453.
Desima I 353.
Desirade, se la Desirade.
*Desjnev I 258, 261.

Des Moines, By I 234.
— Moines River I 206.
Desna, Fl. II 438, 443.
Despeñaperros II 23.
Despobladoplateau I 143.
Despoto Dagh II 105.
*Dessalines I 190.
Dessau II 413.
Desterro I 172.
Detmold II 414.
Detroit, By I 239.
—, Fl. I 208.
Dettva II 334.
Deule II 173.
Deutz II 407.
Deux-Sèvres II 164, 184.
Deva II 337.
Deventer II 373.
Devils Cave II 196.
— Peak I 377.
Devon, Sh. II 215, 229.
Devoniske Formation I 34.
Devonport II 229.
Devons Bjærgland II 194.
Dewsbury II 234.
Dhaulagiri I 268.
Dhebo I 393.
Dhor el Chodib I 273.
Diahok I 123.
Diakova II 127.
Diamantino I 174.
Diamond Harbour I 320.
— Peak I 203.
Diano II 60.
Diarbekr, By I 296.
—, Pv. I 291, 297.
*Diaz, Bartolomeo I 370.
*Diaz, Porfirio I 212.
Dibong I 283.
Dibra II 127.
Dicsøszentmárton II 337.
Didsjleh I 282.
Diedenhofen II 431.
Diego Garcia I 323.
— Suarez I 458.
Diekirch II 374.
Diemel, Fl. II 281.
Diemrich II 337.
Dieng I 332.
Diepholz II 402.
Dieppe II 167.
Dievenow, By II 393.
—, Stræde II 252.
Dignano II 321.
Digne II 180.
Digoin II 152.
Dihong I 283.
Dijon II 176.
Dilli (Delhi) I 317.
—, Timor I 335.
Dilln II 334.
Dilolo I 396.
Dilolosøen I 395.
Dima I 415.
Dimbovitsa II 134.
Dimesjk I 299.
Dimetoka II 131.
Dimon II 600.
Dinant II 361.
Dinara II 100.
Dinariske Bjærge II 100.
Dinding I 325, 326.
Dingle Bugt II 193.
Dinia II 180.
Dinka I 406.
Dinkelsbühl II 423.
Diredaua I 415.
Dirk Hartog Ø I 101.
Dirschau II 387.
Disentis II 351.
Disful I 309.
Disko Bugt I 251.
— Ø I 251.
Dison II 362.
Dissenters II 207.
Ditmarsken II 399, 401.
Diu I 316, 321.
Dividunum II 176.
Divodorum II 430.
Divra II 127.
Dixmude II 357.
Dixmuiden II 357.
Dixonstræde I 198.
Djaggaer I 449.
Djakkovár II 339.
Djala I 282.
Djalo I 417.
Djambi I 331.
Djeballis I 419.
Djebel Achdar I 382.
— Adsja I 274.
— Ahmar I 386.
— Aiasjin I 379.
— Akabah I 382.
— Alem I 379.
— Amur I 379.
— Auluse I 379.
— Aures I 379.
— Charib I 382.
— Dochan I 382.
— el Tarek II 41.
— Erba I 381.
Djebel esj Sjarki I 273.
— Haggier I 460.
— Haurán I 273.
— Ida I 378.
— Machmel I 273.
— Marra I 383.
— Mastalitha I 379.
— Musa, Afr. I 349.
— —, Asien I 273, 302.
— Nakus I 302.
— Nefusa I 380.
— Selman I 274.
— Serbal I 273.
— Soturba I 381.
— Tabi I 383.
— Tamjurt I 378.
Djedida I 423.
Djenne I 393, 433.
Djerba I 419.
Djerdje I 411.
Djesirah, el, I 381.
— es Sahir I 391.
Djibuti I 415.
Djilolo I 335.
Djimballa I 393.
Djimma I 414.
Djofra I 417.
Djokja I 333.
Djokjakarta I 333.
Djoliba I 393.
Djoloffer I 425.
Djuba I 386, 397.
Djubaland I 451.
Djuf, el, I 381, 424.
Djumbir II 288.
Djurdjura I 379.
Djurgårdsstaden II 524.
Djursaa II 549.
Djursholm II 525.
Djursland II 549, 554, 561, 594.
Djævleøerne I 175.
Dmitrov II 466.
Dnjepr II 435, 437, 438, 442, 443.
Dnjeprovsk II 475.
Dnjestr I 52, II 288, 435, 443.
Doáb I 297.
Dobbeltfloder I 52.
Dobbeltstjærner I 11.
Doberan II 409.
Dobritsk II 136.
Dobrudsja II 98, 104, 128, 131, 132, 136.
Dobschau II 335.

Dobsina II 335.
Dodábetta I 276.
Dodona II 122.
Doggersbanken II 7, 548.
Dogne II 150.
Dokkum II 373.
Doktol I 350.
Dolcedorme II 60.
Dôle II 175.
Dolgelly II 236.
Dolgoj-Ostrov II 472.
Dolji II 134.
Dollartbugt II 251.
Dolliner II 101, 267.
Dolmabagtsje II 140.
Dolomitalper II 265, 266.
Domaszlice II 325.
Dombrova II 460.
Domen II 491.
Dômes II 147.
Dominica, Ø, Avstr. I 131.
—, Ø, Vestind. I 187, 194.
Dominikanske Republik I 190, 191.
Dominion of Canada I 243, 244.
Domleschg II 270.
Dommel, Fl. II 372.
Domo d'Ossolo II 73.
Domremy la Pucelle II 175.
Don, Fl., Engl. II 234.
—, —, Rusl. II 435, 437, 439.
—, —, Skotl. II 241.
Donaghadee II 245.
Donau I 52, II 104, 272, 290.
Donau-Bulgarien II 128.
Donaueschingen II 272, 427.
Donaukanal II 315.
Donaukreis II 426.
Donaustauf II 422.
Donauwørth II 422.
Don Benito II 39.
Doncaster II 234.
Donde I 438.
Donegal, Sh. II 21 245.
— Bugt II 193.
Donegalgruppen II 201.
Donets II 439.
Don Francisca I 172.
Dongola I 412.
Donkola I 405.
Donnersberg, Bøhmen II 286.
—, Rhinske Bj. II 275.
Donough I 236.
Donske Flade II 436.
— Hærs Provins II 474.
— Kosakker II 451.
— Kosakland II 463, 474.
— Stenplateau II 439.
Doornik II 361.
Dora Baltea II 55.
— Riparia II 55.
Dorchester, Am. I 226.
—, Engl. II 229.
Dordogne, Dep. II 164, 183, 184, 188.
—, Fl. II 150.
Dordrecht II 370.
Dordt II 370.
Dore, Bifl. til Altier II 151.
—, Bifl. til Dordogne II 150.
Dorer I 406.
Doris II 107, 114.
Dorman I 270.
Dormitor II 100.
Dornach II 430.
Dornbirn II 323.
Dornoch II 241.
— Firth II 191.
Dorogobusj II 470.
Dorohoi II 134, 136.
Dorpat II 483.
Dorset II 215, 229.
— Heights II 197.
Dortmund II 404.
Dorylæum I 292.
Dosse II 392.
Douai II 173.
Douarnenez II 145.
Doubs, Dep. II 163, 175.
—, Fl. II 149.
Douglas II 246.
Dour II 361.
Dourga I 120.
Douro, Fl. II 22.
—, Pv. II 46, 47.
Dover, Delaware I 229.
—, Engl. II 190, 225.
—, New Hampsh. I 226.
Dovre II 496, 497.
Down II 218, 245.
Downpatrick II 245.
Downs, North II 197.
—, South II 197.
Drac II 149.
Drachenfels II 278.
Drackensteinberge I 388.
Dragebjærge I 388.
Dragesvælget I 140.
Dragsholm II 583.
Draguignan II 180.
Dragør II 582.
Drama II 121.
Dramburg II 393.
Drammen II 539.
Drammenselv II 501.
Drammensfjord II 493.
Drangarjøkull II 603.
Drangiana I 306.
Dranse II 259.
Dratsj II 123.
Drau (Drave) II 273.
Draun II 273.
Drave II 273.
Dravedalen II 266.
Dravidaer I 87, 261, 311.
Dravidiske Sprog I 89.
Dreiherrnspitz II 265.
Dreisam II 275.
Dreitannenriegel II 285.
Drejø II 551, 559.
Drenthe II 367, 373.
Drentsche Diep II 374.
Drepanum II 93.
Dresden, By II 301, 415.
—, Pv. II 415.
Dreux II 172.
Drewenz II 298, 299.
Driburg II 404.
Driftstrømme I 48.
Drin II 101.
Drina II 100, 105.
Drinbugt II 96.
Drios II 119.
Drivaelv II 497.
Drivis I 42.
Drogden II 551.
Drogheda II 245.
— Bugt II 193.
Drohobycz II 328.
Drôme, Dep. II 163, 178.
—, Fl. II 149, 258.
Dronning Charlotte Øer I 122.
Dronningestolen II 558.
Dronninglund II 591.
Dronning Margarita Sø I 386.
Drossen II 392.
Drottningholm II 525.
Drouplébjærge I 383.

Druider II 155.
Drumouchter II 200.
Druser I 273, 298.
*Drygalsky, E. v. I 178.
Drøbak II 537.
Drømling II 296.
Dsaudi I 458.
Dsiesair-i-Bahri-Sefid I 291.
Dsjabalpur I 321.
Dsjagarnath I 320.
Dsjagatai I 310.
Dsjains I 313.
Dsjaipur I 318.
Dsjalandar I 317.
Dsjamalari I 268.
Dsjamna I 283.
Dsjarkend I 364.
Dsjats I 319.
Dsjebilu I 327.
Dsjelabad I 306.
Dsjesireh, el I 297.
Dsjesireh-el-Arab I 302.
Dsjidda I 304.
Dsjilam I 268, 283.
Dsjinpón I 351.
Dsjisak I 364.
Dsjodpur I 318.
Dsjohor I 327.
Dsjohor-Bharu I 327.
Dsjurdsjevo II 134.
Dsungariet I 264, 265, 349.
Duabs I 274.
Duala I 431.
Dualaer I 431.
Duars I 268.
Duba, Ø I 121.
Dublin, By II 193, 202, 204, 243.
—, Sh. II 217, 243.
— Bugt II 193.
Dubnitza II 131.
Dubovka II 472.
Dubrovnik II 330.
Dubuque I 234.
Ducies, Ø I 131.
Duderstadt II 403.
Dudley II 230.
Dudweiler II 408.
Duebjærg II 566.
Dueholm Kloster II 592.
Dueodde II 566.
Duero II 22.
Dufilé I 451.
Dufileh I 412.
Dufli I 390.
Dufour II 262.
Dui I 363.
Duino II 268.
Duisburg II 407.
Duke Town I 431.
Dukinfield II 231.
Duklapas II 288.
Dulcegolf I 179.
Dulcigno II 106, 124.
Duluth I 234.
Dumbarton, By II 239.
—, Sh. II 217, 239.
Dumbrowa II 298.
Dumferline II 240.
Dumfries, By II 237.
—, Sh. II 216, 237.
Dumfriessletten II 198.
*Dumont d'Urville I 100, 128, 177.
Duna II 439.
Dunaföldvár II 334.
Dunajec II 287, 299.
Dunbar II 237.
Duncansbyhead II 191.
Dundalk II 245.
— Bugt II 193.
Dundee, Natal I 443.
—, Skotl. II 241.
Dunderlandsdal II 496.
Dundrum Bugt II 193.
Dunedin I 126.
Dunganer I 349, 338.
Dungarvan II 246.
—, Bugt II 193.
Dunkerque II 143, 154, 173.
Dunkerry Beacon II 195.
Dunleary II 244.
Dunmore Head II 189.
Dunnet Head II 189.
Duns I 268.
Dunse II 237.
Dunsinan-Hills II 240.
Duppauerbjærge II 285.
Duque de Braganza I 438.
Durance II 144, 149.
Durango I 217.
Durani I 306.
Durazzo II 123.
Durban I 439, 443.
Durham, By II 234.
—, Sh. II 216, 234.
Durius II 22.
Durlach II 428.
Durness II 192.
Durovernum II 225.
*Duveyrier I 371.
Dux II 325.
Dvina, nordlige II 445.
—, vestlige II 434, 437.
Dvina Bugt II 8.
Dvinsk II 479.
Dvinskajabugt II 434.
Dwipa I 321.
Dværgfolk I 87.
Dyasformation I 34.
Dybbølskanser II 398.
Dybsøfjord II 551.
Dychtau I 272.
Dyle II 359.
Dylta II 522.
Dyna II 437.
Dynaburg II 479.
Dynamünde II 433, 483.
Dyndvulkaner I 65.
Dyner I 38.
Dyngjufjælde II 603.
Dyregeografi I 83.
Dyrekredsen I 11.
Düren II 407.
Dyreregioner I 83.
Dyret, Fyn II 558.
—, Samsø II 560.
Dürkheim II 424.
Dürrenberg II 397.
Dürrenstein II 318.
Dyrrhachium II 123.
Dyrsland II 549.
Düsseldorf, By II 406.
—, Rgbz. II 405.
Düsternbrook II 400.
Dänholm II 394.
Dänisch Wold II 252.
Døbeln II 416.
Døbling II 317.
Døde Hav, As. I 56, 273.
— —, Rusl. II 435.
Dødens Dal, Java I 65, 332.
— —, Nordam. I 204.
Dörenschlucht II 281.

Ealing II 225.
*Eannes I 376.
East Anglican Heights II 197.
Eastbourne II 226.
East-Galloway II 237.
Eastham II 225.
Eastindiers I 88.
East-London I 442.
East-Lothian II 237.

East Maine, Fl. I 205.
Easton I 229.
East-Riding II 233, 234.
East-Stonehouse II 229.
Eaux-Bonnes II 183.
Eaux-Chaudes II 183.
Eaux-Vives II 346.
Ebal I 300.
Ebbe og Flod I 45.
Ebbw Vale II 230.
Ebenalp II 350.
Ebensee II 318.
*Ebers I 404.
Eboracum II 234.
Ebrielagunen I 429.
Ebro II 20, 21.
Ebudæ II 240.
Ebura II 50.
Ebusus II 43.
Ebute Metta I 431.
Eccles II 233.
Eccloo II 357.
Echternach II 375.
Ecija II 39.
Eckernførde II 399.
— Fjord II 252.
Ecuador I 62, 157.
Edam II 369.
Eday II 242.
Eddrachilles, Bugt II 192.
Eddystone II 190.
Edea I 431.
*Edel, I 99.
Edel, Fl. II 441.
Edelland I 101.
Eden II 195.
Eder II 280.
Ederkopf II 278.
Edessa, As. I 297.
—, Evr. II 122.
Edfu I 411.
Edgeøen I 255.
Edina I 428.
Edinburgh, By II 202, 237.
—, Sh. II 217, 237.
Edirne II 142.
Edku I 392.
Edmonton, Am. I 247.
—, Engl. II 225.
Edremid I 264.
*Edrisi I 258.
Edward VII's Land I 178.
Edward Pellewøer I 101.
Edwardsø I 384.
Eem II 372.
Efate I 122.
Efteraarsjævndøgn I 6.
*Egede, Hans I 254.
Egedesminde, Grønl. I 255.
Eger, By, Bøhmen II 325.
—, By, Ungarn II 335.
—, Fl. II 281, 286.
Egerisø II 261.
Egeskov II 590.
Egesta II 93.
Egge Gebirge II 281.
Egholm, Limfjorden II 549.
—, Store Bælt II 551, 584.
Egripo, By II 116.
—, Ø II 97.
Egtved II 596.
Ehrenbergerklause II 264.
Ehrenbreitstein II 408.
Ehrenfeld II 407.
Eibenstock II 417.
Eibofolk II 453.
Eichsfeld II 282, 398.
Eichstätt II 423.
Eid II 490.
Eider II 298.
Eiderkanal II 298.
Eidersted II 251, 399.
Eidselv II 501, 502.
Eidsvold II 537.
Eifel II 277.
Eig II 241.
Eiger II 260.
Eilenburg II 397.
Eilsen II 414.
Eimeo I 129.
Einbeck II 402.
Einsidelsborg II 588.
Einsiedeln II 351.
Einødriegel II 285.
Eipel, Fl. II 288.
Eircte II 92.
Eiriksjøkull II 603.
Eisack II 56.
Eisenach II 418.
Eisenachkreds II 418.
Eisenberg II 417.
Eisenburg II 334.
Eisenerz Bj. II 265.
—, By II 320.
Eisenhut II 265.
Eisenstadt II 334.
Eisleben II 397.
Ejer Bavnehøj I 5, II 560.
Ejub II 140.
Ekbatana I 309.
Ekeberg II 537.
Ekersund II 541.
Ekerø II 541.
Ekliptika I 6.
Ekliptikas Skraahed I 24.
Eksjø II 518.
Ektag Altai I 265.
Elands River I 395.
Elatobjærg II 120.
Elaver II 151.
Elba II 51, 80.
Elbasan II 122.
Elben I 52, II 283, 284, 286, 300.
Elberfeld II 407.
Elbeuf II 167.
Elbing II 387.
Elbsandsteinsgebirge II 283.
Elb-Travekanal II 298, 410.
Elburs I 269, 271.
Elche II 42.
Eldborg II 603.
Elde II 298, 300, 409.
Eldorado I 154.
Elefanta I 321.
Elephantine I 391, 411.
Eleusina II 115.
Eleusis II 115.
Eleuthera, Bahamaøer I 197.
Elevationsteorien I 62.
Elfenbenskyst I 376, 427, 428.
Elfkarleby II 500, 525.
Elfsborg II 520.
Elfsborglen II 515, 519, 521.
Elgin, By II 241.
—, Sh. II 217, 241.
Elgun I 385.
Eliasbjærg I 273, 294.
Eliaskæde I 204.
Elis, By II 118.
—, Landskab II 96, 103, 114.
Elisabeth, By I 229.
Ellef Land I 251.
Ellemandsbjærg II 561.
Ellensborg II 590.
Ellesmere Land I 250, 251.
Elliceøer I 128.
Ellora I 321.
Ellwangen II 426.
Elm II 350.
Elmina I 429.

Elmshorn II 401.
Eloboy I 455.
Elobyøer I 431.
Elsass II 175, 429.
Elsasser Belchen II 274.
Elsass-Lothringen II 376, 384, 429.
Elsfleth II 413.
Elster II 283.
—, schwarze II 300.
Elstergebirge II 283.
Eltonsø I 56, II 441.
Eltville II 405.
Eluth II 455.
Elvas II 50.
Elvebrud II 494.
Elvendbjærge I 270.
Ely II 228.
Emba I 280, 281.
Embach II 437.
Emborg II 596.
Embrun II 178.
Embtsa II 445.
Emden II 403.
Emerita Augusta II 39.
Emesa I 298.
Emilia II 70, 77.
Emi Tusidde I 381.
Emme II 271, 272.
Emmen II 260, 373.
Emmenthaleralper II 260.
Emmerich II 406.
Ems, By II 405.
—, Fl. II 296.
Emse II 282.
Enard II 192.
Enarea I 386, 415.
Enaresø II 447.
Encarnacion I 168.
Enckes Komet I 17.
Encounterbugt I 105.
Endelave II 550, 594.
Enderby Land I 177.
Enfield II 225.
Engadindal II 272.
Enge II 349.
Engelberg II 351.
Engelholm II 517.
Engelholmsø II 560.
Engelsk Sáhara I 425.
Engelsk-Østind. Handelsselskab I 312.
England II 194 f., 216, 218 f.
Englændere II 13.
Engyrieh I 292.
Enipeus II 102.
Enkhuizen II 251, 369.
Enkøping II 525.
Enna II 83.
Ennenda II 350.
Ennis II 245.
Enniscorthy II 243.
Enniskillen II 245.
Enns II 266, 273.
Enontekis II 489.
Enos II 142.
Enosbugt II 98.
Enschede II 373.
Enseli I 310.
Enseli-Bugt I 280.
Ensenada I 216.
Enstavelsessprog I 89.
Entebbe I 451.
Entlibuchdal II 272.
Entrecasteaux I 120, 121.
Entre Douro e Minho II 46, 47.
— Rios I 165.
Enz II 283.
Epaktos II 114.
Eperies II 335.
Epernay II 174.
Ephesos I 294.
Epicentrum I 66.
Epicykler I 10.
Epidauros, Dalmatien II 330.
—, Peloponnes II 117.
Epidauros Limera II 118.
Epinal II 175.
Epiphania I 298.
Epirus II 111, 114, 121, 122.
Epsom II 227.
Equateur I 437.
Equateurville I 437.
Eranske Race I 36, II 12.
*Eratosthenes I 369.
Erbeskopf II 277.
Erdely II 336.
Erdinger Moos II 269.
Erdsjijas Dagh I 271.
*Eredia, Godinho d' I 99.
Eremitagen II 581.
Eresma II 36.
Eretria II 116.
Erfurt, By II 398.
—, Rgbz. II 396.
Ergasteria II 116.
Ergene II 105.
Ergenihøjder II 5, 438.
Ergeri II 123.
Ergolz II 270.
*Erichsen, Mylius I 252.
Erie, By I 230.
Eriekanal I 224, 228.
Eriesø I 208.
*Erik den røde I 135, 253.
Erin II 201, 203.
Erivan I 271, 368.
Erlangen II 423.
Erlau II 335.
Ermeland II 386.
Erne II 201.
Ernesøer II 201.
Eros I 15.
Erosion I 54.
Erosionsbjærge I 63.
Erosionsdale I 54.
Erosionsøer I 58.
Erratiske Blokke I 68.
Erriboll II 192.
Er Rif I 379, 422.
Errigal II 201.
Erse II 204.
Ersekujvár II 333.
Erserum, se Erzerum.
Ersingjan I 296.
Ersirum, se Erzerum.
*Erslev, Ed. II 560.
Erteholmene II 546, 587.
Erymanthos II 103.
Erythrea I 414, 415.
Erythræiske Hav I 263.
Eryx II 62.
Erzberg II 320.
Erzerum, By I 296.
—, Pv. I 291.
Erzerums Plateau I 271.
Erzgebirge I 62, II 283.
Erzsebetváros II 337.
Esbjærg I 47, II 547, 598.
Escaut II 293.
Esch II 375.
Eschwege II 405.
Eschweiler II 407.
Escorial II 37.
Escuintla By I 186.
Esdrelon I 300.
Esino II 58.
Eski-Dsjumaja II 130.
Eskifjord II 605, 607.
Eskilstuna II 522.
Eskilstunaaa II 504.
Eskilsø II 582, 583.
Eskimoer I 138, 253, 360.
Eskimoisk Sprog I 89.

Eski-Sagra II 131.
Eskisjehr I 292.
Esla II 22.
Esløf II 517.
Esmeralda I 146.
Esmeraldas I 158.
Esneh I 411.
España II 28.
Española I 190.
Esperanza I 185.
Espiritó Santo I 172.
Espiritu Santo I 122.
Esquimalt I 247.
Esrom Sø II 557.
Esseg I 339.
Essen II 381, 406.
Essendrop II 594.
Essequibo, Fl. I 145, 150.
—, Pv. I 176.
Essex II 203, 215, 228.
Esslingen, Württb., II 425.
Esslingen, Østr. II 318.
Esta II 22.
Estagel II 182.
Estancia, Argentina I 166.
Estancia, Brasilien I 173.
Este II 77.
Estella II 33.
Ester II 13, 453.
Estland II 437, 464, 479, 482.
Estremadura, Portug. II 44, 48.
Estremadura, Span. II 32, 38.
Estremeños II 38.
Estremoz I 50.
Estvadgaard II 598.
Eszek II 339.
Esztergom II 333.
Etah I 253.
Etampes II 172.
Étangs II 144.
Etesier I 76.
Etnografi I 85.
Etnologi I 85, 86.
Eton II 224, 227.
Etrurien II 78.
Etrusker II 65.
Etruskiske Apenniner II 57.
Etsch II 56.
Etsjmiadsin I 368.
Etterbeek II 360.
Ettlingen II 428.
Eua I 129.
Eubøa II 97, 113, 116.
Eufemiabugt II 52.
Euganeiske Høje II 54.
Eulengebirge II 284.
Eupatoria II 475.
Eupen II 407.
Euphrat se Evfrat.
Eurasians I 88.
Eure, Dep. II 162, 166.
—, Fl., II 152.
Eure-et-Loir II 164, 166.
Euripo II 97.
Eurotas II 103.
Eurymedon I 294.
Eurytania II 113.
Euskaldunak II 28.
Euskara II 28.
Euskirchen II 408.
Eutin II 413.
Evangelister I 91.
Evansville I 233.
Ewe II 192.
Evenegre I 429, 430.
Everett I 240.
Everglades I 205.
Evesham II 230.
Evfrat I 52, 281.
Ewiger Schneeberg II 266.
Evora II 47, 50.
Evrasien I 57.
Evreux I 167.
Evripokanal II 97.
Evropa I 57, 60, 62, II 3.
Ex II 229.
Exeter II 229.
Exmoor Plateau II 195.
Exmouth II 190.
Exmouth Golf I 101.
Exuma Island I 197.
Eygues II 258.
Eyiarfjord II 602.
Eyafjallajøkull II 603.
Eyrarbakki II 606.
Eyre I 100.
Eyresø I 104, 106.

Faaborg II 589.
Faaborgfjord II 551.
Fårø II 493, 518.
Fabriano II 80.
Faënza II 48.
*Faidherbe I 426.
Failsworth II 233.
Fair, Ø II 242.
Fair Head II 193.
Faisabad I 307, 318.
Fajum I 408, 410.
Fajumbækken I 392.
Fakarava I 131.
Fakirer I 311, 318.
Fakse II 585.
Faksebugt II 552.
Fakseelv II 500.
Faksefjæld II 496.
Fakse Ladeplads II 585.
Fal II 230.
Falaba I 428.
Falaise, By II 167.
Falaises I 38, II 146, 152.
Falan II 519.
Falasja I 414.
Falbygden II 519.
Falcon I 154.
Faleme I 392.
Falico I 393.
Falkenberg II 517.
Falkenberg Hede II 517.
Falkenstein II 400.
Falkirk II 240.
Falklandssund I 176.
Falklandsøer I 176.
Falkøping II 519.
*Fallmerayer II 108.
Fall-River I 226.
Falmouth II 190, 230.
False Bugt I 377.
False Channel II 192.
Falster II 556, 557, 587.
Falsterbo II 516.
Falsterbo Odde II 493.
Falun II 505, 526.
Famagusta I 295.
Famaka I 391.
Famatina I 166.
Fan I 436.
Fanafuti I 128.
Fanar II 140.
Fanarioter (Grækere) II 131, 140.
Fanerogamer I 79.
Fanning Ø I 132.
Fano By II 80.
Fanti I 429.
Fanø II 252, 598, 599.
Farabana I 427.
Faraday, Bjærg I 104.
Farafrah I 382, 411.
Fargo I 235.
Farintino I 174.
Farlige Øer I 131.
Farnworth II 233.
Faro, By, Portug. II 50.

Faro, Pv., Portug. II 47.
—, Fl., Afr. I 393.
Fars I 309.
Farsistan I 309.
Farsund II 541.
Farukhabad I 318.
Farum Sø II 557.
Farø II 576.
Fas el Bali I 423.
Fas el Djebid I 423.
Faser, Maanens I 25.
Fasjer, el, I 413.
Fasjoda I 412.
Fasogi I 412.
Fasokl I 391.
Fassadalen II 266.
Fassanerbjærge II 266.
Fastlande I 57.
Fastlandsklima I 71.
Fata Morgana I 78.
Fatrabjærge II 288.
Fatsjan I 345.
Fatuahua I 130.
Faulhorn II 260.
Favara II 93.
*Favene I 100.
Faversham II 225.
Favignana II 93.
Favoriten II 318.
Faxafjord II 602.
Fayal II 50.
Fazeley-Coventry-Oxford-Kanaler II 198.
Fécamp II 167.
Fehértemplom II 336.
Fehmarn II 399.
Fehrbellin II 392.
Féjer II 334.
Fejø II 551 587.
Felani I 432.
Felape I 127.
Feldberg II 277.
Feldberggruppen II 275.
Feldkirch II 323.
Fellachin I 405.
Fellaher I 303, 405.
Fellani I 432.
Fellataher I 374, 426, 432.
Felsberg II 276.
Felsenegg II 351.
Felsina II 65, 78.
Feltre II 75.
Felup I 426.
Femern II 252, 399.
— Sund II 252.
Femflodlandet I 274, 283.
Fen, the II 191.
Fenton II 231.
Feodosia II 476.
Ferdinandea II 93.
Fère, la II 172.
Ferentino II 85.
Fergana I 363, 364.
Fermanagh II 218, 245.
Fernando Noronha I 173.
Fernando Po I 455.
Ferney II 176.
Fernpas II 264.
Fernschauhorn II 264.
Ferrara, By II 78.
—, Pv. II 70.
Ferro I 453.
Ferrol II 16, 34.
Ferromeridianen I 8 453.
Ferse II 387.
Ferskvandssøer I 56.
Fes I 423.
Fessan I 415, 417.
Fessans Oaser I 380.
Fetisjme I 90, 375.
Fetlar II 242.
Feuerbach II 425.
Fez I 423.
Fianarantsoa I 458.
Ficcarolo II 56.
Fichtelberg II 281, 283.
Fichtelgebirge I 53, II 281.
Fideris II 352.
Fidjiøerne I 128.
Fiésole II 79.
Fife, Afr. I 448.
—, Skotl. II 217, 240.
— Ness II 191.
Figeac II 184.
Figeholm II 518.
Figig I 423.
Figueira da Foz II 48.
Figueras II 20, 43.
Fiksstjærner I 6, 10.
Filibe II 131.
Filipstad II 521.
Filistere I 302.
Filistæiske Slette I 273.
Fillefjæld II 498.
Fils II 283.
Filsø II 563.
Filtze II 285.
Finchley II 225.
Finderup II 393.
Fine Bluff, Arkansas I 237.
Fingalshule II 240.
Fingo I 441.
Finistère II 162, 164.
Finisterrekæden I 120.
Finland II 6, 432, 445, 453, 455, 464, 486, 508.
Finmarken, Amt II 536, 545.
Finne, Fl. II 282.
Finner II 13, 453, 507.
Finnskoger II 507.
Finnveden II 517.
Finow Kanal II 300, 392.
Finske Bugt II 7, 433.
Finsk-ugriske Sprog I 89.
Finspong II 512.
Finsteraarhorn II 260.
Finsterwalde II 393.
Firenze, By, II 63, 64, 66, 78.
—, Pv. II 70.
Firminy II 177.
Firn I 67.
Firth of Clyde II 192.
Firth of Forth II 191.
Firth of Lorn II 190, 192.
Firth of Tay II 191.
Fischamend II 273.
Fischland II 252.
Fiskebækaa II 563.
Fiskene I 11.
Fiskeflod, store, Afr. I 389, 395.
—, store, Am. I 209.
Fiskerbanke II 548.
Fiskerfolk I 93.
Fiskerhalvø II 434.
Fiskerlapper II 508.
Fiskumfossen II 497.
Fittri I 383.
Fitzroy I 103, 105.
Fitzwilliam Strædet I 250.
Fiume II 331, 338.
Fiumebugt II 96.
Fiumicino, By, II 85.
—, Fl. II 59.
Fjenneslev Kirke II 584.
Fjældflod II 494.
Fjældlapper II 507.
Fjärdhundra II 522.
Flade Kirkebakke II 564.
Fladstrand II 591.
Fladsø II 565.
Fladtrykning I 9, 18.
Flamlændere II 306.
Flamske Kappe I 49.
*Flamsteed, John I 28.
Flamsteeds Projektion I 28.

Flandern II 352.
Flandre II 173.
Flandre occidentale II 356.
Flandre orientale II 357.
Flatheads I 221.
Flatholm II 193.
Fleimserdal II 266.
Flekkefjord II 541.
Flekkerø II 541.
Flekterende Sprog I 89.
Flensborg II 398.
Flensborg Fjord II 252.
Flers II 167.
Flerstavelsessprog I 89.
Flessingue II 371.
*Fletcher I 100.
Fletschhorn II 262.
Fleurus II 361.
Flevo lacus II 251.
Flibustiers I 190.
*Flinders I 100.
—, Fl. I 105.
Flinderskæden I 104.
Flindersø I 102.
Flinsberg II 396.
Flint, By II 236.
—, Sh. II 216, 235, 236.
Flinterenden II 551.
Flodbrænding I 47.
Floder I 52.
Florens II 78.
Florentia II 78.
Flores, Azorer II 50.
—, Sundaøer I 335.
Floriana II 248.
Florianopolis I 172.
Florida, Halvø I 199, 205.
—, St. I 218, 232.
— Keys I 199, 232.
Floridastræde I 48.
Floridastrøm I 48.
Florisa I 167.
Florisdorf II 315.
Florø II 542.
Flumendosa II 63.
Fluntern II 349.
Fly, Fl. I 120.
Flüelapasset II 263.
Flüelen II 263, 351.
Flyndersø II 563.
Flytblokke I 68.
Flytlapper II 507.
Fläming II 297.
Focsani II 135.
Fodpunktet I 5.
Fogaras II 337.
Fogarasbjærge II 289.
Foggia II 71, 90.
Foglia II 58.
Fogo I 455.
Foia II 24.
Foix II 182.
Fokien I 344.
Foksjani II 135.
Foldebjærge I 33, 62.
Foldenfjord II 492.
Folgefonnen II 492, 798.
Foligno II 58, 81.
Folkestone II 190, 225.
Folketællinger I 85.
Follaelv II 497, 500.
Follingbohøjden II 518.
Fon I 67.
Fond du Lac, Bugt I 208.
— — —, By I 234.
Fonn II 495.
Fonsecabugt II 179.
Fontainebleau II 172.
Fontenay II 361.
Fontenay-aux-Roses II 171.
Fontenay-le-Comte II 185.
Foraarsjævndøgn I 6.
Foranderlige Stjærner I 11.
Forbach II 431.
*Forchhammer II 547.
Forenede Stater I 217.
Forest II 360.
Forestbugt II 144.
Forêt d'Olhe II 152.
Forezbjærge II 147.
Forfar, By II 240.
—, Sh. II 217, 240.
Fori I 405.
Forindien I 71, 274, 311.
Forio II 89.
Forli, By II 78.
—, Pv. II 70.
Formentera II 43.
Formiæ II 86.
Formosa, By I 166.
—, Ø I 262, 338, 344, 351. 354.
Fornæs II 549.
Forpommern II 393, 508.
*Forrest, Alex. I 100.
*—, John I 100.
Forsbacka II 527.
Forst II 392.
Forstenende Kilder I 52.
Fortaleza I 173.
Fort Benton I 206.
Fort Bourke I 114.
— Churchill I 247.
— Dauphin I 458.
— de Rossel I 436.
Fortescue, Fl. I 105.
Fort Garry I 246.
Forth, Fl. II 190, 200.
— Bugt II 191.
Forth-Clyde Kanal II 198.
Fort Herald I 448.
— Jameson I 448.
— Johnston I 448.
— Louis, Mauritius I 459.
— National I 421.
— Norman I 247.
— Providence I 247.
— Resolution I 247.
— Royal de France I 194.
— Scott I 235.
— Simpson I 247.
— Smidt I 237.
— Wayne I 233.
— William I 320.
— Worth I 237.
Forum Julü II 179.
Fos, Bugt II 144.
Fosen II 543.
Fos Lære I 341.
Foss, Fl. II 234.
Fossano II 73.
Fosser I 54.
Fossombrone, By II 80.
Fostat I 408.
Fotheringhay II 227.
*Foucault I 18, 19.
Fougères II 166.
*Foureau I 371.
Fourvière II 176.
Foveauxstræde I 123.
Foxkanal I 250.
Fox Land I 250.
Foyle, Fl. II 201.
— Bugt II 193.
Francavilla Fontana II 90.
Franceville I 436.
Francfort I 236.
Franche Comté II 149, 175.
*Francia, Dr. I 167.
Francisbugt I 377.
Franciscobjærge I 204.
Franeker II 373.
Franken II 419.
Frankenberg, Bj. II 283.
—, By II 417.
Frankenhausen II 418.
Frankenhøhe II 283.

Frankenstein, Preuss. II 396.
—, Sachsen II 417.
Frankenthal II 424.
Frankenwald II 274, 280, 281.
Franker I 291, II 155.
—, ripuariske II 306.
—, saliske II 306.
Frankfurt, Rgbz. II 388.
— a. d. Oder II 392.
— a. Main II 385, 404, 405.
Frankiske Jura II 269.
— Terrasser II 282.
Frankisk Schweiz II 269.
*Franklin, Benj. I 218.
*—, John I 136, 243, 251.
Franklindistrikt I 250.
Franklinsbugt I 198.
Franklinstræde I 250.
Frankrig II 143.
Fransk Guinea I 427.
— Kongo I 436.
— Sáhara I 425.
— Vestafrika I 433.
— Ækvatorial Afrika I 436.
Franzensbad II 325.
Franzensfeste II 323.
Franzenskanal II 292.
Franz Josefs Fjord I 252.
— — Land I 68, 256.
Frascati II 85.
*Fraser I 258.
Fraser, Ø I 102.
Fraserburgh II 241.
Fraserflod I 203.
Fratta II 88.
Frauenburg II 386.
Frauenfeld II 349.
Fraustadt II 394.
Fray Bentos I 167.
Fredensborg, Afr. I 429.
—, Danm. II 582.
Fredericia II 596.
Fredericton I 245.
Frederik d. VII's Kanal II 549.
Frederik Hendriksø I 120.
Frederiksberg II 578, 581.
Frederiksborg, Amt II 576, 582.
—, By II 583.
Frederiksdal, Grønl. I 255.
Frederiksgave II 589.
Frederikshaab, Grønl. I 254.
Frederikshavn I 47, II 549, 590.
Frederiks Kirke, Jyll. II 593.
Frederiksnagor I 320.
Frederiksodde II 596.
Frederiksstad, Slesvig II 399.
Frederikssted I 193.
Frederikssund II 583.
Frederiksværk II 583.
Frederiksø (Erleholm) II 587.
Frederiksøer I 327.
Fredrikshald II 537.
Fredrikshamn, Finl. II 487.
Fredriksstad II 537.
Fredrikssten II 537.
Fredriksværn II 539.
Freeboters I 190.
Free Kirk II 207.
Freemantle I 111.
Freemont Peak I 202.
Freetown I 428.
Freiberg II 416.
Freiburg, Baden II 427.
—, Schweiz II 347.
—, Kant. II 345, 347.
Freiburger Alper II 260.
Freienwalde II 392.
Freising II 421.
Freistadtl II 333.
Freiwaldau II 327.
Fréjus II 143, 179.
Frenderup Nihøje II 564.
Fresnillo I 217.
Fresno I 241.
Freudenstadt II 426.
Freudenthal II 327.
Friaul II 75.
Friauler II 307.
Friauleralper II 266.
Fribourg, By II 347.
—, Kant. II 341, 345 347.
Friedberg II 429.
Friedeberg II 392.
Friedeck II 327.
Friedenau II 391.
Friedenstein II 418.
Friedland, Bøhmen I 326.
—, Mecklenb. II 409
—, Østpreus. II 387.
Friedrichsfelde II 39.
Friedrichshafen II 43.
Friedrichsort II 400.
Friedrichsstadt, Rusl. II 483.
—, Sachsen II 397.
Friedrich-Wilhelmsbad II 394.
— Wilhelms Hafen I 122.
— — Kanal II 299.
Frierfjord II 501.
Friesland II 362, 367, 373.
Frijsenborg II 595.
Frische Nehrung II 253.
Frisches Haff II 253.
Friser II 306.
Frisiske Uthlande II 251.
Fritsø Jærnværk II 539.
*Frobisher I 250.
Frognersæteren II 537.
Frohavet II 492.
Frome II 229.
Frontera I 214.
Frontignan II 181.
Front Range I 201.
Frosinone II 81, 85.
Frøoer II 492.
Fruska Gora II 290.
Fryken II 502.
Frøbjærg Bavnehøj II 558.
Frøjen II 492.
Frøsø II 500, 527.
Fuchskauten II 277.
Fucinus II 58.
Fuego Vulkan I 180.
Fuenho I 283.
Fuenterrabia II 34.
Fuerteventura I 454.
Fugleskærene II 602.
Fuglø II 599.
Fukien I 344.
Fukienstræde I 262.
Fukui I 356.
Fukuoza I 357.
Fuladugu I 426.
Fulaher I 374, 426, 432.
Fulani I 432.
Fulbe I 374, 426, 432.
Fulda, By II 405.
—, Fl. II 280.
Fumaroler I 65.
Fumbina I 434.
Fumbone I 458.
Funchal I 453, II 47.
Fundj I 405.
Fundybugt I 46, 199.
Funiusjan I 277.
Funje I 405.

Funäsdalen II 527.
Fur II 549, 565, 593.
Furat I 271.
Furens II 177.
Furesø II 557.
Furkapas II 262.
Furlauer II 307.
Furlopas II 58.
Furna I 455.
Furusund II 525.
Fusan I 359.
Fusarosø II 88.
Fuse II 296, 402.
Fusijama I 278, 351.
Fusisan I 278.
Fussingsø II 563.
Futa Djalon I 383, 426.
Futa Toro I 426.
Futsjou I 338, 344.
Fyn II 550, 558, 587.
Fyndykli II 140.
Fünfhaus II 318.
Fünfkirchen II 334.
Fynshoved II 550.
Fynske Alper II 554, 558.
Fyns Stift II 587.
Füred II 334.
Fyrisaa II 504.
Fürstenwalde II 392.
Fürth II 423.
Füssen II 264.
Fäbodar II 510.
Fæggesund II 549.
Fæmunselv II 502.
Fæmunsjø II 502.
Fæmø II 551, 587.
Fænø II 551, 588.
Færder II 493.
Færøerne II 4, 5, 569, 576, 599.
Fæsulæ II 79.
Føhn, Vind I 76.
Føhr (Før) II 399.
Føngtien I 347.
Fønho I 347.
Fønikerne I 57, 257, 298, 369, II 3.
Fønikiske Slette I 273.
Fønsvig II 551.
Før II 252, 399.

Gabes I 419.
Gabesbugt I 375.
Gablonz II 326.
Gabrovo II 130.
Gabun I 376, 384.
Gabundistr. I 436.
Gadebusch II 409.
Gades II 40.
Gaëler II 13, 203.
Gaëta II 86.
Gaëtabugt II 51.
Gaffeldeling I 53.
Gafsa I 419.
Gagho I 434.
Gagra I 268, 283.
Gail II 273.
Gaildal II 266.
Gailitzdalen II 267.
Gailthaleralper II 267.
Gainsborough II 231.
Gairdner Sø I 104, 106.
Gajsin II 477.
Galabat I 412.
Galápagos Øer I 158.
Galashiels II 237.
Galata II 139.
Galater II 155.
Galati II 135.
Galatien I 291, 292.
Galatz II 135.
Galaxidi II 115.
Galdhøpiggen II 498.
Galenstock II 260, 262.
Galeriskove I 399.
Galgehøj II 561.
Galgocz II 333.
Galicien II 21, 27, 32, 34.
Galilæa I 273, 300.
*Galilæi I 10.
Galitsj II 467.
Galizien II 308, 314, 327.
Gallaer I 374, 406, 414, 452.
Gallalande I 386.
Gallatin River I 206.
*Galle I 17.
Galle, By I 323.
Gallego II 21, 34.
—, el II 28.
Gallegos, Fl. I 150.
Galler II 13, 155.
Galli, li, Øer II 89.
Gallia belgica II 352.
Gallien II 155.
Gallipoli, By, Italien II 90.
—, By, Tyrkiet II 142.
—, Halvø II 98.
Galliske Hav II 7.
Galloway II 192.
*Gallus II 4.
Galtåsen II 504.
Galtgarben II 297.
Galtymore II 201.
Galty Mountains II 201.
Galway, By II 245.
—, Sh. II 218.
Galway Bugt II 193.
Galveston I 237.
Galvestonbugt I 200.
Gambaga I 429.
Gambaragara I 386.
Gambia I 383, 392.
Gambier Øer I 131.
Gambo I 393.
Gamborg II 589.
Gamborgfjord II 551.
Gamle Aarhus Amt II 594.
Gamleby, Sver. II 518.
Gamlebyen, Norge II 537.
Gamlebyviken II 493.
Gamle Kjøbenhavns Amt II 581.
— Rhin II 205.
— Roskilde Amt II 581.
— Skanderborg Amt II 594.
— Verden I 57.
Gammelcastilianske Højslette II 18, 22.
Gammel Castilien II 32, 35.
Gammel-Estrup II 594.
Gammel-Gradisca II 339.
Gammel-Skagen II 591.
Gammel-Uppsala II 525.
Gamtoos I 395.
Gand II 357.
Gandak I 283.
Gandava I 307.
Gando I 434.
Gandu I 434.
Ganga I 283.
Gangdisribjærge I 266.
Ganges I 47, 52, 55, 275, 283.
Gangeskanal I 283.
Gangotri I 283.
Gangribjærge I 266.
Gantok I 316.
Gao I 433, 434.
Gap, Frankr. II 178.
—, Indien I 276.
Gara I 425.
Garak I 411.
Gard II 163, 180.
Gardar I 253.
Gardasø II 56.
*Garde I 252.
Garding II 399.

Gardon II 181.
Garhval I 268, 283.
Garib I 395.
Garigliano II 59.
Garizim I 300.
Garonne II 150, 154.
Garston II 232.
Gartok, By I 350, 351.
—, Fl. I 282.
Garúas I 152.
Gascogne II 183.
Gascoyne I 105.
Gaspó, Halvø I 204.
Gastein II 319.
Gastuni II 118.
Gateshead II 235.
Gats II 250.
Gatsjina II 482.
Gatun I 182.
Gauchoer I 88, 150.
Gaudenzdorf II 318.
Gauhati I 316.
Gaunø II 585.
Gaur I 274.
Gaurisankar I 268.
Gausta II 499.
Gaustad II 538.
*Gautama I 312.
Gavarnie II 19.
Gavarniedalen II 150.
Gave de Pau II 150.
— d'Oloron II 183.
Gaves II 150.
Gawlertown I 116.
Gaya I 320.
Gaza, As. I 302.
Gazaland, Afr. I 448.
Gazelleflod I 383.
Gazellehalvø I 122.
Gdansk II 387.
Gebenna II 147.
Geber I 308.
Gebweiler II 430.
Gedeh I 332.
Gedis Tsjai I 271.
Gedrosien I 307.
Geelong I 115.
Geelvink Bugt I 120.
Geelvinkkanalen I 101.
Geer, Fl. II 359.
Geertsbergen II 357.
Geestemünde II 251, 401.
Geez I 414.
Gegere II 109.
Gehennadal I 301.
Geisenheim II 405.
Geislingen II 426.
Gelaya I 217.
Gelderland II 372.
Geldern, By, Tyskl. II 406.
—, Pv. II 362, 367, 372.
Gelma I 421.
Gelnhausen II 405.
Gelsenkirchen II 404.
Gemmipas II 260.
Genabum II 185.
Gendøbere I 91.
Generalife II 41.
Generalitetslande II 363.
Genève, By II 256, 346.
—, Kant. II 342, 345, 346.
Genezareth Sø I 273.
Genf, By (Genève) II 346.
—, Kant. II 345.
Genfersø II 149.
Genil II 24.
Gennargentu II 63.
Genova, By II 51, 64, 73.
—, Pv. II 70.
Genovabugt II 7, 51.
Gent II 357.
Gentilly II 171.
Gentofte Sø II 557.
Genua (Genova) II 73.
Genzano II 85.
Geografi I 1.
Geografkanal I 101.
Geologi I 33.
Georgetown, Ascencion I 455.
—, Brit. Nordam. I 246.
—, Foren. St. I 231.
—, Holl. Guy. I 176.
—, Pulo Pinang I 326.
—, Vestind. I 190.
Georgia I 232.
Georgian Bugt I 208.
Georgien I 270, 365, 367.
Georgiere I 366.
Georgijevsk I 367.
Georgswalde II 326.
Georgvulkan II 119.
Gepider II 303.
Gera II 417.
Geraci II 91.
Geraistos II 116.
Geraldton I 117.
Geraneia II 103.
Gerbier de Jonc II 147.
Gerga I 411.
Gergovia II 188.
*Gerlache I 177.
*Gerland, G. I 88.
Gerlsdorferspitze II 287.
Germaner II 13, 302, 303, 305.
Germersheim II 424.
Gerona, Vestind. I 189.
—, Span. II 33, 43.
Gers, Dep. II 163, 183.
—, Fl. II 150.
Gersau II 351.
Gerunda II 43.
Geryville I 421.
Ges, By I 310.
Gesireh I 408.
*Gessi I 371.
Gésstamme I 169.
Gesundbrunnen II 391.
Geter II 108, 302.
Getsemane I 300.
Gevaudans Plateau II 147.
Gevelsberg II 404.
Gex II 176.
Geyersberg II 276.
Geysere I 51, 65.
Geysir II 603.
Ghadames I 417.
Ghadim I 297.
Gharapur I 321.
Gharbi I 379.
Gharbieh I 408.
Ghardaia I 420, 421.
Ghar el Malah I 418.
Ghasna I 306.
Ghat I 417.
Ghatsbjærge I 275, 276, 381.
Ghazni I 306.
Ghazzeh I 302.
Gheel II 359.
Ghilsai I 306.
Ghor, el, I 273.
Ghurbjærge I 269.
Ghurianbjærge I 380.
Giacomopas II 263.
Gianicolo II 81.
Giants Castle I 388.
— Causeway II 194, 201.
Giarre II 94.
Gibralfaro II 41.
Gibraltar II 17, 41, 247.
Gibraltarklippe II 25.
Gibraltar Point II 191.
Gibraltarstræde I 47, 375, II 3, 6.
Gien II 186.
Giens II 144.

Giesing II 420.
Giessen II 279, 429.
Gifu I 356.
Gigha Passage II 192.
Giglio II 51, 80.
Giguëla II 23.
Gihon I 280.
Gihondal I 301.
Gijon II 27, 34.
Gilan I 310.
*Gilbert I 128.
Gilbertøer I 128.
Gilbjærghoved II 550, 551.
Gilead I 273.
*Giles I 100.
Gilge II 437.
Giljaker I 363.
Gilleleje II 583.
Gillingham II 229.
Gilly II 361.
Ginevra II 346.
Ginzi Pas II 104.
Giojabugt II 52.
Gioja del Colle II 90.
Giona II 102.
Giorgevo II 134.
Gioripas II 57.
Girgeh I 408, 411.
Girgenti, By II 93.
—, Pv. II 71.
Girin I 348.
Gironde, Dep. II 164, 183.
—, Fl. II 150.
Giseh I 408.
Gisjiga I 262, 362.
Gisselfeld II 584.
Gitanos II 28.
Gitschin II 326.
Giudecca II 75.
Giugliano II 88.
Giura II 119.
Giurgiu II 134.
Give II 596.
Givet II 174.
Givors II 177.
Gjedser, By II 587.
— Odde II 545, 552.
Gjedserrev II 552.
Gjelting Bugt II 252.
Gjeraa II 564.
Gjernaa II 562.
Gjerrild Klint II 549.
Gjorslev II 585.
Gjøa-Ekspeditionen I 136, 251.
Gjøl II 549, 590.
Gjøvik II 540.
Glacier I 67.
— des Bois II 259.
Glafsfjord II 502.
Glama II 603.
Glamis II 241.
Glamorgan II 216, 219, 235.
Glan, Fl. II 279.
—, Sø II 503.
Glarentza II 118.
Glarneralper II 260.
Glarus, By II 264, 350.
—, Kant. II 341, 345, 350.
Glarus Alper II 259, 260.
Glasgow II 239.
Glasgowkanal II 198.
Glash Meal II 199.
Glasnevin II 244.
Glatt II 270.
Glatz, By II 396.
—, Grevsk. II 385.
Glatzer Bjærgland II 284.
— Schneeberg II 285.
Glauchau II 417.
Gleichenberg II 319.
Gleiwitz II 395.
Glencoepas II 200.
Glenelg I 116.
Glenmore II 198.
Glenstrup II 594.
Glenstrupsø II 563, 594.
Glesham II 241.
Gletschere I 67.
Glimin I 423.
Glint II 499.
Glittertind II 498.
Globanke II 557.
Globe Town II 220.
Globularprojektion I 30.
Globus I 28.
Glogau II 396.
Glommen I 53, II 497, 500.
Gloriosøer I 458.
Glorup II 590.
Glossop II 231.
Gloucester, By, Engl. II 230.
—, Bl, Massachus. I 226.
—, Sh. II 216, 230.
Gloucestersletten II 195.
Gluchov II 473.
Glurus II 264.
Glücksburg II 398.
Glückstadt II 401.
Glärnisch II 261.
Gmunden II 318.
Gmünd II 426.
Gnesen II 394.
Gniezno II 394.
Gniloje More II 435.
Goa I 312, 316, 321.
Goat-Fell II 239.
Goats Island I 208.
Gobi I 265, 348.
Godavery I 275.
Gode Haabs Forbjærg I 370, 376, 377.
Godhavn I 255.
Godjam I 414.
Godthaab I 253, 255.
Godthaabs Fjord I 251.
Gogo I 434.
Gogol I 433.
Gohlis II 416.
Goideler II 203.
Goidelisk Sprog II 203.
Goldap II 386.
Goldberg II 396.
Gold Coast I 429.
Goldene Aue II 282.
Golden Gate I 198, 203, 241.
Golder, Folk I 347.
Goldingen II 483.
Gold Range I 202.
Golea, el, I 421.
Goletta I 418.
Golfstrømmen I 43, 49.
Golkonda I 321.
Gollnow II 393.
Golo II 63.
Golubinje II 103.
Gomel II 478.
Gomera I 453.
Gomrun I 309.
Gonaïves I 191.
Gonavebugten I 190.
Gonave Ø I 191.
Gondar I 415.
Gondokoro I 390, 412.
Gondsjarer I 405.
Goodwin Sands II 190.
Goole II 234.
Gorabjærge I 383.
Gora Krestovaja I 271.
*Gordon I 412.
Gordon Bennet Bjærge I 386.
Gorée I 426.
Gori I 367.
Gorji II 134.
Gorlestone II 229.
Gornergletscher II 262.

Gornerhorn II 262.
Goslar II 402.
Gospic II 338.
Gosport and Alverstoke II 226.
Goter II 65.
Gotha, By II 418.
—, Hertugd. II 418.
Gotland II 493, 494, 505, 508, 518.
Gotlandlen II 515, 518.
Gotoøer I 357.
Gotska Sandø II 493.
Gottesberg II 396.
Gotteshausbund II 351.
Gottorp II 398.
Gottschee II 320.
Gouda II 370.
Goulburn I 114.
Goulet II 145.
Gournay II 167.
Govan II 239.
Govina I 392.
Goyana I 173.
Goyas I 174.
Gozzo II 247, 248.
Graa Alper II 258.
Graadyb II 252, 547.
Graaff Reynet I 442.
*Graah, V. A. I 252.
Graahede II 561.
Graasten II 398.
Grabow II 393.
Grabow Bodden II 252.
Gracia II 43.
Graciosa II 50.
Grademaalinger I 9.
Gradisca II 321.
—, gl. og ny II 339.
Gradiseanerdistr. II 339.
Grado II 321.
Gradobugt II 53, 96.
Grafton I 114.
Graham Bell Ø I 256.
Grahamsland I 176, 177.
Grahamstown, Afr. I 442.
—, Avstr. I 126.
Grahamsø II 93.
Grajiske Alper II 258.
Gram, Fl., II 288, 290.
—, Km. og By, II 333.
Grammont II 357.
Grammosbjærge II 102.
Grampiansbjærge, Avstr. I 103.
—, Skotl. II 199.
Granada, By, Nicaragua I 184.
—, By og Pv., Span. II 32, 41.
Granadas Højland II 8, 18, 25.
Granadina I 155.
Gran Canaria I 453.
Gran Chaco, Slette I 149.
Grand Bassa I 428.
Grand Bassam I 429.
Grandbourg I 194.
Grand Colorado Cañon I 204.
Grand Combin II 261.
Grandes-Rousses II 258.
Grande Terre I 194.
*Grandidier I 456.
Grand-Junction II 198.
Grand Kanal II 201.
Grand Lahu I 429.
Grandlieu II 154.
Grand-Pelvoux II 258.
Grand Port I 459.
Grand Rapids I 233.
Grand Rhône II 149.
Grand River I 204.
Grandson II 346.
Grand Turk, Jamaica I 190.
Granja, la, II 36.
Gran Paradiso II 259.
Gran Sasso d'Italia II 58.
*Grant I 371.
Grantham II 231.
Grant-Land I 250.
Granton II 238.
Granville, Frankr., II 166.
—, Vestind. I 121.
Grao II 42.
Graslitz II 325.
Grasse II 180.
Graubünden II 256, 342, 346, 351.
Graubündneralper II 263.
Graudenz II 388.
Grauer Bund II 351.
Gravelines II 173.
Gravelingen II 173.
Gravelotte II 430.
s'Gravenhage II 370.
Gravenstein II 398.
Gravesend II 225.
Gravforsænkning I 33.
Gravina II 90.
Gravosa II 330.
Gray II 175.
Grays Peak I 201.
Graz II 319.
Great Barrier-Riff I 102.
Great Bassin I 204.
Great dividing range I 104.
Great Fall I 238.
Great Lake I 117.
Great Peedec, Fl., I 205.
Great Sandy Ø I 102.
Great-Trunk Kanal II 197.
Great Valley I 205.
*Greely I 251.
Greenbugt I 208.
Greenlaw II 237.
Green Mountains I 205.
Greenock II 239.
Green River I 204.
Greenwich II 221, 225.
Greenwichs Meridianen I 8.
Greenville I 231.
Grefsen II 538.
*Gregor XIII I 20.
Gregorianske Kalender I 21.
Gregorysø I 106.
Greifenberg II 393.
Greifenhagen II 393.
Greifswald II 394.
Greifswalder Bodden II 252.
Grein II 273.
Greinerwald II 285.
Grejsdal II 560, 596.
Grejsmølle II 572.
Grejs Mølleaa II 560, 596.
Greiz II 417.
Grenaa, Aa, II 549, 561.
—, By, II 594.
Grenada I 196.
Grenadiner I 195.
Grenelle II 168.
Grenen (Skagen) II 548.
Grenoble II 178.
Gretna Green, By, II 237.
Greven II 297.
Grevenmacher II 374.
Grey, de, Fl. I 105.
Greyerz II 347.
Greykæden I 104.
Greymouth I 126.
Greytown I 184.
Gribskov II 583.
Grijalva I 180.
Grikaer I 88, 440.
Grimma II 416.

Grimsby II 231.
Grimselpas II 260.
Grimsey II 602.
Grimstad II 540.
Grindelwald II 260, 347.
Grindelwaldgletscher II 255.
Grindsted II 599.
Grindstedaa II 563.
Grinnell Land I 250, 251.
Grintovz II 267.
Gripsholm II 522.
Griqua, Folk, I 374, 440.
Griqualand, Vest I 440.
—, Øst I 442.
Griquatown I 442.
*Grisebach I 81.
Grisons II 351.
Grisslehamn II 525.
Grodno, By, II 437, 478.
—, Gv. II 463.
Groningen, By, II 374.
—, Pv. II 362, 367, 373.
Groote Eylandt I 101.
Groot River I 395.
Grosniji I 367.
Gross Beeren II 392.
Grossenhain II 416.
Grosse Sau-Alpe II 265.
Grosses Haff II 252.
Grosseto II 70, 80.
Gross Glockner II 265.
Grosswardein II 336.
Gross Venediger II 265.
Grotenburg II 281, 414.
*Grum-Grsjimailo I 259.
Grund, By, II 402.
Grundfjord II 549, 562.
Grundfjældet I 34.
Grundvand I 51.
Grush II 330.
Grusien I 270, 365.
Grusiere I 366.
Grusinske Vej I 271, 367.
Gruyères II 347.
Grünberg II 297, 396.
Grünerløkken II 537.
Grækenland II 110.
Grängesberget II 511, 527.
Gränna II 517.
Græsholmen II 587.
Græsk katolsk Kirke I 91.
Græsk-thrakisk-italiske Gruppe II 13.
Gräsø II 493.
Grødbyaa II 566.
Grødnerdalen II 266.
Grønbakke II 559.
Grønland I 57, 68, 71, 135, 251, II 569.
—, Christiania, II 537.
Grønne Hav I 263.
Grønsund II 552.
Guadalajara, Mexico, I 216.
—, Span. II 32, 37.
Guadalaviar II 22.
Guadalcanar I 122.
Guadalete II 25.
Guadalhorce II 25.
Guadalimar II 24.
Guadaloupe, By, I 214.
Guadalquivir II 24.
Guadalupe Hidalgo I 212.
Guadarmena II 24.
Guadelevin, Fl., II 41.
Guadeloupe, Ø, I 194.
Guadiana II 23.
Guadiana menor II 24.
Guadiaro II 25.
Guadix II 41.
Guadix Plateau II 25.
Guahyba I 172.
Guaikurú, Folk I 164.
Guajan I 127.
Guajiro I 140, 157.
Gualeguaychu, By I 165.
Guam I 127, 219.
Guanabacoa I 189.
Guanahani I 135, 197.
Guanajuato I 217.
Guanare I 155.
Guancher I 454.
Guaporé, Fl., I 148.
Guarani, Folk, I 164, 166, 168, 169.
Guarapary I 172.
Guarda II 46, 48.
Guardiella II 321.
Guarico I 154.
Guastalla II 77.
Guatemala, By, I 181, 185.
—, St., I 185.
— Nueva I 185.
Guatemalas Plateau I 180.
Guaviare, Fl., I 146.
Guayana se Guyana.
Guayaquil I 158.
Guayaquilbugten I 141.
Guaymas I 216.
Guayrá, Fl., I 149.
Guayra, la, By, I 155.
Gubbio II 81.
Guben II 392.
Guber II 387.
Gudbrandsdalen II 500.
Gudbrandslaagen II 497, 500.
Gudenaa I 54, II 552, 562.
Gudenaalavningen II 562.
Gudensø II 562.
Gudhjem II 586.
Gudjam I 413, 415.
Gudsjarat I 213, 275, 319, 320.
Gudsjaratti I 313.
Gudumkloster II 598.
Guelph I 245.
Guéret II 188.
Guernsey II 246.
Guerrero I 215.
Guidimaka I 433.
Guikovar I 319.
Guildford II 227.
Guillotière, la, II 176.
Guimarães II 47.
Guinea I 424.
Guineabugt I 376.
Guineastrøm I 48.
Guineaøer I 455.
Guingamp I 166.
Guipuzcoa II 32, 34.
Gulaelv II 497.
Gulba I 105.
Guldal II 496.
Guldborgland II 557, 587.
Guldborgsund II 552.
Guldkroken II 519.
Guldkyst I 376, 427, 429.
Gule Hav I 43, 262.
Gule Race I 86.
Gulistanbjærge I 269.
Gulland (Gotland) II 518.
Gullbergsvass II 520.
Gullspångselv II 502.
Gulsvik II 534.
Gulyas II 291.
Gumbinnen II 386.
Gummersbach II 408.
Gumri I 368.
*Gunbjorn I 253.
Gundagai I 105.
Gunung Agong I 335.
*Guppy I 59.
Gurara I 424.
Gurjev I 365, II 442.
Gurk II 265, 273.
Gurkalper II 265.
Gurkhaer I 316.

Gurockkæde I 103.
Gurre II 582.
— Sø II 557.
Gusjerbrum I 267.
Gustafsberg, Badested, II 521.
—, Fabrik, II 525.
Gustavia Ø I 194.
Gutar II 518.
Guthrie I 238.
Gutinbjærge II 288.
Guyana I 174.
Guyanas Højland I 145.
Guyenne II 183.
Guyuni I 145.
Gvadar I 305, 307.
Gvalior I 319.
Gyaros II 119.
Gyergyoszentmiklos II 337.
Gyetva II 334.
Gyldenlund II 581.
Gyldenløves Høj II 556.
Gyldensten II 588.
Gyldne Horn II 139.
Gyldne Port I 198.
Gympsie I 114.
Gymyrdsjina II 131.
Güstrow II 409.
Gütersloh II 404.
Gythion II 118.
Gyula II 336.
Gyulafehervár II 338.
Gyøngyøs II 335.
Gyør II 334.
Gäfle, By, II 493, 527.
Gäfleborglen II 515, 526, 527.
Gäflebugt II 493.
Gällivara II 510, 511, 529.
Gällivara-Ofoten Banen II 529.
Gästrikland II 527.
Gødøllø II 333.
Gøktepe I 364.
Gøktsja I 271.
Gølmerbánya II 335.
Gømør II 335.
Gøppingen II 426.
Gørbersdorf II 396.
Gøringsås II 504.
Gørlitz II 396.
Gørlitzer Neisse II 284, 299.
Gørz II 321.
Gørz og Gradisca II 314, 320.
Gøschenen II 263, 351.
Gøtaelv II 502.
Gøtakanal II 503.
Gøtaland II 507, 515.
Gøteborg II 493, 506, 520.
Gøteborg-Bohuslen II 515, 519.
Gøteborglen II 521.
Gøter II 507.
Gøttingen II 402.
Gøttingerindsænkning II 280.
*Gøtzen I 371.

Haag II 370.
Haagerupaa II 559.
Haar II 278.
Haarbyaa II 559.
Haarlem II 369.
Haarlemmerhav II 251.
Haarstrang II 278.
Haarteigen II 499.
Haase II 296.
Habana I 187, 189.
Habelschwerdtergebirge II 285.
Habesj I 386.
Habichts Wald II 280.
Habsburg II 341, 348.
Haciendas I 212, 214.
Hackney II 220.
Haddington, By, II 237.
—, Sh. II 217, 237.
Hadeby II 398.
Hadeland II 501.
Hadeln II 301.
Hadersleben II 398.
Haderslev II 398.
— Fjord II 252.
Hadesi I 303.
Hadramaut I 274, 304.
Hadria II 85.
Hadsjikakpas I 269.
Hadsund II 592.
Hafnafjord II 606.
Hafursfjord II 541.
Haga, Gøteborg, II 520.
— Slot II 525.
Hagelberg II 297.
Hagen II 404.
Hagenau II 430.
Hagenskov II 589.
Hagerstown I 230.
Hagion Ilias II 103.
— Oros II 98.
— Oros-Bugt II 98.
Hagionstrati II 122.
*Hahn I 58.
Haidarabad, By, Dekan, I 283, 315.
—, By, Sind., I 318.
—, St., I 321.
Haidhausen II 420.
Haifa I 300.
Haikan I 290, 295.
Haikh I 295.
Haïl I 305.
Hainan I 262, 345.
Hainaut, Belgien I 356, 361.
—, Frankr., I 173.
Hainburg II 318.
Haine II 293.
Hainichen II 416.
Hainleite II 282.
Haiphong I 328.
Haïti I 190.
Hajdu II 335.
Hajdubøszørmeny II 335.
Hajduker II 335.
Hajduszoboszlo II 335.
Hajestan I 295.
Hajsin II 477.
Hajsjøng I 359.
Hakefjord II 493.
Hal II 361.
Halai I 386.
Halberstadt, Bisped. II 385.
—, By, II 397.
Hald, Jyll., II 593.
Haldefjäll II 446.
Halden II 537.
Haldisjok II 446.
Hald Kirkebakke II 564.
Haleakala I 132.
Haleb, By, I 299.
—, Pv. I 291, 297, 298.
Halfagræssets Region I 379.
Halfbreeds I 244.
Haliakmon II 102.
Halicz II 327, 328.
Halifax, Brit. Nordam. I 245, 246.
—, Engl., II 234.
Halikarnassos I 294.
*Hall, Francis I 251.
—, By, Tyrol, II 323.
—, By, Württemberg, II 426.
—, By, Østr., II 318.
Halland II 504, 508, 517.
Hallandlen II 515, 517.
Hallandsås II 504.
Halle II 397.

Halleberg II 502.
Hallebyaa II 557.
Hallein II 319.
Halleys Komet I 17.
Halligerne II 252.
Hallingdalen II 501.
Hallingdalselv II 501.
Hallingfjælde II 498.
Hallingskarvet II 498.
Hallorer II 397.
Hallstadt II 318.
Halluin II 173.
Halmahera I 335.
Halmstad, By, II 517.
Halmstadlen II 517.
Hals II 549, 592.
Halsefjord II 492.
Halskovodde II 551.
Halsted Aa II 557.
Haltern II 296.
Halys I 271.
Ham II 172.
Hamadan I 309.
Hamah I 298.
Hamar II 540.
Hamars Stift II 540.
Hamborn II 407.
Hamburg II 309, 318, 384, 410.
Hameln II 402.
Hamersleykæden I 104.
Hamilton, Bermudasøer, I 249.
—, Brit. Nordam. I 245.
—, Skotl. II 239.
— River I 206.
Hamiter I 88, 374.
Hamm II 404.
Hammada el Homra I 380.
Hammadaer I 380.
Hammametbugt I 375.
Hammarby II 525.
Hamme I 357.
Hammel II 595.
Hammer Bakker II 564.
Hammeren II 565.
Hammerfest II 491, 505, 545.
Hammershus II 586.
Hammersmith II 220.
Hammerum Hrd. II 572.
Hammervandet II 552, 565.
Hamoaze II 229.
Hampshire II 215, 226.
Hampstead II 220.
Hampton Court II 224.
Hamun I 270.
Han, Fl., I 358.
Hanaker II 236.
Hanau II 405.
Handeck II 270.
Handjin I 339.
Handsworth II 230.
Hanefjord II 606.
Hangtsjou I 284, 344.
Hangtsjoubugt I 277.
Hangø II 488.
Hanhai I 264.
Hanherreder II 564.
Hanjang I 346.
Hankou I 346.
Hanley II 231.
*Hann I 41.
Hanna II 326.
*Hanno I 369.
Hannover, By, II 301, 385, 402.
—, Pv. II 386, 401.
Hanoi I 328.
Hansa, By, I 172.
Hansag II 290.
Hansaø I 122.
Hansestæder II 410.
Hanstedaa II 560.
Hanstholmen II 547, 553.
Hants II 215, 226.
Hanøbugt II 493.
Hapai I 129.
Haparanda II 493, 505, 528.
Hapsal II 483.
Haraldsted II 584.
Harar I 386, 415.
Harbin I 348.
Harbour Grace I 249.
Harboøre II 548.
Harburg II 401.
Hardangerfjord II 492.
Hardangerfjæld II 499.
Hardangervidden II 499.
Hardenberg II 587.
Harderwijk II 373.
Hardvar I 283, 318.
Harfleur II 167.
Hargita II 289.
Haringvliet II 295.
Harlingen II 373.
Harmattan I 76.
Haroldscross II 244.
Háromszek II 337.
Harper I 428.
Harris II 241.
Harrisburg I 229.
Harrismith I 445.
Harrlingerland II 296.
Harrogate II 234.
Harsova II 136.
Harsprånget II 500.
Hart, rhinske Bj., II 274, 275, 600, 601.
—, schwab. Jura, II 269.
Hart Fell II 198.
Hartford I 227.
Hartland Head II 192.
Hartlepool II 191, 234.
Harveybugt I 102.
Harwich II 191, 228.
Harzen I 62, II 276, 280, 282.
Hasa, el, I 303, 305.
Haskøi II 140.
Hasle II 586.
Haslev II 584.
Håslidalen II 260, 270.
Haspe II 404.
Hassan-Dagh I 271.
Hassberge, II 283.
Hasselt II 359.
*Hastings, Warren I 312.
Hastings II 226.
Hatlerdorf II 323.
Hattenheim II 405.
Hatting, Fl. II 596.
Hauenstein II 269.
Haugesund II 541.
Haugianere II 530.
Haurakigolf I 123.
Haussafolk I 374, 432.
Haussastater I 434.
Haute-Alsace II 429.
Haute-Garonne II 163, 181, 183.
Haute-Loire II 163, 181, 187.
Haute-Marne II 163, 174, 176.
Hautes-Alpes II 163, 178.
Haute-Saône II 163, 175.
Haute-Savoie II 163, 177.
Hautes-Pyrénées II 163, 183.
Hauteurs de la Gatine II 151.
Haute-Vienne II 164, 184, 186, 188.
Haut-Rhin II 163, 175.
Havaiiøer I 58, 132, 218.
Hawaiki I 125.
Havasj I 386.

Havel II 299, 300.
Havelberg II 392.
Havelland II 300.
Havgusen II 548, 567.
Hawick II 237.
Havisen I 42.
Hawkebugt I 123.
Hawkesbury I 105.
Havn (Kjøbenhavn) II 577.
Havnetid I 47.
Havre, le II 145.
Havspejlet I 40.
Havstokke II 547.
Havstrømninger I 47.
Hayel I 305.
*Hayes I 251.
Hayes, Fl., I 209.
Hazaras I 306.
Hazebrouck II 173.
*Hearne I 243.
Hebrider II 189, 192, 200, 202, 240, 241.
Hebron I 302.
Hebros II 105.
Hechingen II 408.
Hedemarken II 500, 536, 540.
Hedemora II 527.
Heden, Sjæll. II 552, 557.
Hedeselskab, dansk, II 571.
*Hedin, Sven I 259, 266, 351.
Hedsjas I 274, 291, 303.
*Heemskerck I 259.
Hegau II 269.
Hegyalja II 288.
Heibergs Land I 251.
Heide, By, II 401.
Heidecksburg II 418.
Heidelberg II 283, 284, 428.
Heidenheim II 426.
Heif, el, Nilø I 411.
Heilbronn II 283, 425.
Heiligenhafen II 400.
Heiligenstadt, Preussen II 398.
—, Østr. II 317.
Heilsberg II 387.
Hejduke se Hajduke.
Hejlsminde II 546, 550.
Hejnsvig-Hjerting Bakkeø II 563.
*Hekatæos II 3.
Hekkenfeld II 603.
Hekla II 603.
Hela II 253.
Helagsfjæld II 496.
Helder II 250, 369.
Helena I 238.
Helensburgh II 239.
Helga Sø II 505.
Helgeaa II 505.
Helgeland II 497.
Helgenæs II 549.
Helgoland II 251, 398, 401.
— Bugt II 251.
Helikon II 103.
Heliopolis, Syrien I 299.
—, Ægypten I 409.
Hellada II 103.
Hellas II 114.
Hell Berge II 297.
Hellebæk II 582.
Hellenere II 107.
Hellerup II 581.
Hellespont I 264.
Helligdomsklipper, Bornh. II 565.
Helluland I 135.
Hellweg II 278.
Helme II 282.
Helmstedt II 414.
Helnæs II 551.
Helpter Berg II 298.
Helsan II 516.
Helsingborg II 515.
Helsingfors II 433, 487.
Helsingland II 527.
Helsingør II 551, 582.
Heluan I 408.
Helungkiang I 339.
Hemisfærer I 6.
Hemmingstedt II 401.
Hemsedalsfjæld II 498.
Hemsø II 493.
Henares II 23, 37.
Hendon II 225.
Hengeloo II 373.
Henin-Lietard II 173.
Henneaa II 563.
Hennegau II 361.
*Henrik af Orleans I 252.
*Henrik Søfareren I 370.
Heptanomis I 410.
Herakleion II 121.
Herat I 306.
Hérault, Dep., II 163, 180.
—, Fl. II 149.
*Herberstein II 4.
Herbertshøhe I 122.
Herculanum II 60, 88.
Heredia I 183.
Hereford, By, II 230.
—, Sh. 216, 230.
Herero I 389.
Hererostammer I 435, 438.
Herford II 404.
Heringsdorf II 393.
Heri-Rud I 269.
Herisau II 350.
Heristal II 362.
Herkules I 11, 12.
Herkulesbad II 336.
Herkulesstøtter I 379, II 3.
Herlufsholm II 585.
Hermannstadt II 301, 337.
Hermione II 117.
Hermita Ø I 141.
Hermon I 273.
Hermopolis I 410.
Hermos I 271.
Hermosillo I 216.
Hermupolis II 119.
Hernad II 288, 292.
Hernatz II 317.
Herne II 404.
Hernikierbjærge II 58.
Herning II 598.
Hernøen II 528.
Hernøsand II 493, 505, 528.
Hernøsandlen II 528.
*Herodot I 369, II 3.
Herrenhausen II 402.
Herrnhut II 415.
Herrnhuter I 91, 254.
*Herschel, W. I 12, 16.
Hersfeld II 405.
Herstal II 362.
Hertford, By II 227.
Hertford, Sh. II 215, 227.
Hertogenbosch II 372.
Herveyøer I 129.
Herzegovina II 308, 339, 340.
Herzogenbusch II 372.
Hesselagergaard II 590.
Hesselagerstenen II 554.
Hesselberg II 269.
Hesselbjærg II 560.
Hesselø II 549, 583.
Hessen, Kurfystend. II 404.
—, Storhertugd. II 384, 428.
Hessen-Darmstadt II 428.
Hessen-Nassau II 386, 404.
Hessiske Bjærgl. II 280.
Hesteskofald I 208.

Hestmandø II 496.
Hestø II 600.
Het Ij II 251, 368.
— Loo II 373.
Heuberg II 269.
*Heuglin I 371, 410.
Heuscheuer II 285.
Heverstrøm II 252.
Heves II 335.
Hiadino II 321.
Hiamum I 344.
Hidakabjærge I 351.
Hidalgo, St., I 216.
Hidalgoer II 29.
Hids Herred II 593.
Hierro I 453.
Hietzing II 317.
Highbury II 220.
Highgate II 220.
Highland, By, I 226.
—, Skotl., II 200.
High Peak II 196.
— Wilhays II 194.
Hildburghausen II 419.
Hildesheim, By. II 402.
—, Rgbz., II 401.
Hildringer I 78.
Hilleh I 296, 298.
Hillerød II 583.
Hillsborough I 196.
Hilmend I 270.
Hilo I 132.
Hils II 281.
Hilversom II 369.
Himálaya I 56, 67, 68, 78, 267.
Himedsji I 357.
Himjariter I 303.
Himmelbjærgene I 268.
Himmelbjærget II 560.
Himmelbjærgsøer II 562.
Himmelfartsøer I 455.
Himmerland II 564, 592.
Himmersyssel II 592.
Hindeloopen II 373.
Hindi I 449.
Hindostan I 275, 318.
Hindostani I 313.
Hindsgavl II 589.
Hindsholmen II 550, 559.
Hinduer I 311.
Hinduismen I 90.
Hindukoh I 269.
Hindukusj I 269.
Hindø II 492.
Hingelbjærg II 564.
Hinlopenstræde I 255.
Hinterberg II 284.
Hinterrhein II 270.
Hio II 519.
Hiogo I 357.
Hippo I 419.
— Regius I 421.
Hirosáki I 356.
Hirosjima I 357.
Hirschberg II 396.
Hirschholm II 583.
Hirshals II 548.
Hirsholmene II 549, 591.
Hirslanden II 349.
Hispalis II 39.
Hispania citerior II 27.
— ulterior II 27.
Hispaniola I 190.
Hispanioler I 374, 422.
Hissar I 268, 310.
Hissarlik I 293.
Hissingen II 503, 521.
Hiterdal II 502.
Hiterdalsvandet II 502.
Hitteren II 492.
Hivaoa I 131.
Hjaltland II 242.
Hjarbækfjord II 549.
Hjarnø II 550, 596.
Hjelm II 550, 594.
Hjelmsbugt II 552.
Hjerkin II 497.
Hjerting II 598.
Hjertingbugt II 547.
Hjälmaren II 494, 503.
Hjærtebjærg II 564.
Hjørring II 590.
—, Amt II 576, 590.
Hjørungavaag II 543.
Hlade II 544.
Hoang-hai I 262.
Hoangho I 43, 55, 283.
Hobart I 106, 118.
Hobarttown I 118.
Hoboken, Belgien II 359.
—, Nordam. I 227, 229.
Hobro II 554, 594.
Hobrofjord II 549.
Hobugt II 547.
Hoburg II 518.
Hochalpenspitz II 265.
Hochfeiler II 265.
Hochgallgruppen II 265.
Hochgolling II 265.
Hochheim II 405.
Hochkirch II 415.
Hochkønig II 266.
Hoch Moor II 296.
Hochschwab II 265.
Hochwald II 284.
Hochvogel II 264.
Hock van Holland II 295.
Hodeida I 304.
Hodmezo-Vásárhely II 336.
Hodna I 379.
Hoeiho I 284.
Hof, By, II 423.
Hof Gastein II 319.
Hofgeismar II 405.
Hofsjøkull II 603.
Hofuf, el, I 305.
Hogar I 425.
Hogland II 433.
Hogolu Ø I 127.
Hohe Acht II 277.
— Eule II 284.
— Gesenke II 285.
— Hagen II 281.
— Mense II 285.
Hohenberg II 269.
Hoheneifel II 277.
Hohenfriedberg II 396.
Hohenhöwen II 269.
Hohensalza II 394.
Hohensalzburg II 319.
Hohenstaufen II 269, 426.
Hohentwiel II 269.
Hohenzollern, Borg, II 269, 408.
—, Pv. II 386, 408.
Hohenzollern-Hechingen II 408.
Hohenzollern-Kanal II 391.
Hohenzollern-Sigmaringen II 408.
Hohe Rad II 284.
— Randen II 269.
— Rhøn II 280.
— Tauern II 265.
— Venn II 277.
Hohøj II 564.
Hokodate I 353, 355.
Hokotø I 358.
Hokkaïdo I 351, 355.
Hoktika I 126.
Hokubo-Sjoto I 357.
Holar II 607.
Holaveden II 504.
Holbæk II 583.
— Amt II 576, 583.
Holbækfjord II 550.
Holckenhavn II 590.

Holland II 362.
—, Britisk II 191, 216.
Hollandsch Diep II 295.
Hollandsk-østindisk Kompagni I 312.
Hollænderdyb II 551.
Hollændere II 306.
*Holm, G. I 252.
Holmaa II 563.
Holmegaard II 470.
Holmegaards Mose II 555.
Holmenkollen II 537.
Holmestrand II 539.
Holmsbo II 539.
Holmslandsklit II 548.
Holstebro II 563, 597.
Holstebroaa II 563.
Holsted II 599.
Holstedaa II 563.
Holsteinborg, Grevsk. II 584.
—, Grønl. I 255.
Holsten II 385, 398, 399, 569.
Holstenshus II 589.
Holtenau II 400.
Holum II 607.
Holy Cross Mount I 201.
Holyhead II 236.
Holyoke I 226.
Holzemme, Fl. II 397.
Holzminden II 414.
Homansbyen II 538.
Homburg II 277, 405.
Homel II 478.
Homerton II 220.
Homs I 273, 298.
Honan, Pv., I 346.
—, Ø I 345.
Honda I 150, 157.
Hondo I 351, 356.
Honduras I 180, 184.
—, Britisk, I 186.
Hondurasgolf I 180.
Honeck II 275.
Honfleur II 166.
Hongkiang I 276.
Hongkong I 345.
Honnef II 408.
Honolulu I 119, 133.
Honsju I 351, 356.
Hont (Schweiz) II 294.
—, Kmt. II 334.
Hoogeveld I 395.
*Hooke I 18.
Hoopstad I 445.
Hoorn I 136, II 369.
Hoosac Bjærge I 205.
Hope I 247.
Hopedale I 249.
Horaker II 326, 327.
Horeb I 273.
Horgen II 349.
Horisontalprojektion I 30.
Horisonten I 5.
Hormus I 309.
Horn-Avan II 500.
Hornbæk II 582.
Hornbækbugt II 552.
Hornebugt II 551.
Horne Kirke II 589.
Horneland II 558.
Hornelen II 542.
*Hornemann I 370.
Hornet II 547.
Hornisgrinde II 275.
Hornsey II 225.
Hornsherred, Sjæll. II 583.
Horns Rev II 547.
Hornsund Spids I 255.
Horodenka II 328.
Horsens II 596.
Horsensfjord II 550.
Horst I 33.
—, By II 403.
Horta, By, II 50.
—, Distr. II 47.
Horten II 539.
Horungstinder II 498.
Hospenthal II 271.
Hoston II 220.
Hot Springs I 237.
Hottentotter I 87, 88, 374, 440.
Hottingen II 349.
Houlbjærg, Hrd. II 593.
Houndsditch II 220.
Houston I 237.
*Houtman I 99.
Houtmansøer I 101.
Hov II 595.
Hovaer I 374, 456, 457.
Hoveraa II 563.
Hovra I 320.
Howth II 193, 244.
Hoy II 241, 242.
Hoya II 402.
Hradec II 319.
— Kralove II 326.
Hrossey II 241.
Hsiangtan I 346.
Hsingan I 347.
Huacho I 160.
Huahine I 129.
Hualai I 132.
Huallaga I 143, 148.
Huamanga I 160.
Huancavelica I 160.
Huanchaco I 162.
Huangfu I 345.
Huanuco I 142.
Huaraz I 160.
Huascan I 143.
*Huascar I 159.
Hubertsburg II 416.
Huddersfield II 234.
Hudiksvall II 527.
Hudiksvallfjord II 493.
*Hudson I 136, 250.
Hudson, Flod, Nordam., I 199, 205.
Hudsonsbugt I 199.
Hudsonsbugtkompagniet I 243, 244.
Hudsonstræde I 199.
Hué I 328.
Huelva II 32, 39.
Huerba II 42.
Huercal Obera II 41.
Huertas II 22.
Huesca II 33, 42.
Hugli, By, I 320.
—, Fl., I 283.
Huilla I 438.
Hukou I 346.
Hulcha I 348.
Hull, Brit. Nordam. I 245.
—, Engl. II 197, 234.
Hulsyrien I 273.
Hulungkiang I 348.
Humber II 197.
*Humboldt, A. v. I 79, 80, 136, 258.
Humboldtbugt I 198.
Humboldtflod I 204.
Humboldt Mountains I 204.
Humlebækbugt II 552.
Hunafloj II 602.
Hunan I 346.
Hund, store og lille I 11.
Hundegrotten I 65, II 88.
Hundstrupaa II 559.
Hungerkilder I 51.
Hungry Hill II 201.
Hungtse I 284.
Hunneberg II 502.
Hunner II 303.
Hunse II 374.

Hunsrück II 277.
Huntbugt I 189.
Hunte II 296.
Hunter, Fl. I 105.
Hunterkæden I 103.
Huntington, By, Engl. II 227.
—, By, Vest-Virg. I 231.
—, Sh. II 215, 227.
Huntsjun I 348.
Hunyad II 337.
Huon I 117.
— Golf I 120.
Huonøer I 123.
Hupeh I 346.
*Hurgronje I 303.
Huroner I 208, 221.
Hurricanes I 74.
Hurup II 591.
Husavik II 607.
Husdyr I 83.
Husqvarna II 517.
Hussi II 135.
Husum II 252, 399.
Huszt II 335.
Hutsjou I 344.
Huy II 362.
*Huyghens I 9.
Hvalfiskebugt I 376, 438.
Hvalpsund II 549.
Hvaløer II 493.
Hvedholm II 589.
Hveen II 516.
Hveitsjou I 346.
Hverrer II 604.
Hvide Bjærg (Prag) II 325.
— Bjærge II 287.
— Hav (Ishav) I 43, II 8, 434.
— — (Middelhavet) II 7.
— Nil I 390.
— Race I 86.
Hviderusland II 477.
Hviderussere II 451.
Hvide Sande II 548.
Hvidkilde II 590.
Hvilende Kilder I 51.
Hvirvelstorme I 74.
Hvitaa II 604.
Hvitarvatn II 604.
Hviteseid II 502.
Hvitsten II 537.
Hyblæiske Bjærge II 62.
Hydaspes I 283.
Hyde II 231.
Hyderabad I 315, 318.
Hydra II 118.
Hydraotes I 283.
Hydrea II 118.
Hydrosfæren I 35.
Hyères II 179.
Hyériske Øer II 143, 179.
Hylledalsklint II 558.
Hymettos II 103, 115.
Hümmling II 296.
Hyndevadsaa II 522.
Hypanis (Bug) II 443.
Hyphasis I 283.
Hypsarion II 122.
Hyrdefolk I 93.
Hüttenberg II 320.
Hæmos II 104.
Hæmoshalvø II 95.
Härjedalen II 494, 508, 527.
Härtfeld II 269.
Hærvig II 583.
Høbjærg II 556.
Høchstädt II 422.
Høfder II 548.
Høganäs II 516.
Høhe II 277.
*Høhnel I 371.
Høhscheid II 407.
Højafrika I 384.
Højandalusien II 25.
Højaragonien II 20.
Højarmenien I 271.
Højdemaalinger I 61.
Høje-Møen II 558.
Højen, Skagen II 591.
Højer, Slesv. II 399.
Højerupaa II 559.
Højesti II 557.
Højfrankrig II 8.
Højlande I 62.
Højlyngen II 565.
Højskandinavien II 495.
Højskotter II 237.
Højsudan I 382.
Højvande I 45.
Højvendsyssel II 564.
Høkensås II 504.
Hølen II 537.
Høllengebirge II 266.
Høllensteinthal II 266.
Hønefos II 501.
—, By II 540.
Høngkiang I 284.
Hørsel, Fl., II 281, 418.
Hørselberg II 282.
Hørsholm II 583.
Høtting II 322.
Høxter II 404.

Ibadan I 431.
Ibagué I 157.
Ibar II 101.
Ibarra I 158.
Ibbenbüren II 281.
Iberer II 13, 27, 203.
Iberien I 365.
Iberiske Bjærge II 18, 23.
— Halvø II 16.
— Hav II 7.
— Højland II 21.
— Plateau II 18.
Iberus II 21.
Ibi Gamin I 268.
Ibiza II 43.
*Ibn Batuta I 258.
Ibo, By I 449.
Iboer, Folk I 430.
Ica, By I 160.
—, Fl. I 148.
Icolmkill II 240.
Iconium I 292.
Iculisma II 184.
Ida, Bj., As. I 270.
—, By, Afr. I 393.
Idabjærget II 106.
Idaho I 240.
Idarkopf II 277.
Idar Wald II 277.
Idefjord II 493.
Ideles I 425.
Idrar-n-Deren I 379.
Idria II 320.
Ifferten II 346.
Ifinger Spitz II 264.
Ifni I 423.
Iføsjøn II 505.
Iggesund II 527.
Igidi I 381.
Iglau II 326.
Iglaus Bjærgland II 285.
Iglesias II 94.
— Bjærgland II 63.
Igló II 335.
Igualada II 43.
Iguapi I 171.
Iguassu I 149.
Iguvium II 81.
Ijmuiden II 369.
Ijojoki II 447.
Ijssel II 295.
Ikaria I 294.
Ike-Namur-nor I 266.

Ikopa I 457.
Ilanz II 351.
Ilascasø I 206.
Ilats I 308.
Ildkugler I 17.
Ildland I 67, 68, 140, 162. 166.
Ildsji I 349.
Ile du Salut I 175.
Ilegh I 423.
Ilen II 544.
Ilerda II 43.
Iles à coté du vent I 129.
— sous le vent I 129.
Ilford II 225.
Ilfov II 134.
Ilha das Cobras I 170.
Ilhavo II 48.
Ili I 269, 280.
Ilissos II 115.
Ilkas Dagh I 271.
Ilkeston II 231.
Ill II 270, 276.
Illampu I 143.
Ille-et-Vilaine II 162, 164.
Iller II 272.
Illerdalen II 264.
Illimani I 143.
Illinois, Fl. I 206.
—, St. I 233.
Illyrer II 108.
Illyrien II 122.
—, Kongerige II 320.
Illyriske Alper II 100.
— Halvø II 95.
— Kystland II 320.
Illyrisk-græske Bjærgsystem II 99.
Ilmenau, By II 418.
—, Fl. II 300.
Ilmensø II 435, 437, 445.
Iloilo I 337.
Ilorin I 431, 434.
Imatra II 447.
Imbros II 5, 98, 106, 122.
Imeretien I 367.
Imerina I 457.
Immingham II 231.
Imola By II 78.
Imolski II 330.
Imosjagh I 424.
Inachos II 117.
Inagua, Bahamaøer I 197.
Inari II 447.
Indalselv II 493, 500.
Independencia, Brasil. I 173.
—, Uruguay I 167.
Indere I 311.
Indiana, St. I 233.
Indianere I 87.
Indianerreservationer I 239, 240.
Indianerterritoriet I 221.
Indianopolis I 233.
Indigirka I 284.
Indio al Norte I 166.
— al Sur I 166.
Indios bravos I 153, 212.
— fideles I 153, 212.
— mansos I 169.
— reducidos I 153.
Indiske Ocean I 38, 39, 41, 50.
Indlandsisen, Grønl. I 252.
Indoatlantisk Race I 83.
Indo-Chine I 327.
Indoevropæere I 88, 261.
Indoevropæiske Sprog I 89.
Indokinesere I 324.
Indragori I 331.
Indraprastha I 317.
Indrapura I 331.
Indre, Dep. II 164, 185, 186, 188.
—, Fl. II 152.
Indre-et-Loire II 164, 166, 184, 185.
Indsøer I 55.
Indur I 319.
Indus I 274, 282.
Ineu II 289.
Ingelheim II 429.
Ingermanland II 437, 479.
Ingleborough Hill II 196.
Ingoda I 361.
Ingolstadt II 421.
Ingrer II 453.
Inhambane I 449.
Inhampura I 395.
Inkaerne I 138, 158.
Inn I 52, II 272.
Inner Sund II 192.
Innerste II 402.
Innsbruck II 322.
Innuit I 253.
Inovrazlav II 394.
In-Saleh I 424.
Inselsberg II 282.
Insjan I 265.
Inster II 297.
Insterburg II 386.
Insula Batavorum II 295.
— Franciæ II 167.
Insulæ fortunatæ I 454.
Interamna (Teramo) II 86.
— (Terni) II 81.
Interglacialtid I 35.
Interlaken II 271, 347.
Intermitterende Kilder I 51.
Inverary II 240.
Invercargill I 126.
Inverness, By II 191, 241.
—, Sh. II 217, 236, 241.
Ioniske Hav II 7, 52.
— Stamme II 107.
— Øer II 106, 111, 120.
Iowa I 234.
Ipek II 127 .
Ipoly II 288.
Ipolysagh II 334.
Ipsara I 294.
Ipswich, Avstr. I 114.
—, Engl. II 228.
Iquique I 152, 163.
Iquitos I 160.
Irak-Adsjmi I 309.
Irak-Arabi I 274, 297.
Iran I 269, 270, 305.
Irapuato, By I 217.
Iravadi I 276.
Irazu I 180.
Irbit II 471.
Ireland II 200.
Ireland-Island I 249.
Iremel I 281.
Irgis, As. I 280.
—, Rusl. II 441.
Iri II 103.
Iringa I 450.
Irkut I 279.
Irkutsk I 285, 360, 361.
Irland II 189, 190, 193, 200, 202, 218, 242.
Irmingerstrømmen I 49.
Iro I 383.
Iroise II 145.
Irokesere I 221.
Iron Mountains I 205.
Irske Hav II 189, 192.
Irtisj I 285.
—, sorte I 265.
Irtisjdalen I 279.
Irun II 34.
Irwell II 232.
Irvine II 238.

Irvingianere I 91.
Isabel, Vulkan I 158.
Isabellakanal II 37.
Isafjord II 602, 606.
Isangi I 437.
Isar II 272.
Isbilia II 39.
Isbjærge I 68, 252.
Isbræer I 67.
Ischia II 51, 89.
Ischl II 318.
Isefjord II 550.
Isel II 273.
Iselborg II 323.
Iser II 286.
Isère, Dep., II 163, 178.
—, Fl., II 149.
Isergebirge II 284.
Iserkamm II 284.
Iserlohn II 404.
Isfahan I 309.
Isfjord I 255.
Isgærder I 68.
Ishav, nordlige, I 38, 40.
—, sydlige, I 38, 39.
Isis II 197.
Isjim I 285, 361.
Isjkodra II 122.
Isjtip II 127.
Isjum II 472.
Iskanderieh I 409.
Iskanderun I 298.
Iskanderunbugt I 263.
Isker II 104, 105.
Isla II 192, 240.
Isla do Principe I 455.
Island II, 4, 5, 569, 602.
Islas Chafarinas I 424.
Islas de los Idolos I 428.
Islas de los Pintados I 337.
Islay II 240.
Isle de Bourbon I 459.
Isle de France, Frankr. II 167.
—, Ø, I 459.
Isle of Ely II 215.
Isle of Wight II 215.
Isle Royale I 208.
Isles des Pins I 123.
Isleworth II 224.
Islington II 220.
Islotas I 454.
Ismaeliter I 303.
Ismaïl II 477.
Ismailia I 408, 410.
Ismarker I 42.
Ismid I 292.
Ismir I 293.
Isnik I 293.
Isobarer I 76.
Isochimener I 71.
Isola II 321.
Isola de legnamo I 453.
Isola lunga II 330.
Isonzo II 57.
Isorachier I 47.
Isoterer I 71.
Isotermer I 70.
Ispahan I 270, 309.
Ispica II 94.
Issepunktet I 5.
Issik-kul I 269.
Issoire II 188.
Issoudun II 186.
Isstrømme I 67.
Issus I 272.
Issy-les-Moulineaux II 171.
Istambul II 139.
Istambul-Boghasi II 98.
Istankøi I 291, 294.
Isted II 398.
Ister II 272.
Istiden I 35.
Istip II 127.
Istrandsja Dagh II 106.
Istrien II 96, 268, 319, 320, 321.
Isøretnig II 583.
Itacoatiara, By, I 174.
Itacolumi, Bjærg, I 146.
Itajahy I 172.
Italien II 65.
Italienske Halvø II 51.
Italiensk Somaliland I 452.
Italiske Folk II 65.
Itambe I 146.
Itaparica I 172.
Itapucuruflod I 173.
Itascasø I 206.
Itatiaia I 146.
Itatiaiussu, Bjærg, I 146.
Itching II 227.
Itel II 441.
Itelmer I 362.
Itembiri I 395.
Ith II 281.
Ithaka II 120.
Ithome II 118.
Itsjang I 346.
Itsjinskaja I 280.
*Iturbide I 212.
Iturup I 355.
Iturt I 395.
Itz II 283.
Itzehoe II 400.
Ivangorod II 486.
Ivanovo-Vosnessensk II 467.
Ivanscicabjærge II 290.
Ivigtut I 252, 253.
Ivindo I 393.
Ivrea II 72.
Ivry II 171.
Ixelles II 360.
Izabel Segunda I 192.
Iztaccihuatl I 201.

Jabalon II 23.
Jabalpur I 321.
Jabbok I 273.
Jablanitza II 101.
Jablonica II 288.
Jablonoibjærge I 279.
Jablonoi-Chrébet I 279.
Jablunka II 287.
Jaca II 42.
Jachal I 166.
*Jackson, F., I 256.
Jackson, By, I 236.
Jacksonville I 232.
Jacmel I 191.
Jadebugt II 251.
Jadedistrikt II 401, 403.
Jaën, By II 40.
—, Pv. II 32.
Jafetiske Sprog I 89.
Jaffa I 302.
Jaffna I 323.
Jagerfontein I 445.
Jagst II 283.
Jagstkreis II 426.
Jaik II 442.
Jailabjærge II 9, 442.
Jaipur I 318.
Jaisk, By II 442.
Jajce II 341.
Jakoba I 434.
Jakobiter I 91.
Jakobselv II 497.
Jakobshavn I 252, 255.
Jakobstadt II 483.
Jakopa II 439.
Jakuter I 360.
Jakutsk I 71, 285, 361, 362.
Jalapa I 214.
Jalisco I 216.
Jalmal I 261.

Jalomitsa, Distr. II 134.
—, Fl. II 105.
Jalon II 21, 22.
Jallon-Nor II 441.
Jalong I 284.
Jalta II 476.
Jaluit I 127.
Jalukiang I 278.
Jamaica I 189.
Jamaicakanalen I 190.
Jamantau I 281.
Jamato I 352.
Jamboli II 131.
James, Fl. I 205.
Jamesbugt I 199.
Jamestown I 455.
Jammerbugt II 548.
Jana, Fl. I 284.
Janabugt I 261.
Janbo I 304.
Jangtsekiang I 276, 283.
Jangtsjou I 344.
Jania II 122.
Janiculus II 81.
Janina II 121, 122.
Jan Mayen I 255.
Jansenister II 364.
*Jansz, Wilh. I 99.
Jantra II 104, 105.
Jap, Ø I 127.
Japan I 94, 351.
Japanere I 352.
Japanske Alper I 278.
Japanske Hav I 262.
Japanske Sprog I 89.
Japanske Øer I 66, 264, 277, 278, 286.
Japyger II 65.
Jarama II 23.
Jarkand I 267, 286, 349.
Jarkand-darja I 265.
Jarlsberg, By II 539.
—, Grevsk. II 538.
Jarlsberg-Larvik, Amt II 536, 538.
Jaroslav, By, Galizien, II 328.
—, By, Rusl. II 467.
—, Gv. II 462.
Jarret II 147.
Jarro-Sangpo-Tsju I 283.
Jarrow II 234.
Jarvis I 131.
Jasonius mons I 269.
Jassy II 132, 134, 135.
Jászbereny II 336.
Jász-Nagy-Szolnok II 335.
Jat I 425.
Jativa II 42.
Jauer II 396.
Jaunde I 431.
Jaunder, Folk I 431.
Java I 263, 331, 332.
Javanesere I 330.
Javarnczi II 288.
Javornik II 287.
Javorzno II 328.
Jaxartes I 280.
Jazyger II 302.
Jazygien II 336.
Jeannetteekspedition I 259.
Jedales I 425.
Jedburgh II 237.
Jedo I 356.
Jeetze II 300.
Jefferson I 234.
Jefferson River I 206.
Jefremov II 468.
Jegindø II 549, 521.
Jeisk I 367.
Jekaterinburg II 471.
Jekaterinodar I 367.
Jekaterinoslav, By II 443, 474.
—, Gv. II 463.
Jekrier I 430.
Jelatma II 468.
Jelets II 469.
Jelisavetgrad II 477.
Jelisavetpol I 368.
Jellala Fald I 395.
Jelling II 560, 570, 596.
Jelshøj II 561.
Jel Tepe II 105.
Jelø II 537.
Jemappes II 361.
Jemen I 274, 291, 303, 304.
Jena, Tyskl. II 418.
—, Spitzbergen I 255.
Jenbach II 265.
Jenibazar II 127.
Jenikale II 435.
Jenil II 24.
Jenissei I 261, 285.
Jenisseisk I 360, 361.
Jenkina I 383.
Jenping I 344.
*Jensen, Grønl. I 252.
Jérémie I 191.
Jerez de la Frontera II 40.
Jericho I 302.
Jerico, By I 157.
Jermak I 359.
Jersey II 246.
Jerte, Fl. II 38.
Jerusalem I 286, 291, 298, 300.
Jesaulovskaja II 474.
Jeschkenberg II 284.
Jesd I 309.
Jesi II 80.
Jeso I 262, 351, 355.
Jesreel I 273, 300.
Jesselton I 334.
Jesso se Jeso.
Jever II 413.
Jezider I 297.
Jiczin II 326.
Jihlava II 326.
Jin I 425.
Jingtize I 348.
Jirardot I 157.
Jiu II 289.
Jiul II 105.
Joachimsthal II 325.
Joazeiro I 173.
Jodhpur I 318.
Jodogava I 351, 357.
Joggi I 318.
Johanna I 458.
Johannesburg I 444.
Johannisberg, By II 405.
Johannisburger Heide II 297.
Johnstone II 239.
Johore I 327.
Joinville, Ø I 177.
Jokohama I 356.
Jokosuka I 356.
Joktanider I 303.
Jola I 434.
Jolkos II 114.
Jolo, Øer I 337.
Joloffer I 374.
Jomfruen I 11.
Jomfruland II 540.
Jomfruøer I 193.
Jomokankar I 268.
Jomsborg II 393.
Jona II 240.
Jones Sund I 250.
Jons Kapel II 565.
Jonstrup II 570.
Joplin I 235.
Joppe I 302.
Jordan, Fl., Palæst. I 273.
Jordan, Fl., Utah I 239.
Jordandalen I 61.

Jordanne II 188.
Jordbeskrivelse I 1.
Jordbroaa II 563.
Jorden I 18.
Jordens Akse I 8.
Jordens Fladtrykning I 9, 18.
Jordens Indre I 36.
Jordens Kugleform I 7, 9.
Jordmagnetismen I 79.
Jordskælv I 66.
Jordskælvsbølger I 45.
Jorrick II 234.
Joruba I 434.
Jorullo I 201.
Jos II 119.
Josaphatsdalen I 301.
Josefskanal I 392.
Josefstadt (Wien) II 315.
—, Bøhmen, II 326.
Jotunfjælde II 498.
Jotunhejmen I 67, II 498, 505.
Jouan II 143.
Joux II 176.
Ju I 350.
Juan de Fucastræde I 198.
— Fernandez Øer I 163.
*Juarez I 212.
Jubari I 355.
Jucar II 22.
Judæa I 273, 299, 390.
Juellinge II 587.
Juelsminde II 596.
Juenkiang I 284.
Jug II 445.
Juggernauth I 320.
Jugor Sjar I 261.
Jugorske Stræde I 261, II 432, 435.
Juist II 251.
Jujug I 166.
Jukagir I 362.
Jukagirer I 360.
Jukeleggen II 498.
Jukiang I 345.
Julianehaab I 253.
Julianehøj II 557.
Julianske Kalender I 20.
Julierpasset II 263.
Julin II 252, 393.
Julis II 119.
Juliske Alper II 265, 267.
*Julius Cæsar I 20.
Jullundar I 317.
Julsø II 562.
Jumet II 361.
Jumilla II 41.
Jumruktsjal II 104.
Jumønvejen I 347.
*Juncker I 371.
Jundiahy I 171.
Juneau I 242.
Jung-Bunzlau II 326.
Jungfrau II 260.
Juno I 15.
Jupiter I 15, 17.
Jura, Dep. II 163, 175, 240.
—, Ø II 192, 240.
Jurabjærge II 146, 254, 268.
Juraformation I 35.
Jurasund II 192.
Jurjev II 483.
Jurucoa I 146.
Justedalsbræen II 497.
Jutigalpa I 184.
Jutsjou I 346.
Juutas II 489.
Juvavum II 318.
Jyan-ming-jyan I 342.
Jydsk Asyl II 595.
Jydske Aas II 564.
— Halvø II 6.
Jülich II 407.
Jylland II 546, 560.
Jynling I 266, 277.
Jynnan, Pv. I 346.
Jynnanfu I 346.
Jynnans Bjærge I 277.
Jüterbog II 392.
Jyväskylä II 488.
Jæderen II 491, 492, 499.
Jægerfolk I 93.
Jägerndorf II 327.
Jægerspris II 583.
Jäggevarre II 496.
Jämtland II 494, 508, 527.
Jämtlandlen II 515, 527.
Jærnhatten II 561.
Jærnkilder I 52.
Jærnkyst I 38, II 548.
Jærnporten II 102, 104, 291.
Jævndøgnspunkter I 6.
Jødedommen I 90.
Jøder II 13.
Jøkelborde I 68.
Jøkelbugt I 252.
Jøkler I 67.
Jøkulfjord II 496.
Jøkulsaaer II 604.
Jønkøping, By II 504, 506, 517.
Jønkøpinglen II 515, 517.

Kaaba, se Kaba.
Kaaden II 325.
Kaarta I 427.
Kaatbækaa II 564.
Kaba I 303.
Kabaina I 334.
Kabara I 393, 434.
Kabardiner I 366.
Kabba I 431.
Kabbi I 434.
Kabdo I 349.
Kabelvaag II 545.
Kabinda I 436, 438.
Kabrabasa I 396.
Kabul, Fl. I 283.
—, Pv. I 306.
Kabyler I 374, 419.
Kadan II 325.
Kadhimein I 297.
Kadiakø I 198, 241.
Kadom II 468.
Kadsjarer I 308.
Kaduna I 393, 431.
Kaffa, By, Rusl. II 476.
—, Landsk., Afr. I 386, 413, 414, 415.
Kaffabugt II 435.
Kaffer I 374, 440.
Kaffraria I 440, 442.
Kafiristan I 269, 307.
Kagera I 386, 389.
Kagosjima I 357.
Kahirah el Masr I 408.
Kahle Astenberg II 278.
Kahlenberg II 266, 318.
Kaholme II 493.
Kahulave, Ø I 133.
Kahului, By I 133.
Kaiflod I 395.
Kaifung I 284, 346.
Kai Garib I 395.
Kailas I 266.
Kainozoiske Periode I 35.
Kairo I 408.
Kairoan I 419.
Kairovan I 419.
Kairvan I 419.
Kaisaker II 455.
Kaisarie I 292.
Kaiserbad II 232.
Kaisergebirge II 266.
Kaiserslautern II 275.

Kaiserstuhl II 276.
Kaiserwald II 286.
Kaiserwasser II 315.
Kaiser-Wilhelm Kanal II 400.
Kakolavar I 395.
Kakortok I 255.
Kalabar I 393.
Kaladaghbjærge I 274.
Kalahariørknen I 388, 400.
*Kalakaua I 132.
Kalamata II 118.
Kalamitabugt II 435.
Kalat I 307.
Kalauria II 117.
Kalavrita II 118.
Kalbe II 397.
Kaldæiske Kristne I 91.
Kaledoniske Bj., se Cal.
Kalema I 45, 376.
Kalenberg II 402.
Kale Sultanie II 142.
Kalgan I 343.
Kalgorlie I 117.
Kalikut I 321.
Kallebodstrand II 551.
Kalinda II 288.
Kalisj II 485.
Kalisz, By II 485.
—, Gv. II 464.
Kaliubieh I 408.
Kalixelv I 53, II 500.
Kalkandelen II 127.
Kalkutta I 320.
Kallavesi II 488.
Kallehave II 585.
Kallipolis II 142.
Kalmar II 505, 518.
Kalmarlen II 515, 517.
Kalmarsund II 493.
Kalmerne I 75, 77.
Kalmit II 269, 275.
Kalmukker I 360, 366, II 14, 455.
Kalmykker II 455.
Kalnikerbjærge II 290.
Kalocsa II 333.
Kalofer II 131.
Kalova II 131.
Kalsø II 599.
Kaluga, By II 440, 468.
—, Gv. II 462.
Kalundan I 325.
Kalundastammen I 438.
Kalundborg II 583.
Kalundborgfjord II 551.
Kalusz II 328.
Kalw II 426.
Kalvarya II 485.
Kalvebodstrand II 551.
Kalø Bavnehøj II 561.
— Slot II 594.
Kaløvig II 549.
Kama II 440.
Kamanter I 414.
Kamaran I 305.
Kama-Vjatkabæknet II 441.
Kambing I 331, 335.
Kambodja I 324, 327, 328.
Kambuniske Bjærge II 102.
*Kamehameha I 132.
Kamenets-Podolsk II 477.
Kamenz II 415.
Kamerun I 398, 431.
Kamestik II 436.
Kamhøjde I 64.
Kamilæren I 90.
Kammin, By II 393.
—, Bisped. II 385.
Kampar I 331.
Kampehøj II 561.
Kampelykkeaa II 566.
Kampen II 373.
Kampo I 431.
Kampongs I 175.
Kampot I 328.
Kampulung II 135.
Kamtsjadaler I 88, 360.
Kamtsjadalske Hav I 262.
Kamtsjatka I 262, 280, 362.
Kamtsjyk II 104.
Kamysjin II 472.
Kana I 300.
Kanaan I 273.
Kanagava I 356.
Kanaker I 111, 132.
Kanala I 123.
Kanalen II 7, 145.
Kanalrev I 58.
Kanaløer II 246.
Kanán I 299.
Kananur I 321.
Kanariestrømmen I 49.
Kanassava I 356.
Kanawha I 205.
Kandahar I 306.
Kandalaksja II 8.
Kandalaksjabugt II 434.
Kandalakskajabugt II 434.
Kandalakskakyst II 434.
Kandavu I 128.
Kandelgruppen II 275.
Kanderdalen II 260.
Kandi I 323.
Kandia II 120.
*Kandt I 371.
*Kane I 251.
Kanea II 121.
Kanem I 435, 436.
Kanembunegre I 435.
Kanin II 6, 434, 445.
— Nos II 434.
Kankiang I 284.
Kannibal I 174.
Kannstadt II 283, 425.
Kano I 431.
Kanobin I 298.
Kano Gbari I 434.
Kanpur I 318.
Kansas, Fl. I 206.
—, St. I 235.
— City I 235.
Kansk I 361.
Kansu I 339, 347.
*Kant I 12, 32.
Kantagora I 431.
Kantara, el I 410.
Kant-Laplaceske Kosmogoni I 32.
Kanton I 338, 345.
Kantsjindsjinga, Bjærg I 268.
Kantsjou I 347.
Kanurinegre I 435.
Kanya I 446.
Kao I 129.
Kaoko I 388.
Kap Adare I 177.
— à Foux I 190.
— Agde II 144.
— Agulhas I 371, 377.
— Akabah I 375.
— Anamur I 263.
— Arnhem I 101.
— Baba I 260, 264.
— Bagur II 17.
— Barmin II 434.
— Barrow I 198.
— Bathurst I 198.
— Béar II 144.
— Bismarck I 252.
— Blanco, Nordafr. I 371, 375, 381.
— —, Vestafr. I 375.
— Boco II 53.
— Bojador I 375, 381.
— Bon I 375, II 6.

Kap Braich-y-pwell II 192.
— Branco I 136, 140.
— Breton I 199, 245.
— Bridgman I 251.
— Bulus (Buru), I 260, 262.
— Buru (Bulus), I 260, 262.
— Byron I 102.
— Calimere I 263.
— Camau I 327.
— Campanella II 51.
— Carvoeiro II 17.
— Catastrophe I 101.
— Catoche I 180.
— Celigra II 98.
— Cerbère II 18, 144.
— Cervera II 17.
— Ceuta I 375.
— Charles I 199.
— Chersones II 435.
— Circello II 51.
— Clear II 193.
— Cod I 199.
— Colonne II 52.
— Comorin I 263.
— Concepcion I 198.
— Conero II 53.
— Correnti II 53.
— Corrientes, Afr. I 377.
— —, Nordam. I 198.
— —, Sydam. I 140, 141.
— Corsen II 143.
— Corso II 53.
— Couronne II 143.
— d'Ambre I 456.
— Dame Marie I 190.
— d'Antifer II 145.
— da Roca II 5, 16, 17, 23.
— Darwin I 101.
— de Crëus II 16, 18.
— de Cruz I 187.
— de Finisterre II 16.
— de Gata II 17.
— de la Hague II 145.
— de la Nao II 17.
— de las Virgenes I 140.
— Delgado I 377.
— della Caccia II 54.
— dell' Alice II 52.
— — Armi II 52.
— delle Correnti II 51.
— de Palos II 17.
— de São Vicente II 17.
— Desjnev I 260, 261.
— de Vares II 16.
Kap di Faro II 53.
— di Gallo II 53.
— di Leuca II 52.
— Disappointment I 198.
— Dolgaja II 435.
— Domesnæs II 433.
— Drepano II 98.
— Dukato II 120.
— Dungerness II 190.
— Dunnet II 192.
Kapella I 11.
Kapellabjærge II 100.
Kapellenberg II 283.
Kap Emine II 98, 104.
— Engaño I 190.
Kapernaum I 300.
Kap Espada I 190.
— Espartel I 375.
— Espichel II 17.
— Eupatoria II 435.
— Farvel I 251.
— Flamborough II 190, 191, 197.
— Flattery I 198.
— Formoso I 376.
— Fréhel II 145.
— Frio, Afr. I 376.
— —, Am. I 140.
— Froward I 136, 140.
— Gallo II 97.
— Ghir I 375, 378.
— Glossa II 96.
— Gorodetski II 434.
— Gracias a Dios I 180.
— Gris Nez II 146.
— Guardafui I 371, 377.
— Haïtien, By I 191.
— Hangøudd II 433.
— Hatteras I 199, 211.
— Henrietta Maria I 199.
— Hoorn, Am. I 136, 140.
— Hoornstrøm I 49, 50.
— Horn, Island II 602.
— Howe I 102.
— Inscription I 101.
— Jervis I 102.
— Juby I 375, 379, 381.
— Kali Agra II 98.
— Kambodja I 262.
— Kanin II 434.
— Karmel I 263.
Kapkolonien I 439, 442.
Kap Kolonnæs II 97.
— Konusjin II 434.
Kaplandet I 387, 400.
Kap Landsend II 190, 192.
Kap las trer Virgines I 198.
— Leeuwin I 101.
— Lévêque I 101.
— Linaro II 51.
— Linguetta II 96.
— Lisbourne I 198.
— Lizard II 189, 190.
— Londonderry I 101.
— Lopatka I 262.
— Lopez I 376.
— Maisi I 187.
— Malea II 97.
— Malia II 97, 103.
— Maria van Diemen I 123.
— Masrata I 375.
— Matapan II 5, 97.
— Medinski Savorot II 435.
— Mendocino I 198.
— Mesandum I 263.
— Mikulkin II 434.
— Milazzo II 53.
— Miseno II 51.
— Morant I 189.
— Murchison I 136, 198.
— Murro di Porco II 53.
— Mussendom I 263.
— Negrais I 263.
— Negro I 376.
— Njemeski II 434, 491.
— Nord II 602.
— Nun I 375.
— Ortegal II 16.
Kaposvár II 334.
Kap Otranto II 52.
— Otway I 101.
Kappadocien I 292.
Kap Paisley I 101.
— Palmas I 376.
Kappel, Slesv. II 399.
Kap Pillar I 140.
Kap Porto di Palo II 5.
— Prince of Wales I 136, 198.
— Promontore II 96.
— Punta Marroqui II 5.
— Pyrkov II 435.
— Race I 199.
— Ras Hafun I 371.
— — Kasar I 404.
— Ray I 199.
— Recife I 377.
— Reinga I 123.
— Rizzuto II 52.
— Romania I 260.

Kap Roxo I 376.
— Russki Savorot II 434.
— Sable I 99.
— Sainte Marie I 456.
Kapsali II 120.
Kap San Antonio I 187.
— San Blas I 199.
— Sandy I 102.
— San Lucas I 198.
— San Roque I 140.
— Santa Croce II 53.
— Santa Marta I 140.
— Santa Panagia II 53.
— Santo Vito II 53.
— Saritsj II 432, 435.
— Sierra Leone I 376, 383.
— Sjelagskoi I 261.
— Skyli II 97.
— South Negril I 189.
— Spartel I 475.
— Spartivento II 52.
— Spencer, Am. I 198.
— —, Avstr. I 101.
— Spint II 433.
Kapstaden I 370, 442.
Kap Stat II 492.
— Sunion II 97.
— Suvero II 52.
— Svjatoj II 434.
— Taimyr I 261.
— Tarifa II 5, 17.
— Tarkan-Kut II 435.
— Testa II 54.
— Teulada II 54.
— Trafalgar II 17.
— tres Forcas I 375.
— — Puntas, Afr. I 376.
— — —, Am. I 140.
Kaptsjak II 454.
Kap Tsjeljuskin I 260, 261.
— Tsjukotskoi I 262.
— Tuxtla I 180.
Kapuas I 333.
Kapucinerberg II 319.
Kapunda I 116.
Kap Vaticano II 52.
— Verde I 371, 376.
Kapverdiske Øer I 454.
Kap Whittle I 199.
— Wilson I 102.
— Vlaming I 101.
— Wolstenholme I 199.
— Voronov II 434.
— Wrath II 191.
— York, Avstr. I 101.
— —, Grønl. I 251.
Kara, Fl. I 281.
Karabugas I 280.
Kara Dagh II 100, 101, 123.
Karadsja Dagh II 105.
Karaer II 453.
Karafto I 351.
Karafuto I 357.
Karaghanbjærg I 270.
Karagve I 450.
Karaiter I 453.
Karakasj I 265.
Karakol I 364.
Karakorum I 267, 349.
Karakorumpas I 267.
Karakul I 310.
Kara-kum I 280.
Kara-nor I 265.
Karánsebes II 336.
Kara-su, Fl., As. I 281.
Karasu, Fl., Balkanh. II 105.
Karasubasar II 475.
Karatsjev II 469.
Karatsji I 283, 318.
Kara-ussu I 265.
Karawankas II 267.
Karayas, Folk I 169.
Karczag II 336.
Karditsa, By II 114.
—, Dep. II 113.
Karducher I 290.
Karelen II 487.
Kareler II 13, 453.
Karener I 324.
Karesuamdo II 505.
Karien I 291, 293.
Karikal I 315, 322.
Karimataøer I 334.
Kariske Hav I 261.
— Port I 261.
Kariæs II 121.
Karkenah I 419.
Karkinitbugt II 435.
Karlberg II 525.
Karleby, Ny og gamle II 489.
Karli I 321.
Karlik Dagh II 105.
Karlin II 324.
Karl Johans Værn II 539.
Karlocza II 339.
Karlovac II 339.
Karlowitz II 339.
Karlov Tin II 325.
Karlsbad II 325.
Karlsbadergebirge II 286.
Karlsborg II 519.
Karlsburg II 338.
Karlshafen II 405.
Karlshamn II 493, 517.
Karlshütte II 399.
Karlskoga Bergslag II 521.
Karlskrona II 493, 517.
Karlskronalen II 517.
Karlsruhe II 428.
Karlstad II 521.
Karlstadlen II 521.
Karlstadt II 339.
Karlstein II 325.
Karlsten II 521.
Karlsvognen I 6, 11.
Karlø II 434.
Karmanien I 309.
Karmel I 273.
Karmø II 492, 541.
Karnabat II 131.
Karnak I 411.
Karnak-Logon I 435.
Karnalis I 268.
Karnatik I 322.
Karnepolis I 411.
Karniske Alper II 265, 266.
Karolinenthal II 324.
Károlyváros II 339.
Karpater II 8, 286.
Karpatisk-ungarske Højland II 287.
Karrebækfjord II 551.
Karrebæksminde II 557, 584.
Karreebjærge I 388.
Karroo I 388, 400.
Kars I 368.
Karsas I 424.
Karsji I 310.
Karst II 100, 267.
Karta I 427, 432.
Kartala I 458.
Karthago I 369, 418, II 3.
Kartvelerne I 366.
Karupaa II 563.
Karupdal II 563.
Karupflade II 563.
Karvathi II 117.
Karwendelbjærge II 264.
Karystos II 116.
Kasak I 365, II 451.
Kasalinsk I 364.
Kasamanza I 392.
Kasan, By II 439, 448, 471.
—, Gv. II 463, 471.
—, Stat II 454, 471.

Kasanka, Fl. II 471.
Kasanlyk II 131.
Kasanpas II 291.
Kasantatarer II 454.
Kasbek I 271.
Kaschau II 335.
Kaschuber II 303, 405.
Kas Dagh I 270.
Kashmir I 315, 316.
Kasi I 318.
Kasimov II 468.
Kasjan I 309.
Kasjgar I 349.
Kasjgar-darja I 265.
Kasjmir I 315, 316.
Kaskasatjåkko II 496.
Kaspiske Hav I 56, 61, 280, II 435.
— Lavland II 441.
Kasr, el, I 411.
Kasr el Farafrah I 411.
Kasr el Kebir I 423.
Kassa II 335.
Kassai I 389, 395, 437.
Kassala I 412.
Kassandje I 438.
Kassandra II 98.
Kassel, By II 280, 404.
—, Rgbz. II 404.
Kassim I 305.
Kassiopeja I 11.
Kassiterider II 3, 236.
Kassuber II 303.
Kastamuni I 291, 293.
Kastbjærgaa II 564.
Kastel II 429.
Kastellegården II 521.
Kastelsholm II 489.
Kastor I 11.
Kastoria II 122.
Kastri II 115.
Kastro, Imbros II 122.
—, Lesbos I 294.
— Moreas II 96.
— Rumelias II 96.
Kastrop II 404.
Kastrup II 582.
Kasvin I 309.
Katanga I 394, 437.
Kate, Halvø I 303.
Katharinahavn II 470.
Katharinakloster I 302.
Katharinenburg II 471.
Kathlambjærge I 388.
Katla II 603.
Katmandu I 316.
Katsina I 434.
Katsj, Ø I 263, 275, 322.
Katsja II 442.
Katsjanikpasset II 127.
Katsjbugten I 263.
Kattak I 320.
Katta-Kurgán I 364.
Kattegat II 7, 493, 548.
Kattowitz II 395.
Katunja I 285.
Katwijk II 250, 295, 371.
Katzbach Fl. II 299.
Katzenbückel II 276.
Katzengebirge II 297.
Katzenkopf II 275.
Kauai I 133.
Kauar I 425.
Kauaroaserne I 381.
Kaufmanns Bjærg I 268.
Kaufunger Wald II 280.
Kaupanger II 542.
Kavala II 121.
Kavalabugt II 98.
Kavery I 276.
Kavi, Sprog I 331.
Kavirondo I 385, 451.
Kavkasiske Race I 86, 261.
Kavkasus I 56, 67, 68, 271.
Kavkasuslande I 359, 365.
Kayapos, Folk I 169.
Kayes I 433.
Kea II 119.
Kealakeabugt I 132.
Kebnekaisse II 496.
Kechriæs II 117.
Kecskemet II 333.
Kedabek I 368.
Kedah I 327.
Kedelbrud I 33.
Kedjeskär II 522.
Kedronsbækken I 301.
Keeling, Øer I 326, 332.
Keetmanshoep I 439.
Keewatin I 247.
Kegleprojektion I 29.
Kehdingen II 301.
Kehl II 276, 428.
Keighley II 234.
Keilberg II 283.
Keiøer I 335.
Kej, By I 419.
Kejser Franz Josefs Fjord I 252.
Kejserinde Augusta Flod I 120.
Kejserkanal, Kina I 284.
Kajserkanal, Span. II 21.
Kejservejen II 264.
Kejser Wilhelms Land I 121, 122.
Kejser Wilhelm II's Land I 178.
Keksholm II 487.
Kelantan I 327.
Kelat I 307.
Kelheim II 421.
Kelovi I 425.
Kelter II 13, 27, 155, 203, 302.
Keltiberer II 27.
Keltma II 445.
Kem, By II 470.
Kemielv II 447.
Kemijoki II 447.
*Kemp I 177.
Kempen, Posen II 394.
—, Rhinpr. II 406.
Kempland I 177.
Kempten II 422.
Kenai, Halvø I 198.
Kenatse I 423.
Kenchreæ II 117.
Kendal II 235.
Keneh I 411.
Kenia I 451.
Kenilworth II 230.
Kenmare, Bugt II 193.
Kennedy Kanal I 250.
Kenneh I 408.
Kennery I 321.
Kennetkanal II 227.
Kennington II 221.
Kenosha I 234.
Kensington II 220.
Kent II 189, 191, 203, 215, 225.
Kentishtown II 220.
Kentucky I 235.
Kenu I 405.
Keokuk I 234.
Keos II 119.
Kephallenia II 120.
Kephalonia, Dep. II 114.
—, By II 120.
Kephissos II 103, 115.
Keppler I 10.
Kepplerske Love I 12, 17.
Kerak, el, I 302.
Kerasus I 292.
Kerbela I 297.
Keren I 387, 415.
Kerguelen I 460.

Kerkrade II 365.
Kerkyra II 120.
Kerlon I 284.
Kermadecøer I 126.
Kermineh I 310.
Kerns II 351.
Kernsdorfer Höhe II 297.
Kernwald II 351.
Kerry II 218, 246.
— Mountains II 201.
Kertsj, Halvø II 435.
Kertsj-Jenikale II 476.
Kertsj Stræde I 264, II 7, 435.
Kerulun I 284.
Kesjisj Dagh I 293.
Kesmark II 334.
Kesteven II 216.
Keswick II 235.
Ketta I 307.
Kettering II 227.
Keuschberg II 397.
Kew II 224.
Key-West I 232.
Khaiberpas I 269.
Khalil, el, I 302.
Kham I 350.
Khamas Rige I 446.
Khartum I 372, 390.
Khassambara I 425.
Khassiabjærgene I 275.
Khokand I 363, 364.
Khors Højland I 266.
Khotan-darja I 265.
Khovaresm I 310.
Kiangning I 344.
Kiangsi I 346.
Kiangsu I 339, 344.
Kiating I 346.
Kiaufao I 343.
Kiautsjou I 343.
Kibris I 295.
Kidderminster II 230.
Kidrillis II 105.
Kiel II 400.
Kielce, By II 485.
—, Gv. II 464.
Kieler Fjord II 252.
Kii I 351.
Kijev, By II 443, 448, 455, 473.
—, Gv. II 463.
Kilauea I 132.
Kilbrennan Sund II 192.
Kildare II 218, 245.
Kilder I 51.
Kildesøer I 56.
Kilia II 105.
*Kilian II 4.
Kilid Bahr II 142.
Kilimandjaro I 67, 371, 385.
Kilinmunding II 135.
Kilindi I 451.
Kilkenny, By II 245.
—, Sh. II 218.
Killala II 193.
Killaloe II 245.
Killarney, By II 246.
—, Søer II 201.
Killiecrankiepas II 200.
Kilmainham II 244.
Kilmarnock II 238.
Kilsbergen II 502.
Kilung I 358.
Kilva I 451.
Kilva-Kivendje I 450.
Kimberley I 440, 442.
Kimberleydistr. I 104, 116.
Kimingen I 5.
Kimolos II 119.
Kina I 94, 277, 286, 337.
Kinburn II 476.
Kincardine II 217, 241.
Kindanakal II 503.
Kinel, Fl. II 472.
Kinesiske Mur I 343.
— Sprogstamme I 89, 261.
King, Bj. I 104.
King Georges Sund I 117.
Kingscote I 116.
Kings County, Engl. II 218, 243, 245.
— —, Ny Zeal. I 126.
Kings-Lynn II 229.
Kings Norton II 230.
Kingston, Brit. Nordam. I 245.
—, Engl. II 227.
—, Jamaica I 189.
—, New York I 228.
— upon Hull II 234.
Kingstown, Irl. II 193, 244.
—, St. Vincent I 195.
Kingsund I 101.
Kingtøsjøn I 346.
King Williams Land I 250, 251.
King Williams Town I 442.
Kingøen I 102.
Kini-Balu I 333.
Kinn II 542.
Kinnaird Head II 191.
Kinnekullen II 494, 502.
Kinnerodden II 491.
Kinross, By II 240.
—, Sh. II 217, 240.
Kinsale II 246.
Kinsjakiang I 284.
Kinsjan I 279.
Kintyre II 192.
Kinzig, Bifl. til Main II 276.
—, Bifl. til Neckar II 276.
Kiona II 102.
Kioto, se Kjoto.
Kipru Su I 294.
Királyhágo II 336.
Királyhágontul II 336.
Kirchheim II 426.
Kiresyn I 292.
Kirgiser I 366, II 14, 454.
Kirgisersteppen I 280, 365.
Kirgis-nor I 265.
Kiria I 349.
Kirid II 120.
Kirin I 348.
Kirisjmajama I 352.
Kirkcaldy II 240.
Kirkcudbright, By II 237.
—, Sh. II 216, 237.
Kirkebø II 602.
Kirkestat II 66.
Kirkintilloch II 239.
Kirk-Kilisse II 142.
Kirkwall II 241.
Kirman I 270, 309.
Kirmansjahab I 309.
Kir-Moab I 302.
Kirrha II 96.
Kirtharbjærgene I 270.
Kirunavara II 511, 529.
Kirunga I 385.
Kisil-Arvat I 364.
Kisil Irmak I 270, 271.
Kisil-Jart Pas I 268.
Kisil-kum I 280.
Kisil-su I 268, 281.
Kisil-Usen I 269.
Kisjenjev II 477.
Kisjm I 309.
Kiskun II 332.
Kiskunfelegyháza II 333.
Kiskunhálas II 333.
Kis-Küküllø II 337.
Kismaju I 451.
Kismarton II 334.
Kison I 273.
Kissale, Sø I 394.

Kissavo II 102.
Kissingen II 424.
Kistna I 276.
Kisumu I 451.
Kitajgorod II 465.
Kitangute I 389.
Kithæron II 103.
Kitta I 429.
Kitzbüchleralper II 265, 266.
Kitzingen II 424.
Kiukiang I 346.
Kiungtsjou I 345.
Kivira I 390.
Kivusø I 384, 385, 394.
Kjachta I 362.
Kjerteminde II 588.
Kjertemindefjord II 551.
Kjerteminde Klint II 554.
Kjertingefjord II 588.
Kjoto I 351, 355, 356.
Kjusju I 351, 357.
Kjutahia I 292.
Kjær Herred II 592.
Kjærmølleaa II 546.
Kjøbenhavn I 6, 8, II 551, 567, 576.
Kjøbenhavns Amt II 576, 581.
Kjøbmannehavn II 577.
Kjøge II 582.
Kjøgeaa II 554, 557.
Kjøge Aas II 555.
Kjøgebugt II 552.
Kjøpryly II 127.
Klabat I 334.
Kladno II 325.
Kladovo II 104, 127, 291.
Klagenfurt II 256, 320.
Klagenfurtbæknet II 265.
Klaksvig II 602.
Klamath River I 203.
Klammer I 54.
Klampenborg II 581.
Klarebækner I 56.
Klarelv II 497, 502.
Klatovy II 325.
Klattau II 325.
Klausenburg II 337.
Klausenpasset II 260.
Klausholm II 594.
Klausthal II 402.
Kleene Zwarte Berge I 388.
Kleines Haff II 252.
Klek II 329.
Kleve II 385, 405, 406.
Klima I 78.
Klimatologi I 70.
Klin II 466.
Klintehamn II 518.
Klissura II 104, 291.
Klitmøller II 591.
Klitter I 38.
Kliutsjev I 280.
Kljasma II 440.
Klofajøkull II 602.
Klokkeslet I 20.
Klondike I 241.
Klondikedistrikt I 202.
Kloofs I 384.
Klosterneuburg II 273, 318.
Klosters II 352.
Klosterøen II 541.
Klutsjevskaja Sopka I 280.
Knebelvig II 549.
Kneiphof II 386.
Knin II 330.
Knivskælodde II 490.
Knoben II 549.
Knockmealdown Mountains II 201.
Knoxland I 177.
Knoxville I 236.
Knudshoved II 551.
Knudsø II 562.
Knuthenborg II 587.
Knüll Gebirge II 280.
Knysnabjærge I 400.
Knøsen II 564.
Kobanke II 557.
Kobbergrunden II 549.
Kobbermineflod I 209.
Kobe I 357.
Kobeljaki II 473.
Koblenz II 278, 408.
—, Rgbz. II 405.
Koburg, By II 419.
—, Hertugd. II 418.
*Koch I 252.
Kochbrunnen I 51.
Kocher II 283, 426.
Kochilas II 116.
Kodja I 390.
Kodok I 412.
Koekelberg II 360.
Koesfeld, By II 296, 403.
Kogsaltkilder I 52.
Kohi-Baba I 269.
Kohi-Hazar I 270.
Kohi-Kaitu I 269.
Kohrudbjærge I 270.
Koi-koin I 374.
Koil I 318.
Koimbatur I 321.
Kokan I 276.
Kokaritbjærge I 276.
Kokel II 337.
Kokla II 116.
Koksoak River I 206.
Kokstad I 442.
Kokusøer I 326, 332.
Kola II 6, 11, 434, 445.
Kolat Dagh I 271.
Kolberg II 252, 393.
Kolberger Heide II 252.
Kolbäcksaa II 504.
Kolchis I 365.
*Koldewey I 255, 256.
Kolding II 596.
Koldingaa II 560.
Koldingfjord II 550.
Koldsø II 563.
Kolgujev II 434, 470.
Kolin II 326.
Kolindsund II 561.
Kollandsø II 502, 519.
Kolmården II 502.
Kolmar II 430.
Kolo II 485.
Kolokolkovskajabugt II 434.
Kolomea II 228.
Kolomna II 466.
Koloa I 133.
Kolozs II 337.
Kolozsvar II 337.
Kolter II 600.
Koluisjubugten I 262.
Kolyma I 261, 284.
Kolyvan I 361.
Komadugu I 383.
Komagatake I 351.
Komárom II 334.
Kometer I 17.
Komoe I 393.
Komore I 434.
Komorer se Comorer.
Komorn II 334.
Komotau II 325.
Kompasbjærget I 388.
Kompasrosen I 5.
Kompensationsstrømme I 48.
Komr, el, I 456.
Komutov II 325.
Konakry I 427.
Kondebjærge I 385.
*Konfucius I 90.

Kong, Rige I 429.
Kongbjærge I 383.
Kong Christian IX's Land I 252.
Kongeaa II 546, 563.
Kongedybet I 551.
Kong Frederik VI's Land I 252.
Kong Frederik VIII's Land I 252.
Kongfutses' Lære I 340.
Kong Georgsøen I 176.
Kong Haakon VII's Land, Nordpolen I 251.
—, Sydpolen I 179.
Konghelle II 521.
Kong Karls Land I 255.
Kongo I 53, 384, 393, 438.
Kongofolk I 374.
Kong Oskars Fjord I 252.
Kong Oskars Land, Nordpol. I 251.
Kong Oscar II's Land, Sydpol. I 177.
Kongostaten I 436.
Kongsberg II 540.
Kongsbjærg II 558.
Kongshøjaa II 559.
Kongsvinger II 540.
Kongtses Lære I 90.
Kong Wilhelms Land I 252.
Konia I 291, 292.
Koniakari I 392.
Konin II 485.
Konisk Projektion I 29.
Konitz II 388.
Konjunktion I 25.
Konkan I 263, 320.
Konnewitz II 416.
Konotop II 473.
Konsk II 485.
Konstantin Hafen I 122.
Konstantinklipper I 281.
Konstantinopel, By II 106, 139.
—, Vilayet II 138.
Konstantinopelstrædet II 7, 98.
Konstanz, By II 270, 427.
—, Distr. II 427.
Kontinentalbølgen I 40.
Kontinentale Øer I 57.
Kontinenter I 57.
Kontjakov I 281.
Kontraktionsteorien I 62.
Kontsje-darja I 265.
Kooge II 250, 293.
Kopaissø II 103.
Kopavnik Planina II 101.
Kopernikanske System I 10.
*Kopernikus I 10.
Kopervik II 541.
Koporiabugt II 433.
Kopparberglen II 515.
Kopter I 405.
Koptis I 411.
Koptiske Kirke I 91.
Korab II 101.
Koralkyster I 38.
Koralper II 265.
Koralrev I 58.
Koraløer I 58.
Korana I 374, 440.
Korat I 330.
Korbogo I 429.
Kordofan I 382, 383, 404, 405, 412.
Kordos II 117.
Korea I 262, 277, 278, 338, 351, 358.
Koreastrædet I 262.
Koren II 469.
Korennaja II 469.
Korfu II 107, 114, 120.
Korinthia, Dep. II 113.
Korinthiske Bugt II 96.
— Kanal II 97.
— Landtange II 97.
Korinthos II 117.
Korintsji I 331.
Koriskobugt I 435.
Koritza II 123.
Korjaker I 360, 362.
Korkyra II 120.
Korna I 282.
Kornmod I 79.
Kornneuburg II 273, 318.
Korografi I 94.
Koromandel I 263, 276, 322.
Koron II 118.
Koronibugt II 97.
Korosko I 411.
Korotojak II 469.
Korsbjærgpasset I 271.
Korselitze II 587.
Korshage II 550.
Korsika II 7, 51, 53, 63, 188.
Korsnäs II 527.
Korsør I 47, II 584.
Korsørnor II 551.
Kortprojektioner I 28.
Kortrijk II 357.
Kos I 264, 291, 294, II 106.
Kosakker II 451.
Kos Bugt I 264.
Kosciuskogrube I 103.
Kosel II 297.
Koselsk II 468.
Kosis I 268, 283.
Kosjtantau I 272.
Koslov, Storerusl. II 468.
—, Sydrusl. II 475.
Kosmodemjansk II 471.
Kosseïr I 411.
Kossogol I 265, 279.
Kossovo, Vil. II 125.
— Polje II 101.
*Kostenko I 259.
Koster II 586.
Kostnitz II 427.
Kostroma, By II 467.
—, Fl. II 440.
—, Gv. II 462.
Kota Radjah I 332.
Kotka II 487.
Kotlin II 433, 482.
Kotoko I 435.
Kotonu I 430.
Kotor II 330.
Kotorost, Fl. II 467.
Kotri I 283.
Kotsji I 357.
Kotsjin I 322.
Kotsjinkina I 276, 324, 327, 328.
Kottbus II 392.
Kotur I 309.
*Kotzebue I 100.
Kotzebue Sund I 198.
Koudaberge I 388.
Koudveld I 388.
Kovari II 119.
Koveit I 305.
Koverla II 288.
Kovno, By II 437, 478.
—, Gv. II 463.
Kra I 277.
Krabbeøen I 192.
Kraetkebjærge I 120.
Krafla II 603.
Krafto I 262.
Kragerø II 540.
Kragujevatz II 127.
Kraichgauerindsænkning II 276.
Krain II 308, 314, 320.
Krainer Schneeberg II 267.
Kraiova II 134.

Krakatau (Krakatoa) I 69, 332.
Krakau, By II 299, 308, 327, 328.
—, St. II 484.
Kralingen II 370.
Krammer II 295.
Kranidi II 117.
*Krapf I 371.
Kras II 267.
Krasnojarsk I 361.
Krasnoje Selo II 482.
Krasnoj-Jar II 472.
Krasnovodsk I 364.
Krasso-Szørény II 336.
*Krates I 7.
Krebsen I 11.
Krebsens Vendekreds I 6, 23.
Krefeld II 406.
Kremenets II 478.
Krementsjug II 443, 473.
*Kremer, Gerh. I 31.
Kreml I 465.
Kremnitz II 334.
Krems II 318.
Kremsier II 326.
Kremsmünster II 318.
Kreoler I 212.
Kreta II 7, 106, 111, 114, 120.
Kretahavet II 7.
Kreut II 421.
Kreutz II 339.
Kreuzberg II 280.
Kreuznach II 279, 408.
Kreuztrichtersø II 271.
Kribi I 431.
Kridtformation I 35.
Krilov II 477.
Krim II 435, 442, 475.
Krimlerdalen II 265.
Krimmitschau II 417.
Kringen II 540.
Krisjna I 276.
Kristendommen I 90.
Krisuvik II 604.
Krivan II 287.
Krivitsjer II 451.
Krjokov II 473.
Kroater II 13, 304.
Kroatien II 330.
—, tyrkisk II 100.
Kroatien-Slavonien II 314, 338.
Krogen II 582.
Krokodilleflod I 395.
Krolovets II 473.
Krompach II 335.
Kronach II 423.
Kronborg II 582.
Kronenberg II 407.
Kronoberglen II 515, 517.
Kronobergs Slot II 517.
Kronprins Rudolfs Land I 256.
Kronstadt, Rusl. II 482.
—, Transsilv. II 337.
Kronstadtbugt II 433.
Kroonstad I 445.
Kroton II 91.
Krotoschin II 394.
Krukysten I 428.
Krumau II 325.
Krumlov II 325.
Krumme Rhin II 205.
Krunegre I 428.
Kruppske Fabrikker II 406.
Krusjevatz II 127.
Krutown I 428.
Krydderiøer I 335.
Krügersdorf I 445.
Kryptogamer I 79.
Krøderen II 501.
Kshatriyas I 312.
Ktesiphon I 296.
Kuando I 396, 397.
Kuango I 437.
Kuanza I 384, 395.
Kuba, se Cuba.
Kuba, By I 368.
Kuban, Distr. I 367.
—, Fl. I 272.
Kubango I 397.
Kubani II 285.
Kubinskoje Osero II 445.
Kuds, el, I 300.
Kuenlun I 67, 264, 266.
Kufa I 296.
Kufarah I 417.
Kufra I 381, 417.
Kufstein II 323.
Kuft I 411.
Kuhhorn II 289.
Kuhi-Denia I 270.
Kui Elvend I 270.
Kui Gargisj I 270.
Kuka I 435.
Kukava I 435.
Kukuchotø I 347.
Kukunor I 266, 350, 351.
Kukurbeta II 289.
Kuldepoler I 71, 285.
Kuldsja I 349.
Kuliere I 139, 313.
Kulikoro I 433.
Kullaberg II 505.
Kulla Gunnarstorp II 516.
Kullen II 493, 505.
Kulm, Tyskl. II 388.
—, Østr. II 325.
Kulmbach II 283, 423.
Kulmerland II 388.
Kulmsee II 388.
Kulp I 368.
Kulpa II 105.
Kulsbjærge II 567.
Kulsviere II 569.
Kulturfolk I 92.
Kulturplanter I 81.
Kuluri II 116.
Kum I 280, 309.
Kumamoto I 357.
Kumanien II 332, 336.
Kumanierplateau II 291.
Kumanovo II 127.
Kumassi I 429.
Kumeelv II 447.
Kumi II 116.
Kum Kale II 142.
Kumyker I 366.
Kunasjiri I 355.
Kundus I 304.
Kunene I 388, 395.
Kunersdorf II 392.
Kungelf II 521.
Kungrad I 311.
Kungsbacka II 517.
Kungsholmén II 517, 523.
Kungur II 471.
Kunja I 311.
Kunø II 599.
Kuolla I 387.
Kuopio, By II 447, 488.
—, Len II 464, 487, 488.
Kupang I 335.
Kur, Fl. I 270, 271, 272, 280.
Kurder I 290, 295.
Kurdistan I 270, 291, 295.
Kure I 357.
Kuren I 349.
Kurg I 276, 315.
Kurgan I 361.
Kurhessen II 385, 404.
Kuria-Muria Øer I 305.
Kurilerne I 66, 262, 351, 355.

Kurische Nehrung II 253.
Kurisches Haff II 253.
Kurit I 305.
Kurland II 437, 455, 464, 479, 483.
Kuro-Sjivo (Sjio, Sivo) Strøm I 43, 50.
Kursk, By II 469.
—, Gv. II 463.
— Kildeplateau II 438.
Kuru, By I 175.
Kurussa I 428.
Kusaie I 127.
Kusj I 413.
Kusjlar Dagh II 105.
Kusken I 11.
Kusnetsk II 472.
Kutais I 367.
Kutei I 333.
Kutna Hora II 326.
Kutno II 485.
Kutsjikom II 100.
Kutsjuk Kainardsji II 136.
Kustanci I 365.
Kutsja I 349.
Kutsjing I 334.
Kuttenberg II 326.
Kva I 395.
Kvadraturerne I 25.
Kvala Lampur I 327.
Kvalø II 491, 492.
Kvangnam I 328.
Kvangngai I 328.
Kvango I 395.
Kvangsi I 345.
Kvangtsjou I 327, 328, 345.
Kvania I 390.
Kvantung I 345, 348, 351, 359.
Kvantungfu I 345.
Kvarken II 7, 434, 493.
Kvartære Tid I 35.
Kveihva I 347.
Kveiling I 345.
Kveitsjou I 346.
Kvikkjokksfjælde II 496.
Kvola I 387.
Kvorra I 393.
Kvækere I 91.
Kvænangenfjord II 492.
Kvæner II 507.
Kvænna II 501.
Küddow II 394.
Kydonia II 121.
Kydoniæ I 293.
Kyffhäuser II 282.
Kyholm II 550.
Kyklader I 58, 106, II 114, 119.
Kyll II 277, 279.
Kyllene II 103.
Kymai II 116.
Kyme II 86, 88.
Kymmeneelv II 447.
Kymrer II 13, 55, 203.
Kyparissia II 118.
Kyparissiske Bugt II 96.
Kypros I 295.
Kyrenaika I 415.
Kyrene I 417.
Küssnacht II 351.
Kyster I 38.
Kystklima I 71.
Kystomfang I 60.
Kystprovinsen, Sil r. I 361, 362.
Kystrev I 58.
Küstrin II 392.
Kystøer I 57.
Kythera II 120.
Kythnos II 119.
Käglan II 502.
Kæltringer II 569.
Kænguruøen I 102, 116.
Kænozoiske Periode I 35.
Kärnten II 308, 314, 320.
Kärntneralper II 265.
Køflach II 319.
Kølen II 496.
Køln, Berlin II 388.
—, Rheinl. II 294, 407.
—, Rgbz. II 405.
Kølnerbugten II 276.
Königgrätz II 326.
Kønigsberg, Brandenb. II 253, 392.
—, Ungarn II 334.
—, Østpreus. II 386.
—, Rgbz. II 386.
Kønigsfelden II 348.
Kønigshütte II 395.
Kønigspitz II 264.
Kønigssee I 266.
Kønigsteig II 336.
Kønigstein II 284, 416.
Kønigstuhl II 276.
Køpenik II 392.
Køpenicker Viertel II 391.
Køping II 526.
Kørmørczbánya II 334.
Kørøs, By II 339.
—, Fl. II 289, 292.
Kørøsmezø II 288, 335.
Køslin II 393.
Køstendil II 130.
Køstendsje II 98, 136.
Køszeg II 334.
Køthen II 413.

Laachsø II 277.
Laaland II 556, 557, 587.
Laaland-Falsters Stift II 587.
Laastrupaa II 564.
La Bastide II 183.
Labe I 426.
Labouchère I 104.
Labrador I 135, 199, 205, 209, 210, 243, 249.
Labradorstrøm I 49.
La Brea, By I 185.
—, Sø I 196.
La Bresse II 149, 154.
Labuan I 326, 334.
La Calle I 421.
La Caraca II 40.
Lac de Constanze II 270.
La Cerdaña II 19.
La Chapelle II 168.
La Charité II 186.
La Chaux-de-Fonds II 347.
Lachlan I 105.
La Ciotat II 179.
La Cisa II 57.
Lac Leman II 149.
La Crosse, Wiscons. I 234.
Lacus Brigantinus II 270.
— Ciminius II 59.
— Fucinus II 58.
— Larius II 56.
— Sabatinus II 59.
— Trasimenus II 59.
— Verbanus II 56.
— Vulsinius II 59.
Ladak I 282, 316.
Lade II 544.
Ladegaardsøen II 538.
La Desirade, By I 194.
Ladikieh I 298.
Ladiner II 307.
Ladinos I 181.
Lado I 386, 390, 412, 451.
Ladodistriktet I 436.
Ládogasø II 10, 445.
Ladronerne I 127.
Ladugårdslandet II 523.
Laeken II 360.
Lafayette, By I 236.

La Fère II 172.
La Flèche II 166.
La Folie II 174.
La Futa II 57.
Lagan, Irl. II 201.
—, Sver. II 505.
Lagarflod II 604.
Lagens II 50.
Laghuat I 421.
Lago di Como I 56, II 56.
— di Garda II 56.
— di Lecco II 56.
— di Lessina II 53.
— di Lugano II 56.
— di Salpi II 52.
—d'Iseo II 56.
— di Verano II 53.
— maggiore I 56, II 56.
Lagos, Afr. I 430, 431.
—, Mexico I 216.
—, Portugal II 50.
Lagosbugt II 98.
Lagosta II 330.
La Granja II 36.
La Guayra, By I 155.
La Guillotière II 176.
Laguna de Cuyutlan I 216.
— de la Madre I 199.
— de Terminos I 180.
— dos Patos I 140, 172.
Lagunas de Bujaraloz II 21.
Laguneøer I 128.
Lahaina I 133.
Lahn II 277, 279.
Laholm II 517.
Laholmsbugt II 493.
Lahore I 317.
Lahr II 427.
Laibach, By II 320.
—, Fl. II 273.
Laikipia I 385.
Lakedaimon, Dep. II 114.
Lake District II 195.
— Frome I 104.
— of the woods I 208.
— Superior I 208.
Lakkadiver I 263, 322.
Laknau I 318.
Lakocs II 289.
Lakonien II 103.
Lakoniki II 114.
Lakoniske Bugt II 97.
Laksefjord II 491.
La Libertad I 185.
*Lalla Rookh I 110.
La Louvière II 361.
Lamaismen I 90.
La Mancha II 23.
La Manche II 7, 145.
Lambary I 174.
Lambayeque I 160.
*Lambert I 12.
Lambeth II 221.
— Reach II 220.
Lambézeville II 165.
Lambro II 74.
Lamego II 48.
La Mejicana I 166.
Lamia II 164.
Lamiabugt II 97.
Lammefjord II 550.
Lammermuir-Hills II 198.
Lampertheim II 429.
Lampong I 332.
Lamu I 451.
Lanai I 133.
Lanark, By II 239.
—, Sh. II 217, 236, 239.
Lanarkhøjder II 198.
Lancashire II 232.
Lancaster, By, Am. I 229.
—, By, Engl. I 232.
—, Sh. II 216, 232.
Lancastersund I 250.
Lanciano II 85.
Landak I 334.
Landana I 436.
Landau II 424.
Landeck II 396.
*Lander I 370.
Landes, les, Dep. II 163, 183.
—, les, Landsk. II 144, 150, 154.
—, les sauvages II 144.
Landeshut II 396.
Landhalvkugle I 37.
Landquart II 270.
Landrecies II 174.
Landsberg, Bayern II 421.
—, Brandenb. II 392.
Landsend II 190.
Landshut II 421.
Landskrona, St. Petersb. II 479.
—, Sver. II 516.
Landsmaalet II 507.
Landsort II 493.
Landstrasse II 315.
Landstuhl II 424.
Landtborgen II 518.
Langaa II 594.
Langanæs II 602.
Langeberge I 388.
Langeland II 551, 559, 587, 590.
Langelandsbæltet II 551.
Langenberg I 450.
Langenbielau II 396.
Langendreer II 404.
Langensalza II 398.
Langenschwalbach II 405.
Langeoog II 251.
Langer Berg II 278.
Langesund II 540.
Langesundsfjord II 492.
Langfjældene II 496, 498.
Langjøkull II 603.
Langkofl II 266.
Langligbjærge II 598.
Langnau II 347.
Langres II 174.
— Plateau II 148.
Languedoc II 149, 180.
Languedocske Kanal II 150.
Langø II 492.
Lanka I 323.
La Nouvelle II 181.
Lansing I 232.
Lantsankiang I 276.
Lantsjou I 283, 347.
Lanzarote I 454.
Lao I 324.
Laoang I 337.
Laodicea I 298.
Laon II 172.
Laos I 324, 327, 328.
*Laotse I 340.
Laotses Lære I 90, 340.
La Paz I 161, 216.
La Pazbugt I 198.
*Lapérouse I 100, 259.
La Pérouse, Ø I 122.
Lapérousestræde I 262.
*Laplace I 32, 69.
Lapland, Sver. II 528.
La Plata, Fl. I 140, 149.
La Plata, St. I 164, 165.
La Platasletterne I 149.
Lapmarkerne, Finl. II 489.
—, Sver. II 528.
Lapperne II 13, 453, 507.
Lappiske Bjærge II 496.
— Halvø II 446.
Lappo II 489.
Lapurdum II 183.
Lara I 154.
Larache I 422.

Larak I 309.
Laramie I 238.
Laramiekæde I 201.
Larantuka I 335.
Laredo I 237.
La Rhune II 19.
Larissa, By II 114.
—, Dep. II 113.
Laristan I 309.
La Rivière Salée I 194.
Larnaka I 295.
La Rochefoucauld II 184.
La Rochelle II 184.
La Roche-sur-Yon II 185.
*Larsen, C. A. I 177.
Larvik II 492, 539.
La Sagra II 24.
*Lasalle I 136.
Las Bela I 307.
*Las Casas I 139.
La Serena I 163.
La Seyne-sur-Mer II 179.
Lasithi II 106.
Lasjkar I 319.
Laskova II 288.
Las Palmas I 454.
Lassens Peak I 203.
Lasta I 387.
Lastadie II 393.
Las tres Marias, Ø I 216.
Las Vegas I 238.
Latacunga I 158.
Latakia I 298.
La Teste de Buch II 184.
Latinere II 65.
Latium II 71, 81.
Latopolis I 411.
La Trappe, By II 166.
Latsjasø II 445.
Latter-days Saints I 289.
Lauban II 396.
Lauenburg, By, Lauenb. II 401.
—, By, Pommern II 393.
—, Hertugd. II 398, 401, 569.
Laufen II 270, 349.
Laufenburg II 276.
Launceston, Avstr. I 118.
—, Engl. II 229.
La Union, Salvador I 185.
— —, Span. II 42.
Laurahütte II 395.
Laurentides Nationalpark I 245.
Laurentiske Plateau I 209.
Lauricocha I 147.
Laurion II 116.
Lauriske Bjærge II 103.
Laurvik, By II 539.
—, Grevsk. II 538.
Lausanne II 346.
Lausche II 284.
Lausitzer Bjærgland II 284.
Lautenthal II 402.
Lauter II 276, 429.
Lauterbrunnen II 260, 347.
Lauwers Zee II 251.
Laval II 166.
La Valetta II 247, 248.
Lavant II 273.
Lavantdalen II 265.
Lave Øer I 131.
La Villette II 168.
Laviner I 68.
Lavlande I 61.
Lawrence, By I 226.
Lavvande I 45.
Laxenburg II 318.
Laxford II 192.
*Layard I 296.
Lazarusøer I 336.
Lazer I 290, 366.
Lea, Fl. II 220.
Lead I 235.
Leadville I 238.
Leamington II 230.
Leavenworth I 235.
Leba, Fl. II 298, 393.
—, Sø II 252.
Lebedin II 472.
Lebrija II 39.
Le Cateau II 173.
Lecce II 71, 90.
Lech II 272.
Lechaion II 117.
Lecher II 305.
Lechfeld II 270, 422.
Lechhausen II 421.
Le Creuzot II 176.
Leczyca II 485.
Leda II 403.
Leden II 491.
Ledreborg II 582.
Lee II 201.
Leech Lake I 206.
— River I 206.
Leeds II 234.
Leeds-Liverpool Kanal II 198.
Leer II 403.
Leeuwarden II 373.
Leeuwin I e101.
Leeward Islands I 193.
Leghorn II 79.
Legnago II 76.
Legnano II 74.
Leh I 282, 316.
Le Haut du Sec II 148.
Le Havre II 152.
Lehe II 401.
Lehn II 590.
Leicester, By II 231.
—, Sh. II 216, 231.
*Leichhardt I 100, 105.
Leiden II 370.
Leigh II 233.
Leine II 280, 296.
Leinster II 217, 243.
Leipzig, By II 301, 416.
—, Pv. II 415.
Leiria II 47, 48.
Leisand II 403.
Leisnig II 416.
Leisse II 178.
Leitariegos II 21.
Leith II 191, 238.
Leitha II 273, 290, 309.
Leithabjærge II 266.
Leitmeritz II 326.
Leitomischl II 326.
Leitrim II 218.
Leitsjou I 328.
Leixões II 47.
*Lejf I 135.
Lejre II 582.
Lejrhnukur II 603.
Lek II 295.
Leksand II 527.
Lelången II 502.
Le Locle II 347.
*Le Maire I 122, 136.
Le Maire Strædet I 140.
Le Mans II 166.
*Lemarck I 86.
Lemberg II 327.
Lemgo II 414.
Lemnos II 5, 98, 122.
Lemosinske Sprog II 27.
Le Murgie II 61.
Lemvig II 597.
Lena I 261, 279, 284.
Lenaper I 221.
*Lenfant I 371.
Lenkoran I 368.
Lenne II 404.
Lennep II 407.
Lenox II 239.

Lens II 173.
Lentia II 318.
Lentini II 94.
*Lenz, Oscar I 371.
*Leo Africanus I 370.
Leoben II 320.
Leoblpasset II 267.
Leobschütz II 395.
Leominster II 230.
*Leon, Ponce de I 135, 181.
Leon, By, Mexico I 217.
— By, Nicaragua I 184.
—, By, Span. II 35.
—, Pv. II 32, 35.
—, Ø II 40.
Leoninske Rom II 81.
Leons Bjærge II 21.
— Højslette II 22.
Leontes I 273.
Leontini II 94.
Leopol II 327.
Leopoldkæden I 104.
Leopoldsberg II 318.
Leopoldshall II 413.
Leopoldstadt, Ungarn II 333.
—, Wien II 315.
Leopoldville I 437.
Leopold II Sø I 395, 437.
Lepalule I 395.
Lepanto II 114.
Lepantobugt II 96.
Lepantostræde II 96.
Lepéros I 214.
Lepinske Bjærge II 59.
Lepontiske Alper II 262.
Lepsinsk I 364.
*Lepsius I 370, 404.
Lepta, By I 416, 417.
Le Puy II 154, 181.
Lerbjærg II 558.
Lerchenborg II 584.
Lerdo I 217.
Lerfos II 497.
Lerida II 33, 43.
Lerinske Øer II 179.
Lerkenfeldaa II 564.
Lerma, Rio I 201.
Lerup Bavnehøj II 564.
Lerwick II 242.
Lesbos I 294.
Lesghier I 366.
Lesina II 330.
Lesjeskogens Vand II 497, 500.
Leskovatz II 127.
Lesnoj II 481.
Les Pâguis II 346.
— Saintes I 194.
*Lesseps I 181, 410.
Lessinske Bjærge II 266.
Letelv II 502.
Lethraborg II 582.
Letter II 13, 307, 452.
Leucate II 144.
Leuk II 347.
Leukada II 120.
Leukadiske Forbjærg II 120.
Leukas II 114, 120.
Leuker Bad II 260.
Leuthen II 395.
Leutschau II 334.
Levallois-Perret II 171.
Levanger II 496, 544.
Levant II 179.
Levantiske Hav II 7.
Levanzo II 93.
Leven Sands II 192.
Le Verdon II 184.
*Leverrier I 16, 17.
Lewes II 226.
Levis, By I 245.
*Lewis I 136.
Lewis, Ø II 241.
— Fork I 203.
Lewiston I 225.
Levkosia I 295.
Levuka I 128.
Lexington, Kentucky I 236.
—, Massach. I 226.
Leyden II 370.
Leye II 294.
Leyte I 337.
Leyton II 225, 228.
Lhasa I 350.
Lhassa I 259, 350.
Liacher II 305.
Liakura II 103.
Lialui I 448.
Liambe I 396.
Liangtsjou I 347.
Liaoho Sletten I 277.
Liaojang I 348.
Liaotang I 342, 347.
Liaotangbugt I 262.
Liard I 209.
Liauho I 348.
Liba I 389, 396.
Libanon, Bj. I 273.
—, Pv. I 293, 298.
Libau, By II 433, 483.
Libava II 483.
Liberia I 428.
Liberiakyst I 376.
Liberty, Ø I 227.
Libombobjærge I 388.
Libourne II 184.
Libration I 27.
Libreville I 436.
Libu I 369.
Liburnien II 329.
Libyen I 57, 369, 416.
Libyere I 416.
Libyske Ørken I 381, 411.
— Ørkenkæde I 381, 382.
Licata II 93.
Lichtenau I 255.
Lichtenberg, By II 399.
—, Fyrstend. I 408.
Lichtenfelde II 391.
Lidan II 502.
Lidi II 53.
Lidkøping II 519.
Lieben II 324.
Liebenstein II 419.
Liechtenstein II 341.
Liége, By II 295, 362.
—, Pv. II 356, 361.
Liegnitz, By II 396.
—, Rgbz. II 394.
Liek Observat. I 241.
Lienkiang I 344.
Lienzdal II 273.
Lienzer Klause II 273.
Lier II 359.
Lierre II 359.
Liestal II 348.
Liévin II 173.
Lifenpasset I 142.
Liffey II 201, 243.
Lifford II 245.
Lifland II 437, 464, 479, 483.
Liflandsk Aa II 437.
Lifoo I 123.
Lifu I 123.
Lifum I 393.
Lifura I 394.
Liger II 151.
Ligny II 361.
Ligurer II 65.
Ligurien II 64, 70, 73.
Liguriske Alper II 258.
— Apenniner II 57.
— Bækken II 51.
— Hav II 7.
Lika Krbava II 338.

Likava II 333.
Likopolis I 411.
Lilienstein II 284.
*Liliuokalani I 132.
Liljeholmen II 524.
Lille II 173.
Lilleaa II 561, 562.
Lillearmenien I 295.
Lilleasien I 263, 286, 270, 271, 291, 292.
Lille Bælt II 7, 550.
Lillehammer II 540.
Lille Jens Høj II 565.
— Næstved II 585.
Lillers II 173.
Lillerusland II 463, 472.
Lillerussere II 451.
Lillesand II 540.
Lillesylen II 496.
Lilybæum II 53, 93.
Lima I 152, 159.
Limagne II 147, 151, 188.
Liman I 55.
Limante II 63.
Limassol I 295.
Limbach II 417.
Limbarabjærge II 63.
Limbourg II 359.
Limburg, By, Hessen II 405.
—, belg. Pv. II 356, 359.
—, holl. Pv. II 367, 372.
Limehouse II 220.
— Reach II 220.
Limerick, By 245.
—, Sh. II 218, 245.
Limfjorden II 547, 549, 554.
Limhamn II 516.
Limia II 47.
Limmat II 271, 272.
Limno II 122.
Limoges II 188.
Limousin II 188.
Limousinbjærge II 148.
Limpopo I 389, 395.
Linaa II 562.
Linares, Chile I 163.
Linares, Span. II 30, 40.
*Lincoln I 219, 235.
Lincoln, By II 231.
—, Sh. II 216, 231.
— Heights II 196.
Lindau II 422.
Linde II 526.
Linden II 402.
Lindenau II 416.
Lindenberg II 269.
Lindenborg II 592.
Lindenborgaa II 564.
Linderødsås II 505.
Lindesberg II 526.
Lindesnæs II 490, 492.
Lindholmen II 520.
Lindi I 450.
*Lindsay I 100.
Lindsey II 216.
Lingen II 403.
Lingga I 332.
Linkøping, By II 519.
Linkøpinglen II 518.
Linlithgow, By II 238.
—, Sh. II 217, 238.
*Linné I 79.
Linter II 260, 272.
Linthkanal II 272.
Linz II 318.
Linzbækken II 273.
Lionbugt II 7, 144.
Lions Head I 377.
*Liotard I 371.
Lipa I 337.
Lipari II 91.
Lipariske Øer II 53, 91.
Lipetsk II 468.
Lippe, Fl. II 294, 296.
—, St. II 384, 414.
Lippes Bjærgland II 281.
Lippischer Wald II 281.
Lippspringe II 404.
Lippstadt II 404.
Liptau II 333.
Liptauerbj. II 288.
Lipto II 333.
Liri II 59.
Liria II 42.
Liris II 59.
Lisac II 103.
Lisboa (se Lissabon) By II 49.
—, Distr. II 47.
Lisburn II 245.
Liscannor Bugt II 193.
Lisieux II 167.
Lissa, By II 394.
—, Ø II 330.
Lissabon I 66, II 17, 25, 49.
Listerdyb II 252.
Listerlandet II 499.
Lister-Mandal, Amt II 536, 541.
Litani I 273.
Litauen II 437, 455, 477.
Litauer II 13, 452.
Litauiske Plateau II 436.
Litomerice II 326.
Litomyszl II 326.
Litosfæren I 35, 57.
Little Minch II 192.
— Rock, Arkansas I 237.
Liukiuøerne I 262, 351, 357.
Liutsjou I 345.
Livadia (Morea) II 114.
—, By II 116.
—, Stat II 476.
Liv Bredning II 549.
Livenza II 57.
Liver II 453.
Liveraa II 564.
Liverpool, Brit. Nordam. I 246.
—, Engl. II 197, 208, 232.
Liverpoolbugt I 198.
Liverpoolkæde I 103.
Liverpoolsletter I 103.
Livingston, By I 186.
*Livingstone I 92, 341, 393, 396.
Livingstone, By, Rhodesia I 448.
Livingstonebjærge I 385.
Livingstone Fald I 395.
— Range I 202.
Livny II 469.
Livorno, By II 79.
—, Pv. II 70.
Livø II 549.
Lixuri II 120.
Ljesj II 122.
Ljubeten II 101.
Ljublin, By II 485.
—, Gv. II 464.
Ljubotrin II 101.
Ljuktsjun Sænkning I 265.
Ljungan II 500.
Ljusnedalsbruk II 527.
Ljusneelv II 500.
Llanelly II 235.
Llaneroer I 154.
Llano Estacado I 207, 237, 238.
Llanos I 146.
Llanquihuésøen I 163.
Llobregat II 20.
Llondeyn II 219.
Llullaillaeo I 142.
Loanda I 438.

Loango I 436.
Loangva I 396.
Lobenstein II 417.
Lob-nor I 265.
Lobosøer I 160.
Locarno II 352.
Loch Awe II 199.
— Ericht II 199.
— Fyne II 192.
— Katerine II 199.
— Leven II 240.
— Linnhe II 192, 199.
— Lochy II 198.
— Lomond II 199.
— Ness II 198.
— Oich II 198.
— Shin II 200.
Lochy II 198.
Locle, le II 347.
Locse II 334.
Lodakskaupen II 498.
Loddenhøj II 559.
Lodève II 181.
Lodi II 74.
Lodomerien II 327.
Lodz II 485.
Loelv II 537.
Lofoten II 492, 532.
Loftabugt II 493.
Lofø II 525.
Loghar I 321.
Logone I 383, 435.
Logroño, By II 21, 35.
—, Pv. II 32.
Lohaia I 304.
Lohals II 590.
Lohit I 283.
Lohui I 345.
Loibl II 267.
Loingkanalen II 152.
Loir II 152.
Loire, Dep. II 163, 176.
—, Fl. II 144, 151, 152, 154.
Loire-Inférieure II 162, 164.
Loiret II 164, 185, 186.
Loir-et Cher, Dep. II 164, 185.
Loja, Bjærg I 143.
—, By, Am. I 158.
—, By, Span. II 41.
Lokeren II 357.
Lokingabjærge I 384.
Lokodja I 431.
Lokri II 91, 114.
Lollfuss II 398.
Lom II 104, 105.
Loma I 383.
Lomami I 395.
Lomas Rucillas I 190.
Loma Tina I 190.
Lombardiet II 70, 74.
Lombardiske Slette II 9, 54.
Lomblem I 335.
Lombok I 335.
Lome I 429, 431.
Lomnitzerspitze II 287.
Lompalanka II 129.
Lompoballang I 334.
Lomseggen II 498.
Lomsja II 485.
Lomza, By II 485.
—, Gv. II 464.
Londinium II 219.
London, Brit. Nordam. I 245.
—, Engl. I 37, 46, II 197, 202, 208, 215, 219.
Londonderry, By II 245.
—, Sh. II 218, 245.
*Long I 259.
Long Branch I 229.
— Bugt I 199.
Longford, By II 245.
—, Sh. II 218, 245.
Long-Island, Bahamaøer I 197.
Long-Island, Ø, Nordam. I 199, 227.
Long-Island Bugt I 193.
Long-Islands, Øer, Skotl. II 240.
Long-Island Sund I 199.
Longobarder II 65, 303.
Longos Bugt II 98.
Longs Peak I 201.
Longton II 231.
Longwood I 455.
Long Øer I 261.
Lons-le-Saunier II 175.
Lonthoir I 335.
Loo, het. II 373.
Loop Head II 193.
*Lopez I 167.
Lorca II 41.
Lord Howe Island I 114.
— — Øer I 127.
Loreleyklippen II 278.
Loreto II 80.
Lorient II 144, 165.
Lorn Bugt II 190.
Lorraine II 174, 429.
Lorze II 272.
Los Andes I 166.
— Angelos, Californ. I 241.
— Anjeles, Chile I 163.
Losoncz II 333.
Los Pedroches II 23.
— Roques, Øer I 196.
Lossie II 241.
Losøer I 428.
Lot, Dep. II 164, 183.
—, Fl. II 150.
Lota I 163.
Lot-et-Garonne II 164, 183.
Lothian II 198.
Lothringen II 174, 429, 430.
Lothringens Højslette II 146, 148.
Loudéac II 166.
Louëche-les-Bains II 347.
Louëche-Ville II 347.
Lough Allen II 201.
Loughborough II 231.
Lough Derg II 201.
— Leane, Sø II 246.
— Neagh II 201.
— Ree II 201.
Louisiader I 120, 121.
Louisiana I 218, 219, 236.
Louis Philippe Land I 177.
Louisville I 207, 236.
Loulé II 50.
Lourdes II 183.
Lourenço Marquez I 449.
Louth, By II 231.
—, Sh. II 217, 245.
Louvain II 359, 360.
Louviers II 167.
Lovat II 437, 470.
Lowell I 226.
Lowestoft II 228.
— Ness II 189.
Lovicz II 485.
Lovisa, Finland II 487.
Lowther Hills II 198.
Lyalityøer I 123.
Lozère, Dep. II 163, 180.
—, Mont. de la II 147.
Luabo I 396.
Lualaba I 394.
Luang-Prabang I 328.
Luapula I 394.
Lubilasj I 395.
Lublin II 485.

Lubljana II 320.
Lucanske Bjærge II 60.
Lucca, By II 78.
—, Pv. II 70.
Luce Bugt II 192.
Lucena II 40.
Lucera II 90.
Luckau II 393.
Luckenwalde II 392.
Lucknow I 318.
Lucovina II 103.
Lucrinersø II 88.
Ludihana I 317.
Ludwigsburg II 425.
Ludwigshafen II 424.
Ludwigslust II 409.
Luftkredser I 69.
Luftspejling I 78.
Lufttryk I 69, 71, 77.
Lugabugt II 433.
Lugano II 352.
Lugansk II 474.
Lugdunum II 176.
— Batavorum II 371.
Lugh I 452.
Lugnaquilla II 201.
Lugo, By II 34.
—, Pv. II 32.
Lugos II 336.
*Luigi Amadeo af Abruz. I 256.
Luik II 361.
Lukanien II 90.
Lukiang I 276.
Lukmanierpas II 262.
Luksor I 411.
Lukuala I 395.
Lukuga I 385, 394.
Lulango I 395.
Lule, Distr. II 529.
Luleå, By II 493, 528.
Luleålen II 528.
Luleelv II 500.
Lulevatten II 500.
Lulua I 395.
*Lumholt I 100.
Lunation I 27.
Lund II 506, 516.
Lunda I 438.
Lundarige I 438.
Lundunaborg II 219.
Lundy II 229.
Lune, Fl. II 232.
Lunel II 181.
Lunéville II 175.
Lungaubæknet II 273.
Lungegaardsvand II 541.
Lungholm II 587.
Luossajarvi II 529.
Luossavara II 511, 529.
Lupatasnæring I 389, 396.
Lupkov II 288.
Lupow II 298.
*Luque, de I 159.
Lurgan II 245.
Luristan I 309.
Luschnitz II 286.
Lusitania II 27.
Lussin II 322.
Lussingrande II 322.
Lussinpiccolo II 321.
Lutetia Parisiorum II 168.
Lutizer II 305.
Luton II 227.
Lutraki II 117.
Lutsjou I 357.
Lutsk II 478.
Lutter am Barenberg II 414.
Lutørknen I 270.
Luxembourg, belg. Pv. II 356, 361.
—, By II 374.
—, Storhertugd. II 374.
Luzern, By II 351.
—, Kant. II 341, 345, 351.
Luzon I 337.
Lvov II 327.
Lübeck II 252, 384, 410.
—, Fyrstend. II 412.
Lychnitis II 101.
Lycien I 291, 294.
Lyciske Forbjærg I 263.
Lyck II 387.
Lyckebyaa II 505.
Lydenburg I 445.
Lüdencheid II 404.
Lüderitzbugt I 376, 439.
Lydien I 291, 293.
Lydumaa II 563.
Lygumkloster II 399.
Lykabettos II 115.
Lykaonien I 291, 292.
Lykkelige Arabien I 304.
Lyksborg II 398.
Lyksele, Distr. II 529.
Lyme Bugt II 190.
Lynchburg, Virginia I 231.
Lüneburg, By II 402.
—, Rgbz. jII 401.
Lüneburger Heide II 296, 297.
Lyngbygaardaa II 561.
Lyngby Sø II 557.
Lyngenfjord II 492, 496.
Lyngør II 540.
Lynild I 79.
Lynn I 226.
Lynn-Regis II 229.
Lyon II 154, 176.
Lyonnais II 176.
Lyonnaisbjærge II 147.
Lyren I 11.
Lys, Fl. II 294.
Lysa Gora, Karpater II 287.
— —, Højder, Uralskkasp. Plt. II 297.
Lysefjord II 492.
Lysekil II 521.
Lysekloster II 541.
Lüserort II 433.
Lysgaard Hrd. II 572, 593.
Lysned II 561.
Lyssaja Gora II 436.
Lysterfjord II 492.
Lytleton I 126.
Lütschine, hvide og sorte II 260, 271.
Lüttich II 361.
Lüttringhausen II 407.
Lützelburg II 374.
Lützen II 397.
Lyø II 551, 559.
Läcksø II 519.
Længde, vestl. og østl. I 8.
Længdekredse I 8.
Lærdal II 498.
Lærdalsøren II 542.
Læsaa II 566.
Læsø II 549, 590.
Løbau II 415.
Løbenicht II 386.
Lødøse II 520.
Løgstør II 549, 592.
Løgstørkanal II 549.
Løkken II 590.
Lønstrup II 590.
Lørrach II 427.
Løss I 55.
Løven, Stj. I 11.
Løwen II 360.
Løvenborg II 583.
Löwenburg II 278.

Maalstrævet II 507.
Maaneaar I 27.
Maanebjærge I 370.

Maaneformørkelse I 26.
Maanelv II 502.
Maanen I 24.
Maaneøen I 370, 456.
Maanselkä II 446.
Maarer II 147, 277.
Maas II 152, 279, 295.
Maaseijk II 359.
Maastricht II 372.
Maba I 435.
Mabundastamme I 448.
Macaluba II 93.
Macao I 345.
Macáu I 173.
Macclesfield II 231.
*Mac Clintock I 251.
Mac Clintockkanalen I 250.
*Mac Clure I 136, 250, 251.
— — Golf I 120.
— Donalds Øer I 460.
— Dounellkæden I 104.
Macedonien se Makedonien.
Maceiø I 173.
Macerata, By II 80.
—, Pv. II 71.
*Mac Gregor, Will. I 120.
Machmel I 273.
Maciejovice II 485.
Macin II 136.
Mack Carthy I 427.
*Mackenzie I 136.
—, Distr. I 243, 247.
Mackenziebugt I 198.
Mackenzieflod I 209.
Mackinacstræde I 208.
Macomer II 95.
Macon, Bourgogne II 176.
—, Georgia I 232.
Mâconnaisbjærge II 147.
Macouba I 194.
Macphersonkæde I 103.
Macquarie, Fl. I 114.
Macquariekæde I 103.
Macquarieø I 117, 127.
Mád II 335.
Madagaskar I 57, 370, 456.
Madan I 310.
Madaras II 166.
Maddalenagruppen II 95.
Maddaloni II 86.
Madeira, Fl. I 148.
—, Ø I 453, II 44, 47.
Madeleinebjærge II 147.
Madfune I 411.
Madison I 234.
— River I 206.
Madithbjærge I 333.
Madoniegruppe II 62.
Madras, By I 322.
—, Præsidentsk. I 312, 315, 321.
Madre de Dios I 140.
Madrid, By II 25, 36.
—, Pv. II 32.
Madrileños II 37.
Madsjilu I 396.
Madura I 322, 331, 332, 333.
Mafeking I 442, 446.
Mafia I 451.
Mafiaø I 450.
Mafra II 49.
Magaliesbjærg I 389.
Magallanes I 162.
Magallanesterrit. I 163.
Magalong I 105.
Magaugué I 157. ..
Magdala I 387, 413, 415.
Magdaleneflod I 144, 150.
Magdalenegrotten II 268.
Magdaleneøen, Sydam. 141.
Magdaleneøer, Nordam. I 245.
Magdeburg, Bisped. II 385.
—, By og Rgbz. II 396.
*Magé II 371.
*Magelhães Fern. de I 38, 99, 127, 135, 162, 166, 258, 336.
Magelhãesstrædet I, 46, 140, 141.
Magenta II 74.
Magerit II 37.
Magerø II 490, 491.
Maglehøj II 557.
Magnesia, By I 294.
—, Dep. II 113.
—, Halvø II 98, 102.
Magnetiske Nordpol I 251.
— Sydpol I 179.
Magra II 58.
Magrib el Aksa I 417, 422.
Maguelonne II 181.
Magungo, By I 390.
—, Folk I 406.
*Magyar, Ladisl. I 371.
Magyarer II 13, 303.
Magyarervej II 288.
Magyarovár II 334.
Maha I 405.
Mahabalésjrar I 276.
Mahakkam I 333.
Mahanadi I 275.
Maharatstater I 319.
Maharatter I 312, 319.
Mahé, By I 315, 321.
—, Ø I 460.
Mahébourg I 459.
Mahmudiekanal I 392, 409.
Mahon II 44.
Mahratti I 313.
Maidanpek II 127.
Maidstone II 225.
Maikop I 367.
Mailand (Milano) II 74.
Maimatsjin I 349.
Main II 269, 276, 281, 283.
Mainahalvø II 97, 103.
Maine, Fl. II 152.
—, Landsk. II 166.
—, St., Nordam. I 225.
Maine-et-Loire II 162, 166.
Main Island I 249.
Mainland II 242.
— Pomona II 241.
Mainoter II 108, 118.
Mainz II 276, 429.
Maipo I 142.
Mairo I 148.
Maison blanche, la II 168.
Maisur I 312, 315, 321.
Maitland I 114.
Maja I 279, 285.
Majbrønde I 51.
Majellabjærg II 58.
Majorca II 43.
Majorna II 521.
Majumba I 436.
Majunga I 456, 458.
Makalla I 304.
Makaria II 103.
Makarinegere I 435.
Makarjev ved Unsja II 467.
— ved Volga II 467.
Makarri-karri Sø I 388, 394.
Makassar I 334.
Makassarer I 334.
Makau I 345.
Makdisju I 452.
Makedonerne II 107.
Makedonien II 101, 121.
Makedonisk-thrakiske Massiv II 99, 103.
Makó II 336.
Malabarkysten I 263, 276.
Malabarøer I 322.
Maladettagruppe II 19, 150.

Malaga, By II 17, 26, 41.
—, Pv. II 32.
Malagas Bækken II 25.
Malaja Neva II 479.
Malakka, By I 325.
—, Distr. I 326.
—, Halvø I 262, 276.
Malakkastrædet I 263.
Malakoff II 171.
Malamocco II 75.
Malandje I 438.
Malangenfjord II 492.
Malanta, Ø I 122.
Malaspimagletscher I 204.
Malatia, Ø I 292.
Malatta, Ø I 122.
Malayer I 261, 330.
Malayiske Arkipelag I 330.
— Race I 87, 119.
Malayo-polynesiske Race I 87.
Malaystater I 327.
Malchen II 276.
Malchin II 409.
Malchinersø II 298.
Malden I 131.
Maldonado I 167.
Malediver I 263, 322.
Malevo II 103.
Malhão II 23.
Mali I 323.
Malindi I 451.
Malin Head II 190, 193.
Malines II 359.
Malinik II 103.
Maliske Bugt II 97.
Mallicollo I 122.
Mallorca II 43.
Malmaison II 171.
Malmedy II 407.
Malmen I 325.
Malmkøping II 522.
Malmø II 516.
Malmøhuslen II 510.
Maloggia II 263.
Maloja II 263.
Malojaroslavets II 468.
Malo-Russere II 451.
Malouiner I 176.
Mal pertius II 149.
Malplaquet II 174.
Malser Haide II 56, 264.
Malstatt-Burbach II 408.
Malstrømme I 50.
Malta II 247, 248.
*Maltzan I 303.
Malvas Plateau I 275.
Malvastater I 319.
Malviner I 176.
Mamangyai I 173.
Mambal I 320.
Mamelucos I 88, 169.
Mamelukker I 404.
Mamoré I 148.
Mammuthulen I 52, 236.
Mam Soul II 200.
Mamuret-yl-Aziz I 291.
Man II 192, 204, 218, 246.
Mana, By I 175.
Manacor II 43.
Managua I 184.
Managuasø I 180.
Manahikiøer I 131.
Manáos I 152, 173.
Manar Golf I 263.
Manbutter I 436.
Manche, Dep. I 162, 166.
Manchester, Engl. II 208, 232.
—, New Hampshire I 226.
— Skibskanal II 198.
*Manco Capac I 158.
Mandal II 541.
Mandalé I 325.
Mandaley I 325.
Mandella I 333.
Mandelo II 116.
Mandingoer I 374, 426.
Mandrabjærge II 289.
Mandratsj I 322.
Mandsjuri, Russisk I 362.
Mandsjuriet I 277, 278, 286, 347.
Manegirer I 347.
Maneroo, Avstr. I 103.
Manfalut I 411.
Manfredonia II 90.
Manfredoniabugt II 52.
Mangalur I 321.
Mangarai I 335.
Mangarevaøer I 131.
Mangfall II 272.
Mangisjlak I 280.
Mangkassar I 334.
Mangkassarstræde I 334.
Mangoka I 457.
Manhattan I 227.
Manika I 448, 449.
Manila I 336, 337.
Manissa I 294.
Manitoba I 243, 246.
—, Sø I 209.
Manitoulin I 208, 245.
Manizales I 157.
Mannhartsberg II 315.
Mannheim II 428.
Manresa II 43.
Mans, le II 166.
Mansaraur Sø I 282, 283.
Manseriche, Pongo de I 147.
Mansfeldske Plt. II 282.
Mansfield II 231.
Mansurah I 410.
Mantinea II 118.
Mantova (Mantua) By II 75.
—, Pv. II 70.
Manx II 204, 246.
Manytsj Fl. II 433.
Manytsjlavningen I 259, 432.
Manzanares, By II 38.
—, Fl. II 23.
Manzanilla, Cuba I 189.
—, Mexico I 216.
Manø II 252, 598.
Mao I 435.
Maorier I 125.
Maqui I 399, II 26.
Maracaibo By I 155.
Maracaibogolf I 140.
Maracaibosø I 140.
Maragatos II 35.
Marais II 144.
Marajó, Ø I 148, 173.
Marakanda I 364.
Marakesji I 378, 423.
Maramaros II 288, 335.
Máramarossziget II 335.
Maranhão I 78, 173.
Marañon I 143, 147.
Marasj I 299.
Marathon II 115.
Marathonisi II 118.
Marathonisibugt II 97.
Marathonsletten II 97.
Maratusbjærg. I 333.
Marbach II 283, 425.
Marbella II 41.
Marburg, Westfalen II 405.
—, Østr. II 320.
March II 273, 286.
*Marchand I 412.
Marche, Landsk., Frankr. II 188.
—, —, Italien II 71.
Marchfeld II 273.

Marchiennes-au-Pont II 361.
Marco Polo Bjærge I 267.
Mar del Plata I 165.
Mardin I 297.
Marengo II 73.
Marennes II 184.
Mareotis I 392.
Mare piccolo II 90.
Margareten II 315.
Margarita I 155.
Margate II 191, 225.
Margaux II 184.
Margelan II 364.
Margeridebjærge II 147.
Margitta II 291.
Mariager II 594.
Mariagerfjord II 549.
Mariahilf II 315.
Marianer I 127.
Marianna, By I 174.
Maria Theresiopel II 333.
— Zell II 320.
Maribo II 587.
—, Amt II 576, 587.
— Sø II 557.
Marico I 395.
Mariefred II 522.
Marie Galante I 194.
Mariehamn II 489.
Mariekanal II 448.
Marienbad II 286, 325.
Marienberg II 424.
Marienburg, Vestpreuss. II 387.
Mariendorf, Berlin II 391.
Marienlyst II 582.
Marienwerder II 387.
Mariestad II 519.
Mariestadlen II 519.
Marignano II 74.
Mariguana I 197.
Mariinsk I 284.
Marinhas II 45.
Marino II 85.
Mariotis I 409.
Marismas II 17.
Maristed II 591.
Maritime Halvkugle I 37.
Marituno II 93.
Maritza II 98, 105.
Mariupol II 474.
Mariut I 392, 409.
Mark (Brandenburg) II 385, 388.
—, Fl. II 372.
Mark, Grevsk. II 403.
Marken, Ø II 369.
Markerne, Ital. II 80.
Markirch II 430.
Markircher Indsænkning II 274.
Markland I 135.
Markomanner II 306.
Markovo I 362.
Marlborough Hills II 197.
Marmara I 293.
Marmarahav I 264, II 7, 98.
Marmenor II 17.
Marmitos II 19.
Marne, Dep. II 163, 174.
—, Fl. II 152.
Marokko, By I 379, 380, 423.
—, St. I 421.
Maroni I 150, 174.
Maroniter I 91, 273, 298.
Marons, Folk I 175.
Maros II 288, 292.
Maros-Torda II 337.
Marosujvár II 338.
Maros-Vásárhely II 337.
Marotse-Mabunda I 447.
Marquesasøer I 131.
Marquette I 233.
Marri I 307.
Mars I 15, 17.
Marsala II 93.
*Marsden, S. I 125.
Marsdiep II 250.
Marseille II 3, 143, 154, 179.
Marselisborg II 595.
Marsgebirge II 286.
*Marshall I 128.
Marshalløer I 127.
Marsken II 293, 556.
Marstal II 590.
Marstrand II 521.
Marsvinsholm II 515.
Martabanbugt I 263.
Martigues, By II 180.
—, Sø II 144.
Martigny II 347.
Martil I 422.
Martinique I 194.
*Martius I 148.
Martos II 40.
Marum I 122.
Marvormejo I 43.
Maryborough I 114.
Maryflod I 114.
Maryland, Afr. I 428.
—, Am. I 230.
Mas a fuera I 163.
Masar-i-Sjerif I 307.
Mas a tierra I 163.
Masaya I 184.
Mascali II 94.
Mascara I 421.
Mascarener I 458.
*Mascarenhas I 458.
Mascaret I 47.
Masenderan I 310.
Maseru I 446.
Masjerbrum I 267.
Masjona I 389, 447.
Maskat I 305.
Masnedsund II 585.
Masnedø II 585.
Masovien II 484.
Masrata I 417.
Masr el Bahari I 408.
Massa II 78.
Massachusetts I 135, 226.
Massachusets Bugt I 199.
Massa e Carrara, Pv. II 70, 78.
Massaier I 450.
Massanegre I 435.
Massaua I 377, 415.
Massenja I 435.
Massilia II 3, 179.
Massina I 433.
Masthugget II 520.
Mastung I 307.
Masulipatam I 322.
Masurer II 303, 305.
Masuriske Søer II 297.
Matabele I 447.
Matadi I 437.
Matagalpa I 184.
Matagordabugt I 207.
Matam I 426.
Matamah I 412.
Matamoros I 215.
Matanzas By I 189.
Mataro II 43.
Matebela I 389.
Matehuala I 217.
Matera II 90.
Matesebjærge II 60.
Mathura I 318.
Matoppobjærge I 389.
Matotsjkinstræde II 470.
Matra II 288.
Matrah I 305.
Matrona II 152.

Matsjin II 136.
Matsujama I 357.
Matterhorn II 262.
Matterjoch II 262.
Matto Grosso, St. I 174.
Matullibjærge I 388, 395.
Maturin I 155.
Maubeuge II 174.
*Mauch I 371.
Mauchspids I 388.
Mauersø II 297.
Maui, Ø I 132.
Mauna Kea I 132.
— Loa I 132.
Mauri I 434.
Maurienne II 259.
Mauriennebjærge II 258.
Mauritanien I 419, 421, 433.
Mauritius I 458, 459.
Mauro Castro II 477.
Mauromati II 118.
Mavronero II 103.
Mayafolk I 138.
Mayaguez I 192.
*Mayen, Jan I 255.
—, By II 408.
Mayenfeld II 351.
Mayenne, By II 168.
—, Dep. II 162, 166.
—, Fl. II 152.
Maynoth II 245.
Mayo II 218.
Mayobjærge II 201.
Mayon I 337.
Mayotte I 458.
Maypures I 146.
Mazagan I 423.
Mazamet II 182.
Mazarrón II 42.
Mazaruni I 145.
Mazatlan I 198, 216.
Mazzara del Vallo II 93.
Mbabane I 446.
Mbomu I 395.
Meander I 271.
Mearns II 241.
Meath II 217.
Meaux II 174.
Mecheln II 359.
Mecklenburg-Schwerin II 384, 409.
Mecklenburg-Strelitz II 384, 409.
Mecklenburgske Schweiz II 298.
Mecklenburgske Søplateau II 298.
Mecsek II 290.
Meczenzef II 335.
Medan I 332.
Medea I 421.
Medellin, Columbia I 157.
—, Span. II 39.
Medelpad II 527.
Medelser II 270.
Medgyes II 337.
Mediasch II 337.
Medien I 309.
Medina, Arab. I 303, 304.
—, Malta II 248.
—, Senegal I 426.
— de Rioseco II 36.
Medinet Abu I 411.
— el Fajum I 410.
Mediolanum II 74.
Mediske Mur I 296.
Medivi II 519.
Medjerda I 379.
Medoc II 151, 184.
Medsjedisser I 310.
Medway II 191.
Medvjeditsa II 439.
Meenen II 357.
Meerane II 417.
Meeraugen II 288.
Meerut I 318.
Megalokastron II 121.
Megalopolis II 118.
Megara II 116.
Megaris II 116.
Megaspileon II 118.
Meghna I 283.
Mehadia II 336.
Mehalla-el-Kobra I 410.
Mehedentsi II 134.
Meiderich II 407.
Meidling II 318.
Meilen II 349.
Meiningen II 419.
Meiringen II 347.
Meissen, By II 416.
—, Grevsk. II 414.
Meissner II 280.
Meits I 244.
Mekka I 303.
Meknes I 423.
Mekong I 276.
Melanesien I 87, 99.
Melanesiere I 119.
Melas II 98.
Melavi el Arisj I 411.
Melbourne I 106, 115.
Melcombe Regis II 229.
Meldorf II 401.
Meldorp II 401.
Melechovskaja II 474.
Meleda II 330.
Melegnano II 74.
Melfi II 90.
Melfortpasset II 200.
Melibocus II 276.
Melilla I 424.
Melite II 248.
Melitine I 292.
Melkartstøtter II 3.
Melle I 433.
Mellemalper II 258, 259.
Mellemamerika I 179.
Mellemamerikanske Cordillerer I 180.
Mellemevropa II 14, 249.
Mellemevropæiske Bjærgb. II 8, 273.
— Lavland II 8, 292.
Mellemgrækenland II 96, 114.
Mellem Kongo I 436, 437.
Mellemsverrige II 502.
Mellemtyske Bjærge II 8, 274.
Melnik II 286.
Melos II 119.
Melrose II 237.
Melun II 172.
Melville, Halvø I 198, 250.
—, Ø, Am. I 250, 251.
—, Ø, Avstr. I 101, 118.
Melvillesund I 250.
Memel, By II 386, 437.
—, Fl. II 253.
Memmingen II 422.
Memphis, Tennessee I 236.
—, Ægypten I 408.
Menado I 334.
Menai Stræde II 192.
Menam I 276.
Menama I 305.
*Mendana I 99, 122, 131.
Mendanaøer I 131.
Mende II 181.
Mendeli II 103.
Mendelia Bugt I 264.
Menderes I 271.
Mendip Hills II 197.
*Mendoza, Pedro de I 164.
Mendoza By I 166.
—, Højslette I 142.

*Meneses, Jorges de I 119.
Ménilmontant II 168.
Menin II 357.
Menneskeracer I 86.
Menneskeslægtens Enhed I 86.
Mennoniter I 91.
Menorca II 43.
Mensaleh I 392, 410.
Mentavei, Ø I 332.
Menton (Mentona) II 143, 178.
Menuf I 410.
Menufieh I 408.
Menuthias I 456.
Meppel II 373.
Meppen II 403.
Mequinez I 423.
Merakerbanen II 511.
Meran II 323.
*Mercator I 31.
Mercators Projektion I 31.
Mercedario I 142.
Mercedes I 167.
Merced River I 203.
Mercia II 203.
Merdasjt I 309.
Mer de Glace II 259.
Mergentheim II 426.
Mergin I 348.
Merguiøer I 325.
Merida, Mexico I 214.
—, Span. II 39.
—, Venezuela I 154, 155.
Meridian, By I 236.
Meridianbjærge I 64.
Meridiankredse I 8.
Merioneth II 216, 236.
Merka I 452.
Merkur I 13, 15.
Meroë I 391, 412.
Merrick Mount II 198.
Merrimack, Fl. I 226.
Merscheid II 407.
Merse, Sh. II 237.
Mersea II 228.
Merseburg, By II 397.
—, Rgbz. II 396.
Mersey II 192, 196.
Mersina I 294.
Merthyr-Tydfil II 235.
Mertola II 50.
Mertvyi-Kultuk I 280.
Merv I 363, 364.
Merwede II 295.
Mesas I 201.
Mesen, By II 470.
—, Fl. II 445.
— Bugt II 8, 434.
Meseritz II 394.
Meseta II 18, 21.
Mesjhed I 309.
Mesjhed-Ali I 297.
Mesjhed-Hussein I 297.
Mesolongion II 114.
Mesopotamien I 272, 274, 291, 296.
Messana II 91.
Messaria I 295.
Messene II 118.
Messenia, Dep. II 114.
Messenien II 103.
Messeniske Bugt II 97.
— Halvø II 97.
Messina, By I 66, II 91.
—, Pv. II 71.
Messinastrædet II 52, 61.
Mesta II 105.
Mestizzer I 88, 139.
Mestre II 76.
Meta I 146.
— incognita I 250.
Metauro II 58.
Meteora II 114.
Meteorhypotesen I 33.
Meteorologi I 70.
Meteorstene I 17.
Metersystem I 8.
Methana II 106.
Methesis I 270.
*Methodius II 4.
Methone II 118.
Metidjaslette I 421.
Metodister I 91.
Metoja II 101.
Metsjerjæker II 454.
Metsovo II 122.
Metsovoknuden II 102.
Metz II 175, 430.
Metzenseifen II 335.
Metzingen II 425.
Meudon II 168, 171.
Meurthe II 279.
Meurthe-et-Moselle II 163, 174.
Meuse, Dep. II 163, 174.
—, Fl. II 152, 277, 279.
Mexicanske Bugt I 136, 186.
— Højland I 200.
Mexico, By I 210, 211, 214.
—, St. I 66, 212, 216.
*Meyer, H. I 371.
Mezières II 174.
Mezobereny II 336.
Mezo-Tør II 336.
Mezozoiske Periode I 34.
Miaotse I 345, 346.
Miava II 287, 333.
Mi-Boleslav II 326.
Micaligosletter I 103.
Michigan, St. I 232.
Michigansø I 208.
Michipicoten I 208.
Michoacan I 215.
Middagslinier I 8.
Middelburg II 371.
Middelfart II 588.
— Sund II 550.
Middelgrunden II 551.
Middelhavet I 39, 41, 42, 47, II 6.
Middelhav, amerik. I 39, 186.
—, avstral-asiatisk I 39.
Middelhavsfolk I 88.
Middelsol I 19.
Middelsom Hrd. II 572.
*Middendorff I 258.
Middle-Island I 123.
Middle-Park I 202.
Middlesborough II 234.
Middlesex II 215, 224, 227.
Midianiter I 304.
Midilly I 291, 294.
Midjertin I 452.
Mid-Lothian II 237.
Midouze II 183.
Midsjur II 104.
Mikindani I 450.
Miknasa I 423.
Mikronesien I 99, 119.
Milandjibjærge I 385.
Milano, By II 63, 74.
—, Pv. II 70.
Milazzo II 53, 91.
Mileschauer Donnersberg II 286.
Milford II 235.
— Haven II 192.
— Sund I 125.
Militærgrænsen II 304, 330, 331.
Milkov II 135.
Milk River I 206.
Millau II 184.
Millesimo II 57.
Millevaches Plt. II 148.

Militærtr. ved Niger I 433.
Milos II 106, 119.
Milumgletscher I 268.
Milwaukee I 234.
Min I 284, 344.
Minahassa I 334.
Minas Geraes I 174.
Minchimadiva I 141.
Minchkanalen II 200.
Mincio II 56.
Mindanao I 337.
Minden, Bisped. II 385.
—, By II 280, 403.
—, Rgbz. II 403.
Mindif I 383.
Mindoro I 337.
Mineralske Kilder I 51.
Mingrelien I 367.
Mingreliere I 366.
Minho, Fl. II 21.
—, Pv. II 46, 47.
Minieh I 408, 411.
Minius II 21.
Minkiang I 277, 284.
Minneapolis I 234.
Minnesota, Fl. I 206.
—, St. I 234.
Miño II 21.
Minories II 220.
Minsjan I 277.
Minsk, By II 478.
—, Gv. II 463.
Minussinskkanskoje I 361.
Miquelon I 249.
Miraflores I 182.
Miraka II 118.
Miramar II 321.
Miranda, Am. I 154.
—, Span. II 35.
Miroc Planina II 103.
Miropolje II 469.
Mirut I 318.
Mirzapur I 318.
Misahöhe I 430.
Mischabelhörner II 262.
Misdroy II 393.
Misery, By I 194.
Misima Ø I 121.
Miskolcz II 335.
Misol I 121.
Misr, el I 404, 408.
Mission, den kristne I 92.
Missiones, I 166.
Mississippi, Fl. I 52, 53, 55, 206, 207.
—, St. I 236.
Missolunghi II 114.
Missouri, Fl. I 52, 53, 206.
—, St. I 234.
Mistra II 118.
Mistralen I 76, II 150.
Mistretta II 91.
Mitau II 483.
Mitava II 483.
*Mitchell I 100.
— Fl. I 105.
Mitla I 215.
Mito I 356.
Mitrovicza II 339.
Mitroviczerdistr. II 339.
Mitrovitsa II 127.
Mittagskogel II 267.
Mittelfranken II 422.
Mittelmark II 384.
Mittelrhein II 270.
Mittenwald II 264.
Mittwall II 220.
Mittweida II 416.
Mizen Head II 190.
Miztekere I 215.
Mjørn II 519.
Mjøsen I 56, II 500.
Mjøsvandet II 502.
Mlagarassi I 394.
Mlilla I 424.
Moabit II 391.
Mobile, By I 236.
—, Fl. I 205.
Mobilebugt I 200.
Mocha I 304.
Modane II 178, 259.
Modena, By II 77.
—, Pv. II 70.
Moder II 276, 430.
Modern II 333.
Modica II 94.
Modlin II 485.
Modon II 118.
Modor II 333.
Modrus-Fiume II 338.
Modsji I 357.
Modum II 539.
Moenus II 283.
Moero-Okata Sø I 394.
Mofetter I 65.
Moffat II 237.
Mogadisju I 452.
Mogador I 423.
Mogenstrup Aas II 555.
Moghistan I 309.
Mogok I 325.
Moguntiacum I 429.
Mohács II 334.
Moharek I 305.
Mohaveørken I 204.
Mohawk, Fl. I 205.
Mohawker I 221.
Moheli I 458.
Mohikanere I 221.
Mohilev, By II 443, 478.
—, Gv. II 463.
Mohilev-Podolsk II 477.
Mohilia I 458.
Mohn II 433.
Moï I 324.
Mokattam I 382, 408.
Mokka I 304.
Moksja II 468.
Moksjan II 471.
Mola di Bari II 90.
— di Gaëta II 86.
Molalat Vulkan I 141.
Moldau, Fl. I 52, 285, 286.
—, Land II 131, 135.
Moldavanka II 477.
Molde II 492, 543.
Moldefjord II 492.
Molenbeek-St.-Jean II 360.
Moleson II 260.
Molfetta II 90.
Molise, Landsk. II 71, 85.
Molkwerum II 373.
Mollendo I 143.
Mollerbugt II 470.
Mollwitz II 395.
Mologa, Fl. II 439, 444.
Molojapas II 263.
Molokai I 133.
Molopololi I 446.
Mols II 549.
Moluches, Folk I 162.
Molukker I 66, 330, 335.
Mombas I 377, 451.
Mombasa I 451.
Mombjærge II 563.
Mompóa I 157.
Mona (Anglesea) II 236.
—, Ø I 192.
Monaco II 178, 189.
Monagas I 154.
Monaghan II 218, 245.
Monapassage I 192.
Monastir, Tunis I 419.
—, Serbien II 101, 127.
Monbuttuer I 374.
Monchique II 50.
Mondego II 23.
Mondonedo II 34.

Mondovi II 73.
Monemvasia II 118.
Moneton I 245.
Monfalcone II 321.
Mongalla I 395, 412.
Mongibello II 62.
Mongo I 451.
Mongohet I 265, 288, 348.
Mongolske Race I 80, II 13.
Mongoma Loba I 384.
Monjul I 350.
Monk-Wearmouth II 235.
Monmouth, By II 230.
—, Sh. II 216, 230.
Mono I 430.
Monofysiter I 91.
Monomatapariget I 448.
Monongahela, Fl. I 207.
Monopoli II 90.
Monor II 333.
Monreale II 92.
*Monroe I 219.
Monroe-Doktrinen I 219.
Monrovia I 428.
Mons II 361.
— Bructerus II 282.
Monseny II 20.
Mons fractus II 260.
Monsunbæltet, As. I 286.
Monsuner I 48, 76, 77.
Montabaur Plt. II 278.
Montagna II 62.
Montagnakanal II 96.
Montagne de la Lozère II 147.
— de la Rivière noire I 459.
— de Lure II 258.
— Noire II 147.
Montagnes d'Arrée II 153.
— Noires, Bretagne II 153.
Mont Aigu II 148.
Montalto II 61.
Montana, Stat I 238.
Mont Anis II 181.
Montargis II 186.
Montauban II 184.
Mont aux Sources I 388.
Montavon, Fl. II 263.
Montbéliard II 158, 175.
Mont Beuvray II 176.
Montblanc I 5, II 259.
Montbrison II 177.
Mont Canigou II 19.
— Cenis II 259.
— Cenisbanen II 150.
Mont Cervin II 262.
— Chasseral II 269.
— Chasseron II 269.
Mont-de-Marsan II 183.
Mont de Randon II 147.
— d'Iséran II 259.
— Donon II 143, 275.
— Dore, Bj. II 147.
— — By II 188.
Monte Alegre, By I 173.
— Amaro II 58.
— Amiata II 59.
— Argentario II 51.
— bajo I 399, II 26.
— Baldo II 264.
Montebelloø I 101.
Monte Bue II 57.
— Calvo II 60.
— Cantaro II 58.
— Capanne II 80.
— Carlo II 189.
— Catria II 58.
— Cavo II 59.
— Christo II 51, 80.
— Cimone II 57.
— Cinto II 63.
— Cocuzzo II 61.
— Corno II 58.
— Cridola II 266.
— Cristallo II 266.
— Cusna II 57.
— del Papa II 60.
— d'Oro II 63.
— Epomeo II 89.
— Falterona II 57.
— Ferru II 63.
Montefiascone II 85.
Montefrio II 41.
Monte Fumajola II 59.
— Gargano II 7, 52, 60.
Montego Bay I 190.
Monte Germioni II 62.
— Gioje II 258.
— Incudine II 63.
— Lauro II 62.
— Legnone II 264.
— Leone II 262.
Monteleone, By II 91.
Monte Maggiore II 268.
— Meta II 58.
— Miletto II 60.
— Mugo II 21.
Montenegro II 100, 123.
Monte Nuovo II 88.
— Pellegrino II 92.
— Pennino II 58.
Monte Piombino II 51.
— Pisanino II 58.
— Polino II 60.
Montepulciano II 80.
Montereau-faut-Yonne II 174.
Monterey, By I 217.
Montereybugt I 198.
Monte Rosa II 261.
— Rotondo II 63.
Montes Alduides II 19.
Monte San Angelo, lipar. Øer II 91.
— — Giuliano II 62.
— — —, Sorrento II 60, 90.
— Sant'Angelo, By II 90.
— Sante Croce II 60.
— Santo II 98.
Montes Carpetani II 22.
— de Toledo II 23.
Monte Selvio II 262.
— Serino II 60.
Montes malditos II 19.
Monte Solaro II 89.
— Somma II 60.
— Sori II 62.
Montes Rhipaei I 281.
— Universales II 22.
Monte Taburno II 60.
— Terminillo II 58.
— Terminio II 60.
— Titano II 95.
— Tolfa II 85.
— Toro II 43.
— Velino II 58.
— Venda II 54.
— Venere II 59.
— Vergine II 60.
— Vettore II 58.
Montevideo I 167.
Monte Viso II 258.
— Vulture II 60.
*Montezuma I 212.
Montferrand II 187.
Montferrato II 54, 73.
Mont Genèvre II 258.
Montgomery, By, Am. I 236.
—, Sh., Engl. II 216, 236.
Monti di Maddalena II 60.
Montignies-sur-Sambre II 361.
Montijo II 38.
Montilla II 40.
Mont Jorat II 269.

Montjuich II 43.
Montluçon II 187.
Montmartre II 168.
Mont Mércure II 151.
— Mézene II 147.
— Obiou II 259.
— Odouze II 148.
Montona II 321.
Montorio II 81.
Montoro II 40.
Mont Pelée I 65, 194.
Montpellier, Am. I 226.
—, Frankr. II 181.
Mont Perdu II 19.
— Pilat I 147.
Montrado I 334.
Montreal I 243, 245.
Montreuil-sous-Bois II 171.
Montreux II 346.
Montrose II 241.
Montrouge II 171.
Monts d'Albères II 19.
— d'Amain II 153.
— de l'Espinouse II 147.
— du Velay II 147.
Montserrado I 428.
Montserrat, By, Span. II 20, 43.
—, Ø I 194.
Monts Faucilles II 148, 149.
— Garrigues II 147.
Mont-St.-Jean II 361.
Mont Tarare II 147.
— Tasselot II 148, 152.
— Tendre II 269.
— Valérien II 168.
— Velan II 261.
— Ventoux II 258.
Monza II 74.
*Moorcroft I 258.
Moorea I 129, 130.
Moorfoot-Hills II 198.
Moose II 269.
Moosejaw I 246.
Moplais I 322.
Moquegua I 159.
Moqvier I 238.
Mor, By II 334.
Morant Cays I 190.
Mora Stenar II 525.
Morat, By II 271.
—, Sø II 347.
Moratsja II 101.
Morava II 101, 103, 105.
— (March) II 286.
Moray, Firth of II 190, 191.
Morbihan, Dep. II 162, 164.
Morbihanbugt II 144.
Mordviner II 453.
Morea II 116.
Morecambe Bugt II 192.
Morelia I 215.
Morelos I 216.
*Moresby I 119.
— Øerne I 121.
Moresnet II 362, 407.
Moretonbugt I 102.
Moretondistrikt I 114.
Moretonø I 102.
Morfiløen I 392.
Morgarten II 351.
Morilden I 43.
Morioka I 356.
Moriscos II 28, 29.
Morlaccakanal II 96.
Morlaix II 165.
Morlakker II 304, 329.
Morleyville I 437.
Mormantjåkko II 496.
Mormoner I 289.
Morne Diablotin I 194.
— Michel I 196.
Mornington I 101.
Morny II 241.
Moron II 39.
Moros I 337.
Morotai I 335.
Mors II 549, 553, 554, 565, 580, 591.
Morsjansk II 468.
Mortagne II 166.
Morte Point II 192.
Morteratschgletscher II 263.
Mortina Franca II 90.
*Morton I 138.
Morumbabjærge I 385.
Morwanbjærge II 148.
Moræner I 68.
Mosbach II 405.
Mosdok I 367.
Mosebacke II 524.
Mosebjærget I 379.
Mosel II 279.
Moselle II 149, 279.
Mosenberg II 277.
Moser I 56.
Mosi-oa-tunja I 396.
Mosjaisk II 466.
Mosjøen II 545.
Mosken-Malstrøm I 51, II 492.
Moskenæsø II 492.
Moskva, By II 439, 448, 464.
—, Fl. II 440.
—, Fyrstend. II 464.
—, Gv. II 462.
Moson II 334.
Mosquitobugt I 180.
Mosquitoindianere I 184.
Mosquitokyst I 184.
Moss II 537.
Mossambabjærge I 389.
Mossamedes I 438.
Mosselbugt I 377.
Mossoro I 173.
Mossø II 562.
Mostaganem I 421.
Mostar II 340, 341.
Mosul I 291, 297.
Motala II 519.
Motalastrøm II 503.
Motherwell II 239.
Motovbugt II 434.
Motril II 41.
Mottlau II 387.
Moubrez I 305.
Moulins II 151, 187.
Mountain Ash II 236.
Mount Aspiring I 124.
— Augustus I 104.
— Baker I 203.
— Bartle Frère I 104.
— Bonpland I 204.
— Bruce I 104.
— Canabolas I 103.
— Catahdin I 205.
— Clarke I 103.
— Columbia I 202.
— Cook I 124.
— Egmont I 124.
— Elias I 204.
— Erebus I 177, 179.
— Everest I 5, 40, 268.
— Fairweather I 204.
— Giles I 104.
— Godwin Austin I 267.
— Hamilton I 241.
— Harward I 201.
— Hood I 203.
— Hooker I 202, 203.
— Hotham I 103.
— Humboldt I 123.
— Jefferson I 203.
— Kenia I 371, 385.
— Labouchère I 104.
— Lindsay I 103.

Mount Logan I 204.
— Lyell I 203.
— Mac Kinley I 202.
— Mansfield I 205.
— Maracas I 196.
— Marcy I 205.
— Mitchell I 205.
— Morganminen I 114.
— Morrison I 358.
— Oxley I 103.
— Panié I 123.
— Rainier I 203.
— Sea View I 103.
Mounts Bugt II 190.
Mount Sere I 383.
— Serle I 104.
— Shasta I 203.
— Smoky I 205.
— Sylvia I 358.
— Townsend I 103.
— Washbourne I 202.
— Washington I 203.
— Victoria I 120.
— William I 103, 104.
— Woodroffe I 104.
Mourne Mountains II 201.
Mouseron II 357.
*Moustier I 371.
Mown II 245.
Mozambique I 377, 448.
Mozambiquekanalen I 377, 456.
Mozambiquestrøm I 50.
Mpapua I 450.
Mranma I 324.
Msta-Neva II 437.
Mstislavl II 478.
Mtsensk II 469.
Muang-Thaï I 328.
Muansa I 450.
Mubarradsj I 305.
Muckadell II 589.
Mudania I 293.
Muela de San Juan II 22.
Muelas II 22.
Muerto Sø I 201.
Mugodsjarbjærge I 281.
Muhamedanismen I 91, 92.
Mukden I 342, 347, 348.
Mulatter I 88.
Mulde II 283, 300.
Mulhouse II 430.
Mull, Ø II 192, 240.
Mullet II 193.
Mullingar II 245.
Mulmein I 325.
Mulrea II 201.
Multan I 317.
Muluja I 379.
Muna I 334.
Mundingssøer I 56.
Mundrucus Folk I 169.
Munkács II 335.
Munkebo Bakker II 559.
Munken (Færø) II 600.
Munkholm II 544.
Munklägret II 523.
Munksjøn II 517.
Munku Sardik I 279.
Munster II 193, 218, 245.
Muntok I 332.
Munychia II 97, 115.
Muong-Sing I 328.
Muonio II 447, 499.
Mur II 265, 273.
Murad-su I 271, 281.
Murano II 76.
*Muraviev I 259.
Murchison, Fl. I 105.
Murchisonfald I 390.
Murcia, By II 25, 41.
—, Pv. II 33, 41.
Murcias Huertas II 24, 41.
Murg II 275, 276, 428.
Murghab I 281, 309.
Muri I 431.
Murmanske Kyst II 434.
Murom II 467.
Muroran I 355.
*Murray I 59.
Murray, Fl. I 105.
Murrumbidgee I 105.
Mursjidabad I 320.
Mursuk I 380, 417.
Murten II 347.
Murtensø II 271.
Murui-ussu I 283.
Murviedro II 42.
Mus-alla II 105.
Musartpas I 269.
Muscel II 134.
Muscogee I 238.
Musgonegre I 435.
Musgravebjærge I 104.
Musi I 331.
Mussainudu I 458.
Musselburgh II 238.
Mustag-ata I 268.
Mustagpasset I 267.
Mustapha I 421.
Mustau I 279.
Muta Nsige I 385, 390.
Mutina II 77.
Mutla I 320.
Mutthorn II 262.
Muyscafolk I 138, 157.
Mweelrea II 201.
Mvutan Nsige I 385, 390.
Myggenæs II 600.
Mühlbach II 337.
Mühlbachtunnel II 264.
Mühlberg II 397.
Mühlhausen, Sachs. II 398.
Mühlheim II 406.
Mykenæ II 117.
Mykonos II 119.
Mülhausen, Elsass II 430.
Mülheim, Køln II 407.
Myling II 600.
Mylius Erichsens Land I 252.
Müllerbjærg I 333.
Mylæ II 91.
Mümpelgard II 175.
München II 301, 420.
München-Gladbach II 406.
Münden II 280, 402.
Münster, Elsass II 430.
—, Hannover II 403.
Münsterberg II 395.
Münsterland II 296.
Myrdalsjøkull II 603.
Müritzsø II 298.
Mürz II 265.
Mysien I 291, 293.
Myslowitz II 395.
Mysore I 315, 321.
Mysunde II 398.
Mythenstock II 261.
Mytho I 328.
Mytilene I 264, 291, 294.
Myvatn II 603.
Mæander I 271.
Mädelegabel II 264.
Mägdesprung II 413.
Mähren II 285, 286, 314, 326.
Mährische Gesenke II 285.
Mährisch Ostrau II 327.
Mährisch-Trübau II 326.
Mälaren II 494, 504.
Mälarslette II 502.
Mælkevejen I 12.
Märkiske Slette II 299.
Møckeln II 505.
Mødling II 318.
Møen II 552, 556, 558, 576, 584.

Møens Klint II 553.
Møgelhøj II 560.
Møgeltønder II 399.
Møll II 265, 273.
Mølleaa, Jyll. II 595.
—, Sjæll. II 557.
Møllebjærg II 559, 560.
Mølln II 401.
Mönch II 260.
Mønchsberg II 319.
Mønsted II 554, 593.
Mønsterås II 518.
Møre II 504, 517.
Møris I 392, 410.
Mørkevik II 493.
Mørkfossen II 500.
Mørkø II 493.
Mørrumaa II 505.
Mørs II 406.
Møsien II 108, 127.
Møsseberg II 502.

Naab II 272.
Naalekap I 371.
Nabulus I 300.
Nacaome I 184.
Nachitsjevan, As. I 368.
—, Rusl. II 475.
*Nachtigall I 371.
Nadir I 5.
Nafa I 357.
Nagasaki I 353, 357.
Nagoja I 356.
Nagold II 283.
Nagpur I 321.
Nagybánya II 335.
Nagybecskerek II 336.
Nagy Bihar II 289.
Nagyenyed II 338.
Nagy Hagymas II 289.
Nagykállo II 335.
Nagykanizsa II 334.
Nagykároly II 335.
Nagykikinda II 336.
Nagy-Küküllø II 337.
Nagykørøs II 333.
Nagylak II 336.
Nagy Sandor II 289.
Nagyszalanta II 336.
Nagyszeben II 337.
Nagyszombat II 333.
Nagy-Várad II 336.
Nahe II 275, 279.
Nain, Brit. Nordam. I 249.
—, Syrien I 300.
Nairn, By II 241.
—, Sh. II 217, 241.
Nairoli I 451.
Naivasja I 451.
Nakel II 394.
Nakkehoved II 557.
— Fyr II 551.
Nakskov II 587.
Nakskovfjord II 551.
Nama I 388, 440.
Namangán I 364.
Namaquafolk I 374, 440.
Namaqualand I 438.
Nambu-Sjoto I 357.
Namdal II 496.
Namdinh I 328.
Namen (Namur) II 361.
Namolloer I 362.
Namselven II 497.
Namsenfjord II 492.
Namslau II 395.
Namsos II 544.
Namsvandet II 497.
Namur, By II 361.
—, Pv. II 356, 361.
Nanaimo I 247.
Nancy II 154, 175.
Nanda Devi I 268.
Nandor Fejervar II 126.
Nanhai I 262.
Nanking I 284, 344.
Nanling I 277.
Nanning I 345.
*Nansen, Fridtjof I 251, 252, 256.
Nansiang I 346.
Nansjan, Centralas. I 265, 266, 277.
—, Sydkina I 277.
Nantes II 165.
Nantuckel, Ø I 199.
Nantwich II 231.
Napier I 126.
Napo I 148.
*Napoleon III I 212.
Napoleonsville I 123.
Napoléon-Vendée II 185.
Napoli, By II 64, 86.
—, Pv. II 71.
— di Malvasia II 118.
— di Romania II 117.
Napoule, Bugt II 143.
Nara I 357.
Narbada I 275.
Narbo II 181.
Narbonne II 181.
Narda II 114.
Narenta II 101.
Narentakanal II 96.
*Nares I 251.
Narev, Fl. II 298, 299, 437.
Narin I 268, 280.
Narova, Fl. II 437.
Narovabugt II 433.
Narragansettbugt I 199, 226.
Narrows I 48.
Narva, By II 482.
—, Fl. II 437.
Narvik II 545.
Nasafjæld II 496.
Naseby II 227.
Nashua I 226.
Nashville I 236.
Nasindambo I 456.
Nasirah I 300.
Nassarava I 431.
Nassau, By, Tyskl. II 385, 404.
—, By, Vestind. I 197.
—, Ø I 332.
Natal, Afr. I 439, 442.
—, Sumatra I 330.
—, By, Brasil. I 173.
Natchez I 236.
*Nathorst I 252.
Natiscotec I 249.
Natmandsfolk II 569.
Natolien I 292.
Natunaøer I 334.
Naturalistkanal I 101.
Naturfolk I 92.
Naturreligion I 90.
Nauheim II 429.
Naumburg II 397.
Naupaktos II 114.
Nauplia II 117.
Naupliabugt II 97.
Naura Ø I 128.
Nauta I 160.
Nauvoo I 234.
Navacerrada II 22.
Navajoer I 238.
Navarin, Ø I 166.
Navarino II 118.
Navarinobugt II 97.
Navarra, Frankr. II 182.
—, Span. II 20, 32, 33.
Naxia II 119.
Naxos II 119.
Nazareth, Brasil. I 173.
—, Palæst. I 300.

Neamtsu II 134.
Neanderthal I 35.
Neapel (Napoli) II 63.
Neapolis (Nabulus) I 300.
— (Napoli) II 86.
Neapolitanske Apenniner II 60.
— Bugt II 51.
Neath II 235.
Nebrasca, St. I 235.
— River I 206.
Nebrodiske Bjærge II 62.
Neckar II 276.
Neckarkreis II 425.
Neckars Bjærgl. II 275, 276.
Nedbøren I 76.
Nedenæs Amt II 536, 540.
Nederlandene II 352, 362.
Nederlandske Øer II 250.
Nederlandsk Indien I 331.
Nedjd I 305.
Nedreandalusien II 39.
Nedrearagonien II 42.
Nedrecanada I 245.
Nedreguinea I 384, 435.
Nedre Kongo I 437.
Nedrerhinske Lavland II 279.
Nedrerhinsk-westfalske Bj. II 278.
Nedretyske Højslette II 280.
Nedreøsterrig II 314, 315.
Nedsjed I 274, 297, 305.
Nedsjef I 300.
Neerwinden II 362.
Nefta I 419.
Nefud I 274.
Negerracen I 87.
Neglina, Fl. II 464.
Negoi II 289.
Negri Sembilan I 327.
Negroponte II 97.
Negros I 337.
Neisnabjærge I 400.
Neisse II 284, 395.
Neiva I 157.
*Neko I 369, 410.
Nekselø II 550, 583.
Neksø II 586.
Nelson, By, Avstr. I 126.
—, By, Brit. Columbia I 247.
—, By, Engl. II 233.
—, Fl. I 209.
Nemausus II 181.
Nemi II 59.
Nemorosa II 63.
Nemours, Afr. I 421.
Nen, Fl. II 197, 220.
Neni, Pv. I 408.
Neograd II 333.
Neokastro II 118.
Nepal I 315, 316.
Nephinbjærge II 201.
Nepigon Lake I 208.
Nepoko I 395.
Neptun I 16, 17.
Neptunske Lag I 33, 62.
Ner II 299.
Nera II 59.
Neretzka Planina II 101.
Nertsjinsk I 361.
Nervi II 74.
Nervion II 34.
Ness, Fl. II 198.
—, Loch II 198.
Neste II 150.
Nestore II 59.
Nestorianer I 91.
Nestus II 105.
Nette II 408.
Netze II 298, 299.
Neu-Brandenburg II 409.
Neubau II 315.
Neuburg II 422.
Neuchâtel, By II 346.
—, Kant. II 341, 345, 346.
—, Sø II 271.
Neuenburg II 341.
— Sø II 271.
Neufahrwasser II 387.
Neufchâtel II 167.
Neuhaus (Bøhmen) II 325.
Neuhausen II 349.
Neuhäusel II 333.
Neuilly II 171.
Neukøln, Berlin II 391.
Neulerchenfeld II 317.
Neumark, Landskab II 385.
Neumarkt, By II 395.
Neumarkter Slette II 287.
Neumünster II 400.
Neunkirchen II 408.
Neuquén I 166.
Neu-Ruppin II 392.
Neusalz II 396.
Neu-Sandez II 328.
Neusatz II 333.
Neusiedlersø II 290.
Neusohl II 334.
Neuss II 406.
Neustadt, Bayern II 424.
—, Holsten II 400.
—, Sachs.-Weim. II 418.
—, Schlessen II 395.
Neustadt-Eberswalde II 392.
Neustadter Bugten II 252.
Neustadterkreds II 417.
Neustadter-Steinfeld II 273.
Neustadt-Magdeburg II 397.
Neu-Stettin II 393.
Neustettinerplt. II 298.
Neu-Strelitz II 409.
Neu-Titschein II 326.
Neutra, Fl. II 290.
—, Km. II 333.
Neutrabjærge II 288.
Neu-Ulm II 422, 426.
Neuwerk Ø II 251, 411.
Neuwied II 278, 408.
Neva II 433, 445.
Nevada, St. I 290.
— de Herveo I 144.
— de Toluco I 201.
Nevadas Højl., Nordam. I 204.
New Albany I 233.
New-Amsterdam I 176, 218, 227.
Newark, New Jersey I 229.
— upon Trent II 231.
New-Bedford I 226.
New Bern I 231.
Newbridge II 236.
New-Brunswick I 243, 245.
Newbury II 227, 228.
Newcastle, Afr. I 443.
—, Avstr. I 114.
—, Engl. II 191, 196, 235.
— under Lyne II 231.
Nevé I 67.
Nevers II 186.
New-Foundland I 199, 243, 248.
New-Hampshire I 225.
New Haven, Connecticut I 227.
Newhaven, Skotl. II 238.
Newington II 221.
Nevis, Ø I 194.
New Jersey I 229.
Nevka, Fl. II 479.
New-London I 227.

Newmarket II 227.
New Mexico I 238.
— Orleans I 210, 211, 236.
Nevosa II 63.
New-Plymouth I 126.
Newport, Kentucky I 232, 236.
—, Monmouth II 230.
—, Rhode-Island I 226.
—, Wight II 226.
Newport-News, Virginia I 231.
New-Providence I 197.
New River I 205.
New-Ross II 243.
Newry II 245.
New-Scotland I 135, 199, 243, 245.
Newstead-Abbey II 231.
*Newton I 9, 10, 18.
Newtownards II 245.
New Westminster I 210, 247.
— York, By I 210, 211, 227.
— —, St. I 227.
Nevyi Margelan I 364.
Nez percés I 221.
Ngami Sø I 388, 397.
Nganhvei I 346.
Nganking I 346.
Ngannam I 328.
Ngaumeder I 434.
Ngornu I 435.
Ngunje I 393.
Niagara I 54, 208.
Niambara I 406.
Niamey I 433.
Niangve I 394, 437.
Nias, Ø I 332.
Niassa Sø I 384, 385, 386.
Nibe II 592.
— Bredning II 549.
Nibsaa II 563.
Nicaragua St. I 183.
Nicaraguasø I 180.
Nicastro II 91.
Nice (Nizza) II 178.
Nicobarer I 263, 315, 324, 326.
Nicomedia I 292.
Nicoyagolf I 179.
Nictheroy I 171, 181.
Nicæa, Frankr. II 178.
—, Lilleas. I 293.
Nida II 297.
Nidarholm II 544.
Nidaros II 543.
Nidda, Fl. II 276.
Nidelv, Nordenfj. II 497.
—, Søndenfj. II 502.
Nidsjebjærge II 101.
Nidwalden II 351.
*Niebuhr, Carsten I 259, 303, 340.
Niederbayern II 421.
Niedere Gesenke II 285.
— Tauern II 265.
Nieder-Lausitz II 388, 392.
Nieder-Lausitzer-Bjærgl. II 297.
Niederplanitz II 417.
Niederrad II 405.
Nieder-Schønhausen II 391.
Niederselters II 405.
Niederwald II 277.
Nienburg II 402.
Niers II 295.
Nierstein II 429.
Nieuport II 250, 357.
Nieuwe Diep II 369.
— Waterweg Scheur II 366.
Nieuweveld I 388.
Niévre II 164, 185, 186.
Nigapatam I 322.
Nigeria I 430.
Nigir I 383, 393.
Nigritoer I 87, 330.
Nihau I 133.
Nihon I 351.
Niigata I 356.
Niitakajama I 358.
Nijkerk II 373.
Nijmegen II 373.
Nikaria I 294.
Nikko I 356.
Nikkobjærg I 351.
Niklausdalen II 262.
Nikolaistad II 434, 489.
Nikolajev II 435, 476.
Nikolajevsk, Astrachan II 472.
—, Sibir. I 362.
Nikolsburg II 326.
Nikopol II 474.
Nikopoli II 129.
Nikosia I 295.
Niksjitsj II 124.
Nildalen I 381.
Nilen I 53, 55, 371, 386, 389.
Nilgiribjærgene I 276.
Nîmes II 181.
Nimrud I 296.
Ningpo I 338, 344.
Ninguta I 348.
Ninive I 296, 297.
Ninove II 357.
Niobrara I 206.
Nioro I 427.
Niort II 185.
Niortaise II 151.
Nios II 119.
Nipflod I 46.
Nippes II 407.
Nippon I 278, 351, 356.
Niris, Sø I 270.
Nisibin I 297.
Nisj II 127.
Nisjapur I 310.
Nisjava II 104, 105.
Nisjegorod II 467.
Nisjnetsjirskaja II 474.
Nisjnji Kolymsk I 362.
Nisjnji-Lomov II 471.
Nisjnji-Novgorod, By II 439, 440, 467.
— —, Gv. II 462.
Nisjnji-Tagilsk II 471.
Nisjnji-Udinsk I 361.
Nissa II 127.
Nissan II 505.
Nisserelv II 502.
Nisservand II 502.
Nissum Bredning II 549.
Nissumfjord II 548.
Nith II 198.
Niutsjvang I 348.
Nivaa II 557.
Nive II 183.
Nivellement I 61.
Nivelles II 359, 361.
Nivernais II 186.
Nizams Rige I 321.
Nizza, By II 143, 154, 178.
—, Landsk. II 178.
Njam-Njamser I 374, 436.
Njarger II 490.
Njemen II 297, 437.
Njesjin II 473.
Njommelsaska II 500.
Njurundaelv II 500.
Nocera II 89.
Nogaier I 366, II 455.
Nogaisk II 475.
Nogai-Tatarer II 14, 110, 455.

Nogat II 299.
Nogent-sur-Seine II 174.
Nógrad II 333.
Noguera II 21.
Noir Mont II 269.
Noirmoutier II 144, 185.
Noisseville II 430.
Noka Sinku I 395.
Nola II 86.
*Noli, Ant. di I 455.
Nollendorf II 325.
Nolsø II 600.
Nolsøfjord II 602.
Nomader I 93.
Nome, Alaska I 242.
Nonconformister II 207.
Nonni I 348.
Nora, Sver. II 526.
Norbergsgruber II 511, 526.
Norcia II 81.
Nord, Dep. II 163, 172, 173.
Nordafrikanske Strøm I 50.
Nordalbanske Bjærge II 100.
Nordamerika I 60, 62.
Nordasien I 279.
Nordavstralien I 111.
Nordbjærg II 564.
Nordborg, Als II 398.
Nord-Borneo I 331, 334.
Nordbrabant II 367, 372.
Nordby, Fanø II 599.
Nordby-Hede, Samsø II 560.
Norden, By II 403.
Nordenfjældske Norge II 496.
Nordengelske Bjærgl. II 194, 195.
*Nordenskiøld I 76, 178, 252, 253, 259, 262.
Norderhov II 540.
Norderland II 296.
Norderney II 251, 403.
Norderøer (Færø) II 599.
Nordevropa II 490.
Nordfjord II 492.
Nordfrisiske Øer II 251.
Nordgau II 429.
Nordhausen II 398.
Nordhavsbarrieren II 491.
Nordholland, Pv. II 367.
Nordhollandske Kanal II 366.
Nordkap II 4, 5, 490, 491, 496.
Nordkyn II 5, 490, 491.
Nordland, Amt II 536, 545.
Nordlige Ishav II 8, 491.
Nordlys I 69, 79.
Nordmænd II 507.
Nordnigeria I 431.
Nordpolarlande I 249.
Nordpolen I 6, 251.
Nordra Elv II 503.
Nordre Bergenhus Amt II 536, 542.
— Trondhjem Amt II 536, 544.
Nordrusland II 470.
Nordrussiske Plateau II 436, 444.
Nordsjø II 501.
Nordslaver II 13.
Nordstrand II 252.
Nordsøen I 39, 41, II 7, 250, 548.
Nordsøkanal, holl. II 250, 366.
Nordterritoriet, Avstr. I 118.
Nordtyroler Alper II 264.
Nordtysk Forbund II 376.
Nordvestkap I 101.
Nordvestpassagen I 136, 250, 251.
Nordvestprovinser, Ind. I 318.
Nordvestterritoriet, Britisk Am. I 243, 247.
Nordwyk I 332.
Nordøstkap I 260.
Nordøstland, Spitzbergen I 255.
Nordøstpassagen I 259.
Nordøstpassaten I 75.
Nordøstsøkanal II 400.
Nore II 201.
Norfolk, By, Virginia I 231.
—, Sh., Engl. II 189, 191, 197, 215, 228.
—, Øer I 114, 127.
Norge I 60, 67, 68, II 508 f, 529 f.
Noriske Alper II 266.
Norman, Fl. I 105.
Normandiet II 153, 166.
Normanner II 4, 65, 155.
Normanniske Øer II 145, 218, 246.
Norrbottenlen II 515, 528, 529.
Norrbottens Lavland II 499.
Norrkøping II 518.
Norrland, Sver. II 527.
Norrlandlen II 515.
Norrmalingstingslag II 528.
Norrmalm II 522, 523.
Norrtelje II 525.
Norrteljeviken II 493.
Norrønnasprog II 507.
Norselv II 502.
Norske Kystbjærge II 496.
— Rende II 491.
Northam, By I 117.
Northampton, By II 227.
—, Sh. II 215, 227.
North Berwick II 191.
— Carolina, St. I 231.
— Dakota, St. I 235.
— Devon I 250.
— Downs II 197.
Northeim II 402.
North Foreland II 190.
— Fork I 206.
Northkanalen II 189, 192.
North-Lincoln I 250.
North Minch II 192.
North-Park I 202.
North-Platte, Fl. I 201.
North-Riding II 233, 234.
North Shields II 235.
North-Sommerset I 250.
North-Southampton, Ø I 199, 247.
North-Uist II 241.
Northumberland II 203, 216, 235.
Northumberlandsstræde I 199.
Northwich II 231.
Norton Sund I 198.
Norway House I 247.
Norwich, Engl. II 228.
—, Foren. St. I 227.
Noss II 242.
Nossan II 502.
Nossi Bé I 456, 458.
Noto II 94.
Nottingham, By II 231.
—, Sh. II 216, 231.
Noumea I 123.
Nours River I 395.
Nouvelle Anvers I 437.

*Nova, Juan de I 455.
Nova Alexandrija II 486.
Nova Friburgo I 171.
Novaja Semlja I 261, II 5, 435, 470.
— Sloboda II 477.
Novara, By II 73.
—, Pv. II 70.
Nova Scotia I 199, 213, 245.
Nowawes II 392.
Novgorod (Veliki), By II 455, 470.
—, Gv. II 463.
Novgorod-Sjeversk II 473.
Novi II 341.
Novibazar II 127.
Novogeorgievsk II 477, 485.
Novogradvolynsk II 478.
Novo-Jiczin II 326.
Novomoskovsk II 474.
Novo Redondo I 438.
Novorossijsk I 367.
Novo-Sandec II 328.
Novo-Tsjerkask II 474.
Nubafolk I 374.
Nubien I 381, 404, 405.
Nubiske Steppeplt. I 381.
— Ørken I 381.
Nuchá I 368.
Nuehs (Nuer), Folk I 406.
Nueva Esparta I 154.
— San Salvador I 185.
Nuevitas I 189.
Nuevo León I 217.
Nufenenpas II 262.
Nu Garib I 395.
Nuitironi I 123.
Nuits, By II 176.
Nukahiva I 131.
Nukualoja I 129.
Nullarbarsletten I 104.
Nulmeridianen I 8.
Numantia II 36.
Numedalen II 501.
Numedalslaagen II 501.
Numider I 416.
Numidien I 419.
Nun I 393.
Nunatakker I 252.
Nuneaton II 230.
Nunivak I 241.
Nuoro II 95.
Nupe I 434.
Nuragher II 95.
Nursia II 81.
Nusle II 324.
Nussdorf II 317.
Nutaokausjipe I 351.
Nutation I 24.
Ny Amsterdam, Ø I 460.
Nyanza I 451.
Nyassaland I 448.
Nya Vartvet II 521.
Nyborg II 590.
Nyborgfjord II 551.
Ny Britannien I 122.
— Caledonien, Avstr. I 123.
— —, Brit. Columbia I 247.
Nycastilianske Højsl. II 18.
Ny Castilien II 32, 36.
— Elfsborg II 521.
Ny-Englandsbjærge I 103.
Ny-Englandsstater I 225.
Nyenskans II 479.
Nye Verden I 57, 136.
Ny-Georgia I 122.
Ny-Gradisca II 339.
Ny-Granada I 155.
Nygrækerne II 13, 108.
Ny-Guinea I 57, 114.
Ny Hannover I 122.
— Hebrider I 122.
Ny-Holland I 57, 99.
Nyiregyháza II 335.
Ny Irland I 122.
Nyitra II 333.
Nykjøbing F. II 587.
— M. II 592.
— S. II 583.
Ny-Kuldsja I 349.
Nykøping II 522.
Nykøpinglen II 522.
Nykøpingsaa II 504.
Nyland, Len II 464, 487, 488.
Ny Mecklenborg I 122.
Ny-Mexico I 212, 218.
Ny-Mexicos Højland I 201.
Nymindegab II 548, 599.
Nymphenburg II 421.
Nymwegen II 373.
Nyord II 552, 584.
Nypest II 333.
Ny-Pommern I 122.
Nürburg, By II 277.
Nürnberg II 422.
Ny-Rom II 139.
Ny-Rotterdam I 176.
Nürtingen II 425.
Nyrusland II 474.
Ny-Sibirien I 261, 362.
Ny-Skagen II 591.
Nyslott II 488.
Ny-Spanien I 212.
Ny-Spaniens Højland I 201.
Nystad II 489.
Nysted II 587.
Nystuen II 498.
Ny-Sydwales I 99, 111, 118.
Nysø II 585.
Nytteplanter I 81.
Ny Zealand I 37, 123.
Ny Zealandshavet I 102.
Ny Zealandske Alper I 124.
Ny Zealandsstrøm I 50.
Näckstrøm II 523.
Näfels I 350.
Närike II 521.
Næs, Færøer II 602.
Næsbyaa II 557.
Näsbyholm II 515.
Næsbyhoved II 588.
Näsijärvi II 447.
Næs Jærnværk II 540.
Næsset (Hirshals) II 548.
Næssund II 549.
Næstved II 557.
— Aas II 555.
Nørdlingen II 422.
Nørreaa II 561, 562.
Nørrebro II 580.
Nørrejydske Ø II 549, 564, 590.
Nørresundby II 592.
Nørre-Vosborg II 598.
Nøtterø II 539.

Oahu I 133.
Oajaca, Bj. I 200.
Oakham II 231.
Oakland I 241.
O-Arad II 336.
Oaser I 380.
Oaxaca I 215.
Ob I 285.
Oban II 240.
Obbia I 452.
Obdorsk I 361.
Obeid, el, I 412.
Oberalp Pas II 260.
Oberalpstock II 260.
Oberammergau II 421.
Oberbayern II 420.
Oberdorf II 323.
Ober-Elsass II 429, 430.

Oberfranken II 423.
Oberharz II 282.
Oberhausen II 407.
Oberhessen II 428, 429.
Ober-Lausitz II 394, 415.
Oberländischer Kanal II 298.
Obermais II 323.
Oberpfalz II 421.
Oberpfalzer Wald II 285.
Oberplanitz II 417.
Oberrad II 405.
Obersee II 266.
Oberselters II 405.
Oberstein II 413.
Oberstrass II 349.
Obidos, By I 147, 173.
Obiøer I 335.
Obj I 285.
Obok I 415.
Obotriter II 305.
Obra II 298.
— Bruch II 298.
Obske Bugt I 261, 285.
Obtsjei-Syrt I 260, II 5, 441, 442.
Obwalden II 351.
Occidenten I 57.
Oceaner I 38.
Oceaniet I 99.
Oceanografien I 40.
Oceanske Prov. II 11.
— Øer I 57.
Ochill-Hills II 200.
Ochotsk I 362.
Ochotske Hav I 50, 262.
Ochrida, By II 127.
Ochridasø II 101.
Ochsenkopf II 281.
Ochta, Bykvarter II 481.
Ochta, Fl. II 479.
Ocmulgee I 232.
Ocós I 186.
Odadahraun II 603.
Odalen II 500.
Odden, Fanø II 599.
—, Odshrd. II 583.
—, Vendsyssel II 591.
Odder II 595.
Odderaa II 561.
Oddesund II 549, 597.
Odenkirchen II 406.
Odense II 588.
Odenseaa II 559.
Odense Amt II 576, 588.
Odensefjord II 550.
Odensegab II 550.
Odenwald II 275, 276.
Oder I 52, II 252, 298, 299.
Oderberg II 298, 299.
Oder Bruch II 299, 392.
Odergebirge II 285.
Odessa II 435, 448, 476.
Odessabugt II 7, 435.
Odinshøj II 557.
Odon II 166.
Odrin II 142.
Odsherred II 550, 557.
Oea I 416.
Oedenburg II 334.
Oesterreich ob der Enns II 318.
— unter der Enns II 315.
Oetabjærg II 103.
Oeynhausen II 404.
Ofanto II 60.
Ofen II 332.
Offenbach II 428.
Offenburg II 427.
Ofotenfjord II 492.
Ofvanskog II 502.
Ogasavarasjoma I 357.
Ogbo I 431.
Ogden I 240.
Oginskikanal II 448.
Oglio II 56.
Ognon II 149.
Ogove I 384, 393.
Ogulin II 338.
Ogun I 393.
Ohio, Fl. I 206.
—, Sl. I 232.
Ohiokanal I 224.
Ohlau II 395.
Ohligs II 407.
Ohra II 387.
Ohrdruf II 419.
Ohre II 419.
Oianthesia II 115.
Oich, Sø II 198.
Oil-City I 230.
Oilcreeks I 393.
Oisansbjærge II 258.
Oise, Dep. II 162, 167, 172.
—, Fl. II 152.
*Ojeda, de I 135, 154.
Ojos, los II 23.
Ojtozpas II 289.
Oka II 438, 440.
Okajama I 357.
O-Kanizsa II 333.
Okavango I 397.
Okeanos I 9.
Okeechobeesø I 205.
Oker II 296.
Okinava I 357.
Oklohoma I 221, 237, 238.
Okna II 135.
— Mare II 135.
Okstinder II 496.
Oksø II 541.
Olafsvik II 606.
*Olaus Magnus II 4.
Olbia II 476.
Oldbury II 230.
Oldenburg, By, Holsten II 400.
—, By, Oldenb. II 412.
—, Storhert. II 384, 412.
Oldesloe II 400.
Oldham II 233.
Old Harbour I 190.
Olekminsk I 362.
Oléron II 144, 184.
Olette II 182.
Olhão II 50.
Oliaros II 119.
Oliebjærg I 273, 300.
Olifant I 395.
Olifantberge I 388.
Olifant River I 395.
Olisippo II 49.
Oliva II 387.
Olivaes II 49.
Ollagua I 143.
Ollerupaa II 559.
Olmütz II 326.
Olomouc II 326.
Olona II 74.
Olonets II 463, 470.
Olonos II 103.
Oloron II 183.
Olot II 43.
Olperer II 265.
Olsa II 327.
Olt II 134.
Olten II 348.
Oltenitza II 134.
*Olufsen I 259.
Olviopol II 443.
Olympia, Foren. St. I 240.
—, Grkl. II 118.
Olympos, Cypern I 295.
—, Grkl. II 122.
—, bithyniske I 293.
Olynthia II 121.
Omagh II 246.
Omaha I 235.

Oman I 274, 305.
Omanbugt I 263.
Omatako I 389.
Ombasi I 335.
Omberg II 494, 502.
Ombotoze I 389.
Ombrone II 58, 59.
Omdurman I 405, 412.
Ommeaa II 563.
Omo, Fl. I 386.
Omoa, By I 184.
Omotepe I 180.
Omsk I 365.
Omø II 551, 584.
Omøsund II 551.
Onaer, Folk I 166.
Oñas, Fl. II 43.
Onega, Bugt II 8, 434.
—, By II 470.
—, Fl. II 445.
—, Sø II 10, 444, 445.
Oneiske Bjærge II 117.
Onin I 120.
Onon I 284.
Onsildaa II 564.
Onslow Bugt I 199.
Ontaka I 278, 351.
Ontario I 243, 244.
Ontariosø I 208.
Ookiep I 442.
Oosterhout II 372.
Oparo I 130.
Opava II 327.
Opdyngningsøer I 58.
Ophir I 257, 447.
Opico I 185.
Opland I 53.
Oplandske Højslette II 500.
Oporto II 17, 47.
Oppa II 327.
Oppeln, By II 395.
—, Rgbz. II 394.
Oppenheim II 429.
Opposition I 25.
Opuntiske Lokris II 114.
Oran I 420, 421.
Orange, By, Avstr. I 114.
—, Frankr. II 180.
Orangetown I 194.
Orang Kubuer I 332.
Orango I 427.
Orang-Punen I 334.
Oranienbaum II 482.
Oranienburg II 392.
Oranienburger Vorstadt II 391.
Oranje, Fl. I 395.
Oranjefristat I 439, 445.
Oranje River Sovereignty I 439.
Oranjestad I 197.
Orbe II 271.
Orbelos II 105.
Orbetello II 80.
Orcader II 241.
Orchila, Ø I 196.
Orchomenos II 116.
Ordosplateau I 283.
Orebygaard II 587.
Oredrevsbakken II 557.
Oregon, Fl. I 203.
—, St. I 240.
Orehoved II 587.
Orel, By II 440, 469.
—, Gv. II 463.
*Orellana I 148.
Orenburg, By I 71, II 471.
—, Gv. II 463.
Orense, By II 35.
—, Pv. II 32.
Oreoskanal II 97.
Orfani II 121.
Orfanibugt II 98.
Orien, Bj. II 100.
Orientalsk-ortodokse Kirke I 91.
Orienten I 57.
Orihuela II 42.
Oringe II 585.
Orinoco I 53, 146.
Orissa, Landsk. I 320.
—, Sprog I 313.
Oristano II 95.
Oristanobugt II 54.
Orizaba, Bj. I 201.
—, By I 214.
Orkaner I 74.
Orkedalen II 496.
Orkla II 497.
Orkneyøer II 189, 200, 204, 217, 241.
Orla II 418.
Orléanais II 185.
Orléans, By II 151, 185.
Orleans, Ø, Quebec I 245.
Orléans' Plateau II 151.
Orléansville I 421.
Orma I 414.
Ormes Head II 192.
Ormus, Ø I 309.
Ormusstræde I 263.
Orne, Dep. II 162, 166.
Orne, Fl. II 153.
Orohena I 130.
Orontes I 272, 273.
Orosháza II 336.
Orotava I 454.
Orovicza II 336.
Orsa Finmark II 526.
Orskaja II 442.
Orsova II 289, 291, 336.
Ortakjøi II 140.
Orthez II 183.
Ortografisk Projektion I 30.
Ortigueira II 34.
Ortiz I 155.
Ortleralper II 263, 264.
Ortlerspitz II 264.
Ortona II 85.
Ortygia II 94.
Oruro, By I 161.
Orust II 493.
Orwellbugt II 228.
Orvieto II 81.
Oræfajøkull II 603.
Osaka I 355, 357.
Osborne II 226.
Oschatz II 416.
Oschersleben II 397.
Oshkosh I 234.
Osimo II 80.
Osj I 364.
Oskar Fredriksborg II 525.
Oskarsborg II 493, 537.
Oskarshal II 538.
Oskarshamn II 518.
Oslo II 537.
Osma II 105.
Osmanbazar II 130.
Osmanner I 290, 292, II 14.
Osnabrück, By II 403.
—, Rgbz. II 401.
Osning II 281.
Oson II 471.
Osorno I 163.
Osreda, Fl. II 469.
Ossa II 102.
Osseter I 366.
Ossetinske Vej I 367.
Ostasjkov II 467.
Oste II 300.
Ostende II 250, 357.
Osterfeld II 404.
Osternburg II 412.
Osterode, Hannover II 402.
—, Østpreuss. II 387.
Osterstade II 296.

Ostfriesland II 296.
Ostia II 85.
Ostjaker I 360.
Ostrogosjsk II 469.
Ostrolenka II 485.
Ostrowo II 394.
Ostrovskybjærge II 288.
Ostrovo Sø II 101.
Osuna II 39.
*Oswald I 371.
Oswego I 229.
Osviecim II 328.
Otagodistrikt I 125, 126.
Otagohavn I 124.
Otaheiti I 129.
Otaru I 355.
Otarunai I 355.
*Othar II 4.
Othrys II 102.
Otomaker, Folk I 154.
Otranto II 90.
Otrantohalvø II 61.
Otrantostræde II 7, 52.
Otjimbingve I 439.
Otsjakov II 476.
Otsu I 357.
Ottaelv II 497, 500.
Ottajano II 88.
Ottakring II 317.
Ottawa, By I 245.
—, Fl. I 209.
Ottensen II 401.
Otterelv II 502.
Ottilie, Fl. I 120.
Ottilienberg II 275.
Ottobjærg I 120.
Ottweiler II 408.
Ouamara I 370.
Ouche II 149.
Oudenarde II 357.
Oudh I 318.
*Oudney I 370.
Ouessant II 145.
Our II 374.
Ouragan I 74.
Ourique II 50.
Ouro Preto I 174.
Ourthe II 280.
Ourø II 550, 582.
Ouse I 197.
Outeniqueberge I 388.
Outer-Islands II 240.
Outremeuse II 362.
Ovalau I 128.
Ovambo, Fl. I 397.
—, Folk I 435, 438.
*Ovampo, Seb. I 188.
Ovar II 48.
Owen, Bj. I 104.
— Stanley Bjærge I 120.
Over-Darwen II 233.
Overfladestrømme I 47, 48.
Overijssel II 362, 367, 373.
Oversø II 398.
*Overweg I 371.
Ovesø II 565.
Oviedo, By II 25, 27, 34.
—, Pv. II 32.
Oxford, By I 227.
—, Sh. II 215, 227.
Oxiabjærget II 119.
Oxon II 227.
Oxus I 281.
Oyapoc I 150, 174.
Ozama I 192.
Ozark Mountains I 206.
Ozea II 103.
Ozieri II 96.
Ozoliske Lokris II 114.

Paarl I 442.
Paarup-Brande Flade II 563.
Påskallavik II 518.
Paaskeøen I 133, 163.
Pachitea I 148.
Pachuca I 216.
Pacific I 39.
Pacificbaner I 224.
Padang I 332.
Paddington II 220.
Paderborn II 404.
— Højslette II 281.
Padova, By II 77.
—, Pv. II 70.
Padua II 77.
Padus (Po) II 55.
Pae-Choi I 281, II 445.
Pagan I 325.
Pagasæiske Bugt II 98.
Paglia II 59.
Pago II 330.
Pago Pago I 129.
Pahang I 327.
Paimboeuf II 166.
Painted Desert I 204.
Paisley II 239.
Paiz do Vinho II 47.
Pakhoï I 345.
Pakis I 42.
Paks II 334.
Palamedesbjærget II 117.
Palancia II 42.
*Palander I 259.
Palauøer I 127.
Palavanøer I 337.
Palembang I 332.
Palencia, By II 35.
—, Pv. II 32.
Palenque I 215.
Palermo, By II 63, 64, 92.
—, Pv. II 71.
— Bugt II 53.
Palestrina II 85.
Palkstræde I 263.
Pallanca II 73.
*Pallas I 258.
—, Stj. I 15.
Pallastunturi II 446.
Pallene II 98.
Palma, By II 43.
—, Ø I 453.
Palmerston, By I 113, 118.
Palmerston North I 126.
Palmerøer I 177.
Palmi II 91.
Palmira I 157.
Palmyra, Syrien I 299.
—, Ø, Avstr. I 132.
Palo Alto I 241.
Palos II 39.
Paltsjave I 446.
Palus Mæotis II 435.
Palæarktiske Region II 12.
Palæopolis II 86.
Palæozoiske Tid I 34.
Palæstina I 291, 298, 299.
Pamiers II 182.
Pamir I 62, 268, 288.
Pamisos II 103.
Pampa, Tr., Argent. I 166.
— de Sal I 143.
— de Tamarugal I 142.
Pampanga I 337.
Pampas I 149.
Pampasfolk I 138.
Pamperos, Sydvestvinde I 151.
Pamphylien I 291, 294.
Pamplicosund I 199.
Pamplona, By, Span. II 20, 33.
—, By, Venezuela I 159.
Panaloja I 180.
Panamá, By I 152, 155, 181, 182.
Panamákanalen I 100, 181, 224.

Panamátange I 136, 180.
Panaria II 91.
Panaro II 56.
Panay I 337.
Pancsova II 336.
Panditer I 266.
Pandsja I 269, 281.
Pandsjab I 274, 283, 312, 315, 317.
Pandurer II 304.
Pangani I 450.
Pangæon II 105.
Pankow II 391.
Pannerden II 295.
— Kanal II 295.
Pannonien II 3.
Pannonier II 302.
Panopolis I 411.
Panormus II 92.
Pansi I 338.
Pantar I 335.
Panteister I 89.
Pantellaria II 93.
Panthayer I 338.
Panticosa II 42.
Pantikapæon II 476.
Pantin II 171.
Pantokratoros II 120.
Pantsjim I 321.
Pao de Açucar I 170.
Paolo Alfonso Fald I 146.
Paoting I 343.
Pápa II 334.
Papagallos I 180.
Papeete I 130.
Papel I 426.
Papenburg II 403.
Papenwasser II 300.
Paphlagonien I 291, 292.
Papho I 295.
Paps II 240.
Papua I 119, 121.
Papuaer I 87, 119, 120.
Papuagolf I 120.
Papuasie I 119.
Papuaøer I 120, 121.
Pará I 173.
Paradisbakker II 565.
Paraguana I 140.
Paraguassu I 172.
Paraguay I 167.
—, Fl. I 149.
Parahyba, Længded. I 146.
—, By og Stat I 173.
Parallaxe I 11.
Parallelbjærge I 64.
Parallelkredse I 8.
Paramaribo I 176.
Paramatta I 114.
Paramera de Avila II 23.
— de la Molina II 22.
Parameras II 18, 21.
Páramos I 141, 145.
Paramusjir I 355.
Paraná, By I 165.
—, Fl. I 149.
—, Pv. I 171.
Paranaguá I 172.
Paranahyba I 149, 150.
Parchim II 409.
Pardubitz II 326.
Parenzo II 321.
Parga II 122.
Pariabugten I 140.
Pariaer I 312.
Parikia II 119.
Parime I 148.
Parinacota I 143.
Paris II 152, 154, 167.
Pariserbæknet II 152.
Parisermeridianen I 8.
*Park, Mungo I 370.
Parks, Nordam. I 201.
Parma, By II 77.
—, Fl. II 55.
—, Pv. II 70.
*Parmenides I 7.
Parnahyba I 173.
Parnas II 103.
Parnes II 103.
Parnon II 103.
Paropamisos I 269.
Paros II 119.
Parral I 163.
Parras I 201.
Parret, Fl. II 229.
*Parry I 136, 250.
Parry-Arkipelaget I 250.
Parser I 308 314.
Parseyrspitze II 264.
Parthe, Fl. II 416.
Parthenay II 185.
Parthenope II 86.
Parther I 305.
Parthia I 309.
Partick II 239.
Partinico II 92.
Paruschowitz I 36.
Pas à l'Outre I 207.
Pasargadæ I 309.
*Pascal I 61.
Pasco I 142, 143.
Pas-de-Calais II 163, 172, 173.
Pasewalk II 393.
Pasig I 337.
Paso, el I 237.
Paso del Norte, By I 217.
Pasquita Hills I 209.
Passaie I 229.
Passarge II 386.
Passarovitz II 127.
Passatvinde I 18, 48, 74, 75, 77.
Passau II 421.
Passer, Fl. II 56.
Passo dell' Abelone II 57.
Passy II 168.
Pasterzergletscher II 265.
Pasto, By I 157.
Pastoknuden I 144.
Pasvikelv II 447, 497.
Patagonien I 141, 150, 166.
Patagoniere I 162, 166.
Pataholm II 518.
Patapscoflod I 230.
Patavium II 77.
Paterno II 94.
Paternosterskær II 521.
Paterson I 229.
Patkoibjærge I 276.
Patmos I 294.
Patna I 319.
Patras II 118.
Patrasbugt II 96.
*Patricius II 4.
Patræ II 118.
Pâturages II 361.
Patzcuaro, By I 215.
Pau II 182.
Pauillac II 183.
Paulister I 171.
Paulpietersburg I 442.
Paumotu I 131.
Pausania II 95.
Pauting I 343.
Pavia, By II 74.
—, Pv. II 70.
Pavlograd II 474.
Pavlovo II 467.
Pavlovsk II 482.
Pawneeindianere I 221.
Pavoa de Varzim II 47.
Pawtucket I 226.
Pax Augusta II 38.
Paxos II 120.
*Payer I 256.
Paysandú, By I 167.

Pays de Dombes II 149, 154.
Peace River I 202, 209.
Peakbjærge II 196.
Peakhulen II 196.
Peak Mountains I 204.
*Peary, R. I 251, 252.
Peary Land I 251.
Peberkysten I 376, 427, 428.
Pecs II 334.
Pecska II 336.
Pedras Negras I 438.
Pedro Cays, Ø I 190.
Pedro Miguel Sluse I 182.
Pedrotallagalla I 323.
Peebles, By II 237.
—, Sh. II 217, 237.
Peelsumpe II 295, 372.
Peelsund I 250.
Peeløen I 357.
Peene, Fl. II 298.
—, Stræde II 252.
Pegasusbugt I 124.
Pegu I 276, 324, 325.
Pegubugt I 263.
Pehai I 279.
Pehuelcher, Folk I 166.
Pehuencher, Folk I 166.
Peiho I 284.
Peine II 402.
Peipussø II 437.
Peissenberg II 270.
Peisern II 485.
Pejang, Sø I 346.
Pekiang I 277.
Peking I 277, 286, 342.
Pelagiske Halvkugle I 37.
— Øer I 57.
Pelagosa II 7, 52.
Pelasger II 107.
Peleng I 334.
Pelewøer I 127.
Peling I 277.
Pelion II 102.
Peloponnes I 60, II 103, 116.
Peloritanske Bjærge II 62.
Pelotas I 172.
Pelusium I 410.
Pelvorm II 252.
Pelvouxbjærge II 258.
Pemba I 451, 452.
Pembroke, By, Irl. II 244.
—, By, Wales II 235.
—, Sh. II 192, 216, 235.
Peña de Cerredo II 21.
— Golosa II 22.
— Rubia II 21.
Peñas de Europa II 21.
Peñasgolf I 141.
Peña Trevinco II 21.
— Ubina II 21.
— Vieja II 21.
Pendulforsøg I 18.
Penedo I 173.
Peneios II 102, 118.
Peniche II 49.
Peninsula I 60.
*Penn, William I 218, 229.
Penninske Alper II 260, 261.
— Bjærge, Engl. I 195.
Pennsylvanien I 218, 229.
Pennsylvannske Kanalsyst. I 224.
Penny Land I 250.
Pennystrædet I 250.
Peñon de Alhacemas I 424.
— de Velez de la Gomera I 424.
Pensa, By II 438, 471.
—, Gv. II 463.
Pensacola, By I 232.
Pensjina I 262.
Pentedaktylon II 103.
Pentelikon II 103, 115.
Pentland Firth II 192.
— Hills II 198, 237.
Pentonville II 220.
Penzance II 230.
Penzing II 317.
Peoria I 234.
Pera II 139.
Perak I 327.
Perche, Landskab II 153, 166.
Perekop II 435, 476.
Pereslavl-Saljeski II 467.
Peressip (Odessa) II 477.
Perez Rosales I 141.
Pergamum I 293.
Periapenninske System II 99.
Périgord II 184.
Périgueux II 184.
Perigæum I 25.
Perihelium I 12.
Perim I 263, 305.
— Dagh II 105.
Peristeri II 101.
Perleberg II 392.
Perleflod I 345.
Perlepe II 127.
Perleøer, Avstr. I 131.
—, Sydam. I 181.
Perm, By II 471.
—, Gv. II 463, 471.
Permier II 13, 453.
Permiske Formation I 34.
Permjaker II 453.
Pernambuco, By I 140, 152, 173.
—, Stat I 173.
Pernau, By II 483.
—, Fl. II 437.
Pernaubugt II 433.
Pernik II 129.
Pernov II 483.
Péronne II 172.
Perovsk I 364, 367.
Perpignan II 20, 182.
Perrache II 176.
Perresips II 435.
Persante II 252, 298.
Persepolis I 309.
Persere I 261, 290.
Perseus I 11.
Persien I 270, 305, 307.
Persis I 309.
Persisk-arabisk Havbugt I 263.
Persisk Armenien I 307, 308.
Persiske Bugt I 39, 41, 263.
— Kurdistan I 309.
Perte du Rhône II 149.
Perth, By, Avstr. I 106, 107.
—, By, Skotl. II 200, 240.
—, Sh. II 217, 240.
— Amboy I 229.
Pertuis Breton II 144.
— d'Antioche II 144.
Peru I 67, 158.
Perus Cordillerer I 142.
Perugia, By II 64, 81.
—, Pv. II 71.
Perugiasø II 59.
Perusia II 81.
Perustrøm I 50.
Pesaro, By II 80.
Pesaro e Urbino, Pv. II 71.
Pescadores Øer I 358.
Pescara II 58.
*Peschel I 87, 88.
Pescheræer I 166.
Peschiera II 76.

Pescia II 78.
Pesjavar I 317.
Peso da Regoa II 48.
Pest II 332.
Pest-Pilis-Solt II 332.
Peter I's Ø I 177.
Peterborough II 215, 227.
Peter Botte I 104.
— den Stores Bugt I 262.
Peterhead II 191, 241.
Peterhof II 481, 482.
Petermanns Land I 256.
— Spids I 252.
Petersburg, Virginia I 231.
Petervárad II 339.
Peterwardein II 339.
Peterwardeinerdistr. II 339.
Petesti II 134.
Petit Bassam I 429.
Petite Terre I 194.
Petit Montrouge II 168.
Petit Rhône II 149.
*Petitot I 243.
Petri-Alexandrovsk I 364.
Petrinja II 339.
Petrograd II 479.
Petrokou II 485.
Petropaulovsk, Kirgiserst. I 365.
—, Østsib. I 362.
Petropolis I 171.
Petrosavodsk II 470.
Petrovsk II 472.
Petrovskaja, Gv. Astrachan II 472.
—, Gv. Voronesj II 469.
Petrovski II 466.
Petsjersk II 474.
Petsjili I 262.
Petsjilibugt I 284.
Petsjora II 434, 444, 445.
Pettau II 319.
Pfalz-Zweibrücken II 419.
Pfannspitze II 267.
Pfitscherjoch II 265.
Pforzheim II 428.
Pfäffers II 350.
Phaleron II 97, 115.
Pharos I 409.
Pharsalos II 114.
Phasis, Fl. I 271.
—, Landsk. I 365.
Phazania I 417.
Phengari II 122.
Phersala II 114.
Philadelphia, Am. I 210, 229.
—, Lilleasien I 294.
Philiatra II 118.
Philippeville I 421.
Philippi II 121.
Philippiner I 219, 331, 336.
Philippopel II 131.
*Philolaos I 9, 10.
Philæ I 391, 411.
Phlegræiske Marker II 60, 88.
Phoenix I 239.
Phokis, Dep. II 113, 114.
Phrygien I 291, 292.
Phthiotis II 113.
Phønixøer I 131.
Piacenza, By II 77.
—, Pv. II 70.
Piana dei Greci II 92.
Pianosa II 80.
Piatra II 135.
Piauhy I 173.
Piave II 57.
Piazza Armerina II 94.
Picardie II 172.
Pic Carlitte II 19.
— d'Anethou II 19.
— d'Aneto II 19.
— d'Anie II 19.
— de Finiels II 147.
— de Mauberme II 19.
— de Montcalm II 19.
— de Vignemale II 19.
— d'Ory II 19.
— du Midi d'Ossau II 19, 20.
Pichincha I 144, 158.
Pico, By II 50.
—, Ø I 170.
— Alto II 50.
— dell'Antenna II 62.
— de Peñalara II 22.
— de San Isabel I 455.
— de Tarquino I 187.
— de Teyde I 66, 74, 81, 454.
— de Veleta II 25.
— Ruivo I 453.
— Volcano I 455.
Picter II 203.
Pictervold II 198.
Pictou I 246.
Piedmontregion I 205.
Piemont II 70, 72.
Piemontese II 63.
Pierre-sur-Haute II 147.
Pietas Julia II 321.
Pietermaritzburg I 443.
Pietole II 75.
Pietra Mala II 57.
Pietrozul II 289.
Pigeon River I 217.
*Pike I 136.
Pikes, Peak I 201.
Pilaf Tepe II 105.
Pilatus II 260.
Pilcomajo I 149.
Pilica II 299.
Pilis II 290.
Pillar I 173.
Pillau II 253, 386.
Pillnitz II 416.
Pilsen II 285, 325.
Pina, Fl. II 478.
Pinar del Rio I 189.
Pindos II 99, 100, 101, 102.
Pinega II 445.
Pinerolo II 72.
Pingjang I 347.
Pinneberg II 399, 401.
Pinosø I 189.
Pinsk II 478.
*Pinto, Mendez I 258.
Pinzgau II 273.
Pinzgaudalen II 266.
*Pinzon I 135, 168.
Piombinostræde II 51.
Piotrkov, By II 485.
—, Gv. II 464, 485.
Piperviken II 537.
Pirano II 321.
Pirghul I 269.
Pirmasenz II 425.
Pirna II 416.
Pirnari II 105.
Pirnatsa II 103.
Pirot II 127.
Piræeus II 115.
Piræus II 97.
Pisa, By II 80.
—, Pv. II 70.
Pisagua I 163.
Pisanerbjærge II 58.
Pisciatello II 78.
Pisco I 160.
Pisek II 325.
Pisidien I 291, 292.
Pisjpek I 364.
Pisport II 408.
Pissa II 297.
Pistoja II 79.

Pistoria II 79.
Pisuerga II 22.
Pitcairn I 131.
Pitchlake I 196.
Pite, Distr. II 529.
Piteå II 493, 528.
Piteelv II 500.
Piter (St. Petersb.) II 479.
Pitesjti II 131.
Pitesti II 131.
Piton de la Fournaise I 459.
— des Neiges I 459.
Pittsburg, By I 207, 229, 235.
Pittstown, Bahameøer I 197.
Pityuser II 18, 43.
Pityussa II 118.
Piura I 160.
*Pizarro I 136, 159, 160.
Piz Bernina II 263.
— Kesch II 263.
— Languard II 263.
— Linard II 263.
Pizzo II 91.
— Centrale II 262.
Pjatigora I 367.
Pjatigorsk I 367.
Pjøngjang I 359.
Plagwitz II 416.
Plainpalais II 346.
Plains I 201.
Planeter I 6, 12.
Planetoider I 12.
Planiglober I 29.
Planitz II 417.
Plantegeografi I 79, 89.
Plantesamfund I 81.
Plasencia II 38.
Plata, se La Plata.
Platani II 62.
Plateauer I 62.
Platonisk Aar I 24.
Platten Sø II 290.
Platte River I 206.
Plattysk II 305.
Platææ II 116.
Plauen II 417.
Plauensche Grund II 416.
Plauenscher Kanal II 300.
Plaza de Almanzor II 23.
*Plehn I 371.
Pleisse, Fl. II 416.
Plentybugt I 123.
Pleschen II 394.
Pleskau II 470.
Plessidi II 102.
Plessis-les-Tours II 185.
Plessur II 270.
Pleszev II 394.
Plettenborgbugt I 377.
Pleven II 130.
Plevna II 130.
*Plinius II 3.
Plintenburg II 333.
Plock, By II 485.
—, Gv. II 464.
Ploërmel II 165.
Ploesti II 135.
Plomb du Cantal II 147.
Plombières II 175.
Plonsk II 485.
Plotsk II 485.
Plovdiv II 131.
Plussa II 437.
Pluto Bjærg I 104.
Plutonske Lag I 33, 62.
Plymouth, Engl. II 229.
—, Montreal I 194.
— Bugt II 190.
Plynlimmon II 195.
*Plütschow I 313.
Pløn II 400.
Plönersø II 298.
Pnom-Penh I 328.
Po, Fl. II 55.
Poconé I 174.
Po della Maëstra II 56.
— della Pila II 56.
— della Tolle II 56.
Podgoritza II 124.
Podgorze II 328.
Po di Gnocca II 56.
Podlachien II 478.
Podol II 474.
Podolien II 455, 463, 477.
Podolsk II 466.
Podor I 426.
Poel II 252, 409.
Pogantsjeskajabugt II 434.
*Pogge I 371.
Po Grande II 56.
Poik II 320.
Point de Galle I 323.
Pointe à Pitre I 194.
— de Barfleur II 145.
— de Galets I 459.
— de Grave II 144.
— de la Coubre II 144.
— de Penmarch II 144.
— des Grands Couleurs II 259.
Pointe de St. Mathieu II 144.
— du Raz II 144.
— Percée II 259.
— Riche II 143.
Point Hope I 198.
Poitiers II 154, 185.
Poitou II 184.
Pojang I 284.
Pola II 321.
Polaber II 305.
Polakker II 13, 305, 450, 452.
Polareskimoer I 253.
Polariseret Lys I 11.
Polarkredse I 7, 23.
Polarktiske Region II 12.
Polarlande I 57.
Polarlyset I 79.
Polarstjærnen I 6.
Polarstrømme I 47.
Polder II 250, 293.
Polen II 455, 464, 484.
Polhøjde I 8.
Policastrobugt II 52.
Politisk Geografi I 93.
Poljer II 101.
Poljusstrovo II 480, 481.
Pollockshaws II 239.
Polnisch-Ostrau II 327.
*Polo, Marco I 258, 353, 456.
Polonina Rovna II 288.
Polotsk II 479.
Polske Plateau II 297.
Poltava, By II 473.
—, Gv. II 463.
*Polybios I 369.
Polynesien I 99.
Polynesiere I 119.
Polyteister I 89.
Polzen II 286.
Pomaker II 109.
Pomarape I 143.
*Pomare I 130.
Pomerellen II 388.
Pommern II 385, 386, 393.
Pommersches Haff II 252.
Pommerske Bugt II 252.
— Søplt. II 298.
Pompeji II 60, 88.
Ponapé I 127.
Ponce I 192.
Pondicherry, se Pondisjerry.
Pondikonisi II 116.

Pondisjerry I 315, 322.
Pondoland I 442.
Ponevjesj II 478.
Pongau II 273.
Pongo de Manseriche I 147.
Pongoer (Kløfter) I 147.
Pons Milvius II 84.
Ponsul II 48.
Ponta Delgada II 47, 50.
Pont-à-Mousson II 175.
Pontarlier II 175.
Pontchartrain I 233.
Pontecorvo II 86.
Pontemolle II 84.
Pontevedra II 32, 34.
Ponthieu II 172.
Pontianak I 334.
Ponticelli II 88.
Pontinske Prov. II 11.
— Steppe II 442.
— Sumpe II 59, 85.
— Øer II 51, 86.
Pontpridd II 236.
Pontresina II 352.
Pontus I 291, 292.
— Euxinus II 98.
Ponza II 86.
Pool, the II 220.
Poole II 229.
Poona I 321.
Pooposøen I 143.
Popadia II 288.
Popayán I 157.
Poperinghe II 357.
Poplar II 220.
Popo I 430.
Popocatepetl I 201.
Popoli II 85.
Poppelsdorf II 408.
Poprad, Fl. II 287, 299.
Porchov II 470.
Porcopolis I 232.
Porcupine, Fl. I 203.
Porjus II 529.
Poroger II 443.
Poronai I 355.
Pororocaen I 47.
Poros II 117.
Porquerolles II 143, 179.
Porrentruy II 347.
Porsangerfjord II 491.
Porsgrund II 540.
Port Adelaide I 116.
Portage la Prairie I 246.
Portages I 54.
Portalegre, Brasil. I 172.
—, Portug. II 47, 50.
Port Anna Maria I 131.
Porta Orientalis II 289.
Port Arthur I 245, 348.
— Augusta I 112, 116.
— au Prince I 190, 191.
— au Princebugt I 190.
Porta Westfalica II 281.
Port Blair I 326.
— Bouet I 429.
— Castries I 195.
— Chalmers I 126.
— Cros II 179.
— Darwin I 101, 106, 118.
— de France I 123.
— de Paix I 191.
— d'Oo II 19.
— Elisabeth I 442.
— Essington I 107.
— Florence I 451.
— Glasgow II 239.
— Hall I 451.
Portici II 88.
Port-Jackson I 100, 110.
Port Kennedy I 115.
Portland, Isl. II 602.
—, By, Avstr. I 115.
—, By, Maine I 225.
—, By, Oregon I 240.
— Halvø II 190, 229.
— Hill II 190.
— Town II 220.
Port Lincoln I 110.
— Melbourne I 115.
— Moresby I 121.
— Natal I 377, 443.
— Nicholson I 126.
Porto, By, Portug. II 47.
—, Distr. II 46.
— Alegre I 172.
Portobello II 238.
Portobugt II 53.
Porto Calvo I 173.
— d'Anzio II 51, 85.
— d'Ilheo I 439.
—, Farina I 419.
— Ferrajo II 80.
— Gaio II 120.
— Grande I 455.
— Imperial I 148.
— Leone II 115.
— Longone II 80.
— Maurizio, By II 73.
— —, Pv. II 70.
— Novo I 430.
Porto Praya I 455.
Portoré II 338.
Portorico I 192, 219.
Porto San Giorgio II 81.
— Santo I 453.
— Seguro, Afr. I 430.
— —, Brasil. I 173.
— Torres II 95.
— Vecchio II 188.
Port Patrick II 245.
— Phillip I 110.
— Phillipbugt I 102.
— Phillip Distr. I 115.
Portree II 241.
Port Royal I 189.
— Said I 375, 408, 410.
Portsea, Ø II 226.
Portsmouth, By, Engl. II 226.
—, By, New Hampsh. I 226.
—, By, Virginia I 231.
— Bugt II 190.
Port Spain, Trinidad I 196.
— Stanley I 176.
— St. Johns I 442.
— Sudan I 412.
— Tatu I 130.
Portucalia II 47.
Portugal II 27, 44 f.
Portugalete II 16, 34.
Portugisere II 28.
Portugisisk Guinea I 427.
— Vestafrika I 437.
— Østafrika I 448.
Portuguesa I 154.
Portus Cale II 44, 47.
Port Vendres II 144, 182.
Posados, By I 166.
Poschiavodalen II 263.
Posen, By II 301, 394.
—, Pv. II 386, 394.
Posens Søplateau II 298.
Posidonia II 89.
Posilipo II 87.
Posjarevats II 127.
Posletten II 54.
Postglacialtid I 35.
Postojna II 320.
Potala I 351.
*Potanin I 259.
Potchefstroom I 445.
Potenza, By II 90.
—, Pv. II 71.
Poti I 367.
Potidæa II 121.

Potomac I 205.
Potosi I 162.
Potosis Plateau I 143.
Potsdam, By II 300, 392.
—, Rgbz. II 388, 392.
Potsdamer Viertel (Berlin) II 391.
Potsjinki II 467.
Pottendorf II 318.
Poughkeepsie I 228.
Povindah I 306.
Povis Castle II 236.
Pozega II 339.
Poznan II 394.
Pozsega II 290, 339.
Pozsony II 333.
Pozzo di Gotto II 91.
Pozzuoli II 87.
Prabova II 132, 134.
Prag II 286, 324.
Praga II 484, 485.
Praha II 324.
Praslin I 460.
Prato II 79.
Pratolino II 79.
Prato Magno II 58.
Prats de Mollo II 143.
Praya I 172.
Praya Vermelha Fort I 170.
Prebischthor II 284.
Predealpas II 289.
Predilpas II 267.
Pregel II 253, 297, 437.
Prémontré II 172.
Prenzlau II 392.
Prerau II 326.
Pré-Saint-Gervais I 171.
Presanella II 264.
Presbasø II 101.
Presbyterianske Kirke II 207.
Presidios I 424, II 29, 32.
Presque Isle, Ø I 230.
Pressburg II 333.
Preston II 233.
Pretoria I 444.
Preussen II 375, 384.
Preussisch-Eylau II 387.
Preussiske Søplt. II 297.
Prevesa II 122.
Prevesakanal II 96.
Pribylovøer I 242.
*Prichard I 87.
Priegnitz II 384, 392.
Priego de Córdoba II 40.
Prilep II 127.
Primorje II 320.
Primorskaja I 362.
Prince Albert Land I 250.
— Edwards Ø I 199, 243, 246.
— of Wales Land I 250.
— of Walesø I 198.
— Patricks Ø I 250.
Prince-Regentstrædet I 250.
Prince Rupert I 247.
Princeton, New Jersey I 229.
Prince Williamssund I 198.
Prinkippos I 293.
Prins Edwards Øer I 460.
Prinsesse Charlottebugt I 102.
— Mariannestræde I 120.
Prinseøer, Afr. I 455.
—, Lilleasien I 293.
Pripet II 437, 442, 443.
Prisjtina II 101, 127.
Prisloppas II 288.
Pritzwalk II 392.
Privas II 181.
Prizren II 127.
Probstei II 400.
Procida II 51, 89.
Progreso I 214.
Prohner Wiek II 252.
Prokletje II 100.
Prokonnesus I 293.
Prome I 325.
Promontor II 333.
Promontorium Pelorum II 53.
Propontis I 264.
Propria I 173.
Proskau II 395.
Proskurov II 478.
Prosna II 299, 394.
Prossnitz II 326.
Proterozoiske Tid I 34.
Protestanter I 91.
Protuberanser I 13.
Provencalske Bjærge II 258.
— Slette II 9, 149.
Provence II 178.
Providence, By I 226.
—, Ø 1 460.
Provins, By II 174.
Prsjevalsk I 364.
*Prsjevalski, N. I 259.
Pruntrut II 347.
Prusa I 293.
Pruth II 105, 288, 444.
Przemysl II 328.
Przibram II 325.
Præcession I 24.
Præneste II 85.
Prærier I 207.
Præstebjærg II 558.
Præstø II 585.
—, Amt II 576, 584.
Præstøbugt II 552.
Prättigau II 263, 351.
Psiol II 469.
Psitoriti II 106.
Pskov, By II 470.
—, Fyrstend. II 464.
—, Gv. II 463.
Pskovsø II 437.
Psunj II 290.
Ptolemais I 298.
Ptolemæiske System I 9.
*Ptolemæos I 8, 10, 369, II 4.
Puddefjord II 541.
Pudsey II 234.
Puebla I 216.
Pueblo I 238.
Puerto Acre I 174.
— Barrios I 186.
— Bello I 182.
— Caballos I 184.
— Cabello I 155.
— Colombia I 157.
— Cortez I 184.
— de la Luz I 454.
— de Plan II 19.
— d'España I 196.
— de Santa Maria II 40.
— Limon I 183.
— Monti I 163.
— Plata I 192.
— Principe I 189.
— Real II 40.
Puertorico I 192.
Puertoviejo I 158.
Pugelsund I 198.
Puglie II 71.
Puigmal II 19.
Puket I 330.
Pul II 321.
Pulkova II 482.
Pulkovas Meridian I 8.
Pulo Babi I 332.
— de Lobo II 23.
— Pinang I 325, 326.

Pultusk II 485.
Pulu-Laut, Ø I 334.
Puna, By I 321.
—, Ø I 141.
Punakha I 316.
Punas, Højstepper I 141.
Pungo Ndgongo I 384, 438.
Punjab I 315.
Puno I 160.
Punta Arenas, Chile I 152, 163.
— —, Costarica I 183.
— de Europa II 17.
— degl'Infreschi II 52.
— della Licosa II 52.
— dell' Omo Morto II 53.
— di Serpeddi II 63.
— di Stilo II 52.
— Gallinas I 140.
— Goida I 186.
Puntalesbugt II 40.
Punta Marroqui II 16, 17.
— Negra I 142.
— Palmas I 180.
— Pariña I 141.
— San Eugenio I 198.
Purfleet II 225.
Purga I 280.
Puri I 320.
Purpurhav I 43, 198.
Pursak I 292.
Pursell Range I 202.
Purus, Fl. I 148.
Pusjtaneh I 306.
Pusjtunkhwa I 306.
Pustaer II 291.
Pusterdalen II 266, 273.
Puteaux II 171.
Puteoli II 87.
Putna II 134.
Putney II 221.
Puttbus II 394.
Putumayo I 148.
Putziger Nehrung II 253.
— Wiek II 253.
Puy, le, By II 181.
— de dôme, Bj. I 61, II 147.
— — —, Dep. II 164, 176, 187.
— de Montoncel II 147.
— de Sancy II 147.
Püllna II 325.
Pylos II 118.
Pyrénées-Orientales II 163, 181, 182.
Pyrenæerne I 56, 62, 68, II 8, 18, 19, 150.
Pyrenæiske Halvø II 16 f.
Pyrgo II 122.
Pyrgos II 118.
Pyrmont II 414.
*Pythagoras I 7.
Pythagoræiske Skole I 9.
*Pytheas II 3.
Pyzdry II 485.
Päijännesø II 447.
Pæstum II 89.
Pøsneck II 419.
Pøsteny II 333.
Pøstyen II 333.

Quaiqua I 440.
Quaregnon II 361.
Quarken (Kvarken) II 434.
Quarneriske Øer II 321, 322.
Quarnerokanal II 96.
Quarteroner I 88.
Quathlamba I 396.
Quatrebras II 361.
Quebec I 243, 245.
Quebrados I 145.
Quedlinburg II 397.
Queen Charlotteøer I 198, 247.
Queens (New-York) I 227.
Queensborough II 225.
Queens Channel I 101.
Queenscliff I 116.
Queens County II 218.
Queensferry II 238.
Queensland I 111, 114.
Queenstown, Irl. II 246.
—, Nordam. I 208.
Quelimane I 396.
Quelparu I 359.
Querétaro, By I 217.
*Quervain, I 252.
Quezaltenango, By I 186.
Quiberon II 144.
Quichua I 138.
Quillebeuf II 167.
Quillimane I 449.
Quillota I 163.
Quiloa I 450, 451.
Quimper II 165.
Quincy I 234.
Quindiupas I 157.
Quinta das Lagrimas II 48.
Quintana Roo I 214.
*Quiros I 99, 122, 129.
Quisana II 88.
Quistrum II 521.
Quito, Bj. I 66, 67.
—, By I 152, 158.
—, Pv. I 157.
Quitos Cordillerer I 143.
Quittah I 429.
Qvarnholmen II 518.

Raab, Fl. II 290.
—, Km. og By II 334.
Raabjærg Miler II 564.
Raadne Hav II 435.
Raagø II 551, 587.
Raasay II 241.
Raba II 328.
Rabat I 422.
Rabba I 393, 431, 434.
Rachel II 285.
Rachsturm II 287.
Racine I 234.
Radaune II 298, 387.
Radautz II 328.
Radeburg II 416.
Rade vorm Walde II 407.
Radnor II 216, 235.
Radohodzapas II 101.
Radom, By II 485.
—, Gv. II 464.
Radsjmahal I 275, 283.
Radsjputána I 275.
Radsjputanastater I 315, 318.
Radstädter Tauern II 265.
Ragatz II 350.
Ragundaelv II 500.
Ragusa II 94, 106, 330.
Raheita I 415.
Rahova II 129.
Raiatea I 129.
Raine Entrance I 102.
Rainy Lake I 208.
Raivavai I 130.
Raizer II 304.
Rajaher II 136.
Rajecz II 333.
Rajputana I 315.
Rakiura I 123.
Rakonitz II 325.
Rákospalota II 333.
*Raleigh, W. I 218, 136.
Raleigh, By I 231.
Ralikøer I 127.
Ramah I 210.

Rambouillet II 172.
Ramillies II 361.
Ramla I 302.
Ramløsa II 516.
Rammberg II 282.
Rammelsberg II 282.
Rampur I 318.
Ramsgate II 225.
Ramu, Fl. I 120.
Ran I 275.
Rancagua I 163.
Rance II 153.
Ranchos I 214.
Rancopas I 142.
Randbølhede II 560.
Randers II 562, 594.
— Amt II 576, 594.
Randersfjord II 549.
Randhave I 39.
Randkleveskaaret II 565.
Randower Landgraben II 298.
Randselv II 501.
Randsfjord II 500.
Ranelagh II 244.
Rangiroa I 131.
Rangoon I 325.
Rangun I 325.
Rantzau, Grevsk. II 399.
Ranum II 570, 592.
Raoul, Ø I 126.
Rapa I 130.
Rapallo II 74.
Rapanai I 133.
Rapperschwyl II 350.
Rapperswyl II 350.
Rappoltsweiler II 430.
Rarotonga I 129.
Raschid I 410.
Ras Dedjan I 387.
— el Abiad I 375.
— el Hadd I 263.
Raselm II 136.
Rasena II 65.
Rasgrad II 130.
Rasjka II 127.
Raskem I 265.
Raskolnikere II 457.
Raskun I 267.
Ras Muhammed I 263.
Rassova II 136.
Rastatt II 428.
Rastenburg II 387.
Rasudir I 424.
Ratakøer I 127.
Ratan II 528.
Rathenow II 392.
Ratibor II 395.
Ratisbona II 421.
Ratzeburg, By II 401, 410.
—, Fyrstend. II 409.
Ratzeburgersø II 298.
Raucheckspitze II 266.
Rauhe Alp II 269.
Raumaelv II 497.
Raumo II 488.
Ravalpindi I 317.
Ravenna, By II 53, 65, 78.
—, Pv. II 70.
Ravensberg II 385, 403.
Ravensburg II 426.
Rawhide I 240.
Ravi I 283.
Rawitsch II 394.
Ravnebakke II 565.
Ravnsø II 562.
Rawson I 166.
Rawstenstall II 233.
Raxalpe II 265.
Ré, Ø II 144, 184.
Reading, Engl. II 227.
—, Pennsylv. I 229.
Reaktionsstrøm I 48.
Reate II 81.
*Rebmann I 371.
Rechberg II 269.
Recife de Pernambuco I 173.
Recklinghausen II 296, 403.
Reconcavo I 172.
Reculet II 269.
Rednitz II 283.
Redonda Ø I 194.
Red River I 207, 209.
— — of the North I 206.
Redut Kalé I 367.
Ree, Sø II 201.
Refraktion I 78.
Refsnæs II 550, 551, 554, 584.
Refugiés II 307.
Rega II 298.
*Regel I 259.
Regen II 272, 285.
Regensburg II 301, 421.
Reggio, Pv. II 70, 71.
— di Calabria II 91.
— nell' Emilia II 77.
Regina, Saskatchewan I 246.
Regio Syrtica I 416.
Regnbue I 78.
Regnitz II 283.
Regnitzdalen II 269.
Regnmængde I 77.
Rehburg II 402.
Rehme II 404.
Reichenau II 270.
Reichenbach, Sachsen II 417.
—, Schlesien II 396.
Reichenberg II 326.
Reichenhall II 421.
Reichensteinergeb. II 284.
Reichswald II 294.
Reif II 323.
Reigate II 227.
Reijmyra II 512.
Reims II 174.
*Rein I 59.
Reindeer Mountains I 209.
— Sø I 209.
Reinerz II 396.
Reinhards Wald II 281.
Reinickendorf II 391.
Rein Kloster II 544.
Reitdiep II 374.
Reka, By II 338.
—, Fl. II 268.
Rekarne II 522.
Rektascension I 7.
Religioner I 89.
Reliktsøer I 56.
Remedios I 189.
Remiremont II 175.
Rems II 426.
Remscheid II 407.
Rena II 500.
Renaix II 357.
Rendinabugt II 98.
Rendsburg II 399.
Renfrew, By II 239.
—, Sh. II 217, 236, 239.
Renlapper II 507.
Rennelstrøm II 144.
Rennes II 153, 166.
Rennsteig II 282.
Rennweg II 282.
Reno, Ital. II 56.
—, Nevada I 240.
Renudostrøm II 144.
Reschen-Scheideck II 264.
Reserva Mosquitia I 184.
Reservationer I 221, 238.
Risicsabánya II 336.
Resina II 88.
Resjade I 425.

Resjt I 310.
Rethel II 174.
Rethymno II 121.
Retimo II 121.
Retu I 405.
Retyczat II 289.
*Retzius I 86.
Reudnitz II 416.
Reuil II 171.
Réunion I 458, 459.
Reus II 43.
Reuss, Fl. II 271.
Reuss-Greiz II 417.
Reuss-Schleiz II 417.
—, yngre Linje II 384, 417.
—, ældre Linje II 384, 417.
Reutlingen II 425.
Reval II 433, 482.
Revello II 55.
Revilla Gigedo, Ø I 216.
Revolaks II 489.
Revolution, Jordens I 20.
Reykholt II 606.
Reykjanæs II 602, 603.
Reykjanæsøer II 602.
Reykjavik II 604, 605, 606.
Reynosas Plateau II 21.
Rezat II 283.
Rezonville II 430.
Rezvaya II 128.
Rezybjærge II 289.
Rha II 439.
Rhat I 417.
Rhau II 439.
Rhegium II 91.
Rheiderland II 296.
Rheine II 296.
Rheineck II 270.
Rheinfelden II 270, 348.
Rheingau II 274, 276.
Rheingauer Bjærgl. II 277.
Rheinhessen II 428, 429.
Rheinland II 386, 405.
Rheinpfalz II 419, 424.
Rheinwald II 270.
Rheinwaldgletscher II 270.
Rheinwaldhorn II 263.
Rheydt II 406.
Rhinen I 52, II 270, 276, 278, 294.
Rhin Luch II 300.
Rhin-Marne Kanal II 275.
Rhinpfalz II 419.
Rhinpreussen (Rheinl., Rhinprov.) II 405.
Rhinske Bjærge I 62, II 274.
— Skiferbj. II 274, 276.
Rhodanus II 149.
Rhode Ø I 226.
Rhode Island, tS. I 226.
*Rhodes, Cecil I 440, 446.
Rhodesia I 446.
Rhodope II 138.
Rhodopebjærge II 165.
Rhodos I 264, 291, 294.
Rhomæer II 117.
Rhondda II 235.
Rhône, Dep. II 163, 176.
—, Fl. I 52, II 149, 154.
Rhônegletscher II 260.
Rhune, la II 19.
Rhyl II 236.
Rhætikon II 263.
Rhætiske Alper II 263.
Rhøn II 280.
Riad I 305.
Rialin II 483.
Rialto II 75.
Rias II 16, 144.
Riaskyster I 262.
Ribble II 192.
Ribe II 598.
Ribeaa II 563.
Ribe Amt II 576, 598.
Ribeauville II 430.
Ribeira Grande, Capverd. Øer I 455.
— —, Portug. II 50.
Riberalta I 162.
Ribe Stift II 596.
*Richardson I 371.
Richard Toll I 426.
Richmond, Engl. II 224.
—, New York I 227.
—, Virginia I 231.
*Richthofen I 258.
Richthofen Spids I 256.
Rideaukanalen I 244.
Riding II 216.
— Hills I 209.
Ries, Landsk. II 422.
Riesa II 416.
Riesbach II 349.
Riesdalen II 269.
Riesengebirge II 284.
Riesenkoppe II 284.
Rieti, By II 81.
—, Fl. II 59.
Rif I 375, 379.
Rifstangi II 602.
Riga II 433, 448, 483.
Rigaiske Bugt II 7, 433.
Rigi II 261.
Rigi-Kulm II 261.
Rigsmaalet II 507.
Rihah I 302.
Rijswijk II 370.
Rilo Dagh II 105.
Rima II 288.
Rimac, Fl. I 159.
Rimaszombat II 335.
Rimini II 78.
Riminicu-Sarat II 135.
Riminik II 135.
Riminik-Sarat II 134.
Riminik-Valca II 135.
Rindjani I 335.
Ringe II 590.
Ringebakker II 565.
Ringerike II 501.
Ringkjøbing II 597.
— Amt II 576, 597.
Ringkjøbingfjord II 548.
Ringrev I 59.
Ringsjøn II 505.
Ringsted II 584.
Ringvatsø II 492.
*Rink I 252.
Rinteln II 405.
Rio Balzas I 201.
Riobamba I 158.
Rio blanco II 22.
— Branco I 148.
— Bravo I 201.
— Chico I 150.
— Chonchas I 201.
— Claro I 171.
— Cobres II 38.
— Colorado I 150.
— Cuarto I 165.
— das Velhas I 150.
— de Janeiro I 140, 152, 170, 171.
— de la Plata I 150.
— del Rey I 431.
— de Oro I 425.
— Dulce I 165.
— Fuerte I 201.
— Gila I 204.
— Gilas Plateau I 201.
— grande, Afr. I 383, 392.
— —, Sydam. I 149.
— Grande del Norte I 201.
— — do Norte, St. I 173.

Rio Grande do Sul, St. I 172.
— Hacha I 157.
Riohamba I 143.
Rioja, St. I 166.
Riojas Højslette I 142.
Riojunko I 348.
Rio Lempa I 180.
— Lerma II 201.
Riom II 188.
Rio Maule, Chile I 163.
— Mexcala I 200, 201.
— Motagua I 180.
Rion, Balkanh. II 96.
—, Lilleas. I 271, 272.
Rio Nazas I 217.
— Negro, By I 157.
— —, Fl. til Marañon I 54, 148.
— —, Fl., Patagon. I 150.
— Nuñez I 392.
— Nupe I 147.
— Panuco I 201.
— Pará I 148, 173.
— Pardo, By I 172.
— Parime I 148.
— Pecos I 201.
— Pesquerto I 201.
— Pongo I 392.
— Primero I 165.
— Salado, Nordam. I 201.
— —, Sydam. I 149.
— Santa Cruz I 150.
— Santjago I 201.
— Sonora I 216.
— Tinto II 30, 39.
— Ulea I 180.
— Vermelho I 174.
— Yaqui I 201.
Riov I 332.
Riov-Linggaøer I 332.
Ripon I 234.
Riponfald I 390.
Rishøj II 561.
Rispebjærg II 566.
Rissani I 423.
Ris Skov II 595.
Risør II 540.
Ritenbenk I 254.
Ritzebüttel II 410, 411.
Riukiuøer I 262, 351, 357.
Riva II 323.
Rivas I 184.
Rive-de-Gier II 177.
Riverinadistr. I 113.
Riviera di levante II 51.
Riviera di ponente II 51.
Rivière Salée I 194.
Rivières du Sud I 427.
Rixdorf II 391.
Rixhøft II 252.
Rjasan, By II 468.
—, Gv. II 462.
Rjukanfos II 502.
Roadtown I 193.
Roanne II 177.
Roanoke, By I 231.
—, Fl. I 205.
Roatan Ø I 185.
Roba el Khali I 274.
Robertsport I 428.
Robeson Kanal I 250.
Robin Lyths II 191.
*Robinson Crusoe I 163.
Roccabruna II 189.
Rocca dell' Argentera II 258.
— Monfina II 60.
Roc de Fenêtre II 147.
*Rocha, Diego de I 127.
Rochdale II 233.
*Roché, Ant. de la I 176.
Rochefort II 184.
Rochefoucault, la II 184.
Rochelle, la II 184.
Rochester, Engl. II 191, 226.
—, New-York I 228.
Roche-sur-Yon, la II 185.
Rochussen I 120.
Rockford I 234.
Rockhampton I 114.
Rocky Mountains I 201.
— — Park I 247.
Rocroy II 174.
Roda I 408.
Rodach II 283.
Rodez II 184.
Roding II 228.
Rodosto II 142.
Rodriguez I 458, 459.
Roebuckbugt I 101.
Roebourne I 117.
Roepstorff II 588.
Roer II 277, 295.
Roermond II 372.
Roeselaere II 357.
*Roggeveen I 99, 129, 133.
Roggeveld I 388.
Rohilkand I 318.
Rohillaer I 318.
*Rohlfs I 371, 417.
Rojano II 321.
Rokelle I 392.
Rokitnosumpe II 443.
Rolandsbreschen II 19.
Rold Bavnehøj II 564.
Rolling prairie I 207, 238.
Rom II 63, 64, 66, 81.
Roma, Pv., Ital. II 71, 81.
—, Sverige II 518.
Romagna II 77.
Roman II 134.
Romaner II 13.
Roman Kosj II 442.
Romanov-Borisoglebsk II 467.
Romans II 178.
Romanshorn II 349.
Romantsi II 134.
Rome, New-York I 228.
Romeleås II 505.
Romeleklint II 505.
Romerike II 500.
Romerske Apenniner II 58.
Romersk-katolsk Kirke I 91.
Romorantin II 186.
Romsdal Amt II 536, 543.
Romsdalsalper II 497.
Romsdalsfjord II 492.
Romsdalshorn II 497.
Romsø II 551, 588.
Rona II 241, 242.
Ronaldshay II 242.
Ronaszek II 335.
Roncesvalles, Kloster II 33.
Roncesvallespas II 20.
Ronda II 41.
Rondane II 497, 500.
Rondas Plateau II 25.
Rondebosch I 442.
Ronneburg I 417.
Ronneby II 517.
Ronnebyaa II 505.
Ronsdorf II 407.
Ronsse II 357.
Rooeness II 242.
Roper I 105.
Roquebrune II 189.
Roraima I 145.
Rorschach II 350.
Rosa I 129.
Rosales, Boqnete di I 141.
Rosario I 150, 165.
*Rosas I 164.
Rosasbugt II 18.
Roscommon, By II 245.
—, Sh. II 218.

Roseau By I 194.
Rosegglets che II 263.
*Rosellini I 404.
Rosenberg, Bøhmen II 286.
—, Ungarn II 333.
Rosendal, Norge II 541.
—, Sver. II 524.
Rosenheim II 421.
Rosenholm II 594.
Rosenlauigletscheren II 260.
Rosenthaler Vorstadt II 391.
Rosenvold II 596.
Rosersberg II 525.
Rosette I 410.
Rosettemunding I 392.
Roshage II 547.
Roskilde II 581.
Roskildefjord II 550.
Roslagen II 522.
*Ross, J. C. I 136, 177, 251.
Ross and Cromarty II 217, 241.
Rossano II 90.
Rossan Point II 193.
Rossbach II 397.
Rossberg II 261.
Rossbjærg I 460.
Rosshav I 177.
Rossieny II 478.
Rossitz II 326.
Rossland I 247.
Rosslau II 413.
Rostock II 252, 409.
Rostov, Gv. Jaroslav II 467.
—, Gv. Jekaterinoslav II 475.
Roszahegy II 333.
Rota, Ø I 127.
Rotation, Jordens I 18.
Rothaargebirge II 278.
Rothenburg II 423.
Rotherham II 234.
Rotherhithe II 221.
Rothesay II 239.
Rothe Wand II 264.
Rotomahana I 124.
Rottenburg II 425.
Rottenmanner Tauern II 265.
Rotterdam II 250, 370.
Rottnen II 505.
Rottumeroog II 251.
Rottweil II 283, 425.
Rotuma I 128.
Roubaix II 173.
*Roudaire I 379.
Rouen II 152, 167.
Rouergue II 184.
Roulers II 357.
Rousay II 242.
Roussillon II 182.
Roveredo II 323.
Rovigno II 321.
Rovigo, By II 77.
—, Pv. II 70.
Rowley Regis II 231.
Rovno II 478.
Rovuma I 385, 397.
Roxburgh, Sh. II 216, 237.
Roxbury I 226.
Roxen I 503.
Royal Kanal II 201.
Royan II 184.
Rsjev II 467.
Rtanji Planina II 103.
Ruapehu I 124.
Rubaga I 372, 451.
Rubicon II 78.
Rubjærgknude II 548.
Rubricatus II 20.
Ruda II 395.
Rudkjøbing II 590.
Rudolfprovins I 451.
Rudolfsheim II 318.
Rudolf Sø I 384, 386.
Rudolstadt II 418.
Rufavaher I 374.
Rufia II 103.
Rufidji I 385, 397.
Rufisque I 426.
Rugaard II 594.
Rugby II 230.
Ruhehobjærge I 385.
Ruhr II 277, 278, 279.
Ruhrort II 407.
Ruk, Ø I 127.
Ruki I 395.
Rukva Sø I 385.
Rum II 240.
Ruma II 339.
Rumburg II 326.
Rumelien II 138.
Rumeli-Fener II 142.
Rumeli-Hissar II 141.
Rumeliske Mellembjærge II 105.
Rummelsburg II 298.
Rumuni II 108.
Rumænere II 108, 307.
Rumænien II 104, 131.
Runcorn II 232.
Rungsted II 583.
Rungve I 385.
Runn II 500.
Ruotsi II 451.
Rupel II 294.
*Rupert, Prins I 243.
Ruperts River I 205.
*Rupertus II 4.
Ruppiner Kanal II 300.
Ruppinersø II 392.
Ru Regreb I 422.
Rurutu I 130.
Rus (Væringer) II 451.
—, Fl. II 437.
Ruski Put II 288.
Rusland, asiat. I 259.
—, evrop. II 455.
Rusniaker II 305, 450.
Russe II 129.
Russere II 13, 450.
Russisi I 385, 394.
Russiske Lavland II 8.
Russisk Centralplateau II 436.
Rust II 334.
Rustenburg I 445.
Rustsjuk II 104, 129.
Ruszt II 334.
Ruthener II 13, 305, 450. 451.
Rutland, By, Vermont I 226.
—, Sh., Engl. II 216, 219, 231.
Ruts Kirkebakke II 565.
Ruvenzoro I 371, 385.
Ruvo II 90.
Ryaa II 564.
Ryan Bugt II 192.
Rybatske Halvø II 434.
Rybinsk II 439, 441, 467.
Rückenberg II 297.
Ryde II 226.
— Bavnehøj II 563.
*Ryder I 252.
Rüdesheim II 276, 405.
Rye II 596.
Ryemøllesø II 562.
Rygaard II 590.
Rügen II 252, 385, 394.
Rügenwalde II 393.
Rügenwaldermünde II 393.
Rylsk II 469.

Rysensteen II 598.
Ryssel II 173.
Rüstringen II 413.
Ryswyk I 332.
Rütli II 351.
Rytterknægten II 565.
Ryvingen II 541.
Rzeszov II 328.
Rækkevulkaner I 66.
Rætier II 307.
Rætoromaner II 307.
Rødby II 587.
Rødbyfjord II 552.
Røde Bækken I 277.
— Flod I 276.
— Hav I 39, 43, 263.
— Race I 87.
Røde-Rusland II 327.
Røderussere II 450.
Røde Taarns Pas II 105, 289.
Rødhuder I 138.
Rødvig II 585.
Røgbølle Sø II 557.
Røldalsfjæld II 499.
*Rømer, Ole I 11.
Rømø II 252.
Rønkanal II 548.
Rønne II 586.
Rønneaa, Sver. II 505.
Rørbæksø II 563.
Røros II 496, 544.
Rørvig II 583.
Røsaa II 497.
Røst II 492.
Røsvandet II 496, 497.

Saalach II 273.
Saale II 281, 282, 283, 306.
Saal-Eisenbergske Kreds II 417.
Saaler Bodden II 252.
Saalfeld II 419.
Saane II 271.
Saar II 279.
Saarbrücken II 408.
Saarbrücker Kulbæknet II 277.
Saarburg II 275, 431.
Saargemünd II 431.
Saarlouis II 408.
*Saavedra, Atvaro de I 127.
Saaz II 325.
Saba Ø I 194.
Sabac II 127.
Sabadell II 43.
Sabaikalskaja I 361.
Sabaki I 386, 397.
Sabanalarga I 157.
Sabanilla I 157.
Sabato II 89.
Sabbioncello II 96.
Saberma I 434.
Sabine, Fl., Florida I 199.
—, Fl., Mississippi I 207.
Sabinerbjærge II 59.
Sable, Ny-Skotl. I 246.
Sable-Island I 199.
Sables d'Olonne II 144, 185.
Saborer II 443.
Sabrao I 335.
Sabrata I 416.
Sabrinaland I 177.
Sacandago, Fl. I 205.
Sacco II 59.
Sachalin I 262, 351, 357, 360, 363.
Sachsen, Kgr. II 384, 414.
—, pr. Pv. II 385, 386, 396.
Sachsen-Altenburg II 384, 417.
Sachsenburg Klause II 273.
Sachsenhausen II 405.
Sachsen-Kob-Gotha II 384, 418.
Sachsen-Meiningen II 384, 419.
Sachsen-Weimar II 384, 417.
Sachsen-Wittenberg II 414.
Sachsere II 306, 384.
Sachsiske Bjærgland II 283.
Sachsisk Schweiz II 283.
Sacramento I 241.
Sacramentoflod I 203.
Sacre I 154.
Sádia I 300.
Sado, Ø I 356.
Sadonsk II 469.
Sadova II 326.
Safed I 300.
Saffi I 423.
Sag, el, Nilø I 411.
Sagaa II 504.
Sagan II 396.
Sagasig I 410.
Sagene II 537.
Saggat II 500.
Saginaw I 233.
Sagona, Bugt II 53.
Sagra, la II 24.
Sagres II 50.
Saguachekæde I 201.
Sagua la Grande, By I 189.
Saguntum II 42.
Sáhara I 379, 399, 424.
Sáharaoaser I 420, 421.
Sahel I 381.
Sáhra I 379.
Said, el I 410.
Saïda I 298.
Saigun I 328.
Saikjo I 356.
Saimasø II 445, 447.
Sain-Noion I 349.
Saint Albans II 227.
— — Head II 190.
— Amand II 173.
— Andrews II 240.
— Augustine I 232.
— Austell II 230.
— — Bugt II 190.
— Barthélémy Ø I 194.
— Brides Bugt II 192.
— Brieuc II 165.
— Brieucbugt II 145.
— Chamond II 177.
— Christopher Øer I 194.
— Clair, Fl. I 208.
— —, Sø, Am. I 208.
— — —, Avstr. I 117.
Saint-Cloud II 168, 171.
— Croix, Fl. I 205.
— —, Ø I 193.
— Davids Head II 192.
Saint-Denis, Frankr. II 171.
— —, Réunion I 459.
Saint-Dié II 175, 274.
— Dizier II 174.
Sainte-Marguerite II 179.
— Marie, Ø I 456, 458.
Sainte-Marie-aux-Mines II 430.
Sainte-Reine II 176.
Saintes II 184.
—, les, Øer I 194.
Saint-Esprit II 183.
Saint-Estephe II 184.
Saint-Etienne II 147, 177.
Sainte Victoire II 180.
Saint-Flour II 188.
— François Mountains I 206.
Saint-Gaudens II 158, 183.
— George, Bermudas I 249.

Saint George, Grenada I 196.
— Georgeskanal II 189, 192.
Saint-Germain-en-Laye II 172.
Saint-Gilles II 360.
— Govens Head II 192.
— Helena, Ø I 455.
— Helenabugt, Sydafr. I 376.
— Helens II 233.
Saint-Hélier II 246.
Saint-Imier II 347.
Saint-Irenée II 176.
Saint-Ives Bugt II 192.
Saint-Jean, Orléans II 186.
— Jean d'Acre I 298.
Saint-Jean-d'Angély II 184.
Saint-Jean-de-Luz II 183.
Saint-Jean-de-Maurienne II 178.
Saint-Jean-Pied-de-Port II 20.
Saint John, Antigua I 194.
— —, New-Brunswick I 245.
— —, Fl. I 205.
— Johns, New Foundl. I 249.
— Joseph, Missouri I 235.
Saint-Josse-ten-Noode II 360.
Saint-Julien II 184.
Saint-Junien II 188.
— Kilda II 241.
— Kitts I 194.
— Lawrence, Alaska I 241.
— —, Fl. I 208.
— Lawrencebugt I 199.
— Lô II 167.
— Louis, Missouri I 210, 211, 235.
— —, Réunion I 459.
— —, Senegamb. I 426.
— — River I 208.
Saint-Malo I 46, II 153, 165.
Saint-Malobugt II 145.
Saint-Mandé II 171.
Saint-Marceau II 186.
— Martin, Ø I 194.
— Mary, Fl. I 208.
— —, Ø, Afr. I 427.
— —, Ø, Engl. II 230.
— Mathews, Ø I 241.
Saint-Maur-des-Fossés II 171.
— Maurice, Frankr. II 259.
— —, Schweiz II 347.
— —, Fl. I 209.
— Mauricepas II 260.
Saint-Ménehould II 174.
— Michelbugt II 145.
— Nazaire II 166.
— Nicolas II 357.
— Omer II 173.
Saintonge II 184.
Saint-Ouen II 171.
— Paul, Minnesota I 234.
— —, Nova Scotia I 246.
— —, Réunion I 459.
— —, Ø I 460.
— Peter-Port II 246.
— Pierre, Dakota I 235.
— —, Martinique I 194.
— —, normann. Øer II 246.
— —, Réunion I 459.
— —, Ø I 249.
Saint-Pierre-lès-Calais II 173.
Saint-Privat II 430.
— Quentin II 172.
— Servan II 165.
— Trond II 359.
— Tropez II 143.
— Valery II 172.
— Vincent, Antiller I 195.
— —, Ny-Caledonien I 123.
— —, Fl. I 457.
— Yves II 50.
Saipan I 127.
Sais I 409.
Saisan-nor I 265, 279.
Sajama I 143.
Sajanske Bjærge I 279.
Sajo, Fl. II 288, 292.
Sajun I 304.
Saka I 415.
Sakai I 357.
Sakalaver I 456, 457.
Sakaria I 271.
Sakatal I 367.
Sakmara II 442.
Sakskjøbing II 587.
Sakskjøbingfjord II 557.
Sakys I 291.
Sakyz-Adazi I 294.
Sal I 455.
Sala II 526.
Salaga I 429.
Salama I 186.
Salamanca, By, Mexico I 217.
—, By, Span. II 25, 35.
—, Pv., Span. II 32.
Salamis II 97, 116.
Salamvria II 102.
Salat II 150.
Salaverry I 160.
Sala y Gomez I 133.
Saldanhabugt I 376.
Salduba II 42.
Sale I 422.
Salem, Forind. I 322.
—, Massachus. I 226.
—, Oregon I 240.
—, Palæstina I 300.
Salemi II 93.
Salerno II 71, 89.
Salernobugt II 52.
Salford II 233.
Salgir II 442.
Salgjershøj II 565.
Salibabuøer I 334.
Salina II 91.
— Cruz I 215.
— de Atacama I 142.
Salinas River I 203.
Salisbury, Engl. II 229.
—, Rhodesia I 447.
— Craigs II 237.
Salisburysletten II 197.
Saljany I 368.
Salling II 553, 563, 593.
Sallingsund II 549.
Salmon Rivers Range I 204.
Salo, By II 75.
Salomonsøer I 122.
Salona, Grækl. II 115.
—, Østr. II 329.
Salonabugt II 96.
Saloniki II 98, 106, 121.
Salonikibugt II 98.
Salop II 216, 230.
Salovin I 276.
Salpausselkä II 446.
Salsette, portug. Ind. I 316.
—, Ø I 321.
Salso II 62.
*Salt I 413.
Salta I 166.
Saltbjærge I 274.
Saltcoats II 238.
Saltenaa II 562.

Saltenfjord II 492.
Salten Langsø II 562.
Saltholdighed, Havets I 41.
Saltholm II 545, 551, 581.
Saltillo I 217.
Salt Lake City I 239.
Salto I 167.
— de Paolo Affonso I 150.
— grande I 150.
Saltsjøstaden II 525.
Saltstrømmen II 492.
Saltsø, store I 56, 204, 239.
Saltsøer I 56.
Saltsøstaden I 211.
Saluën I 276.
Salufata I 129.
Saluzzo II 73.
Salvador, se San Salvador.
Salvatierra I 217.
Salvatti I 121.
Salzach II 265, 273.
Salzbach II 408.
Salzbrunn II 396.
Salzburg, Elsass-Lothr. II 431.
—, Østr. II 314, 318.
Salzburger Alp. II 265, 266.
— Kopf II 277.
Salzkammergutalper II 266.
Salzungen II 419.
Salzwedel II 397.
Samachonitis I 273.
Samaden II 352.
Samakov II 131.
Samaná, By I 192.
Samanábugt I 190.
Samanella I 323.
Samar I 337.
Samara, By II 438, 441, 471.
—, Fl. II 441.
—, Gv. II 463.
Samarai I 121.
Samaria I 273, 300.
Samaritanere I 300.
Samarkand I 363, 364.
Sambas I 334.
Sambor II 328.
Sambre II 277, 280.
Samha I 460.
Samhara I 387, 413.
Samland II 253, 297, 386.
Samlerfolk I 92.
Samniter II 65.
Samnium II 85.
Samoaøer I 129, 219.
Samogitien II 478.
Samogitier II 452.
Samojeder I 360, II 13, 453.
Samojederhalvø I 261.
Samokov II 131.
Samorinda I 334.
Samorys Rige I 434.
Samos, Bugt I 462.
—, Ø I 264, 291, 294.
Samostje II 485.
Samothraki II 106, 122.
Sampaka I 425.
Samsun I 292.
Samsø II 550, 559, 576, 583, 584, 594.
— Bælt II 550.
Samuel, Vind I 76.
Samum I 76, 274, 380.
San, Folk I 374.
—, Fl., se Szan.
Sana, Afr. I 304.
— (Asov) II 474.
Sánagaflod I 431.
San Antioco II 95.
— Antonio, Texas I 237.
— Bartolemeo, Ø II 82.
— Bernardinskæde I 203.
— Blas I 216.
— Carlos I 162.
— Clemente, Ø I 198.
— Cristobal, Ecuador I 158.
— —, Mexico I 215.
— —, Salomonsøer I 122.
Sandakan I 334.
Sandaliotis II 53.
Sanday II 242.
Sandbjærg II 558.
Sandefjord II 539.
Sandgate II 225.
Sandhammeren, Bornholm II 566.
—, Skåne II 493.
Sandhamn II 525.
Sandhurst I 115.
San Diego I 210, 241.
Sandnæs II 541.
Sandomierz II 452, 485.
San Domingo (Haiti) I 190.
Sandomir II 485.
Sandspitze II 267.
Sandusky I 232.
Sandwichhavn I 439.
Sandwichøen, Ny Hebrid. I 122.
Sandwichøer, Avstr. I 66, 132.
—, Sydatl. Øer I 176.
Sandvig II 586.
Sandviken II 527.
Sandø II 599.
San Felipe I 163.
— — de Benguella I 438.
— Fernando, Andalusien II 40.
— —, Catalonien II 43.
— —, Chile I 163.
— —, Trinidad I 196.
— —, Venezuela I 155.
— Francisco, By I 210, 241.
— —, Fl. I 146, 150.
— Franciscobugt I 198.
Sanga I 395.
Sangarius I 271.
San George II 50.
Sangerhausen II 397.
San German, Portor. I 192.
San Germano, Ital. II 88.
Sangirøer I 334.
Sangonera II 41.
Sang-po I 283.
Sangre do Christokæde I 201.
Sangro II 58.
San Hallin II 42.
Sanhsing I 348.
San Ignacio d'Agana I 127.
— Ildefonso II 36.
— Isabel I 455.
— Jacintokæde I 203.
— Joaquin, Fl. I 203.
— Jorge de la Mina I 429.
— Jorge Golf I 140.
— José, Californien I 241.
— —, Costarica I 181, 183.
— —, Guatemala I 186.
— —, Uruguay I 167.
— —, Vulkan I 142.
— — de Cuauto I 157.
— Juan, By, Argent. I 166.
— —, By, Portorico I 192.
— —, Fl., Mexico I 201.
— —, Fl., Mellemam. I 180.
— —, Fl., Sydam. I 150.
— — Bautista I 214.
— — del Norte I 184.
— — del Rio I 217.
— — Kæde I 201.
— — River I 204.

Sankelmark II 398.
Sankt Bernhard, lille II 259.
— —, store II 256, 261.
— Bernhardin II 263.
— Elmsild I 79.
— Eustatius, Ø I 194.
— Gallen, By II 349.
— —, Kant. II 341, 342, 345, 349.
— Georg (Donau) II 105.
— Goar II 278.
— Gotthard I 53, II 262, 263.
— Immer II 347.
— Ingbert II 424.
— Jan, Ø I 193.
— Johann II 408.
— Kanzian II 268.
— Katharinabjærg I 273.
— Maro I 298.
— Michel, By II 488.
— —, Len II 464, 488.
— Moritz, Schweiz II 256, 352.
— Nikolaus, Ung. II 333.
— Olafs Bad II 539.
— Pancras II 220.
— Petersborg II 433, 445, 448, 455, 479.
— —, Gv. II 464, 479.
— Pietersberg II 372.
— Pølten II 318.
— Thomas, Ø I 193.
— Truijen II 359.
— Veit II 320.
— Wendel II 408.
Sankuru I 394, 395.
San Lazaro I 159.
— Lorenzo, Fl. I 149.
— —, Slot II 37.
Sanlucar de Barrameda II 41.
San Luiz, By I 166.
— Luis Potosi, By I 211, 217.
— — Potosi, St. I 217.
— Marino II 66, 95.
— Martino II 92.
— Matias Golf I 140.
— Miguel, By I 185.
— —, Vulkan I 180.
— —, Ø, Azorer II 50.
— Miguelbugt I 141.
Sann II 273.
Sanndalen II 267.
San Nicola II 90.
— Nicolas I 165.
Sannthaleralper II 267.
San Paolo de Loanda I 438.
— Pedro I 217.
— — Harbour I 241.
— — de Cardeña II 35.
— Pedrokanal II 40.
— Pier d'Arenas II 74.
— Pietro II 95.
— Remo II 73.
— Roque II 41.
— Rossore II 80.
Sansading I 434.
— Salvador, By, Afr. I 438.
— —, By, Am. I 181, 185.
— —, St. I 185.
— —, Ø, Vestind. I 197.
San Salvadors Højslette I 180.
— Sebastian II 34.
— — Bugt I 198.
— Severo II 90.
*Sanson, Nic. I 28.
Sanssouci, Potsdam II 392.
San Stefano II 142.
Santa Ana, By I 185.
— —, Vulkan I 180.
— Anastasia II 88.
— Catalina, Ø I 198.
— Catharina I 172.
— Clara, By I 189.
— Cruz, Argentina I 166.
— —, Brasilien I 168.
— —, Fort, Brasil. I 170.
— —, Portugal II 49.
— —, Teneriffa I 454.
— —, Ø I 198.
— — Øer I 122.
— — de Bravo I 214.
— — de la Sierra I 162.
— — de Mar Pequena I 423.
— Fé, By, New Mexico II 238.
— —, By, Span. II 41.
— —, St. I 165.
— — Banen I 224.
— — de Vera Cruz I 165.
— — de Bogota I 156.
— Inezbugt I 198.
— Lucia I 195.
— Luis Park I 201.
— Magdalenabugt, Nordam. I 198.
Santa Margherita ligure I 74.
— Maria II 50.
— — Capua Vetere II 86.
— Marta I 144, 155, 157.
— Maura II 120.
Santandér, By, Span. II 16, 35.
—, Pv., Span. II 32.
Santarem, By, Brasil. I 173.
—, By, Portug. II 49.
—, Pv., Portug. II 47.
Santa Rosa, By I 163.
— —, Ø I 198.
— Tomas I 186.
Sant' Elmo II 87, 248.
Santhalistan I 320.
Santiago, Argentina I 165.
—, Chile I 152, 163.
—, Haiti I 192.
— de Compostela II 25, 34.
— de Cuba I 187, 189.
— de Vega I 190.
Santo Domingo I 190, 191, 192.
— Espiritu I 189.
Santoi I 328.
Santones II 184.
Santorin II 106, 119.
Santos, By I 171.
Santo Tomas I 186.
San Valentin I 141.
— Vicente I 185.
— —, Vulkan I 180.
— Yuste II 38.
São Antao I 455.
— Christobal II 171.
— Christovao I 173.
— Felix I 172.
— Fidelis I 171.
— Jorge II 50.
— Leopoldo I 172.
— Lourenço I 456.
— Luiz Bugten I 140.
— — de Maranhão I 173.
Saône I 52, II 149.
Saône-et-Loire II 163, 176.
São Nicolao I 455.
— Paulo, By I 152.
— —, St. I 171.
— Paulos Højslette I 149.
— Salvador de Bahia I 172.
— Thiago I 455.
— Thomé I 455.
— Vicente I 455.
Sapienza II 118.

Saporoger II 452.
Sapporo I 355.
Sara II 468.
Sarabat I 271, 294.
Sarai II 472.
Sarajevo II 340.
Saransk II 471.
Sarapul II 471.
Saratoga I 228.
Saratov, By II 441, 472.
—, Gv. II 463.
Saravak I 331, 334.
Sarayacu I 148.
Sardegne II 71.
Sardes I 293.
Sardica II 130.
Sardinien II 7, 51, 53, 63, 94.
Sarepta, By II 441, 472.
Sargans II 350.
Sargassohavet I 43, 49.
Sarhindsletten I 275.
Sarigruppen I 383.
Sarjektjåkko II 496.
Sarlat II 184.
Sarmater II 450.
Sarmatiske Lavland II 432.
Sarnen II 351.
Sarno II 89.
Sarnthaleralper II 264.
Saroniske Bugt II 97.
Sarons Dal I 302.
Saros II 335.
Sarosbugt II 98.
Sárospatak II 335.
Sarpfos II 500.
Sarpsborg II 537.
Sarreguemines II 431.
Sart I 293.
Sartène II 188.
Sarter I 310.
Sarthe, Dep. II 162, 166.
—, Fl. II 152.
Sárviz II 290.
Sárvizkanal II 290.
Sasandig I 393.
Sasanider I 306.
Saseho I 357.
Saskatchevan, Fl. I 209.
—, Pv. I 243, 246.
Sassari, By II 63, 95.
—, Pv. II 71.
Sassnitz II 394.
Satakunda II 488.
Saterland II 296.
Satledsj I 268, 283.
Satoraljaujhely II 335.
Satpurabjærg I 275.
Satsuma I 357.
Saturn I 16, 17.
Sau II 273.
Saualper II 265.
Saudåkrok II 607.
Sauer II 276, 279.
Sauerland II 277, 278, 306.
Sauldre, Fl. II 186.
Sault Ste. Marie I 233.
— St. Louis I 208.
Saumal-kul I 280.
Saumur II 166.
*Saussure II 259.
Savai I 335.
Savalan I 269.
Savali I 129.
Savannah, By I 199, 210, 232.
—, Flod I 205.
Savanner I 207.
Sawatchkæde I 201.
Save II 105, 273, 291.
Sawel II 201.
Saverne II 275, 430.
Savigliano II 73.
Savitza II 273.
Savoie, Dep. II 163, 177.
Savolaks II 488.
Savolaks-kareliske System II 447.
Savona II 74.
Savonapas II 57.
Savonien II 338.
Savoyen II 177.
Savoyiske Alper II 259.
Savu I 335.
Sazava II 286.
Sca Fell Pike II 195.
Scalettagruppe II 263.
Scalettapas II 58.
Scalpa II 241.
Scarborough, By, Engl. II 234.
—, By, Trinidad I 196.
Scarcies I 392.
Scardona II 329.
Scarpa II 293.
Scaven II 591.
*Schackleton, E. H. I 178.
Schaerbeck II 360.
Schafberg II 266.
Schaffhausen, By II 270, 341, 349.
—, Kant. II 345, 349.
Schalsø II 298.
Schams II 270.
Schandau II 416.
Scharley II 395.
Scharnitzerklause II 264.
Schaumburg-Lippe II 384, 414.
Scheidegg II 260.
Schelde II 293.
Schelenborg II 588.
Schellenberg II 341.
Schemnitz II 334.
Scheur II 295.
Scheveningen II 370.
*Schiaparelli I 15.
Schiedam II 370.
Schiermonnikoog II 251, 373.
Schievelbein II 393.
Schil II 289.
Schiltigheim II 430.
Schio, By II 46.
Schiza II 118.
*Schiøtz I 371.
*Schlagintweit I 258.
Schlan II 325.
Schlangenbad II 405.
Schlawe II 393.
Schlei II 252.
Schleissheim II 421.
Schleiz II 417.
Schlesien, preuss. II 308, 386, 394.
—, østr. II 308, 314, 327.
Schlesier Kamm II 284.
Schleswig II 398.
Schleswig-Holstein II 386, 398.
Schlettstadt II 274, 430.
*Schliemann I 293.
Schlossberg II 319.
Schlüsselburg II 481, 482.
Schmalkalden II 405.
Schmuder II 452.
Schmølln II 417.
Schmøllnitz II 335.
Schneeberg, Alper II 265.
—, Fichtelgeb. II 281.
—, sachs. Schweiz II 283.
—, By II 417.
Schneekopf II 282.
Schneekoppe II 284.
Schneidemühl II 394.
Schneifel II 277.
Schoberbjærge II 265.
Schoberpas II 265.

Schodnica II 328.
Schoinos II 117.
*Schomburgk I 174.
Schoolwaterbugt I 198.
Schott el Melghir I 379.
Schotts I 379.
*Schouten I 122, 136.
*Schouw I 79.
Schramberg II 425.
Schreckhorn II 260.
Schrimm II 394.
Schwabach II 423.
Schwaben II 419, 422.
Schwabere II 306.
Schwabisk-bayerske Højslette II 268, 269.
Schwabiske Hav II 270.
— Højslette II 283.
— Jura II 269.
Schwanerbjærge I 333.
Schwarzava II 286.
Schwarzburg, Slot II 418.
Schwartzburg-Rudolstadt II 384, 418.
Schwarzburg-Sondershausen II 384, 418.
Schwarzwald II 275.
Schwarzwalder Hochwald II 277.
Schwarzwaldkreis II 425.
*Schwatka I 251.
Schwaz II 323.
Schwechat II 318.
Schwedt II 392.
Schweidnitz II 396.
Schweinfurt, By II 424.
*Schweinfurth I 371.
Schweiz II 341 f.
Schweiziske Højslette II 268, 269.
— Jurabjærge II 268.
Schwelm II 404.
Schwenningen II 425.
Schwerin, Mecklenb. II 409.
—, Posen II 394.
Schwerinersø II 298.
Schwetz II 388.
Schwetzingen II 428.
Schwiebus II 392.
Schwyz, By II 351.
—, Kant. II 341, 345, 350.
Schwyzer Alper II 260, 261.
Schwyzersø II 271.
Schwäbisch Hall II 426.
Schütt. Ø II 290.
Schässburg II 337.
Schønau II 325.
Schønberg II 326.
Schönebeck, pr. Sachsen II 397.
Schøneberg, Berlin II 391.
Schønbrunn II 318.
Schøningen II 414.
Schøpfl II 266.
Sciacca II 93.
Scicli II 94.
Sciglio II 91.
Scilla II 91.
Schillyøer II 190, 230.
Scindia I 319.
Scioto I 232.
Scirocco I 76, II 64.
Sclavonia II 108.
Scoglitti II 94.
Scone II 240.
Scorcola II 321.
*Scoresby I 252, 255.
— Fjord I 252.
— Land I 252.
Scoter II 203.
*Scott, R. Fr. I 178, 179.
Scranton I 230.
Scylla I 51, II 91.
Scylaceum II 52.
Seapoys I 314.
Seattle I 240.
Seatwaite II 235.
Sebastia I 292.
Sebastijeh I 300.
Sebastópol II 475.
Sebenico II 329.
Sebu I 379.
Secchia II 55.
Sechshaus II 318.
Sedan II 174.
Seddil Bahr II 142.
Sedlitz II 325.
Sedunum II 347.
Seefeldpas II 265.
Seesker Høhe II 297.
Seeward I 241.
Sefid-koh I 269.
Sefid-Rud I 269.
Seg, Sø II 445.
Segeberg II 400.
Segesta II 93.
Segesvár II 337.
Segodunum II 184.
Segorbe II 42.
Segovia II 32, 36.
Segre II 19, 21.
Segu I 393, 432, 434.
Segura II 24.
Seguro I 430.
Segu-Sikoro I 434.
Seille II 149.
Seim, Fl. II 469.
Seine, Dep. II 162, 167.
—, Fl. II 145, 152.
Seinebugt II 145.
Seinebækken II 152.
Seine-et-Marne II 162, 174.
Seine-et-Oise II 162, 167.
Seine-Inférieure II 162, 166.
Seismograf I 66.
Seistan I 270, 307.
Seja I 284.
Sejland II 492, 496.
Sejrø II 550, 583.
Sejrøbugt II 550.
Sekundi I 429.
Sela, Brit. Somali I 453.
—, Ægypt. I 377.
Selah I 422.
Selangor I 327.
Selanik II 121.
Selb II 423.
Selbosø II 497.
Sele II 60.
Selejer I 334.
Selenga I 265, 279, 285.
Seleukia I 296.
Seleukider I 305.
Selicharovka II 439.
Seligersø II 439.
Selinda I 397.
Selinus II 93.
Seljordselv II 501, 502.
Seljordsvandet II 502.
*Selkirk, Alex. I 163.
—, By II 237.
—, Sh. II 217, 237.
Sellagruppe II 266.
Selle II 173.
Selmeczbánya II 334.
Selmun I 329.
Seloe I 122.
Selseleh I 391.
Selsey Bill II 190.
Selskabsøer I 129.
Selters II 277.
Selvas I 146, 148.
Selz II 272.
Semanga I 271.
Semarang I 333.
Semendria II 127.
*Semenov I 259.

Semenovs Bjærg I 269.
Semeru I 332.
Semgallen II 483.
Semien I 387.
Seminara II 91.
Semioler I 221.
Semipalatinsk I 285, 365.
Semirjetsjensk I 364.
Semiter I 88, 261, 374.
Semitisk-hamitiske Sprog I 89.
Semliki I 385, 390.
Semlin II 339.
Semljanojgorod II 465.
Semmeringpas II 265.
Semois II 361.
Sempach II 351.
Sempachersø II 271.
*Semper I 59.
Sempione II 262.
Semprevisa II 59.
Sena I 449.
— gallica II 80.
Séndai I 356.
Seneffe II 361.
Senegal I 383, 392.
—, fransk I 426.
Senegambien I 382, 425.
Sengeiski II 434.
Senglea II 248.
Senica II 341.
Senigaglia II 80.
Senjen II 492.
Senlis II 172.
Sennar I 382, 383, 387, 404, 405, 412.
Senne, Fl. II 359.
Senner Heide II 281, 296.
Sens II 174.
Senussi I 411, 417.
Sepahis I 314.
Sephanto II 119.
Sephela I 302.
Sepsiszentgyørgy II 337.
Sept Iles II 145.
Septa I 424.
Septimer II 263.
Sequana II 152.
Sequoia I 241.
Serafsjan I 268, 310.
Seraing II 362.
Serajevo II 106, 340.
Serampore I 320.
Serang, By I 332.
—, Ø I 335.
Serbal I 302.
Serbere II 13, 109, 304.
Serbien II 100, 101, 124.
Serchio II 58.
Sercq II 246.
Serdobsk II 472.
Serena, la I 163.
Seres II 121.
Sereth, By II 328.
—, Fl. II 105, 288.
Sergijevsk II 472.
Sergijevski Possad II 466.
Sergio II 330.
Sergipe I 173.
Seringapatam I 321.
Seriphos II 119.
Serir I 380.
Serk II 246.
Sermelik Fjord I 252.
Serpa II 50.
*Serpa Pinto I 371.
Serpentiner I 52.
Serphos II 119.
Serpuchov II 466.
Serra, Landsk. I 434.
— Complida I 384.
— da Arrabida II 23.
— da Cintra II 23.
— da Estrella II 23.
— das Vertentes I 146.
— de Monchique II 24.
— de Paranapiacaba I 146.
— do Cristal I 384.
— do Espinhaco I 146.
— do Mantiqueira I 146.
— do Mar I 146.
— Geral I 146.
— Negra I 146.
Serrania de Cuenca II 22.
Serranias de Sililica I 143.
*Serrano, Fr. I 258.
Serravezza II 78.
Serres II 121.
Sertäos I 173.
Sesia, Fl. II 55.
Sessa, By II 86.
Sesto Calende II 56.
Sestri Ponente II 74.
Setia II 85.
Setif I 421.
Setines II 115.
Seto I 356.
Setsusan I 358.
Setubal II 17, 45, 50.
Setubra II 50.
Seulings Wald II 280.
Sevastópol II 475.
Sevastopolbugt II 435.
Seven Weeks Poort I 388.
Severien II 464.
Severn, Engl. II 195, 197, 209.
—, Nordam. I 209.
*Severzov I 259.
Sevilla, By II 39.
—, Pv. II 32.
Sevillas Lavland II 24.
Sèvre, Fl. II 144, 151.
Sèvres, By II 168, 171.
Seycheller I 459.
Seydisfjord II 607.
Seyidieh I 451.
Seyne, la II 179.
Sezze II 85.
Sfax I 419.
Sgiersj II 485.
Shannon II 201.
Shapinshay II 242.
Sharksbugt I 101.
Sheerness II 225.
Sheffield II 234.
Shelikovstræde I 198.
Sheppey II 225.
Shetlandsøer II 189, 200, 202, 204, 217, 242.
Shipley II 234.
Shrewbrooke I 245.
Shreveport I 236.
Shrewsbury II 195, 230.
Shrop II 216, 230.
Shuylkill I 229.
Siam I 324, 328.
Siambugt I 262.
Siamesere I 324.
Siangkiang I 284.
Sibillinske Bjærge II 58.
Sibir I 359.
Sibirien I 279, 285, 359.
Sichem I 300.
Sichota-Alin I 278.
Sicilia II 71.
Sicilianske Stræde II 6.
Sicilien II 51, 53, 61, 81.
Sickingerhøjder II 275.
Siderisk Aar I 20.
Sidi bel Abbes I 421.
Sidi-Hedjam I 423.
Sidingefjord II 550.
Sidlaw Hills II 200.
Sidney, Avstr. I 100, 106, 110, 113.
—, Nova Scotia I 246.
Sidon I 298.

Sidste Dages Hellige I 239.
Siebenbürgen II 288, 336.
Siebengebirge II 278.
*Siebold v. I 258.
Siedlce, By II 485.
—, Gv. II 464.
Sieg II 277, 279.
Siegburg II 408.
Siegen II 404.
Siegesberg II 400.
Siena II 70, 80.
Sieradz II 485.
Siero II 34.
Sierra Catalina Mount I 203.
— de Abdalajas II 25.
— de Albarracin II 22.
— de Alcaràz II 23.
— de Alhama II 25.
— de Alhamilla I 25.
— de Almaden II 24.
— de Almijara II 25.
— de Aracena II 24.
— de Cordoba I 150.
— de Gador II 25.
— de Gata II 23.
— de Gredos II 23.
— de Guadarrama II 22.
— de Guadelupe II 23.
— de la Alcudia II 24.
— de la Demanda II 22.
— de la Gigantea I 203.
— del Cadi II 19.
— del Moncayo II 22.
— de los Filabres II 25.
— del Pozo II 24.
— de Oca II 22.
— de Perija I 144.
— de Ronda II 25.
— de Sjella I 384.
— Leone I 428.
— — Kyst I 427.
— Madre I 280.
— Maestra I 187.
— Morena II 23.
— Nayarit I 200.
— Nevada, Californien I 203.
— —, Span. II 25.
— — de Merida I 144.
— Parime I 145.
— Tarahumare I 200.
— Tejeda II 25.
Sieve II 58.
Sigean II 144.
Sighen I 417.
Sigmaringen II 272, 408.
Sigtuna II 525.
Siguenza II 37.
Siguenzas Plateau II 23.
Siguiri I 428.
Sihai I 280.
Sihl II 272.
Sihon I 280.
Siikajoki II 489.
Sikher I 314, 317.
Sikhim I 315, 316.
Sikiang I 277, 284, 345.
Sikinos II 119.
Sikyon II 117.
Sil II 21.
Sila II 61.
Silberwiese II 393.
Sild, Ø II 252, 399.
Silen II 502.
Silhet I 316.
Silistria II 104, 136.
Siljan II 500, 526.
Silkeborg II 596.
— Langsø II 562.
Silla de Torrellas II 43.
Sillas de Caracas I 145.
Sillerey II 174.
Siluriske Formation I 34.
Silvaplana II 352.
Silvermine Mountains II 201.
Silves II 50.
Silvrettagruppen II 263.
Simancas II 36.
Simbabye I 447.
Simbirsk, By II 441, 471.
—, Gv. II 463.
Simen I 387.
Simestedaa II 564.
Simeto II 62.
Simferopol II 475.
Simla I 317.
Simme II 260, 271.
Simmering II 318.
Simoda I 353.
Simonstown I 442.
Simpang I 333.
Simplonpas II 261, 262.
Simrishamn II 517.
Sinai I 263, 273, 302.
Sinaihalvø I 408.
Sinaloa I 216.
Sinclair Bugt II 191.
Sincora I 172.
Sind I 282.
Sindh I 275, 312, 318.
Sindhia I 319.
Sindh Sagara Duab I 274.
Sindsjar I 297.
Singan I 347.
Singapore I 325.
Singapur I 325, 326.
Singaradja I 335.
Singhaleser I 323.
Singø II 493.
Sinhala I 323.
Sining I 347.
Sinj II 330.
Sinn II 276.
Sinnamarie I 175.
Sinob I 292.
Sinoe I 428.
Sinope I 292.
Sintang I 334.
Sintsiang I 339, 348, 349.
Sinus Codanus II 548.
Sió II 290.
Sion II 347.
Sionhouse II 225.
Sionne, Fl. II 347.
Sioule II 151.
Sioux Falls I 235.
Siouxindianere I 221.
Siphnos II 119.
Siracusa, By II 53, 94.
—, Pv. II 71.
Siragosa II 64.
Sirampur I 320.
Sir-darja I 52, 280, 364.
Sireaa II 499.
Sireneøer II 89.
Sirius I 11.
Sir-Lyngbjærg II 563.
Sirmium II 339.
Sissach II 348.
Sissek II 339.
Sistova II 129.
Sithonia II 98.
Sitka, By I 210, 242.
Sitnitza II 101.
Sitten II 347.
Sitter II 350.
Siut I 408, 411.
Sivah I 382, 411.
Sivas I 291, 292.
Sivasj II 435.
Sjabatz II 127.
Sjajok I 282.
Sjamanisme I 90.
Sjammer I 305.
Sjamo I 265, 348.
*Sjamyl I 365.

Sjan I 324.
Sjan-Alin I 278.
Sjanghai I 286, 338, 344.
Sjanghaikvan I 343.
Sjansi I 346.
Sjantung I 262, 278, 339, 343.
Sjar Dagh II 101.
Sjari I 383.
Sjarkieh I 408.
Sjat-el-Arab I 263, 282.
Sjausing I 344.
Sjavli II 478.
Sjeb I 377.
Sjebarat I 305.
Sjebeli I 386.
Sjegiye I 405.
Sjekka I 413.
Sjeksna, Fl. II 439, 444.
Sjeliah I 379.
Sjellif I 379.
Sjelon, Fl. II 470.
Sjensi I 347.
Sjerboroø I 428.
Sjeribon I 333.
Sjerki I 379.
Sjersjel I 421.
Sjeverovostotsjnoi I 260.
Sjibin-el-Kom I 410.
Sjidsuoka I 356.
Sjigansk I 362.
Sjigatse I 350, 351.
Sjikarpur I 318.
Sjikoku I 351, 357.
Sjil II 105.
Sjilka I 284, 361.
Sjillong I 316.
Sjilukker I 374, 406.
Sjimachá I 368.
Sjimoda I 425.
Sjimoneseki I 357.
Sjinano I 351.
Sjinanogava I 279.
Sjingeti I 425.
Sjinking I 277.
Sjintoismen I 90, 352.
Sjipkapas II 104.
Sjir, Folk I 406.
Sjiras I 309.
Sjire I 385, 396, 448.
Sjirva Sø I 384, 385.
Sjirvan, Pv. I 368.
Sjisdra II 468.
Sjiter I 91.
Sjitomir II 478.
Sjiuri I 357.
Sjklov II 478.
Sjoa I 386, 387, 413, 414, 415, 435.
Sjolapur I 321.
Sjteplje II 127.
Sjuja II 467.
Sjumadia II 101.
Sjumen II 130.
Sjumla II 104, 130.
Sjusja I 368.
Sjusjter I 309.
Sjælland II 550, 576.
Sjællands Odde II 550.
Sjællandsrev II 550.
Sjællands Stift II 576.
Sjøland II 522.
Sjølapper II 507.
Sjønking I 342, 347, 348.
Sjørring II 591.
Skåne II 493, 508, 510, 515.
Skånske Lavland II 504.
Skaarup II 570.
Skaarupøre II 559.
Skaarø II 551.
Skade si suolo II 490.
Skadinavia II 3.
Skagafjord II 602.
Skagastrønd II 607.
Skagen II 548, 591.
Skagens Odde II 545.
Skagerak II 7, 492, 547.
Skagern II 502.
Skagestølstind II 498.
Skageway I 242.
Skaj II 567.
Skalholt II 606.
Skalholtsletten II 602.
Skallingen II 547.
Skalsaa II 561, 563.
Skalø II 551, 587.
Skamlingsbanke II 560, 597.
Skanderborg II 595.
Skanderborgsø II 562.
Skandinaver II 13.
Skandinavien II 506.
Skandinaviske Bjærge II 8.
— Halvø II 6, 490.
Skansebakke II 557.
Skanør II 516.
Skaptaa II 603.
Skara II 519.
Skaraborglen II 510, 515, 519.
Skareklit II 547.
Skardos II 101.
Skarhult II 515.
Skarridsø II 557.
Skavl II 495.
Skeldervik II 493.
Skellefteå II 528.
Skellefteelv II 500.
Skiathos II 116.
Skibelund Krat II 599.
Skiddaw II 195.
Skien II 540.
Skienselv II 501.
Skiensfjord II 492.
Skildpaddeøen I 191.
Skildpaddeøer (Gallapagos) I 158.
Skino II 119.
Skio I 294.
Skipetarer II 108.
Skipperøer I 129.
Skive II 563, 593.
Skiveaa II 563.
Skivefjord II 549.
Skjalfandaflod II 604.
Skjalfandibugt II 602.
Skjelskør II 584.
Skjelskørnor II 551.
Skjern II 598.
Skjernaa II 563.
Skjællingfjæld II 600.
*Skobelev I 259, 364.
Skobelevsk I 364.
Skodborgaa II 563.
Skodra II 122.
Skodsborg II 581.
Skokloster II 525.
Skopelos II 116.
Skopin II 468.
Skoplje II 127.
Skorpionen I 11.
Skotland II 204, 217, 236.
Skovbakke II 556.
Skovbanke, Jyll. II 563.
Skovbjærg-Bakkeø II 563.
Skovkloster II 585.
Skovland I 135.
Skripu II 116.
Skrællinger I 135, 254.
Skudenæshavn II 541.
Skumbi II 101.
Skurdalsporten II 527.
Skurugata II 518.
Skutari, Alban. II 122.
—, Tyrkiet I 292.
Skutarisø II 101.
Skutskär II 525.
Skuø II 600.

Skvira II 474.
Skye II 192, 241.
Skyehead Pas II 202.
Skyggeaa II 563.
Skylæon II 97.
Skyros II 116.
Skyther II 450.
Skytten I 11.
Skänninge II 519.
Skærgaard I 38, II 491.
Skærkyster I 38.
Skøfde II 519.
Skøvlebjærg II 559.
Slagelse II 584.
Slamrebjærg II 566.
Slaney II 201, 243.
Slangerup II 583.
Slangeøen (Anguilla) II 194.
Slangeøer II 18.
Slapflod I 46.
Slatina II 134.
Slatoust II 471.
Slattaretinde II 600.
Slaveflod I 209.
Slavekyst I 376, 427, 429.
Slaver II 13, 109, 302, 304, 450.
Slavjansk II 472.
Slavoner II 304.
Slavonien II 330.
Sleat Sund II 192.
Slesvig, By II 398.
—, Land II 385, 398, 569.
Sletten, Nordfyn II 552, 559.
Sletterhage II 549.
Slien II 252.
Sliestorp II 398.
Slieve Bernagh II 201.
Sligo, By II 245.
—, Sh. II 218, 245.
— Bugt II 193.
Slitehamn II 518.
Sliven II 131.
Slivno II 131.
Sljemen Vrh II 290.
Sloboder II 465.
Slobodskoj II 471.
Slonim II 478.
Slovaker II 13, 304.
Slovener II 13, 304.
Slovenzer II 304.
Sluis II 371.
Slutsj II 478.
Slutsk II 478.
Slyne Head II 193.
Slæbesteder I 54.
Slätbaken II 493.
Småland II 517.
Smålandske Højl. II 504.
Smaalenene II 500, 536, 537.
Smaragdø II 201.
Smederevo II 127.
Smeerenberg I 255.
Smethwick II 231.
Smichov II 324.
Smilderkanal II 373.
*Smith, Joseph I 239.
*—, Leigh I 256.
*—, William I 177.
Smithfield I 445.
Smith Sund I 250.
Smoky Mountains I 205.
Smolensk, By II 443, 455, 469.
—, Gv. II 463, 464.
Smolika II 102.
Smygehuk II 490, 493.
Smyrna, By I 293.
— Bugt I 264.
Smørum Hrd. II 581.
Snae Fell II 246.
Snags I 206.
Snake River I 203.
Snebjærge, Japan I 278.
Sneek II 373.
Snegrænse I 67.
Snehætta II 497.
Sneskred I 68.
Sneumaa II 563.
Sneuwberge, Afr. I 388.
Sniatyn II 328.
Snoghøj II 550.
Snowdon II 195.
— Range II 195.
Snow Fell II 246.
— Range I 202.
Snowy River I 105.
Snæfell II 603.
Snæfellsnæs II 602, 603.
Snævringer I 48.
Soa I 388, 394.
Soarres I 456.
Sobat I 390.
Soboer I 430.
Sobosan I 352.
Sochonda I 279.
Socinianere I 91.
Socorro, By I 157.
—, Ø I 216.
Socotra I 377, 460.
Soden II 277, 405.
Soest II 404.
Soester Børde II 404.
Sofala I 448, 449.
Sofalabugt I 377.
Sofalaland I 389.
Sofia II 106, 130.
Sofias Højslette II 104, 105, 128.
Sofiero II 516.
Sofiovka II 474.
Sogamoso I 157.
Sogd I 310.
Sogdiana I 310.
Sogndal II 541.
Sognefjord II 492.
Sohar I 305.
Sohl II 334.
Soissons II 172.
Sok, Fl. II 472.
Sokkelunds Hrd. II 581.
Sokna I 417.
Sokolniki II 466.
Sokoto, Fl. I 383, 393.
—, Pv. (Nigeria) I 431.
—, St. I 432, 434.
Sokotra, se Socotra.
Sola II 287.
Solano I 76.
Solbjærgsø II 561.
Soldage I 19.
Soldin II 392.
*Soleillet I 371.
Solen I 12.
Solenøer II 492.
Soleure II 347.
Solfakler I 13.
Solfatara II 60, 88.
Solfatarer I 65.
Solferino II 75.
Solformørkelse I 13, 26.
Solikamsk II 471.
Solimoes I 147.
Solingen II 407.
*Solis I 135, 163.
Sollefteå II 528.
Soller II 43.
Solling Wald II 281.
Sollum I 417.
Solmona II 85.
Solnhofen II 423.
Solo, Fl. I 332.
—, St. I 333.
Sologne II 151, 154, 185.
Solola By I 186.

Solombola II 470.
Solothurn, By II 347.
—, Kant. II 341, 345, 347.
Solovetskiøer II 434, 470.
Solpletter I 13.
Solsteinbjærge II 264.
Solstitialpunkter I 6.
Solsystem I 12.
Solun II 121.
Solwaybugt II 190, 192.
Solør II 500.
Somaler I 374, 406, 452.
Somalihalvø I 377, 386, 452.
Sombo I 449.
Sombrerete, By I 217.
Sombrero, Ø I 194.
*Somers I 249.
Somerset, Sh. II 215, 229.
Somersetnilen I 390.
Somerville I 226.
Somma II 88.
Somme, Dep. II 162, 172, 173.
—, Fl. II 145, 153.
Sommen II 503.
Sommerein II 333.
Sommerfeld II 392.
Sommersolhverv I 6, 22.
Sommerspiret II 558.
Sommervarmelinjer I 71.
Somogy II 334.
Somorja II 333.
Somorrostro II 34.
Somosierra II 22, 35.
Somport II 20.
Sonderburg II 398.
Sondershausen II 418.
Sondrio, By II 74.
—, Pv. II 70.
Songhainegre I 434.
Songka I 276.
Songotown I 428.
Sonneberg II 419.
Sonnenburg II 392.
Sonora I 216.
Sonrhai I 434.
Sonsonate I 185.
Sonzón I 157.
Sookanal I 233.
Soon Wald II 277.
Sopron II 334.
Sor I 291.
Sora II 86.
Sorata I 143.
Sorau II 392.
Sorber II 13, 305.
Sorell I 117.
Sorgenfri II 581.
Soria, By II 36.
—, Pv. II 32.
Sorias Plateau II 22, 23.
Soristan I 298.
Sorlingues II 230.
Sorrento II 52, 88.
Sorrentos Klippebjærge II 60.
Sorring Loddenhøj II 561.
Sortefødder I 221.
Sorte Hav I 41, 43, 264, II 6, 7, 98, 435.
— Race I 87.
Sorø II 584.
—, Amt II 576, 584.
Sorøsø II 557.
Sosj II 478.
Sotla II 273.
Sotteville-lès-Rouen II 167.
Soufrière, Guadeloupe I 194.
—, Montserrat I 194.
—, St. Vincent I 195.
Southampton, By II 226.
—, Sh. II 215, 226.
— Bugt II 190.
South Carolina, Stat I 231.
— Dakota, Stat I 235.
— Downs II 197.
Southend on Sea II 228.
Southern Alps I 124.
— Uplands II 237.
South Foreland II 190.
— Fork I 206.
— Hams II 195.
South-Hornsey II 225.
— Lambeth II 221.
South-Omaha, By I 235.
South-Park I 202.
Southport II 233.
Southsea II 226.
South Shields II 235.
South-Uist II 241.
Southwark II 221.
Spa II 362.
Spalato II 96, 329.
Spandau II 392.
Spangerejd II 492.
Spanien II 27, 28 f.
Spanish Town I 189.
Spanske Mark II 27.
— Nederlande II 352.
— Presidios I 424, II 29, 32.
Spansk Guinea I 431.
— Sáhara I 425.
Sparnacum II 174.
Sparta II 118.
Speerenberg II 392.
Speightstown I 195.
*Speke I 371.
Spektralanalyse I 11.
Spencergolf I 101.
Spercheios, Fl. II 97, 103.
Sperrinbjærge II 201.
Sperringsø II 565.
Spessart II 275, 276.
Spetsæ II 118.
Spey II 199.
Speyer II 301, 424.
Spezia II 74.
Speziabugt II 51.
Spezzia II 118.
Sphagia II 118.
Sphakia II 121.
Sphakteria II 118.
Spiekeroog II 251.
Spielberg II 326.
Spinallum II 175.
Spirdingsø II 297.
Spirilen II 501.
Spitalfields II 220.
Spithead II 190, 226.
Spitzbergen I 67, 68, 255, II 5.
Spitzkop I 388.
*Spix I 148.
Spizza II 308, 330.
Spljet II 329.
Splügenpas II 263.
Spodsbjærg, Langel. II 590.
—, Sjæll. II 550.
Spokane I 240.
Spoleto II 81.
Spoletum II 81.
Sporader II 106.
—, asiatiske I 264, 294.
—, nordl. II 116.
—, tyrkiske II 122.
—, vestl. II 116, 117.
Spree II 299, 300.
Spreewald II 300, 392.
Spremberg II 392.
Springfield, Illinois I 233.
—, I 226.
—, Massach. I 226.
—, Missouri I 235.
—, Ohio I 233.
Springflod I 46.
Springkilder I 51.

Sprog I 88, 89.
Sprogø II 551, 584.
Sprottau II 396.
Spurn Head II 191.
Spurvebjærget II 465.
Spy, By I 35.
Spøttrup II 594.
Squatters I 112, 113.
Squillacebugt II 52.
Sredna Gora II 105.
Srednaja-Asia I 363.
Srinagar I 316.
Ssetsjvan I 346.
Stångaa II 503.
Stabiæ II 60, 88.
Stade II 401.
Stadilfjord II 548.
Stadtamhof II 422.
Stadthagen II 414.
Staffa II 240.
Staffel, Sø II 272.
Staffelberg II 269.
Stafford, By II 231.
—, Sh. II 216, 230.
Stagos II 114.
Stainzeralper II 265.
Staleybridge II 231.
Stalimene II 122.
Stambul II 139.
Stamisolerende Sprog I 89.
Stampen, Sver. II 520.
Stampenborg II 585.
Stancho I 294.
Stangalper II 265.
Stanimaka II 131.
Stanislavov II 328.
Stanitser II 474.
*Stanley, H. M. I 371, 393.
*—, Oven I 119.
Stanleybjærge I 104.
Stanley Fald I 394.
— Falls, By I 437.
— Pool I 394.
Stanovoibjærge I 278, 279.
Stanovoi Chrébet I 279.
Stanz II 351.
Stanzstad II 351.
Stapelholm II 399.
Staraja Russa II 470.
Stara Planina II 104.
Stara-Zagora II 131.
Starbuck I 131.
Stargard, Pommern II 393.
—, Vestpreus. II 387.
Stargardske Kreds II 409.
Starkenburg II 428.
Starobjelsk II 473.
Starodub II 473.
Starokonstantinov II 478.
Staro-Tsjerkask II 474.
Start Point II 190.
Staryi I 364.
Stassfurt II 397.
Statenhuk I 251.
Statenø, New York I 227.
—, Sydam. I 140, 166.
State of Desert (Utah) I 239.
Stathelle II 540.
Statistik I 94.
Statland II 492.
Statsformer I 93.
Staubbach II 271.
Staunton, Fl. I 205.
Stavanger II 541.
— Amt II 536, 541.
Stavangerfjord II 492.
Stawell I 114.
Stavningfjord II 548.
Stavnsfjord II 560.
Stavnshoved II 549.
Stavoren II 251, 373.
Stavropol I 367.
Staværn II 539.
Stecknitz II 298.
*Steenstrup, K. I 252.
Steep Point I 101.
Stefanie, Sø I 386.
Stege II 585.
Stegestrand II 552, 585.
Steglitz II 391.
Steier II 318.
Steiermark II 308, 314, 319.
Steigerwald II 283.
Stein, Schweiz II 270.
—, Østr. I 318.
Steinach II 349.
Steinamanger II 334.
Steineralper II 267.
Steinernes Meer II 266.
Steinhuder Meer II 296.
Steinitzerwald II 286.
Steinwald II 281.
Stejlebjærg II 565.
Stellenbosch I 442.
Stenbukkens Vendekreds I 6, 23.
Stendal II 397.
Stenderup Hage II 550.
Stenkjær II 506, 544.
Stenografisk Projektion I 30.
Stepenitz II 300.
Stepney II 220.
Steppen, Generalgv. I 363, 364.
Steppesøer I 56.
Sterlitamak II 471.
Sternberg II 326.
Stettin, By II 385, 393.
—, Rgbz. II 393.
Stettiner Haff II 252.
Stewart Ø I 123, 126.
Stevenson Vej I 448.
Stevns II 552.
Stevnsherred II 557.
Stevns Klint II 553, 554.
Steyerske Alper II 265.
Steyr, By II 318.
—, Fl. II 273.
Stigsnæs II 557.
Stiklestad II 544.
Stilfserjoch II 264.
Stille Ocean I 39.
Stillevand I 45.
Stirling, By II 200, 239.
—, Sh. II 217, 239.
Stjerneaar I 20.
Stjernebilleder I 10.
Stjerneskud I 17, 69.
Stjernetaager I 12.
Stjørdal II 496.
Stockholm II 505, 522.
Stockholmlen II 515, 522.
Stockholmske Skærgd. II 493.
Stockport II 231.
Stockton, California I 241.
—, Engl. II 234.
Stoj II 288.
Stoke on Trent II 231.
*Stoll I 255.
Stollberg II 407.
Stolp II 393.
Stolpe II 298.
Stolpmünde II 393.
Stonehaven II 241.
Stonehenge II 229.
Stonehouse II 229.
Storaa II 563.
Stora Kopparberglen II 526, 527.
— Le II 502.
Storarmenien I 295.
Stor-Avan II 500.
Storbritannien II 189, 190.
Stordøen II 492.
Store Bjørnesø I 209.

Store Bælt II 7, 551.
— Fiskeflod I 209.
Storehedinge II 585.
Store Landryg, Sverige II 502.
Storelv II 501.
Store Ocean I 38, 39, 41.
Storerusland II 463.
Storerussere II 451.
Store Saltsø I 56, 204.
— Slavesø I 209.
Storfjord II 492.
Stor-Grækenland II 85.
Storisen I 252.
Storlien II 513.
Stormagter I 94.
Stormarn II 399, 400.
Stormbjærge I 388.
Stormbugten I 118.
Storme I 71.
Stormende Forbjærg I 370.
Storm-king I 49.
Stormogulens Rige I 312.
Stormähren II 303.
Stornoway II 202, 241.
Storsjøen, Norge II 500.
Storsjøn, Sverige II 500.
Storskavlet II 498.
Storstens Bakke II 564.
Storsylen II 496.
Stortop II 496.
Stor-Uman II 500.
Storvaagen II 545.
Stour II 229.
Stourbridge II 230.
Stowe II 227.
*Strabo I 369.
Stradella II 54.
Strait I 263.
Straits Settlements I 324, 325.
Strakonitz II 325.
Stralsund II 393.
Strandgaards Red II 552.
Strandrev I 58.
Strangford Bugt II 193.
Stranraer II 237.
~~Strassburg~~ II 429.
Stratford II 225.
— upon Avon II 230.
Strathmore II 199.
Straubing II 421.
Strehlen II 395.
Strela II 394.
Strelasund II 394.
Strelitz, Hertugd. II 409.
Strelna II 482.
Stretford II 233.
Strib II 589.
Striegau II 396.
*Stroganof I 359.
Strokkr II 604.
Stroma II 192.
Stromboli II 91.
Stronsay II 242.
Strood II 225.
Struer II 597.
Struma II 105.
Stryi II 328.
Strymon II 105.
Strynø II 551.
Strytur II 603.
*Strzlecki I 100.
Strängnäs II 522.
Strømfjord I 251.
Strømmaalere I. 54.
Strømmen II 594.
Strømsbro II 527.
Strømsholmskanal II 504.
Strømsholm Slot II 526.
Strømstad II 521.
Strømsvatten II 500.
Strømsø II 539.
Strømø II 599.
Stsjinskaja I 280.
*Stuart I 100.
Stubayeralper II 264.
Stubbekjøbing II 587.
Stubbenkammer II 252.
Stubbergaardsø II 563.
Studell Mile II 564.
Studjanka II 478.
Studland Bugt II 190.
Stuhlweissenburg II 334.
Sturmhaube II 284.
*Sturt I 100.
Stuttgart II 425.
Stykkisholm II 606.
Styr, Fl. II 478.
Styr-Kalmar II 517.
Styx II 103.
Städjan II 499.
Stäke II 525.
Støchader II 179.
Stør, Bifl. til Elben II 300.
—, — — Elde II 298.
Støvringgaard II 594.
Suaheliere I 449.
Suahelikysten I 449.
Suakin I 377, 412.
Subapenninerne II 57.
Subiaco II 85.
Subtiaba I 184.
Subtsov, By II 439.
Suchona II 445, 470.
Suchum I 367.
— Kalé I 367.
Suck II 201.
Suclava II 134.
Sucre, By I 162.
Suczava II 328.
Suda Bai II 121.
Sudak II 476.
Sudan I 382, 432.
Sudannegre I 374.
Sudenburg II 396.
Sudeterne II 284.
Sudras I 312.
Sudsja II 469.
Sueca II 42.
Suef I 408.
Sueria I 423.
Suessa Aurunca II 86.
Suever II 27.
Suez I 408.
Suezbugt I 263, 377.
Suezkanal I 407, 410.
Sueztange I 263, 375.
Suffolk II 197, 215, 228.
Suhl II 398.
Suhr II 271.
Suifu I 346.
Suir II 201.
Sukkertoppen I 254.
Suleiman, By I 269.
Suleimansbjærge I 269.
Suleimanstronen I 269.
Suletind II 498.
Sulima I 428.
Sulina II 136.
Sulinamunding II 98, 105.
Sulioter II 122.
Sulitelma II 496.
Sulmo II 85.
Sulu, Sultanat I 334.
Sululand I 442.
Suluøer I 337.
Sulzbacheralper II 267.
Sulzer Belchen II 275.
Sumátra I 57, 263, 331.
Sumava II 285.
Sumba I 335.
Sumbava I 335.
Sumidagava I 356.
Sumy II 472.
Sundastrædet I 332.
Sunday-Island I 126.
Sundaøer I 66, 331.

Sundbyerne II 578, 581.
Sundbyvester II 581.
Sundbyøster II 581.
Sunderbans I 55, 275.
Sunderland II 191, 234.
Sundet II 551.
Sundeved II 252.
Sundgau II 429.
Sundhedskilder I 51.
Sundsvall II 528.
Sungari I 278, 284.
Sungei-Udsjong I 327.
Sungpan I 346.
Sunnanskog II 502.
Sunniter I 91.
Suomenselkä II 446.
Suomi II 445, 453.
*Supan I 78.
Superior, By I 234.
Suphellebræ II 495, 497.
Sur I 298.
Sura II 440, 471.
Surabaya I 333.
Surakarta I 333.
Surat I 312, 320.
Surbrønde I 51.
Surchab I 268, 281.
Surener II 260.
Surettahorn II 263.
Surf I 263.
Suria I 291, 297, 298.
Surian II 289.
Surinam I 175.
—, Fl. I 150.
Surrabas II 63.
Surrentum II 88.
Surrey II 215, 227.
Surreyhøjder II 220.
Sus, Fl. I 379.
Susa, Ital. II 72.
—, Persien I 309.
—, Tunis I 419.
Susaa II 557.
Susam-Adasi I 294.
Susdal II 467.
Susiana I 309.
Susquehanna, Fl. I 205.
Sussex II 203, 215, 226.
Sustenhorn II 260.
Sustenpas II 260.
Susu I 426.
Sutherland II 217, 236, 241.
Sutsjou I 344, 347.
Suva I 128.
Suvalki, By II 485.
—, Gv. II 464, 485.
Suvalkis Plateau II 436.
Suva Planina II 103.
Suwanee River I 205.
Svakop I 395.
Svakopmund I 439.
Svalbord I 255.
Swale II 197.
Svaneke II 586.
Svanen I 11.
Svaneter I 366.
Svanetien I 367.
Swan River I 105, 117.
Swansea II 235.
— Bugt II 192.
Svansen II 252.
Svartaa II 503, 504.
— (Närikes) II 504.
Svartelv II 502.
Svartisen II 496.
Svartvig II 528.
Svasi, Folk I 441, 446.
Svasiland I 446.
Svatou I 345.
Sveaborg II 488.
Svealand II 515, 521.
Svear II 507.
Swellendam I 442.
Svelviken II 538.
Svendborg II 589.
— Amt II 576, 589.
Svendborgsund II 551.
Svendstrup II 592.
Svenigorodka II 474.
Sve Nikola Passet II 104.
Svenningedalen II 533.
Svensk Forland I 255.
Svensk-Pommern II 385.
*Sverdrup I 251.
Sverige II 508 f.
Svijaga II 440.
Swilly Bugt II 193.
Swindon New Town II 229.
Swine II 252.
Swinemünde II 252, 393.
Svinesund II 493.
Svinkløv II 553, 564.
Svinø, Færø II 599.
Svinøbugt II 551.
Svir II 445.
Svislotsj II 478.
Svitsjov II 129.
Svjatoj Nos II 434, 445.
Svovlkilder I 52.
Svukufjæld II 496.
Svälterna II 519.
Süchteln II 406.
Sydafrikanske Race I 87.
Sydafrikas forenede Stater I 439.
Sydamerika I 60, 62, 140 f.
Sydatlantiske Forbindelsesstrøm I 48.
Sydatlantiske Øer I 176.
Sydavstralien I 111, 115.
Sydavstralske Strøm I 50.
Sydbjærge I 277.
Sydbrabant II 359.
Sydcataloniske Bjærge II 21, 22.
Sydenham II 220, 221, 225.
Syderø II 599.
Syderøer II 240.
Syd-Georgien Ø I 176.
Sydguinea I 435.
Sydhavet I 39.
Sydholland II 367, 369.
Sydkinesiske Hav I 262.
Sydnigeria I 430.
Syd-Orkneygruppen I 176.
Sydpolarlande I 177.
Sydpolen I 6, 179.
Sydrabugt I 375.
Sydrusland II 455, 463, 474.
Sydrussisk Stenplateau II 436, 439.
— Steppeland II 441.
Syd-Shetlandsøer I 177.
Sydslaver II 13.
Sydsverige II 504.
Sydtyroleralper II 265, 266.
Sydtyske Højslette II 273.
Syd-Victorialand I 177.
Sydøstpassaten I 75.
Syene I 411.
Sylt II 252.
Syltemadeaa II 559.
Syltoppene II 496.
Sylva II 471.
Sümegh II 334.
Synneshøj II 559.
Synodiske Omløb I 27.
Synskredsen I 5.
Süntel II 281.
Syra II 119.
Syracuse, New-York I 228.
Syrakus se Siracusa.
Syrien I 272, 286, 291, 298.
Syriske Ørken I 272, 273.
Syrjæner II 13.
Syrmien II 290, 339.
Syros II 119.
Syrtebugten I 47, 375, II 7.

Sysran II 441, 471.
Sytsjou I 284.
Syvflodland I 280.
Syv Søstre II 496.
Syzygier I 25.
Szabadka II 333.
Szabolcs II 335.
Szamos II 288, 292.
Szamosujvár II 337.
Szan, Fl. II 288, 299.
Szarvas II 336.
Szászsebes II 337.
Szászváros II 337.
Szatmár II 335.
Szatmár-Nemeti II 335.
Szeben II 337.
Szeged II 336.
Szegedin II 336.
Szekelyudvarhely II 337.
Szekesfehervár II 334.
Szekler II 304, 331.
Szekszárd II 334.
Szemenik II 289.
Szentes II 336.
Szent Miklos II 333.
Szepes II 334.
Szerem II 339.
Szesaplana II 263.
Szigetvár II 334.
Sziszek II 339.
Szlatina II 335.
Szola II 287.
Szolnok II 292, 336.
Szolnok-Doboka II 337.
Szombathely II 334.
Szomolnok II 335.
Szvidoveczbjærge II 288.
Sæby II 591.
Sæbyaa II 564.
Säffle II 521.
Säfvar II 528.
Säntis II 261.
Säter II 527.
Sætersdalen II 502.
Sætersdalens Heie II 499.
Søalper II 150, 258.
Søandes I 203.
Søborg Slot II 583.
Søderås II 505.
Søderhamn II 527.
Søderkøping II 518.
Sødermalm II 522, 523.
Sødermanland II 522.
Sødermanlandlen II 515, 522.
Sødertelje II 522.
Søderteljekanal II 493.
Sødertørn II 522.
Søen mellem Smaalandene II 551.
Søfdeborg II 515.
Sølasund II 433.
Sølentind II 500.
Sølvesborg II 517.
Sømmerda II 398.
Søndenfjældske Norge II 496, 500.
Sønderborg II 398.
Sønderfjord II 548.
Sønderho II 599.
Sønderjylland II 398, 569.
Sønderkarle II 587.
Sønder-Omme Flade II 563.
Søndervig II 598.
Søndmøre II 542.
Søndmørealper II 497.
Søndre Bergenhus Amt II 536, 541.
— Trondhjem Amt II 536, 543.
Sørfjord II 492.
Sørøer II 492.
Søul I 358.

Taagepletter I 12.
Taasinge II 551, 559, 587.
Tabarijeh I 300.
Tabarka I 421, II 95.
Tabasco I 214.
Tabatinga I 174.
Taberg II 504, 511.
Taberna II 275, 430.
Taboga, Ø I 182.
Tabor, Bj. I 273.
—, By, Østr. II 325.
Tabora I 450.
Tabu I 119.
Tacaná I 180.
Tacariguasø I 155.
Tachene II 477.
Tachira I 154.
Tachtapul I 307.
Tacna, By I 163.
—, Pv. I 160, 162.
Tacoma I 240.
Taconi, Bj. I 205.
Tacubaya I 214.
Tadjura I 415.
Tadjurabugt I 377.
Tadmor I 298.
Tadsjiker I 307.
Tafalilet I 423.
Tafelbjærget I 377.
Tafelfichte II 284.
Tafilelt I 423.
Tafilet I 423.
Tagaler I 127, 336.
Taganet II 381, 425.
Taganrog II 435, 474.
Tagant I 433.
Tagarma I 268.
Tagliacozzo II 85.
Tagliamento II 57.
Tagula I 121.
Tagus II 23.
Tahitiøer I 129.
Taigu I 287.
Taihoka I 358.
Taihu I 284, 344.
Taijuenfu I 347.
Taiku I 359.
Taimyr, Halvø I 261, 280.
Taimyrbugt I 261.
Tain II 241.
Tainan I 358.
Taiohae I 131.
Taipeh I 358.
Taipingopstand I 338.
Tairen I 348.
Taïserbo I 417.
Taisjan I 343.
Taivan I 351, 357.
Tajamulco I 180.
Tajo II 22, 23, 41.
Tajysjan I 277.
Takamutsi I 357.
Takasse I 387, 391.
Takau I 358.
Ta-kiang I 283.
Taklamakhan I 265.
Taku I 342.
Talahassee I 232.
Talantikanal II 97.
Talatsjeri I 321.
Talaut I 334.
Talavera de la Reyna II 38.
Talca I 163.
Talcahuano I 163.
Taldikpas I 268.
Tale Sap I 276.
Talifu I 346.
Tallinn II 482.
Tallopoëg II 453.
Taltal I 163.
Taman, As. I 271.
—, Rusl. II 435.
Tamar, Fl. I 117.

Tamarida I 460.
Tamatave I 456, 458.
Tamaulipas I 215.
Tambelan, Ø I 334.
Tambez I 160.
Tambora I 335.
Tambov, By II 438, 468.
—, Gv. II 463.
Tamego II 48.
Tamentit I 424.
Tamerdalen II 194.
Tamiahua (Lagune) I 199.
Tamicono I 393.
Tamil I 313.
Tamlung I 316.
Tammerfos II 447, 488.
Tampa I 232.
Tampere II 488.
Tampico I 215.
Tamque I 383.
Tamsui I 358.
Tamsuiflod I 358.
Tamur I 284.
Tamworth I 114.
Tana (Asov) 474.
—, Fl. I 386, 397.
—, Sø I 387, 391.
Tanaelv II 447, 497.
Tanafjord II 491.
Tanah Malaya I 327.
Tanais (Asov) II 474.
— (Don) II 439.
Tanaland I 451.
Tanalin II 482.
Tanana Hills I 202.
Tananarivo I 456, 458.
Tanapris II 443.
Tanaro II 55.
Tandil I 165.
Tandja I 422.
Tandkyst I 376, 428.
Tandsjong Padang I 332.
Tandsjore I 322.
Tanen-Tung I 276.
Tanga I 449, 450.
Tanganyika Sø I 56, 384, 385, 386.
Tangeaa II 562.
Tangen, Drammen II 539.
Tanger I 375, 422.
Tangermünde II 300, 397.
Tang-Namtsjo I 266.
Tanikora I 122.
Tankisso I 393.
Tannengebirge II 266.
Tannisbugt II 548.
Tannubjærgene I 265, 279.
Tantah I 410.
Tao I 425.
Taoismen I 90, 340.
Taormina II 91.
Tapajos I 148.
Tapanuli I 332.
Tapasjan I 277.
Taphede II 561.
Taprobana I 323.
Tapti I 275.
Taquary I 149.
Tarabulus, Afr. I 416.
—, Syrien I 273, 298.
Tarantapas I 386.
Taranto II 90.
Tarantobugt II 52.
Tarantsjer I 349.
Tarapaca I 159, 162.
Tarare II 177.
Tara romanilor II 131.
Taras II 90.
Tarascon, Foix II 182.
—, Provence II 180.
Tarasjtsja II 474.
Tarasp II 352.
Taravera I 124.
Tarbagataikæden I 279.
Tarbes II 183.
Tarbet Ness II 191.
Tarentum II 90.
Tarifa II 41.
Tarija I 162.
Tarim I 265.
Tarm II 598.
Tarn, Dep. II 163, 181.
—, Fl. II 150.
Tarn-et-Garonne II 163, 181, 183.
Tarnopol II 328.
Tarnov II 328.
Tarnowanerwald II 267.
Tarnowitz II 395.
Tarnowitzerplt. II 297.
Taro II 55.
Tarraco II 42.
Tarraconensis II 27.
Tarragona II 33, 42.
Tarraneh I 410.
Tarrasa II 43.
Tarsobjærge I 381.
Tarsos I 294.
Tarsus Bugt I 263.
Tarudant I 423.
Tarvis II 267.
Tasa I 423.
Taserualt I 423.
Tasilis Plateau I 381.
Tasitsjosong I 316.
Tasiussark I 255.
Tasjkend I 363, 364.
Tasjkurgan I 304.
*Tasman, Abel I 99, 125, 128.
Tasmanbugt I 124.
Tasmangletscher I 124.
Tasmanien I 99, 102, 110, 111, 117.
Tassisudon I 316.
Tassurt I 423.
Tatar-Bazardsjik II 131.
Tatarer I 360, 366, 454.
Tatari, store eller frie I 310.
Tatarisk-altaiske Sprog I 261.
Tatariske Bjærge I 278.
— Sund I 262.
Tatejama I 351.
Tater, Folk I 366.
Tatere II 569.
Tati Concession I 446.
Tatidistr. I 446.
Tatra II 287.
Tatsingkvo I 337.
Ta - tsung - hoa - ming - ko I 339.
Tatung I 347.
Tauber II 283.
Taudeni I 425.
Tauernalper II 265.
Taufstein II 280.
Taungs I 442.
Taunus II 277.
Tauposø I 123.
Taurien II 463, 475.
Tauriske Bjærge II 8, 442.
Tauromenium II 91.
Taurus I 270.
Taus II 285, 325.
Tauste II 21.
Tauton II 229.
Tavasteborg II 488.
Tavastehus, By II 488.
—, Len II 464, 488.
Tavasteland II 488.
Tavaster II 453.
Tavetschdalen II 270.
Tavignano II 63.
Tavilah I 309.
Tavira II 50.
Tavistock II 229.
*Tawita I 129.

Taviuni I 128.
Tavoliere di Puglia II 60.
Tay II 199, 200.
Taygetos II 103.
Taytao I 141.
Té, Slot II 75.
Teate II 85.
Tebris I 308.
Tech II 144, 149.
Tecutsji II 134.
Tedaer I 424.
Tedmor I 298.
Tedsjen I 364.
Tees II 196.
Tegea II 118.
Tegel II 391.
Tegernsø II 272.
Tegucigalpa I 184.
Tehama I 413.
Teheran I 309.
Tehuantepec, By I 215.
Tehuantepecbugt I 179, 198.
Tehuelcher I 162, 166.
Teifi II 235.
Teifuner I 74.
Te-Ika-a-Maui I 123.
Tejo II 23.
Tejonpas I 203.
*Tekeli, Grev I 371.
Tekir Dagh II 106.
Teknou I 125.
Tektoniske Bjærge I 62.
— Øer I 58.
Tektur-Dagh II 142.
Tela I 349.
Teleczkapusta II 333.
Telemarken II 499, 501.
Teleorman II 134.
Tell-Atlas I 379.
Tellsplatte II 271.
Telluriske Halvkugle I 37.
Telo Martius II 179.
Telugu I 313.
Telutio I 335.
Tembi I 393.
Tembuland I 442.
Temes, Kom. II 336.
— Fl., II 291.
Temesdalen II 289.
Temeser Banat II 336.
Temesvár II 336.
Temir-Chan-Sjura I 367.
Temnikov II 468.
Tempedal II 102.
Tempelhof II 391.
Tempelhofer Vorst. II 391.
Temperament I 38.
Temperatur I 70.
Tempio II 95.
Temrjuk I 367.
Temrjukbugt II 435.
Temuco I 163.
*Temudsjin I 258.
Tenasserim I 276, 324, 325.
Tendèr II 435.
Tenedos I 294.
Teneriffa I 453.
Tenès I 421.
Tengis I 280.
Tengri-nor I 266.
Tengtsjou I 343.
Tenimber Øer I 335.
Tennessee, Fl. I 205, 207.
—, St. I 236.
Tenochtitlan I 214.
Tenos II 119.
Tenriu I 351.
Tentiris I 411.
Tepic I 216.
Teplergebirge II 286.
Teplicz II 333.
Teplitz II 325.
Ter II 20.
Terai I 275.
Teramo, By II 85.
—, Pv. II 71.
Terceira II 50.
Teregova II 289.
Terek, Distr. I 367.
—, Fl. I 271, 272, 280.
— Davan I 269.
Tergeste II 321.
Terglou II 267.
Tergoviste II 135.
Tergu-Okna II 135.
Terim I 304.
Terlizzi II 90.
Termer I 51.
Termini Imerese II 92.
Termo de Lisboa II 49.
Termonde II 357.
Ternate I 121, 335.
Terni II 81.
Terra australis I 99.
Terracina II 85.
Terra di Lavoro II 71, 86.
— d'Otranto II 71.
Terranova II 94.
Terrasselande I 62.
Terra verde I 243.
Terre Haute I 233.
Terre Neuve I 218.
Terror, Vulkan I 177.
Terschelling II 250, 369.
Terske Kyst II 434.
Tersus I 294.
Tertiærtiden I 35.
Teruel II 33, 42.
Terzeroner I 88.
Teschen, Bøhmen II 325.
—, østr. Schlesien II 327.
Tesja, Fl. II 467.
Tessin (Ticino), Fl. II 55.
—, Kant. II 342, 346, 352.
Tessineralperne II 263.
Teszin II 327.
Teste de Buch, la II 184.
Tet II 149.
Tete I 449.
Teterev, Fl. II 478.
Tetovo II 127.
Tetuan I 422.
Teufelfichte II 284.
Teutoburgerwald II 281.
Teutoner II 302.
Te-Wahi-Punamu I 123.
Tevere, Fl. II 59.
Teverone II 59.
Teviotdale II 237.
Texas I 212, 218, 237.
Texel II 250, 369.
Thaba Bosigo I 446.
Thaïsprog I 324.
Thai-van I 262.
Thakombau I 128.
Thale II 397.
*Thales I 9.
Thame II 197.
Thames, Avstr. I 123.
—, Brit. Nordam. I 245.
—, Engl. II 197.
Thanhoa I 328.
Thann II 430.
Thar I 275.
Tharørken I 318.
Thasos II 105, 122.
Thau II 144.
Thaya II 286.
Thebais I 410.
Theben, Grækl. II 116.
—, Ægypten I 411.
—, Østr. II 273.
Thebener Kogel II 287.
Thebæ II 116.
Theiss II 288, 290, 291, 292.
Themsen (Thames) II 197.
Theodosia II 476.

Theodulpas II 262.
Théols II 186.
Thera II 119.
Therapia II 142.
Therasia II 119.
Théresienstadt II 326.
Theresina I 173.
Thermia II 119.
Thermopylæ II 103.
Thermæ Himerenses II 92.
Thessalien II 102, 103, 111, 114.
Thessalonika II 121.
Thiaki II 120.
Thielt II 357.
Thienen II 361.
Thiers II 188.
Thionville II 431.
Thisted, By II 554, 591.
— Amt II 576, 591.
— Bredning II 549, 554.
Thistilfjord II 602.
Thiva II 116.
Thjorsaa II 604.
Thomaskristne I 91.
*Thomson, J. I 371.
Thomsonryggen II 599.
Thonon II 178.
Thorenburg II 337.
Thorisvatn II 604.
Thorn II 388.
Thorsager II 594.
Thorsborgen II 518.
Thorshamns Odde II 490, 493.
Thorshavn I 71, II 601, 602.
Thorsø II 562.
Thoten II 500.
Thourout II 357.
Thraker II 108.
Thrakien II 105, 138.
Three Forks I 206.
Three Rivers I 245.
Thun II 347.
Thunersø II 260, 271.
Thunsjan I 279.
Thur II 270.
Thuralper II 260, 261.
Thurgau II 342, 345, 349.
Thurocz, Fl. II 288.
Thursdayøen I 115.
Thurso II 241.
— Bugt II 192.
Thusis II 351.
Thy II 554, 564.
Thyborønkanal II 548.
Thyholm II 564, 565, 591.
Thyland II 591.
Thüringen II 281, 306.
Thüringerwald II 274, 280, 281.
Thüringske Højslette II 280, 282.
Tiagnanuco I 158.
Tialpan I 214.
Tibbuer I 374, 424.
Tiber II 59.
Tiberias I 300.
Tibesti I 381, 425.
Tibet I 62, 266, 286, 288, 348, 349.
Tibur II 84.
Tiburon, Ø I 216.
Tichaje Sosna II 469.
Tichvin II 470.
Tichvin Kanal II 448.
Ticino, Fl. II 55.
—, Kant. II 352.
Ticinoalper se Tessineralp.
Tidan II 502.
Tidevandet I 45.
Tidikelt I 380, 424.
Tidore I 335.
Tiel II 373.
Tienhai I 346.
Tienhio I 337.
Tiensjan I 264, 268.
Tiensjanland I 348.
Tiensjannanlu I 349.
Tiensjan-pelu I 265, 349.
Tientsin I 284, 342, 343.
Tierra caliente I 212.
— de Campos II 22.
— del fuego I 162, 166.
— fria I 212.
— templada I 212.
Tiescherhorn II 260.
Tietar II 23.
*Tietkins I 100.
Tiflis I 367.
Ti Grader Strædet I 263, 326.
Tigre I 387, 413, 414.
Tigreøen I 185.
Tigris I 52, 281, 282.
Tih, el I 273.
Tihama I 274, 304.
Tihøje II 563.
Tikki-Tikkier I 374.
Tilburg II 372.
Tillenberg II 285.
Tilsit I 70, II 386.
Tilsiter Nehrung II 437.
Timanbjærge II 436, 445.
Timankyst II 434.
Timavo II 268.
Timbo I 426, 428.
Timbuktu I 380, 433.
Timgad I 421.
Timgebjærg I 381.
Timmimun I 424.
*Timofejev I 258.
Timok II 103, 105.
Timor I 331, 335.
Timorhav I 101.
Timsah Sø I 410.
Tinghøje II 564.
Tingis I 422.
Tingvallavatn II 604.
Tinian I 127.
Tinnsjø II 502.
Tinos II 119.
Tinta Hills II 198.
Tintellust I 425.
Tinterfield I 113.
Tinto II 25.
Tinøerne II 230.
Tioge I 397.
Tipperary By II 246.
—, Sh. 218, 246.
Tipton II 231.
Tirana II 122.
Tiraspol II 477.
Tiraspolskaja Sastava II 477.
Tirhala II 114.
Tirlemont II 361.
Tirnova II 128, 130.
Tirso II 63.
Tiruvanantapuram I 322.
Tiryns II 117.
Tisjit I 425.
Tisnaren II 504.
Tissø II 557.
Tista I 268, 283.
Tisvilde II 556, 583.
Tisza II 292.
Titaresios II 102.
Titicacasø I 143.
Titlis II 260.
Tiveden II 502.
Tiverton II 229.
Tivoli II 84.
Tizi I 379.
Tizi-Uzen I 421.
Tjele Langsø II 563.
Tjendana I 335.
Tjumen I 361.

Tjust II 504, 518.
Tjustrup Sø II 557.
Tjørnø, Norge II 539.
—, Sver. II 493.
Tlahualila I 201.
Tlaxcala I 216.
Tlaxiaco I 215.
Tlemsen I 421.
Tobago I 196.
Tobermory II 240.
Toblacherfeld II 266, 273.
Tobol I 285.
Tobolsk I 360, 361.
Tocantins I 148.
Toce II 56.
Tocuyo I 155.
Todtes Gebirge II 266.
Togean I 334.
Toggenburg II 261, 341, 350.
Togoland I 429.
Tohjanlahti II 433.
Tojama I 356.
Tojopilla I 163.
Tokaj II 335.
Tokat I 292.
Tokelauøer I 131.
Tokjo I 355, 356.
Tokusjima I 357.
Tola-Azime Fald I 396.
Toledo, By, Ohio I 232.
—, By, Span. II 37.
—, Pv., Span. II 32.
Tolentino II 81.
Toletum II 37.
Tolima I 144.
*Toll I 259.
Tollense II 298.
Tolmezzo II 63.
Tolna II 334.
Tolne Bakker II 564.
Tolo Bugt I 334.
Tolosa, Frankr. II 182.
—, Span. II 34.
Tolteker I 138.
Toluca I 216.
Tomale I 429.
Tomasø II 270.
Tombara I 122.
Tombigby I 205.
Tombo, Ø I 427.
Tomini Bugt I 334.
Tomleschger II 270.
Tomsk I 285, 360, 361.
Tomtabacken II 504.
Tonalepasset II 264.
Tondern II 399.
Tone, Fl. II 229.
Tonga, Folk I 441.
Tongariro I 124.
Tongatabu I 129.
Tongaøer I 128.
Tongern II 359.
Tongres II 359.
Tonkin I 324, 327, 328.
Tonkin-Bugt I 262.
Tonkin-Slette I 277.
Toowoomba I 114.
Topeka I 235.
Tophane II 140.
Topino II 59.
Topo da Caroa I 455.
Topografi I 94.
Topografiske Kort I 95.
Topolias II 103.
Toptsjider II 127.
Tor, By I 302.
— Bugt II 190.
Torano II 78.
Torda II 337.
— Aranyos II 337.
Torgau II 397.
Torgenhatten II 496.
Torgø II 496.
Torino, By II 55, 66, 72.
—, Pv. II 70.
Tormes II 22, 23.
Tornadoer I 74.
Tornby Bjærg II 564.
Torne, Distr. II 529.
Torneå, By II 489.
Torneelv I 53, II 434, 447, 499.
Torneträsk II 499.
Toro, By, Span. II 35.
—, Pv., Afr. I 451.
Torontál II 336.
Toronto I 245.
Toropets II 470.
Torquay II 229.
Torre Annunziata II 88.
— del Greco II 88.
Torrens, Fl. I 116.
— Sø I 104, 106.
Torreón, By I 217.
*Torres I 99, 119.
Torres Novas II 49.
Torresstræde I 101.
Torresøer I 122.
Torridon II 192.
Torsjok II 467.
Torsminde II 548.
Torsulti II 85.
Torto II 62.
Tortola, Ø I 193.
Tortona II 73.
Tortosa II 43.
Tortosas Huerta II 21.
Tortuga, Ø, Vestind. I 191.
—, Ø, Sydam. I 155.
Tosanada I 351.
Toscana, By II 65, 78.
—, Landsk. II 70.
Toscanas Plateau II 59.
*Toscanelli I 135.
Toscanske Maremmer II 59.
Tosker II 109.
Tossaïe I 393.
Totis II 334.
Totonicapam I 186.
*Toussaint L'Ouverture I 198.
Tottenham II 225.
Toul II 175.
Toulon II 143, 179.
Toulouse, By II 182.
—, Grevsk. II 181.
Touques II 167.
Touraine II 185.
Tourcoing II 173.
Tour de Cordouan II 184.
Tournay II 293, 361.
Tours II 185.
*Toussaint L'Ouverture I 190.
Townsville I 114.
Towy II 235.
Tozer I 419.
Trabezon I 291, 292.
Tradewinds I 74.
Trajectum ad Mosam II 372.
— ad Rhenum II 372.
Trakehnen II 386.
Tralee II 246.
Tramontana II 64.
Tranebjærg II 560.
Tranekjær II 590.
Trangisvaag II 602.
Trani II 90.
Trankebar I 312, 322.
Transalai I 268.
Transbaikalien I 361.
Trans-Himálaya I 259, 266.
Transkaspien I 364.
Transkaspiske Pv. I 359.
Transkavkasien I 365, 367.

Transkavkasiske Bane I 367.
Transkei I 442.
Transkeidistr. I 440.
Transleithanien II 309.
Transsilvanien II 286, 288, 314, 330, 331, 336.
Transsilvanske Alper II 289.
— Malmbj. II 289.
Transvaal I 439, 443.
Transversale Bjærge I 64.
Trapani II 71, 93.
Trapezunt I 291, 292.
Trappe, la II 166.
Trarsa I 425, 433.
Tras os Montes II 46, 47.
Trastevere II 83.
Trau II 329.
Traun II 266, 273.
Traunsø II 273.
Trautenau II 326.
Travankur I 321, 322.
Trave II 298.
Travemünde II 410.
Travnik II 340, 341.
Trebbia II 55.
Trebinje II 341.
Trebitsch II 326.
Trebjærg II 558.
Trebnitz II 395.
Tredegar II 230.
Trehøje II 561.
Trélazé II 166.
Trelleborg II 516.
Trelo Vuno II 103.
Tremadoc Bugt II 192.
Tremitiske Øer II 53, 90.
Trencsén II 333.
Trendaa II 564.
Trent II 197.
Trent-Mersey Kanal II 197.
Trento II 323.
Trenton I 229.
Trentschin II 333.
Treptow II 391.
Tresa II 56.
Tres sorelles II 19.
Tre Tinder II 266.
Treviso II 70, 75.
Trevose Head II 192.
Triana II 39.
Triasformationen I 35.
Tribal Area I 307.
Trichinapalli I 322.
Tridentum II 323.
Trient II 322, 323.
Trientineralper II 264.
Trier, By II 279, 301, 408.
—, Rgbz. II 405.
Triest II 314, 320, 321.
Triestbugt II 7, 96.
Triester-Karst II 268.
Triglav II 267.
Trigonometriske Maalinger I 61.
Trikala II 113, 114.
Trikerikanal II 97.
Trinacria II 53.
Trincomali I 323.
Trindelen II 549.
Tringganu I 327.
Trinidad, By, Bolivia I 162.
—, By, Cuba I 189.
—, Ø I 140, 145, 196.
Trinidadgolf I 140.
Trinidad Head I 198.
Trinité, By I 194.
Trinity, Bjærg I 104.
Trinity River I 207.
Trinmaaling I 61.
Triphylia II 114.
Tripoli I 298.
Tripolis I 380, 415, 416.
Tripolitanien I 415.
Tripolitza II 118.
Tristan da Cunha I 448, 455.
Tritsjinopoli I 322.
Tritthorn II 262.
Trivanderam I 322.
Trnova II 130.
Troas I 264.
Troense II 590.
Troiskaja-Lavra II 466.
Troisko-Sergijevsskaja-Lavra II 466.
Trois Rivières I 245.
Troitsk II 471.
Troizkosavsk I 362.
Troja, As. I 293.
—, Ital. II 90.
Trojan II 104, 130.
Troldemosebakke II 560.
Troldhoved II 600.
Troldtinder II 497.
Trollhättakanal II 503.
Trollhättan, By II 519.
—, Vandfald II 503.
Trombetas I 148.
Tromsø, By II 545.
—, Amt II 536, 545.
Tromsø Stift II 545.
Tromø II 540.
Trondhjem I 70, II 543.
Trondhjemsfjord II 492.
Trondhjems Stift II 543.
Tronfjældet II 500.
Troodos I 295.
Tropisk Aa I 20.
Troppau II 327.
Trosa II 522.
Trostan II 201.
Trouille II 361.
Trouville II 166.
Trowbridge II 229.
Troy I 228.
Troyes II 174.
Trst II 321.
Truchas Peak I 201.
Truckeepas I 203.
*Truganini I 110.
Trujillo, Honduras I 185.
—, Peru I 160.
—, Span. II 38.
—, Venezuela I 154, 155.
Truk Ø I 127.
Truro II 229.
Trutnov II 326.
Tryggevældeaa II 567.
Trysilelv II 502.
Tryvandshøjden II 537.
Trølladyngja II 603.
Trøzene II 117.
Tsad, Distr. I 436.
Tsadsøen I 371, 380, 383, 397, 436.
Tsaidam Plateau I 267.
Tsarev II 472.
Tsarskoje Selo II 482.
*Tschirikov I 136.
Tschitschen-Boden II 268.
Tsiafadjavona I 457.
Tsientang I 47.
Tsinanfu I 343.
Tsing-hai I 266.
Tsingling Pas I 277.
Tsinglingsjan I 277.
Tsingtau I 343.
Tsingtsjou I 343.
Tsitsikar I 348.
Tsjabur I 281.
Tsjadda I 393.
Tsjagosøer I 263, 323, 459.
Tsjaki-Tsjaki I 452.
Tsjalgar Tengis I 280.
Tsjambat I 283.
Tsjambesi I 393.

Tsjanarli II 102.
Tsjandernagor I 315, 320.
Tsjang I 350.
Tsjangkiang I 283.
Tsjangpai-sjan I 278.
Tsjangsja I 346.
Tsjansanøer I 344.
Tsjantsjou I 345.
Tsjantung I 346.
Tsjaohsien I 358.
Tsjardsjui I 310.
Tsjargut-nor I 266.
Tsjataldja II 138, 142.
Tsjatyr-Dagh II 442.
Tsjaunbugt I 262.
Tsjekiang I 339, 344.
Tsjekker (se Czecher) II 13.
Tsjeljabinsk II 471.
*Tsjeljuskin I 259.
Tsjenstokov II 485.
Tsjeremisser II 453.
Tsjeremsjan II 441.
Tsjerkasy II 474.
Tsjerkesser I 290, 365, 366.
Tsjernagora II 123.
Tsjernavoda II 136.
Tsjernigov, By II 473.
—, Pv. II 463.
Tsjernoje More II 435.
Tsjernomorsk I 367.
Tsjernosem II 438.
Tsjerra Pundsji I 78, 286, 316.
Tsjertsjerbjærge I 386.
Tsjesjme I 294.
Tsjesma II 482.
Tsjesskajabugt II 434.
Tsjetsjenzer I 366.
Tsjiambo I 351.
Tsjibam I 304.
Tsjifu I 343.
Tsjikabjærge II 101.
Tsjili I 342.
Tsjimkend I 364.
Tsjemulpe I 359.
Tsjinab I 268, 283.
Tsjinampo I 359.
Tsjingkiang I 344, 346.
*Tsjirikof I 259.
Tsjisima I 355.
*Tsjisjatsjev I 259.
Tsjistopol II 471.
Tsjita I 361.
Tsjitral I 307.
Tsjitsjagosø I 198.
Tsjobe I 396.
Tsjole I 450.
Tsjosén I 358.
Tsju I 269, 280.
Tsjuapo I 395.
Tsjuder II 453.
Tsjudskøje Osero II 437.
Tsjugoku I 351.
Tsjukiang I 345.
Tsjuktsjere I 138, 261, 279, 360, 362.
Tsjuktsjerhalvø I 362.
Tsjulym I 285.
Tsjungking I 346.
Tsjungkvo I 337, 342.
Tsjungtsjun I 348.
Tsjungutsjak I 349.
Tsjusan Arkipelaget I 262.
Tsjuvasjer II 454.
Tsjøngtufu I 346.
Tsna II 440, 468.
Tsubo-Sjoto I 357.
Tsugarustrædet I 351.
Tsungling I 266.
Tsurugisan I 351.
Tsusjimaøer I 357.
Tsusovaja II 440.
Tsyentsjou I 345.
Tu I 381, 425.
Tuam II 245.
Tuamotuøer I 130.
Tuareger I 374, 424.
Tuaregernes Højland I 381.
Tuarik I 424.
Tuat I 423, 424.
Tubuaiøer I 130.
Tucacas I 155.
Tucheler Heide II 298, 387.
Tucopiaøer I 122.
Tucson I 239.
Tucumán, By I 152, 166.
—, St. I 166.
Tucumans Højsl. I 142.
Tudeaa II 557.
Tudela II 33.
Tudelas Bækken II 21.
Tudseaa II 557.
Tuelsø II 557.
Tuftan I 270.
Tugela I 388.
Tuggurt I 420, 421.
Tuira I 180.
Tula, By II 468.
—, Gv. II 462.
Tulcea II 136.
Tulear I 458.
Tullamore II 245.
Tulle I 188.
Tullgarn II 522.
Tulner Feld II 273.
Tultsja II 104.
Tultsjea II 134, 136.
Tumaco I 157.
Tumen I 278.
Tuna II 439.
Tunbridge Wells II 225.
Tundraer I 280, 287, II 11, 444.
Tundsja II 105.
Tundsjad II 104.
Tundsjamassiv II 106.
Tunesiske Hav II 7.
— Stræde II 6.
Tung-hai I 262.
Tungkiang I 277.
Tungkuan I 347.
Tungnafellsjokull II 603.
Tungsansjan I 347.
Tungting I 284, 346.
Tungtsjan I 346.
Tunguragua Flod I 147.
Tunguser I 360.
Tunguska I 285.
Tunis I 417, 418.
Tunisbugt I 375.
Tunja I 157.
Tunstall II 231.
Tuntur I 280.
Tunø II 550, 594.
Tupangato I 142.
Tupinambaer I 169.
Tupistammen I 166, 168. 169.
Tupuyastamme I 169.
Tura, Fl. I 361.
Turajasstamme I 334.
Turan I 279, 280, 310, 328.
Turanske Race I 86.
Turdela II 42.
Turek II 485.
Turfan I 265, 349.
Turgai I 365.
Turia II 22.
Turin (Torino) II 72.
Turkestan I 306, 307, 363, 364.
Turkmener I 290.
Turkomanner I 290.
Turkomanner-Ørknen I 280.
Turksøer I 190, 197.
Turku II 488.
Turmberg II 298.

Turneffe Øer I 180, 186.
Turnhout II 359.
Turnu Magurele II 134.
— Severin II 134.
Turones II 185.
Turuchansk I 285, 361.
Turyassu I 173.
Turø II 551, 559.
Tus I 309.
Tuscaloosa I 236.
Tuscien II 78.
Tusculum II 85.
Tusker II 65.
Tutikorin I 322.
Tutova II 134.
Tutrakan II 136.
Tutsjkov II 477.
Tuttlingen II 272, 425.
Tutuila I 129.
Tuxeralper II 265.
Tuxtla Gutierrez I 215.
Tuy II 35.
Tuzla II 340.
— Dolnja II 341.
Tvedeaa II 564.
Tvedestrand II 540.
Tweed II 198.
Tweeddale II 237.
Twenthe II 373.
Tver, By II 439, 467.
—, Gv. II 462.
—, Fyrstend. II 464.
Tvertsa II 439.
Twickenham II 224.
Tvillingerne I 11.
Tvillingfloder I 52.
Two Ocean Pas I 202.
Tübingen II 425.
Tybringvig II 551.
Tychoniske System I 10.
Tyloskog II 502.
Tymmobjærge I 381.
Tymphrestos II 102.
Tyndsur I 435.
Tyne II 190, 196.
Tynemouth II 235.
Typhoons I 74.
Tyras II 443, 477.
Tyren I 11.
Tyrifjord II 501.
Tyrker II 109.
Tyrki, asiatisk I 289.
—, evrop. II 136.
Tyrkisk Kroatien II 341.
Tyrkisk-tataniske Folk II 453, 454.
Tyrkiske Sprog I 89.
Tyrnabos II 114.
Tyrnau II 333.
Tyrol II 308, 314, 322.
—, Slot II 323.
Tyroleralper II 264.
Tyrone II 218, 245.
Tyrrhener II 65.
Tyrrhenis II 54, 58.
Tyrrhenske Hav II 7.
— Bækken II 51.
Tyrus I 298.
Tyskere II 13, 302.
Tyskland II 375 f.
Tysk Rhinforbund II 375.
— Sydvestafrika I 438.
— Toldforening II 376, 382.
— Østafrika I 449.
Tys Tsjølly I 271.
Tyveøerne I 127.
Tzia II 119.
Tzurnata II 102.
Tärendøelv II 500.
Tødi II 260.
Tøll-pøs I 281.
Tømøspas II 289.
Tønder II 399.
Tønning II 252, 399.
Tønsberg, By II 539.
—, Grevsk. II 538.
Tønsberghus II 539.
Tørvemoser I 57.
Tørzburgpas II 289.
Tørøk-Szent-Miklos II 336.
Töss II 270.

Ualau I 127.
Uap, Ø I 127.
Uargla I 421.
Uast I 411.
Uaupé I 148.
Ubangi I 384, 395, 437.
Ubangi-Sjari I 436.
Ubeda II 40.
Ucayali Flod I 147, 148.
Uccle II 361.
Uchtland II 347.
Ucker II 298.
Uckermark II 384.
Udaipur I 318.
Uddevalla II 521.
Uddevallavik II 493.
Udine, By II 75.
—, Pv. II 70.
Udjda I 423.
Udjidji I 450.
Udong I 328.
Udsjein I 319.
Udvarhely II 337.
Uëlle I 384, 395, 437.
Uëme I 393.
Ufa, By II 471.
—, Fl. II 281, 440.
—, Gv. II 463.
Uganda I 451.
Uggerbyaa II 564.
Ugliano II 330.
Uglitsj II 467.
Ugoge I 385, 450.
Ugra II 400.
Ugrer II 453.
Ugueno I 385.
Uhehe I 385.
Uintahbjærge I 202.
Uist II 407.
Uitenhage I 442.
Ujbánya II 334.
Ujpest II 333.
Ujvidék II 333.
Ukamba I 451.
Ukereve I 385, 390.
Ukingabjærge I 385.
Ukraine II 443, 455, 472.
Uleåborg, By II 434, 489.
—, Len II 464, 489.
Uleåsø II 447.
Uleåträsk II 447.
Uleelv II 447.
Ulfsfjord II 492.
Ulfsund II 552.
Uliasserøer I 335.
Uliassutai I 349.
Ulkun II 124.
Ulla II 437.
Ulleswater II 195.
Ulm II 272, 426.
Ulricehamn II 519.
Ulriksdal II 525.
Ulster, Fl. II 280.
—, Pv. II 218, 245.
— Kanal II 201.
Ultsjin II 124.
Ulu-kem I 285.
Ulunda I 371.
Ulverston II 233.
Ulveryg II 560.
Uman II 474.
Umanak I 255.
Umanaks Fjord I 251, 252.
Umbaflod I 449.
Umbala I 317.

Umbrer II 65.
Umbria II 71.
Umbrien II 81.
Umbriske Apenniner II 58.
Ume, Distr. II 529.
Umeå II 493, 528.
Umeelv II 500.
Umtali I 447.
Umtata I 442.
Unalasihka I 211, 241.
Uncompahgre Peak I 201.
Unden, Sø II 502, 503.
Unerede Grækere I 91.
Ung II 335.
Ungarisch Altenburg II 334.
Ungarisch-Hradisch II 326.
Ungarn II 286, 308, 314, 330.
Ungarske Lavland II 9, 290.
— Malmbjærge II 288.
Ungava I 247.
Ungavabugt I 199.
Ungvár II 335.
Uniamvesi I 450.
Uniamvesis Plt. I 385.
Unimak I 241.
Unionsøer I 131.
Unitarier I 91.
United States Coast I 252.
Unjoro I 386, 451.
Unna, By II 404.
—, Fl. II 100, 105.
Unsja, Fl. II 440, 467.
Unst II 242.
Unstrut II 282.
Unter-Elsass II 429.
Unterfranken II 424.
Unterhallau II 349.
Unterharz II 282.
Untermais II 323.
Untersberg II 266, 319.
Unterseen II 271, 347.
Unterstrass II 349.
Untersø II 270.
Untertürkheim II 425.
Unterwalden II 341, 351.
— nid dem Walde II 346, 351.
— ob dem Walde II 345, 351.
Unter-Weissenburg II 338.
Unz II 320.
Upa II 468.
Upernivik I 67, 252, 255.
Upolu I 129.
Upperudselv II 502.
Uppland II 522.
Uppsala II 525.
Uppsalalen II 515, 522.
Uppsalir II 525.
Ural, Fl. II 442.
Uralbjærge I 259, 280, 281, II 5.
Uralsk I 365, II 442.
Uralsk-altaiske Folk II 13, 453.
Uralsk-altaiske Sprog I 89.
Uralsk-baltiske Plt. II 9, 296, 436.
Uralske Malmbjærge I 281.
Uralsk-karpatiske Plt. II 9, 296, 436.
Uraltau I 281.
Uranus I 16, 17.
Ura-Tjubé I 364.
Urbino II 80.
Urbs vetus II 81.
Ure II 197.
Ures I 216.
Urfa I 297.
Urfahr II 318.
Urga I 265, 349.
Urgel II 43.
Urgentsj, Ny I 311.
Uri II 341, 346, 351.
Urk II 369.
Urkan II 394.
Urmia, By I 309.
—, Sø I 56, 270.
Urmeralperne II 260.
Urnersø II 271.
Urtaagehypotese I 32.
Urtiden I 33.
Urtsju I 276.
Urskove I 79, 148.
Urubamba I 148.
Uruguay, Fl. I 150.
—, St. I 166.
Uruguayana I 172.
Urumtsji I 349.
Urungubjærge I 385.
Usa II 445.
Usagara I 385.
Usambara I 385, 449.
Usbeker I 310, 338.
Usboj I 280.
Usedom II 252, 385, 393.
Uskoker II 304.
Uspallatapas I 142, 166.
Usserød II 572.
Ussuri I 278, 284.
Ustica II 92.
Ust-Ust-Plateau I 280, 364.
Utah, St. I 239.
Utica, Afr. I 419.
—, New York I 228.
Utmurdi II 453.
Utrecht, By II 372.
—, Pv. II 362, 367, 372.
Utrera II 39.
Utstein II 541.
Utterslev II 581.
Utø II 493, 522.
Uvea I 131.
Uxmal I 214.
Uzsokpas II 288.

Waadt II 345, 346.
Waag II 287, 290.
Vaagen II 541.
Waag-Neustadt II 333.
Vaagø II 599.
Vaal, Fl., Afr. I 389, 395.
Waal, Fl., Evr. II 295.
Vaalsevig II 558.
Vaarflod II 494.
Wabash, Fl. I 207.
Wabash-Eriekanal I 233.
Vachan I 307.
Waco I 237.
Vácz II 333.
Vadai I 380, 382, 383, 435, 436.
Vadan I 425.
Vadelai I 412, 451.
Vad Ghir I 421.
Vadi Ana II 23.
— Dra I 379, 392.
— el Araba I 273.
— el Kebir II 24.
— Halfa I 391, 412.
— Sirhan I 274.
Vadier I 52, 274.
Vad Nun I 423.
Vadstena II 519.
Vad Sus I 423.
Vadsø II 545.
Vaduz II 341.
Waesland II 357.
Vaga II 445.
Vaganda I 451.
Wagga-Wagga I 114.
Wagram II 318.
Wagrien II 252, 399, 400.
Vágujhely II 333.
Vagungo I 406.

Vahabiter I 305.
Vahadima I 452.
Wahlstatt II 396.
Wahsatchbjærge I 202.
Waiblingen II 425.
Vaigatsj I 261, 470, II 435.
Waigin I 121.
Waikari I 124.
Waikato I 123.
Waimanga I 124.
Vaise II 176.
Vaitoer I 414.
Waitzen II 333.
Vakajama I 357.
Wakefield II 234.
Wakenitz II 410.
Valais II 342, 345, 347.
Valakiet II 131, 134.
Valakiske Lavland II 9, 104.
Valakker II 108, 307.
Valata I 425.
Valbykvarter II 578, 581.
Walchensø II 272.
Walcheren, Ø II 294, 371.
Wald, By II 407.
Valdajhøjder I 53, II 436.
Valdajskajagori II 436.
Val d'Amour II 175.
Waldburg II 270.
Valdé I 426.
Waldeck II 278, 384, 414.
Val de Ferret II 259.
— del Bove II 62.
Valdemarsvik II 519.
Waldenburg II 396.
Waldenburger Bjærgl. II 284.
Valdensere II 67, 72.
Valdepeñas II 38.
Valdersdal II 501.
Valdersvejen II 498.
Valdes I 140.
Valdez, Alaska I 242.
Waldheim II 416.
Val di Chiana II 59.
*Valdivia I 162, 163.
Valdivia, By I 141, 152, 163.
Waldsteinergebirge II 281.
Valença II 47.
Valence II 149, 178.
Valencia, By, Span. II 42.
—, By, Venezuela I 155.
—, Landsk. II 33, 42.
Valenciabugten II 7, 17.
Valenciadalen II 22.
Valencianske Bjærgterrasser II 21, 22.
Valenciennes II 173.
Valentia II 193, 202.
Wales II 182, 192, 195, 204, 216, 235.
Valetta, la II 247, 248.
Walfishbay I 442.
Valinco Bugt II 53.
Walkers Bugt I 377.
*Wallace I 83.
Valladolid, By II 36.
—, Pv. II 32.
Wallasey II 232.
Vallée blanche II 259.
Wallen Sø II 272.
Valleyfield I 245.
*Wallis I 129.
Wallis, Kant. II 345, 347.
Wallischei II 394.
Walliseralper II 260, 261.
Wallisøer I 131.
Valloner II 307.
Valls II 43.
Wallsend II 235.
Vallum Antonini II 198.
— Hadriani II 198.
Vallø II 585.
Walney II 192.
Valona II 123.
Valparaiso I 152, 163.
Valparaisobugt I 141.
Walsall II 231.
Val Tellina II 263.
Waltershausen II 418.
Walthamstow II 225.
Val Travers II 269.
Walworth II 221.
*Walzemüller I 136.
*Vambéry I 259.
Vamdrup II 599.
Wampu I 345.
Van, By I 296.
—, Pv. I 291.
—, Sø I 270.
*Vancouver I 100, 136.
—, By I 247.
—, Ø I 198, 247.
— Bjærge I 204.
Vandaler II 27.
Vandalusia II 39.
Wandererkæde I 103.
Vandfald I 54.
Vandhalvkugle I 37.
*Van Diemen I 99, 105.
Van Diemens Golf I 101.
— — Land I 99, 117.
Vandmanden I 11.
Vandreblokke I 68.
Vandrefolk I 93.
Vandrestjerner I 6.
Wandsbeck II 401.
Vandsket I 53.
Wandsworth II 221.
Vanga I 451.
Wanganui I 126.
Wangeroog II 251, 413.
Vangsfjord II 492.
Vaniamvesier I 449.
Vanikoro I 122.
Vanjoroer I 451.
Vankie I 447.
Wanne II 404.
Vannes II 165.
Vanoisegruppen II 259.
Vanua Levu I 128.
Vanves II 171.
Vaqueros I 214.
Var, Dep. II 163, 178.
—, Fl. II 149, 258.
Vara I 435.
Varanasi I 318.
Varangerfjord II 434, 491.
Varasd II 339.
Varasdin II 339.
Varberg II 517.
*Warburton I 100.
—, Fl. I 106.
Vardar II 101.
Varde II 598.
Vardeaa II 547, 563.
Varde-Aadum Bakkeø II 563.
Vardetop II 496.
Vardø I 70, II 490, 545.
Vardøhus II 491, 545.
Vareger II 450.
Warekauriøer I 126.
Varel II 413.
Waren II 409.
Varennes II 175.
Varese II 74.
Vargla I 380, 421.
Vari I 393.
Varinas I 155.
Varjag-Njarg II 545.
Warmbrunn II 396.
*Warming I 79, 81.
Varna II 130.
Varnabugt II 98.
Warnambool I 115.

Warnemünde II 409.
Varnitsa II 477.
Warnow II 298.
Warnsdorf II 326.
Warragongbjærgene I 103.
Warri I 431.
Warrick I 226.
Warrington II 233.
Warschau II 301, 484.
—, Storhertugd. II 484.
Varsjava, By II 484.
—, Gv. II 464.
Varszava II 484.
Varta II 485.
Wartburg II 282, 418.
Warthe II 298, 299.
— Bruch II 299, 392.
Warthell II 241.
Warwick, By II 230.
—, Sh. II 216, 230.
Warwickslette II 197.
Varzin II 393.
Vas II 334.
Vasa, By II 434, 489.
—, Len II 464, 488.
Vasayasøer I 337.
*Vasco da Gama I 258, 370, 442, 448.
Vascongados II 28.
Vasconia II 183.
Vasdalseggen II 499.
Wasgau II 274.
Wash, the II 191.
Washakie Neadle I 202.
*Washington, George I 218.
—, By I 210, 230.
—, St. I 240.
—, Ø I 132.
Washingtons Meridian I 8.
Vasiliko II 117.
Vasilkov II 474.
Vaslui II 134.
Wasmes II 361.
Wasserkuppe II 280.
Vassy II 174.
Vasto II 85.
Vasyas I 312.
Vatava II 286.
Waterbury I 227.
Waterford, By II 246.
—, Sh. II 218, 246.
— Bugt II 193.
Wateringen II 173.
Vaterland II 537.
Waterloo II 369.
— with Seaforth II 232.
Watford II 227.
Vathi, Kephall. II 120.
Vathy, Samos I 295.
Watlingsøen I 135, 197.
Vatnajøkull II 602.
Vatsutsa II 439.
Watten II 250, 293.
Wattenscheid II 404.
Wattrelos II 173.
Wattwyl II 350.
Watzmann II 266.
Waubeflod I 383.
Vaucluse, By II 180.
—, Dep. II 163, 178, 180.
Vaud II 342, 345, 346.
*Waugh I 268.
Vaugirard II 168.
Vavau I 129.
Vavitao I 130.
Vaxholm II 525.
Wazemmes II 173.
Weald II 197.
Wear II 196.
*Weathersey I 371.
Weaverdalen II 231.
*Webb I 258.
Vebi I 386.
Wechsel II 265.
Vecht II 295.
Vedbæk II 581.
*Weddel I 177.
Weddelhavet I 177.
Wedding II 391.
Vede II 134.
Wedellsborg II 589.
Wednesbury II 231.
Vedretta Marmolada II 266.
Vefsen II 533.
Vefsenfjord II 545.
Vega I 11.
— de Granada II 25.
Vegas II 22.
Vegesack II 412.
Veglia II 322.
Wehlau II 387.
Wehrs II 270.
Weibertreue II 425.
Weichsel II 287, 298, 299.
Weichselmünde II 387.
Weida II 418.
Weiden II 422.
Weihaiwei I 343.
Veiho I 283, 342.
Weimar II 418.
Weimarkreds II 417.
Weinberge, kgl. II 324.
Weinfelden II 349.
Weinhaus II 317.
Weinheim II 428.
Weinsberg II 425.
Weissbad II 350.
Weissenburg II 430.
Weissenfels II 397.
Weissensee II 391.
Weissenstein II 269.
Weisseritzdal II 416.
Weisshorn II 262.
Weisskirchen, Mähren II 326.
—, Ung. II 336.
Weisskugel II 264.
Veit am Flaum II 338.
Weitmar II 404.
Vejen II 599.
Vejenaa II 563.
Vejgaarden II 592.
Vejle II 570, 596.
Vejleaa II 560, 596.
Vejle Amt II 576, 596.
Vejlefjord II 550.
Vejrhøj II 557.
Vejrø II 551, 587.
Vela de Coro I 155.
*Velasquez I 188.
Velay II 181.
Velbert II 407.
*Welcker I 86.
Veleter II 305.
Velez II 127.
— Malaga II 41.
— Rubio II 41.
Welfenschloss II 402.
Velikaja II 437, 470.
Velikije-Luki II 470.
Veliki-Ustjug II 471.
Veliko-Russere II 451.
Velino II 59.
Wellandkanal I 244.
Vellebitbjærgene II 100.
Wellesley I 325, 326.
Wellesleyøer I 101.
Velletri II 81, 85.
Wellingborough II 227.
Wellington I 125, 126.
Wellingtonbjærg I 118.
Wellingtonkanal I 250.
*Wellmann I 256.
Wels II 318.
Welsche Belchen II 274.
*Welser I 154.
Welsh Mountains II 195.
— Pool II 236.

Veltelin II 263.
Weltevreden I 333.
Veltlinerbjærge II 263.
Veluchi II 102.
Veluwe II 372.
Veluwiske Højder II 294.
Vemb II 597.
Vemmetofte II 585.
Venaissin II 180.
Venchiaturo II 58.
Vendée II 151, 164, 184, 185.
Vendekredse I 23.
Wenden II 483.
Vender II 13, 303, 305, 569.
Vendland II 305.
Vendôme II 186.
Vendsyssel II 554, 564, 590.
Venedig (Venezia) II 75.
Veneter II 75.
Venezia, By II 70.
—, Pv. II 70, 75.
Venezuela I 154.
Venezuelas Kystbj. I 145.
Venlo II 372.
Wenlock II 230.
Venosa II 90.
Venskabsøer I 128.
Ventes-Pils II 483.
Ventimiglia II 73
Ventsjou I 344.
Wentworth I 106.
Venus I 12, 13, 15, 17.
Venusbjærget II 282.
Venusium II 90.
Venø II 597.
Venøbugt II 549.
Vera Cruz, By I 78, 210, 211.
— —, St. I 214.
Veraguas Cordillerer I 180.
Verbas II 100, 105.
Vercelli II 73.
Verchne-Udinsk I 362.
Verchosjansk I 71, 285, 362.
Verchosjanske Bjærge I 280.
Verchoturje II 471.
Werdau II 417.
Verden, By II 401.
Werden, By II 406.
Verdensaksen I 6.
Verdensdele I 57.
Verdenshave I 38.
Verdenssystemer I 9.
Werder II 299.
Verdun II 175.
Vereczke II 288.
Vereja II 466.
Verelä II 488.
Vermejo I 149.
Vermont I 226.
*Werner, A. C. I 33.
Vernet II 182.
Wernigerode II 397.
Veroli II 85.
Verona II 70, 76.
Veroneserpas II 57.
Verovic II 339.
Werra II 280.
Versailles II 171.
Werschetz II 336.
Versecs II 336.
Versoix II 346.
Wertach II 272.
Verteserbjærge II 290.
Wertheim II 428.
Verviers II 362.
Verøcze II 339.
Vesdre II 362.
Wesel II 294, 406.
Weser II 280, 296.
Weserbjærge II 8, 280.
Weserkæden II 281.
Vesjegonsk II 467.
Vesjinskaja II 474.
Vesløs Vejle II 564.
Vesman II 504.
Vesontio II 175.
Vesoul II 175.
*Vespucci, Am. I 135, 136, 154, 176.
Wessex II 203.
Vesta I 15.
Vestafrikanske Strøm I 50.
Vestalperne II 150, 257, 258.
Vest-Antarktis I 179.
Vestasiens Højland I 269.
Vestavstralien I 111, 116.
Vestavstralske Strøm I 50.
Vest-Borneo I 334.
West-Bromwich II 231.
West-Derby II 232.
Vestenfjældske Norge II 496.
Vesteraa II 564.
Vesteraalen II 492.
Vesterås II 526.
Vesteråslen II 522.
Vesterbergslaget II 526.
Vesterbotten II 528.
Vesterbottenlen II 515, 528, 529.
Vesterbro II 580.
Vesterbygden, Grønl. I 253.
Vesterfjord, Jyll. II 594.
Vestergøtland II 519.
Vester-Hanherred II 591.
Vesterhavet II 7, 547, 548.
Westerland, By II 399.
Vesternebelaa II 560.
Western Islands II 200, 240.
Vesternorrlandlen II 515, 528.
Westerwald II 277.
Vestervandet II 565.
Vestervig Kirke II 591.
Vestervik II 518.
Vestevropæiske Lavland II 8.
Westfalen II 386, 403.
Vest-Falkland I 176.
Westfalske Lavland II 295.
Vestfinner II 453.
Vestfjorden II 492.
Vest-Flandern II 356.
Vestfrisiske Øer II 250.
West-Galloway II 237.
Vestgoter II 27, 155.
Vest-Griqualand II 440.
Vestgøtaslette II 502.
Westham II 225, 228.
Vestindien I 186.
Vestkontinentet I 57.
Vestlaalandske Slette II 552, 557.
Vestmanhavn II 602.
Vestmanland II 525.
Vestmanlandlen II 515, 522, 526.
Vestmannøer II 602, 606.
Westmeath II 218.
Vestmongoler II 13.
Westmoreland II 216, 235.
Weston super Mare II 229.
Vestpreussen II 385, 387.
Westray II 242.
Westrich II 275.
West-Riding II 233.
Vestrusland II 463, 477.
Vestrussiske Plt. II 9, 436.
Vestsibirien I 272, 361.
Vestslaver II 13.
Vest-tavastelandske Søregion II 447.
Vest-Turkestan I 310.
Vestvaagen II 492.
Vest-Virginia I 231.
Vesuna II 184.
Vesuv I 66, II 60.

Veszprém II 334.
Veta Madre I 217.
Vetluga II 440.
Wetterau II 274, 276, 428.
Wetteren II 357.
Wettersteingruppen II 264.
Wetzlar II 408.
Wetzstein II 281.
Vevey II 346.
Wexford, By II 243.
—, Sh. II 217, 243.
— Bugt II 193.
Weymouth II 190, 229.
*Weyprecht I 256.
Whakari I 124.
Whale I 205.
Whalsey II 242.
Wharfe II 197.
Wheeling I 231.
Whernside II 196.
Whitby II 234.
Whitchurch II 227.
Whitechapel II 220.
Whitehaven II 195, 235.
White Island I 124.
— Mountains, Alleghany I 205.
— —, New Foundl. I 248.
— River I 207.
Whitneys Peak I 209.
Whitstable II 225.
Whydda I 430.
*Whymper I 144.
Via Flaminia II 58.
— mala II 263.
Vianna I 173.
— do Castello II 44, 46.
Viareggio II 78.
Via Æmilia II 58.
Viborg, Jyll. II 593.
—, Finl. II 487.
— Amt II 576, 593.
Viborgbugt II 433.
Viborg Len II 464, 487, 488.
— Stift II 592.
Vicenza, By II 76.
—, Pv. II 70.
Vich II 43.
Wichita Mountains I 206, 235.
Vichodna II 333.
Vichy II 187.
Wick II 241.
Wicklow, By II 243.
—, Sh. II 217, 243.
— Head II 193.
Wicklow Mountains II 201.
Vicksburg I 236.
Vico II 59.
Victor Emanuel, Bj. I 120.
Victoria, By, Brasil. I 172.
—, By, Chile I 163.
—, By, Hongkong I 345.
—, By, Kamerun I 431.
—, By, Mahé I 460.
—, By, Rhodesia I 447.
—, By, Vancouver I 247.
—, Fl. I 105.
—, Koloni, Afr. I 439.
—, St., Avstr. I 110, 111, 115.
— Fald I 396.
Victorialand, Nordpolarl. I 250.
—, Sydpolarl. I 67, 177.
Victorianil I 390.
Victoria Nyanza I 385.
Victoriastræde tI 250.
Victoriaørken I 104.
Vidah I 430.
Viderø II 599.
Vidin II 129.
Vidourle II 149.
Vidsju I 359.
Wieden II 315.
Wiedikon II 349.
Viedma, By I 166.
—, Sø I 150.
Viehberg II 285.
Wiehen Gebirge II 281.
Vieja, Vulkan I 180.
Wiek, Pommern II 394.
Vieliczka II 328.
Wien, By II 301, 315.
Wien, Fl. II 315.
Wienerbakken II 273.
Wiener-Neustadt II 318.
Wienerwald II 266, 318.
Vienna Allobrogum II 178.
Vienne, By II 178.
—, Dep. II 164, 178, 184, 185, 186.
—, Fl. II 152.
Vieques Øer I 192.
Vientian I 328.
Vieprz II 299, 485.
Vierland II 300, 411.
Viernyi I 364.
Viersen II 406.
Vierwaldstädter Alper II 259, 260.
Vierwaldstädtersø II 271.
Vierzon-Ville II 186.
Wiesbaden, By II 277, 405.
—, Rgbz. II 404.
Wiese, Fl. 427.
Wieselburg II 334.
Wiesentdalen II 269.
Wigan II 233.
Vigelfjæld II 496.
Vigevano II 45.
Wight II 190, 215, 226.
Vigo II 34.
Vigobugt II 17.
Vigsnæs II 541.
Vigsøbugt II 548.
Vigtenøer II 492.
Wigtown, By II 237.
—, Sh. II 216, 237.
— Bugt II 192.
Vihorlatbjærge II 288.
Wijdebugt I 255.
Wijk II 372.
— bij Duurstede II 372.
Vikbolandet II 518.
Viken, Landsk. II 521.
—, Sø II 503.
Világos II 336.
Vilaine II 144, 153.
Vilanov II 485.
Vilbel II 429.
Vilcea II 134.
Wilczeck Land I 256.
Wildbad II 426.
— Gastein II 319.
Wildemann II 402.
Wildhaus II 261, 350.
Wildhorn II 260.
Vildmose, store og lille II 555, 564.
Wildspitz II 264.
Wildstrubel II 260.
Wildungen II 414.
Vilha Nova de Gua I 321.
Vilhelmsborg II 595.
Wilhelmsburg, By og Ø II 401.
Wilhelmshafen II 251, 403.
Wilhelmshøhe II 280, 405.
Wilhelmstein II 414.
Vilija II 437.
Viljui I 285.
*Wilkes, Cr. I 106, 128, 177.
Wilkesbarre I 229.
Wilkes Land I 177.
Vilkomir II 478.
Villa Bella I 174.
— Boa I 174.

Villach II 267, 320.
Villa Cisneros I 425.
— de Cura I 155.
— del Pilar I 168.
— de Princeza I 171.
— de Sierra Mojada I 217.
Villafranca II 77.
Villa Johannes I 173.
Villajoyosa II 42.
Villa Mercedes I 166.
Willamette I 240.
Villa Monteforte I 173.
— Montes I 162.
Villanova I 173.
— de Gaya II 47.
— de Portimão II 50.
Villanueva y Geltru II 43.
Villa Real, Portug. II 46, 48.
Villareal, Span. II 42.
Villa Real de S. Antonio II 50.
Villarica, Bj. I 142.
Villa Rica, Paraguay I 168.
Villarrobledo II 42.
Villaviciosa II 34.
Ville, die II 294.
Willebroeck II 360.
Villefranche, Guyenne II 184.
—, Lyonnais II 177.
—, Nice II 178.
Willemstad I 197.
Villeneuve II 184.
Willenhall II 231.
Willesden II 225.
Villestrupaa II 564.
Villette, la II 168.
Villeurbanne II 176.
Williamsport I 230.
Williamstown, Avstr. I 115.
—, Irl. II 245.
Villingedalsfjæld II 600.
Villingen II 427.
Villmanstrand II 447, 488.
*Willoughby II 4.
Wilmersdorf II 391.
Wilmington, Delaw. I 229.
—, North-Carol. I 231.
Vilna, By II 178.
—, Gv. II 463.
Vilno II 478.
Vils II 422.
Wilsedehøjder II 297.
Vilsund II 549.
Wiltaburg II 372.
Wilten II 322.
Wilts II 215, 229.
Vilvorde II 360.
Wily II 229.
Wimbledon II 225.
Vimmerby II 518.
Vinaroz II 42.
Vincennes II 171.
Vincentgolf I 101.
Winchester II 227.
Windau, By II 433, 483.
—, Fl. II 437.
Vindava II 483.
Vinde II 71.
Vindelelv II 500.
Winder II 304.
Windermere II 195.
Vindhiabjærge I 275.
Windhoek I 439.
Vindingeaa II 559.
Windisch II 348.
Vindobona II 315.
Vindonissa II 348.
Windriverbjærge I 202.
Vindrosen I 5.
Windsor, Engl. II 224.
—, Ontario I 245.
Vindstillebælter I 75.
Windward Islands I 193.
Windwardpassage I 190.
Vingåkersbygden II 522.
Vinger II 500.
Vinh I 328.
Vinhlong I 328.
Vinkelmaaling I 61.
Vinkovci II 339.
Winnebagoer I 221.
*Winnecke I 100.
Winnipeg, By I 210, 246.
—, Fl. I 209.
Winnipegosis, Sø I 209.
Winnipegsø I 209.
Vinnitsa II 478.
Vinorens II 533.
Winschoten II 374.
Vinstra II 500.
Winterberg II 278, 284.
—, store I 388.
Winterhockberge I 388.
Vintersolhverv I 6, 22.
Winterthur II 349.
Vintervarmelinjer I 71.
Vintschgaudal II 56.
Wipper II 282, 298.
Vique II 43.
Vir II 124.
Vire II 145.
Virgin Gorda I 193.
Virginia, St. I 218, 231.
— City I 240.
Virgin River I 204.
Virginøer I 193.
Viri I 437.
Virksund II 549.
Virten II 175.
Virts-Jærvsø II 437.
Wirtshaus am Sand II 323.
Virunga I 385.
Visayer I 336.
Wisbeach II 227.
Visborg II 518.
Visby II 518.
Visbylen II 518.
Viscainobugt I 198.
Viscaya II 32, 34.
Wisconsin, Fl. I 206.
—, St. I 234.
Visegrád II 333.
Visegraderbjærge II 290.
Wishaw II 239.
Visjera II 444.
Visjnji-Volotsjok II 467.
— — Kanal II 448.
Viskan II 505.
Visla II 299.
Visloka II 299.
Wismar II 252, 409.
— Bugt II 252.
Visp II 262.
Wissembourg II 430.
Vissenbjærg II 559.
Vissingborg II 518.
Vissing Kloster II 596.
Vissingø II 503, 518.
*Wissmann I 371.
Vissó II 289.
Vista Alégre II 48.
Vistritza II 102.
Vistula II 299.
Vitebsk, By II 478.
—, Gv. II 463.
Viterbo II 81, 85.
Witham II 231.
Withington II 233.
Viti Levu I 128.
Vitim, By I 361.
—, Fl. I 285.
— Plateau I 279.
Vitiøer I 128.
Vitkovitz II 327.
Vitopolis II 338.
Vitoria II 34.

Vitosj II 105.
Vitskøl Kloster II 592.
*Witt, de I 99.
Wittekindsberg II 281.
Wittenberg II 397.
Wittenberge, Brandenburg II 392.
Witte Waters Rand I 395, 444.
Wittingau II 285, 325.
Vittoria II 94.
Vittorio II 45.
Wittsland I 101.
Wittstock II 392.
Vituland I 450, 431.
Vium II 593.
Vivarais, Montagnes du II 147.
Vivis II 346.
Vizagapatam I 322.
Vizela II 47.
Vizéu, By II 48.
—, Distr. II 46.
Vizézy, Fl. II 177.
Vjasma II 470.
Vjatka, By II 471.
—, Fl. II 440, 471.
—, Gv. II 463.
Vjosa II 101.
Vlaardingen, Celébes I 334.
—, Holl. II 370.
Vladikavkas I 271, 367.
Vladimir, By II 467.
—, Gv. II 462.
—, Storfyrstend. II 464, 467.
Vladimirsbyen II 474.
Vladislavov II 485.
Vladivostock I 262, 286, 362.
Vlaeminge II 307.
Vlasjca II 134.
Vlieland II 250, 369.
Vlissingen II 250, 371.
Vloclavek II 485.
Vlodava II 485.
Vlodovka II 485.
Vlotslavsk II 485.
Vodena II 122.
Vodina II 122.
Vodlosø II 445.
Voergaard II 591.
*Vogel I 371.
Vogelsang II 298.
Vogelsberg II 280, 428.
Vogeserne II 146, 274.
Vogtland II 417.
Vogtlandske Plateau II 281, 283.
Voguler I 360, 453.
Vogulitsjer II 453.
Voigtland II 391.
Voina Degas I 387.
Voitsberg II 319.
Voivodina II 331, 336.
Vojutza II 101.
Voksenkollen II 537.
Volasletten II 485.
Volcan I 459.
Volcano II 91.
Volcanoøerne I 127.
Volchov (Volkov) II 457, 470.
Voldrev I 58.
Wolfenbüttel II 414.
Wolfgangssø II 266.
Volga I 52, 280, II 10, 434, 435, 439, 448.
Volgafinner II 13, 453.
Volgahøjder I 260, II 5, 9, 436.
Volgaplateau II 436, 437.
Wolgast II 252, 394.
Volhynien II 456, 463, 477, 478.
Volkmarsdorf II 416.
Volkonskiskov II 438.
Wollaston, Sø I 209.
—, Ø I 166.
— Land I 250.
Wollin II 252, 385, 393.
Wollishofen II 349.
Vollo I 414.
Vollo-Gallaerne I 414.
Volme II 404.
Volo II 114.
Volobugt II 97.
Volof I 425.
Vologda, By II 470.
—, Gv. II 463, 470.
Volok II 448.
Volsinii II 85.
Volsk II 472.
Volskerbjærge II 59.
Volta I 393.
Volterra II 80.
Voltri II 74.
Volturno II 60.
Wolverhampton II 231.
Vonge Bavnehøj II 560.
Vonitza II 114.
Woodstock II 227.
Woolwich II 221, 225.
Woonsocket I 226.
Voorne II 370.
Vopnafjord II 607.
Voranzovka II 477.
Vorarlberg II 264, 314, 322, 323, 341.
Worcester, By, Engl. II 230.
—, By, Kapkolonien I 442.
—, By, Massachusets I 226.
—, Sh., Engl. II 216, 230.
Vordereifel II 277.
Vordernberg II 320.
Vorderrhein II 270.
Vorderrhøn II 280.
Vordingborg II 585.
Vordingborgbugt II 551.
Vorgodaa, Jyll. II 563.
—, Sjæll. II 557.
Workington II 235.
Worksop II 231.
Vormen II 500.
Worms, By II 429.
—, Ø II 433.
— Head II 192.
Voronesj, By II 468.
—, Gv. II 463.
Vorskla II 473.
Vorsaa II 564.
Worthing, Danm. II 585.
—, Engl. II 226.
Vosges, les, Bjærge II 274.
— —, Dep. II 163, 174.
Voskressensk II 466.
Vosnessensk II 477.
Voss II 534.
Vossdalen II 499.
Vossebanen II 535.
Vosseskavlet II 499.
Vostitza II 118.
Voter II 453.
Votjaker II 453.
Woudrichem II 295.
Vouga II 48.
Vraa II 591.
Vrachori II 114.
Wrangel Land I 362.
— Ø I 261.
Vrangselv II 501, 502.
Vranja II 127.
Vratza II 130.
Vrazlav II 395.
Wrexham II 236.
Vridsløselille II 582.
Wriezen II 392.

*Wright I 12.
Vryburg I 442.
Vryheid I 442, 443.
Vuelta Abajo I 189.
Vuhu I 346.
Vukovár II 339.
Vulkanbugten I 351.
Vulkaner I 36, 58, 64.
Vulkanpas II 289.
Vulkanøer I 351, 359.
Vuna I 128.
Vuoksen II 447.
Wupper II 279.
Vurno I 434.
Wursten II 296.
Wurter II 252.
Wurzen II 416.
Vusong I 374.
Wutach II 270.
Vutsjang I 346.
Vutsjou I 345.
Vutzindro II 122.
Wyandotte I 233.
Wycombe II 227.
Wye II 195.
Vygflod II 445.
Vygsø II 445.
Wyk, Før II 399.
Wynberg I 442.
Wyoming, St. I 238.
Würmsø II 270, 272.
Württemberg II 382, 383, 384, 425.
Würzburg II 424.
Vyschehrad II 324.
Vytsjegda II 445.
Vædderen I 11.
Väddø II 493.
Wädenschwyl II 349.
Wädenswyl II 349.
Vægten I 11.
Währing II 317.
Vänern II 494, 502.
Vänersborg II 502, 519.
Vänersborglen II 519.
Værdal II 496.
Værebroaa II 557.
Värend II 517.
Væringer II 451.
Värmdø II 493.
Värmelen II 502.
Värmland II 521.
Värmlandlen II 515, 521.
Värnamo II 518.
Værø II 492.
Vättern II 494, 503.
Vättersborg II 519.
Växjø, By II 517.
Växjølen II 517.
Vølmerstod II 281.
Vønsan I 359.
Vøringfos II 499.
Wörnitz II 269, 272.
Wørth II 430.
Vøslau II 318.

Xanthi II 131.
Xanthos I 294.
Xarayes Sumpe I 149.
*Xaver, Frans I 353.
Xeragis II 102, 114.
Xerochori II 116.
Xingu, Fl. I 148.
Xochimilco I 214.
—, Sø I 214.

Yamina I 393.
Yanaon I 315, 322.
Yankeer I 219.
Yap, Ø I 127.
Yapura I 147, 148.
Yaracuy I 154.
Yare, Fl. II 228.
Yarmouth II 191, 229.
Yarra-Yarra I 105.
Yarumal I 157.
Yasé, Fl. I 123.
Yass-Canberradistr. I 114.
Yauri I 393, 434.
Yavary I 148.
Yazoo River I 207.
Übergossene Alm II 266.
Überlingen II 427.
Überlingersø II 270.
Ydre Mongoli I 349.
Yecla II 41.
Yell II 242.
Yellow Head Pas I 202.
Yellowstone, Dal I 65, 202.
—, River I 202, 206.
—, Sø I 202.
Yellowstonepark I 238.
Yerbabuena I 241.
Yes Tor II 194.
Yeu II 144, 185.
Yèvre II 186.
Yezd I 309.
Ülzen II 402.
Ymesfjæld II 498.
Yngaren II 504.
Yola I 431.
Yomalemabjærge I 385.
Yonkers I 228.
Yonne, Dep. II 163, 174, 176, 185.
—, Fl. II 152.
York, By II 234.
—, Sh. II 216, 233.
— Halvø, Nordavstr. I 101.
— —, Sydavstr. I 102.
—Factory I 211, 247.
— Moors II 196.
Yorkslette II 197.
Yorktown I 231.
York Wolds II 196.
Yoruba I 431.
Yorubaer I 430.
Yoruker I 290.
Yosemitdal I 203.
Yosemite I 241.
Youghal II 246.
*Young, Brigham I 239.
*Younghusband, Fr. I 259.
Ypanema, Brasil. I 171.
Ypern II 357.
Ypres II 357.
*Yrala, M. de I 164.
Ysabel, Ø I 122.
Yskyb II 127.
Ysmid I 291.
Ystad II 516.
Ystadbugt II 493.
Ütli II 269.
Ütliberg II 349.
Yucatan, Halvø I 180.
—, St. I 214.
Yucatanstræde I 187.
Yukon, Fl. I 202.
— Hills I 202.
— Terr., Nordam. I 243, 247.
Yunque, el I 192.
Yuruaridistr. I 155.
Yurunas I 169.
Yuscoran I 184.
Yverdon II 346.
Yvetot II 167.

Zaan II 369.
Zaandam II 369.
Zab I 282.
Zabern II 275, 430.
Zaborze II 395.
Zabrze II 395.
Zacatecas I 217.
Zacatecoluca I 185.
Zadorra II 34.
Zadra II 329.

Zagora II 114.
Zagrab II 338.
Zagreb II 338.
Zaire I 393.
Zakynthos II 120.
Zala II 334.
Zalaegerszeg II 334.
Zalatna II 338.
Zambesi I 396.
Zamboer I 88.
Zamora, By, Span. II 35.
—, By, Venezuela I 154.
—, Pv., Span. II 32.
Zamosc II 485.
Zancara II 23.
Zankle II 91.
Zante II 114, 120.
Zanthos I 294.
Zanzibar I 377, 451.
Zanzibarbugt I 377.
Zapotekere I 215.
Zara II 96, 329.
Zaragoza II 33, 42.
Zarakanal II 96.
Zaraza I 155.
Zaria I 431, 434.
Zarizyn II 441, 472.
Zarubi II 287.
Zatas II 23.
Zatec II 325.
Zator II 327.
Zayton I 345.
Zea II 119.
Zeebrügge II 250, 357.
Zeeland II 362, 367, 371.
Zehngerichte-Bund II 351.
Zeist II 372.
Zeituni II 114.
Zeitunibugt II 97.
Zeitz II 397.
Zelaya I 184.
Zele II 357.
Zell am See II 319.
Zellerfeld II 402.
Zellersø II 270.
Zemplén II 335.
Zemzem I 303.
Zengg II 338.
Zenith I 5.
Zenta II 333.
Zerbst II 413.
Zerdutsji I 308.
Zerka I 273.
Zermatt II 262, 347.
Zeta II 101.
Zeulenroda II 417.
Zeus Ammons Oase I 382, 411.
Zeyla I 453.
Zezere II 23.
Zgierz II 485.
Zichtauer Berge II 297.
Zibin, Fl. II 336.
Zichy Land I 256.
*Ziegenbalg I 313.
Zielenzig II 392.
Zihl II 271.
Zierkersø II 409.
Zigeunere II 13.
Zillerthaleralp. II 265.
Zimnitza II 134.
Zimony II 339.
Zinder I 433, 435.
Zingst II 252.
Zinzarer II 108.
Zion I 300.
Zipangu I 353.
Zipaquira I 157.
Zips II 334.
Zipser Magura II 288.
Ziria II 103.
Zirknitzersø II 268.
Zittau II 415.
Zizkov II 324.
Znaim II 326.
Znoimo II 326.
Zoar I 249.
Zobten II 284.
Zodiakallys I 13.
Zodiakus I 11.
Zofingen II 348.
Zolyom II 334.
Zomba I 448.
Zombor II 333.
Zoner I 23.
Zonetid I 20.
Zoogeografi I 83.
Zoppot II 387.
Zorn II 276.
Zorndorf II 392.
Zoutpansbjærge I 389.
Zschopau II 416.
Zuckerhütl II 264.
Zuffenhausen II 425.
Zug, By II 351.
—, Kant. II 341, 345, 351.
Zugersø II 272.
Zugspitz II 264.
Zuid-Beveland II 371.
Zuider Zee II 251.
Zuid-Holland II 369.
Zujar II 23.
Zulia I 159.
Zumbo I 396.
Zungeru I 431, 434.
Zutphen II 373.
Zuur Berge I 388.
Zwarte Berge I 388.
Zweibrücken II 425.
*Zweifel I 371.
Zwickau, By II 417.
—, Distr. II 417.
—, Pv. II 415.
Zwickauer Mulde II 283.
Zwittawa II 286.
Zwolle II 373.
Zvornik II 341.
Zygospas II 102.
Züllichau II 392.
Zülpich II 408.
Zürich, By II 349.
—, Kant. II 341, 345, 349.
Zürichersø II 272.
Zähringen II 341.

Æbeltoft II 594.
Æbeltoftvig II 549.
Æbelø II 550, 588.
Æduer II 155.
Ægadiske Øer II 53, 93.
Ægina II 97, 116.
Æginabugt II 97.
Ægion II 118.
Ægypten I 382, 403.
Ægyptisk Sudan I 382, 403, 404, 412.
Ægæiske Hav II 7.
Ækvator, Himlens I 6.
—, Jordens I 8, 9, 18.
Ækvatorialprojektion I 30.
Ækvatorialstrømme I 47, 48.
Ækvinoktialpunkter I 6.
Ælantiske Bugt I 263.
Æmona II 320.
Æoliske Stamme II 107.
Ærø II 587.
Ærøskøbing II 590.
Æsis II 58.
Æstuarium I 55.
Æstyer II 453.
Æterbjærg II 557.
Ætiopere I 414.
Ætiopien I 413.
Ætiopiske Hav I 39.
— Race I 87.
Ætna I 60, II 62.

Ætolien II 102.
Ätran II 505.

Øbisfelde II 296.
Ødenburg (Oedenb.) II 334.
Ødmården II 527.
Øer I 57.
Øerne i Læsiden I 192.
Øer i de brit. Farvande II 218.
Øerne til Luvart I 192.
Øerne under Vinden I 186.
Øfjord II 602, 607.
Øjeren II 500.
Øklima I 71.
Øksnebjærg II 559, 589.
Øland, Limfjorden II 549.
—, Sver. II 493, 494, 511, 518.
Øleaa II 566.
Ølfusaa II 604.
Ølgod II 598.
Ølheim II 402.
Øls II 395.
Ølsnitz II 417.
Ømkloster II 596.
Ørbækaa II 559.
Ørbæklunde II 590.
Ørebro II 521.
Ørebrolen II 515, 521, 526.
Øregrund II 525.
Øregrundgrepen II 493.
Øresund II 7, 551.
Ørnekol II 561.
Ørnen I 11.
Ørnskøldsvik II 528.
Ørslevkloster II 593.
Ørsvaag II 545.
Øsbeger I 310.
Øsel II 433, 483.
Østalper II 258, 265.
Østangeln II 203.
Øst-Antarktis I 179.
Østasien I 277.
Østbengalen I 315.
Østeraa II 564.
Østerbergslaget II 526.
Østerbotten II 489.
Østerbro II 580.
Østerbygden I 253.
Østerdalen II 500.
Øster-Hanherred II 590.
Østergøtland II 518.
Østergøtlandlen II 515, 518.
Østerlars Kirke II 597.
Østermalm II 523.
Østerrigske Alper II 265, 266.
— Nederlande II 352.
— Slette II 9.
Østerrig-Ungarn II 308.
Øster-Risør II 540.
Østersund II 496, 527.
Østersundlen II 527.
Østersøen I 39, 41, 47, II 7, 252, 552.
Østersøprovinser II 455, 464, 479, 508.
Østerø II 599.
Østevropa II 432.
Østevropæiske Lavland II 8.
Øst-Falkland I 176.
Østfinner II 453.
Øst-Flandern II 356, 357.
Østfranske Bjærgl. II 8.
Østfrisiske Øer II 250.
Østgoter II 303.
Øst Griqualand I 442.
Østgrønlandske Strøm I 49.
Østgøtasletten II 502.
Østhammer II 525.
Østindiske Øer I 264, 277, 330.
Østjordanland I 273.
Østjydske Halvø II 549.
Østkap I 260, 261.
Østkinesiske Hav I 262.
Østkontinentet I 57.
Østpreussen II 385, 386.
Østraat II 544.
Østrabro II 517.
Østrich II 405.
Øst-Rumelien II 128, 131.
Østrusland II 471.
Østryggen II 503.
Østserbiske Bjærgl. II 103.
Østsibirien I 271, 361.
Østslaver II 13.
Øst-Turkestan I 265, 288, 349.
Østvaagen II 492.
Øtscher II 266.
Øtzdalen II 264.
Øtzthaleralp. II 263, 264.
Øvreandalusien II 39.
Øvrearagonien II 42.
Øvrecanada I 244.
Øvreguinea I 383, 427.
Øvre-Peru I 160.
Øvre-Rhindal II 274.
Øvrerhinske Slette II 9.
Øvreschlesiske Plateau II 297.
Øvre Senegal I 433.
Øvresø I 208.
Øvreøsterrig II 314, 318.

